PROCEEDING BOOK

BALKAN 9. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

EDIRNE
6 - 8 Ekim 2023

BALKAN
9. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

BALKAN 9TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

OCTOBER 6 - 8, 2023 - EDIRNE

ISBN: 978-625-6830-41-7

Academy Global Publishing House

BALKAN 9TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
OCTOBER 6 - 8, 2023
EDIRNE

Edited By
ASSIST PROF. DR. GULTEKIN GURCAY

CONGRESS ORGANIZING BOARD

HEAD OF CONFERENCE : *Prof. Dr. Ali Bilgili*
Head of Organizing Board: *Assit. Prof. Dr. Gültekin Gürçay*
Organizing Committee Member: *Dr. Amaneh Manafidizaji*
Organizing Committee Member: *Prof. Dr. Naile Bilgili*
Organizing Committee Member: *Prof. Dr. Başak Hanedan*
Organizing Committee Member:: *Prof. Dr. Hülya Çiçek Kanbur*
Organizing Committee Member:: *Prof. Dr. Raihan YUSOPH*
Organizing Committee Member: *Prof. Dr. Hajar HUSEYNOVA*
Organizing Committee Member: *Doç. Dr. Elif Akpınar Külekçi*
Organizing Committee Member: *Aynurə Əliyeva*
Organizing Committee Member: *Doç. Dr. Nazilə Abdullazadə*
Organizing Committee Member: *Dr. Mehdi Meskini Heydarlou*

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
Academy Global–2023©

Issued: 20.10.2023
ISBN: 978-625-6830-41-7

CONFERENCE ID

BALKAN 9TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE
OCTOBER 6 - 8, 2023
EDIRNE

ORGANIIZATION
ACADEMY GLOBAL CONFERENCES & JOURNALS

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES
Turkey - Azerbaijan – Bangladesh - Saudi Arabia – Luxembourg – Thailand – Canada – Greece – Iran - Prague – Croatia – Indonesia – Jordan – Malaysia – Egypt – Romania – Kazakhstan – Norway – Manila – US – Finland – Slovakia – Seoul - Philadelphia, - Beijing – Finland - Almaty, South Africa - South Africa - Qatar - Pakistan -

PRESENTATION
Oral presentation

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :
45% of presented paper in the conference were form Turkey and %55 from other Countreies
Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an "official assignment letter"

LANGUAGES
Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

Prof. Dr. Ali BILGILI – Turkiye
Prof. Dr. Naile BİLGİLİ – Türkiye
Prof. Dr. Başak HANEDAN – Türkiye
Prof. Dr. Hülya Çiçek KANBUR – Turkiye
Prof. Dr. Emine KOCA – Turkiye
Prof. Dr. Fatma KOÇ – Turkiye
Prof Dr. Bülent KURTİŞOĞLU – Turkiye
Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan
Prof. Dr. Dwi SULISWORO – Indonesia
Prof. Dr. Natalia LATYGINA – Ukraina
Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV – Russia
Prof. Muntazir MEHDI – Pakistan
Prof. Dr. Raihan YUSOPH – Philippines
Prof. Dr. Akbar VALADBIGI – Iran
Prof. Dr. F. Oben ÜRÜ – Turkiye
Prof. Dr. T.Venkat Narayana RAO – India
Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ – Turkiye
Prof. Dr. Mustafa BAYRAM – Turkiye
Prof. Dr. Saim Zeki BOSTAN – Turkiye
Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China
Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet AYDIN – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat BARAN - Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Dilorom HAMROEVA - Ozbekstan
Assoc. Prof. Dr. Abbas GHAFFARI – Iran
Assoc. Prof. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Turkiye
Assoc. Prof. Ivaylo STAYKOV - Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Ümit AYATA – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Okan SARIGÖZ – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Eda BOZKURT – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Ahmet TOPAL – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Sandeep GUPTA – India
Assoc. Prof. Dr. Veysel PARLAK – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mahmut İSLAMOĞLU – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Göksel ULAY – Turkiye
Assist. Prof. K. R. PADMA – India
Assist. Prof. Dr. Omid AFGHAN - Afghanistan
Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan ALANAZİ - Saudi Arabia
Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amina Salihi BAYERO – Nigeria
Assist. Prof. Dr. Baurcan BOTAKARAEV - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Jordania
Assist. Prof. Dr. Gültekin GÜRÇAY – Turkiye
Assist. Prof. Dr. Dody HARTANTO - Indonesia
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini HEYDALOU – Iran
Assist. Prof. Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Mamatkuli JURAYEV – Ozbekistan
Assist. Prof. Dr. Kalemkas KALIBAEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bouaraour KAMEL – Algeria
Assist. Prof. Dr. Alia R. MASALİMOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amanbay MOLDIBAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bhumika SHARMA - India
Assist. Prof. Dr. Gulşat ŞUGAYEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. K.A. TLEUBERGENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA – Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Hoang Anh TUAN - Vietnam
Assist. Prof. Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA - Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Yang ZİTONG – China
Assist. Prof. Dr. Gulmira ABDİRASULOVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
Assist. Prof. Dr. Zohaib Hassan Sain – Pakistan
Assist. Prof. Dr. Murat GENÇ – Turkiye
Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
Assist. Prof. Dr. Vaiva BALCIUNIENE – Lithuania
Assist. Prof. Dr. Meltem AVAN – Turkiye
Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
Sonali MALHOTRA - India

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
OCTOBER 6 - 8, 2023
EDIRNE

Join Zoom Meeting
https://us02web.zoom.us/j/88193707664?pwd=MEZBL3M0SlArNWVsMjV0YUJkR3lIQT09

Meeting ID: 881 9370 7664
Passcode: 123456

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- gerekmektedir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmamasını moderatörler temin edecektir.
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilmektedir.
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.
- Sunum yapmak zorunludur. Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması sözkonusu olamaz.
- Katılımcı, bulunduğu oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
6 Ekim/ October 6, 2023 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 1	**Doç. Dr. UĞUR UĞUR**	1	THE IMPORTANCE OF BODY LANGUAGE IN THE COMMUNICATION SKILLS OF MANAGERS	Dr.Öğr.Üyesi, SEVTAP SARIOĞLU UĞUR
		2	TURİZM TÜRÜ TERCİHLERİNİN ANALİTİK HİYERARŞİ YÖNTEMİNE GÖRE SIRALANMASI	Doç. Dr. UĞUR UĞUR
		3	WHAT WE LIVE AND DIDN'T NOTICE: ORGANIZATIONAL DEHUMANIZATION	Dr. Öğretim Üyesi BANU AÇIKGÖZ
		4	İŞLETMELERDE YEŞİL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARI	Öğr. Gör. Dr. Betül Gümüş
		5	DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN VE TİCARET SERBESTLİĞİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	Dr. Öğr. Üyesi, YASEMİN KOLDERE AKIN Dr. Öğr. Üyesi, HAVVA GÜLTEKİN
		6	INVESTIGATION OF FACTORS AFFECTING E-COMMERCE USE IN TRANSPORTATION SERVICES IN TÜRKİYE	Prof. Dr. Ömer ALKAN Assist Prof Dr. Şeyda ÜNVER

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
6 Ekim/ October 6, 2023 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 2	**Prof.Dr. Ş. HAKAN ATALGIN**	1	DÜNYA VE TÜRKİYE'DE SPHECIFORMES'LER (INSECTA: HYMENOPTERA) HAKKINDA GÜNCEL BİLGİLER	Dr. Öğr. Üyesi, Emin KAPLAN
		2	KENGER (GUNDELIA) BİTKİSİNİN HALK ARASINDA KULLANIMLARI	Doç.Dr. Metin ARMAĞAN Prof. Dr. Osman TUGAY Doç.Dr. Aslı DOĞRU-KOCA Doç. Dr. Golshan ZARE Prof. Dr. Osman KOLA Prof. Dr. Nur TAN Prof. Dr. Mahmut MİSKİ Dr. Ernst P. VITEK
		3	EDIBLE AQUATIC PLANTS - AN ALTERNATIVE FOOD RESOURCE FOR FOOD SECURITY	Prof. Dr. Muhammad ASIM Dr. Nurettin BARAN Doç. Dr. Muhammad Azhar NADEEM Prof. Dr. Faheem Shehzad BALOCH
		4	ASSESSING SUNFLOWER GENETIC DIVERSITY THROUGH ISSR MARKERS: A LITERATURE REVIEW STUDY	Dr. Nurettin BARAN Doç. Dr. Muhammad Azhar NADEEM Prof. Dr. Muhammad ASIM Prof. Dr. Faheem Shehzad BALOCH
		5	SIĞIRLARIN TİBİA'SINDA FORAMEN NUTRICIUM'LARIN ANATOMİK ÖZELLİKLERİ VE YERLEŞİMLERİ	Prof.Dr. Ş. HAKAN ATALGIN Prof.Dr. MEHMET CAN
		6	SIĞIRLARIN FEMUR'UNDA FORAMEN NUTRICIUM'LARIN ANATOMİK ÖZELLİKLERİ VE YERLEŞİMLERİ	Prof.Dr. Ş. HAKAN ATALGIN Prof.Dr. ZEKERİYA ÖZÜDOĞRU
		7	MACROANATOMIC and MORPOMETRIC ANALYSIS of the MANDIBLE in a ANATOLIAN WILD GOAT	Associate Professor Gülseren KIRBAŞ DOĞAN Assistant Professor Fikret Özgür COŞKUN
		8	A STUDY on CRANIUM TYPOLOGY in an ANATOLIAN WILD GOAT	Associate Professor Gülseren KIRBAŞ DOĞAN Assistant Professor Fikret Özgür COŞKUN

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
6 Ekim/ October 6, 2023 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 3	**Doç. Dr. Feride TAŞKIN YILMAZ**	1	BİYOLOJİK SIVILARIN VE LEKELERİN ORİJİNİNİN BELİRLENMESİNDE mRNA ve ncRNA TEMELLİ YAKLAŞIMLAR	Öğr.Gör.Dr.,FATMA ÇAVUŞ YONAR
			İZ DNA'DAN KİMLİK TESPİTİ VE ETKİ FAKTÖRLERİNİN ROLÜ	Öğr.Gör.Dr.,FATMA ÇAVUŞ YONAR
		2	KONJENİTAL ANOMALİLİ BEBEKLERİN TERMİNASYON KARARINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER: ANNE DENEYİMLERİ VE SAĞLIK PROFESYONELİ BAKIŞ AÇILARINA İLİŞKİN BİR VAKA SUNUMU	Uzm. Ebe, Zuhal GUKSU Dr. Öğr. Üyesi, Ayşe ÇUVADAR
		3	ÜREME ÇAĞINDAKİ KADINLARIN AİLE PLANLAMASINA YÖNELİK TUTUM VE BİLGİ DÜZEYLERİ: KARABÜK İLİ ÖRNEĞİ	DR. Öğr. Üyesi, Ayşe ÇUVADAR Ebe, İrem TUNÇ Ebe Şevval Ecem ERTUĞRUL Ebe Burcu Ece BUDAK
		4	ACCIDENTS AND INJURIES IN CHILDREN AND ADOLESCENTS WITH DISABILITIES	Öğr. Gör. Ayşe EROĞLU Prof. Dr. Nursan ÇINAR
		5	NURSING CARE ACCORDING TO FUNCTIONAL HEALTH PATTERNS IN PATIENTS WITH SEPSIS AFTER ILEUS SURGERY: A CASE REPORT	Hem. Gülnaz ALTAŞ Doç. Dr. Selda ÇELİK Doç. Dr. Feride TAŞKIN YILMAZ
		6	THE RELATIONSHIP OF HYPERTENSION KNOWLEDGE LEVEL AND TREATMENT COMPLIANCE IN HYPERTENSIVE WOMEN AT THE PERIOD OF MENOPAUSE	Doç. Dr. Feride TAŞKIN YILMAZ Doç. Dr. Gülbahtiyar DEMİREL
		7	FACTORS AFFECTING SUBSTANCE USE IN ADOLESCENTS	Öğr. Gör. Dr., HAKAN AVAN
		8	INTERRUPTED ACADEMIC LIFE AND HOSPITAL SCHOOLING IN HOSPITALIZED CHILDREN	Öğr. Gör. Dr., HAKAN AVAN

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
6 Ekim/ October 6, 2023 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 4	**Assoc. Prof. Dr. Sevda ABBASOVA**	1	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNDE KENDİNİ SABOTE ETME VE ÖZ-ŞEFKAT İLİŞKİSİ	FATMANUR AK
		2	THE RELATIONSHIP BETWEEN GAME AWARENESS AND DECISION-MAKING SKILLS OF PHYSICAL SKILLS GAMES IN HIGH SCHOOL STUDENTS	Recep AĞKUŞ Doç. Dr. Hulusi ALP
		3	HALK EĞİTİMİ'NDE DEĞERİN İŞLEVİ	Seda YURTSEVEN
		4	Ədəbi dil normalarının tədrisində şagirdlərin idraki fəallığının təmin edilməsi	Assoc. Prof. Dr. Sevda ABBASOVA
		5	DEĞERLER İLE İLGİLİ OLARAK 7. SINIF SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI VE SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABININ İNCELENMESİ	Doç. Dr., Davut GÜREL Yüksek Lisans Öğrencisi, Koray GİRGİN
		6	DEVELOPING HISTORICAL THINKING SKILLS THROUGH SOCIAL STUDIES TEACHING SUPPORTED BY MUSEUM TRAINING WORKSHOP	Dr. Veysi AKTAŞ
		7	ERGENLERDE OKULDA İYİ OLUŞUN YORDAYCISI OLARAK EBEVEYN BAŞARI DESTEĞİ VE OKULA BAĞLILIK	Dr.Öğr.Üyesi, Ahmet Çağlar ÖZDOĞAN
		8	THE IMPACT OF SPORTS ON THE INCREASE IN SOCIAL VIOLENCE	Tuncay SARİİPEK

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

6 Ekim/ October 6, 2023 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 5	**Assoc. Prof. Dr. Rachel C. F. Sun**	1	SOCIAL MEDIA AND COUNSELING: OPPORTUNITIES, RISKS AND ETHICAL CONSIDERATIONS	Kyriaki G. Giota George Kleftaras
		2	MATERNAL SMOKING AND RISK OF CHILDHOOD OVERWEIGHT AND OBESITY: A META-ANALYSIS	Martina Kanciruk Jac W. Andrews, Tyrone Donnon
		3	THE EFFECTS OF THE PARENT TRAINING PROGRAM FOR OBESITY REDUCTION ON HEALTH BEHAVIORS OF SCHOOL-AGE CHILDREN	Muntanavadee Maytapattana
		4	UNDERSTANDING PRIMARY SCHOOL STUDENTS' BELIEFS REGARDING THE ADOPTION OF PRO-ENVIRONMENTAL BEHAVIORS	Assoc. Prof. Dr. Astrid de Leeuw Dr. Pierre Valois
		5	ASSOCIATION OF SENSORY PROCESSING AND COGNITIVE DEFICITS IN CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS – PIONEER STUDY IN SAUDI ARABIA	Rana M. Zeina Laila AL-Ayadhi Shahid Bashir
		6	WHAT ARE THE FACTORS UNDERLYING THE DIFFERENCES BETWEEN YOUNG SAUDI WOMEN IN TRADITIONAL FAMILIES THAT CHOOSE TO CONFORM TO THE SOCIETY NORMS, AND YOUNG SAUDI WOMEN WHO DO NOT CONFORM?	Assis. Prof. Mai Al-Subaie
		7	COGNITIVE EMOTION REGULATION IN CHILDREN IS ATTRIBUTABLE TO PARENTING STYLE, NOT TO FAMILY TYPE AND CHILD'S GENDER	AKM Rezaul Karim Assoc. Prof. Dr. Tania Sharafat Abu Yusuf Mahmud
		8	TEACHERS' AND STUDENTS' CAUSAL EXPLANATIONS FOR CLASSROOM MISBEHAVIOR: SIMILARITIES AND DIFFERENCES	Assoc. Prof. Dr. Rachel C. F. Sun

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

6 Ekim/ October 6, 2023 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 6	**Dr. Lena Shulyakovskaya**	1	ENHANCING LEARNING FOR RESEARCH HIGHER DEGREE STUDENTS	Jenny Hall, Alison Jaquet
		2	MECHANISMS IN REGULATING LANGUAGE PRACTICES IN ELECTRONICS ENGINEERING: A PROGRAM PLAN FOR OUTCOMES-BASED EDUCATION	Analiza Acuña-Assoc. Prof. Dr. Villacorte
		3	EXPERIMENTING THE INFLUENCE OF INPUT MODALITY ON INVOLVEMENT LOAD HYPOTHESIS	Mohammad Hassanzadeh
		4	IMPACT OF GRADE SENSITIVITY ON LEARNING MOTIVATION AND ACADEMIC PERFORMANCE	Dr. Salwa Aftab, Lecture. Dr. Sehrish Riaz
		5	PROPOSED PROGRAM FOR POSTGRADUATES IN EGYPT TO ACQUIRE THE SKILLS AND TECHNIQUES FOR PRODUCING CONCEPT CARTOONS FOR KINDERGARTEN CHILDREN	Lec. Ahmed Amin Mousa, M. Abd El Salam
		6	THE EFFECT OF THE ANDALUS KNOWLEDGE PHASES AND TIMES MODEL OF LEARNING ON THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' ACADEMIC PERFORMANCE AND EMOTIONAL QUOTIENT	Assoc. Prof. Dr. Sobhy Fathy A. Hashesh
		7	MILLENNIAL TEACHERS OF CANADA: INNOVATION WITHIN THE BOXED-IN CONSTRAINTS OF TRADITION	Dr. Lena Shulyakovskaya
		8	EMPLOYING QR CODE AS AN EFFECTIVE EDUCATIONAL TOOL FOR QUICK ACCESS TO SOURCES OF KINDERGARTEN CONCEPTS	Ahmed Amin Mousa, M. Abd El-Salam

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
6 Ekim/ October 6, 2023 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 7	**Prof. Dr. Jasminka Radolović**	1	A FRAMEWORK OF MONTE CARLO SIMULATION FOR EXAMINING THE UNCERTAINTY-INVESTMENT RELATIONSHIP	Prof. Dr. George Yungchih Wang
		2	THE EXCLUSION OF CONSUMER RIGHTS IN E-AUCTIONS – IS AN E-AUCTION REALLY AN AUCTION AT ALL?	Assis. Prof. Dr. Trish O'Sullivan
		3	E-PROCUREMENT, THE GOLDEN KEY TO OPTIMIZING THE SUPPLY CHAINS SYSTEM	Somayeh Farzin, Hossein Teimoori Nezhad
		4	THE KEY CHALLENGES OF THE NEW BANK REGULATIONS	Petr Teply
		5	THE PATH TO WEB INTELLIGENCE MATURITY	Zeljko Panian
		6	BARRIERS AND OPPORTUNITIES FOR THE ADOPTION OF E-GOVERNANCE SERVICES	Haroula N. Delopoulos
		7	OPTIMIZATION OF TRANSFER PRICING IN A RECESSION WITH REFLECTION ON CROATIAN SITUATION	Prof. Dr. Jasminka Radolović
		8	APPLICATIONS OF CONIC OPTIMIZATION AND QUADRATIC PROGRAMMING IN THE INVESTIGATION OF INDEX ARBITRAGE IN THE THAI DERIVATIVES AND EQUITY MARKETS	Satjaporn Tungsong, Gun Srijuntongsiri

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

6 Ekim/ October 6, 2023 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 8	**Prof. Dr. Tamara Djurickovic**	1	OCCUPANTS- BEHAVIOR AND SPATIAL IMPLICATIONS OF RIVERFRONT RESIDENTIAL IN YOGYAKARTA, INDONESIA	Hastuti Saptorini
		2	CITIZENS- EXPECTATIONS FROM RURAL TELECENTRES: A CASE STUDY OF IMPLEMENTATION OF COMMON SERVICE CENTRES IN MUSHEDPUR VILLAGE, HARYANA, INDIA	Charru Malhotra, Girija Krishnaswamy
		3	RESEARCH OF POTENTIAL CLUSTER DEVELOPMENT IN PANNONIAN CROATIA	Mirjana Radman-Funarić, Katarina Potnik Galić
		4	THE IMPORTANCE OF CLASS ATTENDANCE AND CUMULATIVE GPA FOR ACADEMIC SUCCESS IN INDUSTRIAL ENGINEERING CLASSES	Suleiman Obeidat, Adnan Bashir, Wisam Abu Jadayil
		5	DEVELOPING OMS IN IHL	Suzana Basaruddin, Haryani Haron, Siti Arpah Noodin
		6	SOCIAL NETWORKS AND ABSORPTIVE CAPACITY	Rachelle Bosua, Nina Evans
		7	FROM E-GOVERNMENT TO E-DEMOCRACY CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR DEVELOPMENT IN MONTENEGRO	Tamara Djurickovic
		8	SPATIAL THINKING ISSUES: TOWARDS RURAL SOCIOLOGICAL RESEARCH AGENDA IN THE THIRD MILLENNIUM	Abdel-Samad M. Ali

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
7 Ekim/ October 7, 2023 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 1	**Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR**	1	BİRD FİGURES İN HİSTORİCAL MANSİONS İN KIRKAĞAÇ DİSTRİCT OF MANİSA	Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR
		2	AN IMPORTANT EXAMPLE REPRESENTİNG THE ARCHİTECTURAL CHARACTER OF HİSTORİCAL KIRKAĞAÇ MANSİONS: HAMDİ NART MANSİON	Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR
		3	YENİ NESİL AFİŞ; DİJİTAL EKRANLAR	Dr. Öğr. Üyesi, EMİN TOKSÖZ
		4	TÜRKİYE TRAKYASI TÜMÜLÜSLERİNDEN BULUNMUŞ ESERLER	Arş. Gör. HARALAMBOS NİKOLAYİDİS
		5	AN EXAMINATION OF THE MISCELLANEOUS ELEMENTS IN THE FILM THREE COLORS: BLUE THROUGH THE OBJECTS WITH DRAMATIC EMPHASIS	Dr Öğretim Görevlisi SAYGIN KORAY DOĞANER
		6	RECYCLING OF FORESTS IN CONTEMPORARY ART	Dr.Öğr.Üyesi LALE ALTUNEL
			FELSEFİ DAVRANIŞÇILIK VE ELEŞTİRİLERİ	Dr. Öğretim Üyesi Mehtap Doğan
		7	INVESTIGATION OF THE LOGO DESIGNS OF GİRESUN PROVINCIAL AND DISTRICT MUNICIPALITIES FROM A SEMIOGICAL PERSPECTIVE	Lecturer Dr. Yunus Türkşad YEGİN

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

7 Ekim/ October 7, 2023 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 2	**Dr. Öğr. Üyesi, HAVVA NUR TARAKCI**	1	Distopyacı Düşüncenin Sinemadaki Yansımaları	Dr. Öğr. Üyesi, EZGİ ÖREN
		2	6 ŞUBAT DEPREMLERİ HABERLERİNİN GAZETECİLİK İLKELERİ AÇISINDAN OKUNMASI	Dr. Öğr. Üyesi Filiz Bilgin Ülken
		3	YERLİ DİZİLERDE SINIFSAL FARKLILIKLARIN TEMSİLİ	Dr. Öğr. Üyesi Filiz Bilgin Ülken
		4	PANDEMİ DÖNEMİNDEKİ E-TİCARET UYGULAMASINA MANUEL CASTELLSCİ BİR YAKLAŞIM	Doktora Öğrencisi LEYLA KANCA
		5	ÇOCUKLAR İÇİN BİR KAÇIŞ ARACI OLARAK FANTASTİK SİNEMA: WHERE THE WILD THINGS ARE ÖRNEĞİ	Dr. Öğretim Üyesi Volkan EROL
		6	RADYO TİYATROLARINDAN PODCAST DİZİLERE: EPİK OLMAYAN BİR AŞK HİKÂYESİ ÖRNEĞİ	Dr. Öğr. Üyesi Atacan Şimşek
		7	DİJİTALLEŞME, AFET YÖNETİMİ VE KRİZ İLETİŞİMİ ÜÇGENİNDE MUHTEMEL RİSKLER	Dr. Öğr. Üyesi Nida Sümeyya ÇETİN
		8	A BIBLIOMETRIC ANALYSIS on DIGITAL PUBLIC RELATIONS	Dr. Öğr. Üyesi, HAVVA NUR TARAKCI

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

7 Ekim/ October 7, 2023 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 3	**Prof, Dr. Rasim AKPINAR**	1	6360 SAYILI KANUNUN BÜYÜKŞEHİRLERDE KIRSAL ALANA ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: MANİSA ORMAN KÖYLERİ VE DAĞ ALANLARI ÖZELİNDE SAHA ARAŞTIRMASI	Prof, Dr. Rasim AKPINAR
		2	KENTLİ HAKLARI BAĞLAMINDA MANİSA KENT İMGELERİ VE KENT KİMLİĞİ ÜZERİNE SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI	Prof, Dr. Rasim AKPINAR
		3	BÜTÇE AÇIKLARINA FİNANSMAN ARAYIŞLARI	Dr.Öğr.Üyesi, İREM ERASA AKÇA
		4	SOCIO-ECONOMIC CAUSES OF THE RECENT FISCAL ARRANGEMENTS	Asst. Prof. Dr., ÖNER GÜMÜŞ
		5	THE LINK BETWEEN SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS	Doç. Dr. Fatih AKBULUT Arş. Gör. Dr. Cihan Necmi GÜNAL
		6	THE PHENOMENON OF CLIMATE CHANGE IN THE NATIONAL DEVELOPMENT PLANS OF TÜRKİYE	Doç. Dr. Fatih AKBULUT Ahmet İLHAN
		7	DISASTER MANAGEMENT MODELS: A SYSTEMATIC REVIEW	Dr. Öğr. Üyesi, Bahadır TERCAN
		8	CONTRIBUTION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS: GLOBAL AND LOCAL PERSPECTIVES	Dr. Abdurrahman AYDIN

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
7 Ekim/ October 7, 2023 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 4	**Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR**	1	COMPLIANCE ASSESSMENT OF STATE UNIVERSITIES AND COLLEGES ON THE GOVERNMENT ENERGY MANAGEMENT PROGRAM FOR PROGRAM ENHANCEMENT	Steven Ivan Gonzales Caiña
			INTRODUCTION TO GENOECONOMIC	Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR
		2	COMT Val158Met POLİMORFİZMİ VE KİŞİLİK	Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR
		3	DERİ ÜRÜNLERİNE KARŞI OLAN OLUMSUZ İMAJIN RFID TEKNOLOJİSİ İLE GİDERİLMESİ	Dr. Öğr. Üyesi HATİCE ER Öğr. Gör. ERTAN EROL
		4	PURCHASE BEHAVIORS OF COSMOPOLITAN CONSUMERS IN THE CONTEXT OF GLOBAL CONSUMER CULTURE	Öğr. Gör. Dr. Kader EROL
		5	EVALUATION OF DISEASES IN TÜRKİYE FROM SEASONALLY AND GEOGRAPHICALLY WITH GOOGLE SEARCH VOLUME DATA	Res. Asst., Gökçen ÖZLER Res. Asst., Ferda IŞIKÇELİK
		6	ANALYSIS OF THE FINANCIAL STATUS OF HEALTH INSTITUTIONS BY MOORA METHOD	Res. Asst., Ferda IŞIKÇELİK Res. Asst., Gökçen ÖZLER
		7	SAĞLIK TURİZMİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KRİTERLERİ İLE HİZMET SAĞLAYICILARIN ALGILANAN İMAJI ARASINDAKİ İLİŞKİ	Dr. Öğr. Üyesi FUAT YALMAN Prof. Dr., Yalçın KARAGÖZ
		8	SAĞLIK PROFESYONELLERİNİN ÖRGÜTSEL GÜVEN VE ÖRGÜTSEL DESTEK ALGILARI İLE BİLGİ UÇURMA EĞİLİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER	Prof. Dr. YALÇIN KARAGÖZ Dr. Öğr. Üyesi FUAT YALMAN

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
7 Ekim/ October 7, 2023 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 5	**Dr. Öğretim Üyesi İsmail YÜKSEK**	1	PROVISION OF BEE SALE	Dr. Öğretim Üyesi İsmail YÜKSEK
		2	MOLLA HÜSREV'İN (ö. 885/1480) KELÂM MÜTEALLİK bi't-TESMİYE ADIYLA KAYDEDİLEN RİSÂLESİ ve BESMELE'YE DAİR GÖRÜŞLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Ceyda GÜRMAN
		3	NAMAZ İBADETİNİN SIHHATİNE MÂNİ OLAN OKUYUŞ HATALARININ GEREKÇELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: HANEFİ MEZHEBİ ÖRNEĞİ	Muhammed Yasir OKŞAR
		4	CYRUS INGERSON SCOFIELD THE FLIGHT RECORDER OF EVANGELICAL POLITICS	Dr. Öğr. Üyesi İLYAS AKYÜZOĞLU
		5	İLAHİYAT FAKÜLTESİ İLE EŞ ZAMANLI HAFIZLIK EĞİTİMİ PROJESİ KAPSAMINDA YER ALAN ÖĞRENCİLERİN KAYGI VE MOTİVASYON DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ	Aslı DOĞRUEL
		6	KADER VE SORUMLULUK KAVRAMLARININ DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	Dr. Fatma Kurttekin

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
7 Ekim/ October 7, 2023 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 6	**Dr. Öğr. Üyesi, Halime KAYAKÖKÜ**	1	INVESTIGATION OF THE EFFECT OF MACHINING PARAMETERS ON BURR HEIGHT AND SURFACE ROUGHNESS IN DRILLING OF Ti-6Al-4V ALLOY	Dr. Öğr. Üyesi, Mahmut ÇELİK Ferhat DEMİRYÜREK
		2	BIOINSPIRED ANTENNA DESIGN: BRIEF ANALYZING TECHNIQUES AND APPROACHES	Dr., Duygu Nazan GENÇOĞLAN
		3	HOMOJENİZASYON PROSESİNİN EN AW 6082 BİYET MİKROYAPISI VE SERTLİĞİNE ETKİSİ	Dr.,FULYA KAHRIMAN Prof. Dr.,MUZAFFER ZEREN
		4	AN INVESTIGATION OF WILDFIRES USING THE dNBR INDICES ON THE GOOGLE EARTH ENGINE PLATFORM: A CASE STUDY OF THE 2023 ÇANAKKALE KIZILKEÇİLİ AND DAMYERİ WILDFIRES	Öğr. Gör. Dr., OSMAN SALİH YILMAZ
		5	GAMMA RADIATION DOSE MEASUREMENTS AROUND THE MINING SITE	Dr. Öğr. Üyesi, Halime KAYAKÖKÜ Dr. Öğr. Üyesi, Muhammed Fatih KULUÖZTÜRK
		6	BOR KATKILI Ti6Al4V ALAŞIMININ BASINÇ DESTEKLİ SİNTERLEME İLE ÜRETİMİ	Dr. Funda Gül KOÇ Prof. Dr. Rıdvan YAMANOĞLU
		7	EXAMINATION OF BIOMATERIAL PROPERTIES WITH AN INTERVAL TYPE-2 FUZZY AHP-FMEA METHODOLOGY: AN APPLICATION ON TITANIUM MATERIALS	Dr. HİLAL SİNGER Doç. Dr. TİJEN ÖVER ÖZÇELİK
		8	AN INTEGRATED APPROACH FOR BREAST CANCER CLASSIFICATION	Doç. Dr. TİJEN ÖVER ÖZÇELİK Dr. HİLAL SİNGER

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

7 Ekim/ October 7, 2023 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 7	**Prof. Dr. Pratoom Rekklang**	1	THE U.S. AND CENTRAL ASIA: RELIGION, POLITICS, IDEOLOGY	Zhanar Aldubasheva, Elnura Assyltayeva, Mukhtar Senggirbay, Gaziza Aldubashova
		2	ANALYSIS ON THE GAME-PLAYING TENDENCY OF SNGS (SOCIAL NETWORK GAMES) USERS BY GENDER	Jooyeon Yook, Wonjun Ko
		3	E-VOTING: A TRUSTWORTHINESS IN DEMOCRATIC; A VIEW FROM TECHNOLOGY, POLITICAL AND SOCIAL ISSUE	Assis. Prof. Dr. Sera Syarmila Sameon, Assoc. Prof. Dr. Rohaini Ramli
		4	DEFINITION OF FOOT SIZE MODEL USING KOHONEN NETWORK	Khawla Ben Abderrahim
		5	THE IMPACT OF FINANCIAL SYSTEM ON MIXED USE DEVELOPMENT – UNREST IN UK AND SENSE OF SAFETY IN MIXED USE DEVELOPMENT	Dr. Tamara Kelly
		6	POLITICAL INFORMATION EXPOSURES, POLITICIANS-PERCEPTIONS, POLITICAL ATTITUDES AND POLITICAL PARTICIPATIONS AMONG PEOPLE IN BANGKOK METROPOLITAN AREA	Prof. Dr. Pratoom Rekklang
		7	URBAN TRANSFORMATIONS OF THE MEDITERRANEAN CITIES IN LIGHT OF DEVELOPMENTS IN THE MODERN ERA	Bakr Hashem Paumey Ahmed Alashwal
		8	SPATIAL ANALYSIS AND STATISTICS FOR ZONING OF URBAN AREAS	Prof. Dr. Benedetto Manganelli, Dr. Lec. Beniamino Murgante

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
7 Ekim/ October 7, 2023 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 8	**Assis. Prof. Dr. Kamila Tišlerová**	1	CUSTOMER-SUPPLIER COLLABORATION IN CASTING INDUSTRY: A REVIEW ON ORGANIZATIONAL AND HUMAN ASPECTS	Taneli Eisto, Venlakaisa Hölttä
		2	THE IMPACT OF WEBSITE PERSONALITY ON CONSUMERS' INITIAL TRUST TOWARDS ONLINE RETAILING WEBSITES	Jasmine Yeap Ai Leen, T. Ramayah, Azizah Omar
		3	CONTINUAL IMPROVEMENT WITH INTEGRATED MANAGEMENT SYSTEM	Dr. Sharareh Mirsaeidi Farahani , Assoc. Prof. Gholamreza Chitsaz
		4	THE INTRODUCTION OF COMPULSORY ELECTRONIC EXCHANGE OF DOCUMENTS IN THE CZECH REPUBLIC: COMPARING EXPECTATION AND REALITY	Assis. Prof. Dr. Kamila Tišlerová
		5	ROLE OF CREDIT ON PRODUCTION EFFICIENCY OF FARMING SECTOR IN PAKISTAN(A DATA ENVELOPMENT ANALYSIS)	Saima Ayaz, Zakir Hussain, Maqbool Hussain Sial
		6	SUSTAINABILITY STRATEGY AND FIRM PERFORMANCE IN RESIDENTIAL TRADE AND INDUSTRY: A CONCEPTUAL ANALYSIS	Dr. Martin Macion
		7	FACTORS PAVING THE WAY TOWARDS ISLAMIC BANKING IN PAKISTAN	Lecture Muhammad Mazhar Manzoor, Dr. Muhammad Aqeel, Abdul Sattar

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

7 Ekim/ October 7, 2023 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 9	**Prof. Dr. Khajornjit Bunnag**	1	SUSTAINABILITY OF URBAN CEMETERIES AND THE TRANSFORMATION OF MALAY BURIAL PRACTICES IN KUALA LUMPUR METROPOLITAN REGION	Mohamed Afla, Mohamad Reza
		2	THE CONTEXT-S INFLUENCE ON THE EVOLUTION OF CIORAN: THE OPTIONS OF AN ENGAGED PHILOSOPHER	Mara Magda Maftei
		3	THE CHARACTERISTICS OF THAI MOVIES AND FACTORS CONTRIBUTING TO BECOMING WIDELY KNOWN IN INTERNATIONAL MARKETS	Tanyatorn Panyasopon
		4	THE GENESIS OF THE ART OF THE KAZAKH SALS, SERIS AND PALUANS IN CHARACTERISTIC COMPARISON TO EUROPEAN HISTRIONES AND RUSSIAN SKOMORKHS	D. Dosbatyrov
		5	BORIA IN MALAYSIA	Farideh Alizadeh
		6	FACTORS AFFECTING MEDIA LITERACY OF EARLY TEENAGERS	Prof. Dr. Khajornjit Bunnag
		7	POWER DISTANCE AND KNOWLEDGE MANAGEMENT FROM A POST-TAYLORIST PERSPECTIVE	Dr. John Walton, Phd Candidate Vishal Parikh
		8	ORNAMENT AS A UNIVERSAL LANGUAGE OF PEACE (BASED ON COMPARATIVE ANALYSIS OF CULTURES OF PROTO-TURKIC PEOPLES AND INDIAN TRIBES OF NORTH AMERICA)	Zhamilya Boldykova, Assis. Prof. Assel Berdigulova
		9	CAUSAL FACTORS AFFECTING ON TRUSTWORTHINESS AND SUCCESS OF THE NATIONAL PRESS COUNCIL OF THAILAND IN REGULATING PROFESSIONAL ETHICS IN VIEWS OF NEWSPAPER JOURNALISTS	Dr. Bubpha Makesrithongkum
		10	FEATURES OF PARTY CONSTRUCTION IN THE COURSE OF POLITICAL MODERNIZATION OF KAZAKHSTAN	Lecture Zhankuliyeva S. A.

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

7 Ekim/ October 7, 2023 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 10	**Adriana Ávila Zúñiga Nordfjeld**	1	THE ASPECT OF THE HUMAN BIAS IN DECISION MAKING WITHIN QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS & LEAN THEORY	Adriana Ávila Zúñiga Nordfjeld
		2	EFFICACY OF SELECTED MOBILITY EXERCISES AND PARTICIPATION IN SPECIAL GAMES ON PSYCHOMOTOR ABILITIES, FUNCTIONAL ABILITIES AND GAME PERFORMANCE AMONG INTELLECTUALLY DISABLED CHILDREN OF UNDER 14 AGE	Dr. J. Samuel Jesudoss
		3	DEEP LEARNING AND VIRTUAL ENVIRONMENT	Danielle Morin Jennifer D.E.Thomas Raafat G. Saade
		4	IMPACT OF PERSONALITY AND LONELINESS ON LIFE: ROLE OF ONLINE FLOW EXPERIENCES	Prof. Dr. Asmita Shukla Dr. Soma Parija
		5	CAREER COUNSELING PROGRAM FOR THE PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF FRESHMEN UNIVERSITY STUDENTS	Sheila Marie G. Hocson
		6	DIAGNOSIS OF HATE SCHEMAS IN PRISONERS WITH ANTISOCIAL PERSONALITY DISORDER (ASPD)	Phd. Can. Barbara Gawda
		7	MEDIA AND INFORMATION LITERACY (MIL) FOR THAI YOUTHS	Waralak Vongdoiwang Siricharoen, Nattanun Siricharoen
		8	THE IMPACT OF OCCUPATIONAL STRESS ON QUALITY OF WORK LIFE AMONG THE STAFF OF E-WORKSPACE	Assis. Prof. Alireza Bolhari Dr. Ali Rezaeean Jafar Bolhari Fatemeh Zare

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

7 Ekim/ October 7, 2023 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 11	**Dr. Juha Kettunen**	1	THE WIDER BENEFITS OF NEGOTIATIONS: AUSTRIAN PERSPECTIVE ON EDUCATIONAL LEADERSHIP AS A 'POWER GAME' FOR TRADE UNIONS	Rudolf Egger
		2	IMPROVING LISTENING COMPREHENSION FOR EFL PRE-INTERMEDIATE STUDENTS THROUGH A BLENDED LEARNING STRATEGY	Heba Mustafa Abdullah
		3	EXPLORATION OF INFLUENTIAL FACTORS ON FIRST YEAR ARCHITECTURE STUDENTS' PRODUCTIVITY	Shima Nikanjam, Badiossadat Hassanpour, Adi Irfan Che Ani
		4	QUALITY AND QUANTITY IN THE STRATEGIC NETWORK OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	Juha Kettunen
		5	DIFFERENT ROLES FOR MENTORS AND MENTEES IN AN E-LEARNING ENVIRONMENT	Assis. Prof. Dr. Nidhi Gadura
		6	ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT THROUGH TRANSFORMATIVE PEDAGOGIES IN UNIVERSITIES	Assoc. Prof. Dr. Eugene Allevato
		7	THE STRATEGY OF THE INNOVATION ALLIANCE IN HIGHER EDUCATION	Dr. Juha Kettunen
		8	USING COLLABORATIVE PICTURES TO UNDERSTAND STUDENT EXPERIENCE	Tessa Berg, Dr. Emma Guion Akdag
		9	OTHERNESS OF ROMA IN INCLUSIVE EDUCATION OF ROMA PUPILS IN SLOVAKIA	Lec. Prof. Dr. Bibiana Hlebova

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
7 Ekim/ October 7, 2023 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 1	**Doç. Dr. AHMET ÇELİK**	1	The Evaluation and Examples of Invitation Letters for Muslim Turkish Citizens coming from Yugoslavia as Free Immigrants to Turkey	Prof.Dr.Serap Tabak
		2	THE IMPACT OF THE REVOLUTIONS OF 1848 ON THE OTTOMAN EMPIRE: THE ISSUE OF HUNGARIAN REFUGEES	Master's Degree, Burcu KILIÇ
		3	EDIRNE IN THE RUSSIAN PRESS DURING THE 1877-1878 OTTOMAN-RUSSİAN WAR	Doç. Dr. AHMET ÇELİK
		4	Domination Policies of Russia and the Ottoman Empire Towards Eastern Europe in the First Half of the 18th Century With the Impact of the Peace of Westphalia	Dr. Öğr. Üyesi VEDAT KANAT
		5	THE PROVİNCE OF MAMURATUL-AZİZ (ELAZİZ) DURİNG WORLD WAR I	Dr. Yavuz Selim ÇELOĞLU
		6	KENESARI QASIMULI UPRISING	Doç. Dr. Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU
		7	VICTIMS OF REPRESSION IN KAZAKHSTAN	Doç. Dr. Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU
		8	TRAKYA VİLAYETLERİNDE İLKÖĞRETİM (1925-1926)	Doç. Dr. Mustafa Serhan YÜCEL
		9	PRODUCTION ORGANISATION AND LABOUR RELATIONS IN THE OTTOMAN ARTISAN ORGANISATION MODEL: THE CASE OF GLAZIER GUILD	Assist. Prof. Dr. Üyesi Hacı Sarı

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

7 Ekim/ October 7, 2023 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 2	**Doç. Dr. Diren ÇAKMAK**	1	THE EFFECTS OF ARAB SPRING ON TURKEY-YEMEN RELATIONS	Besra TOKTAŞ
		2	NATO'NUN ASYA PASİFİK AÇILIMI	Dr. Seda Gözde TOKATLI
		3	ÇOK KUTUPLU DÜNYA DÜZENİNE DOĞRU: TEORİK DEĞERLENDİRME	Dr. Seda Gözde TOKATLI
		4	ON ISRAELI POLITICAL SCIENTIST YORAM HAZONY'S POLITICAL THOUGHT	Doç. Dr. Diren ÇAKMAK
		5	THE PROPERTY OWNERSHIP DISPUTE IN SHIMON HATZADDIK IN ISRAEL	Doç. Dr. Diren ÇAKMAK
		6	ULUSLARARASI GÖÇÜN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ: TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİLER ÖRNEĞİ	Doç. Dr., Arzu GÜLER
		7	BİTMEYEN TARTIŞMA: ULUSLARARASI HUKUKUN BÖLÜNMESİ	Arş. Gör. Dr., BETÜL GÜLTEKİN ALBAYRAK
		8	TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ ENERJİ POLİTİKALARINA UYUM SÜRECİ	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ozan Şahin

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
7 Ekim/ October 7, 2023 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 3	**Doç. Dr. Güneş SALI**	1	İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ MATEMATİK DERSLERİNDE KAVRAM KARİKATÜRLERİNİN KULLANILMASINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ	Yüksek Lisans Öğrencisi ELİF ESEN Dr.Öğr.Üyesi ZUHAL ÜNAN
		2	MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖZÜYLE MATEMATİK TARİHİNE İLİŞİKİN BİLGİ SAHİBİ OLMANIN ÖNEMİ	Dr.Öğr.Üyesi ZUHAL ÜNAN
		3	A QUALITATIVE STUDY ON VALUES EDUCATION PRACTICES	Doç. Dr. Güneş SALI
		4	TEACHER CANDIDATES' VIEWS ABOUT CLASSROOM MANAGEMENT STRATEGIES	Doç. Dr. Güneş SALI
		5	BAZI ALINTI KELİMELERDEKİ DEĞİŞMELERDE ANLAM BAKIMINDAN BULAŞMANIN ETKİSİ	Dr. Öğr. Üyesi İhsan Sabri ÇEBİ
		6	TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN AĞIZLARIYLA İLGİLİ ÇALIŞMALARDA AYIN VE HEMZE	Dr. Öğr. Üyesi İhsan Sabri ÇEBİ
		7	FİZİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ BİLİMSEL İŞLEM BECERİ DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ	Nuray ÖNDER ÇELİKKANLI
		8	FİZİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRENİM GÖRDÜKLERİ ANABİLİM DALLARINA VE ÜNİVERSİTELERİNE UYUM SÜREÇLERİ	Nuray ÖNDER ÇELİKKANLI

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
7 Ekim/ October 7, 2023 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 4	**DR. ÖĞR. ÜYESİ, PINAR DALOĞLU**	1	DISTRIBUTION UTILITY EVALUATION ON PREPAID ELECTRICITY SERVICE TOWARDS PROGRAM IMPROVEMENT	Melanie C. Papa Christopher C. Mantillas, Ph.D.
		2	AKREDİTİFLİ ÖDEME YÖNTEMİNE AZALAN İLGİNİN NEDENLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	Dr. Öğr. Üyesi, Oğuzhan ÖZÇELİK
		3	ANALYSIS OF ORGANIZATIONAL DEVIATION USING SCIENTIFIC MAPPING TECHNIQUE: WEB OF SCIENCE EXAMPLE	Ph.D. Research Assistant, Fettah KAYRA
		4	NÖROBİLİM VE MUHASEBE	DR. ÖĞR. ÜYESİ, PINAR DALOĞLU
		5	DIGITAL WORK PLATFORMS AND THEIR IMPACT ON EMPLOYEES	Dr. Öğr. Üyesi Burçin ESER
		6	EMOTIONAL LABOR IN HEALTH INSTITUTION EMPLOYEES, EXAMINING THE EFFECT OF WORK-FAMILY CONFLICT AND TURNOVER INTENTION	Buket URGUN Dr. Öğr.Üyesi Emine ATALAY
		7	RANKING OF THE HEALTHCARE SERVICE POTENTIALS OF METROPOLITAN CITIES IN TURKEY ON THE BASED OF THE INSTITUTIONS PROVIDING HEALTHCARE SERVICES AND INFRASTRUCTURE USING MULTI-CRITERIA DECISION-MAKING METHODS	Asist. Prof. Dr. Şenay Lezki
		8	HALKA AÇIK PİYASA DEĞERİNİN ŞİRKETE ÖZGÜ BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BIST 100 ENDEKSİNDE BİR ARAŞTIRMA	Doç. Dr. YUSUF TEPELİ Dr. Öğr. Üyesi FİLİZ DAŞKIRAN

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
7 Ekim/ October 7, 2023 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 5	**Dr. Öğr. Üy. SEZEN KIŞLAL**	1	A REVIEW OF AN ANALYSIS REGARDING PSYCHOSOCIAL STATUS OF IMMIGRANT SYRIAN MOTHERS WHO'VE LOST THEIR HUSBANDS	Doktor, ESİN TÜCCAR
		2	ERGENLERDE DUYARLI SEVGİ İLE ÖZ-ŞEFKAT ARASINDAKİ İLİŞKİ	Dr. Öğretim Üyesi Semra KİYE
		3	BİLİŞSEL DUYGU DÜZENLEME İLE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ARASINDAKİ İLİŞKİ	Dr. Öğretim Üyesi Semra KİYE
		4	GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMA UYGULAMASININ PSİKOLOJİK DANIŞMA ÖZ YETERLİĞİNE ETKİSİ	Dr. Öğr. Üyesi İsmail AY
		5	ORTA SEREBRAL ARTER OKLÜZYONU ÇALIŞMALARINDA KULLANILAN DAVRANIŞ TESTLERİ	Dr. Öğr. Üy. SEZEN KIŞLAL
		6	INVESTIGATION OF THE BIG FIVE PERSONALITY TRAITS IN A TURKISH SAMPLE	Assist. Prof. Dr. Muhammet Fatih YILMAZ
		7	Betrayal is a problem in the family	Mammadova Konul Allahverdi
		8	TÜRKİYE'DE COĞRAFİ İŞARET TESCİL SAYISINDA İLK ÜÇ SIRADA YER ALAN ŞEHİRLERİN GASTRONOMİK TESCİLLER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMASI	Öğr. Gör. Dr. ERKAN DENK
		9	SURİYE'Lİ YAŞLI GÖÇMENLERDE DEPRESYON VE KÜLTÜREL ADAPTASYON	Dr. Öğr. Üyesi Serdar AYKUT Dr. Öğr. Üyesi Tahsin Barış DEĞER

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
7 Ekim/ October 7, 2023 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 6	**Doç. Dr. SERHAT BERAT EFE**	1	GÜÇ SİSTEMLERİNDE OLUŞAN ARIZALARIN ENERJİ KALİTESİNE ETKİSİ	Doç. Dr. SERHAT BERAT EFE
		2	AYDINLATMA TESİSLERİNDE ENERJİ VERİMLİLİĞİNİ ARTTIRMA YAKLAŞIMLARI	Doç. Dr. SERHAT BERAT EFE
		3	SYSTEMATIC OF NUCLEAR GYROMAGNETIC FACTORS (g) IN ODD-MASS $^{125\text{-}153}$CE ISOTOPE CHAIN	MSc. GAMZE HOŞGÖR Assoc. Prof. Dr. EMRE TABAR Prof. Dr. HAKAN YAKUT MSc. ELİF KEMAH Prof. Dr. ALİ AKBAR KULIEV
		4	TWO DIFFERENT HYBRID CONTROL DESIGN WITH CS ALGORITHM FOR DOUBLE INVERTED PENDULUM ON A CART	Elif PELTEK Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan KARAHAN
		5	OPTIMAL ALLOCATION AND SIZING OF DISTRIBUTED GENERATION IN THE UNBALANCED DISTRIBUTION SYSTEM USING GWOCS ALGORITHM	Salman Ahmed NUR Selçuk EMİROĞLU
		6	DYE SENSITIVE SOLAR CELL MATERIALS AND DENSITY FUNCTIONAL THEORY APPLICATIONS	KÜBRA ARDUÇ MUSTAFA KARAKAYA

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
7 Ekim/ October 7, 2023 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 7	**Subramaniam Chandran**	1	CHARACTERISTICS OF COGNITIVE FUNCTIONS AMONG POLISH ADOLESCENCE WITH SPELLING DISORDERS	Izabela Pietras
		2	THE FEMALE BEAUTY MYTH FOSTERED BY THE MASS MEDIA	Yoojin Chung
		3	SELF-ESTEEM AND STRESS LEVEL AMONG TRAUMATIC BRAIN INJURED ADULTS WITH MILD, MODERATE AND SEVERE INJURIES ATTENDING A DAY PROGRAM REHABILITATION FACILITY	Lec. Dr. Nicole S. McKinney
		4	CLINICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES IN THE RESEARCH ON THE RAPE MYTH	Assi. Prof : Ana Pauna Zbigniew Pleszewski
		5	COGNITIVE BEHAVIOUR THERAPY TO TREAT SOCIAL ANXIETY DISORDER: A PSYCHOLOGY CASE	Yasmin Binti Othman Mydin Mohd. Fadzillah Abdul Razak
		6	EXPERT WITNESS TESTIMONY IN THE BATTERED WOMAN SYNDROME	Assoc. Ana Pauna
		7	THE FLASHBULB MEMORY OF THE POSITIVE AND NEGATIVE EVENTS: WENCHUAN EARTHQUAKE AND ACCEPTANCE TO COLLEGE	Aiping Liu Xiaoping Ying Jing Luo
		8	DYNAMIC OF AGGRESSIVE BEHAVIOR AT THE CONTEXT OF REFLECTIVE PROCESS	Dr. Elena Chernyshkova
		9	HOW DOES PSYCHOANALYSIS HELP IN RECONSTRUCTING POLITICAL THOUGHT? AN EXERCISE OF INTERPRETATION	Subramaniam Chandran
		10	COGNITIVE LANDSCAPE OF VALUES – UNDERSTANDING THE INFORMATION CONTENTS OF MENTAL REPRESENTATIONS	Prof. Dr. J. Maksimainen

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

7 Ekim/ October 7, 2023 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 8	**Assoc. Prof. Dr. Eleftherios Giovanis**	1	IMPACT OF GOVERNMENT SPENDING ON PRIVATE CONSUMPTION AND ON THE ECONOMY: CASE OF THAILAND	Dr. Paitoon Kraipornsak
		2	A PROPOSAL OF COMMUNITY BASED FACILITY MANAGEMENT PERFORMANCE (CBFM) IN THE EDUCATION SYSTEM OF BATUBARA DISTRICT IN INDONESIA	Amilia Hasbullah, Wan Zahari Wan Yussof, Maziah Ismail
		3	CERTAIN IMPORTANT ASPECTS OF COST CONTRIBUTION ARRANGEMENTS IN FINANCIAL MANAGEMENT	Phd . Candidate Tomáš Brabenec
		4	APPLICATION OF ADAPTIVE NEURO-FUZZY INFERENCE SYSTEM IN THE PREDICTION OF ECONOMIC CRISIS PERIODS IN USA	Assoc. Prof. Dr. Eleftherios Giovanis
		5	INTEGRATION PROCESS OF INDUSTRIAL DESIGN AND ENGINEERING DESIGN	Kazuhide Sugiyama, Hiroshi Osada
		6	ATTRIBUTIONS BY TEAM MEMBERS FOR TEAM OUTCOMES IN FINNISH WORKING LIFE	Assis. Prof. Maarit Valo, Pertti Hurme
		7	DOES CORPORATE GOVERNANCE OR TRANSPARENCY AFFECT FOREIGN DIRECT INVESTMENT?	Dr. Haksoon Kim
		8	ERP IMPLEMENTATION SUCCESS IN IRAN: EXAMINING THE ROLE OF SYSTEM ENVIRONMENT FACTORS	Shahin Dezdar, Sulaiman Ainin

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

7 Ekim/ October 7, 2023 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 9	**Amruta Khairnar, Joy Sen**	1	DESIGN MANAGEMENT APPLICATIONS TO IMPROVE WORK ENVIRONMENT FOR FEMALE ACADEMICS IN SAUDI ARABIA	Nouf Saad Alnassar, Susan Grant, Ray Holland
		2	EXPANDING AFFORDABLE HOUSING THROUGH INCLUSIONARY ZONING IN THE CITY OF TORONTO	Sam Moshaver
		3	FOOD SAFETY CULTURE PARAMOUNT THAN TRADITIONAL FOOD SAFETY SYSTEM AND FOOD SAFETY CULTURE IN SOUTH AFRICAN FOOD INDUSTRIES	Oluwatosin A. Ijabadeniyi
		4	ROLE OF DIRECTOR'S PHILOSOPHICAL APPROACH IN CINEMATOGRAPHIC EXPRESSION	Sedat Cereci
		5	CONFLICT, CONFUSION, CHOICE: A PHENOMENOLOGICAL APPROACH TO ACTS OF CORRUPTION	Yvonne T. Haigh
		6	PLANNING FOR MINIMIZATION OF SOCIOECONOMIC INEQUALITIES WITHIN VIDARBHA REGION, MAHARASHTRA, INDIA	Amruta Khairnar, Joy Sen
		7	KAZAKH LITERATURE IN EMIGRATION AND WORKS OF MAZHIT AITBAYEV	Nuraddin Sadykov, Altynai Zhussipova, Omirkhan Abdimanuly
		8	FEATURES OF FOLLOWING THE CUSTOMS AND TRADITIONS IN TURKESTAN IN THE LATE XIXTH AND EARLY XXTH CENTURIES	M. Nogaibayeva, Zh. Kumganbayev

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

7 Ekim/ October 7, 2023 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 10	**Dr. Paitoon Kraipornsak**	1	APPLICATION OF FEED-FORWARD NEURAL NETWORKS AUTOREGRESSIVE MODELS IN GROSS DOMESTIC PRODUCT PREDICTION	E. Giovanis
		2	A NEW DIMENSION IN SOFTWARE RISK MANAGMENT	Assis. Prof. Masood Uzzafer
		3	PROPOSAL OF ADDITIONAL FUZZY MEMBERSHIP FUNCTIONS IN SMOOTHING TRANSITION AUTOREGRESSIVE MODELS	Lec. E. Giovanis
		4	SUCCESS FACTORS OF LARGE SCALE ERP IMPLEMENTATION IN THAILAND	Assoc. Prof. Dr. Rotchanakitumnuai, Siriluck
		5	A DISCRIMINATORY REWARDING MECHANISM FOR SYBIL DETECTION WITH APPLICATIONS TO TOR	Asim Kumar Pal, Debabrata Nath, Sumit Chakraborty
		6	FUNCTIONALITY OF NEGOTIATION AGENT ON VALUE-BASED DESIGN DECISION	Arazi Idrus, Christiono Utomo
		7	IMPACT OF GOVERNMENT SPENDING ON PRIVATE CONSUMPTION AND ON THE ECONOMY: THE CASE OF THAILAND	Dr. Paitoon Kraipornsak
		8	VALUE ENGINEERING AND ITS EFFECT IN REDUCTION OF INDUSTRIAL ORGANIZATION ENERGY EXPENSES	Habibollah Najafi, Amir Abbas Yazdani, Hosseinali Nahavandi

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

7 Ekim/ October 7, 2023 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 11	**Assoc. Prof. James Moir**	1	CORPORATE SUSTAINABLE DEVELOPMENT ASSESSMENT BASE ON THE CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY	Sun Mei, Nagata Katsuya, Onoda Hiroshi
		2	STATE PROGRAMS ANALYSIS AND SOCIAL CRISIS MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: A DESCRIPTIVE STUDY	Madina Kenzhegaranova, Aibol Mukhsiynov, Houman Sanandaji
		3	APPLICATION OF MOTIVATIONAL FACTORS FOR UPLOADING FILMS TO WEBSITES ULOZTO.NET AND PIRATEBAY.ORG	Pavel Janak
		4	THE NATIONAL SECURITY ASSURANCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	Sholpan Zhandossova, Erden Ordabek, Yelbolsyn Nazarov
		5	A CRITICAL SOCIAL RESEARCH PERSPECTIVE ON SELF-DIRECTED LEARNING AND INFORMATION TECHNOLOGY PRACTITIONERS	Assoc. Prof. Roelien Goede
		6	THE PORTUGUESE PRESS PORTRAIT OF “ENVIRONMENTAL REFUGEES“	Prof. Dr. Inês Vieira
		7	STUDENTS, KNOWLEDGE AND EMPLOYABILITY	Assoc. Prof. James Moir
		8	MANAGING YOUR ONLINE REPUTATION: ISSUES OF ETHICS, TRUST AND PRIVACY IN A WIRED, “NO PLACE TO HIDE“ WORLD	Dr. Karen Armstrong

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
8 Ekim/ October 8, 2023 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 1	**Prof.Dr. Hamza Yaşar OCAK**	1	Al - 1,1Sc ve Al -1,9Sc ALAŞIMLARININ BAZI MEKANİK ÖZELLİKLERİNİN DENEYSEL ve TEORİK OLARAK İNCELENMESİ	Prof.Dr. Hamza Yaşar OCAK
		2	Al -Sc AlAŞIMLARINDA DİSLOKASYON YOĞUNLUĞUNUN YANSIMA DÜZLEMLERİNDE DENEYSEL OLARAK İNCELENMESİ	Prof.Dr. Hamza Yaşar OCAK
		3	CURCUMIN: A REVIEW ON PROPERTIES AND MECHANISMS OF ACTION	Asst.Prof, SUREYYA HANCI MUSALLI
		4	INVESTIGATING THE CARBON ALLOTROPES EFFECT ON THE LaMnO 3 PERFORMANCE AS AN EFFICIENT BIFUNCTIONAL ELECTROCATALYST FOR ALKALINE WATER ELECTROLYSIS	Elham Fattahi Elham Mahmoudi Jafar Mostafaei Dr. Öğr. Üyesi Nagihan Delibaş Doç. Dr. Elnaz Asghari Prof. Dr. Ali Çoruh Prof. Dr. Aligholi Niaei
		5	INVESTIGATION OF THE STRUCTURE AND COMPOSITION OF ELECTRON TRANSPORT MATERIALS IN PEROVSKITE SOLAR CELLS THROUGH SCAPS-1D SIMULATIONS	Cihan Ataş Dr. Öğr. Üyesi Nagihan Delibaş Prof. Dr. Aligholi Niaei
		6	ELEMENTAL ANALYSIS AND HEALTH ASSESSMENT OF WATERCRESS (Cardamine flexuosa) GROWING IN SIIRT ÇETIN DAM WATER	İdris Yolbaş
		7	INVESTIGATION OF THE ABILITY OF LEONURUS CARDIACA STEM TO SEPARATE ISOMERS BY INVERSE GAS CHROMATOGRAPHY AT INFINITE DILUTION	Assist. Prof. Dr. Birol IŞIK
		8	MISIR ÖZÜ YAĞI ÜRETİMİNDE SOĞUK PRESLEME VE ÇÖZÜCÜ EKSTRAKSİYON YÖNTEMLERİNİN YAĞ ASİDİ, TRİGLİSERİT, STEROL VE TOKOFEROL BİLEŞİMLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ	CENNET IRK Doç.Dr. METİN ARMAĞAN Prof.Dr. OSMAN KOLA

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
8 Ekim/ October 8, 2023 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 2	**Dr. Öğr. Üyesi Emre ÇUBUKÇU**	1	PREDICTION OF CONCRETE COMPRESSIVE STRENGTH USING ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS FOR EARTHQUAKE RESILIENCE	Öğr. Gör. Dr. Mesut ULU
		2	INVESTIGATION OF AİR TRANSPORT POTENTIAL OF BURSA PROVINCE	Res. Asst., Ahmet ÜNAL Prof. Dr., Ahmet TORTUM
		3	EXAMINING TRANSPORTATION PROBLEMS IN BURSA AND REVEALING SOLUTION SUGGESTIONS	Res. Asst., Ahmet ÜNAL Prof. Dr., Ahmet TORTUM
		4	AN ANALYSIS OF THE NREL RESEARCH SUPPORT FACILITY BUILDING WITHIN THE FRAMEWORK OF SUSTAINABLE ARCHITECTURAL DESIGN APPROACHES	Asst. Prof. Dr. Gökhan UŞMA
			USE OF DAYLIGHT IN MASTER PLANS IN TERMS OF TOPOGRAPHY AND URBAN DESIGN	MEHMET SAİT CENGİZ
			ENVIRONMENTAL CONDITIONS AFFECTING THE LIGHT TRANSMITTANCE OF GLASS ROOFS	MEHMET SAİT CENGİZ
		5	KARMA FONKSİYONLU YAPILARDA SÜRDÜREBİLİR YAKLAŞIM ALANLARINDAN ÇATI VE TERAS BAHÇELERİ: AVRUPA ÖRNEKLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Emre ÇUBUKÇU
		6	KARMA FONKSİYONLU YAPILARDA SÜRDÜREBİLİR YAKLAŞIM ALANLARINDAN ÇATI VE TERAS BAHÇELERİ: UZAKDOĞU ÖRNEKLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Emre ÇUBUKÇU

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
8 Ekim/ October 8, 2023 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 3	**Doç.Dr.,HASAN YILMAZ**	1	SECURING BIOMASS ENERGY OPERATING CONTRACT, GOVERNMENT PERMITS AND FINANCIAL CLOSING: FUNDAMENTALS FOR PROCESS IMPROVEMENT	Joselito E. Calip Christopher C. Mantillas, Ph.D.
		2	MÜKEMMEL LİDER ARARKEN VAR OLAN POTANSİYELİ KAYBETMEK	Doç.Dr.,HASAN YILMAZ
		3	THE EFFECTS OF GLOBAL AND REGIONAL UNCERTAINTIES ON TURKEY'S EXPORTS	Res. Assist. Dr. Onur DEMİRCİ
		4	MAĞAZA İÇİ ALIŞVERİŞ ETKİNLİKLER İLE TÜKETİCİLERİN PERAKENDE MARKASINA KARŞI TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zahid ECEVİT
		5	TURİZM İŞLETMELERİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	Dr. Öğr. Üyesi, MEHMET KAHYAOĞLU Öğr. Gör. Dr., MEHMET ÖZTÜRK
		6	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN ENVIRONMENTAL, SOCIAL, AND GOVERNANCE (ESG) SCORE AND FINANCIAL PERFORMANCE: COMPARATIVE ANALYSIS OF BIST SUSTAINABILITY 25 INDEX AND BIST 100 INDEX COMPANIES	Asst. Prof. (PhD) Zülküf Çevik
		7	A LABOR ADVENTURE FROM COLLECTING TO ROBOT USING	Prof. Dr. Süleyman Yükçü Öğr. Gör. Dr. Nazan Güngör Karyağdı
		8	THE EFFECT OF THE MANAGER'S DARK TRIAD PERSONALITY TRAITS ON THE PSYCHOLOGICAL OWNERSHIP LEVELS OF EMPLOYEES	Dr. Öğr. Üyesi, PINAR ERKAL
		9	THE EVOLUTİON OF WORKING HOURS IN A DIGITALIZING WORLD	Arş. Gör. Dr. UMUT YERTÜM

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
8 Ekim/ October 8, 2023 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 4	**Asst. Prof. Dr. Ahmed Yusuf SARIHAN**	1	ANALYZING EXPORT DYNAMICS AMONG BALKAN COUNTRIES: INSIGHTS FROM THE TRADE INTENSITY INDEX	Asst. Prof. Dr. Ahmed Yusuf SARIHAN
		2	THE IMPACT OF RISK AVERSION ON TURKEY'S STOCK MARKET	Arş. Gör. Dr. SİNEM ATICI USTALAR
		3	İSTANBUL'UN İAŞE TEMİNİNDE BALKANLARIN İKTİSADİ ROLÜ VE ETKİSİ	Dr. Öğr. Üyesi R. HÜLYA ÖZTÜRK
		4	EFFECTS OF ENTRY BARRIERS ON MARKET ONCENTRATION: THE CASE OF MANUFACTURING INDUSTRY	Araş.Gör.Dr, GÜLÇİN GÜREL GÜNAL
		5	KÜRESEL MARKALAR VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	Dr. Öğr. Üyesi , HASAN ÇEBİ BAL
		6	THE ECONOMIC RECONSTRUCTION OF THE BALKAN STATES AFTER THE FIRST BALKAN WAR	Dr. Kazım BAYCAR

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
8 Ekim/ October 8, 2023 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 5	**Doç. Dr. Emine AYAN**	1	ONE LIFE TWO MEMOIR OR THE MEMORIES OF EYÜP SABRİ FROM OHRİD	Dr. Öğr. Üyesi Serkan Erdal
		2	AN EXAMINATION OF THE VERBS USED IN THE STORY OF MUSTAFA KUTLU I THE STORY OF THE ‘’HUZURSUZ BACAK’’	SEMİH ÇÖLMEKCİ
		3	SAMIH RIFAT ŞIIRLERI ÜZERINE DEĞERLENDIRMELER	Dr. Öğr. Üyesi Özlem KAYABAŞI
		4		
		5	A REVIEW ON THE STORIES IN HAKAN GUNDAY’S BOOK CALLED DERZ	Doç. Dr. Emine AYAN
		6	BURHANEDDİN MELUL’S WITNESSING ON THE OCCUPATION OF EDİRNE AND WORK TITLED A VOICE FROM EDİRNE	Bilge KARGA GÖLLÜ
		7	BEN VE ÖTEKİNİN EZELİ HİKAYESİ: GÜRAY SÜNGÜ’NÜN BÜYÜK IRMAKLARDAN BİLE ROMANINDA OKSİDENTALİST BAKIŞ	Öğr. Gör. Dr. RAMAZAN KANDEMİR ENSER
		8	AHMET HAMDİ TANPINAR’IN ROMANLARINDA TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE DEVRİM	Öğr. Gör. Dr. RAMAZAN KANDEMİR ENSER

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

8 Ekim/ October 8, 2023 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 6	**Iva Košek Bartošová**	1	LEARNERS' VIOLENT BEHAVIOUR AND DRUG ABUSE AS MAJOR CAUSES OF TOBEPHOBIA IN SCHOOLS	Prakash Singh
		2	CO-AUTHORSHIP NETWORKS OF SCIENTIFIC COLLABORATION	Juha Kettunen
		3	IMPACT OF FOUR READING AND LIBRARY FACTORS ON THE GRADE AVERAGE OF UGANDAN SECONDARY SCHOOL STUDENTS: A QUANTITATIVE STUDY	Valeda Dent
		4	THE BEST METHODS OF MOTIVATING AND ENCOURAGING THE STUDENTS TO STUDY: A CASE STUDY	Mahmoud I. Syam, Osama K. El-Hafy
		5	THE EFFECT OF ICONIC AND BEAT GESTURES ON MEMORY RECALL IN GREEK'S FIRST AND SECOND LANGUAGE	Eleni Ioanna Levantinou
		6	DEVELOPMENT OF ELEMENTARY LITERACY IN THE CZECH REPUBLIC	Iva Košek Bartošová
		7	STUDENTS AS GLOBAL CITIZENS: LESSONS FROM THE INTERNATIONAL STUDY TOUR	Ana Hol
			PROSPECTIVE CLASS TEACHERS- COMPUTER EXPERIENCES AND COMPUTER ATTITUDES	Teresa Coffman, Mary Beth Klinger
			VIRTUAL OR VIRTUALLY U: EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN SECOND LIFE	Nancy Jennings, Chris Collins
		8	THE EFFECTS OF THE IMPACT OF INSTRUCTIONAL IMMEDIACY ON COGNITION AND LEARNING IN ONLINE CLASSES	Glenda A. Gunter

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

8 Ekim/ October 8, 2023 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 7	**Dr. Numera Rafaqat**	1	KNOWLEDGE RELATIONSHIP MODEL AMONG USER IN VIRTUAL COMMUNITY	Fariba Haghbin, Othman Bin Ibrahim, Mohammad Reza Attarzadeh Niaki
		2	DYNAMICS SIMULATION APPROACH IN ANALYZING PENSION EXPENDITURE	Hasimah Sapiri Anton Abdulbasah Kamil, Razman Mat Tahar, Hanafi Tumin
		3	KNOWLEDGE MANAGEMENT APPLIED TO FORENSIC SCIENCES	Norma Rodrigues Gomes
		4	THE USED OF ENVIRONMENTAL ETHICS IN METHODS AND TECHNIQUES OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT	Amir Hossein Davami, A< li Gholami, Ebrahim Panahpour
		5	ADOPTABILITY ISSUES OF GPS IN PUBLIC SECTOR IN PAKISTAN	Dr. Asim Tanvir, Dr. Numera Rafaqat
		6	SYSTEMS AND SOFTWARE SAFETY AND SECURITY	Assoc. Prof. Dr. Marzieh Mokhtaripour
		7	A STUDY OF THE DAMAGES TO HISTORICAL MONUMENTS DUE TO CLIMATIC FACTORS AND AIR POLLUTION AND OFFERING SOLUTIONS	Shoureshe Kanani, Hassan Zandi
		8	HOW DO POLITICIANS RECOVER THEIR COSTS? THE POLITICAL ECONOMY OF REPRESENTATIVE DEMOCRACY IN INDIA	Subramaniam Chandran

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

8 Ekim/ October 8, 2023 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 8	**Akinwumi F. Olusegun**	1	A COMPARISON OF SVM-BASED CRITERIA IN EVOLUTIONARY METHOD FOR GENE SELECTION AND CLASSIFICATION OF MICROARRAY DATA	Rameswar Debnath, Haruhisa Takahashi
		2	BIOEFFICACY OF SOME OIL-MIXED PLANT DERIVATIVES AGAINST AFRICAN MUD CATFISH (CLARIAS GARIEPINUS) BEETLES, DERMESTES MACULATUS AND NECROBIA RUFIPES	Akinwumi F. Olusegun
		3	THE ROLE OF IMMUNOGENIC ADHESIN VIBRIO ALGINOLYTICUS 49 K DA TO MOLECULE EXPRESSION OF MAJOR HISTOCOMPATIBILITY COMPLEX ON RECEPTORS OF HUMPBACK GROUPER CROMILEPTES ALTIVELIS	Uun Yanuhar
		4	IDENTIFICATION CHARACTERIZATION AND PRODUCTION OF PHYTASE FROM ENDOPHYTIC FUNGI	Yetti Marlida , Rina Delfita , Neni Gusmanizar, Gita Ciptaan
		5	DIRECT AND INDIRECT SOMATIC EMBRYOGENESIS FROM PETIOLE AND LEAF EXPLANTS OF PURPLE FAN FLOWER (SCAEVOLA AEMULA R. BR. CV. 'PURPLE FANFARE')	Shyama Ranjani Weerakoon
		6	STRUCTURAL BASIS OF RESISTANCE OF HELICOBACTERPYLORI DNAK TO ANTIMICROBIAL PEPTIDE PYRRHOCORICIN	Musammat F. Nahar, Anna Roujeinikova
		7	COMMUNITIES OF AMMONIA-OXIDIZING ARCHAEA AND BACTERIA IN ENRICHED NITRIFYING ACTIVATED SLUDGE	Puntipar Sonthiphand, Tawan Limpiyakorn
		8	HUMAN ELASTIN-DERIVED BIOMIMETIC COATING SURFACE TO SUPPORT CELL GROWTH	Antonella Bandiera
		9	A REPORT ON OCCURRENCE AND PARASITE-HOST OF LIGULA INTESTINALIS IN SATTARKHAN LAKE(EAST AZERBAIJAN-IRAN)	Mahbobeh Hajirostamloo
		10	VOCAL COMMUNICATION IN SOOTY-HEADED BULBUL; PYCNONOTUS AURIGASTER	Surakan Payakkhabut

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

8 Ekim/ October 8, 2023 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 9	**Diah Tri Widayati**	1	THE IMPACT OF COPPER AND ZINC DEFICIENCY ON MILK PRODUCTION PERFORMANCES OF INTENSIVELY GRAZED DAIRY COWS ON THE NORTH-EAST OF ROMANIA	Alina Anton, Gheorghe Solcan, Carmen Solcan
		2	TUBERCULIN, TETANUS IMMUNOGLOBULIN AND DPT VACCINE AS AN AVIAN IN VIVO T- LYMPHOCYTE MITOGENS	Ibrahim Mohammed Saeed Shnawa
		3	THE APPROPRIATE TIME REQUIRED FOR NEWBORN CALF CAMEL TO GET OPTIMAL AMOUNT OF COLOSTRUMS IMMUNOGLOBULIN (IGG) WITH RELATION TO LEVELS OF CORTISOL AND THYROXIN	Amina M. Bishr, Ahmed B. Magdub, Abdul-Baset R. Abuzweda
		4	THE EFFECT OF GOAT MILK FRACTIONS SUPPLEMENTATION ON SERUM IGE RESPONSE AND LEUKOCYTES COUNT IN DINITROCHLOROBENZENE SENSITIZED RAT	Phd. Candidate Nurliyani, E. Harmayani, Assoc. Prof. MHNE. Soesatyo
		5	EMBRYO TRANSFER AS AN ASSISTED REPRODUCTIVE TECHNOLOGY IN FARM ANIMALS	Diah Tri Widayati
		6	ADDING OLIVE OIL INTO DILUENTS FOR IMPROVING SEMEN QUALITY AND STORAGE ABILITY OF ROOSTERS' SEMEN DURING LIQUID STORAGE	Assoc. Prof. Dr. Hazim J. Al-Daraji
		7	THE EFFECTS OF FEEDING RAW FIBER CONCENTRATE ON GROWTH PERFORMANCE AND BLOOD METABOLITES OF SUCKLING HOLSTEIN CALVES	Mehdi Dehghan-Banadaky, Fridoon Niazi, Mohsen Ghiasvand
			COMPARISON OF THE EFFECTS OF THREE DIFFERENT TYPES OF PROBIOTICS ON THE SUCRASE ACTIVITIES OF THE SMALL INTESTINE MUCOSA OF BROILER CHICKS	Fazlollah Moosavinasab, Dr. Zhila Motamedi
		8	SPERM PRODUCTION RATE, GONADAL AND EXTRAGONADAL SPERM RESERVES IN THE SOKOTO RED (MARADI) BUCK IN A TROPICAL ENVIRONMENT	Immanuel I. Bitto, Thomas Agam

BALKAN
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
October 6 - 8, 2023 - Edirne
Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456

8 Ekim/ October 8, 2023 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 10	**Prof. Dr. Ross Jeffry**	1	INTERACTIVE FUZZY MULTI-OBJECTIVE PROGRAMMING IN LAND RE-ORGANISATIONAL PLANNING FOR SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT	Bijaya Krushna Mangaraj, Deepak Kumar Das
		2	SPATIAL STRUCTURE AND SPATIAL IMPACTS OF THE JAKARTA METROPOLITAN AREA: A SOUTHEAST ASIAN EMR PERSPECTIVE	Ikhwan Hakim, Bruno Parolin
		3	SPATIAL PLANNING AS AN APPROACH TO ACHIEVE SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN HISTORIC CITIES	Mohammad Ali Abdi, Sima Mehdizadegan Namin
		4	POSSIBLE UTILIZATION OF CIGARETTE BUTTS IN LIGHT-WEIGHT FIRED CLAY BRICKS	Aeslina Abdul Kadir, Prof. Dr. Abbas Mohajerani
		5	DIGITAL FILTERS FOR HOT-MIX ASPHALT COMPLEX MODULUS TEST DATA USING GENETIC ALGORITHM STRATEGIES	Prof. Dr. Madhav V. Chitturi, Anshu Manik, Kasthurirangan Gopalakrishnan
		6	PERFORMANCE ASSESSMENT OF COMPUTATIONAL GRIDON WEATHER INDICES FROM HOAPS DATA	Madhuri Bhavsar, Anupam K Singh, Shrikant Pradhan
		7	ENHANCED CLUSTERING ANALYSIS AND VISUALIZATION USING KOHONEN'S SELF-ORGANIZING FEATURE MAP NETWORKS	Kasthurirangan Gopalakrishnan, lectureSiddhartha Khaitan, Anshu Manik
		8	THE EFFECT OF CONFINEMENT SHAPES ON OVER-REINFORCED HSC BEAMS	Prof. Dr. Ross Jeffry, Dr. Muhammad N. S. Hadi

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
8 Ekim/ October 8, 2023 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 1	**Dr. Öğretim Üyesi MÜCAHİT ÇİTİL**	1	GREEN TRADE WİTHİN THE FRAMEWORK OF GREEN İNVESTMENTS: A REVİEW ON OECD COUNTRİES	Dr. Öğretim Üyesi MÜCAHİT ÇİTİL
		2	YEŞİL REKLAM, YEŞİL MARKA SADAKATİ, YEŞİL MARKA DENKLİĞİ VE YEŞİL MARKA İNOVASYONUNUN YENİDEN SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN BELİRLENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi, BURAK YAPRAK
		3	NEUROMANAGEMENT AS A NEW CONCEPT IN MANAGEMENT: SYSTEMATICAL REVIEW OF EXPERIMENTAL STUDIES	Dr. Öğr. Üyesi Şerife UĞUZ ARSU
		4	KATASTROFİK SAĞLIK HARCAMALARI KAVRAMI VE TEMALARI ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ	Dr. HASAN BAĞCI Öğretim Görevlisi Dr. HAKAN KAÇAK
		5	ANALYSIS AND EXAMINATION OF BLOCK CHAIN TECHNOLOGY IN COMPARATION WITH TRADITIONAL WORKING METHODS.	Aynur SALAYEVA
		6	ÖRGÜTSEL SESSİZLİK KONUSUNDA YAYINLANAN MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	Dr. Öğr. Üyesi, ÖMER EMRE ARSLAN
		7	DİJİTAL PAZARLAMA	Dr. Öğr. Üyesi Bilge DOĞANLI Doç. Dr. Sadullah ÇELİK
		8	TURİST PERSPEKTİFİNDEN APİTURİZM: TRİPADVİSOR ÖRNEĞİ	Dr.Öğretim Üyesi Nermin AYAZ DÖNMEZ
		9	SMART TOURISM AGAINST OVERTOURISM: THE CONTRIBUTION OF SOCIAL MARKING SITES TO DEVELOPING SUSTAINABLE AND RESPONSIBLE TOURIST BEHAVIOUR	Doç. Dr. Şükran KARACA Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Halit AKIN
		10	EVALUATION OF GREEN ICT APPLICATIONS IN TOURISM BUSINESSES WITHIN THE SCOPE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS	Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Halit AKIN Doç. Dr. Şükran KARACA
		11	MULTI-CRITERIA DECISION MAKING IN DETERMINING AN INTERNATIONAL TARGET MARKET IN TOURISM: THE CASE OF TÜRKİYE	Assist. Prof. Dr., FATİH GÜNAY Assist. Prof. Dr., DERYA TOKSÖZ KILIÇ

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
8 Ekim/ October 8, 2023 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 2	**Doç. Dr. SELİN BİTİRİM OKMEYDAN**	1	KARANLIK TURİZM ÜRÜNÜ OLARAK BOCUK GECESİ: YEREL HALKIN "BOCUK GECESİ" KORKU FESTİVALİNE YÖNELİK ALGILARININ FESTİVAL MEMNUNİYETİNE ETKİSİ	Uzm. MERVE KARAKAŞ Doç. Dr. SABRİYE ÇELİK UĞUZ
		2	THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN DEVELOPMENT AND CARBON EMISSIONS IN TURKIYE: EVIDENCE FROM FOURIER COINTEGRATION TEST	Dr. Meral ÇABAŞ Doç. Dr. Nazife Özge BEŞER
		3	THE TRADITION OF MAKING IT RAIN AND THE ÇÖMÇE BRIDE GAME OF THE GAGAUZ PEOPLE LIVING IN BULGARIA	Ph.D. Seyit GEZER
		4	HOFSTEDE'IN KÜLTÜREL BOYUT PUANLARI TEKRAR TEST EDİLİYOR MU? TÜRKİYE'NİN KÜLTÜREL YAPISI ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME	Dr. Öğr. Üy., Hamit Murat ÖZCAN
		5	İBN RÜŞD'ÜN PERSPEKTİFİNDE NEDENSELLİK VE MUCİZE SORUNU	Orhan Özdemir
		6	SPRING FESTIVAL AS AN INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE ELEMENT: HIDIRELLEZ	Araş. Gör. GÖKÇE EMEÇ YÜCESOY Doç. Dr. SELİN BİTİRİM OKMEYDAN Prof. Dr. METİN EKİCİ
		7	HIDIRELLEZ AND WIDESPREAD RITUALS WITHIN THE SCOPE OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE (ICH)	Doç. Dr. SELİN BİTİRİM OKMEYDAN Araş. Gör. GÖKÇE EMEÇ YÜCESOY Prof. Dr. METİN EKİCİ

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
8 Ekim/ October 8, 2023 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 3	**Asst. Prof. Dr. Erengül BODUÇ**	1	CERRAHİ BRANŞLARDA ROBOTİK CERRAHİ YÖNTEMİNİN KULLANIM SIKLIĞI	Op. Dr. Pınar KOÇATAKAN
		2	CURRENT TREATMENT METHODS FOR OVARIAN CANCER	Şamil ÖZTÜRK
		3	THE ROLE OF STEM CELLS İN THE TREATMENT OF ASHERMAN'S SYNDROME	Şamil ÖZTÜRK
		4	DELAY AND CANCELLATION OF SURGERY FROM THE PERSPECTIVE OF CLINICIANS: A MULTICENTER QUALITATIVE STUDY	Ayşe Çelik Yılmaz İsmail Aşatır Aylin Akarsu Seçil Sağbaş Şefika Veremci
		5	EFFECTIVE THRESHOLDING METHOD FOR THE SEGMENTATION OF HEART SOUNDS	Doç.Dr., Yücel KOÇYİĞİT Araş.Gör., Ceyda BOZ
		6	PERSPECTİVE OF HEALTH VOCATİONAL SCHOOL CLASSES ON CADAVER AND ORGAN DONATİON	Asst. Prof. Dr. Erengül BODUÇ Assoc. Prof. Dr. Tülay Diken ALLAHVERDİ
		7	Huzurevinde Kalan Yaşlı Bireylerde Ölüm Kaygısı ve Sağlık Algısı	Dr.Öğr.Üyesi Akgün YEŞİLTEPE Öğr.Gör.Gözdenur TANRIKULU Öğr. Gör. Emine PİRİNÇ BAYRAKTAR
		8	SOCCER PLAYERS IN AMATEUR LEAGUES AND THE IMPORTANCE OF SLEEP	Prof. Dr. Mahmut AÇAK Arş. Gör. Hakan BÜYÜKÇELEBİ Arş. Gör. Mehmet AKARSU
		9	EXAMINATION OF AMATEUR LEAGUE FOOTBALL PLAYERS ANXIETY LEVELS TOWARDS INJURY	Doç. Dr. Serkan DÜZ Prof. Dr. Mahmut AÇAK Arş. Gör. Mehmet AKARSU Arş. Gör. Hakan BÜYÜKÇELEBİ

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
8 Ekim/ October 8, 2023 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 4	**Doç. Dr. Cennet ŞANLI**	1	FEN EĞİTİMİNDE "TINKERING" ÖĞRENME YAKLAŞIMI TEMELLİ ÇALIŞMALARIN BETİMSEL İÇERİK ANALİZİ	Arş. Gör., MERAL ÇELİKOĞLU Doktora Öğrencisi TÜLİN HÜNDÜR Arş. Gör., HACI MEHMET YEŞİLTAŞ Prof. Dr., EROL TAŞ
		2	KAVRAMSAL DEĞİŞİM YAKLAŞIMININ FEN EĞİTİMİNDE ETKİLİLİĞİ: BETİMSEL İÇERİK ANALİZİ	Doktora Öğrencisi Tülin HÜNDÜR Arş. Gör. Hacı Mehmet YEŞİLTAŞ Arş. Gör. Meral ÇELİKOĞLU Prof. Dr. Erol TAŞ
		3	ÖĞRETMEN ADAYLARININ TPAB BECERİLERİNİN İNCELENMESİ: FORMASYON GRUBU ÖRNEĞİ	Arş. Gör., MERAL ÇELİKOĞLU Arş. Gör., HACI MEHMET YEŞİLTAŞ Prof. Dr., EROL TAŞ
		4	TEKNOOJİ DESTEKLİ ÖZ YÖNELİM ÇALIŞMALARINA KISA BİR BAKIŞ	Arş. Gör. Hacı Mehmet YEŞİLTAŞ Arş. Gör. Meral ÇELİKOĞLU Doktora Öğrencisi Tülin HÜNDÜR Prof. Dr. Erol TAŞ
		5	ANALYSIS OF PROBLEM-SOLVING SKILLS OF GEOGRAPHY UNDERGRADUATE STUDENTS BASED ON THE REVİSED BLOOM TAXONOMY	Doç. Dr. Cennet ŞANLI
		6	SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ YANSITICI DÜŞÜNME DÜZEYLERİ	Öğr. Gör. Dr. Akın KARAKUYU

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
8 Ekim/ October 8, 2023 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 5	**Doç. Dr. Fatih GÜLER,**	1	THE EFFECT OF CHANGES IN THE KEYWORDS OF ASSOCIATE PROFESSOR (AUGUST 2023) ON PUBLIC ADMINISTRATION DISCIPLINE	Doç. Dr. Fatih GÜLER,
		2	LAW OF POLITICAL PARTIES FROM THE PERSPECTIVE OF THE ILLEGAL LIVES MOVİE	Doç. Dr. Fatih GÜLER,
		3	STATE SOVEREIGNTY VS. HUMANITY: A STUDY ON THE 6/2 SYRIA EARTHQUAKES	Asst. Prof. Dr. Sezai ÇAĞLAYAN Av. Feyza DİRİ
		4	5901 SAYILI TÜRK VATANDAŞLIĞI KANUNU KAPSAMINDA VATANDAŞLIĞIN İPTALİ	Prof. Dr. Necla ÖZTÜRK Arş. Gör. Döndü KUŞCU
		5	TAŞINIR MALLARIN MÜLKİYETİNİN DEVRİNE UYGULANACAK HUKUK	Prof. Dr. Necla ÖZTÜRK Arş. Gör. Döndü KUŞCU
		6	TOPLUMSAL DEMOGRAFİK YAPININ KAMU YÖNETİMİNE YANSIMASI	Dr. Öğr. Üyesi HASRET ÖZTÜRK Öğr. Gör. HATİCE MESCİ
		7	TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIĞININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: ZAMANLA DEĞİŞEN ADF	Dr. Öğretim Üyesi, IŞIL AYAS
		8		

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
8 Ekim/ October 8, 2023 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 6	**Assis. Prof. Kayoko Yamamoto**	1	PHOTOVOLTAIC SMALL-SCALE WASTEWATER TREATMENT PROJECT FOR RURAL AND NEW-CULTIVATED AREAS IN EGYPT	Fadia M. A. Ghali
		2	A CONDITION RATING SYSTEM FOR WASTEWATER TREATMENT PLANTS INFRASTRUCTURES	Altayeb Qasem, Assis. Prof. Tarek Zayed, Dr. Zhi Chen
		3	EFFECT OF USING STONE CUTTING WASTE ON THE COMPRESSION STRENGTH AND SLUMP CHARACTERISTICS OF CONCRETE	Kamel K. Alzboon, Khalid N.Mahasneh
		4	REMOVAL OF HEAVY METALS FROM WASTEWATER BY ADSORPTION AND MEMBRANE PROCESSES: A COMPARATIVE STUDY	Nermen N. Maximous, George F. Nakhla, W. K. Wan
		5	STATISTICAL ANALYSIS-DRIVEN RISK ASSESSMENT OF CRITERIA AIR POLLUTANTS: A SULFUR DIOXIDE CASE STUDY	Ehsan Bashiri
		6	EFFECT OF A GRAVEL BED FLOCCULATOR ON THE EFFICIENCY OF A LOW COST WATER TREATMENT PLANTS	Alaa Hussein Wadi
		7	CHARACTERISTICS OF E-WASTE RECYCLING SYSTEMS IN JAPAN AND CHINA	Dr. Bi Bo, Assis. Prof. Kayoko Yamamoto
		8	PREDICTION OF DISSOLVED OXYGEN IN RIVERS USING A WANG-MENDEL METHOD – CASE STUDY OF AU SABLE RIVER	Dr. Mahmoud R. Shaghaghian

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
8 Ekim/ October 8, 2023 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 7	**Prof. Dr. Zeljko Panian**	1	A SYSTEMS MODELING APPROACH TO SUPPORT ENVIRONMENTALLY SUSTAINABLE BUSINESS DEVELOPMENT IN MANUFACTURING SMES	Manuel Seidel, Rainer Seidel, Des Tedford, Richard Cross, Logan Wait
		2	PROCESS-BASED BUSINESS TRANSFORMATION THROUGH SERVICES COMPUTING	Prof. Dr. Sinnakkrishnan Perumal, Dr. Nitish Pandey
		3	PROPOSING ENTERPRISE WIDE INFORMATION SYSTEMS BUSINESS PERFORMANCE MODEL	Vineet Kansal
		4	CONCEPTUAL METHOD FOR FLEXIBLE BUSINESS PROCESS MODELING	Adla Bentellis, Lecture Zizette Boufaïda
		5	USING ONTOLOGY SEARCH IN THE DESIGN OF CLASS DIAGRAM FROM BUSINESS PROCESS MODEL	Wararat Rungworawut, Twittie Senivongse
		6	A QUANTITATIVE APPROACH TO STRATEGIC DESIGN OF COMPONENT-BASED BUSINESS PROCESS MODELS	Eakong Atiptamvaree, Dr. Twittie Senivongse
		7	A NEW DIMENSION OF BUSINESS INTELLIGENCE: LOCATION-BASED INTELLIGENCE	Prof. Dr. Zeljko Panian
		8	COMPUTATIONAL MODELING IN STRATEGIC MARKETING	Petr Cernohorsky, Jan Voracek

BALKAN 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 9th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES October 6 - 8, 2023 - Edirne Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
8 Ekim/ October 8, 2023 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 8	**Dr. Junjie Chen,**	1	EFFECT OF COLLECTOR ASPECT RATIO ON THE THERMAL PERFORMANCE OF WAVY FINNED ABSORBER SOLAR AIR HEATER	Abhishek Priyam, Prabha Chand
		2	SIMILITUDE FOR THERMAL SCALE-UP OF A MULTIPHASE THERMOLYSIS REACTOR IN THE CU-CL CYCLE OF A HYDROGEN PRODUCTION	Prof. Dr. Mohammed W. Abdulrahman
		3	ENHANCEMENT OF THERMAL PERFORMANCE OF LATENT HEAT SOLAR STORAGE SYSTEM	Assoc. Prof. Dr. Rishindra M. Sarviya, Ashish Agrawal
		4	A ZVT-ZCT-PWM DC-DC BOOST CONVERTER WITH DIRECT POWER TRANSFER	Naim Suleyman Ting, Yakup Sahin, Ismail Aksoy
		5	TECHNICAL ANALYSIS OF COMBINED SOLAR WATER HEATING SYSTEMS FOR COLD CLIMATE REGIONS	Hossein Lotfizadeh, André McDonald, Amit Kumar
		6	AN EXPERIMENTAL STUDY ON EVACUATED TUBE SOLAR COLLECTOR FOR STEAM GENERATION IN INDIA	Avadhesh Yadav, Anunaya Saraswat
		7	COUPLING HEAT AND MASS TRANSFER FOR HYDROGEN-ASSISTED SELF-IGNITION BEHAVIORS OF PROPANE-AIR MIXTURES IN CATALYTIC MICRO-CHANNELS	Dr. Junjie Chen, Deguang Xu
		8	TECHNO-ECONOMIC PROSPECTS OF HIGH WIND ENERGY SHARE IN REMOTE VS. INTERCONNECTED ISLAND GRIDS	Marina Kapsali, Dr. John S. Anagnostopoulos

,

ARTAcademy 2nd International Group Exhibition					
Salon / Hall	Oturum Başkanı / Session Chair		Eser Adı / Art Work	Artist	Tema / Theme
		1	Mitolojik	Dr.Öğr.Üyesi Merve KARAMAN	
		2	Büst	Dr.Öğr.Üyesi Merve KARAMAN	
		3	Helezon	Doç. Dr. Nermin ÖZCAN ÖZER	
		4	Lirik Sema	Doç. Dr. Nermin ÖZCAN ÖZER	
		5	Atamız Ankara'da	Öğr. Gör. Sıla TANIŞIK	
		6	Kumcağız Halk Plajı, Kandıra, Kocaeli	Doç. M. Çağatay Göktan	
		7	Zaman Daralıyor I/Time is running out I	Doç.Dr. Fırat Çalkuş	
		8	Zaman Daralıyor II/Time is running out II	Doç.Dr. Fırat Çalkuş	
		9	Barcode World	Dr. Öğr. Üyesi Amine Refika	
		10	Eski Yeni/ Old New	Doç. Dr. Filiz Öztürk	
		11	Tavus Kuşu	EMİNE CANTÜRK	
		12	Keçeden bebek ev ayakkabısı	SAYARA YERGESHOVA	
		13	Giyside Alternatif malzemeler	SAYARA YERGESHOVA	
		14	"Anı Resimleri"/ "Memory Paintings"	Dr. Öğr. Üyesi Kerem ATAR	
		15	Katman	Dr. Öğr. Üyesi Bahar MARABA	
		16	Akış	Tuğba Zengin	
		17	koçbaşı	Ali KAYA	
		18	İsimsiz 1	Dr. Öğr. Üyesi Altay ALDOĞAN	
		19	İsimsiz 2	Dr. Öğr. Üyesi Altay ALDOĞAN	

20	Parça Parça	Dr. Öğr. Üyesi Koza Kurt Kırtay
21	Fırtına Öncesi	Doç.Dr. Bengü Batu Ertung
22	Hatip Ebru	Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım KARADENİZ
23	"Kral Haldi'nin İzinde"	Mehmet Şiran GÖKDEMİR
25	"Yıldız Savaşları"	Mehmet Şiran GÖKDEMİR
26	Haber / Newcast	Dr. Öğr. Gör. Saygın Koray Doğaner
27	Flanörler İçin Tavsiye	Doç. Ayşegül Türk
28	Femela	Arş. Gör. Beyzanur Karakuş
29	Bir Yerde/Somewhere	Doç. F. Nihan Şen
30	Persona ve Gölge / Persona and Shadow	Asst. Prof. Murat Benan Yıldız
31	Akdeniz'in Ayçiçekleri / Sunflowers of the Mediterranean	Dr. Handan NARİN KIZILTAN
32	"Bedenin Diyalektiği"	Dr. Aşkın BAHADIR
33	kuşlar	Uzm.ögrt.Aysel Sevgi ÖZTEN
34	Eylül/ September	Yüksel TOK
35	İsimsiz	Dr. Öğr. Üyesi Derya ÖZDEMİR
36	Teşhir I	Arş. Gör. Bilge ŞENGÜL
37	Bunlar Hep Sevgiden\ These are all about love	Arş. Gör. Hatice DÖNMEZ AYDIN

Contents

YÖNETİCİLERİN İLETİŞİM BECERİLERİNDE BEDEN DİLİNİN ÖNEMİ 1

KENTLİ HAKLARI BAĞLAMINDA MANİSA KENT İMGELERİ VE KENT KİMLİĞİ ÜZERİNE SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI 16

6360 SAYILI KANUNUN BÜYÜKŞEHİRLERDE KIRSAL ALANA ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: MANİSA ORMAN KÖYLERİ VE DAĞ ALANLARI ÖZELİNDE SAHA ARAŞTIRMASI 37

TURİZM TÜRÜ TERCİHLERİNİN ANALİTİK HİYERARŞİ YÖNTEMİNE GÖRE SIRALANMASI 52

İŞLETMELERDE YEŞİL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARI 59

TÜRKİYE'DE ULAŞIM HİZMETLERİNDE E-TİCARET KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ARAŞTIRILMASI 72

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNDE KENDİNİ SABOTE ETME VE ÖZ-ŞEFKAT İLİŞKİSİ 82

FİZİKSEL BECERİ OYUNLARININ LİSE ÖĞRENCİLERİNDE OYUN 92

FARKINDALIĞI İLE KARAR VERME BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ 92

HALK EĞİTİMİ'NDE DEĞERİN İŞLEVİ 99

ƏDƏBİ DİL NORMALARININ TƏDRİSİNDƏ ŞAGİRDLƏRİN İDRAKİ FƏALLIĞININ TƏMİN EDİLMƏSİ 107

DEĞERLER İLE İLGİLİ OLARAK 7. SINIF SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI VE SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABININ İNCELENMESİ 115

TARİHİ KIRKAĞAÇ KONAKLARININ MİMARİ KARAKTERİNİ TEMSİL EDEN ÖNEMLİ BİR ÖRNEK: HAMDİ NART KONAĞI 127

MANİSA'NIN KIRKAĞAÇ İLÇESİ'NDEKİ TARİHİ KONAKLARDA KUŞ FİGÜRLERİ 143

TÜRKİYE TRAKYASI TÜMÜLÜSLERİNDEN BULUNMUŞ ESERLER 154

ÇAĞDAŞ SANATTA ORMANLARIN GERİ DÖNÜŞÜMÜ 168

PANDEMİ DÖNEMİNDEKİ E-TİCARET UYGULAMASINA MANUEL CASTELLSCİ BİR YAKLAŞIM 180

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON DIGITAL PUBLIC RELATIONS 189

BÜTÇE AÇIKLARINA FİNANSMAN ARAYIŞLARI 205

SOCIO-ECONOMIC CAUSES OF THE RECENT FISCAL ARRANGEMENTS 212

THE LINK BETWEEN SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS 225

THE PHENOMENON OF CLIMATE CHANGE IN THE NATIONAL DEVELOPMENT PLANS OF TÜRKİYE 231

CONTRIBUTION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS: GLOBAL AND LOCAL PERSPECTIVES 240

GENOEKONOMİYE GİRİŞ 247

COMT VAL158MET POLİMORFİZMİ VE KİŞİLİK 253

DERİ ÜRÜNLERİNE KARŞI OLAN OLUMSUZ İMAJIN RFID TEKNOLOJİSİ İLE 259

GİDERİLMESİ 259

KÜRESEL TÜKETİCİ KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KOZMOPOLİT TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA DAVRANIŞLARI 272

SAĞLIK KURUMLARININ MALİ DURUMLARININ MOORA YÖNTEMİYLE ANALİZİ 283

GOOGLE ARAMA HACMİ VERİLERİNİ KULLANARAK MEVSİMSEL VE COĞRAFİ AÇIDAN TÜRKİYE'DEKİ HASTALIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ 290

CYRUS INGERSON SCOFİELD EVANJELİK SİYASETİN KARAKUTUSU 304

İLAHİYAT FAKÜLTESİ İLE EŞ ZAMANLI HAFIZLIK EĞİTİMİ PROJESİ KAPSAMINDA YER ALAN ÖĞRENCİLERİN KAYGI VE MOTİVASYON DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ 312

93 HARBİ SÜRECİNDE, RUS BASININDA EDİRNE 325

VESTFALYA BARIŞININ ETKİSİYLE 18. YÜZYILIN İLK YARISINDA RUSYA VE OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞU AVRUPA'YA YÖNELİK HÂKİMİYET POLİTİKALARI 341

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA MÂMURATÜL-AZİZ (ELAZİZ) VİLAYETİ 358

KENESARI KASIMULI AYAKLANMASI 374

TRAKYA VİLAYETLERİNDE İLKÖĞRETİM (1925-1926) 383

OSMANLI ESNAF TEŞKİLATLANMASI MODELİNDE ÜRETİM ÖRGÜTLENMESİ VE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ: CAMCI ESNAFI ÖRNEĞİ 398

KÜRESEL YAPI İÇERİSİNDE ÇOK KUTUPLU DÜNYA DÜZENİNE DOĞRU 411

NATO'NUN ASYA PASİFİK AÇILIMI 423

İSRAİLLİ SİYASET BİLİMCİ YORAM HAZONY'NİN SİYASET DÜŞÜNCESİ ÜZERİNE 430

İSRAİL'DE SHIMON HATZADDIK'TE MÜLK SAHİPLİĞİ UYUŞMAZLIĞI 440

İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ MATEMATİK DERSLERİNDE KAVRAM KARİKATÜRLERİNİN KULLANILMASINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ 449

MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖZÜYLE MATEMATİK TARİHİNE İLİŞİKİN BİLGİ SAHİBİ OLMANIN ÖNEMİ 461

DEĞERLER EĞİTİMİ UYGULAMALARI ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA 474

ÖĞRETMEN ADAYLARININ SINIF YÖNETİMİ STRATEJİLERİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ 491

FİZİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ BİLİMSEL İŞLEM BECERİ DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ 502

FİZİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRENİM GÖRDÜKLERİ ANABİLİM DALLARINA VE ÜNİVERSİTELERİNE UYUM SÜREÇLERİ 509

AKREDİTİFLİ ÖDEME YÖNTEMİNE AZALAN İLGİNİN NEDENLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ 516

ÖRGÜTSEL SAPMA KONUSUNUN BİLİMSEL HARİTALAMA TEKNİĞİ İLE ANALİZİ: WEB OF SCIENCE ÖRNEĞİ 527

SAĞLIK KURUMU ÇALIŞANLARINDA DUYGUSAL EMEK, İŞ AİLE ÇATIŞMASI VE İŞTEN AYRILMA NİYETİ İLİŞKİSİ 542

HALKA AÇIK PİYASA DEĞERİNİN ŞİRKETE ÖZGÜ BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BIST 100 ENDEKSİNDE BİR ARAŞTIRMA 564

A REVIEW OF AN ANALYSIS REGARDING PSYCHOSOCIAL STATUS OF IMMIGRANT SYRIAN MOTHERS WHO'VE LOST THEIR HUSBANDS 575

ERGENLERDE DUYARLI SEVGİ İLE ÖZ-ŞEFKAT ARASINDAKİ İLİŞKİ 584

BİLİŞSEL DUYGU DÜZENLEME İLE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ARASINDAKİ İLİŞKİ 595

MÜKEMMEL LİDER ARARKEN VAR OLAN POTANSİYELİ KAYBETMEK 609

KÜRESEL VE BÖLGESEL BELİRSİZLİKLERİN TÜRKİYE'NİN İHRACATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ 615

TURİZM İŞLETMELERİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ 630

ÇEVRESEL, SOSYAL VE YÖNETİŞİM SKORU İLE FİNANSAL PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: BIST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK 25 ENDEKSİ ŞİRKETLERİNİN ANALİZİ 637

TOPLAYICILIKTAN ROBOT KULLANIMINA İŞÇİLİK SERÜVENİ 644

THE EFFECT OF THE MANAGER'S DARK TRIAD PERSONALITY TRAITS ON THE PSYCHOLOGICAL OWNERSHIP LEVELS OF EMPLOYEES 665

DİJİTALLEŞEN DÜNYADA ÇALIŞMA SAATLERİNİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ 675

ANALYZING EXPORT DYNAMICS AMONG BALKAN COUNTRIES: INSIGHTS FROM THE TRADE INTENSITY INDEX 686

RİSKTEN KAÇINMA EĞİLİMİNİN TÜRKİYE'NİN HİSSE SENEDİ PİYASASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 693

KÜRESEL MARKALAR VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 703

BİR HAYAT İKİ HATIRAT YAHUT OHRİLİ EYÜP SABRİ'NİN HATIRALARI 712

SAMİH RİFAT'IN ŞİİRLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER 727

HAKAN GÜNDAY'IN *DERZ* ADLI KİTABINDAKİ ÖYKÜLER ÜZERİNE BİR İNCELEME 735

BURHÂNEDDİN MELÛL'ÜN EDİRNE'NİN İŞGÂLİNE TANIKLIĞI VE 750

EDİRNE'DEN BİR SES ADLI ESERİ 750

YEŞİL YATIRIMLAR ÇERÇEVESİNDE YEŞİL TİCARET: OECD ÜLKELERİNE BİR BAKIŞ 767

KATASTROFİK SAĞLIK HARCAMALARI KAVRAMI VE TEMALARI ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ 784

DİJİTAL PAZARLAMA 799

TURİZM İŞLETMELERİNDEKİ YEŞİL BİLİŞİM UYGULAMALARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ 809

AŞIRI TURİZME KARŞI AKILLI TURİZM: SOSYAL PAYLAŞIM SİTELERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR VE SORUMLU TURİST DAVRANIŞLARINI GELİŞTİRMELERİNE KATKISI 823

TURİZMDE ULUSLARARASI HEDEF PAZAR BELİRLEMEDE ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME: TÜRKİYE ÖRNEĞİ 832

KARANLIK TURİZM ÜRÜNÜ OLARAK BOCUK GECESİ: YEREL HALKIN "BOCUK GECESİ" KORKU FESTİVALİNE YÖNELİK ALGILARININ FESTİVAL MEMNUNİYETİNE ETKİSİ 858

TÜRKİYE'DE İNSANİ GELİŞME VE KARBON SALINIMI ARASINDAKİ İLİŞKİ: FOURIER EŞBÜTÜNLEŞME TESTİNDEN KANITLAR 876

BULGARİSTAN'DA YAŞAYAN GAGAUZLARDA YAĞMUR YAĞDIRMA GELENEĞİ VE ÇÖMÇE GELİN OYUNU 887

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS UNSURU OLARAK BAHAR BAYRAMI: HIDIRELLEZ..... 899

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS (SOKÜM) KAPSAMINDA HIDIRELLEZ VE YAYGIN RİTÜELLER 911

FEN EĞİTİMİNDE "TINKERING" ÖĞRENME YAKLAŞIMI TEMELLİ ÇALIŞMALARIN BETİMSEL İÇERİK ANALİZİ 926

KAVRAMSAL DEĞİŞİM YAKLAŞIMININ FEN EĞİTİMİNDE ETKİLİLİĞİ: BETİMSEL İÇERİK ANALİZİ..... 945

ÖĞRETMEN ADAYLARININ TPAB BECERİLERİNİN İNCELENMESİ: FORMASYON GRUBU ÖRNEĞİ..... 958

TEKNOLOJİ DESTEKLİ ÖZ YÖNELİM ÇALIŞMALARINA KISA BİR BAKIŞ 965

COĞRAFYA BÖLÜMÜ LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNİN YENİLENMİŞ BLOOM TAKSONOMİSİNE GÖRE ANALİZİ 975

SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ YANSITICI DÜŞÜNME DÜZEYLERİ..... 989

DOÇENTLİK ANAHTAR KELİMELERİNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERİN (2023 AĞUSTOS) KAMU YÖNETİMİ DİSİPLİNİNE ETKİSİ 1000

İLLEGAL HAYATLAR FİLMİ PERSPEKTİFİNDEN SİYASİ PARTİLER HUKUKU 1008

TAŞINIR MALLARIN MÜLKİYETİNİN DEVRİNE UYGULANACAK HUKUK 1014

5901 SAYILI TÜRK VATANDAŞLIĞI KANUNU KAPSAMINDA VATANDAŞLIĞIN İPTALİ 1021

MUSTAFA KUTLU'NUN "HUZURSUZ BACAK" HİKÂYESİNDE KULLANILAN FİİLLERİN SÖZ VARLIĞI BAKIMINDAN İNCELENMESİ..... 1029

BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİSİNİN, GELENEKSEL İŞ YÖNTEMLERİ İLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ VE İNCELENMESİ. 1039

SECURING BIOMASS ENERGY OPERATING CONTRACT, GOVERNMENT PERMITS AND FINANCIAL CLOSING:FUNDAMENTALS FOR PROCESS IMPROVEMENT..... 1053

AİLƏDƏ XƏYANƏT PROBLEMİ 1073

YÖNETİCİLERİN İLETİŞİM BECERİLERİNDE BEDEN DİLİNİN ÖNEMİ

Dr.Öğr.Üyesi SEVTAP SARIOĞLU UĞUR[1]

[1] Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Hafik Kamer Örnek Meslek Yüksekokulu,
- ORCID ID 0000-0002-7872-1110

ÖZET

Bir örgütün en önemli unsuru insan kaynakları olmakla birlikte işletmenin başarısı şüphesiz o örgütün yönetimsel kararlarından ileri gelmektedir. Zira bir yöneticinin geleceği okuyabilme becerisi, vizyonu ve misyonu kurumun hedefleri ile örtüşüyorsa ve bunu etkili bir şekilde uygulayabiliyorsa başarı kaçınılmaz olacaktır. Ancak yöneticilerin özellikle emir komuta özelliklerinde iletişim eksikliğinden ya da yanlış anlaşılabilecek bir iletişim şeklinden dolayı örgüt üyelerince yerine getirilemeyen yetki ve sorumluluklar neticesinde örgütün başarısız olması da kaçınılmaz bir durumdur. Bu çalışmada sözlü ve yazılı iletişimden ziyade sözsüz iletişim olan beden diline yönelik yönetici davranışları ortaya çıkarılarak çalışanların bu beden dillerini yorumlamaları ve kurumdaki iletişim için önemi ortaya konulmak istenmiştir. Böylelikle bu çalışmanın yöneticiler ve çalışanlar için iletişimde bir yol gösterici nitelik taşıması hedeflenmektedir. Çalışmada eğitim faaliyeti gösteren bir kamu kurumunun çalışanlarına yapılandırılmamış görüşme tekniği aracılığı ile demografik ve beden diline yönelik olarak sorular yöneltilmiş ve cevaplar yazılı olarak kayıt altına alınmıştır. Sonuç olarak "kurum içinde beden dilinin önemli olduğu, yöneticilerin olumsuz algılanan beden dili kullandıkları ve hizmet içi eğitim olarak beden dili konusunda bilgi verilmesi gereği" bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yönetici, İletişim Becerisi, İletişim, Beden Dili.

THE IMPORTANCE OF BODY LANGUAGE IN THE COMMUNICATION SKILLS OF MANAGERS

ABSTRACT

Although the most important element of an organization is human resources, the success of the business undoubtedly comes from the managerial decisions of that organization. Because, if a manager's ability to read the future, her/his vision and mission coincide with the goals of the institution and she/he can implement it effectively, success will be inevitable. However, it is inevitable for the organization to fail as a result of the authorities and responsibilities that cannot be fulfilled by the members of the organization due to the lack of communication of the managers, especially in the command and command characteristics, or a form of communication that can be misunderstood. In this study, it was aimed to reveal the managerial behaviors towards body language, which is non-verbal communication rather than verbal and written communication, and to reveal the importance of employees' interpretation of these body languages and communication in the institution. Thus, it is aimed that this study will be a guide

in communication for managers and employees. In the study, questions about demographic and body language were asked to the employees of a public institution operating in education through the unstructured interview technique, and the answers were recorded in writing. As a result, it was found that "body language is important in the organization, managers use body language that is perceived negatively, and it is necessary to provide information about body language as in-service training".

Key Words: Manager, Communication Skills, Communication, Body Language.

1. GİRİŞ

İnsanları diğer canlılardan ayıran en temel özellik, duygu ve düşüncelerinin oluşu ve bunu birbirlerine aktarabilmeleridir. Bu aktarımı ya konuşarak (sözlü) ya da hareketleri (beden dili) ile yerine getirmektedirler. İnsanların birbirleri ile anlaşabilmeleri ve hayatı yaşanır kılabilmeleri bu aktarımlara ve onlara yüklediği anlamlara bağlıdır ki bu da iletişimi tanımlamaktadır. İletişim yönü kuvvetli yani vermek istediği mesajı doğru bir şekilde aktarabilen kişilerin iş ve sosyal yönden başarıları kaçınılmaz olurken iletişim yönü zayıf olan kişilerin başarı oranının düşük olması kaçınılmazdır. Nitekim yanlış anlaşılan bir konuşma ya da beden dilinin yanlış yorumlanması veya yazılı dahi olsa açık bir şekilde ifade edilmeyen mesaj, mesajı alan kişiler tarafından yanlış yorumlanarak hatayı da beraberinde getirecektir. Bu yanlış anlaşılmaların düzeltilmesi ve telafisi bazen mümkün olmamakla birlikte zaman ve insan kaynağı açısından da kayıplara neden olabilmektedir. Günlük hayatla birlikte çalışma hayatında da çalışanların birbirleri ile kuracakları iletişim son derece önemlidir. Yöneticiler ve astların birbirleri ile kurdukları örgüt içerisindeki iletişim şüphesiz örgütün başarısıyla doğru orantılıdır. Zira doğru aktarılan mesajlar ve doğru algılanan mesajlar işi doğru bir şekilde görebilme kabiliyetini doğuracağından örgütsel başarıya ulaşılacaktır. Tam tersi durumda ise yanlış kurulan ya da algılanan iletişim ortamında karşılıklı olarak yanlış anlaşılmalar, sürekli yeniden iletişime geçme çabaları ve zaman kayıpları, yanlış iletişimi düzeltme çabalarıyla uğraşırken asıl yapılacak işlerden kopma hatta yanlış anlaşılmaları kişiselleştirilerek örgüt içinde yalnızlaşmaya varana dek örgüt ve çalışanlar için hayati önem taşıyan ve giderek telafisi mümkün olmayan durumlarla karşılaşılmaktadır. Bu açılardan bakıldığında örgüt içerisinde iletişim son derece önem arz etmektedir.

İletişim konusuna bakıldığında yazılı, sözlü veya sözsüz iletişim olarak ayrıldığı ve sözsüz iletişimden kastedilenin daha çok beden dili üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Beden diline yönelik olarak, bedenin çeşitli hareketlerle içinde bulunan duruma göre vermiş olduğu tepkiler

olarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Çalışma hayatında çoğu kez yazılı iletişim yolları aracılığı ile işler yürütülürken kişilerin birbirleri ile sözlü iletişim kurarak ilişkilerini devam ettirmeleri olağan bir durumdur. Bununla birlikte çalışanların sadece yazılı ve sözlü iletişim kanalını değil beden dilini de kullanarak birbirlerine duygu ve düşüncelerini aktarmaları da kaçınılmazdır. Beden diline yönelik olarak toplumun kabul gördüğü anlamlar nesilden nesile aktarılmakta ve insan ilişkilerinde büyük bir önem arz ettiği gerekçesi ile araştırmalara konu olmaktadır.

Bu çalışmada, iletişimin bir türü olan beden diline yönelik olarak yöneticilerin davranışları ve çalışanların bu davranışları nasıl yorumladıkları, iş ortamında beden diline yönelik olarak algıları ve beden dilinin önemi üzerinde durulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın kavramsal çerçevesini, yönetici, iletişim, iletişim becerisi ve beden dili konuları oluşturmaktadır. Bu konular alt başlıklar halinde incelenmiştir:

Yönetici ve İletişim

Bir örgütün başarılı olma sebeplerinden en önemlisi şüphesiz örgütün planlarının gerçekleşmesi; amaç ve hedeflerine ulaşmış olunmasıdır. Bunu gerçekleştiren her ne kadar işgücünün tamamı olsa da işleri planlayan, örgütleyen ve denetleyen bir yönetim mekanizması en kilit noktadır. Yönetim fonksiyonu ne kadar iyi yerine getirilirse başarıya ulaşmak da o kadar doğru orantılı olacaktır. Yönetim, kısaca başkaları ile iş görme sanatı olarak ifade edilmekte (Koçel, 2013, s. 62) ve bu sanatın yöneticiler aracılığı ile gerçekleştirildiği bilinmektedir. Yöneticiden beklenen, örgütün amaç ve hedeflerine doğru politikalarla ulaşabilmesi; başarılı olabilmesidir. Yöneticinin başarılı olması da onun taşıması gereken birtakım vasıfları ile ilgilidir. Bu vasıflar ise beşerî, teknik ve kavramsal beceriler olarak yönetimin üç boyutlu bir faaliyetler topluluğu olarak (Koçel, 2013, s.62) nitelendirilmektedir. İnsanlarla birlikte çalışabilmeyi, hatta en önemli maharetinin başkaları ile geçinebilmek olduğu yani insan ilişkilerinde (beşerî) iyi olmayı başarının esası olarak kabul görmektedir. Bununla birlikte Mücevher'in (2023, s.40) Caldwell ve arkadaşlarından (2015) aktardığına göre, iyi bir iletişim kurmak, adaletli olmak, uzun soluklu düşünmek ve hareket etmek, liderlik becerilerine sahip olmak, karar verme konusunda becerikli olmak ve doğru bir şekilde yetkilendirme yapmak iyi bir yöneticinin sergilemesi gereken davranışlar içerisinde bahsedilmektedir. Öyle ki iyi yönetici davranışları, iyi bir iş ortamı, adil ücret, esnek mesai, kariyer fırsatı, düzenli iletişim gibi

imkânlar sunacağı için işgörenler örgütte kalmak için istekli olmaktadır (Mücevher, 2023, s.41). Kısaca başarılı yöneticilerin temel özelliği beşerî yani iletişim becerilerinin yüksek olmasıdır.

Bir yöneticinin etkili iletişim sağlayabilmesi için, herhangi bir sonuca varmadan önce paydaşlarını tanıması, onları dinlemesi, duygu ve hedeflerini anlayabilmek için zaman geçirmesi gerekli olduğu vurgulanmaktadır (Yılmaz ve Akıncı, 2022, s. 260). Ayrıca yöneticinin etkili iletişimde, aktif dinleme, geri bildirim ve endişelere uygun şekilde yanıt verme becerisi beraberinde gelmekte böylelikle ekip üyelerinin duyulduklarını ve değer verildiğini hissetmelerini sağlamaya yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla etkili iletişimle moral ve motivasyon da artırılabilmektedir (Kilecioğlu, 2022, s.152). Bununla birlikte bir yöneticinin örgüt ortamında telefon görüşmeleri, toplantılar, emir ve direktif verme, mektup yazma vb. yönetim için harcadığı zamanın büyük bir kısmını iletişime ayırdığı bir gerçektir ve yöneticinin bir elemana özelliklerine uygun nasıl görev verilip talimat vereceğini, bilgileri astlarıyla nasıl paylaşacağını ve geri besleme yapacağına karar vermesi gibi faaliyetlerin hepsi de iletişim becerisi gerektiren işlerdir. Bu nedenle iyi bir yöneticinin esasen iyi bir iletişimci olduğu ve iyi bir yönetimin de yöneticinin iyi iletişim becerisine dayandığı ifade edilmektedir (Tanrıverdi, vd., 2010, s.103-105). Böylelikle özellikle beşerî beceride iletişimin önemi ortaya çıkmaktadır Çalışanlarla doğru kurulan iletişim, çalışanların davranışlarını doğru bir şekilde yönlendireceğinden örgütsel başarı da sağlanmış olacaktır. Özetle iletişim insanın doğasında vardır ve insanlar hayatları boyunca çok geniş ve çok boyutlu bir iletişim ağının içinde yaşamaktadır. Bu nedenle kişiler, aile ve iş hayatlarında olduğu kadar, sosyal hayatın tüm safhalarında da iletişimle iç içedir. Kişilerin aile ve iş hayatlarında başarılı olabilmesi için iletişimden en doğru şekilde faydalanabilmeleri gerekmektedir (Işık, 2020, s.47).

İletişim ve Beden Dili

İletişim, insanları birbirine bağlayan ve onların sosyal bir grup halinde ve ahenkli bir şekilde çalışmalarını temin eden bir bağ (Karaçor ve Şahin, 2004, s.98) olarak ifade edilmekte ve örgüt açısından önemle üzerinde durulması gereken faktörlerden birisi olarak değerlendirilmektedir. Bir diğer tanımda iletişim; kişiler arasında gerçekleştirilen duygu, düşünce, bilgi ve fikir alışverişidir. Bireylerin birbirini anlayabilmesi için bireyler arasındaki iletişimin iyi kurulmuş olması gerekmektedir (Yıldız, vd., 2022, s.3). İletişim süreci mesajı gönderen bir kaynak ve alıcıyı gerektirir (Tanrıverdi, vd., 2010, s.104) ve iletişimin kaynak ile alıcı arasında ortak bir etkileşim ve paylaşım sağlamaya çalıştığı bu nedenle koşulların gerektirdiği durumlara uygun olarak iletişimin her zaman dil kullanılmasını gerektirmeyip giyim, mimik, jestler, sembollerin

kullanılabileceği dile getirilmiştir (Onal, 1997, s.30). Bununla birlikte örgütlerde iletişim, kullanılan sembollere göre yazılı, sözlü ve sözsüz iletişim olarak sınıflandırılmaktadır (Akgündüz, 2020 akt. Kayran, vd. 2022, s.1055). Sözsüz iletişimle insanların duygularını, hislerini ve niyetlerini açığa çıkardığı ifade edilmektedir (Mırzazada, 2020). Sözsüz iletişim becerilerin en önemli göstergesi olan beden dili, evrensel bir dil oluşturduğu gibi kültürel yönleriyle toplumların yaşayışı, kültürü ve o dilde var olan insanların tavırlarına dair genel bir izlenim verdiği gibi beden dilinin kişiler arasında ortak bir dil oluşturması, motivasyonu sağlaması, kültürel farklılıklardan kaynaklanan yanılgıları önlemesi ve sosyal yaşam hakkında ipuçları vermesi açısından önemli olduğu belirtilmiştir (Gün ve Yurtcu, 2022, s.963). Bununla birlikte beden dili hareketleri farklı kültürlerde farklı nüanslara sahip olsa da beden dili mesajları evrensel olarak kabul edilebilen dünyadaki yegâne dil olarak kabul edilmekte ve bu dilin inceliklerini bilip etkin kullanılabildiğinde etkili bir iletişim için altın bir anahtara sahip olunacağı vurgulanmıştır (Diksiyon Akademi, 2023). Sözsüz iletişim, iletişim süreci içerisinde birçok işlev üstlenirken sözsüz iletişim ortamı olarak kişilerin bedenlerini sıklıkla kullandığını; bedenle hareket edip davranışlar sergilendiğinden aktarmak istenilen sözsüz iletişim mesajlarından birçoğu kişiler tarafından bedenlerini kullanarak aktarırlar. Böylelikle beden dilinin duyguları ifade etmek için konuşma diline göre daha kolay bir yol olduğu söylenebilmektedir (Eriş, 2018, Bölüm 3, s.58). Bununla birlikte Borg (2010, s.16-17), iletişimi sadece konuşarak değil, elbise, duruş, yüz ifadesi, göz kontağı, el, ayak ve kol hareketleri, vücut gerginliği, kurulan mesafe, dokunma ve ses (ton, tempo, değişen ses tonu) ile sağlandığının üzerinde durmuştur. Kişilerarası yüz yüze iletişimde düşünceler sözlü, duygular ise sözsüz dil ile anlatıldığı; konuşma dilinin duyguları dile getirmede genellikle yetersiz kaldığı zira sözlerin konuşmanın içeriğini oluşturduğunu ancak sözsüz iletişimin ise duygusal bilgiyi aktardığı üzerinde durulan çalışmada (Cangil, 2004, s.70) sözsüz iletişim olarak beden diline vurgu yapılmıştır.

TDK'ya göre beden dili; duygu ve düşüncelerin yüz ifadesi, beden duruşu vb. yollarla anlatıldığı iletişim biçimi, vücut dili olarak tanımlanmıştır (TDK, 2023). Phuong ve Khang (2023, s.66) beden dilini, bilgiyi ifade etmek veya iletmek için kelimelerin aksine fiziksel davranışların kullanıldığı sözsüz bir iletişim türü olarak tanımlamışlar ve bu tür davranışların yüz ifadelerini, vücut duruşunu, jestleri, göz hareketlerini, dokunmayı ve alan kullanımını içerdiğini belirtmişlerdir. Borg (2010, s.9) ise beden dilini bir kişinin zihnine açılan bir pencere olduğu ve bu zihni okuyabilmek için üç farklı güçlü duygunun hissedilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Bu duygular, "ESP ; empathy, sensivitiy, perceptivitiy" olmak üzere Türkçe ifade

ile "EDA; empati, duyarlılık ve algıdır" (Borg, 2010, s.9). Beden dilinin kelimelerden daha çok şey anlattığı; kulakların duyması yerine gözlerin ne anlattığı dinlenirse insanların gerçekte ne söylediklerinin anlaşıldığını vurgulayan Stalter (2010, s.39), işyerinde beden dilinin anlaşılması, görüşme esnasında bir şeyler söyleyen kişinin gerçekte konuşmaya istekli olup olmadığını da algılamamızı sağladığını dile getirerek beden dilinin genellikle gerçek duyguları yansıttığı görüşündedir. Bu görüşü destekleyen bir diğer çalışma da (Yeşil, 2016, s.21) sosyal psikologların yapmış olduğu birçok araştırmaya göre kişilerarası iletişimde kelimeler, ses ve beden dilinin önemine bakıldığında kelimelerin % 10, sesin % 30 ve beden dilinin % 60 olarak etkili olduğu ifade edilmektedir. Hasgül'e (2023) göre, etkili bir iletişim türü olan beden dili, bireyin sözlü iletişimde de yer verdiği önemli bir olgudur. Zira sözlü iletişim, beden dili ile desteklendiğinde daha başarılı bir iletişim şekli ortaya çıkar. Beden dili hareketleri ne kadar iyi bilinirse o kadar iyi iletişim kurulmakta olup en çok kullanılan beden dili hareketlerinin "kolları kavuşturmak, tebessüm etmek, başı sağa veya sola eğmek, kulağı çekmek ya da tutmak, göz teması kurmak, yeri izlemek, aşağı bakmak, burna dokunmak, çeneyi okşamak, tırnakları yemek, yumruk sıkmak" olduğunu belirtmiştir. Beden dili, kişinin duygularının, tutumlarının ve ruh hallerinin vücut duruşu, hareketi, konumu, yüz ifadesi ve göz hareketi yoluyla iletilmesi ve yorumlanması (Phuong ve Khang, 2023, s.67) olarak tanımlansa da ancak şu da bir gerçektir ki beden dili kullanırken aşırı el kol hareketi, mimiklerin fazlalığı dinleyenin dikkatini azaltarak konuyu zayıflatmakla birlikte ayrıca iletişime girilen kişinin kimliği de son derece önemlidir. Şöyle ki ev halkından birisiyle konuşurken kullanılan beden dili ile işyerindeki kişilerle kullanılan beden dili daha farklıdır (Keskin, 2015). Bununla birlikte beden dilinin neredeyse evrensel olan jestleri içerdiği, örneğin başı sağa sola çevirmenin dünyanın birçok yerinde "hayır" anlamını taşıdığı da bilinmektedir (Hartley ve Karinch, 2010, s.51).

Bir örgütün tüm üyeleri ile başarılı bir iletişim kurulması halinde ancak başarıya ulaşılabilir ve yüksek performans elde edilebilir. Ayrıca bireysel öğrenme, motivasyon ve mesleki tatmin de etkili bir iletişime bağlıdır. Olumlu bir örgüt ortamı oluşturan etkili iletişim becerilerinin, öz farkındalık, doğrudan, eksiksiz, ilgili, uyumlu mesajlar göndermek; dinleme, geribildirim kullanmak ve sözsüz olarak kurulan iletişim olduğu ve bu sebeple iletişimin sadece anlayış ve kabullenme olmayıp aynı zamanda bir anlaşma olduğu ifade edilmektedir (Çavdar, vd., 2022, s.109). İnsanların birbirileriyle iletişim kurması onları diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerinden biridir. Sözlü, sözsüz veya yazılı iletişim şekillerinden biriyle iletişim sağlayan insanlar birbirlerini daha iyi anlayarak yaşarlar. Zira örgüt içi iletişim güçlü ve olumluysa örgütün başarısı da bu yönde olacaktır. Bu sebeple örgütün işleyişindeki mevzuat, yönetmelik,

tüzük vb. yazılı kurallardan ya da sözlü iletişimden ziyade kullanılan beden dili bazen yönetmeliklerden daha etkili olabilmektedir.

3. ANALİZ VE BULGULAR

Bu çalışmada, yapılandırılmamış görüşme tekniği aracılığı demografik (6) ve beden diline (8) yönelik olarak toplamda 14 soru yöneltilmiş ve cevaplar yazılı olarak kayıt altına alınmış ve titizlikle ifadeler sadeleştirilerek çizelge haline getirilmiştir. Ayrıca aynı anlama gelen ifadeler tek bir ifade olarak birleştirilmiştir. Çalışmada ilgili görüşme eğitim faaliyeti gösteren bir kurumun çalışanları (14) ile yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmenin temelini yöneticilerin kullandıkları beden dilinin çalışanlar tarafından nasıl yorumlandığı ve beden dilinin önemi üzerine kurulmuştur. Böylelikle "çalışanların, yöneticilerin kullandıkları beden dilleri hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları, kullanılan beden dilinin çalışmalarını olumlu ya da olumsuz açıdan etkileyip etkilemediği, iletişimde beden dilinin önemli olup olmadığı, iletişim ve beden dili hakkında eğitimin gerekli olup olmadığı" başlıca görüşme konuları olarak belirlenmiştir. Demografik verilerle birlikte beden diline yönelik olarak yöneltilen sorular ve alınan cevaplar çizelge haline getirilerek yorumlanmıştır.

Çizelge 1 Demografik Özellikler

Demografik Veriler			Toplam
Cinsiyet	**Kadın**	**Erkek**	**14**
	7	7	
Eğitim	**Lisans**	**Lisansüstü**	**14**
	5	9	
Medeni Durum	**Evli**	**Bekar**	**14**
	8	6	
Yaş	**26-30**	**31-35**	**14**
	3	3	
	36-40	**41-45**	
	5	3	
İdari Görev	**Var**	**Yok**	**14**
	-	14	
Mesleki Deneyim	**1-5**	**6-10**	**14**
	4	3	
	10-15	**15 ve üzeri**	
	5	2	

Çizelge 1 incelendiğinde gönüllü katılımcıların 7'sinin kadın ve 7'sinin de erkek olduğu böylelikle eşit dağılımlı bir cinsiyet katılımının olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 5'i lisans 9'u lisansüstü eğitime sahip, 8'i evli iken 6'sı bekardır ve katılımcıların tamamının idari

görevi bulunmamaktadır. Katılımcıların yaş aralığına bakıldığında orta yaş gurubunun (36-45:8) daha fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların mesleki durumuna bakıldığında çoğunun (10) 6 yıl ve üzeri deneyime sahip olduğu görülmektedir.

Katılımcılara beden dili ile ilgili sorulan soru ve cevaplar cinsiyete göre yorumlanarak Çizelge halinde sunulmuştur. Beden dili ile ilgili soru ve cevaplar şu şekildedir:

Soru1: İletişimde beden dilinin önemli olduğunu düşünüyor musunuz?

Cevap 1: Katılımcıların verdiği cevaplar Çizelge 2' de gösterilmiştir.

Çizelge 2Beden Dilinin Önemi

Önemlilik Algısı	Kadın	Erkek	Toplam
Çok önemli	7	6	**13**
Önemli değil	-	1	**1**
Toplam	**7**	**7**	**14**

Çizelge 2 incelendiğinde beden dili hakkında bilgi sahibi olduğunu söyleyen katılımcıların neredeyse tamamı (1 kişi hariç) beden dilinin önemli olduğu yönünde fikir beyan etmişlerdir. Bu katılımcılardan (13) yine tamamından sözlü iletişimdense yöneticinin vurgulamış olduğu beden dilinin çok daha önemli olduğu görüşü de dile getirilmiştir.

Soru 2: Kurumunuzda beden dili ile ilgili herhangi bir hizmet içi eğitim aldınız mı?

Cevap 2: Katılımcıların verdiği cevaplar Çizelge 3' te gösterilmiştir.

Çizelge 3 Beden Diline Yönelik Eğitim

Eğitim Alma Durumu	Kadın	Erkek	Toplam
Evet	-	-	-
Hayır	7	7	**14**
Toplam	**7**	**7**	**14**

Çizelge 3 incelendiğinde katılımcıların tamamının beden diline yönelik herhangi bir eğitim almadıkları görülmektedir. Beden diline ilişkin bilgi ve fikirlerinin kendilerinin bireysel çabaları neticesinde vakıf olduklarını dile getirmişlerdir.

Soru 3: Kurumunuzda beden dili ile ilgili herhangi bir eğitim almak ister misiniz?

Cevap 3: Katılımcıların verdiği cevaplar Çizelge 4' te gösterilmiştir.

Çizelge 4 Beden Diline Yönelik Eğitim İsteği

Eğitim Alma İsteği	Kadın	Erkek	Toplam
Evet	7	5	**12**
Hayır	-	2	**2**
Toplam	**7**	**7**	**14**

Çizelge 4 incelendiğinde katılımcıların tamamının her ne kadar beden diline yönelik bilgi sahibi olduklarını dile getirmiş olsalar da 12 katılımcı, profesyonel kişilerden bilimsel olarak eğitim

talebinde bulunurken 2 katılımcı bunun için herhangi bir eğitime gerek olmadığını belirtmişlerdir. 12 katılımcının ortak görüşü ise beden dili eğitimi ile birlikte beden dilini doğru bir şekilde kullanıp, doğru anlamak ve böylelikle yanlış ve yanıltıcı anlam yüklemelerinin önüne geçmek sebebini ileri sürmüşlerdir.

Soru 4: Yöneticinizle iletişim halinde olduğunuz anlarda en çok aklınızda kalan beden dili davranışı hakkında neler söylemek istersiniz?

Aşağıdaki cevaplar 14 katılımcının birden fazla vermiş olduğu toplam cevapları içermektedir. İlgili yanıtları kaç kişinin dile getirdiği parantez içerisinde verilmiştir.

Cevap 4: Yöneticilerin kullandıkları beden dilleri;

- Elini, parmaklarını ritim tutarak masaya vurması (8)
- Konuşurken göz teması kurmayıp telefonla, bilgisayar ekranıyla ilgilenmesi (7)
- Konuşurken sürekli kaşları çatık dinlemesi (7)
- Konuşurken kaşları yukarıda dinlemesi (6)
- Gözlerini kısarak dinlemek (6)
- Ağız bükülerek dinlemesi (6)
- Sözlü iletişim kurulduğu halde el-kol hareketleri ile ya da omuz silkme hareketi ile cevap vermesi (5)
- Dinlerken sürekli saate bakması (5)
- Sürekli ayaklarını sallaması (5)
- Çok içten "sıkılır gibi" iç çekip nefes alıp vermesi (5)
- Bir konu hakkında konuşulurken detayını öğrenmek yerine eliyle "geç oraları" der gibi işaret vermesi (5)
- Ellerini kenetleyip baş parmaklarını sürekli birbirinin içinden geçirmesi (4)
- Omuzları aşırı düşük ve masaya doğru her an kalkacakmış gibi oturması (4)
- Sürekli gözlüğünü düzeltmesi (4)
- Sürekli saçları ile oynaması (4)
- Sürekli üzerini (kravatını, eteğini, ceketini, vb.) düzeltmesi (4)
- Tepeden tırnağa gözü ile süzmesi (4)
- Dinlerken sürekli notlarına bakması (4)
- Önündeki bir kâğıdı karalaması (3)
- Dişlerini temizler gibi dilini ağız içinde sürekli hareket ettirmesi (3)
- Döner koltuğunda sürekli hareket ederek dinlemesi (3)

- Sürekli çenesini kaşıması (3)
- Çay karıştırırken uzun uzun çay kaşığını bardağa vurarak karıştırması (2)
- Sürekli kulak memesini çekiştirmesi (1)

Soru 5: Belirtilen beden dili hareketlerinden rahatsız mısınız yoksa bu davranışlar sizi rahatlatıyor mu?

Cevap 5: Katılımcıların verdiği cevaplar Çizelge 5' te gösterilmiştir.

Çizelge 5 Beden Diline Yönelik Rahatsızlık

Rahatsızlık Algısı	Kadın	Erkek	Toplam
Son derece rahatsız ediyor	5	3	**8**
Rahatsız oluyorum	2	1	**3**
Duruma göre değişiyor	-	2	**2**
Umursamıyorum	-	1	**1**
Toplam	**7**	**7**	**14**

Çizelge 5 incelendiğinde katılımcılardan 8'inin yöneticilerin beden dillerinden son derece rahatsız oldukları, 3'ünün rahatsız oldukları, 1'i umursamadığı ve 2'si ise ortama göre değiştiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Şöyle ki "*acil ya da önemli olan bir konu hakkında görüşürken bazı tavırları elbette rahatsız ederken bazen vardır bir bildiği takılma buna diyerek hoş karşılıyorum*" yönünde görüş bildirirmiştir. Rahatsızlığını dile getiren katılımcılardan biri "s*ırf bu hareketinden dolayı kurum değiştirmeyi düşünüyorum*" yönünde bilgi verirken bir diğeri ise "*çalışmaya geçmeden önce mutlaka rahatlatıcı bir müzik dinliyorum*" şeklinde görüş bildirmiştir. Katılımcılardan bazıları (3) ise kendilerini rahatsız eden beden diline yönelik tavrı yüzünden yöneticileri ile görüştüklerini, olumsuz yönde etkilendiklerini dile getirdiklerini beyan etmişlerdir. Hatta bu olaydan sonra kadın katılımcılardan biri ilgili beden dilini "bilerek" daha fazla yapmaya başladığını savunmuştur. Bu cevap doğrultusunda Soru 6 katılımcıların tamamına yöneltilmiştir.

Soru 6: Rahatsız olduğunuz beden dili hakkında yöneticinizle bu durumu konuştunuz mu?

Cevap 6: Katılımcıların verdiği cevaplar Çizelge 6' da gösterilmiştir.

Çizelge 6 Beden dili hakkında konuşma

Durum Bilgisi	Kadın	Erkek	Toplam
Konuştum ama bir şey değişmedi	2	1	**3**
Konuşmayı düşündüm ama cesaret edemedim	4	1	**5**
Hayır konuşmadım	1	5	**6**
Toplam	**7**	**7**	**14**

Çizelge 6 incelendiğinde yöneticilerin beden dilinden rahatsız olup konuşan katılımcı sayısı 3 iken konuşmak isteyip konuşamayanlar 5 ve konuşmayanların 6 katılımcı olduğu

görülmektedir. Çizelge 5 verileri ile birlikte değerlendirildiğinde ise rahatsız olan katılımcı sayısı 11 iken konuşmaya cesaret eden sayı sadece 3 katılımcı ile yani katılımcıların yarısından bile az olduğu dikkat çekicidir. Bu durumun kurumun örgüt yapısı hakkında da bilgi verdiği düşünülmektedir. Çalışanların görüş ve önerilerini rahatlıkla dile getirdiği katılımcı bir yönetim anlayışından uzak, katı bir yönetim tarzının benimsendiği söylenebilir.

Soru 7: Yöneticinizle iletişim halindeyken kullanmış olduğu beden dili çalışmanızı olumlu ya da olumsuz olarak etkiliyor mu?

Cevap 7: Katılımcıların verdiği cevaplar Çizelge 7' de gösterilmiştir.

Çizelge 7 Beden Dilinin Çalışmaya Etkisi

Beden dilinin etkisi	Kadın	Erkek	Toplam
Olumlu	-	-	-
Olumsuz	7	6	**13**
Etki etmiyor	-	1	**1**
Toplam	**7**	**7**	**14**

Çizelge 7 incelendiğinde sadece 1 katılımcı hariç katılımcıların neredeyse tamamı (13) yöneticilerin beden dillerinin çalışmalarına olumsuz yönde etki ettiğini dile getirmişlerdir. Öyle ki bir katılımcı "*yöneticimin (x*) hareketinden sonra tüm gün kendimi çalışmaya veremiyorum. Sürekli aklımda o görüntü oluyor ve kendi kendime neden bunu yapıyor sorusunu sorup duruyorum*" şeklinde cevap vermiştir. Bununla birlikte 1 katılımcı ise çalışmasında yöneticinin beden diline yönelik anlam yüklemeden herhangi bir olumlu ya da olumsuz şekilde etkilenmeden çalıştığını dile getirmiştir.

*İlgili hareketin katılımcı tarafından yazılı bir şekilde dile getirilmesi istenmediğinden x olarak ifade edilmiştir.

Soru 8: Beden dilini kullanırken karşı tarafı olumlu olarak etkileyebilmek için nelere dikkat edilmeli? Görüş ve önerileriniz nelerdir?

Aşağıdaki cevaplar 14 katılımcının birden fazla vermiş olduğu toplam cevapları içermektedir. İlgili yanıtları kaç kişinin dile getirdiği parantez içerisinde verilmiştir.

Cevap 8: Etkileyici beden dili için dikkat edilecek unsurlar;

- Çalışanlarla birlikte yöneticilerin beden dili hakkında bilgisi olup ona göre davranış sergilemesi daha önemli (11).
- Beden dili hakkında tüm çalışanlar bilinçli olmalı* (10).

  *Bir davranış benim için farklı başka biri için farklı anlamlar taşıyabilir ancak ilgili davranışın nedeni, mahiyeti gibi unsurların bilimsel yönden taşıdığı anlam ne ise onu algılayarak doğru anlamlar çıkarabilmek için bilinçli olunmalı.

- Beden dillerinin ne anlama geldiği hakkında düzenli olarak seminer, konferans gibi uzman kişilerin katıldığı öğretici programlar düzenlenmeli (8).
- Olumlu kabul edilen beden dilleri görsel olarak afiş, broşür vb. şekilde kurumların görünen yerlerine asılmalı (4).
- Kurum için düzenlenen memnuniyet anketlerinde beden dili ile ilgili soruların dahil edilerek çalışanların beden diline önem verme düzeyi artırılmalı (3).
- Her kişinin farklı alışkanlıkları ve kullandığı farklı beden dilleri vardır. Bunların değiştirilmesi mümkün değildir onları olduğu gibi kabullenmek gerekir (1).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kişilerin birbiri ile anlaşması şüphesiz iletişim sayesinde olmaktadır. Bunlardan sözlü ve yazılı iletişim odaklı çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Bununla birlikte beden dilinin bazen sözlü ya da yazılı iletişimden daha etkili olduğu görüşlerden yola çıkılarak yapılan bu çalışmada yöneticilerin beden dillerinin çalışanlar tarafından yorumlanarak beden dilinin önemi incelenmiştir. Buna yönelik olarak katılımcılarla yapılandırılmamış görüşme tekniği kullanılarak demografik sorular (6) ve beden dili ile ilgili (8) sorular yöneltilmiş ve cevaplar yazılı bir şekilde kayıt altına alınarak objektif bir biçimde bilimsel dile uygun özetlenerek ve çizelge haline getirilerek bulgular yorumlanmıştır.

Bu çalışmada, çalışanlar tarafından yöneticilerinin toplamda 24 farklı beden dili davranışı dile getirilmiştir. Bu davranışlar birden fazla katılımcı tarafından teyit edilmiştir. Katılımcıların en çok dile getirdikleri beden dili davranışları şöyledir;

- Elini, parmaklarını ritim tutarak masaya vurması (8)
- Konuşurken göz teması kurmayıp telefonla, bilgisayar ekranıyla ilgilenmesi (7)
- Konuşurken sürekli kaşları çatık dinlemesi (7)
- Konuşurken kaşları yukarıda dinlemesi (6)
- Gözlerini kısarak dinlemek (6)
- Ağız bükülerek dinlenmesi (6)

Yukarıdaki beden dili hareketlerine bakıldığında katılımcıların beden dili olarak yöneticilerinin en çok el ve yüz hareketlerine maruz kaldığı söylenebilir. Çalışmada ortaya çıkan en önemli sonuç; 14 katılımcıdan çoğunun (13) yöneticilerinin beden dilini "olumsuz" olarak yorumlamasıdır. Yöneticilerinin yapmış olduğu beden dili davranışından son derece rahatsız olup kurum değiştirmeyi dahi düşünen katılımcının olması bir diğer çarpıcı sonuçtur. Bununla birlikte çoğunluk bazı beden dili davranışlarından rahatsız olduğu halde sadece 3 katılımcının

bunu dile getirmesi ile kurumun yönetim anlayışı hakkında da bilgi vermekte; katılımcı yönetim anlayışından uzak, katı bir yönetim anlayışı olduğu söylenebilmektedir. Bununla birlikte katılımcılar kendi bireysel bilgi ve tecrübelerine dayanarak beden dili hakkında bilgileri olduğu ancak bunun yeterli olmadığı ve doğru mesajı almak ve yorumlamak adına beden diline yönelik olarak bilimsel anlamda eğitim almak istediklerine yönelik görüş çoğunluktadır. Çalışmada beden dili ile ilgili görüş ve öneriler de sunan katılımcılara göre beden diline yönelik olarak bilgi düzeyinin artırılması ve sadece çalışanların değil yöneticilerin de beden diline yönelik bilgi sahibi olmaları gerektiği görüşleri genel olarak değerlendirilmiştir. Yıldırım ve Ertürk'ün (2022, s.67) yaptıkları çalışmada örgütlerdeki iletişim becerilerinin farkına varılması ve eğitimlerle bu becerilerin güçlendirilmesi gereği, bu sonucu desteklemektedir. Bir diğer destekleyici çalışma da (Boyacıoğlu ve Güneyli, 2022, s.47) okul yöneticilerinin konuşma sorunlarının nedenlerine ilişkin öğretmen görüşleri incelenmiş, kişisel gelişim, mesleki gelişim ve dil gelişimi konusunda sorunlar olduğu ortaya konmuş ve hizmet içi eğitim kurslarına katılmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Her kurum ve kuruluşun işleyişi, örgüt kültürü elbette birbirinden farklı ve önemli olmakla birlikte en önemli kurumlardan biri şüphesiz eğitim alanına yönelik kurumlardır. Zira yeni nesillerin emanet edildiği ve her türlü bilgi ve donanımın verildiği kurumların başında gelen eğitim camiasında iletişimin önemi diğer kurumlardan daha ağır bastığını söylemek yanlış olmayacaktır. Birbirini doğru bir şekilde anlayarak iletişim yönü kuvvetli bir çalışma ortamında çalışanların kendilerini ifade ederken daha rahat hissettiği ve böylelikle daha verimli çalışma ortamı yaratmaları da kaçınılmaz olacaktır. Bunu sağlamada en önemli unsurlardan biri de iletişim şeklidir. Zira sadece yazılı ve resmi koşul ve kurallara dayanan bir iş ortamında sözlü iletişimin yönü de bu şekilde olma yolunda iken kişilerin kullandıkları beden dili ortamı yumuşatmaya, daha farklı ve olumlu anlamlar yüklemeye yetmektedir. Çok olumsuz bir çalışma ortamında yöneticinin çalışanlarla kurmuş olduğu bir göz teması, bir gülümseme ya da birlik mesajını verircesine kullandığı bir el hareketi ile çalışanlar için bir motivasyon kaynağı olabilecektir. Bu doğrultuda tüm kurumlarda "zorunlu" tutulmak kaydı ile iletişim, etkili iletişim, beden dili gibi konularda seminer, konferans vb. programlar düzenlenip tüm çalışanların katılımı sağlanması önerilmektedir. Ayrıca özellikle yöneticilerin katılımcı bir yönetim anlayışını benimseyerek örgüt içinde özgürce rahat bir iletişim ortamının yaratılması da beklenen bir durumdur. Nitekim yanlış anlaşılan bir beden dilinin neden ve sonuçlarının konuşulduğu yani iletişimin sağlandığı bir kurumda bireysel anlaşmazlıklar ortadan kalkarak daha verimli bir çalışma ortamının yaratılacağı öngörülmektedir. Bu yolla oluşturulacak olumlu

çalışma ortamı ve yüksek motivasyon, eğitimin kalitesini ve öğrenci memnuniyetini de etkileyecek önemli bir faktördür.

Bu çalışma sadece bir kuruma yapılan bir çalışma olduğundan sonuçlar sadece ilgili kurumu kapsamakta olup tüm eğitim kurumlarına genellenmesi doğru olmamakla birlikte gelecekte yapılacak çalışmalar için çalışma tekniği değiştirilerek ve tüm eğitim kurumlarını kapsayacak şekilde yapılması önerilmektedir. Ayrıca beden diline dair ortaya çıkan "olumsuz" algılarla birlikte "olumlu" algılanan beden dili davranışları da literatürde taranarak karşılaştırma tekniğinden de yararlanılabilir.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Y. (2020). *Örgütsel davranış.* Nobel Yayın.

Borg, J. (2010). *Body language*. Pearson Education Inc.

Boyacıoğlu, B. & Güneyli A. (2022). Okul yöneticileri nasıl konuşuyor? Öğretmenlerin gözünden bir değerlendirme. Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, ISSN:2148-1415/ E-ISSN:2651-3072, *9* (18): 27-50.

Caldwell, C., Hasan, Z. & Smith, S. (2015). Virtuous leadership-insights for the 21st century. Journal Of Management Development, *34* (9): 1181-1200.

Cangil, B. E. (2004). Beden dili ve kültürlerarası iletişim. HAYEF Journal Of Education, 1(2), 69-78.

Çavdar, M., Memiş, S., Kartal, M., Ekinci, H. & Kartal, H. (2022). Okul yöneticilerinin yönetim becerilerine ilişkin yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. Atlas Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık Özel Sayı: 105-132. Retrieved From Https://Dergipark.Org.Tr/En/Pub/Atlas/İssue/74440/1199119

Diksiyon Akademi. (2023). *Beden dili hareketleri*, Https://Diksiyonakademi.Com/Beden-Dili-Haraketleri adresinden alınmıştır (Erişim Tarihi: 01.05.2023).

Eriş, U. (2018). İletişim bilgisi. (Ed. Kılınç, B ve Eriş, U.). *Sözsüz iletişim* (s.49-64), Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Gün, M. & Yurtcu, A. (2022). Türkçe'nin yabancı dil olarak öğretiminde kültürün sessiz bir göstergesi: beden dili. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 7(2): 943-968.

Hartley, G. & Karinch, M. (2010). *The body language handbook.* Career Press.

Hasgül, G. (2023). *Beden dili hareketleri ve anlamları*, Https://İstanbulbogazicienstitu.Com/Beden-Dili-Hareketleri-Ve-Anlamlari, adresinden alınmıştır. (Erişim Tarihi: 07.05.2023).

Işık, T. (2020). Sağlık çalışanları iletişim süreçleri, sağlıkta örgütsel iletişim ve sağlık bilgi sistemleri. Elektronik Cumhuriyet İletişim Dergisi, 2 (1): 46-72. Retrieved From Http://Ecider.Cumhuriyet.Edu.Tr/Tr/Pub/İssue/55701/738567

Karaçor, S. & Şahin, A. (2004). Örgütsel iletişim kurma yöntemleri ve karşılaşılan iletişim engellerine yönelik bir araştırma. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 4 (8): 96-117. Retrieved From Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Susead/İssue/28434/302883

Kayran Şanlı, S. C., Akgündüz, Y., Metin, U. (2022). Yöneticiye güvenin işgörenlerin iş tatmini üzerindeki etkisinde yöneticilerin sözsüz iletişim becerilerinin düzenleyici rolü. İzmir İktisat Dergisi. 37(4). 1053-1070. Doi: 10.24988/ije.1069266

Keskin, T. (2015). Beden *dili ve hitabet.* AZ Yayıncılık, https://books.google.com.tr/books?id=qbN6DwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Beden+Dili+ve+Hitabet,&hl=tr&newbks=1&newbks_redir=0&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=a%C5%9F%C4%B1r%C4%B1&f=false adresinden alınmıştır. (Erişim Tarihi: 04.05.2023)

Kilecioğlu, M. O. (2022). Yönetim ve liderlikte iletişim becerilerinin önemine ilişkin bibliyometrik bir analiz. Journal Of Business And Communication Studies, *1 (*2): 152-165.

Koçel, T. (2013). *İşletme yöneticiliği.* Beta Yayın.

Mırzazada, A. (2020). *Beden dilin: bu gizli ve güçlü dili keşfetmeye hazır mısın?* https://books.google.com.tr/books/about/Beden_Dilin.html?id=HUUREAAAQBAJ&source=kp_book_description&redir_esc=y adresinden alınmıştır. (Erişim Tarihi: 03.05.2023).

Mücevher, M. H. (2023). Çalışanların gözünden iyi yönetici ve kötü yönetici davranışları ve bu davranışların sonuçları üzerine nitel bir araştırma. Enderun , 7 (1): 37-64 . Retrieved From Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Enderun/İssue/76397/1256344

Onal, G. (1997). *Halkla ilişkiler*. Türkmen Kitabevi.

Phuong, W.T.N & Khang, P. V. (2023). Using body language ın giving presentations, International Journal Of All Research Writings, *4* (9): 66-69.

Stalter, H. (2010). *Employee body language revealed.* Atlantic Publishing.

Tanrıverdi, H., Adıgüzel, O. & Çiftçi, M. (2010). Sağlık yöneticilerine ait iletişim becerilerinin çalışan performansına etkileri: kamu hastanesi örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (11): 101-122. Retrieved From Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Sbe/İssue/23191/247714

Türk Dil Kurumu. *Beden dili*, Https://Sozluk.Gov.Tr/ adresinden alınmıştır (Erişim Tarihi: 04.04.2023).

Yeşil, M.E. (2016). *Gizli güç beden dili*. Maşuk Yayınları.

Yıldırım, M., & Ertürk, M.İ. (2022). Yöneticilerin iletişim sürecinde yaşadığı problemler; tekstil sektörü bağlamında nitel bir araştırma. Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 5(2): 43-73. Https://Doi.Org/10.47155/Mamusbbd.1167251

Yıldız, D., Karaca, Ş. & Bakırcı, Ş. (2022). Öğretmenlerin iletişim becerileri üzerine bir inceleme. Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1): 1-17. Doı: 10.22466/Acusbd.1062068

Yılmaz, M. & Akıncı, Y. (2022). Okul yöneticilerinin iletişim sürecindeki etkililik düzeyleri. Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences, 8(49): 255-262.

KENTLİ HAKLARI BAĞLAMINDA MANİSA KENT İMGELERİ VE KENT KİMLİĞİ ÜZERİNE SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

Prof, Dr. Rasim AKPINAR

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, - ORCID:0000-0003-1834-6993

ÖZET

Kent kimliği; kent imajını etkileyen, her kentte farklı ölçek ve yorumlarla kendine özgü nitelikler taşıyan, fiziksel/kültürel/sosyo-ekonomik/tarihsel ve bilimsel faktörlerle şekillenen, kentliler ve onların yaşam biçiminin oluşturduğu, sürekli gelişen ve sürdürülebilir kent kavramını yaşatan, geçmişten geleceğe uzanan büyük bir sürecin ortaya çıkarttığı anlam yüklü bütünlük olarak tanımlanmaktadır (Lynch, 1960; Tekeli, 1991). Bir kentin kimliği; doğal ve yapay çevreden kaynaklanan kimlik elemanları, bu elemanların mekânsal ögeleri, tarihi, kültürü, coğrafyası, bitki örtüsü, iklimi, jeopolitik konumu, mimarisi, ekonomik düzeyi, sosyal, siyasi, etnik, dini yapısı, yaşam biçimi, dünya görüşü, beşiklik ettiği uygarlıklar, bu uygarlıklara başkentlik yapıp yapmadığı, başka kültürlerle olan münasebetleri, geçirdiği işgaller, savaşlar, afetler vb. birçok etkene göre değişebilmekte ve böylelikle kendine has özellikler kazanmaktadır (Lynch, 1960; Ocakçı, 1994; Ocakçı ve Southworth, 1995; Suher vd., 1996; Önem ve Kılınçaslan, 2005; Koyuncu, 2013).

Kent kimliğini oluşturan unsurlar; kente anlamını veren o kentin tanınmasını sağlayan doğal güzellikler, tarihi kent dokusu ve tarihi yapılar gibi somut kültürel miras ile sanat ve zanaat kolları, çini yapımı, bakır işçiliği, müzik, folklor, yemek kültürü, parşömen, etnoğrafik değerler, kermes, mesir macunu etkinliği gibi somut olmayan kültürel mirasın bütünüdür.

Bu makalenin temel amacı; Manisa'nın kent kimliği, kent imgeleri hakkında araştırma, inceleme yapılması, kent imgelerinin belirlenmesi ve kentin kimliğini oluşturan bu imgelerin kentliler tarafından sözlü tarih çalışmasıyla ortaya konulmasıdır.

Anahtar Kelimeler : kent, kent kimliği, kent imgeleri, kentli hakları, kente aidiyet, sözlü tarih.

1. Giriş

Dünya genelinde hâkim olan kentleşme eğiliminin Türkiye açısından da geçerli olduğu bilinmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu verileri incelendiğinde ve kentleşme olgusu demografik boyutuyla düşünüldüğünde, Türkiye'de her geçen yıl kentlerde yaşayan birey sayısının arttığı görülmektedir. Bununla birlikte kent kültürü ve kent kimliği; "kentlilik bilinci" ve kentlileşme ile yakından ilgili kavramlardır. Kentte olmakla, kentte nefes alıp vermekle "kentli olmak" ve kentte yaşayan insan sayının artmasını ifade eden "kentleşme" ile "kentlileşme" olgularının ayrıldığını dikkate aldığımızda, "kültür" ve "kimlik" bağımsız bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır. Kentlilik bilinci; kent kültürü ve kent kimliğinin somut olarak kentsel yaşamın ana fenomenleri şeklinde etkin bir konuma ulaştıklarında anlam kazanmaktadır. Kentlilik bilinci olan bireylerden oluşan bir kentli toplumda, yerleşik ve belirgin bir kent/kentli kültürü ile kent/kentli kimliği kendini gösterecektir. Kentli toplumun bu karakteristikleri sergilediği bir sosyal bünye ise "kentlileşmiş" bir özellik arz edecektir. Hemşehrilerin kentin ortak paydasında buluştuğu, kendilerini kente ait hissettiği ve kente dair hassasiyet duygusunun oluştuğu bir kent toplumu, kuşkusuz kent kültürü ve kent kimliğinin gerçekleşmesinin ön koşuludur. Böylelikle modern bir kent toplumu inşa edilme sürecinde kent kültürü ve kent kimliğinin anahtar iki kavram olarak yer aldığını söyleyebiliriz. Günümüzde kent yaşamı, kentlilik ruhuna sahip, yaşadığı mahalleye, kentine yabancılaşmamış insan tipi yerine kentlere yığılmış kalabalıklardan oluşan topluluklar şekline bürünmüştür. Kentin çeşitliliğini/heterojenliğini aşan bu ayrışma, kendine ve kentine yabancılaşmaya yol açmaktadır. Bu sorunlara hukuki pencereden yaklaşan Avrupa Kentli Hakları Şartı'nın kapsamına bakıldığında da, kent kültürünü yaşam biçimi olarak benimsemiş bilinçli kentlilerin hakları, sorumlulukları ve kent yönetimlerinden beklentileri görülecektir. Türkiye'de Kentleşme Şurasında kentlilik bilinci, "bireylerin kente yaşadıklarını ve kentli olduklarını bilmeleri ve bundan dolayı kente özgü tutum ve davranışları benimseyerek, bunları uygulamaları gerektiğinin farkında olmaları" olarak tarif edilmiştir. Başka bir ifadeyle kentlilik bilinci, kent kültürünü anlamak, kendini kente, kentin dinamiklerine ait ve güvende hissetmek, kentsel oluşumlardan sorumluluk duymak olarak tarif edilmiştir.

Bu çalışma ile amaçlanan noktaların başında Manisa'da kentsel hafıza ve kentsel mekânlar arasındaki ilişkinin kentli hafızasında neye karşılık geldiğini ve bu mekânsal bileşenlerin kentli kimliğinin oluşmasında rol alıp almadığı gelmektedir. Buradan hareketle kentlinin zihninde yer etmiş bilgiler kişisel tanıklıklar aracılığıyla sözlü tarih ile ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda çalışmada kentin taşıdığı anlamaların ve kent kültürünün ifadesi olan imgelerin Manisa kentinin kimliğine etkilerini göstermek amaçlanmıştır. Bu çalışmanın temel amacı; Manisa'nın kent kimliği ve kent imgeleri hakkında araştırma, inceleme yapılması ve kent imgelerinin, Amerikalı Şehir plancısı ve araştırmacısı Kevin Lynch'in kuramına göre sınıflandırmak ve yapılan sınıflandırmanın neticesinde kentin imgelerinin belirlenmesi ve kentin kimliğini oluşturan bu imgelerin kentliler tarafından sözlü tarih çalışmasıyla ortaya konulmasıdır.

2. Literatür Taraması

Dünya üzerinde giderek daha fazla insan kentlerde yaşamaktadır ve kentli hakları konusu kentleşme, küreselleşme ve değişen dünya gündeminin bir sonucu olmuştur. Dünya Bankası'nın 2009'da yayınladığı Dünya Gelişme Göstergeleri raporu 1990'da dünya nüfusunun %42.9'u kentlerde yaşarken, bu rakamın 2005'te %48.7'ye, 2007'de %49.5'e, 2010'da ise %50.3'e çıktığını göstermiştir. Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren devam eden hızlı kentleşme sonucunda şehirlerde (il ve ilçe merkezlerinde) yaşayan nüfusun oranı 1950 yılında %25 iken, 1980 yılında %44'e, 2000 yılında %65'e ve 2012 yılında %77'ye kadar çıkmıştır. 2016 yılı sonu itibarıyla ise dünya nüfusunun %54'ü, ülkemiz nüfusunun %92'si şehirlerde yaşamaktadır(1950-2000 dönemi için Genel Nüfus Sayımları, 2012 ve sonraki yıllar için Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi). 2050 yılında ise dünya nüfusunun üçte ikisinin, Türkiye nüfusunun ise %95'inin şehirlerde yaşayacağı öngörülmektedir(Şehircilik Şurası (2017).

İnsan hakları kavramı temel çerçevesi içinde yer alan kentli hakları kavramı özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçlarından sonra ortaya çıkan üçüncü kuşak haklar olan "Dayanışma Hakları" bağlamında değerlendirilebilir (Kabaoğlu, 1996). Kentli hakları, son yılların ürünü bir hak kategorisidir. Burada, "kentli" ile kastedilen, kentteki insan ve onun yaşama durumudur(Öndül & Çekiç, 1998). Uluslararası ölçekte 2004 yılında yayınlanmış olan "Dünya Kent Hakkı Şartı", bölgesel ölçekte 1992 yılında yayınlanmış olan "Avrupa Kent Hakları Deklarasyonu" ve Avrupa Konseyi'nin benimsemiş olduğu "Avrupa Kentsel Şartı", 1994 yılında yayınlanmış olan "Avrupa Kentte Kadınlar Şartı" ve 2000 yılında yayınlanmış olan "Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı", ulusal ölçekte 2001 yılında yayınlanmış olan "Brezilya Kent Yasası" ve yerel ölçekte 2006 yılında yayınlanmış olan "Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı" kentli haklarını içeren hukuki metinler olarak varlığını korumaktadır (Zeybekoğlu, 2008).

Kentli haklarının uluslararası düzlemde ele alınması süreci 1980'li yıllara kadar uzansa da, bu haklar uluslararası bir metin olarak, ancak Avrupa Kentsel Şartı'nda (European Urban Charter) kendilerine yer bulmuştur. Avrupa Kentsel Şartı, Türkiye'nin de taraf olduğu Avrupa Konseyi'ne bağlı olarak çalışan Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı'nın 17-19 Mart 1992'de Strazburg'da yapılan olağan toplantısının 18 Mart 1992 tarihli 27. oturumunda kabul edilmiştir. Şart daha önceki birçok uluslararası metinden farklı olarak, hükümetlerin değil, yerel yönetimlerin imzasına açılmıştır. Avrupa Kentsel Şartı 1980-1982 yılları arasında Avrupa Konseyi'nce düzenlenen ve "Yerleşmelerde Daha İyi Yaşam" sloganını benimseyen "Kentsel Rönesans İçin Avrupa Kampanyası" kapsamında geliştirilmiş kentsel politikaların bir ürünüdür. Avrupa'yı kapsayan; halk ve yerel yönetimlere yönelik söz konusu kampanya, yerleşimlerdeki yaşamın daha da iyileştirilmesini amaçlarken; kentsel çevrenin ve mevcut konut stokunun iyileştirilmesi, yerleşmelerde sosyal ve kültürel olanakların yaratılması konularının yanında "toplumsal kalkınma ve halk katılımının özendirilmesi"ne de büyük ağırlık vermektedir. Şart Avrupa Konseyi'nin temel hak ve özgürlüklerin korunması çağrılarına paralel olarak, Avrupa'da hemen her ülkeye uygulanabilecek bir dizi yol gösterici evrensel ilke tanımlamaktadır. Önemle benimsenen temel iki ilke ise "işbirliği ve dayanışma"dır. Şart kentsel yerleşimlerdeki yaşam kalitesini yükseltebilmek için; karar verme mekanizmalarını merkezden çevre yerleşimlere yaymak amacıyla; yerel yönetimler ve kent sakinleri arasında "kentlerin çeşitli sorunlarını yakından anlamak ve yerel halkı karar verme süreçlerine katmak" için tüm Avrupa kentleri arasında "işbirliği ve dayanışma"yı gerekli görmektedir.

Sonuç olarak Avrupa Kentli Hakları Şartı'nın kapsamına bakıldığında, kent kültürünü yaşam biçimi olarak benimsemiş bilinçli kentlilerin hakları, sorumlulukları ve kent yönetimlerinden beklentileri görülecektir.

Kentlilik bilinci, kent yaşamı içinde ortaya çıkar ve kent kültürüne göre biçimlenir. Buradan hareketle kentlilik bilinci "bireylerin kente yaşadıklarını ve kentli olduklarını bilmeleri ve bundan dolayı kente özgü tutum ve davranışları benimseyerek, bunları uygulamaları gerektiğinin farkında olmaları" olarak tarif edilebilir. Başka bir ifadeyle kentlilik bilinci, kent kültürünü anlamak, kendini kente, kentin dinamiklerine ait ve güvende hissetmek, kentsel oluşumlardan sorumluluk duymaktır (Kentleşme Şurası, 2009).

Kentte yaşayanların kentlerine sahip çıkmaları ve o kentin kendi iç dinamikleriyle sürdürülebilirliğinin sağlanması ancak yerleşiklerin bilinç düzeyinin arttırılmasıyla mümkündür. Bu bağlamda, kentte yaşayanların aidiyet duygusunu geliştirmek ve gelecek nesillere de bu duyguyu aktarmak amacıyla "Kentlilik Bilinci" kapsamında kentlerimiz için ön görülen üç temel yaklaşım ön plana çıkmaktadır:

- Kentin tarihi ve kültürel değerlerinin farkına varmak.
- Kentin fiziksel, kültürel ve sosyal dönüşümünü gerçekleştirmek.
- Kente aidiyet duygusunu hissederek, kenti sahiplenip korumak.

Literatürde kentlilik bilinci çalışmalarının, kentli kavramını oluşturan ve kentli olmayı sağlayan haklar, kent kimliği ve kent kültürü konularıyla da ilişkilendirilerek ele alındığı görülmektedir. Kent kimliğine ilişkin ise kapsamlı bir literatür bulunmakla birlikte, bu literatürde yer alan çalışmaların daha çok mimarlık (Abel, 2000; King, 2004; Dovey, 2009; Jones, 2011), şehir ve bölge planlama (Finke, 1999; Evans et al, 2011; Sepe, 2013) gibi teknik alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Sosyoloji (Karp et al, 1991; Kumar, 2011; Wilson, 2015), siyaset bilimi (Fincher and Jacobs, 1998; Bell and De-Shalit, 2011), iktisat (Castells, 1997; Sassen, 2011) gibi disiplinler de kent kimliğinin bazı boyutlarını kendi pencerelerinden ele alıp incelemektedirler.

Kent kimliği; kent imajını etkileyen, her kentte farklı ölçek ve yorumlarla kendine özgü nitelikler taşıyan, fiziksel/kültürel/sosyo-ekonomik/tarihsel ve bilimsel faktörlerle şekillenen, kentliler ve onların yaşam biçiminin oluşturduğu, sürekli gelişen ve sürdürülebilir kent kavramını yaşatan, geçmişten geleceğe uzanan büyük bir sürecin ortaya çıkarttığı anlam yüklü bütünlük olarak tanımlanmaktadır (Lynch, 1960; Tekeli, 1991). Bir kentin kimliği; doğal ve yapay çevreden kaynaklanan kimlik elemanları, bu elemanların mekânsal ögeleri, tarihi, kültürü, coğrafyası, bitki örtüsü, iklimi, jeopolitik konumu, mimarisi, ekonomik düzeyi, sosyal, siyasi, etnik, dini yapısı, yaşam biçimi, dünya görüşü, beşiklik ettiği uygarlıklar, bu uygarlıklara başkentlik yapıp yapmadığı, başka kültürlerle olan münasebetleri, geçirdiği işgaller, savaşlar, afetler vb. birçok etkene göre değişebilmekte ve böylelikle kendine has özellikler kazanmaktadır (Lynch, 1960; Ocakçı, 1994; Ocakçı ve Southworth, 1995; Suher vd., 1996; Önem ve Kılınçaslan, 2005; Koyuncu, 2013).

Kent kimliğini oluşturan unsurlar; kente anlamını veren o kentin tanınmasını sağlayan doğal güzellikler, tarihi kent dokusu ve tarihi yapılar gibi somut kültürel miras ile sanat ve zanaat kolları, çini yapımı, bakır işçiliği, müzik, folklor, yemek kültürü, parşömen, etnoğrafik değerler, kermes, mesir macunu etkinliği gibi somut olmayan kültürel mirasın bütünüdür.

Kentin algılanması konusundaki çalışmaların temeli Kevin Lynch tarafından atılmış ve "kentin imaj öğeleri", yerleşmelerin tanınmasını sağlayan unsurlar olarak belirlenmiştir. Lynch, yaptığı çalışmaların sonucunda, kentsel imgelerin insan zihninde bazı imajları şekillendirdiğini ve kentsel doku algısının bu imajlarla ortaya çıktığını ifade etmiştir.

Lynch, kapsamlı bir çalışma yöntemi izleyerek kent imgesinin bileşenlerini ve kentsel imge öğelerini belirlemiş; Los Angeles, Boston ve Jersey City kentlerinde yüz yüze görüşme yöntemini kullanarak katılımcıların zihninde oluşan kent imgesini analiz etmeye çalışmıştır. Akademik çalışmalarda sıklıkla kullanıldığı ve belli kurallar çerçevesinde oluştuğu için Lynch'in kent imgesi yorumu ve görüşme yöntemi bu çalışmada da temel alınmıştır.

3. Sonuç Yerine

Çalışma döneminde bir dönem Manisa milletvekilliği yapmış 1931 Manisa doğumlu ve hala Manisa'da kent merkezinde yaşayan Faruk Saydam ile evinde mülakat yapılmıştır. Manisa kentine dair eserleri bulunan Haydar Aksakal ile Bedriye Aksakal ile evlerinde mülakat gerçekleştirilmiştir. Manisa Şehir Yazıları isminde eseri olan yerel gazeteci Osman Özbaş ile mülakat yapılmıştır. Manisa Kuyumcular Çarşısında 62 yıldır esnaflık yapan Halil Pekcan ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Son olarak yerel tarihçi Manisa üzerine birçok köşe yazısı olan Erkan Akbalık ile mülakat gerçekleştirilmiştir.

Bulgu-1: Manisa Camiilerinin, Yatırlarının Kentin Belleğinde Önemli Yeri Bulunmaktadır

Çarşıda 62 yıldır esnaflık yapan 1948 doğumlu Halil Pekcan bu bulguyu ortaya koyacak anlatısı şu şekilde olmuştur: **"**Bu şehirde Muradiye Camisi, Saruhan Bey Türbesi, Ulu Cami var. Şu an da Hükümet Binasının bulunduğu yer eskiden parktı orası,Hükümet parkı diye geçiyordu. Aileler geliyordu orası çok güzeldi. Açık hava kültürü vardı. Annem anlatıyordu. Saruhan Mahallesi'nde Saruhan Bey Türbesi var. Benim şu an hala oturmakta olduğum mahallede anneme anneannem anlatıyordu. Yunanlılar giderken Manisa'da evleri yıkıp yaktıkları için anneannemler orada kalmışlar uyumuşlar, Ali Bey Cami'sinin avlusunda uyumuşlar. Saruhan Bey Türbesi'nin orda bir yer var Huy Dede diye geçiyor orada çukurlu yerler var huysuz olan çocukları o çukurlara koyup 7 kez döndürüyorlardı. Huysuzlukları gitsin diye yapılan bir şeydi. Huy Dede diye geçiyor."

Bu bulguyla ilgili olarak Erkan Akbalık ise Manisalı Mevlevi kadın divan şairi Tevhide Hanımın bir beytini aktardı:

Mağnisa' nın içinde evliyası çok

Mescidi, camisi, medresesi çok

Hafızı müteda müderrisi çok

Olur, bülbül gibi dili Mağnisa' nın

Tevhide hanım

1931 yılında Yarsanlar camiisinin karşısında dazgırlılar denilen bir sokakta doğduğunu ifade eden eski Manisa Milletvekili Faruk saydam ise bu bulguyla ilgili mülakatında şunu ifade etti:

“Bektaşi Aşçı Niyazi dede vardı. Kentte Rıfailik ve Mevlevilik kültürü var. Manisa’da Balkanlardan Giritten gelenler de olduğu için Bektaşilik var.”

Bedriye Aksakal ise konuşmasında “Entekkelide mevlid okunurdu çıtır pıtır gününde olağan üstü kandiller yapılırdı” demek suretiyle kentin hafızasında Entekkeliler Dergahının varlığına işaret etmiştir.

Bulgu-2: Manisa’da Hıdrellez, Çıtır Pıtır Bayramı, Mesir Töreni Günlerinin Kentin Belleğinde Önemli Yeri Bulunmaktadır

Manisa Kuyumcular çarşısında 62 yıldır esnaflık yapan Halil Pekcan ile gerçekleşen mülakattan bir hatıra

Halil Pekcan bu bulguyu ortaya çıkaracak şu konuşmayı gerçekleştirmiştir:

“Manisa şu an mesir macunu nerden gelmiş nasıl yapılmış bunu anlatmıyorlar. Çocukluğumda ki mesir töreni ile şu an yapılan mesir törenleri benzemiyor dönemde Şifahane diye bir yer var orada karılıyordu 41 baharatla birlikte dönemde satış amaçlı değil. Dua ile dağıtılıyordu ve bu nedenle daha değerliydi. Başka şehirlerden gelenler oluyordu. Mesir Macunu Törenleri coşkulu oluyordu.”

“Çıtır Pıtır Bayramının, çıtır pıtır, kız kaçıran, maytap vardı. Biz bunları poşetlere koyup fiyatlarını belirleyip satıyorduk. Şu an olduğum Çarşı’ya eski ismiyle Uzun Çarşı Park

Caddesi'nde 50 adet tezgâh kuruluyordu. Nişanlı olan çiftler kandiller ve kandil helvası ve bir bilezikle Regaip kandilinde kız evine hediye götürüyorlardı. Çıtır Pıtır patlatılıyor bu bayrama özel ama şu an bu gelenek yok. 80 darbesinden sonra yok oldu, patlayıcı şeyler kötü amaçlı kullanılmasın diye."

Manisa şehir tarihine dair birçok köşe yazısı olan Manisalı emekli asker Erkan Akbalık ile yapılan mülakattan bir hatıra

Erkan Akbalık ise bu bulguya yönelik şunları söyledi:

"Çıtır pıtır gecesi Regaip kandilinde Manisa feth edilmiş, bu nedenle bu gün kutlanırdı.

Regaip kandilinde Manisa merkezinde birkaç tane şekerleme vardı, fener deriz biz onlara şeffaf silindirler vardı. Üzüm bayramı bağ bozumu şenlikleri vardı. Üzüm şıraları ikram ederlerdi. Törenler olurdu. Üzüm Bayramı vardı Manisa için üzüm çok önemlidir. Mesir Macunu, Sifahanede yoğrulurken o mahalleye o koku sarıyordu."

"Manisa tarihinin en acı yılları hiç şüphesiz 1919-1922 arasıdır desek abartmış olmayız. Bu üç yıl zarfında çeşitli mezalime maruz kalan Manisa, şanlı Türk Ordusunun 8 Eylül 1922 günü işgalcileri önüne katarak İzmir'e doğru sürmesi ile özgürlüğüne kavuşmuştur. Fakat bu yıllarda

çekilen acılar maalesef maddi ve manevi olarak ağır izler bırakmıştır. Manevi travmayı, yorgun ve mahzun dimağlardan atmak uzun sürerken maddi zararları giderici işlemler hemen başlatılmıştır. Bu günün Manisa için ifade ettiği mana çok daha fazladır. Manisa, Saruhanoğulları tarafından Bizans'a karşı verilen mücadelelerden sonra bugün fethedilmiştir. Bu gece Manisa'da *"Namaz Gecesi"* ya da *"Çıtır Pıtır Gecesi"* olarak anılır. Türkiye'de sadece Manisa'da bu şekilde ifade edilir ve kutlanır. İnanışa göre Saruhan Bey, Bizanslılardan Manisa'yı almak için şehrin doğusunda ordusu ile birlikte mevzilenmişti. Karanlık bastıktan sonra kaleye yapacağı saldırıda bir savaş taktiği geliştirir. Ordusunun daha kalabalık ve şaşalı görünmesi için keçilerin boynuzlarına mumlar yakmış ve kaleye doğru sürmüştür. Kaleden bakan Bizanslılar üstlerine karşı büyük ve kalabalık bir ordunun saldırıya geçtiğini düşünmüşlerdir. Bu taktik, Saruhanoğullarına ciddi bir üstünlük sağlamıştır. Bizanslılar moral olarak yıkılmış ve akabinde sabaha kadar süren çarpışmalardan sonra batıya doğru kaçmışlardır.Fetih esnasında yaşanan bu olay, Manisa'da Regaip geceleri kutlamalarını özgünleştirmiş ve yeni bir gelenek doğurmuştur."

Bedriye Aksakal ise şunları söyleyerek bulguyu desteklemiştir:

"Entekkelide mevlid okunurdu çıtır pıtır gününde olağan üstü kandiller yapılırdı

.Helvalar yapılırdı kıtır kıtır sert susamlı, nişanlı kızlara hediyeler giderdi.

Eylül ayında üzümden pekmezler pestiller yapılırdı."

Faruk Saydam şöyle demiştir:

"Hıdrellezin önemli bir yeri var şehirde. Turizm derneği başkanı olarak çalışmalarım oldu. Manisa'nın kurtuluş gecesinde fenerler yapılır herkes fenerle dolaşırdı. 6 mayısta sabuna el değmezdik. Sabah gül suyu sürerdi annemiz gül gibi olalım diye."

Bulgu-3: Manisa'da Bazı Mahallelerin Kentin Belleğinde Önemli Yeri Bulunmaktadır

Halil Pekcan konuşmasında bu bulguyu şu şekilde ifade etmiştir:

"Manisa'nın ünlü mahalleleri, Saruhan mahallesi, Göktaş Mahallesi, Adakale Mahallesi, Dere Mahallesidir. Eskiden Uzun Çarşı Park Caddesi sabah namazından sonra esnaf iş yerlerini açardı. Eskiden bu çarşıda ki lokantalar daha fazlaydı."

Erkan Akbalık mahalle kültürünün kent kimliğinden çıkıyor olmasını şu şekilde dile getirmiştir:

"İshak celebi mahallesinde bütün evler müstakildi. Komşularımızın haber vererek gelmezlerdi kapılar açılıp gelinirdi. Herkes bir bütündü. Sabah gün doğmadan Göktaşlı mahallesi vardı orda traktör vardı oralarda herkes birbirinden bir şeyler alırdı aynı havayı solardı. Sanayileşmeyle bu resim çok değişti"

“Manisalı olan ya da Manisa’da yaşamış herkesin bildiği, gezdiği, tanıdığı bir yerdir Çaybaşı. Dere **Akbaldır**, **Kumludere** ve **Çaybaşı** isimleri ile de bilinir. Bölgenin tarihlendirmesini binlerce yıl geriye götürsek sanırım çok abartmamış oluruz. Manisa’ya yolu düşmüş olan nerede ise bütün gezginler Niobe’den (Ağlayan Kaya) bahsederler. Dere boyunca ve iki tarafında yaşları 500-600’e dayanmış birçok tarihi eser yer almaktadır. Yukarıdan Manisa Kalesi ile başlayıp, Niobe (Ağlayan Kaya), Revak Sultan, Dere Mescidi, Hamam, Tekke, İvaz Paşa Cami, Sinan Bey Medresesi, Kırmızı Köprü ve dere boyunca yer alan diğer köprüler, derenin aşağı taraflarında, Ayn-ı Ali Camii ve türbesi gibi birçok eser yüzyıllardır Manisa’ya adeta mühür olmuşlardır.”

Faruk Saydam ise kent kimliğinin erozyona uğradığını şu şekilde ifade etmiştir: “Manisa kimliği kaybolmak üzere. Eski mahallelerin sokakların ismi değişti. Eski binalar yıkıldı.”

Manisa şehir yazıları isimli kitabı bulunan yerel gazeteci Osman Özbaş ile yapılan mülakattan bir hatıra

Osman Özbaş sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte mahalle aidiyetinin kaybolduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Horozköy, muradiye, istasyon, borsa caddesi hepsi ayrı ayrı muhitlerdi. Kuşlubahcelinin alaybeydekinden farkı vardı borsanın karaköyden farkı vardı.”

Bulgu-4: Manisa'da Spil Dağının, Gediz Nehrinin, Manisalı Tarzanın, Ruh ve Sinir Hastanesinin, Dağcılık sporunun Kentin Belleğinde Önemli Yeri Bulunmaktadır

Halil Pekcan bu bulguyu ortaya koyacak konuşmasında şu şekilde ifade etmiştir: "Manisa Tarzan'ı geliyor aklıma yaş kış kıyafetsiz gezerdi üşümezdi. Derisi kayış gibiydi. Tabiatı ağaçları çok severdi. Her gün sepil dağına giderdi, orada kulübesi vardı. Ağaç kesilmesine ağlardı. Her gün Dede Lokantasında yemek yerdi esnaf ona saygı gösterirdi, ondan para almazlardı."

"Gediz Nehri tertemizdi eskiden balık tutuluyordu. Şu an yapılamıyor.

Sepil dağına çıkıyorduk. "

Erkan Akbalık dağcılık sporunun kent kültüründeki tarihine şu şekilde yer vermiştir: "Halkevlerinin dağcılık kolları var 1950lerde kayak kulüpleri vardı."

Manisa ile ilgili pekçok kitabı bulunan Manisalı emekli öğretmen Bedriye Aksakal ile Manisa'nın ilk dağcılık kulübünü kuran Haydar Aksakal ile evinde yapılan mülakattan bir hatıra

Kendisi de dağcı olan Haydar Aksakal ise şunları ilave etmiştir:

“Haydar aksakal

Yaşım 84. Mesleğim ticaret ile uğraştım. Sigortacılık yaptım. Doğduğumdan beri Manisa’da yaşıyorum. Göktaşlı mahallesinde yaşıyorum. Bu mahallede dağcılar vardı. Dağcılık kulübünde bulundum. Dağcılık ayrı bir yeri vardır Manisa’da. Mahallede 6 aile dağcılık kulübü üyesiydi. 13 yaşında dağcılık kulübüne üye oldum.

Türkiye’de ilk dağcılık kulübü Manisa’da kurduk.”

Bedriye Aksakal çocukluk anısından bahsederek Manisalı Tarzanın kent belleğindeki yerine yer vermiştir:

“Manisalı Tarzanla birlikte büyüdük dağdan iner 12 de biz tüm çocuklar sıralanır alkışlardık. Fidanlıkta top oynarken Tarzan şu fidanları kırmayın derdi.”

Faruk Saydam Manisa’nın doğal güzelliğine ve Manisalı Tarzanın kent belleğindeki yerine şu şekilde yer vermiştir:

“Yeşil Manisa yeşil Bursa denilirdi. Manisa yeşili bol olan bir şehirdi. Ve Manisa denildiğinde ilk akla Tarzan gelir. Manisalı Tarzan yaz kış bir lastik donla gezerdi. hükümet meydanında havuz vardı. Havuz kışın donardı Tarzan buzu kırar havuzda yıkanırdı. Tarzanın rehberliğinde dağcılık kulübü olarak Spile çıktık. Tarzan Manisa’nın önemli günlerinde yardıma koşardı örneğin bir fabrika yansa bir bina yansa kentte bir yangın olsun koşardı.”

“Gediz nehri Manisa ovasının can damarıdır. Manisa bir üzüm memleketiyse ovaları bereketliyse tarlaları verimliyse bunun en önemli sebebi Gediz’dir.”

Bulgu-5: Manisa’da Bazı Binaların Kentin Belleğinde Önemli Yeri Bulunmaktadır

Halil Pekcan bu bulguyu ortaya koyacak konuşmasında şu şekilde ifade etmiştir:

“Şehir kulüpleri vardı, Kızılay Düğün Salonu vardı. Eskiden üst sınıf buralarda düğün yapardı. Manisa da sinemalarımız coktu zevk sineması vardı,Türk filmleri yeşil çam filmleri vardı,filmin sonunda ya ağlardık ya gülerdik. Murat Germenin yanında sinema vardı açık hava sineması ege gazozu vardı.”

Bedriye Aksakal şu şekilde ifade etmiştir:

“Öğretmenevi vardı şehir kulübünün karşısında. Manisa kent merkezinde entelektüel bir ortam vardı. Zevk sineması vardı. Sekiz havuzunun orda. Kapalı şehir sineması vardı bahçe partileri yapılırdı.”

bir dönem Manisa milletvekilliği yapmış 1931 Manisa doğumlu ve hala Manisa'da kent merkezinde yaşayan Faruk Saydam ile evinde gerçekleşen mülakattan bir hatıra

Faruk Saydam ise şunları ifade etmiştir:

"Çocukluğumda ilkokulda Musevi arkadaşlarımız vardı. Murat German ilkokulunun arkasındaki sokağın tamamı Musevi idi. İstasyona inen cadde önemliydi bu caddede İsmet İnönü kız enstitüsü vardı. Kitapsarayın açılışına gittim. Önce hastaneydi orası.

İsmet İnönü kız enstitüsünün tiyatro salonu kentin kültürel buluşma yeriydi. Defileler yapılırdı. Kız enstitüsünün kentin belleğinde önemli bir yeri vardır. Orada ayrıca şiir geceleri olurdu."

"Şehir içinde ailecek gezilecek yerler içinde sinemaların ayrı bir yeri vardı. Şehir sineması ve Utku sineması revaçtaydı. Bizim ailecek gittiğimiz sinema daha ziyade şehir sinemasıydı, koltukları iyi kumaştan, locası olan, dizaynı etkileyici salonuyla sanki bir medeniyet farkı yaratıyordu."

Ekler: Manisa Kent Belleğinde Bulunan İmgelerden Birkaç Fotoğraf

Manisalı edebiyatçı Yusuf Atılgan'ın romanı anayurt otelinin bulunduğu bina anavatan apartmanı

Spil dağı

Manisa kuyumcular çarşısı

Manisa Kızılay düğün salonu

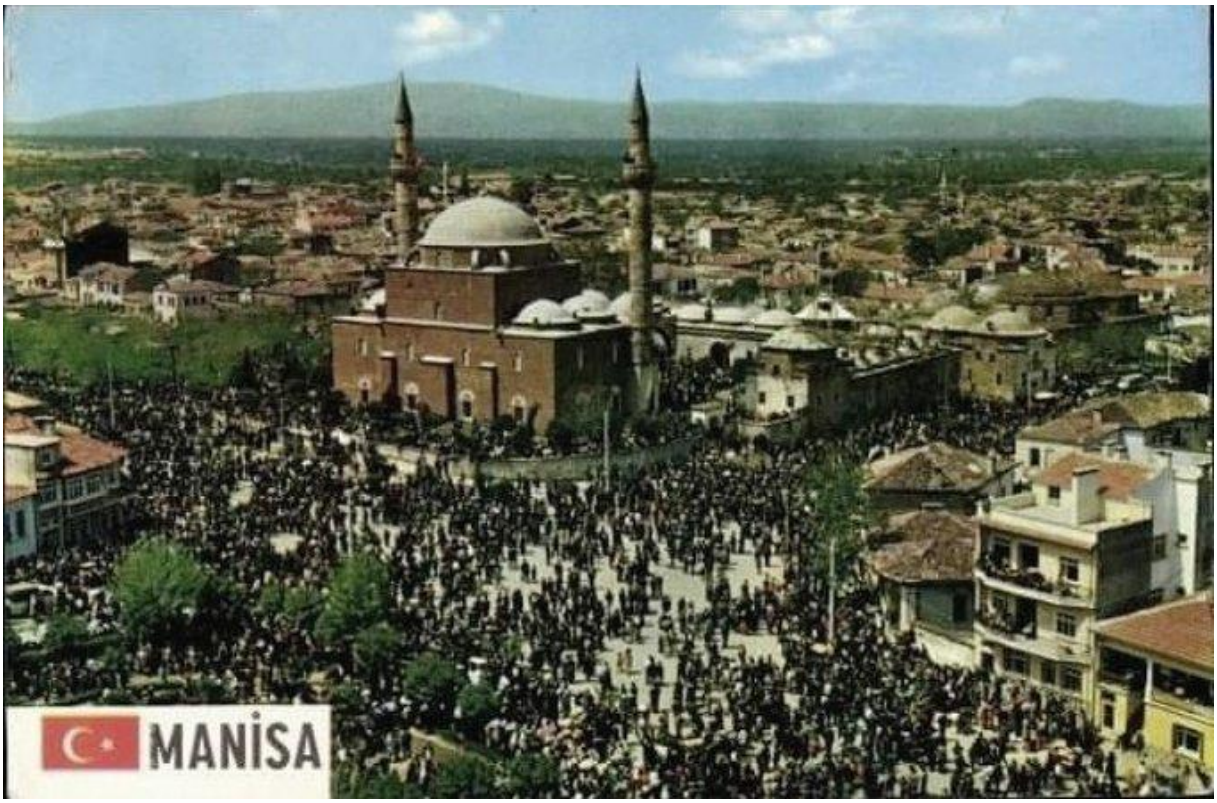

Mesir şenlikleri

Manisa dağcılar ve Manisalı Tarzan

Manisa genel görünümü

Manisa ruh ve sinir hastanesinin eski görünümü

Manisa ruh ve sinir hastanesi

Kaynakça

1.Abel, C., (2000), Architecture and Identity: Responses to Cultural and Technological Change, 2. Edition, London&New York: Routledge.

2.Baum,Willa K., (1987), transcribing and editing oral history, nashville:american association for state and local history.

3.Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, (2009), "Kentleşme Şurası 2009, Kentlilik Bilinci, Kültür ve Eğitim Komisyonu Raporu", Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Kentleşme Şûrası Genel Sekreterliği, Ankara.

4.Bell, D.A.- De-Shalit, A., (2011), The Spirit of Cities: Why the Identity of a City Matters in a Global Age, New Jersey: Princeton University Press.

5.Castells, M., (1997), The Power of Identity (The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume: 2, UK: Wiley-Blackwell.

6.Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Şehircilik Şurası Komisyon Raporları, Ankara

7.Dovey, K., (2009), Becoming Places: Urbanism/Architecture/Identity/Power, 1. Edition, London&New York: Routledge.

8.Evans, B.- McDonald, F.-Rudlin, D., (2011), Urban Identity: Learning from Place, London&New York: Routledge.

9.Fincher, R.-Jacobs, J.M., (1998), Cities of Difference, New York: The Guilford Press.

10.Finke, G., (1999), Urban Identities, New York: Madison Square Press.

11.Fincher, R.-Jacobs, J.M., (1998), Cities of Difference, New York: The Guilford Press.

12.King, A., (2004), Spaces of Global Cultures: Architecture, Urbanism, Identity, 1. Edition, London&New York: Routledge.

13.Koyuncu, A., (2013), "Kimliğin inşasında Kent: Konya Örneği", Akademik incelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries), 8(2), ss.155-179.

14.Jones, P., (2011), The Sociology of Architecture: Constructing Identities, England: Liverpool University Press.

15.Kabaoğlu, İ., Çevre Hakkı, 3. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 1996.

16.Karp, D.A.-Stone, G.P.-Yoekls, W.C., (1991), Being Urban: A Sociology of City, New York: Praeger Publishers.

17.Kumar, B., (2011), Cultural Change&Urban Identity in South East Asia, New Delhi: MD Publications Pvt. Ltd.

18.Lynch, K., (1960), The Image of the City, Cambridge-Massachusetts: The MIT Press.

19.Ocakçı, M. (1994), "Kimlik Elemanlarının Şehirsel Tasarıma Yönlendirici Etkisi", Kentsel Tasarıma Ekolojik Yaklaşım-5.Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu, istanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, ss.239-245.

20.Ocakçı, M.-Southworth, M., (1995), "Elements of Urban Identity: The Case of the Beykoz District of Istanbul", IURD, Working Paper 650, Berkeley: University of California.

21.Öndül, Hüsnü ve Çekiç Cengiz (t.y.), Türkiye'de Kentli Hakları Mevzuatı, TMMOB Yayını, Ankara.

22.Önem, A.B.-Kılınçaslan, İ., (2005), "Haliç Bölgesinde Çevre Algılama ve Kentsel Kimlik", İTÜ Dergisi/ Mimarlık, Planlama ve Tasarım, 4(1), ss.115-125.

23.Paykoç, F, (1991), Tarih Öğretimi, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

24.Sassen, S.J., (2011), Cities in a World Economy (Sociology for a New Century Series), UK: Sage Publications.

25.Suher, H.-Ocakçı, M.-Karabay, H., (1996), "İstanbul Metropoliten Şehir Planlama Sürecinde Kent Kimliği ve Kent İmgesi", İstanbul 2020 Sempozyumu Bildiriler, İTÜ Şehir Bölge Planlama Bölümü, ss.57-72.

26.Sepe, M., (2013), Planning and Place in the City: Mapping Place Identity, 1. Edition, London&New York: Routledge.

27.Zeybekoğlu, Sanem (2008), "Kentsel Dönüşüm ve Kent Hakkı: Fener Balat Rehabilitasyan Programı ve Santral İstanbul Projesi Örnekleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

28.Wilson, S.A., (2015), Identity, Culture and the Politics of Community Development, UK: Cambridge Scholars Publishing.

29.Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

30.1950-2000 dönemi için Genel Nüfus Sayımları

31.Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

6360 SAYILI KANUNUN BÜYÜKŞEHİRLERDE KIRSAL ALANA ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: MANİSA ORMAN KÖYLERİ VE DAĞ ALANLARI ÖZELİNDE SAHA ARAŞTIRMASI

Prof, Dr. Rasim AKPINAR

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, - ORCID:0000-0003-1834-6993

ÖZET

12.11.2012 tarihinde TBMM'de kabul edilerek yürürlüğe giren 6360 Sayılı "On üç ilde büyükşehir belediyesi ve yirmi altı ilçe kurulması ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair kanun" sadece tek yönlü olarak yerel yönetim sistemimizi değiştirmekle kalmamış; bir bütün olarak Türk Kamu Yönetimi sistemini değiştirmiştir. Buna göre; Büyükşehir Belediyesi ilan edilen kentlerde, il özel idarelerinin, belde belediyelerinin ve köylerin tüzel kişiliği ortadan kaldırılmış ve dahası Büyükşehir Belediye sınırları İl mülki sınırları olarak kabul edilmiştir. Manisa 6360 sayılı kanun sonrasında büyükşehir statüsü kazanan bir kenttir. Kent merkezi-ilçe mesafeleri, kent ekonomisinde tarımın üretim ve istihdam değeri olarak ağırlığı, tüzel kişiliği kaldırılan orman köyü sayısı bakımından ülkemizde üçüncü sırada olması, dağlık alan sayısı bakımından zenginliği gibi nedenlerden ötürü, Manisa bu konu için önemli bir sosyal laboratuar ortamı sunmaktadır.

Sonuç olarak bu makalede; il mülki ölçeğinin belediye modeli ile yönetilmesi, kırsal alanda talep edilen hizmetlerin farklılığı ve talep edilen hizmetlerin her geçen gün değişen nitelikleri sebebiyle 6360 sayılı kanunun sürdürülebilir bir niteliğe sahip olup/olmadığı kırsal alanların yeni mahalli alan tanımı ve yönetimi çerçevesinde ortaya konulacaktır. Eskiden kır olarak tanımlanan ancak metropolitan alana dahil edilen bu yerleşimlerde kanunun uygulaması ile oluşan edinimler projenin temel sorusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler : büyükşehir, kırsal alan yönetimi, 6360 sayılı kanun, köy.

4. Giriş

12.11.2012 tarihinde TBMM'de kabul edilerek yürürlüğe giren 6360 Sayılı "On üç ilde büyükşehir belediyesi ve yirmi altı ilçe kurulması ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair kanun" sadece tek yönlü olarak yerel yönetim sistemimizi değiştirmekle kalmamış; bir bütün olarak Türk Kamu Yönetimi sistemini değiştirmiştir. Buna göre; Büyükşehir Belediyesi ilan edilen kentlerde, il özel idarelerinin, belde belediyelerinin ve köylerin tüzel kişiliği ortadan kaldırılmış ve dahası Büyükşehir Belediye sınırları İl mülki sınırları olarak kabul edilmiştir. Neticede toplam on üç il ve sonrasında Ordu ili ile birlikte toplam ondört ilde büyükşehir belediyesi kurularak Türkiye'deki büyükşehir belediyesi sayısı otuza yükseltilmiştir.

6360 sayılı kanun, daha çok politik zeminde ele alınmış olması yasanın teknik tarafını görmemizi engellemiştir. Oysa ki 6360 sayılı kanun ile birlikte, Büyükşehir olan illere bağlı ilçelerin mülki sınırları içerisinde yer alan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılmış, köyler mahalle olarak; belediyeler ise, belde ismiyle tek mahalle olarak bağlı bulundukları ilçenin belediyesine katılmıştır (6360 sayılı Kanun madde1/3.fıkra). Aynı zamanda bu illerdeki il özel idarelerinin tüzel kişiliği kaldırılmıştır. Bu yeni duruma ve uygulanmasına ilişkin olarak şu sorular akla gelmektedir:

İl özel idarelerinin kaldırılmasıyla, belediye sınırları dışında yıllardır sunulan kırsal hizmetler (su, kanalizasyon, katı atık, orman köylerinin desteklenmesi vb.) ile belediye sınırları içinde ve dışında verilen hizmetlerin (tarım, bayındırlık ve iskan, toprağın korunması, merkezi idare tarafından yaptırılan yapım, bakım, onarım, teçhizat alımı işleri, enerji nakil hattı yapımı vb.) büyükşehir belediyeleri tarafından yerinde ve zamanında ihtiyaçları giderecek biçimde nasıl sunulacağı /sunulduğu merak konusudur. Yine yerel yönetim birimleri içerisinde belki en yerleşik, en köklü olan köy yönetimleri, orman köyleri, dağlık alanlar yasadan ne derece/nasıl etkilenmiştir? Ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayanan büyükşehirlerde bu yasa sonrasında tarımsal üretim zarar görmüş müdür, üretim kapasitesi nasıl etkilenmiştir? Sosyolojik olarak; yasa sonrasında kırsal alanı yaygın olan yerlerde köylü ve çiftçi kentli kimliğine kendi iç dinamikleri yoluyla mı ulaşmıştır? Belediyeler, kentsel alan yönetim deneyimine sahip birimlerdir. Yasa sonrasında kırsal alanların yönetimine ilişkin hizmet deneyimi bulunmayan belediye yönetimleri nasıl tedbirler almıştır?

Manisa 6360 sayılı kanun sonrasında büyükşehir statüsü kazanan bir kenttir. Kent merkezi-ilçe mesafeleri, kent ekonomisinde tarımın üretim ve istihdam değeri olarak ağırlığı, tüzel kişiliği kaldırılan orman köyü sayısı bakımından ülkemizde üçüncü sırada olması, dağlık alan sayısı bakımından zenginliği gibi nedenlerden ötürü, Manisa bu konu için önemli bir sosyal laboratuar ortamı sunmaktadır.

Bu tebliğde araştırma sorularını yanıtlayabilmek için nitel ve nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Sonuç olarak; il mülki ölçeğinin belediye modeli ile yönetilmesi, kırsal alanda talep edilen hizmetlerin farklılığı ve talep edilen hizmetlerin her geçen gün değişen nitelikleri sebebiyle 6360 sayılı kanunun sürdürülebilir bir niteliğe sahip olup/olmadığı kırsal alanların yeni mahalli alan tanımı ve yönetimi çerçevesinde ortaya konulacaktır. Eskiden kır olarak tanımlanan ancak metropolitan alana dahil edilen bu yerleşimlerde kanunun uygulaması ile oluşan edinimler bu çalışmanın temel sorusunu oluşturmaktadır.

5. Literatür Taraması

Metropoliten kent olgusu 20. yy başlarında ortaya çıkmış bir kavramdır. Metropoller, bir ülkenin veya bölgenin çevresindeki tüm kentsel ve kırsal topluluklara ekonomik yönden egemen olan ve çoğu zaman ülkenin başka ülkelerle olan ilişkilerinde de rol oynayan büyük kentlerdir (Özdemir ve Meşhur, 2011). Bütünleşmeci yaklaşım, küçük yerel yönetim birimlerinin güçlerinin daha büyük bir merkezde birleştirildiği bölge temelli veya kent-bölge temelli bir yapıyı savunan bir yaklaşımdır. Her iki model de mekanın örgütlenmesinde kent ile bölge ölçeğini bütünleştirme amacında birleşmekte, ancak bölgeci model, mekanı bölge ölçeğinde bütünsel olarak ele alırken; kent-bölge modeli, kent ile bölge arasındaki mekânsal farklılığı ortadan kaldırmayı hedeflemektedir (Çınar vd., 2009).

Bütünleşmeci yaklaşımı destekleyici nitelikteki son düzenleme, 2012 yılında kabul edilen 6360 sayılı "On üç ilde büyükşehir belediyesi ve yirmi altı ilçe kurulması ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair kanun"dur. Kanun'da büyükşehir belediyesi; "sınırları il mülki sınırı olan ve sınırları içerisindeki ilçe belediyeleri arasında koordinasyonu sağlayan; idarî ve malî özerkliğe sahip olarak kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren, yetkileri kullanan; karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisi" olarak tanımlanmıştır.

Türkiye'nin büyükşehir belediyesi deneyimi, 1982 anayasası sonrasına dayanır. Türkiye'de büyükşehir belediye sistemi 1984 yılında kabul edilen "3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun" ile gündeme gelmiştir. Bu kanun ile Türk yerel yönetimler literatürüne iki yeni deyim girmiştir: "Büyükşehir Belediyesi" ve "İlçe belediyesi" (Parlak ve Ökmen, 2015). Türkiye, yaklaşık 20 sene boyunca 1984 yılında çıkarılan 3030 sayılı kanun yürürlükte iken, 10.07.2004 tarihinde kabul edilen ve 23.07.2004 tarihinde resmi gazetede yayımlanan 5216 sayılı "Büyükşehir Belediye Kanunu" ile Türkiye yerel yönetimler sisteminde yeniden bir yapılanmaya gidilmiştir. 12.11.2012 tarihinde çıkarılan 6360 sayılı " Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile büyükşehir belediyelerini il mülki sınırlarına taşıyarak büyükşehir belediyesi yönetimine yepyeni bir boyut getirmiştir.

6360 sayılı Kanun'un getirdiklerine bakılırsa; (Zengin, 2014)

- 14 il belediyesi, büyükşehir belediyesi yapılmış,

- Sayısı otuza çıkan büyükşehir belediyelerinin sınırları, il mülki sınırlarıyla örtüştürülmüş; büyükşehir ilçe belediyelerinin sınırları da ilçe mülki sınırlarla çakıştırılmış,

- Nüfusu 2.000'in altında olan 559 belediye, köye dönüştürülmüş,

- 5747 sayılı Kanun'dan itibaren iki kademeli (büyükşehir ve ilçe belediyesi) olarak kurulan ve işleyen mevcut büyükşehir belediyesi modelinde, 2.000 nüfus şartına bağlı kalmaksızın, bu ikili modelden dolayı yeni büyükşehir belediyesi sınırları içinde kalan 1.076 belde belediyesi ile 16.500 köy tüzel kişiliğini kaybetmiş ve mahalleye dönüşmüştür,

- Büyükşehir belediyesi olmak için gerekli olan koşul, belediye nüfusunun 750.000'i aşması yerine, il nüfusunun 750.000'in üzerinde olması biçiminde değiştirilmiş,

- Yeni büyükşehir belediyesi olan 14 ilde, büyükşehir belediyesi kapsamında 25 yeni ilçe kurulmuş ve bağlılık değişiklikleri yapılmış, toplam BŞB ilçe belediyesi sayısı 143'ten 519'a çıkmıştır,

- BŞB ilçe belediyesi olma nüfus ölçütü 50.000'den 20.000'e çekilmiştir.

- Diğer tüm 'katma' süreçlerinde olduğu gibi kapatılarak mahalleye dönüştürülen belediye ve köylere ilişkin devir, tasfiye ve paylaştırma komisyonları öngörülmüş,

- Otuz büyükşehir belediyesinde il özel idareleri kaldırılmış,

- Kaldırılan il özel idarelerinin yerine bu illerde, valiliklere bağlı Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları kurulmuştur.

Kentsel alanların genişlemesi ve beraberinde gelen hizmet taleplerindeki artış değişimi yönetmekle sorumlu yönetim birimlerini de birtakım kararlar alma, yasal düzenlemeler yapma yoluna itmektedir. Bu kapsamda hazırlanan yasalardan biri de 6360 sayılı Kanundur. Kanun, Türkiye'de büyükşehir yönetim sisteminde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bu kapsamda 6360 sayılı Kanuna yönelik olumlu değerlendirmelere yer vermek mümkündür.

- Yeni düzenleme ile büyükşehir belediye sınırları içinde köy, belde belediyesi ve il özel idarelerinin tüzel kişiliği kaldırılmıştır. İl sınırında asli yetkili birimler olarak büyükşehir belediyeleri, alt kademede ise büyükşehir ilçe belediyeleri birtakım hizmetlerin sunumunda yetkilendirilmiştir. Can'a göre, bu durum yasanın uygulanmaya başladığı ilk dönemde bir takım karışıklıklara sebep olabilecek niteliktedir. Ancak zamanla yerel yönetimlerin sadeleştirilmesi, yetki ve görev çelişkilerinden kaynaklanan gecikmelerin ve hataların en aza indirilmesi mümkün olabilecektir. Ayrıca, işlevsiz durumda bulunan bucak teşkilatlarının da büyükşehir belediyesi olan illerde kaldırılması, kamu yönetiminde sadeleşme için önemli bir gelişme olarak görülmektedir (Can, 2013).

- Türkiye'de köylerde ve belde belediyelerinde yaşanan önemli sorunlardan biri mali yetersizlik ve buna bağlı olarak nitelikli personel eksikliğidir. 6360 sayılı Kanunla tüzel kişiliği kaldırılarak ilçe belediyelerine mahalle olarak katılan bu birimler ilçe belediyelerine sağlanan imkanlardan yararlanarak söz konusu sorunlarını giderebilecektir. Ayrıca köy ve belde belediyelerine yönelik değişikliğin ilçe belediyelerini de güçlendireceğine dikkat çekilmektedir. Sınırları içinde yer alan mahalle birimleri ile oluşturulacak fonksiyonel yapının, yetki alanı ilçe sınırlarına kadar genişletilen ilçe belediyelerinin hizmet sunumlarını daha nitelikli hale gelmesinde önemli bir aktör olacağı ifade edilmektedir (Güngör, 2012; Can, 2013).

- Kentin bütününü kapsayan imar planlarının yapılamaması nedeniyle ortaya çıkan sorunların yeni yasa ile giderilebileceği düşünülmektedir. Yasanın genel gerekçesinde yer verilen, il ölçeğinde geniş ölçekli planlama politikalarının uygulanması ve imar bütünlüğünün sağlanması pek çok çalışmada ortak kanaat getirilerek kabul edilen, yasaya yönelik olumlu bir değerlendirmedir. İmar ve planlamadaki birlik ve bütünselliğin yakalanmasına ilişkin benzer değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Ersoy'a göre, 6360 sayılı Kanunun verdiği yetki ile bir ilin kapsadığı alan bütününün tek bir otorite tarafından üst ölçekli planların yapılarak, küçük bölümlerinin birbirinden kopuk ve parçalı bir biçimde ele alınmasının önüne geçilmesi planlama ilkeleri açısından önemli bir yaklaşımdır (Ersoy, 2013). Bu çerçevede 6360 sayılı

Kanun, 30 ilde kentsel büyümeyi il ölçeğinde büyükşehir belediye yönetimlerinin kontrolüne vermekte, geniş ölçekte yatırım projelerin hayata geçirilmesinde ve yerel kalkınma seyrinin yönlendirilmesinde büyükşehir belediyelerini önemli bir aktör haline getirmektedir (Gül ve Batman, 2015).

Yerel hizmet taleplerini etkili bir biçimde karşılama ve yerel demokrasiyi güçlendirme temel gerekçeleri ile hazırlanan 6360 sayılı Kanun yukarıda yer verilen birtakım olumlu yönleri ile birlikte birtakım olumsuz değerlendirmelerle de gündeme gelmektedir. Bu değerlendirmelere aşağıda yer verilmektedir.

- Yasa kapsamında gelen bir olumsuz eleştiri, yasanın yerel halkın karar alma süreçlerinde katılabilmesine ve yerel demokrasinin işletilmesine yönelik bir düzenleme olmadığı yönündedir. Buna göre, katılımla ilgili kuramsal açıklamalar göstermektedir ki bir yerleşim yerinin çapının küçülmesi derecesinde katılımın etkinliği artacaktır (Keleş, 2012). Büyükşehir yönetimini il sınırına kadar yetkili kılan 6360 sayılı düzenleme ile demokratik katılım imkan ve mekanizmalarının azalacağına dikkat çekilmektedir (İzci ve Turan, 2013).

- Yasaya yöneltilen en önemli eleştirilerden biri il ölçeğinin belediye modeli ile yönetilemeyeceğine ilişkindir. Bu yaklaşıma göre (Güler, 2012): Mevcut belediye hukuku, il ölçeğini yönetmeye doğası gereği uygun değildir. Belediye hukuku aynı bırakılarak illerin yönetimi sağlanamaz. Belediye tipi yönetim, kentsel yerleşme mekanlarının yönetimidir. Oysa illerde ve ilçelerde, kentsel yerleşmelerin yanı sıra çok sayıda ve tam anlamı ile kırsal olan yerleşmeler vardır. Kırsal yerleşmeler, hem coğrafi hem de iktisadi özellikleri bakımından kentsel altyapı gerektiren 'belediye hukuku' ile yönetilemezler. Kırsal yerleşmelerden alınabilecek ilan-reklam, tabela, eğlence vb. vergi geliri yoktur. Belediyelerin 'ev ve sokak hayvanları' dışında hayvancılık sektörünü yönetecek yetki ve kapasitesi yoktur. Kırsal sosyo-ekonomik yapıya kentsel yönetim giydirmek, gerçek anlamda kan uyuşmazlığı demektir. Yasa ile 16.082 köyün yani köylerin yüzde 47'sinin tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülmüştür (Güler, 2012).

- Öncelikle belirtmek gerekir ki köylerin mahalleye dönüştürülmesi basit bir idari değişiklik olarak görülmemelidir. Tüzel kişiliğe sahip olan köy yönetimleri aynı zamanda birer yerel yönetim birimidir, gelenek ve tarihsel geçmiş üzerine kurulmuşlardır. Mahallenin ise tüzel kişiliği bulunmamaktadır. Köy yönetimleri sahip oldukları tüzel kişiliklerinden ötürü farklı hak ve ayrıcalıklara sahip, kendilerine ait malvarlıkları olan, orman ve meraları kullanma hakkı bulunan yerel yönetim birimleridir. Köy yönetimleri bu yasa ile bu hak ve ayrıcalıklarından yoksun bırakılmışlardır. Yine, köylerde yapılan tarımsal etkinliklerin de olumsuz etkileneceği söylenebilir. Sonuçta köylünün yoksullaşması, bu alanlarda yabancılara toprak satışının önünün açılacağı, orman köylerinin kentsel ranta açılmasının kolaylaşacağı, kısaca köylünün yaşam alanı üzerindeki haklarını kaybedeceği belirtilmektedir(Güler, 2012).

- Belediye yönetimi, kentsel alan yönetim deneyimine sahip birimlerdir. Yasa ile il sınırı olarak belirlenen ölçekte kırsal alanların varlığı söz konusudur. Bu alanların yönetimine ilişkin belediye yönetimlerinin hizmet deneyimi bulunmamaktadır. Bu sebeple il ölçeğinin belediye modeli ile yönetilmesi pek çok sorunu da beraberinde getireceği düşünülmektedir. Mülki sınırlar mahalli ölçekteki hizmetler için uygun nitelikte değildir. Sınırları siyasi ve idari ölçütlerle belirlenen mülki yönetim ile sınırları yerel nitelikli hizmet ölçütü ile belirlenen mahalli yönetimin hizmet ve yönetim ölçütleri birbirinden farklı yapıda olduğuna dikkat çekilmektedir. Kırsal alanda talep edilen hizmetlerin farklılığı, kentsel alanda talep edilen

hizmetlerin her geçen gün değişen nitelikleri sebebiyle yasanın belirlenen ölçekte sürdürülebilir bir niteliğe sahip olduğu düşünülmemektedir (Güler, 2012).

• Yerel hizmet, bir beldedeki yerel ortak ihtiyaçları karşılamak ve kamu yararını sağlamak için sunulan ve ilgili belediyenin gözetim ve denetimi altında bulunan sürekli ve düzenli faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Kentsel alanlarda yerel hizmetlerin sunulmasında ön plana çıkan aktörler belediyelerdir. İl mülki sınırında yerel hizmetlerin sunumunda büyükşehir belediyelerini yetkilendiren 6360 sayılı Kanunla; yerel sorunları, talepleri, hizmet sunumlarının eksikliklerini dile getirmek isteyen yerel halka uzak bir yönetim kademesi oluşturulmuştur. Bu durumda etkin hizmet sunumu için genişletilen alan demokratik katılım düşüncesinden uzaklaşılmasına neden olmaktadır (Arıkboğa, 2013; Gül ve Batman, 2013).

12.11.2012 tarihinde TBMM'de kabul edilerek yürürlüğe giren 6360 Sayılı "On üç ilde büyükşehir belediyesi ve yirmi altı ilçe kurulması ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair kanun" sadece tek yönlü olarak yerel yönetim sistemimizi değiştirmekle kalmamış; bir bütün olarak Türk Kamu Yönetimi sistemini değiştirmiştir. Buna göre; Büyükşehir Belediyesi ilan edilen kentlerde, il özel idarelerinin, belde belediyelerinin ve köylerin tüzel kişiliği ortadan kaldırılmış ve dahası Büyükşehir Belediye sınırları İl mülki sınırları olarak kabul edilmiştir. Toplam on dört ilde büyükşehir belediyesi kurularak Türkiye'deki büyükşehir belediyesi sayısı otuza yükseltilmiştir.

3. Sonuç Yerine

Çalışma döneminde Manisa'nın ilçeleri olan Salihli ile Gördes'e gidilmiş, fotoğrafik malzeme toplanmış ve gözlemler not alınmıştır. Ayrıca Salihli'nin Çelikli ile Hasalan kırsal mahallesinden 5 farklı kişiyle yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte Manisa ilinin Gördes ilçesine bağlı Fundacık, Kıran kırsal mahallelerine de gidilmiş buralarda 5 farklı kişilerle mülakat gerçekleştirilmiştir.

Bulgu-1: büyükşehir belediyesi kırsal alanların peyzajını geliştirici faaliyetler yapmaktadır

Salihli'de Çelikli kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Manisa büyükşehir belediyesinin il özel idaresinin kapanmasıyla, kırsal alanlara yeterince hizmet getirdiğini düşünüyorum. Gerek ulaşımla ilgili gerekse, çocuk parkları ve piknik alanlarının yapımı köyü daha iyi bir yere çevirdi."

Gördes Fundacık kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "büyükşehir belediyesinin çalışmalarında eksiklik görsem de ulaşım çalışmaları, çöp toplanması, çevre düzenlemesi gibi çalışmalar gerçekten önemli. Kısacası, eksiksiz olmasa da iyi yöne bir gidiş görüyorum."

Salihli'de Hasanalan kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Kırsal kalkınma deyince aklıma, köyün huzur ve geçiminin yükselmesi, köyün çeşitli yeniliklerle daha yaşanır hale gelmesi ve üretimin artışı geliyor. Köye gelen ulaşım kolaylığı gibi, çocuklar için park yapımı gibi yenilikler olumlu, belediye de iyi niyetli çalışıyor ona da bir şey diyemem. Özellikle seracılık, ceviz fidanı gibi alanlarda yardımlar da yapılıyor ancak, hala kırsal alanlara hizmet anlamında gelişmiş ülkelerin biraz gerisinde olduğumuzu düşünüyorum."

Salihli'de Hasanalan kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede bir diğer katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Öncelikle il özel idaresinin kaldırılmasının burayı çok da olumsuz etkilediğini düşünmüyorum. Çünkü Manisa ve Salihli belediyeleri bir koordinasyon merkezi kurdu ve ihtiyaçlara yetişmeye çalışıyorlar. Bu merkezin kurulması ile bürokrasi epey azaldı. Hatta İl Özel İdaresine göre Manisa ve Salihli belediyelerinin kırsala yönelik çalışmalarının arttığını düşünüyorum. Manisa il özel idarelerinin kaldırılması gayet yerinde oldu. Zaten bir sorunumuzu belirttiğimizde bürokratik işlemler nedeniyle hizmet oldukça geç geliyordu. Şimdi ise büyükşehirin çalışanlarına bildirince kısa zamanda gelip yapıyorlar. Hizmetlerin çeşitliliği arttı. Daha çok hizmet alıyoruz. Çöplerimiz toplanıyor. Yazın böcekleri için köyde ilaçlama yapılıyor. Su şebekeleri yenileniyor. Ulaşım kolaylaştı."

Salihli'de Çelikli kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede bir diğer katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "İlk başlarda bir tecrübesizlik, bir köy işlerine yetişememe durumu oldu, Açıkçası ilk başlarda bir boşluk olduğunu da düşünüyordum. Ancak, Koordinasyon Merkezinin kurulmasıyla durum ilk zamanlara göre çok daha olumlu. Hiç bir şey kusursuz değil tabii kusurlar oluyor ama şu an durum ilk zamanlara göre çok daha olumlu. Hizmet kapasitesi ve çeşitliliği yasanın ilk zamanlarına göre artmıştır. Manisa büyükşehir belediyesinin ilk başlarda hizmet götürme deneyimi olmadığı için bir boşluk oluştuğunu düşünüyorum. Salihli ilçesinde ne olup bittiğini bilmeyen Manisa büyükşehir belediyesi illa ki zorlandı koordinasyonu sağlamakta, ihtiyaçlara cevap vermekte sıkıntılar yaşandı. Ancak ilçe koordinasyon merkezleri kurulmasıyla halkla iç içe bir anlayış sergileyen büyükşehir hizmet götürmede deneyim kazandıkça ilçemizi tanıdıkça daha iyi hizmet getirmeye başladı."

Gördes Kıran kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Kırsal kalkınmaya dönük pek bir etkisi olmamıştır. Ancak il özel idaresinde iş ve işlemler biraz daha geç oluyordu. Büyükşehre geçince hizmet alımları hızlandı. İl özel idaresinde bir ayda alınan hizmet şimdi 2-3 günde alınıyor. Tabi yine de hemen

> istediğin anda hizmet verilmiyor illaki bir aksama oluyor. Örneğin su işleri MASKİ'ye bildirdiğimizde eskisinden hızlı bir şekilde yapılıyor."

Gördes Fundacık kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Köyümüzün üst tarafına sulama göletleri yapıldı. Bu gölet hayvanlarımızı sulamamız için baya bir yardımcı oldu. Bu da köylünün hayatını epey kolaylaştırdı. Bunu kırsal kalkınma anlamında olumlu bir örnek olarak söyleyebilirim. Bunun yanında tarım sulama göletlerinin yapılması, seracılık desteği verilmesi, meyve fidan desteği gibi çalışmalar var. Manisa Büyükşehir Belediyesi Kırsal Hizmetler Daire Başkanlığı sera desteğini konusunda başvuruda bulunan ve gerekli şartları taşıyan çiftçilere % 75'i geri ödemesiz olmak üzere örtü altı yetiştiriciliğine destek olmaktadır. Oğulduruk Mahallesinde damlama sistemi kurulmasıyla sulu tarıma geçildi. Bu da sebze ve kiraz yetiştiriciliğini arttırdı."

Gördes Fundacık kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "2014 yılında tecrübesi bulunmayan büyükşehir artık tecrübe edinmiş ve hizmet anlamında kendisini gelişmiştir. Bizim köye yapılan bir şey olmasa da Malkoca, Beğel, Oğulduruk mahallelerine kırsal tarım sulama tesisleri yapmıştır. Yine benzer şekilde bazı kırsal mahallelere başvuru yapıldığında meyve ağacı fidanı desteği verildi, içme suyu depolarının yenilendi, içme suyu şebeke hatları kuruldu, kanalizasyon hatları yapıldı, seracılık desteği sağlandı. Yani diyeceğim büyükşehir sonrası kırsal kalkınma konusunda büyük bir atılım gerçekleşti.Oğulduruk Mahallesinde damlama sistemi kurulmasıyla sulu tarıma geçildi. Bu da sebze ve kiraz yetiştiriciliğini arttırdı."

Gördes Kıran kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Kırsal kalkınmaya yönelik yapılan uygulama ve planlar kırsal kesimin bu zamana kadar alamadığı destekleri almasını sağlamıştır. Seracılık konusunda destek sağlandı, meyve ağacı desteği yapıldı, tarım sulama tesisleri yapıldı, hayvan sulama göletleri yapıldı, şebeke suyu hatları, kanalizasyon hatları yapıldı. Köy mezarlıkları büyükşehirce temizlenip yolları yapıldı. Köylerin alt yapı çalışmaları yapılarak daha yaşanabilir bir yer haline gelmesini sağladı büyükşehir fidan dağıtımı ve gölet yapımı gibi hizmetler aldık ama yetersiz olduğunu düşünüyorum."

Bulgu-2: büyükşehir belediyesi kırsal alanların yerel kalkınmasına yönelik faaliyetler yapmaktadır

Salihli'de Çelikli kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Tarımsal alanda da özellikle yapılan ceviz fidanı, zeytincilik, seracılık, domatesçilik ve arıcılık gibi yardımların tarıma katkı sağladığını düşünüyorum.

> Ancak şunu da belirtmek isterim ki, bir çok olumlu iş yapılsa da hala yöre olarak çok yol almamız gerektiğini düşünüyorum."

Gördes Fundacık kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Hizmet verme konusunda hem Gördes hem de Manisa belediyesi ellerinden geleni yapıyorlar. Ancak şunu da belirtmem gerekir ki, her iki belediyede mevcut yasaya epey hazırlıksız yakalanmışlar. Gerek Manisa Belediyesinin büyükşehir deneyimsizliği ve Gördes'i tanımaması, gerek Gördes Belediyesi ile Manisa Büyükşehir Belediyesinin farklı partilerden olması aralarında uyumsuzluğa sebebiyet vermiştir. Özellikle, ilerleyen süreçte koordinasyon ofislerinin işe daha etkin dâhil edilmesi ve işleri hızlı bir şekilde koordine etmesi işimizi epey kolaylaştırdı. İl özel idarelerinden bazen aylarca alamadığımız bir hizmeti koordinasyon merkezi eliyle daha rahat ve hızlı şekilde alabiliyoruz. Yani işler şuan yolunda gidiyor diyebilirim."

Gördes Fundacık kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Manisa'nın 2014 seçimlerinden sonra büyükşehir olması bir anda gerçekleştirildi ve büyükşehir olarak yeterince bilgi deneyim ve birikim olmadan geçiş yapıldı. O yüzden kırsal alana daha önce hizmet götürmeyen ve büyükşehir belediyesine dönüşen yönetim bu konuda hazırlıksız yakalandı. Köyde oturuyorum ve il özel idaresi, köy hizmetleri gibi birimler tarafından hizmet alırken bunlar değişikliğe uğradı. Köy hizmetleri geç geliyordu. Ancak büyükşehire geçtikten sonra ilk başlarda hizmet geç gelse de deneyim kazandıkça ve ilçe koordinasyon merkezlerinin kurulmasıyla hizmetler arttı. Mesela su patlamasına anında müdahale edebilir hale geldi. Kanalizasyon bakımları yapılıyor. Yol yapım çalışmaları hızlandı."

Salihli'de Çelikli kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Salihli merkeze köylerden toplu taşıma araçları gönderiliyor. Yani büyükşehir kırsal alanlara yönelik planlamalar yapıyor. Kırsal kalkınmayı sağlamaya çalışıyor ceviz fidanı, arıcılık, seracılık, sulama göletleri gibi projeleri yapılıyor, ancak daha da yapılması gerektiğini düşünüyorum. Daha fazla hizmet daha fazla kırsala yönelik yatırımlar yapılmalı. Köylerin yanı kırsalın sadece görünüm alt yapı çalışmaları değil üretime yönelikte çalışmalar yapması gerektiğini düşünüyorum."

Salihli'de Hasanalan kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Özellikle seracılık, ceviz fidanı gibi alanlarda yardımlar da yapılıyor ancak, hala kırsal alanlara hizmet anlamında gelişmiş ülkelerin biraz gerisinde olduğumuzu düşünüyorum."

Gördes Fundacık kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Tarımsal olarak soruyorsanız ben kendi toprağıma bakarım, benim için herhangi bir değişiklik olmadı. Ormanlar, meralar ve korunacak alanlarla ilgili bir boşluk olduğunu düşünmüyorum. Açıkçası bir boşluk olsa ve buralardan birilerinin rant elde ettiğini görseydik sessiz kalmazdık. Açıkçası bir boşluk olduğunu düşünmüyorum. Toprak aynı toprak, tarım aynı tarım, ilaç aynı ilaç… Kendimle veya bizim köyle ilgili bir yönetim boşluğu hissetmedim. Çiftçi mahsulünü işlemeye, hayvancı hayvanına sulamaya ve beslemeye devam ediyor. Şu ana kadar yönetimsel boşluk olduğu yolunda bir şey görmedim.Ortak alanlar konusunda bir yönetim boşluğu oluşmadı. Herkes eskiden olduğu gibi işine gücüne devam ediyor. Çiftçi mahsulünü yetiştiriyor, hayvancı hayvanını otlatıyor ya da suluyor. Halk arasına yansıyan bir boşluk söz konusu değildir. Buraların birilerinin rant kapısı haline geldiğini düşünmüyorum. "

Gördes Kıran kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Büyükşehir belediyesi üretim kapasitesini yükseltmek için çalışmalar yapıyor. Son zamanlarda seracılık, arıcılık, zeytincilik, ceviz fidanı desteği gibi alanlarda bizlere destek oluyor bunu olumlu karşılıyoruz. Buralar verimli topraklar, buralarda bir şekilde ürün elde ediyoruz. Bizim problemimiz maliyetler. Fiyatların istediğimiz seviyede olmaması çiftçi olarak belimizi büküyor, umarım devletimiz bu konuyla ilgili bize yardımcı olur. Büyükşehir belediyesi üretimi kapasitesini arttırma yolunda çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Yöre halkına ceviz fidanı, arıcılık ve zeytin fidanı desteği gibi destekler veriliyor. Üretim kapasitesi konusunda büyükşehir belediyesi çeşitli çalışmalar yaparken, bizi zorlayan konu ise, artan üretim maliyetleri. Bu konu da umuyorum olumlu adımlar atılır."

Gördes Fundacık kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> " İl Özel İdaresinin kapatılmasının şu an olmasa da, uzun vadede kırsal kalkınmaya olumlu yansıyacağını düşünüyorum. İl Özel idaresinin kapatılması uzun zamandır gördüğüm en doğru kararlardan birisi. Nedenini soracak olursanız hem imkânları yetişmiyor hem de bürokratik engelleri aşamıyor. İlçe Koordinasyon Merkezinin kurulması ile birlikte hizmet çeşidi, hızı ve kapasitesinde bir artış görüyorum ve bu durumdan memnuniyet duyuyorum. Bu nedenle il özel idarelerinin kapatılmasını yerinde buluyorum"

Salihli'de Çelikli kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> " Manisa Büyükşehir Belediyesi'nin özellikle yasanın ilk dönemlerinde iyi hazırlanmadığını ve başarılı olamadığını düşünüyorum. Ancak, son dönemlerde özellikle İlçe Koordinasyon Merkezinin de kurulmasıyla hizmet alımında belirgin bir iyileşme yaşandı. Eski dönemlerde bazen aylarca beklediğimiz bazense hiç

alamadığımız hizmetleri artık çok daha hızlı ve kaliteli şekilde alabiliyoruz. Büyükşehir belediyesi yasanın özellikle ilk birkaç ayında zorlansa da, daha sonra hizmet sunma görevini başarıyla yerine getirmiştir diye düşünüyorum."

Bulgu-3: köy tüzel kişiliğinin kaldırılması olumsuz etkilemiştir

Salihli'de Çelikli kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Belediyelere bağlanmakla birlikte tüm hizmetlerimiz yapılır oldu. Çöpler toplanıyor, su verildi köye. Yollar asfaltlandı. Bu açılardan iyi bir şey oldu. Ama köy muhtarlığı kalmadı. Artık köyde bir söz hakkımız kalmadı. Bütçemiz yok, ormanları istediğimiz gibi kullanamıyoruz. Bütçe olmayınca hizmet edemez olduk"

Gördes Fundacık kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Yetkilerin alınması olumsuzdu. Muhtarlar maaşa bağlandı. Köyde oluşan herhangi bir şeyde muhtarın yetkisi kalmadı. Köy yerleri muhtarlara haber verilmeden kiralanır ya da satılır oldu."

Salihli'de Hasanalan kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Olumlu yönleri; bütün hizmetleri belediyeler yapıyor, çöpleri topluyor. Eskiden traktörlerle toplamaya çalışırdık. Temizlikler yapılıyor. Olumsuz yönleri ise tüzel kişilikler kaldırıldı. Nüfus artıyor ama kim geldi kim gitti haberimiz olmuyor. Taşınanları tanımıyoruz, toplam hane sayısını bile bilmiyoruz."

Gördes Kıran kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Büyükşehir'e bağlanmak iyi oldu. İhtiyaçlarımızı isteyebiliyoruz ve yaptırıyoruz. Ancak her istediğim hizmeti yapmakta zorlanıyorum. Yol, çöp, temizlik gibi hizmetler daha iyileşti ve rahat yapılır hale geldi. Ancak köylülüğü bitirmiş oldu. Bu hizmetler öyle ya da böyle yapılırdı ama köyler geri getirilemez. Her yer imarın içine girmiş oldu ne bağ bahçe ne de köy alanları kalmadı."

Gördes Fundacık kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Olumsuz etkiledi. Köylü kendi yağında kavruluyordu. Ben eski köyün gelmesini isterdim. Bu hizmetler elbet yapılırdı ama köy kokusu, toprak, eski gübre kokusu bile yok oldu kalmadı. Eski günleri özlüyoruz. İnşaatlar, villalar arazileri doldurdu. Tarlalar kalmadı."

Salihli'de Hasanalan kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Tüzel kişilik kalktı. Muhtarların işlevi sadece yazıp çizip belediyeye göndermek oldu. Sorulmadan yerleşik alan bile belirlendi. Ama yapılırken sorulsa doğru iş yapılmış olurdu."

Gördes Kıran kırsal mahallesinde yaptığımız bir görüşmede katılımcı bu bulguya yönelik şöyle demiştir:

> "Eskiden il özel idareye ihtiyaç bildirilir ve ödeme alınırdı, şimdi o yok. Köy binalarının kiralarını köy muhtarı alırdı, bu da belediyeye geçti. Ormancılıkla ilgili açık arttırma fiyatı belirlerdik, bu da alındı. Bunlar olumsuz."

Gördes Fundacık köyü panoramik fotoğrafı

Gördes Fundacık köyünden bir ev

Salihli çelikli köyü panoramikl fotoğrafı

Salihli Hasanalan köyünde bir sokak

KAYNAKÇA

1. Arıkboğa, E. 2013. "Geçmişten Geleceğe Büyükşehir Belediye Modeli". Yerel Politikalar Dergisi. Sayı:3, s.48-96.
2. Can, E. (2013). 6360 Sayılı Kanun ve Yerel Yönetimlerde Yeni Dönem. F.N. Genç (Ed). Yönetişim Türk Kamu Yönetimine Yansımaları. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
3. Can, H.H. Türk İdare Sistemine Etkileri Bakımından 6360 Sayılı Kanun, mahalli idareler araştırma geliştirme merkezi, http://www.miargem.org.tr/index.php?mod=haber&h=168..
4. Çınar T.,Can U., Zengin O.,2009."Büyükşehir Yönetimi Bütünleştirme Süreci", Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.
5. Ersoy, M. 2013. "6360 Sayılı Yasa ve Mekânsal Planlama Sorunları". GAP Belediyeler Birliği Dergisi. Mayıs- Haziran-Temmuz. s.20-32.
6. Gül, H. Batman, S.2013. "Dünya ve Türkiye Örneklerinde Metropoliten Alan Yönetim Modelleri ve 6360 Sayılı Kanun". Yerel Politikalar Dergisi. Sayı:3, s.7-47.
7. Gül, H., Batman, S.2015. "Değişen Kentleşme Dinamikleri Karşısında 6360 Sayılı Yasanın İdari, Siyasi, Mali ve İktisadi Değerlendirilmesi". Aydın: 12.Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR) Bildiriler Kitabı. s.337-355.
8. Güler, B. A.2012. Hükümetin 8 Ekim 2012 Günlü Büyükşehir Yasa Tasarısı Üstüne. Yerel yönetim araştırma, yardım ve eğitim derneği.
9. Güngör, H. 2012. "Yeni Büyükşehir Yönetimi ve Geçiş Nedenleri". TBB İller ve Belediyeler Dergisi. Sayı: 774-775, s. 19-32.
10. İzci, F. Turan M.2013. "Türkiye'de Büyükşehir Belediyesi Sistemi ve 6360 Sayılı Yasa ile Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Meydana Gelen Değişimler: Van Örneği". SDÜ İ.İ.B.F. Dergisi, 18 (1), s.117-152.
11. Keleş, R. 2012. "Anakentlerin Dünü, Bugünü ve Yarını". Ankara: 3. Kentsel ve Bölgesel Araştırma Sempozyumu, 6-7 Aralık 2012, Gazi Üniversitesi.
12. Özdemir S., Meşhur M., 2011." 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasası'nın Belde Belediyelerinin Planlama Süreçleri Üzerinde Yarattığı Etkiler",MMGaron Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi,3, s.172.
13. Parlak, B., Ökmen M.2015.Yerel Yönetimler, Bursa:Ekin Yayınları.
14. Zengin, O.,2014. "Büyükşehir Belediyesi Sisteminin Dönüşümü: Son On Yılın Değerlendirmesi", Ankara Barosu Dergisi, 2, s. 92-116.

TURİZM TÜRÜ TERCİHLERİNİN ANALİTİK HİYERARŞİ YÖNTEMİNE GÖRE SIRALANMASI

Doç. Dr. Uğur UĞUR
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Sosyal Bilimler MYO,
ORCID ID: 0000-0001-6009-6356

ÖZET

Dünya ekonomisi içerisinde turizm sektörü çok önemli bir yere sahiptir. Öyle ki dünya seyahat ve turizm sektörünün 2023'te 9,5 trilyon dolara ulaşacağı tahmin edilirken küresel seyahat ve turizm sektörü, 2022'de 21,6 milyon yeni istihdam imkânı sunmuştur. Türkiye'de de durum farklı değildir. Özellikle pandemi, savaş gibi etkenlerle yabancı turist sayısındaki dalgalanmalar, turizm sektörünün ilgisini yerli turistlere çevirmektedir. Türkiye'de 2022 yılında yapılan yurt içi seyahat sayısı yaklaşık 52 milyon iken toplam geceleme sayısı yaklaşık 427 milyon olarak gerçekleşmiştir. Bu noktada yerli turistlerin turizm faaliyetlerini gerçekleştirirken tercih ettikleri turizm türü ve turizm türü tercihlerini etkileyen kriterlerin ne olduğu ön plana çıkmaktadır. Her bir turistin turizm tercihinde önem verdiği kriterin farklı olması, alternatifler arasında karşılaştırma yapmanın zorluğu Analitik Hiyerarşi Yöntemi'ni (AHP) akla getirmektedir. Farklı kriterler ışığında farklı turizm türleri arasında tercih sıralaması yapmaya imkân vermesi dolayısıyla AHP, bu aşamada faydalı olabilecek bir yöntem olarak görülmektedir. Araştırmanı amacı, yerli turistleri turizm faaliyetine yönelten farklı motivasyonlar/kriterler (dinlenme, spor, kültür, din, sağlık, eğitim, eğlence, macera, keşfetme) çerçevesinde turizm türü (tarih, ekoturizm, kış, deniz, kamp, nehir, dağ, av, termal, kongre) tercihlerinin, önem sırasına göre belirlenmesidir. Araştırmanın amacına yönelik olarak uygulanan AHP Yöntemi doğrultusunda ilk olarak kriterler arası karşılaştırmalar yapılarak her bir kriterin ağırlığı belirlenmiştir. Daha sonra her bir kriterin ağırlığı baz alınarak turizm türleri arasında ikili karşılaştırmalar yapılmış ve sonuç olarak yerli turistlerin turizm türü tercihleri sıralaması yapılmıştır. Araştırma, literatürde yer alan turizm türleri içerisinden her bir turizm türünü en az bir kez yapmış ya da o turizm türü hakkında bilgisi olan kişilere uygulanmıştır. Bu kritere göre 10 deneğin toplam 10 turizm türünü karşıladığı görülmüş, araştırma bu zeminde devam etmiştir. AHP analizi sonuçlarına göre, katılımcıların turizm motivasyonlarını etkileyen ilk üç kriter dinlenme, sağlık ve eğlence olarak belirlenmiştir. 10 kritere göre 10 turizm türü arasında yapılan sıralama kamp, tarih, ekoturizm, termal, deniz, kongre, nehir, dağ, av, kış şeklinde gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Davranışı, Turizm, Analitik Hiyerarşi Yöntemi.

1. GİRİŞ

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de turizm sektörü, gelirler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bir yandan milli hasıla içinde önemli bir gelir kalemi iken diğer yandan tüketiciler için

de önemli bir dinlenme, eğlenme ve sosyalleşme aracıdır. Dünya seyahat ve turizm sektörünün 2023'te 9,5 trilyon dolara ulaşacağı tahmin edilirken küresel seyahat ve turizm sektörü, 2022'de 21,6 milyon yeni istihdam imkânı sunmuştur. Türkiye'de de durum farklı değildir. Özellikle pandemi, savaş gibi etkenlerle yabancı turist sayısındaki dalgalanmalar, turizm sektörünün ilgisini yerli turistlere çevirmektedir. Türkiye'de 2022 yılında yapılan yurt içi seyahat sayısı yaklaşık 52 milyon iken toplam geceleme sayısı yaklaşık 427 milyon olarak gerçekleşmiştir (www.data.tuik.gov.tr). Bu noktada yerli turistlerin turizm türü seçiminde etkili olan unsurların ve turizm türlerinin tercih sıralamasının belirlenmesi önemli bir konu olarak gündeme gelmektedir.

Araştırmada, yerli turistleri turizm faaliyetine yönelten farklı motivasyonlar/kriterler (dinlenme, spor, kültür, din, sağlık, eğitim, eğlence, macera, keşfetme) çerçevesinde turizm türü (tarih, ekoturizm, kış, deniz, kamp, nehir, dağ, av, termal, kongre) tercihlerinin, tercih sırasına göre belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde turizm sektörü ve turizm türleri hakkında genel teorik bilgi sunulmaktadır. İkinci bölümde ise yerli turistlerin turizm türleri tercih sıralamasının belirlenmesi üzerine yapılan ampirik çalışmanın yöntemi, analiz ve bulguları yer almaktadır. Sonuç kısmında ise araştırma bulgularının değerlendirilmesi, tartışma ve öneriler yer almaktadır. Araştırmanın gerek turizm işletmecileri gerekse tüketiciler açısından turizm türlerinin tercih sıralaması ve hangi turizm türlerinin öne çıktığı konusunda fikir verici olması dolayısıyla önemli katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

2. TURİZM SEKTÖRÜ VE TURİZM TÜRLERİ

Turizm, milli gelire olan katkısının yanında; döviz kazandırıcı yönü, ödemeler dengesindeki açıkları kapatma pozisyonu ve sağladığı iş olanakları açısından, ekonomik ve sosyal dengelerin merkezindeki sektörler arasındadır. İhracattan sonra en büyük döviz kaynağı sektör olan turizm, etkilediği ve etkilendiği sektörler açısından son derece hayati bir konumdadır. Ekonomi içinde turizm, başta gıda, yeme içme, ulaştırma gibi birçok sektörü doğrudan etkilemektedir (Karabulut, 2014). Türk ekonomisinin de vazgeçilmez temel taşlarından birisi olan turizm, bugünkü dış ticaret açığına, enflasyona ve işsizliğe çare arayan hükümetlerin önemle üzerinde durduğu bir konudur (Çımat ve Bahar, 2003).
Turizm sektörü, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en hızlı gelişen sektörlerden biri olarak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için ekonomiye ciddi katkılar sağlayan önemli bir hizmet sektörü haline gelmiştir. Turizm sektörünün ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği, turizm ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğu ampirik çalışmalar ile de ortaya konmuştur. Turizm ve seyahat (kısaca turizm) sektörü birçok ülkede önemli bir ekonomik faaliyettir. Doğrudan ekonomik katkılarının yanı sıra dolaylı etkileri de oldukça yüksektir (Bölük ve Karkacıer, 2019).

Turizm türleri zaman içinde dinamiktir, çok değişkenlik göstermektedir. Belirli bir dönemde sunulan turizm türleri, hedeflerin ihtiyaçlarına, kültürel ve sosyal tesislerin düzeyine ve mevcut

ulaşım araçlarına göre şekillenmektedir. Her turizm türü, amaçlarına uygun olarak gerek iklimi gerekse o yerin kendine özgü gelenekleri nedeniyle, potansiyel olanaklarla amaca ulaşılabilecek alanlara yönelmektedir. Genel olarak altı turizm türünden behsedilebilmektedir (Tureac ve Anca, 2008):

- Rahatlatıcı turizm;
- Dinlenme ve sağlık turizmi;
- Turizmi ziyaret etmek;
- Transit turizm;
- Uzak mesafe turizminin azalması;
- Profesyonel turizm.

Turizm ile ilgili literatür incelendiğinde, çok eski zamanlardan beri üç ana turizm türünün var olduğunu görülmektedir. Bunlar: zevk için seyahat (Paryatana), iş ve eğitim için seyahat (Deshatana) ve dini yerlere seyahattir (Trthatana). Bunun dışında farklı yazarlar da birçok turizm türünü tanımlamışlardır. Bazı araştırmacılar turisti bilgi, dinlenme, keyif vb. arayışı içinde olan tatilci olarak tanımlamış; diğerleri bunu eğlence, eğitim ve kültür gibi birçok yönle ilişkilendirmiştir. Günümüzde çok çeşitli gezgin türleri vardır; bireyler veya gruplar, iş, tatilciler, ticari amaçlı seyahat edenler, öğrenciler, akrabalar, arkadaşlar vb. Seyahat edenlerin motivasyonlarına göre kültür turizmi, sağlık turizmi, spor turizmi, konferans veya kongre turizmi ve inanç turizmi gibi birçok turizm türü vardır. Bu biçimlerin dışında özellikle günümüzde pek çok yeni paradigma ortaya çıkmış olup, turistlerin ve dolayısıyla turizmin sınıflandırılmasının sonu yoktur. Yapılan genel bir turizm türü sınıflandırması aşağıdaki gibidir (www.egyankosh.ac.in):

-Yurt içi ve yurt dışı turizm
-Gelen ve giden turizmi
-Bölge içi ve bölgeler arası turizm
-İş ve dinlenme turizmi
-Alternatif turizm (doğa, kültür, sorumlu seyahat, jeoturizm, gönüllülük, engelsiz, afet, etnik, yoksulluk, karanlık/savaş/hapis turizmi, kıyamet turizmi)
-Doğa turizmi (ekoturizm, jeoturizm, yoksul yanlısı turizm, sorumlu turizm, sürdürülebilir turizm, vahşi yaşam turizmi)
-Macera turizmi (gündüz yürüyüşü, sırt çantasıyla seyahat, zipline/telde kayma, tırmanış, bungee jumping/serbest düşüş, rafting, dağ bisikleti, kayak ve snowboard)
-Kırsal turizm (kırsal bölge, çiftlik, yaban hayatı ve orman turizmi, gezi, kültür, suyla ilgili faaliyetler, sportif faaliyetler, sağlık faaliyetleri, pasif faaliyetler)
-Ekoturizm

Turizm faaliyetinin yapısı gereği turizm türleri konusunda literatürde birçok farklı sınıflandırma bulunduğundan bu araştırmada, Türkiye'de yaygın olarak gerçekleştirilen ve akademik çalışmalarda en yaygın kullanılan turizm türlerine göre sınıflandırma yapılmıştır. Buna göre turizm türleri, tarih, ekoturizm, kış, deniz, kamp, nehir, dağ, av, termal, kongre olarak ele alınmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanı amacı, yerli turistleri turizm faaliyetine yönelten farklı motivasyonlar/kriterler (dinlenme, spor, kültür, din, sağlık, eğitim, eğlence, macera, keşfetme) çerçevesinde turizm türü (tarih, ekoturizm, kış, deniz, kamp, nehir, dağ, av, termal, kongre) tercihlerinin, önem sırasına göre belirlenmesidir. Araştırmada kullanılan turizm türleri ve bu türlerin tercihini etkileyici kriterlerin seçiminde, ilgili literatür ve Türkiye'de turizm faaliyetlerine ilişkin istatistiki veriler incelenerek en yaygın kullanılan başlıklar ele alınmıştır.
Araştırma, Sivas İlinde yaşayan ve literatürde yer alan turizm türleri içerisinden her bir turizm türünü en az bir kez gerçekleştirmiş ya da o turizm türü hakkında bilgisi olan kişilere uygulanmıştır.
Araştırmanın amacına yönelik olarak uygulanan AHP Yöntemi kullanılmıştır. 1970'lerde Thomas L. Saaty tarafından geliştirilen AHP, birden çok kriter içeren karmaşık problemlerin çözümünde kullanılan bir karar verme yöntemidir. AHP, karar vericilerin, karmaşık problemleri; problemin ana hedefi, kriterleri, alt kriterler ve alternatifleri arasındaki ilişkiyi gösteren bir hiyerarşik yapıda modellemelerine olanak verir. AHP'nin en önemli özelliği karar vericinin hem objektif hem de sübjektif düşüncelerini karar sürecine dahil edebilmesidir (Özdemir ve Demirer, 2015: 62). AHP yönteminde, karar hiyerarşisinin en tepesinde ana hedef, bir alt kademe kararın kalitesini etkileyecek kriter ve en altında ise karar seçenekleri yer almaktadır (Görsel 1).

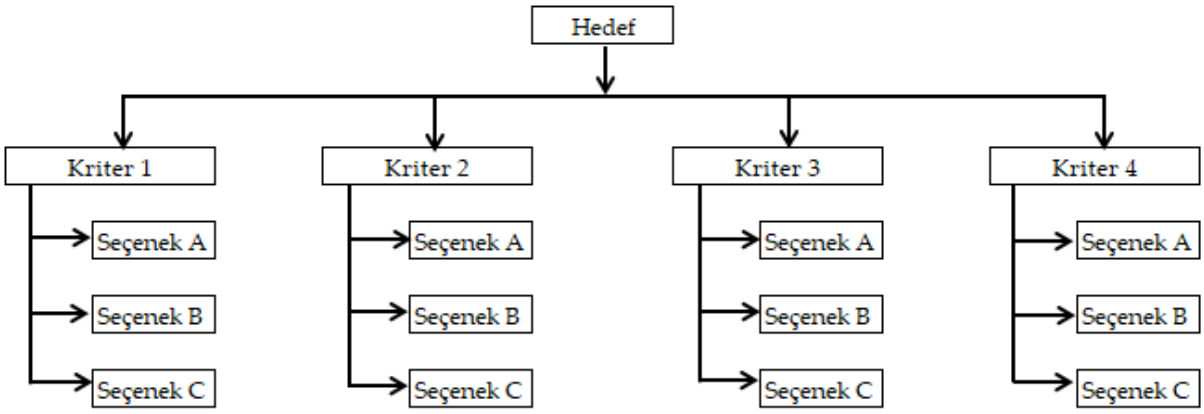

Görsel 1. AHP Modeli
Kaynak: Günden ve Miran (2008: 197).

Araştırmada ilk olarak kriterler (dinlenme, spor, kültür, din, sağlık, eğitim, eğlence, macera, keşfetme) arası karşılaştırmalar yapılarak her bir kriterin ağırlığı belirlenmiştir. Daha sonra her bir kriterin ağırlığı baz alınarak turizm türleri (tarih, ekoturizm, kış, deniz, kamp, nehir, dağ, av, termal, kongre) arasında ikili karşılaştırmalar yapılmış ve sonuç olarak yerli turistlerin turizm türü tercihleri sıralaması yapılmıştır.

4. ANALİZ VE BULGULAR

Araştırma, literatürden seçilen turizm türleri içerisinden her bir turizm türünü en az bir kez gerçekleştirmiş ya da o turizm türü hakkında bilgisi olan kişilere uygulanmıştır. Bu kritere göre 10 deneğin toplam 10 turizm türünü karşıladığı görülmüş, araştırma bu zeminde devam etmiştir.

AHP analizi sonuçlarına göre (Çizelge 1), katılımcıların turizm motivasyonlarını etkileyen ilk üç kriter dinlenme, sağlık ve eğitim olarak belirlenmiştir. Katılımcıların turizm tercihlerini en düşük düzeyde etkileyen üç kriter ise kültür, macera ve sosyalleşme olarak belirlenmiştir.

Çizelge 1. Turizm Motivasyonunu Etkileyen Kriterlerin Ağırlıkları

Dinlenme	Sağlık	Eğlence	Eğitim	Spor	Keşfetme	İnanç	Kültür	Macera	Sosyalleşme
530,7	512,06	505,66	476,64	452,78	416,27	395,5	364,79	337,84	334,13

Katılımcıların turizm motivasyonlarını etkileyen motivasyonlar baz alınarak yapılan karşılaştırmalar sonucunda (Çizelge 2) 10 kritere göre 10 turizm türü arasında yapılan sıralama kamp, tarih, ekoturizm, termal, deniz, kongre, nehir, dağ, av, kış şeklinde gerçekleşmiştir.

Çizelge 1. Turizm Türü Tercih Sıralaması

Kamp	Tarih	Ekoturizm	Termal	Deniz	Kongre	Nehir	Dağ	Av	Kış
601,4	567,93	527,3	521,59	489,18	417,4	363,91	336,73	271,93	229

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırmada, yerli turistlerin turizm türü tercihlerinde etkili olan kriterlerin ve bu kriterler doğrultusunda turizm türü tercihlerinin sıralaması incelenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda tüketicilerin turizm tercihini etkileyen motivasyon unsurları (dinlenme, spor, kültür, din, sağlık, eğitim, eğlence, macera, keşfetme) çerçevesinde turizm türü (tarih, ekoturizm, kış, deniz, kamp, nehir, dağ, av, termal, kongre) tercihlerinin sıralanması aşamasında, birden çok kriter içeren karmaşık problemlerin çözümünde kullanılan bir karar verme yöntemi olan AHP yöntemine baş vurulmuştur.

Yapılan analiz sonucunda turizm tercihini etkileyen kriterler önem sırasına göre *dinlenme, sağlık, eğlence, eğitim, spor, keşfetme, inanç, kültür, macera ve sosyalleşme* olarak sıralanmıştır. Bu kriterlere göre yapılan turizm türü karşılaştırma sonucunda tüketicilerin turizm türü tercihleri, *kamp, tarih, ekoturizm, termal, deniz, kongre, nehir, dağ, av, kış* olarak gerçekleşmiştir.

Özellikle yoğun çalışma temposu ve yıl içerisinde çoğunluklu izin kullanamama gibi nedenlerle tüketicilerin tatilden beklentisi daha çok dinlenme ve eğlence üzerine olmaktadır. Araştırma bulgularından tüketicilerin turizm tercihlerini etkileyen motivasyonların başında dinlenme ve eğlencenin gelmesi bu gerçeği destekler niteliktedir. Ayrıca Türkiye'nin termal özellikler açısında oldukça zengin bir ülke olması, hemen her bölgede termal tesislerin bulunması ve

nispeten daha ucuz olması, tüketicilerin turizm tercihinde etkili olan bir başka motivasyon unsuru olarak sağlık unsurunu ön plana çıkarmaktadır.

Turizm türü tercihleri genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin her bölgesinde gerçekleştirilebilecek dolayısıyla ulaşım açısından daha rahat olan, nispeten daha ucuz olan ve doğayla baş başa olma ve dinlenme, huzur bulma imkânı veren turizm türleri olarak kamp, ekoturizm ve termal turizmin en çok tercih edilen turizm türleri olması, araştırmanın beklenen sonuçlarından olmuştur. Ayrıca tarihi özellikler açısından çok zengin olan, her bölgesinde birçok medeniyete ait tarihi eserler ve alanların bulunduğu Türkiye'de, tarih turizminin en çok tercih edilen ikinci turizm türü olması yine beklenen bir sonuç olmuştur. Zira Türkiye'nin her bölgesinde bir iki günlük tatil süresinde dahi çok rahat ulaşılabilecek zengin tarihi alanlar bulunmaktadır.

Turizm türü tercihi açısında dağ, av ve kış turizminin sonda gelmesi, Türkiye'nin coğrafi yapısı, insanların bu türlere günlük yaşamda alışık olduğu dolayısıyla turizm faaliyeti çerçevesinde diğer türlere yöneldiği şeklinde yorumlanabilmektedir.

Araştırmada belirlenen turizm türü tercih sıralaması, Nalçacı İkiz ve Yeşiltaş (2017) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. Buna göre genel olarak tüketicilerin deniz, kültür, sağlık turizm tercihleri dağ, yayla, kış gibi turizm türlerinden önce gelmektedir. Bu eğilimin nedenleri arasında Türkiye'de yüksek bölgelerde turizme yönelik yatırımın yeterli düzeyde olmaması ve ulaşım imkanlarının kısıtlı olması sayılabilmektedir. Buna karşılık özellikle termal tesis ve hizmet yatırımı anlamında oldukça yaygın ve gelişmiş bölgelerin varlığı, dünya çapında ünlü, çok sayıda ve gelişmiş kıyı turizmi özelliklerinin olması, bu turizm türlerine yönelimi önemli ölçüde etkilemektedir.

KAYNAKÇA

[1] Bölük, G. ve Karkacıer, O. Türkiye'de Turizm Sektörünün Enerji ve Toplulaştırılmış Diğer Sektörler ile Yapısal Analizi: Girdi-Çıktı Modeli Analizi, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 15, 2, 390-408, 2019.

[2] Çımat, A. ve Bahar, O. Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 6, 1-18, 2003.

[3] Günden, C. ve Miran, B. Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci Kullanılarak Çiftçi Kararlarının Analizi, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 45(3), 195-204, 2008.

[4] Karabulut, E. Turizm Sektörünün Yapısı, Büyüklüğü ve Ekonomiye Katkısı, 2023'e Doğru Türkiye'de Turizmin 100 Yılı, Bölüm Adı: Girdi-Çıktı Analizi ile Turizm-

Ekonomi İlişkileri, Akdeniz Turistik Otelciler ve İşletmeciler Birliği (AKTOB), 16, 2014.

[5] Nalçacı İkiz, A. ve Yeşiltaş, M. *Yerli Turistlerin Turizm Tercihleri ve Satın Alma Davranışları*, 2017 International West Asia Congress of Tourism Research, 28 Sept-01 Oct 2017, Van-Turkey.

[6] Özdemir, A. ve Demirer, B. Analitik Hiyerarşi Süreci ile Ağırlıklandırılmış Dinamik Programlama Modelinin Satın Alma Sürecine Uygulanması, AKÜ İİBF Dergisi, XVII(1), 61-69, 2015.

[7] Tureac, C.E. ve Anca, T. Types and Forms of Tourism, Œconomica, 1, 92-103, 2008.

[8] http://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-II.-Ceyrek:-Nisan---Haziran,-2023-49603, (Erişim tarihi: 22.08.2023)

[9] https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/67178/3/Unit-4.pdf, (Erişim tarihi: 05.08.2023)

İŞLETMELERDE YEŞİL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARI

Öğr. Gör. Dr., BETÜL GÜMÜŞ [1]
[1] ESKİŞEHİR TEKNİK ÜNİVERSİTESİ, Ulaştırma Meslek Yüksekokulu,
Orcid: 0000-0002-6015-7531

ÖZET

Yeşil insan kaynakları yönetimi; çevre yönetiminin insan kaynakları boyutu ile ilgili bir kavram olup işletmeye çevre vizyonu sağlamak, insan kaynağını işletmenin çevresel hedeflerini paylaşmaları için eğitmek ve onların çevresel performanslarını değerlendirmek, yapılan çalışmaları ödül programları ile desteklemek, yeni çevresel uygulamaları çalışanların benimsemelerine yardımcı olmak ve onları çevresel faaliyetlere katılmaya teşvik etmek gibi pek çok alt unsuru barındırmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi stratejisi ve uygulamalarının işletmelerin her alanında olduğu gibi çevre yönetim sistemlerinin sürdürülebilirliğine de doğrudan etkisi keşfedildiğinden bu yana işletmelerde yeşil insan kaynakları yönetimi konusuna verilen önem de gittikçe artmaktadır. İşletmeler günümüzde daha da bilinçli müşterilere ve eğitimli çalışanlara sahip olmalarının yüklediği sorumluluk bilinciyle, ekonomik faaliyetlerini sosyal ve çevresel performansları ile dengelemeye özen göstermekte, iklimsel ve toplumsal baskılar yanında sürdürülebilir uygulamalara olan ihtiyaçlar sebebi ile de ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarına yönelmektedirler. İşletmelerin çevresel performansının, insan kaynaklarının bu konulara duyarlılığına ve işletmenin yeşil yeterliliklerine bağlı olduğunu kanıtlayan pek çok çalışma da toplumsal sezgilerin ve konu ile ilgili uzmanların bu konudaki yönlendirmelerini desteklemektedir. İşe alım ve seçme, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, kariyer yönetimi gibi pek çok alanda yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarının öne çıktığı işletmelerde, çalışanların sosyal sorumluluk duygularında belirgin artışlar, yetenekli çalışanların işe alınması ve elde tutulmasında sağlanan iyileşmeler, çalışanların sağlığı ve refahında olumlu gelişmeler, maliyetlerde ciddi azalmalar, çalışan devir oranındaki düşüşler ile marka kimliğini güçlendirme, fırsat eşitliği, etik uygulamalarını teşvik etme gibi pek çok farklı alanda olumlu gelişmelerin gerçekleştiği kanıtlanmıştır.

Bu çalışmada işe alma, performans yönetimi, eğitim ve geliştirme, ücretlendirme ve yan haklar ile çalışan ilişkileri yönetimi gibi insan kaynakları yönetimi fonksiyonları bağlamında, henüz

Türkiye'de çok yeni olan yeşil insan kaynakları yönetimindeki örnek uygulamalar işletmelerin bildirimleri ve akademik yayınların taranması ile incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda işletmelerde çevre yanlısı davranışları teşvik etmede yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarının etkili olduğu, yeşil insan kaynakları yönetiminin işletmelerin sürdürülebilir gelişme amaçlarında önemli bir rol oynadığı ve bu bakımdan yaygınlaştırılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil insan kaynakları yönetimi, insan kaynakları yönetimi, insan kaynakları yönetimi fonksiyonları.

1. GİRİŞ

Geçmişte işletmelerin üst düzey yöneticileri üretim süreçlerinin ve ürettikleri ürünlerin çevre üzerinde fazla bir etkisinin olmadığına inandıkları için doğaya verdileri zarara odaklanmazlarken çevresel bozulmaların dünya çapında bir sorun haline geldiği günümüzde endüstriyel uygulayıcılar, çevre politika yapıcıları, iş adamları ve akademisyenler, çevresel bozulmanın ve düşüşün nedenlerinin arasında iklim değişikliği, hava emisyonları, artan su ve hava kirliliği, kaynak tükenmesi ve tehlikeli malzeme kullanımının yer aldığı konusunda ve bunda herkesin sorumluluğu olduğu noktasında artık hemfikirler (Kraus vd., 20202:1). Yaşadığımız dönemde çevre kirliliğin önlenmesi ve enerji kaynaklarının korunmasına yönelik çevresel hassasiyetler ekonomide, yönetimde ve siyasette rekabet unsuru olarak ön plana çıkmış, organizasyonlar sosyal ve siyasi baskı ile ulusal ve uluslararası yükümlülükler nedeniyle iş yapış şekillerini çevreye uyumlu hale getirmek için süreçlerini dönüştürmeye odaklanmışlar (Alanlı, 2022:111) ve "yeşil" konulara dikkat etmek, günümüzde endüstriyel uygulayıcılar ve akademisyenler için de temel bir motivasyon kaynağı olmuştur (Kraus vd., 2020:1).

Kurumsal sosyal sorumluluk alanındaki bilinçlenme ile birlikte çevresel, sosyal ve ekonomik kaygıları ticari faaliyetlerin eylem ve stratejilerine bilinçli olarak entegre ederek işleri yeni bir şekilde yürütme ihtiyacının artması ile birlikte işletmeler bilinçli müşterilere ve eğitimli çalışanlara sahip olmalarının yüklediği sorumluluk bilinciyle, ekonomik faaliyetlerini sosyal ve çevresel performansları ile dengelemeye özen göstermekte, iklimsel ve toplumsal baskılar yanında sürdürülebilir uygulamalara olan ihtiyaçlar sebebi ile de ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yeşil alanlara ve bu kapsamda da yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarına yönelmektedirler (Kraus vd., 20202:2). Sürdürülebilir kalkınma için yeşil yönetim kavramı, zenginlik yaratmak için endüstriyel büyüme ile gelecek nesillerin gelişebilmesi için doğal çevrenin korunması arasındaki denge kurma ihtiyacına odaklanmaktadır (Hosain ve Rahman,

2016:54). Yönetim alanında, yeşil pazarlama, yeşil muhasebe, yeşil perakende satış ve genel olarak yeşil yönetim üzerine büyüyen bir araştırma literatürü bulunmaktadır ve yeşil insan kaynakları yönetimi de bu yeni yönelimin bir parçası olarak çalışmalarını şekillendirmektedir. Yeşil insan kaynakları yönetimi esasen sürdürülebilir insan kaynakları yönetiminin bir alt başlığıdır (Alanlı, 2022:110) ve bir işletmenin yeşil işveren markası olmasına yönelik çevre yönetimine ilişkin imajını ve itibarını ifade eder. Yeşil insan kaynakları yönetimi bir işletmenin yeşil kültürü anlayabilen ve takdir edebilen yeşil iş gücünü yaratmaya yardımcı olan bir girişimdir ve bu yeşil girişim, firmanın insan kaynağını işe alma, eğitme, geliştirme ve ilerletmeye ilişkin insan kaynakları yönetimi süreci boyunca yeşil hedeflerini koruyabilir. Bir şirketin insan kaynakları departmanı, şirket içinde sürdürülebilirlik kültürünün oluşturulmasında önemli bir rol oynayabilecek kapasitededir. İnsan kaynakları süreçleri yeşil insan kaynakları politikasının uygulamaya dönüştürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır; bu nedenle insan kaynağı ve onun yönetimi işletmenin stratejik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir araçtır (HRMI, 2023). Bilinçli şekilde iş arayan yüksek nitelikli çalışan adayları işletmelerin çalışanlarına nasıl davrandığına ve gelecekteki kariyerlerinin nasıl olacağına karar vermek için bir kuruluşun vizyonu ve çevresel performansı hakkındaki bilgileri kriter olarak alma ve ayrıca olumlu yeşil sinyallere sahip kuruluşlara daha çok yönelme eğilimindedirler. Bu açıdan bakıldığında, işverenler açısından yeşil markalama, çevre konusunda olumlu olan potansiyel çalışanları çekmenin ve seçmenin de etkili bir yöntemi olarak değerlendirilebilmektedir (Tang vd., 2018:35).

2. YEŞİL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ KAVRAMI

Yeşil insan kaynakları yönetimi, insan kaynakları yönetimi literatüründe nispeten yeni bir gündemdir ve çevresel sürdürülebilirlik konularında farkındalık ve taahhütler yaratan kuruluşlar bünyesinde kaynakların sürdürülebilir kullanımını desteklemek için insan kaynakları yönetimi politika ve uygulamalarının kullanılması temeline dayanmaktadır (Hosain ve Rahman, 2016:54). İşletmelerde çoğunlukla 1990'lı yıllarda "yeşillendirmeye" yönelik çalışmalar yoğunlaşmıştır. Bu yoğunlaşmanın temel açıklaması, çevre yönetim sistemlerinin genişletilmesi ve dünyada en yaygın olarak uygulanan çevre yönetim sistemi olan ISO14.001' in piyasaya sürülmesidir (Jabbour ve Jabbour, 2016:1826). 2012 yılına kadar insan kaynakları ve çevre yönetiminin entegrasyonu isimsiz kalmış, Renwick ve arkadaşlarının "*Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi: Bir İnceleme ve Araştırma Gündemi*" isimli çalışmaları ile (Renwick vd., 2012) "Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi" (GHRM) terimi icat edilmiş böylece yeşil insan

kaynakları yönetimi konusu araştırma gündemine sistematik bir şekilde eklenmiş ve insan kaynakları uzmanları çalışmalarına çevresel odaklanmayı dahil etmeye teşvik edilmiştir (Jabbour ve Jabbour, 2016:1826).

Çevre yönetimi; işletme ile çevre arasındaki ilişkiye odaklanan bir disiplindir. Bir işletmedeki çevre yönetimi işletmede tüketilen kaynakların çevresel etkilerine, organizasyonel süreçlerin çevresel etkilerine, ürün ve hizmetlerin çevresel etkilerine ve ürünlerin geri kazanılması ve işlenmesi süreçlerine odaklanır. ISO 14001:2019 güncel Çevre Yönetim Sistemleri kılavuzuna göre çevre yönetim sistemi; kuruluşun çevre boyutlarını (Madde 3.2.2) yönetmesi, uyumluluk yükümlülüklerini yerine getirmesi (Madde 3.2.9) ve riskler ile fırsatları ele alması (Madde 3.2.11) için kullanılan yönetim sisteminin (Madde 3.1.1) bir parçasıdır (ISO; 2023). Yeşil insan kaynakları yönetimi, çevre yönetiminin insan kaynakları yönünü temsil eder ve bu bakımdan yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamaları, işletmelerin çevresel performansını ve firmanın sürdürülebilir gelişimini artırabilecek insan sermayesini geliştirmeleri için pratik bir yol sunar (Roscoe vd.,2018:1). Yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamaları çalışanların yeşil yeteneklerini geliştirmek, çalışanları yeşil alanlarda çalışmaları hususunda motive etmek ve çalışanlara yeşil fırsatlar sağlamak gibi insan kaynakları faaliyetlerini kullanarak olumlu çevresel düşünceyi firmaya entegre etmeyi içerir. Çalışanlar işe alındıktan ve eğitildikten sonra, işletmenin çevresel performansının iyileştirilmesi için fırsatlar sağlamaya odaklanan performans ölçümü ve ödül sistemleri aracılığıyla da motive olmaya devam etmeleri ve yeni teknik ve yönetsel yetkinliklerin geliştirilmesine yönelik ders materyallerinin uygulamaya konulması da yeşil insan kaynaklarında çevresel yeniliklerin teşvik edilmesinde çok önemlidir (Hosain ve Rahman, 2016:54; Renwick vd., 2012:2; Roscoe vd.,2018:1).

Yeşil insan kaynakları yönetimi geleneksel insan kaynakları yönetimi faaliyetlerinin, organizasyonun çevresel hedeflerini gerçekleştirebilmesine uyumlu hale getirilmesine dayanır ve hem çevresel hedeflerle uyumlu geleneksel insan kaynakları uygulamalarını (işe alma, seçme, performans değerlendirme, eğitim ve ödüller) hem de organizasyon kültürü, ekip çalışması ve çalışanların güçlendirilmesi gibi" insan kaynakları yönetimi için stratejik boyutları" ve "yeni iş organizasyonu biçimlerini" içerir (Alanlı, 2022:111; Jabbour ve Jabbour, 2016:1826;). Yeşil insan kaynakları yönetimi kavramı, stratejik, yüksek performanslı ve yüksek bağlılıklı insan kaynakları yönetimi uygulamalarını içerebilir ancak 2 temel noktada farklılığı vardır. Bunlardan birincisi, yeşil insan kaynakları yönetimi bir firmanın çevre korumaya yönelik yönelimini yansıtır ve ekosistemlerin kırılganlığına ve işletmelerin ekonomik faaliyetlerinin ekolojik etkilerine odaklanan bir dizi spesifik insan kaynakları yönetimi

uygulamasını içerir. İkincisi, kurumsal performans ve iç üretim süreçlerindeki iyileştirmeler dışında, yeşil insan kaynakları yönetimi dış paydaşlara daha doğrudan faydalı olabilirken, genel insan kaynakları yönetimi uygulamaları temel olarak kurumsal performansı veya kârı iyileştirmeye odaklanır. Önemi ve genel insan kaynakları yönetiminden farklılıkları göz önüne alındığında, yeşil insan kaynaklarının öncülleri ve sonuçları giderek daha fazla araştırma konusu haline gelmektedir (Tang vd., 2018:32).

Yeşil insan kaynakları yönetimi ile ilgili olarak başlangıçtan bugüne yapılan çalışmalar özellikle insan kaynakları uygulamalarının çevre yönetim sistemlerinin uygulanması ve sürdürülmesi için kritik öneme sahip olduğu, işletmelerdeki insani yönlerin, daha gelişmiş çevresel uygulamaların benimsenmesinde temel olduğu, daha düşük çevresel etkiye sahip ürünlerin geliştirilmesinin insan kaynaklarının desteğini gerektirdiği ve çevre eğitiminin insan kaynaklarının çevre yönetimini desteklediği temel yöntemlerden biri olarak öne çıktığı hususlarını vurgulamaktadır (Jabbour ve Jabbour, 2016:1826; Tang vd., 2018:32). Yeşil örgüt kültürü kavramını tanımlayan terimler ise örgüt kültürünü yeşil odaklı bir bağlama genişletmeye dayanan çevre dostu kültür, doğa dostu kültür, sürdürülebilir kültür vb. farklı kavramlar çerçevesinde oluşturulmuştur. Norton ve arkadaşları "Çevre Yanlısı Organizasyon Kültürü Ve İklimi" isimli makalelerinde (Norton vd.,2015) Schein'in ilk olarak 1990 yılında ve daha sonra "örgüt kültürünü bir grubun dışsal uyum sorunlarıyla nasıl başa çıkılacağını öğrenmek için üzerinde iyi bir şekilde çalıştığı ve düşündüğü ve yeni üyelerin doğru algılaması için geliştirdiği bir dizi temel varsayım" (Schein, 2004:17) olarak tanımladığı örgüt kültürü tanımını genişleterek yeşil örgüt kültürünü çevre yanlısı bir örgüt kültürü olarak tasvir etmişlerdir. Yeşil örgüt kültürü burada, ekonomik iş süreçlerinde örgüt üyelerini dış çevreye karşı doğru davranmaya yönlendiren, kolektif olarak paylaşılan inançlar, değerler, bakış açıları, normlar ve uygulamalar kümesi olarak kabul edilen bir yaklaşımdır (Liu ve Lin, 2020:2). Dolayısıyla "yeşil" bir örgüt kültürü, örgüt üyelerinin doğal çevreye ilişkin değerleri, inançları ve davranışları olarak tanımlanabilir (Roscoe vd.,2018:3). İşletmelerdeki insan kaynakları yönetimi bölümleri de işe alma, eğitim, performans değerlendirme, motivasyonel süreçler vb. insan kaynakları fonksiyonları aracılığıyla çalışanların değerlerini, inançlarını ve davranışlarını şekillendirdiği için yeşil bir organizasyon kültürünün sağlanmasında kilit bir rol oynamaktadır (Jabbour ve Jabbour, 2016:1826; Tang vd., 2018:32).

Yeşil insan kaynakları yönetiminin organizasyonların insan kaynakları yönetimi faaliyetlerine entegre edilmesi sonucunda beklenilen kazanımlar; doğal yaşamın korunmasına ve daha yaşanabilir çalışma ortamı oluşturulmasına katkı sunması, daha az enerji ve malzeme sarfiyatı sonucunda

maliyetlerin düşürülmesine ve rekabette avantaj elde edilmesine yardımcı olması, çalışanların motivasyonlarının artırılması ile yenilikçi ve yaratıcı fikirlerin oluşmasına zemin hazırlanması, yasal yükümlülüklere uyum sağlanırken işletmenin daha itibarlı hale gelmesine ve marka değerinin artmasına yardımcı olması, çevre bilincinin artmasına, çevre dostu davranışların, becerilerin ve yetkinliklerin gelişmesine ve çevresel uygulamaların yaygınlaşmasına destek olması olarak sıralanabilir (Hosain ve Rahman, 2016:55). Bunların da ötesinde her geçen gün işletmeler yeşil insan kaynakları konusu üzerinde yoğunlaştıkça ek faydalar da bu listeye eklenmektedir.

3. İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ FONKSİYONLARI BAĞLAMINDA YEŞİL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARI

3.1. Yeşil işe alım ve seçim

Günümüzde rekabet yarışında öne geçmek isteyen kurumlar için yetkin ve yetenekli insan kaynağını kendilerine çekmek çok önemli bir insan kaynakları sorunudur. Yeşil insan kaynakları yönetimi ile ilgili olarak özellikle büyük çokuluslu şirketler çevre bilinci giderek artan genç nesil için seçim çekiciliğini artırmak amacıyla yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarını bir "işveren markası" biçimi olarak benimsemekte ve uygulamaktadırlar. İş arayanlar, kendilerinin ve tercihte bulunacakları işletmelerin değerleri arasında yakın bir uyum olan kurumları tercih etmekte ve işletmenin çevresel itibarı ve imajı, işe alım çabalarında artık giderek daha fazla ön plana çıkmaktadır (Renwick vd., 2012:3). Bu bakımdan; yeşil işe alım ve seçimi, yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarında çok önemli bir bileşen olarak kabul görmektedir (Tang vd., 2018:33). Gelişmiş çevre uygulamalarına sahip işletmeler yeşil işe alım ve seçim süreçlerinde işletmelerinin çevreye verdiği önemi ve çevre ile dost uygulamalarını çalışan adayları ile paylaşmaya özel önem göstermekte ve çevresel açıdan sorumlu bir organizasyon olduklarını vurgulamaya çalışmaktadırlar. İyi eğitimli ve çevreye duyarlı çalışanlar, israfa en az yakın konumda yer aldıkları için, işletmeler çevreye duyarlı ve bu konudaki kendisini geliştirmeye açık kişileri istihdam etmede özellikle çok isteklidirler. Yeşil işe alım ve seçimi uygulamaları ile ilgili olarak işletmelerin çevre sorunlarına duyarlı ve çevresel performansı taahhüt etmeye istekli adayların işe alınması ve seçilmesi sürecinde özgeçmişlerini kariyer sitelerinden çıktı almadan önce incelemeleri ve sadece belli bir kısmını çıktı almaları, insan kaynağı seçim süreçlerinde davranış gözlemi, röportaj, sunum gibi daha az kağıda ihtiyaç duyulan yöntemlere ağırlık verilmesi örnek olarak verilebilir. Yeşil işe alma ve seçme uygulamalarında çalışanlar işletmelerin belirlediği yeşil kriterlere göre değerlendirilmekte ve seçilmektedir. Bu bakımdan yeşil adayların nasıl belirleneceğine ve işe

alım görevlilerinin bu süreci mümkün kılmak için uygulayabilecekleri gerekli uygulamalara ilişkin talimatların önceden hazırlanması, iş tanımlarında ve çalışanlardan beklenen yetkinliklerde çevresel hususların vurgulanması, iş mülakatlarında çevresel bilgi, değer ve inançlarla ilgili sorular sorulması yeşil işe alım ve seçimi uygulamalarında en çok uygulanan yöntemlerdendir (Pham ve Paillé, 2019:5; Renwick vd., 2012:3). İşe alım yapılabilecek adayların yeşil farkındalığı yeşil işe alma ve seçmenin temel yönünü oluşturur ve yeşil bilinç, vicdanlılık ve adayların uyumluluğu gibi örgütsel çevresel hedeflere ulaşılmasını sağlayan kişilik faktörlerini bünyesinde barındırı. Çevresel değere sahip çalışanların, operasyonel süreçte çevresel bilgilerini aktif olarak arttırdıkları ve bunun da şirketlerinin çevresel performansını arttırdığı daha önceki akademik çalışmalarda da kanıtlanmış önemli hususlardandır (Tang vd., 2018:33).

3.2.Yeşil eğitim ve geliştirme faaliyetleri

Yeşil insan kaynakları uygulamalarının en önemlilerinden olan ve şu anda işletmelerde en yaygın şekilde uygulanan yeşil eğitim ve geliştirme faaliyetleri özellikle de insan kaynağının kuruluş faaliyetlerinin çevresel etkileri konusundaki farkındalığını artırmak, çalışanları ilgili atık verilerinin nasıl toplanacağı gibi hususlarda temel becerilerle donatmak ve işletmelerdeki "eko-okuryazarlık" ve çevre uzmanlığı düzeyini yükseltmek için üzerinde çok durulan bir konudur (Renwick vd., 2012:4). Yeşil eğitim ve geliştirme faaliyetleri bir işletmedeki insan kaynaklarının çevre koruma becerilerini öğrenmesine, çevresel faaliyetlerdeki farkındalıklarının, bilgi ve becerilerinin arttırılmasına odaklanan bir eğitim sistemidir. Yeşil eğitim sistemine veri sağlamada yeşil bilgi sistemlerinin oluşturulması ve tüm çalışanların bu bilgi kaynaklarına erişilebilirliğinin sağlanması çok önemlidir. Yeşil eğitimde, yeni işe başlayanların oryantasyon ve ve sosyalleşme süreci, yeni çalışanların yeşil bilinç sürecine dahil edilmesini kolaylaştıracak şekilde tasarlanabilir. Oryantasyon programları, kuruluşun sağlık ve güvenlik, yeşil işyeri, sağlıklı ve temiz yerel alan vb. gibi yeşil konulara ilişkin tutumunu da desteklemelidir. Eğitim, öğrenme ve geliştirme süreci, çalışanların yeşil yönetim becerileri konusunda bilgi edinmelerini geliştiren ve onlara yardımcı olan programları, çalıştayları, seminerleri, oturumları ve sunumları içermelidir. Eğitim öğrenme içeriği, çevre yönetimi konusundaki yetkinlik ve becerilerin artırılmasına yönelik geliştirilmelidir. Kapsamlı çevrimiçi ve web tabanlı eğitim modülleri ve araçları yalnızca yeşil yönetim için değil aynı zamanda diğer işlevler için de kullanılabilir. Güvenlik, enerji verimliliği, atık yönetimi, geri dönüşüm gibi konular yeşil eğitimin temel noktaları olabilir. Eğitim denetçileri kağıt kullanımını azaltmak

için basılı bildiriler, kitaplar ve broşürler yerine çevrimiçi ders materyalleri ve örnek olay incelemelerinden daha fazla yararlanmalıdır (Hosain ve Rahman, 2016:57).

Yeşil eğitim ve geliştirme faaliyetleri işletmelerde iki temel amaca hizmet etmektedir. Birincisi, çalışanlara işletmenin çevre politikasını öğretmek, ikincisi ise çalışanların çevre ile daha bilinçli ve kalıcı bir ilişki kurması için bireysel davranışlarını geliştirmektir. Bu iki amaç özellikle gelişmekte olan endüstriyel sektörler ve hizmet sistemleri için son derece önemlidir (Öncer, 2019:203). Yeşil eğitim ve geliştirme faaliyetleri neticesinde çalışanların çevresel kontrol ve/veya önleme süreçlerine karşı daha duyarlı hale gelmesi, çevresel uzmanlıklarının artması, tüm çalışanların çevresel girişimlere katılmasını teşvik eden yeşil bir örgüt iklimi yaratması gibi faydalar sağlanabilmektedir (Tang vd., 2018:35-36).

3.3.Yeşil performans yönetimi

Yeşil performans yönetimi sistemi; işletmenin çevresel performans standartlarının oluşturulması, periyodik aralarla ölçümü ve işletmelerin birimlerinin ve bu birimlere bağlı çalışanlarının çevresel performansına dayanır. Yeşil performans değerlendirmesi; çevresel olaylar, çevresel sorumlulukların kullanılması ve çevresel endişelerin ve politikaların iletilmesi gibi konuları kapsamaktadır (Renwick vd., 2012:6). Yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamaları yalnızca çevresel konulara yönelik farkındalığı içermekle kalmaz, aynı zamanda daha geniş bir perspektifte hem işletmelerin hem de çalışanların sosyal ve ekonomik refahını da temsil eder (Ahmad, 2015:3) bu bakımdan yeşil performans yönetimi de yalnızca bireylerin bugünkü performansları ile sınırlı kalmayıp gelecekteki çevresel olaylar, çevresel sorumluluklar, işletmenin çevre politikasının diğer işletmelere ve paydaşlara yansımaları ile yeşil denetimler gibi özel konulara da odaklanmaktadır.

Yeşil performans yönetimi ile ilgili en yaygın uygulamalar işletmenin yeşil performans sistemine dahil edilebilmesi için ölçülebilen bir dizi yeşil performans göstergesi geliştirmek, işletmenin çevresel hedefleri ile yeşil girişimlerinin tüm çalışanlarla açıkça paylaşılmasını sağlamak, işletme yöneticilerinin yeşil sonuçlarla ilgili beklentilerini açıkça deklare etmesi, yeşil hedeflere ulaşan çalışanları ödüllendirmek ve olumsuz performansların yeşil yönde iyileştirmesi için gerekli önlemlerin alınması olarak sayılabilir (Öncer, 2019:203; Tang vd., 2018:36).

3.4.Yeşil ücretlendirme ve ödül sistemleri

Yeşil ücretlendirme ve ödül sistemleri; işletmelerin çalışanlarının yeşil çabalarını övmesi, takdir etmesi ve onlara bu çabalarını teşvik edici ücretlendirmeler, primler gibi finansal ödüller yanında ve kurum içi takdir belgeleri, tatil imkanları, ek izinler gibi finansal olmayan ödüllerin verildiği bir sistem olarak tanımlanabilir. İşletmelerde çevresel davranışları ve performansı doğru ve adil bir şekilde değerlendirmenin zorluğu nedeniyle etkili parasal teşvikler geliştirmek de zaman zaman zor olabilmektedir. Bu sebeple yöneticiler, yeşil yönetim unsurlarını ücret programına dahil ederek, çalışanlar arasında yeşil davranışları teşvik edebilirler. Ayrıca yöneticiler, çalışanlardan bireysel işleriyle ilgili belirli yeşil fikirler getirmelerini isteyebilir ve bu, gelecek yıl için ulaşılması gereken hedeflere dahil edilen karşılıklı kararlar yoluyla yapılabilir. Bu hedeflere ulaşmak teşvik almanın temelini oluşturacaktır. Çalışan tazminat programları, kısmen çalışanın davranışsal ve teknik yeterliliklerine ilişkin değerlendirme notlarına dayalı olarak ikramiye verecek şekilde değiştirilebilir. Ayrıca çalışanlara özel projelerdeki üstün çalışmaları nedeniyle ikramiye verilebilmektedir. Yeşil ödüller, insanların yeşil gündeme katılımını sağlamak ve onların katkılarını takdir etmeye devam etmek için, karbon kredisi denkleştirmelerinden ücretsiz bisikletlere, iş yerinin temiz olması, sağlık ve güvenlik standartlarının korunması, daha az kağıt kullanılması vb. konularda olağanüstü çaba gösteren çalışanlara özel ikramiyeler verilmesinden "yılın yeşil çalışanı" gibi özel ödüller verilmesine kadar değişen iş ve işyeri uygulamalarını içerebilir (HRMI, 2023). Organizasyonlar çalışanlarına, yeşil davranışların bilincinde olmalarını teşvik eden e-postalar veya yöneticilerden alınan sözlü değerlendirmeler gibi teşvikler yoluyla da olumlu geribildirimlerde bulunabilirler (Öncer, 2019:204).

3.5.Yeşil katılım ve çalışan ilişkileri yönetimi

Yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamaları ancak çalışanların katılımı ile sürdürülebilir. Yeşil insan kaynakları yönetimi işletmeyi çevre dostu kılmak ve rekabet avantajı yaratmak için işe alım ve seçme, eğitim, performans incelemesi vb. gibi tüm insan kaynakları fonksiyonlarında mümkün olandan daha az sayıda evrak tüketimi yapılmasını ve doğayı korumayı esas alır ve bu bakımdan işletmelerin karbon emisyonunu azaltmasını sağlamak için çevre yönetimi gündemini gerçekleştirmesine yardımcı olmayı amaçlayan tüm faaliyetlerin yanı sıra, insan gücünün işe alımı, göreve getirilmesi, performans yönetimi, eğitim ve geliştirme faaliyetleri, ücretlendirme ve ödül yönetimi gibi alanlardan oluşur. Firmalar, adil ve hakkaniyetli yeşil insan kaynakları yönetimi yoluyla bağlılık, bağlılık, moral, iş yaşamının

kalitesi ve işte kalma konularında önemli başarılar elde etmektedirler (Hosain ve Rahman, 2016:54-55). Yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarının en temel ayaklarından biri olan yeşil katılım ise çalışanlara çevre yönetimine katılma fırsatları sunulabilir, bu da onları kirliliğin önlenmesini desteklemeye ve çevresel fırsatları belirlemeye teşvik eder. Konu ile ilgili çok sayıda araştırma, çalışanların süreçlere yeşil katılımının, işyerlerindeki atık ve kirliliğin azaltılması ve kaynakların tam olarak kullanılması gibi çevre yönetim sistemlerinin performansının iyileştirilmesinde çok önemli olduğunu göstermiştir (Tang vd., 2018:37). Çalışanların yeşil girişimlere katılımı, çalışanların hedeflerini, yeteneklerini, motivasyonlarını ve algılarını yeşil yönetim uygulamaları ve sistemleriyle uyumlu hale getirdiği için daha iyi bir yeşil yönetim şansını büyük ölçüde artırır. Çalışanları çevre yönetim süreçlerine dahil etmenin, verimli kaynak kullanımı gibi çevre yönetim sistemlerini iyileştirdiği; atıkların azaltılması ve işyerlerinden kaynaklanan kirliliğin azaltılması, verimliliği ve performansı olumlu yönde etkilediği, bireysel düşünmeyi ve problem çözme becerilerini kolaylaştırdığı uygulamalarda desteklenmiştir (HRMI, 2023).

Hiçbir politika ve uygulamanın zorluklardan muaf olmaması gibi, fayda öyküsünün diğer tarafında, yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarının bir işletmede sürekliliğinin sağlanmasının da bazı zorlukları da vardır. Öncelikle, her işletmede yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarını benimseme konusunda eşit derecede motive olmayan bazı çalışanlar vardır. Bu çalışanları da sürece dahil etmek son derece önemlidir. Yeşil insan kaynakları yönetimi kültürünün geliştirilmesi ve sürdürülmesi uzun ve zaman alıcı bir süreçtir. Uygulamanın ilk aşamasında yüksek yatırım gerektirir ve düşük getiri sağlayabilir. Çalışanları yeşil insan kaynakları yönetimi konusunda işe almak ve eğitmek zorlu bir iştir ve çalışanların davranışlarının yeşil performansını değerlendirmek daha da zordur. Bu konuda adanmışlık ve üst yönetim desteği çok mühimdir. Çalışan tutumunu kısa sürede insan kaynakları yönetiminden yeşil insan kaynakları yönetimine dönüştürmek zordur ve sabır gerektirir. Tüm bunları bütünsel açıdan ele aldığımızda; insan kaynakları yönetimi profesyonelleri için geleceğin yeşil liderlerini seçmek ve geliştirmek, yeşil bir çalışma kültürü oluşturmak, yeşil araçlar sağlamak ve çalışanları yeşil düşünmeye teşvik etmek yoğun emek ve zaman gerektirir ancak sonuçları ile kıyaslandığında sürece verilen emeğe değdiği pek çok kurumsal işletmede defalarca kanıtlanmış ve kanıtlanmaya devam etmektedir (Hosain ve Rahman, 2016:57).

4. SONUÇ

İşletmelerin en değerli varlığı olarak kabul edilen çalışanlarının gelişimini destekleyen insan kaynakları yönetimi bölümleri (Uslu ve Kedikli, 2017:70) personel yönetimi olarak adlandırıldığı dönemden bugüne işletmeler nezrindeki önemini daha da arttırmış, stratejik kararların alınmasında, gelecek ile ilgili değişim ve dönüşümde oynadığı rolü daha da stratejik bir konuma taşımıştır (Alanlı, 2022:111). Günümüzde geldiğimiz noktada, insan kaynakları süreçlerinin çevre yönetimi ile bağlantılı olan yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarının, bir firmanın çevresel performansını iyileştirmek için çalışanların yeşil davranışlarını geliştirmede olumlu etkileri olduğu pek çok bilimsel çalışmada kanıtlanmıştır (Roscoe vd.,2018:2). Yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarının kapsamı ve derinliğinin doğru anlaşılması ve uygulanmasıyla, işletmelerin ekonomik ve kurumsal performanslarını sürdürülebilir bir şekilde geliştirebileceği ve bunun da rekabet avantajı yaratacağı kabul görmüş bir gerçektir. Çalışanların çevre yönetim sistemine aktif olarak katılımları ve yeşil insan kaynakları uygulamaları çalışanların üretim süreciyle yakın bağlantıları yoluyla edindikleri tüm örtülü ve açık bilgilerden yararlanılması, çalışanları çevresel iyileştirmeler için önerilerde bulunmaya teşvik etmesi ve işyerinde çevresel iyileştirme çabalarını destekleyen bir kültür geliştirmesi açılarından büyük fayda sağlamaktadır. Çevre yönetimi süreçlerini aktif şekilde yöneten işletmelerde saptanan hususlardan biri çalışanların örtülü bilgilerinin, çevre kirliliği kaynaklarının belirlenmesinde, acil durumların yönetilmesinde ve önleyici çözümler geliştirilmesinde çok etkili olduğunun saptanmasıdır. Tüm insan kaynakları uygulamalarında olduğu gibi yeşil insan kaynakları yönetiminde de üst yönetimin inanmışlığı ve desteği yeşil insan kaynakları süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarının üst yönetimce desteklenmesinde herkese deklare edilmiş bir yeşil vizyon, yeşil öğrenme ortamı, yeşil iletişim kanalları ile yeşil katılımı teşvik etme çok önemlidir (Tang vd., 2018:37).

Çalışmanın hazırlanması sırasında birçok çalışmanın vurgu yaptığı gibi, yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarının yeşil örgüt kültürü ile bağlantılı olduğu ve birbirini doğrudan etkilediği saptanmış olsa da hem bu alanda hem de genel olarak yeşil insan kaynakları yönetimi alanında yapılan çalışmalar çok yetersizdir. Literatür, süreçler, modeller dahil olmak üzere yeşil insan kaynakları yönetimi stratejilerinin formüle edilmesine ve yeşil insan kaynakları uygulamalarının işletmelerin performansları üzerindeki etkilerinin incelenmesine hala artan bir ihtiyaç vardır. Bu kapsamdaki çalışmaların artması ve çalışmamızın alana katkı sağlaması en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

Ahmad, S. (2015). *Green Human Resource Management: Policies and Practices*. Cogent Business & Management, 2:1, 1030817, DOI: 10.1080/23311975.2015.1030817

Alanlı, A. (2022). *Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Kamu Bankaları Özelinde Değerlendirilmesi*, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 5(4), 110-124.

Hosain, S., Rahman, S. (2016). *Green Human Resource Management: A Theoretical Overview*. Journal of Business and Management, 18(6), 54-59. DOI: 10.9790/487X-1806035459

HRMI, (2023). https://hrmi.org/green-hrm/# adresine 01.10.2023 tarihinde erişildi.

ISO, (2023). https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:14005:ed-2:v1:en adresinde 01.10.2023 tarihinde erişildi.

Jabbour, C.J.C., Jabbour, A.B.L.S., (2016). *Green Human Resource Management and Green Supply Chain Management: Linking Two Emerging Agendas.* Journal of Cleaner Production. 112 1824-1833.

Kraus, S., Rehman, S.U., García, F. J. S, (2020). *Corporate Social Responsibility and Environmental Performance: The Mediating Role of Environmental Strategy and Green Innovation*. Technological Forecasting & Social Change.

Liu, X. ve Lin Lin, Kuen, (2020). *Green Organizational Culture, Corporate Social Responsibility Implementation, and Food Safety*. Organizational Psychology. Volume 11. DOI: 10.3389/fpsyg.2020.585435.

Norton, T.A., Zacher, H., ve Ashkanasy, N.M. (2015). *Pro-Environmental Organizational Culture And Climate.* Oxford University Press. 322-348.

Öncer, A.Z. (2019). *Örgütlerde Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları: Teorik Bir İnceleme.* İş ve İnsan Dergisi | The Journal of Human and Work. 6 (2).199-208. Doi: 10.18394/ iid.552555

Pham, D.D.T. ve Paillé, P. (2019). *Green Recruitment and Selection: An Insight Into Green Patterns.* International Journal of Manpower. 1-16. DOI: 10.1108/IJM-05-2018-0155

Renwick, D.W.S., Redman, T. ve Maguire, S. (2012). *Green Human Resource Management: A Review and Research Agenda*. International Journal of Management Reviews. 2-15. DOI: 10.1111/j.1468-2370.2011.00328.

Roscoe, s., Subramanian, N., Jabbour, C.J.C., Chong, T., (2019). *Green Human Resource Management and the Enablers of Green Organisational Culture: Enhancing A Firm's Environmental Performance For Sustainable Development.* Wiley Business Strategy and the Enviroment. Volume 28, Issue 5, Pages 737-749. DOI:10.1002/bse.2277.

Schein E.H., (2004). *Organizational Culture and Leadership*. (Third Edition). Published by Jossey-Bas.

Tang, G., Chen, Y., Jiang, Y., Paille, P., Jia, J., (2018). *Green Human Resource Management Practices: Scale Development and Validity*. Asia Pacific Journal of Human Resources. 56, 31–55, Doi:10.1111/1744-7941.12147

TÜRKİYE'DE ULAŞIM HİZMETLERİNDE E-TİCARET KULLANIMINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ARAŞTIRILMASI

Prof. Dr. Ömer ALKAN[1]

Dr. Öğr. Üyesi Şeyda ÜNVER[2]

[1] Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Erzurum, https://orcid.org/0000-0002-3814-3539

[2] Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Erzurum, https://orcid.org/0000-0002-2310-4545

ÖZET

Ulaşım gerek birbiriyle gerekse tarım ve sanayi sektörleriyle yakın derece bağlantılı olması nedeniyle ülke ekonomisinin motoru konumundadır. Bu noktada ulaştırma; ekonomik, sosyal, siyasi, askeri, toplumsal ve çevre boyutları olan ve ekonomiye ivme kazandırarak ekonomik kalkınmanın sağlanmasında kullanılabilen önemli bir araçtır. Dolayısıyla, ticaret ve ulaşım, birbirleriyle iç içe geçmiş ve birbiriyle karşılıklı ilişki içinde olan iki ekonomi ünitesidir. Ulaşım talebinin artmasında ve ulaşım sistemlerinin gelişmesinde "ticaret" başat bir rol oynamıştır. İnsanlık tarihi boyunca zamanın gereklerine uygun olarak çeşitli alışveriş teknikleri ve yöntemleri kullanılmıştır. Bulunduğumuz zamanın içerisinde büyük değişikliklerden biri olan internet ortamı da bu alışveriş yöntemleri arasında yerini almaktadır

Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2021 yılında yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'na katılan 9438 bireyin verisi kullanılmıştır. Çalışmada binary lojistik regresyon analizi kullanılarak Türkiye'de yaşayan bireylerin ulaşım hizmetlerinin alımında e-ticaret kullanımını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, yaş cinsiyet, eğitim düzeyi, çalışma durumu, sosyal medya kullanımı, e-ticarette sorun yaşama durumu, hanehalkı büyüklüğü ve hanenin dizüstü bilgisayar sahipliği e- ticaret kullanımıyla ilişkili olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: online alışveriş; e-ticaret; ulaşım hizmetleri, binary lojistik regresyon.

INVESTIGATION OF FACTORS AFFECTING E-COMMERCE USE IN TRANSPORTATION SERVICES IN TÜRKİYE

ABSTRACT

Transportation is the engine of the country's economy, as it is closely linked to each other and to the agriculture and industry sectors. At this point, transportation; It is an important tool that has economic, social, political, military, social and environmental dimensions and can be used to provide economic development by accelerating the economy. Thus, trade and transport are two economic units that are intertwined and interrelated with each other. "Trade" has played a

dominant role in the increase in transportation demand and the development of transportation systems. Throughout the history of humanity, various shopping techniques and methods have been used in accordance with the requirements of the time. The internet environment, which is one of the biggest changes in our time, is among these shopping methods. E-commerce can be defined as the use of electronically networked computer-based technologies to launch new products, services or ideas, support and improve business operations. Today, e-commerce is used as a fast tool to transform the world into an information society.

In this study, the data of 9438 individuals who participated in the Household Information Technologies Usage Survey conducted by the Turkish Statistical Institute in 2021 were used. In the study, it was aimed to determine the factors affecting the use of e-commerce in the purchase of transportation services by individuals living in Turkey by using binary logistic regression analysis. The sampling method of the research is 2-stage stratified cluster sampling. According to the results of the analysis, it was found that age, gender, education level, working status, social media use, having problems in e-commerce, household size and household laptop ownership were associated with e-commerce use. According to the binary logistic regression model, men are 55.7% more likely to use e-commerce than women. In addition, an individual participating in the study from the eastern region is 26.3% less likely to use e-commerce than an individual participating in the study from the western region.

Keywords:online shopping; e-commerce; transportation services; binary logistic regression.

1.GİRİŞ

Ekonomilerde tarım ve sanayi sektörlerinin yanında bir diğer üretim sektörü olan hizmet sektörünün kapsamına, bankacılık ve sigortacılık gibi mali hizmetler, karayolu-havayolu-denizyolu gibi ulaşım hizmetleri, e-posta telefon-uydu gibi iletişim hizmetleri ile turizm ve eğlenceyi de içeren alt sektörler girmektedir (Erdoğan, 2016). Bir hizmet sektörü birimi olan ulaşım; ülke ekonomilerinde tarih boyunca gıda, ısınma, barınma gibi başlıca ihtiyaçların yanında önemli bir rol üstlenmiştir. Ulaşım, Pegrum'a göre ; "insanların ve malların bir yerden diğer bir yere hareketi" ve dolayısıyla "yer ve zaman faydalarının bir yaratıcısı" şeklinde tanımlanmaktadır (Pegrum, 1973).

Ulaşım gerek birbiriyle gerekse tarım ve sanayi sektörleriyle yakın derece bağlantılı olması nedeniyle de ülke ekonomisinin motoru konumundadır. Bu noktada ulaştırma; ekonomik, sosyal, siyasi, askeri, toplumsal ve çevre boyutları olan ve ekonomiye ivme kazandırarak ekonomik kalkınmanın sağlanmasında kullanılabilen önemli bir araçtır. Dolayısıyla, ticaret ve ulaşım, birbirleriyle iç içe geçmiş ve birbiriyle karşılıklı ilişki içinde olan iki ekonomi ünitesidir. Ulaşım talebinin artmasında ve ulaşım sistemlerinin gelişmesinde "ticaret" başat bir rol oynamıştır (Erdoğan, 2016).

İnsanlık tarihi boyunca zamanın gereklerine uygun olarak çeşitli alışveriş teknikleri ve yöntemleri kullanılmıştır. Bulunduğumuz zamanın içerisinde büyük değişikliklerden biri olan

internet ortamı da bu alışveriş yöntemleri arasında yerini almaktadır (Barnes & Vidgen, 2002). E-ticaret, bilgisayar ağları üzerinden ticari faaliyetlerin yürütülmesi, işlem görmesi ve olanak tanınması olarak tanımlanabilir (Huseynov & Yıldırım, 2016). E-ticaret, küresel ekonomideki en büyük mega trendlerden biri haline gelmiştir ve kapsamı çok geniştir (Kawa, 2016). E-ticaret faaliyetlerinin kapsamı, bireylerden diğer işletmelere, hükümete ve diğer ilgili kuruluşlara kadar çok çeşitlidir ve hızlı iletişim yoluyla herhangi bir pazara veya tüketiciye ulaşmak mümkündür

Online alışverişte tüketiciler, internet üzerinden alışveriş yaparak hem zamandan hem de seyahat masraflarından tasarruf etmektedirler. Ayrıca, online mağazalar tüketicilerin günün 24 saati alışveriş yapmasını sağlamaktadır (Gökmen, 2012). Literatürde, demografik faktörlerin bireylerin online satın alma davranışına yönelik tutumlarını etkilediğine dair çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar mevcuttur (Cheung, Chan, & Limayem, 2005; Lightner, 2003; Sim & Koi, 2002). Bu çalışma, seçilen demografik faktörlerin ulaşım hizmetlerinin alımında e-ticaret kullanımının etkisini araştırmak için sistematik bir analiz gerçekleştirmektedir.

2. MATERYAL VE METOT

2.1. Veri

Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2021 yılında yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması mikro veri seti kullanılmıştır. Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Araştırması, hanelerde ve bireylerde sahip olunan bilgi ve iletişim teknolojileri ile bunların kullanımları hakkında bilgi derlemek amacıyla 2004 yılından itibaren uygulanmakta olup, söz konusu teknolojilerin kullanımı hakkında bilgi veren temel veri kaynağıdır. Verilerin elde edilmesinde iki aşamalı tabakalı küme örneklemesi yöntemi kullanılmıştır (Alkan & Ünver, 2020a).

Bu çalışmada son üç ay içinde özel kullanım amacıyla bir web sitesi veya uygulama üzerinden alınan ulaşım hizmetini etkileyen faktörler araştırılacağı için son internet kullanımı “üç ay ile bir yıl arasında” ve “bir yıldan çok” olan ile hiç internet kullanmayan 6.202 bireyin verisi veri setinden çıkartılmıştır. Daha sonra, son e-ticaret kullanımı “üç ay ile bir yıl arasında” ve “bir yıldan çok” olan ile hiç e-ticaret kullanmayan 14.890 bireyin verisi veri setinden çıkartılmıştır. Sonuç olarak, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Araştırması’na 2021 yılında katılan 9,438 bireyin verisi ile analize devam edilmiştir.

2.2. Değişkenler

Çalışmanın bağımlı değişkeni bireylerin ulaşım hizmetlerinin satın alınmasında e-ticaret kullanım durumudur. Araştırmaya katılan bireyler anketin yapıldığı dönem itibariyle e-ticaret kullandıysa “1”, kullanmadıysa “0” kodunu almıştır.

2.3. Bağımsız Değişkenler

Bu çalışmaya alınacak bağımsız değişkenler, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Araştırması'nda mevcut olan ve literatür araştırması sonucu öne çıkan değişkenlerdir. Çalışmanın bağımsız değişkenleri yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, çalışma durumu, sosyal medya kullanımı, e-ticarette sorun yaşama durumu, hanehalkı büyüklüğü ve hanenin dizüstü bilgisayar sahipliğidir.

Ordinal ve nominal değişkenler, modele alınacak tüm değişkenlere ait kategorilerin etkilerini gözlemlemek amacıyla kukla değişken olarak tanımlanmıştır (Alkan & Ünver, 2022; Ünver & Alkan, 2020).

2.4. İstatistiksel Analiz

İstatistiksel çıkarımın temel alanlarından biri, istatistiksel hipotezlerin test edilmesidir. Verilerin analizinde SPSS 20 ve Stata 15 programlarından yararlanılmıştır. Öncelikle araştırmaya katılan bireylerin demografik, ekonomik ve kişisel faktörler için frekans ve yüzdeleri elde edilmiştir. Bu çalışmada demografik ve ekonomik faktörler ile bireylerin ulaşım hizmetlerinin satın alınmasında e-ticaret kullanımı arasındaki ilişkiyi araştırmak için binary lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır.

Binary lojistik regresyon, bağımlı değişkeninin iki durumlu seçenekli olduğu durumlarda bağımlı değişken ile bağımsız değişken(ler) arasındaki nedensel ilişkinin incelenmesinde kullanılan bir istatistik analiz yöntemidir (Alkan & Ünver, 2020b).

3. TARTIŞMA

3.1. Çalışmaya Katılan Bireylerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Çalışmada kullanılan değişkenlerin frekans ve yüzdeleri çizelge 1'de verilmiştir. Çizelge 1'e göre bireylerin %16,5'i 25-34 yaş aralığındadır.

Eğitim düzeyi değişkeni incelendiğinde ise çalışmaya katılan bireylerin %18,9'unun üniversite mezunu olduğu görülürken, %6,2'sinin ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışmaya katılanların %16,7'si erkektir. Çalışmaya katılan bireylerin %16,7'sinin bir işte çalıştığı görülmektedir. Çizelge 1 incelendiğinde çalışmaya katılan bireylerin %14,6'sının sosyal medya kullandığı tespit edilmiştir. Bireylerin %18'i e-ticarette sorun yaşadığını bildirmiştir. Çalışmaya katılan hanelerin %16,5'inin dizüstü bilgisayara sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmada binary lojistik regresyon modeline alınacak olan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olup olmadığı test edilmiştir. Varyans enflasyon faktör (VIF) değerleri 5 ve üzerinde olanların orta derecede, 10 ve üzeri olanların ise yüksek derecede çoklu doğrusal bağlantıya sebep olduğu düşünülmektedir (Alkan, Oktay, Ünver, & Gerni, 2020; Alkan, Özar, Ünver, 2021). Bu çalışmada, değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununa sebep olan herhangi bir değişken bulunmamaktadır.

Çizelge 1. Değişkenlere ait bulgular

Değişkenler		Ulaşım hizmetlerinde e-ticaret kullanımı				VIF
		Hayır		Evet		
		n	%	n	%	
Cinsiyet	Kadın	4120	88,6	529	11,4	1,16
	Erkek	3988	83,3	801	16,7	
Yaş	16-24	2288	87,2	336	12,8	ref.
	25-34	2534	83,5	499	16,5	1,81
	35-44	2008	87,5	288	12,5	1,79
	45-54	924	86,4	146	13,6	1,48
	55+	354	85,3	61	14,7	1,22
Eğitim düzeyi	Bir okul bitirmedi/İlkokul	684	93,8	45	6,2	ref.
	Ortaokul	1274	92,5	104	7,5	2,71
	Lise	2829	87,4	407	12,6	3,96
	Üniversite	3321	81,1	774	18,9	4,26
Çalışma durumu	Hayır	3577	89,5	420	10,5	ref.
	Evet	4531	83,3	910	16,7	1,43
Sosyal medya kullanımı	Hayır	1114	88,9	139	11,1	ref.
	Evet	6994	85,4	1191	14,6	1,02
E-ticarette sorun yaşama durumu	Hayır	5518	87,9	762	12,1	ref.
	Evet	2590	82	568	18	1,01
Hanehalkı büyüklüğü	1-3	3415	82,2	737	17,8	ref.
	4-5	3926	88,5	510	11,5	1,2
	6 ve üstü	767	90,2	83	9,8	1,17
Hanenin dizüstü bilgisayar sahipliği	Hayır	3221	89,8	366	10,2	ref.
	Evet	4887	83,5	964	16,5	1,13

3.2. Model Tahmini

Çalışmada yer alan bireylerin ulaşım hizmeti satın almasında e-ticaret kullanımıyla ilişkili faktörleri belirlemek için binary lojistik regresyon modeli kullanılmıştır. Tahmin edilen model sonuçları çizelge 2'de verilmiştir. Çizelge 2 incelendiğinde; tahmin edilen modelde yaş (25-34, 35-44, 45-54), cinsiyet, eğitim düzeyi (lise, üniversite), çalışma durumu, sosyal medya kullanımı, e-ticarette sorun yaşama durumu, hanehalkı büyüklüğü ve hanenin dizüstü bilgisayar sahipliği değişkenlerinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Tahmin edilen model ve marjinal etkiler

Değişkenler	Ulaşım hizmetlerinde e-ticaret kullanımı			
	β	S.E	M.E	S.E

Cinsiyet (referans kategorisi: kadın)				
Erkek	0,434[a]	0,069	0,373[a]	0,059
Yaş (referans kategorisi: 16-24)				
25-34	-0,170[c]	0,095	-0,143[c]	0,08
35-44	-0,386[a]	0,105	-0,331[a]	0,089
45-54	-0,248[b]	0,125	-0,21[b]	0,107
55+	-0,196	0,171	-0,165	0,146
Eğitim düzeyi (referans kategorisi: bir okul bitirmedi/ilkokul)				
Ortaokul	0,018	0,205	0,017	0,188
Lise	0,544[a]	0,181	0,484[a]	0,165
Üniversite	0,825[a]	0,179	0,723[a]	0,162
Çalışma durumu (referans kategorisi: hayır)				
Evet	0,356[a]	0,081	0,307[a]	0,07
Sosyal medya kullanımı (referans kategorisi: hayır)				
Evet	0,334[a]	0,104	0,291[a]	0,092
E-ticarette sorun yaşama durumu (referans kategorisi: hayır)				
Evet	0,378[a]	0,066	0,322[a]	0,056
Hanehalkı büyüklüğü (referans kategorisi: 1-3)				
4-5	-0,417[a]	0,07	-0,356[a]	0,06
6 ve üstü	0,560[a]	0,137	-0,483[a]	0,121
Hanenin dizüstü bilgisayar sahipliği (referans kategorisi: hayır)				
Evet	0,349[a]	0,075	0,302[a]	0,066
Sabit terim	-3,103[a]	0,214		

[a]p<.01; [b]p<.05; [c]p<.10

Çizelge 2'de verilen binary lojistik regresyon modeline göre, erkeklerin kadınlara göre e-ticaret kullanma olasılığı %37,3 daha fazladır. 25-34 yaş aralığındaki bir bireyin, referans gruba göre e-ticaret kullanma olasılığı %14,3 daha azdır. 35-44 yaş aralığındaki bir bireyin, referans gruba göre e-ticaret kullanma olasılığı %33,1 daha azdır. Çizelge 2 incelendiğinde çalışan bir bireyin çalışmayan bir bireye göre e-ticaret kullanma olasılığı %30,7 daha fazladır. Sosyal medya kullanan bir bireyin sosyal medya kullanmayan bir bireye göre e-ticaret kullanma olasılığı %29,1 daha fazladır. E- ticarette sorun yaşayan bir bireyin, e-ticarette sorun yaşamayan bir bireye göre e-ticaret kullanma olasılığı %32,2 daha fazladır. Hanede bulunan kişi sayısı 4-5 olan bireylerin referans gruba göre e-ticaret kullanma olasılığı %35,6 daha azdır. Ayrıca hanede bulunan kişi sayısı 6 ve üstü olan bireylerin referans gruba göre e-ticaret kullanma olasılığı %48,3 daha azdır. Dizüstü bilgisayar sahibi olan bir hanenin, dizüstü bilgisayar sahibi olmayan bir haneye göre e-ticaret kullanma olasılığı %30,2 daha fazladır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2021 yılında yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'na katılan 9438 bireyin verisi kullanılmıştır. Çalışmada

binary lojistik regresyon analizi kullanılarak Türkiye'de yaşayan bireylerin ulaşım hizmetlerinin alımında e-ticaret kullanımını etkileyen faktörler belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, yaş cinsiyet, eğitim düzeyi, çalışma durumu, sosyal medya kullanımı, e-ticarette sorun yaşama durumu, hanehalkı büyüklüğü ve hanenin dizüstü bilgisayar sahipliği e-ticaret kullanımıyla ilişkili olduğu bulunmuştur.

Çalışmaya göre erkeklerin, kadınlara göre e-ticaret kullanma olasılıkları daha fazladır. Literatürde yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Escobar-Rodríguez, Grávalos-Gastaminza, & Pérez-Calañas, 2017; Hashim, Ghani, & Said, 2009); Ünver &Alkan, 2021). Çalışmada bireylerin eğitim seviyesi arttıkça e-ticaret kullanma olasılığının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Akman & Rehan, 2014; Ünver &Alkan, 2021; Ünver, Aydemir &Alkan, 2023). Polonya'da COVID öncesi ve sonrası bireylerin e-ticaret davranışlarının karşılaştırıldığı bir çalışmada ise bazı özelliklerin değişmesine rağmen eğitim etkisinin her iki dönemde de anlamlı olduğu bulgusu elde edilmiştir (Lukomska-Szarek, ve ark., 2021).

Çalışmaya göre bireylerin yaşları arttıkça e-ticaret kullanma olasılıklarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır (Ünver, Aydemir &Alkan, 2023; Alqahtani, Goodwin, & de Vries, 2018; Hwang, Jung, & Salvendy, 2006). Türkiye'de yapılan bir çalışmada da erkeklerin yaşları arttıkça internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığının azaldığı tespit edilmiştir (Ünver, Alkan &Oktay, 2023). Çalışmada hanehalkı büyüklüğü arttıkça e-ticaret kullanma olasılığının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Stranahan, 2007; Abar & Alkan, 2020; Alkan & Ünver, 2021).

Çalışan bireylerin çalışmayan bireylere göre e-ticaret kullanma olasılığı daha fazladır. Benzer sonuçların elde edildiği çalışmalar mevcuttur (Ünver &Alkan, 2021; Vicente, 2015). Çalışmada sosyal medya kullanan bireylerin, sosyal medya kullanmayanlara göre e-ticaret kullanımının daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Çera, Phan, Androniceanu, & Çera, 2020; Pucci, Casprini, Nosi, & Zanni, 2019). Çalışmada son üç ay içinde web sitesi veya mobil uygulama üzerinden yapılan satın alma işlemlerinde sorunlarla karşılaşan bireylerin, böyle bir durumla karşılaşmayan bireylere göre e-ticaret kullanma olasılığının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de yapılan önceki bir çalışmada bireylerin yaşları arttıkça online alışverişte sorun yaşama olasılığının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır (Ünver & Alkan, 2022).

KAYNAKÇA

Abar, H., & Alkan, Ö. (2020). What Factors Influence the Use of Electronic Commerce?: A Case in Turkey. In E. C. Idemudia (Ed.), Handbook of Research on IT Applications for Strategic Competitive Advantage and Decision Making (pp. 101-117): IGI Global.

Akman, I., & Rehan, M. (2014). Online purchase behaviour among professionals: a socio-demographic perspective for Turkey. Economic ResearchEkonomska Istraživanja, 27(1), 689-699.

Alkan, Ö., & Ünver, Ş. (2020a). Türkiye'de E-Devlet Hizmetlerinin Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi . Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,;34(4), 1431-1453.

Alkan, Ö., Oktay, E., Ünver, Ş., & Gerni, E. (2020). Determination of Factors Affecting the Financial Literacy of University Students in Eastern Anatolia Using Ordered Regression Models. Asian Economic and Financial Review, 10(5), 536-546.

Alkan, Ö., Özar, Ş. & Ünver, Ş. (2021). Economic Violence Against Women: A case in Turkey. *PLoS ONE*, 16(3): e0248630, 1-23.

Alkan, Ö., & Ünver, Ş. (2021). Determination of Factors That Affect Use of E-Commerce in Eastern Turkey Through Categorical Data Analysis. Toros University FEASS Journal of Social Sciences, 8(Special Issue), 22-36.

Alkan, Ö., & Ünver, Ş. (2022). Secondhand smoke exposure for different education levels: findings from a large, nationally representative survey in Turkey. BMJ Open;12:e057360., 1-12.

Alkan, Ö., & Ünver, Ş. (2020b). Determinants of domestic physical violence against women in Turkey. Humanities & Social Sciences Reviews, 8(6), 55-67.

Alqahtani, A. S., Goodwin, R. D., & de Vries, D. B. (2018). Cultural factors influencing e-commerce usability in Saudi Arabia. *International Journal of Advanced and Applied Sciences*, *5*(6), 1-10.

Barnes, S. J. and Richard T. V. (2002). An integrative approach to the assessment of e-commerce quality. Journal of Electronic Commerce Research., 3, 114-127.

Cheung, C. M. K., Chan, G. W. W., & Limayem, M. A. (2005). Critical review of online consumer behavior: Empirical research. Journal of Electronic Commerce in Organizations, 3(1), 1–19.

Cristóbal-Fransi, E., Martín-Fuentes, E., & Daries-Ramon, N. (2015). Behavioural analysis of subjects interacting with information technology: categorising the behaviour of e-

consumers. International Journal of Services Technology and Management, 21(1-3), 163-182.

Çera, G., et al., *Financial capability and technology implications for online shopping.* E&M Economics and Management, 2020. **23**(2): p. 156–172.

Erdoğan, H. T. (2016). Ulaşım Hizmetlerinin Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisi. *İGÜSBD ;3(1)*, 188-215.

Escobar-Rodríguez, T., Grávalos-Gastaminza, M. A., & Pérez-Calañas, C. (2017). Facebook and the intention of purchasing tourism products: moderating effects of gender, age and marital status. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 17*(2), 129-144.

Dudley F. Pegrum, Transportation Economics and Public Policy, U.S.A: Richard D. Irwin INC., 3rd ed.,1973, s.4

Gökmen, A. (2012). Virtual business operations, e-commerce & its significance and the case of Turkey: current situation and its potential. Electron Commer Res 12, 31–51.

Hashim, A., Ghani, E. K., & Said, J. (2009). Does consumers' demographic profile influence online shopping?: An examination using Fishbein's theory. *Canadian Social Science, 5*(6), 19-31.

Huseynov, F., & Yıldırım, S.O. (2016). Internet users' attitudes toward business-to-consumer online shopping: A survey. Information Development, 32(3), 452–465.

Hwang, W., Jung, H.-S. & Salvendy. G. (2006). Internationalisation of e-commerce: a comparison of online shopping preferences among Korean, Turkish and US populations. Behaviour & Information Technology, 25(1), 3-18.

Kawa, A. and W. Zdrenka, *Conception of integrator in cross-border e-commerce.* LogForum, 2016. **12**(1): p. 63-73

Lightner, N. J. (2003). What users want in e-commerce design: effects of age, education and income. Ergonomics, 46(1-3), 153-168.

Lukomska-Szarek, J., Martynko, A., ve Warzecha, Z. (2021). Management under Crisis Conditions - the Impact of the COVID-19 Pandemic on the Formation of Respondents' Opinions within the e-commerce Market, in Poland. Acta Polytechnica Hungarica, 18(11), 251-267.

Pegrum, Dudley F., Transportation Economics and Public Policy, U.S.A: Richard D. Irwin Inc.,3rd ed.,1973.

Pucci, T., et al., Does social media usage affect online purchasing intention for wine? The moderating role of subjective and objective knowledge. British Food Journal, 2019. 11(2): p. 275–288.

Sim, L.L., & Koi, S.M. (2002). Singapore's Internet shoppers and their impact on traditional shopping patterns. Journal of Retailing and Consumer Services, 9, 115–124.

Stranahan, H. (2007). E-tail spending patterns and the importance of online store familiarity. Internet Research, 17(4), 421-434.

Ünver, Ş., & Alkan, Ö. (2020). Türkiye'de Bireylerin Maddi Yoksunluk Durumlarını Etkileyen Faktörlerin Modellenmesi. BMIJ;8(2), 1334-1370.

Ünver, Ş., & Alkan, Ö. (2021). Determinants of e-Commerce Use at Different Educational Levels: Empirical Evidence from Turkey. International Journal of Advanced Computer Science and Applications;12(3), 40-49.

Ünver, Ş., Alkan, Ö., Oktay, E. (2023), Online Giyim Alışverişi Kararlarını Etkileyen Faktörler: Türkiye'de Cinsiyet Farklılıkları, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25/1, s. 9-23.

Ünver, Ş. & Alkan, Ö. (2022). Experienced Problems with Online Shopping: The Case of Turkey. Toros University FEASS Journal of Social Sciences, 9(Special Issue), 87-96. doi:10.54709/iisbf.1152952

Ünver Ş, Aydemir AF, Alkan O (2023) Predictors of Turkish individuals' online shopping adoption: An empirical study on regional difference. PLoS ONE 18(7): e0288835. https://doi.org/ 10.1371/journal.pone.0288835

Vicente M.(2015) Determinants of C2C e-commerce: an empirical analysis of the use of online auction websites among Europeans. Applied Economics Letters. 22(12),978-81.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNDE KENDİNİ SABOTE ETME VE ÖZ-ŞEFKAT İLİŞKİSİ

FATMANUR AK

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
https://orcid.org/0009-0001-6888-0564

ÖZET

İnsanların sosyal hayatında sosyal ilişkilerinin düzenlenmesinde öz şefkat çok önemli bir psikolojik değişkendir. Kendini sabote etme ise bireylerin yaşamlarında iyi hissetmek adına kendilerini engelleyici davranış stratejisinde bulunmasıdır. Bu araştırmanın amacı; ortaokul öğrencilerinde kendini sabote etme ve öz-şefkat arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Kendini sabote etme ile öz-şefkatin cinsiyete, yaşa, sınıf düzeyine, akademik başarıya, ekonomik duruma, kardeş sayısına, anne ve babanın eğitim durumuna göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığının ortaya konması amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu İstanbul ilinin Üsküdar ilçesinde bulunan iki farklı imam hatip ortaokulunda okuyan 358 gönüllü katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların 165'i kadın, 193'ü erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Veri toplama araçları olarak ''Kişisel Bilgi Formu'', ''Kendini Sabotaj Ölçeği'' ve ''Öz-Şefkat Ölçeği'' kullanılmıştır. Verilerin T-Testi, Pearson's Korelasyon Analizi, ölçeklerin güvenilirlik analizleri, betimsel ve korelasyon analizleri yapılmıştır. Araştırma ilişkisel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Edinilen bulgularına göre kendini sabote etme ve öz-şefkat arasında negatif yönde korelasyon bulunmuştur. Buna göre kendini sabotaj puanları artarken, öz-şefkat puanları ise azalmaktadır. Araştırmada kadınların kendini sabotaj düzeylerinin anlamlı bir şekilde erkeklere göre daha fazla olduğu, erkeklerin ise öz-şefkat düzeylerinin anlamlı bir şekilde kadınlara göre daha fazla olduğu görülmüştür. Kendini Sabotaj Ölçeği puanları bireylerin sınıf düzeylerine göre gruplar arasında [f (3-354) =3.97, p<.05] ve bireylerin akademik başarılarına göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar göstermektedir [f (2-355) =11.81, p<.05]. Bu çalışmanın sonuçları, öz şefkat ve kendini sabote etme konusunda hem okullarda hem de psikolojik danışmanlık birimlerinde ergenlik düzeyinde bulunan öğrencilere yönelik uygulamalar açısından farkındalık kazandıracaktır. Elde edilen bulgular genel hatlarıyla tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kendini Sabote Etme, Öz-şefkat, Ortaokul Öğrencileri

GİRİŞ

İnsanlar çocukluklarından itibaren hem eğitim hem de sosyal yaşamlarında başarı duygusunu tatmaya başlamaktadır. Zamanla başarının yükümlülükleri de artmaktadır. Bireyler yaşamlarında daha çok çaba sarf ederek toplumda yeni roller elde etmektedir. Günümüzde insanlar hayatın her alanında kendilerini rekabet ortamında bulurlar. Ancak bireyler başarı için çaba harcamayı tercih ettiği gibi başarısızlığı da tercih ederler. Bir görevi yerine getirebilecek güçte ve kapasitede olmasına rağmen olası bir başarısızlık durumunun olumsuz etkilerine karşı

bu görevden kaçınarak savunma mekanizması geliştirilebilir. Aslında kişi kendisi için bir baş etme stratejisi geliştirir. Bu strateji ise kendini sabote etmedir.

Kendini sabote etme üzerine ilk kavramsal çalışmayı Adler (1929) yapmıştır. Adler kişinin kendine yönelik saygısını korumak amacıyla sabote etme davranışlarını ortaya koyduğunu ifade etmiştir (akt Higgins, 1990). Kavramsallaştırma çalışmalarını ise Berglas ve Jones yapmıştır (Abacı ve Akın, 2011).

Kişi kendisini sabote ederek öz-değer hissini korumayı (Tice, 1991), olumsuzlukları dışsallaştırıp (Leary ve Shepperd, 1986), başarıyı ise içselleştirmeyi (Berglas ve Jones, 1978) amaçlayarak eylemleri sonucunda karşılaşacağı olumsuzluklar için bahaneler üretir. İnsanlar deneyimler sonucunda olumsuzluklarla karşılaştıklarında başkalarının ne düşündüğünü ve onların gözünde nasıl göründüğüyle ilgilenir. Bu durum karşısında iyi ve başarılı bir halde olmayı isterler. Bu aşamada kişi kendisini bir nevi kamufle ederek yani kendini sabote ederek olasılıklara hazırlar (Abacı ve ark. 2011). Kişinin kamufle ederek sabote ettiği şeyler aslında olumsuz sonuçlanan durumlar için bir sebep ortaya çıkarmak amacıyladır (Coşar, 2012).

Kendini sabote etme sözlü ve fiili olarak yapılmaktadır. Kişinin kendini sözel olarak sabote etmesi yaşadığı olumsuzluklara atıfta bulunarak bu koşulları sebep göstermesidir. Fiili sabotaj ise kişinin performansını düşürecek ve aşağı çekecek davranışlarda bulunmasıdır. Bu stratejilerin uygulanmasıyla kişi kendi öz saygısını korumayı hedefler (Maddison ve Prapavessis, 2007) ve bunu başkaları tarafından değerlendirilme durumlarında yapar (Self,1990). Böylece birey hem başarı hem de başarısızlık ihtimalini azaltır. Aynı zamanda yaşanan başarısızlık durumunda odağı kendisi dışında tutacak bir neden bulmuş olur. Bir strateji olarak kişinin kendisini güvende hissetmesi için uyguladığı bir kalkandır.

Kendini sabote etme durumuna karşı kişilerin deneyimledikleri başarısızlıklar karşısında yardımcı olabilecek en önemli özellik öz-şefkattir (Abacı ve ark. 2011). Öz-şefkat, kişinin yaşamında deneyimlediği olumsuzlukların doğal olduğuna dair anlayış geliştirmesidir (Neff, 2003). Bu olumsuzluklar karşısında gerekli kaynak öz-şefkat duygusudur (Kıcalı, 2015). Diğer bir deyişle öz-şefkat kişinin başarısızlık durumlarında kendisini suçlayıp, olumsuz benlik algısıyla yaklaşması yerine tüm olumsuz deneyimlerin insan olmanın parçası sonucu olduğunu kabul etmesidir. Öz-şefkat düzeyi yüksek olan kişi kendi benlik saygısı (Arkin ve Oleson, 1998) sebebiyle yaşamını sabote edici engeller kullanmaz (Martin ve Brawley, 2002).

Öz-şefkat kişinin tüm olumsuz tecrübeleri karşısında benliğine olumlu yaklaşmasıdır. Bu olumluluğu ve merhameti kendisi dışında başka insanların da ihtiyaç duyduğunun farkındadır. En önemlisi de kişi öz-şefkat duygusunu kendisine karşı bilinçli bir şekilde yapar (Neff, 2003a). Ancak bu noktada öz-şefkat ile acıma arasında dikkatli bir farkındalık söz konusu olmalıdır. Bu farkındalık aynı zamanda kendi kişilik özelliklerine karşı da gelişmiş olur. Kişi yeteneklerini ve becerilerini bilir (Petersen, 2014).

Kendini sabote etme eğilimi öğrencilerin başarısını etkilediği düşünülmektedir (Abacı ve ark. 2011). Öğrencilerin başarısını olumlu yönde etkileyecek faktörlerin değerlendirilip ortaya konulması başarı dâhil öğrencilerin hayatında kendilerine karşı koydukları kalkanların kaldırılması ve dönüşmesine sebep olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda araştırmada öz-

şefkatin kendini sabote etme üzerine olumlu bir etkisi olduğu düşünülerek bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Mesela kendini sabote etme ve öz-şefkat arasında bir ilişki bulunduğu takdirde öğrencilerde kimlerin kendini sabote etme davranışı sergilediği, kimlerin öz-şefkat davranışı sergilediği bu araştırma ile ortaya konması planlanmakta ve bu vesileyle bu öğrencilerin belirlenmesi, tanınması ve bu öğrenciler üzerinde çalışmalar yapılması, kendini sabote etmenin giderilmesi konusunda riskli grupların belirlenmesi konusunda bu araştırmanın önemli veriler sağlayacağı düşünülebilir. Ve kendini sabote etme ile öz-şefkat arasında bir ilişki bulunduğu takdirde bu çalışmadan hareketle bunların nedenlerinin ortaya konması konusunda bu araştırmanın önemli veriler sağlaması beklenir.

Yukarıdaki araştırmada var olan değişkenlerden hareketle bu çalışmanın temel amacı 1.Kendini sabote etme ile öz-şefkat arasındaki ilişkinin ortaya konmasıdır. 2.Kendini sabote etme ile öz-şefkatin cinsiyete, yaşa, sınıf düzeyine, akademik başarıya, ekonomik duruma, kardeş sayısına, anne ve babanın eğitim durumuna göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığının ortaya konmasıdır.

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmada kullanılan araştırma yöntemlerine ilişkin açıklayıcı bilgiler ve araştırma sonuçlarına yer verilmiştir. Araştırmada kullanılan model, araştırma grubu, veri toplama araçları, kişisel bilgi formu, verilerin toplanması, verilerin analizi ve araştırmada kullanılan istatistiksel yöntemler ile ilgili çalışmalar bu bölümde yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın temel amacı kendini sabote etme ve öz-şefkat arasındaki ilişkilerin ortaya konulmasından dolayı bu araştırma ilişkisel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Grubu

Bu araştırma, 2021-2022 eğitim- öğretim yılında öğrenim gören ve Üsküdar ilçesinde imam hatip ortaokulunda okuyan 358 ortaokul öğrencisini kapsamaktadır. Katılımcıların 165'i (%46) kadın, 193'ü (%53,9) erkek öğrencilerden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın verileri; Demografik Bilgi Formu, Kendini Sabotaj Ölçeği, Öz-şefkat Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Araştırmada kullanılan betimleyici istatistik bilgileri Tablo 1'de sunulmuştur.

Kişisel Bilgi Formu: Kişisel bilgi formunda, öğrencilerin demografik özelliklerinin tespit edilmesi için 8 soru yer almaktadır. Bunlar; cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi, akademik başarı durumu, ekonomik durumu, baba eğitim durumu, anne eğitim durumu ve kardeş sayısı sorularıdır.

Kendini Sabotaj Ölçeği: Kendini Sabotaj Ölçeği, Jones ve Rhodewalt (1982) tarafından çaba harcamama, hastalanma, erteleme, alkol veya ilaç kullanma, uykusuzluk veya duygusal

sorunlar gibi kendini sabotaj stratejilerini ölçmek amacıyla geliştirilen 25 maddelik bir ölçektir. 6'lı Likert tipi derecelendirilen ölçekten (1 = hiç katılmıyorum, 6 = tamamen katılıyorum) alınan yüksek skorlar kendini sabotaj eğiliminin yüksek olduğunu göstermektedir. Rhodewalt (1990) tarafından yapılan çalışmada, ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .79, bir ay arayla elde edilen test-tekrar test güvenirlik katsayısı ise .74 olarak bulunmuştur. 21 Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Akın (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. Kendini Sabotaj Ölçeğinin iç tutarlık güvenirlik katsayısı .90 olarak bulunurken, test-tekrar test güvenirlik katsayısı ise .94 olarak bulunmuştur. Bu çalışmadaki Cronbach alfa değeri ise ölçeğin tamamı için 0.53 olarak bulunmuştur.

Öz-Şefkat Kısa Ölçeği: Öz Şefkat Ölçeği Kısa Formu, Neff (2003) tarafından geliştirilen 26 maddelik Öz Şefkat Ölçeği'den alınmış maddeler ile Yıldırım ve Sarı (2018) tarafından Türkçeye kazandırılarak geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Çalışmalarda ölçümler için ortaokul ve lise öğrencilerinden veriler alınmıştır. Ölçeğin içi tutarlılık katsayısı 75, 5li Likert tipidir. Ölçek 11 maddeden ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ortaokul ve lise öğrencilerinin öz şefkat düzeylerini ölçme amacı ile toplam puana bakılmaktadır (Yıldırım ve Sarı, 2018). Bu çalışmadaki Cronbach alfa değeri ölçeğin tamamı için 0.76 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Toplanan veriler SPSS IBM 25 kullanılarak analiz edilmiştir. Sosyal bilimlerde parametrik testlerin kullanılabilmesi için dağılımın normal olması gerektiğinden verilerin analizinde öncelikle normallik testi yapılmıştır. Normallik basıklık ve çarpıklık değerlerinin hesaplanması ile incelenmiştir. Elde edilen puanlar normallik göstermektedir. Bu nedenle araştırmada iki değişken grup ortalamaları arasındaki farkların anlamlılığı için ilişkisiz T-Testi, ikiden fazla grup ortalamaları arasındaki farkların anlamlılığı için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan tüm ölçeklerin toplam ölçeklere ait ortalamaları, standart sapmaları, minimum ve maksimum değerler ile Cronbach Alpha değerleri hesaplanmıştır. Daha sonra; kendini sabotaj ve öz-şefkat arasındaki ilişkiler Pearson's Korelasyon Analizi ile incelenmiştir. İki ya da daha fazla bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini test etmek amacıyla da çoklu regresyon analizi kullanılmıştır.

BULGULAR

Bu kısımda sırayla ölçeklerin betimsel istatistiklerine ve korelasyon değerleri bulgularına yer verilmiştir. Araştırmada kullanılan Kendini Sabotaj Ölçeği ve Öz-şefkat Ölçeği puanlarının betimsel istatistikleri ile korelasyon değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmadaki Ölçeklerin Betimsel İstatistikleri ve Korelasyon Değerleri

(N=358) **P<.01, *P<.05

Tablo 1'de görüldüğü gibi Kendini Sabotaj Ölçeği puanlarının ortalaması 75,74 standart sapması 34,20 olarak ölçülmüştür. Ölçekten elde edilen en yüksek puan 104,00 ve en düşük puan 47,00 olarak belirlenmiştir. Öz-şefkat Ölçeği puanlarının ortalaması 34,20 standart 14,00'dır.
Ayrıca Tablo 1'de görüldüğü üzere Kendini Sabotaj ölçeği puanı ile Öz-şefkat ölçeği puanı arasında negatif yönde anlamlı korelasyon bulunmuştur (r=-0.52, *p*<.01).

Tablo 2. Kendi Sabotaj ve Öz Şefkat Ölçeklerinin Bazı Değişkenlere Göre T Testi Sonuçları

Değişkenler		N	X±S	sd	t	p
Kendini Sabotaj	Kadın	165	77.58±9.99	356	3.00	.003
	Erkek	193	74.16±11.29			
Öz-Şefkat	Kadın	165	33.29±8.03	356	-2.05	.003
	Erkek	193	34.98±7.54			
Kendini Sabotaj	10-11	184	75.35±10.49	356	-.685	.494
	12-14	174	76.14±11.19			
Öz-Şefkat	10-11	184	35.25±7.66	356	2.613	.009
	12-14	174	33.10±7.83			

Tablo-2'de görüldüğü gibi öğrencilerin kendini sabotaj ölçek puanları cinsiyete göre anlamlı farklılıklar göstermektedir [*t* (356) =3.00, *p*<05]. Kadın öğrencilerin kendini sabotaj düzeyleri ($\bar{x}$=77.58) erkek öğrencilere göre ($\bar{x}$=74.16) daha yüksektir. Diğer bir ifadeyle kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre kendini sabotaj oranları daha yüksektir.

Öğrencilerin öz-şefkat ölçek puanları cinsiyete göre anlamlı farklılıklar göstermektedir [*t* (356) =-2.05, *p*<05]. Erkek öğrencilerin öz-şefkat düzeyleri ($\bar{x}$=34.98) kadın öğrencilere göre ($\bar{x}$=33.29) daha yüksektir. Diğer bir ifadeyle erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre öz-şefkat

Ölçekler	Min.	Mak.	$\bar{X}$	SS	1	2
1. Kendini Sabotaj	47,00	104,00	75,74	10,83	--	-.527**
2. Öz Şefkat	14,00	54,00	34,20	7,81	-.527**	--

oranları daha yüksektir.

Tablo-2'de görüldüğü gibi öğrencilerin kendini sabotaj ölçek puanları yaş'a göre anlamlı farklılıklar göstermemektedir [*t* (356) =-.685, *p*>05].

Öğrencilerin öz-şefkat ölçek puanları yaş'a göre anlamlı farklılıklar göstermektedir [*t* (356) =2.613, *p*<05]. 10-11 yaş grubundaki öğrencilerin öz-şefkat düzeyleri ($\bar{x}$=35.25) 12-14 yaş grubundaki öğrencilere göre ($\bar{x}$=33.10) daha yüksektir. Diğer bir ifadeyle 10-11 yaş grubundaki öğrencilerin 12-14 yaş grubundaki öğrencilere göre öz-şefkat oranları daha yüksektir.

Tablo 3. Kendi Sabotaj Toplam Puanının Sınıf Düzeyi, Akademik Başarı ve Ekonomik Duruma Göre Tek Yönlü ANOVA Sonuçları

Değişkenler		N	X±S	V.K	K. T	sd	K.O.	f	p
Sınıf	5	114	74.23±10.82	G.A	1366.62	3	455.54	3.97	.008
	6	78	77.26±10.10	G.İ	40544.21	354	114.53		
	7	106	74.29±11.07	Toplam	41910.84	357			
	8	60	79.16±10.54						
Akademik Başarı	Düşük	10	80.10±12.41	G.A	2616.53	2	1308.27	11.81	.013
	Orta	219	77.63±10.06	G.İ	39294.30	355	110.68		
	Yüksek	129	72.17±11.11	Toplam	41910.84	357			
Ekonomik Durum	Düşük	10	82.80±10.19	G.A	583.76	2	291.88	.557	.573
	Orta	287	75.74±10.86	G.İ	41327.08	355	116.41		
	Yüksek	61	74.55±10.50	Toplam	68.11	357			
Baba Eğitim	Ortaokul	91	76.36±10.70	G.A	210.17	2	105.08	.892	.411
	Lise	113	76.45±11.02	G.İ	41693.13	354	117.77		
	Üniversite	153	74.86±10.81	Toplam	41903.31	356			
Anne Eğitim	Ortaokul	138	76.23±10.55	G.A	262.90	2	131.45	1.11	.328
	Lise	110	76.41±9.48	G.İ	41640.40	354	117.62		
	Üniversite	109	74.45±12.38	Toplam	41903.31	356			
Kardeş Sayısı	Kard. yok	18	72.94±10.81	G.A	627.21	3	209.07	1.11	.148
	1	110	74.20±12.09	G.İ	41283.62	354	116.62		
	2	101	76.99±9.63	Toplam	41910.84	357			
	3	129	76.46±10.48						

Kendini Sabotaj Ölçeği puanları bireylerin sınıf düzeylerine göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar göstermektedir [*f* (3-354) =3.97, *p*<.05]. Elde edilen bulgulara göre 5.sınıf düzeyi ortalaması 74,23 olarak, 6.sınıf düzeyi ortalaması 77,26 olarak, 7.sınıf düzeyi ortalaması 74,29 ve 8.sınıf düzeyi ortalaması 79,16 olarak bulunmuştur. Kendini sabotaj toplam puanlarının sınıf düzeyine göre hangi alt grupların farklılaştığını belirlemek için yapılan post-hoc Scheffe testi sonucunda 5.ve 8.sınıf düzeyleri ile 7.ve 8.sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Kendini Sabotaj Ölçeği toplam puanları bireylerin akademik başarılarına göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar göstermektedir [*f* (2-355) =11.81, *p*<.05]. Elde edilen bulgulara göre kendisini düşük başarılı görenlerin ortalaması 80.10 olarak, kendisini orta düzey başarılı görenlerin ortalaması 77.63 olarak, kendisini yüksek düzeyde başarılı görenlerin ortalaması ise 72.17 olarak bulunmuştur. Kendini sabotaj toplam puanlarının akademik başarı düzeyine göre hangi alt grupların farklılaştığını belirlemek için yapılan post-hoc Scheffe testi sonucunda kendisini orta düzeyde başarılı görenler ile yüksek düzeyde başarılı görenler arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Kendini Sabotaj Ölçeği toplam puanları bireylerin ekonomik durumlarına göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar göstermemektedir [*f* (2-355) =.557, *p*>.05].

Kendini Sabotaj Ölçeği toplam puanları bireylerin babalarının eğitim durumuna göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar göstermemektedir [*f* (2-354) =.892, *p*>.05].

Kendini Sabotaj Ölçeği toplam puanları bireylerin annelerinin eğitim durumuna göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar göstermemektedir [*f* (2-354) =1.11, *p*>.05].

Kendini Sabotaj Ölçeği toplam puanları bireylerin kardeş sayısına göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar göstermemektedir [*f* (2-354) =1.11, *p*>.05].

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada kendini sabotaj ve öz-şefkat değişkenlerinin ilişkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma bulgularına göre öğrencilerin kendini sabote etme eğilimleri ile öz-şefkat ölçeği arasında negatif yönde ilişki bulunmaktadır. Bireyin kendini sabote etme düzeyi yükseldikçe öz-şefkat eğilimi düşmektedir. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde, öz-şefkat düzeyi yüksek kişilerde kendini sabote etme davranışlarına daha az rastlanmaktadır.

Araştırmada kendini sabotajın cinsiyete göre farklılaşma durumu t testi ile incelenmiş ve kadınların kendini sabotaj düzeylerinin anlamlı bir şekilde erkeklere göre daha fazla olduğu görülmüştür. İlgili literatür incelendiğinde araştırmaların bir kısmında cinsiyete göre anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmaların bazılarında erkeklerin kendini sabotaj düzeylerinin kadınlara göre daha yüksek olduğu (Berglas ve Jones, 1978: 416; Kimble ve Hirt, 2005: 51; Brown, Park, Folger, 2012: 142) bazılarında ise kadınların kendini sabotaj düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu (Yavuzer, 2015: 886; Acun, 2021: 45; Warner ve Moore: 2004; 280) tespit edilmiştir. Literatür incelemesi yapıldığında birbirinden farklı sonuçların elde edildiği görülmüştür. Ancak yapılan bu çalışmada kendini sabote etme oranının kadınlarda yüksek çıkması kadınların cinsiyet rolleriyle ilgili olabilir. Kadınlarda kendilerine dair diğer insanların değerlendirmesi (Biolcati, 2017;6) daha hassas olabilir. Bu doğrultuda hata yapma korkusu (Özçetin ve Hiçdurmaz, 2016; 147) ile daha iyi ve başarılı görünme arzusu kadınlar için önem taşıdığı düşünüldüğünde kendini sabote etmenin kadınlarda daha fazla olması olasıdır. Ayrıca çalışmaya katılan kadın öğrenci grubunun bulunduğu okul seviyesi ortalama bir başarı seviyesindedir. Bu noktada kadın öğrencilerin kendini sabotaj düzeylerinin yüksek çıkması başarı konusundaki motivasyonları ile ilgili olabilir.
Araştırma bulguları ile erkeklerin öz-şefkat düzeylerinin anlamlı bir şekilde kadınlara göre daha fazla olduğu görülmüştür. Diğer bir ifadeyle erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre öz-şefkat oranları daha yüksektir. Bununla birlikte araştırmada erkeklerin kendini sabotaj düzeyleri kadınlara göre daha düşük çıkmasının yanında öz-şefkat düzeylerinin daha yüksek çıkması tahmin edilmektedir. Literatür incelemesi sonucunda bulgularda genel olarak erkeklerin kadınlara göre daha yüksek düzeyde (Yarnell, Neff, Davidson ve Mullarkey, 2019; 1142) şefkatli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Öz-şefkat kişinin olumsuz deneyimlerine ve zayıf

yanlarına karşı kendisine yönelik acımasız bakmamasıdır (Neff, 2003; 92). Bu doğrultuda araştırma verilerine göre de erkeklerin daha yüksek düzeyde öz-şefkatli çıkmasıyla erkeklerin yaşamlarında hataları karşısında olumlu yaklaşması olasıdır. Aynı zamanda kadınların fiziksel ve psikolojik olarak kendilerini daha çok eleştirdiklerini düşünecek olursak kadınların az düzeyde öz-şefkatli çıkması sonucu mantıklı olabilir.

Yapılan analiz sonucunda kendini sabotaj'a göre 10-11 yaş grubu ile 12-14 yaş grubu açısından farklılaşmadığı görülmektedir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde bu yaş grubuna dair bulgunun olmadığı görülmüştür.

Araştırmada öz-şefkatin yaş'a göre farklılaşma durumu t testi ile incelenmiş ve 10-11 yaş grubunun öz-şefkat düzeylerinin anlamlı bir şekilde 12-14 yaş grubuna göre daha fazla olduğu görülmüştür. Literatür incelemesi sonucu bu yaş grubuyla ilgili çalışmaya dair bulgunun olmaması verilerin karşılaştırılmasını engellemiştir. Buna karşın edinilen bulguya dair öğrencilerin yaşlarının ilerlemesiyle öz-şefkat düzeylerinin azaldığını görülmektedir. Bu noktada çocukların küçük yaşta daha az sınav kaygısı ve stresli ortamlara maruz kalması, arkadaş ortamlarında rekabetin daha az olması öz-şefkat düzeyinin etkilenmesi noktasında olağandır.

Araştırma bulgularına göre kendini sabotajın sınıf düzeyi ile farklılaşma durumu anova testi ile incelenmiş ve 5.ve 8.sınıf düzeyleri ile 7.ve 8.sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. 8.sınıf düzeyindeki öğrencilerin 5. Ve 7. Sınıf düzeyindeki öğrencilere göre anlamlı olarak daha fazla düzeyde kendini sabote ettiği görülmektedir. Literatür çalışmalarına bakıldığında bu sınıf seviyesine uygun çalışmanın bulunmadığı görülmüştür.
Araştırma bulguları ile kendini sabotajın akademik başarıya göre farklılaşma durumu anova testi ile incelenmiştir. Kendisini orta düzeyde başarılı görenler ile yüksek düzeyde başarılı görenler arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Buna göre kendisini yüksek düzeyde başarılı görenlerin kendisini orta düzeyde başarılı görenlere göre anlamlı olarak kendini sabotaj düzeyinin daha az olduğu görülmektedir. Literatür incelemesi sonucunda öğrencilerin başarı düzeyleri arttıkça kendini sabotaj düzeylerinin azaldığı (Leondari ve Gonida, 2007: 605) incelenmiştir. Buna göre araştırma sonucu bekleneni vermiş ve öğrencilerde başarı düzeyinin artması kendilerini sansürleme ihtiyacını ortadan kaldırmıştır. Başarı seviyesi düşük olan öğrenciler bu duyguyu iyi bildikleri düşünülürse kendilerini daha fazla gizleme ihtiyacı hissetmeleri olasıdır.

Yapılan analiz sonucunda kendini sabotaj'a göre bireylerin ekonomik durumlarına göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar görülmemektedir. Araştırma bulguları ile kendini sabotajın bireylerin babalarının, annelerinin eğitim durumuna ve kardeş sayısına göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar görülmemektedir.

Bu araştırmanın sınırlılıkları bulunmaktadır. Örneklem grubunun geniş olmaması ve çalışma verilerinin ortaokul öğrencilerinin ifadelerine bağlı olması araştırmanın sınırlılıklarındandır. Araştırma grubu Üsküdar ilçesinde bulunan iki imam hatip lisesi ortaokulu öğrencileridir. İmam hatip öğrencileri cinsiyet ve yaş gibi noktalarda diğer ortaokul öğrencilerine benzerlik

göstermelerine karşın, ekonomik düzey, kültürel normlar ve kişilik özellikleri diğer ortaokul öğrencileriyle arasında farklılık oluşturmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalara istinaden kendini sabote eden bireyler yaşamlarında iyi hissetmek adına bu stratejiyle kendilerini engelleyici davranışlarda bulunurlar. Bu da zamanla kişinin yaşam doyum kalitesinin azalmasına ve bu durumdan olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bu alanla ilgili yapılan çalışmalar göstermiştir ki kişilerin kendini sabote etmesinin önüne geçmek için benliğinin güçlendirilmesi gereklidir. Bunun için gerek bireysel gerekse grupla psikolojik danışma ile güçlendirme çalışması yapılabilir. Okullarda rehberlik servislerinin kendini sabote eğiliminin önüne geçmek adına öğrencilere yönelik programlar yapmaları, ebeveynlere eğitimler vermeleri, öğrencilerin başarı düzeylerinin artması için destek alacakları ortamlar hazırlamaları önerilebilir. Okul başarısının düşük olması kendini sabote etmeyi arttırmaktadır. Bu sebeple öğrencilerin kendi özelliklerini, yeteneklerini ve ilgi alanlarını bulma noktasında farkındalık sağlamak yaşamlarında başarılı olacakları alanlar bulmalarını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abacı, R., & Akın, A. (2011). Kendini sabotaj: İnsanoğlunun sınırlı doğasının bir sonucu. *Ankara, Pegem Yayınları*. Budak, S. (2000). Psikoloji sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Acun, B. (2021). *Lise öğrencilerinin durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri ile kendini sabote etme davranışının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi, Mersin.

Akın, Ü., & Akin, A. (2015). The predıctıve role of self-compassıon on self-handıcapping ın turkısh unıversıty students. *Ceskoslovenská psychologie*, *59*(1).

Arkin, R. M., & Oleson, K. C. (1998). Self-handicapping.

Berglas, S. ve Jones, EE (1978). Drug Choice as a Self-Handicapping Strategy in Response to Noncontingent Success, 36 (4), 405-417.

Biolcati, R. (2017). The role of self-esteem and fear of negative evaluation in compulsive buying. *Frontiers in Psychiatry*, *8*, 74.

Brown, CM, Park, SW ve Folger, SF (2012). Kadınlarda davranışsal kendini sabote etmenin moderatörü olarak büyüme motivasyonu. *Sosyal Psikoloji Dergisi*, *152* (2), 136-146.

Higgins, R. L. (1990). Self-handicapping: Historical roots and contemporary branches. In R. L. Higgins, C. R. Snyder, S. Berglas (Eds.), Self-handicapping: The paradox that isn't (s. 1-31). New York: Plenum Press.

Heider, F (1958). The psychology of interpersonal relations. New York: Wiley

Kalyon, A. Dadandı, İ. ve Yazıcı, H.(2016). Kendini sabote etme eğilimi ile narsistik kişilik özellikleri. Düşünen Adam, 29, 237-246.

Karahan, A. S. (2021). Kendini Sabote Etmenin Yakın Kişilerarası İlişkiler Açısından Ele Alınması. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-İnternational Journal of Society Researches.42.

Kıcalı, Ü. Ö. (2015). *Öz-şefkat ve tekrarlayıcı düşünmenin olumsuz duygulanım ve depresyon ile ilişkilerinin incelenmesi* (Master's thesis, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Kimble, C. E., & Hirt, E. R. (2005). Self-focus, gender, and habitual self-handicapping: Do they make a difference in behavioral self-handicapping?. *Social Behavior and Personality: an international journal*, *33*(1), 43-56.

Leondari, A., & Gonida, E. (2007). Predicting academic self-handicapping in different age groups: The role of personal achievement goals and social goals. *British Journal of Educational Psychology*, *77*(3), 595-611.

Maddison, R., & Prapavessis, H. (2007). Self-Handicapping in Sport: A Self-Presentation Strategy.

Martin, K. A., & Brawley, L. R. (2002). Self-handicapping in physical achievement settings: The contributions of self-esteem and self-efficacy. *Self and Identity*, *1*(4), 337-351.

Neff, K. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and identity*, *2*(2), 85-101.

Özçetin, Y. S. Ü., & Hiçdurmaz, D. (2016). Kendini sabote etme ve ruh sağlığı üzerine etkisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *8*(2), 145-154.

Petersen, L. E. (2014). Self-compassion and self-protection strategies: The impact of self-compassion on the use of self-handicapping and sandbagging. Personality and Individual Differences, 56

Self, E. A. (1990). Situational influences on self-handicapping. In *Self-Handicapping*. Springer, Boston, MA.

Shepperd, J. A. ve Arkin, R. M. (1989b). Self-Handicapping: The Moderating Roles of Public Self-Consciousness and Task Importance. Personality and Social Psychology Bulletin, 15(2), 252–265.

Tice, D. M. (1991). Esteem protection or enhancement? Self-handicapping motives and attributions differ by trait self-esteem. Journal of Personality and Social Psychology, 60(5), 711-725.

Üzar-Özçetin, Y.S ve Hiçdurmaz, D. (2016). Kendini sabote etme ve ruh sağlığı üzerine etkisi. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry.8, 145-154.

Warner, S., & Moore, S. (2004). Excuses, excuses: Self-handicapping in an Australian adolescent sample. *Journal of Youth and Adolescence*, *33*(4), 271-281.

Yavuzer, Y. (2015). Investigating the Relationship between Self-Handicapping Tendencies, Self-Esteem and Cognitive Distortions. *Educational Sciences: Theory and Practice*, *15*(4), 879-890.

FİZİKSEL BECERİ OYUNLARININ LİSE ÖĞRENCİLERİNDE OYUN FARKINDALIĞI İLE KARAR VERME BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Recep AĞKUŞ[1] **Doç. Dr. Hulusi ALP[2]**

1 Süleyman Demirel Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, - 0000-0002-5205-0996
2 Süleyman Demirel Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, 0000-0001-9301-453X

Özet

Bu çalışmanın amacı, fiziksel beceri oyunlarının lise öğrencilerinde oyun farkındalığı ile karar verme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu araştırmada evrenini Eğirdir Prof. Dr. Turan Yazgan Anadolu Lisesi'nde 9,10,11 ve 12. sınıfta öğrenim gören öğrenciler oluştururken örneklemini ise çalışmaya gönüllü olarak katılan 136 öğrenci oluşturmuştur. Çalışmaya katılan öğrencilerden araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu ile literatürde bulunan oyunsallık ölçeği ile karar verme ölçeğini doldurmaları istenmiştir. Verilerin analizi bilgisayar ortamında IBM SPSS 22.0 (Statistics for Windows Version) adlı paket program kullanılarak yapılmıştır. Katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanların aritmetik ortalama ve standart sapma X±Sd olarak sunulmuştur. Ölçeklerden elde edilen puanların arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi (r) uygulanmıştır.

Sonuç olarak, fiziksel beceri oyunlarının lise öğrencilerinde duyuşsal ve davranışsal oyun farkındalığı ile dikkatli ve erteleyici karar verme becerileri arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Bu durumun öğrencilerin fiziksel beceri oyunlarıyla beraberinde gelişen farkındalıkları ve dikkatli ve erteleyici karar verme becerilerinin gerek oyunlarda gerek derslerde gerekse okul dışı ve hayatın içinde karşılaştıkları durumlarda doğru ve isabetli kararları verebilmek için dikkatli ve aynı zamanda karar verme sürecini en verimli şekilde kullanmak istediklerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Lise, Öğrenci, Oyun, Farkındalık, Karar verme*

THE RELATIONSHIP BETWEEN GAME AWARENESS AND DECISION-MAKING SKILLS OF PHYSICAL SKILLS GAMES IN HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between game awareness and decision-making skills in high school students of physical skill games. The universe of this research is Egirdir Prof. Dr. While students studying in the 9th, 10th, 11th and 12th grades of Turan Yazgan Anatolian High School formed the sample, 136 students voluntarily participated in the study. The students participating in the study were asked to fill in the personal information form created by the researchers and the scales of playfulness and decision-making skills found in the literature. The analysis of the data was made in computer environment by using a package program called IBM SPSS 22.0 (Statistics for Windows Version). The arithmetic mean and standard deviation of the scores obtained by the participants from the scales are presented as X±Sd. Pearson product-moment correlation analysis (r) was applied to reveal the relationship between the scores obtained from the scales.

Sonuç olarak, fiziksel beceri oyunlarının lise öğrencilerinde duyuşsal ve davranışsal oyun farkındalığı ile dikkatli ve erteleyici karar verme becerileri arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ilişki tespit

edilmiştir. Bu durumun öğrencilerin fiziksel beceri oyunlarıyla gelişen karar verme becerilerinde hem dikkatli hem de doğru kararı verebilmek için karar verme sürecini oluşturabilmek için erteleyici karar verme becerileri tercih etmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.
Key Words : *High school, student, play, awareness, to decide*

1.GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü çocuklarda fiziksel aktiviteye katılımın oldukça önemli olduğunu (WHO, 2007) belirtmesine rağmen, son yıllarda çocukların daha çok sedanter bir yaşam tarzı benimsedikleri görülmektedir (American Academy of Pediatrics, 2011). Günümüzde çocukların çok fazla boş zamana sahip olmalarına karşın motor becerilerini (MB) geliştirecek fiziksel aktivite ve oyunlara yeterince zaman ayırmadıkları bilinmektedir (Poulsen ve Ziviani, 2004). Oyun, kendiliğinden ortaya çıkan hedefi olmayan, mutluluk getiren serbest bir aktivite olarak tanımlanmaktadır. Oyunlar kendi içerisinde motor ve fiziksel oyunlar, sosyal oyunlar, yapısal oyunlar, kurallı oyunlar olarak ayrılmaktadır. Oyunlar her açıdan farklı hareket ve düşünme sistemini, alışagelmiş davranış şekillerinin aksine başkalarının davranışlarına ve durumun şartlarına göre kurgulanmış düşünce ve hareket biçimleri olarak da değerlendirilirler (Wood & Attfield, 2005). Motor beceri, deneyimler neticesinde oluşan öğrenmenin etkisiyle uygulanan hareket ve hareket grubu olarak tanımlanır. Temel beceriler (yürüme, koşma, sıçrama, fırlatma vb.) yaşamın ilk yaşlarından itibaren gelişim sürecine girer ve yeni hareketlerin kazanımı ve beceri öğrenimi ile yaşam boyunca devam eder (Sayın, 2011). Bu beceriler özellikle erken yaşlarda yapılan fiziksel aktivitelere bağlı olmakla beraber, yaşam boyu sürecek sportif etkinliklere etkin olarak katılma alışkanlıklarının kazanılmasında da etkili rol oynar (Kayışoğlu, 2017). Ayrıca oyun çocukların motor gelişimleri ve bedenlerini aktif olarak kullanmalarını, beden farklılıklarının gelişimini sağlamaktadır. Özellikle hareket gerektiren oyunlar, çocukların motor gelişimine katkıda bulunmaktadır. Yapılan hareketlerdeki başarı, oyunlardaki etkin roller, çocuğun kendisine olan güvenini artırır. İyi planlanmış uygulamalar ile spordaki disiplin ve bilinçli hareket uygulamalar ile karar verme becerileri gelişebilir. Karar verme; politika, yönetim, çevre, okul gibi hayatın birçok yerinde olduğu gibi sporda da önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde pek çok spor branşında oynanan oyun hem daha hızlı hem de daha teknik ve taktiğe dayalı bir hal almıştır. Yarışma esnasında oyun dinamiklerinin değişmesi, özellikle toplu sporlarda ve oyun sisteminde ya da rallilerde beklenmedik değişimler olması nedeniyle sporcuların oyun içerisinde sürekli yeni kararlar vermesi gerekmektedir. Karar, bilinçli olarak, farklı olası hareketlerden birini seçme anlamına gelir (Sanchez, Calvo, Bunuel ve Godoy, 2009). Oyunlar insanlara eğitim, fiziksel etkinlik, sağlığın korunması, kendini gerçekleştirme, toplumsal hayata hazırlık, boş zamanları değerlendirme ve eğlence bakımından olanak sağlarken kişiler güçlü ve zayıf yönlerini kavrayarak karar verme becerilerini geliştirebilir. Bu çalışmanın amacı, fiziksel beceri oyunlarının lise öğrencilerinde oyun farkındalığı ile karar verme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesidir

2.YÖNTEM

2.1.Çalışmanın Modeli

Araştırmada betimsel ve ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Betimsel tarama desenleri, eskiden beri süregelen ve günümüzde var olan bir durumu olduğu biçimiyle betimlemeyi amaçlayan çalışma

şeklidir. İlişkisel tarama metotları ise iki ve daha fazla sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini ölçmeyi hedefleyen çalışma yöntemleridir (Karasar, 2004).

2.2.Araştırma Grubu

Bu araştırmada evreni Eğirdir Prof. Dr. Turan Yazgan Anadolu Lisesi'nde 9,10,11 ve 12. sınıfta öğrenim gören öğrenciler oluştururken örneklemini ise çalışmaya gönüllü olarak katılan 136 öğrenci oluşturmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Betimsel İstatistikleri

Değişkenler	Gruplar	n	%
Cinsiyet	Erkek	55	40,4
	Kadın	81	59,6
Yaş	12-13	7	5,1
	14-15	66	48,5
	16 ve üzeri	63	46,3
Sınıf Düzeyi	9.sınıf	29	21,3
	10.sınıf	27	19,9
	11.sınıf	53	39,0
	12.sınıf	27	19,9
Anne Eğitim Durumu	İlkokul	63	46,3
	Ortaokul	31	22,8
	Lise	32	23,5
	Üniversite	10	7,4
Anne Eğitim Durumu	İlkokul	41	30,1
	Ortaokul	34	25,0
	Lise	43	31,6
	Üniversite	18	13,2
Aile Gelir Düzeyi	Düşük	13	9,6
	Orta	84	61,8
	İyi	39	28,7
	Toplam	**136**	**100**

Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre %40,4'ünün erkek, %59,6'sının kadın, yaş değişkenine göre %5,1'inin 12-13, %48,5'inin 14-15 ve %46,3'ünün 16 yıl ve üzeri, sınıf düzeyi değişkenine göre, %21,3'ünün 9.sınıf, %19,9'unun 10.sınıf, %39,0'ının 11.sınıf ve %19,9'unun 12.sınıf, Anne eğitim durumu değişkenine göre %46,3'ünün ilkokul, %22,8'inin ortaokul, %23,5'inin lise ve %7,4'ünün üniversite, baba eğitim durumu değişkenine göre %30,1'inin ilkokul, %25,0'ının ortaokul, %31,6'sının lise ve %13,2'sinin üniversite, aile gelir düzeyi değişkenine göre ise %9,6'sının düşük, %61,8'inin orta ve %28,7'sinin iyi cevabını verdikleri bulunmuştur.

2.3.Veri Toplama Araçları

Öğrencilerin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen demografik bilgiler formu kullanılmıştır. Öğrencilerin Oyunsallık Ölçeği ve Melbourne Karar Verme Ölçeği II' yi doldurmaları istenmiştir.

2.4.Kişisel Bilgi Formu

Araştırmanın bağımsız değişkenleri ile ilgili verileri toplamak için kişisel bilgi formu kullanılmıştır. İlgili form, katılımcıların cinsiyet, yaş, öğrenim görülen sınıf, anne ve baba eğitim durumu ile aile gelir düzeyi durumları hakkında bilgi almak için toplamda 6 sorudan oluşmuştur.

2.5.Oyunsallık Ölçeği:

Araştırmada Hazar'ın 2014 yılında geliştirdiği 23 sorudan oluşan "10-14 Yaş Çocuklarda Oyunsallık Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçekteki maddeler Kesinlikle Katılıyorum (5), Katılıyorum (4), Kararsızım (3), Katılmıyorum (2) ve Kesinlikle Katılmıyorum (1) şeklinde, 5' den 1'e doğru puanlanmakta olan ölçüm aracındaki 9. ve 22. maddeler ters olarak puanlanmıştır. 10-14 yaş grubu çocukların oyunsallık düzeylerine yönelik norm değerleri Çok Zayıf=1.00- 1.79; Zayıf=1.80- 2.59; Orta=2.60- 3.39; İyi= 3.40- 4.19; Çok İyi=4.20- 5.00 şeklinde değerlendirilmektedir. Madde geçerliğine kanıt olarak madde test korelasyonları hesaplanmıştır. Madde test korelasyonlarının 0,24 ile 0,58 arasında değiştiği saptanmıştır. Ölçeğin güvenirliğine kanıt sağlamak amacıyla Crα güvenirliği hesaplanmış ve ölçeğin tümüne ait Crα güvenirliği 0,85 olarak bulunmuştur. Birinci alt faktöre ilişkin Crα; 0,83, ikinci alt faktöre ilişkin Crα; 0,61 olarak bulunmuştur.

2.6.Melbourne Karar Verme Ölçeği II:

Araştırmada veri toplama aracı olarak Mann ve diğerleri (1998) tarafından geliştirilen ve Deniz (2004) tarafından Türkçeye uyarlanan Melbourne Karar Verme Ölçeği II Ölçeği" kullanılmıştır. Melbourne Karar Verme Ölçeği II Kısım; 22 maddeden oluşmakta karar verme stillerini ölçmekte ve Dikkatli, Kaçıngan, Erteleyici ve Panik Karar Verme Stili olmak üzere 4 alt faktörü bulunmaktadır. Dikkatli ve kaçıngan karar verme stillerinde 6'şar madde, erteleyici ve panik karar verme stillerinde ise 5 madde bulunmaktadır. Ölçek alt boyutlarının iç tutarlık katsayıları .65 ile .80 arasında değişmektedir (Deniz, 2004).

2.7.Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin normallik durumlarının incelenmesinde Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Yapılan istatistiksel işlemlere göre çarpıklık ve basıklık dağılımları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Ölçek Puanları ve Puanlara ait Çarpıklık-Basıklık Değerleri

Anketler	N	Min	Max	X±Sd	Çarpıklık	Basıklık
Duyuşsal Boyut	136	11,0	55,0	36,01±10,304	-,312	-,210
Davranışsal Boyut	136	12,0	60,0	32,68±12,026	,502	-,249
Dikkatli Karar Verme	136	9,0	18,0	14,85±1,958	-,285	-,436
Kaçıngan Karar Verme	136	8,0	18,0	13,28±1,880	-,026	-,458
Erteleyici Karar Verme	136	7,0	15,0	11,47±1,821	,022	-,493
Panik Karar Verme	136	9,0	14,0	11,43±1,353	-,069	-,905

Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarına bakıldığında, katılımcıların ölçeklere ait alt boyutlarından aldıkları puanları ile normallikten sapmaların anlamlı düzeyde olduğu ancak normal dağılım eğrileri incelendiğinde normallikten aşırı sapma olmadığı görülmektedir. Literatürde George ve Mallery (2016) çarpıklık ve basıklık değerlerinin ideal olarak ±1 aralığında olduğunu açıklamıştır. Bu bilgiler doğrultusunda istatistiksel analizler için parametrik testlerin yapılması uygun görülmüştür. Verilerin analizi bilgisayar ortamında IBM SPSS 22.0 (Statistics for Windows Version) adlı paket program kullanılarak yapılmıştır. Katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanlar aritmetik ortalama ve standart sapma X±Sd olarak sunulmuştur. Ölçeklerden elde edilen puanların arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi (r) uygulanmıştır.

3.BULGULAR

Tablo 3. Katılımcıların Oyun Farkındalığı ile Karar Verme Becerileri Arasındaki İlişki

		Dikkatli Karar Verme	Kaçıngan Karar Verme	Erteleyici Karar Verme	Panik Karar Verme
Duyuşsal Boyut	r	,185	,004	,207	,110
	p	,031	,963	,015	,204
	n	136	136	136	136

Davranışsal Boyut	r	,176	,011	,264	,026
	p	,040	,897	,002	,761
	n	136	136	136	136

Katılımcıların oyun farkındalıklarının duyuşsal boyutu ile dikkatli karar verme (r=,185, p=,031) ve erteleyici karar verme (r=,207, p=,015) arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ilişki tespit edilirken, kaçından karar verme (r=,004, p=,963) ve panik karar verme (r=,110, p=,204) arasında ilişki tespit edilmemiştir. Davranışsal boyutu ile dikkatli karar verme (r=,176, p=,040) ve erteleyici karar verme (r=,264, p=,002) arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ilişki tespit edilirken, kaçından karar verme (r=,011, p=,897) ve panik karar verme (r=,026, p=,761) arasında ilişki tespit edilmemiştir.

4.TARTIŞMA ve SONUÇ

İnsan yaşamında önemli bir yeri olan oyun, çocuğun gelişimi için yaşamsal bir önem taşır ve çocuğun gelişimini yansıtır. Bir çocuğun bedensel ve ruhsal yönden sağlıklı gelişimi için oyun, beslenme ve uyku kadar önemli bir ihtiyaçtır. Oyun çocuğun konuşma, anlama, fikir gibi birçok yeteneğini geliştirir. Toplumsal kural ve değerleri öğreterek sosyalleşmesine katkı sağlar. Oyunun eğitimdeki en önemli değeri çocuklar için ilgi çekici olması, onların dikkatlerini çekerek zevk ve eğlence içinde olması ve çocukların kendilerini geliştirmesinde katkıda bulunmasıdır.

Sunulan bu çalışmada; oyun farkındalıklarının duyuşsal ve davranışsal boyutları ile dikkatli ve erteleyici karar verme arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Araştırmacılar tarafından yapılan literatür taramasında; Durhan ve ark (2020) 10-14 yaş grubu öğrencilerin oyunsallıklarıyla duygusal zekâ düzeyleri arasında düşük düzeyde pozitif ilişkinin var olduğunu rapor etmişlerdir. Bir başka çalışmada Hazar ve ark (2017) ortaokul öğrencileri üzerine yaptıkları çalışmada, oyunsallık ile saldırganlık arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu rapor etmişlerdir. Günümüz eğitim sisteminin temelini oluşturan yapılandırmacı kurama göre de öğrencinin aktif katıldığı bir eğitim ortamının yaratılması öğrenmeyi kolaylaştıracaktır. Çocuğun katılmayı gönüllü olarak isteyebileceği, öğrenirken eğlenebileceği ortam oyun ortamıdır Oyun yoluyla; öz güven, sosyalleşme, paylaşımcı olabilme, iş birliği yapabilme ve kendi kararlarını alabilme gibi birçok davranış çocuğa kazandırılabilir (Üstündağ, 2021).

Eğitim-öğretim sürecinin temelinde yer alan öğrencilerin, çocuk oyunlarına ilişkin kazanımlar sayesinde; öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmeleri ve bu öğrendiklerini sosyal hayatlarında ya da hayatın herhangi bir zaman diliminde kullanarak doğru kararlar verebilmeleri açısında önemli görülmektedir (Yıldız ve Koçak, 2022).

Sonuç olarak, fiziksel beceri oyunlarının lise öğrencilerinde duyuşsal ve davranışsal oyun farkındalığı ile dikkatli ve erteleyici karar verme becerileri arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Bu durumun öğrencilerin fiziksel beceri oyunlarıyla gelişen karar verme becerilerinde hem dikkatli hem de doğru kararı verebilmek için karar verme sürecini oluşturabilmek için erteleyici karar verme becerileri tercih etmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

American Academy of Pediatrics. (2011). Children, adolescents, obesity, and the media. Pediatrics, 128(1), 201-208.

Aral N., Gürsoy F., Köksal A. (2001). Okul öncesi eğitimde oyun. Ya-Pa Yayın. İstanbul, 22-24.

Demiral Ş. (2010). Judo çalışan 7-12 yaş grubu çocuklarda (bay-bayan) judo eğitsel oyunlarının motor becerilerinin gelişimine etkisinin incelenmesi. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.

Deniz, M. E. (2004). Investigation of the relation between decision self-esteem, decision making style and problem solving skill of the university students. Eurasian Journal of Educational Research, 4, 15, 23-35.

Durhan, T. A., Koçak, A., & Karaküçük, S. (2020). 10-14 Yaş Grubunda Oyunsallık ve Duygusal Zekâ İlişkisi. Herkes için Spor ve Rekreasyon Dergisi, 2(2), 69-75.

George, D., & Mallery, P. (2016). IBM SPSS Statistics 23 Step by Step: A Simple guide and reference. New York: Routledge.

Haktanır G. (2010). Geçmişten geleceğe okul öncesi eğitim. MEB ÖOE Gen. Md. Yayını. Ankara.

Hazar, M. Beden Eğitimi ve Sporda Oyunla Eğitim. Saray Matbaası, s.4, Ankara, 2000.

Hazar, Z., Hazar, K., Gökyürek, B., Hazar, M., & Çelikbilek, S. (2017). Ortaokul öğrencilerinin oyunsallık, dijital oyun bağımlılığı ve saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Journal of Human Sciences, 14(4), 4320-4332.

Karasar, N. (2004). Bilimsel araştırma yöntemi, Nobel Yayıncılık.

Kayışoğlu, B. (2017). Erken Çocuklukta Beden Eğitimi ve Spor. Özyürek, A. (Ed.), Ankara: Vize Yayıncılık, 40- 96.

Man, L., Burnett, P., Radford, M. & Ford, S. (1997). The Melbourne Decision Making Questionnaire: An Instrument for Measuring Patterns for Coping .with Decisional Conflict. Journal of Behavioral Decision Making, 10, 1-19

Mengütay S. (2005). Çocuklarda hareket gelişimi ve spor. Morpa Kültür Yayınları. İstanbul, 95-96.

Poulsen, A. A, ve Ziviani, J. M. (2004). Health enhancing physical activity: Factors influencing engagement patterns in children. Australian Occupational Therapy Journal, 51, 69-79.

Sancez, A. C. J., Calvo, A. L., Bunuel, P. S. & Godoy, S. J. I. (2009). Decision-making of spanish female basketball team players while they are competing. Revista de Psicologia del Deporte, 18, 369-373

Sayın, M. (2011). Hareket ve Beceri Öğrenimi. Ankara: Spor Yayınevi ve Kitapevi.

Sevim Y. (2007). Antrenman bilgisi. Nobel Yayınları. Ankara, 368-369.

Üstündağ, S. (2021). Spor Yapan Lise Öğrencilerinin Dijital Oyun Oynama Tutumları ile Oyunsallık ve Sporda Sosyal Davranışlarının İncelenmesi. On dokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Spor Yöneticiliği Ana Bilim Dalı Samsun

Wood, E., & Attfield, J. (2005). Play, learning and the early childhood curriculum London: SAGE Publications Ltd. DOI: 10.4135/9781446280393.

World Health Organization (WHO). (2007). The international classification of functioning, disability and health, children and youth version: ICF-CY. Geneva (Switzerland): World Health Organization.

Yıldız, R., and Koçak, Ç. V. (2022). Geleneksel Çocuk Oyunlarının İlkokul Öğrencilerinin Karar Verme Becerilerine Etkisi. Sivas Cumhuriyet University Journal of Sport Sciences, 3(2): 38-44.

HALK EĞİTİMİ'NDE DEĞERİN İŞLEVİ

Seda YURTSEVEN

Ankara Üniversitesi 0000-0002-5713-6836

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, değer ve eğitim arasında mevcut bulunan ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın yöntemi, betimsel araştırma olmaktadır. Değer, dürüstlük, özgecilik ve özdenetim gibi nasıl eylemde bulunulması gerektiğiyle alakalı olması gerekmektedir. Bu bağlamda insanların nasıl davranılması gerektiğiyle alakalı değerlerin de ön plana çıkması gerekmektedir.

Eğitim felsefesinin ne ile uğraşması gerektiğini incelediğimiz takdirde Reboul'nun da ifade ettiği üzere "Eğitim felsefesi ilk olarak bir sorgulama faaliyeti olmaktadır; nitekim bir bilgiler topluluğu olmaktan ziyade eğitim üzerine düşünmüş bulunduğumuz her şeyin eleştirilmesidir" (Reboul, 1991, s.7). Bu bakımdan eğitim felsefesi, eğitime yönelik tüm gayelerin, temellendirmelerin ve uygulamaların, felsefi bakımdan devamlı bir şekilde yeniden incelenmesidir. Nitekim Reid'nin de ifade ettiği üzere; eğitim problemlerine ve felsefi düşüncenin de eğitimle alakalı çıktılarına felsefi yöntemlerin uygulanmasını ifade etmektedir (Reid, 1965, s. 26). Dolayısıyla Reid'nin bu ifadesi üzerine felsefenin eğitime yönelik faydası, eğitimi de temellendirme de zorunlu olması üzerine eğitim süreci devam ederken her zaman gereksinim duyulacak bir katkıyı ifade etmektedir.

Davranışın anlaşılarak etkilenmesi zorunlu olan en önemli unsurlarından birisi de "değer'ler olmaktadır. İnsanların tutum ve eylemlerini de değerler etkilemektedir. Nitekim insanlar tutum ve eylemlerini, birtakım değerler doğrultusunda şekillendirerek yönlendirebilmektedir. Davranışların geri planında değerlerin yer alması gerekmektedir. Dolayısıyla bu temel noktasına göre insanların nesneler ve eylemlerine yönelik düşünceleri de biçim kazanmaktadır.

Eğitim sistemimizin en temel gayesi de "iyi vatandaş ve üretici ve tüketici insanların yetiştirilmesi" olarak ön plana çıkmaktadır. Değerler, amaç ve eylemlerimize e toplumsal bir geçerlilik kazandırmaları nedeniyle toplumsal barışa da faydada bulunmaları gerekmektedir. Davranışların anlaşılmasında ön plana çıkan en önemli ögelerinden birisi de değerlerin olmasını

gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla değerler ve tutumların, insanların davranışlarını yönlendirmede etkili olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Değer, eğitim, eylem, amaç, tutum ve öğrenme.

GİRİŞ

Eğitim felsefesinin ne ile meşguliyet içerisinde bulunması zorunluluğu, değerler eğitimine de olan bakış açısını da yönlendirmiş bulunmaktadır. Bunun nedeni de değerleri devamlı hale getiren yeni değerleri de meydana getiren temel aktarım aracının da eğitim olmasından kaynaklanmaktadır. Genel olarak geçmişten günümüze kadar geçen süre içerisinde okulların mevcudiyetinin devam ettirmesinin ilk sebebi, meslek kazanmadan ve yaşamsal becerileri de kazanması üzerine değerlerin ulaştırılması olmuştur. Nitekim eğitimin de değer aktarım faaliyeti; eğitim kurumları vasıtasıyla değerleri yeni nesillere ulaştırmada hizmet ettiği ifade etmektedir. Nitekim Aristoteles'e göre eğitimin maksatı; "Doğru eylem adına zorunlu zihinsel ve ahlaki erdemlerin de öğretilmesini gerektirmektedir" (Suppes, 1995, s.3). Dolayısıyla insanların da tesadüfi yollarla meydana getirdikleri değerleri de yeni nesillere ulaştırması üzerine devamlı hale getirmeye çalışmış olmaktadır. Nitekim meydana getirilen bu arzuları iletme arzusu, okul benzeri yeni araçlar da meydana getirdiği gibi mevcut bulunan araçları da kullanmıştır.

Tarih içerisinde değere yönelik görüş açısı da ön plana çıkan değişiklikleri ifade etmektedir. Broganın'da Platon'a dile getirmiş bulunduğu tanımlamalardan herhangi birisine göre iyinin de bilgisine sahip olma isteğinde bulunulması, değerler felsefesini meydana getirmektedir (Brogan, 1932, s. 105). Nitekim güzel ile çirkin; iyi ile kötü arasındaki yargıya dayalı bir biçimde değer felsefesi de meydana gelmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte değerin meydana gelmesinde bilgi ile mevcut bulunan ilişkisi de önemli bir rol oynamıştır: Nitekim Toku dönemsel olarak değerlerin bilgi ile olan ilişkisini şu biçimde ifade etmiş bulunmaktadır: Bunlar içerisinde ilk olarak Antik Yunan felsefesinde yer alan temellendirme olmaktadır. Bu tutuma göre bilgi formlarından ibaret olan değerlerin de hakikat problemi çerçevesine de dahil olması üzerine mutlak özellikte ortaya çıkan yargılar olmaktadır. Ortaçağ-Hristiyan felsefesine egemen olan temellendirme ikinci temellendirmeyi ifade etmektedir. Bu görüş doğrultusunda değerin de kapsamı, bilginin kapsamından daha geniş olmaktadır. Nitekim doğruluk veya yanlışlığın belirleyici kriteri de akıldan ziyade din olmaktadır. Pozitivist felsefesiyle meydana

gelen temellendirme, üçüncü temellendirmeyi ifade etmektedir. Bu açıdan değerler de rasyonel ve ampirik bir bilginin de özel bir türü olmaktadır (Toku, 2002, s.104-106).

Değerler eğitimi, okul içerisinde bulunan vatandaşların da pedagojik yönlerini geliştiren; ahlak ve pozitif açısından gelişmelerinde etkili olan ve olumlu bir biçimde toplumsal ilişkiler geliştirmelerini onaylayan ve akademik boyutta başarılarının da gelişmesini de içeren kapsamlı bir süreci de ifade etmektedir. Nitekim ahlak ve karakter eğitimi de değer eğitimini ifade etmektedir (Berkowitz, 2011). Bu bakımdan değerler eğitiminin ön plana çıkan iki farklı amacı bulunmaktadır. Bu duruma karşılık insanların da iyi karakterli bireyler olarak hayatına yön kazandırmasına vesile olmaktadır.

EyreveEyre (1993), değerler eğitiminin de zorunluluklarını şu biçimde ifade etmektedir: İlk olarak değerler geleneksel nitelikte olmaktadır; bu bakımdan ailelerimiz bizlere de değerleri öğretmeye yönelik bir tutum içerisinde bulunmuşlardır. Nitekim toplumsal huzurun ve devamlılığın da devam ettirilebilmesi için değerlerin bir sonraki nesile aktarılması gerekmektedir. Bu nedenle eğitim de toplumun mevcut ortak değerlerini yeni nesillere ulaştırmayı ve öğretmeye yönelmektedir. Dolayısıyla değişen değerlerin de uygun olan yeni değerlerin de yerleştirilmesi gerekmektedir.

Bireyin kendisini ve toplumun da bireyi denetlemesine vesile olan ögelerin başında değerler yer almaktadır. Toplum içerisinde yer alan insanların da konum içerisinde yer alan statüsünün de belirlenmesinde ön vesile olmaktadır. Bu değerler aracılığıyla birey, öteki insanlarla iletişim gerçekleştirebilmektedir.

Eğitim süresi boyunca öğrencilere yalnızca bilişsel ve psiko-motor becerilerin de sunulduğu bir görüş doğrultusunda toplumu meydana getiren bireylerin de tutum, değer ve duyumsal kazanımlara da ulaşamayacağını sebebiyet vermiş bulunmaktadır. Bu bakımdan toplumsal bütünlüğün de sağlanabilmesi imkansız hale gelecektir.

Değerler eğitimin, okullarımızda etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi zorunluluğunu ifade etmektedir. Bu nedenle değerler eğitimiyle alakalı konuların da öğretmenler tarafından sunulmasını gerektirmektedir.

Bireyler toplumsal kurallar, görenekler ve gelenekler vasıtasıyla iyi ve kötüyü, doğru ve yanlışı birbirinden ayırt edebilmeyi ve kendi ahlak ilkeleri doğrultusunda bir ölçü kazanmayı öğrenmiş bulunmaktadırlar (Beill, 2003, s.14). Nitekim kazanılmış bulunan bu ölçü, değer olarak nitelendirilen kanaatler ve inançlar bütününü meydana getirmektedir.

Değerler eğitimi, şu iki farklı durumun bütünlüğünü meydana getirmektedir; öğrencilerin kendi değerlerini geliştirebilme becerilerinin kazandırılması ve öğretmenlerin de sosyo-kültürel davranışlarını ifade eden kendi değerlerinin de teşvik edilmesidir.

Değer, genel anlamda insanların davranışlarına yön vermesi üzerine öteki insanlarla olan ilişkilerini de yönlendiren temel ilkeleri dile getirmek üzere kullanılan oldukça kapsamlı bir kavramı da ifade etmektedir (Turner, 1999, s. 73). Nitekim değerler, toplumsal ilişkilerin kendisine göre biçimlenerek toplumun devamlılığını gerçekleştiren üzerinde uzlaşma sağlanan gerçekleri ifade etmektedir.

İnsan ve onun varoluşunu ön plana çıkaran, insan kimliğine de kişisel kazanımlar eklemesiyle birlikte değerler eğitimi de detaylı planlamaları zorunlu kılmaktadır. Bu biçimde planlanmış bulunan değerler eğitimi görüşünün, eğitim kurumlarında sistemli bir biçimde uygulanmış bulunması, öğrencilerin de yaşamlarına farkındalık doğrultusunda hazırlanmasıyla birlikte onların duygusal ve zihinsel gelişimlerinin de olumlu bir biçimde yönlendirilerek görüş açılarının da ilerletilmesine önemli ölçüde faydalar sağlamaktadır (Çağlayan, 2005, s.91).

Değerler toplumsal hayatı biçimlendiren, bireyler arası bağlılığı da geliştiren, bireyin toplum içerisindeki eylemlerini şekillendiren ölçütler olması bakımından ön plana çıkmaktadır. Nitekim toplumsal kontrolü gerçekleştiren standartlar olması itibariyle değerler, insanları da doğru olan şeyi yapmaya da yönlendirmiş bulunmaktadır. Nitekim değerler, toplum tarafından kabul edilmeyen davranışların engellenmesinde önemi ön plana çıkmaktadır.

Değerler eğitimi, insanların sorumluluk duygularını geliştirmesiyle birlikte onun saldırganlık, öfke, zarar verme ve sorumsuzluk gibi eylemlerini de sergilemesini engellemiş bulunmaktadır. Tam aksine şefkatli, merhametli, toplumun ahlaki değerlerini göz önünde bulundurma ve hoşgörülü bir kişilik geliştirmesine ve bu yönde eylemler de gerçekleştirmesine vesile olmaktadır.

Bireyin hem duyuşsal hem de bireysel tarafını dengeli bir biçimde ilerletmek, daha yaşanılabilir şekilde dünya meydana getirmek için değerlere karşı da duyarlılık meydana getirmek ve değerleri de eyleme dönüştürmek ve evrensel ahlaki değerlerle birlikte donatılmış bireyleri de geliştirebilmek eğitim çalışmalarının merkezinde bulunmaktadır. Dolayısıyla aile, toplum ve okulun en temel görevleri arasında temel insani değerleri onaylamış bireyler geliştirmek olmaktadır.

Değerlerin temel anlamda; insana amaç ve yön kazandırma; toplumsal ve bireysel davranışların, esaslarını ve genel tarafını, düşünme biçimini şekillendirme, iyi-kötü, doğru-yanlış, hoşa giden ve gitmeyeni, ahlaki olan ve olmayanı belirleyebilme gibi faaliyetleri de bulunmaktadır. Nitekim değerler sayesinde insanlar neyin önemli, faydalı, iyi ve güzel olduğuyla alakalı düşünce geliştirebilmelerine ve hayatı anlayıp yorumlayabilmelerine de vesile olmaktadır. Nitekim bireyin seçimleri ve almış bulunduğu kararlar da bu süreçler doğrultusunda meydana gelmektedir. Bu bakımdan bireylerin tercihleri ve kararları da değer yargılarını, değer yargıları da bireylerin bireysel niteliklerini de doğrudan etkilemiş bulunmaktadır. Nitekim insanların da toplumsal olaylara ve tecrübelere karşı farklı bir görüş açısı geliştirmelerine de rehberlik etmiş bulunmaktadır.

Değerler eğitimi, evrensel ve milli değerlerin formal ve informal yollarla birlikte insanlara kazandırılması doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bu bakımdan değerler, aile, toplumsal çevre ve eğitim kurumları vasıtasıyla bireylere öğretilmektedir. Nitekim değerler eğitimi, bir amaç doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Bu amaç, toplumsal ve bireysel boyuttaki huzurun sağlanmasıdır. Nitekim değerler bakımından yetersiz bireyler ve toplumların da davranışlarını kestirebilmek olanaksız hale gelmektedir. Dolayısıyla değerler, toplum içerisinde bulunan bireylerin de uyulması ve uyulmaması gerekli kurallarda destek olmakta ve belirli bir sınır çizmiş bulunmaktadır (Kınacı, 2018, s.11-13).

Toplum içerisinde meydana gelebilecek etkileşimler sonucunda meydana gelebilecek barışçıl bir ortam meydana getirebilmek için adalet, eşitlik ayrılıklarını, sorumluluk ve kabul gibi değerlerin de erken yaşlarda sunulması gerekmektedir.

Literatürde değerler eğitimi kapsamında ortak birtakım değerlerin yer aldığı görülmektedir. Bu değerler şu biçimde sıralanabilmektedir: azimlilik, dürüstlük, sorumluluk, cesaretlilik, yardımseverlik, kendini kontrol, iç disiplin, akıllı, bağımsızlık ve yaratıcılık gibi değerlerin öğretilmesi gerekmektedir.

Değerler eğitiminde eğitimcilerin de üç farklı görevi bulunmaktadır: ahlaki danışman, model ve rehber olması gerekmektedir. Nitekim eğitimcilerin kendi davranış ve tavırlarında değerleri yaşatması gerekmektedir. Çocuklar da öğretmenlerinin sorumlu, paylaşan ve dürüst vb gibi niteliklerini gözlemleyebilmesi gerekmektedir. Hem rehber hem de danışman olan öğretmenlerin de gerekli olan her durum içerisinde çocuklara yol göstermeli, düşünme sunmalı, çözüme dair öneriler getirmeli, çocuğunda kendi düşünme yeteneklerini etkin bir biçimde kullanmasını sağlaması üzerine deneyimleyerek yaşamasının öğretilmesi gerekmektedir.

Değerler sosyal bir yaşamı düzenlemesiyle birlikte bireyin toplum içerisinde yer alan davranışlarını sistematik hale getiren ölçütler olması bakımından ön plana çıkmaktadır. Yol gösterici ölçütler olması nedeniyle toplumsal denetimi gerçekleştiren değerler, bireyleri de toplum içerisinde doğru olan eylemlere de yönlendirmektedir. Nitekim toplum tarafından kabullenmeyen davranışların engellenmesinde önemli olmaktadır (Emiroğlu, 2017, s.122).

Değerler, insanların eylemleri sonucunda somut hale gelmektedir. Toplumların düzenini sürdürerek her bireyin bir başkasını etkilediği ve ötekinden etkilendiğini dikkate aldığımız takdirde gerçekleştirmiş bulunduğumuz eylemlerin, ötekilerin hayatlarını da bir biçimde etkilediği de dikkate alınması gerekmektedir. Dolayısıyla insanların yapıp ettiği eylemlerin sonucunda bir etkileşim durumu meydana gelmektedir. Nitekim bu değerler de etkileşimlerin hem nesnesi bem de öznesi olmaktadır. Kişisel mutluluğumuz ve sosyal huzurumuz da eylemlerimizin ilkerinin tutarlı bir şekilde gerçekleştirmesine bağlı olmaktadır. Değerler eğitiminin de temel amacı, bütün insanların ortak bir biçimde sahip olduğu evrensel değerlerinin önemini vurgulayarak iyi karakter davranışları gösteren, sorumluluk duygusu içerisinde ahlaki değerlere sahip bir şekilde hareket eden vatandaşlar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu durum gelecek adına da önemli bir insanlık amacı olmaktadır.

Değerler eğitimi sayesinde birbirlerini saygı, sevgi ve hoşgörü doğrultusunda birbirlerine yakınlık gösteren bireyler ön plana çıkmaktadır. Değerler eğitimi aracılığıyla öğrencilerin btün davranışları olumlu hale gelmese de öğrenciletinin de davranışlarını olumlu ve güzel bir şekilde ortaya kalması olanaklı hale gelmektedir.

Değer öğretiminin toplumsallaşma bakımından bir anlam dile getirebilmesi için önemli bir yolu da hayata yakınlık ilkesine uygun eylemde bulunmasıdır. Eğitimciler, gerçek hayatta karşılaşılan sorunlara çözüm getirmeye yönelik örnek olayları ders ortamına getirmek amacıyla gerçek hayat tecrübeleri hususunda öğrencilere yardımcı olmaya çalıştılar. Bu bakımdan değerler boyutu, olumlu tutum ve değerler, bilişsel ve psiko-motor alanlar, kendisinin ve ötekinin sorumlu bir şekilde kararlar alma bilincinde olması ve toplumsal etkileşim bilinci yer almaktadır.

Değer eğitimi bakımından öğrencinin benlik saygısı derecesini ilerletmeye calısmak ön plana çıkan süreç olmaktadır. Bu süreci başarılı bir biçimde tamamlayan öğrencilerin, benlik saygısı derecesini ilerletmeye çabalamak ön plana çıkan bir süreç olmaktadır. Bu süreç içerisinden başarılı şekilde çıkan öğrencilerin kişiliğinin meydana gelmesinde değerlerin önemini ifade

etmektedirler. Benlik gelişimi sayesinde ulaşılmış değer yargıları, öğrencinin içsel hayatına ve çevresine uyum sağlamasında önemli olmaktadır.

Okullar var olduğu müddetçe değer eğitimin de varlığını devam ettirmesi gerekmektedir. Sosyal ve insani bakımdan eğitim ve okulun temel amacının insanın bütün taraflarıyla dönüşüm geçirmesiyle birlikte sosyal beceriler edinmesine faydada bulunması gerekmektedir. Nitekim karakter, ahlak ve değer eğitimi gibi kavramlar karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan değerler eğitimi açısından çalışmalar gerçekleştirilirken karakter ve ahlak eğitimiyle alakalı konuların da ele alınmasını gerektirmektedir. Nitekim okullarda değerler eğitiminin ne biçimde yapılması gerektiğiyle alakalı farklı tutumlar da geliştirilmiştir (Ulusoy & Turan, 2016).

Değerler hem toplum hem de bireyin kültürünün önemli bir parçasını meydana getirmektedirler; zamana ve mekana göre de farklılık göstermektedir. Bireysel deneyimler de değerleri dönüşüme uğratabilmektedir. Bu bağlamda yapılan sınıflandırmalar bakımından incelendiği takdirde değerlerin sosyolojik, psikolojik ve felsefi temelleri olduğu ön plana çıkmaktadır. Felsefi ekollerin yansıması olması itibariyle eğitim felsefelerinin de değerlere yüklemiş bulunduğu görüş açısı da birbirlerinden farklılık göstermektedir. Nitekim ilerlemecilik, daimicilik ve yeniden kurmacılık gibi eğitim felsefeleri, temellendirmiş oldukları felsefi tutumlar doğrultusunda değerleri incelemişlerdir. Nitekim bunlar içerisinden esasicilik de iyi, eğitimli ve faydalı insan olabilmek için ulaşılması gereken mutlak değerlerin olduğunu kabul etmektedir. Realizm ve idealizmden etkilenmiş bulunan daimicilikte insan eylemleri üzerinde etkili olan temel değerlerin de değişemeyeceğini ifade etmektedir. Herhangi bir şekilde pragmatik felsefeden etkilenmiş bulunan ilerlemecilikte mutlak değerler yer almamaktadır; Pragmatik felsefeden etkilenmiş bulunan ilerlemecilik akımında mutlak değerler bulunmamaktadır; değerler de değişim içerisinde olmaktadır. Bireysel ve toplumsal deneyimler sonucunda meydana gelmiş bulunan değerler yararlılıkları bakımından onaylanmaktadır. Yeniden kurmacılık akımı bakımından birbirleriyle çatışma içerisinde bulunan değerler, tutarlılığa engel olarak görülerek demokratik değerlerin de önemi vurgulanmaktadır (Selek, 2014, s. 19).

Toplum içerisinde değer eğitiminin başarılı bir şekilde gelişebilmesi için birden fazla strateji, yöntem, örnek uygulama ve materyalin geliştirilmesi zorunlu olmaktadır. Bununla birlikte değerlerin de bir bütün olması nedeniyle de okul çatısı altında onaylanması ve yaşamasını da gerektirmektedir. Nitekim değer eğitiminde temel olan iyi olan ahlaki değerlerin de eylem olarak onaylanması, kötü olanın da herhangi bir biçimde yapılmamasını gerektirmektedir.

Dolayısıyla değerler eğitiminin okulda sunulması, okulun da yalnızca akademik bir merkez olmadığının gösterilmesiyle birlikte okulun da değerlerin yaşanılmış bulunduğu bir yaşam merkezi olduğunun bilincine varılması gerekmektedir.

Değerler eğitimi alanında gerçekleştirilmiş bulunan akademik araştırmaların da kapsamının genişletilmelidir. Öğretmen yetiştirilmiş bulunan fakültelere de değerler eğitiminin metod ve tekniklerinin değerler eğitiminde de yararlanabilecek malzemeler gibi konuları kapsayan dersleri de içermesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Beıll, Brigitte (2003). İyi Çocuk, Zor Çocuk "Doğru Davranışlar Çocuklara Nasıl Kazandırılır?" (Çev. Cuma Yorulmaz). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Brogan, Albert P.(1932) "Philosophy and the Problem of Value", Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association, 6/1932:105-129. URL=http://www.jstor.org/stable/1483020.

Emiroğlu, B. (2017). Değerler Eğitiminin Gençlerin Sağlıklı Sosyalleşmelerine Etkisi, International Journal Of Eurasian Education And Culture, Issue: 2, pp. (115-126).

Kınacı, M. K., (2018). "Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Değerler Eğitimine Ve Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerlere Yönelik Görüşleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ

Selek, Melek. (2014). Osman Yalçın'ın Hayvan Hikâyelerinde Değerler Eğitimi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur. (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=KCfEEbdD8wGvD7yfq0KmzQ&no=dMkwpFve392lXL t4_wabMw).

Suppes, Patrick (1995) "The Aims of Education", Philosophy of Education, UrbanaChampaign: University of Illinois. http://www.ed.uiuc.edu/eps/PESYearbook/95_docs/suppes.html

Toku, Neşet (2002) "Değerlerin Dilemması: Sübjektiflik ve Objektiflik", Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri, Eoditör: Yalçın Ş., s.101-113, Ankara: Vadi Yayınları.

Turner, T. N. (1999). Essentials of Elementary Social Studies. Boston: Allyn and Bacon.

ƏDƏBİ DİL NORMALARININ TƏDRİSİNDƏ ŞAGİRDLƏRİN İDRAKİ FƏALLIĞININ TƏMİN EDİLMƏSİ

Sevda ABBASOVA
Doktora pedagoji alanında doçent
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi,
Filoloji Fakültesi, Diller Bölümü
https://orcid.org/0000-0002-6516-2444

Ədəbi dil xalq dilinin ciddi fonetik, leksik və qrammatik normalar əsasında fəaliyyət göstərən formasıdır. Ədəbi dili xalq dilinin cilalanmış forması da adlandırırlar. Azərbaycan ədəbi dilinin şifahi və yazılı forması mövcuddur. Müasir dövrdə Azərbaycan ədəbi dilimizin şifahi forması radio və televiziyanın dili, nitq, çıxış, məruzələrdə, yazılı ədəbi dilimizin nümunələri isə dövlət sənədləri, bədii əsər, qəzet və jurnalların v.s. yazılı nümunələrdir.

İstər şifahi, istərsə də yazılı ədəbi dilin əsas göstəricisi dil normalarına tabe olmasıdır. Müasir dövrdə şagirdlərin Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına bələd olması vacibdir. Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına bələd olmaq, ədəbi dilin xüsusilə yazılı ədəbi dilin norma və xüsusiyyətlərinin mənimsədilməsi şagirdlərin idraki fəallığına təsir etməklə yanaşı onların gələcəkdə rəsmi sənədlərlə işləməsini, yazılı nitqlərinin formalaşmasını təmin edəcəkdir.

Azərbaycan ədəbi dilinin normalarının tədrisi X sinifdən başlayır. Bura qədər şagirdlər Azərbaycan dilində sözlərin düzgün yazılışı, durğu işarələrindən düzgün istifadə, dügün tələffüz (fonetik norma), sözün leksik mənası, sinonimlərdən düzgün istifadə (leksik norma), sözün qrammatik xüsusiyyətləri, nitq hissələri, cümlə, cümlənin xüsusiyyətləri (qrammatik norma) kimi dil qaydaları ilə tanış olur, ilk dəfə ədəbi dilin normaları anlayışı haqqında məlumat X sinif Azərbaycan dili dərsliyində verilir. Dərsliyin 49-cu səhifəsində dil və nitqlə bağlı elmi məlumat verilir, xüsusiyyətləri izah edilir, nitqin ədəbi dilin normalarına cavab verməli olduğu qeyd edilir.

"Dil və nitq bir-biri ilə üzvi şəkildə bağlıdır. Nitq ünsiyyət prosesi olub dilin ifadə imkanları əsasında meydana çıxır. Nitq dinləyib-anlama, danışma, oxu və yazı formalarında təzahür edir. Hər bir nitq ədəbi dilin fonetik, leksik, qrammatik qayda-qanunlarına tabe olmahdır. Nitq mədəniyyətinin ən mühüm, hamıdan tələb olunan şərti ədəbi dilin normalarına riayət etməkdir."

Dərslikdə verilmiş dil qaydasının ardınca ədəbi dilin normaları haqqında qısa məlumata rast gəlirik. Həmmüəlliflər qeyd edir ki, fonetik norma sözlərin düzgün yazılışını və düzgün oxunuşunu, leksik norma sözlərin mənasına bələd olmağı, onları düzgün yerində

işlətməyi, qrammatik norma isə sözlər və cümlələr arasında əlaqənin düzgün qurulmasını tələb edir. Fikrimizcə, verilmiş məlumatlar yetərlidir.

Dərsliyin verilmiş mətnlərlə bağlı şagirdlərə təqdim etdikləri sual və tapşırıqlar da maraq doğurur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sual və tapşırıqlar arasında şagirdlərin maraq dairəsinə daxil olan və olmayan suallar da yer almışdır:

17.N.Cəfərov, F.Xalıqov və İ.Məmmədlinin dedikləri müsahibə, yoxsa şərh hesab edilməlidir? Fikrinizi əsaslandırın.

17-ci sualın cavablandırılması şagirdlər üçün bir o qədər də çətinlik yaratmayacaq, çünki onlar ötən mövzulardan öyrəniblər ki, verilmiş mətnlər şərh xarakterlidir, fikir izah edilir, faktlar göstərilir.

18.Əgər siz gələcəkdə jurnalist, hər hansı bir proqramın aparıcısı, diktor olmaq istəsəniz, nitqinizi səlis və düzgün qurmaq üçün nədən başlayardınız?

18-ci sualın cavabı, şagirdlərin dünya görüşündən, ətraf gerçəkliyə münasibətindən, arzu və istəklərindən, ən əsası isə məqsəd və gələcək planlarından asılı olaraq dəyişə bilər, çünki şagirdlər sualın birinci hissəsi ilə razılaşsalar, ikinci hissənin cavabı ola bilər.

19.Sizcə, dili mükəmməl bilmək və onun qrammatik quruluşuna düzgün riayət etmək üçün ancaq jurnalist və filoloq olmaq lazımdır? Dilin təmizliyini qorumaq üçün hansı təklifləri verərdiniz? Bu sual da iki hissəlidir, hər iki sual düşündürücü, şagirdlərin idrak fəallığına təsir edə biləcək gücdədir.

21.Apardığınız müşahidələr əsasında KİV-də orfoqrafik, yoxsa orfoepik normanın daha çox pozulduğunu müəyyənləşdirin. Səbəbini izah edin. Fikrimizcə, 21-ci sualın şagirdlər tərəfindən cavablandırıla bilmə ehtimalı azdır. Birincisi ona görə ki, şagirdlərin KİV-nə maraq göstərib qəzet və ya saytlardan nə dərəcədə yararlanması sual altındadır, digər tərəfdən burda KİV vasitələri dedikdə nə nəzərdə tutulduğunun aydınlaşdırılmasına ehtiyac yaranır, yəni X sinif şagirdi əvvəlcə bilməlidir ki kütləvi informasiya vasitələri dedikdə qəzet və jurnallar, radio və televiziya vasitələri bura daxildir, yoxsa, yox. Ola bilsin ki, dərsin gedişində və yaxud əvvəldə qeyd etdiyimiz məqalələrdən şagirdlərin media haqqında müəyyən təsəvvürləri vardır, lakin onların Azərbaycan mediasında ədəbi dilin normallığı barədə əsaslı fikir söyləməsi ağılabatan görünmür.

22.KİV-in bugünkü dili sizi qane edirmi? Mediada dilin hansı qanunlarının pozulmasını müşahidə edirsiniz? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

24-cü sualın cavablandırılması isə mümkün görünür.

24.Nitq dedikdə nə başa düşürsünüz? Nitqin dil ilə bağlılığını necə izah edərsiniz?

Dərslikdə verilmiş 25-ci tapşırıq məzmun genişliyi, praktik əhəmiyyəti baxımından əhəmiyyətli hesab edilə bilər.

Tapşırıqda qeyd edilir ki, istənilən qəzet və ya jurnaldan ixtiyari bir mətn seçib mətnin dili üzərində iş aparılmalıdır və ardıcıllıq gözlənilməklə aşağıdakı tapşırıqlar yerinə yetirilməlidir.

1.Mətnin yazı formasını (bədii, elmi və s.) müəyyənləşdirilməli

2. Mətndə orfoqrafik səhvləri müəyyənləşdirilməli

3. Mətndə durğu işarələri və sözün sətirdən sətrə keçirilmə səhvlərini (əgər varsa) müəyyən edilməli

4. Cümlələrdə təkrar işlənən söz və ifadələri (əgər varsa) seçilməli

5. Yerində düzgün işlədilməyən söz və ifadələri daha düzgün olanlarla əvəz edilməli

6.Mətnin oxunaqlılığma ağırlıq gətirən söz və ifadələri seçib uyğun bildiyiniz sözlərlə əvəz edilməli

7.Mübtəda ilə xəbərin uzlaşmasına, söz sırasma, sözlərin düzgün əlaqələnməsinə diqqət yetirilməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, psixoloji amil kimi motivasiya hər hansı fəaliyyətin mexanizmini işə salan sövqedici qüvvədir. Fəal dərsdə təfəkkür prosesini işləməyə istiqamətləndirən və şagirdlərin idrak fəallığını artıran motivasiya qismində ortaya gətirilmiş problem və onun həlli tələbatıdır. Motivasiya mərhələsinin ən vacib xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq müəllim beyin həmləsindən istifadə etdikdə bilməlidir ki, mahiyyət etibarilə beyin həmləsi stereotiplərin dağıdılması, yeni ideya və yanaşmaların yaradılmasıdır. Burada söhbət yeni ideyanın təklif edilməsindən, hətta fantastik bir ideya da ola bilər, təklif edilmiş ideyanın müzakirəsindən və ən yaxşı ideyanın seçilməsindən gedir. Bu zaman sual yaranır, əgər müəllim bu dərsdə, motivasiya mərhələsində beyin həmləsindən istifadə edəcəksə, ideyanı kim verəcək, beyin həmləsinin hansı növündən istifadə edəcək? Əgər metodik vəsaitdə dərsin motivasiya mərhələsində beyin həmləsindən istifadə ediməsi məsləhət görülürsə, fikrimizcə, ideya müəllifi müəllim özü olmalı, klassik beyin həmləsindən istifadə etməlidir. Məsələn, müəllim şagirdlərə "Azərbaycan dilini səciyyələndirən əsas xüsusiyyətləri hansıdır?" sualı ilə müraciət edə bilər. Sualın verilməsi şagirdləri düşünməyə və müxtəlif cavab variantları səsləndirməyə səbəb olacaqdır. Ehtimal edə bilərik ki, şagirdlər arasında "Azərbaycan dilinin ahəng qanunu var.", "Azərbaycan dilində çoxmənalı sözlərə rast gəlirik.", "Şəkilçilər dilimizdəki sözlərin sonuna qoşulur.", "Mübtəda cümlənin əvvəlində, xəbər isə cümlənin sonunda işlənir." tipli cavablar səsləndirənlər olacaqdır. Müəllim cavabları din-

lədikdən sonra elektron resurslardan, internetdən və yaxud əvvəlcədən kompüterinin yaddaşına yazdığı ədəbi dilin normalarının pozulduğu bir şeir nümunəsini və ya bir mətni şagirdlərə nümayiş etdirib dilimizin qayda-qanunlarına (şagirdlər aşağı siniflərdən sözlərin düzgün tələffüzü, sözlərin yerində işlədilməsi-mütləq və nismi sinonimlər, mübtədanın cümlənin əvvəlində, xəbər cümlə üzvünün cümlənin sonunda işlənməsi haqqında elmi məlumatlara malikdir) əməl edilməyən məqamları müəyyənləşdirməyi tapşıra bilər. Şagirdlər arasında mütləq qeyd edilmiş dil qaydalarının pozulması hallarını müəyyənləşdirən şagirdlər olacaqdır. Bundan sonra müəllim tədqiqat sualını şagirdlərə ünvanlaya bilər. Lakin burada müəllim müəyyən amilləri nəzərə almalıdır. Məsələn, müəllim bilməlidir ki, hər hansı bir tədqiqata başlamaq üçün problemi ortaya gətirmək lazımdır. Müəyyənləşdirilmiş problem çoxsaylı fərziyyələr, ehtimallar doğurur və bunları yoxlamaq üçün isə ilk növbədə tədqiqat sualına ehtiyac yaranır. Məhz tədqiqat sualı yeni bilgilərin kəşfinə aparan bələdçi rolunu oynayacaq. Fəal təlimin ilk amili elə problemin olması idrak fəallığının yaranmasının başlıca addımdır. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, fəal dərsin gedişində səsləndiriləcək tədqiqat sualı bu prosesin ən mühüm nailiyyətlərindən biri düşünmə qabiliyyətinin sərbəstliyi və müstəqilliyidir: şagirdlər öz fikir və düşüncələrini "fikrimcə" , "mənə görə", "düşünürəm ki…" sözlərindən istifadə etməklə ifadə etsə, daha yaxşı olar, məsələyə münasibət bildirməyi dərsdə öyrənən şagird dərsdən kənarda ünsiyyət prosesi zamanı fikrini ifadə edərkən daha zərif davranmağı da öyrənəcəkdir. Tədqiqat sualını səsləndirəcək müəllim onu da unutmamalıdır ki, səsləndirəcəyi tədqiqat sualı konkret, lokanik və dərsin məqsədinə xidmət edən sual olmalıdır. Təcrübəli müəllimlər tədqiqat sualını müəyyənləşdirərkən mövzunun müəyyən bir abzasını əhatə edən, məqsəddən kənar suallardan qaçır, əksinə şagirdləri tədiqata sövq etdirəcək, idraki fəallığını artıracaq, istiqamətverici sual səsləndirirlər. Mövzumuza uyğun olaraq müəllim "Ədəbi dilin xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün nəyi bilməliyik?" şəklində tədqiqat sualı səsləndirə bilər. Tədqiqata müəllimin izahı ilə başlana bilər. Bu zaman müəllimin frontal sorğudan yararlanması mümkündür. Frontal sorğu zamanı problemin həlli üzrə fərziyyələrin meydana gəlməsinin təbii nəticəsi kimi sinifdə səsləndirilən fikir və mülahizələri təsdiq və ya təkzib edən, habelə qoyulan tədqiqat sualına cavab verməyə kömək edə biləcək faktları tapmaq zərurəti yaranacaqdır. Bu zaman müəllimə şagirdlərin fikir və düşüncələrinin ifadəsinə müxtəlif çalışmalar kömək etməlidir. Məhz yeni faktların öyrənilməsi və bu suallara cavabların tapılması gedişində düşünmək və yeni bilgiləri kəşf etmək üçün münasib şərait yaranacaqdır. Müəllim bu mərhələdə dərsliyin 49-cu səhifəsində verilmiş normalarla bağlı dil qaydalarını izah etməldir. Yuxarıda

dərslikdə ədəbi dilin normaları ilə bağlı verilmiş dil qaydalarına toxunulmuşdur, nümunədən də görünür ki, dərslikdə verilmiş faktlar ədəbi dilin normalarının mükəmməl öyrənilməsi üçün yetərli deyildir. Belə olduğu halda müəllim şərh üsulundan istifadə edərək ədəbi dilin normaları haqqında əlavə məlumatlar təqdim etməlidir. Məsələn, müəllim Azərbaycan ədəbi dilinin fonetik norması haqqında şagirdlərə deyə bilər ki, uşaqlar, fonetik norma iki yerə bölünür: orfoepik və orfoqrafik. Ədəbi dilimizdə sözlərin tələffüzü qaydası orfoepik normaya əsaslanır. Dilimizin orfoepik norması orfoepik lüğətlərdə əks olunur. Azərbaycan dilinin ilk və son rəsmi orfoepik lüğəti 18 iyun 2021 ci ildə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Bu lüğətdə Azərbaycan dilində danışarkən istifadə edilən sözlərin düzgün tələffüz formaları verilmişdir.

Ədəbi dilimizdə sözlərin düzgün yazılışı qaydası isə orfoqrafik norma adlanır, deməli həm orfoepik, həm də orfoqrafik norma fonetik normanın tərkib hissəsidir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, orfoqrafik norma orfoqrafiya lüğətlərinə əsaslanır. Orfoqrafiya lüğətlərimiz də Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq edilir. Bilmək lazımdır ki, 2018-ci ildə təsdiq edilmiş orfoqrafiya lüğətimizə əsasən xüsusi isimlər cümlədə işləndiyi yerdən asılı olmayaraq hər zaman, ümumi isimlər yalnız cümlənin əvvəlində işləndikdə böyük hərflə yazılmalıdır.Bir qrup mürəkkəb isimlərdə defis işarəsinin qoyulması, durğu işarələrindən istifadə orfoqrafik norma ilə tənzimlənir. Unutmayın ki, əgər oxuduğunuz və ya dinlədiyiniz mətndə orfoqrafik və orfoepik norma pozulubsa, deməli, fonetik norma pozulmuşdur. Bundan başqa, əgər görsəniz ki, oxuduğunuz mətndə xüsusi isimlər böyük hərflə yazılmayıb, lazım olan yerlərdə dırnaq işarəsindən istifadə edilməyib, defis işarəsindən istifadə edilməyib, rum rəqəmlərinin yanında şəkilçi yazılıb, söz sətirdən sətrə düzgün keçirilməyib, deməli, fonetik norma pozulmuşdur. Müəllim fonetik norma ilə bağlı ən vacib məlumatları səsləndirdikdən sonra leksik norma haqqında da aşağıdakı şəkildə şagirdləri bilgiləndirə bilər:

- Uşaqlar, leksik norma hər birimizdən sözün mənasına bələd olmağı, onu düzgün, yerində işlətməyi tələb edir. Əgər söz yerində işlədilməyibsə, deməli, fikir düzgün ifadə edilməyib. Unutmayın ki, dilimizdə kobud, vulqar sözlərə yer verilmir, belə sözlərin dildə istifadəsi leksik normanın tələbini pozur. Bundan sonra müəllim şagirdlərə nümayiş etdirdiyi mətndə və yaxud videomaterialda leksik normanın pozulma hallarına aid nümunələr təqdim edə bilər. Nümunə üçün müəllim şagirdlərə izah edə bilər ki, at böyürdü yox, at kişnədi, toyuq banladı deyil, toyuq

qaqqıldadı demək lazımdır. Və yaxud Lalə eynək geyinmişdi əvəzinə Lalə eynək taxmışdı demək lazımdır.

Qrammatik normanın izahına gəlincə isə müəllim şagirdlərə izah etməlidir ki, qrammatik normanın tələbinə görə müəyyən miqdar saylarından sonra gələn isimlər təkdə olmalı, adlarda şəkilçilərin qoşulma ardıcıllığı əvvəlcə cəm,sonra mənsubiyyət, sonra hal, sonra isə xəbərlik şəkilçiləri olmaqla artırılmalıdır. Bundan başqa, inkar bağlayıcısı işlənmiş cümlənin xəbəri təkdə olmalı, xəbər mübtəda ilə şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşmalı, cümlədə üzvlər sıralanarkən ilk mübtəda sonda isə xəbər cümlə üzvü gəlməli, təyin təyin olunandan sonra işlənməlidir. Müəllim izah etdiyi norma xüsusiyyətlərini konkret misallarla əyaniləşdirə bilər. Ədəbi dilin normaları haqqında aydın, ətraflı izahdan sonra işi qruplarla davam etdirmək mümkündür. Qruplarla iş zamanı dərslikdəki 26-cı tapşırığı I, 29-cu tapşırığı II, 30-cu tapşırığı III, 31-ci tapşırığı isə IV qrupa vermək olar. Bundan sonra dərsin III mərhələsinə təqdimat və informasiya mübadiləsi mərhələsi gələcəkdir. Bu mərhələdə şagirdlər tədqiqatın gedişində gəldikləri nəticələri, yeni informasiyanın mübadiləsini aparacaqlar. Əlbəttə ki, verilmiş suala cavab tapmaq ehtiyacı, fərqlənmək arzusu tədqiqat prosesində iştirak edən bütün iştrakçılarını bir-birinin təqdimatını fəal dinləməyə sövq edir. Burada həm də bir rəqabət mühitinin yaradılması ehtiyacı da vardır ki, təcrübəli müəllimlər bundan məharətlə istifadə edirlər. Şagirdlərin təqdimatı bir növ yeni biliklərin əhatə dairəsini formalaşdırır, baxmayaraq ki, bu biliklər natamam və xaotik xarakter daşıyır. Məhz bu mərhələdə yeni bir tələbat - həmin bilikləri qaydaya salmaq, sistemləşdirmək, müəyyən bir nəticəyə gəlmək üçün tədqiqat sualına cavab tapmaq zərurəti yaranır. Lakin unutmamaq lazımdır ki, dərsin bu mərhələsi informasiyanın müzakirəsi və təşkili mərhələsi qədər önəmlidir. Fikrimizcə, əvvəlki mərhələdə qruplara təqdim etdiyimiz çalışmaların şagirdlər tərəfində ehtimal onunan cavab variantlarına baxmaq yerinə düşərdi. Yuxarıda göstərdiyimiz kimi I qrupa dərslikdə qeyd olunmuş 26-cı tapşırığın həll edilməsi həvalə edilmişdi. 26-cı tapşırığın şərtində deyilir ki, aşağıda verilmiş hansı cümlələrdə fonetik norma pozulmuşdur? Onları orfoqrafik və orfoepik norma hallarına görə qruplaşdırın. Ehtimal etmək olar ki, I qrup aşağıdakı cümlələrlə işlədikdə "Ağıllı o adamdır ki, başqasınm müdrüklüyündən və təcrübəsindən öyrənir. (F.Manuil)" cümləsində "başqasınm" sözündə "m"hərfinin, "müdrüklüyündən" sözündə "lik" və "in" mənsubiyyət şəkilçisində saitlərin orfoqrafik cəhətdən düzgün yazılmadığını müəyyənləşdirəcəklər. Həmçinin, "Ağıl [köhnəlməyən] [geyimdi], [bilix́] [tükənmiyən] [mədən]." cümləsində tələffüz formasında verilmiş "[köhnəlməyən]", "[mədən]"

sözlərinin tələffüz formasının düzgün verilmədiyini göstərəcəklər. Şagirdlərin "Təhsil beyini inkişaf etdirməkdir, hafizəni doldurmaq yox" (C.Rumi) cümləsində "beyini" sözünün orfoqrafiya qaydalarına, daha dəqiq desək, sonu qapalı saitlərlə bəzi ikihecalı isimlərin deyilişi və yazılışı qaydasına uyğun yazılmadığını müəyyənləşdirmək ehtimalı böyükdür. Bu qaydanı bilən şagirdlər

"Bir elimi öyrənmək istədikdə sən

Çalış ki, hər şeyi kamil biləsən." (N. Gəncəvi)

misralarında "elimi" sözünün orfoqrafik cəhətdən səhv yazıldığını müəyyən edə biləcəklər.

"General Əliağa Şıxlinski hərbiçi olmaqla yanaşı, hədiyi yaradıcılığla da məşqul olmuşdur. (Ş.Nəzirli)" cümləsində isə "hərbiçi", "hədiyi", "yaradıcılığla", "məşqul" sözlərinin düzgün yazılmadığını, yəni orfoqrafik qaydalara əməl edilmədiyini göstərəcəklər."Bu elin adı nədi?

Dosdu nə, yadı nədi?

Qürbət eldə bilmədim

Ağzımın dadı nədi?"

Sonuncu nümunədə şagirdlərə istqamətləndirci sual təqdim edilir, qeyd olunur ki, bu nümunədə orfoqrafik norma pozulsa da, orfoepik normanın tələbləri gözlənilmişdir fikrini doğru hesab etmək mümkündürmü?

Fikrimizcə, sonuncu nümunənin cavablandırması şagirdlər üçün çətin olacaq. Nümunə tələffüz formasında, yəni transkripsiyada verilməyibdir, şagirdlər düzgün tələffüzü söz tələffüz formasında verildikdə rahatlıqla cavablandırır. Burada isə tələffüz formasında verilmiş sözlərin olmasına baxmayaraq həmin sözlər transkripsiyada verilməmişdir. Belə olduqda müəllim müdaxilə etməli, şagirdlərə dügün cavabı söyləməlidir. Dərsin yaradıcı tətbiqetmə mərhələsi bildiyimiz kimi biliklərin mənimsənilməsinin yaradıcı surətdə tətbiq edildiyi mərhələdir. Yaradıcı tətbiqetmə şagirdlərin biliyini möhkəmləndirir, onun praktiki əhəmiyyətini onlara aydınlaşdırır. Buna görə müəllim imkan daxilində şagirdlərə təklif edə bilər ki, onlar müəyyən məsələlərin həlli üçün, yaxud hansısa yeni suallara cavab tapmaq üçün, qazanılmış bilikləri tətbiq etməyə çalışsınlar. Son nəticədə yaxşı olar ki, şagirdlərə, onların kəşf etdikləri bilgilərin yaradıcı surətdə tətbiqinə dair çalışma verilsin, bu halda həmin bilgi həmişəlik onların şüurunda həkk olunar. Bu mərhələ vaxt etibarilə yalnız bir akademik dərslə məhdudlaşdırılmaya da bilər, yəni onun həyata keçirilməsi sonrakı dərslərdə də mümkündür.

Yuxarıda göstərildiyi kimi, fəal təlimin mühüm xüsusiyyətlərindən biri müstəqil təlim (öyrətməyi öyrənmək), müstəqil inkişaf vərdişlərinə yiyələnmək imkanıdır. Dərs başa çatdıqdan

sonra göstərilmiş prosedurlardan birini - qiymətləndirmə və ya refeksiyanı həyata keçirərkən müstəqil öyrənmə proseslərin nəzərdən keçirilməsi və bunun nəticəsində öyrənmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədəuyğun olardı.

Bəzən qiymətləndirmə və refleksiyanı dərsin müxtəlif mərhələlərinə daxil etmək olar, bunun özü də təlim prosesinin daha uğurla keçməsinə kömək edər.

Şagirdlərin işinin effektivlik dərəcəsi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətcə qiymətləndirilə bilər, müxtəlif üsullarla və müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər Lakin müəllim unutmamalıdır ki, qiymətləndirmə, ilk növbədə, şagird üçün özünüqiymətləndirmə və özünənəzarət vasitəsi rolunu oynamalıdır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev N.Ə. Azərbaycan dilinin müxtəsər orfoepiya lüğəti. Bakı: ADPU, 2013, 146 s.
2. Abdullayev N.Ə. Ədəbi tələffüz təliminin metodikası. Bakı: Maarif, 162 s.
3. Abdullayev N.Ə., Məmmədov Z. Ədəbi tələffüz üzrə çalışmalar. Bakı: ADPU, 44 s.
4. Abdullayev N.Ə. Orfoepiya təliminin metodikasına dair göstərişlər. Bakı: APİ, 1974, 66 s.
5. Abdullayev N.Ə. Orfoepiya və Orfoqrafiya təlimi məsələləri. Bakı: APİ, 1985, 89 s.
6. Abdullayev N.Ə. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı: MBM, 2015, 280 s.
7. Arıxova İ. Yeni orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarının Azərbaycan dili dərslərinin tədrisi zamanı bütün sahələrə tətbiqi. Filologiya məsələləri. 2018, № 9. S.235-239.

DEĞERLER İLE İLGİLİ OLARAK 7. SINIF SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI VE SOSYAL BİLGİLER DERS KİTABININ İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Koray GİRGİN[1], Doç. Dr., Davut GÜREL[2]
[1]Milli Eğitim Bakanlığı, , -ORCID ID: 0009-0005-0235-3648
[2]Bartın Üniversitesi, , -ORCID ID: 0000-0003-2309-9202

ÖZET

Toplumu oluşturan insanları bir arada tutan en önemli unsurlardan biri o toplum tarafından benimsenmiş değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir toplumu oluşturan bireyler her ne kadar düşünce ve yapı itibariyle birbirlerinden farklı olsalar da onları bir araya getiren toplum tarafından kabul edilmiş değerlerdir. Bu değerler hem toplumu oluşturan bireyleri bir arada tutar hem de bireyle toplum arasındaki bağları güçlendirir. Bu bağlar ne kadar güçlü olursa sağlıklı bir toplumunda var olması o oranda güçlü olur. Değerler nasıl ki toplum için bu kadar önemli ise değerlerin topluma aktarılması da o derece önemli olmaktadır. Topluma yeni katılmış bir bireyin toplumu bir araya getiren değerleri kazanabilme süreci her ne kadar ailede başlasa da bu değerleri büyük oranda kazandığı yer eğitim hayatıdır. Bu sebeple değerlerin toplumu oluşturan bireylere aktarılmasının en önemli yollarından biri eğitimdir. Eğitim öğretim süreçlerinde ana kaynak olarak kullanılan ders kitaplarının ve verilecek dersin kapsamının oluşturulduğu ders programlarında değerlere ne oranda yer verildiği büyük önem arz etmektedir. Sağlıklı bir toplumun varlığını sürdürebilmesi konusunda değerlerin bu derece önemli olması eğitimde de bu konuya gereken değerin verilmesini gerektirmektedir. Bu anlamda değerler eğitimi konusunda Sosyal Bilgiler dersi büyük bir öneme sahiptir. Çünkü Sosyal Bilgiler dersinin en önemli hedeflerinden biri topluma uyum sağlayan bireyler yetiştirmektir. Araştırmada 7. sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve ders kitabında yer alan değerlerin dağılım durumları ile değer eğitiminin ve gerekliliğinin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Araştırmanın materyalini 2018-2019 Eğitim Öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilköğretim kademesinde okutulması amacıyla EKOYAY yayıncılık tarafından bastırılan 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı oluşturmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve veri toplama aracı olarak ise doküman analizi kullanılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda Sosyal Bilgiler Öğretim programında yer alan pek çok değerin 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabının incelenmesiyle her öğrenme alanında çeşitli yollarla verildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler, Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, Değer.

GİRİŞ

İnsan doğası gereği toplu yaşayan bir canlıdır. Fakat toplu yaşamak durumunda olsa da her insan aynı değildir. Gerek düşünceleri gerek bakış açıları gibi pek çok konuda insanlar birbirinden farklı olabilmektedir. Bu farklılıklara rağmen insanları bir arada tutan onları toplu olarak yaşamasını sağlayan önemli unsurlar vardır. Toplumun varlığını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesini sağlayan en önemli yapı taşlarından biri olarak karşımıza değerler

çıkmaktadır. Toplum tarafından kabul edilmiş değerleri doğru olarak kazanmış olan bireylerden oluşan toplumlar varlıklarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmektedirler. Bu nedenle bu değerlerin toplumu oluşturan bireylere en iyi şekilde kazandırılması gerekmektedir. Bunun da en önemli yolarından biri eğitimdir. Eğitim öğretim süreçlerinde kazandırılması hedeflenen beceriler arasında toplumu bir arada tutan değerlere uygun kazanımlar yer almaktadır. Yaşadığı topluma yararlı olabilecek, görev ve sorumluluklarını yerine getirebilecek, topluma uyum sağlayan vatandaşlar yetiştirmek eğitim kurumlarının temel amaçları olara karşımıza çıkmaktadır (Kan, 2009).

Eğitimde bu amaçları gerçekleştirebilmek amacıyla ilköğretimde 1, 2 ve 3. sınıflarda Hayat Bilgisi, 4, 5, 6 ve 7. sınıflarda ise Sosyal Bilgiler dersleri verilmektedir. Sosyal Bilgiler dersi: ‘’Bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimleri ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan; öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içeren; insanın sosyal ve fiziki çevresiyle etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir’’ (MEB, 2005).

Sosyal Bilgiler dersi ile bireyler, geçmişte yaşamış olan ve günümüzde yaşayan insanlar ile ilgili fikir edinirler (Dallı ve Çakmak, 2020) ve kendi ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varıp, milli bilince sahip, sorumlu, laik, demokratik bir vatandaş olarak yetişirler (MEB, 2007; MEB, 2000). Sosyal Bilgiler, yurttaşlık becerileri kazandırabilmek amacıyla sanat, edebiyat ve sosyal bilimlerin disiplinler arası bir yaklaşımla birleştirilmesinden oluşan bir çalışma alanıdır (NCSS, 1993). Sosyal Bilgiler dersinin amacı, yetiştirilmekte olan çocukların ya da gençlerin, toplum arasına sağlıklı ve verimli olarak katılıp topluma uyumlu olmalarına yardımcı olmaktır (Seçgin ve Kurnaz, 2015).

Yukarıda verilen amaçlara bakıldığında genel olarak sosyal bilgiler dersinin bireyleri topluma uyumlu olarak hazırlama ve sağlıklı bir toplumun var olabilmesi için bireylerin doğru şekilde yetiştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu sebeple Sosyal Bilgiler dersinin hedefleri gerçekleştirilmesinde değer eğitiminin önemli bir yeri vardır. Değer; var olan toplumun devamlı olabilmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için toplum üyelerinin geneli tarafından iyi ve doğru olarak onaylanan ortak ideoloji, amaç, ilke, inanış ve düşüncelerdir. Bireyler ile toplumu bir araya getiren değerler, ihtiyaçları karşılandığına, iyi olduğuna ve doğru olduğuna inanılan kavramlardır. Değer; toplumun tüm üyeleri tarafından onaylanan, toplumun işleyişinde ve varlığını sürdürmede önemli bir etkisi olan; soyut, somut, olumlu veya olumsuz öğelerin tümüdür. İnsanların, hayatları boyunca yaptıkları tercihlerde belirleyici bir unsurdur. Böylelikle toplumdaki ortak değerleri yaşayan bireyler toplumsal ve kendi hayatlarında demokratik anlayışın geliştirilmesi ve mutluluk için önemlidir (Turfanda, 2022).

Değer, insan olarak ne olduğumuz, ne olmamız ve nasıl olmamız gerektiği konusunda bize yol gösteren rehberdir. Düzgün bir toplumsal hayatın var olabilmesi için o toplumda belirli ortak değerler ve yerleşmiş bir sistemin olması ve bu sistemin o toplumun üyelerine planlı, bilinçli ve sağlıklı bir şekilde kazandırılması gerekir. Bu sebeple de değerler eğitimi konusu bir ihtiyaç

haline gelmiştir. Amaç olarak değerler eğitimi, çocukluktan gelen temiz duyguların ortaya çıkması, bununla birlikte bireyin kişiliğinin her yönüyle gelişmesini sağlamak, ahlaki mükemmelliğe ulaşmasına yardım etmek, bireyi ve toplumu kötülüklerden korumak ve kurtarmak, azim ve inançla donatmaktır (Ersoy, 2021).

Tüm bu anlatılanlara bakarak sağlıklı bir toplumun var olabilmesi ve bu toplumun varlığını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi için belli ortak değerleri kazanmış bireylerin olması gerekmektedir. Kısacası sağlıklı bir toplumun geleceğinde ortak değerlerin kazanılması büyük öneme sahiptir. Bu anlamda hem tüm dünya tarafından kabul edilen ortak değerler hem de belli ulusların kendileri tarafından kabul edilen ulusal değerler olabilmektedir. Değerler kişiden kişiye, toplumlar arasında ya da milletler arasında farklılık göstermekle birlikte bazı değerler çoğu toplum ya da millet tarafından kabullenilmektedir. Bu değerler toplumlar tarafından genel olarak kabul edilen, benimsetilen, günlük ilişkileri belirleyen temel ölçütler olan temel evrensel değerler olarak ifade edilebilir. Ulusal değerler ise sadece bir ulusu ilgilendiren ve belli bir ulusun ortak olarak kabullendiği, benimsediği değerler olarak açıklanabilir (Yaşar, Kasa, Bayır, 2015).

Değerlerin toplum açısından bu kadar önemli olması bu değerlerlin toplumu oluşturan bireylere aktarımını da bir o kadar önemli hale getirmektedir. Değer kazanma süreci her ne kadar ailede başlasa da bireyin asıl değer kazanma süreci eğitim hayatında gerçekleşmektedir. Bu konuda etkili bir değer eğitiminin gerçekleşebilmesi hem derslerde ana kaynak olarak kullanılan ders kitaplarının hem de bu kitapların kapsam ve içeriğini belirleyen öğretim programlarının değer eğitimine gerekli önemi vererek hazırlanmasına bağlıdır. Sosyal Bilgiler dersi, tarihsel bir içeriğe sahip olması, farklı kültür ve yaşam hikâyelerini anlatması ve iyi değerlerin aktarılması yönünden önemlidir (Kan, 2010). Bu sebeple Sosyal Bilgiler dersi doğası gereği değer eğitimi konusunda önemli bir yere sahiptir.

Değişimin hızla yaşandığı dünyada geleneksel değerler yerini hızla küresel değerlere bırakmaya başlamıştır (Kan, 2010). Ülkemizde özellikle 2005 yılında hazırlanan programlarla hem yapılandırmacı eğitim hem de değer eğitimi konusunda önemli bir adım atılmıştır. 2005 yılı Sosyal Bilgiler programına giren değer kavramı, yenilenen 2018 yılı programında, Sosyal Bilgiler programının perspektifini oluşturan temel ilkeler olarak tanımlanmıştır (MEB, 2005). Özellikle öğretim programlarında bireylere kazandırılması hedeflenen değerler yerini alırken ders kitaplarının da öğretim programlarına uygun olarak hazırlanması konusu göz ardı edilmemelidir. Konunun önemi bakımından Sosyal Bilgiler dersinde değerlerle ilgili olarak özellikle programlarla ilgili çalışmaların giderek arttığı görülse de Sosyal Bilgiler programında yer alan değerlerin ders kitabında yer almasını inceleyen çalışmaların sayısı daha azdır (Karacan, 2018). Bu nedenle yapılan çalışmanın amacı 7. sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve ders kitabında yer alan değerlerin ortaya çıkarılmasını sağlayarak bu alanda yapılacak olan çalışmalara bir kaynak oluşturup farklı bir bakış açısı ile bu alandaki alan yazına katkı sağlamaktır. Bu amaçla çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında hangi değerler yer almaktadır?

2. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında öğretim programında yer alan hangi değerler bulunmaktadır?

2. YÖNTEM

Yapılan çalışmada araştırılması yapılacak olan konu hakkında bilgiler içeren yazılı kaynakların incelenmesini sağlayan nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi yöntemi belirlenmiş hedefe yönelik olarak kaynakları bulup okuyabilme, gerekli yerleri not alma ve analiz etme süreçlerinden oluşmaktadır (Karasar, 2005). Bu süreçte araştırılmak için belirlenen olgu ya da olgular ile ilgili bilgi veren yazılı materyallerin analiz edilmesi şeklinde de adlandırılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Doküman analizinde veri kaynağı olarak basılı ve elektronik materyaller olarak gazete, dergi, kitap, harita, radyo ve televizyon, bilgisayar tabanlı ve internet erişimli materyaller vb. her türlü kayıt kullanılarak analiz edilmektedir (Bowen, 2009). Araştırmanın materyali 2018-2019 Eğitim-Öğretim yılında Millî Eğitim Bakanlığı yayınlarınca basılmış olan 7. sınıf ilköğretim Sosyal Bilgiler ders kitabıdır. Araştırmada Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan değerler incelenerek elde edilen bulgular amacına uygun olarak analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde doküman analizi yöntemi ile 7. sınıf Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan değerlere yer verilip daha sonra bu değerlerin 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında öğrencilere ne şekilde aktarılmaya çalışıldığı incelenecektir.

Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerler şu şekildedir:

Çizelge 1. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Değerler

1. Adalet	10. Estetik
2. Aile birliğine önem verme	11. Eşitlik
3. Bağımsızlık	12. Özgürlük
4. Barış	13. Saygı
5. Bilimsellik	14. Sevgi
6. Çalışkanlık	15. Sorumluluk
7. Dayanışma	16. Tasarruf
8. Duyarlılık	17. Vatanseverlik
9. Dürüstlük	18. Yardımseverlik

Yukarıda verilen Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerler 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında öğrenme alanlarına göre aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Çizelge 2. 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğrenme Alanları Ve Verilmesi Hedeflenen Değerler

Öğrenme Alanı	Değer
1. Birey ve Toplum	Özgürlük, Sorumluluk
2. Kültür ve Miras	Kültürel Mirasa Duyarlılık, Estetik
3. İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Özgürlük
4. Bilim, Teknoloji ve Toplum	Bilimsellik, Özgürlük

5. Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Dayanışma, Dürüstlük, Çalışma
6. Etkin Vatandaşlık	Barış
7. Küresel Bağlantılar	Barış, Saygı

Yukarıdaki tabloda da görülmektedir ki Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki her öğrenme alanında bir takım değerlerin öğrencilere aktarılması hedeflenmiştir. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında kazandırılması önerilen bu değerler 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında öğrenme alanlarına göre aşağıda verilen konu dağılımlarıyla verilmeye çalışılmıştır.

Birey ve Toplum öğrenme alanında yer alan Özgürlük ve Sorumluluk değerleri 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı içerisinde şu şekilde yer almaktadır:

Özgürlük değeri, ‘’Özgürüm, Sorumluluklarımın Olduğu Yere Kadar’’ konu başlığı altında;

1. ‘’Kitle iletişim özgürlüğünün gerçekleşebilmesi bazı temel unsurlara bağlıdır. Bunlar haberleşmeye ulaşabilme hakkı, haberi açıklayabilme hakkı ve haberi yayabilme hakkından oluşmaktadır’’ (s. 26).
2. ‘’Araştırma, öğrenme ve haber alma özgürlükleri, düşünce özgürlüğünün temelini oluşturur. Düşünce özgürlüğünün anlamlı olabilmesi için insanlara yalnızca özgür düşünme olanağı değil, aynı zamanda düşüncelerini özgürce açıklama ve iletme olanağının da tanınmış olması gerekir’’ (s. 26).
3. ‘’Düşüncelerimizi açıklamak, hak ve özgürlüklerimiz arasındadır’’ (s. 26).
4. ‘’Kitle iletişim hem hak hem de özgürlüktür’’ (s. 27).
5. ‘’Düşünce özgürlüğü; kişinin serbestçe düşünce edinebilmesi, edindiği düşünce ve kanaatleri özgürce açıklayabilmesi ve yayabilmesi, düşüncelerinden ötürü kınanma endişesi taşımadan bu hakları kullanabilmesidir’’ (s. 27).
6. ‘’Bilgi alma hakkının gerçekleşebilmesi için düşünce özgürlüğünün yanında, kitle iletişim özgürlüğünün de olması gerekir’’ (s. 28).
7. ‘’Kitle iletişim özgürlüğü; doğru bilgi alma hakkı, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün bir uzantısıdır’’ (s. 28).

Sorumluluk değeri de yine ‘’Özgürüm, Sorumluluklarımın Olduğu Yere Kadar’’ konu başlığı altında;

1. ‘’Kitle iletişim araçları, halkı, tarafsız ve doğru bir şekilde bilgilendirmekle yükümlüdürler’’ (s. 27).
2. ‘’Bu kadar çok alanda etkili olan kitle iletişim araçları, suça teşvik edici ya da suçlulara destek verici yayınlar yapmayarak millî çıkarlara aykırı davranışların karşısında olmalıdır’’ (s. 26).
3. ‘’Bazen insan söyledikleri yüzünden zarar görebilir. Başkalarını incitici ifadeler, düşünce özgürlüğü kapsamında değerlendirilmemektedir’’ (s. 27).

Kültür ve Miras öğrenme alanında yer alan Kültürel Mirasa Duyarlılık ve Estetik değerleri 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı içerisinde şu şekilde yer almaktadır:

Kültürel Mirasa Duyarlılık değeri, ‘’Osmanlı Devletinin Kuruluşu’’ başlığı altında;

1. ‘’Gaziantep’in İslâhiye ilçesinde bulunan eski mezarlarda Oğuzların 24 boyundan biri olan Kayı boyuna ait izler bulundu’’ (s. 36).
2. ‘’Balkanlar’da Osmanlı Devleti Dönemi’nde inşa edilmiş eserlerin birçoğu yıkılmış olsa da Türkiye’nin kültürel mirasın korunmasına verdiği destekle aşağıdakiler gibi bir kısmı restore edilerek varlığını sürdürmektedir’’
    - ‘’Filibe Ulu Camii, Bulgaristan’’ (s. 41).
    - ‘’Berat Osmanlı evleri, Arnavutluk’’ (s. 41).
3. ‘’Osmanlı tarihinin en önemli sadrazamlarından biri olarak kabul edilen Sokullu Mehmet Paşa adına Bosna Hersek’in doğusundaki Visegrad (Vişegrat) şehrinde Mimar Sinan tarafından inşa edilen Drina Köprüsü, ülkedeki en önemli Osmanlı eserleri arasında yer alıyor’’ (s. 42).

4. ‘’Matbaa sayesinde çok sayıda kitap basılabildi ve kitaplar ucuzladı. Böylece daha çok insan kitaplardan yararlanmaya başladı. Kütüphanelerin sayısı arttı.’’
    1. ‘’III. Ahmet Kütüphanesi, İstanbul’’ (s. 73).

‘’Seyyahların Gözüyle Osmanlı’’ başlığı altında;

5. ‘’Bunların yanında misafirperverlik, temizlik, ağırbaşlılık, saygı, hayvan ve doğa sevgisi, dürüstlük, inançlara bağlılık gibi kültürel özellikler seyahatnamelerde sıkça konu edilmiştir’’ (s. 81).
6. ‘’Kahve, Osmanlı’dan günümüze gündelik hayatımızın vazgeçilmez bir içeceğidir. Türk kahvesi adıyla dünyaca tanınan bu içecek, Osmanlı Devleti’nde 1500’lü yıllarda tüketilmeye başlanmıştır’’ (s. 88).
7. ‘’Bayramlar sevinçle beklediğimiz, sevdiğimiz insanlarla bir araya geldiğimiz günlerdir’’ (s. 88).
8. ‘’Seyahatnamelerde okçuluk, cirit (Görsel 2.129) ve güreşten söz edilmektedir’’ (s. 89).

Estetik değeri, ‘’Osmanlı Devletinin Kuruluşu’’ başlığı altında;

1. ‘’Lale Devri aynı zamanda Avrupa’nın etkisinin başladığı ve önemli ıslahatların yapıldığı bir dönem oldu’’ (s. 72).
2. ‘’Ayasofya’nın yanına Avrupa mimarisi etkisiyle Lale Devri’nde inşa edilen III. Ahmet Çeşmesi’’ (s. 72).

‘’Seyyahların Gözüyle’’ Osmanlı başlığı altında;

3. ‘’Camiler, medreseler, hamamlar, köprüler, çeşmeler, hanlar, türbeler Osmanlı estetik anlayışını yansıtan eserlerdendir. Osmanlı Devleti Dönemi’nde mimarinin yanında hat, tezhip, ebru, minyatür, çini, dokuma, maden işleme, şiir, musiki gibi sanat ve zanaat dallarında muhteşem eserler ortaya konmuştur. Osmanlı Devleti’ne komşu ülkeler Osmanlı kültür, sanat ve estetik anlayışından doğrudan etkilenmiştir. Osmanlı mimarisi, müziği ve el sanatları Avrupa’da örnek alınmıştır’’ (s. 81).
4. ‘’Osmanlı kültür, sanat ve estetik anlayışının önemli unsurları olan mimari eserler, el sanatları, yemekler, giysiler, oyunlar, kutlamalar yerli ve yabancı seyyahların seyahatnamelerinde yer almıştır’’ (s. 81).

İnsanlar, Yerler ve Çevreler öğrenme alanında yer alan Özgürlük değeri 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı içerisinde şu şekilde yer almaktadır:

‘’Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü’’ başlığı altında;

1. ‘’Yerleşme ve seyahat özgürlüğü insanların temel haklarından biridir’’ (s. 118).
2. ‘’Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir’’ (s. 118).

Bilim, Teknoloji ve Toplum öğrenme alanında yer alan Bilimsellik, Özgürlük değerleri 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı içerisinde şu şekilde yer almaktadır:

Bilimsellik değeri, ‘’Türk İslam Medeniyetinde Bilginler’’ başlığı altında;

1. ‘’Bu süreçte Müslüman bilginler deney ve gözleme dayalı bilimsel araştırmalar yaparak astronomi, coğrafya, matematik, tıp, kimya, fizik gibi bilim dallarında önemli buluşlar yaptılar’’ (s. 134).
2. ‘’Büyük Selçuklu Devleti Dönemi’nde 11. yüzyılda Nizamiye Medreselerinin kurulması ile günümüzdeki üniversiteler düzeyinde eğitim veren okullar açıldı. Gözlemevleri, hastaneler, kütüphaneler açılarak bilimsel çalışmalar desteklendi. Çok sayıda bilim insanı yetişti’’ (s. 134).

Avrupa’daki Bilimsel Gelişmeler başlığı altında;

3. ‘’Dünyayı anlama ve araştırma çabası içine giren bilim insanları gerçeğe akılla ulaşılacağı düşüncesini kabul ettiler. Deney ve gözleme dayalı araştırmalar yapmaya başladılar. Böylece bilim ve teknoloji alanında önemli gelişmeler sağlandı’’ (s. 139).

Özgürlük değeri, ‘’Özgür Düşüncenin Bilimsel Gelişmelere Katkısı’’ başlığı altında;

1. ‘’Farklı tanımları olan özgür düşünceyi insanın kısıtlamalardan bağımsız olarak düşünce geliştirebilmesi ve bunu ifade edebilmesi olarak açıklayabiliriz’’ (s. 134).
2. ‘’Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir’’ (s. 145).
3. ‘’Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz. Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir’’ (s. 145).

Üretim, Dağıtım ve Tüketim öğrenme alanında yer alan Dayanışma, Dürüstlük, Çalışma değerleri 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı içerisinde şu şekilde yer almaktadır:

Dayanışma değeri, ‘’Sosyal Hayatta Vakıfların Yeri’’ başlığı altında;

1. ‘’Kızılay, Yeşilay, Darülaceze Başkanlığı, Tema gibi kuruluşlar örnek verilmiştir’’ (s. 162-163-164-165).
2. ‘’Bir yardımlaşma ve dayanışma aracı olan sadaka taşlarının Osmanlı Devleti’nin sosyal hayatında önemli yeri vardı’’ (s. 162).

‘’Meslek Edindiren Kurumlar’’ başlığı altında;

3. ‘’Ahiler, her biri önemli sorumluluk gerektiren bu ilkeleri öğrenmekle kalmamışlar; kaliteli mal üretilmesine, üretici ve tüketici haklarının korunmasına, mesleki dayanışmaya büyük önem vermişlerdir’’ (s. 166).
4. ‘’Türkmenlerin yaşadıkları her vilayette, her şehirde ve her köyde bulunan Ahiler bekar ve sanat sahibi gençlerin oluşturduğu bir tür cemiyettir. Bunlar birbirleriyle çok sıkı bir dayanışma içindedirler’’ (s. 166).

Dürüstlük değeri, ‘’Sosyal Hayatta Vakıfların Yeri’’ başlığı altında;

1. ‘’Yardım alan kişiler de ihtiyacı kadarını alırdı. Hatta öyle ki 17. yüzyılda İstanbul’a gelmiş olan bir Fransız seyyah bu taşlardan birinin başında bir hafta beklemesine rağmen bırakılan yardımları almak için kimsenin uğramadığını yazmıştır’’ (s. 162).

‘’Meslek Edindiren Kurumlar’’ başlığı altında;

2. ‘’Helal kazanç için çalışmak, ilim sahibi olmak, edepli olmak, güzel ahlak sahibi olmak, namazı vaktinde kılmak, haramlardan kaçınmak, yalan söylememek, kusurları örten olmak, iyi arkadaş seçmek, alışveriş adabına uymak, bir meslek sahibi olmak’’ (s. 166).
3. ‘’Öğrenciler meslek edinirlerken aynı zamanda adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk ve vatanseverlik gibi değerleri de kazanmaktadırlar’’ (s. 168).

Çalışma değeri, ‘’Toprak Ana’’ başlığı altında;

1. ‘’Vatandaş kendisine ait olan toprağı ekip biçiyor; üretim yapıyor, ülke ekonomisine katkı sağlıyordu’’ (s. 155).

‘’Meslek Edindiren Kurumlar’’ başlığı altında;

2. ‘’Bir milletin her alanda gelişmesi için işini iyi yapan insanlara ihtiyaç vardır’’ (s. 166).
3. ‘’Ahiler her biri bir meslek dalında yamak-çırak-kalfa-usta-pir hiyerarşisi içinde çalışırlar, çalışırken de eğitim alırlardı’’ (s. 166).

‘’Yeni Meslekler’’ başlığı altında;

4. ‘’Çiftçi, nalbant, terzi, kalaycı, marangoz, tüccar, öğretmen, doktor, asker ve daha birçok meslek sahibi toplumun istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmışlardır’’ (s. 171).

Etkin Vatandaşlık öğrenme alanında yer alan Barış değeri 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı içerisinde şu şekilde yer almaktadır:

‘’Demokrasinin Serüveni’’ başlığı altında;

1. ‘’Savaşlar barışın değerini göstermiştir. İnsanlar, huzur ve güvenliğe giderek daha fazla önem vermişlerdir. Bunun için barış, huzur ve güven içinde yaşamanın teminatı olan demokratik değerleri ve uygulamaları geliştirmişlerdir’’ (s. 182).
2. ‘’Tüm insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdan sahibidirler. Birbirlerine karşı kardeşlik duygularıyla hareket etmelidirler’’ (s. 182).

‘’Daha Fazla Demokrasi’’ başlığı altında;

3. ‘’Günümüzde bazı uygulamalar vardır ki demokrasi ile uyuşmamaktadır. Bu uygulamalar ile insanın doğuştan gelen ve sonradan kazandığı hakların dikkate alınmadığı ortaya çıkar. Bu tür uygulamalar insan onurunu kırar. İnsanlar arasındaki barış ve güveni yok eder’’ (s. 196).

Küresel Bağlantılar öğrenme alanında yer alan Barış ve Saygı değerleri 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı içerisinde şu şekilde yer almaktadır:

Barış değeri, ‘’Yurtta Barış, Dünyada Barış’’ başlığı altında;

1. ‘’Hızlı değişimlerin olduğu bir çağda yaşıyoruz. Bu nedenle devletler değişime uyum sağlayabilecek barışa, refaha ve istikrara katkı sağlayacak şekilde sorunlara çözüm aramalıdır. Türkiye, köklü bir devlet ve demokrasi geleneğine sahip, barış odaklı ve ilkeli bir ülkedir. Ülkemiz dış politikasını, Mustafa Kemal Atatürk tarafından belirlenen “Yurtta barış, dünyada barış.” ilkesi doğrultusunda yürütmektedir’’ (s. 206).
2. ‘’Birleşmiş Milletler, Türkiye’nin üyesi olduğu bir kuruluştur. 2. Dünya Savaşı’ndan sonra barış ve güvenliği sağlamak, ülkeler arasında dostane ilişkiler kurmak, ekonomik ve sosyal iş birliği sağlamak amaçlarıyla 1945 yılında kurulmuştur’’ (s. 206).
3. ‘’Ülkemiz, NATO bünyesinde, askerlerini Avrupa dışında ilk olarak Afganistan’a, sonra Libya’ya göndererek dünya barışına katkıda bulunmuştur’’ (s. 206).
4. ‘’Gelecek yıllarda Orta Asya’nın dünya kültür turizminde ciddi bir yer alacağına inandığının altını çizen Genel Sekreter Yardımcısı, ‘Ortak turizm projeleriyle ülkelerimizin zengin mirasını dünya turizm piyasasına kazandırırken ülkelerimiz arasındaki dostluk ve kardeşliği de temin etmiş olacağız.’ dedi’’ (s. 208).

‘’Dünyayı Biz Kurtaracağız’’ başlığı altında;

5. ‘’Yoksulluğa ve işsizliğe çözüm bulunması, sosyal medyanın yayınlarında zararlarına yönelik yayınlar yapması, insanların eğitilmesi terörü bitirmeye katkı sağlayacaktır’’ (s. 220).
6. ‘’Yaşam kalitesinin yükseltilmesi, savaşların sona erdirilmesi, can güvenliğinin sağlanması göçün önlenmesine katkı sağlayacaktır’’ (s. 220).
7. ‘’Dünyada barışın kalıcı olarak tesis edilmesi de sorunun önemli bir çözümüdür’’ (s. 220).

Saygı değeri, ‘’Biz Konuksever Bir Milletiz’’ başlığı altında;

1. ‘’Toplumlarda mültecilere karşı kulaktan dolma bilgilerle edinilmiş kalıp yargı ve ön yargılara dayalı ayrımcı ve dışlayıcı davranışların kırılması gerekiyor’’ (s. 216).

‘’Dünyayı Biz Kurtaracağız’’ başlığı altında;

2. ‘’Hiçbir çaba küçümsenmemeli, herkes kapısının önünü süpürse mahalle temiz olur diye düşünmeliyiz’’ (s. 221).

Sosyal Bilgiler Öğretim Programı içerisinde yer alan değerlerin 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında bireylere aktarılma biçimleri yukarıda verilmiştir. Aynı zamanda ders kitabında çeşitli etkinliklere de yer verilerek bu değerlerin kazandırılmaya çalışılmıştır.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Bireylerin bir araya gelmesi ile oluşan toplumun varlığını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi insanoğlunun var olabilmesi açısından çok önemlidir. Çünkü insan toplu yaşan bir canlı olarak doğada varlığını toplu şekilde daha kolay sürdürebilmektedir. Bu sebeple toplumdaki her birey topluma uyum sağlamalı ve toplumla birlikte hareket etmelidir. Bunun en güzel yollarından toplum tarafından kabul edilmiş değerleri benimsemektir. Değerler toplumdaki bireyleri bir arada tutan en önemli faktörlerden biridir.

Bireyin değer öğrenimi her ne kadar ailede başlasa da asıl değer öğreniminin gerçekleştiği yer eğitim hayatıdır. Bu sebeple okullar, öğretim programları, eğitimciler ve eğitimde ana kaynak olarak kullanılan ders kitaplarının değer öğretimine yönelik hazırlanması bu konuda hayati öneme sahiptir. Bu anlamda özellikle topluma uyum sağlayabilen ve bireyleri hayata en iyi şekilde hazırlamayı amaç edinmiş Sosyal Bilgiler dersi doğası itibariyle değer kazandırmada önemli bir yere sahiptir. Eğitim hedeflerinin doğru şekilde gerçekleşebilmesinin bir yolu da öğretim programları ve ders kitaplarının birbirinden farklı olmamasına bağlıdır. Programda verilmesi hedeflenen değerlere ders kitaplarında yeterince yer verilmemesi hedeflenen değer öğretiminin tam olarak gerçekleşmemesine neden olacaktır. 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabının ve öğretim programının incelendiği bu çalışmada öğretim programında yer verilen değerlerin 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında çeşitli şekillerde verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan toplam 18 değerden 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında öğrenme alanlarına göre 10 değerin verildiği tespit edilmiştir. Değerlerin toplum açısından büyük önem arz ettiği düşünülecek olursa öğretim programlarında ve ders kitaplarında yer alması sağlıklı bir toplumun varlığını sürdürebilmesi açısından da büyük fayda sağlayacaktır.

Yapılan çalışmada öğretim programında yer alan değerlerin ders kitabında ne şekilde yer aldığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Eğitim öğretim ortamlarında programda hedeflenen değerlere yeteri derecede yer verilirse bireylerinde bu değerleri kazanma oranları o derece artacaktır. Bu amaçla öğretim programında yer alan değerlerle ilgili hedeflerin gerçekleşebilmesi konusunda bu değerlere ders kitaplarında yeterince yer verilerek bireylere aktarılması önem arz etmektedir.

Bireylerin değer kazanımı sadece eğitim ortamlarında ya da kitaplardan olamayacağı için hem aile bireylerinin hem de eğitimcilerin değerlerin kazandırılması konusunda bilinçli olması çok önemlidir. Bu anlamda hem velilerin bilinçlendirilmesi hem de öğretmen adaylarına bu konuda eğitim verilmesi faydalı olacaktır. Bununla birlikte sadece Sosyal Bilgiler dersinde değil diğer disiplinlerde de değerlerin bireylere kazandırılması hedeflenmeli ve ders kitaplarını hazırlayanların sürekli değişen eğitim anlayışının yaşandığı bir dünyada daha kolay öğrenmeyi sağlayan yöntem ve tekniklere göre ders kitaplarını hazırlamaları sağlanmalıdır. Bunun yanı sıra sadece ders kitapları ile de değil çağdaş eğitime yönelik farklı etkinlikler ve araç gereçlerle de değer eğitiminin desteklenmesi sağlanabilir.

Değerler bireylerin eğitim hayatına başladığı ilk kademeden başlanarak seviyelerine göre verilmeli ve öğretim programları ve ders kitapları da buna göre hazırlanmalıdır. Özellikle daha üst seviyelerde anlaşılabilecek değerlerin alt seviyelerdeki öğrencilere kazandırılmaya

çalışılması bu konuda istenilen hedeflerin gerçekleştirilmesini zorlaştırabilir. Son olarak hem ders programlarının hem de ders kitaplarının incelendiği çalışmalar ne kadar fazla olursa program hazırlayıcılar ve ders kitaplarını yazanlarda bu çalışmalardan faydalanabilir ve programların ve ders kitaplarının hedeflere yönelik daha verimli şekilde hazırlanması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Azer, H., *Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı.* Ekoyay Eğitim Yayıncılık, Ankara, 2020.

Bowen, G. A., Document Analysis As A Qualitative Research Method, Qualitative Research Journal, 9 (2), 27-40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027 / (Erişim tarihi: 23.09.2023)

Dallı, C. ve Çakmak, M. A. (2020). 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Türk Tarihi ve Kültürü Konularının Yeri. Sinerji Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 1 (2) , 53-66. https://dergipark.org.tr / (Erişim tarihi: 18.09.2023)

Ersoy, Ş., Sosyal Bilgiler Dersinde Değerlerin Öğretimine İzciliğin Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak, 2021.

Kan, Ç. (2009). Değişen Değerler Ve Küresel Vatandaşlık Eğitimi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 17 (3) , 895-904. https://dergipark.org.tr / (Erişim tarihi: 18.09.2023)

Kan, Ç. (2010). Sosyal Bilgiler Dersi ve Değerler Eğitimi. Milli Eğitim Dergisi. https://dergipark.org.tr / (Erişim tarihi: 23.09.2023)

Karacan, H. (2018). Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Yer Alan Milli ve Evrensel Değerlerin Analizi. Journal of Innovative Research in Social Studies, 1 (1) , 1-10. https://dergipark.org.tr / (Erişim tarihi: 23.09.2023)

Karasar, N., *Bilimsel Araştırma Yöntemi.* Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.

MEB. İlköğretim Okulu Programları, İstanbul, 2000.

MEB. 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Programı, Ankara: MEB Yayınları, 2005.

MEB. İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretim Kılavuzu, 2007.

MEB. Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, 2018.

NCSS. (1993). The Social Studies Professional. Washington DC: National Council For The Social Studies.

Seçgin, F. ve Kurnaz, Ş. (2015). Sosyal Bilgiler Dersinde Toplumsal Cinsiyet Etkinliklerinin Öğrencilerin Algı ve Tutumlarına Etkisi. Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2015 (5), 24-38. https://dergipark.org.tr / (Erişim tarihi: 18.09.2023)

Turfanda, S., Milli Mücadele Dönemi Edebi Eserlerin Sosyal Bilgiler Programı'ndaki Değerlere Göre İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2022.

Yaşar, Ş., Kasa, B. ve Bayır, Ö. G. (2015). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Görüşlerine Göre Değerlerin Ulusal Ve Evrensel Olarak Sınıflandırılması. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/3. https://earsiv.anadolu.edu.tr / (Erişim tarihi: 23.09.2023)

Yıldırım, A. ve Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

TARİHİ KIRKAĞAÇ KONAKLARININ MİMARİ KARAKTERİNİ TEMSİL EDEN ÖNEMLİ BİR ÖRNEK: HAMDİ NART KONAĞI

AN İMPORTANT EXAMPLE REPRESENTİNG THE ARCHİTECTURAL CHARACTER OF HİSTORİCAL KIRKAĞAÇ MANSİONS: HAMDİ NART MANSİON

Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR

Atatürk Üniversitesi,

Orcid İd No: 0000-0002-2619-9017

ÖZET

Manisa'nın Kırkağaç İlçesi ilk çağlardan beri yerleşime sahne olmuş, tarihi süreç içerisinde farklı ırk ve inanca sahip toplumların oluşturduğu kozmopolit yaşam biçimi, çok renkli bir kültürel zenginliği de beraberinde getirmiştir. Bu zenginlik konut ve ev mimarisine de yansımıştır. Kökleri Antik Yunan ve Roma mimarisine kadar uzanan Antik gelenekli mimari unsurlar, yerli mimari unsurlarla kaynaşarak son derece zengin çeşitlilik ve özgünlük yansıtan bir konut mimari anlayışını ortaya çıkarmıştır. Rum evlerinin Neo-Klasik ve Neo-Barok mimari anlayıştaki cephe düzenleri, yöredeki Türk evlerini de görsel açıdan etkilemiş, aynı dönem Türk evlerinde Rum evlerinden esinlenilerek yapılan görsel uygulamalar görülmüştür. Bu etki Hamdi Nart Konağında olduğu gibi, planda değil daha çok cephe mimarisinde hissedilmektedir. Genellikle giriş alınlık kemeri kilit taşında, giriş eyvan kemeri kilit taşında, bahçe kapısı lentosunda ya da kemer kilit taşında, bazen de giriş eyvanı ile çatı saçağı arasında kalan kısımda, ancak her halükarda konut girişlerinde yaygın şekilde kuş figürlerine yer verildiği görülmektedir. Hamdi Nart Konağında da görüldüğü şekilde rölyef karakterinde kabartma olarak işlenmiş kuş figürlerinin kırlangıç ve güvercin figürleri olduğu, hem Türk hem Rum konutlarında karşımıza çıkan kırlangıç ve güvercin figürlerinin bereket, umut ve müjde sembolü olarak işlendikleri anlaşılmaktadır. Zira, Hem eski Türk inançlarında hem de Antik Yunan inançlarında kuş, "bereket, müjde, umut, dostluk, barış, sevgi" kavramlarını sembolize etmektedir. Plan, mimari ve süsleme açısından büyük bir zenginlik ve çeşitlilik gösteren Kırkağaç konakları ve evleri, kökeni Antik Yunan ve Roma mimarisine kadar uzanan mimari geleneklerle, Türk mimari geleneklerinin tarihi süreçte yerli ve çok renkli demografik yapıyla beslenmesi ve farklı kültürlerle etkileşimi sonucu ortaya çıkmış, zenginlik ve çeşitlilik arz eden özgün bir mimari karakteri temsil etmektedir. Kırkağaç konaklarındaki bu özgün mimari karakterin önemli bir temsilcisi de Hamdi Nart Konağı'dır.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi, Kırkağaç, Mimari, Antik, Hamdi Nart Konağı

ABSTRACT

Kırkağaç District of Manisa has been the scene of settlement since the early ages, and the cosmopolitan lifestyle created by societies with different races and beliefs in the historical process brought along a multicolored cultural richness. This wealth is also reflected in housing and home architecture.The architectural elements of ancient traditions, whose roots date back

to Ancient Greek and Roman architecture, have been combined with local architectural elements to create a residential architectural understanding that reflects an extremely rich variety and originality.The Neo-Classical and Neo-Baroque façade arrangements of Greek houses in an architectural understanding also affected the Turkish houses in the region visually, and visual applications inspired by Greek houses were seen in Turkish houses during the same period. This effect is felt more in the facade architecture, not in the plan, as in Hamdi Nart Mansion.It is seen that bird figures are commonly used in the entrance pediment arch keystone, entrance iwan arch keystone, garden door lintel or arch keystone, sometimes in the part between the entrance iwan and roof canopy, but in any case at the house entrances. As seen in Hamdi Nart Mansion, it is understood that the bird figures embroidered in relief character are swallow and dove figures, and the swallow and dove figures, which we encounter in both Turkish and Greek houses, are processed as symbols of fertility, hope and good news. The bird symbolizes the concepts of "fertility, good news, hope, friendship, peace, love" in both ancient Turkish and ancient Greek beliefs.Kırkağaç mansions and houses, which show a great richness and diversity in terms of plan, architecture and decoration, emerged as a result of the architectural traditions that date back to Ancient Greek and Roman architecture, and the interaction of Turkish architectural traditions with local and multicolored demographic structure and interaction with different cultures. It represents a diverse unique architectural character. Hamdi Nart Mansion is an important representative of this unique architectural character in Kırkağaç mansions.

Keywords: History of Art, Kırkağaç, Architectural, Antique, Hamdi Nart Mansion

GİRİŞ

Medeniyetler beşiği Anadolumuz ve Güzel Türkiyemiz'in tarihi ve kültürel zenginliğinin önemli bir temsilcisi ve yaşayan kültür hazinesi niteliğindeki Kırkağaç, başta konakları ve evleri olmak üzere tüm tarihi eserleriyle ve kent dokusuyla korunması ve yaşatılması gereken önemli bir yurt köşemizdir.

Kırkağaç'ın tarihi ve kültürel varlıklarının tespiti, analizi, tanıtılması, korunması ve yaşatılması amacıyla 2019 yılı temmuz ayı itibari ile başlattığımız ve halen devam eden çalışmalarımız kapsamında, yörenin zengin bir kültür ve turizm potansiyelini barındırdığı görülmüştür.

Özellikle tarihi konak ve ev mimarisi bakımından büyük bir zenginlik ve üslup çeşitliliği dikkat çekmektedir.

Kırkağaç ilk çağlardan beri yerleşime sahne olmuş, tarihi süreç içerisinde farklı ırk ve inanca sahip toplumların oluşturduğu kozmopolit yaşam biçimi, çok renkli bir kültürel zenginliği de beraberinde getirmiştir. Bu zenginlik konut ve ev mimarisine de yansımıştır.

Kırkağaç'ta bugün mevcut olan konak ve evlerin çoğu XIX. yüzyılın ikinci yarısından ve XIX. yüzyılın son çeyreğinden kalmadır. Ayrıca XX. yüzyıl başlarından kalma örnekler de mevcuttur.

Plan, mimari ve süsleme açısından büyük bir zenginlik ve çeşitlilik gösteren Kırkağaç konakları ve evleri, kökeni Antik Yunan ve Roma mimarisine kadar uzanan mimari geleneklerle, Türk mimari geleneklerinin tarihi süreçte yerli ve çok renkli demografik yapıyla beslenmesi ve farklı kültürlerle etkileşimi sonucu ortaya çıkmış, zenginlik ve çeşitlilik arz eden özgün bir mimari karakteri temsil etmektedir.

Tarihi Kırkağaç konaklarının mimari karakterini temsil eden önemli örneklerden biri de bildirimizin konusunu teşkil eden **Hamdi Nart Konağı**'dır.

Hamdi Nart Konağı'nın Tarihi:

Manisa İli, Kırkağaç İlçesi Tevfikiye Mahallesi, 56.Sokak, 149 Ada 15 Parsel'de yer alan Hamdi Nart Konağı'nın giriş kapısı lento taşı üzerinde, iki yanda çiçek motiflerinin işlendiği profilli kartuş rozet içerisine "**1869** tarihi ve **IP** harfleri" kaydedilmiştir. Bu kitabeden yapının 1869 tarihinde inşa edildiği, Rum alfabesi ile kaydedilmiş usta monogramından da, yapının taş ustasının Rum asıllı olduğu anlaşılmaktadır.

Nart Ailesi tarafından 1869 tarihinde inşa edilen ve inşaat ustasının Rum asıllı olduğu anlaşılan yapı, Hamdi Nart'tan sonra oğlu Mehmet Nart tarafından kullanılmış ve Mehmet Nart adına tescil edilmiştir. Hamdi Nart'ın torunları ve Mehmet Nart'ın oğulları Hamdi Nart ve Birol Nart tarafından etnografik eserlerin yer aldığı küçük bir müze olarak yaşatılmaya çalışılan yapının, 2016 yılındaki restorasyonu ve bakımı büyük ölçüde Nart Kardeşler'in kendi imkanları ile sağlanmıştır.

Fotoğraf:1- Hamdi Nart Konağı

Çizim:1- Hamdi Nart Konağı Cephe Detayı.

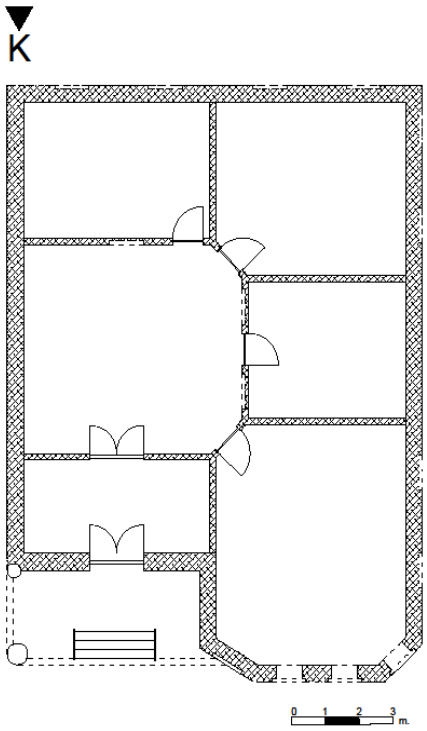

Çizim:2- Hamdi Nart Konağı Plan Krokisi.

Hamdi Nart Konağı'nın Plan Özellikleri:

Konak Tarihi Türk Konak ve Ev mimarisindeki orta sofa-hol tipolojisine uygun şekilde inşa edilmiş, orta sofalı konak tasarımına sahiptir. Orijinal plan tasarımı orta sofanın sağ ve soluna odaların yerleştirilmesinden oluşmaktayken, cephe görüntülerinden de çok net bir

şekilde anlaşılabileceği üzere, konağın girişinin solundan başlamak üzere orta sofanın solundaki birimlerin değiştirildiği, böylece sonradan yapılan müdahale ile deyim yerindeyse orta sofalı plan tipolojisinin kenar sofalı plan tipolojisine dönüştüğü görülmektedir.

Orta sofalı plan tipolojisinin sonradan kenar sofalı plan tipolojisine dönüştürüldüğü mevcut plan durumuna göre, yapının zemin üstü tek katlı olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Depo, kiler gibi işlevleri olan ve geçmişte bir Rum asıllı Tüccar'ın toptan kuru gıda v.b. malzemeleri muhafaza amaçlı kullandığı zemin kata Konak ana girişinin solundaki yuvarlak kemer alınlıklı, dikdörtgen formlu ve düz lentolu kapı ile ulaşılabilmektedir.

Konağın giriş kapısı önündeki sütunlu ve kemerli sundurmaya merdivenle ulaşılmaktadır. Basık yuvarlak kemerli sundurmanın kemeri, solda Antik Yunan ve Roma mimari geleneğinin sütun düzenlerinden biri olan Dor düzeninin özgün bir yorumu ile oluşturulmuş sütuna, sağda ise cephenin öne çıkıntı yapan kısmını taşıyan ve yine Antik Yunan ve Roma mimari geleneğinin Anadolu'daki yansımalarından biri olan volüt biçimli konsolun aksındaki duvar köşesine oturmaktadır.

Sundurmadan geçtikten sonra yuvarlak kemer alınlıklı, düz lentolu, dikdörtgen formlu, taş söveli ve çift ahşap kanatlı kapı ile giriş holü ve sofaya ulaşılmaktadır. Sofanın sağındaki ilk ahşap kapılı oda konağın başodası veya selamlık kısmı mahiyetindedir. Selamlık odası cepheye beşgen formunda çıkıntı yaparak hem mimariye görsel hareket kazandırmakta hem de bu şekilde oluşan dikey hatlar yatay hatlarla görsel bir denge oluşturmaktadır. Selamlığın dikdörtgen formlu, taş söveli, ahşap doğramalı ve dıştan metal şebekeli pencereleri yapı cephesine görsellik ve hareket kazandıran diğer unsurlardır. Sofa çevresinde selamlık dışında üç oda bulunmaktadır. Odaların ahşap kapıları sofanın plan durumuna uygun şekilde verev yerleştirilmiştir.

Selamlık ve harem odalarındaki ahşaptan dolap, yüklük ve kandillik gibi unsurlar ile ocak-şömine ve dolap içerisinde kehriz (banyo) uygulaması tarihi Türk geleneksel konut mimarisinin temel karakterlerini yansıtmaktadır.

Genelde su kuyusu, kurun, ocak ve tandır gibi açık mutfak unsurlarını barındıran tarihi Kırkağaç konak ve evlerinin vazgeçilmez birimi niteliğindeki bahçeye, hem zemin kattan hem de üst kattaki sofa kısmından ulaşılabilmektedir.

Hamdi Nart Konağı'nın Mimari Özellikleri:

Orijinalde orta sofalı plan tipolojisi sergileyen, ancak sonradan kenar sofalı plan tipolojisine dönüştürülen bahçeli konağın, ön cephesinde düzgün kesme taş, yan duvarlarında düzensiz yonu taş, dolap, yüklük, kandillik, kapı ve pencere kanatları gibi unsurları ahşap, döşeme ve tavanları da yine ahşap malzeme ile inşa edilmiştir.

Fotoğraf:2- Hamdi Nart Konağı Giriş Cephesi

Basık yuvarlak kemerli sundurmanın sağında kalan selamlık odasının ön cepheye doğru beşgen şekilde taşıntısı, zemin kat giriş kapısı lentosunun üstüne denk gelecek şekilde kalın ve köşeli yatay bir profilin oluşmasını sağlamış, bu profil çıkma alttan beş adet üzerleri ince silmelerle yivlendirilmiş volüt biçimli konsollarla desteklenmiştir. Bu tarz volüt biçimli konsol uygulaması Antik Yunan ve Roma mimarisinin temel unsurlarından olup, Anadolu Türk mimarisini de etkilemiştir.

Zemin kata geçit veren ve son zamanlardaki kaldırım ve yol çalışmaları nedeniyle eşik seviyesi yol hizasından aşağıda kalan kapı, dikdörtgen formlu ve yuvarlak kemer alınlıklıdır. Orijinalde alınlık tablasının pencere şeklinde tasarlandığı ancak sonradan kapatıldığı anlaşılmaktadır.

Cepheye bakan dikdörtgen formlu, ahşap doğramalı, taş söveli ve metal şebekeli pencerelerin alt ve üst hizaları yatay profil şeklinde işlenmiştir.

Dışbükey ve içbükey şekilde işlenmiş iki kalın profilden oluşan çatı saçağı yapı cephesini boydan boya kuşatmaktadır.

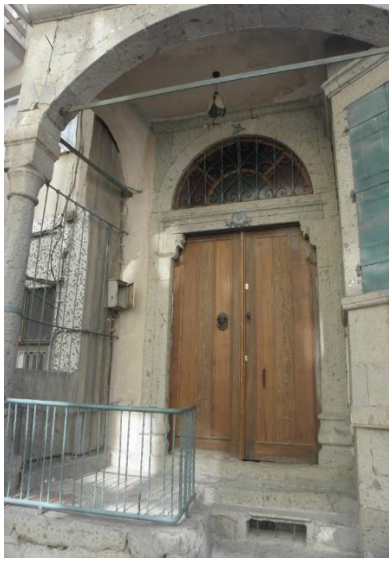

Fotoğraf:3- Hamdi Nart Konağı Girişi.

Ahşaptan çift kanatlı, taş söveli, düz lentolu, yuvarlak kemer alınlıklı giriş kapısına merdivenli sundurmadan geçtikten sonra ulaşılmaktadır. Bu sundurma yuvarlak kemerli sütunlu giriş şeklinde düzenlenmiştir. Sundurma kemeri solda Dor düzenindeki sütuna, sağda ise duvar çıkıntısına bindirilmiştir. Sundurma kemerini taşıyan sütunun başlık kısmı, Antik Yunan ve Roma mimarisinin alttaki daire kesitli üstteki kare kesitli olmak üzere üst üste bindirilmiş iki yastıktan oluşan ve Dor düzeni adı verilen sütun ve başlık düzenini devam ettirmektedir.

Giriş kapısının taş sövelerinin kaide kısımları içbükey ve dışbükey şekilde daire kesitli profil silmelerle hareketlendirilmiştir. Giriş atkı taşı (lento), köşelerdeki volüt biçimli konsollara oturmaktadır. Girişin yuvarlak kemerli alınlığının tablası metal şebekeli pencere şeklinde tasarlanmıştır.

Fotoğraf:4- Hamdi Nart Konağı Giriş Alınlığı Kemer Kilit Noktasında Kuş Figürü.

Giriş alınlık kemeri kilit taşında yüzeyden hafif kabarık şekilde işlenmiş, bir çiçekli dalı üzerine kanatları yana açık ve yuvaya henüz konmuş vaziyette kuş rölyefi yer almaktadır. Hem eski Türk inançlarında hem de Antik Yunan inançlarında kuş, “bereket, müjde, umut, dostluk, barış, sevgi” kavramlarını sembolize etmektedir.

Ayrıca Eski Türk inançlarında ve Hristiyanlıkta özellikle güvercinin kutsal ruhu temsil ettiğine ve ilahi sembol olduğuna inanılır.

İnsanoğlu geçmişte inandığı tanrıların büyük bir kısmını göklerde aramıştır. Göklerde aradıkları tanrılarına, yine göklere yükselen kuşlarla ulaşmayı düşünmüşlerdir. Hem Türk hem de Yunan mitolojisinde bir çok simgesel kuş söz konusudur. Bunlar daha sonra başka kültürleri de etkilemiştir.

Hamdi Nart Konağı’ndaki kuş figürünün de stilize edilmiş bir kırlangıç veya güvercine benzemesi, bereket ve müjde sembolü olarak eve bereket ve müjde getirmesi inancı ile işlenmiş olduğunu düşündürmektedir. Zira; kırlangıç ve güvercinlerin genelde evlerin kapı ve pencerelerinin üstüne yuva yapmaları nedeniyle, evlere (yuvalara) bereket getirdiğine inanılmaktadır.

Fotoğraf:5- Hamdi Nart Konağı Giriş Lentosunda Kitabe.

Giriş kapısının içbükey ve dışbükey ince profillerle hareketlendirilmiş lento taşı üzerinde iki yanda çiçek motiflerinin işlendiği profilli kartuş rozet içerisine "**1869** tarihi ve **IP** harfleri" kaydedilmiştir. Bu kitabeden yapının 1869 tarihinde inşa edildiği, Rum alfabesi ile kaydedilmiş usta monogramından da, yapının taş ustasının Rum asıllı olduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğraf:6- Hamdi Nart Konağı Volüt Formlu Konsollar.

Fotoğraf:7- Hamdi Nart Konağı Zemin Kat Girişi.

Ahşap kapı kanatlarında olması gereken orijinal kapı tokmaklarının yerine sonradan restorasyon esnasında insan masklı ve çevresi çelenk biçiminde işlenmiş metal kapı tokmağı asılmıştır.

Ara kapı düzenlemesi ve vitraylar orijinal değildir. 2016 yılında yapılan restorasyon esnasında yapılmıştır.

Fotoğraf:8- Hamdi Nart Konağı Sofa.

Odalar ahşap kapılarla sofaya açılmaktadır. Ayrıca odaların sofaya bakan pencereleri de bulunmaktadır. Sofanın döşemesi ve tavanı ahşaptır. Sofanın sağındaki ve sofaya verev şekilde açılmış ilk ahşap kanatlı kapıyla selamlık ya da başodaya ulaşılmaktadır.

Fotoğraf:9- Hamdi Nart Konağı'ndan.

Fotoğraf:10- Hamdi Nart Konağı Başoda.

Başoda ahşap malzemeli dolap, yüklük ve kandillik gibi unsurları ile ve ahşap doğrama pencereleri ile dikkat çekmektedir. Döşeme ve tavanı ahşap olan başodanın özellikle ahşap dolap kapaklarındaki oyma-kabartma yöntemi ile işlenmiş geometrik formlu panolar, zengin ve estetik bir ahşap işçiliği sunmaktadır.

Fotoğraf:11- Hamdi Nart Konağı'ndan.

Başodadan sonra sofanın sağında yer alan ve başodaya bitişik odanın hem başodayla ve hem de sofayla bağlantısı bulunmaktadır. Buradaki dolap, yüklük ve kandillik ahşaptan olup, dolap kapaklarının geometrik formlu panolar şeklinde işlendiği görülmektedir. Dolap içerisinde yer alan kehriz (banyo), geleneksel tarihi Türk konut mimarisinin önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi Erzurum ve Bayburt evleri başta olmak üzere Anadolumuz'un pek çok yöresindeki tarihi konut örneklerinde karşımıza çıkan bu tarz kehriz(banyo) uygulamaları, İslam inancının Türk mimarisine getirisi ve Türk-İslam mimarisinde harem-selamlık anlayışının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Fotoğraf:12- Hamdi Nart Konağı'nda Kehriz.

Fotoğraf:13- Hamdi Nart Konağı'ndan.

Şöminenin yer aldığı oda da ahşap bir kapı ile sofaya açılmaktadır. Özellikle ahşap dolap kapaklarındaki geometrik formlu panoların dekorasyon ve estetik açıdan dikkat çektiği bu kısımda tuğladan yuvarlak kemer alınlıklı bir şömine yer almaktadır.

Fotoğraf:14- Hamdi Nart Konağı'nda Şömine.

Şömine cephesinde taş konsollar ile tuğla işçiliğinin birlikteliği son derece renkli, hareketli ve estetik bir görünüm oluşturmaktadır. Şömine ocak nişinin üzerindeki dikey yerleştirilmiş tuğlalardan oluşan basık kemer ile bunun üstündeki yine dikey ve verev yerleştirilmiş tuğlaların oluşturduğu yuvarlak kemer şömine cephesini taçlandırmaktadır. Yuvarlak kemer alınlık tablasının ve kemer köşelik tablalarının yatay düzenli tuğlaları ile kemerlerin dikey ve verev düzenli tuğlalarının oluşturduğu zıtlık sonucu ortaya çıkan hareket estetik bir görünüm sunmaktadır. Şöminenin tuğla kemeri taş konsollara oturmaktadır.

Sofanın sağındaki son odanın da sofayla bağlantısı ahşap bir kapı ile sağlanmıştır. Zemin döşemesi sonradan fayansla kaplanmış olsa da orijinali diğer odalardaki gibi ahşap olmalıdır. Tavan ise diğer odalarda da olduğu gibi ahşaptır.

Hamdi Nart Konağı'nın Süsleme Özellikleri:

Yapının giriş cephesine, davet edici ve karşılayıcı cephe olması nedeniyle süsleme unsuru bakımından büyük önem verilmiştir. Cepheye ilk bakışta süsleme unsuru olarak yatay profil kuşakları dikkati çekmektedir. Cephenin öne çıkıntısını destekleyen volüt biçimli ve üzerleri ince silmelerle yivli konsollar da cephenin hareketli görünümüne ve estetiğine katkı sağlamaktadır. Giriş kapısı sövelerinin üst kısmında yer alan ve kapı lentosunun oturduğu konsollar da yine volüt formunda ve üzerleri ince silmelerle işlenmiştir. Giriş lentosunda yer alan çiçekli kitabe kartuşu cephede dikkat çeken bir başka süsleme unsurudur. Giriş alınlığının yuvarlak kemer kilit noktasındaki bereket sembolü stilize edilmiş kuş figürü, orijinalde olması gereken yere sonradan asılmış insan masklı kapı tokmağı cephedeki diğer süsleme unsurlarıdır.

Ara kapıdaki renkli cam (vitray) süsleme sonradan yapılmıştır. Sofanın ahşap tavanındaki iç-içe kare çerçevelerin oluşturduğu ahşaptan sarkıt biçiminde tavan göbeği de orijinaline uydurulmaya çalışılmıştır.

Konağın süsleme unsurları arasında ahşap dolap kapaklarındaki geometrik formlu panolar şeklindeki dekorasyon işçiliğini de vurgulamak gerekir. Ayrıca şöminedeki tuğlaların yatay-dikey ve verev yerleştirilmesi sonucu oluşan dekorasyon ve hareketli görünüm de yapı estetiğine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Hamdi Nart Konağı'nın İnşa Malzemesi:

Konağın ana inşaat malzemesi taş ve ahşaptır. Kapı söveleri, kemerler, ön cephe düzgün kesme taş, yan duvarlar düzensiz yonu taş kullanılarak inşa edilmiştir. Döşeme ve tavanlar ile dolap, yüklük gibi unsurların malzemesi ahşaptır. Şöminede taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç:

Kırkağaç ilk çağlardan beri yerleşime sahne olmuş, tarihi süreç içerisinde farklı ırk ve inanca sahip toplumların oluşturduğu kozmopolit yaşam biçimi, çok renkli bir kültürel zenginliği de beraberinde getirmiştir. Bu zenginlik konut ve ev mimarisine de yansımıştır.

Kırkağaç'ta bugün mevcut olan konak ve evlerin çoğu XIX. yüzyılın ikinci yarısından ve XIX. yüzyılın son çeyreğinden kalmadır. Ayrıca XX. yüzyıl başlarından kalma örnekler de mevcuttur.

Konak ve evlerin arazi, yol ve sokak durumuna göre kurgulanması sonucu, tek tip plan düzeninde ve bitişik nizamda sıra evler şeklinde inşa edilen örneklerinin yanı sıra, aynı sokak üzerinde farklı plan düzeninde kurgulanmış konutların yan yana ya da karşı karşıya inşa edilmesi sonucu ortak mahalle ve yaşam kültürünün de oluşturulduğu görülmektedir.

Kırkağaç'taki Türk evlerinde, aile mahremiyetinin getirdiği içe dönük mimari tasarım anlayışı dikkati çeker. Rum evleri ise dışa dönük bir tasarım anlayışı gösterir. Plan kurguları ve cephe mimarisi bakımından birbirine çok benzeyen bu yapılar, **tek katlı, bodrum üzeri tek katlı**, **bodrum üzeri iki katlı, zemin kat ve üst kattan müteşekkil iki katlı** olmak üzere inşa edilmişlerdir.

Kırkağaç'taki Rum evlerinde en yaygın plan tipinin kenar sofalı plan tipi olduğu anlaşılmaktadır. Bu konutlarda yoldan birkaç basamaklı merdivenle ulaşılan basık kemerli eyvan tarzı girişler, cephenin sağ ya da sol kenarına yerleştirilmiştir. Plan bakımından ikinci sırayı iç sofalı plan tipi almaktadır. Bu konutlarda cephenin ortasında yer alan girişin iki yanında simetrik düzende pencerelere yer verilmiştir.

Kırkağaç'taki tarihi Türk evleri plan tipolojisi bakımından Kula, Uşak, Manisa, İzmir ve Sivrihisar gibi tarihi kent dokularına sahip yöre Türk evleriyle büyük benzerlikler göstermektedirler. Ayrıca hem plan hem mimari unsurlar bakımından Safranbolu, Zile, Amasya, Bayburt ve Erzurum gibi Anadolu'nun pek çok yerindeki tarihi Türk evleriyle benzerlikler tespit etmek mümkündür.

Kırkağaç'ta tarihi süreç ile birlikte, demografik yapıdaki çeşitliliğin getirdiği kültürel zenginlik mimaride de kendisini göstermiş, bu zenginlik ve çeşitlilik konut mimarisine de sirayet etmiştir. Kökleri Antik Yunan ve Roma mimarisine kadar uzanan Antik gelenekli mimari unsurlar, yerli mimari unsurlarla kaynaşarak son derece zengin çeşitlilik ve özgünlük yansıtan bir konut mimari anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Rum evlerinin Neo-Klasik ve Neo-Barok mimari anlayıştaki cephe düzenleri, yöredeki Türk evlerini de görsel açıdan etkilemiş, aynı dönem Türk evlerinde Rum evlerinden esinlenilerek yapılan görsel uygulamalar görülmüştür. Bu etki planda değil daha çok cephe mimarisinde hissedilmektedir.

Genellikle kare kesitli düzgün kesme taş sövelerin profilli başlıklarına oturan düz lentolu ve profilli yuvarlak kemer alınlıklı giriş kapılarının çift kanatlı ve işlemeli demir kapıları dikkat çekicidir.

Makalemizin konusunu teşkil eden Hamdi Nart Konağı'nda olduğu gibi genellikle giriş alınlık kemeri kilit taşında, giriş eyvan kemeri kilit taşında, bahçe kapısı lentosunda ya da kemer kilit taşında, bazen de giriş eyvanı ile çatı saçağı arasında kalan kısımda, ancak her halükarda konut girişlerinde yaygın şekilde kuş figürlerine yer verildiği görülmektedir. Rölyef karakterinde kabartma olarak işlenmiş kuş figürlerinin kırlangıç ve güvercin figürleri olduğu, hem Türk hem Rum konutlarında karşımıza çıkan kırlangıç ve güvercin figürlerinin bereket, umut ve müjde sembolü olarak işlendikleri anlaşılmaktadır. Zira, Hem eski Türk inançlarında hem de Antik Yunan inançlarında kuş, "bereket, müjde, umut, dostluk, barış, sevgi" kavramlarını sembolize etmektedir.

Tarihi Kırkağaç konaklarında döşeme ve tavanların ahşap malzemeli oluşu, odalarda ahşap dolap ve yüklüklerin varlığı, katlar arası bağlantıyı sağlayan ahşap merdiven uygulaması, sıcak iklim nedeniyle bahçenin varlığı, bahçede açık mutfak unsurları olan ocak ve tandır ile su kuyusu, taş kurun ya da çeşme görünümlü kapalı kurun gibi öğeler karakteristiktir.

Kırkağaç'taki hem Türkler'den kalma hem de Rumlar'dan kalma Neo-Barok tarz işçilik gösteren konakların başodalarının tavanlarında, ahşap karkas üzerine uygulanan kenger yaprağı ve çiçek motiflerinden oluşan alçı tavan göbeği ve köşe süslemeleri ile alçı duvar kandilliği süslemeleri dikkat çekicidir. Ayrıca askı çelenk, çelenk, rozet ve kartuş gibi bezeme unsurları

da yaygın şekilde karşımıza çıkar. Türk evlerindeki bu uygulamaların komşu Rum kültüründen etkilenme sonucu ya da inşaatta çalışan Rum asıllı usta ve ekibin etkisiyle gelen uygulamalar olduğunu düşünmek mümkündür. Çünkü bu iki farklı demografik yapı ve iki farklı kültür yörede özellikle mimaride ve sanatta birbirini azami ölçüde etkileyen kültürler olarak dikkati çekmektedir.

İstisna örnekler hariç, Kırkağaç'ta Hamdi Nart Konağı'nda olduğu gibi girişlerin genellikle zeminden basamaklarla ulaşılan sahanlığa sahip, basık kemerli ya da yuvarlak kemerli eyvan tarzı girişler olduğu görülür. Rum evlerinin bu karakteristik özelliği, aynı dönem Türk evlerini de ya komşu kültürden esinlenme sonucu ya da Rum asıllı ustaların ve ekibin inşaatta çalışması sonucu etkilemiş, böylece bu tarz eyvan türü giriş aynı dönem Türk evlerinde de kültürel etkileşim sonucu yaygın biçimde kullanılmıştır.

Düzgün kesme taş, tuğla ve ahşap malzeme kullanılarak inşa edilen, üst kat bölücü(ara) duvarlarında ahşap karkas arasına kerpiç dolgu uygulanan, bazı örneklerde alçı tavan uygulamaları görülen tarihi Kırkağaç konakları ve evleri, kapı kanatları ve pencere kepenklerinde kullanılan işlemeli demir malzeme ile de dikkat çekmektedirler.

Özetle plan, mimari ve süsleme açısından büyük bir zenginlik ve çeşitlilik gösteren Kırkağaç konakları ve evleri, kökeni Antik Yunan ve Roma mimarisine kadar uzanan mimari geleneklerle, Türk mimari geleneklerinin tarihi süreçte yerli ve çok renkli demografik yapıyla beslenmesi ve farklı kültürlerle etkileşimi sonucu ortaya çıkmış, zenginlik ve çeşitlilik arz eden özgün bir mimari karakteri temsil etmektedir.

Tarihi Kırkağaç konaklarının mimari karakterini temsil eden önemli örneklerden biri de Hamdi Nart Konağı'dır. Orijinalde tarihi Türk konut tipolojisinin orta sofalı plan tasarımında inşa edildiği anlaşılan, ancak sonradan sofanın sol tarafında yapılan değişiklikle hali hazırda kenar sofalı plan tasarımı gösteren Hamdi Nart Konağı, plan düzeni, harem selamlık anlayışını sergilemesi, kehriz uygulaması gibi özellikleri bakımından geleneksel Türk-İslam konut mimarisinin ana karakterini yansıtmaktadır.

Hamdi Nart Konağı'nda, Antik Yunan ve Roma gelenekli mimari unsurlar da söz konusudur. Dor düzeninde sütun, volüt formunda konsollar, kitabenin yer aldığı çiçekli kartuşun Antik Yunan ve Roma mimarisindeki askı- çelenk motiflerini hatırlatacak şekilde işlenmiş olması gibi hususiyetler bu konakta, Türk-İslam mimari anlayışı ile Anadolu'daki Antik dönemden beri devam edegelen yerli mimari unsurlarının ve hatta Batılı mimari unsurlarının kaynaştırılarak özgün bir mimari sentez ortaya çıkarıldığını göstermektedir.

Medeniyetler beşiği Anadolumuz ve Güzel Türkiyemiz'in tarihi ve kültürel zenginliğinin önemli bir temsilcisi ve yaşayan kültür hazinesi niteliğindeki Kırkağaç, başta konakları ve evleri olmak üzere tüm tarihi eserleriyle ve kent dokusuyla korunması ve yaşatılması gereken önemli bir yurt köşemizdir.

KAYNAKÇA

Acun, H.(1999). *Manisa'da Türk Devri Yapıları.* Türk Tarih Kurumu Yayını.

Akın, N.(2001).*Balkanlar'da Osmanlı Dönemi Konutları*. Literatür Yayıncılık.

Akşit, O.(1983). *Manisa Tarihi.*

Aktemur, A.M.(2013). *Tarihi Zile Konakları ve Evleri.* Eser Ofset Basın Yayın Matbaacılık.

Aktemur, A. M. (2009). *Batı Etkisinin Türk Mümarisine Yansıyış Süreci ve İstanbul Karaköy'deki Avrupa Tarzı Sivil Mimari.* Eser Ofset Basın Yayın Matbaacılık.

Aktemur, A.M.(2016), *Bakü'deki Avrupa Tarzı Sivil Mimarlık Örneklerinde Cephe Düzeni.* Zafer Ofset Yayıncılık.

Aslanoğlu,İ.(1980).*Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı (1923-1938)*. ODTÜ Yayınları.

Aslanapa, O. (1993).*Türk Sanatı*. Remzi Kitabevi.

Bozer, R.,(1987). *Kula Evleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Cezar, M.(1978).*Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*.

Çoruhlu, Y.(1995).*Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*.

Eldem,S.H.(1963).*Türk Evi Plan Tipleri*.

Emecen, F.M.(1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası.*

Erpi, F.(1987). *Buca'da Konut Mimarisi (1838-1934)*, ODTÜ Yayınları.

Esmer, M.A.(1992).*Avanos'un Eski Türk Evleri*.

Günay, R.(2000).*Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*. YEM Yayınları.

Karpuz, H.(1993). *Türk-İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Nauman, R.(1998). *Eski Anadolu Mimarlığı*.

Sayan, Y.(1997). *Uşak Evleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sayan, Y.(2009).*Sivrihisar Evleri*. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Sözen, M.- Tapan, M.(1973). *50 Yılın Türk Mimarisi*.Türkiye İş Bankası Yayınları.
Tuğlacı, P.(1985).*Osmanlı Şehirleri*.

MANİSA'NIN KIRKAĞAÇ İLÇESİ'NDEKİ TARİHİ KONAKLARDA KUŞ FİGÜRLERİ

BİRD FİGURES İN HİSTORİCAL MANSİONS İN KIRKAĞAÇ DİSTRİCT OF MANİSA

Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR

Atatürk Üniversitesi, Orcid İd No: 0000-0002-2619-9017

ÖZET

Türk tarihinde kuş figürleri, zengin sembolik anlamları ile birlikte dokuma sanatlarından mimariye, edebiyattan müziğe kadar kültür ve sanatımızın pek çok alanında kendilerine yer bulmuşlardır. Bu figürler arasında güvercin ve kırlangıç figürlerini de saymak mümkündür. Özellikle dokuma sanatlarında ve mimaride sıkça karşılaşılabilen güvercin ve kırlangıç figürlerinin önemli örneklerinden birkaçına Manisa'nın Kırkağaç İlçesi'ndeki tarihi konakların cephelerinde rastlanmaktadır. Tarihi Kırkağaç konakları üzerinde tespit ettiğimiz toplam dört adet kuş figüründen üçü güvercin, biri ise kırlangıç figürü olarak işlenmiştir. Söz konusu kırlangıç ve güvercin figürlerinin dördünün de, tarihi konakların giriş cephelerine rölyef karakterinde işlendikleri anlaşılmaktadır.

Uygurlar'dan itibaren Türk kültür ve sanat tarihinde somut bir şekilde varlığını sürdüren kırlangıçın, dostluğun ve sevginin sembolü olmasının yanı sıra insanı şerden, beladan ve kazadan koruduğuna da inanılmıştır. Yine kırlangıçların yuva yaptıkları yerlere bereket ve bolluk getirdiği inancıyla Uygur evlerinin duvarlarına ve çatılarına kırlangıçlar için yuvalar yapmak gelenek haline dönüşmüştür. Aynı şekilde dostluk, barış, bolluk ve bereket sembolü olmasıyla birlikte, müjdeli haber ve uğur getirdiği inancı, güvercinin Uygur Türkleri'nden bu yana sanat ve edebiyatta somut bir şekilde yer tutmasını sağlamıştır.

Bu inanç ve gelenekler doğrultusunda süregelen güvercin ve kırlangıç figürlerinin mimaride kendine yer buluşuna Anadolu'dan somut ve dikkat çekici örnekler olarak bildirimizde yer verdiğimiz Kırkağaç konaklarındaki güvercin figürleri; 1869 tarihli Hamdi Nart Konağı'nın giriş alınlık kemerinin kilit taşında, 1870 tarihli Kadriye Tör Evi giriş kapısı lento taşı üzerinde, 1870 tarihli Ahmet Dalgıç Konağı bahçe girişi kemer kilit taşında karşımıza çıkmaktadır. Bildirimizde yer verdiğimiz kırlangıç figürü ise, 1887 tarihli Resul Ensezer Konağı'nın giriş alınlığında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Manisa, Kırkağaç, Tarihi Konaklar, Kuş Figürleri, Kırlangıç, Güvercin.

ABSTRACT

In Turkish history, bird figures, with their rich symbolic meanings, have found their place in many areas of our culture and art, from weaving arts to architecture, from literature to music. Among these figures, it is possible to count pigeon and swallow figures. A few of the important examples of pigeon and swallow figures, which can be encountered especially in weaving arts and architecture, are found on the facades of historical mansions in the Kırkağaç District of Manisa. Of the four bird figures we identified on the historical Kırkağaç mansions, three were

engraved as a pigeon and one as a swallow. It is understood that all four of the swallow and pigeon figures in question were carved in relief on the entrance facades of historical mansions.

The swallow, which has continued to exist in a tangible way in the history of Turkish culture and art since the Uyghurs, is believed to protect people from evil, trouble and accident, as well as being a symbol of friendship and love. It has become a tradition to make nests for swallows on the walls and roofs of Uyghur houses, with the belief that swallows bring abundance and abundance to the places where they nest. Likewise, as a symbol of friendship, peace, abundance and fertility, the belief that it brings good news and good luck has enabled the pigeon to have a concrete place in art and literature since the Uyghur Turks.

Pigeon figures in Kırkağaç mansions, which we have included in our article as concrete and remarkable examples from Anatolia, where the figures of pigeons and swallows continue in line with these beliefs and traditions; It appears on the keystone of the entrance pediment arch of Hamdi Nart Mansion dated 1869, on the lintel stone of the entrance door of Kadriye Tör House dated 1870, and on the arch keystone of the garden entrance of Ahmet Dalgıç Mansion dated 1870. The swallow figure, which we have included in our article, is located on the entrance pediment of the Resul Ensezer Mansion dated 1887.

Keywords: Manisa, Kırkağaç, Historical Mansions, Bird Figures, Swallow, Pigeon.

GİRİŞ

Türk tarihinde kuş figürleri, zengin sembolik anlamları ile birlikte dokuma sanatlarından mimariye, edebiyattan müziğe kadar kültür ve sanatımızın pek çok alanında kendilerine yer bulmuşlardır. Bu figürler arasında güvercin ve kırlangıç figürlerini de saymak mümkündür. Özellikle dokuma sanatlarında ve mimaride sıkça karşılaşılabilen güvercin ve kırlangıç figürlerinin önemli örneklerinden birkaçına Manisa'nın Kırkağaç İlçesi'ndeki tarihi konakların cephelerinde rastlanmaktadır. Tarihi Kırkağaç konakları üzerinde tespit ettiğimiz toplam dört adet kuş figüründen üçü güvercin, biri ise kırlangıç figürü olarak işlenmiştir. Söz konusu kırlangıç ve güvercin figürlerinin dördünün de, tarihi konakların giriş cephelerine rölyef karakterinde işlendikleri anlaşılmaktadır.

Kırlangıç, Uygurlar'dan itibaren Türk kültür ve sanat tarihinde somut bir şekilde varlığını sürdürmüş, dostluğun ve sevginin sembolü olmasının yanı sıra insanı şerden, beladan ve kazadan koruduğuna da inanılmıştır. Yine kırlangıçların yuva yaptıkları yerlere bereket ve bolluk getirdiği inancıyla Uygur evlerinin duvarlarına ve çatılarına kırlangıçlar için yuvalar yapmak gelenek haline dönüşmüştür (Öger ve Köse, 2014:55-69). Aynı şekilde dostluk, barış, bolluk ve bereket sembolü olmasıyla birlikte, müjdeli haber ve uğur getirdiği inancı, güvercinin Uygur Türkleri'nden bu yana sanat ve edebiyatta somut bir şekilde yer tutmasını sağlamıştır.

Bu inanç ve gelenekler doğrultusunda süregelen güvercin ve kırlangıç figürlerinin mimaride kendine yer buluşuna Anadolu'dan somut ve dikkat çekici örnekler olarak bildirimizde yer verdiğimiz Kırkağaç konaklarındaki güvercin figürleri; 1869 tarihli Hamdi Nart Konağı'nın giriş alınlık kemerinin kilit taşında, 1870 tarihli Kadriye Tör Evi giriş kapısı

lento taşı üzerinde, 1870 tarihli Ahmet Dalgıç Konağı bahçe girişi kemer kilit taşında karşımıza çıkmaktadır. Bildirimizde yer verdiğimiz kırlangıç figürü ise, 1887 tarihli Resul Ensezer Konağı'nın giriş alınlığında yer almaktadır.

Kırkağaç Hamdi Nart Konağında Güvercin Figürü

Manisa'nın Kırkağaç İlçesi'nde, Tevfikiye Mahallesi 56. Sokakta yer alan, giriş kapısı lento taşı üzerindeki kitabesinden 1869 tarihinde inşa edildiği anlaşılan (Aktemur, 2021:25-51) konağın giriş alınlık penceresi kilit taşında güvercin figürü işlenmiştir(Fotoğraf 1). Yüzeyden hafif kabarık şekilde, kanatları iki yana açık ve çiçekli bir dal üzerine konmuş vaziyette işlenmiş olan güvercin figürünün, eski Türk inançlarındaki bereket, müjde, umut, dostluk, barış, sevgi kavramlarını sembolize ettiği düşünülebilir.

Fotoğraf 1: Kırkağaç Hamdi Nart Konağı Giriş Alınlık Kemeri Kilit Taşında Güvercin Figürü.

Kırkağaç Kadriye Tör Evi'nde Güvercin Figürü

Manisa'nın Kırkağaç İlçesi'nde, Tevfikiye Mahallesi'nde yer alan 1870 tarihli (Aktemur, 2021:86-90) Kadriye Tör Evi'nin giriş lentosuna rölyef karakterinde güvercin figürü işlenmiştir (Fotoğraf 2). Kanatları iki yana açık, başı geriye dönük ve yuvaya henüz konmuş vaziyette işlenen güvercin figürünü, Uygurlar başta olmak üzere eski Türkler'deki bereket, bolluk ve şans getireceği inancıyla evlerin giriş cephelerine veya çatılarına güvercinler için yuva yapma geleneğinin devamı ve somut biçimde tezahürü olarak değerlendirmek mümkündür.

Fotoğraf 2: Kırkağaç Kadriye Tör Evi Giriş Lentosunda Güvercin Figürü.

Kırkağaç Ahmet Dalgıç Konağı'nda Güvercin Figürü

Manisa'nın Kırkağaç İlçesi'nde, Memiş Mahallesi'nde yer alan 1870 tarihli (Aktemur,2021:93-102) Ahmet Dalgıç Konağı'nın bahçe girişi kemer kilit taşında rölyef karakterli güvercin figürü işlenmiştir(Fotoğraf 3). Bir dala konmuş, kanatları açık ve başı geriye dönük vaziyette işlenmiş güvercin figürünün Kırkağaç'taki diğer örnekler gibi bereket, bolluk, şans ve müjde sembolü olarak işlenmiş olduğunu düşünebiliriz.

Fotoğraf 3: Kırkağaç Ahmet Dalgıç Konağı Bahçe Girişi Kemer Kilit Taşında Güvercin Figürü.

Kırkağaç Resul Ensezer Konağı'nda Kırlangıç Figürü

Manisa'nın Kırkağaç İlçesi'nde, Zor Ağa Mahallesi'nde yer alan 1885 tarihli (Aktemur,2021:114-129) Resul Ensezer Konağı'nın giriş alınlığında kırlangıç rölyefi yer alır(Fotoğraf 4).Kanatları yana açık ve kuyruğu çatallı şekilde işlenmiş olan kırlangıç figürünün de eski Türk inançlarındaki sembolik anlamlarını devam ettirdiği, kaza ve bela def edici, bereket ve uğur getirici sembol olarak işlendiği düşünülebilir.

Fotoğraf 4: Kırkağaç Resul Ensezer Konağı Giriş Alınlığında Kırlangıç Figürü.

Kırlangıç Figürünün Sembolik Anlamı

Uygur Türkleri'nde evlerin çatılarına ya da duvarlarına kırlangıçlar için yuva yapma geleneği vardır. Bu geleneğin temelinde kırlangıçların yuva yaptıkları yerlere bolluk ve bereket getirdiği inancı yatmaktadır. Dolayısıyla kırlangıç, kutsal sayıldığı gibi, dostluğun, sevginin ve barışın sembolü olarak ta görülmüştür. Yuvasının bulunduğu haneyi, o hanede yaşayan insanları kaza ve beladan koruduğuna inanılarak kırlangıç, kaza ve bela savıcı bir sembol olarak ta kullanılmıştır. Tüm bu inançlar doğrultusunda Uygur Türklerince kırlangıca büyük bir kutsiyet atfedilmiştir (Öger ve Köse,2014:55-69). Türkmenistan ve Sibirya Türkleri'nde, uğur getireceği inancıyla evlerin üzerine kırlangıç yuvası yapma geleneği vardır(Roux, 2005: 80).

Gagauz Türkleri'ne ait destanlarda geniş yer bulan kırlangıcın, Alevi inançlarında da yaygın şekilde karşılaşılabilen bir motif olduğu dikkatleri çekmektedir. Aleviler'in tecsim inancında kırlangıç önemli bir kuş motifi olarak ön plana çıkmaktadır. Aleviler, vakti zamanında kayınpederi ve kocasının haydutluk yapmasından rahatsızlık ve mutsuzluk duyan gelinin bunlardan kurtulmak için Allah'a yalvardığına, bu duasının ve yakarışının Allah katında kabul olmasıyla da bu gelinin kırlangıca dönüştüğüne ve böylece gelinin bu haydut kayınpeder ve kocadan kurtulduğuna inanmaktadırlar. Bu inanç, Aleviler'de kırlangıcın kutsal sayılmasına vesile olmuştur (Olgunsoy,2007:140-142).

Azerbaycan Türkleri'ne ait efsanelerde kırlangıcın kuyruk kısmının iki yana çatallı oluşunun nedeni anlatılırken; kırlangıcın baharın müjdecisi, baharla birlikte bereketin de sembolü olduğu inancına vurgu yapılmaktadır. Azeri efsanelerinde kırlangıcın bahara kanat açmak isterken kışın onun kuyruğuna elini atıp, iki tüyünü kopardığına, o günden itibaren kuyruğu çatal olan kuşun adının kırlangıç olarak kaldığına yönelik anlatılar mevcuttur (Ergün,1997:428). Efsanelerdeki bu anlatılar sadece kırlangıç adının kaynağına yönelik değildir. Aynı zamanda kırlangıcın baharın ve bereketin sembolü olduğunu ortaya koyan anlatılar olarak ta değerlendirilmelidir.

Anadolu'daki pek çok inanç grubunda baharın müjdecisi, bereketin ve bolluğun sembolü kırlangıcın bazı hastalıkları iyileştirici vasfının olduğuna da inanılmaktadır. Hamile kalmak isteyen kadın kırlangıç yuvasına elini uzatıp, ne gelirse onu yutarsa, ya da kırlangıç yumurtasını ot ile kararak pişirip yerse hamile kalacağına inanılır (Öger ve Köse, 2014: 55). Orta Asya'daki Şaman inancına mensup bazı Türk toplumlarında kırlangıç tüyünün ağrıları iyileştirmede kullanıldığı bilinmektedir(Ögel, 2014: 466).

Bildirimizde yer verdiğimiz Kırkağaç Resul Ensezer Konağı'nın girişinde yer alan kırlangıç rölyefinin de, uğur ve bereket sembolü olarak işlendiğini düşünebiliriz.

Güvercin Figürünün Sembolik Anlamı

Bereket, bolluk, iyi talih, sevgi ve barış sembolü olarak edebiyat, kültür ve sanatın her alanında ve Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan geniş bir coğrafyada karşımıza çıkan güvercin motifi ile ilgili pek çok sembolik anlam söz konusudur. Örneğin; güvercinin sağlıklı ve uzun yaşamı sembolize ettiğine inanılmaktadır (Çoruhlu, 2000: 152-153). Kuzey Kafkasya coğrafyasında yaşayan Kumuk Türkleri güvercine büyük bir dokunulmazlık ve kutsiyet atfederek, onu kutsal kuş saymışlardır (Dilek,2021:328). İslam inancına mensup toplumlarda güvercin kutsal ve günahsız bir varlık olarak sayıldığı gibi, sevgi ve barışın sembolü olarak ta değerlendirilmiştir (Yıldız,2011:164). Hz. Muhammed'in müşriklerden saklanırken, güvercinlerin O'nun için mağaraya su getirdiğine ve kanatlarıyla da gölgelik yaptığına inanılmaktadır. Şii inancına mensup toplumlarda Hz. Hüseyin'in naaşını haşere ve böceklerden koruyanın güvercin olduğuna inanılmaktadır (Dilek,2021:328). Şaman inancında ve Dede Korkut destanlarında ölüm meleği Azrail'in güvercin kılığında olduğuna vurgu yapılmaktadır (Roux,2000:37; Boratav, 2015: 112).

Altay Dağları'nın kuzey eteklerinde yaşayan Türkler'in tufan ile ilgili söylencelerinde de güvercin tufanın bittiğini haber veren kuş olarak yer almaktadır (Gömeç,2011: 183-197; Çoruhlu, 2002: 129). Tevrat'ta Nuh Peygamber'in, tufanın bitip bitmediğini öğrenmek için güvercin uçurduğundan ve güvercinin ağzında bir zeytin dalı ile döndüğünden bahsedilmektedir (Armutak,2008:39-55). Matta İncili'nde güvercin saflığın ve kutsal ruhun simgesi olarak tanımlanmıştır (Gültekin, 2003:101-113).

Alevi ve Bektaşi inançlarına ilişkin dona girme (kılığa girme) anlatılarında Hacı Bektaşi Veli'nin güvercin kılığında dergahın kapısına konduğuna ve tekrar insan kılığına büründüğüne yer verilmektedir(Ocak, 2002: 120-122).

Uygur Türkleri güvercine dostluk, sadakat, bolluk, bereket, barış gibi sembolik anlamlar yüklemişler, seher vakti öten güvercinin, uğur ve bereket getirdiğine inanmışlardır. (Öger ve Köse, 2014: 56).

Tatar Türkleri'ne ait şiirlerde aşkın ve barışın simgesi olarak güvercin motifi işlenmiştir (Mingazova,2008).

Azerbaycan ve Anadolu dokuma örneklerinde güvercin motifinin de yaygın bir şekilde işlendiği görülmektedir. Ağrı yöresi halı yastıklarında, iyi talih, mutluluk, sevgi ve müjdeli haberi sembolize eden güvercin motifi yaygın şekilde kullanılmaktadır (Çetin, 2010). Kars,

Ardahan, Çıldır, Hanak, Posof ve çevrelerinde **müjde yastığı** ismiyle nitelendirilen ve düğünlerde evlenen çiftlerden kız tarafının erkek tarafına gelin gitmeden önce gönderdiği yastıkta da çift güvercin motifi yer almaktadır. Sevgi, dostluk, sadakat, yuva, uğur, bereket ve iyi talih gibi sembolik anlamları ile güvercin figürlerinin işlendiği müjde yastığı geleneği bu yörelerde halen sürdürülmektedir.

Bildirimizde yer verdiğimiz Kırkağaç Hamdi Nart Konağı, Kırkağaç Kadriye Tör Evi ve Kırkağaç Ahmet Dalgıç Konağı'ndaki güvercin figürlerinin de uğur, bereket ve bolluk sembolleri olarak işlendiklerini kabul etmek mümkündür.

Tartışma ve Sonuç

Bereket, bolluk, sadakat, sevgi, barış, iyi talih, uğur, müjdeli haber gibi kavramları sembolize eden güvercin ile, yine bereket, bolluk, uğur kavramalarını temsil eden ve kaza ve belayı def ettiğine inanılan kırlangıç, gerek Türkler'de gerekse diğer milletlerde, gerek islam inancında gerekse diğer inançlarda yaygın şekilde yer bulmuş sembolik motifler olarak dikkati çekmektedirler.

Sanatın her alanında sembolik anlamlarıyla yaygın şekilde karşımıza çıkan güvercin ve kırlangıç figürlerine, somut şekilde işlenmiş örnekleri bakımından mimari yapılarda daha ender rastlamaktayız. Bunlar arasında sayabileceğimiz en somut şekilde ve natural üslupta işlenmiş güvercin figürü örneği Denizli Akhan (1253) portalinde karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 5). Bu örnekte profilden verilen ve tüm ayrıntılarıyla işlenen güvercin figürü, Anadolu Selçuklu taş işçiliğinde kuş figürlerinin detaylı işlenişini en güzel şekilde yansıtmaktadır (Öney,1971).

Fotoğraf 5: Denizli Akhan Portalinde Güvercin Figürü.

Karaman Hatuniye Medresesi (1381-1382) taç kapı kavsarasını oluşturan mukarnas dizilerinin sekizinci sırasında yer alan güvercin figürü de mimari yapılarda ender görülen,

natural üslupta işlenmiş güvercin figürlerine örnek olarak verilebilir (Fotoğraf 6). İki yana açık kanatları ve ayaklarının arasından sarkan kuyruğu ile uçar vaziyette işlenmiş güvercin figürü, ayrıntılı şekilde işlenmiş rölyef karakteri yansıtır (Görür,1999:89).

Fotoğraf 6: Karaman Hatuniye Medresesi Portalinde Güvercin Figürü.

Muğla'nın Bodrum İlçesi'ne bağlı Akyarlar Köyü'nde yer alan evin (XIX.yüzyıl) kuzeydoğu duvarında iki adet kuş (güvercin) figüründen söz edilmekteyse de (Beydiz,2018:100), bu figürlerin uzun gaga ve çatal kuyrukları ile uğur ve bereketi sembolize eden kırlangıç figürleri olduğu açık ve net bir şekilde anlaşılmaktadır (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7: Bodrum Akyarlar Köyü'ndeki Evde Kırlangıç Figürü (M.G.Beydiz'den).

Tüm inançlarda olduğu gibi Hristiyanlıkta da kutsal sayılan güvercinin, ölümden sonra yaşayan ruhu temsil ettiğine inanılmaktadır (Arseven,1947:667). Nitekim Vatikan'daki St. Pietro Bazilikası'ndaki ağzında zeytin dalıyla işlenmiş güvercin figürü (Fotoğraf 8), temizliği, saflığı ve kutsal ruhu sembolize etmekte olup, buna benzer örneklere Hristiyan kiliselerinde ve mezar taşlarında rastlamak mümkündür.

Fotoğraf 8: Vatikan St. Pietro Bazilikası'nda Güvercin Figürü (M.G.Beydiz'den).

Nuh Tufanını konu alan İslam minyatürlerinde, Nuh Peygamber'in elinde tufanın bittiğini müjdeleyen güvercinle birlikte tasvir edildiği görülmektedir. XVII. Yüzyıldan kalma ve Nakkaş Kalender Paşa'nın eseri olan minyatürde Nuh tufanı sahnesine yer verilirken (Fotoğraf 9), Hz. Nuh'un beyaz bir güvercin ile tasvir edildiğine şahit olmaktayız (Beydiz,2018:98).

Fotoğraf 9: Kalender Paşa'ya ait minyatürde tufanın sona erdiğini müjdeleyen beyaz güvercini elinde tutan Hz. Nuh (M.G.Beydiz'den).

Halit Çal tarafından Erzincan, Tunceli, Sivas, Kayseri ve çevrelerinde tespit edilen XIX.yüzyıl sonları ile XX.yüzyıl başları arasına tarihlenen mezar taşlarında görülen güvercin figürleri, Orta Asya'da tarih öncesi devirlerden başlayarak İskit, Hun, Göktürk, Uygur kurganlarında ve mezar yapılarında karşımıza çıkan bir geleneğin Anadolu'ya yansımaları olarak değerlendirilebilir (Çal,2011:220-239). Nitekim Erzincan'ın Çayırlı İlçesi'ne bağlı Sarıgüney Köyü'ndeki 1902 tarihli mezar taşındaki çift güvercin figürü (Çizim 1), masumiyeti ve saflığı sembolize etmesinin yanında ölümden sonra yaşamaya devam eden ruhu da temsil etmektedir.

Çizim 1: Erzincan/Çayırlı Sarıgüney Köyü Mezar taşında Güvercin Figürü (H. Çal'dan).

Görüldüğü gibi, zengin bir tarihi geçmişe sahip olan, pek çok kültürde ve inançta karşımıza çıkan, kültürün ve sanatın her dalına yansıyan güvercin ve kırlangıç motifi, Türk-İslam mimarlık örneklerine de yansımıştır. Ancak sanatın diğer dalları ile kıyaslandığında, güvercin ve kırlangıç figürlerinin mimaride daha ender ve az rastlanan figürler olduğu söylenebilir.

Bildirimize konu olan Manisa'nın Kırkağaç İlçesi'ndeki tarihi konaklarda yer alan güvercin ve kırlangıç figürleri de tarihi geçmişteki inançsal ve geleneksel anlamlarını sürdürmektedirler. Bina cephelerinde ve genellikle giriş kapılarının üzerlerinde işlenmiş olmalarıyla, uğur, iyi talih, müjde, bereket, bolluk, sadakat sembolü olarak işlendikleri, sembolik anlamlarının yanı sıra bulundukları yapılara görsel açıdan da dikkat çekicilik ve estetik kattıkları söylenebilir.

KAYNAKÇA

Aktemur, A.M.(2021). Tarihi Kırkağaç Konakları ve Evleri. Erzurum: Zafer Form Ofset Yayınevi.

Armutak, A. (2008). Yahudi ve Hıristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları. İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 34 (1): 39-55.

Arseven, C.E.(1947). Güvercin. **Sanat Ansiklopedisi**, C.II: 667.

Beydiz, M.G.(2018).Turgut Reis Akyarlar'da Ünik Bir Taş Ev- Balık, Güvercin ve Hayat Ağacı İkonografisi. Amisos, 3 (4): 90-109.

Boratav, P. N. (2015).Türk Halkbilimi II-100 Soruda Türk Folkloru. Ankara: Bilgesu Yayınları.

Çal, H.(2011). Erzincan Çayırlı İlçesi Mezarlarında Kuş Motifi. Milli Folklor, 23 (89):220-239.

Çetin, Y. (2010). Ağrı Yöresi Halı Yastıkları. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 17: 61-70.

Çoruhlu, Y. (2000). Türk Mitolojisinin Anahatları. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Çoruhlu, Y. (2002). Türk Mitolojisinin Anahatları. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Dilek, İ. (2021). Türk Mitoloji Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.

Ergün, M .(1997). Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gömeç, S. (2011). Şamanizm ve Eski Türk Dini. İstanbul: Berikan Elektronik Basım Yayım.

Görür, M.(1999). Beylikler Dönemi Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1435),Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gültekin, R. E.(2003). Antik Smyrna Kenti'nin Koruyucusu St. Polycarp Adına Yapılan Bir Kilise: St. Polycarp. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 4: 101-113.

Mingazova, L. (2008). "Çağdaş Tatar Şiirinde İstanbul", Uluslararası Türk Kültüründe İstanbul Sempozyumu,3-5- Nisan, İstanbul.

Ocak, A. Y. (2002). Alevi Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri. İstanbul: İletişim Yayınları.

Olgunsoy, B.(2007). Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Ögel, B. (2014a). Türk Mitolojisi (Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Ögel, B. (2014b). Türk Mitolojisi (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Öger, A. Köse, S.(2014). Uygur Kültüründe Tufan'ın Kuşları: Kırlangıç ve Güvercin. Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, 3: 163-175.

Öney, G.(1971). Bizans Figürlerinde Anadolu Selçuklu Etkisi. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. III'ten ayrı basım. Ankara: Güven Matbaası.

Roux, J.P. (2000). Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar (Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Yıldız, Ş.N. (2011). Türk Halk Anlatılarında Hayvan Motifleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

TÜRKİYE TRAKYASI TÜMÜLÜSLERİNDEN BULUNMUŞ ESERLER

Arş. Gör. HARALAMBOS NİKOLAYİDİS
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
- 0000-0001-5633-2723

ÖZET

Bu çalışma kapsamında bilimsel kazılar vasıtasıyla bulunmuş tümülüs buluntuları incelenmiştir. Değinilen buluntular seçilirken eserlerin bilimsel kazılar ya da buluntu yerleri kesin olanları incelenmiş, müzelerdeki, tümülüsleri ya da buluntu yerleri belli olmayan eserler çalışma dışında tutulmuştur. Buluntular yapıldıkları materyale göre sınıflandırılmış, bu sınıflar içinde de işlevleri açısından gruplandırılmıştır. Bu konunun çalışılmasındaki temel amaç bugüne kadar yapılmış tümülüs kazılarından ele geçen buluntuların malzemelerine göre ayrılması ve Trakya toplumları tarafından kullanılmış araç gereçlerin saptanmasıdır. Çalışma kapsamında incelenen eserlerin tamamı bulunduğu bölgelerdeki diğer paralel buluntularla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın giriş kısmında, uygulanan yöntemler ve çalışmanın bölümleri anlatılmıştır. İkinci bölümde, konu ile ilgili bölgenin okuyucuya tanıtımı amacıyla bölgenin coğrafyası ve tarihi hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde Trakya'da günümüze kadar gerçekleştirilmiş bilimsel tümülüs kazıları ve çalışma kapsamında incelenen Tümülüsler hakkında genel bilgiler sunulmuştur. Dördüncü bölümde çalışmanın asıl konusunu oluşturan tümülüs buluntusu eserler sunulmuştur. Beşinci ve son bölümde, çalışma kapsamında edinilen bilgiler ve sonuçlara değinilmiştir.

Araştırma çerçevesinde Kırklareli, Vize, Lüleburgaz ve Tekirdağ bölgeleri incelenmiştir. Toplamda 13 yerleşime ait buluntular bu bölgelerden tespit edilmiş olup seramik ve pişmiş toprak, metal, cam, fildişi ve boynuz, mermer ve taş, ahşap ve organik kalıntı şeklinde başlıklar altında ele alınmıştır. Türkiye Trakyası tümülüslerine bakıldığında, Son Tunç Çağı - Demir Çağı dönemlerinden Roma Dönemi'ne kadar tümülüs tipi mezarların kullanıldığı görülmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi sonlarına doğru Hıristiyanlığın da yaygınlaşması ile beraber tümülüs geleneğinin de sonuna gelindiği anlaşılmaktadır. Tespit eden buluntular, tümülüslerdeki hediyelerin çeşitliliğini yansıtmaktadır. Böylelikle kronolojik olarak farklı dönemlerde farklı geleneklerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Kendi içinde çeşitli seramik formları olabileceği gibi, önemine göre bazı tümülüslerde altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılmış olan hediyelerin bırakıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler : Trakya, Tümülüs, Arkeoloji

1. GİRİŞ

Bu çalışma kapsamında bilimsel kazılar vasıtasıyla bulunmuş tümülüs buluntuları incelenmiştir. Değinilecek buluntular seçilirken eserlerin bilimsel kazılar ya da buluntu yerleri kesin olanları incelenmiş, müzelerdeki, tümülüsleri ya da buluntu yerleri belli olmayan eserler çalışma dışında tutulmuştur. Ayrıca özellikle Edirne'nin kuzeyi ve Kırklareli'de bulunan prehistorik çağlara tarihlenen dolmenler de çalışma kapsamında tutulmuştur. Çalışma sırasında

değinilecek buluntular yapıldıkları materyale göre sınıflandırılmış, bu sınıflar içinde de işlevleri açısından gruplandırılmıştır.

Bu konunun çalışılmasındaki temel amaç bugüne kadar yapılmış tümülüs kazılarından ele geçen buluntuların malzemelerine göre ayrılması ve Trakya toplumları tarafından kullanılmış araç gereçlerin saptanmasıdır. Çalışma kapsamında incelenen eserlerin tamamı bulunduğu bölgelerdeki diğer paralel buluntularla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

2. TÜRKİYE TRAKYASI'NIN TARİHİ COĞRAFYASI

Trakya, Thrak kabilelerinin yerleşmiş olduğu, Thukydides ve Herodotos'un eserlerinde Thrake, Thrax, Thraeke, Thraix, Thratta, Thrassa, Thraus, Thrakia gibi farklı isimlerle anılmış bölgedir. Bölgeye adını veren asıl kelimenin Tharra-L X, Thrakes şeklinde olduğu kabul edilmektedir. Homeros'un Odysseia adlı eserinde ise Threkendes olarak geçmektedir (Erzen, 1994, s. 7).

Trakya, doğuda Pontos Euksinos, Bosphoros Thrakios ve Propontis, batıda Aksios (Vardar) ırmağı, kuzeyde Istros (Tuna) ve güneyde de Aigaios Pontos ve Hellespontos ile sınırlıdır. Ancak kuzey sınırının zaman zaman Haimos (Balkan) Dağları ile batı sınırının Strymon (Struma) ırmağı tarafından çizildiği kabul edilmiştir (Sevin, 2001, s. 18). Çalışma kapsamında incelenmiş olan Türkiye Trakyası ya da Doğu Trakya adı ile bilinen bölge; günümüzde Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli illerinin tümünü, İstanbul ilinin tüm Avrupa yakasını, Çanakkale'nin de Gelibolu Yarımadası'ndaki bölümünü kapsamaktadır (Sevin, 2001, s. 15).

Trakya, yeryüzü şekilleri bakımından kuzeyde ve güneyde dağlık kesimleri ve ortada da geniş ovaları içinde barındırmaktadır. Bölgenin belli başlı yükseltileri, Haimos (Balkanlar) ile güneydeki Rhodope (Rodop) dağlarıdır. Bu dağ toplulukları arasında ise Ergene Ovası yer almaktadır. Balkanların güneydoğusunda Karadeniz kıyısı boyunca Istrancalar uzanmakta, güneyde Marmara Denizi kıyısına paralel olarak Ganos Dağı yer almaktadır. Trakya'nın en başta gelen akarsuyu, kuzey uçtaki Istros veya Danuvios denen Tuna Nehri'dir. Güneyde, bölgenin ortasında Tonzos (Tuna), Ardeskos (Arteskos, Arda) ve Agrianes (Ergines, Ergene) gibi üç büyük kolla beslenen Hebros (Meriç) akar (Sevin, 2001, s. 19).

Trakya, coğrafi özelliklerinden ve konumu bakımından bir geçiş alanı olduğu için çok erken dönemlerden başlayarak tarih sahnesinde yer almıştır. Buna bağlı olarak, Trakya'nın birçok yerleşiminde Paleolitik Çağ'ın farklı evrelerine ait buluntular bulunmaktadır. Trakya'daki yerleşimlerde yapılan çalışmalar sonucunda; Neolitik Çağ'dan Kalkolitik Çağ'ın sonuna kadar kültür gelişiminde bir sürekliliğin olduğu gözlenmiştir. Trakya Bölgesi, Bronz Çağı'nda da önemini korumuştur. Özellikle merkezi Trakya'da gelişmiş bir Bronz Çağı kültürünün varlığını yapılan çalışmalar göstermektedir (Erzen, 1994, s. 34-39).

Thrakların, M.Ö. II. binyıllarında Avrupa'da geniş bir alana yayıldığı ve Adriyatik'ten Karadeniz'e kadar uzanan geniş coğrafya içinde neredeyse tüm Balkan yarımadasına yayıldıkları kazılar ile anlaşılmıştır. Bu bağlamda M.Ö. II. bin yıllarında Thrakların, gelişmiş bir Bronz çağı kültürüne sahip olduklarından söz edilebilir (Erzen, 1994, s. 73-87).

M.Ö. I. binin ilk yarısına ait Trakya'nın tarihi olaylarında, Thrak ve akraba kavimlerin yer değiştirme hareketleri önemlidir. Bithynler, M.Ö. 8. yüzyılın sonlarını ve 7. yüzyılın başlarını kapsayan dönemde Trakya'yı terk etmişlerdir. M.Ö. 8. yüzyılda Hellenler, Trakya sahillerinde

Abdera, Ainos, Perinthos, Selymbria, Apollonia, Mesembria ve Byzantion gibi birtakım koloni şehirleri kurmaya başlamışlardır.

Pers Devleti, Batı Anadolu'nun güçlü devleti Lidya'yı M.Ö. 546'da yenilgiye uğratınca Ege ve Marmara Denizi kıyılarına kadar uzanma olanağı bulmuş, Pers İmparatoru Dareios (M.Ö. 522-485) Balkanlar'a sefere çıktığında ise Tekirdağ yöresini içine alan geniş toprakları imparatorluğuna katmıştır. Perslerin batıdan kısmen çıkarılmaya başlanması sırasında, Trakya ülkesinin doğusunda, belirgin bir hareketlenme yaşandığı bilinmektedir. Teres'in, pek çok Trakya halklarını bir araya getirmesi ve tüm Odrysleri bir çatı altında toplamayı başarması sonucunda, Odrys Krallığı kurulmuştur. Teres, Odrys Krallığı'nın ilk kralı olmuştur (M.Ö. 449-448). Krallığını kuzeyde Istros'a, batıda Strymon'a, güneyde Abdera ve Byzantion'a kadar yaymayı başarmıştır. Teres'in ne kadar yaşadığı ve ne zaman öldüğü, kaynaklardaki bilgi boşluğu nedeni ile bilinmemektedir. Kendisinden sonra gelen oğlu Stalkes döneminde, Odrys Krallığı'nın güçlü bir devlet haline geldiği, Peloponnesos Savaşları sırasında, Atinalıların Stalkes'ten yardım istemelerinden anlaşılmaktadır. Odryslerin yöredeki egemenliği III. Aleksandros'un Perslere karşı düzenlediği Anadolu seferi ile sona ermiştir (Erzen, 1994, s. 88-94). Babası II. Philippos'un Trakya'nın batısını işgal ettiği yıllarda ele geçiremediği Tekirdağ ve yöresini kendisi almıştır. III. Aleksandros'un ölümünden sonra komutanlarından Lysimakhos on yıl süren savaşlardan ardından Seuthes'i yenerek bölgede bir kez daha Makedonya egemenliğini sağlamıştır. M.Ö. 279 yıllarında Trakya, Orta Avrupa'dan gelen Galat akınlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Seleukos Kralı III. Antiokhos ise, M.Ö. 190'larda Batı Anadolu'dan Meriç Nehri'ne kadar uzanan Trakya'yı işgal etmiş, burada Roma İmparatorluğu'nun direnişi ile karşılaşınca, gerilemek zorunda kalmıştır. Savaşta büyük başarı gösteren Roma dostu II. Eumenes, M.Ö. 168 yılında Makedonya Krallığı'nın Roma tarafından ele geçirilmesinin ardından Trakya, Roma egemenliği altına girmiştir (Mansel, 1938, s. 25-33).

3. ÇALIŞMA KAPSAMINDA İNCELENEN TÜMÜLÜSLER

Çalışma kapsamında incelenen tümülüsler, ilgili yayınlardaki sınıflandırma sistemleri de göz önünde bulundurularak coğrafi olarak dört ayrı bölgeye ayrılmıştır (Yıldırım, 2008, s. 140). Bu bağlamda kuzeyden güneye olmak üzere, Kırklareli çevresindeki tümülüsler, Vize yakınlarındaki tümülüsler, Lüleburgaz çevresindeki tümülüsler ve Tekirdağ çevresinde yer alan tümülüsler olarak gruplandırılmış ve incelenmiştir ***(Figür 1)***.

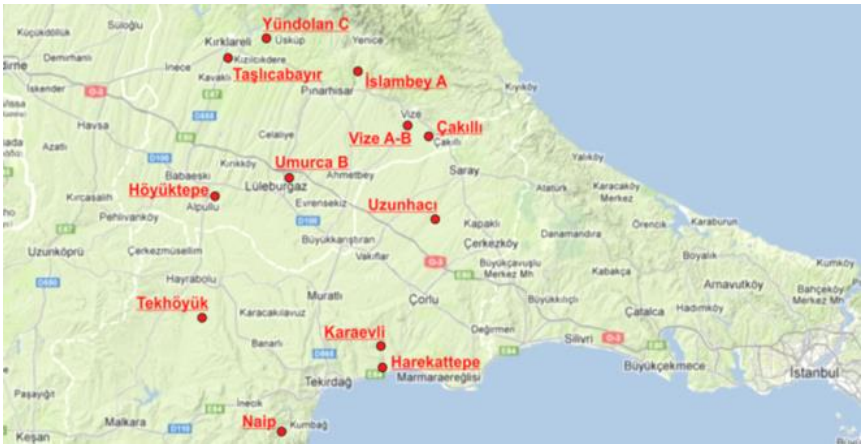

Figür 1. İncelenen tümülüsler

3.a. Kırklareli Bölgesi

***Taşılcabayır Tümülüsü*:** Kırklareli il merkezinin 5 km güneyinde yer alır. 1980 yılında Edirne Müzesi başkanlığında ve Prof. Dr. Mehmet Özdoğan bilimsel danışmanlığında kazılmıştır. Çalışmalar sonunda taşlı tepeler sınıfına giren tümülüs Son Tunç - İlk Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir. Kazılar sırasında bulunmuş eserler bugün Edirne Müzesi'nde teşhir salonunda sergilenmektedir (Özdoğan, 1987, 7-39).

***İslambey A Tümülüsü*:** Kırklareli ili, Pınarhisar ilçesi, İslambey köyü yakınlarında bulunan tümülüs 1992'de dönemin Kırklareli Müze Müdürü Zülküf Yılmaz tarafından kazılmıştır. Daha önceden soyulmuş olduğu anlaşılan tümülüs, mezar odalarındaki kabartmaları ile M.Ö. 2-1. yüzyıllara tarihlenmiştir. Tümülüs içinden bulunmuş kabartmalar bugün Kırklareli Müzesi'nde sergilenmektedir (Yılmaz, 1994, s. 165-184).

***Yöndolan C Tümülüsü*:** Kırklareli il merkezine bağlı Yündolan köyünün yakınlardaki dört tümülüsten biridir. Kaçakçılar tarafından tahrip edilmiş tümülüsün bilimsel kazıları 1999 yılında dönemin Kırklareli Müze Müdürü Zülküf Yılmaz tarafından yapılmıştır (Yılmaz, 2001, 71-76). Çalışmalar sonunda ele geçen buluntularla tümülüs, M.Ö. 5. yüzyılın sonu 4. yüzyılın başlarına tarihlenir. Tümülüsün buluntuları İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü öğretim üyeleri Prof. Dr. İnci Delemen ve Prof. Dr. Sedef Kepçe-Çokay tarafından değerlendirilmiştir (Delemen, Çokay-Kepçe, Yılmaz 2010, s. 1-18.).

3.b. Vize Bölgesi

***Vize A Tümülüsü*:** Kırklareli ili Vize ilçesi yakınlarındaki tümülüs 1938 yılında Trakya çalışmaları kapsamında Prof. Dr. Arif Müfid Mansel tarafından kazılmıştır. Çalışmalardan bulunan eserler ile tümülüs M.S. 1. yüzyıla tarihlendirilir. Bulunan eserler İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir (Mansel, 1940, s. 94-108). Tümülüse ait metal buluntular Somay Onurkan tarafından yayınlanmıştır (Onurkan, 1988, s. 5-8).

***Vize B Tümülüsü*:** Vize yakınlarında 1938 yılında kazılmış dört tümülüsten biri olan Vize B tümülüsü de Prof. Dr. Arif Müfid Mansel tarafından kazılmıştır. Bulunan iki mezardan büyük olan bir kadına küçük olansa bir çocuğa aittir. Vize B tümülüsü Mansel tarafından Vize A mezar sahibi ile ilişkilendirilmiştir (Mansel, 1940, s. 108-114). Tümülüse ait metal buluntular Somay Onurkan tarafından yayınlanmıştır (Onurkan, 1988, s. 8-9).

***Çakıllı Tümülüsü*:** Çakıllı Tümülüsü Kırklareli ili Vize ilçesi Çakıllı kasabası yakınlarında yer alır. Kaçak kazılar sonrasında 1995 yılında kurtarma kazıları başlatılmıştır. Kazı çalışmaları dönemin Kırklareli Müze Müdürü Zülküf Yılmaz başkanlığında Trakya Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi bölümü öğretim üyeleri ve Prof. Dr. Mehmet Özdoğan danışmanlığında yapılmıştır. Kazılar sonucunda elde edilen verilerden taşlı tepeler sınıfına giren tümülüs Tunç Çağı sonları Demir Çağı başlarına tarihlendirilmiştir (Yılmaz, 1996, s. 105-130).

3.c. Lüleburgaz Bölgesi

***Tekhöyük Tümülüsü*:** Tekirdağ ili, Hayrabolu ilçesi, Hacıllı köyü yakınlarında yer alan 4 tümülüsten biridir. İş makineleri ile yapılan tahribat sonrasında Tekirdağ Müzesi tarafından 1997 yılında kazılmıştır. Tümülüsteki gömünün kremasyon olduğu saptanmıştır. Ele geçen

buluntular Umurca B tümülüsü ile karşılaştırılmış ve mezar M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Öztürk, 1998, s. 381-391).

***Höyüktepe Tümülüsü*:** Kırklareli ili Babaeski ilçesi Alpullu kasabası yakınlarında bulunan tümülüs ilk olarak 1936'da Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in Trakya çalışmaları kapsamında kazılmış ancak mezara dair kalıntı bulunamamış ve kazı çalışmaları sonlandırılmıştır (Mansel, 1940, s. 89-90). 1936'dan sonra kaçak kazıcılar tarafından yapılan tahribat sonrasında kurtarma kazıları başlatılmıştır. Dönemin Kırklareli Müze Müdürü Zülküf Yılmaz başkanlığında yapılan kazılarda bulunan lahit içinde iki iskelet bulunmuştur. Ele geçen kemikler ve buluntulardan mezar sahiplerinin biri kadın biri erkek olduğu, erkeğin M.S. 1. yüzyılın ilk yarısı, kadının ise M.S. 2. yüzyılın ilk yarısında gömüldüğü saptanmıştır (Yılmaz, 1995, s. 387-415).

***Uzunhacı Tümülüsü*:** Tekirdağ ili, Saray ilçesi Uzunhacı köyü yakınlarında yer alan tümülüs, 1940 yılında gelen ihbarla Prof. Dr. Arif Müfid Mansel tarafından kazılmıştır. Taş bloklardan yapılmış gömü alanından ele geçen buluntulara göre mezar M.S. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir (Kenan, 1941, s. 45-52). Tümülüse ait metal buluntular Somay Onurkan tarafından yayınlanmıştır (Onurkan, 1988, s. 15).

***Umurca B Tümülüsü*:** Kırklareli ili Lüleburgaz ilçesinin 4 km doğusunda yer alan dört tümülüsten biridir. 1937 yılında Prof. Dr. Arif Müfid Mansel tarafından kazılmış olup tümülüs içinden biri erkek biri kadın olmak üzere iki kremasyon gömü bulunmuştur. Sikkeler ışığında tümülüs M.S. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir (Mansel, 1940, s. 91). Tümülüsün metal buluntuları Somay Onurkan tarafından yayınlanmıştır (Onurkan, 1988, s. 10-14).

3.d. Tekirdağ Bölgesi

Naip Tümülüsü: Tekirdağ ilinin güneybatısında Naip köyü yakınlarındaki tümülüs Antik Ganos dağı eteklerinde yer alır. Dönemin Tekirdağ Müzesi Müdürü Mehmet Akif Işın tarafından kazılan tümülüsün buluntuları İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. İnci Delemen tarafından kitap olarak yayınlanmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda tümülüs M.Ö. 4. yüzyılın son yirmi yılına tarihlendirilmiştir (Delemen, 2004, s. 113-115).

***Karaevli Tümülüsü*:** Tekirdağ iline bağlı Karaevli köyü yakınlarında bulunan Beştepeler olarak adlandırılmış tümülüslerin birinden Tekirdağ Müzesi'ne gelen buluntular 2009 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi, Prof. Dr. Zeynep Erdem tarafından yayınlanmıştır. Ele geçen buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla tümülüs M.S. 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Koçel-Erdem, 2009, s. 209-238).

***Harekattepe Tümülüsü*:** Tekirdağ ilinin 12 km. doğusunda yer alan tümülüs karayolu genişletme çalışmaları sırasında doğan ihtiyaç sonrasında dönemin Tekirdağ Müze Müdürü Mehmet Akif Işın ve Prof. Dr. Aslı Özdoğan tarafından gerçekleştirilmiş kurtarma kazıları ile açılmıştır. Tümülüs eteklerinde cenaze yemeğinin artıklarını barındıran bir yakma çukuru ve kapak taşı ile örtülmüş sanduka mezar bulunmuştur. İçinde bulunan iskelet, uzmanlar tarafından etlendirilerek mezar sahibinin yaşarken sahip olduğu görüntüye dair günümüzde Tekirdağ Müzesi'ndeki model çıkarılmıştır (Özbek, Erdal, 2000, s. 77-91). Mezar içinden ele geçen zengin buluntulardan mezarın M.Ö. 360-341 yılları arasında Heraion'da hüküm sürmüş Odrys Kralı Kersopleptes'e ait olduğu ortaya çıkarılmıştır (Işın, Özdoğan, 2000, s. 335-348).

4. TÜMÜLÜSLERDEN BULUNMUŞ ESERLER

4.a. Seramik ve Pişmiş Toprak Eserler

Türkiye Trakyası tümülüslerinden bulunmuş eserler arasında pişmiş toprak eserler önemli bir grubu oluşturur. Tüm pişmiş toprak eserler arasında seramikler, tabak kâse formları ve testi *amphora* formları görülürken, nadir de olsa pişmiş topraktan figürinler ve kandiller de bulunmuştur.

Çalışma içinde Kırklareli bölgesi tümülüsleri içinde Taşlıcabayır Tümülüsü kazılarından, tümlenebilmiş elli bir adet gri renkli tek kulplu maşrapa, yine gri renkli dört emzikli içki kabı ve bir adet Troia VIIb tabakası seramikleri ile paralel iki kulplu kupa bulunmuştur (Özdoğan, 2000, s. 158-159). Kırklareli bölgesinden diğer bir tümülüs olan İslambey A tümülüsü de seramik buluntular yönünden ilginç bulgulara rastlanmıştır. Tümülüsün yapımında kullanılan toprak içinden Geç Kalkolitik - Erken Roma Dönemi arasındaki çağlara tarihlenen birçok kırık seramik parçası bulunmuştur (Yılmaz, 1994, s. 165). Tümülüs kazısını gerçekleştirenler tarafından öne sürülen fikre göre tümülüsün yapımında kullanılan toprak yakınlardaki bir höyük ya da yerleşimden alınmış olmalıdır (Yılmaz, 1994, s. 167). Kırklareli bölgesine dahil son tümülüs olan Yündolan C tümülüsünden de mezarın tarihlenmesinde önemli bir bulgu olan kırmızı figürlü krater, siyah firnisli *lekanis, askos* ve birçoğu ateşe maruz kalmaktan ötürü parçalanmış *amphora* ve çeşitli seramik parçaları bulunmuştur (Yılmaz, 2001, s. 74-76; Delemen, Çokay-Kepçe, Yılmaz 2010, s. 1-18).

İncelenen bölgeler arasında diğer bir grubu oluşturan Vize bölgesi tümülüslerinin seramik buluntuları Vize A, Vize B ve Çakıllı tümülüslerinden gelir. Vize A tümülüsünden gelen seramik buluntuların tamamı lahit içinden değil mezar odasından bulunmuştur. Buluntular incelendiğinde bunların üç adet tek kulplu testi ve bir sivri dipli ticari *amphora* oldukları görülür (Mansel, 1940, s. 108). Vize B tümülüsünden de yayınlardan öğrenildiği kadarıyla seramik vazolar ve iki adet pişmiş toprak çocuk figürinleri bulunmuştur (Mansel, 1940, s. 110). Vize bölgesindeki taşlı tepeler sınıfına dahil edilebilecek bir tümülüs olan Çakıllı tümülüsünden bulunmuş seramik buluntuları arasında siyahımsı gri renkte parlak perdahlı seramikler sayılabilir (Yılmaz, 1996, s. 107).

Lüleburgaz bölgesi tümülüslerinden olan Tekhöyük tümülüsü kazıları sırasında iki ayrı alandan seramik buluntularla karşılaşılmıştır. Bunlardan ilki cenaze ziyafeti sırasında kullanılmış seramik kapların parçalarının bulunduğu çukurdur (Öztürk, 1998, s. 382). Tümülüsün gömü alanından ise üç adet pişmiş toprak testi, bir *amphora*, tabak ve kaseler ele geçmiştir (Öztürk, 1998, s. 383). Bir diğer Lüleburgaz bölgesi tümülüsü olan Höyüktepe'den de iki adet seramik testi bulunmuştur (Yılmaz, 1995, s. 392). Lüleburgaz yakınlarındaki Uzunhacı tümülüsünden bulunmuş pişmiş toprak buluntu grubunu, tek kulplu ve uzun boyunlu seramik vazolar ve pişmiş toprak kandil oluşturur (Kenan, 1941, s. 51).

Seramik buluntuların önemli bir kısmı da Tekirdağ bölgesi tümülüslerinden gelir. Kazılmış Tümülüslerden Karaevli ve Naip Tümülüslerinde pişmiş toprak eserlere rastlanmıştır. Buna göre Karaevli tümülüsünden ikisi uzun kaideli biri yuvarlak dipli üç adet *unguentarium* ele geçmiştir (Koçel-Erdem, 2009, s. 230). Naip tümülüsünden gelen buluntular ise iki ayrı grupta incelenebilir. Bunlardan ilk grubu oluşturan dolgu toprak buluntuları ki bu buluntular cenaze

ziyafeti sırasında kullanılmış seramiklerdir (Delemen, 2004, s. 7-9). Mezar odasından gelen seramikler arasında da iki adet *alabastron* (Delemen, 2004, s. 88) ve bir Thassos *amphora*sı vardır (Delemen, 2004, s. 72).

4.b. Metal Eserler

Türkiye Trakyası tümülüslerinin buluntuları arasında en büyük çoğunluğu metal eserler oluşturur. Çalışma kapsamında madenlerine göre incelenmiş eserlerin yanı sıra askeri silah ve teçhizat da metal eserler kapsamında değerlendirilmiştir.

4.b.1. Altın Eserler

Tümülüslerden gelen metal eserler arasında ön kıymetli maden olan altından yapılmış bazı buluntular ele geçmiştir. Bu altın eserler genellikle takı ya da süs eşyalarıdır. Kişisel takıların yanı sıra elbise ya da zırhların detaylarında kullanıldığı düşünülen bir takım halka ya da aplik parçalara da rastlanır.

Altın buluntular incelendiğinde bölgelere göre incelendiğinde öncelikle Vize bölgesi mezarlarına değinmek gerekir. Vize civarında konumlanmış Uzunhacı tümülüsü buluntuları arasında Athena betimli akik taşlı altın yüzük ve defne yaprağı şeklinde altın varak mezarın altın buluntularını oluşturur (Kenan, 1941, s. 48-49). Bölgenin buluntuları açısından en zengin mezarı olan Vize A tümülüsünde lahdin içinden altın bir çelenge ait 60 adet altın defne yaprağı, leylek, uçan kelebek ve köpek betimleri içeren taşlı başparmak yüzüğü, Athena betimli kırmızı akik taşlı altın yüzük tümülüsün mezar odasındaki lahdin içinde çıkan altın buluntulardır (Mansel, 1940, s. 98). Vize bölgesinin diğer bir önemli mezarı olan Vize B tümülüsünden de bir taca ait 58 adet altın meşe yaprağı, küpe, kolye ve pendant, yüzük, iki adet altın bilezik ve Artemis betimli şeffaf taşlı yüzük bulunmuştur (Mansel, 1940, s. 109).

Altın buluntuların ele geçtiği diğer bil bölge olan Tekirdağ yöresi tümülüslerinden de önemli altın eserler bulunmuştur. Harekattepe tümülüsündeki gömü alanında, mezar sahibinin başı üzerinde meşe dalları ve palamutları şeklinde yapılmış altın *diadem*, sol kolun üstünde sarmaşık dalları ve çiçek betimli altın *diadem*, Demeter ve Eros betimli altın yüzük bulunmuştur (Işın, Özdoğan, 2000, s. 337). Karaevli tümülüsünden de defne yapraklı taç ve altın varaktan yapılmış ağız ve göz bandı olarak kullanıldığı düşünülen parçalar bulunmuştur (Koçel-Erdem, 2009, s. 227-228). Bölgenin diğer bir önemli tümülüsü olan Naip tümülüsünden de altın varaklı bir çelenk bulunmuştur (Delemen, 2004, s. 53-55).

4.b.2. Gümüş Eserler

Tümülüs buluntuları içinde yoğunluk bakımından üstün olmasalar da gümüşten yapılmış birtakım buluntulara rastlanır. Bunlar genel olarak kaplar olsalar da nadiren takı ya da sikke olarak da gümüş eserler mezarlardan bulunmuştur.

Kırklareli bölgesindeki Yündolan C tümülüsünden bulunmuş gümüş *phiale* ve iki adet *patera* (Yılmaz, 2001, s. 76; Delemen, Çokay-Kepçe, Yılmaz 2010, s. 1-18) şimdiye kadar bölgenin tek gümüş buluntu grubunu oluşturur. Vize bölgesindeki Vize A tümülüsü ise gümüş buluntular açısından zengin bir mezardır. Tümülüsün mezar odasında yer alan lahdin içinden Satyr kabartmalı bardak, dört adet kadeh ve kepçe, mezar odasından ise uzun saplı maşrapa (*trulla*) bulunmuştur (Mansel, 1940, s. 98-100).

Lüleburgaz civarında konumlanmış Umurca B tümülüsünden bir çift gümüş bilezik bulunmuşken, Tekirdağ bölgesinde konumlanmış tümülüsler gümüş buluntular açısından zengin sayılabilecek niteliktedirler. Harekattepe tümülüsündeki gömü alanı içinden ön yüzde Apollon, arka yüzde süvari betimleri taşıyan ve Philippo lejantlı gümüş II. Philippos (M.Ö. 359-336) sikkesi mezara ait tek gümüş buluntudur (Işın, Özdoğan, 2000, s. 337). Karaevli tümülüsü buluntuları arasında yer alan ve mezarları tarihleyen Augustus (M.Ö. 27-M.S. 14) ve Vespasianus (M.S. 69-79) dönemlerine ait gümüş sikkeler de tümülüsün gümüş buluntularıdır (Koçel-Erdem, 2010, s. 230). Naip tümülüsü bölgenin diğer tümülüslerinden farklı olarak buluntuları içinde gümüş kaplar içerir. Mezar odası içinden beş adet gümüş *phiale*, altın kaplama kabartmaları olan küçük testici, kepçe, süzgeç ve yayvan tabak tümülüsün gümüş buluntularını oluşturur (Delemen, 2004, s. 55-71).

4.b.3. Bronz ve Demir Eserler

Bugüne kadar kazılmış Türkiye Trakyası tümülüsleri buluntuları arasında en önemli gruplardan birini bronz ve demir eserler oluşturur. Gerek miktar gerekse çeşitlilik açısından en zengin gruplardan olan bronz ve demir eserlere birçok tümülüsün buluntuları arasında rastlanır.

Vize yakınlarındaki Vize A tümülüsünde mezar odasın içinden iki adet bronz *candelabrum* ve üzerlerinde bronz kandiller, iki adet büyük vazo, ibrik, yonca ağızlı *oinokhoe*, kalın boyunlu iki kulplu vazo, iki adet bronz *patera*, yayvan kap yahut lenger, fenere ve ahşap kutuya ait metal parçalar aplik, kilit ve bronz kilit muhafazası parçaları bulunmuştur (Mansel, 1940, s. 100-108). Yakınlardaki Vize B tümülüsünden de kandil, lenger, kevgir, *patera*, kabartma kulplu *oinokhoe* ve şamdan bulunan bronz eserler arasındadır (Mansel, 1940, s. 109-110).

Lüleburgaz bölgesi tümülüslerinden Höyüktepe'de bitkisel motifli kandil, *kantharos*, boğa başı şeklinde aplik, üç adet insan başı şeklinde bronz aplik, kuş figürini şeklinde aplik, insan figürini şeklinde aplik, insan figürini şeklinde bronz kilit parçası, yarı çıplak kadın şeklinde bronz kilit parçası ve bir ya da iki ahşap kutuya ait olabilecek ahşap ve metal parçalar bu gruba ait eserlerdir (Yılmaz, 2001, s. 75-76). Tekhöyük tümülüsünden bulunmuş bronz ve demir eserler arasında da kandil, tek saplı bronz *patera*, çift saplı tava, yonca ağızlı *oinokhoe*, gümüş kaplama bronz tıp aletleri, 28 adet dövme başlı demir çivi vardır (Öztürk, 1998, s. 383). Lüleburgaz bölgesinden incelenen diğer bir tümülüs olan Uzunhacı'dan *patera*, maşrapa, ibrik, çift kulplu bronz vazo ve ateşten dolayı çok yıpranmış, demir gem parçaları ele geçmiştir (Kenan, 1941, s. 49-51).

Tekirdağ bölgesi tümülüslerinden Karaevli tümülüsü buluntuları arasında bronz *amphora*, tabak, *phiale*, iki adet *oinokhoe*, *oinokhoe* kulbu, *patera* sapı, *candelabrum* ve ahşap sandığa ait metal parçalar yer alır (Koçel-Erdem, 2009, s. 219-227). Naip tümülüsünden de bronz *patera*, testi, tekne, meşale ve ayağı, üç burunlu bronz kandil, demir *strigilis* parçası ve ahşap kutuya ait metal zincir, kulp ve çivi parçaları bulunmuştur (Delemen, 2004, s. 74-93).

4.b.4. Askeri Teçhizat ve Silahlar

Tümülüslerden bulunmuş metal eserler arasında silahlar ve askeri teçhizatları ayrı grup olarak incelemek daha doğru olacaktır. Bu bağlamda silahlar ve teçhizat mezar sahibinin kimliği ve hayatı ile ilgili detayların ortaya çıkarılması yönünden önemlidir.

Kırklareli bölgesinde yer alan Yündolan C tümülüsü buluntuları arasında yoğun korozyona maruz kalmış zırha parçalar ve demir mızrak ucuna ait kalıntılar bulunmuştur (Yılmaz, 2001, s. 75).

Vize bölgesindeki tümülüslerden bugüne kadar sadece Vize A tümülüsünde silah ve askeri teçhizat bulunmuştur. Son derece zengin envanteri olan tümülüsün mezar odasında yer alan lahdin içinden bronz maskeli miğfer (Mansel, 1940, s. 100-103; Mansel, 1944, s. 165-183), gümüş bronz ve demir pullu zırh-elbise (Mansel, 1940, s. 103-104; Onurkan, 1978, s. 47-52), ahşap kın ve demir kılıç ve iki demir mızrak ucu bulunmuştur (Mansel, 1940, s. 104).

Lüleburgaz bölgesi buluntuları arasında Höyüktepe tümülüsünden bulunmuş biley taşı ve ahşap muhafazası askeri teçhizat arasında sayılabilir (Öztürk, 1998, s. 383). Mezar sahibine ait silahlar da gömülmüş lakin korozyon nedeniyle günümüze ulaşmamış olmalıdır. Bölgedeki diğer bir tümülüs olan Tekhöyük'den demir bir mızrak ucu ve demir kılıç bulunmuştur (Yılmaz, 1995, s. 396).

Tekirdağ civarındaki Naip tümülüsünden de ahşap bir kalkana ait bronz iskelet, miğfere ait volütlü alınlık, zırha ait altın parçalar ve demir mızrak ucu ve dipçikleri bulunmuştur (Delemen, 2004, s. 94-108).

4.c. Cam Eserler

Türkiye Trakyası tümülüslerinden çok sayıda olmasalar da cam eserler de bulunmuştur. Bu eserler arasında koku şişeleri kapalı kaplar ve tabak formları yaygındır.

Vize bölgesi tümülüslerinden Vize A'da mezar odasından uzun boyunlu tek kulplu üç cam sürahi sarımsı camdan kadeh ve kap yassı tabaklar yukarıya doğru genişleyen tabaklar, derin kaseler ve kadehler bulunmuşken (Mansel, 1940, s. 107-108) yakınlarındaki Vize B tümülüsünden uzun ağızlı bir şişe ve cam vazolar ele geçmiştir (Mansel, 1940, s. 109-110).

Lüleburgaz civarında konumlanmış tümülüslerden Höyüktepe'de dört adet koyu yeşilimsi cam *unguentarium*, beyaz camdan testicik ve büyük boy sürahi, cam, kehribar ve çeşitli taşlardan oluşan kolye bulunmuştur (Yılmaz, 1995, s. 392-398). Bu eserlerin yanı sıra Uzunhacı tümülüsünden cam bir kâse (Kenan, 1941, s. 51-52) ve Tekhöyük tümülüsündeki yakma çukuru ve mezar içinden kırık cam parçaları ele geçmiştir (Öztürk, 1998, s. 382-383).

Tekirdağ bölgesi tümülüslerinden sadece Karaevli tümülüsü buluntuları arasında cam eserlere rastlanmıştır. Mezar buluntuları arasındaki cam sürahi ve *unguentarium* tümülüsün nadir cam eserlerindendir (Koçel-Erdem, 2009, s. 230).

4.d. Fildişi ve Boynuz Eserler

Fildişi ve boynuz gibi nadir bulunan eserlere bugüne kadar kazılmış Türkiye Trakyası tümülüsleri içinde sadece Höyüktepe tümülüsünde rastlanmıştır. Mezar buluntuları arasında iki adet fildişi kozmetik kutusu ve iki adet boynuzdan yapılmış tarak (Yılmaz, 1995, s. 394-395) bu grupta değerlendirilen örneklerdir.

4.e. Mermer ve Taş Eserler

Türkiye Trakyası tümülüslerinden bulunmuş birtakım taş ve mermer eserler de mevcuttur. Bu eserler gerek mezar odaları içinde gerekse toprak içinde bulunmuş olup çoğu gömü işlevli bazıları kullanım amaçlı ve ahşap mobilyaların imitasyonu şeklindedir.

Kırklareli bölgesindeki İslambey A tümülüsü içerdiği taş buluntular ile bölgedeki tek örnektir. Mezar odasını oluşturan bazı bloklar üzerinde birtakım kabartma figürlü bloklara rastlanmış ve bunlar mezar kültü ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca mezar daha önceden soyulmuş olduğundan köy çevresine yayılmış bazı blokların da mezar odasından sökülmüş olması muhtemel görülmüştür (Yılmaz, 1994, s. 168-173).

Daha güneydeki Lüleburgaz bölgesi tümülüslerinden olan Höyüktepe tümülüsünde mezar sahibinin gömüldüğü bezemesiz mermer bir lahit bulunmuştur (Yılmaz, 1995, s. 391-392).

Tekirdağ bölgesi tümülüslerinden Karaevli tümülüsünde de biri *girland* motifli diğeri bezemesiz olmak üzere iki mermer lahit bulunmuştur (Koçel-Erdem, 2009, s. 218-219). Naip tümülüsü ise mermer buluntular bakımından diğer Tümülüslere oranla daha zengindir. Tümülüsün mezar odası içinden mermer bir kapı, mezar sahibinin yatırıldığı *kline*, *kline* önünde duran masa ve iki adet tabure ve alçı taşı *alabastron* bulunmuştur (Delemen, 2004, s. 25-52).

4.f. Ahşap ve Organik Kalıntılar

Tümülüs buluntuları arasında nadir de olsa ahşap ve bazı organik malzemeden yapılmış buluntulara ve kalıntılara da rastlanmıştır. Bazı tümülüslerde mimari ya da gömü alanında kullanılmış ahşap kalas kalıntıları ele geçmiştir.

Vize bölgesindeki Vize A tümülüsünde mezar odası içinde bulunmuş lahdin içinden altın çelengin yanında tül gibi ince bir kumaşa ait kalıntılar ve deri bağcıklar ayrıca lahdin içine ölü yatırılmadan önce yayılmış kırmızı renkli kumaşa ait kalıntılar da bulunmuştur (Mansel, 1940, s. 98).

Daha güneydeki Lüleburgaz bölgesinde konumlanmış Höyüktepe tümülüsünde de iki adet ahşap kozmetik kutusu ve korunmamış bir ya da iki ahşap kutu veya sandık, ayrıca seramik testi üzerinde korunmuş ince kumaş kalıntıları, sepet ve kumaş parçaları bulunmuştur (Yılmaz, 1995, s. 395-398). Bölgenin diğer bir tümülüsü olan Tekhöyük tümülüsünden bulunmuş bronz kandil üzerinde kumaş parçaları ve karbonize olmuş incir ve üzüm kalıntıları önemli organik buluntulardır (Öztürk, 1998, s. 382-383).

Tekirdağ civarında yer alan tümülüslerden Harekattepe tümülüsü önemli buluntuların ele geçtiği bir mezar yapısıdır. Tümülüs içindeki gömü alanında büyük kısmı çürümüş ahşap kapama kalasları ve bu kalaslara kakma olarak monte edilmiş şimşir ağacından yapılmış aplik parçalar ahşap buluntular arasındadır. Organik buluntular olarak da erguvan renkli kumaş ve deri kalıntıları ve sol ayakta korunmuş üç bantlı kösele tabanlı ince altın varakla süslü olan sandalet gösterilebilir (Işın, Özdoğan, 2000, s. 337).

Bölgenin diğer bir tümülüsü olan Karaevli tümülüsünden ahşap mobilyalara ait olduğu düşünülebilecek birtakım ahşap parçalar bulunmuştur (Koçel-Erdem, 2009, s. 228). Karaevli (Koçel-Erdem, 2009, s. 226-227) ve Naip tümülüslerinden bulunmuş (Delemen, 2004, s. 109) metal kilit ve aplikler bu mezarlarda bulunması muhtemel ahşap sandıkları gösterir niteliktedir.

5. SONUÇ

"Türkiye Trakyası Tümülüslerinden Bulunmuş Eserler" konulu bu çalışmada bölge tümülüslerinden 13 tanesine ait buluntular incelenmiştir. İncelenecek eserler ve tümülüsler seçilirken gerçekleştirilmiş bilimsel kazılar veya müzeler tarafından yakalanmış ve o tümülüsten geldiği kesin olan eserler incelemeye tabi tutulmuştur.

Çalışma kapsamında incelenmiş tümülüsler konumları bakımından yakında bulunan modern yerleşim isimleri ile gruplandırılarak dört ayrı grup oluşturulmuştur. Bu bağlamda incelenen tümülüsleri incelenirken bölgesel farklılıkları da göz önünde tutulmuştur.

Türkiye Trakyası tümülüslerine bakıldığında Son Tunç Çağı - Demir Çağı dönemlerinden Roma Dönemi'ne kadar tümülüs tipi mezarların kullanıldığı görülür. Roma İmparatorluk Dönemi sonlarına doğru Hıristiyanlığın yaygınlaşması ile beraber tümülüs geleneğinin de sonuna gelinmiştir.

Trakya anıtsal mezar mimarisinin ilk örnekler sayılabilecek dolmenler her ne kadar çalışma kapsamı dışında tutulmuşsa da onlar da bir nevi tümülüslerdir. Ancak tam manasıyla tümülüs olarak nitelendirilebilecek ya da taşlı tepeler olarak adlandırılan örneklere de çalışma kapsamında değinilmiş ve mezarlardan gelen buluntular incelenmiştir. Bu tümülüslere ait buluntuların genellikle seramik eserler olduğu görülür. Seramikler bölge civarındaki yerleşimler ile paralel eserler olup ancak çevre kültürlerden ithal olarak getirilmiş eserlere de rastlanması dönemin gelişkin ticaret ağını vurgular niteliktedir.

Klasik çağlara ait tümülüslerin erken örneklerinden itibaren buluntu ve ölü hediyeleri bakımından bir zenginleşme görülür. Yündolan C tümülüsünden bulunmuş kırmızı figürlü krater ve siyah firnisli seramikler de bölgenin ticari faaliyetlerini belgeler nitelikte olup uzak mesafeli yerlerden gelen ticari ürünlerin Türkiye Trakyası sakinleri tarafından sevilerek kullanıldığının göstergesidir.

Tümülüslerden bulunmuş tüm seramik eserler incelendiğinde ilk önemli grubu kapalı kaplar oluşturur. Bunlar genellikle sıvı taşınmasında ya da depolanmasında kullanılan kulplu kaplardır. İncelenmiş tümülüsler içinde birçok örnekten bu kapalı kaplardan bulunmuştur. Bu kaplar zaman zaman ticari *amphora* olurken bazen de tek kulplu testiler olabilir. Hiç şüphesiz ki bu kaplar Trakya kültürü için son derece önemli olan şarap depolanmasında kullanılmış olmalı, mezar sahibine ölümden sonraki hayatta kullanabileceği şarapların armağan edilmesi şeklinde olduğu düşünülebilir.

Seramik eserler arasında diğer bir yaygın form da tabaklardır. İncelenmiş tüm dönemler içinde rastlanan tabak formları gerek tümülüs eteklerinde yer alan ziyafetten kalma çukurlarda kırılmış parçalar, gerekse mezar sahibine armağan edilmiş kaplar olarak görülür. Tabak formlarının yanı sıra nadir de olsa pişmiş toprak koku şişeleri, kandiller ve figürinler görülür.

Tümülüsler içinde yaygın buluntulardan bir diğeri de altın eserlerdir. Mezar sahibinin mali durumu ile paralel olarak altın buluntuların varlığı doğru orantılıdır. Altın eserler genellikle takı olarak karşımıza çıkar. Bunlar arasında yaşlı yüzükler önemli çoğunluğu oluşturmaktadır. Yüzüklerin yanı sıra bulunmuş taç ya da *diadem*ler de önemli bir grubu oluşturur. Geç Klasik

Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar olan bu uzun süreçte bu *diadem*lere rastlamak mümkündür.

Gümüş eserler ise genellikle karşımıza kap olarak çıkar. Kadeh, *phiale* ve sürahi formlarındaki eserlerin yüksek teknik ve işçilik seviyeleri ile ithal malzemeler oldukları bilim insanları tarafından da ortaya konmuştur. Kapların yanı sıra nadir de olsa gümüş takıların mezar hediyesi olarak kullanıldığı görülür. Ayrıca bazı mezarlarda bulunmuş gümüş sikkeler de bu grupta incelenen diğer bir buluntu grubudur ki bunlar mezarları tarihleme bakımından son derece kritik öneme sahip eserlerdir.

Tümülüs kültürlerinin görüldüğü diğer coğrafyalar incelendiğinde altın ve gümüş gibi değerli madenden yapılmış eserlerin incelenen bölge tümülüslerinde sayıca az olması konusuna ayrıca değinilmelidir. Gerek Lydia gerekse Bulgaristan Trakyası tümülüslerinden ele geçen altın eserler hem sayı hem de nitelik bakımından Türkiye Trakyası buluntuları ile karşılaştırılamayacak derecede fazladır. Lydia tümülüslerini kültür ve tarihsel süreç bakımından ayrı tutsak da Bulgaristan Trakyası örnekleri ile incelenen tümülüsler karşılaştırılabilir. Bu iki bölge arasındaki temel farklılık hiç şüphesiz ki bilimsel kazıları yapılmış tümülüs sayısından kaynaklanıyor olmalıdır. Tümülüs mezarlara kaçakçıların yoğun ilgisi ve beraberinde görülen tahribatlar da önemli bir etkendir. Bu bağlamda her iki bölge halklarının aynı kültürlere sahip olması bakımından, Türkiye Trakyası tümülüslerinde yürütülen kazı çalışmalarının arttırılması ile beraber Bulgaristan tümülüsleri buluntularının benzerlerinin bulunması muhtemel görülebilir.

Tümülüslerden bulunmuş maden eserler arasında en yaygın grubu bronz eserler oluşturur. Binyıllardır süren bronz kullanımı ilk dönemlerden günümüze kadar kesintisiz ulaşmıştır. Bu bağlamda incelenen tümülüs buluntuları arasında da bronz eserler önemli yer tutar. Mezar sahibine ölümden sonraki hayatında kullanması için hediye edilen bu eserler genellikle kaplardır. Form ve işlevleri bakımında son derece çeşitli olan bu eserler sürahi ya da ibrik gibi kapalı kaplardan kadeh, *kylix* ya da kaseler gibi açık kap formlarında görülebilir. Kapların yanı sıra tümülüslerden bulunmuş aydınlatma araçlarının tamamına yakını bronzdan yapılmıştır. Bazen *candelabrum* ve üzerindeki bronz kandil olarak görülen eserler kimi zaman da *candelabrum* üzerindeki meşale bölümü şekilde de görülmüştür. *Candelabrum*u olmadan ele geçmiş bronz kandiller de mevcuttur. Kandillerin yanı sıra iki tümülüs buluntuları arasında görülen fener kalıntıları da bir diğer aydınlatma aracı olarak listelenir. Nadir buluntulardan olan bu fenerler dönemin aydınlatma teknolojisi bakımından son derece önem teşkil etmektedir.

Maden eserler arasında ayrı bir grup olarak incelenen silahlar ve askeri teçhizat buluntuları savaşçı bir halk olan Trakların kültürlerine atıfta bulunan önemli eserlerdir. Bu buluntular hem mezar sahibinin kimliğine hem de ölümünden önceki yaşantısındaki mesleği ve görevlerini anlama bakımından son derece önem taşır. Tüm tümülüslerden bulunmuş eserler arasında mızrak uçları önemli yer tutar bunu yanı sıra kılıç ve kınları da diğer silahlar arasındır. Tek bir örnek ile temsil edilen biley taşı da her daim kullanılan silahların keskinleştirilmesi bakımından önemli bir gereçtir. Askeri teçhizat konusunda Türkiye Trakyası tümülüsleri son derece önemli buluntular ihtiva eder. Bunlar arasında kimi zaman altın apliklerle süslü zırh parçaları, miğferler ve miğfere ait parçalar ve aynı zamanda kalkana ait parçalar da ilgili dönemlerin askeri teçhizatının anlaşılabilmesi hususunda son derece önemlidir.

Tümülüs buluntuları arasında Roma Dönemi ile beraber görülen cam eserler de gerek sayı gerekse çeşitlilik bakımından önemli seviyededir. Bu eserlerin formları genellikle kapalı kaplar ve tabaklar şeklindeyken günümüze kadar korunmuş buluntuların birçoğu mezar odalarından gelmektedir. Mezar odalarından bulunmuş cam eserlerin yanı sıra bazı tümülüslerdeki ziyafet çukurlarından ele geçen kırık parçalar da cam eserlerin dönem içinde yaygın kullanıma sahip olduğunun bir göstergesidir. Bazı mezarlardan ele geçen koku şişeleri de diğer bir cam eser grubunu oluşturur.

İncelenen tümülüs buluntuları arasında nadir bulunan fildişi kutu ve boynuz tarak gibi eserlere de rastlanmıştır. Bunlardan sadece tek bir örnek olmasına rağmen kazılan tümülüs sayısına göre oranlandığında çok yaygın olmasa da kullanım gördüğü düşünülebilir.

Buluntuların malzeme grupları arasında taş ve mermer eserler de önemli bir yer tutar. Bunlar tek bir örnekte görülen kabartmalar, yine tek bir örnekte görülen *kline* ve mobilya parçaları ve yaygın kullanımlı lahitlerdir. Buluntular arasında *kline* ve mobilya parçalarına ayrıca değinmek gerekir. Bu buluntular dönemin ahşap mobilyalarının imitasyonu şeklinde tasarlanmış eserlerdir. Böyle bir uygulamanın görülmesi hiç şüphesiz ki ahşabın dayanma süresi göze alındığında eserlerin kalıcılığının sağlanmasıdır.

Tümülüslerin gömü alanı içinden kent kazılarında neredeyse hiç görülemeyen ahşap ve organik buluntular da diğer bir grubu oluşturur. Buluntular arasında gömü alanında destek olarak kullanılan ahşap parçaları önemli çoğunluğu oluşturur. Mezarlardan ele geçen metal aksamlar ile de korunamamış ahşap sandıkların var olduğu bilinir. Bunların yanı sıra renkli kumaş kalıntıları, sepet kalıntıları, deri bağcıklar, sandalete ait taban ve bağcık kalıntıları ve karbonize olmuş meyve çekirdekleri önemli organik kalıntılar arasındadır.

KAYNAKLAR

Delemen, İ., *Tekirdağ Naip Tümülüsü*, İstanbul, 2004.

Delemen, İ., Çokay-Kepçe, S., Yılmaz, Z., "Kırklareli Yündolan C Tümülüsü", *Colloqium Anatolicum IX*, 2010, s. 1-18.

Erzen, A., *İlkçağ Tarihinde Trakya*, İstanbul, 1994.

Işın, M. A., Özdoğan, A., "Harekattepe Tümülüsü", *21. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, Ankara, 2000, s. 335-348.

Kenan, R., "Trakya'da Uzun Hacı Höyüğünde Bulunan Eserler", *Belleten V*, 1941, s. 45-52.

Koçel-Erdem, Z., "Finds from a Plundered Tumulus at Karaevli, Tekirdag, in Turkish Thrace", *Anatolia Antiqua XVII*, 2009, s. 209-238.

Mansel, A. M., *Trakya'nın Kültür ve Tarihi*, İstanbul, 1938.

Mansel, A. M., "Trakya Hafriyatı", *Belleten IV*, 1940, s. 89-114.

Mansel, A. M., "Vize'de Bulunan Maskeli Miğfer", *Belleten VIII*, 1944, s. 165-183.

Onurkan, S., "Vize - A Tümlüsünden Bir Zırh Gömlek", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 6-7*, 1978, s. 47-55.

Onurkan, S., *Doğu Trakya Tümülüsleri Maden Eserleri*, Ankara, 1988.

Özbek, M., Erdal, Y. S., "Harekattepe Tümülüsünden Çıkarılan Kral İskeleti", *15. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 2000, s. 77-91.

Özdoğan, M., "A Late Bronze Age Burial Mound in Eastern Thrace", *Anatolica XIV*, 1987, s. 7-39.

Özdoğan, M., "Taşlıcabayır Kazısı", içinde; Belli, O., (ed.) *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 158-159.

Öztürk, Ö. "Hayrabolu Hacıllı Köyü Tekhöyük Tümülüsü Kurtarma Kazısı", *8. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 1998, s. 381-391.

Sevin, V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul, 2001.

Yıldırım, Ş., *Doğu Trakya'da Mezar Tepelerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Yılmaz, Z., "Pınarhisar İslambey A Tümülüsü", *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 1994, s. 165-184.

Yılmaz, Z., "Düğüncülü Höyüktepe Tümülüsü", *V. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 1995, s. 387-415.

Yılmaz, Z., "Çakıllı Tümülüsü Kurtarma Kazısı", *VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 1996, s. 105-130.

Yılmaz, Z., "Kırklareli Müzesi Yündolan C Tümülüsü Kurtarma Kazısı", *11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 2001, s. 71-77.

ÇAĞDAŞ SANATTA ORMANLARIN GERİ DÖNÜŞÜMÜ

RECYCLING OF FORESTS IN CONTEMPORARY ART

Dr.Öğr.Üyesi LALE ALTUNEL [1]
[1] MARMARA ÜNİVERSİTESİ, Güzel Sanatlar Fakültesi, - 0000-0003-4406-720X

ÖZET

Resimde manzaranın, heykelde ise kompozisyonun bir öğesi göreviyle sadece bir imge olarak var olmaktan uzun zaman önce azat edilen ağaç, çağdaş sanatta varlığını kendi başına bir eser olarak sürdürmektedir. Joseph Beuys'un yedi bin ağaç eylemi, ağaçların battaniyeyle örtülmesi, bir opera binasının bin ağaçla doldurularak ormana dönüştürülmesi gibi daha pek çok yapıt ağacı çağdaş sanatın nesnesi ve malzemesi olarak sunmuştur.
Bu eserlerde mekân, kavram ve malzeme ilişkisi bağlamında, ölü ya da katledilen ağacın gövdesi kullanılarak doğal ve kültürel tahribatlara dikkat çekilmiştir. İncelenen örnekler ahşabın veya kâğıdın geri dönüşümüyle ilgili değil, ölü ağaçların sanat eserlerinde kullanılmasıyla ilgilidir. Sanayi ve ticarete hizmet etmek amacıyla kesilen veya ekolojik sorumsuzluk nedeniyle yaşam hakkı elinden alınan ağaçların bedensel varlıklarını sanat marifetiyle sürdürmeleri bu eserlerin üretiminde ana unsurdur.
Söz konusu eserlerden Angela Palmer'ın eseri ağaçların köklerini kaide üzerinde bir sanat eseri olarak sunarken, Ai Weiwei'nin yarattığı ağaçlar tam anlamıyla ağacın malzeme olarak geri dönüşümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Maya Lin ise ağacın hayaletimsi gövdesini görünür kılarak eseri yaratırken Angela Palmer'ın yapıtındakine benzer bir temayı mekâna özgü bir niyetle yorumlamıştır.
Ele alınan yapıtlarda ağaç kendi anlamından soyutlanıp tamamen farklı bir konunun ele alınmasında, özüne dair farklı bir imaj yaratılmasında kullanılmamış ya da geri dönüşüm yoluyla üretilen bir hammadde olarak değerlendirilmemiştir. Bazı eserlerde ölü ağacın gövdesi bir vanitas tablosu gibi gezegendeki faniliğimizi hatırlatırken, bazı eserlerde geri dönüşüm şiirsel hale getirilerek yeniden dirilişin temsili olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözü edilen eserler Marcel Duchamp'dan miras hazır nesne dilinin ileri bir seviyeye taşınarak, bir zamanlar canlı olan bir varlığın kullanımına evrilmiş örnekleridir.

Anahtar Kelimeler : Orman, Ağaç, Çağdaş Sanat

ABSTRACT

The tree, which has long been freed from existing as a mere image, serving as an element of the landscape in painting and the composition in sculpture, continues its existence in contemporary art as a work of its own. Many other works, such as Joseph Beuys's seven thousand tree action, covering trees with blankets, turning an opera house into a forest by filling it with a thousand trees, have presented trees as objects and materials of contemporary art.

In these works, in the context of space, concept and material relationship, attention is drawn to natural and cultural destruction by using the trunk of a dead or slaughtered tree. The examples examined are not about the recycling of wood or paper, but about the use of dead trees in works of art. The main element in the production of these works is the maintenance of the physical existence of trees, which were cut down to serve industry and commerce or whose right to life was taken away due to ecological irresponsibility, through art.

While Angela Palmer's work presents the roots of trees as a work of art on a pedestal, the trees created by Ai Weiwei literally appear as the recycling of trees as material. While Maya Lin created the work by making visible, the ghostly trunk of the tree she interpreted a theme similar to Angela Palmer's work with a site-specific intention.

In the works discussed, the tree was not abstracted from its own meaning and not used to address a completely different subject to create a different image of its essence, or was not evaluated as a raw material produced through recycling. In some works, the trunk of the dead tree reminds us of our mortality on the planet, like a vanitas painting, while in some works, recycling is rendered poetic and appears as a representation of resurrection. The works mentioned are examples of the ready-made object language inherited from Marcel Duchamp, taken to an advanced level and evolved into the use of a once-living being.

Keywords: Forest, Tree, Contemporary Art

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın çerçevesi ormanın geri dönüşümü başlığıyla belirlenerek ormanı meydana getiren birim olarak ağacın sanat yapıtına dönüşmesini incelemeyi hedeflemiştir.

Geri dönüşüm TDK Sözlüğünde atıkların yeniden değerlendirilmesi durumu olarak açıklanmıştır (“Geri Dönüşüm” t.y.). Merriam Webster sözlüğünde İngilizce recycle için tekrar bir değişimle işlem sürecinden geçerek kullanışlı hale getirmek, yeni bir kullanıma adapte etmek, yeniden kullanmak, yeniden kullanıma hazır hale getirmek anlamlarıyla açıklanmıştır (“Recycle” t.y.).

İncelenen yapıtlar ağacın hammaddeye dönüştürülmesiyle gerçekleştirilmemiş, ağacın kendisini sanat yapıtı olarak öneren örnekler konu edilmiştir.

Joseph Beuys'un 7. Documenta sergisindeki projesi kapsamında 1982 yılından başlayarak Kassel şehrine 7000 ağaç dikilmiş (7000 Eichen), Marinus Boezem, Notre-Dame Katedrali'nin (De Groene Kathedraal-1987) planını yeniden inşa eden 178 ağaçtan oluşan bir orman oluşturmuştur. Christo ve Jean Claude özgün üsluplarında ağaçları kaplayarak birer kütleye dönüştürmüş (Wrapped Trees-1997), Pierre Huyge Sidney Opera Binası'nın içinde yaklaşık 1000 ağacın nefes aldığı bir orman oluşturmuştur(A Forest of Lines -2008).

Ağacın sanat yapıtı olarak konumlandırılmasına olanak tanıyan ortam, ready-made (hazır nesne) kavramı ve Marcel Duchamp ile yaşanan kırılma ile oluşmaya başlamıştır.

En bilinen hazır nesne eseri olan Fountain (Çeşme) (1917) ve ondan önceki benzer yapıtları ile Duchamp, geleneksel yöntemlerin çok dışında bir yorumla, var olan sıradan bir nesneyi sanat eseri olarak sergilediğinde sanatın kurallarını ortadan kaldırıp, bugün bir ağaç gövdesinin sanat

yapıtı olarak sergilenebildiği düşünsel bir boyut açmıştır. Bu düşünsellik eserde ele alınan kavram ile ortaya konan nesneyi yeniden ilişkilendirmiştir.

Danto, Duchamp'ın sanata katkısının onun estetikten arındırılması olduğunu ifade eder ve sergilediği pisuvar ile ilgili sanatçının kaleme aldığı bir metni paylaşır; " Bu çeşmeyi Bay Mutt'un kendi elleriyle yapıp yapmadığının hiçbir önemi yok. Onu o SEÇTİ. Gündelik hayattan alelade bir nesneyi öyle bir şekilde koydu ki, nesne işlevsel anlamını yitirdi, yeni bir başlık ve yeni bir bakış açısı kazandı: O nesne için yeni bir düşünce yarattı"(Danto, 2013, s.40).

Çağdaş sanatın sonsuz çeşitlilikteki malzeme ve yöntemlerini Marcel Duchamp'ın bu radikal hamlesine borçluyuz. 20.yy başlarından günümüze dek sayısız yapıt hazır nesne kullanımıyla gerçekleştirilmiştir. Tüm bu nesne kullanımlarının, örneğin; Duchamp'ın yapıtlarındaki gibi bir pisuvarın, bir bisiklet tekerleğinin, Picasso'nun bir boğa başı için birleştirdiği gidon ve selenin, Pistoletto'nun Venüs'ü ile kurgulanan giysilerin, Nam June Paik'in Buddha'sı ve onun karşısına yerleştirdiği televizyonun sanat eseri olarak kullanılmasının bir nevi geri dönüşüm olduğu söylenebilir. Geri dönüştürülen, yeniden kullanılan, hatta Duchamp'ın açıkladığı gibi yeni bir başlık ve anlam kazandırılan şeyler sadece cansız nesneler, eşyalar olmamıştır. Bu özgürlük alanı genişledikçe, önceden üretilmiş yapıtların yeniden yorumlanması dahi temellük sanatı nitelendirmesiyle bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır. Bu sınırsız yöntemler arasında nadire kabinelerinde, müzelerde ya da av merakı olan kişilerin evlerinde görmeye alışık olduğumuz tahnit edilmiş hayvanların da sanat yapıtında kullanımı bir tür geri dönüşüm olarak değerlendirilebilir.

Tahnit edilmiş hayvanlar ya da ölü bitkilerin kullanımı bir tür geri dönüşüm, hatta ileri dönüşüm olarak değerlendirilebilirken, sanat yapıtında canlı varlıkların kullanımına dair de küçük bir hatırlatmada bulunmak gerekebilir. Bu yapıtlar, incelememizde geri dönüşüm sınıflandırmasının dışında tutulmuştur.

Canlı varlık olarak ağacın yapıtta kullanımına örneklerden biri Maurizio Cattelan'ın İsimsiz, 1998 tarihli zeytin ağacı yapıtıdır. Alighiero Boetti'nin gerçekleştiremediği önerisinden yola çıkmıştır. (Sculpture, 2007, s.238)

Görsel 1. Maurizio Cattelan, Untitled, 1998

Bu yapıtta doğadan bir kesit olarak ağacın sanat eseri konumunda sunulabilmesi meselesi bir yana, artık ağacın bir tür köleliği izlenmektedir. 2014 yılında Çin'de The Yuz müzesinde sergilenmesine karar verildiğinde Çin hükümetinin bitki transferiyle ilgili kuralları sebebiyle, üzerine yaprakların tek tek yapıştırıldığı ölü bir zeytin ağacı sergilenmiş ve gelecekte yeri değiştirilmek üzere İtalya menşeili bir zeytin fidanı yetiştirilmeye başlanmıştır (Pechman, 2015)

Cattelan'ın yerleştirmesinde alıkonulmuş, yerinden yurdundan edilip, kapalı, güvenlikli bir sergi salonunda gösterilen bir ağaç görülürken Celeste Boursier-Mougenot'ya ait bir yapıtta alıkonulmuş ağaçlar devrim yaparak serbest gezinmeye başlamıştır. 2015 yılında Venedik Bienali'nde sergilenen "Révolutions" (Devrimler) adlı eseri, özel alıcılarla oluşturulmuş sistemiyle tekerlekli sistemler üzerinde yürüyerek Fransız pavyonunda kendine uygun yeri seçebilen 3 İskoç çamından oluşur (Azzarello, 2015) İskoç çamı Noel için satılan bir türdür ve ticari amaçlarla her yıl binlercesi yok edilmektedir. Bu sergide çamlar özsu akışına, ışığa ve neme bağlı olarak yavaş hareket edebilmekte ve ağaçların ürettiği alçak gerilim akımı da sese dönüşerek mekanda dinlenebilmektedir. Bu yolla sanatçı, kapitalist sistemin en çok satanlar listesindeki bu ürünlerinin canlı varlıklar olduğunu izleyenin daha iyi idrak etmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu yapıtta görülen ölü bir ağaç değildir ama belli ki öldürülmek için sırasını bekleyen bir ağaçtır. Revolutions (Devrimler), medeniyetimizin insan merkezli anlayışına karşı bir çalışmadır.

Görsel 2. Celeste Boursier-Mougenot, Réevolutions, 2015

Mougenaut başka yapıtlarında da canlı varlıkları başrole oturtmayı sürdürmüştür. İzleyiciye farklı bir çevresel algı deneyimi yaşatan, ses, mekan ve hareketi yorumladığı yapıtlarında canlı bitkiler ve canlı kuşları yapıtlarına dahil etmiştir.

Bu yapıtlarda kullanılan ağacın canlılığı yoluyla, bizler gibi hayata tutunmaya çalışan birer varlık oldukları vurgulanırken, geri dönüşüm çerçevesinde ele alınan yapıtlarda mekan-kavram-malzeme ilişkisi bağlamında ölü ağaçların kullanımıyla doğal ve kültürel tahribata dikkat çektiği görülmektedir. İncelenen örnekler ahşabın veya kağıdın geri dönüşümüyle değil, ölü ağaç bedeninin sanat eserlerinde kullanılmasıyla ilgilidir. Bu yapıtlar sanayi ve ticarete hizmet etmek amacıyla kesilen, ekolojik sorumsuzluk sonucu yaşam hakkından mahrum bırakılan ya da hastalanarak yaşamı sonlanan ağaç bedenlerine yeniden bir ruh üflemektedir.

2. Ormandan, Parktan, Bahçeden Sergi Mekanına

Mark Dion'a ait 2002 tarihli Vivarium, düşmüş olarak bulunan yaklaşık 8 metre uzunluğunda bir ağacı bulunduğu haliyle, üstünde yaşayan böcekler, mantarlar ve yosunlarla birlikte bir sera içerisinde sergilemiştir ("Mark dion:Vivarium" t.y.)

Ölü ağacın üstündeki yaşamın sürdürülebilmesinde görevli sera, müzedeki bir eseri korumakla görevli bir camekandan pek de farklı değildir. Üstündeki havalandırması ile ısıyı ve nemi koruyan yapısı ile canlı yaşamını korurken, diğeri sanat yapıtını ya da tarihi bir eseri ziyaretçilerden ve kötü hava koşullarından korumaktadır.

Vivarium ölü ağaç bedenini sergi mekanına taşırken kurduğu bu düzen ile birden fazla anlamı barındırır. Müzedeki bir camekan sergileme standının yanı sıra ismiyle müsemma ironik bir anlamı daha vurguladığı söylenebilir. Vivarium canlıları canlı tutmak üzere hazırlanmıştır. yenidoğan kuvözü, yoğun bakım ya da karantina odaları gibi düşünüldüğünde yapıt, ölü beden üstündeki canlıları hayatta tutma çabasını mı sergilemektedir yoksa bu ölü bedeni ve yaşamaya çalışan canlıları izleyene estetik ve ilgi çekici bir nesne olarak mı sunar?

Görsel 3. Mark Dion, Vivarium, 2002

Anya Gallaccio eserlerini çoğunlukla organik malzemelerden yaratır. Ağaç gövdesini kullandığı bir diğer eseri ise 2008 yılında Londra Camden Sanat Merkezi'nde sergilediği That Openspace Within "İçindeki Açık Alan"dır. Bir atkestanesi ağacının taç dallarını sergilemiştir. Halatlarla duvarlara bağlanarak sabitlenen ağaç ölü ağaç olup, kesildikten sonra dalları vidalarla yeniden monte edilmiştir (Williams, 2008)

Görsel 4. Anya Gallaccio, That Openspace Within, 2008

Anya Gallaccio, 2000 yılında Tate Britain Duveen Galerisi'nde 7 meşe ağacı gövdesi ve şekerden bir plaka sergilemiştir. Ağaç gövdeleri, galerinin neoklasik mimarisinin bir parçası olan iyon sütunlarıyla uyum içindedir. "As long as there were any roads to amnesia and anaethesia still to be explored" (Amnezi ve Anesteziye Giden Yollar Hala Keşfedildiği Sürece) başlıklı bu eserin sergilendiği Tate Britain müzesinin kurucusu Henry Tate, 1859-1921 yılları arasında şeker ticaretiyle milyoner olmuş bir hayırseverdir. Ağaçlar 200 yıllık meşe ağaçlarıdır ve İngiliz emperyalizminin en güçlü aracı olan gemilerin yapımında bu İngiltere'de ağaçlardan kullanılmıştır.

Görsel 5. Anya Gallaccio, As long as there were any roads to amnesia and anaethesia still to be explored, 2000

Bu son derece mekana özgü yerleştirmede Gallaccio, ağaç gövdelerini ülkenin en önemli koleksiyonlarından birinin sergilendiği mekanın sütunları arasında konumlandırarak elde edilen gücün kaynağını da sorgulamıştır. Sütun yapıyı ayakta tutan elemandır. Tate Britain binasının destek elemanlarını, ona bu gücü sağlayan kazancın arkasındaki bir başka sömürüyle, meşe ağaçlarının kesilmesiyle anlamsal açıdan ikame ederek, günümüzün gözde müzelerinden birinin ortaya çıkışına dair bir eleştiri getirmiştir (Schama, 2002)

Anya Gallaccio, 2016 yılında İsimsiz yapıtını ghost tree (hayalet ağaç) kavramı ile oluşturmuştur. Manchester'da bulunan The Whitworth Art Gallery'nin önündeki parkta yer alan bir çam ağacının hastalanıp ölmesine tanık olan sanatçının ağacı üç boyutlu tarayarak, metal plakalar ile yeniden oluşturması ve yaşamını sürdürdüğü yere iade etmesiyle tamamlanmıştır ("Anya Gallaccio", t.y.). Heykel sanatçının bilinciyle oluşturulmuş bir kompozisyon ve form değil, var olmuş bir ağacın son hali ile sabitlenmiş bir temsilidir. Bu özelliği göz önüne alındığında, Gallaccio organik nesneleri sergileme alışkanlığından çok da uzaklaşmış sayılmaz. Sanatçı yine doğada olanı kullanmış, ondan kopanı ona iade etmiştir.

Diğer bir çok yapıtında sergi mekanına, doğal olmayan mekana doğayı olduğu gibi taşıyan sanatçı, bu kez doğal mekana yine doğal olmayan fakat onu bütün gücüyle taklit eden bir nesneyi taşımış, özgün üslubunu ters yüz ederek aynı anlam için kullanmıştır.

Görsel 6. Anya Gallaccio, Untitled, 2016

Ağacın formunu başka malzeme ile yeniden üreten bir başka örnek de Berlinde de Bruyckere'nin Venedik Bienalinde sergilenen 2012-2013 tarihli Kreupelhaut adlı yapıtıdır. Sert bir fırtınadan sonra araba kullanırken gördüğü kırık bir ağacın sanatçının üslubuyla yorumlanmasıdır. Bruyckere ağacın kalıbını almış ve Antik Roma'da ölülerin yüzünden alınan kalıpla üretilen masklar gibi balmumu döküm yapmıştır. Sanatçının kullandığı balmumu, bir cesedi ya da hasta bir bedeni anımsatan renklerdedir. Yapıt sonuçlandığında bu ağaç bedeni, kimi yerleri sargılanmış, bir kazaya, hastalığa ya da saldırıya maruz kalmış gibi görünen sakatlanmış bir bedendir (Ajello, 2021)

Görsel 7. Berlinde De Bruyckere, Kreupelhaut, 2012-2013

Kasım 2009'da Trafalgar Meydanı'nda sergilenen Angela Palmer'ın The Ghost Forest (Hayalet Orman) adlı yapıtı, Gana'nın yağmur ormanlarından getirilen 10 devasa ağaç kökünün sergilenmesiyle oluşturulmuştur.

Esere adını veren hayalet orman olgusu, iklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkan, yükselen su seviyeleri, tektonik hareketler ve küresel ısınma nedeniyle oluşan tuz baskınları nedeniyle ölen ormanları tanımlayan bir kavramdır. Sanatçının internet sitesinde yer alan açıklama şu şekildedir; "*Çalışma, dünyanın doğal kaynaklarının endişe verici şekilde tükendiğini ve özellikle de devam eden ormansızlaşma oranını vurgulamayı amaçlıyor. Bugün her dört*

saniyede bir futbol sahası büyüklüğünde bir tropik orman yok ediliyor; bu da iklimi, biyolojik çeşitliliği ve yerli halkın geçim kaynaklarını etkiliyor" ("The Ghost Forest" t.y.)
İçindeki 4 kaideden boş olanında 99 yılından bu yana dönüşümlü olarak yeni eserler sergilenen Trafalgar Meydanı kentlilerin sanat eseri görmeye alışık olduğu bir mekandır.
Trafalgar Meydanı'ndan sonra Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı sırasında Kopenhag'da ve ardından Oxford'da sergilenmiştir. Parker, ağaç köklerini beyaz bir kaidenin üzerine yerleştirerek galerideki ya da müzedeki bir sanat eseri gibi sergilemiştir.
Angela Parker'ın çalışmalarındaki ağaç kökleri ilk olarak doğada gördüğümüz gibi dikey olarak sergilenecek şekilde tasarlanmıştır. Ancak sonuç olarak sergilenme biçimleri onları hayalet orman görünümünden uzaklaştırmıştır. Ağaç kökleri kaidelere yerleştirildiğinde yağmur ormanlarından gelen bu dev ağaçların artık dünyayla, gezegenle hiçbir bağlantısı kalmadı. Ölü bir ağaç artık atık bir ağaçtır. Tahtaya veya kağıda dönüştürülmek üzere üretim ve tüketim döngüsüne dahil olmaya hazırdır. Karşılaştığımızda köklerinin karmaşık formuna ilgiyle bakabiliriz. Bir doğa tarihi müzesinde dolaşır gibi türü, menşei, yaşı, ne olarak kullanılabileceği gibi soruları sorabiliriz. Ancak Parker'ın bu ilginç ve estetik formları izleyene sunmaktaki amacı, medeniyetimizin bu gezegeni paylaştığımız başka canlıları da katlettiğini göstermektir. ("New Images Of Ghost Art" t.y.)

Görsel 8. Angela Palmer, The Ghost Forest, 2009

Ai Weiwei hazır nesne denilince akla ilk gelen sanatçılardan biridir. Duchamp hayranıdır ve eserleri her zaman bir nesneyi işlevinden soyutlayıp ona başka bir anlam yüklemesiyle ortaya çıkar. Bu yapıtı ise her zaman kullandığı tekniklerin ötesinde tam anlamıyla bir geri dönüşüm projesidir (Crabos, 2017)
Ai Weiwei 2009-2010 yıllarında 12 ağacı geri dönüştürmüş ve bu ağaçlar birçok ülkede sergilenmiştir. Güney Çin'in dağlarından getirip Jiangxi eyaletine bağlı Jingdezhen'de satılan ahşap parçaları satın alan sanatçı, bunları Pekin'deki atölyesine taşıyarak üzerlerinde çalışmıştır. Çin felsefesinde ağaç, kozmogoniyi oluşturan 5 elementten biridir ve yeniden doğuşu, reenkarnasyonu ve doğanın sonsuz döngüsünü simgelemektedir.
Bu çalışma, görünümündeki teknik detaylar nedeniyle Anya Gallaccio'nun "içerideki o açık alan" çalışmasını anımsatıyor. Her ikisinde de kesilmiş ağaçlar geri dönüştürülmüş olsa da önemli bir fark var. Gallaccio ölü bir ağacı bir arada tutmak için vidaları kullanırken, Weiwei

bir Frankenstein yaratmak için vidaları kullanmıştır. Ağaçlar Ai Weiwei'nin çalışmalarında tasarlanan ürünlerdir.

Görsel 9. Ai Weiwei, Tree, 2009-2010

Topladığı parçaları usta marangozların hüneriyle bir araya getiren sanatçı, farklı ağaçlara ait parçaları bütün, yekpare ağaçlara dönüştürmüştür. Parçaların birleştirilmesinde kullanılan büyük çiviler ve montaj parçaları gizli değildir. Bilakis görünür olmaları tercih edilmiştir ve ağaca yaklaştıkça ayrıntılar görünür hale gelir. Her parçanın farklı ağaçlara ait olduğu görüldüğünde eser taşıdığı parçadan bütüne ulaşan anlamı daha net aktarılmaktadır.

Ai Weiwei'nin eserinin konusu ele aldığımız diğer örneklerden farklıdır. Diğer işlerle ortak yanı ise odak noktamız olan; ağacın geri dönüşümüdür fakat insan hakları savunucusu olan sanatçının konusu her zamanki gibi sosyal ve politik konularla ilgilidir. Bu ağaçların farklı parçalardan oluşması ise, Çin'de çok sayıda etnik gruptan oluşan tek bir ulusun yaratılmasıyla ilişkilidir.

Ai Weiwei'nin ağaçları heykeldir, tasarlanmış eserlerdir ve kendi başlarına var olabilirler. Mekana özgü bir bağlama ihtiyaç duymazlar. Bu eserlerin tam tersi yöntemle üretilen bir diğer eser ise Maya Lin'e aittir. Kullanılan malzeme şekillendirilmeden doğal haliyle kullanılmış ve sergi alanına özel tasarlanmıştır.

Mimar ve sanatçı Maya Lin, Angela Palmer'ınkiyle adaş olan yapıtı The Ghost Forest (Hayalet Orman) 2021 yılında New York şehir merkezindeki Madison Square Park'ta sergilenmiştir (Thomas, 2021)

Ticari amaçlı kesimlerin yanı sıra mevsimsel değişikliklere bağlı olarak ortaya çıkan aşırı hava olayları, fırtınalar, yangınlar ve böcek istilaları da bütün bir ormanı yok edebilir. New York City'ye yakın New Jersey'deki Pine Barrens, aynı zamanda iklim değişikliği nedeniyle böcek istilası ve tuz selinden ölmekte olan bir ormandır. Buradan 49 adet Atlantik Beyaz Sedir ağacı getirilerek 12 metre uzunluğunda, ölü ağaçlardan oluşan küçük bir koru oluşturulmuştur.

Ağaçlara eşlik eden ses enstalasyonu ile bir zamanlar Manhattan'da yaşayan hayvanların sesi hoparlörlerden duyulabilmiştir. Böylece doğamızın geçmişine dair bir hatıra ve geleceğine dair bir öngörü aynı anda canlı tutulmuştur. Sergi 2021 Kasım ayında bitip, inşaat malzemesine dönüştürülmek üzere Pine Barrens'a geri götürüldüğünde bu projenin karbon ayak izini ortadan kaldırmak için de New York'a 1.000 ağaç ve çalı dikileceği bildirilmiştir. (Green, 2021)

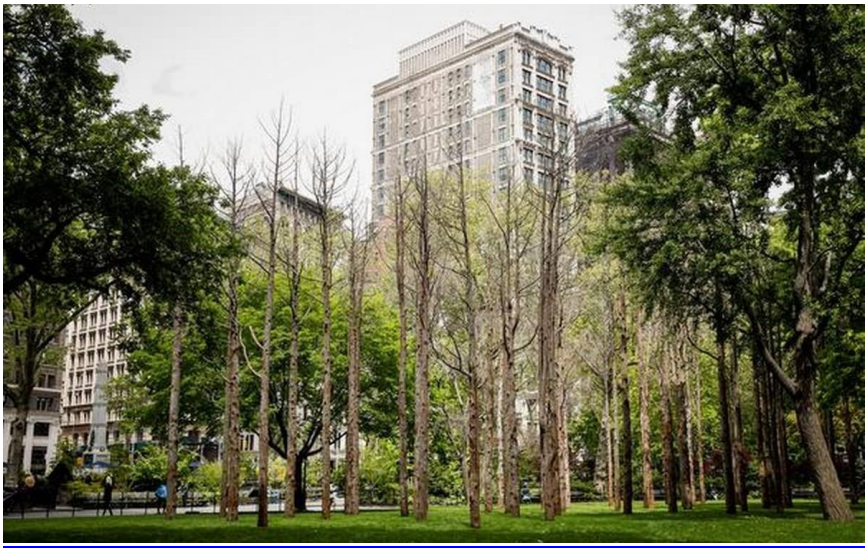

Görsel 10. Maya Lin, The Ghost Forest, 2021

Sanatçının eserleri genellikle yas temalıdır. Bu eserde yas, aynı zamanda farkındalık yaratmaya yönelik bir uyarıya dönüşmüştür.

3. SONUÇ

Sanatta hazır nesne olarak ağacın ve ağaçların kullanımı bu incelemede bir tür geri dönüşüm olarak ele alınmıştır. Herhangi bir nesnenin sanat eseri olarak konumlandırılması ona yeni bir anlam, işlev ve yaşamla kurulan yeni bir ilişki kazandırdığından, geri dönüşüm tanımıyla örtüştüğü düşünülmektedir.

Yapıt üretmek için geri dönüştürülen ölü ağaç bedeni bazen bulunduğu haliyle sergilenerek doğadaki işlevinden ve konumundan soyutlanarak sergi mekanında izleyene yeni anlamları irdelemek üzere sunulmuş, bazen formu başka bir malzemeye dönüştürülmüş, bazen de parçaları bir araya getirerek hayali bir ağaç temsil ortaya koyarak yapmıştır. Fakat her birinde ağaç bedeninin izleyene insan merkezli bakışın sonuçlarını hatırlatmak üzere kullanıldığı görülmüştür.

Bu çalışmada Anya Gallaccio'nun İçindeki O Açık alan adlı yapıtı ve Amnezi ve Anesteziye Giden Yollar Hala Keşfedildiği Sürece adlı yapıtları, Angela Palmer ile Maya Lin'in Hayalet Orman adlı yapıtlarında ağaç gövdesi hazır nesne bağlamında sanat yapıtı olarak geri dönüştürülmüştür. Ağaç yontulup şekillendirilmemiş, eser için hammadde olarak kullanılmamıştır. Bruyckere'nin Kreupelhaut yapıtı ve Anya Gallaccio'nun Ghost tree yapıtları gibi farklı bir malzeme ile temsil edilmemiş, Ai Weiwei'nin yapıtı gibi ağaçtan ve ormandan

bağımsız bambaşka bir konunun aktarımı için ağaç parçalarından yeni bir form tasarlanmamıştır. Ormanın geri dönüşümü çerçevesinde değerlendirebildiğimiz Gallaccio, Palmer ve Lin'e ait yapıtlarda ağaçlar sek ve pür olarak izleyenin karşısındadır.

Maya Lin, Angela Palmer'la aynı isim ile aynı konuyu ele alsa da Palmer, ağaca ait parçaları kaideler üzerinde sergileyerek heykel gibi konumlandırmış, Maya Lin ise kullandığı hazır nesneyi yeniden yorumlamadan, sadece konumunu değiştirip görünür hale getirmiştir. Zaten belli bir yüceliği ve aurası olan bir nesneyi yeni bir manzaraya yerleştirmiş, ölen bir ormanın farkında olmayanlara nazik bir dille hatırlatmada bulunmuştur.
İklim değişikliği ile ortaya çıkan bu Hayalet Orman deyimi de çalışmanın uygulanmasıyla uyumludur. Park ağaçlar, çalılar ve çimenlerle dolu bir yerdir ve sanatçı buraya bir heykel koymak ya da rafine bir ürün sergilemek yerine ormandan bir bölümü parka taşımıştır. Parka taşıdığı ağaçlar zaten parkın birer ferdi olabileceğinden yapıtın varlığını ayırt etmek zordur. Üzerlerinde yaprak olmadığını farketmek için başını kaldırıp yukarıya bakmak ve bu ağaç kitlesinin tümünde var olan eksikliğin sebebini sorgulamak gerekir. Bu küçük orman, canlılar arasına karışmış gerçek bir hayalettir ve ziyaretçiler bu ağaçların ölü olduğunu farkettiğinde bir memento mori tablosuyla karşılaşırlar. İnsan yaşamının doğanın sürekliliğiyle bağına sıklıkla vurgu yapılan çağımızda, ölü bir ormanın geri dönüştürülmesiyle oluşturulan bu vanitas tablosu, bize kendi geleceğimizi de yok ettiğimizi hatırlatmaktadır.

KAYNAKÇA

The Ghost Forest. (t.y.). Erişim adresi: https://www.angelaspalmer.com/the-ghost-forest (Erişim tarihi:06.10.2023)
Collins, J. (2007), Sculpture Today, Phaidon, New York
Danto,A.C.(2013) Sanat Nedir. (Çev.Z. Baransel). Sel Yayınları Azzarello, N.(2015, 6 Mayıs). *Céleste Boursier-Mougenot Plants a Kinetic Forest At The Venice Art Biennale* Erişim adresi: **https://www.designboom.com/art/celeste-boursier-mougenot-venice-art-biennale-french-pavilion-05-06-2015/** (Erişim tarihi:06.10.2023)
Green, J. (2021,29 Eylül). *Maya Lin's Ghost Forest A Memorial To Climate Change* Erişim adresi: https://dirt.asla.org/2021/09/29/maya-lins-memorial-to-climate-change/ (Erişim tarihi:05.10.2023)
Williams,E. (2008, 1 eylül) *Anya Gallaccio* Erişim adresi: https://www.frieze.com/article/anya-gallaccio-0 (Erişim tarihi:05.10.2023)
Ajello, F.(2021 7 ekim). *Berlinde de Bruyckere Incorpora* Erişim adresi: https://www.madeinmindmagazine.com/berlinde-de-bruyckere/ (Erişim tarihi:06.10.2023)
Recycle (t.y.) Erişim adresi:https://www.merriam-webster.com/dictionary/recycle (Erişim tarihi:07.10.2023)
New Images Of Ghost Art (t.y.) Erişim adresi: http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/8300689.stm (Erişim tarihi:06.10.2023)
Thomas,M. (2021, 2 Temmuz) *Public Art Commissions* Erişim adresi: https://sculpturemagazine.art/public-art-commissions/ (Erişim tarihi:06.10.2023)

Crabos,C. (2017, 22 Şubat) *In The Shade Of Trees* Erişim adresi: https://www.sculpturenature.com/en/in-the-shade-of-trees-1-ai-weiwei-the-tree-recomposed/
Deri Dönüşüm (t.y.) Erişim adresi:https://sozluk.gov.tr/ (Erişim tarihi:07.10.2023)
Mark dion:Vivarium (t.y.) Erişim adresi: https://www.tanyabonakdargallery.com/exhibitions/112-mark-dion-vivarium-tanya-bonakdar-gallery-new-york/ (Erişim tarihi:05.10.2023)
Schama,S. (2002) *Roots* Erişim adresi: https://www.theguardian.com/artanddesign/2002/sep/14/art.turnerprize2003 (Erişim tarihi:05.10.2023)
Anya Gallaccio, (t.y.). Erişim adresi: https://www.whitworth.manchester.ac.uk/whats-on/artaroundthebuilding/anyagallaccio/
Pechman,A. (2015,21 Ekim) *The Exhibitionists* Erişim adresi: https://www.wmagazine.com/story/shanghai-private-art-museums (Erişim tarihi:06.10.2023)

PANDEMİ DÖNEMİNDEKİ E-TİCARET UYGULAMASINA MANUEL CASTELLSCİ BİR YAKLAŞIM

Doktora Öğrencisi LEYLA KANCA

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Bölümü,
- ORCID https://orcid.org/0000-0002-7940-5144

ÖZET

Teknoloji gün geçtikçe ilerlerken bireyler üzerindeki etkisini arttırmaya ve toplumsal olarak bir etki oluşturmaya devam etmektedir. Bu bağlamda bu hızla ilerleyen teknoloji hayatımıza "e" ile başlayan kelimeleri dahil etmiş e-ticaret, e-devlet, e-okul gibi kavramlar sıkça kullandığımız sözcükler haline gelmiştir. Yaşanan bu teknolojik devrimle birlikte hayatın birçok alanı değişime uğramıştır. Bu değişim özellikle 2019 yılında Çin'in Wuhan kentinde başlayan ve 2020 yılında tüm dünyada küresel bir sağlık mücadelesine dönen Covid-19 virüsü eğitim, sağlık, alışveriş gibi alanlarda yeni atılımlar yapmayı gerekli kılmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde de elektronik alışveriş ağlarını genişletmiş ve tüm dünyada bir yükselişe geçmiştir. Bu yükselişin en net şekilde hissedildiği ülkelerin başında ise elektronik ticaret alanında gelişim göstermeye uygun bir konumda yer alan Türkiye de gelmektedir. Bu bağlamda çalışma ilgili alanda yapılan ulusal ve uluslararası araştırmaları inceleyerek Manuel Castells, internet, pandemi ve e-ticaret konularında bir değerlendirme ortaya koyacaktır. Araştırmanın amacı; Covid-19'un getirdiği pandemi döneminde e-ticarette yaşanan değişimi Manuel Castells'in e-ticarete bakış açısıyla değerlendirmektir. Dolayısıyla pandemi döneminde artış gösteren e-ticaret verilerinin ve e-ticaretin toplumsal konumunun Castells'in e-ticaretle ilgili düşünceleri ya da öngörüleri bağlamında değerlendirmenin alana önemli bir bakış açısı kazandıracağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: E-ticaret, Pandemi, Manuel Castells.

1.GİRİŞ

İnternetin doğması ve gelişmesi insanlık tarihinin olağanüstü maceralarından biridir. Birçok değeri yıkma ya da yeniden şekillendirme potansiyeline sahip olan internet askeri alanda bir avantaj olarak kullanılmak için doğmuş ve daha sonra askeriyenin haricinde de kullanılmasına izin verilmiştir. Bu iznin ardından bir dizi internet servis sağlayıcıları kendi ağlarını kurarak ticari ağ geçitlerini oluşturmuştur. Gelişmeler böyle devam ederken internetin küresel bir bilgisayar ağı olarak büyümesine devam ettiği de görülmektedir.

İnternette yaşanan bu olağanüstü yeniliklerin kendini gösterdiği en etkin alanı da ekonomi oluşturmaktadır. Tarihsel olarak baktığımızda ticari faaliyetlerin internetin gelişimine yön verdiği görülmektedir. Her geçen gün değişimi ve gelişimi hızlanan bu dünyada düzene uyum sağlayabilmek için yeni alışkanlıklar edinilmektedir. Aslında bakıldığında alışkanlıkları değiştirmek kolay bir süreç değildir fakat bazı beklenmedik durumlar bu sürecin hızlanmasına katkı sağlayabilmektedir. 2019'dan itibaren dünyanın gündemine oturan Covid-19 salgını da buna örnek olarak verilebilir. Bu salgın dünyada pek çok değişime neden olmuş ve hızla yayılması da ticari ve sosyal açıdan insanları etkilemiştir.

İnternet kullanımının artış gösterdiği böyle bir durumda insanlar fiziksel temastan korunmak için e-ticarete yönelmiş ve elektronik ticaret siteleri üzerinden alışveriş yapmaya yoğunlaşmıştır. Üstelik sadece alışveriş yapmakla kalmamış aynı zamanda ticarete atılmak için bir fırsat olarak görmüş ve e-ticaret sitelerinde hem satıcı hem de alıcı pozisyonuna gelmiştir. Hal böyle iken çağımızın bir internet çağı olduğunu söyleyen ve bir internet galaksisinde yaşadığımızı ifade eden Ağ Toplum kuramcısı Castells günümüz toplumunu ve bu toplumda internet tabanlı yaşanan değişimleri anlamamızda bize kılavuzluk etmektedir. Castells 2001 yılında kaleme aldığı ve İnternet Galaksisi adını verdiği eserinde fazlaca internetten, mahremiyet ve özgürlükten, sanal cemaatlerden ve ağ toplumundan bahsetmektedir fakat kitabında en uzun şekilde yer verdiği alanı ise e-ticaret oluşturmaktadır. Bu bağlamda Castells yeni ekonomiyi, e-ticareti daha iyi anlayabilmemiz için bize yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla pandemi dönemiyle birlikte hızla bir yükselişe geçen e-ticaretin geldiği nokta ve bunun Castells'in bakış açısı ya da öngörüleriyle anlayabilmek araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada sırasıyla Ağ Toplum Kuramcısı Manuel Castells, Manul Castells'in bakış açısıyla internet ve e-ticaret, pandemi krizinde e-ticaret ve sonuç başlıklarını ele alınmaktadır.

2.AĞ TOPLUM KURAMCISI MANUEL CASTELLS

1942'de İspanya'da doğan sosyolog ve ağ toplum kuramcısı Manuel Castells birçok düşünürce çağımızın Max Weber'i olarak değerlendirilmektedir (Kökalan Çımrın, 2011:66). Yapılan böyle bir yoruma Castells'in başarılı eğitim hayatı ve ayrıntılı olarak sürdürdüğü ampirik ve teorik araştırmalarının çeşitliliği sebep oluşturmaktadır. 1967'de doktora derecesini aldığı Paris Üniversitesinde sosyoloji dersleri vererek akademik hayatına başlayan Castells'in çalışma alanlarını enformasyon teknolojilerinin sosyolojisi, kent sosyolojisi, kalkınma sosyolojisi, toplumsal hareketlerin sosyolojisi oluşturmaktadır. Bununla birlikte Castells analitik bir amaçla mümkün olduğu kadar çok insan için artan üretkenlik ve bunun getirdiği iyi yaşam koşullarını anlamaya çalıştığı bilgi çağı üçlemesiyle tanınmaktadır (Muller vd, 2001:5-8).

Castells yeni bir gerçeklik içinde olduğumuzu iddia etmekte ve bunu enformasyon, ağ, internet, küresel ağ, sanal gerçeklik kültürü gibi kavramlarla açıklamaya çalışmaktadır (Kökalan Çımrın,2011:66). Bu kavramlar üzerine çalışmaya karar vermesinde Silikon Vadisinin etkisi olduğunu vurgulayan Castells 1983 yılında Kentli Toplumsal Hareketler üzerine gerçekleştirdiği on yıllık çalışmasından sonra yeni bir konu arayışına girdiğini söylemektedir. Fakat kendi ifadesiyle onun konu bulmasına gerek kalmadan konu onu bulmuştur. Bugün Tesla, Google, Apple gibi markalara ev sahipliği yapan Silikon Vadisini hedef göstermekte ve orada tahmin edilenden çok daha büyük şeylerin gerçekleştiğinin altını çizmektedir.

Bu bağlamda Castells dünyanın tarihi bir dönüşümün ortasında olduğunu ifade etmektedir. Bu dönüşüm ise teknolojik, ekonomik, kültürel, sosyal, jeopolitik, politik gibi alanlarda gerçekleşen çok boyutlu bir dönüşümdür. Tam burada Castells'in ağ toplumu kavramından bahsetmek gerekmektedir. Castells ağ kavramını birbiriyle bağlı düğümler kümesi olarak ifade etmektedir. Bunların arasında bir hiyerarşi olsa dahi merkezleri bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra ağlar sürekli değişebilmekte, birlikte hareket edebilmekte, şekillenip yeniden biçimlenebilmektedir (Castells,1999:1-4). Ağ toplumundaki düğümler, siyasal, ekonomik, sağlık ve diğer alanlarda da birbiriyle daha önce olmadığı kadar bir etkileşimde bulunarak toplumsal organizasyonun dünyaya yayılmasıdır. Tabii burada düğümler hangi somut ağlardan bahsediyor olmamıza göre değişiklik göstermektedir. Castells, düğümlere Avrupa Birliğini Yöneten Siyasi ağda, ülkelerin bakanlar konseyini, Avrupa Komisyonu Üyelerini, medyanın

küresel ağında ise eğlence stüdyolarını, haber ekiplerini, televizyon sistemlerini örnek olarak vermektedir (Castells,2008:622).

Ağ toplumunun yeni bir paradigma olduğunu Castells dört ana değişkene bağlı olarak açıklamaktadır. Bunlardan ilki hammaddesinin enformasyon olmasıdır, bir diğeri ise yeni teknolojilerin yayılımı ile alakalıdır, üçüncüsü ise yeni enformasyon teknolojilerini kullanan sistemin ağ kurma düşüncesiyle hareket etmesidir. Sonuncu özellik ise teknolojik paradigmanın yeniliği üretmeyi esas almasıdır (Castells, 2005: 88-96). Castells'in kuramında ağ toplumu kavramı ile enformasyon toplumu kavramı arasındaki bağı kuran etken internet olarak belirtilmiştir (2005:58). İnternet 1950'lerde ARPA'nın savunma maksatlı bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. 1990'a kadar askeri kullanımıyla sınırlı kalmış fakat bu tarihten sonra geniş çaplı bir kullanıma açılarak hayatın her alanına nüfus etmiştir. Bugün ekonomi, politika, eğitim, sağlık gibi alanlarda keskin bir şekilde etkisini göstermektedir.

İnternetin etki alanını bu kadar arttırmasıyla yaşanan yeni toplumsal dönüşümleri anlamayı amaçlayan Castells'e göre güç ilişkileri toplumu oluşturmaktadır. Dolayısıyla iletişim teknolojilerinin ve özellikle internetin güç açısından büyük önem taşıdığını belirtmektedir (Aarts,2013:1). Öyleyse herkesin herkesle istediği her an iletişime geçebildiği bu çağın en önemli özelliği karşılıklı etkileşimdir. Artık elimize kitabımızı alıp bir köşeye çekilmek yeterli değildir. Televizyon, gazete, radyo yerini telefona ve internete bırakmıştır yani büyük çaplı bir dönüşüm söz konusudur ve bu dönüşümde hayatın her alanında etkisini göstermektedir. Eğer amaç dışlanmak değilse bu değişime ayak uydurulmak zorunludur. Çünkü Castells'in de dediği gibi, "ağlar sizin umurunuzda değilse bile siz ağların umurundasınızdır." (2001:366).

3.MANUEL CASTELLS'İN AKTARIMIYLA İNTERNET VE E-TİCARET

İnternetin doğması ve geliştirilmesi insanlık tarihinin olağanüstü maceralarından biridir. Bürokratik handikapların üstesinden gelme, kurumsal amaçları aşma ve yeni bir dünyaya girme sürecinde yer etmiş değerleri yıkma potansiyelini vurgular. Tam burada internetin kökeninin Advenced Research Projects Agency-ARPA (Gelişmiş Savunma Araştırmaları Projeleri) tarafından Eylül 1956'da kurulan bilgisayar ağı ARPANET'E dayandığını belirtmek gerekmektedir. 1957'de Sovyetler Birliği tarafından uzaya gönderilen ilk uydu olan Sputnik I sonrasında Sovyetler Birliğine karşı askeri ve teknolojik üstünlük kurmak isteyen Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı tarafından özellikle üniversitelerde araştırma kaynaklarını seferber etme görevi ile 1958'de ARPA kuruldu. Önceleri ARPA departmanlarından biri olan ve 1962 yılında kurulan Bilgi İşlem Teknikleri Ofisinde küçük bir program olarak kendini var etmişti (Castells, 2001:40). 1970'lerin başında ARPANET kullanıcılarının ağı ve ana bilgisayarları kullanması zordu. Destek sistemleri yetersizdi ayrıca diğer kullanıcılarla etkileşime geçme imkanları da çok azdı. Dolayısıyla 80'lerden önce internette kullanabilen kişilerin çok az olduğu bir gerçekti (Abbate,1999:84).

Daha sonra 1975 yılında ARPANET The Defense Communication Agency- DCA'ya (Savunma İletişim Ajansı'na) devredildi. Silahlı kuvvetlerin çeşitli kollarına bilgisayar iletişimi sağlamak amacıyla, kontrolü altındaki farklı ağlar arasında bir bağlantı kurmaya karar veren DCA, TCP (İletişim Kontrol Protokolü) ve IP (Ağlar Arası Protokol)'te çalışan bir Savunma Veri Ağı oluşturdu. Daha sonra Savunma Bakanlığı olası güvenlik sorunlarından endişe ederek belirli askeri kullanımlar için MILNET ağı kurma kararı aldı. ARPA-İNTERNET olan ARPANET araştırmaya adandı ve 84 yılında ABD Ulusal Bilim Vakfı kendi

bilgisayar iletişim ağı olan NSFNET'İ kurdu. 1988'de ise ARPA-İNTERNET'i bel kemiği olarak kullanmaya başladı (Castells, 2011:42).

1990'larda bir kamusal iletişim ortamı olarak ortaya çıkan internetin etkileri hakkında fazlaca değerlendirmeler yapıldı. Tecrübesiz kullanıcıya bir gecede çarpıcı bir etki yaratan interneti popüler bir iletişim biçimine dönüştürmek için bir dizi yenilikler gerekmekteydi. İnternet 80'lerin başlarında çoğunlukla savunma araştırmaları ya da operasyonlarıyla direkt bağlantılı oldukça küçük bir dizi ağı kapsıyordu. Daha sonra askeri kontrolden sivil kontrole devredilen internetin işletimi özelleştirilerek halk için daha kolay erişilebilir hale getirildi ve 90'lar boyunca içerdiği ağların, kullanıcıların, sayısında olağanüstü bir artış gözlemlendi. (Abbate, 1999:113). Teknolojik olarak eskimiş olduğuna karar verilen ARPANET Şubat 1990'da devre dışı bırakıldı. ABD hükümeti ise bundan sonra internetin askeri kullanım haricinde de açılmasına izin verdi, bunun yönetimi içinde Ulusal Bilim Vakfı'nı görevlendirdi(Castells, 2001:42).

Peki internet bu çalkantılı koşullar altında bu kadar iyi nasıl çalıştı? Abbate bunu teknik açıdan modülerlik bütünü bozmadan ağın parçalarını değiştirmeyi olası kıldı, sağlamlığı süratli büyümenin etkisi altında çalışmayasına müsaade etti, ölçeklenebilirliği nazik bir şekilde genişlemesine yardımcı oldu, son olarak çeşitliliği barındırma yeteneğiyle yeni ağ türlerinin dahil etmesine izin verdi diyerek açıklamaktadır (1999:114).

Gelişmeler bu yönde devam ederken 1990'larda bir dizi internet servis sağlayıcısı kendi ağlarını kurdu, ardından ticari olarak kendi ağ geçitlerini meydana getirdi. Dolayısıyla internet küresel bir bilgisayarlar ağları ağı olarak süratle büyümeye devam etti. Soğuk savaş döneminde bir rekabet unsuru olarak temelleri atılan internet o günden bugüne büyük değişimler geçirdi. Temel unsurları bilgisayar, kullanıcı ve ağ olan internet iletişim, ulaşım, haberleşme, paylaşma, alışveriş gibi alışkanlıklarda bir dönüşüme sebep olmuş ve coğrafi engelleri aşmıştır.

Bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde yaşanan bu olağanüstü değişimlerin kendini gösterdiği en etkin alanın ekonomi olduğu da görülmektedir. Nitekim tarihsel bir süreçten baktığımızda ticari faaliyetlerin internetin gelişimine yön verdiği açıktır. Bilgisayar uzmanlarının kullanımından çıkan internetin iş dünyasınca bu kadar canlandırılması tesadüf değildir. Dolayısıyla iş dünyası tarafından etkin bir şekilde kullanılan internet yeni bir ekonominin doğmasına sebep olmuştur.

Gerçekten yeni bir ekonomideyiz diyen Castells, bu yeni ekonominin sadece Kaliforniya ekonomisi olmadığının ve dünya çapında genişlediğinin altını çizmektedir. Castells'e göre bu ekonomi kapitalist bir ekonomidir ve kapitalizm daha önce tarihte hiç bu kadar gezegenin tek ekonomisi olmamıştır. Emeğin yeni ekonominin temeli olduğunun vurgusunu yapan Castells'e göre yeni ekonomi internet ekonomisi değildir. Yani internet şirketlerinin ekonomisi değil, örgütsel biçimi, değer ve rekabet kaynağı giderek daha fazla bilgi teknolojisine dayanan, internetin somut örneği ve örgütleyici biçimi olan her türlü işletmenin ve her türlü faaliyetin ekonomisidir (2001:2).

Castells yeni ekonomiyi birbiriyle bağlantılı ve birbiri olmadan çalışmayan üç özelliğin bileşimi olarak tanımlamaktadır. İlki, rekabet edebilirliğin ve üretkenliğin bilgiye dayalı olduğu bir ekonomidir. Bir diğeri ise yeni ekonominin küresel bir ekonomi olmasıdır. Küresel ekonomi tüm dünyanın tek bir ekonomik sistemi olduğu anlamına gelmez yani küresel ekonomi gezegen ölçeğinde gerçek zamanlı bir birim olarak çalışma potansiyeline sahip olan ekonomidir. Sonuncusu ise organizasyonel ve kurumsal teknolojik kapasitedir. Bu

telekomünikasyon ve bilgi sistemleri yoluyla tüm gezegeni yapılandırma becerisini ifade eder (2001:3).

Castells, Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür adlı üç ciltlik üçlemesinin ilk cildinde yeni ekonominin sınırlarını daha net görebilmemiz için internet sektörüne daha net bakabilmemizi sağlayan araştırmalarına yer vermektedir. Yapılan incelemelerin raporlarını toplayan Castells İnternetle bağlantılı sektörlerin dört farklı katmanından söz etmektedir. Buna göre internet altyapısını sağlayan şirketler ilk katmanda yer almaktadır. Yani, internet servis sağlayıcıları, telekomünikasyon şirketleri, daimi erişim sağlayan şirketler, internetin belkemiğini taşıyanlar ve kullanıcıları ağa bağlayacak donanımları üretenlerdir. İkinci katmanda ise, internet altyapılarını üreten şirketler yer almaktadır. Bunlar web işlemleri, yazılım ürünleri için hizmet üreten şirketlerdir. Dolayısıyla web siteleri tasarlayan, kuran, işleten şirketler bu katmanı oluşturmaktadır. Bunlara ise Microsoft, Adobe, Oracle, Netscape örnek olarak verilebilir. Bir diğer katmanda ise yeni bir şirket türü bulunmaktadır. Bu da direkt ticaret üzerinden değil web'de sundukları ücretsiz hizmetlere karşılık reklam, komisyon ve üyelik ödemeleri üzerinden gelir sağlayan şirketlerdir. Bunlara medya, ikinci el iş yapanlar, komisyonculuk şirketleri örnek olarak verilebilir. Son katmanın ise internet sektörünün geleceğini temsil ettiğini söylemektedir. Onlar da e-toys, amazon, dell-direct word ya da the street.com gibi web tabanın da ekonomik işlemler yürüten şirketlerdir. Bu şirketlerin ticaret yapma şekilleri de genellikle elektronik ticaret (e-ticaret) olarak adlandırılmakta ve sektörün bu katmanına dahil olan elektronik ticaretçilerin, finans kurumlarının, bankaların sayısının giderek arttığı görülmektedir (2005:188-190).

E-ticaret her geçen gün gelişen ve ilerleyen bir olgu olduğu için bu kavram üzerine çeşitli tanımlar yapılmıştır. Ancak bu kavram üzerine en çok kabul gören ve yaygınlık kazanan tanım ise OECD'ye aittir. OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development-Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)'e göre e-ticaret özel olarak bilgisayar ağların üzerinden sipariş almak ya da vermek niyetiyle ortaya koyulan mal ve hizmetlerin alımı ya da satışıdır. Hizmetler ya da mallar bu şekilde sipariş edilir fakat ödeme ya da teslimatın çevrimiçi olarak yapılması şart değildir (OECD,2013).

Bir diğer tanım ise 1998 yılında WTO (World Trade Organisation-Dünya Ticaret Örgütü) yapmıştır. WTO'ya göre e-ticaret mal ya da hizmetlerin elektronik yollarla üretilmesi, satılması, dağıtılması teslim edilmesidir. Bir e-ticaret işletmesi bireyler, haneler, hükümetler özel ya da kamu kuruluşları arasında gerçekleşebilir (WTO,1998). Elektronik ticaret rehberine göre ise e-ticaret bilgisayar ağları üzerinden malların planlanması, üretilmesi, tanıtımının yapılması, meblağların ödenmesi ile ilgili tüm süreci içine almaktadır (2006). Castells ise e- ticaretin özünü üreticiler, tüketiciler ve hizmet sağlayıcılar arasındaki internet tabanlı etkileşimli ağ üzerinden kurulan bağlantı olarak açıklamaktadır (2001:120).

Daimi bir gelişim halinde olan internet teknolojisinin bu gelişimi küresel alanda süratle yaygınlaşmakta ve bu da tüketim kültürünü etkilemektedir. Önceleri yalnızca fiziksel mağazalarda alışveriş yapma anlamına gelen tüketim internetin sağladığı yeniliklerle yerini tamamen olmasa da büyük çoğunlukla online platforma bıraktığı görülmektedir. Online platform ürün satın almanın yanı sıra ürün hakkındaki bilgilere ya da yorumlara kolayca ulaşabilme, diğer ürünlerle kıyaslama yapabilme imkanı sağlamaktadır (Güven, 2020: 265). Sağlamış olduğu kolaylık ve ulaşmış olduğu yaygınlık sayesinde e- ticaret hayatın bütün kesimlerinde kendisine ilerleme alanları bulmuştur. İlerlemenin temel nedeni elektronik ticaretin internet ortamında ve çabucak ulaşılabilir olmasından gelmektedir. (Gökmen, 2019:30). Gün geçtikçe ticari amaçlar için daha fazla kullanılma imkanına kavuşan internet son

dönemlerde e-ticaret boyutuyla dikkat çekmektedir. Yeni bir alışveriş şekli olarak kendini var eden elektronik ticaret artan bir hızla tüketiciler tarafından kullanılarak pazarlamaya yeni dinamikler katmış ve katmaya da devam etmektedir (Serhateri, 2015: 228).

Özellikle son yıllarda tüm dünyanın yaşamış olduğu pandemi kriziyle elektronik ticaret yeni bir boyut kazanmıştır. Tüm dünyayı etkileyen pandemi krizi hayatın neredeyse tüm alanlarında aksamalara neden olmuştur. Böyle bir ortamda da zaten ilerlemesini sürdüren e-ticaret parlama noktasına gelmiştir. Fiziksel olarak alıcıyla satıcının yan yana gelme zorunluluğunu ortadan kaldıran e-ticaret müşteri memnuniyeti, fiyatlara hemen müdahale edebilme, stok sorunu, işletme maliyeti, zaman kazandırma, birden fazla satıcıya anında ulaşabilme, ürünler arası karşılaştırma yapabilme gibi imkanlar sağlamaktadır.

4.PANDEMİ KRİZİNDE E-TİCARET

Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan koronavirüs salgını tüm dünyayı etkisi altına almış ve 11 Mart 2020'de de Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi ilan edilmiştir. Pandemi sürecinde birçok ülkede ya tamamen ya da kısmi olarak sokağa çıkma yasağının getirilmesi tüketim alışkanlığı başta olmak üzere birçok alışkanlıkta bir değişime sebep olmuştur. Tüm dünyada ekonomik anlamda olumsuz etkileri olan ve hala daha o etkileri devam eden pandemi süreci birçok sektörün de yeniden şekillenmesine neden olmuştur. İnsanlar dışarı çıkmaktan korkar oldukları için ihtiyaçlarını online olarak karşılamaya ağırlık vermiş ve bu da zaten gittikçe artan e-ticaret oranının daha da gelişmesine katkı sağlamıştır. E-ticaret, kargoyu teslim almak dışında fiziksel etkileşimin bulunmaması, pratik olması ve de sağlık açısından daha güvenilir olması gibi avantajları sebebiyle popülaritesini arttırmıştır. O halde görülmektedir ki; Covid-19 tüm sektörleri olumsuz anlamla etkilerken e-ticaret dünyasında keskin bir yükselişe sebep olmuştur.

E-ticaretin artış sebeplerinin başında internet kullanımında ki artış gelmektedir. Kemp tarafından hazırlanan "Digital 2020: Global Digital Overview"" adlı rapora göre internet kullanımı 2019'la kıyaslandığında %7'lik bir artış olduğu ve 2020'de dünya nüfusunun %59'unun internet erişimine sahip olduğu görülmektedir. Aynı raporun 2021 istatistiklerine baktığımızda ise bu oranın %61,8 olduğu belirtilmektedir. 2022 de ise bu oran %62,5 ile dünya nüfusunun 4,95'inin internet erişimine sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kemp, internet kullanımında Covid'in başlarında gerçekleşen sert artış oranın ilerleyen yıllarda yerini yumuşak artışa bıraktığını ifade etmektedir. Fakat bununla birlikle e-ticaretin benimsenmesinde Covid-19 salgının başlangıcından bu yana artışında bir azalmanın görülmediğinin de altını çizmektedir (Kemp, 2022).

2022 yılının verilerine göre tüm dünyada 26 milyondan fazla e-ticaret sitesi bulunmakta ve bu sayı da hızla artmaktadır. 2019'da 9.2 milyon olan e-ticaret siteleri, 2020'de 9,7 ve 2021'de ise 19,8 olarak artış gösterdiği görülmektedir. Dünyanın en büyük e-ticaret pazarına sahip ülkeler sıralamasında başı 2.779 milyar dolarla Çin çekmektedir. Hemen arkasında da 843 dolarla ABD ve 169 milyar dolarla Birleşik Krallık gelmektedir (Kiniulis, 2022). Pandeminin getirileriyle birlikte dünya çapında e-ticaret 2020'de %27,6 artarak toplam 4,280 trilyon dolar olmuştur (Benitez, 2022). 2021'de perakende e-ticaret satışları 4,9 trilyon dolara ulaşmıştır. Hızla artan bu rakamın önümüzdeki 4 yıl içinde %50 artarak 7,4 trilyon dolara ulaşılacağı tahmin edilmektedir (Kiniulis, 2022).

Mart 2020'den itibaren diğer ülkeler gibi bir pandemi krizi içerisine giren kendi ülkemizde de e-ticaret verilerinde artışlar görülmektedir. Açıklanan e-ticaret büyüme verilerine göre 2020'nın ilk altı ayında geçen yıla oranla %64 artarak 91,7 milyar TL bir büyüme yaşamıştır. 2021 yılının ilk altı aylık verilerine baktığımızda ise bir önceki yılın aynı dönemine göre %75,6'lık artışla 161 milyar TL'lik bir büyüme gerçekleşmiştir. 2022 yılının yine aynı dönemine baktığımızda ise büyümenin bir önceki yıla oranla % 116'lık bir artışla 348 milyar TL olarak arttığı görülmektedir (https://www.eticaret.gov.tr).

Manuel Castells, İnternet Galaksisi (2001) adlı kitabında değinmiş olduğu araştırma verileri çerçevesinde sanal alışveriş merkezlerinin inanılmaz bir hızla büyüdüğünü ifade etmektedir. 2002 yılı için çevrimiçi alıcıların ya da satıcıların 3'te 2'sinin kendi e-Pazar yerlerini kuracağı öngörüsünü paylaştmıştır (220). O yıllarda böyle bir öngörüyü destekleyen Castells'i tam 20 yıl sonraki verilerin haksız çıkarmadığı görülmektedir. Elbette ki Castells o zamanlar dünyanın yaşayacağı bir pandemi krizini tahmin edemezdi ancak buna rağmen düşüncesinde haklı çıktığı ve 2021 yılında dünyadaki e-ticaret sitelerinin sayısının iki katına (yıllık %204 artışla) çıktığı görülmektedir.

Aynı zamanda adı geçen kitapta (İnternet Galaksisi) Castells'in bakış açısına göre üniversiteden mezun olan kadınların sayısındaki artış ve bu kadınların ücretli iş gücüne katılma isteklerinde e-ticaret onlara esnek ve özerk bir emek kaynağı sağlayacaktır (2001:142). Castells'in bu öngörüsünün sonuçlarını da pandemi döneminde net bir şekilde görebilmek mümkündür. Pandemi döneminde evde kalım süresinin uzamasıyla dijitale yatırım yapmak isteyen veya işini dijital ortama taşımak isteyen girişimci kadınlar bu süreci fırsat bilerek e-ticarete yönelmişlerdir. Herhangi bir fiziki mağaza açma gereği duymadan kozmetik, aksesuar, hediyelik eşya, gıda, ev tekstili gibi alanlarda kadınların e-ticarete yönelik başarılı adımlar attıkları gözlemlenmekte ve bu adımlarında da başarılı kazançlar sağladıkları görülmektedir. Çünkü iş hayatına atılmak, ekonomik özgürlüklerinin eline almak isteyen kadın girişimciler için düşük maliyetle ticari hayata açılmada e-ticaret önemli bir alternatif oluşturmaktadır. Böylelikle evlerinde ürettikleri ürünleri online platformlarda satışa sunarak ticarete giren kadınların sayısında her geçen gün bir artış söz konusu olmakta ve e-ticarette de kadınlar başı çekmektedir (Selamoğlu, 2022:95-98).

Ayrıca Castells İnternet Galaksisi (2001) adlı kaleme aldığı kitabında o yıllardaki değerlendirmeler çerçevesinde evden çalışma konusunda yapılan araştırmalara yer vermekte ve iş hayatının elektronik kulübelere dönüşmesiyle iş yerlerinin ortadan kalkıp evlerin çok fonksiyonlu hale gelmesi fikrine değinmektedir. Tam burada da evden çalışma durumunun söz konusu olduğunu fakat bunun daimi olmayıp ayda 9 günü ya da haftada 1 veya 2 günü geçmediğini aktaran verilere yer vermektedir (2001:307). Fakat pandemiyle birlikte değişen hayat akışında eğitim başta olmak üzere birçok faaliyetin ev ortamında gerçekleştirilmeye başladığı görülmüş ve uzunca bir süre de bu şekilde devam etmiştir. Birçok farklı sektör de kısmen ya da tamamen evden çalışmaya yönelmiş ve ev insanların iş ortamı haline gelmiştir.

İş hayatının ev içerisinde gerçekleştiği bu süreçte işverenler, faturalar, ulaşım, yemek giderleri gibi giderlerinde maliyeti azaltmış ve esnek çalışma koşullarıyla çalışanın verimliliğinin de artmasını sağlamıştır. Çalışanlar açısından sağladığı fayda ise, emeklilerin, öğrencilerin, kadınların iş gücü piyasasına dahil olmalarını sağlamış ve özel hayatına da daha fazla zaman ayırabilmiştir (Çamlı, 2010:57).

5.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Manuel Castells ekseninde gerçekleştirilen bu çalışmada yazarın e-ticaretle ilgili düşüncelerine yer verdiği İnternet Galaksisi eseri esas alınmıştır. Bir internet galaksisinde yaşadığımızı söyleyen yazar bu eserinde ağ toplumu, sanal cemaatler, multimedya, mahremiyet ve özgürlük, dijital bölünme gibi kavramların üstünde durmuş ve bunlar arasında en uzun e-ticaret kavramını ele almıştır. E-ticaretin özünü üreticiler, tüketiciler ve hizmet sağlayıcılar arasındaki internet tabanlı, etkileşimli ağ üzerinden kurulan bağlantı olarak ifade eden Castells internetin doğru kullanımının her türlü işletme için rekabet gücünün ve üretkenliğinin temel kaynağı olduğunu vurgulamaktadır. Kendi kendine programlanabilir emeğin ve yeniliğin e-ticaret için kilit nokta oluşturduğunu söyleyen Castells elektronik pazarların sayısındaki hızlı artışa da dikkat çekmektedir. Castells çağımızın bir teknoloji çağı olduğunu ve bu hızlı artışında gerekli yatırımlar yapıldığı takdirde çok yüksek seviyelere geleneğini öngörmüştür.

Nitekim Mart 2019'da ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 hayatın akışında değişikliklere sebep olmuş ve yeni dönüşümlere fırsat doğurmuştur. Böyle bir durumda tüketim alışkanlıklarındaki değişiklikte hesaba katılarak Castells'in ifade ettiği gibi e-ticarete gerekli yatırımların yapılması için uygun bir ortam oluşmuştur. Pandemi döneminde evde kalma süresi uzamış, iş yerleri ev ortamları içerisine sıkışmış, teması en aza indirmek için fiziksel alışverişler kısıtlanmıştır. Tüm bunlar e-ticarete yönelmek için ekten sebepler olmuştur.

Pandemiden önceki ve pandemiden sonraki e-ticaret verilerine bakıldığında Castells'in öngörülerinde haklı çıktığı aşikardır. Castells elbette ki eserini kaleme aldığı yıllarda tüm dünyanın bir pandemi kriziyle karşılaşacağını tahmin edemezdi. Fakat buna rağmen Castells'in e-ticaretle ilgili düşüncelerinin pandemi dönemiyle örtüştüğünü görebilmek mümkündür. Castells'in gerek dijital pazarların sayısının uygun yatırımlar ve yaklaşımlarla artacağını ifade etmesi, gerek kadınlar için elektronik ticaretin önemini vurgulaması, gerek evlerin elektronik kulübelere dönüşmesi üzerine düşünceleri, gerek ağlarını gittikçe genişleten küresel bir elektronik ticaretten bahsetmesi pandemi dönemiyle birlikte örtüşen fikirler olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada pandemi dönemiyle Castells'in e-ticaret görüşleri karşılaştırılmış ve pandemi döneminin Castells'in e-ticaretle ilgili fikirlerinin daha da belirginlik kazanması için bir zemin oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Abbate, J., (1999) *İnventing the İnternet,* Cambridge MA, MIT Press,

Benitez, C., (2022) 25+ Top Ecommerce Statistics For 2022 (Growth And Trends), https://startupbonsai.com/ecommerce-statistics/ (Erişim tarihi: 20.08.2023)

Castells, M., (1999) Information Technology, Globalization and Social Development. Vol. 114. Geneva: UNRISD.

Castells, M..(2001) *The New Global Economi,* Challenges of Globalisation: South Afrikan Debates with Manuel Castells. Johan Muller, Nico Cloete, Shireen Badat, Pietersburg, Maskew Miller Longman, pp.2-22.

Castells, M., (2001) *İnternet Galaksisi: İnternet, İş Dünyası ve Toplum Üzerine Düşünceler*, Çev. Tuğba Asrak Hasdemir, Ankara, Phoenix Yayınları.

Castells, M., (2005) *Enformasyon Çağı I: Ekonomi, Kültür ve Ağ Toplumunun Yükselişi,* Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çamlı, L. G., (2010) *Esnek Çalışma Saatleri ve Çalışanların Esnek Çalışma Saatleri Düzenlemelerine Yönelik Tutumlarının Örgüte Bağlılıkları Üzerine Etkisi,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi.

Elektronik Ticaret Rehberi (2006). Elektronik Ticaretin Etkileri ve Faydaları, http://www.elektronik ticaretrehberi.com/e-ticaretin_etkileri_faydalari.php, (Erişim tarihi:17.08.2023)

Gökmen, K., (2019) *Bilgi Toplumunda Elektronik Ticaret ve Türkiye Örneği,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi.

Güven, H., (2020) Covıd-19 Pandemik Krizi Sürecinde E-Ticarette Meydana Gelen Değişimler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), s.251-268.

Kemp, S., (2022) Digital 2022: Global Overview Report, https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report (Erişim tarihi: 28.08.2023)

Kiniulis, M., (2022) 9 Mind-Blowing Worldwide Ecommerce Statistics, https://www.markinblog.com/ecommerce-statistics/ (Erişim tarihi: 21.08.2023)

Kökalan Çımrın, F., (2011) Manuel Castells'i Yeniden Okumak: Küresel Ağ Hareketleri Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), s.65-77.

Muller, J., Cloete, N., & Badat, S., (2001) *Challenges of Globalisation: South Afrikan Debates with Manuel Castells*, Pietersburg, Maskew Miller Longman.

Noelle, A., & Castells, M., (2012) Networks Of Outrage And Hope – Social Movements İn The Internet Age. *International Journal of Public Opinion Research*, 25(3), pp. 398–402.

OECD., (2013) Glossary of Statistical Terms: Electronic Commerce, https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=4721 (Erişim tarihi: 14.08.2023)

Selamoğlu, M., (2022) The Importance of E-Commerce and the Role of, *Exploring Women Leadership: Achieving an Equal Future*. Com. S.B. Sharma, Blantyre, Millennium University, pp.91-100.

Serhateri, A., (2015) Elektronik Ticarette Güvenliğin Tüketicilerin İnternet Üzerinden Alışveriş Yapma Tutmlarına Etkisi: Kocaeli Örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi,* 1(27), s.227-249.

WTO., (1998) Work Programme on Electronic Commerce, General Council Decision, https://www.wto.org/english/tratop_e/ecom_e/ecom_work_programme_e.htm (Erişim tarihi:11.08.2023)

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS on DIGITAL PUBLIC RELATIONS

Dr. Öğr. Üyesi, HAVVA NUR TARAKCI [1],
[1] SELÇUK ÜNİVERSİTESİ, İletişim Fakültesi, - 0000-0003-4313-9427

ABSTRACT

In this study, all fields in the Web of Science (WoS) official website database were selected and 734 studies containing the keywords "public relations" and "digital" were found. These studies, the oldest of which was published in 1999 and the newest in 2023, consist of 589 articles from different disciplines/fields, while the others consist of proceedings, books, book chapters, evaluations and editorial articles. 589 articles were included in the scope of the study. Articles were examined according to field, year, author, index, institution, department, journal, country, language, citation and keyword criteria, with the analyzes on the WoS website and the VOSviewer bibliometric analysis program.

As a result of the analysis, when we look at the field distribution of articles on "public relations" and "digital", the field of "communication" is dominant. It was determined that the most publications were made in 2020 with 79 articles. While Sian Rees is the researcher who published the most on this subject; In the co-authorship analysis, Paul Capriotti stands out as the most published researcher.

When we look at the languages of the published articles, the majority is English; When we look at the countries, the USA and Spain are in the first two places. Emerging Sources Citation Index (ESCI) ranks first in the indexes of the journals where articles are published, with 297 publications. The journal in which these publications are most published is "Public Relations Review" with 76 publications. Rowena Briones (2011) stands out as the most cited author. The three keywords that stand out in studies on this subject are; “public relations, social media and communication”.

Keywords: Public Relations, Digital, Bibliometric Analysis, Web of Science (WoS)

DİJİTAL HALKLA İLİŞKİLER ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

ÖZET

Bu çalışmada, Web of Science (WoS) resmi internet sitesi veri tabanında tüm alanlar seçilerek, “public relations” ve “digital” anahtar sözcüklerinin geçtiği 734 çalışmaya ulaşılmıştır. Yıllara göre en eskisi 1999, en yenisi ise 2023 yılında yayınlanan bu çalışmaların farklı disiplinlerden/alanlardan olmak üzere 589’u makale, diğerleri ise bildiri, kitap, kitap bölümü, değerlendirme ve editoryal yazılardan oluşmaktadır. Çalışma kapsamına 589 makale dahil edilmiştir. Makaleler, WoS sitesinde yer alan analizlerle ve VOSviewer bibliyometrik analiz

programıyla, alan, yıl, yazar, indeks, kurum, bölüm, dergi, ülke, dil, atıf ve anahtar sözcük kriterlerine göre incelenmiştir.
Yapılan inceleme sonucunda, "public relations" ve "digital" konulu makalelerin alan dağılımına bakıldığında, "communication" yani "iletişim" alanı yoğunluktadır. En çok yayının 79 makaleyle 2020 yılında yapıldığı belirlenmiştir. Sian Rees, bu konuda en çok yayın yapan araştırmacıyken; ortak yazarlık analizinde Paul Capriotti en çok yayın yapan araştırmacı olarak öne çıkmaktadır.
Yayınlanan makalelerin dillerine bakıldığında İngilizce yoğunluktayken; ülkelerine bakıldığında ise ABD ve İspanya ilk iki sırada yer almaktadır. Makalelerin yayınlandığı dergilerin indekslerinde ilk sırayı 297 yayınla Emerging Sources Citation Index (ESCI) almaktadır. Bu yayınların en çok yayınlandığı dergi de 76 yayınla "Public Relations Review"dır. Rowena Briones (2011) en çok atıf alan yazar olarak öne çıkmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalarda öne çıkan üç anahtar kelime ise; "public relations, social media ve communication"dır.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Dijital, Bibliyometrik Analiz, Web of Science (WoS)

1. DIGITAL PUBLIC RELATIONS

The developments at the beginning of the twenty-first century are a period of very important developments in terms of information and communication technologies. Many activities carried out with traditional methods have been transformed by digitalization with the influence of new technologies in this period (Çataldaş and Özgen, 2021: 5228). Public relations has gone far beyond its traditional boundaries by using the power of the internet in order to reach larger audiences (Özel and Yılmaz Sert, 2014). Public relations, an applied management and communication discipline, is one of the areas where digital transformation is experienced. According to Sayımer (2008:57), the increasing use of the internet and all kinds of digital media on a global scale brings the redefinition of the communication process to the agenda.

While traditional public relations activities in Web 1.0 were limited to corporate web pages, with Web 2.0 they turned into a structure where the target audience can create content. This new structure, which takes place over the internet and is called digital public relations, has confronted businesses with a faster, more planned, more strategic and more complex environment. Due to the rapid development of the internet and digital platforms, network infrastructure and interaction features, the one-way asymmetric communication structure in other communication channels has turned into two-way symmetric communication (Koçyiğit, 2017). In this transformation process, public relations should use research and healthy communication as the main implementation tools.

Digital public relations allows professionals to expand their access to the institutions and services they represent, and to integrate elements such as sharing information, interacting with the target audience and stakeholders, social responsibility projects, reputation management,

crisis management, event management, etc. in virtual environments, which constitute the requirements of the work done. It contributes to being able to do this through (Abrak, 2018: 69). In summary, digital public relations refers to the management of an institution or organization's communication with its target audience through internet applications (Huang et al., 2017).

Digital public relations is a public relations activity that uses online digital media to manage and also increase the reputation and understanding of an organization. The online platforms used in the PR 4.0 era were quite diverse, from websites, YouTube channels, social media (e.g. Facebook, Twitter, Instagram) to podcasts. It is thought that the content on online platforms is more interactive and diverse, and audio, visual or both come to the fore. Many private and government agencies and non-profit organizations use such content and online platforms as a tool to conduct their Public Relations activities. (Permatasari et al., 2021: 375).

In this direction, it is clearly seen that the trend in public relations has changed over time from traditional 1.0 to digital artificial intelligence-based 4.0. Although its basic function is still the same, public relations now has a more dynamic structure with various platforms and media.

2. BIBLIOMETRIC RESEARCHES IN DIGITAL PUBLIC RELATIONS

Bibliometric analysis allows researchers to reveal publication patterns by revealing the flow of information and the development of the literature in a particular discipline (Gök Demir et al., 2020: 107). Researchers use bibliometric research to understand how the literature has developed and where it is going, and bibliometric analysis can also reveal paradigms and changes in paradigms over time (Ki et al., 2019; Ki et al., 2023: 1).

Gilbert (1977) stated three main points that bibliometric studies can demonstrate as follows: (as cited in Ki et al., 2023: 1):

- the impact of highly-cited research publications or scholars significant to a field,
- the impact of highly-cited research publications or scholars across a field, and
- The structure of a field by displaying the centrality of the publications and scholars within that field.

In this regard, it would be appropriate to talk about the work done by Pasadeos and his friends in order to reveal the development of the field of public relations.

Bibliometric analysis as a tool for mapping the state of the field by identifying patterns in knowledge construction and underlying network connections has been used in public relations since 1992. Pasadeos and Renfro (1992) analyzed articles published in four peer-reviewed journals (Journalism Quarterly, Public Relations Review, Public Relations Research and Education, and Public Relations Research Annual) between 1975 and 1989. The study revealed that while public relations experts mostly cited researchers from other disciplines at the

beginning of the 15-year period, they began to cite each other more frequently later in the period (Ki et al., 2019: 2; Ivanitskaya and Erzikova, 2023: 2).

Pasadeos, Renfro, and Hanily (1999) conducted another citation analysis of articles published in three journals between 1990 and 1995. They confirmed that public relations research continues to grow as a social science discipline. In particular, the study showed that the scientific activity of public relations writers increased significantly: citations in 1990-1995 were 85% more than in 1975-1989. However, most cited works had an identified co-citation network that included only a handful of authors. Such a high concentration around a few scientists was seen as another sign of the relatively young age of public relations research (Ki et al., 2019: 3; Ivanitskaya and Erzikova, 2023: 2; Ki et al., 2023: 1). In other words, they concluded that public relations is a young but growing social science discipline.

After this review, Pasadeos et al. (1999) suggested that diversity in public relations issues and paradigms should be increased (Nutsugah and Anani-Bossman, 2023: 2).

In order to provide an updated study, Pasadeos and colleagues (2010) conducted a third citation study on articles published in the same three journals from 2000 to 2005. It found that the network itself and the science of public relations in general underwent some significant changes in 2000–2005, leading the authors to conclude that the science of public relations continues to mature. These changes included a dramatic increase in academic studies of public relations, a new and diverse array of scholars contributing to the internationalization of science, and the emergence of new topics and perspectives, such as global studies, new technologies, crisis communication, and theory development. In addition, citations to public relations journals in particular doubled over the decade, indicating that the discipline was becoming less dependent on other disciplines. Pasadeos et al. (2010) stated that the interdisciplinary nature of public relations science opens it up to other disciplines (e.g., humanities, social and behavioral sciences). However, the authors noted that the relative independence of a discipline is a prerequisite for the development of theory "from within". (Ki et al., 2019: 3; Ivanitskaya and Erzikova, 2023: 2; Ki et al., 2023: 1-2).

Ki et al. (2019) considered that it was necessary to trace the state of knowledge about the structure and development of public relations science, considering that 10 years have passed since the publication of the last public relations bibliometric analysis. For this purpose, they considered following, comparing and expanding the work of Pasadeos and his colleagues, and included the 6-year period between 2010 and 2015 in the research process in order to make a direct comparison with theirs. In previous studies, they carried out the analysis by adding new journals to the analyzed journals, taking into account the suggestions of Pasadeos et al. (2010).

They have detected a significant leap forward in this field in terms of both quantity and quality. The study provided a definitive “yes” answer to the question posed by Pasadeos et al. (2010) as to whether the field has entered the tertiary phase of its development. Ki et al. (2019) claimed that the field has expanded enough to understand the status of different subfields of public relations and to conduct bibliometric analyzes in a current field of public relations (Ivanitskaya and Erzikova, 2023: 2).

Additionally, Ki et al. (2019) examined the most cited studies in the 1990s and 2000s and concluded that public relations research became theory-oriented during this period. To these studies; Topics such as professional public relations, the state of the organization-public relationship, crisis communication, corporate social responsibility, online public relations, social media, dialogic communication, internal communication and public participation are discussed. While some studies have identified the dominance of qualitative techniques, others have identified the dominance of quantitative approaches in certain areas (Nutsugah and Anani-Bossman, 2023: 2).

3. METHODOLOGY

3.1. Purpose and Importance of the Research

This study aims to determine general trends in digital public relations, identify the most cited authors and the most influential studies, and reveal research streams in digital public relations and the relationships between them. Thus, it is desired to create a map of trends in digital public relations. This study is important in that it reveals the trends in the field of digital public relations and reveals the general diversity in the field. The research focuses on examining the literature in the field of digital public relations using bibliometric analysis and thus predicting general trends in the field.

3.2. Research Questions

Adopting previous bibliometric studies (e.g., Ki et al., 2019; Pasadeos et al., 1999), the following research questions were posed to guide this study:

1. In which years, in which countries, in which universities and in which fields were the most publications made in the digital public relations literature on Web of Science?

2. Which researchers were most actively cited in digital public relations research in Web of Science?

3. What is the common citation network of the most cited works in digital public relations literature in Web of Science?

4. What are the most used keywords in digital public relations literature on Web of Science?

3.3. Population and Sample of the Research

In the research conducted on 01.10.2023 by selecting all fields in the Web of Science (WoS) database with the keywords "public relations" and "digital", 734 results were reached and these publications constitute the universe of the study. Of these 734 publications, the oldest of which was published in 1999 and the newest in 2023, 589 of them were articles from different disciplines/fields; Others consist of papers, books, book chapters, evaluation texts and editorial articles. 589 articles were included in the study as a sample.

3.4. Limitations of the Research

A limitation of the study is that the data to be used in the research are drawn only from WoS and not from databases such as SCOPUS or TR index. The limitation of the study is that the field of Public Relations, which has connections with many disciplines, is handled only from a digital perspective. Since the study deals with research articles, the exclusion of books and other academic publications is another limitation of the study.

3.5. Research Method

In order to show publication patterns in this study, bibliometric analysis, which reveals the flow of information and the development of literature in a particular discipline, was chosen as the methodology. Analyzing bibliographic references is an essential tool for understanding the basis of theorizing (Sinkovics, 2016). Bibliometric analysis is defined as a quantitative method that enables the evaluation of publications with statistical and mathematical calculations (Özköse and Gencer, 2017: 357).

Bibliometric analysis is conceptualized as the statistical analysis of academic documents and is an effective method for investigating how a research field has emerged over time (Zhang et al., 2016: 1131). Pasadeos and Renfro (1992) defined bibliometric analysis as "a method of tracking publication patterns" and gave importance to it. They recommended that scholars periodically conduct citation studies to draw a map of publishing activities in a discipline and to understand changes in publications, scholars, institutions, and schools of thought in the field and their influence on each other.

The data used in this research was collected from the Thomson Reuters Web of Science database by selecting all fields where the keywords "public relations" and "digital" occur together and performing a search without any period restriction. In other words, these data, which are the subject of the research, are the results of the analytical study of the Web of Science database regarding the number of publications in the field of digital public relations.

589 articles selected as a sample in the study were examined according to field, year, author, index, institution, department, journal, country, language, citation and keyword criteria, with the analyzes on the WoS website and the VOSviewer bibliometric analysis program. VOSviewer was used to visualize analytical information.

4. RESEARCH FINDINGS

4.1. WoS Analyze Results

Table 1. Distribution of Publications by Fields

Field	Frequency	Percentage
Communication	388	65.874%
Business	121	20.543%
Information Science Library Science	29	4.924%
Social Sciences Interdisciplinary	24	4.075%
Education Educational Research	20	3.396%

When we look at the distribution of digital public relations publications according to fields, the majority of these publications were published in the field of communication (65.87%). This is

followed by business, information management, interdisciplinary social sciences and educational research.

Table 2. Publication Years

Year	Frequency	Percentage
2020	79	13.413%
2022	78	13.243%
2021	63	10.696%
2018	60	10.187%
2017	53	8.998%
2019	51	8.659%
2016	46	7.810%
2023	42	7.131%
2015	41	6.961%
2014	21	3.565%

Looking at the distribution of publications on digital public relations by years in Table 2, it can be seen that studies on digital public relations have been the subject of intense academic studies since 2014. It was determined that the most publications were made in 2020 with 79 articles.

Table 3. Most Published Authors

Author	Frequency	Percentage
Rees S	10	1.698%
Capriotti P	8	1.358%
Johnson MA	6	1.019%
Oliveira A	6	1.019%
Zeler I	6	1.019%
Jin Y	5	0.849%
Lloyd J	5	0.849%
Men LR	5	0.849%
Meng J	5	0.849%
Toogood L	5	0.849%

Table 3 lists the authors who published the most. Sian Rees is the most published researcher on this subject. It is followed by Capriotti with 8 publications, and Johnson, Oliveria and Zeler with 6 publications each.

Table 4. Web of Science Index

Index	Frequency	Percentage
Emerging Sources Citation Index (ESCI)	297	50.424%
Social Sciences Citation Index (SSCI)	208	35.314%
Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH)	70	11.885%
Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED)	22	3.735%
Book Citation Index – Science (BKCI-S)	7	1.188%

Arts & Humanities Citation Index (A&HCI)	6	1.019%
Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities (CPCI-SSH)	2	0.340%
Conference Proceedings Citation Index – Science (CPCI-S)	1	0.170%

When Table 4 is examined, it is understood that 50.42% of the articles subject to the research were published in the Emerging Sources Citation Index (ESCI) and 35.31% in the Social Sciences Citation Index (SSCI). Accordingly, it can be concluded that publications on digital public relations are published in journals that are included in important indexes in the field.

Table 5. Affiliations

Affiliation	Frequency	Percentage
UNIVERSIDAD DE MALAGA	20	3.396%
LUND UNIVERSITY	17	2.886%
STATE UNIVERSITY SYSTEM OF FLORIDA	15	2.547%
COMPLUTENSE UNIVERSITY OF MADRID	12	2.037%
UNIVERSITAT D ALACANT	11	1.868%
UNIVERSITY OF NORTH CAROLINA	11	1.868%
LEIPZIG UNIVERSITY	10	1.698%
SWANSEA UNIVERSITY	10	1.698%
UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI	10	1.698%
UNIVERSITY OF FLORIDA	10	1.698%

In Table 5, the University of Malaga in Spain ranks first among the universities with which publications on digital public relations are linked. In second place is Lund University, Sweden, and in third place is a university from Florida, USA.

Table 6. Publication Titles

Publication Titles	Frequency	Percentage
PUBLIC RELATIONS REVIEW	76	12.903%
REVISTA INTERNACIONAL DE RELACIONES PUBLICAS	33	5.603%
JOURNAL OF COMMUNICATION MANAGEMENT	17	2.886%
PUBLIC RELATIONS INQUIRY	17	2.886%
ROUTLEDGE NEW DIRECTIONS IN PUBLIC RELATIONS AND COMMUNICATION RESEARCH	17	2.886%
JOURNAL OF PUBLIC RELATIONS RESEARCH	14	2.377%
OBRA DIGITAL REVISTA DE COMUNICACION	14	2.377%
STRATEGIC COMMUNICATION SOCIAL MEDIA AND DEMOCRACY THE CHALLENGE OF THE DIGITAL NATURALS	13	2.207%
PROFESIONAL DE LA INFORMACION	12	2.037%

ROUTLEDGE NEW DIRECTIONS IN PR COMMUNICATION RESEARCH	11	1.868%
PUBLIC RELATIONS BRANDING AND AUTHENTICITY BRAND COMMUNICATIONS IN THE DIGITAL AGE	10	1.698%

When Table 6 is examined, an inference can be made about which journals are pioneers in the field of digital public relations. It is an expected result that Public Relations Review, which is considered a pioneer in the field, will be the journal with the most publications in the field of digital public relations. In addition, it can be concluded that the journal in question is quite successful in reflecting the current trends of the field.

This result is also compatible with the results of the bibliometric research conducted by Ki et al. on public relations literature in 2019. They also found that the majority of articles in their research appeared in public relations-specific journals.

Table 7. Countries/Regions

Countries/Regions	Frequency	Percentage
USA	142	24.109%
SPAIN	115	19.525%
RUSSIA	43	7.301%
AUSTRALIA	32	5.433%
GERMANY	32	5.433%
ENGLAND	30	5.093%
SWEDEN	25	4.244%
PEOPLES R CHINA	19	3.226%
BRAZIL	13	2.207%
TURKEY	13	2.207%

Table 7 lists the countries where publications on digital public relations are made. It is seen that publications related to digital public relations are studied in many countries, especially in the USA and Spain. It is understood that digital public relations is also the subject of research in Turkey and Turkey is one of the top ten countries in the publication ranking on this subject.

Table 8. Languages

Languages	Frequency	Percentage
English	471	79.966%
Spanish	70	11.885%
Russian	20	3.396%
Portuguese	15	2.547%
German	6	1.019%
Turkish	4	0.679%
Croatian	2	0.340%
Ukrainian	1	0.170%

As can be seen in Table 8, the majority of studies on digital public relations (79.96%) are in English. This clearly shows that English is used as a leading language in public relations literature.

4.2. VOSviewer Analyze Results

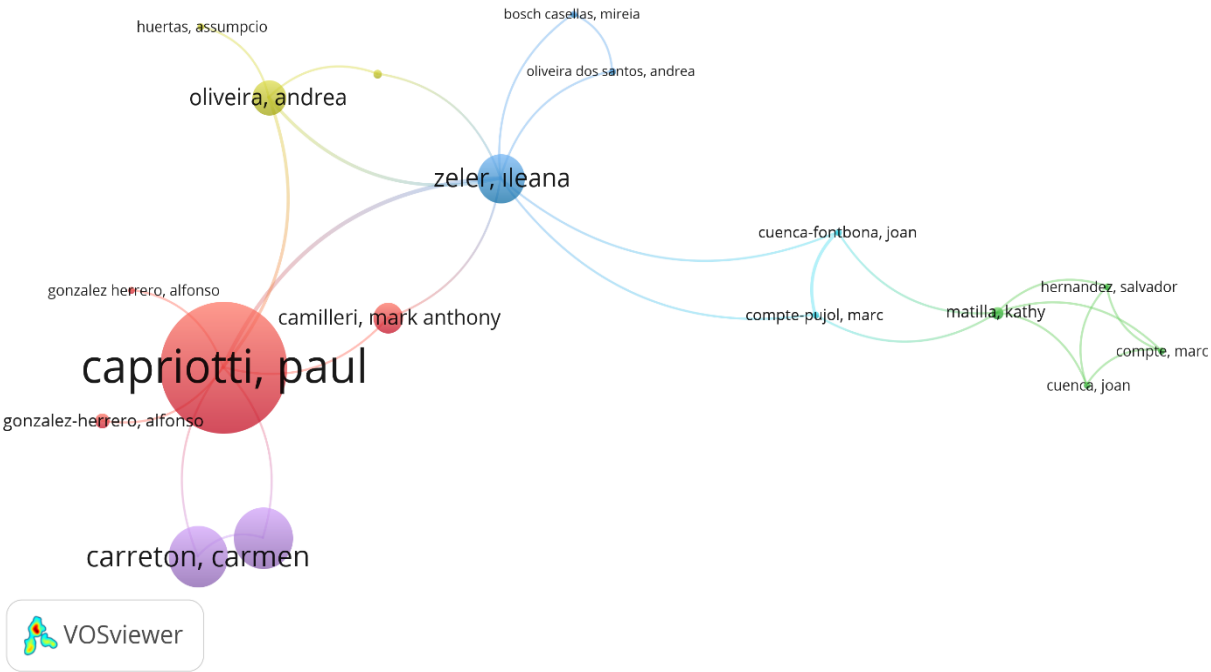

Visual 1: Co-Authorship-Authors Network Visualization

Co-authorship and co-citation analyzes go beyond descriptive reporting because they provide an in-depth but holistic view of the scholarly connections that shape the advancement of a field of knowledge (Ji et al., 2020: 3).

In the co-authorship analysis performed in the VOSviewer program, the number of documents and citations of an author were determined to be at least 1. As a result of the analysis, it was determined by the program that 768 of 1165 authors met these criteria. The result of the analysis is given in Visual 1. The most prominent name in the co-authorship analysis in Visual 1 was Paul Capriotti. He is followed by Carmen Carreton, Ileana Zeler and Andrea Oliveira.

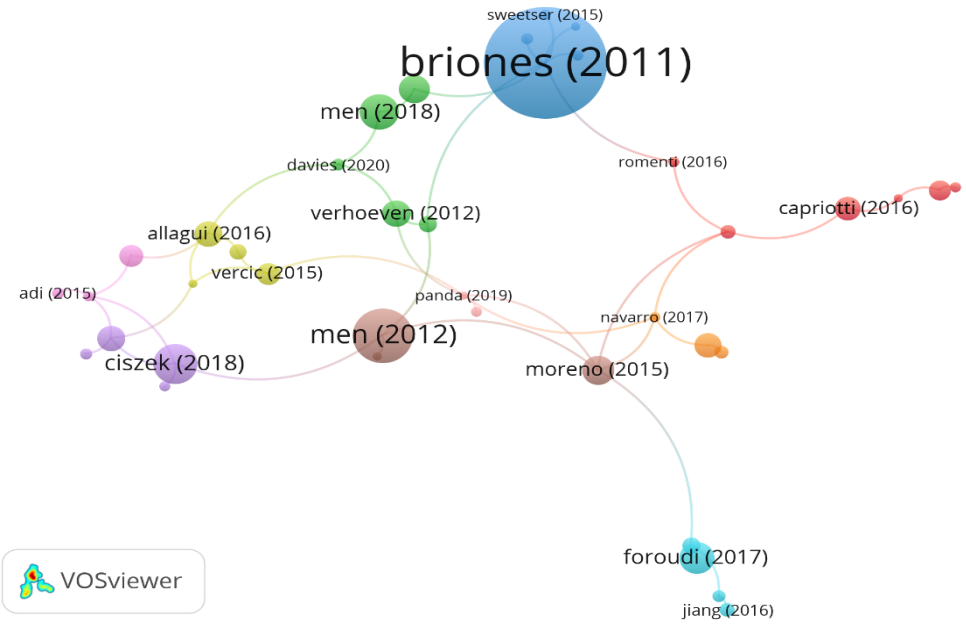

Visual 2. Citation-Documents Network Visualization

In the analysis of the number of citations to the publication (Citation-documents) in the VOSviewer program, publications with 10 or more citations were taken into consideration. As a result of the analysis, the program determined that 122 publications met these criteria. The result of the analysis is given in Visual 2. Accordingly, Briones (2011) is the author with the most cited publications, with 309 citations. Citation is a meaningful indicator that reflects the importance of a researcher's work. Since this study is limited to articles, it is an expected result that pioneering studies in the field are not included in the list.

Citation analysis findings can form the basis for tracking theory development in a discipline. First, at the most basic level, looking at the chronology of cited studies provides a glimpse into studies that can be considered foundational. (Ki et al., 2019: 19).

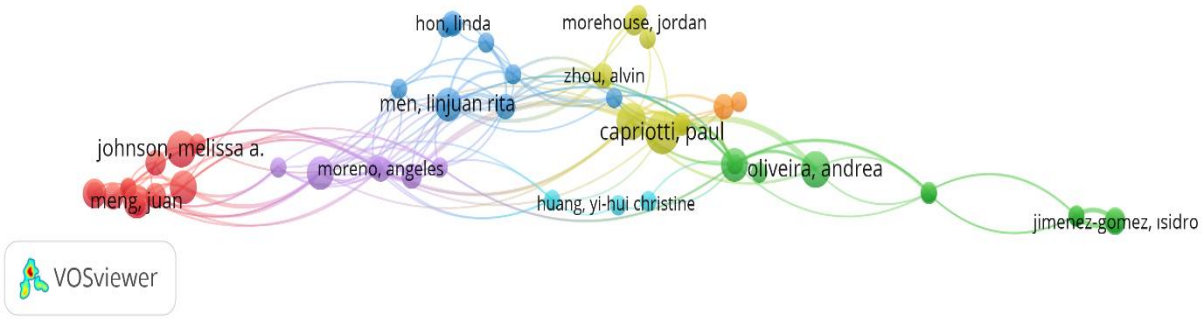

Visual 3. Citation-Authors Network Visualization

In this analysis, authors with at least 2 publications and 10 citations were evaluated. The result of the analysis is given in Visual 3. Citation count is a respected measure of a scholar's impact in a particular field (Ki et al., 2019). In this regard, Paul Capriotti, Men, Oliveira, Johnson, Meng and other authors seen in the figure are the prominent names in the citation analysis.

Analyzing citation patterns among the most cited works can also paint a picture of which studies can be considered logical precursors to current thought. Examining citations, which indicate the most cited scientists or studies that cite each other, reveals which studies are pointing the literature in a particular direction within a particular field of science (Ki et al., 2019: 19).

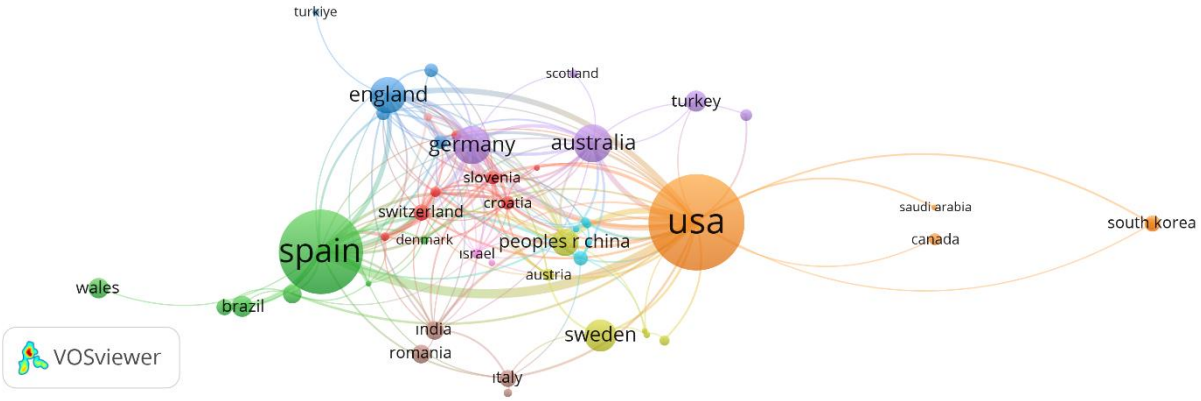

Visual 4. Citation-Countries Network Visualization

In the country citation analysis, countries with at least 1 publication were taken into consideration. The result of the analysis is given in Visual 4. The relationship between authors of scientific publications in the field of digital public relations who conduct research in educational and research institutions from different countries of the world is shown. As can be seen from the image, the USA and Spain are superior in the field and these countries have connections with many countries.

The findings of the research are also parallel to the findings of the study published by Gök Demir and her colleagues in 2020. They also conducted a bibliometric analysis of public relations models and determined that the USA and Spain were the pioneers as countries (Gök Demir et al., 2020: 117).

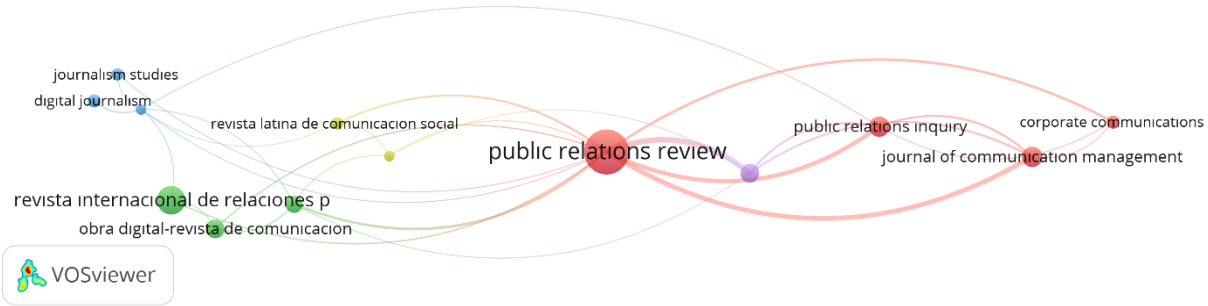

Visual 5. Citation-Sources Network Visualization

In Visual 5, publishers with at least 5 publications and 5 citations were evaluated. Looking at the citation and publisher analysis, the central position of Public Relations Review is seen.

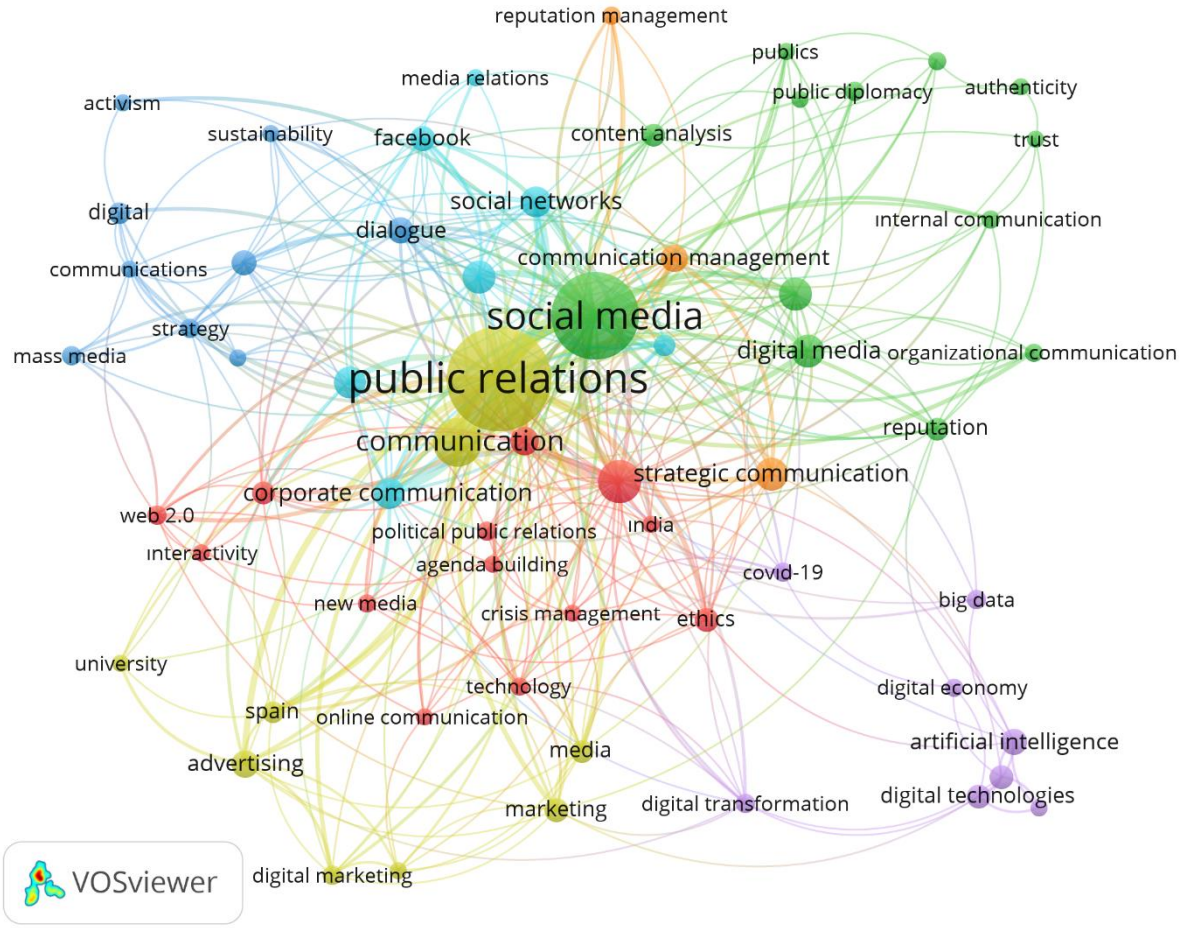

Visual 6. Co-Occurrence – Author Keywords Network Visualization

The minimum number of occurrences of a keyword is evaluated as 5. The result of the analysis is given in Visual 6. This image presents a cognitive model of the interaction between keywords in publications related to the research of individual topics in the field of digital public relations. Public relations, social media and communication are the three most frequently used words. These words can also be interpreted as a reflection of the knowledge base of the field of digital public relations. According to Sincovics (2016), the relationships that emerge between concepts also enable scientists to distinguish or define concepts more accurately.

The words in the outer parts of Visual 6 also show the least used keywords in the field. The least discussed topics regarding digital public relations also contain important messages for researchers. It can be claimed that there is little interest in these issues, that little research has been done on these issues in digital public relations, or that they are the subject of new research.

5. GENERAL EVALUATION AND RESULTS

It is extremely important to conduct periodic bibliometric analyzes in a particular field to assess the state of research in a particular field, influential authors, landmark studies, and paradigm shifts.

This research, which focuses on examining the literature in the field of digital public relations using bibliometric analysis and thus predicting the general trends of the field, started from two suggestions in previous studies. The first of these; This is the suggestion offered by Gök Demir et al., (2020: 117). In their opinion, since public relations is an interdisciplinary field and public relations scholars tend to publish their work in journals in other disciplines, a more appropriate approach is to investigate the "topic" bibliometrically rather than researching journals. The other suggestion came from Ki et al. (2019). They also claimed that bibliometric analyzes can be made to understand the situation of different subfields of public relations and to reveal the current situation regarding public relations. They stated that the field of public relations has expanded enough to perform bibliometric analysis.

Using bibliometric analysis, this study reflects the traces of understanding where the digital public relations literature is heading. It offers a broad perspective on the direction of research in digital public relations. Analyzing academic articles in the field of digital public relations using the Web of Science database and the analytical tools of the Vosviewer program allows determining the latest trends in the field and determining the main world centers where studies in this field are carried out.

Analysis of digital public relations studies from 1999 to 2023 shows that research in this field has been actively developing, especially in the last decade. "Digital public relations", which is the subject of intensive studies in the field of "communication", is making progress in terms of countries with the leadership of the USA in the field. It can be said that to date, scientists have created important scientific publications in the field of digital public relations. The results obtained can be interpreted as a map of the combination of fields, new tools and research methods related to digital public relations.

If future bibliometric studies on digital public relations are supported by content analysis, more detailed information such as the subjects of the publications, the methods used, and their findings can be obtained. Moreover, in addition to this study, which only deals with articles, if the search criteria are expanded by subject or titles such as publication types, clearer data on the general situation of the field of public relations can be obtained. Future researchers may focus on some under-researched areas in the public relations discipline. This may also provide a balance within the existing literature.

REFERENCES

Abrak, E., Spor Müzelerinin Dijital Halkla İlişkiler Çalışmalarına Yönelik Bir İnceleme: Beşiktaş JK Müzesi Örneği, AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology, Özel Sayı, 9 (35), 2018.

Çataldaş, İ. and Özgen, E., Dijital Halkla İlişkiler Aracı Olarak Algoritmalar ve Yapay Zeka, International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) 7 (91), 5227-5238, 2021.

Gök Demir, Z., Erendağ Sümer F. and Karakaya, Ç., A Bibliometric Analysis of Public Relations Models. Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences, 58, 105-132, 2020. https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2020-0015

Huang, Y.H.C., Wu, F. and Huang, Q., Does Research on Digital Public Relations Indicate a Paradigm Shift? An Analysis and Critique of Recent Trends, Telematics and informatics, 34(7), 1364-1376, 2017. https://doi.org/10.1016/j.tele.2016.08.012

Ivanitskaya, L.V. and Erzikova, E. V., Social Construction of Public Relations Knowledge by Academic İnstitutions Worldwide: A Bibliometric Network Analysis, Public Relations Review, 49, 1-18, 1023612023.

Ji, Y. G., Tao, W. and Rim, H., Mapping Corporate Social Responsibility Research in Communication: A Network and Bibliometric Analysis. Public Relations Review, 46, Article 101963, 2020.

Ki, E., Ertem-Eray, T and Hayden, G. A Bibliometric Analysis of Relationship Management as a Scholarly Field from 1997 to 2022, Public Relations Review, 49,102286, 2023.

Ki, E., Pasadeos Y. and Ertem-Eray, T., Growth of Public Relations Research Networks: A Bibliometric Analysis, Journal of Public Relations Research, 2019. DOI: 10.1080/1062726X.2019.1577739

Koçyiğit, M., *Dijital Halkla İlişkiler ve Online Kurumsal İtibar Yönetimi,* Eğitim Yayınevi, Konya, 2017.

Nustugah, N. and Anani-Bossman, A., Development of Public Relations Research in Ghana: A Systematic Review, Public Relations Review, 49, 1-10, 102348, 2023.

Özel, A. P. and Yılmaz Sert, N., Dijital Halkla İlişkiler Aracı Olarak Kurumsal Bloglar: Türkiye'nin En Büyük 500 Şirketi Üzerine Bir Araştırma. Global Media Journal, 319, 2014.

Özköse, H. and Gencer, C., Bibliometric Analysis and Mapping of Management Information Systems Field., Gazi University Journal of Science, 30 (4), 356-371, 2017.

Pasadeos, Y., and Renfro, B., A Bibliometric Analysis of Public Relations Research. Journal of Public Relations Research, 4 (3), 167-187, 1992. https://doi.org/10.1207/s1532754xjprr0403_03

Pasadeos, Y., Renfro, B. and Hanily, M. L., Influential Authors and Works of the Public Relations Scholarly Literature: A Network of Recent Research, Journal of Public Relations Research, 11(1), 29–52, 1999. https://doi.org/10.1207/s1532754xjprr1101_02

Pasadeos, Y., Berger, B. and Renfro, B., Public Relations as a Maturing Discipline: An Update on Research Networks, Journal of Public Relations Research, 22 (2), 136–158, 2010.

Permatasari, A.N., Soelistiyowati,E., Suastami, I.G.A.P.P. and Johan R.A., Digital Public Relations: Trend and Required Skills Kehumasan Digital: Tren dan Kompetensi yang Dibutuhkan, Jurnal ASPIKOM, 6 (2), 373-386, 2021.

Sayımer, İ., *Sanal Ortamda Halkla İlişkiler*, İstanbul, Beta Yayınları, 2008.

Sincovics, N., Enhancing the Foundations for Theorising through Bibliometric Mapping, International Marketing Review, 33 (3), 327-350, 2016. https://doi.org/10.1108/IMR-10-2014-0341

Zhang, X., Chen, H., Wang, W. and Ordóñez de Pablos, P., What is the Role of IT in Innovation? A Bibliometric Analysis of Research Development in IT Innovation, Behaviour & Information Technology, *35* (12), 1130-1143, 2016. https://doi.org/10.1080/0144929X.2016.1212403

BÜTÇE AÇIKLARINA FİNANSMAN ARAYIŞLARI

Dr. Öğr. Üyesi, İREM ERASA AKÇA [1]

[1] HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ Çölemerik MYO, 0000-0001-5191-2630

ÖZET

İnsan ihtiyaçlarının sınırsızlığının yanı sıra kamu kesiminin üstlendiği görevlerin yerine getirilmesi esnasında doğal kaynakların paylaşımı her dönem sorgulanmıştır. Bu doğrultuda sınırlı kaynakların kullanımı geçmişten günümüze artarak önemini korumaktadır. Kamu kesiminin sahip olduğu temel araç olarak karşımıza çıkan bütçeye, birtakım fonksiyonlar yüklenmekte ve bu paylaşımda önemli rol oynamaktadır. İlk başlarda yalnızca denklik görüşüne sahip olan bütçe ilerleyen dönemlerde toplumsal ve ekonomik gelişimleri karşılamak üzere çağdaş fonksiyonlarla donatıldığı görülmektedir. Bunlardan biri ekonomik kalkınma ve istikrarın sağlanmasına ilişkindir. Bir diğer fonksiyon mevcut milli gelirin ülke geneline eşit oranda paylaşımının gerçekleştirilmesine yöneliktir. Maliye politikasının amaçlarına ulaşmak üzere başvurduğu bütçe böylelikle modern bir görünüm kazanmıştır. Planlama aracı olmaktan öte oluşturulan politikalar yardımıyla belirlenen programlara ayrılan kaynakların sonuçlarının değerlendirilmesi adına mevzuatta güncellemelerde bulunulmuştur. Kamu gelirlerine yönelik vergi politikaları ve mali denetimlerin sağlanması ile birlikte kamu harcamalarına yönelik politikaların oluşturulması bütçenin mali yönetimde aktif bir rol üstlendiğini göstermektedir. Küreselleşme ve sonraki süreçlerde ortaya çıkan barınma, sosyal güvenlik ve sağlık harcamalarındaki değişim beraberinde hükümetlerin görev ve sorumluluk alanlarını arttırmış, kamu kesiminin elinde bulundurduğu en önemli araç olan bütçenin yükünü etkilemiştir. Bütçenin en basit haliyle gelir ve gider kalemlerinden meydana geldiği, gelir kalemlerinin başında ise vergi gelirlerinin yer aldığı bilinmektedir. Ülkeler elde ettiği vergi gelirleri yardımıyla başta kamu hizmetleri olmak üzere pek çok amaca hizmet etmektedir. Bir diğer alternatif gelir kaynağı borçlanma gelirlerinden oluşmaktadır. Bu gelirlere savaş vb. olağanüstü haller dışında başvurulmasına sıcak bakılmamaktadır. Bu iki temel gelir kaynağının yanı sıra bağış, yardımlar ve özelleştirme gelirleri finansman kaynakları olarak yerini almaktadır. Bu çalışmada denk olması arzu edilen bütçenin giderleri karşılayamadığı hallerde başvurulması muhtemel kaynaklara teorik düzeyde yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bütçe, Kamu Gelirleri, Kamu Harcamaları

ABSTRACT

In addition to the limitlessness of human needs, the sharing of natural resources has always been questioned during the fulfillment of the duties undertaken by the public sector. In this direction, the use of limited resources has been increasingly important from past to present. The budget, which is the main tool of the public sector, has a number of functions and plays an important role in this allocation. It is seen that the budget, which initially had only an equilibrium view, has been equipped with modern functions to meet social and economic developments in the following periods. One of these functions is related to economic

development and stabilization. Another function is to ensure the equitable distribution of the available national income across the country. The budget, which is used by fiscal policy to achieve its objectives, has thus gained a modern appearance. Updates have been made in the legislation in order to evaluate the results of the resources allocated to the programs determined with the help of policies rather than being a planning tool. The creation of policies for public expenditures together with tax policies and financial audits for public revenues shows that the budget plays an active role in financial management. Globalization and the subsequent changes in housing, social security and health expenditures have increased the duties and responsibilities of governments and affected the burden of the budget, which is the most important tool held by the public sector. It is known that the budget is composed of revenue and expenditure items in its simplest form, and tax revenues are at the top of the revenue items. With the help of tax revenues, countries serve many purposes, especially public services. Another alternative revenue source consists of borrowing revenues. These revenues are not favored except in extraordinary situations such as war etc. In addition to these two main sources of revenue, donations, aids and privatization revenues are also sources of financing. This study provides a theoretical overview of possible sources and searches in cases where the budget, which is desired to be balanced, fails to meet the expenditures.

Keywords: Budget, Public Revenues, Public Expenditures

1)GİRİŞ

Belirli bir coğrafi alanda bir arada topluluk halinde yaşayan kişiler ortak talepler doğrultusunda varlıklarını sürdürmektedir. Birlikteliklerinin siyasal kimlikleri devlet adı verilen örgütü temsil etmektedir. Merkeziyetçi siyasal kimlikleri toplumsal yaşamın sürdürülebilir hale gelmesinde önemli rol oynamaktadır. Üstlenmiş oldukları tam kamusal ve yarı kamusal mal ve hizmet sunumları bunların finansmanı konusunda arayışlar yaratmaktadır. Kamunun varlığını sürdürmesi bütçesinin güçlü olmasını gerektirmektedir. Bütçenin gücünden kasıt gelir ve giderlerinin analizlerinin yapılarak konjonktürde kaynak tahsisinin sağlıklı gerçekleştirilmesine dayanmaktadır. Çalışmada bütçe ve açıklarına ilişkin teorik çerçevede açıklamalarda bulunulmuş, mevcut açıkların finansman şekillerine değinilmiştir.

2)BÜTÇE VE BÜTÇE AÇIĞI TEORİK ÇERÇEVE

Bütçe, ileriki bir dönemde geçerli olmak kaydıyla gelir ve harcamaların tahminini içeren, hükümete gelirlerin toplanması ve gerekli harcamaların gerçekleştirilmesi hakkında izin ve yetki veren bir yasadır. Yasa niteliği gösteren bu hukuki belgede devlete ait gelir ve harcamaların niteliği detaylı bir biçimde yer bulmaktadır (Ekici, 1996: 101).

Bütçe başlangıçta klasik anlamda devlete ait gelir ve harcamalara izin veren bir tasarruf olarak yer alsa da zaman içerisinde hukuki ve siyasi niteliklerinin yanına modern nitelikler de eklenmiştir. Zaman içerisinde mali ve ekonomik araç olarak kullanımı artmış, tahsis fonksiyonu bünyesine ilave edilmiştir. Sınırsız ihtiyaçlara sınırlı kaynaklarla yetebilme çabası kamu kaynaklarının bireyler arasında dağılımında denge unsurunu ön plana çıkarmıştır. Modern fonksiyonların en önemlisi söz konusu olan tahsis fonksiyonu olmakla birlikte politik ve sosyal

ihtiyaçlarla güncellenen bütçeye planlama ve yönetim aracı olma fonksiyonu da ilave edilmiştir (Ataç, 2004: 3).

Klasik ve çağdaş fonksiyonlarla şekillenen bütçenin, makroekonomik istikrar, kaynak dağılımında etkinlik ve hizmet sunumunda verimlilik sağlamasının yanı sıra hesap verilebilirlik açısından gerekli altyapı tesisi ve hedefler bütününe hizmet etmesi beklenmektedir (Zabun, 2015: 1). Beklentilerin karşılığı bütçe analizleri sayesinde görülebilir hale gelmektedir. Bütçe politikalarının analize tabi tutulması ülkenin ekonomik istikrarı hakkında gerekli ipuçlarını barındırmaktadır. Makroekonomik performansın da ortaya konduğu bu analizler sosyal ve siyasi sonuçların da yorumlanmasına imkân tanımaktadır (Ejder, 2012: 53).

Ülkenin mali durumu hakkında bilgi sunan analizlerin önemli bir kısmını bütçe analizleri oluşturmaktadır. Bütçe analizlerinin alt kategorisinde bütçe açıkları başlığı önem arz etmektedir. Bütçe açığının tespiti hükümetlerin uygulamadaki maliye politikalarının ne derece sağlıklı olduğunu ortaya koymakla birlikte ekonomik sorunların tespit ve müdahalesinin boyutunun belirlenmesine yardımcı olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda literatürde yer alan bütçe açığı ölçüt seçeneklerinden Blejer ve Cheasty'nin çalışmasında yer alan yöntemin sahip olması gereken nitelikleri aşağıdaki şekilde yer almaktadır (Blejer ve Cheasty, 1991: 1644);

-Kamu kesimi tarafından bütçe açığının sınırları ortaya konmalıdır,

-Kamu kesiminin unsurları toplanılarak gerekli açıklamaları yapılmalıdır,

-Bütçe açığının hacmini ele almak için sağlıklı zaman seçiminin yapılması lüzum etmektedir.

Bütçe açıklarının ölçüt yöntemlerinin önemi kadar açıkların tanımı da önem arz etmektedir. En basit haliyle bütçe açıkları, kamu gelir ve harcamaları arasındaki eksi yönlü fark olarak tanımlanmaktadır. Kamu kesiminin tasarruf niteliğindeki belgesinde gelir ve harcama kalemleri iki ana başlıkta detaylı olarak tasnif edilmektedir. Gelirler başlığı altında; ilk sırada vergiler sonrasında vergi dışı gelirler, özel gelirler ve fonlar yer almaktadır. Harcamalar kısmında ise personel harcamaları, cari, transfer, yatırım ve faiz harcamaları sıralanmaktadır (Dileyici ve Özkıvrak, 2010: 45). Bu doğrultuda bütçe açıklarının formülize edilen şekli (Ünsal, 2009: 63);

"G: Kamu Alımları , TR: Transfer Ödemeleri , N: Net Faiz Ödemeleri , T: Vergi Gelirleri" ni ifade etmek üzere;

Bütçe açığı: $(G+TR+N)-T$, $(G+TR+N)-T > T$

Formülde de yer aldığı üzere denklem gelir ve harcama kalemleri etrafında şekillenmektedir. Hükümet oluşan açıkların ölçümünü gerçekleştirdikten sonra ekonominin gerektirdiği düzenlemeleri yerine getirerek bütçeyi bir mali araç olarak kullanmakta ve konjonktüre göre gerekli önlem ve düzenlemeleri yerine getirmektedir.

3)BÜTÇE AÇIK NEDENLERİ

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri bütçe açıklarının oluşum nedenlerini şekillendirmektedir. Şöyle ki gelişmiş ülkeler sanayileşmesini tamamlamış ve harcama kalemlerinde sosyal devlet olma

özelliklerinin gerektirdiği tutarlar yer almaktadır. Bu ülkelerde bütçelerde negatif fark oluşumuna neden olan durum sosyal güvenlik harcamalarına ilişkindir. Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde ise durum farklıdır. Bu ülkelerde, enflasyon, cari açık olgusu, kişi başına düşen milli gelir yetersizlikleri gibi etkenler bütçe açıklarının yönünü belirlemektedir (Göktuğ, 2010: 82).

Bütçe açıklarının nedenlerini dört ana başlık altında ele almak mümkündür. Bunlar; politik, askeri, sosyal ve ekonomik nedenler şeklindedir. Politik nedenlerin temeli hükümetlerin seçmenlerle olan ilişkisine dayanmaktadır. Seçmen, oy tercihinde bulunacağı siyasi parti üzerinde beklenti sahibidir. Oy kazanma talebi siyasi partilerin seçim öncesi vaatlerinde artışa neden olmaktadır. Seçim kazanıldığı takdirde yerine getirmekle yükümlü olup, bir sonraki seçim dönemi için oy kaybetme kaygısı mevcut harcamaların artışı ile sonuçlanmaktadır (Akdoğan, 2007: 80). Askeri nedenlerin başında savunma harcamalarındaki dönemsel artışlar gelmektedir. Bilindiği üzere devletin asli görevi ülkenin iç ve dış güvenliğini tesis etmektir. Bir diğer ülkenin o ülke egemenliği üzerinde hak iddia etmesi halinde ülkenin güvenliğini sağlama çabası ülkenin savunma harcamalarında bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Bu harcamaların yerine getirilmesi esnasında milli gelirden ayrılan pay olağanüstü bir hali gerektirmeksizin yerine getirilmektedir (Sümer, 2005: 87). Sosyal nedenler, ülkenin demografik yapısıyla ilişkilidir. Ülkede, nüfus artış ve göç hızındaki yükseliş ile ölüm hızında yaşanan düşüşler kamu kesiminin gerçekleştirmekte olduğu harcamaların miktarını değiştirmektedir. Göç ve doğum hızındaki artış hayat standartlarını değiştirmekte, eğitim ve sağlık hizmetlerinin kapsam ve kalitesini zorunlu olarak arttırmaktadır (Akdoğan, 2007: 75). Ekonomik nedenlerin başında kamu kesiminin ekonomiye müdahaleleri gelmektedir. Piyasanın mevcut işleyişinin istikrarı kimi zaman müdahaleyi zorunlu kılmaktadır. Ayrıca kimi hizmetlerin yaydığı dışsallıklar nedeniyle kamu kesimi bu alanlarda hizmet sunmak zorunda kalmaktadır. Ülke özellikle gelişmekte olan ülke kategorisindeyse tasarruf kıtlığı ve harcamaların tüketimde yoğunlaşması nedeniyle ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi adına kamu harcamaları arttırılmaktadır (Edizdoğan, 1989: 66).

Yukarıda ana hatlarıyla bütçe açıklarının oluşum nedenleri sıralanmıştır. Tüm bu nedenlerin özünde mevcut gelirlerin artan ihtiyaçlar doğrultusunda yerine getirilecek hizmetleri karşılayamama durumu yatmaktadır. Ülke gelir ihtiyacını sağlayamadığı takdirde açıklar kartopu etkisiyle ilerlemektedir.

4)BÜTÇE AÇIK FİNANSMAN YÖNTEMLERİ

Gelişmişlik düzeylerinden bağımsız olmakla birlikte bütçe açıklarının varlığı pek çok ülke için sorun teşkil etmektedir. Bu sorunların başında milli gelir düzeyinde azalma, gelir dağılımı dengesizliği ve hükümetlerin sosyal politikalarından taviz verme yer almaktadır. Bütçe açığının yükselişini frenlemek ekonominin zararını azaltmak adına ilk akla gelen uygulama önerisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut politika hedefleri arasında bütçe açık hızının düşürülmesinin yanı sıra büyümenin arttırılması, enflasyon ve faiz oranlarının aşağıya çekilmesi ile birlikte istihdamın yükseltilmesi gibi ekonomik olgular yer almaktadır. Tüm bu hedeflemeler bütçe açıklarının varlığını sürdürdüğü ülkeler için gerçekleşmesinin zor olduğu

politikaları ifade etmektedir. Bu durumda yapılması gereken açık finansman yöntemlerinin sağlıklı olarak uygulamaya geçirilmesidir (Ceyhan, 2004: 31).

Bütçe açıklarının finansman yöntemlerinin başında vergi gelirleri ile iç ve dış kanallardan olmak üzere borçlanma gelirleri yer almaktadır. Bunun yanı sıra çok düşük bir paya sahip olan özelleştirmeye ilişkin gelirler ile monetizasyon gelirlerinden faydalanılmaktadır. Vergi, devletin egemenlik gücünden yararlanmak suretiyle kişi ve kurumlardan mali güçleri esas alınarak cebri elde edilen değerlerdir. Kamu hizmetlerinin finansmanı esas olarak toplanılan vergi gelirlerinden finanse edilmektedir.

Vergi gelirleri bütçe açıklarında başvurulacak istikrarlı bir yöntem olarak kabul edilmekte fakat yine de bir sınırı olduğu ortadadır. Vergi gelirleri yükseltildiğinde mükelleflerin sahip olduğu değerler azalmakta ve bu tepkiye neden olmaktadır. Vergilerde gerçekleştirilecek artışlar ekonomide kayıt dışılığı beslemekte kişilerin tüketim harcamalarını kısmakta ve sonucunda artması beklenen vergi gelirleri azalış gösterebilmektedir (Bulut, 2002: 38-39).

Literatür, vergi gelirlerinin devletin asli ve olağan gelir kaynağı olduğu kabul edilerek finansman kaynakları arasında yer verilmeyen çalışmaları da barındırmaktadır. Bu durumda denklem aşağıdaki şekildedir (Şimşek, 2000: 55);

Bütçe Açığı: Para Basma + İç Borçlanma + (Dış Borçlanma + Dış Rezerv Kullanımı)

Bu denklemde yer alan kaynaklardan faydalanılması halinde mevcut sistemde yaşanılması muhtemel makroekonomik problemler;

Para basma enflasyonist etki,

Dış borçlanma, dış borç krizi,

Borçlanma (iç borç), reel faiz oranlarında yükseliş şeklindedir.

Kamu kesiminin olağan geliri olarak kabul edilen vergi gelirlerinin yetersiz olduğu durumlarda kamu kesiminin başvurması muhtemel gelir kaynağı olarak borçlanma yöntemi yer almaktadır. Borçlanmaya başvurulmasında etken mali ve ekonomik boyuttur. Kimi zaman ihtiyaç duyulan büyük girişimlerin finanse edilmesi kimi zaman da dış ticaret açıklarının kapatılması gereği kaynak yaratılması amaçlanmaktadır. Bu durumların dışında savunma harcamalarının yerine getirilmesi ile deprem vb. olağanüstü durumlarda kaynak gerekliliği bu yöntemin kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir

Bütçe açıklarının karşılanmasında başvurulan borçlanma şekli ağırlıklı iç borçlanmadır. Bu haliyle özel kesimden kamu kesimine fon aktarımı söz konusudur. Hazine aracılığıyla tahvil ve bono ihracatı ile banka ve kişilerden gelir elde edilmektedir. Sık başvurulması halinde özel kesimin kaynaklarında azalışa neden olmaktadır. Buna ilaveten enflasyonla birlikte yükselen faiz oranları yatırımların dışlanması ile sonuçlanabilmektedir. Kamuya borç veren kesim zenginleşirken gelir seviyesi düşük olan kesimin yükselen enflasyon nedeniyle alım düzeyinin azalması söz konusu olmaktadır (Parlaktuna ve Şimşek, 2007: 47-48).

Borçlanmanın bir diğer alt dalı dış borçlanmadır. Dış borçlanmaya başvurulması halinde iç borçlanmadan farklı olarak ülkeye yeni kaynak girişi söz konusu olmaktadır. Oysa iç borçlanmada toplam kaynak seviyesi değişmemektedir. Dış borçlanmaya dış ticaret açığını kapatmak amacıyla da başvurulması mümkündür. Bu alım gerçekleştiğinde ülke GSMH 'sında artış, anapara ve faiz ödemesi ifasında GSMH'sında azalış görülmektedir (Eker ve Meriç, 2005: 280).

Devletin bütçe açık finansmanında başvurduğu bir diğer kaynak merkez bankası kaynaklarından karşılanan para basma gelirleridir. Egemenlik gücü devlete aittir ve bu gücün bir göstergesi para basma olarak bilinmektedir. Merkez bankası kaynaklarını kullanarak iki şekilde gelir yaratmaktadır. Bunlardan birincisi fiili olarak kâğıt yahut madeni parayı basarak piyasaya sürmek, bir diğeri ise hazine kâğıtlarını satın almak şeklindedir (Herekman, 1997: 118). İç borçlanma gereçlerinin merkez bankası tarafından satın alınması, hazinenin kısa vadeli avans alması anlamına gelmekte ve bu durum para arzını arttırmaktadır (Pınar, 2011: 155). Bütçe açıklarının karşılanmasında söz konusu uygulamaya başvurulması fiyatlar genel seviyesinde yükselişle sonuçlanabilmektedir (Saatçi, 2007: 96). İç ve dış borçlanmanın yetersiz kalması halinde başvurulan bu durum başlangıçta sorun teşkil etmese de ilerleyen dönemlerde artan enflasyon ülke için tehlikeli boyutlara gelebilmektedir (İnce, 2001: 61).

5)SONUÇ

Bütçe açıklarının ülkelerin milli gelir seviyelerinden bağımsız olmakla birlikte dönem dönem yaşanan makroekonomik sorunlara yol açan bir problem olduğuna çalışmada yer verilmiştir. Ülkelerde yaşanan açıkların oran itibariyle farklılıkların yanı sıra sebep olduğu etkenlerin farklılıkları dikkat çekmektedir. Enflasyon, faiz oranları ve düşük büyüme hızı gibi problemlerin yaşandığı ülkelerde gerçekleşen açıkların yüksekliği ve finansman şeklinin seçimi konusunda hassas davranılması gerekliği ifade edilmiştir. Literatürde yer alan finansman yöntemlerine başvurmadan önce ülkelerin bütçe açık ölçütlerinden yararlanarak analiz gerçekleştirmeleri ve devamında mevcut konjonktürü göz önüne alarak seçimde bulunmaları gereği belirtilmiştir. Vergi, borçlanma, para basma gelirlerinin sıkça kullanıldığı fakat üst sınırının ihmal edilmemesine vurgulama yapılmıştır. Seçilen yöntemlerin para arzını arttırdığı, kimisinin de düşük gelirli kesim üzerinde enflasyonist etki nedeniyle olumsuzluklar doğurduğu ifade edilmiştir. Sıralamada açıkla karşılaşılan dönemde ilk etapta vergi gelirleri ile finansmanı yetersiz kalması halinde borçlanmaya yönelimin uygun olduğu belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, A. , *Kamu maliyesi*, (12.baskı), Gazi Kitabevi, Ankara, 2007.

Ataç, E. , *Bütçe*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 840, 2004.

Blejer, M. I., and Cheasty, A. (1991). The Measurement of Fiscal Deficits: Analytical and Methodological Issues. Journal of Economic Literature, 29(4), 1644–1678. https://doi.org/10.2307/2727793. (Erişim Tarihi: 1.10.2023).

Bulut, C. , *Kamu Açıkları*, Der Yayınları, İstanbul, 2002.

Ceyhan, M. C. , Faiz Dışı Fazla Nedir? Türkiye'de Mevcut Faiz Dışı Fazla ve Reel Faizler ile Kamu Borçları Eritilebilir mi?(Muhtemel Senaryolara göre Üç Projeksiyon), C.Ü. İdari ve İktisadi Bilimler Dergisi, 5/2, (2004).

Dileyici, D. ve Özkıvrak, Ö. Bütçe Anlayışındaki Değişim Süreci: Denk Bütçe İlkesinin Erozyonu ve Açık Bütçe Politikası, Hukuk ve Araştırmalar Dergisi, 2/1, 2010.

Edizdoğan, N. , *Kamu maliyesi I (Kamu ekonomisi, kamu harcamaları ve bütçe)*, Ekin Kitabevi, Bursa, 1989.

Eker, A. ve Meriç, M. , *Devlet borçları (Kamu Kredisi)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınevi, İzmir, 2005.

Ekici M. S. , *Kamu Maliyesi*, (1. Bs), Kavram Yayınlar, Şanlıurfa, 1996.

Ejder, L. H. , Türkiye'de Bütçe Politikaları:2002-2012 Dönemi, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14/1, 2012.

Göktuğ, G. , Maastricht Kriterleri ve Türkiye'nin Bu Kriterlere Uyum Süreci, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, 2010.

Herekman, A. *Kamu Maliyesi: Devlet Faaliyetleri ve Finansman Teknikleri*, 1. bs. , Sevinç Matbaası, İstanbul, 1997.

İnce, M. , *Devlet Borçları ve Türkiye*, 1. bs. Gazi Kitabevi, Ankara, 2001.

Pınar, A. , *Maliye politikası-Teori ve Uygulama*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011.

Parlatuna İ. ve Şimşek S. , Bütçe Finansman Kaynaklarının Belirlenmesi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Uygulaması (1989-2005), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 43-68, 2007.

Saatçi M. Y. , Türkiye'de bütçe açıkları ve finansman şekilleri. Bütçe Dünyası, 2 (26), 2007.

Sümer, K. K. , Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin İncelenmesi, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 1/1, 2005.

Şimşek, M. , Bütçe Açıklarının Finansmanı Ve Ekonomik Etkileri, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 16, s.49-73, 2000.

Ünsal, E. , *Makro iktisat*, (8.baskı), İmaj Yayıncılık, Ankara, 2009.

Zabun, A. , *Ricardocu Denklik Teoremi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahrama< <nmaraş, 2015.

SOCIO-ECONOMIC CAUSES OF THE RECENT FISCAL ARRANGEMENTS

Asst. Prof. Phd, ÖNER GÜMÜŞ[1]

[1] Kütahya Dumlupınar University, Tavşanlı Vocational High School, Department of Accounting and Tax, ORCID ID: 0000-0002-3231-3293

ABSTRACT

Taxation may be performed for numerous purposes, such as fiscal, political, and social purposes. In fact, the fiscal purpose of taxation is considered the most important. The main cause of it is the actualization of the financing of public goods and services by means of taxes. However, it must adhere to certain rules of law during taxation. For instance, new tax liabilities should be introduced by act, not by presidential decisions. Otherwise, the taxation imposed would not be legally valid. The aim of this study is to reveal the socio-economic causes of the public finance arrangements brought about by presidential decisions and the law. The teleological interpretation method was employed to reveal the causes. Thus, an attempt was made to form a scientific commentary as a secondary source in the field of tax law. The results obtained as a result of the methodology can be summarized as follows: By the presidential decision, the value-added tax rate was increased from 8% to 10% in the second attached list, while an increase was made from 18% to 20% in the third attached list. The purpose of this arrangement was to fight inflation. Because, in this way, the demand could be reduced and therefore, the inflation could be reduced. Again, by the presidential decision, the rate of banking and insurance transaction tax was increased from 10% to 15%. The cause of this was that it was desired to make a contribution to the state budget from the revenues of banks whose profits increased with the reduction of the policy interest rate. Additionally, motor vehicle tax liability was also imposed by the law. The referred tax was introduced for fiscal purposes. However, it contradicts the constitutional court's opinion. The 50% increase made for the fixed fees by the presidential decision was again for fiscal purposes. Moreover, there is the possibility for the referred increase to impose restrictions on fundamental rights and freedoms, such as the right of access to the court, the property right, and the right to travel. In general, the conclusion reached is that the cost to be incurred would be higher than the revenues to be obtained through the arrangements brought in.

Keywords: Value-added tax, banking and insurance transaction tax, motor vehicle tax, fixed fee.

SON YAPILAN MALİ DÜZENLEMELERİN SOSYO-EKONOMİK GEREKÇELERİ

ÖZET

Vergileme birçok amaçla yapılabilir. Bu amaçlar içinde mali, siyasi, sosyal ve siyasi amaçlar bulunur. Bununla birlikte aslında vergilendirmenin mali amacı dikkate alınır. Söz konusu durumun temel sebebi ise kamusal mal ve hizmetlerin finansmanının vergilerle

gerçekleştirilmesidir. Ancak vergileme yapılırken belirli hukuk kurallarına uyulması gerekmektedir. Söz gelimi yeni bir vergi yükümlülüğünün Cumhurbaşkanı kararıyla değil kanunla getirilmesi gerekir. Aksi takdirde yapılan vergileme hukuken geçerli olmaz. Bu çalışmanın amacı da cumhurbaşkanı kararı ve kanunla yapılan mali düzenlemelerin sosyo-ekonomik gerekçelerini ortaya çıkarmaktır. Gerekçeler ortaya çıkartılırken amaçsal yorum yöntemi kullanılmıştır. Böylelikle vergi hukuku alanında tali bir kaynak olarak yorum türlerinden bilimsel yorum oluşturulmaya çalışılmıştır. Metodoloji neticesinde ulaşılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: Cumhurbaşkanı kararı ile Katma Değer Vergisi ikinci ekli listede % 8'den % 10'a bir oran artışı yapılırken, üçüncü ekli listede % 18'den % 20'ye yönelik bir artış yapılmıştır. Bu düzenlemenin gerekçesi enflasyonla mücadele etmektedir. Zira bu şekilde talep kısılabilir ve dolayısıyla enflasyon düşürülebilir. Yine Cumhurbaşkanı kararı ile Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi oranı % 10'dan % 15'e çıkarılmıştır. Bunun sebebi ise politika faizinin düşürülmesi ile karları yükselen bankaların gelirlerinden devlet bütçesine doğru bir transfer yapılmak istenmesidir. Kanunla da ek bir MTV yükümlülüğü getirilmiştir. Bu vergi ise mali bir amaçla getirilmiştir. Bununla birlikte söz konusu vergi Anayasa Mahkemesi'nin bakış açısıyla bir tezat oluşturmaktadır. Cumhurbaşkanı kararıyla harçlara yapılan % 50 oranındaki artış ise yine mali amaçlıdır. Ancak buradaki artışın mahkemeye erişim hakkı, mülkiyet hakkı ve seyahat özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlüklere kısıtlama getirme ihtimali vardır. Genel olarak ulaşılan sonuç ise ortaya çıkacak maliyetin yapılan düzenlemelerle elde edilecek gelirlerden daha yüksek olacağı yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Katma Değer Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Motorlu Taşıtlar Vergisi, Harç.

1. INTRODUCTION

The ways and methods that create and develop the rule of law are called the sources of law. The sources of law are divided into two categories: the main and auxiliary sources (Topsakal, 2015: 228-229). The main sources are as follows:

- **Constitution:** The highest norm in the hierarchy of norms is the constitution. Thus, it cannot be considered that the tax acts are unconstitutional (Şenyüz et al., 2021a: 19).
- **Act:** It is a basic regulatory tool in tax law. The executive and judicial organs must act and make decisions in compliance with the act (Yavuzlar Başaran et al., 2018: 46).
- **International Agreements:** International agreements have the power of acts. The initial power that has to be adopted in taxation relations with foreign elements is international double taxation avoidance agreements. The purpose of such agreements is to prevent double taxation, which occurs when the taxation powers of more than one state conflict (Şenyüz et al., 2021a: 34).
- **Presidential Decree:** In ordinary periods, regulations on taxes cannot be made by the presidential decrees, and they can only be made by the presidential decrees in extraordinary periods. Since such decrees have the power of acts, they are among both the main and auxiliary sources of tax law (Arslan, 2021: 8-9).

- **Presidential Decision:** The presidential decisions are one of the sources of tax law arising from the executive organ. The decisions made by the President on the basis of the power arising from both the constitution and the act are among both the main and auxiliary sources of tax law (Arslan, 2021: 9).
- **Code:** These are texts that explain and detail the provisions contained in tax acts or statutes (Kırbaş, 2006: 33).
- **Regulatory General Communiqué:** Such general communiqués introduce new provisions, are binding, and require compliance. In other words, the taxpayer and the tax administration are obliged to comply with such regulatory general communiqués (Saraçoğlu and Çakar Pürsünlerli, 2016: 21).
- **Decrees of the Constitutional Court:** The decrees of the Constitutional Court are absolute, so everyone has to comply with them. Therefore, it is a basic and mandatory source of tax law (Kırbaş, 2006: 36).
- **Decisions on the Unification of Jurisprudence:** The Board of the Unification of Case Law of the Council of State examines the conflicts among the decrees following the procurement of the chief prosecutor's opinion upon the transfer of the issue by the chairman of the Council of State. If necessary, the board decides on the unification or modification of the jurisprudence (Aydın, 2021: 24).
- **Customary Rules:** Customary rules, which develop gradually through the repetition and thus adoption of a certain behavior in society, are considered in certain incidents and relationships (Yasin, 2012: 30). The most typical examples of them in tax law are observed in the practices relevant to inheritance and transfer tax (Aydın, 2021: 25).

The main elements of tax law often emerge in taxpayers' fiscal lives. The recent arrangements in question were made by means of the main sources of law. While the increases in value-added tax, banking and insurance transaction tax, and fixed fees were made by presidential decisions, the additional motor vehicle tax was implemented by act. Undoubtedly, economic causes also lie behind these. Within this framework, following the value-added tax, the banking and insurance transaction tax, and the motor vehicle tax, the fixed fees were theoretically considered. Then, these were examined on economic grounds within the framework of theoretical foundations. Economic reasons were evaluated within the scope of teleological interpretation.

2. VALUE-ADDED TAX AND BANKING AND INSURANCE TRANSACTION TAX AS EXPENDITURE TAXES

Value-added tax, distributed transaction tax, and collective transaction tax constitute three different methods of aggregate expenditure taxes. In aggregate transaction taxes, a tax is levied only on one link of the chain of production and change of hands, and the tax is usually named as the stage in which it is levied. Production tax, wholesale sales tax, and retail sales tax may be cited as examples of such taxes. However, in distributed transaction tax, the goods are taxed at each stage they pass until they reach the final consumer, and each time, the tax is applied to the total sales price. Thus, the goods that a producer processes and sells by applying the relevant tax, and that is raw material for other enterprises, will be subject to constant taxation in their further processing and sales by the second, third, etc. producers, and eventually, the prices will

grow like an avalanche with the effect of double taxation. Due to these factors, distributed transaction tax is also called cascade tax. Value-added tax is also collected at each stage of production and exchange, just like distributed transaction tax. However, value-added tax diverges from distributed transaction tax due to the fact that the subject of the tax only consists of the value added to the product at the relevant stage. Added value refers to the increase in value of an item that the enterprise acquires as a result of its own production activity on the item that it receives as intermediate goods. Tax is not applied to the entire value of the finished product but only to the relevant increase in its value (Öncel, 1973: 291). A value-added tax is a general consumption tax on goods and services that is directly proportional to the prices of such goods and services, regardless of the number of transactions performed during the production and distribution stages prior to the taxation stage (Kılıç, 1975: 146). In other words, a value-added tax is one of the taxes levied through its addition to the prices of goods and services. Even in the most developed countries of the world in terms of tax organization, the rate of income taxes collected to cover public expenditures cannot be increased above 50%. For this reason, expenditure taxes are extensively applied in many countries. By means of this practice, the part of the income that is not taxed during its acquisition can be taxed during its expenditure. Therefore, income taxes and expenditure taxes complement each other (Kurtcebe, 1985: 4).

Due to all the transactions made by the banks and insurance companies, the money they receive in cash or into their account in their favor, regardless of under which name it is, is subject to the banking and insurance transaction tax. The subject of the tax is transactions made in exchange for money. If banks, bankers, and insurance companies receive money in cash or into account in their favor through the transactions they make, banking and insurance transaction tax arises. If the transaction is not made in exchange for money, the circumstances giving rise to tax would not occur (Öner, 2023: 274-275). Since banking and insurance transaction tax is a service tax, the main purpose is to tax the people who enter into a relationship with a bank. Most of the time, this goal is realized, and the bank can easily reflect the tax paid to the people with whom it is in a relationship (Çağan, 1976: 27). In other words, the reflection of financial liabilities such as banking and insurance transaction tax arising from the transactions is the transfer of direct costs to those who benefit from financial services (Kırman, 2007: 141). In terms of financial services, taxation is mainly carried out through the banking and insurance transaction tax. The reason for this is that according to Article 17/4-e of the Value-Added Tax Act, financial services are excluded from value-added tax. In this context, it is possible to suggest that transactions that are not covered by the banking and insurance transaction tax are covered by the value-added tax as a rule (Göker, 2017: 110-111).

3. MOTOR VEHICLE TAX AS A WEALTH TAX

Taxes levied on motor vehicles in Turkey can be considered in two groups. In the first group, there are consumption tax and value-added tax collected from the first purchase of the vehicle. In addition, there is a motor vehicle tax (MVT) that is collected annually and periodically during the use of the vehicle (Üstün, 2012: 170). MVT is deemed to accrue annually by the beginning of January each year and is applied by the tax office of the place of recording and registration of the vehicle. Therefore, on January 1 of each year, people who have a motor vehicle registered in their names are deemed the taxpayers of the motor vehicle tax, and the tax is calculated,

notified, and accrued on such a date (Aksüt Demirbaş et al., 2020: 146). Motor vehicles are subject to motor vehicle tax as a tax levied on wealth since they are considered as an element of wealth and an indicator of the ability to pay the relevant tax (Saraçoğlu, 2014: 39). As the subject of the tax is land vehicles, air vehicles, and sea vehicles, the tax is determined individually, taking into account the recording and registration characteristics of the vehicles. Accordingly, the circumstances giving rise to the tax are the recording and registration of the vehicle at the traffic offices and branches in accordance with the Highway Traffic Act for motor land vehicles, at the General Directorate of Civil Aviation of the Ministry of Transport and Infrastructure for aircraft and helicopters, and at the port and municipal registry for motor sea vehicles (Şenyüz et al., 2021b: 418). Real persons and legal entities who have motor vehicles recorded and registered in their names at the traffic registry and the civil air vehicles registry, maintained by the Ministry of Transport and Infrastructure, are the payers of this tax (Saraçoğlu, 2022: 361). Motor vehicle tax is accrued annually by the beginning of January of each year by the tax office of the place of recording and registration of the vehicle. The accruing tax shall be deemed to have been notified to the taxpayer on the date of its accrual. Motor vehicle tax is paid in two equal installments each year, in July and January. In the first half of the calendar year, in case of any change in the structure of the vehicle or in case of an increase or decrease in the tax, the second installment is paid as per the recent condition (Kaynak, 2019: 138).

Motor vehicle tax is very favorable for environmental goals in terms of its subject and construct. In this respect, motor vehicle tax is considered from an environmental point of view in the European Union states. However, since this tax is an indicator of wealth in Turkey, environmental goals and objectives are not pursued. In cases of a decrease or increase in the tax amounts, the vehicle's potential for environmental damage is not observed. The criteria considered are the ones relevant to the value of the vehicle. The tax amount determined for the vehicles subject to motor vehicle tax is decreased inversely proportional to the age of the vehicle. As a result, the taxes on new vehicles remain high compared to old vehicles, and the difference increases even more as the vehicle ages. It is clear that the value of the vehicle will decrease as its age increases. Therefore, the collection of a lower tax from a vehicle whose value has decreased is understandable. However, this circumstance also encourages the use of old vehicles. Even if it cannot be said that all old vehicles are harmful to the environment, it is a fact that the engines of new vehicles are new and, with the development of technology, they are environmentally sensitive compared to old vehicles. Therefore, motor vehicle tax has a construct that encourages old car use rather than new car use (Üyümez, 2016: 437). In this context, it is possible to suggest that the motor vehicle tax is a tax imposed for fiscal purposes. Motor vehicle tax stands out as a useful tool, especially in the transfer of wealth. It is not possible to suggest that a tax that has not been considered in terms of the environment is being collected for social purposes.

4. FIXED FEES

Unlike taxes, the degree to which individuals benefit from some of the public services provided by the state may be partially determined. In other words, in terms of some of the public services, although they are of a general nature, individuals may benefit from such services to different extents. These are services that can be divided. For instance, the extent of individuals' use of

internal and external security services or health measures may not be known. However, the degree or amount of use of land registry, courthouse, or notary services by certain persons, that is, by those who are in a position to benefit from such services, can only be determined as an estimate. For example, real estate owners protect their own rights against third parties through the land registry. This means that they acquire a special benefit from the land registry services. There are fixed fees collected against such special services (Erginay, 2010: 39).

The fees are levied under the benefit principle. However, the ability-to-pay principle applies in taxation. While taxes are payments that do not have a one-to-one equivalence, it is observed that there is a provision in fees as opposed to taxes. As a result of some services undertaken by the state, private benefits are provided as well as public benefits. Fees are charged in return for private benefits. However, even if there is a provision for the fee, it is sometimes observed that the fee is determined above the cost of the relevant service. This circumstance shows that there is no relationship between the cost of the service and the benefit it offers. In addition, the cost of the service provided is never financed by the fixed fees (Yılmaz, 2016: 69). Generally, the similarities and differences between fixed fees and taxes can be summarized as follows (Devrim, 2002: 176-177):

- The fixed fees are paid compulsorily, just like taxes. As a matter of fact, according to Article 73 of the Constitution, taxes, duties, fees and similar obligations are imposed, amended, or abolished by act.
- Although taxes are not subject to a direct provision, fees are subject to a direct provision. However, such provision is not in the form of the entire cost of the service provided. In other words, there is no completely equal relationship between the amount paid as a fee and the worth of the service provided for the individual. This circumstance is especially apparent in court fees. Therefore, such services are partly financed by fixed fees and partly by taxes. This is because not only the cost element but also political, fiscal, and social elements are considered while determining the cost of the services.

There is an obligation for the ratio or amount, the basis for the application of fee, to have certain legal bases and not to be amended arbitrarily. Some exemptions may be considered for economic, social, and administrative purposes. Fees should be adjusted in a way that is easy to collect, cost-effective, and easy to administer, that does not require complex applications, and that prevents or makes difficult fraud and evasion. From the taxpayer's point of view, it is beneficial for the formalities to be reduced, the processing time to be shortened, and the application to be clear and understandable. A receipt bearing a stamp is taken against the collection of the fees (Akdoğan, 2011: 107-108).

According to the first article of the Act on Fees with No. 492, the fixed fees collected in Turkey are as follows:

- Judgement fees,
- Notary fees,
- Tax judgement fees,
- Land register and cadastre fees,
- Consular fees,

- Passport, residence permit, work permit, work permit exemption, visa fees, and confirmation fees of the Ministry of Foreign Affairs,
- Ship and marine fees,
- Letter patent, license, and diploma fees,
- Traffic fees.

Therefore, it is not possible to qualify any public income other than these fixed fees as a fee. This is because a public income that is not defined in the Fees Act cannot be called a fee.

5. THE POTENTIAL SOCIO-ECONOMIC EFFECTS OF VALUE-ADDED TAX, BANKING AND INSURANCE TRANSACTION TAX, MOTOR VEHICLE TAX, AND FIXED FEES ACCORDING TO THE RECENT ARRANGEMENTS

The arrangements recently made for public finance items are as follows:

- With presidential decision No. 7346, the value-added tax rate on goods and services with a value-added tax rate of 8% was increased to 10%, and the value-added tax rate on goods and services with a value-added tax rate of 18% was increased to 20%.
- With presidential decision No. 7345, the rate of banking and insurance transaction tax was increased from 10% to 15%.
- Additional motor vehicle tax was established by Act No. 7456.
- With presidential decision No. 7344, the fixed fees were increased by 50%, excluding the driver's license fees.

Value-added tax has an impact on resource distribution, economic growth, and stability, as well as income distribution (for details see Edizdoğan and Çelikkaya, 2010: 224-239). However, it is necessary to mention specifically the anti-inflationary effect of value-added tax as the arrangements made are related to inflation.

In the literature on public finance, it is proposed to increase taxes or reduce public expenditures in the fight against inflation. According to public finance experts, in order to reduce people's purchasing power and therefore consumption, it should be resorted to increasing the taxes, as consumption depends on purchasing power, and the reduction of purchasing power through taxes causes the national income to decrease to a great extent each time with its multiplier effect. Value-added tax is a significant policy instrument in aspects such as being a factor in the taxation of purchasing powers for which income tax cannot be collected, and in curbing the inflation by substantially transferring the purchasing powers in the market to the state. Due to the extent of the tax base, the desired goals will be achieved through small changes in tax rates, and the distribution of people’s consumption and saving preferences will thus be arranged (Saraçoğlu, 2006: 76). The factor underlying the increase in value-added tax rates through the recent arrangement is the anti-inflationary effect of value-added tax. Against rising inflation, the government is attempting to prevent the warming in the economy by increasing the value-added tax rates. Because, considering the value-added tax lists related to the increased rates, it can be deduced that the demand for most of the goods and services is desired to be restricted. For the demand element to emerge, the consumer must have the will and purchasing power. Considering that the needs are endless, it is possible to state that consumers' purchasing desires for most goods and services are quite high. However, since raising the value-added tax rates

may cause a decrease in consumers' ability to pay, the demand element will not emerge. In other words, the purpose of the value-added tax arrangement is to fight inflation.

Considering the banking and insurance transaction tax (BITT), it is necessary to know which policy interest is the primary for the justification of the rate increase. When a private bank borrows from the central bank, the interest applied by the central bank to the loan borrowed by the private bank is the policy interest. The course of policy interest in Turkey is shown in Chart 1.

Chart 1. The Course of the Policy Interest in Turkey (August 2022-July 2023)

Month	Policy Interest Rate (%)
August 2022	13
September 2022	12
October 2022	10.5
November 2022	9
December 2022	9
January 2023	9
February 2023	8.5
March 2023	8.5
April 2023	8.5
May 2023	8.5
June 2023	15
July 2023	17.5

Source: URL-1: www.ceicdata.com

When Chart 1 is examined, it is observed that the policy interest rate showed a significant decrease from August 2022 to May 2023. This means that the banks have acquired substantial profit potential. Thus, the government prevented the banks from experiencing a crisis. This is because when banks go into crisis, the perception that there is a significant crisis in the relevant states becomes quite strong. With the implementation of the banking and insurance transaction tax, banks will also return to the state a portion of the profits obtained as taxes. In this way, the financing of public goods and services will be ensured. However, it is not possible to realize economic growth and development only through the financial aspect of the economy. It should also be focused on the real aspects of the economy.

The decision to impose an additional motor vehicle tax is contrary to the principles of taxation. The most significant proof of this is the decree of the constitutional court of July 23, 2003, with docket no 2003/48 and decree no. 2003/76. According to the referred decree, the tax burden is aggravated against the vehicle owners through additional motor vehicle tax, which prevents the balanced, fair, moderate, and equal distribution of the tax burden, creating a violation of the

principles of taxation stipulated in Article 73 of the Constitution. The fact that government bodies are not aware of this circumstance is contrary to the course of life. Despite this, the adoption of such a decree is actually an indicator of the extent of the revenue required by the budget.

In order to examine the arrangements related to the fixed fees, it is first necessary to mention the right of access to the court, the property right, and the right to travel.

One of the elements of the right to legal remedies, which is part of the right to a fair trial, is the right of access to the court. The right of access to the court means being able to bring a dispute before the court and to request the effective resolution of the dispute (Aydın, 2018: 539). The right of access to the court is based on principles such as the rule of law and the non-arbitrary behavior of the government (Fırat, 2020: 146). The high costs associated with the trial may pose a significant obstacle to the right of access to the court. The state is under a positive obligation in this regard. In terms of granting legal aid, due to the limited resources of the state, the limitation of the right of access to the court has been deemed legitimate by seeking the prerequisites that the case has a reasonable chance of success, that the right of legal aid wouldn't be abused, or that the right being the subject of the case to be among the sufficiently significant rights such as right to divorce, right of parents, or right to freedom, and it has been deemed not to grant legal aid as a consequence of an arbitrary decree. The European Court of Human Rights examined the claims of Kreuz, who could not apply to the national court as he was not able to pay the court fees in the Kreuz v. Poland case, and concluded that the application fee is undermining the essence of the right of access to the court (Özel Yılmaz, 2016: 205-206). Therefore, a 50% increase in judgement fees, tax judgement fees, and notary fees may lead to restrictions on the right of access to the court.

Property refers to the relationship established when a person gains dominance over goods. This relationship has been discussed by societies, legal systems, political thoughts, and religions throughout history. On the other hand, property is recognized and protected as a “property right” in numerous constitutions and international documents (Akça, 2015: 543). The right to property, which is both an asset and a fundamental human right, is currently protected at both national and international levels. In national law, the property right is primarily regulated in the constitution, has found its place as a constitutional right, and has also been included in special acts such as the Turkish civil code, the construction zoning law, and the expropriation law. At the international level, the Universal Declaration of Human Rights (UDHR) has emphasized the importance of the property right, and the European Convention on Human Rights (ECHR) has developed a protection mechanism as well as regulating the property right (Çakır, 2019: 7). Since each tax imposed by the state will imply the deprivation of assets from that tax amount, taxation also implies an intervention on the property right (Bereket Dağ, 2020: 485). The fixed fees are public revenues just like taxes. Therefore, the increase in fixed fees has the potential to imply the restriction of the property right.

The right to travel has been emphasized in many sources as the freedom of movement of individuals, whether citizens or foreigners. In other words, the right to travel means freedom of movement, commuting, relocation, and settlement. Considering the scope of freedom, it also

includes different phenomena such as moving from or staying at the place where one is, not being detained, and choice of residence. As can be understood by the definition, the right to travel is associated with numerous freedoms, but in national and international regulations, it is considered along with the freedom of settlement. This right, which is regulated in Article 23 of the Constitution, is regulated along with the freedom of settlement, as in many international sources (Gürbüz, 2019: 98). The Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948 regulates the classical and political rights of individuals. In the referred declaration, the freedom of persons in terms of the right to leave and return from a country is stipulated. In fact, according to the first paragraph of Article 13, which regulates the freedom of residence and travel, everyone has the right to move and settle freely within the borders of any state (Arslan, 2018: 65). Due to the traffic fees, the right to travel may be in danger of being restricted.

In addition, the goods brought from abroad are also affected by the fixed fees. With the increase in fixed fees, the domestic manufacturers may be able to take up a more advantageous position against the foreign manufacturers.

6. CONCLUSION

In the arrangements made in July, several arrangements were made using fiscal instruments. What is meant by the concept of fiscal instruments are taxes and fees. Undoubtedly, such arrangements have some grounds. There are some economic, fiscal, political, and social causes on the basis of these arrangements.

In fact, there is a justification for increasing value-added tax rates, and it is to combat inflation, which has reached an extent that cannot be denied in Turkey anymore. Increasing the value-added tax rates in order to reduce consumption is one of the methods of combating inflation. However, since the increase in value-added tax rates will cause an increase in the prices of most goods and services, it may not be perceived completely by the taxpayers at first, but it may cause a reaction later on. Reducing demand in the fight against inflation is the right method, and it is possible to state that the rate increase introduced for this purpose is the right fiscal strategy.

The increase in banking and insurance transaction tax rates is a result of incorrect strategies in terms of policy interest rates. If the policy rates were raised in 2022, there would be no need for any increase in the banking and insurance transaction tax rates. Therefore, the justification for the increase in banking and insurance transaction tax rates is that it is desired to create a proper income transfer to the Treasury from the profits of the banks.

The imposition of the motor vehicle tax one more time is the state's desire to generate direct revenue. Under normal circumstances, a state opts for indirect taxes such as value-added tax in order to avoid a backlash against the tax. This is because taxpayers do not recognize indirect taxes as much. However, considering that the motor vehicle tax is a wealth tax and that the arrangements to be made would be recognized instantly by the taxpayers, it can be understood how intense the state's desire to generate revenue is. The reason why the motor vehicle tax has been constantly on the agenda recently is due to the fact that taxpayers can recognize the impact of the tax more clearly. However, the cost of the increase in value-added tax rate is greater than the increase in motor vehicle tax. Therefore, the main topic of discussion among taxpayers

should have been value-added tax instead of motor vehicle tax. However, the additional motor vehicle tax is already contrary to constitutional principles of taxation. Because the prohibition of arbitrary taxation by a state has become a necessity since the 13th century. However, the collection of additional motor vehicle taxes is not a condition that can be explained by modernity in the field of public finance.

With the increase in fixed fees with the aim of generating income, a significant conflict arises in terms of fundamental rights and freedoms. For instance, a fixed fee amount that restricts the right of access to the court would affect the justice mechanism negatively. If justice is negatively affected, economic growth and development cannot be realized. Therefore, judicial fees should be determined at a level that will not adversely affect the justice system.

It is possible to state that the increase in land registry and cadastre fees may have the potential to contradict the property rights. This is because the state receives a certain amount of fee from both the buyer and the seller in the purchase and sale transactions. The obligation of fees imposed on a person who is trying to solve the housing problem with the need to buy a house may result in his inability to meet his need. Similarly, an increase in land registry and cadastre fees encountered by the seller in need of urgent liquidity may even lead to the victimization of the seller. Therefore, there may be a decrease in the volume of trading transactions in this domain while it is desired to generate income. In other words, the possibility of adverse effects on the buyer's and seller's property rights may arise with the increase in fees.

The increase in traffic fees, on the other hand, has the capacity to affect the right to travel. In particular, there is the possibility that economic units related to transportation services will be negatively affected by this. Such that an increase in the amount of tuition fees increases the operating costs, and each time the cost increases, such enterprises may not be able to contribute to the economy on critical issues such as employment. Therefore, it is possible for economic disadvantages to arise from the possibility of restricting the right to travel.

As a result, it is clear that the socio-economic causes of the recent fiscal arrangements, excluding the value-added tax, have the potential to negatively affect the economy. It is conceivable that the economy may take a breath through the fight against inflation and the desire to generate income. However, if the cost of generating income is greater than the income itself, there will also be reactions against taxes and similar liabilities.

REFERENCES

Akça, K. Anayasa Mahkemesi Kararlarında Mülkiyet Hakkı, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6, 3, 2015.

Akdoğan,A. *Kamu Maliyesi,* 14. Baskı, Gazi Kitabevi/Ankara, 2011.
Aksüt, B. D., Taylar, Y., Artun, E. S. & Gök, Ö. Mükellef Haklarının Korunması Bakımından Hukuki Güvenlik İlkesi, On İki Levha Yayıncılık/İstanbul, 2020.

Arslan, M. *Vergi Hukuku,* 10. Basım, Nobel Yayınevi/Ankara, 2021.

Arslan, Ş. *Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahat Hakkı,* On İki Levha Yayıncılık/İstanbul, 2018.

Aydın, A. Mahkemeye Erişim Hakkı Işığında Vergi Mahkemelerinde Dava Açma Süreleri, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 34, 2018.

Aydın, A. *Vergi Hukuku,* Adalet Yayınevi/Ankara, 2021.

Bereket Dağ, C. Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru Kararları Ekseninde Mülkiyet Hakkı, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2, 2020.

Çağan, N. Bankaların Vergi Yükümlülükleri ve Vergi Sorumlulukları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 33, 1, 1976.

Çakır, Y. *Kamulaştırmasız El Atmanın Mülkiyet Hakkı Bakımından Anayasal İncelenmesi.* On İki Levha Yayıncılık/İstanbul, 2019.

Devrim, F. *Kamu Maliyesine Giriş,* 4. Baskı, İlkem Ofset/İzmir, 2002.

Edizdoğan, N. & Çelikkaya, A. *Vergilerin Ekonomik Analizi,* Dora Basım Yayın Dağıtım/Bursa, 2010.

Erginay,A. *Kamu Maliyesi,* 18. Baskı, Savaş Yayınevi/Ankara, 2010.
Göker, C. Mali Hizmetler ve Harcamaların Vergilendirilmesi. (Ed: B. Yaltı). Uluslararası Vergi Hukuku Konularına Türkiye Yaklaşımı içinde (ss. 109-134). On İki Levha Yayıncılık/İstanbul, 2017.
Fırat, E. *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda İdari İnceleme,* On İki Levha Yayıncılık/İstanbul, 2020.

Gürbüz, N. Ulusal ve Uluslararası Alanda Seyahat Özgürlüğüne Bakış ve Diğer Temel Hak ve Özgürlüklerle İlişkisi, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi, 3, 2019.

Kaynak, M. Motorlu Taşıtlar Vergisine Yeni Bir Model Önerisi: Mesafe Temelli Motorlu Taşıtlar Vergisi, İzmir YMMO Dergisi, 1, 2, 2019.

Kılıç, H. Katma Değer Vergisi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 0, 24, 1975.

Kırbaş, S. *Vergi Hukuku,* 17. Baskı, Siyasal Kitabevi/Ankara, 2006.

Kırman, A. Mali Yükümlülüklerin Finansal Sisteme Etkisi Üzerine Belirlemeler, Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, 2007, 24, 2007.

Kurtcebe, A. Katma Değer Vergisi ve Uygulaması, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 0, 30, 1985.

Öncel, M. Katma Değer Vergisi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 29, 3, 1973.

Öner, E. *Türk Vergi Sistemi,* 12. Baskı, Seçkin Yayıncılık/Ankara, 2023.
Özel Yılmaz, N. *Adil Yargılanma Hakkı Kriterlerinin Türk İdari Yargılama Hukuku Açısından Muhtemel ve Gerçekleşen Etkileri.* On İki Levha Yayıncılık/İstanbul, 2016.

Saraçoğlu, F. Katma Değer Vergisinde Oransal Yapı ve Vergi Oranlarında Yapılan Değişikliklerin Tüketim ve Tasarruflar Üzerindeki Etkileri, Sayıştay Dergisi, 62, 2006.

Saraçoğlu, F. Bir Vergi(leme) Unsuru Olarak Türk Vergi Sisteminde Traktör, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 22, 2, 2014.

Saraçoğlu, F. *Vergi Teorisi Politikası ve Türkiye Uygulamaları,* Gazi Kitabevi/Ankara, 2022.

Saraçoğlu, F. & Çakar Pürsünlerli, E. *Vergi Hukuku,* Gazi Kitabevi/Ankara, 2016.

Şenyüz, D., Yüce, M. & Gerçek, A. *Vergi Hukuku,* 12. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım/Bursa, 2021a.

Şenyüz, D., Yüce, M. & Gerçek, A. *Türk Vergi Sistemi,* 18. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım/Bursa, 2021b.

Topsakal, M. Askeri Sosyal Tesislerle İlgili Mevzuat Hükümlerinin Kurumlar Vergisi Karşısındaki Durumu, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 6, 1, 2015.

URL-1: Turkey Policy Rate, 1996 – 2023 | CEIC Data (Erişim Tarihi: 12.09.2023).

Üstün, Ü.S. Motorlu Taşıtlar Üzerinden Alınan Vergilerin Çevreyi Korumaya Yönelik ve Adil Olarak Düzenlenmesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 16, 1, 2012.

Üyümez, E. Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: AB ve Türkiye Uygulamalarının Karşılaştırmalı Analizi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25, 3, 2016.

Yasin, M. Örf ve Adet Kuralları ile İdari Teamüllerin İdare Hukukundaki Yeri, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi,* 15, 2, 2012.

Yavaşlar Başaran, F., Güneş Karaçoban, T., Kapucu, G. & Kocatepe, M. *Vergi Hukuku ve Uygulama,* Adalet Yayınevi/Ankara, 2018.

Yılmaz, B.E. *Maliye,* 2. Basım, Der Yayınları/İstanbul, 2016.

THE LINK BETWEEN SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS

Doç. Dr. Fatih AKBULUT[1], Arş. Gör. Dr. Cihan Necmi GÜNAL[2]

[1]Kocaeli University, Faculty of Political Sciences,– ORCID: 0000-0001-7180-6106

[2]Kocaeli University, Faculty of Political Sciences,– ORCID: 0000-0002-6541-623X

ABSTRACT

The unequal distribution of geographical and human resources directly affects the development process and outcomes, leading to development differences in economic, social, and cultural contexts at local-regional-national levels. Ensuring that these differences are as balanced and sustainable as possible forms the basis of regional development efforts. An understanding of regional development that departs from the top-down policy-making process of traditional governance develops an approach that originates from the bottom up, with active governance mechanisms, through cooperation between non-governmental organizations, universities, the private sector, and the public sector at the regional or local level. As a result of this understanding, development agencies included in national management systems accompany the development process by activating the internal dynamics of the regions. As previously emphasized, non-governmental organizations emerge as crucial partners in this process. In the literature, they are defined as entities that eschew seeking power but instead exert pressure on governments through tools like lobbying activities to implement their endorsed policies. The new public governance approach, which has gained increasing importance in public administration literature, particularly last two decades, emphasizes cooperation, the inclusion of all possible actors in policy-making processes, and conducting business through contracts based on mutual trust. It stems from the mission of activating the region's internal dynamics, a focus also emphasized by the regional development approach. This study aims to reveal the link between NGOs and sustainable development. Examining this link, especially in emerging countries, through current examples in Turkey, will raise awareness for the academic community and all experts working in these sectors.

KEYWORDS: Non-governmental organizations, sustainable development, policymaking.

1. Introduction

The sustainable development approach, which has been studied for nearly 50 years, has become a global development agenda, especially as a result of the meetings, workshops and summits orchestrated by the UN. The goal is to achieve worldwide development by addressing all social, environmental and economic dimensions together. Only in this way can real development be possible. The role of non-governmental organizations is of vital importance in achieving the

goals accepted and set forth in this context. They have important functions as both goal setting, contribution and control mechanisms.

Non-governmental organizations (NGOs) are not part of either a government or a state. These organizations are formed to influence the policy-making process. When the relevant literature is examined, there is no consensus on the definition of NGOs. In fact, there is no consensus even on their names. These organizations are called voluntary organizations, associations, foundations, non-governmental organizations, or non-profit organizations. According to Lewis (2010), the main reason for such different names is the culture in which these organizations emerged. Since the research agenda of this study is not how NGOs are defined or classified, a more detailed literature review is not presented.

The research question of this study is to reveal whether there is a link between NGOs and sustainable development. To find an answer to this question, a document analysis is made. The documents provided by the World Bank (WB), and the United Nations (UN) are examined and the key codes that are attained from the sustainable development literature are used in this analysis. Therefore, the following chapters in this study are Sustainable Development, the Document Analysis, and the Conclusion.

2. Sustainable Development

2.1 Definition and Historical Perspective

The reality of life is not one-dimensional; it has different dimensions that interact with each other. Therefore, the goal of economic growth alone has proven insufficient to cope with environmental and social problems. The sustainable development approach, which started to be discussed intellectually in the 1970s, especially with the report of the Club of Rome titled "Limits of Growth" in 1972, expresses a broader and more holistic development approach than the development approach based solely on economic growth (Tıraş, 2012: 59-64). It aims to achieve development by ensuring social, environmental, economic, inter-generational, and intra-generational balance, within a country and between people in different countries. Sustainable development has become a top goal for both developed and developing countries. The internationally generally accepted definition of the concept was made in the "Our Common Future" report published by the UN World Commission on Environment and Development (also known as the Brundtland Report) in 1987. The conceptual framework of sustainable development is expressed in this report as follows: "*Sustainable development is a development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs*" (UN, 1987, p.54). Following the World Commission on Environment and Development report, at the Earth Summit held in Rio de Janeiro in 1992, the sustainable development approach was adopted as a global development strategy. The "Millennium Development Goals", adopted by the UN General Assembly in 2000, is an important milestone in the general acceptance of the sustainable development approach and in revealing the problems faced by the world. Member countries have committed to achieving the eight targets set within the framework of the Millennium Development Goals in light of various indicators by 2015. The UN Sustainable Development Conference (Rio+20), held in Rio de Janeiro, Brazil

in 2012, contributed to the evaluation of the Millennium Development Goals and the preparation for the 2030 Sustainable Development Goals. As a result of the negotiations held at Rio+20, the decisions and the commitments made by the member states to achieve a more livable world were compiled and accepted under various headings in the conference outcome document called "The Future We Want". The "Sustainable Development Summit" held in 2015 is another important milestone in terms of expanding the Millennium Development Goals and accepting new strategies and targets on a global scale. As a result of the summit, 17 main targets and 169 sub-targets were accepted as "2030 Sustainable Development Goals" by 193 UN member countries, including the Republic of Turkey (Akbulut&Çölgeçen,2023: 205-208).

2.2 Participatory Governance Approach

From an institutional perspective the Sustainable Development approach, which has social, economic, environmental, and international dimensions, requires a participatory governance approach rather than the classical hierarchical top-down government approach. Participatory decision-making practices, which have been followed in defining global problems and setting the agenda, with the contribution and collaboration of the business circles, public authorities, academic institutions, and non-governmental organizations, must also be continued in realizing the determined goals. Because only goals that are generally accepted and endorsed by all relevant parties can be realized and implemented properly with the participation of all these relevant parties. (Özmehmet,2008: 1860-1863). This argument is also supported by academic research, research findings show that it has been concluded that using governance practices makes it easier to achieve sustainable development targets (Güney, 2015: 360).

3. The Role of NGOs in Sustainable Development

In this chapter, the findings of the document analysis are presented. As mentioned in the Introduction, the documents from the WB, UN, and the OECD are used in this analysis. The documents produced by WB and used in this analysis are “WB Reports Issued in the Field of Sustainable Development, WB Civil Society Web Pages, and WB Sustainable Development Goals Reports.

According to the WB, NGOs have important roles in sustainable development goals. These roles can be categorized in certain points. NGOs establish partnerships with WB and other organizations through their networks. According to relevant reports, these projects generally stand out in areas such as poverty alleviation, environmental protection, and education (WB, 2019).

According to Hassan and Forhad (2013:60), one of the aims of NGOs in underdeveloped countries is alleviating poverty. For this reason, NGOs should cooperate with organizations such as WB in areas such as poverty alleviation and education. Through their advocacy activities, NGOs fight for the welfare of not only their own members but also the entire society (Yaziji & Doh, 2009:4-5).

WB's reports also support these findings. These reports show that NGOs are an effective driving force for the implementation of policies related to sustainable development by shaping public opinion, establishing various networks, and raising awareness (WB, 2023). The prominent point in the findings obtained from the WB reports is that NGOs have achieved their sustainable development goals, especially with titles such as poverty prevention, education, and social justice.

The second organization used in this analysis is the UN. The United Nations Sustainable Development Goals web page contains many documents for the sustainable development relationship between NGOs and the UN. For example, the committee on NGOs within the UN underlines the following issues for sustainable development (UN, 2014):

- "*Putting people's rights and the needs of the planet at the heart of all global economic efforts;*
- *Recognizing that financing for sustainable development is a moral as well as an economic issue;*
- *Building political will for reallocation of resources to address sustainable development priorities;*
- *Participation, monitoring, transparency, and accountability for all stakeholders*".

In one of these articles, the emphasis that sustainable development has a moral dimension as well as an economic one was found remarkable. Acting with the emphasis on putting people first, the UN states that NGOs, like watchdogs, hold governments and other stakeholders responsible in the field of sustainable development (UN, 2016: 2-5).

There is also a platform within the UN called The International Forum of National NGO Platforms. This platform interacts with 22000 NGOs around the world, according to the 2016 report on determining the sustainable development goals agenda (UN, 2016). At the forum held in 2016, the following agendas for the 2030 Sustainable Development Goals (SDGs) were discussed (UN, 2016):

- Human Rights, Environmental and Social international standards are the backbone of the SDGs
- Lack of commitments on traditional and new resources for the SDGs
- A more strategic approach is needed vis-à-vis all stakeholders of the SDGs agenda
- Paradigms shift must become reality

The values of participation and inclusion of stakeholders in the decision-making mechanism, which are frequently emphasized by the new public governance school, appear in the decisions taken in this forum. First of all, the UN states that for sustainable development, NGOs must be the voice of those who have no voice (UN, 2016: 3). The emphasis on being the voice of those who have no voice is also important, as is the emphasis on being moral. As can be seen, NGOs play a very crucial role in ensuring that all possible stakeholders are a part of decision-making.

In addition to this, another role assigned to NGOs by the UN is expressed as "mobilizing citizens, the public, and the media regarding the political vision and relevant implementation tools included in the Sustainable Development Goals agenda" (UN, 2016: 4). As mentioned before, NGOs are not defined as organizations that serve only their members. They have aims such as influencing public opinion and ensuring that governments adopt certain public policies. In order to achieve this goal, they have another very important task, such as mobilizing citizens and conveying sustainable development goals to society and governments by using the power of media.

4. Conclusion

One of the prominent actors in achieving sustainable development goals is NGOs. NGOs also carry out joint work with some organizations in order to fulfill these roles. It seems that one of these organizations is WB. The activities carried out by NGOs ensure the support of economic, social and environmental sustainable development goals not only in their own countries but also in communities around the world.

For the UN, NGOs are one of the key partners in sustainable development. NGOs undertake various responsibilities to ensure that sustainable development is adopted by large masses through advocacy and participation. They have also been given a duty to ensure that sustainable development is moral. They have a remarkable mission to be the voice of those who have no voice.

As a result, it should be stated that NGOs have a role in conveying sustainable development goals to citizens and in developing public policies in line with these goals by governments. NGOs are not alone in this role. They have a network among themselves as well as partnerships with organizations such as the UN and WB. As is frequently encountered in the NGO literature, NGOs are extremely effective and indispensable organizations for democratic governance. Emerging and underdeveloped countries should never ignore this importance.

References

Akbulut, F. & Çölgeçen, B. (2023). BİRLEŞMİŞ MİLLETLER 2030 SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNİN ULUSAL KAMU POLİTİKALARINA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ ÇERÇEVESİNDE BÖLGESEL KALKINMA PLANLARININ ROLÜ. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 11 (1), 200-220. DOI: 10.14782/marmarasbd.1162481

Güney, T. (2015). YÖNETİŞİM VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA: OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR PANEL VERİ ANALİZİ. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 29(2), 349 - 363.

Hassan, A., & Forhad, A. (2013). THE ROLE OF NGOs IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN BANGLADESH. Present Environment & Sustainable Development, 7(2).

Lewis, D. (2010). Nongovernmental organizations, definition, and history. International encyclopedia of civil society, 1056-1062.

Özmehmet, D. E. (2008). DÜNYADA VE TÜKİYE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA YAKLAŞIMLARI . Yaşar Üniversitesi E-Dergisi , 3 (12) , 1853-1876 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/jyasar/issue/19124/202943

Tıraş, H. H. (2012). SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE ÇEVRE: TEORİK BİR İNCELEME . Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 2 (2) , 57-73 .

United Nations (UN) (1987). (WCED) Report of the World Commission on Environment and Development , Our Common Future.

United Nations (UN) (December 2014). PUTTING PEOPLE AND PLANET FIRST: FINANCING SUSTAINABLE DEVELOPMENT REQUIRES POLITICAL COURAGE. Retrieved in: September 21, 2023. https://sdgs.un.org/sites/default/files/documents/7351NGO%2520FfD%2520Committee%25202014.pdf

United Nations (UN) (2016). The key building blocks of a successful implementation of the Sustainable Development Goals. Retrieved in. September 21, 2023. https://sdgs.un.org/sites/default/files/documents/11094IFP_SDGs%2520implementation%2520-%2520key%2520building%2520blocks.pdf

World Bank Group (WB) (2019). 2019 UPDATE: The 2030 Sustainable Development Agenda and the World Bank Group: Closing the SDGs Financing Gap. Retrieved in: September 25, 2023.https://thedocs.worldbank.org/en/doc/259801562965232326-0270022019/original/2030Agenda2019finalweb.pdf

World Bank Group (WB) (2023). ATLAS of Sustainable Development Goals 2023. Retrieved in: September 20, 2023. https://datatopics.worldbank.org/sdgatlas/

Yaziji, M., & Doh, J. (2009). Understanding NGOs. NGOs and Corporations: Conflict and Collaboration, 212.

THE PHENOMENON OF CLIMATE CHANGE IN THE NATIONAL DEVELOPMENT PLANS OF TÜRKİYE

Doç. Dr. Fatih AKBULUT[1], Ahmet İLHAN[2]

[1]Kocaeli University, Faculty of Political Sciences,– ORCID: 0000-0001-7180-6106

[2]Kocaeli University, Institute of Social Sciences,– ORCID: 0000-0002-1289-107X

ABSTRACT

As a result of the climate change, there is an increase in the number and severity of extreme weather events. Turkiye is among the countries most affected by climate change. In order to understand how to deal with this problem at the national level, development plans, which are the strategic guide of the country, are of great importance. The goals and objectives outlined within the framwork of sustainable development must be determined in a way that takes into account the phenomenon of climate change. Development plans include measures, preparations and determinations, especially economic, social and environmental, in order to overcome the negative effects of climate change and reduce these effects in the fields of energy, agriculture, industry, housing, transportation, disaster management, land use, water resources management, food security etc. Action areas and strategies are created on these issues. The aim of the study is to make a general evaluation of Türkiye's perspective on the phenomenon of climate change within the framework of its development plans. In the study, development plans that take the problem of climate change into consideration are discussed and their content is described. Within the scope of the study, the 10th Development Plan and the 11th Development Plan were examined in detail. The conclusion of the study is that national policies carried out on the basis of development plans in Turkiye should make public policy implications more effective for the solutions to the climate change problem.

Keywords: Climate change, sustainable development, national development plan, public policy.

1. INTRODUCTION

The negative socio-economic and environmental effects caused by climate change push countries to take new responsibilities. The effects of the climate crisis have been felt more deeply in the world and in Türkiye since 2000. The losses and damages caused by disasters and the increase in the number and severity of extreme weather events are becoming increasingly

unbearable. The sensitivity of ecosystems, biodiversity, human settlements, infrastructure, in short, the natural and built environment, to the climate crisis requires taking strong steps to combat this problem (Türkeş, 2018: 38). In this context, development plans, which are among the most important policy tools of Turkish national policy-making processes, outlines a series of goals, strategies, objectives and actions that include measures that can be taken to address the climate change problem.

Türkiye's adventure of incorporating the phenomenon of climate change in its development plans essentially started with the 8th Development Plan. As a reflection of the participating in climate change negotiations at the international level and becoming a party to legal texts, the political will to combat climate change in the context of mitigation and adaptation has been demonstrated at the national level. The fact that the effects of disasters caused by climate change have become more destructive, revealed the need to include this issue in development plans (Yıkmaz, 2018: 22). Therefore, Türkiye included climate change in its 8th, 9th, 10th and 11th development plans.

In this context, Türkiye's development plans will be discussed and how the phenomenon of climate change is approached at the national policy level and which elements are taken into account will be briefly evaluated. Then, inferences will be made within the framework of the perception of the climate change problem and it will be opened to discussion.

2. An Overwiev of the Plans From the Perspective of Climate Change

2.1. Eighth Development Plan (2001-2005)

In the plan, in which it was confirmed that it was a party to the United Nations Framework Convention on Biological Diversity in 1996 and to the Convention to Combat Desertification in Countries Exposed to Serious Drought/Desertification, especially in Africa, in 1998, it was decided to participate in the Framework Convention on Climate Change process in line with the principle of common but differentiated obligations based on the needs of the increasing population. It was emphasized that the work will continue.

Emphasizing the need to protect the global climate balance, it was stated that Türkiye would work in line with the Convention and take steps to become a party, and that it would focus on reducing greenhouse gas emissions and create a greenhouse gas emission inventory.

According to the plan, it was observed that changing climatic conditions negatively affected the agricultural sector and expected levels of productivity could not be achieved where the crop production rate of approximately 65% was achieved (T.C. Başbakanlık DPT, 2000).

2.2. Ninth Development Plan (2007-2013)

It was stated that the United Nations Framework Convention on Climate Change was ratified by the Turkish Grand National Assembly and Türkiye officially became a party to the convention on 24 May 2004, and reference was made to its role in the fight against climate change in the international arena. It is aimed to prepare a national action plan in order to fulfill contractual obligations and put forward greenhouse gas reduction policies (T.C. Başbakanlık DPT, 2006).

2.3. Tenth Development Plan (2014-2018)

In this plan, which includes extensive coverage of climate change, it is emphasized that rapid population growth, urbanization, consumption and economic activities put pressure on the environment and natural resources. It has been stated that climate change has accelerated problems such as desertification, deforestation, environmental pollution and water scarcity in the world. From this point of view, the plan emphasis on establishing the understanding of green growth and eco-efficiency on the basis of sustainable development within the scope of reducing the effects of climate change and adapting to climate change and its reflections on public policies.

Another striking element of the plan is that it underlines that climate change causes a decrease in the stock of agricultural products and arable land, an acceleration of deforestation, an increase in food prices, an irregular rainfall regime and an increase in the risk of water scarcity. In this plan, which aims to prioritize the development of policies, institutional structures and legal regulations based on sustainable development principles that are sensitive to climate change and environmental problems, it is also included that attention should be paid to the protection and sustainable use of biological diversity. Another important issue is that the plan draws attention to the need to establish an integrated disaster management system due to the increase in climate-related disasters in Türkiye. In addition, the plan aims to evaluate the effects of climate change and all activities in water basins on water quantity and quality and take necessary precautions, especially saving water in basins, combating drought and preventing pollution (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013).

The most striking detail in the plan, which refers to the climate change strategy document and biodiversity strategy and action plan within the scope of combating climate change, is that it is reported that a total of 1.4 billion tons of carbon emission reduction was recorded in the 1990-2007 period. The plan declared that the fight against climate change and adaptation efforts would be continued in line with the principles of "common but differentiated responsibilities" and "relative capabilities" based on the Convention, taking into account the realities of the country.

2.4. Eleventh Development Plan (2019-2023)

The 11th Development Plan is a plan that deals with the phenomenon of climate change in the most detailed manner within the framework of impact-target-action in terms of energy, industry, building stocks, agriculture, transportation, health and natural resources. In addition, it was decided in the plan to prepare climate change action plans for 7 regions across Türkiye and to create disaster and risk maps for places sensitive to climate-related disasters.

In the 11th Development Plan, it was stated that Türkiye is among the countries that will be most affected by climate change. It was underlined that the frequency of disasters such as sudden rains, floods and droughts has increased. The functionality of the Paris Agreement against climate change is discussed in this development plan, and it was concluded that the commitments and adaptation levels of developed and developing countries to climate change are insufficient. It was emphasized that, as a developing country, Türkiye's efforts to reduce greenhouse gas emissions and adapt to the effects of climate change continue. The plan also states that emission reduction probabilities will increase if access to climate finance is facilitated. It is aimed to ensure green growth and limit the emission growth trend (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

.

It was concluded that increasing food demand puts pressure on climate change, urbanization, soil and water resources, and agricultural products and producers. The issues about development of plant and animal species adaptable to the changing climate, the protection of the environment and biological diversity, and the need for qualified labor and technologies to meet the food demand with fewer resources were mentioned. The need for strengthening healthy and organic agriculture, delivering local products to consumers through marketing channels, and encouraging competitiveness in small agricultural enterprises and the reliable

food chain is emphasised. The plan also envisaged the need to prepare an action plan to combat harmful insect species that reduce productivity in agricultural production and to create product pattern change scenarios in agriculture to adapt to climate change.

Taking into account the negative effects of climate change, it was emphasized that water losses due to evaporation should be prevented and underground water basins should be protected. It has been stated that studies will be prepared to determine the effects and potential risks of climate change on the tourism sector.

According to the plan; Rapidly increasing population, urbanization, economic activities and diversifying consumption habits put serious pressure on the environment and natural resources. Environmental problems such as environmental pollution, climate change, desertification, deforestation, biodiversity loss and drought affect human life and the development process more clearly every day. In addition, the plan determines that accelerated climate change, driven by high greenhouse gas emissions, causes an increase in natural disasters and poses a serious threat to humanity. In a world where demand and consumption are increasing, sustainable environmental and natural resource management and the construction of livable cities are becoming increasingly important. In order to ensure the sustainable development of cities; Studies such as establishing an accessible, highly connected urban transportation system, infrastructure resistant to disasters and climate change, creating a sustainable production and consumption mechanism, long-term integrated urban planning and design, and implementation of effective disaster management require the participation of all stakeholders and comprehensive cooperation. While the needs and diversifying preferences of the growing population affect the development process, it becomes important to reduce the pressure on the environment. In this context, priority is given to efforts to prevent environmental pollution, protection and sustainable use of biodiversity and natural resources (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

The plan focuses on the principles of planning in coordination with the development of cities, with a multi-centered approach that supports multi-dimentional use and especially ensuring accessibility, ensuring harmony with the local topography in spatial plans, and taking into account disaster risk, climate change, geographical features and historical values. It is aimed to expand the use of public gardens in order to increase the quality of life and increase the presence of green areas in cities in terms of adaptation to climate change.

In the section on housing, it is aimed to build durable, safe, inclusive, livable, sustainable and climate change resistant housing. In the section on environmental protection, it is stated that the fight against climate change in sectors that cause greenhouse gas emissions will be addressed within national possibilities and the resilience of the economy and society to climate risks will be strengthened by increasing the capacity for adaptation to climate change. It has been stated that in order to adapt to the negative effects of climate change, emphasis will be placed on adaptation planning, implementation strategies and capacity strengthening at national and regional levels. It has been decided to organize national contribution studies for greenhouse gas emission control in the building, energy, industry, waste and forest sectors. In addition, attention was drawn to the activation of air quality management practices in preventing air pollution caused by production, heating and traffic density (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

.

3. Discussion over the Contents of the National Development Plans

Türkiye is currently a country dependent on foreign energy. As a matter of fact, while discussions on carbon neutrality to reduce greenhouse gas emissions and transition from coal continue, it must be kept in mind that renewable energy sources that are considered to replace oil require high-cost investments. The number of investments in solar and wind energy in Türkiye is increasing, and this trend must be continued with correct and consistent steps. The fact that fossil fuels, which cause greenhouse gas accumulation, are directly related to climate change, has also been accepted in development plans. Türkiye has set important targets in the context of creating a greenhouse gas emission inventory, ensuring energy efficiency, and protecting natural resources and the environment. Türkiye includes clean energy, water management, food security, sustainable agriculture, etc. in its development plans to reduce the effects of climate change and adapt to climate change (Özuyar vd., 2021: 44).

.

Climate change is a social and economic development problem. As a developing country, Türkiye will continue its pursuit of development in order to become a developed country in the medium and long term. Türkiye, which is one of the countries most affected by a complex problem such as climate change, has to include this fact in its national policy documents. The impact of the decrease in income on foreign trade because of the decrease in agricultural product

productivity due to drought, the financial resources and additional costs required to restore the natural and built environment damaged by floods are issues that need to be looked at from this perspective.

Unplanned and irregular urbanization, population density, migration, pollution, etc. In Türkiye, where socio-economic determinants present an extremely fragile structure, the basis for combating climate change is also socio-economically based. However, the protection of environmental-cultural values and assets, the sustainability of unique natural resources, and the prevention of ecosystem and biodiversity loss are at least as important as, or even more important than, socio-economic dynamics. Recent studies carried out at the national-regional-local level within the framework of climate change governance in Türkiye can also be integrated into policy-making processes and decision-making mechanisms (Üstündağ ve Artar, 2022: 137). In this way, awareness of the phenomenon of climate change and the ability to cope with all extreme weather events, especially meteorological and climatic disasters, can be created.

Specifying opportunities for access to climate finance, identifying disasters caused by climate change, managing climate change-related risks, analyzing climatic vulnerability in terms of social, environmental, economic and cultural aspects, and different interaction areas arising from the relationship of all these components should be included and clarified in development plans. Then, it can be made possible to take actions integrated with all national goals and objectives, to exemplify encouraging practices, and to realize new breakthroughs by taking into account the level of local governments.

4. CONCLUSION

Development plans, which bring together expectations, predictions and strategies under one roof, are the highest level policy documents that reveal a country's development model. With the inclusion of climate change in development plans in Türkiye, it is aimed for public and private sector actors to take action on this issue. Including the measures to be taken against climate change in these plans shows the determination of all national decision makers and practitioners on this issue. Due to the fact that the issues raised by climate change politics, which is a type of public policy, are complex, it is useful to look at development plans to make a general assessment. Therefore, although the phenomenon of climate change has started to be included in development plans in Türkiye specifically, it is important that all other plans

prepared in coordination with central and local governments also develop a discourse about climate change. It is observed that development plans in Türkiye address climate change in terms of economic activities. It can be said that this has a feature that goes hand in hand with sustainable development aimed at reducing poverty and inequalities. As a matter of fact, an official determination has been demonstrated with the green development vision announcement. The dramatic increase in the number of disasters, the negative effects of climate change, vulnerabilities in urban areas, vulnerable social groups and structures continue to be factors that place the phenomenon of climate change at the center of development plans. Since Türkiye is expected to experience disasters caused by climate change more frequently and more severely, it should continue to develop policies to reduce the effects of climate change and adapt to climate change and implement them in line with the targets specified in the development plans.

References

Özuyar, G. P., vd. (2021) "Türkiye'nin Güncel İklim Değişikliği Stratejisinin Ana Yönelimi". Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi, 2(3): 31-46.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2000). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, Ankara.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Ankara.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023, Ankara.

Türkeş, M. (2018). "İklim Değişikliğinin Etkileri, Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Gereksinimleri, Etkilenebilirlik ve Risk Değerlendirmeleri". Ed.: İzzet Arı. İklim Değişikliği ve Kalkınma. T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ankara: 37-67.

Üstündağ, Ç., ve Artar, M. (2022). "Kalkınma Planları, Çevre, Peyzaj ve İklim Değişikliği". Peyzaj Dergisi, 4(2): 133-138.

Yıkmaz, R., F. (2018). “Türkiye’nin İklim Değişikliği Konusundaki Politika, Mevzuat ve Kurumsal Yapılanmasının Analizi”. Ed.: İzzet Arı. İklim Değişikliği ve Kalkınma. T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ankara: 17-35.

CONTRIBUTION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS: GLOBAL AND LOCAL PERSPECTIVES

Dr. Abdurrahman AYDIN

a.rahmanaydin@hotmail.com.tr - ORCID ID 0000-0003-3749-8095

Abstract

As a result of the economic, social and political changes and interactions in the last quarter of the 20th century, the role of the state in infrastructure services has undergone some changes, and there has been a change in the understanding of the state producing and operating services. This change includes the understanding of the state that determines and regulates policies. At this point, due to the scarcity of public resources and the fact that these resources are limited or used for non-income-generating public services, the public-private partnership (PPP) method has become widespread in terms of financing investments.

Today, the international community faces the important task of achieving sustainable development goals. To achieve these goals, public-private collaboration is gaining increasing attention. Public-private partnerships are an approach that allows public and private actors to pool their resources and collaborate in infrastructure projects, education, healthcare and other areas.

Public-private sector cooperation can generally be expressed as a contractual service and investment sharing method involving the public and private sectors. The main difference of this method from classical methods is that the cooperation with the private sector continues not only in the construction phase but also in the operation phase.

In recent years, infrastructure investments have consumed a significant portion of traditional public funds allocated for investments. Public-private partnerships have great potential, especially in developing countries, in paving the way for investments that the public administration cannot realize, at least due to financial difficulties.

This study aims to investigate the contribution of public-private partnerships to the Sustainable Development Goals. We will first examine the main findings in the literature and then consider how PPPs can contribute globally and locally. Additionally, the study will underline that public-private sector partnerships in Türkiye can contribute to the Sustainable Development Goals with their financing capabilities and areas of expertise.

Keywords: public private partnership, PPP, public service

KAMU-ÖZEL İŞBİRLİĞİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNE KATKISI: KÜRESEL VE YEREL PERSPEKTİFLER

Özet

20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan ekonomik, sosyal ve politik değişim ve etkileşimler sonucunda devletin altyapı hizmetlerindeki rolü bazı değişikliklere uğramış, hizmet üreten ve işleten devlet anlayışında bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim, politika belirleyen ve düzenleyen devlet anlayışını kapsamaktadır. Bu noktada, kamu kaynaklarının kıt olması ve bu kaynakların sınırlı olması veya gelir getirici olmayan kamu hizmetleri için kullanılması nedeniyle, kamu-özel işbirliği (KÖİ) yöntemi yatırımlara finansman sağlanması bakımından yaygınlaşmıştır.

Günümüzde, uluslararası toplum, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma gibi önemli bir görevle karşı karşıyadır. Bu hedeflere ulaşmak için kamu-özel işbirliği giderek daha fazla ilgi görmektedir. Kamu-özel sektör işbirlikleri, kamu ve özel aktörlerin altyapı projeleri, eğitim, sağlık ve diğer alanlarda kaynaklarını birleştirmesine ve işbirliği yapmasına olanak tanıyan bir yaklaşımdır.

Kamu-özel sektör işbirliği genel olarak kamu ve özel sektörün dahil olduğu, sözleşmeye dayalı hizmet ve yatırım paylaşımı yöntemi olarak ifade edilebilir. Bu yöntemin klasik yöntemlerden temel farkı ise, özel sektörle işbirliğinin sadece inşaat aşamasında değil, işletme aşamasında da devam etmesidir.

Son yıllarda altyapı yatırımları, yatırımlara ayrılan geleneksel kamu fonlarının önemli bir kısmını tüketmektedir. Kamu-özel işbirlikleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu yönetiminin en azından mali sıkıntılar nedeniyle gerçekleştiremediği yatırımların önünü açma noktasında büyük potansiyele sahiptir.

Bu çalışma, kamu-özel işbirliklerinin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkısını araştırmayı amaçlamaktadır. Öncelikle literatürdeki temel bulguları inceleyecek ve ardından KÖİ'lerin küresel ve yerel düzeyde nasıl katkı sağlayabileceğini ele alacağız. Ayrıca çalışma, Türkiye'de kamu-özel sektör işbirliklerinin finansman kabiliyetleri ve uzmanlık alanlarıyla sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sağlayabileceğinin altını çizecektir.

Anahtar Kelime: kamu özel işbirliği, KÖİ, kamu hizmeti

Introduction

Since the late 1980s, public administration has sought new methods to overcome the problems it faces. One of these methods is the Public Private Partnership (PPP) model, which is based on the inclusion of private sector people in the construction and operation of public services infrastructure facilities and the sharing of risk and responsibility between the public and private sectors. PPP has been among the primary choices of governments in the provision of public services after the 1990s (Sonğur ve Top, 2018:160). PPP was first implemented in England in 1992 under the name Private Finance Initiative, and in other countries that evaluated its positive results and advantages, it began to be used extensively by central and local governments in the realization of infrastructure investments such as health, education, transportation and housing (Uysal, 2017:170).

In general terms, PPP refers to "the realization of investments and services based on a contract, by sharing the costs, risks and returns of the project between the public and private sectors." The most important feature that distinguishes this method from classical methods is that the cooperation with the private sector continues not only in the construction phase but also in the operation phase and the creation of private sector construction and operation synergy (Duran, 2018:319).

Public administration needs to invest heavily in infrastructure projects. Financing and management of these projects is a problem that the government often encounters with costs exceeding its budget. Public-private partnerships offer an effective way to secure and accelerate the financing of infrastructure projects (Boz, 2013:324). Public-private partnership projects can stimulate economic growth and create job opportunities. Large infrastructure projects, in particular, have the potential to create jobs in the construction sector and related industries.

In the context of the economic, environmental and social reasons behind public-private partnership, we can evaluate how collaboration can contribute to sustainable development goals (Ministry of Development, 2012:3-5).

1. Sustainable Infrastructure Development: Public-private partnerships can promote sustainable infrastructure projects. These projects may take into account sustainability principles such as energy efficiency, reducing environmental impacts and the use of renewable energy.

2. Improvement of Social Services: Public-private partnership can contribute to the improvement of social services such as education and health. Better healthcare and education support social development.

3. Local Economic Development: Public-private partnership projects can support local economic growth. These projects can provide job opportunities for local businesses and stimulate the local economy.

Public-Private Partnership and Sustainable Development Goals

Public-private partnership is an approach that enables public and private actors to combine their resources and collaborate on infrastructure projects, education, healthcare and other sectors. Such collaborations can support many aspects of the sustainable development goals.

The Contribution of Public-Private Partnerships at the Global Level

At the global level, PPPs can make significant contributions to sustainable development goals (Ministry of Development, 2012:35). For example, according to a report by the United Nations Development Program, PPPs can be used to support sustainability goals in energy, water, infrastructure and other areas (UNDP, 2022). This can help finance important projects in developing countries, such as developing clean energy sources or addressing basic infrastructure deficiencies.

Contribution of Public-Private Partnership at Local Level

At the local level, public-private partnership can contribute more concretely to sustainable development goals (Ministry of Development, 2012:60). For example, many local governments aim to develop local infrastructure and improve social services through PPP projects. This can improve the quality of life of local people and stimulate economic growth.

Contribution of Public-Private Partnership Projects to Sustainable Development Goals in Türkiye

The contribution of public-private partnership projects to sustainable development goals in Türkiye can be important in key areas. These projects should be considered as important tools in achieving goals such as clean energy production, carbon reduction and increasing social welfare (Ministry of Development, 2012-2-3)

Energy Efficiency: Public-private partnership projects play an important role in contributing to Türkiye's energy efficiency and sustainable energy resources goals. In particular, renewable energy projects can help Türkiye use energy resources more efficiently despite the growth of energy demand. Such projects can promote clean energy sources such as wind, solar and hydropower.

Carbon Reduction: Public-private partnership projects can contribute to Türkiye's carbon emission reduction targets. Infrastructure projects, especially in the transportation and energy sectors, can help reduce carbon footprint. Projects such as establishing electric transportation infrastructure or investing in technologies that produce less carbon emissions in energy production play an important role for this purpose.

Effects on the Welfare of the Society: Public-private partnership projects have significant effects on increasing the welfare of the society. Especially health, education and infrastructure projects improve the quality of life of the society. Such projects can result in better access to healthcare, better educational opportunities, and better infrastructure.

As a result, public-private partnership projects in Türkiye have the potential to contribute to infrastructure development, economic growth, improvement of social services and sustainable development goals. This cooperation model can be used as an effective tool to support Türkiye's sustainable development goals and achieve more balanced growth across the country.

Functioning Methods of Public-Private Partnership Projects in Türkiye

The success of public-private partnership projects in Türkiye depends on well-designed and managed collaboration agreements, effective financing models and appropriate partnership structures (Usta ve Bilgiç, 2016:254). These projects are used as an important tool to improve the country's infrastructure, stimulate economic growth and contribute to sustainable development goals. However, each project needs to be carefully evaluated and managed.

We can evaluate the partnership model, financing, resource sharing and cooperation agreements of public-private partnership projects and how the cooperation can be processed (Cangöz vd.,2021: 19-20; Uysal, 2017: 171-172).

Corporation Model: Public-private partnership projects in Türkiye are generally carried out with a number of different partnership models. The most common among these models are:

1. Build-Operate-Transfer (BOT) Model: In this model, a private sector company finances, builds and operates an infrastructure project. The project remains under the control of the private sector for a certain period of time and is then transferred to the state. This model is frequently used, especially for infrastructure projects.

2. Build-Operate (BO) Model: In this model, a private sector company finances and builds a project, but after the project is completed, the responsibility for operation and maintenance lies with the state. This model is frequently used, especially for transportation projects.

Financing: Financing of public-private partnership projects involves a combination of private sector and public resources. The private sector company finances the construction and operation of the project and often resorts to loans or external financing sources in addition to its own resources. The public may offer incentives to the project, such as land supply, property rights or income guarantees.

Resource Sharing: Resource sharing in public-private partnership projects in Türkiye may vary depending on the type of project and the contribution of the private sector. While the private sector undertakes a large financial obligation for the construction of the project, public resources contribute to the financing and incentives of the project. Mechanisms such as income guarantees or usage rights also regulate the sharing of resources.

Cooperation Agreements: Detailed cooperation agreements are created for the operation of public-private partnership projects. These agreements regulate the financing, construction, operation, maintenance, distribution of risks, revenue sharing and transfer of the project. These agreements create a clear framework between the parties to ensure the successful execution of the project.

Challenges and Obstacles Encountered in the Public-Private Partnership Process in Türkiye

Public-private partnership projects in Türkiye may encounter some challenging factors in the process of achieving well-designed and appropriate partnership structures (Boz, 2013:302-305; Tunç ve Özsaraç, 2015:5)

1. Financing Problems: PPP projects often require large financing. Financing these projects in Türkiye can sometimes be a challenge. The private sector's ability to provide resources and obtain loans can affect the success of projects.

2. Legal Obstacles: The legal and regulatory framework of PPP projects can sometimes be complex and delay the start of projects. Establishing cooperation agreements is a detailed process that must comply with legislation.

3. Political Uncertainty: Political uncertainty in Türkiye can be an obstacle for PPP projects. Government policies and management changes can affect the progress of projects.

4. Environmental and Social Acceptance: Some PPP projects may cause environmental and social reactions. Especially in projects with large environmental impacts, the reaction of local people and civil society against the project may delay the process.

CONCLUSION

The study examined how public-private partnerships can contribute to sustainable development goals at both global and local levels. While the literature review highlights the potential of public-private partnerships to support these goals, examples from global and local perspectives have embodied this potential. However, it should also be taken into consideration that these collaborations must be effectively managed and supervised. Future research and applications may help us further understand the contribution of the public-private partnership model to sustainable development goals.

- It is important to explore new methods and best practices for more effective management of public-private partnerships.
- Comparative studies can be conducted on public-private partnerships in different sectors to achieve sustainable development goals.
- In future studies, sustainability indices can be developed to better understand the environmental and social impacts of public-private partnership projects.

In order for PPP projects in Türkiye to be successful, the mentioned difficulties and environmental sustainability issues must be taken into account and cooperation must be ensured between relevant stakeholders. The environmental impacts of projects should be evaluated and designed in accordance with sustainability principles. At the same time, legal processes and policy regulations should be reviewed to ensure that projects progress more quickly and effectively.

REFERENCES

Boz, S. S. (2013). Kamu Özel İşbirliği (PPP) Modeli. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 4(2), 277-332.

Cangöz, M. C., Emek, U., & Karaca, N. U. (2021). Türkiye'de Kamu-Özel İşbirliği Modeli Uygulaması: Etkin Risk Paylaşımına Yönelik Bir Model Önerisi. TEPAV Elektronik Yayınları. Ankara.

Duran, D. Ş. (2018). Türkiye'de Kamu Özel İşbirliği Uygulamalarının Mali Riskleri Üzerine Değerlendirmeler. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (65), 316-333.

Ministry of Development (2012), "Kamu Özel İşbirliğine İlişkin Mevzuat", Kalkınma Bakanlığı, Yatırım Programlama İzleme ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Kamu Özel İşbirliği Daire Başkanlığı, Ankara.

Sonğur, C., & Top, M. (2018). Türkiye'de sağlık sektöründe kamu-özel işbirliği modeli: paydaş görüşlerine dayalı bir alan araştırması. SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi, 8(1), 159-186.

Tunç, G., & Özsaraç, E. (2015). Türkiye'deki kamu özel işbirliği modelinin iyileştirilmesine ait öneriler, 3. Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı, 14-16.

United Nations Development Programme , (2022). Public-Private Partnerships and Sustainable Development Goals: A Global Assessment. https://www.undp.org/sustainable-development-goals

Usta, S., & Bilgiç, E. (2016). Yerel Yönetimlerde Hizmet Sunumu: Kamu Özel Ortaklığı Modeli. Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences, 23(1).

Uysal, Y. (2017). Yerel yönetimlerde kamu özel işbirliği (KÖİ) uygulamalarının iki yönü: avantajlar ve dezavantajlar. Kent Akademisi, 10(30), 169-199.

GENOEKONOMİYE GİRİŞ

Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR

Tekirdağ Namık Kemal University

Özet

Sadece insanlar değil, canlı organizmaların tamamı "davranış" sergiler. Hayvanlar, bitkiler, tek hücreliler ve diğer tüm canlı organizmalar basit ya da kompleks davranışlarda bulunurlar. Ancak insanların davranış şekilleri sadece çevresel uyaranlara verilen birebir tepkilerden ibaret değildir. Davranışsal genetik, en basit anlatımla neden öyle ya da neden böyle davrandığımızın cevabının en azından bir kısmını genetik şifremizde aramaktır. Davranışsal genetiğin kullanım alanı ise günden güne çeşitlenmektedir. Ekonomi ve finans da bu kullanım alanları içinde yerini almıştır.

İnsanların para harcama, yatırım yapma veya diğer ekonomik kararlarının sebeplerini genetikte aramaya çalışan yeni bir bilim alanı oluşmuştur. Henüz emekleme döneminde olan ama yakın gelecekte daha sık duyacağımızı tahmin ettiğimiz genoekonomi teriminin, üzerinde anlaşılmış bir tanımı olmasa da insan genomunun incelenebilmesine dair teknolojilerdeki son gelişmeler, bireysel genlerdeki çeşitlilik ve diğer moleküler bilgiler vasıtasıyla, sosyal bilimcilerin çalışma alanları ile ilgili kalıtım derecesi çalışmalarını genişletmelerini sağlamaktadır. Bu çalışmanın temel konusu genoekonominin literatüre girme çabasıdır. Bu çabada rol alan bazı çalışmalar amaç ve sonuçları bakımından ele alınmıştır. Çalışmanın bundan sonraki genoekonomi çalışmalarını desteklemesi umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Genetik, Genoekonomi, Yatırım Davranışı, Ekonomik Karar Verme

INTRODUCTION TO GENOECONOMIC

Abstract

All living organisms, not just humans, exhibit "behavior". Animals, plants, protozoa and all other living organisms engage in simple or complex behaviors. However, the behavior patterns of people are not just one-to-one responses to environmental stimuli. Behavioral genetics, in the simplest terms, is to seek at least part of our genetic code for the answer to why we act this way or that way. The field of use of behavioral genetics is diversifying day by day. Economics and finance have also taken their place in these usage areas.

A new field of science has emerged that tries to search for the reasons for people's spending, investing or other economic decisions in genetics. Although there is no agreed definition of the term genoeconomics, which is still in its infancy but we expect to hear more frequently in the near future, recent developments in technologies for studying the human genome enable social scientists to expand their study of heritability through the diversity in individual genes and other molecular information. The main subject of this study is the attempt of genoeconomics to enter

the literature. Some studies that took part in this effort are discussed in terms of their aims and results. It is hoped that the study will support future genoeconomic studies.

Keywords: Behavioral Genetics, Genoeconomics, Investment Behavior, Economic Decision Making

Giriş

Hiç kimse, genlerin organizmanın anatomisini şekillendirebileceğinden şüphe etmez. Ancak davranışları da şekillendirebildikleri fikrini kabullenmek zordur. ... Davranışlar için genler olduğu düşüncesi, gelişim için genler olduğu düşüncesinden daha tuhaf değildir. İkisi de kafa karıştırıcıdır, fakat doğa, insanlar yöntemlerini anlamıyor diye onları değiştirme yoluna asla gitmemiştir (Matt Ridley).

DNA'mızdaki bir grup gen bize kumar oynamamızı söylediği için mi kumar oynuyoruz yoksa arkadaşlarla eğleniyor muyduk? Ya da bu sadece paranızı ne kadar riske attığınız ile ilgili bir konu mu? Hayatınızla ilgili ne kadar risk alırsınız? Mesela paraşütünüzü kontrol etmeden uçaktan atlar mısınız? Peki, zaten bir otomobiliniz varken ikinci bir otomobil almak, babanızın "araba sevdasından" mı kaynaklanıyor yoksa iki kat vergi ödeyip, kullanmayacağınız bir arabanın çürümesini izlemek sizin rasyonel kararınız mı?

Eğer size birisi tüm bu soruların cevabının genetik şifrenizde kayıtlı olduğunu, mesela çalma davranışının sebebinin X geni, depresyonunuzun sebebinin ise Y geni olduğunu söylerse ona kuşkuyla bakın. Çünkü davranışsal genetik bu söylemleri hoş karşılamaz, zira bu söylemler davranışsal genetiğin yapı taşı olan "çevre" unsurunu görmezden gelen söylemlerdir ve davranışlar söz konusu olduğunda genler yeterli değildir ancak gereklidir. Genler ve hastalıklar arasındaki ilişkiler çok açık değildir ve genler ile davranışlar arasındaki ilişki daha da karmaşıktır. Yine de biyolojimizin davranışlarımızı etkileme olasılığına dair çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır ve ekonomik davranışlarımız da genetikten payını almaktadır.

Davranışlar

Sadece insanlar değil, canlı organizmaların tamamı "davranış" sergiler. Hayvanlar, bitkiler, tek hücreliler ve diğer tüm canlı organizmalar basit ya da kompleks davranışlarda bulunurlar. Avlanma sırasında aslan sürüsünün her bir elemanının ayrı bir görevi olması topluluk davranışıdır, aynı zamanda bireysel olarak her bir aslan kendine has davranışlar sergileyerek ava katılır. Bir ayçiçeğinin olgunlaşma döneminde yüzünü güneşe dönmesi de bir tür davranıştır, üzerine bastığınızda size zarar veren bir sürüngenin verdiği tepki de bir davranıştır. Restoranda yemek faturanızın, beklediğinizden fazla gelmesi nedeniyle garsona ilk bakışınız da bir davranıştır. Kısacası davranış, canlıların etraflarındaki dünyaya ve bu dünyadan gelen uyaranlara karşı verdikleri tepkidir. İster bilinçli ister bilinçsiz şekilde gerçekleşsin, her davranış bir sebebe dayanır ve her davranışın bir sonucu vardır.

İnsanların davranış şekilleri sadece çevresel uyaranlara verilen birebir tepkilerden ibaret değildir. Örneğin depresyon, şizofreni ve diğer hastalıklar, tek bir çevresel uyaranla açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Bilim insanları bu tür hastalıkların vücut içindeki ve dışındaki bir dizi nedensel olaya yanıt olarak ortaya çıktığını savunurlar. Ayrıca duygudurum

bozukluklarını davranış kategorisinde ele alırlar ve genlerin ve çevrenin davranış oluşumunda hem temel hem de birbirine bağımlı faktörler olduğu konusunda hemfikirdirler.

Davranışsal genetik, en basit anlatımla neden öyle ya da neden böyle davrandığımızın cevabının en azından bir kısmını genetik şifremizde aramaktır. Son dönemlerde "ben yapmadım genlerim yaptı" gibi cümlelerin TV ekranlarında sıklıkla kullanılmaya başlanması, göreceli yanlış davranışlarımızın suçunu genlere atmaktan öteye gitmese de haklılık payı da yok değildir. Özellikle psikoloji ve psikiyatri alanında kendisine yer edinmeye başlayan davranışsal genetik, davranış üzerindeki genetik etki kavramını yaygın hale getirmiştir. Davranış bozuklukları ve psikiyatrik hastalıkların genetik temellerini araştırmak amacıyla bir "**gen avı**"ndan bile söz edilebilir.

Ekonomide Davranışsal Genetik ve Genoekonomi

Yenilik çoğu zaman korkutucudur, ancak bir o kadar da gereklidir. Geleneksel ekonomi teorilerinden davranışsal ekonomi teorilerine geçişin de kolay olduğu söylenemez. Geleneksel teorilerin vazgeçilmez temeli "homoeconomicus" yerini rasyonel olmayan "insan" kavramına bırakmıştır. Geleneksel finansın yapı taşlarından "Etkin Piyasalar Hipotezinin" öncüsü olan Eugene Fama yaklaşık 40 yıl boyunca finansal piyasaların yüksek etkinliğe sahip olduğunu ve pay senetlerinin piyasa değerlerinin temelinde bu durumun yattığını savunmuştur. Uzun süre Fama'nın karşısında duran ve ekonomik düşüncenin davranışçı okulunun bir üyesi olan Richard Thaler ise, bireylerin yanlış kararlar verdikleri zamanlarda piyasaları saptırabildiklerini ileri sürmüştür. Fama'nın onuruna Chicago Üniversitesinde bir araya gelen akademisyenler ve işadamları, Fama'nın da konferansa katılımıyla onu bizzat dinleme şansına sahip olmuşlardır. Fama bu konferansta yaptığı konuşmasında, yatırımcıların bilgilendirmesinin doğru olmadığı zamanlarda piyasayı saptırabileceklerini konu edinmiştir. Hisse senedi fiyatlarının oldukça irrasyonel olabileceğini vurgulamıştır. Etkin Piyasalar Hipotezi olarak bilinen teorinin fikir babası olarak tanınan Fama'nın bu konuşması beklenmedik bir ödün verme olarak algılanmıştır. Thaler, Fama'nın bu konuşmasını dinledikten sonra **"Sanırım artık hepimiz davranışçıyız"** şeklinde bir yorum yapmıştır. Bu olay gelenekselci ekonomi teorisyenlerinin davranışçı olma yönünde attığı adımlardan sayılabilir. Deneysel ekonomi ise davranışsalcı yaklaşımın kabul görmesinden sonra biyoloji, psikoloji, genetik ve nöroloji gibi kavramlarla ekonominin iç içe geçmesini ifade eder.

Son dönemlerde sosyal bilimlerin de ilgi alanına giren genetik, insanların ekonomi ve finansal karar verme sürecinde gösterdikleri rasyonel olmayan davranışların çözümlenmesinde önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Rasyonel ekonomi dünyasına psikolojiyi, zihinselliği, belirsizliği ve dolayısıyla irrasyonelliği kazandıran Nobel Ekonomi ödüllü psikolog Daniel Kahneman, psikoloji ve finans kavramlarının birlikteliğinin en somut canlı kanıtı iken, gelişmiş ülkelerin ikiz kayıt sistemlerini örneklem olarak alıp finansal risk algısının ne kadarının genetikle ne kadarının çevresel etkilerle açıklanabileceğini ortaya koymaya çalışan bilim insanları da genetik ve finans terimlerinin iç içeliğinin somut kanıtlarını ortaya koymaya başlamışlardır.

Ekonomi ve genetik arasındaki bağı basit bir örnekle de açıklamak mümkündür. Sigara kullanımı, 6q23-25 kromozomu üzerinde akciğer kanseri duyarlılığı odağının tanımlanması ile birlikte ele alındığında, ekonominin, genetik varyasyonun fenotipik varyasyona etkisindeki aracılık rolüne örnek olabilir. Gen-çevre ilişkisine bağlı olarak, akciğer kanserine yakalanma olasılığının genetik duyarlılıktan başka sigara kullanımı ile ilişkili olduğu açıkken, sigara

kullanımının da reklamlardan etkilenme, sigara fiyatları, tüketici geliri, vergiler gibi pek çok "ekonomik" faktörle de ilişkili olduğu bilinmektedir. Diğer yandan, akciğer kanserine yakalanan bir kişinin göreceği tedavinin de ekonomiyle ilişkisi düşünüldüğünde "**Genoekonomi"** terimi daha da anlamlı hale gelmektedir.

Henüz emekleme döneminde olan ama yakın gelecekte daha sık duyacağımızı tahmin ettiğimiz genoekonomi teriminin, üzerinde anlaşılmış bir tanımı olmasa da, insan genomunun incelenebilmesine dair teknolojilerdeki son gelişmeler, bireysel genlerdeki çeşitlilik ve diğer moleküler bilgiler vasıtasıyla, sosyal bilimcilerin çalışma alanları ile ilgili kalıtım derecesi çalışmalarını genişletmelerini sağlamaktadır. Deneysel ekonomi kavramına karşı çıkışlar olmasına rağmen, ekonomi ve finans alanında gelinen son nokta, biyoloji ve tıp bilimlerindeki laboratuvar ortamlarına benzer şekilde hazırlanan ortamların, kişilerin ekonomik kararlarını çeşitli koşullarda ölçümleyebilecek olanaklar sağladığı yönündedir.

Benjamin, Chabris ve diğerleri 2006 yılında yaptıkları bir çalışmada, genoekonominin içerisinde üç temel kavramsal katkıdan söz etmektedirler.

- *Ekonomi, piyasa güçlerinin ve davranışsal tepkilerin, genetik faktörlerin etkisine nasıl aracılık ettiklerini anlamak için teorik ve deneysel bir çerçeve sunabilir:*
- *Genetiğin ekonomik analizlere dâhil edilmesi, ekonomistlerin önemli nedensel yolları tanımlamasına ve ölçmesine yardımcı olabilir.*
- *Ekonomi, genetik bilgi tarafından ortaya konmuş politikaların analizinde yardımcı olabilir.*

Genoekonomi teriminin gelişimi, gözlenebilir insan davranışlarının kalıtsal yönlerinin keşfedilmesi ile başlar. Sergilediğimiz davranışların fenotipik özellikler olduğu kabul edildiğinde bu fenotipik farklıkların genetik temellerinin merak edilmesi normaldir. İkiz, aile ve evlat edinme çalışmaları ile başlayan davranışsal genetik araştırmalarının, bir sonraki adımda moleküler biyoloji tekniklerini kullanarak davranışları doğrudan DNA ile ilişkilendirmeye başlaması kaçınılmazdır.

Günümüzde gerek kantitatif gerekse moleküler genetik yöntemlerin kullanıldığı deneysel ekonomi uygulamalarına rastlanmaktadır.

Kantitatif metotların en bilineni ikiz çalışmalarıdır. İkiz çalışmaları yoluyla pek çok karar hevristiği ve hatta finansal risk toleransının kalıtsallığı incelenmiştir. Örneğin kalıtım ve çevresel faktörlerin etkileşiminin kişisel kazanç üzerinde etkisi Björklund ve Lindahl tarafından 2006 yılında bildirilmiştir. Cesarini ve arkadaşları ise 2009 yılında temel ekonomik tercihlerin %18 ila %42 oranında kalıtsal olduğunu tespit etmişler, 2010 yılında ise risk ve getiri tercihlerinin genel olarak kalıtsal olduğuna dair güçlü kanıtlar ortaya koymuşlar ve bu tercihlerin %20 düzeyinde genetik farklılıklarla açıklanabileceğini belirtmişlerdir. Bu çalışmadan bir yıl önce ise Zhong, Chew ve diğerleri riske karşı tutumu %57 düzeyinde genetik faktörlere başlamışlardır.

Konu finansal yatırım olduğunda ilk akla gelen yatırım araçlarından hisse senetleri ile ilgili bir çalışmada ise Barnea vd. 2010 yılında ikiz kardeşlerin bu araçlara yatırım yapma kararındaki değişimi %29 oranında genetikle açıklamışlardır. Ayrıca kumar oynama eyleminin patolojik boyutu da kantitatif genetikle ilişkilendirilen bir ekonomik davranıştır. Slutske vd. 2001 yılında yaptıkları çalışmada patolojik kumar davranışının %50'sinin genetikle açıklanabileceğini

söylerken, dört yıl sonra 2005'te Potenza ve diğerleri bu oranın %66'ya kadar ulaşabildiğini söylemişlerdir.

Yeni nesil finans araştırmalarının özellikle üzerinde durdukları konulardan birisi de dopamin, serotonin, testosteron gibi hormon aktiviteleri ve yetişkin insanların karar verme ve seçim süreçleri arasındaki ilişkidir. Moleküler genetik yöntemlerle ekonomik davranış arasında ilişki arayan ve 2008 yılında yapılan bir çalışmada Apicella ve diğerleri, testosteron seviyesi ve risk toleransı arasında pozitif korelasyon tespit etmişlerdir. 2009 yılında ise Dreber ve diğerleri ile Kuhnen ve Chiao, D4 dopamin reseptör geninin 7R aleli taşıyıcılarının daha büyük riskler aldıklarından söz eder. Sapra, Beavin ve Zak (2012) çalışmalarında profesyonel borsa oyuncularının dopamin seviyelerini etkileyen genlerin, kariyer süreleri ile ilişkili olup olmadığını incelemiştir. Bu çalışmada, 60 profesyonel Wall Street oyuncusu genotiplendirilmiş ve hayatlarında hiç hisse senedi satın almamış bir kontrol grubu ile karşılaştırılmıştır. Çalışmada DRD4 ve COMT genleri ile çalışan araştırmacılar, COMT'a ait farklı alellerinin finans profesyonellerinde baskın olduğunu bulmuşlardır. Özellikle vurgulanan alel Metionin alelidir. Finansal bilgi ve MetMet genotipine sahip olmanın sadece daha doğru öznel inançlara değil, aynı zamanda en uygun finansal varlığın seçilmesine yol açtığı ve MetMet genotipine sahip olmanın finans eğitimi almamış bireylerde bu dezavantajın üstesinden gelmede bir araç olduğu yönünde bir görüş vardır (Kuhnen, 2015).

Bu ve benzeri araştırmalar, genetiğin sadece hastalıkları diğer nesillere aktarmakla kalmadığını, davranışları ve bir gün ne kadar zengin olacağımızı da belirlediği göstermektedir. Alfred Marshall'ın 1920 yılında "Principles of Economics" adlı eserinde söylediği şu söz, son dönemde daha da anlamlı hale gelmiştir: "*Ekonomistin Mekke'si, ekonomik dinamiklerden ziyade ekonomik biyolojide yatmaktadır.*"

Kaynakça

Apicella CL, Dreber A, Campbell B, Gray PB, Hoffman M, vd. Testosterone and financial risk preferences. Evol Hum Behav 29: 384–390, 2008

Barnea, A., H. Cronqvist, S. Siegel. Nature or nurture: What determines investor behavior? J. Financ. Econ. 98(3): 583604, 2010.

Benjamin, D.J., Chabris, C.F., Glaeser, E., Gudnason, V., Harris, T.B., Laibson, D., Launer, L. ve Purcell, S. Genoeconomics. Workshop on Collecting and Utilizing Biological Indicators and Genetic Information in Social Science Surveys için basılmıştır. 2006.

Björklund, A., Lindahl, M., ve Plug, E. The origins of intergenerational associations: lessons from Swedish adoption data. Quarterly Journal of Economics 121, 999–1028, 2006.

Cesarini, D., C. T. Dawes, M. Johannesson, P. Lichtenstein, B. Wallace. Genetic variation in preferences for giving and risk-taking. Quart. J. Econom. 124(2) 809-842, 2009.

Dreber A, Apicella CL, Eisenberg DTA, Garcia JR, Zamore RS, vd. The 7R polymorphism in the dopamine receptor D4 gene (DRD4) is associated with financial risk taking in men. Evolution and Human Behavior 30: 85–92, 2009.

Kuhnen C. M. Asymmetric learning from financial information. The Journal of Finance. VOL. LXX, NO. 5, 2029-2062, 2015.

Kuhnen, C.M. ve Chiao, J.Y. Genetic determinants of financial risk taking. PloS ONE, 4(2), e4362, 2009.

Potenza MN, Xian H, Shah K, Scherrer JF, Eisen SA. Shared genetic contributions to pathological gambling and major depression in men. Arch Gen Psychiatry; 62: 1015-21, 2005.

Sapra S, Beavin LE, Zak PJ. A combination of dopamine genes predicts success by professional Wall Street traders. PLoS ONE 7(1): e30844, 2012.

Slutske WS, Eisen S, Xian H, vd. A twin study of the association between pathological gambling and antisocial personality disorder. J Abnorm Psychol; 110: 297-308, 2001.

Zhong, Songfa. Chew, Soo Hong. Set, Eric. Zhang, Junsen. Xue, Hong. Sham, Pak C. Ebstein, Richard P. Israel, Salamon. The heritability of attitude toward economic risk. Twin Research and Human Genetics, 12(1), 103–107, 2009.

COMT Val158Met POLİMORFİZMİ VE KİŞİLİK

Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR
Tekirdağ Namık Kemal University

Özet

Kişilik kavramı psikoloji, sosyoloji başta olmak üzere pek çok disiplin tarafından farklı açılarda ele alınmaktadır. Son dönemde ise genetik alanında yapılan bazı çalışmalar kişiliğin genetik temellerini araştırmaya odaklanmıştır. Bu çalışmada COMT Val158Met polimorfizminin kişilik ve kişiliğin bazı özellikleriyle ilişkileri incelenmiştir. Çalışmanın hem genetik hem de kişilik alanında çalışmalar yapan araştırmacılara yardımcı olması hedeflenirken, birbirinden farklı bu iki disiplinde çalışan araştırmacıların konuya ilişkin bilgi birikimleri dikkate alınarak her iki alanda bazı temel kavramlar sözlük niteliğinde sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Genetik, Kişilik, COMT Val158Met polimorfizmi

COMT Val158Met Polymorphism and Personality

Abstract

The concept of personality is handled from different angles by many disciplines, especially psychology and sociology. Recently, some studies in the field of genetics have focused on investigating the genetic basis of personality. In this study, the relationship of the COMT Val158Met polymorphism with personality and some personality traits was investigated. While the aim of the study is to help researchers working in both genetics and personality fields, some basic concepts in both fields are presented as a dictionary, taking into account the knowledge of researchers working in these two different disciplines.

Keywords: Genetics, Personality, COMT Val158Met polymorphism

Catechol-O-methyltransferase (COMT), katekolamin nörotransmitterin parçalanmasında rol oynar. COMT enzimini kodlayan bu gen, Valine (Val) ve Metionine (Met) ikamesiyle 158 dizgisi üzerinde fonksiyonel SNP'ler içerir. Val158Met polimorfizminin bilişsel işlev değişimlerinde önemli rol oynadığı çeşitli araştırmalar tarafından ispatlanmıştır (Kempton vd. 2008, 1).

COMT geni 108/158 kodonunda Guanin Adenin nükleotid değişimi sonucu oluşan, valin (Val) metionin (met) aminoasit değişimine bağlı olarak ortaya çıkan, Val içeren (ısıya dayanıklı yüksek aktiviteli) ve Met içeren (ısıya dayanıksız düşük aktiviteli) allellerin

oluşturduğu üç genotip tanımlanmıştır (Val/Val, Val/Met, Met/Met). Yapılan çalışmalarda, COMT Val/Met polimorfizminin prefrontal korteks ve hipokampal işlevleri etkilediği, düşük enzim aktiviteli Met allel taşıyıcılarının bilişsel performanslarının daha iyi olduğu bildirilmektedir (Varma vd., 2011, 25).

COMT geni, beynin kısa süreli bellek gibi yönetsel fonksiyonlardan sorumlu bölgesi olan prefrontal korteksteki nörotrnasmitter (sinir iletici) dopamin seviyesini düşürür. Prefrontal korteks kişilik, planlama, davranışların kısıtlanması, soyut düşünme, duygu ve kısa süreli hafıza ile ilgilidir. Val allellinin yüksek enzimsel aktivite ürettiği bulunmuştur. Bir başka deyişle iki adet Val allelline (ValVal) sahip bireylerin beyinlerinde COMT enzimi aktivitesinin iki adet Met allelline sahip bireylerden (MetMet) %40 daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ampirik kanıtlar Met allellinin stres ve anksiyete ile ilişkisini ortaya koyar (Dawes, 2010, 6). Özellikle şizofreni gibi hastalıklarla ilişkilendirilen COMT Val158Met polimorfizminin hipokampal işlevleri etkilediği, düşük enzim aktiviteli Met allel taşıyıcılarının bilişsel performansının daha iyi olduğu ve yürütücü işlevlerde daha iyi performans gösterdiği çalışmalar tarafından ortaya konmuştur (Varma, 2011, 25).

COMT Val158Met polimorfizmi ile kişilik arasındaki ilişkilerin incelendiği çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Farklı kişilik testlerinin uygulandığı bu çalışmalarda farklı etnisitelerden farklı sonuçlar da gözlenebilmektedir (Montag vd. 2012, 26).

Chen vd. (2011) tarafından 556 Çinli katılımcıyla gerçekleştirilen çalışmada ValVal genotipli erkeklerde MetMet genotipindekilerden daha yüksek negatif duygusallık saptarken, pozitif duygusallığın ise MetMet genotipindeki erkeklerde daha fazla görüldüğünü tespit etmişlerdir. Çalışmada kadınlarda COMT Val158Met polimorfizmi ve kişilik arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Reuter vd. (2011) tarafından yapılan ve 101 katılımcıyla gerçekleştirilen çalışmada ise özgecilik, başkalarını düşünme ile COMT Val158Met polimorfizmi arasında bir ilişki aramışlardır. Sonuçta en az bir Val alleli taşıyan bireylerin, hiç Val alleli taşımayan bireylere kıyasla daha çok bağışçı oldukları saptanmıştır. Yazarlara göre iş birliği yapma ve Val alleli ilişkisi, bağışçılık davranışının %14,6'sını açıklayabilmektedir.

Mikołajczyk vd. (2010) tarafından yapılan ve yeme bozukluğu olan kadın katılımcıyla gerçekleştirilen bir çalışmada COMT Val158Met polimorfizmi ve yeme bozukluğu ilişkisi ile bu ilişkide kişiliğin rolü araştırılmıştır. Çalışmada TCI kullanılmış ve sonuçta ValVal genotipindeki bireylerde düşük iş birliği puanı ilişkisi saptanmıştır.

Enoch vd. (2008) tarafından yapılan çalışmada ise anksiyete bozukluğu olan 249 hasta ile COMT Val158Met ve BDNF Val66Met polimorfizmleri ile TPQ kişilik ölçeği kullanılarak zarardan kaçınma ilişkileri araştırılmıştır. Sonuçta COMT Val158Met polimorfizminde Met taşıyıcı grubundaki bireylerde yüksek zarardan kaçınma puanları gözlenmiştir. Benzer sonuçlara BDNF Val66Met polimorfizminde de rastlanmıştır.

Hashimoto vd. (2007) tarafından 139 sağlıklı Japon katılımcıyla gerçekleştirilen bir çalışmada COMT Val158Met polimorfizmi ve TCI kişilik ölçeğinin tüm boyutları arasında ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Sonuçta Met alleli ile zarardan kaçınma arasında bir ilişki tespit edilmiştir. En yüksek zarardan kaçınma puanları MetMet genotipindeki bireylerde gözlenmiştir.

Light vd. (2007) tarafından yapılan ve 195 depresif hasta Alman katılımcı ile gerçekleştirilen bir çalışmada COMT ve DRD2 ile TCI kişilik ölçeğinden zarardan kaçınma ve yenilik arayışı boyutları ilişkili olup olmadığı araştırılmıştır. COMT ve DRD2'nin tek başına ya da etkileşimli olarak bu iki kişilik boyutu üzerinde anlamlı bir ilişkiye rastlanmazken yaşın yenilik arayışı boyutu ile negatif ilişkisi gözlenmiştir.

COMT Val158Met polimorfizmi ile kişilik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların tutarsız sonuçlar doğurduğu gerekçesiyle 478 sağlıklı Japon katılımcıyla Ishii vd. (2007) gerçekleştirilen bir çalışmada ise COMT Val158Met ve TCI kişilik ölçeği boyutlarından hiçbiriyle anlamlı ilişkiler saptanamamıştır. Analizler kadın ve erkeklerde ayrı ayrı yapıldığında da istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar bulunamamıştır.

Montag vd. (2012, 26) tarafından bildirildiği üzere Hosak vd. (2006) tarafından yapılan bir çalışmada Çek Cumhuriyeti'nde metamfetamin bağımlısı katılımcılarla çalışılmış ve COMT Val158Met polimorfizmi ile TCI kişilik ölçeğinin yenilik arayışı boyutu arasında Met taşıyıcısı bireylerde ilişki tespit edilmiştir. Buna göre Met taşıyıcısı bireylerde yenilik arayışı puanları daha yüksek bulunmuştur.

Drabant vd. (2006) COMT Val158Met polimorfizminin kişilik ile ilişkisini araştırırken fMR (Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme) ile çalışmaya farklı bir boyut kazandırmışlardır. 101 katılımcıyla gerçekleştirilen bu çalışmada COMT ve kişilik açısından sonuçta MetMet genotipi ile yenilik arayışı arasında negatif korelasyon saptanmıştır.

Kim vd. (2006) tarafından yapılan bir çalışmada COMT ve MAOA genleri ile TCI kişilik ölçeği kullanılarak 286 sağlıklı Koreli katılımcılarla çalışılmıştır. Sonuçta COMT Val158Met polimorfizmi ile kişiliğin zarardan kaçınma boyutu arasında bir korelasyon tespit edilmiştir. Post Hoc analizleri ile çalışmaya devam edildiğinde en düşük zarardan kaçınma

puanlarının MetMet genotipinde görüldüğü, ValMet genotipindeki bireylerde puanların ortalama seviyede olduğu, en yüksek zarardan kaçınmanın ise ValVal genotipindeki bireylerde gözlendiği belirtilmiştir.

Reuter ve Hennig (2005) tarafından yapılan bir çalışmada 363 sağlıklı Alman katılımcıyla COMT Val158Met ve dışadönüklük ile yenilik arayışı arasında ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Dışadönüklük ölçümü için Beş Faktör Kişilik Envanteri kullanılırken yenilik arayışı için TCI kişilik ölçeği kullanılmıştır. Sonuçta COMT ile dışadönüklük arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. TCI ile yapılan çalışmada ise yenilik arayışının alt boyutu olan keşfetmek heyecan duyma –kayıtsız katılık boyutu ile COMT arasında bir bağıntı olduğu ancak aynı bağıntının toplam yenilik arayışı boyutunda gözlenmediği rapor edilmiştir.

Montag vd. (2012, 26) tarafından bildirildiği üzere Tsai vd. (2004) tarafından yapılan bir çalışmada ise COMT Val158Met polimorfizminde ValVal genotipine sahip kadınlarda yüksek yenilik arayışı ve en az bir Val alleli taşıyanlarda yüksek ödül bağımlılığı görülmüştür.

Demetrovics vd. (2010) tarafından yapılan bir çalışmada ise TCI kişilik ölçeğinin mizaç boyutu ve alt boyutları ile COMT Val158Met polimorfizmi ilişkisi incelenmiştir. Bu amaçla 117 kişilik madde bağımlısı hasta grubu ile 124 kişilik sağlıklı kontrol grubu ile çalışılmıştır. Sonuçta hasta grubundaki bireylerde yenilik arayışı ve zarardan kaçınma puanları daha yüksek, ödül bağımlılığı ve sebat etme puanları ise daha düşük bulunmuştur.

Baeken vd. (2014) yapılan bir çalışmada 80 katılımcı ile çalışılmış ve COMT Val158Met polimorfizminin Val homozigot genotipindeki bireylerde iş birliği puanlarının anlamlı şekilde yüksek çıktığı saptanmıştır.

KAYNAKÇA

Baeken, Chris. Claes, Stephan. De Raedt Rudi. “The Influence of COMT Val158Met genotype on the chracter dimension cooperativeness in healty females”, Brain and Behavior, 4(4): 515–520, 2014

Chen, Chunhui. Chen, Chuansheng. Moyzis Robert, Dong Qi, He Qinghua, Zhu Bi, Li Jin, Li He, Li Jun, Lessard Jared. “Sex Modulates the Associations Between the COMT Gene and Personality Traits” Neuropsychopharmacology, 36(8):1593–1598, 2011

Dawes, Christopher T. “*COMT, Extraversion, and Partisan Attachment*” University of California, San Diego, 2010

Demetrovics, Zsolt. Varga, Gabor. Szekely, Anna. Vereczkei, Andrea. Csorba, Jozsef. Balazs, Hdvig. Hoffman, Katalin. Sasvari-Szekely, Maria. Barta, Csaba. "Association between Novelty Seeking of opiate-dependent patients and the catechol-O-methyltransferase Val158Met polymorphism", Comprehensive Psychiatry, 51, 510–515, 2010

Drabant, Emily M. Hariri, Ahmad R. Meyer-Lindenberg, Andreas. Munoz, Karen E. Mattay, Venkata S. Kolachana Bhaskar S. Egan, Michael F. Weinberger, Daniel R. "Catechol O-methyltransferase val158met genotype and neural mechanisms related to affective arousal and regulation" Archives of General Psychiatry, 63(12):1396–1406, 2006

Enoch, Mary Anne. White, Kenneth V. Waheed, Juwaria. Goldman, David. "Neurophysiological and genetic distinctions between pure and comorbid anxiety disorders" Depression and Anxiety, 25(5):383–392, 2008

Hashimoto, Ryota. Noguchi, Hiroko. Hori, Hiroaki. Ohi, Kazutaka. Yasuda, Yuka. Takeda, Masatoshi. Kunugi, Hiroshi. "A possible association between the Val158Met polymorphism of the catechol-O-methyl transferase gene and the personality trait of harm avoidance in Japanese healthy subjects", Neuroscience Letters,; 428(1):17– 20, 2007

Ishii, Genki. Suzuki, Akihito. Oshino, Shingo. Shiraishi, Hiroaki. Matsumoto, Yoshihiko. Otani, Koichi. Goto, Kaoru. "Association study of catechol-O-methyltransferase Val158Met polymorphism with personality traits in Japanese healthy volunteers" European Psychiatry, 22(7):462–465, 2007

Kempton, Matthew J. Haldane, Morgan. Jogia, Jigar. Christodoulou, Tessa. Powell, John. Collier, David A. Williams, Steven C. R. ve Frangou, Sophia. "The Effects of Gender And Comt Val158met Polymorphism On Fearful Facial Affect Recognition: A Fmrı Study", International Journal of Neuropsychopharmacology, 1-11 2008

Kim, Se Joo. Kim, Young Shin. Kim, Shin Young. Lee, Hong Shick. Kim, Chan-Hyung. "An association study of catechol-Omethyltransferase and monoamine oxidase A polymorphisms and personality traits in Koreans" Neuroscience Letters, 401(1–2):154–158, 2006

Light, Katrina J. Joyce, Peter R. Luty, Suzanne E. Mulder, Roger T. Carter, Janet D. Frampton Cristopher M. Miller, Allison L. Kennedy, Martin A. "An association study of DRD2 and COMT polymorphisms with novelty seeking and harm avoidance Scores, in two independent samples of depressed patients" Behavioral and Brain Functions, 3:3, 2007

Mikołajczyk, Elżbieta. Grzywacz, Anna. Samochowiec, Jerzy. "The association of catechol-O-methyltransferase genotype with the phenotype of women with eating disorders" Brain Research; 1307:142–148, 2010

Montag, Christian. Jurkiewicz, Magdalena. Reuter, Martin. "The Role of The Catechol-O-Methyltransferase (COMT) Gene in Personality And Related Psychopathological Disorders", Cns & Neurological Disorders - Drug Targets. 11(3): 236–250, 2012

Montag, Christian. Jurkiewicz, Magdalena. Reuter, Martin. "The Role of The Catechol-O-Methyltransferase (COMT) Gene in Personality And Related Psychopathological Disorders", Cns & Neurological Disorders - Drug Targets. 11(3): 236–250, 2012

Reuter, Martim. Hennig, Juergen. "Association of the functional catechol-O-methyltransferase VAL158MET polymorphism with the personality trait of extraversion", Neuro Report. 16(10):1135–1138, 2005

Reuter, Martin. Frenzel, Clemens. Walter, Nora T. Markett, Sebastian. Montag, Christian. "Investigating the genetic basis of altruism: the role of the COMT Val158Met polymorphism" Social Cognitive and Affective Neuroscience, 6(5):662– 668, 2011

Varma, Gülfizar S. Karadağ, Filiz. Erdal, M. Emin. Ay, Özlem İ. Levent, Neslihan. Tekkanat, Çiğdem. Gökdoğan, Tuba E. ve Herken, Hasan. "Katekol-O-Metiltransferaz Geni Val158Met Polimorfizminin Şizofreni Hastalarındaki Bilişsel İşlevlere Etkileri", Klinik Psikofarmakoloji Bülteni, Cilt: 21, Sayı: 1, 24-32, 2011

DERİ ÜRÜNLERİNE KARŞI OLAN OLUMSUZ İMAJIN RFID TEKNOLOJİSİ İLE GİDERİLMESİ

Dr. Öğretim Üyesi Hatice ER
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, , 0000-0003-2125-7406
Öğretim Görevlisi Ertan EROL
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, 0000-0002-2595-9387

ÖZET

Deri ürünleri yüzyıllardır insanların kullanımında olan ve çeşitli sektörlerde kullanılan önemli bir malzemedir. Ancak son yıllarda, çevresel etkiler, hayvan hakları endişeleri ve sürdürülebilirlik gibi faktörler nedeniyle deri ürünlerine karşı olumsuz bir algı oluşmuştur. Bu olumsuz imaj, deri sektöründe ciddi zorluklar yaratmakta ve deri ürünlerine olan talebi azaltmaktadır. Ancak RFID (Radyo Frekansı ile Tanımlama) teknolojisinin deri sektöründe olumsuz imajı gidermede etkili bir araç olarak kullanılması potansiyeli bulunmaktadır. RFID teknolojisi, ürünlerin üretim aşamasından son tüketiciye kadar olan süreçlerini izlenebilir hale getirir. Ürünlere eklenen RFID etiketleri sayesinde ürünlerin tedarik zinciri boyunca hareketleri, lokasyonları ve üretim aşamaları takip edilebilir. Bu sayede tüketicilere ürünlerin gerçek kökeni ve üretim süreçleri hakkında şeffaf bilgiler sunulabilir.

RFID teknolojisinin tüketici bilincini artırma potansiyelinden de söz etmek mümkündür. Tüketicilere ürünlerin üretim yöntemleri, kullanılan materyaller ve sürdürülebilirlik uygulamaları hakkında doğru bilgi sağladığından, tüketicilerin daha bilinçli ve etik tercihlerde bulunmalarını sağlayabilir.

Bu çalışmada deri sektöründeki olumsuz imajın giderilmesi için RFID teknolojisi önemli bir araç olabilirliği tartışılmaktadır. Bu teknoloji sayesinde ürünlerin izlenebilirliği artar, tüketicilere doğru bilgi sunulur ve sektörün sürdürülebilirliği desteklenir ve deri sektörünün gelecekte daha pozitif bir imaj oluşturmasına yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Deri sektörü, RFID teknolojisi, Deri sektöründe yeni trendler.

ABSTRACT

Leather products are an important material that has been used by people for centuries and used in various sectors. However, in recent years, there has been a negative perception towards leather products due to factors such as environmental impacts, animal rights concerns and sustainability. This negative image creates serious difficulties in the leather industry and reduces the demand for leather products. However, RFID (Radio Frequency Identification)

technology has the potential to be used as an effective tool in removing the negative image in the leather industry.

RFID technology makes the processes of the products traceable from the production stage to the end consumer. Thanks to the RFID tags attached to the products, the movements,locations and production stages of the products throughout the supply chain can be tracked. In this way, consumers can be presented with transparent information about the true origin of the products and their production processes. It is also possible to talk about the potential of RFID technology to increase consumer awareness. As it provides consumers with accurate information about the production methods,materials used and sustainability practices of products, it can enable consumers to make more conscious and ethical choices.

In this study, it is discussed that RFID technology can be an important tool to eliminate the negative image in the leather industry. Thanks to this technology, the traceability of the products increases, the right information is provided to the consumers and the sustainability of the sector is supported and it can help the leather sector to create a more positive image in the future.

Keywords: Leather industry, RFID technology, New trends in leather industry

1.GİRİŞ

RFID (Radyo Frekansı ile Tanımlama) teknolojisi, kablosuz iletişim teknolojilerinde gelişimini hızla sürdüren ve birçok sektörde uygulanabilen bir teknolojidir. RFID (Radyo Frekansı ile Tanımlama) teknolojisi, ham derinin temin edildiği mezbahadan başlayarak mamul deri ürünün kullanıma sunulduğu son aşamaya kadar olan süreç boyunca izlenebilirliğini sağlamak adına büyük bir öneme sahiptir (Maraşlı & Çıbuk, 2015). Bu teknoloji, deri sektöründe kimlik doğrulaması, ürün takibi ve üretim aşamalarında büyük kolaylık sağlamaktadır. Satışa sunulan mamul deri ürünleri üzerine monte edilen RFID etiketleri, ürünlerin izlenebilirliğini artırırken aynı zamanda özel ihtiyaçlara cevap veren çözümler de getirmektedir. Bu durum, lojistik yönetimi ve satış noktaları gibi birçok aşamayı içeren geniş bir alana sahiptir. Bu karmaşık süreçlerde izlenebilirlik ve verimlilik sağlamak, doğru üretim ve dağıtım yapmak sektörün rekabet gücünü de artıracaktır. RFID teknolojisi, bu zorlukların üstesinden gelmede önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır (Enginoğlu, 2013).

Özellikle deri sektörü gibi rekabetin yoğun olduğu alanlarda, otomatik nesne tanımlama (RFID) ve veri analizi gibi teknolojiler, işletmelere ürün izlenebilirliği, envanter yönetimi ve tüketici taleplerini daha iyi anlama yeteneği kazandırmaktadır. Bu teknoloji, deri ürünlerinin üretim

aşamalarını izlemek, envanteri daha etkili bir şekilde yönetmek ve tüketici beklentilerini karşılamak için kritik öneme sahiptir (Berber, & Keskin, 2021).

Ayrıca, RFID iş süreçlerini optimize etme, maliyetleri düşürme ve verimliliği artırma konusunda da yardımcı olmaktadır. Veri analizi, işletmelere pazar eğilimlerini ve tüketici davranışlarını daha iyi anlama fırsatı sunmakta, bu da stratejik kararların daha sağlam temellere dayalı olarak alınmasına yardımcı olmaktadır (Tanrıverdi, 2023)

Bu çalışmada deri sektöründeki olumsuz imajın giderilmesi için RFID teknolojisi önemli bir araç olabilirliği tartışılmaktadır. Bu teknoloji sayesinde ürünlerin izlenebilirliği artar, tüketicilere doğru bilgi sunulur ve sektörün sürdürülebilirliği desteklenir ve deri sektörünün gelecekte daha pozitif bir imaj oluşturmasına yardımcı olabilir.

2. RFID TEKNOLOJİSİ

RFID Teknolojisi, kullanımı kolay, maliyeti düşük ve çok yönlü bir teknoloji olarak dünya genelinde birçok sektörde başarıyla kullanılmaktadır. Bu teknolojinin daha da geliştirilmesi ve yaygınlaşması, işletmelerin verimliliğini artırmasına ve müşterilere daha iyi hizmet sunmasına yardımcı olacaktır (Saatçioğlu, 2006).

RFID (Radyo Frekansı Tanımlama) teknolojisi, nesnelerin kimliklerini ve bilgilerini kablosuz olarak iletmek ve okumak için kullanılan bir teknolojidir. RFID sistemleri genellikle birkaç ana bileşen içerir:

1. RFID Etiketi (RFID Tag)

- RFID etiketi veya tag, nesnenin üzerine veya içine yerleştirilen özel bir cihazdır.
- Pasif RFID etiketleri, enerjiyi okuyucudan alır ve yanıt verir. Bu etiketler, genellikle pil veya batarya içermez.
- Aktif RFID etiketleri, kendi enerjilerini sağlayan bir pil veya batarya içerir ve daha uzun menzilde iletişim sağlar. (Attaran, 2006).

2. RFID Okuyucu (RFID Reader)

- RFID okuyucu veya okuma cihazı, RFID etiketleri ile iletişim kurar.
- Okuyucu, radyo frekansı sinyalleri kullanarak etiketleri algılar, veri okur ve yazar.
- Bilgisayar veya kontrol sistemine bağlanabilirler (Çıbuk, & Maraşlı, 2015).

3. Anten

- Anten, RFID okuyucu ile etiket arasında radyo frekansı sinyallerinin iletilmesine ve alınmasına yardımcı olur.
- Antenler, etiketlerin okuyucular tarafından algılanabilmesi için önemlidir (Ateş, Açıkgöz, & Özkan, 2019).

4. RFID Yazılımı ve Veritabanı:

- RFID sisteminin verileri işlemesi ve yönetmesi için yazılım ve veritabanı gereklidir.
- Bu yazılım, okunan verileri işleyerek nesnelerin takip edilmesi, envanter yönetimi veya güvenlik uygulamaları gibi çeşitli işlevleri gerçekleştirebilir (Pala, & Doğan, 2015).

5. Host Bilgisayar (Ana Bilgisayar):

- RFID sistemi genellikle bir ana bilgisayar veya merkezi bir kontrol sistemi ile entegre edilir.
- Bu ana bilgisayar, RFID verilerini işler, analiz eder ve ilgili iş uygulamalarını çalıştırır.
- RFID bileşenleri, nesnelerin izlenmesi, envanter yönetimi, lojistik, güvenlik ve otomasyon gibi birçok uygulamada kullanılır. RFID teknolojisi, nesnelerin otomatik tanınması ve izlenmesi gereken birçok endüstriyel ve ticari alanda büyük öneme sahiptir (Zare, 2014)

2.1 RFID Teknolojisinin Avantajları

RFID teknolojisinin birçok avantajı vardır ve bu avantajlar farklı sektörlerde ve uygulama alanlarında kullanılmasını teşvik etmektedir. İşte RFID teknolojisinin başlıca avantajları (Saatçioğlu, 2006):

1. İnsan Hatasını Azaltma: RFID, manuel veri girişi gerektirmeyen otomatik bir tanımlama sistemidir. Bu nedenle, insan hatalarını minimize eder ve doğru ve güvenilir veri toplama sağlar.
2. Hızlı ve Hassas Veri Okuma: RFID okuyucuları, çok kısa sürelerde çok sayıda etiketi okuyabilirler. Bu, envanter sayımı ve takip süreçlerini hızlandırır ve veri toplamayı daha verimli hale getirir.
3. Otomatik İzleme ve Takip: RFID, nesnelerin otomatik olarak izlenmesini ve takip edilmesini sağlar. Özellikle lojistik, tedarik zinciri yönetimi ve depo yönetimi gibi alanlarda büyük avantajlar sunar.
4. Uzun Menzil ve Hızlı İletişim: RFID, uzun mesafelerden etiketlerin okunmasını sağlar. Bu, ürünlerin hızla taramasını ve veri iletimini kolaylaştırır.
5. Çoklu Okuma Yeteneği: RFID okuyucuları, aynı anda birden fazla etiketi okuyabilirler. Bu, toplu işlemleri hızlandırır ve verimliliği artırır.
6. İzinsiz Erişime Karşı Güvenlik: RFID etiketler ve okuyucular arasındaki iletişim genellikle şifrelenir. Bu, izinsiz erişime karşı ek bir güvenlik katmanı sağlar.
7. Depolama ve Veri Kapasitesi: RFID etiketler, büyük miktarlarda veriyi saklama kapasitesine sahiptir. Bu, ürünler hakkında daha fazla bilgi depolamak için kullanılabilir.
8. Mobil Uygulamalar ve Entegrasyon: RFID teknolojisi, mobil cihazlarla entegre edilebilir ve saha çalışanlarına taşınabilir okuyucularla veri toplama yeteneği sağlar.

9. Sürdürülebilirlik: RFID, kağıt tabanlı etiketlerin kullanılmasını azaltarak çevresel etkileri azaltabilir. Ayrıca, ürünlerin doğru zamanlamada tüketilmesine yardımcı olarak gıda atıklarının azalmasına katkı sağlayabilir.

10. Veri Analitiği İmkanı: RFID verileri, daha fazla analiz edilebilir ve işletmelerin daha iyi kararlar almasına yardımcı olabilir.

Bu avantajlar, RFID teknolojisinin çeşitli sektörlerde kullanılmasını ve iş süreçlerini iyileştirmesini sağlar (Çağlar, 2014).

2.2. RFID Teknolojisinin Dezavantajları

RFID teknolojisi birçok avantaj sunsa da, deri ürünleri için bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Bu dezavantajlardan bazıları:

Maliyet: RFID etiketleri ve okuyucuların maliyeti, başlangıçta yüksek olabilir. Özellikle küçük ölçekli işletmeler için bu yatırım maliyeti önemli olabilir.

Veri Güvenliği: RFID etiketler üzerinde depolanan veriler, yetkisiz erişimlere karşı korunmalıdır. Bu, ek güvenlik önlemlerinin gerektiği anlamına gelir ve ek maliyetler doğurabilir (Üstündağ, & Tanyaş, 2011). Radyo Frekanslı Tanıma (RFID) teknolojisinin tedarik zinciri üzerindeki etkileri.

Çalışma Mesafesi Sınırları: Pasif RFID etiketlerinin çalışma mesafesi sınırlıdır. Bu, ürünlerin okuyucuya yakın olması gerektiği anlamına gelir. Büyük depo veya mağazalarda tüm ürünlerin sürekli olarak izlenmesi zor olabilir.

Entegrasyon Zorlukları: RFID teknolojisinin mevcut işletme sistemlerine entegre edilmesi bazen karmaşık olabilir. Bu da işletme içi süreçlerin yeniden düzenlenmesi gerektiği anlamına gelebilir.

Enerji İhtiyacı: Aktif RFID etiketleri, enerji kaynağına ihtiyaç duyarlar. Bu, etiketlerin pil değişimi veya şarj edilmesi gerektiği anlamına gelir. Bu da bakım maliyetlerini artırabilir.

Çevresel Etkiler: RFID etiketlerin üretimi ve atılması çevresel etkilere neden olabilir. Özellikle tek kullanımlık RFID etiketlerinin çevreye olan etkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

Gizlilik Endişeleri: RFID teknolojisi, tüketici gizliliği endişelerine yol açabilir. Tüketiciler, ürünlerin izlenmesi ve takip edilmesi konusunda endişeli olabilirler.

Bu dezavantajlar, RFID teknolojisinin uygulanması ve yönetilmesi aşamasında dikkate alınmalıdır. Her işletme için avantajlar ve dezavantajlar farklılık gösterebilir, bu nedenle bir işletme RFID teknolojisini kullanmaya karar vermeden önce ihtiyaçlarını ve kaynaklarını değerlendirmelidir (Ürper, 2010).

3. DERİ ÜRÜNLERİNİN OLUMSUZ İMAJI

Deri ürünleri yüzyıllardır insanların kullanımında olan ve çeşitli sektörlerde kullanılan önemli bir malzemedir. Ancak son yıllarda, çevresel etkiler, hayvan hakları endişeleri ve sürdürülebilirlik gibi faktörler nedeniyle deri ürünlerine karşı olumsuz bir algı oluşmuştur. Bu olumsuz imaj, deri sektöründe ciddi zorluklar yaratmakta ve deri ürünlerine olan talebi azaltmaktadır (Koç, 2007).

Deri sektörü, çok çeşitli hayvanların derilerini ve kürklerini kullanarak üretilen ürünlerle dikkat çeken bir endüstriye sahiptir. Bu sektörün ürün yelpazesi oldukça geniştir ve derilerden üretilen aksesuarlar, giyim ürünleri, ayakkabılar, valizler, çantalar, eldivenler, kemerler gibi birçok farklı ürünü içermektedir. Dericilik sektörü, genellikle el işçiliğine dayanır ve uzmanlık gerektiren bir alandır.

Bu sektörün en önemli unsurlarından biri kaliteli hammadde teminidir. Derilerin ve kürklerin kalitesi, ürünlerin dayanıklılığı ve estetiği açısından büyük bir rol oynar. Bu nedenle, sektörün sürdürülebilirlik ve kaliteye odaklanması gerekmektedir (Berber, & Keskin, 2021). Ayrıca, tabaklama ve deri işleme sektöründe atık yönetimi de büyük bir öneme sahiptir. Bu sektörde oluşan atıkların çevreye zarar vermemesi ve geri dönüşümü için uygun yöntemlerin kullanılması gerekmektedir.

Sektör, tedarik zincirinde birçok farklı sektörle de iç içe geçmiştir. Mobilya, otomotiv ve diğer endüstriyel sektörlerle yakın ilişkiler içindedir. Bu ilişkiler, sektörün ekonomik önemini artırır ve farklı sektörler arasında entegrasyonu teşvik eder (Koç, 2007).

Deri sektöründe olumsuz imajın önemi, rekabet şartlarının değişmesi ve zorlaşması ile daha fazla ortaya çıkmaktadır. Bu olumsuz imaj, sektörün genel algısını ve tüketicilerin güvenini olumsuz etkilemektedir. İşte bu olumsuz imajın nedenlerini kısaca altı başlık altında incelemek mümkündür.

Çevresel Endişeler: Deri ürünlerinin üretimi, deri işleme tesislerinin atık yönetimi ve kimyasal kullanımı gibi çevresel endişelere neden olabilir. Deri üretimi, su kullanımı ve su kirliliği gibi sorunlara yol açabilir. Bu, tüketicilerin sektöre yönelik olumsuz bir bakış açısı geliştirmelerine neden olabilir (Küçükpelvan, Yarımtepe, & Öz, 2017).

Hayvan Hakları: Deri ürünleri, hayvan derilerinden üretildiği için hayvan hakları aktivistleri tarafından eleştirilmektedir. Özellikle hayvanların kötü muameleye maruz kaldığı veya etik olmayan koşullarda yetiştirildiği iddiaları, deri sektörünün olumsuz bir imajını besler (Savaş, Yurtman & Cemil, 2009).

Sürdürülebilirlik: Tüketici bilincindeki artış, sürdürülebilirlik konusunu gündeme getirmiştir. Deri ürünlerinin üretimi, doğal kaynakların kullanımı ve enerji tüketimi açısından sürdürülebilirlik sorunlarına yol açabilir (Şenocak & Bursalı, 2018).

Sentetik Alternatifler: Sentetik deri ve diğer alternatif malzemelerin gelişimi, tüketicilerin deri yerine daha çevre dostu ve etik olarak kabul edilen malzemelere yönelmelerine neden olabilir (https://www.indyturk.com).

Marka ve İşletme İtibarı: Birçok ünlü marka, ürünlerinin etik ve sürdürülebilir üretimini vurgulamaya çalışmaktadır. Olumsuz bir imaj, markaların ve işletmelerin itibarını zedeleme riski taşır ve tüketicilerin bu markalardan uzaklaşmasına neden olabilir (Bozkurt & Büyükyılmaz, 2022).

Yasal Düzenlemeler: Birçok ülke, hayvan hakları ve çevresel konuları düzenleyen yasal düzenlemeleri sıkılaştırmaktadır. Bu, deri ürünlerinin üretim maliyetlerini artırabilir ve işletmeleri bu konularda daha fazla sorumluluk almaya zorlayabilir (Köşker & Gürer, 2020).

Deri sektörü, el emeğine dayalı bir endüstri olmasının yanı sıra, kalite, sürdürülebilirlik, atık yönetimi ve işbirliği ile öne çıkan bir sektördür. Bu sektör, hem tüketici taleplerini karşılamak hem de diğer endüstrilerle işbirliği yaparak ekonomik büyümeyi desteklemek için önemli bir rol oynamaktadır. Deri sektöründe olumsuz olan bu imaj, rekabet koşullarının daha da zorlaşmasına ve tüketicilerin daha bilinçli ve çevre dostu tercihler yapmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, deri ürünlerinin üreticileri ve markaları, sürdürülebilirlik, etik üretim ve hayvan hakları gibi konulara daha fazla odaklanarak olumsuz imajı azaltmaya çalışmalıdır.

3.RFID İLE DERİ ÜRÜNLERİNİN İZLENEBİLİRLİĞİ

RFID (Radyo Frekansı ile Kimlik Tanımlama) teknolojisi, deri ürünlerinin izlenebilirliği ve takibi konusunda büyük bir etki yaratmıştır. Bu teknoloji, deri ürünlerinin üretiminden tüketiciye kadar olan tüm süreçlerde izlenmesine ve kaydedilmesine olanak tanır (Daştan, 2010). İşte RFID ile deri ürünlerinin izlenebilirliğini şöyle sıralayabiliriz.

Üretim Sürecinin İzlenmesi: RFID etiketler, deri ürünlerinin üretim sürecinin her aşamasında kullanılabilir. Ham derilerin işlenmesinden, ürünlerin tasarımına, kesiminden, dikişine kadar her aşamada RFID etiketlerle izlenebilir. Bu sayede, her ürünün üretim aşamaları kaydedilir ve hataların tespit edilmesi kolaylaşır.

Hammaddenin Kaynak İzlemesi: Deri ürünlerinin hammaddesi olan derilerin kaynağı izlenebilir. RFID etiketler, hayvanların kaynak çiftliklerinden taşınması, kesimi ve işlenmesi süreçlerinde kullanılır. Bu, etik üretim ve hayvan haklarına uygunluk konularında güvenilirlik sağlar.

Depo ve Stok Yönetimi: RFID, depolama ve stok yönetimi süreçlerinde büyük bir avantaj sağlar. Ürünler depoya geldiğinde veya gönderildiğinde otomatik olarak kaydedilir, böylece envanter takibi daha hızlı ve doğru bir şekilde yapılır (Bulduk, 2022).

Lojistik ve Sevkiyat İzlemesi: Deri ürünlerinin nakliye ve sevkiyat süreçleri RFID ile kolayca izlenebilir. Ürünlerin hangi araçlarla taşındığı, nereden nereye gittiği ve teslimat süreçleri otomatik olarak kaydedilir.

Mağazada ve Perakende: Perakende sektöründe RFID etiketler, ürünlerin mağaza içinde izlenmesine ve envanter yönetimine yardımcı olur. Bu, ürünlerin raflarda doğru şekilde yerleştirilmesini ve tükenmiş ürünlerin hızla yeniden stoklanmasını sağlar.

Müşteri Geri Bildirimi ve Takip: RFID etiketler, müşteri geri bildirimlerini ve satın alma alışkanlıklarını izlemek için kullanılabilir. Bu veriler, işletmelerin ürünlerini daha iyi anlamalarına ve müşterilere daha iyi hizmet sunmalarına yardımcı olur.

Sahte Ürünlerin Önlenmesi: RFID teknolojisi, suni deri ürünlerinin tespit edilmesine yardımcı olabilir. Orijinal ürünlerin izlenebilirliği sayesinde sahtekarlık ve taklit ürünlerin önlenmesine katkı sağlar.

RFID teknolojisi, deri ürünlerinin izlenebilirliğini artırarak daha verimli üretim, depo yönetimi ve perakende süreçleri sağlar. Aynı zamanda tüketicilere ürünlerin kökeni, kalitesi ve sürdürülebilirliği hakkında daha fazla güven verir. Bu da deri sektörünün daha rekabetçi ve saygın bir sektör haline gelmesine katkı sağlar.

4. OLUMLU DEĞİŞİKLİKLER VE MÜŞTERİ GÜVENİ

İmaj ve algı yönetimi, günümüz iş dünyasının temel taşlarından biri haline gelmiştir. Artık bir işletmenin başarısı sadece finansal performansla ölçülen bir kavram değil, aynı zamanda toplumla kurulan ilişkiler ve oluşturulan kamusal algı ile şekillenir. Bu bağlamda, iyi bir imaj ve algı yönetimi, bir kurumun sürdürülebilir başarısı ve toplumsal kabulü için hayati bir öneme sahiptir (Ertan, 2016).

Deri ürünleri endüstrisinde, imaj ve algı yönetimi büyük bir öneme sahiptir. bu ürünleri üreten markanın etik ve sürdürülebilir uygulamalara bağlılığını da değerlendiriyorlar. Bu noktada, RFID teknolojisi işletmelere önemli avantajlar sunar ve imaj ve algı yönetimine katkı sağlar.

RFID teknolojisi, deri ürünlerinin üretim aşamalarını ve tedarik zincirini daha şeffaf hale getirir. Bu, tüketicilere ürünlerin kaynağını, üretim sürecini ve hatta sürdürülebilirlik uygulamalarını daha iyi anlama fırsatı sunar (Gürsoy, 2013). RFID etiketler sayesinde, her bir ürünün izini sürmek kolaylaşır ve tüketicilerin ürünlerin orijinalliği ve kalitesine olan güveni artar.

Ayrıca, RFID teknolojisi ile envanter yönetimi daha verimli hale gelir. Stokların daha iyi takip edilmesi, mağazalarda daha fazla ürünün doğru zamanda ve doğru yerde olmasını sağlar. Bu da müşteri memnuniyetini artırır çünkü tüketiciler istedikleri ürünleri daha hızlı ve kolay bir şekilde bulabilirler.

Müşteri memnuniyeti, bir işletmenin imajını ve algısını doğrudan etkiler. Müşteriler, sadece ürün kalitesine değil, aynı zamanda markanın değerlerine ve uygulamalarına da dikkat ederler (UYAR, 2019). RFID teknolojisi sayesinde işletmeler, sürdürülebilirlik ve etik üretim konularında daha güçlü bir pozisyon elde ederler ve bu da tüketicilerin güvenini kazanır.

İmaj ve algı yönetimi ile RFID teknolojisi arasında önemli bir ilişki vardır. RFID, deri ürünleri endüstrisinde imajı güçlendirmeye ve müşteri memnuniyetini artırmaya yardımcı olur. Tüketiciler, işletmelerin daha şeffaf, sürdürülebilir ve etik uygulamalara sahip olduğunu gördüklerinde, bu işletmelere daha olumlu bir gözle bakarlar (Tüyen, 2020). Bu nedenle, imaj ve algı yönetimi stratejileri içinde RFID teknolojisinin yerini önemli bir şekilde almaktadır.

5. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE KALİTE KONTROL

Deri ürünlerinin üretiminde ve dağıtımında RFID teknolojisinin kullanımı, sürdürülebilirlik ve kalite kontrol açısından önemli avantajlar sunar. İşte bu avantajları açıklayan bir açıklama:

Sürdürülebilirlik ve Çevresel Etkiler: RFID teknolojisi, deri ürünlerinin üretim süreçlerini daha çevre dostu hale getirme potansiyeline sahiptir. Özellikle, ham derilerin tedariki ve işlenmesi aşamalarında RFID etiketleri kullanarak, derinin kaynağından nihai ürüne kadar olan süreçlerin izlenebilirliği sağlanabilir. Bu, işletmelere tedarik zincirlerindeki çevresel etkileri daha iyi anlama ve azaltma fırsatı sunar. Ayrıca, atık yönetimi ve geri dönüşüm süreçlerini optimize etme konusunda da yardımcı olabilir.

Kalite Kontrol ve Ürün Takibi: RFID etiketleri, her bir deri ürününün üretim aşamalarını ve özelliklerini kaydedebilir. Bu, kalite kontrol süreçlerini daha etkili hale getirir. Ürünlerin işçilik kalitesi, malzeme kalitesi ve üretim süreçlerinin her aşaması RFID ile izlenebilir. Bu da işletmelerin hataları daha hızlı tespit etmelerine ve düzeltmelerine olanak tanır, bu da sonuçta kaliteyi artırır.

Ürün Doğrulama ve Sahtecilikle Mücadele: RFID etiketleri, ürünlerin orijinalliğini doğrulama konusunda büyük bir rol oynar. Sahtecilikle mücadelede etkili bir araç olarak kullanılabilirler. Tüketiciler, RFID ile etiketlenmiş ürünlerin gerçek ve lisanslı olduğundan emin olabilirler. Bu da tüketicilerin güvenini artırır ve işletmenin sürdürülebilir bir şekilde büyümesine katkı sağlar.

Verimlilik ve Envanter Yönetimi: RFID teknolojisi, işletmelerin envanter yönetimini büyük ölçüde iyileştirir. Mağaza içi envanter takibi daha hassas ve hızlı hale gelir, bu da ürünlerin stok

seviyelerini optimize etmeye ve müşteri taleplerini karşılamaya yardımcı olur. Bu da işletmelerin israfı azaltmasına ve kaynakları daha etkili bir şekilde kullanmasına yardımcı olur. RFID teknolojisi deri ürünlerinin üretiminde ve dağıtımında sürdürülebilirlik ve kalite kontrol açısından büyük faydalar sağlar. Çevresel etkileri azaltır, ürün kalitesini artırır, sahtecilikle mücadele eder ve işletmelerin daha verimli çalışmasına yardımcı olur. Bu da hem işletme hem de tüketiciler için olumlu sonuçlar doğurur ve deri sektöründe daha sürdürülebilir ve güvenilir bir gelecek inşa etmeye katkı sağlar (Aksoy, 2019).

6. SONUÇ VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ

RFID (Radyo Frekansı Tanımlama) teknolojisinin deri sektöründe kullanımı, sürdürülebilirlik, kalite kontrol ve tedarik zinciri yönetimi gibi birçok açıdan önemli avantajlar sunmuştur. Bu teknolojinin kullanımı, hammaddenin işlenmesinden başlayarak son ürüne kadar olan süreçleri daha verimli ve hassas hale getirirken, aynı zamanda çevresel etkileri azaltmaya ve ürün güvenliğini artırmaya yardımcı olur.

Sektörde yapılan birçok çalışma ve uygulama, RFID'nin ürün izlenebilirliğini ve veri toplama kapasitesini artırarak işletmelerin rekabet avantajı elde etmelerine katkı sağladığını göstermiştir. Özellikle RFID etiketlerinin ürünlerin üzerine kolayca entegre edilebilmesi ve bu etiketlerin dayanıklılığı, deri sektöründe yaygın bir kullanımı teşvik etmektedir.

RFID'nin gelecekteki perspektifleri de oldukça umut vericidir. Teknolojinin daha da yaygınlaşması ve maliyetlerin düşmesiyle, daha küçük işletmelerin bile RFID'yi kullanmaları mümkün olacaktır. Ayrıca, RFID teknolojisinin IoT (Nesnelerin İnterneti) ile entegrasyonu, daha akıllı ve bağlantılı üretim süreçleri sağlayarak verimliliği artıracaktır.

Gelecek Perspektifleri:

1. Daha Geniş Uygulama Alanları: Gelecekte, deri sektöründe RFID'nin daha fazla uygulama alanı bulması muhtemeldir. Özellikle exotik deri ürünlerinin (bazı timsah türleri, yılanlar, bufalo, devekuşu, çeşitli sürüngenler) izlenmesi ve takibi, tür koruma çabalarına katkı sağlayabilir.
2. Veri Analitiği ve Yapay Zeka Entegrasyonu: RFID ile toplanan verilerin analizi, işletmelerin daha iyi kararlar almasına olanak tanır. Bu nedenle, gelecekte RFID sistemlerinin yapay zeka ile entegrasyonu daha yaygın hale gelebilir.
3. Çevresel Duyarlılık: Sürdürülebilirlik daha da önemli hale geldikçe, RFID teknolojisinin çevresel etkileri minimize edecek daha yeşil ve sürdürülebilir seçeneklerle geliştirilmesi beklenmektedir.

4. Küresel Tedarik Zinciri Yönetimi: Uluslararası tedarik zinciri yönetimi, RFID'nin daha fazla benimsenmesini gerektiren bir alan olacaktır. Bu, ürünlerin dünya çapında izlenmesini ve tedarik zincirinin daha iyi yönetilmesini sağlar.

KAYNAKLAR

Ahmet, U. Y. A. R. Müşteri Memnuniyeti İle Müşteri Sadakati Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi: Otomobil Kullanıcıları Üzerine Bir Uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *18*(69), 41-57.

Aksoy, F. (2019). İşletmelerde Sürdürülebilirlik Raporlama Çerçeveleri. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, *21*(2), 324-346.

Ateş, T. F., Açıkgöz, H., & Özkan, A. O. (2019). Pasif Rfıd Etiket Konumunu Belirlemeye Yönelik Uhf Anten Tasarımı. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Fen Ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, *1*(2), 112-117.

Attaran, M. (2006). Rfıd Devriminin Yaklaşan Çağı. *Uluslararası Teknoloji Ve Bilgi Yönetimi Dergisi* , *15* (4), 7.

Berber, G. Ş., & Keskin, E. (2021). Sürdürülebilir Modada Güncel Bir Yaklaşım: Vegan Deri A Current Approach İn Sustainable Fashion: Vegan Leather. *Uluslararası Kültürel Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *7*(2), 143-157.

Bozkurt, E., & Büyükyılmaz, O. (2022). Algılanan Kurumsal İmaj Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, *3*(1), 1-15.

Bulduk, S. (2022). Otomatik Tanımlama Sistemlerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Seçimi (Doctoral Dissertation, Bursa Uludag University (Turkey)).

Çağlar, B. (2014). Lojistik İşletmelerinde Bilişim Teknolojilerinin Kullanımı, Müşteri Memnuniyeti Ve İşletme Performansı İlişkisi: Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 41-55.

Çıbuk, M., & Maraşlı, F. (2015). Rfıd Teknolojisi Ve Kullanım Alanları. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, *4*(2).

Daştan, P. B. (2010). Et Ve Et Ürünlerinin Çiftlikten Sofraya İzlenebilirliği Ve Takip Edilmesinde Radyo Frekans Tanımlama Teknolojisinin Kullanılması (Master's Thesis, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Ertan, H. (2016). Stratejik Algı Yönetimi: Telekomünikasyon Sektöründe Müşteri Deneyim Yönetimi Aracılığıyla Stratejik Algı Yönetimi Üzerine Bir Araştırma. *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
Ertan, H. (2016). Stratejik Algı Yönetimi: Telekomünikasyon Sektöründe Müşteri Deneyim Yönetimi Aracılığıyla Stratejik Algı Yönetimi Üzerine Bir Araştırma. *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
Gürsoy, Ö. (2013). *Üretim Sektöründe Tedarik Zinciri Yönetimi Ve Scor (Tedarik Zinciri Operasyonları Referans Modeli) Modelinin Farkındalık Düzeyi Üzerine Bir Araştırma* (Master's Thesis, Adnan Menderes Üniversitesi).

https://Www.İndyturk.Com/Node/104706/Ya%C5%9fam/Vegan-Deri-Sahiden-De-Ger%C3%A7e%C4%9finden-Daha-M%C4%B1-%C3%A7evreci Erişim Tarihi: 26.09.2023).

Enginoğlu, G. A. S. D. (2013). Bilgi Yönetimi Ve Kalite Yönetim Sistemleri Arasındaki İlişkinin Açıklanmasına Yönelik Bir Araştırma. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, *5*(1), 290-299.

Koç, R. (2007). Sektör İmajının Değiştirilmesi; Uygulama Örneği Türk Deri Sektörü. *Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*

Köşker, Z., & Gürer, A. (2020). Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Yeşil Örgüt Kültürü. Ekonomi İşletme Siyaset Ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 6(1), 88-109.

Küçükpelvan, H., Yarımtepe, C. C., & Öz, N. A. (2017). Deri Atıksuyunun Arıtım Metotları. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, *3*(1), 59-96.

Maraşlı, F., & Çıbuk, M. (2015). Rfıd Teknolojisi Ve Kullanım Alanları. Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 4(2), 249-275.
Maraşlı, F., & Çıbuk, M. (2015). Rfıd Teknolojisi Ve Kullanım Alanları. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, *4*(2), 249-275.
Pala, Z., & Doğan, A. (2015). Rfıd Teknolojisi İle Akıllı Sempozyum Yönetim Uygulaması.

Saatçioğlu, Ö. Y. (2006). Rfid Teknolojisi: Firsatlar, Engeller Ve Örnek Uygulamalar. *Ege Academic Review*, *6*(1), 24-35.
Saatçioğlu, Ö. Y. (2006). Rfid Teknolojisi: Firsatlar, Engeller Ve Örnek Uygulamalar. *Ege Academic Review*, *6*(1), 24-35.
Savaş, T., Yurtman, İ. Y., & Cemil, T. Ö. L. Ü. (2009). Hayvan Hakları Ve Hayvan Refahı: Felsefi Bakış-Nesnel Arayışlar. *Hayvansal Üretim*, *50*(1).

Şenocak, B., & Bursalı, Y. (2018). İşletmelerde Çevresel Sürdürülebilirlik Bilinci Ve Yeşil İşletmecilik Uygulamalari İle İşletme Başarisi Arasindaki İlişki. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *23*(1), 161-183.

Tanrıverdi, İ. (2023). Otomotiv Sektöründe Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Uygulamalarına Yönelik Bir İçerik Analizi. *Journal Of Yaşar University/Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, *18*(70).

Tüyen, Z. (2020). İşletmelerde Sürdürülebilirlik Kavramı Ve Sürdülebilirliği Etkileyen Etmenler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *19*(37), 91-117.

Tüyen, Z. (2020). İşletmelerde Sürdürülebilirlik Kavramı Ve Sürdülebilirliği Etkileyen Etmenler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *19*(37), 91-117.

Uyar, A. (2019). Müşteri Memnuniyeti İle Müşteri Sadakati Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi: Otomobil Kullanıcıları Üzerine Bir Uygulama. *Electronic Journal Of Social Sciences*, *18*(69).

Ürper, S. (2010). *Rfid İle Online Veri Toplama Sistemi Geliştirlmesi* (Doctoral Dissertation, Sakarya Universitesi (Turkey)).

Üstündağ, A., & Tanyaş, M. (2011). Radyo Frekanslı Tanıma (Rfıd) Teknolojisinin Tedarik Zinciri Üzerindeki Etkileri. *İtüdergisi/D*, *8*(4).

Zare, Benim (2014). Rfıd: Gelecekteki Araştırma Talimatlarını İçeren Bibliyografik Bir Literatür Taraması.

KÜRESEL TÜKETİCİ KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA KOZMOPOLİT TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA DAVRANIŞLARI

Öğr. Gör. Dr. Kader EROL

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu,
ORCID ID: 0000-0002-9143-2946

ÖZET

Teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte rekabetin dijital ortamlara taşındığı dünya pazarında, küresel tüketici kültürünün oluşumu ve boyutlarının her geçen gün genişlemesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Rekabetin küresel boyutlara taşındığı dünya pazarları, çok geniş ürün ve hizmet çeşitliliğini tüketicilerin önüne sererek "kozmopolit tüketici" kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Gücünü ve vazgeçilmez olduğunu fark eden bu tüketiciler, küresel pazarları tercihleri ve beklentileri doğrultusunda yönlendirerek, pazarlama alanında aktif rol oynamaya başlamışlardır. Dolayısıyla, sınırlar ötesine geçmek isteyen işletmeler açısından da, kozmopolit tüketicilerin satın alma davranışlarını bilmek daha önem kazanmıştır.

Bu çalışmada, öncelikle, "küresel tüketici kültürü" kavramı ve oluşumu değerlendirilmektedir. Ayrıca, küresel pazarlardaki mal ve hizmetleri satın alma eğilimi gösteren kozmopolit tüketicilerin, tutum ve satın alma davranışlarını yönlendiren unsurların neler olduğu, yapılmış çalışmalar ışığında incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küresel Tüketici Kültürü, Kozmopolitlik, Kozmopolit Tüketici, Satın Alma Davranışı

PURCHASE BEHAVIORS OF COSMOPOLITAN CONSUMERS IN THE CONTEXT OF GLOBAL CONSUMER CULTURE

ABSTRACT

With the rapid development of technology, in the world market where competition has moved to digital environments, the formation of global consumer culture and the expansion of its dimensions day by day have become inevitable. The world markets, where competition has moved to global dimensions, have led to the emergence of the concept of "cosmopolitan consumer" by revealing a wide variety of products and services to consumers. Realizing that they are powerful and indispensable, these consumers have started to play an active role in the field of marketing by directing the global markets in line with their preferences and expectations. Therefore, it has become more important to know the purchasing behavior of cosmopolitan consumers for businesses that want to go beyond borders.

In this study, first of all, the concept and formation of "global consumer culture" is evaluated. In addition, the factors that direct the attitudes and purchasing behaviors of cosmopolitan consumers, who tend to buy goods and services in global markets, are examined in the light of previous studies.

Keywords: Global Consumer Culture, Cosmopolitanism, Cosmopolitan Consumer, Purchasing Behavior

1.GİRİŞ

Günümüzde her geçen gün giderek artan küreselleşmenin etkisiyle, tüketici kimliği daha ön plana çıkan bir değişken haline gelmiştir. Tüketim, ekonomik bir faaliyet olmaktan çok, kültürel ve sosyal bir faaliyet olmasından dolayı, tüketiciler de kendi kimliklerini, satın alma karar ve tercihlerine yansıtmaktadırlar. Çok geniş ürün ve hizmet çeşitliliğini tüketicilerin önüne seren küresel pazarlar, “kozmopolit tüketici” kimliğinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Küresel pazarları tercihleri ve beklentileri doğrultusunda yönlendirerek, pazarlama alanında önemli bir role sahip kozmopolit tüketicilerin, satın alma davranışlarını bilmek artık daha önemli bir hale gelmiştir.

Öncelikle, “küresel tüketici kültürü ve kimliği” kavramları ve oluşumunun değerlendirildiği bu çalışmada, küresel pazarlardaki mal ve hizmetleri satın alma eğilimi gösteren kozmopolit tüketicilerin, tutum ve satın alma davranışları bu doğrultuda yapılan araştırmalar örneklenerek ortaya konmaya çalışılmaktadır.

2.TÜKETİCİ SATIN ALMA DAVRANIŞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Başarıya giden yolun ve sürdürülebilirliğinin, müşterilerinin ihtiyaç ve beklentilerini tatmin etmekten geçtiğinin bilincinde olan her işletme, tüketicilerin beklentilerini saptamaya ve satın alma davranışlarını etkileyen faktörleri göz önünde bulundurmaya özen göstermektedir. Marka yaratma ve uygulama stratejileri dahil olmak üzere bir çok pazarlama stratejisi, işletmelerin hedef pazarındaki tüketicilerin karar alma tarzlarını dikkate alarak oluşturulmaktadır. Bu bağlamda, tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyen unsurların doğru bir şekilde analiz edildikten sonra hedef pazara sunulacak mal ve hizmetler, işletmeleri gerçek başarıya taşıyacaktır.

Tüketici davranışını etkileyen faktörler; sosyal, kültürel, demografik, durumsal ve psikolojik başlıklar altında toplanmaktadır. Bu faktörlerin her biri diğerleriyle etkileşim içerisindedir. Bunun yanı sıra, her bireyde farklı seviyede gerçekleşen bu etkileşim ve özellikle bireyden bireye değişen psikolojik faktörler sebebiyle tüketici davranışları daha da karmaşık bir hal almaktadır. Bu faktörlerden bazıları, kontrol edilebilirken, bazıları ise kontrol edilememekte ve işletmelerin pazarlama faaliyetlerini yönlendirmektedir (Kotler ve Armstrong, 2008). Temelde aynı olmasına rağmen, farklı şekillerde de sınıflandırılabilen bu faktörler, tüketicilerin satın alma karar sürecini etkileyerek, diğerlerinden farklı bir satın alma davranışı sergilemelerine sebep olabilmektedir.

Literatür incelendiğinde tüketici davranışlarını etkileyen faktörler temel olarak şu şekilde sıralanabilir (Altunışık, 2009; Öztürk, 2005; Penpece, 2006; Yükselen, 2006; Montgomery, 2008; Özer, 2009; Akyüz, 2009):

- Kişisel (Demografik) Faktörler: Yaş, meslek, cinsiyet, yaşam dönemi, yaşam tarzı v.b
- Sosyal Faktörler: Rol, statü, aile, aile yaşam seyri, sosyal sınıf, referans grupları vb.
- Kültürel Faktörler: Kültür, alt kültür, karşıt kültür v.b
- Ekonomik Faktörler: Gelir, parasal güç vb.
- Psikolojik Faktörler: Güdüleme, algılama, tutum, inanç, öğrenme v.b
- Pazarlama Çabaları: Ürün, fiyat, tutundurma, dağıtım, kişiler, fiziksel kanıtlar, süreçler.

Tüketici satın alma davranışı, bir ürün veya hizmete bedelini ödeyerek sahip olmaktan ya da belirli bir zaman için kullanım hakkını elde etmekten daha kapsayıcı bir süreçtir. Farklı boyutları olan ve bu boyutlardan etkilenen karmaşık bir süreçtir (Demir ve Kozak, 2013). Tüketicinin satın alma karar süreci; ihtiyacın ortaya çıkması ve bunun fark edilmesi, bilgi arayışı, alternatiflerin değerlendirilmesi, satın alma kararı ve satın alma sonrası davranış aşamalarından oluşmaktadır (Solomon, 2013:325; Kotler ve Armstrong, 2018:147; Koç, 2015:484; Schiffman vd., 2012:69). Tüketici satın alma karar sürecini etkileyen faktörleri oluşturan değişkenlerin iyi sentez edilip doğru anlaşılması, pazarlamacılar için son derece önemlidir. Öyle ki, bunlar, pazar bölümlendirme, hedef pazar seçimi, hedef pazara yönelik pazarlama karması ve pazarlama stratejilerinin oluşturulmasında bilgi sağlayıcı kaynaklardır (Odabaşı ve Kaynak, 2014).

Tüketicilerin bir ürün veya hizmete yönelik satın alma karar sürecinde yukarıda belirtilen faktörlerin tümü önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, bireyin davranışlarının asıl belirleyicisi olan unsurun kültür olduğu asla yadsınamayacak bir gerçektir. Çünkü, tüketici satın alma davranışına etkisi olan tüm bu faktörlerin temelinde kültür yatmaktadır. Bu bildiride de, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde etkisi olan sosyal sınıf, referans grupları, roller ve aile gibi sosyo-kültürel faktörlerden biri olan "kültür" üzerinde özellikle durulmaktadır.

Bireyin yaşamı boyunca edindiği bilgi, alışkanlık, görüş ve zihniyet kalıpları kültürü oluşturur. Alt kültürü oluşturan unsurlardan bahsederken, ilk aklımıza gelenler ise; dinsel, ırksal, ulusal, yöresel farklılıklardır. Alt kültürü oluşturan etmenler de, tüketicinin giyim, yeme- içme, eğlenme ve mesleki tercihlerini etkileyerek, tüketicilerin farklı satın alma davranışı sergileme sebeplerinin açıklayıcılarıdır.

3. TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINDA SOSYO-KÜLTÜREL FARKTÖRLERİN ROLÜ

Bir ülkede ya da pazardaki kültür; farklı değerler, alışkanlıklar, gelenekler ve diğer davranışlar bakımından farklılıklar gösterir. Bir kültürden diğer bir kültüre ya da aynı toplum içerisinde yer alan alt kültür grupları arasında bile önemli farklılıklar olabilmektedir. Hemen hemen hiçbir pazarda homojen bir kültürden bahsetmek mümkün değildir.

Kültür, Hofstede tarafından "düşünmenin ortak bir biçimde programlanması" olarak (Aktaş ve Sofyalıoğlu, 2001, s.76) tanımlanırken, Schwartz tarafından ise (2003, Aktaran Ahn, 2005, s.34) insanlar arasında inanç, uygulamalar, semboller, normlar ve değerlerin oluşturduğu

ortaklık olarak tanımlanmıştır. McCort ve Malhotra'a (1993) göre ise, kültür, insan davranışının birçok boyutunda en geniş etkiyi oluşturan bir kavramdır.

Bu bağlamda, küresel pazarlara açılmak isteyen işletmeler bu farklılıkları göz önünde bulundurmalı ve pazarlama programlarını bu doğrultuda geliştirmelidirler. Kültürün, pazarlama açısından iki temel işlevinden söz etmek mümkündür:

- ✓ Bunlardan **birincisi,** tüketici davranışlarını etkileyen ana etken olmasından dolayı, diğer faktörlerin de meydana gelmesindeki rolü
- ✓ **İkincisi** ise, tüketici davranış kalıpları ve alt kültürlerin anlaşılmasıyla pazar bölümlendirmesini kolaylaştırmasıdır (Andersone ve Sarkane, 2008, s.334).

Kültürler arası farklılıklar, pazarlama yöntemlerindeki farklılaşmayı da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, küresel pazarlamada, her ülkenin gelenek, görenek, tutum, alışkanlık ve davranışları, nüfusun dil, din, ırk, sosyal değer ve normları (inançlar, çalışkanlık, disiplin, estetik, sanat, müzik vb.) özellikleri iyi incelenmelidir (Akat, 2003, s.5). Penaloza ve Gilly (1999), kültürel dinamiklerin, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde, diğer etkenlere göre daha belirleyici olduğuna vurgu yapmışlardır. Durvasula Lochtenstein ve Netermeyer'e (1991) göre ise milli kültür, aynı zamanda yerli ve yabancı ürünlere olan tüketici tutum ve eğilimlerinin de belirleyicisi konumundadır.

Ürün ve hizmetlerin talebinde kültürel farklılıkların önemini ve dolayısıyla pazarlama faaliyetlerinin doğru konumlandırılmasının gerekliliğini ortaya koymak amacıyla birçok çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda, Kogut ve Singh (1993) tarafından yapılan çalışmada, işletmelerin yabancı pazarlara girişlerinde, ulusal kültür karakteri ile pazara giriş stratejisi arasındaki ilişki araştırılmıştır. ABD pazarına giriş sürecinde analiz edilen 228 firma içerisinden, pazarı oluşturan tüketicilerin kültürel değerlerini dikkate alanların daha başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ger ise (1999), tüketici homojenliği için iletişim, pazarlama ve reklamcılık faaliyetlerinin, birbirinden farklı kültürler, ekonomiler ve de bu unsurlar etkisinde oluşan pazar karakteristiklerinin farklılıklarını ortadan kaldırmakta önemli olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Farkların en aza indirilebilmesi için yapılması gereken ilk şeyin, pazarı oluşturan tüketicilerin kültürel dinamiklerinin iyi öğrenilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Yine, Shavitt, Lalwani, Zhang ve Torelli (2006) tarafından yapılan benzer bir çalışmanın sonuçlarına göre ise, tüketicilerin satın alma kararlarını etkilemek için kullanılan reklam faaliyetlerinde bile, kişisel değerlerin, kültürel farklılıkların, son derece etkili olduğu saptanmıştır.

Aeker ve Sengupta (2000) ise, çalışmalarında tüketici kültürü üzerinden, ürün bilgisinin satın alma davranışındaki yeterlilik düzeyini test ederek, Doğu Asyalı tüketiciler ile Kuzey Amerikalı tüketiciler arasındaki kültürel farklılıkların satın alma öncesi, bilgi toplama süreçlerinde farklılıklara sebep olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Yine Lee'nin (2000) yılında yaptığı çalışmada, tüketicilerin kültürel değerlerinin, satın alma davranışı üzerindeki etkileri saptanmaya çalışılmıştır. Singapur, Kore, Hong Kong, Avustralya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirilen bu çalışmanın sonuçları, araştırmaya katılan tüketicilerin

kültürel farklılıklarının, elektronik eşya satın alırken farklı karar süreçlerine neden olduğunu ortaya koymuştur.

Lee ve Kacen (2008) ise çalışmalarında, tüketicilerin planlı ve plansız alışverişlerinde etkili olan davranışsal faktörleri analiz ederek, tüketicilerin kültürlerinin planlı ve plansız alışverişlerinde belirleyici olduğu sonucunu varmışlardır. Martinez ve Montaner (2006) yaptıkları çalışmada, İspanya Zaragoza'da ikamet eden tüketicilerin yaşam biçimlerinin oluşumunda etkili olan kültürleri ile tüketim davranışları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, geleneksel yaşam tarzına sahip tüketicilerin, diğerlerine kıyasla promosyonlu yeni ürünlere karşı daha temkinli olduklarını ve bu ürünleri satın almaya kolay ikna olmadıklarını ortaya koymuştur.

Tüm bu araştırmaların sonuçları, tüketicilerin kültürlerinin, tüketici davranışlarına yön veren en önemli etken olmasının yanı sıra, diğer faktörleri de şekillendiren bir unsur olduğu savını ispatlar niteliktedir (Clark, 1990; Cleveland & Laroche, 2007).

4. KÜRESEL TÜKETİCİ KİMLİĞİ

Artan küreselleşmeyle birlikte kültürel bağların hızla değişmesi sonucu sosyal bilimler alanında kimlik çalışmaları da artmıştır (Cleveland, Laroche, Pons ve Kastoun, 2009). Küreselleşme, tüketici kimliğini güçlendirerek daha aktif bir hale getirmiştir (Shavitt, Torelli ve Wang, 2009) ama yine de tüketici kimliği konusu, günümüzde daha çok bireylerin tüketimle olan ilişkilerini açıklamaktan öte gidememiştir. Dolayısıyla, pazarlama yazınında da hak ettiği yeri bulamamıştır (Holt, 2002). Hâlbuki, tüketici kimliği ile tercih ettiği hizmet ve ürün ilişkisinin araştırılması, başta pazarlamacılar olmak üzere işletmecilere de tüketicilerin satın alma kararlarıyla ilgili önemli ipuçları verebilir (Oyserman, 2009).

Tüketicilerin düşünce tarzları, tutum ve davranışları, kendi kimliklerinden etkilenmektedir (Markus ve Kitayama, 1991). Küresel tüketici kimliği, küreselleşmenin pozitif etkilerine inanmakla başlar ve tüm insanların farklılıklarından çok benzerliklerine odaklanarak devam eder (Arnett, 2002; Zhang ve Khare, 2009; Tu, Khare ve Zhang, 2012). Tam aksine, yerel tüketici kimliği ise, yerel toplumun en iyisi olduğuna inanır ve tüketicilerin yerel gelenek ve adetlerine daha kararlılıkla bağlı olmaları gerektiğini savunur. Kendilerini yerel toplumun ayrılmaz bir parçası olarak algılarlar (Arnett, 2002; Zhang ve Khare, 2009; Tu, Khare ve Zhang, 2012). Bu doğrultuda, tüketici kimliği küresel ve yerel tüketici kimliği olarak farklılaşmakta ve tüketicilerin, küresel markalara karşı olumlu veya olumsuz tutum sergilemesinin altında da bu yatmaktadır.

Tüketiciler küresel veya yerel ürün satın alma durumuyla uyarıldıklarında, kimliklerinin ürün tercihleri üzerindeki etkisi, satın alma davranışları üzerinde belirleyici olmaktadır (Zhang ve Khare, 2009). Peki ama tüketici kimlikleri ürün tercihlerini nasıl etkilemektedir? Arnett'e (2002) göre, küreselleşme tüketici kimliklerini psikolojik olarak etkilemekte ve daha çok küresel kimliğe dönüştürmektedir. Ancak, küresel markaların başarılı pazarlama uygulamalarına (Alden, Steenkamp ve Batra, 1999) rağmen, yerel markaların mevcut varlıklarını sürdürmeleri de (Mooij, 2004), tüketici kimliğinin küresel tüketim ve küresel marka

tutumu üzerindeki etkilerin neler olduğunu düşündürmektedir. Aslına, bu konuda yapılan birçok çalışmaların sonuçlarına göre, tüketicilerin birçok kararı kimlik temelli olmakla birlikte, kimlik-tercih ilişkisinin nasıl işlediği, özellikle de küresel markalar için tam olarak net değildir (Oyserman, 2009). Bir diğer ifadeyle, tüketicilerin ürün tercihleri, kimliklerine bağlı olarak nasıl değişiklik göstermektedir?

Zhang ve Khare (2009), tüketicilerin küresel kimliklerinin küresel ürün tercihlerini olumlu etkileyeceğini belirtmiştir. Tüketicilerin küresel kimliği, tüketicileri, küresel yaşam tarzına ve küresel kültüre doğru yönlendirmektedir (Arnett, 2002). Sonuç olarak, küresel kimliğe sahip tüketiciler, küreselleşmenin olumlu yönlerine ve farklılıklardan ziyade benzerliklere odaklanmaktadır (Tu, Khare ve Zhang, 2012). Böylelikle, tüketiciler kendi küresel kimliklerini doğrulamak ve güçlendirmek adına, küresel ürünleri tüketmeye daha eğilimli olmaktadır (Westjohn, Singh ve Magnusson, 2012). Bu nedenle, küresel pazarlarda tüketicilerin küresel kimliklerinin belirlenmesi ve söz konusu bu kimliklerin ürün tercihleri üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi, küresel pazarlama açısından son derece önemlidir (Tu, Khare ve Zhang, 2012).

5. KOZMOPOLİT TÜKETİCİ

Riefler ve Diamantopoulos (2009) kozmopolit bireyleri; "tüketici yönelimi belli bir kültürü, konumu veya topluluğu aşan; diğer uluslardan farklı hizmet ve ürün deneyimini içinde bulunduran ve herhangi bir farklılığı takdir edebilen açık fikirli kişiler" şeklinde tanımlamışlardır (Onbeş, Oyman ve Uğurhan, 2022: 271). Dolayısıyla, diğer kültürlere açık olmaları, diğer kültürleri keşfetmeye ve onları öğrenmeye istekli olmaları, kozmopolit tüketicilerin temel özelliğidir (Roth, Zabkar ve Diamantopoulos, 2015).

Tüketici kozmopolitliği, "bir tüketicinin; yabancı ülkelere ve yabancı kültürlere karşı açık fikirli olmasını, diğer kültürel ve ulusal kökenlerden gelen ürünlerin getirdiği çeşitliliği takdir etme ve olumlu tavır gösterme derecesini" ortaya koyar (Riefler, Diamantopoulos ve Siguaw, 2012). Diğer bir bakış açısına göre ise tüketici kozmopolitliği, dünya vatandaşlarıyla iletişime girmekten korkmamak, kültür, milliyet, din, ırk farklılıklarını önemsemeden, herkesin insan olarak eşit olduğuna inanıp, o şekilde davranmak olarak tanımlanır. Örneğin; Hill (1998), kozmopolit tüketicilerin; dünyayı, kendi kişisel grupları olarak gördüklerini belirtir ve onları dünya vatandaşı olarak tanımlar. Sumner'ın (1906) tanımına göre; "bireyin kendi içinde bulunduğu grubu her şeyin merkezinde görmesi ve kendi geleneklerine tek doğru olarak düşünerek sıkı sıkıya bağlanması" anlamına gelen "Tüketici Etnosentrizmi" nin karşıtı olarak görülen tüketici kozmopolitliği tanımında ise yabancıları tehdit olarak görmemek, onlara karşı nefret duymamak ve onları bir kültür varlığı ve zenginliği olarak görmek gibi olumlu özellikler barındırmaktadır (Altıntaş vd., 2013).

Kozmopolit tüketicilerin satın alma davranışları incelendiğinde, yabancı ürün ve hizmetlere genel olarak açık oldukları ve onları yerel pazar açısından tehdit olarak algılamadıkları, onları bazı açılardan tamamlayıcı olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Kozmopolit tüketiciler, yabancı ürünleri dışlamazlar ve küresel bakış açıları nedeniyle onları kültürel açıdan zenginleştirici olarak görürler (Altıntaş vd., 2013: 149). Öyle ki, Hannerz (1990)

kozmopolitlerin kendi ülkelerindeyken bile uluslararası medyaya ait yabancı kitapları ve filmleri tüketme eğiliminde olduklarına dikkat çekmiştir (Tu ve Hung, 2009).

Kozmopolitliğin, pazarlama disiplini içerisinde kavramsallaşmasının özellikle alakalı üç yönü şunlardır **(**Riefler ve Diamantopoulos, 2009):

- Açık Fikirlilik,
- Çeşitlilik Takdiri,
- Sınırları Aşan Tüketim

Fakat yine de, sadece bunlar tüketicilerin kozmopolit değerlere yönlenmesini açıklamak konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Kozmopolit tüketicilerin artmasının ve pazarlama literatüründe araştırmalara konu olma gerekçeleri, Canon ve Yaprak (2002) tarafından;

- Rekabet,
- Küresel iletişim bağlantıları,
- Teknolojik değişim,
- Tüketici deneyimi ve
- Alt düzey ihtiyaçların doygunluğu olarak sıralanmaktadır.

Bununla birlikte, kozmopolit tüketiciler, farklı ülkeleri ve onlara özgü ürün ve hizmetlerini deneyimleyip, sonucu da "iyi ya da kötü" olarak değil, "farklı" olarak değerlendirebilenlerdir. Holt (1997) kozmopolitleri, tüketim mallarında çeşitlilik ve gelişmişlik arayanlar ve egzotik yiyecekler ve müzik tüketerek dar görüşlü kültürden kaçınanlar olarak nitelendirir. Bu nedenle de, muhtemelen kozmopolit olmayanlara göre daha "bilgili", "tecrübeli", "özgüvenli" ve/ya "çok yönlü" oldukları düşünülür.

Öyle ki, Hannerz (1990) kozmopolitlerin kendi ülkelerindeyken bile uluslararası medyaya ait yabancı kitapları ve filmleri tüketme eğiliminde olduklarına dikkat çekmiştir (Tu ve Hung, 2009).

6. SONUÇ

Pazarlamanın başlangıç noktasının tüketiciler olduğu düşüncesinin benimsenmesiyle birlikte, işletmeler tüketici odaklı pazarlama stratejileri geliştirmeye başlamıştır. Bununla beraber çağdaş pazarlama anlayışının temelinin müşteri odaklılığa, yani müşteri memnuniyeti ve müşteri tatminine dayanması tüketici davranışlarının önemini ortaya çıkarmıştır (Demir Şen ve Kozak, 2013:3). Bunun yanı sıra, her geçen gün yerel ve küresel pazar ortamlarında artan rekabet, tüketicilerin satın alma davranışlarını anlamayı daha da önemli bir hale getirmiştir. Öte yandan, tüketiciler; artık davranışları kolay tahmin edilemeyen, çoğu zaman karmaşık davranışlar sergileyebilen, satın alma sürecinde aktif ve belirleyici konumunda olan çevresel güçlerden biri konumuna gelmişlerdir.

Son yıllarda gelişen teknoloji ile birlikte değişen pazar koşullarında, tüketicilerin mal ve hizmetleri satın alma arzularının ve güdülerinin tahmin edilmesi oldukça güçleşmiştir. İç ve dış pazarlardaki mal ve hizmet çeşidi artmış, buna bağlı olarak da işletmeler arasındaki rekabetin boyutu bile, tüketicilerin tercih ve satın alma kararlarıyla şekillenmeye başlamıştır. Rekabetin

küresel boyutlara taşındığı dünya pazarları, çok geniş ürün ve hizmet çeşitliliğini tüketicilerin önüne sererek "kozmopolit tüketici" kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu durum, işletmelerin tüketici tercihlerini daha da çok dikkate almalarına sebep olmuştur. Hem etnosentrik hem de kozmopolit tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerinin giderilmesi ve tatmin edilebilmesi için, uygun pazarlama stratejileri belirlenmeli ve uzun dönemli bir başarı elde edebilmek, sebatla uygulanmalıdır. Artık sınırlar ötesine geçmek isteyen işletmeler açısından da, küresel tüketici kimliğini ve kozmopolit tüketicilerin tercihlerini dikkate almalıdır.

KAYNAKÇA

Aeker, J.L., Sengupta, J. (2000). Additivity Versus Attenuation: The Role of Culture in the Resolution of Information Incongruity. Journal of Consumer Psychology, Volume 9, Issue 2, p. 67–82

Akat, Ö. (2003). Uluslararası Pazarlama Karması ve Yönetimi. (4. Basım). Bursa: Ekin Kitapevi.

Aktaş, R. ve Sofyalıoğlu, Ç. (2001) Kültürel Farklılıkların Uluslararası İşletmelere Etkisi. Yönetim ve Ekonomi Dergisi. Cilt:7 Say:1 s. 75–92

Akyüz, Z.F. (2009). Marka Bağlılığının Tüketici Satın Alma Kararındaki Etkisi: Ankara Bölgesi Cep Telefonu Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İşletme Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ankara.

Alden, D. L., Steenkamp, J. B. E., & Batra, R. (1999). Brand positioning through advertising in Asia, North America, and Europe: The role of global consumer culture. *Journal of marketing*, *63*(1), 75-87.

Altıntaş, M. H., Kurtulmuşoğlu, F. B., Kaufmann, H. R., Harcar, T., ve Gundogan, N. (2013). The Development and Validation of a Consumer Cosmopolitanism Scale: The Polar Opposite of Xenophobic Attitudes. Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 26(1), 137-154.

Altunışık, R. (2009). Turizm İşletmelerinde Pazarlamanın Temelleri ve İki Farklı Pencereden Pazarlama Yönetimi: Üretici ve Tüketici Bakış Açısı (Ed.: Avcıkurt, D. & Zengin, B.). Turizm İşletmelerinin Pazarlamasında 7P ve 7C. Stanbul: Değişim yayınları, 1-47.

Anderson, J. C., & Narus, J. A. (1990). A model of distributor firm and manufacturer firm working partnerships. *Journal of marketing*, *54*(1), 42-58.

Andersone, I. and Sarkane, E.(2008). Influence of Factors on Consumer Behavior. 5th International Scientific Conference Busıness and Management. Vilnius, Lithunia. 16–17 May. p.331–337

Arnett, J. J. (2002). The psychology of globalization. *American psychologist*, *57*(10), 774.

Cannon, H. M., & Yaprak, A. (2002). Will the real-world citizen please stand up! The many faces of cosmopolitan consumer behavior. *Journal of International Marketing*, *10*(4), 30-52.

Clark, T. (1990). International Marketing and National Character: A review and Proposal for an Integrative Theory. Journal of Marketing. 54, p. 66–79.

Cleveland, M., Laroche, M. (2007). Acculturaton to the global consumer culture: Scale development and research paradigm / Journal of Business Research, 60. p.249– 259

Demir, Ş. Ş., & Kozak, M. (2013). *Tüketici davranışları*. Detay Yayıncılık.

Durvasula, S., Lochtenstein, D. and Netermeyer, R., (1991). A Cross-National Assessment of the Reliability and Validity of the Cetslale. Journal of Marketing Research. 28, s. 320–327.

Gaston-Breton, C. ve Martin, O. M. (2011). International market selection and segmentation: a two-stage model. International Marketing Review, 28(3), 267-290.

Ger, G. (1999). Localizing in The Global Village: Local Firms Competing in Global Markets. Calif Manag Rev. 41(4). p. 64–83.

Hannerz, U. (1990). Cosmopolitans and locals in world culture. *Theory, culture & society*, *7*(2-3), 237-251.

Holt, D. B. (2002). Why Do Brands Cause Trouble? A Dialectical Theory of Consumer Culture and Branding. The Journal of Consumer Research, 29(1), 70-90.

Koç, E. (2012). *Tüketici davranışı ve pazarlama stratejileri: global ve yerel yaklaşım: pazarlama ve tüketici davranışı kavramlarının İngilizceleriyle*. Seçkin Yayıncılık.

Kogut, B. and Singh H. (1993). The Effect of National Culture on the Choice of Entry Mode. Journal of International Consumer Marketing. Volume 6, p. 91 – 127

Kotler, P., and Armstrong, G. (2018). Principles of Marketing (12. Baskı). New Jersey: Pearson Prentice Hall.

Kotler, P., Armstrong, G., Ang, S. H., Leong, S. M., Tan, C. T., & YAU, O. (2008). Principles of marketing: An global perspective.

Lee, J. A and Kacen, J. J.(2008). Cultural İnfluences on Consumer Satisfaction With Impulse and Planned Purchase Decisions. Journal of Business Research. 61, p. 265–272

Lee, J.A. (2000). Adapting Triandis's Model of Subjective Culture and Social Behavior Relations to Consumer Behavior. Journal of Consumer Psychology. Volume 9, Issue 2, p. 117–126

Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological review*, *98*(2), 224.

Martinez, E. and Montaner, T., (2006). The Effect Of Consumer's Psychographic Variables Upon Deal-Proneness. Journal of Retailing and Consumer Services. 13, p. 157–168

McCort, D. and Malhotra N. K. (1993). Culture And Consumer Behavior: Toward an Understanding of Cross-Cultural Consumer Behavior in International Marketing. Journal of International Consumer Marketing. 6(2) p. 91–127.

Montgomery, J. (2008). The Role that Personality and Motivation Play in the Consumer Behaviour: A Case Study on HSBC. Business Intelligence Journal, 1(1), 128-134.

Odabaşi, Y., & Bariş, G. (2014). Tüketici Davranışı (14. Baskı), İstanbul: MediaCat.

Onbeş, B., Oyman, M., & Uğurhan, Y. Z. C. (2022). Global tüketici kültürünün bir boyutu olarak kozmopolitlik ve tüketicilerin kozmopolit profilleri üzerine bir araştırma. *İzmir İktisat Dergisi*, *37*(2), 269-295.

Oyserman, D. (2009). Identity-based motivation and consumer behavior. *Journal of Consumer Psychology*, *19*(3), 276-279.

Özer, N. (2009). Algılama ve Pazarlama Uygulamaları. Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 5(1), 1- 12.

Öztürk, A.S. (2005). Hizmet Pazarlaması. 5. Basım. Ankara: Ekin Kitapevi.

Penaloza, L.N. ve Gilly, M. C. (1999). Marketer Acculturation: The Changer and The Changed. Journal of Marketing. 63(3): s. 84–104.

Penpece, D. (2006). Tüketici Davranışlarını Belirleyen Etmenler: Kültürün Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Riefler, P., & Diamantopoulos, A. (2009). Consumer cosmopolitanism: Review and replication of the CYMYC scale. *Journal of Business Research*, *62*(4), 407-419.

Riefler, P., Diamantopoulos, A., & Siguaw, J. A. (2012). Cosmopolitan consumers as a target group for segmentation. *Journal of International Business Studies*, *43*, 285-305.

Schiffman, L. G., Kanuk, L., & Hansen, H. (2012). Consumer behaviour: a European outlook. Harlow.

Schwartz, S. H. (2003). Mapping and Interpreting Cultural Differences around the World. in H. Vinken, J. Soeters, and P. Ester (eds.), Comparing Cultures, Dimensions, of Culture in a Comparative Perspective, Leiden, The Netherlands: Brill

Shavitt, S., Lalwani, A.K., Zhang, J. and Torelli, C.J. (2006). The Horizontal/VerticalDistinction in Cross-Cultural Consumer Research. Journal of Consumer Psychology, Volume 16, Issue 4, Pages p. 325–342

Soares, A. M., Farhangmehr, M. and Shohom, A. (2007). Hofstede's Dimensions of Culture In İnternational Marketing Studies. Journal of Business Research. 6O. p. 277–284

Solomon, M. R. (2013). Consumer Behavior: Buying, Having and Being (Tenth). Essex: Pearson Educated Limited.

Sumner, W. G. (1906). Folkways (New York: Ginn, 1906). *Muzafer Sherif and Carolyn W. Sherif, Groups in Harmony and Tension: An Integration of Studies on Inter-group Relations*, 12.

Tu, L., Khare, A., & Zhang, Y. (2012). A short 8-item scale for measuring consumers' local–global identity. *International Journal of Research in Marketing*, *29*(1), 35-42.

Tu, Y. H., & Hung, K. M. (2009, August). Evaluating the consumer cosmopolitanism: Taiwanese consumer behavior in choosing local or foreign banks. In *PICMET'09-2009 Portland International Conference on Management of Engineering & Technology* (pp. 2298-2303). IEEE.

Westjohn, S. A., Singh, N., & Magnusson, P. (2012). Responsiveness to global and local consumer culture positioning: A personality and collective identity perspective. *Journal of International Marketing*, *20*(1), 58-73.

Yükselen, C. (2006). Pazarlama: İlkeler- Yönetim. 5. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık. [48] Odabaşı, Y. & Barış, G. (2007). Tüketici Davranışı. 7. Basım. İstanbul: Mediacat Kitapları.

Zeugner-Roth, K. P., Žabkar, V., & Diamantopoulos, A. (2015). Consumer ethnocentrism, national identity, and consumer cosmopolitanism as drivers of consumer behavior: A social identity theory perspective. *Journal of international marketing*, *23*(2), 25-54.

Zhang, Y., & Khare, A. (2009). The impact of accessible identities on the evaluation of global versus local products. *Journal of Consumer Research*, *36*(3), 524-537.

SAĞLIK KURUMLARININ MALİ DURUMLARININ MOORA YÖNTEMİYLE ANALİZİ

Arş. Gör. Dr., Ferda IŞIKÇELİK[1], Arş. Gör., Gökçen ÖZLER[2]

[1]Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, -0000-0002-7975-4141

[2]Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, -0000-0003-3099-5654

ÖZET

Bu araştırmanın amacı Türkiye faaliyet gösteren özel sağlık kurumlarının 2011-2021 yılları mali durumlarını MOORA (Multi Objective Optimizationon the basis of Ratio Analysis) yöntemiyle analiz etmektir. Çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) tarafından yayımlanan Hastane Hizmetleri alt sektörünün bilanço ve gelir tabloları kullanılmıştır. Bu kapsamda 2011 yılında 964, 2012 yılında 1.210, 2013 yılında 1.836, 2014 yılında 1.797, 2015 yılında 1.853, 2016 yılında 1.882, 2017 yılında 2.000, 2018 yılında 2.302, 2019 yılında 2.525, 2020 yılında 2.642 ve 2021 yılında 2.734 sağlık kurumunun konsolide verileri analiz edilmiştir. Analizde değerlendirme kriterleri olarak cari oran, likidite oranı, nakit oran, finansal kaldıraç oranı, özkaynakların varlık toplamına oranı, kısa vadeli yabancı kaynakların kaynak toplamına oranı, stok devir hızı, alacak devir hızı, net çalışma sermayesi devir hızı, maddi duran varlık devir hızı, faaliyet kâr marjı ve net kâr marjı finansal oranları kullanılmıştır. Konsolide finansal tablo verileriyle hesaplanan bu oranlar MOORA yönteminin oran metoduyla analiz edilerek sağlık kurumlarının mali durumları yıllar bazında değerlendirilmiştir. MOORA tekniği çok kriterli karar verme tekniklerinden biridir. Yöntem, finansal performans değerlendirmelerinde yaygın kullanım alanına sahiptir. MOORA yönteminde, belirlenen kriterler aynı anda dikkate alınarak tek bir hesaplanmaktadır. Finansal performansı kıyaslanan birimler hesaplanan değerlerine göre sıralanmaktadır. Böylece kurumların performans bir değer ile ifade edilerek karşılaştırma yapılabilmektedir. Araştırmada hastane hizmetleri alt sektörünün finansal performansı yıl temelinde kıyaslanarak en başarılı olduğu yıldan en başarısız olduğu yıla doğru sıralanmıştır. Analiz sonucunda sağlık kurumlarının mali durumunun en iyi olduğu yılın 2021 yılı olduğu tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla 2019, 2012, 2020, 2013, 2014, 2015, 2017, 2011, 2018 yılları takip etmiştir. Sektörün finansal performansının en düşük olduğu yıl ise 2016 yılıdır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Performans, Hastane, MOORA, Sağlık Kurumları

ANALYSIS OF THE FINANCIAL STATUS OF HEALTH INSTITUTIONS BY MOORA METHOD

ABSTRACT

The aim of this study is to analyse the financial status of private health institutions operating in Turkey for the years 2011-2021 by using MOORA (Multi Objective Optimisationon the basis of Ratio Analysis) method. In the study, it was used that balance sheets and income statements of the Hospital Services sub-sector published by the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT). In this context, it was analysed the consolidated data of 964 health institutions in 2011, 1,210 in 2012, 1,210 in 2012, 1,836 in 2013, 1,797 in 2014, 1,853 in 2015, 1,882 in 2016, 2,000 in 2017, 2,302 in 2018, 2,525 in 2019, 2,642 in 2020 and 2,734 in 2021. It was used that current ratio, liquidity ratio, cash ratio, financial leverage ratio, equity to total assets ratio, short-term liabilities to total resources ratio, inventory turnover, receivables turnover, net working capital turnover, tangible fixed asset turnover, operating profit margin and net profit margin ratios as evaluation criteria in the analysis. These ratios calculated with consolidated financial statement data were analysed with the ratio method of MOORA method and the financial status of health institutions were evaluated on a yearly basis. MOORA method is one of the multi-criteria decision making methods. The method is widely used in financial performance evaluations. In the MOORA method, a single calculation is made by considering the determined criteria at the same time. The units whose financial performance is compared are ranked according to their calculated values. Thus, it can be expressed the performance of the organisations with a value and a comparison can be made. In the study, it was compared the financial performance of the hospital services sub-sector on a yearly basis and ranked from the most successful year to the most unsuccessful year. As a result of the analysis, it was determined that the best financial situation of health institutions was in 2021. This was followed by the years 2019, 2012, 2020, 2013, 2014, 2015, 2017, 2011, 2018, respectively. The year with the lowest financial performance of the sector is 2016.

Keywords: Financial Performance, Hospital, MOORA, Health Institutions

1. GİRİŞ

Covid-19 pandemisiyle sağlık kurumlarının devamlılığının önemi vurgulanmıştır. Sağlık kurumlarının devamlılığı için mali durumlarının da elverişli olması gereklidir. Bunun için ilk adım mevcut mali durumun tespit edilmesidir. Bu kapsamda çeşitli tekniklerle finansal performans değerlendirmeleri yapılmaktadır. Finansal performans değerlendirmelerinde çeşitli çok kriterli karar verme tekniklerinin kullanımı yaygındır.

Sağlık kurumlarının finansal performanslarını değerlendirmede yaygın kullanım alanına sahip çok kriterli karar verme tekniklerinden biri de MOORA'dır (Metin vd., 2017; Şişman ve Doğan, 2016). Willem Karel Brauers ile Edmundas Kazimieras Zavadskas'ın geliştirdiği MOORA yöntemi, (Brauers ve Zavadskas, 2006: 445) karmaşık alternatiflerin belirli sınırlamalar dahilinde optimize edildiği süreçtir (Karande ve Chakraborty, 2012). Yöntem, belirli bir kısıtlamalar dizisine tabi olarak iki veya daha fazla kısıtlayıcı hedefi (kriterleri) aynı anda

optimize etme imkânı tanımaktadır (Chakraborty vd., 2023). MOORA yönteminin Multi-MOORA, Referans Noktası Yaklaşımı, Oran Metodu, Önem Katsayısı ve MOORA-Tam Çarpım Formu gibi çeşitli teknikleri vardır.

2. YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı Türkiye faaliyet gösteren özel sağlık kurumlarının 2011-2021 yılları mali durumlarını MOORA (Multi Objective Optimizationon the basis of Ratio Analysis) yöntemiyle analiz etmektir. Araştırmada TCMB tarafından yayımlanan Hastane Hizmetleri alt sektörünün bilanço ve gelir tabloları kullanılmıştır. Bu kapsamda 2011 yılında 964, 2012 yılında 1.210, 2013 yılında 1.836, 2014 yılında 1.797, 2015 yılında 1.853, 2016 yılında 1.882, 2017 yılında 2.000, 2018 yılında 2.302, 2019 yılında 2.525, 2020 yılında 2.642 ve 2021 yılında 2.734 sağlık kurumunun konsolide verileri analiz edilmiştir. Analizde değerlendirme kriterleri olarak cari oran, likidite oranı, nakit oran, finansal kaldıraç oranı, özkaynakların varlık toplamına oranı, kısa vadeli yabancı kaynakların (KVYK) kaynak toplamına oranı, stok devir hızı, alacak devir hızı, net çalışma sermayesi devir hızı, maddi duran varlık devir hızı, faaliyet kâr marjı ve net kâr marjı finansal oranları kullanılmıştır. Bu oranları hesaplamada kullanılan formüller Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Finansal Oranlar (TCMB, 2023)

LİKİDİTE ORANLARI	
Cari Oran	Dönen Varlıklar / KVYK
Likidite (Asit Test) Oranı	(Dönen Varlıklar- Stoklar) / KVYK
Nakit Oranı	(Hazır Değerler + Menkul Kıymetler) / KVYK
FİNANSAL YAPI ORANLARI	
Finansal Kaldıraç Oranı	(KVYK + UVYK) / Varlık Toplamı
Özkaynakların Varlık Toplamına Oranı	Öz Kaynaklar / Varlık Toplamı
KVYK'ın Kaynak Toplamına Oranı	KVYK / Varlık Toplamı
DEVİR HIZI ORANLARI	
Stok Devir Hızı	Satışların Maliyeti / Ortalama Stoklar
Alacak Devir Hızı	Net Satışlar / Ortalama Alacaklar
Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı	Net Satışlar/ (Dönen Varlıklar-KVYK)
Maddi Duran Varlık Devir Hızı	Net Satışlar / Maddi Duran Varlıklar
KARLILIK ORANLARI	
Faaliyet Kar Marjı	Faaliyet Kârı / Net Satışlar
Net Kar Marjı	Net Kâr / Net Satışlar

Konsolide finansal tablo verileriyle hesaplanan finansal oranlar MOORA yönteminin oran metoduyla analiz edilerek sağlık kurumlarının mali durumları yıllar bazında değerlendirilmiştir. MOORA Yöntemi, farklı alternatiflerin farklı hedeflere verdiği yanıtlardan oluşan bir matrisle başlamaktadır (Brauers ve Zavadskas, 2006):

(x_{ij}) (1)

"xij alternatif j'nin i hedefine cevabıdır, "i=1, 2,...,n" hedefler, "j=1, 2,..., m" alternatiflerdir."

"Yöntem, bir alternatifin bir hedefe ilişkin her bir cevabın, o hedefe ilişkin bütün alternatifleri ifade eden bir payda ile kıyaslandığında bir oran sistemini göstermektedir. Bu payda için her bir alternatifin hedef başına karelerinin toplamının karekökü seçilir" (Van Delft ve Nijkamp, 1977):

$$Nx_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^{m} x^2 ij}} \quad (2)$$

"xij = j alternatifinin i hedefine verdiği yanıt, "j= 1, 2,..., m; m alternatif sayısı, i= 1, 2,..., n; n hedef sayısı",

"Nxij = j alternatifinin i hedefine verdiği normalleştirilmiş cevabı ifade eden boyutsuz bir sayıdır; alternatiflerin hedeflere verdiği bu normalleştirilmiş cevaplar [0;1] aralığına aittir."

"Bu cevaplar, optimizasyonu sağlamak için, maksimizasyon halinde toplanırken minimizasyon halinde çıkarılır:"

$$Ny_i \sum_{i=1}^{i=g} Nx_{iJ} - \sum_{i=g+1}^{i=n} Nx_{iJ} \quad (3)$$

"Maksimize edilecek hedefler için "=1, 2,...,g, i = g + 1, g + 2,..., n" minimize edilecek hedefler için,

Nyj = j alternatifinin bütün hedeflere bağlamında normalleştirilmiş değerlendirmesidir.

Bu formülde doğrusallık [0;1] aralığındaki boyutsuz ölçülerle ilgilidir. Nyj'nin sıralı bir sıralaması nihai tercihi gösterir."

3. BULGULAR

Bu araştırmada, TCMB tarafından yayımlanan Hastane Hizmetleri alt sektörünün konsolide finansal tabloları ile hesaplanan finansal oranlar MOORA yöntemiyle analiz edilmiştir. Çizelge 2'de sektörün finansal oranları sunulmuştur. Buna göre sektörün likidite oranlarından cari oranın yıllar itibariyle 0,94-1,22 arasında değişiklik gösterdiği saptanmıştır. Asit test oranı 0,80-1,11 arasında dalgalanma göstermektedir. Nakit oran 0,11-0,29 civarında seyretmektedir. Likidite oranları literatürle kıyaslandığında (Ağırbaş, 2022), sektörün kısa vadeli borçlarını ödeme konusunda problem yaşamadığı söylenebilir. Kaynak kullanım durumları hakkında bilgi veren finansal yapı oranları (Akgüç, 2013) incelendiğinde finansal kaldıraç oranı, borç kullanımının fazla olduğunu ve zamanla arttığını göstermektedir. Özkaynakların varlık toplamına oranı, sektörde özkaynak kullanımının zaman içinde azaldığını ifade etmektedir. KVYK'ın kaynak toplamına oranı, kaynaklar içinde KVYK kullanımının arttığını göstermektedir.

İşletme varlıklarının verimliliği hakkında fikir veren devir hızı oranları (Okka, 2009) incelendiğinde, stok devir hızı stokların yenilenme hızının düşerek dalgalanma gösterdiğini ve stok verimliliğinin olumsuz yönde gelişim gösterdiği belirlenmiştir. Alacak devir hızına

bakılarak sektörün alacak tahsil kapasitesinin gelişim gösterdiği saptanmıştır. Net çalışma sermayesi verimliliğinde zaman içinde aşırı değişkenlik olduğu ve 2016-2018 döneminde negatif değerler olduğu tespit edilmiştir. Maddi duran varlık devir hızının 2,12-2,76 arasında değişkenlik gösterdiği belirlenmiştir. Karlılık oranlarına bakıldığında sektörün sağlık hizmeti sunumundan karlılığını ifade eden faaliyet kâr marjının zaman içinde arttığı görülmektedir. Net kâr marjı 2011, 2014, 2016 ve 2018 yıllarında zarar edildiği, diğer yıllarda kar edildiği belirlenmiştir.

Çizelge 2. Hastane Hizmetleri Sektörü Finansal Oranları

YILLAR	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
LİKİDİTE ORANLARI													
Cari Oran	1,21	1,22	1,13	1,01	1,06	1,03	1,06	0,99	0,97	0,94	1,01	1,11	1,13
Likidite (Asit Test) Oranı	1,07	1,11	0,99	0,87	0,92	0,89	0,91	0,84	0,83	0,80	0,82	0,92	0,88
Nakit Oranı	0,22	0,25	0,22	0,17	0,23	0,22	0,21	0,13	0,16	0,11	0,17	0,25	0,29
FİNANSAL YAPI ORANLARI													
Finansal Kaldıraç Oranı	0,53	0,55	0,61	0,62	0,65	0,67	0,70	0,73	0,75	0,74	0,71	0,73	0,64
Özkaynakların Varlık Toplamına Oranı	0,47	0,45	0,39	0,38	0,35	0,33	0,30	0,27	0,25	0,26	0,29	0,27	0,36
KVYK'ın Kaynak Toplamına Oranı	0,29	0,31	0,33	0,36	0,35	0,38	0,38	0,40	0,43	0,47	0,38	0,40	0,38
DEVİR HIZLARI													
Stok Devir Hızı	16,28	18,37	17,48	14,67	13,73	12,83	12,05	11,06	10,69	10,20	10,19	8,83	8,16
Alacak Devir Hızı	4,44	4,72	5,03	4,83	4,82	4,56	4,40	4,33	4,52	4,92	5,49	5,37	6,56
Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı	13,19	11,09	18,32	196,02	37,72	64,58	34,60	-136,56	-47,97	-24,88	190,73	16,39	15,77
Maddi Duran Varlık Devir Hızı	2,28	2,28	2,22	2,25	2,19	2,27	2,26	2,16	2,12	2,47	2,62	2,60	2,76
KARLILIK ORANLARI													
Faaliyet Kar Marjı	0,06	0,04	0,05	0,05	0,07	0,07	0,07	0,06	0,06	0,07	0,08	0,10	0,12
Net Kar Marjı	0,02	0,01	- 0,08	0,02	0,01	- 0,00	0,00	- 0,02	0,01	- 0,02	0,01	0,03	0,06

Çizelge 3'te cari oran, asit-test oranı, nakit oran, finansal kaldıraç oranı, özkaynakların varlık toplamına oranı, KVYK'ın kaynak toplamına oranı, stok devir hızı, alacak devir hızı, net çalışma sermayesi devir hızı, maddi duran varlık devir hızı, faaliyet kâr marjı ve net kâr marjının MOORA yöntemiyle analizinden elde edilen skor ve bu skora göre araştırma dönemlerinin sıralaması verilmiştir. Sektörün finansal performansının en yüksek olduğu dönem 0,18 ile 2021'dir. Bunu sırasıyla 2019, 2012, 2020, 2013, 2014, 2015, 2017, 2011, 2018 yılları takip etmiştir. Sektörün finansal performansının en düşük olduğu yıl 2016'dır.

Çizelge 3. MOORA Yöntemiyle Analiz Bulguları

YILLAR	MOORA SKORU	SIRALAMA
2021	0,18	1
2019	0,15	2
2012	0,15	3
2020	0,14	4
2013	0,12	5
2014	0,11	6
2015	0,11	7
2017	0,07	8
2011	0,06	9
2018	0,05	10
2016	0,03	11

4. SONUÇ

Hastane hizmetleri alt sektörünün likidite oranları, sektörün kısa vadeli borçlarını ödeme konusunda sorun yaşamadığını göstermektedir. Finansal yapı oranları değerlendirildiğinde, borç kullanımının fazla olduğu, özkaynak kullanımının zaman içinde azaldığı ve kaynaklar içinde KVYK kullanımının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Devir hızı oranları incelendiğinde, stok verimliliğinin olumsuz yönde gelişim gösterdiği, alacak tahsil kapasitesinin gelişim gösterdiği saptanmıştır. Net çalışma sermayesi verimliliği aşırı dalgalanma göstermiştir. Maddi duran varlık devir hızında pozitif değerler görülmektedir. Karlılık oranlarına bakıldığında faaliyet kâr marjının zaman içinde arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Net kâr marjı 2011, 2014, 2016 ve 2018 yıllarında zarar edildiğini, diğer yıllarda kar edildiğini ifade etmektedir. Bu oranların MOORA yöntemiyle analiziyle elde edilen MOORA skoru 0,03-0,18 arasında değişkenlik göstermektedir. Buna göre sektörün finansal performansının en yüksek olduğu dönem 2021 yılıdır. Bunu sırasıyla 2019, 2012, 2020, 2013, 2014, 2015, 2017, 2011, 2018 yılları takip etmiştir. Sektörün finansal performansının en düşük olduğu yıl ise 2016 yılıdır.

KAYNAKÇA

[1] Ağırbaş, İ., *Hastane Yönetimi ve Organizasyon, 2. Basım,* Siyasal Kitabevi/Ankara, 2019.

[2] Ağırbaş, İ., *Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetim ve Maliyet Analizi, 3. Basım*, Siyasal Kitabevi/Ankara, 2022.

[3] Akgüç, Ö., *Mali Tablolar Analizi,* Avcıol Basım Yayın/İstanbul, 2013.

[4] Brauers, W.K., Zavadskas, E.K. The MOORA Method and its Application to Privatization in a Transition Economy, Control and Cybernetics, 35(2), 445-469, 2006.

[5] Chakraborty, S., Datta, H. N., Kalita, K., Chakraborty, S. A Narrative Review of Multi-Objective Optimization on the Basis of Ratio Analysis (MOORA) Method in Decision Making, OPSEARCH, 1-44, 2023.

[6] Karande, P., Chakraborty, S. Application of Multi-Objective Optimization on the Basis of Ratio Analysis (MOORA) Method for Materials Selection, Materials & Design, 37, 317-324, 2012.

[7] Metin, S., Yaman, S., Korkmaz, T. Finansal Performansın TOPSIS ve MOORA Yöntemleri ile Belirlenmesi: BİST Enerji Firmaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Uygulama, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(2), 371-394. 2017.

[8] Okka, O., *Analitik Finansal Yönetim Teori ve Problemler,* Nobel Yayın Dağıtım/Ankara, 2009.

[9] Ömürbek, N., Eren, H. Promethee, Moora ve Copras Yöntemleri ile Oran Analizi Sonuçlarının Değerlendirilmesi: Bir Uygulama, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(16), 174-187, 2016.

[10] Şişman, B., Doğan, M. Türk Bankalarının Finansal Performanslarının Bulanık AHP ve Bulanık MOORA Yöntemleri ile Değerlendirilmesi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 23(2), 353-371, 2016.

[11] TCMB (2023). Oran Formülleri, https://www3.tcmb.gov.tr/sektor/dosyalar/menu/ratios_tr.pdf (Erişim tarihi: 12.09.2023).

[12] Van Delft, A., Nijkamp, P., *Multi-criteria Analysis and Regional Decision-making*, Interprint (Malta) Ltd./Malta, 1977.

GOOGLE ARAMA HACMİ VERİLERİNİ KULLANARAK MEVSİMSEL VE COĞRAFİ AÇIDAN TÜRKİYE'DEKİ HASTALIKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Arş. Gör., GÖKÇEN ÖZLER [1], Arş. Gör. Dr., Ferda IŞIKÇELİK [2]

[1]Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, -0000-0003-3099-5654

[2]Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, -0000-0002-7975-4141

ÖZET

Bu araştırmada, Türkiye'de internetten bilgi arama verilerini kullanarak, mevsimsel açıdan ve bölgelere göre toplumun bir yıllık hastalık yükünü tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırmada Google arama hacmi (Google Trends) verileri kullanılmıştır. Mevsimlere yönelik arama yapmak amacıyla 01.09.2022-30.11.2022 aralığı "Sonbahar", 01.12.2023-31.02.2023 aralığı "Kış", 01.02.2023-31.05.2023 aralığı "İlkbahar" ve 01.06.2023-31.08.2023 aralığı "Yaz" mevsimi olarak kabul edilmiştir. Araştırmada, tüm kategoriler içerisinde arama yapılmış ve "belirtileri" kelimesi incelenmiştir. "Belirtileri" kelimesinin seçilme nedeni Türkçe dil yapısı nedeniyle hastalıklara özgü arama yaparken sıklıkla çoğul olarak kullanılan bir kelime olmasıdır. Araştırmada, kullanıcıların sorgularında aynı zamanda arattıkları sorgular incelenmiştir. Bunun yanında, aramaların konularına göre dağılımları elde edilmiştir. Konular içerisinde yükselen özelliği gösteren hastalık isimlerine ulaşılarak her bir hastalık mevsimsel ve coğrafi açıdan incelenmiştir. Yükselen sonuçlar son dönemden bu yana arama sıklığında en büyük artışın görüldüğü sonuçlar anlamına gelmektedir. Kullanıcıların son zamanlarda arama sıklığında büyük artış görülen ve aradıkları en popüler konuların sonbahar mevsiminde "domuz gribi, grip, kuduz, bronşit, uyuz, zatürre" gibi sağlık problemleri; kış mevsiminde, "streptokok farenjiti, domuz gribi, grip, respiratuar sinsityal virüs bulaşıcı hastalığı ve multipl skleroz hastalığı; ilkbahar mevsiminde, "şap ve çölyak hastalığı", yaz mevsiminde ise "sıcak çarpması, kızamık, kuduz ve siroz hastalığı" olduğu bulunmuştur. Strep-a, adenovirüs, beta virüsü belirtileri gibi sağlık problemleri, kış mevsimde sonbahardan farklı olarak yükselen başlıca sağlık sorunları olduğu bulunmuştur. Şap hastalığı, bahar alerjisi, polen alerjisi, çölyak hastalığı, gül hastalığı, gut hastalığı gibi sağlık problemleri ise ilkbahar mevsiminde diğer mevsimlerden farklı olarak yükselen başlıca sağlık sorunlarındandır. Eris, kızamık, klima çarpması, güneş çarpması, kene ısırması gibi sağlık problemleri ise yaz mevsiminde diğer mevsimlerden farklı olarak yükselen başlıca sağlık sorunlarıdır. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar, Google arama hacmi verileriyle mevsimsel olarak ülke hastalık yüküne yönelik çıkarımlar yapılacağını göstermektedir. Araştırma sonuçlarının, sağlık hizmeti planlamasına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevrimiçi arama hacmi, Dijital epidemiyoloji, Hastalık yükü

EVALUATION OF DISEASES IN TÜRKİYE FROM SEASONALLY AND GEOGRAPHICALLY WITH GOOGLE SEARCH VOLUME DATA

ABSTRACT

This study aims to determine the one-year disease burden of society in terms of seasonality and region by using data from internet searchES in Turkey. Google search volume (Google Trends) data were used in the research. To search according to the seasons, it was accepted as the range 01.09.2022–30.11.2022 “Autumn”, the range 01.12.2023–31.02.2023 “Winter”, the range 01.02.2023–31.05.2023 “Spring” and the range 01.06.2023–31.08.2023 “Summer”. In the research, all categories were searched and the word "symptoms" was examined. The reason for choosing the word “Symptoms” is that it is often used as a plural when searching for diseases specific to the Turkish language structure. In this research, the queries that the users searched at the same time were examined. In addition, the distribution of searches according to the subjects was obtained. Each disease was examined seasonally and geographically by reaching the names of the diseases showing the rising features among the subjects. Rising results indicate the results with the biggest increase in search frequency since the last period. Health problems such as "swine flu, flu, rabies, bronchitis, scabies, pneumonia" in the autumn season; in winter, “streptococcal pharyngitis, swine flu, influenza, respiratory syncytial virus infectious disease, multiple sclerosis; In the spring season, "foot and celiac disease", in the summer season, "heat stroke, measles, rabies, cirrhosis disease" was found. It was found that health problems such as strep-a, adenovirus, and beta virus symptoms are the main health problems that rise in winter season, unlike autumn. Health problems such as foot-and-mouth disease, spring allergy, pollen allergy, celiac disease, rose disease, and gout are among the main health problems that rise in spring, unlike other seasons. Health problems such as Eris, measles, air-conditioning stroke, sunstroke, and tick bite are the main health problems that increase in summer, unlike other seasons. The results obtained from this research show that inferences can be made on the country's seasonally burden of disease seasonally using Google search-volume data. It is thought that the results of this research can contribute to healthcare planning.

Keywords: Online search volume, Digital epidemiology, Disease burden

1. GİRİŞ

Yenilikçi bir alan olan dijital epidemiyoloji, bilimsel bilgiye erişim ve teknolojinin getirdiği araçlar arttıkça gelişmektedir. Dijital epidemiyoloji, toplumun sağlığına ilişkin mevcut durumunu ortaya koyarak bu sayede sağlığı geliştirici bir yaklaşım sunmaktadır. Dijital epidemiyoloji araçlarından bazıları, web aramaları, sosyal ağlar, bloglar olarak sayılabilir. Bu sayede, bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıklara ilişkin veriler elde edilerek hastalıkların tespiti, sağlık davranışlarının değerlendirilmesi gibi amaçlarla kullanılmaktadır (Bayın Donar, 2020). Dijital epidemiyoloji, salgınlar veya tedavi seçeneklerindeki ani değişiklikler konusunda geleneksel sağlık epidemiyolojisinden çok daha önce uyarı oluşturabilmesi açısından öne çıkmaktadır (Lippi, 2019).

Bir dijital epidemiyoloji kaynağı olan web aramaları, toplumda aranan sağlık bilgisini ve ihtiyacını ortaya koymaya yardımcı olmaktadır. Google Trends sayesinde, sağlık bilgilerinin

toplumdaki dağılımının ne olduğu, zaman içinde sağlık bilgisi eğilimlerinin ne yöne evrildiği ortaya koyulabilmektedir. Politika yapıcıların, toplumdaki bilgi eksikliğini veya sağlık sorunlarına yönelik hangi aramaları yaptığını bilmelerini sağlayacaktır. Bu sayede, toplumun sağlıkla ilişkili doğru bilgiye erişmesinin önü açılacaktır. Bunun yanında, salgınların önceden tespit edilmesi ve tedbirlerin zamanında alınabilmesi sağlanacaktır (Erigüç vd., 2022; Kaya ve Sarıçoban, 2021; Bardak, 2016). Google Trends, toplumun internet ortamına yaptıkları izlerin incelenmesine olanak sağlamaktadır. Teknolojik gelişmeler, sosyal medya ve internet aramalarının insanların ihtiyaçları, davranış biçimleri ve toplumdaki genel trendlerin belirlenmesine yol açmıştır (Bardak, 2016). Google Trends, kullanıcıların İnternet arama verileriyle etkileşime girmesine olanak tanıyan, nüfus davranışı ve sağlıkla ilgili olaylar hakkında derinlemesine bilgiler sağlayabilen yeni, ücretsiz erişilebilen bir araçtır. Ancak potansiyel kullanımları ve sınırlamaları hakkında sınırlı bilgi bulunmaktadır (Mavragani vd., 2018). Bu verilerin hastalıkları tahmin etmeye yönelik güvenilir bir araç olarak kullanılabileceği yönünde artan bir inanış bulunmaktadır (Donar, 2020; Kurşun, 2021).

Google arama hacmi verileri, sağlık sektöründe birçok konuyu incelemek amacıyla kullanılmıştır. Erigüç vd., (2022) Türkiye'de il bazında aşılanma yüzdeleri ve il bazında arama terimlerinin aranma sıklığı arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında COVID-19 vaka sayısı ile "COVID-19" arama terimi arasında anlamlı yüksek derecede ve pozitif yönlü ilişki olduğunu saptamıştır. Keten vd., (2022) COVID-19 pandemisi esnasında ve öncesinde Google arama hacmi verilerini kullanarak, Türkiye'de insanların Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp (GETAT) uygulama yöntemlerine olan ilgisini belirlemeyi amaçlamıştır. Kaya ve Sarıçoban (2021) Türkiye'de COVID-19 vaka sayıları ve COVID-19 ile ilişkili 18 kavramın aranma hacimleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamıştır. Kavramların aranma hacimlerinin o süreçte meydana gelen gelişmelere göre değiştiği ve aranma hacimleriyle vaka sayıları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğunu tespit etmiştir. Bayın Donar (2021), 6 yaygın kanser türünde Türkiye'deki kanser insidansı ile çevrimiçi Google arama hacimleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında aralarında ilişki olduğunu tespit etmiştir. Bayın Donar (2020a), Türkiye'de hastalık farkındalık günlerinde, o hastalıklarla ilgili olarak internetten bilgi arama davranışlarında farklılık olup olmadığını incelediği araştırmasında farkındalık etkinliklerinin arama sonuçlarını etkilediğini bulmuştur.

Sultanoğlu ve Ataoğlu (2022), COVID-19 pandemisi esnasında Google'da romatizmal hastalıkların aranma hacimleri incelemişlerdir. Yücesoy ve Atmaca Aydın (2021), Google arama hacmi verilerini kullanarak Türkiye için kas-iskelet sistemi için belirlenen 108 sorguyu COVID-19 erken ve ilerleyen zamanda incelemişlerdir. Yücesoy vd., (2022), COVID-19 pandemisi esnasında anti-romatizmal ilaçlara halkın ilgisi incelenmiştir. COVID-19 pandemisinin başlangıç dönemi ile önceki 4 yıl ile karşılaştırıldığında bazı ilaçların aranma sıklığının anlamlı olarak artış gösterdiği saptanmıştır. Tirgil vd., (2021) Google arama motorunun Türkiye'de COVID-19 salgınının yayılımının tahmin edilmesinde ve izlenmesinde kullanılabilirliği incelenmiştir. Avcı (2021), Türkiye'de 1 Ocak ile 1 Mayıs 2020 tarihleri arasında internetteki birbiriyle ilişkili arama verilerini analiz etmişlerdir.

Özsezer vd., (2021) Google arama hacmi verilerinde Türkiye'de coğrafi bölgelere göre doğum yöntemleri ve yeri ile ilişkili internet aramalarını analiz etmişlerdir. "Normal doğum" aramasının en fazla yapıldığı bölge olarak Doğu Anadolu olduğu bulunmuştur. Gündüz Hoşgör

vd., (2023) COVID-19 pandemisinden önce ve sonra toplumun farklı duygu durum ifadeleriyle ilgili 25 ifadeyi arama hacmi incelenmiştir. "Anksiyete", "depresyon", "stres", "panik atak", "kaygı gibi" terimlerin arama hacminin pandemiyle birlikte arttığını belirlemiştir. Esen ve Esen (2022) COVID-19 semptomlarını, Türkiye'deki arama motoru sorgulamalarını incelemişlerdir. Cervellin vd., (2017) "renal kolik", "burun kanaması" ve "mantar zehirlenmesi" anahtar kelimelerini kullanarak Google arama hacmi verilerini incelemişlerdir. Santangelo vd., (2019), 2013-2018 arasında kızamık verileri ile Google trends verileri arasındaki korelasyonu inceledikleri araştırmalarında, rapor edilen vakalarla arama hacmi arasında güçlü bir korelasyon bulmuşlardır. Carneiro ve Mylonakis (2009) 36 ülkeden Google verilerini kullanarak suçiçeği için Google arama verilerini incelemişlerdir. Morsy vd., (2018) Brezilya ve Kolombiyada, Google Trendler'deki Zika arama hacmini temel alarak Zika onaylı vakaları tahmin edebilecek bir tahmin modeli geliştirmişlerdir. Adawi vd., (2017), ise Mayari virüsü vakalarını izlemek için Google arama hacmi verilerini kullanmışlardır.

Bu araştırmada, Türkiye'de internetten bilgi arama verilerini kullanarak, mevsimsel açıdan ve bölgelere göre toplumun bir yıllık hastalık yükünü tespit etmek amaçlanmıştır. Bu araştırmanın, bir yıllık sürede toplumun belirtiler doğrultusunda arama yaptığı aramaları incelemesi ve hastalık sınırlandırmasına gitmeden belirtiden tüm hastalıklara doğru mevsimsel bir inceleme yapması araştırmayı özgün ve önemli kılmaktadır.

2. YÖNTEM

Araştırmada Google arama hacmi (Google Trends) verileri kullanılmıştır. Mevsimlere yönelik arama yapmak amacıyla 01.09.2022-30.11.2022 aralığı "Sonbahar", 01.12.2023-31.02.2023 aralığı "Kış", 01.02.2023-31.05.2023 aralığı "İlkbahar" ve 01.06.2023-31.08.2023 aralığı "Yaz" mevsimi olarak kabul edilmiştir. Araştırmada, tüm kategoriler içerisinde arama yapılmış ve "belirtileri" kelimesi incelenmiştir.

Türk Dil Kurumu'na göre (2023) belirti, "Vücuttaki işlevsel bir bozukluğun veya hastalığın belirlenmesine yarayan işaret; araz, semptom." anlamına gelmektedir. "Belirtileri" kelimesinin seçilme nedeni Türkçe dil yapısı nedeniyle hastalıklara özgü arama yaparken sıklıkla çoğul olarak kullanılan bir kelime olmasıdır.

Sonraki aşamada kullanıcıların sorgularında aynı zamanda arattıkları sorgular incelenmiştir. Diğer aşamada, aramaların konularına göre dağılımları elde edilmiştir. Konular içerisinde yükselen özelliği gösteren hastalık isimlerine ulaşılarak her bir hastalık mevsimsel ve coğrafi açıdan incelenmiştir. Yükselen sonuçlar son dönemden bu yana arama sıklığında en büyük artışın görüldüğü sonuçlar anlamına gelmektedir.

- En Popüler: En popüler arama sorguları. Puanlama, 100 değerinin en yaygın şekilde aranan sorguyu, 50 değerinin bunun yarısı kadar sıklıkta aranan bir sorguyu vb. gösterdiği göreli bir ölçekte belirtilir.
- Yükselen: Son dönemden bu yana arama sıklığında en büyük artışın görüldüğü sorgular. "Patlama" ifadesiyle işaretlenmiş sonuçlar, muhtemelen bu konuların yeni olmasından ve daha önce (varsa bile) çok az aranmış olmalarından dolayı çok büyük miktarda artışa sahiptir.

2.1. Araştırmanın Kısıtlılıkları

Toplumda bazı bireylerin internete sınırlı erişimi, internet kullanımının genç bireylerde daha yaygın olması nedeniyle arama motoru olarak yalnızca Google kullanılması araştırmanın kısıtlılığıdır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

3.1. Sonbahar Mevsimine Yönelik Bulgular

Belirtiler ile ilgili arama yapan kullanıcıların son zamanlarda arama sıklığında büyük artış görülen ve aradıkları en popüler konular domuz gribi, grip, kuduz, bronşit, uyuz, zatürre gibi sağlık problemleri oluşturmaktadır (Çizelge 1).

Çizelge 1. Sonbaharda Belirtiler ile İlgili Aramaların Konuya Göre Dağılımı (Yükselen)

Konu	Yükselme
Domuz Gribi*	%1.750
Grip*	%130
Kuduz*	%130
Bronşit*	%120
Uyuz*	%90
Zatürre*	%80
Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu*	%80
Akciğer	%40

*Hastalık

Çizelge 2 incelendiğinde, sonbaharda "Domuz Gribi" konulu aramaların 1 Eylül tarihinde arama hacmi yokken, mevsim sonuna doğru artma eğilimi gösterdiği görülmektedir. Domuz gribi konusunun en yüksek arama hacmine ulaştığı noktanın 30 Kasım 2022 tarihi yani sonbahar sonu görülmektedir. Genel arama hacmi verilerine göre en fazla Çankırı ilinde arama yapılmıştır.

Çizelge 2. Sonbahar Mevsiminde "Domuz Gribi" Konulu Aramaların Zamana, İllere ve Alt Bölgelere Göre Dağılımı

Kategori	Şekil	Açıklamalar
Zaman İçerisinde Gösterilen İlgi	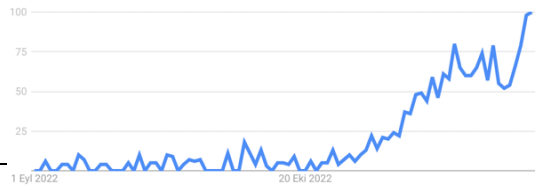	1 Eylül 0 15 Ekim 5 30 Kasım 100 Pik (19 Kasım)
İllere Göre Dağılımı	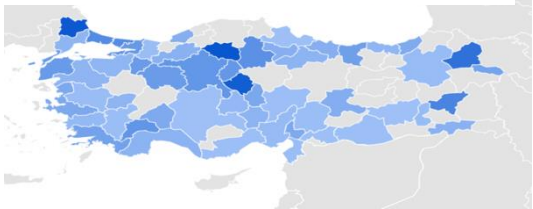	Çankırı (100) Kırklareli (98) Kırşehir (94) Kars (76) Bitlis (69)

Alt Bölgelere Göre Dağılımı		Bucak (100) Lüleburgaz (80) Kaklıç Mahallesi (51) Muğla (42) Kötekli Mahallesi (40)

"Grip" hastalığını konu eden aramalar, Eylül ayının ilk gününden 30 Kasım'a dek artmıştır. 29 Kasım 2022 tarihi ise sonbahar mevsimi içerisinde en fazla aranan gün olmuştur. Burdur ili "Grip" konulu aramalarda ilk sırada yer almaktadır (Çizelge 3).

Çizelge 3. Sonbahar Mevsiminde "Grip" Konulu Aramaların Zamana, İllere ve Alt Bölgelere Göre Dağılımı

Zaman İçerisinde Gösterilen İlgi	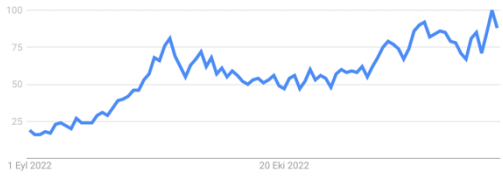	1 Eylül 19 15 Ekim 54 30 Kasım 88 Pik (29 Kasım)
İllere Göre Dağılımı		Burdur (100) Kırklareli (99) Sinop (85) Kastamonu (82) Eskişehir (80)
Alt Bölgelere Göre Dağılımı	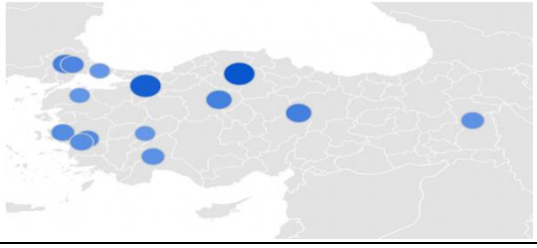	Tosya (100) Gevye (93) Şarkışla (63) Babaeski (62) Elmadağ (62)

3.2. Kış Mevsimine Yönelik Bulgular

Kış mevsiminde, belirtiler ile ilgili arama yapan kullanıcıların son zamanlarda arama sıklığında büyük artış görülen ve aradıkları en popüler konular streptokok farenjiti, domuz gribi, grip, respiratuar sinsityal virüs bulaşıcı hastalığı ve multipl skleroz hastalığıdır.

Çizelge 4. Kış Mevsiminde Belirtiler ile İlgili Aramaların Konuya Göre Dağılımı (Yükselen)

Konu	Yükselen
Streptokok Farenjiti*	Büyük Çıkış
Domuz Gribi*	%650
Influenza A Virüsü	%400
Grip*	%350
Respiratuar Sinsityal Virüs Bulaşıcı Hastalığı*	%250

Havale	%70
Virüs	%50
Multipl skleroz*	%40

Çizelge 5'te "Streptokok Farenjiti" konulu aramaların zamana ve coğrafi konuma göre dağılımı yer almaktadır. 25 Ocak 2023 tarihinde bu hastalığın arama verilerinde zirveye ulaştığı görülmektedir. Arama hacmi verisi en yüksek il ise Tunceli'dir.

Çizelge 5. Kış Mevsiminde "Streptokok Farenjiti" Konulu Aramaların Zamana, İllere ve Alt Bölgelere Göre Dağılımı

Zaman İçerisinde Gösterilen İlgi	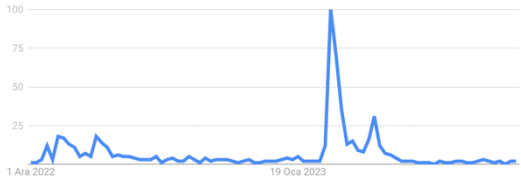	1 Aralık 1 15 Ocak 2 28 Şubat 2 Pik (25 Ocak)
İllere Göre Dağılımı	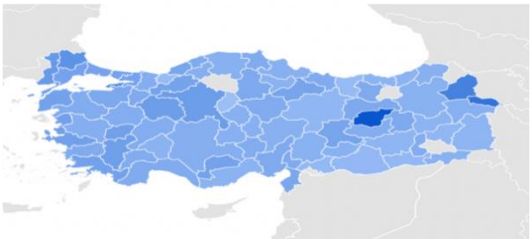	Tunceli (100) Iğdır (74) Kars (61) Yalova (54) Kırklareli (46)
Alt Bölgelere Göre Dağılımı	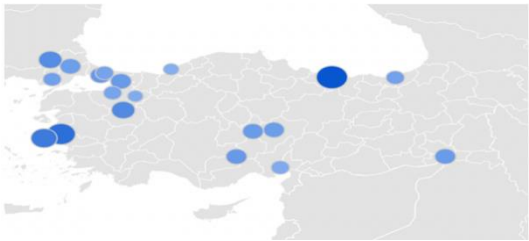	Eskipazar köyü (100) Kaklıç mahallesi (78) Çeşme (68) Tavşanlı (54) Edirne (51)

Kış mevsiminde "Domuz Gribi" konulu aramaların aralık ayından şubat ayına uzanan süreçte azaldığı görülmektedir. En fazla arama yapılan il ise Çankırı'dır (Çizelge 6).

Çizelge 6. Kış Mevsiminde "Domuz Gribi" Konulu Aramaların Zamana, İllere ve Alt Bölgelere Göre Dağılımı

Zaman İçerisinde Gösterilen İlgi		1 Aralık 31 15 Ocak 51 28 Şubat 6 Pik (11 Aralık)

İllere Göre Dağılımı	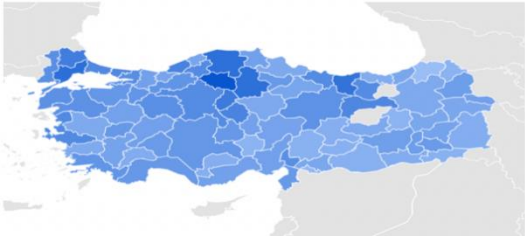	Çankırı (100) Tekirdağ (79) Kastamonu (77) Çorum (77) Giresun (74)
Alt Bölgelere Göre Dağılımı		Anamur (100) Elmadağ (97) Hastane mah. (95) Çankırı (91) Kapaklı belediyesi (91)

3.3. İlkbahar Mevsimine Yönelik Bulgular

İlkbahar mevsiminde, belirtiler ile ilgili arama yapan kullanıcıların son zamanlarda arama sıklığında büyük artış görülen ve aradıkları en popüler konular şap ve çölyak hastalığıdır.

Çizelge 7. İlkbahar Mevsiminde Belirtiler ile İlgili Aramaların Konuya Göre Dağılımı (Yükselen)

Konu	Yükselen
Şap*	%1.600
Çölyak Hastalığı*	%140
Glüten	%80

İlkbahar mevsiminde "Şap" konulu aramaların mevsim başında zirveye ulaşıp, mevsim sonuna doğru azaldığı görülmektedir. Zonguldak ili bu konuda en çok Google aramasının gerçekleştiği ildir. Bunu Tunceli, Ardahan, Şanlıurfa ve Diyarbakır izlemektedir (Çizelge 8).

Çizelge 8. İlkbahar Mevsiminde "Şap" Konulu Aramaların Zamana, İllere ve Alt Bölgelere Göre Dağılımı

Zaman İçerisinde Gösterilen İlgi		1 Mart 1 15 Nisan 1 31 Mayıs 2 Pik (15 Mart)

İllere Göre Dağılımı		Zonguldak (100) Tunceli (90) Ardahan (89) Şanlıurfa (76) Diyarbakır (75)
Alt Bölgelere Göre Dağılımı	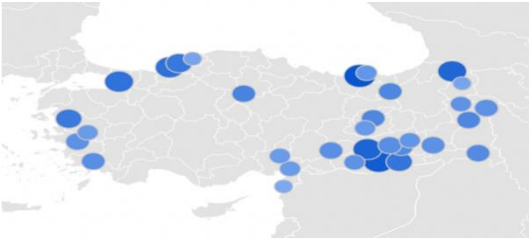	Çanakçı (100) Viranşehir (95) Siverek (87) Ardahan (86) Ereğli (76)

"Çölyak Hastalığı" konulu aramaların ise ilkbahar sonlarına doğru zirveye ulaştığı görülmektedir. Bu konuda en fazla Google araması yapılan iller arasında Sinop ve Iğdır ilk sıradadır (Çizelge 9).

Çizelge 9. İlkbahar Mevsiminde "Çölyak Hastalığı" Konulu Aramaların Zamana, İllere ve Alt Bölgelere Göre Dağılımı

Zaman İçerisinde Gösterilen İlgi	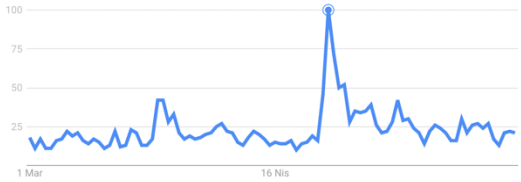	1 Mart 18 15 Nisan 13 31 Mayıs 21 Pik (26 Mayıs)
İllere Göre Dağılımı	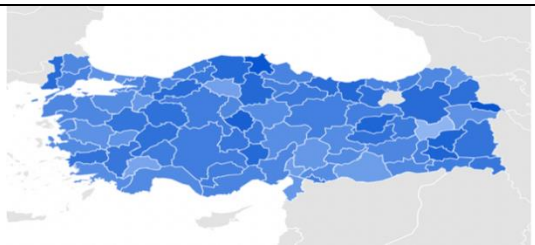	Sinop (100) Iğdır (100) Kırşehir (91) Siirt (88) Tunceli (87)
Alt Bölgelere Göre Dağılımı	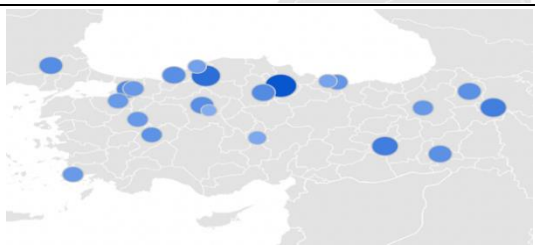	Suluova (100) Safranbolu (79) Ergani (65) Iğdır (64) Çorum (53)

3.4. Yaz Mevsimine Yönelik Bulgular

Yaz mevsiminde, belirtiler ile ilgili arama yapan kullanıcıların son zamanlarda arama sıklığında büyük artış görülen ve aradıkları en popüler konular sıcak çarpması, kızamık, kuduz ve siroz hastalığıdır.

Çizelge 10. Yaz Mevsiminde Belirtiler ile İlgili Aramaların Konuya Göre Dağılımı (Yükselen)

Konu	Yükselen
Sıcak Çarpması	+%1050
Kızamık	+%350
Kuduz	+%80
Siroz	+%80
Tetanos	+%60
Pankreas Kanseri	+%60
Onkoloji	+%50
Zehir	+%40
Çiçek Hastalığı	+%40

Yaz mevsiminde "Şıcak Çarpması" konulu aramaların mevsim ortasında zirveye ulaşıp, mevsim sonuna doğru azaldığı görülmektedir. Antalya ili bu konuda en çok Google aramasının gerçekleştiği ildir. Bunu Muğla ve Burdur ili izlemektedir (Çizelge 11).

Çizelge 11. Yaz Mevsiminde "Sıcak Çarpması" Konulu Aramaların Zamana, İllere ve Alt Bölgelere Göre Dağılımı

Zaman İçerisinde Gösterilen İlgi	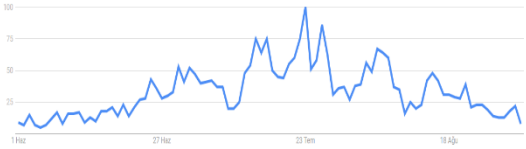	1 Haziran 9 15 Temmuz 64 31 Ağustos 8 Pik (23 Temmuz)
İllere Göre Dağılımı		Antalya (100) Muğla (100) Burdur (91) Bartın (88) Aydın (87)
Alt Bölgelere Göre Dağılımı	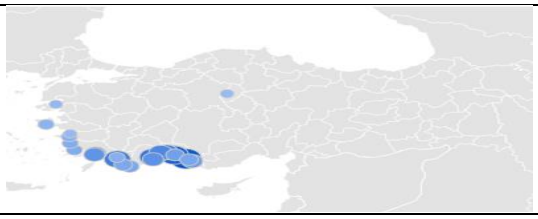	Payallar Bld. (100) Side Bld. (79) Göynük Bld. (65) Ölüdeniz Bld. (64) Serik (53)

Yaz mevsiminde "Kızamık" konulu aramaların mevsim başlarında zirveye ulaşıp, mevsim sonuna doğru azaldığı görülmektedir. Erzurum ili bu konuda en çok Google aramasının gerçekleştiği ildir (Çizelge 12).

Çizelge 12. Yaz Mevsiminde "Kızamık" Konulu Aramaların Zamana, İllere ve Alt Bölgelere Göre Dağılımı

Zaman İçerisinde Gösterilen İlgi	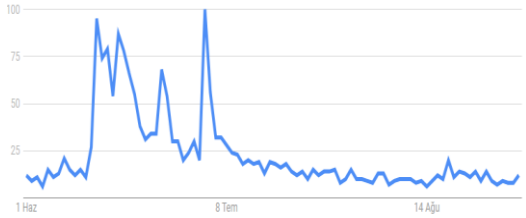	1 Haziran 12 15 Temmuz 13 31 Ağustos 12 Pik (4 Temmuz)
İllere Göre Dağılımı	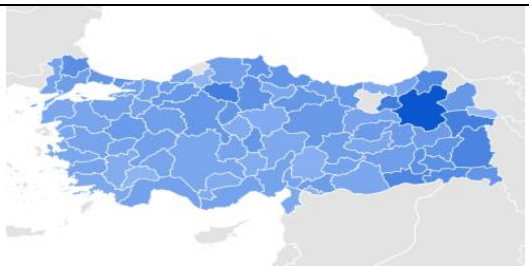	Erzurum (100) Bayburt (66) Çankırı (64) Ağrı (63) Van (59)
Alt Bölgelere Göre Dağılımı	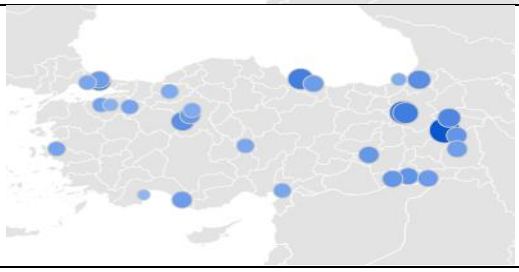	Patnos (100) Gez Köyü Mah. (75) Erzurum. (65) Terme (64) Şamlar Köyü (60)

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Türkiye'de internetten bilgi arama verilerini kullanarak, mevsimsel açıdan ve bölgelere göre toplumun bir yıllık hastalık yükünü tespit etmeyi amaçlayan bu araştırmada mevsimsel olarak öne çıkan hastalıklar belirlenmiştir. Kullanıcıların son zamanlarda arama sıklığında büyük artış görülen ve aradıkları en popüler konuların sonbahar mevsiminde "domuz gribi, grip, kuduz, bronşit, uyuz, zatürre" gibi sağlık problemleri; kış mevsiminde, "streptokok farenjiti, domuz gribi, grip, respiratuar sinsityal virüs bulaşıcı hastalığı ve multipl skleroz hastalığı; ilkbahar mevsiminde, "şap ve çölyak hastalığı", yaz mevsiminde ise "sıcak çarpması, kızamık, kuduz ve siroz hastalığı" olduğu bulunmuştur.

Strep-a, adenovirüs, beta virüsü belirtileri gibi sağlık problemleri, kış mevsimde sonbahardan farklı olarak yükselen başlıca sağlık sorunları olduğu bulunmuştur. Şap hastalığı, bahar alerjisi, polen alerjisi, çölyak hastalığı, gül hastalığı, gut hastalığı gibi sağlık problemleri ise ilkbahar mevsiminde diğer mevsimlerden farklı olarak yükselen başlıca sağlık sorunlarındandır. Eris, kızamık, klima çarpması, güneş çarpması, kene ısırması gibi sağlık problemleri ise yaz mevsiminde diğer mevsimlerden farklı olarak yükselen başlıca sağlık sorunlarıdır.

Daha önce yapılan bazı araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlara göre Google arama motoru hastalıkların yayılımının tahmin edilmesinde ve izlenmesinde kullanılabilecek önemli bir araç olabilir (Bardak, 2016; Tirgil vd., 2021; Santangelo vd., 2019). Carneiro vd., (2009), internetten suçiçeği konusunda bilgi arama davranışını inceledikleri araştırmalarında, su çiçeği bulaşmasının mevsimsel olduğunu ve coğrafi olarak farklılaştığını ortaya koymuştur. Bardak (2016), hastalık salgınlarının internet erişim ve arama hacmi verileri kullanılarak tahmin ettiği araştırmasında internet arama ve erişim sıklıgı verisi ile hastalık salgınlarını tahmin etmeyi amaçlamıştır. Vikipedi, Google Flu Trends, Google Trends ve bu veri kümelerinin birleşimiyle oluşturulan modeller kullanılarak Amerika Birlesik Devletleri'ndeki grip hastalığı ve benzer olan diğer hastalıkların başarılı bir şekilde tahmin edildiği belirtilmektedir.

Sultanoğlu ve Ataoğlu (2022), pandemi öncesi dönem ve pandemi döneminde göreli arama hacmi en fazla olan ilk beş romatizmal hastalığın gut, fibromiyalji, ailevi Akdeniz ateşi, Behçet hastalığı ve sistemik lupus eritematozus olduğu tespit etmiştir. Bunun yanında, pandemi döneminde ailesel Akdeniz ateşi, ankilozan spondilit, romatoid artrit ve sjögren sendromu istatistiksel olarak anlamlı derecede azalırken Behçet hastalığı arama teriminin anlamlı ölçüde arttığı bulunmuştur. Yücesoy ve Atmaca Aydın (2021), Türkiye'de COVID-19 pandemisinin başlangıç evresinde kasiskelet sistemi belirtileri/rahatsızlıkları ile ilgili internet üzerinden arama hacmi azalmış iken, ağrıları sorgulayan verilerin arttığı bulmuşlardır. Ancak, Google arama hacmi verilerinin medyadan etkilendiğine de dikkat çekmek gerekmektedir. Cervellin vd., (2017) "renal kolik", "burun kanaması" ve "mantar zehirlenmesi" anahtar kelimelerini kullanarak Google arama hacmi verilerini incelemişlerdir. Google Trendlerin, gerçek epidemiyolojik yükten ziyade medyadan, hükümet merkezli açıklamalardan, uyarılar ve haberlerden de etkilendiği ifade edilmektedir. Ayrıca, bu tür araştırmalarda doğru anahtar kelimelerin ve arama motorunun seçimi, sonucun geçerliliğini sağlamada çok önemli bir rol oynayabilir (Tirgil vd., 2021).

Google Trendler, nüfus davranışı ve bunun sağlık ve sağlık hizmetleriyle bağlantısı hakkında anlamlı bilgiler elde etmek amacıyla geniş nüfus arama verilerine erişmeye yönelik ücretsiz, kolay erişilebilir bir araç olma potansiyeline sahiptir (Nuti vd., 2014). İnternet aramalarının izlenmesi, önemli ölçüde ve sürekli büyüyen bir alan olması nedeniyle insan davranışı hakkında fikir verebilmektedir. Gelecekte davranışsal değişiklikleri değerlendirmek ve başka türlü erişilemeyecek verileri kullanan araştırmalara zemin sağlamak açısından bu verilerin çok daha değerli hale geleceği düşünülmektedir (Mavragani vd., 2018). Hastalıkların insan sağlığına ve ülke ekonomilerine verdiği zararı en aza indirmek için hastalıkların ortaya çıkışının önceden

tahmin edilip gerekli önlemlerin alınması, toplumun bu konuda mümkün olan en erken zamanda uyarılması, hastane ve kliniklerde gerekli ilaç ve diger lojistik düzenlemelerin yapılması önemli bir konudur (Bardak, 2016; Esen ve Esen, 2022). Bu sayede, toplumun sağlık hizmetlerinin tanımlanması, maliyetlerin düşürülmesi ve sağlık erişiminin artırılması sağlanabilecektir (Kurşun, 2021).

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar, Google arama hacmi verileriyle mevsimsel olarak ülke hastalık yüküne yönelik çıkarımlar yapılacağını göstermektedir. Araştırma sonuçlarının, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda sağlık hizmeti planlamasına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu araştırmada hastalıkları tahmin etmek amacıyla kullanılabilen arama hacmi verileri, toplumun hastalık dinamiklerini ölçmek, gerekli zamanda müdahale edebilmek ve kaynak tahsisini rasyonel olarak yapmak açısından önemli görülmektedir. Sağlık hizmetlerinin planlamasında, internetten bilgi arama davranışlarının kullanılmasını sağlayacak izleme sistemlerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

[1] Adawi, M., Bragazzi, N. L., Watad, A., Sharif, K., Amital, H., ve Mahroum, N. (2017). Discrepancies between classic and digital epidemiology in searching for the Mayaro virus: preliminary qualitative and quantitative analysis of Google trends. JMIR public health and surveillance, 3(4), e9136.

[2] Avcı, K. (2021). *The effect of public awareness on the COVID-19 pandemic in Turkey: Analysis of Google trends data Türkiye'de Kamuoyu Farkindaliğinin COVID-19 Pandemisi Üzerine Etkisi: Google Trend Verileri Analizi*. Mediterranean Journal of Infection, Microbes and Antimicrobials, 10.

[3] Bardak, B. (2016). *Hastalık salgınlarının internet erişim ve arama verisi kullanılarak tahmini* (Yüksek Lisans Tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü).

[4] Bayın Donar, G. (2020). *Dijital epidemiyoloji.* Turkish Journal of Public Health, 18(2), 192-203.

[5] Bayın Donar, G. (2020a). *Google arama hacmi verileri ile Türkiye'de hastalık farkındalık günlerinin etkinliğinin değerlendirilmesi.* Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 13(2), 177-188.

[6] Bayın Donar, G. (2021). *Türkiye'de Kanser İnsidansı ve Farkındalık Etkinlikleri ile Google Çevrimiçi Arama Hacmi Arasındaki İlişki: Retrospektif Bir Araştırma.* Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 12(2), 353-360.

[7] Carneiro, H. A., ve Mylonakis, E. (2009). *Google trends: a web-based tool for real-time surveillance of disease outbreaks*. Clinical infectious diseases, 49(10), 1557-1564.

[8] Cervellin, G., Comelli, I., ve Lippi, G. (2017*). Is Google Trends a reliable tool for digital epidemiology? Insights from different clinical settings*. Journal of epidemiology and global health, 7(3), 185-189.

[9] Erigüç, G., Kartal, N., ve Arikan, G. (2022). Covid-19 Sürecinde Türkiye'de Aşı Tereddüdü ile Google Arama Hacmi Verileri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(1), 1-22.

[10] Esen, M. F., ve Esen, E. S. *Türkiye'de Covid-19 Salgınıyla İlişkili Semptomların İnternet Arama Motoru Sorgularının İncelenmesi.* Sağlık ve Toplum, 32 (2) 210-219

[11] Gündüz Hoşgör, D. G., Güngördü, H., ve Hoşgör, H. (2023). *COVID-19 Pandemisi Ve Öncesinde Halkın Farklı Duygu Durum İfadelerine İlgisinin Google Trendler Üzerinden Analizi*. R&S-Research Studies Anatolia Journal, 6(3), 267-282.

[12] Kaya, A. G. M., ve Sarıçoban, A. G. S. (2021). *Google Arama Hacmi Verileri İle Türkiye'de COVID-19 Pandemisine İlişkin Kavramların Değerlendirilmesi.* Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 7(3), 489-504.

[13] Keten, H. S., Erkan, Ö. F., ve Akbayram, H. T. *Covıd-19 Pandemisinin Türkiye'de Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamalarına Yönelik Google Trends Aramalarına Etkisi.* Acta Medica Nicomedia. 5(3):109-114.doi: 10.53446/actamednicomedia.1129508

[14] Kurşun, A. (2021). *Büyük Veri ve Sağlık Hizmetlerinde Büyük Veri İşleme Araçları.* Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 24(4), 921-940.

[15] Lippi, G., Mattiuzzi, C., ve Cervellin, G. (2019). *Is digital epidemiology the future of clinical epidemiology?.* Journal of epidemiology and global health, 9(2), 146-146.

[16] Mavragani, A., Ochoa, G., ve Tsagarakis, K. P. (2018). *Assessing the methods, tools, and statistical approaches in Google Trends research: systematic review.* Journal of Medical Internet Research, 20(11), e270.

[17] Morsy, S., Dang, T. N., Kamel, M. G., Zayan, A. H., Makram, O. M., Elhady, M., ... ve Huy, N. T. (2018). *Prediction of Zika-confirmed cases in Brazil and Colombia using Google Trends*. Epidemiology & Infection, 146(13), 1625-1627.

[18] Özsezer, G., Gür Boz, A., ve Mermer, G. *Türkiye'nin Coğrafi Bölgelerinde Doğum Şekline İlişkin İnternet Aramaları: Google Trends Verilerinin Retrospektif Analizi.* 3. Uluslararası 6. Ulusal Kültürlerarası Hemşirelik Kongresi, Çanakkale, Türkiye, 21 - 22 Aralık 2021, ss.1

[19] Santangelo, O. E., Provenzano, S., Piazza, D., Giordano, D., Calamusa, G., ve Firenze, A. (2019). *Digital epidemiology: assessment of measles infection through Google Trends mechanism in Italy*. Annali di Igiene, Medicina Preventiva e di Comunita, 31(4).

[20] Sultanoğlu, T. E., ve Ataoğlu, S. (2022). *COVID-19 Pandemisi döneminde romatizmal hastalıklara halkın ilgisi: google trends verilerinin analizi.* Sağlık Bilimlerinde Değer, 12(1), 147-151.

[21] Tirgil, M., Çulha, E., ve Demirci, Ş. (2021). *Google arama motoru Türkiye'de Covid-19 salgınının yayılımının izlenmesinde ve tahmininde kullanılabilir mi?.* Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 14(3), 520-531.

[22] Yücesov, H., ve Atmaca Aydin, E. (2021). COVID-19 *Pandemisi Sırasında Kas-İskelet Sistemi Belirtileri ve Rahatsızlıklarına Halkın İlgisi: Türkiye'deki Google Trends Analizi: Kesitsel Çalışma. Türkiye Klinikleri.* Tip Bilimleri Dergisi, 41(3), 289-297.

[23] Yücesoy, H., Atmaca Aydın, E., ve Karaarslan, F. (2022*). COVID-19 Pandemisi Sırasında Anti Romatizmal İlaçlara Halkın İlgisi: Türkiye'deki Google Trends Analizi,* Kesitsel Çalışma. Sakarya Tıp Dergisi, 12(3), 552-559.

[24] Türk Dil Kurumu (2023). https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 05.10.2023).

CYRUS INGERSON SCOFİELD EVANJELİK SİYASETİN KARAKUTUSU

Dr. Öğr. Üyesi İLYAS AKYÜZOĞLU
Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları/İslam Tarihi - ORCID ID: 0000-0001-8177-8081

ÖZET

Son yüzyılın küresel siyaset aktörlerinin başında Amerika Birleşik Devletleri gelmektedir. Sahip olduğu ekonomik ve askeri güç sayesinde dünyadaki diğer hegemonyal güçlerin içerisinde halen en dominant olanın ABD olduğunu söylemek gerçeğe aykırı bir tespit olmayacaktır. Bu noktada dikkat çekici bir durum göze çarpmaktadır: Dünyanın başka yerlerinde de Ortadoğu'ya rakip olabilecek derecede yeraltı ve yerüstü kaynakları mevcut olmasına rağmen bu devasa küresel güç, sahip olduğu enerjiyi büyük oranda Ortadoğu coğrafyasında kalıcı etkinlik alanı meydana getirmek için kullanmaktadır. Bunun sebebini anlayabilmek için Amerikan toplumunun ve dolayısıyla siyasetinin dayandığı temel dinamiklere göz atmamız gerekmektedir.

Amerikan toplumuna baktığımız zaman siyasete yön veren en önemli yerel aktörün Protestan Hristiyanlığın Evanjelizm tarikatı olduğunu görürüz. Hristiyanlığın en radikal kesimini oluşturan ve Avrupa'daki Püritenlerin devamı olan bu tarikat, Amerikan siyasetini yönlendirebilme gücüne sahiptir. Evanjelikler, İsa Mesih'in yeryüzüne tekrar geri gelebilmesi için Ahd-i Atik'teki kehanetlerin gerçekleşmesi gerektiğini inanmaktadırlar. Aslında bu inanç diğer bütün Hristiyan mezhep ve tarikatlarında da vardır. Çünkü bu kehanetler Yuhanna İncili'nde detaylıca anlatılmaktadır. Evanjeliklerin dışında bu mezheplerin hiçbiri kehanetlerle İsrail devleti arasında bir bağ kurmamışlardır. Fakat C. I. Scofield (1843-1921), İsa Mesih'in ikinci gelişindeki amacının Yahudi halkını Filistin'e geri getirmek ve Süleyman tapınağını yeniden inşa ettirmek olduğuna inanmış ve bunu yazmış olduğu Referans İncili ile dikte etmiştir. Yani Scofield, İsa Mesih'in yeryüzüne tekrar gelişini Yahudilerin vaat edilmiş topraklara yerleştirilmeleri ve Süleyman mabedini tekrar inşa etmeleri şartına bağlayarak Amerikan siyasetini Siyonizmin hizmetine sunmakta önemli bir aktör olmuştur. Kişiliği ve hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Scofield, tebliğimizde günümüz Amerikan siyasetine etkisi açısından ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Evanjelik Siyaset, C. I. Scofield, Ortadoğu

CYRUS INGERSON SCOFIELD THE FLIGHT RECORDER OF EVANGELICAL POLITICS

SUMMARY

One of the leading global political actors of the last century is The United States of America. It would not be an unrealistic description to say that thanks to its economic and military power the USA is still the most dominant among other hegemonic powers in the world. At this point, a remarkable situation stands out: Although in other parts of the world there are underground and surface resources that can rival the Middle East, this huge global power

largely uses its energy to create a permanent area of influence in the Middle East geography. To understand the reason for this, we need to look at the fundamental dynamics on which American society and politics are based.

When we look at American society, we see that the most important local actor influencing politics is the Evangelism denomination of Protestant Christianity. This sect, which constitutes the most radical segment of Christianity and is the continuation of the Puritans in Europe, has the power to direct American politics. Evangelicals believe that the prophecies in the Old Testament must come true for Jesus Christ to come back to earth. In fact, this belief exists in all other Christian denominations and sects. Because these prophecies are narrated in the Gospel of John. Except Evangelicals, none of these sects have established a connection between the prophecies and the state of Israel. However, C.I. Scofield (1843-1921) believed that the purpose of the second coming of Jesus Christ was to bring the Jewish people back to the promised land and rebuild the temple of Solomon, and he dictated this with the Reference Bible he wrote. In other words, Scofield became an important actor in putting American politics at the service of Zionism by making the return of Jesus Christ conditional on the Jews being settled in the promised land and rebuilding the temple of Solomon. In our paper, Scofield, about whom not much information is available about his personality and life, will be discussed in terms of his impact on today's American politics.

Keywords: Evangelical Politics, C.I. Scofield, Middle East

CYRUS INGERSON SCOFİELD: EVANJELİK SİYASETİN ARAKUTUSU

I. Evanjelizm İnancı ve Siyasetle Bağlantısı

Evanjelizm evanjelik inancını ifade etmekte olup kelime, kökü itibariyle Yunancaya dayanmaktadır. Yunancada, “evanceli”, “müjde” anlamına gelir ve bu kelimeyle İncil kastedilir. İncil’i yayma görevini üstlenen misyonerlere de bu nedenle evanjelist denmiştir.(Bedir, 2014, s. 75) Dünyanın birçok yerinde Evanjelist topluluklar bulunmakla birlikte en yoğun olarak yaşadıkları yer Amerika Birleşik Devletleri’dir.

Amerikalı Evanjelistlerin kökeni İngiltere’den göç etmiş olan Protestan Püritenlerdir.(Kılıç, 2008, s. 76) Püritenler, fikirleri itibariyle radikal görüşlere sahip oldukları için kıta Avrupa’sında ve İngiltere’de kuşkuyla karşılanan ve yönetimler tarafından takibata uğrayan bir cemaatti.(Alici, 2008, s. 306) Çünkü Püritenler, kilisenin İncil kaynaklı olmayan bütün yorumlardan arındırılması gerektiğini savunuyorlardı(Güngör, 2005, s. 8; Yılmaz, 2020, s. 33) ve bu fikirler Hristiyanlıkta nihai otorite olarak kabul edilen kilisenin temel öğretilerini ciddi anlamda tehdit etmekteydi. İngiliz yönetiminin ve kilisesinin takibatı altında özgürce faaliyet yürütemeyen Püritenler Amerika’yı kendileri açısından yeni ve münbit bir ortam olarak gördükleri için oraya göç etmeye karar verdiler.(Alici, 2008, ss. 315-316) Amerika’nın misyonerlik faaliyetleri açısından uygun bir ortama sahip olması onların hızla fikirlerini yaymalarını sağladı. Burada Evanjelist ismini kullanmaya başladılar ve Amerika’daki Hristiyan tarikatların çatı örgütü olmayı başardılar.(Aydın, 2005, s. 49) Amerikan bağımsızlığında etkin rolleri sayesinde de kurucu unsur haline gelmeyi başardılar.(Gündüz, 2006, s. 53) Günümüzde de Amerika’da en kalabalık(Gündüz, 2006, s. 56) ve siyasal anlamda da en güçlü topluluk olarak varlıklarını sürdürmeye devam etmektedirler.(Albayrak, 2019, s. 145; Bedir, 2014, s. 80)

Daha önce de belirttiğimiz gibi Evanjelistler Protestan’dırlar ve bütün inanç esasları onlarla müşterektir. Katolikler ve Ortodokslardaki kilise otoritesi Protestanlıkta yoktur. Protestanlara göre Hristiyanlıkta kayıtsız şartsız otorite kabul edilecek tek unsur Eski ve Yeni Ahit’ten müteşekkil olan Kutsal Kitap’tır (Tevrat, Zebur, Matta,Markos,Luka-Yuhanna).

Kişinin kurtuluşu kilisenin değil ancak ilâhî lütufla (İsa Mesih'in şefaati) gerçekleşebilir.(Waardenburg, 2008, s. 352) Diğer Protestan tarikatlarından ayrıldıkları diğer bir nokta da Parousia inancıdır. Parousia, İsa Mesih'in yeryüzüne kıyamet öncesi tekrar geri dönüp de tahta geçtiğindeki hazır bulunuşuna verilen isimdir.(Atasağun, 1998, s. 127) Bütün Hristiyan mezhepleri aslında buna inanırlar fakat Evanjelistler, İsa Mesih'in yeryüzüne tekrar gelişi öncesinde yaşanacak olaylar konusunda dispensasyonal premillennialist düşünceyi savunurlar.(Albayrak, 2014, s. 132; Yılmaz, 2020, s. 47) Eskaton (kıyamet) öncesinde meydana gelecek bu olaylarda aktif rol almayı ve İncil'deki kehanetlerin gerçekleşebilmesi için uygun ortamı hazırlamada etkin olmayı kendilerine misyon edinmişlerdir. Bu hazırlığın gerçekleşebilmesi ve kitlelerin kendi hedefleri doğrultusunda yönlendirilebilmesi için siyaseti önemli bir araç olarak görürler.(Hallsell, 2002, s. 16)

Evanjelistler, Yuhanna İncil'inde haber verilen kehanetlerin gerek doğal yollardan gerekse uygun ortamın hazırlanması yoluyla gerçekleşmesi durumunda İsa Mesih'in dünyaya tekrar geri geleceğini düşünmektedirler. Küresel ölçekte yürüttükleri bütün misyonerlik faaliyetlerinin temel motivasyonu bu inançtır.[1] Yani, bir nevi Tanrı'yı kıyamete zorlamaktadırlar. Bunu misyon edinmelerinden dolayı kendilerine kıyamet koparmak isteyen fundamentalistler denilmiştir.(Malkoç, 2004, s. 164) Hatta onların bu radikal duruşlarından ötürü Evanjelistler, Hristiyan Siyonistler ve Amerikan Taliban'ı şeklinde de nitelendirilmişlerdir.(Hıdır, 2018, s. 41)

II. Parousia veya Nüzûl-i İsa veyahut Ha-Meşiha/Maşiah

Hristiyanlıkta olan Mesih inancı aslında hem Yahudilik hem de İslam'da mevcuttur. Mesih dendiğinde Hristiyanlıkta ve İslam'da Hz. İsa kastedilirken(Fiğlali, 1981, s. 179) Yahudilikteki Meşiha Hz. Dâvûd'un neslinden gelecek olan ve Yahudileri vadedilmiş topraklara tekrar hâkim kılacak olan kurtarıcıdır.(Ayğan, 2019, ss. 228-229, 233; Fiğlali, 1981, s. 181) Yahudi toplumu içerisinde bu beklenti yüzünden birçok sahte Mesih ortaya çıkmış ve dolayısıyla da kehanetlerin hiçbirisini gerçekleştiremeden ölmüş veya öldürülmüşlerdir. Bu süreç Yahudilerde self-redemption görüşünü doğurmuştur. Onlara göre Maşiah, ancak gelişi için uygun ortam oluştuğunda gelecektir ki bu da ilginç bir şekilde Evanjelistlerin görüşleriyle birebir örtüşmektedir.(Buhari, 2019, s. 1327)

İslam kaynaklarına baktığımızda da Hz. İsa'nın tekrar yeryüzüne geri gelmesi konusunda rivayetlerin mevcudiyetini görmekteyiz.(Ayğan, 2019, ss. 240-241) Fakat İslam ve Hristiyanlık inancı arasında Hz. İsa'nın kimliği konusunda büyük farklılıklar söz konusudur. Nitekim Hristiyanlığa göre Hz. İsa, içeriği tam olarak açıklan/a/mayan bir tanrısal varlıktır. Romalılar tarafından çarmıha gerilmiş, insanlık için kendini feda etmiştir. Kıyamet öncesi de mü'minleri kurtarıp cennet krallığını kurmak için tekrar yeryüzüne dönecektir (Parousia).

İslam İnancına göre ise Allah, "tektir, eşi benzeri yoktur, çocuğu veya babası yoktur".[2] Bütün peygamberler diğer insanlar gibi onun kullarıdırlar. Hz. İsa'da bir insan peygamberdir ve Romalılar onu çarmıha germek istediklerinde Allah, onu Romalıların elinden kurtararak göğe yükseltmiştir.[3] Öldürülemediği ve niteliği tam olarak bilinemeyen bir şekilde göğe yükseltildiği Kur'an tarafından teyit edilmiş olan Hz. İsa'nın, kıyamete yakın zamanda tekrar yeryüzüne indirileceği (sıhhati konusunda tartışmalar olsa da) Hadis rivayetlerinde mevcuttur. Bu durum rivayetlerde, "*Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Meryemoğlu*

[1] (Albayrak, 2014, s. 132; Yılmaz, 2020, s. 47) Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Bedir, 2014)
[2] Kur'an, İhlas/112, 1-4.
[3] Kur'an, Nisa/4, 157.

İsa'nın adalet sahibi olarak inmesi yakındır..."[4]; "*İmamınız kendinizden olduğu halde, Meryemoğlu sizin içinize indiği zaman sizler nasıl olursunuz?*"[5] şeklinde anlatılmaktadır.

Bu rivayetlerde de görüleceği üzere İslâmî literatüre göre de Hz. İsa'nın yeryüzüne tekrar gelişi, Hristiyan mezheplerinde olduğu gibi dünyanın sonunu ifade eden "Kıyamet Günü"nün yaklaştığının en önemli alâmetlerindendir. Nitekim bir başka hadis rivayetinde Hz. İsa'nın yeryüzüne tekrar gelmeden kıyametin kopmayacağı"[6] açıkça ifade edilmektedir.

Yalnız bu rivayetlerde ortaya konulan Hz. İsa figürü, hiç de Hristiyanların bekledikleri birisi değildir. Nitekim aktarmış olduğumuz rivayetlerin içeriklerinde Hz. İsa'nın yeryüzüne geldikten sonra tevhid inancı için savaşacağı, haçı kıracağı ve insanları İslam'a davet edeceği, yeryüzünde bir müddet yaşadıktan sonra ise vefat edeceği gibi bilgiler yer almaktadır.

III. Cyrus Ingerson Scofield (1843-1921), Evanjelik Siyasetin Karakutusu

Hristiyanların gözünde Yahudiler aslında İsa Mesih'in katilidirler.(Kılıç, 2008, s. 74) Günümüzde ise ABD'nin İsrail'in en önemli destekçisi olduğunu müşahede etmekteyiz. ABD halkının kahir ekseriyetinin Evanjelist Hristiyanlar olduklarını da bildiğimize göre, tarihsel olarak normalde bir araya gelmesi bile mümkün görünmeyen bu iki inanç topluluğu nasıl oldu da ortaklıklarını stratejik bir düzleme taşıdılar? Geriye doğru baktığımızda bu stratejik ortaklığın fikri temellerinin ilk olarak John Nelson Darby (1800-1880) tarafından atıldığını görmekteyiz.(C. Ryrie, t.y., ss. 51-53; Poythress, 1987, s. 14) Darby bu konudaki görüşünü kıyamet (eskaton) zamanında İsrailoğulları için kurulacak devletin tanrının seçilmiş kulları için önemli roller üstleneceği temeline dayandırmıştır.(Mead, 2008, s. 44) Siyonizmin Hristiyanlığa eklemlenmesinin fikri temelleri her ne kadar Darby tarafından atılmış olsa da esas olarak Evanjelikler arasında bu düşüncenin yerleşmesi ve kökleşmesi Cyrus Ingerson Scofield'ın referans İncili ile olmuştur.(Sandeen, 1970, s. 222; Wilson, 1991, s. 15)

Cyrus Ingerson Scofield (1843–1921), XX. yüzyılın en etkili teolojik çalışmalarından biri olan *Scofield Referans İncil'inin* yazarıdır. Scofield, 19 Ağustos 1843'te Michigan'ın Lenawee kasabasında dünyaya gelmiştir.(Trumbull, 1920, ss. 4-6) Gençliğinde resmi kanallardan dini eğitim aldığına dair resmi bir kayıt mevcut değildir.(Trumbull, 1920, s. 8) Anne-babası dindar insanlardı fakat kendisi din eğitimi konusunda istekli değildi.(Trumbull, 1920, ss. 26-27) Kansas Bölgesi'ne ABD bölge savcısı olarak atandı. Daha sonraki süreçlerde hakkındaki suçlamalardan dolayı mesleğini bırakmak zorunda kaldı.(Trumbull, 1920, ss. 22-23)

Avukatlık mesleğini icra etmeye ve politika ile uğraşmaya başladı 1865 ile 1869 yılları arasında yoğun olarak bu işlerle ilgileniyordu ve aşırı derecekde içki tüketiyordu. Hatta iyi bir Evanjelist olan arkadaşı kendisine "Neden Hristiyan olmuyorsun?"(Trumbull, 1920, s. 27) şeklindeki sorusundan onun inançsız olduğunu da anlamaktayız. Hatta arkadaşının sorusuna "Nasıl Hristiyan olunacağını bilmiyorum!" diye cevap vererek din bilgisinin yok derecede az olduğunu itiraf etmiştir. Ardından Mc Pheeters'in telkinleri sonucunda ikna olarak kendini Tanrıya adamaya karar vermiştir.(Trumbull, 1920, s. 28) Yani referans İncili'ni yazan Scofield'in Hristiyanlıkla gerçek tanışması yaklaşık olarak otuz altı yaşlarında olmuştur.

Scofield, aslında geçmişi itibariyle hayatının evrelerinde kör noktaların oldukça fazla olduğu gizemli bir figürdür. Scofield, Siyonizm fikrinin Evanjelistler tarafından yaygın bir şekilde kabul edilmesine vesile olan referans İncili'ni Oxford Üniversitesi bünyesinde yayınlamıştır.(Scofield, 1945) Fakat kendisinin bunu yapacak yetkinliğe sahip olmadığı, İncil yazacak ve yorumlayacak kadar Hristiyanlık literatürüne dahi hakimiyetinin bulunmadığı ciddi

[4] (Buhârî, 1423) Kitabü'l-Büyu': 102, Mezalim: 31, Enbiya 49; (Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hasen, 1427) İman: 242 (155).
[5] Buhari, Enbiya 50, 3265, 3/1272; Müslim, İman: 71,155,1/136.
[6] Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 9, h.no: 2897; (Ahmet b. Hanbel, t.y., s. 67) h.no: 16144.

olarak dillendirilen iddialar arasındadır.(Canfield, 1988, s. 309) İncil'i yazarken kendisine yardımcı olduğu söylenen kişilerin çokluğuna ve eğitimlerine bakıldığında da İncil'i onların yazdığı ve popülerliği bulunan bir isim olduğu için onun adına basıldığı izlenimi uyanmaktadır.

Scofield, Referans İncil'ini, "Harmony of Prophetic Word" kitabının yazarı Arno C. Gaebelein, Moody İncil Enstitüsü başkanı James M. Gray, "The Gospel of John" kitabının yazarı William J. Erdman, Theological Seminary başkanı Xenia, Crozer Theological Seminary başkanı Henry G. Weston, Toronto İncil Eğitim Okulu başkanı Elmore Harris vd. gibi birçok yazar ve ilahiyatçının desteğiyle yazdı ve 1909 yılında Oxford Üniversitesi'nde yayınlattı.(Trumbull, 1920, s. 78)

Scofield, İsa Mesih'in tekrar yeryüzüne gelişindeki amacının, Yahudileri vadedilmiş topraklara yerleştirmek ve Süleyman Tapınağı'nı tekrar inşa etmelerini sağlamak olduğu fikrini yazmış olduğu referans İncil'ine ince bir işçilikle yerleştirmiştir. Ayrıca bu fikirleri kilisesinde yapmış olduğu sohbetlerde ve konferanslarında sürekli gündemde tutmuştur.(Leonhard, 2010, ss. 70-71) Aslında İsa Mesih'in gelişi öncesinde meydana gelecek olan olayların anlatıldığı kısımlarda, bunun gerçekleşme şartı olarak Yahudilerin vadedilmiş topraklara yerleştirilmesi gerektiği kehaneti hiçbir İncil'de bulunmamaktaydı.(Hallsell, 2002, s. 73) Bu ve benzeri nedenlerden ötürü fikirleri sapkınca ve tehlikeli de bulunmuştur.(C. Ryrie, t.y., s. 12)

Scofield'İn fikirleri 1970 yılından sonraki dönemlerde ABD'deki Cumhuriyetçiler nezdinde iman konusu haline geldi. ABD'nin Tanrı'nın safında kalabilmesi için İsrail'in desteklenmesi gerektiğini iddia edecek kadar bu fikre angaje olan siyasetçiler ortaya çıkmaya başladı.(Yılmaz, 2020, s. 45) artık Yahudiler, Evanjelist eskatolojisi açısından önemli bir unsur haline gelmişlerdi.(Chafer ve Walvoord, 1974, s. 237) Böylece Hristiyan Siyonizmi de doğmuş oluyordu.(Kurtoğlu, 2016, s. 64) Artık İsa Mesih'in tekrar yeryüzüne gelebilmesi için Ahd-i Atik'teki kehanetlerin gerçekleşmesi,[7] Yahudilerin vadedilmiş topraklara yerleştirilmesi, onların Süleyman Mabedini inşa etmeleri gerekiyordu; aksi takdirde Mesih'in gelişi mümkün olmayacaktı. (Gündüz, 2006, s. 59)

Yahudiler Kenan diyarına yerleştirildikten sonra Ortadoğu'da olan büyük bir kaos (Tribulation) ortaya çıkacak ve yeryüzü felaketlerle dolacaktır.(Alıcı, 2018, s. 51) İnananlar yani Hristiyanlar ve onlarla birlikte hareket eden Yahudiler göğe yükseltilecekler be bu tribulanstan etkilenmeyeceklerdir. Sonra İsa Mesih yeryüzüne tekrar gelecektir (Parousia) ve müminler ordusunun (Armagedon)[8] başına geçerek Filistin'de bulunan Har-Megiddo bölgesinde meydana gelen savaşta kafirleri yenilgiye uğratacaktır. Savaş sonrasında Yahudilerin çoğunluğu Hıristiyanlığa geçecekler diğerleri ise savaş sırasında helak olup gideceklerdir.(Gündüz, 2006, s. 59) Zaferin ardından millenium olarak adlandırılan ve bin yıl sürecek olan kıyamet öncesi Cennet Krallığı kurulacaktır.(Albayrak, 2014, s. 132; Alıcı, 2018, s. 51; Yılmaz, 2020, s. 47)

Son yüzyıldaki Amerikan başkanlarının tamamına yakını bu ideolojiye inanmakta ve kendisini bu davanın hizmetçisi olarak görmektedir: Jimmy Carter, 1948'de İsrail devletinin kurulmasını İncil kehanetinin gerçekleşmesi olarak kabul etmişti.(Berggren, 2013, s. 44) Ronald Reagan, döneminde Ortadoğu'da yaşanan kaotik gelişmeleri Armageddon ile ilişkilendirmişti.(Dugger, 1984) Donald Trump da İsrail'in kuruluş yıldönümüne denk gelen 14 Mayıs 2018 tarihinde ABD büyükelçiliğini Kudüs'e taşıdı(Öztürk, 2019, s. 2878) ve elçiliği kutsamaları için Evanjelik pastörler John Hagee ve Robert Jeffress'i açılışa çağırdı.(Fildiş, 2018,

[7] "Aynı gün, Tanrı İbrahim'e 'Senin soyundan gelenlere Mısır Nehri'nden Büyük Nehre, Fırat Nehri'ne kadar uzanan toprakları veriyorum' diyerek bir antlaşma yaptı." Bkz. Tevrat, Tekvin 15:18.

[8] (*Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)*, 1958, s. Yuhanna, Vahiy 16: 12-21.)

s. 159) Trump'ın yardımcısı Mike Pence söylemlerinde İsrail'i kayıtsız şartsız savunan bir politikacıydı.(Fildiş, 2018, s. 158; Hıdır, 2018, s. 41)

Sonuç

Evanjelistler radikal fikirleri ile bilinen İngiliz Püritenlerinin devamıdırlar ve benzer fikirleri savunmaları nedeniyle Hristiyan Fundamentalistler olarak tavsif edilmişlerdir. Aslında başlangıçta fikirlerinin diğer Hristiyan mezhep ve tarikatlarına göre aşırı olması dışında özü itibariyle Protestanlıktan ayrışmış bir tarafları yoktu.

Bu süreç özellikle Scofield'ın yazmış olduğu referans İncil'ine kadar böyle devam etmiştir. Scofield'in referans İncil'i kendisinden önce yazılan diğer referans İncillerinden farklı olarak Siyonist ideolojinin Hristiyanlık inancına eklemlenmesini sağlamıştır. Hayatı ve almış olduğu dini eğitim konusunda, Hristiyan bir teolog açısından yeterli yetkinliğe sahip olduğu noktasında tatmin edici bilgilere sahip olunamayan Scofield, yazmış olduğu referans İncil'inde İsa Mesih'in tekrar yeryüzüne gelişini (Parousia) Yahudilerin vaat edilmiş topraklara yerleştirilmesi ve Süleyman mabedini inşa etmeleri şartına bağlayarak Hristiyanlıktaki ana akım fikirlerden farklı bir çizgi ortaya koymuştur. Bu fikirlerden dolayı Evanjelistler Hristiyan Siyonistler olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Amerikan toplumunun kahir ekseriyetinin Evanjelist olması hasebiyle Amerikan dış politikasında bu fikirler yerleşik bir hal almış ve ABD'nin dış politikası büyük oranda Siyonizmin hizmetine girmiştir. Bu inanç doğrultusunda hareket eden Amerikalı politikacılar, Yuhanna İncili'nde kıyamet öncesi meydana geleceği söylenen kehanetlerin tamamlanması ve İsa Mesih'in yeryüzüne gelip kıyamet öncesi kurulacak olan Cennet Krallığı'nı tesis etmesinin ancak Yahudilerin vadedilmiş topraklara yerleştirilmesi ile mümkün olacağını kabul etmişler ve politikalarını bu hedef doğrultusunda oluşturmuşlardır.

Kaynakça

Ahmet b. Hanbel, E. A. A. b. M. eş-Şeybani. (t.y.). *Musnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. (Ş. el-Arnaût vd., Ed.) (C. 1-30, C. 26). Beyrut: Muessesetu'r-Risale.

Albayrak, H. Ş. (2014). Tarihi ve Sosyal Bir Realite Olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde Gelişen Protestan Fundamentalizmi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (42), 13-32.

Albayrak, H. Ş. (2019). ABD'de Hıristiyan Siyonizmi: Kökeni, İnanç Esasları ve Günümüz Amerikan Siyasetine Etkisi. *Darulfunun İlahiyat*, *30*(1), 141-169.

Alıcı, M. (2018). Üç Kudüs: Kudüs'e Siyonist, Evanjelik ve Reel-Politik Yaklaşımlar. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, *6*(15), 41-58.

Alici, M. (2008). Mitolojik Bir Hafızanın Yönlendirdiği Bir Göç: Puritanist Göç Hareketi. *Milel ve Nihal*, *5*(3), 303-321.

Atasağun, G. (1998). Hıristiyanlıkta Kıyâmet Alâmetleri ve Dünyanın Sonu. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8), 111-140.

Aydın, M. (2005). Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye'deki Yansımaları. *Dinler Tarihi Araştırmaları V (Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik, Sempozyum, 01-02 Ekim 2005)* içinde (ss. 49-68). Ankara.

Ayğan, F. (2019). Geleceğe Dönük Kurtarıcı Beklentisinin Apokaliptik Temelleri: Mesih/Mehdi Tasavvuruna İlişkin Bir Analiz. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *6*(2), 225-259.

Bedir, Ş. F. (2014). Reformasyon'dan Günümüze Evanjelik Hıristiyanlık. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, *3*(2), 73-98.

Berggren, D. J. (2013). Israel and The Middle East in Presidential Memory: Jimmy Carter and The Presidents of The Late Cold War Perıod. *Polymath: An Interdisciplinary Arts and Sciences Journal*, *3*(4), 38-54.

Buhârî, E. A. M. b İ. b İ. C. (1423). *Ṣaḥîḥu'l-Buḫârî: El-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*. ; Beyrut-Dımaşk: Dâru İbn Kesir.

Buhari, Ö. K. (2019). (Dost) Düşmanlar: Hıristiyan Siyonizminde Antisemitizm ve Anti-İslamizm. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, *23*(3), 1315-1330.

C. Ryrie, C. (t.y.). *Dispensationalism*. Chicago: Moody Press.

Canfield, J. M. (1988). *The Incredible Scofield and His Book*. California: Ross House Books.

Chafer, L. S. ve Walvoord, J. F. (1974). *Major Bible Themes* (Revised edition.). Michigan: Zondervan Academic.

Dugger, R. (1984, 19 Ocak). Does Reagan Expect a Nuclear Armageddon? *Washington Post*. https://www.nybooks.com/articles/1984/01/19/reagan-and-the-apocalypse/ adresinden erişildi.

Fiğlali, E. R. (1981). Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *25*(3-4), 179-214.

Fildiş, A. T. (2018). New Role for Religion in American Politics: How The Evangelical Church is Shaping The Middle-Eastern Politics in Particular in The Israeli Palestinian Conflict. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, *27*(2), 149-161.

Gündüz, Ş. (2006). Protestan Geleneğinde Yeni Hıristiyan Sağı Olarak Evanjelizm. *VIII. Kur'an Sempozyumu: Günümüz Dünyasında Müslümanlar, 14-15 Mayıs 2005* içinde (ss. 51-60). Ankara: Fecr Yayınları.

Güngör, A. İ. (2005). Hıristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri. *Dini Araştırmalar*, *7*(21), 7-26.

Hallsell, G. (2002). *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak: Armagedon, Hristiyan Kıyametçiliği ve İsrail.* Kim yayınları; 3. İstanbul: Kim Yayınları.

Hıdır, Ö. (2018). Avrupa'da "Aşırı Sağ"ın Dinî-İdeolojik ve Tarihî Temelleri-Kökenleri. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, *14*(53), 15-46.

Kılıç, D. (2008). Ortadoğu'nun Dini Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *13*(1), 0-0.

Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil). (1958).; İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

Kurtoğlu, R. (2016). *Evanjelizm: Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak.* Asikitap; 16. İstanbul: Asikitap.

Leonhard, R. (2010). *Visions of Apocalypse: What Jews, Christians and Muslims Believe About the End Times and How Those Beliefs Affect Our World*. Strategic Assessments National Security Analysis Department. Maryland: The Johns Hopkins University.

Malkoç, M. N. (2004). Türkiye'de Protestan Misyonerliği. *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* içinde , Tartışmalı İlmi Toplantılar (ss. 161-194). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Mead, W. R. (2008). The New Israel and the Old: Why Gentile Americans Back the Jewish State. *Foreign Affairs*, *87*(4), 28-46.

Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hasen, E.-H. el-Kuşeyri en-Nisaburi. (1427). *Ṣaḥîḥu Müslim*. Riyad: Dâru Taybe.

Öztürk, M. (2019). Trump'ın Kudüs Kararının Bir Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *8*(4), 2876-2905.

Poythress, V. S. (1987). *Understanding Dispensationalists*. Academie Books.

Sandeen, E. R. (1970). *The Roots of Fundamentalism: British and American Millenarianism, 1800-1930*. Chicago: University of Chicago Press.

Scofield, C. I. (1945). *The Scofield Reference Bible*. New York: Oxford University Press.

Trumbull, C. G. (1920). *The Life Story of C.I. Scofield*. New York: Oxford University Press.

Waardenburg, J. (2008). Protestanlık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Wilson, D. (1991). *Armageddon Now!: The Premillenarian Response to Russia and Israel Since 1917*. Tyler, Tex: Inst for Christian Economics.

Yılmaz, H. (2020). Evanjelik Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme. *Oksident*, *2*(1), 27-58.

İLAHİYAT FAKÜLTESİ İLE EŞ ZAMANLI HAFIZLIK EĞİTİMİ PROJESİ KAPSAMINDA YER ALAN ÖĞRENCİLERİN KAYGI VE MOTİVASYON DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Aslı DOĞRUEL

ZBEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0002-7806-734x

ÖZET

Bu çalışma, hafızlık eğitimi alan kişilerin motivasyon ve kaygı düzeylerini tespit ederek, geniş bir perspektifle değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada hafız eğitimi, tarihsel süreçteki yeri ve bu sürece etki eden faktörler incelenmektedir. Araştırmanın temel amacı, geçmiş deneyimlere dayanarak hafızlık eğitimi alan kişilerin motivasyon ve kaygı düzeylerini etkileyen faktörleri belirlemek, bu eğitime verdikleri anlamı, karar süreçlerini, eğitim hedeflerini, yöntemleri, kurs ortamını ve kaygı-motivasyon durumlarını, hafızlık eğitimini tamamladıktan sonra hedefledikleri eğitimleri, tercih ettikleri meslekleri ve hafızlığı koruma için yapılması gerekenleri belirlemektir. Bu çalışma, Kur'an ezberleme motivasyonunun arkasındaki faktörleri incelemek ve öğrencilerin Kur'an ezberleme motivasyonunu engelleyen zorlukları belirlemek amacıyla yapılmıştır. Önceki çalışmalarda, hafızlık eğitimi alan bireylerde anksiyete ve motivasyon düzeyiyle ilgili ayrı çalışmalar olduğu gözlemlenmiştir. Ancak, hafızlık eğitimi alan bireylerdeki anksiyete ve motivasyon düzeylerinin aracı rolünü araştıran bir çalışma bulunamamıştır. Bu çalışma, anksiyete ve motivasyon düzeylerini ele alan az sayıdaki hafızlık eğitimi çalışmasından biridir. Dolayısıyla, bu araştırmanın, literatürdeki bir boşluğu doldurarak önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu araştırma, problem ve sorunların daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak için "karma yöntem" kullanılarak yapılmıştır. Karma yöntem, nicel ve nitel yöntemlerin veya diğer araştırma paradigmalarının özelliklerinin karıştırılmasıyla elde edilen bir araştırma yaklaşımıdır. Creswell'e göre, nicel ve nitel yöntemlerin tamamen farklı ve zıt kutuplar olarak görülmemesi gerektiği, ancak bir süreklilik çizgisi üzerinde farklı uçları temsil ettiği ifade edilmiştir. Bu çalışmada nitel veriler, "yarı yapılandırılmış görüşme" tekniği ile elde edilmiştir. Çalışmada, hafızlık eğitimi alan bireylerin öncesi, sonrası ve devam eden süreçleri hakkında derinlemesine bilgi toplanmıştır. Bülent Ecevit Üniversitesi'nde hafızlık eğitimi alan 122 öğrenciye ulaşılmış ve bu veriler nicel bir analiz ile değerlendirilmiştir.

Yapılan analizlerde, hafızlık eğitimi alan bireylerin motivasyon ve kaygı düzeyleri ile bağımsız değişkenler arasında anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, literatürde yer alan diğer araştırmalarla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Hafız, Kur’an, Kaygı, Motivasyon

1. GİRİŞ

Din ve inanç, kişinin düşüncelerine, değerlerine, yaşam felsefesine ve insanlıkla ilgili görüşlerine dayanan bir kavramdır. Genellikle doğaüstü bir varlığa inanma, bir ibadet sistemini takip etme, öğretilere ve prensiplere uyma şeklinde kendini gösterir. Buzdar, Ali, Nadeem ve Nadeem'in (2015) belirttiği gibi, din, insanın yaratıcıya olan bağlılığını kolaylaştırabilir ve fiziksel, zihinsel ve fizyolojik sağlık üzerinde olumlu etkileri olabilir. Diğer yandan, hafızlık ise İslam dininde, Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberleme düzeyidir. Hafızlık, din ve inançla ilişkilendirilebilecek bir kavram değildir, ancak İslam dininde Kur'an-ı Kerim'in ezberlenmesi önemli bir yer tutar. Dolayısıyla, din ve inanç ile hafızlık arasında doğrudan bir bağlantı olmayabilir. Ancak hafızlık, İslam toplumunda saygın bir konuma sahiptir ve bir hafızın bilgisi, İslami hükümleri, ahlaki değerleri ve yaşam tarzını anlamak açısından değerli bir kaynaktır.

İslam, dünya üzerindeki en büyük ikinci din olarak kabul görmektedir. Kutsal kitabın Arapça olduğu bilinmekle beraber dünya nüfusunun yalnızca %3,12'sinin Arapça konuştuğu bilinmektedir. 2009 yılında dünya üzerinde 200 ülkede İslam'ın taraftarları 1,57 milyar olarak tespit edilmiştir. Coğrafi dağılıma bakıldığında ise Müslüman nüfusun çoğunun ana dilinin Arapça olmaması gerçeği kendisini göstermektedir. Arapça'yı anlama ve okumadaki sorunlara gelince, kutsal kitap Arapça olduğu için din, Müslümanları güçlü bir şekilde Arapça'ya bağlamaktadır.

Kur'an-ı Kerim bilim, mühendislik, sosyal bilimler, hukuk ve yönetim konularında da fikir vermektedir (Abdul Rashid Sheikh, 2000). Bu gerçek, insanları hem dini hem de bilimsel amaçlarla Kuran'ı okumaya ve anlamaya teşvik etmektedir. Kur’an-ı Kerim 1400 yılı aşkın bir zaman önce Hz.Peygambere gelen ve vahiy katiplerince kayda geçirilen vahiy metinlerinin bir araya toplanarak Mushaf haline getirilmesiyle korumaya alınmıştır. Hz. Osman döneminde ise bu Mushaf nüshası esas alınarak Mushaflar çoğaltılmıştır. Bu süre zarfında, diğer tüm diller gibi Arapça da gelişti ve değişikliklere uğradı.

İnsanlar, Kur'ân'ı Kerim'i okurken harflerin hakkını teslim etmek, harfleri çıkış yeri ve aslına uygun olarak okumak için Tecvid kurallarına dikkat ederek okumaktadır. Birisi Tecvid'i öğrenmek istiyorsa, uzman bir Hafız'a danışmalıdır. Öğrenci ve Hafız'ın yüz yüze oturması gerektiğinden öğrenme geleneksel ve tekrara dayalı yöntem kullanılarak yapılır. Öğrencinin okuduğu esnada uzmanlar varsa hataları işaret eder ve düzeltir. Halihazırda, kıraati geleneksel ve tekrara dayalı yöntemle öğreten enstitüler ve web siteleri bulunmaktadır. Buradaki asıl sorun, bir hafız uzmanının erişilebilirliği ve uygulanabilirliğidir.

Kur'an-ı Kerim, 114 sure ve 6236 ayetten oluşan kutsal kitaptır. Bu kitap, Hz. Muhammed'e Cebrâil adındaki melek vasıtasıyla parça parça vahiyler halinde indirilmiştir. Müslümanlar için, Kur'an insanlık için ilahi bir rehberdir ve manevi hastalıklardan kurtuluşun bir şifa kaynağıdır. Kur'an-ı Kerim'i tamamen ezberlemek, birçok Müslüman tarafından önemli bir iş olarak kabul edilir ve bu sürece hifz denir. Hifz işlemi, tekrar tekrar pratik yaparak ve Kur'an metnini kodlayarak, depolayarak ve öğrenerek gerçekleştirilir. Öncelikle Kur'an metni kolayca erişilebilen bir formatta düzenlenir ve daha sonra bellekte saklanır. Son adım ise, bu metnin hafızanın kolayca çağrılabilir hale getirilmesidir. Bu sürece devam etmek için Kur'an metnini tekrar tekrar okumak ve pratik yapmak önemlidir. Kur'an-ı Kerim'i tamamen ezberleyen bir kişiye Hafız (Kadın için: Haffıza) denir. Hafız, tam anlamıyla koruyucu anlamına gelir ve Allah, Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen kişilere dünya ve ahirette özel imtiyazlar vermiştir.

Sehl b. Muaz el Cühenî'nin, babası Muaz'dan rivayet ettiği diğer bir hadisi şerifte de Peygamberimiz şöyle buyurdu: Kim Kur'an'ı okur, ezberler ve onunla amel ederse, ona kıyamet gününde nurdan bir taç giydirilir, onun nuru güneş ışığı gibidir ve anne babasına iki elbise giydirilmiştir. Hazreti Ali (ra)'den rivayet edilmiştir ki, Efendimiz (asm) şöyle buyurdu: Her kim Kur'an'ı okur ve onu ezberlerse, helâlini helâl, haramını da haram kabul ederse, Allah Tealâ onu bu sebeple cennete girdirir ve onu, yakınlarından kendilerine cehennem vacip olan (cehenneme girmesi gereken) on kişiye şefaatçi (yardımcı) kılar. Yine Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: Kim Kur'an-ı Kerim ile ilim tahsil yoluna girerse, Allah bu sebeple ona cennete giden yolu kolaylaştırır ve ilim talebesine melekler kanatlarını indirirler, ilim talebesinden hoşnut olurlar. İlim arayan ve şüphesiz göklerdekiler ile yerdekiler, sudaki balıklar bile âlim için mağfiret dilerler. Yine Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: Ümmetimin en şereflisi Kur'an-ı Kerim'i ezberleyenler ve ibâdete uyananlardır. Ayrıca Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Kur'an-ı Kerim'in taşıyıcıları, Allah'ın rahmetinin dahil ve üstün olduğu kimselerdir (Ebû

Davud, Vitr, 14; Ahmed, 3/440; Hâkim, "Müstedrek", 1/567 & Tirmizî, Sevabü'l-Kur'an: 13, İbn-i Mace: Mukaddime-16, A. b. Hanbel: 1/147, 149).

Peygamber (s.a.v.)'in bir yerde buyurduğu gibi, İlim öğrenmek her Müslüman erkek ve kadının görevidir (İbn Mace, Mukaddime, 17). Bilgi veya eğitim peşinde koşmak toplumda sürekli bir faaliyettir. İnsan kişiliğini geliştirir ve onu topluma üyelik için hazırlar (Sharma ve ark., 2005). Peygamberimiz (s.a.v.)'in buyurduğu üzere, ilim öğrenmek her Müslümanın görevidir. Bu görevin yerine getirilmesi ise sadece bireysel anlamda değil, toplumsal açıdan da son derece önemlidir. Eğitim ve bilgiye verilen değer, toplumumuzda her zaman yüksek olmuştur. Ancak günümüzde, modern dünyanın getirdiği hızla değişen koşullar sebebiyle bu değer daha da artmıştır. İnsanların kendilerini sürekli olarak geliştirmesi, ileriye adım atmaları ve toplumsal sorunlara çözüm bulmaları için artık hayati bir öneme sahiptir. İlim öğrenmek sadece bireysel açıdan kazanılan bir değer değildir. Öğrendiğimiz bilgilerin doğru kullanılması, toplumun farklı alanlarında da etkili olmamızı sağlar. Hafızlık eğitimi de insanların kendilerini tanımalarını, kişisel gelişimlerini sağlamalarını ve topluma yararlı bireyler olmalarını sağlar. İlim öğrenmek, hayatımızın her alanında ihtiyaç duyabileceğimiz önemli bir unsur olduğundan, hafızlık da bu noktada bizlere yardımcı olabilecek bir eğitimdir.

Yapılan literatür taramasında edinilen bilgiler ışığında dini eğitim alan ve almayan kişiler arasında yapılan çalışmalarda psikolojik sıkıntı ve hayatın burukluğundan kaynaklanan ruhsal bozuklukların çoğunluğunu dini eğitimden yoksun olan bireylerin yaşadığı belirtilmektedir (Davis, Kerr ve Kurpius 2003). Dini inançlar, bağışıklık sistemini güçlendirerek fiziksel sağlığı iyileştiren insanlarda olumlu duygu ve hislere yol açmaktadır (Pierce ve ark. 2007).

Öğrenciler genç yaşları ile toplumun duyarlı ve önemli üyelerini oluşturdukları için, yaşam tarzları sağlık düzeylerini yükselttiği için çok önemlidir; din, bu grubun beden ve ruh sağlığını geliştiren önemli bir faktördür. Ulusal Ruh Sağlığı Derneği'nin raporlarına göre erkek öğrencilerin %46'sı, kız öğrencilerin %64'ü kaygı yaşamaktadır (Buzdar, Ali, Nadeem ve Nadeem, 2015).

Öğrenciler için kaygı ve motivasyon eksikliği, hayatlarının birçok alanını olumsuz etkileyen önemli bir sorundur. Bu eksiklikler, günlük aktivitelerin azalmasına, ruhsal bozukluklara, uyum sorunlarına ve hatta suça yol açabilmektedir. Toplumun ruh sağlığındaki önemi açısından, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çoğu tıp fakültesi din dersleri sunmaktadır

(Fortin ve Barnett, 2004). Depresyon ve kaygı gibi ruhsal sorunları olan öğrenciler üzerinde yapılan araştırmalar, farklı ülkelerdeki öğrenciler için çeşitli sonuçlar ortaya koymuştur. İncelemeye alınan 130 araştırmada, önceki çalışmaların %34'ü dini eğitimin başa çıkma, uyum ve ruh sağlığı arasında olumlu bir ilişki olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, anketlerin %4'ü bu ilişkiyi olumsuz olarak değerlendirmiş ve %62'si ise herhangi bir ilişki bildirmemiştir (Buzdar, Ali, Nadeem ve Nadeem, 2015).

Son zamanlarda, Müslüman toplumda çocuklarını Hafız yapma isteği oldukça artmaktadır. Bu artış, dünya genelindeki Hafız sayısının da göstergesidir. Endonezya gibi en çok Müslüman nüfusu barındıran ülkelerden biri, 210 milyon Müslüman nüfustan yaklaşık 30 bin Hafız yetiştirmiştir. Küresel olarak, Hafızlar özellikle Müslüman çoğunluklu ülkelerde her yıl artmaktadır. Örneğin, son otuz yılda Pakistan'da bir milyon Hafız yetiştirilmiştir. Birçok Müslüman ebeveyn, çocuklarının Hafız olmasını istemekte ve bu isteği, Kur'an ve Hadislerde belirtilen doğruyu yanlıştan ayırabilme becerisi kazandırma, topluma doğru ve yanlışı öğretme, halka hak sevgisi aşılama, nefsi terbiye ederek saadete erme gibi nurlu bir yol olarak görmektedir (Jalandhari, 2019).

Dahası, Hafızlık, bir kişinin gelişimiyle çeşitli yönleri yakından ilişkilidir. Bu süreç, bireysel zekanın tüm alanlarını aynı anda geliştirebilir. Yukarıda belirtildiği gibi, farklı ülkelerdeki öğrencilerin eğitim, sosyal, cinsiyet, ırk ve kültürel koşulları tartışmalı sonuçların nedenleri olabilir. Bu sorunu çözmek için, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile birlikte çalışarak gerçekleştirilen hafızlık eğitimi projesi kapsamında öğrenim gören öğrencilerin kaygı ve motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışma yapılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Tipi Modeli

Bu çalışmada, hafızlık programına katılan öğrencilerin motivasyon ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırma, problem ve sorunların daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak için "karma yöntem" kullanılarak yapılmıştır. Karma yöntem, nicel ve nitel yöntemlerin veya diğer araştırma paradigmalarının özelliklerinin karıştırılmasıyla elde edilen bir araştırma yaklaşımıdır. Creswell'e göre, nicel ve nitel yöntemlerin tamamen farklı ve zıt kutuplar olarak görülmemesi gerektiği, ancak bir süreklilik çizgisi üzerinde farklı uçları

temsil ettiği ifade edilmiştir. Aynı yazar ayrıca, karma yöntemin hem nicel hem de nitel yaklaşımların öğelerini barındırmasından dolayı bu süreklilik çizgisinin ortasında yer aldığını belirtmiştir.

Nicel yöntem, büyük oranda sayısal verilere dayanan araştırmalardır. Örneğin, anketler veya veri tabanlarından elde edilen istatistikler gibi veriler nicel yöntemle toplanır.
Diğer yandan, nitel yöntem ise daha çok sözel verilere dayanan araştırmalardır. Nitel veriler, daha çok insanların deneyimlerini, düşüncelerini veya duygularını anlamak için kullanılır.

Bu çalışmada nitel veriler, "yarı yapılandırılmış görüşme" tekniği ile elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme, belli bir plana uyularak gerçekleştirilen bir görüşme yöntemidir. Araştırmacı, görüşme sırasında ortaya çıkan konulara göre yeni sorular da sorabilir. Ancak önceden belirlenmiş bir plan yaparak ve katılımcılara soracağı soruları önceden belirleyerek başlar.

Bu yöntemde esneklik olduğu için, görüşme anında oluşan duruma göre farklı sorular da sorulabilir. Bu sayede daha detaylı ve kapsamlı bir veri elde edilebilir.
Çalışmada yer alan öğrenciler, Bülent Ecevit Üniversitesi'nde öğrenim gören ve hafızlık eğitimine aynı dönemde başlayan 122 kişilik bir grup oluşturmuştur. Çalışma kapsamında elde edilen nicel veriler istatistiksel yöntemler kullanılarak verilerin yorumlanması ve sonuçların analizi gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmanın sonuçları, hafızlık programına devam eden öğrenciler için öneri ve uygulamalara yönelik değerli bir katkı sunmaktadır. Hafızlık programlarında öğrencilerin motivasyon ve kaygı düzeyleri gibi psikolojik etmenlerinin göz önüne alınması, programların etkililiği açısından önemlidir. Bu araştırma, hafızlık programlarında öğrencilerin motivasyon ve kaygı düzeyleri ile ilgili daha ayrıntılı çalışmaların yapılmasına da işaret etmektedir.

2.2. Verilerin Analizi

Bu çalışmada verilerin analizinde SPSS 21.0 istatistik programından yararlanılmıştır. Ölçeklerin toplam ve alt boyut puanlarına ait ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri betimsel istatistik tablosunda gösterilmiştir. Ölçek puanlarının normallik sınamasında çarpıklık katsayısı (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları kullanılmıştır. Sürekli bir değişkenden elde edilen puanların normal dağılım özelliğinde kullanılan çarpıklık ve basıklık katsayılarının ±1 sınırları içinde kalması puanların normal dağılımdan önemli bir sapma göstermediği şeklinde yorumlanabilir (Büyüköztürk, 2011).

Her iki ölçeğin toplam ve alt boyut puanlarının normal dağılım gösterdiği tespit edildiğinden puanların cinsiyete göre karşılaştırılmasında bağımsız iki örneklem t testinden; yaş grupları ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre karşılaştırılmasında ANOVA testinden yararlanılmıştır.

ANOVA testinde anlamlı farklılık görüldüğünde farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla LSD post hoc testinden yararlanılmıştır.

Motivasyon ve kaygı arasındaki ilişki analizinde Pearson korelasyonundan; kaygının motivasyon üzerindeki etkisi ve motivasyonun kaygı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi (p) 0,05 olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Yapılan araştırma sonucunda edinilen bulgulara göre öğrencilerin kaygı puanı 11,30±5,75 olarak tespit edilmiştir. Ölçekten alınabilecek en düşük (0) ve en yüksek (63) puanlar dikkate alındığında araştırmaya katılan hafızlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinin kaygı düzeyinin çok düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Motivasyon ölçeği toplam puanı 138,28±7,81 olarak tespit edilmiş olup ölçekten alınabilecek en düşük (36) ve en yüksek (180) puanlar dikkate alındığında araştırmaya katılan hafızlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinin motivasyon düzeyinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Alt boyutlar düzeyinde incelendiğinde en yüksek motivasyonun sırasıyla dikkat (50,28±3,56), güven (33,21±3,17) uygunluk (31,11±2,60) olduğu ve en düşük motivasyonun doyum (23,68±2,68) motivasyonu olduğu tespit edilmiştir.

Motivasyon ölçeği toplam ve dikkat, uygunluk ve güven alt boyut puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Doyum alt boyut puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($t=-2,46$, $p<0,05$). Kadın katılımcıların doyum motivasyonu puanı, erkek katılımcıların puanına göre anlamlı düzeyde daha yüksektir.

Kaygı puanlarının yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir.

Kaygı puanlarının sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) tespit edilmiştir.

Kaygı puanı ile güven alt boyut puanı arasında anlamlı ilişki olmadığı ($p>0,05$) tespit edilmiştir. Tablo 6'ya göre kaygı puanı ile dikkat ($r=-0,41$; $p<0,05$), uygunluk ($r=-0,35$;

p<0,05), doyum (r=-0,36; p<0,05) ve motivasyon (r=-0,42; p<0,05) arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın bağımsız değişkeni kaygı düzeyinin, bağımlı değişken dikkat motivasyonu üzerindeki etkisi incelenmiştir. Kurulan modelin uygun olduğu ($F_{(1\ 120)}$=24,22; p<0,05) ve kaygı düzeyinin dikkat motivasyonundaki değişimin yaklaşık %16'sını (ΔR^2=0,161) açıkladığı tespit edilmiştir. Regresyon modeline göre kaygı düzeyinin dikkat motivasyonu üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisi bulunmaktadır (β=-0,41; t=-4,92; p<0,05). Kaygı düzeyinin artması dikkat motivasyonunun düşmesine neden olmaktadır.

Bağımsız değişken motivasyon düzeyinin, bağımlı değişken kaygı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Kurulan modelin uygun olduğu ($F_{(4\ 117)}$=11,15; p<0,05) ve bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olmadığı (VIF<10; Tolerans>0,20) tespit edilmiştir. Motivasyon düzeyinin, kaygıdaki değişimin yaklaşık %25'ini (ΔR^2=0,251) açıkladığı tespit edilmiştir. Regresyon modeline göre güven motivasyonunun kaygı üzerinde anlamlı etkiye sahip olmadığı (p>0,05); dikkat (β=-0,30; t=-3,42; p<0,05), uygunluk (β=-0,21; t=-2,44; p<0,05) ve doyum (β=-0,21; t=-2,30; p<0,05) motivasyon düzeyinin kaygı üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisi bulunmaktadır. Dikkat, uygunluk ve doyum motivasyon düzeyinin artması kaygının düşmesine neden olmaktadır.

Hafızlık Eğitimi İle İlgili Elde Edilen Nitel Verilerin Genel Değerlendirmesine bakıldığında ise sorulan sorulara karşılık on beş katılımcıdan alınan cevaplara bakıldığında hafızlık eğitimi sürecine başlama konusunda arkadaş ve aile faktörleri çocuğun hafızlık eğitimine başlama sürecinde önemli etkiler gösterdği gözlemlenmektedir. Olumlu etkileriyle çocuğun motivasyonunu artırırken, olumsuz etkileriyle ise çocuğun eğitim sürecini zorlaştırabilmektedir. Yapılan nittel araştırma sonucunda elde edilen verilere bakıldığında hafızlık eğitimine başlamadan önce birçok kişinin çeşitli kaygılar yaşayabildiği, bu kaygıların genellikle başarısız olma, hafızlık sürecinin zorluğu, zaman ve emek gerektirmesi gibi faktörlere dayandığı söylenebilmektedir. Ayrıca yapılan değerlendirme sonucunda hafızlık eğitimi süresince bireylerin motivasyon düzeyinde de eğitim öncesi ve sonrası farklılıkların gözlemlenebildiği tespit edilmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Hafızlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinde kaygı düzeyi ile motivasyon düzeyi arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmaya %54,9'i kadın, %41'i 23-24 yaş grubunda, %37,7'si 3. sınıfta öğrenim gören 122 üniversite öğrencisi katılmıştır.

Araştırmaya katılan hafızlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinin kaygı düzeyi çok düşük düzeyde olduğu bulguları elde edilmiştir. Güngör (2018) klasik ve modern sistemde hafızlık yapan bireylerde kaygı düzeyi ve öznel iyi oluşu incelediği çalışmada kaygı düzeyinin düşük düzeyde olduğu bulgularını elde etmiştir. Algur (2018) hafızlık eğitimi alan bireylerde motivasyon ve ilişkili faktörleri incelediği çalışmada hafızlık eğitimi alan bireylerin kaygı düzeyinin çok düşük düzeyde olduğu bulgularını elde etmişlerdir. Avcılar (2021) hafızlık proje okullarında hafızlık eğitimi alan öğrencilerin psiko-sosyal durumları ile motivasyon düzeylerini incelediği çalışmasında kaygı düzeyinin çok düşük düzeyde olduğu bulgularını elde etmişlerdir. Bu çalışma bulguları ile literatür bulgularının benzerlik gösterdiği ve hafızlık eğitimine yönelik motivasyonun yüksek düzeyde olduğu dikkate alındığında hafızlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinde kaygı düzeyinin çok düşük düzeyde olması anlaşılabilir bir durumdur.

Araştırmaya katılan hafızlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinin kaygı düzeyinin cinsiyet, yaş grupları ve sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği bulguları elde edilmiştir. Güngör (2018) klasik ve modern sistemde hafızlık yapan bireylerde kaygı düzeyi ve öznel iyi oluşu incelediği çalışmada kaygı düzeyinin cinsiyet, yaş grupları ve öğrenim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği bulgularını elde etmiştir. Algur (2018) hafızlık eğitimi alan bireylerde motivasyon ve ilişkili faktörleri incelediği çalışmada hafızlık eğitimi kaygı düzeyinin cinsiyet ve yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermediği bulgularını elde etmiştir. Avcılar (2021) hafızlık proje okullarında hafızlık eğitimi alan öğrencilerin psiko-sosyal durumları ile motivasyon düzeylerini incelediği çalışmasında hafızlık eğitimi kaygı düzeyinin cinsiyet ve yaş grupları ve öğrenim durumuna göre anlamlı farklılık göstermediği bulgularını elde etmiştir. Çetinkaya ve Mutlu (2022) üniversite öğrencilerinin akademik motivasyon ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada kaygı düzeyinin cinsiyet, yaş grupları ve sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği bulguları elde edilmiştir. Bu çalışma bulguları ile literatür bulgularının genel olarak benzerlik gösterdiği ve üniversite öğrencilerinde hafızlık eğitimine yönelik motivasyonun cinsiyet, yaş grupları ve sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği, hafızlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinde kaygıya neden olabilecek farklı değişkenlerin olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan hafızlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinin motivasyon düzeyinin yüksek düzeyde olduğu bulguları elde edilmiştir. Çaylı (2005) Kur'an kursu öğreticilerine göre hafızlık öğretimi ve problemlerini incelediği çalışmada hafızlık eğitimi öğreticilerin görüşlerine göre öğrencilerin hafız olmaya yönelik ilgi istek ve motivasyonlarının yüksek düzeyde olduğu bulgularını elde etmiştir. Algur (2018) hafızlık eğitimi alan bireylerde motivasyon ve ilişkili faktörleri incelediği çalışmada motivasyonun yüksek düzeyde olduğu bulgularını elde etmiştir. Yusufoğlu (2021) İmam hatip ortaokullarında örgün eğitimle hafızlık projesinin uygulanmasına ilişkin görüşlerin incelendiği çalışmada hafızlık eğitimi alan öğrencilerin motivasyon düzeyinin yüksek olduğu bulguları elde edilmiştir. Avcılar (2021) hafızlık proje okullarında hafızlık eğitimi alan öğrencilerin psiko-sosyal durumları ile motivasyon düzeylerini incelediği çalışmasında motivasyonun yüksek düzeyde olduğu bulgularını elde etmiştir. Bu çalışma bulguları ile literatür bulgularının benzerlik gösterdiği, hafızlık eğitimine devam eden üniversite öğrencilerinin motivasyon düzeyinin yüksek olduğu sonuçları elde edilmiştir.

Araştırmaya katılan hafızlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinin motivasyon düzeyinin cinsiyet, yaş grupları ve sınıf düzeyi (öğrenim durumuna) göre anlamlı farklılık göstermediği, yalnızca doyum motivasyonunun cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği bulguları elde edilmiştir. Algur (2018) hafızlık eğitimi alan bireylerde motivasyon ve ilişkili faktörleri incelediği çalışmada hafızlık eğitimi motivasyonunun cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediği; yaş gruplarına göre anlamlı farklılık gösterdiği ve küçük yaş gruplarında motivasyonun daha yüksek olduğu bulgularını elde etmiştir. Algur (2018) çalışmasında katılımcıların %64'ünün 17 yaş ve altı olduğu dikkate alındığında yaş gruplarına göre bulguların farklı olmasının nedeni olarak açıklanabilir. Nitekim Algur (2018) çalışmasında 18-20 yaş grubu puan ortalaması 51,31 bulunurken 21-25 yaş ve üzerinde elde edilen puan 49,69 olarak görülmektedir. Avcılar (2021) hafızlık proje okullarında hafızlık eğitimi alan öğrencilerin psiko-sosyal durumları ile motivasyon düzeylerini incelediği çalışmasında hafızlık eğitimi motivasyonunun cinsiyet ve yaş gruplarına göre anlamlı farklılık göstermediği bulguları elde edilmiştir. Çetinkaya ve Mutlu (2022) üniversite öğrencilerinin akademik motivasyon ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada motivasyon düzeyinin yaş grupları ve sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği bulguları elde edilmiştir. Bu çalışma bulguları ile literatür bulgularının genel olarak benzerlik gösterdiği, araştırmalarda ulaşılan örneklemin cinsiyet, öğrenim durumu, yaş grupları ve ekonomik durumları dışındaki

demografik ve sağlık durumlarının yaşam kalitesinin belirleyicileri olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışma bulguları ile literatür bulgularının benzerlik gösterdiği, hafızlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinin motivasyon düzeyinin cinsiyet, yaş grupları ve sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermediği, üniversite öğrencilerinin kendi ilgi ve istekleri doğrultusunda hafızlık eğitimi alıyor olmalarının motivasyonda en önemli faktör olabileceği düşünülmektedir.

Hafızlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinin kaygı düzeyi ile motivasyon düzeyi arasındaki korelasyon testi sonuçlarına göre kaygı düzeyi ile motivasyon düzeyi arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu bulguları elde edilmiştir. Algur (2018)'un hafızlık eğitimi alan bireylerde motivasyon ve ilişkili faktörlerini incelediği çalışmasında kaygı düzeyi ile motivasyon düzeyi arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğunu bulmuştur. Süren (2019) kaygı ve motivasyonun matematik başarısına etkisini incelediği çalışmada öğrencilerin kaygı düzeyi ile motivasyon düzeyi arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu bulguları elde edilmiştir. Erol, Ünsar ve Yacan (2020) lisansüstü eğimi alan öğrencilerin akademik başarıları ile kaygı ve motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada akademik motivasyon ile kaygı arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu bulguları elde edilmiştir. Avcılar (2021) hafızlık proje okullarında hafızlık eğitimi alan öğrencilerin psiko-sosyal durumları ile motivasyon düzeylerini incelediği çalışmada kaygı düzeyi ile motivasyon düzeyi arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu bulguları elde edilmiştir. Işık ve Küğcümen (2021) ebelik öğrencilerinin kaygı düzeyleri ile akademik motivasyonları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada kaygı düzeyi ile motivasyon arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu bulguları elde edilmiştir. Selçuk (2021) öğrencilerin yabancı dil öğrenme kaygı ve motivasyonları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada kaygı düzeyi ile motivasyon düzeyi arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu bulguları elde edilmiştir. Bu çalışma bulguları ile literatür bulgularının benzerlik gösterdiği, kaygı ile motivasyon düzeyi arasında negatif yönlü ilişki olduğu; hafızlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinin düşük kaygı düzeyinin yüksek motivasyona neden olduğu ve aynı zamanda yüksek motivasyonun düşük kaygıya neden olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu çalışmada katılımcıların üniversite öğrencisi olduğu ve kendi ilgi ve istekleri doğrultusunda hafızlık eğitimi alıkları dikkate alındığında düşük kaygı ve yüksek motivasyon anlaşılabilir olduğu gibi literatürle desteklendiği gibi kaygı düştükçe motivasyon artmakta veya motivasyon arttıkça kaygı düzeyi düşmektedir.

KAYNAKÇA

Abdul Rashid Sheikh, Teachings and reflections of Qur'an and Sunnah about Science, Engineering, Technology and Management. *Quaid-e-awan University research journal of engineering, science and technology* 2000; 1(1).

Algur, H. (2018). "Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumlarının Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi", *Doktora Tezi,* Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Avcılar, S. (2021). "Hafızlık Proje Okullarında Hafızlık Eğitimi Alan Öğrencilerin Psiko-Sosyal durumları ile Motivasyon Düzeylerinin İncelenmesi", *Yüksek Lisans Tezi,* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Buzdar MA, Ali A, Nadeem M, Nadeem M (2015). Relationship between religiosity and psychological symptoms in female university students. *J Relig Health*. 54(6):2155-63.

Büyüköztürk, Ş. (2011). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı - İstatistik, Araştırma Deseni, Spss Uygulamaları ve Yorum (15. Baskı). Ankara*: Pegem Akademi*.

Çaylı, A. F. (2005). "Kur'an Kursu Öğreticilerine Göre Hafızlık Öğretimi ve Problemleri", *Yüksek Lisans Tezi,* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çetinkaya, A. ve Mutlu, T. O. (2022). "Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Akademik Motivasyonları ve İşsizlik Kaygılarının Danışman Yönlendirme Rol Açısından İncelenmesi", *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimler Dergisi,* 17(1): 96-112.

Davis, T. L., Kerr, B. A., & Robinson Kurpius, S. E. (2003). Meaning, purpose, and religiosity in at-risk youth: The relationship between anxiety and spirituality. *Journal of Psychology and Theology*, 31, 356365.

Erol, Ö., Ünsar, S. ve Yacan, L. (2020). "Hemşirelik Alanında Lisansüstü Eğitim Alan Öğrencilerin Akademik Başarı Durumları ve Etkileyen Faktörler", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi,* 10(3): 608-614.

Fortin, A.H., & Barnett, K.G. (2004). Medical school curricula in spirituality and medicine. *Journal of the American Medicial Association,* 291, 2883.

Güngör, Ö. (2018). "Klasik ve Modern Sistemde Hafızlık Yapan Bireylerde Öznel İyi Oluş ve Sosyal Kaygı İlişkisi Üzerine Bir Çalışma", *Yüksek Lisans Tezi,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Işık, C. ve Küğcümen, G. (2021). "Pandemi Sürecinde Klinik Uygulamadaki Ebelik Öğrencilerinin Kaygı Düzeyleri ile Akademik Motivasyonları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Medical Sciences,* 16(2): 132-140.

Jalandhari QH. The largest madrassa network of Pakistan, Wafaq-ul-Madaris, has produced one million Hafiz-e-Quran in three decades [Internet]. *Samaatv*; 2019 April 10.

Pierce, S., Vianelli, A. & Cerabolini, B. (2005) From ancientgenes to modern communities: the cellular stress responseand the evolution of plant strategies. *Functional Ecology*,19, 763 –776.

Selçuk, H. S. (2021). "The Relationship Among English Achievement, English Language Learning Anxiety and Motivation According to Whether or not High School Preparatory Classes are Taken", *Yüksek Lisans Tezi,* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Sharma, S.; Pradhan, K.; Satya, S.; Vasudevan, P., 2005. Potentiality of earthworms for waste management and in other uses – a review . *The J. Am. Sci*., 1 (1): 4-16.

Süren, N. (2019). "Kaygı ve Motivasyonun Matematik Başarısına Etkisinin İncelenmesi", *Yüksek Lisans Tezi,* Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yusufoğlu, K. (2021). "İmam Hatip Ortaokullarında Örgün Eğitimle Hafızlık Projesinin Uygulanması ve Yönetimine Dair Paydaş Görüşlerinin İncelenmesi", *Yüksek Lisans Tezi,* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

93 HARBİ SÜRECİNDE, RUS BASININDA EDİRNE

Doç. Dr. AHMET ÇELİK

Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü,
ORCİD: 0000-0002-0624-6701

ÖZET

Temel sebeplerini Fransız İhtilalinin sonuçlarına kadar götürebileceğimiz 93 Harbi, Avrupa'daki oluşan konjonktür, Şark Meselesi ve Panslavizm gibi etkenlerle, Balkanlarda çıkan isyanların Osmanlı Devleti tarafından kanlı bir şekilde bastırılmasını bahane eden Rusya tarafından başlatılmıştır. Balkanlardaki Slavlara geniş haklar öneren Tersane Konferansı ve akabinde Londra Protokolü kararlarının Osmanlı yönetimi tarafından reddedilmesi sonucu, 24 Nisan 1877 tarihinde Rusya'nın savaş ilanı ve saldırısıyla resmen başladı.

Tuna ve Kafkasya olmak üzere iki cephede cereyan eden savaş, meydana geldiği dönem sebebiyle, sadece iki ülkeyi değil, tüm Avrupa devletlerini yakından ilgilendiren bir olaydı. Bu sebeple tüm Avrupa basını ve kamuoyu, savaşı yakından takip etmişlerdi. Rus basını da savaşı günlük olarak takip etmiş, meydana gelen tüm olayları, diğer devletlerin savaşla ilgili tutumlarını ele alıp değerlendirmiştir. Savaşı okuyucularına taşıyan basın organlarından biri de haftalık yayın yapan Niva Dergisi olmuştu

Savaşın devam ettiği süreçte, meydana gelen tüm olayları ele alıp değerlendiren Niva Dergisi, stratejik açıdan önemli bir noktada bulunan Edirne'yi sık sık sayfalarına taşımıştır. Savaşın başından itibaren, stratejik önemi sebebiyle ulaşılması hedeflenen bir nokta olarak görülmesinden dolayı, Edirne ismi derginin sayfalarında sürekli kendine yer bulmuştur. Stratejik öneminin yanında, Edirne ile ilgili farklı bilgi ve yorumlara da dergide yer verilmiştir.

Çalışmamızda, Osmanlı Devleti için felaketle sonuçlanan 93 Harbi'nin meydana geldiği 24 Nisan 1877-3 Mart 1878 tarihleri arasında, Rusya'da haftalık yayın yapan Niva Dergisi'nin tüm sayıları incelenerek, Edirne ile ilgili haber ve yorumlar ele alınmış, bu haber ve yorumların değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 93 Harbi, Edirne, Rus Basını

GİRİŞ

Bulunduğu coğrafyanın dezavantajlarından kurtulmak isteyen Ruslar, özellikle I. Petro döneminde milli politika olarak belirlenen sıcak denizlere inme emellerini gerçekleştirmek istemişler, bu sebeple güneye doğru yayılmaya çalışmışlardı. Bu durum ise Türkleri ve Rusları karşı karşıya getirmiş, adeta savaşa dayanan ilişki sürecini başlatmıştı.

19. yüzyılın sonlarına yaklaşılırken, Rusya ile girişilen mücadelelerin çoğunda mağlup olan Osmanlı Devleti'nin zayıflığı açıkça görülmekteydi. Osmanlı coğrafyasına karşı emellerinden vazgeçmeyen Rusya, Balkanlar, Kafkasya ve Boğazlara yönelik planlarına devam edecekti. Tüm Avrupa için ortak bir sorun olarak görülen Şark Meselesi ve Panslavizm çizgisinde Rusya'nın politikaları devam etmiş, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uyguladığı politikaların neticesinde de, Türk-Rus savaşlarının bir diğeri olan 93 Harbi başlayacaktır.

Türk-Rus ilişkilerini etkileyen ve 93 Harbi'nin sebepleri içine dâhil edebileceğimiz iki ideoloji; Şark Meselesi ve Panslavizm'di. 93 Harbi sürecinde Rusya ile Avrupalı devletlerarasında soruna da neden olan Şark Meselesi, 1815 tarihli Viyana Kongresi'nde Rus delegeleri Osmanlı idaresindeki Hıristiyan halka dikkat çekmek için kullanmışlardı (Karal, 2022, 203). Avrupalı devletlerin 18. yüzyıldan bu yana Avrupa ve Asya arasında köprü konumunda olan Boğazlara ve stratejik önemi sahip Balkanlar ile Ortadoğu'da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine son vermek amacıyla yürüttükleri faaliyetlerdir (Küçük, 1999, 51) şeklinde tanımlamak mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasından kaynaklanan ve ardılları arasındaki rekabetten doğacak sorunlara verilen isim, "Şark Meselesi" (Palmer, 1999, 11) olarak literatüre girdi. Hıristiyan Batı ile Müslüman Türklüğün mücadelesi olarak tanımlayabileceğimiz bu mesele sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla Rusya, Türk-İslâm dünyasına karşı husumetini açığa çıkararak, düşmanca eylemlerine başlayacaktı (Özdağ, 1982, 122).

93 Harbi'ne giden süreçte etkili olan bir diğer ideoloji ise; Fransız İhtilâli ve Napolyon Savaşları'nın ortaya çıkardığı siyasi problemlerin tesiri ile Doğu ve Merkez-î Avrupa aydınlarının zihninde doğan, (Kohn, 1983, 15) Slav ırkından olan bütün kavimleri bir amaç etrafında birleştirme hareketi olarak tanımlayabileceğimiz Panslavizm'di. Panslavizm'in bünyesinde çok sayıda Slav unsur bulunduran Avusturya ve Osmanlı Devleti başta olmak üzere giderek büyük devletleri tehdit eden bir cereyan haline gelmesi ve sıcak denizlere inme emeli uğrunda Rusya'nın da ırkdaşları Slavlara istinâd etmesi, Slavcılığı Osmanlı Devleti'nin bir numaralı düşmanı haline getirecektir. Rusya'nın 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan yenilgi ve zarara

uğramış olarak çıkması onu yeni bir ideolojiye sevk etti. Bu "İttihad-ı İslav yani Panslavizm"di (Ünal, 1978, 274-275).

Osmanlı Devleti'nin ağır kayıplara uğradığı 93 Harbi'nin çıkmasında, Rusya'nın daha Çar I. Petro zamanından beri "sıcak denizlere inme" politikası ile 19. yüzyıl ortalarından itibaren, Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Hıristiyan halklar arasında Panislavizm politikasını takip etmesi etkili olmuştu.

Harbi'nin siyasi, ideolojik ve ekonomik sebeplerinin yanında, bahanesi diyebileceğimiz bazı görünen sebepleri vardı. Bu savaşın kıvılcımı olarak değerlendirebileceğimiz olay, 1875 yılının yazında, Hersek'e bağlı Novasin kasabasında, Osmanlı Devleti'ne vergi vermek istemeyen Hristiyan tebaa ile Osmanlı askerleri arasında çıkan çatışmadır. Basit gibi görünen bu olay büyüyerek Osmanlı yönetimi için büyük bir sorun haline gelirken, daha sonra Avrupa'nın sorunu haline gelecektir (Baykal, 2003, 60). Bu küçük kasabada çıkan isyan daha sonra Bosna'ya da sıçrayacak, özellikle Rusya'nın da desteği ile Balkanların birçok yerine yayılacaktır.

Panslavist ideolojisi ile Rusya tarafından desteklenen Sırplar da Osmanlı Devleti için sorun çıkarmaktaydılar. Ancak Osmanlı ordularının Sırpları kesin bir yenilgiye uğratması üzerine Rusya, Panslavizm politikasının Balkanlarda etkisini kaybetmeye başladığını görmüş ve zaman kaybetmeden Babıâli'ye Sırplarla en kısa sürede anlaşma yapması için nota vermiştir (Hocaoğlu, 1989, 22). Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne karşı başlattıkları savaşa direk müdahil olmamış, ancak Sırp ve Karadağlılara maddi ve manevi destek vermeye çalışmıştı. Sırbistan'a destek veren Rusya'nın amacı Sırbistan'ın bağımsızlığını kazanmasından çok Osmanlı Devleti'ni Balkanlarda zor duruma düşürmektir.

Çarlık Rusyası, 1876 yılının Kasım ayından itibaren Babıâli'ye karşı savaş hazırlıklarına başlamıştır. Rusya'nın savaş yanlısı tutumunu kendi çıkarları açısından tehlikeli gören İngiltere, Osmanlı ile Rusya arasında çıkması an meselesi olan savaşı önlemek amacıyla Sırbistan ile Osmanlı arasında yeniden bir anlaşmanın yapılması ve Balkanlarda yapılması istenilen reformlar konusunda büyük güçlerin de katılımıyla İstanbul'da yeni bir konferansın gerçekleştirilmesini istemiştir (Lewis, 2004, 164). 12 Aralık 1876'da büyük devlet delegelerinin toplandığı ve Osmanlı Devleti'nin katılmadığı bir ön konferans niteliğindeki toplantıda, Osmanlı lehine alınan karalar[1]

[1]Sırbistan ve Karadağ ile barış koşulları, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a verilecek düzen görüşüldü. Sırbistan'ın yararına bir iki küçük ayrıntı ve Karadağ'ın biraz genişletilmesi yanında çok geniş özerk bir Bulgaristan isteyen Rus tasarısı reddedilerek, bu geniş Bulgaristan'ın başkentleri Sofya ve Tırnova iki ayrı il olmak suretiyle, Hersek'in Bosna ile birleştirilmesine karar verildi. Doğu Bulgaristan, Batı Bulgaristan ve Bosna adını taşıyacak olan bu iller özerk olacak; büyük devletlerin rızası ile Babıâli'nin beş yıl için atayacağı valiler tarafından

Babıâli'de bir şok tesiri yapmıştı. Ayrıca alınan kararlar Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletleri için de bir örnek teşkil edeceği ve imparatorluğun varlığı fiziki tehlikeye gireceğinden kabul edilemezdi (Kurat, 1962, 588). Balkan sorununda Osmanlıya karşı takınılacak tutumu saptamak üzere Londra'da toplanan Avrupa devletleri 31 Mart 1877'de İstanbul Konferansı kararlarından pek de farkı olmayan "Londra Protokolü" nü imzalayarak, protokol kararları Babıâli'ye bildirildi. 10 Nisan 1877 Osmanlı Devleti'nin Londra Protokolü kararlarını "Osmanlı Devleti'ne danışılmadan alınmış olması yapılacak reformların büyük devletlerce kontrol edilmek istenmesini şeref ve haysiyet kırıcı" bularak reddettiğini Avrupa devletlerine bildirilmiştir (GATSEB, 2004, 19).

İstanbul Hükümeti'nin Londra Protokolü'nü reddetmesi üzerine Petersburg'da savaş meclisini toplayan Rus Çarı, seferberlik ilan etmiştir. 19 Nisan 1877 tarihinde Prens Gorçakof, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş kararını bir notayla Avrupa devletlerine haber vermiştir (Arfaoui, 2009, 49).

Rusya, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaşanan karışıklıkları düzeltmediği, Hıristiyan halkın durumunu iyileştiremediği, kendisinin ve Avrupa'nın verdiği tavsiyeleri dikkate almadığını gerekçe göstererek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Rusya'nın İstanbul Maslahatgüzarı Nelidof, Hariciye Nazırı Safvet Paşa'ya 24 Nisan 1877 tarihinde Çar II. Aleksandr'ın 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nı başlatan harp ilanı notasını vermiştir.

EDİRNE VE COĞRAFİ ÖNEMİ

Balkan yarımadasının güneydoğusunda Trakya bölgesinde, Tunca ve Arda akarsularının Meriç Irmağı'na döküldükleri noktanın yakınında, sol kıyısında kurulmuş olan Edirne, İstanbul'u ve dolayısıyla Anadolu ve bütün Ortadoğu'yu Avrupa'ya bağlayan eski ana yolun üzerinde bulunması sebebiyle coğrafi bir öneme sahiptir.

Müdafaaya ve yerleşmeye elverişli bir zemin üzerinde kurulmuş olduğundan asırlar boyunca hem önemli bir uğrak yeri hem de bir müdafaa mevzii hizmetini görmüş, bir başka ifadeyle aynı zamanda bir yol ve kale şehri olmuştur (Darkot, 1990, 2). Edirne şehri, İlkçağda bir taraftan seyrüsefere elverişli olan Meriç vadisi ile Ege Denizi'ne bağlı bulunmakta ve diğer taraftan Orta Avrupa'dan İstanbul Boğazı'na inen ana yolun batıdan itibaren son merhalesini teşkil etmektedir (Mansel, 1993, 21). Doğu Trakya düzlüklerine girmeden önce saldırıya engel

yönetilecekti. Bkz. (Üçok, 1967, 219).

teşkil eden Rodop ve Istranca dağları arasındaki doğal bir koridor içinde dar bir alanda bulunan Edirne, bu koridorun doğu kapısını tutmaktadır.

Rus basının da değindiği Edirne isminin kökenine gelince; Trak soyundan Odrisler'in, bir şehir ya da pazar yeri olarak kurdukları ve bundan ötürü şehrin ilk adının "Odrisa" veya "Odrisia" olduğu, sonradan burasının Makedonyalılar ve Romalılarca da genişletilerek kullanıldığı kabul edilen bir faraziyedir. Makedonyalılar şehri Orestler'in bir kolonisi haline getirmişler ve bu şehre "Orestia" ve varoşlarına ise "Connoi" adını vermişlerdi. Milattan Sonra 2. yüzyılda Roma İmparatoru Hadrianus (117-138) tarafından stratejik önemi nedeniyle şehir yeniden kurulunca, Roma döneminde kent onun adıyla "Hadrianapolis", "Adrianapolis" adlarıyla anıldı. Zaman içerisinde değişerek "Adrianople", "Adrianopel" şeklini alan şehrin adı Osmanlı İmparatorluğu döneminin başlarında Bizans'tan bozma "Edrinus", "Edrune", "Edrinabolu", "Endriye" şeklinde kullanıldı. 1476' da Aşıkpaşazâde Tarihi'nde kentin adı "Edrene" olarak geçer. Uzun süre bu şekliyle anıldıktan sonra muhtemelen son birkaç yüzyıl içinde Edirne olarak yayıldığı anlaşılmaktadır (Gençer, 2011, 4).

Edirne, 1361 senesinde Sultan Birinci Murad tarafından fethedilmiştir. Edirne'nin Osmanlılarca alınışı Balkan ve Avrupa tarihi için bir dönüm noktası olmuş, Rumeli harekâtı için bir üs vazifesi gördüğü gibi İstanbul'un fethini de kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti Balkanlarda yerleşmek gayesinde olduğu için Sultan Murad 1365'te merkezini Bursa'dan Edirne'ye naklettirdi (Uzunçarşılı, 2015, 167-168).

Sınırlarını Avrupa'ya taşımış olan Osmanlı Devleti'nin 1683 Viyana bozgunu Avrupa'nın göbeğine kadar girmiş olan Türk ordularının Avrupa'yı telaş ve heyecana düşüren son istilâları olmuştur. Bundan sonra Edirne'nin her yıl Osmanlı ordularının toplandığı merkez olmakla beraber yenilgi haberleriyle çalkalanmış, Macaristan, Balkanlar ve düşen Osmanlı kalelerinden dökülen asker ve göçmenlerle dolup taşmıştır (Gencer, 2011, 14).

Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının etkisi, İstanbul ve Anadolu'nun korunması için önemli olan Edirne'yi de etkilemiştir. Fethinden sonra neredeyse 5 asır düşman işgaline uğramayan Edirne işgal edilmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Edirne ilk defa düşman eline geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin barış isteği ile 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması imzalanmış ve Edirne Osmanlı yönetimine geçmiştir. Bu savaş Edirne'yi olumsuz etkilemiş, işgal sırasında Müslüman halk başka yerlere göç etmeye başlamıştır. Müslüman halkın boşalttığı yerlere civar köylerdeki Hıristiyan ahali gelerek yerleşmiş, şehirdeki Hıristiyan sayısı artmıştır.

Bununla birlikte işgalden sonra şehrin nüfusunun 50.000 kadar azalarak 100.000'e düşmüştür (Parmaksızoğlu, 1966, 345).

Batıdan gelen tehditler için adeta bir kale görevi gören Edirne'nin ikinci defa işgali ise; 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde olmuş, 20 Ocak 1878'den 13 Mart 1879'a kadar, yaklaşık 13 ay Rus işgalinde kalmıştır.

93 HARBİ SÜRECİNDE RUS BASININDA EDİRNE

93 Harbi'nin önemi sebebiyle, kamuoyu tarafından titizlikle takip edilmiştir. Rus basını da savaşın başından itibaren tüm gelişmeleri yakından takip etmiş, cephelerden gelen telgrafları, cephelerde bulunan gazetecilerin haber ve yorumlarını, Avrupa basınında çıkan haber ve yorumları kendi değerlendirmeleri ile okuyucularına duyurmuştur. Savaşı, bitimine kadar sistemli bir şekilde sayfalarına aktaran basın organlarından biri de, haftalık yayın yapan Niva Dergisi olmuştur. 1870'den 1918'e kadar St.Petersburg'da yayınlanan dergi, 20. yüzyılın başlarında 200.000'den fazla tiraja sahipti (Çelik, 2020, 409). Niva Dergisi, 9 ay 7 günlük savaş sürecini, "Siyasi ve Askeri Haberler" başlığı altında, tüm detaylarıyla okuyucularına aktarırken, stratejik önemi sebebiyle, ulaşılacak bir hedef olarak görülen Edirne'ye de sayfalarında yer vermiştir.

93 Harbi'nin içinde meydana gelen bazı olaylar kilit öneme sahipti. Bunların başında Rusların Tuna Nehri'ni geçmesiydi. Bundan sonra, Osman Paşa'nın komutasında savunulan Plevne'nin düşmesi ve akabinde Rusların Balkan dağlarını geçmesi gelmekteydi.

Rusların kendi söylemlerine göre, Balkanların geçilmesinden sonra, önce Edirne ve sonra İstanbul yolu açılmıştı. Bu mühim olaylar gerçekleşene kadar Rus basını Edirne'ye sadece merkez konumda olması ile ilgili değinmiştir. Örneğin "*Herold Gazetesi, Süleyman Paşa'nın sınır kalelerinde erzakının kalmadığını söylerken, Mehmed Ali ve Ali Saib Paşa'nın Arnavutluk ve Epir'e, diğer yarısının da Edirne'ye çekildiğini iddia ediyor. Bu haberler hakkında yoruma gerek yok. Türkler açıkça güçsüzlüklerinin farkına vardılar, çünkü sınır kalelerinden Edirne, Epir ve Arnavutluk'a geri çekilme, mesafe açısından çok büyük….. Edirne, Tuna'yı geçen ordumuzun hareketinin yönünde bulunan Kazanlık'ın bile çok güneyinde yer almaktadır*" (Niva, No: 27, 439-440) denilerek, Edirne'nin konumu üzerinden, Türk askerinin geri çekilmesinin, savaşın gidişatı açısından önemine vurgu yapmayı amaçlamıştır.

Rus basınında Edirne ismi, Rus birliklerinin Şıpka, Kazanlık ve Tırnova gibi stratejik konumdaki şehirlerin ele geçirilmesinden sonra Rus kuvvetlerinin ilerleyişi sırasında sıkça

duyulmaya başlanmıştı. Örneğin dergi Rus birliklerinin Tirnova, Şipka, Kazanlık ve Yeni Zagra'daki harekâtlarından bahsetmiş ve devamında; "*Birliklerimizin bu cesur harekâtlarının sonucu, bölgedeki Müslüman nüfusun, Türk birliklerinin yoğunlaştığı Edirne'ye kaçışıydı"* şeklinde, Balkanlardaki Türk nüfusun, sığınak noktası olan Edirne'ye kaçmalarına değinmiştir. Bunun devamında ise Viyana kaynaklarına dayanarak; *"Balkanlar'ı şimdiye kadar 45 taburla geçen birliklerimize karşı, Türk başkomutanı şu anda Edirne yakınlarında 50.000 asker topluyor*" (Niva, No: 29, 471-472) haberine değinmiştir. Burada bahsi geçen asker toplama hadisesi, Edirne'de kurulması düşünülen İhtiyat Ordusu içindir.

Edirne, Balkanlardaki savaşlarda bir üst konumundaydı. 93 Harbi'nin başlarında, cephelere gönderilecek askerlerin toplanma ve dağıtım merkezi görevi görüyordu. Hatta komutanlar da önce Edirne'ye gelerek, buradan cephelere hareket etmekteydi (GATSEB, 2004, 41, 50). Ancak, savaşın Rusya lehine ilerlemesi ve hatta sona yaklaşması sebebiyle, Edirne çekilen askerlerin toplanma merkezi haline gelmişti. Bununla ilgili olarak dergi "*Raporlardan, Türk ordusunun ana hatlarının mevcut durumu biraz açıklığa kavuşuyor. Türk kuvvetlerinin şu anda yoğunlaştığı noktalar; kuzeybatıda Vidin ve güneydoğuda Edirne*" (Niva, No: 29, 471-472) bilgisini vermekteydi.

Yine aynı sayıda, İngiliz basını ile ilgili yapılan bir yorumunda, Edirne'nin kilit konumda olması sebebiyle bahsi geçmiştir. Söz konusu bu yorumda dergi; "*Yakın gelecekte Türkiye'nin başına gelebilecek tehlikeler, İngiliz basınının da dilini gevşetti. Londra Standart Gazetesi, tereddüt etmeden, İngiliz hükümetinin Rus birliklerinin Edirne'ye hareketinden önce, İstanbul kapılarında Rusya'nın İngiltere güçleriyle karşılaşacağını haber veriyor*" (Niva, No: 29, 471-472) demekteydi.

Dergi, savaş sürecinde olayları okuyucularına aktarırken, savaşın gidişatına göre bazı çizimlere ve bu çizimlerle ilgili açıklamalara yer vermiştir. Savaşın gidişatının da vurgulanmaya çalışıldığı çizimlerden biri "*Edirne'den Kaçış*" başlığı ile yer almıştır.

Çizimin hemen altında yer alan *"Haremi olan yaşlı bir Türk, tren istasyonunun yakınında tren bekliyor"* şeklindeki kısa açıklamadan sonra, çizimle ilgili "*Yaşlı bir Türk haremiyle birlikte sefere çıkıyor. Görünüşe göre, kafasında bir soru var, çevresine hiç dikkat etmeden nargilesini içiyor. Haremindeki kadınlar, Doğulu bir kadının özelliği olan o cilveli çekingenlikle yaşmaklarının arkasından dışarı bakıyorlar. Nereye gidiyorlar? Onlar için her yer aynı değil mi? Harem kadınları gerçek çocuklar gibidir - kaygısız, sadece oyun bilen, dans eden, dedikodu yapan kızlar. Harem sahibinin yüzünde ise endişeli bir hâl var. Nereye gideceğini düşünüyor. Öyle dalmış ki; ona ve haremindeki kadınlara bakan İngilizleri fark etmiyor*" (Niva, No: 33, 535-536) yorumu yapılmıştır. Dergi burada ayrıca, Müslüman

Türk unsurunun Edirne'den kaçıştığını ön plana çıkararak, savaşın Ruslar lehine geliştiği mesajını vermeye çalışmıştır.

Бѣгство изъ Андріанополя. Старый турокъ съ гаремомъ въ ожиданіи поѣзда близь станціи желѣзной дороги.
По наброску англійскаго корреспондента, грав. К. Вейерманъ.

Zaten Rusların Edirne'ye yaklaşması halk arasında paniğe yol açmış, sadece gerekli eşyalarını yanlarına alıp, evlerini ve diğer gayr-i menkullerini terk etmek suretiyle İstanbul'a gitmek üzere istasyonda birikmişlerdi (İpek, 1994, 43). Çizim bu sahnelerden birini göstermektedir.

22 Ağustos 1877 tarihli sayısında dergi, Şumnu'ya uzunca değinmiş, bitki örtüsü, tarımı ve nüfusundan bahsettikten sonra "*Edirne camilerine benzer şekilde inşa edilen camiler ve kubbeleri görülür*" diyerek mimarisine değinmiş ve akabinde; "*Şehrin doğal yapısı ve onu çevreleyen diğer şehirlerle bağlantısı stratejik önemini arttırıyor. 1774 ve 1810 yıllarındaki savaşlarda burası aşılamaz bir engel olarak ordumuzun karşısında durdu, ancak 1829 savaşında alınabildi. Buranın alınmasından sonra Edirne yolu açılmıştı*" (Niva, No: 34, 551-552) diyerek, yine Edirne'nin önceki savaşlarda da hedef şehir olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

Rus birliklerinin Edirne istikametinde ilerlemeye devam etmesi, Edirne hakkında haberleri de arttırmıştır. Niva dergisi 3 Ekim 1877 tarihli sayısında, "*Edirne Şehri*" başlığı altında, Edirne'ye ait bir çizime yer verirken, şehrin tarihi, ekonomisi ve nüfusu hakkında bilgiler vermiş ve akabinde şehir hakkında savaşla bağlantılı haberlere devam etmiştir. Dergini uzunca yayımladığı yazı şu şekildedir;

"İstanbul'dan sonra Avrupa Türkiye'sindeki en önemli şehir Edirne'dir. Devletin ikinci başkenti gibi hizmet vermektedir. Bu şehrin nüfusu çok önemli ve 200.000 kişiye ulaşıyor (ancak, Türk istatistik çalışmalarının doğruluğuna güvenmek her zaman mümkün olmuyor). Edirne, Meriç

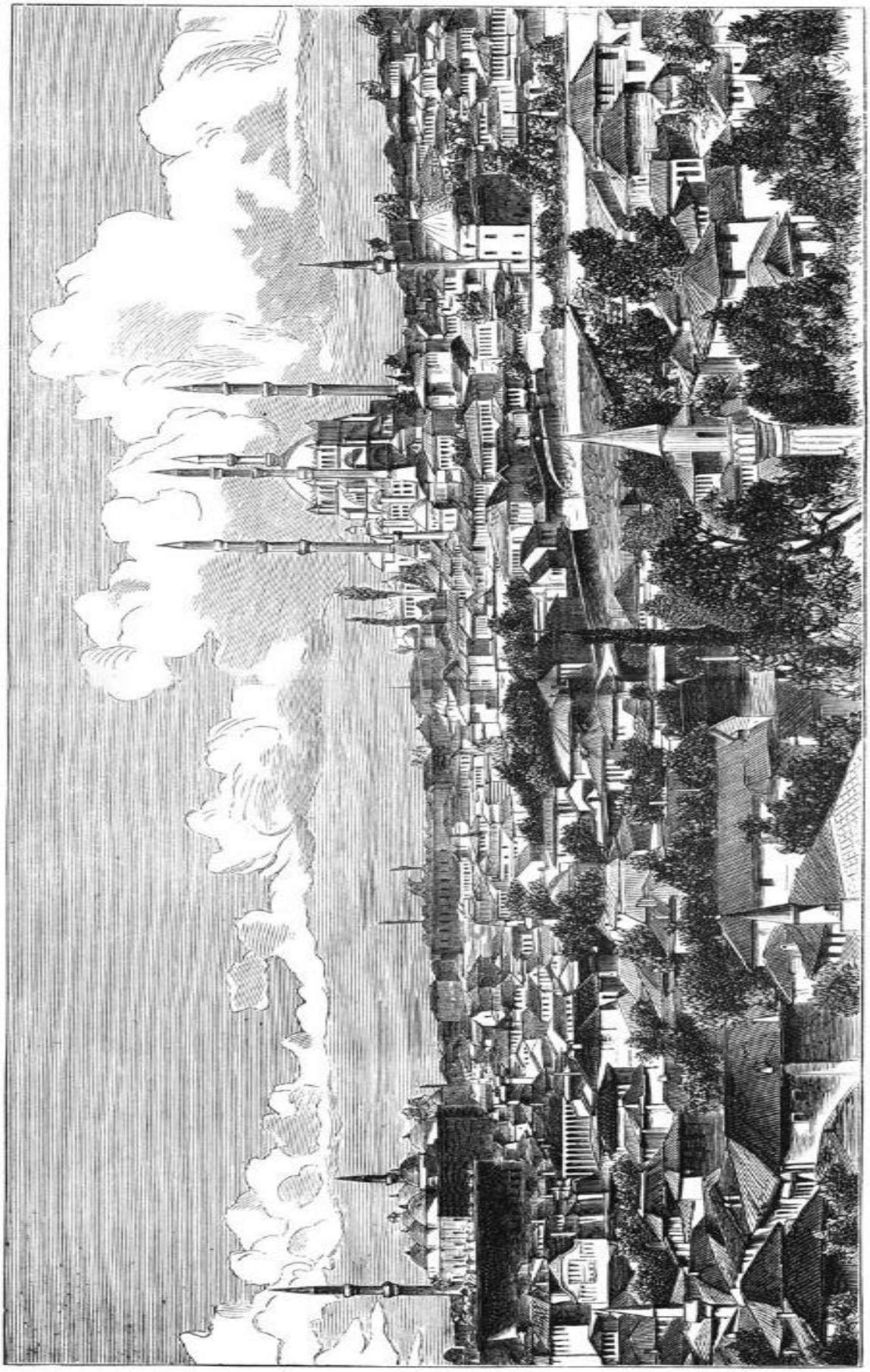

Общій видъ города Адріанополя. Съ фотографіи грав. Ранцевскій.

Nehri'nin Tunca ile birleştiği yerde, Rumeli'de yer almaktadır. Bu şehir İmparator Adrian tarafından Trak kabilesinin baş şehri olan Uskadam'ın (diğer adıyla Orestias) bulunduğu yere kurulmuştur. (Roma imparatorlarının on beşincisi olan Adrian, MS 76 yılında doğdu ve 138 yılında öldü) . 9. yüzyılda Gotlara direnen Edirne, 1360 yılında Sultan Murat tarafından alınmış ve 1453 yılına yani İstanbul'un Türkler tarafından fethine kadar Türkiye'nin başkenti olarak kalmıştır.

Biz Ruslar Edirne'yi uzun zamandır tanıyoruz. 1829'da birliklerimiz tarafından işgal edildi ve bu işgalden kısa bir süre sonra aynı yıl Türkiye ile barış sağlandı.

Edirne, Türk şehri olduktan sonra da hâlâ büyük bir ticari öneme sahipti ve yalnızca doğu mallarıyla ticari faaliyetler yürütüyordu. Edirne'den Rusya'ya Odessa ve Taganrog yoluyla, başta tütün ve kısmen gül yağı olmak üzere, peynir, tütün, fındık gönderiliyordu. Artık bu şehirdeki tüm ticaret hareketi durmuştur. Tüm nüfus, Plevne ve Rusçuk yakınlarındaki Balkan Dağlarında olup bitenleri dinlemektedir. Ancak yerel makamlar Bulgarları yargılamaya devam ediyor. Edirne'de her gün Bulgarlar idam ediliyorlar ve teker teker değil, toplu halde idam ediliyorlar. Ve sadece Edirne'de değil, aynı zamanda çevresinde de Bulgar katliamı devam ediyor.

Edirne saha mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılan Bulgarların bir kısmı çevre köy ve kasabalarda asılıyor. İdama götürülen talihsizlerin bir görüntüsü dehşet vericiydi; her mahkûmun boynunu çevreleyen demir bir halka, buradan vücuda bağlı bir zincir ve eller arkadan bir iple bağlı. Beş altı kişi birbirine yapışıp tek sıra halinde yürüyor. İdam cezasına çarptırılanların çoğu kırsal kesime mensuptur, ancak bazen aralarında başka sınıflardan insanlar da bulunur. Hükümlüler sokaklarda herhangi bir yere asılıyor ve günlerce yoldan geçenlerin gözü önünde asılı kalıyorlar.

Ancak son zamanlarda Edirne'de, cepheden gelen yaralı askerler yoğunlukta. Şehirdeki hastaneler ve özel evler yaralılarla dolu. Revirlerdeki sıkışıklık korkunç: örneğin sadece altı yüz yataklı bir hastanede 2.000 yaralı bulunuyor. Ağustos ayının başından itibaren yani kırk gün içinde yaralanan ve öldürülen Türk sayısının 20.000 kişiye ulaştığını ve bu sayıdan önemli bir kısmının Edirne'de bulunduğu bildiriyor" (*Niva*, No: 40, 647-648)[2]

Dergi, Edirne ile ilgili en önemli haberi 16 Ocak 1877 tarihli sayısında vermiştir. Dergi bu sayısında "*5 ve 6 (17 ve 18) Ocak'ta Kazanlık'tan gelen telgraflar, General Gurko'nun komutasındaki birliklerimizin Filibe şehrinin ele geçirildiğini duyurdu. Bunun yanında Türkler Kotel, Slivan ve Yanbolu'dan atıldı ve Edirne'ye çekiliyorlar*" haberini verdikten sonra; "*Edirne'de 5 (17) Ocak'taki savaştan sonra Türklerin nihayet 7 (19) Ocak'ta Edirne'den kaçtığı, 4.000 askerini kaybettiği ve 49 bataryayı geride bıraktığı ve 3.000'den fazla askerin esir alındığı bildiriliyor*" (Niva, No: 3, 55-56) diyerek, Edirne'nin işgali haberini vermiştir.

[2] *Niva*, 3 Ekim 1877, No: 40, Vol: 8, s. 647-648.

Bu haberi verdikten sonra, bir sonraki sayısında, Edirne'nin işgali sürecini ve meydana gelen olayları detaylarıyla anlatmıştır. 23 Ocak 1878 tarihli sayısında "*Bir önceki sayımızda kısaca değindiğimiz, 5 (17) Ocak'ta Edirne'de cereyan eden olayın detaylarıyla başlamak istiyoruz*" dedikten sonra, işgal sürecine şu şekilde değinmiştir;

"*General Gurko'nun birlikleri, Kadıevo ve Ayranlı yakınlarında kanlı bir savaşın ardından Filibe'yi ele geçirdi. .... Filibe'nin güneybatısında, Rylo ve Despoto Dağlarının sert ve kasvetli sırtlarında yükselir ve General Gurko, Süleyman Paşa'nın ordusuna buradan saldırıp geri püskürtmeyi amaçladı. Generalimiz, hızlı bir şekilde birliklerini üç kısma ayırdı; birinci kısım önden saldıracak, diğer ikisi de destek sağlayacaktı. Ön saldırı kolu 17 taburdan oluşuyordu ve General Shuvalov'un komutası altındaydı. Meriç Nehri'ni Yoakim'den (Kadıevo'nun batısında) geçti ve Kadıevo'ya ilerledi.*

General Schuldner'in komutasındaki 7 taburdan oluşan ilk destek kolu, Tatar Pazarcık'ın güneydoğusundan yola çıktı ve Ayranlı Köyü yakınlarında Meriç'i geçti. Bundan sonra hem önden, hem de sağ kanattan düşmanın savunma pozisyonuna bir saldırı yapıldı ve Türkler Dermender'e (Despotodağ sırtının eteğinde) geri sürüldüler; Gurko'nun planı tam da buydu. Ardından, General Kridener komutasındaki 19 taburdan oluşan ikinci destek kolu Türklerin Filibe ve Stanimaka'da (Filibe'nin güneydoğusu) yenilgisini perçinledi.

General Gurko, sadece Süleyman Paşa komutası altında 40 binden fazla, 80-90 taburdan oluşan Türk ordusuyla mücadele etti. 5 (17) Ocak'ta çok şiddetli geçen savaştan sonra (Türkler, tıpkı Şipka'daki gibi çaresizlik içinde direndiler), Süleyman Paşa'nın ordusu yarıya inmişti. Fuat Paşa komutasındaki Türk askerleri, 46 adet topu bırakarak, 6 (18) Ocak gecesi Narechen ve Dobralak'a dağlara kaçtı. Ordunun, Süleyman Paşa komutasındaki diğer yarısı, aynı gece dağların boğazlarından geçerek Hasköy'ün bulunduğu yöne doğru kaçtı. ... Bundan sonra süvari birliklerimiz Hasköy'de toplandılar. Ayrıca General Kartsev'e, Türk ordusunun kalıntılarını takip etmek amacıyla Çırpan (Meriç'in sol yakasında) istikametinden Hasköy'e ilerlemesi talimatı verildi. Ancak yabancı telgraflar, Süleyman Paşa'nın, bizim takip hareketimizden kaçmayı başardığını ve birliklerini nakliye gemilerine bindirmek için Kavala Limanı'na (Trakya'da, Tizos adasının karşısında) ulaştığını bildiriyor.

Bu arada, General Skobelev'in öncü birliklerinin, 2 Ocak'ta, Edirne'den sadece 49 verst uzaktaki Harmanlı'ya ulaştıkları unutulmamalıdır. 5 (17) Ocak'ta birliklerimiz Harmanlı'yı işgal ederken, süvarilerimiz Cisri Mustafa'da, (neredeyse Edirne'nin önünde) devriye yapıyorlardı. Bu hızlı hareketimizle, yukarıda bahsi geçen olaylarla bağlantılı olarak, Süleyman Paşa'nın Edirne ile bağlantısı kesildi ve güneye doğru itildi. Aynı gün devriyelerimiz Edirne'ye ulaştı. Bu şehir, içinde güvenli bir tahkimat olmadığı için neredeyse savunmasız kaldı.

Türk Bakanlar Kurulu, panik içinde Edirne'yi, sanki siyasi sebeplerden, ama aslında Türk ordusunun aşırı acizliği ve moral bozukluğu nedeniyle, savaşmadan terk etmeye karar verdi. 8 (20)

Ocak'ta General Strukov, bir tugay ile Edirne'yi hiç atış yapmadan işgal etti. Şehir halkı, birliklerimizi coşkuyla karşıladı ve Türk birliklerinin oradan kaçar kaçmaz şehre giren Başıbozuk ve Çerkez çetelerinden kurtardığımız için bize teşekkür ettiler. Tüm şehir yetkilileri Edirne'den kaçtı ve General Strukov burada farklı uluslardan oluşan geçici bir hükümet kurdu.

Bu arada şunu da eklemeliyiz ki, Sultan'ın Halife sıfatıyla Müslüman nüfusa yaptığı çağrı da sonuçsuz kalmıştır. Halk, Sultan'ın çağrısını donuk bir sessizlik içinde karşıladı. Çok ilginç ki; Müslüman halk, savaşın başarısızlıklarını Allah'ın cezası olarak görüyorlar ve görünüşe göre ne olursa olsun kaderlerine uysalca boyun eğmeye karar vermişler. Filibe demiryolunun vagonlarına binemeyen yüzlerce Müslüman kaçak soğuktan öldü. Geçen hafta İstanbul yolunda 300.000 kaçak vardı.

Bu arada, yabancı telgraflara göre, birliklerimiz İstanbul'a giderek yaklaşıyor. Birliklerimiz Uzun Köprü ve Dimetoka'yı (Trakya'da, Meriç Nehri'nin aşağı kesimlerinde) çoktan işgal etti ve hızla ilerliyorlar. Görüldüğü üzere savaşın sonu görüldü, ancak Türkler, umutsuzca son bir hamle yapmaya hazırlanıyorlar. İstanbul'dan çok uzakta olmayan Çatalca'da, başkentlerini savunmak için Türk birlikleri toplanıyor. Burada toplanan iki birleşik orduyu, ünlü Muhtar Paşa ve Şevket Paşa komuta edecek." (Niva, No: 4, 72-74)

Savaşın sonlarına doğru dergi, işgal edilen bölgeler hakkında bilgiler vermeye başlamıştı. Özellikle Edirne ve çevresinin işgali, Ruslar için savaşın sonu anlamına geliyordu. 30 Ocak 1878 tarihli sayısında; "*Muzaffer birliklerimiz, Tuna Cephesi'nde iki noktada yeni eylemler gerçekleştirdiler; birincisi Boğazköy-Köstence hattında, güneybatı yönünde, ikincisi ise Edirne'nin ötesinde İstanbul istikametinde. İlk hareket Balkan Dağlarının kuzey tarafında, ikincisi ise Balkanlar'ın arkasında yapılıyor. Eş zamanlı olarak gerçekleştirilen bu hareketlerin ilkinde, meşhur dörtgen Türk kalelerinin olduğu bölgeye girdik ve ayrı noktalarda Türkleri izole ettik. İkincisinde ise, Koca Balkan Dağlarını geçtikten sonra önce Sofya, sonra Edirne'yi ele geçirdiğimiz hareketimizi, hedefimize ulaşarak tamamlıyoruz. Ancak her iki operasyonun amacı aynı; Türkiye'ye hem Çar-Gorad duvarlarının dibinde ve hem de meşhur dörtgende bir darbe vurmak*" (Niva, No: 4, 72-74) denilerek, işgal edilen bölgeler ve işgalin amacı hakkında yorum yapılmıştır.

Yine aynı sayıda Rus ordusunun Tuna Cephesi komutanı Nikolay Nikolayeviç'in Edirne'ye gelişi haberi verilmişti. Dergi haberi şu şekilde vermişti; "*14 (26) Ocak'ta, Başkomutanımız Ekselansları Edirne'ye geldi. Girişte, Majestelerini Bulgarlar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerden oluşan heyetler ve din adamları karşıladı. Tüm Edirne nüfusu toplantıya geldi. Majesteleri bir konağa yerleştirildi. Ana karargâhın Edirne'ye nakledilmesiyle eşzamanlı olarak, General Radetzky birliklerinin öncü kuvvetleri buraya yaklaştı.*" (Niva, No: 5, 91-94)

Savaşın sonlarına doğru Ruslar Edirne'yi geçerek İstanbul önlerine, Çatalca'ya kadar ilerlediler. Bu durum Rus Ordusu için bir ilkti. Bu sebeple bu durumu dergi sayfalarına "*Ruslar hiçbir zaman bir savaşta İstanbul'a bu kadar yaklaşmadılar. Türkiye ile geçmişteki savaşlarımızın en başarılısında bile barış, Edirne önlerinde yapılmıştı*" (Niva, No: 6, 111-112) şeklinde taşımış, 1829 yılındaki savaşın sonucunda imzalanan Edirne Antlaşması'na atıfta bulunmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti için felaketle sonuçlanan 93 Harbi sürecinde önemli bir rol oynayan Edirne de etkilenmiştir. Balkanlara sevk edilen askerler için merkez konumda olan Edirne, adeta bir kapı konumundaydı. Ancak Balkanlardan gelen tehlikeler için de yine bir kapı konumunda olması sebebiyle, ulaşılması gereken hedefti. Çünkü İstanbul'un ve Anadolu'nun kapısı bu şehirden açılıyordu. Bu stratejik önemi sebebiyle 93 Harbi sürecinde de yine önemli rol oynamış, Rus ordusu için ulaşılması gereken nokta olmuştur.

93 Harbi sırasında olayları yakından takip ederek okuyucularına duyuran Niva Dergisi, Edirne'ye sayfalarında yer vermiştir. Edirne'nin adeta merkez konumda olmasına sıkça vurgu yapmış, her askeri harekâtın nihai amacının Edirne olduğu okuyucularına aktarılmıştır. Savaşın Ruslar lehine gelişmesi sebebiyle, geri çekilen Türk askerlerinin varış noktası olurken, yine Müslüman Türk ahali için de sığınak noktası olmuş, bu durum Rus basını tarafından sıkça dile getirilmiştir.

İstanbul hülyaları ile Türklere saldıran Rusların, İstanbul'a ulaşmak için Edirne'nin alınması gerekliliği de Rus basınında ele alınmıştır. Niva Dergisi, Edirne'nin çizimine de yer verdiği bir yazısında, şehir ile ilgili detaylıca bilgi vermiş, tarihi, coğrafyası, nüfusu gibi bilgileri aktardıktan sonra, bu şehirde Bulgar katliamı yapıldığı şeklinde haberlere değinerek, basının propaganda yönünü kullanmaya çalışmıştır. Dergi bundan sonra, Edirne'nin Rus birlikleri tarafından işgali sürecini detaylı bir şekilde ele almış, şehrin savunmasız oluşundan dolayı kolayca ele geçirildiği bilgisine yer vermiştir.

20 Ocak 1878'de Edirne on üç aydan fazla sürecek olan 13 Mart 1879'a kadar Rus işgali altına girdi. Neticede imzalanan Yeşilköy (Ayestefanos) Antlaşması, Tuna'dan Ege Denizi'ne kadar uzanan büyük bir Bulgaristan vücuda getirmek suretiyle Osmanlı topraklarını ikiye bölüyordu. Yeşilköy Antlaşması'nı tadil eden Berlin Antlaşması bu duruma son vererek Doğu Rumeli vilâyeti imtiyazlı teşkiliyle Osmanlı nüfuzunu mümkün olduğu kadar kuzeye genişletmiştir. 1877-1878 savaşı sonucunda pek çok mahalle harap oldu, hastalık ve sefalet binlerce kişinin telef olmasına neden oldu65. Ayrıca bir iç ili vasfını kaybederek bir serhat şehri

haline gelmiştir. Edirne bundan böyle Doğu Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin en son kalan ileri karakolu sıfatıyla olayların akımına göğüs germek, kaderin cilvelerine katlanmak zorunda kalmıştır (Gençer, 2011, 16).

KAYNAKÇA

Niva Dergisi

Niva, 30 Haziran 1877, No: 27, Vol: 8.

Niva, 18 Temmuz 1877, No: 29, Vol: 8.

Niva, 15 Ağustos 1877, No: 33, Vol: 8.

Niva, 22 Ağustos 1877, No: 34, Vol: 8.

Niva, 3 Ekim 1877, No: 40, Vol: 8.

Niva, 16 Ocak 1878, No: 3, Vol 9.

Niva, 23 Ocak 1878, No: 4, Vol: 9.

Niva, 30 Ocak 1878, No: 5, Vol 9.

Niva, 6 Şubat 1878, No: 6, Vol: 9.

Kitap ve Makaleler

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara-2004.

Arfaoui, S., "Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) ve Avrupa Devletlerinin Tutumu", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Baykal, B. S., "93 Harbi Öncesinde Osmanlı Devleti İle Büyük Devletler Arasındaki İlişkiler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ocak-Haziran-2003.

Çelik, A., "Rus Basınında İkinci Meşrutiyet Süreci İle İlgili Değerlendirmeler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXV / 2, 2020.

Darkot, B., "Edirne" *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK Basımevi, Ankara, 1993,

Gençer, N., "93 Harbi'nde Edirne Ve Çevresi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılamamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2011.

Hocaoğlu, M., *Abdulhamid Han ve Muhtıraları*, Selekta Yayıncılık, İstanbul, 1989.

İpek, N., *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Basımevi, Ankara, 1994.

Karal, E. Z., *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay. C. V. Ankara, 2022.

Kohn, H., *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983.

Kurat, Y. T., "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten*, C. 26, S. 103-104, TTK Basımevi, Ankara, 1962.

Küçük, M., "Şark Meselesi Çerçevesinde ve İkinci Meşrutiyet'e Kadar Olan Dönemde Osmanlı Devleti'nin Siyasi Vaziyeti", *Osmanlı*, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Lewis, B., *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Basımevi, Ankara, 2004.

Mansel, A. M., "İlkçağ'da Edirne", *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK Basımevi, Ankara, 1993.

Özdağ, M., "Rus-Sovyet Tehdidi Önünde İslâm Dünyası ve Türkiye", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 16, İstanbul, 1982.

Palmer, A., *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, Çev. Meral Gaspıralı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1999.

Parmaksızoğlu, İ., "Edirne", C. XIV, MEB Yayınları, Ankara, 1966.

Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., C. I, Ankara, 2015.

Üçok, C., *Siyasal Tarih (1879-1950)*, Başnur Matbaası, Ankara, 1967.

Ünal, T., *Türk Siyasî Tarihi (1700-1958)*, Emel Yayınları, Ankara, 1978.

VESTFALYA BARIŞININ ETKİSİYLE 18. YÜZYILIN İLK YARISINDA RUSYA VE OSMANLI DEVLETİ'NİN DOĞU AVRUPA'YA YÖNELİK HÂKİMİYET POLİTİKALARI

Dr. Öğr. Üyesi VEDAT KANAT

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, ORCID: 0000-0002-6529-9491

ÖZET

Vestfalya Barışı, uluslararası sistem açısından önemli bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Bu döneme kadar geçerli olan sistem radikal değişikliklere uğramış ve Avrupa'nın karşılaştığı pek çok sorun çözüme kavuşturularak uzun bir süre savaş yaşanmamıştır. Bunun yerine yeni diplomatik yöntemler uygulanmış ve gücün dengede tutulması hedeflenmiştir. Buna göre Avrupa'daki her devletin varlığı korunacak ve hâkimiyet kurmak isteyen bir güce karşı ortak mücadele verilerek ittifak ilişkileri kurulacaktı.

18. yüzyılı, tarih yazımı açısından hem Osmanlı Devleti hem de Rusya için önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu süreç Rusya'nın Doğu Avrupa coğrafyasında yeni bir güç olarak yükselmesine sahne olmuştur. Osmanlı Devleti açısından bakıldığında ise Karlofça ile birlikte ilk defa yaşanan önemli toprak kayıplarının telafi edilmeye çalışıldığı ve bu nedenle karşısındaki Avrupalıyı tanımaya yönelik adım atıldığı bir döneme girilmiştir.

Rusya'nın yükseliş sürecinde Çar I. Petro, yönetimi devraldıktan sonra askeri ve idari bazı reformlar gerçekleştirmiş, yayılma siyasetiyle devletini Avrupa'nın önemli bir gücü haline getirmeyi amaçlamıştır. Bunun için de Karadeniz ve boğazların mutlak hâkimi olan Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve onun sahibi olduğu coğrafi bölgelerin Rusya'nın eline geçmesi gerektiğine inanmıştır. Öte taraftan Osmanlı Devleti ise mevcut statüsünü korumak ve Doğu Avrupa coğrafyasında Rusya'nın güçlenmesine engel olmak amacıyla ittifak siyaseti izlemeye başlamıştır. Bu durum, varlıklarını pekiştirmeye çalışan iki rakip devlet arasında bazı sürtüşmelere ve siyasi mücadelelere neden olmuştur.

Çalışmamız, her iki devletin de Vestfalya Barışının getirmiş olduğu sisteme dahil olup olmadıklarını sorgulamaktadır. Vestfalya sisteminin temel parametrelerinden biri olan güç dengesi Doğu Avrupa coğrafyasında nasıl karşılık bulmuş; Osmanlı Devleti ve Rusya bu kavrama yönelik nasıl politikalar belirlemiş, bunların cevapları aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vestfalya, Güç Dengesi, Doğu Avrupa, Osmanlı Devleti, Rusya.

Domination Policies of Russia and the Ottoman Empire Towards Eastern Europe in the First Half of the 18th Century With the Impact of the Peace of Westphalia

Abstract

The Peace of Westphalia represents an important turning point for the international system. The system, was valid until this period, underwent radical changes and many problems faced by Europe were resolved and there was no war for a long time. Instead, new diplomatic methods were applied and it was aimed to keep the power in balance. According to this, the existence of every state in Europe would be protected and alliance relations would be established by making a common struggle against a power that requested to dominate.

The 18th century is considered an important turning point for both the Ottoman Empire and Russia in terms of historiography. Because this process witnessed the rise of Russia as a new power in the Eastern European geography. From the point of view of the Ottoman Empire, it was entered a period in which important land losses were tried to be compensated for the first time with Karlowitz, and for this reason steps were taken to get to know the European.

During the rise of Russia, Tsar Peter I carried out some military and administrative reforms after he took over the administration, and aimed to make his state an important power in Europe with its expansion policy. For this reason, he believed that the Ottoman Empire, the absolute ruler of the Black Sea and the straits, should be destroyed and the geographical regions that it owned should be taken into the hands of Russia. On the other hand, the Ottoman Empire started to follow an alliance policy in order to preserve its current status and to prevent Russia from getting stronger in the Eastern European geography. This situation caused some frictions and political struggles between the two rival states trying to consolidate their existence in the region.

The study questions whether both states were included in the system brought by the Peace of Westphalia. How did the balance of power, one of the basic parameters of the Westphalian system, find a response in the Eastern European geography; What kind of policies the Ottoman Empire and Russia determined for this parameter, the answers to these have been sought.

Keywords: Westphalia, Balance of Power, Eastern Europe, Ottoman Empire, Russia.

1. GİRİŞ

Vestfalya dönemi, 1618–1648 yılları arasında yapılan 30 Yıl Savaşları'nı sona erdiren Vestfalya Barış Antlaşmalarıyla başladığı kabul edilmektedir. Yine genel kabul görüldüğü üzere Vestfalya Barış Antlaşmalarıyla modern anlamda uluslararası ilişkiler başlamış, uluslararası sistem kurulmuş ve bu yeni sistemin merkezindeki aktörler ise egemen devletler olmuştur. Egemen devletlerin bu süreçteki amacı, egemenliğini pekiştirerek güç dengesi ilkesini takip etmek olmuştur. Güç dengesi (Balance of power), uluslararası sistemde bir gücün (aktörün) hegemon olmasını engellemeye yöneliktir. Mevcut durumu değiştirmek isteyen devletler, sistem içerisindeki diğer devletler tarafından engellenmiş, güç dengesi teritoryal ölçütlere göre sağlanmıştır.[1]

Yukarıda da ifade edildiği üzere Vestfalya Antlaşması ile son bulan 30 Yıl Savaşları, Avrupa'da mezhepsel çatışmaların bitiş sürecini teşkil etmektedir. Katolik ve Protestan takipçiler arasında gerçekleşen bu mücadele tüm Avrupa'ya yayılmış ve Avrupa'nın genelini ilgilendiren bir savaşa dönüşmüştür. Savaş, 1645 yılında sona ermesine rağmen barış görüşmeleri üç yıl sürmüş ve nihayetinde taraflar arasında Vestfalya Antlaşması imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma kapsamında, bugünkü Almanya'nın Münster ve Osnabrück kentlerinde kongreler düzenlenmiş, Avrupa'nın ortak sorunları masaya yatırılmıştır. Diplomatik bir yöntem olarak kongre tekniğinin kullanıldığı bu toplantılarda Avrupa diplomasisine "denge" kavramı kazandırılmış ve Avrupa sistemindeki devletlerin büyük farklarla önde gitmelerine engel olunmaya çalışılmıştır. Bu nedenle bu görüşmelere özellikle Osmanlı Devleti, o zamanlar bir Knezlik olan Rusya ve İngiltere dışındaki tüm Avrupa devletleri katılmıştır.[2]

Vestfalya Anlaşması'ndan sonra XVII. Yüzyılın diplomasi tarihi açısından önemli diğer bir dönüm noktası da Karlofça Antlaşması'dır. Osmanlı Devleti'nin II. Viyana Kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması neticesinde imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısındaki üstünlüğünü kaybettiği bir süreçtir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, bu anlaşmadan sonra düşmanlarıyla Avrupa'nın diplomasi ve hukuk sisteminde yer alarak mücadele vermeye çalışmıştır.[3] Osmanlı'nın yanında Rusya'nın da oluşmaya başlayan bu yeni

[1] Freidrich Kratochwil, The Puzzles of Politics, Routledge, New York, 2011, p. 69.
[2] Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995, ss. 32-33.
[3] Tuncer, *a.g.e.*, s. 33.

diplomatik ve hukuki teknikleri benimsemesiyle Vestfalya Barışı'nın etkileri yayılmaya başlamıştır.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde, Karlofça sonrası Avrupa tarihinde devletlerarası politika ve çıkar çatışmalarında diplomasinin ve ittifakların ön plana çıktığı görülmektedir. Avrupa devletleri makyavelist bir bakış açısıyla hareket etmiş; siyasi ve ekonomik rekabet nedeniyle sık sık birbirleriyle savaşmışlardır. Gerçekleştirilen bu savaşlar Avrupa'nın politik sisteminde ciddi değişikliklere neden olmuş, Doğu Avrupa kavramı önem kazanmış ve bu kavram çerçevesinde yeni devletler yükselmeye başlamıştır. Bu yüzyılın başlarından itibaren siyasi dönüşümlerle kaydedilen ilerlemeler doğrultusunda bu coğrafyadan Rusya, Prusya ve Avusturya'nın Avrupa sistemi içerisine dâhil oldukları görülmüştür.[4] Bu yeni güçler, farklı amaçlar ve yöntemler güderek XVIII. yüzyılın güç dengesine eklemlenmeye çalışmış, özellikle Osmanlı Devleti karşısında Doğu Avrupa coğrafyasında hâkimiyet oluşturma çabasına girmişlerdir. Bu devletler Doğu Avrupa'da belirledikleri politikalarla gelişerek, güçlü birer devlet haline gelmişlerse de kaydettikleri ilerlemeler, güç dengesinin belirlemiş olduğu sınırların ötesine geçememiştir. Buna rağmen gelişmeyi zorlayarak egemen bir güç olmak isteyen bu devletlerin çatışmaları devam etmiş ve bu aktörlerden özellikle Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa coğrafyasındaki politikaları, bu çalışmaya konu olarak belirlenmiştir. Söz konusu devletlerin Vestfalya sonrası yeni dünya düzenine verdiği tepkileri incelemek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN YENİ DÜZENDEKİ TEPKİLERİ

Kurulduğu günden, 1683 yılındaki II. Viyana Kuşatmasına kadar geçen sürede Osmanlı Devleti, dünyanın üç kıtasında birden hüküm süren önemli bir imparatorluk haline gelmiştir. Öyle ki çoğu zaman bu durum, Avrupa ülkeleri tarafından Haçlı seferleriyle engellenmeye çalışılmış ancak başarılı olunamamıştır. Batıda Viyana önlerinde Habsburglar tarafından durdurulurken, doğuda İran platosu ve Safeviler, Osmanlı ilerlemesine set çekmiştir. Afrika'da çöl, Hint Okyanusu'nda Portekizliler ve kuzeyde Ruslar, Osmanlı Devleti için hayati öneme sahip fetih politikasının sona erdiğinin işaretlerini vermişlerdir.[5]

[4] Matthew S. Anderson, *Europe in the Eighteenth Century, 1713-1783*, Longman, London, 1987, s. 466.
[5] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. M. Kıratlı), Ankara, 1993, s. 24-25.

Öte taraftan Avrupa'daki savaş sanayisinin gelişmesi ve yeni silahların yapılması, denizcilik alanında ilerlemelerin olması ve buna bağlı olarak yeni ticaret yollarının keşfedilmesi Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'ya kıyasla geride kalmasına neden olmuştur. Aslında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki en üstün devlet olmak iddiasından vazgeçmesi Zitvatorok Antlaşması'yla (1606) başlamıştı. Daha XVII. yüzyılın başlarında yapılan bu antlaşmayla Osmanlı sultanı ilk kez bir Avrupa kralını (Avusturya kralı) kendisine eşit tutmuştu.

Osmanlı Devleti, II. Viyana Kuşatmasından sonra imzaladığı Karlofça Antlaşması'yla askeri, siyasi ve ekonomik yönden güç kaybettiği gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere toprak bıraktığı ilk antlaşma olmakla birlikte; devletin sonunun da başlangıcı olarak kabul edilmektedir.[6] Antlaşma sonunda; Macaristan ve Transilvanya bölgesi Avusturya'ya, Podolya ve Ukrayna Lehistan'a, Mora Venedik'e ve Azak Kalesi de Ruslara bırakılmıştır.[7] Fetihler durmuş, devlet mevcut satükoyu koruma endişesine düşmüştür. Çünkü bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin karşısında, Ortaçağ Avrupa'sı değil, Rönesans ve Reform hareketlerini özümseyen, yaptığı coğrafi keşifler sayesinde denizaşırı sömürge imparatorlukları kuran ve bu sayede gelişen, güçlenen bir Avrupa vardır.

Karlofça Antlaşması'ndan, 1718 Pasarofça Antlaşması'na kadar geçen sürede, Osmanlı devlet adamları yeni topraklar fethetmek yerine Karlofça Antlaşması'yla kaybedilen toprakları geri alma düşüncesini benimsemek zorunda kalmışlardır.[8] Pasarofça Antlaşması, Osmanlı devlet adamlarının dünya görüşlerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Avrupa devletlerinin teknolojik ve ekonomik üstünlüğünün farkına varan Osmanlı Devleti, artık kayıpları da telafi etmekten vazgeçmiş ve eldeki toprakların muhafazası için çalışmaya başlamıştır. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ıslahat yapmak zorunlu hale gelince, Osmanlı devlet adamları devletin zayıflamasını, genellikle klasik Osmanlı kurum ve usullerinden uzaklaşmayla açıklamışlardır. Dolayısıyla bu dönemin ıslahat çalışmaları da eski dönem Osmanlı kurumlarına dönüş yaparak onları eksiksiz uygulama hedefleriyle yapılmıştı. Ancak 1683 Viyana Kuşatmasından sonra Pasarofça Antlaşması'na kadar geçen sürede yaşanan toprak kayıpları, iç isyanlar ve ekonomik sorunlar artık klasik dönem Osmanlı kurumlarından vazgeçilmedikçe,

[6] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 42.
[7] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 592.
[8] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara, İmge Yayınları, 1993, s. 125.

Avrupa ile başa çıkılamayacağı düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.[9] Dolayısıyla XVIII. yüzyılda yapılan yenilikler daha önceki dönemlerde yapılanlardan farklı bir özellik taşımıştır. Zira XVIII. yüzyıl, Batı hayat tarzının, Batı kültür ve medeniyetinin yakından izlendiği bir dönemdir. Bu nedenle, Batı'nın da etkisiyle ilk esaslı yenilikler Pasarofça Antlaşması'yla başlayıp 1730 yılına kadar süren dönemde yapılmıştır. Lale Devri (1718-1730) denilen bu dönem, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle gerçek anlamda iletişim kurduğu ve çağı yakalama konusunda ilk adımların atıldığı dönem olması nedeniyle oldukça önemlidir.

Bu dönemde devlet sisteminde reform yapılması gerektiğini düşünen Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Avrupa'yı tanımanın Osmanlı dış politikası için önemli olduğunu inanmıştır. Bu amaçla, 1719 yılında Viyana'ya bir elçilik heyeti gönderirken 1720 yılında da Fransa ile bir ittifak olanağı aramak üzere Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yi de Paris'e göndermiştir. Bu görevine ek olarak Fransız uygarlığını tanıması, incelemeler yaparak bunlardan Osmanlı'ya uygulanabilecek olanlar üzerine bilgi getirmesini istemiştir. Paris'e giderken oğlu Sait Mehmet Efendi'yi de yanında götüren Mehmet Çelebi, Fransa'da gördükleri karşısında büyük şaşkınlık duymuştur. Fransa'dan dönünce yazdığı "Sefaretname" isimli eserinde Paris'te gördüklerini adeta yeni bir dünya keşfetmiş gibi takdir ve hayranlıkla anlatmıştır.[10] Mehmet Çelebi'nin oğlu Sait Mehmet Efendi de döndükten sonra İbrahim Müteferrika ile birlikte matbaanın açılması için çalışmış ve bu konuda başarılı olmuştur. 1727 yılında İbrahim Müteferrika'nın evinde birlikte kurdukları matbaaya, Sadrazam Damat İbrahim Paşa da destek vermiştir. Lale Devri'nin en önemli kazanımlarından biri olan bu matbaada 14 yıl içinde farklı bilimlerden 17 eser basılmıştır.[11] Bu gelişmelere paralel olarak Osmanlı Devleti kendi içinde önemli bir aşama göstermiştir. Osmanlı kültürünün büyük bir değişim geçirdiği bu süreçte; mimaride, edebiyatta ve müzikte kısacası her alanda önemli eserler yaratılmıştır.

Sonraki dönemde Osmanlı Devleti'nin korunma amaçlı Rusya ve Avusturya ile 1736 yılında giriştiği savaş, uzun mücadeleler sonucu 1739 yılında imzalanan Belgrad Antlaşmasıyla son bulmuştur. Bu antlaşmayla; Rusya savaşta kazandığı toprakları, Avusturya ise Pasarofça'da elde ettiği toprakları geri verecektir. Osmanlı Devleti, Belgrad Antlaşması'yla tekrar yaklaşık

[9] Berkes, *a.g.e.*, s. 43-45.
[10] Osman Özkul, *Gelenek ve Modernite Arasında Ulema*, Bir Harf Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 131-132.
[11] Berkes, *a.g.e.*, s. 62.

otuz yıllık bir barış dönem içerisine girmiştir. İzlenen barışçı dış politika nedeniyle Avrupalı güçlerle daha sıkı ilişkiler kurma yolunda yoğun çaba gösterilmiştir.[12]

3. RUSYA'NIN YÜKSELİŞİ

Rusya'nın çarlık olarak kuruluşu, XVI. yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir. Altınordu Hanlığının Moskova'daki hâkimiyetinin XVI. yüzyılda sona ermesinin ardından Moskova Prensliğinin başına VI. Ivan (Korkunç Ivan) geçmiştir. VI. Ivan, 1547 yılı başlarında Uspenski Katedrali'nde yapılan bir merasimle, Rus tarihinde ilk defa, "Çarlık Tacı"nı Metropolit'in elinden giyerek "Çar"[13] unvanını almıştır.[14] Çarın bir süre hüküm sürmesinden sonra, 1584 yılında ölmesinin ardından Moskova Çarlığı bir süre karışıklıklar içinde kalmıştır. Nihayet 1613 yılında çarlığa, Mihail Romanov getirilmiş ve bundan sonra bu devlet, Romanov hanedanı tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

Bu hanedan içinde özellikle I. Petro (1682-1725), bu devleti büyük bir Avrupa devleti haline getirmiştir. Petro (Deli Petro) tahta çıktığında, Moskova, kapalı bir güç olmakla beraber batılı devletlerle özgürce ilişki kuramıyordu. Çünkü bu devleti, Karadeniz'den Osmanlı Devleti, Baltık'tan İsveç eyaletleri, Avrupa'nın merkezinden de Lehistan ayırıyordu. Dolayısıyla I. Petro, bir kara devleti olan Moskova Çarlığını denizlere çıkarmak ve bu devlete, denizler üzerinden bir pencere açmak istemiştir. Zira kontrolü altındaki devletin güçlü bir devlet olabilmesi için denizlere çıkmasının şart olduğuna inanmıştır.[15] Çar Petro'nun Osmanlı Devleti'ne ilk savaşının hedefi Azak Denizi'nin fethi; İsveç'e karşı savaşının hedefi Baltık Denizi'nin fethi; Osmanlı Devleti'ne ikinci savaşının hedefi Karadeniz'in fethi ve İran'a müdahalesinin hedefi Hazar Denizi'nin fethi olmuştur. Petro, Moskova'yı kara ülkesi olmaktan çıkarıp, sahillerine deniz dalgaları vuran bir imparatorluğa dönüştürerek, Moğolların dünyayı fethetme eğilimlerinin aynısını göstermiştir. Çarlık tahtının Moskova'dan St. Petersburg'a taşınması, Petro'nun bu amaçladıklarını gerçeğe dönüştürmesi için önemli bir fırsat sunmuştur. Bu, gerçekten de başından itibaren Avrupalılar için bir meydan okuma, Ruslar içinse yeni

[12] Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt I, (Çev: M. Ali Kılıçbay), İstanbul, E Yayınları, 1982, s. 316.
[13] Roma İmparatoru Sezar'dan sonraki devlet adamlarının bazıları, "onun gibi olmak için", adını kendi adlarının başına eklemişlerdir. Avusturya, Alman ve Rus İmparatorları'nın "Kayzer" ve "Çar" gibi adlarının başlarına koydukları unvanlar, "Sezar" kelimesinden türetilmiştir.
[14] Akdes Nimet Kurat, *Rusya tarihi; başlangıçtan 1917'ye kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 145.
[15] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 4.

fetihlere ilham olan itici bir güç anlamına gelmiştir.[16] Batıyla daha ileri temaslar kurmanın yolunu açan St. Petersburg, iki yüzyıl boyunca Rusya'ya başkentlik yapmış ve bu yeni şehir, geçmişle bağların bilinçli bir şekilde koparılması anlamına gelmiştir.[17]

Çar I. Petro, tahta geçmesinden itibaren Rusya'yı dünya siyasetinde bir güç olarak kabul ettirebilmek için askeri ve idari yapıda köklü reformlar gerçekleştirerek işe başlamıştır. Moskova Devleti, 18. yüzyılda imparatorluk görünümüne büründüğünde, yeni imparatorluğu modern batılı bir devlete çevirmek için uzun vadeli reformlar uygulanmıştır. I. Petro'nun nezdinde reform, Batılılaşmaya eşit görülmüştür. Çar, 1696-98 ve 1717 yıllarında, Batı Avrupa'ya donanma inşasından, sakal tıraşına kadar her şeyin tekniği hakkında notlar aldığı iki uzun ziyaret gerçekleştirmiştir. Onun ilk ve en önemli isteği, sürekli bir ordu ve bunu desteklemek için gerekli olan mali ve toplumsal kurumları oluşturmaktı. Eski Moskova Devleti, bunun için oldukça yetersiz kalmıştı. Kışın yok olan karma bir ordu, nüfusun üçte ikisinin ürettiklerini ve devlet gelirinin % 96'ya varan kısmını tüketiyordu. Petro, bütün bunları görmüş ve hükümdarlığının sonunda üç yüz bin üzerinde eğitimli adamdan oluşan kalıcı bir ordu oluşturmuş ve bu orduyu, köylülerin zorunlu askerliği ve soyluların yeniden örgütlenmesiyle geliri üç katına çıkaran "baş vergisi" tarafından desteklemiştir.[18] Güçlü bir ordunun yanında bir de donanma oluşturan I. Petro, ithalatı sınırlandırarak ihracatı teşvik etmiş ve yine batıyı örnek alarak pek çok akademi ve yüksekokul açarak eğitime önemli derecede ağırlık vermiştir. Bu reformlarla, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde Rusya, dünyanın sayılı büyük devletlerinden birisi olmuştur. 1721 yılında İsveç'le yapılan Nystad Anlaşması'ndan sonra Livonya, Estonya, İngriya ve Finlandiya'nın bir kısmını eline geçiren I. Petro; Korkunç Ivan zamanından itibaren Moskova hükümetinin ele geçirmek istediği Baltık Denizi sahillerini Rusya'ya kazandırmıştır. Bu büyük zafer Petersburg ve Moskova'da yapılan görkemli şenliklerle kutlanmış, 22 Kasım 1721 tarihinde Rus Senatosu I. Petro'ya "bütün Rusya imparatoru" ve "Büyük" lakabını vererek güçlü bir imparatorluk olduklarını herkese ilan etmiştir.[19] Bu halde gelişen Rusya, gücünü ve büyüklüğünü göstermek amacıyla sınır komşularıyla çatışmak durumunda kalmıştır. Bu komşulardan biri de özellikle Doğu Avrupa coğrafyası için karşı karşıya geldiği Osmanlı Devleti olmuştur.

---

[16] Karl Marx, *18. Yüzyılda Gizli Diplomasi: Rus Despotluğunun Asyatik Kökeni,* (Çev. Işık Soner), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 117-118.
[17] J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 369.
[18] Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 700-701.
[19] Kurat, a.g.e., 1993, s. 262.

4. XVIII. YÜZYIL DOĞU AVRUPA'SINDA OSMANLI-RUS HÂKİMİYET ÇATIŞMASI

Milattan sonraki ilk dört yüzyılda, Doğu Avrupa coğrafyası tanımlanırken iki farklı bölgenin sosyo-kültürel gelişmişliği göz önünde bulundurularak bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde kalan uygarlaşmış bölge ve bunun dışında kalan yer yer Slavların, Gothların, Vandalların ve Asya kökenli (Hunlar, Alanlar gibi) göçebelerin yerleşip yaşadığı uygarlaşmamış bölge, şeklinde bir ayırım yapılarak siyasi olmayan, sosyo-kültürel bir sınır belirlenmiştir. Bu farklı yaşam alanlarını birbirinden ayıran sınırlar ise Tuna ve Ren Nehri kabul edilmiştir. Roma İmparatorluğu, bu nehirlerin güney ve batı kıyılarında kendisine bağlı şehirler kurmuş ve bu şehirlerde inşa ettiği kalelerle kendi coğrafyasını belirleyerek korumuştur. Bu şehirlerden bazıları şunlardır: Durostorum (Silistra), Singidunum (Belgrade), Aquincum (Budapest), Vindobona (Vienna).[20] XVIII. yüzyıldan önce ise bu coğrafya, Avusturya, Lehistan ve Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanlarıyla belirlenmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin batıdaki toprakları Avusturya'ya geçmiş; Lehistan'ın doğusundaki bazı yerleri ise Rusya (Moskova), batıdaki kısmını da Prusya (Brandenburg) ele geçirmiştir.[21] Dolayısıyla bu yüzyılın başında Doğu Avrupa coğrafyası tanımlanırken söz konusu devletlerin sınırları referans alınmıştır.

Çarlık Rusya'sının Doğu Avrupa'dan yükselişi, uluslararası güç dengesi açısından büyük sonuçlar doğurmuştur. Azak Kalesi'nin ardından Baltık Denizi'ne de ulaşmak amacıyla, Lehistan ve Danimarka ile ittifak kurarak İsveç'e saldıran Çar Petro, Kral XII. Karl'ı Poltova'da (1709) yenilgiye uğratmıştır. Bu zafer, Avrupa'nın diğer güçlerine, Rusya'nın Avrupa siyasetinde rol oynamaya kararlı olduğunu göstermiştir.[22] Bu nedenle XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rusya'nın yayılmacı politikalarıyla mücadele hali, Osmanlı Devleti ile İsveç ve Lehistan gibi Doğu Avrupa'da söz sahibi devletleri bir araya getirmiştir. Ortak düşman karşısında Osmanlı Devleti, bu devletlere destek vermiş ve zaman zaman himaye etmiştir.

Rusya, Avrupa yönünde kendisine bir kapı açmak için Lehistan'a ve Karadeniz'e inmek için de Osmanlı Devleti'ne yönelmiş ve bu süreçte gözüne Osmanlı'nın Balkanlar'daki topraklarını kestiren Avusturya ile ittifak kurmuştur. Yükselen yeni bir güç olan Prusya ise, Doğu

[20] Paul Robert Magocsi, *Historical Atlas of East Central Europe*, University of Washington Press, Seattle, 1993, s. 5.
[21] Magocsi, *a.g.e.*, 1993, s. 67
[22] Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri*, (Çev. Birtane Karanakçı), Ankara 1998, s.112.

Avrupa'da kendisine rakip istemediği için bu iki devletin güçlenmesini önleyecek politikalar geliştirmiştir. Doğu Avrupa'daki büyük güçlerin gözleri kendilerine çevrilmişken Osmanlı Devleti de Lehistan'la müttefik olmayı kararlaştırmış ve iyi yönde ilişkiler oluşmaya başlamıştır. Lehistan, XVI. yüzyıldan itibaren sürekli başka devletlerin güdümünde taht mücadelelerine sahne olmuştur. Osmanlı Devleti de seçilecek olan kralların, kendisinden ve Lehistan'ın bağımsızlığından yana olmasına gayret göstermiş ve özellikle bu konuda rakibi olan Rusya ve Avusturya ile mücadelelere girmiştir. Jan Sobieski'nin ölümünden sonra Leh tahtına geçen krallar diğer devletlerin baskısıyla seçilmiş ve bu devletlerin etkisinde kalmışlardır. Özellikle Rusya'nın bu yönde müdahalesini arttırması, Osmanlı Devleti'nin hoşuna gitmemiş ve bir mücadele alanı daha gelişmiştir.[23]

I. Petro'nun belirtildiği üzere Baltık'a indikten sonraki arzusu, Karadeniz'e de kesin olarak yerleşmek ve İstanbul'u işgal edip başkentini buraya taşımaktı. Bunun için hazırlık yapıyordu. Bu amaçlar çerçevesinde Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyan halkı isyana teşvik etmek için planlar yapıyordu. İsveç'e karşı kazandığı zafere güvenerek Osmanlı Devleti'ni de mağlup edeceğine inanıyordu. Osmanlı Devleti'ne bağlı Eflak ve Boğdan beylerinden de destek sözü almıştı. İsveç Kralı'nın da Poltova sonrası Osmanlı Devleti'ne sığınması, Rusya'nın aradığı fırsatı doğurdu. Fakat sonuç Rusya'nın planladığı gibi olmadı.[24]

Osmanlı Devleti'ne sığınan İsveç kralı, I. Petro'nun Osmanlı Devleti'ne dair emellerinden söz ederek, devleti Rusya'ya karşı savaşa teşvik etmiştir. Bu konuda Kırım Hanı'nın da Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine giriştiği faaliyetleri bir raporla padişaha sunması, Rusya ile savaşı kaçınılmaz kılmıştır. 1711 yılındaki savaşta yenildiğini gören Rusya, Osmanlı Devleti lehine şartlar içeren Prut Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu antlaşma gereğince Ruslar, İstanbul Antlaşması'yla aldığı Azak'ı, Osmanlı Devleti'ne geri vermiştir.[25] Bu başarı, Osmanlı siyasetinde Karlofça Antlaşmasıyla kaybedilen toprakların geri alınabileceği umudunu daha da güçlendirmiştir.

Azak'ın alınması, Karlofça'da Venedik'e bırakılan Mora'nın da alınabileceği fikrini doğurmuştur. Venediklilerin Karadağ halkını Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtması, Osmanlı ticaret gemilerine saldırması ve Venedik baskısından bunalan Ortodoks Mora halkının Osmanlı

[23] Kurat, *a.g.e.*, 1993, s. 261.
[24] Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu* III, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2003, s. 175-176.
[25] Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 14.

Devleti'nden yardım istemesi üzerine Venedik'e 1715 yılında savaş açılmıştır. Karadan ve denizden hareket eden Osmanlı ordusu kısa bir süre içinde Mora yarımadasını geri almıştır.[26]

Osmanlı Devleti'nin Venedik karşısında gösterdiği başarıdan telaşa düşen Avusturya, Karlofça Antlaşması'nın çiğnendiğini ileri sürerek Mora'nın Venedik'e geri verilmesini ve Venediklilerin zararının karşılanmasını istemiştir. Bu isteğin kabul edilmemesi üzerine Avusturya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir (1716). Karlofça yakınlarında Petervaradin'de yapılan savaş, Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanmış; Avusturya ordusu Belgrad'ı ele geçirmiştir. Damat İbrahim Paşa'nın da isteğiyle İngiltere ve Hollanda aracılık etmiş ve Avusturya ile 21 Temmuz 1718 tarihinde Pasarofça Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre; Kuzey Sırbistan, Temeşvar ve Belgrad Avusturya'ya verilmiş; Dalmaçya kıyıları, Arnavutluk ve Hersek kıyılarındaki bazı kaleler de Venedik'e bırakılmıştır. Mora Yarımadası ise Osmanlı Devleti'nde kalmıştır.[27]

Böylelikle, Karlofça Antlaşması'yla kaybedilen Mora geri alınmış ve Venedikliler, Ege kıyılarından uzaklaştırılmıştır. Ancak Macaristan topraklarının tamamı ve Belgrad kaybedilmiştir.[28] Bu antlaşmayla özellikle Belgrad'ın kaybedilmesi, Osmanlı Devleti'nin kaybettiği toprakları geri alma umutlarını sona erdirmiş ve Avrupa'yı daha yakından tanıma çabası içine girmesine neden olmuştur.

Bu arada Prut yenilgisinden sonra, Karadeniz'e inmekten ümidini kesen I. Petro, yönünü Rus hâkimiyetini güçlendirmek için diğer bir sıcak deniz olan Hazar Denizi'ne çevirmiştir. İran'ın iç karışıklıklar içinde olmasından yararlanarak, 1722 yılında Hazar Denizi sahili boyunca ilerlemeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, Rusya'nın burada İran'la olan savaşını dikkatle takip etmiştir. Rusya'nın buradaki amacı Osmanlı Devleti'ni arkadan çevirmekti. Osmanlı Devleti bu duruma seyirci kalmamış ve Damat İbrahim Paşa, olası bir Rus istilasını önlemek ve Osmanlı sınırlarını güvenlik altına almak amacıyla harekete geçme kararı almıştır. Böylece Rusya ile yeniden savaşın eşiğine gelinmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa'da kaybedilen toprakların başka yerde telafi edilmesi düşüncesiyle Gürcistan için giriştiği askeri hareketi genişletmeye çalışmıştır. Dağıstan ve Azerbaycan'ın yardımına koşan Osmanlı Devleti, buralarda hakimiyetini yeniden kurmuştur. Böylece Rusya, Kafkasya'da da Osmanlı Devleti ile anlaşmak zorunda kalmış; Fransa'nın aracılığıyla 1724 yılında iki devlet arasında on altı

[26] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, V. Cilt, s. 104-105.
[27] Korel Haksun, *Tarihten Notlar (1-2)*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 149-151.
[28] Selim Somçağ, *Kanuni'den Vahdettin'e Osmanlı ve Batı*, 2006 Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 65.

maddelik İran Mukâsemnâmesi (Taksimat Antlaşması) imzalanmıştır.[29] Bu antlaşmaya göre İran, Derbend ve Bakü dışında Hazar Denizi'nin güneyindeki Geylan, Mazenderan ve Astrabad bölgelerini Rusya'ya bırakırken; Şirvan, Gence, Erivan, Mogan, Karabağ ve Azerbaycan'ı Osmanlı Devleti'ne terk etmek zorunda kalmıştır.[30] Bu mücadeleyle Rusya, Kafkasya yönünden de Karadeniz'e yaklaştırılmamış oldu ancak Rusya'nın Karadeniz üzerindeki emelleri tam olarak son bulmamıştı.

Rusya ve Osmanlı Devleti arasında İran topraklarının bölüşülmesine dair bir antlaşma yapılmışsa da Osmanlı-İran savaşları aralıklarla devam etmiştir. Damat İbrahim Paşa tarafından kurulmaya çalışılan barış ve sükûnet devri, bu savaşlar döneminde halk arasında ciddi bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Halkın büyük bir kısmı savaşlardan dolayı sıkıntı içindeyken; devlet yönetimi etrafındaki halkanın da Lale Devri nedeniyle sefahat ve eğlence içinde olması sosyal patlamaya neden olmuştur. Bunun sonucunda Patrona Halil İsyanı ortaya çıkmış; isyan sonunda III. Ahmet tahttan indirilerek yerine I. Mahmut getirilmiştir.

I. Mahmut ileri görüşlü ve yenilik taraftarı bir padişahtı. Patrona Halil İsyanı'nın elebaşlarını ortadan kaldırdıktan sonra, yenilik çalışmalarına başladı. I. Mahmud amcası III. Ahmet döneminde başlatılan yenilik hareketlerinin daha azimli ve planlı bir şekilde yürütülmesini sağlamıştı. III. Ahmed zamanında De Rochfort adındaki bir Fransız subayı çağrılıp, Osmanlı ordusunun ıslahı için bir rapor hazırlatıldığı için, I. Mahmut'un kendisi de Avrupalı bir askeri danışman getirtmeye karar vermiştir. Çünkü Osmanlı'da Avrupa'nın gelişmiş askeri yöntem ve tekniklerine göre yetişmiş askeri erkan olmadığını iyi biliyordu. Bundan sonraki dönemlerde de Osmanlı Devleti, Avrupa ile bu teknik ve askerî uzmanlar aracılığıyla bağ kuracaklardı.[31]

Öte yandan Pasarofça'dan sonra Balkanların Avrupa'ya açılan kapısı olan Belgrad'ın Avusturya'nın eline geçmesiyle bölgedeki güç dengesi değişmiş; Avusturya yönünü doğuya yani Osmanlı topraklarına çevirmiş ve Balkanlar'da nüfuz kazanmak isteyen Rusya ile işbirliğine gitmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti, Rusya'nın ve Avusturya'nın, Osmanlı Devleti aleyhine yürüttüğü politikalar nedeniyle bu iki devlete karşı savaş açmıştır (1736). Osmanlı Devleti iki cephede birden savaşmak zorunda kalmasına rağmen önemli başarılar elde

[29] Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Osmanlı*, Cilt I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 540-541; Xavier De Planhol, "Hazar Denizi", *DİA*, XVII. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 112.
[30] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, V. Cilt, s. 192-194.
[31] M. Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler*, XII. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 485.

etmiş; Ruslar Kırım'dan, Avusturyalılar da Sırbistan'dan çıkarılmıştır. 1739 yılında Fransa'nın aracılığıyla Avusturya ile Belgrad Antlaşması imzalanmış; bu anlaşmaya göre Avusturya, Pasarofça Antlaşması'yla aldığı Belgrad'ı Osmanlı Devleti'ne geri vermiştir.[32]

Belgrad Antlaşması haberi, Rusların bütün planlarını alt üst etmiştir. Avusturya'nın anlaşma yapması üzerine yalnız kalan Rusya, korku ve panik içerisine girmiştir. Zira bu sıralarda İsveç-Fransa ittifakı, Osmanlı Devleti ile Prusya arasında antlaşma müzakerelerinin yürütülmesi ve İsveç'in, Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmeye hazırlanması, Rusları tedirgin etmekteydi. Tüm bu gelişmeler Rusya'yı yine Fransa'nın aracılığıyla barışa zorlamış ve Ruslarla da Belgrat'ta yeni bir antlaşma yapılmıştır (1739). Bu anlaşmayla Ruslar savaş sırasında aldıkları yerleri geri vermiş, Karadeniz'de savaş ya da ticaret gemisi bulundurmaktan men edilmişlerdir.[33]

Avusturya ve Rusya ile yapılan anlaşmalarda Fransa'nın arabuluculuk yapması, tamamen stratejik eylemdir. Fransa, Rusların öncelikle Karadeniz'e ve ardından Akdeniz'e inme emellerine mani olmak istemiştir. Çünkü Karadeniz'e ve oradan da Akdeniz'e inecek bir Rusya, Fransa'nın doğu ticaretine zarar verebilirdi. Fransa bunu önlemek amacıyla, Osmanlı'nın galip durumundan da yaralanarak, Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya arasındaki savaşın anlaşmayla sonuçlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti bu iki güçlü devletin karşısında geç de olsa toparlanmış ve genel anlamda başarılı olmuştur. Kendisine barış görüşmelerinde yardımcı olan Fransa'ya karşı Sultan I. Mahmud teşekkür etme ihtiyacı duymuştur. Bu nedenle Fransa'ya eski ahitnamedeki maddelerden daha geniş imtiyazlar vermiştir. Bu ahitnamenin (kapitülasyon) birinci maddesinde; Fransa elçilerinin, diğer Hıristiyan devletlerinin elçilerine nazaran kıdemce daha yüksek oldukları ve konsolosluk teşkilatı itibariyle daha üstün muameleye tabi olmaları kabul edilmiştir.[34]

Belgrad Antlaşmaları, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda imzaladığı son kazançlı anlaşmalar olmuştur. Bu antlaşmalarla Osmanlı Devleti, Karlofça sonrası ilk defa iki güçlü devletle başa çıkabilmiş ve onları geri çekilmeye mecbur etmiştir. Bu durum aynı zamanda Karlofça ve Pasarofça Antlaşmaları ile kaybedilen zararların bir kısmının telafisi anlamına da gelmekteydi. Gelenekçi ıslahatçılar, elde edilen başarılarda yapılan yeniliklerin önemli bir payı olduğunu

[32] Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt I, (Çev: M. Ali Kılıçbay), İstanbul, E Yayınları, 1982, s. 316.
[33] Yalçınkaya, *a.g.m.*, s. 487.
[34] Uzunçarşılı, *a.g.e.*, V. Cilt, s. 295-296.

vurgulamaktaydılar. Belgrad'ın geri alınmasıyla Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya açılan kapısı yeniden ele geçirilmiştir. Karadeniz'in Osmanlı Devleti'ne ait olduğu bir kez daha kabul edilmiştir. Yapılan antlaşmalar gereğince taraflar dostluklarını pekiştirmek amacıyla karşılıklı elçilik teatisinde bulunmaları sebebiyle 1740 yılında Canikli Ali Paşa Viyana'ya ve Mehmed Emin Efendi de Petersburg'a gönderilmişlerdir. Osmanlı Devleti, bu antlaşmadan sonra tekrar yaklaşık otuz yıllık bir barış dönem içerisine girmiştir. İzlenen barışçı dış politika nedeniyle Avrupalı güçlerle daha verimli ilişkiler kurma yolunda yoğun çaba gösterilmiştir.[35]

5. SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde Osmanlı Devleti ile Rusya ilişkileri çoğunlukla çekişmeli geçmiştir. XVIII. yüzyıla gelinceye kadar üstünlük Osmanlı Devleti tarafında iken, bu yüzyılın başlarından itibaren özellikle I. Petro ile birlikte Rusya, önemli bir güç haline gelmiştir. Gerek içeride gerek dışarıda uyguladığı politika sayesinde amaçlarına ulaşmak için fırsat elde etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda mevcut durumunu koruma siyasetine karşılık olarak Rusya, öncelikle yayılmacı bir politika güderek Doğu Avrupa'daki hâkimiyet alanını pekiştirmeye çalışmıştır. Ancak Avrupa'nın yaşamış olduğu Vestfalya tecrübesi, dış politikada uygulanabilecek yeni kavramlar getirmiştir.

Uzun yıllar süren bir savaşı sona erdirmiş olan Vestfalya Barışı ile modern anlamda diplomasiye dayanan bir uluslararası sistem kurulmuş ve bu yeni sistemin yürütücüleri egemen devletler olmuştur. Birbirinden bağımsız olarak "egemenlik" ve "devlet" kavramları Vestfalya sistemiyle ilişkili kabul edilmektedir. Egemen bir devletin takip etmesi gereken önemli ilkelerden biri olan güç dengesi (Balance of Power), uluslararası sistemde bir gücün sahip olduğu toprak açısından egemen olmasını engellemeye yönelikti. Bu sistemin etkisi ve bilinciyle Osmanlı Devleti, Rusya'nın Doğu Avrupa'ya yönelik uyguladığı hâkimiyet girişimlerini savaş ve diplomasiyle boşa çıkarmaya çalışmıştır. Aynı zamanda Rusya'nın yayılma yönündeki bu girişimleri, Vestfalya sonrası oluşan güç dengesine paralel olarak Avrupalı devletleri de rahatsız etmeye başlamıştır. Bu aşamada Avrupa, zaman zaman Osmanlı Devleti ile Rusya arasında aracılık yaparak bölgesel bir denge siyaseti oluşturmuştur.

[35] Shaw, *a.g.e.*, s. 316; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Makaleler I, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004, s. 431; Mücteba İlgürel, "Birinci Mahmud", *DGBİT*, İstanbul, 1989, s. 142.

Bakıldığında Osmanlı Devleti, özellikle Karlofça Antlaşması sonrasında gerek kayıplarını telafi etmek gerekse de üstün gelen Batı'yı tanıma konusunda XVIII. yüzyılın ilk yarısını stratejik olarak durgun geçirmiştir. Yeni atanan devlet adamlarının da desteğiyle mevcut durumu barışla sürdürme doğrultusunda bir dış politika belirlemeye çalışmıştır. Ancak tüm bu çabalara rağmen kendi isteğinin dışında şartların ve konjonktürün zorlaması nedeniyle Doğu Avrupa'nın hâkimiyeti konusunda özellikle Rusya ile birkaç kez karşı karşıya gelmiştir. Rusya'nın Baltık yönünde ilerlemesi sonucu Poltova Savaşı'nın yaşanması ve bu savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin İsveç ve Lehistan'ı desteklemesi Doğu Avrupa'da bir güç dengesini oluşturma çabasıydı. Aynı şekilde Prut Savaşı'nda Rusya'nın yenilgiye uğratılarak Karadeniz'e inme planının bozulması da bir denge oluşturmak içindi. Rusya, Karadeniz yönünde ilerleyemeyince bu defa yönünü Kafkaslara çevirerek Osmanlı Devleti'ni farklı bir yönden vurmaya çalışmış; ancak burada da Osmanlı Devleti, ilgili devletlere gerekli desteği vererek Rusya'nın bu girişimini boşa çıkarmayı başarmıştır. Güney yönünde sıcak denizlere doğru ilerlemek amacıyla yürüttüğü planını işleyememesi üzerine Rusya, bu kez de Avusturya ile anlaşarak Balkanlarda hakimiyet oluşturmaya çalışmıştır. Büyük bir mücadelenin verildiği bu girişim sırasında Osmanlı Devleti, iki devletle de ayrı cephelerde savaşı sürdürmüştür. Rusya'nın bu savaş sırasında göstereceği bir başarı onu Akdeniz'e kadar indirebilirdi ve bu ihtimalin bölgedeki çıkarlarını zedeleyeceğini düşünen Fransa, derhal araya girerek savaşın bir anlaşmayla sonuçlanmasını sağlayarak bu durumu bertaraf etmiştir. Bunun sonrasında Osmanlı Devleti, güç dengesini kurduğuna inanarak uzun bir süre kimseyle çatışmadan barış içerisinde varlığını sürdürmüştür.

Görüldüğü üzere, Vestfalya Barışı'nın devletlere kazandırdığı bazı tecrübeler, Avrupa kıtasında herhangi bir gücün sivrilerek tehdit oluşturmasına ve kendi hâkimiyetini kurmasına engel olmayı öğretmiştir. Doğu Avrupa özelinde Rusya'nın yayılmacı siyaseti, Osmanlı Devleti tarafından engellenmiştir. Bölgenin başat güçleri olarak bu iki aktör görünse de esasında birden fazla Avrupa devletlerinin Doğu Avrupa'ya yönelik strateji geliştirdikleri bilinmektedir. Rusya'nın egemen bir güç olma isteği, söz konusu Avrupalı devletlerin endişe duymalarına neden olmuştur. Bu noktada çıkarları doğrultusunda politikalar belirleyen Avrupalı güçler, Vestfalya'nın getirdiği diplomatik yöntemlerle Doğu Avrupa'daki hâkimiyetin dengede kalmasını sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

Afyoncu, E., *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu* III, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2003.

Anderson, M. S., *Europe in the Eighteenth Century, 1713-1783*, Longman, London, 1987.

Armaoğlu, F., *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

Berkes, N., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Davies, N., *Avrupa Tarihi*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Haksun, K., *Tarihten Notlar (1-2)*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.

İlgürel, M., "Birinci Mahmud", *DGBİT*, İstanbul, 1989.

Kennedy, P., *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri*, (Çev. Birtane Karanakçı), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

Köse, O., XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Osmanlı*, Cilt I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 536-549.

Kratochwil, F., *The Puzzles of Politics*, Routledge, New York, 2011.

Kurat, A.N., *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Yayınları Ankara, 1993.

Lewis, B., *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. M. Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara, 1993.

Magocsi, P.R., *Historical Atlas of East Central Europe*, University of Washington Press, Seattle, 1993.

Marx, K., *18. Yüzyılda Gizli Diplomasi: Rus Despotluğunun Asyatik Kökeni,* (Çev. Işık Soner), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.

Ortaylı, İ., *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Makaleler I, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004.

Özkul, O., *Gelenek ve Modernite Arasında Ulema*, Bir Harf Yayınevi, İstanbul, 2005.

Planhol, X.D.,"Hazar Denizi", *DİA*, XVII. Cilt, DVY, Ankara, 2012, ss. 109-113.

Roberts, J.M., *Avrupa Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2010.

Sander, O., *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Yayınları, Ankara, 1993.

Shaw, S.J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt I, (Çev: M. Ali Kılıçbay), E Yayınları, İstanbul.

Somçağ, S., *Kanuni'den Vahdettin'e Osmanlı ve Batı*, 2006 Yayınevi, İstanbul, 2007.

Tuncer, H., *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995.

Uzunçarşılı, İ. H., *Büyük Osmanlı Tarihi*. III, V. Cilt, TTK, Yayınları Ankara, 1995.

Yalçınkaya, M.A., XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789). *Türkler*. XII. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA MÂMURATÜL-AZİZ (ELAZİZ) VİLAYETİ

Dr. Yavuz Selim ÇELOĞLU[1]

[1] Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bingöl. E-posta: ys_celoğlu@hotmail.com., ORCID: 0000-0002-7962-2982.

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nda, savaşın ağır şartlarından doğrudan etkilenen Osmanlı vilayetlerinden biri de Mâmuratül-Aziz vilayetidir. Başlangıçta 3. Ordu'nun, daha sonra da 2. Ordu'nun iaşe ve ikmal sınırları içinde yer alan bu vilayet, harbin başında ordu harekât bölgesinin oldukça uzağında kaldığından savaşın ağır şartlarından doğrudan etkilenmedi. Ancak 1916 yılına gelindiğinde Çapakçur (Bingöl) hattının doğusunda kalan Türk topraklarının Rus işgaline uğramasıyla Elaziz vilayet toprakları, 2. Ordu harekât bölgesi ile doğrudan bağlantılı hale geldi. Böylece 2. Ordunun hemen gerisinde yer alan Elaziz vilayeti, 2. Ordunun iaşe başta olmak üzere her türlü ihtiyacının karşılandığı bir lojistik üsse dönüştü.

Savaşın, vilayet sınırlarına dayanması ile Elaziz vilayeti, 2. Ordunun lojistik ihtiyaçlarının öncelikle karşılandığı bir vilayet haline gelmesiyle vilayetteki sosyo-ekonomik sorunlar çok daha ciddi bir hal aldı. Bir yandan Rus işgaline uğrayan Türk topraklarından gelen yoğun muhacir akını, bir yandan Sevk ve İskân Kanunu ile vilayetteki Ermenilerin zorunlu göçe tabi tutulması vilayetin demografik yapısını olduğu kadar sosyo-ekonomik durumunu da derinden etkiledi.

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı'nda Elaziz vilayetinin idari ve demografik yapısı ile savaş süresince vilayet halkının yaşadığı sosyo-ekonomik zorlukları konu edinmiştir. Ayrıca vilayetin Kafkas/Doğu Cephesi'ne olan katkısı, askerî lojistik açıdan önemi ve üstlendiği rol ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Mâmuratül-Aziz Vilayeti, Demografik Yapı, Sosyo-Ekonomik Durum, Askerî Lojistik.

THE PROVINCE OF MAMURATUL-AZIZ (ELAZİZ) DURİNG WORLD WAR I

Abstract

One of the Ottoman provinces directly affected by the extraordinarily harsh conditions during World War I was the province of Mamuratul-Aziz. This province was not directly affected at the beginning of the war as it was initially within the supply and resupply borders of the 3rd Army and later the 2nd Army, thus far away from the army operation zone. However, in 1916, due to the Russian occupation of the Turkish lands in the east of the Çapakçur (Bingöl) province line, Elaziz province became directly connected to the 2nd Army's zone of operations. Thus, the province of Elaziz, located just behind the 2nd Army line, turned into a logistics base where all the needs of the 2nd Army, especially food, were met. As the war reached the provincial borders of Elaziz and the province became a place

where the logistical needs of the 2nd Army were primarily met, the socio-economic problems in the province became much more serious. The massive influx of refugees from Turkish territories under Russian occupation and the forced migration of Armenians in the province due to the deportation of Armenians deeply affected the socio-economic situation as well as the demographic structure of the province.

This study examines the administrative and demographic structures of the province of Elaziz during World War I and the socio-economic difficulties experienced by the people of the province throughout the war. In addition, it reveals the province's contribution to the Caucasus/Eastern Front and its importance in terms of military logistics and the role it played during the war.

Keywords: Demographic structure, Mamuratul-Aziz, military logistics, socio-economic situation, World War I.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda Mamuratül-Aziz vilayetinin idari taksimatı, demografik yapısı, sosyo-ekonomik durumu ve askerî lojistik açıdan önemini konu alan bu çalışma, yalnızca vilayetin merkezi olan Harput merkez kazası ile sınırlı tutulmamıştır. Zira bu dönemde Elaziz vilayeti Harput, Malatya ve Dersim (Tunceli) merkez kazaları başta olmak toplam 17 kazadan müteşekkil oldukça geniş bir alanı kapsıyordu. Dolayısıyla çalışmamızda Elaziz vilayeti bir bütün olarak ele alınıp incelenmiştir.

Elaziz vilayeti sınırları içinde yer alan Harput, Malatya ve Dersim gibi önemli yerleşim yerleri, coğrafi konumları itibariyle Mezopotamya-Anadolu-Karadeniz yol ağlarının kesişme noktasında yer aldıklarından tarih boyunca Anadolu'nun önemli ticaret, kültür ve üretim merkezleri arasında yer almıştır. Vilayet bu konumunu, Osmanlı hâkimiyeti altında da devam ettirmiştir.[1]

1. Vilayetin Sınırları ve İdari Taksimatı

Osmanlı Devleti'ndeki idari taksimat, yıllar içinde değişim göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde taşra idaresindeki en kapsamlı değişiklik, 1864 yılında kabul edilen Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe konulmasıyla gerçekleştirildi. Uygulanmaya başlanan bu vilayet sistemi ile daha önce eyalet, müstakil sancak, sancak, kaza ve köy ibaret olan idari taksimat; vilayet, liva/sancak, kaza ve köy şeklinde yeniden düzenlendi. Aslında bu yeni idari örgütlenme eski idari bölünme sisteminin temelde korunmasıyla oluşturulmuştu. Yalnızca eyaletler, yerini merkezden atanan valiler tarafından yönetilen vilayetlere bıraktı. 1871 yılında Vilayet Kanunu'nda yapılan değişiklikle de birkaç köyün bir araya getirilmesiyle oluşan "*nahiye*" bu idari taksimata eklendi. Son olarak 1913 yılında yürürlüğe konan Vilayet Kanunu ile de mevcut idari taksimat büyük oranda korunmuş olmakla birlikte ilk olarak 1858 yılında çıkarılmış olan

[1] Selçuk Hayli, "Tarihi Coğrafya Açısından Harput Şehrinin Fonksiyonları ve Etki Sahası", *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu*, C. I, (Elazığ: TDV Elazığ Şubesi Yay., 1998), 287-304; Canan Kuş, "Osmanlı Döneminde Anadolu Ticaret Yolu Ağında Harput'un Yeri ve Önemi", (Ed. Enver Çakar), *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, C. 2, (Elazığ: 23-25 Mayıs 2013), 628; İsmail Aytaç, "Malatya-Harput Kervan Yolu Güzergahı ve Kervansarayları", *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu*, C. I, (Elazığ: TDV Elazığ Şubesi Yay., 1998), 225-247.

"*müstakil sancak*" idari birimi İttihat ve Terakki'nin merkeziyetçi politikasına uygun olarak bu yeni idari taksimata dâhil edildi.[2]

Elaziz vilayeti merkez kazalarından olan Harput, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferinden sonra 26 Mart 1516 tarihinde Safevilerden alınarak Osmanlı toprağı haline getirildi.[3] Malatya ise 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Osmanlı hâkimiyetine girdi. Elaziz vilayetinin bir diğer kazası olan Dersim ise 1514 yılından itibaren Osmanlı hâkimiyetine girmeye başladı. Dersim'in idari taksimat açısından sırasıyla Bayburt Sancağı, Diyarbekir Beylerbeyliği ve Erzurum Beylerbeyliğine bağladı. 1880-1888 yıllarında vilayete dönüştürülen Dersim, bu tarihten itibaren Mamuratülaziz vilayetine bağlı bir sancağa dönüştürülmüştü.[4] Bu idari yapı, Birinci Dünya Savaşına değin devam etti.

Elaziz vilayetinin merkez kazası olan Harput'un da idari taksimatı sık sık değişmiştir. Harput, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra öncelikle sancak statüsünde Diyarbekir vilayetine bağlandı. 1845 yılına kadar Diyarbekir vilayetine bağlı klasik bir Osmanlı sancak merkezi olarak statüsünü devam ettirmiştir. Eylül 1845'ten itibaren müstakil bir mutasarrıflık haline getirilmiş, Nisan 1846'da da müstakil bir eyalete dönüştürüldü.[5] 1867 yılında sonra Mamuratül- Aziz eyaleti yeniden Diyarbekir vilayetine bağlı bir sancak haline getirildi. 1875 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile Diyarbekir eyaletinden ayrılarak müstakil bir mutasarrıflığa dönüştürüldü. 1878 yılında ise yeniden ayrı bir vilayet olarak teşkilatlandırıldı. Bu tarihten itibaren Birinci Dünya Savaşı'na değin vilayetin idari yapısında herhangi bir değişiklik yapılmadı.[6]

Vilayetin idari merkezi olan Harput, 1860-1861 yılından itibaren Mezraa'ya, yani şimdiki yeri olan ovaya taşındı. 14 Mart 1867 tarihinde Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışının beşinci yılına atfen, dönemin valisi İsmail Paşanın teklifi ile Mezraa'daki bu yeni yerleşim yerine "*Mamüratülaziz*" adı verildi.[7] Böylece vilayetin adı da Mamuratülaziz olarak değiştirildi.[8]

İdari bölünmedeki bu değişim Malatya içinde söz konusudur. Zira Malatya da 1839-1845 yılları arasında Diyarbekir eyaletine bağlı kazalar arasında yer alırken daha sonraki

---

[2] Geniş bilgi için bkz. Sadık Fatih Torun, "Son Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar* Dergisi, S. 14, (2017), 85-110.

[3] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566*), (Ankara: TTK Basımevi, 1989), 26; Mehmet Ali Ünal, "Harput", *DİA*, C.16, (İstanbul 1997), s. 233; Enver Çakar-Celalettin Uzun, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, (Elazığ: 2017), 2.

[4] İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı: İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, (Ankara: 2017), 54-58.

[5] Yaşar Baytal, "Salnamelere Göre Elazığ'da Ticari ve Sosyal Hayat", *Tarihten Günümüze Elazığ Sempozyumu*, C.1, (Elazığ, 17-19 Kasım 2014), 461.

[6] Ahmet Aksın, *19.Yüzyılda Harput*, (Elazığ: 1999), 61-68.

[7] 13 Şubat 1867 Vali Ahmet İzzet Paşanın hükümet konağı başta olmak üzere Mezraa'ya taşıması ile burada başlayan mamur hale getirme faaliyetleri Sultan Abdülaziz döneminde gerçekleştirildiğinden buraya Sultan Abdülaziz'e izafeten Mamuratül-Aziz adı verildi. İbrahim Yılmazçelik-Sevim Erdem, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Harput'tan Geçen Karayolu Güzergâhları ve Harput'taki Köprüler", (Ed. Enver Çakar), *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, C. 2, (Elazığ, 23-25 Mayıs 2013), 645-646.

[8] Telafuzdaki zorluktan dolayı genellikle "Mamüratülaziz" yerine daha çok "Elaziz" kullanılmıştır. 1937 yılının Kasım ayında Bakanlar Kurulu kararı ile "Elaziz" adı, azık diyarı anlamına gelen "Elazık" olarak değiştirildi. 10 Aralık 1937 tarihli başka bir kararla da "Elazık" adı "Elazığ" şekline dönüştürüldü. Yaşar Baytal, *agm*., 461.

yıllarda Akçadağ, Hısn-ı mansur (Adıyaman), Behisni, ve Kahta kazalarından müteşekkil bir sancağa dönüştürüldü. 1883 tarihinden itibaren ise Mamuratülaziz vilayetine bağlandı.[9] Bu tarihten itibaren Osmanlının son dönemlerine kadar Elaziz vilayetine bağlı bir merkez kaza olma statüsünü devam ettirdi.

Mamüratülaziz'in vilayet statüsü devam etse de vilayete ait idari sınırı ve vilayet dâhilindeki kaza sayısı sürekli değişti.[10] 1894-1895 yıllarında Elaziz vilayeti 4 kazalı merkez sancağı, 5 kazalı Malatya sancağı ve 6 kazalı Dersim sancağından müteşekkildi. 1907 yılından itibaren merkez sancağa bağlı kaza sayısı 5'-e çıkarılarak vilayetin toplam kaza sayısı 16'ya çıktı. 1910 yılında ise vilayettin merkez kaza sayısı 6'a yükseltilerek vilayetin toplam kaza sayısı 17'ye ulaştı. Böylece Birinci Dünya Savaşı arifesinde Elaziz vilayeti 6 kazalı merkez sancağı, 5 kazalı Malatya sancağı ve 6 kazalı Dersim sancağından olmak üzere toplam 17 kazadan oluşan bir vilayet haline geldi.[11]

Birinci Dünya Savaşı başında Mamuratülaziz vilayetinin sınırları Mamuratülaziz, Malatya ve Dersim merkez kazaları ile bu kazalara bağlı kaza, nahiye ve köyleri içine alan ve yaklaşık 39.828 km²lik oldukça geniş bir alanı kapsıyordu. Mamuratülaziz merkez kazasına Harput, Eğin, Arapgir, Keban Madeni ve Pütürge kazaları; Malatya merkez kazasına Behisni, Hısn-ı mansur, Kâhta ve Akçadağ kazaları; Dersim merkez kazasına ise Çemişgezek, Çarsancak, Ovacık, Nazimiye ve Mazgirt kazaları dâhildi. Böylece vilayet 17 kaza, 69 nahiye ve 1.800 köyden oluşuyordu.[12]

Harita 1: *Mamüratülaziz Vilayeti Sınırları*

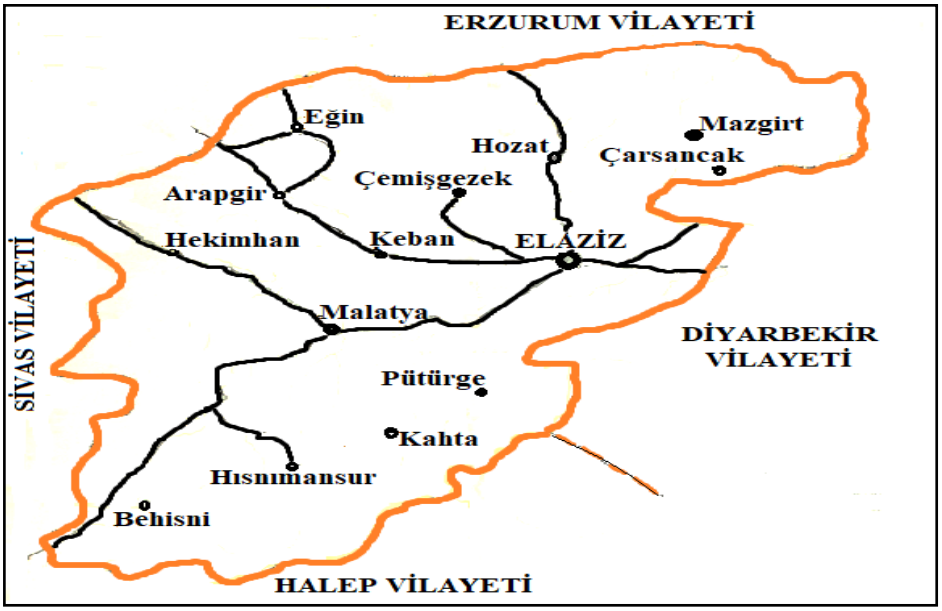

(**Kaynak:** *Vilayât Yolları Haritası*)

[9] Süleyman Yapıcı, *age.*, 34-35.
[10] Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*: *Osmanlı Anadolusunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, (Çev. Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi Yay., (İstanbul: 1998), 33.
[11] İlhan Gedik, *Vilayeti Sitte'de Demografik Durum, (18752-1914)*, (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), (Anakara: 1985), 23-24.
[12] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, (İstanbul: Timaş Yay., 2010), 382; Yavuz Haykır ve Yavuz Selim Çeloğlu, *1916 Yılı Osmanlı Nüfus İstatistik Cetveli*, (İstanbul: Hiper Yay., 2017), 55, 236-239; Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 224.

2. Vilayetin Demografik Yapısı

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Mamuratülaziz vilayetinin nüfusu 538.000 civarındaydı. Bunun yaklaşık 446.000'i Müslümanlardan, geri kalan 92.000'i ise gayrimüslimlerden oluşurdu. Gayrimüslim nüfusun yaklaşık 76.000'i Ermenilerden, 16.000'i ise diğer milletlerden oluşuyordu.[13] Vilayette kilometre kareye düşen insan sayısı yaklaşık 13,5 idi ki bu da dönemin Doğu Anadolu vilayetleri ortalaması ile benzerlik gösteriyordu.[14]

Savaş sürecinde tüm doğu vilayetlerinde olduğu gibi Elaziz vilayetinin demografik yapısında da büyük bir değişim yaşandı. Bu değişimin temel nedenlerinden biri Rusların desteğini alan Ermenilerin devlete isyan etmeleri ve bunun neticesinde Osmanlı Devleti'nin aldığı tehcir yani zorunlu göç kararıydı. Tehcir uygulamasıyla Elaziz vilayetinin de içinde bulunduğu altı Doğu vilayetinde (Vilayat-ı Şarkiyye) meskûn olan Ermeniler, Urfa, Halep ve Musul gibi güney vilayetlere göç ettirildi.[15]

Tehcir kararıyla birlikte Elaziz vilayeti dâhilinde meskûn bulunan Ermeniler peyderpey Malatya yoluyla Urfa ve Halep'e sevk edilmeye başlandı.[16] 1915 Temmuzunda vilayet dâhilindeki Ermeniler büyük oranda vilayet sınırlarının dışına çıkarılmıştı. Özellikle Harput, Çemişgezek, Çarsancak, Mazgirt, Hozat, Arabgir, Kâhta, Akçadağ ve Pütürge kazalarındaki Ermeniler büyük oranda tahliye edilirken Malatya, Hısn-ı mansur_ve Behisni kazalarında kalmış az sayıdaki Ermeni'nin ise tahliyesine devam ediliyordu. [17]

1916 yılı itibariyle vilayetteki Ermenilerin tamamına yakını vilayet sınırları dışına çıkarılmıştı. Doğu Cephesi'nde askeri doktor olarak görev yapan Ermeni asıllı Avedis Cebeciyan hatıratında, vilayetteki Ermeni nüfusla ilgili olarak *"Her köyde beş on tane karı-çocuk ancak kalmış"* ifadesini_kullanmaktadır.[18] Mamuratülaziz valisi Sabit Bey'in 3. Ordu'ya göndermiş olduğu 27 Nisan 1916 tarihli şifreli telgrafta, gerek ihtida[19] gerekse diğer nedenlerden ötürü sevk edilemeyen Ermenilerin sayısının 6.400 civarında olduğu, bunun da yalnızca 1.200'ünün erkeklerden oluştuğu, geriye kalanların ise kadın ve çocuklardan ibaret olduğu anlaşılmaktadır.[20]

Vilayetteki demografik yapıyı büyük oranda değiştiren bir diğer neden de Rus işgaline uğrayan Doğu vilayetlerinden gelen Müslüman göçmenlerin, vilayette iskân edilmesiydi. Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Bayburt ve Erzincan'ın Rusların eline geçmesi ile bölgedeki Müslüman halk, kitleler halinde Anadolu içlerine doğru göç etti. Rus işgaline uğrayan bölgelerde Ermeni çetelerinin Müslüman halka yaptıkları zulüm ve katliamlar, bölge halkının

---

[13] Kemal H. Karpat, *age.*, 382; Yavuz Haykır ve Yavuz Selim Çeloğlu, *age.*, 239.
[14] Bu dönemde kilometre kareye düşen insan sayısı Erzurum vilayetinde 12.05, Bitlis vilayetinde 12.69, Diyarbekir vilayetinde 12.00, Van vilayetinde ise 5.68 idi. Yavuz Haykır ve Yavuz Selim Çeloğlu, *age.*, 53-55.
[15] BOA, DH.ŞFR. 471/114; İlhan Gedik, *agt.*, 36.
[16] BOA, DH.ŞFR., 479/99; BOA, DH.ŞFR., 56/168.
[17] Elaziz valisi Sabit Bey'in bu hususta 24 Temmuz 1915 tarihli şifreli telgrafı için bkz. BOA, DH.ŞFR. 480/141.
[18] Avedis Cebeciyan, *Bir Ermeni Subayın Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1918*, (Çev. Tahuki Tomasyan), (İstanbul: Aras Yay., 2019), 144.
[19] İhtida: Terim olarak, inançsız iken veya başka bir dine mensup iken İslâm dinini benimsemeyi ifade eder. Geniş bilgi için bkz. Ali Köse, "İhtida" *DİA.,* C. 21, (İstanbul 2000), s. 554.
[20] BOA, DH.ŞFR. 518/2.

kitleler halinde göç etmesine neden oldu. Muhacir duruma düşen Müslüman halkın, ilk uğrak yeri Elaziz, Sivas ve Diyarbekir gibi yol güzergâhı üzerinde bulunan vilayetlerdi. Elaziz vilayetine gelen muhacirlerin bir kısmı özellikle Ermenilerden boşalan köylerde iskân edilirken bir kısmı daha iç bölgelere doğru sevk edilirdi.[21] Gerek vilayet dâhilindeki Ermenilerin bütünüyle zorunlu göçe tabi tutulmaları, gerekse Rus işgaline uğrayan Türk topraklarından gelen Müslüman nüfusun vilayette iskân edilmesi, vilayetin demografik yapısını büyük oranda değiştirdi.

3. Vilayetin Sosyo-Ekonomik Durumu

Birinci Dünya Savaşı öncesinde bütün dünyada süratli bir kalkınma hareketi yaşanırken sanayileşmede geç kalmış olan Osmanlı Devleti, 1880-1913 yılları arasındaki devrede iktisadi bakımdan mevkiini muhafaza etmişse de özellikle Batı Avrupa ve ABD gibi dinamik ekonomiye sahip devletler karşısında gerileme göstermiştir.[22]

Birinci Dünya Harbinin başlamasıyla iktisadi açıdan "*savaş ekonomisi*" diye adlandırılan yeni bir devreye girilmişti. Dolayısıyla savaşın devam ettiği 1914-1918 yılları arasında savaş ve ekonominin bir bütün olarak algılandığı ve ekonomiye yeni görevler yüklenildiği bir dönem başlamıştı. Ordunun savaş gücünün arttırılmasına yönelik her türlü iktisadi tedbir bu dönemde, ülke ekonomilerinin temel kaygısı haline gelmişti.[23]

1914-1918 yıllarında ilk kez topyekûn savaş olgusuyla karşı karşıya kalan Osmanlı ekonomisi, dış iktisadi bağlantıların kesilmesiyle savaş giderlerini kendi olanaklarıyla karşılamak durumunda kaldı. Seferberliğin ilanıyla birlikte ordunun olağanüstü düzeyde artan giderlerini devletin tüm gelirleriyle dahi karşılamak mümkün olmadığından Osmanlı hükümeti, savaşı finanse etmek için olağandışı kaynaklara başvurmak mecburiyetinde kaldı. Bu çerçevede devlet memurlarının aylıklarının yarısı nakit ödendi, kalan yarısı için de memurlar alacaklı kılındı. Ayrıca devletin borçlu olduğu müteahhitlerin ve diğer alacaklıların ödemeleri ertelendi. Ordunun her geçen gün artan ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için de çeşitli önlemler alındı. Osmanlı'da öteden beri geleneksel bir uygulama haline gelmiş olan "*el koyma*" uygulaması başlatıldı. Dolayısıyla "*Tekâlif-i harbiye*[24]" vergisi adı altında halkın elindeki ihtiyaç fazlası her türlü gıda maddelerine ve nakliye araç-gereçlerine el konuldu.[25]

Harbin başından itibaren ithalat yollarının kesilmesi ile Osmanlı Devleti'nde en temel gıda maddeleri dahi karaborsaya düştü. Özellikle bütünüyle yurtdışından temin edilen çay, şeker ve kahve gibi ürünler kısa sürede tüm ülkede olduğu gibi Mamuratülaziz vilayetinde de karaborsaya düştü.[26]

---

[21] Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, (İstanbul: İletişim Yay., 2011), 229.
[22] Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, (Ankara: TTK Basımevi, 1994), 1-5.
[23] Zafer Toprak, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik (1914-1918*), (İstanbul: Homer Kitabevi, 2003), 2-3.
[24] Tekâlif-i harbiye usulü ile ahaliye kendilerine bir yıl yetecek kadar ürün bırakılır geri kalanı ise Tekâlif-i harbiye komisyonları tarafından belirlenen fiyat üzerinden ürün bedelinin 1/5'i peşin, geri kalanı ise seferberliğin bitiminden sonraki yıl bütçesinden ödenmek üzere el konurdu. Yavuz Selim Çeloğlu, *Çanakkale Cephesi'nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), (Elazığ: 2018), 192
[25] Zafer Toprak, *age.*, 3-5, 103.
[26] BOA, DH.İ.UM, 20/2; Şevket Pamuk, Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve

Seferberliğin ilan edildiği 2 Ağustos 1914 tarihinde, 1891-1892-1893 doğumlular silahaltında bulunuyordu. Seferberliğin ilanıyla birlikte yürürlükte bulunan zorunlu askerlik kanununa istinaden daha önce askerliğini yapmış olan 24 ile 40 yaş aralığındaki "*ihtiyat*" (aktif yedek) sınıfında yer alanlar celp edilmeye başlandı. Ayrıca ordunun artan asker ihtiyacını karşılamak için askerliğin alt ve üst sınırında değişiklikler yapılarak daha fazla yükümlü silahaltına alınmaya başlandı. Nitekim 29 Nisan 1915'te askerlik yaşının alt sınırı 18'e indirilirken üst sınırı ise 20 Mart 1916'da 50'ye çıkarıldı. Böylece 18-50 yaş aralığındaki tüm mükellefler silahaltına çağrıldı. Eli silah tutan her Müslüman erkeğin silahaltına alınmasıyla cephe gerisinde yaşlı erkekler, kadın ve çocuklardan oluşan tüketici bir nüfus kaldı.[27]

Ülkedeki genç erkek nüfusun silahaltına alınması tarım ve hayvancılık başta olmak üzere tüm üretim kollarında insan gücü açığının doğmasına neden oldu. Oysa ülkede makineleşme çok sınırlı kaldığından üretim için büyük bir insan gücüne ihtiyaç vardı. Zira Anadolu topraklarının büyük kısmı insan ve hayvan gücüyle ekilirdi. Ancak işgücünden istifade edilecek olan genç nüfusun silahaltına alınması ve ordunun nakliye ihtiyaçlarını karşılamak üzere halkın elindeki yük hayvanlarına büyük oranda el konulması toprağın ekilip biçilmesini engelledi. Dolayısıyla Anadolu'daki tarımsal faaliyetler geride kalan yaşlı erkek ve kadınlar eliyle yapılmaya çalışıldıysa da işgücündeki düşüşten dolayı Anadolu'daki ekilebilir alanların neredeyse yarısı ekilemedi.[28] Bu durum Elazığ vilayeti için de geçerliydi. Nitekim dönemin Elaziz valisi Sabit Bey'in, şifreli telgrafından da anlaşılacağı üzere vilayet dâhilinde 1.286.281 dönüm ekilebilir arazi bulunmasına rağmen 1916 yılında bu arazinin yaklaşık üçte biri yani 420.175 dönümü ekilememişti.[29]

Savaşın neden olduğu ekonomik zorluklar, Anadolu'nun hemen her köşesinde büyük bir açlık ve sefalet yaşanmasına neden olmuşsa da Elaziz vilayeti gibi harp sahasının hemen gerisinde yer alan bölgelerde halk, iktisadi açıdan çok daha ağır şartlarla karşı karşıya kaldı.[30] Rus ordusunun 1916 yılı yazında Kiğı-Oğnut hattına kadar ilerlemesiyle cephe, Elaziz vilayeti sınırlarına dayanmış oldu. Bu durum Elaziz vilayetindeki ekonomik koşulları daha da ağırlaştırdı. 2. Ordu'nun askeri harekât alanının hemen gerisinde yer alan Elaziz'in Diyarbekir vilayeti ile birlikte bu ordunun iaşe başta olmak üzere her türlü ihtiyacının öncelikle karşılandığı vilayetlerden biri haline gelmesi ile vilayet halkının gıdaya erişimi daha da zorlaştı.[31]

Türk ordusunun Kiğı-Oğnut hattına kadar gerilemesiyle Elaziz vilayet sınırlarının harp sahasıyla doğrudan bağlantılı hale gelmesi vilayet merkezi olan Harput'u adeta bir hasta ve yaralı toplama merkezine dönüştürmüştü. Bu durum ordudaki salgın hastalıkların sivil halka sirayet etmesine neden oluyordu. Ordu ile halkın temas ettiği ordu ikmal yollarına yakın

---

Büyüme (Seçme Eserleri II), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay, Aralık 2009), 150; Zafer Toprak, *age.*, 101.

[27] Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2015), 116-117.

[28] Münim Mustafa, *Çanakkale ve Kanal Seferi Hatıraları Cepheden Cepheye*, (Yay. Haz. Metin Martı), (İstanbul: Arma Yay., 2002), 111-112; Hikmet Özdemir, *Salgın hastalıklardan Ölümler 1914-1918,* (Ankara: TTK Basımevi, 2010), 104.

[29] BOA, DH.İ.UM.EK., 14/107.

[30] Hikmet Özdemir, *age.*, 107-108.

[31] Geniş bilgi için bkz. Yavuz Selim Çeloğlu, "Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas/Doğu Cephesi'nde 2. Ordunun İaşe ve İkmal Durumu", *Sosyal Bilimlerde Yeni Yaklaşımlar*, (Ed. Mücahit Yıldırım-Hasan Önder Sarıdoğan), Duvar Yay., (İzmir 2022), 115-134.

yerleşim yerlerinde sık sık salgınlar görülüyordu.[32] Ayrıca firarîler ve hava değişimi nedeniyle evlerine gelmiş olan hasta ve yaralılardan bulaşan hastalıklar vilayet halkını tehdit ediyordu. Vilayette daha çok bitlenmeden kaynaklanan tifüs, lekeli humma ve tifo gibi salgın hastalıklar görülüyordu. Aslında bu salgın hastalıklar Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde görülmüşse de alınan tedbirler neticesinde bu hastalıklar hiçbir zaman genel bir salgına dönüşmedi.[33]

Vilayetin sosyo-ekonomik vaziyetini etkileyen bir diğer faktör de, Ermeni isyanlarıydı. Rusların desteği ile Osmanlı'nın altı doğu vilayeti üzerinde hak iddia eden Ermeniler harbin başından itibaren Rus ordusu ile birlikte hareket ederek Van ve Bitlis vilayetleri başta olmak üzere Doğu Anadolu'nun birçok vilayetinde isyan bayrağı açmışlardı. Elaziz vilayetinde ciddi bir isyan girişimi olmamışsa da doğu vilayetlerindeki Ermenilerin büyük bölümünün Rus ordusu bünyesindeki gönüllü Ermeni taburlarına katılması, geriye kalanların da bölgede çeteler oluşturarak bölgenin asayiş ve güvenliğini tehdit etmeleri neticesinde Osmanlı yönetimi, Vilayet-i Sitte'de yaşayan Ermenileri tehcire (zorunlu göçe) tabi tuttu.[34]

Tehcir Kanunu'na istinaden vilayet dâhilindeki Ermeniler peyderpey Urfa başta olmak üzere güneydeki sancak ve vilayetlere sevk edildi. 1916 yılı sonlarına doğru vilayet dâhilindeki Ermeniler, vilayet sınırları dışına çıkarıldı. Vilayette din değiştirenler[35] ile kırsal bölgelerde az sayıdaki sahipsiz kadın ve çocuklar dışındaki tüm Ermenler vilayet sınırları dışına çıkarıldı. Vilayetteki Ermenilerin göçe tabi tutulması ile bölgedeki topraklar ekilemediği gibi zanaat hizmetlerinde büyük bir ihtiyaç ortaya çıktı.[36] Savaşın başlamasıyla birlikte bölgedeki Ermenilerin büyük bir kısmı Rusların safında yer alarak devlete isyan etmeleri neticesinde, bölge halkı ile Ermeniler arasında bazı istenmeyen hadiseler yaşandı. Özellikle kolluk kuvvetlerinin yetersiz olduğu kırsal bölgelerde bu tür hadiseler yaşandı. Bu durum vilayette ciddi bir güvenlik ve asayiş sorununa yol açtı.[37]

Elaziz vilayetindeki sosyo-ekonomik vaziyeti etkileyen bir diğer sorun da göçmen (muhacir) sorunuydu. Erzurum, Van, Bitlis, Trabzon, Bayburt ve Erzincan gibi büyük yerleşim yerlerinin Rusların işgaline uğramasıyla buralarda yaşayan Müslüman halk, Türk ordusunun geri çekilmesine paralel olarak anavatanın içlerine doğru göç etti. Rus işgaline uğrayan vilayetlerden gelen göçmenlerin ilk uğrak yerlerinden biri de Elaziz vilayeti idi. Vilayete sığınan göçmenlerin bir kısmı kalıcı olarak vilayet sınırları içinde özelliklede Ermenilerden boşalan köylerde iskân edildi.[38] İskân edilmesi mümkün olmayan muhacirler ise iç bölgelere

---

[32] Fevzi Çakmak (Mareşal), *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi: 1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar*, (Yay. Haz. Ahmet Tetik vd.), (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2005), 315, 317; Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. I, (İstanbul: Yörük Basımevi, 1976), 134.
[33] Kemal Özbay, *age.*, 312.
[34] BOA, HR.SYS, 2872/1; Erdal Aydoğdu, *age.*, 353.
[35] Ahmet İzzet Paşa hatıratında ihtida eden Ermeniler ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır. "*Harput ve Sivas'ta bir hayli Ermenilere rastladım. Gerçi bunların bazısı Müslüman olduklarını iddia etmekte iseler de, bu dâvanın sırf sözde kaldığını bilmeyen yoktu*." Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, (İstanbul: Nehir Yay., 1992), 208.
[36] Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2011), 210-211; Hans Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007), 58.
[37] Hikmet Özdemir, *age.*, 93; Erdal Aydoğan, *age.*, 224.
[38] BOA, DH.ŞFR. 54/189; BOA, DH.ŞFR. 53/115.

doğru sevk edildi. Muhacirlerin bir kısmı Malatya-Darende- Şariz-Aziziye yoluyla Kayseri, Sivas, Yozgat, Ankara ve Canik'e sevk edilirken bir kısmı ise Ergani- Diyarbekir-Siverek yoluyla Urfa, Maraş, Adana, Zor ve Antep gibi güneyde bulunan vilayet ve sancaklara sevk edildi.[39]

Ağır ekonomik koşulların yaşandığı bu dönemde, tüketici durumda olan büyük bir göçmen kitlesinin vilayette iskân edilmesi veya Anadolu içlerine sevk edilmek için geçici olarak vilayette iskân ettirilmesi vilayette var olan iktisadi sorunları daha büyüttü. Zira gıda arzının oldukça sınırlı olduğu bir dönemde, vilayete büyük miktarda tüketici nüfusun gelmesi vilayetteki üretim-tüketim dengesini daha da bozdu.[40] Muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için merkezden yeterli tahsisat gelmediğinden yerel yöneticiler, halktan iane (yardım) toplayarak muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştı.[41]

Vilayetin sosyo-ekonomik sorunlarının bir diğer nedeni de Rusların teşviki ile Doğu Dersim aşiretlerinin giriştikleri isyan girişimleriydi. Erzincan'ı ele geçiren Rusların bir sonraki hedefi, Dersim üzerinden Harput'a inmekti. Bunun için özellikle Doğu Dersim bölgesinde yaşayan Kürt aşiretler isyana teşvik edildi. [42] Rusların teşvik ve desteğiyle Doğu Dersim'de aşiretler, Mart 1916'da isyan ederek Nazımiye'yi ele geçirdi. Daha sonra Hozat'ı kuşatan asiler, Mazgirt, Ovacık, Çarsancak kazaları ile Pertek nahiyesini ele geçirerek yağmaladı.[43]

İsyancılar, Palu'yu da ele geçirmek için harekete geçmişse de Jandarma ile Elaziz'den gönderilen bir müfreze ve gönüllü kıtaların desteğiyle isyancılar, Palu hududunda durdurulup geri atıldı.[44] Ordu gerisindeki bu tehdidi bertaraf etmek üzere 10. Piyade Tümenine takiben Galatalı Şevket Bey komutasındaki yedi taburlu13. Piyade Tümeni Doğu Dersim'deki isyanı bastırmak üzere Sivas'tan Harput'a nakledildi. 5 Mayıs 1916'da isyancılara karşı girişilen bu askeri harekâtta isyancılar kısa sürede dağıtıldı.[45] Gerek Dersim'de girişilen başarılı askeri harekât gerekse yerel yöneticilerin bölge halkını yanına çekme çabaları neticesinde Dersim halkı, devletin yanında yer almışsa da Dersim'deki aşiretlerin bu isyan girişimleri vilayette büyük bir iç güvenlik zafiyetinin doğmasına yol açtı.[46]

Vilayetteki asayiş sorunlarının bir başka nedeni de askerî firarlardı. Rus ordusu karşısında tutunamayan Türk ordusunda büyük firarlar baş göstermişti. Firarilerin sayısı her geçen gün artarak kısa sürede 50.000'e ulaşmıştı.[47] Firarilerin bir kısmı Elaziz vilayetine sığındığından

---

[39] BOA, DH.ŞFR., 64/93; BOA, DH.ŞFR. 64/5; Fuat Dündar, *age.*, s. 229; Kemal Özbay, *age.*, 162.
[40] Kemal Özbay, *age.*,160.
[41] BOA, DH.ŞFR. 479/2.
[42] İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, (Yay. Haz: Yasin Beyaz), (İstanbul: İşaret Yay., 2013), 207.
[43] Fevzi Çakmak (Mareşal), *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi,* 423.
[44] İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, (haz. İsmet Görgülü-İzzeddin Çalışlar), (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1997), 194-196.
[45] Guze, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, (Ankara: Gnk. Basımevi, 2007), 75; Ahmet İzzet Paşa, *age.*, 250-251; Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, 232, 245.
[46] Rus ordusundaki kazakların Şah Hüseyinbeyzade Mustafa Bey'in konağına baskında bulunarak kadınlara yapılan tecavüz olayı bölgedeki Kürt aşiretlerin Türklerin yanında yer almasına neden olan bir başka faktördü. Fevzi Çakmak, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı: Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da İran'da*, (Yay. Haz. Ahmet Tetik), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kül. Yay., 2010), 424; Erdal Aydoğan, *age.*, 196-198; Erhan Taş, Dersim Aşiretlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne Karşı Sergilediği Paradoksal Tavır Üzerine Bir Değerlendirme, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. *47,* (Konya 2022), 285.
[47] Edward J. Erickson, *age.*, 191.

vilayet sınırları içindeki firarilerin sayısı da ciddi rakamlara ulaşmıştı. Nitekim vilayet sınırları içindeki firari sayısı 1916 yılı Ekiminde 5.000'e ulaşmıştı.[48] Vilayetin güvenlik ve asayişi elbette yalnızca askerî firariler tarafından tehdit edilmiyordu. Bu dönemde savaşın neden olduğu iç güvenlik zafiyeti nedeniyle vilayet dâhilinde çok sayıda eşkıya mevcuttu. Dolayısıyla bölgede ciddi gasp ve hırsızlık olayları yaşanıyordu. Eşkıyalar yalnızca halk için bir tehdit olmayıp özelikle ordunun geri hizmetleri için de büyük bir tehditti. Zaman zaman askeri postalara ve erzak kollarına saldırılar düzenleyerek, ordunun lojistik hizmetleri için ciddi bir tehdit oluşturuyordu.[49] Vilayetlerde kolluk gücü olarak halkın güvenliğini sağlayan jandarma birliklerinin büyük kısmı cepheye gönderildiğinden vilayetteki firari ve eşkıyanın takip ve yakalanmasında büyük zorluklar yaşanıyordu. Bu durum vilayet dâhilinde ciddi bir güvenlik ve asayiş zafiyeti doğurdu.[50]

Birinci Dünya Savaşı, tüm Anadolu'da olduğu gibi Elaziz vilayetinde de büyük bir sosyo-ekonomik çöküntüye neden oldu. Ermeni tehciri ve Rus işgaline uğrayan Türk topraklarından Anadolu içlerine doğru yapılan göçler vilayetteki sosyo-ekonomik yaşamı derinden etkiledi. Öyle ki bu dönemde yaşanan iaşe sorunu vilayetteki orta sınıf dahi açlıkla karşı karşıya bıraktı. Hatta aç kalma korkusu zengin aileleri dahi endişeye sevk etti. Ayrıca vilayette asker kaçaklarının çok büyük sayılara ulaşması, Dersim'deki Kürt aşiretlerinin isyan girişimleri var olan sosyo-ekonomik sorunları daha da derinleştirdi.[51]

4. Vilayetin Askeri Lojistik Açıdan Önemi

Seferberliğin ilanıyla birlikte 3. Ordu iaşe sınırlarına dâhil edilmiş olan Mamuratülaziz vilayeti, bu ordunun iaşe başta olmak üzere her türlü lojistik ihtiyaçlarının karşılandığı vilayetler arasında yer aldı. Bu nedenle 3. Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için halkın elindeki ihtiyaç fazlası her türlü ürüne el konarak cepheye sevk edilirdi. Ancak başlangıçta ulaşım yol ve araçlarındaki sorunlardan ötürü cephe hattına oldukça uzak olan Elaziz vilayetinden orduya yeterince erzak sevk edilemedi. Bu dönemde ordunun ihtiyaçları daha çok Erzurum gibi yakın vilayetlerden karşılandı. Dolayısıyla bu dönemde vilayet dâhilinde ciddi bir iaşe sorunu yaşanmadı.[52]

Ancak Rusların Kiğı-Oğnut hattının doğusunda kalan Türk topraklarını işgal etmesiyle bu cephe, müstakil bir ordu olan 2. Ordu ile desteklendi. 2. Ordunun cepheye nakledilmesi ile Elaziz vilayeti bu ordunun iaşe bölgesine dâhil edildi. Vilayet topraklarının cephe hattı ile doğrudan bağlantılı hale gelmesiyle Elaziz ve Diyarbekir vilayetleri, 2. Ordunun öncelikli erzak temin bölgesi haline geldi. Bu bakımdan ordu için yapılan erzak satın almaları büyük oranda bu iki vilayetten yapıldı.[53] 2. Ordunun iaşe bölgesi elbette yalnızca bu vilayetlerden ibaret değildi. Ancak gerek ordu iaşe bölgesi içinde yer alan bölgelerden yapılan ikmal, gerekse merkezden gönderilen her türlü lojistik ürünler, Elaziz ve Diyarbekir üzerinden cepheye

---

[48] BOA, DH.EUM.6.Şb, 7/37.
[49] BOA, DH.ŞFR., 46/48; BOA, DH.ŞFR., 475/30; BOA, DH.ŞFR., 504/1.
[50] Justin McCarthy, *age.*, 200.
[51] Mehmet Derviş Kuntman, *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, (Ankara: Gnk. Basımevi, 2010), 122, 138.
[52] Guze, *age.*, 65, 78, 88; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, "X ncu Cilt"*, (Ankara: Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., 1985), 355.
[53] Hans Guhr, *age.*, 70; Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, 305.

ulaştırılırdı. Bu vilayetlere gelen ürünler öncelikle bu iki vilayet dâhilinde bulunan ambarlarda toplanır ve buradan da peyderpey cephe hattına ulaştırılırdı.[54]

Elaziz vilayetine doğrudan ulaşan bir demiryolu hattı bulunmadığından, 2. Ordunun konuşlu bulunduğu Trakya'dan gönderilen askeri birlikler ile yurtiçinden gönderilen ikmal maddeleri, Osmaniye-Maraş-Malatya-Harput yoluyla vilayet merkezine taşınırdı.[55] Yurtiçinden gönderilen birlikler yaklaşık 500 kilometrelik Pozantı-Bahçe-Maraş-Malatya-Harput yoluyla cephe hattına nakledilirdi. Merkezden gönderilen lojistik maddeler ise Mamure-İntelli (Islahiye-Kozdere köyü) arasındaki dekovil hattı ile önce İntelli istasyonuna getirilir ve buradan da Maraş- Malatya-Harput yoluyla ile vilayet merkezine ulaştırılırdı. Bu yol adi araba yolundan ibaretti ve bu güzergah üzerinde bulunan köprüler de eski ahşap köprülerden oluşurdu.[56] Top ve araba geçişine uygun tek yol Ulukışla-Kayseri-Sivas-Malatya yolu ise de bu yol, çok uzun olduğundan pek tercih edilmezdi. [57]

Vilayet sınırları içinde toplanan ikmal maddeleri ise vilayet dâhilinde bulunan yollar vasıtasıyla merkeze taşınırdı. Vilayet sınırları içinde Harput'tan Erzincan'a ulaşan Elaziz-Kebanmadeni-Arapgir yolu mevcuttu. Arapgir'den itibaren bu yol ikiye ayrılırdı. Bir hat kuzeye doğru ilerlerken bir diğer hat ise Eğin'e ve buradan da Kemah üzerinden Erzincan'a ulaşırdı. Ayrıca Harput-Pertek-Hozat-Ovacık ve Mercan Boğazı üzerinden Erzincan'a ulaşan bir başka yol da mevcuttu. Fakat bu yol aşiret saldırıları ve kışın aşırı kar yağışı gibi nedenlerden dolayı pek tercih edilmezdi. Yine merkezden Çemişgezek'e ulaşan bir yol da mevcuttu. Bu yolların durumu da oldukça kötüydü. Alt yapısı hazırlanmadan yontulmamış taşların yola gelişi güzel döşenmesiyle oluşan bu yollar, oldukça yetersiz olduğundan Harput'tan Erzincan'a gidecek olan ağır topçu silahları bu yollardan birkaç kat daha uzun olan Malatya-Sivas yolu ile nakledilirdi[58].

---

[54] İ. Hakkı Sunata, *Gelibolu'dan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anılarım*, (Yay. Haz: Kansu Şarman), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 338; *İdari Faaliyetler ve Lojistik, "X ncu Cilt"*, 359, 424.

[55] Ahmet İzzet Paşa, *age.*, 250; Çeloğlu, *age.*, 116; Guze, *age.*, 90.

[56] Bu yolun Malatya-Harput arasında Fırat nehrinin geçtiği İzollu mevkiinden dar bir köprü mevcuttu. Askeri sevkiyat için buraya öncelikle bir tombaz ve daha sonra da ise bir sehpa köprü yaptırıldı. Ahmet İzzet Paşa, *age.*, 254-255, 259: *İdari Faaliyetler ve Lojistik, "X ncu Cilt",* 26.

[57] Trenle Ulukışla istasyonun gelen ikmal maddeleri buradan da Kayseri- Sivas-Malatya yolu ile Harput'a ulaştırılırdı. Ahmet İzzet Paşa, *age.*, 250.

[58] Guze, *age.*,, 2; Erhan, Taş, XIX. Yüzyıl Sonlarında ve XX. Yüzyıl Başlarında Dersim'de Haberleşme Araçlarının Kullanımı ve Asayiş. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 10/19,* (Bingöl 2020), 159.

Harita 2: *Vilayet Yolları*

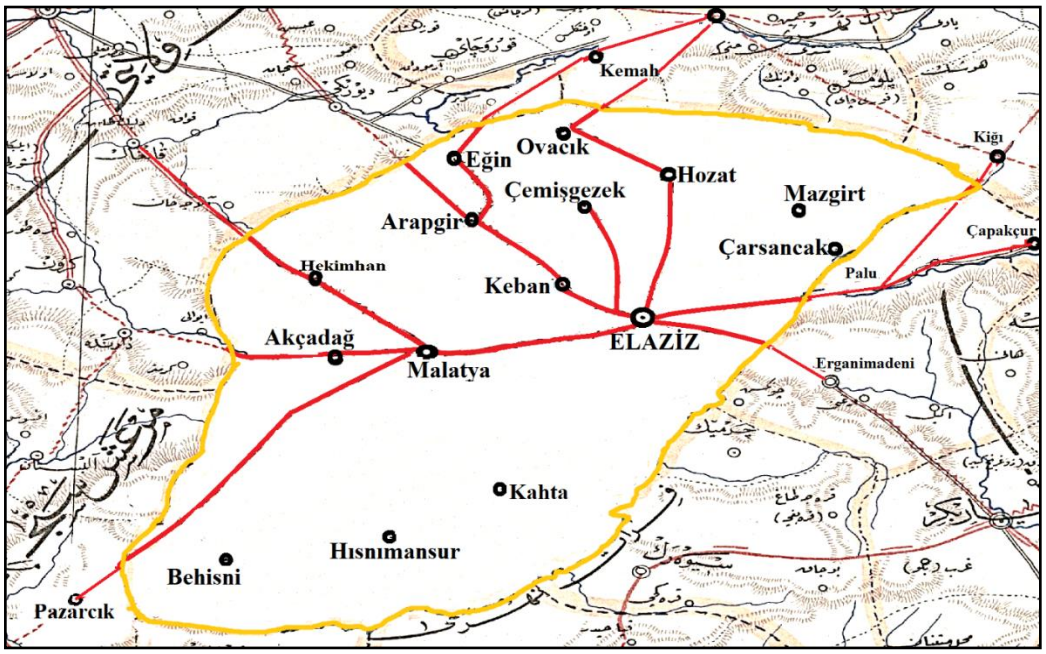

(**Kaynak:** BOA, HRT.h., 1709)

Harput'tan Diyarbekir vilayetine ulaşan Harput-Erganimadeni yolu da mevcuttu. Bu yol Diyarbekir ile Elaziz vilayeti arasındaki ikmal maddelerinin sevkiyatı için kullanılırdı. Ayrıca Harput ile cephe hattı arasında Harput-Palu- yolu bulunurdu. Bu yol Palu'dan itibaren ikiye ayrılır, bir hat Çapakçur'a bir hat da Kiğı üzerinden Erzurum'a ulaşırdı. Vilayet dâhilindeki bu yolların durumu hiç de iç açıcı değildi.[59] Özellikle Çapakçur Cephesi'ne yapılan askeri sevkiyat için Murat Nehrinden dolayı Gülüşkür civarında sevkiyat Tombaz köprü ile yapılırdı. [60] Palu'dan itibaren yollar yüksek dağ silsilelerinden geçtiğinden buradaki yollar oldukça elverişsiz olduklarından sevkiyat ancak hayvan sırtında yapılabiliyordu.[61]

Ordunun lojistik destek hattı olan Elaziz, aynı zamanda ordunun sağlık merkeziydi. Seferberlik öncesinde Elaziz'de askeri amaçlı 150-200 yatak kapasiteli bir Sabit Mevki Hastanesi mevcuttu. [62] Seferberliğin ilanıyla birlikte 3. Ordu Menzil sınırları içerisinde yer alan Elaziz vilayeti ordunun doğrudan hasta tahliye bölgesi içerisinde olmadığından başlangıçta yatak kadrosu sınırlı kaldı. Ancak 2. Ordunun bölgeye intikali ile Harput hastanesinin yatak sayısı 1.500' e çıkarıldı. Böylece cepheye gönderilmek üzere Elaziz toplanma bölgesine sevk edilen askeri birliklerden gelen hastalar, cephe hattındaki birlikler ve Çapakçur ve Oğnut müfrezeleri için açılan 100 yataklı Çapakçur, 250 yataklı Kiğı ve 250 yataklı Palu sabit hastanelerinden gönderilen hasta ve yaralılar vilayete getirilerek tedavi edilirdi.[63]

---

[59] Safiyyüddin, *Süvari Teğmen Safiyyüddin Efendi'nin Çanakkale ve Kafkas Cephesi Harp Hatıraları*, (Yay. Haz. Eren Ergül), (İstanbul: Yeditepe Yay., 2019), 123-124.
[60] Mustafa Kazım Arbek (Kazım Kayatürk), (İhtiyat Zabit Vekili), *Çanakkale, Doğu Anadolu ve Filistin Cephesi Hatıraları* , (Haz. İbrahim Babür Gündoğdu-Mehmet Gündoğdu), (Ankara: 2018), 110; İzzettin Çalışlar, Onyıllık Savaş, s. 313-314.
[61] Guze, *age.*, 90
[62] Kemal Özbay, *age.*, 126.
[63] ATASE Arşivi, Dos. 74, Kls. 376, Fİh. 1/77, 1/78; Kemal Özbay, *age.*, 159.

1916 yılında ağır kış koşulları Çapakçur Cephesi'nde donma, açlık ve hastalık nedeniyle cephede büyük bir felakete yol açmıştı.[64] Dolayısıyla bu aylarda Harput'taki hastaneler hasta ve yaralılarla dolup taşıyordu. Bu dönemlerde Harput'taki hastanelerde günlük zayiat da oldukça fazlaydı. Günde ortalama 900 hasta ve yaralı kaybediliyordu. Dr. Niekau, 24 Aralık 1916'da Harputtaki hastanelerde yaşanan kayıplar için şunları aktarmaktadır. "*Getirilen hastalar çok acıklı durumdalar. Pislik ve bitlenme bir yana bu inşalar tehlike arz eden bir yetersiz beslenme takatten düşmüş durumdalar. Ordu doktorunun yardımıyla her gün sayıları 900'e kadar çıkabilen ölülerin gömülebileceği iki yer belirleyebildim.*"[65]

2. Ordu harekât bölgesinin hemen gerisinde yer alan Elaziz vilayeti, yalnızca iaşe değil cephane ambarları, sıhhi ilaç depoları, hayvan hastanesi, uçak bölüğü gibi her türlü lojistik destek birlikleri ile askeri malzemenin toplandığı bir vilayet olmuştur. Adeta 2. Ordunun lojistik destek üssü haline gelmiş olan Elaziz vilayeti, 2. Ordunun lojistik destek hattı olarak büyük bir işlevi yerine getirdi.[66]

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Elaziz vilayetinde demografik yapı ve sosyo-ekonomik açıdan büyük değişimler yaşanmıştır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı öncesinde vilayet sınırları içinde hiç de azımsanmayacak sayıda Ermeni nüfus yaşıyordu. Ancak harbin başından itibaren Ermenilerin Rusların yanında yer alarak devlete isyan etmeleri neticesinde Vilayat-ı Sitte adı verilen altı doğu vilayetinde yaşayan Ermeniler, zorunlu göçe tabi tutuldu. Böylece Elaziz vilayetinin de içinde yer aldığı bu bölgelerdeki Ermenileri, kısa sürede vilayet sınırları dışına çıkarıldı. Böylece 1916 yılı sonlarına doğru vilayet sınırları içinde neredeyse hiç Ermeni kalmadı. Elaziz vilayetinin nüfus ve demografik yapısını değiştiren bir başka amil de Ruslar tarafından işgal edilen bölgelerden vilayete gelen yoğun göçlerdi. Rusların işgal ettikleri bölgelerde Ermenilerin katliamlarından korkan halkın büyük bölümü yaşadıkları toprakları terk ederek kitleler halinde Anadolu içlerine doğru göç etmeye başladı. Bu durumda göç yolları üzerinde bulunan Elazığ vilayetine yoğun bir şekilde muhacir akını başladı. Bunların bir kısmı vilayet sınırları içinde iskân edilirken bir kısmı ise Anadolu içlerine doğru nakledildi. Bu durum vilayetin nüfusunu olduğu kadar demografik yapısını da büyük oranda değiştirdi.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Elaziz vilayetinin sosyo-ekonomik vaziyetinde de büyük bir değişim yaşandı. Savaşın başlamasıyla birlikte ülkedeki ekonomik sorunlarla her geçen gün daha da ağırlaşıyordu. Elaziz vilayeti, başlangıçta harp sahasının oldukça gerisinde yer aldığından ordunun lojistiği açısından ikinci planda kalıyordu. Ancak Türk ordusunun Çapakçur hattına kadar gerilemesiyle Elaziz vilayeti, harp sahası ile doğrudan bağlantılı hale gelmiş olduğundan ordunun iaşe ihtiyaçları başta olmak üzere her türlü lojistik ihtiyaçlarının öncelikle karşılandığı bir vilayet haline geldi. Bu durum Elaziz vilayetindeki sosyo-ekonomik sorunları daha da derinleşmesine neden oldu. Vilayetteki ağır ekonomik koşullar, vilayet dahilinde sosyal kaos ve kargaşanın yaşanmasına yol açtı. Bu durum vilayet genelinde ciddi bir güvenlik zafiyeti doğurdu.

---

[64] Hikmet Özdemir, *age.*, 232.
[65] Liman von Sanders, *age.*, 180.
[66] Fevzi Çakmak, *age.*, 305, 600-601; *İdari Faaliyetler ve Lojistik, "X ncu Cilt"*, 424-425, 483.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

BOA, DH.ŞFR. 471-114, (R: 06/06/133).
BOA, DH.ŞFR. 479-2, (R: 23/04/1331).
BOA, DH.ŞFR., 479-99, (R: 28-04-1331).
BOA, DH.ŞFR. 480-141, (R: 11/05/1331).
BOA, DH.ŞFR. 518/2 (R: 14/02/1332).
BOA, DH.ŞFR. 53/115 (H:11/07/1333).
BOA, DH.ŞFR. 54/189 (H: 14/08/1333).
BOA, DH.ŞFR., 56/168, (H: 17/11/1333).
BOA, DH.EUM.6.Şb, 7/37, (H: 04/07/1334).
BOA, DH.ŞFR. 64/5 (H:11/07/1334).
BOA, DH.ŞFR., 64-93, (H: 18/07/1334).
BOA, DH.İ.UM.EK., 14/107, (H: 25/07/1334).
BOA, HR.SYS, 2872/1 (M: 07/03/1915).
BOA, DH.İ.UM, 20/2.
BOA, DH.ŞFR., 46/48.
BOA, DH.ŞFR., 475/30.
BOA, DH.ŞFR., 504/1.
BOA, HRT.h., 1709. (H-08-05-1334).
ATASE Arşivi, Dos. 74, Kls. 376, Fİh. 1/77, 1/78.

II. Diğer Eserler

Ahmet İzzet Paşa. *Feryadım*. İstanbul: Nehir Yay., 1992.

AKSIN, Ahmet. *19.Yüzyılda Harput*. Elazığ: 1999.

Arbek, Mustafa Kazım. Çanakkale, *Doğu Anadolu ve Filistin Cephesi Hatıraları*. Haz. İbrahim Babür Gündoğdu-Mehmet Gündoğdu, Ankara: 2018.

Avedis Cebeciyan. *Bir Ermeni Subayın Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1918*. Çev. Tahuki Tomasyan, İstanbul: Aras Yay., 2019.

Aydoğan, Erdal. *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.

Aytaç, İsmail. "Malatya-Harput Kervan Yolu Güzergâhı ve Kervansarayları", *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu*, C. I, (Elazığ 1998): 225-247

Baytal, Yaşar, "Salnamelere Göre Elazığ'da Ticari ve Sosyal Hayat (1924-1928)", *Tarihten Günümüze Elazığ Uluslararası Kongresi*, C. I, (2015): 459-487.

Beşikçi, Mehmet. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2015.

ÇAKAR, Enver ve Celalettin Uzun, *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Elazığ, 2017.

Çakmak, Fevzi (Mareşal). *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi: 1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar*. Yay. Haz. Ahmet Tetik vd., Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2005.

_____. *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı: Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da İran'da*. Yay. Haz. Ahmet Tetik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kül. Yay., 2010.

Çalışlar, İzzettin. *On Yıllık Savaşın Günlüğü, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*. Haz. İsmet Görgülü-İzzeddin Çalışlar, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1997.

Çeloğlu, Yavuz Selim. "Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas/Doğu Cephesi'nde 2. Ordunun İaşe ve İkmal Durumu", *Sosyal Bilimlerde Yeni Yaklaşımlar*, Ed. Mücahit Yıldırım-Hasan Önder Sarıdoğan, (İzmir: Duvar Yay., 2022):115-134.

_____. *Çanakkale Cephesi'nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ: 2018.

Dündar, Fuat. *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yay., 2011.

Eldem, Vedat. *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: TTK Basımevi, 1994.

Erickson, Edward J.. *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*. Çev. Tanju Akad, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.

Gedik, İlhan. *Vilayeti Sitte-de Demografik Durum, (18752-1914)*. Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Anakara: 1985.

Göğebakan, Göknur. "Malatya", *DİA*, C. 27, İstanbul, 2003.

Guhr, Hans. *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza*. Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007.

Guze. *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*. Ankara: Gnk. Basımevi, 2007.

Haykır, Yayuz ve Çeloğlu, Yavuz Selim. *1916 Yılı Osmanlı Nüfus İstatistik Cetveli*. İstanbul: Hiper Yay., 2017.

Hayli, Selçuk, "Tarihi Coğrafya Açısından Harput Şehrinin Fonksiyonları ve Etki Sahası", *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu*, C. I, TDV Elazığ Şubesi Yay., (Elazığ 1998): 287-304.

Karpat, Kemal H.. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. İstanbul: Timaş Yay., 2010.

Köse, Ali. "İhtida" *DİA*, C. 21, İstanbul, 2000.

Kuntman, Mehmet Derviş. *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*. Ankara: Gnk. Basımevi, 2010.

Kuş, Canan. "Osmanlı Döneminde Anadolu Ticaret Yolu Ağında Harput'un Yeri ve Önemi", (Ed. Enver Çakar), *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, C. 2, (Elazığ, 2013): 623-642.

McCarthy, Justin. *Müslümanlar ve Azınlıklar: Osmanlı Anadolusunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*. Çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yay., 1998.

Münim Mustafa. *Çanakkale ve Kanal Seferi Hatıraları Cepheden Cepheye*. Yay. Haz. Metin Martı, İstanbul: Arma Yay., 2002.

Özbay, Kemal. *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*. C. I, İstanbul: Yörük Basımevi, 1976.

Özdemir, Hikmet. *Salgın hastalıklardan Ölümler 1914-1918*. Ankara: TTK Basımevi, 2010.

Pamuk, Şevket. *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme (Seçme Eserleri II)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009.

Safiyyüddin. *Süvari Teğmen Safiyyüddin Efendi'nin Çanakkale ve Kafkas Cephesi Harp Hatıraları*. Yay. Haz. Eren Ergül, İstanbul: Yeditepe Yay., 2019.

Sanders, Liman. *Türkiye'de Beş Yıl*. Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2011.

Sunata, İ. Hakkı. *Gelibolu'dan Kafkaslara I. Dünya Savaşı Anılarım*. Yay. Haz: Kansu Şarman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2008.

Taş, Erhan. Dersim Aşiretlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne Karşı Sergilediği Paradoksal Tavır Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 47*, (2022): 278-293.

Taş, Erhan. XIX. Yüzyıl Sonlarında ve XX. Yüzyıl Başlarında Dersim'de Haberleşme Araçlarının Kullanımı ve Asayiş. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 10* /19 (2020): *151-177*.

Toprak, Zafer. *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik (1914-1918)*. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.

Torun, Sadık Fatih. "Son Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 14, (2017): 85-110.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, "X ncu Cilt"*. Ankara: Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., 1985.

Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. Ankara: TTK Basımevi, 1989.

Ünal, Mehmet Ali. "Harput", *DİA*, C. 16, İstanbul: 1997.

Vilayât Yolları Haritası. Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliyeyi Vilayât, İstanbul: Hilal Matbaası, (Tarihsiz).

Yapıcı, Süleyman. *Osmanlı Vilayet Sâlnâmelerinde Malatya (1896-1908)*. Malatya: 2014.

Yılmazçelik, İbrahim. *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı: İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*. Ankara: 2017.

Yılmazçelik, İbrahim ve Erdem, Sevim. "XIX. Yüzyılın Sonlarında Harput'tan Geçen Karayolu Güzergâhları ve Harput'taki Köprüler", Ed. Enver Çakar, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, C. 2, (Elazığ: 23-25 Mayıs 2013): 643-666.

KENESARI KASIMULI AYAKLANMASI

Doç. Dr. Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
ORCID: 0000-0002-6095-7512

ÖZET

18. yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya ordularının Kazakistan'ı işgalinin ardından Kazak Bozkırlarına çok sayıda Rus ve Ukraynalı çiftçi yerleştirilmişti. Kazak Türklerinin en verimli arazileri ellerinden alınarak bu çiftçilere verilmesi, ülkeye yerleştirilen çiftçilerin yerli ahaliye baskı ve zulümlerinin artması, halkın tahammül sınırlarını artmıştı. Kazak halkının hak arama girişimleriyle başlayan başkaldırılar, zamanla ulusal bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştür. İşgalin ardından geçen 150 yıl boyunca 300 irili-ufaklı yaklaşık 300 ayaklanma çıkmıştı. Bu ayaklanmaların birçoğu, bir merkezden yönetilmediği, organizasyon eksikliği, silah ve teknik yetersizlikler sebebiyle Rus orduları karşısında sonuç alamamıştır.

Bununla birlikte bu isyanlar, Kazak Türklerinin bağımsızlık özlemlerinin canlı kalmasını sağlamıştır. Kazak bozkırlarında gerçekleşen ulusal bağımsızlık mücadeleleri içinde en önemlilerinden biri Kenesarı Kasımulı'nın 1837-1847 yılları arasında gerçekleştirdiği ayaklanmadır. Kronolojik açıdan değerlendirdiğimizde Kenesarı Kasımulı ayaklanması, Kazak Türklerinin ulusal bağımsızlık hareketi tarihinde Sırım Datulı ile İsatay Taymanulı ayaklanmasının bir devamı niteliğindedir. Orta Cüz Kazak Han'ı Kasım'ın oğlu olan Kenesarı, dedesi Abılay Han gibi güçlü, asil, cesur bir yapıya sahipti ve gençlik yıllarından itibaren halkının Rus esareti altında yaşamasını kabullenmemişti. Onun başlattığı mücadele Orta Cüz Kazakları ile sınırlı kalmamıştı. Önce Jolaman Tilenşi önderliğindeki Küçük Cüz Kazakları, ardından da Saurık, Nurkoja ve Sıpatay batırlar tarafından yürütülen Ulu Cüz Kazaklarının isyanları, Kenesarı ayaklanmasına dâhil olmuştur. Bu çalışmada, Kazak bozkırlarında gerçekleşen en kapsamlı ayaklanma olan Kenesarı Kasımulı'nın bağımsızlık mücadelesinin, gelişimi ve başarılı olamayışının sebepleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kenesarı Han, Kazakistan, Türkistan, Rusya, Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi

KENESARI QASIMULI UPRISING

ABSTRACT

Following the occupation of Kazakhstan by the Tsarist Russian armies in the second half of the 18th century, many Russian and Ukrainian farmers were settled in the Kazakh Steppes. The most productive lands of the Kazakhs were taken away from them and given to these farmers, and the pressure and cruelty of the farmers settled in the country increased against the local people, increasing the tolerance limits of the people. The uprisings, which started with the Kazakh people's attempts to seek their rights, turned into a struggle for national independence over time. During the 150 years following the occupation, approximately 300 uprisings of various sizes occurred. Many of these uprisings failed to achieve results against the Russian

armies due to lack of central control, lack of organization, and weapons and technical inadequacies.
However, these rebellions ensured the continuation of the Kazakhs demands for independence. One of the most important national independence struggles in the Kazakh steppes was the uprising of Kenesary Qasımuly between 1837 and 1847. When evaluated chronologically, the Kenesary Qasymuly uprising is a continuation of the Syrym Datuly and İsatai Taimanuly uprising in the history of the national independence movement of the Kazakhs. Kenesary, the son of Qasym, the Middle Horde Kazakh Khan, had a strong, noble and brave nature like his grandfather Abılai Khan, and he did not accept that his people lived under Russian captivity since his youth. The struggle he started was not limited to the Middle Horde Kazakhs. First, the rebellions of the Little Horde Kazakhs led by Zholaman Tilenshi, and then the rebellions of the Ulu Horde Kazakhs led by Sauryk, Nurkozha and Sypatai batiys were included in the Kenesary uprising. In this study, the development of Kenesary Qasımuly's struggle for independence, the most comprehensive uprising in the Kazakh steppes, and the reasons for its failure will be examined.

Keywords:
Kenesary Khan, Kazakhstan, Turkestan, Russia, National Independence Struggle

1. GİRİŞ:

18. yüzyılın ortalarına doğru Kazak Bozkırlarında göçebe ve yarı göçebe halk ile yerleşik ahali arasındaki bağlantının zayıflaması, Kazak toplumundaki sosyal, demografik ve siyasal birliğin zayıflamasına neden olmuştu. Bu durum aynı yıllarda yaşanan Moğol baskınları sırasındaki felaketin başlıca sebepleri arasındadır.

Kalmuk ve Jungar istilaları karşısında birleşen Küçük, Orta ve Ulu Cüz Kazakları, 1727 ve 1729 yıllarında "*Kalmak Kırılgan*" ve "*Anırakay*" muharebelerinden zaferle çıkmışlardı. Ancak Polat Han öldükten sonra başlayan "*Büyük Han*" olma mücadelesi, Cüzler arasındaki birliğin dağılmasına ve beraberinde Jungar istilaları karşısında çaresiz kalınmasına yol açmıştı. Zor durumda kalan Küçük Cüz Han'ı Ebulhayr, 1730 yılı yazında Çariçe Anna İvanovna'ya bir mektupla müracaat ederek Rusya'nın himayesine girmek istediğini bildirmişti. 1731 yılı Ekim ayında Aleksey İvanoviç Tevkelev başkanlığındaki Rus elçilik heyeti ile Küçük Cüz Kazakları arasında Rusya'ya bağlanmanın şartlarının görüşüldüğü bir toplantı gerçekleşmiştir. Müzakerelerde bazı sultan ve beyler Rusya ile iyi komşuluk içerisinde yaşamak istediklerini fakat Rusya İmparatorluğunun tebaası olmayı kabul etmediklerini dile getirmişlerdi. Bununla birlikte, kurultaya katılanların çoğunluğunun kabul oyu ile 11 Ekim 1731 günü Küçük Cüz Kazak Hanlığı Rusya himayesine girmiştir.(Hekimoğlu, 2018, s. 54-55.)

Küçük Cüz topraklarında bu gelişmeler yaşanmaktayken, Orta Cüz Kazakları Abılay Han tarafından yönetilmekteydi. Abılay Han, 1733 yılından itibaren Jungar istilalarına karşı, Rusya ve Çin ile başlattığı ve dostluk temeline dayalı diplomasi sayesinde bağımsızlığını korumayı başarabilmişti. O'nun 1781'de vefatının ardından tahta geçen oğulları Abdullah ve Veli Han da, babalarının siyasetlerini devam ettirmişti. Rusya, Veli Han'ın ölümünden sonra Orta Cüz

topraklarını Çarlık yönetimi altına alabilmiştir.(Hayıt, 1995, s. 25-26.) Ulu Cüz Kazakları, Moğol sınırına en yakın yerde bulunmalarına bağlı olarak Jungar istilalarına ilk maruz kalan Kazak Hanlığıydı. Küçük ve Orta Cüz topraklarını hâkimiyeti altına alan Rusya, 19. Asrın başlarından itibaren Ulu Cüz arazisine girmeye başlamıştı. Ulu Cüz Kazaklarının son hanı Süyuk, bir taraftan Jungar, diğer taraftan da Rus saldırıları ile mücadele etmişti. Rusya 1818'de Süyuk'un vefatından sonra bu toprakları işgal edebilmiştir. Ancak Ulu Cüz Kazaklarının direnişi sebebiyle söz konusu bölgeye hâkim olabilmeleri 1847-1848 yıllarına kadar uzamıştır. (Mukanov, 1994, s. 14; Saray, 1993, s. 28)

Kazakistan'ın Rus işgaline uğramasından sonraki ilk yıllarda Hanlık sistemine dokunulmamıştı. Kazak toprakları fiilen Rus hâkimiyeti altında olmakla beraber, Cüzlerde hanlar, sembolik konumlarını korumuşlardı. Bu durum 1822 yılına kadar devam etmiştir. Rusya hükümeti tarafından yayınlanan 22 Haziran 1822 tarihli *Sibir Kırgızları* (Kazakları) *Tüzüğü* ile Ulu ve Orta Cüz Kazaklarında hanlık feshedilmiş, bu topraklar *Sibir Kırgızları Eyaleti* adıyla doğrudan Rusya İmparatorluğuna bağlanmıştır. Bundan bir yıl sonra Orenburg Valiliği de Küçük Cüz Kazaklarında idarî yapının değiştirilmesi hakkında bir proje hazırlamış ve bu proje Mart 1824'te Çar'ın onayının alınmasının ardından yürürlüğe girmişti. Böylece, Küçük Cüz Kazaklarında da hanlık sistemi kaldırılmış, onların arazisi Batı, Orta ve Doğu Bölümü olarak üçe bölünmüş ve başlarına Çarlık Rusya hükümetinden maaş alan sultan-idareciler getirilmişti. (Yorulmaz, 2013, s. 266, 281) 1865 ve 1868 yıllarında yayınlanan yeni nizamnamelerle Kazak şehirleri Türkistan, Sibirya ve Orenburg Genel Valilikleri arasında dağıtılmıştı.

Rusya'nın Kazak topraklarının işgalinin ardından birçok sorunlar yaşanmaya başlamıştı. Bu sorunların en önemlisi Rus ve Ukraynalı çiftçilerin Kazak ülkesine yerleştirilmesi meselesiydi. 1881'de Kazak topraklarına Rus göçmenlerin yerleştirilmesi ile ilgili bir kararname yayınlanmış ve en verimli arazilere bu göçmenler yerleştirilmişti. Göçebe yaşam süren Kazakların hayvanlarının dahi bu topraklara sokmasının yasaklanması halkın tepkisine yol açmıştı. Bu tepkinin büyük bir kargaşayı berberinde getirmesinden endişelenen Rus hükümeti, göçlere bir süre ara verse de, iç Rusya'da baş gösteren veba ve açlık sebebiyle süreci devam ettirmişti. (Engin ve diğerler, 1976, s. 74.)

Kazakistan'ın Rusya tarafından işgali ardından yaşanan olumsuzluklar ve bu durum karşısında Kazakların kendi yöneticilerinin basiretsiz tutumları halkı, kendi haklarının korunması noktasında mücadeleye sevk etmişti. Özellikle ülkeye göç ettirilen Rus ve Ukraynalı çiftçilerin zorbalıkları halkın tahammül sınırlarını aşmıştı. Yaklaşık olarak 150 yıl süren Kazak Türklerinin hak arama girişimleri, zamanla ulusal bağımsızlık mücadelesine dönüşen 300'ün üzerinde ayaklanmayla sonuçlanmıştır.

2. KAZAK BOZKIRINDA BAĞIMSIZLIK MÜCADELELERİ

Kazak Türklerinin Çarlık Rusya hükümetine karşı ilk başkaldırıları, 1773-1775 yılları arasında gerçekleşen Pugaçev İsyanına iştirakiyle başlamıştır. Çarlık ordusuna uzun yıllar hizmet etmiş olan Yemelhan İvanoviç Pugaçev, Çar III. Petro ve eşi II. Katerina tarafından uygulanan devlet politikalarının çiftçileri ezmesi ve koyulan ağır savaş vergilerinin köylüleri zor duruma düşürmesinden dolayı 1773 yılında Çar'a karşı ayaklanmıştı. Pugaçev'in Kazakistan'ın toprak,

su, orman ve ovalardaki problemleri çözeceğine, Kazak halkının emniyeti için silahlı korumalar bulunduracağına ve onların gıda-giyim gibi sorunlarını çözeceğine dair vaatlerde bulunması üzerine Küçük ve Orta Cüz Kazakları, onu destekleyerek ayaklanmaya katılmıştı. (Mamırulı, 1994, s. 124-125.) Pugaçev ayaklanmasında Küçük Cüz Kazaklarının ilk hareketleri 4 Eylül 1773 tarihinde görülmüştü. Onların saldırıları karşısında müşkül duruma düşen Astrahan Gubernatoru Kreçetnikov, durumu Dışişleri Bakanlığına rapor etmek zorunda kalmıştı. Kazak ve Başkurtlardan aldığı destekten sonra bir hayli güçlü konuma gelen Pugaçev, kendisini *III. İvan* adıyla Çar ilan etmişti. O, Küçük Cüz Han'ı Nurali'nin yanına gelerek destek sözü de almıştı. Fakat Nurali sözünde durmamış, Pugaçev'in ikinci görüşme teklifini reddetmiş ve onu Çar olarak tanımadığını, destek de vermeyeceğini belirtmişti. (Karajan, 2008, s. 74.) Bununla birlikte Atırav ve Ural vilayetlerindeki Orta ve Küçük Cüz Kazakları kitleler halinde isyana katılmışlar, hatta 1775 yılında Pugaçev'in Çarlık orduları tarafından ele geçirilişi ve idam edilmesinden sonra bir yıl daha ayaklanmayı sürdürmüşlerdi.

Pugaçev isyanından sonra Kazakların Rus egemenliğine karşı başlattıkları ikinci ayaklanma, 1783-1797 yılları arasında gerçekleşen, Küçük Cüz, Bayulı boyu, Baybaktı uruğundan Sırım Datulı isyanıdır. Bu ayaklanma Kazak Türklerinin kendilerinin başlattıkları ilk bağımsızlık hareketidir. İsyanı, Baybaktı uruğunun Orazbay, Tilenşi ve Jantöre Sultan gibi saygın isimlerinin yanı sıra Küçük Cüz Han'ı Nurali'nin kardeşi Ayşuak da desteklemişti. Sırım Datulı esasında, Rusların her istediğini kaşı koymadan uygulayan ve hanlık görevini layıkıyla yerine getirmeyen Nurali'ye karşı ayaklanmıştı. Fakat Çarlık hükümetinin Nurali'nin tarafında duruma müdahale etmesi, hana karşı başkaldırının, Rusya'ya karşı bağımsızlık hareketine dönüşmesini sağlamıştır. 1783-1785 yılları arasında Sırım Batır, Rus kuvvetleri ile giriştiği tüm çatışmalardan üstün ayrılmıştı. (Hayıt, 1995, s. 179-180.) Bunun üzerine Orenburg Gubernatoru İgelstrom, ayaklanmanın sona erdirilmesi için elçi olarak yollandı. 1875 yılında toplanan Halk Kurultayında, Rusların Kazakların iç işlerine karışmaması talep edilmiş, Ayşuak yönetiminde bir *Halk Şurası* kurulmuş ve Küçük Cüz Kazaklarının yönetimi bu şuraya bırakılmıştı. (Togısbayev ve Sujinkova, 2006, s. 34.)

Çarlık hükümetinin maksadı sadece halkın tansiyonunu düşürmekti. Kısa süre sonra Nurali Han'ı azlederek yerine kardeşi Erali'yi han olarak atadı. Rusya böylece, halk şurasını yok saymak ve Sırım Batır ile Ayşuak'ı itibarsızlaştırmayı amaçlamıştı. Bunun üzerine 1790'da isyan yeniden başlamıştır. Sırım Batır birçok cephe de üstün konumdayken, 1797 senesinde hayvanlar arasında çıkan salgın hastalık ve halkın ekonomik olarak zor duruma düşmesi sebebiyle isyanı daha fazla devam ettiremeyerek Hive Hanlığı topraklarına çekilmiştir. Sırım Datulı, Ruslar tarafından ele geçirilememiş ancak ayaklanma da istenilen hedefe ulaşamadan sonlandırılmak zorunda kalmıştır.

Sırım Batırın isyanı son bulduktan sonra Küçük Cüz toprakları bir dönem için sükûnet içinde kalmıştı. Ancak 1836 yılında Küçük Cüz Kazaklarına Ruslar tarafından atanan Cihangir Han zamanında huzursuzluklar yeniden artmaya başlamıştır. Cihangir'in halkla ilişkileri tamamen kopmuştu. O, kendi topraklarında değil, Rusların kontrolündeki Astrahan Vilayet Konağında yaşamaktaydı. Han, 6 milyon desyatina[1] kamu arazisinin 4 milyon desyatinalık kısmını özel

[1] 1 Desyatina = 1,0925 Hektar.

şahıslara devretmişti. Bu şahıslar, hayvancılıkla geçimlerini sağlayan göçebe Kazaklardan, otlak ve meralara girmeleri karşılığında her hane başına 10 Ruble, her on hayvan için 1 Ruble, hayvan yemi için de 10 Ruble ödemelerini talep etmişti. (Hayıt, 1995, s. 181-182.) 1836 yazında İsatay Taymanulı bu duruma itiraz için Cihangir Han'a başvurmuş fakat bir sonuç alamayınca açıktan Han'a karşı ayaklanmıştı.

İsatay'ın isyanına halk büyük destek vermişti. Birçok köyde insanlar, kitleler halinde ayaklanmaya katılmıştı. İsatay aynı zamanda Mahambet Ötemisulı, Tinali Toysoyganulı ve Koldıbay Batır'ın başlattıkları isyanları da yönetmeye başlamıştı. Bu isimlerden Mahambet Ötemisulı'nı ayrı bir yeri vardır. O, İsatay'ın çok yakınında yer almış ve en büyük desteği veren kişi olmuştu. Bu yüzden Kazak tarihinde bu isyan, *İsatay-Mahambet Ayaklanması* olarak da adlandırılır.

Hazar Denizinin kuzey sahillerinde ayaklanma başladığında, 1836 yılı Kasım-Aralık aylarında isyancı sayısı yaklaşık 700-800 kişi isi. Bir yıl geçtikten sonra, isyancıların sayısı 3-5 kat artmış ve Küçük Cüz topraklarının büyük bölümüne yayılmıştı. 1837 yılı Eylül-Ekim aylarında İsatay ve Mahambet, Cihangir Han'a karşı mücadelesinde üstün konumdaydı. General Pokatilov komutasındaki Rus birlikleri de İsatay karşısında mağlup olmuştu. Ancak Yarbay Gekke idaresindeki 2.000 Rus askerinin beraberinde çok sayıda ateşli silah ve toplarla Hanlık merkezine ulaşması dengeleri değiştirmiştir. Böyle bir güçle savaşın çok sayıda insan kaybına yol açacağını bilen İsatay Batır, mücadelesine son vermek zorunda kalmıştır. Böylece ayaklanmanın ilk aşaması başarısızlıkla neticelenmiştir.(Mamırulı, 1994, s. 146.)

Ural nehrinin karşı yakasına çekilen İ. Taymanulı, 1838 yeniden güç toplayarak 3.000 kişilik isyancıyı bir araya getirebilmişti. Hanlık merkezinde bulunan Yarbay Gekke ise İsatay'ın yanına yerleştirdiği ajanları vasıtasıyla onun her hareketinden haberdardı. Taymanulı'nın saldırıya geçtiği sırada o, Gekke'nin ajanı Baymuhanbet tarafından vurularak öldürülmüştür. Liderlerini kaybeden isyancılar da dağılmıştır. Aynı zaman da ozan olan Mahambet Ötemisulı, 1838-1846 yılları arasında zor günler yaşamasına rağmen köy-köy dolaşarak okuduğu şiirlerle halkın içindeki bağımsızlık ateşini canlı tutmaya çalışmıştır. (Mamırulı, 1994, s. 147.)

3. KAZAKLARIN SON HANI KENESARI

Kenesarı Kasımulı'nın ayaklanması kronolojik olarak, Sırım ve İsatay Batırların bağımsızlık hareketinin devamı olmakla birlikte, onu diğerlerinden ayıran önemli özellikler vardır. Kenesarı'nın isyanı, bir bölge ile sınırlı kalmayan, Kazakların Ulu, Orta ve Küçük Cüz topraklarının tamamını kapsayan kitlesel bir bağımsızlık hareketidir. 1802 yılında Kökşetav'da dünyaya gelen Kenesarı, Orta Cüz Han'ı Abılay'ın torunudur. Diğer ayaklanmalar öncelikle Rus sömürüsüne karşı gerekenleri yapamayan Hanlara karşı başlarken, Kenesarı kendisi han soyundan gelmektedir. Kazak halkı onu "son han" olarak kabul etmektedir.

1822 idarî reformlarıyla Kazakistan'da hanlık sisteminin ilga edilmesi, ülkede memnuniyetsizliği hat safhaya ulaştırmıştı. Abılay Han'ın oğlu Kasım Sultan, 1825 yılından itibaren Batı Sibirya yönetimine düzenli olarak müracaat ederek şikâyetlerini bildirmişti. Ancak bu şikâyetlerden bir sonuç çıkmadığı gibi Rus silahlı birliklerinin Kazak köylerine saldırıları artmıştı. Bunun üzerine Kasım Sultan, çocukları Sarcan, Esengeldi, Navrızbay ve Kenesarı ile

birlikte direniş örgütlemeye ve kendilerine bağlı silahlı gruplar oluşturmaya başlamıştı. Direnişe, 1824-1836 yılları arasında Kasım Sultan'ın oğlu Sarcan önderlik yapmıştır. (Doğan ve Ava, 2022, s. 352.)

Güçlü Çarlık orduları karşısında Kazakların tek başlarına başarılı olamayacağının bilincinde olan Sarcan, önce Çin'e yönelmiş, onlarla işbirliğinin yollarını aramış, ancak bir sonuç alamayınca Hokant Hanlığı ile ittifak kurmaya çabalamıştı. Taşkent Kuş-begi[2] ile yapılan görüşmelerde önemli mesafe alınmıştı. Kuş-Begi, Kazakların Rus yönetiminden duyduğu memnuniyetsizlikten yararlanarak, Orta Cüz topraklarında etkin olmayı amaçlamıştı. Sarcan ile Kuş-Begi'nin ortak kuvvetleri, 1832-1834 yılları arasında Rus birlikleri karşısında bazı başarılar da elde etmişti. Ancak bu birliktelik uzun ömürlü olmamış, aralarında yaşanan anlaşmazlıklar sebebiyle Sarcan ve kardeşi Esengeldi, 1837'de Kuş-Begi tarafından öldürülmüştür. (Grekov, 1942, s. 236-237.) Bu tarihten sonra ayaklanma, Kenesarı tarafından yürütülmüştür.

Kenesarı Kasımulı önderliğindeki ayaklanma, Orta Cüz topraklarında başlamakla birlikte sadece Orta Cüz Kazaklarının ulusal bağımsızlık mücadelesi olmakla sınırlı kalmamıştır. Önce Jolaman Tilenşi yönetimindeki Küçük Cüz Kazakları, ardından Savrık, Nurkoja ve Sıpatay Batırların önderliğindeki Ulu Cüz Kazakları, teşkilatlanarak Kenesarı ayaklanmasına katılmıştı.

Kenesarı, 1837 yılında Hokant Hanlığının himayesi altındaydı. Ancak sadece Hokant'ın değil, Buhara ve Hive gibi diğer Türkistan hanlıklarının da onun yürüttüğü bağımsızlık mücadelesine gereken desteğe vermeyeceğini anlayınca Orta Cüz topraklarındaki Akmola şehrini kendine merkez olarak seçmişti. (Bekmahanov, 1994, s. 224) Aynı yıl Aktav yakınlarında Harunji Rıbin komutasındaki Rus ordusuyla karşılaşılmış ve yapılan muharebeden Kenesarı üstün çıkmış, Rıbin öldürülmüştür. 1838 yılına gelindiğinde, Kenesarı Kasımulı hareketinin, basit bir ayaklanma olmadığı, Kazakların ulusal bağımsızlık mücadelesine dönüştüğü Rus makamlarınca da anlaşılmıştı. 28 Mayıs 1838'de Akmola Kalesine saldıran Kenesarı kuvvetleri bu kaleyi ele geçirememiş fakat büyük oranda tahrip etmişti. Orenburg Genel Valiliğine bağlı Turgay kentine kadar ulaşan Kenesarı, burada Ruslarla işbirliği halindeki sultan ve beyleri cezalandırmıştır. Ardından Ural'dan Taşkent'e doğru hareket eden ticaret kervanlarına saldırarak Rusya ile Türkistan Hanlıkları arasındaki ticarî bağlantıyı kesmiştir. Bu olay üzerine Çarlık hükümeti, General Lebedev komutasındaki, işbirlikçi Kazak sultanlarla desteklenen askerî birliği Kenesarı'nın üzerine yollamıştır. Bu güç karşısında tutunamayan K. Kasımulı, çekilmeye mecbur olmuştur. (Mamırulı, 1994, s. 149.) Gelinen noktada Rus sömürü siyasetine karşı Kazakların topyekûn mücadele etmesinden başka çare kalmamıştı. Kenesarı da tüm Kazakistan'ı isyana katılmaya çağırmıştır. Bunun ardından Küçük Cüz Kazaklarının Şekti, Jagalbaylı, Şömekey, Altın, Jappas ve Tabın uruğları; Ulu Cüz Kazaklarının da, Sarıüysin, Şapıraştı ve Dulat uruğları Kenesarı'nın yanında yer almaya başlamıştır. Kenesarı 1838 yılında Rus Çarı I. Nikola'ya bir mektupla başvurarak Orta Cüz topraklarında hanlık sisteminin yeniden kurulmasını talep etmişti. O, mektubunda dedesi Abılay Han zamanında Orta Cüz topraklarında huzur ve sükûnetin olduğunu dile getirmiş ve o zamanki gibi karşılılık ticaretin devam edebilmesi için bu topraklarda kurulan ilçe divanları ile diğer kurumların ortadan

[2] Kuş-Begi: Özbek Hanlıklarında, yerel idarecilere verilen unvan.

kaldırılmasının şart olduğunu vurgulayarak, isyanın temel taleplerini net bir şekilde göstermiştir. (Doğan ve Ava, 2022, s. 353.)

Ulu, Orta ve Küçük Cüz Kazaklarını bir çatı altında toplamayı başaran Kenesarı, 1841 yılında tüm Kazakların Han'ı seçilmiş ve bağımsızlık hareketinin lideri olmuştu. Kenesarı Han, bundan sonra birtakım idarî ve malî tedbirler almaya başlamıştır (Tansu ve Özdemir, 2017, s. 215.) O, Kazak topraklarından geçmek isteyen Rus ticaret kervanlarının Kazak hükümetine vergi ödemek zorunda olduğunu bildirmişti. Hanlık sistemini yeniden oluşturan Kenesarı, boy beylerinden "*Aksakallar Meclisi*" kurmuş, devlet masrafları için halktan vergi toplamış ve Tavke Han zamanında hazırlanan Kazakların anayasası Jeti Jargı (Yedi Yargı) kurallarını esas alarak yeni kanunlar çıkarmıştı. Ordusunu güçlendirmek için, Rusların eline esir düşmüş ve Kazakistan'a sürgün edilmiş Polonyalı asker ve subayları himayesine almış, onların yardımıyla tüfek imalatına başlamıştı. (Saray, 1993, s. 38-39.)

Kenesarı Han Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesi verirken Türkistan Hanlıkları ile de ilgilenmişti. Hokant ve Buhara Hanlıkları arasındaki savaşta Buhara'nın yanında yer almıştı. O, Türkistan'da merkezî şahsiyet haline gelmişti. Buhara Emiri, Kenesarı'ya 60 tüfek ve 60 topu gülleleriyle birlikte hediye ederken, Hive Hanı da 15 safkan değerli at, 2 altın eyer, 2 top, mermi ve ilaçlar taşıyan 2 deve yollamıştı. 1841-1845 yılları arasında isyan, Kazakistan'ın tamamına yayılmıştı. Başlangıçta Kenesarı'yı desteklemeyen boylarında katılımıyla isyancıların sayısı 20 bini bulmuştu. Bu askerler teşkilatlandırılarak düzenli birlikler kurulmuştu. Kenesarı Han düşmanın hareketlerini takip edebilmek için istihbarat birimi de kurmuş, Orenburg Genel Valisi Vasiliy Aleksiyeviç Perovskiy ile Orenburg Sınır Komisyonu Başkanı Gens'in yanına ajanlarını sokmayı başarmıştı. Bu ajanları, Seyten Batır'ın kızı Altınşaş yönetmiştir. O, iyi eğitim almıştı ve ileri seviyede Rusça ve Fransızca bilmekteydi.

Perovskiy'den sonra Orenburg Genel Valisi olarak atanan Vladimir Afanasyeviç Orbuçev, Kenesarı ayaklanmasının Çarlık Rusya için büyük bir tehdit olduğunun farkına varmıştı. Petersburg'daki Çarlık hükümetine başvuran vali, o zaman için önemli bir miktar teşkil eden 17 bin som tutarında para talep etmişti. Bu para Kenesarı'yı ölü ya da diri getirene verilecekti. Çar I. Nikola, 27 Temmuz 1843 tarihinde para meselesini çözmüş ve parayla birlikte 5 bin kişilik yeni askerî birliği Obruçev'e yollamıştır. Rusya 1845 senesinde Turgay ve Irgız şehirlerinde iki yeni kale inşa etmişti. Bu kaleler Rus ordusuna büyük avantaj sağlamış, Turgay bozkırlarında rahat hareket etme imkânı kalmayan isyancılar, Ulu Cüz topraklarına çekilmek zorunda kalmıştı. General Vişnevskiy komutasında, seçkin askerlerden oluşan Rus ordusu, ayaklanmayı bastırmak için, karargâhını Balkaş gölü ve İli nehri civarına kurmuş olan Kenesarı'nın üzerine yürümüştü. Bölgede Ruslarla işbirliği yapan Sultanları da yanına alan Vişnevskiy, Kenesarı ve askerlerini kuşatma altına alarak tamamen ortadan kaldırmayı planlamıştı. Kenesarı, kuşatmanın başladığını haber alınca, destekçileriyle birlikte Kırgızların hâkim oldukları Aladağların yamacına çekilmiştir. (Mamırulı, 1994, s. 150-151.)

General Obruçev, 1845 yılında Aral gölü civarında yaşayan bazı Kazak boylarını Kenesarı'yı desteklemekten vazgeçmeye ikna etmişti. Ardından Kenesarı'nın Irgız havzasındaki kışlık karargâhına güçlü bir ordu daha yollamıştı. Böylece bölgedeki Rus askerinin sayısı artmıştı.

1846 yılında 20 bin kişilik Kazak ailesi Doğu Türkistan'a göç etmek zorunda kalmıştı. (Togan, 1981, s. 315.)

Üzerine yürüyen güçlü Rus ordusu ile baş edemeyeceğini anlayan Kenesarı Han, Kırgızlardan yardım alma ümidiyle Kırgız ülkesine gitmiştir. Başlangıçta bir anlaşma sağlanmış olmasına rağmen Kırgız Manapları[3] Orman ve Janatay'ın Kenesarı aleyhine yaptığı propaganda sebebiyle ittifak kurulamamıştır. Kenesarı için Orta Cüz topraklarına çekilmekten başka çare kalmamıştı. Ancak Orman ve Janatay, yaklaşık 100 bin kişilik bir ordu ile Maytöbe yakınlarındaki Tokmak bölgesinde onu ve askerlerini kuşatmıştı. 1874 yılının Nisan ayı sonlarında Kenesarı ve destekçisi 32 sultan Kırgızlar tarafından ele geçirilerek öldürülmüştür. (Doğan ve Ava, 2022, s. 355.) Kenesarı Kasımulı'nın ölümüyle isyan son bulmuştur.

4. SONUÇ

19. asrın ikinci çeyreğinde, Kazak ulusal bağımsızlık hareketi tarihinin en önemli mücadelesi Rusların değil soydaşı Kırgız Türklerinin eliyle sonlanmıştı. Kenesarı Kasımulı, 1837-1847 yılları arasında tüm Kazak Cüzlerini bir araya getirerek, Kazak halkını bağımsızlığa ulaştırmak için savaşmıştı. O, 1822 yılında hanlık sisteminin Çarlık hükümeti tarafından ortadan kaldırılmasından sonra "*hansız*" kalan ülkenin, Kazakların kendilerinin seçtiği *son hanı* olarak tarihe geçmiştir. Kenesarı Han, ortak düşmana karşı birlik halinde olunmadan başarının gelmeyeceğini iyi biliyordu. Bu sebeple Kazakistan'daki tüm kuvveti bir merkezde toplamaya çalışmıştı. Ancak, kendi çıkarlarını her şeyin üzerinde tutan işbirlikçi Sultan ve Beylerin ihaneti, Ruslara karşı ortak cephede savaşmak yerine onun mücadelesini sekteye uğratan Hokant Hanlığı ve Kırgız ülkesi gibi Türkistan devletlerinin yaptıkları, onların Kenesarı Han'ın fikir ve planlarını kavrayamadığını göstermektedir. Yaklaşan Rus tehdidi Kazak ülkesiyle sınırlı kalmamış, tüm Türkistan'ı büyük bir felakete sürüklemiş, Türk halklarının birlik olamayışları Çarlık Rusya hükümetinin boyunduruğundan kurtulma ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

KAYNAKLAR

Bekmahanov Ermahan (1994). *Kazakstan XIX. Gasırdın 20-40 Jıldarında*, Almatı: Sanat Baspası

Doğan Orhan ve Hadi Ava, (2022). "Rus Kolonizasyonuna Karşı Kenesarı Kasımov'un Bağımsızlık Mücadelesi (1837-1847)", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* 11(2), 347-362.

Engin Muhabay, Agi Ferit, Nadir Devlet, Akış Ali, (1974). *Kazak ve Tatar Türkleri,* İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Grekov G. D., (1942). *İstoriçeskiye Zapiski,* Moskova: İzdadelstvo Akademii Nauk SSSR.

[3] Manaplık, 18. yüzyıldan başlayarak, 1930'a kadar deavam eden, Kırgızlarda üst düzey yöneticilere verilen unvandır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ölçekçi Tamara, (2013). "Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Rolleri", *Bilig,* Güz (67), 111-128

Hayıt Baymirza, (1995). *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hekimoğlu Vecihi Sefa Fuat, (2018). *18. ve 19. Yüzyıllarda Kazak Türkleri,* Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Karajan K. S., (2008). *Kazakstan Tarihı,* Almatı: Kazak Universiteti.

Mamırulı Kamen, (1994). *Kazak Tarihı,* Almatı: Gılım Baspası.

Mukanov Marat, (1994). *Kazak Jerinin Tarihı,* Almatı: Sanat Baspası.

Ölçekçi Tamara, (2013). "Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Rolleri", *Bilig*, Güz (67), 111-128

Saray Mehmet, (1993). *Kazak Türkleri Tarihi, Kazakların Uyanışı,* İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık.

Tansu Yunus Emer ve Özdemir Rüzgar, (2017). "Kenesarı İsyanı (1837-1847)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3 (3), 208-220.

Togan Zeki Velidi, (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi,* İstanbul: Enderun Yayınları.

Togısbayev B. Ve Sujinkova A., (2006). *Tarihi Tulgalar*, Almatı: Almatıkitap.

Yorulmaz Osman, (2013). *Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri ile Çarlık Rusya'sı Arasındaki Siyasî İlişkiler,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TRAKYA VİLAYETLERİNDE İLKÖĞRETİM (1925-1926)

Doç. Dr. Mustafa Serhan YÜCEL
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
, ORCID: 0000-0003-2453-4069

ÖZET

Türkiye Cumhuriyetinin ilan edilmesinden 1928 yılındaki Harf Devrimine kadar geçen beş yıl, Türk eğitim tarihi açısından birçok önemli adımla doludur. Bu kısa dönemde, altı yüz yıllık bir imparatorluğun, cumhuriyet yönetimini benimseyen ulus devlete evrilmesi nedeniyle bürokrasiden bayındırlığa, kültür sanattan dışişlerine, milli güvenlikten kalkınmaya kadar her alanda değişim yaşanmıştır. Üstelik bu yokluk ve yoksulluk sürecinde, Birinci Dünya Savaşı sonunda işgal edilen Anadolu topraklarının yakılıp yıkılmasına, ülkenin yaşadığı uzun süren savaşlarda genç nüfusun erimesine ve yaşanan toprak kayıplarının Anadolu'ya göçü hızlandırmasına şahit olunmuştur. Kurulan bu yeni devlette, gelecek nesillerin yetiştirilmesinin yanında, teknolojiden sanayiye, tarihten kültüre kadar kazanımların aktarılması ancak milli eğitim politikalarıyla gerçekleşebilirdi. Bu nedenle cumhuriyetin kurucu kadrosu bütün imkânsızlıklara rağmen eğitime ağırlık vermiştir. Tevhidi Tedrisat Kanununun kabulüyle eğitim bürokrasisi dağınıklıktan kurtulmuş, özellikle öğrenci sayısının çok büyük bir kısmını oluşturan ilköğretim başıboşluktan ve kontrolsüzlükten uzaklaşmıştır. Çalışmanın konusu olan 1925-1926 eğitim öğretim yılı, cumhuriyetin ilk yıllarındaki eğitimin fotoğrafını bize göstermektedir. Söz konusu ders yılı içinde (2 Mart 1926'da) kabul edilen Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile Türkiye on üç "Maarif Eminliği" bölgesine ayrılmıştır. Bunlardan biri olan "Edirne Mıntıkası", Trakya'da toprağı bulunan Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kırklareli vilayetlerini ve bu vilayetlere bağlı ilçeleri kapsamaktadır. Bu çalışmada, 1925-1926 eğitim yılında Trakya vilayetlerinde ve bunlara bağlı ilçelerde ilkokul, öğretmen ve öğrenci sayıları ile öğrenci velilerinin meslekleri, okul binalarının durumu, maaşlar, masraflar gibi istatistiksel bilgiler verilmiş, Trakya vilayetleri Türkiye geneli ile karşılaştırılmıştır. Çalışmanın, Türk eğitim tarihinin ihmal edilmiş bir dönemi olarak karşımıza çıkan erken cumhuriyet yıllarına yönelik küçük de olsa bir katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İlköğretim, 1925-1926 Öğretim Yılı, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Çanakkale.

1. GİRİŞ

Altı yüz yıl boyunca üç kıtada hüküm sürmüş dev bir imparatorluğun son yılları oldukça sancılı geçmiş ve devlet, yönetim şeklinden bürokrasisine, kurumlarından sistemine kadar tepeden tırnağa yenilenme sürecine girmişti. Osmanlıdan cumhuriyete aktarılan eğitim sistemi, bu

değişimi hem kendi içinde yani eğitim alanında yaşamak, hem de diğer bütün alanlardaki dönüşümün öncüsü ve tetikleyicisi olmak zorundaydı. Bunun için başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere cumhuriyetin kurucu kadroları eğitime böylesi bir misyon yüklediler, cumhuriyetin ilk yıllarında dönüşümü eğitim alanından başlattılar.

Öte yandan cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin başlangıcına cumhuriyetin ilanını koymak, bizi yanılgıya götürür. Adına ister devrim diyelim, ister reform ya da inkılap; erken cumhuriyet döneminde eğitim alanında atılan her adım, aslında cumhuriyet öncesi planlanmıştı. Dolayısıyla eğitim, cumhuriyetin kullandığı bir araç değildi. Tam tersine eğitimde atılan veya atılması planlanan adımlar için cumhuriyet yönetimine ihtiyaç vardı. Milli Mücadelenin en zor günlerinde, Kütahya-Eskişehir Savaşları sonrası adeta "bitti, kaybettik" denilen bir zamanda toplanan Maarif Kongresine Mustafa Kemal ve arkadaşlarının verdiği önem, cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının ipucunu vermektedir. İşte, bu nedenle erken cumhuriyet döneminin, Türk eğitim tarihi açısından taşıdığı anlam açıktır. Ancak ne yazık ki eğitim alanında cumhuriyetin ilk yıllarına ait çalışmalara fazla rastlanmaz. Dahası, bu dönemde eğitim alanında yenilikler denilince yalnızca hukuki düzenlemeler akla gelir. Elbette ki 3 Mart 1924 tarihli Tevhidi Tedrisat Kanunu ve 1 Kasım 1928 tarihinde Latin alfabesine geçiş başta olmak üzere bu dönemde eğitime damgasını vuran düzenlemeler olmuştur. Ama hukuki düzenlemelerin okullar, öğretmenler, müfredat gibi unsurlara etkisinin üzerinde fazla durulmamıştır. Özellikle erken cumhuriyet döneminde ilkokullara yönelik çalışmalar kısıtlıdır. Türk Maarif Tarihi isimli (Osman Nuri Ergin, 1977) beş ciltlik eser dışında cumhuriyetin ilk yıllarında ilkokulları inceleyen kapsamlı bir eser bulunmamaktadır.

Üstelik Devlet İstatistik Enstitüsünün 1926'da kurulmuş olması, cumhuriyetin ilk yıllarına ait eğitim istatistiklerine ulaşmak imkânsız gelmektedir. Neyse ki bu noktada, Maarif Vekâleti imdadımıza yetişmektedir. Vekâlet, 1923-1924 eğitim öğretim yılından başlayarak her ders yılı için eğitim istatistiklerini yayımlamıştır. Osmanlı Türkçesiyle yazılan bu istatistikler, Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında eğitimi detaylarıyla ortaya koymaktadır.

2. MAARİF EMİNLİKLERİ ve MINTIKALAR

2 Mart 1926'da kabul edilen Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile Türkiye on üç eğitim bölgesine ayrılmış ve her birine merkez vilayetler atanarak, eğitim öğretim faaliyetlerinin daha disiplinli ve verimli olması hedeflenmiştir (Resmi Ceride, 3 Nisan 1926, Sene: 3, sayı: 338). Maarif Eminliği adı verilen bu on üç bölgeden birincisi Edirne Mıntıkası Eminliği idi ve bu bölgeye Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kırklareli vilayetleriyle bu vilayetlerin ilçeleri dâhil edilmişti (Deniz, 2016: 116). Mıntıka eminliklerini ve sınırlarını gösteren Türkiye haritası Görsel-1'de verilmiştir.

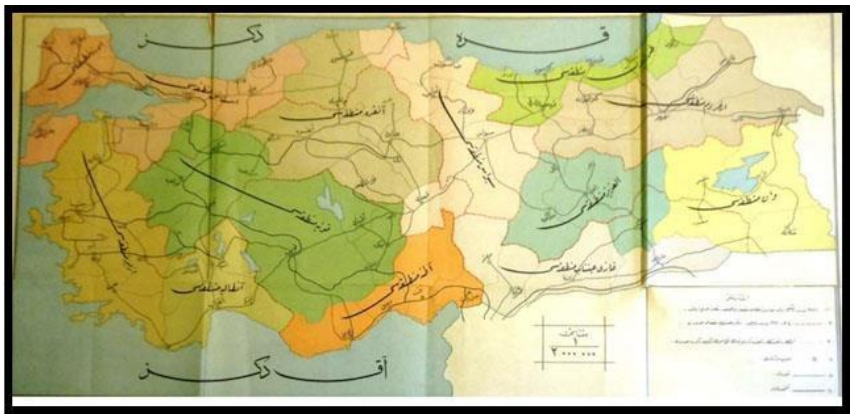

Görsel 1. Maarif Vekaleti Mıntıka Eminlikleri

Maarif Eminliği bölgelerinde daha sonra küçük değişikliklere gidildi ve Mıntıka Eminliklerinin sınırları ufak çaplı değişti. Buna göre Edirne Bölgesi dört, Erzurum Bölgesi beş, İzmir Bölgesi beş, İstanbul Bölgesi dört, Adana Bölgesi beş, Antalya Bölgesi üç, Ankara Bölgesi altı, Diyarbakır Bölgesi on üç, Sivas Bölgesi dört, Trabzon Bölgesi yedi, Gaziantep Bölgesi üç, Kastamonu Bölgesi dört ve Konya Bölgesi altı vilayetten oluşmuştu. Söz konusu değişiklikler Görsel-2'de verilmiştir.

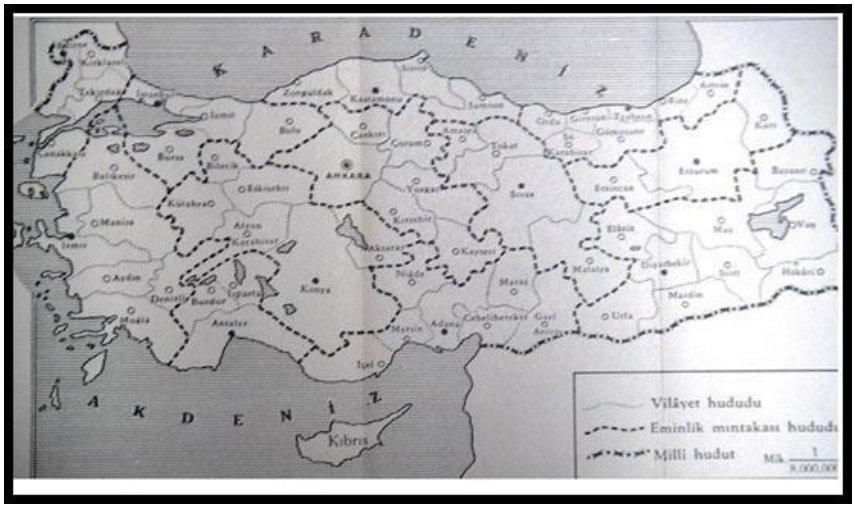

Görsel 2. Değişikliklerden sonra Maarif Vekâleti Mıntıka Eminlikleri

3. EDİRNE MINTIKASI MAARİF EMİNLİĞİ

3.1. Edirne Bölgesinde Nüfus

2 Mart 1926 tarihli Maarif Teşkilatı Hakkında Kanuna göre Edirne Mıntıkası Maarif Eminliği Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kırklareli vilayetlerinden oluşuyordu. Mıntıka bölgesinin merkezi Edirne vilayeti; Merkez, Uzunköprü, Kavaklı ve Keşan ilçelerinden oluşuyordu ve il genelinde 1927 nüfus sayımına göre 150.889 kişi yaşıyordu. Tekirdağ vilayetinin Merkez, Çorlu, Hayrabolu, Saray, Mürefte (Şarköy) ve Malkara olmak üzere toplam altı ilçesi vardı ve il genelinde 1927 nüfus sayımına göre 132.120 kişi yaşıyordu. Merkez, Ezniyye (Ezine), Eceabat, İmroz, Bayramiç, Biga, Bozcaada, Gelibolu ve Lapseki ilçelerine sahip olan Çanakkale vilayetinin, 1927 nüfus sayımına göre nüfusu 183.491 idi. Bölgenin son vilayeti

Kırklareli'ne bağlı Merkez, Babaeski, Demirköy, Lüleburgaz ve Vize olmak üzere beş ilçe bulunmaktaydı. Kırklareli'nin, 1927 nüfus sayımına göre nüfusu 108.342 idi. Dolayısıyla Türkiye'de 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında, 13.649.945 kişiden oluşan toplam nüfusun 574.842'sinin (yaklaşık yüzde 4,21) Edirne Mıntıkası Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde yaşadığı anlaşılmaktadır.

Burada bir noktaya değinmek gereklidir. 1925-1926 yıllarına ait nüfus verisi bulunmadığından 1927 nüfus sayımı bu çalışmada esas alınmıştır. Ancak 1926'da mülki yapılanmada bazı değişiklikler olduğu unutulmamalıdır (877 Sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu, 30.5.1926, RG 26.6.1926, 404). 1926 düzenlemeleri ile Mürefte (Şarköy) ve Pınarhisar ilçeleri bucağa dönüştürülmüş, Gelibolu vilayeti Çanakkale'yle birleştirilmiş, Gelibolu vilayetinin ilçelerinden biri olan Keşan, Edirne'ye bağlanmıştır. Ancak Gelibolu vilayeti her ne kadar ders yılı sonunda ilga edilse de İhsaiyat Mecmuası verilerinde ayrı bir vilayet olarak gösterilmemiştir. Dolayısıyla bu çalışmada Keşan, 1926 sonrası düzenlemeye uygun olarak Edirne'nin ilçesi olarak yer alırken, Şarköy ve Pınarhisar 1925-1926 ders yılındaki mülki yapılanmadaki şekliyle yani ilçe olarak ele alınmıştır. Çizelge-1'de Edirne Bölgesine ait illerin 1927 sayımına göre nüfusları ile Türkiye toplamına oranı verilmektedir.

Çizelge 1. Edirne Bölgesi Vilayetlerinin 1927 Nüfusları

	1927 Nüfus	Türkiye Nüfusuna Oranı %
Edirne	150.889	1,11
Tekirdağ	132.120	0,97
Çanakkale	183.491	1,34
Kırklareli	108.342	0,79
Mıntıka Toplamı	574.842	4,21
Türkiye	13.649.945	100,00

Erken cumhuriyet döneminde eğitim-öğretim yılının hangi tarihte başlayıp, hangi tarihte biteceğine il maarif müdürlükleri karar vermekteydi. Maarif müdürlükleri; iklim, köy-kent farkı, ekonomik ve sosyal yapı gibi faktörleri göz önüne aldığından okulların açılış, kapanış tarihleri vilayetlerde farklılaşmaktaydı. Örneğin Edirne vilayetinde 15 Eylül 1925 tarihinde başlayan 1925-26 Eğitim öğretim yılı 8 Haziran 1926 tarihinde sona ermişti. Aynı yıl ilkokullar, Tekirdağ- Çorlu'da 1 Ekim 1925- 31 Mayıs 1926 tarihleri arasında açık kalmış, Çanakkale'nin Biga ve Lapseki ilçelerinde ise 15 Eylül 1925 tarihinde ders başı yapılmış, 31 Mayıs 1926 tarihinde okullar kapanmıştı.

3.2. Edirne Bölgesinde Maarif Müdürlükleri Personeli ve Maaşları

Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin yeniden yapılanması sürecinde yaşanılan sıkıntıların başında ekonomi gelse de, en az onun kadar son yıllarda yaşanan savaşlar nedeniyle ortaya çıkan bürokratik kadroların eksikliği göz ardı edilemeyecek nitelikteydi. Bürokraside görev alan bir kişi zaman zaman dört- beş kişi tarafından yapılacak işleri üstlenmek zorunda kalıyordu. Bu problemi yaşayanların başında Maarif Vekâleti geliyordu. Bakanlık, birçok ilin maarif müdürlüğünde müfettişler hariç yalnız iki kişi görevlendirebilmişti. Edirne Bölgesindeki iller de bu sıkıntıyı yaşamaktaydı. İlköğretim müfettişleri dışında Edirne

Bölgesi illerinde, bir maarif müdürü (veya maarif memuru) ve bir de kâtip memuru olmak üzere yalnızca iki personel istihdam edilmişti. Edirne Bölgesinde biri Edirne'de diğeri Çanakkale'de maarif müdürü kadrosunda iki kişi bulunmaktaydı, maarif müdürleri kırkar lira maaş almaktaydı. Tekirdağ ve Kırklareli'nde ise her biri yirmi beş lira maaşla çalışan birer maarif memuru bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra vilayetlerin her birinde birer kâtip memuru çalışmaktaydı. Ayrıca Edirne Bölgesinde, ortalama maaşları yirmi iki- yirmi üç lira olan toplam on ilköğretim müfettişi görev yapmaktaydı (İhs. Mec. 1925, s. 2-3). Edirne Mıntıkası Maarif Eminliğine bağlı Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Tekirdağ vilayetlerinde maarif müdürlükleri personeli ve bu personele ödenen maaşlar Çizelge.2'de verilmiştir.

Çizelge 2. Edirne Bölgesi Maarif Eminliğine Bağlı Vilayetlerde Maarif Müdürlükleri Personeli

	Maarif Müdürü		Maarif Memuru		Kâtip Memuru		İlk Tedrisat Müfettişi	
	Sayısı	Maaşı	Sayısı	Maaşı	Sayısı	Maaşı	Sayısı	Toplam Maaşları
Edirne	1	40,00	-	-	1	15,00	3	75,00
Tekirdağ	-	-	1	25,00	1	10,00	3	60,00
Çanakkale	1	40,00	-	-	1	15,00	2	38,00
Kırklareli	-	-	1	25,00	1	10,00	2	51,50

3.3. Edirne Bölgesinde İlkokul ve Derslik Sayıları

Okul sayıları ile derslik sayılarının eğitimdeki önemi açıktır. Edirne Bölgesindeki okul ve derslik sayılarına bakıldığında oldukça çarpıcı bir sonuç çıkmaktadır. Çizelge.3'te 1925-1926 eğitim öğretim yılında Edirne Maarif Eminliğine bağlı Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kırklareli illerinde bulunan ilkokul ve derslik sayıları verilmiştir.

Çizelge 3. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Edirne Maarif Eminliğine Bağlı Vilayetlerde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik Sayısı
Edirne	5	6	93	48	163	3,40
Tekirdağ	5	5	82	92	161	1,75
Çanakkale	6	4	103	113	193	1,71
Kırklareli	6	6	69	81	126	1,56
Maarif EminliğiToplam	22	21	347	390	643	1,65
Türkiye Toplamı	3.393	544	1.617	5.554	9.510	1,71
Ülke/Bölge Oran	%0,65	%3,86	%21,46	%7,02	%6,76	

Çizelge.3'te de görüldüğü gibi Edirne Bölgesinde bulunan 390 okulun 347'si bir başka deyişle yüzde 89'u karma okul idi. Kız ve erkek öğrencilerin birlikte öğrenim gördüğü karma okulların gerek sayı gerek oran olarak yüksekliği göze çarpmaktadır. Edirne Bölgesi -yalnızca dört ilden oluşmasına rağmen- 1925'te Türkiye'deki toplam karma okulların yüzde 21,46'sına sahipti. Aynı yıl cumhuriyetin başkenti Ankara bölgesinde toplam ilkokul sayısı 424 idi, bunların sadece %6,8'ini oluşturan 29'u karma okul niteliğindeydi. Yine aynı yıl toplam 23 ilin bulunduğu Trabzon, Diyarbakır ve Gaziantep bölgelerinin tamamında yalnızca bir tane (Siverek Merkezde) karma okul bulunmaktaydı. Anlaşıldığı gibi karma

okulların yaygınlaşmaya başladığı yıl olan 1925'te Trakya vilayetlerinde bulunan ilkokulların zaten tamamına yakını karma okullardan oluşmaktaydı.

Derslik sayısı bakımından da Trakya bölgesi diğer bölgelere nazaran daha iyi durumdaydı, okul başına düşen derslik sayısı Türkiye ortalamasının üstündeydi. Erken cumhuriyetten itibaren bina ve eğitmen yetersizliği tek derslikli okulların yaygınlaşmasına neden olmuştu. İlkokul 1'den 5'e kadar bütün sınıflar aynı derslikte eğitim almak zorunda kalıyorlardı. Edirne Bölgesi okullarda da bu durum gözlenmekle birlikte, derslik sayısının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu sonucu çıkmaktadır.

Çizelge.4'te 1925-1926 eğitim öğretim yılında Edirne ve ilçelerinde bulunan ilkokul ve derslik sayıları gösterilmektedir.

Çizelge 4. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Edirne ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

EDİRNE	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik
Merkez İlçe	4	5	39	48	86	1,79
Keşan	0	0	19	19	29	1,53
Kavaklı	0	0	6	6	6	1,00
Uzunköprü	1	1	29	31	42	1,35
Edirne Toplam	5	6	93	104	163	1,57
Maarif Eminliği Toplam	22	21	347	390	643	1,65
Edirne İli/ Maarif Eminliği Oranı %	22,72	28,57	26,80	26,67	25,35	

Çizelge.5'te 1925-1926 ders yılında Tekirdağ vilayeti ve ilçelerinde bulunan ilkokul ve derslik sayıları verilmiştir. Tekirdağ ili de Edirne ili gibi mıntıka ortalamasına yakındır. Gerek okul sayıları, gerekse okul başına düşen derslik sayıları bakımından anlamlı bir fark tespit edilememiştir.

Çizelge 5. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Tekirdağ ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

TEKİRDAĞ	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik
Merkez İlçe	3	3	19	25	49	1,96
Hayrabolu	0	0	16	16	24	1,50
Malkara	1	1	17	19	26	1,37
Saray	0	0	17	17	28	1,65
Çorlu	1	1	9	11	28	2,55
Mürefte	0	0	4	4	6	1,50
Tekirdağ Toplam	5	5	82	92	161	1,75
Maarif Eminliği Toplam	22	21	347	390	643	1,65
Tekirdağ İli/ Maarif Eminliği Oranı %	22,73	23,81	23,63	23,59	25,03	

Çizelge.6'da 1925-1926 ders yılında Çanakkale vilayeti ve ilçelerinde bulunan ilkokul ve derslik sayıları verilmiştir. Ancak Çanakkale'ye bağlı İmroz ve Bozcaada ilçelerine ilişkin bilgiler İhsaiyat Mecmuasında yer almamıştır. Bunun sebebi Lozan Antlaşmasının on

dördüncü maddesi ile İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada'ya farklı bir statünün vermiş olmasıdır (Lozan Sulh Muahedenamesi, 1923). Lozan'a göre İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada, Türkiye egemenliği altında kalıyordu. Ancak yerel yönetimde, kişi ve malların korunması konusunda, yerli unsurlardan oluşan ve Müslüman olmayan, yerli halka her bakımdan güven verici özel bir yerel yönetimden yararlanacaktı. Bu adalarda güvenlik ve düzen, yukarıda sözü geçen yerel yönetim eliyle yerli halk arasından toplanan ve yerel yönetimin emrinde bulunan bir güvenlik heyeti tarafından sağlanacaktı. Lozan'da alınan bu kararlar, İmroz ve Bozcaada'da eğitim yönetiminde boşluğa yol açmış, 1927'ye kadar buradaki Türk okullara ilişkin bilgilere ulaşılamamıştır Yücel, (2016: 225-232).

Çanakkale vilayetinde de, Edirne Mıntıkasının diğer illerinde olduğu gibi karma okulların hem sayı hem de oransal açıdan kız ve erkek okullarına göre fazlalığı dikkati çekmektedir. Ancak okul başına düşen derslik sayısı Türkiye genelinde olduğu gibi oldukça düşüktür.

Çizelge 6. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Çanakkale ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

ÇANAKKALE	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik
Çanakkale Merkez	0	0	15	15	24	1,60
Bayramiç	2	1	8	11	21	1,91
Biga	2	1	25	28	46	1,64
Gelibolu	0	0	9	9	15	1,67
Eceabat	0	0	10	10	14	1,40
Lapseki	0	0	12	12	25	2,08
Ezniyye (Ezine)	2	2	24	28	48	1,71
Bozcaada	-	-	-	-	-	-
İmroz	-	-	-	-	-	-
Toplam	6	4	103	113	193	1,71
Maarif Eminliği Toplam	22	21	347	390	643	1,65
Çanakkale İli/ Maarif Eminliği Oranı %	27,27	19,05	29,68	28,97	30,02	

Çizelge.7'de 1925-1926 ders yılında Kırklareli vilayeti ve ilçelerinde bulunan ilkokul ve derslik sayıları verilmiştir.

Çizelge 7. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Kırklareli İl ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

KIRKLARELİ	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik
Merkez İlçe	2	2	18	22	39	1,77
Demirköy	0	0	5	5	5	1,00
Lüleburgaz	1	1	9	11	22	2,00
Vize	1	1	8	10	17	1,70
Babaeski	2	2	18	22	29	1,32
Pınarhisar	0	0	11	11	14	1,27
Kırklareli Toplam	6	6	69	81	126	1,56
Maarif Eminliği Toplam	22	21	347	390	643	1,65
Kırklareli İli/ Maarif Eminliği Oranı %	27,27	28,57	19,88	20,77	19,60	

Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuası, 1925-1926 eğitim öğretim yılında ilkokullarda bulunan öğretmen ve öğrencilere ilişkin çok önemli istatistikler yayımlamıştır. Çizelge 8'de 1925-26 Eğitim Öğretim Yılında Edirne Bölgesinde bulunan ilkokullardaki öğretmen ve öğrenci sayıları ile kadın öğretmenlerin toplam öğretmene oranı ve kız öğrencilerin toplam öğrenci sayısına oranları verilmiştir. Kız öğrencilerin toplam öğrenciler içindeki oranı Edirne Bölgesi genelinde yüzde kırklar civarındadır. Bu oran Türkiye ortalamasının neredeyse iki katıdır. Trakya Bölgesinin kız çocuklarını okutma konusunda ne kadar istekli olduğunu yalnızca bu istatistik bile göstermektedir.

Edirne Bölgesinde kız öğrenci istatistiklerine yansıyan bu durum, kadın öğretmenlerin sayısında ve oranında görülmemektedir. Gerçi Türkiye genelinde sadece bir ilde kadın öğretmenlerin sayısı erkek öğretmenlerden fazlaydı, o da, İstanbul vilayetiydi. Gerçi İstanbul'da da 598 kadın öğretmen, 590 erkek öğretmen görev yapmaktaydı, yani sayılar neredeyse eşitti. Ancak Türkiye geneline bakıldığında 1925-1926 ders yılında ilkokullarda görev yapan 10.950 öğretmenden 1.053'ü kadındı, bu da %22,77'lik bir orana tekabül ediyordu. Edirne vilayetine bakıldığında toplam 535 öğretmenin 103'ünün yani %19,25'inin kadın öğretmen olduğu görülmektedir. Bu Türkiye ortalamasının biraz altındadır. Ancak İstanbul merkezinin tek başına Türkiye'deki kadın öğretmenlerin yüzde elli yedisini oluşturduğu dikkate alınırsa Edirne Bölgesindeki kadın öğretmen sayısı ve oranının aslında çok da düşük olmadığı anlaşılmaktadır.

Çizelge 8. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Edirne Bölgesinde Bulunan İlkokullardaki Öğretmen ve Öğrenci Sayıları ile Kadın Öğretmenlerin Toplam Öğretmene Oranı ve Kız Öğrencilerin Toplam Öğrenci Sayısına Oranları

	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı %	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Edirne Vilayeti	171	168	3	138	30	17,86	3.989	2.723	6.712	40,57
Tekirdağ Vilayeti	170	160	10	125	35	21,86	3.488	2.610	6.098	42,80
Çanakkale Vilayeti	220	199	21	161	38	19,10	4.100	2.630	6.730	39,08
Kırklareli Vilayeti	132	124	8	100	24	19,35	2.829	1.774	4.603	38,54
Bölge Toplamı	607	535	72	432	103	19,25	14.406	9.737	24.143	40,33
Türkiye	12.003	10.950	1.053	8.457	2.493	22,77	256.170	70.376	326.546	21,55
Oran	5,06	4,89	6,84	5,11	4,13		5,69	3,74	5,27	

Çizelge.9 ile Çizelge.12 arasındaki dört çizelgede Edirne Mıntıkasına bağlı dört vilayette bulunan ilkokullardaki öğretmen ve öğrenci sayıları ile kadın öğretmenlerin toplam öğretmene oranı ve kız öğrencilerin toplam öğrenci sayısına oranları verilmiştir.

Çizelge 9. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Edirne Vilayeti ve İlçelerinde Bulunan İlkokullardaki Öğretmen ve Öğrenci Sayıları ile Kadın Öğretmenlerin Toplam Öğretmene Oranı ve Kız Öğrencilerin Toplam Öğrenci Sayısına Oranları

EDİRNE	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı %	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Edirne Merkez	87	87	0	68	19	21,8	1.785	1.210	2.995	40,4
Keşan	35	32	3	30	2	6,3	804	555	1.359	40,8
Kavaklı	6	6	0	6	0	0	175	120	295	40,7
Uzunköprü	43	43	0	34	9	20,9	1.225	838	2.063	40,6
Edirne Toplamı	171	168	3	138	30	17,9	3.989	2.723	6.712	40,6
Maarif Eminliği	693	651	42	524	127	19,5	14.406	9.737	24.143	40,3
Edirne/Bölge Oran %	24,7	25,8	7,1	26,3	23,6		27,7	28,0	27,8	

Çizelge 10. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Tekirdağ Vilayeti ve İlçelerinde Bulunan İlkokullardaki Öğretmen ve Öğrenci Sayıları ile Kadın Öğretmenlerin Toplam Öğretmene Oranı ve Kız Öğrencilerin Toplam Öğrenci Sayısına Oranları

TEKİRDAĞ	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı %	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Tekirdağ Merkez	51	51	0	35	16	31,4	1.005	829	1.834	45,2
Hayrabolu	27	25	2	20	5	20,0	623	432	1.055	40,9
Malkara	28	27	1	22	5	18,5	700	515	1.215	42,4
Saray	29	27	2	23	4	14,8	613	456	1.069	42,7
Çorlu	28	24	4	19	5	20,8	427	324	751	43,1
Mürefte	7	6	1	6	0	0	120	54	174	31,0
Tekirdağ Toplamı	170	160	10	125	35	21,9	3.488	2.610	6.098	42,8
Maarif Eminliği	693	651	42	524	127	19,5	14.406	9.737	24.143	40,3
Tekirdağ/Bölge Oran %	24,5	24,6	23,8	23,9	27,6		24,2	26,8	25,3	

Çizelge 11. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Çanakkale Vilayeti ve İlçelerinde Bulunan İlkokullardaki Öğretmen ve Öğrenci Sayıları ile Kadın Öğretmenlerin Toplam Öğretmene Oranı ve Kız Öğrencilerin Toplam Öğrenci Sayısına Oranları

ÇANAKKALE	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı %	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Çanakkale Merkez	29	27	2	17	10	37,0	467	448	915	49,0
Bayramiç	22	20	2	16	4	20,0	344	190	534	35,6
Biga	60	47	13	39	8	17,0	1.343	665	2.008	33,1
Gelibolu	22	21	1	21	0	0	395	277	672	41,2
Eceabat	12	12	0	12	0	0	178	137	315	43,5
Lapseki	26	26	0	17	9	34,6	505	334	839	39,8
Ezniyye (Ezine)	49	46	3	39	7	15,2	868	579	1.447	40,0
Bozcaada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İmroz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çanakkale Toplamı	220	199	21	161	38	19,1	4.100	2.630	6.730	39,1
Maarif Eminliği	693	651	42	524	127	19,5	14.406	9.737	24.143	40,3
Çanakkale/Bölge %	31,7	30,6	50,0	30,7	29,9		28,1	27,0	27,9	

Çizelge 12. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Kırklareli Vilayeti ve İlçelerinde Bulunan İlkokullardaki Öğretmen ve Öğrenci Sayıları ile Kadın Öğretmenlerin Toplam Öğretmene Oranı ve Kız Öğrencilerin Toplam Öğrenci Sayısına Oranları

KIRKLARELİ	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı %	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Kırklareli Merkez	39	39	0	28	11	28,2	816	592	1.408	42,0
Demirköy	6	5	1	5	0	0	81	48	129	37,2
Lüleburgaz	24	20	4	16	4	20,0	468	304	772	39,4
Vize	16	14	2	13	1	7,1	383	197	580	34,0
Babaeski	31	30	1	25	5	16,7	702	459	1.161	28,5
Pınarhisar	16	16	0	13	3	18,8	379	174	553	31,5
Kırklareli Toplamı	132	124	8	100	24	19,4	2.829	1.774	4.603	38,5
Maarif Eminliği	693	651	42	524	127	19,5	14.406	9.737	24.143	40,3
Kırklareli /Bölge %	19,0	19,0	19,0	19,1	18,9		19,6	18,2	19,1	

3.3. Edirne Bölgesi İlkokullarında Öğretmen ve Öğrenciler

Edirne Mıntıkası Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde bulunan ilkokullardaki, 1925-1926 eğitim öğretim yılının başındaki öğrenci sayıları ile öğretim yılının sonuna kadar kaydı silinen ve yeni kayıt yaptıran öğrencilere ilişkin bilgiler Çizelge.13'te verilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye genelinde görülen alt sınıflarda öğrenci sayısının fazlalığı Edirne Bölgesinde de kendini göstermektedir. Edirne Bölgesine bağlı dört vilayette ilkokul öğrencilerinin sayısı 24.143'tür. Bu sayının neredeyse yarısını (yüzde 49,8) ilkokul 1'inci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Sınıf büyüdükçe öğrenci sayısı her yıl yarıya düşmektedir. Gerçekten de birinci sınıfta 12.028 öğrenci öğrenim görmekteyken, ikinci sınıfta 6.599, üçüncü sınıfta 3.362, dördüncü sınıfta 1.477 ve beşinci sınıfta 677 öğrencinin bulunması, Türkiye geneliyle benzerlik taşımaktadır. Öte yandan kız öğrencilerin Türkiye ortalamasının oldukça üstünde olması da çizelgede görülmektedir. İlkokul 1'den 5'e kadar bütün sınıflarda kız öğrencilerin Türkiye geneline oranı, erkek öğrencilerin 2-3 katı seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı yıl okula sonradan kayıt yaptıranların sayısı (3.561), sene içinde kaydını sildirenlerden (2.711) daha fazladır.

Çizelge 13. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılı Başında Edirne Bölgesine Bağlı İllerin İlkokullarında Sınıflara Göre Öğrenci Sayıları ve Ders Yılı İçindeki Öğrenci Hareketleri (K-Kız, E- Erkek, T- Toplam)

	Ders senesi başındaki öğrenci sayısı																		Ders Yılı İçinde					
	1'inci Sınıf			2'inci Sınıf			3'üncü Sınıf			4'üncü Sınıf			5'inci Sınıf			Toplam			Yeni Kayıt Yaptıran			Okuldan Ayrılan		
	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T
Edirne Maarif Eminliği	5.483	6.545	12.028	2.559	4.040	6.599	1.087	2.275	3.362	405	1.072	1.477	203	474	677	9.737	13.218	24.143	1.277	2.284	3.561	858	1.853	2.711
Türkiye	33.667	114.265	147.932	16.807	62.077	78.884	10.344	42.736	53.080	5.934	24.235	30.169	3.624	12.857	16.481	70.376	256.170	326.546	8.106	37.028	45.134	7.759	28.700	36.459
Oran %	16,3	5,7	8,1	15,2	6,5	8,4	10,5	5,3	6,3	6,8	4,4	4,9	5,6	3,7	4,1	13,8	5,2	7,4	15,8	6,2	7,9	11,1	6,5	7,4

1925-1926 ders yılında Edirne Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde sene sonu sınavlarında 5.759'u kız 9.358'i erkek toplam 15.117 öğrenci başarılı olmuş, 5'inci sınıf öğrencileri mezun olurken, diğerleri de bir üst sınıfa geçmiştir. Aynı yıl ibka kalan (başarısız olup sınıfta kalan) öğrenci sayısı 9.906'dır. Çizelge 14'te 1925-1926 eğitim öğretim yılında ilkokul öğrencilerinin cinsiyetlerine göre başarılı/ başarısızlık durumları verilmiştir. Çizelgeden de görüleceği gibi kız öğrencilerde başarı oranı erkeklere nazaran daha düşük kalmaktadır. Kız öğrencilerin yüzde 43,5'unun sınıfta kalması dikkati çekmektedir. Ancak yalnızca kız öğrencilerin başarısız olduklarını düşünmemek gerekir, nitekim sene sonu itibariyle Edirne Bölgesinde öğrenim gören 25.023 öğrencinin yüzde 39,6'sı başarısız olmuştur.

Çizelge 14. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Edirne Bölgesindeki İlkokul Öğrencilerinin Başarı Durumları

Edirne Bölgesi	Başarılı			Başarısız		
	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam
Edirne	1.514	2.698	4.212	1.258	1.415	2.673
Tekirdağ	1.343	2.117	3.460	1.254	1.533	2.787
Çanakkale	1.638	2.523	4.161	1.056	1.577	2.633
Kırklareli	1.264	2.020	3.284	859	954	1.813
Toplam	5.759	9.358	15.117	4.427	5.479	9.906

1925-1926 İhsaiyat Mecmuasında yer alan başka bir istatistik de öğrenci babalarının meslekleri olmuştur. Söz konusu ders yılında üç yüz binin üzerinde ilkokul öğrencisi olduğu dikkate alınırsa, öğrencilerin baba mesleklerinin bilinmesi, cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye genelindeki yüzbinlerce kişinin mesleğinin ortaya çıkması anlamını taşımaktadır ve bu verilerin sadece eğitim tarihine değil, sosyal tarihe ve iktisat tarihine de katkı sağlayacağı açıktır. İstatistiklerde öğrenci velisi yerine öğrenci babası kavramının kullanılması, savaş ya da başka sebeplerle babasını kaybetmiş çocukların velileriyle değil, kendi aileleriyle değerlendirilmesini sağlamış ve daha sağlıklı sonuçlara ulaşılmasına katkıda bulunmuştur. Çizelge.15'te 1925-26 eğitim öğretim yılında Edirne Mıntıkası Maarif Eminliğinde öğrenim gören ilkokul öğrencilerinin babalarının meslekleri Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kırklareli illeri bazında verilmektedir.

Çizelge 15. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Edirne Bölgesindeki İlkokul Öğrencilerinin Babalarının Meslekleri

	Çiftçi-Ziraatle Uğraşan	Ticaret ve Zenaat Erbabı	Asker-Sivil Memur	Serbest Meslek	Diğer Mes-leklerden	Toplam (Tespit Edilen)
Edirne	4.114	338	238	345	1.663	6.698
Tekirdağ	3.758	305	189	449	1.302	6.003
Çanakkale	2.632	615	135	680	1.354	5.416
Kırklareli	2.455	534	161	361	731	4.242
Edirne Bölgesi Toplam	12.959	1.792	723	1.835	5.050	22.359
Türkiye	141.249	48.950	15.931	35.599	83.246	324.975
Oran %	9,2	3,7	4,5	5,1	6,1	

Öğretmen ve öğrenci istatistiklerinde sonuncu olarak öğretmenlerin yaşlarına ilişkin veriler görülmektedir. İhsaiyat Mecmuasında yer alan bu istatistiksel veriler, Edirne Bölgesinde görev yapan öğretmenlerin Türkiye geneli ortalamasından daha yaşlı olsa da genç eğitmenler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak çizelge dikkatle incelendiğinde ilginç bir bilgi de çıkmaktadır: 1925'te Türkiye genelinde 50 yaşın üzerinde tek bir öğretmen vardı, o da Çanakkale'de görev yapmaktaydı.

Çizelge 16. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Edirne Bölgesinde Görev Yapan Öğretmenlerin Yaşları

	18-30	30-40	40-50	50-55	Toplam (Tespit Edilen)
Edirne	114	40	14	0	168
Tekirdağ	102	40	18	0	160
Çanakkale	133	50	15	1	199
Kırklareli	80	31	13	0	124
Edirne Bölgesi Toplam	429	161	60	1	651
Türkiye	7.957 (%72,7)	2.181 (19,9)	814 (%7,4)	1 (%0)	10.973
Edirne Bölgesi-Türkiye Oran %	5,4	7,4	7,4	100,0	

3.4. Edirne Bölgesi İlkokullarının Bina Özellikleri

İhsaiyat Mecmuaları derslik, öğrenci ve öğretmenlere ilişkin istatistiklerle birlikte eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü okul binalarına da yer vermiştir. Buna göre Edirne'de bulunan ilkokulların 59'u kâgir, 45'i ahşaptır. Öğrenciler, Tekirdağ'da 9 kâgir binaya karşı 62 ahşap binada, Çanakkale'de 103 kâgir bina ve 10 ahşap binada, son olarak Kırklareli'nde 43 kâgir bina ve 38 ahşap binada eğitim görüyordu. Edirne Bölgesinde bulunan 390 ilkokulun 369'unun bilgisi bulunmaktaydı, buna göre okulların 214'ü kâgir, 155 ahşaptı.

Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuasının hazırlanması aşamasında ilkokullardan demirbaş eşya, ders araç ve gereçleri, varsa müzeye ait demirbaş eşya ve yine varsa kütüphaneye ait bilgiler istemiştir. Bazı ilkokullar bu soruları cevaplarken, bazı okulların açıklama göndermediği anlaşılmaktadır. Cevap verenler dikkate alındığında, 232 okul, binalarının eğitime elverişli olduğunu, 137'si ise elverişsiz olduğunu belirtmişti. Okul binalarının tamamında okul bahçesi bulunmaktaydı. Okul binalarının 356'sı milli emvale, 6'sı vakıflara, 5'i özel idarelere, 2'si de şahıslara aitti. Edirne Bölgesi genelinde bulunan okulların tespit edilen demirbaş eşyalarının yeterlilik düzeyi şu şekildeydi: İdareye ait demirbaş eşya 11 okulda yeterliyken 250 okulda yetersizdi. Ders araç ve gereçleri 7 okulda yeterliyken, 247 okulda yetersizdi. Müzeye ait demirbaş eşya 4 okulda yeterli 34 okulda yetersiz, kütüphaneye ait eşya 4 okulda yeterli, 66 okulda yetersiz.

3.5. Edirne Bölgesinde Maaş, Ücret ve Masraflar

1925-1926 ders senesinde Edirne Bölgesine bağlı Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kırklareli illerinde maaş, ücret ve masraflar ile bunların Türkiye geneliyle karşılaştırılması Çizelge.17'dedir (İhs. Mec. 1925, s.70-71, 94-95, 118-119). Buna göre öğretmenlerin bir yıllık maaşları 335.492 liraydı. Müstahdemlere ödenen 21.888 lira ücret ile toplam 357.480 liralık maaş ve ücret ödenmişti. Ayrıca diğer masrafların toplamı 78.142 lirayı bulmuştu.

Çizelge 17. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Edirne Bölgesinde Maaş, Ücret ve Masraflar

	Öğretmenlerin bir yıllık maaşları	Müstahdem Ücretleri	Maaş Ücret Toplamı	Diğer Giderler	Genel Toplam
Edirne Bölgesi	335.492	21.888	357.480	78.142	435.622
Türkiye	5.775.892	3.608.769	9.384.661	1.898.837	11.283.498
Oran %	5,80	0,6	3,8	4,1	3,9

4. SONUÇ

1925-1926 Eğitim Öğretim Yılı Tevhidi Tedrisat Kanununun sonrasında, Harf Devrimi öncesinde olması hasebiyle cumhuriyetin ilk yıllarının eğitim fotoğrafını çekmek çok önemli bir yıldır. Tekke ve zaviyelerin kapatılması, tarikatların ve cemaatlerin etkinliğinin ortadan kaldırılması, gerek yabancı okullar (ecnebi mektepler) gerekse azınlık okullarının (cemaat mektepleri) misyonerlik faaliyetlerinden ve eğitim yoluyla Türk içişlerine müdahalelerinden uzaklaşılması bu yılların belirgin özelliğidir.

Böylesi önemli ama bir o kadar da zor bu adımların atılmasında maddi imkansızlık, savaş yıllarında azalan nüfus ve işgücü, yetişmiş eleman eksikliği hatta yokluğu gibi onlarca problemin de aşılması gerekiyordu. Belki daha büyük zorluk yüzyıllarca ihmal edilmiş toprakların ve burada yaşayan insanların değişim iradesini koymasıydı. Bu çalışma, Ankara devreye girmeden önce Trakya vilayetlerinin İstanbul ile birlikte değişim iradesine sahip çıktığını göstermiştir. Edirne Bölgesine bağlı illerin kendi aralarında değerlendirilmesinde anlamlı farklar gözlemlenmemiştir. Ancak Edirne Bölgesi, Türkiye geneli karşılaştırıldığında bazı açılardan (kız öğrenci, öğrenci sayısı vb) Türkiye ortalamasının önünde olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada eksik kalan husus aynı ders yılında faaliyet gösteren ve başka çalışmalarımızda ele aldığımız Çanakkale İlk Yatı Mektebi ile Pınarhisar İlk Yatı Mektebi olmuştur. İlköğretim seviyesinde olmasına rağmen bu okulların çalışmaya dâhil edilmemesinin gerekçesi yatı mekteplerinin meslek okulu niteliğinden kaynaklanmıştır. Bu çalışma kendisini yalnızca ilkokullarla sınırladığından iki yatı mektebi çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuası verileri esas alınmak suretiyle 1925-1926 Eğitim ve Öğretim Yılında Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kırklareli illerindeki ilkokullar hakkında detaylı bir değerlendirme yapan bu çalışmanın, erken cumhuriyet dönemi eğitim çalışmalarına katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

Deniz, M., *Türk Millî Eğitiminde Bir Yerinden Yönetim Örneği: Maarif Eminlikleri*, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 22, s. 109-117, 2016.

Ergin, O.N., *Türk Maarif Tarihi*, 5. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Keskin, N., *Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye'de İller Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Lozan Sulh Muahedenamesi Mukavela ve Senedat-ı Saire, 24 Temmuz 1339-1923. Düstur: Üçüncü Tertip. Cilt 5: 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340.

Maarif teşkilâtına dair kanun (22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı), Resmî Ceride, 3 Nisan 1926, Sayı: 338.

Teşkilatı Mülkiye Kanunu (30 Mayıs 1926 tarih ve 877 sayılı), Resmi Gazete 26.6.1926.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1339-1340 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1341.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1924-1925 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1926.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.

Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 Muvakkat Rakamlar, Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927.

Yücel, M. S., *Türkiye'de Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları (1925-1926)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi SBE. Bilecik, 2016.

Yücel, M. S., *Cumhuriyetin ilk yıllarında anaokulları*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 9(4), ss. 995-1004, 2016.

Yücel, M. S., *Eğitim Tarihi Açısından Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuası*, XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, 1-5 Ekim 2018, cilt 9, ss. 391-410.

OSMANLI ESNAF TEŞKİLATLANMASI MODELİNDE ÜRETİM ÖRGÜTLENMESİ VE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ: CAMCI ESNAFI ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Hacı Sarı

Kırklareli Üniversitesi, İİBF, haci.sari@klu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-0583-2565

ÖZET

Osmanlı'da üretim ve çalışma şartlarının mücmel ismi olarak değerlendirilebilecek olan esnaf teşkilatlanması üretim, tüketim ve çalışma ilişkilerini bir arada görülebileceği bir sistemdir. Esnaf teşkilatlanması, modern üretim örgütlenmesi ve çalışma ilişkilerinden farklı olarak menfaat karşıtlığında (işçi – işveren) bir araya gelen unsurlardan ziyade menfaat birliği (usta – çırak) ve dayanışma (mesleki ve toplumsal anlamda) çerçevesinde örgütlenen bir yapıdır. Esnaf teşkilatlanması bir üretim örgütlenmesi olmanın yanında aynı zamanda bir toplumsal düzen inşa etme aracı olarak da işlev görmekteydi. Köken olarak ahiliğin uhuvvet ve fütüvvet prensiplerine dayanan bu sistemde karşılıklı iş birliği ve dayanışma esası üzerine inşa olunmuş ahlaki bir yapıdır. Bu çerçevede üretimde bulunan kişiler (usta) çalışanlarına (çırak), meslektaşlarına ve topluma karşı sorumluk bilince davranmayı taahhüt etmektedir. Devletin ihtisap kurumu ve kadı (mahkeme) aracılığıyla denetleyici olduğu bu sistemde esas olan ihtiyaçların karşılanmasıdır.

Osmanlı dönemi Ahkam defterlerindeki kayıtlara dayanarak yapılan bu çalışmada Esnaf teşkilatının çalışma ve üretim prensipleri camcı esnafı özelinde incelenecektir. Özellikle ihlal ve ihtilafların çözüme kavuşturulma yöntemlerinin derlendiği bu defterler aracılığıyla Osmanlı üretim evreninin sorunları ve çözüm usulleri serdedilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Esnaf teşkilatlanması, Camcı Esnafı, Üretim örgütlenmesi, Çalışma ilişkileri.

PRODUCTION ORGANISATION AND LABOUR RELATIONS IN THE OTTOMAN ARTISAN ORGANISATION MODEL: THE CASE OF GLAZIER GUILD

Abstract

The artisans' organisation (Esnaf teşkilatı), which represents production and working conditions in the Ottoman Empire, is a system in which production, consumption and labour relations can be evaluated together. In contrast to modern production organisation and labour relations, the artisan organisation is a structure organised within the framework of unity of interests (master-apprentice) and solidarity (in professional and social terms), rather than within the framework of opposition of interests (worker-employer). The artisan organisation was not only a production organisation, but also functioned to build a social order. This system, based on the principles of brotherhood (uhuvvet) and generosity (fütüvvet) of ahlism (Ahilik / Guild), is an ethical structure based on cooperation and solidarity. Within this framework, the persons

engaged in production (master) commit themselves to act responsibly towards their employees (apprentice), colleagues and society. In this system, where the state supervises through the institution of the ihtisap and the Qadi (court), the main concern is to fulfil the people's needs.

This study, based on the records in the Ahkam books from the Ottoman period, examines the working conditions and production principles of the artisans' organisation using the specific case of the glaziers. In particular, it attempts to present the problems and methods of resolution of the Ottoman production structure through the Ahkam books, which collect violations and methods of dispute resolution.

Keywords: Ottoman, Artisan organisation, Glazier Guild, Production organisation, Labour relations

1. Giriş

Osmanlı'da "Camcı esnafı" çerçevesinde inceleyeceğimiz esnaf teşkilatlanması Osmanlı'nın Selçuklulardan devralarak zaman içerisinde kısmen geliştirdiği "ahilik" teşkilatlanmasının doğurduğu üretim tarzıdır. Fetihlerle genişleyen imparatorluk sathında 'uhuvvet' ve 'fütüvvet' gibi tasavvuf kaynaklı uygulamalara hem fethedilen yerlerin ihtiyaçlarının karşılanması hem de yeni bir sistem transferi için başvurulmuştur. Osmanlı gerek müntesibi olduğu dinin şanını yüce göstermek gerekse adalet ve hakkaniyet çerçevesinde kendi varlığını meşrulaştırmak amacına müteallik olarak başvurduğu bu üretim tarzı zamanla ihtiyaçlara binaen daha gelişmiş bir hal alarak devam etti. Temeli "Ahi Evran" tarafından atılan bu sistemde asıl amaç, daha sonra Osmanlı'da "provizyonizm"– "iaşe" (Genç, 2000) olarak temayüz eden ilkenin de temelinde yatan gaye olan, üretimi devamlı kılabilme gayretidir. Üretimde bulunup halkın ihtiyaç duyduğu malların üretimi İslam idare geleneğinde "farz-ı kifaye ve farz-ı ayn" kavramları çerçevesinde ele alınmıştır (İbn Teymiyye, 2001). Buna göre sadece bir kısım insanın yerine getirmesi ile diğer Müslümanların üzerinden kalkan bu vazife, ifa edilmediği takdirde herkes için farz konumuna gelir ve devletin yaptırımda bulunma zorunluluğu doğar. Esnaf teşkilatlanması suretiyle hem tebaa sıkıntıya duçar olmaktan korunulmakta hem de nizam sağlanmış olmaktaydı. Bu meyanda esnaf teşkilatlanması sadece bir üretim örgütlenmesi modeli değil aynı zamanda toplumsal düzeni tesis eden bir faktör olarak görülmelidir.

Camcı esnafı çerçevesinde ele alacağımız esnaf üretim örgütlenme modeli, üretimin safhalarından olan hammadde temininden satış safhasına kadar bütün merhaleleri içermektedir (Kala, 2008). Modern ekonomilerde ayrı safhaları ifade eden ve birbirinden hukuken bağımsız olan bu aşamalar Esnaf teşkilatlanması modelinde ihtisap kurumu ve kadılar aracılığıyla devletin gözetimi altında işlemekteydi. Devlet tarafından ayrıcalıklar tanınarak üretime teşvik edilen tebaa (esnaf) aynı zamanda kontrol de edilmekteydi. Böylece tüketici olarak tanımlanan halkın da zarar görmesi engellenmeye çalışılırdı.

Ahkam defterlerinden seçme belgeler (Kal'a, 1997, 1998a, 1998b) çerçevesinde ele alacağımız camcı esnafı teşkilatlanması Osmanlı esnaf teşkilatlanmasında üçüncü safha olarak anılan zaman dilimine denk gelmektedir. Bu suretle çalışmada Osmanlı esnaf teşkilatlanmasının en olgun döneminin yapı özellikleri de serdedilmiş olmaktadır. Her ne kadar her esnaf teşkilatlanması kendine has hususiyetler barındırsa da her biri özelinde sistemin genel

prensiplerini elde etmek mümkündür. Örnek olarak bu uygulamanın temelinde rekabet prensibi yerine karşılıklı kontrol ve yardımlaşma esasına göre teşkilatlanmış oldukları rahatlıkla görülebilen bir hususiyettir. Esnaf birlikleri arasındaki haksız rekabeti önlemek hem tüketicinin hem de üreticinin yararınadır. Sosyal bakımdan dengeli ve ekonomik bakımdan verimli sonuçlar veren bu sistemde kaliteli ve uygun fiyatta sürdürülebilir bir üretim sistemi gaye edinilmiştir.

Bu çalışmada camcı esnafı özelinde esnaf teşkilatlanmasının üretim safhaları sırasıyla incelenecektir. Bunun yanında üretim sürecinin aktörleri olan usta-çırak ilişkileri, yani çalışma ilişkileri de ele alınacaktır. Ayrıca çıraklık sistemi aynı zamanda bir eğitim süreci olduğundan süreci başarıyla tamamlayanların kendi hesabına işletme açma prosedürleri de incelenecektir. Hammadde temin, üretim ve satış gibi safhaların her birini bütün esnaf birliklerinde görmek mümkün değildir. Zira işin mahiyeti icabı üretimle uğraşmayan bir birliğin ilgili nizamnamesi olmayacaktır. Ancak bu çalışmada evvela camcı esnafı hakkında bilgi vermesi açısından evvela dükkân adedi ve meslek içi eğitim konularına eğileceğiz, bunu müteakiben camcı esnafının hammadde temini, çalışma şartları ve satış konularındaki nizamları değerlendireceğiz

2. Camcı Esnafı

"Camcı Esnafı" namıyla İstanbul da kâr u kisb eyleyen taifeyi tarif için kullanılan bu isim başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun bütün sathına yayılan bir üretim – pazarlama – tüketim zincirini ifade etmektedir. Osmanlı'da cam imalatı yapan ya da camcılıkla uğraşan bir grup esnafın varlığı 15. yy'ın sonuna kadar takip edilebilmektedir. İn'am Defterlerindeki kayıtlarda II. Bayezid döneminde in'am alan camcı ustaların adları zikredilmektedir. Ayrıca Ehl-i Hiref defterlerinde "camger" olarak anılan bu zümre, 1582 yılındaki Surname-i Humayün'da da camcılar loncasının geçişi temsil edilmiştir (Özkul Fındık, 2007, s. 164). Ayrıca Ö. Lütfi Barkan tarafından yayınlanan Süleymaniye Camii inşaat defterlerin de (1972a, 1972b) camcılarla ilgili detaylı bilgi verilmektedir. Yukardaki bilgiler ışığında İstanbul ve civarında camcı esnafının teşkilatlanması en az II. Bayezid dönemine kadar geri götürülebilir.

Osmanlı'da camla uğraşan farklı mesleklerden bahsedilebilir, şişeci (Esnaf-ı Şişeciyan), şişe satıcısı (Esnaf-ı Taciran-ı Şişeciyan), cam takıcı (Esnaf-ı Camcıyan), aynacı (Esnaf-ı Aynacıyan) gibi meslek sahipleri doğrudan cam ile iştigal ederken (Özkul Fındık, 2007, s. 165) alçıcı esnafı da camcıların kullandığı malzemeyi üreten ilişkili bir esnaf grubudur. Ayrıca bu esnaflara malzeme temin eden başka gruplar da bulunmaktaydı. Osmanlı'da cam ve cam ürünleri imalatı olmakla birlikte, cam malzemelerinin önemli kısmının başta Venedik olmak üzere Avrupa'dan ithal edildiği anlaşılmaktadır (Özkul Fındık, 2007, s. 166). Bu çalışmaya konu olan esnaf grubu da cam imalatından ziyade mamul ürünlerle hizmet ifa etmektedir

Osmanlı'da esnaf birliklerine yönelik bilgi kaynakları oldukça çeşitlidir. Ancak bunlar içinde özellikle Ahkam defterleri önemli bir yer tutmaktadır. Meslekle ilgili şikâyet ve hükümlerin görüldüğü bu defterlerde ilgili meslekle alakalı pek çok bilgi de verilmektedir. 1600'lerin ikinci yarısında ihtiyaç dolayısıyla camcı işletmelerinde artış olduğu anlaşılmaktadır. Sermimar Arnavud Mustafa Ağa döneminde hem yeni dükkân açılması için hem de tabi oldukları nizamlar, üretim nizamı, meslekiçi eğitim koşulları v.s. yeniden belirlenmesi için hüküm verilmiştir. *" ..... zikr olınan câmcı tâifesinün nizâm-ı kadîmleri bin yetmiş beş (1075) senesinde Sermi`mâran-ı hâssa olan Arnavud Mustafâ Ağa dimeğle ma'ruf kimesnenün zaman-ı mi'mârlığında bâ fermân-ı âlî mahmiyye-i İstanbul'da yiğirmi (20) aded câmcı dükkanı ve*

Galata'da bir aded câmcı dükkânı ve Tophane ve Üsküdar'da ve kasaba-i Eyyûb'da birer aded câmcı dükkânları esnâf-ı merkumenün pir ve perver ustalarıyçün gedik olmak üzre ta`yin tahsis olınup....."(Kal'a, 1998a, s. 162).

Camcı taifesinin meslekleri icabı üretimle meşgul olan bir taife olmayıp daha ziyade hizmetler sınıfı altında toplayacağımız işlerle iştiğal etmeleri hasebiyle bu esnaf birliği için bir üretim nizamından bahsetmek mümkün olmayacaktır. Bunun yerine sunulan hizmetin nasıl yerine getirileceği mevzusundaki kaideler camcı taifesi için üretim nizamı diyebileceğimiz sistematiği oluşturmaktadır.

2.1. Dükkân Adedi

İşletme / dükkân adedi aynı zamanda çalışan ya da bu işle uğraşan kişi sayısı hakkında da bilgi verir. Süleymaniye İnşaat defterlerine göre, 1550-1557 yıllarında yapılan cami inşaatında cam işlerini yapan 1436 kayıtlı kişiye rastlanmaktadır. İstanbul'da diğer cam işleri de dahil olmak üzere 1682'de 3 şişe atölyesinde 105 kişi, şişe ticaretiyle uğraşan 200 dükkânda 300 kişi, ayna işiyle uğraşan 90 dükkânda 105 kişi ve düz cam ticareti yapan 71 dükkânda 400 kişi cam sektöründe çalışmaktaydı (Antikalar, 2023). Buradaki verilerden anlaşıldığı gibi, 1682 yılında İstanbul'da bin civarında kişinin camcılık mesleğiyle ilgili işlerle uğraşmaktaydı.

1700'lerin ortalarında, 1/56/257 nolu belgeden anlaşıldığı üzre İstanbul, Galata ve Eyüp civarında 93 adet işletme / dükkân bulunmaktadır (Kal'a, 1997, s. 13). Ayrıca bu sayı adı geçen yerlerde işletme adedi sınırını belirten üst sınır olarak belirir. Yeni işletme açma izni kendilerine bu imtiyaz tanınan ustaların inhisarına bırakılmış olduğundan yeni işletme izni bu taifenin iznine bağlıdır. Dükkân adedi Osmanlı esnaf teşkilatında mevcut ihtiyacı karşılamakla alakalı olduğundan yeni işletme açma talebi söz konusu şartlarda mevcut ve de yeni işletme sahiplerinin aleyhine olacağından, dolayısıyla da devletin zararına olacağından sınırlı tutulmak zorunda kalmıştır. Kendilerine bu imtiyaz verilen taifenin işletme sayısı ilk zamanda İstanbul'da 21, Üsküdar, Galata ve Eyyüb de birrer olmak üzere toplamda 24 adet olduğu anlaşılmaktadır. Zamanla artan nüfusa bağlı olarak artan talebi karşılamak üzere dükkân adedi 93'e çıkmıştır. Sermimar Arnavud Mustafa Paşa zamanında gedik hakkı verilen camcı taifesi 1750'lerden sonra piyasanın doygunluğa ulaşmış olmasından dolayı yeni üye kabulü ancak eski işletmelerden birinin boşalması şartına bağlanmış olduğunu müşahede etmekteyiz.

1/56/257 (yıl 1742) (Kal'a, 1997, s. 13), 3/354/1282 (yıl 1755) (Kal'a, 1997, s. 99), 4/242/739 (yıl 1757) nolu belgelerde ustalığa ermiş Ahmet nam şahsın belli aralıklarla yaptığı başvurular neticesinde anlaşıldığı kadarıyla bir dükkân açma izni için 15 yıl boyunca bekletilmiştir. Mezkûr dönemde gedik sayısı 93 adetle sınırlandırılmış olduğundan ve yeni dükkân açma izni verilmediğinden geçen süre boyunca yeni ustalığa kabul edilen kimseler işletme açma izninden mahrum bırakılmışlardır. Meslekte ilerleyip ustalık payesine eren birinin işletme açma izni ancak mevcut dükkanlardan birinin boşalması halinde kethüda, yiğitbaşı ve ustalardan oluşan kurulun onayıyla ile mümkün olmaktadır. Boşalma hali ise ancak gedik hakkına sahip olan ustanın gediğini satması ya da ustanın vefatı gibi hallerde olmaktadır.

Yeni dükkân açma izni yani gedik verilmesi genelde ihtiyaca mebni olan bir meseledir. 4/235/716 nolu hükümde ifade edildiği üzre İstanbul'da alçı maddesi sıkıntısı çekilmesi üzerine "*...el-yevm mevcud olan sekiz bâb kârhane kîfayet etmemeğle ibadullahun binâları mu'attal ve alçı iktizâ eden esnâf kârsuz kalup...*" (Kal'a, 1997, s. 161) denilmek suretiyle ihtiyaç beyan edildikten sonra İstanbul ve civar yerleşim yerlerinde yeni alçıcı dükkanları için izin talep edilmektedir. Bu istek üzerine dokuz yeni alçı gediği verilmesi karara bağlanmıştır. Gerekçeli kararda belirtilen hususlardan biri söz konusu malın yine evvelce olduğu gibi bol ve bu suretle ucuz olmasını sağlanması hususu iken ikincisi de alçı işiyle uğrasan esnafın rızası mevzusu olmaktadır. Hükümde esnafın rızasının gözetilmesi yeni dükkân açma ruhsatının verilmesinde esnafın oynadığı rolünü beyan için önemlidir. Burada ruhsat verme izninin sadece idarenin inhisarında olmadığı sonucuna ulaşılabilir, ancak esnaftan da mezkûr malı yine mezkûr baha ile sağlaması talep edilmektedir. Şayet mevcut şartlarda vadedilen sağlanamıyorsa idarenin önlem alma hakkı doğmaktadır. Nitekim belirlenen yerlerde yani işletme açma izni / gedik verilmesi evvelce konulan fiyat ve miktar standardının korunmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. *"her biri birer bâb alçıcı kârhânesi binâsına talib ve râgıb ve beher keyl alçıyı ibadullâha onar pareye virüp ziyade talep itmemek üzre teahhüd eylediklerinde..."* (Kal'a, 1997, s. 161) denilmek suretiyle dükkân açmanın ancak belirlenmiş şartlar çerçevesinde olacağı belirtilmiştir.

2.2. Çalışma İlişkileri: Usta – Kalfa – Çırak ilişkisi

Usta – kalfa – çırak ilişkisi içinde süren eğitim nizamı bu merhalelerden geçenlerin sonuçta ya işletmeyi devralmaları ya da kendi nam ve hesabına kisb u kâr etmek kastıyla başka bir işletme / dükkân açması ile sonuçlanırdı. Esnaf teşkilatlanmasında ikili bir kontrol mekanizmasından bahsetmek mümkündür. Teşkilatın iç işleyişinin belirtildiği nizamnameler esnaf teşkilatı marifetiyle uygulanırken ayrıca ihtisap kurumu aracılığıyla da denetlenmekteydi. Her esnaf teşkilatı gibi camcı esnafı da nazır, kethüda, yiğitbaşı, duacı, usta ve çıraklardan müteşekkildi. Maaşları devlet tarafından ödenen nazır, kethüdalık vazifesi Enderun'da yetişmiş kişilere verilirken, yiğitbaşı (cam atölyelerindeki sorumlu) ve duacı ustalar arasından seçilirdi (Antikalar, 2023). Bu sistemde, usta-kalfa-çırak düzeni büyük bir hassasiyetle korunurdu

1/56/257 (Kal'a, 1997, s. 13) ve 8/203/663a (Kal'a, 1998a, ss. 162-163) nolu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla çırak alma, çıraklıktan kalfalığa geçme ve yine kalfalıktan ustalığa geçmek kethüda, yiğitbaşı ve ustalardan oluşan bir heyetin onayına bağlı olmaktadır. Rey sahibi usta olmakla beraber birlikte sorumluluk ilkesi işletilmektedir. Birlikte sorumluluk, sözkonusu mesleği icra edecek olan kişinin beceri ve kabiliyetlerinin yanında mesleği temsil etme yetkinliğinin de sınanması anlamına geldiği şeklinde yorumlanabilir. *"...kethudâ-yı merkûm ile yiğitbaşıları mezbur dahi içlerinden bir dükkân mahlûl oldukda cümle ma'rifetiyle merkûmu iskân etmeğle irza edüp..."* (Kal'a, 1997, s. 13). "Kefalet sistemi" olarak adlandırılan bu sistem mesleği icra edecek olan kişinin mesleki bilgi ve becerilerinin yanında sahip olunması gereken ahlaki meziyetlerin de garanti edilmesi anlamına gelmektedir.

Başka bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla ustalığa ulaşmak için en az bir yıllık bir süre için Ustanın halifeliğini yapmak mecburiyeti vardır, ancak halifelik döneminde geçen çalışma süresi ücret mukabili olmaktadır. *"...san'atı merkûmeyi tahsîl eyleyüp fahl u müstahıkk olduklarına*

cümle ma'rifetiyle başka çıkarılup ve bir sene üstâdı yanında ücret ile halifelik hizmetinde olmak üzre ..."(Kal'a, 1997, s. 99). Lakin daha önceki dönemler, yani çıraklıkta geçen süre için ücret mevzubahis edilmemektedir. Çırağın emeğini ödüllendirmek ustanın inhisarına terkedilmiş olduğu şeklinde yorumlanabilir. İncelenen belgelerde çıraklar için ücret tayin edilmemiş olmakla birlikte çırağın ihtiyaçları usta işveren tarafından karşılandığı bilinmektedir.

Yine mezkûr belgeden anlaşıldığı üzere ustalık beratı kethüda, yiğitbaşı ve diğer ustaların onayıyla verilmektedir. Ustalık beratı pirin işletmesini devralma ya da yeni bir işletme açma anlamına geldiği halde değişen şartlar icabı bu teamül her zaman için hayata geçirilmemektedir. Ustalık beratı verildiği halde işyeri açma izni verilmeyebilirdi. Bu uygulamayı bir tedbir olarak görmek mümkündür. Piyasada talep sınırlı kaldığı halde arz miktarında ya da arz yönünü oluşturan kişi sayısındaki artış netice itibariyle bütün esnaf camiasının aleyhine olacağından baştan düşünülmüş bir tedbir olmaktadır. Zira denge fikri üzere kurulan ekonomik sistemin bekası için kısıtlayıcı tedbirler elzemdir.

".... ve câmcı dükkânı gedüğine mutasarrıf olan ustaları şâkird alınduktan sonra kethüdâları ve yiğitbaşıları ve musinn u ihtiyarları ma`rifetleriyle el-yevm san`at-ı mezbureyi tahsil eyleyüb ***mahall ve müstahıkk*** *olduklarında cümle ma`rifetiyle başka çıkarılup ve bir sene ustaları yanında ücret ile halîfelik hıdmetinde olmak üzre ve başka çıkarılmış şâkirdi kendü re`yleriyle gedik tayın olınan dükkânlardan ma`adâ dûkkan ihdâs itmeyüp ve ta`yin olınan dükkânlardan biri mahlûl oldukda yine cümle ma`rifetiyle dükkân gediği verilüp....."* (Kal'a, 1997, ss. 162-163). Bu emir uyarınca ustalığa varmak için en az bir sene ustanın halifeliğini /kalfalık yapmak gerekmektedir, ancak halifelik döneminde geçen çalışma süresi ücret mukabili olmaktadır.

Bir hizmet sektörü örgütlenmesi olan camcı esnafına dair merak edilen unsurlardan biri de şüphesiz ücretlerdir. Camcı esnafının gördüğü hizmetlerin maddi değeri hakkında fikir vermesi için Ömer Lütfi Barkan'ın Süleymaniye camii inşaatı tetkikleri geniş malumat sunmaktadır. Barkan`ın "Süleymaniye camii ve imareti inşaatı" tetkiklerinde elde edilen verilere göre cami inşaatında çalıştırılan 16 camcıdan 15'i Müslüman biri de zimmi taifedendir (Barkan, 1972a, s. 147). İnşaatta çalışan camcı ustaları için 10-12 akçe yevmiye olarak verilmekteyken, ustalara bağlı olarak çalışan kalfa ve çırakların ücretleri ise daha az olmakta, 1 ile 6 akçe arasında değişmekteydi (Barkan, 1972a, s. 328). Kayıtlarda kalfa ve çıraklar için uygun görülen ücretler ayrı olarak belirtilmemiş olsa da çırakların kalfalara göre daha az bir ücretle çalıştırıldıklarını söylemek mümkündür. Ancak daha mühimi çıraklar için de ücret tayin edilmesidir. Usta ve kalfalardan az olsa da çırakların da belli bir ücretle çalıştırılması meslek eğitiminde olanların dahi emeklerinin kıymetlendirilmesi bakımından önem taşır. Aynı kayıtlara göre bazı ustaların 8 akçe yevmiyeyle çalıştırıldıkları görülmektedir. Ustalar arasında değişen ücret farklılıkları meslekteki maharetlerine binaen olduğunu söylemek buradaki sınırlı malumatla mümkün değildir. Cedvel no:18 meyanında verilen bilgilere göre camgerler için toplam 11.152 çalışma günü mukabili 15.432 akçe ödenmiştir (Barkan, 1972b, s. 296). Karşılaştırma için verilen Sultan Ahmet Camii inşaatı kayıtlarına göre ise toplam 261.937 akçe harcanmıştır. (*Sultan Ahmet camii inşaatına sarf edilen paranın ücretler, mübaye'a bedeli olarak dağılımını gösteren cetvel*). Ancak ödenen miktarın kaç günlük çalışmanın karşılığı olarak verildiği belirtilmediğinden bir karşılaştırma yapmak mümkün olmamaktadır.

Esnaf teşkilatlanmasında çalışma ilişkileri işçi-işveren şeklinde menfaat karşıtlığında bir araya gelen unsurların üretimi gerçekleştirmesi şeklinde değil de, usta-çırak şeklinde ve menfaat ortaklığı çerçevesinde bir araya gelen unsurlara dayandığından (Dikmen, 2017) bugünkü anlamda çalışma ilişkileri unsurlarına tesadüf edilmesi mümkün olmayabilir. Zira çırak, normal şartlar altında ustanın yerini, işletmesini ve hatta kızını alacak olan muhtemel bir adaydır. Bu durumda çıraklık döneminde ödenmeyen ücret sonraki dönemlerde tahsil edilmiş olacaktır. Esnaf teşkilatlanması ahlaki ve mesleki ilkeler üzerine bina edilmiş bir çeşit üretim örgütlenmesi olduğundan sistemde yer alan unsurların hak ve menfaatleri çeşitli denetim unsurlarınca teminat altına alınmaya çalışılmıştır.

Bununla birlikte sistemde aksayan yönlerin olması ya da sistemin bozulması söz konusu olabilir. Bu durumda nasıl tedbirlere başvurulduğu önemlidir. Aksi halde esnaf teşkilatının üyelerini bir erdemliler topluluğu olarak görmek gerekecek, ki bu da pek mümkün değildir.

Esnaf teşkilatında çalışma ilişkileri, usta çırak ilişkisi dahilinde aile içi bir mesele olarak görülmeye yatkın olduğundan sorunların aile içinde çözülmesi esas olmakla birlikte sistemde daha zayıf olanların uğradığı haksızlığı gidermek en genel çerçevede hukuk sisteminin alanına girmekle birlikte esnaf teşkilatının / loncanın nizamnamesi çerçevesinde muamele edilmesi beklenirdi.

Ahkam defterlerindeki kayıtlara göre esnaf örgütlenmelerinde nizamı bozmaya yönelik teşebbüslere her zaman için rastlamak mümkündü. Mesleki kurallara uymama, kalitesiz mal üretme, ruhsatsız işletme açma, mekân ihlali vs. gibi sorunlar [(Nakiboğlu ve Doğangün Yasa, 2013, ss. 375-377) sürekli olagelmişse de bu gibi sorunlar ihtisab kurumu, kadılar veya birlik yönetimi marifetiyle çözüme kavuşturulup düzen devam ettirilmiştir. Ancak özellikle sanayi devrimini doğurduğu rekabetin Osmanlı mülküne taşınmasıyla birlikte usta-çırak ilişkisinin kapitalistleşme eğiliminde olan ustalarca sömürülmesi söz konusu olmuştur. Süreçte evrilen çalışma ilişkileri dayanışmacı özelliğini yitirerek çatışmacı eğilimler göstermeye başlamıştır (Vatter, 2011). Osmanlı toplumsal düzeninde meydana gelen bozulmalar, değişen üretim örgütlenmesi modeli (fabrika) ve uluslararası rekabetin yoğunlaşması neticesinde esnaf teşkilatlanmasına dayanan düzen de zamanla ortadan kalkmıştır.

3. Esnafın tabi olduğu nizamlar

Osmanlı'da her bir esnaf teşkilatı üretim sürecinin ve üretim bileşenlerinin yapısına ve ilişkide bulunduğu sair kesimlere yönelik muameleyi düzenleyen nizamnamelere sahipti. Hammadde temini ve tevzii, üretim nizamı, çalışma prensipleri ve üretilen mal ve hizmetin kalitesini belirleyen nizamnamelerle kayıtlıydı.

3.1. Hammadde Temin ve Tevzii Nizamı

Camcılar esnafı için iki çeşit hammadde söz konusu olmaktadır, bunlar alçı ve camdır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla İstanbul ve civarında cam işiyle iştigal edenlerin ihtiyaç duyduğu hammadde temini İstanbul dışından ve genelde ithalat yoluyla başta Venedik olmak üzere Avrupa ülkelerinden temin edilmektedir.

Aynı zamanda alçıcıların da hammaddesini teşkil eden alçı maddesi İstanbul dışında Gemlik kazasından temin edildiği anlaşılmaktadır. *"Astâne-i sa'âdetüm ve havalisinde vâkı' alçıcı ve*

câmcı eanaflarınun metâ'ları olan alçıtaşı mâ tekaddemden berü Gemlik kazâsına tabi' Katırlı karyesinde sakin Seyyid Kara Ali nâm kimesne karye-i mezbûreden kât' ve ihrâc ve tedarik eylediği taş i'mâle salih ....." (Kal'a, 1998a, s. 291).

Cam ise belgelerden anlaşıldığı üzere daha çok ithal edilen bir mal olarak göze çarpmaktadır. Cam metaının temin edildiği yerler başta Venedik olmak üzere "*Efrenc*" diye tabir olunan Avrupa ülkeleridir *"...Takadümden berü Venedük ve sair Efrencden gelen cam metaı....."*, başka bir belgede ise sözkonusu yerler dışında adı anılmayan sair yerlerden de bahsedilmektedir, *"...vilâyet-i efrenc ve Venedik ve ve mahallât-ı sâireden Âstâne- sa`âdetü`me gelen reng-âmiz ve sâde ecnâs câmun gümrüği eda edildikten sonra..."* (Kal'a, 1997, s. 307). Söz konusu yerlerin ismi anılmadan zikredilmesi bu yerlerden İstanbul'a getirilen malzemenin talebi karşılamakta mühim derecede olmadığı şeklinde yorumlansa da aynı zamanda hammadde temin yerlerinin çeşitliliğine de işarettir.

Gerek alçıtaşı ve de gerekse cam metaı İstanbul'a deniz yoluyla gemilerle (sefine) taşınmakta idi. Gelen mallar Galata limanında aktarıldıktan sonra asıl varacağı yere varmak üzere gönderilirdi. Ticarete konu olan her çeşit mal gibi cam metaı da devlet tarafından gümrük resmi alındıktan sonra piyasaya sürüldüğü anlaşılmaktadır. Malların intikal ettikleri limanlar açıkça belirtilmemekle beraber gerek cam ticaretiyle uğraşan taifenin Galata'da mahzen tutması ve de gerekse ilgili şikayetler sonucu Galata kadılığına hitaben yazılan hükümler dolayısıyla Galata limanından aktarıldığı sonucunu çıkarıyoruz. Ancak bu kaziye, bazen hüküm gönderilen kadılığın İstanbul kadısı olması hasebiyle aynı zamanda İstanbul kadılığının yetki alanı içinde kalan limanlara da malların aktarıldığı sonucuna götürmektedir.

Şehre getirilen alçının alçıcılar ve camcılar arasında pay edilmekte olduğunu görmekteyiz. Malın esnaf arasında tevzi'i / dağıtımı yine çeşitli kaidelere bağlanmıştır. Her esnafa kethüda, yiğitbaşı ve ustalar tarafından oluşturulan bir kurul marifetiyle esnafın ihtiyaç duyduğu kadarı imkanlar çerçevesinde pay edilirdi. *"...kethudâ ve yiğitbaşı vesair ihtiyâr ustâları ma'rifetleriyle her nev'ine iktizâ-yı vakt ü hâle göre fiâtı vaz' ve esnâf-ı mezbureye ta'dil ve tevsiye şürutu üzre tezvi' u taksim olınup....* (Kal'a, 1997, ss. 307-308). Hammaddenin tevzii meyanında ele alınan bir başka konu ise ihtikar meselesidir. Hem esnaf taifesinin hem de sair kimselerin (tüccar) ihtikâr sebebiyle malı gizliden alıp stoklamaları yasaklanmış olup, buna yeltenenlerin cezaya çarptırılması emrolunmuştur.

Bu tarz teşkilatlanmada esnafa tanınan imtiyazlardan biri de şehre gelen hammaddeyi satın alma önceliği ya da tekelidir. 8/46/143 nolu belge bu tekeller mevzusunda ortaya çıkan anlaşmazlığın ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Camcı esnafı şehir dışından getirilen camın alım satımının kendilerine tahsis edilmiş olduğunu ve bazı Yahudi tüccarların ise şehre gelen cam metaını yüksek fiyatlar ödeyerek alması dolayısıyla gerek camcı esnafı ve gerekse halkın bu durumdan muzdarip olduğunu bu sebeple Yahudi tüccarların cam alım satımına yasaklanma getirilmesi talebi karşı tarafın itirazıyla karşılaşmış ve ellerinde 1152 (1740) senesinde düzenlenmiş hücceti ibraz etmeleri suretiyle camcı esnafının isteği reddedilmiştir.

Yine belgeden anlaşıldığı üzere bu dönemde Galata ve çevresinde cam metaı alım satımıyla uğraşan 12 adet ticarethane / mahzen bulunmaktadır. Yine burada geçen beyan üzerine haffaf olarak anılan taifenin aldığı malları bir ya da bir buçuk akçe faizle sattıklarından ve de camcı

esnafının "efrenc"den cam alım satımlarına karışmadıklarına camcı esnafından ve efrencden zatları şahit göstererek camcı taifesinin kendi aleyhlerine olan isteklerinin reddedilmesini talep etmişlerdir. Bilhassa piyasanın daraldığı dönemlerde sık sık karşılaşılan bu tür itirazlar ilgili kimselerin kendi menfaatlerini korumak için başvurdukları bir yöntem olmaktadır. Gerekçeler genelde alışverişi olumsuz etkileyen ihtikar, iddihar gibi kavramlar çerçevesinde yapılarak durum kendi lehlerine çevrilmek istenmektedir. Şikâyet dilinin temel argümanı ise düzenin sağlanması ve ihtiyacın karşılanmasına halel gelmesi endişesidir.

3.2. Üretim / Çalışma Nizamı

Hizmet imalinde bulunan camcı taifesi için üretim nizamından bahsetmek, camcıların üretime konu bir meta üretmediklerinden mümkün olmamakla birlikte ifa ettikleri hizmeti belli kaidelere tabii olarak icra-ı meslek yapıyor olduklarından eldeki belgelerden çalışma nizamlarını / çalışma prensiplerini tespit etmek kısmen de olsa mümkündür (Kal'a, 1997, ss. 98-99). Esnafın çalışma nizamında ilk sırada *hak ve hakkaniyete* riayet etmek gelmektedir. Ahlakiliğin ifadesi olan hakkaniyet prensibi gerek işletme ve teşkilat içindeki ilişkilerde, gerek ilişkide oldukları müşteriler ve de hammadde temin edenlere karşı hakkı korumayı va'z eder. Esnaf tarafından yüksek bir ahlaki ödev olarak addolunan bu kaide esnaf teşkilatının da temelini oluşturmaktadır. Hakkaniyet en üst düzeyde kaliteyi sağlamak için tek başına iktifa eden bir prensip olmakla beraber belgelerin satır aralarında başka düzenlemelere de rastlamak mümkündür. Kanaatimizce bunları iki ayrı grup altında toplamak mümkün olmaktadır. Birinci kısım tavsiye niteliğinde olmaktayken ikincileri nehiylerden/ yasaklardan oluşmaktadır. Bunları da bir kısım esnafın aykırı davranışlarının belgelere taşınmasından anlıyoruz.

> *"Camcı esnafı gelüp kadîmden berü gerek şakirdleri ve gerek ebniyeyi hümâyun vesair ebniyeye viregeldükkleri camcı metâ'ını kethüdâ ve yiğitbaşıları ve müsinn ü ihtiyarları ve cümle üstâdları ma'rifetleriyle beynlerinde kadîmî nizâmları ve âyîn-i erkânları üzre virüp dahl olınmak icâb etmez iken esnâf-ı mezbureden ba'zı kimesneler nizâm-ı kâdimlerine muğayir gerek şâkirdleri hususını ve gerek alçıcılar ve binâ sahiplerinin izni olmaksızın meta'larını götürüp musinn ü ihtiyar üstadlarının yol ve erkânına muğayyir bina ölçüleri alup ve ba'zı kimesnelere istinâd ve şefâ'at itdürüp bikes üstâdları hâib [ü] hâsir [ve] küt-i yevmiyyeye muhtâc olmalarıyla nizam-ı kadîmleri üzre amel olınup bu misüllü nizamlarına olanlarun te'addileri men' u def' olınmak bâbında....."* (Kal'a, 1997, ss. 98-99)

Yukardaki pasajdan anlaşıldığı üzre camcı esnafı imal-ı amelde bulunurken tabi olduğu bir nizamname bulunmaktadır. Bu nizam yazılı olduğu kadar meslek erbabınca zaman içerisinde geliştirmiş bazı normları da kapsamaktadır. Ayrıca esnaf teşkilatında oluşan teamüller de bu nizama dahil olunabilirdi. Mecelle'nin 45. maddesindeki "*Örf ile tayin nas ile tayin gibidir"* (Şimşirgil ve Ekinci, 2008, s. 80) hükmü buna delil teşkil etmektedir. Esnaf taifesi arasında oluşan teamüller örf ve âdet adı altında nizamlara dahil edilmek suretiyle çalışma şartlarını tamamlamaktadır.

Esnaf taifesinin çalışma prensipleri elimizdeki belgelerde yapılan şikayetler dolayısıyla gün yüzüne çıkmaktadır. Bazılarını zikredecek olursak, bina sahiplerinin izni olmadan ölçü alıp cam

takmak yasak olduğu gibi yapılan işin kadimden beri taife erbablarınca belirtilen hususiyetlere de haiz olması gerekmektedir. Yalnız burada bu hususiyetler neler olduğu belirtilmediğinden maddeler halinde beyan etmek mümkün olmamaktadır, ancak "kadim"e yapılan vurgu işin toplumda ilgili kişiler indinde kabul gördüğü vasıfta yapılması gerektiğinin vurgulandığı anlaşılmaktadır. *"....ve ba'zı kimesnelere istinâd ve şefâ'at itdürüp bikes üstâdları hâib [ü] hâsir [ve] küt-i yevmiyyeye Muhtâc olmalarıyla...."* Bir şikâyete konu olan yukardaki durumun dile getirdiği ise esnafların işlerini meslektaşlarının aleyhine geliştirmenin yadırgandığı ve dahi yasaklandığının ifadesidir. Yukardaki alıntılarda bir diğer husus ise, iş gören kimselerin kendi meslektaşlarının aleyhine olacak şekilde çalışmaması hususudur.

Başka bir husus ise, yine esnaf arasındaki ilişkyi belirtmektedir. Buna göre:

> *" ..... taşradan gelen elvan câmları kethudâ ve yiğitbaşıları ve musinn ü ihtiyarları cem' olup her birine tevzi' u taksîm olunduktan sonra koltukcı ve muhtekir karışmayup ve kimesne hissesinden ziyâde almayup ve vakı' olan ebniye-i humâyûn vesâir işlerine esnaf-ı merkûmeden bir ustanın kavl idüp ve çâb oldığı işlerine varmayup mâdâmki ehl-i hibre ma'rifetiyle kalb işi zahir olmadukca âhar usta varmamak üzre ....."* (Kal'a, 1997, s. 99)

denilmek suretiyle hem işi yapan esnaf korunmakta hem de gerektiği takdirde menfaat sahibini korumak amacıyla hüküm düzenlenmiştir. Burada işi alıp icraya başlayan esnaftan gayrı bir ustanın müdahil olunması men olunmaktadır. Ancak bina sahibine, ustanın işini gereği gibi yapmaması durumunda akitten dönme hakkı tanındığının da ifadesidir.

Esnaf nizamnamesinde belirtilen hususlara uymayan kimseler yine şikâyet üzre kadı vesair diğer icra heyetleri marifetleriyle nizama mugayir şekilde icra-ı amel etmekten men olunmaktadırlar. Şikayetler esnafın kendi menfaatlerini korumaya yönelik olmakla beraber vergi meselesi dolayısıyla devlet gelirleri, işin vadedilen kalitede olmasını taleb etmek suretiyle de halkın (tüketicini) haklarının korunma gayreti olduğu söylenebilir.

3.3. Satış Nizamı

Camcı esnafının ürettiği hizmeti sattıkları müşteri kitlesi iki kısma ayrılmaktadır, biri "ebniyeyi humayun" denilen kamu binaları meyanında kamusal talep, ikincisi ise diğer kısım binalar şeklinde ayrıma tabi tutulan özel taleple gelen müşterilerdir. Müşteri kitlesini böyle sınıflandırmak aynı zamanda öncelik sırasını da belirlemekte ve kamunun önceliğine vurgu yapılmaktadır.

Mezkûr belgelerde satış nizamnamesi hakkında da etraflıca malumat bulmak mümkün değilse de camcı taifesinin temel malzemelerinden olan cam ve alçıtaşı fiyatları hakkında fikir edinmek mümkündür. Camcıların gördükleri hizmete mukabil aldıkları ücrete dair bu belgelerde emarelere rastlamak mümkün değilken alçı ve cam fiyatlarına konulmuş narhlar ve zamanla artan fiyatlar nedeniyle ya da piyasaya müdahil olan muhtekirler sebebiyle mal fiyatlarının şikâyet konusu olması, söz konusu malların hangi fiyattan alınıp satıldığını takip etmeyi mümkün kılmaktadır. Ancak burada bahis mevzuu olan fiyatlar belgelerden anlaşıldığı kadarıyla esnafın alış fiyatlarını ifade etmektedir. Esnafın aldığı malzemeyi hangi fiyata sattığı sorusu ise cevapsız kalmaktadır.

".... alçı taşı Gemlik'den getürüp ve Âstane'de alçıcı esnafına bey' idüp Âstane-i aliyyede beher keyl alçı sekiz on pâreye olup zaman-ı karîbde kırk akçeye nizam verilmişiken alçıcı esnafı tama'-ı hâmından naşi ....."(Kal'a, 1997, s. 161). Burada ifade edildiği üzre alçı fiyatlarında büyük bir değişim gözlenmektedir. Ancak bu durum ilgili hükmün sonraki satırlarında belirtildiği üzre arz yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Hammadde temini yolundaki sıkıntılar bertaraf edildikten sonra fiyatlar tekrar eski seviyesine çekilerek *"...beher keyl alçıyı ibadullaha onar pâreye virüp ziyade talep etmemek..."* şartı ile alçı maddesinin narhı belirlenmiş olmaktadır.

Esnafın malı hangi fiyata sattığı bilinmemekle beraber cam ticareti ile iştigal eden tüccar taifesinin aldığı malı

> *"bir ya da bir buçuk"* akçe faizle sattıkları ifade edilmektedir. *"...Galata'da der mahzen idüp ufak tahta câma otuz dört guruş ve orta tahta câma kırk dört guruş taleb eyledüklerin ikrâr lâkin Âstaâne-i aliyye'de iştirâ edeceğümüz balmûmı ve yağınun bahâları sinîn-i sâbikadan ziyadeye bey' itmeğe muhtâcuz diyüp ....."* (Kal'a, 1997, s. 308)

diye devam eden itirazlarında tüccar taifesinin cam metaının artan fiyatını yükselen genel fiyat düzeyine bağlayarak açıklamaktadırlar. Bu ifade aynı zamanda söz konusu dönemde narh fiyatını aşmış olsa da birim malın fiyatı hakkında bilgi sunmaktadır.

Barkan'nın hazırlamış olduğu Süleymaniye camii inşaatı tetkikleri inşaatta kullanılan malzemenin fiyatları hakkında genişçe malumat sunar. Süleymaniye Camii kayıtlarına göre camii inşaatında kullanılan 336 adet cam için 222 akçe ödenmiştir (Barkan, 1972b, s. 213). Fiyatlarda karşılaştırma yapabilmek için verdiği örnekler içinde Edirne'de hamam inşaatında kullanılan cam metaı için [camiz beray rıhten-i camhâ ve besten-i telhâ, ber vech-i maktu' 17 zevc fi 16, 272 (miktar, birim fiyat ve toplam)] 272 akçe ödenirken (Barkan, 1972b, s. 215) Sultan Ahmet camiinde kullanılan 28.559 adet cam için 818.781 akçe ödenmiştir. Yukarda verilen üç kayıt çerçevesinde cam için ödenen miktar ve adetler karşılaştırılacak olursa geçen zaman zarfında fiyatların arttığı görülmektedir.

Tablo 1: Sultan Ahmed Camii'nde kullanılan cam adedi, çeşidi ve ödenen fiyatlar (Cedvel no: 19'a göre)

Cam çeşidi	Adet	Ödenen Miktar
Baha-i camha-i mütenevvia (toplam)		**818.781**
Camha-i billur-i kebir:	3.565	611.070
Camha-i sağir	15.154	167.741
Camha-i sarı ve sebz	790	15.800
Camha-i müdevver	9.050	24.170

Kaynak: Barkan, Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı…,

Ancak arada geçen yaklaşık ikiyüz yıllık zaman dilimini göz önünde bulundurmak gerekir ve yine geçen süre zarfında paranın nominal ve reel değeri de hesaba katılmadığında yukarıda verilen rakamların ifade gücü zayıf kalacaktır. Ancak en azında elimizde bir alt sınır söz konusu olacağından anlamlıdır. Süleymaniye camii yapım tarihinden Sultan Ahmet camii yapımına kadar geçen sürede dahi kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla mal fiyatlarında değişmeler meydana gelmiş olması Osmanlı ekonomisinin görece kötüleştiğini söylemek mümkündür. Dönemin

kayıtları muvacehesinde değerlendirilen camcı esnafının mal ve hizmet fiyatlarının değişmiş olması beklentisi makul bir yaklaşımdır.

4. Sonuç

Klasik dönem üretim tarzının geçerliliğini koruduğu dönemde gerek kalite ve ahlaki seviyenin ve de gerekse devlet hazinesi için garanti işlevi gören esnaf birlikleri dayandıkları kültürel altyapının değiştiği modern zamanlara kadar Osmanlı toplumunda gelişmenin ve düzenin teminatı iken daha sonra, bahusus dış dünyanın sisteme müdahil olması ve artan baskısı dolayısıyla daralan hareket kabiliyetleri nedeniyle bugünden geriye doğru bakıldığında sistemde menfi bir unsur olarak görülmelerine neden olmuştur.

Sistem kendi içinde normal seyirde devam ederken bilhassa uluslararası rekabetin artması ve bunun yanında Osmanlının siyasi arenadaki rolüne bağlı olarak kıymetten düşen değer bağımlı üretim tarzının yük artırıcı hususiyeti gibi nedenler asırlar boyunca adaleti tesis ve nizam sağlayıcı araçlardan olan esnaf teşkilatlanması 18. yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başlayıncaya kadar geçen süre zarfında birliklerde işleyiş camcı esnafı çerçevesinde incelediğimiz gibi olmakla beraber işin mahiyeti icabı değişiklikler de gösteriyordu. Söz konusu dönemde piyasa ekonomisinin baskılarına dayanamayan bu üretim tarzı III. Selim zamanında lağvedilmiştir. Esnaf birliklerinin (lonca, gedik) lağvedilmesi aynı zamanda belli bir dünya görüşünün insicamı olarak temayüz eden kurumlardan olan pazar düzenlenmesinden de vazgeçişi ifade etmektedir. Bir medeniyet ve aynı zamanda devleti sürekli kılan ilk bakışta pek önemsiz görülse de bu gibi kurumlardır. Osmanlının varlığını yüzyıllar öteye taşıyan bu kurumların yok olması bu temeller üzerinde kurulu Osmanlı düzeninin de nihayete ereceğine işaret ediyordu.

Esnaf teşkilatlanması modelini esas alan toplum ve piyasa düzenlemesine yönelik yaklaşımlar modern dönemde korporatist düşüncede karşılık bulmuştur. Türkiye'de de Ziya Gökalp gibi düşünürlerin etkisiyle Türkiye Cumhuriyeti korporatist ilkeler çerçevesinde kurumsallaşması ve dayanışmacı bir toplum modeli şeklinde inşa edilmesi öngörülmüşse de başarılı olduğu söylenemez. Zira temelde sermayenin temerküz etmediği bir ekonomik düzen öngören bu türden dayanışmacı modeli kapitalist bir çağda inşa etmenin haliyle zorlukları olacaktır. Ayrıca Türkiye'de iki zıt eğilim aynı anda işleme alınmıştır. Bir taraftan milli sermaye teşekül edilmeye çalışılırken öbür taraftan toplumsal tabakaların dayanışmasını öngören ilkelerin toplumsal hayata hâkim olunsun istenmiştir. Haliyle bunlardan baskın olanı (sermaye düzeni) diğerini nakzedecektir.

Kaynakça

Antikalar. (2023). Osmanlı Cam Sanatı. *Antikalar.com*. 9 Ekim 2023 tarihinde http://www.antikalar.com/osmanli-cam-sanati adresinden 09.09.2023 tarihinde erişildi.

Barkan, Ö. L. (1972a). *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)* (C. 1-2, C. 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Barkan, Ö. L. (1972b). *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)* (C. 1-2, C. 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Dikmen, A. A. (2017). *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan* (3. bs.). İstanbul: NotaBene Yayınları.

Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

İbn Teymiyye, T. (2001). *Bir İslam Kurumu Olarak Hisbe*. (V. Akyüz, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.

Kal'a, A. (Ed.). (1997). *İstanbul Esnaf Tarihi I (1742-1764)* (C. 1-2, C. 1). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Kal'a, A. (Ed.). (1998a). *İstanbul Esnaf Tarihi II (1764-1793)* (C. 1-2, C. 2). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları.

Kal'a, A. (1998b). *İstanbul esnaf tarihi tahlilleri: İstanbul esnaf birlikleri ve nizamları I*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı yayınları.

Kala, A. (2008). *Türk Sınai Mülkiyet Hakları Tarihi: İhtirâ Beratı'ndan Patent'e Alâmet-i Fârika'dan Marka'ya*. Ankara: Türk Patent Enstitüsü.

Nakiboğlu, A. ve Doğangün Yasa, B. (2013). 18.y.y.'da İstanbul Esnafının Sorunları. *Turkish Studies; International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8*(7), 363-392.

Özkul Fındık, N. Ö. (2007). Son Dönem Osmanlı Cam İmalatı Sektörünün Oluşumu ve Avrupa Etkisi. *Dini Araştırmalar, 10*(28), 163-196.

Şimşirgil, A. ve Ekinci, E. B. (2008). *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*. Ktb Yayınları.

Vatter, S. (2011). Şam'ın Militan Tekstil İşçileri: Ücretli Zanaatkârlar ve Osmanlı İşçi Hareketi, 1850-1914. D. Quataert ve E. J. Zürcher (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950* içinde (3. bs., ss. 55-96). İstanbul: İletişim Yayınları.

KÜRESEL YAPI İÇERİSİNDE ÇOK KUTUPLU DÜNYA DÜZENİNE DOĞRU

Dr. Seda Gözde Tokatlı[1]
[1] İzmir Demokrasi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı,
ORCID: 0000-0002-1880-1338

Özet:

Soğuk Savaş Sonrası dönemde ABD tarafından inşa edilen tek kutuplu yapısal düzenden çok sesli yapıya doğru geçiş hızlı bir şekilde sürmektedir. ABD'nin 11 Eylül siyasi krizi, 2008 ekonomik krizi sonrasında yapı içerisindeki hegemonyasının daha fazla sorgulanması, Rusya'nın sisteme entegre olma yönünde artan çabaları, yükselen Güç Çin'in sistem içerisindeki istikrarlı yükselişi, Batı temelli inşa edilen liberal düzen karşısında oluşturulan alternatif ideolojiler ve ya oluşumlar çok kutuplu düzenin varlığını ortaya koymaktadır. Bu çalışma, uluslararası sistem içerisinde devletlerin çıkar odaklı dış politika anlayışının her geçen gün artan önemini ortaya koyarken değer kavramının eskiye nazaran daha fazla göz ardı edildiğini ön plana çıkartacaktır. Çok kutuplu düzen arayışının ön plana çıkmasıyla devletlerarasındaki stratejik rekabet ilişkisi de daha fazla ivme kazanmaya başlamıştır. Yükselen güçlerden özellikle Rusya'nın Batılı güçler tarafından stratejik tehdit ve Çin'in stratejik rakip olarak tanımlanması ve ya Rusya'nın ve Çin'in sistemi yeniden inşa etme yönünde artan çabaları neorealist kuram çerçevesinde analiz edecektir. Güç dengelerinin Batı'dan Doğu'ya doğru evirilmesi, gelişmekte olan ülkelerin alternatif örgütler içerisine dahil olmaları ve rakip güçlerin farklı bölgeler üzerinde artan ekonomik ve siyasi stratejiler sistem içerisindeki değişimin varlığını ortaya koymaktadır. Bu bildiri, devletlerarasında artan güç rekabetini neorealist kuram çerçevesinde ele alırken, karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemleri kullanacak ve nitel bir çalışma ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri

1.GİRİŞ

ABD'nin sistem içerisinde güç dengelerinde yaşadığı değişim, transatlantik ittifak yapısı içerisinde ortaya çıkan krizler, liderlerin dış politika kararları üzerinde oynadığı rol ve ülkelerin

güç kapasitelerinde yaşanan farklılıklar sistemsel değişimlerin önünü açmıştır. Soğuk Savaş sonrasında neoliberal kurallar çerçevesinde normatif ilkelerle inşa edilmiş olan yapı uluslararası krizler sonrasında büyük bir darbe almıştır. ABD içerisinde ulusal politikaların önemi artmaya başladıkça küresel politikaların önemi de azalmaya başlamıştır. Uluslararası yapı içerisinde güç geçişinin hızlanması, yeni bir güç ve ya güçlerin ortaya çıkmasına yol açarken, sistem içerisindeki mevcut güç dengesi de değişikliğe uğramıştır.

Bu çalışmada, küresel zeminde büyük güçler arasında yaşanan rekabet ilişkisi, değişen tehdit algısı ve sistem içerisinde artan güç yarışı neorealist kuram çerçevesinde analiz edilecektir. Yükselen güçlerin sistemin paydaşı olma yönünde artan eğilimi ise mevcut güç karşısında ikame güç olabilmelerini hızlandırmıştır.

Uluslararası sistemde çok kutuplu yapıya geçiş sonrası ABD ile yükselen güçler arasında özellikle Çin ve Rusya arasındaki rekabet ilişkisi daha belirgin bir hal almaya başlamıştır. Güç dengelerinin Atlantik kıtasından Asya Kıtasına doğru kaydığı yapısal düzende alternatif ideolojilerin inşa edilebileceği, transatlantik düzlemde yaşanan çatlakların rakip güçlere avantaj sağlayabileceği ve Amerikan hegemonyasında yaşanan meşruiyet sorununun çok kutuplu yapısal düzene doğru giden süreci hızlandırabileceği bu çalışma ile bir kez daha ön plana çıkartılacaktır. Özellikle, Rusya- Ukrayna Savaşı sonrasında büyük güçler arasındaki rekabet daha belirgin hale gelmiş, müttefikler ortak tehditler karşısında farklılıkları yönetebilmek adına saflarını sıklaştırmış ve uluslararası örgütler sistem içerisinde daha aktif politikalar izlemeye yönelmiştir.

Bu çalışma, sistem içerisinde güç geçişinin varlığını ortaya koymak, ulusal çıkar kavramı çerçevesinde değişen dengeleri görebilmek ve hegemon gücün kapasitesinde yaşanan düşüşün sistem içerisinde yarattığı etkiyi görmek adına bu çalışma önemlidir. Bu çalışmada teorik çerçevesinin oluşturulması ve nitelikli bir akademik çalışma yapılabilmesi için uluslararası sistem içerisinde yaşanan dönüşüm neorealist teori bakış açısıyla analiz edilecektir.

2.Teorik İnceleme: Realist Kuramsal Yaklaşım

Neorealizm kuramına göre, anarşik yapı mevcut düzeni koruyan bir sistemdir. Devletlerin sistem içerisinde birbiri ile çatışma içerisinde olması insanın doğasından dolayı değil, sistemin anarşik yapısından kaynaklanmaktadır (Waltz, 1979: 188) Neorealizm kuramına göre güç, devletlerin kendi güvenliklerini sağlamaları, sistem içerisindeki eylemlerini gerçekleştirmeleri, kendilerine manevra alanı sağlayabilmeleri veya egemenliklerini sürdürebilmeleri açısından oldukça önemlidir. (Çıtak, 2014: 36). Küresel zeminde büyük güçler arasında yaşanan rekabet

ilişkisi, değişen tehdit algısı ve sistem içerisinde artan güç yarışı neorealist kuramın bileşenleri ile örtüşmektedir.

Anarşik dünya düzeni içerisinde uluslararası sistemin kurallarını belirlemek, belirlenen kuralların evrensel olabilmesini sağlamak ve ya diğer devletler tarafından gücünü kabul görmesi için lider devletlere önemli görevler düşmektedir. Realist kuramda *"hegemonya"* kavramı, hegemon gücün, başta askeri gücünü kullanarak, dünyanın geri kalan kısmına kendi siyasetini dayatması anlamında bir "*tahakküm"* ilişkisi anlamında kullanılmaktadır (Çiftçi,2009: 216). Hegemon gücün sistem içerisindeki varlığı mevcut düzendeki çatışmayı önlerken, aynı zamanda düzemin devamlılığına da hizmet etmektedir. Hegemonik İstikrar Teorisi (HIT), teorisine göre, dünya ekonomisinin istikrarlı olabilmesi için tek bir düzenleyici güce ihtiyaç vardır.(Kindleberger, 1973:305). Hegemonik istikrar teorisi, yükselen güçlerin uluslararası sistem üzerinde dönüştürücü bir etkisi olabileceğini ve dünya ekonomisinin tek bir güç altında istikrara ulaşabileceğini savunmaktadır. Hegemon olan devlet ortak sorunların çözümüne yönelik kararlar alan, küresel paydaş rolünü sürdüren, barış inşa etme projelerine liderlik eden ve ya evrensel değerlerin önemine vurgu yapan bir yönetim anlayışına sahip olması gerekmektedir. Uluslararası sistem içerisinde bir devlet merkezi konumunu devam ettirebilmesi için iktisadi, toplumsal, kültürel ve ahlaki unsurları da bünyesinde bulundurması gereklidir. ABD, uluslararası sistem içerisinde uzun yıllardır inşa ettiği hegemon gücünü yeniden üretmesi ve kabul görmesi için normatif mekanizmaları yeniden üretmesi gerekmektedir. Örneğin, 1929 yılında yaşanan ekonomik kriz İngiltere'nin gücünün zayıflamasına yol açarken, 2008 yılındaki küresel kriz Amerikan para birimi olan dövizin değer kaybetmesine yol açmıştır. Küresel finansal krizler tek kutuplu yapının etkisini kaybetmesi soncunda oluşan çok kutuplu dünya düzenine geçiş sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 21.yy'ın başlarından itibaren ABD'nin yürüttüğü tek taraflı politikalar, dünya genelinde ABD karşıtlığının artmasına ve dünyanın farklı bölgelerinde demokratik yönetim modelinin ve liberal yönetişim kavramının değer kaybetmesine yol açmıştır.

HİT teorisi kapsamında, ortak mallar kavramı büyük önem taşımaktadır. Ortak mallar kapsamında ortak para birimi, iklim problemleri, göç ve ya mülteci sorunları, hastalık ve ya salgın gibi küresel sorunlar yer almaktadır. Hegemon devlet ortak sorunlar karşısında görevlerini yerine getirebilmek için diğer devletlere göre daha güçlü olması gereklidir. (Webb and Krasner, 1989: 185) Örneğin, 2020 yılında ABD Başkanı Donald Trump Paris İklim Anlaşması'ndan geri çekilerek küresel ısınma, iklim problemi ve ya çevre kirliliği gibi konulardaki dayanışmacı tavrının aşındığını göstermektedir. Uluslararası ortak sorunlar

karşısında hegemon olan devlet sorumluluklar alarak çözüm üretebilme yeteneğini geliştirmesi gerekmektedir. Hegemon olan güç, ortak malları korumak ve ya ortak sorunlara çözüm bulabilme konusunda başarısız kalırsa, sistem içerisindeki meşru yönetim gücünü ve ya lider pozisyonunu kaybetmektedir.

2019 yılında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Kovid-19 pandemisi tüm dünyanın ortak sorunları arasında yer aldığından dolayı küresel yönetişimi zorunlu kılmıştır. Küresel yönetişimin en önemli sağlık kuruluşu olan Dünya Sağlık Örgütü ve sistemin lider gücü olan ABD'nin ortak sorun olan küresel salgın karşısında izlediği pasif duruş sorunun çözümünü zorlaştırmış, milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine yol açmış ve küresel düzenin işleyişini kökünden değiştirmiştir. Küresel sorun olarak karşımıza çıkan Kovid-19 pandemisi karşısında ABD'nin liderlik rolünü sahiplenmemesi, çok taraflı kurum ve mekanizmalarının işlevsiz kalması, küresel birlik ve mücadele ruhunun arka plana atılması kendi kendine yetebilen ulus devlet kavramının artan önemini ortaya koymuştur. ABD'nin küresel salgın karşısında oynadığı pasif diplomasi karşısında, Çin aksine dünyanın birçok bölgesine tıbbi ilaç ve ya ekipman anlamında tedarik zincirleri oluşturmuş, etkili aşı diplomasi yöntemleri uygulamış ve ülke içerisinde alınan tedbirleri uluslararası platformlarda paylaşarak yumuşak güç politikalarını etkili bir şekilde devreye sokmuştur. Kovid-19 küresel salgını ulusal ve ya küresel politikaların yaşamsal krizi çözmek için başarılı olmadığını ortaya koymuştur (Roloff,2021: 27).

Uluslararası sistem içerisinde var olan kurallarının insan hakları çerçevesinde yeniden revize edildiği, uluslararası hukuk ve kurumlar çerçevesinde ortak sorunlara cevap bulunabildiği ve ortak fikir birliğinin sağlanabileceği yeni bir dünya düzeni inşa edilmeye çalışılmıştır. Bir devletin diğer devletler üzerinde kurduğu tahakküm ilişkisi rıza unsurlarının hakim olduğu yönetim anlayışı ile daha kolay kabul görmektedir. Devletler içerisinde yaşayan sivil halk ve ya toplum bu yeni düzen içerisinde soru sorabilme, karşılaştırabilme ve mevcut düzene karşı meydan okuma yeteneğini kazanması gayri meşru yönetim yapılarının daha kolay sorgulanabilmesine yol açmaktadır.

ABD içerisinde artan kutuplaşma, küreselleşme karşıtlığı ve artan korumacılık politikaları sistem içerisinde ki rol model ülke olma özelliğine zarar vermiştir. ABD'nin askeri gücüne daha fazla önem vermesi, tek taraflı çıkar politikalarına daha fazla yönelmesi ve normatif değerleri arka planda tutarak sistemin yaşadığı hegemonyal dönüşüm için gerekli olan ortamı hazırlamıştır. ABD'nin demokratik kurumlarda yaşadığı dezenformasyon normatif gücünün kırılmasına yol açmıştır. ABD'nin sistem içerisinde demokrasi ihraç eden ülke statüsünde yaşanan gerileme ekonomik alanda sahip olduğu üstünlüğünü de olumsuz yönde

etkilemektedir. Amerikan istisnacılığı kapsamında ABD liberal değerlerini yayma, diğer ülkelerinin rejimlerini değiştirme ve ya demokrasi karnelerini sorgulama gibi önemli girişimlerde bulunmaktadır.

Çin'in 1997 Asya Krizi ve 2008 yılındaki ekonomik krizini diğer ülkelere kıyasla daha başarılı bir şekilde atlatmasıyla, yaklaşık otuz yıldır süreklilik arz eden ekonomik büyümesi ile ve başarılı kalkınma politikaları ile gelişmekte olan ülkelere bir rol model ülke olma yolunda ilerlemektedir. ABD ile Çin arasında artan rekabet ilişkisi devletlerarasındaki güç mücadelesini neorealist kuramı açıklamaktadır. *"Çin gelecekte ABD hegemonyasının yerini alabilecek mi*?"; *"Çin'in barışçıl yükseliş stratejisi sürdürülebilir mi?*"; "*ABD ve Çin arasında artan rekabet ilişkisi ikinci bir Soğuk Savaş'ın habercisi midir?"* yönünde temel sorular literatürde ön plana çıkmaktadır. Güçlü bir Çin, ABD'nin Batı yarım küreye hâkim olduğu gibi Asya'ya hâkim olmaya çalışacaktır. Bu açıdan ABD'nin rotayı tersine çevirmesi ve Çin'in yükselişini yavaşlatmak için elinden geleni yapması gerekmektedir (Mearsheimer, 2001: 401).

ABD ve yükselen güçler arasında yaşanan güç mücadelesi ve taraflar arasında artan rekabetin sistem üzerinde nasıl bir etki yaratacağı yönünde sorulara yönelik neo realizm kuramı '*'değişen güç dengeleri, tarafların artan kapasiteleri, askeri ve ya ekonomik alternatif oluşumlar sonucunda bölgeler üzerinde artan kontroller çerçevesinde''* cevap bulmaya çalışmaktadır. Devletlerarasında artan güç yarışı ve ya güç mücadelesini en iyi açıklayan realizm kuramı, sistem içerisindeki anarşik düzene atıfta bulunurken ulusal çıkar, güç dengesi ve ya güvenlik ikilemi kavramlarının dış politikadaki artan önemine vurgu yapmaktadır.

3.Güç Dengelerinin Yeniden inşası: Çok Kutupluluğa Doğru mu?

Çin'in barışçıl politikalar aracılığıyla inşa etmeye çalıştığı köklü reformlar kurulu nispi gücün düşüşünü hızlandırırken, yapısal değişikliklerinde önünü açmaktadır. Çin'in rıza oluşturmak için bölgesel / küresel ekonomik ve kültürel politikalara ağırlık vermeye başlaması ve söylemlerini "*ortak çıkar", "kazan-kazan işbirliği"* ve "*barışçıl politika"* üzerine yoğunlaştırması "Çin'in ABD hegemonyasına karşı barışçıl yükseliş" argümanını öne çıkartmıştır. NATO'nun, yeniçağın artan sınama ve zorlukları karşısında ihtiyacı olan ittifak ruhu, siyasi uyum ve diyalog geliştirme ilkelerine daha fazla önem vermesi gerektiği ortaya konmuştur. (NATO 2030, 2020) 2019 2021 yılında yapılan NATO zirvesi öncesinde ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Jake Sullivan, "*Çin, şimdiye kadar gördüğümüzden çok daha kararlı bir şekilde bildiride yer alacaktır*" ifadelerini kullanmıştır. (NATO 2030:2020)

ABD ve Çin'in arasındaki rekabet alanları, iki ülke arasındaki ittifak ilişkileri ve bu devletlerin sistemdeki artan yayılmacı politikaları realist kuram kapsamında hem bölgesel ve hem de küresel seviyede hız kazanmaya devam etmektedir. ABD ve Çin arasında ortaya çıkan güvenlik ikilemi iki ülkenin daha fazla güç artırımına yönelik teşviklerde bulunmasına, daha fazla müttefik kazanma yoluna gitmesine ve sistem içerisinde birbirlerine yönelik çevreleme stratejilerini yeniden belirlemesine yol açmıştır.

Çin ve Rusya arasında artan işbirliği gerek ikili ilişkilerde gerek uluslararası platformlarda etkisini göstermektedir. Çin, diplomatik platformlarda Rusya'ya gerekli desteği göstermeye devam eden bir ülkedir. Rusya ve Çin'in ekonomik, politik ve askeri alanlarda güçlü bağları olduğu açıktır. Her iki ülkede birçok konuda birbirlerinin güçlü destekçileridir. Rusya ve Çin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) daimi üyesi olan ülkelerdendir. Diplomatik platformlarda birbirini desteklemeye devam eden Çin ve Rusya, 2021 yılında ABD Başkanı Joe Biden'ın liderliğinde düzenlenen Demokrasi Zirvesini, dünyaya kutuplaşmanın zemini olarak kabul görmeye devam ettiklerini ve ''*demokrasiler ve otokrasiler* '' ile '*'serbest piyasa ve devlet kapitalizmi'*" ayrımlarını doğru bulmadıklarını ifade etmişlerdir (BBC, 2021). Her iki ülke arasındaki yakınlaşma artık bir jeopolitik eksene dönüşmektedir. Rusya ve Çin'in Orta Doğu ve Orta Asya üzerinde artan varlığı, yükselen ekonomiler içerisinde artan yetkileri her iki ülkenin politikalarında benzerlikleri ortaya koymaktadır. 2023 yılı Mart'ta Çin Devlet Başkanı Şi Cinping tarafından gerçekleştirilen Moskova ziyareti, Şi Cinping'in Rus mevkidaşı Putin'e veda ederken kullandığı "*100 yıldır görülmeyen değişimler yaşanıyor ve bunu birlikte yürütüyoruz.*" ifadesi "*Yeni Dünya Düzeni*" söylemlerine yönelik en net vurgulardan biriydi (Doğan, 2023).

3. Uluslararası Sistemde Artan Rekabet: Alternatif İşbirliği Girişimleri

Uluslararası sistem içerisinde ABD öncülüğünde ortaya çıkan oluşumlar karşısında rakip ve ya yükselen güçlerin inşa ettiği alternatif oluşumlar sistem içerisinde siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda etkili bir rol oynamaya başlamıştır. Hegemon olan güç sistem içerisinde en güçlü konuma sahip olmak için sistem içerisinde en fazla hareket alanına sahip olması gerekmektedir. Otoriter yönetim modellerin sergilediği cesur girişimler, koşulsuz yardım politikaları, gelişmekte olan ülkeler ile artan işbirlikleri ihtiyaçların giderilmesi ve alternatif yönetim modellerin inşasına yönelik bir örnek oluşturmaktadır. Batılı güçlerin kendi içerisinde yaşadığı krizler liberal yönetim modelinin geleceğini riske atarken, alternatif güçlerin bu boşluktan avantaj sağlamasına imkan sunmaktadır. ABD'nin Çin stratejisi, demokrasi ile otokrasi arasında net bir çizgi çizmekte ve karşısındaki aktörden bir taraf seçmesini istemektedir. Bu

noktada AB'nin liberal demokratik değerlerinin Çin'e rağmen korunma ile birlik üyesi ülkelerin tüm kılcal damarlarına sızan Çin'in ekonomik kollarının kıskacında kalmak arasında bir ikileme düştüğü aşikardır (Doğan,2023).

Avrupa kıtası içerisinde yaşanan herhangi bir ekonomik ve ya siyasi kriz Çin için bir fırsat niteliği oluşturmaktadır. ABD, Asya kıtasındaki hâkimiyetini arttırmaya yönelik çaba içerisinde girerken, Çin'de Avrupa Birliği içerisindeki yayılma gücünü, devletler ile olan ilişki ağını ve karşılıklı diyalogu arttırmaya yönelik girişimler içerisinde bulunmaktadır. Örneğin, AB'de yaşanan Brexit krizi Çin'in Avrupa kıtası içerisindeki hâkimiyet politikalarını yürütebilmesi açısında bir avantaj sağlamaktadır. Çin'in ekonomik alanda artan hamleleri, ABD'nin baskın tavrı ve Ukrayna'nın gayrimeşru askeri girişimleri arasında kalan AB ve diğer aktörler kendi stratejilerini yeniden revize etmek zorunda kalmaktadır. 2022 yılında Rusya'nun Ukrayna topraklarına yönelik tek taraflı saldırısı her ne kadar transatlantik ittifak ağı içerisinde oluşan boşluk yeniden doldursa da AB küresel krizlerin kıskacında kalmaya hala devam etmektedir. Rusya'ya karşı tavır alan aynı zamanda ekonomik çıkarlarını Çin ile sürdürmeyi amaçlayan Almanya, NATO daimi üyesi olan aynı zamanda Rusya ile dostane ilişkilerini devam ettiren Türkiye, Çin'e gayri resmi bir ziyaret gerçekleştiren aynı zamanda transatlantik ittifak'ın en önemli ülkelerinden olan Fransa küresel rekabet ortamı içerisinde çok yönlü stratejiler izlemektedir. Devletlerin davranışlarına çıkarlar, fırsatlar ve değerler ekseninde yön verdiği küresel ölçekte rekabetin ağır bastığı, korumacılık politikaların ön plana çıktığı ve merkantilist yönetim modelinin ağır geldiği yeni yapısal düzen kök salmaktadır.

2000'li yıllardan itibaren ABD'nin izlediği ekonomik ve siyasi politikalar tek kutupluluğa dayalı uluslararası düzeninin geleceğini riske atmaktadır. Dünyanın en iyi ekonomilerinden oluşan G8 Grubunun, G 20'e doğru evrilmesi çok taraflılık yönünde atılan önemli adımlar arasında yer almaktadır.

Rusya ve Çin'in öncülüğüyle kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), tek kutuplu dünya düzenini dengeleme yoluna girmiş ve dünyayı çok kutuplu hale getirmeyi başarmıştır (Yardımcıoğlu ve Koçarslan, 2012: 173). Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Rusya ve Çin'den oluşan bu yapı '*'Şangay Beşlisi''* olarak tanımlanmıştır. Özbekistan'ın aynı yıl örgüte üye olmasıyla Şanghay Beşlisi'nin üye sayısı altıya çıkmıştır. 2017 yılında ise Hindistan ve Pakistan'ın da birliğe üye olmasıyla üye sayısı sekize çıkmıştır. Gözlemci statüsünde olan İran'ın 17 Eylül 2021'de Şanghay İşbirliği Örgütüne tam üye olarak kabul edilmesi ile üye sayısı dokuza çıktı. (Wall, 2006). ABD ve Avrupa Birliği üye ülkeleri, Şanghay İş Birliği Örgütü'nü "*Yeni Diktatörler Kulübü"* olarak sınıflandırsalar da örgütün geleceği giderek daha

çok ekonomik ve sosyal konular alanındaki başarısına bağlı olacaktır (Yardımcıoğlu ve Koçarslan,2012: 172). Rusya ve Çin'in öncülüğüyle kurulan ŞİÖ, tek kutuplu dünya düzenini dengeleme yoluna girmiş ve dünyayı çok kutuplu hale getirmeye başarmıştır (Yardımcıoğlu ve Koçarslan, 2012: 173).

2001 yılında Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'in yer aldığı (BRIC) iş birliği ağı çok yönlü entegrasyon örneği olarak tanımlanmaktadır. 2011 yılında Güney Afrika'nın birliğe katılımı sonrasında birliğin yeni adı BRICS olarak değiştirilmiştir. BRICS üye devletleri dış politikalarını bölgesel olmaktan çok küresele seviyeye yükselten, yumuşak güç bileşenlerini etkili bir şekilde kullanan, uluslararası sorunlar karşısında uzlaşmacı rol üstlenen, ülke ekonomilerinde kayda değer ilerlemeler gösteren güçler olarak bulunmaktadır. Amerikan istisnacılığının aksine tüm üyelere kapısı açık olan bu oluşum devletlerarası ittifak ilişkilerinin yeniden canlanmasına katkı sağlarken, kazan-kazan ilkesi çerçevesinde herkesin çıkarına hizmet etmeyi amaçlamaktadır. Mevcut hegemonyal düzen karşısında yeni bir işbirliği ağı inşa etmek ve ya alternatif bir blok oluşturmak BRICS'in temel hedefleri arasında yer almaktadır. BRICS, Küresel Güney ülkelerinin çıkarlarını küresel zeminde daha fazla temsil etmek, adil ve kapsayıcı bir ekonomik düzen inşa etmek ve gelişmekte olan ülkelere uluslararası siyasette daha fazla temsil hakkı verilmesini amaçlamaktadır. Kurumsallaşma yolunda önemli adımlar atan BRICS küresel finans düzenine alternatif oluşturma arayışı içerisindedir. BRICS ekonomilerinin küresel rekabete hazır bulunmaları, yumuşak gücü küresel politikalarda etkin olarak kullanmaları ve ya küresel yönetişimde aktif bir rol oynamaları uluslararası hiyerarşide var olan düzeni değiştirme yönünde artan girişimler olarak yorumlanmaktadır.

1997 yılında kurulan Güneydoğu Asya Ülkeler Birliği (ASEAN) Güneydoğu Asya bölgesinde barış ve güvenliğin gelişimine katkı sağlarken, bölgede toplumsal, kültürel ve ekonomik anlamda gelişimine de destek olmak amacıyla kurulmuştur. ASEAN, 1997 yılında oluşturulan ASEAN+3 forumu çerçevesinde ASEAN ülkeleri ile Çin, Japonya ve Güney Kore arasında Doğu Asya topluluğu oluşturulmuştur. ABD'nin en büyük rakibi olan Çin, 1993 yılında ASEAN dış ticaretinin %2'sini oluştururken, %18'ini ABD oluşturmaktaydı. Ancak 2013 yılına kadar ASEAN ticaretinin Amerikan malları içindeki payı %8,2'ye kadar gerilerken, Çin'in payı ise %14'e yükselmiştir (ASEAN,2019). 2020 yılında yapılan 37. ASEAN Zirve Toplantısında 10 ASEAN üye devleti ve diyalog ortakları olan Avustralya, Çin, Japonya, Güney Kore ve Yeni Zelanda *''Bölgesel Kapsamlı Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını''(RCEP)* imzalayarak dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşmasını imzalamıştır. RCEP ülkeleri, Dünya

Ticaret Örgütü verilerine göre, 2,2 milyar insan ve 24,8 Milyar dolar toplam Gayri Safi Yurt İçi Hâsılası (GSYİH) ile küresel hâsılanın yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır (Moon, 2018).

Çin ve Rusya, bölgesel işbirliği ilişkisi kurduğu G20, BRICS, ŞİÖ ve ya Çin'in KYG ve AIIB girişimleri çok kutupluluğa doğru giden süreci hızlandırmıştır. Realpolitik ve ya güçler dengesi ve tehdit algıları üzerine inşa edilen bloklaşmaların hız kazanması, sistemsel dönüşüme hizmet etmektedir Mevcut düzeni korumak isteyen güçler ile bu düzeni değiştirmek için çaba içerisine giren alternatif güçler arasındaki güç yarışı kavramsal ve kuramsal düzlemde etkisini göstermeye devam etmektedir. Güney Afrika'da düzenlenen BRICS Zirvesi'nde konuşan BM Genel Sekreteri Guterres, dünyanın yeni bir çok kutupluluğa doğru ilerlediğini dile getirmiştir (Türk, 2023). Guterres, uluslararası sistem içerisinde ciddi krizlerin yaşandığını dile getirerek parçalanmış bir dünyada işbirliğinden başka bir alternatifin olmadığının da altını çizmiştir.

Uluslararası diplomaside Çin'in artan çok taraflı rollerinin ve küresel sorumlulukların büyük etkisi bulunmaktadır. Çin'in küresel yönetişim sicili uluslararası kurumlar içerisinde çok taraflı katılımının evirilmesiyle büyük bir dönüşüm içerisine girmiştir. NATO 2030 raporunda, Çin'in sistem içerisinde devam eden istikrarlı yükselişinin transatlantik topluluk için bir tehdit algısı oluşturduğu vurgulanmış, sistemsel rekabete geri dönüş yapıldığı da bu yönde artan söylemlerle desteklenmiştir. (NATO 2030: United for a New Era Report, 2020) Çin'in küresel sistem içerisinde askerî ve ekonomik alandaki yükselişini devam ettirmesi NATO ittifakının önleyici mekanizmalarını devreye sokmasına yol açmıştır. Çin'in yükselişinin yanında Rusya da NATO için stratejik bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu kapsamda, 2022 yılında yayınlanan NATO Stratejik Belgesi, NATO Asya Pasifik bölgesinde yükselen güçlere yönelik çevreleme politikası yürütmeyi, açık kapı politikası kapsamında bölgede yer alan müttefik ülkeler (Güney Kore, Japonya ve Avustralya) ile diyalog geliştirmeye, işbirliği alanlarını çeşitlendirmeyi ve bölgedeki askeri varlığını genişletmeyi amaçlamaktadır. Kolektif güvenlikten küresel güvenliğe doğru giden süreçte NATO'nun görev tanımını yeniden revize etmesinde devletlerarasında artan güç yarışı, meydan okumalar ve ya tehdit algısının yön değiştirmesi önemli bir etken olmuştur. Uluslararası örgütler değişen konjoktör çerçevesinde sistem içerisindeki varlıklarını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmış ve sonuç olarak güncel gelişmeler kapsamında stratejik vizyonlarını revize etmiştir.

Büyük güçlerin Asya kıtasında artan bölgesel oluşumları, koalisyon oluşturma eğilimleri ve yürüttüğü dengeleyici mekanizmalar Asya'nın yani ''*Doğu*''nun yeniden merkezi bir konuma doğru yükseldiğini göstermektedir. Örneğin, ABD, QUAD ittifakı içerisinde yer alan Hindistan, Japonya ve Avustralya ile beraber hareket ederek Çin tehdidine karşı meydan

okumayı amaçlamıştır. Örneğin, 2021 yılında ABD öncülüğünde kurulan AUKUS anlaşması ile üye ülkeler arasında savunma ve güvenlik alanlarında iş birliğini geliştirmeyi, Asya kıtası içerisindeki hareket alanını genişletmeyi ve müttefik güçler ile beraber Çin'e yönelik çevreleme stratejisini uygulamayı amaçlamıştır. AUKUS ittifakı, Asya kıtasında yükselen güç Çin'in dengelenmesinde önemli bir girişim olarak değerlendirmektedir. ABD, NATO'nun kurucu üyesi olmasına rağmen AUKUS ve QUAD paktları içerisinde aktif rol oynayarak yükselen Çin tehdidine yönelik önleyici mekanizmalar oluşturmuş ve Asya kıtasının artan önemini yeniden vurgulamıştır. Uluslararası sistem içerisinde devletler arasında güç geçişinin olabilmesi için yükselen gücün jeostratejik alanlarda askeri üsler inşa etmesi, güçlü müttefik ağları oluşturması, bölgesel kriz ve ya çatışmaların çözümlerinde öncü bir rol oynaması, askeri gücünü belirli seviyede arttırması gerekmektedir.

4.SONUÇ

Devletlerarasında değişen güç ilişkisi devletlerin güç kapasitelerinin değişmesi ile yakından ilişkilidir. ABD ve Çin arasında ortaya çıkan güvenlik ikilemi iki ülkenin daha fazla güç artırımına yönelik teşviklerde bulunmasına, daha fazla müttefik kazanma yoluna gitmesine ve sistem içerisinde birbirlerine yönelik çevreleme stratejilerini yeniden belirlemesine yol açmıştır. ABD'nin büyük güçler rekabetinde Rusya ve Çin'in zayıf karnı olarak lanse edilen ülkeleri yanına çekme çabası, müttefik olduğu ülkelerin politikalarını bu yönde değiştirmesi ve uluslar arası kuruluşların bu amacı gerçekleştirmek için birer maşa görevi görmesi küresel sistem içerisinde yaşanan güç mücadelesini açıkça ortaya koymaktadır. Büyük güçler arasında yaşanan rekabet ilişkisi devletlerarasında ittifak ilişkilerin yönünü değiştirirken, devletlerin ulusal çıkarları kapsamında stratejilerini yeniden belirleme ihtiyacı doğurmuştur. Devletlerin kapasitelerinde yaşanan değişim, liderlerin dış politika yaklaşımı ve sistem içerisinde yaşanan krizler anarşik uluslararası düzenin hala realist bakış açısıyla yorumlandığını göstermektedir.

Çok kutupluluğa giden süreç içerisinde BRICS'in son zirvesinde 6 yeni üye ülkeyi daha bünyesine katması, G20 Zirvesinde Afrika Birliği'nin daimi üyesi olarak kabul edilmesi, ŞİÖ içerisine en son İran'ın kabul edilmesi, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi ile artan ekonomik işbirliğinin politik dönüşümü, sistem içerisinde artan bölgeselleşmenin hız kazandığı göstermektedir. 2023 yılında Hindistan'da yapılan G20 Zirvesinde ön plana çıkan en temel mesaj '*'Tek Dünya''* ibaresi olmuştur. Tek Dünya ibaresinde en temel amaç ise Doğu ile Batı ülkeleri arasındaki bölünmenin bittiği yönündedir. Çok kutupluluğun ön plana çıktığı yeni yapısal düzende farklı kutuplaşmaların olmaması yönünde bildiriler ön plana çıkmıştır. Örneğin, Rusya ve Çin'in G20 Zirvesinde benimsediği karşıt tavırlar ve ya Batılı

demokrasilerin BRICS oluşumuna yönelik artan tepkileri Doğu ile Batı arasında artan bölünmeleri göstermektedir. Küresel Güney olarak tanımlanan gelişmekte olan ülkelerin oyuncularının da küresel rekabet içerisinde daha fazla yer almaya başlaması, küresel oluşumların önemli paydaşları haline gelmeleri stratejik kutuplaşmanın gelecekte daha karmaşık hale geleceğini göstermektedir. Çok aktörlü yapısal düzlemde devletler beklenti ve çıkarları kapsamında tercihler yaparken küresel çerçevenin sağlıklı bir zeminde okunması ve kutuplaşmanın önüne geçilmesi önemlidir. Devletlerarasındaki işbirliğinin keskin hatlarla ayrılması devletlerin karar ve tercihlerini zorlaştırırken, karşılıklı işbirliği, dayanışma, barışçıl gelişim ve ya normatif değerler kavramının önünde bir engel teşkil etmektedir. Küreselleşme gayreti ile küreselleşmeye karşı direnenler arasındaki mücadele her geçen gün artmaya devam etmektedir. Uluslararası sistem içerisinde çok aktörlü yapısal düzen içerisinde otoriter rejimler ile demokrasiler arasında artan kutuplaşma devlet davranışlarının küresel değerler mi yoksa ulusal çıkarların mı çerçevesinde şekilleneceği yönündeki soruları da beraberinde getirmektedir.

Sonuç olarak, kutuplaşmanın giderek arttığı bu dönemde rekabetin ekonomik işbirlikleri, askeri ittifaklar veya yumuşak güç bileşenleri üzerinden inşa edilmekte, dengeleyici koalisyonlar bölgesel oluşumlar ile kontrol edilmekte ve jeopolitik rekabet sert güç unsurları ile beraber tanımlanmaktadır. Küresel rekabetin minval seviyeye ulaştığı bu dönemde ülkelerarası farklılıkların iyi yönetilmesi, tehdit algılamaları karşısında rasyonel kararların alınması ve önleyici mekanizmaların ve ya aksiyon planlarının geleceğe yönelik yeniden revize edilmesi gereklidir. Küresel istikrarın sağlanması için Çin'in sistem içerisinde tutulması, Rusya'nın barışa ikna edilmesi ve NATO'nun ise ABD direktifleri ile kendi kurumsal hedefleri çerçevesinde dış politikasına yön vermesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

ASEAN,(2019). ASEAN Economic Community Chartbook 2017 (Jakarta: The ASEAN Secretariat, 2017), http://www.aseanstats.org/category/asean-economic-chartbook/.

BM Güvenlik Konseyi (2022). Rusya, Güvenlik Konseyi'nin Ukrayna'ya yönelik eylemini engelledi.Erişim Adresi:https://news.un.org/en/story/2022/02/1112802. Erişim tarihi: 28.03.2022.

Çiftçi, K.(2009). Soğuk Savaş sonrasında ABD Rıza'ya Dayalı Hegemonya'dan İmparatorluk Düzenine, Zonguldak Karaelmas University Journal of Social Sciences, Vol. 5, Issue 10.

Çıtak, E.(2014). Uluslararası ilişkilerde güvenlik teorik değerlendirmeler, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

Doğan,(2023). Safları Sıklaştıralım: Yeni Dünya Düzeni Söylemleri ve Küresel Aktörlerin Yürüttüğü Stratejiler,Kriter Dergisi,https://kriterdergi.com/dis-politika/saflari-siklastiralim-yeni-dunya-duzeni-soylemleri-ve-kuresel-aktorlerin-yuruttugu-stratejile

Kindleberger. Charles.(1973). An Explanation of the 1929 Depression,The World in Depression, 1929-1939, Berkeley, University of California Press, 1973,s.191

Mearsheimer, J.(2001). The Tragedy of great power politics. New York: W.W Norton and Company.

Moon, C.(2018).ASEAN. Brittanica, https://www.britannica.com/topic/ASEAN,2018

NATO 2030, (2020). United for a New Era, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf. (Erişim Tarihi: 25.11.2020.)

Roloff, R.(2021). COVID-19 and No One's World: What Impact for the European Union?. Connections, 19(2), 27

Wall, D. (2006). The Shanghai Cooperation Organisation: uneasy amity, Open Democracy. Erişim Adresi: https://www.opendemocracy.net/en/shanghai_cooperation_3653jsp/

Webb, Michael C. ve Krasner, Stephen D. Hegemonic Stability Theory: An Empirical Assessment, Review of International Studies, 15,1989, s.183

Yardımcıoğlu, M & Koçarslan H. (2012). Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay Örgütü, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Bilimler Dergisi, 163–174. Erişim Adresi: http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/pub/issue/10265/125909

Türk, Alain (2023). BRICS Zirvesi'nde konuşan BM Genel Sekreteri: Çok kutuplu bir dünyaya doğru gidiyoruz, Erişim: https://tr.al-ain.com/article/guterres-brics-cok-kutupluluk

The New York Times ,China Creates a World Bank of Its Own, and the U.S. Balks. 04 Aralık 2015, (Çevrimiçi)

Tokatlı, S. G. (2023). TUKİDİDES TUZAĞI ÇERÇEVESİNDE ABD –ÇİN REKABETİNİN ANALİZİ: TEORİK BİR DEĞERLENDİRME . Akademik Hassasiyetler , 10 (21) , 459-481 . DOI: 10.58884/akademik-hassasiyetler.1257645

Waltz,(1979). Kenneth The Theory of International Politics, Mc Graw Hill Higher Education, 126

NATO'NUN ASYA PASİFİK AÇILIMI

Dr. Seda Gözde TOKATLI [1]
[1] İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Orchid ID: https://orcid.org/0000-0002-1880-1338

ÖZET

1949 yılında kurulan Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) transatlantik kollektif güvenliğin sağlanmasını, ABD içerisinde ön savunma hattının oluşmasını ve ittifak içerisindeki ayrılıkçı faaliyetlerin önünü kesmeyi amaçlamıştır. İki kutuplu yapısal düzenin sona ermesiyle NATO'nun kurumsal kimliği, izlediği stratejik misyonları ve savunma kapasitesine verdiği önem zamanla azalmaya başlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle NATO varlığını devam ettirebilmek, Batı ittifakı içerisinde kolektif güvenliğin ve sistem içerisindeki istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak için yeni stratejik misyonlar benimsemiştir. Değişen uluslararası konjonktürün içerisinde NATO aslında kurumsal yapısını yeniden revize etmek zorunda kalmıştır. Özellikle, Donald Trump'ın izlediği tek taraflı politikalar sonucunda transatlantik ittifak içerisinde yaşanan çıkmazlar ve ya artan iç sorunlar yükselen güçlerin sistem içerisinde güç boşluğunu doldurmasına imkân tanımıştır. Yükselen güçlerin inşa ettiği alternatif oluşumlar, ittifak ilişkilerinde yaşanan değişim ve güç bileşenlerinde yaşanan dönüşüm Batı ittifak'ını yeniden bir arada hareket etmeye zorlamıştır. Özellikle, Rusya'nın '*'stratejik zorluk''* ve Çin'in ise '*'stratejik rakip''* bir ülke olduğu NATO 2030 Yeni Bir Çağ için birliktelik raporunda önemle vurgulanmıştır. NATO'nun Rusya kaynaklı Doğu tehdidi, Çin kaynaklı Asya- Pasifik tehlikesi ve iki ülke arasında derinleşen ortaklık ilişkisi NATO'nun çıkarlarına ters düşmektedir. Rusya'nın artan askeri kapasitesi ve Çin'in yükselen ekonomik gücünün tek bir çatı altına birleşmesi, iki ülkenin alternatif dünya düzeni yaratma yolunda attığı önemli adımlar (BRICS, ŞİÖ) ve ya çok kutuplu dünya düzeninin inşasına yönelik artan söylemleri NATO'nun Asya Pasifik bölgesine yönelik ilgisinin artmasına yol açmıştır. NATO'nun Avrupalı müttefiklerini hizaya sokan Ukrayna Krizi, transatlantik ittifak içerisinde birleştirici bir rol oynamış, üye devletlerin artan tehdit ve sınamalar karşısında yekpare bir duruş sergilemesinin önemini ortaya koymuştur. Bu çalışma, Rusya ve Çin tehditleri karşısında NATO'nun Asya- Pasifik bölgesine yönelik artan ilgisini ön plana çıkarmayı, Asya Pasifik bölgesindeki müttefikleri (Japonya, Güney Kore, Avustralya ve Yeni Zelanda) ile Asya-Pasifik jeopolitiğinde yeni bir sayfanın açıldığını ve NATO'nun Asya-Pasifikleştirilmesi vizyonunun sistem içerisindeki yaşanan değişimler ile olan bağlantılı olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. Küresel ölçekte artan stratejik rekabet NATO'nun kolektif güvenliğinin küresel güvenliğe doğru giden sürecini başlatmış, bölgesel savunma kapasitesini değişen konjoktör çerçevesinde yeniden inşa ederek pusulasını arayan NATO'nun küresel jeopolitik rotasını yeniden belirlemesine yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: NATO, Rusya, Çin

1.GİRİŞ

Transatlantik ittifakın güvenliğinin sağlanmasında önemli rol oynayan NATO, savunma, askeri ve stratejik işbirliği alanlarında önemli kararların alınmasında önemli rol oynamıştır. NATO şemsiyesi altında yer alan Avrupa Birliği ve Amerika, küresel sorunlar karşısında ortak işbirliği ve çalışma alanlarını belirlemiş, diyalog geliştirme ve diplomasi alanında ortak hareket

etmeye yönelmiştir. Atlantik kıtasındaki güvenliğin sağlanmasında önemli bir kaldıraç görevi gören NATO, uluslararası gelişmeler karşısında görev tanımını yeniden revize etmek zorunda kalmıştır. Yükselen güçlerin sistem içerisinde artan etkisi güç dengelerinin Atlantik kıtasından Pasifik kıtasına doğru kaymasına yol açarken, alternatif işbirliği oluşumları Doğu kanadında etkisini arttırmıştır. Çin'in sistem içerisindeki istikrarlı yükselişi, Rusya'nın stratejik bir tehdit olarak algılanması ve Doğu kanadında mevcut oluşumlara alternatif yeni işbirliği ağlarının inşa edilmesi NATO'nun Asya Pasifik bölgesinde yeni ortaklık politikalarını gerekli kılmıştır. Yükselen Asya bölgesinde mevcut düzeni dengelemeye yönelik artan stratejiler karşısında NATO'nun Asya açılımının gerekliliği bu çalışmada ortaya konacaktır. Bu çalışma kapsamında, NATO'nun sistem içerisinde oynadığı rol, değişen konjoktor çerçevesinde yenilenen stratejileri, mevcut tehditler karşısında aldığı aksiyon planlarına yer verilecektir. NATO'nun sistem içerisindeki dönüşümü ve değişimi mevcut konjoktörün değişime uğramasıyla gerçekleştirilmektedir. NATO, Asya'daki ortaklıkları ile olan işbirliğini arttırtmak amacıyla müttefik ülkeler ile yakın temaslarda bulunmaya daha fazla yönelmiş, yükselen güç olan Çin karşısında dengeleyici mekanizmaları devreye sokmuş ve Pasifik bölgesindeki ülkelerle işbirliği ağlarını genişletmeye daha fazla önem vermeye başlamıştır.

2.NATO'NUN KURULUŞU

1949 yılında 12 ülkenin katılımıyla kurulan NATO, Kuzey Amerika ve Avrupa bölgesinin güvenliğinin sağlanmasını amaçlayan, Sovyet tehdidine yönelik artan tehdit algısı karşısında yekpare bir duruş sergilen bir savunma örgütüdür. NATO kuruluş amacı dışında değişen gelişmeler karşısında kendini revize edebilen bir örgüt olmuştur. NATO 1949 yılından 2023 yılına kadar geçen süreçte çeşitli stratejiler inşa etmiş, caydırıcı, dengeleyici ve diyalog geliştirmeye yönelik farklı aksiyon planlarını devreye sokmuş ve alan dışı tanımıyla farklı bölgelerde önemli görevlerde bulunmuştur. Soğuk Savaş döneminde Batı Atlantik kıtasının güvenliğinin sağlanmasından sorumlu olan NATO, 5.madde'' *Taraflar, Kuzey Amerika'da veya Avrupa'da içlerinden bir veya daha çoğuna yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendirileceği ''* kapsamında hareket ederek kolektif güvenliğin sağlanmasına yönelik anlaşmalar ortaya koymuştur. NATO, Kuzey Amerika ve Avrupa topraklarını kapsayan Sovyet tehdidine karşı inşa edilmiş bir askeri savunma örgütüdür. NATO'nun karşısında Sovyetler Birliğinin öncülüğünde kurulan Varşova Paktı, iki kutuplu yapısal düzende artan güç yarışı karşısında anti-kapitalist kimlikle kurulmuş bir örgüttür. Varşova Paktı, 1991 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle kapatılmış olsa da, NATO ayakta kalmayı başaran bir örgüt olmuştur.

NATO'nun yıllar içerisinde artan üyesi açık kapı politikasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, 1952 yılında Türkiye ve Yunanistan, 1955 yılında Batı Almanya,1982 yılında İspanya,1999 yılında Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya'nın katılmasıyla dördüncü genişlemeyi tamamlamıştır. Soğuk Savaş döneminde 19 üye devlet ile devam eden NATO, savaş sonrası dönemde üye sayısını arttırmaya devam etmiştir. (Örmeci,2023) Soğuk Savaş sonrası dönemde düzenlenen Prag Zirvesi sonrasında ikinci genişleme kararını alan NATO, eski Doğu bloğu ülkeleri ile (Bulgaristan, Romanya, Letonya, Litvanya, Slovakya, Slovenya) katılım müzakerelerini başlatmış ve 2004 yılında resmi üyelikleri kabul edilmiştir. NATO'nun 2009 yılında Arnavutluk ve Hırvatistan, 2017 yılında Karadağ ve 2020 yılında ise Kuzey Makedonya örgüte son üye olan devlet olmuştur. Günümüzde NATO, 30 üyesi bulunan bir savunma örgütüdür.

3.BATI KARŞISINADA YÜKSELEN TEHDİTLER: RUSYA VE ÇİN

Uluslararası sistem içerisinde güç dengeleri 19.yy' da Doğu'dan Batı yönüne doğru çevrilirken, 21.yy'da ise Batı'dan Doğu yönüne doğru kaymaya başlamıştır. 2019 yılında düzenlenen NATO zirvesinde Çin *''stratejik bir zorluk''* olarak tanımlanırken, 2021 yılında yapılan NATO zirvesi öncesinde ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Jake Sullivan, "*Çin, şimdiye kadar gördüğümüzden çok daha kararlı bir şekilde bildiride yer alacaktır"* ifadelerini kullanmıştır (Şişman,2020). 2020 yılında yayınlanan NATO 2030:Yeni Bir Çağ için Birliktelik raporu kapsamında, Çin'in yükselişinin sistem içerisinde bir tehdit yarattığı ve rekabet ortamının varlığına yeniden geri dönüş yapılacağı önemle vurgulanmıştır.(NATO 2030:2020). Çin, yeni dünya düzeninde küresel bir güç olma yolunda önemli gelişmelere imza atmaktadır. Çin'in gelişiminde ABD'nin bölgedeki çıkarları önemli rol oynamaktadır. Çin, Batı merkezli bölgesel ve ya ekonomik amaçlı inşa edilen kuruluşlarına karşılık alternatif mekanizmalar geliştirmekte, yeni örgütler içerisinde daha fazla söz hakkı elde etmekte ve küresel finans ve para piyasasının yönünü de değiştirmektedir. Uluslararası diplomaside Çin'in artan çok taraflı rollerinin ve küresel sorumlulukların büyük etkisi bulunmaktadır. Çin'in küresel yönetişim sicili uluslararası kurumlar içerisinde çok taraflı katılımının evirilmesiyle büyük bir dönüşüm içerisine girmiştir. NATO 2030 raporunda, Çin'in sistem içerisinde devam eden istikrarlı yükselişinin transatlantik topluluk için bir tehdit algısı oluşturduğu vurgulanmış, sistemsel rekabete geri dönüş yapıldığı da bu yönde artan söylemlerle desteklenmiştir. (NATO 2030: United for a New Era Report, 2020) Çin'in küresel sistem içerisinde askerî ve ekonomik alandaki yükselişini devam ettirmesi NATO ittifakının önleyici mekanizmalarını devreye sokmasına yol açmıştır.

Çin'in yükselişinin yanında Rusya da NATO için stratejik bir tehdit olarak algılanmaktadır. Özellikle, NATO'nun eski Doğu bloğu ülkelerini kendi bünyesine dahil etmesi, Rusya'nın komşu ülkeler ile (Ukrayna, Moldova ve Belarus) olan yakınlaşması ve bu ülkelere aday ülke olma yönünde tavizlerin verilmesi Doğu ile Batı kanadı arasındaki gerginliği son derece arttırmaktadır. Özellikle, Ukrayna Savaşı sonrasında Rusya'nın stratejik bir tehdit olarak algılanması, NATO'nun 5. madde kapsamında Doğu Avrupa kanadında yer alan üye devletlere yönelik askeri desteğini sağlamaya devam etmesi, AB'nin tarihte ilk defa savaşta olan bir ülkeye askeri teçhizatları sağlaması, Rusya'nın stratejik bir tehdit olarak algılanmasıyla doğrudan orantılıdır.

Özellikle, Çin ve Rusya'nın çeşitli alanlarda iş birliğine yönelerek karşı bir güç ittifakı oluşturmaları sistem içerisinde alternatif dünya düzeni girişimlerini ortaya koymaktadır. Örneğin, Rusya ve Çin'in öncülüğüyle kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), tek kutuplu dünya düzenini dengeleme yoluna girmiş ve dünyayı çok kutuplu hale getirmeyi başarmıştır (Yardımcıoğlu ve Koçarslan, 2012: 173). ŞİÖ üye devletlerinin liberal demokratik yönetim modelini benimsememesi, örgütün "*otokrat kulübü"* olarak tanımlanmasına yol açmıştır (Wall, 2006). Her ne kadar bu örgütün Doğu'nun NATO'su olarak değerlendirilmesi aşırı bir kavramlaştırma ise de, bu örgüt her iki ülke için de hayati olan ve kritik bir yerde ortak olarak çalışmalarına olanak sağlamaktadır. Örneğin, 2001 yılında Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'in yer aldığı (BRIC) iş birliği ağı çok yönlü entegrasyon örneği olarak tanımlanmaktadır. Alternatif işbirliklerine ek olarak, Rusya ve Çin arasında artan askeri tatbikat girişimleri (Vostok I,II), diyalog geliştirmeye yönelik artan eylemleri ABD'nin manevra alanlarını kısıtlamaktadır.

Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik tek taraflı askeri müdahalesi karşısında Çin'in çekimser bir duruş sergilemesi ve ya küresel yönetişim alanında Rusya ve Çin'in ortak hareket etmesi sistem içerisindeki güç dengesini yeniden inşa edildiğini göstermektedir. Çin ve Rusya arasında son

yıllarda ekonomik, diplomatik ve siyasi alanlarda işbirliği ağlarının genişlemesi, iki liderin ortak dili konuşabilmesi, küresel yönetişim alanlarında çoğunlukla aynı cephede yer almaları iki ülke arasında artan yakınlaşmayı göstermektedir. Çin'in ekonomik alanlarda artan hamleleri, ABD'nin artan baskın tavrı ve ya Rusya'nın gayrimeşru askeri girişimleri arasında kalan NATO askeri stratejilerini yeniden revize etmek zorunda kalmaktadır.

4.NATO'NUN ASYA AÇILIMI

11 Eylül saldırıları sonrasında NATO'ya yönelik tehdit algısının yön değiştirmesi ve gelecek tehditlerin bir saldırıya dönüşmeden önlenmesi amacı NATO'nun değişen stratejileri ile yakından ilgilidir. Önleyici mekanizmaların ön plana çıkartılarak ilk defa alan dışı operasyonunu Afganistan topraklarında gerçekleştiren NATO, görev tanımını genişletmiş, sorumlu olan coğrafyaları yeniden tanımlamış ve Asya bölgesine daha fazla yönelmeye başlamıştır. NATO'nun kolektif güvenlikten küresel güvenliğe doğru giden süreç içerisinde tehdit algılarının yön değiştirmesi, yükselen güçlerin artan meydan okumaları ve sistemdeki güç dengelerinin değişmesinden kaynaklanmaktadır. 11 Eylül saldırıları sonra teröre karşı ortak eylem planını devreye sokmaya yönelik ilk girişimler arasında 2002 yılında düzenlenen Prag Zirvesi yer almaktadır. Bu zirvede '*'Terörizme Karşı Ortaklık Eylem Planı''* kabul edilmiş, terörizmden kaynaklanan tehditlere karşı beraber mücadele etmeye yönelik amaç ortaya konmuştur (North Atlantic Council, 2023).

Barack Obama'nın Asya-Pasifik bölgesinde yürüttüğü '*'Asya'ya Dönüş''* (Pivot to Asia) stratejisi ve Asya kıtasına yönelik artan eğilimi yükselen güç olan Çin'i çevreleme amacı taşımaktadır. ABD, Çin'in hızla artan gücü karşısında Asya kıtasında alternatif oluşumlara yönelmiş, bölge içerisindeki çevreleme faaliyetlerine hız vermiş ve güç mücadelesinin merkezini ise Asya-Pasifik kıtasına taşımıştır. Çin, küresel sistem içerisinde en büyük iktisadi büyümeyi gerçekleştirerek Asya Kıtasının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Çin'in çok yönlü devam eden yükselişi uluslararası sistem içerisinde alternatif bir dünya düzeni inşa etme algısını da beraberinde getirmiştir.

Güney Çin Denizi, ABD ve Çin rekabeti için kilit öneme sahip bölgelerden biridir. Çin yönetimi dokuz kesik çizgi üzerindeki hak iddialarını geçmişte gerçekleştirdiği coğrafi keşiflerden ve ya geçmişten gelen haklar yönünde iddialarda bulunarak elde etmek istemektedir. Çin adalarının boyutunu fiziksel olarak artırarak ve ya tamamen yeni adalar oluşturarak Güney Çin Denizi'ndeki faaliyetlerini artırmaya devam etmektedir.(TRT Haber, 2021). Örneğin, Paracel adaları, Çin, Tayvan ve Vietnam tarafından hak iddia edilen bir ülkedir Çin yönetimi kum yığmanın yanı sıra, özellikle Paracel ve Spratly Adaları'nda limanlar, askeri tesisler ve uçak pistleri de inşa etmektedir. Çin'in adalar üzerinde artan askeri faaliyetleri arasında radar sistemlerinin inşası, seyir füzelerinin yerleştirilmesi ve ya askeri üssün inşa edilmesi gibi faaliyetler Pasifik bölgesinde güvenlik ikilemini yeniden ortaya çıkarmaktadır. Çin'in Güney Çin Denizi'nde artan faaliyetleri karşısında ABD'de Filipinler ile karşılıklı olarak tatbikatlar düzenlemeye başlamıştır. Örneğin, ABD'nin USS North Carolina isimli nükleer denizaltısı Filipinlerin limanına ziyarette bulunmuş ve ABD ile Filipinler arasında Balikan Tatbikatı gerçekleşmiştir (Ratner, 2013,s.24). ABD Çin'i bölgede artan faaliyetleri karşısında rahatsızlığını sıkça dile getirerek ''*uluslararası hukuk'u''* ihlal ederek gövde gösterileri yapan bir ülke olduğunu ifade etmektedir. Çin, Doğu Çin Denizinde ise Japonya ile yaşadığı sorunları devam etmektedir. Çin ve Japonya arasında sekiz adanın sahipliği konusunda belirsizlikler hala mevcuttur. Çin, hava sahasında üzerinde tüm yetkiye sahip olduğunu iddia etmektedir. ABD ve müttefikleri savaş uçaklarını hava sahasında kullanarak bu iddiayı tanımadıklarını açıkça göstermiştir(Clinton,2014: 66). ABD'nin de Japonya'ya yönelik gösterdiği destek de Japonya'nın arkasında güçlü bir ABD'nin varlığını göstermektedir. Benzer şekilde, Çin'in

ABD'ye rakip askeri bir güç olacağı düşünüldüğünde, Tayvan'ın gelecekte izleyeceği bağımsızlık eksenli politikaların, bölgede askeri gerginliklere ve silahlı çatışmalara neden olması beklenilmektedir (Öztürk, 2004: 581). ABD ve Çin'in Tayvan konusunda izlediği politikalar ülkelerin Asya'daki çıkarları ile paralel yönde ilerlerken, karşılıklı ilişkilerin yönünü de değiştirmektedir. ABD ve Çin arasında devam eden güç mücadelesi Asya kıtasındaki askeri harcamaların artmasında, bölge üzerindeki dengelerin yeniden inşa edilmesinde ve ittifak ilişkilerini yeniden yön vermesinde önemli bir rol oynamaktadır.

ABD'nin küresel ölçekteki hegemonyasının aşındığı, devlet kapasitesinin inişe geçtiği, ekolojik hâkimiyetinin zayıfladığı bir dünyada, ağırlık merkezi de batıdan doğuya, Atlantik'ten Avrasya'ya doğru kaymaya başlamıştır (Doster,2019:171). ABD, hem Rusya hem de Çin'in yakın çevresinde temaslarını arttırırken, NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg'de Asya Pasifik kıtasına daha fazla yönelmeye başlamıştır. NATO Genel Sekreterinin Güney Kore ve ardından Japonya'ya yönelik artan ziyaretleri '*'bölge ülkeler ile işbirliğini geliştirme'*' amacı taşımaktadır. Batılı değerlere uygun hareket eden Güney Kore ve Japonya, NATO ile yeni bir işbirliği modeli geliştirmeyi, Japonya'nın başkenti NATO'nun irtibat ofisi açma planı ile daha belirginlik kazanmıştır. Kuzey Kore ve Çin'in bölgede artan tehditleri karşısında yekpare bir duruş sergileyen ABD, Güney Kore ve Japonya ortak müdahale yeteneklerini geliştireceğini vurgulamaktadır. Çin'in Asya kıtasında daha tehlikeli bir hale gelmesi sebebiyle Batı'nın güvenlik gündemi de değişikliğe uğramaktadır. Batı ile aynı çizgide hareket etmeye yönelen Güney Kore ve Japonya Asya Pasifik kıtasında küresel güvenlik konseptine daha fazla yönelmeye başlamıştır. Örneğin, NATO 2022 Madrid Zirvesine Japonya, Güney Kore, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi örgüt üyesi olmayan devletlerin liderleri de katılmıştır.(Örmeci, 2023).2022 yılında Güney Kore Hint Pasifik stratejisini yayınlayarak '*'küresel pivot ülke''* olduğunu, Japonya ise Ulusal Savunma Stratejisinde artan bölgesel tehditler karşısında ABD ile koordinasyonu arttıracağının altını çizmiştir (Tamer,2023). NATO'nun 2020 stratejik raporunda Çin'in bir tehdit olarak algılanması NATO'nun Asya Pasifik bölgesindeki mücadelesini meşru kılmıştır. Kazan -kazan işbirliği strateji kapsamında, ABD Çin tehdidi karşısında Asya Pasifik kıtasındaki gücünü arttırma ve Çin'in çevreleme imkânı bulurken, bu bölgedeki güçlerde Batılı güçlerin yardımcı olmadan bölgesel güvenliği sağlamanın zor olduğu bilincinde hareket etmektedir. ABD aslında sistem içerisindeki hegemon gücünü devam ettirebilmek için NATO aracılığıyla Avrupalı güçleri de Asya Pasifik bölgesine çekmeye çalışmaktadır. ABD'nin ulusal çıkarları kapsamında Çin ile küresel güç mücadelesi içerisinde girmesi AUKUS ve QUAD ittifakları ile belirginlik kazanmıştır. Örneğin, 2021 yılında ABD öncülüğünde kurulan '*'AUKUS'*' anlaşması ile üye ülkeler (Avustralya, İngiltere ve ABD) savunma ve güvenlik alanlarında iş birliğini geliştirmeyi, Asya kıtası içerisindeki hareket alanını genişletmeyi ve müttefik güçler ile beraber Çin'e yönelik çevreleme stratejisini uygulamayı amaçlamıştır. Benzer şekilde, ABD, QUAD ittifakı içerisinde yer alan ülkeler (Hindistan, Japonya ve Avustralya) ile beraber hareket ederek Çin tehdidine karşı meydan okumayı amaçlamıştır (Emin, 2021). ABD, NATO'nun kurucu ve yönlendirici üyesi olmasına rağmen çeşitli paktların oluşumunda önemli rol oynaması ulusal çıkar merkezli dış politikalara daha fazla yöneldiğini göstermektedir. ABD'nin, Hint Pasifik kıtasında özellikle Tayvan konusunda artan caydırıcı politikaları, Güney Çin denizinde artan tatbikatları ve bölge ülkeler üzerinde genişleyen çevreleme stratejileri ile Rusya ve Çin'in hareket alanını daraltmayı amaçlamaktadır. Rusya ve Çin'in arasını açmak, ABD'nin Hint-Pasifik'te daha rahat hareket etmesine imkân sağlayacağı yönündedir.

5.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Devletlerarasında artan güç yarışı ve ya güç mücadelesini en iyi açıklayan realizm kuramı, sistem içerisindeki anarşik düzene atıfta bulunurken ulusal çıkar, güç dengesi ve ya güvenlik ikilemi kavramlarının dış politikadaki artan önemine vurgu yapmaktadır. İki kutuplu yapısal düzende, Doğu kanadı karşısında inşa edilen NATO, Kuzey Amerika ve Avrupa'nın güvenliğinin sağlanmasında dengeleyici bir rol oynamış, güncel gelişmelere uyum sağlayarak kendini revize eden bir örgüt olmuştur. Mevcut güvenlik ortamına adapte olmayı başaran NATO, savaş sonrası dönemde geleneksel olmayan tehditler karşısında görev tanımını yeniden tanımlamak zorunda kalmıştır. NATO açık kapı politikası kapsamında üyelerini arttırmış, sınırlarını genişletmiş ve kolektif güvenliğin dışına çıkarak küresel güvenliğe doğru önemli adımlar atmıştır. Özellikle, 21. yüzyılda Çin'in Asya kıtasındaki bölgesel yükselişinin zamanla artan küresel yansımaları sistem içerisindeki hegemon gücün konumunu sarsmaya başlamıştır. Rusya'nın ise 2014 Kırım ilhakı sonrası devam eden saldırgan stratejileri ve son olarak 2022 yılında tek taraflı Ukrayna topraklarına yönelik saldırısı doğrudan tehdit olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Çin ve Rusya'nın yürüttüğü ortak işbirliği politikalarının bölge ülkeler üzerinde etkisini daha fazla göstermesi, alternatif oluşumların artan cazibesi ve ittifakların yön değiştirmesi Batılı güçlerin aksiyon planlarını gerekli hale getirmiştir. Bu çerçevede, NATO'nun artan tehdit ve sınamalar karşısında geliştirdiği stratejiler her ne kadar ABD'nin güç yarışının bir yansıması olsa da Avrupalı güçler de bu güç mücadelenin bir parçası olmuştur. Rusya'nın özellikle Doğu Avrupa kanadındaki ülkeler için bir tehdit oluşturması ve ya Çin'in küresel ekonomide artan etkisi, Kuşak ve Yol Projesi kapsamında Doğu ile Batı kıtasını birbirine bağlayarak ülkeleri çeşitli projelerin içerisine dahil etmesi, Asya kıtasındaki ülkeleri çevreleme yönünde artan girişimleri, Tayvan konusundaki hassasiyeti ve Rusya ile ortak projeler yürütmesi NATO'nun Asya kıtasındaki dengeleyici, caydırıcı ve kapsayıcı stratejilerini gerekli kılmıştır. Özellikle, ABD'nin Tayvan konusunda Japonya ile ortak hareket etmesi, Doğu/ Güney Çin Denizinde konuya taraf olması, hegemonyasını devam ettirmek için NATO haricinde AUKUS VE QUAD oluşumlarınsa kurucu rol üstlenmesi, Asya Pasifik kıtasındaki müttefikleri ile artan ortak çalışmalar ABD'nin Çin tehdidine karşı meydan okuduğunu göstermektedir. ABD'nin alternatif oluşumları engellemesi, Asya Pasifikteki ortakları ile yeni diyalog kanalları yürütmesi ve küresel istikrarı bozan tehditler (Rusya) karşısında ise yekpare bir duruş sergilemesi NATO'nun stratejilerini yeniden belirlemesine yol açmıştır. NATO aracılığıyla en büyük askeri desteği sağlayan ABD, Avrupa'nın güvenliğini garanti altına alırken karşılığında Asya Pasifik kıtasında beraber hareket ederek ortak bir cephe kurmayı amaçlamaktadır. Küresel istikrarın sağlanması için Çin'in sistem içerisinde tutulması, Rusya'nın barışa ikna edilmesi ve NATO'nun ise ABD direktifleri ile kendi kurumsal hedefleri çerçevesinde dış politikasına yön vermesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Clinton, Hillary, Hard Choices, London, Simon ve Schuster,2014,s.66

Emin, İ.(2021). AUKUS'tan QUAD'a:Paktların ölümü ve ittifakların doğuşu,Şarkul Avsat, 05.10.2021.https://turkish.aawsat.com/home/article/3226176

Doster, Barış, Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-ABD İlişkileri: Çıkar, Öncelik ve Hedeflerde Uyumsuzluk, 11. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi, 2019.

North Atlantic Council, Partnership Action Plan Against Terorism 22 November 2002, (Erişim) http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_19549.htm, 15.09.2013.

NATO,NATO 2030,United for a New Era Report,2020. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf.

Örmeci,Ozan, NATO, Asya Pasifik'e yöneliyor, Erişim: http://politikaakademisi.org/2023/01/29/nato-asya-pasifike-yoneliyor/2023

Öztürk, Ümit, Dünya Çatışma Bölgeleri, Editörler: Kemal İnat; Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, Nobel Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara, Nisan 2004,s.581

Ratner, Ely, Rebalancing to Asia with an Insecure China, The Washington Quartely, 36 (2)–2013, s.21-38

Şişman, Deniz, Çin'in Küreselleşme İçerisindeki Rolü:Yeni Bir Hegemon mu?, Journal of Life Economics.2020.

Tamer, Cenk, 2023. NATO'nun Güney Kore ve Japonya Açılımı Erişim: https://www.ankasam.org/natonun-guney-kore-ve-japonya-acilimi/

Trt Haber, Güney Çin denizinde ABD ve Çin'in Güç mücadelesi, 2021.

Wall, D. (2006). The Shanghai Cooperation Organisation: uneasy amity, Open Democracy. Erişim Adresi: https://www.opendemocracy.net/en/shanghai_cooperation_3653jsp/

Yardımcıoğlu, M & Koçarslan H. (2012). Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay Örgütü, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Bilimler Dergisi, 163–174. Erişim Adresi: http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/tr/pub/issue/10265/125909

İSRAİLLİ SİYASET BİLİMCİ YORAM HAZONY'NİN SİYASET DÜŞÜNCESİ ÜZERİNE

On Israeli Political Scientist Yoram Hazony's Political Thought

Doç. Dr. Diren ÇAKMAK

Hitit Üniversitesi, İİBF, İktisat, ORCID ID:0000-0002-2024-7831

ÖZET

Yoram Hazony 1964 yılında İsrail'de doğmuştur. ABD'de Princeton Üniversitesi'nde Doğu Asya Araştırmaları alanından lisans derecesini 1986'da alan Yoram Hazony, Rutgers Üniversitesi'nden Siyaset Felsefesi alanında 1993'te doktora derecesini almıştır. Yoram Hazony, 2000 yılında İsrail'de ve ABD'de tanınan bir siyaset kuramcısı olmuştur. 2016'dan 2020 yılına kadar ABD başkanlığı yapan Donald Trump'ın siyasi düşüncesine yön veren isim Yoram Hazony olmuştur. Yoram Hazony, İsrail'den Binyamin Netanyahu, Hindistan'dan Narendra Mondi, Brezilya'dan Jail Bolsonaro, Macaristan'dan Viktor Orban gibi muhafazakar siyasetçileri etkilemiştir. Yoram Hazony, ulusal muhafazakarlık kavramsallaştırmasıyla dünya siyasetini etkileyen bir isimdir. Modern İsrail tarihinde, en uzun süreli başbakanlık yapan kişi sağcı siyasetçi Binyamin Netanyahu olmuştur ve Binyamin Netanyahu'nun başarısında Yoram Hazony'nin katkısı büyüktür. Bu nedenle, Yoram Hazony'nin siyaset düşüncesini anlamak önemlidir. Çalışmada Yoram Hazony'nin siyaset düşüncesi incelenmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde Yoram Hazony'nin bilimsel kişiliği açıklanmakta, ikinci bölümünde Yoram Hazony'nin siyaset düşüncesinin temel unsurları anlatılmakta, üçüncü bölümünde Yoram Hazony'nin Siyonizm yaklaşımı ele alınmaktadır. Çalışmanın Türkçe literatürde ilk olması bakımından özgün olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: İsrail, Yoram Hazony, Siyonizm, Neo-Siyonizm, Muhafazakarlık.

ABSTRACT

Yoram Hazony was born in Israel in 1964. Yoram Hazony received his bachelor's degree in East Asian Studies from Princeton University in the USA in 1986, and his doctorate degree in Political Philosophy from Rutgers University in 1993. Yoram Hazony became a well-known political theorist in Israel and USA in 2000. Yoram Hazony is the name who shaped the political thought of Donald Trump who served as the USA president from 2016 to 2020. Yoram Hazony has influenced conservative politicians such as Israel's Binyamin Netanyahu, India's Narendra Mondi, Brazil's Jail Bolsonaro, and Hungary's Viktor Orban. Yoram Hazony is a name who affects world politics with his conceptualization of national conservatism. In modern Israeli history, the longest-serving prime minister is right-wing politician Binyamin Netanyahu and Yoram Hazony's contribution to Binyamin Netanyahu's success is great. Therefore, it is important to understand Yoram Hazony's political thought. In the study, Yoram Hazony's political thought is examined. In the first part of the study, Yoram Hazony's scientific personality is explained, in the second part, the basic elements of Yoram Hazony's political

thought is described, and in the third part, Yoram Hazony's approach to Zionism is handled. It can be said that the study is original in that it is the first in Turkish literature.

Keywords: Israel, Yoram Hazony, Zionism, Neo-Zionism, Conservatism.

1. GİRİŞ

Yoram Hazony 1964 yılında İsrail'de doğmuştur. ABD'de Princeton Üniversitesi'nde Doğu Asya Araştırmaları alanından lisans derecesini 1986'da alan Yoram Hazony, Rutgers Üniversitesi'nden Siyaset Felsefesi alanında 1993'te doktora derecesini almıştır. Yoram Hazony, 2000 yılında İsrail'de ve ABD'de tanınan bir siyaset kuramcısı olmuştur. 2016'dan 2020 yılına kadar ABD başkanlığı yapan Donald Trump'ın siyasi düşüncesine yön veren isim Yoram Hazony olmuştur. Yoram Hazony, İsrail'den Binyamin Netanyahu, Hindistan'dan Narendra Mondi, Brezilya'dan Jail Bolsonaro, Macaristan'dan Viktor Orban gibi muhafazakar siyasetçileri etkilemiştir. Yoram Hazony, ulusal muhafazakarlık kavramsallaştırmasıyla dünya siyasetini etkileyen bir isimdir. Yoram Hazony, ulusal muhafazakarlık kavramsallaştırmasıyla dünya siyasetini etkileyen bir isimdir.

Modern İsrail tarihinde, en uzun süreli başbakanlık yapan kişi sağcı siyasetçi Binyamin Netanyahu olmuştur ve Binyamin Netanyahu'nun başarısında Yoram Hazony'nin katkısı büyüktür. Bu nedenle, Yoram Hazony'nin siyaset düşüncesini anlamak önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmada Yoram Hazony'nin siyaset düşüncesi incelenecektir. Çalışmanın birinci bölümünde Yoram Hazony'nin bilimsel kişiliği açıklanacak, ikinci bölümünde Yoram Hazony'nin siyaset düşüncesinin temel unsurları anlatılacak, üçüncü bölümünde Yoram Hazony'nin Siyonizm yaklaşımı ele alınacaktır. Çalışmanın Türkçe literatürde ilk olması bakımından önemli olduğu söylenebilir.

2. YORAM HAZONY'NİN BİLİMSEL KİŞİLİĞİ

Yoram Hazony 1964 yılında İsrail'de doğmuştur. ABD'de Princeton Üniversitesi'nde Doğu Asya Araştırmaları alanından lisans derecesini 1986'da alan Yoram Hazony, Rutgers Üniversitesi'nden Siyaset Felsefesi alanında 1993'te doktora derecesini almıştır. Doktorasını tamamlar tamamlamaz İsrail'e dönmüş ve 1994'te Shalem Merkezi adıyla muhafazakar bir düşünce kuruluşunun kurucusu olmuştur. Shalem Merkezi 2013'ten bu yana lisans derecesi veren bir üniversite olarak Shalem Koleji adıyla Kudüs'te hizmet sunmaktadır. Yoram Hazony bugün bir yandan Shalem Koleji'nde katkı sunmaktayken, bir yandan da Herzl Enstitüsü adındaki düşünce kuruluşunun ve Edmund Burke Vakfı'nın başkanlığını yürütmektedir.

Yoram Hazony, 2000 yılında İsrail'de ve ABD'de tanınan bir siyaset kuramcısı olmuştur. Bunda, Shalem Yayınevi'nin Batı siyaset felsefesinin klasik eserlerini İbranice'ye kazandırmasının ve özgün makalelerle dolu *Azure* isimli derginin aynı yayınevi tarafından yayımlanmasının etkisi büyüktür. Yoram Hazony'nin dünya tarafından tanınan bir araştırmacı olmasını sağlayan ise, ABD'de Donald Trump'ın başkanlık seçimini kazanmasıdır. 2016'dan 2020 yılına kadar ABD başkanlığı yapan Donald Trump'ın siyasi düşüncesine yön veren isim

Yoram Hazony olmuştur. Yoram Hazony, İsrail'den Binyamin Netanyahu, Hindistan'dan Narendra Mondi, Brezilya'dan Jail Bolsonaro, Macaristan'dan Viktor Orban gibi muhafazakar siyasetçileri etkilemiştir. Yoram Hazony, ulusal muhafazakarlık kavramsallaştırmasıyla dünya siyasetini etkileyen bir isimdir. Yoram Hazony'nin 2019'dan bu yana düzenlediği ulusal muhafazakarlık konferanslarının Ortadoğu'daki siyaset bilimcilerin merakla izlediği konferanslardan olduğunu belirtmek gerekir.

Yoram Hazony çok sayıda önemli esere imza atmıştır. Eserleri içinde, ilk önemli eseri, 2000'de İngilizce olarak yayımlanan"The Jewish State: The Struggle for Israel's Soul" (Yahudi Devleti: İsrail'in Ruhu için Mücadele) isimli kitabıdır. 2012'de İngilizce olarak yayımlanan "The Philosophy of Hebrew Scripture" (İbranice Kutsal Yazıların Felsefesi) isimli kitabı, ABD'de sadece siyaset felsefecilerinin değil ilahiyat felsefecilerinin de dikkatini çekmiştir. 2016'da İngilizce olarak yayımlanan "God and Politics in Esther" isimli kitabı, Yoram Hazony'nin siyaset bilimi ve teoloji arasına köprü kuran bir diğer önemli eseridir. Yoram Hazony'nin dünyanın her yerindeki siyaset bilimciler tarafından okunan eseri hangisi sorusuna verilecek yanıt ise, 2018'de İngilizce yayımlanan "The Virtue of Nationalism" (Milliyetçiliğin Erdemi) isimli kitabıdır. Kitap, 2019'da Amazon'da en çok satan milliyetçilik konulu kitap olmuştur. Yoram Hazony'nin son kitabı, 2022'de yayımlanan "Conservatism: A Rediscovery" (Muhafazakarlık: Yeniden Keşif) isimli kitabıdır. Mayıs 2022'de piyasaya çıkan kitap, muhafazakarlık alanında en çok tüketilen kitaplardan birisi haline yıl bitmeden gelmiştir.

Yoram Hazony, muhafazakar oluş tarihini 1984 olarak verir. Lisans öğrencisiyken, Ronald Reagan ve Margaret Thatcher hayranı olan ve bugün de hayranlığını koruyan Yoram Hazony'nin Angela Merkel'i muhafazakar saymadığını belirtmek gerekir. Yoram Hazony'e göre, yüz binlerce göçmenin Almanya'ya yerleşmesini sağlayan Angela Merkel bir liberaldir. 6 Ocak 2020'de Donald Trump destekçilerinin ABD Kongre binasındaki şiddet eylemlerine destek vermeyen Yoram Hazony, National Geographic'te yayınlanan "Morgan Freeman ile Tanrı'nın Öyküsü" program serisinde yer almış olmayı önemsemekte ve bunu özgeçmişinde belirtmektedir. Yoram Hazony, kendini fildişi kulesine hapseden bir siyaset kuramcısı değildir. Teori ve pratiği birlikte götürmektedir. Bu bağlamda, Yoram Hazony'nin yorumlarına, *Wall St. Journal, The New York Times, Fox News, CNN, NPR, Time Magazine, The New Republic, National Review, Commentary, First Things,* and *American Affairs* gibi medya organlarında rastlamak mümkündür. Ayrıca güncel meselelerle ilgili görüşlerine "Jerusalem Letters" (Yeruşalayim Mektupları) isimli internet sitesinden ulaşılabilmektedir. Yoram Hazony'nin akademik faaliyetleri, "yoramhazony.org" isimli internet sitesinden takip edilebilmektedir.

Yoram Hazony Ortodoks Yahudi'dir. Ancak kendisini dini tartışmalara açık bir dindar olarak tanımlar. July Hazony ile evlidir ve dokuz çocuk sahibidir. Tanrı'nın çoğalma emrine uygun hareket etmekten gurur duyduğunu ve bunu ifade etmekten geri durmadığını belirtmek gerekir. Yoram Hazony'nin çok sayıda torunu vardır. Tanrı sevgisi, aile sevgisi ve yurt sevgisi arasında görünmez bağlar olduğunu düşünen Yoram Hazony, hayatını milliyetçiliği kötü şöhretinden kurtarmaya adamıştır. Milliyetçiliğin olumlu yanlarını göstermekte İsrail'i model ülke olarak gören Yoram Hazony, İsrail'in başarılarının sırrı olarak milliyetçiliğine işaret etmektedir.

3. YORAM HAZONY'NİN SİYASET DÜŞÜNCESİNİN TEMEL UNSURLARI

Yoram Hazony, kendini 'ulusal muhafazakar' olarak nitelendirir. Ulusal muhafazakarlığın hem yeni muhafazakarlıktan hem de yeni liberalizmden farklı olarak klasik liberalizme dayanmadığını savunur. Yoram Hazony'e göre, ulusal muhafazakarlığın üç temel unsuru vardır: Ulusal bağımsızlık, ulusal birlik, ulusal gelenek. Yoram Hazony düşüncesinde 'ulusal bağımsızlık', her devletin kesin çizilmiş ve savunulabilir sınırlara sahip olması ve devletlerin birbirine müdahale etmemesi; 'ulusal birlik', olası olumsuzluğa veya tehdide rağmen ülkede birlik ve beraberliğin korunması ve yurttaşlar arasında karşılıklı sadakatin daim olması; 'ulusal gelenek', tarihten gelen ve kültürden kaynaklı ortak değerleri yurttaşların paylaşması anlamına gelir. Yoram Hazony'ye göre, bir ülkede ulusal muhafazakarlık hakim ideoloji ise, her türlü iç ve dış tehdide rağmen, toplum kendini koruyabileceği için çözülme mümkün değildir.

Yoram Hazony, 20. yüzyılın sonundan bu yana, hem 'özgür ve eşit birey' hem de 'yeni dünya düzeni' ibarelerine dair ABD'de bir takıntı oluştuğunu ve buna son verilmesi gerektiğini düşünür. Takıntının sebebini Soğuk Savaş'ın kazananının komünizme karşı kapitalizm ve liberal demokrasi olmasında arayan Yoram Hazony, muhafazakarlığın ulusallık damarının ortaya çıkarılmasının zamanının çoktan geldiği görüşündedir. Yoram Hazony'ye göre, 'yeni dünya düzeni' liberal emperyalizmdir. ABD'nin askeri üstünlüğüne dayalı bir dünya düzeninin ABD'ye olan nefreti ve düşmanlığı artırdığı görüşünde olan Yoram Hazony, Avrupa'nın insan hakları bakımından ahlaki üstünlük iddiasında bulunmasını da liberal emperyalizm olarak açıklar. ABD'nin askeri ve AB'nin ahlaki üstünlükçü politikalarına dayanan liberal dünya düzeninin dünyada dogmatizmi ve fanatizmi artırdığı kanaatinde olan Yoram Hazony, milliyetçiliğin erdeminin keşfini önermektedir. En iyi dünya düzeninin, birbiriyle rekabet eden ulusal devletler dünyası olduğunu düşünen Yoram Hazony, İsrail gibi küçük anti-emperyalist ülkelerin üzerlerinde kurulmaya çalışan tahakküme direnmelerini önerir.

Yoram Hazony, her bireyin bir kolektif bütünün parçası olduğunu söyler ve liberalizmin bireycilikteki ısrarının insanlara huzur ve mutluluk getirmediğini savunur. Her bireyin kendisi için iyi olana kendisinin karar vermesinin bireyin çıkarına olmayacağı görüşünde olan Yoram Hazony'ye göre, liberallerin özgürlük yaklaşımı kuralsızlıktan ibarettir. Dünyayı akılla keşfetmenin mümkün olduğuna dair liberal görüşe karşı çıkan Yoram Hazony, liberallerin akılcılığı fetişleştirdiğini düşünür. Akıl ve ilerleme fikrinin liberaller tarafından ayrılmaz ilişki içinde görülmesini yanlış bulur. Yoram Hazony'ye göre, liberallerin hoşgörü kavramını kendi tekellerine almaları isabetli değildir. Hoşgörünün bireycilik ile ilişkilendirilmesine itiraz eden Yoram Hazony, hoşgörünün ahlaki çeşitliliğe davetiye çıkartacak bir biçimde yorumlanmasını tehlikeli bulur. Liberallerin toplumsal ilişkileri daima rızaya ve gönüllülük ilkesine bağlamaya çalışmalarını doğru bulmaz. Yoram Hazony hem klasik liberalizmi hem de modern liberalizmi toplumsal çözülmeye davetiye çıkaran ideolojiler olarak görür. Yoram Hazony için, özellikle liberteryenizm büsbütün tehlikelidir. Çünkü liberteryenizmde, toplumsal yaşamda tam özgürlük ve tam serbestlik esastır. Yoram Hazony'ye göre, insan sosyal bir varlıktır ve toplumdan bağımsız olamaz. Dolayısıyla birey her şeyini topluma borçludur. Liberalizm, yurttaşlar arasındaki ortak tarih ve kültürden kaynaklı kardeşlik duygusunu görmezden gelen bir ideoloji olduğu için zararlı bir ideolojidir.

Yoram Hazony'ye göre, gelenek geçmişin bilgeliğini ortaya koyar. Gelenekler, zamanın sınavlarından geçmiş kurum ve uygulamaları içerdiği için önemlidir. Gelecek nesillerin yararına olarak geleneklerin korunması gerekir. Toplumların istikrarı ve süreklilik hissi için geleneklerin vazgeçilmez olduğunu öne süren Yoram Hazony, bireylerin gelenekler sayesinde toplumsal aidiyet duygusuna sahip olduklarını savunur. Akıl yerine tecrübe vurgusuyla dikkat çeken Yoram Hazony, liberalleri, tecrübenin değerini azımsamakla eleştirir. Yoram Hazony'ye göre, insan aklının sınırları olduğu kabul edilmelidir. Yoram Hazony, insanın aşina olunanı yaşamak isteyen bir varlık olduğunu, liberallerin görmezden geldiğini düşünür. İstikrarlı ve düzenli bir toplum hayatı için tecrübelerden faydalanmanın kaçınılmaz olduğu kanaatinde olan Yoram Hazony, liberaller gibi bireyleri mükemmel varlıklar olarak görmez. Bireylerin ahlaki zafiyet içinde olabileceklerini hesap etmek gerektiğini düşünen Yoram Hazony'ye göre, aile bireyin denetlenmesi için önemli bir kurumdur. Aile toplumun temelini oluşturur ve sağlıklı toplum için aile vazgeçilmez bir kurumdur. Aile, toplumsal uyumun devamı bakımından önemli işleve sahiptir. Zira ortak kültürün korunmasını sağlamak öncelikle aile sayesinde olur. Yoram Hazony, liberaller gibi toplumun mekanik bir işleyişe sahip olduğunu düşünmez, organik toplum anlayışına sahiptir.

Yoram Hazony'ye göre, dinsel cemaatler, toplumsal birliğin tutkalı olarak işlev görürler. Toplumsal uyum ve ortak kültürün korunmasında, dinsel cemaatler aile kadar önemlidir. Yoram Hazony, toplumsal konum ve statülerin derecelendirilmesini kaçınılmaz görür. Hiyerarşik bir toplum düzeninden yanadır. Her birey kendi yerini bilmeli, buna göre davranmalıdır. Eşitsizliği olağanlaştıran Yoram Hazony'ye göre, insanlar Tanrı tarafından eşit yaratılmadıkları için eşitlik talebi makul değildir. Bu yaklaşımının, yurttaşların hukuk önünde eşitliği ile çelişmediği kanaatindedir. Yoram Hazony'nin düşüncesinde, haklar ve ödevler dengesinde, ödevlerin ağırlığı baskındır. Yurttaş hakkından önce ödevlere sahip bir varlık olarak tanımlanır. Özgürlük ve otorite ilişkisinde, otorite kavramını öne çıkartan Yoram Hazony, güçlü devleti savunur. Sağlıklı bir toplumda, Tanrı korkusunun olduğunu savunan Yoram Hazony'ye göre, ulusluk bilincinin korunduğu, kadın ve erkeğin kadın ve erkek rollerini ifa ettiği, LGBTİ bireylerin görünürlüğüne imkan tanınmayan, ailenin toplumun temel taşı sayıldığı, dinsel cemaatlerin canlı olduğu, yurttaşların birbirine güvendiği ve sadakatle yaklaştığı, tarihten ve kültürden kaynaklı kutsallara sahip bir toplumdaki tüm bireyler mutlu ve huzurlu olurlar. Sağlıklı bir toplumda insan onurunun, aile onuru ve ulusal onurun kıskançlıkla korunduğunu düşünen Yoram Hazony, dünya uluslar ailesi içinde, her ulusun özgünlük iddiasının meşru bir iddia olduğu kanaatindedir.

Yoram Hazony'ye göre, dinsel cemaatlerin canlılığı kardeşlik duygusunu güçlendirir. Bireyin kişiliğinin oluşmasında dinsel cemaatin belirleyici olmasına olumlu gözle bakan Yoram Hazony, dayanışmanın öğrenilebileceği yer olarak dinsel cemaatleri işaret eder. Modernitenin bireyleri kişiliksizleştirdiğini düşünen Yoram Hazony'ye göre, ister Hristiyan ister Yahudi olsun yabancılaşmaya son vermek dinine sarılmakla mümkündür. Dinin özel alanda yaşanması gerektiği yönündeki iddialara karşı çıkar, dinin kamusal alanda görünürlüğünün artması gerektiğini savunur. Kamusal alanda bir dinin hegemonik görünürlüğü olabileceğini kabul eder. Hristiyanların çoğunlukta olduğu bir ülkedeki Yahudilerin Hristiyan kamusal alana rıza göstererek ve Yahudilerin çoğunlukta olduğu ülkedeki Hristiyanların Yahudi kamusal alana

rıza göstererek yaşamalarını bekler. Müslümanları diline almaması dikkat çekicidir. Kamusal alanda dinin yaşanmasına dair Yoram Hazony'nin verdiği örnekler, Hristiyanlar ve Yahudiler üzerindendir.

Yoram Hazony,her ulusun kendi kaderini tayin hakkı olduğunun altını çizer ve birden fazla ulusun tek devlet altında barış içinde yaşamasının mümkün olmadığını düşünür. Çok uluslu devletlerin SSCB ve eski Yugoslavya örneğinde olduğu üzere çökeceklerini veya Irak ve Suriye örneğinde olduğu gibi iç savaştan kaçamayacakları kanaatini taşıyan Yoram Hazony, asimilasyona olumlu anlam yükler. Zira ABD'deki yeni göçmenlerin Amerikan ruhunu asimilasyonla kazandıklarını düşünür. Amerikan ruhunu, İngilizce konuşmak, Protestan ahlakı ve değerleri ile İngiliz hukuk geleneği üzerinden açıklayan Yoram Hazony, toplumda çeşitliliğin toplumsal uyumu bozmayacak düzeyde olması gerektiği görüşündedir. Yoram Hazony'ye göre, yüksek düzeyde dilsel birliğin olduğu, kültürel türdeşliğin sağlanabildiği ve ortak çıkarların çoklaştırılabildiği topluluklarda demokrasi yaşayabilmektedir. Çok sayıda etnik grup ihtiva eden devletlerin kaçınılmaz biçimde tiranlaşacağını savunan Yoram Hazony'ye göre, ülkedeki etnik grupların çıkarlarının çatışması önlenemeyeceği için, çok etnik gruplu ülkelerde baskı ve şiddet etnik grupları bir arada tutmak için tek çıkar yol olarak gözükebilecektir. Dolayısıyla demokratik bir ulusun etnik bakımdan mümkün olduğunca türdeş olması gerektiğini savunan Yoram Hazony, ulusun kendini devam ettirme hakkının yadsınamaz olduğunu düşünür. Yoram Hazony düşüncesinde, her ulusun özgüllüğü ile evrensel değerler arasında denge kurulması gerektiği öne çıkmaktaysa da, son tahlilde her ulusun özgüllüğünün terazide ağır basmasının normal sayıldığı anlaşılmaktadır.

Uluslararası sistemde barış ve istikrarın sağlanması için her ulusun kendine ait devleti olması gerektiğini savunan Yoram Hazony'ye göre, emperyal devlet savaşçı bir devlet olup barış ve istikrar için tehdit oluşturur. Paylaşılan ortak miras, ortak dil, dinsel gelenek ve ortak düşmanlara karşı verilen mücadelenin tarihi, ulusu meydana getirir diye düşünen Yoram Hazony, milliyetçilik yaklaşımının 'ırkçı' olmadığını savunur. Milliyetçilik yaklaşımının 'dışlayıcı' olduğu iddialarına karşı çıkan Yoram Hazony, milliyetçiliği bir araç olarak değil, kendinde bir değer olarak görür. 'Ulusal kimlik', 'ulusal karakter' ve 'ulusal ruh' kavramlarını sıklıkla kullanan Yoram Hazony, emperyalizmi şeytanlaştırırken, sadece ulus-devletin demokratik olacağını emperyal bir devletin demokratik olamayacağını savunur. Yoram Hazony düşüncesinde, demokratik devletler dünyası, ulus-devletler dünyasıdır. Yoram Hazony'ye göre, uluslararası örgütler doğaları gereği emperyalisttir. Her ne kadar iyi niyetle kurulmuş olsalar da, uluslararası örgütlerin devletlerin egemenlik haklarını sınırlandırmaya çalıştıklarını ve bu nedenle istikrara hizmet etmediklerini iddia eder.

Yoram Hazony, Avrupa Birliği'ni emperyal bir örgüt olarak görür. İngiltere'nin AB'den ayrılmasına olumlu anlam yükler. Yoram Hazony'ye göre, Brexit ile İngiltere AB tahakkümünden kurtulmuştur. Yoram Hazony, savaşların çıkmasını engellemeye dönük olarak uluslararası veya bölgesel örgütlerin önemli işlevler gördükleri yönündeki tezlere itiraz eder ve itirazlarını tarihten örneklerle açıklar. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışını İngiliz, Fransız ve Alman emperyalizminin durdurulamaması ile açıklayan Yoram Hazony, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışını Alman emperyalizmi ile açıklar ve İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışını

Milletler Cemiyeti'nin önleyemediğini hatırlatır. Yoram Hazony, devletlerin sınırlarının doğru çizilmesi gerektiğini, sınırın yanlış tarafında kalan azınlıklardan kaynaklı savaşların çıkmasının mukadder olduğunu düşünür. Bir toprağın kime ait olduğunun yegane ölçüsünün üzerinde yaşayan halk olduğunu savunan Yoram Hazony, İngiltere'nin Roma Kilise'sinden ayrıldığı 1534 yılında ulusal bir devlet olmayı başardığına işaret ederek Avrupa'da milliyetçiliğin başlangıcını 1789 yılının gerisine taşır. Hollanda'nın gelişiminin 1581'de bağımsız olması sonrasında olduğuna dikkat çeker ve Yahudi Tanrısı'nın Tevrat ile Yahudilere toprak verdiğini hatırlatarak, sınırları Tanrı tarafından çizilmiş ilk ve tek ulus-devletin Yahudilere ait olduğunu söyler.

4. YORAM HAZONY'NİN SİYONİZM YAKLAŞIMI

Yoram Hazony, İsrail Devleti'ni Yahudi yaşamının merkezi olarak görür. Dolayısıyla dünyanın farklı yerlerindeki Yahudilerin anavatana dönüşlerini sağlamak gerektiği kanaatindedir. İsrail Devleti'nin güçlü olmasını elzem bulan Yoram Hazony, Yahudi kültürünün korunması için İsrail Devleti'ni birincil derecede sorumlu tutar. Dünyanın herhangi bir yerindeki Yahudi'nin başına gelebilecek herhangi bir olayın, İsrail Devleti'ni ilgilendirdiğini düşünür.

Yoram Hazony, İsrail Devleti'ni 'Yahudilerin Devleti' (The State of the Jews) olarak değil, 'Yahudi Devleti' (The Jewish State) olarak nitelendirir. Birinci nitelendirmeyi, Yahudilerin çoğunlukta olduğu 'yansız' bir devlet anlamı taşıdığı için reddeden Yoram Hazony, Temmuz 2018'de yürürlüğe giren İsrail'in Ulus-Devlet Yasası'nın başlıca savunucularından birisidir. Yasa ile İsrail Devleti'nin Yahudilerin ulus-devleti olduğuna dair hukuki güvence getirildiği akla geldiğinde, İsrail'de nüfusun %20'sini oluşturan Arapların ayrımcı olduğu iddiasıyla reddettiği yasanın Yoram Hazony'nin desteğini alması şaşırtıcı değildir. Yoram Hazony İsrail'de Yahudi üstünlükçü bir toplumsal düzenden yanadır. Yoram Hazony'ye göre, İsrail'de Yahudilerin kültürel iktidarı kamusal alanda kendini göstermelidir. Araplar azınlık olduğundan, Yahudi ulus-devletinin kendini koruma ve savunma reflekslerine Arapların saygı duymayı öğrenmeleri gerekmektedir. Yahudilerin başka ulus-devletlerde azınlık olarak ülkenin yasalarına saygı göstermelerine benzer biçimde, Yoram Hazony, Yahudi Devleti'ndeki azınlıkların da yasalara saygı duymalarını bekler.

Yoram Hazony, Anti-Siyonistler ve Post-Siyonistler tarafından Neo-Siyonist olarak nitelendirildiğini ve bu nitelendirmenin doğru olmadığını savunur. Kendini Neo-Siyonist olarak nitelendirenlere örnek olarak Ilan Pappé, Elisabeth Roudinesco ve Benny Morris örneğini verir. Ilan Pappé "The Idea of Israel: A History of Power and Knowledge" (İsrail Fikri: Güç ve Bilginin Tarihi), Elisabeth Roudinesco "Revisiting The Jewish Question (Yahudi Sorununa Yeniden Bakış) ve Benny Morris "Making Israel" (İsrail'in Oluşumu) isimli eserlerinde Yoram Hazony'yi Neo-Siyonist olarak nitelendirir. Theodor Herzl'i liberal Siyonist olarak görmek yerine Theodor Herzl'den adeta dindar Siyonist çıkartmaya çalıştığı için Neo-Siyonist olarak etiketlenen Yoram Hazony, İsrail Devleti'nin teokratik bir devlet olmasını istemez. Ancak İsrail Devleti'nde mutlak ve kesin biçimde siyasi iktidar ile dini iktidar ayrımına da mesafelidir.

Yoram Hazony'ye göre,İsrail Devleti'ni kuran ideoloji olan İşçi Siyonizm'i 1963'te David Ben-Gurion'un başbakanlıktan ayrılmasıyla ölmüştür. İşçi Siyonizm'i yerini Dindar Siyonizm'e

bırakmıştır. 1967 Arap-İsrail Savaşı ile İsrail'in Yahudiler için kutsal olan yerleri denetimine almasıyla, Dindar Siyonistlerin daha güçlendiğini düşünen Yoram Hazony'ye göre, İşçi Siyonizm genel seçimleri kaybettiği 1977 yılında ölmüş olup, bu ideolojinin diriltilemeyeceği anlaşılmıştır. İşçi Siyonistlerin bu gerçeği görmekten uzak oldukları iddiasında olan Yoram Hazony'ye göre, İsrail'de Dindar Siyonizm'in yükselişi, 'maddeci' Siyonizm'in yerini 'ruhçu' Siyonizm'in alması biçiminde okunabilir. Yoram Hazony, İşçi Siyonizm'inin ölümünün nedenini maddecilikte arar. Dindar Siyonistler ruhçudur. İsrail'in maddi gelişmişliğinin yeterli olmadığı görüşündeki Dindar Siyonistlerin manevi yükselmeyi önemsemelerini İsrail'in şansı olarak görmekte olan Yoram Hazony'ye göre, 2000 yılında İkinci İntifada'nın patlak vermesiyle Liberal Siyonizm ölmüş, 1993'te Filistin Kurtuluş Örgütü ile İsrail Devleti arasında imzalanan Oslo Barış Antlaşması'nın gerçek bir barış antlaşması olmadığı 2000'de resmen anlaşılmıştır. Nitekim Yoram Hazony, 'toprak için barış' ilkesiyle yapılan barışın gerçek barış olmadığını, 'barış için barış' ilkesiyle yapılacak bir barışın gerçek barış olduğunu düşünen bir aydındır.

İşçi Siyonizm'inin ve Liberal Siyonizm'in kendini üretememesi nedeniyle öldüğünü savunan Yoram Hazony, Post-Siyonizm'in İşçi Siyonizm'inin ve Liberal Siyonizm'in ürünü olduğunu düşünür. Özellikle Kudüs'teki İbrani Üniversitesi'ndeki Siyonizm karşıtı akademisyenlerin Post-Siyonizm'in doğuşunda entelektüel katkılarının olduğunu düşünen Yoram Hazony, Post-Siyonizm'in doğuşunda en çok Martin Buber'in katkısı olduğu kanaatindedir. Yahudilerin bir ulus-devlete sahip olmasına karşı çıkan Yahudi bilim insanları arasında Hermann Cohen, Judah Magnes, Gershom Scholem, Albert Einstein, Hannah Arendt gibi isimleri sayan Yoram Hazony, saydığı isimleri Yahudilerin bir ulus-devlete sahip olmasının önemini anlamamakla itham eder. Yoram Hazony'ye göre, Post-Siyonizm tehlikesinden dünyadaki tek Yahudi ulus-devlet olan İsrail'i kurtaran Dindar Siyonistler olmuştur. İsrail Devleti, yeniden kaybettiği ruhunu kazanmıştır. İsrail'in Ulus-Devlet Yasası'nı kabul etmesini Dindar Siyonistlerin zaferi olarak nitelendiren Yoram Hazony'nin eleştirilerinden sadece İsrail'deki solcular nasibini almaz, yanı sıra ABD'deki liberal solcular da nasibini alır. Yoram Hazony, Dindar Siyonistlerin ırkçı ve ilkel insanlarmış gibi sunulmalarına şiddetle karşı çıkar.

İşçi Siyonizm'inin liderlerinden, Oslo Barış Antlaşması mimarlarından İzak Rabin'in 4 Kasım 1995'te bir Dindar Siyonist üniversite öğrencisi tarafından öldürülmesi üzerine, İsrail'deki İşçi Siyonist, Liberal Siyonist ve Post-Siyonist aydınların Dindar Siyonizm'i şeytanlaştırmalarının haksızlık olduğunu iddia eden Yoram Hazony, İsrail'deki solcu aydınların ve ABD'deki liberal aydınların gerçekleri okumaktan uzak olduklarını düşünür. Amos Oz, Zeev Chafets, Henry Siegmar, David Hartman, Leon Wieseltier gibi aydınları Dindar Siyonistlere yönelik olumsuz görüşleri nedeniyle eleştiren Yoram Hazony, Dindar Siyonistlerin 'barbar' olmadıklarının altını çizer. İsrail'de kültürel iktidarın solcular elinde olmasından dolayı Dindar Siyonistler hakkında olumsuz etiketlemelerin hızla dünyaya yayıldığını düşünen Yoram Hazony, gerçek Siyonistler olarak Dindar Siyonistleri sunar ve Dindar Siyonistlerin derhal İsrail'deki kültürel iktidardan pay almaları gerektiğini savunur. Yoram Hazony'nin kurduğu araştırma merkezleri, Dindar Siyonizm'in entelektüel olarak kurumsallaşması içindir. Yoram Hazony, Dindar Siyonistlerin kendilerini kendilerinin anlatmasından yanadır. Yoram Hazony, Post-Siyonistlerin öne sürdükleri gibi Dindar Siyonistlerin 'köktenci' olmadıklarını, demokratik değerlere yabancılık

çekmediklerini, İran tipi teokratik bir rejimden yana olmadıklarını ve İsrail'in geleceği için tehdit oluşturmadıklarını vurgular. İsrail'in Diaspora Yahudileri için çekim merkezi olmayı sürdürmesi için Dindar Siyonizm'in güçlenmesinin gerektiği görüşünde olan Yoram Hazony, 20. yüzyılın başında İşçi Siyonizm'i nasıl İsrail'i Yahudiler için bir çekim merkezi kılmışsa, 21. yüzyılda Dindar Siyonizm aynı görevi ifa etmektedir.

Yoram Hazony, A.B. Yehoshua'nın Yahudilere otomatik yurttaşlık tanıyan Geri Dönüş Yasası'nın artık yürürlükten kaldırılması gerektiğine dair görüşünü ve Amos Mar-Haim'in Kudüs'ün ikiye bölünerek yarısının Araplara terk edilmesi yönündeki görüşünü sert biçimde eleştirir. Şimon Peres'in İsrail'in bir gün Arap Birliği üyesi olacağı yönündeki hayalini mantık dışı bulur. İsrail'deki müfredatın milliyetçilik yönünün güçlü olduğunu öne süren aydınlara karşı çıkan Yoram Hazony, İsrail okul sisteminde Yahudi değerleri ve kültürünü sevmenin öğretilmesinden ya da Yahudi yurt sevgisinin öğrencilere erkenden aşılanmasından veya Yahudi ulusuna sadakatin her şeyin üzerinde tutulması bilincinin öğrencilere verilmesinden rahatsızlık duymayı İsrail düşmanlığı ile açıklar. Yoram Hazony'ye göre, genç nesillerin Yahudi yurdunu sevmek, Yahudi halkını sevmek ve Yahudi geleneklerine sahip çıkmak sorumluluğuyla yetişmeleri elzemdir. İsrail Devleti'nin varlığını korumaya devam etmesi, ancak genç nesillerin ülke ve ulus sevgisiyle yetişmeleriyle mümkündür.

Yoram Hazony'nin eleştiri oklarının isabet ettiği aydınlar arasında Moshe Zimmermann, Aharon Appelfeld, Yehuda Amichai, David Grossman, Mordechai Ardon,Yigael Tumarkin, Shulamit Aloni gibi isimleri kaydetmek gerekir. Yoram Hazony'nin 'İsrail düşmanları' listesi oldukça geniştir. İsrail İstiklal Marşı'ndaki Arapları rahatsız eden ifadelerin çıkartılması önerisi getiren aydınlara ateş püsküren Yoram Hazony, İsrail'in Yahudi ve Arap iki uluslu bir devlet olabileceğini öne sürenlere sert çıkışır. Yoram Hazony, kendi gibi düşünenleri 'ırkçı' olarak etiketleyenlere öfkelidir. İsrail'i Siyonizm'den arındırmak gerektiğini söyleyen herkesi İsrail düşmanı sayan Yoram Hazony'ye göre, Yahudi mirasının korunmasını isteyenleri ırkçı saymak makul değildir. Yoram Hazony, Siyonizm'in hukukun üstünlüğü ilkesiyle çelişmediğini savunur. Demokratik ilkeler ve kurumların sağlıklı işleyişi ile Siyonizm'in devletin ideolojisi olması arasında çelişki yoktur. Siyonist'in insan yaşamının değerini bilen bir kişi olduğunu düşünen Yoram Hazony'ye göre, Siyonist'i dünyanın mutabık kaldığı değerleri içselleştirmemiş birey olarak nitelendirmek kötü niyetliliktir.

5. SONUÇ

Yoram Hazony, kendini 'ulusal muhafazakar' olarak nitelendirir. Ulusal muhafazakarlığın hem yeni muhafazakarlıktan hem de yeni liberalizmden farklı olarak klasik liberalizme dayanmadığını savunur. Yoram Hazony'e göre, ulusal muhafazakarlığın üç temel unsuru vardır: Ulusal bağımsızlık, ulusal birlik, ulusal gelenek. Yoram Hazony'ye göre, bir ülkede ulusal muhafazakarlık hakim ideoloji ise, her türlü iç ve dış tehdide rağmen, toplum kendini koruyabileceği için çözülme mümkün değildir.

Yoram Hazony, İsrail Devleti'ni Yahudi yaşamının merkezi olarak görür. Dolayısıyla dünyanın farklı yerlerindeki Yahudilerin anavatana dönüşlerini sağlamak gerektiği kanaatindedir. İsrail Devleti'nin güçlü olmasını elzem bulan Yoram Hazony, Yahudi kültürünün korunması için

İsrail Devleti'ni birincil derecede sorumlu tutar. Dünyanın herhangi bir yerindeki Yahudi'nin başına gelebilecek herhangi bir olayın, İsrail Devleti'ni ilgilendirdiğini düşünür.

İşçi Siyonizm'inin ve Liberal Siyonizm'in kendini üretememesi nedeniyle öldüğünü savunan ve Post-Siyonizm'in İşçi Siyonizm'inin ve Liberal Siyonizm'in ürünü olduğunu düşünen Yoram Hazony tipik bir Neo-Siyonist'tir.

KAYNAKÇA

Hazony, Yoram. (2000). *The Jewish State: The Struggle For Israel's Soul*. New York: Basic Books.

Hazony, Yoram. (2012). *The Philosophy of Hebrew Scripture*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hazony, Yoram. (2016). *God and Politics in Esther*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hazony, Yoram. (2018). *The Virtue of Nationalism*. New York: Basic Books.

Hazony, Yoram. (2022). *Conservatism: A Rediscovery*. Washington: Regnery Gateway.

https://www.yoramhazony.org/ [erişim: 12.09.2023]

İSRAİL'DE SHIMON HATZADDIK'TE MÜLK SAHİPLİĞİ UYUŞMAZLIĞI

The Property Ownership Dispute in Shimon HaTzaddik in Israel

Doç. Dr. Diren ÇAKMAK

Hitit Üniversitesi, İİBF, İktisat,ORCID ID:0000-0002-2024-7831

ÖZET

İsrail'in Filistinlilerin topraklarını çaldığı iddiası antisemit bir safsatadır. Antisemitizm nedeniyle, dünyanın bütün gözleri İsrail'in üzerinde olduğundan, dünyada hukuku ihlal etme lüksüne sahip olmayan belki de tek ülke İsrail'dir. İsrail istese de, Filistinlilerin topraklarını veya malını çalamaz. Filistin Özerk Yönetimi, İsrail'i, İsrail'de Arapların taşınmaz mülk edinmelerini sınırlandırmakla suçlar. Halbuki, suçlamayı yapan Filistin Özerk Yönetimi kurulur kurulmaz, Yahudilere toprak satışını yasaklamıştır. Filistin Özerk Yönetimi'nin denetiminde olan yerlerde, tek Yahudi mukim bulunmamaktadır. İsrail Devleti'nin kurulması öncesinde, Filistinliler Yahudilere topraklarını sattıkları için İsrail'in kurulabildiğini düşünen Filistin Özerk Yönetimi, Filistinlilerin Yahudilere toprak satmasını, 'vatana ihanet' kapsamındaki suçlardan saymaktadır. Ancak Filistin Özerk Yönetimi'nin tüm engellemelerine rağmen, Filistinlilerden bazıları, Yahudilere toprak satışını sürdürmektedir. Çalışmada, İsrail'de bulunan Shimon HaTzaddik'teki mülk sahipliği uyuşmazlığı incelenmektedir. Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, tartışmalı topraklardaki mülk sahipliği uyuşmazlıklarına dair Filistin Özerk Yönetimi'nin politikası açıklanmakta, ikinci bölümde Simon HaTzaddik'te mülk sahipliğinin geçmişi ele alınmakta ve üçüncü bölümde geçici çözüm olarak korumalı kiracı statüsü açıklığa kavuşturulmaktadır. Shimon HaTzaddik'teki mülk sahipliği çekişmesi, geçersiz belgelerle ve pek çok defa belgesiz biçimde, Filistinlilerin hak iddiasında bulunup, antisemit safsatalar yaymalarına dair tipik bir örnek olması bakımından çalışma önemlidir.

Anahtar Sözcükler: İsrail, Filistin Özerk Yönetimi, Shimon Hatzaddik, Antisemitizm.

ABSTRACT

The claim that Israel is stealing Palestinian land is an antisemitic fallacy. Israel perhaps the only country in the world that does not have the luxury of violating the law, as all eyes of the world are on Israel due to antisemitism. Israel can not steal the land or property of the Palestinians, even if it wants to. The Palestinian Authority accuses Israel for the fact that Israel limits Arabs to have real estate in Israel. However, as soon as the Palestinian Authority was established, which made the accusation, it prohibited the sale of land to the Jews. There is not a single

resident in the areas under the control of the Palestinian Authority. The Palestinian Authority, which thinks that Israel could be established because the Palestinians sold their lands to the Jews before the establishment of the State of Israel, considers the sale of land by the Palestinian to the Jews as crimes within the scope of 'treason'. However, despite all the obstacles imposed by the Palestinian Authority, some Palestinians continue to sell land to the Jews. In the study, the property ownership dispute in Shimon HaTzaddik in Israel is examined. The study consists of three parts. In the first part, the Palestinian Authority's policy on property ownership disputes in the disputed lands is explained, in the second part the history of property ownership in Shimon HaTzaddik is handled, and in the third part protected tenant status as a temporary solution is cleared up. The study is important in that the property ownership dispute in Shimon HaTzaddik is a typical example of Palestinians making cliams, with invalid documents and many times undocumented, and spreading antisemitic fallacy.

Keywords: Israel, Palestinian Authority, Shimon Hatzaddik, Antisemitism.

GİRİŞ

İsrail, Filistinlilerin topraklarını, malını veya mülkünü çalmış ve çalıyor değildir. Kaldı ki, antisemitizm nedeniyle, dünyanın bütün gözleri İsrail'in üzerinde olduğundan, dünyada hukuk dışına çıkma lüksüne sahip olmayan tek ülke İsrail'dir. Daha açık bir dille, İsrail istese de, Filistinlilerin topraklarını, malını veya mülkünü çalamaz.

İsrail, Filistin Özerk Yönetimi tarafından, İsrail'de Arapların taşınmaz mülk edinmelerini sınırlandırmakla çok kez suçlanır. Halbuki, suçlamayı yapan Filistin Özerk Yönetimi, kurulur kurulmaz, Yahudilere toprak satışını yasaklamıştır. Filistin Özerk Yönetimi'nin denetiminde olan yerlerde, tek Yahudi mukim bulunmamaktadır. İsrail Devleti'nin kurulması öncesinde, Filistinliler Yahudilere topraklarını sattıkları için İsrail'in kurulabildiğini düşünen Filistin Özerk Yönetimi, Filistinlilerin Yahudilere toprak satmasını, 'vatana ihanet' kapsamındaki suçlardan saymaktadır. Ancak Filistin Özerk Yönetimi'nin tüm engellemelerine rağmen, Filistinlilerden bazıları, Yahudilere toprak satışını sürdürmektedir.

Çalışmada, İsrail'de bulunan Shimon HaTzaddik'teki mülk sahipliği incelenecektir. Çalışma, üç bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde, tartışmalı topraklardaki mülk sahipliği uyuşmazlıklarına dair Filistin Özerk Yönetimi'nin politikası açıklanacak, ikinci bölümde Simon HaTzaddik'te mülk sahipliğinin geçmişi ele alınacak ve üçüncü bölümde geçici çözüm olarak korumalı kiracı statüsü açıklığa kavuşturulacaktır. Shimon HaTzaddik'teki mülk sahipliği çekişmesi, geçersiz belgelerle ve pek çok defa belgesiz biçimde, Filistinlilerin hak iddiasında bulunup, dünya kamuoyunu meşgul etmelerine ve antisemit safsatalar yaymalarına dair tipik bir örnek olması bakımından çalışma önemlidir.

1. FİLİSTİN ÖZERK YÖNETİMİ'NİN TARTIŞMALI TOPRAKLARDAKİ MÜLK SAHİPLİĞİ UYUŞMAZLIKLARINA DAİR POLİTİKASI

İsrail, Filistin Özerk Yönetimi tarafından, İsrail'de Arapların taşınmaz mülk edinmelerini sınırlandırmakla çok kez suçlanır. Halbuki, suçlamayı yapan Filistin Özerk Yönetimi, kurulur kurulmaz, Yahudilere toprak satışını yasaklamıştır. Filistin Özerk Yönetimi'nin denetiminde olan yerlerde, tek Yahudi mukim bulunmamaktadır. İsrail Devleti'nin kurulması öncesinde, Filistinliler Yahudilere topraklarını sattıkları için İsrail'in kurulabildiğini düşünen Filistin Özerk Yönetimi, Filistinlilerin Yahudilere toprak satmasını, 'vatana ihanet' kapsamındaki suçlardan saymaktadır. Ancak Filistinlilerden bazıları, Filistin Özerk Yönetimi'nin tüm engellemelerine rağmen, Yahudilere toprak satışını sürdürmektedir.

1996'da Filistin Özerk Yönetimi Baş Müftüsü Şeyh İkrime Sabri (1939-…) Yahudilere toprak satışının cezasının ölüm olduğuna dair fetva vermiştir. 1994-2006 yıllarında baş müftülük görevini ifa eden İkrime Said Sabri, Müslüman dünyasında *"Hiçbir taş, Yahudi İbranilerin Filistin'de varlığını göstermemektedir."* (Jamous, 17.08.2020) şeklindeki antisemit sözüyle bilinmektedir. 1996'da Yahudilere toprak satmaya kalkışan yedi Filistinli öldürülmüştür. 2002'de, Filistin Özerk Yönetimi Genel İstihbarat Teşkilatı Başkanı Tevfik Tiravi (1948-…), 1996'daki ölümlerden emrindeki adamların sorumlu olduğunu söylemiştir. 1997'de Filistin Özerk Yönetimi Adalet Bakanı Freih Ebu Medyan (1955-…), Yahudilere bir inç (yani 2.54 cm) toprak satmanın cezasının idam olduğunu duyurmuştur. Duyurudan hemen sonra, iki Filistinli idam edilmiştir. Nisan 2006'da, Muhammed Ebu al-Hawa isimli bir Filistinli, Yahudilere apartman satmaktan dolayı işkence görmüş ve öldürülmüştür (Glick, 18.04.2006). Baş Müftü, Yahudilere toprak satanların Müslüman mezarlığına gömülmeyeceği fetvası verdiği için, Muhammed Ebu al-Hawa, Müslüman mezarlığına değil, herhangi bir yere gömülmüştür.

Filistin Özerk Yönetimi tarafından alınan, Yahudilere toprak satmayı engelleyen, dini ve seküler pek çok karara rağmen, Filistinliler satıştan caydırılamamıştır. Nisan 2009'da, Filistin Özerk Yönetimi Başkadısı Tayseer Recep Tamimi (1952-…), hem satışın hem de Yahudilere taşınmaz mal kiraya vermenin yasak olduğunu, kira veya satış, her iki durumda da İslam hukukuna göre cezanın idam olduğuna hükmetmiştir (Toameh, 01.04.2009). Belirtmek gerekir ki, Yahudilere taşınmaz mülk satışından kaynaklı suçlanan Filistinliler çok kez yargılanmamışlar, sokakta infazlar gerçekleşmiştir. Kendini savunma hakkı verilmeyen bu insanların aileleri de hak arayışına girişememiş, vatan haini sayılan bu kişiler için, İslami usullere uygun defin işlemi yapılmamış, ölü bedenleri herhangi bir yere savrulmuştur.

Ekim 2014'te, Filistin Özerk Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas, Yahudilere toprak satan veya kiraya verenler için, ömür boyu hapis ve zorunlu çalışma cezası uygulanacağını ilan etmiştir (Miller, 21.10.2014). 2018'de, Baş Müftü, Gayrimüslimlere Müslüman toprağını satmayı dinsizlik diye tanımlamış, Gayrimüslimlere taşınmaz mülk

satan veya kiralayanın 'kafir' sayılacağını belirtmiştir. Aynı yıl, sokakta infazlar gerçekleşmiş ve bu infazların Yahudilere toprak satışıyla ilgili olduğu ortaya çıkmıştır. Aralık 2018'de, ABD yurttaşı bir Filistinli, bir İsrailli Yahudi'ye toprak satmaya kalkışmaktan dolayı ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır (Daraghmeh, 31.12.2018). Mart 2020'de, Filistin Özerk Yönetimi Başkanı Mahmut Abbas, Yahudilere toprak satanların veya toprak satışında aracılık yapanların; dinine, halkına ve şehitlere ihanet ettiğini söylemiştir. Mahmut Abbas'ın sıklıkla yaptığı bu uyarılar, Filistinlilerin, 20. yüzyılın başında yoğun olarak yaptıkları gibi 20. yüzyıldaki kadar yoğun olmasa da, 21. yüzyılda da Yahudilere toprak satmayı sürdürdüklerini göstermektedir. Filistin Özerk Yönetimi'nin, İsrail'in Filistinlilerin topraklarını çaldığı iddiasını mesnetsiz kılan taşınmaz mülk satışlarının durdurulamıyor olması, Filistin Özerk Yönetimi'nin gündemindeki en önemli sorunlardan biri olmaya devam etmektedir.

İsrail'in Filistinlilerin topraklarını çaldığı safsatası, Türkiye'de de gündemden düşmeyen antisemit safsataların başında gelir. Bunda, Yahudi mülk sahiplerinin açtıkları mal sahipliği tespit davalarında, Filistinlilerin mülk sahibi olduklarını ispatlayamayıp, taşınmaz özel mülk sahipliği davalarını, Müslümanlar ve Yahudiler arasında bir din savaşı haline çevirmeye çalışmalarının etkisi büyüktür. Yeruşalayim'in doğusunda ikamet eden Filistinlilerin çoğunluğu, oturdukları evlere ait tapu belgesi sunamadıkları için, mahkeme kararıyla evden çıkartılırlarken, dünya kamuoyuna, İsrail'in kendilerini evlerinden haksız yere çıkarttığı safsatasını anlatırlar. Can kayıplarına neden olan şiddet eylemlerine evirilmesi bakımından, 7 Mayıs 2021'den itibaren, uzun süre dünya medyasının gündeminde kalan, Yeruşalayim Eski Şehir'e yaklaşık 2 km uzaklıktaki Shimon HaTzaddik mevkiinde bulunan Şeyh Cerrah Mahallesi'ndeki mülk sahipliği çekişmesi, bu çerçevede anılabilecek tipik bir örnektir (Siegal, 08.05.2021; Toameh, 08.05.2021).

2. SHIMON HATZADİK'TE MÜLK SAHİPLİĞİNİN GEÇMİŞİ

Shimon HaTzaddik (Adaletli Simon) Yahudi tarihinde çok önemli bir şahsiyettir (Eisen, 12.05.2021). Şeyh Cerrah da Arap tarihinde önemli bir kişidir. Şeyh Cerrah'ın (ölüm 1202) adı, İngilizce yazında 'Hussam al-Din al-Jarrahi' olarak geçer. Arap-İslam Ordusu kumandanlarından Selahattin Eyyubi'nin hekimi olarak bilinir. Türkçe yazında, 'Hüsameddin bin Şerefuddin İsa el-Cerrahi' diye anılır.

Yaklaşık 2500 yıldır Yahudilerin yaşadığı ve İkinci Tapınak döneminin Yahudi bilgelerinden olan, *"Dünya üç şeye dayanır: Tora, Tanrı'ya hizmet ve iyilik edimleri"* demesiyle bilinen Shimon HaTzaddik'in türbesinin bulunduğu yere, 1865 yılında, Müslüman Araplar tarafından, 'Şeyh Cerrah' adıyla bir mahalle kurulmuştur. 12. yüzyıl İslam alimi Şeyh Cerrah'ın tekkesi ve türbesi, Shimon HaTzaddik mevkiinde bulunduğu için, Araplar, Shimon HaTzaddik mevkiini Yahudisizleştirmeye koyulmuşlardır. Arapların, Yahudiler tarafından kutsal sayılan yerleri kendilerine mesken seçmeleri ve Araplaştırmaları şaşırtıcı değildir. Araplar,

tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren, hem yayıldıkları coğrafyayı hem de halkları Araplaştırmışlardır. Bu asimilasyona, Ortadoğu'da direnebilen yegane halk Yahudiler olmuştur. Nitekim 1875'de, Yahudiler, Shimon HaTzaddik'in türbesinin bulunduğu yer ve çevresini satın almışlardır (ZOA, 16.08.2021). Böylece Arap mahallesinin yanında ve hatta Arap mahallesiyle iç içe bir Yahudi mahallesi ortaya çıkmıştır. Bu sayede, Yahudiler, Shimon HaTzaddik mevkiindeki 2500 yıllık mevcudiyetlerini güvenceye almışlardır.

1948'te İsrail'in kuruluşu ve Arap devletlerinin İsrail'e saldırması üzerine, Shimon HaTzaddik mevkiindeki Yahudiler evlerini terk etmemişler, ancak Araplar, Yahudileri zorla evlerinden sürmüşlerdir. Belirtmek gerekir ki, Micha Danzig, 1936-1938 yıllarında, Shimon HaTzaddik mevkiindeki Yahudilerin Arapların saldırılarına uğradıklarını hatırlatır ve İngilizlerin Araplara göz yumması nedeniyle, Yahudilerin, İsrail Bağımsızlık Savaşı'nın çok öncesinde, o mevkiden atılmaya çalışıldıklarına dikkat çeker (Danzig, 07.05.2021).

1949'da Arap devletleriyle İsrail arasında imzalanan ateşkesten yedi yıl sonra, Süveyş Krizi'nin yaşandığı 1956 yılında, Ürdün, Yahudilerin ayrıldıkları evlere Arapları yerleştirmiştir. Yerleştirilen 28 aile, mülk sahibi yapılmamış, Ürdün Devleti'nin kiracıları olmuştur. Bu aileler, Yahudilerin geri dönmeyeceklerini düşünmüşlerdir. Shimon HaTzaddik mevkiinden zorla çıkartılan Yahudiler ve mirasçıları ise, tapu belgelerini saklamışlardır. 1967'de İsrail'in Arap devletlerine karşı savaşı kazanması sonrasında, Shimon HaTzaddik mevkiindeki mülklerin gerçek sahibi olan Yahudiler ve mirasçıları için, mülklerine yeniden kavuşma ihtimali doğmuştur. Yıllardır Yahudilere ait mülklerde oturan ve bu mülkleri kendilerine mal ettiklerini zanneden Araplar, asla yerlerinden çıkartılamayacaklarını düşünmüşlerdir. 1970'de kabul edilen, gasp edilmiş mülklerin iadesine dair kanun sayesinde, Yahudiler, İsrail mahkemelerine başvurmuşlar ve gaspçıların mülklerinden çıkartılmalarını istemişlerdir (Bell, 09.05.2021). Ancak Filistinli Sorunu çözülmemiş olduğu için, gelecekte pürüzler doğabileceğinden, İsrail mahkemeleri, mülk sahipliği çekişmesini neticelendirmekte yavaş davranmıştır (Spyer, 12.05.2021). Daha açık bir dille, İsrail Devleti, Yahudi mülk sahiplerine haksızlık yapmıştır.

Yahudi mülklerinde oturan Araplar, 1973'te, Arap devletleri ile İsrail arasındaki savaşın kazananının Araplar olması durumunda, evlerinden çıkmak zorunda kalmayacaklarını ümit etmişlerdir. Savaşın kazananı yine İsrail olmuştur. 1973'ten sonra, Arap devletleri, 1948-1949 Savaşı, 1956 Savaşı, 1967 Savaşı ve 1973 Savaşı başarısızlıklarına yenisini eklemek yerine, yani İsrail'i tek savaşla haritadan silmek yerine, İsrail'i aşındırarak yıkmak politikasını devreye sokmuşlardır. 'Araplar' yerine, tartışmalı topraklardaki Araplara 'Filistinli' denilmeye başlanmış ve İsrail'in karşısında sanki Arap devletleri değil de, 'Filistinliler' varmış gibi yeni bir anlatı benimsenmiştir. İster Arap, ister Ürdünlü, ister Filistinli denilsin, muhatapları hangi kimlikle anılırsa anılsın, Yahudi mülk sahipleri ise, gasp edilmiş mallarının iadesi için mücadeleden vazgeçmemişlerdir.

3. GEÇİCİ ÇÖZÜM OLARAK KORUMALI KİRACI STATÜSÜ

1967'den 1982 yılına kadar, tam 15 yıl, Yahudi mülk sahipleri hak mücadelesi vermişlerdir. Filistinliler, aradan geçen yıllar boyunca, tapu belgesi sunamamışlardır. 1982'de, Yahudi mülk sahipleri ile Filistinliler arasında, Filistinliler için 'korumalı kiracı' statüsünün belirlendiği anlaşma imzalanmıştır. Yahudi mülk sahipleri, Filistinlilerin kira ödemeleri kaydıyla, evlerde oturmaya devam etmelerine rıza göstermişlerdir. Ancak 1993 yılına gelindiğinde, Oslo Barış Anlaşması'nın etkisiyle, Filistinliler kira ödememeye ve ev sahiplerinden izin almaksızın mülklerde değişiklikler yapmaya başlamışlardır.

1997'de, Süleyman Derviş Hicazi isimli Filistinli kiracı, 1982'de imzalanmış olan 'korumalı kiracı' statüsünün belirlendiği anlaşmaya itiraz etmiş ve 1961'de Ürdünlü bir Arap olan El-Bandek'ten evi aldığını öne sürmüştür (International Legal Forum, 09.05.2021). Ancak alım-satımı belgelendirememiştir. Öyle ki, alım-satıma dair, Birleşik Krallık mandası ve Ürdün yönetimi dönemleri tapu kayıtlarında, Süleyman Derviş Hicazi'nin mülk sahipliğine dair bir kayda rastlanmamıştır (ZOA, 16.08.2021). Ayrıca vergi defterleri incelenmiş, sahiplik iddiasında olduğu mülke dair vergi kaydı çıkmamıştır. Süleyman Derviş Hicazi gibi, ilkin korumalı kiracı statüsünü kabul edip, uzun kiracılık süresi dolmaya yakın anlaşmaya itiraz eden Filistinlilerin sayısı 1990'ların sonuna doğru artmıştır. Bu itirazlar, geçerli mülk sahipliği belgelerine dayanmadığı için, Filistinliler davaları kazanamamışlardır. Ancak süren davalar, Filistinlilere, evlerden çıkmamak bakımından zaman kazandırmıştır. Ayrıca bu zaman zarfında, Filistinliler, emlak konusunu politikleştirip, yargı kararlarının üzerinde dış baskı oluşturmaya ve İsrail'i karalamaya çalışmışlardır.

2000'de İkinci İntifada'nın başlamasıyla, Filistinli kiracılar, Yahudi mülk sahiplerine kira ödememek için, yeni bir bahaneye daha sahip olmuşlardır. Filistinliler, kira ödememekle beraber, mülk sahiplerinin rızasını almadan binalarda eklemeler yapmışlardır. Mahkemeler aracılığıyla yapılan uyarıları dikkate almamışlardır. 2003 yılında, Yahudi mülk sahipleri, verdikleri mücadeleden yorulmuşlar ve 36 yıllık mücadelenin sonunda, haklarını, 'Nachalat Shimon' (Simon'un Emlakı) isimli şirkete satmışlardır. Böylece Filistinliler karşılarında tek tek Yahudi mülk sahipleri yerine, Nachalat Shimon'u bulmuşlardır. Filistinliler tarafından gasp edilen Yahudi mülklerinin takipçisi Nachalat Shimon, İsrail mahkemeleri nezdinde, daha başarılı mücadele vermiştir. Aşama aşama kazanılan uzun dava süreçleri neticesinde, 2021 yılına gelindiğinde, tahliye edilmesi gereken ev sayısı sekize düşmüştür. Bu evlerden dördü için, Mayıs 2021'de ve diğer dördü için Ağustos 2021'de tahliye kararları kesinleşmiştir.

7 Mayıs 2021'de, Shimon HaTzaddik mevkiindeki dört evin tahliye kararını, Filistinliler, konu, özel mülkiyet sahiplik çekişmesi değilmiş gibi, Müslüman-Yahudi din savaşı haline getirmeye çalışmışlardır. Protestolar nedeniyle, artan gerilimin

düşürülmesi amacıyla, İsrail Yüksek Mahkemesi tarafından, Mayıs 2021 tahliye kararının uygulanması ertelenmiştir (Bob & Lazaroff, 09.05.2021).

Tahliye kararının, Ramazan ayına denk gelmesi, Filistinlilerin, mülk sahipliği çekişmesini, Müslüman-Yahudi savaşı gibi sunmalarını ve çarpıtmalarını kolaylaştırmıştır. Mülk sahipliği çekişmesi, Tapınak Tepesi'ne (Harem-i Şerif) taşınmıştır. Altını çizmek gerekir ki, Bassem Eid, Şeyh Cerrah Mahallesi'ndeki dört evin boşaltılması olayının, Filistinli şiddetine evrilmesinden, Hamas'ı sorumlu tutar. Hamas'ın Filistinli diğer örgütler üzerinde hegemonik güç denemesine giriştiğini belirtir (Eid, 12.05.2021).

Mayıs 2021'de, Filistinlilerin Yahudilerin taşınmaz mallarını gasp ettikleri, kira ödemeyi reddettikleri gerçeği yerine; dünya kamuoyunda, İsrail'in Filistinlilerin topraklarını çaldıkları safsatası ve Tapınak Tepesi'ndeki (Harem-i Şerif) arbede görüntüleri konuşulur olmuştur. Şeyh Cerrah Mahallesi'ndeki özel mülk sahipliği davasının dünya gündemini meşgul ettiği tarihte; radikal İslamcıların, Afganistan'da bir okula yakın yerde gerçekleştirdikleri terör eyleminde, büyük çoğunluğu kız çocuğu olmak üzere, 68'in üzerinde öğrenci ölmüş ve pek çoğu ağır olmak üzere, 165'ten fazla kişi yaralanmıştır (Reuters, 09.05.2021). Şeyh Cerrah Mahallesi'ndeki özel mülk sahipliği davasının dünya gündemini meşgul ettiği tarihte; Burkina Faso'daki radikal İslamcılar, Mayıs'ın ilk 10 günü içinde, ardı ardına gerçekleştirdikleri terör eylemlerinde, 30'un üzerinde insanın ölümüne ve çok sayıda kişinin yaralanmasına neden olmuşlardır (Africananews, 04.05.2021). Bu olaylar yerine, Şeyh Cerrah Mahallesi'ndeki dört evin tahliyesi, tüm haber bültenlerini işgal etmiştir. Bunu, antisemitizmle açıklamak doğru olur.

Shimon Hatzaddik'teki mülk sahipliği çekişmesi, geçersiz belgelerle ve pek çok defa belgesiz biçimde, Filistinlilerin hak iddiasında bulunup, dünya kamuoyunu meşgul etmelerine ve antisemit safsatalar yaymalarına dair tipik bir örnektir. Mal sahiplerinin Yahudiler olmasına rağmen, Filistinliler yıllardır Yahudilere ait evleri işgal etmektedirler. Ancak dünya kamuoyu, Yahudilerin özel mülkiyet hakkını ihlal eden Filistinlilere haksızlık yapıldığını zannetmektedir.

Bugün halen Shimon HaTzaddik mevkiindeki evlerin tahliye kararı askıdadır. İsrail Yüksek Mahkemesi'nin eğilimi, Filistinli Sorunu çözülünceye kadar, tahliyeyi askıda tutmak yönündedir. Bunun ise, Yahudi mülk sahiplerinin çıkarlarının aleyhine olduğu açıktır.

SONUÇ

İsrail'in Filistinlilerin topraklarını çaldığı safsatası, dünyada gündemden düşmeyen antisemit safsataların başında gelir. Yahudi mülk sahiplerinin açtıkları mal sahipliği tespit davalarında, Filistinliler mülk sahibi olduklarını çoğunlukla ispatlayamazlar. Tapu belgesi sunamadıkları için, mahkeme kararıyla evlerinden çıkartılırlarken, dünya kamuoyuna, İsrail'in kendilerini evlerinden haksız yere çıkarttığı safsatasını anlatırlar.

Shimon Hatzaddik'teki mülk sahipliği çekişmesi, geçersiz belgelerle ve pek çok defa belgesiz biçimde, Filistinlilerin hak iddiasında bulunup, dünya kamuoyunu meşgul etmelerine ve antisemit safsatalar yaymalarına dair tipik bir örnektir. Mal sahiplerinin Yahudiler olmasına rağmen, Filistinliler yıllardır Yahudilere ait evleri işgal etmektedirler. Ancak dünya kamuoyu, Yahudilerin özel mülkiyet hakkını ihlal eden Filistinlilere haksızlık yapıldığını zannetmektedir.

Bugün halen Shimon HaTzaddik mevkiindeki evlerin tahliye kararı askıdadır. İsrail Yüksek Mahkemesi'nin eğilimi, Filistinli Sorunu çözülünceye kadar, tahliyeyi askıda tutmak yönündedir.

KAYNAKÇA

Africananews, "At Least 30 Killed in Eastern Burkina Faso Attack", https://www.africanews.com/, 04.05.2021.

Bell, Avi, "Understanding the Current Sheikh Jarrah (Jerusalem) Property Dispute", www.kohelet.org.il, 09.05.2021.

Bob, Yonah Jeremy & Lazaroff, Tovah, "Top Court Defers Hearing on Sheikh Jarrah Evictions", *The Jerusalem Post*, 09.05.2021.

Danzig, Micha,, "Israel's Critics Are Right: 'Sheikh Jarrah' Exemplifies the Arab-Israeli Conflict", https://jewishjournal.com/, 07.05.2021.

Daraghmeh, Mohammed, "Palestinian Gets Life Sentence Over Land Sale to Israelis", https://abcnews.go.com/, 31.12.2018.

Eid, Bassem, "This Has Nothing to Do With Sheikh Jarrah", *The Times of Israel*, 12.05.2021.

Eisen, Yosef, "Shimon Hatzadik (Simeon the Just)", https://www.chabad.org/, 12.05.2021.

Glick, Caroline, "Our World: Why is Muhammad Abu al-Hawa Dead?", *The Jerusalem Post*, 18.04.2006.

International Legal Forum (ILF), "Sheikh Jarrah: A Legal Background", https://www.ilfngo.org/, 09.05.2021.

Jamous, Rana, "Al-Aqsa Preacher Slams UAE's Deal with Israel", https://www.aa.com.tr/, 17.08.2020.

Miller, Elhanan, "Abbas Toughens Law Against Palestinians Selling Land to Jews", *The Times of Israel*, 21.10.2014.

Reuters, "At Least 68 Killed in Afghan School Blast, Families Bury Victims", https://www.reuters.com/, 09.05.2021.

Siegal, Tobias, "Border Police Clash Protests, MKs in Sheikh Jarrah-Watch", *The Jerusalem Post*, 08.05.2021.

Spyer, Jonathan, "Sheikh Jarrah, Shimon Hatzadik: A Tale of Two Gravesites in Jerusalem", *The Jerusalem Post*, 12.05.2021.

Toameh, Khaled Abu, "PA Death Penalty for Those Who Sell Land to Jews", *The Jerusalem Post*, 01.04.2009.

Toameh, Khaled Abu, "Sensing Victory, Jerusalem's 'Shabab' Turn Sheikh Jarrah into Major Crises", *The Jerusalem Post*, 08.05.2021.

Zionist Organization of America (ZOA), "The Facts About the Shimon HaTzaddik a/ka 'Sheikh Jarrah' Property Dispute", https://zoa.org/

İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ MATEMATİK DERSLERİNDE KAVRAM KARİKATÜRLERİNİN KULLANILMASINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Elif ESEN[1] Zuhal ÜNAN[2]
[1]Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, yüksek lisans öğrencisi
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-4306-9265
[2]Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Dr.Öğretim Üyesi,
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6835-8760

ÖZET

Bu çalışmanın amacı ilköğretim matematik öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerin matematik derslerinde kavram karikatürlerinin kullanılmasına ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımına dayalı durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışması yönteminin kullanılma nedeni öğretmen adaylarının kavram karikatürlerinin matematik öğretiminde kullanımına ilişkin görüşleri detaylı olarak incelendiğinden bu yöntemin kullanılması uygun görülmüştür. Bu çalışmanın katılımcılarını Türkiye'de bir devlet üniversitesine bağlı Eğitim Fakültesi İlköğretim Matematik Öğretmenliği Bölümü'nde öğrenim gören ve mezun aşamasında olan toplam 58 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından uzman görüşleri doğrultusunda hazırlanan 8 açık uçlu sorudan oluşan anket formu kullanılmıştır. Anket formunda öğretmen adaylarına kavram karikatürleri hakkındaki ön bilgileri, kavram karikatürlerinin matematik derslerinde kullanılmasına ilişkin görüşleri ve matematik derslerinde kavram karikatürlerinin kullanılmasının öğretmen açısından avantajı ve dezavantajı ile ilgili sorular sorulmuştur. Verilerin analizi nitel veri analiz tekniklerinden betimsel analiz ile yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre öğrencilerin hemen hemen tamamı kavram karikatürleri hakkında bilgi sahibi olduğu görülmüştür. Yine çoğunluğu matematik derslerinde ders kitaplarında, soru çözümlerinde ve derslerde konu girişlerinde karşılaştıklarını belirtmiştir. İlköğretim matematik öğretmen adaylarının kavram karikatürlerinin matematik derslerinde kullanılmasına ilişkin görüşleri değerlendirilirse, olasılık, üslü sayılar, günlük hayat problemleri, kesirler, kümeler, veri analizi, çokgenler, sayılar, cebirsel ifadeler gibi konuların öğretiminde kavram karikatürlerine yer verilebileceği açıklanmıştır. Özellikle dikkat çekme, dersi eğlenceli kılma, merak ve ilgi uyandırma ve bilginin kalıcılığını sağlaması bakımından etkili olabileceği belirtilmiştir. Yine kavram karikatürlerinin öğrencinin hazırbulunuşluk düzeylerinin belirlenmesi, konu girişi, konu özeti ve soru çözümlerinde kullanılmasının uygun olacağını dile getirmişler fakat öğretimde kullanılması yönünde bir görüş bildirmemişleridir. Öğrencilerde daha çok duyuşsal açıdan farkındalık oluşturabileceğini ifade etmişlerdir. Üçüncü adımda matematik derslerinde kavram karikatürlerini kullanmanın avantajı öğretmene kolay öğrenme-öğretme sağlaması, az cümle ile çok bilgi aktarılması, etkili iletişim kurulması ve zamandan tasarruf sağlaması olmuştur. Dezavantajları ise her konuya uygun olmaması, amaçtan uzaklaşma, zaman sorunu, zahmetli uğraş oluşu gerekçe gösterilmiştir. Bununla birlikte öğretmen adaylarının çoğunluğu ilgi, eğlenceli olması, motivasyonu artırması,

güdüleyici olması ve matematiği sevmeye katkı sağlaması nedeniyle derslerinde kavram karikatürlerine yer vereceğini belirtmiştir.
Anahtar kelimeler: Kavram karikatürleri, matematik öğretmenliği, matematik öğretimi

1.GİRİŞ

Öğrencilerin derste dikkatlerini çekebilmek ve daha kolay öğrenmelerine yardımcı olmak amacıyla görsel öğretim materyallerinden yararlanmak önem arz etmektedir. Görsel öğretim materyalleri olarak grafik, tablo, video, resim-fotoğraf materyaller, karikatür ve kavram karikatürlerini sayabiliriz. Bu tarz görsel öğretim materyallerinin derste kullanımı öğrencilerin ilgilerini çekip, derse yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyebilir. Aynı zamanda bu görsel araçlar öğrencilerin bilgiyi kavramada ve akılda tutmada başarılarını arttıracaktır.

Kavram karikatürlerini ilk kez 1990'lı yıllarda Brenda Keogh ve Stuart Naylor tarafından fen bilgisi derslerinin öğretiminde kavram yanılgılarını gidermek ve öğrencilerin bilimsel bilgilerde yaşadıkları sorunları en aza indirgemek için kullanılmıştır. Kavram karikatürleri genel olarak öğrencilerin kendisini sorgulama ve alternatif görüşler sunmasına, soru sorma isteği duymasına, yanlış anlaşılma ve belirsizlikleri ortadan kaldırmaya, daha geniş perspektiften bakabilme ve karara bağlayabilmesine, matematiksel dili kullanabilmesine, derslerde aktif rol almasına, motivasyonunu artırmaya ve matematiği günlük yaşama transfer etmesine olumlu katkılar sağlamaktadır (Dabell,2004).

Literatürde fen bilgisi öğretiminde kavram karikatürleri ile ilgili yapılmış birçok çalışma yer almaktadır (İzgi, 2012; Bakır, 2019; Gölgeli & Saraçoğlu, 2019; Karakuş, 2019; Kocakavak & Erökten 2020; Yurttadur ve Pehlivan, 2020; Öztürk ve Comardoğlu, 2022). Kavram karikatürleri her ne kadar ilk kez fen bilgisinde kullanılmış olsa da zamanla diğer öğrenme alanları da öğretimde kavram karikatürlerine yer vermiştir. Bu alanlardan biride matematiktir (Ugurel, ve Moralı, 2006; Güler, 2010; Şengül ve Üner, 2010; Erdağ, 2011; Uğurel, Kesgin ve Karahan, 2013; Göksu, 2014; Karaduman ve Ceviz, 2018; Sancar, 2019; Sancar ve Koparan, 2019; Kılıç, 2020; Yürekli, 2020; Yıldız, Es, Türkdoğan, 2021; Çetiner, 2022; Şahin ve Keşan, 2022). Matematik alanında yapılan bu akademik çalışmalar incelenirse, tonu keşfetme ve zaman içinde ölçme, oran-orantı, ondalık gösterim, üçgenler ve dörtgenler, tam sayılar, üslü ve köklü ifadeler, cebirsel ifadeler ve denklemler konularının öğretiminde kavram karikatürlerinden destek alındığı görülmektedir. Uğurel ve Moralı (2006)'e göre karikatürler, matematiğe karşı olan olumsuz tutumların giderilmesine yönelik öğrenme araçlarından biridir. Karikatürler her yaş grubuna hitap eden eğlenceyi, gülmeyi ve görselliği içeren bir sanat ürünüdür (Uğurel&Moralı, 2006). Güler, Çakmak ve Kavak (2013)'e göre karikatürler öğrencilerin matematiğin eğlenceli yönünü keşfetmeleri, derse katılımlarını ve anlamlı öğrenmelerini sağlayabilecek görsel araçlardan biridir. (Güler, Çakmak ve Kavak, 2013). Uğurel ve Moralı' nın çalışmalarında söz ettiği gibi matematik öğretiminde de kavram karikatürlerinden yararlanılması matematiksel düşüncenin geliştirilmesinde, kavram yanılgılarının belirlenmesinde sınıf içi tartışma ortamlarının yaratılmasında karikatürlerin olumlu etkilerinden yararlanılabilir (Uğurel&Moralı, 2006). Kavram karikatürlerinin matematik öğretimi üzerindeki bu olumlu etkileri göz önünde bulundurulduğunda, matematik öğretmen adaylarının kavram karikatürleri hakkındaki görüşlerini ortaya koymak önem arz etmiştir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı, ilköğretim matematik öğretmenliği programında

öğrenim gören son sınıf öğrencilerinin matematik derslerinde kavram karikatürlerini kullanmaya ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen çalışmada aşağıda belirtilen araştırma problemlerine yanıt aranmıştır.

- ✓ İlköğretim matematik öğretmen adayları kavram karikatürleri hakkındaki ön bilgileri nelerdir?
- ✓ İlköğretim matematik öğretmen adaylarının kavram karikatürlerinin matematik derslerinde kullanılmasına ilişkin görüşleri nelerdir?
- ✓ Matematik derslerinde kavram karikatürlerinin kullanılmasının öğretmen açısından avantajı ve dezavantajı nelerdir?

2.YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yaklaşımına dayalı durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Nitel durum çalışmaları bir ya da birkaç durumu bütüncül bir yaklaşımla derinlemesine araştıran çalışmalardır (Yıldırım, Şimşek, 2008). Durum çalışması yönteminin tercih edilme nedeni öğretmen adaylarının kavram karikatürlerinin matematik öğretiminde kullanılması ile ilgili görüşleri detaylı olarak incelendiğinden bu yöntemin kullanılması uygun görülmüştür. Bu çalışma, Türkiye'de bir devlet üniversitesine bağlı Eğitim Fakültesi İlköğretim Matematik Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda öğrenim gören mezun aşamasındaki toplam 58 gönüllü matematik öğretmen adayı ile yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemi amaçlı örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına imkan verir (Yıldırım, Şimşek, 2008). Bu çalışmada mezun aşamasındaki öğretmen adaylarının seçilme nedeni matematik eğitimine dair alan ve alan eğitimi derslerini almış ve yöneltilen soruları gerek bilişsel gerekse pedagojik açıdan değerlendirebilmeleridir. Kavram karikatürleri hakkındaki ön bilgileri, kavram karikatürlerinin matematik derslerinde kullanılmasına ilişkin görüşleri ve matematik derslerinde kavram karikatürlerinin kullanılmasının öğretmen açısından avantajı ve dezavantajı ile ilgili sorulan toplam 8 açık uçlu soru çalışmanın verilerini oluşturmuştur. Verilerin analizi nitel veri analiz tekniklerinden betimsel analiz ile yapılmıştır. Betimsel analizde veriler daha önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılır, özetlenir ve yorumlanır (Yıldırım, Şimşek, 2008).

3. BULGULAR

Bu bölümde ilköğretim matematik öğretmen adaylarının kavram karikatürleri hakkındaki görüşlerine ilişkin yöneltilen açık uçlu sorulardan elde edilen istatistiksel verilere yer verilmiştir. Yöneltilen sorularda aynı soruya birden çok cevap verilebildiğinden düzenlenen çizelgelerde yer alan toplam frekans sayısı katılımcıların sayısından (n=58) farklıdır. Ayrıca katılımcıların cevaplarından doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Bu alıntılarda ilköğretim matematik öğretmen adaylarının isimleri saklı tutularak "O-1, O-2, …, O-58" şeklinde kodlar verilmiş ve alıntılar italik yazı ile ifade edilmiştir.

3.1. İlköğretim matematik öğretmen adaylarının kavram karikatürleri hakkındaki ön bilgileri

İlköğretim matematik öğretmen adaylarının "*Daha önce kavram karikatürleri ile hiç karşılaştınız mı? Cevabınız evet ise nerede/nerelerde karşılaştınız*?" şeklindeki birinci soruya vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular Çizelge1'de verilmiştir.

Çizelge 1: İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının 1. Soruya Verdikleri Cevapların Yüzde Dağılımı

Kategori	**Alt Kategori**	**N=58**	**%**
Bilgi sahibi olanlar	Okulda derslerde	36	62.06
	İnternet	17	29.31
	Kitap, dergi ve gazete	14	24.13
	Televizyon	5	8.62
Bilgi sahibi olmayanlar	Duymadım	3	5.17

Çizelge 1 incelendiğinde, katılımcıların %94.83'ünün kavram karikatürleri hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir. En fazla %62.06 oranla okulda derslerde duyduklarını ifade ederken en az %8.62 oranla televizyonda gördüklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların yalnızca %5.17'si duymadığını söylemiştir. Aşağıda katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

> *Evet duydum. Öğretim yöntem ve teknikleri dersinde çok karşılaştım (O-15).*
> *Bilim çocuk dergilerinde, gazetelerde, televizyonda eğitici programlarda çok karşılaştım (O-26).*
> *Genel olarak sürekli duyduğum bir kavram. Okulda derslerde karşılaştım. İnternette sıkça karşılaşıyorum (O-19).*

Özel olarak matematik derslerinde kavram karikatürlerini kullanıp kullanmadıklarını anlamak amacıyla "*Matematik derslerinde kavram karikatürleriyle daha önce hiç karşılaştınız mı, cevabınız evet ise nasıl karşılaştınız*?" şeklindeki ikinci soruya vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2: İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının 2. Soruya Verdikleri Cevapların Yüzde Dağılımı

Kategori	**Alt Kategori**	**N=58**	**%**
Evet	Ders kitaplarında karşılaşanlar	28	48.27
	Derste konu girişlerinde karşılaşanlar	21	36,21
	Test sorularında karşılaşanlar	17	29,31
Hayır	Karşılaşmadım	5	8,62

Çizelge 2 incelenirse, katılımcıların %91,38'i matematik derslerinde kavram karikatürlerini duyduğunu ifade etmiştir. %48.27'si ders kitaplarında karşılaştığını belirtirken %36,21'i

derslerde konu girişlerinde, %29,31'ı soru çözümlerinde karşılaştığını belirtmiştir. Aşağıda katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

İlkokulda ya da ortaokulda ders kitaplarında eğlenceli bazı bölümlerde yer verilmişti(O-39).

Derslerde soru bankası ve kitaplarda soru çözerken karşılaştım. Bir sorunun cevabı üzerine farklı görüşlere yer veren karikatürlerdi (O-17).

Evet karşılaştım. Konunun girişinde konunun içeriğine dair bilgi ve örnek vermek amaçlı kullanılmıştı (O-2).

3.2. İlköğretim matematik öğretmen adaylarının kavram karikatürlerinin matematik derslerinde kullanılmasına ilişkin görüşleri

İlköğretim matematik öğretmen adaylarının "*Matematik derslerinde kavram karikatürlerinin kullanılmasına ilişkin görüşleriniz nelerdir?*" şeklindeki üçüncü soruya vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular Çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 3: İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının 3. Soruya Verdikleri Cevapların Yüzde Dağılımı

Kategori	**N=58**	**%**
İlgiyi artırır	20	34.48
Dersi eğlenceli kılar	18	31.03
Dikkat çeker	14	24.13
Akılda kalıcılığı sağlar	13	22.41
Matematiksel ifadeleri kolay kavrar	12	20.68
Derse karşı olumlu tutum sergiler	10	17.24
Kavram yanılgısını fark eder	8	13.79

Çizelge 3 incelenirse, katılımcıların %34.48'i matematik derslerinde kavram karikatürlerinin kullanılmasının öğrencilerin ilgisini artıracağını, %31,03'ü dersi eğlenceli kılacağını, %24.13'ü dikkat toplamada etkili olduğunu, %22.41'i akılda kalıcılığı sağlayacağını, %20.68'i matematiksel ifadeleri kolay kavrayacağını, %17,24'ü derse karşı olumlu tutum sergileyeceğini ve %13.79'u kavram yanılgısının farkına varacağını vurgulamıştır. Aşağıda katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

İlk olarak öğrencilerin dikkatini çekme noktasında etkilidir. Öğrenciler için çokça satırdan oluşan paragrafları okumak yerine kavram karikatürlerinin kullanılması motivasyonu artırır, matematiğe karşı olumlu tutum sergiler ve matematiksel ifadeleri kavrar, kolayca öğrenir(O-1).

Öğrencilerin matematiğe karşı ilgi ve isteğinin artacağını düşünüyorum. Aynı zamanda kavram yanılgılarını da azaltıcı etkisi olabilir (O-53).

Öğrenciler için verilen bilginin kalıcı olmasını sağlar. Çünkü kavram karikatürleri öğrencilerin dikkatini çekeceğinden ve farklı görüşleri bir arada görüp cevaba ulaşabileceğinden öğrenciler açısından konunun kalıcı olmasını sağlar. Ayrıca konunun hatırlanması açısından da kolaylık sağlar(O-24).

Matematiğin zorlu yapısını kırmak ve öğrencilerin matematiğe karşı olan önyargılarını yumuşatmak için kullanılabilir ve pozitif bir etkisi olur. Özellikle yeni nesil sorularda günlük hayat örnekleri ön plana çıktığı için kavram karikatürleriyle bu örnekler canlandırılabilir. Bu da konunun öğrencilere daha ilgi çekici gelmesini sağlayabilir(O-45).

İlköğretim matematik öğretmen adaylarının "*Sizce matematikte hangi konu/konular kavram karikatürleri ile öğretilmelidir, niçin?*" şeklindeki dördüncü soruya vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular Çizelge 4'de verilmiştir.

Çizelge 4: İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının 4. Soruya Verdikleri Cevapların Yüzde Dağılımı

Kategori	**N=58**	**%**
Olasılık	13	22.41
Üslü sayılar	10	17.24
Günlük hayat problemleri	9	15,51
Kesirler	9	15.51
Kümeler	7	12.06
Veri analizi	4	6.89
Çokgenler	4	6.89
Sayılar	4	6.89
Denklemler	4	6.89
Cebirsel ifadeler	3	5.17

Çizelge 4 incelenirse, katılımcıların %22.41'i olasılık konularının kavram karikatürleri ile öğretilebileceğini belirtmiştir. Devamında %17.24'ü üslü sayıları, %15.51'i ise günlük hayat problemleri ve kesirler konusunun öğretilmesi gerektiğini belirtmiştir. En az ise veri analizi (%6.89), çokgenler (%6.89), sayılar (%6.89), denklemler (%6.89) ve cebirsel ifadelere yer vermişlerdir (%5.17). Aşağıda katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

Üslü sayılar konusunu. Çünkü üslü sayılar konusunda öğrenciler birçok kavram yanılgısına sahip. Kavram karikatürü yardımı ile bunların önüne geçebilirim(O-10).
Olasılık konusunu, konu öğrenciler tarafından pek sevilmediği için eğlenceli bir anlatım olacağından faydalı olur diye düşünüyorum(O-27).
Kesirler, doğal sayılar, rasyonel sayılar, üslü sayılar(O-13).
Veri analizi kullanılabilir. Görselliğe ihtiyacı olan bir konu(O-54).
Rasyonel sayılarda oran orantı ve çokgenlerde olabilir. Çünkü bir anda birden fazla kavram ve bilgiyi öğrencinin zihninde oluşturabiliriz(O-42).
Kesirler, tamsayılar gibi sayılar konusunda anlatımı somutlaştırmak daha anlaşılır olacağı için bu gibi konularda kullanmak isterim(O-38).

İlköğretim matematik öğretmen adaylarının "*Sizce matematik derslerinde kavram karikatürlerine dersin hangi aşamasında yer verilmelidir*?" şeklindeki beşinci soruya vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular Çizelge 5'te verilmiştir.

Çizelge 5: İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının 5. Soruya Verdikleri Cevapların Yüzde Dağılımı

Kategori	**N=58**	**%**
Soru çözümlerinde	16	27.58
Derse giriş	15	25.86
Konu özeti	13	22.41
Hazır bulunuşluk düzeylerinin belirlenmesinde	6	10.34
Kavramların öğretiminde	5	8.62
Konular arası geçişte	4	6.89

Çizelge 5 incelenirse, katılımcılar %27,58'i soru çözümlerinde, %25.86'sı derse girişte ve %22.41'i konu özetinde yer verilmesini önermişlerdir. Bunun yanı sıra %10.34'ü hazır bulunuşluk düzeylerinin belirlenmesinde, %8'i kavramların öğretiminde ve %6.89'u konular arası geçişte kullanılabileceği belirtilmiştir. Aşağıda katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

> *Konu girişlerinde derse güdüleme dikkat çekme aşamasında kullanılmalıdır(O-46).*
> *Yeni bir kazanımı kavratırken önceki öğrenilen bilgilerle bağının kurulması için konular arası geçişte, öğrencilerin zihinsel düşünme becerilerinin artması amacıyla kullanılabilir(O-22).*
> *Dersin girişinde öğrencilerin dikkatini çekmek amaçlı konuyla ilgili kavram karikatürü kullanılabilir(O-57).*

3.3. Matematik derslerinde kavram karikatürlerinin kullanılmasının öğretmen açısından avantajı ve dezavantajı

İlköğretim matematik öğretmen adaylarının "*Sizce kavram karikatürleri ile matematik öğretmenin öğretmen açısından avantajı neler olabilir*?" şeklindeki altıncı soruya vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6: İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının 6. Soruya Verdikleri Cevapların Yüzde Dağılımı

Kategori	**N=58**	**%**
Kolay öğrenme- öğretme sağlar	23	39.65
Panoya asabilme kolaylığı sağlar	19	32.75
Az cümle ile çok bilgi aktarma	16	27.58
Etkili iletişim kurma	13	22.41
Zamandan tasarruf etme	6	10.34

Çizelge 6 incelenirse, katılımcıların %39.65'i kolay öğrenme- öğretme, %32.75'i ise panoya asabilme kolaylığı sağlayacağını ifade etmiştir. %27.58'i az cümle ile çok bilgi aktarıldığını, %22.41'i etkili iletişim kurulabileceğini ve %10.34'ü zamandan tasarruf sağlayacağını belirtmiştir. Aşağıda katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

Daha kısa cümlelerle konunun ana hattını öğretebiliriz. Kavram yanılgısını görebiliriz(O-21).
Öğrencilerin derse dikkatini artırdığı için öğretmenin konuyu öğrencilere kavratması daha kolay olabilir ve öğretmenin sınıf hakimiyetini artırabilir(O-45).
Kendi düşüncelerini daha rahat ifade edebilirler. Konuyu özetleme imkanı sağlar. Öğrencilerin tartışarak öğrenmesini sağlayabilir(O-9).
Konuyu özetleyecek şekilde kullanıldığında zamandan tasarruf sağlamaya faydası olur, öğrenci derse ilgisini daha kolay yöneltebilir(O-12).

İlköğretim matematik öğretmen adaylarının "*Sizce kavram karikatürleri ile matematik öğrenmenin dezavantajı neler olabilir?*" şeklindeki yedinci soruya vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular Çizelge 7'de verilmiştir.

Çizelge 7: İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının 7. Soruya Verdikleri Cevapların Yüzde Dağılımı

Kategori	**N=58**	**%**
Konudan uzaklaşma	24	41.37
Her konuya uygun değil	15	25.86
Zaman yönetimi	11	18.96
Kavram yanılgısını pekiştirir	9	15.51
Dezavantajı yoktur	9	15.51
Zahmetli uğraş	9	15.51

Çizelge 7 incelenirse, katılımcıların %41.37'si konudan uzaklaşacaklarını ifade ettiği görülmektedir. Yine %25.86'sı her konuya uygun olmadığını belirtirken %18.96'sı zaman yönetiminin sorun olacağını belirtmiştir. %15.51'i ise kavram yanılgısını pekiştireceğini, dezavantajı olmadığını ve zahmetli uğraş olduğunu belirtmiştir. Aşağıda katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

Konu daha yavaş ilerleyebilir. Zaman sıkıntısı yaşar. Konunun detaylarını anlatmakta zorlanabilir(30).
Zahmetli ve zaman alıcıdır(O-6).
Öğrencilerin dikkatini çekmek yerine tam tersi dikkatlerini de dağıtabilir. Bu durumda öğretmen konuyu öğretirken zorlanabilir(O-29).
Öğrenci resimlere çok odaklanıp asıl anlatılmak istenen durumu gözden kaçırabilir (O-35).

İlkokul matematik öğretmen adaylarının "*Matematik derslerinde kavram karikatürlerini kullanmak ister misiniz, niçin*? " şeklindeki sekizinci soruya vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular Çizelge 8'de verilmiştir.

Çizelge 8: İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının 8. Soruya Verdikleri Cevapların Yüzde Dağılımı

Kategori	**Alt Kategori**	**N=58**	**%**
Evet	İlgi çekici	16	27.58
	Akılda kalıcı	10	17.24
	Eğlenceli	9	15.51
	Motivasyon	6	10.34
	Güdüleyici	5	8.62
	Matematiği sevmek	5	8.62
	Anlaşılması güç konular	4	6.89
Kararsız	Olabilir	3	5.17

Çizelge 8 incelenirse, katılımcıların %94.83'i matematik derslerinde kavram karikatürlerinden faydalanabileceğini ifade etmiş, yalnızca %5.17'si kararsız olduğunu belirtmiştir. Tercih etme nedenleri ise ilgi çekici olması (%27.58), akılda kalıcı olması (17.24), eğlenceli olması (15.51), motivasyonu artırması (%10.34), güdüleyici olması (%8.62), matematiği sevmeye olumlu katkı sağlaması (%8.62) ve anlaşılması güç konularda öğrenmeyi kolaylaştırması (%5.17) olarak sıralamışlardır. Aşağıda katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

> *İlgi çekmek ve derse motivasyonu arttırmak için kullanabilirim(O-50).*
> *Evet isterim. Çünkü öğrenciler genelde matematiğe karşı olumsuz bir tutum almaktadır. Matematiği sıkıcı, sadece işlemlerden oluşan, yapılamayan bir ders olarak görmektedir. Kullanılan kavram karikatürleri ile bu durum tersine çevrilerek derse karşı olumlu bir tavır almaları sağlanabilir (O-41).*
> *İsterim çünkü matematik dersi öğrencilerin çekindiği bir ders olduğu için kavram karikatürleri kullanmak katılımı ve motivasyon artırabilir (O-18).*

4.SONUÇLAR

Bu çalışma ile ilköğretim matematik öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerin matematik derslerinde kavram karikatürlerinin kullanılmasına ilişkin görüşlerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

İlköğretim matematik öğretmen adayları kavram karikatürleri ile çoğunlukla okullarda eğitim-öğretim hayatları boyunca karşılaştıklarını belirtmiştir. Özel olarak matematik derslerinde ise ders kitaplarında, konu girişlerinde ve soru çözümlerinde deneyim edindikleri görülmektedir.

İlköğretim matematik öğretmen adayları matematik derslerinde kavram karikatürlerinin kullanılmasının konu öğretiminden ziyade çoğunlukla matematik derslerine karşı dikkat çekme, dersi eğlenceli kılma, merak uyandırma ve ilgiyi artırma noktasında katkı sağlayacağını dile getirmişlerdir. Bununla birlikte matematiksel ifadeleri kolay kavrayacağını ve kavram yanılgılarının farkına varabileceğini bildiren öğrencilere de rastlanmıştır. Matematikte hangi

konuların öğretiminde kullanılabileceği sorulduğunda ise özellikle ortaöğretim programında kavram yanılgılarının sıklıkla yaşandığı olasılık, üslü sayılar, kesirler, kümeler, denklemler, sayılar, veri analizi ve cebirsel ifadelere yönelmişlerdir. Bu konulara yönelme gerekçeleri ise genel olarak öğrencilerin bu konularda çok fazla kavram yanılgılarına sahip olmaları, sevilmeyen konular olması, görsellikle daha iyi öğrenileceğine inanmaları, aynı konu içerisinde birbiri ile ilişkili çok fazla kavramın bulunması ve soyut konuların somutlaştırılması düşüncesidir. Yine okuduğunu anlama problemleri ile ilgili olarak günlük hayat problemlerinde kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Derslerde ise çoğunlukla soru çözümlerinde, derse girişte ve konu özetinde yer verilmesinin uygun olacağını belirtmişlerdir. Bunun dışında hazırbulunuşluk düzeylerinin belirlenmesinde, kavramların öğretiminde ve konular arası geçişte kullanılabileceğini belirten öğrencilere rastlanmıştır. Dersin bu aşamalarında kullanma gerekçeleri ise güdüleme, dikkat çekme, zihinsel düşünme becerisine katkı sağlama, önceki bilgilerin hatırlatılması gerektiğinde derste değerlendirilebilecek en uygun aşamalar olduğu vurgulanmıştır.

Kavram karikatürleri ile matematik öğretmenin öğretmen açısından avantajını kolay öğrenme ve öğretmeye destek sağlama, karikatürleri panoda sergileme ya da asabilme kolaylığı sunma, az cümle ile çok bilgi aktarabilme, öğrenci ile etkili iletişim kurabilme ve derslerde zamandan tasarruf sağlama olarak belirlemişleridir. Gerekçelerini ise öğrencideki kavram yanılgılarını kolayca fark edebilme, uzun uzun anlatmak yerine görselliğin avantajını değerlendirme, sınıfta hakimiyeti sağlama, tartışma ortamı yaratma ve konuyu özetlemede zamanı verimli kullanmaya katkı sağlama şeklinde belirtmişlerdir. Öte yandan dezavantajlarını ise konudan uzaklaşmaya neden olma, kavram karikatürlerinin her konuya uygun olmayışı, zaman yönetimini denetleyememe ve öğretmen açısından zahmetli bir uğraş olması şeklinde ifade etmişlerdir. Gerekçelerini ise genel anlamda konunun daha yavaş ilerlemesi sonucu diğer sınıflara göre geri kalma, konunun detayları anlatılmak istendiğinde zorluk yaşama, öğrencinin dikkat çekmek yerine dikkatini dağıtabileceği endişesi ve öğrencilerin konudan ziyade resimlere odaklanmalarının getireceği olumsuzlar şeklinde dile getirmişlerdir. Bununla birlikte dezavantajı olmadığını düşünen öğretmen adaylarına da rastlanmıştır. Matematik öğretmen adaylarının kavram karikatürlerini matematik derslerinde kullanmak isteme gerekçelerine bakılırsa, ilgi çekici olması, akılda kalıcılığı artırması, eğlenceli olması, motivasyona katkı sağlaması, güdüleyici olması, matematiği sevmelerine destek olması ve anlaşılması güç konularda öğrenmeyi kolaylaştıracağı fikri ön plana çıkmıştır. Gerekçelerini ise öğrencilerin olumsuz tutumlarının önüne geçme, matematiğin sıkıcı bir ders olmadığını fark ettirme, derse katılımı artırma ve motivasyonu sağlamada etkili olacağı şeklinde açıklamışlardır. Bunun yanı sıra kararsız olduğunu belirten öğretmen adayı da bulunmaktadır.

Sonuç olarak, matematik öğretmen adaylarının genel olarak kavram karikatürleri hakkında ve matematik derslerinde kullanımına ilişkin bilgi sahibi oldukları bilgisine ulaşılmıştır. Matematik derslerinde kullanılmasının getireceği katkının öğrenci açısından çoğunlukla duyuşsal boyutta olacağı, öğretmen açısından ise öğrencilerin eksik bilgileri veya kavram yanılgılarını fark etmesini sağlayacağı yönündedir.

KAYNAKÇA

[1] Bakır, R., *Kavram Karikatürü Kullanılarak Ortaokul 5. Sınıf Öğrencilerinin Madde Ve Değişim Ünitesindeki Kavramsal Anlamlarının İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2019.

[2] Çetiner, S., *Kavram Karikatürlerinin 7. Sınıf Öğrencilerinin Orantısal Akıl Yürütme Becerilerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 39-40, 2022.

[3] Dabell, J., *The Maths Coordinator's File- Using Concept Cartoons*, London: Pfp Publishing, 2004.

[4] Erdağ, S., *İlköğretim 5. Sınıf Matematik Dersinde Kavram Karikatürleri İle Destekli Matematik Öğretiminin, Ondalık Kesirler Konusundaki Akademik Başarıya Ve Kalıcılığa Etkisi,* Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2011.

[5] Göksu, F., *Doğrular, Açılar Ve Çokgenler Konularının Kavram Karikatür Destekli Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımına Göre İşlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli, 13-142, 2014.

[6] Gölgeli, D. & Saraçoğlu, M., Düşün-Eşleş-Paylaş Tekniği İle Birlikte Kullanılan Kavram Karikatürlerinin Öğrencilerin Akademik Başarıları İle Fen Ve Teknoloji Dersine Olan Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi, Erciyes Journal Of Education, 3(1), 68-86, 2019.

[7] Güler, H.K., *Karikatür Kullanılarak Yapılan Öğretimin İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Matematik Dersi Doğal Sayılar Alt Öğrenme Alanındaki Akademik Başarılarına Ve Matematik Dersine Karşı Tutumlarına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 7-77, 2010.

[8] Güler, H.K., Çakmak, D. Ve Kavak, N., Karikatürlerle Yapılan Matematik Öğretiminin Öğrencilerin Akademik Başarılarına Ve Tutumlarına Etkisi, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 26 Sayı: 1, 149 – 160, 2013.

[9] İzgi, Ü., *Öğretmen Adaylarının Eğitiminde Ve İlköğretim I. Kademe Fen Eğitiminde Kavram Karikatürü Kullanımının Etkileri*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 30-87, 2012.

[10] Karaduman, G.B. Ve Ceviz, A.E., Matematik Öğretiminde Kavram Karikatürlerinin Öğrenci Başarısına Etkisi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:17 Sayı:67, 2018.

[11] Karakuş, S., *Fen Bilimleri Dersinde Kavram Karikatürü Kullanımının 7. Sınıf Öğrencilerinin Kütle-Ağırlık Konusundaki Kavram Yanılgılarına Etkisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2019.

[12] Kılıç, E., *8. Sınıf Öğrencilerinin Kavram Karikatürü Etkinlikleri İle Dönüşüm Geometrisi Konusundaki Öğrenmelerinin Solo Taksonomisine Göre Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van, 2020.

[13] Kocakavak, D. & Erökten, S., Karikatürlerle Zenginleştirilmiş Fen Bilimleri Öğretiminin Öğrenci Başarısına Ve Tutumuna Etkisi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, 1-19, 2020.

[14] Öztürk, E. Ve Comardoğlu, Ç., Fen Öğretiminde Karikatür Kullanımı Hakkında Türkiye'de İlkokul Ve Ortaokul Düzeyinde Yapılan Çalışmaların İncelenmesi, International Journal Of Eurasia Social Sciences, Vol: 12, Issue: 45, 2021.

[15] Sancar, M., *Ortaokul Öğrencilerinin Üçgenler Ve Dörtgenler Konusundaki Kavram Yanılgılarının Giderilmesinde Ve Matematiğe Yönelik Tutumlarında Kavram Karikatürlerinin Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Zonguldak, 2019.

[16] Sancar, M., Ve Koparan, T., Ortaokul Öğrencilerinin Çokgenler Konusundaki Kavram Yanılgılarının Giderilmesinde Kavram Karikatürlerinin Etkisinin İncelenmesi, Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi, 7(1), 101-122, 2019.

[17] Şahin, Z. Ve Keşan, C., Beşinci Sınıf Düzeyinde Kavram Karikatürleri İle Tasarlanan Geometri Öğrenme Ortamlarında Cinsiyet Faktörüne Göre Akademik Başarı Ve Geometrik Tutumun İncelenmesi, International Journal Of New Trends İn Arts, Sports And Science Education, 11(3), 190-200, 2022.

[18] Şengül, S. Ve Üner, İ., What İs The İmpact Of The Teaching "Algebraic Expressions And Equations" Topic With Concept Cartoons On The Students' Logical Thinking Abilities? Procedia Social And Behavioral Sciences, 2, 5441-5445, 2010.

[19] Uğurel, İ., Kesgin, Ş. Ve Karahan, Ö., Matematik Derslerinde Yararlanılabilecek Alternatif Bir Öğrenme Ve Değerlendirme Aracı: Kavram Karikatürü, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(2), 313-337, 2013.

[20] Ugurel, İ. Ve Moralı, S., Karikatürler Ve Matematik Öğretiminde Kullanımı, Milli Eğitim Dergisi, 34 (170), 1-10, 2006.

[21] Yıldırım, A., & Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları, 2008.

[22] Yıldız, A., Es, H. Ve Türkdoğan, A., Matematikte Kavram Karikatürlerinin Değerlendirilmesine Yönelik Puanlama Anahtarının Geliştirilmesi, Anadolu Journal Of Educational Sciences International, 11(1), 250-267, 2021.

[23] Yurttadur, Ş. Ve Pehlivan, M., Fen Bilimleri Dersinde Karikatür Kullanımının Öğrencilerin Erişilerine Etkisi, Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik Ve Sanat (J-STEAM) Eğitim Dergisi, 3(1), 21-32, 2020.

[24] Yürekli, A., *Ortaokul 7. Sınıf Öğrencilerinin Tam Sayılar Konusundaki İşlemlere Ait Kavram Yanılgılarının Belirlenmesi Ve Kavram Karikatürleri İle Giderilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kırıkkale, 2020.

MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖZÜYLE MATEMATİK TARİHİNE İLİŞİKİN BİLGİ SAHİBİ OLMANIN ÖNEMİ

Dr.Öğr.Üyesi ZUHAL ÜNAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6835-8760

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, matematik öğretmen adaylarının matematiğin tarihine ilişkin bilgi sahibi olmanın önemi, dolayısıyla öğretmen ve öğrenciye sağladığı katkıları ortaya koymaktır. Araştırmada, katılımcıların belirtilen amaç doğrultusunda görüşlerinin ortaya çıkarılması hedeflendiğinden nitel araştırma yaklaşımına dayalı durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye'de bulunan bir devlet üniversitesinin Matematik Öğretmenliği programının 4. sınıfında öğrenim gören ve matematik tarihi ve felsefesi dersini almış toplam 34 gönüllü öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri öğretmen adaylarına matematiğin tanımı, matematik tarihini bilmenin bakış açılarını nasıl etkilediği ve mesleki görevlerinde katkısının neler olabileceğine ilişkin sorulan üç açık uçlu soruya verilen cevaplardan elde edilmiştir. Açık uçlu sorulardan elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, katılımcıların ifade etmiş oldukları matematik tanımları dil, felsefe, sanat, evren, anoloji ve mantık ile ilişkilendirdikleri görülmüştür. Bu bağlamda matematiği tanımlamada sayılar, semboller, varoluş, soyutlama, sorgulama, bilgi, resim, şiir, bulmaca, yaşam, doğa, dünya, galaksi, hayat ve akıl yürütme gibi terimlere yer vermişlerdir. Ayrıca matematik tarihi ile ilgilenmenin mükemmel uğraş olması, empati kurma, duyarlı olma, ilgi duyma önemseme, özen gösterme, saygı duyma, sorumluluk alma, matematiğin daha anlamlı bulma gerekçesiyle matematiğin tarihini bilmenin matematiğe olan bakış açılarını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Mesleki görevlerinde kazandırdığı farkındalıkları ise derslerde sağlayacağı katkı, duyuşsal beceriler ve matematiği matematik için öğrenme isteği duyma ile ilişkilendirmişlerdir. Bunlar odaklanma, motivasyon, merak, önem verme, önyargıların önüne geçme, matematik bilme zorunluluğu, araştırmaya sevk etme ve farkındalık oluşturma şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca matematiğin sözel bir ders olmayışı ve öğrencinin matematik bilgisine olumlu bir katkı sağlamayacağını ifade eden öğrencilerde rastlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Matematik tarihi, matematik eğitimi, öğretmen adayı

1. GİRİŞ

Matematiğin tarihi sadece öğretici olmakla kalmayıp aynı zamanda akla yatkınlık özelliği taşımaktadır. Neye sahip olduğumuzun dışında bize bilgimizi nasıl artıracağımızı da öğretir. Matematik bizi acele ve dikkatsiz sonuçlara karşı uyarır; iyi bir notasyon sisteminin bir bilimin

gelişimini ne denli etkilediğini vurgular; birbiriyle bağlantılı konulardan çok farklı branşlar türediğinden araştırmacıların sadece tek bir konuda uzmanlaşmasının yanlış olduğunu belirtir; öğrencinin yıllar önce çözülmüş bir probleme ilişkin gereksiz çaba ve enerji sarf etmesini engeller, henüz çözülmemiş bir probleme aynı başarısız metotlarla yaklaşılmasına izin vermez, savunmasız bir halde bir şeye saldırmak yerine kendimize takviye yapmamız gerektiğini öğretir; saldırıdan geri çekilmek durumunda kaldığımızda etrafı yeniden keşfedip, gizli yolların farkına vararak artık ele geçirilmesi mümkün olmayan bir pozisyon almamızı sağlar (Cajori, 2014). Bu nedenledir ki; matematiğin kendisi kadar öğretimi de önem taşımaktadır.

Matematik öğretiminin amacı kişiye günlük hayatın gerektirdiği matematik bilgi ve becerileri kazandırmak, ona problem çözmeyi öğretmek ve olayları problem çözme yaklaşımı içinde ele alan bir düşünme biçimi kazandırmaktır (Altun, 2008). Oysa matematik bilgi tarihsel bir sürecin sonunda gelişerek ortaya çıkmış ve hala gelişmeye devam etmektedir. Dolayısıyla gerek matematik gerekse matematiğin öğretimi onun tarihinden bağımsız düşünülemez. Ülkemizde matematik öğretiminde matematiğin tarihine ilk kez MEB(2005) matematik öğretim programlarında yer verilmiştir. Günümüzde ise şu an uygulanmakta olan MEB(2018) matematik öğretim programları (ilköğretim ve ortaöğretim) incelenirse, yine matematiğin tarihine yer verildiği görülür. MEB(2018) ortaöğretim matematik dersi öğretim programına bakılırsa, programın uygulanması sürecinde matematiğin konu ve kavramlarının tarihsel gelişiminde, öğrenci düzeyine uygun olmak üzere öncü rol oynayan bilim adamlarına ait anekdotların kullanılabileceği vurgulanmıştır. Bu bağlamda programda üçgenler, sayma ve olasılık, ikinci dereceden denklemler, olasılık ve türev konularına ait sırasıyla 9.4.1.1., 10.1.1.1., 10.4.1.1., 11.7.1.1. ve 12.5.1.3. kazanımlarda, geometrinin tarihsel gelişim sürecine katkı sağlamış bilim insanları ve bilim insanlarının yaptığı çalışmalar tanıtılması, sayma konusunun tarihsel gelişim süreci ve bu süreçte rol alan Sâbit İbn Kurrâ'nın çalışmalarının incelenmesi, ikinci dereceden bir bilinmeyenli denklemlerin tarihsel gelişim sürecine ve bu süreçte rol alan Brahmagupta, Harezmî ve Abdulhamid İbn Türk'ün çalışmalarının incelenmesi, olasılık konusunun tarihsel gelişim sürecinin incelenmesi ve limitin tarihsel gelişiminden ve Salih Zeki'nin bu alana katkılarından bahsedilir.

Matematik tarihinin matematik derslerinde kullanılması birçok araştırmacı tarafından desteklemektedir. Matematik tarihinin matematik derslerinde kullanılması halinde öğrencilerin matematiğin insanoğlunun bir uğraşının sonucu ortaya konan bir ürün olduğunu, matematiksel kavram, teorem, ispat ve sonuçlarını öğrenmeye önemli katkılar sağladığını, matematiğe karşı ön yargılardan uzak olumlu bakış açısı geliştirmeleri, öğrencilerin motivasyonlarını artırdığı, öğrencilerin konuyu öğrenmelerine olumlu katkılar sağladığını, öğretmenlere öğretimde farklı yaklaşımlar sunduğunu ortaya koyan pek çok çalışma mevcuttur (Fried, 2001; Liu, 2003; Gönülateş, 2004; Albayrak, 2008; Bütüner, 2008; Karakuş, 2009; Haverhals & Roscoe, 2010; Bellomo, & Wertheimer, 2010; Jankvist, 2010; Baki ve Yıldız, 2012; Başıbüyük, 2012; Bayam, 2012; Hatisaru, Erbaş ve Çetinkaya, 2011; Yıldız, 2013; Özcan, 2014; Alpaslan ve Işıksal Bostan, 2016; Ersoy ve Öksüz, 2016; Baş, 2019; Güner ve Bolat, 2022). Yapılan bu ve benzeri çalışmaların çoğunlukla ilköğretim öğrencileri, ortaokul öğrencileri veya öğretmenleri ya da öğretmen adayları ile yürütüldüğü dikkat çekmektedir. MEB(2018) ortaöğretim matematik programı ve matematik öğretmen adaylarının matematik tarihi ve felsefesi dersini almış olmaları dikkate alındığında, matematik öğretmen adaylarının gözüyle matematik

tarihine ilişkin bilgi sahibi olmanın ne anlam ifade ettiği önem arz etmektedir. Bu nedenle, bu çalışma ile matematik öğretmen adaylarının matematiğin tarihine ilişkin bilgi sahibi olmanın önemi, dolayısıyla öğretmen ve öğrenciye sağladığı katkıları ortaya koymak amaçlanmıştır.

2.YÖNTEM

Araştırmada, katılımcıların belirtilen amaç doğrultusunda görüşlerinin ortaya çıkarılması hedeflendiğinden nitel araştırma yaklaşımına dayalı durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye'de bulunan bir devlet üniversitesinin Matematik Öğretmenliği programının 4. sınıfında öğrenim gören ve matematik tarihi ve felsefesi dersini almış toplam 34 gönüllü öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırma grubu, amaçlı örneklem yöntemine göre belirlenmiştir. Araştırmanın verileri öğretmen adaylarına matematiğin tanımı, matematik tarihini bilmenin bakış açılarını nasıl etkilediği ve mesleki görevlerinde katkısının neler olabileceğine ilişkin sorulan üç açık uçlu soruya verilen cevaplardan elde edilmiştir. Toplanan bu üç açık uçlu sorulardan elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. İçerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenebilir bir teknik olarak tanımlanır. Bir mesajın belli özelliklerinin objektif ve sistematik bir şekilde tanınmasına yönelik çıkarımların yapıldığı bir tekniktir (Büyüköztürk vd.,2018). Ayrıca matematik öğretmen adaylarının cevaplarından doğrudan alıntılara yer verilmiş ve bu alıntılar italik yazı ile belirginleştirilmiştir. Bu süreçte katılımcıların isimleri gizli tutularak kodlama yapılmıştır. Yapılan bu doğrudan alıntılar katılımcı görüşlerini ve deneyimlerini çarpıcı bir biçimde yansıtır (Yıldırım & Şimşek, 2005).

3.BULGULAR

Araştırmadaki anket soruları, matematiğin tanımı, matematik tarihini bilmenin bakış açılarını nasıl etkilediği ve mesleki görevlerinde katkısının neler olabileceğine yönelik üç açık uçlu sorudan oluşup, her biri matematiğe verdikleri önem ile ilişkilidir. Sorunun analizi ile oluşan çizelgeler aşağıda verilmiştir.

Araştırmaya katılan katılımcıların "*sizce matematik nedir*?" sorusuna vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular aşağıda Çizelge1'de özetlenmiştir.

Çizelge1: Matematik öğretmen adaylarının matematik tanımlarına ilişkin görüşlerine ait frekans dağılımları

Kategoriler	**Alt kategoriler**	**Frekans**
Anoloji	Bulmaca	1
	Yaşam	2
Dil	Sayılar	5
	Semboller	3
Evren	Doğa	2
	Dünya	1
	Galaksi	3
	Hayat	1
Felsefe	Bilgi	1

	Sorgulama	4
	Soyutlama	3
	Varoluş	1
Mantık	Akıl yürütme	2
	Bilimin kendisi	2
Sanat	Resim	2
	Şiir	1

Çizelge 1'e göre katılımcılar matematiği analoji ile tanımlama eğilimi göstermiştir. Matematiği "bulmaca" ya da "yaşam" ile benzeştirmişlerdir. Matematik öğretmen adaylarının bu görüşlerine ilişkin doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

> ***Bulmaca****: Dünyadaki hemen hemen her soruya cevap veren bir bulmaca. İçinde tüm dünyadaki alanları ilgilendiren soru ve cevapları bulunduran dâhiyane bir bulmacaya benzetiyorum (32).*
> ***Yaşam:*** *Matematik yaşama benzeşir. Tek cümleyle ifade edilirse, "yaşamın ta kendisidir." Hayatın her alanında matematikle iç içeyiz. Basit bir market alışverişi, ödenmesi gereken fatura tutarları, misafir geldiğinde sofraya birkaç bardak koymam gerektiğini bilmeme kadar…. Matematik =yaşam (5).*

Çizelge 1 incelenirse, katılımcılara göre matematiğin bir dil olduğu; bu dili sayılar ve semboller ile ilişkilendirdikleri görülmektedir. Matematiğin "dil" oluşu ile ilgili doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

> ***Sayılar****: Matematik, sayılarla iç içe olduğumuz özgün bir dildir (24).*
> ***Sembol:*** *Matematik sembolik bir dildir. Günlük hayatımızda fark edilen, fark edilmeyen çoğu kısmında kullanılan farklı bir dildir. En basitinden gün, ay, yıl ve alışverişimizde kullandığımız ortak bir dildir. Hayatımızı kolaylaştıran, ifade etmek istediklerimizi daha olay ifade etmemizi sağlayan yine bizim keşfettiğimiz ve sembollerle ifade edebildiğimiz bir dildir (14).*

Çizelge 1'e göre matematiği evrenle ilişkilendirdikleri, bu ilişkiyi doğa, dünya, galaksi, hayat gibi görebildiğimiz ya da göremediğimiz varlıklarla tanımlama eğilimi göstermişlerdir. Matematik öğretmen adaylarının bu görüşlerine ilişkin doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

> ***Doğa:*** *Matematik doğanın kendisidir. Doğada var olan şeyler matematik ile bir araya gelmiştir. Günlük yaşamımızdaki doğal ya da insan ürünü şeylere baktığımızda en basiti bir yemek yaparken malzemeleri belli bir oranla ekleyince güzel oluyor. Ya da alışveriş yaparken hesap yapmamız gibi. Etrafa baktığımızda en basiti bir yemek yaparken malzemeleri belli bir oranla ekleyince güzel oluyor ya da alışveriş yaparken hesap yapmamız gibi. Etrafa baktığımızda gözümüze güzel gelen her şeyde farkında değiliz ama matematiksel bir düzen var. Barınma ihtiyacımız örneğin evin yapımı, bina nasıl ayakta*

durur, odaların metrekaresi işlerimizi kolaylaştıran bilgisayar gibi. Kısaca matematik hayatımızda olan her şeydir. Doğanın kendisidir (23).

Dünya: *Bence matematik dünyayı anlamanın bir başka yoludur. Çünkü dünyadaki birçok şey matematik sayesinde daha anlamlı görünüyor. Etrafımıza baktığımızda canlı ve cansız varlıklardaki uyum ve ahenkte matematiğin olduğunu görmemiz onların bizim için daha dikkat çekici olmasını sağlıyor. İnsan vücudunda bile var olan altın oran matematiğin her yerde ve çok önemli olduğunu gösteren bir işarettir, dünyanın diğer adıdır (15).*

Galaksi*: Matematik galaksidir. İçerisinde sayılamayacak kadar çok görebildiklerimizin yanında göremediğimiz yapıların olduğu küçük bir kısmının çözümlenebildiği ve hala çözümlenmekte olan, gittikçe büyüyen büyüdükçe karmaşık bir hal alan sistemlerin olduğu uçsuz bucaksız bir oluşum. Bu oluşumu anlamak için sadece dört işlemin yetersiz kalacağı aşikârdır. Bunun yanı sıra etkili düşünebilmeyi, mantıksal akıl yürütme gibi bazı stratejilerle anlamaya çalışmak yapabileceklerimizin en iyisi olur (13).*

Hayat*: Matematik hayattır. Bir insan hangi orana göre var olmuş, evler hangi orana göre inşa edilmiş ya da edilmeli, eğitimin kaç kişilik sınıfta yapıldığında daha verimli olacağı bile matematikle ilgilidir. Hastalandığımızda içtiğimiz ilaçlar bile bir orana göre yapılmalıdır. Bunlar sadece hayatımızı devam ettirmemiz için gerekenlerdir. Bir de daha anlamlı, kaliteli bilinçli yaşamak için mutlaka matematiğe ihtiyaç duyarız. Bu yüzden matematik hayatın olmazsa olmazı bir araçtır, hayatın kendisidir (10).*

Çizelge 1'e göre katılımcıların varoluş, sorgulama, soyutlama, bilgi gibi felsefi kavramlarla matematiği tanımlama eğilimi gösterdikleri görülmektedir. Matematik öğretmen adaylarının bu görüşlerine ilişkin doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Bilgi: *Matematik kelime anlamında da olduğu gibi bilgidir, Öğrenilmesi gereken her şeydir. Hayatımızda her yerde vardır. Hayat matematikle anlamlıdır. Onu anladıkça hayatımızı hem daha kolaylaştıracağız hem de gerçekten anlamlandıracağız, yani bir bilgi türüdür (22).*

Sorgulama*: Matematik, sorgulamaktır. Tıpkı sorgulanmamış yaşamın yaşam olmadığı gibi tüm bu akli bilimlerinde devamlı sorgulayarak, kendini eleştirerek, yenileyerek var olduğunu gösterdiği gibi (19).*

Soyutlama*: Somut olan her şeyi soyut görebilmektir matematik, soyutlamadır(1).*

Varoluş*: Bence matematik hayatın varoluşundan bugüne denk olanı, biteni neyin nasıl ve neden oluştuğunu anlamak ve yorumlamak için kullanılan basamakların ilkidir. Bir varoluş problemidir (6).*

Çizelge 1'e göre katılımcılar bilimin kendisi, akıl yürütme gibi mantık ile ilgili kavramlarla matematiği ilişkilendirmiştir. Matematik öğretmen adaylarının bu görüşlerine ilişkin doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Akıl yürütme: *Bence matematik insan hayatını kolaylaştıran, ekonomikleştiren bir bilimdir. Doğruyla yanlışın ayrımını yapmamıza yardımcı olur. Bir çeşit akıl yürütmedir (27).*
Bilimin kendisi*: Pozitif bilimlerin atasıdır. Hatta bilimin kendisidir. Diğer alanlar uygulamalı matematiktir (31).*

Çizelge 1'e göre katılımcılar resim, şiir gibi sanat ile ilgili kavramlarla matematiği ilişkilendirdikleri görülmüştür. Matematik öğretmen adaylarının bu görüşlerine ilişkin doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Resim*: Çok fazla kelimelerle anlatılmasa da matematik düşüncelerimizden hayallerimizden ibaret bir resimdir (8).*
Şiir*: Kendi içinde sürekli yeni keşiflerde bulunabileceğimiz, keşfettikçe mutlu olabileceğimiz bir şiirdir. İnsanın zihnini geliştiren, etrafına daha anlamlı bakmasını sağlayan, her okuduğunda yeni şeyleri anlatan bir şiir (25).*

Araştırmaya katılan katılımcıların "*Matematiğin tarihini bilmek matematiğe olan bakış açınızı etkiledi mi, nasıl etkiledi, açıklayınız.*" sorusuna vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular aşağıda Çizelge 2'de özetlenmiştir.

Çizelge 2: Matematik öğretmen adaylarının matematik tarihi hakkında bilgi sahibi olmanın matematiğe olan bakış açılarına etkisine ilişkin görüşlerine ait frekans dağılımı

Kategoriler	**Alt kategoriler**	**Frekans**
Değer temelli yaklaşım sergileme	Empati kurma	2
	Duyarlı olma	2
	İlgi duyma	6
	Önemseme	2
	Özen gösterme	3
	Saygı duyma	7
	Sorumluluk alma	2
	Yeniliklere açık olma	1
Bilgi temelli yaklaşım sergileme	Alternatif çözüm sunma	1
	Çok yönlü düşünme	1
	Matematiği anlamlandırma	2
Olumsuz görüş bildirenler	Katkısı olmadı	5

Çizelge 2 incelenirse, katılımcıların matematik tarihini bilmekle matematiğe daha fazla değer verdiklerini ifade ettikleri görülmektedir. Bu değerleri empati kurma, duyarlı olma, ilgi gösterme, önemseme, özen gösterme, saygı duyma, sorumluluk alma ve yeniliklere açık olma şeklinde açıklanmışlardır. Matematik öğretmen adaylarının bu görüşlerine ilişkin doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

Empati kurma*: Bazı kavramların günümüze nasıl geldiğini kavrayarak matematiksel sürece olan merakımı giderdim. Çünkü bugün kullandığım birçok matematik teoremi,*

kavramı vb. şeyler bugünlere ne şekilde hangi yollardan geçerek gelmiş matematik hakkındaki ufkumu genişletti. Bence tarih öğrenmesi gereken şey ve olayları kavramamız, daha etkili ve doğru şeyler yapabilmemiz için bize yol göstericidir. Bir matematikçi olarak matematiğin tarihini görmek beni çok mutlu etti. Matematikle empati kurmamı sağladı (11).

***Duyarlı olma**: Üniversiteye gelmeden önce integralin matematiğin en üst düzeyi olduğunu zannederdim. Öğrendim ki integral çölde kum tanesi bile değilmiş. Matematik tarihi dersinde de benim küçük gördüğüm polinomlar Harezmî için müthiş bir buluşmuş. Bunları öğrendikten sonra matematiğin sahra çölünün bitmeyen kum taneleri kadar sonsuz, her tanesinin de pırlanta kadar değerli olduğunu anladım. Artık çok daha duyarlı yaklaşıyorum olaylara(31).*

***İlgi duyma:** Matematik tarihini bilmek gerek kültür, gerek matematiğe olan ilgimi oldukça artırdı. Aynı zamanda matematik tarihi dışında, genel tarihe de ilgim arttı. Matematiğin gelişimini merakla araştırıp öğrenmek bana matematiğin önemini, imkânsızlıklardan doğan bir ışık olduğunu gösterdi. Tüm bunlar ilgimin daha da artmasını sağladı (34).*

***Önemseme**: Matematiğin büyülü bir dünya olduğunu hep düşünürdüm. Ama bu güne ulaşan matematik çok zorlu yollardan geçmiş. Bugün adını formül adından ibaret sandığımız birçok insanın hayat boyu çabalaması sonucu hayatımız kolaylaşmış. İnsan en başından bugüne nasıl geldiğine bakınca hayrete düşüyor doğrusu. Gerçekten de büyü gibi bir şey. Bir o kadarda gerçek. Matematik, bir insanın hayatını adaması için fazla mükemmel bir uğraş. Artık matematiği çok önemsiyorum.(4).*

***Özen gösterme:** Ortaokuldan bu yana matematiğin tarihsel gelişimini, tüm bu düşünsel sürecin ne yollardan geçerek bu hali aldığı benim için hep merak konusu olmuştu. Bu süreçte de gördüm ki azimle çalışmak, sorgulamak, önceki kaynakları taramak, incelemelerde bulunmak matematiği bu noktalara taşımıştır. İnsanlığın sahip olduğu birçok şeyin temelini oluşturan matematiğin ne kadar meşakkatli yollardan geçtiğini görünce matematiğe gerektiği özeni göstermemiz gerektiğini düşünüyorum(29).*

***Saygı duyma**: Her bir bilim adamına geldiğimizde "aa biz bunun formülünü kullanıyoruz." diye bir şaşkınlığına uğrayıp o kişinin hikayesi, formüle varması konuları çok ilgimi çekti ve öğrendiğimiz matematiksel formül, ifade ve konuların tarihini bilmek o konular hakkında daha kapsamlı bilgi sahibi olmamı sağladı. Matematik tarihi aşamaları matematiğin sürekli ilerlediğini göstererek ileride yine tarihe geçecek bir matematik araştırmaları yapabileceği kanısına vardırttı. Kısaca matematiğe sadece sayısal yönden bakmayıp arkasındaki hikayeleri ve yaşanmışlıkları bilmek matematiğe olan saygımı artırdı (17).*

***Sorumluluk alma:** Matematik tarihini bilmek aslında matematiğin ne kadar ilgi çekici olduğunu, baktığımız her yerde matematiği görebileceğimizi hatırlattı. İnsanlar matematiğe hayatlarını adamışlar. Böyle olunca matematik hayranlık uyandırıcı oluyor. Ancak biz matematiği sadece araç olarak kullana kullana bize biraz bıkkınlık vermiş. Tarihine baktığımızda insanlar sadece matematikle uğraşarak ömürlerini geçirmişler. Bu matematiğin öğretiminde ciddi sorumluluk almam gerektiğini bana gösterdi (28).*

***Yeniliğe açık**: Her şey bulunmuş, bize ne bırakmışlar ki? Demeyeceğim. Matematiğin her zaman yenilenebilen değişebilen bilim olduğunu matematik tarihi dersiyle bir kez daha anlamış oldum (9).*

Çizelge 2 incelenirse, katılımcıların gözüyle matematik tarihi hakkında bilgi sahibi olmanın bir diğer katkısı ise matematiğe olan bakış açılarını eleştirel yaklaşımla değerlendirebilmeleridir. Bu doğrultuda alternatif yaklaşım sergileme, çok yönlü düşünme, matematiği anlamlandırma gibi konularda bakış açılarını etkilediklerini dile getirmişlerdir. Matematik öğretmen adaylarının bu görüşlerine ilişkin doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

***Alternatif çözüm sunma**: Neyin nereden geldiğini öğrenmiş oldum. Matematiğe kimin nasıl katkılar sağladığını gördüm. Geçmişteki matematik ile şimdi matematik öğretimini karşılaştırabildim. Bazı problemlerin çözümünde farklı ve pratik yolların var olduğunu gördüm. Geçmişte yaşamış matematikçilerin matematik için verdikleri emekleri görmüş oldum. Aynı zamanda ne için matematik yaptıklarını anladım. Artık bir matematik problemi çözerken hangi dönemin keşfettiğini düşünebiliyorum. Problemlerde geçmişte kullanılan pratik yöntemleri denemeye çalışıyorum. Alternatif çözümler geliştirebiliyorum.(15).*
***Çok yönlü düşünme**: Aklımda cevaplayamadığım birçok sorunun problemin ucundan tuttum belki de matematik tarihini öğrenince. Her okuduğumda ne kadar eksikmişim dedim. Öğrendikçe mutlu oldum. Umarım zihnimden silinmez hiç biri. Her bir olay arkadaşlarla muhabbetimize konu olabilir. Çok şey paylaşılmalı. Bölüm derslerimizde birçok formülün nereden geldiğini daha kalıcı şekilde öğrendim. Birçok şey birbiriyle bağlantılı olduğu için parça parça değil de artık bütüne bakmayı öğrendim. Çok yönlü düşünmenin ne olduğunu anladım(12).*
***Matematiği anlamlandırma**: Matematiğin ne kadar kutsal olduğunu hayatı anlamak adına insanların neler yaptığını kimi zaman yanılsalar da pes etmediklerini görmek beni çok etkiledi. Eskiden insanlar bunu "neden bulmuş, ne gerek vardı" derken şimdi matematiğin çok daha anlamlı olduğuna karar verdim(21).*

Çizelge 2 incelenirse, matematik tarihi bilmenin matematiğe kolan bakış açılarını değiştirmediğini ifade eden öğrencilere rastlanmıştır. Aşağıda öğrenci görüşlerine yer verilmiştir.

***Katkısı olmadı**: Matematiğe karşı olan bakış açımı etkilemedi. Çünkü tarihini bilmek matematik bilgime bir şey katmadı. Sadece şunu gördüm, matematik uzun bir zamana dayanıyormuş (1).*

Araştırmada katılan katılımcıların "*Matematik tarihini bilmek mesleğinize bir katkı sağlar mı, ne tür katkı sağlar açıklayınız.*" sorusuna vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular aşağıda Çizelge 3'de özetlenmiştir.

Çizelge 3: Matematik öğretmen adaylarının matematik tarihi hakkında bilgi sahibi olmanın mesleğe olan katkısına ilişkin görüşlerine ait frekans dağılımı

Kategoriler	**Alt kategoriler**	**Frekans**
Derslerde	Dikkat çekme	2
	Kavramların öğretimi	1
	Konu girişi	3
Duyuşsal beceriler	Merak	2
	Motivasyon	5
	Odaklanma	1
	Önem verme	4
	Önyargı	2
Matematiği matematik için	Araştırmaya sevk etme	2
	Farkındalık	1
	Matematik bilme zorunluluğu	1
	Uydurma olmadığını fark ettirme	1
Katkı sağlamaz	Gereksiz görme	3
	Sıkılma	6

Çizelge 3 incelenirse, katılımcıların matematik tarihine matematik derslerinde dikkat çekme, kavramları anlama ve konu girişlerinde yer verilmesi halinde katkı sağlayacağı yönünde görüş bildirmişlerdir. Matematik öğretmen adaylarının bu görüşlerine ilişkin doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

> ***Dikkat çekme****: Öğrendikleri formüllerin nereden geldiği konusunda bilgiler vererek dikkat çekilerek güdülenebilir(16).*
> ***Kavramların öğretimi****: Matematiğin tarihini bildiğinde neyin nereden hangi yollardan nasıl geçtiğini bilmem, matematiksel birçok kavramı daha iyi anlatmama, onları çok daha iyi öğretmeme yardımcı olur(11).*
> ***Konu girişi****: Konu girişlerinde bahsedildiğinde öğrenilecek bilginin nereden geldiği, ne için kullanıldığı sorulduğunda cevapsız kalmayan bir öğretmen olacağım (7).*

Çizelge 3 incelenirse, derslerde matematik tarihine yer verilmesi halinde duyuşsal bakımdan olumlu katkılar sağlayacağı görülmektedir. Bu katkılar odaklanma, motivasyon, merak, önem verme, önyargıların önüne geçme şeklindedir. Matematik öğretmen adaylarının bu görüşlerine ilişkin doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

> ***Merak****: Matematik tarihinden örnekler verilirse, öğrencilere yeni taze beyinlere bende bir şeyler bulabilirim merakı aşılar. Onların yaptığını bende yapabilirim diye (14).*
> ***Motivasyon****: Öğrencilerin öğrenecekleri konuların geçmişteki serüvenini dinlemek, matematiğe olan motivasyonlarının artmasına çok büyük katkı sağlayacağını düşünüyorum (19).*
> ***Odaklanma****: Bir konu anlatırken konu hakkında çalışmalar yapanları öğrencilere aktardığımız zaman öğrencilerin ilgisini çekecek ve derse odaklanma sürecini hızlandıracaktır diye düşünüyorum (20).*

***Önem verme**: Matematiğe daha çok önem verir, özen göstermesi gerektiğinin farkına varır (10).*
***Önyargı:** Bir an hikayeleştirildiğinde karşında pür dikkat seni iştahlı bir şekilde dinleyen öğrenci grubu bulabilirsin. Ve bu olay öğrencilerin matematiğe bakış açısını önemli bir şekilde etkiler. Önyargılarını ortadan önemli ölçüde kaldırır. (3).*

Çizelge 3 incelenirse, derslerde matematik tarihine yer verilmesi halinde matematiği matematik için öğrenme isteği duyma yönünde katkı sağlayacağı görülmektedir. Bu katkılar araştırmaya sevk etme, farkındalık, matematik bilme zorunluluğu, uydurma olmadığını fark etme şeklindedir. Matematik öğretmen adaylarının bu görüşlerine ilişkin doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

***Araştırmaya sevk etme**: Bam tellerine dokunacak birkaç şeyden söz edince araştırmaya başlayacak ve kendi kendine pek çok bilgiye ulaşacaktır (2).*
***Farkındalık:** Matematiğin sadece çözüm ve sonuçtan ibaret olmadığını anlar ve farkındalık mutlaka ortaya koyacaktır (30).*
***Matematik bilme zorunluluğu**: Matematiğe ilgisiz veya matematiği sevmeyen, korkan ya da matematiğin gereksiz olduğunu düşünen öğrencilere matematiğin zorunluluğunu ve mantığını anlamada yardımcı olur(6).*
***Uydurma olmadığını fark ettirme**: Matematiğin aslında bir anda ortaya çıkmadığını geçmişten günümüze gelen emek olduğunu anlattığımızda anlamlı bulacak, uydurma olmadığını fark edecektir (26).*

Çizelge 3 incelenirse, derslerde matematik tarihine yer verilmesinin matematik öğretimine katkısı olmayacağını ifade eden öğrencilerde yer almaktadır. Matematik öğretmen adaylarının bu görüşlerine ilişkin doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

***Gereksiz görme**: Neyin nereden geldiğini bilmek her zaman işe yaramayabilir. Ben mesleki görevimde işe yarayacağını düşünmüyorum. Önemli olan öğrencinin verilen soruyu çözmesidir. Öğrenci açısından gereksiz bilgi bence. (33).*
***Sıkılma**: Matematik dersi sözel bir ders değildir. Bunun için öğrenciler derste sıkılabilir (18).*

4. SONUÇLAR

Araştırma sonucunda, matematik öğretmen adaylarının matematiği tanımlamada analoji, dil, evren, felsefe, mantık ve sanat gibi konularla ilişkilendirdikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda dünyadaki tüm soruya cevap vermesi nedeniyle bulmacaya, yaşamın kendisine, sayılar semboller, doğa, dünya, galaksi, hayat, bilgi, sorgulama, soyutlama, varoluş, akıl yürütme, bilimin kendisi, resim ve şiir kavramları matematik tanımlarını ifade etmede yeterli gelmiştir. Matematiği tanımlamada sanattan bilime kadar birçok kavramla ilişki kurmaları kendi özgün matematik tanımlarını oluşturabildikleri sonucuna ulaşılmıştır.
Matematiğin tarihini bilmenin matematiğe olan bakış açılarını duyuşsal veya bilişsel bakımdan etkilediği ya da hiç etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Duyuşsal bakımdan değerlendirilirse,

matematiğin tarihsel sürecini bilmenin matematikle empati kurmasını sağladığını, üzerinde düşünmediği kavramların geçmişteki öneminin farkına varması neticesinde duyarlı yaklaşmayı benimsediğini, meraklarının ilgiyi artırdığını, mükemmel bir uğraş olduğunu farkına varıp önemsediğini, meşakkatli yollardan geçerek matematiğin oluşturulmasının özen göstermesine sebep olduğunu, matematikçilerin o günkü koşullarını dikkate aldıklarında saygı duyduklarını, ömürlerini matematiğe adamalarının farkına varmakla kendisinin de sorumluluk alması gerektiğini düşünmesi ve matematikteki gelişimin ve sürekliliğinin farkına varma neticesinde yeniliklere açık olmaları gerektirdiğini belirtmişlerdir. Benzer şekilde bilişsel bakımdan değerlendirilirse, matematiğe konular bazında değil, bir bütün olarak bakması gerektiği düşüncesi aynı konuda çok yönlü düşünmenin mümkün olabileceğini, bilim insanlarının çabasını görmenin matematiği anlamlandırmasını, tarihte kullanılan farklı problem çözümler ve pratik yolların var olması alternatif bir çözüm geliştirmelerine katkı saylayacağı yönünde görüş bildirmişlerdir. Bunun dışında matematiğin tarihini bilmenin matematikle ilgilenmek için çok önemli olmadığını belirten adaylarda bulunmaktadır.

Matematik tarihi hakkında mesleğe olan katkılarını ise derslerde, duyuşsal becerilerde, matematiği matematik için öğrenmede ve katkı sağlamayacağı yönünde görüş bildirmişleridir Matematik derslerinde sağlayacağı katkıları formüllerin nerden geldiğini açıklayarak dikkat çekmede, öğrencilerin kavramların nasıl oluştuğunu tarihi sayesinde bilmesi nedeniyle kavramları daha iyi anlamalarına, öğrenilecek bilginin tarihçesi hakkında bilgi vermek amacıyla konu girişlerinde kullanılabileceğini belirtmişleridir. Duyuşsal beceriler bakımından değerlendirildiğinde; matematik tarihinden örnekler verilmesi halinde öğrencilerin merakının artacağı, motivasyonlarına katkı sağlayacağı, matematiğe önem vereceği ve önyargıları ortadan kaldıracağını dile getirmişlerdir. Matematiği matematik için öğrenmeye sağladığı katkılara bakılırsa, matematiğin tarihinden etkilenip araştırmaya başlayacakları, farkındalık ortaya koyacakları, matematiğin bir emek sonucu ortaya çıktığının ve uydurma olmadığının farkına varacakları belirtilmiştir. Bununla birlikte matematik derslerinde önemli olanın soruyu çözmek olduğu için gereksiz gördükleri, matematiğin sözel bir ders olmayışından ötürü sıkılacaklarını düşünmeleri gerekçesiyle matematik tarihi bilmenin mesleğe katkısı olmayacağı yönünde görüş bildiren öğretmen adayları da bulunmaktadır.

Sonuç olarak, matematik tarihi hakkında bilgi sahibi olmakla öğretmen adaylarının matematik tanımlarını farklı kavramlarla ilişkilendirdikleri, kendi matematik tanımlarını kendi edindikleri bilgi ve yaşantılar sonucu tanımladıkları ve önemsedikleri görülmüştür. Yine matematik öğretmen adaylarının çoğunluğu matematik tarihi hakkında bilgi sahibi olmanın hem bireye hem de mesleğe katkısının duyuşsal boyutta olacağını belirtmişleridir. Bununla birlikte matematik tarihini bilmenin matematik öğrenmek için gerekli olmadığını ve bu sebeple hem bireye hem de mesleğe katkı sağlamayacağını düşünen öğretmen adaylarına da rastlanmıştır. Her ne kadar bilişsel boyutta katkı sağlayacağını ifade eden öğretmen adayları bulunsa da duyuşşsal boyutta katkı sağlaması ya da hiç katkı sağlamama durumu daha çok ön plana çıkmıştır.

KAYNAKÇA

[1] Albayrak, Ö., *Matematik tarihi ile işlenmiş olan derslerin matematik özyeterlik algısına ve matematik başarısına etkisi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2008.

[2] Alpaslan, M. ve Işıksal-Bostan, M., Ortaokul öğrencilerinin matematik tarihi bilgileri ile okul matematiğinde tarih kullanılmasına ilişkin tutum ve inanışları, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 31(1):142-162 , 2016.

[3] Altun, M., *Matematik Öğretimi*, 6. Baskı, Bursa: Aktüel Yayınları, 2008.

[4] Baki, A. ve Yıldız, C., Matematik tarihine ve derslerde kullanım yollarına yönelik görüş ölçeği geliştirme çalışması. e-Journal of New World Sciences Academy Education Sciences, 7(4), 1017-1031, 2012.

[5] Baş, M., Historical Development of Mathematics and Use of the History of Mathematics in Mathematics Education, Türk Akademik Yayınlar Dergisi, 3 (1), 1-22, 2019.

[6] Başıbüyük, K., *Matematik tarihinin matematik derslerinin öğretiminde kullanılması: İbrahim Hakkı perspektifi ve Babil yöntemi örneği.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012.

[7] Bayam, S. B., *İlköğretim matematik eğitiminde öğrencilerin matematik tarihi bilmelerinin matematiğe yönelik başarı ve tutumlarına etkisi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, 2012.

[8] Bellomo, C. and Wertheimer, C., A discussion and experiment on incorporating history into the mathematics classroom. Journal of College Teaching ve Learning, 7(4), 19-24, 2010.

[9] Bütüner, S. Ö., Sekizinci sınıf denklemler konusunun matematik tarihi kullanılarak öğretimi. İlköğretim Online, 7(3), 6-10, 2008.

[10] Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. & Demirel, F., *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*, Pegem Akademi, 2018.

[11] Cajori, F., (Çeviri: Deniz İlalan), *Matematik tarihi*, ODTÜ yayıncılık, Ankara, 2014.

[12] Ersoy, E., ve Öksüz, C., İlkokul 4. sınıflarda matematik tarihi kullanımının öğrenciler üzerindeki etkileri. İlköğretim Online, 15(2), 408-420, 2016.

[13] Fried, N. M., Can mathematics education and history of mathematics coexist?. Scince and Education, 10, 391-408, 2001.

[14] Gönülateş, F. O., *Prospective teachers' views on the integration of history of mathematics in mathematics courses,* Unpublished Master Dissertation, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2004.

[15] Güner, P. ve Bolat, D.C., Matematik tarihinin derslerde ve ders kitaplarında kullanımına ilişkin öğretmen görüşleri, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 62 Sayfa: 105-134, 2022.

[16] Hatisaru, V., Erbaş, A. K., ve Çetinkaya, B., Using history of mathematics in teaching mathematics: Teachers' views. *Thirty-Fifth Conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education,* Middle East Technical University, Ankara, 2011.

[17] Haverhals, N. and Roscoe, M., The history of mathematics as a pedagogical tool: teaching the integral of the secant via Mercator's projection. The Montana Mathematics Enthusiast, 7(2-3), 339-360, 2010.

[18] Jankvist, T. U., An emprical study of using history as a 'goal'. Educational Studies in Mathematics Education, 74(1), 53-74, 2010.

[19] Karakuş, F., Matematik tarihi'nin Matematik Öğretiminde Kullanılması: Karekök Hesaplamada Babil Metodu. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitim Dergisi, 3(1), 195-206, 2009.

[20] Liu, P., Do teachers' need to incorporate the history of mathematics in their teaching?. Mathematics Teacher, 96(6), 416-421, 2003.

[21] MEB, Milli Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim matematik dersi öğretim programı ve kılavuzu*, Ankara, 2005

[22] MEB, Milli Eğitim Bakanlığı, *Ortaokul matematik öğretim programı*, Ankara, 2018.

[23] MEB, Milli Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim matematik öğretim programı*, Ankara, 2018.

[24] Özcan, D., *Anadolu lisesi öğrencilerine uygulanan matematik tarihiyle zenginleştirilmiş öğretim programının matematik başarısına etkisi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2014.

[25] Yıldırım, A. ve Şimşek, H., *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, 5. Baskı, Seçkin yayıncılık, Ankara, 2005.

[26] Yıldız, C., *Ortaokul matematik öğretmenlerinin matematik tarihi derslerinde kullanma durumlarının incelenmesi: HİE'den yansımalar,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 2013.

DEĞERLER EĞİTİMİ UYGULAMALARI ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA

Doç. Dr. Güneş SALI[1]

Yozgat Bozok Üniversitesi, ORCID ID 0000-0001-5719-8618

ÖZET

Bu çalışma ilkokullarda uygulanan değerler eğitiminin sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışma grubunu bir Anadolu il merkezinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilkokullarda 2022-2023 eğitim öğretim yılında çalışan 15 öğretmen oluşturmuştur. Çalışma grubunun belirlenmesinde, kolay ulaşılır yöntem kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden görüşme yönteminin kullanıldığı bu araştırmada, yapılandırılmış veri toplama aracı kullanılmıştır. Verilerin analizinde içerik analizinden faydalanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bazı sonuçlar şu şekildedir; Katılımcıların, toplumsal ve bireysel değerleri öğreterek öğrencileri iyi birer birey haline getirebilmenin değerler eğitiminin en önemli amacı olduğunu ifade ettikleri belirlenmiştir. Değerler eğitimi sürecini öğrencilerin eylemlerle öğrenme seviyelerine bakarak, ahlaki gelişimlerini inceleyerek, empati ve iletişim becerilerinin gelişimini kontrol ederek, çevrimiçi kaynaklardan edindikleri değerleri ölçme sınavları kullanarak" değerlendirdiklerini ifade ettikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İlkokul, değerler, değerler eğitimi, ilkokulda uygulanan değerler eğitimi.

A QUALITATIVE STUDY ON VALUES EDUCATION PRACTICES

ABSTRACT

This study was conducted to evaluate the values education implemented in primary schools according to the opinions of classroom teachers. The study group consisted of 15 teachers working in primary schools affiliated with the Ministry of National Education in an Anatolian city center in the 2022-2023 academic year. An easily accessible method was used to determine the study group. In this research, where the interview method, one of the qualitative research methods, was used, a structured data collection tool was used. Content analysis was used to analyze the data. Some results obtained as a result of the research are as follows: It was determined that the participants stated that turning students into good individuals by teaching social and individual values is the most important goal of values education. It was observed that they stated that they evaluated the values education process by looking at the students' learning levels through actions, examining their moral development, checking the development of empathy and communication skills, and using exams to measure the values they acquired from online resources.

Keywords: Primary school, values, values education, values education applied in primary school.

[1] Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, gunes.sali@yobu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5719-8618

1. GİRİŞ

Eğitimin en önemli hedeflerinden biri bireylerin bir bütün olarak insan olmanın gerekliliklerini yerine getirebilecek bir yapıda yetiştirtilmesini sağlama, kendi potansiyellerini keşfetmelerini, kısaca bireyin yapabileceğinin en iyisini yapmaya muktedir bir birey olmasına yardım etmektir (Dilmaç, 1999). Kendi değerlerini yaşayan ve yaşatan, toplum değerlerini benimseyen ve bilen bireyler yetiştirmek bütün toplumların amacıdır (Süslü, 2021; Ulusoy ve Arslan, 2016).

Eğitim sisteminde değerler eğitiminin büyük bir yeri vardır. Çocukların maddi ve manevi değerleri önce ailede başlar, ardından okulda devam eder. Okul ve aile dışında çevre, akran grupları, kitle iletişim araçları gibi birçok unsur çocukların değer yargılarını etkilemektedir (Çubukçu, 2010). Toplumun varlığını sürdürebilmesi, geçmişten günümüze sahip olduğu değerleri korumasına ve geliştirmesine bağlıdır. Her toplumda var olan değerler eğitim sisteminde de yeni atılımlara neden olmuştur. Değer eğitimi önceden belli derslerde verilirken günümüzde her dersin eğitim programın dâhil edilmiştir (Öztürk, 2021).

Değerler eğitimi konusunda öğretmenler çok önemli bir işleve sahiptir. Özellikle ilkokul kademesinde öğrenciler için öğretmen önemli bir rol modeldir. Öğretmenlerini gözlem ve taklit yoluyla örnek almaktadır. Örtük öğrenme yoluyla öğretmenlerin jest ve mimikleri, tüm hareketleri, tutum ve davranışlarının yanında bir durum karşısında gösterdikleri tepkileri öğrenciler tarafından kaydedilmekte ve kalıcı iz bırakmaktadır (Aksoy, 2017). Sadece bu kadar da değil, öğretmenin söylediği her şey onlar için genel geçer doğrulardır, uyulması gerekir, asla ihlal edilmez. Özetle sınıf öğretmenleri öğrencileri üzerinde her bakımdan son derece etkilidir ve onlar için çok önemlidir.

Çünkü ilkokul dönemi okul öncesi dönemden sonra çocukların en hızlı gelişim gösterdikleri yaşlarda olmaları nedeniyle değerlerin ağırlıklı olarak oluşmaya başladığı dönemlerdir. Bu dönemde çocuklara yön vermek ve rehberlik etmek daha kolaydır (Aydın, 2019). Ayrıca ilkokullar öğrencilerin okul öncesi dönemden sonra girdiği, daha uzun zaman geçireceği ilk resmi sosyal ortamlardır. İlkokulda öğrencilerden beklenen davranışlar bu yeni ortamlarında değişmektedir. Okul öncesi öğretimde ve ailede öğrenilmiş değerler bu dönemde pekiştirilir. Bu nedenle okulda mutlu, uyumlu ve başarılı öğrencilerin yetişmesi için yalnızca bilgi ve becerilerin kazandırılması yeterli değildir. Tutum ve değerlerin doğrudan ya da dolaylı olarak öğretilmesi de önem arz etmektedir (Demir, 2018).

Öğrenciler, özellikle ilkokul dönemindeki öğrenciler sınıf öğretmenlerinin sahip olduğu kişilik özelliklerini, yaşam tarzını, alışkanlıklarını ve davranışlarını model alarak hareket etmektedir. Sınıf öğretmenlerinin etkili bir değerler eğitimini vermeleri için sevgi, saygı, hoşgörü, sorumluluk, cesaret, barış, özgürlük, dürüstlük, adil olma gibi değerleri benimsemesi, bu değerleri yaşaması ve değerlerle bütünleşmesinin yanı sıra aile ile iş birliği yapması gerekmektedir (Aladağ ve Kuzgun, 2015). Günümüzde değerler eğitiminin verilmesi sorumluluğu aileden sonra okulda ve dolayısıyla öğretmenlere düşmektedir. Bu bakımdan ilkokul kademesinde öğrenciler için rol model olan sınıf öğretmenlerinin değerler eğitimi uygulamaları hakkında görüşleri hayati önem arz etmektedir.

Gerek ulusal, gerek uluslararası literatür incelendiğinde birbirinden farklı sonuçlar görülmektedir. Genel olarak araştırmalarda "değerler eğitimi uygulamalarının önemli olduğu (Ateş, 2013; Bartan, 2018), değerler eğitimi uygulamalarının verimli geçmesi için okul aile işbirliğinin sağlanması (Öztürk, 2021; Ergün,2021; Çetin Korkmaz, 2019) ve ailenin daha fazla sorumluluk alması gerektiği (Aksoy,2017; Ateş, 2013; Bartan, 2018), öğretmenlerin uygulamada bazı sorunlar yaşadığı (Ateş, 2013; Feerreira ve Schulze, 2014), öğretmenlerin uygulamalarda rol model olmasının öğrenciler üzerinde etkili olduğu (Çetin Korkmaz, 2019; Aydın, 2019), özellikle sosyal medya ve kitle iletişim araçlarının öğrencilerin değer yargısını yönlendirdiği (Aksoy,2017; Ergün, 2021; Aydın, 2019), değerler eğitiminin daha sistemli ve planlı olması gerektiği (Bartan, 2018; Thornberg, 2008), öğrencilerin gelişim seviyesine uygun olarak değerlerin verilmesinin etkili sonuçlara götüreceği" (Aydın, 2019; Çetin Korkmaz, 2019) belirtilmiştir.

Okullarda değerler eğitimi uygulamalarının öznesi konumunda olan öğretmenlerin değer ve değerler eğitimi hakkındaki görüşleri, değerlerin kazandırılması noktasında önem arz etmektedir. Günümüzde artık bilgi aktaran değil bilgiye ulaşmada rehber konumunda olan öğretmenlerin aynı zamanda değerleri benimsemesi ve uygulaması, değerler eğitimi uygulamalarının etkililiğini, verimliliğini artırmaktadır. Bu bakımdan özellikle değerlerin kazanılması sürecinde kritik bir dönem olan ilkokul döneminde değerler eğitimi uygulamalarının öğretmen görüşleri açısından incelenmesi önemlidir. Okul ortamının değerler eğitimine uygun bir nitelik taşıyıp taşımadığı konusunda öğretmenlerin görüşlerinin araştırılması, okulda değerler eğitiminin daha etkili biçimde gerçekleştirilmesi, okul ortamında ele alınan ve sorun yaşanan değerlerin belirlenmesi ve ihmal edildiği düşünülen değerlerin eğitimine yönelik süreçler düzenlenmesi bakımından önemlidir. Bu konu hakkında yapılacak akademik araştırmaların başta eğitimcilere, ailelere ve politika yapıcılara yeni bir bakış açısı getireceğine, planlama ve problem çözmeye önemli katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Buradan yola çıkılarak bu çalışma, ilkokullarda uygulanan değerler eğitimi uygulamalarının sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın amacına ulaşmak için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. İlkokulda değerler eğitiminin amacı nedir?
2. Değerler eğitimi ile ilgili bir eğitime katıldınız mı?
3. Değer eğitimi sağlamanın en iyi yolu nedir?
4. Okuldaki en önemli değerler nelerdir?
5. Bir öğretmen olarak sizin için hangi değerler en önemlileridir?
6. Öğretmenlerin değerlere sahip olması neden önemlidir?
7. Bir öğretmen değerler eğitimi öğretiminde nasıl etkili olabilir?
8. Günümüz öğretmenlerinin değerler sistemini ve karakterini etkileyen faktörler nelerdir?
9. Değerler eğitiminin çocuğun gelişimine faydası nelerdir?
11. Değer eğitimi kazandırma sürecinde hangi değerlendirme yaklaşımlarını kullanıyorsunuz?

2. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde araştırma deseni, çalışma grubu, veri toplama aracı, veri toplama süreci ve verilerin analizine ilişkin açıklamalar yer almaktadır.

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması yapılmıştır. Durum çalışmasının literatürde örnek olay incelemesi ya da vaka çalışması olmak üzere farklı isimleri vardır. Durum çalışmaları keşfetmeye çalışarak karşılaştırma yapmaz. Durum çalışmasında araştırmacı davranışları tanımlamaya çalışır (Hancock & Algozzine, 2006). Deney ve inceleme yöntemleriyle açıklanamayan olayları açıklamak, tanımlamak ve araştırmak için durum çalışmalarının kullanılması onu diğer çalışmalardan ayırmaktadır (Yin, 1984).

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunu bir Anadolu il merkezinde bulunan 9 ilkokulda çalışmakta olan, araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 15 sınıf öğretmeni oluşturmuştur. Çalışma grubunun belirlenmesinde kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Yapılan çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel'e (2020) göre yarı yapılandırılmış görüşme formları basit seçenekli cevaplamayı sağlarken derinlemesine veri toplamayı da sağlamaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler ne tam katı ne de esnektir. Bu nedenle araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Görüşme formu hazırlanırken amaca hizmet edebilirliği, uygulanabilirliği ön planda tutulmuştur. Araştırmacı tarafından yapılan literatür taraması sonrasında hazırlanan sorular araştırmanın amacı doğrultusunda dikkatle incelenmiş, taslak görüşme formu hazırlanmış, hazırlanan taslak görüşme formundaki sorular için öncelikle alan uzmanlarının görüşlerine başvurulmuştur. Araştırmada kullanılacak soruları araştırmanın amacı doğrultusunda amaç ve kapsam açısından, dil bilimsel açıdan, soruların anlaşılırlığı ve uygunluğu açısından değerlendirmeleri istenmiştir. Alınan uzman görüşleri doğrultusunda, eklemeler ve düzeltmeler yapıldıktan sonra pilot uygulamaya geçilmiştir. Pilot uygulamadan olumlu dönütlerin alınmasının ardından görüşme formuna son şekli verilmiştir. Böylelikle yapı ve kapsam geçerliliği sağlanmıştır. Ancak veri çeşitlemesinin yapılamamış olması (veri toplama aracı olarak yalnızca görüşmenin kullanılması) iç geçerliği sınırlayan bir etkendir.

2.4. Veri Toplama Süreci

Katılımcı öğretmenlerin uygunluk durumlarını belirlemek ve araştırma hakkında bilgi vermek amacıyla ön görüşmeler yapılıp görüşme için randevu alınmıştır. Belirlenen tarih ve saatte asıl görüşmeler 11 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formundan sorular yöneltilerek yüz yüze yapılmıştır. Çalışma grubunda yer alan her bir öğretmenle birer kez görüşme gerçekleştirilmiştir. Her görüşme sonrasında öğretmenlere teyit amaçlı verdiği yanıtlar tekrar

aktarılmış ve onayları alınmıştır. Görüşme öncesinde katılımcılar, kişisel bilgilerinin gizli kalacağı, hiçbir raporda veya yayında kullanılmayacağı konusunda bilgilendirilmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşmeler 15'er dakika sürmüştür. Araştırma sorularının amaca hizmet etmesi ve benzer gruplara kolayca uygulanabilir olması açısından değerlendirilerek görüşmeler tamamlanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, elde edilen verilerin daha derinlemesine incelenmesini gerektirir ve verileri açıklayan kavram ve temalara ulaşılmasını gerektirir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). İçerik analizi yöntemiyle veriler tanımlanmaya çalışılırken, birbiri ile ilişkili olan veriler belirli kavram ve temalar çerçevesinde bir araya getirilip yorumlanır. İçerik analizi katılımcıların görüşlerini sistematik olarak tanımlamaktadır (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2010). İçerik analizi, analiz edilen içerikleri bazı kelimelere ayırarak ve kurallara göre kodlayarak tasnif eden ve özetleyen sistematik bir analiz yöntemidir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2020).

Görüşmeler yapılırken katılımcı öğretmenlere kodlar verilmiş ve bu kodlar tablolara işlenmiştir. Katılımcı öğretmenlerin aynı soruya verdikleri cevaplar alt alta yazıldıktan sonra içerik analiz yöntemi ile yorumlanarak benzerlik ve farklılıklarına bakılmıştır. Farklı ifadelerde aynı anlama gelen cevaplar için ortak bir kod kullanılmıştır. Bir soruya beklenen cevap başka bir soruda yer alıyorsa içeriğe dahil edilerek ve uygun soruda değerlendirilmiştir.
Elde edilen sonuçlardan ortak olan cevaplar daha ön plana çıkarılarak gruplandırılmış, tablolar oluşturulmuştur. Frekans ve dağılımları tespit edilmiştir. Oluşturulan tabloların yorumları katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılarla desteklenmiştir.

Araştırmada katılımcı ile yapılan görüşmelerin süreleri uzun tutulmaya çalışılarak iç geçerlilik (inandırıcılığı) sağlanmaya çalışılmıştır. Görüşmeye hemen başlanmamıştır. İlk başta ısınma ve alışma evresi gerçekleştirilmiş, sohbet edilmiştir. Araştırma bu şekilde süre uzun tutularak güven ortamı oluşturulmuş iç güvenirlilik sağlanmıştır. Araştırma değerler ve değerler eğitimi hakkında genel bilgileri kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Görüşme sırasında başka bir araştırmacıdan destek alınmıştır. Her bir görüşmede soruları asıl araştırmacı sormuştur. Diğer (yardımcı) araştırmacı görüşmeyi kayıt altına almış ve cevapları notlarına eklemiştir. Araştırmacı görüşme esnasında tam netleşmeyen cevaplar oluştuğunu tespit ettiğinde ek sorular sormuştur. Aynı zamanda soruların cevapları araştırmacı tarafından dikte edilirken görüşme yapılan kişiden alınan verilerde herhangi bir kayıp yaşanmaması için her görüşme sonrasında katılımcılara teyit amaçlı verdiği yanıtlar tekrar aktarılmış ve onayları alınmıştır. Araştırmanın inandırıcılığını (iç geçerlik) yükseltebilmek için tüm cevaplar tekrar gözden geçirilip konuyu birebir irdeleyen cevaplar araştırmadaki bulgular kısmında örnek olarak verilmiştir.

Araştırmanın dış geçerliliğini sağlamak için bilimsel araştırma yönteminin tüm basamaklarına araştırma içerisinde yer verilmiş ve her bir basamak detaylı bir şekilde açıklanmıştır. (Araştırmanın yöntemi, katılımcılar, veri toplama aracı, verilerin toplanma süreci, veri analizi ve bulgular detaylı bir şekilde betimlenmiştir.) Bunların dışında katılımcıların araştırma

amaçları doğrultusundaki makul kişilerden seçilmesine dikkat edilmiştir (Gönüllülük). Ayrıca araştırmanın katılımcılarının on beş kişiden oluşmasının da bu çalışmada dış geçerliği sınırlamayacak makul bir sayı olduğu söylenebilir.

Araştırmanın iç güvenirliliğini sağlayabilmek için araştırmada tamamen tarafsız davranılmıştır. Aynı zamanda görüşme soruları öğretmenlere uygulanmadan önce pilot uygulama yapılmış ve tamamı ile bağımsız bir öğretmen grubundan soruları incelemesi istenilmiş, daha sonra görüşleri alınmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulguların tamamının yorum katılmadan sunulması ve kaydetme işlemi ile veri kaybının önlenmesi araştırmanın iç güvenirliğini (tutarlığını) arttırıcı bir özellik taşımaktadır. Ayrıca, görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular iki araştırmacı tarafından bağımsız olarak okunarak değerlendirilmiş ve birbirinden bağımsız kodların oluşturulması sağlanmıştır. Bu kodlar aracılığıyla araştırmacılar arasında ortak bir fikre varılarak eş temalar oluşturulmuştur.

Son olarak da görüşmelerden elde edilen veriler sonuç kısmında çalışmanın amacına uygun olarak tartışılmıştır. Ayrıca, bulgular ve sonuç kısımlarının birbirleri ile tutarlı olup olmadığı konusuna özellikle önem verilmiştir. Bu uygulama ile çalışmanın dış güvenirliğini arttırma yoluna gidilmiştir.

3. DENEYSEL ÇALIŞMALAR

Bu bölümde ilkokulda uygulanan değerler eğitiminin sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi amacıyla yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Ortak verilmiş cevaplar gruplandırılmış ve frekans dağılımları ortak olarak gösterilmiştir.

3.1. İlkokulda Değerler Eğitiminin Amacı Nedir?

Çizelge 3.1. İlkokulda Değerler Eğitiminin Amacı

Frekans ve Dağılımları	Cevap Sayısı
Öğrencilerin görev ve sorumluluklarının farkına varmasını sağlamak	**5**
Öğrencilerde empati ve karşılıklı anlayış oluşturabilmek	**3**
Öğrencileri topluma kazandırabilmek	**4**
Toplumsal ve bireysel değerleri öğreterek öğrencileri birer iyi birey haline getirebilmek	**3**
Toplam	**15**

Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerine ilkokulda değerler eğitiminin amacı sorulduğunda dört ana cevap ile karşılaşılmıştır. Sınıf öğretmenleri genel olarak, öğrencilerin görev ve sorumluluklarının farkına vararak (5 kişi) daha iyi birer birey olmalarını sağlayabilmek için bu eğitimin gerekli olduğunu dile getirmişlerdir. Aynı zamanda toplumsal değerleri öğrenmeleri sayesinde empati kurabileceklerini ve insanlarla karşılıklı anlayış (3 kişi) modelleri oluşturabileceklerini ve bu sayede topluma kazandırılmış olarak (4 kişi), toplumsal ve bireysel değerleri bilen birer iyi birey (3 kişi) haline geleceklerini belirtmişlerdir (Çizelge 3.1). Bu soruya katılımcıların verdiği cevaplardan bazıları şöyledir:

Ö2. *"Amaç öğrencilerin görev ve sorumluluklarının farkına varmasını sağlamaya çalışmaktır."*

Ö1. *"Öğrencilere empati ve karşılıklı anlayış oluşturabilmek. Değerler eğitimi verildiğinde çocuk duygularını ifade etmeyi öğrenir, başkalarının duygularını anlayabilir, başkalarına farklı bakış açısı ile bakabilir."*
Ö4. *"Değerler uyum ve güven sağlayarak öğrencileri topluma kazandırabilmeyi amaçlar."*
Ö3. *"Amaç, toplumsal ve bireysel değerleri öğrencilere öğretmek ve öğrencileri iyi bir birey haline getirmeye çalışmaktır."*

3.2. Değerler Eğitimi İle İlgili Bir Eğitime Katıldınız mı?

Çizelge 3.2. Öğretmenlerin Eğitimciler İçin Verilen Değerler Eğitimine Katılımları

Frekans ve Dağılımları	Cevap Sayısı
Hayır katılmadım	**8**
Katılmayı gerekli görmedim	**4**
Milli eğitimin uyguladığı bir programa katıldım	**3**
Toplam	**15**

Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin yarısından fazlası (8 kişi) değer eğitimine yönelik herhangi bir eğitime daha önce katılmadığını belirtmiştir. Katılmamalarına neden olarak, yeterli zamanlarının olmadığını, bir başka öğretmen arkadaşlarının katılarak onlara bilgi aktardığını, bu tarz eğitimlerle ilgili kendilerini dokuman incelemeleri yaparak eğittiklerini dile getirmişlerdir. Bir grup öğretmen ise, değerlerin küçük yaştan itibaren kazanılması gerektiğini ve bu değerlere kendilerinin sahip olduklarını ileri sürerek, eğitimlere katılma ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir. Üç katılımcı öğretmen, daha önce bu tarz bir programa katıldıklarını, programı İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün düzenlediğini ve çok faydasını gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu tarz eğitim programlarının faydalı olacağı konusunda 15 sınıf öğretmeninin 10 tanesi aynı fikre sahip olduklarını, kalan 5 sınıf öğretmeni ise gerekli görmediğini belirtmişlerdir. Bu soruya katılımcıların verdiği cevaplardan bazıları şöyledir:

Ö5. "*Böyle bir eğitime katılmayı gerekli görmedim."*

3.3. Değer Eğitimi Sağlamanın En İyi Yolu Nedir?

Çizelge 3.3. Öğretmenlere Göre Değerler Eğitimi Sağlamanın En İyi Yolu

Frekans ve Dağılımları	Cevap Sayısı
Öğrencilere karakter eğitimleri uygulamak	**4**
Değerlere ihtiyacın nedenlerini aşılamak	**2**
Değerleri öğrencilere tanımlamak ve anlatmak	**2**
Derslerde değerlere daha fazla zaman ayırmak	**5**
Değerler eğitimini ders olarak öğretim programlarına dahil etmek	**2**
Toplam	**15**

Öğrencilere karakter eğitimleri uygulamanın gerekli olduğunu bunun da değerler eğitimi sayesinde olacağını belirten katılımcı sınıf öğretmenleri, bu sayede öğrencilerin hem karakter gelişimi sağlayacağını hem de değerlere neden ihtiyaç duyulduğunu anlayacağını ifade

etmişlerdir. Bu yüzden değerleri öğrencilere tanımlamanın, örneklerle anlatmanın ve öğrencilerin değerlerin anlamını anlamasını sağlamanın çok önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Katılımcılar ayrıca derslerde değerler eğitimine daha fazla zaman ayırmak gerektiğini ama bunun çok fazla mümkün olmadığını, bu yüzden ayrı bir ders olarak uygulanması gerektiğini ellerinden geldikçe ve derslerden zaman kaldıkça değerler eğitimi üzerine öğrencileri için çalışmalar yaptıklarını da belirtmişlerdir. Bu soruya katılımcıların verdiği cevaplardan bazıları şöyledir:

Ö5. *"Bireyin doğuştan getirdiği kişilik özelliklerinin doğru bir şekilde geliştirilmesi, doğru davranışların kalıcılığı için karakter eğitimi uygulayarak değerler eğitimi sağlanabilir."*

Ö1. *"Çocuklara değerlere ihtiyacın nedenlerini aşılayarak değer eğitimi sağlanabilir."*

Ö7. *"Değerleri öğrencilere tanımlayarak onlara ayrıntıları ile anlatarak.''*

Ö4. *"Derslerimizde değerlere daha fazla zaman ayırmamız gerektiğini düşünüyorum."*

Ö2. *"Değerler eğitimini müfredata dahil ederek yapabiliriz."*

3.4. Okuldaki En Önemli Değerler Nelerdir?

Çizelge 3.4. Okullardaki En Önemli Değerler

Frekans ve Dağılımları	Cevap Sayısı
Sevgi- Saygı	**3**
Hoşgörü	**3**
İşbirliği (dayanışma)	**3**
Eşitlik-Adalet	**3**
Sorumluluk	**3**
Toplam	**15**

Okullardaki en önemli değerlerin neler olduğu sorusuna sınıf öğretmenleri kendileri için okul içerisinde önemli olacak beş değerden bahsederek cevap vermişlerdir. Bunlar sevgi, saygı, hoşgörü, işbirliği (dayanışma), eşitlik, adalet ve sorumluluk değerleridir. Aynı kanaatte olan sınıf öğretmenleri, okul içerisinde öğretmenler, yöneticiler ve öğrencilerin bu kök değeri benimsemeleri sayesinde düzenli bir eğitim ve gelişim alanı oluşacağını ifade etmişlerdir. Bu soruya katılımcıların verdiği cevaplardan bazıları şöyledir:

Ö4. *"Saygının çok önemli bir değer olduğunu düşünüyorum. Saygı olursa insan ilişkileri her zaman karşılıklı olarak iyi olur."*

Ö3. *"Sevgi her şeyin temelidir."*

Ö1. *"Eşitlik ve adalet birlikte önemlidir."*

Ö9. *"İşbirliğinin olması gerekir. Çünkü işbirliği içinde çalışmak her zaman huzurlu bir ortam sağlar."*

3.5. Bir Öğretmen Olarak Sizin İçin Hangi Değerler En Önemlileridir?

Çizelge 3.5. Öğretmenler İçin En Önemli Değerler

Frekans ve Dağılımları	Cevap Sayısı
Sorumluluk	**2**
Dostluk	**3**
Adalet ve Eşitlik	**3**
Sevgi ve Saygı	**3**
Güven	**2**
Özgürlük	**2**
Toplam	**15**

Araştırmaya katılan sınıf öğretmenine kendileri için hangi değerlerin önemli olduğu sorduğunda alınan cevaplar birbiri ile benzerlik göstermiştir. Katılımcı öğretmenler sorumluluk, dostluk, adalet ve eşitlik, sevgi ve saygı, güven, özgürlük değerlerini sırasıyla sayarak bu değerlerin tüm öğretmenlerde olması gereken en önemli değerler olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda öğretmenin hayata bakış açısı ne olursa olsun herkese saygı duyması, adaletli - eşit davranması aynı zamanda hiçbir şekilde ayrımcılık yapmaması gerektiğini de dile getirmişlerdir. Bu yüzden bu değerlerin ve diğerlerinin öğretmenler tarafından mutlaka kabullenilmesi ve kişiliğin bir parçası haline getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda her ne kadar okulda çeşitli mevzuatlara bağlı kalarak hareket etme zorunluluğu olsa da, öğretmenin kendi değerlerine sahip olma konusunda özgür olma hakkının bulunduğu da belirtilmiştir. Bu soruya katılımcıların verdiği cevaplardan bazıları şöyledir:

Ö3. *"Sevgi, saygı benim önemsediğim değerlerdir."*

Ö4. *"En çok önemsediğim özgürlüktür."*

3.6. Öğretmenlerin Değerlere Sahip Olması Neden Önemlidir?

Çizelge 3.6. Öğretmenlerin Değerlere Sahip Olmasının Önemi

Frekans ve Dağılımları	Cevap Sayısı
Görev ve sorumluluklarını doğru bir şekilde yönetebilmeleri için	**2**
Kendi kişiliklerinden yansımaları öğrencilerinde görmek mümkündür	**3**
Öğrencilerle bir güven ortamı yaratabilme ve iyi ilişkiler kurabilme	**5**
Öğrencilerle işbirliği oluşturabilme ve onları koruyabilme	**3**
Herkese eşit bir şekilde saygı gösterebilme	**2**
Toplam	**15**

Katılımcı sınıf öğretmenlerine kendilerinin neden değerlere sahip olmasını gerektiği ve bunun önemi sorulduğunda, öğretmenlerin bazı görev ve sorumluluklarının olduğunu ve bunları doğru bir şekilde yönetebilmesi için bazı değerlere sahip olması gerektiğini vurguladıkları görülmüştür. Öğretmenler kişiliklerini geliştirmek zorundadır. Bu yüzden bireysel özelliklerini geliştirmeli ve onlara özen göstermelidir. Çünkü her öğretmen öğrencilerine bir şeyler öğretirken kendi kişiliklerinden yansımalar oluşturarak anlatır. Bu yüzden öğrencilerde bu

yansımaları görmek mümkündür. Değerlere sahip bir öğretmenin yansımaları da yine değerler üzerine olacaktır. Öğrencilerle belirli bir güven ortamı yaratabilmek ve iyi ilişkiler kurabilmek yine öğretmenlerin doğru değerlere sahip olması ile alakalıdır. Bu sayede öğrencilerle bir işbirliği oluşturabilir ve onları her türlü zorbalığa karşı koruyabilir. Öğretmenlerin çeşitli değerlere sahip olması gerekliliğinin bir diğer sebebi ise herkese eşit davranabilme ve saygı çerçevesinin dışına çıkmaması gerektiğindendir. Bu aynı zamanda her insanda olması gereken bir değerdir. Bu soruya katılımcıların verdiği cevaplardan bazıları şöyledir:

Ö3. *"Öğretmen görev ve sorumluluklarını doğru bir şekilde yerine getirebilmek için değerlere sahip olmalıdır."*

Ö6. *"Değere sahip olmak kendi kişiliğimden yansımaları öğrencilerimde görmem için önemlidir."*

Ö5. *"Öğrencilerim ile bir güven ortamı yaratabilmek ve iyi ilişkiler kurabilmek için değere sahip olmam açısından önemlidir."*

3.7. Bir Öğretmen Değerler Eğitimi Öğretiminde Nasıl Etkili Olabilir?

Çizelge 3.7. Değerler Eğitimi Öğretiminde Öğretmenin Etkisi

Frekans ve Dağılımları	Cevap Sayısı
Öğrencilere liderlik ederek onların liderlik becerilerini geliştirebilir	**4**
Öğrencilerin birbirlerini dinlemeyi öğrenmesinde yardımcı olabilir	**4**
Öğrencilerin birbirlerinin başarısını kutlaması gerektiğini öğretebilir	**3**
Öğrencilere adil kararlar vermeyi öğretebilir	**4**
Toplam	**15**

Değerlerin öğrencilere öğretimi esnasında öğretmenin etkisinin neler olduğunu araştırma amacı ile sorulan bu soruda bütün katılımcılardan ortak yanıtlar alınmıştır. Katılımcılar, öğretmenin, sınıflarda sadece birer eğitmen değil birer lider olarak da görev almaları gerektiğini belirtmişlerdir. Burada amaçlarının öğrencilerine liderlik vasıflarını kazandırabilecek bir rol model olmak olduğunu dile getirmişlerdir. Öğrencilerin değerleri öğrenmesi için sınıf öğretmenlerinin öğrencilerin birlikte yapabilecekleri bazı çalışmalar hazırlaması ve uygulaması sayesinde, öğrenciler arasında birbirlerini dinleme becerisi oluşacağını ve aynı zamanda birbirlerinin bireysel başarılarını kutlamayı öğreneceklerini ifade etmişlerdir. Böylelikle öğrenciler adil kararlar vermeyi öğrenebileceklerdir. Bir başka bakış açısı ise teoriden pratiğe geçiş yapılması gerekliliğidir. Bunu ileri süren katılımcı öğretmenler, çeşitli kurumlara ziyaretler düzenleyerek öğrencilerin gerçek hayatta anında gerçekleşen olaylara canlı tanık olmasını sağlayarak, değerler kavramının öğretimine öğretmenler olarak katkılarının daha da artacağını ifade etmişlerdir. Bu soruya katılımcıların verdiği cevaplardan bazıları şöyledir:

Ö8. *"Öğretmen değerleri kendiyle özdeşleştirdiğinde öğrencilerine liderlik eder. Liderlik ederken öğrencilere nasıl liderlik edeceği konusunda örnek olur ve öğrencilerinde liderlik becerileri gelişebilir."*

Ö5. *"Değerler öğrencinin etkili iletişim kurabilmesini, öğretmenini, ailesini arkadaşlarını dinlemeyi öğrenmesini yardımcı olur."*

Ö10. *"İşbirliğinin, yardımlaşmanın, empatinin içselleştirildiği sınıf ortamlarında yarış yoktur. Öğrenciler grup başarısına odaklanır ve arkadaşları ile değil kendi ile yarışmayı öğrenir. Bu da karşı tarafın gerektiğinde başarısının kutlaması gerektiğini öğretebilir."*

Ö2. *"Demokratik öğrenme ortamlarının oluşturulduğu sınıflarda öğrenciler adil karar vermeyi öğrenir."*

Ö1. *"Bazen alan gezileri yapılarak huzur evleri, müzeler, o bölgedeki önemli yerlere ziyaretlerde bulunarak gerçek hayattı gösterebilir."*

3.8.Günümüz Öğretmenlerinin Değerler Sistemini ve Karakterini Etkileyen Faktörler Nelerdir?

Çizelge 3.8. Öğretmenlerin Değer Sistemini ve Karakterini Etkileyen Faktörler

Frekans ve Dağılımları	Cevap Sayısı
Aile	**3**
Akranlar	**5**
Okul ve ders	**4**
Sosyal medya	**3**
Toplam	**15**

Araştırmaya katılan sınıf öğretmenleri, değer sistemini ve karakterini etkileyen faktörlere cevap olarak aile (veliler), akranlar (öğrencilerin birbiri ile olan iletişimi), okul ve ders yeterlilikleri ve sosyal medyanın etkisi başlıkları altında görüşlerini belirtmişlerdir. Her ne kadar kontrol edilebilir olsa da veli-öğretmen ilişkilerinde velilerin beklentilerinin sınıftaki öğretimi etkilediğini belirten öğretmenler, aynı zamanda öğrencilerin birbiri ile olan iletişimin yapısının da değerler eğitimini ve karakterini yönlendirdiğini dile getirmişlerdir. Materyal ve fiziki alan açısından yetersiz olan okul ve dersliklerin yanı sıra sosyal medyadan aşılanan pozitif ya da negatif değerlerin de değerler eğitiminin sistemi ve karakteri konusunda büyük rol oynadığını ifade etmişlerdir. Katılımcı öğretmenler kendi kişilik özelliklerine ve deneyimlerine bağlı kalarak negatif etkileri yok edici çalışmaları sürdürebilme eğiliminde olduklarını belirtmişlerdir. Bu soruya katılımcıların verdiği cevaplardan bazıları şöyledir:

Ö2. *"Değer sistemini ve karakterin oluşumu en çok aile etkiler. Çünkü sürekli gördüğü tavır ve durumları belli bir süre sonra istemsizce öğrenir ve benimser."*

Ö6. *"Akranlar karakteri olumlu ve olumsuz ciddi şekilde etkiler. Çocuğun içinde bulunduğu arkadaş ortamı bu yüzden çok önemlidir. Çocuk çoğu zaman kendine lider olarak arkadaşlarını seçer ve davranışları sorgulamadan kabul eder."*

Ö7. *"Okul değer eğitimi ve karakter oluşumunda bir öncüdür. Doğruyu, kötüyü toplumun beklentilerini okullarda öğreniriz. İşlediğimiz dersler ile bunu kalıcı hale getiririz."*

Ö1. *"Sosyal medya yeni kuşak için çok etkileyicidir. Yeni kuşak teknoloji çağında ve onlara teknolojiden yoksun her ders, müfredat, öğretim ortamı yetersiz kalacaktır. Doğru kullanıldığında değerleri en sağlıklı sosyal medya yolu ile verebiliriz. Üstelik daha fazla kitleyi etkileme imkanımız olur."*

3.9. Değerler Eğitiminin Çocuğun Gelişimine Faydası Nelerdir?

Çizelge 3.9. Değerler Eğitiminin Çocukların Gelişimine Faydaları

Frekans ve Dağılımları	Cevap Sayısı
Çocuklarda empati ve karşılıklı anlayış oluşur	**2**
Yanlışla doğruyu ayırt edebilmeyi öğretir	**2**
Karakter gelişimi sağlar	**3**
Başkalarına nasıl saygı duyulması gerektiğini öğretir	**2**
Gösterdikleri davranışlardan sorumlu olmayı öğretir	**3**
Duygusal zekaları gelişir	**3**
Toplam	**15**

Çizelge 9 incelendiğinde katılımcı sınıf öğretmenlerinin değerler eğitiminin çocukların gelişimine faydalarına yönelik düşüncelerinin başında empati yeteneği sayesinde karşılıklı anlayış oluşacağı düşüncesi yer almaktadır. Öğrencilerin yanlış ile doğruyu ayırt etmeyi öğrenmesi sayesinde birey vasfı kazanarak karakterlerinin gelişmeye başlaması söz konusu olacaktır. Katılımcı öğretmenlere göre değerler eğitiminin en önemli faydalarından biri de başkalarına saygı duyulması gerektiğini öğretmesidir. Ayrıca katılımcı öğretmenler öğrencilerin sorumsuzca davranışlar göstermesinin önüne değerler eğitimi sayesinde geçileceğini, bu eğitim sayesinde öğrencilerin gösterdiği her davranışın bir sonucu olacağını ve bu sonucun sorumluluğunun da öğrencilere ait olacağını anlamalarının mümkün olacağını dile getirmişlerdir. IQ'nun dışında duygusal zekânın da önemli olduğu günümüz koşullarında, değerler eğitimi sayesinde öğrencilerin duygusal zekâsının gelişme göstereceği konusunda yorumlar yapan katılımcılar, duygusal zekânın gelişmesi için değerler eğitiminin şart olduğunu belirtmişlerdir. Bu soruya katılımcıların verdiği cevaplardan bazıları şöyledir:

Ö1. *"Dikkatle dinlenen, nasıl hissettiği sorulan, önemsendiğinin farkında olan çocuklarda empati ve karşılıklı anlayış gelişir. Değerler çocuklara verilirken öğrenme ortamlarının düzenlenmesinde dinleme, anlam, saygı ve anlama becerilerinin gelişeceği şekilde düzenlemeler yapılırsa çocuklarda empati ve karşılıklı anlayış becerileri daha çok gelişir."*

Ö7. *"Sorgulama yeteneği gelişen çocuklar toplum tarafından kabul gören ve kabul görmeyen davranışları sorgular yanlışı doğruyu ayırt edebilmeyi öğrenir."*

Ö9. *" Çocuklarda kendi karakterlerinin gelişiminde faydaları olur. Karakter gelişimlerine faydaları olur."*

Ö4. *"Değerler eğitimi çocuğun başkalarına saygı duyması gerektiğini öğretir."*

Ö2. *"Çocukların evde, okulda, arkadaş çevresinde ve daha birçok yerde kendi davranışlarından sorumlu olduğunu öğretir."*

Ö.1 *"Çocuklarda duygusal zeka gelişimine faydası olur."*

3.10. Değerler Öğretme ve Öğrenmeyi Nasıl Etkiler?

Çizelge 3.10. Değerlerin Öğretme ve Öğrenmeye Etkileri

Frekans ve Dağılımları	Cevap Sayısı
Öğrencilerin zihinlerinin gelişmesine yardımcı olur	**3**
İlişkilere verilen önem artar	**2**
Amaçlar öğrenciler tarafından anlamlandırılmaya başlar	**4**
Başkalarına bağlı hissetmeyi sağlar	**5**
Doğru kararları verme süreci kısalmaya başlar	**1**
Toplam	**15**

Değerlerin öğretme-öğrenme faktörlerini nasıl etkileyeceğini sınıf öğretmenleri gözünden araştırıldığı bu soruda, öğretmenler beş temel konuya değinerek cevaplarını vermişlerdir. "Değerler ile verilecek bir eğitimin öğrenme esnasında öğrencilerin zihninin gelişmesine yardımcı olacaktır" düşüncesini paylaşan katılımcılara ek olarak diğer katılımcı öğretmenler, ilişkilerin de güçleneceğini belirtmişlerdir. Her öğrencinin bir amacı olduğunu ama bu amaca ulaşmak için neler yapması gerektiğini tam olarak bilmediğini söyleyen katılımcı öğretmenler, değerler tabanlı bir eğitim sürecinde öğrencilerin amaçlarını daha net bir hale getirmeyi başaracağını dile getirmişlerdir. Her ne konuda olursa olsun hayatın tek başına yaşanamayacağını ve eğitim süreçlerinde de, hayatın içinde de insanların birbirine bağlı olmak zorunda olduklarını öğrencilerin kavrayacağını düşündüklerini söyleyen katılımcı öğretmenler, öğrencilerin karar alma mekanizmalarının da daha hızlı çalışacağını belirtmişlerdir. Bu soruya katılımcıların verdiği cevaplardan bazıları şöyledir:

Ö7. *"Değerler eğitimi empati, iletişim, saygı, sorgulama gibi düşünme becerilerini arttırdıkça öğrencilerin zihin gelişimine yardımcı olur."*

Ö10. *"Değerler eğitimi insanlar arsındaki ilişkilere verilen önemi arttırır."*

Ö3. *"Değerler öğrenciye elinden somutlaştırılarak verilmeye çalışılmalı. Öğrenci somutlaştırarak yapılırsa günlük hayatın da değerleri daha kolay uygular. Amaçlarını somutlaştırdığı için anlamlandırmaya başlar ve daha kolay uygulamaya geçer."*

Ö1. *"Değerler başkalarına bağlı olduğunu hissetmesini sağlar. Yani bazen birlikte çalışması gerektiğini insanlar ile işbirliği içinde bağlı hissetmesini sağlar."*

Ö2. "Değerleri öğretmek doğru kararlar verme sürecinin kısalmaya başlamasını sağlar."

3.11. Değer Eğitimi Kazandırma Sürecinde Hangi Değerlendirme Yaklaşımlarını Kullanıyorsunuz?

Çizelge 3.11. Değerler Eğitiminin Değerlendirilmesi İçin Kullanılan Yaklaşımlar

Frekans ve Dağılımları	Cevap Sayısı
Eylemlerle öğrenme seviyelerine bakıyorum	**4**
Ahlaki gelişimlerini inceliyorum	**4**
Empati ve iletişim becerilerinin gelişimini kontrol ediyorum	**4**
Çevrimiçi kaynaklardan değerleri ölçme sınavları kullanıyorum	**3**
Toplam	**15**

Katılımcı sınıf öğretmenlerine verdikleri değerler eğitiminin etkilerini değerlendirmede kullandıkları yaklaşımları sorulduğunda dört ana başlık altında cevaplarla karşılaşılmıştır. Öğretmenler, değerlerin öğrencilerin eylemlerinde nasıl bir etki yarattığını ve seviyelerinin ne kadar arttığını gözlemlediği bir ortam yarattıklarını belirtmişlerdir. Başka bir grup katılımcı öğretmen, ahlaki gelişim seviyelerini çeşitli denemelerle kontrol ettiğini dile getirmiştir. Sınıfta çeşitli etkinlikler düzenleyerek öğrencilerin empati yeteneğinin ve iletişim becerilerinin artıp artmadığını kontrol eden katılımcıların aynı zamanda öğrencilerle birebir görüşmeler yaparak da gelişim seviyelerini anlamaya çalıştıkları durumu da söz konusu olduğu dile getirilmiştir. Bazı katılımcı öğretmenler ise çevrimiçi bazı kaynaklardan yararlanarak belirli zamanlarda öğrencilerinin değerleri ne kadar benimsedikleri ile alakalı çoktan seçmeli testler düzenlediklerini söylemiştir. Değerler eğitimi ile ilgili gelişimleri ölçmede ve sonuçlarını değerlendirmede katılımcı sınıf öğretmenleri başarılı olduklarına inanmaktadırlar. Bu soruya katılımcıların verdiği cevaplardan bazıları şöyledir:

Ö4. *"Benim için en önemli değerlendirme kriteri gözlemleyebildiğim yani öğrendiğini eyleme çevirip çevirmediğine bakıyorum."*

Ö1. *"Öğrettiğim değerler ahlaki gelişimlerine etki etti mi diye inceleyerek değerlendiriyorum."*

Ö2. *"Çocuğun sınıfta düzenlediğim etkinliklerde arkadaşları iletişimine bakıyorum.''*

Ö6. *" Bazen değerler ile ilgili çoktan seçmeli testler yaparak değerlendiriyorum."*

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Yapılan bu araştırmada ilkokullarda uygulanan değerler eğitimine ilişkin olarak; ilkokullarda değerler eğitiminin amaçları, katılımcıların değerler eğitimi ile ilgili herhangi bir çalışmaya katılıp katılmadığı, katılımcılara göre değerler eğitimi sağlamanın en iyi yolları, okuldaki en önemli değerlerin neler olduğu, değerler eğitimi öğretiminde öğretmenin etkisi, öğretmenlerin değer sistemini ve karakterini etkileyen faktörlerin neler olduğu, değerler eğitiminin çocukların gelişimine faydaları, değerlerin öğretme ve öğrenmeye etkileri, değer eğitimi kazandırma sürecinde hangi değerlendirme yaklaşımlarının kullanıldığı incelenmiştir. Şu sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Öğrencilerin görev ve sorumluluklarının farkına varmasını sağlamak aynı zamanda öğrencilerde empati ve karşılıklı anlayış oluşturabilmek ve en önemlisi öğrencileri topluma kazandırabilmek için değerler eğitiminin önemli olduğunu belirten öğretmenler toplumsal ve

bireysel değerleri öğreterek öğrencileri iyi birer birey haline getirebilmenin en önemli amaçları olduğunu ifade etmişlerdir.

2. Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin yarısından fazlası değer eğitimine yönelik herhangi bir eğitime daha önce katılmadığını belirtmiştir. Bir grup öğretmen ise, değerlerin küçük yaştan itibaren kazanılması gerektiğini ve bu değerlere kendilerinin sahip olduklarını ileri sürerek, eğitimlere katılmaya ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir. Üç katılımcı öğretmen, daha önce bu tarz bir programa katıldıklarını, programı İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün düzenlediğini ve çok faydasını gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu tarz eğitim programlarının faydalı olacağı konusunda 15 sınıf öğretmeninin 10 tanesi aynı fikre sahip olduklarını, kalan 5 sınıf öğretmeni ise gerekli görmediğini belirtmiştir.

3. Değerler eğitimi sağlamanın en iyi yollarından bir tanesinin öğrencilere karakter eğitimleri uygulamak olduğunu belirten katılımcı öğretmenler değerlere neden ihtiyaç olduğunu öğretmek, değerleri öğrencilere tanımlamak ve anlatmak, yeri geldiği zaman derslerde değerlere daha fazla zaman ayırmak gerektiğini belirtmişlerdir. Değerler eğitimini ders olarak öğretim programlarına eklemenin de bir başka yol olabileceğini ifade etmişlerdir.

4. Öğretmenler; okulda verilmesi gereken en önemli değerlerin sevgi, saygı, hoşgörü, işbirliği (dayanışma), eşitlik, adalet ve sorumluluk olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda öğretmenlerin de belirli değerlere sahip olması gerektiğini söylemişlerdir.

5. Araştırmanın sonuçlarına göre; bir öğretmen için en önemli değerlerin, sorumluluk, dostluk, adalet ve eşitlik, sevgi ve saygı, güven, özgürlük olduğu ifade edildiği görülmüştür.

6. Katılımcı öğretmenler görev ve sorumluluklarını doğru bir şekilde yönetebilmek, kendi kişiliklerinden yansımaları öğrencilerinde görmek, öğrencilerle bir güven ortamı yaratabilmek, iyi ilişkiler kurabilmek aynı zamanda öğrencilerle işbirliği oluşturabilmek, herkese eşit davranabilmek ve onları koruyabilmek için kendilerinin de bazı değerlere sahip olması gerektiğini dile getirmişlerdir.

7. Araştırma sonunda katılımcı öğretmenlerin, öğrencilere liderlik ederek onların liderlik becerilerini geliştirebileceğini, öğrencilerin birbirlerini dinlemeyi öğrenmesinde yardımcı olabileceğini, öğrencilerin birbirlerinin başarısını kutlaması gerektiğini öğretebileceğini, öğrencilere adil kararlar vermeyi öğretebileceğini ifade ettikleri belirlenmiştir..

8. Ailelerin, akranların okul ve ders içeriklerinin aynı zamanda da sosyal medyanın öğretmenlerin değer sistemini ve karakterini etkileyen faktörler olduğu sonucuna varılmıştır.

9. Katılımcı sınıf öğretmenlerine göre değerler eğitimi çocuklarda empati ve karşılıklı anlayış oluşturmaktadır. Aynı zamanda çocuklar yanlış ile doğruyu ayırt edebilmeyi öğrenmektedirler. Karakterleri gelişim göstermektedir. Başkalarına nasıl saygı duyulması gerektiğini ve yaptıkları davranışlardan sorumlu olmayı bilmeyi öğrenmektedirler. Tüm bunların yanında duygusal zekalarının gelişmesine de imkan sağlamaktadır.

10. Katılımcılara göre değerler eğitimi; öğretme ve öğrenmeyi öğrencilerin zihinlerinin gelişmesine yardımcı olarak, ilişkilere verilen önemi arttırarak, öğrencilerin amaçlarının kendileri tarafından anlamlandırılmaya başlamasını sağlayarak, öğrencilerin başkalarına bağlı hissetmeyi (tek başına yaşanmayacağını, toplumun bir parçası olduğunu, dolayısıyla topluma karşı da sorumlu olduğunu) öğrenmesini sağlayarak ve öğrencilerin doğru kararları verme sürecini kısaltmaya başlayarak etkilemektedir.

11. Katılımcı öğretmenler değerler eğitimi sürecini öğrencilerin eylemlerle öğrenme seviyelerine bakarak, ahlaki gelişimlerini inceleyerek, empati ve iletişim becerilerinin gelişimini kontrol ederek, çevrimiçi kaynaklardan değerleri ölçme sınavları kullanarak değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Yapılan bu araştırma sonucunda yukarıdaki belirlemelerden de yola çıkarak şu önerilerde bulunulabilir.

- Değerler eğitiminin öğretim programında ayrı bir ders olarak öğretilmesi önerilebilir.
- Okullarda değerler eğitimi vermenin önemine binaen tüm öğretmenlerin değerler eğitimi sürecine dâhil olması sağlanabilir.
- Değerler eğitimi süreci ile ilgili öğretmenlerin, öğrencilerin, yöneticilerin ve aynı zamanda velilerin işbirliği içerisinde çalışmasına ortam sağlanabilir.
- Bu araştırmada ilkokul öğretmenleri ile çalışılmıştır. Üst öğrenim kademelerinde çalışan öğretmenler ile daha geniş çalışma grupları üzerinde, farklı veri toplama araçları kullanılarak benzer çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

[1] Aksoy, E. (2017). *İlkokullarda değerler eğitiminde etkili olan faktörlere ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin değerlendirilmesi.* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.

[2] Aladağ, S. & Kuzgun, M. (2015). Sınıf öğretmeni adaylarının değer kavramına ilişkin metaforik algıları. *Sakarya University Journal of Education Faculty, 0*(29), 163-193.

[3] Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı (6. Baskı).* Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

[4] Ateş, F. (2013). *İlkokul ve ortaokul öğretmenlerinin değerler eğitimi ve uygulamalarına yönelik görüşleri üzerine nitel bir araştırma.* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler, Enstitüsü, İstanbul.

[5] Aydın, M. (2019). *Sınıf öğretmenlerinin değerler eğitimine yönelik görüşleri (Isparta ili örneği).* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.

[6] Bartan, S. (2018). *Okul öncesi öğretmenlerinin değerler ve değerler eğitimi hakkındaki görüşleri ile sınıf içi uygulamalarının incelenmesi.* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.

[7] Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2020). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

[8] Çetin Korkmaz, M. (2019). *Okul öncesi öğretmenlerinin değerler eğitimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi.* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

[9] Çubukçu, F. (2010). Student teachers perceptions of teacher competence and their attributions for success and failure in learning. *The Journal of International Social Research, 3*(10), 213-217.

[10] Demir, F. (2018). *Değer öğretimi yaklaşımlarına göre hayat bilgisi dersinde değerler eğitimi.* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

[11] Dilmaç, B. (1999). *İlköğretim öğrencilerine insani değerler eğitimi verilmesine ve ahlaki olgunluk ölçeği ile eğitimin sınanması.* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

[12] Ergün, A. (2021). Öğretmenlerin değer kavramına ilişkin bilişsel kurguları ve değerler eğitimi uygulamalarına yönelik görüşlerinin belirlenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.

[13] Feerreira, C. & Schulze, S. (2014). Teachers' experience of the implementation of values in education in schools: "Mind The Gap". *South African Journal of Education*; 34, 1.

[14] Hancock, R.D. & Algozzine, B. (2006). *Doing case study research.* New York: Teachers College Press.

[15] Öztürk, A.D. (2021). *Ortaöğretim görsel sanatlar dersinde değerler eğitimine ilişkin öğretmen tutumları: bir karma yöntem araştırması.* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

[16] Süslü, E. (2021). *Matematik dersinde değerler eğitimine yönelik ortaokul matematik öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Siirt Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Siirt.

[17] Thornberg, R. (2008). Values education as the daily fostering of school rules. *Research in Education, 35*(1), 52-62.

[18] Ulusoy, K. & Arslan, A. (2016). Değerli bir kavram olarak "değer ve değerler eğitimi". *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi* (içinde). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık

[19] Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (6. Baskı).* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

[20] Yin, R. (1984). *Case study research: Design and methods* (3. Basım). California: Sage Publications.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ SINIF YÖNETİMİ STRATEJİLERİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Güneş SALI

Yozgat Bozok Üniversitesi, ORCID ID 0000-0001-5719-8618

ÖZET

Bu araştırma öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejilerine yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Betimsel nitelikteki bu çalışma 2022-2023 eğitim öğretim yılında Bozok Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören dördüncü sınıf öğrencileri (n=57) ile yapılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Çakmak, Kayabaşı ve Ercan (2008) tarafından geliştirilmiş olan 5'li likert tipi bir değerlendirme aracı kullanılmıştır. Verilerin analizinde yüzdelik (%), frekans (f) ve "Tek Yönlü Varyans Analizi" kullanılmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuçlara göre sınıf yönetimini sağlamada öğretmen adaylarınca en çok vurgulanan "sınıfta zamanı etkili kullanma" olarak belirlenmiştir. Ayrıca, kadın erkek öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejilerine yönelik görüşleri ile cinsiyetleri arasında beşinci "sınıfı adil ve tutarlı yönetim stratejileri ile kontrol etme sağlama" [t(55)= -2,638, p<.05] ve dokuzuncu "davranış problemlerini tam olarak tanımlama" [t(55)= -2,034, p<.05] maddelerde kadın öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Anahtar sözcükler: Sınıf yönetimi, sınıf yönetimi stratejisi, öğretmen adayı.

TEACHER CANDIDATES' VIEWS ABOUT CLASSROOM MANAGEMENT STRATEGIES

ABSTRACT

The main purpose of this research is to determine the views of prospective teachers on classroom management strategies. This descriptive study was conducted with fourth grade students (n=57) studying at Bozok University Faculty of Education in the 2022-2023 academic year. A 5-point Likert-type assessment tool developed by Çakmak, Kayabaşı, and Ercan (2008) was used as a data collection tool in the research. Percentage (%), frequency (f) and "One-Way Analysis of Variance" were used in the analysis of the data. According to the results obtained in the research, it was determined that "using time effectively in the classroom" was the most emphasized by pre-service teachers in providing classroom management. In addition, the fifth "controlling the classroom with fair and consistent management strategies" [t(55)= -2,638, p<.05] and the ninth "defining behavior problems exactly" were found between female and male pre-service teachers' views on classroom management strategies and their genders [t(55)= -2,034, p<.05]. There was a significant difference in favor of female teacher candidates in the items.

Keywords: Classroom management, classroom management strategy, prospective teacher.

1. GİRİŞ

Öğretmenin sınıfta hem kendisi hem de çocuklar için pozitif atmosfer yaratması, oynayacağı role ve iyi düzenlenmiş bir sınıf yönetimine dayanmaktadır. Öğretmenlerin uygulamış oldukları etkili sınıf yönetimi, öğrencilerin başarısında ve okula karşı olumlu tutum geliştirmesi konusunda oldukça etkilidir.

"Sınıf içerisinde etkili ve verimli bir eğitim vermek ve aynı zamanda etkili iletişim kurmak amacıyla yapılmış olan tüm etkinlikler" olarak ifade edilen "sınıf yönetimi" kavramı, öğretimin sağlıklı ve verimli yürütülmesi açısından oldukça önemlidir. Sınıf yönetiminin en önemli faktörü öğretmendir. Çünkü sınıf yönetimi için gerekli olan eğitim süreçlerinin düzenlenmesinden ve yürütülmesinden sorumlu olan kişidir. Öğretmenlerin öğretim etkinliklerini gerçekleştirirken çocukların gelişim düzeylerine göre kural koyma, kuralları çocuklarla birlikte belirleme, çocuklarla sağlıklı iletişim kurmanın yollarını bilme, istenmeyen davranışları değiştirmeye yönelik stratejileri duruma uygun olacak şekilde uygulamaya geçirme, zamanı etkili ve verimli kullanma, sınıfın fiziksel düzenini bütün fiziksel değişkenleri (sınıf büyüklüğü, sınıfın yerleşim düzeni, öğrenci sayısı, aydınlatma, iklimlendirme, renklendirme, temizlik, gürültü, sınıfın estetik görünümü) göz önünde bulundurarak oluşturma gibi sınıf yönetimi açısından önemli olan konularda beceri kazanmaları gerekmektedir. Bunun için öğretmen yetiştirme kurumlarında bu konulara yönelik yeterli düzeyde dersler almaları gerekmektedir. Sınıf yönetimi konusu zaman yönetimi, iletişim becerisi, sınıf içi etkileşim, istenmeyen davranışların yönetilmesi, eğitim sürecinde amaçlara ulaşılabilirlik, sınıf kuralları, mesleki profesyonellik, problem çözme becerisi gibi etkili bir öğrenmeyi etkileyen ve sınıf içi her türlü kavram, davranış, düzenleme gibi alanları kapsar.

Sınıf yönetimi, öğretmenin gerekli stratejileri kullanarak, öğrencilerin istek ve ihtiyaçlarını dikkate alarak dersi etkili, planlı bir şekilde yürütebilmesi için gerekli düzeni sağlamasıdır. Bu düzenin sağlanabilmesi için öğretmen tarafından öğretim planlarına ve sınıfın nasıl yöneteceğine dair fikirlerinin bir taslağı hazırlanmalıdır. Sınıf yönetimi kapsamında olan sınıf kurallarını oluşturma, sınıfın fiziksel düzenini oluşturma konusunda çocukların fikirleri alınmalı, onların gelişim özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Etkinlik ve konu planlarının önceden yapılması sınıf içerisinde oluşabilecek aksaklıkları önceden kestirebilmeyi ve zamanı iyi yönetebilmeyi sağlar. Başarılı bir sınıf yönetimi için öğretmen tarafından öğrencilerin olumlu yönleri, yetenekleri keşfedilmeli, herhangi bir sorun durumunda ılımlı bir şekilde sorunun temel kaynağı araştırılmalıdır. Bunun yanı sıra çocukların bazı davranışlarının temelinde ailesel sıkıntı ve problemlerin yer alabileceği dikkate alınarak, aileler ile aktif şekilde iletişim kurulmalı ve işbirliği içerisinde problemli davranışları anlamlandırma, davranışa yönelik iyileştirme çalışmaları yapılmalıdır.

Sınıf yönetiminin birçok değişkeni vardır. Bu değişkenler öğretmen, öğrenci, eğitim ve okul programları, çevre ve aile olarak sıralanabilir. Sınıf ortamını düzenlemek ve derse etkin katılım sağlamak amacıyla öğrencileri istenilen düzeyde güdülemede en büyük iş öğretmene düşmektedir (Türnüklü, 1999). Bunlara ek olarak sınıf yönetiminin boyutları ise üç temel başlık çerçevesinde ele alınmaktadır. Bunlar sosyolojik boyutlar, psikolojik boyutlar ve eğitsel

boyutlardır. Sosyolojik boyutlar içerisinde toplumsal etkileşimleri ve bu etkileşimlerin sınıfa yansıması yer alır. Psikolojik boyutlarda öğrencilerin çeşitli özelliklerinin (zeka, epistemolojik inançlar, cinsiyet, hazırbulunuşluk düzeyi, beklenti, öz yeterlilik inancı, güdüleme gibi) sınıf yönetimine etkisi ve buna ek olarak öğretmenlerin çeşitli özelliklerinin (etkililik, davranış yöntemi, sözlü ve sözsüz iletişim becerisi, meslek bilgisi, alan bilgisi, kişilik, liderlik) sınıf yönetimine olan etkisi görülür. Eğitsel boyutta ise, okul yönetiminin tutumu ve işleyişi, okulun amaçlarına bağlılık derecesi, öğretmenin niteliği ve geleneksel eğitim anlayışı yer almaktadır.

Öğrencilerin gelişimsel ihtiyaçları dikkate alınarak öğrencinin merkeze alındığı çağdaş eğitim anlayışında pozitif disiplin modeli ön plana çıkmaktadır. Pozitif disiplin modelini kullanan öğretmenler öğrencilerini sınıfta birbirleri ile sosyal ilişkiler kurmaya, birbirleri ile sıcak samimi ilişkiler kurmaya yöneltirler. Burada amaç, öğrencilere okula karşı olumlu tutum kazandırmaktır (Çankırılı, 2005).

Sınıflar öğrenci öğretmen etkileşiminin üst noktaya çıktığı karşılıklı saygı, sevgi ortamının oluşturulduğu, öğrencilerin birbirleri ile ortak yaşam sağladığı alandır. Öğrenmelerin çoğu bu alanda gerçekleştiğinden öğretmenin en gerekli ve önemli görevi bu ortamı öğretim hedefine ve öğrenci gelişim özelliklerine göre düzenlemektir. Kurallar öğrenciler ile birlikte belirlenmeli ve öğrencilerin görüşleri alınmalıdır. Bu durum onların okula aidiyetlerini artırır ve kendilerini daha güvenli, daha düzenli, kendilerinin söz sahibi olduğu bir ortamda olduklarını hissetmelerini sağlar. Bunun yanı sıra öğretmen, kurallar konusunda öğrencilere model olmalı, kurallar açık ve net şekilde belirtilmelidir.

Sınıf yönetimi açısından bakıldığında asıl problem istenmeyen davranışlardır. Bu davranışlar öğrenci yaşına, cinsiyetine, çevresel ve sosyoekonomik düzeylere göre çeşitlilik göstermektedir. Zaman ve konum olarak değişiklik göstermektedir. Derse geç gelme, dersin huzurunu bozmaya yönelik hareketler, söz hakkı almadan konuşmak, ders sırasında ayağa kalkıp sınıf içerisinde dolaşmak bunlardan sadece bir kaçıdır. Bu konuda sınıf içi ve sınıf dışı farklı boyutlar etkili olmaktadır (Erden, 2008). İstenmeyen davranış sıklığına, sınıf içerisinde yayılmasına ve dersin olağan akışına göre farklı disiplin modelleri vardır. Bu modeller davranışa dönük verilecek tepkileri içermektedir. Görmezden gelme, sorumluluk verme, göz teması kurma, sözel uyarıcılarda bulunma bunlardan birkaçıdır.

Öğrenme ortamında istenilmeyen davranış meydana geldiği durumlarda cezaya başvurulmamalıdır. Öğrencilerin gelişimsel özelliklerini dikkate alarak sorunun incelemesi detaylı olarak yapılmalı, problemin ana kaynağına nüfus edilmeli ve olası çözüm yolları bulunmalıdır. Aksi takdirde hem sınıf yönetimini sağlamakta hem de öğrencilerin içinde bulunduğu durumu çözmede sıkıntılar yaşanacaktır. Kounin'e göre sınıf yönetimi öğrencileri öğrenmeye teşvik etmeli, yaşları açısından uygun olmalı, aileleri sürece dahil ederek çalışmalara şekil verilmeli ve gerekli geri bildirimler sağlanmalıdır (Kounin, 1970). Etkili yönetilmeyen bir sınıfta istendik yönde öğrenme gerçekleşmesi zorlaşacağından, belirlenen hedeflere ulaşmak güçleşecektir. Bundan dolayı öğretmenin sınıf içerisinde en önemli görevi kalıcı öğrenmelerin oluşacağı ortamı sağlamaktır (Başar, 2001).

Sınıf yönetiminde öğretmenlerin mesleki açıdan problem yaşadıkları, özellikle sınıf yönetimi açısından gerekli bilgi ve beceriye sahip olamayan öğretmenlerin sınıfta düzeni sağlamakta zorlandıkları, çıkan olası sorunlara sadece yüzeysel açıdan bakıp geçildiğinden durumun öğretmenlik mesleğinden istifa etme derecesine kadar geldiği görülmektedir (Kontaş, Taştan ve Kantos, 2007). Öğretmenin asıl amacı sınıfta hakimiyet kurmak olmamalı, her öğrencinin bireysel farklılıklarını bilerek demokratik bir ortam oluşturarak hareket etmelidir.

Sınıf yönetimi konusunda yapılan araştırmalar sonucunda öğrencinin merkezde olduğu, yaparak yaşayarak öğrenmenin ön planda olduğu, karşılıklı olumlu atmosfer içeren sınıf ortamında derslerin huzurlu ve mutlu bir şekilde öğrenme isteklerine cevap verebilecek nitelikte işlendiği zaman önemli pozitif dönütler alındığı kaydedilmiştir (Güler, 2012). Yapılan farklı çalışmalarda mesleğe başlamadan önce verilen eğitimlerde öğretmen adaylarının yüzeysel yetiştirildiği de bulunmuştur (Reed, 1989). Bunun en uygun örneklerinden biri olarak; öğretmen adaylarının yetiştirildiği süre zarfında sınıf yönetimi açısından esasici eğitim anlayışını yansıttıkları gözler önüne gelmekte, katı ve sert bir disiplin anlayışına göre hareket etmektedirler (Celep, 2000). Bu kapsamda olumlu bir sınıf yönetimi oluşturabilmenin ilk koşulu öğretmen adaylarını sınıf yönetimi alanında yetkin bir konuma getirmek amacıyla sınıf yönetimi dersi içeriğinde düzenlemeler, iyileştirmeler yapmak ve uygulamaya yönelik ders içerikleri oluşturmak olacaktır.

Literatür incelendiğinde sınıf yönetimi konusunun ilköğretim ve ortaöğretimde öğretmen, öğrenci ve farklı diğer boyutlarıyla incelendiği çalışmalar olmakla birlikte, öğretmen adaylarının konu ile ilgili görüşlerini inceleyen araştırmaların daha az sayıda olduğu gözlenmektedir.

Bu nedene bu araştırma, öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejilerine yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu ana amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır:

1. “Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejilerine yönelik görüşleri nelerdir?”

2. “Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejilerine yönelik görüşleri cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermekte midir?”

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma nicel araştırma yöntemlerinden betimsel model ile yapılmıştır. Araştırmada öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejileri konusunda görüşlerinde cinsiyete göre anlamlı farklılık olup olmadığı araştırılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2022-2023 eğitim öğretim yılında Yozgat Bozok Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü okul öncesi eğitimi ve sınıf eğitimi Anabilim Dalı 4.

Sınıfa devam eden öğretmen adaylarından belirlenen toplam 57 öğretmen adayı oluşturmuştur. Çalışma grubunun belirlenmesinde kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Dördüncü sınıf öğrencilerinin bu çalışmaya dahil edilme nedeni bu öğrencilerin Sınıf Yönetimi dersini almış olmalarıdır. Çalışmaya katılan öğretmen adaylarının demografik bilgileri Çizelge 2.1'de verilmiştir.

Çizelge 2.1. Öğretmen Adaylarının Öğrenim Gördükleri Branşlara ve Cinsiyete Göre Dağılımı

		f	%
Branş	Sınıf eğitimi	5	8.8
	Okul öncesi eğitimi	52	91,2
	Toplam	**57**	**100**
		f	**%**
Cinsiyeti	Kadın	39	68,4
	Erkek	18	31.6
	Toplam	**57**	**100**

Çizelge 2.1'de görüldüğü gibi katılımcıların %8,8'i Sınıf eğitimi ABD'na, %91,2'si okul öncesi eğitimi ABD'na devam etmektedir. Yine katılımcıların %68,4'ü kadın, %31,6'sı erkektir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak Çakmak, Kayabaşı ve Ercan (2008) tarafından geliştirilmiş olan 15 adet kapalı uçlu sorudan oluşan 5'li likert tipi bir değerlendirme aracı kullanılmıştır. Kapılı uçlu olarak hazırlanan sorular için beşli likert tipi derecelendirmesi kullanılmıştır: Bunlar; "Çok önemli", "Oldukça Önemli", "Kararsızım", "Az Önemli", "Hiç Önemli Değil" şeklindedir. Veri toplama aracının güvenirlik katsayısı (Cronbach alfa) .7863 olarak bulunmuştur (Çakmak, Kayabaşı ve Ercan (2008).

2.4. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın verileri 2022-2023 eğitim-öğretim yılı ikinci yarıyılda 57 öğretmen adayından anket yolu ile toplanmıştır. Veri toplama aracı öğretmen adaylarına "Google Formlar" ile çevrimiçi ortamda ulaştırılmıştır. Veri toplama sürecinde gönüllülük esas alınmış, öğretmen adaylarına çalışmanın amacına yönelik bilgiler verilmiştir. Katılımcılar tarafından maddelerin tamamı doldurulmuştur.

2.5. Veri analizi

Araştırmanın "birinci alt problemine cevap bulmak için öğretmen adaylarının görüşlerinin dağılımını yansıtan bir tablo oluşturulmuştur. Tabloda her bir stratejiye yönelik öğretmen adaylarının görüşlerinin dağılımı yüzde (%) ve frekans olarak (f) verilmiştir. İkinci alt problem için öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejilerine yönelik görüşlerinin öğretmen adaylarının cinsiyetine göre farklılık gösterip göstermediği Tek Yönlü Varyans Analizi testi kullanılarak test edilmiştir. Yapılan istatistiksel işlemlerde SPSS paket programından yararlanılmıştır. Ölçekteki aralıklar eşit olduğundan ve 5 sütun 4 aralıktan meydana geldiği için

bir aralığın değerini hesaplamak için (4/5) düşüncesinden hareket ederek seçeneklere ait sınırlar belirlenmiştir. Ölçekteki aralıklar şu şekildedir: (1) 1.00-1.80 (2) 1.81-2.60 (3) 2.61-3.40 (4) 3.41-4.20 (5) 4.21-5.00".

3. DENEYSEL ÇALIŞMALAR

Araştırmanın bu bölümünde bulgular ilgili alt problemler doğrultusunda sırasıyla verilmiş ve tartışılmıştır.

3.1. Alt Problem: Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejilerine yönelik görüşleri nelerdir? Bu alt probleme yönelik öğretmen adaylarının görüşlerinin dağılımı Çizelge 3.1'de verilmiştir.

Çizelge 3.1 Öğretmen Adaylarının Sınıf Yönetimi Stratejileri Konusunda Görüşlerinin Dağılımı (N=57)

Sınıf Yönetimi Stratejileri	Hiç önemli değil (1)	Az önemli (2)	Kararsızım (3)	Oldukça önemli (4)	Çok önemli (5)	$\bar{X}$
1."Öğretime başlamadan önce tüm öğrencilerin dikkatini toplama"	%0,0	%0,0	%0,0	%15,8	%84,2	4,84
2. "Öğretime başlamadan önce tüm öğrencilerin motivasyonunu sağlama"	%0,0	%0,0	%0,0	%19,3	%80,7	4,81
3. "Öğrencilerin ilgilerini konu üzerinde tutma, dikkati sürdürme"	%0,0	%0,0	%3,5	%19,3	%77,2	4,74
4. "Öğretimi kesmeksizin sınıf kontrolünü (ya da denetimini) sağlama"	%1,8	%3,5	%7	%26,3	%61,4	4,42
5. "Sınıfı adil ve tutarlı yönetim stratejileri ile kontrol etme"	%0,0	%1,8	%1,8	%19,3	%77,2	4,72
6. "Arkadaşça tavrını öğrenciye gösterme"	%0,0	%8,8	%14	%40,4	%36,8	**4,05**
7. "Sınıfta zamanı etkili kullanma"	%0,0	%0	%0,0	%10,5	%89,5	**4,89**
8. "Davranış problemlerini azaltmak için öğretim sürecinde ve sınıf düzenlemelerinde değişiklikler yapma"	%0,0	%3,5	%0,0	%36,8	%59,6	4,53
9. "Davranış problemlerini tam olarak tanımlama"	%0,0	%0,0	%7	%26,3	%66,7	4,60
10. "Beklenmedik öğrenci davranışları karşısında olgunluk ve ılımlılık gösterme"	%0,0	%1,8	%5,3	%29,8	%63,2	4,54

11. "Sınıfta güvenilir bir atmosfer oluşturma"	%0,0	%0,0	%0,0	%21,1	%78,9	4,79
12. "Sınıfta sağlıklı bir etkileşim için iletişim kanallarını kullanma"	%0,0	%0,0	%0,0	%28,1	%71,9	4,72
13. "Öğrencilerin görüş ve önerilerini dikkate alma"	%1,8	%1,8	%0,0	%14	%82,5	4,74
14. "Öğrencilerin gösterdikleri davranışlara göre pekiştireçler kullanma"	%1,8	%0,0	%8,8	%28,1	%61,4	4,47
15. "Öğrencileri değerlendirmede, çeşitli değerlendirme stratejilerini kullanma"	%0,0	%0,0	%0,0	%28,1	%71,9	4,72

Çizelge 3.1'de "öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejileri konusunda görüşlerinin dağılımı incelendiğinde; en az önemli gördükleri strateji **"Arkadaşça tavrını öğrenciye gösterme"** (x = 4,05) iken, en çok önemli gördükleri strateji ise **"Sınıfta zamanı etkili kullanma"** (x =4,89) olarak belirlenmiştir. Genel olarak bakıldığında öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejilerine yönelik görüşlerinin aritmetik ortalamalarının dağılımlarının bu iki değer arasında değiştiği, başka bir ifadeyle adayların görüşlerinin **"oldukça önemli"** ve **"çok önemli"** düzeylerinde olduğu gözlenmektedir."

3.2. Alt Problem: Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejilerine yönelik görüşleri, cinsiyetlerine göre farklılaşmakta mıdır? Bu alt probleme yönelik bulgular Çizelge 3.1'de verilmiştir.

Çizelge 3.2 Öğretmen Adaylarının Sınıf Yönetimi Stratejileri Konusundaki Görüşlerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Karşılaştırılması (N=57)

	Cinsiyet	**N**	$\bar{X}$	**ss**	**t**	**p**
1."Öğretime başlamadan önce tüm öğrencilerin dikkatini toplama"	Kadın	39	4,82	,389	-,238	,812
	Erkek	18	4,89	,323		
2."Öğretime başlamadan önce tüm öğrencilerin motivasyonunu sağlama"	Kadın	39	4,77	,427	-1,682	,094
	Erkek	18	4,89	,323		
3. "Öğrencilerin ilgilerini konu üzerinde tutma, dikkati sürdürme"	Kadın	39	4,77	,427	-1,116	,266
	Erkek	18	4,67	,686		
4."Öğretimi kesmeksizin sınıf kontrolünü (ya da denetimini) sağlama"	Kadın	39	4,41	,993	,444	,657
	Erkek	18	4,44	,705		
5."Sınıfı adil ve tutarlı yönetim stratejileri ile kontrol etme"	Kadın	39	4,87	,339	-2,638	**,009***
	Erkek	18	4,39	,850		

6.“Arkadaşça tavrını öğrenciye gösterme”	Kadın	39	4,13	,767	-1,077	,283
	Erkek	18	3,89	1,231		
7.“Sınıfta zamanı etkili kullanma”	Kadın	39	4,90	,307	-,061	,951
	Erkek	18	4,89	,323		
8.“Davranış problemlerini azaltmak için öğretim sürecinde ve sınıf düzenlemelerinde değişiklikler yapma”	Kadın	39	4,56	,502	-,612	,541
	Erkek	18	4,44	,984		
9.“Davranış problemlerini tam olarak tanımlama”	Kadın	39	4,72	,510	-2,034	**,043***
	Erkek	18	4,33	,767		
10.“Beklenmedik öğrenci davranışları karşısında olgunluk ve ılımlılık gösterme”	Kadın	39	4,62	,590	-1,572	,118
	Erkek	18	4,39	,850		
11.“Sınıfta güvenilir bir atmosfer oluşturma”	Kadın	39	4,77	,427	-,579	,563
	Erkek	18	4,83	,383		
12.“Sınıfta sağlıklı bir etkileşim için iletişim kanallarını kullanma”	Kadın	39	4,64	,486	-,548	,084
	Erkek	18	4,89	,323		
13.“Öğrencilerin görüş ve önerilerini dikkate alma”	Kadın	39	4,85	,366	-1,588	,114
	Erkek	18	4,50	1,150		
14.“Öğrencilerin gösterdikleri davranışlara göre pekiştireçler kullanma”	Kadın	39	4,41	,880	-,830	,408
	Erkek	18	4,61	,608		
15.“Öğrencileri değerlendirmede, çeşitli değerlendirme stratejilerini kullanma”	Kadın	39	4,74	,442	-,579	,563
	Erkek	18	4,67	,485		

Çizelge 3.2’de “öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejilerine yönelik görüşleri incelendiğinde, kadın erkek öğretmen adaylarının görüşleri arasında sadece beşinci (sınıfı adil ve tutarlı yönetim stratejileri ile kontrol etme sağlama) [t(55)= -2,638, p<.05] ve dokuzuncu (davranış problemlerini tam olarak tanımlama) [t(55)= -2,034, p<.05] maddelerde kadın öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.”

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Belirli anket soruları dahilinde okul öncesi ve sınıf öğretmenliği adaylarının sınıf yönetimine dair görüşlerinin araştırıldığı bu çalışma sonuçlarına göre:

Öğretmenin derse başlamadan önce tüm öğrencilerin dikkatini çekme, öğretime başlamadan önce tüm öğrencilerin motivasyonunu sağlama, sınıfta zamanı etkili kullanma, güvenli bir sınıf ortamı oluşturma, sınıfta sağlıklı bir iletişim için iletişim kanallarını kullanma, öğrencileri değerlendirmede çeşitli değerlendirme stratejilerini kullanma durumları öğretmen adaylarının tümü tarafından çok önemli ve oldukça önemli görülmüştür. Buradan da anlaşılacağı gibi dikkat çekmenin, güdülemenin, zamanın etkili kullanımının, sınıfta oluşturulan ve çocuğun kendini

güvende hissettiği öğrenme ortamlarının, sınıf içi iletişimin bütün yönüyle ele alınmasının, değerlendirme aşamasında çeşitli ve alternatif değerlendirme yöntem-tekniklerinin kullanılmasının önemi öğretmen adayları tarafından anlaşılmıştır. Sorulan diğer soruların cevaplarına baktığımızda genel olarak kararsızlık yaşandığı göz önünde bulundurulursa yukarıda bahsedilen soruların önem sıralamasında katılımcılar arasında fazla görüş ayrılığı bulunmadığı söylenebilir.

Katılıcıların "öğrencilerin ilgilerini konu üzerinde tutma ve dikkati sürdürme, davranış problemlerini tam olarak tanımlama" stratejilerine verdikleri cevaplarında kararsızlığın etkisi görülmektedir. Bu cevabı veren katılımcılar genele oranla daha az olsa da özellikle "davranış problemini tam olarak tanımlama" sınıf yönetiminde oldukça önemli bir durum olduğundan öğrenci adaylarının bu tutumları iyileştirilmelidir. Eğitim fakültelerinde verilen sınıf yönetimi dersinin daha etkin ve uygulanabilir hale getirilmesi öğrencilerde fikir değişikliğine çözüm olarak sunulabilir.

Katılımcılar arasında "öğretimi kesmeksizin sınıf yönetimini sağlama, öğrencilerin gösterdikleri davranışlara göre pekiştireçler kullanma, öğrencilerin görüşlerini dikkate alma" stratejilerine yanıt olarak "hiç önemli değil" cevabı da verilmiştir. Yine genele bakıldığında az bir oranı kapsamaktadır. Fakat özellikle sınıf kuralı oluşturma başta olmak üzere çağdaş eğitim anlayışı dahilinde öğrencilerin görüşünü dikkate almak oldukça önemlidir. Pekiştireçler kullanma sık sık tercih edilme durumunda sorunlar oluşturacak olsa da ara sıra tercih edilmesi öğrenme ortamını canlı tutacaktır. Öğretimi kesmeksizin sınıf yönetimini sağlama çocuk üzerinde baskı oluşturacak ve muhtemelen okula olan bakışını etkileyecektir.

Katılımcıların genel olarak "önemli" gördükleri ve aynı zamanda "az önemli" olarak gördükleri, "kararsız" kaldıkları sonuçlar kapsamında oranların değiştiği durumlar ise "sınıfı adil ve tutarlı yönetim stratejileri ile kontrol etme", "arkadaşça tavrını öğrenciye gösterme", "davranış problemlerini azaltmak için öğretim sürecinde ve sınıf düzenlemelerinde değişiklik yapma", "beklenmedik öğrenci davranışları karşısında olgunluk ve ılımlılık gösterme" durumlarıdır. Katılımcıların genelinin verdiği cevaplara bakıldığında "kararsız" olma ve "az önemli" görme her ne kadar az kişiden oluşsa da en başta adil ve tutarlı olmak öğrenci içinde bir model olunduğu için oldukça önemli bir faktördür. "Arkadaşça tavrını gösterme" straejisine katılımcıların çoğu "az önemli" ve "kararsızım" cevabını vermiştir. Bu cevaplara katılımcıların eğitim hayatları boyunca şahit oldukları "öğrenciler tarafından iyi niyetin suiistimal edilmesi ya da yanlış anlaşılma" durumları sebep olmuş olabilir.

Araştırmada elde edilen sonuçlar ışığında öğretmen adaylarının sınıf yönetiminde oldukça önemli olan bazı durumlar karşısında henüz bir karara varamama veya önemli olarak görmeme durumuna rastlanılmıştır. Okul Öncesi Eğitimi Lisans Programında bulunan sınıf yönetimi, çocuğu tanıma ve değerlendirme gibi derslerin içerik olarak uygulamaya dönük olması ve bu dersler kapsamında staj yapılması öğretmen adaylarına bu konuda daha çok fayda sağlayacaktır. Bunlara ek olarak "öğretmenlik uygulaması" gibi uygulamaya yönelik derslerin sürelerinin artırılacak olması, bu derslerin uygulanması süresince farklı öğretmenlerle, kurumlarla çalışılması oldukça önemli bir çözüm olacaktır. Çünkü öğretmen adayları ancak bu

şekilde farklı aile ve çocuk yapılarını görebilir hale gelecektir. Böylelikle de sınıf yönetimini sağlama konusunda daha yetkin bir konuma gelebileceği düşünülmektedir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu araştırmanın sonucunda ulaşılan ve dikkat çeken hususlar aşağıda sıralanmıştır:

• Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejileri konusundaki görüşleri incelendiğinde, "genel anlamda stratejilere oldukça yüksek oranda katıldıkları (x =4,72) gözlenmiştir. Bu da öğretmen adaylarının ankette belirtilen sınıf yönetimi stratejilerinin oldukça önemli olduğunu ve öğretmenler tarafından bunların mutlaka sınıfta uygulanması gerektiğini düşündükleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır."

• Katılımcı öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre sınıf yönetimi stratejileri konusundaki görüşlerine bakıldığında, "anketteki beşinci (sınıfı adil ve tutarlı yönetim stratejileri ile kontrol etme sağlama) ve dokuzuncu (davranış problemlerini tam olarak tanımlama) maddelerde yer alan stratejiler dışındaki diğer stratejilerin cinsiyet faktörüne göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucu ortaya çıkmıştır."

Bu sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunulabilir;

• Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi konusundaki görüşlerini belirlemeye yönelik başka araştırmalar yapılarak, adayların konuya bakış açıları hakkında farklı boyutlar tespit etmek mümkün olabilir. Bu da konuyla ilgili yeni araştırmaların planlanmasını gerektirmektedir. Konu ile ilgili çalışan başka araştırmacılar bu konuda farklı araştırma yöntemlerini de uygulayarak yeni araştırmalar hazırlayabilir. Hazırlanan uygulamalar farklı bölgelerde ve illerde uygulanabilir. Ayrıca uygulanan bu araştırmaların sonuçları diğerleriyle karşılaştırılarak değerlendirilebilir.

• Öğretmen adayları sınıf yönetimi stratejileri konusunda yeterli ve etkili bir eğitime her zaman ihtiyaç duyacaklardır. Öğretmenlik mesleği programları, sürekli kendini geliştiren ve yenileyen etkili öğretmenler hazırlamaya dönük güncellenebilir. Sınıf yönetimi dersi teori ve uygulamayı içerecek şekilde hazırlanabilir. Öğretmen adaylarına, çeşitli deneyim kazandırıcı uygulamalar yapabilecekleri farklı ortamlarda bulunmalarına fırsat verilebilir. Uygulaması olan derslerin sınıf ortamında uygulamaları yapılabilir. Halen çalışmakta olan öğretmenlerin sınıf yönetimi alanındaki eksiklerini ve yetersizliklerini gidermek için hizmet içi eğitim programları düzenlenebilir. Öğretmenler derslerde sınıf düzenini sağlamak için öğrencileri sıkmayacak, öğrencilerin dikkatlerini üst düzeyde tutacak öğretim yöntemlerini kullanabilirler. Sınıf kurallarının yaptırım veya ceza ağırlıklı olamamasına, ancak sınıf kurallarının yeterince açık ve anlaşılır olmasına özen gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

[1] Başar, H. (2001). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Pegem A

[2] Celep, C. (2000). The correlation of the factors: The prospective teachers' sense of efficacy, belief and attitudes about student control. *National FORUM of Educational Administration and Supervision Journal. 17*(4), 99-112. Eric Document Reproduction Service ED 452 179

[3] Çakmak, M. T., Kayabaşı, Y. T. ve Ercan, L. T. (2008). Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejilerine yönelik görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 35, 53-64.

[4] Çankırılı, A. (2005). *Öğretmen ve öğrencileri.* Erişim: 07.09.2023, https://dergipark.org.tr/en/pub/ijolt/issue/53773/733919

[5] Erden, M. (2008). *Sınıf yönetimi,* Ankara: Arkadaş Yayınevi.

[6] Güler, N. (2012). Eğitimde ölçme ve değerlendirme. Ankara: PegamA Yayınları.

[7] Kantos Z.E, Taşdan M, Kantos T. (2007) Sınıf kuralları. Edt. Cafoğlu Z. *Sınıf yönetimi Yeni gelişmeler doğrultusunda.* 1. Baskı. (s.121-151). Ankara: Grafiker Yayıncılık

[8] Kounin, J.S. (1970). *Discipline and group management in classrooms.* NewYork: Holt, Rinehart and Winston, Inc.

[9] Reed, D. (1989). Student teacher problems with classroom discipline: Implication for program development. *Action in Education, 11*(3), 59-65.

[10] Türnüklü, A. (1999). *İlkokullarda sınıf yönetimi.* Erişim: 07.09.2023. http://www.yok.gov.tr/ egitim/ ogretmen/ tez_ozetleri/aturnuklu.html

FİZİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ BİLİMSEL İŞLEM BECERİ DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ

Nuray ÖNDER ÇELİKKANLI
Gazi Üniversitesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Fizik Eğitimi Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0002-2726-4386

Özet

Bu çalışmanın amacı, fizik öğretmen adaylarının bilimsel işlem beceri (BİB) düzeylerini belirlemektir. Bu amaç kapsamında bir devlet üniversitesinin Temel Mekanik Laboratuvarı derslerini başarıyla tamamlamış 35 ikinci sınıf fizik öğretmen adayına çoktan seçmeli Bilimsel İşlem Beceri Testi (BİBT) yazılı olarak uygulanmıştır. Uygulama sonunda öğretmen adaylarının BİB düzeylerinin orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. BİB, öğretmen adaylarının akademik başarılarının önemli bir yordayıcısıdır. Bu nedenle, öğretmen eğitiminde öğretmen adaylarının BİB düzeylerinin arttırılmasına yönelik çalışmalara yer verilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: bilimsel işlem becerisi, fizik öğretmen adayı, öğretmen eğitimi

1. Giriş

Öğretmen eğitiminde, alan bilgisinin yanı sıra öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğiyle ilişkili beceri düzeylerinin de geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu becerilerden birisi de özellikle matematik ve fen eğitimi alanlarında sıklıkla karşımıza çıkan bilimsel işlem becerileridir (BİB). Fen ve Fizik laboratuvar derslerinin temel amaçlarından birisi de öğrencilerin bilimsel işlem becerilerine katkı sağlamaktır**.** Bilimsel işlem becerileri; problemler üzerinde düşünmede, bilgiye ulaşmada ve sonuçları formüle etmede kullandığımız becerilerdir (Lind, 1998). Bilimsel işlem becerileri mantıksal ve matematiksel düşünme için gerekli olan ve bilimi anlamada büyük etkiye sahip becerilerdir (Sungur vd., 2001). Düşünme becerilerinden biri olarak da ele alınan bilimsel işlem becerisi bilgi oluşturmada, problemler üzerinde düşünmede ve sonuçları formüle etmede kullanılmaktadır (Altun Yalçın ve Turgut, 2010). Bilimsel işlem becerileri, öğrenmeyi kolaylaştırmanın yanı sıra öğrencilere araştırma yeteneği kazandıran, öğrencilere sorumluluk yükleyerek onların öğrenme ortamında aktif olmasını sağlayarak kalıcı öğrenmeye de katkı sağlar (Akdeniz, 2008).

Öte yandan bilimsel işlem becerileri yalnız laboratuvar yürütürken gerekli olan beceriler olmayıp birçok disiplinin öğrenilmesine alt yapısını oluşturmaktadır (Çepni ve Ayvacı 2008). Hatta her ne kadar bilimsel süreç becerileri bir araştırmayı gerçekleştirmek için gereken beceriler arasında (Sarıbaş, 2009) değerlendirilse de bilimsel süreç becerileri farkında olunmasa da günlük hayatta sıklıkla başvurulan beceriler arasındadır.

BİB'lerle ilgili yapılan araştırmalarda BİB'lerinin bir deneysel çalışmada bağımlı değişken (Açışlı, vd. 2009; Altun Yalçın ve Turgut, 2010; Appamaraka, vd., 2009; Benli ve Sarıkaya, 2011; Metin ve Birişçi, 2009; Sarıbaş, 2009), bağımlı değişkenin yordayısı (Aydın ve Yılmaz, 2010; Çetin, 2009; Çetingül ve Geban, 2011; Şahin, 2008), betimsel çalışmalarda düzeyinin belirlenmek istendiği değişken (Aktaş ve Ceylan, 2016; Celep vd.; Kandemir ve Yılmaz, 2012) ya da akademik başarıyla ilişkisinin araştırıldığı değişken (Aktaş ve Ceylan, 2016) olarak ele alındığı görülmektedir. Burada belirtilen tüm araştırmalarda Burns, Okey ve Wise (1985) tarafından geliştirilmiş ve Türkçeye çevrisi ve uyarlaması Geban vd. (1992) tarafından yapılmış Bilimsel İşlem Beceri Testi (BİBT) kullanılmıştır.

BİBT puanları ile genel akademik başarıları arasında pozitif bir ilişkin vardır (Aktaş ve Ceylan, 2016). BİB, öğrencilerin başarılarını tahmin etmede güçlü bir belirleyicidir (Çetin, 2009; Çetingül ve Geban, 2011; Şahin, 2008). Öğrencilerin BiB düzeylerinin asit ve bazlar konusunda üst düzey bilişsel becerileri üzerine anlamlı bir etkisi vardır (Aydın ve Yılmaz, 2010). BİB'lerinin öğrenmedeki olumlu etkileri göz önünde bulundurulduğunda gelecek nesilleri yetiştirecek olan öğretmen adaylarının BİB düzeylerinin tespitinin öğretmen eğitimine olumlu katkı sağlayacağı söylenebilir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, fizik öğretmen adaylarının bilimsel işlem beceri düzeylerini tespit etmektir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada betimsel tarama modelinden yararlanılmıştır.

2.2. Örneklem

Çalışmanın örneklemini bir devlet üniversitesinin Temel Mekanik Laboratuvarları I ve II derslerini başarıyla tamamlamış 35 fizik öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışmada uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında öğrencilerin bilimsel işlem becerilerini ölçmek amacıyla Burns, Okey ve Wise (1985) tarafından geliştirilmiş ve Türkçeye çevrisi ve uyarlaması Geban vd. (1992) tarafından yapılmış Bilimsel İşlem Beceri Testi (BİBT) kullanılmıştır. BİBT her biri dört seçenekten oluşan 36 çoktan seçmeli sorudan oluşmaktadır. BİBT'de özellikle Fen ve Matematik alanında ölçülmek istenen beş temel beceri bulunmaktadır. Bu beceriler; (i) değişkenleri tanımlayabilme (identifying variables), (ii) işe vuruk tanımlama/işlemsel açıklamalar getirebilme (operationally defining), (iii) hipotez kurma ve tanımlama (stating hypothesis), (iv) grafiği ve verileri yorumlama (data and graph interpretation) ile (v) araştırmayı tasarlama (designing investigations) becerileridir. Bu becerilerin BİBT'deki hangi sorularla ölçülmek istendiği Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1 BİBT'de Yer Alan Soruların Becerilere Göre Dağılımı

Beceri	**Soru Sayısı**	**Beceri Sorular**
Değişkenleri Tanımlayabilme	12	1, 3, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 30, 31, 32, 36
İşevuruk Tanımla/İşlemsel Açıklamalar Getirebilme	6	2, 7, 22, 23, 26, 33
Hipotez Kurma ve Tanımlama	9	4, 6, 8, 12, 16, 17, 27, 29, 35
Grafiği ve Verileri Yorumlama	6	5, 9, 11, 25, 28, 34
Araştırmayı Tasarlama	3	10, 21, 24

Testin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı Geban vd. (1992) tarafından ,77; Kanlı ve Temiz (2006) tarafından ,79 olarak bulunarak güvenilir bir test olduğu ortaya konmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

BİBT'de doğru cevaplanan her soru için "1" yanlış cevaplanan her soru için ise "0" puan verilmiştir. BİBT'den alınacak maksimum puan "36", minimum puan ise "0" dır. BİBT'nin her bir alt becerisinden alınan puanlar ile BİBT'den alınan toplam puana ait betimsel istatistikler Excel programında hesaplanmıştır.

3. Bulgular

BİBT'nin her bir alt becerisinden alınan puanlar ile BİBT'den alınan toplam puana ait betimsel istatistiksel bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2 BİBT'e ait Betimsel İstatistikler

İstatistik / **Test Alt Boyutları**	**Soru Sayısı**	En Düşük Puan	En Yüksek Puan	Ortalama	Ortanca	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Değişkenleri Tanımlayabilme	12	1	11	6,29	6	2,22	0,11	0,04
İşevuruk Tanımla/İşlemsel Açıklamalar Getirebilme	6	1	6	4,06	4	1,39	-0,32	-0,71
Hipotez Kurma ve Tanımlama	9	1	8	5,66	6	1,71	-0,69	0,42
Grafiği ve Verileri Yorumlama	6	2	6	4,77	5	1,09	-0,12	0,92
Araştırmayı Tasarlama	3	0	3	2,34	2	0,73	-1,13	1,77
Toplam	36	9	30	22,29	22	4,18	-0,87	1,83

BİBT'de doğru cevaplanma frekansı en fazla olan soru maddeleri 10, 17 ve 9 iken doğru cevaplanma frekansı en az olan maddeler 30, 13 ve 27'dir.

4. Sonuç

Araştırmaya katılan fizik öğretmen adaylarının BİB'lerin gelişimini destekleyen Temel Mekanik Laboratuvarı I ve II derslerini BİBT'den aldıkları puanların hem alt beceri hem de toplam puan boyutunda istendik seviyede olmadığı söylenebilir.

5. Tartışma ve Öneriler

Fizik öğretmen adaylarının BİBT puan ortalamalarının kendilerinin temel öğrenci grubu olacak lise öğrencilerin aynı test kullanılarak hesaplanan BİBT puan ortalamalarından yüksek, kendilerine yakın alanlardaki öğretmen adaylarınınkine yakın olması beklenir. Bu çalışmadaki BİBT ile aynı testi kullanan Metin ve Birişçi (2009) Fen Öğretimi II dersini almakta olan sınıf öğretmenliği programına kayıtlı öğretmen adaylarının BİBT'ten aldıkları puan ortalamaları ise 25,34 olduğunu ortaya koymuştur. Kandemir ve Yılmaz (2012) ise çalışma grubunu oluşturan 428 sınıf öğretmeninin BİB seviyesini orta düzeyde bulunmuştur. Aktaş ve Ceylan (2016) fen bilgisi öğretmen adaylarının değişkenleri tanımlama ve kontrol etme ile işlemsel tanımlama becerilerinin düşük, hipotez kurma becerilerinin orta ve araştırma tasarlama ile grafik ve verileri yorumlama becerilerinin ise yüksek olduğu tespit etmiştir. Aktaş (2010) ise bir devlet üniversitesinde Biyoloji, Kimya, Fizik ve Matematik öğretmen adaylarıyla yürüttüğü çalışmasında BİBT puan ortalamasının en yüksek olan grubun Biyoloji en az olan grubun ise Fizik öğretmen adayları olduğunu belirtmiştir.

BİB, öğrencilerin başarılarını tahmin etmede güçlü bir belirleyicidir (Çetin, 2009; Çetingül ve Geban, 2011; Şahin, 2008) Bu nedenle de öğretmenlerin öğrencilerinin BİB'lerinin gelişimlerine katkı sağlayacak eğitim ortamlarını oluşturmaları gerekir (Çetin, 2009). Bu hususta öğrencilerin veya öğretmen adaylarının BİB'lerinin geliştirmesine yönelik alanyazın bulgularından faydalanılabilir. Örneğin Açışlı vd. (2009) yapılandırmacı öğrenme modeline dayalı 5E öğrenme modeline göre ders işlemenin öğrencilerin bilimsel işlem becerilerinin gelişiminde başarılı ve etkili olduğu sonucuna varmıştır. Benzer şekilde, fizik laboratuvarı derslerinin 5E Öğretim Modeli ile işleme (Altun Yalçın ve Turgut, 2010), probleme dayalı öğretim (PDÖ) ile fen derslerini işleme (), öğretmen adayları için biçimlendirici değerlendirmenin kullanımı (Metin ve Birişçi, 2009), öğretmen adayları için öz-düzenlemeye dayalı öğrenme stratejilerini geliştirmeye yönelik öğretim yönteminin kullanımının (Sarıbaş, 2009). BİBT puanlarında anlamlı artışa neden olduğu görülmektedir.

Son olarak BİB'lerin sadece fen öğrenirken değil, diğer öğrenmelerde de kullanılan süreci kapsadığının da unutulmaması gerekmektedir.

Kaynakça

Açışlı, S., Turgut, Ü., Altun, Yalçın, S. ve Gürbüz, F. (2009). Elektrik konusunda 5e öğrenme modeline dayalı öğretimin üniversite öğrencilerinin bilimsel işlem becerilerine ve fizik laboratuvarına karşı tutumlarına etkisi. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4*(1), 80-92 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/befdergi/issue/23159/247370

Akbaş, A. (2010). Attitudes, self-efficacy and science processing skills of teaching certificate master's program (OFMAE) students. *Eğitim Arastirmaları-Eurasian Journal of Educational Research, 39,* 1-12.

Akdeniz, A. R. (2008). *Problem çözme, bilimsel süreç ve proje yönteminin fen öğretiminde kullanımı.* Kuramdan uygulamaya fen ve teknoloji öğretimi. Edt: Çepni S. Pegem yayınları, 7. Baskı, syf: 364, 127-155, Trabzon.

Aktaş, İ. ve Ceylan, E. (2016). Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel süreç beceri düzeylerinin belirlenmesi ve akademik başarıyla ilişki düzeyinin incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13*(33) , 123-136 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/mkusbed/issue/19579/209084

Altun Yalçın, S., Açışlı, S. ve Turgut, Ü. (2010). 5e öğretim modelinin fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel işlem becerilerine ve fizik laboratuarlarına karşı tutumlarına etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 18*(1) , 147-158. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/kefdergi/issue/49066/626044

Appamaraka, S., Suksringarm, P., ve Singseewo, A. (2009). Effects of learning environmental education using the 5es-learning cycle approach with the metacognitive moves and the teacher's handbook approach on learning achievement, integrated science process skills and critical thinking of high school (grade 9) students. *Pakistan Journal of Social Sciences, 6*(5), 287-291.

Aydın N. ve Yılmaz, A. (2010). Yapilandirici yaklaşimin öğrencilerin üst düzey bilişsel becerilerine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 39, 57-68.

Benli, E. ve Sarıkaya, M. (2011). Fen bilgisi öğretmen adaylarının fene karşı tutumları ve bilimsel işlem becerileri üzerine probleme dayalı öğrenme ve cinsiyet etkilerinin araştırılması: Kazan taşı problemi. *Education Sciences, 6*(1) , 1295-1308 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/nwsaedu/issue/19821/212212

Burns, J. C., Okey, J. R., ve Wise, K. C. (1985). Development of an integrated process skill test: TIPS II. *Journal of Research in Science Teaching, 22*(2), 169-177.

Celep, A. , Gültekin, Ö., Karamustafaoğlu, S. ve Karamustafaoğlu, O. (2012). Farklı öğrenim seviyelerindeki fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerileri ile zihinsel gelişim düzeyleri . Manisa celal bayar üniversitesi eğitim fakültesi dergisi , 2 (1) , 40-61 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/mcbuefd/issue/54567/743740

Çepni, S. ve Ayvacı, H.Ş. (2008). Laboratuvar destekli fen öğretimi metotları. Kuramdan uygulamaya fen ve teknoloji öğretimi. Edt: Çepni S. Pegem Yayınları, 7. Baskı, Syf: 364, 209-249, Trabzon.

Çetin, P. S. (2009). *Effects of conceptual change oriented instructıon on understanding of gases concepts [Kavramsal değişim yaklaşımının gazlar konusunu anlamaya etkisi*], Doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Çetingül, İ. ve Geban, Ö. (2011). Using Conceptual Change Texts with Anologies for Misconceptions in Acids and Bases [Kavramsal Değişim Metinleriyle Verilen Analojilerin Ait-Baz Konusundaki Kavram Yanılgıları için Kullanımı]. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 41*, 112-123.

Kandemir, E. M. ve Yılmaz, H. (2012). Öğretmenlerin üst düzey bilimsel süreç becerilerini anlama düzeylerinin belirlenmesi . Batı anadolu eğitim bilimleri dergisi , 3 (5) , 1-28 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/baebd/issue/3338/46225

Kanlı, U. ve Temiz, B. K. (2006)

Lind, k. (1998). Science process skills: preparing for the future, http://www.monroe2boces.org/shared/instruct/sciencek6/process.htm.

Metin, M. ve Birişçi, S. (2009). Biçimlendirici değerlendirmenin öğretmen adaylarının Bilimsel süreç becerilerini geliştirmeye etkisi ve adayların değerlendirme hakkındaki düşünceleri, *Çağdaş Eğitim Dergisi, 34,* (370): 31-39.

Geban, Ö., Aşkar, P. ve Özkan, İ. (1992). Effects of computer similation and problem solving approaches on high school. *Journal of Educational Research. 86*(1), 5-10.

Sungur, S., Tekkaya, C., ve Geban, O. (2001). The contribution of conceptual change texts accompanied by mapping to students' understanding of the human circulatory system. *School Science and Mathematics, 101*(2), 91-101.

Şahin, M. G. (2008). The effect of modellıng ınstructıon on hıgh school students' understandıng of projectıle motıon [modelleme yöntemiyle öğretimin lise öğrencilerinin eğik Atış konusunu anlamasına etkisi], doktora tezi, ortadoğu teknik üniversitesi, ankara, türkiye.

Sarıbaş, D. (2009). *Öz-düzenlemeye dayalı öğrenme stratejilerini geliştirmeye yönelik Laboratuar ortamının kavramsal anlama, bilimsel işlem becerisi ve kimyaya karşı tutum üzerindeki etkisinin incelenmesi,* Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

FİZİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ ÖĞRENİM GÖRDÜKLERİ ANABİLİM DALLARINA VE ÜNİVERSİTELERİNE UYUM SÜREÇLERİ

Nuray ÖNDER ÇELİKKANLI

Gazi Üniversitesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Fizik Eğitimi Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0002-2726-4386

Özet

Bu çalışmanın amacı, fizik öğretmenliği lisans programını kazanan fizik öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri anabilim dallarına ve üniversiteye uyum aşamasında yaşadıkları problemleri ortaya koymaktır. Bu amaç kapsamında 2021-2022 yılında bir devlet üniversitesinin fizik öğretmenliği lisans programına kayıt yaptıran 20 öğrenciyle 2021-2022, 2022-2023 ve 2023-2024 güz dönemi ders kayıt kayıt aşamalarında öğrencilerden yazılı veri toplanmıştır. Ayrıca öğretmen adaylarının danışmanlarıyla yüz yüze görüşmeler yapılarak öğretmen adaylarının danışmanlarına danıştıkları temel konular hakkında da bilgi toplanmıştır. Elde edilen veriler doküman analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Öğrencilerin üniversiteye ilk başladığı 2021 yılında anabilim dalına karşı olumlu tutum sergilerken öğretim gördükleri üniversiteye karşın ön yargıları olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri yıl sayısı arttıkça üniversiteleriyle ilişkili kişisel ve üniversite kaynaklı sorunlarla beraber özellikle seçmeli derslerle ilgili olumsuz deneyimler yaşadığı tespit edilmiştir. Fizik öğretmenliği lisans programının 2021 yılı itibariyle değişmiş olması nedeniyle aynı isimli farklı kodlara sahip dersler ortaya çıkmıştır. Bu durum öğretmen adaylarının yanlış kodlu ders seçmelerine neden olmuştur. Bunun yanı sıra, fizik öğretmen adaylarının alt dönemlerden başarısız oldukları dersler mevcut dönemde seçmek istedikleri seçmelerine engel oluşturmuştur. Üçüncü yılına gelmiş fizik öğretmen adaylarının halen üniversitelerinin lisans sınav yönetmeliği hakkında yetersiz bilgiye sahip olmaları ise şaşırtıcı bir bulgudur. Sorunlarının çözümünde sık sık danışmanlarından yardım aldıklarını belirten fizik öğretmen adayları sabah erken saatlerdeki derslerine uyuyakalma, ulaşım vb. problemler nedeniyle katılmakta zorlandıklarını ayrıca belirtmişlerdir. Fizik öğretmen adaylarının üniversiteleri ve anabilim dallarına uyum süreçlerinde yaşadıkları olumsuz deneyimler onların başarılarını olumsuz yönde etkileyebileceğinden akademisyenlerin ve üniversite yöneticilerinin öğrencilerin uyum sorunlarına yönelik dönemsel önlemler almaları, danışman-öğrenci ilişkilerinin ise daha etkili biçimde yürütülmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: fizik öğretmen adayı, öğretmen eğitimi, üniversiteye uyum

1. Giriş

Üniversite ortamları, üniversiteyi yeni kazanan öğrenciler için hem merak uyandıran hem de tedirginlik yaşatan sosyal ve akademik ortamlar arasındadır. Hayatında hiç üniversiteye giriş yapmamış bireyler zihinlerindeki üniversite ortamı hakkında olumlu ya da olumsuz bir takım ön düşüncelerle üniversiteye gelmektedir. Sahip oldukları bu ön düşünceler gerçekte karşılaştıklarıyla farklı olduğunda ise hem sosyal hem de akademik açıdan uyumsuzluk yaşamaktadırlar.

Uyum kavramı özellikle ilk kez karşılaşılan bir olay ya da ortam ile bireylerin bütünleşmesiyle doğrudan ilişkili bir kavramdır. - Uyum bireyin kendi benliği ile çevresel etkenler arasında dengeleme durumudur (Köknel, 1993). Alanyazında uyum, kişisel, sosyal ve akademik olmak üzere üç farklı boyutta ele alınmaktadır. Kişisel uyum yalnızlıkla baş etme becerisi ve yaşama motivasyonuyla ilişkilidir (Gerdes ve Mallinckrodt, 1994). Sosyal uyum, bireylerin yaşadığı şehre, semte veya okuduğu okul ortamına alışma ve bu ortamlarda arkadaşlık ilişkileri kurma becerisiyle ilişkilidir (Bülbül ve Acar–Güvendir, 2014). Akademik uyum ise eğitim hayatında yeni akademik becerilerle baş etme ve öğretim elemanları ile olan iletişimi kapsamaktadır (Karahan vd., 2005). Öğrencilerin okudukları programa veya üniversiteye uyum süreçlerini kolaylaştıran en temel niceliklerden birisi de öğrencilerin hem kazandıkları programa hem de üniversitelerine kendi istekleriyle gelmiş olmalarıdır. Bunun yanı sıra, öğrencilerin fakültenin ilk yıllarında başarı düzeylerinin düşük olmasının nedenlerinden biride de okudukları programları isteyerek tercih etmediklerinden kaynaklanmaktadır (Erdemir, 2004; Taylor, 2004). Öğrencilerin meslek seçimlerinde; aile değerleri, ailenin sosyoekonomik durumu, arkadaş ve öğretmen yönlendirmesi gibi çeşitler değişkenler öne çıkmaktadır (Fowlera vd., 2009). Erdemir (2010) 500 fizik öğretmen adaylarının okudukları anabilim dalını kendi isteğiyle (24,4), iş güvencesiyle (%22,6), öğretmen etkisiyle (%18,4), aile etkisiyle (16,2), tercih hatasıyla (%8,8) ve arkadaş etkisiyle (%6,7) tercih ettiklerini ortaya koymuştur. Bu sonuç, fizik öğretmen adaylarının büyük bir bölümünün dış faktörler nedeniyle fizik öğretmenliği programını seçtiklerini gözler önüne sermektedir.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) verilerine göre, Türkiye yükseköğretimde OECD'ye üye ülkeler arasında sondan üçüncü durumdadır (OECD, 2010). Bu durum öğrencilerin seçtikleri programa ve üniversitelerine akademik uyumsuzluklarının başka bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Çünkü üniversiteye uyum ile öğrencilerin akademik başarıları arasında olumlu ilişkinin bulunduğu birçok araştırmada (Erdemir, 2010; Esen-Aygün ve Şahin-Taşkın, 2019; Taylor, 2004; Watson, 2001) ortaya konmuştur.

Öğretmen eğitimindeki temel amaç öğretmenlik mesleğiyle ilişkili bilgi, beceri, yeterlilik ve yetkinliklere sahip öğretmen adayları yetiştirmektir. Bu amaç öğretmenlik mesleği genel yeterliliklerin yer aldığı raporda da 3 temel yeterlilik alanındaki 11 yeterlilik ve 65 göstergeyle de (MEB, 2017) ortaya konmaktadır. Bu yeterliliğe sahip öğretmen adayları yetiştirebilmek için ise öncelikle üniversitenin ilk yıllarından itibaren hem okudukları programa hem de üniversitelerine uyum sağlamış öğretmen adaylarına ihtiyaç vardır. Bu nedenle de öğretmen adaylarının uyum süreçlerinde yaşadıkları problemlerin belirlenip bu problemlerin ortaya çıkmasını önlemek hem öğretmen eğitiminde görevli akademisyenlerin hem de üniversite yönetiminin önemle üzerinde durması gereken bir konudur. Bu nedenle de bu çalışmada Fizik öğretmen adaylarının üniversitelerinin ilk iki yılında hem okudukları program hem de üniversiteye uyum süreçleri ortaya konmak amaçlanmıştır.

2. Metot

2.1. Araştırma Yöntemi

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasına örnektir.

2.2. Örneklem

Çalışmanın örneklemini bir devlet üniversitesinin fizik öğretmenliği programını okumakta olan 20 üçüncü sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Öğretmen adayları üniversiteye 2021-2022 eğitim öğretim yılında kayıt olmuştur.

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada iki tür veri toplama aracından yararlanılmıştır. Bunlardan ilki Google form kullanılarak hazırlanan iki açık uçlu sorudur. Sorular şu şekildedir:

1) Okuduğunuz üniversiteye uyum sürecinizle ilgili olumlu ve olumsuz durumları vereceğiniz somut örneklerle belirtiniz.
2) Okuduğunuz fizik eğitimi anabilim dalına uyum sürecinizle ilgili olumlu ve olumsuz durumları vereceğiniz somut örneklerle belirtiniz.

İlgili sorular, fizik öğretmen adaylarının kayıt olduğu 2021 yılından itibaren her ders döneminin başında öğretmen adaylarına online olarak yönlendirilmiştir.

Çalışmadaki ikinci veri toplama aracı ise örneklemi oluşturan fizik öğretmen adaylarının danışmanlarıyla yapılan birebir görüşmedir. Görüşmede danışmanlarının görüşü doğrultusunda öğretmen adaylarının hem anabilim dallarına hem de üniversitelerine uyum süreçleriyle ilgili bilgi toplanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Her iki veri toplama aracından elde edilen verilerin analizinde doküman analizinden yararlanılmıştır.

3. Bulgular

Çalışmada elde edilen sosyal ve akademik uyuma yönelik bulgular anabilim dalı ile ilişkili ve üniversiteyle ilgili kategorilerin altında uyumu kolaylaştıran ve uyumu zorlaştıran alt kategorileri altında toplanmıştır. Fizik öğretmen adaylarının sosyal ve akademik uyumlarını kolaylaştıran anabilim dalları ve üniversiteyle ilişkili kategoriler Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1

Fizik öğretmen adaylarının sosyal ve akademik uyumlarını kolaylaştıran kategoriler

Anabilim Dalıyla İlişkili Kategoriler		f	Üniversiteyle İlişkili Kategoriler		f
Danışman desteği	Danışmana kolay erişim	16	Üniversitede düzenlenen etkinlikler	Üniversite topluluklarının düzenlediği etkinlikler	7
	Haftalık danışman saatlerinin varlığı	10		Kütüphane vb. birimleri tanıtma etkinlikleri	4
	Danışmanın ders önerilerinde bulunuyor olması	9		Oryantasyon programının varlığı	3
	Danışmanın sabırlı oluşu	6		Ücretsiz düzenlenen seminer vb. etkinlikler	2
	Danışmanın okul içi ve dışı etkinliklerden öğrencileri haberdar etmesi	3		Ücretsiz film izleme etkinliği	2
Anabilim dalı öğretim üyelerinin desteği	Öğretim üyelerinin hoşgörülü tavırları	10	Üniversitenin sağladığı imkânlar	Çeşitli öğrenci topluluklarının varlığı	6
	Öğretim üyelerine erişim kolaylığı	9		Dekanlık veya rektörlüğün desteklediği öneri ve şikâyet platformları	4
	Öğretim üyelerinin duyurulardan ve projelerden öğrencileri haberdar etmesi	7		Ücretsiz internet sağlama	4
	Anabilim dalı başkanının öğrenci sorunlarına çözüm araması	5		Kampüs içi ücretsiz sosyal destek hizmeti	2
	Anabilim dalı öğretim üyelerince düzenlenen anabilim dalımıza hoşgeldiniz toplantısı	3		Kampüs içi bisiklet yolları	1
	Uygun olmayan ders programlarında öğrencilerin lehine yapılan düzenlemeler	3		Kütüphanenin 24 saat açık kalması	1
	Öğretim üyelerinin öğrencilerce düzenlenen ders dışı etkinliklere katılım sağlaması	2			
Diğer	Sınıf temsilcilerinin varlığı	1			
	Laboratuvarların ders dışı kullanımına açılması				

Tablo 1'de göre fizik öğretmen adaylarının sosyal ve akademik uyumlarını destekleyen kategoriler daha çok kayıtlı oldukları anabilim dallarıyla ilişkilidir.
Fizik öğretmen adaylarının sosyal ve akademik uyumlarını zorlaştıran anabilim dalları ve üniversiteyle ilişkili kategoriler Tablo 2'de özetlenmektedir.

Tablo 2

Fizik öğretmen adaylarının sosyal ve akademik uyumlarını zorlaştıran kategoriler

	Anabilim Dalıyla İlişkili Kategoriler	f		Üniversiteyle İlişkili Kategoriler	f
Arkadaş İlişkileri	Sınıf arkadaşlarıyla yaşanılan fikir ayrılıkları	8	Fiziki Koşullar	Bahar şenliklerinin yapılmaması	6
	Sınıf arkadaşlarına güvenmeme	4		Kampüs içi öğrenci yurdunun olmaması	4
	Sınıf arkadaşlarının ders notlarını paylaşmaması	3		Sosyal mekânların azlığı	3
	Sınıf arkadaşlarının bölüm duyurularını paylaşmaması	2		Kampüsün küçük oluşu	2
	Laboratuvar derslerindeki grup çalışmalarında açıkta kalma	1		Kampüs içerisinde sürekli inşaat çalışmalarının oluşu	2
Kişisel ve Duyuşsal Özellikler	Bölümü istemeyerek okuma/Başka bir bölümü okumak isteme	6		Binanın önündeki havuzun gürültüsü	1
	Uyku sorunu yaşama	5		Alternatif otobüs hatlarının olmayışı	1
	Sınıf içi etkinliklerinde çekingen davranma	4		Dersliklerin küçük oluşu	
	Sınıf içi kolay arkadaşlık kuramama	2	Üniversitenin sağlayamadığı imkânlar	Bazı öğrenci grupların varlığına izin verme	7
	Sınıf arkadaşlarınca dışlandığını hissetme	1		Bahar şenlikleri/konserlerin düzenlenmiyor oluşu	6
	Türkçe'yi etkili anlayamama/konuşamama	1		Seçmeli ders çeşitliliğinin azlığı	5
Öğretim Üyesi Öğrenci İlişkileri	Sadece 1çalışkan öğrencilerin takdir görmesi	5		Alternatif olabilecek ucuz yemek sorunu	4
	Alttan dersi olan öğrencilere imtiyaz tanınması	3		Barınma sorunu	4
	Ders dışı etkinliklere katılımda öğretim üyelerinin gönülsüz olması			Üniversitenin belirli bir öğrenci grubuyla tanınıyor olması	3
Ders Programı	Derslerin zorluğu	13		Okul dışı gezilerinin yetersizliği	2
	Ders yükünün fazlalığı	9		Derslik düzeninin uygunsuz olması	1
	Zorunlu seçmeli derslerin olması	4		Düzenli bilim şenliklerinin yapılmaması	1
	Az sayıda seçmeli dersin alınabiliyor olması	2		Öğrencilerin diğer üniversitelerin kütüphanelerini kullanamıyor oluşu	1

	Öğrenci bekleme veya çalışma alanlarının bulunmaması	1	Üniversite dışından arkadaşların referansla dahi üniversiteye alınmaması	1
Fiziki Koşullar	Laboratuvarlarda çok eski malzemelerin kullanılıyor olması	1		

Tablo 2 dikkate alındığında fizik öğretmen adaylarının sosyal ve akademik uyumlarını zorlaştıran temel etmenlerin anabilim dalıyla ilişkili kategoriler olduğu görülmektedir.

Fizik öğretmen adaylarının danışmanlarıyla yapılan görüşme sonucunda ise öğretmen adaylarının danışmanlarına en çok sınav yönetmeliğiyle ilişkili sorular yönelttikleri ortaya konmuştur. Öğrenciler üçüncü sınıfa gelmiş olmalarına karşın halen alttan veya üstten ders alma koşullarını bilmemekte, yanlış kodlu ders seçimi yapmakta, alttan almış oldukları dersler nedeniyle normal dönemde almak istedikleri dersleri alamamakta, uyuyakalma, ulaşım vb. problemler nedeniyle sabah derslerine katılmakta zorlanmaktadırlar.

4. Sonuç ve Tartışma

Sonuç olarak bu çalışmada fizik öğretmen adaylarının sosyal ve akademik uyumlarını kolaylaştıracak ya da zorlaştıracak anabilim dalı ve üniversite kaynaklı çeşitli kategoriler ortaya konmuştur. Danışman ve anabilim dalı öğretim üyelerinin desteği öğretmen adaylarının sosyal ve akademik uyumlarını destekleyen anabilim dallarıyla ilişkili en önemli değişkendir. Üniversitenin düzenlediği ücretsiz etkinlikler ve öğrenci toplulukları gibi üniversitenin sağladığı imkânlar ise öğrencilerin uyumlarını kolaylaştıran en önemli üniversite kaynaklı değişkenlerdendir. Fizik öğretmen adaylarının sosyal ve akademik uyumlarını zorlaştıran değişkenlerden bazıları ise sınıf içi olumsuz arkadaş ilişkileri ve üniversitenin fiziki koşullarındaki eksiklikler gelmektedir.

Öğrencilerin üniversiteye ilk başladığı 2021 yılında anabilim dalına karşı olumlu tutum sergilerken öğretim gördükleri üniversiteye karşın ön yargıları olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri yıl sayısı arttıkça üniversiteleriyle ilişkili kişisel ve üniversite kaynaklı sorunlarla beraber özellikle seçmeli derslerle ilgili olumsuz deneyimler yaşadığı tespit edilmiştir. Fizik öğretmenliği lisans programının 2021 yılı itibariyle değişmiş olması nedeniyle aynı isimli farklı kodlara sahip dersler ortaya çıkmıştır. Bu durum öğretmen adaylarının yanlış kodlu ders seçmelerine neden olmuştur.

Sınıf ve okul öncesi öğretmen adaylarının bölüm mennuniyetlerini yordayan faktörlerin belirlenmek istendiği bir doktora tezinde Hasret (2019) kariyer uyumunun ilgi, kontrol, güven alt boyutları, birey-bölüm uygunluğu, bölümü isteyerek seçme ve bölümüyle ilgili bir alanda

çalışmayı isteme değişkenlerinin, öğretmen adaylarının bölüm memnuniyetinin önemli yordayıcıları olduğunu ortaya koymuştur.

Öğretmen adaylarının sosyal ve akademik uyumlarını etkileyen değişkenlerin biliniyor oluşu, bu değişkenlerle ilgili alınabilecek önlemler konusunda hem akademisyenlere hem de üniversite yönetimine yol gösterici olabilir.

5. Kaynakça

Bülbül, T., & Acar–Güvendir, M. (2014). Üniversite birinci sınıf öğrencilerinin yükseköğretim yaşamına uyum düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 397–418.

Erdemir, N. (2010). Fizik Öğretmeni Adaylarının Bölümü Tercih Nedenleri ve Mekanik Konularında Akademik Başarı Düzeylerine Etkisi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(1), 1-14

Erdemir, N. (2010). Fizik Öğretmeni Adaylarının Bölümü Tercih Nedenleri ve Mekanik Konularında Akademik Başarı Düzeylerine Etkisi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(1), 1-14

Esen-Aygün, H. ve Şahin-Taşkın, Ç. (2019). Öğretmen Adaylarının Üniversite Yaşamına Sosyal, Kişisel ve Akademik Uyumları. *Trakya Eğitim Dergisi, 9*(1), 12-31. Doi: 10.24315/ tred.436426

Fowlera, S. R., Zeidlera, D. L., Sadlerb, T. D. (2009). Moral Sensitivity in the Context of Socioscientific Issues in High School Science Students. *International Journal of Science Education, 31* (2), 279–296.

Gerdes, H., & Mallinckrodt, B. (1994). Emotional, social, and academic adjustment of college students: A longitudinal study of retention. *Journal of Counseling & Development, 72*(3), 281–288. https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.1994.tb00935.x

Hasret, Y. (2019). *Öğretmen Adaylarının Bölüm Memnuniyetlerini Yordayan Faktörlerin İncelenmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, Türkiye.

Karahan, F., Sardoğan, M. E., Özkamalı, E. ve Dicle, A. N. (2005). Üniversite 1. sınıf öğrencilerinin üniversiteye uyum düzeylerinin sosyokültürel etkinlikler açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2*(30), 63– 71.

Köknel, Ö. (1993). İnsanı anlamak (4. Baskı), İstanbul: Altın Kitaplar.

MEB (2017). *Öğretmenlik Mesleği genel Yeterlilikleri.*

Taylor, L. (2004). How student teachers develop their understanding of teaching using ICT. *Journal of Education for Teaching,* 30(1), 43–56.

Watson, G. (2001). Models of information technology teacher professional development that engage with teachers' hearts and minds. *Journal of Information Technology for Teacher Education,* 11: (2), 179–190.

AKREDİTİFLİ ÖDEME YÖNTEMİNE AZALAN İLGİNİN NEDENLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi, Oğuzhan ÖZÇELİK [1]

[1] Kırklareli Üniversitesi, Babaeski MYO, Dış Ticaret Bölümü,

ORCID ID: 0000-0001-6666-8976

ÖZET

Dış ticaret, biri malın diğeri paranın transferi olmak üzere temelde iki operasyonel süreç üzerine şekillenmiştir. Malın transferi; teslim şekilleri, lojistik ve gümrükleme süreçlerini içeriyorken, paranın transferi için dış ticarette peşin, mal mukabili, vesaik mukabili ve akreditifli ödeme olmak üzere temelde 4 ödeme şekli geliştirilmiştir. Akreditifli ödemeyi diğer ödeme şekillerinden ayıran en önemli unsur, ihracat bedelinin ödenmesi konusunda finansal bakımdan itibarlı kuruluşlar olarak kabul edilen bankaların, ihracatçılara karşı sağladığı bir tür garanti (teminat) mektupları olmasıdır. Akreditifli ödeme, ihracat bedelinin ödenmesi konusunda bankalara geri dönülemez sorumluluklar yüklemesi sebebiyle söz konusu ödeme yönteminde olası ihtilafları önlemek adına hem banka hem de dış ticaret yapan firmaların belirli kurallar ve mevzuat dahilinde hareket etmelerini zorunlu kılmıştır. Uluslararası ticarette tarafların farklı ülkelerde olmaları sebebiyle olası anlaşmazlıklarda hangi ülke hukukun geçerli olacağı belirsizliğinin önüne geçilebilmesi için merkezi Paris'te bulunan Uluslararası Ticaret Odası kurulmuştur. Söz konusu oda; ödeme şekilleri, uluslararası garantiler, uluslararası tahkim vb. konularda organizasyonel ve düzenleyici kurum olarak hizmet vermektedir. Bu sebepten dış ticarete taraf olan firma ve bankalar odanın kurallarını belirleyip, sınırlarını tayin ettiği mevzuat dahilinde (örneğin: UCP600, URR725, ISBP, ISP98, URDG758, 522 no.lu broşür, INCOTERMS, URF800, DOCDEX vb.) hareket etmeleri gerekmektedir. İlerleyen zaman içinde mevzuatın çokça teknik ayrıntı içerir hale gelmesi, bu ödeme yönteminde banka masraf ve komisyonlarının diğer ödeme yöntemlerine kıyasla fazla olması, Türkiye'de yerleşik firmaların akreditifli ödemeye duydukları ilginin azalmasına neden olmuştur. Bu çalışma ile literatürde ilk defa olarak söz konusu mevzuatın sadeleştirilmesine ilişkin çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Çalışmanın literatüre diğer önemli bir katkısı ise akreditif mektup çeşitleri incelenerek, söz konusu metinler çerçevesinde dış ticarette kıymetli evrak niteliği taşıyan poliçelerin (Bill of Exchanges) nasıl hazırlanması gerektiği üzerinde durmuş olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Akreditif, Uluslararası Ticaret Odası, Ödeme Şekilleri

REASONS FOR THE DECREASING INTEREST IN PAYMENT BY LETTER OF CREDIT AND SUGGESTED WAYS OF ADDRESSING THE ISSUE

ABSTRACT

Foreign trade primarily consists of two operational processes: the movement of goods and the transfer of funds. While the movement of goods encompasses delivery terms, logistics, and customs clearance procedures, the transfer of funds in foreign trade has given rise to payment terms such as cash payments, payment in return for goods, payment in return for documents, and payment through letters of credit. The key differentiating factor that sets letter of credit payments apart from other forms of payment is that they serve as a form of guarantee, with banks acting as trusted financial institutions, ensuring payment of the export price to the exporters. Given that letter of credit payments entail irrevocable commitments from banks to cover the export price, it becomes imperative for both financial institutions and foreign trade companies to adhere to specific regulations and guidelines to preempt any potential disputes in this payment process. The International Chamber of Commerce, headquartered in Paris, was founded with the objective of mitigating the uncertainty surrounding the choice of which country's legal jurisdiction would apply in potential disputes arising from the fact that parties involved in international trade often originate from different countries. This chamber functions as an organizational and regulatory body in various domains, including payment methods, international guarantees, international arbitration, and more. Hence, companies and banks engaged in foreign trade are required to operate in accordance with various legislations and guidelines, such as UCP600, URR725, ISBP, ISP98, URDG758, brochure 522, INCOTERMS, URF800, DOCDEX, among others, to ensure smooth and complying presentation. The extensive technical details within the relevant legislation, coupled with the higher bank charges and commissions associated with letter of credit payments compared to other payment methods, have contributed to a decline in the interest of Turkish companies in utilizing letter of credit as a preferred payment term. This study represents a groundbreaking contribution to the literature as it introduces solutions for streamlining the intricate legislation associated with letter of credit payments. Furthermore, a significant contribution of this study to the literature lies in its comprehensive analysis of various types of letters of credit and its specific emphasis on the preparation of bills of exchange, which are pivotal negotiable instruments in foreign trade, within the context of these texts.

Keywords: Letter of Credit, International Chamber of Commerce, Payment Terms

1. GİRİŞ

Uluslararası ticaret biri malın (eşyanın) diğeri paranın transferi üzerine şekillenmiş iki temel operasyonel süreci barındırmaktadır. Malın transferi lojistik, gümrükleme ve teslim şekilleri (INCOTERMS) proseslerinden oluşuyorken, paranın transferi için zaman içinde ödeme yöntemleri (payment terms) geliştirilmiştir (Özkan ve Özçelik, 2015). Operasyonel süreçler içerisinde ihracatçıdan beklenen malı ve vesaiki (dış ticarette kullanılan belgeler) hazırlamak iken, ithalatçıdan beklenen temel husus da mal bedelini alıcıya ödemektir. Ödeme yönteminin nasıl gerçekleşeceğini belirleyen unsur hiç kuşkusuz ki güvendir. Burada güvenden kasıt hem tarafların birbirlerine olan hem de faaliyette bulundukları ülkelerin ekonomik ve siyasi istikrarlarına olan beklentidir. Yukarıda sıralan gerekçelere bağlı olarak zaman içinde günün piyasa dinamikleri, talep ve ihtiyaçları doğrultusunda dış ticarette çeşitli ödeme yöntemleri oluşturulmuştur. Bu ödeme yöntemlerinden en çok tercih edilenler: peşin, mal mukabili, vesaik mukabili ve akreditifli ödemedir.

İhracat bedellerinin satıcıya ödenmesi konusunda hızlı ve güvenilir hizmet vermeleri sebebiyle ödemelerin büyük kısmı bankalar aracılığıyla yapılmaktadır. Bankaların ödeme yöntemlerinde üstlendikleri görev ve sorumluluklara göre ödeme yöntemleri geliştirilmiştir. Bankaların sadece paranın transferine aracılık etmekten başka bir yükümlülüklerinin olmadığı ödeme yöntemleri peşin ve mal mukabili ödeme iken, vesaikin bankalara teslimi ve buna bağlı olarak ihracat bedelinin tahsilinden sonra vesaikin ithalatçıya verilmesini öngören ödeme yöntemleri vesaik mukabili ve akreditifli ödemedir (Durukanoğlu, 2008). İleriki bölümlerde açıklanacağı üzere akreditifli ödeme bankaların en çok görev ve sorumluluk üstlendiği ödeme yöntemidir. Peşin ödemede şeklini alıcının tercih etmesinin temel nedeni, ithalatçının hem ihracatçıya hem de ihracatçının faaliyette bulunduğu ülkenin ekonomik ve siyasal istikrarına duyduğu güven[1] yatmaktadır. Mal mukabili ödemede ise şartlar peşin ödemenin tam aksine ithalatçı firma lehine evrilmektedir. Bu sefer alıcıya karşı mutlak güven[2] duyan taraf satıcıdır. Hiç kuşkusuz ki bu ödeme yönteminde satıcı tarafın ihracat bedeli eksik ve/veya geç gelebilir ya da hiç gelmeyebilir. Yukarıda genel şartları kısaca özetlenen her iki ödeme yönteminde bankalar transfer bedellerinin hesaplara yatması dışında herhangi bir sorumluluk üstlenmemektedirler.

Vesaik mukabili ödeme yöntemi özetle vesaikin amir firma (ihracatçı) tarafından, amir bankaya (ihracatçının bankası) ihracat bedelinin tahsili koşuluyla, ithalatçının bankasının vesaiki ithalatçıya teslim etme prensibine dayanmaktadır. Vesaik mukabili ödeme yönteminde satıcının alıcıya karşı mal mukabili ödemede olduğu gibi ihracat bedelinin ödenmesi konusunda mutlak güven duymamaktadır. Vesaikin asılları olmadan gümrüklerde bekleyen mallar serbest dolaşıma dahil edilemediği için bu ödeme yönteminde bankalar para transferine ek olarak vesaikin teslimi konusunda kritik bir rol üstlenmektedirler. Bu sebepten bu ödeme yöntemi, merkezi Paris'te bulunana Uluslararası Ticaret Odası (International Chamber of Commerce: ICC) ICC 522 No.lu kitapçık ile regüle edilmiştir. Bu ödeme şekli ihracat bedelinin satıcıya ödenmesini mutlak garanti altına almamaktadır. İthalatçı firma eşyanın kendi ülkesinin gümrüğünde beklediği noktada bile vesaiki teslim almak için kendi çalıştığı bankasına çeşitli sebeplerden gitmeyebilir ve dolaysıyla ödeme yapmayabilir[3].

---

[1] Peşin ödemenin ithalatçı açısından en büyük risk mallar, hiç ve/veya istenen kalitede gelmeyebilir, eksik ve/veya geç gelebilir. İthalatçı firmaların bu ödeme yöntemini tercih etmelerinin temel sebebinin; mal aldıkları firmaların prestijli ve marka bilinirliliği olan firmalar oldukları değerlendirilmektedir.

[2] Mal mukabili ödeme yöntemini barındırdığı risklere karşı ihracatçı firmaların tercih etmesinin temel sebebi peşin ödeme yönteminin tam aksine bu sefer alıcı firmanın marka bilinirliliği, prestij ve faaliyette bulundukları ülkenin ekonomik siyasal istikrarına olan güvendir.

[3] Uygulamada ithalatçının bu durumu lehine bir durum söz konusu ise (aynı mallar için daha uygun bir fiyatla tedarikçi bulmak

Bu çalışmanın konusu olan akreditifli ödeme yönteminde ise ihracat bedelinin geri dönülemez bir şekilde ödenmesi amir banka (ithalatçının bankası) ve varsa teyit bankası (ihracatçının bankası ya da üçüncü bir banka) tarafından güvence altına alınmaktadır. Bir ticarette akreditifli ödeme yönteminin tercih edilmesi genel anlamda ihracatçının ithalatçıya duyduğu güvensizlikten kaynaklandığı ifade edilebilir. Satıcı firma kendi lehine açılan bir akreditif mektubunun kullanıp kullanmamakta her zaman özgürdür. Bu ödeme yöntemi amir banka ve varsa teyit bankasını ödeme yükümlüğü altına aldığı için, akreditifli ödeme ICC tarafların yükümlülüklerini temel olarak UCP 600, ISBP, URR 725 kitapçıklılarla belirlemişlerdir. Bu ödeme yöntemi diğer ödeme şekillerine kıyasla bankalara kritik sorumluluk yüklemesi sebebiyle ICC hiçbir konuda tereddütte izin vermemek için yukarıda sayılan kitapçıklarla düzenlemeler getirmiş, muğlak kalan ya da anlaşmazlıklara konu olan hususları ise ICC Tahkimi ve bilirkişi hakem raporlarının yer aldığı DOCDEX kararları ile konuya ilişkin mevzuatını genişletmiştir. Bu çalışma motivasyonunu bu noktadan almış, olup mevzuatın derinliği ihracatçı firmalar tarafından uygun vesaik ibrazını zorlaştırmıştır. Derinleşen mevzuatın satıcı aleyhine bir durum oluşturması sebebiyle bu ödeme yönteminin daha az tercih etmesine sebebiyet verdiği düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırmada yazında ilk defa söz konusu ödeme şeklinin zamanla neden daha az tercih edildiğine ilişkin saptamalar da bulunularak çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Çalışmanın hem ihracatçı firmalara hem de kural koyucular ile bankalara katkı sağlaması beklenmektedir.

2. AKREDİTİFLİ ÖDEMİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ ve İLGİLİ MEVZUAT

Akreditifli ödemenin tercih edilmesinin en temel sebebi satıcının alıcıya mal bedelinin ödenmesi konusunda duyduğu güvensizliktir. Akreditifli ödeme mal bedelinin ödenmesi konusunda alıcının bankasının (amir banka: applicant bank) satıcıya karşı kabul ve taahhüt ettiği formatı tüm dünya genelinde yeknesak bir mektubu (küşatı), SWIFT sistemi aracılığıyla satıcının bankasına (lehtar banka: beneficiary bank) göndermesi ile işlerlik kazanmaktadır. Mektubu çalıştığı bankası aracılığıyla teslim alan satıcı firma mektubu kullanıp kullanmamakta serbesttir.[4] İhracat bedelini tahsil etme niyeti taşıyan ihracatçı firma küşata ve akreditifli ödemeye ilişkin oluşturulan mevzuata uygun ibrazda bulunma yükümlülüğü bulunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle küşatta yazılı şartlar ve ICC mevzuatı çerçevesinde uygun ibrazda (complying presentation) bulunan firmalar amir bankanın (UCP600 Md.7) ve varsa teyit bankasının (confirming bank) (UCP600 Md.8) ödeme yükümlülüğünden faydalanırlar.

Bir akreditifli ödemenin operasyonel sürecinde işlemin mahiyetine göre amir, teyit bankası (uygulamada nadir görülse de 2.teyit bankası), ödeme bankası (reimbursing bank), lehtarın bankası (ihbar bankası), lehtar firma (satıcı) ve amir firma (alıcı) dahil olmak üzere çok tarafı bulunabilmektedir. Diğer yandan da alım-satım sözleşmeleri baz alınarak hazırlanan her küşattın kendine özgü talep ve kısıtlar içermesi sebebiyle söz konusu ödemede tekdüzelik sağlamak için ICC tarafından mevzuat oluşturulmuştur. Amir banka ve varsa teyit bankasının ödeme yükümlülüğünden faydalanmak isteyen lehtar firmaların aşağıda yer verilen mevzuat dahilinde hareket etmeleri elzemdir.

vb.) ya da ödeme güçlüğü içinde olduğunda tercih ettiği görülmektedir.

[4] Diğer taraftan alıcı, satıcının malları göndermesi konusunda ihracatçı firmaya karşı güvensizlik duyuyorsa bunun karşılığında harici garanti mektubu (ör. performance bond) talep edebilir.

3.1.UCP600 (Akreditiflere İlişkin Birörnek Usuller ve Uygulama)

UCP400, UCP500 gibi eski versiyonları da mevcut olup, UCP600 2007 yılında günün ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda ICC tarafından hazırlanmış alana ilişkin son versiyon kitapçıktır. Özetle, kitapçık toplamda 39 maddeden oluşturulmuş, ilk 16 maddesinde teknik terimlerin ne anlamlarda kullanıldıklarına açıklık getirilmiştir. UCP600'ün 17 ile 28. maddeleri arasında vesaikin (ticari fatura, tüm taşıma belgeleri, sigorta poliçesi) nasıl hazırlanması gerektiğine ilişkin teknik düzenlemelerde bulunulmuştur. Madde 29-33 Akreditif mektubu matbu hanelerine yönelik açıklamalar getirilmiştir. Madde 34-39 transfer edilebilir akreditifler, mücbir sebep, devredilebilir akreditifler vb. diğer teknik detay ve konulara yer verilmiştir.

3.2.ISBP (Uluslararası Standart Bankacılık Uygulamaları)

UCP600 ihracatçıların hazırlaması lazım gelen vesaikin gerekli ve temel esaslarına yer vermiş olmasına rağmen hem bankalarda vesaik inceleyen tarafların hem de lehtar firmaların anlam kargaşası yaşamamaları için vesaikin özellikleri, belgelerin hazırlanışı ve akreditif metinlerine bağlı olarak operasyonların nasıl yürütülmesine ilişkin birçok konuda detaylı açıklamalara yer verilmiştir. ICC Yayın No.745T ile 2013'te yayına giren kitapçık vesaik üzerinde düzeltme ve değişikliklerin, fatura ve paket/çeki listesinde matematiksel hesaplamaların nasıl yapılacağı, belgeler üzerinde heceleme ve yazım hatalarının, çok sayfalı belgelerin, küşat ile belgeye bağlanmış şartlar ve verilerin birbirine ters düşmesi vb. konularda oldukça ayrıntılı açıklamalar getirmiştir.

3.3.URR 725 (ICC'nin Akreditiflere İlişkin Bankalararası Rambursmanlar İçin Birörnek Kuralları)

Akreditifli ödemede bankalar arası para transferinin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin açıklamalar getirmiştir. ICC Yayın No.725'te ile rambursman (ödemenin) ve rambursman taahhüdünün (reimbursement undertaking) nasıl yapılacağı, para transferine aracılık eden bankaların masraf ve komisyon paylaşımları, bir rambursman talebine karşı standartların belirlendiği ICC'nin yayımladığı en az hacimli kitapçıklardan biridir. Sonuçları itibariyle daha çok bankaların görev ve sorumluluklarını içerdiği görülmektedir.

3.4.DOCDEX Kararları ve Diğerleri

ICC'nin detaylandırarak akreditif tahtında ibraz edilen vesaik uygun ibraz olmasına yönelik yayımladığı ISBP ve UCP 600 kitapçıklarının yanı sıra ICC'e tarafların şikâyeti ile oluşturulan vaka kararları da mevcuttur. Zaman içinde bu ödeme yönteminin operasyonel süreçlerinde, uygun ibraz olmadığı gerekçesiyle teyit bankası ve/veya amir bankanın vesaike rezerv koyması, rezerve karşı lehtar ve vesaik incelemesi yapan lehtar bankanın duruma olan itirazlarını ICC Tahkime ya da bilirkişi heyetine başvurdukları görülmüştür. Başvurulardan oluşan vakalardan derlenen bilirkişi raporları ICC DOCDEX kararları adı altında belirli periyotlarla yayımlanarak alana ilişkin bir bakıma içtihat kararları oluşturulmuştur (Örneğin ICC Yayın No. 665E, ICC Yayın No: 696E, ICC Yayın No: 739E).

Bunun dışından uygun ibrazın; ihracat bedelinin tahsili konusunda en kritik rolü oynaması sebebiyle konuya ilişkin ICC'nin başka yayınları da devreye koyduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları: Commentary on UCP600, Akreditif ve Rezerv, UCP 600 ve ISBP 745'e göre Akreditif Metni ve Belgeler, ICC Banking Commissions Opinions vb.

3. AKREDİTİFLİ ÖDEMENİN AZ TERCİH EDİLMESİNİN SEBEPLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

3.1.Türkiye'de Ödeme Şekillilerinin Kullanım Oranları

TÜİK'ten elde edilen veriler ışığında oluşturulan Çizelge1 ve 2 aracılığıyla da izleneceği üzere son 10 yılda akreditifli ödemenin hem ihracat hem de ithalat tarafında önemli ölçüde daha az tercih edilir hale geldiği görülmektedir. Çizelge 1 Türkiye'nin 2013 (Ocak) – 2023 (Temmuz) verileri kullanılarak oluşturulmuştur:

Çizelge 1: 2013-2023 yılları arasında Türkiye'nin ihracatında kullanılan ödeme şekilleri

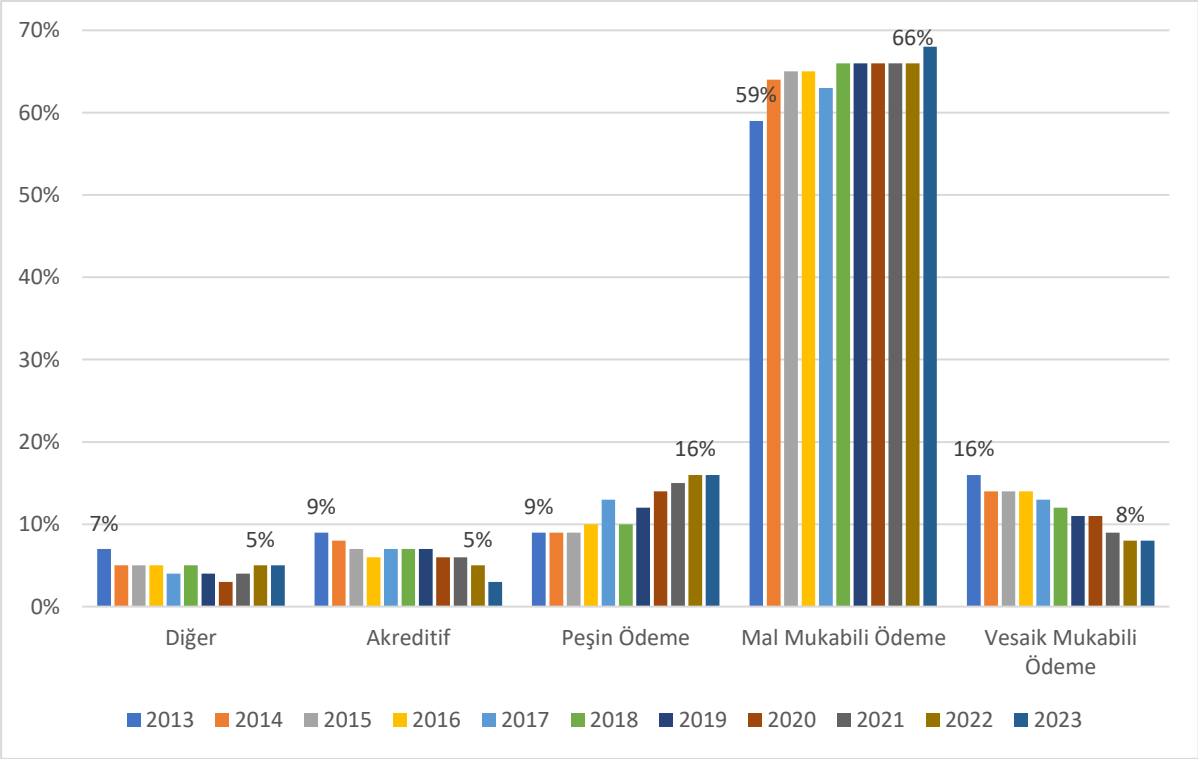

Kaynak: TÜİK 2023a (TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

Yukarıda yer alan grafikten de izleneceği üzere 2013 yılında ihracat tarafında tercih edilen tüm ödeme yöntemleri içinde akreditifli ödemenin payı %9 iken, bu oran 2022 yılında %5'e gerilemiştir. 2023 yılında ise düşüş trendinin sürmekte olduğu izlenmektedir. Vesaik mukabili ödemenin de benzer şekilde aynı zaman dilimi içinde yarı yarıya daha az kullanıldığı ve düşüş trendinde olduğu, çizelgede öne çıkan bir diğer çarpıcı hususu oluşturmaktadır. Çizelgenin okurlara söylediği diğer dramatik değişim ise Türkiye'de yerleşik ihracat yapan firmaların ödeme yöntemi tercihlerini akreditifli ve vesaik mukabili ödeme yerine mal mukabili ve peşin ödeme yöntemlerinden yana kullanmış olmalarıdır.

Türkiye'de faaliyet gösteren ithalatçı firmalarının 2013-2023 yılları arasında ithalatta tercih ettikleri ödeme yönteminin yüzdelik dağılımına aşağıda yer verilen Çizelge 2'de gösterilmiştir.

Çizelge 2: 2013-2023 yılları arasında Türkiye'nin ithalatında kullanılan ödeme şekilleri

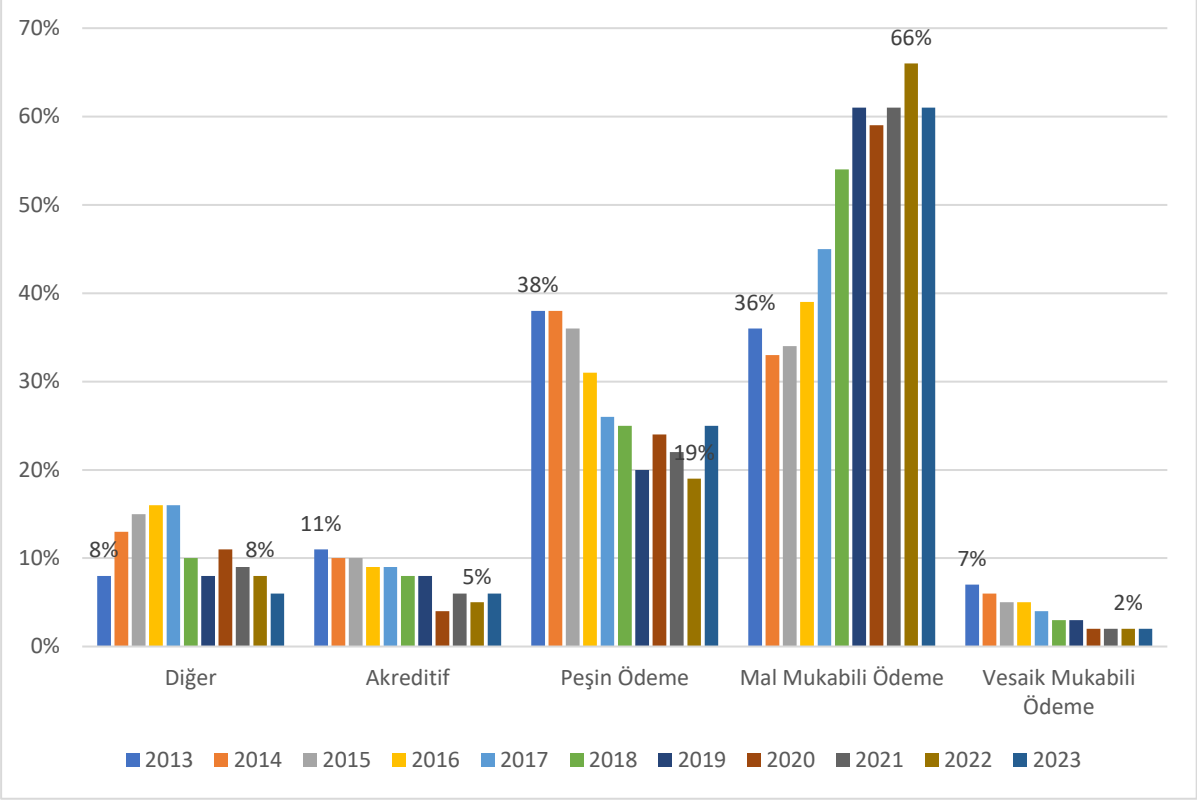

Kaynak: TÜİK 2023b (TÜİK verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

İhracat ile paralel olarak Türkiye'de yerleşik firmaların ithalat tarafında hem akreditifli hem de vesaik mukabili ödemeyi daha az kullandıkları Çizelge 2'den izlenmektedir. Mal mukabili ödemenin 2013'te %36'larda seyrediyorken, bu oranın takip eden yıllarda artış trendine girerek 2022 yılını %66 ile kapatmış olması, Türkiye'ye ihracat yapan firmaların, Türkiye ekonomisi ile Türkiye'deki firmalara duydukları güven artışına işaret etmektedir. Diğer taraftan Türkiye içi ithalatçı firmaların ithalatta peşin ödeme seçimlerinin %38'den %19'a (2022 yılı için) gerilemiş olması yurtdışındaki firmalara duyulan güven eksikliği ile ilintili olabileceğini düşündürmektedir.

3.2.Yoğun Mevzuat ve Buna Bağlı Rezervli Vesaik İbrazı

Zaman içinde hacim kazanan mevzuatın, ihracatçı firmaların uygun ibrazda bulunmalarına hizmet etmediği DOCDEX kararlarına konu olan vakalardan anlaşılmaktadır. Bu durumun uygulamada lehtar firmaların genelde rezervli vesaik ibrazında bulunmalarına sebebiyet verdiği (Özkan ve Özçelik, 2015), ihracatçıların amir banka, varsa teyit bankasının ödeme garantisinden mahrum kalmalarına neden olduğu görülmektedir. Söz konusu durumun da akreditifli ödemeye olan talebin azalmasında önemli rol oynadığı beklenti dahilindedir.

3.3.Masraf ve Komisyonlar

Akreditifli işlemlerde Türkiye'de yerleşik, şube sayısı bakımından yaygın 4 ticari bankanın internet sayfalarından akreditifli ödeme için almayı öngördükleri masraf ve komisyonlara ulaşılarak Çizelge 3 oluşturulmuştur. Çizelge 3'te ihracat akreditiflerinde kullanılan bazı kalemlere (örneğin vesaik inceleme, SWIFT haberleşme ücreti, rezerv ücreti vb. kalemlere

incelenen bankaların internet sayfalarında yer verilmemiş olması sebebiyle sadece ortak olan bazı kalemlere) yer verilmiştir:

Çizelge 3: Türkiye'de yerleşik 4 ticari bankanın akreditifli ödemeye ilişkin cari komisyonları

Masraf ve Komisyonlar	VAKIFBANK[5]	İNG[6]	GARANTİ BBVA[7]	AKBANK[8]
İhbar	En az 100 USD En fazla %0,15	En az 1000 TL En fazla %0,1	En az 50 USD En fazla %0,1	En az 100 USD En fazla %0,20
Teyit	En az 100 USD En fazla % 4	%5	En az 100 USD En fazla % 10,5	En az 300 USD En fazla % 10
Tadilat	Sabit 75 USD	En az 1400 TL En fazla %5	Sabit: 200 USD	Sabit: 150 USD
Tahsil	En az 50 USD En fazla %0,15	En az 150 TL En fazla 1880 TL	En az 50 USD En fazla 250	En az 50 USD En fazla %0,4

Kaynak: Bankaların web siteleri esas alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır

Yukarıda yer verilen çizelgede ön plana çıkan en önemli unsur akreditifli ödemede banka komisyonlarının oldukça yüksek meblağlar üzerinden işleme alınıyor olmasıdır. Örneğin 100000 USD'lik bir akreditifli işlemde yüzde %0,15 ihbar komisyonu ile sadece ihbar adı altında banka kesintisi 150 USD'yi bulabilmektedir. Hâlbuki küşattın lehtara ihbar işlemenin herhangi bir operasyonel yükü bulunmamaktadır. Diğer masraf kalemleri arasında yer alan tadilat işlemi tıpkı ihbar gibi SWIFT sistemiyle gelen mesajın elektronik posta ile lehtara iletilmesinden başka bir prosesi içermemesine rağmen yüksek bedellerle tarifelendirildiği izlenmektedir.

3.4.Çözüm Önerileri

Tüm bu yapılan açıklamalar ışığında, akreditifli ödemenin daha az tercih edilmesinde rol oynayan temel 3 faktör aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Tarafların birbirlerine ve faaliyette bulundukları ülkelerin ekonomileri ile siyasal istikrarlarına olan güven artışı
- Akreditifli ödemenin diğer ödeme yöntemlerine kıyasla daha maliyetli olması
- Akreditifli ödemeye ilişkin zaman içinde oluşan kapsamlı teknik bilgi gereksini mi gerektiren mevzuat

Akreditifli ödemeyi zor lehtar firmalar nezdinde zor hale getiren uygun ibraza ilişkin mevzuatın; dış ticarette sadece malın mülkiyetini temsil eden kıymetli evrak (denizyolu konişmentoları, sigorta poliçeleri ve senet yerine geçen poliçeler) için sınırlandırılması bu çalışmanın temel önermesidir. Yapılan literatür taramasında uygun ibraza ilişkin Şirinpınar (2012); Özkan ve Özçelik (2015); Özkan, Özçelik ve Kılıç (2016); Özkan, Özçelik, Bardakçı

[5] https://subesizbankacilik.vakifbank.com.tr/islemmasrafbilgileri/subesizbankacilik/Islemmasrafbilgileri.aspx

[6] https://www.ing.com.tr/tr/bilgi-destek/urun-ve-hizmet-ucretleri

[7] https://www.garantibbva.com.tr/content/dam/public-website/pdf/urun-ve-hizmet-ucretleri/garantibbva-ticari-urun-hizmet-ucretleri.pdf

[8] https://www.akbank.com/Documents/ticari-musterilerden-alinabilecek-ucretler.pdf

ve Günel (2018); Zeynelzade ve Topal (2016); Alabayır (2016); Meral (2019) çalışmalarına rastlanmıştır. Yukarıda derç edilen çalışmalarda Bill of Exchange (poliçe) nasıl hazırlanmasına gerektiğine değinilmediği görülmüştür. Bu çalışmada çözüm önerileri arasında mevzuatın kıymetli evraka indirgenmesi gösterildiğinden söz konusu kıymetli evrakın nasıl hazırlanması gerektiğine bu metin ile açıklık getirmenin uygun olacağı kanaat edilmiştir.

Genel kural olarak lehtar firmanın hazırlaması istenen belgelere küşattın matbu 46A (documents required) hanesinde yer verilmektedir. Kabul kredili akreditifleri diğer türlerinden ayıran yegâne unsur ihracatçının hazırlaması gereken vesaike poliçeyi de dahil etmesidir. Poliçenin hazırlanması bilgisi 46A'da yer verilmek yerine, uygulamada küşatta 42D hanesi açılmakta, (Drawee: Borçlu) ve karşılığında muhatap taraf ismine yer verilmektedir. Söz konusu durumun da bazı lehtar firmalar tarafından anlaşılamadığı ve bunun sonucunda rezervli vesaik ibrazında bulundukları DOCDEX kararlarından anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ISBP'te ss.33-39'da belirtilen şartlar ışığında hazırlanması gereken poliçe (Bill of Exchange-Draft) örneğine ekler kısmında yer verilmiştir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Akreditifli ödeme ihracatçı firmalara karşı ihracat bedelinin ödenmesi konusunda banka gibi finansal açıdan itibarlı kuruluşlarca geri dönülemez ödeme taahhüdü avantajı sağlamasına karşın zaman içinde daha az tercih edilir hale geldiği izlenmiştir. Söz konusu ödeme yönteminin daha az tercih edilir hale gelmesinde temel faktörler arasında hem satıcı ile alıcı hem de faaliyette bulunulan ülke ekonomilerine ve siyasal istikrarlarına olan artan güven olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan ise bu ödeme yönteminin daha az tercih edilmesinde rol oynayan diğer çarpıcı etmenlerin ise akreditifli ödemenin diğer ödeme yöntemlerine kıyasla masraflı olması ve uygun ibraza yönelik olarak firmaların ağır bir mevzuat ile karşı karşıya kalmış olmalarıdır. DOCDEX kararları incelendiğinde söz konusu mevzuatın hacim kazanmasında ödeme yükümlülüklerinin çeşitli sebeplerden bertaraf etmek isteyen amir ve teyit bankalarının iddialarının önemli rol oynadığı görülmektedir.

Alan yazınında yapılan incelemelerde uygun ibrazda bulunmayan firmalarının küşat şartı ile mevzuat bilgisine sahip olmamaları nedeniyle uygun vesaik hazırlayamadıkları görülmüştür. Bu çalışmada akreditifli ödeme yönteminin daha tercih edilebilir hale gelmesinde temel rol oynan sebeplerden ağırlıklı olarak zamanla süreç içerisinde oluşan yoğun mevzuatın sadeleştirilmesi üzerinden durulmuştur. Dış ticarette yapılan ticaretin niteliği, ilgili ülkelerin mevzuatı ve tarafların karşılıklı talepleri doğrultusunda birçok belge türü kullanımdadır. Bu belgelerin akreditif şartı olarak küşatta yer alması ve akreditifli ödemenin içerdiği kapsamlı mevzuata tabi olması, bu ödeme şeklinin cazibesini yitirmesine neden olmuştur. Akreditifli

ödemenin tekrar tercih edilir hale gelmesi için mevzuatın daraltılarak sadece fatura ile dış ticarette kıymetli evrak özelliği taşıyan belgeler ile sınırlandırılması, ödeme yönteminin ihracatçılar için hem operasyonel yükün hafiflemesine imkân vereceği, hem de uygun ibrazda bulunabilme kolaylığı sağlayacağı yadsınamaz. Akreditifli ödemenin daha az tercih edilmesinde rol oynadığı düşünülen tarafların birbirlerine ve faaliyette bulundukları ülke ekonomilerine ve siyasal düzenlerine etkileri başka araştırma ve/veya ampirik çalışmaların konusu olarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

[1] Alabayır, (A.), (2018). Akreditifli Ödeme Şeklinde Şirketlerin Konuya Hâkimiyetleri ve Rezerv Kesintisi Oluşması Üzerine Ampirik Bir Çalışma. Journal of Business Research Turk. Cilt 9, Sayı 4, ss.420-439.

Collected DOCDEX Decisions 1997-2003 (2004), ICC Product No. 665E

[2] Collected DOCDEX Decisions 2004-2008 (2008), ICC Product No. 696E

[3] Collected DOCDEX Decisions 2009-2012 (2012), ICC Product No. 739E

[4] Comentary on UCP 600 (2007), ICC Product No. 680E

[5] Durukanoğlu, H. (2008). Dış Ticaret Dünyası. Beta Yayınları.

[6] International Standard Banking Practice (ICC issue no.745)

[7] ICC Banking Commissions Opinions 2009-2011 (2012), ICC Product No. 732E

[8] Kütükçü, Y. (2013). "UCP 600 ve ISBP 745'e Göre Akreditif Metni ve Belgeler", Ankara: International Chamber of Commerce

[9] Meral, Y. (2019). Uluslararası Ticaret, Ülke Riski ve Finansman Metodu Olarak Teyitli Akreditifler: Uygulamada Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar. In Traders International Trade Academic Journal Vol.2., ss. 1-31.

[10] ÖZKAN, Ö., ÖZÇELİK, O., BARDAKÇI, H., & GÜNEL, E. C. (2018). Akreditifli Ödeme Yöntemine Uygun Olarak Deniz Konşimentolarının Hazırlanması. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 36-52.

[11] Özkan, Ö., & Özçelik, O. (2016). Recommendations For Foreign Trade Companies Established in Turkey On Making Charter Party Marine Bills Of Lading In Accordance With Letter Of Credit-L/C Method. *Journal of International Trade, Logistics and Law*, *1*(2), 67-74.

[11] Özkan, Ö., Özçelik, O., & Kılıç, S. (2016). Important and Critical Issues of Complying Presentation Based Upon Letter of Credit (L/C) Payment. *Journal of International Trade, Logistics and Law*, *2*(2), 73-80.

[12] Şirinpınar, A., (2012). Dış Ticarette Akreditif İşlemlerinde Operasyonel Risklerin Önlenmesi. İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

[13] TÜİK 2023a. 2013-2023 yılları arasında Türkiye'nin ihracatında kullanılan ödeme şekilleri. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1

[14] TÜİK 2023b. 2013-2023 yılları arasında Türkiye'nin ithalatında kullanılan ödeme şekilleri. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1

[15] Uniform Rules For Collections (ICC issue no. 522)

[14] Uniform Rules for Bank-to-Bank Reimbursements Under Documentary Credits (ICC issue no. 725)

[16] Zeynelzade, S. ve Topal, B. (2016). Dış Ticarette Akreditifli Ödemeler: İhracatta Akreditif Uygulamaları. Sakarya Üniversitesi III Uluslararası İşletme Öğrencileri Kongresi Kongre Kitabı. 198-205

EK:

Bill Of Exchange (ya da DRAFT) **Date and Place**

Drawee : …… (Küşatın 42 A ya da 42 D hanesinde yer alan taraf ismi)

On …… (Küşatın 42 C hanesinde yazılı olan tarih) **please pay against this Draft to the order of ……**(Küşatın yer alan lehtar banka ismi) **the amount of ……** (ibrazda yer alan fatura tutarı) **…….. drawn under L/C no ……..** (küşatın 20 no.lu hanesi)…… **invoice Number and date.**

ÖRGÜTSEL SAPMA KONUSUNUN BİLİMSEL HARİTALAMA TEKNİĞİ İLE ANALİZİ: WEB OF SCIENCE ÖRNEĞİ

Arş. Gör. Dr. Fettah KAYRA[1]
[1]Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
- ORCID: 0000-0002-6954-9910

ÖZET

Çalışanın, kişisel çıkarları için örgütsel norm ve değerlere aykırı tutum ve davranışlarda bulunması ya da görevini kötüye kullanması gibi anlamlara gelen "örgütsel sapma" (organizational deviance) kavramı yönetim araştırmalarında özellikle son dönemlerde önem kazanmaya başlamıştır. Bu çalışmada, söz konusu kavram hakkında bibliyometrik bir araştırma yapılmış ve Web of Science (WoS) veri tabanında kavramın yıllar içerisindeki gelişimi incelenmiştir. Verilerin analizinde "R" paketinin "Bibliometrix" programı kullanılmıştır. Dâhil etme ve hariç tutma kıstasları sonucunda toplamda 209 çalışma seçilmiş ve bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Araştırma kapsamında; kaynakça analizleri, yazar analizleri ve doküman analizleri gibi çeşitli analizler gerçekleştirilmiştir. Konunun özellikle 1999 yılından itibaren önemli sayıda atıf almaya başladığı, çalışmaların en çok "Journal of Applied Psychology" ve "Journal of Business Ethics" dergilerinde yayımlandığı, Rebecca J. Bennett ve Sandra L. Robinson isimlerinin öne çıktığı ve alanda özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Çin gibi ülkelerin baskın olduğu saptanmıştır. Ayrıca, en çok kullanılan anahtar kelimeler ise "organizational deviance", "deviance" ve "workplace deviance" olarak belirlenmiştir. Çalışma, konunun ilgili yazındaki gelişimini gözler önüne sermesi bakımından önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Örgütsel sapma, sapma, bibliyometrik analiz

ANALYSIS OF ORGANIZATIONAL DEVIATION USING SCIENTIFIC MAPPING TECHNIQUE: WEB OF SCIENCE EXAMPLE

ABTRACT

The concept of "organizational deviation", which means an employee acting and behaving contrary to organizational norms and values or abusing his/her duties for his/her personal interests (misconduct), has started to gain importance in management research, especially in recent times. In this study, a bibliometric research was conducted on the concept in question and the development of the concept in the Web of Science (WoS) database over the years was examined. The "Bibliometrix" program of the "R" package was used to analyze the data. As a result of the inclusion and exclusion criteria, a total of 209 studies were selected and subjected to bibliometric analysis. In the scope of the research; various analyzes such as bibliography analyses, author analyzes and document analyzes were carried out. The subject started to receive a significant number of citations especially since 1999, the studies were mostly

published in the "Journal of Applied Psychology" and "Journal of Business Ethics", the names of Rebecca J. Bennett and Sandra L. Robinson came to the fore, and the field is especially dominated by the United States and China. Additionally, the most used keywords were determined as “organizational deviation”, “deviance” and “workplace deviation”. The study makes an important contribution in terms of revealing the development of the subject in the relevant literature.

Keywords: Organizational deviance, deviance, bibliometric analysis

1. Giriş

Örgütler, günümüz iş dünyasının karmaşık özellikleri ve rekabetçi unsurlarıyla mücadele ederken diğer yandan örgüt içerisinde tezahür eden birçok problemle de karşı karşıya kalmakta ve çeşitli olumsuz davranışlarla mücadele etmek durumunda kalmaktadır. Bu tür kasıtlı ya da kasıtsız birçok olumsuz davranış örgütlerin verimliliğini ve örgüt iklimini önemli derecede etkilemektedir. Örgütsel sinizm, örgütsel yalnızlık, örgütsel yabancılaşma, örgütsel kayıtsızlık, örgütsel tükenmişlik, örgütsel sessizlik ve örgütsel fanatiklik gibi birçok kavram söz konusu olumsuz davranış ve bu davranışların sonuçlarını ifade eden kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Koçel, 2015). Bu yönetim kavramları ile birlikte “örgütsel sapma” kavramı da yakın dönemde önem kazanmış ve alanyazındaki etkisini artırmıştır. Örgütsel sapma kavramı, çalışanların, örgütsel değer ve normların dışında hareket etmesi ve örgüt içi yönetmelik, prosedür ya da kurallara uymaması gibi değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Çalışmanın araştırma problemi şu şekildedir: “Örgütsel sapma kavramının Web of Science veri tabanında yıllar itibarıyla gelişimi nasıl olmuştur ve söz konusu alanda öne çıkan yazarlar/çalışmalar/kaynaklar/iş birlikleri/ülkeler ne şekildedir?” Çalışmada, örgütsel sapma konusunda Web of Science veri tabanında bulunan makaleler temel alınarak bibliyometrik bir çözümleme yapılmış ve konu hakkında yürütülen çalışmalar mercek altına alınmıştır. Dolayısıyla, araştırmanın temel amacı, örgütsel sapma konusunda alandaki araştırmaların sayısını ve niteliğini anlamaktır. Aynı zamanda, alandaki eğilimler analiz edilerek gelecekteki araştırma konuları irdelenmiştir. Çalışma sonuçlarının, konu hakkında araştırma yürüten akademisyenlere, araştırmacılara ve işletme sahiplerine faydalı bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

2. İlgili Literatür

Örgütsel sapma kavramını ilk inceleyen çalışma Hollinger ve Clark (1982) tarafından gerçekleştirilmiş olmakla birlikte Robinson ve Bennett (1995) bu isimlerin kişiler arası sapma davranışlarını (örneğin sözlü veya fiziksel saldırı) içermediğini belirtip kavramı daha kapsamlı bir hâle getirmişlerdir (Çelebi, 2019, s. 41). Robinson ve Bennett (1995), örgütsel sapmayı “önemli kurumsal normları ihlal etme ve bunu yaparken kuruluşun, üyelerinin veya her ikisinin refahını tehdit eden gönüllü/kasti davranış” olarak tanımlamaktadır. Koçel (2015, s. 535), örgütsel sapmayı “işletme normlarından uzaklaşmak” olarak tanımlamıştır. Yazara göre, örneğin, işletmelerin gizli bilgilerinin ifşa edilmesi, örgüt içerisinde dedikodu yapılması, çalışanın kişisel çıkarlarını örgütün çıkarlarından üstün tutması, rüşvet ya da yolsuzluk yapılması gibi davranışlar bu kapsama girmektedir. Çelebi de benzer bir tanımlamaya giderek

örgütsel sapmayı şu şekilde tanımlamıştır (Çelebi, 2019, s. 42): *"Örgüt üyelerinin hem örgüte hem de örgüt üyelerine karşı kendilerinden beklenen tutum ve davranışları sergilemeyerek, gerek örgütü maddi ya da manevi olarak zarara uğratacak gerekse diğer örgüt üyelerini sözlü ya da fiziksel biçimde yıpratacak ve kasti olarak sergilenen tutum ve davranışlardır."*

Literatürde örgütsel sapma kavramı genellikle çeşitli değişkenlerle ilişkileri açısından ele alınmıştır. İlgili yazın incelendiğinde, örgütsel sapma ve işten ayrılma/örgütsel bağlılık kavramları arasındaki ilişkileri ele alan birçok çalışmaya rastlanmaktadır. Uğur (2019), örgütsel sapma ve örgütsel bağlılık arasındaki negatif ve anlamlı ilişkiye dikkat çekmiştir. Yalçın ve Macit (2022), çalışanların psikolojik açıdan iyi oluşlarının örgütsel sapma ve işten ayrılma niyetlerini azalttığını saptamıştır. Benzer şekilde, Demir ve Tütüncü (2010), örgütsel sapma ve işten ayrılma eğilimi arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Yine, çeşitli değişkenlerin örgütsel sapma üzerindeki etkilerine odaklanan çalışmalar mevcuttur. Örneğin, örgütsel adaletin güçlü olmasının örgütsel sapmayı azaltacağını gösteren çalışmalar (Korkmazer ve Pirol, 2021; Yeşiltaş, Çeken ve Sormaz, 2012) bulunmaktadır. Ayrıca, Demir (2010), örgütsel sapma davranışlarının kontrol edilmesinde duygusal zekânın olumlu yönde etkisi olduğunu, Akyüz ve Özyer (2018), örgütteki cinsiyetçi politikaların örgütsel sapmayı artırdığını, Akçin (2021) ise örgütsel vatandaşlık davranışı ile örgütsel sapma arasında negatif bir ilişki olduğunu saptamıştır.

Bazı liderlik davranışlarının örgütsel sapma üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar da yürütülmüştür. Örneğin, Akçit, Barutçu ve Akşit (2018), demokratik ve otokratik liderlik tarzlarının örgütsel sapmayı azalttığını, tam serbestlik sağlayan liderlik tarzının ise örgütsel sapmayı artırdığını ifade etmiştir. Yine, Neves ve Story (2015), etik liderliğin güçlü olmasının ve amirin performans konusundaki itibarının yüksek olmasının örgütsel sapmayı azalttığını saptamıştır. Erkutlu ve Chafra (2013) da, otantik liderliğin örgütsel sapmayı negatif yönde ve önemli derecede etkilediğini göstermiştir.

3. Araştırma

Araştırma bibliyometrik bir çalışmaya dayanmaktadır. Verilerin analizinde "R" paketinin "Bibliometrix" programı kullanılmıştır. Araştırma konusunda tarama 21.07.2023 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Buna göre, Web of Science'da (WoS) "organizational deviance" (örgütsel sapma) konusunda tüm alanlar seçilerek arama yapılmış ve toplamda 233 sonuca ulaşılmıştır. Araştırmada sadece makaleler ele alınmış olup bildiri, kitap bölümü ve erken görünüm gibi diğer çalışmalar hariç tutulmuştur. Dolayısıyla, "article (makale)" şeklinde seçim yapıldıktan sonra sayı 214'e düşmüş, dil "İngilizce" olarak seçildikten sonra toplam çalışma sayısı 209'a düşmüştür.

3.1. Betimsel Bazı Göstergeler

Veri seti konusunda temel bilgiler Çizelge 1'de sunulmuştur. Buna göre, örgütsel sapma konusunda 1981-2023 yılları arasında 118 kaynakta, toplamda 209 çalışmaya ulaşılmıştır. Konu hakkındaki çalışmaların yıllık artış oranı %4.56'dır. Toplamda 504 yazar mevcuttur ve çalışmaların 34'ü tek yazarlıdır. Uluslararası işbirliği sonucu yazılan çalışmaların oranı %30.62'dir. Makale başına ortalama yazar sayısı 2.77'dir. Anahtar kelime sayısı 634,

çalışmaların kaynakçalarındaki toplam çalışma sayısı 10339 olarak saptanmıştır. Dokümanların ortalama yaşı 6.69 ve ortalama atıf sayısı ise 41.78'dir.

Çizelge 1. Temel Bilgiler

Timespan 1981:2023	Sources 118	Documents 209	Annual Growth Rate 4.56 %
Authors 504	Authors of single-authored d 34	International Co-Authorship 30.62 %	Co-Authors per Doc 2.77
Author's Keywords (DE) 634	References 10339	Document Average Age 6.69	Average citations per doc 41.78

Görsel 1'de makalelerin yıllar itibarıyla artışına bakıldığında özellikle 2003 yılından itibaren çalışma sayılarının gözle görülür bir biçimde arttığı görülmektedir.

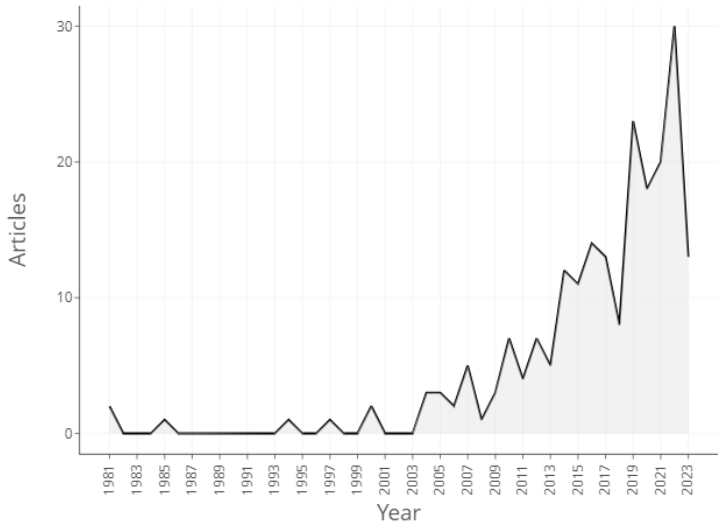

Görsel 1. Makalelerin Yıllar İtibarıyla Artışı

Yine, çalışmaların aldığı atıf sayılarına bakıldığında 1999 yılından itibaren büyük bir sıçrama görülmektedir. Nispeten 2007 yılında da büyük bir artış gözlenmiştir.

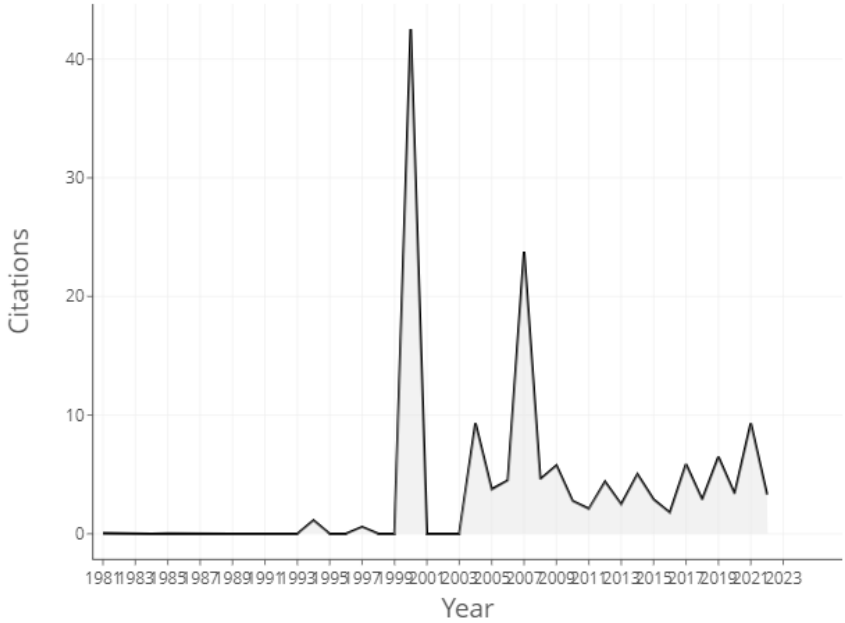

Görsel 2. Atıf Sayıları Grafiği

Görsel 3'te üç alan analizi (three-field plot) sunulmuştur. Sol kısım en fazla atıf alan çalışmaları, orta kısım en fazla çalışma yapan yazarların ülkelerini ve sağ kısım çalışmalarda en fazla kullanılan anahtar kelimeleri göstermektedir.

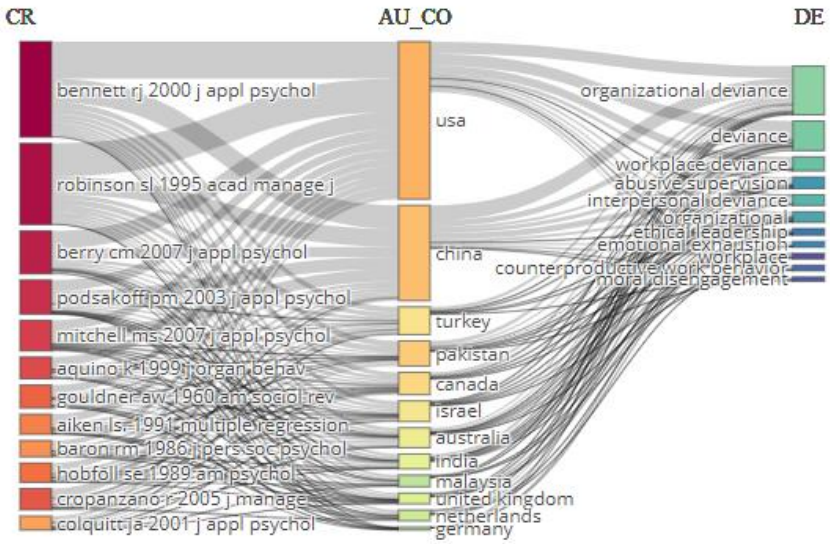

Görsel 3. Üç Alan Analizi

Üç alan analizine bakıldığında en çok atıf alan çalışmaların Bennett ve Robinson tarafından 2000 yılında yazılan ve "Journal of Applied Psychology" dergisinde yayımlanan "Development of a measure of workplace deviance" adlı makale ve yine aynı isimlerin 1995

yılında "Academy of Management Journal" dergisinde yayımladığı "A typology of deviant workplace behaviors: A multidimensional scaling study" adlı çalışmadır.

3.2. Kaynakça Konusunda Analizler

Veri setindeki çalışmaların en fazla yayımlandığı kaynaklar (most relevant sources) şu şekildedir. Buna göre, ilk sırayı 13'er makale ile "Journal of Applied Psychology" ve "Journal of Business Ethics" almaktadır. 3. sırada 11 makale ile "Journal of Business Research" ve 4. sırada 9 makale ile "Frontiers in Psychology" dergisi yer almaktadır.

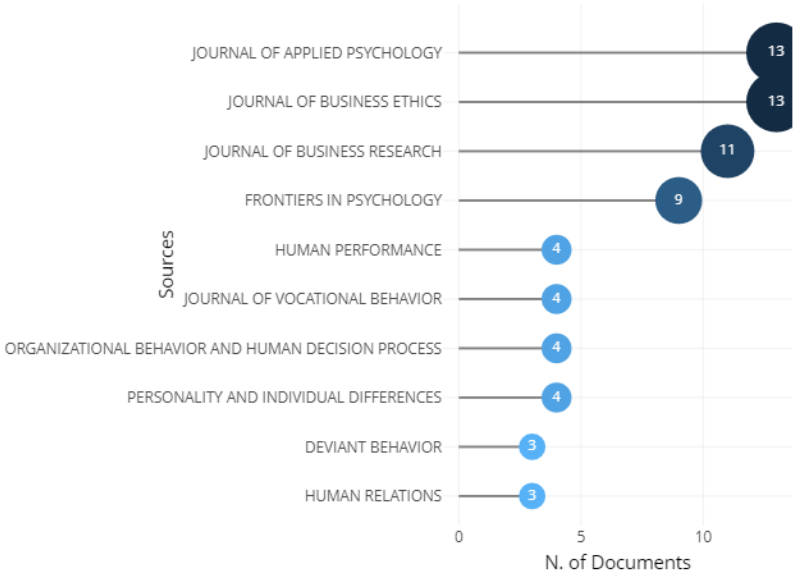

Görsel 4. Veri Setinin En Çok Yayımlandığı Dergiler

İncelenen 209 makalenin kaynakçalarında (most local cited sources [from reference lists]) en fazla atıf almış dergiler Görsel 5'teki gibidir.

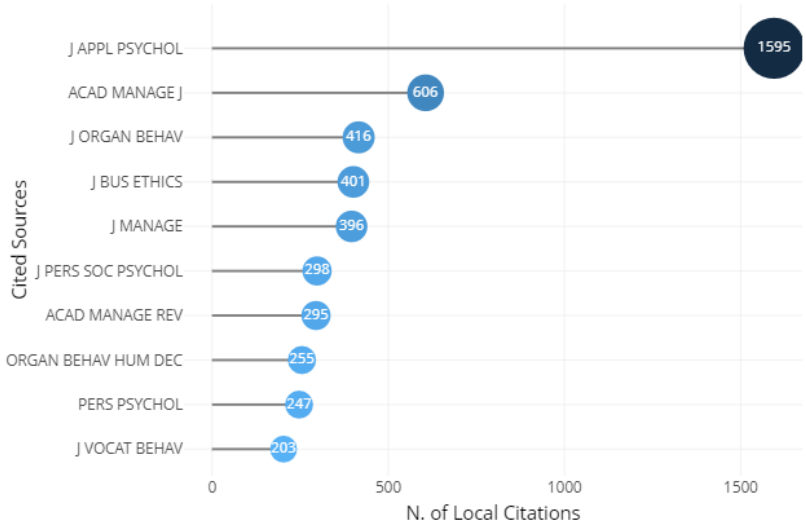

Görsel 5. Veri Setinin Kaynakçalarında En Fazla Yer Alan Dergiler

3.3. Yazarlarla İlgili Analizler

Veri setinde örgütsel sapma konusunda en fazla yayım yapan yazarlar ve yayım sayıları (most relevant authors) Görsel 6'daki gibidir. Ferris 5 makale ile ilk sırada bulunmaktadır. 2. sırayı ise 4'er makale ile 6 yazar paylaşmaktadır.

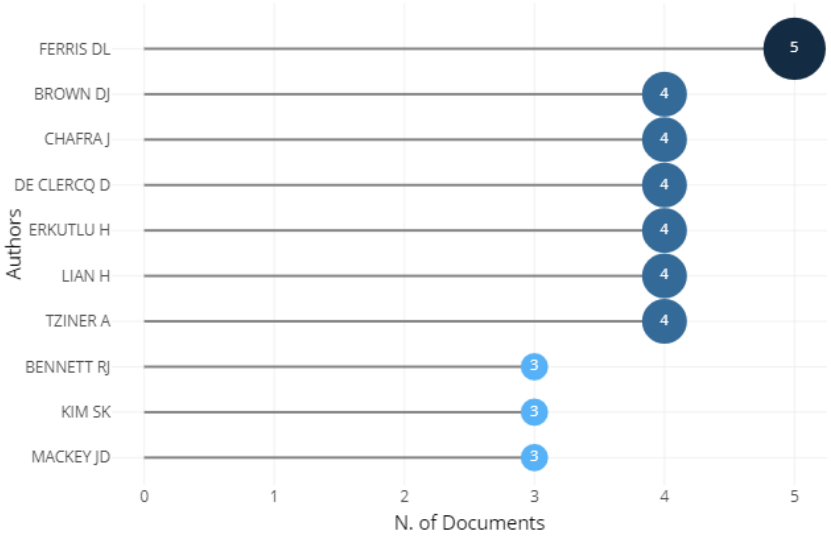

Görsel 6. Veri Setinde En Fazla Çalışması Olan Yazarlar

Veri setinde en fazla atıf alan yazarlara (Most local cited authors) bakıldığında Bennett ve Robinson'ın zirveyi paylaştıkları görülmektedir.

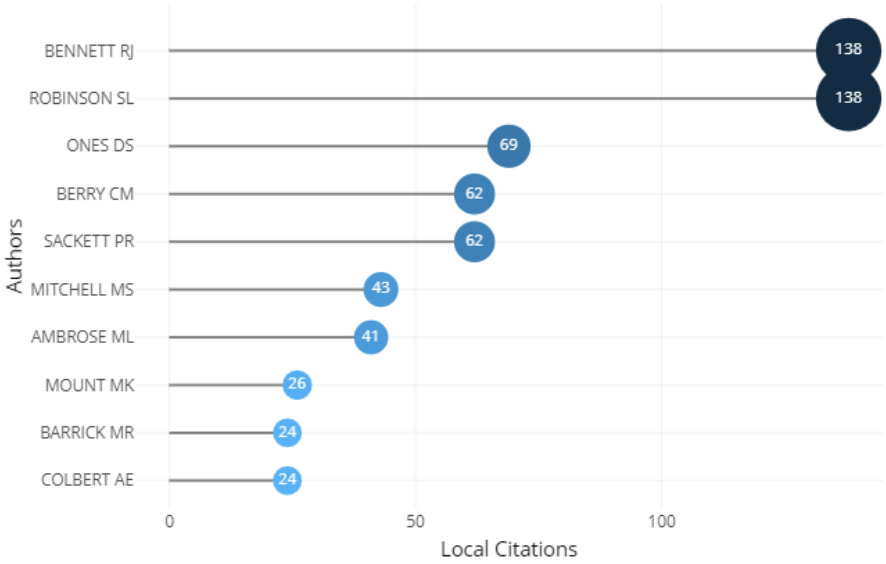

Görsel 7. Veri Setinde En Fazla Atıf Alan Yazarlar

Konu hakkında en çok yayım yapan kurumlar (most relevant affiliations) Görsel 8'de sunulmuştur. Brock University 12 makale ile ilk sırada, Auburn University 10 makale ile ikinci sırada ve Temple University ise 9 makale ile üçüncü sırada bulunmaktadır. İlk 10 sırada üniversiteler haricinde farklı kurumlar bulunmamaktadır.

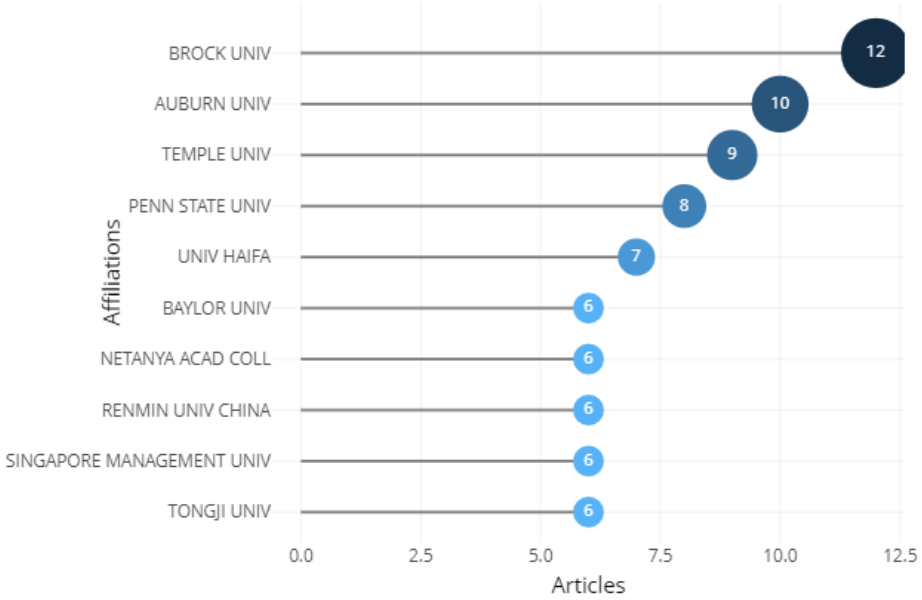

Görsel 8. Konu Hakkında En Üretken Kurumlar

En üretken 5 kurumun yıllar itibarıyla yayımladıkları makale sayılarına bakıldığında (affiliations' production over time) bu kurumların 2004 yılından itibaren yayım yapmaya başladıkları görülmektedir.

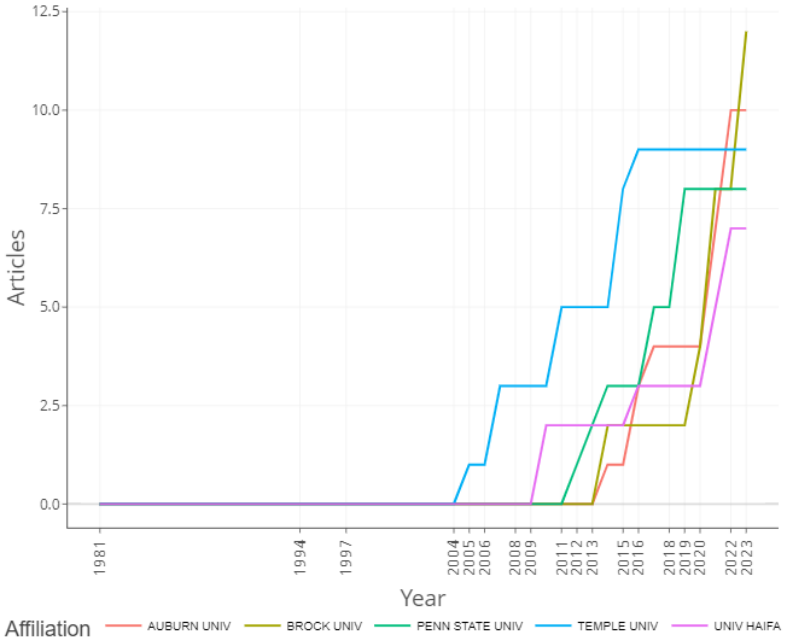

Görsel 9. Kurumların Yıllara Göre Üretkenlikleri

Ülkeler bilimsel üretkenlik (country scientific production) açısından değerlendirildiğinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin ve Türkiye gibi ülkelerin öne çıktığı görülmektedir. Güney Amerika ve Afrika'da ise konuya yeteri kadar ilgi gösterilmediği saptanmıştır.

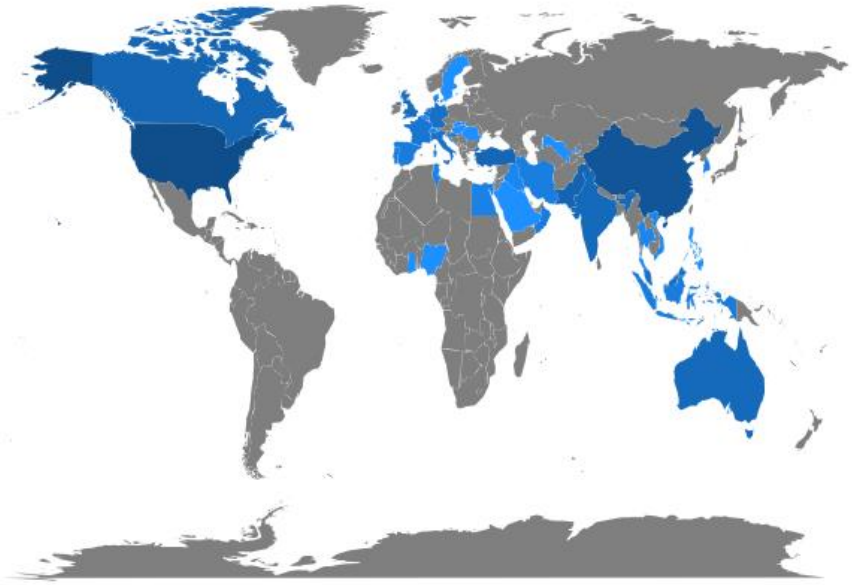

Görsel 10. Bilimsel Üretkenlik Açısından Yoğunluk Haritası

En çok atıf alan ülkeler (most cited countries) Görsel 11'de sıralanmıştır. Buna göre, ABD 6019 atıfla ilk sırada bulunmaktadır. Çin 810 atıfla 2. sırada ve Singapur 357 atıfla 3. sırada bulunmaktadır.

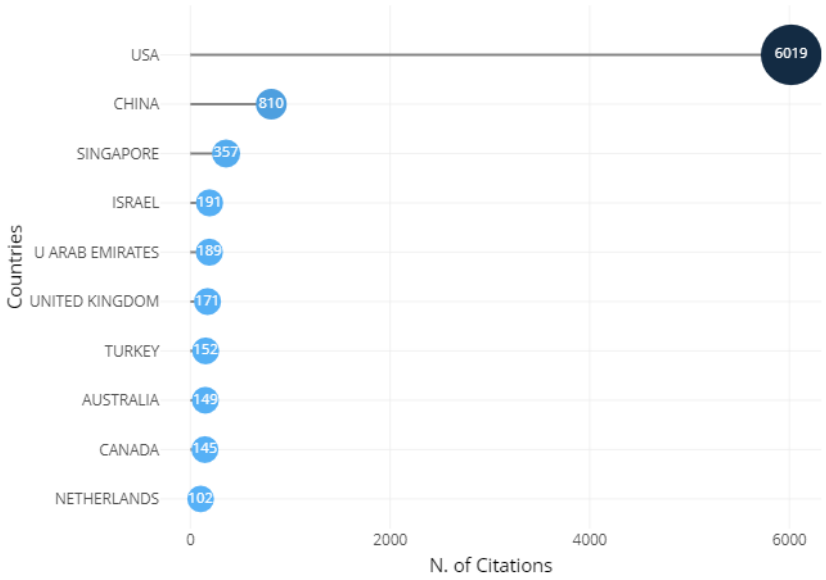

Görsel 11. En Çok Atıf Alan Ülkeler

3.4. Dokümanlarla İlgili Analizler

Küresel düzeyde en çok atıf alan kaynaklar (most global cited documents) şu şekildedir. İlk sırada yine Bennett ve Robinson'ın 2000 yılında yazmış oldukları makale gelmektedir.

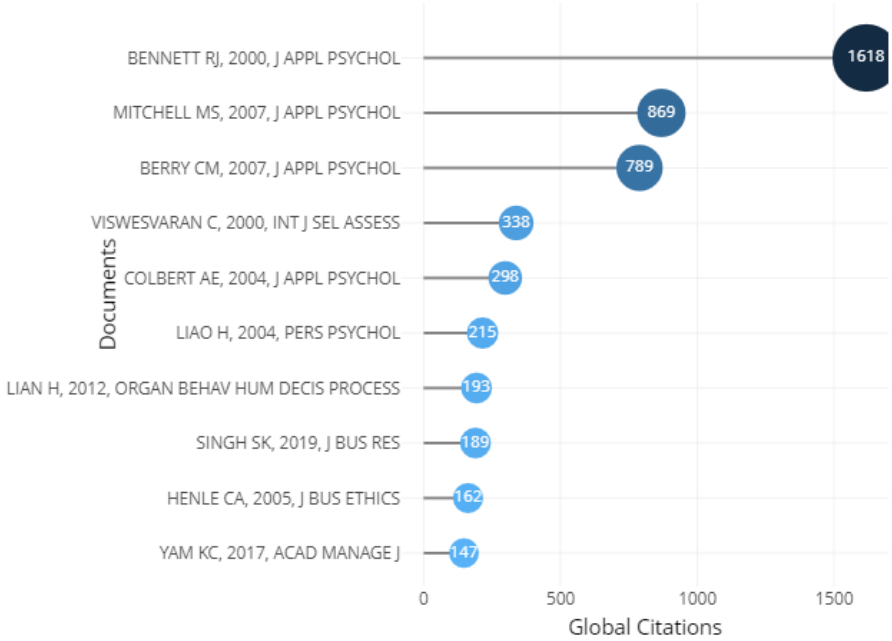

Görsel 12. Küresel Düzeyde En Çok Atıf Alan Çalışmalar

Veri setindeki çalışmalar içerisinden en fazla atıf almış olan çalışmalar (most local cited documents) Görsel 13'teki gibidir. Bennett ve Robinson'un makaleleri (2000) yine ilk sıradadır.

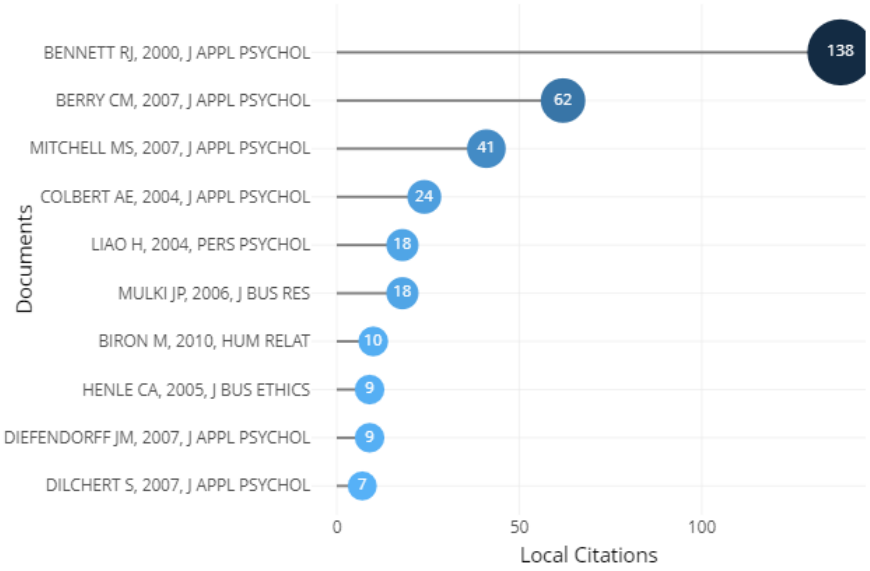

Görsel 13. Veri Setindeki Çalışmalar İçinden En Çok Atıf Alanlar

Bir diğer analiz konusu en fazla kullanılan anahtar kelimelerdir (most frequent words). Sıralamada "Author's keywords" baz alınmıştır. Buna göre, veri setinde en fazla kullanılan anahtar kelime doğal olarak "organizational deviance (örgütsel sapma)" kavramıdır. Toplamda 81 defa kullanılmıştır. Yine "deviance (sapma)" kelimesi 43 defa ve "workplace deviance (iş yeri sapması)" kavramı ise 14 defa kullanılmıştır.

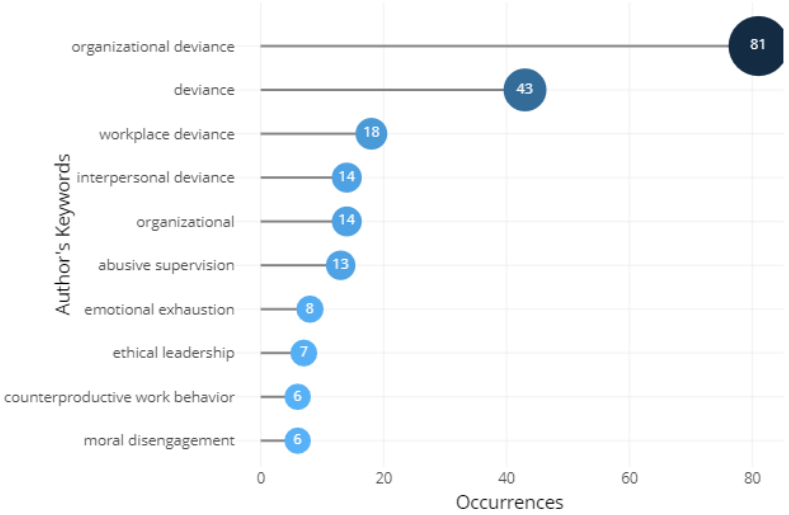

Görsel 14. En Çok Kullanılan Anahtar Kelimeler

3.5. Kavramsal Yapı Konusunda Bazı Analizler

Bu kısımda, eş atıf analizi (co-citation network) ve iş birliği ağları (collaboration network) sunulmuştur. Öncelikle, eş atıf analizine bakıldığında (papers bazlı oluşturulmuştur) Bennett ve Robinson etrafında merkezi bir yapı var olmakla birlikte, merkeze uzak bir atıf ağının (mavi renkle gösterilen kısım) oluştuğu da görülmektedir.

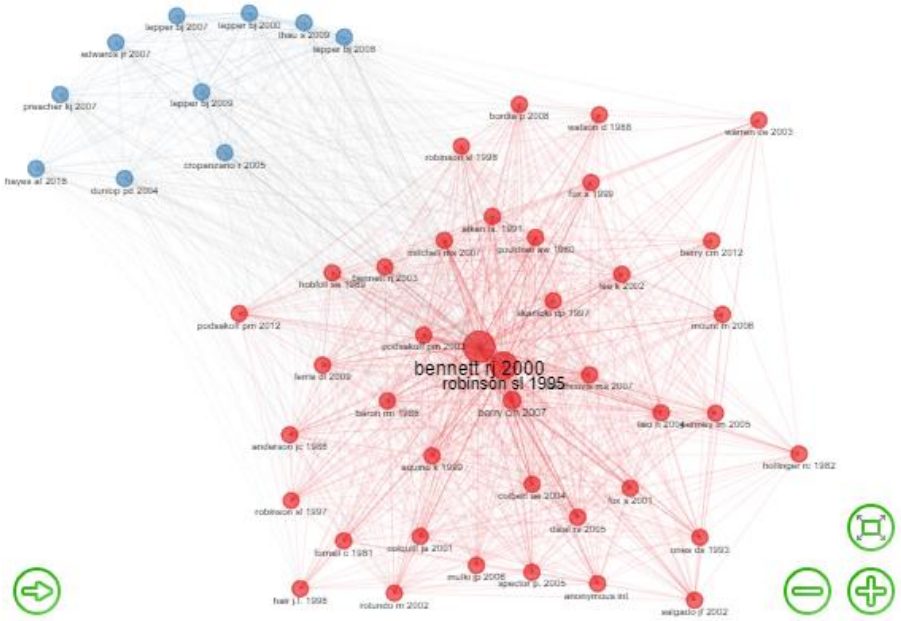

Görsel 15. Eş Atıf Analizi

Ülkeler arası iş birliği ağları ise Görsel 15'te sunulmuştur. Buna göre ABD etrafında oluşmuş güçlü bir iş birliği ağı mevcuttur. Avrupa'da Hollanda, İtalya, Fransa, İsveç, Belçika gibi ülkeler yakın iş birliği içerisindedir. Hırvatistan, Özbekistan ve Suudi Arabistan'ın oluşturduğu ayrı bir iş birliği ağı da görülmektedir. Yine, Mısır, Kuveyt, Umman, Nijerya ve Malezya'dan araştırmacıların birlikte çalışmalar yürüttüğü görülmektedir.

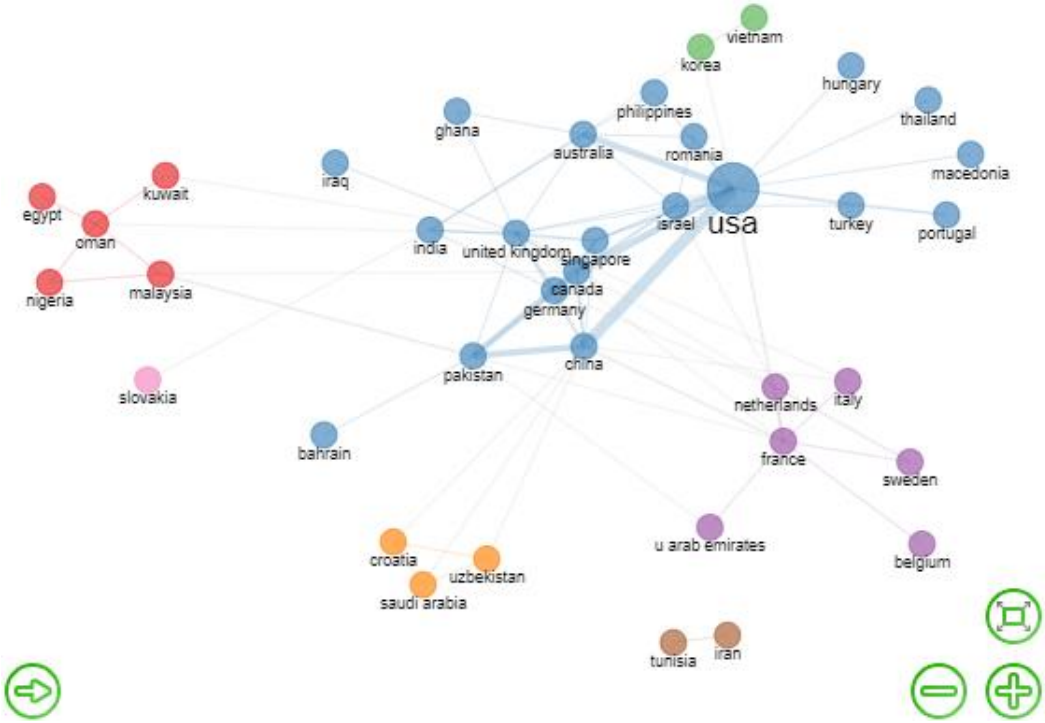

Görsel 15. Ülkeler Arası İş Birliği Ağları

4. Sonuç

Bu çalışmada, örgütsel sapma kavramı bibliyometrik açıdan ele alınmış ve bu doğrultuda Web of Science (WoS) veri tabanında konu hakkında yürütülen çalışmalar esas alınarak çeşitli analizler yoluyla incelenmiştir. Söz konusu kavram hakkında yürütülen çalışmalara bakıldığında özellikle 2003 yılından itibaren büyük bir artış olduğu görülmektedir. Yakın tarihlerden itibaren atıf sayılarında da büyük bir artış mevcuttur. Kaynakça analizleri veri setindeki çalışmaların en çok "Journal of Applied Psychology" ve "Journal of Business Ethics" dergilerinde yayımlandığını, alanda en fazla öne çıkan isimlerin Robinson ve Bennett olduğunu ve en çok yayın yapan kurumların "Brock University", "Auburn University" ve "Temple University" olduğunu göstermektedir. Alanda en çok ABD ve Çin ülkelerinin baskın olduğu saptanmıştır. En fazla kullanılan anahtar kelimeler ise "organizational deviance" (örgütsel sapma", "deviance" (sapma) ve "workplace deviance" (iş yeri sapması) olarak tespit edilmiştir.

Örgütsel sapma, öncesinde de tanımlandığı üzere, herhangi bir çalışanın faaliyet gösterdiği örgüt içerisinde kurallara, normlara ya da değerlere yönelik olarak kasti olarak aykırı davranışlar sergilemesi ve örgütü zarara uğratacak sonuçlara neden olmasıdır. Bu tür tutum ve davranışlar iş etiğine, kurum kültürüne ve örgütün belirlediği politikalara aykırı olup örgüt için büyük sorunlara neden olabilmektedir. Bu nedenle örgütler, sapma davranışlarını engellemek ya da minimize etmek amacıyla düzenli olarak denetimler yapmalı, bu konuda çalışanlarını eğitmeli, kişilerin talep ve ihtiyaçlarını dikkate almalı ve bu konuda farkındalık oluşturmalıdır. Ayrıca örgütsel sapmanın, kişilerin sadece ahlaki özellikleri nedeniyle oluşmadığı da bilinmelidir. Örgütsel sapmanın önemli nedenlerinden biri kişilerin mobbinge (bezdiri) maruz

kalması olabilir. Çünkü, sürekli olarak baskı ve yıldırmayla "hizaya getirilmeye" çalışılan personelin örgütsel amaç ve hedeflerden uzaklaşması ya da örgüt aleyhine tutum ve davranışlarda bulunması olasıdır. Yani, kişilerin bu yöndeki sapmalarının salt kasti nedenlerle oluşmadığı konusunda bir çıkarım yapmak mümkündür. Dolayısıyla, örgüt yöneticilerinin bu anlamda gerekli hassasiyeti gösterip örgütsel adaleti sağlamaya çalışmaları, örgüt iklimini ve örgüt kültürünü olumsuz etkileyebilecek tutum ve davranışlardan kaçınmaları gerekir.

KAYNAKÇA

Akçin, K. (2021). İş performansı belirleyicilerinden örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel sapma davranışı ve görev performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *13*(1), 317-329.

Akçit, V., Barutçu, E., & Akşit, İ. (2018). Kurt Lewin'in liderlik tarzları ile örgütsel sapma ilişkisinin incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *23*(1), 209-225.

Akyüz, M., & Özyer, K. (2018). Cinsiyet ayrımcılığının örgütsel sapma davranışları üzerindeki etkisinde öz-yeterliliğin aracılık rolü: Sağlık kurumlarında bir araştırma. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *4*(2), 25-51.

Bennett, R. J., & Robinson, S. L. (2000). Development of a measure of workplace deviance. *Journal of Applied Psychology*, *85*(3), 349.

Çelebi, F. (2019). *Sağlık kurumlarında yıkıcı liderlik, örgütsel sapma ve örgütsel sinizm.* Ankara: İksad Publications.

Demir, M. (2010). Örgütsel sapma davranışının kontrolünde duygusal zekânın rolü: konaklama işletmelerinde bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26).

Demir, M., & Tütüncü, Ö. (2010). Ağırlama işletmelerinde örgütsel sapma ile işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişki. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, *21*(1), 64-74.

Erkutlu, H., & Chafra, J. (2013). Effects of trust and psychological contract violation on authentic leadership and organizational deviance. *Management Research Review*, *36*(9), 828-848.

Hollinger, R., & Clark, J. (1982). Employee deviance: A response to the perceived quality of the work experience. *Work and Occupations*, *9*(1), 97-114.

Koçel, T. (2015). İşletme Yöneticiliği, (15. Baskı). İstanbul: Beta Basım AŞ.

Korkmazer, F., & Pirol, M. (2021). Örgütsel adaletin örgütsel sapma davranışlarına etkisi: Bir hastane örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, *24*(1), 43-62.

Neves, P., & Story, J. (2015). Ethical leadership and reputation: Combined indirect effects on organizational deviance. *Journal of Business Ethics*, *127*, 165-176.

Robinson, S. L., & Bennett, R. J. (1995). A typology of deviant workplace behaviors: A multidimensional scaling study. *Academy of Management Journal*, *38*(2), 555-572.

Uğur, S. S. (2019). Örgütsel bağlılık ile örgütsel sapma davranışı arasındaki ilişki: Banka çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Economics Business and Organization Research*, *1*(1), 85-96.

Yalçın, T., & Macit, M. (2022). Psikolojik iyi oluşun örgütsel sapma davranışları ve işten ayrılma niyetine etkisi: Sağlık kurumlarında bir araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *12*(2), 47-69.

Yeşiltaş, M., Çeken, H., Sormaz, Ü. (2012). Etik liderlik ve örgütsel adaletin örgütsel sapma davranışları üzerindeki etkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 18-39.

SAĞLIK KURUMU ÇALIŞANLARINDA DUYGUSAL EMEK, İŞ AİLE ÇATIŞMASI VE İŞTEN AYRILMA NİYETİ İLİŞKİSİ

Buket URGUN, Emine ATALAY
Yüksek lisans öğrencisi,Tarsus Üniversitesi,Sağlık yönetimi anabilim dalı, Sağlık yönetimi, Mersin, mail: 220927026@tarsus.edu.tr ORCID: 0009-0002-7157-1620
Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Mersin, ORCID: 0009-0006-6302-8918

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, sağlık kurumu çalışanlarında duygusal emek, iş aile çatışması ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bununla birlikte, araştırma kapsamında ilgili değişkenlerin demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediğinin ortaya konması da araştırmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma evrenini Mersin ilinde bulunan sağlık kurumu çalışanları oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak yapılan araştırmada veriler anket yoluyla toplanmıştır ve verilerin analizi IBM SPSS Statistics 27.0 paket programıyla yapılmıştır. Verilerin analizinde Kolmogorov-Smirnov, tanımlayıcı istatistiki analizler, Pearson korelasyon analizi, t-testi ve tek yönlü varyans analizi (One-Way Anova) kullanılmıştır. Araştırma analizi sonucunda, sağlık kurumu çalışanlarında, duygusal emek ve iş-aile çatışması arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki; duygusal emek ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki; iş-aile çatışması ve işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü orta kuvvetli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda araştırma değişkenlerinin demografik özelliklere göre farklılıklarına bakıldığında; duygusal emek sadece memnuniyete göre anlamlı bir farklılık gösterirken; iş aile çatışması ve işten ayrılma niyeti düzeyleri mesleğe ve memnuniyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ortaya konmuştur. Araştırma kapsamında, sağlık kurumu çalışanlarında duygusal emeğin negatif unsurlarının iş yaşamından uzaklaştırması önerilmektedir. Ayrıca, sağlık kurumlarında iş-aile çatışmasının ve işten ayrılma niyeti düşüncesinin azaltılmasını için uygulanabilecek politikalar geliştirilmesi de çalışma kapsamında önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal emek, İş-aile çatışması, İşten ayrılma niyeti, Sağlık kurumu çalışanları

EMOTIONAL LABOR IN HEALTH INSTITUTION EMPLOYEES, EXAMINING THE EFFECT OF WORK-FAMILY CONFLICT AND TURNOVER INTENTION

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between emotional labour, work-family conflict and turnover intention in health institution employees. In addition, another aim of the study is to determine whether the related variables differ according to demographic factors. The study population of the research consists of health institution employees in Mersin province. In the study conducted by using convenience sampling method, the data were collected through a questionnaire and the data were analysed with IBM SPSS Statistics 27.0 package programme. Kolmogorov-Smirnov, descriptive statistical analyses, Pearson correlation analysis, t-test and one-way analysis of variance (One-Way Anova) were used in data analysis. As a result of the research analysis, it was determined that there is a weak positive relationship between emotional labour and work-family conflict, a weak negative relationship between emotional labour and turnover intention, and a moderate positive relationship between work-family conflict and turnover intention. At the same time, when the differences of the research variables according to demographic characteristics were examined, it was revealed that emotional labour showed a significant difference only according to satisfaction, while work-family conflict and turnover intention levels showed a significant difference according to occupation and satisfaction. Within the scope of the research, it is recommended that the negative elements of emotional labour in health institution employees should be removed from work life. In addition, developing policies and practices to reduce work-family conflict and turnover intention in health institutions is also recommended within the scope of the study.

Keywords: Emotional labour, Work-family conflict, Turnover intention, Health institution employees

1.Giriş

Son yıllarda örgütlerde örgütlerin başa çıkması gereken birçok unsur olduğu ortaya konmuştur. Çalışma yaşamında karşılaşılan sorunlar örgütsel verimliliği ve karlılığı oldukça etkilemektedir. Sağlık kurumları da bu örgüt tiplerinden biridir. Sağlık kurumlarında çalışanların karşı karşıya kaldıkları çeşitli sorunlar olabilmektedir. Bu çalışmada sağlık kurumu çalışanlarının günlük yaşamda karışılabileceği düşünülen değişkenler ele alınmıştır. Bu

kapsamda bu araştırmanın amacı sağlık kurumu çalışanlarında duygusal emeğin, iş aile yaşamı ile işten ayrılma niyeti arasında ilişki olup olmadığını belirlemektir. Çalışmanın temelini duygusal emeği en çok sarf eden ve iş yaşamından oldukça etkilenen gruplardan biri olan sağlık kurumu çalışanları oluşturmuştur. Sağlık kurumları insanın kendisini bizzat ele alan kurumlar olduğu için duyguların geri planda kalması çok muhtemel değildir. İnsan doğası gereği duygu ve düşüncelerden ayrı düşünülemez bir varlıktır. Mutluluk, acı, üzüntü, heyecan insanı var eden duyguların başında gelmektedir. Sağlık kurumları tüm bu duyguların bir arada yaşandığı kurumlardan bir tanesidir. Bu sebeple çalışmanın temel motivasyonu, tüm bu duyguları bir arada yaşayan sağlık kurumu çalışanlarının, yoğun çalışma temposunda sarf ettikleri duygusal emeği hayatlarının hangi aşamasında daha çok ortaya koyduklarına odaklanmaktadır. Duygusal emek, bir bireyin iş ortamında duygusal gereksinimlere uyum sağlamak için gösterdiği çaba ve kontrol anlamına gelmektedir. Kavram, özellikle hizmet sektöründe çalışanlar için önemli olmakla birlikte, diğer sektörlerde de gözle görünür bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Duygusal emeği ve duygusal emeğin hizmet sektöründeki kullanımı ilk olarak Arlie Hochschild, 1983 yılında yayımladığı "The Managed Heart" adlı kitabında tanımlamıştır. Kitapta, hizmet sektöründe çalışanların duygusal gereksinimleriyle nasıl başa çıktıklarını ve hissettikleri duyguları nasıl düzenlediklerini incelemiştir (Hochschild, 1983). Duygusal emeği literatüre kazandıran Hochschild'in ardından, Ahforth ve Humphey, duygusal emeği en açıklayıcı "çalışanların örgütlerin istediği duygulaları sergilemesi" şeklinde tanımlamıştır (Ahforth, Humphey, 1993; Aktaran Yürür, Gümüş ve Hamarat, 2011). İş-aile çatışması, iş yaşamı ile aile yaşamı arasında ortaya çıkan zorluk ve çatışmaları ifade etmektedir. Günümüz dünyasının ekonomik şartlarının zorluğu, aile üyeleri arasında rollerin değişmesi, yoğun rekabet ve stres ortamı çatışmaların temel sebebini oluşturmaktadır. Çalışmanın son değişkeni olan işten ayrılma niyeti, çalışanların örgütü bırakma isteğini ifade eder. İşten ayrılma niyeti, çalışanların içinde oldukları iş koşullarından memnun olmamaları ve bu yüzden işlerinden ayrılmayı düşünmeleri olarak ifade edilebilir. İşten ayrılma niyeti en genel şekilde kişinin herhangi bir kurumda çalışmak istememesi olarak açıklanmıştır. (Yıldırım ve arkadaşları, 2014). Sağlık kurumu çalışanları, özellikle son yıllarda yaşanan pandemi, deprem gibi uluslararası sorunlarda birçok meslek gruplarından çok daha fazla sahada olmuş ve yaşanan felaketlerin birebir insan üzerindeki etkilerine şahit olmuşlardır. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı, sağlık kurumu çalışanlarında sarf edilen duygusal emek, iş aile çatışması ve işten ayrılma niyeti ilişkisinin ortaya konmasıdır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Duygusal Emek

Duygusal emek tanımını literatüre kazandıran Hochschild, kavramı, bir ücret karşılığında yüz ve beden hareketlerini ortaya çıkarmak için duyguların ortaya çıkışı olarak tanımlamıştır (İnanır ve N. Dinç, 2022:3). Rafaeli ve Sutton, (1989), duygusal emeği, "çalışanların hislerini yönetme, başkalarının duygusal tepkilerini okuma ve uygun bir şekilde tepki verme becerilerini içeren bir iş sürecidir" şeklinde tanımlamıştır. Morris ve Feldman (1996) ise; çalışanın hizmet verdiği kişilerle iletişimi ve ilişkilerini, işverenin ondan beklediği ve istediği gibi yönlendirdiğini bunun için de duygusal çaba ve planlama gerçekleştirdiğini ortaya çıkarmışlardır (Kurt ve arkadaşları, 2019). Tüm bu tanımlardan yola çıkarak Başbuğ ve arkadaşları (2010) duygusal emeği, "çalışanların işini yaparken duygularını düzenlenmesi " olarak tanımlamıştır.

Duygusal emek yapılan çalışmalar incelendiğinde iki farklı boyut olarak ele alınmış ve incelemeler bu boyutlara göre yapılmıştır.Bu kapsamında yüzeysel davranış, iletişim süresince hissedilen duyguların ortaya çıkarılan davranışlar ile olan uyumsuzluğu olarak açıklanmaktadır(Eroğlu, 2010:20). Çalışanlar kendilerinden beklenen davranışları yüzeysel gösterme eğilimlerine yönelmektedirler. Bu durum, çalışanların içten olmayan, yapay veya istenmeyen bir şekilde duygusal ifadelerde bulunmaları şeklinde dışa vurmaktadır. Yüzeysel davranış, kısaca çalışanların gerçek duygularını gizlemeleri veya istenmeyen duygusal tepkileri bastırmaları anlamına gelmektedir. Diğer boyu olan derinlemesine davranış, ise çalışanların sergilemesi gereken duyguları gerçekten hissetmeye ve tecrübe etmeye çalışması şeklinde ifade edilmektedir (Tekin, 2021). Derinlemesine davranış, çalışanların başkalarının duygusal ihtiyaçlarını anlamaları ve empati kurmaları üzerine odaklanır. Bu davranış boyutunda, çalışanlar, içtenlikle karşı tarafla bağlantı kurma, onlara anlayış gösterme ve pskolojik destek sağlama yeteneklerini kullanarak duygusal emeği derinlemesine sergilerler. Bu evrede ise duygular hissedilmeye başlayarak,içselleştirilir (Diefendorff vd. 2005: Aktaran Yeşil ve Mavi, 2016). Derinlemesine davranış, yüzeysel davranıştan daha fazla emek sarf edilmesini gerektirir. Ashforth ve Humphrey (1993), Hoschild spontane ve samimi duyguları kavramını oluşturmuştur (Öz ve Baykal, 2017). Bu davranış boyutu bireyin kendi iradesi ile doğal duygularının ortaya çıkması ile gerçekleşmektedir.

Duygusal emek konusunda yapılan araştırmaların çoğu, yüzeysel davranış ve derinlemesine davranışa odaklanmıştır ancak çalışanın asıl duyguların ne olduğu üzerine durulmamıştır

(Yürür ve Ünlü, 2011). Bu çalışma, Ashforth ve Humphrey'in (1993) üç boyutlu duygusal emek davranışının yaklaşımıyla ele alınmıştır.

2.2. İş-Aile Çatışması

İş ve aile , insanların hayatları boyunca en fazla önem verip özen gösterdiği iki ayrı alandır(Kılış ve Sakallı, 2013:1). Bireylerin hayatlarının neredeyse tamamını işi ve ailesi oluşturmaktadır. Jeffrey Greenhaus ve Gary Powell (2003), iş-aile çatışmasının temellerini atan ve kavramı ilk kez sistematik bir şekilde tanımlayan araştırmacılardır. Araştırmacılar iş-aile çatışmasını, iş ve aile rolleri arasındaki uyumsuzluk nedeniyle kişinin yaşadığı stres ve zorluk olarak tanımlamışlardır (Greenhaus ve Powell, 2003). İş ve aile ortamı arasında denge sağlanamaz ise iş ve aile rolleri arasında uyum bozulur ve bozulan bu uyum iş aile çatışmasını meydana getirir.(Kulualp ve Savaşkan, 2019). Değişen ve gelişen modern dünyanın özellikle 1970 sonrasında, kadınlarında iş hayatına katkıda bulunmasıyla çift kariyerlikte ve tek ebeveynlikte artış toplumsal alanda birçok değişime neden olmuştur (İnanır ve Dinç T., 2022). Tüm bu radikal değişimler literatürde birçok araştırmanın ortaya çıkmasına ışık tutmuştur (Allen vs., 2000:278; Mete vd., 2013:265: Aktaran İnanır ve Dinç T., 2022).

İş aile çatışması literatürde iki taraflı incelenmiştir. Bu iki taraflı çatışmanın işin aile alanına etkisi ile iş-aile çatışmasını, ailenin iş alanına etkisi ile aile-iş çatışmasını beraberinde gerçekleştiği görülmektedir (Demircan ve Turunç, 2017).Yapılan araştırmaların genelinde iş-aile çatışmasının, aile-iş çatışmasından oranla daha çok yaşandığını ortaya çıkarılmıştır (Aktaran Kılıç ve Sakallı ,2013). İş aile çatışması literatürde üç boyutlu değerlendirilmiştir Bunlar;

- Zaman Kaynaklı Çatışma
- Davranış Kaynaklı Çatışma
- Gerilim Kaynaklı Çatışmadır. Kısaca bu boyutları ele almak gerekirse;

2.2.1. Zaman Kaynaklı Çatışma

Zaman temelli çatışma, en kısa şekilde iş ya da aile faaliyetleri için ayrılan sürenin miktarı olarak özetlenilmiştir (Aktaran : Kulualp ve Çalışkan,2019). Jeffrey Greenhaus ve Gary Powell (2003), iş-aile çatışmasının temel boyutlarından biri olarak zaman çatışmasını tanımlayan ve ölçümünü geliştiren araştırmacılardır. Karen Korabik, Donna Lero ve Colleen Fisher, zaman çatışmasını, iş ve aile arasında zaman paylaşımı yaparken karşılaşılan sorunlar olarak

tanımlayan araştırmacılardır.İş yaşamına ayrılması gereken sürenin aileye ayrılan süreden fazla olması; fazla mesai, yoğun iş ortamı ve yorgunluk sebebiyle aile yaşamına ayrılan vaktin dengeli olmaması zaman kaynaklı çatışmalarının en temel sebebini oluşturur.

2.2.2. Davranış Kaynaklı Çatışma

Davranış kaynaklı çatışma, bir rolün gerektirdiği davranış biçimlerinin diğer bir roldeki davranış biçimleriyle uyumlu olmaması ya da uyumu zor olması durumu şeklinde tanımlanmıştır (Greenhaus ve Beutell, 1985: 77). David A. Thomas ve Robin J. Ely (2001), davranış kaynaklı çatışmayı, kişinin iş ve aile rolleri arasında uyumsuzluk yaşadığı durumu tanımlayan ve araştıran bilim adamlarıdır. Jeffrey Greenhaus, ve Gary Powell, bu çatışmayı, kişinin iş ve aile arasında geçiş yaparken çatışma yaşadığı durumu tanımlayan araştırmacılardır (Powell,2018). Bu çatışma sonucunda her iki rolden birinde başarısızlık meydana gelir.

2.2.3. Gerilim Kaynaklı Çatışma

Gerilim kaynaklı çatışma, kişinin işten kaynaklı stresini ailesine yansıtması durumunda meydana gelen çatışma türü şeklinde ifade edilmiştir (Savaşkan ve Kulualp, 2019). Gerginlik temelli iş aile çatışmasının temel nedenleri arasında iş yaşamında rol belirsizliği, ağır iş yükü, iş taleplerinin fazla olması, lider ve iş arkadaşları ile iletişimin olmaması ya da olumsuz olması gibi durumlar yer almaktadır (Aras ve Karakiraz, 2013)

2.3. İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma niyetini, Rusbelt ve arkadaşları (1988) çalışanların iş yaşamından hoşnut olmaması sonucu olarak gösterdikleri eylemler şeklinde tanımlamıştır(Yıldırım ve Arkadaşları,2014:36). İşten ayrılma niyetinin birçok sebebi olabilmektedir. Çalışanlar işten ayrılma kararı almadan önce çalıştıkları örgütü ve bir çok faktörü ayrılırken iş aramanın maddi açıdan etkisini dikkate alarak, başka bir iş düşünerek karar alırlar (Güler ve Marşap,2018). Alanında uzmanlaşmış çalışanın işten ayrılması örgüt için ciddi maddi kayıplara neden olmaktadır(Mavi ve Yeşil, 2018: 32).İşten ayrılma niyetinin, örgütleri önemli açıdan etkilediğine yönelik pek çok düşünce vardır,özellikle işe devamsızlığın ortaya çıkması işletmelere ciddi maliyetler getirmektedir (Çarıkçı ve Çelikkol, 2009).

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın amacı ve önemi

Araştırmada son yıllarda sağlık sektöründe yaşanan olumsuz durumların artışı, sağlık kurumu çalışanlarının artan istifa durumları, yurtdışına gitme istekleri, iş kazalarının ve meslek hastalıklarının artışı doğrultusunda gündemde fazla yer almayan duygusal emek, iş aile çatışması ve işten ayrılma niyeti ilişkisinin ortaya konması araştırma kapsamında değerlendirilmiştir. Araştırmanın en temel amacı sağlık kurumu çalışanlarında duygusal emek, iş aile çatışması, işten ayrılma niyeti ilişkisinin ortaya konması bunun yanı sıra değişkenlerin demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediği de araştırma kapsamında incelenmiştir.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Sağlık kurumu çalışanlarına yönelik yapılan çalışmada duygusal emek, iş aile çatışması ve işten ayrılma niyeti ilişkisini belirlemek amacıyla hazırlanan araştırma modeli Şekil 1'de verilmiştir.

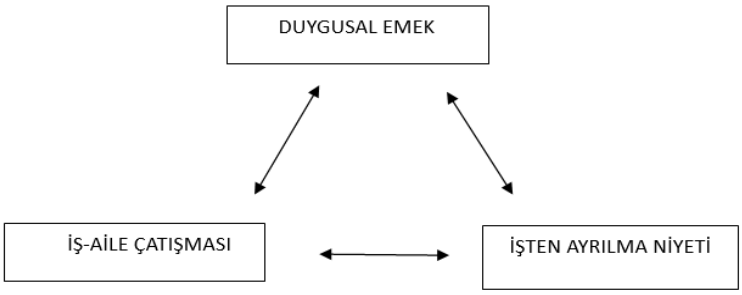

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma hipotezleri:

H1: Sağlık Kurumu çalışanlarında duygusal emek, iş-aile çatışması ile işten ayrılma niyeti arasında ilişki vardır.

H2: Sağlık Kurumu çalışanlarında duygusal emek düzeyi demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık göstermektedir

H3: Sağlık Kurumu çalışanlarında iş-aile çatışması düzeyi demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık göstermektedir

H4: Sağlık Kurumu çalışanlarında işten ayrılma niyeti düzeyi demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık göstermektedir

3.3. Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

Araştırmada çalışanların duygusal emek, iş aile çatışması ve işten ayrılma niyeti ilişkisinin tanımlanmasına yönelik sorular sorulmuştur. Bireylerin anket sorularına içtenlikle cevap verdikleri araştırmanın varsayımlarındandır. Araştırmada zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle verilerin sadece tek bir ilden toplanması ve kolayda örnekleme yöntemi kullanılması araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

3.4. Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini Mersin ilindeki sağlık kurumu çalışanları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Mersin ilindeki tüm sağlık kurumu çalışanlarına anket gönderilmiştir. Anketlere 251 tane geri dönüş olmuştur. Tüm veriler, eksiksiz bir şekilde tarafımıza ulaşmış ve 251 çalışan üzerinde çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kolayda örnekleme yolu tercih edilmiş ve farklı demografik özelliklere sahip bireylere ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmaya katılanların 182'si kadın (%72,5), 69'u erkektir (%27,5). Katılımcılardan 61'i 25 yaşın altında olup (%24,3), 94'ü 25 ve 29 yaş arasında (%37,5), 34'ü 30 ve 35 yaş arasında (%13,5), son olarak, 64 kişi 36 yaş ve üstü grubunda bulunmaktadır (%27,7). Katılımcıların 108'i evli (%43), 143'ü bekardır (%57). Araştırmaya katılanların 22'si lise (%8,8), 44'ü önlisans mezunu (%7,5),162'i lisans mezunu (%64,5), 23'ü lisansüstü (%9,2) mezunudur . Katılımcıların 203'ü bu örgütte 1 yıldan az süredir çalışmakta (%80,9), 37'si 1-5 yıldır bu işyerinde çalışmakta (%14,7), 6'sı 6-10 yıldır bu işyerinde çalışmakta (%2,4), 5'i 10 yıl ve daha uzun süredir bu işyerinde çalışmaktadır (%2,0).Araştırmaya katılanların 221'i kamu (%88) 30'u özel sektör(%12) çalışanıdır. Araştırmaya katılanların 148'i hemşire (%58), 13'ü doktor (%5,2), 21'i ebe (%8,4), 18'i tıbbi sekreter (%7,2), 17'si sağlık memuru (%6,8), 8'i paramedik (%3,2), 26'sı ise diğer (%10,4) sağlık çalışanı grubu arasındadır.251 çalışana memnuniyet anketi yapılmıştır. Ankete katılanlardan 33'ü hiç memnun değilim (%13,1), 38'i memnun değilim(%15,1), 85'i ne memnunum ne memnun değilim (%33,9), 56'sı memnunum (%22,3), 39'u çok memnumum (%15,5) cevabını işaretlemiştir (Bakınız tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Değişken Adı		**Frekans**	**%**
Cinsiyet	kadın	182	62,5
	erkek	69	27,5

Yaş	25'ten az	61	24,3
	25-29	94	37,5
	30-35	34	13,5
	36 ve üzeri	64	27,7
Medeni durum	evli	108	43
	bekar	143	57
sektör	kamu	221	88
	özel	30	12
Eğitim durumu	lise	22	8,8
	önlisans	44	7,5
	lisans	162	64,5
	lisansüstü	23	9,2
Meslek grubu	hemşire	148	59
	doktor	13	5,2
	ebe	21	8,4
	Tıbbi sekreter	18	7,2
	Sağlık memuru	17	6,8
	paramedik	8	3,2
	diğer	26	10,4
Çalışma süresi	1 yıldan az	203	80,9
	1-5 yıl	37	14,7
	6-10 yıl	6	2,4
	1o yıldan fazla	5	2
Memnuniyet	Hiç memnun değilim	33	13,1
	Memnun değilim	38	15,1
	Ne memnunum ne değilim	85	33,9
	memnunum	56	22,3
	Çok memnunum	39	15,5

3.5. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde duygusal emeğe ilişkin durumu ortaya koymaya yönelik ölçekten faydalanılmıştır. İkinci bölümde işten ayrılma niyetine ilişkin durumu ortaya koymak için ölçekten kullanılmıştır. Üçüncü bölümde iş-aile çatışması düzeyini belirlemeye yönelik ölçek kullanılmıştır. Dördüncü ve son bölümde demografik özellikleri belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. Bu çalışmada duygusal emeği ve iş-aile çatışmasını ölçmek için İnanır ve T. Dinç'in (2022) çalışmasında kullanılan şeklinden yararlanılmıştır. Duygusal emek ölçeğini Chu ve Murmann 2006'da oluşturmuştur, Pala ve Tepeci (2014) tarafından Türkçeye çevrilmiştir.İşten ayrılma niyeti düzeyini ölçek için kullanılan ölçek Cammann, Fichman, Jenkin ve Klesh (1979) tarafından geliştirilen Keleş'in (2020) çalışmasında kullanmış olduğu halinden yararlanılmıştır(Aydemir,2020).Duygusal emek ölçeğinde ''5=her zaman ile 1=hiçbir zaman'' arasında beşli Likert tipi derecelendirme kullanılmıştır. İş-aile çatışması ve işten ayrılma niyeti ölçeğinde ''5=kesinlikle katılıyorum ile 1=kesinlikle katılmıyorum'' arasında beşli Likert tipi derecelendirme kullanılmıştır. Demografik verilerin toplanması için 7 soru oluşturulmuştur.

3.6.Veri Analizi

Araştırma sonucunda elde edilen veriler, IBM SPSS Statistics 27.0 paket programıyla analiz edilmiştir. Kolmogorov-Smirnov testi, veri analizinde kullanılacak testleri belirlemek için yapılmıştır. Bu test sonucunda verilerin normal dağıldığı ve parametrik testlerin kullanılmasının gerekli olduğu belirlenmiştir. Veri analizinde tanımlayıcı istatistiki analizlerin (aritmetik ortalama ve standart sapma) yanı sıra korelasyon analizleride yapılmıştır. Ayrıca demografik değişkenlere göre farklılıkların incelenmesi için t-testi ve tek yönlü varyans analizi (One-Way Anova) kullanılmıştır.

4.Bulgular

4.1.Faktör ve güvenirlik analizleri

Araştırmadaki ölçekler için faktör analizi yapılmıştır. Literatürde, özellikle faktörler güçlü ve belirgin olduğunda ve degişken sayısı fazla büyük olmadığında, 100 ile 200 arasındaki örneklem büyüklüğünün güvenilir şekilde analiz edilmesi için yeterli olduğu belirtilmiştir (Büyüköztürk, 2002). Bu araştırmaya 251 kişi katılmış ve faktör analizi için gereken sayıya

ulaşılmıştır. Ölçeklerin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla yapılan faktör analizinde Varimaks Rotasyonu kullanılmıştır.

Duygusal emek ölçeği için, temel bileşenler analizi sonucunda (Principal Component Analysis), KMO değeri 0,839 olarak hesaplanmıştır. Literatürde bu değer oldukça yüksek görülmektedir. Barlett Küresellik Testi sonucu, 1604,477 (p:0,000 <0,01) olarak bulunmuştur. Bartlett küresellik testi değerini yüksek istatistiksel anlamlılık (p<0.001) taşıması, araştırma verilerinin farklı istatistiksel analizler için elverişlilik derecesinin yüksek olduğunu göstermektedir. İşten ayrılma niyeti ölçeği için, temel bileşenler analizi sonucunda (Principal Component Analysis), KMO değeri 0,745 ve Barlett Küresellik Testi sonucu 608,296 olarak hesaplanmıştır. Açıklanan toplam varyans %87 olarak bulunmuştur. İş-aile çatışması ölçeği de tüm soruların tek boyutlu olarak toplandığı bir yapıda ortaya çıkmıştır. Ölçek için KMO değeri, 0,882 Barlett Küresellik Testi sonucu, 1775,261 (p:0,000 <0,01) olarak hesaplanmıştır. Açıklanan toplam varyans %60 olarak bulunmuştur.

Tablo 2. Duygusal Emek Ölçeği Faktör Analizi

İfadeler	**F1**
1, Hastalara uygun şekilde ilgilenebilmek için rol yaparım	677
2. Hastalarla ilgilenirken iyi hissediyormuşum rolü yaparım.	737
3. Hastalarla ilgilenirken bir şov yapar gibi ekstra performans sergilerim.	640
4.Mesleğimi yaparken hissetmediğim duyguları hissediyormuşum gibi davranırım	713
5.Mesleğimin gerektirdiği duyguları sergileyebilmek için sanki bir maske takarım	713
6. Hastalarıma, gerçek hissettiğim duygulardan farklı duygular sergilerim.	640
7. Müşterilere göstermek zorunda olduğum duyguları gerçekten yaşamaya çalışırım	490
8. Göstermem gereken duyguları gerçekte de hissetmek için çaba harcarım	506
9. Hastalara göstermem gereken duyguları hissedebilmek için elimden geleni yaparım.	386
10. Hastalara sergilemem gereken duyguları içimde de	508

hissedebilmek için yoğun çaba gösteririm.	
11. Hastalara sergilediğim duygular samimidir	-175
12. Hastalara gösterdiğim duygular kendiliğinden ortaya çıkar.	-228
13. Hastalara gösterdiğim duygular o an hissettiklerimle aynıdır	-349
KMO :0,838 **Barlett Testi Chi Square/Ki Kare :** 1604,477 **Serbestlik Derecesi :** 78 **P =** <0,01 **Açıklanan toplam varyans :** 87 **Determinant:** 0,01	

Tablo 2' ye göre ilgili ölçeğin faktör analizi sonuçları incelendiğinde, faktör yüklerinin -0,349 ile 0,737 arasında değişen tek faktörden meydana geldiği görülmektedir. Ölçeğin yapısal geçerliliğinin yanı sıra ölçek maddelerinin tutarlı olup olmadığının belirlenmesi için güvenilirlik analizi yapılmış; yapılan analiz sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 3. İşten ayrılma niyeti ölçeği faktör analizi

Faktörler	F1
1. Ciddi olarak işimi bırakmayı düşünüyorum	928
2. Daha iyi bir iş bulur bulmaz bu işten ayrılacağım.	923
3. Sıklıkla bu işten ayrılmayı düşünüyorum	954
KMO :0,745 **Barlett Testi Chi Square/Ki Kare :** 608,296 **Serbestlik Derecesi :** 3 **P = <0,01** **Açıklanan toplam varyans :** 87 **Determinant**: 0,86	

Tablo 3'e bakıldığında, faktör yükleri 0,923 ile 0,954 arasında değişmektedir.

Tablo 4. İş-aile çatışması ölçeği faktör analizi

Faktörler	F1
1. İşim, beni istediğimden daha fazla ailemle ilgili faaliyetlerden alıkoymaktadır.	798
2. İşe ayırmam gereken zaman ev ile ilgili sorumluluklara ve faaliyetlere eşit bir şekilde katılmamı engellemektedir.	840
3. İş ile ilgili sorumluluklarımı yerine getirmek için harcamam gereken zaman yüzünden ailemle ilgili faaliyetleri kaçırmak zorundayım.	851
4. Genellikle işten eve geldiğimde aile sorumluluklarımı yerine getiremeyecek ve aileyle ilgili faaliyetlere katılamayacak kadar bitkin olurum.	871
5. Genellikle işten eve geldiğimde duygusal olarak tükenmiş olurum ve bu durum ailemle vakit geçirmeme engel olur.	853
6. İşteki tüm baskılar yüzünden bazen eve geldiğimde keyif aldığım şeyleri yapamayacak kadar stresli olurum.	797
7. İş yerinde kullandığım problem çözücü davranışlarım evdeki problemleri çözerken etkili değildir.	639
8. İşte benim için gerekli ve etkili olan davranış, evde ters etkiye sebep olabilir.	711
9. İşte gösterdiğim ve orada etkili olan davranışlarım, iyi bir eş veya iyi bir ebeveyn olmama yardım etmemektedir.	606
KMO :0,882 **Barlett Testi Chi Square/Ki Kare :** 1775,261 **Serbestlik Derecesi :** 36 **P =** 0,00 **Açıklanan toplam varyans :** 60 **Determinant:** 0,01	

Tablo 4 ‘e bakıldığında, faktör yükleri 0,871 ile 0,606 arasında değişen tek bir faktörden meydana geldiği görülmektedir.

Ölçeklerin güvenilirlikleri için Cronbach alpha güvenilirlik değerleri hesaplanmıştır. Duygusal Emek Ölçeği için güvenilirlik değeri 0,774; İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği için güvenilirlik değeri 0,927 olarak; İş-aile Çatışması Ölçeği için güvenilirlik değeri 0,917 bulunmuştur.

Tablo 5. Ölçeklere ilişkin güvenirlik değerleri

Faktörler	Cronbach Alpha Değerleri
Duygusal emek	0,774
İşten ayrılma niyeti	0,927
İş-aile çatışması	0,917

4.2. Araştırmanın Değişkenlerine Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırma değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistiki analizler incelendiğinde; duygusal emek için aritmetik ortalamanın; 2,87 (ss: 0,64), işten ayrılma niyeti için aritmetik ortalamanın; 1,38 (ss: 2,64) iş aile çatışması için aritmetik ortalamanın 3,28 (ss. 1,05) olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Araştırma değişkenlerinin ortalamaları

Ölçekler	N	Ortalama	Standart sapma
Duygusal emek	251	2,87	0,64
İşten ayrılma niyeti	251	2,64	1,38
İş-aile çatışması	251	3,28	1,05

4.3.Araştırma Değişkenlerinin Demografik Özellikler Açısından Farklılıkları

Çalışanların duygusal emek, iş-aile çatışması, işten ayrılma niyeti düzeylerinin; cinsiyet, yaş, meslek, çalışılan sektör, eğitim düzeyi, medeni durumu, çalışma süresi değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediği de araştırmada incelenmiştir. Bu doğrultuda farklılık analizleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar aşağıda görülebilir (Bakınız Tablo 4).

Tablo 7. Demografik Özellikler Açısından Duygusal emek, İş-aile Çatışması ve İşten Ayrılma Niyeti Düzeylerine Yönelik Farklılıklar

Değişkenler	**Duygusal emek**		**İşten ayrılma**		**İş-aile çatışması**	
	Ortalamalar	**Anlamlılık değeri(p)**	**Ortalamalar**	**Anlamlılık değeri(p)**	**Ortalamalar**	**Anlamlılık değeri(p)**
Cinsiyet		0,797		0,815		0,525
Kadın	2,83		2,64		3,33	

Erkek	2,99		2,65		3,13	
Yaş grubu		0,746		0,317		0,140
25'ten az	2,95		2,53		3,08	
25-29	2,84		2,83		3,45	
30-35	2,83		2,70		3,33	
36 ve üzeri	2,88		2,44		3,17	
Medeni durum		0,954		0,409		0,213
Evli	2,87		2,64		3,33	
Bekar	2,88		2,65		3,24	
Çalışılan sektör		0,244		0,589		0,724
Kamu	2,84		2,69		3,32	
Özel	3,10		2,31		2,93	
Eğitim durumu		0,130		0,142		0,341
Lise	3,08		2,59		2,94	
Ön lisans	3,00		2,29		3,20	
Lisans	2,83		2,79		3,35	
Lisansüstü	2,75		2,37		3,21	
Meslek		0,369		**0,001**		**0,005**
Hemşire	2,82		2,95		3,45	
Doktor	2,75		2,28		3,09	
Ebe	2,97		2,11		3,18	
Tıbbi sekreter	3,02		2,24		2,88	
Sağlık memuru	2,81		2,92		3,54	
Paramedik	3,21		2,70		2,97	
Diğer	3,02		1,58		2,65	
Çalışma süresi		0,676		0,356		0,291
1 yıldan az	2,87		2,61		3,25	
1-5 yıl	2,92		2,97		3,49	
6-10 yıl	3,01		2,38		2,70	

10 yıldan fazla	2,58		2,06		3,48	
Memnuniyet		**0,002**		**0,001**		**0,001**
Hiç memnun değilim	2,84		4,21		4,11	
Memnun değilim	2,72		3,45		3,71	
Ne memnunum ne memnun değilim	2,74		2,77		3,34	
Memnunum	3,01		1,78		2,91	
Çok memnunum	3,16		1,50		2,53	

Tablo 7, incelendiğinde duygusal emeğin demografik değişkenlerden sadece memnuniyet değişkeni açısından farklılaştığı görülmüştür. Sağlık kurumu çalışanlarının işten ayrılma niyeti düzeyleri ise, meslek ve memnuniyete göre farklılaşırken, iş-aile çatışması düzeyleri de meslek ve memnuniyete göre farklılaştığı ortaya konmuştur. Çalışmanın sonucunda; işten ayrılma niyetinin ve iş-aile çatışmasının meslek gruplarına göre değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Hemşirelerin tıbbi sekreterler ve diğer sağlık personeline göre işten ayrılma niyeti düzeyinin oranla yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Yine hemşire grubun iş-aile çatışması düzeyinin diğer sağlık personeli grubuna göre yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca çalışanların meslek memnuniyeti işten ayrılma niyeti ve iş-aile çatışmasını önemli düzeyde etkilemektedir. Meslek memnuniyeti çalışanların yapmış oldukları meslekten oldukça etkilenmiş, hemşirelerin meslek memnuniyeti ile tıbbi sekreter ve diğer sağlık personelinin meslek memnuniyeti arasında anlamlı fark tespit edilmiştir. Hemşirelerin meslek memnuniyeti tıbbi sekreter ve diğer sağlık personeli grubuna göre daha düşük olduğu ortaya konmuştur.

4.4.Korelasyon Analizi ile İlgili Bulgular

Çalışanların duygusal emek, iş -aile çatışması ve işten ayrılma niyeti düzeyleri arasındaki ilişkileri gösteren korelasyon analizinin sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 8. Araştırma değişkenleri arasındaki ilişki

Değişkenler	1	2	3
1.Duygusal emek	1	-0,109	0,068
2.İşten ayrılma niyeti	-0,109	1	**0,591****
3.İş-aile çatışması	0,068	**0,591****	1

**0,01 düzeyinde anlamlı

Tablo 8'e bakıldığında, duygusal emek ve iş-aile çatışması arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki saptanmıştır. Duygusal emek ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü zayıf bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur. İş-aile çatışması ve işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü orta kuvvetli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Sağlık kurumu çalışanlarında duygusal emek, iş-aile çatışması işten ayrılma niyeti değişkenleri arasında ilişkiye bakılmıştır. Duygusal emek ve iş-aile çatışması arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki saptanmıştır. Duygusal emek ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü zayıf bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur. İş-aile çatışması ve işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü orta kuvvetli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda işten ayrılma niyetinin ve iş-aile çatışmasının meslek gruplarına göre değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışanların meslek memnuniyeti işten ayrılma niyeti ve iş-aile çatışmasını önemli düzeyde etkilemektedir. Meslek memnuniyeti çalışanların yapmış oldukları meslekten oldukça etkilenmiş, hemşirelerin meslek memnuniyeti ile tıbbi sekreter ve diğer sağlık personelinin meslek memnuniyeti arasında anlamlı fark tespit edilmiştir.

Duygusal emek ile ilgili literatür incelendiğinde çalışmalar genellikle, öğretmenlere, doktorlara, hemşirelere, banka çalışanlarına, turizm çalışanlarına, çağrı merkezi çalışanlarına, idari personellere, yiyecek-içecek sektörü çalışanlarına yapıldığı görülmüştür (Özkan, 2013; Değirmenci, 2010; Eroğlu,2014; Pala ve Tepeci, 2014; Başbuğ, 2010; Çoruk, 2014; Çolak,2018). Duygusal emek sağlık kurumu çalışanlarında genellikle tükenmişlik, iş performansı, iş tatmini, işe bağlılık gibi faktörler açısından incelenmiştir (Serin, 2014 ; Koçak, 2018 ; Özen ve Yüceler, 2019 ; Ünlü ve Yürür, 2011, Özgüleş, 2017; Özkan,2015).

Kulualp ve Savaşkanın (2019) kadın otel çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada, iş-aile çatışmasının duygusal emek ve işten ayrılma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olduğuna yönelik

bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışma sonuçları bizim çalışmamızı da destekler niteliktedir. Dede ve arkadaşları (2014) çalışmasında, iş-aile çatışması ve işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişki ortaya konulmuş, iş-aile çatışması arttıkça işten ayrılma niyetinin arttığı sonucuna varılmış, iş-aile çatışmasının ve işten ayrılma niyetinin demografik verilere göre değişkenlik gösterdiği de tespit edilmiştir. Yapmış olduğumuz çalışmada da iş-aile çatışması ve işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönde ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmamızda işten ayrılma niyetinin demografik verilere göre değişkenlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma çalışmamızı destekler niteliktedir.

Çalışmamızda duygusal emek, iş-aile çatışması ve işten ayrılma niyeti arasında ilişki tespit etmeye çalıştık, sonraki çalışmalar için bu çalışmadan yola çıkarak iş aile çatışması değişkeninin ilişkide aracılık ya da düzenleyicilik etkisi incelenebilir. Çalışmanın diğer sektörlerde uygulanması durumunda sonuçlar farklılık arz edebilir. Çalışmanın sağlık sektörü içinde hemşirelere uygulanması sonraki çalışmalar için önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Aydemir, C. (2020). Algılanan Örgütsel Engelin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (1), 258-268.

Aykanat, Z., ve Koç Y.(2020). Duygusal Emeğin İşgören Performansina Etkisi: Erzurum İli Çağri Merkezi Çalişanlari Üzerinde Bir Araştirma. 2Hochschild, A. R. (2019). The managed heart: Commercialization of human feeling. University of California press.

Başbuğ, G. (2010). Duygusal Emeğin İş Memnuniyetine Etkisi: Çağri Merkezi Çalişanlarina Yönelik Bir Çalişma. In Journal of Social Policy Conferences (No. 58, pp. 253-274).

Begenirbaş, M., & Meydan, C. H. (2012). Duygusal Emeğin Örgütsel Vatandaşlik Davranişiyla İlişkisi: Öğretmenler Üzerinde Bir Araştirma. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(3), 159-181.

Biçkes, D. M., Yılmaz, C., Demirtaş, Ö., & Uğur, A. (2014). Duygusal emek ile iş tatmini arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin aracılık rolü: Bir alan çalışması.

Brotheridge, C. M., & Lee, R. T. (2003). Development and validation of the emotional labour scale. Journal of occupational and Organizational Psychology, 76(3), 365-379.

Çarıkçı, İ. H., & Çelikkol, Ö. (2009). İş–Aile Çatişmasinin Örgütsel Bağlilik Ve İşten Ayrilma

Niyetine Etkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (9), 153-170.

Çolak, N. (2018). Duygusal emeğin iş performansına etkisi, havacılık sektöründe bir uygulama. FSM Mesleki Bilimler Dergisi, 1(1), 112-127.

Çoruk, A. (2014). Yükseköğretim kurumlarında görev yapan idari personelin duygusal emek davranışları. Ondokuz Mayis University Journal of Education Faculty, 33(1), 79-94.

Değirmenci, S. (2016). Hemşireler için duygusal emek davranışı ölçeğinin geliştirilmesi.

Demircan, P., ve Turunç, Ö. 2017 İş-Aile Çatişmasi-Duygusal Emek İlişkisinde Lider Desteğinin Rolü: Eğitim Üzerine Bir Araştirma.

Doğan, A., & SIĞRI, Ü. (2017). Duygusal emek: hemşireler üzerine bir çalışma. İş ve İnsan Dergisi, 4(2), 113-126.

Donna S. Lero, Karen Korabik. The Work-Family Interface in Canada 118-143.

Ely, R. J., & Thomas, D. A. (2001). Cultural diversity at work: The effects of diversity perspectives on work group processes and outcomes. Administrative science quarterly, 46(2), 229-273.

Eroğlu, Ş. G. (2014). Örgütlerde Duygusal Emek Ve Tükenmişlik İlişkisi Üzerine Bir Araştirma. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (19), 147-160.

Eroğlu, E. (2010). Örgütsel iletişimin işgörenlerin duygu gösterimlerinin yönetimine olan etkisi. Selçuk İletişim, 6(3), 18-33.

Ezilmez, B., ve Eroğlu, U. (2019). Bursa İli Doktor Ve Hemşirelerinin Duygusal Emek Kullanimlari Üzerine Bir Araştirma. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 40-57.

Güler, H. N., ve Marşap, A. (2018). Duygusal emek, tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti: Cinsiyet ve iş deneyimine göre farklılıkların incelenmesi. İşletme Araştırmaları Dergisi, 10(3), 488-507.

Grandey, A. A. (2000). Emotional regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor. Journal of occupational health psychology, 5(1), 95.

Greenhaus, J. H., ve Powell, G. N. (2003). When work and family collide: Deciding between competing role demands. Organizational behavior and human decision processes, 90(2), 291-303.

İnanır, İ., ve Dinç, N. T. (2022). Turist Rehberlerinde Duygusal Emek ve İş-Aile Çatışması İlişkisi. Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 6(1), 227-248.

Karakaş, A., ve Gökmen, G. (2018). Kamu Çalişanlarinda İş Tatmini, Duygusal Emek Ve İş Stresi: Konya'da Bir Araştirma. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(3), 99-127.

Kılıç, R. ve Özafşanlıoğlu Sakallı S. (2013). Örgütlerde stres kaynaklarının çalışanların iş-aile çatışması üzerine etkisi. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(3), 208-237.

Kıyat, G. B. D., Özgüleş, B., ve Günaydın, S. C. (2018). Algılanan kurumsal itibar ve işe bağlılığın duygusal emek davranışı üzerine etkisi: sağlık çalışanları örneği. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 21(3), 473-494.

Koçak, O., ve Gürsoy, G. M. (2018). Duygusal emek ve tükenmişlik ilişkisi. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 7(17), 161-181.

.Korkmaz, H., Sünnetçioğlu, S., & Koyuncu, M. (2015). Duygusal Emek Davranışlarının Tükenmişlik Ve İşten Ayrılma Niyeti İle İlişkisi: Yiyecek İçecek Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma-Emotıonal Labor, Burnout And Intentıon To Quıt Relatıonshıp: A Research On Food And Beverage Employees. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(12), 14-33.

Kulualp, H. G., ve Savaşkan, Y. (2019). Kadin Çalişanlarda İş-Aile Çatişmasi, Duygusal Emek Ve İşten Ayrilma Niyeti Arasindaki İlişki. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (25), 215-234.

Mustafa, Aras ve Karakiraz, A. (2013). Zaman temelli iş aile çatışması, düşük başarı hissi ve iş tatmini ilişkisi: Doktora yapan araştırma görevlileri üzerinde bir araştırma. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 1(4), 1-14.

Onur, Ünlü, ve Yürür, S. (2011). Duygusal Emek, Duygusal Tükenme Ve Görev/Bağlamsal Performans İlişkisi: Yalova'da Hizmet Sektörü Çalişanlari İle Bir Araştirma. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (37), 183-207.

Outcomes", Administrative Science Quarterly, 46(2):229-273.

Özen, M. Y., ve Yüceler, A. (2019). Sağlık çalışanlarında duygusal emek, tükenmişlik ve iş tatmini ilişkisinin incelenmesi: Konya ilinde bir uygulama. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (41), 194-209.

Özgüleş, B. (2017). Algılanan kurumsal itibar ve işe bağlılığın duygusal emek davranışı üzerine etkisi: Sağlık çalışanları örneği.

Öz, S. D., ve Baykal, Ü. (2017). Hemşirelerin duygusal emek davranışı. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, 3(4), 143-147.

Pala, T., ve Tepeci, M. (2014). Otel İşletmelerinde Çalışanların Duygusal Emek Boyutlarının Belirlenmesi ve Duygusal Emek Boyutlarının İş Tatmini ve İşte Kalma Niyeti Üzerine Etkisi. Journal of Travel & Hospitality Management/Seyahat ve Otel Isletmeciligi Dergisi, 11(1).

Powell, G. N. (2018). Family science and the work-family interface: An interview with Gary Powell and Jeffrey Greenhaus. Human Resource Management Review, 28(1), 98-102.

Serin, S. (2014). Duygusal emeğin tükenmişlik ve iş tatminine etkisi: sağlık sektöründe bir uygulama (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Tekin, Ç.İ. (2021). "Duygusal Emek". In: M. AK (Ed.). Örgütsel Davranış Üzerine Literatürel Analiz ve Ölçekler (760). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Ufuk, K., ve Özhan, Ç. K. (2012). Duygusal emek ve tükenmişlik ilişkisi: turist rehberleri üzerine bir araştırma. Çalışma İlişkileri Dergisi, 3(2), 109-130.

Yeşil, S., ve Mavi, Y. (2018). Duygusal emeğin etkilediği faktörler üzerine bir alan araştırması.

Yıldırım, M. H., Erul, E. E., ve Kelebek, P. (2014). Tükenmişlik İle İşten Ayrilma Niyeti Arasindaki İlişki Banka Çalişanlari Üzerine Bir Araştirma. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 6(1), 34-44.

Yüksel, I. (2005). İş-Aile Çalişmasinin Kariyer Tatmini, İş Tatmini Ve İş Davranişlari İle İlişkisi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19(2), 301-314.

Yürür, S., Gümüş, M., ve Hamarat, B. (2011). Çalişan-Müşteri İlişkilerinde Algilanan Adalet/Adaletsizliğin Duygusal Emek Davranişlarina Etkisi. Journal Of Yasar University,

6(23).

Zeylan, K. U. R. T., Hamarat, B., Ve Gümüş, M. (2019). Duygusal Emek Yabancilaşmanin Bir Nedeni Olabilir Mi? Turizm Sektörü Çalişanlari Örneği. Journal of Life Economics, 6(2), 197-216.

Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi, 32(32), 470-483.

Yıldırım, M. H., Erul, E. E., ve Kelebek, P. (2014). Tükenmişlik İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 6(1), 34-44

HALKA AÇIK PİYASA DEĞERİNİN ŞİRKETE ÖZGÜ BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BIST 100 ENDEKSİNDE BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. YUSUF TEPELİ [1] **Dr. Öğr. Üyesi FİLİZ DAŞKIRAN [2]**

[1] Muğla Sıtkı Koçma Üniversitesi, İİBF,– 0000-0003-0413-4869

[2] Muğla Sıtkı Koçma Üniversitesi, İİBF, - 0000-0003-1139-2794

Özet

Modern finans yaklaşımı ile kar maksimizasyonu anlayışı yerini piyasa değeri maksimizasyonuna bırakmıştır. Bunun sonucunda finans yöneticilerinin temel görevi şirketin piyasa değerini veya şirket ortaklarının servetlerini maksimum yapacak şekilde, yatırım ve finanslama kararlarını almak olarak değişmiştir. Bu çalışmada da BIST 100 Endeksinde faaliyet gösteren finans kurumları ve holdingler dışında kalan şirketlerin hangi finansal göstergelerinin piyasa değeri üzerinde etkili olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. 2009-2019 yıllarını kapsayacak dönemde yıllık verilerle gerçekleştirilen panel regresyon analizi sonuçlarına göre halka açık piyasa değerinin, şirket büyüklüğü (toplam aktif), özkaynak karlılığı, hisse başına kar ve ihracat yoğunluğu değişkenlerinden istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halka Açık Piyasa Değeri, BIST 100, Şirkete Özgü Değişkenler

A STUDY ON COMPANY-SPECIFIC DETERMINANTS OF PUBLIC MARKET VALUE IN BIST 100 INDEX

Abstract

With the modern financial approach, the concept of profit maximization has been replaced by market value maximization. As a result, the main task of financial managers has changed to make investment and financing decisions in a way that maximizes the market value of the company or the wealth of the company's partners. This study aims to determine which financial indicators of companies other than financial institutions and holdings operating in the BIST 100 Index are effective on the market value. According to the results of the panel regression analysis carried out with annual data for the period covering the years 2009-2019, it was concluded that the public market value was statistically significantly and positively affected by the variables of company size (total assets), return on equity, profit per share and export intensity.

Key Words: Public Markey Value, BIST 100, Firm Specific Variables

GİRİŞ

1970'li yıllara kadar neo-klasik iktisat varsayımı bir şirketin temel amacının kar maksimizasyonu ve maliyet minimizasyonu olduğunu savunmaktaydı. Ancak 1970 yılında Friedman'ın şirketin en önemli sosyal sorumluluğunun hissedar değerini arttırmak olduğuna yönelik görüşünü, Fama ve Miller (1972) şirketin öncelikli amacının piyasa değerini yani hissedar değerini maksimize etmektir şeklinde desteklemesiyle kısa vadeli kar maksimizasyonu anlayışından daha uzun vadeli değer maksimizasyonu anlayışına geçiş süreci başlamıştır (Demirgüneş, 2016: 11; Yılmaz, 2019: 4206; Uyar ve Sarak, 2020: 538). Bu geçiş sürecinin temel nedeni olarak kar maksimizasyonu anlayışının risk kavramını dikkate almaması, özsermayeyi bedelsiz kabul etmesi, hissedarların beklentilerini göz ardı etmesi görülmektedir. Bunun neticesinde muhasebe karı yerine piyasa koşullarında ortaya çıkan firma değeri kavramı yaygınlaşmıştır (Şenol ve Karaca, 2017: 1).

Adi hisse senedi sayısı ile piyasa fiyatının çarpılması sonucu hesaplanan piyasa değeri[1], işletme içi ve işletme dışı birçok gelişmeden olumlu veya olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Örneğin, yönetici kabiliyetleri, büyüklük, halka açıklık oranı, toplam gelir, kar dağıtım kararları, özsermaye karlılığı, borçlanma düzeyi ve borçlanma yapısı, likidite düzeyi ve faaliyetlerin etkinliği piyasa değerini etkileyen içsel faktörler arasında yer alırken, sektörün büyüklüğü ve büyüme hızı, ekonominin genel durumu ise dışsal faktörler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla yöneticilerin yatırım, finansman ve şirket yönetimine ilişkin alacağı kararların piyasa değeri üzerinde doğrudan etkili olacağı bir gerçektir. Bu nedenle söz konusu yöneticiler, üretim, pazarlama, finansman, insan kaynakları vd. tüm faaliyetlerini hissedar değerini arttırma doğrultusunda geliştirmekte, bu durum da doğal olarak finansal tablolara yansımaktadır (Küçükkaplan, 2013: 163). Tüm bu koşullar dikkate alındığında piyasa değeri kavramı ve bu değeri etkileyen unsurların bilinmesi, mevcut ve potansiyel yatırımcılar, finans kuruluşları, ortaklar ve yöneticiler açısından stratejik bir bilgi olarak görülmektedir. Özellikle yatırımcılar her zaman yüksek piyasa değerine sahip şirketlere değil, bazen de gelişme potansiyeli olan düşük piyasa değerleri olan firmaları tercih edebilmektedir. Dolayısıyla piyasa değerini etkileyen unsurların bilinmesi geleceğe ilişkin tahminlerde bulunabilmek adına son derece önemlidir.

Bu çalışmada bu noktadan hareketle şirketlerin piyasa değerine etki eden şirket içi değişkenlerin belirlenmesi amaçlanmış, bu amaca ulaşmak için de BİST100 Endeksinde faaliyet gösteren 55 şirketin 10 yıllık verilerinden yararlanılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Halka açık şirketlerin piyasa değeri birçok faktör tarafından etkilenmektedir. Bu faktörler şirketin kendi karakteristik özelliklerinden kaynaklanabileceği gibi sektör ve/veya ekonominin genelinde yaşanan gelişmelerden de kaynaklanabilmektedir. Likidite, karlılık, finansal yapı veya faaliyet oranları gibi şirkete özgü sebeplerle ortaya çıkan faktörler şirket tarafından kontrol edilebilirken, şirket dışı unsurlar nedeniyle ortaya çıkan faktörler ise kontrol edilememektedir.

[1] Bu çalışma kapsamında kullanılan halka açık piyasa değeri, piyasa değeri ile halka açıklık oranının çarpılmasıyla elde edilmektedir.

Dolayısıyla şirket değerini pozitif ve/veya negatif yönde etkileyen bu değişkenlerin belirlenmesi, yöneticilerin alacakları etkileyeceğinden son derece önem arz etmektedir. Bu nedenle literatürde firma değerini etkileyen unsurların belirlenmesine yönelik birçok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalarda kullanılan yöntemler ve kullanılan değişkenlere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Piyasa Değeri ile Finansal Oranlar İlişkisini İnceleyen Çalışmalar

Yazar	Sektör	Çalışmada Kullanılan Değişkenler	Yöntem	Çalışma Sonucu
Küçükkaplan (2013)	İMKB Üretim Sektöründe faaliyet gösteren 111 şirket	PD/DD oranı bağımlı değişken, likidite, faaliyet, kaldıraç ve karlılık oranları ise bağımsız değişkenler olarak seçilmiştir.	Panel Veri Analizi	Şirketlerin piyasa değerinin yaklaşık %23'lük kısmının firmalara özgü içsel unsurlar (finansal oranlar) ile açıklandığını ve toplam borçlanma oranının piyasa değerini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Ayrıçay ve Türk (2014)	BİST Üretim Sektörü'nde faaliyet gösteren 56 şirket	Firma değeri bağımlı değişken, asit-test oranı, borçlanma oranı, aktif devir hızı, aktiflerin kârlılık oranı ve piyasa değeri/defter değeri oranı bağımsız değişken, net satışlar ve finansal kaldıraç kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır.	Panel Veri Analizi	Firma değeri üzerinde asit-test oranı ve PD/DD oranlarının pozitif yönlü, aktif devir hızı ve finansal kaldıraç oranlarının negatif yönlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kurtaran vd. (2015)	BİST 100 Endeksi'nde yer alan 45 şirket	Firma değeri bağımlı değişken; likidite oranları, devir hızı oranları, karlılık oranları, borç-özsermaye oranı ve faiz karşılama oranı bağımsız değişken olarak belirlenmiştir	Çoklu Regresyon Analizi	Asit-test oranı ve aktif karlılığı ile firma değeri arasında anlamlı-pozitif bir ilişki, cari oran ile firma değeri arasında ise anlamlı-negatif bir ilişki bulunmuştur.

Demirgüneş (2016)	BİST İmalat Sektöründe faaliyet gösteren	Firma değeri (pd/dd) bağımlı değişken, büyüme oranları, büyüklük, karlılık oranları, likidite oranları ve devir hızı oranları bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	Faktör Analizi ve Çoklu Regresyon Analizi	Büyüme ve büyüklük ile ilişkili değişkenlerin firma değerini istatistiksel olarak pozitif, kârlılık değişkeninin ise negatif yönde etkilediği belirlenmiştir.
Aras ve Furtuna (2017)	BIST TUM'de faaliyet gösteren 274 şirket	Piyasa kapitalizasyon değeri bağımlı, devir hızı oranları, aktif karlılık oranı, nakit oran ve finansal kaldıraç oranı bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	Panel Veri Analizi	Varlık yeniden yatırım oranı, maddi duran varlık devir hızı ile piyasa değeri arasında pozitif yönde; borç devir hızı ve aktif devir hızı ile negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir
Şenol ve Karaca (2017)	2015 yılı İSO 500 listesine giren ilk 200 şirketin 35 tanesi	TobinQ ve PD/DD oranı bağımlı değişken, finansal kaldıraç, kredi riski, kur riski ve likidite riski bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	Panel Veri Analizi	Tobin's Q oranına, kur ve likidite risklerinin, piyasa değeri/defter değeri oranına ise kaldıraç, kredi ve likidite risklerinin etkilerinin anlamlı olduğu saptanmıştır.
Özçalık ve Aytekin (2017)	BİST İmalat Sektörü'nde faaliyet gösteren 115 şirket	İşletme değeri bağımlı değişken, cari oran, aktif devir hızı, pd/dd, kaldıraç oranları ve net satışlar bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	Panel Veri Analizi	Aktif karlılığının, cari oranın ve net satışların piyasa değerini pozitif yönde etkilediği; aktif devir hızının ve kaldıraç oranının ise negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Yılmaz (2019)	BİST Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapımı Sektöründe toplam 25 şirket	Piyasa değeri bağımlı değişken, kârlılık, mali yapı, likidite, etkinlik ve piyasa rasyoları altında toplamda 17 adet finansal oran	Çoklu Regresyon Analizi	Küçük ölçekli işletmelerde piyasa değerini anlamlı etkileyen rasyolar kârlılık ve piyasaya özgü rasyolar, büyük ölçekli işletmelerde kârlılık, etkinlik,

		bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.		piyasa ve likidite rasyolarından oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır
Özer vd. (2019)	BİST İmalat sektöründe faaliyet gösteren 58 şirket	Aktif karlılığı ve piyasa değeri bağımlı değişken, Arge giderleri bağımsız değişken, işletme büyüklüğü ve sermaye yapısı kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır.	Panel Veri Analizi	Ar-Ge giderleri piyasa değerini hem cari dönemde hem de sonraki dönemde etkilemekte fakat karlılığı yalnızca bir sonraki dönemde etkilemektedir.
Uyar ve Sarak (2020)	BİST ve Londra Borsası'nda faaliyet gösteren imalat şirketleri	PD/DD oranı bağımlı değişken karlılık, likidite, borçlanma ve faaliyet oranları ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	Panel Veri Analizi	Ulaşılan modellerin her ikisinde de birer tane faaliyet, borçlanma ve karlılık oranının firma değeri ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkide olduğu görülmüştür.
Dayı (2022)	BİST Kimya, İlaç, Petrol, Lastik ve Plastik Ürünler Sektörü'nde faaliyet gösteren 30 şirket	Piyasa değeri bağımlı değişken, Aktif toplamı, Özkaynak toplamı, ödeniş sermaye, halka açıklık oranı, yüksek paya sahip ortakların payı bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	Panel Veri Analizi	Aktif değeri ve ödenmiş sermaye ile piyasa değeri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere firma değerini belirleyen şirket içi göstergeler için genellikle finansal oranlardan yararlanılmıştır. Çalışmaların birçoğu sektörel bazda yapılmasına rağmen endeks bazında yapılan çalışmalar olduğu da görülmektedir. Ayrıca çalışmaların genelinde piyasa değeri üzerindeki uzun dönemli etkinin incelenmesi adına panel veri analizinin yöntem olarak tercih edilmesi söz konusudur. Genel olarak söz konusu çalışmalarda piyasa değerine karlılık oranları, büyüklük ve likidite oranları pozitif yönlü etkilerken, borçlanma oranları ve finansal kaldıraç ise negatif yönde etkilemektedir. Bu çalışmada da literatürden yola çıkarak likidite, karlılık, büyüklük, büyüme ve borçlanma yapısını temsil eden oranlar kullanılmakla birlikte, şirketin uluslararasılaşma derecesinin bir göstergesi olan ihracat yoğunluğu değişkeni bağımsız değişken olarak analize dahil edilmiştir. Ayrıca literatürden farklı olarak piyasa değeri yerine halka açık piyasa değeri bağımlı değişken olarak kullanılmıştır.

VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Çalışma kapsamında uygulanacak analiz için BİST 100 Endeksi'nde yer alan bankacılık ve finans sektörü dışında kalan ve verileri analiz döneminde süreklilik arz eden 55 şirketin finansal göstergeleri seçilmiştir. Kullanılacak değişkenlere ilişkin açıklamalar aşağıdaki Tablo 2'de gösterilmektedir. Zaman aralığı ise 2009-2019 dönemini kapsamaktadır.

Tablo 2. Analizde Kullanılan Değişkenler

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler
Halka Açık Piyasa Değeri	Toplam Aktif
	Kısa Vadeli Borçlar
	Uzun Vadeli Borçlar
	Özkaynaklar
	Özkaynak Karlılığı
	Likit Oran
	Hisse Başına Kar
	İhracat Oranı
	Temettü Verimi
	İşletme Sermayesi
	Yatırım Büyüme Oranı

Çalışmada hem zaman hem de birim boyutu birlikte ele alındığı için panel veri analizi tercih edilmiştir. Bilindiği üzere yatay kesit birimlerin değişmeden aynı kaldığı, bu nedenle zamana göre aynı birimler kümesinin değişimini gösteren havuzlanmış verilere "Panel Veri" adı verilmektedir. Panel veri ile tahmin edilen regresyon modellerine ise "Panel Veri Modeli" denilmekte ve klasik regresyon modellerinde olduğu gibi, bu modellerde de bir bağımlı değişken ile bir veya birden çok bağımsız değişken yer almaktadır. Modelde yer alan değişkenler hem birimlere hem de zamana göre değişimi göstereceğinden her ikisi için de farklı indislerin modelde yer alması gerekecektir. Buna göre;

$$Y_{i,t} = c + \beta_1 (TA)_{i,t} + \beta_2 (KVB)_{i,t} + \beta_3 (UVB)_{i,t} + \beta_4 (ÖZ)_{i,t} + \beta_5 (ÖZK)_{i,t} + \beta_6 (LO)_{i,t} + \beta_7 (HBK)_{i,t} + \beta_8 (İO)_{i,t} + \beta_9 (TV)_{i,t} + \beta_{10} (İS)_{i,t} + \beta_{11} (YBO)_{i,t}$$

Bu denklemde;

i : Birimleri
t : Zaman periyodunu
$Y_{i,t}$: Halka açık piyasa değerini
TA : Toplam aktifi
KVB : Kısa vadeli borçları
UVB : Uzun vadeli borçları
ÖZ : Özkaynakları
ÖZK : Özkaynak karlılığını
LO : Likit oranı
HBK : Hisse başı karı

İO : İhracat oranını
TV : Temettü verimini
İS : İşletme sermayesini
YBO : Yatırım büyüme oranını göstermektedir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Panel veri seti şeklinde olan halka açık piyasa değeri, toplam aktif, kısa vadeli borçlar, uzun vadeli borçlar, özsermaye karlılığı, hisse başı kar, likit oran, ihracat oranı, işletme sermayesi ve yatırım büyüme ilişkisinin yorumlanabilmesi için öncelikle panel tahmincilerinin karşılaştırılması gerekmektedir. Bu amaçla Hausman Testi uygulanmıştır. Hausman testine göre parametreler arasındaki farkın sistematik olmaması durumunda tesadüfi etkiler modeli kullanılırken, parametreler arasındaki farkın sistematik olması durumunda ise sabit etkiler modeli geçerli olacaktır (Yerdelen Tatoğlu, 2016: 185). Bu doğrultuda elde edilen Hausman Testi sonucuna göre Chi2= 15.12, p-value ise 0.0099 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre $p<0.05$ olduğundan sabit etkiler modelinin geçerli olduğu görülmektedir.

Sabit etkilerin geçerli olduğu görüldükten sonraki aşamada, verilerin durağanlığının sınanması için birinci kuşak veya ikinci kuşak testlerden hangilerinin uygulanacağına karar vermek amacıyla öncelikle Pesaran ve Friedman Testleriyle (Yerdelen Tatoğlu, 2013: 199) yatay kesit bağımlılığı ölçülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre;

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Pesaran Testi Sonucu	**Tesadüfi Etkiler Modeli**
Chi^2	17.847
p-value	0.000
Friedman Testi Sonucu	**Tesadüfi Etkiler Modeli**
Chi^2	53.701
p-value	0.4859

Tablo 3'de görüldüğü üzere Pesaran testi sonucuna göre ($pr<0.05$), H_o hipotezi reddedilmekte, bir diğer ifadeyle birimler arasında korelasyon olduğu anlaşılmaktadır. Friedman testi ise ($pr>0.05$) birimler arasında korelasyon olmadığını göstermektedir. Fakat testlerden herhangi birinde birimler arasında korelasyon olduğu sonucuna ulaşılması durumunda durağanlık test edilirken 2. Kuşak Birim Kök Testleri'nin kullanılması gerekmektedir. Bu noktada birim kök testlerinden Pesaran Panel Birim Kök Testi kullanılarak halka açık piyasa değeri ile toplam aktif, kısa vadeli borçlar, uzun vadeli borçlar, özsermaye karlılığı, hisse başı kar, likit oran, ihracat oranı, işletme sermayesi ve yatırım büyüme değişkenlerinde durağanlık sınanmıştır.

Pesaran testi sonuçlarına göre (t-bar istatistiği), %90 (cv10), %95 (cv5) ve %99 (cv1) güven düzeyinde verilen kritik değerin üzerinde olması durumunda seri durağandır (Yerdelen Tatoğlu, 2013; 199). Bu doğrultuda halka açık piyasa değeri (z(t-bar)=-4.209; p=0.000), toplam aktif (z(t-bar)=-3.118; p=0.001), kısa vadeli borçlar (z(t-bar)=-3.073; p=0.001), uzun vadeli

borçlar (z(t-bar)=-1.891; p=0.029) ve yatırım büyüme (z(t-bar)=-4.297; p=0.000) değişkenlerinin durağan olduğu görülmektedir. Özkaynaklar (z(t-bar)=1.854; p=0.968), özkaynak karlılığı (z(t-bar)=0.886; p=0.812), likit oran (z(t-bar)=-0.127; p=0.449), hisse başı kar (z(t-bar)=0.720; p=0.764), ihracat oranı (z(t-bar)=2.718; p=0.997), temettü verimi (z(t-bar)=4.624; p=1.000) ve işletme sermayesi (z(t-bar)=-0.997; p=0.159) değişkenleri ise durağan değildir. Durağan olmayan değişkenler sonucunda ortaya çıkacak olan regresyon denklemi sahte regresyon olarak adlandırılmakta ve hatalı sonuçlar vermektedir. Bu sebeple verilerin birinci farkları alınarak, Pesaran Testi fark alınmış verilerle tekrar uygulanmıştır.

Birinci farkları alınmış değerlerden sonra özkaynak karlılığı (z(t-bar)=-3.735; p=0.000), likit oran (z(t-bar)=-3.969; p=0.000), hisse başı kar (z(t-bar)=-2.402; p=0.008), ihracat oranı (z(t-bar)=-2.970; p=0.001) değişkenleri durağan hale gelmiştir. Fakat özkaynaklar (z(t-bar)=1.018; p=0.846), temettü verimi (z(t-bar)=5.203; p=1.000), işletme sermayesi (z(t-bar)=-0.477; p=0.317) değişkenlerinde durağanlık sağlanamadığından çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Kurgulanan modelin çalıştırılması amacıyla son olarak otokorelasyon ve değişen varyans sorunu olup olmadığının sınanması gerekmektedir. Bu bakımdan sabit etkili modelde birimler arası korelasyonsuzluk temel hipotezi Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Testi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre Durbin Watson = 1.1294096, Baltagi-Wu LBI = 1.5165952 tespit edilmiştir. Durbin Watson değeri 2'den küçük olduğundan modelde otokorelasyon sorunu olduğu yorumu yapılabilmektedir. Sabit etkili panel veri modellerinde farklı varyans sorununun olup olmadığının sınanması için ise Değiştirilmiş Wald Testi kullanılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016: 221). Değiştirilmiş Wald Testi sonuçlarına göre (chi2(55)=984.79, prob>chi2=0.000) Ho hipotezi reddedilmekte, varyansın birimlere göre değiştiği anlaşılmakta ve bu yüzden birimlere göre heteroskedasitenin olduğu sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla kurgulanacak model dirençli standart hatalar içerdiğinden Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi ile model çalıştırılmıştır.

Tablo 4. Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi ile Panel Veri Analizi Sonuçları

Halka Açık Piyasa Değeri (log)	Coef	Robust Std. Hata	t	p>t
Toplam Aktif (log)	**1.293188**	**.2029146**	**6.37**	**0.000***
Kısa Vadeli Borçlar (log)	-.2646627	.1693249	-1.56	0.124
Uzun Vadeli Borçlar (log)	-.1321623	.091764	-1.44	0.156
DÖzkaynak Karlılığı***	**.0000363**	**.0000132**	**2.76**	**0.008***
DLikit Oran	-.005807	.0695044	-0.08	0.934
DHisse Başı Kar	**.0157442**	**.0076682**	**2.05**	**0.045***
DİHracat Oranı	.0043935	.0023829	1.84	0.071
Yatırım Büyüme	.0008944	.0010224	0.87	0.386
Cons	-.0864711	1.38483	-0.06	0.950

*0.05 düzeyinde anlamlı olan değişkenleri ifade etmektedir.
**(log):logaritması alınmış değerleri ifade etmektedir.
***D:değişkenin durağanlaştırılmak adına 1.farkının alındığını göstermektedir.

Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisinin sonuçlarına göre Halka Açık Piyasa Değeri üzerinde borçlanma yapısını temsil eden kısa vadeli borçlar ve uzun vadeli borçların etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kısa vadeli borçları ödeme yeteneğinin bir göstergesi olan likit oranın anlamlı bir etkisinin olmamasının da buna bağlı olduğu düşünülmektedir. Son olarak şirketin yapmış olduğu yatırımlardaki artışın göstergesi konumundaki yatırım büyüme oranının da halka açık piyasa değerini etkilemediği görülmektedir. Ancak şirketin büyüklüğünün bir göstergesi olan toplam aktif, karlılığın göstergesi olan özsermaye karlılığı ve hisse başına kar değişkenlerinin 0.05 anlamlılık düzeyinde halka açık piyasa değerinin temel belirleyicileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İhracat oranı ise 0.10 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir etki göstermektedir. Anlamlı olan bu ilişkilerin yönüne bakıldığında ise pozitif yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğu görülmektedir. Buna göre şirketler büyümeye devam ettikçe halka açık piyasa değerleri artmaktadır. Aynı şekilde karlılık oranlarında meydana gelen artışlar da halka açık piyasa değerini arttırmaktadır. Son olarak ihracat oranı bir diğer ifadeyle şirketlerin toplam satış tutarları içerisindeki ihracat payını gösteren ihracat yoğunluğu arttıkça halka açık piyasa değeri de artmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Finans yöneticileri, yatırımlara fon sağlama olanaklarına odaklanan ve kâr maksimizasyonunu hedefleyen klasik anlayıştan uzaklaşarak şirketin piyasa değerini, dolayısıyla, hissedarlarının servetini maksimum kılma amacına yönelmiştir. Piyasa değeri maksimizasyonunun, şirket performansını/başarısını gösteren önemli ölçütlerden biri olarak algılanmaya başlanmasıyla birlikte hangi unsurların şirket değerini etkilediğinin belirlenmesi literatürde merak edilen konuların başında yerini almıştır (Ayrıçay ve Türk, 2014: 67). Bu çalışmada da halka açık piyasa değerini belirleyen şirket içi unsurlara odaklanılmış, şirkete özgü değerlerden hangilerinin piyasa değerinde etkili olduğu araştırılmıştır.

BIST 100 Endeksinde faaliyet gösteren ve verileri süreklilik arz eden finans kuruluşu ve holdingler dışında kalan 55 şirketin 2009-2019 dönemi çalışma kapsamına dahil edilmiş, literatürdeki çalışmalardan yola çıkarak belirlenmiş olan bağımsız değişkenlerin halka açık piyasa değeri üzerindeki etkisi panel regresyon analizi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre şirket büyüklüğünün göstergesi olarak kabul edilen toplam aktifin logaritması, karlılık değişkenleri olan özsermaye karlılığı ve hisse başına kar değişkenleri %95 güven aralığında, ihracat yoğunluğu değişkeni ise %90 güven aralığında halka açık piyasa değerini anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Aktif büyüklüğüne ilişkin elde edilen sonuçlar Demirgüneş (2016) ve Dayı (2022) ile benzerlik göstermektedir. Esasen daha önce de belirtildiği gibi yatırımcının risk algısına göre farklılık göstermekle birlikte genel olarak büyük firmaların yatırım için daha çok tercih edildiği, bu durumun piyasa fiyatını ve dolayısıyla da piyasa değerini arttırdığı söylenebilir. Karlılık ise şirketin finansal performans göstergelerinin başında gelmektedir. Yüksek performansa sahip şirketler ise her zaman yatırımcının ilgisini çekmektedir. Dolayısıyla karlılık oranlarıyla halka açık piyasa değeri arasındaki pozitif ilişki beklenen bir sonuçtur ve Özçalık ve Aytekin (2017), Yılmaz (2019) ile Uyar ve Sarak (2020)'nin çalışmalarıyla da tutarlılık göstermektedir. Önceki çalışmalarda kullanılmayan bir

oran olan ihracat yoğunluğu oranı şirketin net satışları içerisindeki ihracatın payını göstermektedir. Günümüzde uluslararasılaşma çabalarının ilk adımı ve en risksiz yolu olarak görülen ihracat faaliyetlerinin artması da hem yerli hem de yabancı yatırımcılar tarafından bir tercih sebebi olarak görülebilmektedir. Bu sebeple halka açık piyasa değerini pozitif yönde etkilemesi doğaldır.

Bu çalışmada yalnızca şirket içi değişkenlerle halka açık piyasa değerinin açıklanmaya çalışılması çalışmanın en önemli kısıtıdır. Oysa makroekonomik değişkenlerin de piyasa değeri üzerindeki etkisi kaçınılmazdır. Bu nedenle, döviz kuru, faiz oranı, enflasyon, sektörel büyüme ve ekonominin genel durumunu yansıtacak değişkenlerin de kurgulanacak modele dahil edilmesiyle çalışma geliştirilebilecektir.

KAYNAKLAR

Ayrıçay, Yücel ve Türk, Veysel Eren (2014). "Finansal Oranlar ve Firma Değeri İlişkisi: BİST'de Bir Uygulama". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 64: 53-70.

Dayı, Faruk (2022). "Halka Açıklık Oranının Firma Değerine Etkisi: BİST'de Bir Uygulama", *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*,.14(26): 102-117.

Demirgüneş, Kartal (2016). "Firma Değerinin Finansal Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz". Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11: 159-179.

Fama, Eugene and Miller, Merton H. (1972). *The Theory of Finance*. Hinsdale, II.: Dryden Press, USA.

Friedman, Milton (1970). "The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits". *New York Times Magazine*, 33, 122-126.

Güler, Aras ve Kutlu Furtuna, Özlem (2017). "Yatırım ve Finansman Kararlarının Piyasa Değerine Etkisi". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4): 120-138.

Kurtaran Ahmet, Kurtaran Ayten Turan, Çelik Melike Kurtaran ve Temizer Zekiye (2015). "Finansal Oranlar ile Firma Değeri İlişkisi: BIST'te Bir Uygulama". *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 4(8): 35-45.

Küçükkaplan, İlhan (2013). "İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında İşlem Gören Üretim Firmalarının Piyasa Değerini Açıklayan İçsel Değişkenler: Panel Verilerle Sektörel Bir Analiz". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2): 161-182.

Özçalık, Sevinç Güler ve Aytekin, Sinan (2017). "İşletme Değeri ile Finansal Oranlar Arasında İlişki Var Mı? Borsa İstanbul'da Bir Uygulama". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(38): 203-213.

Özer, Ali, Öztürk, Meryem ve Özer, Nevin (2019). "BİST İmalat Sanayi Firmalarının Araştırma ve Geliştirme Giderlerinin Piyasa Değeri ve Firma Karlılığı Üzerindeki Etkisi". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 82: 135-146.

Şenol, Zekai ve Karaca, Süleyman Serdar (2017). "Finansal Risklerin Firma Değeri Üzerine Etkisi: BİST Örneği". *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(1): 1-18.

Uyar, Umut ve Sarak, Gözde (2020). "Finansal Oranlar ile Firma Değeri İlişkisinin Borsa İstanbul ve Londra Borsası İmalat Sanayi Sektörlerinde Karşılaştırılması". *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(3): 537-560.

Yerdelen Tatoğlu, Ferda (2013). *İleri Panel Veri Analizi*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2. Baskı.

Yerdelen Tatoğlu, Ferda (2016). *Panel Veri Ekonometrisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 3. Baskı.

Yılmaz, Tuncer (2019). "Finansal Rasyoların Firma Değeri Üzerindeki Etkisinin Test Edilmesi". *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(47): 4205-4215.

A REVIEW OF AN ANALYSIS REGARDING PSYCHOSOCIAL STATUS OF IMMIGRANT SYRIAN MOTHERS WHO'VE LOST THEIR HUSBANDS

Eş Kaybı Olan Göçmen Suriyeli Annelerin Psikososyal Durumlarına İlişkin Bir Analizin İncelemesi

Dr. Esin TÜCCAR

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,

ORCID: 0000-0002-8349-6042

Abstract

This paper presents a thematic examination of the effects of immigration on the psychosocial status of women who've lost their husbands. This study aims to contribute to a deeper understanding of the psychological and social well beings of immigrant women who have experienced spousal loss. Women and children constitute the increasing proportion of world's immigrant population. In order to see and understand the situation from a wider perspective, detailed studies are needed, particularly on women who have lost their spouses and who are in mourning. Furthermore, the study integrates the data from the Orphan Village, which is located on the Türkiye-Syria border, Hatay, where women and children suffering from the Syrian war took shelter, with the subject of the study. The paper concludes that investigations of the psychosocial status of widows are essential to address emerging problems and improve their quality of life.

Keywords: Loss of spouse, Immigrant mothers, Psychosocial status

Özet

Bu makale, göçün eşini kaybetmiş kadınların psikososyal statüleri üzerindeki etkilerinin tematik bir incelemesini sunmaktadır. Bu çalışma, eşini kaybetmiş göçmen kadınların psikolojik ve sosyal durumlarının daha derinden anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Kadınlar ve çocuklar, dünyadaki göçmen nüfusun artan bir oranına sahiptir. Durumu daha geniş bir perspektiften görmek ve anlamak için, özellikle eşini kaybetmiş ve yas tutan kadınlarla ilgili detaylı çalışmalara ihtiyaç vardır. Ayrıca, çalışma, Suriye savaşında mağdur olan kadın ve çocukların sığındığı Hatay'ın Türkiye-Suriye sınırında yer alan Yetim Köyü'nün verilerini de çalışmanın konusu ile bütünleştirmektedir. Makale, eşini kaybeden kadınların psikososyal durumlarının araştırılmasının, ortaya çıkan sorunları ele almak ve yaşam kalitelerini iyileştirmek için gerekli olduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eş kaybı, Göçmen anneler, Psikososyal durum

1. INTRODUCTION

It is observed that the number of immigrant women has increased since the 1960s (Kanu et al., 2020). Several studies have investigated the psychosocial impact of migration on the individual, the social adaptation and its characteristics (Karasz, 2005). However, the research on the issue of how immigration influences the women having spousal loss and in fact, experiencing grieving is restricted.

The concept of grieving is defined as the severe and long-lasting pain experienced after a loss (Weiss, 2001). In the grieving process, psychosocial, mental and behavioral reactions can be observed following the feeling of insufficiency felt by those left behind after the death of a loved one.

Strong emotional processes are experienced with grief after the loss of a spouse. It is necessary to specify the areas in which they are related in order to comprehensively understand the process. There are different concepts in the literature describing the individual, social and situational levels of the loss process. Although all these concepts are used similarly or synonymously, they have distinct aspects (Hopkins 2009, Malkinson 2009, Stuart 2013).

For a human being, grieving is usually a painful and difficult process that is tried to be overcome without any direct intervention. During this period, the individual naturally has various defense mechanisms such as shock, rejection, and blame. The person may struggle with the feelings of intense sadness, such as losing hope in life and feeling aimless. As a result, he/she accepts that he/she will no longer have a life. The process of acceptance may vary from person to person (Hopkins, 2009).

For a woman, while being an immigrant after the war is a significant challenge in her life, continuing to live as a person who has lost her husband and struggled to survive with her children is even harder. Immigrant women who have spousal loss experience grief. And this process profoundly affects themselves and their children psycho-socially. Income levels have been found to be essential for mothers who lost their spouses to rebuild their lives with their children and cope with emerging problems.

In this study, first, the potential psychological difficulties that immigrant women may encounter will be discussed. Then, the conditions a woman who has lost her spouse will be handled from a social work perspective, and finally data on the psychosocial status of women in Hatay Orphan Village will be presented so that the situation can be explicitly set forth.

2. POTENTIAL PSYCHOLOGICAL CHALLENGES IMMIGRANT WOMEN WHO HAVE'VE LOST THEIR HUSBANDS MAY EXPERIENCE

It is acknowledged that one of the major difficulties affecting an individual's life is the loss of a spouse. Those who are left behind may experience many difficulties. With the loss of a spouse, lifestyle and social relations of the individual change. Additionally, the individual must try to adapt to this new situation. Considering the parameters to which an immigrant must adapt, it is apparent that the impact of immigration on a widowed woman will be profound.

Spouse loss and grief are conceived as risk factors for mental health problems, particularly if this loss is unexpected and sudden. Depression symptoms after the loss of a spouse usually continue for a month following the loss and are temporary. Nevertheless, longitudinal studies have indicated that approximately one-third of individuals who have lost their spouses have depressive symptoms after the loss and are diagnosed with major depressive disorder within a year (Clayton, 1990; Zisook, 1990).

Depression symptoms observed after the loss of a spouse are conceived as a part of the grieving process (Clayton, 1979). Although the presence of depressive symptoms in the grieving process is expected, a universal definition of what these symptoms include, and their duration has not been identified. The personal and cultural factors involved in the grieving process and besides, the condition a person must live in make this definition complicated.

While many studies suggest that there is no gender difference in terms of mental health in depressive symptoms brought on by the loss of a spouse (Gallagher et al., 1983; Thompson et al., 1989), others assert that spouse loss has more devastating effects on women and depressive symptoms are more common than men (Carey, 1979; Schuster and Butler, 1989). These inconsistent results make it difficult to make gender-related comparisons of depressive symptoms accompanying spouse loss. However, the common belief is that women may be more affected by the loss of a spouse for many reasons. Financial difficulties are regarded as the main reason (Wortmani Silver and Kessler, 1993).

Anxiety symptoms accompany the depression symptoms that occur after the loss of a spouse. Anxiety can be defined as the constant worry. Anxiety that occurs after the loss of a spouse can be caused by different situations such as the individual's thought of being alone, the uncertainty about how one's life will take, and not knowing how to cope with the feeling of loneliness. As in the case of depression, this is specific to the loss of a spouse. The most prominent symptoms of anxiety are the feeling of tension and uncertainty accompanying the negative mood (Clark & Watson, 1991; Mineka, Watson & Clark, 1998). Accordingly, anxiety symptoms before and after spouse loss lead to stress and pose a greater risk for individuals with dysfunctional coping skills (Bonanno & Kaltman, 2001). Considering the literature, most of the studies examining spousal loss are based on depression symptoms and depression. Yet, studies on individuals with anxiety symptoms are limited. It has been argued that the developmental processes of depression and anxiety are different from each other and that these two mental disorders should be handled separately (Coryell et al., 1983; Crowe et al., 1983).

The main problem in the symptoms of depression during the grieving process is also recognized in anxiety. General diagnostic criteria are determined for anxiety symptoms, and those that emerged during the grieving process are not emphasized. During the process that one copes with the loss, the accompanying mental health problems do not facilitate the situation. Besides, these are the factors that increase stress. Certainly, these are part of the grieving process. However, they can be transformed into generalized anxiety disorder in cases where they are not treated, and social support is not available.

The loss of a spouse leads an individual to the search for meaning in life. Person tries to overcome the grieving process by giving meaning to the fact that the person he/she loves and shares his/her life with does not exist anymore. Davis et al. (1998) stated that the search for meaning in life includes two stages, which are to make sense of the loss and to benefit from this experience. Social and cognitive models of adaptation and coping constituted the theoretical foundations of the search for meaning in the grieving process (Epstein, 1973, 1994; Janoff-Bulman, 1992). These models suggested that the search for meaning plays a major role in adapting to loss and trauma and that an individual's self-worth is weakened in the experience.

All in all, if the individual can complete the search for meaning in life and gain experience, he or she can overcome the adaptation process more easily. When the individual begins to have difficulty in making sense of this experience, she/he must change her/his worldview. Thus, symptoms of anxiety and depression are observed. Analyzing the search for meaning in the grieving process and the emotional state of a person, not only one factor is influential, and it should be viewed from a broad perspective.

2.1.The Woman Who Lost Her Spouse: From A Social Work Perspective

Being with their spouses can positively affect the vitality of individuals (Mollenkopf & Walker, 2007). Individuals who lose their spouses face many psychological, social, and economic challenges apart from a lack of energy concerning life. Anxiety and depression are among the most common problems. However, besides the psychological difficulties, many of the women who have lost their spouses also face financial problems and become dependent on their social environment. Considering the situation of immigrant women who have lost their spouses, the picture becomes even more direr. Especially women in immigrant camps cannot find a place in financial system and thus take little place in social life. It is due to the lack of employment opportunities, cultural limitations, and low education level.

Especially women living in a patriarchal society must develop their identities on the concept of motherhood. Women who are responsible for the care of their children and housework do not have access to educational activities. The minority that has access to educational opportunities cannot ensure continuity. They are financially dependent on their spouses. Widows face poverty after separation or death of their spouses because their husbands are the only source of income for the household.

The financial difficulties experienced by women who have lost spouses can affect their quality of life. They become dependent on their families, social circles, and some institutions to carry out their daily activities. Based on the literature, these challenges threaten their physical and mental health, and the rate of admission to hospital increases after losing a spouse (Wolinsky and Johnson, 1992).

3. PSYCHOSOCIAL REALITIES OF WOMEN WHO HAVE LOST THEIR SPOUSES IN A SYRIAN REFUGEE CAMP IN TÜRKIYE, HATAY

In this part of the study, in order to better explain the subject, some demographic information about the women who lost their spouses in Hatay Orphan Village, a refugee camp created for orphans after the Syrian crisis, will be presented.

It has been previously mentioned that women's access to education is limited due to various domestic parameters, especially in patriarchal societies. Figure 1 shows a summary of the education levels of women staying in the immigrant camp. Examining Figure 1, it is seen that 10% of women are illiterate. Most women are primary school graduates. The rate of university graduates is 10%, the rate of high school graduates is 1%.

Figure 1: ***Educational Status of Immigrant Women Who've Lost Their Husbands in Hatay Orphan Village***

Educational Status of Immigrant Women	Total	Percentage
Elementary School	304	65
Illiterate	49	10
University	45	10
High School	39	8
Unanswered	28	6
Literate	3	1
Final Total	468	100

The woman faces several difficulties after losing her husband. Financial challenges are one of the primary obstacles for a woman who has lost her husband and must meet the needs of her children on her own. Some of these women may find themselves struggling financially without any previous work experience. Figure 2 shows the percentages of work experience of widowed women staying

in the Orphan Camp. Figure 2 indicates that 41% of women have work experience and 34% do not. The rate of mothers whose work experience is unknown is 25%.

Figure 2: ***Work Experience Status of Immigrant Women Who've Lost Their Husbands in Hatay Orphan Village***

Work Experience Status of Women	**%**	**Total**
Exist	41	193
Unknown	25	115
Non-exist	34	160
Final Total	**100**	**468**

There is a relationship between the educational status of women who lost their spouses and their financial status. Figure 3 provides a comparative chart of the mother's educational background and work experience. Analyzing the figure comparatively, it can be observed that university

graduates have more work experience. This is followed by high school graduates, primary school graduates, and illiterate.

Figure 3: ***Educational Status and Work Experience of Immigrant Women Who've Lost Their Husbands in Hatay Orphan Village***

Mothers' Work Experiences					
		UNKNOWN	**Exist**	**Nonexist**	**Total**
Educational Status of Immigrant Women	Unanswered	18		3	28
	Elementary	74		112	307
	High School	0	28	11	39
	Illiterate	8	14	27	39
	University	14	24	7	45
Total		**114**	**194**	**160**	**468**

As mentioned previously in the statement, losing a spouse requires adapting to new situations in one's life. They may experience different psychological difficulties during this adaptation process. Investigating whether the families in the refugee camps have received psychological or psychiatric treatment will be effective in determining the needs of women and their children. Figure 4 shows the ratio of widowed women and their children staying in orphan camps whether they have received any psychiatric treatment before. According to the table, it is stated that 55% of the families did not receive psychiatric treatment of any kind, and 9% of them received psychiatric treatment.

Figure 4: ***The Ratio of Receiving Psychiatric Treatment in Hatay Orphan Village***

Those Who Have Received Psychiatric Treatment in the Family	**%**	**Total**
Exist	9	42
Non-exist	55	256
Unknown	36	170
Final Total	**100**	**468**

Factors such as being in an immigrant camp, losing a spouse, and the grieving process can have a major impact on women's need for psychological help. Figure 5 provides a clear picture in identifying psychological needs and delivering services. While 82 of the women who had children who receive education in Reyhanlı Orphan Village and have spousal loss stated that they did not need psychological treatment, the number of those who said they needed was 182.

Figure 5: ***Need for Psychological Treatment of Women Who Has Spousal Loss in Hatay Orphan Camp***

The Need for Psychological Treatment	**Total**
Exist	182
Non-exist	82
Unanswered	204
Final Total	**468**

4. CONCLUSION AND DISCUSSION

Grief is a fundamental issue for most people. The literature generally focuses on the needs of immigrant orphan children after their parental loss. However, studies on the experiences of immigrant women who've lost their husbands remained overlooked in terms of academic work. Hence, there is an urgent need for studies examining the psychological and social status of women after the loss of a husband. In this study, the potential psychological difficulties faced by immigrant women who have lost a husband are mentioned. Depression, anxiety, and stress are among the potential challenges. In addition, the issue was handled from the social work perspective. Finally, in order to integrate the discussions with more concrete facts, data on the psychosocial status of the women who've lost their husbands are shared in the Hatay Orphan Village on the Turkish-Syrian border.

The mothers' status as immigrants, their socio-cultural adaptation to the new country they immigrated to, and the fact that they have experienced the loss of a spouse make grief more difficult to handle. Since women have no one to take care of their children but themselves, their access to employment opportunities is limited. Immigrant women who've lost their husbands may need financial support due to various restrictions. They may not have access to the economic resources that they need to maintain their own and children's lives. They may find themselves receiving help instead of producing and being in a passive position. This situation can cause significant damage to their psychological well-being. As a matter of fact, there is a strong connection between depression, anxiety, stress levels, and income status of mothers who have lost their husbands (Tüccar, 2022).

This study will have implications for authors in the literature on migration and politicians. It has been observed that research on the psychosocial status of immigrant women who have spousal loss is under research. Besides, it is necessary for women who've lost their husbands to participate in social and economic life and be supported financially. The immigrant mothers who have lost a husband should be provided with opportunities to improve their level of income.

It is asserted that immigrant mothers who have lost their husbands need to be supported financially and psychosocially. In this respect, micro, macro, and mezzo social work studies are required. Non-governmental organizations and official institutions specializing in this field should be encouraged.

REFERENCES

Bonanno, G. A., & Kaltman, S. (2001). The varieties of grief experience. *Clinical psychology review*, *21*(5), 705-734.

Carey, R. G. (1979-1980). Weathering widowhood: Problems and adjustment of the widowed during the first year. *Omega: Journal of Death and Dying*, *10*(2), 163–174.

Clark, L. A., & Watson, D. (1991). Tripartite model of anxiety and depression: Psychometric evidence and taxonomic implications. *Journal of Abnormal Psychology*, *100*(3), 316–336.

Clayton, P. J., Halikas, J. A., Maurice, W. L., & Robins, E. (1973). Anticipatory grief and widowhood. *The British Journal of Psychiatry*, *122*(566), 47-51.

Clayton, P. J. (1990). Bereavement and depression. *The Journal of clinical psychiatry*, *51*.

Coryell, W., Noyes, R., & Clancy, J. (1983). Panic disorder and primary unipolar depression: A comparison of background and outcome. *Journal of affective disorders*, *5*(4), 311-317.

Crowe, R. R., Noyes, R., Pauls, D. L., & Slymen, D. (1983). A family study of panic disorder. *Archives of general psychiatry*, *40*(10), 1065-1069.

Davis, C. G., Nolen-Hoeksema, S., & Larson, J. (1998). Making sense of loss and benefiting from the experience: Two construals of meaning. *Journal of Personality and Social Psychology*, *75*(2), 561–574.

Farberow, N. L., Gallagher-Thompson, D., Gilewski, M., & Thompson, L. (1992). Changes in grief and mental health of bereaved spouses of older suicides. *Journal of gerontology*, *47*(6), P357-P366.

Janoff-Bulman, R., Frantz, C. M. (1997). The impact of trauma on meaning. From meaningless world to meaningful life. *The Transformation Of Meaning in Psychological Therapies*, 91-106.

Hopkins C. (2009). *Bereavement and grief counseling*. In Psychiatric and mental health nursing: the craft of caring, 2nd ed. (Ed.P Barker) 362-370. London: Hodder Arnold.

Karasz A. Marriage, Depression and Illness: Sociosomatic Models in a South Asian Immigrant Community. Psychology and Developing Societies. 2005;17(2):161-180. doi:10.1177/097133360501700205

Mineka, S., Watson, D., & Clark, L. A. (1998). Comorbidity of anxiety and unipolar mood disorders. *Annual review of psychology*, *49*(1), 377-412.

McIntosh, D. N., Silver, R. C., & Wortman, C. B. (1993). Religion's role in adjustment to a negative life event: Coping with the loss of a child. *Journal of Personality and Social Psychology*, *65*(4), 812–821. https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.4.812

Mollenkopf, H., & Walker, A., (2007). *Quality of Life in Old Age: International and Multi-Disciplinary Perspectives.* Dordrecht: Springer.

Weiss, J.B., Suyama, K.L., Lee, H.H., Scott, M.P. (2001). Jelly belly: *a Drosophila LDL receptor repeat-containing signal required for mesoderm migration and differentiation*. Cell 107(3): 387--398.

Wolinsky, F. D., & Johnson, R. J. (1992). Widowhood, health status, and the use of health services by older adults: A cross-sectional and prospective approach. *Journal of gerontology*, *47*(1), S8-S16.

Zisook, S., & Lyons, L. (1990). Bereavement and unresolved grief in psychiatric outpatients. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, *20*(4), 307-322.

ERGENLERDE DUYARLI SEVGİ İLE ÖZ-ŞEFKAT ARASINDAKİ İLİŞKİ

Dr. Öğretim Üyesi Semra KİYE [1]

[1] Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,– 0000-0003-4414-5765

ÖZET

Duyarlı sevgi, yabancılara, yakınlara ya da bütün insanlığa duyulan ilgi, önemseme ve duyarlılık ile özellikle insanların desteğe ihtiyacı olduğunda onları anlama, destekleme, yardım etmeyi içermektedir. Öz-şefkat ise hatalarda, başarısızlıklarda ya da yetersizliklerde bireyin kendi kendisine şefkat duyması, şefkatli tutum ve davranışlarını kendine yönlendirmesidir. Bu araştırmanın amacı duyarlı sevgi ile öz-şefkat arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırma ilişkisel tarama modelinde tasarlanmış ve çalışma grubunu 73 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcıların 37'si kız, 36'sı erkek, yaşları 15-18 arasında değişmekte, 70'inin ebeveyni birlikte ve 49'unun 3'ten fazla kardeşi vardır. Araştırma verileri Kişisel Bilgi Formu, Duyarlı Sevgi Ölçeği ve Öz-Şefkat Ölçeği Kısa Formu kullanılarak toplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre duyarlı sevgi ile öz-şefkat arasında anlamlı düzeyde bir ilişki saptanmamıştır. Duyarlı sevgi, cinsiyet, kardeş sayısı, sınıf düzeyi ve yaş değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermezken okul türüne göre farklılaşmaktadır. Öz-şefkat ise cinsiyet, okul türü, kardeş sayısı, sınıf düzeyi ve yaş değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir.

Anahtar Kelimeler: Duyarlı sevgi, öz-şefkat, ergenlik

1. GİRİŞ

Bireylerin yaşamlarını idame ettirmelerinde sosyal desteklerin yeri yadsınamaz bir önem taşımaktadır. Bununla birlikte sosyal desteklerin insan hayatına olan katkıları incelenirken genellikle yardım verenden çok yardım alana odaklanılmaktadır. Dolayısıyla yardım verenin yardım etme motivasyonunun kaynağı üzerine yapılmış araştırmalara daha az rastlanmaktadır. Duyarlı sevginin bu destek ve yardım motivasyonun kaynaklarından biri olabileceği ifade edilmektedir (Gene & Bulut, 2021). Yapılan çalışmalar duyarlı sevginin prososyal davranışlarla pozitif yönde ilişkili olduğunu ve hem kişinin yakınlarına karşı hem de bütün insanlık için olduğunu göstermektedir (Sprecher & Fehr, 2005). Duyarlı sevgi, yabancılara, yakınlara ya da bütün insanlığa duyulan ilgi, önemseme ve duyarlılık olarak ele alınmakta, özellikle diğer insanların desteğe ihtiyacı

olduğunda onları anlama, destekleme ve yardım etmeye odaklanmış duygu, düşünce ve davranışları içerecek bir tutum olarak tanımlanmaktadır (Akın & Eker, 2012). Bununla birlikte duyarlı sevgi empatiden farklı bir kavramdır ve duyarlı sevgi duyulan kişiye sosyal destekler sağlamakla ilişkilidir (Sprecher & Fehr, 2005). Duyarlı sevginin, insan ilişkilerinde yaşanan temel sevgi biçimlerinden biri olmasına rağmen romantik sevgi çalışmalarının gölgesinde kaldığı ifade edilmektedir (Berscheid, 2010). Bununla birlikte sosyal bilimciler duyarlı sevgiyi daha iyi ve refah bir yaşam için önemli görmekte ve araştırmaktadır (Fehr & Sprecher, 2009). Türkiye'de bu kavrama dönük yapılan çalışmalarda merhamet (Orhan & Doğan, 2021), otantik liderlik ve yaşam boyu öğrenme (Öner, 2017), psikolojik iyi oluş ve anne-babaya bağlanma (Karakaya & Ümmet, 2022), sosyal güven ve memnuniyet (Özbey & Sarıçam, 2019) gibi konuların araştırıldığı anlaşılmaktadır.

Şefkat diğer bireylerin yaşadığı acı dolu deneyimlere karşı duyarlı olmayı ifade eder. Şefkat duymak, bireyin acı dolu deneyimine karşı onu sakinleştirmek yerine onun duygusal durumunun sizi harekete geçirdiğini ve acısını hafifletecek farklı bir yol izlemeye yönlendirdiğini keşfettirir (Neff & Davidson, 2016). Diğerlerine şefkat duyduğumuz gibi hatalarımızda, başarısızlıklarımızda ya da yetersizliklerimizde kendi kendimize de şefkat duyabiliriz. Bu kapsamda öz-şefkat bireyin şefkatli tutum ve davranışlarını kendine yönlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım & Sarı, 2018). Öz-şefkat bireyin kendi acısına açık olmasını, ondan kaçınmamasını ve onunla bağlantı kurmasını içermekle birlikte nezaketle acısını dindirmeyi ve iyileştirmeyi arzulamasını kapsamaktadır (Neff & Davidson, 2016). Diğer taraftan öz-şefkat bireyin acılarını, yetersizlik ve başarısızlıklarını insani deneyimler olarak yargısız bir biçimde anlamayı belirtmektedir (Neff & Davidson, 2016). Öz-şefkat, bireyin deneyimlediği acıya yönelmesi ve onu kabul etmesini içerir. Böylelikle birey acıyı dönüştürerek; psikolojik sağlamlığını, iyi oluşunu ve başa çıkma mekanizmalarını geliştirebilmektedir (Neff & Davidson, 2016).

Öz-şefkat Neff (2003a) tarafından üç bileşenden oluşan bir yapı olarak ele alınmıştır. Bu bileşenlerin hem olumlu hem de olumsuz yanları bulunmaktadır. Bunlar öz-sevecenliğe karşı öz-yargılama, paylaşımların bilincinde olmaya karşı izolasyon ve farkındalığa karşı aşırı özdeşleşmedir. Öz-sevecenlik, bireyin genellikle diğerleri bir hata ya da yetersizlik gösterdiğinde ona gösterdiğimizden daha azını kendimize gösterdiğimizi vurgulayan bileşendir. Kendi başarısızlık, hata ya da yetersizliklerimiz olduğunda da diğerlerine

gösterdiğimiz anlayış ya da nezaketi kendimize de göstermemizi belirtir ve bütün bu deneyimleri hayatın doğal bir parçası olarak değerlendirir. Bu durum bireyin öznel deneyimlerinin bir kısmına karşı eleştirel ya da reddedici olmanın önüne geçmektedir (Neff & Davidson, 2016; Neff vd., 2021). Öz-şefkatin paylaşımların bilincinde olmak bileşeni bütün insanların bir şekilde hata, başarısızlık ve yetersizlik deneyimlerini yaşayabileceğini ve bunun doğal olduğunu belirtir. Burada bireyin kendi hata, başarısızlık ve yetersizliklerine ilişkin sert bir öz-yargılama tutumu içinde olması onun diğerlerinden izole olmasına neden olmaktadır. Öz-şefkat ise bireyin kusurlarını paylaşılan insani deneyimlere bağlayarak daha geniş bir perspektif sunar. Böylelikle kişinin daha az izole hissetmesini sağlayarak ve sıkıntılı zamanları atlatmasına yardımcı olur (Neff, 2003a; 2003b; Neff & Davidson, 2016). Farkındalık bileşeni bireyin kendine yönelik şefkat düzeyini artırabilmesi için öncelikle acı çektiğini fark etmesi gerektiğini belirtir (Neff & Davidson, 2016). Başkasının acısı açıkça ortada iken çoğunlukla öz eleştiriden kaynaklı olarak birey acısının boyutunu kabul edemeyebilir. Farkındalık aynı zamanda bireyin, Neff (2003b) tarafından aşırı özdeşleşme olarak kavramsallaştırılan durumdan sıyrılmasını sağlamaktadır. Aşrı özdeşleşme, yaşanan acı dolu deneyimin geçmek yerine sürekli olacağını düşünme, kişinin kendisini duyguları ya da yaşadığı deneyimle özdeşleştirmesi olarak ifade edilmektedir (Yıldırım & Sarı, 2018).

Türkiye'de alan yazın incelendiğinde öz-şefkat konusunun son yıllarda araştırmacıların dikkatini yoğun bir biçimde çektiği ve çeşitli araştırmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar arasında öz-şefkat ile beden imajı ve depresif duygulanım (Bayar, 2019), yeme tutumları ve travmatik yaşantılar (Karaoğlu & Erzi, 2019), iş tatmini ve içsel motivasyon (Künye & Aydıntan, 2020), tükenmişlik ve umut (Dönmez &Sarı, 2021), sağlıklı yaşlanma (Vural Yüzbaşı & Künüroğlu, 2020) gibi değişkenlerin incelendiği görülmektedir.

Alanyazında yer alan çalışmalardan farklı olarak duyarlı sevgi ve öz-şefkatin ergenlik gibi kritik ve farklı bir yaşam döneminde de incelenmesinin katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı ergenlerde duyarlı sevgi ile öz-şefkat arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Ayrıca bu iki değişkenin ergenlerde farklı demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını araştırmak bu araştırmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma ilişkisel tarama modelinde betimsel bir çalışma olarak yürütülmüştür. İlişkisel tarama modelinde iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin varlığı ve düzeyleri araştırılarak belirlenmektedir (Fraenkel ve Wallen, 2009).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu Van ve Tekirdağ illerinde yaşayan 37 kız, 36 erkek olmak üzere toplam 73 lise öğrencisinden oluşmaktadır. Katılımcıların demografik bilgileri Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

		n	%
Yaş	15	12	20.54
	16	24	32.87
	17	18	23.28
	18	19	24.6
Cinsiyet	Kız	37	50.6
	Erkek	36	49.31
Okul türü	Anadolu Lisesi	28	38.3
	Anadolu Meslek Lisesi	45	61.64
Ebeveynlik Durumu	Ebeveynler birlikte	70	95.89
	Ebeveynler ayrı	3	4.1
Sınıf düzeyi	2	15	20.54
	3	19	26.02
	4	39	53.4
Kardeş Sayısı	1	4	5.4
	2	5	6.8
	3	15	20.5
	3'ten fazla	49	67.1

Çizelge 1 incelendiğinde katılımcıların yaşlarının 15-18 arasında değiştiği, %50.6'sının kız olduğu, %61'inin Anadolu meslek lisesi öğrencisi olduğu, %95.89'unun

ebeveynlerinin birlikte olduğu, %53.4'ünün 4. Sınıf öğrencisi olduğu ve %67.1'inin 3'ten fazla kardeşi vardır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada üç araç kullanılmıştır. Ölçme araçları kullanılmadan önce yazarlarından kullanım izinleri alınmıştır. Kullanılan araçlardan ilki araştırmacı tarafından oluşturulan Demografik Bilgi Formu, Duyarlı Sevgi Ölçeği ve Öz-şefkat Ölçeği Kısa Formu'dur. Demografik Bilgi Formu'nda öğrencilerin yaşadıkları şehir, okul türü, sınıf düzeyi, cinsiyeti, yaşı, anne baba beraberlik durumu gibi tanıtıcı bilgiler yer almaktadır.

Duyarlı Sevgi Ölçeği (DSÖ) (Sprecher ve Fehr, 2005) tarafından geliştirilmiştir. 7'li Likert (1 Benim için hiç doğru değil -7 Benim için tamamen doğru) türü bir ölçme aracı olan DSÖ 21 maddeden oluşmakta ve katılımcılardan her bir maddede yer alan açıklamaya katılma oranlarını belirlemeleri istenmektedir. Ölçekte yer alan tüm maddelerin puanları toplanarak toplam bir duyarlı sevgi puanı elde edilebilmektedir. Akın ve Eker tarafından 2012 yılında Türkçe'ye uyarlanana ölçeğin alt boyutları bulunmamaktadır. Ölçeğin madde-toplam korelasyonlarının ise. 28 ile .70 arasında sıralandığı görülmüştür. Ölçeğin iç tutarlılık güvenirlik katsayısı 0.89, test tekrar test güvenirlik katsayısı ise 0.82 olarak bulunmuştur.

Öz-şefkat Ölçeği Kısa Formu, Öz-Şefkat Ölçeği Kısa Formu, 26 maddelik Öz-Şefkat Ölçeği'nden (Neff, 2003) alınmış maddelerden oluşmaktadır. Raes, Pommier, Neff ve Van Gucht (2011) tarafından zaman açısından uzun forma göre daha kullanışlı olacağı düşünülerek "Self-Compassion Scale Short Form" (Öz-Şefkat Ölçeği Kısa Formu) geliştirilmiştir. Ölçeğin bu kısa formunun özellikle toplam puanın işlem yapılacağı araştırmalarda kullanılması önerilmiştir (Raes vd., 2011). Yıldırım ve Sarı (2018) tarafından Türkçe uyarlama çalışmaları yapılan Öz-Şefkat Ölçeği Kısa Formu 11 maddeden oluşmaktadır. Ölçeği psikometrik özelliklerini incelemek amacıyla yapı geçerliliği, ölçüt bağıntılı geçerliliği, iç tutarlık katsayısı ve test-tekrar test güvenilirliği ele alınmıştır. AFA sonucu ölçeğin tek faktörlü bir yapı gösterdiği, bu faktörün iki alt bileşenden oluştuğu görülmüştür. Yapılan DFA'da ölçeğin faktör yapısı doğrulanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .75 olarak hesaplanmıştır.

2.4. Verilerin Toplanması

Veriler toplanmadan önce araştırmada kullanılacak ölçme araçlarını uyarlayan yazarlardan gerekli izinler alınmıştır. Gerekli izinler alındıktan sonra araştırmacı tarafından ölçme araçlarına ilişkin maddeler çevrimiçi ortama aktarılmıştır. Araştırmacı

tarafından oluşturulan çevrimiçi forma araştırmacı ve çalışmaya ilişkin bilgiler eklenmiş ve katılımcılardan bu çalışmaya gönüllü olarak katılım sağladıklarına yönelik onam alınmıştır. Hazırlanan çevrimiçi form çeşitli çevrimiçi ortamlardan lise öğrencilerine ulaştırılarak araştırma verileri toplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler analiz edilmeden önce varsayımları karşılayıp karşılamadıklarına ilişkin incelenmiş ve normallik ile varyansların homojenliği varsayımlarının karşılandığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre analizlerin parametrik testler kullanılarak yürütülmesine karar verilmiştir. Duyarlı sevgi ile öz-şefkat arasındaki ilişki için Pearson Korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Demografik değişkenler ile duyarlı sevgi ve öz-şefkat arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde Bağımsız Örneklemler t Testi ve tek yönlü varyans analizi testleri kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Bu kısımda ergenlerde duyarlı sevgi ile öz-şefkat düzeyleri arasındaki ilişkiye yönelik bulgular tablolar halinde sunularak açıklanmıştır.

3.1. Duyarlı Sevgi ile Öz-Şefkat Arasındaki İlişkiyi Gösteren Bulgular

Bu bölümde duyarlı sevgi ile öz-şefkat arasındaki ilişkiyi göstermek amacıyla Pearson Korelasyon katsayısı hesaplanmıştır.

Çizelge 2. Katılımcıların Duyarlı Sevgi ile Öz-Şefkat Arasındaki İlişki Düzeyine Ait Pearson Korelasyon Değerleri

		Öz-Şefkat
Duyarlı Sevgi	**r**	.-209
	p	.075
	n	73

Çizelge 2 incelendiğinde, duyarlı sevgi ile öz-şefkat (.-209, p>0.05), arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

3.2. Katılımcıların Duyarlı Sevgi Düzeylerine İlişkin Bulgular

Bu kısımda katılımcıların duyarlı sevgi düzeylerinin cinsiyet, okul türü, kardeş sayısı, sınıf düzeyi ve yaş değişkenlerine göre incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular sunulmuştur.

Çizelge 3. Katılımcıların Duyarlı Sevgi Düzeylerinin Cinsiyet, Okul Türü ve Kardeş Sayısı Değişenlerine Göre t-Testi Tablosu

			n	x̄	ss	t	P
Duyarlı Sevgi	**Cinsiyet**	Kız	37	103.49	18.81	1.155	.125
		Erkek	36	94.92	27.37		
	Okul Türü	Anadolu Lisesi	28	107.25	20.35	2.346	.022
		Anadolu Meslek Lisesi	45	94.29	24.41		
	Kardeş Sayısı	3	15	97.07	25.28	-0.510	.612
		3'ten fazla	49	100.61	23.01		

Çizelge 3 incelendiğinde, katılımcıların duyarlı sevgi düzeylerinin cinsiyet ve kardeş sayısı değişkenlerine göre gruplar arasında anlamlı farklılık göstermezken (p>.05), okul türüne göre farklılık gösterdiği saptanmıştır (p<.05).

Çizelge 4. Katılımcıların Duyarlı Sevgi Düzeylerinin Yaş ve Sınıf Düzeyi Değişenlerine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Tablosu

		K.T.	Sd	K.O.	F	P
Yaş	Gruplar Arası	3895.05	3	649.176	1.177	.330
	Grup İçi	36416.99	69	551.773		
	Toplam	40312.05	72			
Sınıf Düzeyi	Gruplar Arası	1272.240	2	424.08	.750	.526
	Grup İçi	39039.81	70	565.79		
	Toplam	40312.05	72			

Çizelge 4 incelendiğinde, katılımcıların duyarlı sevgi düzeyleri, yürütülen tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre yaş ve sınıf düzeyleri arasında anlamlı farklılık göstermemektedir (p>.05).

3.3. Katılımcıların Öz-Şefkat Düzeylerine İlişkin Bulgular

Bu kısımda katılımcıların öz-şefkat düzeylerinin cinsiyet, okul türü, kardeş sayısı, sınıf düzeyi ve yaş değişkenlerine göre incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular sunulmuştur.

Çizelge 5. Katılımcıların Öz-Şefkat Düzeylerinin Cinsiyet, Okul Türü ve Kardeş Sayısı Değişenlerine Göre t-Testi Tablosu

			n	$\bar{X}$	ss	t	P
Öz-Şefkat	**Cinsiyet**	Kız	37	31.16	8.94	-1.246	.217
		Erkek	36	33.44	6.46		
	Okul Türü	Anadolu Lisesi	28	32.82	8.24	.456	.65
		Anadolu Meslek Lisesi	45	31.96	7.67		
	Kardeş Sayısı	3	15	31.53	8.34	-.498	.62
		3'ten fazla	49	32.73	8.12		

Çizelge 5 incelendiğinde, katılımcıların öz-şefkat düzeylerinin cinsiyet, kardeş sayısı ve okul türü değişkenlerine göre gruplar arasında anlamlı farklılık gösterdiği saptanmıştır (p>.05).

Çizelge 6. Katılımcıların Öz-Şefkat Düzeylerinin Yaş ve Sınıf Düzeyi Değişenlerine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Tablosu

		K.T.	Sd	K.O.	F	P
Yaş	Gruplar Arası	63.766	3	10.628	.160	.986
	Grup İçi	4375.192	69	66.291		
	Toplam	4438.195	72			
Sınıf Düzeyi	Gruplar Arası	248.353	2	82.784	1.363	.261
	Grup İçi	4190.606	70	60.733		
	Toplam	4438.959	72	82.784		

Çizelge 6 incelendiğinde, katılımcıların öz-şefkat düzeyleri, yürütülen tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre yaş ve sınıf düzeyleri arasında anlamlı farklılık göstermemektedir (p>.05).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada ergenlerin duyarlı sevgi ile öz-şefkat düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre duyarlı sevgi ile öz-şefkat arasında negatif yönlü bir ilişkiye rastlanmıştır. Ancak bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı düzeyde değildir. Bu bulguya benzer nitelikte yapılan başka bir çalışmada da bu iki değişken arasında negatif yönlü ancak istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır (Eker & Kaya, 2018). Bu çerçeveden ele alındığında kendi kendine duyulan anlayış ve şefkati ifade eden öz-şefkatin; başkalarına yardımcı olmaya odaklı olan duyarlı sevgi kavramıyla negatif yönlü bir ilişki içinde olabileceği ifade edilebilir.

Duyarlı sevgi, cinsiyet, kardeş sayısı, sınıf düzeyi ve yaş değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermezken okul türüne göre farklılaşmaktadır. Buna göre Anadolu Lisesi'ne devam eden ergenlerin duyarlı sevgi puanları Anadolu Meslek Lisesi'ne devam edenlerden anlamı düzeyde yüksektir. Yapılan bir araştırmada mevcut araştırmada elde edilen sonucun aksine duyarlı sevginin erkeklerde daha yüksek olduğu ve mevcut araştırma sonucuna paralel olarak kardeş sayısına göre değişmediği sonucuna ulaşılmıştır (Eker & Kaya, 2018). Lise son sınıf öğrencileriyle yürütülen başka bir araştırmada da duyarlı sevginin cinsiyet ve kardeş sayısı değişkenlerine göre farklılaştığı saptanmıştır (Demirel, 2019). Duyarlı sevgi genellikle diğerlerine yardım etme odaklı bir tutumu ifade ettiği için daha sosyal ve girişken olmayı gerektirdiği belirtilebilir. Türkiye kültüründe bu durumun cinsiyetler arası fark oluşturabileceği belirtilebilir. Ancak mevcut araştırma her iki cinsiyetinde duyarlı sevgi düzeylerinin yüksek ve farklılaşmadığını göstermiştir.

Öz-şefkat ise cinsiyet, okul türü, kardeş sayısı, sınıf düzeyi ve yaş değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermemektedir. Yapılan bir araştırmada mevcut araştırma bulgularını destekler nitelikte öz-şefkat düzeylerinin cinsiyete ve kardeş sayısına göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir (Eker & Kaya, 2018). Benzer olarak başka bir araştırmada da öz-şefkatin cinsiyet, kiminle yaşadığı, devam ettiği program, yaşadığı yer ve sınıf düzeyine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir (Saeighi Mameghani vd., 2020). Elde edilen sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde öz-şefkatin farklı pek çok demografik değişkene göre farklılaşmadığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Akın, A. & Eker, H. (2012). Duyarlı Sevgi Ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(1), 75-85.

Bayar, Ö. (2019). Üniversite öğrencilerinde beden imajı, öz-şefkat, depresif duygulanım ve cinsiyet. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (46), 175-190.

Berscheid E. (2010). Love in the fourth dimension. Annual Review of Psychology, 61, 1–25.

Demirel, A. (2019). Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Duyarlı Sevgi Düzeyleri, Olumlu Sosyal Davranış Eğilimleri ile Algılanan Anne-Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Dönmez, K. & Sarı, T. (2021). Okul psikolojik danışmanlarında öz şefkat ile tükenmişlik arasındaki ilişkide umudun aracı rolünün incelenmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (59), 60-84.

Eker, H., & Kaya, M. (2018). Examining university students' self-compassion and compassionate love levels in terms of perceived parental attitudes. Journal of Education and Training Studies, 6(11), 49- 56.

Fehr, B., & S. Sprecher. (2009). Prototype Analysis of The Concept of Compassionate Love. Personal Relationships 16(3), 343–364.

Gene, Y., & Bulut, S., (2021). Duyarlı sevgi. Ibn Haldun Çalışmaları Dergisi, 6 (2), 145–156.

Karakaya, Y. & Ümmet, D. (2022). Üniversite öğrencilerinde psikolojik iyi oluş: ana babaya bağlanma ve duyarlı sevgi değişkenlerine göre bir inceleme. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 21(84) , 1495-1507 .

Karaoğlu, M., Erzi, S. (2019). Yeme tutumları ve travmatik yaşantılar: öz şefkat ve duygu düzenlemenin aracı rolü. Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi, 1 (3), 145-51. https://doi.org/10.35365/ctjpp.19.1.18

Künye, N., Aydıntan, B. (2020). Öz-şefkat ile iş tatmini arasındaki ilişkide içsel motivasyonun aracı rolü. İşletme Araştırmaları Dergisi, 12 (3), 3159-3169.

Neff, K. D. (2003a). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. Self and Identity, 2(2), 85-102.

Neff, K. D. (2003b). The development and validation of a scale to measure selfcompassion. Self and Identity, 2(3), 223-250.

Neff, K.D. & Davidson, O. (2016). *Self-Compassion: Embracing Suffering with Kindness*. I. Ivtzan & T. Loms (Eds.). Mindfulness in positive psychology. The sice of meditation and wellbeing. New York: Taylor and Francis Group.

Neff, K. D., Bluth, K., Tóth-Király, I., Davidson, O., Knox, M. C., Williamson, Z. & Costigan, A. (2021). Development and validation of the self-compassion scale for youth. Journal of Personality Assessment. 103(1), 92-105, https://doi.org/10.1080/00223891.2020.1729774

Orhan, E. & Doğan, A. K. (2021). Pediatri Ünitelerinde Çalışan Hemşirelerin Duyarlı Sevgi Düzeyleri İle Merhamet Düzeyleri Arasındaki İlişki. Mustafa Kemal Üniversitesi Tıp Dergisi, 12 (44), 149-157.

Öner, Ç. (2017). Spor Bilimleri Fakülteleri Antrenörlük Öğrencilerinin Otantik Liderliklerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri ve Duyarlı Sevgi Becerileri Açısından İncelenmesi . Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2(2), 1-20.

Özbey, A. & Sarıçam, H. (2019). Üstün yetenekli öğrenciler ile normal gelişim gösteren öğrencilerde duyarlı sevgi, sosyal güven ve memnuniyet. Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(16), 142-152.

Raes, F., Pommier, E., Neff, K. D., & Van Gucht, D. (2011). Construction and factorial validation of a short form of the self-compassion scale. Clinical Psychology & Psychotherapy, 18(3), 250-255.

Saeighi Mameghani, S. , Taşan, D. & Saylan, E. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Öz-Şefkat, Hasbilik ve Affetme Düzeylerinin İncelenmesi. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 12(2), 220-244.

Sprecher, S., & Fehr, B. (2005). Compassionate love for close others and humanity. Journal of Social and Personality Relationships, 22, 629–651.

Sprecher, S. & Fehr, B. (2006). Enhancement of mood and selfesteem as a result of giving and receiving compassionate love. Current Research in Social Psychology,11;227-242

Vural Yüzbaşı, D. ve Künüroğlu, F. (2020). Öz-şefkat, sağlıklı yaşlanma ve öz-şefkate ilişkin müdahale programları. Nesne Dergisi, 8(16), 143-157.

Yıldırım, M. & Sarı, T. (2018). Öz-şefkat ölçeği kısa formu'nun Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18 (4), 2502-2517.

BİLİŞSEL DUYGU DÜZENLEME İLE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Dr. Öğretim Üyesi Semra KİYE [1]

[1] Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,– 0000-0003-4414-5765

ÖZET

Bu araştırmanın amacı bilişsel duygu düzenleme ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırma ilişkisel tarama modelinde tasarlanmış ve çalışma grubunu 63 yetişkin birey oluşturmaktadır. 37'si bekâr, 22'si evli ve 4'ü boşanmıştır. Evli olan katılımcıların tümü çocuk sahibi iken diğer katılımcıların çocuğu yoktur. Katılımcıların 45'i lisans/ön lisans, 11'i lise ve 7'si yüksek lisans/doktora düzeyindedir. Araştırma verileri Kişisel Bilgi Formu, Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Araştırma verilerinin analizi yapılırken bilişsel duygu düzenleme ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi incelemek üzere Pearson Korelasyon katsayısı hesaplanmış, gruplar arası farklar için t-Testi ve tek yönlü varyans analizi testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre psikolojik iyi oluş ile bilişsel duygu düzenlemenin pozitif alt boyutları ile pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkiler bulunurken; negatif alt boyutları ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmamıştır. Bilişsel duygu düzenlemenin pozitif alt boyutları yaş, cinsiyet, ebeveynlik durumu ve medeni durum değişkenlerine göre gruplar arasında farklılık göstermezken; negatif alt boyutlarından "Düşünceye Odaklanma/Ruminasyon" cinsiyetlere göre farklılaşmaktadır. Psikolojik iyi oluş düzeyleri ise yaş, cinsiyet, ebeveynlik durumu ve medeni durum değişkenlerine göre gruplar arasında farklılık göstermemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel duygu düzenleme, psikolojik iyi oluş, yetişkinler

1. GİRİŞ

Duygu düzenleme, bilinçli ve bilinçdışı süreçlerin yanı sıra sosyal, davranışsal ve biyolojik boyutları da içermektedir (Ataman Temizel & Dağ, 2014). Bilişsel duygu düzenleme, bireyin yaşadığı olumsuz duyguları kontrol edebilmek ve düzenleyebilmek için bilişsel süreçleri aktive edebilmesini belirtir ve duygu düzenlemenin bilişsel bileşenine vurgu yapar (Tuna & Bozo, 2012). Buna göre bilişsel mekanizmalar ve

süreçler kullanılarak olumsuz duygular kontrol edilebilmektedir. Bilişsel duygu düzenleme bireyin hem içsel hem de dışsal olmak üzere, örneğin bireyin kişisel amaçları gibi içsel ve yaşantı deneyimleri gibi dışsal süreçlerinden etkilenebilmektedir (Garnefski vd. 2001). Bilişsel duygu düzenleme bir takım stratejiler kullanılarak yapılmaktadır. Bu stratejiler bireylerin yaşam olayları içinde karşılaştıkları zorlayıcı, tehdit edici ya da stresli durumlarla baş etmek için kullandıkları mekanizmalar olarak tanımlanmaktadır (Ataman Temizel & Dağ, 2014). Bu stratejiler uyumlu ya da uyumsuz bilişsel duygu düzenleme stratejileri olarak isimlendirilmektedir. Garnefski, Kraaij ve Spinhoven'in (2001) geliştirmiş oldukları ölçme aracında dokuz bilişsel duygu düzenleme/başa çıkma stratejisi yer almaktadır. Bunların bir kısmı uyumlu bir kısmı uyumsuz stratejiler olarak belirtilmektedir. Uyumlu bilişsel duygu düzenleme/başa çıkma stratejileri; pozitif tekrar odaklanma (olumlu yeniden odaklanma), plana tekrar odaklanma (plan yapmaya yeniden odaklanma), pozitif yeniden gözden geçirme (olumlu yeniden değerlendirme), bakış açısına yerleştirmek (olayın değerini azaltma) olarak ele alınmaktadır. Uyumsuz bilişsel duygu düzenleme/başa çıkma stratejileri ise kendini suçlama, düşünceye odaklanma (ruminasyon), yıkım (felaketleştirme) ve diğerlerini suçlama olarak belirtilmektedir. Kabul stratejisi ise farklı araştırmalarda farklı sonuçlar gösterdiği için tartışmalı bir strateji olarak değerlendirilmektedir (Tuna&Bozo, 2012). Kabul stratejisi, kuramsal olarak uyumlu bir strateji olarak belirtilmekle birlikte kimi çalışmalarda psikolojik problemlerle bağlantılı olduğu saptanmıştır (Carver vd., 1989; Martin &Dahlen, 2005).

Alanyazın incelendiğinde bilişsel duygu düzenlemenin saldırganlık düzeylerini yordadığı; sözel ve fiziksel saldırganlık tarzlarının uyumsuz bilişsel duygu düzenleme stratejileriyle açıklanabildiği görülmektedir (Çelik & Kocabıyık, 2014). Ayrıca bilişsel duygu düzenlemenin ruminasyon ve felaketleştirme stratejilerinin kaygı belirtilerindeki yükselmeyi açıklarken, kabul stratejisinin, depresif duygu durum ve kaygı belirti düzeylerinin her ikisinde de düşüşü açıklamaktadır (Ataman Temizel & Dağ, 2014). Ek olarak bilişsel esnekliğin, bilişsel duygu düzenlemede diğerlerini suçlama, felaketleştirme, olumlu yeniden odaklanma, plan yapmaya yeniden odaklanma, olumlu yeniden değerlendirme ile pozitif; kendini suçlama ve ruminasyon düzeylerini negatif yordadığı görülmektedir (Demirci & Güneri, 2020). Yapılan çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde uyumlu bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin bireyin sosyal-duygusal alanını ve iletişimlerini güçlendirirken uyumsuz başa çıkma stratejilerinin psikolojik problemlerle ilişkili olduğu belirtilebilir.

Psikolojik iyi oluş, bireyin olumlu duygular hissetmesiyle birlikte bilişsel olarak da doyum içinde olmasını ifade eder. Psikolojik iyi oluşun iki temel bileşeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki hedonik iyi oluş olarak ifade edilmekte ve öznel iyi oluşu kast etmektedir. Bu bileşen pozitif duygular içinde olmakla birlikte bireyin yaşamdan doyum almasını da içermektedir (Diener, 2000). Diğer bileşen ise yaşadığımız yaşamın amaçlı ve anlamlı olmasını ifade eder. Eudaimonik olarak ifade edilen bu bileşen bireyin yaşamını amaçlı ve anlamlı bulmasını psikolojik iyi oluşun diğer önemli boyutu olarak açıklamaktadır (Ryff vd., 2004). Psikolojik iyi oluşun eudaimonik bileşeni altı çekirdek boyuttan oluşan bir model olarak ele alınmıştır. Bu çekirdek boyutlar; öz kabul, pozitif ilişkiler, kişisel gelişim, yaşam amacı, çevresel kontrol ve özerklik olarak isimlendirilmektedir (Ryff, 1989; Ryff & Singer, 2008). Boyutların anlamları kısaca şöyle ifade edilebilir: Öz kabul, psikolojik iyi oluşun merkezinde yer almakta ve bireyin olgunluk düzeyi ile tam işlevsel olması, kendini gerçekleştirmesi olarak ele alınmaktadır. Pozitif ilişkiler bireyin diğerlerine olan derin empati duygusuna vurgu yapmaktadır. Derin dostluk ve sevgi bağı kurabilmenin önemini belirtir. Özerklik, bireyin kendi içsel değerlendirme sistemi ve standartlarının olması olarak açıklanmaktadır. Birey başkalarından onay beklemez. Çevresel kontrol, bireyin kendi ihtiyaçları bağlamında uygun bir ortam tercih etmesi ya da oluşturması anlamına gelmektedir. Yaşam amacı, psikolojik olarak iyi ve sağlıklı olan bireyler yaşamlarına ilişkin amaçlarının, hedeflerinin olduğu inançlarına sahiptirler. Yaşamı belirli bir amaç/amaçlar doğrultusunda yaşamak olgunluğun ve psikolojik sağlığın göstergeleri olarak değerlendirilmektedir. Kişisel gelişim, psikolojik iyi oluş bireyin var olan potansiyelini geliştirmesini içermektedir. Yeni deneyimlere ve öğrenmeye açıklık bu boyutun kilit özelliklerindendir (Ryff & Keyes, 1995; Ryff & Singer, 1996). Bir bütün olarak değerlendirildiğinde; psikolojik iyi oluş bireyin özerk olmasını, kendisine ilişkin olumlu ancak gerçekçi bir bakış açısına sahip olmasını ve kendisini bu çerçeveden değerlendirebilmesini gerektirmektedir (Köksal vd., 2023).

Alanyazın incelendiğinde evli bireylerde psikolojik iyi oluşun yordayıcıları olarak benlik saygısı ve evlilik doyumunun bulunmuştur (Gülyüksel Akdağ & Cihangir Çankaya, 2015). Psikolojik iyi oluşun negatif yordayıcısı olarak psikolojik kırılganlık, pozitif yordayıcısı olarak öz-şefkat tespit edilmiştir (Köksal vd., 2023).

Son yıllarda bireyin toplum içinde ve sosyal yaşamında uyumlu duygu düzenleme stratejilerini kullanabilmesinin önemi üzerinde durulmakta bu kapsamda bilişsel duygu düzenleme stratejilerine ilişkin farklı değişkenlerle olan ilişkileri incelenmektedir. Benzer

biçimde son yıllarda ön plana çıkan pozitif psikoloji ve ele aldığı pek çok kavramdan birisi olan psikolojik iyi oluş üzerine de çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu araştırmada da psikolojik iyi oluş düzeyleri ile bilişsel duygu düzenlemenin uyumlu ve uyumsuz stratejileri arasındaki ilişkilerin saptanması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda bu araştırmanın amacı bilişsel duygu düzenleme ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Ek olarak bu araştırmada bilişsel duygu düzenleme stratejileri ile psikolojik iyi oluş düzeylerinin bazı demografik değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma ilişkisel tarama modelindedir. Tarama araştırmalarında belirlenen örneklem temel alınarak bu örneklemin eğilim ve tutumlarını betimlemek amaçlanır. İlişkisel tarama modelinde ise araştırılan değişkenler arasındaki ilişkilerin var olup olmadığı ve varsa düzeyi belirlenmektedir. Bu bağlamda ilişkisel tarama araştırmaları değişkenler arasındaki ilişkiye herhangi bir müdahalede bulunmadan bu ilişkiyi incelemeye yöneliktir (Creswell, 2017; Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmaya Türkiye'nin 3 farklı ilinde yaşayan (Van, Antalya, İstanbul) 35 erkek, 28 kadın toplam 63 birey katılmıştır. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

		n	%
Yaş	18-35	41	62.07
	36-59	22	34.92
Cinsiyet	Kadın	28	44.44
	Erkek	35	55.55
Ebeveynlik Durumu	Çocuğum var	22	34.92
	Çocuğum yok	41	62.07
Medeni Durum	Bekâr	37	58.70
	Evli	22	41.26
	Boşanmış	4	6.34

Sosyo-Ekonomik Düzey	Düşük	6	9.52
	Orta	52	82.53
	Yüksek	5	7.63

Çizelge 1'de görüldüğü gibi katılımcıların yaşları 18 ile 59 arasında değişmektedir. Bu bireylerin 37'si bekâr, 22 'si evli ve 4'ü boşanmıştır. Evli olan katılımcıların tümü çocuk sahibi iken diğer katılımcıların çocuğu yoktur. Katılımcıların 45'i lisans/ön lisans, 11' i lise ve 7'si yüksek lisans/doktora düzeyindedir. Katılımcıların 52'si orta, 6'sı düşük ve 5'i üst sosyo-ekonomik düzeyde olduğunu belirtmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada üç veri toplama aracı kullanılmıştır. Bunlardan birincisi araştırmacı tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu'dur. Bu formda katılımcılara ilişkin cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik durum, ebeveynlik durumu, medeni durum vb. bilgiler sorulmaktadır. Araştırmada kullanılan diğer ölçme araçları şöyledir:

Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği, (Cognitive Emotion Regulation Questionnaire) Garnefski, Kraaij ve Spinhoven (2001; 2002) tarafından geliştirilmiştir. Beşli likert tipinde (1 = bana hiç uygun değil, 2= bana birazcık uygun, 3= bana kısmen uygun, 4= bana çok uygun, 5= bana tamamıyla uygun) olan ölçek toplam 36 madde ve 9 alt boyuttan oluşmaktadır. Türkçe'ye uyarlanması Onat ve Otrar, (2010) tarafından yapılmıştır. Bunun için öncelikle ölçeği geliştiren Nadia Garnefski'den izin alınmıştır. Ölçeğin çevirisi için tekrar çeviri yöntemi kullanılmıştır. Çalışma, yaşları 18-33 arasında değişen toplam 466 (156 kadın ve 310 erkek) üniversite öğrencisi üzerinde yapılmıştır. Ölçeğin geçerlilik çalışmaları kapsamında, ölçüt bağımlı geçerlik yönteminden yararlanılmıştır. Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği ile Olumsuz Duygudurum Ölçeği arasında (r=,-572) istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki elde edilmiştir. Güvenirlik çalışmaları kapsamında ise Cronbach Alpha, madde-toplam, madde-kalan, madde ayırtedicilik ile test-r-test metotları kullanılmıştır. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda Cronbach Alpha değeri α=,784, test-r-test güvenirlik katsayısı ise "r=. 1,00" olarak bulunmuştur. Ölçeğin madde toplam korelasyon değerleri ",188" ile ",468" arasında, madde kalan korelasyon değerleri ise ",104" ile ",392" arasında değişmektedir.

Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, Diener ve arkadaşları (2009-2010) tarafından mevcut iyi oluş ölçümlerini tamamlayıcı, sosyo-psikolojik iyi oluşu ölçmek için geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Telef (2011; 2013) tarafından yapılmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam açıklanan varyansın %42 olduğu saptanmıştır. Ölçek maddelerinin faktör yükleri .54 ile .76 arasında hesaplanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri RMSEA= 0.08, SRMR=0.04, GFI= 0.96, NFI= 0.94, RFI= 0.92, CFI= 0.95 ve IFI=0.95 olarak bulunmuştur. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği Psikolojik İyi Oluş Ölçeklerinin alt boyutlarından özerklikle .30, çevresel hakimiyetle .53, bireysel gelişimle .29, diğerleri ile olumlu ilişki .41, yaşam amaçlarıyla .38, öz-kabulle .56 ve toplam psikolojik iyi oluş ile .56 düzeyde ilişki bulunmuştur. Ayrıca İhtiyaç Doyum Ölçeğinin alt boyutlarından özerklikle .30, yeterlikle .69, ilişkili olmayla .57 ve toplam ihtiyaç doyumu ile .73 düzeyde ilişki saptanmıştır. Ölçeğin güvenirlik çalışmasında elde edilen Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .80 olarak hesaplanmıştır. Test tekrar test sonucuna göre ölçeğin birinci ve ikinci uygulama arasında yüksek düzeyde, pozitif ve anlamlı ilişki olduğu görülmüştür (r= 0.86, p<.001).

2.4. Verilerin Toplanması

Veriler toplanmadan önce araştırmada kullanılacak ölçme araçlarını uyarlayan yazarlardan gerekli izinler alınmıştır. Bundan sonra araştırmacı tarafından ölçme araçlarına ilişkin maddeler çevrimiçi ortama aktarılmıştır. Oluşturulan bu çevrimiçi forma araştırmacı ve çalışmaya ilişkin bilgiler eklenmiş ve katılımcıların bu çalışmaya gönüllü olarak katılım sağladıklarına yönelik onam alınmıştır. Hazırlanan çevrimiçi form çeşitli çevrimiçi ortamlarda paylaşılmış ve veriler bu şekilde toplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler analiz edilmeden önce varsayımları karşılayıp karşılamadıkları incelenmiş ve normallik ile varyansların homojenliği varsayımlarının alt gruplarda karşılandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu basamakta testlerin yanı sıra grafikler de incelenerek verilerin varsayımları karşıladığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre analizlerin parametrik testler kullanılarak yürütülmesine karar verilmiştir. Bilişsel duygu düzenleme ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki için Pearson Korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Bilişsel duygu düzenleme ile psikolojik iyi oluş düzeylerinin demografik değişkenlere göre incelenmesinde t Testi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde verilere ilişkin yürütülen analizler sonucu ulaşılan bulgular tablolar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

3.1. Bilişsel Duygu Düzenleme İle Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkiyi Gösteren Bulgular

Bu bölümde bilişsel duygu düzenleme ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi göstermek amacıyla Pearson Korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Öncelikle Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği'nin uyumlu stratejilerini içeren dört boyutu (Pozitif tekrar odaklanma, Plana tekrar odaklanma, Pozitif yeniden gözden geçirme, Bakış açısına yerleştirmek) ile psikolojik iyi oluş arasındaki korelasyonlar hesaplanarak aşağıda verilmiştir.

Çizelge 2. Katılımcıların Psikolojik İyi Oluş ile Bilişsel Duygu Düzenleme Arasındaki İlişki Düzeyine Ait Pearson Korelasyon Değerleri (Uyumlu Stratejiler)

		Pozitif tekrar odaklanma	**Plana tekrar odaklanma**	**Pozitif yeniden gözden geçirme**	**Bakış açısına yerleştirmek**
Psikolojik İyi Oluş	r	.442**	.527**	.545**	.269*
	p	.000	.000	.000	.033
	n	63	63	63	63

Çizelge 2 incelendiğinde psikolojik iyi oluş ile pozitif tekrar odaklanma (.442, $p<0.01$), plana tekrar odaklanma (.527, $p<0.01$) ve pozitif yeniden gözden geçirme (.545, $p<0.01$) arasında pozitif yönde, yüksek düzeyde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca psikolojik iyi oluş ile bakış açısına yerleştirmek arasında da (.269, $p<0.05$) pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmakta ancak bu ilişki orta düzeydedir. Buna göre psikolojik iyi oluş düzeyi yükseldikçe bilişsel duygu düzenlemenin pozitif boyutlarının düzeyleri de yükselmektedir.

İkinci kısımda ise Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği'nin uyumsuz stratejilerini içeren beş boyutu (Kendini Suçlama, Kabul etme, Düşünceye odaklanma, Yıkım, Diğerlerini suçlama) ile psikolojik iyi oluş arasındaki korelasyonlar hesaplanarak sunulmuştur.

Çizelge 3. Katılımcıların Psikolojik İyi Oluş ile Bilişsel Duygu Düzenleme Arasındaki İlişki Düzeyine Ait Pearson Korelasyon Değerleri (Uyumsuz Stratejiler)

		Kendini Suçlama	**Kabul etme**	**Düşünceye odaklanma**	**Yıkım**	**Diğerlerini suçlama**
Psikolojik İyi Oluş	r	.-200	.-009	.-063	.-180	.-027
	p	.117	.945	.621	.158	.833
	n	63	63	63	63	63

Çizelge 3 incelendiğinde psikolojik iyi oluş ile kendini suçlama (.-200, p>0.05), kabul etme (.-900, p>0.05), düşünceye odaklanma (.-063, p>0.05), yıkım (.-180, p>0.05) ve diğerlerini suçlama (.-027, p>0.05) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

3.2. Katılımcıların Psikolojik İyi Oluş Düzeylerine İlişkin Bulgular

Bu kısımda katılımcıların psikolojik iyi oluş düzeylerinin cinsiyet, yaş, çocuk sahibi olma, medeni durum değişkenleri bakımından incelenmesi için yapılan t testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Çizelge 4. Katılımcıların Psikolojik İyi Oluş Düzeylerinin Yaş, Cinsiyet, Ebeveynlik Durumu ve Medeni Durum Değişkenleri için t-Testi Tablosu

			n	**x̄**	**ss**	**t**	**p**
Psikolojik İyi Oluş	**Yaş**	18-35	41	39.39	10.46	.-756	.344
		36-59	22	41.36	8.63		
	Cinsiyet	Kadın	28	39.32	10.74	.-544	.336
		Erkek	35	40.69	9.16		
	Ebeveynlik Durumu	Çocuğum var	22	42.18	9.03	1.24	.587
		Çocuğum yok	41	38.95	10.17		
	Medeni Durum	Bekâr	37	39.59	10.41	-1.22	.734
		Evli	22	41.91	9.45		

Çizelge 4 incelendiğinde, katılımcıların psikolojik iyi oluş düzeylerinin yaş, cinsiyet, ebeveynlik durumu ve medeni durum değişkenlerine göre gruplar arasında anlamlı farklılık göstermediği saptanmıştır (p>.05).

3.3. Katılımcıların Bilişsel Duygu Düzenleme düzeylerine ilişkin bulgular

Bu kısımda katılımcıların bilişsel duygu düzenleme düzeyleri cinsiyet, yaş, çocuk sahibi olma, medeni durum değişkenleri bakımından incelenmiştir. Öncelikle bilişsel duygu düzenlemenin uyumlu stratejileri sonrasında ise uyumsuz stratejilerine ilişkin bulgular tablolarda gösterilmiştir.

Çizelge 5. Katılımcıların Bilişsel Duygu Düzenleme (Uyumlu Stratejiler) Düzeylerinin Yaş, Cinsiyet, Ebeveynlik Durumu ve Medeni Durum Değişkenleri için t-Testi Tablosu

Pozitif tekrar odaklanma			n	x̄	ss	t	p
	Yaş	18-35	41	11.56	3.10	-.205	.546
		36-59	22	11.73	3.01		
	Cinsiyet	Kadın	28	11.89	3.07	.634	.990
		Erkek	35	11.40	3.06		
	Ebeveynlik Durumu	Çocuğum var	22	12.14	3.32	.986	.388
		Çocuğum yok	41	11.34	2.89		
	Medeni Durum	Bekâr	37	11.14	2.96	.789	-1.080
		Evli	22	12.00	2.99		
	Yaş	18-35	41	14.49	3.80	.226	.226

Plana tekrar odaklanma		36-59	22	14.57	3.16		
	Cinsiyet	Kadın	28	14.36	3.15	.-110	.224
		Erkek	35	14.46	3.91		
	Ebeveynlik Durumu	Çocuğum var	22	14.18	3.39	.-574	.350
		Çocuğum yok	41	14.54	3.69		
	Medeni Durum	Bekâr	37	14.38	3.79	.330	.345
		Evli	22	14.05	3.18		
Pozitif yeniden Gözden geçirme	Yaş	18-35	41	14.12	3.57	.574	.602
		36-59	22	13.59	3.34		
	Cinsiyet	Kadın	28	13.32	3.50	-1.257	.971
		Erkek	35	14.44	3.43		
	Ebeveynlik Durumu	Çocuğum var	22	14.09	3.63	.912	.256
		Çocuğum yok	41	13.85	3.43		
	Medeni Durum	Bekâr	37	13.76	3.60	.-207	.597
		Evli	22	13.95	3.47		
Bakış açısına yerleştirmek	Yaş	18-35	41	11.80	2.95	.724	.825
		36-59	22	11.23	3.14		
	Cinsiyet	Kadın	28	11.71	3.45	.260	.320
		Erkek	35	11.51	2.65		
	Ebeveynlik Durumu	Çocuğum var	22	12.09	3.54	.942	.193
		Çocuğum yok	41	11.34	2.68		
	Medeni Durum	Bekâr	37	11.43	2.71	.-087	.395
		Evli	22	11.50	3.14		

Tablo 5 incelendiğinde bilişsel duygu düzenlemenin uyumlu stratejilerinde yaş, cinsiyet, ebeveynlik durumu ve medeni durum değişkenlerine göre gruplar arasında anlamlı bir fark görülmediği saptanmıştır (p>.05)

Çizelge 6. Katılımcıların Bilişsel Duygu Düzenleme (Uyumsuz Stratejiler) Düzeylerinin Yaş, Cinsiyet, Ebeveynlik Durumu ve Medeni Durum Değişkenleri için t Testi Tablosu

			n	x̄	**ss**	**t**	**p**
Kendini Suçlama	**Yaş**	18-35	41	10.76	3.39	-1.543	.744
		36-59	22	12.09	3.02		
	Cinsiyet	Kadın	28	12.07	3.36	.1,858	.621
		Erkek	35	10.54	3.14		
	Ebeveynlik Durumu	Çocuğum var	22	11.73	3.19	.886	.996
		Çocuğum yok	41	10.93	3.76		
		Bekâr	37	10.92	3.50	-.888	.774

	Medeni Durum	Evli	22	11.23	3.15		
Kabul etme	**Yaş**	18-35	41	11.34	3.42	-2.501	.741
		36-59	22	13.50	2.94		
	Cinsiyet	Kadın	28	12.79	3.40	.1.454	.908
		Erkek	35	11.54	3.34		
	Ebeveynlik Durumu	Çocuğum var	22	12.82	3.06	1.241	.488
		Çocuğum yok	41	11.71	3.54		
	Medeni Durum	Bekâr	37	11.68	3.63	.-748	.460
		Evli	22	12.36	3.00		
Düşünceye odaklanma	**Yaş**	18-35	41	13.07	3.77	-1.942	.255
		36-59	22	14.91	3.16		
	Cinsiyet	Kadın	28	14.68	2.70	1.912	.013*
		Erkek	35	12.94	4.14		
	Ebeveynlik Durumu	Çocuğum var	22	14.86	3.18	1.864	.408
		Çocuğum yok	41	13.10	3.78		
	Medeni Durum	Bekâr	37	13.35	3.81	-1.071	.714
		Evli	22	14.41	340		
Yıkım	**Yaş**	18-35	41	9.54	3.23	.-762	.166
		36-59	22	10.57	4.34		
	Cinsiyet	Kadın	28	10.04	4.18	.469	.245
		Erkek	35	9.60	3.19		
	Ebeveynlik Durumu	Çocuğum var	22	10.27	4.07	.762	.532
		Çocuğum yok	41	9.54	3.41		
	Medeni Durum	Bekâr	37	9.86	3.41	-.045	.483
		Evli	22	9.91	4.10		
	Yaş	18-35	41	10.24	3.30	-2.074	.895

Diğerlerini suçlama		36-59	22	11.95	3.01		
	Cinsiyet	Kadın	28	11.25	3.08	.881	.670
		Erkek	35	10.51	3.45		
	Ebeveynlik Durumu	Çocuğum var	22	11.59	3.31	.869	1.334
		Çocuğum yok	41	10.44	3.24		
	Medeni Durum	Bekâr	37	10.62	3.35	-.473	.903
		Evli	22	11.05	3.38		

Çizelge 6 incelendiğinde bilişsel duygu düzenlemenin uyumsuz stratejilerinin yaş, cinsiyet, ebeveynlik durumu ve medeni durum değişkenlerine göre gruplar arasında anlamlı bir fark göstermediği saptanmıştır (p>.05). Düşünceye odaklanma stratejisinde ise yaş, ebeveynlik durumu ve medeni durum değişkenlerine göre gruplar arasında fark saptanmazken (p>.05), cinsiyet değişkeninde kadınlar lehine gruplar arası fark saptanmıştır (p< .05). Başka bir ifadeyle kadınlar, bilişsel duygu düzenlemenin düşünceye odaklanma stratejisinde erkeklerden anlamlı düzeyde yüksek puanlara sahiptir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada bilişsel duygu düzenleme ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre psikolojik iyi oluş ile bilişsel duygu düzenlemenin uyumlu stratejileri arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkiler bulunurken; uyumsuz stratejiler ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmamıştır. Buna göre psikolojik iyi oluş düzeyleri arttıkça bilişsel duygu düzenleme (uyumlu stratejiler için) düzeyleri de artmaktadır. Diğer taraftan psikolojik iyi oluş ile bilişsel duygu düzenlemenin uyumsuz stratejileri arasında herhangi bir ilişki saptanmamıştır. Bu bulguyu destekler nitelikte yapılan çalışmalarda psikolojik iyi oluş ile bilişsel duygu düzenlemenin uyumlu stratejileri arasında pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkiler bulunurken (Akyıl, 2019), uyumsuz stratejileri arasında negatif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkiler bulunmuştur (Rıza, 2016). Başka bir araştırmada da bilişsel duygu düzenlemenin uyumlu bir stratejisi ile pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunurken uyumsuz bir stratejisi ile istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunamamıştır (Sü Eröz & Baysal, 2023). Bu bulgular ışığında psikolojik iyi oluş düzeyi arttıkça uyumlu bilişsel duygu düzeleme stratejilerinin daha fazla kullanıldığı ifade edilebilir.

Bir diğer bulgu, bilişsel duygu düzenlemenin uyumlu stratejileri yaş, cinsiyet, ebeveynlik durumu ve medeni durum değişkenlerine göre gruplar arasında farklılık

göstermemektedir. Ancak araştırmanın bir diğer bulgusu olarak bilişsel duygu düzenlemenin uyumsuz stratejilerinden "Düşünceye Odaklanma/Ruminasyon" cinsiyetlere göre farklılaşmaktadır. Buna göre kadınların düşünceye odaklanma/ruminasyon düzeyleri erkeklere göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksektir. Yapılan bir araştırmada bilişsel duygu düzenlemenin uyumsuz stratejilerinde cinsiyetler arası fark saptanırken, yaş değişkenine göre alt gruplarda herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir (Demirci & Güneri, 2020). Elde edilen bulgu kadınların ruminatif düşünce biçimini erkeklerden daha fazla deneyimledikleri biçiminde yorumlanabilir.

Araştırmada başka bir bulgu olarak psikolojik iyi oluş düzeylerinin yaş, cinsiyet, ebeveynlik durumu ve medeni durum değişkenlerine göre gruplar arasında farklılık göstermediği bulunmuştur. Mevcut araştırma bulgularının tersine yapılan araştırmalarda evli olanların bekâr olanlardan (Akyıl, 2019), kadınların da erkeklerden (Elmas vd., 2021) daha yüksek psikolojik iyi oluş düzeylerine sahip olduğu bulunmuştur. Başka bir araştırmada psikolojik iyi oluş düzeylerinin yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, sosyal medya/internet kullanım yılı ve sosyal destek değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır (Şensoy vd., 2020). Mevcut araştırma sonuçlarına göre alt gruplarda fark olmaması, katılımcıların psikolojik iyi oluş düzeylerinin ortalamanın üstünde olmasından kaynaklanıyor olabilir.

KAYNAKÇA

Akyıl, A. (2019). *Çocukluk çağı travmaları, bilişsel duygu düzenleme ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi: Diyarbakır ve Mardin örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Ataman Temizel, E., Dağ, İ. (2014). Stres veren yaşam olayları, bilişsel duygu düzenleme stratejileri, depresif belirtiler ve kaygı düzeyi arasındaki ilişkiler. Klinik Psikiyatri Dergisi, 17(1), 7-17.

Carver, C. S., Scheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. Journal of Personality and Social Psychology, 56, 267–283.

Çelik, H. & Kocabıyık, O. O. (2014). Genç yetişkinlerin saldırganlık ifade biçimlerinin cinsiyet ve bilişsel duygu düzenleme tarzları bağlamında incelenmesi. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4 (1) , 139-155.

Demirci, O. O. & Güneri, E. (2020). Bilişsel esnekliğin bilişsel duygu düzenleme üzerindeki etkisi. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21 (39) , 651-684. https://10.21550/sosbilder.624377

Diener, E. (2000). Subjective wellbeing: The science of happiness and a proposal for a national index. American Psychologist, 55, 34-43.

Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., et al. (2009). New measures of wellbeing. Social Indicators Research Series, 39. https://doi.org/10.1007/978-90-481-2354-4 12

Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., Oishi, S., & Biswas-Diener, R. (2010). New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. Social Indicators Research, 97,143–156.

Elmas, L., Yüceant, M., Ünlü, H. & Bahadır, Z. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Fiziksel Aktivite Düzeyleri ile Psikolojik İyi Oluş Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Sportive, 4 (1), 1-17.

Garnefski, N., Kraaij, V. ve Spinhoven, P. (2001). Negative life events, cognitive emotion regulation and emotional problems. Personality and Individual Differences, 30, (1311–1327).

Garnefski, N., Kraaij, V. ve Spinhoven, P. (2002). CERQ: Manual for the use of the cognitive emotion regulation questionnaire, DATEC. Leiden University: The Netherlands.

Köksal, Z. , Topkaya, N. & Şahin, E. (2023). Üniversite öğrencilerinde cinsiyet, psikolojik kırılganlık ve öz şefkatin psikolojik iyi oluş ile ilişkisinin incelenmesi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (87), 1309-1324. https://10.17755/esosder.1223885

Martin, R. C., & Dahlen, E. R. (2005). Cognitive emotion regulation and the prediction of depression, anxiety, stress, and anger. Personality and Individual Differences, 39, 1249–1260.

Onat, O. & Otrar, M. (2010). Bilişsel duygu düzenleme ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 31, 123–143.

Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. Journal of Personality and Social Psychology, 57(6), 1069–1081. https:// doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069

Ryff, C., & Keyes, C. (1995). The structure of psychological well-being revisited. Journal of Personality and Social Psychology, 69(4), 719–727. https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719

Ryff, C. D., & Singer, B. H. (1996). Psychological well-being: Meaning, measurement, and implications for psychotherapy research. Psychotherapy and Psychosomatics, 65, 14-23.

Ryff, C.D., Singer, B.H. and Love, G.D. (2004) Positive health: connecting wellbeing with biology. Philosophical Transactions of the Royal Society, 359, 1383-1394.

Ryff, C. D., & Singer, B. H. (2008). Know thyself and become what you are: A eudaimonic approach to psychological well-being. Journal of Happiness Studies, 9, 13–39

SÜ ERÖZ, S., & BAYSAL, K. (2023). Konaklama İşletmelerinde Önbüro Personelinin Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejilerinin Psikolojik İyi Oluş ve Örgütsel Özdeşleşme Algıları ile İlişkisi (The Relationship of Cognitive Emotion Regulation Strategies and Perceptions of Psychological Well-being and Organizational Identification of Front Office Staff in Accommodation Establishment). Journal of Tourism & Gastronomy Studies, 10(4), 3458–3483. https://doi.org/10.21325/jotags.2022.1150

Şensoy, N., Çolak, P.K. & Doğan, N. (2020). Sağlık Çalışanlarında Psikolojik İyi Oluş Düzeyi ile Sanal Ortamda Yalnızlık Düzeyi Arasındaki İlişki. Aile Hekimliği Dergisi, 24 (1), s. 41-50.

Telef, B. B. (2013). Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PİOO): Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi, 28(3), 374-384.

Tuna, E., & Bozo, Ö. (2012). The Cognitive Emotion Regulation Questionnaire: Factor structure and psychometric properties of the Turkish version. Journal of psychopathology and behavioral assessment, 34, 564-570.

MÜKEMMEL LİDER ARARKEN VAR OLAN POTANSİYELİ KAYBETMEK

Doç. Dr. HASAN YILMAZ[1]

ÖZET

Yönetim faaliyetlerinin yapıldığı yerlerde yöneten ve yönetilen ilişkisinin sorunsuz işlemesi ve yönetimin doğru bir şekilde sürdürülmesi en temel amaç olmaktadır. En iyi yöneticiyi aramak ve lider özelliklerini taşıyan kişileri saptamak oldukça önemlidir. Bu arayış doğru ve meşru olmakla birlikte mükemmeliyetçiliğe varan durumlar oluşturabilmektedir. Mükemmel vurgusu lider özellikleri olan yöneticiler için başka bir önem taşımaktadır.

Lider ve yönetici iki farklı anlam taşımaktadır. Literatürde demokratik, otokratik, karizmatik, dönüşümcü, hizmetkâr ve vizyoner lider gibi alt türlerde ifade edilmektedir. Tüm türler liderin öne çıkan ve belirgin olan özelliğinin adını taşımaktadır. Bu doğrultuda liderler birkaç özelliği bünyesinde barındırabilmektedir. Buraya kadar her şey doğru bir süreçte olsa da bu arayış, mevcut yönetsel kademelerde ki potansiyel lider adaylarının gelişmesine engel olabilir. Mükemmel lider vurgusu ve arayışında yapılan bazı hatalar, yönetim kabiliyeti olan ve gelişmeye-öğrenmeye açık kişiler de hoşnutsuzluğa ve motivasyon kaybına neden olabilir. Her açıdan sorunsuz ve yetenekli bir lideri kim istemez ki? Ancak bu liderlik arayışında potansiyel lider adaylarının süreç içerisinde yaptığı hatalar veya eksiklikler lider olabilmesine engel olabilmektedir. Esasen insan hata yaparak öğrenir ve yönetim yetkinliklerini geliştirir. Sorunsuz lider aranırken var olan lider adayları elenebilmektedir. Ayrıca bir lider arayışına yoğunlaşıp yönetimi değersizleştirme durumu ortaya çıkabilmektedir. Başka bir açıdan sorgulandığında ise toplumsal sorumluluklar başka birine (lidere yani kurtarıcıya) devrediliyor olabilmektedir.

Bu nedenle çalışmanın temel amacı mükemmel liderleri aramanın meşru ve kabul edilebilir olduğunu ancak yanlış yöntemler izlenildiği takdirde mevcut lider adaylarını kaybetme riskinin olabileceğini ortaya koymaktır. Çalışmada lider, yönetici gibi kavramlar ifade edildikten sonra liderlik türleri açıklanmaktadır. Çalışmanın anahtar soruları ve sınırlılıkları üzerinden var olan durum irdelenmekte ve yeniden değerlendirme yapılarak öneriler geliştirilmektedir. Böylece konuyu kapsayan sorunsal üzerinden farklı bir bakış açısı ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lider, yönetim, yönetici

1. GİRİŞ

Tarihsel süreçte önemini kaybetmeyen kavramlardan biri hiç şüphesiz "liderlik" kavramıdır. Liderlik, eski çağlarda avcı-toplayıcı toplumlarında, bilimsel gelişmeler ve sanayi devrimi ile birlikte yeni yönetim anlayışlarında ve modern hukuksal yapıdaki devlet otoritelerinde farklı yapılarda da olsa varlığını ve önemini korumuştur. Bu kadar kadim ve önemli bir kavram olarak liderlik, bilimsel teori ve kuramlar ile birlikte çok boyutlu olarak güçlenmiştir. Bireylerin

[1] İnönü Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu yönetimi Bölümü, hyilmaz@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9212-8084

toplumsallaşmasında, yönetme ve yönetilme durumları yöneticilerden daha öte bir yapıya yani lidere ihtiyaç duyulduğunu ortaya çıkarmıştır.

Yönetim faaliyetlerinin yapıldığı yerlerde yöneten ve yönetilen ilişkisinin sorunsuz işleyebilmesi ve yönetimin doğru bir şekilde sürdürülebilmesi için en iyi yönetici aranmaktadır. En iyi yöneticiyi aramak ve lider özelliklerini taşıyan kişileri saptamak yönetilenler için oldukça önemlidir. Bu arayış doğru ve meşru olmakla birlikte mükemmeliyetçiliğe varan durumlar oluşturabilmektedir. Mükemmel vurgusu da lider özellikleri olan yöneticiler için önemlidir. Buraya kadar her şey doğru bir süreçte olsa da bu arayış, mevcut yönetsel kademelerde ki potansiyel lider adaylarının gelişmesine engel olabilir. Mükemmel lider vurgusu ve arayışı, yönetim kabiliyeti olan ve gelişmeye-öğrenmeye açık kişiler de hoşnutsuzluğa ve motivasyon kaybına neden olabilir. Bu nedenle çalışmanın temel amacı mükemmel liderleri aramanın doğru olduğunu ancak mevcut lider adaylarını kaybetme riskinin bulunduğunu ortaya koymaktır.

Toplumun her alanında, ekonomide, siyasette ve iş hayatında mükemmel, eksiksiz lidere odaklanırken, mevcut yöneticilerden lider özelliği olanlara sorumluluk verebilmeye, onların liderlik özelliklerini geliştirebilmeye yönelik çalışmalar yapılması vurgulanmaktadır.

Çalışmada, lider ve yönetici kavramları üzerinden bilimsel liderlik teorilerinden faydalanarak kurgu yapılmak istenmiştir. Bu nedenle lider, yönetici ve liderlik türleri başlıklarında sınırlandırılmıştır. Ayrıca çalışmada aşağıdaki sorular üzerinden yanıtlar aranmıştır.

* Yönetici ve lider arasına keskin farklar ve uçurumlar olduğunu belirterek, yöneticilerin genel olumsuz karakterleri üzerinden lidere olumlu atıflarda bulunmak, yöneticilerin motivasyonunu düşürebilir.

* Kademesi fark etmeksizin yöneticilerin sonuç olarak bir yönetim işlevini yerine getirdiğini unutmadan, sadece lider aramak yerine yöneticilerde genel kalite seviyesini yükseltmeye odaklanmak gerekmektedir.

* Lidere eklenen sıfatlar ile farklı özellikleri taşıyan lider ararken esasen ideallerin peşinde koşarken gerçeklikten kopma riski oluşabilir. Bu durum ütopik bir lider arayışına dönüşebilir.

* Yaygın anlayışa göre yöneticiler arasında lider arıyoruz. Bu durum doğal olmakla birlikte bu arayış yönetimde zafiyet oluşturabilir. Lider olarak kabul görmeyen yöneticiler, yönetim görevini layığı ile yerine getirmeyebilir.

2. YÖNETİM ve LİDERLİK KAVRAMLARI

Bu bölümde yönetim ve liderlik kavramları ifade edilecektir. Ayrıca liderlik türleri kısaca açıklanacaktır.

2.1. Yönetim

Yönetmek kavram olarak, “bir kurum veya kuruluşun yasalara, kurallara ve belli şartlara uygun biçimde işlemesini sağlamak, idare etmek, tedvir etmek” anlamına gelmektedir (TDK, 2021).

Yönetici kavramı, bir göreve atanan veya seçilen kişinin, kendisine çizilen kurallar ve sınırlar dâhilinde verilen yetkileri uygulayandır (Gezgin ve Yalçın, 2018: 33). Bu manada yönetici organizasyonel yapılarda amaçları gerçekleştirmek için daha çok planlama, örgütleme, yöneltme, eşgüdüm, denetim faktörlerini kullanarak, uyum içerisinde çalıştırılmasını sağlayan ve bu uyumu yöneten kişidir (Eren, 1993: 6).

Bilimsel olarak yönetim yaklaşımında organizasyonlarda görev yapan kişilerin davranışları yer almaktadır. Yönetim kavramının odağında insan olması ve insanın da sosyolojik ve psikolojik bir varlık olması insan davranışlarının incelenmesini zorunlu hâle getirmektedir. Bu bakımdan insan davranışlarını etkileyen psikoloji, sosyoloji, ekonomi, siyaset, hukuk gibi konular yönetim biliminin araştırma alanında önemli bir yer tutar. Bu doğrultuda yönetim biliminin sosyal bilimlerde çok disiplinli bir yapısı olduğu bilinmelidir (Yatkın, 2020: 45).

2.2. Liderlik

Liderlik bir kavram olarak, başkalarının düşüncelerini, duygularını, eylem ve söylemlerini değiştirebilmek veya etkileyebilmek anlamına gelir (Abraham, 1981: 25). Bir başka tanımda ise, beraberindekilerin ortak amaç ve hedefleri için onları bir araya getiren, bu amaç ve hedeflere ulaşabilmek adına kararlar alabilen, birleştiren bir kavramdır (Diker, 2017: 136). Lider aşağıdaki görevleri yerine getirmelidir:

i. Vizyon ve hedef belirleme: Lider, öncelikler belirleyerek ve uzun vadeli hedefler koyarak bir vizyon oluşturur.
ii. İnsanları motive etme: Liderin en önemli görevlerinden biri, çalışanları motive etmek ve onları ortak hedeflere doğru yönlendirmektir.
iii. Ekip oluşturma ve yönlendirme: Lider, doğru insanları doğru ekiplerde bir araya getirir ve onları yönlendirir. Ekip üyeleri arasında işbirliği ve iletişimi sağlayarak verimlilik ve etkinlik artırır.
iv. Karar alma ve problemleri çözme: Lider, zor kararları almak ve problemleri çözmek için analitik düşünme ve problem çözme becerilerini kullanır.
v. İletişim becerileri: Lider, açık ve etkili iletişim kurarak mesajlarını net bir şekilde iletmeli ve çalışanlarla etkileşimde bulunmalıdır.
vi. Örnek olma: Lider, davranışlarıyla çalışanlara örnek olur ve istenen değerleri ve kültürü yansıtır.
vii. İnovasyon ve değişimi yönetme: Lider, yeni fikirlerin ve inovasyonun teşvik edilmesiyle kuruluşun gelişmesini sağlar. Aynı zamanda değişime liderlik ederek uyum sağlar.
viii. Performans yönetimi: Lider, çalışanların performansını değerlendirir, gelişim fırsatları sağlar ve performansı düşük olanları destekler.
ix. Risk yönetimi: Lider, riskleri değerlendirir ve bu riskleri yönetmek için stratejiler geliştirir.
x. İş ilişkileri kurma: Lider, kuruluş içinde ve dışında iş ilişkileri kurar, müşterilere ve paydaşlara hitap eder.

2.3. Liderlik Türleri

*Demokratik Lider: Katılımcı bir anlayışla insanın merkeze alındığı yerlerde sıklıkla görülebilir. Demokratik yapılarda kararların alınması sürecinde tüm çalışanların katıldığı yapılardır. Demokratik liderlik yapısında, lider ve astları arasında uyum ve iletişim üst düzeydedir (Buluç, 1998: 8). Merkezi otorite yerine yerel yapılar öne çıkar. Katılımcı bir anlayış hakimdir.

*Otokratik Lider: Otokratik yönetim anlayışına sahip lider; yönetimi altındakilere baskı uygulayarak tiranlık benzeri davranışlar sergiler. Mevcut rejime karşıdır ve belli kural ve davranış şekillerini uygular (Yeo, 2006: 65). Yönetsel alanda üstündür ve karar alma süreçlerine kimseleri dahil etmek istemez.

*Dönüşümcü lider, vizyon geliştiren, yeni strateji belirleyen, güven ve iyimserliğini vurgulayan, başarıları kutlayan, rol model olan, kültürel yapılara etki edebilen, değişimi kolaylaştırmak adına yöntemler geliştiren liderdir (Bektaş, 2016: 47). Dönüşümcü lider ekibindeki kişilerin ihtiyaç ve taleplerini fark eder, geliştirir ve yönetir (Burns, 1978).

3. LİDER Mİ ARIYORUZ?

Genel olarak birçok alanda yaşanılan sorunları çözmek adına adımlar atıyor muyuz? Çözüm için kimleri ve hangi mekanizmaları harekete geçiriyoruz? Bir kurtarıcı mı bekliyoruz?

Yönetsel yapılarda sorunların yaşanması olağan bir durumdur. Çünkü karmaşık yapılar kimi zaman sorun üretebilir. Önemli olan yapılardaki sorunların ana kaynağını bulabilmektir. Sorunların kaynağına inebilmek için ilkeli ve kurumsal bir yol haritasına ihtiyaç vardır. Bu yol haritasını kusursuzca uygulayacak olan yönetici, liderlik yolunda adım atmış sayılır. İyi bir yönetim faaliyeti gerçekleştirildiğinde ve kuralların toplum lehine uygulandığı yerlerde lider kişiler ortaya çıkar. Ancak toplumların büyük çoğunluğunda lider ile yönetici arasında keskin bir fark aranmaktadır ve lider ararken

Lider ve yönetici bazı temel noktalarda birbirinden ayrılır. Aşağıdaki görsel ve içerik farklılıkları ortaya çıkarmaktadır. Literatürün önemli bir kısmı yöneticiye olumsuz anlam yüklerken lidere büyük bir önem atfetmektedir. Bu olgu, özellikle göçebe ve savaşçı toplumlarda liderlerin daha savaşçı, asker, yönlendirici yapıda olmasının göstergesidir.

Lider ve yönetici arasındaki farklar, farklı hedeflerin ve amaçların olması ile açıklanabilir. Liderlik olgusu değişim ve dönüşüm için yollar ararken, yöneticilik operasyonel süreçleri hedefler. Bu nedenle hep tartışma konusu olmaktadır. Ancak yöneticilik görevi başarı ile yapılmadığı sürece ilham verici lider olmak zordur. Bu iki kavram birbirini tamamlayan kavramlardır.

Görsel 1: Yönetici ve Lider

Kaynak: Şahin, 2023.

4. GENEL DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada vurgulanmak istenen konu lider yönetici gibi kavramlar üzerinden kazanımlar hesaplanırken, kaybedilmesi muhtemel yöneticilere dikkat çekmektir. Yönetici, lider kavramları literatürde ve günlük hayatta sıklıkla tartışılırken, dikkatlerden kaçabilecek bir durumu irdelemek amaçlı çalışılmıştır. Bu durum ise açıkça şöyledir:

"Lidere yoğunlaşıp yönetimi değersizleştiriyor muyuz?" sorusu üzerine yoğunlaşmak gerekir. Birçok alanda birçok kişi mükemmel lider aramaktadır. Bu gayet doğal bir durum olsa da var olan yönetim anlayışını değersizleştirme anlamına gelebilir. Vizyoner bakış açılı bir lider ararken, kuralları uygulayan ve işini doğru yapan yöneticileri görebiliyor muyuz acaba?

Bir diğer yandan lider arayışında, tek bir kişinin tüm toplumun sorunlarına çözüm bulmasını bekler gibi olduğu görülmektedir. Bu durum ise kollektif toplum anlayışına aykırıdır. Açıkçası sorunları birlikte çözme yaklaşımına engel olabilir. Ayrıca bu süreç istişare kültürüne de zıt bir durumdur.

Bir başka açıdan bakıldığında ise toplumsal sorumlulukların başka bir kurtarıcıya devretmek gibi algılanabilir. Tüm sorumluluk ve yükü bir liderde toplayıp, sorumluluk üstlenmeyen bireyler oluşabilir.

Çalışmanın sonunda öneri geliştirebilmek adına şunlar söylenebilir.
*Mükemmel lider aramak gayet doğal bir süreçtir ve meşrudur. Ancak lider oluşturma ve lider arama sürecinde mevcut potansiyel yöneticiler göz önünde bulundurulmalıdır. Ahlaki olmayan yöntemler ile lider! Oluşturma çabaları mevcut yönetsel yapıya zarar verir ve toplumsal yapıda

olumsuz izler bırakabilir. Böylesi yöntemler olağan hale gelerek meşru gibi görünebilir ve bu sorunun temel noktasını oluşturur.

*Lider olmak çabası farklı arzular nedeniyle hırsa dönüşerek gayretin ötesinde bir anlama bürünebilir. Bu noktada hırslı olmak çaba veya gayret ile eş anlamlı değildir. Hırs kural tanımayan bir hale dönüşebilir.

*Mevcut yönetimlerde kurallara uyan ve toplumsal düzene görevi gereği katkı sunan kişilere liderlik adına fırsatlar verilmelidir. Mükemmel lider arayışında bu fırsatlar olmayabilir.

*Lider karakterinin gelişmesi ve toplumsal kabulün en üst seviyede olacağı bir lider türü için farklı kişiler ve yöneticilere fırsatlar verilmelidir.

*Belki de toplumun büyük ölçeğinin asli hedefi mükemmel tek lider değil de işini doğru yapan toplumsal yararı gözeten ve birlikte yaşamanın getirdiği kuralları önemseyen kişilerdir.

KAYNAKÇA

Abraham, Z. Managers and Leaders: Are They Different?, *JONA: The Journal of Nursing Administration,* 11(7), 25-31, 1981.

Bektaş, Ç. Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler, *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(7): 43-53, 2016.

Buluç, B. Bilgi Çağı ve Örgütsel Liderlik, *Yeni Türkiye Dergisi*, 4, 20, 1205-1213. 1998.

Burns, J . M., *Leadership*, Harper a nd Rovv, New York, 1978.

Diker, O. *Örgütlerde Kültür Sarmalında Liderlik Turizm Endüstrisinde Bir Araştırma*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2017.

Eren, E. *Yönetim Psikolojisi*, Beta Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1993.

Gezgin, S. ve Yalçın, S. *Liderlik ve İletişim*, Eğitim Yayınevi, 1. Baskı, Konya, 2018

Şahin, L. https://www.profdrleventsahin.com/liderligin-a-b-csi.html 05.10.2023

TDK, (Türk Dil Kurumu). Türkçe Sözlük. https://sozluk.gov.tr/ , 04.07.2021

Yatkın, A. *Kamu Yönetiminde Temel Kavramlar.* (Ed. Ahmet Yatkın). Yeni Kamu Yönetimi. Nobel Yayınevi: Ankara, 2020.

Yeo, R. Developing Tomorrow's Leaders: Why Their Worldviews of Today Matter ? *Industrial and Comercial Trainning,* Vol. 38, 63-69. 2006

KÜRESEL VE BÖLGESEL BELİRSİZLİKLERİN TÜRKİYE'NİN İHRACATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Arş.Gör. Dr. Onur DEMİRCİ

Ardahan Üniversitesi,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID-ID: 0000-0002-4989-3829

ÖZET

Küreselleşme ve koşut olarak uluslararası ticarette yaşanan serbestleşme, dünya ekonomilerini geçmişe nazaran birbirine daha fazla bağımlı hale getirmiştir. Bu bağımlılık, konjonktüre bağlı olarak zaman zaman olumlu zaman zaman olumsuz ekonomik sonuçları beraberinde getirmektedir. Küresel ekonomik krizler, bölgesel çatışmalar, siyasi gerginlikler ve ticari anlaşmazlıklar gibi sosyo-ekonomik ve siyasi belirsizlikler bu bağımlılıkla birlikte uluslararası ticareti daha fazla etkilemeye başlamıştır. Küresel ve bölgesel temeldeki belirsizliklerin hangi ekonomiyi ne kadar etkilediği ise ülkenin coğrafi konumu, sosyo-ekonomik yapısı, politik değişkenleri ve küresel ağa olan bağlantılarıyla yakın ilişkilidir. Bu noktada Türkiye, küresel entegrasyonu ve ticaret yapısı ile incelenmesi gereken ülkelerin başında gelmektedir. Uluslararası pazarlara yakınlığı, coğrafi konumu, ulaşım imkanları ve üretim faktörleri bakımından Türkiye, ekonomik büyümesini destekleyecek güçlü bir dış ticaret gizilgücüne sahiptir. Türkiye, Dünya Bankasının 2021 yılı verilerine göre ihracat gelirleri bakımından dünya sıralamasında yirmi dördüncü ülke olarak yer almaktadır. Bu durum potansiyelin yeterli yansıtılamadığına işaret etmektedir. Ülkenin daha yüksek ihracat kapasitesine ulaşamamasında döviz kuru, işgücü, üretim maliyetleri ve teknoloji gibi pek çok ekonomik gerekçe ileri sürülebilir. Bunlar arasında ülkenin coğrafi konumu ve bunun doğurduğu ekonomik ve siyasi belirsizliklerin yarattığı dışsal unsurlar da ihracat kapasitesine etki eden değişkenler arasında gösterilebilir. Nitekim ekonomik krizler ya da bölgesel siyasi sorunlar ve askeri çatışmalar ticaret hacimlerinde değişikliklere yol açabilmektedir. Bu çalışmada Economist Intelligence Unit'in ülke raporlarında yer alan "belirsizlik" kavramının sıklığına dayalı olarak hesaplanan World Uncertainty Index (WUI)'in küresel ve bölgesel belirsizlik verilerinin, Türkiye'nin ihracatına olan etkileri incelenmiştir. Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli (ARDL)'nin kullanıldığı analizde 1990-2022 dönemine ait yıllık veriler ışığında, küresel belirsizlikler ile bölgesel bazda Avrupa ile Ortadoğu ve Merkezi Asya'da yaşanan belirsizlikler bağımsız değişken olarak seçilmiştir. Analiz sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ortaya konurken uzun dönemde küresel belirsizliklerde yaşanan %1 oranındaki artışın Türkiye'de ihracatı %0,27 azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İhracat, Büyüme, Eşbütünleşme. ARDL, Küresel Belirsizlik Endeksi

THE EFFECTS OF GLOBAL AND REGIONAL UNCERTAINTIES ON TURKEY'S EXPORTS

SUMMARY

Globalization and the parallel liberalization of international trade have made world economies more dependent on each other than in the past. This dependency brings with it sometimes positive and sometimes negative economic consequences depending on the conjuncture. Socio-economic and political uncertainties such as global economic crises, regional conflicts, political tensions and trade disputes have started to affect international trade more and more with this dependency. The extent to which economies are affected by global and regional uncertainties is closely related to their geographical location, socio-economic structure, political variables, and connections to the global network. In this regard, Turkey is one of the countries that should be examined with its global integration and trade structure. With its proximity to international markets, geographical location, transportation facilities, and production factors, Turkey has a strong foreign trade potential to support its economic growth. Turkey is positioned as the twenty-fourth country globally in terms of export revenues, according to the World Bank's data for the year 2021. This situation indicates that the potential is not adequately reflected. There are many economic reasons for the country's failure to achieve higher export capacity, including exchange rates, labor, production costs, and technology. Among these, the external factors created by the country's geographical location and the economic and political uncertainties it creates can be listed among the variables affecting export capacity. Indeed, economic crises or regional political problems and military conflicts can lead to changes in trade volumes. This study examines the impact of global and regional uncertainty data, as measured by the World Uncertainty Index (WUI) calculated based on the frequency of the concept of 'uncertainty' in country reports by the Economist Intelligence Unit, on Turkey's exports. In the analysis using the Autoregressive Distributed Lag Model (ARDL), in the light of annual data for the period 1990-2022, global uncertainties and regional uncertainties in Europe, the Middle East and Central Asia were selected as independent variables. As a result of the analysis, the existence of a cointegration relationship between the variables was revealed, and it was concluded that a 1% increase in global uncertainties in the long term reduced exports in Turkey by 0.27%.

Keywords: Turkiye, Export, Growth, Cointegration, ARDL, World Uncertainty Index

1.GİRİŞ

Küreselleşme ve koşut olarak uluslararası ticarette yaşanan serbestleşme, dünya ekonomilerini geçmişe nazaran birbirine daha fazla bağımlı hale getirmiştir. Bu bağımlılık, konjonktüre bağlı olarak zaman zaman olumlu zaman zaman olumsuz ekonomik sonuçları beraberinde getirmektedir. Ekonomiler arasındaki bağımlılık küresel ekonomik krizler, bölgesel çatışmalar, siyasi gerginlikler ve ticaret anlaşmazlıklar gibi sosyo-ekonomik ve siyasi faktörleri, uluslararası ticaretin seyrinde önemli hale getirmiştir. 2008 yılında yaşandığı gibi bir finansal krizin sadece başladığı ülkede kalmaması ve yayılması, Rusya-Ukrayna çatışmasında olduğu gibi iki ülke arasında başlayan bir askeri ya da siyasi çatışmanın bölgeye yayılması ve Covid-

19 gibi bir sağlık pandemisinin tüm ekonomileri durdurma noktasına gelmesi gibi örnekler ülkeler arasındaki bağımlılığın açık bir göstergesidir. Bu bağımlılık, global ya da bölgesel düzeyde yaşanabilecek sosyo-ekonomik ve/veya siyasi bir olayın/krizin belirsizlik yaratma ihtimalini doğurmakta ve bu da durumda ekonomileri etkilemektedir. Belirsizlikler, doğrudan ya da dolaylı olarak ticareti etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Tam,2018). Yatırımların tersinmezliği nedeni ile belirsizlik, yatırım davranışını daha temkinli hale getiren bu durum "bekle ve gör" politikası olarak da adlandırılabilir. Yatırım için geçerli olan bu süreç ihracatçı firmalar için de benzer biçimdedir (Güzel ve Acaravcı,2023:16). Belirsizlik ortamının döviz kuru ve emtia fiyatları üzerindeki etkileri düşünüldüğünde bu sürecin ihracat yapan firmalarda karar alma süreçlerini yavaşlatacağı söylenebilir. Bu minvalde belirsizliklerin ekonomileri etkileme gücünün tespit edilebilmesi gelecek projeksiyonları bakımından önem taşımaktadır.

Türkiye, bu küresel ve bölgesel belirsizliklerin etkilerini yoğun bir şekilde hisseden ülkelerden biridir. Coğrafi konumu, ekonomik entegrasyonu ve üretim yapısı, Türkiye'nin uluslararası ticaret yapısını önemli hale getirmektedir. Ayrıca Türkiye'de ekonomik büyümenin içeriğini büyük oranda belirleyen ihracata dayalı büyüme modeli, ihracatı etkileyen unsurların incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenledir ki küresel ve bölgesel belirsizliklerin uluslararası ticaret üzerindeki etkilerinin Türkiye perspektifinden ele alınması elzemdir. Nitekim Türkiye 1980 yılından bu yana ihracata dayalı bir büyüme modelini benimsemiştir. Türkiye üzerine yapılan akademik çalışmaların pek çoğunda da ihracata dayalı büyüme hipotezi doğrulanmaktadır (Güven,2021; Özer ve Erdoğan,2006; Demirhan,2005; Bilgin ve Şahbaz,2009).

İhracatın büyüme üzerindeki etkisi göz önüne alındığında Türkiye'nin dış ticaret dengelerinde daha hassas olması gerekliliği ön plana çıkartmaktadır. Nitekim ihracat, mal ve hizmet üretimini ve ulusal sektörlerin gelişimini sağlayarak iktisadi büyümeyi de olumlu etkileyecektir. Ticaret dengesinin sağlanamaması başta döviz kurları olmak üzere cari dengeyi de bozarak büyümeyi istikrarsız ve kırılgan hale getirebilir. Bu çalışmada küresel ve bölgesel belirsizliklerin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki potansiyel etkileri ele alınmaktadır. İlk olarak, bu belirsizliklerin ne tür faktörlerden kaynaklandığı ve ne gibi sonuçlar doğurduğu değerlendirilecektir. Ardından, ekonometrik bir analiz gerçekleştirilerek ihracat ve belirsizlik arasındaki ilişki Türkiye özelinde ampirik olarak test edilecektir. Son olarak, Türkiye'nin gelecekteki ihracat stratejilerini, bu belirsizliklerin gölgesinde nasıl şekillendirebileceği değerlendirilerek politika önerilerinde bulunulacaktır.

2. TEORİK VE AMPİRİK LİTERATÜR

Gelecekteki bir durum ya da olayın sonuçlarıyla ilişkili olarak çok az şey veya hiçbir şey bilinememesini ifade eden belirsizlik kavramı aslında risk kavramıyla da yakın ilişkilidir. İki kavramın terminolojisi konusunda net bir uzlaşı olmasa da matematiksel olarak olasılık dağılımının bilinmemesi durumu belirsizlik, bilindiği durumlar ise risk kavramıyla ifade edilmektedir (İğdeli ve Sever,2018:10). Belirsizlik kavramını ekonomi literatüründe ilk defa Cantillon'un 1730'larda yaptığı "Essay on the Nature of Trade in General" isimli çalışmasıyla kullanılmış ve ardından Adam Smith ve D.Ricardo gibi iktisatçılarda belirsizlik kavramı

üzerinde durmuşlardır. Yakın dönemde ise Knight ve Keynes'in ölçülemez olarak nitelendirdiği belirsizlik kavramı neoklasiklerin öncülüğünde ölçülebilir riske dönüşmüştür. Kavrama ilişkin ölçütler ve ekonomi özelindeki etkilerine yönelik çalışmalar küresel finans krizinden sonra artış göstermiştir (Görgün, 2020:25-27).

Günümüz dünyasında ekonomiler arası etkileşim ve bağlantılar, küreselleşme ve serbest ticaretin artan etkisiyle giderek daha karmaşık hale bürünmektedir. Bu karmaşıklık ve etkileşim, uluslararası ticaretin ve dışa açıklığın arttığı bir dönemde, ülkelerin ihracat performanslarını uluslararası ekonomik ve siyasi belirsizliklerden önemli ölçüde etkilenen bir yapıya büründürmüştür. Bu durum yazında belirsizliklerin ekonomi üzerindeki etkilerini ampirik olarak inceleyen çalışmalara yansımıştır. Ancak belirsizlik kavramının ölçümünde referans alınacak değişkenler farklılık göstermektedir. Kavram, mutlak bir tanımlamaya sahip olmamakla birlikte ekonomiden sosyal ve politik faktörlere kadar geniş bir yelpazede ele alınabilir. Örneğin, ekonomik belirsizlik makro ekonomi politikalarındaki tutarsızlıklar, enflasyon tahminlerinin değişkenliği, uluslararası emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar, döviz kuru dalgalanmaları, mevsimsel etkiler veya Covid-19 salgınında yaşandığı gibi pandemilerin yarattığı olumsuzluklarla şekillenebilirken; sosyal belirsizlik, toplumsal olaylar veya halkın güveni gibi daha sosyal ve kültürel faktörlerle bağlantılı olabilir. Aynı şekilde, politik belirsizlik ise seçimlerin sonuçları, hükümet politikalarının değişkenliği, uluslararası ilişkilerdeki belirsizlikler ve siyasi ya da askeri çatışmalara odaklı konularla ilişkilendirilebilir. Belirsizlik, farklı bağlamlarda ve disiplinler arasında değişen yönleriyle ele alındığında, çok yönlü bir kavram olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, belirsizliğin ölçümü ve etkilerinin anlaşılması, çoklu bakış açılarını ve farklı değişkenleri içeren bir yaklaşımı gerektirir.

Literatürde belirsizlik kavramını somutlaştırmak ve ölçeklendirebilmek adına çeşitli dizinler geliştirilmiştir. Bu dizinlerden en sık kullanılanlardan biri Baker vd (2016) tarafından geliştirilen Ekonomik ve Politik Belirsizlik Endeksi (Economic Policy Uncertainty Index-EPU)'dir. Bu endeks gazete tabanlı bir bileşen olup politikaya bağlı ekonomik belirsizliğin önceden belirlenen 10 büyük gazetede yer alma sıklığına göre ölçeklendirilmesiyle oluşturulur. Buna ek olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için federal vergi kanunu hükümlerinin sayısı, ekonomik tahminler konusundaki anlaşmazlıklar ile tüketici fiyat endeksi ve federal harcamalar gibi kalemlerin gelecekteki seviyeleri hakkındaki tahminlerin dağılımından da faydalanılmaktadır. Endeks mevcut veriler ışığında 1900'lü yıllara kadar götürülmekle birlikte 24 ülke için ayrı ayrı veri seti derlenmektedir. Özellikle finansal piyasalarla ilgili çalışmalarda sıklıkla başvurulan bir diğer endeks ise Volatilite Endeksi (VIX)'dir. İlk kez 1993 yılında Chicago Opsiyon Borsası (CBOE) tarafından oluşturulan ve Korku Endeksi olarak da isimlendirilen bu dizin, ABD S&P 500 endeksinden yola çıkarak alım satım opsiyonlarının kullanım fiyatındaki oynaklığı temel almakta ve 30 günlük beklenen volatiliteyi ölçmektedir. Finansal piyasalar için sıklıkla kullanılan bu gösterge, belirsizliğin arttığı yani gelecekte daha fazla oynaklık beklenen dönemlerde yükselir ya da tersi. Endeks, bir belirsizlik ölçütü olarak da yazında yer edinmektedir (Öner vd.,2018:123).

Bu çalışmada yine yazında yaygın bir kullanım alanına sahip olan Dünya Belirsizlik Endeksi (World Uncertainty Index-WUI) kullanılmaktadır. 143 ülke için hesaplanan bu endeks EIU ülke

raporlarındaki "belirsizlik" kelimesi ve türevlerinin sıklığını yansıtmaktadır. Endeks ekonomik ve politik gelişmeleri kapsayan tek bir kaynağa dayandığı gibi raporlar standart bir süreç ve yapıyı takip ederek elde edilen değerleri ülkeler arasında karşılaştırılabilir hale getirmektedir (Ahir vd., 2022:3). Endeks küresel bazda belirsizliği ölçtüğü gibi bölgesel olarak da ölçeklendirme yapmaktadır. WUI'nin gelişimini 1990-2023 (Q2) dönemleri arasında çeyreklik bazda gösteren Görsel 1'de belirsizliğin tavan yaptığı dönemler incelendiğinde savaşlar, ekonomik krizler, ticari anlaşmazlıklar, pandemik salgınlar ve siyasi olayların öne çıktığı görülmektedir.

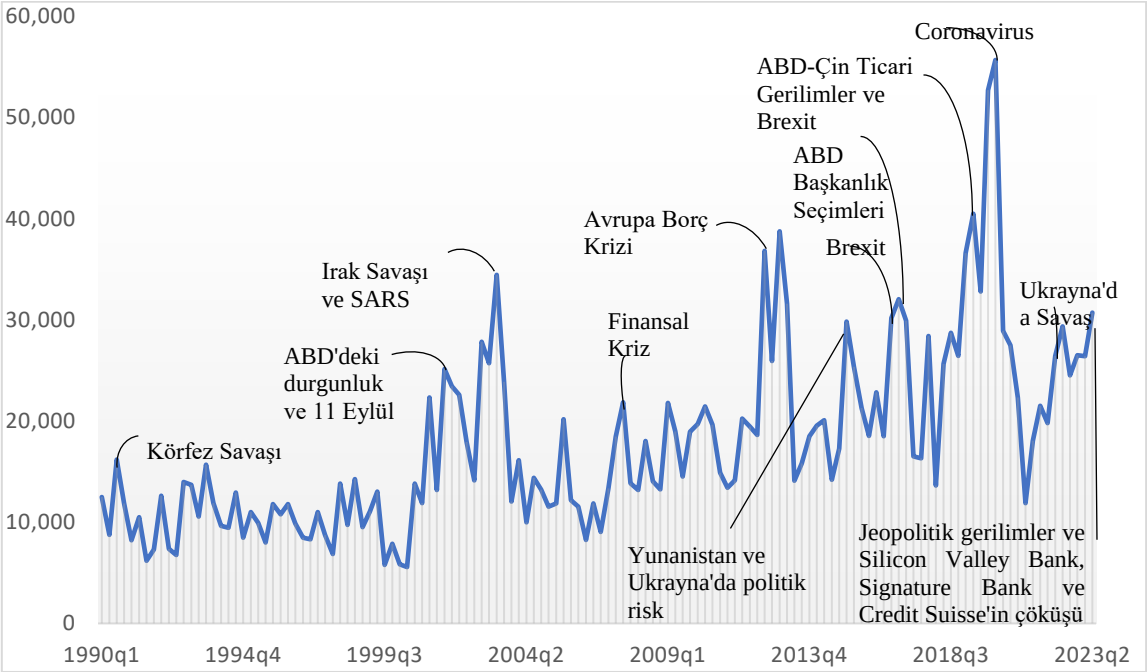

Görsel 1. Dünya Belirsizlik Endeksi (WUI), 1990Q1-2023Q2

Kaynak: WUI, https://worlduncertaintyindex.com/ (20.03.2023)

Belirsizliğin ekonomiler üzerindeki etkilerine yönelik uluslararası kuruluşların raporlarında ve alan yazında çok sayıda çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalar sıklıkla belirsizlik endeksleri ile ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen, ekonometrik olarak analiz eden ve raporlayan içeriklere sahiptir. Dünya Bankası (The World Bank-WB), Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization-WTO), Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ve çok sayıda ülkenin resmi kuruluşu WUI'i kullanarak ekonomik tahminlerde ve politika önerilerinde bulunmuştur (WB,2020; WTO,2021; IMF,2020; Vilmi vd.,2019). Ulusal ve uluslararası raporların yanı sıra akademik yazında da belirsizliğin farklı sosyo-ekonomik etkilerine yönelik çalışmalar son dönemde gittikçe artmaktadır.

Canh vd.(2020) yaptıkları "Determinants of foreign direct investment inflows: The role of economic policy uncertainty" isimli çalışmada 21 ülke için EPU ve WUI'nin doğrudan yabancı

yatırım girişleri üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Doğrusal panel veri modellemesinin kullanıldığı ekonometrik analizde yurtiçi EPU değişkeninin büyüme oranı yabancı yatırım girişlerini olumsuz etkilemektedir. WUI'nin artması ise EPU'nun aksine doğrudan yabancı yatırım girişlerini pozitif etkilemektedir. Belirsizliğe karşı bu davranışın sergilenmesi ise yatırımcıların belirsizliği algılama şekilleri ve bu algılama biçimlerinin yatırım kararlarına olan etkisiyle açıklanmaktadır.

Anser vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada belirsizliklerin karbon salınımı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Karbon salınımı en yüksek on ülke için 1990-2015 dönemini kapsayan çalışma panel eşbütünleşme testi yordamıyla gerçekleştirilmiştir. Bağımsız değişkenler olarak enerji tüketimi, milli gelir, WUI ve nüfus alınarak yapılan çözümlemede uzun dönemde WUI ile CO_2 emisyonları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre WUI'deki %1 oranındaki artış karbon emisyonunu %0,12 oranında artırmaktadır.

Nguyen vd. (2023) çalışmalarında WUI endeksini kullanarak belirsizliklerin, ulusal mali denge üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Çalışmada 2008 yılında başlayan Küresel Ekonomik Kriz ve Covid-19 Pandemisinin dünya genelinde belirsizlikleri artırdığı ve kamu maliyesi üzerinde büyük bir baskı yarattığı vurgulanmaktadır. 1990-20119 dönemini kapsayan ve WUI endeksinde yer alan 143 ülkeyi içeren ekonometrik analizde belirsizliklerin mali dengelere zarar verdiğine dair kanıtlara ulaşılmıştır. WUI'de yaşanan 0,1 puanlık artış mali dengede 0.15 puanlık bir bozulmaya neden olmaktadır.

Veljanoska vd. (2022) Covid-19 Pandemisi ve yarattığı belirsizliğin Türkiye üzerindeki etkilerini milli gelir, doğrudan yabancı yatırım ve ihracat üzerinde incelemiştir. Pandemi sonrası belirsizliğin ölçümünde WUI endeksi ile birlikte Dünya Pandemi Belirsizlik Endeksi (WPUI)'ni kullanılmış ve çoklu regresyon modeli oluşturulmuştur. Modelden elde edilen sonuçlara göre pandemi milli gelir ve ihracat üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahiptir. WUI ile GDP ve WUI ile DYY arasında ise olasılık değeri anlamsız olmakla birlikte pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Benzer biçimde çalışmada, genel belirsizliğin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkisinin de istatistiksel olarak anlamsız olmakla birlikte zayıf bir pozitif etki sağladığı belirtilmiştir.

Belirsizliklerin sosyo-ekonomik etkilerine yönelik bilimsel çalışmaların yanı sıra bu çalışmanın da konusunu teşkil eden ticaret ve özelinde ihracat üzerinde de çok sayıda çalışma yazında yer almakla birlikte bu çalışmalar daha çok son dönemde hız kazanmıştır. Tam (2018)'de yaptığı çalışmada ekonomi politikasındaki belirsizliklerin küresel ticaret akışları üzerindeki etkilerini VAR modeli ile incelemiştir. Belirsizlik ölçümünde EPU değişkeninin kullanıldığı çalışmada Dünya ticaretinin %87'sini oluşturan ekonomiler örneklem olarak tercih edilmiştir. Çalışma sonucunda ABD'de yaşanan belirsizliklerin, dünyanın geri kalanıyla olan ticari bağlarının yüksek olması sebebiyle, küresel ticaret akışlarını önemli şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Benzer biçimde Constantinescu vd. (2017) 16 ülke için 1995 ile 2015 arasındaki yıllık verilere dayanarak yaptıkları çalışmada, küresel EPU'nun ticaret büyümesi üzerinde güçlü olumsuz etkileri olduğunu öne sürmektedir.

Yazgan vd (2023) yaptıkları "Belirsizliğin Uluslararası Ticaret Üzerindeki Asimetrik Etkileri: NARDL Modeline Dayalı Ampirik Bir İnceleme" isimli çalışmada 1990- 2022 dönemi için çeyreklik verilerle belirsizlik ve uluslararası ticaret arasındaki ilişki incelenmiştir. Analizde doğrusal olmayan gecikmesi dağılmış otoregresif model (Non-Linear Autoregressive Distributed Lag-NARDL) yaklaşımı kullanılmıştır. Küresel belirsizlik için WUI; uluslararası ticaret göstergesi olarak da Baltık Kuru Yük Endeksi dizileri arasında kurulan modelin sonuçlarına göre belirsizlikte yaşanan bir azalış Baltık Kuru Yük Endeksi'ni artırıcı etki göstermektedir.

Güzel ve Acaravcı (2023) G7 ülkeleri, yükselen piyasa ekonomileri ve düşük gelirli ülke gruplarını birlikte ele alarak belirsizliğin makroekonomik etkilerini incelemiştir. Farklı ülke gruplarının seçiminde gelişme düzeylerine göre belirsizliklerden etkilenme derecesi 1990-2019 dönemi için CS-ARDL Modeli ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. Belirsizlik ölçütü olarak WUI'nin kullanıldığı modelden elde edilen sonuçlara göre küresel belirsizlik G-7 ülkelerinde yatırım ve ihracatı kısa dönemde negatif yönde; yükselen piyasa ekonomileri ve düşük gelirli ülkelerde ise milli gelir, yatırım ve ihracat değişkenleri uzun dönemde negatif yönde etkilenmektedir.

Yazın incelendiğinde belirsizliğin makro ekonomi üzerindeki etkilerinin daha çok olumsuz olduğuna dair sonuçlar dikkati çekmektedir. Ancak Veljanoska vd. (2022)'nin ulaştığı sonuçlar gibi belirsizliklerin olumlu etkilediği makroekonomik değişkenlerde yazında yer almaktadır. Yazındaki bu farklılık incelene döneme, kullanılan değişkene ve kurulan ekonometrik döneme göre farklılık göstermektedir. Belirsizliğin etkilerine yönelik çalışmalar son dönemde hız kazansa da Türkiye üzerine yapılan çalışmalar nicel olarak düşük; özelde belirsizliğin Türkiye'nin ihracat üzerindeki etkileri ise oldukça sınırlıdır. Bu çalışma yazındaki bu boşluğun doldurulmasına katkı sunmayı ve Türkiye'nin ihracatını etkileyen faktörleri tespit ederek politika önerilerinde bulunmayı amaç edinmektedir. Bu amaç doğrultusunda WUI ile ihracat değişkenleri arasında bir ARDL Modeli kurulmuştur.

3. EKONOMETRİK ANALİZ

Küresel ve bölgesel belirsizliklerin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki olası etkilerinin ve etkilerin yönünün kısa ve uzun dönem için ortaya konulabilmesi amacıyla Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli (ARDL) ve Hata Düzeltme Modeli kurulmuştur. Bu kapsamda 1990-2022 dönemi yıllık verileri kullanılarak Küresel Belirsizlik Endeksi, Avrupa Belirsizlik Endeksi ve Orta Doğu ve Merkezi Asya Belirsizlik Endeksi bağımsız değişken olarak tercih edilmiştir. Bölgesel belirsizliklerin tercihinde Türkiye'nin ihracat ortakları dikkate alınmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'in Aralık 2022 verilerine göre Türkiye'nin ihracat geçekleştirdiği ilk yirmi ülke içerisinde ABD ve Çin dışındaki ülkelerin tamamı analize dahil edilen EUR ve MCD ülke grupları içerisinde yer almaktadır. Çizelge 1'de değişkenlere ait bilgilere yer verilmiştir. Ekonometrik analiz EViews 10.0 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Çizelge 1. Modelde Yer Alan Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişken	Kısaltma	Açıklama	Kaynak
İhracat	İhracat	Veriler Türkiye'nin ihracat rakamlarını cari ABD doları cinsinden yansıtmaktadır.	WB
Küresel Belirsizlik Endeksi	W	Dünya Belirsizlik Endeksi (WUI) 142 ülke için hazırlanan ve dünya genelindeki belirsizliği ölçer. Veriler çeyreklik bazda olup yıllık verilerin kullanımı için çeyreklik verilerin basit ortalaması alınarak yıllık değere dönüştürülmüştür.	WUI
Avrupa Belirsizlik Endeksi	EUR[1]	WUI'nin Avrupa bölgesi bağlamında zaman serilerini içerir. Çeyreklik veriler basit ortalamaları alınarak yıllık veriye dönüştürülmüştür.	WUI
Ortadoğu ve Merkezi Asya Belirsizlik Endeksi	MCD[2]	WUI'nin Orta Doğu ve Merkezi Asya ülkeleri bağlamında zaman serilerini içerir. Çeyreklik veriler basit ortalamaları alınarak yıllık veriye dönüştürülmüştür.	WUI

Bu çalışmanın temel yöntemi, zaman serisi modellemesiyle verilerin analiz edilmesini içermektedir. Zaman serisi analizi, zaman dilimlerinde ölçülen verilerin nasıl değiştiğini inceleyen bir istatistiksel analiz yöntemidir. Bu analiz, verilerin yapısal özelliklerini ve trendlerini anlamayı hedeflemektedir. Zaman serisi analizlerinde bazı önkoşulların sağlanması gerekmektedir. Regresyon analizleri için kullanılan zaman serilerinin, zaman dilimlerinin düzenli ve aynı aralıklara sahip olması beklenmektedir. Ayrıca, serinin durağan veya bütünleşik olması önemlidir. Durağanlık, zaman serisinin ortalama ve varyansının zamanla değişmemesi anlamına gelir. Bütünleşik olmayan bir zaman serisi, yapısal değişim ve trendler içerdiği için doğru bir şekilde analiz edilemez. Sonuç olarak, zaman serisi analizleri için verilerin doğru şekilde dönüştürülmesi ve durağanlık/bütünleşiklik gibi önkoşulların sağlanması önemlidir. Eğer durağan olmayan serilerle regresyon analizi yapılırsa "R^2" değeri büyük çıkacağından sahte regresyon olgusu ile karşılaşılabilir (Tarı,2011; Gujarati, 2016). Bu kapsamda logaritmik dönüşümleri sağlanan serilerin öncelikle birim kök içerip içermedikleri Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Testi ile incelenmiştir.

Çizelge 2 incelendiğinde serilerin %5 anlam düzeyine göre I(0)'da birim kök içerdikleri yani durağan olmadıkları görülmektedir. Serilerin birinci farkı alındığında ise I(1)'de durağanlaştığı tespit edilmiştir. Değişkenlerin ARDL analizine tabi tutulabilmesi için I(2) düzeyinde durağanlaşmaması gerekmektedir. Bu koşul sağlandığından serilerin birinci farkları alınarak ARDL analizine geçilmiştir. Serilerin gecikmeli değerlerinin de tespiti amacıyla eşbütünleşme ilişkisi ARDL modeli ile tahmin edilmiştir. ARDL modelinde ilk aşama olarak uygun gecikme uzunluğunun tespit edilebilmesi için en çok gecikme uzunluğunun 4 olarak alındığı modelde

[1] EUR Ülke Grupları: Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Belarus, Belçika, Birleşik Krallık, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, Hırvatistan, İrlanda, İsrail, İtalya, İspanya, İsveç, İsviçre, Kuzey Makedonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Moldova, Norveç, Polonya, Romanya, Rusya, Slovakya, Slovenya, Türkiye, Ukrayna, Yunanistan.

[2]MCD Ülke grubu : Azerbaycan, BAE, Cezayir, Ermenistan, Fas, Gürcistan, Irak, İran, Katar, Kazakistan, Kuveyt, Kırgızistan, Lübnan, Libya, Moritanya, Özbekistan, Pakistan, Suudi Arabistan, Sudan, Tacikistan, Tunus, Türkmenistan, Umman, Ürdün, Yemen.

farklı gecikme birleşimleri sınanarak Akaike Bilgi Kriterine göre uygun gecikme uzunluğu en küçük değerleri alan ARDL(3,0,0,1) olarak seçilmiştir.

Çizelge 2. Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzey Değeri- I (0)		Birinci Fark- I (1)	
	Sabit Terimli	Sabit+Trendli	Sabit Terimli	Sabit+Trendli
İhracat	-2,967767 (-2,980672)	-3,557759 (-2,035666)	-2,960411 (-6,257037)	-3,562882 (-6,596990)
W	-2,216869 (-2,957110	-4,885681 (-3,557759)	-7,780695 (-2,960411)	-7,659376 (-3,562882)
EUR	-1,804496 (-2,957110)	-3,848912 (-3,562882)	-5,974705 (-2,963972)	-5,864470 (-3,568379)
MCD	-1,289276 (-2,957110)	-3,361422 (-3,557759)	-6,234081 (-2,960411)	-6,272248 (-3,562882)

Not: ADF testi için % 5 güven aralığında Mac Kinnon (1996) kritik değerleri kullanılmıştır. Parantez içindeki değerler t istatistik değerlerini vermektedir.

ARDL Sınır testi çözümlemesinin yapılarak hata düzeltme modelinin kurulması ve esneklik katsayılarının yorumlanabilmesi için modele ilişkin önkoşullarında test edilmesi gerekmektedir. Çizelge 3'de modele ait spesifikasyon testlerinin sonuçlarına yer verilmiştir. Çizelgede serilerin normal bir dağılama sahip olduğu, değişen varyansın bulunmadığı, hata terimleri arasında otokorelasyon sorununun olmadığı ve sabit varyans varsayımının sağlandığı ve model kurma hatasının olmadığı görülebilmektedir.

Çizelge 3. ARDL (3,0,0,1) Modeli Tanısal Testleri

Jarque-Bera=0.692930 (0.707184)
Değişen Varyans Testi Breusch-Pagan-Godfrey=1.126625(0.5693)
Ramsey Reset Testi=2,181858 (0.1552)
Breusch-Godfrey LM=0,524345 (0.8062)

Not: Parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. Ramsey Reset Test için uygun değerlerin kareleri kullanılmıştır.

Zaman serisi analizlerinde yüksek korelasyon gösterebilen değişkenlerin yer alması çoklu doğrusal bağıntı sorununa sebebiyet vermektedir. Bu kapsamda pek çok ekonomist Varyans Büyütme Faktörünü çoklu doğrusal bağıntının bir göstergesi olarak kullanmaktadır. Çizelge 4'de değişkenlere ilişkin Varyans Büyütme Faktörü sonuçlarının Eviews program çıktıları yer almaktadır. Centered VIF değerleri 1 ile 5 arasında olması beklenmektedir. Elde edilen sonuçlara göre değişkenler ve bunların gecikmeli değerleri arasında çoklu doğrusal bağıntı sorununun olmadığı kabul edilmiştir.

Çizelge 4. Varyans Büyütme Faktörü (Variance Inflation Factors -VIF)

Variable	Coefficient Variance	Uncentered VIF	Centered VIF
FLOGIHRACAT(-1)	0.032558	2.208334	1.233066
FLOGIHRACAT(-2)	0.041321	2.485553	1.383653
FLOGIHRACAT(-3)	0.055509	3.083783	1.311257
FLOGMCD	0.006099	1.543165	1.473684
FLOGEUR	0.009299	5.178362	5.135622
FLOGW	0.009025	5.818357	5.785964
FLOGW(-1)	0.002416	1.506884	1.501689
C	0.000882	5.096213	NA

Kurulan regresyon modelinin varsayımlara uygun olduğu yapılan tanısal testlerle doğrulanmıştır. Modelde değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, ARDL sınır testi kullanılarak incelenmiştir. Çizelge 5'de yer alan program çıktılarına göre F istatistik değeri, üst sınır değeri olan I(1)'den büyük çıkmıştır, bu da seriler arasında en az bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu anlamına gelmektedir (Vita ve Abbot, 2002: 295)

Çizelge 5. ARDL Sınır Testi Sonuçları

F-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
			Asymptotic: n=1000	
F-statistic	6.528599	10%	2.37	3.2
k	3	5%	2.79	3.67
		2.5%	3.15	4.08
		1%	3.65	4.66
			Finite Sample: n=35	
Actual Sample Size	29			
		10%	2.618	3.532
		5%	3.164	4.194
		1%	4.428	5.816
			Finite Sample: n=30	
		10%	2.676	3.586
		5%	3.272	4.306
		1%	4.614	5.966

Çizelge 5'de ARDL modeli sınır testine ait sonuçlar raporlanmaktadır. Test sonucunda elde edilen F istatistik değeri olan 6,5285993 % 1, % 5 ve % 10 anlam düzeylerinde üst kritik

değerlerden daha büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve H_1 hipotezi kabul edilerek eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı modelde seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin araştırılmasını olanaklı hale getirmektedir.

Çizelge 6. ARDL Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Durum 2: Kısıtlı Sabit ve Trendsiz

Değişken	Katsayı	Std.Hata	t-İstatistik	Olasılık
FLOGMCD	0.125321	0.072972	1.717380	0.1006
FLOGEUR	0.086672	0.082151	1.055036	0.3034
FLOGW	-0.271596	0.127508	-2.130031	0.0452
C	0.071741	0.010196	7.036433	0.0000

EC = FLOGIHRACAT - (0.1253*FLOGMECA + 0.0867*FLOGEU -0.2716*FLOGW + 0.0717)

Çizelge 6'da kısıtlı sabitli ve trendsiz duruma göre kurulan ARDL (3,0,0,1) modeli uzun dönem katsayılarının program çıktıları verilmektedir. Değişkenlerin olasılık değerleri incelendiğinde %5 anlam düzeyinde sadece WUI değişkeninin anlamlı olduğu diğer değişkenlere ait olasılık değerlerinin anlamsız olduğu görülmektedir. Olasılık değeri anlamlı olan WUI değişkeninin uzun dönem katsayısına bakıldığında ise WUI'de yaşanan %1 oranındaki değişimin ihracatta %0,27'lik bir değişime sebebiyet verdiği görülmektedir.

Çizelge 7. Hata Düzeltme Modeli

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	Olasılık
D(FLOGIHRACAT(-1))	0.293405	0.213706	1.372941	0.1843
D(FLOGIHRACAT(-2))	0.469670	0.196116	2.394861	0.0260
D(FLOGW)	-0.197356	0.045318	-4.354911	0.0003
CointEq(-1)*	-1.339671	0.214903	-6.233836	0.0000
R-squared	0.757003	Durbin-Watson stat		1.757087
Adjusted R-squared	0.727843			

Uzun vadeli ilişkilerin belirlenmesi aşamasında, veri kayıplarını gidermek için fark alma işleminden kaynaklanan etkileri düzeltmek amacıyla bir hata düzeltme modeli oluşturulur. Bu model, kısa vadeli dönemde meydana gelen şokların ne kadarının uzun vadede giderildiğini belirlemek için kullanılır. Hata düzeltme modelinin sonuçlarına ilişkin program çıktıları Çizelge 7'de sunulmuştur. Hata düzeltme katsayısını "CointEq(-1)" terimi ile gösterilmektedir. Bu katsayının işaretinin negatif ve olasılık değerinin %5 anlam düzeyine göre istatistiksel olarak da anlamlı olması beklenmektedir. Hata düzeltme katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması açıklayıcı değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki uzun dönemli ilişkiyi kanıtlamaktadır. Modelde CointEq(-1) katsayısı "-1.39671" olarak ve olasılık değeri de

anlamlı bulunmuştur. CointEq(-1) katsayısının "-1" ve "-2" arasında olması hata düzeltme sürecinin monoton biçimde doğrudan dengeye gelmek yerine uzun dönem değeri etrafında sönümleyici bir şekilde dalgalandığı ve bu sürecin ardından da hızla dengeye yakınsadığı anlamı çıkartılmaktadır (Narayan ve Smyth, 2006:339). Hata düzeltme katsayısı, Küresel Belirsizlik Endeksi'nde meydana gelecek bir şokun, ihracat üzerindeki etkisinin kısa sürede kaybolacağını göstermektedir.

Kurulan modelde yapısal kırılmanın varlığı yani değişkenlerin istikrarlı olup olmadığı Brown vd. (1975) tarafından önerilen CUSUM ve CUSUMQ Testleri ile kontrol edilebilmektedir. Görsel 2'de gösterilen test sonuçlarına göre CUSUM ve CUSUMQ istatistikleri % 5 anlam düzeyinde kesikli çizgiler arasında yer almakta ve bu da değişkenlere ilişkin yapısal kırılmanın olmadığına işaret etmektedir.

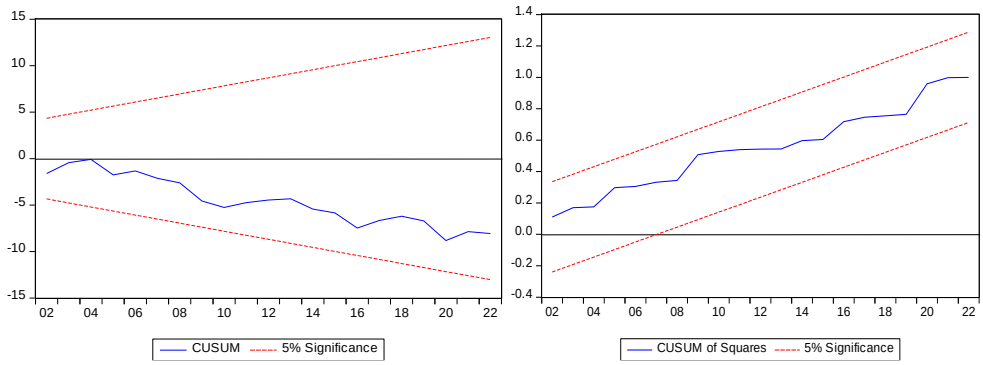

Görsel 2. CUSUM ve CUSUMQ Testleri

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Belirsizliklerin ekonomi üzerindeki etkileri pek çok makro ekonomik değişken üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak kendisini göstermektedir. Bunlardan birini de ülkenin ihracatı üzerindeki etkileri oluşturmaktadır. Son dönemde yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar küresel, bölgesel ya da yerel düzeyde belirsizlikte yaşanan artışların ihracatı olumsuz etkileyebildiğidir. Bu çalışma küresel ve bölgesel belirsizliklerin Türkiye'nin ihracatı üzerindeki etkilerini anlamamıza önemli bir katkı sağlamaktadır. Çalışmada ekonometrik analiz yöntemi olarak ARDL sınır testi kullanılmış olup, Türkiye'nin ihracatının, küresel ekonomik ve politik belirsizliklerden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Küresel belirsizliklerde yaşanan %1 oranındaki artış Türkiye'nin ihracatını %0,27 oranında azaltma eğilimindedir. Çalışmada bölgesel belirsizliklerin de etkileri analiz edilmiştir ancak bölgesel belirsizliklerin ihracat üzerindeki etkilerine yönelik istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilememiştir.

Belirsizlik ortamlarının Türkiye'nin ihracatında olumsuz etkiler yaratması, gelişmekte olan bir ekonomi olarak Türkiye'nin küresel piyasalarda karşılaştığı önemli bir zorluktur. Nitekim ihracat, Türkiye ekonomisinin önemli bir bileşeni ve üretim artışı için doğrudan bir katalizör görevi görmektedir. Bu nedenle, belirsizliklerin Türkiye'nin dış ticaretine olan etkisi büyük bir öneme sahiptir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, politika yapıcılar için önemli ipuçları

sunmaktadır. Türkiye'nin dış ticaretini desteklemek ve belirsizliklere karşı daha dayanıklı hale getirmek için çeşitli politika önerileri geliştirilebilir. Özellikle, ürün gamının çeşitlendirilmesi, rekabetçi ürünler sunarak pazarın genişletilmesi ve erişiminin güçlendirilmesi, dış ticarette rekabet gücünün artırılması ve ihracatta döviz kuru etkilerinin minimize edilmesi uluslararası ticaretin sürdürülebilirliğini sağlamak açısından kritik bir rol oynayabilir. Sonuç olarak, bu araştırma Türkiye'nin ihracatında küresel belirsizliklerin etkisini ortaya koymaktadır. İhracatın artırılması ve belirsizliklere karşı dirençli bir ekonomi olma hedefi doğrultusunda alınacak önlemler, Türkiye'nin sürdürülebilir ekonomik büyüme ve istikrarı için önemlidir.

KAYNAKÇA

Ahir, H, N Bloom, and D Furceri (2022), World Uncertainty Index,.NBER Working Paper 29763. https://www.nber.org/papers/w29763. DOI 10.3386/w29763.

Anser, M.K., Apergis, N. & Syed, Q.R. (2021). Impact of Economic Policy Uncertainty on CO2 Emissions: Evidence From Top Ten Carbon Emitter Countries. Environ Sci Pollut Res 28, 29369–29378. DOI:11356-021-12782-4.

Baker, S. R., Nicholas B., and Steven J.D. (2016). Measuring Economic Policy Uncertainty. The Quarterly Journal of Economics, 131 (4): 1593-1636.

Bilgin, C. & Şahbaz A. (2009). Türkiye'de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (http://sbe.gantep.edu.tr) 2009 8(1): 177-198, https://mpra.ub.uni-muenchen.de/21985/1/MPRA_paper_21985.pdf

Canh NP, Binh NT, Thanh SD & Schinckus C. (2020). Determinants of Foreign Direct Investment Inflows: The Role of Economic Policy Uncertainty. Int Econ 161:159–172.

Constantinescu, C., A. Mattoo, & M. Ruta. (2017). Trade Developments in 2016: Policy Uncertainty Weighs on World Trade. Washington, DC: World Bank.

De Vita, G., & A. Abbott, (2002), Are Saving And Investment Cointegrated? An ARDL Bounds Testing Approach. Economics Letter, (77): 293-299.

Demirhan, E. (2005). Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği . Ankara Üniversitesi SBF Dergisi , 60 (4): 75-88 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/ausbf/issue/3217/44788

Görgün, G., (2020), Belirsizlik Kavramı, Belirsizlik Ölçütleri ve Belirsizliğin Makroekonomik Etkileri Üzerine Bir İnceleme. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 34(1): 21-38, DOI: 10.16951/atauniiibd.428508.

Gujarati, D., *Örneklerle Ekonometri*, (Çev. Nasip Bolatoğlu), (1. Baskı), BB101, Ankara.2016.

Güven,E.T.A.(2021). İhracata Dayalı Büyüme Modeli: Türkiye Örneği (1980-2020). Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 13(1),63-70. https://aksarayiibd.aksaray.edu.tr/tr/download/article-file/1583772.

Güzel, A. E. & Acaravcı, A. (2023). Küresel Belirsizliğin Makroekonomik Etkileri: Seçilmiş Ülkeler için Karşılaştırmalı Bir Analiz . Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi , 9 (2) :133-160 . DOI: 10.20979/ueyd.1289756.

IMF-International Monetary Fund. (2020). Finance and Development. https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2020/03/pdf/imf-launches-world-uncertainty-index-wui-furceri.pdf (17.09.2021).

İğdeli, A. & Sever, E. (2018). Belirsizlik ve Risk Kavramlarının Felsefi Ve Matematiksel Açıdan İncelenmesi. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (1): 1-12 . Retrieved from http://aseddergi.aksaray.edu.tr/tr/pub/issue/42469/504336

Narayan, P. K. & Smyth, R. (2006). What determines migration flows from low-income to high-income countries? An empirical investigation of Fiji–Us migration 1972–2001. Contemporary Economic Policy, 24(2): 332-342.

Nguyen,T.T.T.,Pham,B.T. &Sala, H. (2023). World uncertainty and national fiscal balances. Journal ofApplied Economics, 26(1), 2242110. DOI: 15140326.2023.2242110

Öner, H. , Şarkaya İçellioğlu, C. & Öner, S. (2018). Volatilite Endeksi (VIX) ile Gelişmekte Olan Ülke Hisse Senedi Piyasası Endeksleri Arasındaki Engel-Granger Eş-Bütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi. Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 10 (18): 110-124. DOI: 10.14784/marufacd.460670.

Özer, M. & Erdoğan, L. (2006). Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi. Ekonomik Yaklaşım, 17(60-61), 93-110.

Tam, P. S. (2018). Global Trade Flows and Economic Policy Uncertainty. Applied Economics, 50(34-35): 3718-3734.

Tarı, R., *Ekonometri*, (Gözden Geçirilmiş 7. Baskı), Umuttepe Yayınları, Kocaeli.2011.

Veljanoska, F., Houjeir, R. & Pacukaj, S. (2022). The Impact of Pandemic on GDP Growth Rate, FDI and Export: A Case Study of Turkey. Academic Journal of Interdisciplinary Studies. 11(4):44-55. DOI: https://doi.org/10.36941/ajis-2022-0097

Vilmi, L.,Ikonen,P. & Kerola,E. (2019). The trade war has significantly weakened the global economy. Central Bank of Finland, https://www.bofbulletin.fi/en/2019/4/the-trade-war-has-significantly-weakened-the-global-economy/ (17.09.2023).

WB-The World Bank. (2020). Global economic prospects: slow growth, policy challenges. World Bank, January, Washington. DOI: 10.1596/ 978-1-4648-1468-6.

WB-The Worldbank. (2023). Databank. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators (10.07.2023)

WTO-World Trade Organization. (2021). World Trade Report. Economic Resilience and Trade. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtr21_e/00_wtr21_e.pdf (15.09.2023).

WUI, https://worlduncertaintyindex.com/ (20.09.2023).

Yazgan, Ş., Karademir, C. & Ceylan, R. (2023). Belirsizliğin Uluslararası Ticaret Üzerindeki Asimetrik Etkileri: NARDL Modeline Dayalı Ampirik Bir İnceleme. Fiscaoeconomia, 7(3), 2090-2109. Doi: 10.25295/fsecon.1286611.

TURİZM İŞLETMELERİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi, MEHMET KAHYAOĞLU [1]

Öğr. Gör. Dr., MEHMET ÖZTÜRK [2]

[1] Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Gazipaşa Mustafa Rahmi Büyükballı Meslek Yüksekokulu, - ORCID ID: 0000-0003-4110-7456

[2]Adıyaman Üniversitesi, Kahta Meslek Yüksekokulu,

ORCID ID: 0000-0002-0796-7563

ÖZET

Bu çalışmada, turizm işletmelerinde dönüşümcü liderlik ile ilgili yapılan çalışmaların bibliyometrik incelemesi gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla; web of science veri tabanında yer alan ve "tourism, hotel, transformational leadership" kelimeleri içeren çalışmalar herhangi bir süre kısıtlaması yapılmaksızın taramaya tabi tutulmuştur. Yapılan tarama sonucunda toplamda 158 makale ile bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiş, araştırma sonucunda belirtilen üç kavramın yer aldığı ilk çalışmanın 2005 yılında yayınlandığı belirlenmiştir. Elde edilen diğer sonuçlar; en çok atıf alan çalışmanın Mittal ve Dhar (2016) tarafından gerçekleştirildiğini (189 atıf), konuyla ilgili en çok çalışmanın Çin Halk Cumhuriyeti'nde yapıldığını (41 makale), onu ABD (30 makale) ve Türkiye'nin (27 makale) takip ettiğini, 2005-2023 yılları arasında en çok çalışmanın 2022 yılında gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm İşletmeleri, Dönüşümcü Liderlik, Bibliyometrik Analiz.

GİRİŞ

Turizm sektörü yapısı itibariyle çalışanlar üzerinde yoğun bir baskının olduğu, büyük oranda insan gücüne dayanan emek yoğun bir sektördür. Turizm sektöründe çalışanlardan genellikle uzun ve düzensiz saatler boyunca çalışmaları beklenir. Çalışanlar, sık sık vardiya değiştirebilir, arka arkaya vardiyalarda görev yapabilir, bunun yanında sınırlı süreli molalara sahip olabilirler. Söz konusu koşulların yanında nispeten düşük ücret ve yetersiz sosyal yardımlar alarak, yüksek düzeyde iş stresine maruz kalmalarına rağmen onlardan profesyonel, sakin ve neşeli bir şekilde görevlerini yerine getirmeleri beklenir (Vargas-Sevalle vd., 2020). Konaklama endüstrisi, rekabet avantajını büyük ölçüde insan sermayesi ile sağlamaktadır. Bu nedenle kurumların vizyonlarını gerçekleştirebilmek için liderlerin, çalışanları stratejik hedefler konusunda ikna etmesi ve kendilerine güvenmelerini sağlaması gerekmektedir (Dlamini vd., 2017). Yıllar süren öngörülebilir ve istikrarlı çalışma ortamının yerini sürekli değişimin aldığı yoğun rekabetli günümüzde yöneticileri, olağanüstü anlayış ve beceri gerektiren zorluklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Belirsizliğin ve sertleşen koşulların artan etkileri sektör yöneticilerinin liderlik özellikleriyle ilgili büyük talepler yaratmaktadır. Bu koşullarla başa çıkabilmek için sektör yöneticilerinin dönüşümcü bir liderlik tarzını benimsemeleri gerekmektedir (Salem, 2015). Zira turizm sektöründe yapılan araştırmalar dönüşümcü liderliğin örgütsel bağlılığı (Patiar & Wang, 2016), iş tatminini (Prabowo vd., 2018), yenilikçi iş davranışını (Yıldırım, 2020) olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu araştırmanın amacı;

turizm işletmeleri açısından kritik bir öneme sahip olan dönüşümcü liderlik ile ilgili turizm işletmelerinde yapılan araştırmaların bibliyometrik bir görüntüsünü sunmak ve gelecek çalışmalar için literatür boşluklarını sunarak araştırmacılara katkı sağlamaktır. Bu amaçla çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır:

1- Turizm işletmelerinde gerçekleştirilen dönüşümcü liderlik çalışmalarında en çok atıf alan çalışmalar hangileridir?

2- Çalışmaların en fazla yapıldığı ülkeler hangileridir?

3- Çalışmaların yazar ilişki durumları nasıl oluşmuştur?

4- Çalışmalarda en çok hangi kavramlar anahtar kelime olarak tercih edilmiştir?

5- Çalışmaların yıllar içerisindeki seyri nasıl şekillenmiştir?

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Dönüşümcü Liderlik

Dönüşümcü liderlik; takipçilerinin kapasite gelişimini sağlayan, kurumsal hedefler doğrultusunda yüksek düzeyde motive eden, ortak bir amaç uğruna bireysel çıkarları aşma konusunda teşvik eden ama aynı zamanda mümkün olduğunca bireysel ihtiyacı karşılamaya gayret eden, takipçilerinde güven, hayranlık, sadakat ve saygı uyandıran liderlik türüdür (Hay, 2006). Dönüşümcü liderlik dört bileşen ile karakterize edilmektedir. Bunlar; idealize edilmiş etki, ilham verici motivasyon, entelektüel uyarım ve bireyselleştirilmiş ilgidir (Bass & Avolio, 1993). İdealize edilmiş etki; dönüşümcü liderlerin takipçileri tarafından örnek alınacak bir rol model olarak görülmesi olarak kavramsallaştırılmaktadır. İdealize edilmiş etkiye sahip olan dönüşümcü liderlerin takipçileri, liderlerine hayranlık duyarak ona karşı saygı ve güven duygusu beslerler. Sergiledikleri tutum ve davranışlarda kendilerini liderle özdeşleştirerek, onun davranışlarını taklit ederler (Reichard vd., 2011). İlham verici motivasyon boyutu; liderin kurumsal hedeflerle bireysel hedefleri uyumlu hale getirerek bireysel hedefleri çekici hale getirmesi, olumlu bir gelecek vizyonu etrafında çalışanları birleştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Ekip çalışmasını teşvik etmek, avantajları ön plana çıkarmak, amaçları ve olumlu sonuçları vurgulamak ve çalışanları teşvik etmek bu tür davranışlara örnek olarak verilebilir (Ngaithe vd., 2016). Entelektüel uyarım boyutu; liderin çalışanların karşılaştıkları sorunlara olan ilgilerini ve farkındalıklarını artırması ve bu sorunların çözümüne yönelik olarak yeni yollar düşünmeye yönelik yetenekler kazandırması olarak ifade edilmektedir(Rafferty & Griffin, 2004). Dönüşümcü liderliğin son boyutu olan bireyselleştirilmiş ilgi boyutu ise; çalışanların yetkinlikleri ve yeteneklerini kullanabilmeleri için liderin onlara mentorluk ederek, destekleyerek, teşvik ederek, her takipçinin istek ve ihtiyaçlarına özen göstermesi olarak tanımlanmaktadır (Hanaysha vd., 2012).

2. YÖNTEM

Turizm alanında yapılan dönüşümcü liderlik çalışmaların bibliyometrik olarak incelenmesi amaçlanan bu çalışmada Web of Sience veri tabanında taramalar gerçekleştirilmiştir. “transformational leadership”, “Tourism” ve “hotel” kelimeleri seçilerek tüm alanlarda yapılan taramada 158 çalışma tespit edilmiş. Söz konusu çalışmalara ilişkin değerlendirmeler Web of Sience veri tabanının sağladığı bazı bilgilerin yanı sıra Vosviever yazılımı aracılığıyla elde edilmiştir. Bahsi geçen çalışmalar, yıl, ülke, atıf, ve anahtar kelimler gibi kriterler açısından incelenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Turizm İşletmelerinde Gerçekleştirilen Dönüşümcü Liderlik Araştırmalarına Yönelik Bibliyometrik Bulgular

Wos veri tabanında anahtar kelimeler girilerek yapılan sorgu neticesinde 2005-2024 dönemine ait dönüşümcü liderlik ile ilgili toplamda 158 çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu yayınların yıllar içerisindeki dağılımları Çizelge 1 de görülmektedir. Çizelge 1'e bakıldığında konuyla ilgili ilk çalışmanın 2005 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. En fazla yayın ise 2021 ve 2022 yıllarında gerçekleştirilmiştir.

Çizelge 1 Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	N	Oran
2005	1	0.63
2009	1	0.63
2010	1	0.63
2011	3	1.90
2012	5	3.17
2013	4	2.53
2014	2	1.27
2015	5	3.17
2016	11	6.96
2017	8	5.06
2018	13	8.23
2019	12	7.60
2020	23	14.56
2021	26	16.46
2022	27	17.09
2023	15	9.49
2024	1	0.63

Turizm işletmelerinde gerçekleştirilen dönüşümcü liderlik çalışmalarının ülkelere göre dağılımı Çizelge 2'de yer almaktadır. Çizelge'de konuyla ilgili en çok yayın yapan 10 ülkeye yer verilmiştir. Analiz bulgularına göre çalışmaların %25,95'i Çin Halk Cumhuriyeti'nde, %18,99'u Amerika Birleşik Devletleri'nde, %17,09 Türkiye'de, %9,49'u Pakistan'da, %8,86'sı Güney Kore ve Tayvan'da gerçekleştirilmiştir. Bu ülkeleri sırasıyla Suudi Arabistan, Avustralya, Mısır ve Hindistan takip etmektedir.

Çizelge 2 En Fazla Yayın Yapan İlk 10 Ülke

	Ülke	Yazar Sayısı	Oran
1.	Çin Halk Cumhuriyeti	41	25.95
2.	ABD	30	18.99
3.	Türkiye	27	17.09
4.	Pakistan	15	9.49
5.	Güney Kore	14	8.86
6.	Tayvan	14	8.86
7.	Suudi Arabistan	13	8.23
8.	Avusturalya	12	7.60
9.	Mısır	11	6.96
10.	Hindistan	10	6.33

Çizelge 3 En Fazla Atıf Alan 10 Çalışma

YAZAR	BAŞLIK	DERGİ	DİL	TÜR	ALINTI	YIL
1. Mittal, Swati; Dhar, Rajib Lochan	Effect of green transformational leadership on green creativity: A study of tourist hotels	TOURISM MANAGEMENT	İngilizce	Makale	189	2016
2. Chang, Song; Jia, Liangding; Takeuchi, Riki; Cai, Yahua	Do High-Commitment Work Systems Affect Creativity? A Multilevel Combinational Approach to Employee Creativity	JOURNAL OF APPLIED PSYCHOLOGY	İngilizce	Makale	185	2014
3. Mao, Yan; He, Jie; Morrison, Alastair M.; Coca-Stefaniak, J. Andres	Effects of tourism CSR on employee psychological capital in the COVID-19 crisis: from the perspective of conservation of resources theory	CURRENT ISSUES IN TOURISM	İngilizce	Makale	165	2021
4. Dhar, Rajib Lochan	Ethical leadership and its impact on service innovative behavior: The role of LMX and job autonomy	TOURISM MANAGEMENT	İngilizce	Makale	157	2016
5. Kara, Derya; Uysal, Muzaffer; Sirgy, M. Joseph; Lee, Gyumin	The effects of leadership style on employee well-being in hospitality	INTERNATIONAL JOURNAL OF HOSPITALITY MANAGEMENT	İngilizce	Makale	125	2013
6. Bhutto, Tahseen Ahmed; Farooq, Ramsha; Talwar, Shalini; Awan, Usama; Dhir, Amandeep	Green inclusive leadership and green creativity in the tourism and hospitality sector: serial mediation of green psychological climate and work engagement	JOURNAL OF SUSTAINABLE TOURISM	İngilizce	Makale	112	2021
7. Hon, Alice H. Y.	Shaping Environments Conductive to Creativity: The Role of Intrinsic Motivation	CORNELL HOSPITALITY QUARTERLY	İngilizce	Makale	104	2012
8. Schuckert , Markus; Kim, Taegoo Terry; Paek, Soyon; Lee, Gyehee	Motivate to innovate: How authentic and transformational leaders influence employees' psychological capital and service innovation behavior	INTERNATIONAL JOURNAL OF CONTEMPORARY HOSPITALITY MANAGEMENT	İngilizce	Makale	102	2018
9. Hsiao, Chan; Lee, Yi-Hsuan; Chen, Wan-Jun	The effect of servant leadership on customer value co-creation: A cross-level analysis of key mediating roles	TOURISM MANAGEMENT	İngilizce	Makale	99	2015
10. Buil, Isabel; Martinez, Eva; Matute, Jorge	From internal brand management to organizational citizenship behaviours: Evidence from frontline employees in the hotel industry	TOURISM MANAGEMENT	İngilizce	Makale	90	2016

Çalışmaya konu olan kelimeleri içeren çalışmalar incelendiğinde en fazla atıf alan 10 çalışma çizelgede belirtildiği şekildedir. Söz konusu çalışmalar incelendiğin Mittal ve Dhar tarafından 2016 yılında gerçekleştirilen araştırma 189 atıf almış ve en çok atıf alan çalışmadır (Mittal & Dhar, 2016). Bu çalışmayı 185 atıfla Chang ve arkadaşları tarafından 2014 yılında yayımlanan çalışma takip etmektedir (Chang vd., 2014). Üçüncü en fazla atıf alan çalışma ise 165 atıf alan Mao ve arkadaşları tarafından 2021 yılında kaleme alınan makaledir(Mao vd., 2021).

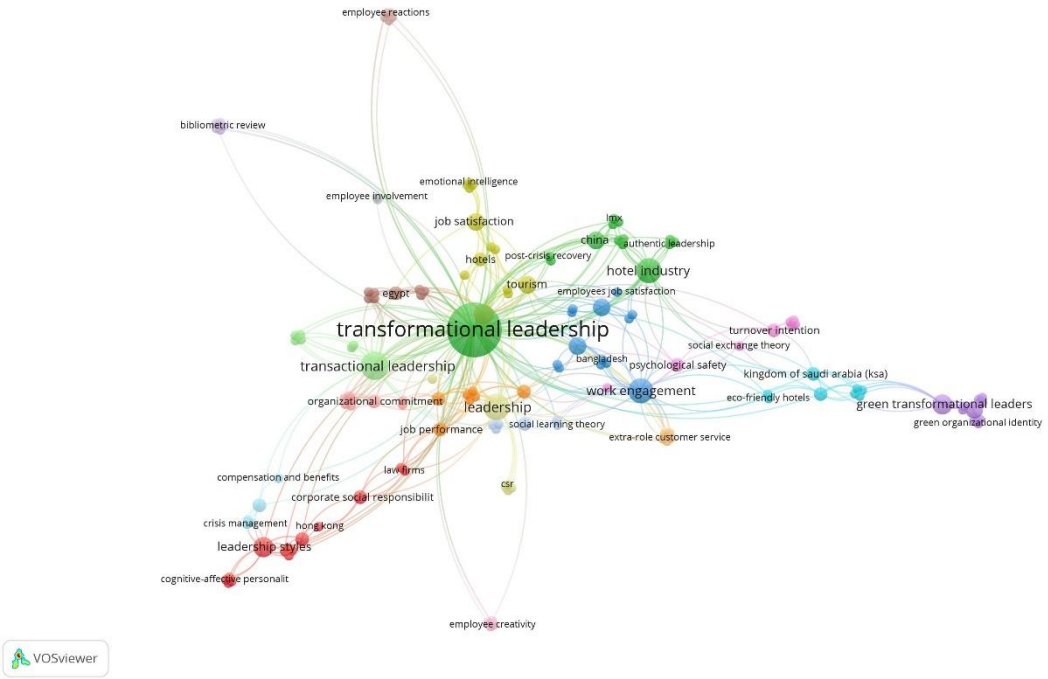

Görsel 1 Anahtar Kelima Ağı

Çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelere ilişkin ağ incelendiğinde; transformational leadership, transactional leadership, hotel industry, motivation, work engagement gibi kelimeler öne çıkmaktadır. Bu bağlamda bu analiz sonrasında gelecek çalışmalar için dönüşümcü liderlik çalışmalarının önceki çalışmalarda daha çok hangi konularla ilişkilendirildiğine dair fikir oluşacağını söylemek mümkündür.

4. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Dönüşümcü liderlik kavramı, diğer alanlarda olduğu gibi turizm işletmeciliği alanında da ilgi görmektedir. Değişen koşullar, gittikçe sertleşen rekabet ortamı, turizm sektörünün kendine özgü zorlu çalışma şartları gibi nedenlerden dolayı turizm işletmeleri yöneticilerinin dönüşümcü bir liderlik anlayışı ile hem işletmelerini faaliyet gösterdikleri alanlarda başarıya ulaştırmaları, hem de stratejik açıdan büyük önem taşıyan nitelikli insan kaynağını elinde tutarak hedef ve amaçlar doğrultusunda motive etmeleri gerekmektedir. Bu çalışmada; 2005-2024 yılları arasında turizm işletmelerinde dönüşümcü liderlik ile ilgili Web of Science veri tabanında yayınlanmış çalışmaların yıllar içindeki dağılımı betimsel analiz ve haritalama metodu aracılığıyla incelenmiş ve 158 makale değerlendirmeye alınmıştır. Bu çalışma; turizm

işletmelerinde dönüşümcü liderlik çalışmalarıyla ilgili yapılan çalışmaların gelişim sürecini ve hali hazırdaki durumunu ortaya koyarak konuyla ilgili yapılacak yeni çalışmalara değerlendirme olanağı sunmaktadır. Gerçekleştirilen analizler neticesinde elde edilen bulgular şu şekildedir:

- 2005 ve günümüze kadar uzanan süreçte en çok yayın 2022 yılında yapılmıştır (27 makale)
- Konuyla ilgili en çok çalışma yapan ülke Çin Halk Cumhuriyetidir (41 makale). Çin Halk Cumhuriyeti'ni Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye takip etmektedir.
- Konuyla ilgili en çok atıf alan çalışma (189 atıf) Mittal ve Dhar (2016) tarafından yapılan ve Tourism Management dergisinde yayınlanan "Effect of green transformational leadership on green creativity: A study of tourist hotels" başlıklı çalışmadır.
- Çalışmalarda kullanılan anahtar kelime ağı incelendiğinde transformational leadership, transactional leadership, hotel industry, motivation, work engagement kelimelerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Bu araştırmanın sadece Web of Science veri tabanında yapılmış olmasıdır. Dolayısıyla gelecek araştırmaların farklı veri tabanlarında yapılması konuyla ilgili bütünsel fotoğrafın ortaya çıkması açısından faydalı olacaktır. Diğer taraftan anahtar kelimelere ilişkin ağlar incelendiğinde dönüşümcü liderlikle ilgili çalışmaların genellikle motivasyon, işe adanmışlık gibi pozitif kavramlarla ilişkilendirildiği ortaya çıkmaktadır. İleride yapılacak araştırmalarda; dönüşümcü liderliğin özellikle bireysel anlamda olumsuz çıktılar üzerindeki olası olumsuz etkisinin incelenmesi konunun öneminin daha çok anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1993). Transformational leadership and organizational culture. *Public administration quarterly*, 112-121.

Chang, S., Jia, L., Takeuchi, R., & Cai, Y. (2014). Do high-commitment work systems affect creativity? A multilevel combinational approach to employee creativity. *Journal of applied psychology*, *99*(4), 665.

Dlamini, N., Garg, A. K., & Muchie, M. (2017). The impact of transformational leadership style on organisational commitment in the hospitality industry. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, *6*(3), 1-21.

Hanaysha, J., Khalid, K., Mat, N., Sarassina, F., Rahman, M., & Zakaria, A. (2012). Transformational leadership and job satisfaction. *American Journal of Economics*, *2*(4), 145-148.

Hay, I. (2006). Transformational leadership: Characteristics and criticisms. *E-journal of Organizational Learning and Leadership*, *5*(2).

Mao, Y., He, J., Morrison, A. M., & Andres Coca-Stefaniak, J. (2021). Effects of tourism CSR on employee psychological capital in the COVID-19 crisis: From the perspective of conservation of resources theory. *Current Issues in Tourism*, *24*(19), 2716-2734.

Mittal, S., & Dhar, R. L. (2016). Effect of green transformational leadership on green creativity: A study of tourist hotels. *Tourism Management*, *57*, 118-127.

Ngaithe, L. N., K'Aol, G. O., Lewa, P., & Ndwiga, M. (2016). *Effect of idealized influence and inspirational motivation on staff performance in state owned enterprises in Kenya*.

Patiar, A., & Wang, Y. (2016). The effects of transformational leadership and organizational commitment on hotel departmental performance. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, *28*(3), 586-608.

Prabowo, T. S., Noermijati, N., & Irawanto, D. W. (2018). The influence of transformational leadership and work motivation on employee performance mediated by job satisfaction. *Jurnal Aplikasi Manajemen*, *16*(1), 171-178.

Rafferty, A. E., & Griffin, M. A. (2004). Dimensions of transformational leadership: Conceptual and empirical extensions. *The leadership quarterly*, *15*(3), 329-354.

Reichard, R. J., Riggio, R. E., Guerin, D. W., Oliver, P. H., Gottfried, A. W., & Gottfried, A. E. (2011). A longitudinal analysis of relationships between adolescent personality and intelligence with adult leader emergence and transformational leadership. *The Leadership Quarterly*, *22*(3), 471-481.

Salem, I. E.-B. (2015). Transformational leadership: Relationship to job stress and job burnout in five-star hotels. *Tourism and Hospitality Research*, *15*(4), 240-253.

Vargas-Sevalle, L., Karami, M., & Spector, S. (2020). Transformational leadership in the hospitality and tourism industry. İçinde *Entrepreneurial opportunities* (ss. 73-97). Emerald Publishing Limited.

Yıldırm, S. K. (2020). Otel İşletmelerinde Bilgi Paylaşımının Yenilikçi İş Davranışına Etkisinde Dönüştürücü Liderliğin Aracılık Rolü (The Role of Transformational Leadership on the Effects of Information Sharing on Innovative Business Behavior in Hotels). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, *8*(1), 137-157.

ÇEVRESEL, SOSYAL VE YÖNETİŞİM SKORU İLE FİNANSAL PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: BIST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK 25 ENDEKSİ ŞİRKETLERİNİN ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Zülküf Çevik
Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü,
zcevik@sakarya.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-1445-0518

Özet

BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi, şirketlerin çevresel (Environmental), sosyal (Social), ve yönetişim (Governance) performanslarını değerlendiren ESG ölçütlerine dayanarak oluşturulmuştur. Yatırım kararlarında Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ESG) faktörlerinin önemi son yıllarda önemli ölçüde ilgi görmüş ve yatırımcılar, ESG ölçütlerinin şirketlerin finansal performansı üzerindeki etkisini anlamaya giderek daha fazla ilgi göstermektedir. Bu çalışma, BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi'nde yer alan şirketlerin finansal performansları ile ESG skorları arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Bu endekste yer alan şirketlerin finansal performansları muhasebe temelli performans ölçütleri olarak görülen oranların hesaplanması ve bu oranların ilgili şirketlerin ESG skorları ile ilişkisi ölçülerek gerçekleştirilmiştir. BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksinde yer alacak paylar, (a) genel sürdürülebilirlik notu 70 veya üstü, her bir ana başlık notu 60 veya üzerinde, kategori notlarından en az 8'i 50 veya üzerinde olan şirketlerin payları arasından işlem hacmi ve piyasa değeri en yüksek 25 pay seçilerek belirlenmektedir. Dolayısıyla bu endekste işlem gören şirketlerin yüksek ESG skorlarına ve yüksek işlem hacmi ve piyasa değerine sahip oldukları söylenebilir.

Bu araştırma, ESG faktörlerinin finansal performans üzerindeki etkisine ve bunlar arasındaki potansiyel ilişkiye ilişkin giderek artan bilgi birikimine ve ülkemizdeki bu konudaki çalışmalara katkıda bulunması açısından önem taşımaktadır. Bulgular yatırımcılara, politika yapıcılara ve kurumsal liderlere sürdürülebilirlik ve yatırımla ilgili bilinçli kararlar alma konusunda yardımcı olabilir. Çalışma, ESG skoru ile BİST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi şirketlerinin finansal performansı arasındaki ilişkiye dair değerli bilgiler ortaya çıkaracağını ve sürdürülebilir iş uygulamalarını benimsemenin potansiyel avantajının olup olmadığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Diğer bir deyişle, şirket kaynaklarının ESG ölçütlerine uyum için harcanmasının, finansal performansı gerçekten arttırıp arttırmayacağı hususuna ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda kapsam dâhilindeki şirketlerin finansal performansları muhasebe temelli performans ölçütleri ile hesaplanarak, bu şirketlerin finansal performanslarının ESG skorları ile ilişkisi araştırılmıştır. ESG skorları ile finansal performans arasındaki ilişkinin belirlenmesinde istatistiksel bir yöntem olan korelasyon analizi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksinde yer alan şirketlerin finansal performansları ile ESG skorları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Finansal Performans, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi, Muhasebe Temelli Performans Ölçütleri

Examining the Relationship Between Environmental, Social, and Governance (ESG) Score and Financial Performance: Analysis of BIST Sustainability 25 Companies

Abstract

BIST Sustainability 25 Index was created based on ESG criteria that evaluate companies' environmental, social, and governance performances. The importance of Environmental, Social, and Governance (ESG) factors in investment decisions has received significant attention in recent years, and investors are increasingly interested in understanding the impact of ESG measures on companies' financial performance. This study aims to determine whether there is a relationship between the financial performance and ESG scores of the companies included in the BIST Sustainability 25 Index.

The financial performance of the companies included in this index was carried out by calculating the ratios, which are considered accounting-based performance measures, and measuring the relationship of these ratios with the ESG scores of the relevant companies. Shares to be included in the BIST Sustainability 25 Index are (a) the 25 shares with the highest trading volume and market value among the shares of companies with an overall sustainability score of 70 or above, each main title score of 60 or above, and at least 8 of the category scores being 50 or above. is determined by selection. Therefore, it can be said that the companies traded in this index have high ESG scores and high transaction volume and market value.

This research is essential in contributing to the increasing knowledge about the impact of ESG factors on financial performance and the potential relationship between them and the studies on this subject in our country. The findings can help investors, policymakers, and corporate leaders make informed decisions regarding sustainability and investment. The study aims to reveal valuable information about the relationship between the ESG score and the financial performance of BIST Sustainability 25 Index companies and to reveal whether there is a potential advantage of adopting sustainable business practices. In other words, it has been tried to shed light on whether spending company resources to comply with ESG criteria will actually increase financial performance.

In line with the purpose of the study, the financial performances of the companies within the scope were calculated with accounting-based performance criteria, and the relationship between the financial performances of these companies and their ESG scores was investigated. Correlation analysis, a statistical method, was used to determine the relationship between ESG scores and financial performance. As a result of the research, it was understood that there is no significant relationship between the financial performances and ESG scores of the companies included in the BIST Sustainability 25 Index.

Keywords: Sustainability, Financial Performance, BIST Sustainability Index, Accounting-Based Performance Indicators

Giriş

Günümüzde birçok şirket, sosyal sorumluluk uygulamalarını işletmelerinin farklı yönlerine entegre etmeye çalışmaktadırlar (Landi vd., 2022). Yatırımcılar, ESG ölçütlerine uyumun sürdürülebilirliği arttırması ve uzun vadede gelişim için daha fazla kaynağa sahip olması, faaliyetlerini optimize etmek için zaman harcaması ve daha iyi finansal performansa sahip olması nedeniyle ESG ilkeleriyle faaliyet gösteren şirketlere daha fazla ilgi duymaya başladı (Egorova vd., 2022, ss. 339–340). Diğer bir ifade ile şirketler artık kısa vadeli hissedar değerini yükseltme politikasının yanı sıra diğer paydaş gruplarının çıkarlarını da içeren daha sürdürülebilir bir yönetim anlayışını benimsemeye başladılar. Bu durumda, şirketlerin daha iyi çevresel, sosyal ve yönetişim performansına sahip olması ve bunların aynı zamanda şirketlerin gelecekteki finansal performansına bağlantılı olabileceğidir (Velte, 2017). Buradaki asıl soru; şirket kaynaklarının ESG ölçütlerini yerine getirebilmek için tahsis edilmesi işletmenin değerini arttırabilir mi ya da şirketin ve hissedarlarının faydasına olacak şekilde finansal performansını yükseltebilir mi?

Bu çalışmada, şirketlerin finansal performansı ile ESG skorları arasında bir ilişkinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, finansal performansı ölçmek amacı ile muhasebe temelli performans ölçütleri olan aktif kârlılık oranı (ROA), özsermaye kârlılığı (ROE) oranı ve satışların karlılığı (net kâr/satışlar) oranı kullanılmıştır.

Benzer Çalışmalar

Konuyla ilgili literatürde farklı ülkelerde farklı finansal performans ölçütleri ile yapılan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların bir kısmında ESG skoru ile finansal performans arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilirken (Carnini Pulino vd., 2022; Kaiser, 2020; Koundouri vd., 2021; Shabbir vd., 2020), negatif yönlü ilişki tespit eden çalışmalarda literatürde yer almaktadır (Brammer vd., 2006; Duque-Grisales ve Aguilera-Caracuel, 2021). Öte yandan literatürde ESG skoru ile finansal performans arasında ilişki tespit edilemeyen çalışmalarda bulunmaktadır (Almeyda ve Darmansya, 2019; Atan vd., 2018; Muhammad vd., 2015; Velte, 2017).

ESG skoru ile Finansal performans ilişkisi ya da etkisi üzerine yapılan çalışmalarda finansal performans göstergesi olarak piyasa temelli performans ölçütü olan Tobin's Q (Şeker ve Güngör, 2022; Velte, 2017) kullanan çalışmaların yanı sıra ROA (Atan vd., 2018; Koundouri vd., 2021; Şeker ve Güngör, 2022; Yılmaz, 2021) da sıklıkla çalışmalarda finansal performans ölçütü olarak kullanılmıştır. Ayrıca diğer muhasebe temelli performans ölçütlerinden olan ROE (Atan vd., 2018; Koundouri vd., 2021; Yılmaz, 2021) ve satışların karlılığı oranını kullanarak yapılan (Koundouri vd., 2021; Yılmaz, 2021) birçok çalışma da literatürde bulunmaktadır.

Literatürdeki çalışmalar doğrultusunda, bu çalışmada finansal performans ölçütü olarak ROA, ROE ve Satışların karlılığı oranı temel alınarak, BİST sürdürülebilirlik 25 endeksinde yer alan şirketlerin sahip oldukları ESG skorları ile ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Bu araştırma, ikincil verilere dayalı nicel bir çalışmadır. Araştırma sorusuna yanıt vermek amacıyla finansal performans ölçütü olarak kullanılan aktif kârlılık (ROA) oranı, özsermaye kârlılığı (ROE) oranı ve satışların karlılığı (Net Kâr/Satışlar) oranının hesaplanması için BİST25 sürdürülebilirlik endeksinde yer alan şirketlerin finansal verileri kamuyu aydınlatma platformundan (KAP) alınmıştır. Analizde kullanılan şirketlerin ESG puanları, akademik yayınlarda yaygın olarak kullanılan Refinitiv ESG veri tabanından (Halid vd., 2023; Reber vd., 2022; Shakil, 2021) elde edilmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler ile Spearman korelasyon analizinden yararlanılmıştır.

Bulgular

Tablo 1'de araştırmaya dâhil edilen BİST sürdürülebilirlik 25 endeksinde yer alan şirketlerin sektörlere göre dağılımı sunulmuştur. Ayrıntısı tabloda görüldüğü üzere araştırmaya dahil edilen şirketlerin çoğunluğunu mali kuruluşlar (%36) ve imalat kuruluşları (%32) oluşturmaktadır.

Tablo 1. BİST Sürdürülebilirlik 25 Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Sektörlere Göre Dağılımı

Sektör	Sayı	Yüzde
TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET	3	12
İMALAT	8	32
MALİ KURULUŞLAR	9	36
BİLGİ VE İLETİŞİM	1	4
ELEKTRİK GAZ VE SU	1	4
İNŞAAT VE BAYINDIRLIK	1	4
ULAŞTIRMA VE DEPOLAMA	2	8
Toplam	25	100

Tablo 2'de BİST sürdürülebilirlik 25 endeksinde yer alan şirketlerin finansal performans göstergelerinin (ROA, ROE, Kar Marjı) ve Çevresel, Sosyal ve Yönetişim Skorlarının ortalamaları yer almaktadır. Tabloda yer alan verilere göre şirketlerin ROA ortalaması 0,13 (±0,10), ROE ortalaması 0,41 (±0,24) ve Kar marjı ortalaması 0,19 (±0,14)'dur. Şirketlerin ESG skoru ortalaması 80,56 (±5,85), çevresel skorlarının ortalaması 84,16 (±10,93), sosyal skor ortalaması 87,20 (±8,21) ve Yönetişim Skorlarının ortalaması 68,36 (±10,82)'dir.

Tablo 2. BİST Sürdürülebilirlik 25 Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Finansal Performans Göstergelerinin ve ESG Skorlarının Ortalamaları

	Min	Maks	Ort.	S.S
ROA	0,01	0,38	0,13	0,10
ROE	0,02	0,87	0,41	0,24
Kar Marjı	0,02	0,45	0,19	0,14
ESG	69,00	88,00	80,56	5,85
Environmental	60,00	99,00	84,16	10,93
Social	72,00	97,00	87,20	8,21
Governance	40,00	86,00	68,36	10,82

Tablo 3'te araştırmada kullanılan finansal performans göstergelerinin ile ESG skorlarının ilişkilerinin incelendiği Spearman korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde şirketlerin finansal performans göstergeleri olan ROA, ROE ve kar marjı ile ESG skorları ve ESG skorlarının bileşenleri olan Çevresel, Sosyal ve Yönetişim Skorları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmektedir. Kar marjı ile ESG skorları arasındaki ilişkiye ilişkin bulgularımız Koundouri (2021)'nin çalışmasıyla uyumludur.

Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

	ROA	ROE	Kar Marjı	ESG	Env.	Social	Govern.
ROA	**1,000**						
ROE	0,647**	**1,000**					
Kar Marjı	0,232	0,266	**1,000**				
ESG	0,011	0,309	0,199	**1,000**			
Environmental	-0,265	0,059	0,284	0,698**	**1,000**		
Social	-0,279	0,053	0,150	0,730**	0,787**	**1,000**	
Governance	0,239	0,291	0,158	0,286	-0,251	-0,234	**1,000**

*<0,05; **<0,001

Sonuç

Bu araştırmada, Türkiye'de faaliyet gösteren ve BİST sürdürülebilirlik 25 endeksinde yer alan şirketlerin finansal performansları ile yine bu şirketlerin sahip oldukları ESG skorları arasındaki ilişkinin var olup olmadığı analiz edilmeye çalışılarak, bu alandaki literatüre katkı sağlamak hedeflenmiştir. Bu araştırma sonucunda, ESG skoru ile şirketlerin finansal performans göstergeleri arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Diğer bir ifade ile şirketlerin finansal performans göstergeleri olan ROA, ROE ve satışların karlılığı ile ESG skorları ve ESG skorlarının bileşenleri olan Çevresel, Sosyal ve Yönetişim Skorları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmektedir.

Araştırmaya konu şirketlerin finansal performans göstergeleri ile ESG skorları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmaması bulgusu, literatürde Zhou ve arkadaşlarının

(2022), Muhammad ve arkadaşlarının (2015), Şişman ve Çankaya (2020) ve Atan ve arkadaşlarının (2018) bulguları ile örtüşmektedir.

Araştırmanın belli kısıtları mevcuttur. Refinitiv ESG veri tabanından elde edilen veriler sosyal, çevresel ve yönetişim uygulamaları skoru, yalnızca halka açık şirketler için halka açık bilgileri inceleyerek elde edilmiştir. Dolayısıyla, teorik ve ampirik bulgular halka açık olmayan şirketlere değil, halka açık şirketlere yöneliktir. Gelecekte konuyla ilgili yapılacak çalışmaların dünya çapında daha fazla şirket ve daha geniş tarih aralığındaki ESG skoru ve finansal performans verisi ile yapılması bu çalışmalara yönelik ulaşılan bulguları daha genel geçer kılacaktır.

Kaynakça

Almeyda, R., ve Darmansya, A. (2019). The Influence of Environmental, Social, and Governance (ESG) Disclosure on Firm Financial Performance. *IPTEK Journal of Proceedings Series*, *5*, 278. https://doi.org/10.12962/j23546026.y2019i5.6340

Atan, R., Alam, M. M., Said, J., ve Zamri, M. (2018). The impacts of environmental, social, and governance factors on firm performance. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, *29*(2), 182–194. https://doi.org/10.1108/MEQ-03-2017-0033

Brammer, S., Brooks, C., ve Pavelin, S. (2006). Corporate Social Performance and Stock Returns: UK Evidence from Disaggregate Measures. *Financial Management*, *35*(3), 97–116. https://doi.org/10.1111/j.1755-053X.2006.tb00149.x

Carnini Pulino, S., Ciaburri, M., Magnanelli, B. S., ve Nasta, L. (2022). Does ESG Disclosure Influence Firm Performance? *Sustainability*, *14*(13), 7595. https://doi.org/10.3390/su14137595

Duque-Grisales, E., ve Aguilera-Caracuel, J. (2021). Environmental, Social and Governance (ESG) Scores and Financial Performance of Multilatinas: Moderating Effects of Geographic International Diversification and Financial Slack. *Journal of Business Ethics*, *168*(2), 315–334. https://doi.org/10.1007/s10551-019-04177-w

Egorova, A. A., Grishunin, S. V., ve Karminsky, A. M. (2022). The Impact of ESG factors on the performance of Information Technology Companies. *Procedia Computer Science*, *199*, 339–345. https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.01.041

Halid, S., Abdul Rahman, R., Mahmud, R., Mansor, N., ve Abdul Wahab, R. (2023). A Literature Review on ESG Score and Its Impact on Firm Performance. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, *13*(1). https://doi.org/10.6007/IJARAFMS/v13-i1/15101

Kaiser, L. (2020). ESG integration: value, growth and momentum. *Journal of Asset Management*, *21*(1), 32–51. https://doi.org/10.1057/s41260-019-00148-y

Koundouri, P., Pittis, N., ve Plataniotis, A. (2021). The Impact of ESG Performance on the Financial Performance of European Area Companies: An Empirical Examination. *ICSD 2021*, 13. https://doi.org/10.3390/environsciproc2022015013

Landi, G. C., Iandolo, F., Renzi, A., ve Rey, A. (2022). Embedding sustainability in risk management: The impact of environmental, social, and governance ratings on corporate financial risk. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, *29*(4),

1096–1107. https://doi.org/10.1002/csr.2256

Muhammad, N., Scrimgeour, F., Reddy, K., ve Abidin, S. (2015). The relationship between environmental performance and financial performance in periods of growth and contraction: evidence from Australian publicly listed companies. *Journal of Cleaner Production*, *102*, 324–332. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.04.039

Reber, B., Gold, A., ve Gold, S. (2022). ESG Disclosure and Idiosyncratic Risk in Initial Public Offerings. *Journal of Business Ethics*, *179*(3), 867–886. https://doi.org/10.1007/s10551-021-04847-8

Şeker, Y., ve Güngör, N. (2022). Does Esg Performance Impact Financial Performance? Evidence From the Utilities Sector. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, *24*(MODAVICA Özel Sayısı), 160–183. https://doi.org/10.31460/mbdd.1065217

Shabbir, M. S., Aslam, E., Irshad, A., Bilal, K., Aziz, S., Abbasi, B. A., ve Zia, S. (2020). Nexus between corporate social responsibility and financial and non-financial sectors' performance: a non-linear and disaggregated approach. *Environmental Science and Pollution Research*, *27*(31), 39164–39179. https://doi.org/10.1007/s11356-020-09972-x

Shakil, M. H. (2021). Environmental, social and governance performance and financial risk: Moderating role of ESG controversies and board gender diversity. *Resources Policy*, *72*, 102144. https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102144

Şisman, M. E., ve Çankaya, S. (2020). Effect of ESG data on the financial performance of companies: a study on the airline sector. *Pressacademia*, *12*(1), 98–100. https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2020.1365

Velte, P. (2017). Does ESG performance have an impact on financial performance? Evidence from Germany. *Journal of Global Responsibility*, *8*(2), 169–178. https://doi.org/10.1108/JGR-11-2016-0029

Yılmaz, İ. (2021). Sustainability and financial performance relationship: international evidence. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, *ahead-of-p*(ahead-of-print). https://doi.org/10.1108/WJEMSD-10-2020-0133

Zhou, G., Liu, L., ve Luo, S. (2022). Sustainable development, ESG performance and company market value: Mediating effect of financial performance. *Business Strategy and the Environment*, *31*(7), 3371–3387. https://doi.org/10.1002/bse.3089

TOPLAYICILIKTAN ROBOT KULLANIMINA İŞÇİLİK SERÜVENİ

Süleyman Yükçü[1], Nazan Güngör Karyağdı[2]

[1] Prof.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000- 0002-1554-5953.
[2] Ögr.Görv.Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları, , ORCID: 0000-0003-3938-4147.

ÖZET

İnsanlığın var oluşundan beri emekleri karşılığında işçilere (çalışanlara) ödenen, çeşitli süreçlerden geçerek günümüze kadar farklı değişimler geçiren ücret kavramı, işçiler tarafından çalışma hayatının önemli bir parçası olarak görülmüştür. Avcı-toplayıcı dönemlerde ihtiyaç duyulan besinlerle ödenen işçilik bedeli, kölelik döneminde işçilere yemek, barınma gibi koşulların sağlanması şeklinde ödenmiştir. Buhar makinalarının kullanımı ile üretim tesisleri artmış ve işçilik ödemeleri farklı bit boyut kazanmıştır. İşçilik ödemelerinin maliyetlere yüklenmesi ve değerlendirilmesi de bu durumdan payını almıştır. Modern çağda teknolojinin gelişmesiyle insan gücüne olan ihtiyaç giderek azalmaya başlamış ve robotların birçok alanda kullanılmasıyla işçilik ve işçiliğe ilişkin işlemlerde de köklü değişimler yaşanmıştır. İşçilik ve direkt işçilik kavramı önemini giderek kaybetmeye başlamış, üretimde genel üretim giderleri ortaya çıkmaya başlaması, üretimle ilgili olan genel üretim giderlerinin aktifleşmesi ve işçilik maliyetlerinin robot amortismanı olarak ortaya çıkması yaşanan gelişmelerden bazılarıdır. Bu kapsamda çalışmadaki amaç tarihsel süreçlerine göre işçilik ödemelerinin ve maliyetlerinin nasıl ele alındığı incelemek ve okuyucu dikkatine sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: İşçilik, Ücret,Maliyet, İşçilik Maliyeti, İşçilik Serüveni

Jel Kodları: M40, M41

A LABOR ADVENTURE FROM COLLECTING TO ROBOT USING

Abstract

The concept of wages paid to workers (employees) in exchange for their labor since the existence of humanity, which has undergone various changes through various processes to the present day, has been seen by workers as an important part of working life. The cost of labor, which was paid with the food needed during the hunter-gatherer periods, was paid by providing conditions such as food and shelter to the workers during the slavery period. With the use of steam engines, production facilities increased and labor payments gained different dimensions. The attribution and evaluation of labor payments to costs has also had its share in this situation. With the development of technology in the modern era, the need for human power has gradually begun to decrease, and with the use of robots in many areas, fundamental changes have also been experienced in labor and labor-related operations. The concept of labor and direct labor has gradually begun to lose its importance, general production expenses have started to appear in production, general production expenses related to production have become active, and labor costs have emerged as robot depreciation are some of the developments experienced. In this context, the purpose of the study is to examine how labor pay

and costs are handled according to their historical processes and to present them to the reader's attention.

Keywords: Labor, Wage, Cost, Labor Cost, Labor Adventure
Jel Codes: M40, M41

GİRİŞ

Klasik öğretiye göre işletmenin kârı işletmeden beklentisi olan üç farklı grup arasında paylaştırılmalıdır. İşletmeden beklentisi olan gruplar, patronlar, işçiler (çalışanlar) ve devlettir. İşletmeden beklentisi olan bu üç temel taraftan biri olan patronlar koydukları sermayenin karşılığında kâr beklentisinde, işletmedeki işçiler (çalışanlar) ise, günlük çalışmalarının karşısında yevmiye, aylık çalışmalarının karşılığında ise maaş beklentisinde olacaklardır. Devlet ise işletmenin taraflarına sağladığı güvence karşılığında ve halkın temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek kaynakları yaratabilmek için vergi beklentisinde olacaktır. Ancak bu temel öğretiye göre kârın paylaşımı bu üç farklı taraf arasında olacaktır. İşletme ister üretim işletmesi olsun isterse ticaret işletmesi olsun çalışanlara ödenen ücreti bir maliyet veya gider unsuru olarak değerlendirmek gerekir.

Çalışanlara ödenen ücret bir maliyet veya gider unsuru olarak değerlendirildiğinde bu ücretlerin matrahtan düşülmesi gerekmektedir. Kalan vergi olarak nitelendirilmesi gerekir. Çalışanlara ödenen ücretler ödendikten sonra kalan kârın devlet ve patronlar arasında paylaşılması söz konusu olabilir. Bu noktada önemli bir soru karşımıza çıkmaktadır. Ücret ödendikten sonra ortaya çıkan kârdan çalışanlara pay verilecek mi? Ücret ödendikten sonra kalan kârdan çalışanlara pay verilmesi söz konusu olduğunda kâr payının ücret şeklinde dağıtımı söz konusu olmaktadır. Kâr payı şeklinde ücret dağıtımı ülkemizde ve diğer ülkelerde uygulama alanı bulabilen bir ücret ödeme biçimidir. Kâr payı dağıtımı biçiminde olan bu ücret ödemesi prim ödemesi biçiminde de olabilmektedir.

Kâr payı veya prim biçiminde ücretlendirmeler söz konusu olduğunda çalışan verimliliğinin arttığı gözlemlenmektedir. Dolayısı ile çalışan sabit bir ücretle hakkını alabileceği gibi çabasının yüksek getiri sağlaması durumunda gelirinin aratacağını biliyor olması çalışan performansını arttıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında çalışanların emeğinin karşılığının dışında çalışanın işini görebilmesi ve çalışanın işine katkı sunabilmesi için çıplak ücretin üzerinde olabilen ücretlendirmeler de bulunmaktadır. Örneğin taşıma yapacak kişiye sırtında yük taşıması karşılığında günlük bir yevmiye takdir edilebilir. Ancak aynı kişi taşıma işini beraberinde getirdiği bir hayvan ile ve daha kapsamlı bir şekilde yapabilecekse, daha fazla yük taşıyabilir ve bunun karşılığında daha yüksek bir ücret talep edebilecektir. Benzer biçimde meyve ağaçlarının budamasını veya aşılanmasını gerçekleştiren bir çalışan kas gücünün karşılığında ücret talep eder. Beraberinde getirdiği özellikli kesme veya aşılama aletlerini kullanırsa talep edeceği ücret bir öncekinden daha yüksek olabilecektir. Bir dönem bunduğumuz bölgedeki çöplerin toplanmasında yolların dar ve yokuşlu olması sebebiyle atlı çöpçüler kullanılırdır. Bu çöpçüler günlük ücretlerinin yanında atların yemek, bakım vb. giderlerini karşılamak için ek ücret talep ederlerdi. Verilen bu gibi örneklerin ücretlendirmeye olan etkileri çalışanların işçilik maliyetlerinde de farklılıklara sebep olabilmektedir.

İşçiliğin ve işçiliğe yönelik ortaya çıkan maliyetlerin farklı dönemlerde ele alınışını inceleyen çalışmada, kölelik dönemindeki ücretlerin üretilen mal ve hizmetin maliyetine etkisi de incelenmiştir. Kölelik döneminde insanlara barınma ve gıda maddesinin sağlanması da köle sahiplerine düşükte olsa bir maliyet oluşturmuştur. Özellikle tarih sayfalarına bakıldığında

1550-1557 yılları arasında Süleymaniye Camisi'nin yapımında bazı köle sahipleri kölelerini işçi olarak çalıştırmışlardır. Caminin işvereni Kanuni Sultan Süleyman kölelerin çalışmaları karşılığında almaya hak kazandıkları ücreti köle sahiplerine ödeyerek onu bir maliyet unsuru olarak düşünmüştür. Ayrıca gelişen teknolojinin yarattığı işçilik uygulamasının değişmesi de işçiliğe yepyeni bir boyut kazandırmıştır. Bu boyut dikkate alınarak işçiliğin maliyet boyutunda da bir takım değişimler söz konusu olmuştur.

Bu kapsamda çalışmadaki amaç, tarihsel süreçlerine göre işçilik ödemelerinin ve maliyetlerinin nasıl ele alındığı incelemek ve okuyucu dikkatine sunmaktır. Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde işçilik ve işçilikle ilgili kavramlara değinilecek, ikinci bölümde ise işçiliğin tarihsel süreçlerine değinilecektir.

1. İşçilik Kavramı

İşçilik, bir mamulün veya hizmetin üretilmesini sağlayan, insan emeğinin karşılığı olarak tanımlanan bir kavramdır. Ayrıca emek karşılığında ödenen, emeğin parasal olarak değerlendirilmesi şeklinde de tanımlanmaktadır (Karakaya, 2014: 62). Başka bir tanıma göre ise işçilik, stok olanağı olmayan bir maliyet öğesidir (Önder, 2009: 21). İşçilik iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Bunlardan birincisi direkt işçilik (dolaysız işçilik) iken diğeri ise endirekt işçilik (dolaylı işçilik)'tir. İşletmelerde işletmenin yönetim faaliyetlerini sürdürmeye yardımcı olan genel yönetim, pazarlama, satış ve dağıtım, araştırma ve geliştirme bölümlerinde çalışan elemanlara da maaş veya ücret adı altında ödemeler yapılmaktadır. Bu tür ödemeler üretilen mal veya hizmetin maliyetine yüklenmeyip dönem gideri olarak kaydedilmektedir. Sonuç olarak bir ücret ödemesi söz konusu olmaktadır. Direkt işçilik, mamullerin üretilmesinde doğrudan etkili olan yani çalışan işçilere ödenen ücret ve imalata doğrudan yüklenebilen işçilik şeklinde ifade edilmektedir. Direkt işçilik, el emeği ya da basit araçların kullanımı ile bir malzemeye şekil vermek olabileceği gibi otomatik ya da karmaşık bir makinayı kullanmak şeklinde de gerçekleşebilir. Özetle üretimde esas üretim yerlerinde ortaya çıkan işçilik kavramıdır. Direk işçilikle ilgili maliyetler, 7/A seçeneğinde "*720 Direkt İşçilik Giderleri*" hesabında, 7/B seçeneğinde ise "*791 İşçi Ücret Ve Giderleri*" hesabında izlenmektedir. Endirekt işçilik ise, direkt işçiliğin dışında olan fakat mamulün üretimi ile alakalı olan tüm işçilik maliyetleridir. Başka bir tanıma göre ise, mamullerle doğrudan doğruya ilişkisi olmayan giderler olarak değerlendirilen ancak hem esas üretim hem de yardımcı üretim gider yerlerinde gerçekleşebilen işçilik maliyetleridir (Hacırüstemoğlu, 2000:15). Endirekt işçilik maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi ise, 7/A seçeneğinde "*730 Genel Üretim Giderleri"* hesabında izlenirken, 7/B seçeneğinde ise "*791 İşçi Ücret Ve Giderleri*" hesabında izlenmektedir (Karakaya, 2014:63). İşçilik ücret ve giderlerinin direkt ve endirekt işçiliklerine göre sınıflandırılmasına ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. İşçilik Ücret ve Giderlerinin Direkt Ve Endirekt İşçiliklerine Göre Sınıflandırılması

İşçilik Unsurları	**7/A Seçeneği**			**7/B Seçeneği**
	720 Direkt İşçilik Giderleri	**730 Genel Üretim Giderleri**	**750 Araştırma ve Geliştirme Giderleri, 760 Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri, 770 Genel Yönetim Giderleri**	**791 İşçi Ücret ve Giderleri**
Esas Ücretler	✓		✓	
Fazla Çalışma Ücretleri	✓		✓	
Üretim ve Verimlilik Primleri	✓		✓	
Fazla Çalışma Zamları		✓	✓	✓
Bayramlar ve genel tatil ücreti,		✓	✓	6.
Yıllık izin ücreti,		✓	✓	7.
Gece ve vardiya zammı		✓	✓	8.
Sosyal yardımlar		✓	✓	9.
Kıdem tazminatı		✓	✓	10.
İşçi yollukları		✓	✓	11.
Yasal işveren payları		✓	✓	12.
Yardımcı işçilikler (Tüm işçilik unsurları)		✓	✓	13.

Kaynak: Karayakaya, 2014: 63

Literatürde yer alan bir başka işçilik kavramı da, emek karşılığı ödenen ücret şeklinde tanımlanmaktadır. İşçilik kavramı ile ilişkili olan ücret, hem ekonomik, toplumsal hem de politik yönleri bulunan önemli bir kavramdır. İşletmeler için işçilik karşılığında ödenen bu kavramın belirli şartlar dâhilinde gider niteliği taşıdığı bilinmektedir (Güvercin ve Mil, 2016: 60). Herhangi bir mamulün ya da hizmetin üretilmesinde kullanılan, üretime katkı sunan emeğin parasal olarak ifade edildiği ücret, işçilere iş gücü karşılığında ödenen tüm ödemeleri kapsamaktadır. İşçilik maliyetleri çerçevesinde ele alınan ücret, esas ücret ve ek ücret olarak sınıflandırılmaktadır. Esas ücret, işçilere çalışmalarının karşılığı olarak ödenen ücreti tanımlarken; yasalar, sözleşmelerle düzenlenen ve işveren tarafından isteğe bağlı bir şekilde işçiye ödenen ek ödemeler şeklinde tanımlanır (Karakaya, 2014:63; Hacırüstemoğlu, 2000:15). Üç tür ücret sistemi vardır. Bunlar (Atamanlap vd., 2001: 21):

- ***Zaman Esasına Göre Ücret Sistemi:*** İşçilerin işletmede geçirdiği sürenin dikkate alınarak ödendiği ücrettir. Zaman esasına göre ücret sisteminde, eğitim düzeyi, kıdem, verimlilik, sorumluluk gibi unsurlar dikkate alınmaz. Türkiye'de en çok uygulanan ücret sistemi bu sistemdir. Bu sisteme göre ücretin hesaplanması, "*işçinin ücreti, iş başında geçirdiği saat/gün/hafta/ay ile bu zaman dilimi için belirlenen ücretin çarpılması*" şeklindedir (Atamanlap vd., 2001:21).

- ***Akort (Parça Başına) Ücret Sistemi:*** Yapılan işin sonucu dikkate alınarak hesaplanan ücrettir. Tekstil atölyesinde gömlek üreten bir çalışanın ürettiği her gömlek sayısına

göre ücretinin hesaplanması akort ücret olarak tanımlanır (www.eforosgb.com). Akort ücret sisteminde, işçinin belli bir zaman diliminde üretilen parça sayısı arttıkça işçinin eline geçen ücret de değişmektedir. İşçileri daha fazla üretim yapmaya teşvik etmesi bu ücret sisteminin avantajı olarak kabul edilmektedir. Fazla üretim yapmak isteyen işçilerin ise hatalı mamul üreterek daha fazla maliyete sebep olması da dezavantaj olarak kabul edilmektedir. (Haftacı, 2009:42). Para akordu, zaman akordu ve grup akordu olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Karakaya, 2014:65).

- ***Primli Ücret Sistemleri:*** Performansa dayalı olmayan garantili temel ücretin yanında işverenin isteğine bağlı olarak performansa dayalı ve prim olarak adlandırılan ücretler şeklinde ifade edilmektedir. Miktar, tasarruf, kalite gibi birçok faktöre dayalı olan primli ücret sistemi, düzenli işlerde yaygın olarak kullanılmaktadır (Demir, 2022: 25).

- ***Asgari Ücret:*** Asgari cüret basit anlamda, günlük ve aylık çalışma karşılığında yasal olarak ödenmesi gereken en az ücret seviyesi olarak bilinmektedir. Başka bir tanıma göre ise, çalışanların kendileri ve ailelerini ülkelerinin asgari ve sosyal koşulları altında geçindirebileceği asgari düzeydeki ücret olarak tanımlanmaktadır (Yolvermez, 2020: 2441). İhtiyaç dâhilinde asgari ücret zaman zaman arttırılmaktadır. Enflasyonun olduğu ekonomilerde belirlenmiş olan asgari ücret fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi karşılığında yetersiz hale gelir ve bu durumda yeniden arttırılır. Asgari ücret uygulamasının mantığı günlük ve aylık çalışma süresi karşılığında alınan ücretle en alt seviyede geçinebilme imkânı sağlayabilecek ücreti ifade etmesidir. Ancak "*ülkenin hemen her yerinde yanı asgari ücret uygulaması mevcut mu*?" sorusu akla gelmektedir. Örneğin "İstanbul Nişantaşı'nda ki asgari ücret ile Anadolu'nun ücra köylerinde yaşayan birinin aldığı asgari ücret aynı şekilde refah sağlar mı?" sorusu da bir diğer soru olarak akla gelebilmektedir. Aynı refahı sağlamayacağı açıktır. Bunun yanında asgari ücret ne gibi insani ihtiyaçları karşılayacak seviyede olmalı? Gıda, giyim, kültürel ihtiyaçlar, konut kirası vb. düşünüldüğünde asgari ücretin bunları karşılaması oldukça güçtür. Hele İstanbul Nişantaşı örneğinde neredeyse imkânsızdır. "*Asgari ücretler hangi ihtiyaçlar karşılanabilir?* sorusuna yanıt olarak birinci sırada yer alan gıda olması gerekir diye düşünürüz. Bu düşünce "*gıda dışındaki ihtiyaçları karşılayamayacak bir yerde asgari ücret geliri elde ediliyor ise bu gerçek anlamda asgari ücret oluyor mu*" sorusunu aka getirmektedir. Kölelik döneminde bile kölelere bedelsiz olarak çalıştırıldıklarında konaklayabilecekleri ev ve karınlarını doyurabilecekleri gıdalar verilmekteydi. Dolayısıyla kölelik döneminde bile sağlanan olanaklar günümüz asgari ücreti ile sağlanabiliyor mu? sorusunu akla getiriyor.

2. Tarihsel Süreçlere Göre Emek ve İşçilik

Eski çağlardan günümüze kadar toplumda yer alan insanlar, birçok konuda bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde taraf olmayı istemişlerdir. İnsanları taraf olmaya yönelten birçok olay ve şartların etkisi söz konusu olmaktadır. Doğaya ve fiziksel olarak kendilerinden farklı olan cinslere karşı kolektif bir yaşamı savunmak, birliktelik kurarak bir yaşam tarzı oluşturmak bunlardan bazılarıdır. M.Ö. 10.000- 6.000 olarak bilinen Yeni Taş/Cilalı Taş devri olarak da ifade edilen Neolotik Çağ'dan günümüze kadar hayatta kalmak isteyen ve bu uğurda birçok sıkıntı çeken insanlar, kolektif bir yaşamı benimsemek istemiş, bu birlikteliğin güç getireceğine inanmış ve koruma içgüdüsü taşıyarak yeni toplum oluşturmaya başlamışlardır. Bu birliktelik aslında dönemin şartları ve şartların çetinliği göz önüne alındığında hayatta kalmak için bir zorunluluk teşkil etmiştir. Tek başına hayatta kalmanın imkânsız olduğunu gören insanlar avcı-

toplayıcı dönemlerde birlikte hareket etmenin başka insanlarla mümkün olabileceğini kabullenmişlerdir (Ataseven, 2018:2).

Gerek bireysel güç gerekse düşünce açısından birliktelik kurularak mücadele edileceğine inanan insanlar, iş bölümü yaparak birliktelik içinde hareket etmeye başlamışlardır. Bahsi geçen toplumlarda ve dönemlerde emek faktörü, bu birleşmelerin geliştirdiği önemli bir değer olmuştur. Dönemin insanlarına göre emek, yaratılan değerlere yön verdiği için oldukça önem arz etmekteydi. Bireysel olarak her zaman var olan emek kavramı, toplumu inşa eden bir değer niteliği taşımakta ve insanların işçilik ya da ücret adı altında bir karşılık almasına katkı sağlamaktaydı. Emek kavramı, insanları biyolojik olarak değiştirdiği gibi toplumda alt-üst ilişkilerin belirlenmesinde de etkin olmuştur. Avcı - toplayıcı toplumdan sonra tarım toplumlarına ve bir sonraki sürece geçişler yine emek ve işçiliğin gelişimine bağlı olarak devam etmiştir (Karahasanlıoğlu, 2018:8). İnsanların ya da çalışanların bir işi yaparken ortaya koydukları bedensel ya da zihinsel iş gücü emek, emek karşılığında alınan ücret ise işçilik olarak tanımlanmaktadır. Çalışmanın bu kısmında işçilik kavramının tarihsel süreçlerine değinilecektir.

2.1.Avcı-Toplayıcı Toplumlarda İşçilik

İnsan var olduğu ilk dönem olan ilkel dönemde doğayı tanıma, doğaya hâkim olma gibi süreçler yaşamış, geçimlerini önce toplayıcılık sonra da avcılık ile sağlamaya çalışmıştır (Ören ve Yüksel, 2012: 44). Varlığı yaklaşık 7 milyon yıl öncesine dayanan insanoğlu, temel beslenme ihtiyaçlarını doğadaki meyve, yemiş, bitki ve bitki köklerini toplayarak ya da avlanarak sağlamaktaydı (Yılmaz, 2022:35). Bu toplumların avcılık ve toplayıcılık dönemleri üç aşamada incelenmektedir. İlk aşama; boyun eğme aşamasıdır. Bu aşamada insanlar, çevreyi olduğu gibi kabullenmekte ve doğayı mevcut biçimiyle kullanmaktaydı. Toplayıcılık olarak bilinen ikinci aşamada ise, yaşamın sürdürülebilmesi maksadıyla doğanın ürettiği besinlerin toplanması, deneme yanılma sürecidir. İnsanoğlu var olduğu tarihin ilk günlerinde bile toplayıcılık yapmıştır. İnsanoğlunun var olduğu tarihten önceki dönemde doğada meyve ve sebzeler adeta insanoğlu için hazırlanmıştı. İnsanoğlu yaşama başladığında doğada bulunan meyve ve sebzeleri toplayarak yani emek harcayarak tüketmeye başladı. Topladığı meyve ve sebzeleri kendisinin tüketmesinin yanında ait olduğu grupta bulunan insanlarla da paylaşmıştır. İnsanoğlunun ait olduğu grup doğal olarak öncelikle ailesi olmaktadır ve birlikte yaşadığı insan topluluğu olmaktadır. Kendisinin ve diğer aile bireylerinin topladığı meyve ve sebzeler bir emek karşılığında elde edilmiştir. Ve bu emeğin karşılığı olarak toplanan meyve ve sebzeler tüketilerek karınları doyurulmakta ve hayatta kalınmaya çalışılmaktadır. Toplama faaliyeti emek, toplanan meyve ve sebzelerin değeri ve bu değerlerin tüketilmesi ücret olarak kaşımıza çıkmaktadır. Son aşama ise, insanların çevresindeki hayvanları kendi çabalarıyla avladıkları avcılık aşamasıdır (Gökdayı, 1997: 2021).

İnsanoğlu pasif bir süreç olan toplama sürecinden daha aktif bir süreç olan avlanma sürecine geçmiştir. Toplama işlemi bitkilerden, ölmüş veya öldürülmüş hayvan bedenlerinden yapılırken avcılık ise aktif hayvanların peşinden koşmayı gerektirmiştir. Bu noktada avcılık yapılırken ok ve mızrak gibi avcı aletlerine ihtiyaç duyulmuş olması doğaldır. Bu nedenle insanoğlu avlanmadan önce bu av aletlerini üretme zorunda kalmıştır. İlk anda taş bıçak gibi kullanılarak avlanma gerçekleştirilmiştir. Av aletlerinin üretimi için harcanan emek bir yatırım maliyeti özelliği taşımıştır. Daha sonra av aletlerinin kullanılmasıyla avlanan hayvanların tüketilmesi avcılıktan elde edilen gelir olarak nitelendirilmiştir. Avlanmak için harcanan emek ise avcı toplumların bu konuda harcadıkları çabayı ifade etmektedir. Her avlanma çabasının sonucunda da av elde edilmeyebilir. Avlanma sonucunda başarısız olunabilir. Yani emek ücreti

ödenmemiş olarak harcanmış olabilir. Avcılık döneminde bu gibi riskler yaşanmış olabilir. İnsanoğlu ateşi keşfettikten sonra kendi amacı doğrultusunda yakarak kullanabildiği gibi silah olarak avcılıkta da kullanabilmiştir. Kimi zaman hayvanların kullandığı otlak ve ormanları yakarak kolayca avlanma yolunu tercih etmişlerdir. Burada yangın çıkarmak emek, yanmış hayvanları toplamak ve tüketmek ise ücret olmaktadır.

Ekonomide var olan üretim-tüketim modeline göre; ihtiyaç duyulan besinlerin toplanması, avcılık işlemlerinin yapılması avcı-toplayıcı toplumların işçiliği kendilerinin üstlendiğini ve tüketim modelinin benimsendiğini açıkça göstermektedir (Davutoğlu,2022; 2116). Doğayı, hayvanları, bitkileri sömürmeden yiyebileceği ölçüde faydalanmaya çalışan insanlar, topladıkları ve avladıkları besinleri sadece kendileri tüketmiyor aynı zamanda beraber yaşadıkları kişiler ya da topluluklarla da paylaşıyorlardı. Toplanan ve avlanma yoluyla elde edilen besinler grup içerisinde insanlar tarafından paylaşılıyor ve değiştiriliyordu. Grup içerisinde insanların besinleri değiştiriyor olması ticaretin en ilkel uygulamasıdır. Bu dönemde para henüz keşfedilmemiş ve uygulamada kullanılmamış olsa da değer kavramı insanlar tarafından hissedilmeye başlanmıştır. Değer kavramı basitçe bir objeye atfedilen önem olarak tanımlanabilir. Avcı ve toplayıcı toplumlar parayı kullanmıyorlardı ama değer kavramını kullanıyorlardı. Avlanmış bir adet tavuk toplanmış sekiz adet elmadan daha değerli olarak dikkate alınabilmektedir. Bugün itibari ile avlanmış büyük bir hayvan grubun diğer üyeleri arasından avcı tarafından paylaşılabilir. Ancak üç gün sonra bir başka avcının avlayacağı hayvandan bir parça etin kendisine düşeceğini bilerek avılar bu paylaşımı yapmaktadır. O dönemde bazı insanlar için toplanmış olana armutlar değerli iken başka bir insan için toplanmış buğday taneleri veya avlanmış olan keçi eti daha değerli olabilmektedir. Bu dönemde avcıların ve toplayıcıların ücretinin toplanan meyve ve sebzeler ile avlanan hayvanın etinin olduğu açıktır. İnsanoğlu bu ücret karşılığında hayatta kalmayı başarabilmiştir.

2.2. Çiftçilik Döneminde İşçilik

İnsanoğlu doğadan topladıkları besinlerin tohumlarını ekerek toprakta kendisinin yetiştirebileceğini keşfetmiş ve çiftçiliğe geçmiştir. Çiftçiliğe başlanması yerleşik düzene geçilmesi anlamına gelmektedir. Bazı insanların yerleşik düzeyde çiftçilik yapıyor olması bazı insanlar ise hala avcı-toplayıcı üretim biçimi ile yaşıyor olması bu gruplar arasında kavga ve savaşları başlatmıştır. Çünkü çiftçilik yapan insan grupları yetiştirdiklerini stoklayarak daha uzun sürede tüketebileceklerini fark etmişlerdir. Avcı-toplayıcılar ise topladıklarını aynı gün için tükettikleri aç kalma riskleri her zaman vardı. Aç kaldıklarında gıdaya sahip olanlardan almak istediklerinde kavga ve savaşlar başlamaktaydı. Çiftçiliğe geçen toplumlarda toprağın işlenmesi meyve ve sebzenin yetiştirilmesi emek gerektirmekteydi. Emeğin sonucunda elde edilen ürünler çiftçilikle uğraşan kişilerin ücreti olmaktadır. Bir mevsim toprağı işleyerek üretim yapan insan toplulukları yani çiftçiler mevsimin sonunda hasat esnasında ücretlerini alabilmektedir. Hasatı yapılan meyve ve sebzeler kendileri tarafından bizzat tüketilebilir ya da meyve ve sebzeleri tüketen başka insan topluluklarıyla da değiştirilerek ticaret yapılmıştır. Bu noktada da insan olduğu için değer kavramı ortaya çıkmaktadır.

Önceleri doğada buldukları ile yetinmeye çalışan avcı-toplayıcı toplumlar, toprağın işlenmeye başlamasıyla köklü bir değişim yaşamışlardır. Hayatlarında önemli değişime yol açan tarım ve tarımsal faaliyetler, avcı-toplayıcı toplumların toprağı işlemelerine ve yerleşik hayata geçmelerine katkı sağlamıştır. Böylece sadece toprağı işleme değil havyaların gücünden de yaralanmalarına yol açarak verimliliğin büyük ölçüde artmasına da katkı sağlamıştır. Verimliliğin artması ile ürün fazlası oluşmuş ve insanlar artık kendilerine yetecek kadar üretimin dışında ürün üretmeye de başlamışladır (Sezal, 2003:206). Böylece yerleşik hayata

geçişin ilk adımları atılmış ve artık tarımsal faaliyetlerle daha çok ilgilenmeye başlamışlardır. Kendi emekleriyle elde ettikleri kaynakların bazılarını tüketip ihtiyaç fazlası olanları ise ihtiyaç duydukları diğer ürünlerle mübadele (takas, değiş-tokuş) etmeye başladılar. Bu olayların yaşanması ekonomik sistemin ve ticaretin ortaya çıkmasında etkili olan mübadele sisteminin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Nar, 2019: 210).

2.3.Mal Para Döneminde İşçilik

Yerleşik hayata geçişle beraber tarıma dayalı bilgi birikiminin ve toprağa bağlılığın artması ile insanların ihtiyaçlarında da çeşitlilik artmıştır. Bu durum yeni malların üretilmesini gerçekleştirmiştir. Ancak o çağlardaki iklim ve doğa şartları bir takım kısıtlılıkları ortaya çıkarmış ve insanlar bu kısıtlılıklarla beraber yaşamaya mahkûm olmuştur. Bu durum insanların kendi emek ve çabalarıyla elde ettikleri bazı ürünlerin farklı yaşam alanlarından ve kabilelerden takas yoluyla karşılanması gerekliliğini göstermiştir. İlk takas işlemleri sopalar üzerine çentik atılarak yapılmıştır (Fidan vd., 2019: 144). Bu olay mübadele yani trampa sisteminin ilk örneklerini oluşturmaktadır. Mübadele sistemi dar anlamıyla, paranın işlevinin olmadığı ve değişim aracı olarak kullanılmadığı toplumlarda ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesidir. Geniş anlamda ise kâr amacı olmayan ve basit ticari ilişkileri kapsayan ekonomik işlemlerdir (Nar, 2019: 210). Bu dönemlerde insanın, Adam Smith'in "değer" kavramını izahı esnasında ifade ettiği gibi belirli bir nesnenin faydası ya da başka malları satın alma gücünden dolayı "para" kavramına ihtiyaç hissetmediğini söyleyebiliriz. Giderek artan bilgi birikimi tarıma dayalı işçiliğin de gelişmesini sağlamıştır. Doğadan elde edilen malların çeşitliliği artmış, mübadele işlemi giderek yetersiz gelmeye başlamıştır. Mübadele, takas işlemlerinin önemini kaybetmesinin temelinde; değişime konu olan malların dayanıklılık, kıtlık, bolluk gibi durumları etkili olmuştur (Akbulut,2011:15).

Özellikle mübadele yapacak olan tarafların karşılıklı isteklerinin uyuşmadığı durumların ortaya çıktığı görülmüştür. Örneğin, taze meyve ile tahılın değiştirilmek istendiği durumlarda tahıl olgunlaşmamış ise işlem imkânsız hale gelmekteydi. Benzer biçimde malların biri çabuk bozuluyor (balık, tereyağı gibi) buna karşın diğeri uzun süre dayanıklı bir mal grubu ise (tuz, bal gibi) mübadelede bir taraf uzun süre fayda diğeri ise kısa dönem fayda sağlıyordu. Bu da mübadele işlemlerinin yapılmasını zorlaştırmaktaydı (Fidan vd., 2019: 145). Bu durum, malların değişimi çerçevesinde gerçekleşen alacak verecek hesabının daha sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesi için yeni yöntemlerin gerekli olduğunu göstermiştir.

Mübadele işleminin uzun ömürlü, dayanıklı ve mübadele yapan bütün tarafların talep edebileceği bir ara mal ile yapılması mecburiyeti ortaya çıkmıştır (Akbulut, 2011:16). Bu süreç değerli madenlerin kullanılmasını gündeme getirmiştir. O dönemlerde en çok tercih edilen değerli madenler içerisinde altın, gümüş, bakır, arpa gibi mallar yer almaktaydı. Hatta o dönemlerde istiridye kabukları gibi değerli madenler de para olarak kullanılmıştır. İlk olarak mal paralar bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır (Ögel, 1997: 31). Para olarak kullanılmasa bile bir değeri olan nesnelerin değişim aracı olarak kullanılmasına mal para sistemi denmektedir (Çalışkan, 2019: 81). Mal para olarak kullanılan en önemli iki mal batıda buğday doğuda pirinç olarak karşımıza çıkmaktadır. Buğday ya da pirinç belirli kaplarda ölçeklenerek birim para yerine kullanılmıştır.

Eski çağlarda dünyanın çeşitli bölgelerinde post, hurma, çay, tütün, zeytinyağı (Atlan, 1993: 12-13), demir, ipek, kürk, deri, balta, kürek, kazan (İzgi, 1978: 96) gibi nesneler de para olarak kullanılmıştır. Mal paraların kullanımıyla mal para dönemi başlamış ve emek harcanarak doğadan elde edilen ihtiyaç fazlası ürünler için gerçekleştirilen işçiliğin karşılığı bu değerli madenlerle sağlanmıştır.

Bu madenler o dönemde ticari hayatı kolaylaştırıcı bir etki oluşturmuştur. Zaman geçtikçe insanların yaşadıkları alanlarda ticaretin daha kolaylaşması, ihtiyaç duydukları besinlere ve kaynaklara daha kolay erişim sağlanması için toplumun geneli tarafından kabul gören bir araca ihtiyaç duyulmuştur. Malların temin edilmesinde ve işçilik bedelinin ödenmesinde kullanılan bu araç, bir takım özelliklerinden dolayı "para" olarak tanımlanmıştır. Para, işlem, ihtiyat ve değer saklama amaçlarıyla talep edilmiş ve kullanılmıştır. Para ticari işlemlerin gerçekleştirilmesi, beklenmedik durumlardaki harcamaları finanse etmek ya da piyasalarda ortaya çıkan fiyat hareketlerinden faydalanmak amacıyla insanlar tarafından kullanılmaktadır. İhtiyaç duyulan malların ve işçiliklerin karşılıklarının daha kolay ödenmesi böylece ticari hayatın da gelişmesi adına ödenmesi gereken bedel para olarak tanımlanmış ve fiyat ölçüsü sağlayan, değerli madenlerden paralar oluşturulmaya başlanmıştır (Fidan vd.,2019: 146). M.Ö.480 yıllarında paranın icadıyla ilk para olarak da altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılan bu nesnelere **"*sikke*"** adı verilmiştir (Çalışkan, 2019: 88). Paranın ilk olarak kimler tarafından bulunduğu bilinmemekte ancak ilk kez değerli madenlerden para basan ve kullananların Lidyalılar olduğu bilinmektedir (Tekin, 1992:47; Yükçü ve Atağan, 2011:89). Ayrıca Lidyalılar dünyada ilk kez altın ve gümüşten oluşan sikkeleri kullanan ve malın değerini para karşılığı olarak hesaplayanlardır (Yükçü ve Atağan, 2011: 89). İklim ya da olumsuz şartlara bağlı olarak kolayca bozulmayan sikke yaygın bir şekilde işçilik karşılığında da ödenen bir araç olarak kullanılmaya başlamıştır (Paya, 1994: 15). Sikke giderek mübadele sisteminin yerine geçen, alış verişin artmasına vesile olan ve ticari hayatın düzenlenmesinde etkili olmuştur. Ayrıca tarım, avcılık vb. faaliyetlerden gerçekleştirilen emek ve işçiliklerin karşılığı olarak da kullanılmıştır. Topluluklar doğadan topladıkları besinlerin vb. malların karşılığını artık diğer mallarla değil sikke olarak almaya başlamışlardır.

2.4.Kölelik Döneminde ve Sonrasında İşçilik

Kölelik, bir insanın başka bir insanın malı ve mülkü olması şeklinde tanımlanmaktadır (Bozkurt, 1981: 65). Başka bir tanıma göre ise kölelik, üzerinde mülkiyet hakkına sahip yetkilerin birinin ya da tamamının kullanıldığı herhangi bir kişinin statüsü ya da durumu şeklinde ifade edilmektedir (Karaaslan, 2022: 61). İnsan medeniyeti kadar eski ve toplumsal kabul gören bir kavram olan kölelik, avcı-toplayıcı toplumlardan başlayarak Mezopotamya, Çin, Mısır, Hint gibi toplumlarda da kabul edilen bir olgu olmuştur.

Dünya üzerinde ilk çağlardan 18.yy kadar medeniyetlerin hepsi köleliği kabul etmiş ve kölelikten yoğun bir şekilde faydalanmışlardır (Bozkurt, 1981: 65). Kölelik, antik dönemde "*istenildiğinde alınan ve satılan, ömrü bitinceye kadar çalıştırılan ve istenildiği zaman kenara atılabilen bir mal*" şeklinde tanımlanmaktaydı (Malay, 2010:11). Bu toplumlarda köleliği meşrulaştırma hareketleri gayet olağan karşılanmakta ve kölelik belli bir esasa dayandırılmaktaydı. Yine bu toplumlarda kölelerin yapmış oldukları işlerin para karşılığında özgür kişiler tarafından yapılması oldukça ayıp görülürdü (Umur, 1999: 156). Bu nedenle her türlü işler için kölelerin iş gücünden faydalanılırdı.

Antik dönemlerde köleler genellikle savaş esirleri ya da fethedilen ülkelerin bireylerinden ya da borçlarını ödeyemeyen, köle ticareti yoluyla medeniyetlere sokulan, çeşitli suçlar sebebiyle sınıfı düşürülen bireylerden oluşmaktaydı (Çelik ve Üreten, 2020:5). Bunların yanı sıra köle bireylerden doğan bireyler de köle olarak kabul edilmekteydi (Mansel, 1988: 44). Bu bireyler genellikle tarımsal faaliyetlerle ve ev işleriyle ilgili işlerde çalıştırılırdı (Masci, 2004: 282). Toplumun birçok kesiminin maddi ihtiyaçlarını onlar görür, evde, tarlada ve zamanla sanayi işlerinde bile köle işçiliği kullanılırdı (Umur, 1999:157). Hatta bazı toplumlarda toprak işleme işinde sadece köle işçiliği kullanılırdı. Heilotlar ve Sparta devleti buna birer örnektir (Tekin, 2008: 64). Kölelere işçilikleri karlılığında günde 2 öğün yemek verilirdi, konaklamaları

sağlanırdı. Ayrıca sağlık durumlarına da dikkat edilirdi. Kölelerin emek ve işçiliklerinden daha fazla yararlanmak için aç bırakılmaz, zayıflamaları istenilmezdi. Eğer köle görevini yerine getirmiyor ise hapsa atılır ya da sopa cezası verilirdi. Büyük suçlar işlemedikçe ölüm cezası verilmez, işten atılma gibi bir durum olmazdı (Klein, 2010: 242).

Bazı toplumlarda ise örneğin Mısır'da kölelerin sadece toprak işçiliği yapmasından yani "emek işçiliği" nden bahsedilmemektedir. Antik Mısır'da kölelerin çok farklı durumlarda da kullanıldığı karşımıza çıkmaktadır. Mısır Firavunu II. Pepi, (MÖ 2278-2184) sineklerden hoşlanmamakta ve bu nedenle kölelerinin üzerini balla kaplatması buna bir örnektir. Başka bir örnek ise, firavun ve kraliçelerini yıkayan, onların kişisel bakımlarını yapan kölelerin görme yetilerinin bozulması ya da tamamen körleştirilmesi de kölelerin o dönemdeki yaşamlarına bir örnektir. Bütün bunlar sahiplerin kölelerin iş gücünden istedikleri gibi yararlandıklarının birer göstergesidir (Çelik ve Üreten, 2020:5).

Giderek genişleyen toplumlar ya da medeniyetlerin ilerlemesi kölelik kavramını ortadan kaldırmamış, ilk çağlarda ortaya çıkan kölelik anlayışı farklı şekiller almaya başlamıştır. Feodalizm ve toprağa bağlı kölelik anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Birkaç asır geçtikten sonra ise toprağa bağlı kölelik ortadan kalkarak yeni ülkelerin keşfiyle ve sömürgeleşmeyle beraber ırksal, tehcire dayalı ve acımasız bir kölelik olgusu ortaya çıkmaya başlamıştır. Tarihte "Atlantik köle ticareti" doğmuştur. Milyonlarca Afrikalı bulundukları topraklardan köle ticareti adı altında zorla koparılarak, Amerika kıtasına, Avrupa ülkelerinin sömürgelerine götürülmüştür (Yılmaz, 2002:603). Bu durum giderek köle ticaretinin de artmasına zemin hazırlamıştır. Avrupa'da ve Amerika'daki kölelik düzeninde köleler çalıştırıldığında bir ücret ödenmiyordu. Köleler sadece boğaz tokluğu ve barınma imkânı karşılığı çalıştırıldıklarından yaptıkları üretime maliyet olarak sadece boğaz tokluğu ve barınma imkânının sağladığı maliyetler dâhil ediliyordu. Osmanlı döneminde kölelik uygulaması devam etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde inşa edilen Süleymaniye Camisinde köleler çalıştırılmıştır. Ancak kölelere ödenen ücret sahiplerine ödenmiştir. Emeğe bir bedel ödenmiş ve bu bedel maliyet olarak Süleymaniye Cami'nin maliyetine dâhil edilmiştir. Ancak ücreti alan köle değil köle sahibi olmuştur.

1580 yılından önceki dönemlerde ise yoğun bir şekilde yapılan köle ticaretinde Afrika'dan İspanya, Portekiz ve İngiltere'ye sömürge ile gemilerle getirilen köle sayısı 68.000 civarlarındaydı. Buna mukabil 1580–1640 yılları arasında ise Portekiz, Hollanda ve İngiltere tarafından 607.000 Afrikalı köle olarak sömürgelere götürülmüştür. 1640–1700 tarihlerinde Portekiz, Fransa, Hollanda ve İngiltere tarafından sömürgelere götürülen Afrikalı köle sayısı 829.000 idi. 1700–1760 yıllarında da yine köleler sömürgelere taşınmıştır. Bu yıllarda ise İspanya, Portekiz, Fransa, Hollanda ve İngiltere tarafından Afrika'dan sömürgelere nakledilen köle sayısı 2.846.000 'e ulaşmıştır (Drescher, 2004: 41). Köle ticaretini yaygın olarak yapan ülkeler arasında sırayla İngiltere, İspanya, Portekiz, Fransa, Hollanda, Danimarka ve İsveç gelmektedir (Reynolds, 2004:118). Görüldüğü gibi giderek artan köle ticareti yaygınlık kazanmış ve köle işçiliğinden hemen hemen her topluluk faydalanma yoluna gitmiştir. Götürüldükleri sömürgelerde bile tarım hatta maden alanlarında kullanılan köleler, özellikle Amerika'nın keşfinden sonra nüfusun yerleştiği o bölgelerde şeker kamışı ve tütün gibi bitkilerin yetiştirilmesinde yoğun şekilde kullanılmıştır (Reynolds, 2004:101). Hatta İngiltere ve Orta Kolonilerinde tütün, pirinç, pamuk tarlalarında bile köle işçiliği kullanılmıştır (Mark, 2017:2). Bunun yanı sıra yine kölelik tarihine bakıldığında New York toplu taşıma metrosunun yapımında da siyahi kölelerin kullanıldığı bilinmektedir (Minare, 2017: 1).

Tarihte ilk olarak köle ticaretinin ve köleliğin kaldırılması çerçevesinde önemli adımlar İngiltere tarafından atılmış ve 1772 yılında sahibi tarafından zorla İngiltere'den gönderilmek istenen bir köle ile ilgili karar veren Hâkim Lord Mansfield; "*Kölelik kurumu öylesine mide bulandırıcıdır ki, pozitif yasa hariç hiçbir şey onu desteklemeye katlanamaz. Kararı hangi uygunsuz durum izlerse izlesin, İngiliz yasalarının olaya izin verebileceğini ve onaylayabileceğini söyleyemem, dolayısıyla siyah serbest bırakılmalıdır*" demesi kölelik karşıtı olan tüm bireyleri cesaretlendirmiştir (Reynolds, 2004:107). Ancak ne bu söylem ne de hâkim tarafından alınan karar köleliği tam olarak sonlandırmamıştır.

Köleliğin kaldırılmasına yönelik işlemler 1806 yılında kabul edilen bir kanunla başarı kazanmıştır. Köleliğin kaldırılmasını öngören bu kanun, köle ticaretinin toptan yasaklanmasının yanı sıra fethedilen adalara ve yabancı kolonilere köle ticaretini durdurmuştur. Köleliğin kaldırılmasına ilişkin çalışmalar ise 1 Mart 1807 tarihindeki kanunla gerçekleşmiştir. Köle ticaretinin müeyyidesi ilk etapta para cezası olarak düzenlemiş ve nihayet 1811 yılında yaptırımı ağırlaştırılmıştır. İngiliz sömürgelerinde köleliğin kaldırılması ise tam olarak 1833 yılında yasalarla kabul edilen bir Kanunla 1 Ağustos 1834'ten itibaren geçerli olmuştur. (Klein,2010: 185-187; Macsi, 2004: 286).

Köleliğin ve köle ticaretinin 1834 yılında bir kanunla kaldırılması sonucunda köleler özgürlüklerini elde etmiş ve sözleşmeli işçilik adı altında sahiplerine çalışma kararı gündeme gelmeye başlamıştır. Fakat tüm kölelerin özgürlüklerine kavuşmaları gerektiği kararı ise 1 Ağustos 1838'de alınmıştır. Bu karar ile tüm kölelerin koşulsuz bir şekilde özgür olduğu kabul edilmiştir. Kölelik Fransa'da ise 1848 yılında, 1865'te ise ABD'de yaşanan kanlı bir iç savaş sonrası kaldırılmıştır. Fakat köleliğin kaldırılması ile tarım alanlarında iş gücü kaybı oluşmuş ve sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Şeker, çay, muz ve kahve üretiminin başladığı Avrupa'da işçi bulmak zorlamış ve kölelerin yerine çalışacak işçilerin bulunması arayışına girilmiştir (Günarslan, 2019:503). Üreticiler bu iş gücü ihtiyacını karşılamak amacıyla fakir ülkelerden sözleşmeli ucuz işçiler getirerek bu durumu çözmeye başlamıştır. Böylece işçilik kavramı daha da hâkim olmaya başlamıştır. Bu işçilerin emeklerinin karşılığı ise yapılan bir sözleşmeye dayalı olarak ucuz bir şekilde karşılanmakta ve tedarik edilen bu işçiler "Coolie veya Kuli" adı verilmiştir (Karen, 2010: 149). Ancak kölelik tarihine bakıldığında dünyanın büyük bir kısmında ise kölelik 19. yy'da kalkmıştır. Tarihte köleliğin resmen kaldırıldığı son ülke ise Moritanya'dır (Macsi, 2004: 286).

19.yy'da Dünya'nın birçok ülkesinde kalkan kölelik yerine sözleşmeli işçilerin çalıştırılması yoğunluk kazanmıştır. Bu işçilerle belirli bir süre ve ücret karşılığında çalışmayı kabul ettiklerine yönelik yazılı anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmayı imzalayarak kabul eden işçiler yaşadıkları ülkelerden ilgili şirket tarafından alınmış ve çalışacakları kolonilere getirilmiştir. İmzalanan yazılı anlaşmalara ne kadar süre çalışacakları, ücretleri, günlük çalışma saatleri, kalacakları yerlere ilişkin bilgiler ve sunulan sağlık imkânları yazılmıştır. Her ne kadar işçi ve işveren arasında bu konular yazılı olarak sözleşmeye tabi olsa da eğer işçi sözleşmesini sekteye uğratacak bir duruma neden olursa suç işlemiş olarak kabul edilmekte ve işvereni tarafından cezalandırılmıştır. Maaş kesintisi ya da hapsedilme bu cezalara birer örnektir (Günarslan, 2019:503).

Köle ticaretinin sona erdirilmesi ve köleliğin tamamen sonlandırılmasında birçok faktör etkili olmuştur. Özellikle ekonomik sebepler ve iktisadi menfaatler, tarıma dayalı ekonomiden ziyade, endüstri devriminin etkisiyle sanayileşmenin ön plana çıkması gibi faktörler bunlara birer örnektir (Klein, 2010: 186).

2.5.Sanayi Devrimi ve Sanayi Devriminden Sonra İşçilik

Sanayi Devriminin ilk zamanlarında zengin bireyler, kâr elde etmek amacıyla düşük ücretli ya da sefalet ücretli şeklinde ifade edilen ücret karşılığında işçi çalıştırmışlardır. Hatta çok ağır koşullarda bile kadınların ve çocukların işçiliğinden bu şekilde faydalanılmıştır. Kadın, erkek ve çocuklar işgüçlerini yani emeklerini belirli bir süre ve ücret karşılığında fabrikası olan kişilere kiralamıştır. Üretim araçları olmayan ve başkalarının emrinde işçiliklerini kullanan bu yoksul kesimler "işçi sınıfı" olarak adlandırılan bir kitleyi oluşturmuşlardır (Ören ve Yüksel, 2012: 45).

18.yy Sanayi Devriminin başlangıcı olarak kabul edilmiş ve tüm dünyayı etkilemiştir. Birinci, ikinci ve üçüncü sanayi devrimlerinin her birinde gerek teknolojiler gerekse sosyal ve siyasi kurumların tümü köklü değişimler geçirmiştir. Sanayi devrimi olarak adlandırılan bu çağda, sadece sistemler, endüstriler ve kurumlar değil insanların da kendilerine bakış açısında, toplumlar ve diğer bireylerle ilişkilerinde, dünya ile etkileşimlerinde değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. 18.yy'da sanayileşmenin hız kazanmasıyla üretim aşamasında ihtiyaç duyulan işçilik ve iş gücü de gündeme gelmeye başlamıştır (Koca, 2020: 4535). Bu dönemde insan emeğinin verimliliğinin arttırılması, kitlesel üretime geçişin sağlanması ve insanlık tarihinin en büyük dönüşümleri yaşanmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte işçilikte de bir değişim yaşanmıştır. Kas gücüyle üretim yapan işçilik artık yerini sanayinin ortaya çıkardığı makinalara bırakmıştır. İşçilik makinaları kullanan ve yöneten işçilere dönüşmüştür.

Sanayi devrimini ortaya çıkaran birçok etkenin var olduğu görülmektedir. Bunlar (Küçükkalay, 1997:51; Yükçü ve Atağan, 2014:416):

- 16.yy'dan itibaren Avrupa nüfusunun hızlı bir şekilde artması,
- Yaşam düzeyinin gidererek yükselmesi. Daha önce üst sınıflar için lüks sayılan şeker, çay, kahve gibi ürünlerin artık orta ve alt sınıflar tarafından da tüketilmeye başlanmasıyla tüketim miktarının artması.
- Tarım alanında yaşanan gelişmelerin şehirlere göçü hızlandırması ve kent sanayisinde iş gücü oluşması,
- Taşıma ve teknoloji alanındaki gelişmeler.

Bu bilgiler ışığında sanayi devriminin ilk aşaması buhar makinesinin icadına dayandırılmış olsa da sanayi devriminin başlangıcını tek bir olaya bağlamak doğru bir tutum olarak görülmemektedir (Koca, 2020: 4535). "Buhar Makinesi "nin icat edilmesi ve kullanılmaya başlanması üretim sistemlerinde bir devrim yaratmış ve gelişme Sanayi devriminin sembolü olarak kabul görmeye başlamıştır. Bu sebeple Sanayi Devrimi "*1768'de James Watt'ın buhar makinesini bulmasıyla başlayan, daha sonra da bir dizi teknolojik gelişmeyi, hızlı kentleşme sürecini, ekonomik, siyasal, kültürel kurumlaşmaları ve değişimi gerçekleştiren dönem*" şeklinde tanımlanmıştır (Kocabaş, 2015: 6; Ören ve Yüksel, 2012: 45).

Sanayileşme dönemi, makineleşme dönemini kapsayan Birinci Sanayi Devrimi ile başlayıp ardından otomasyona geçişi ifade eden İkinci Sanayi Devrimi, bilişim ve iletişim teknolojisine geçişle tanımlanan Üçüncü Endüstri Sanayi Devrimi ile devam etmekte olan bir süreç olarak da ifade edilmektedir. Sanayi devriminden sonra buhar makinelerinin kullanımı hızlıca artmış, üretim tesisleri kurulmaya başlanmış ve giderek insan emeğine yani işçiliğe olan ihtiyaç daha da artmaya başlamıştır. İşbölümü ve sermaye birikimini kaçınılmaz gören bu endüstrileşme süreci, sadece üretim ilgili konularda değişime zemin hazırlamamış, büyük bir toplumsal dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Buharlı makinelerin dokuma tezgâhlarına eklenerek

üretimin kesintisiz bir şekilde devam etmesi ve üretimde standartlaşma gerçekleşmiştir. Üretimin kitlesel üretime dönmesiyle fabrikalar kurulmuş ve sanayileşmeden önce toprakta çalışan emek yığınları ücretli çalışan olarak fabrikalarda yer almaya başlamıştır (Lordoğlu vd., 2001:21). Kitlesel üretimin yaygınlaşması işçilikle yakından ilgili olan direk işçilik, endirekt işçilik gibi kavramları ortaya çıkarmaya başlamıştır. İşçilere ödenen ücretler, direkt-endirekt işçilikler gibi işlemlerin muhasebeleştirilmesi önem kazanmaya başlamıştır (Yükçü ve Atağan, 2014:154).

Sanayi Devriminden sonra da hem toplumsal hayatta hem de çalışma hayatında köklü değişimler yaşanmaya başlamıştır. Her anlamda büyük değişiklikleri beraberinde getiren Sanayi Devriminden sonra mal ve hizmet üretiminde makine kullanımı daha da yaygınlaşmış ve bu durum işçiliğin gelişiminde de bir takım değişimlere zemin hazırlamıştır (Ören ve Yüksel, 2012: 51) Ayrıca Sanayi Devriminden sonra toplumsal hayatta olduğu kadar çalışma hayatında da bir takım değişimlerin yaşandığı görülmüştür. Bu değişimler aşağıdaki gibidir:

- Fabrikasyon ve üretim sürecinde hızlı gelişmeler yaşanmıştır.
- Sanayileşmenin etkisiyle teknolojik ilerlemeler hız kazanmış ve iş bölümü zorunlu hale gelmiştir.
- Endüstri olgusunun gelişmesiyle verimlik, sermaye ve rekabet olguları da gündeme gelmeye başlamıştır.
- Fabrikaların yaygınlaşması buralarda ve makinelerin kullanımının hızlanması ile işçilik kavramı yerini direkt işçilik ve endirekt işçiliklere bırakmıştır.
- Giderek yaygınlaşan fabrikalaşma olgusu çalışma saatlerinde, ücret sistemlerinde de değişimlere neden olmuştur (Keser, 2009: 14-21).

2.6.Modern Çağda İşçilik

Modern çağ, üretimin sayısallaştığı, bilişim teknolojisinin yaygınlaştığı bir dönem olarak adlandırılmaktadır (Kagermann vd., 2013:17).Bilgisayar teknolojileri, fiber optikler, telekominikasyon, biyogenetikler, lazer teknolojisi, biyotarım gibi gelişmeler bu dönemde daha da gelişmiş; sanayi ve ticaretin küreselleşmesi dönemin en belirgin özellikleri içerisinde yer almıştır (Achatzz vd., 2009: 35). Bu çağda, daha çok hizmet ve bilgiye dayalı üretim yaygınlaşmaya başlamıştır. Modern çağ olarak adlandırılan bu dönemde yine endüstriyel üretimin yerine bilgi üretimi gelişmeye başlamıştır. Toplum merkezinin giderek imalattan bilgiye kayması söz konusu olmuş; bilgi ve enformasyon sektörü gündeme gelmiştir. Giderek işgücüne olan ihtiyaç azalmış; işçilik, emek gibi kavramlar giderek önemini kaybetmeye başlamıştır (Keser, 2009: 23). Üretimin otomasyonu olarak adlandırılan bu çağda, elektronik teknolojiler ve otomasyonlar üretime entegre olmuştur (Özsoy,2017: 172).

Elektronik teknolojiler bile bir süre sonra yerini dijital teknolojilere bırakmıştır. Bilgi işlem teknolojileri, dijital haberleşme gibi gelişmeler de modern çağda giderek yaygınlaşmıştır. Yeni teknolojilerle beraber artan üretim kapasiteleri yeni pazarların ortaya çıkmasını sağlamış, küreselleşmenin etkisiyle üretimdeki maliyet kalemleri endüstriler tarafından yakından takibe alınmıştır. Bu dönemde, müşteriler hem kaliteli ürün tercih etmekte hem de en uygun maliyetle ürüne ulaşma çabası göstermiştir. Bu durum işletmeler için maliyetlerin kontrol altına alınmasını önemli kılmış ve işletmeler bütün faaliyetlerini bu kapsamda gerçekleştirmeye başlamıştır (Koca, 2020: 4541).

Bilgisayarların ve internetin baş döndürücü bir şekilde kullanılmasını kapsayan bu çağ, gerek bilgi üretme noktasında gerekse işlemleştirme ve bilgi iletişim konularında sağladığı

gelişmelerle, büyük patlama etkisi yaratmış; ekonomik ve stratejik dengeleri değiştirmiştir (Davutoğlu, 2020: 179). Süper bilgisayarların kullanılması ile iletişim teknolojileri de gelişmiş, üretim süreçlerinde de bu teknolojiler etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu durum çok küçük, mekanik ve pratik olan ürünlerin üretilmesine ve insan hayatına girmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte makinelerin kullanımı her alanda yaygınlaşmış, iş hayatında olduğu kadar gündelik hayatta da yer alamaya başlamıştır. Artık beden gücüne olan gereksinim azalmış, çalışanlar tek düğmeye basarak bu makineleri çalıştırmaya başlamışlardır (EBSO, 2015).

Modern çağda, bilgisayar teknolojisinde yaşanan bütün bu gelişmelerle birlikte insan gücüne olan ihtiyaç giderek azalmış, işçilerin sahip olduğu nitelik ve becerilerde de bir takım değişimlerin kaçınılmaz olduğu görülmüştür (Koç ve Teker, 2019:305). Bu dönemde insan emeği giderek sermaye ile ikame edilmeye başlamış, emek yoğun teknoloji yerini sermaye yoğun teknolojiye bırakmıştır (Schwab, 2019: 23). Bu dönemde işçilik ve direkt işçilik kavramı önemini giderek kaybetmeye başlamış, üretimde genel üretim giderleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

2.7.Robot Kullanımında İşçilik

Teknolojinin büyük bir hızla gelişmesi insanların yeniliklere daha kolay adapte olmasını sağlamıştır. Dijitalleşme ve dijitalleşmeye bağlı yeniliklerin tümü insan hayatının bir parçası haline gelmiştir. Toplumun her kesimi gelişen teknolojiden anında haberdar olmak istemiştir. Globalleşen dünyada iletişimin büyük hızla gelişmesi toplumları daha farklı dünya pazarlarına yöneltmiştir. Daha kaliteli ürünlerin daha ucuza mal edilmesi rekabet piyasasında bir zorunluluk teşkil etmiştir. Bu da toplumların, işletmelerin ve üretimle yakından ilgili olan bütün tarafların otomasyon teknolojisini yakından takip etmesini zorunlu kılmıştır. Otomasyon teknolojisinin en önemli çıktısı ise robot kullanımı olarak kabul görmüştür **(**Taşkın ve Başaran, 2016: 6). Robot kavramının tanımı ve hangi makinelerin robot olarak kullanıldığı ile ilgili bir fikir birliği olmasa da robot kavramı ilk kez 1920 yılında kullanılmıştır. Çek yazar olan Karel Capek'in tiyatro oyununda kullandığı bir kavramdır. Yazarın tiyatro oyununda robotlar, fabrikada çalışan yapay inşalar şeklinde tasvir edilmiştir.

Türk Dil Kurumu'na göre robot "*belirli bir işi yerine getirmek için manyetizma ile kendisine çeşitli işler yaptırılabilen otomatik araç*" olarak tanımlanmaktadır (Kurt ve Bozoklu, 2019: 26). Başka bir tanıma göre ise, endüstriyel otomasyon uygulamalarında kullanılan, sabitlenmiş ve mobil olarak sabitlenebilen, programlanabilen ve kontrollü manipülatörlerdir (Wildhaber, 2016: 320). Robot kavramı, sensörleri sayesinde çevreyi kolayca algılayabilen, algıladıklarını kolayca yorumlayabilen, karar alabilen ve aldığı kararları göz önünde bulundurarak davranan, hareket organlarını çalıştıran ve durduran mekanizmalar ya da makinalar şeklinde de ifade edilmektedir (Taşkın ve Başaran, 2016: 6). Son zamanlarda endüstriyel üretimde kullanımı artan robotlar, işgücü, verimlilik, üretim maliyetleri ve rekabet gibi konularda işletmelere büyük katkı sunmaktadır. Robotların üç önemli özelliği bulunmaktadır. Bunlar (Wildhaber, 2016: 321):

- Çevrelerini kolayca ve sürekli algılayan,
- Veri analizi üzerinden algıladıkları her şeyi sürece dönüştüren,
- Fiziki ve fiziki olmayan fonksiyonları yerine getiren.

Son zamanlarda yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında robotların kullanımı gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde hızla artmaya başlamıştır. Küresel üretim endüstrisi: hızla değişen müşteri eğilimleri, kaynakların yetersizliği, nitelikli işgücü bulmada zorluklar, nüfusun yaşlanması ve tüketim hacminin artması, yerli üretime yönelik taleplerin giderek artması gibi değişimlerle karşı karşıya gelmiştir. Bu sebeple endüstriyel robotların bunlara bir çözüm

getirebileceği savunulmuştur. Bu robotların yaygın hale getirilmesini sağlamak için üç önemli eğilim bulunmaktadır. Bunlar (Kurt ve Bozoklu, 2019: 27):

- İnsan emeğine göre robotların daha etkin olması,
- Teknolojik yeniliklerin robotların sektörlere girişini kolaylaştırması,
- İşletmelerin kolaylıkla ulaşabileceği sistemlerin yaygın olması.

Robotlar, taşıma, ulaşım, sağlık, otomotiv, fabrika üretim hatları, elektrik, elektronik olmak üzere ekonominin hemen hemen her alanında yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Endüstride robotların kullanımı birçok nedene dayandırılmıştır. Bu nedenlerden bazıları şunlardır (Koyama, 1996):

- İşçilik maliyetlerinin düşürülmesi,
- Tehlikeli ve riskli işlerde işçilerin çalışmasını azaltmak,
- Esnek üretim sistemi sağlamak,
- Standartlaşmış üretimi yaygınlaştırmak,
- Çıktı miktarlarında artış sağlamak,
- Nitelikli işçilik sorununu çözmek,
- Aralıksız üretim sağlayabilmek,
- İnsan gücüyle yapılamayan işlerin yapılmasını sağlamak (ağır yük kaldırma vb.)
- Tekrarlanması gereken işlerde sıkılmadan iş yapımını sağlama,
- İnsanlara göre sonuca ulaşmanın daha kolay olması,
- Kalite kontrol hatalarının azalması,
- Yüksek hareket esnekliğinin olması,
- Tehlikeli işlerde çalışabilme,
- Verimliliğin artması

Bunlar robotların kullanım nedenleri olduğu kadar faydaları olarak da değerlendirilmektedir. Ancak robot kullanımının faydaları olduğu kadar dezavantajlarının da olduğu görülmektedir. Bunlar (Taşkın ve Başaran, 2016: 6):

- Robotlar insanlar gibi düşünme yetisine sahip değildir,
- Yalnızca kendisine gösterilen cisimleri görebilir,
- Bir programlama yapılmadan çalışamaz,
- Hareketleri kısıtlıdır. Bunun nedeni sadece kendine öğretileni yapabilmesidir,
- Boşa geçen bakım ve onarım zamanları olur,
- Yüksek maliyetlere neden olur.

Robotların yoğun bir şekilde kullanılması ekonomide başka önemli sorunları da gündeme getirmektedir. Robotların insanların yaşam kalitesini arttırdığı gerçeği yok sayılamaz ancak iş gücüne olan ihtiyacı azaltması, insan gücünün ve emeğinin geri plana itmesi gibi olumsuzlukları beraberinde getiren robot kullanımı, işsizliğin artmasına neden olmaktadır.

Teknolojik gelişmeler, yapay zekâ ve robotların gelişerek kullanılması ile işsizliğe neden olması durumu literatürde sık sık yer almaktadır. Literatür incelendiğinde robot kullanımının işsizliğe olan etkilerini ortaya koyan akademik çalışmaların da olduğu görülmektedir. Chiacchio vd. (2018) çalışmalarında, Avrupa Birliğinde yer alan altı ülkenin robot kullanımının istihdama olan etkisini araştırmıştır. Çalışmada bin işçi başına ek bir robotun istihdam oranını 0,16-0,20 puan azalttığı sonucu elde edilmiştir. Carbonero vd. (2018) ise robotların emek piyasasına etkisini incelemek istedikleri çalışmalarında, robotların istihdam üzerinde negatif yönde etkisi olduğunu sonucuna varmışlardır. Ren vd. (2018), Çin'de faaliyet gösteren imalat

işletmelerinin endüstriyel robotlara yaptığı yatırımların ülkedeki istihdamda yüzde 16 'a varan bir düşüşe neden olduğunu tespit etmiştir. Acemoğlu ve Restrepo (2018) çalışmalarında, ABD'de robotların hem istihdamı hem de ücretleri negatif yönde etkilediği sonucu elde etmiştir. Qureshi ve Syed (2014), sağlık sektöründe yapmış oldukları çalışmalarında robotların istihdama etkisinin hem negatif hem de pozitif yönlü olduğunu belirtmiştir.

Bu ampirik çalışmaların yanı sıra robot kullanımı ve işsizlik arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir takım raporların var olduğu da görülmektedir. Bunlardan birisi McKinsey & Company tarafından 2017 yılında yazılan rapordur. McKinsey & Company (2017)'ye göre 2030 yılında 75 ila 375 milyon çalışanın meslek kategorilerini değiştirmesi kaçınılmaz olacaktır. Hatta tüm çalışanların meslekleri yok oldukça ve artan vasıflı makineler geliştikçe, çalışanların bu yeni duruma uyum sağlamaları gerekecektir. Bu ise daha fazla eğitimli personel ihtiyacı oluşturacaktır. PWC (2018)'e göre ise, Birleşik Krallık 'ta yapay zekâ %20 oranında işsizlik oluşturacak ve bu oran gittikçe artacaktır.

Robotların kullanımı üretimde önemli paya sahip olan işçilik kavramında da farklı durumları ortaya çıkarmıştır. Robotların kullanımı ile işçilik tahakkuk etmemektedir. Ayrıca üretimde robotların kullanımı direkt hammadde ve malzeme giderleri ile direkt işçilik giderleri dışında olan ve üretimle ilgili olan genel üretim giderlerinin aktifleşmesi ve işçilik maliyetlerinin robot amortismanı olarak ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Robot kullanımıyla ilgili tanık olduğum bir süreçte "*Talaşlı imalat bölümünde torna tezgâhlarını parçaları tornalamak için takıp işledikten sonra tekrar yerine bırakan robotları izledikten sonra üretim müdürüne insana göre daha yavaş hareket ediyorlar*" şeklinde bir eleştiri getirmiştim. Buna karşılık üretim müdürü ise " *İşe geç gelmiyorlar, izin almıyorlar, hastalanmıyorlar, tuvalet ve yemek ihtiyaçları olmuyor ve en önemlisi sigorta primlerini yatırmam gerekmiyor"* şeklinde yanıt vermişti. Dolayısıyla işçilik yerine robot kullanımında direkt işçilik maliyeti ve işçiliğe bağlı diğer maliyetler de gerçekleşmiyor. Sadece robotların satın almasında ortaya çıkan bir amortisman maliyeti ve bakım onarım maliyetleri oluyor.

Bütün bu bilgiler ışığında işçilik süreci ve maliyet ilişkisine ait tablo aşağıda Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. İşçilik Süreci-Maliyet İlişkisi

İşçilik Serüveni	**İş**	**Maliyet-Gider**
Toplayıcılık	Toplama İşi	Açlığı Giderme Maliyeti
Avcılık	Avlama İşi	Açlığı Giderme Maliyeti
Çiftçilik	Ekip Biçme	Tarımsal Ürün Maliyeti
Mal Para Dönemi	Üretme, Değiştirme	Satılan Malın Maliyeti
Kölelik Dönemi	Malın Üretimi	Sıfıra Yakın Satılan Malın Maliyeti
Sanayi Devrimi	Sanayi Malı Üretimi	Üretilen Malın Maliyeti
Modern Çağ	Mal ve Hizmet Üretimi	Üretilen Malın Maliyeti
Robotik Çağ	Mal ve Hizmet Üretimi	Genel Üretim Gider Olarak Üretilen Malin Maliyeti

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ

Geçmişten günümüze kadar köklü değişimler geçiren işçilik, emek ve ücret gibi kavramlar bireylerin ve yaşanılan dönemlerin yaşam koşullarına göre şekillenmiştir. Avcı-toplayıcı toplumlardan robot kullanımına kadar farklı süreçler geçiren işçilik kavramı, işçilere fiziksel ve zihinsel ödenen ücret olarak tanımlanmaktadır. Doğada buldukları ile yaşamlarını idame ettirmeye çalışan avcı-toplayıcı toplumlar, avcılık ve toplayıcılık yaparak işçilik bedellerini temin ediyorlardı. Ancak toprağın işlenmeye başlamasıyla köklü bir değişim yaşayarak hayatlarında önemli değişime yol açan tarım ve tarımsal faaliyetlerle geçim sağlamışlardır. O dönem bu toplumlar sadece toprağı işleme değil havyaların gücünden de yararlanmaya başlamışlardır. Tarıma ve hayvancılığa geçişle verimlilik artmış ve ürün fazlası oluşmuş ve insanlar artık kendilerine yetecek kadar üretimin dışında ürün üretmeye de başlamışladır. Kendi emekleriyle elde ettikleri kaynakların bazılarını tüketip ihtiyaç fazlası olanları ise ihtiyaç duydukları diğer ürünlerle mübadele (takas, değiş-tokuş) etmeye başlamış ve dönemin işçilik bedelinin karşılığını bu şekilde almışlardır.

Değiş-tokuş uygulamasının ortaya çıkmasıyla malların değişiminde gelişmeler yaşanmış ve şartların göz önünde bulundurulması sonucunda para kavramı gündeme gelmiştir. O dönemlerde mal paraların kullanımıyla mal para dönemi başlamış ve emek harcanarak doğadan elde edilen ihtiyaç fazlası ürünler için gerçekleştirilen işçiliğin karşılığı bu değerli madenlerle sağlanmıştır. Kölelik döneminse ise, işçilik karşılığı yemek, barınma gibi koşulların sağlanması ile ödenmiştir.

Sanayi Devriminin ilk zamanlarında maddi gücü olan bireyler, kâr elde etmek amacıyla düşük ücretli ya da sefalet ücretli şeklinde ifade edilen ücret karşılığında işçi çalıştırmışlardır. Sanayi Devrinde kadın, erkek ve çocuklar işgüçlerini yani emeklerini belirli bir süre ve ücret karşılığında fabrikası olan kişilere kiralamıştır. Üretim araçları olmayan ve başkalarının emrinde işçiliklerini kullanan bu yoksul kesimler "işçi sınıfı" olarak adlandırılan bir kitleyi oluşturmuşlardır. Sanayinin gelişmesi ve dönemde yaşanan büyük gelişmeler neticesinde kitle üretime geçiş sağlanmış ve artık üretim tesislerinde işçiler çalıştırılmaya başlanmıştır. Bu dönemde işçilik giderek önem kazanmaya başlamış ve işçilikle yakından ilgili olan direk işçilik, endirekt işçilik gibi kavramları ortaya çıkarmaya başlamıştır. İşçilere ödenen ücretler, direkt-endirekt işçilikler gibi işlemlerin muhasebeleştirilmesi önem kazanmaya başlamıştır. Ancak Sanayi devriminde sonra fabrika sayıları giderek artmış ve makinelerin kullanımının hızlanması ile işçilik kavramı yerini direkt işçilik ve endirekt işçiliklere bırakmıştır.

Modern çağda ise durum daha da farklı bir hâl almaya başlamıştır. Teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla birlikte insan gücüne olan ihtiyaç giderek azalmış, işçilerin sahip olduğu nitelik ve becerilerde de bir takım değişimlerin kaçınılmaz olduğu görülmüştür Bu dönemde insan emeği yerine sermaye önem kazanmaya başlamış, emek yoğun teknoloji yerini sermaye yoğun teknolojiye bırakmıştır. Bu durum ise işçilik ve direkt işçilik kavramlarının önemini giderek kaybetmesine neden olmuş, üretimde genel üretim giderleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Son olarak teknolojinin büyük bir gelişme göstermesiyle artık endüstrinin bütün alanlarında robotların kullanımı yaygınlaşmış ve insan gücü tamamen önem kaybetmeye başlamıştır. İnsanların yerine robotların iş yapmasına olanak sağlayan bu çağ, insan emeğinin karşılığı olan işçiliğin tahakkuk etmemesine neden olmuştur. Robotların hemen hemen her alanda kullanımının yayılmasıyla direkt hammadde ve malzeme giderleri ile direkt işçilik giderleri dışında olan ve üretimle ilgili olan genel üretim giderlerinin aktifleşmesi ve işçilik maliyetlerinin robot amortismanı olarak ortaya çıkmasına da neden olmaktadır.

Geçmişten günümüze kadara farklı farklı süreçlerden geçen işçilik ve işçilik maliyetlerinin incelendiği çalışmada, avcı-toplayıcı toplumdan robot kullanımına kadar gelişen süreçler işlenmiştir. Çalışmanın muhasebe biliminde önemli bir yeri olan işçilik ve maliyetlerinin geçirdiği süreci ele alması yönüyle literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Acemoglu, D. & Restrepo, P. (2018). Robots and jobs: Evidence from US labor markets. ce from US labor markets. https://economics.mit.edu/files/15254 adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 22.08.2023).

Achatz, R.,Beetz, K., Broy, M., Dämbkes, H., Damm, W., Grimm, K., & Liggesmeyer, P. (2009). Nationale Roadmap Embedded Systems. ZVEIZentralverbandElektrotechnik-undElektronikindustrieeV, Kompetenzzentrum Embedded Software &Systems

Akbulut, U. (2019). Paranın Hayatımıza Girişi, http://www.uralakbulut. com.tr/wp-content/uploads/2009/11/PARANINHAYATIMIZAG%C4%B0R %C4%B0 %C5%9E%C4%B0-EK%C4%B0M-2011.pdf, (15.07.2023).

Atamanalp, C., Karcıoğlu, R. & Orhan, M.S. (2001). Tek düzen hesap planına uyumlu maliyet muhasebesi. Erzurum: Aktif Kitabevi.

Ataseven, U. (2018). Avcı, Toplayıcı ve Tarım Toplumlarında Dini İnançlar Üzerine Bir Değerlendirme. *Eskiçağ Araştırmaları Dergisi,* 1(1), 2-18.

Atlan, S.(1993). Grek Sikkeleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Antik Nümizmatik Dizisi:2, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Bozkurt, G. (1981). Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 38*(1), 65-103.

Carbonero, F., Ernst, E. & Weber, E.(2018). Robots worldwide: The impact of automation on employment and trade. ILO Research Department Working Paper, No. 36

Chiacchio, F., Petropoulos, G. & Pichler, D. (2018). The impact of industrial robots on EU employment and wages: A local labour market approach. Bruegel Working Paper, Issue 2.

Çalışkan, Z.D. (2019). İktisada Giriş II, Editör: Serkan DİLEK, , İstanbul: Beta Yayınları.

Çelik, E.U &Üreten, H. (2020). Eski Batı'da (Hellas) Kölelik.*Anasay,* 4(12), 1-17.

Davutoğlu, N.A. (2020).Üçüncü ve dördüncü sanayi devrimleri arasındaki temel ve sistematik farklılıkların determinist bir yaklaşımla analizi. *Management and Political Sciences Review,2(1),* 181-194.

Davutoğlu, N.A.(2022). Bilinçlenme, tarım ve sanayi devrimleri sonucu oluşan teknolojik değişimin yönetimin evrilleşmesine etkileri. *Journal of Socil and Humanities Sciences Research,9*(88), 2114-2123.

Demir, R. (2022). Ücret Sistemleri. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/ucret_sistemleri#:~:text=Primli%20%C3%BCcret%20sistemleri%20ise%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fanlara,birden%20%C3%A7ok%20fakt%C3%B6re%20dayal%C4%B1%20olabilmektedir. Adresinden alındı. (Erişim tarihi: 24.08.2023).

Drescher, S.(2004). White Atlantic? The Choice for African Slave Labor in the Plantation Americas, in: Slavery in the Development of the Americas, Edited by David Eltis, Frank D. Lewis, Kenneth L. Sokoloff, Cambridge: Cambridge published.

EBSO (2015). Sanayi 4.0: Uyum Sağlamayan Kaybedecekhttps://www.ebso.org.tr/Ebsomedia/Documents/Sanayi-40_88510761.Pdf adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 24.08.2023).

EFOROSBG (2023). Ücret çeşitleri. https://eforosgb.com/ucret-cesitleri/#:~:text=Yap%C4%B1lan%20i%C5%9Fin%20sonucuna%20g%C3%B6re%20hesaplanan,durumunda%20akort%20%C3%BCcret%20s%C3%B6z%20konusudur. adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 25.08.2023).

Fidan, M., Dilek, S. &Esev A. (2019), Dünden Bugüne Paranın Tarihi Ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (18), 141-162,

Günarslan, H. (2019). Yeni Kölelik Sistemi: Sözleşmeli Ucuz İşçi Sistemi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*.3(66), 500-527.

Güvercin, A.&Mil, H.İ.(2016). Sosyal güvenlik açısından işçi ücret giderlerinin muhasebe uygulaması ve denetimi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 9(1), 59-74.

Gökdayı, İ. (1997), Çevrenin Geleceği, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

Hacırüstemoğlu, R. (2000). Maliyet muhasebesi. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Haftacı, V. (2009). *Maliyet muhasebesi*. Kocaeli: Umuttepe Kitabevi.

Kagermann, H., Helbig, J., Hellinger, A., & Wahlster, W. (2013). Recommendations for implementing the strategic initiative INDUSTRIE 4.0: Securing the future of German manufacturing industry; final report of the Industrie 4.0 Working Group. For schungsunion.

Karaaslan, M. (2022). Kölelik Yasağının Tarihsel Gelişimi. *Yaşar Hukuk Dergisi,4*(1),60-81.

Karahasanlıoğlu, H. (2018). Eski Çağlarda Emek ve İşçi Sınıfının Oluşumu. https://www.academia.edu/36569443/ESK%C4%B0%C3%87A%C4%9ELARDA_EMEK_VE_%C4%B0%C5%9E%C3%87%C4%B0_SINIFININ_OLU%C5%9EUMU adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 24.07.2023).

Karen, L.H. (2010). Sugar and Gold: Indentured Indian and Chinese Labour in South Africa, South Africa, Hillcrest, Pretoria, Department Historical and Heritage Studies, University of Pretoria.

Karakaya, M. (2014). Maliyet muhasebesi (3. baskı). Ankara: Gazi Kitabevi

Klein, H.S. (2010). The Atlantic Slave Trade. Cambridge: Cambridge University Press

Keser, A. (2009). Çalışma Psikolojisi, Bursa: Ekin Yayınevi.

Kurt, D.&Bozoklu,Ü. (2019). Robot Ekonomisinin Yükselişi. Sosyal Bilimler Metinleri, 1,25-47.

Küçükkalay, M.(1997). Endüstri Devrimi Ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,*2, 51-68.

Koca, D. (2020). Sanayi devrimlerinin tarihsel arka planı ve işgücü becerileri üzerindeki yansımaları. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 16*(31), 4531-4558

Kocabaş, F. (2015).Endüstri İlişkilerinde Dönüşüm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 1-12.

Koç, T.Ç-&Teker , S. (2019).Industrial Revolutions and its Effects on Quality of Life. *PressAcademia Procedia*,, 9(11),304-311.

Koyama, M., Miyake, N., Sakairi, H., Hattori, S., Momoi, Y., Fujimoto, T., & Kai, T. (1996). Control method and control apparatus of factory automation system: Google Patents.

Lordoğlu, K., Özkaplan, N. & Törüner, M. (2001). *Çalışma İktisadı*, Ankara: Beta Yayıncılık

Malay, H.(2010). Çağlar Boyu Kölelik, İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Mansel, A.M. (1988). Ege ve Yunan Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mark, J.J (2021). Koloni Amerika'sında Kölelik. https://www.worldhistory.org/trans/tr/21739/koloni-amerikasnda-kolelik/ adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 28.07.2023).

Masci, D.(2004). Human Trafficking and Slavery. *The CQ Researcher*, 14(12), 273-296.

Minare, L. (2017). Amerika Notları. http://www.birnokta.net/amerika-notlari/ adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 01.08.2023).

McKinsey & Company (2017). Jobs lost, jobs gained: Workforce transitions in a time of automation. https://www.mckinsey.com. Adresinden alındı. (Erişim tarihi: 22.08.2023).

Nar, M. S. (2019). Arkaik toplumlardan günümüze değiş-tokuş ekonomisi ve örnek ülke uygulamaları. Journal of Economy Culture and Society, 60, 207–225. https://doi.org/10.26650/JECS2019-0006

Qureshi, M. O. & Syed, R. S. (2014). The impact of robotics on employment and motivation of employees in the service sector, with special reference to health care. Safety and Health at Work, 5, 198-202

Paya, M. (1994). *Para Teorisi ve Para Politikası*, İstanbul: Filiz Kitapevi.

Ren, H., Zhou, S., Hu, A. & Cheng, H. (2018). Industrial robots and jobs turnover: Evidence from Chinese firm level data. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3213959 adreinden alındı. (Erişim Tarihi: 22.08.2023).

Reynolds, E.(2004). Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak, (Çeviren: Koray Akten), Ankara : İmge Yayınevi.

Schwab, K. (2019). *Dördüncü sanayi devrimini şekillendirmek*. İstanbul: Optimist Yayınları.
Smit, J., Kreutzer, S., Moeller, C., ve Carlberg, M. (2016). Industry 4.0 analytical study: European Parliament's Committee on industry. *Research and Energy* (ITRE): Brussels, Belgium.

İzgi, Ö. (1978). XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı Ticarî Münasebetler. Tarih Enstitüsü Dergisi, 9, 87- 106.

Ögel, B.(1991).İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Önder, E.(2009). İşçilik Maliyetleri. https://web.itu.edu.tr/~onderem/MALIYETMUHASEBESI4_09_10.pdf adresinden alındı. (Erişim Tarihi: .08.08.2023).

Ören, K.& Yüksel, H. (2012). Geçmişten Günümüze Çalışma Hayatı, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 1(1), 35-59.*

Özsoy, E. C. (2017). Bilgi ekonomisi. E. Kutlu, B. Tugberk Tosunoglu (Ed.) *Bilgi Ekonomisi ve Eğitim* icinde, (s. 160¸-192). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 3613.

PWC (2018). Will robots really steal our jobs? An international analysis of the potential long term impact of automation. https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/impact_of_automation_on_jobs.pdf adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 21.08.2023).

Taşkın, K.& Başaran, İ. (2016). Üretimde robot kullanan işletmelerde robotların verimliliğe etki algısının yöneticiler ve işçiler tarafından değerlendirilmesi. Conference: 14. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Gostivar / Makedonya

Tekin, O. (1992). Antik Nümizmatik ve Anadolu, Arkaik ve Klasik Çağlar, Antik Nümizmatik Dizisi:1, İstanbul

Tekin, O. (2008). Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tonga, M.Y. & Tonga, M. (2022). Endüstri 4.0'a Genel Bir Bakış: Sanayinin Geleceği. *Gaziantep Üniversitesi İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergisi*,6(6), 40-60.

Wildhaber, I. (2016). Die Roboter kommen – Konsequenzen für Arbeit und Arbeitsrecht. Zeitschrift für Schweizerisches Recht. Band 135 I, Heft 4, 315-351.

Umur, Z.(1999). Roma Hukuku Ders Notları, İstanbul.

Yılmaz, A. (2022). Avcılık ve Toplayıcılık, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/avcilik_ve_toplayicilik adresinden alındı. (Erişim Tarihi: 11.07.2023).

Yılmaz, E.(2002). Hukuk Sözlüğü, Genişletilmiş 7. Baskı, Ankara

Yükçü, S.& Atağan, G. (2011). Ortadoğu'da Zaman Tünelinde Ticaret. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 83-6-109.

Yükçü, S.&Atağan, G. (2014). Maliyet Muhasebesi Tarihinin Üretim Teknolojisi Tarihine Bağımlılığı. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi,6(6), 142-173.*

Yolvermez, B. (2020). Türkiye'de Asgari Ücret Sorunlarına İlişkin Bir Değerlendirme. *Çalışma ve Toplum* , 4 (67) , 2441-2462

THE EFFECT OF THE MANAGER'S DARK TRIAD PERSONALITY TRAITS ON THE PSYCHOLOGICAL OWNERSHIP LEVELS OF EMPLOYEES

Dr. Öğr. Üyesi PINAR ERKAL [1],

[1] Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir Meslek Yüksekokulu,

ORCID ID: 0000-0003-4698-8475

ABSTRACT

Dark triad personality traits, also known as the dark side of the personality, is a concept that includes the personality traits of Machiavellianism, narcissism and psychopathy. In recent years, the effects of dark triad personality traits on managers and employees have been examined. Managers with Machiavellian personality traits persuade employees to achieve their own goals and use all means to achieve them, regardless of the goal. Managers with the personality trait of narcissism have a high sense of self, have a high degree of admiration for themselves, and see themselves as perfect. Managers with psychopathy personality traits do not question their conscience in the decisions they make, cannot empathize, and manipulate. Psychological ownership is a concept that involves the emergence of positive emotions when employees embrace the organization and see themselves as a part of the organization. The purpose of this research is to examine the effect of managers' dark triad personality traits on employees' psychological ownership levels. In the research, data was obtained by survey method from the participants. Amos program was used to analyze the research data. According to the results of the research, it was determined that the effect of the manager's Machiavellianism and narcissism personality traits on the psychological ownership levels of the employees was not significant ($p>0.05$). However, it was determined that the negative effect of managers' psychopathy levels on employees' psychological ownership levels was significant ($\beta = -0{,}16$ $p < 0.01$). It was determined that the fit index values of the created research model were CFI = 0.95 NFI = 0.92 CMIN/df = 2.78 RMSEA = 0.07. It has been concluded that if the manager has a high level of psychopathy personality traits, it will negatively affect the employees' level of psychological ownership of the organization.

Key Words: Machiavellianism, Narcissism, Pschopathy, Pschological Ownership

YÖNETİCİNİN KARANLIK ÜÇLÜ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN ÇALIŞANLARIN PSİKOLOJİK SAHİPLENME DÜZEYLERİ ÜZERİNE ETKİSİ

ÖZET

Karanlık üçlü kişilik özellikleri kişiliğin karanlık yönü olarak da bilinen Makyavelizm, narsisizm ve psikopati kişilik özelliklerini içine alan bir kavramdır. Karanlık üçlü kişilik

özelliklerinin son yıllarda yöneticiler ve çalışanlar üzerine etkileri incelenmektedir. Makyavelist kişilik özelliğine sahip yöneticiler kendi amaçları için çalışanları ikna eden, amaç ne olursa olsun ona ulaşmak için bütün araçları kullanan yöneticilerdir. Narsisizm kişilik özelliğine sahip yöneticiler ben duygusunun yüksek olduğu, kendisine yüksek derecede hayranlık duyan ve kendini mükemmel gören yöneticilerdir. Psikopati kişilik özelliklerine sahip yöneticiler aldıkları kararlarda vicdanını sorgulamayan, empati kuramayan, manipüle eden yöneticilerdir. Psikolojik sahiplenme çalışanların örgütü sahiplenmeleri ve kendilerini örgütün bir parçası olarak görmeleri ile olumlu duyguların ortaya çıkmasını içeren bir kavramdır. Bu araştırmanın amacı yöneticilerin karanlık üçlü kişilik özelliklerinin çalışanların psikolojik sahiplenme düzeyleri üzerine etkisini incelemektir. Araştırmada kolayda örneklem yöntemi ile belirlenen katılımcılardan anket yöntemi ile veriler elde edilmiştir. Araştırmada verilerinin analizinde Amos programından yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre yöneticinin Makyavelizm ve narsisizm kişilik özelliklerinin çalışanların psikolojik sahiplenme düzeylerine etkisinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$). Ancak yöneticilerin psikopati kişilik özellikleri düzeylerinin çalışanların psikolojik sahiplenme düzeylerine etkisi negatif yönde anlamlıdır ($\beta= -0,16$ $p<0,01$). Oluşturulan araştırma modelinin uygum indeksi değerleri CFI=0,95 NFI=0,92 CMIN/df=2,78 RMSEA= 0,07 olduğu tespit edilmiştir. Yöneticinin psikopati kişilik özelliğinin yüksek düzeyde olması çalışanların örgüte duyulan psikolojik sahiplenme düzeyini negatif yönde etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Makyavelizm, Narsisim, Psikopati, Psikolojik Sahiplenme

1. GİRİŞ

Karanlık üçlü Makyavelizm, narsisim ve psikopati olmak üzere üç kişilik özelliğini içeren ve bu özellikler nedeniyle de karanlık olarak ifade edilen bir kavramdır. Makyavelizm kişilik özelliğine sahip yöneticiler kendi amaçları için çalışanları ikna eden, amacına ulaşmak için etik olmayan yollarda dahil olmak üzere tüm araçları kullanan yöneticilerdir. Narsisizm kişilik özelliğine sahip yöneticiler ben duygusunun yüksek olduğu, kendisine yüksek derecede hayranlık duyan ve kendini mükemmel gören yöneticilerdir. Psikopati kişilik özelliklerine sahip yöneticiler aldıkları kararlarda vicdanını sorgulamayan, empati kuramayan, manipüle eden yöneticilerdir.

Bireyler herhangi bir nesneyi psikolojik olarak sahiplendiklerinde nesnenin yasal olarak sahibiymiş gibi davranırlar ve sahiplik duygusu hissederler. Bunun sonucunda o nesneyi önemser, korur veya besleme arzusu hissederler. Psikolojik sahiplenme duygusu sahiplenilen nesneye karşı olumlu sonuçlara yol açar (Wang vd., 2022:1). Çalışanların psikolojik sahiplenmelerinin çalışanların ekstra rol davranışlarının gelişmesi (Kalmaz ve Tozkoparan, 2020), iş performansı (Taşdemir vd., 2022), iş tatmini (Aslan,2020) üzerine olumlu etkileri mevcut çalışmalarda incelenmiştir.

Literatürde iş hayatında yöneticilerin karanlık üçlü kişilik özelliklerinin olumsuz etkileri araştırmacılar tarafından incelenmektedir. İş hayatında yöneticilerin karanlık üçlü kişilik özelliklerine sahip olması çalışanların mobbing yaşama ihtimalleri ile ilişkili olduğunu

ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Okumuşoğlu, 2021:6). Naktiyok vd. (2019)'nin çalışmasına göre yöneticilerin karanlık kişiliklerinin işe adanmışlık üzerinde negatif, örgütsel muhalefet üzerinde pozitif yönlü etkisi bulunmaktadır. Murat ve Börü (2019) yöneticinin algılanan psikopati özelliklerinin örgütsel sinizm davranışlarını etkilediğini tespit etmiştir.

Psikolojik sahiplenmenin doğuracağı olumlu sonuçlar nedeniyle çalışanlarda bu duygunun oluşmasını etkileyecek öncüller üzerine araştırmalar yapılmaktadır. Mevcut araştırmalarda örgütsel desteğin (Çıkmaz ve Yeşil, 2020), lider üye etkileşiminin (Işık ve Uçar, 2019), hizmetkar liderliğin (Aslan,2020), yöneticilerin liderlik özelliklerinin (Zengin vd., 2021), otantik liderliğin (Alok, 2014), etik liderin (Avey vd., 2012), dönüşümcü liderin (Ghafoor vd., 2011) psikolojik sahiplenme üzerine etkilerinin incelendiği görülmektedir.

Bu araştırma çalışanların psikolojik sahiplenme duygusunun gelişmesini etkileyecek olumlu öncüller kadar olumsuz öncüllerin de belirlenmesinin gerekliliğini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Araştırmada çalışanların yöneticilerine ilişkin algıladıkları karanlık üçlü kişilik özelliklerinin çalışanlarda psikolojik sahiplenme düzeylerini negatif yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Araştırmanın temel amacı yöneticilerin algılanan karanlık üçlü kişilik özelliklerinin çalışanların psikolojik sahiplenme düzeylerine etkisini incelemektir.

2. KARANLIK ÜÇLÜ: MAKYAVELİZM, NARSİSİZM, PSİKOPATİ

Karanlık üçlü kavramı ilk olarak 2002 yılında Paulhus ve Williams tarafından kullanılmıştır. 2014 yılında ilk kez Industrial and Organizational Psychology adlı dergide "İşyerinde Sağlıklı Olmayan Davranışlar" başlığı ile iş hayatındaki önemi ortaya konmuştur (Saltoğlu ve Irak, 2020: 43). Paulhus ve Williams (2002) çalışmasında Makyavelizm, narsisizm ve psikopati kişilik özellikleri klinik olmayan kişilik özellikleri olarak değerlendirilmektedir. Bu üç kişilik özelliğinin üçü de genel olarak duygusuz davranma ve manipüle etme ortak özelliklerine sahiptir (Ahadzadeh, 2023:8876).

Makyavelizm: Machiavelli'nin siyaset bilimi alanında yazdığı Hükümdar adlı kitap ile ortaya atılan Makyavelizm yaklaşımına göre amaç her ne olursa olsun, ona ulaşmak için bütün araçların kullanılması meşrudur. Bu nedenle şer mantığı, hilecilik, soğukkanlı kalleşlik, cürüm işlemekten zevk alma gibi durumlar Makyavelizm yaklaşımının temelini oluşturur (Kesgin, 2015:107). Makyavelist bireyler amaçlarına ulaşmak için yalan söyleme, hileye başvurma, manipüle etme, sinik tutumlar sergileme, bencil ve çıkarcı olma eğiliminde bulunabilmektedirler (Özsoy ve Ardıç, 2017:396).

Narsisizm: Narsisizm, bireyin kendine karşı duyduğu hayranlıktır ve bireyin kendine aşık olmasıdır. Her birey kendini sever ve değer verir. Ancak narsisimde bireyin kendisini abartılı bir şekilde öne çıkarması söz konusudur (Timuroğlu ve İşcan, 2008:239). Narsistler eleştirilere tahammül edemeyen, uzlaşmaya isteksiz olan, güce ve prestije ihtiyacı olan bireylerdir. Genellikle liderlik pozisyonları için ideal seçenek olarak görünseler de konumlarıyla güçlendirilen narsistik eğilimlerinin kurban olabilirler (Clements ve Washburg, 1999:170). Ketts de Vries ve Miller (1985) narsist liderleri reaktif, kendi kendini aldatan ve yapıcı narsist liderlik olarak üç şekilde incelemektedir. Reaktif ve kendi kendini aldatan narsist liderler sadece kendini önemseyen, hedeflerine ulaşmak için çevresindekilerden faydalanan, başarısızlık durumunda sorumluluğu kabullenmeyen liderlerdir. Yapıcı narsist liderler ise

takipçilerini dinleyen, kendi kararlarında ısrarlı olan ve diğer narsistlere göre daha olumlu özelliklere sahiplerdir (akt. Yağcı ve Küçük, 2022:200).

Psikopati: Psikopati özelliğine sahip bireyler dürtüsel, diğerlerini küçümseme, alay etme eğiliminde olana, sabırsız, uyumsuz bireylerdir. Ahlaki değerleri zedeleyen davranışlarda bulunsalar bile vicdan azabı, endişe, korku duymayabilirler (Yücel, 2020:74). Bu nedenle psikopatinin duygusuzluk ve öz kontrol eksikliği olmak üzere iki temel özelliği bulunmaktadır. Psikopati özelliğine sahip bireyler duygusuzluklarını kısa vadede ortaya koyarlar ve bazen hemen ödülü elde etme isteği ile uzun vadeli çıkarlarını tehlikeye atabilirler. Bu nedenle duygusuz manipülasyonlar, umursamazlık ve heyecan arayışı gibi kısa vadeli unsurlarla birleşerek cesur ve amansız davranışlar gösterebilirler. Psikopatların öz kontrol eksikliği Makyavelizm'den ayrılma noktasıdır (Jones ve Paulhus, 2014:29). Psikopati özelliğine sahip bireyler Makyavelistler gibi duygusuzdurlar ve kişileri manipüle edebilirler. Ancak Makyavelistlere göre daha umursamaz, sorumsuz ve büyüklenme eğilimindedirler (Book vd., 2015:30).

3. PSİKOLOJİK SAHİPLENME

Psikolojik sahiplenme yasal bir sahiplenme olmaksızın bireyin işine ve çalıştığı kurumuna karşı sahiplenme duygusunun oluşmasıdır. Psikolojik sahiplenme bireyin sahiplenme duygusunu psikolojik olarak hissetmesidir. Bireyin sahiplenme duygusu ile psikolojik olarak sahiplendiği nesneye bağlı olma hissi ortaya çıkar (Kalmaz ve Tozkoparan, 2020:257). Bireyler yasal olarak sahip olduğu nesnelere karşı hissettiği mülkiyet ve sorumluluk duygusunu psikolojik sahiplenme ile hisseder. Bu nedenle psikolojik sahiplenme ile çalışanlar sahiplendiği nesnelere karşı etkili olmak ve onu kontrol etmek isterler. Sahip olduğu nesneleri kaybetmemek ve ileriye götürmek için çaba harcayarak değerlendirmek isterler (Derin, 2018:70). Psikolojik sahiplenme, sahiplenme duygusunu örgütler ve işler üzerine etkilerine odaklanır. Örgüt temelli psikolojik sahiplenme kişinin bir örgüte karşı sahiplenme duygusu; işe dayalı psikolojik sahiplenme kişinin işine karşı sahiplenme duygusunu ifade eder. Pierce ve Jussila (2011) tarafından bireyin psikolojik sahiplenme duygusunu ortaya çıkaracak insanlar, ilişkiler, sorumluluklar, işler vb. olmak üzere 128 farklı sahiplik hedefi belirlenmiştir (akt. Cocieru vd., 2019).

Literatürde psikolojik sahiplenmenin yenilikçi iş davranışları (Derin, 2018), iş tatmini (Aslan, 2020), örgüte güven (2022), işgören sesliliği (Yavuz ve Akgemici, 2021). Performans (Taşdemir vd., 2022) üzerine olumlu etkilerini ortaya koyan çalışmaların olduğu görülmektedir.

4. ARAŞTIRMA AMACI VE YÖNTEMİ

Bu araştırmanın amacı yöneticilerin karanlık üçlü kişilik özelliklerinin çalışanların psikolojik sahiplenme düzeyleri üzerine etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur. Araştırmada karanlık üçlü kişilik özelliklerinin psikolojik sahiplenmeyi negatif yönde etkiyeceği düşünülerek hipotezler oluşturulmuştur.

Araştırmada yöneticilerin karanlık üçlü kişilik özellikleri çalışanların algılarıyla değerlendirilmiştir.

H1. Yöneticinin algılanan Makyavelizm kişilik özelliklerinin çalışanların psikolojik sahiplenme düzeyine negatif yönde anlamlı etkisi vardır.

H2. Yöneticinin algılanan narsisizm kişilik özelliklerinin çalışanların psikolojik sahiplenme düzeyine negatif yönde anlamlı etkisi vardır.

H3. Yöneticinin algılanan psikopati kişilik özelliklerinin çalışanların psikolojik sahiplenme düzeyini negatif yönde anlamlı etkisi vardır.

Araştırma verilerinin analizinde Amos programı ve güvenirlik analizinde Spss programı kullanılmıştır. Hipotezlerin test edilmesinde yapısal eşitlik modellemesinden yararlanılmıştır.

4.1. Araştırmanın Örneklemi

Araştırma örneklemi gıda üretimi sektöründe çalışan 304 kişiden oluşmaktadır. Örneklemin gıda sektöründe çalışanlardan oluşmasının sebebi sektörün yoğun çalışma koşulları ve yönetimin hizmet sektörüne göre daha merkezi yapıda olmasıdır. Örneklem büyüklüğü sayısının belirlenirken örneklemin ölçek maddelerinin on katı kadar olmasının yeterli düzeyde olacağı kabul edilmektedir (Koyuncu ve Kılıç, 2019). Araştırmada kullanılan iki ölçeğin madde sayılarının toplamı 22'dir. Bu durumda 304 katılımcıdan oluşan örneklemin evreni temsil ettiği varsayılmaktadır.

Katılımcıların % 41,44'ü kadın, %58,56'i erkektir. Katılımcıların %33,5'i 20-30 yaş aralığında, % 35,5'i 31-40 yaş aralığında, %24,6'sı 41-50 yaş aralığında %6,4'ü 51 ve üstü yaş aralığındadır. Katılımcıların % 45,4'ü lise mezunu, % 54,6'sı üniversite mezunudur.

4.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Anket formunun birinci bölümünde demografik özellikler, ikinci bölümünde karanlık üçlü ölçeği ve üçüncü bölümde psikolojik sahiplenme ölçeği bulunmaktadır.

Karanlık Üçlü Ölçeği: Karanlık üçlü ölçeği Jonason ve Webster (2010) tarafından geliştirilmiştir. Yaşlıoğlu ve Atılgan (2018) tarafından Türkçeye uyarlama çalışması yapılmıştır. Karanlık üçlü ölçeği Makyavelizm, narsisizm ve psikopati olmak üzere üç faktörden oluşmaktadır. Ölçek her faktörde 4'er maddeden toplam 12 maddeden oluşmaktadır.

Psikolojik Sahiplenme Ölçeği: Psikolojik sahiplenme ölçeği Shukla ve Singh (2015) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek Türkçeye Aslan ve Ateşoğlu (2020) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçek duygusal sahiplenme ve iş temelli sahiplenme olmak üzere iki faktörden oluşmaktadır.

4.3. Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirlik düzeyinin belirlenmesinde Cronbach Alfa değeri incelenmiştir. Karanlık üçlü ölçeğinin güvenirlik düzeyi 0,94'tür. Psikolojik sahiplenme ölçeğinin ise güvenirlik düzeyi 0,97 olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin

güvenirlik düzeyinin 0,70'den yüksek olması ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği değerleri incelenmiştir. Aşağıdaki Tablo 1'de araştırmada kullanılan karanlık üçlü ve psikolojik sahiplenme ölçeklerinin uyum iyiliği değerleri bulunmaktadır.

Tablo 1. Ölçeklere Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Kabul Edilebilir Uyum	Karanlık Üçlü Ölçeği	Psikolojik Sahiplenme Ölçeği
cmin/df ≤5	4,07	3,14
CFI≥90	0,95	0,98
GFI≥90	0,90	0,94
NFI≥90	0,94	0,97
RMSEA≤0,08	0,07	0,08

Karanlık üçlü ölçeğinin üç faktörlü yapısının doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre kabul edilebilir düzeylerde olduğu görülmektedir. Psikolojik sahiplenme ölçeğinin tek faktörlü yapısının uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Şekil 1 'de araştırmanın hipotezlerinin test edilmesine ilişkin araştırma modeli bulunmaktadır.

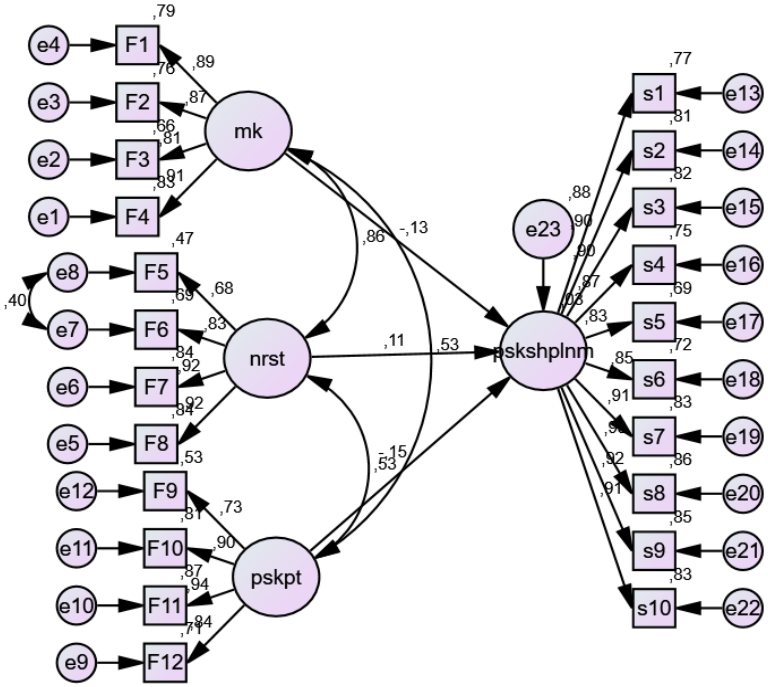

Şekil 1. Araştırma Modeli YEM Sonuçları

Oluşturulan araştırma modelinin uyum indeksi değerleri CFI=0,95 NFI=0,92 CMIN/df=2,78 RMSEA= 0,07 olduğu tespit edilmiştir. Hipotezlerin test edilmesinde oluşturulan araştırma modelinin uyum değerleri sonucunda RMSEA, CFI, NFI, RMSEA değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu tespit edilmiştir. Araştırma modelinin uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu tespit ettikten sonra hipotezlerin desteklenip desteklenmediğini tespit etmek amacıyla standardize edilmiş regresyon katsayıları

ve p (anlamlılık) değerleri incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre yöneticilerin Makyavelizm kişilik özelliklerinin çalışanların psikolojik sahiplenme düzeyine etkisinin anlamlı olmadığı görülmektedir (p>0,05). H1 hipotezi desteklenmemiştir. Yöneticilerin narsisizm kişilik özelliklerinin psikolojik sahiplenme düzeylerine etkisinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir (p>0,05). H2 hipotezi desteklenmemiştir. Yöneticilerin psikopati kişilik özellikleri düzeyinin çalışanların psikolojik sahiplenme düzeyine etkisinin negatif yönde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. H3 hipotezi desteklenmiştir (β= -0,15 p<0,01).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada yöneticilerin karanlık üçlü kişilik özelliklerinin çalışanların psikolojik sahiplenme düzeylerine etkisi incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre yöneticilerin algılanan psikopati özelliklerinin çalışanların psikolojik sahiplenme düzeylerini negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. H3 hipotezi desteklenmiştir. Psikolojik sahiplenme çalışanlar ve yöneticiler arasındaki ilişkinin gelişmesinde önemli etkiye sahip olmakla birlikte örgüt için olumlu sonuçlar oluşmasını sağlayacaktır (Zengin vd., 2021:61). Elde edilen sonuçlara göre çalışanlar tarafından yöneticinin algılanan psikopati kişilik özellikleri çalışanların psikolojik sahiplenme düzeyini negatif yönde etkileyecek ve psikolojik sahiplenmenin ortaya çıkaracağı olumlu çıktıların meydana gelmesini engellenecektir. Bu sonuç literatürde yöneticilerin psikopati özelliklerinin çalışanlar üzerinde olumsuz etkilerinin incelendiği çalışmalar ile uyumludur. Özsoy (2019) çalışmasında yöneticilerin Makyavelizm, narsisizm ve psikopati kişilik özelliklerinin çalışanların tükenmişlik düzeylerini pozitif yönlü etkilediğini tespit etmiştir. Naktiyok vd. (2019)'nin çalışmasına göre yöneticilerin karanlık kişiliklerinin işe adanmışlık üzerinde negatif, örgütsel muhalefet üzerinde pozitif yönlü etkisi tespit edilmiştir.

Yöneticilerin algılanan Makyavelizm ve narsisizm kişilik özelliklerinin psikolojik sahiplenme üzerinde etkisi tespit edilememiştir. H1 ve H2 hipotezleri desteklenmemiştir. O'Reilley vd. (2014:220)'e göre narsist liderlerin yüksek özgüven, içsel kontrollerinin olması, başkalarının duygularını kontrol edebilme özellikleri nedeniyle çalışanlar üzerinde olumlu etkiler oluşturabilir ve Deluga (1997:59) narsisizmin algılanan karizma üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu belirtmektedirler (akt. Çoban ve İrmiş, 2018:131). Literatürde narsist liderlerin bu tür özelliklerinden dolayı başkalarını etkileme ve risk alma gibi özellikleri nedeniyle olumlu sonuçlar elde ettikleri ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Makyavelist özelliklere sahip yöneticilerin çalışanlarına esneklik gösterebildikleri ve yönlendirici bir liderlik tarzı sergiledikleri, planlama, organizasyon özelliklerinin yüksek olduğu ve bu nedenle liderlikte avantaj sağladıkları belirtilmektedir (Ülker, 2023: 454). Bu araştırmada yöneticinin algılanan karanlık üçlü kişilik özellikleri klinik olmayan kişisel özellikler olarak ve genel olarak değerlendirilmektedir. Gelecek araştırmalarda sadece Makyavelist yönetici ya da sadece Narsist yönetici davranışlarının etkileri üzerine çalışmaların yapılması konu hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılmasını sağlayacaktır. Bu araştırmada yöneticinin karanlık üçlü kişisel özelliklerinin etkileri psikolojik sahiplenme genelinde incelenmiştir. Araştırma sonuçlarından elde edilen bilgiler genel sonuçları içermekte ve gelecek araştırmalara bir ön çalışma niteliğindedir. Gelecek çalışmalarda yöneticilerin algılanan karanlık kişilik özellikleri psikolojik sahiplenmenin duygusal sahiplenme ve iş boyutlu sahiplenme faktörleri ile ayrıntılı

incelenebilir. Böylece yöneticilerin karanlık kişilik özelliklerinin etkileri üzerine daha kapsamlı değerlendirmeler yapılabilecektir.

KAYNAKÇA

Ahadzadeh, A. S., Ong, F. S. & Wu, S. L. (2023). Social Media Skepticism and Belief in Conspiracy Theories about Covid-19: The Moderating Role of the Dark Traid. Current Psychology, 42, 8874-8885.

Alok, K. (2014). Authentic Leadership and Psychological Ownership: Investigation of Interrelations. Leadership & Organization Development Journal, 35(4), 266-285.

Aslan, H. (2020). Hizmetkâr Liderliğin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sahiplenmenin Aracı Rolü. Business & Management Studies: An International Journal, 8(1), 196-212.

Avey, J. B., Wernsing, T. S. & Palanski, M. E. (2012). Exploring the Process of Ethical Leadership: The Mediating Role of Employee Voice and Psychological Ownership. Journal of Business Ethics, 107, 21-34.

Ghafoor, A., Qureshi, T. M., Khan, M. A. & Hijazi, S. T. (2011). Transformational Leadership, Employee Engagement and Performance: Mediating Effect of Psychological Ownership. African Journal of Business Management, 5(17), 73-91.

Zengin, Y., Yurdakul, S., Bayram, N., Sakarya, M. & Bağcı, M. (2021). Yöneticilerin Liderlik Özelliklerinin Psikolojik Sahiplenme Ve İş Stresi İle İlişkisi. Turkish Business Journal, 2(4), 56-75.

Book, A., Visser, B. A. & Volk, A. A. (2015). Unpacking "Evil": Claiming the Core of the Dark Triad. Personality and Individual Differences, 73, 29-38.

Clements, C. & Washbush, J. B. (1999). The Two Face of Leadership: Considering the Dark Side of Leader Follower Dynamics. Journal of Workplace Learning, 11(5), 170-175.

Cocieru, O. C., Lyle, M. C. B., Hidman, L. C. & McDonald, M. A. (2019). The "Dark Side" of Pschological Ownership during Times of Change. Journal of Change Management, 19(4), 266-282.

Çıkmaz, G. & Yeşil, S. (2020). Çalışanların Algıladıkları Örgütsel Desteğin Psikolojik Sahiplenme Üzerine Etkisi. OPUS International Journal of Society Researches, 15(22), 1234-1254.

Çoban, H. & İrmiş, A. (2018). Yöneticilerde Narsisizm Üzerine Bir Araştırma. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 14(1), 123-146.

Derin, N. (2018). Kuruma Duyulan Psikolojik Sahiplenme İle Yenilikçi İş Davranışı Arasındaki İlişkide Sanal Kaytarmanın Düzenleyici Rolü. Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 36(1), 63-81.

Jonason, P. K. & Webster, G. D. (2010). The Dirty Dozen: A Consice Measure of the Dark Traid, Psychological Assesment, 22(2), 420-432.

Jones, D. N. & Paulhus, D. L. (2014). Introducing the Short Dark Triad (SD3): A Brief Measure of Dark Personality Traits. Assessment, 21(1), 28-41.

Kalmaz, M. ve Tozkoparan, G. (2020). Psikolojik Sahiplenmenin Çalışanların Ekstra Rol Davranışı Üzerine Etkisi: Özel Sektörde Bir Araştırma. İzmir İktisat Dergisi, 35(2), 255-270.

Kesgin, A. (2015). Machiavelli ve Makyavelizm. Beytulhikme An International Journal of Philosophy, 5(1), 105-109.

Koyuncu, İ. & Kılıç, A. F. '2019). The Use of Exploratory and Confirmatory Factor Analyses: A Document Analysis. Ted Eğitim e Bilim, 44(198), 361-388.

Naktiyok, S., Zengin, Y., Yıldırım S. K. (2019). Yöneticilerin Karanlık Kişiliklerinin İşe Adanmışlık ve Örgütsel Muhalefete Etkisi: Bir Araştırma. İşletme Araştırmaları Dergisi, 11(4), 2472-2491.

Okumuşoğlu, S. (2021). Mobbing ve Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri. Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(31), 1-10.

Özsoy, E. & Ardıç, K. (2017). Karanlık Üçlünün (Makyavelizm, Narsisizm ve Psikopati) İş Tatminine Etkisinin İncelenmesi. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 24(2), 391-406.

Özsoy, E. (2019). Yöneticilerin Karanlık Kişilik Özelliklerinin Çalışanların Tükenmişlik Düzeylerine Etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 22(1), 194-202.

Paulhus, D. L. & Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of Personality: Narcissism, Machiavellianism and Psychopathy. Journal of Research in Personality, 36(6), 556– 563.

Saltoğlu, S. ve Irak, D. U. (2020). Kişiliğin Karanlık Üçlüsü: Narsisizm, Makyavelizm ve Psikopati. Türk Psikoloji Yazıları, 23(45), 42-58

Taşdemir, D. Ç., Ceyhan, S. & Çıkmaz, G. (2022). Organizasyona Karşı Hissedilen Psikolojik Sahiplenme-İş Performansı İlişkisi: Gıda Sektörü Örneği. İşletme Araştırmaları Dergisi, 14(2), 1175-1188.

Timuroğlu, K. & İşcan, Ö. F. (2008). İşyerinde Narsisizm ve İş Tatmini İlişkisi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 22(2), 239-264

Ülker, F. E. (2023). Liderin Negatif Yönü: Karanlık Liderlik (21.Bölüm). Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Öncü ve Çağdaş Çalışmalar. 441-474.

Wang, X., Fielding, K.S. & Dean, A. J. (2022). Psychological Ownership of Nature: A Conceptual Elaboration and Research Agenda, Biological Conservation, 1-9.

Yağcı, G. ve Küçük, B. A. (2022). Narsist Liderlik Tarzının bireysel Sonuçlar Üzerine Etkisi: İş Özerkliğinin Rolü. Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 44(1), 197-200.

Yaşlıoğlu, D. T. & Atılgan, Ö. (2018). Karanlık Üçlü Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Güvenilirlik Ve Geçerlilik Çalışması. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(3), 725-739.

Yavuz, A., & Akgemci, T. (2021). Birey-Örgüt Uyumu, Psikolojik Sahiplenme, İşgören Sesliliği Ve Motivasyon Araçları İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (34), 99-114.

Yücel, E. (2020). Kişiliğin Karanlık Üçlüsü: Turizm Sektöründe Demografik Değişkenler Açısından Bir İnceleme. Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 17(1), 71-86.

DİJİTALLEŞEN DÜNYADA ÇALIŞMA SAATLERİNİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Arş. Gör. Dr. UMUT YERTÜM

Kırklareli Üniversitesi,

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID ID 0000-0003-1548-264X

ÖZET

Bulut teknolojisi, yapay zeka, nesnelerin interneti, Blockchain, 3D yazıcı, sürücüsüz araçlar vb. teknolojik gelişmelerin sosyal ve ekonomik hayatı dönüştürmeye başlamasıyla gündeme gelen dijitalleşme ve dijitalleşmenin etkileri her geçen gün daha fazla hissedilmektedir. Üretimde de dijitalleşmeye evrilen bu yeni süreç bir yandan tamamen robotlar tarafından üretim yapılan karanlık fabrikaların kurulmasına neden olurken, diğer yandan üretimde insan emeğine olan talebin azalmasına neden olmaktadır. Bu çalışmanın amacı Avrupa'da 2008-2022 yılları arasında haftalık ortalama çalışma saatlerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu amaç için Eurostat'dan 35 Avrupa ülkesi, AB-27 ve AB-20'nin haftalık ortalama çalışma saatlerine ilişkin elde edilen veriler; genel, erkek ve kadın olarak alt kategorilere ayrılmıştır. Yapılan bu kategorizasyon neticesinde; AB-27 ülkelerinde genel ve erkek haftalık ortalama çalışma saatlerinin istikrarlı bir şekilde azaldığı görülmüştür. 2008-2022 yıllarında ortalama haftalık çalışma saatleri en fazla düşen ülke 40,6 saatten 35,5 saate düşen İzlanda olurken onu 37,8 saatten 33,7 saate düşen Avusturya takip etmektedir. Kadınların haftalık ortalama çalışma saatleri incelendiğinde ise azalmak bir yana bazı ülkelerde artışların meydana geldiği görülmüştür. Lüksemburg ve Norveç'te kadınların ortalama haftalık çalışma saatleri değişmezken; Fransa, Hollanda, Polonya, Romanya, İrlanda, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve Karadağ'da ise kadınların haftalık ortalama çalışma saatlerinde artış meydana gelmiştir. Kadınlarda ortalama haftalık çalışma saatlerinde en fazla artış 25,4 saatten 26,7 saate Hollanda'da gerçekleşmiştir. Kadınlarda haftalık ortalama çalışma saatlerinin en fazla düştüğü ülke ise 34,8 saatten 31,8' saate İzlanda olmuştur. Sonuç olarak, 2008-2022 yılları arasında 35 Avrupa ülkesinde ortalama haftalık çalışma saatleri azalsa da bunun cinsiyete göre farklılaştığı sonucuna varılmaktadır. Öyle ki, tüm ülkelerde erkeklerin ortalama haftalık çalışma saatleri istikrarlı bir şekilde azalırken; bu durum kadınlar için farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Çalışma Saatleri, Eurostat

THE EVOLUTİON OF WORKING HOURS IN A DIGITALIZING WORLD

ABSTRACT

Technological developments such internet of things, cloud technology, artificial intelligence, Blockchain, 3D printing, driverless vehicles, etc. digitalization and its effects, which came to the fore as began to transform social and economic life, are felt more and more every day. This new process, which has evolved into digitalization in production, on the one hand, causes the establishment of dark factories where production is made entirely by robots, and on the other hand, causes a decrease in the demand for human labor in production. The aim of this study is

to examine the average weekly working hours in Europe between 2008 and 2022. For this purpose, data obtained from Eurostat regarding the average weekly working hours of 35 European countries, EU-27 and EU-20 are divided into subcategories as general, male and female. As a result of this categorization, it has been observed that the average weekly working hours for men and in general have decreased steadily. The country whose average weekly working hours decreased the most between 2008 and 2022 is Iceland, which decreased from 40.6 hours to 35.5 hours, followed by Austria, which decreased from 37.8 hours to 33.7 hours. When women's average weekly working hours are examined, it is seen that, far from decreasing, they have increased in some countries. While the average weekly working hours of women did not change in Luxembourg and Norway, there was an increase in the average weekly working hours of women in France, the Netherlands, Poland, Romania, Ireland, Sweden, Switzerland, the United Kingdom and Montenegro. The highest increase in average weekly working hours for women occurred in the Netherlands, from 25.4 hours to 26.7 hours. The country where the average weekly working hours for women decreased the most was Iceland, from 34.8 hours to 31.8 hours. As a result, it is concluded that although average weekly working hours decreased in 35 European countries between 2008 and 2022, this differs by gender. So much so that, while the average weekly working hours of men are decreasing steadily in all countries; This situation differs for women.

Keywords: Digitalization, Working Hours, Eurostat

1. Giriş

Teknolojinin gelişmesi ve bunun toplumsal hayatı etkilemesi modern dünya pratiği gibi görünse de bu etkileşimin çok daha eskilere dayandığını söylemek gerekmektedir. Öyle ki, avcı-toplayıcı dönemden beri yapılan icatlar toplumsal yaşayış formlarını ve dolayısıyla toplumsal ilişkileri derinden etkilemiştir. Örneğin tarımın icadı bir yandan yerleşik hayata geçmeye neden olurken, diğer yandan birlikte yaşam gibi toplumsal ilişkileri radikal bir şekilde etkilemiştir.

Toplumsal hayatı bu denli etkileyen dönemler anlatılırken sanayi devrimi ilk akla gelenler arasındadır. Sanayi devrimi öncesi üretim küçük atölyelerde sürdürülürken; toplumların büyük çoğunluğu hayatını kırsal bölgelerde tarım ya da hayvancılıkla sürdürmekteydi. Sanayi devrimi bir yandan üretimin formunu küçük atölyelerden büyük fabrikalara geçişini sağlarken diğer yandan, üretimde gerekli olan işgücünün de kentlere yönelmesine neden olmuştur. Öyle ki, bugün bildiğimiz anlamda modern kent/şehir sanayi devriminin bir armağanıdır (Merriman, 2018, ss. 421-422).

Kentlerin oluşmasıyla birlikte kırsaldaki nüfus azalmaya başlarken, şehirlerdeki nüfus sürekli artmıştır. Bu artış beraberinde bugün hizmet sektörü diye adlandırılan yeni bir sektörün gelişmesine neden olmuştur. Kentlerde kurulan fabrikalarda çok uzun sürelerle çalışan işçiler, gündelik hayatlarını idame ettirmek için daha önce kendilerinin yapmış olduğu bir çok hizmeti dışardan satın almaya başlamıştır. Ekmek fırınları ve terzi bu hizmetlerden bazılarını oluşturmaktadır. Önceleri verimsiz sektör olarak adlandırılan bu girişimler zaman ilerledikçe katma değer üretmenin önemli bir aracı haline gelmiştir (Smith, 1904, ss. 40-41).

Hizmetler sektöründeki yükseliş literatüre de sirayet etmiş ve sayısız çalışma kaleme alınmıştır. Victor R. Fuchs'un 1968 yılında yayınladığı The Service Economy (Hizmet Ekonomisi) bu

çalışmaların öncülerindendir. Fuchs'a göre kent sayılarının artmasıyla birlikte gündelik hayatın ayrılmaz birer parçası olan; banka, hastane, mağaza ve okulların sayısı her geçen gün artmakta ve istihdam artışının itici gücünü oluşturmaktadır. Öyle ki; bakır, demir ve çelik endüstrilerindeki istihdam artışı hizmetler sektöründeki artışa yaklaşamamış ve azalma eğilimine girmiştir (Fuchs ve Leveson, 1968, ss. 1-17).

1970'li yıllardan itibaren ise bilişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler, küresel ölçekte iletişim imkanı tanımış ve yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Bugün küreselleşme diye adlandırılan bu dönemde bilgisayar vb. teknolojik gelişmeler bir yandan otomasyona imkan tanırken diğer yandan yeni iş imkanları oluşturmuştur. Üretici taleplerinin hızla değiştiği bu yeni dönemde fordist üretim yerini post-fordist üretime bırakmıştır (Bartos, 1996, ss. 312-314).

2000'li yılların başında toplumları etkisi altına alan internet ve sanal ortamlar 2010'lu yıllardan itibaren ise bulut teknolojisi, nesnelerin interneti, yapay zeka, Blockchain, siber güvenlik vb. gelişmelere kapı aralamıştır. Bu gelişmeler bir yandan dijitalleşmeyi arttırırken diğer yandan bunun bir sonucunda üretimde insan emeğine olan ihtiyacın azalmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı dijitalleşmenin çalışma saatleri üzerindeki etkisinin derinlemesine analiz edilmesidir. Bu amaçla ilk önce dijitalleşen dünya olgusu tartışılmış daha sonra ise 2008-2022 yılları arasında Avrupa'da haftalık çalışma süreleri toplam, erkek ve kadın olmak üzere üç farklı kategoriye ayrılmış ve karşılaştırılmıştır.

2. Dijitalleşen Dünya

Toplumsal gelişmenin tarihi incelendiğinde, bunun aynı zamanda endüstriyel gelişmenin her aşamasında teknolojik ve ekonomik gelişmenin ya da değişimin de tarihi olduğu görülmektedir. Bu gelişmelerin en önemli itici gücü yeni makinelerin icat edilmesiyle sonuçlanan teknolojik gelişme olmuştur. Öyle ki endüstriyel üretimin dijitalleştirilmiş çalışmaya yönelik mevcut dönüşümüne genellikle dördüncü sanayi devrimi adı verilmektedir (Harteis, 2018, s. 1). Teknolojik gelişmeler insanlık tarihi kadar eski olsa da bazı gelişmelerin etkisi daha fazla hissedilmiş ve devrim olarak nitelendirilmiştir.

Schwab'a göre devrim kelimesi ani ve radikal değişimi simgelemektedir. Tarih boyunca yeni teknolojilerin ve dünyayı algılamanın yeni yollarının, ekonomik sistemlerde ve sosyal yapılarda derin bir değişimi tetiklediği devrimler meydana gelmiştir. Tarihin bir referans çerçevesi olarak kullanıldığı dikkate alındığında, bu ani değişikliklerin ortaya çıkmasının yıllar alabildiği görülmüştür. İnsanlık tarihinde önemli bir köşe taşı olduğu kabul edilen avcılıktan yerleşik hayata geçiş bir günde gerçekleşmemiştir (Schwab, 2016, s. 11). Bu nedenle devrimler ani bir olay olarak değil, süre giden birtakım değişiklikler olarak dikkate alınması gerekmektedir.

Bu devrimlerden birincisi, buhar gücünün mekanik üretim sistemlerinde kullanılması oluşturmaktadır. Bunun bir sonucu olarak birinci sanayi devrimi buhar makinesi ile benzer anlamları ifade etmek için kullanılmıştır. Benzer bir devrim ise elektrik gücünün üretimde kullanılması ile ortaya çıkmış ve ikinci sanayi devrimi olarak nitelendirilmiştir. Üçüncü devrim ise bilişim teknolojileri ile birlikte anılmaktadır. Üretimde otomasyonun arttırılmasına imkan tanıyan bilişim ve iletişim teknolojileri, üretimde işgücüne olan talebin azalmasına neden olmuştur. Bilişim ve bilgi teknolojilerinin gelişmesinin bir sonucu olan siber-fiziksel sistemlerin kullanılmaya başlanması ise dördüncü sanayi devrimi olarak nitelendirilmektedir.

Nesnelerin interneti, bulut teknolojisi, yapa zeka vb. gelişmeler, dördüncü sanayi devriminin gelişen teknolojilerini ifade etmektedir (Brynjolfsson ve Mcafee, 2014).

İçinde bulunduğumuz dönemi şekillendiren devrim, dördüncü sanayi devrimi olarak adlandırılsa da çok daha farklı adlandırmalar da mevcuttur. Örneğin Alvin Toffler, yaşadığımız dijital dönüşümü *üçüncü dalga toplumu* ile açıklamaktadır (Toffler, 2008). Jeremy Rifkin ise üçüncü sanayi devrimi kavramını kullanmaktadır (Rifkin, 2011). Brynjolffson ve McAfee ise içinde bulunduğumuz dönemi *ikinci makine çağı* olarak nitelendirmektedir (Brynjolfsson ve Mcafee, 2014). Adlandırmalar farklılaşsa da ifade edilmeye çalışılan dönüşüm dijitalleşme ile açıklanmaktadır.

Dördüncü sanayi devriminin sonucu olan dijitalleşme bir yandan sosyal hayatı etkilerken, diğer yandan ekonominin dijital alana kaymasıyla sonuçlanmıştır. Öyle ki, dünyanın en değerli şirketleri, fiziksel üretim yapan fabrikalar yerini dijital dünyanın aktörleri almaya başlamıştır. 2023 Ağustos verilerine göre dünyanın en büyük beş şirketi sırasıyla; Apple, Microsoft, Saudi, Aramco, Alphabet (Google) ve Amazon olarak açıklanmıştır. İlk beş şirket içinde fiziksel ürün üretenler firmalar Apple ve petrol şirketi Aramco olurken; Microsoft bilgisayar yazılımı, Alphabet internet tarayıcı hizmeti ve Amazon ise e-ticaret hizmeti sunmaktadır (Forbes, 2023).

Dördüncü sanayi devrimi ile sosyo-ekonomik hayatı domine eden dijitalleşme bir yandan üretim paradigmasını değiştirirken, diğer yandan üretim için gerekli olan işgücünün yapısını değiştirmiştir. Bu yeni üretim paradigmasında, bulut teknolojisinin imkan tanıdığı siber-fiziksel sistemler internet üzerinden otonom olarak iletişim kuran yazılım bileşenlerini ve mekanik parçaları birleştirmektedir. Bu tür birleşimler, sipariş defterindeki ya da üretim sitemlerindeki olanaklara ya da kısıtlamalara göre esnek bir şekilde değişen üretim düzenlemelerinin oluşmasına imkan tanımaktadır. Bu yöntemler otomobil üretiminde halihazırda kullanılmaktadır. Örneğin bir otomobil üreticisi normal bir modeli, tüm olası konfigürasyon kombinasyonları dikkate alındığında birkaç milyon formatta sipariş edebilir. Üretim tesislerinde, tüm bu farklı konfigürasyona sahip arabalar üretim bandında ardı ardına çalışır ve tüm bileşenlerin tam zamanında üretim tesisinde hazır bulundurması için gerekli bileşenlere ilişkin bilgiler üretim ünitesinden gönderilmektedir (Harteis, 2018, ss. 1-2). Üretimdeki tüm parçaların yeniden düzenlendiği, tüm süreçlerin otomatize olduğu bu yeni denklemde sosyo-ekonomik yapı da payına düşeni almıştır.

Platform ekonomisi olarak da adlandırılan bu yeni sosyo-ekonomik yapıda; büyük verinin, yeni algoritmaların ve bulut bilişimin uygulanması işin doğasını ve ekonominin yapısını geri dönülmez bir şekilde değiştirmektedir. Algoritmik devrim ve bulut teknolojisi, platform ekonominin temelini oluşturmaktadır (Kenney ve Zysman, 2016, s. 1). Günümüzde daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanan platform ekonomisi kavramı, 1990'lı yıllarda ortaya çıkan internet çılgınlığının bir devamı niteliğindedir. Bu nedenle platform ekonomisinin tarihçesi incelendiğinde; 1990'lı yıllar bu sürecin başlangıcını ifade etmekte, 2000'li yılların başındaki internet sitesi çılgınlığı ikinci aşamasını 2008 krizi sonrası dönem ise günümüzü temsil etmek için kullanılabilir (Kassem, 2023, s. 37).

Platformların sosyo-ekonomik hayata bu denli etki etmesinin temel nedeni tarafları online olarak bir araya getirme kolaylığı oluşturmaktadır. Dijitalleşmenin son sürat devam ettiği günümüzde platformlar, düşük arama maliyetiyle hızlı ve etkili bir şekilde eşleşme sağlayacak yeni bir yapı sağlarken aynı zamanda alıcı ve satıcılar arasında aracı görevi görmektedir. Bunun

dışında platformlar, arama maliyetlerini düşürerek işlem sıklığını ve verimliliği arttırmaktadır. Sıfır maliyetli çoğaltma sayesinde platform, uygulama sağlayıcılarının çok sayıda müşteriye hızlı bir şekilde çalışabilirlik hizmetine imkan tanımaktadır (Xue, Tian ve Zhao, 2020, ss. 2-3).

Durum böyle olunca, tüketici ve üreticilerin alışkanlıkları değişmeye başlamıştır. Dijitalleşme çoğu zaman özerkliğin genişletilmesi şeklinde ifade edilse de kendi kendini örgütleme ve özerkliğe yönelik pek çok olasılığın ortaya çıkacağı ve işçiler için yeni eylem fırsatlarının oluşacağını da söylemek mümkündür. Dijitalleşme ile bağlantılı; resmileştirme, veri merkezli karar alma ve esnek yapılar gibi yeni

2.1. Dijitalleşen Dünyada Çalışma Saatleri

Birinci sanayi devriminin armağanı olan bağımlı çalışma ilişkisi, teknoloji geliştikçe hem nicelik hem de nitelik olarak dönüşüme uğramıştır. Fordist-Taylorist üretimi temsil eden çalışma ilişkisi; yarı vasıflı ya da vasıfsız işgücü üzerinde inşa edilmiştir. Tek tip ve kitlesel olarak üretim yapan bu yöntemde; üretim süreci en küçük birimlere ayrılarak, verimliliğin artması hedeflenmiş ve başarılı olunmuştur. Fordizmin altın çağı olarak adlandırılan 1945-1975 yılları, üretimin taylorist yöntemlerle alt birimlere ayrıldığı dönemi ifade etmektedir (Yertüm, 2021, ss. 43-44). Bu döneme altın çağ denmesinin temel nedeni; üretim getirilerinin çalışanların refahını da kapsayacak şekilde dağıtılmasından oluşmaktadır. Bu dönemde yasal düzenlemeler yoluyla toplu pazarlık gibi çalışan refahını arttıracak uygulamalar etkin olarak kullanılmaktadır (Lipietz, 2001, ss. 18-20).

Çalışan refahının artış gösterdiği bu dönem ayrıca kişi başı üretimin en yüksek olduğu yılları da kapsamaktadır. Örneğin 1890-1950 yılları arasında çalışan başına çıktının 1,3 olduğu ABD'nde aynı sayı 1950-1975 yılları arasında 5,5 olarak hesaplanmaktadır. Tarımsal üretimde kullanılan işgücü sürekli azalırken; sanayi ve hizmetler sektöründeki çalışan sayısı sürekli artış göstermiştir. 1975'li yıllardan sonra ise bu sefer fordist üretim tarzı krize girmiş ve çalışan başına çıktılar azalma eğilimine girmiştir (Andrew Glyn, 1990).

Bu dönemdeki çıktı artışı çalışma süreleri ile değil, teknoloji ile açıklanmaktadır. Gorz'a göre bunun temel nedeni, çalışma süresi ile üretim kapasitesi arasındaki bağ kopmuştur. Bu yeni düzlemde ekonomiyi tanımlayan kavram "bilgi"'dir. Üretimde esas girdinin bilgi olduğu yeni bir dönemi ifade eden *post-endüstriyel* toplumda üretilen bilginin çoğaltılması için katlanılması gereken maliyet sıfıra yakındır (Gorz, 2011, ss. 34-36). Başka bir ifade ile anlatılacak olursa, bilgi bir kere üretildikten sonra başka bir maliyete katlanılmadan arttırılabilmektedir. Rifkin'e göre toplum denilen organizma *çalışma* prensibi üzerine inşa edilmiştir. Neolitik çağdan endüstri devrimine kadar geçen sürede çalışma olgusu toplumların şekillenmesini sağlasa da tarihte ilk defa insan emeğinin üretimden komple çıkarılabilmesi mümkün olmuştur (Rifkin, 1995, ss. 3-4). 2014 yılında yayınladığı Zero Marginal Cost Society (Sıfır Marjinal Maliyetli Toplu) çalışmasında Rifkin, teknolojik gelişmeler sayesinde verimlilik diye bir kaygının ortadan kalkacağını düşünmektedir. Rifkin'e göre bulut teknolojisi, 3D yazıcı, nesnelerin interneti gibi gelişmeler, insan müdahalesine gerek kalmadan üretimin yerine getirilmesini sağlayacaktır. Bu nedenle bildiğimiz anlamda çalışmanın sonuna gelindiğini ifade etmektedir (Rifkin, 2014, ss. 48-78).

Çizelge 1'de 2008-2022 yıllarında ortalama haftalık çalışma saatleri verilmiştir. Çizelge dikkatli incelendiğinde, 2008 yılından günümüze kadar haftalık çalışma süreleri istikrarlı bir şekilde azalmaktadır. AB-27 ülke ortalaması 37,7 saatten 2022 yılında 36,2 saate düşmüştür.

AB-20 ülkelerinde ise sırasıyla 37,1 saatten 35,5'e düşmüştür. Haftalık ortalama çalışma saatlerinde en fazla azalma 37,8 saatten 33,7 saate düşen Avusturya'da görülürken, onu 40,6 saatten 35,5 saate düşen İzlanda takip etmektedir. Çizelge 1'de en az farklılık; 36,7 saatten 36'a saate düşen Fransa ve 39,6 saatten 38,6 saate düşen Letonya'da görülmektedir (Eurostat, 2023).

Çizelge 2: Haftalık Ortalama Çalışma Saatleri (2008-2022)

Ülke	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
AB-27	37,7	37,3	37,3	37,3	37,0	36,8	36,8	36,8	36,9	36,7	36,7	36,6	36,0	36,2	36,2
AB-20	37,1	36,6	36,7	36,7	36,4	36,2	36,2	36,1	36,2	36,1	36,2	36,1	35,4	35,4	35,5
Belçika	36,8	36,7	37,0	36,9	36,7	36,9	36,9	37,0	37,0	36,4	36,3	36,2	35,5	34,8	34,7
Bulgaristan	41,1	40,4	40,5	40,3	40,2	40,0	40,1	40,2	40,2	40,0	39,9	39,7	39,4	39,5	39,2
Çekya	41,4	40,7	40,6	40,4	40,1	39,5	39,4	39,2	39,5	39,1	39,0	39,0	37,9	38,3	37,7
Danimarka	35,1	34,7	35,1	35,3	35,1	35,1	34,7	34,7	34,3	34,3	34,0	33,7	33,9	34,2	33,6
Almanya	36,1	35,5	35,7	35,8	35,8	35,5	35,6	35,5	35,6	35,3	35,3	35,2	34,3	34,5	34,4
Estonya	39,3	37,8	38,7	38,8	38,6	38,4	38,2	38,0	38,4	38,5	37,7	37,8	37,0	36,8	36,7
İrlanda	36,0	35,0	35,0	34,9	35,0	35,1	35,2	35,2	35,5	35,9	36,3	36,2	36,2	35,8	35,4
Yunanistan	41,0	40,8	40,8	40,9	40,8	40,9	40,7	40,7	40,9	40,7	40,6	40,3	40,0	40,1	39,7
İspanya	38,3	37,9	37,7	37,6	37,2	37,2	37,1	37,0	37,0	36,8	37,1	36,8	36,4	36,1	36,4
Fransa	36,7	36,5	36,8	36,8	36,6	35,9	35,7	35,8	36,0	35,9	36,0	36,0	35,6	35,8	36,0
Hırvatistan	40,1	39,9	39,8	39,6	39,5	39,2	39,2	38,3	38,6	38,9	38,6	38,5	38,2	38,1	37,9
İtalya	37,6	37,2	37,3	37,1	36,4	36,3	36,2	36,3	36,5	36,5	36,7	36,7	35,7	36,0	36,2
Kıbrıs	39,1	38,6	39,0	38,8	38,9	38,3	37,7	37,8	38,0	38,2	38,1	37,8	37,7	37,5	37,8
Letonya	39,6	39,0	38,5	38,6	38,4	38,5	38,7	38,5	38,6	38,5	38,5	38,1	37,8	38,2	38,6
Litvanya	39,3	38,7	38,5	38,4	38,2	38,2	38,1	38,2	38,4	38,0	38,2	38,3	37,9	38,4	38,2
Lüksemburg	37,2	37,9	37,9	37,9	38,2	37,8	38,1	37,9	37,5	37,3	37,4	37,7	36,9	35,8	35,4
Macaristan	40,0	39,7	39,6	39,2	38,5	38,3	38,3	38,4	39,0	38,6	38,1	38,3	38,1	38,2	38,5
Malta	39,1	38,8	38,3	37,9	37,9	37,7	37,2	37,6	38,1	37,6	37,8	39,0	37,9	37,5	37,1
Hollanda	32,1	31,9	31,7	31,9	31,7	31,6	31,9	31,7	32,1	32,0	31,9	32,0	31,4	30,9	31,1
Avusturya	37,8	36,8	36,7	36,8	36,4	36,1	35,7	35,4	35,4	35,2	35,5	35,5	33,9	33,6	33,7
Polonya	40,3	39,9	39,8	39,7	39,6	39,5	39,7	39,8	39,9	39,5	39,0	38,9	38,6	39,7	39,5
Portekiz	38,5	38,6	38,8	38,7	38,6	38,8	39,0	39,0	38,5	38,5	38,5	38,3	37,5	38,0	37,9
Romanya	40,0	39,8	39,5	39,5	39,4	39,3	39,3	38,8	39,1	39,2	39,1	39,3	38,8	39,8	39,7
Slovenya	39,6	39,0	38,8	38,6	38,5	38,7	38,7	38,8	38,6	37,8	38,2	38,4	38,8	38,6	38,3
Slovakya	39,9	39,3	39,5	39,5	39,5	39,5	38,9	38,9	38,8	38,5	38,7	38,9	38,3	38,0	37,8
Finlandiya	36,8	36,2	36,5	36,5	36,3	36,0	35,9	35,9	36,1	36,0	35,8	35,7	35,6	34,9	34,4
İsveç	35,6	35,2	35,9	35,9	35,7	35,6	35,6	35,5	35,8	35,7	35,6	35,4	34,7	35,4	35,4
İzlanda	40,6	38,7	38,6	38,9	38,8	38,8	38,8	39,0	38,9	38,8	38,5	38,6	37,1	35,9	35,5
Norveç	34,3	33,9	33,9	34,1	34,1	33,9	34,2	33,8	33,9	33,8	33,7	33,5	33,4	33,3	33,2
İsviçre	37,4	36,9	37,2	37,1	36,9	36,8	36,5	36,6	36,7	36,6	36,4	36,2	35,5	36,0	36,4
Birleşik Krallık	35,8	35,6	35,5	35,5	35,7	35,8	36,0	36,0	36,1	36,0	35,9	36,0	:	:	:
Karadağ	:	:	:	40,4	43,0	43,4	42,3	43,0	42,9	42,6	43,5	43,5	42,8	:	:
Kuzey Makedonya	42,6	41,7	41,6	41,3	41,5	41,8	41,5	41,3	41,3	41,9	41,5	40,6	39,0	:	:
Sırbistan	:	:	43,2	43,1	43,4	42,3	39,6	42,2	42,2	41,8	42,0	42,1	41,7	42,3	42,2
Türkiye	50,0	48,7	47,6	47,3	48,0	46,8	46,9	46,5	46,1	45,7	45,0	44,6	42,8	:	:

Kaynakça: Eurostat verilerinden (2023) derlenmiştir.

Çizelge 2'de ise erkeklerin 2008-2022 yılları arasında haftalık ortalama çalışma saatlerine ilişkin veriler bulunmaktadır. Erkeklerde haftalık ortalama çalışma süresi AB-27 ülkelerinde 40,7 saatten 38,5 saate düşerken, AB-20 ülkelerinde 40,5 saatten 38,2 saate düşmüştür. En fazla düşüş 52,8 saatten 44,6 saate düşen Türkiye'de gerçekleşirken, bu ülkeyi 45,2 saatten 38,7 saate düşen İzlanda izlemektedir (Eurostat, 2023).

Çizelge 3: Erkek Haftalık Ortalama Çalışma Saatleri (2008-2022)

Ülke	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
AB-27	40,7	40,2	40,3	40,2	39,9	39,7	39,6	39,5	39,6	39,4	39,3	39,2	38,4	38,6	38,5
AB-20	40,5	40,0	40,1	40,1	39,8	39,5	39,4	39,4	39,4	39,2	39,2	39,1	38,2	38,2	38,2
Belçika	40,3	40,1	40,6	40,6	40,3	40,7	40,5	40,6	40,5	39,5	39,4	39,4	38,4	37,5	37,4
Bulgaristan	41,7	40,8	40,9	40,6	40,5	40,3	40,4	40,6	40,6	40,4	40,2	40,0	39,7	39,8	39,5
Çekya	43,3	42,5	42,3	42,2	41,8	41,1	41,0	40,7	41,0	40,8	40,6	40,5	39,2	39,5	39,1
Danimarka	37,6	37,2	37,9	38,1	37,6	37,6	37,2	37,2	36,8	36,8	36,4	36,0	36,0	36,4	35,9
Almanya	40,8	40,0	40,4	40,5	40,3	40,0	39,9	39,7	39,7	39,3	39,2	39,1	38,1	38,1	37,9
Estonya	40,4	38,8	40,1	40,1	39,9	39,6	39,2	39,2	39,6	39,8	39,2	39,2	38,3	38,1	38,1
İrlanda	39,8	39,0	39,0	38,9	38,9	38,8	38,8	38,8	39,0	39,5	39,9	39,9	39,5	39,0	38,6
Yunanistan	42,9	42,7	42,7	42,5	42,6	42,8	42,5	42,6	42,9	42,8	42,6	42,4	41,9	42,1	41,7
İspanya	40,9	40,5	40,3	40,2	39,9	39,9	39,9	39,7	39,6	39,4	39,6	39,3	38,6	38,5	38,6
Fransa	39,7	39,5	39,7	39,8	39,5	38,8	38,5	38,5	38,8	38,5	38,6	38,4	37,8	38,1	38,2
Hırvatistan	41,1	40,8	40,8	40,5	40,2	39,8	39,9	39,1	39,3	39,6	39,3	39,2	38,7	38,7	38,6
İtalya	40,6	40,2	40,3	40,1	39,4	39,3	39,2	39,3	39,5	39,6	39,8	39,7	38,5	38,8	39,0
Kıbrıs	41,0	40,7	40,8	40,2	40,3	39,9	39,5	39,6	39,6	40,0	39,7	39,5	39,2	38,7	39,3
Letonya	40,7	39,8	39,2	39,4	39,2	39,2	39,4	39,3	39,5	39,4	39,4	38,8	38,4	38,9	39,2
Litvanya	40,1	39,4	39,3	39,2	39,0	39,1	38,9	39,2	39,3	38,8	39,0	39,1	38,7	39,0	38,9
Lüksemburg	40,4	41,5	41,5	41,2	41,5	41,2	41,1	41,0	40,7	40,4	40,1	40,3	39,3	38,4	37,7
Macaristan	41,0	40,6	40,5	40,1	39,5	39,3	39,1	39,3	39,8	39,4	38,9	39,1	38,7	38,9	39,1
Malta	41,2	40,8	40,4	40,2	40,2	40,1	39,8	40,1	40,5	39,9	40,0	40,9	39,6	38,9	39,0
Hollanda	37,5	37,2	37,1	37,4	37,0	36,8	37,1	36,8	37,2	36,9	36,6	36,5	35,8	35,1	34,9
Avusturya	42,0	41,0	40,8	40,9	40,5	40,1	39,7	39,4	39,4	39,1	39,3	39,4	37,5	37,2	37,2
Polonya	42,4	41,9	41,8	41,5	41,5	41,3	41,4	41,4	41,5	41,1	40,5	40,4	39,9	41,0	40,7
Portekiz	40,4	40,3	40,4	40,5	40,4	40,6	40,5	40,6	40,0	40,2	40,1	40,1	39,0	39,4	39,4
Romanya	40,9	40,5	40,2	40,2	40,1	40,0	39,8	39,4	39,6	39,6	39,6	39,8	39,2	40,1	40,0
Slovenya	40,8	40,1	39,9	39,6	39,6	39,9	39,8	40,0	39,9	39,0	39,5	39,6	39,8	39,5	39,3
Slovakya	41,0	40,2	40,5	40,6	40,6	40,6	40,0	40,0	39,9	39,6	39,8	40,0	39,3	38,9	38,8
Finlandiya	39,1	38,4	38,7	38,7	38,5	38,3	38,0	38,1	38,2	38,0	37,8	37,7	37,4	37,0	36,5
İsveç	38,1	37,7	38,4	38,2	38,0	37,8	37,7	37,5	37,9	37,6	37,5	37,2	36,3	37,0	36,9
İzlanda	45,2	42,9	42,7	43,1	42,9	42,8	43,0	43,2	42,6	42,2	42,2	42,0	40,2	39,4	38,7
Norveç	37,5	37,1	36,9	37,3	37,1	36,8	37,2	36,5	36,6	36,3	36,3	36,0	35,7	35,7	35,6
İsviçre	43,4	42,9	42,8	42,7	42,4	42,3	41,7	41,7	41,8	41,5	41,4	41,2	40,1	40,5	40,7
Birleşik Krallık	40,2	39,9	39,8	39,9	40,0	40,0	40,1	40,1	40,2	40,1	39,8	39,8	:	:	:
Karadağ	:	:	:	41,0	43,8	43,9	43,1	43,9	43,4	43,2	44,4	44,5	43,7	:	:
Kuzey Makedonya	43,4	42,5	42,3	41,8	42,1	42,2	41,9	41,7	41,8	42,4	41,9	41,1	39,4	:	:
Sırbistan	:	:	44,3	44,3	44,5	43,2	40,7	43,4	43,3	42,9	43,0	43,1	42,7	43,3	43,3
Türkiye	52,8	51,9	50,7	50,3	51,1	49,8	49,6	49,1	48,6	48,1	47,3	46,7	44,6	:	:

Kaynakça: Eurostat verilerinden (2023) derlenmiştir.

Çizelge 3'te kadınların 2008-2022 yılları arasında ortalama haftalık çalışma saatlerine ilişkin veriler bulunmaktadır. Kadınlara ilişkin veriler incelendiğinde ise genel olarak çalışma saatlerinin çok az değiştiği ve bazı ülkelerde ortalama çalışma saatlerinin arttığı dahil gözlemlenmektedir. AB-27 ülkelerinde kadınların haftalık ortalama çalışma saatleri 2008 yılında 33,9'dan 33,4'e düşerken; AB-20 ülkelerinde aynı veriler sırasıyla 32,7 ve 32,2 saat olarak gerçekleşmiştir. Lüksemburg ve Norveç'te kadınların haftalık ortalama çalışma saatleri sırasıyla 32,6 ve 30,5 saat olarak gerçekleşmiş ve bu dönem içerinde artış ya da azalış gözlemlenmemiştir. Öte yandan Fransa, Hollanda, Polonya, Romanya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve Karadağ'da ise kadınların haftalık ortalama çalışma saatlerinde artış meydana gelmiştir (Eurostat, 2023).

Çizelge 4: Kadın Ortalama Haftalık Çalışma Saatleri (2008-2022)

Ülke	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
AB-27	33,9	33,6	33,7	33,6	33,5	33,3	33,4	33,4	33,5	33,5	33,5	33,5	33,1	33,3	33,4
AB-20	32,7	32,5	32,6	32,5	32,4	32,2	32,2	32,2	32,4	32,4	32,5	32,5	32,0	32,1	32,2
Belçika	32,3	32,4	32,6	32,3	32,2	32,5	32,8	32,7	32,8	32,7	32,7	32,6	32,2	31,5	31,6
Bulgaristan	40,5	39,9	40,1	39,9	39,8	39,6	39,7	39,8	39,9	39,6	39,6	39,3	39,0	39,2	39,0
Çekya	38,9	38,2	38,2	38,0	37,8	37,3	37,2	37,1	37,4	36,9	36,9	36,9	36,3	36,6	35,9
Danimarka	32,0	31,7	31,8	32,1	32,2	32,2	31,8	31,8	31,3	31,5	31,3	31,0	31,4	31,7	31,0
Almanya	30,5	30,2	30,3	30,4	30,4	30,3	30,5	30,5	30,7	30,5	30,6	30,6	30,0	30,3	30,3
Estonya	38,2	36,9	37,3	37,5	37,1	37,2	37,1	36,7	37,0	37,2	36,1	36,3	35,6	35,5	35,1
İrlanda	30,8	30,2	30,1	30,1	30,3	30,5	30,8	30,7	31,1	31,5	32,0	31,8	32,1	32,0	31,5
Yunanistan	38,1	37,8	38,1	38,5	38,3	38,1	38,0	37,9	38,0	37,7	37,6	37,4	37,3	37,2	36,9
İspanya	34,8	34,4	34,4	34,3	34,0	34,0	33,8	33,8	33,9	33,8	34,1	33,9	33,8	33,3	33,8
Fransa	33,3	33,0	33,4	33,4	33,3	32,7	32,6	32,8	33,0	33,1	33,2	33,3	33,1	33,3	33,6
Hırvatistan	38,9	38,7	38,5	38,5	38,6	38,5	38,3	37,4	37,7	38,1	37,9	37,7	37,6	37,4	37,2
İtalya	33,1	32,8	32,9	32,7	32,2	32,1	32,0	32,1	32,2	32,3	32,5	32,5	31,8	32,1	32,2
Kıbrıs	36,7	36,3	37,0	37,2	37,3	36,6	35,9	35,9	36,4	36,2	36,3	35,9	36,0	36,2	36,2
Letonya	38,5	38,3	37,8	37,9	37,6	37,7	37,9	37,6	37,8	37,5	37,6	37,4	37,1	37,5	38,0
Litvanya	38,4	37,9	37,8	37,6	37,4	37,3	37,2	37,2	37,5	37,1	37,3	37,5	37,1	37,7	37,6
Lüksemburg	32,6	32,9	33,0	33,2	33,8	33,5	34,2	33,9	33,6	33,6	34,2	34,6	34,0	32,6	32,6
Macaristan	38,9	38,6	38,6	38,1	37,3	37,2	37,3	37,3	37,9	37,5	37,0	37,4	37,3	37,3	37,7
Malta	34,7	34,8	34,1	33,6	33,8	33,8	33,1	33,4	34,3	34,1	34,6	36,0	35,3	35,4	34,4
Hollanda	25,4	25,4	25,2	25,4	25,4	25,5	25,8	25,7	26,1	26,4	26,4	26,7	26,4	26,1	26,7
Avusturya	32,6	31,8	31,8	31,8	31,5	31,3	31,0	30,7	30,7	30,6	30,8	30,9	29,6	29,3	29,5
Polonya	37,6	37,4	37,3	37,3	37,3	37,1	37,4	37,6	37,8	37,5	37,1	37,0	36,9	38,1	38,0
Portekiz	36,4	36,6	37,0	36,8	36,8	37,0	37,4	37,4	36,9	36,8	36,9	36,6	35,9	36,5	36,3
Romanya	38,9	38,8	38,7	38,5	38,4	38,4	38,5	38,1	38,5	38,5	38,4	38,6	38,1	39,3	39,2
Slovenya	38,1	37,7	37,3	37,3	37,2	37,3	37,3	37,2	37,1	36,3	36,6	36,9	37,6	37,4	37,0
Slovakya	38,4	38,0	38,2	38,1	38,2	38,1	37,5	37,4	37,4	37,1	37,4	37,6	37,1	36,8	36,7
Finlandiya	34,3	33,9	34,2	34,1	33,8	33,5	33,7	33,7	33,7	33,7	33,6	33,4	33,6	32,6	32,1
İsveç	32,6	32,4	33,1	33,2	33,1	33,1	33,1	33,1	33,5	33,5	33,5	33,3	32,8	33,5	33,6
İzlanda	34,8	34,0	34,0	34,3	34,3	34,2	34,1	34,4	34,6	34,8	34,2	34,5	33,4	31,7	31,8
Norveç	30,5	30,2	30,3	30,5	30,6	30,6	30,7	30,6	30,8	31,0	30,7	30,6	30,8	30,5	30,5
İsviçre	30,0	29,5	30,2	30,3	30,2	30,2	30,3	30,5	30,7	30,6	30,5	30,4	29,9	30,7	31,3
Birleşik Krallık	30,5	30,6	30,4	30,4	30,6	30,8	31,0	31,1	31,3	31,3	31,2	31,5	:	:	:
Karadağ	:	:	:	39,7	42,1	42,8	41,4	41,9	42,3	41,8	42,3	42,3	41,7	:	:
Kuzey Makedonya	41,3	40,3	40,3	40,5	40,5	41,1	41,0	40,8	40,5	41,1	40,9	39,9	38,4	:	:
Sırbistan	:	:	41,7	41,5	41,8	41,0	38,1	40,7	40,6	40,4	40,7	40,8	40,4	41,1	40,9
Türkiye	42,2	40,5	40,0	39,7	40,7	39,8	40,4	40,5	40,6	40,1	39,9	39,9	38,7	:	:

Kaynakça: Eurostat verilerinden (2023) derlenmiştir.

Çizelge 1, 2 ve 3 birlikte incelendiğinde erkek ve kadın ortalama haftalık çalışma saatleri arasındaki farklılık dikkat çekmektedir. Toplam ve erkek ortalama haftalık çalışma saatlerinin istikrarlı bir şekilde azalmakta; erkeklerde 2008 yılında 40,7 saat olan ortalama haftalık çalışma 2022 yılında 38,5 saate düşerken, kadın ortalama haftalık çalışma saatlerinin 33,9-33,1 saatleri arasında seyrettiğini söylemek gerekmektedir. Erkek ortalama haftalık çalışma saatleri kadınlardan fazla olsa da aradaki fark kapanma trendine girdiğini söylemek gerekmektedir. Tüm veriler birlikte değerlendirildiğinde 2020 yılında görülen hızlı düşüşün Covid-19 pandemisi kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Pandemi döneminde uygulanan sokağa çıkma yasakları ve karantina uygulamaları çalışma sürelerinde azalmaya neden olmuştur.

3. Sonuç

Tarih boyunca teknolojik gelişmelerin sosyo-ekonomik yapıyı etkilediği ve zamanla dönüştürdüğü görülmektedir. Bu dönüşümlerin kaçınılmaz olması ve etkilerinin uzun yıllar hissedilmesi sosyal bilimler alanında tartışılmaya devam etmektedir. Avcı-toplayıcı dönemden başlayıp günümüze kadar devam eden bu dönüşümler farklı isimlerle anılsa da sanayi devrimleri milat kabul edilmektedir. Üretim yapısının küçük atölyelerden fabrikalara geçişini simgeleyen sanayi devrimi, teknolojideki gelişmeler sayesinde bugün insan emeğine ihtiyaç duymayan karanlık fabrikaların doğumuyla gelişimine devam etmektedir.

Üretimde karanlık fabrikalara imkan tanıyan gelişmeleri ise yapay zeka, nesnelerin interneti, bulut teknolojisi, sürücüsüz araçlar vb. olarak sıralamak mümkündür. Tüm bu gelişmeler en genel haliyle dijital devrim olarak nitelendirmektedir. Bankacılık ve finans dünyasında başlayan dijitalleşme; ilk önce eğitim daha sonra ise sanal ticaret yoluyla tüm toplum ilişkilerini yeniden düzenleyecek bir yapıya evrilmiştir. Bu ilişkilerin başında ise istihdam gelmektedir.

Hizmetler sektörünün 1970'li yılların sonundan itibaren ekonominin itici gücü olması, kadın istihdamını arttırırken dijitalleşme kadın istihdamını birçok gelişmiş ülkede erkek istihdam oranları ile eşitler hale getirmiştir. Fiziksel güç gerektiren işlerin yerini zihinsel güç gerektiren beyaz yakalı işlerin alması bu değişimin temel nedenini oluşturmaktadır. Bu sayede bir yandan kadın istihdamı artmış diğer yandan ise toplam çalışma süreleri azalma eğilimine girmiştir.

2010'lı yılların başından itibaren sanal platformların toplumsal ilişkileri düzenlediği yeni bir dönem başlamıştır. İlk önceleri sosyal medya olarak adlandırılan bu süreç; sanal platformların devreye girmesiyle müşteri-üretici ilişkilerini derinden etkilemiştir. Market alışverişinden restoran siparişlerine, eğitim hizmetlerinden bilişim ürünlerine tüm ilişkilerin sanal ortama aktarıldığı bu yeni dijital dünyada istihdamın yapısı da değişmeye başlamıştır. Bir işverene bağımlı şekilde günde 8 saat, haftada 40 saati tanımlayan tipik istihdam yerini a-tipik istihdama bırakmıştır. Bu yeni normalde, esnek çalışma yaygınlaşırken, çalışma saatleri azalma eğilimine girmiştir.

Bu çalışma kapsamında incelenen 35 Avrupa ülkesinin ortalama haftalık çalışma saatleri, bu azalmayı destekler niteliktedir. Eurostat'tan elde edilen verilere göre 2008-2022 yılları arasında toplam ve erkek ortalama haftalık çalışma saatleri istikrarlı bir şekilde azalmaktadır. AB-27 ülke ortalaması 37,7 saatten 2022 yılında 36,2 saate düşmüştür. AB-20 ülkelerinde ise sırasıyla 37,1 saatten 35,5'e düşmüştür. Haftalık ortalama çalışma saatlerinde en fazla azalma 37,8 saatten 33,7 saate düşen Avusturya'da görülürken, onu 40,6 saatten 35,5 saate düşen İzlanda takip etmektedir.

Erkeklerde haftalık ortalama çalışma süresi AB-27 ülkelerinde 40,7 saatten 38,5 saate düşerken, AB-20 ülkelerinde 40,5 saatten 38,2 saate düşmüştür. En fazla düşüş 52,8 saatten 44,6 saate düşen Türkiye'de gerçekleşirken, bu ülkeyi 45,2 saatten 38,7 saate düşen İzlanda izlemektedir

Kadınlara ilişkin veriler incelendiğinde ise genel olarak çalışma saatlerinin çok az değiştiği ve bazı ülkelerde ortalama çalışma saatlerinin arttığı dahil gözlemlenmektedir. AB-27 ülkelerinde kadınların haftalık ortalama çalışma saatleri 2008 yılında 33,9'dan 33,4'e düşerken; AB-20 ülkelerinde aynı veriler sırasıyla 32,7 ve 32,2 saat olarak gerçekleşmiştir. Lüksemburg ve Norveç'te kadınların haftalık ortalama çalışma saatleri sırasıyla 32,6 ve 30,5 saat olarak gerçekleşmiş ve bu dönem içerinde artış ya da azalış gözlemlenmemiştir. Öte yandan Fransa,

Hollanda, Polonya, Romanya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve Karadağ'da ise kadınların haftalık ortalama çalışma saatlerinde artış meydana gelmiştir.

2008-2022 yılları arasında ortalama haftalık çalışma saatlerine ilişkin tüm veriler birlikte değerlendirildiğinde; erkeklerde gözle görülür istikrarlı bir azalma gerçekleşse de kadınlarda bunu söylemek mümkün değildir. Sonuç olarak dijitalleşme erkeklerde çalışma saatlerini azaltır bir etkiye sahipken, kadınlarda henüz bu etki görülmemektedir.

Kaynakça

Andrew Glyn, A. (1990). The Rise and Fall of the Golden Age. Stephen A. Marglin ve Julia B. Schor (Ed.), *The Golden Age of Capitalism* içinde (ss. 39-73). Oxford: Clarendon Press.

Bartos, O. J. (1996). Postmodernism, Postindustrialism, and the Future. *The Sociological Quarterly*, *37*(2), 307-325.

Brynjolfsson, E. ve Mcafee, A. (2014). *İkinci Makine Çağı: Akıllı Teknolojiler Devrinde Çalışma, İlerleme ve Refah*. (Levent Göktem, Çev.). İstanbul: Türk Hava Yolları Yayınları.

Eurostat. (2023). Average number of usual weekly hours of work in main job, by sex, age, professional status, full-time/part-time and economic activity (from 2008 onwards, NACE Rev. 2). 29 Eylül 2023 tarihinde https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsa_ewhun2/default/table?lang=en adresinden erişildi.

Forbes. (2023). Top 10 Biggest Companies In The World By Market Cap In 2023. *Forbes India*. 22 Eylül 2023 tarihinde https://www.forbesindia.com/article/explainers/top-10-largest-companies-world-market-cap/86341/1 adresinden erişildi.

Fuchs, V. R. ve Leveson, I. F. (1968). *The service economy*. New York [N.Y.]; New York: National Bureau of Economic Research ; [Distributed by] Columbia University Press.

Gorz, A. (2011). *Maddesiz: Bilgi değer ve sermaye*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Harteis, C. (2018). Machines, Change and Work: An Educational View on the Digitalization of Work. C. Harteis (Ed.), *The Impact of Digitalization in the Workplace: An Educational View* içinde , Professional and Practice-based Learning (ss. 1-10). Cham: Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-319-63257-5_1

Kassem, S. (2023). *Work and alienation in the platform economy: Amazon and the power of organization*. Bristol: Bristol University Press.

Kenney, M. ve Zysman, J. (2016). The Rise of the Platform Economy. *Summit on Human Gene Editing* içinde (C. 61, s. 10). National Academies of Sciences, Engineering and Medicine, sunulmuş bildiri, Arizona State University.

Lipietz, A. (2001). The Fortunes and Misfortunes of Post-Fordism. R. Albritton (Ed.), *Phases of capitalist development: Booms, crises and globalizations* içinde (ss. 17-36). Houndmills: Palgrave.

Merriman, J. (2018). *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*. Ankara: Say Yayınları.

Rifkin, J. (1995). *The end of work: The decline of the global labor force and the dawn of the post-market era*. New York: G.P. Putnam's Sons.

Rifkin, J. (2011). *The third industrial revolution: How lateral power is transforming energy, the economy, and the world*. New York: Palgrave Macmillan.
Rifkin, J. (2014). *The zero marginal cost society: The internet of things, the collaborative commons, and the eclipse of capitalism*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. Cenevre: World Economic Forum.
Smith, A. (1904). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. *Adam Smith*. (E. Cannan, Ed.). https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/251119 adresinden erişildi.
Toffler, A. (2008). *Üçüncü dalga*. (S. Yeniçeri, Çev.). İstanbul: Koridor Yayıncılık.
Xue, C., Tian, W. ve Zhao, X. (2020). The Literature Review of Platform Economy. *Scientific Programming*, *2020*, 7. doi:10.1155/2020/8877128
Yertüm, U. (2021). *Çalışma Yaşamında Meydana Gelen Dönüşüm ve Part-Time İstihdamın Yükselişi: Oecd Ülkeleri Üzerinden Bir Değerlendirme.* Ankara: Türk Metal Sendikası.

ANALYZING EXPORT DYNAMICS AMONG BALKAN COUNTRIES: INSIGHTS FROM THE TRADE INTENSITY INDEX

Asst. Prof. Dr. Ahmed Yusuf SARIHAN [1]

[1] Bandirma Onyedi Eylül University, Ö.S. Faculty of Applied Sciences,

ORCID: 0000-0001-7119-9852

ABSTRACT

The impact of exports, especially on the economies of developing countries, has been the subject of thousands of academic studies. However, for some countries, export and the balance of international trade hold significant importance. Indeed, the bridge between scientific research and the economic system is built upon this critical significance. The scientific examination of inter-country trade offers valuable insights for policymakers by presenting significant findings on the path to export-driven economic growth. Moreover, the current global economic environment provides increasingly valid reasons for investigating international trade between countries. Economic integrations established by global powers are one of these compelling reasons. The literature frequently encompasses studies on economic integrations. However, even without economic integrations, it is possible to observe certain trade proximities that naturally exist due to historical circumstances. One such proximity is the relationship between Balkan countries. In the research utilizing the export data of the year 2022, an index calculation approach was employed for 11 countries. Calculations including exports between countries, their exports to the world, and imports from the world were used to present the most current international trade situation of Balkan countries. In this study, international trade among Balkan countries is analyzed using the Trade Intensity Index (TII). The research findings reveal varying trade partnerships between countries. Another crucial finding indicates that, despite the potential for Balkan countries to engage in trade with each other being considerably high, the actual exports between nations fall below this potential. Considering these findings, recommendations have been made regarding the export opportunities of Balkan countries.

Keywords: Import-Export Analyzes, Trade Intensity Index, Balkan Countries

1. INTRODUCTION

Economic integrations, which encompass a series of policies and agreements aimed at deepening economic cooperation and relations between countries, aim to achieve objectives such as increasing international trade, enhancing economic growth and prosperity, efficient use of resources, and improving competitiveness. One of the major advantages of economic integrations is the expansion of markets by accessing a broader customer base and increasing trade volume through the privileges that countries participating in economic integrations will obtain. Certainly, the generally resulting economic growth in member countries due to freer trade and investment is also among the potential outcomes of economic integrations. Moreover, this freedom will create new opportunities for businesses, and production-based growth might

be encouraged, perhaps leading to a decline in raw material prices through competition. Additionally, the increase in diplomatic closeness among member countries due to this economic connectivity can be considered a positive outcome. It is expected that productivity and competitiveness will increase for all member countries during this harmonization process. However, assuming that economic integrations will have entirely positive outcomes would be a mistake.

Firstly, regardless of size, within the same economic integration, inequalities and injustices may arise among countries as a result of this integration. As larger economies gain more advantages, smaller ones might struggle more. Additionally, for some countries, jointly made economic decisions may imply a loss of sovereignty in financial and trade matters. The reason for this will be the delegation of some joint decisions to a central authority. Certainly, due to the different structures of countries, such situations can create adaptation and adjustment difficulties. Furthermore, the competitive pressure in non-integrated markets also serves as a subject highlighting the negative aspects of economic integrations. In this context, it would be accurate to say that economic integrations are complex processes with advantages and disadvantages. The variability of these aspects will depend on the structures of the member countries and the design of the integration process.

Economic integrations with their pros and cons, intensively worked on for establishment, are encouraged and recommended by international trade and economic organizations. On the other hand, one might wonder if such formations can occur spontaneously for some geographic regions. The Balkans, with its turbulent history and consisting of many countries, is one of the most diverse regions in the world. Almost all the countries in the Balkans have gone through very difficult periods in the past. Even today, there are times when old wounds itch. On the other hand, it can be described as an unfortunate situation that these many countries, being so close to each other in the Balkans, do not have the same level of economic development as the neighboring European countries right next to them. Here, precisely at this point, it comes to mind how much economic integration potential the Balkans could have, even without being named economic integration. In other words, it seems that there is no need for sitting down and making an agreement for these countries to strengthen together as countries that can make their own decisions completely, free from the negatives of economic integrations, and choose unity. Based on this view, this study aims to examine international trade among Balkan countries. To achieve this goal, the theoretical framework and literature review are initially presented. Next, the analysis of the research is carried out in the methodology section, and the findings are shared accordingly. Finally, the study concludes by presenting results and recommendations, offering a different perspective on economic relations among Balkan countries.

2. THEORETICAL FOUNDATIONS AND LITERATURE REVIEW

It is possible to see that dozens of theories have been put forward in international trade from past to present. One of the most recent among these theories is the Gravity Model. This model, first proposed by Isard, aims to explain the international trade of countries [1]. At the core of the model lies the assumption that the conditions that determine the trade of countries are the economic size and geographical proximity of countries to each other. In other words, it is believed that countries that are close to each other and economically similar to each other will

trade more with each other. Head summarized the distance issue in this model with a few points. Accordingly, distance actually represents transportation costs [2]. In addition, the time taken during transportation is also important for this distance. Even if inputs from different countries are required in the production process of the product, this is also related to the distance variable. Even communication costs can be evaluated with this concept. In addition to these, transaction costs may also vary according to distances. Finally, cultural differences can also be evaluated in this context. Therefore, according to the theory, it becomes an expectation that countries that are geographically close to each other will trade intensively with each other. This makes the gravity model the mainstay of this research. Because, in addition to distance, cultural proximity between Balkan countries is a generally accepted reality.

In a study analyzing foreign trade relations among Balkan countries, it was found that the trade volume of Balkan countries with each other is low [3]. In a study analyzing the foreign trade between Turkey and the Balkan countries based on secondary data, an assessment made for the years 2000-2014 shows that the trade volume remains below expectations [4]. In a study analyzing the trade relations between the European Union, Turkey and the Balkan countries, it was suggested that there should be an Export Strategy for Balkan Countries especially for Turkey [5]. A study examining the role of free trade agreements in trade with non-EU Balkan countries emphasized the increasing trend of Turkey's imports from these Balkan countries [6]. In a study looking at the economic and financial structure of the Balkan countries in the context of problems and recommendations, export potentials for Balkan countries were identified [7]. In a study examining Turkey's foreign trade relations with Balkan countries, an analysis was made in the context of interdependence theory and it was emphasized that Turkey should invest more in Balkan countries [8]. In another study, Turkey and Balkan relations were discussed through economic-political ideas and it was stated that Turkey has an important role to play [9]. Finally, in a study focusing on the importance of regional cooperation in trade between Turkey and the Balkan countries, different trade proposals were offered to increase economic cooperation [10].

3. METHODOLOGY AND FINDINGS

In this study, the Trade Intensity Index (TII) was used to analyze trade between countries. Although this index was first introduced by Brown, it was developed by Kojima With this index, the share of a country's exports to a partner country in the country's total exports is calculated as the share of the world's exports to the partner country in the world's total exports [11], [12]. Qualified secondary data from ITC (2023) were used for the calculations [14]. The index compares the expected value of trade between two countries according to their importance in world trade [13] In this context, it can be said that the index is the coefficient that shows the strength of the trade relationship between the two countries. Tabassum formulated the index as follows [15]:

$$TII_{ij} = \left(X_{ij}/X_{it}\right) \Big/ \left(X_{wj}/X_{wt}\right) \qquad (1)$$

The abbreviations here mean the following:

TIIij: the trade intensity index of country i with country j,
Xij: exports of country i to country j,
Xit: country i's total exports to the world,
Xwj: Exports to j countries of the world,
Xwt: Represents total world exports.

The index value can take values between 0 and + infinity. When it is greater than 1, it indicates that the concentration among the relevant countries is higher than the rest of the world. This also means that it is above the world average. The index is calculated for each country's trade with other Balkan countries for the year 2022.

Findings

Table 1 containing the index results is shown below.

The findings of the TII analysis show that there are some concentrations in trade among the Balkan countries. First of all, it is useful to explain what the table means. According to the table, the TII results of the countries in the left column are compared to the countries in the right columns. For example, Serbia's TII result with Montenegro is 249.46. This means that Serbia trades most intensively with Montenegro. For the other countries, it was found that Montenegro has the highest trade intensity with Bosnia and Herzegovina. The intensity of trade between Slovenia and Croatia is noteworthy, while Montenegro is the most intensive trade partner for Albania. For North Macedonia, Serbia is the country with the most intensive trade relations among the Balkan countries, while Montenegro once again stands out for Bosnia and Herzegovina. North Macedonia ranks first in Bulgaria's trade intensity with Balkan countries. For Hungary, although Serbia ranks first, the intensity levels are lower than the levels seen in other countries. This means that for Hungary, trade with Balkan countries is lower than trade with the rest of the world. Macedonia is the Balkan country to which Greece exports most intensively, while in Turkey, similar to Hungary, the intensity levels are similarly low, with the most intensive trade being with Albania. Finally, it was revealed that Bosnia and Herzegovina is a very important trade partner for Croatia.

Table 1. TII Results of Balkan Countries

Countries	Serbia	Montenegro	Slovenia	Albania	Macedonia North	Bosnia-Herzegovina	Bulgaria	Hungary	Greece	Turkiye	Croatia
Serbia		249,46	0,01	22,01	66,35	115,74	13,58	7,92	2,59	1,11	19,92
Montenegro	131,43		29,90	83,56	19,37	205,88	0,74	1,36	0,47	1,52	5,60
Slovenia	17,13	13,92		4,54	8,89	29,56	0,00	3,86	0,81	0,55	46,66
Albania	62,90	518,63	0,18		105,90	7,44	4,06	0,90	17,06	1,17	6,31
Macedonia North	56,50	29,34	5,86	35,83		18,93	21,07	4,76	9,81	1,71	7,31
Bosnia-Herzegovina	0,00	211,15	32,39	7,19	13,39		1,37	3,07	0,33	1,17	82,61
Bulgaria	16,00	2,29	4,50	7,98	31,19	3,27		2,71	16,21	3,98	4,40
Hungary	15,65	3,36	6,05	2,01	5,91	5,18	4,81		1,27	0,89	12,08
Greece	6,10	35,69	4,15	44,53	61,60	1,57	32,47	1,38		3,08	3,26
Turkiye	5,93	4,37	2,86	11,35	5,27	4,73	7,83	0,97	3,25		1,55
Croatia	38,35	83,87	47,37	14,68	12,98	165,43	2,41	17,33	1,52	0,98	

4. RESULTS AND IMPLICATIONS

The research findings indicate that trade intensity in the Balkans remains at low levels except for a few countries. At a time when economic integrations increase globalization and globalization drives countries to engage in economic integrations, the low levels of trade between Balkan countries signify a significant potential loss. Of course, it is known that some of these countries have stayed distant from each other for political reasons. However, even this distance can be turned into an opportunity for Balkan countries. Even if the Balkans are divided into separate country groups based on their political attitudes, increasing trade within these groups will still greatly contribute to the region economically. It is, of course, hoped that all Balkan countries move away from political divisions and develop together in peace and harmony. In this context, it can be safely said that a high potential is being underutilized.

On the other hand, due to Thrace, Turkey is also considered a Balkan country in this study. The trade intensity ratios of Turkey with Balkan countries were found to be remarkably low. Despite

being the country with the highest exports among these countries, Turkey does not export sufficiently to the Balkan countries when considering not only geographical proximity but also historical ties. Similarly, it can be said that the imports from Balkan countries are quite low. Compared to other countries, Turkey, which can be considered more economically advantageous, is believed to have higher potential in the development of the Balkans.

Based on this information, it is believed that policymakers in Balkan countries, especially in terms of economics and trade, should take joint steps. From a scientific research perspective, there is a belief that different empirical models can be established in future studies. Moreover, it is believed that if necessary, qualitative research should also be conducted to identify the factors hindering this trade, not only from a macro perspective but also from a micro perspective.

REFERENCES

[1] Isard, Walter. "Location theory and trade theory: short-run analysis." The Quarterly Journal of Economics 68.2 (1954): 305-320.

[2] Head, Keith. "Gravity for beginners." (2003).

[3] Ertuna, Özer. "Balkan Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri." Muhasebe ve Finansman Dergisi 34 (2007): 23-34.

[4] Tekin, Erol. "Türkiye ve Balkan Ülkeleri Arasındaki Ticaret İlişkileri: Dış Ticaret Verileri Üzerine Bir İnceleme." İkinci Uluslararası Saraybosna Sosyal Bilimler Konferansı (2016): 121-134.

[5] Aytüre, Selma, and Ömer Berki. "Avrupa Birliği, Türkiye ve Balkan ülkeleri ticaret ilişkileri." (2015).

[6] **K**avacik, Mustafa. "Serbest Ticaret Anlaşmalarının (STA) Türkiye ile AB Üyesi Olmayan Balkan Ülkeleri Arasındaki Dış Ticarete Yansıması." Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 68 (2021): 222-243.

[7] Ulusoy, Merve Karacaer, And Seda Ekmen Özçelik. "Balkan Ülkelerinin Ekonomik Ve Finansal Yapisi: Sorunlar Ve Öneriler." Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 19.74 (2020): 1033-1056.

[8] Erdem, E., and Yantur P. "Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Perspektifinde Türkiye'nin Balkan Ülkeleriyle Dış Ticaret İlişkilerinin Ekonomi Politik Analizi." İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 9.2 (2022): 443-466.

[9] Kalayci, İrfan, and Barış Aytekin. "Türkiye-Balkan İlişkileri Üzerine (Geçmişten Geleceğe) Ekonomi-Politik Notlar." Avrasya Etüdleri 50.2 (2016): 21-48.

[10] Serdar, Ahmet. "Türkiye ile Balkan Ülkeleri Arasında Uluslararası Ticarette Bölgesel İşbirliğinin Önemi." Hakem Kurulu/Arbitration Committee (2019): 251.

[11] Brown, Arthur Joseph. Applied Economics: Aspects of the World Economy in War and Peace, by AJ Brown... G. Allen and Unwin, 1947.

[12] Kojima, Kiyoshi. "The pattern of international trade among advanced countries." Hitotsubashi Journal of Economics 5.1 (1964): 16-36.

[13] Tantri, Malini L., and Preet S. Aulakh. "An analysis of bilateral trade between Canada and India." (2019).

[14] ITC, Trade Statistics, Access Link: https://www.trademap.org/Index.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c

RİSKTEN KAÇINMA EĞİLİMİNİN TÜRKİYE'NİN HİSSE SENEDİ PİYASASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Arş. Gör. Dr. SİNEM ATICI USTALAR [1]

[1] Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F., -0000-0001-8475-2581

ÖZET

Finansal piyasa aktörlerinin yatırım kararları risk algılarına bağlıdır. Bu durumda değişen risk algısı, yatırımcıların finans piyasalarındaki işlemlerine de yansımakta ve piyasanın oynaklığını etkilemektedir. Bununla birlikte küresel kriz süreçlerinde yatırımcıların artan riskten kaçınma eğilimleri, finansal piyasalarda ani ve yüksek fiyat değişimlerinin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle finansal piyasaların oynaklıkları değerlendirilirken, yatırımcıların riskten kaçınma eğilimlerinin dikkate alınması gerekmektedir.

Çalışmanın amacı riskten kaçınma eğiliminin hisse senedi piyasasının oynaklığı üzerindeki etkisini Türkiye için incelemektir. Bu amaç çerçevesinde analiz Üstel Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (EGARCH) Modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Model 1 Ocak 2003- 31 Ağustos 2023 tarihlerindeki BİST100 endeksinin günlük getirisi ve riskten kaçınma endeksi kullanılarak tahmin edilmiştir. Analizde aynı zamanda küresel kriz süreçlerinde riskten kaçınma eğiliminin oynaklık üzerindeki etkisini ele almak için, model iki alt döneme ayrıştırılarak tahmin edilmiştir. Model tahmini Küresel Finans Krizi sürecini temsil etmesi için 3 Aralık 2007- 31 Aralık 2008 ve Covid-19 Krizi sürecini temsil etmesi için ise 11 Mart 2020- 5 Mayıs 2023 tarihleri arasında da gerçekleştirilmiştir.

EGARCH modeli tahmin sonuçları, yatırımcıların riskten kaçınma eğilimlerinin Türkiye'nin hisse senedi piyasasının oynaklığını artırdığını göstermektedir. Türkiye'nin borsasında gerçekleştirilen işlemlerde, yatırımcıların riskten kaçınma eğilimi önem arz etmektedir. Bununla birlikte riskten kaçınma eğiliminin pozitif etkisi kriz dönemlerinde artmaktadır. Model sonuçları artan riskten kaçınma eğiliminin Küresel Finans Krizi'nde BİST100 endeksinin oynaklığını %7 artırırken, Covid-19 Krizi'nde ise %7.5 artırdığına dair bulgu sunmaktadır. Bu durum Covid-19 Krizi gibi reel sektörde ciddi daralmalara neden olan krizlerin, Türkiye'nin hisse senedi piyasasının oynaklığını daha fazla etkilediğini göstermektedir. Türkiye'nin hisse senedi piyasasının oynaklığı analiz edilirken, yatırımcıların özellikle küresel kriz süreçlerindeki riskten kaçınma eğilimlerinin dikkate alınması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Riskten Kaçınma, Finansal Piyasalar, Küresel Krizler

1. GİRİŞ

Finansal ekonomiye ilişkin öncü çalışmalar Fama (1970)'in Etkin Piyasalar Hipotezi (EPH)'nin sınanmasına dayanmaktadır. Bu hipoteze göre, yatırımcılar piyasadaki bilgiyi etkin olarak işleyebilirlerse ve hisse senedi fiyatları rasyonel olarak belirlenebilirse ancak finansal piyasalar etkin olmaktadır. Etkin bir finansal piyasada ise gelecek fiyatları tahmin etmek mümkün olmamaktadır. Çünkü eğer hisse senedi fiyatlarının gelecekte daha yüksek olacağı tahmin edilirse, yatırımcılar hisse senetlerini bugünden satın alacaktır. Bu durum bugün hisse senedi

fiyatlarında ani artışlara ve gelecekte elde edilecek getirinin ise normal düzeyine gerilemesine neden olacaktır (Leroy, 2013). Ampirik çalışmalar gelecekteki hisse senedi fiyatlarının tahmin edilemeyeceğini göstermektedir.

Etkin Piyasa Hipotezi ’nin hisse senedi fiyat oynaklığına ilişkin sonuçları ampirik bulgular ile çelişmektedir. Etkin Piyasa Hipotezinde hisse senedi fiyatları, gerçekte olması gerektiği düzeyden, daha az oynaktır. Bunun sebebi Etkin Piyasa Hipotezi ’nin yatırımcıların riskten kaçınma eğilimlerini göz ardı etmesidir (Leroy, 2013). Hipotezde yatırımcıların riske karşı duyarsız olduğu varsayılmaktadır.

Etkin Piyasa Hipotezi ’nin aksine gerçek dünyada, hisse senedi piyasalarının oynaklığı yatırımcıların riskten kaçınma eğilimlerinin derecesine bağlıdır. Özellikle yüksek belirsizliğin yaşandığı küresel kriz süreçlerinde riskten kaçınma eğilimi ile hisse senedi piyasalarının oynaklığının birlikte hareket ettiği görülmektedir. Bu durum yüksek belirsizlik dönemlerine yatırımcıların artan riskten kaçınma eğilimlerinin, hisse senedi piyasalarında ani hareketlere neden olduğunu ve ilgili piyasanın oynaklığının artığını göstermektedir (Scheicher 2003).

Günümüze kadar 2008 Küresel Finans Krizi ve Covid-19 pandemisi 21. Yüzyılın tüm ülke ekonomilerini derinden etkileyen iki küresel krizi olarak kabul görmektedir. 2008 Küresel Finans Krizi, finans sektöründe başlayan ve ülke ekonomilerini talep şoku kanalıyla olumsuz etkilerken, Covid-19 pandemisi ise virüse karşı alınan önlemler nedeniyle bir arz krizine dönüşmüş ve pandemi ise ülke ekonomilerini arz şoku kanalından olumsuz etkilemiştir. Krugman (2001)’in ifade ettiği gibi, talep şokları konjonktürel ve kaçınılabilirdir, arz şokları ise kalıcıdır. Bu durumda Küresel Finans Krizi ve Covid-19 pandemisi yatırımcılar tarafından farklı krizler olarak değerlendirilmiş ve bu iki küresel kriz sürecinde riskten kaçınma dereceleri farklılaşmış olabilecektir.

Çalışmanın amacı küresel riskten kaçınma eğiliminin Türkiye’nin hisse senedi piyasasının oynaklığı üzerindeki etkisini, 2008 Küresel Finans Krizi ve Covid-19 pandemisi süreçleri için araştırmaktır. Bu amaç çerçevesinde analiz Üstel Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (EGARCH) Modeli ile gerçekleştirilmiştir. Model tahmininde Türkiye’nin hisse senedi piyasasının temsili için BİST100 endeksi kullanılmıştır. Küresel riskten kaçınma eğilimini temsil etmesi için ise Bakeart vd. (2021)’in hesapladığı riskten kaçınma eğilimi endeksi kullanılmıştır. Analizde ilk olarak, küresel riskten kaçınmanın BİST100 endeksinin getiri oynaklığı üzerindeki etkisi 2 Ocak 2003- 31 Ağustos 2023 tarihleri için araştırılmıştır. Ardından ilgili hipotez Küresel Finans Krizi ve Covid-19 pandemisi için de test edilmiştir. Bu durumda analizde, 3 Aralık 2007- 31 Aralık 2008 tarihleri Küresel Finans Krizi’ni, 11 Mart 2020- 5 Mayıs 2023 tarihleri ise Türkiye’deki Covid-19 pandemisi sürecini temsil etmektedir.

Tahmin sonuçlarına göre, 2 Ocak 2003- 31 Ağustos 2023 tarihleri arasında riskten kaçınma endeksindeki artış BİST100 endeksinin getiri oynaklığını yaklaşık olarak %1.2 artırmaktadır. Model sonuçlarından riskten kaçınma endeksinin oynaklık üzerindeki etkisinin küresel kriz süreçlerinde artığı ve farklılaştığı görülmektedir. 2008 Küresel Finans Krizi sürecinde riskten kaçınma endeksindeki artış, BİST100 endeksinin getiri oynaklığını %7 artırmaktadır. Buna karşın riskten kaçınma endeksinin oynaklık üzerindeki pozitif etkisi Covid-19 pandemisinde ise %7.5’tir.

Riskten kaçınmanın pozitif etkisinin küresel kriz süreçlerinde yüksek olması, bu dönemlerde yatırımcıların Türkiye borsasındaki hisse senedi yatırımlarında daha yüksek risk primi talep

ettiklerini göstermektedir. Ek olarak tahmin sonuçları arz şoklarında yatırımcının daha fazla riskten kaçındığını ve Türkiye'nin hisse senedi piyasalarının oynaklığını, talep şoklarına göre, daha fazla etkilediğini göstermektedir.

Çalışmanın izleyen bölümünde literatür taramasına yer verilecektir. Üçüncü bölümde EGARCH Modeli 'ne ilişkin ampirik denklemler, dördüncü bölümde ise ampirik model sonuçları tartışılacaktır. Beşinci bölüm ise sonuç bölümüdür.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Küresel finansal piyasalar üzerine gerçekleştirilen son çalışmalar sermaye akımları ile riskten kaçınmanın düzeyinin ilişkili olduğunu göstermektedir (Rey, 2018). Aynı zamanda bu çalışmalar riskten kaçınmanın hisse senedi piyasasının hareketlerini önemli ölçüde açıkladığını (Xu, 2019) da ortaya koymaktadır. Aşağıda riskten kaçınma ile finansal piyasa oynaklıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar sunulmaktadır.

Scheicher (2003) Alman yatırımcıların riskten kaçınma eğilimlerinin Almanya borsasının oynaklığı üzerindeki etkisini incelemiştir. Analiz Aralık 1995- Mayıs 2002 tarihleri için DAX endeksinin günlük opsiyon fiyatları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada riskten kaçınma eğilimi vadeli hisse senedi fiyatları kullanılarak olasılık yoğunluk fonksiyonu ile günlük olarak hesaplanmıştır. Çalışma bulguları Alman yatırımcıların riskten kaçınma eğilimlerinin 1998 yılından itibaren artığını ve DAX opsiyon fiyatlarının oynaklığının bu artışa paralel hareket ettiğini göstermektedir.

Kim ve Lee (2008) aşırı getiri-risk ilişkisi, riskten kaçınma ve asimetrik oynaklık ile iş çevrimleri arasındaki ilişkiyi NASDAQ ve NYSE endekslerini kullanarak araştırmıştır. Markow Rejim Modeli'nin kullanıldığı analiz Ocak 1959-Nisan 2001 tarihlerini kapsamaktadır. Model bulgularından biri, özellikle iş çevrimlerin yüksek olduğu dönemlerde yatırımcıların riskten kaçınma eğilimlerinin artığı ve bu nedenle NASDAQ ve NYSE endekslerinin asimetrik oynaklıklarının artığı şeklindedir.

Lansing ve Leroy (2014) Varlık Fiyatlama Modeli yardımıyla yatırımcıların farklı riskten kaçınma düzeylerindeki hisse senedi fiyatının oynaklığını hesaplamıştır. Yazarlar risk tarafsızlığı altında tahmin edilen maksimum hisse senedi fiyatının oynaklığının, piyasada gerçekte görüldüğünden çok daha düşük olduğunu bulmuştur.

Demirer vd. (2019) yatırımcıların zamana göre değişen riskten kaçınma eğilimleri ile vadeli altın getirisinin oynaklığı arasındaki ilişkiyi Heterojen Otoregresif Oynaklık (HAR-RV) Modeli ile incelemiştir. Analizde zamana göre değişen riskten kaçınmayı ölçmek için Bakeart vd. (2021)'in riskten kaçınma endeksi kullanılmıştır. Model sonuçları artan riskten kaçınma eğiliminin, yatırımcılar tarafından güvenli görülen altının getiri oynaklığını artırdığını göstermektedir.

Papadamou vd. (2020) Covid-19 pandemisinde riskten kaçınmanın hisse senedi getirisinin oynaklığı üzerindeki etkisini Avrupa, Asya, ABD ve Avusturalya borsaları için incelemiştir. Panel VAR Modeli'nin kullanıldığı analizde, riskten kaçınmayı temsil etmesi için Covid-19'a ilişkin Google trend sentetik dizini endeksi kullanılmıştır. Model sonuçları yatırımcıların Covid-19'a ilişkin internette arama yaptıkça artan Google endeksinin riskten kaçınma

eğilimlerini ve getiri oynaklığını artırdığını göstermektedir. Riskten kaçınmanın pozitif etkisi en yüksek Avrupa borsaları için hesaplanmıştır.

Dai ve Chang (2021) zamana göre değişen riskten kaçınma eğiliminin S&P500'ün getiri oynaklığı üzerindeki etkisini Temmuz 1986- Aralık 2019 yılları için incelemiştir. Çalışmada zamana göre değişen riskten kaçınma eğilimi için Bakeart vd. (2021)'in riskten kaçınma endeksi kullanılmıştır. Analiz sonuçları riskten kaçınma endeksinin hisse senedi piyasalarını etkileyen ekonomik bir değişken olduğunu ve S&P500'ün getiri oynaklığını pozitif etkilediğini göstermektedir.

3. AMPİRİK MODEL

Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) Modeli koşullu varyans ile risk primi arasındaki ilişkiyi ele alan bir modeldir. Bu modelde oynaklığın piyasadaki iyi ve kötü haberlere aynı tepkiyi verdiği varsayılmaktadır. Fakat literatürde Black (1976) tarafından hisse senedi getirilerinin oynaklığının kötü haberlerle arttığının ve iyi haberlerle de azaldığının ortaya konulması ve Ekim 1987'deki Kara Pazartesi'nin ardından piyasaların oynaklığının ciddi derecede yükselmesi, GARCH modellerinin eleştirilmesine neden olmuştur.

Oynaklığın iyi ve kötü haberlere farklı tepki vermesi Black (1976) tarafından "kaldıraç ya da asimetri etkisi" olarak adlandırılmıştır. Bu etki Nelson (1991) tarafından GARCH modeline eklenerek, *Üstel GARCH (Exponential GARCH-EGARCH)* modeli geliştirilmiştir. EGARCH modeli Eşitlik (1)'te tanımlanmaktadır.

$$\log(h_t) = w_0 + \sum_{j=1}^{q} \beta_j \log(h_{t-j}) + \sum_{i=1}^{p} \alpha_i \left|\frac{\varepsilon_{t-i}}{h_{t-i}}\right| + \sum_{k=1}^{r} \gamma_k \left(\frac{\varepsilon_{t-k}}{h_{t-k}}\right) \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de h_t, t dönemindeki ilgili finansal varlığın getirisinin koşullu varyansını ya da oynaklığını temsil etmektedir. w_0 sabit terimi, α_i ve β_j ise ARCH ve GARCH terimlerini ifade etmektedir. ARCH parametresi geçmiş dönem getirilerinde meydana gelen bir şokun cari dönemdeki koşullu varyans üzerindeki etkisini kontrol etmektedir. GARCH parametresi ise koşullu varyansta geçmiş dönemde yaşanan bir şokun cari dönemdeki koşullu varyans üzerindeki etkisini ölçmektedir. γ_k parametresi ise kaldıraç ya da asimetri parametresini temsil etmektedir. γ_k parametresinin anlamlı olması şoklarının oynaklık üzerindeki etkisinin asimetrik olduğunu göstermektedir. Tahmin sonucunda kaldıraç parametresi pozitif ve anlamlı ise, oynaklık üzerinde pozitif şokların etkisinin daha yüksek olduğu sonucuna varılır. Aksine kaldıraç parametresi negatif ve anlamlı ise, bu durumda negatif şokların oynaklık üzerinde daha yüksek etkiye sahip olduğu ifade edilir. GARCH modelinin aksine, EGARCH modelinde Nelson (1991) kaldıraç etkisini kontrol edebilmek için, modelin parametrelerine pozitiflik kısıdı getirmemiştir.

Eşitlik (1)'e riskten kaçınma endeksi eklendiğinde koşullu varyans denklemi Eşitlik (2)'deki formunda ifade edilebilmektedir.

$$\log(h_t) = w_0 + \sum_{j=1}^{q} \beta_j \log(h_{t-j}) + \sum_{i=1}^{p} \alpha_i \left|\frac{\varepsilon_{t-i}}{h_{t-i}}\right| + \sum_{k=1}^{r} \gamma_k \left(\frac{\varepsilon_{t-k}}{h_{t-k}}\right) + kRA_{w,t} \quad (2)$$

Eşitlik (2)'de $RA_{w,t}$, t dönemindeki küresel riskten kaçınma endeksini temsil etmektedir. Bu endeks Bakeart vd. (2021)'in çalışmasından elde edilmiştir. Riskten kaçınma endeksi temettü getirisi, kredi spreadi, vade farkı, gerçekleşen ve riskten bağımsız özsermaye getirileri varyansı ve gerçekleşen şirket tahvili getirisi varyansı olmak üzere altı finansal aracı dikkate almaktadır. Küresel riskten kaçınma endeksi artıkça, koşullu varyansın artması beklenmektedir.

EGARCH modeli ilk aşamada 2 Ocak 2003- 31 Ağustos 2023 tarihleri için tahmin edilmiştir. İkinci aşamada ise model 2008 Küresel Finans Krizi ve Covid-19 pandemisi süreçleri için tahmin edilmiştir. Analizde 3 Aralık 2007- 31 Aralık 2008 tarihleri Küresel Finans Krizi sürecini temsil etmektedir. Covid-19 pandemi süreci içinse, Dünya Sağlık Örgütü'nün küresel pandemi ilan ettiği tarih olan 11 Mart 2020 ile yine Dünya Sağlık Örgütü'nün virüsün küresel bir tehdit olmadığını duyurduğu 5 Mayıs 2023 tarihleri tercih edilmiştir. Modelde Türkiye'nin hisse senedi piyasasını temsil etmesi için BİST100 endeksinin günlük kapanış fiyatları kullanılmıştır. BİST100 endeksinin getirisi aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmıştır.

$$R_t = \ln\left(\frac{Endeks_t}{Endeks_{t-1}}\right) \quad (3)$$

Eşitlik (3)'de R_t, t zamanındaki borsa endeks getirisini ifade etmektedir. BİST100 endeksine ait günlük kapanış fiyatları "investing.com" veri sitesinden elde edilmişken; riskten kaçınma endeksi ise Bakeart vd. (2021)'in çalışmasından elde edilmiştir[1].

4. AMPİRİK MODEL SONUÇLARI

Yüksek frekanslı zaman serilerinde oynaklık kümelenmelerinin varlığı, cari dönem fiyat hareketlerinin bir önceki dönem fiyat hareketlerinden etkilendiğini göstermektedir. Bu nedenle yüksek frekanslı fiyat serileri düzeyde birim kök içerdiğinde, fiyat serileri Eşitlik (3)'deki gibi getiri serilerine dönüştürülmekte ve birim kökün varlığı kontrol edilmektedir. Ayrıca yüksek frekanslı getiri serilerinin varyansları zamana göre değişmekte ve cari dönem hata terimleri ile bir önceki dönem hata terimleri ilişkili olabilmektedir. Bu nedenle serilerde değişen varyansın ve otokorelasyonun sınanması gerekmektedir. Bu amaçla Çizelge (1)'de BİST100 ve riskten kaçınma endeksine ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve testler yer almaktadır.

Çizelge (1)'de yer alan istatistikler incelendiğinde, küresel riskten kaçınma endeksinin Covid-19 pandemisi sürecinde maksimum olduğu ve yine bu süreçte ise BİST100 endeksinin getirisinin de en yüksek olduğu görülmektedir. Covid-1 pandemisi sürecinde yatırımcıların Türkiye borsasındaki yatırımlarından talep ettikleri getiri yükselmektedir. Çünkü endeksin standart hata değerleri karşılaştırıldığında, endeksin riskinin pandemi sürecinde en yüksek değere ulaştığı görülmektedir. Çizelge (1)'e göre çarpıklık değerleri kıyaslandığında BİST100 endeksinin negatif şoklara karşı daha duyarlı iken, riskten kaçınma endeksinin ise pozitif şoklara karşı daha duyarlı olduğu görülmektedir. Basıklık değerleri ise 3'ten büyük olduğu için (Kallner, 2018), tüm serilerin şişman kuyruk özelliği taşıdığı söylenebilmektedir. Jargue-Bera test istatistiğim ise her iki serinin de normal dağılmadığını göstermektedir.

[1] Riskten kaçınma endeksine https://www.nancyxu.net/risk-aversion-index adresinden erişim sağlanabilmektedir.

Çizelge (1)'de BİST100 endeksinin getiri serisi ve riskten kaçınma endeksinin birim kök ve durağanlık sınamaları Augmented-Dickey-Fuller (ADF), Philips-Perron (PP) ve Kwıatkowskı-Philips-Schmidt-Shin (KPSS) Testleri ile gerçekleştirilmiştir. Serilerdeki değişen varyansın sınaması ARCH Testi ile, otokorelasyonun sınaması için ise Breusch-Godfrey LM Testi kullanılmıştır. Tüm testler tüm örneklem, 2008 Küresel Finans Krizi ve Covid-19 pandemisi için ayrı ayrı yapılmıştır. Çizelge (1)'e göre, BİST100 ve riskten kaçınma endeksi serileri %1 anlamlılık seviyesinde düzeyde birim kök içermemekte ve durağandır. Bununla birlikte, BİST100 ve riskten kaçınma serilerinde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu bulunmaktadır. Bu nedenle serilerin oynaklık modellemelerine uygun olduğu ifade edilebilir.

Çizelge 1: Tanımlayıcı İstatistikler ve Testler

	(1)		(2)		(3)	
	Tüm Örneklem		**Küresel Finans Krizi**		**Covid-19 Pandemisi**	
	BİST100	**RA**	**BİST100**	**RA**	**BİST100**	**RA**
Ortalama	0.0003	3.1185	0.0008	4.9937	0.0014	3.4042
Maksimum	0.2406	32.7107	0.2406	26.3596	1.9997	32.7107
Minimum	-4.3613	2.4254	-0.3885	2.8908	-4.1563	2.5794
Standart Hata	0.7538	1.4058	0.0927	4.3620	0.8800	1.6205
Çarpıklık	-3.4889	10.6851	-1.3740	3.7868	-2.6325	9.3988
Basıklık	17.6939	165.0997	7.2681	19.9195	10.5224	109.493
Jarque-Bera	56922.6 (0.0000)	57509.0 (0.0000)	288.8 (0.0000)	3851.54 (0.0000)	2775.204 (0.0000)	38493.3 (0.0000)
Birim Kök Testleri						
ADF	-59.663[a] (0.0001)	-5.9711[a] (0.0000)	-13.3203[c] (0.0000)	-5.4558[a] (0.0000)	-21.8061[a] (0.0001)	-5.6101[a] (0.0000)
PP	-564.52[c] (0.0001)	-5.8120[c] (0.0000)	-56.2104[c] (0.0001)	-5.0857[a] (0.0000)	-314.7861[c] (0.0001)	-11.7842[a] (0.0000)
KPPS	0.0280[b] (0.0000)	0.2694[a] (0.0000)	0.1685[b] (0.0000)	1.0173[a] (0.0000)	0.1543[b] (0.0000)	0.3390[b] (0.0000)
Değişen Varyans ve Otokorelasyon Testleri						
ARCH Testi	9.7934 (0.0000)	237.84 (0.0000)	8.0719 (0.0000)	9.8953 (0.0000)	12.0042 (0.0000)	125.601 (0.0000)
LM Testi	200.88 (0.0000)	1288.11 (0.0000)	18.3172 (0.0000)	45.4418 (0.0000)	43.0608 (0.0000)	189.6420 (0.0000)
N	5163	5163	269	269	790	790

Not: Birim kök testi sonuçlarında a, b ve c, sırasıyla sabitli, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz test sonuçlarını ifade etmektedir. Değişen varyansın kontrolü için ARCH testi, otokorelasyonun kontrolü için ise Breusch-Godfrey LM Testi kullanılmıştır. ARCH ve LM testleri 12 gecikmede uygulanmıştır. Parantez içindeki değerler ilgili test istatistiğine ilişkin olasılık değerleridir.

Küresel riskten kaçınma eğiliminin BİST100 endeksinin getiri oynaklığı üzerindeki etkisi EGARCH (1,1) Modeli ile analiz edilmiştir. Model 2008 Küresel Finans Krizi ve Covid-19 pandemisi süreçleri için de tahmin edilmiştir. Elde edilen katsayılar Çizelge (2)'de sunulmaktadır. BİST100 ve riskten kaçınma endeksi serileri normal dağılmadığından EGARCH (1,1) Modeli'nde GED dağılımı ile katsayı tahminleri yapılmıştır.

Çizelge (2)'deki EGARCH (1,1) modeline ilişkin ortalama denklemleri karşılaştırıldığında BİST100 endeksinin ortalama getirisinin tüm dönemlerde pozitif ve %1'de anlamlı olduğu görülmektedir. BİST100 endeksi 2003-2023 dönemlerinde en yüksek ortalama getiriyi sağlamıştır. Kriz süreçleri karşılaştırıldığında ise en yüksek ortalama getirinin Covid-19 pandemisi sürecinde sağlandığı görülmektedir.

Riskten kaçına endeksinin BİST100'ün getirisinin oynaklığı üzerindeki etkisi $RA_{w,t}$ değişkeni yardımıyla ölçülmektedir. Tüm dönemler için küresel riskten kaçınmanın BİST100 endeksinin oynaklığı üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiki olarak %1'de anlamlı olduğu görülmektedir. Küresel piyasalarda işlem yapan yatırımcıların riskten kaçınma eğilimlerinin artması, Türkiye'nin hisse senedi piyasasının oynaklığını artırmaktadır. 2003-2023 döneminde riskten kaçınma endeksindeki %1'lik artışın, BİST100 endeksinin getiri oynaklığını %1.20 artırdığını göstermektedir. Çizelge (2)'nin ikinci ve üçüncü sütunları karşılaştırıldığında ise, riskten kaçınma endeksinin pozitif etkisinin küresel kriz süreçlerinde artığı ve krizin yapısına göre katsayının büyüklüğünün farklılaştığı görülmektedir. Çizelge (2)'nin ikinci sütunu Küresel Finans Krizi sürecinde riskten kaçınma endeksinde %1'lik artışın, BİST100 endeksinin getiri oynaklığını %7 artırdığını göstermektedir. Çizelgenin üçüncü sütununa göre ise Covid-19 pandemisinde küresel riskten kaçınma eğilimin yükselmesinin, BİST100 endeksinin getiri oynaklığını %7.5 artırmaktadır. Riskten kaçınma endeksinin oynaklık üzerindeki etkisi arz şokuna dönüşen Covid-19 pandemisinde daha yüksektir.

Çizelge 2: Küresel Kriz Süreçlerinde Riskten Kaçınmanın Etkisi: EGARCH (1,1) Modelinin Tahmin Sonuçları

	(1) Tüm Örneklem	(2) Küresel Finans Krizi	(3) Covid-19 Pandemisi
Ortalama Denklemi			
Sabit Terim	0.0409* (0.0000)	0.0007* (0.0005)	0.0050* (0.0009)
Varyans Denklemi			
$RA_{w,t}$	0.1191* (0.0060)	0.6975* (0.2664)	0.7488* (0.0690)
w_0	-0.8191* (0.0417)	-0.6191* (0.1662)	-0.7616* (0.1404)
α_i	0.5900* (0.0284)	0.1013* (0.1828)	0.7190* (0.1404)
β_j	0.8230* (0.0141)	0.5470* (0.1935)	0.6616* (0.0495)
γ_k	0.8066* (0.0343)	-0.3833* (0.1201)	0.9667* (0.1035)
$\alpha_i + \beta_j$	1.4130*	0.6483*	1.3806*
$Half - Life$	0.50	1.07	0.50
GED Parametresi	0.7254* (0.0155)	1.3978* (0.2286)	0.8931* (0.0654)
ARCH-LM	8.8421 (0.1526)	5.2004 (0.5231)	5.5355 (0.3648)
Q(12)	27.320 (0.2148)	18.613 (0.1546)	37.295 (0.2842)
Q^2(12)	3.5885 (0.1660)	4.2700 (0.7480)	9.2173 (0.1270)

Not: EGARCH (1,1) modeli AR (2) ve MA (3) yapısıyla tahmin edilmiştir. Parantez içindeki değerler katsayılara ilişkin standart hataları göstermektedir. *, ** ve ***, sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. ARCH-LM ve Ljung-Box (Q ve Q^2) istatistikleri 12 gecikmede elde edilmiştir. Bu testlere ilişkin parantez içindeki değerler, ilgili test istatistiklerinin olasılık değerlerini göstermektedir.$\alpha_i + \beta_j$ toplamının anlamlılığı Wald testi ile sınanmıştır.

EGARCH Modeli'nde katsayılarda pozitiflik koşulları bulunmamaktadır. Nelson (1991), Nelson ve Cao (1992), He ve Teräsvirta (1999) ve Chen ve Kuan (2002) yaptıkları çalışmalarda varyans denkleminin ortalaması (w_0) ile ARCH terimini (α_i) negatif hesaplamışlardır. Çizelge (2)'deki modele ilişkin varyans denklemleri kıyaslandığında ise, bu denklemin ortalamalarının (w_0) negatif ve %1'de düzeyinde istatistiksel anlamlılığa sahip olduğu görülmektedir.
Çizelge (2)'deki ARCH terimleri (α_i) incelendiğinde tüm dönemler için pozitif ve istatistiki olarak %1'de anlamlı olduğu görülmektedir. ARCH parametresinin anlamlı olması BİST100 endeksinin getiri oynaklığının, endeksin getirisinde geçmiş dönemde meydana gelen şoklara duyarlı olduğunu göstermektedir. ARCH parametresinin en yüksek olduğu dönem Covid-19 pandemisidir.
Dönemler arasında GARCH terimlerinin (β_j) pozitif ve %1'de istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. 2003-2023 döneminde BİST100 endeksinin getiri oynaklığının kendi geçmiş dönem getiri oynaklığına olan duyarlılığının en yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca GARCH parametresinin Covid-19 pandemisinde, Küresel Finans Krizi'ne göre, daha yüksek olduğu görülmektedir.
Çizelge (2)'de γ_k kaldıraç ya da asimetri parametresini temsil etmektedir. Kaldıraç parametresi tüm dönemler için %1'de istatistiki olarak anlamlıdır. Bu durum BİST100 endeksinin getiri oynaklığının pozitif ve negatif şoklara karşı farklı tepkiler verdiğini göstermektedir. γ_k tüm örneklem ve Covid-19 pandemisinde pozitif, Küresel Finans Krizi sürecinde ise negatif hesaplanmıştır. Tüm örneklem ve Covid-19 pandemisinde BİST100 endeksinin getiri oynaklığı pozitif şoklar ile yükselirken, Küresel Finans Krizi sürecinde ise negatif şoklar ile yükselmektedir. Pozitif şokların oynaklık üzerindeki etkisi Covid-19 pandemisinde daha yüksektir. Artan vaka sayıları küresel piyasalarda salgının gidişatına yönelik belirsizliği arttırdığı için, yatırımcılar tarafından risk unsuru olarak değerlendirilmiştir.
Oynaklık modellerinde şokların kalıcılığı ARCH ve GARCH parametrelerinin toplamı ile ölçülebilmektedir. Modelde $\alpha_i + \beta_j$ toplamı kalıcılık parametresi (persistance parameter) olarak adlandırılmaktadır. Bu parametrenin 1'den küçük olması şokların kalıcı olmadığını ve getirinin kısa sürede ortalama değerine düştüğünü gösterirken, aksine 1'den büyük olması ise şokların kalıcı olduğunu göstermektedir. EGARCH (1,1) modeli tahmin sonuçları ise Küresel Finans Krizi'nde kalıcılık parametresinin 1'den küçük olduğunu ve şokların kalıcı olmadığını göstermektedir. Tüm örneklem ve Covid-19 pandemisinde parametre 1'den büyük olduğundan, bu süreçlerde şoklar kalıcıdır.
Oynaklık modellerinde aynı zamanda şokların yarı ömrü (half-life) de hesaplanabilmektedir. Smallwood (2008) takip edilerek şokların yarı ömrü $\ln(0.5)/\ln(\alpha_i + \beta_j)$ formülü yardımıyla hesaplanmıştır. Çizelge (2)'de BİST100 endeksine tüm örneklem ve Covid-19 pandemisinde gelen bir şokun kalıcılığı 0.50 gündür. Bu süre Küresel Finans Krizi sürecinde 1.07 güne çıkmaktadır.

EGARCH (1,1) modelinin tahminin ardından yapılan değişen varyans ve otokorelasyon testleri Çizelge (2)'de katsayı tahminlerinin ardında sunulmaktadır. ARCH testi modelde değişen varyans sorunun ortadan kalktığını göstermektedir. Ljung-Box istatistikleri ise modelde otokorelasyon probleminin olmadığını göstermektedir.

5. SONUÇ

Bu araştırmada küresel yatırımcıların riskten kaçınma eğilimlilerin Türkiye'nin hisse senedi piyasasının oynaklığı üzerindeki etkisi 2008 Küresel Finans Krizi ve Covid-19 pandemisi süreçlerinde analizi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde oynaklık modellerinden EGARCH Modeli tercih edilmiştir. Model ilk aşamada, BİST100 endeksinin getirisi ve Bakeart vd. (2021)'in riskten kaçınma endeksi kullanılarak 3 Ocak 2003- 31 Ağustos 2023 tarihleri için tahmin edilmiştir. İkinci aşamada ise riskten kaçınmanın küresel kriz süreçlerinde oynaklık üzerindeki etkisini incelemek için model 2008 Küresel Finans Krizi ve Covid-19 pandemisi için tahmin edilmiştir. Küresel Finans Krizi sürecini temsil etmesi için 3 Aralık 2007- 31 Aralık 2008 tarihleri ve Covid-19 pandemisini temsil etmesi için ise 11 Mart 2020- 5 Mayıs 2023 tarihleri seçilmiştir.

Tahmin sonuçları küresel riskten kaçınmanın Türkiye'nin hisse senedi piyasasının oynaklığını etkilediğini göstermektedir. 2003-2023 döneminde riskten kaçınma endeksinin %1 artması, BİST100 endeksinin getiri oynaklığını %1.2 artırmaktadır. Yatırımcıların kriz süreçlerinde riskten kaçınma eğilimleri artmaktadır. Tahmin sonuçlarına göre, 2008 Küresel Finans Krizi'nde riskten kaçınma endeksinin %1 yükselmesi BİST100 endeksinin getiri oynaklığını %7 artmasına neden olmaktadır. Bu etki Covid-19 pandemisinde ise %7.5'a yükselmektedir. Ampirik bulgular küresel kriz süreçlerinde artan borsa oynaklıklarının bir sebebinin de yatırımcıların riskten kaçınma eğilimlerinin artması olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın sonuçları riskten kaçınmanın hisse senedi piyasasının hareketlerini önemli ölçüde açıkladığını ortaya koymaktadır. Ek olarak riskten kaçınmanın küresel kriz süreçlerinde finansal piyasalar için önemi artmaktadır. Krizler yatırımcıların risk toleranslarını ve yatırım yapacakları varlık tahsisi tercihlerini tekrar değerlendirmelerine neden olmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

[1] Bekaert, G., Engstrom, E. C., Xu, N. R., The Time Variation in Risk Appetite and Uncertainty, National Bureau of Economic Research, February, 10,02, 2021.

[2] Black, F. (1976). Studies of stock market volatility changes, Proceedings of the American StatisticalAssociation,1.https://www.scirp.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2030459 (Erişim tarihi: 18.09.2023)

[3] Chen, Y. T. ve Kuan, C. M. (2002). Time irreversibility and EGARCH in us stock index returns, Journal of Applied Econometrics, 17 (5). https://www.jstor.org/stable/4129272 (Erişim tarihi: 10.09.2023)

[4] Dai, Z., Chang, X. Forecasting Stock Market Volatility: Can The Risk Aversion Measure Exert An Important Role? The North American Journal of Economics and Finance, July, 17,07, 2021.

[5] Demirer, R., Gkillas, K., Gupta, R., Pierdzioch, C. Time-Varying Risk Aversion And Realized Gold Volatility, The North American Journal of Economics and Finance, December, 12, 2018.

[6] Fama, E. F. Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work, The Journal of Finance, May, 05, 1970.

[7] He, C. ve Terasvirta, T. (1999). Properties of the autocorrelation function of squared observations for second order GARCH processes under two sets of parameter constraints, Journal of Time Series Analysis, 20 (1). https://ideas.repec.org/a/bla/jtsera/v20y1999i1p23-30.html (Erişim tarihi: 08.08.2023)

[8] Kallner, A., *Formulas*, Laboratory Statistics: Methods in Chemistry and Health Sciences, Elsevier Amsterdam, Netherlands, 2018.

[9] Kim, S.W. ve Lee, B.S. (2008). Stock returns, asymmetric volatility, risk aversion, and business cycle: some new evidence, economic ınquiry, 46(2). https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1465-7295.2007.00066.x (Erişim tarihi: 11.08.2023)

[10] Lansing, K. J., Leroy, S. F. Risk Aversion, Investor Information, and Stock Market Volatility, European Economic Review, April, 04, 2014.

[11] Nelson, D. B. (1991). Contidional heteroskedasticity in asset returns: a new approach, Econometrica, 59 (2). https://www.jstor.org/stable/2938260 (Erişim tarihi: 10.07.2023)

[12] Nelson, D. B. ve Cao, C. Q. (1992). Inequality constraints in the univariate GARCH model, journal of business and economic statistics, 10 (2). https://www.jstor.org/stable/1391681 (Erişim tarihi: 14.07.2023)

[13] Papadamou, S., Fassas, A. P., Kenourgios, D., Dimitriou, D. Direct and Indirect Effects of COVID-19 Pandemic on Implied Stock Market Volatility: Evidence from Panel Data Analysis, MPRA, Munich Personal RePEc Archive, May, 05, 2020.

[14] Rey, H. Dilemma not trilemma: The Global Financial Cycle And Monetary Policy Independence. NBER Working Paper. February 2018.

[15] Scheicher, M. What Drives Investor Risk Aversion? Daily Evidence From The German Equity Market, BIS Quarterly Review, Bank for International Settlements, June, 06, 2003.

[16] Smallwood, A.D. (2008). Measuring the Persistence of Deviations from Purchasing Power Parity with a Fractionally Integrated STAR Model, Journal of International Money and Finance, 27 (7). https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261560607001143 (Erişim tarihi: 24.07.2023)

[17] Xu, N. R. (2019). Global risk aversion and international return comovements. SSRN Electronic Journal, 1. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3174176 (Erişim tarihi: 20.09.2023)

KÜRESEL MARKALAR VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Çebi BAL [1]

[1] Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi,

ORCID ID: 0000-0002-9568-6740

ÖZET

Günümüzde ülkelerin ekonomik gelişmişlik farkları, teknolojik gelişmeler ve yeniliklerden etkilenerek oluşmaktadır. Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın 2015 yılında belirlediği sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde "insana yakışır iş ve ekonomik büyüme" başlığı altında, sektörlerin teknolojileri geliştirerek ve piyasaya yenilikler getirerek ekonomik verimliliği artırması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Küresel markaların son yıllardaki verileri incelendiğinde; yatırımlarını, yüksek getiriler sağlaması beklenen alanlardaki teknolojilere yönelttikleri görülmektedir. Bunun sonucu olarak küresel markaların toplam değeri şimdiye kadar görülen en hızlı marka değeri artış oranına ulaşmış ve pazarları genişlemiştir. Bu gelişmeler; markaların faaliyet gösterdiği ülkelerde istihdam yaratma ve ihracat artışı etkileri nedeniyle, bu ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde olumlu sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu sonuca ulaşılabilmesi için ise devletlerin teşvik ve desteklerle bu alana yatırım yapacak özel sektörü yönlendiren ve yatırımı cazip hale getiren düzenlemeler yapması gerekmektedir. Teknoloji yatırımları yapan firmaların ülke ekonomilerine sağlayacakları yenilik ve ekonomiye kazandıracakları olumlu etkiler yanında, ülkelerin rekabet gücüne ve üretimine de katkı yapacakları muhakkaktır.

Bu çalışmanın amacı, küresel markaların genel merkezlerinin bulunduğu menşe ülkelerin ve faaliyette bulundukları diğer ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerindeki etkilerini incelemektir. Çalışma 2022 yılında marka değeri en yüksek 100 küresel markayı kapsamaktadır. Çalışmada yöntem olarak içerik analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, dünyanın marka değeri en yüksek 100 küresel markasının genel merkezlerinin büyük çoğunluğunun gelişmiş ülkelerde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu markaların ülke ekonomilerinin büyümelerinde istihdam yaratma, rekabet gücü sağlama, üretimi ve ihracatı artırma imkânları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Küresel Marka, Yenilik ve Teknoloji, İstihdam.

AN EVALUATION ON GLOBAL BRANDS AND ECONOMIC GROWTH

ABSTRACT

Today, the differences in economic development among countries are influenced by technological advancements and innovations. The United Nations' sustainable development goals set in 2015 emphasize the need for sectors to improve their technologies and bring innovations to the market to enhance economic efficiency under the title "decent work and

economic growth." When analyzing the recent data of global brands, it is observed that they are directing their investments toward technologies in areas expected to yield high returns. As a result, the total value of global brands has reached the fastest brand value growth rate ever seen, and their markets have expanded. These developments have positive effects on the economic growth of countries where these brands operate, due to job creation and increased exports. To achieve this outcome, governments need to make regulations that guide and make investments attractive for the private sector through incentives and support. In addition to the positive impact that technology investments by companies will have on national economies and the innovations they will bring, it is certain that they will also contribute to the competitiveness and production of countries.

The purpose of this study is to examine the effects of global brands on the economic growth of the home countries where their headquarters are located and the other countries where they operate. The study covers the 100 global brands with the highest brand value in 2022. Content analysis is used as the method in the study. As a result of the study, it was determined that the majority of the headquarters of the world's 100 global brands with the highest brand value are located in developed countries. The opportunities these brands offer in terms of creating employment, providing competitiveness, increasing production, and exports in the national economies have been evaluated.

Keywords: Economic Growth, Global Brand, Innovation and Technology, Employment.

1. GİRİŞ

Bir ülkenin ekonomik büyümesi, o ülkenin gelişmişlik seviyesinin belirlenmesinde önemli kriterlerden birisidir. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde ise üretimin artışı, istihdam ve teknolojik gelişmeler önem arz etmektedir. Üretimlerindeki artış nedeniyle mevcut küresel markalar piyasa değerlerini arttırmakta, bu artışın istihdam üzerinde de etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca son yıllarda piyasa değerlerine göre küresel markalar sıralandığında, teknoloji sektöründe yer alan markaların ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bu durum bulundukları ülkede teknolojik gelişmelerin hızlanmasını ve böylece ekonomik büyümenin gerçekleşmesini sağlayabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı “küresel markalar ekonomik büyümeyi hangi yönlerden etkilemektedir?” sorusuna cevap aramaktır. Çalışmada öncelikle küresel marka kavramı tanımlanmış, özellikleri ve önemi üzerinde durulmuştur. Sonrasında dünyadaki ilk 100 küresel marka ve menşe ülkeleri sıralanmış, ülkelere ve sektörlere göre dağılımları incelenerek içerik analizi yapılmıştır. Son olarak küresel markaların iktisadi büyümeye, üretime, istihdama, ihracata ve rekabet gücüne etkileri incelenmiştir. Konuya ilişkin literatür taramasında küresel markalar konusunda çok sayıda çalışma yapıldığı görülse de, ekonomik büyüme ile olan ilişkisini araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

2. KÜRESEL MARKA KAVRAMI VE ÖNEMİ

Küresel marka, dünya genelinde yaygın bulunabilirliğe ve talebe sahip ve merkezi bir noktadan kontrol edilen pazarlama stratejileriyle büyük pazarlarda bulunan markalar olarak tanımlanabilmektedir (Özsomer ve Altaras, 2008). Kim (2004), küresel markayı tüm dünyada var olan, satışlarının %5 ile %20 arasındaki kısmını ortaya çıktığı ülke dışında gerçekleştiren markalar olarak tanımlamıştır. Rosenbloom ve Haefner (2009) ise küresel markayı, yaygın olarak bulunabilen ve evrensel olarak tanınan markalar olarak tanımlamışlardır. Özsomer ve Altaras (2008), küresel marka kavramını arz tarafından değerlendirdiklerinde, üretim, kaynak bulma, araştırma geliştirme ve pazarlama konularında ölçek ekonomileri yaratan markalar olduklarını ortaya koymuşlardır.

Küresel markaların her biri incelendiğinde, ortak özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Bunlar iç pazarda güçlü olmaları, satışların coğrafi dağılımında denge olması, tüm dünyada benzer tüketici ihtiyaçlarına hitap etmeleri ve tüketicilerin menşe ülkeleri önemsemesidir. Küresel markalar iç pazardan elde ettikleri nakit akışını, küresel tanınırlıklarını finanse etmek için kullanabilmektedir. Dünyanın piyasa değeri en yüksek küresel markaları incelendiğinde, en büyük iç pazara sahip ülkelerin yer aldığı görülmektedir. Satışların coğrafi dağılımındaki denge, bu markaların sadece dünyanın tek bir bölgesinde değil, tamamında tanınırlığının ve satışının olmasıdır. Tüm dünyada benzer tüketici ihtiyaçlarına hitap etmeleri, ürün ve hizmetlerin dünyanın her yerinde aynı olması ve aynı insani ihtiyaçları karşılamasından gelmektedir. Tüketicilerin menşe ülkeleri önemsemesi ise, tüketicilerin ülkeler ile ürünler arasında uzmanlık ilişkisi kurması ile ilgilidir. Buna örnek olarak Amerikan filmleri veya Fransız parfümleri verilebilmektedir (Quelch, 1999).

Küresel markalara bölgesel ve küresel olarak önem kazandıran çeşitli faydaları bulunmaktadır. Bu faydalar, şirketlere rekabet avantajı kazandırması, katma değer sağlama, geniş bir müşteriye hitap ederek satışlarını artırması, ürün ve hizmetlerin geliştirilerek kalitelerinin artması, yarattıkları istihdam, üretim ve ihracat ile menşe ülkenin büyümesine katkı sağlamak ve küresel anlamda yatırımların artması olarak sıralanabilir. Küresel markalar, dünya genelinde geniş pazarlara hitap etmeleri sonucu, menşe ülkeden farklı olarak başka ülkelerde de yatırımlar yapmaktadırlar. Bunun sonucu olarak, menşe ülke dışında yatırım yaptıkları ülkelerde de üretime katkı sağlayarak ve istihdam yaratarak, ekonomik büyüme üzerinde etkili olabilmektedirler.

Kucharska, Flisikowski ve Confente (2018), güçlü küresel markalara sahip olmanın ekonomiler için olumlu etkileri olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu nedenle hükümetlerin küresel markaların gelişimi için uygun koşullar yaratması gerektiğini savunmuşlardır. En değerli küresel markaların GSYH düzeyi en yüksek ekonomilerle (yani en gelişmiş ülkelerle) yakından ilişkili olduğu görülmüştür. Gelişmiş ekonomilerden yararlanarak, ulusal markalar küresel markalara dönüştürülebilecektir. Bu çalışma küresel markaların, gelişmiş ekonomilerden yararlanarak büyüdüğünü ve daha sonra bu ülkelerin büyümesinde önemli rol aldıklarını göstermiştir.

3. DÜNYADAKİ İLK 100 KÜRESEL MARKA VE MENŞEİ ÜLKELERİ

Dünyadaki küresel markaların ilk 100'ü Interbrand tarafından piyasa değerlerine göre belirlenmiştir. Çalışmanın bu kısmında içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinin tanımı;

> *"Araştırmacı içerik analizi tekniğini kullanarak belirlenen metinlerin, belgelerin, dokümanların, temaların içeriklerini belli kurallar dahilinde nesnel bir şekilde analiz edebilmektedir. Analiz yapılırken belli bir düzen ve ilkelere bağlı kalmalı bunun için de kategori oluşturularak tasnifler yapılmalıdır. Yani analiz sonrasında anlama ilişkin bir kanıt oluşturulmalıdır."* (Metin ve Ünal, 2022)

olarak yapılmıştır. Bu analiz için Interbrand tarafından listelenen ilk 100 küresel marka bilgilerinden faydalanılmış ve tablo haline getirilmiştir.

Interbrand dünyada piyasa değeri yüksek ilk 100 küresel markayı belirlerken çeşitli kriterler koymuştur. Bunlardan ilki coğrafi ve kültürel sınırların aşılmış olmasıdır. Bu markalar, sadece menşe ülkede üretim, yatırım ve tüketimle kalmayıp, dünyanın diğer ekonomik merkezlerine ve pazarlarına da yayılmış olmalıdır. Gelirlerinin en az %30 veya üzerinde olan kısmının menşe ülke dışından gelmesi gerekmektedir. Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya bölgelerinde var olmasının yanında, gelişmekte olan bölge ve ülkelerde de önemli bir yeri olmalıdır. Finansal verilerinde şeffaflık olmalı, kamuya açık olarak sunulmalıdır. Kâr oranlarının uzun vadede pozitif olması beklenmektedir. Interbrand tarafından belirlenmiş "marka gücü değerini"nin puanı 50 veya üzerinde olmalıdır (Interbrand, Erişim Tarihi: 14.09.2023). Bu kriterleri sağlayan markalar ilk 100 küresel marka içerisinde yer almıştır.

Interbrand tarafından belirlenen ilk 100 marka Çizelge-1'de tablo olarak verilmiş, piyasa değerleri menşe ülkeleriyle birlikte sıralanmıştır. Çizelgenin ilk sırasında 482,215 milyar dolarlık marka değeriyle bir teknoloji markası olan Apple yer almıştır. 278,288 milyar dolar marka değeri ile Microsoft ikinci, 274,819 milyar dolarla Amazon üçüncü sırada yer almıştır. Listede herhangi bir Türk markası bulunmamaktadır. Sıralamadaki 100 şirketin 50'si Amerika menşelidir. Gelişmekte olan ülkelerden sadece Meksika 1 marka ve Çin 2 marka ile küresel markalar arasında yer almışlardır. Bunun dışındaki diğer 13 ülke gelişmiş ülkeler kategorisinde yer almaktadır.

Çizelge – 1. Piyasa Değerlerine Göre Sıralanmış 2022 Yılı Dünyanın İlk 100 Küresel Markası ve Menşe Ülkeleri

Sıralama	Marka	Piyasa Değeri	Menşe Ülke	Sıralama	Marka	Piyasa Değeri	Menşe Ülke
1	Apple	482,215	Amerika	51	Starbucks	14,05	Amerika
2	Microsoft	278,288	Amerika	52	Pampers	13,832	Amerika
3	Amazon	274,819	Amerika	53	Porsche	13,504	Almanya
4	Google	251,751	Amerika	54	Airbnb	13,416	Amerika
5	Samsung	87,689	Güney Kore	55	Siemens	13,359	Almanya
6	Toyota	59,757	Japonya	56	H&M	12,985	İsveç

7	Coca – Cola	57,535	Amerika	57	Citi	12,981	Amerika
8	Mercedes Benz	56,103	Almanya	58	Loreal Paris	12,915	Fransa
9	Disney	50,325	Amerika	59	Philips	12,801	Hollanda
10	Nike	50,289	Amerika	60	Ebay	12,767	Amerika
11	McDonald's	48,647	Amerika	61	Nissan	12,212	Japonya
12	Tesla	48,002	Amerika	62	HP	11,884	Amerika
13	BMW	46,331	almanya	63	Lego	11,846	Danimarka
14	Louis Vuitton	44,508	Fransa	64	Redbull	11,547	Avusturya
15	Cisco	41,298	Amerika	65	HSBC	11,247	İngiltere
16	Instagram	36,516	Amerika	66	Morgan Stanley	11,039	Amerika
17	Facebook	34,538	Amerika	67	Nestle	10,921	İsviçre
18	IBM	34,242	Amerika	68	Nintendo	10,676	Japonya
19	Intel	32,916	Amerika	69	3M	10,505	Amerika
20	SAP	31,497	Almanya	70	Spotify	10,324	İsveç
21	Adobe	30,66	Amerika	71	Gillette	10,211	Amerika
22	Chanel	29,259	Fransa	72	Colgate	10,13	Amerika
23	Hermes	27,398	Fransa	73	Danone	9,528	Fransa
24	J.P. Morgan	24,335	Amerika	74	Cartier	9,521	Fransa
25	Youtube	24,268	Amerika	75	Ferrari	9,365	İtalya
26	Honda	22,837	Japonya	76	Santander	9,015	İspanya
27	American Express	22,117	Amerika	77	Dior	8,919	Fransa
28	Ikea	21,928	İsveç	78	Kellogs	8,747	Amerika
29	UPS	21,164	Amerika	79	Fedex	8,166	Amerika
30	Gucci	20,417	İtalya	80	Corona	7,764	Meksika
31	Accenture	20,412	Amerika	81	Linkedin	7,595	Amerika
32	Pepsi	19,622	Amerika	82	DHL	7,518	Amerika
33	GE	19,093	Amerika	83	Caterpiller	7,397	Amerika
34	Allianz	18,694	Almanya	84	Xiaomi	7,326	Çin
35	Hyundai	17,314	Güney Kore	85	Jack Daniels	7,171	Amerika
36	Salesforce	17,311	Amerika	86	Huawei	6,634	Çin
37	Visa	17,258	Amerika	87	Kia	6,612	Güney Kore
38	Paypal	17,058	Amerika	88	Tiffany&Co	6,552	Amerika
39	Sony	16,989	Japonya	89	Prada	6,548	İtalya
40	Netflix	16,375	Amerika	90	Hewlett Packard Enterprise	6,486	Amerika
41	Mastercard	16,125	Amerika	91	Panasonic	6,337	Japonya
42	Adidas	15,931	Almanya	92	Johnson & Johnson	6,13	Amerika
43	Axa	15,747	Fransa	93	Hennessy	6,111	Fransa
44	Budweiser	15,487	Amerika	94	KFC	6,089	Amerika
45	Nescafe	15,061	İsviçre	95	Heineken	6,003	Hollanda
46	Audi	14,976	Almanya	96	Burberry	5,917	İngiltere
47	Zara	14,958	İspanya	97	Canon	5,828	Japonya
48	Volkswagen	14,819	Almanya	98	Land Rover	5,593	İngiltere
49	Goldman Sachs	14,526	Amerika	99	Mini	5,579	İngiltere
50	Ford	14,431	Amerika	100	Sephora	5,491	Fransa

Kaynak: (https://interbrand.com/best-global-brands/ , Erişim Tarihi: 16.09.2023).

Ülkelerin marka sayıları Çizelge - 2'de verilmiştir. 2022 yılında dünyada küresel markalar sadece 15 ülkeden sıralamaya girebilmiştir. Küresel markaların %50'si Amerika'da bulunurken, %10'u Fransa'da, %9'u ise Almanya'da bulunmaktadır. Asya ekonomilerinden ilk 100 sıralamasında 12 marka bulunmaktadır. Bunlar marka değerlerini düzenli olarak arttırmaktadır. 2022 yılı ilk 100 sıralamasında marka değeri düşen markalar az sayıdadır. Bunlar; Pampers, Intel, Facebook, H&M, Canon ve Danone olmuştur.

Çizelge – 2. 2022 Yılında Dünyanın İlk 100 Küresel Markasının Ülkelere Göre Dağılımı (https://interbrand.com/best-global-brands/ , Erişim Tarihi: 16.09.2023).

No	Ülke	Marka sayısı		No	Ülke	Marka sayısı
1	Amerika	50		**9**	Çin	2
2	Fransa	10		**10**	Hollanda	2
3	Almanya	9		**11**	İsviçre	2
4	Japonya	7		**12**	İspanya	2
5	İngiltere	4		**13**	Meksika	1
6	Güney Kore	3		**14**	Danimarka	1
7	İtalya	3		**15**	Avusturya	1
8	İsveç	3				

Çizelge – 3'te 2022 Yılında Dünyanın İlk 100 Küresel Markasının Sektörlere Göre Dağılımı verilmiştir. Ülkelerin ekonomik büyümesinde önemli payı olan teknoloji ve otomotiv sektörleri tüm dağılımın %26'sını oluşturmaktadır. Teknoloji markalarından Apple, Microsoft, Amazon, Google ve Samsung listenin ilk 5'inde yer aldığından piyasa değerlerinin de en yüksek olduğu görülmektedir. Diğer önemli payı ise toplamda %18 ile lüks ve hızlı tüketim ürünleri almıştır.

Çizelge – 3. 2022 Yılında Dünyanın İlk 100 Küresel Markasının Sektörlere Göre Dağılımı (https://interbrand.com/best-global-brands/ , Erişim Tarihi: 16.09.2023).

Sektör	Marka sayısı		Sektör	Marka Sayısı
Otomotiv	15		Elektronik	5
Finansal Hizmetler	12		Alkollü içecek	5
Teknoloji	11		İçecek	4
Hızlı Tüketim Ürünleri	9		Diğer	4
Lüks	9		Restaurant	3
Medya	7		Lojistik	3
Ticari Hizmetler	6		Spor ürünleri	2
Perakende	5			

4. KÜRESEL MARKALARIN İKTİSADİ BÜYÜMEYE ETKİLERİ

Kaliteli eğitim, sağlık hizmetleri, iyi beslenme ve iş becerilerinin geliştirilmesinde beşeri sermaye için yapılan yatırımlar, markalaşma sürecine imkân vererek daha yüksek büyümeye ulaşılmasının önünü açmaktadır. Markalaşma ile içsel bir büyüme modeli oluşturulmaktadır. Sağladığı pozitif dışsallık nedeniyle markalaşma iktisadi büyümenin itici gücü olarak

nitelendirilmektedir (Asfuroglu vd., 2020). Yapılan bir çalışmada (Asfuroglu vd., 2020), değerli marka gelişimi ile kişi başına GSYH arasında pozitif bir korelasyon bulunmuştur. Bir başka çalışmada da yine GSYH ile marka değeri arasında yine pozitif bir ilişki tespit edilmiştir (Ökten vd., 2019).

Markalaşma dünyada rekabeti artırarak işbirliğine ve büyümeye teşvik etmekte, yeni teknolojileri uygulayarak ürünlere değer katmakta, toplumun mal ve hizmet ihtiyacını karşılamaktadır (Espinoza ve Torre, 2019).

.

Marka değeri ile markanın menşe ülkesi arasında ilişki olup olmadığını inceleyen ampirik araştırma bulunmamaktadır. Ancak küresel markalar menşe ülkede olduğu kadar diğer ülke ekonomilerinde de radikal değişikliklere yol açmaktadır (Kucharska vd., 2018). Küresel markalar; genel merkezlerinin bulunduğu genellikle gelişmiş ekonomilere sahip menşe ülkelerde olduğu kadar, faaliyette bulundukları gelişmekte olan ülke ekonomilerinde de üretimi, istihdamı ve ihracatı artırıcı etkilere sahiptirler. Küresel markalar genel merkezlerinin bulunduğu menşe ülkelerde ve faaliyette bulunduğu diğer ülkelerde kurumlar vergisi ve sosyal güvenlik primleri gibi vergileri ödeyerek, bu ülkelerin ekonomilerinin finansmanına önemli katkılarda bulunmaktadırlar. Ayrıca menşe ülkede üretim yaparken küresel markalarca sağlanan istihdam, ara malların üretimi ve ticareti ile de ülkelerin ekonomik gelişimine katkıda bulunmaktadır.

Küresel markalar, aynı standart ürünleri diğer piyasalarda da sunarak, ölçek ekonomisinden yararlanmaktadırlar. Örneğin Microsoft bütün piyasalarda aynı yazılımları sunarak ölçek ekonomisinden kazanç sağlamaktadır.

Ünlü iktisatçı Joseph Alois Schumpeter'a göre, daha ileri yeniliklere götüren sürekli yenilik faaliyetleri, ekonomik büyümenin temelini oluşturur (Yeldan, 2010: 252). Teknolojik gelişim ekonomik büyümenin belirleyicilerinden birisidir (Cinel, 2014). Küresel markalar teknolojik gelişmeler konusunda öncü olmuşlardır. İlk beş marka olan Apple, Microsoft, Amazon, Google ve Samsung teknoloji üreten markalardır. Bu markalar özellikle menşe ülkelerde ve üretim yapılan ülkelerde üretim, istihdam ve ihracatta artışa önemli etkilerde bulunarak ekonomik büyümeyi sağlamaktadırlar.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Teknolojik gelişmelerin artarak devam etmesi, ekonomik büyümenin sağlanmasında oldukça önemli bir fonksiyona sahiptir. Teknolojik gelişmeler; istihdam, üretim ve ihracat artışına yol açarak GSYH'nın artışını ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Küresel markaların kullandıkları teknoloji ile elde etmekte oldukları ekonomik avantajlardan bir diğeri de küresel rekabet avantajıdır. Üretimdeki artışlar aynı zamanda küresel markaların marka değerlerinin artmasına neden olmaktadır.

Küresel markalar şirketlere bazı avantajlar sağlamaktadır. Bunlar; rekabet avantajı, katma değer sağlama, geniş bir müşteri kitlesiyle satışları artırma, ürün ve hizmetlerin kalitelerinin artması, yarattıkları istihdam, üretim ve ihracat ile menşe ülkenin ve diğer ülkelerin büyümesine katkı sağlama ve küresel yatırımların artırılmasıdır.

En yüksek değere sahip küresel markaların büyük bölümü gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmıştır. Küresel markalar gelişmiş ekonomilerden yararlanarak büyümekte, daha sonra da bu ülkelerin büyümesinde önemli katkılar sağlamaktadır. Markalaşma ile oluşturulan içsel büyüme modeli ile sağlanan pozitif dışsallıklar, iktisadi büyümenin en önemli unsuru olmaktadır. Yapılan çalışmalarda GSYH ile küresel marka değeri arasında pozitif korelasyon tespit edilmiştir. Küresel markalar, faaliyet gösterdikleri piyasalarda standart ürünleri sunarak, ölçek ekonomisi avantajından yararlanmaktadırlar.

Küresel markalar gerek menşe ülkede gerekse de faaliyette bulundukları diğer ülke ekonomilerinde çok önemli değişikliklere neden olmaktadırlar. Üretim, istihdam, ara malların üretimi ve ticareti, ihracat ve rekabet gücü üzerinde olumlu etkilerde bulunurken, kurumlar vergisi ve sosyal güvenlik primleri gibi vergileri ödeyerek, bu ülke ekonomilerinin finansmanına önemli katkılarda bulunmaktadırlar.

Küresel marka menşelerinin %50'si Amerika, %10'u Fransa, %9'u ise Almanya'dır. Küresel marka menşei sıralamasında ilk 100 marka arasında Asya ülkelerinden 12 marka bulunmaktadır. Küresel marka sıralamasında teknoloji ve otomotiv sektörlerinin payı %26'dır. Lüks ve hızlı tüketim ürünlerinin toplam içerisindeki payı ise %18'dir. Teknoloji markalarından Apple, Microsoft, Amazon, Google ve Samsung markalarının piyasa değerleri en yüksek değerlere sahiptir.

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerini gelişmiş ülkelere benzer oranlarda artırabilmeleri için, yerli markaların küresel markalar haline gelmelerini özendirici ve yönlendirici önlemler almaları, uzun vadede gerçekleşecek bu hedef için üretim faktörlerinin kısa vadedeki maliyetlerini karşılama yönünde destekler vermeleri gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin kendi küresel markalarını oluşturmak için uygun koşulları sağlamaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Asfuroglu, D., Ökten, N. Z., & Okan, E. Y. (2020). Examining economic growth through brand development: A multinational analysis. Sage Open, 10(2), 2158244020921871.

Cinel, E. A. (2014). Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri (1980-2011). Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 4 (8), 15-26. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/odusobiad/issue/27572/290136

Espinoza, A. D. D. P., & de la Torre, F. R. V. (2019). Contribution of Sectorial Brands to the Competitiveness of the Regions and the Emerging Brands. Marketing and Branding Research, 6(1), 1.

Interbrand, Criteria for Inclusion in Best Global Brands, https://interbrand.com/thinking/best-global-brands-2020-methodology/ (Erişim Tarihi: 14.09.2023).

Interbrand, Best Global Brands, https://interbrand.com/best-global-brands/ (Erişim Tarihi: 16.09.2023).

Kim, E. S. (2004). The Meanings of The Global Brand: A Perspective from the Korean Consumers. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hawaii: University of Ha- waii at Manoa.

Kucharska, W., Flisikowski, K., & Confente, I. (2018). Do global brands contribute to the economy of their country of origin? A dynamic spatial approach. Journal of Product & Brand Management, 27(7), 768-780.

Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(Özel Sayı 2), 273-294.

Ökten, Nuriye Zeynep; Okan, Elif Yolbulan; Arslan, Ünal; Güngör, Mustafa Özgür (2019) : The effect of brand value on economic growth: A multinational analysis, European Research on Management and Business Economics (ERMBE), ISSN 2444-8834, Elsevier, Amsterdam, Vol. 25, Iss. 1, pp. 1-7, https://doi.org/10.1016/j.iedeen.2018.11.002

Özsomer, A. ve Altaras, S. (2008). Global Brand Purchase Likelihood: A Critical Synthesis and an Integrated Conceptual Framework. Journal of International Marketing, 16(4), 1-28. https://doi.org/10.1509/jimk.16.4.1

Rosenbloom, A. ve Haefner, J. E. (2009). Country-of-origin effects and global brand trust: A first look. Journal of Global Marketing, 22(4), 267-278.

Quelch, J. (1999). Global brands: Taking stock. Business Strategy Review, 10(1), 1-14.

Yeldan, E., (2010), İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri 2. Baskı, Efil Yayınevi, Ankara.

BİR HAYAT İKİ HATIRAT YAHUT OHRİLİ EYÜP SABRİ'NİN HATIRALARI

Dr. Öğr. Üyesi Serkan ERDAL
Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ORCID: 0000-0002-8127-6855

Özet

Hatırat türü eserler, yazıldıkları dönemin tanıklığını yapmaları açısından tarih ilmi ve tarihçiler açısından önemli kaynaklar arasındadır. Objektifliği birçok tartışmaya konu olan hatıratları kullanırken başta tarihî vesikalar olmak üzere, dönemin diğer ana kaynaklarıyla karşılaştırarak kullanmak şüphesiz ki daha sağlıklı sonuçlar ortaya koyacaktır. Zira son dönemlerde birtakım tarihî şahsiyetlere ait sahte veya ısmarlama yazılmış hatıratlar tarihî kaynak olarak kullanılmaktadır. Kaleme alınan bazı hatıratlar ise isim benzerliği dolayısıyla yanlış kişilere atfedilmekte olup, tarihçiler veya araştırmacılar tarafından olduğu gibi kullanılmaktadır. Bu durumun en güzel örneklerinden biri hiç şüphesiz Ohrili Eyüp Sabri (Akgöl)'ye ait olduğu iddia edilen iki hatırattır. Bu hatıratlardan ilki 1922 yılında Ankara'da Öğüt Matbaası tarafından yayımlanan *Bir Esirin Hâtıraları: Gazi Ayıntab'da İngiliz Tecavüzünün Başlangıcı ve Mısır'da Türk Userasına Yapılan Zulüm ve İşkenceler* adlı eser olup, Gaziantep'te tapu memuru olarak görev yapan Balıkesirli Eyüp Sabri adında birisi tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu hatırat isim benzerliğinden dolayı Ohrili Eyüp Sabri Bey'e mâl edilmiştir. İkincisi ise *Osmanlı'nın Son On Yılı: Hürriyet Kahramanı Eyüp Sabri Bey'in Hatıraları* başlığıyla Cemal Kutay tarafından bizzat kaleme alınıp, 17 Eylül-31 Ekim 1984 tarihleri arasında *Tercüman* gazetesinde yayınlanan tefrikalardır. Bu çalışmada Meşrutiyet'in yeniden ilanı sırasında önemli görevler üstlenen ve bu nedenle "Hürriyet Kahramanı" unvanına layık görülen Ohrili Eyüp Sabri Bey'in biyografisinden hareketle kendisine atfedilen iki hatıratın kritiği yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ohrili Eyüp Sabri Bey, Bir Esirin Hatıraları, Hatırat.

ONE LIFE TWO MEMOIR OR THE MEMORIES OF EYÜP SABRİ FROM OHRİD

ABSTRACT

Memoirs are among the important sources for the science of history and historians as they testify to the period in which they were written. Using objectivity while using memoirs, which are the subject of many discussions, by comparing them with other main sources of the period, especially historical documents, will undoubtedly produce healthier results. Because recently, fake or custom-made memoirs of some historical figures are used as historical sources. Some memoirs written are attributed to the wrong people due to the similarity of names and are used as they are by historians or researchers. One of the best examples of this situation is undoubtedly the two memoirs claimed to belong to Eyüp Sabri (Akgöl) from Ohrid. The first of these memoirs is *Memoirs of a Captive: The Beginning of British Rape in Gazi Ayıntab and the Persecution and Torture of Turkish Users in Egypt* published by Öğüt Printing House in Ankara in 1922. It was written by someone and due to the similarity of the name, it was attributed to Eyüp Sabri Bey of Ohrid. The second one is the serials, which were written by Cemal Kutay and were published in the *Tercüman* newspaper between 17 September and 31 October 1984, with the title *Last Decade of the Ottoman Empire: Memoirs of Hürriyet Hero Eyüp Sabri Bey*. In this study, two memoirs attributed to him were critiqued, based on the biography of Ohrid Eyüp Sabri Bey, who undertook important duties during the re-proclamation of the Constitutional Monarchy and was therefore deemed worthy of the title of "Hero of Freedom".

Keywords: Eyüp Sabri Bey from Ohrid, Memoirs of a Captive, Memoir.

Giriş

Eyüp Sabri Bey'in Hayatı

1292/1875 yılında Ohri'de doğdu. Babası Ohri eşrafından Sadık Bey, annesi Hayriye hanımdır.[1] İlköğrenimini Ohri'de tamamlayan Eyüp Sabri Bey, Manastır Askeri İdadisi'ne kayıt yaptırdı ve oradan da 1894 yılı itibarıyla teğmen rütbesiyle

[1] Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: VH. 000317.

mezun oldu.[2] 1907 yılında yani İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Ohri'de teşkilatlanmaya başladığı dönemde, Ohri Redif Taburu kumandanlığına atanan Eyüp Sabri Bey[3], aynı yılın Ekim ayında "*Bulgar komitelerine dair bazı tahkikat için*" Ohri'ye gelen Enver Bey'in teklifini kabul ederek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dâhil oldu. Ohri'de Enver ve Sinan Efendi ile birlikte İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ilk tahlif heyetinde (yemin ettirme) yer aldı. Enver Bey Ohri'den ayrılmadan önce Eyüp Sabri Bey, eşraftan Nufel ve Nimetullah Ağalardan oluşan kaza merkez heyeti oluşturuldu. Umumi rehberliğe Sinan Efendi'nin, azalıklara Nizamiye mülâzımlarından Cemil ve Ziraat Bankası kâtibi Halil Efendi'nin seçildiği bu heyetin sandık eminliği ve kâtipliğini de Eyüp Sabri Bey üstlendi.[4] Gerek Müslümanlar gerekse Hristiyanlar arasında sevilip sayılan Eyüp Sabri Bey'in cemiyete dâhil olmasıyla birlikte Ohri kısa süre içerisinde cemiyetin en önemli merkezlerinden biri hâline geldi.

Resneli Niyazi Bey'le birlikte hareket eden Eyüp Sabri Bey, Şemsi Paşa'nın öldürülmesi ve Tatar Osman Paşa'nın rehin alınması başta olmak üzere, Meşrutiyet'in iadesi sürecinde aktif rol aldı.[5] 13 Nisan 1909'da İstanbul'da başlayan ayaklanmayı bastırmak üzere Ohri Taburu'yla birlikte Hareket Ordusu'na katılarak İstanbul'a geldi.[6] Meşrutiyet'in iadesinden bir müddet sonra 24 Mayıs 1910'da askerlik görevinden istifa etti.[7] Son iki yılı İngiliz esareti altında olmak üzere, 1910-1916 yılları arasında İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi üyeliği yaptı.[8]

---

[2] Arif Ago, "Makedonyalı Eyüp Sabri Bey- Akgöl", *Hikmet*, Sayı: 22, Yıl: 2013/2, s. 37.
[3] Murat Bardakçı, *Enver*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 423.
[4] Süleyman Kâni İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler*, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 388-390.
[5] Meşrutiyet'in iade sürecinde Eyüp Sabri Bey'in kendisine bağlı Ohri Millî Alayı ile birlikte dağa çıkmasıyla ilgili bk. *BOA*, Y..EE.., Dosya No: 71, Gömlek No: 61.
[6] Süleyman Kâni İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2003, s. 222-223; Hüsameddin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (Yazan: Samih Nafiz Tansu), Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957, s. 34; Zekeriya Türkmen, *Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal Selanikten İstanbul'a*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s. 36; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Remzi Kitabevi, Cilt: II, 12. Basım, İstanbul 2010, s. 164.
[7] 1910 yılı Mart ayında Eyüp Sabri Bey'in "*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti murahhaslığına intihab ve tayin kılınmış olduğundan*" askerlik mesleğinden istifa edeceğine dair *Tanin* gazetesinde bir haber çıkmıştır. "Eyüb Sabri Bey", *Tanin*, 3 Mart 1326/16 Mart 1910.
Eyüp Sabri Bey'in askerlik mesleğinden istifa ettiğine dair bk. *BOA*. İ..HB.., Dosya No: 34, Gömlek No: 20; *BOA*, BEO, Dosya No: 3754, Gömlek No: 281545; "Eyüp Sabri Bey", *Tanin*, 14 Mayıs 1326/27 Mayıs 1910.
[8] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: III, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 299.

Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine Manastır ve Ohri bölgesinden topladığı beş-altı bin kişilik gönüllü kuvvetlerle savaşa katıldı.[9]

I. Dünya Savaşı sırasında Teşkilât-ı Mahsusa tarafından Arnavutluk'a gönderildi.[10] 1914 yılı Eylül ayında Fransızlar tarafından tutuklanarak İngilizlere teslim edildi ve yaklaşık 4,5 yıl Malta'da esaret hayatı yaşadı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir müddet sonra Türkiye'ye döndü.[11] 1920 yılında yapılan seçimlerde Eskişehir milletvekili olarak TBMM'ye katıldı. Bu dönemde Yeşil Ordu[12] ve Himaye-i Etfal Cemiyeti[13] ile Ankara merkezli Resmî Komünist Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı.[14] 1923 yılında meclis dışında kaldı. İttihad-ı Seyr-i Sefain Şirketi adıyla ticari bir şirket kurarak bir müddet ticaretle uğraştı. 26 Temmuz 1925'de[15] "*memleket aleyhine dâhilde ve hariçte müştereken icra-yı faaliyet*" suçlamasıyla[16] bazı eski İttihatçılarla birlikte tutuklanarak yargılandıysa da beraat etti.[17] Mustafa Kemal'e karşı 14 Haziran

[9] *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin bir haberine göre Eyüp Sabri Bey, Manastır'ın güneyinde Yunanlılarla giriştiği çarpışmalarda vücudunun çeşitli yerlerinden üç kurşunla yaralanmıştır. ("Eyüp Sabri Bey", *Tasvir-i Efkâr*, 2 Teşrin-i sani 1328/15 Kasım 1912.) Balkan Savaşı ile ilgili Eyüp Sabri Bey'le yapılan iki mülâkat için bk. "Eyüp Sabri Bey", *Cenin*, 2 Teşrin-i evvel 1328/15 Ekim 1912; "Eyüp Sabri Bey ile Mülâkat", *Tasvir-i Efkâr,* 22 Şubat 1328/7 Mart 1913.

[10] Samih Nafiz Tansu, *İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2003, s. 401-402.

[11] *TBMM Arşivi:* Sicil No: 95, Dosya No: 15.

[12] Erden Akbulut-Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2007, s. 11; Necip Hablemitoğlu, *Millî Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti*, Birharf Yayınları, İstanbul 2004, s. 46; Mustafa Yılmaz, *Millî Mücadelede Yeşil Ordu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 80; Yalçın Toker, *Yeşil Ordu*, Toker Yayınları, İstanbul 1996, s. 158.

[13] Osmanlı arşiv kayıtlarında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin 1917 yılı Ekim ayında kurulduğu belirtilmektedir. Bk. *BOA*. DH. EUM. 5.Şube, Dosya No: 79, Gömlek No: 30. Cemiyet 1921 yılında ihyaen Ankara'da kurulmuştur. Bk. "Himaye-i Etfal", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz 1337/1 Temmuz 1921; *Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi*, s. 19.

[14] Akbulut-Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, s. 31.

[15] "Evvelki Gün Üç Kişi Polis Müdüriyetince Taht-ı Tevkife Alınmıştır", *Milliyet*, 28 Temmuz 1341/28 Temmuz 1925.

[16] *BCA*, Yer No: 30-18-1-1, Kutu No: 14, Gömlek No. 44, Sıra No: 16; "Evvelki Gün On Üç Kişi Polis Müdüriyetince Taht-ı Tevkife Alınmıştır", *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1341/28 Temmuz 1925.

[17] *İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi (1925-1927)*, Cilt: 7/3, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2020, s. 25; "Heyet-i Fesadiye Mensupları Hakkındaki Hüküm", *Cumhuriyet*, 11 Kânun-i sani 1926/11 Ocak 1926; "Dört Kişinin İdamına Karar Verildi", *Vakit*, 11 Kânun-i sani 1926/11 Ocak 1926.

1926'da İzmir'de düzenlenen suikast girişiminde bazı İttihatçılarla birlikte tutuklanıp[18] İstiklal Mahkemesi'nde yargılandıysa da bu davadan da beraat etti.[19]

V[20], VI[21], VII.[22] dönem Çorum, VIII. dönem[23] Erzurum milletvekili olarak TBMM'ye katıldı. Uzun müddet karaciğer kanserinden mustarip olan Eyüp Sabri Bey, 16 Ağustos 1950'de vefat etti.[24] Cenazesi Bakanlar Kurulu kararıyla Şişli'de Abide-i Hürriyet Parkı'na defnedilmiştir.[25] Emine Madide Hanım'la evli olan Eyüp Sabri Bey'in bu evlilikten Salih Sadık ve Hayriye Jale adlarında bir erkek bir de kız çocuğu vardır. Soyadı Kanunu ile birlikte aile Akgöl soyadını almıştır.[26]

---

[18] "Millî Kahramana Suikast Teşebbüsü Her Tarafta Derin Bir Nefretle Karşılandı", *Milliyet,* 19 Haziran 1926. *Milliyet* gazetesinin bu haberi üzerine ertesi gün Eyüp Sabri Bey, suikastla alakası olmadığına dair *Vakit* gazetesine bir mektup göndermiştir. Eyüp Sabri Bey'in mektubu aynen şöyledir:
"Efendim;
Bugünkü (dünkü) Milliyet gazetesinde benim de suikastçılar meyanında dâhil olduğum zikr, fotoğrafım dahi neşredilmiş olduğunu azim bir teessür ve telehhüfler içinde gördüm.
Hükümet-i Cumhuriyetimizin bir hadimi ve ezeli bir evlâdı olmakla müftehirim. Geçen sene dahi bir iftira-yı şeniye maruz kalarak İstiklâl Mahkemesi'nin tedkikat-ı adilânesi neticesinde masumiyetim tahakkuk etmiş ve bu gibi işlerle iştigal etmek meslek ve meşrebime külliyen münâfî olduğu beni tanıyanlarca malûm bulunmuştur.
Memleketin halâsı ve saadetine hasr-ı himayat eylemiş olan muhterem reis-i cumhur hazretlerine lâyezâl bir hürmet ve muhabbetle merbut olduğum gibi hükümet-i cumhuriyemizin teâli ve terakkisine ve bütün mesai-yi vataniyesinde muvaffakiyatına daima dua ve siyasetle iştigali senelerden beri külliyen terk eyledim ve kendi derd-i maişetini teminden başka meşgulesi olmayan benim gibi bir naçizin bu gibi suikast fikirleriyle meşgul olmasına kimsenin ihtimal vermeyeceğini bilmekle beraber Milliyet gazetesinin işbu yanlış neşriyatı içtimai ve ticari haysiyet ve şerefim namına gayr-i caiz bulunduğu cihetle hakkımdaki neşr ve isnadı red ve tekzib eder ve işbu mektubumun lütfen yarınki gazetenizde derc ve neşri ricasıyla takdim-i ihtiramat eylerim edendim."
Sabık Eskişehir Mebusu Eyüb Sabri ("Eyüb Sabri Bey'in Mektubu", *Vakit,* 20 Haziran 1926).
Eyüp Sabri Bey'in İstiklal Mahkemesi'nde yapılan sorgulaması için bk. "Eyüp Sabri Bey İttihad ve Terakki Rüesasının Faaliyetlerini İzah Ediyor", *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Ağustos 1926.
[19] *İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi (1925-1927)*, Cilt: 7/3, s. 233; "İstiklâl Mahkemesi Dün Adil Kararını Tefhim Etti", *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Ağustos 1926.
[20] 8 Şubat 1935'de yapılan TBMM V. Dönem seçimlerinde CHP'nin aday listeleri için bk. "Fırka Saylav Namzedleri Listesi Dün Neşredildi", *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1935; "C.H.F Yeni Saylav Namzetleri Neşrolundu", *Yeni Asır*, 5 Şubat 1935; "Fırkamız Saylav Namzetlerinin Adları", *Ulus*, 5 Şubat 1935; "C.H.Fırkası Saylav Namzed Listesi", *Kurun*, 5 Şubat 1935; "C.H.F. Saylav Namzetlerinin Adlarını Neşrediyoruz", *Milliyet*, 5 Şubat 1935.
[21] 26 Mart 1939'da yapılan TBMM VI. Dönem seçimlerinde CHP'nin aday listeleri için bk. "Namzed Listesinin Tam Metni", *Son Posta*, 25 Mart 1939; "Yeni Mebus Namzetleri İlân Edildi", *Tan*, 25 Mart 1939; "Mebus Namzet Listesi", *Yeni Asır*, 25 Mart 1939; "C.H. Partisi Meb'us Namzetleri", *İkdam*, 25 Mart 1939.
[22] 28 Şubat 1943'de yapılan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin son tek partili seçimlerinde CHP'nin aday listeleri için bk. "Cumhuriyet Halk Partisi Mebus Namzetleri Listesi", *Ulus*, 24 Şubat 1943; "C.H. Partisi Mebus Namzetleri", *Akşam*, 24 Şubat 1943; "Partinin Mebus Namzetleri", *Vakit*, 24 Şubat 1943.
[23] 21 Temmuz 1946'da yapılan TBMM VIII. Dönem seçimlerinde CHP'nin aday listeleri için bk. "Halk Partisi de Dün Aday Listesini İlân Etti", *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1946; "C.H. Partisi Milletvekilleri Aday Listesi", *Akşam*, 19 Temmuz 1946; "C.H.P. Millet Vekili Adayları", *Vakit*, 19 Temmuz 1946.
[24] "Bir Hürriyet Kahramanı: Eyüp Sabri Bey Vefat Etti", *Akşam*, 17 Ağustos 1950; "Acı Bir Kayıp", *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1950; "İttihatçı Eyüp Sabri Vefat Etti", *Yeni Sabah*, 17 Ağustos 1950; "Hürriyet Kahramanlarından Sabri Akgöl Vefat Etti", *Son Posta*, 17 Ağustos 1950; "Eyüp Sabri Akyol Dün Vefat Etti", *Yeni İstanbul*, 17 Ağustos 1950. *Yeni İstanbul* gazetesi Eyüp Sabri Bey'in soyadını sehven Akyol olarak yazmıştır.
[25] *BCA*, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 124-94-8.
[26] Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya No: VH. 000317.

1. Eyüp Sabri Bey'e Atfedilen İki Hatırat

1.1. Bir Esirin Hatıraları

Ohrili Eyüp Sabri Bey'e atfedilen hatıratın ilki *Bir Esirin Hatıraları: Gazi Ayıntab'da İngiliz Tecavüzünün Başlangıcı ve Mısır'da Türk Userasına Yapılan Zulüm ve İşkenceler* başlığıyla 1922 yılında Ankara'da Öğüt Matbaası'nda yayımlanan eserdir. Yetmiş iki sayfadan ibaret olan bu eser, "Başlangıç", "Biz Bu Gibi Mülâhazalarla Meşgul İken", "Pek Musib Bir Teşebbüs İdi Fakat Maatteessüf Neticelenmedi", "Ayıntab'da Derdest ve Halep'e Sevkimiz", "Ayıntab'ın Böyle Günleri İçin Yapılmış Olan Kolejinde", "O Koca Binanın Altında Neler Oldu", "Halep'e Muvasalat, Halep'ten Müfarekat", "Şam'dan Mısır-ül Kahire'ye", "Hayfa'dan Hareket", "Kantara'dan Hareket", "Esaret mi Mahbusiyet mi?", Tel Örgüye Duhul ve Kaydımız", "Ödemişli Ali Dayı", "Firara Teşebbüs", "Kurtuluş Günleri", "Hata Sevap Cetveli" ile "Rica ve İtizar" alt başlıklarından oluşmaktadır.

Bahse konu hatırat, Nejat Sefercioğlu tarafından günümüz Türkçesine çevrilerek sadeleştirilmiş ve Matbûât ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından 1923 yılında yayınlanmış olan Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz adlı eserle birlikte tek kitap halinde 1978 yılında Tercüman 1001 Temel Eser serisi kapsamında yayımlanmıştır.[27] Eserin 1922 yılında yapılan ilk baskısında eser sahibi olarak Ohrili Eyüp Sabri Bey'in ismi geçmemesine rağmen, 1978 yılında yapılan baskısında Eyüp Sabri (Akgöl) ismi kullanılmıştır.

Bundan dolayı birçok araştırmacı ve akademisyen bu hatıratın Ohrili Eyüp Sabri Bey'e ait olduğunu kabul ederek çalışmalarında kullanmıştır.[28] Fakat gerek eserin içeriği gerekse Ohrili Eyüp Sabri Bey'in biyografisi incelendiğinde, bahse konu eserin yazarının isim benzerliği dışında Ohrili Eyüp Sabri Bey'le alakasının olmadığı anlaşılmaktadır.

Ohrili Eyüp Sabri Bey, I. Dünya Savaşı'nın başladığı fakat Osmanlı Devleti'nin fiilen savaşa dâhil olmadığı bir sırada "*harbin alacağı çeşitli*

[27] Söz konusu hatırat, 1923 yılında Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından yayımlanmış olan *Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz* adlı bir başka eserin günümüz Türkçesine çevrilmiş hâliyle birlikte 1978 yılında yayımlanmıştır.

[28] Bu konu ilk kez tarafımızdan 2011 yılında yayına hazırlamış olduğumuz Mahmut Şevket Paşa adlı eserde gündeme getirilmiştir. Fakat Ohrili Eyüp Sabri Bey'in Malta sürgünüyle ilgili gerek İngiliz arşivlerinde bulunan belgelere gerekse aile bireylerine ulaşılamadığı için böyle bir çalışma o dönemde kaleme alınmamıştır.

değişmelerden faydalanmak" amacıyla Teşkilat-ı Mahsusa tarafından Arnavutluk'a gönderilmişti.[29] Ali Osman müstear adıyla Birindisi üzerinden Arnavutluk'a geçmeye çalışan Eyüp Sabri Bey, birtakım kişilerin "… *yakında Eyüp Sabri Bey ile rüfekası gelerek tesis-i hükûmet edecekler*" şeklindeki dedikoduları üzerine İtalya hükûmeti tarafından "*nerede bulunursa tutulması*" emredilmişti. Bu durumdan haberdar olan Eyüp Sabri Bey, Birindisi Şehbenderliği'nde bir müddet saklandıktan sonra, bir yolunu bulup Roma'ya geçmeyi başarmıştır. Bu sırada Viyana'da bulunan Fuad Paşa da Draç'ta Esad Paşa ile görüşmüş ve Bari'ye geçmiştir. Bari'de Fuad Paşa ile görüşmek için harekete geçen Eyüp Sabri Bey, "*Arnavutluk'ta asayişi ihlal edecek Osmanlı zabiti*" olduğu gerekçesiyle Fuad Paşa ile birlikte İtalyanlar tarafından tutuklanarak Birindisi'ye sevk edilmiştir. Fuad Paşa ve yanındakiler kara yoluyla sınır dışı edilirken, Avusturya üzerinden tekrar Arnavutluk'a geçme ihtimalinden dolayı Eyüp Sabri Bey ve Zinnun Bey deniz yoluyla Dedeağaç'a sevk edilmişlerdir.[30] Eyüp Sabri ve Zinnun Bey'in binmiş olduğu Torino Vapuru Korfu Adası'na yaklaştığında bir Fransız zırhlısı gemiye yanaşarak Eyüp Sabri ve Zinnun Bey'i tutuklamıştır.[31] İtalyanlarla Fransızların işbirliği ile tutuklanan Eyüp Sabri ve Zinnun Bey, 4 Kasım 1914'de Fransızlar tarafından İngilizlere teslim edilmiş[32] ve onlar da bu iki tutsağı Akdeniz'in en önemli esir kamplarından olan Malta Adası'na sevk etmişlerdir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı yetkili makamları Eyüp Sabri Bey'in İngilizler tarafından tutuklandığını 28 Ekim 1914'te Roma Büyükelçisi Nabi Bey'in telgrafıyla öğrenmiş, bu durum Talat Paşa başta olmak üzere hükûmet üyeleri arasında büyük bir moral bozukluğuna yol açmıştır. İttihat ve Terakki'nin bu önemli simasının tutuklanması üzerine cemiyet üyeleri ve resmî makamlar harekete geçerek Eyüp Sabri Bey'in serbest bırakılması için bir dizi diplomatik girişimlerde bulunmuşlardır.[33] Eyüp Sabri Bey'in Malta'ya sürülmesinden kısa süre sonra Osmanlı Devleti, fiilen savaşa katılınca başta İngiliz ve Fransızlar olmak

[29] Tansu, *İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler*, s. 402.
[30] *BOA*. HR. SYS. Dosya No: 2069, Gömlek No: 5.
[31] Hüsamettin Ertürk, Ohrili Eyüp Sabri Bey'in, Saraybosna Müftüsü Cemaleddin, Debreli Zinnun, Jandarma Kumandanı Arnavut Hayreddin Bey'le birlikte İzonzo cephesinde İtalyanlara karşı savaşan Bosnalı ve Arnavutları örgütlemeye çalıştığını ancak "*Arnavutluk Hükümeti'nin ihaneti sonucunda İtilâf Devletlerinin eline düşerek Malta'yı boyladığını*" ifade etmektedir. Bk. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 114.
[32] İngiliz arşiv kayıtlarında Eyüp Sabri Bey'in 4 Kasım 1914 tarihinde Adriyatik'te esir edildiği belirtilmektedir. Bk. *TNA. PRO. FO.* 383/224/ 58827/8 December 1916; *TNA. PRO. FO.* 383/224/ 59001/21 December 1916.
[33] *BOA*. DH. KMS, Dosya No: 42, Gömlek No: 21; *BOA*. DH. ŞFR, Dosya No: 69, Gömlek No: 67.

üzere İtilaf Devletleri tebaasından sivil ve tüccar birçok kişiyi tutuklamıştır.[34] Bu durum henüz savaş devam ederken taraflar arasında sivil esirlerin mübadelesini gündeme getirmiş ve mütarekeye kadar bu anlamda birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Özellikle İngilizlerle yapılan görüşmelerde Osmanlı Hükûmeti ısrarla Eyüp Sabri ve Zinnun Beyleri[35], İngiliz Hükûmeti de 1916 yılının Ekim ayında İngilizler adına casusluk yaptıkları gerekçesiyle tutuklanan Perceval Hadkinson ve babası Robert Hadkinson'u gündemde tutmuşlardır.[36]

Taraflar arasındaki uzun uğraşlar ve diplomatik girişimlere rağmen mütareke imzalanıncaya kadar serbest kalamayan Eyüp Sabri Bey, mütarekenin imzalanmasından sonra 18 Ekim 1918'de yurda dönmüştür.[37] Yurda dönüşünü müteakip yedi ay İstanbul'da kalan Eyüp Sabri Bey, 1919 yılının Mayıs ayında Eskişehir'e yerleşmiştir.[38]

Hatıratın asıl sahibi, aslen Balıkesirli olup 1914 yılından itibaren Gaziantep'te Defter-i Hakani memuru (tapu kadastro memuru) olarak görev yapmış olan Eyüp Sabri Bey'dir.[39] 23 Ocak 1919'da İngilizler tarafından tutuklanan Eyüp Sabri Bey, iki aylık zorlu bir yolculuktan sonra 23 Mart 1919'da Mısır'da bulunan Heliopolis Usera Kampı'na nakledilmiştir. Yedi ayı esir kampında olmak üzere, dokuz ay İngilizlerin elinde tutsak olan Eyüp Sabri Bey, 28 Ekim 1919'da anavatana dönmüş ve döner dönmez yetkili makamlara müracaat ederek, önce

[34] Hollanda diplomatik temsilcisi olarak İstanbul'da bulunan Walter Beaupre Townley, Sadrazam Talat Paşa ile yaptığı bir görüşmede Eyüp Sabri Bey'in İngilizler tarafından tutuklanmasının kamuoyunu çok üzdüğünü Rahip Frew başta olmak üzere birçok yabancının tutuklanıp sınır dışı edileceğini söylediğini belirtmektedir. Bk. *TNA. PRO. FO.* 383/341/120406/18 Jun 1917.
Bu süreçte Osmanlı Devleti, Robert Frew, James La Fontaine, Franc Schuz, Halley Augustian ve James Watson gibi sivil İngiliz vatandaşlarını tutuklamıştır. Bk. *BOA*, HR. SYS Dosya No: 2150, Gömlek No: 7.
[35] Eyüp Sabri Bey serbest bırakılıncaya kadar Trabzon'da bulunan İngiliz ve Fransız vatandaşlarının Trabzon'dan ayrılmalarına müsaade edilmemesiyle ilgili şifre telgraf için bk. *BOA*. DH. ŞFR Dosya No: 456, Gömlek No: 28. Askerlik çağına gelmiş sivil esirlerle malûl askerlerin ve İzmir'de bulunan sefain-i ticariye ve mürettebatının mübadelesi şartları kabul edildiği takdirde Eyüp Sabri Bey'in serbest bırakılacağına dair İngilizler tarafından verilen taahhüd için bk. *BOA*. HR. SYS, Dosya No: 2241, Gömlek No: 5.
[36] *TNA. PRO. FO.* 383/341/ 25554/1 February 191; *TNA. PRO. FO.* 383/341/44688/28 February 1917; *TNA. PRO. FO.* 383/341/71948/7 April 1917; *TNA. PRO. FO.* 383/341/ 75975/13 February 1917.
[37] "Eyüp Sabri Bey de Geldi", *Tasvir-i Efkâr*, 18 Teşrin-i sani 1334/18 Kasım 1918. Eyüp Sabri Bey'in esaretten dönüşünü *Tasvir-i Efkâr* gazetesi şu şekilde okurlarına duyurmuştur: "*İngiliz vapuruyla Foça'ya iade edilen usera meyanında 324 senesinde Ohri'den dağa çıkıp Meşrutiyet'in iadesinde hidematı görülmüş ve bilahare İttihad ve Terakki kâtib-i mes'ullüğünde bulunmuş olan ve bidayet-i harpte Arnavutluk'a gitmek üzereyken Adriyatik Denizi'nde düçar-ı esaret olmuş bulunan Eyüp Sabri Bey de dâhildir*."
[38] *TBMM Arşivi*, Dosya No: 15 Sicil No: 96.
[39] "Bir Esirin Hatıraları", *Sebilürreşad*, 29 Temmuz 1338/29 Temmuz 1922.

münhal bulunan Van,[40] bir müddet sonra da Ankara Vilayeti Defter-i Hakani Müdürlüğüne tayin edilmiştir.[41]

Bu iki biyografi karşılaştırılınca eserin Ohrili değil de Balıkesirli Eyüp Sabri Bey'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki;

Balıkesirli Eyüp Sabri Bey, hatıratın başlangıç kısmında "*Beş seneden ziyade me'muriyetle içinde yaşadığımdan dolayı işbu tadad ettiğim evsaf ve mezayasıyla beraber daha pek çok bedâyi' ve hasâile yakından vukuf peyda etmiş olduğum Ayıntab'ı vazifemin en zarif ve latif parçasından olan bu mübeccel memleketi ve o nezih sırf Türk olan Ayıntablıları bir türlü terk edemedim.*"[42] cümlesiyle 1914-1919 yılları arasında Antep'te yaşadığını açıkça belirtmiştir. Hâlbuki bu sırada Eyüp Sabri Bey İngilizlerin elinde Malta'da esaret hayatı yaşamaktadır.

Ohrili Eyüp Sabri Bey'in esaretten dönüşü ile Balıkesirli Eyüp Sabri'nin İngilizler tarafından tutuklanması her ne kadar örtüşüyor gibi görünse de Ohrili Eyüp Sabri Bey'in İstanbul'da ikamet ettiği dönemde Balıkesirli Eyüp Sabri Bey İngilizlerin elinde esir tutulmaktaydı. Zaten dört yıldan fazla bir süre esir kalmış birinin esaretten döner dönmez Antep gibi İngiliz işgal sahası içerisinde bulunan bir yerde görevlendirilmesi izahı mümkün olmayacak bir durumdur.[43]

Hatıratta aktarılan bilgilerden hareketle Eyüp Sabri Bey, 23 Ocak 1919'da İngilizler tarafından tutuklanarak 23 Mart 1919'da Mısır'da bulunan Heliopolis Üsera Karargâhı'na sevk edildiğini ifade etmektedir ki; Emin (Çöl) ve Mehmet (Oral) Bey başta olmak üzere, esaret hayatlarını Heliopolis Üsera Karargâhı'nda ve Mısır'da bulunan diğer kamplarda geçiren kişiler, hatıralarında Ohrili Eyüp Sabri Bey'in ismini zikretmemektedirler.[44] Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez-

---

[40] *BOA*, BEO, Dosya No: 4601, Gömlek No: 345071; *BOA*, İ..DUİT, Dosya No: 53, Gömlek No:106.

[41] "Bir Esirin Hatıraları", *Sebilürreşad*, 29 Temmuz 1338/29 Temmuz 1922. Eyüp Sabri Bey'in Van'dan Ankara'ya ne zaman geldiğine dair herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Eyüp Sabri Bey, 28 Haziran 1922'de dönemin Matbuat ve İstihbarat Müdür-i Umumisi Ağaoğlu Ahmed Bey'e hatıralarını takdim ederken Ankara Defter-i Hakani Müdürü unvanını kullanmıştır.

[42] *Bir Esirin Hatıraları: Gazi Ayıntab'da İngiliz Tecavüzünün Başlangıcı ve Mısır'da Türk Userasına Yapılan Zulüm ve İşkenceler,* Öğüt Matbaası, Ankara 1338, s. 8-9.

[43] Mondros Mütarekesi ile birlikte İngilizler tarafından işgal edilen Antep daha sonra Fransızlara terk edilmiştir. ("Anadolu'da İşgaller", *Akşam*, 23 Teşrin-i sani 1335/23 Kasım 1919.)

[44] 31 Ekim 1917'de Birüssebi Savaşı'nda İngilizlere esir düşen Emin Çöl ile 1919 yılının başlarında Hicaz cephesinde İngilizlere esir düşen İhtiyat Zabiti Mehmet Oral'ın hatıraları için bk. Emin Çöl, *Çanakkale-Sina Savaşları. Bir Erin Anıları,* (Yay. Haz.: Celâl Kazdağlı), Nöbetçi Yayınevi, II. Baskı, İstanbul 2009; Mehmet Oral, *Hicaz Çöllerinde Bir Avuç Türk'ün Kahramanlığı: Sarıkamış, Hicaz Cepheleri ve Esaret Anıları,* (Haz.: Salih Özkan), Kömen Yayınları, Konya 2012.

i umumi azalığını yapmış ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli isimlerinden birinin esirler tarafından tanınmaması veya bilinmemesi söz konusu olamaz. Ayrıca Mısır genelinde bulunan muhtelif esir kamplarında ve iptidai şartlarda esirler tarafından çıkarılan kamp gazetelerinin hiçbirinde Ohrili Eyüp Sabri Bey'in esir olarak Heliopolis kampında tutulduğuna dair bir bilgiye veya habere rastlanılmaması Mısır'da esir tutulan kişinin Ohrili Eyüp Sabri Bey değil Balıkesirli Eyüp Sabri Bey olduğunun açık bir delilidir. Zaten Ohrili Eyüp Sabri Bey'in İngilizler tarafından tutuklanarak Mısır'da bulunan esir kamplarına sürüldüğüne dair arşiv kayıtlarında da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ayrıca Balıkesirli Eyüp Sabri Bey, 1922 yılında Ankara'da Defter-i Hakani Müdürü olarak görev yaparken Ohrili Eyüp Sabri Bey Eskişehir mebusu olarak BMM'de görev yapmaktadır. Hatıratın Ohrili Eyüp Sabri Bey'e ait olmadığının en güçlü delillerinden birisi, hatıratın Rica ve İtizar başlıklı son kısmında hatırat sahibi olarak Gaziayıntab'ın esbak Defter-i Hakani memuru Eyüp Sabri ibaresinin bulunması, diğeri de eser yayımlandıktan sonra *Sebilürreşad Mecmuası*'nda çıkmış olan tanıtım yazısıdır. *Sebilürreşad Mecmuası*'nın 29 Temmuz 1922 tarihli sayısında "Faideli Eserler" başlığı altında hatıratın tanıtımı yapılırken hatırattan bütün Müslümanlar için ibretamiz bir kitabın neşredildiği ve kitabın yazarının da hâlihazırda Ankara Defter-i Hakani Müdürlüğünde bulunan Balıkesirli Eyüp Sabri Bey olduğu özellikle belirtilmiştir.[45]

1.2. Osmanlı'nın Son On Yılı: Hürriyet Kahramanı Eyüp Sabri Bey'in Hatıraları

Ohrili Eyüp Sabri Bey'e atfedilen ikinci hatırat ise *Osmanlı'nın Son On Yılı: Hürriyet Kahramanı Eyüp Sabri Bey'in Hatıraları* başlığıyla 17 Eylül-31 Ekim 1984 tarihleri arasında *Tercüman* gazetesinde yayımlanan tefrikalardır. Cemal Kutay tarafından 45 sayı olarak yayımlanan bu tefrikaların da Ohrili Eyüp Sabri Bey'e ait olup olmadığı tartışma konusudur. Öncelikle bahse konu yazı dizisi incelendiği zaman, içinde Ohrili Eyüp Sabri'nin olmadığı, hatırat tarzında değil de Osmanlı'nın son on yılının kronolojik şekilde aktarıldığı görülür.

[45] "Bir Esirin Hatıraları", *Sebilürreşad*, 29 Temmuz 1338/29 Temmuz 1922.

Bahse konu hatıralarda Eyüp Sabri Bey'in I. Dünya Savaşı sırasında düşmüş olduğu esaret hayatına dair hiçbir bilgi yokken, sanki 1914-1918 yılları arasında İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi üyesi gibi faaliyette bulunduğu görülmektedir.

Son dönemlerde ortaya çıkan başta bazı özel arşivler olmak üzere, yeni bilgi ve belgeler Cemal Kutay'ın kaleme aldığı bazı biyografik eserlerin birer kurgudan ibaret olduğunu ortaya koymaktadır ki Ohrili Eyüp Sabri Bey'e atfedilen bu hatırat da Cemal Kutay tarafından kurgulanmış bir eserdir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili önemli çalışmaları olan ve bazı mahfiller tarafından "Son İttihatçı" unvanıyla anılan Erol Şadi Erdinç, 2009 yılında bir televizyon programında Cemal Kutay tarafından Eyüp Sabri Bey'e atfedilen hatıratın aslında Eyüp Sabri Bey'e ait olmadığını ifade etmiştir. Hatta Eyüp Sabri Bey'in oğlu İstanbul Radyosu müdürlerinden Salih Akgöl'le bir görüşmesinde bu hatırat konusu gündeme gelince Salih Bey, babasının böyle bir hatıratının olduğunu bilmediğini söylemiştir.[46] Hatıratlar konusunda önemli çalışmaları olan Ali Birinci de hatıratların sadeleştirilerek neşredilmesini eleştirdiği makalesinde bunu yapan birkaç kişi arasında Cemal Kutay'ı da zikrederek bu kişilerin hazırladığı hatıratların tarih araştırmalarında kullanılmaması gerektiğini ifade etmektedir.[47]

Ohrili Eyüp Sabri Bey'in kızı Hayriye Jale Sağıroğlu'nun kızı Nevra Fatma Soyel'in oğlu Eyüp Sabri Soyel ile 20.03.2023 tarihinde yapılan görüşmede böyle bir hatırattan haberinin olmadığını, aile büyüklerinden duyduğu kadarıyla da dedesine ait bir hatıratın olmadığını ifade etmiştir.[48]

Ohrili Eyüp Sabri Bey'le ilgili 2022 yılında Nurettin Beyaz tarafından hazırlanan ve Bilgeoğuz Yayınları tarafından yayımlanan *Sorgusuz İttihatçı Ohrili Eyüp Sabri* adlı tarihsel roman tarzında yazılmış eserde de benzer hatalar tekrar etmektedir. Eserin sunuş bölümünde Ohrili Eyüp Sabri Bey'in İngilizler tarafından Malta'ya sürüldüğü ve buradan kaçıp İstanbul'a döndüğü belirtilmiştir ki daha önce

[46] Bk. 25 Temmuz 2009 tarihinde Habertürk kanalında yayınlanan Tarihin Arka Odası adlı program.
[47] Ali Birinci, "Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 41, Temmuz 1998, s. 619. Cemal Kutay tarafından hazırlanana biyografik eserlerin kurguluğu konusunda bk. Polat Safi, *Eşref: Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.
[48] Resmî kayıtlarda Salih Sadık Akgöl'ün alt soyuna rastlanılmamaktadır. Ailenin devamı Hayriye Jale (Sağıroğlu) Hanım'ın çocuklarından devam etmektedir.

de belirtildiği gibi Eyüp Sabri Bey, dört yıl Malta'da esaret hayatı yaşadıktan sonra mütarekenin imzalanmasıyla birlikte Türkiye'ye dönebilmiştir. Eserin kırk dokuzuncu bölümden sonraki kısımlar "Bir Esirin Hatıraları" paralelinde kaleme alınmış ve ortaya farklı bir Eyüp Sabri biyografisi çıkartılmıştır. Millî Mücadele yıllarında da devlet memuru sıfatıyla Antep'e giderek halkı örgütlediği ifade edilmiştir. Fakat bu eserde Eyüp Sabri Bey'in 1915 yılı Şubat ayında bizzat Talat Bey tarafından Antep ve civarından sorumlu olarak bölgede görevlendirildiği ve 1919 yılının başında da İngilizler tarafından tutuklanarak Mısır'a gönderildiği ifade edilmektedir.[49] Bu eser her ne kadar kurgusal bir roman olsa da Ohrili Eyüp Sabri Bey gibi hakkında çok fazla bilgi bulunmayan bir kişinin bu şekilde kayıtlara geçmesi - ki bundan sonra yapılacak çalışmalara kaynaklık edebilme ihtimaline binaen- tarihi gerçeklerin çarpıtılmasına sebebiyet vereceğinden dolayı bahse konu olmuştur.

Sonuç

Yakın dönem tarih araştırmalarında başvurulan kaynaklardan birisi de şüphesiz hatırat türünde yazılmış biyografik eserlerdir. Bir kişinin hayatının tamamını veya belli bir kısmını kaleme aldığı hatıratlar, tarih araştırmacıları için birincil kaynakların tayini, tespiti ve teyidi açısından son derece önem arz etmektedir. Ancak hatırat türünden kaynaklar, tarih araştırmalarında kullanılırken ihtiyatlı davranılması, hatıratlardaki bilgilerin birincil kaynaklarla desteklenmesi gerekmektedir. Özellikle Soyadı Kanunu'ndan önceki dönemlerde kaleme alınmış hatıratların sahiplerinin isim benzerlikleri nedeniyle karıştırılması gayet mümkün olduğundan durumun dikkate ele alınması önem arz etmektedir. Aksi takdirde düşülecek hatalar işin içerisinden çıkılmayacak boyutlara ulaşabilir. Sorunun bir başka boyutu ise hatıratların gerçekliği meselesine ilişkin tartışmaların yeni bazı problemlere kapı aralamasıdır. Ahmet Özcan'ın da işaret ettiği gibi "*hatıratların doğruluğu veya sahteliği üzerinden başlayan tartışmaların oluşturduğu yeni metinler ilgili hatıratı bile gölgede bırakabilir*".[50] Söz konusu hususlar Ohrili Eyüp Sabri Bey'e atfedilen hatıratlar için de geçerlidir. Gerek kişilerin biyografileri gerekse olayların geçtiği zaman ve mekân dikkate alındığında bahse konu

[49] Nurettin Beyaz, *Sorgusuz İttihatçı Ohrili Eyüp Sabri*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2022.
[50] Ahmet Özcan, "Kitap (Metin) Kritiği", *Tarih İçin Metodoloji*, (Ed. Ahmet Şimşek), Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2022, s. 154.

hatıratların Eyüp Sabri Bey'e ait olmadığı gayet açıktır. Çünkü hatıratlardan ilkinin bir isim benzerliğinden ibaret olduğunu, ikincisinin ise Cemal Kutay tarafından kurgulandığını bilimsel veriler ışığında yapılan incelemelerle tespit edebilmek mümkündür.

Kaynakça

1- Arşiv ve Kütüphaneler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi (ESGMA)

The National Archives, Public Record Office (TNA. PRO) Foreign Office (FO)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM Arşivi)

2- Süreli Yayınlar

A- Dergiler

Hikmet

Sebilür'reşad

B- Gazeteler

Akşam

Cenin

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Kurun

Milliyet

Son Posta

Tan

Tanin

Tasfir-i Efkâr

Tasvir-i Efkâr

Ulus

Vakit

Yeni Asır

Yeni İstanbul

Yeni Sabah

3- Telif Eserler

A- Kitaplar

AKBULUT, Erden-TUNÇAY, Mete, (2007). *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, (2010). *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Remzi kitabevi, Cilt: II, 12. Basım, İstanbul.

BARDAKÇI, Murat, (2015). *Enver*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

BEYAZ, Nurettin, (2022). *Sorgusuz İttihatçı Ohrili Eyüp Sabri*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.

ÇÖL, Emin, (2009). *Çanakkale-Sina Savaşları. Bir Erin Anıları*, (Yay. Haz.: Celâl Kazdağlı), Nöbetçi Yayınevi, II. Baskı, İstanbul.

ERTÜRK, Hüsameddin, (1957). *İki Devrin Perde Arkası*, (Yazan: Samih Nafiz Tansu), Hilmi Kitabevi, İstanbul.

HABLEMİTOĞLU, Necip, (2004). *Millî Mücadele'de Yeşil Ordu Cemiyeti*, Birharf Yayınları, İstanbul.

İRTEM, Süleyman Kâni, (1999). *Yıldız ve Jön Türkler*, (Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul.

İRTEM, Süleyman Kâni, (2003). *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*, (Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul.

ORAL, Mehmet, (2012). *Hicaz Çöllerinde Bir Avuç Türk'ün Kahramanlığı: Sarıkamış, Hicaz Cepheleri ve Esaret Anıları*, (Haz.: Salih Özkan), Kömen Yayınları, Konya.

ÖZCAN, Ahmet, (2022). "Kitap (Metin) Kritiği", *Tarih İçin Metodoloji*, (Ed. Ahmet Şimşek), Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, s. 151-159.

SAFİ, Polat, (2020). *Eşref: Kuşçubaşı'nın Alternatif Biyografisi*, Kronik Kitap, İstanbul.

TANSU, Samih Nafiz, (2003). *İttihâd ve Terakkî İçinde Dönenler*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul.

TOKER, Yalçın, (1996). *Yeşil Ordu*, Toker Yayınları, İstanbul.

TUNAYA, Tarık Zafer,(2000). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt: III, İletişim Yayınları, İstanbul.

TÜRKMEN, Zekeriya, (2008). *Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal Selanikten İstanbul'a*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

YILMAZ, Mustafa, (1987). *Milli Mücadelede Yeşil Ordu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

B- Makaleler

AGO, Arif, (2013). "Makedonyalı Eyüp Sabri Bey- Akgöl", *Hikmet*, Sayı: 22, Yıl: 2013/2, s. 34-45.

BİRİNCİ, Ali, (1998). "Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 41, Temmuz, s. 611-620.

SAMİH RİFAT'IN ŞİİRLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Dr. Öğr. Üyesi Özlem KAYABAŞI
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
ORCID ID: 0000-0003-0136-4300

ÖZET

Samih Rifat, edebiyatla ilgilenen köklü bir aileye mensuptur. Dedesi Sâmih Rifat Türk dile ile ilgili çalışmalar yapan ve şiirleri olan bir isimdir. Babası Oktay Rifat, şiir, tiyatro ve çeviri türlerinde önemli eserlere imza atar. Samih Rifat (1945-2007) da bu zengin geçmişin tesiriyle hareket eder. Mimarlık fakültesi mezunu olmasına rağmen edebiyatla ve çeviriyle de uğraşır. Amin Maalouf, Balzac, Flaubert, Mayakovski, Paul Claudel, Seferis, Michel Butor, Kavafis gibi isimlerin bazı eserlerini Türkçeye kazandırır. Şiirleri ise 2010 yılında *Çocuğu Anlat Bana* adıyla kitaplaşır.

Bu çalışmada Samih Rifat'ın şiirleri üzerine değerlendirmeler yapılacaktır. Şair, kitabını Troya Benim Biraz, Parçalı, Üçer, Kovuktakiler alt başlıkları ile sınıflandırır. Rifat, şiirlerini belli bir konu etrafında anlatmayı tercih eder. Tarihi olaylar, mitoloji, efsaneler onun şiirinin en belirgin kaynaklarıdır. Bu nedenle Samih Rifat'ın şiirleri okuyucu için araştırma gerektiren metinler olarak değerlendirilebilir. Anlatımında sürrealizm ve İkinci Yeni şiirinde görülen bazı anlatım teknikleri dikkati çeker.

Troya, on beş bölümden oluşur, Troya'nın hikâyesi baştan sona kadar anlatılır. Şair, o coğrafyaya yaptığı gezilerin küçük notlarını ve hatıralarını mısralarının aralarına yerleştirir.

Parçalı adını verdiği bölümde kırk beş şiir yer alır. Bu şiirlerde yalnızlık, gece, korku, tabiat, antik kentler, zaman ve değişim, akşam, arayış, tarih, mevsimler, tarihi şahsiyetler, sessizlik gibi unsurlar izlenimci bir bakış açısıyla ele alınır.

Üçer başlıklı bölüm üçer mısralık on iki metinden oluşur. Bu metinlerin birbirleri ile bağlantısı tabiat unsurlarının kullanımında ortaya çıkar. Bu bölümde kısa mısraların kullanımı Troya'daki uzun şiir cümlelerinin kullanımından sonra şairin şiirin biçimiyle ilgili denemeler yaptığını düşündürür.

Son bölüm Kovuktakiler ise tarihi ve kutsal metinlerde sözü edilen Yedi Uyurlar'ın anlatıldığı sekiz bölümden oluşur.

Ek okumalar eşliğinde değerlendirilebilecek şiirleri hem içerik hem de şekil açısından farklı ve çok katmanlıdır. Samih Rifat, Türk Edebiyatı için önemli bir şair olduğunu bu özellikleriyle gösterir.

Anahtar Kelimeler: Samih Rifat, Şiir, Mitoloji.

1. GİRİŞ

Asıl ismi Mehmet Samih Rifat olan şair, 1945 Ankara doğumludur. Saint-Benoît Lisesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi mezunudur. 1970-1986 yılları arasında restoratörlük yapar. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınlarında çalışır. Pera Müzesi, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Suna ve İnan Kıraç Vakfı başdanışmanı olarak görev yapar. Cumhuriyet gazetesinde, Sanat Dünyamız, Kitap-lık, Yazko Çeviri gibi dergilerde yazıları yayımlanır. Aries adlı üç aylık

edebiyat-sanat-düşünce dergisinin genel yayın yönetmenliğini yapar. 2007 yılında İstanbul'da vefat eder.

Dedesi Sâmih Rifat ve babası Oktay Rifat'ın etkileriyle edebiyatla ilgilenir. 1980'li yıllardan itibaren çevirileriyle dikkati çeker. Bu çevirilerden bazıları Amin Maalouf'tan *Yolların Başlangıcı, Yüzüncü Ad*; G. Flaubert'ten Üç Öykü; H. Balzac'tan *Mutlak Peşinde, Louis Lambert*; Mabeyinci Pavlos'tan *Ayasofya'nın Betimi, Altın Yağmur*; Platon'dan *Sokrates'in Savunması, Kriton ya da Görev Üstüne*; Y. Seferis'ten *Kapadokya Kaya Kiliselerinde Üç Gün*; K. Kavafis'ten *Sanat Her Zaman Yalan Söylemez mi?*, R. Char'dan *Seçme Şiirler* adlı eserlerdir. Bunların haricinde babası Oktay Rifat'la yaptığı çeviri şiirlerden oluşan *Gece Yazı*; Herakleitos'tan yaptığı *Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi*; anılarını anlattığı *Ada*; *Çok Eski Bir Günbatımı Osmanlı Öncesi İstanbul'dan Seçme Şiirler* ve *Çocuğu Anlat Bana* adlı eserleri de vardır.

Samih Rifat sadece çeviri ile değil sanatın diğer alanlarıyla da ilgilenir. Özellikle fotoğrafçılık ve görsel sanatlar üzerine de çalışmaları bulunur. Adam Sanat dergisinde fotoğrafçılıkla ilgili yazılar yazar. *Akla Kara Arası*, fotoğraf yazılarının olduğu kitabıdır. Heykelin Büyük Ustası Rodin İstanbul'da (sergi kataloğu), *Milli Saraylar, Tarih İçinde Bursa*, Günümüz Türk Sanatında Genç Açılım (sergi kataloğu), İstanbul Adam Mickiewicz Müzesi kataloğu gibi çalışmalarda imzası vardır. Stephane Yerasimos'un *Livin in Turkey* ve *Turkish Style* kitaplarına fotoğraflarıyla katkıda bulunur.

Samih Rifat'ın şiirleri vefatından üç yıl sonra 2010 yılında Yapı Kredi Yayınları tarafından *Çocuğu Anlat Bana* adıyla kitaplaştırılır. Bu kitap ikinci baskısını aynı yayınevinden 2021 yılında yapar. Bu çalışmada kitabın ikinci baskısı esas alınmıştır.

Kitap, dört bölümden oluşur. Birinci bölüm *Troya Benim Biraz*; ikinci bölüm *Parçalı*; üçüncü bölüm *Üçer*; dördüncü bölüm *Kovuktakiler* başlıklarını taşır. Şiirler, şairin yaptığı bu bölümlendirmeye göre değerlendirilecektir.

2. İNCELEME

Kitabın ilk bölümü *Troya Benim Biraz* başlığını taşır. Şairin okudukları ve anılarından hareketle Troya savaşını anlattığı bir metindir. Düzyazı şiir olarak yazılmıştır. Şair antik dünyaya ve şairlere duyduğu ilgiyi bir kitabında şöyle anlatır: "…Benim gibi lise yıllarından başlayarak antik dünyaya ilgi duyan, gençliğinde -belki de her şeyden çok- Homeros'la, mitologyayla, ilkçağ ve Anadolu arkeolojisiyle ilgilenen biri için oldukça tanıdık biriydi Herakleitos" (Rifat, 2004: 8). Böylece şairin neden Troya'ya ilgi duyduğu da anlaşılır hâle gelir. Anılarını yazdığı kitabında da: "… o yıllarda mitologyaya merak sarmıştım ve Minos'un eskil krallığı, tam bir düş ülkesiydi benim için" (Rifat, 2002: 25) der. Ayrıca Rifat'ın babası ünlü şair Oktay Rifat'ın antik çağa ve şairlere duyduğu ilgi de onun *Latin Ozanlarından Çeviriler* ve *Yunan Antologyası* adlı kitaplarını yazmasından anlaşılır. Babasının etkisiyle ortaya çıktığı düşünülebilecek bu ilgi şairin kitabındaki şiirlere hem konu hem biçim bakımından ilham olmuş gibidir.

Bölümün hemen başında "ubi fugit" (Rifat, 2021: 7) cümlesi yer alır. Latince olan bu cümle nereye kaçtı/gitti şeklinde Türkçeye çevrilebilir. Şiir, on beş bölümden oluşur. İlk bölümde elinde kitap okuyan bir çocuk anlatılır. Bu çocuk, eski ve hoyrat bir hikâye okumaktadır. Hikâyenin başlangıcı ise Homeros'un İlyada'sının Yunanca aslındaki "Menin aeide thea" (https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0133) yani destanın ilk

cümlesidir. Destandan etkilendiği onun bölümlerini ifade eden şu parçayı kullanmasından da anlaşılır: "Tıpkı K bölümünün 314-455 numaralı dizeleri arasında" (Rifat, 2021: 22).
İkinci bölümün başındaki "öfkesini söyle Tanrıça, Peleoğlu Akhilleus'un…" (Rifat, 2021: 10) ifadesi de yine destandan bir parçadır: "Söyle tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus'un öfkesini söyle" (Homeros, 2023: 3). Troya'nın hikâyesi mekân isimleri ve olaylarla desteklenir.
Üçüncü bölümde Troyalı savaşçı Poulydamas'tan söz edilir. Dördüncü bölümde değerli olan ve destanda sıkça sözü edilen tunç anlatılır ve hayatın temel maddelerinin yapı taşı olarak ele alınır. Madenin maddeye nasıl dönüştüğü kılıç, kargı ve orak üzerinden anlatılır.
Beşinci bölüm bir babanın oğluna nasihatleridir: "Verdiğim tohumu ektin mi? Annene iyi bak! Yaşlanıyor musun sen de? Masam, kahve fincanım, kalemim kağıdım, yerli yerinde mi her şey? Ya bahçe, sokak, iskele… Nasıl göreceğim geldi bir bilsen" (Rifat, 2021: 13). Burada konuşan ve nasihat veren baba, şairin babasıdır.
Bundan sonraki bölümlerde (altıdan on beşinci bölüme kadar) Troya savaşı ile reel zamanın iç içe geçirilerek anlatıldığı görülür. Altıncı bölümde Troya'da meydana gelen depremlerden sonra ortaya çıkan katlı yapı ile bugün şairin karşılaştığı kaymış bir duvar birlikte ele alınır.
Yedinci bölümde Troya'dan çıkan buluntuları Almanya'ya götüren arkeolog Heinrich Schliemann'a gönderme yapılır.[1] Schliemann'ın ve onun ölümünden sonra arkadaşlarının buldukları değerli kalıntılardan ve altın maskeden söz edilir.
Dokuzuncu bölümde Zeus ile Ate arasındaki ilişkiden söz edilir. Azra Erhat bu ilişkiyi ve Troya ile bağlantısını şöyle anlatır: "Bir efsaneye göre, tanrı Zeus'un öfkelenerek yeryüzüne attığı belâlı tannrıça Anadolu'nun Phrygia bölgesindeki bir tepeye düşmüştür. Ate tepesi (Gaflettepe) adı verilen bu tepenin üstüne sonraları İlos İlion kentini kurmuştur. İlion (Troya)'un başına gelen bütün belalar bundandır" (1972: 80-81).
Troya savaşçıları, krallar, tanrılar savaş sahneleri eşliğinde anlatılır. Şiirdeki şahıs kadrosu, okuyucuyu araştırma yapmaya yönlendirecek kadar zengindir: Truvalı Helen, İthaka kralı Odysseus, Troya atını yapan Epeios, Akhilleus'un oğlu Neoptolemos, Zeus, Ate, Athena, Troyalı savaşçılar Aias, Hektor, Dolon, Deiphobos, Akhilleus'un kuzeni Patroklos, Apollon, Troya kralının oğlu Paris, Hades, Troyalı bir kahraman Aineias, Troya'nın son kralı Priamos, Priamos'un kızı Kassandra, karısı Hekabe, Troya savaşçısı Diomedes, Miken kralı Agemennon'un kardeşi Sarı Menelaos. Son bölümde adı geçen Robert Graves (Rifat, 2021: 23) ise *Yunan Mitleri* adlı kitabın yazarı İngiliz şair ve romancıdır.
Şiirde adı geçen mekânlar ise Tenedos (bugün Bozcaada), İlion, Sparta (Lakonya'nın başkenti), Argos, İthaka (Odysseus'un yurdu) gibi şehirlerdir. Ayrıca destanda sözü edilen coğrafyaya ait İda Dağları (Mysia Dağı bugün Kaz Dağları) [2], Tevfikiye (Çanakkale'de bir köy), Skamandros (bugünkü Karamenderes nehri), Ayvacık, Hisarlık, Kumkale gibi yer adları da kullanılır.
Şair için bu destanın ve destanda adı geçen yerlerin kendi geçmişiyle kurduğu bağlantı da dikkat çekicidir. Postmodern bir anlatıma yönelerek ve zamanda sıçramalar yaparak geçmiş ile bugünü birleştirir. Örneğin savaştan korkan bir çocuğu anlatarak başladığı beşinci bölümün sonunda kendi babasının ona verdiği nasihatleri anlatır. Troyalı kadınları anlattığı sekizinci bölümde "Bir de kazıcıların yeni ortaya çıkardığı, geç dönemlerden bir iki kalıntı" (Rifat, 2021: 16)

[1] Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. https://troiavakfi.com/troia-katmanlari-ve-buluntulari/.
[2] Bu isimlere dair açıklamalar kaynakçada gösterilen Homeros'un *İlyada* destanının sonunda yer alan İlyada'da Geçen Adlar (s. 549-606) başlıklı metinden yararlanılarak yapılmıştır.

ifadesiyle bugüne döner ve arkeolojik kalıntılardan söz eder. Troyalı kadınların Tevfikiye'ye doğru topladıkları pamuktan söz ederken traktörün akşama gelip onları toplayacağını (Rifat, 2021: 16) da yine aynı bölümde anlatır. Ancak bu duruma en net örnek onuncu bölümdedir: "İki fotoğraf çekmişim yıllar önce. Birinde annemle babam, Athena tapınağından düşme büyük bir mermerin önünden bana bakıyorlar -Güney'den dönerken uğramış olmalıyız kutsal kente" (Rifat, 2021: 18) cümlelerinden şairin anılarına bağlı olduğu gibi fotoğrafa ilgi duyduğu da anlaşılır. Aynı bölümün sonunda ise: "Nasıl geldik buralara, babamı nerede yitirdik? Nerde kaldı annemin o günkü güzelliği? Ya şu boş tolganın içinden bana bakan iki göz, kimin gözleri" (Rifat, 2021: 18) cümleleriyle kurgu ile gerçek tamamen iç içe geçer.

On ikinci bölümde Hektor ile Aineias'ın arabalarıyla çarpışmaları anlatılırken sonrasında sokaktan geçen "sebzeci, sucu, talika, fayton" (Rifat, 2021: 20) arabalarına sıra gelir ve şairin gece uykusunu bölen "hurda cipler, teneke yığını otobüsler" (Rifat, 2021: 20) den söz edilir. On üçüncü bölümde Priamos'un kızı Kassandra'nın hikâyesi anlatılır. Şair, Ayvacık pazarında gezerken gördüğü bir kadına onun adıyla seslenir. Kadın her şeyden kaçtığını anlatır ve fal bakarak geçindiğini söyler.

En sonunda ise Agamemnon ile Menelaos arasındaki anlaşmazlığı anlatarak ve kardeşlerin birbirlerini bir daha görmeyeceklerini söyleyerek başladığı kurgusunu "Babamla, annemle Turgut'la ya da Balıkçı Nejat'la birbirimizi bir daha görmeyeceğimiz gibi mi yoksa" (Rifat, 2021: 23) diyerek bitirir. Burada adı geçen kişiler şairin hayatında önemli insanlardır, onları bir daha göremeyecek olmanın hüznünü tarihi karakterlerle özdeşleştirerek anlatır.

Bu şiirlerde şairin kelime seçimleri de dikkat çekicidir. Günlük dilde sık kullanılmayan bazı kelimeleri kullanmayı tercih eder: Tarazlanmak, soyka, talika, çaşıtlık, erinçsiz gibi. Böylece üslûbunda da farklılık oluşturmayı başarır.

Kitabın ikinci bölümü *Parçalı* başlığını taşır ve bu bölüm birbirinden bağımsız şiirlerden oluşur. Bu şiirlerde en çok dikkat çeken unsurlar düzyazı şiir şeklinin benimsenmesi ve sürrealist anlatımdır. "Çevrim", "Düş", "Yazı", "Pergamon", "Tekke", "Kum", "Gece", "Küçük Kentler", "Bahçe", "Mustafa Celalettin", "Savaşçı", "Yalı", "Eldiven", "Kral", "Kar" başlıklı şiirler düzyazı şiir olarak değerlendirilebilir. Sürrealist anlatıma örnekler ise "avucumda hiç tanımadığım bir çiçek açmış" (Rifat, 2021: 30), "kapalı sözcükler yazıyorum bir susup bir konuşan deftere" (Rifat, 2021: 31), "köyün kaldıracında bulut ansızın dişil bir imge" (Rifat, 2021: 31), "biri bakıyor karşıdan, gözleri kum, havada şapkayı tutan kara derili kadına" (Rifat, 2021: 34), "elleri midyenin direğine kelepçeli/uzun bir çığlıktan düşüyor yere/soyarak düşünüyor" (Rifat, 2021: 46), "sevinci ve sessizliği kişneyen at/bir körün peşine düşüyor dörtnala" (Rifat, 2021: 53), "yapay dölleme sözcükleri bunlar, bir simyacının biriktirdiği/ağzı lehimli kutular" (Rifat, 2021: 63), "solak bir aynadan geri dönen yüzüm/ arabı sessizliğin ve buluşmanın/lekesiz bir buluta asılı kapının" (Rifat, 2021: 69) mısralarında görülür.

Bu bölümdeki şiirler tematik olarak da çeşitlilik gösterir. Tabiat şair için önemli bir ilham kaynağı ve sığınaktır. Duygularını anlatmak için de tabiattan ve ondan yansıyan seslerden yararlanır. Hayatın gerçekleri ile rüya hâlinin muğlaklığı arasında kalmaktan âdeta hoşlanır. "Çevrim" ve "Yazı" şiirlerinde bu arada kalma hâli net şekilde görülür. "Yazı" şiirinde yazmaktan ne anladığını da açıkça anlatır: "… elimde fırdöndü/kalem, kapalı sözcükler yazıyorum bir susup bir konuşan/deftere" (Rifat, 2021: 31). Bazen de bir kapıdan geçtikten sonra önüne açılan dünyadan tüm yabancılığına rağmen hoşlanır. "Tekke" şiirinde zamanın ve

mekânın insanı nasıl değiştirebildiğini anlatır. "Pergamon" da ise antik dünya şair için kaçış yoludur. Yıkık dökük heykeller, geçmişin tozlu sayfalarında kalmış hikâyeler şaire hem tanıdık hem yabancı gelir. Belki de aradığı tam olarak ait olmama isteğidir. Bu istek bir süre sonra yalnızlık, yabancılaşma ve başkalaşmayı ortaya çıkarır ki "Kum", "Gece", "Dipsiz", "Gölgeler", "Benzeşim", "Kral", "Yokuş", "Taş" şiirlerinde bu ruh hâlinin yansımaları görülür. Şairin kaçmak istediği yerlerden biri tabiat, diğeri de küçük şehirlerin insanları bunaltmayan atmosferi olur: "Küçük Kentler", "Kitabın", "Kıyıda", "Gümüşlük", "Bahçe", "Bahçede" şiirleri buna örnek olarak gösterilebilir.

Şairin kendini arama ve tanıma gayreti de önemlidir: "İpek", "Bilici" şiirlerinde bu arayışın izleri vardır. Ona iyi gelen ve ilham olan şeyler de bu kısımdaki "Kalem", "Fotoğraf", "Boğa", "Kadın", "Uyku", "Yalı", "Eldiven", "Kış", "Şiir", "Kalıt", "Akşam" şiirlerinde bulunabilir.

Bu sınıflamalara dahil edilemeyecek ancak şairin hikâyeleştirerek anlatmayı severek tercih ettiğini gösteren şiirler de mevcuttur: "Khorama" şiirinde metafizik bilgiler ve hikâyeler anlatılır. Hristiyan bir keşişten dinlenen hikâye İncil'den bir parçayla zenginleştirilir: "Ben asmayım, sizlerse çubuk" (https://kutsalkitap.info.tr/?q=Yu.15). "Mustafa Celalettin" metninde baba tarafından akrabası olan Osmanlı Paşası Mustafa Celalettin'in hayatını şiirleştirir. "Savaşçı" da yaralı bir askerin yaşadıkları anlatılır. "Son Kehanet" şiirinde tarih ve mitolojiyi birleştirir: Kudüs ve Akka kraliçesi Sibylla, Roma İmparatoru Iulianus, Phoibos söylenen sözleri anlama ve dinlemenin kehanet sayılabileceğinin örnekleri olarak gösterilir. Phoibos, mitolojide sanatın ve şiirin tanrısı olan Apollon'un lakabıdır. Apollon ile Daphne arasındaki ilişkinin Daphne'nin bir defne ağacına dönüşmesiyle sessizliğe bürünmesi sözün bittiği yerlerden birine örnek olarak gösterilir. Aynı şekilde Roma İmparatoru'nun Iulianus'un Hristiyanlıktan paganizme döndüğü için eleştirilmesi, Delphoi'nin Apollon'a adanan bir kâhin tapınağı olması söz ve sessizlik arasındaki bağlantının kurulması için kullanılır.

Bu bölümdeki şiirlerde de uzun mısraların ve tamlamaların kullanılması dikkati çeker. Şair, yaşadıklarından ilhamla tarih, mitoloji ve hayal ekseninde bir şiir dünyası oluşturur.

Kitabın üçüncü bölümü *Üçer* başlığını taşır. Bu bölüm adının da ifade ettiği gibi üçer mısralık on iki küçük şiir parçasından oluşur. Bu biçimi, Oktay Rifat şöyle tarif eder: "Epigramma nedir, ne demektir? Bugünkü anlamıyla epigramma birkaç dizeyi geçmiyen kısa bir şiir, bir taşlamadır… Epigramma, sözlük anlamıyla, bir şeyin üzerine yazılan yazı demektir. Bu anlam zamanla bronz ya da mermer plâkalara kazılan kısa şiirleri kapsamış. Daha sonra, sadece kısa şiirlere verilen ad olmuş" (1964: 6). Samih Rifat'ın üçlüklerinde ise şairin kendisini, çevresini, yaptıklarını değerlendirdiği söylenebilir. Tabiat, şair için ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Geçmiş ve özellikle çocukluğu onun için önemlidir. Geçmiş, geride kalmasına rağmen bir şekilde şairin içinde yaşamaya devam eder. Deniz kıyısı, bir pencerenin ardında seçilen gölge, ışıklı bir pencere yaşanmışlıklara ve umuda dair işaretlerdir. Ölüm ise tüm bunlar karşısında can acıtan bir gerçek olarak ele alınır. Deniz, yakınlarda olduğu için umut verir ancak uzaktaki dağlar da merak edilir. Tıpkı uzakta kalan "altın çocukluk" günlerine duyulan merak ve özlem gibi. Şair bir yandan geçmişe özlem duyarken bir yandan da anda kalmak ve zamanını andaki güzelliklerle değerlendirmek ister. Çiçekleri sulamak, yazı yazmak, yağan karı seyretmek, denizle güneşin tadını çıkarmak, sessizliğin farkına varabilmek, baharın gelişini karşılayabilmek sıradan ama şair için yaşadığını hissettiren unsurlar olarak anlatılır. Şair, hayatını şekillendiren şeyleri kısa ve net çizgiler içinde anlatır.

Kitabın son bölümü *Kovuktakiler* başlığını taşır. Bu bölüm kendi içinde sekiz alt başlığa ayrılmıştır. Şiirlerin hemen başında Kehf Suresi'nin 18. ayeti yer alır. Bu ayetteki Ashâb-ı Kehf kıssası kısaca şöyle anlatılabilir: "Ashâb-ı Kehf kıssasının anlatıldığı Kur'ân-ı Kerîm'in on sekizinci sûresine, bu kıssanın önemi dolayısıyla "Kehf" adı verilmiştir. Sûrenin 9-26. âyetlerinde bildirildiğine göre, putperest bir kavmin içinde Allah'ın varlığına ve birliğine inanan birkaç genç bu inançlarını açıkça dile getirip putperestliğe karşı çıkmış, taşlanarak öldürülmekten veya zorla din değiştirmekten kurtulmak için mağaraya sığınmışlardır. Yanlarındaki köpekleriyle birlikte orada derin bir uykuya dalan gençler muhtemelen 309 yıl sonra uyanmışlardır… Mağarada "bir gün kadar" uyuduklarını sanan gençler, içlerinden birini gümüş bir para vererek yiyecek almak üzere şehre gönderirler. Böylece onların durumuna muttali olanlar Allah'ın vaadinin hak olduğunu ve kıyametin mutlaka geleceğini anlarlar, mağaranın bulunduğu yere bir mescid yapmaya karar verirler" (https://islamansiklopedisi.org.tr/ashab-i-kehf). İslamiyet'in haricinde Hristiyanlık ve Yahudilik'te de buna benzer kıssalar anlatılır. Şiirde kullanılan başlıklar Ashab-ı Kehf'in rivayetlerdeki isimleridir: "Yemliha", "Mekselina", "Meslina", "Mernuş", "Tebernuş", "Saznuş", "Kafettatayuş", "Kıtmir".

Bu bölümdeki ilk şiir "Yemliha" da sonsuz bir uykuyu kendisi ve arkadaşları için seçen kişi konuşur: "Bir sığınak arıyordum gecenin içinde/bir kovuk, rahim benzeri sıcak ve ıssız" (Rifat, 2021: 89). Yakın dostları ve kapıda bekleyen bir köpek ile seçtikleri yolda ilerlemeye kararlıdırlar. Dışarıda zaman akıp giderken uykuya daldıklarını anlatır.

İkinci şiir "Mekselina" da uykuya daldıkları gecenin tasviri yapılır. Soğuk, ıssız, bencil, sarp, kapalı, bitkin gecenin her şeyin üzerini örtecek kadar etkili olduğu söylenir. Yavaş yavaş kendilerinin de uykuya dalmaları anlatılır.

Üçüncü şiir "Meslina" adını taşır. Adının yanlış yazılması/söylenmesi yüzünden çağırdıkları zaman kovuğun önüne çıkmadığını söyler. Aslında kimseden korkmadığını "ben değilim ki uykuda/çağırılan, kırbaçlanan/onların yerine/ haça çivilenip ölen" (Rifat, 2021: 91) mısralarıyla ifade eder. Zamanın geçişini de aldırmaz bir tavırla umursamaz.

Dördüncü şiir "Mernuş", hayatın canlılığının anlatıldığı bölümdür. Onu tanımlamak için ceylan, su ve yazı kelimeleri kullanılır. Ancak bunlar kovukta olanlar için çok geride kalmıştır. Onlar için yattıkları uykudan başka bir şeyin önemi yoktur, kalmamıştır.

"Tebernuş" beşinci bölümdür ve düzyazı olarak kaleme alınır. Hayata dair umutları da beklentileri de kalmadığı hâlde bir kadınla birlikte olunca yeniden hayata dönme ümidi ortaya çıkar. Ölümle özdeşleştirilen uyku hâlinden kurtulmak da ancak böyle mümkün olabilecektir.

Altıncı bölüm "Saznuş" ta, yaşadıklarının yazıya geçirilmesiyle birlikte hem bilindikleri hem de ölümsüz oldukları ortaya çıkar. Bir resim, bir parça yazı onları ölümsüz kılar: "Gecenin isini düşürdü yazıcı/ak kağıt üstüne, buluştuk/vav, nun, lamelif, se" (Rifat, 2021: 94). Bu yazı parçasıyla da hikâyeleri geleceğe aktarılır. Uykuda bile birbirlerinden ayrılmayan bu arkadaşlar, unutulsalar bile yeniden hatırlanabileceklerdir.

Yedinci bölümün adı, çoban olan "Kafettatayuş" tur. Kovuğa en son giren o olur. Herkesi kontrol ettikten sonra o da uykuya dalar. Hikâyenin sonu da onun sözleriyle anlatılır: "Bir gün uyanırız, umarım, bu zifir/karanlıktan yeniden çıkarız güneşe/bakarız fırtına dinmiş, bitmiş/baskı, soygun, sömürü, işkence/ve çıkar tanıyan biri pazarda/o çiftanlamlı yüzü, bir parça ekmek/almak için uzattığımız sikkede" (Rifat, 2021: 95). Uzun yıllar devam eden

uykularından uyandıklarında gördükleri dünyanın değişimini fark eder ve yeniden uykuya dalarlar.

Bu bölümün ve kitabın son şiiri "Kıtmir" başlığını taşır. Çobanın köpeği olan Kıtmir, kovuğun başında yüzyıllarca beklediğini anlatır. Şiirin en başında da ifade edilen: "…melekler/ara sıra girer çıkar, bedenleri sağa/sola döndürür karanlıkta, uyurlar" (Rifat, 2021: 96) mısralarıyla uyku hâlinin nasıl bu kadar uzun sürdüğünü izah eder. Köpek de bu hikâyenin bir parçasıdır ve Ashab-ı Kehf ile birlikte o da uyur.

Bu bölümdeki şiirlerin biçim olarak farklı şekillerde yazıldığı görülür. Birinci şiir dörtlüklerle, ikinci ve dördüncü şiir üçlüklerle, beşinci şiir düzyazı şeklinde diğerleri serbest şekilde yazılmıştır. Bütün şiirler bir hikâyeyi anlatmak için karakterlerin adları verilerek bölümlere ayrılır.

3. SONUÇ

Samih Rifat, dedesi ve babasının izinden giderek mesleği olan mimarlığın dışında edebiyat ile de uğraşmış bir sanatçıdır. Sanatın özellikle fotoğrafçılık ve çeviri alanlarına ilgisi olsa da yazdığı şiirlerle de dikkat çekmeyi başardığını söylemek gerekir. İlgisini çeken bir diğer unsur ise antik çağ düşünürleri ve mitolojidir. Yaptığı çevirilerde de yazdığı şiirlerde de bu ilgi alanlarının izleri görülür. Sözün etkisi konusunda hayli hassas olan şair, şiirlerinde de anlam katmanları oluşturacak şekilde bir yapı kullanmayı tercih eder.

Şairin tek şiir kitabı *Çocuğu Anlat Bana*'dır. Bu kitaptaki şiirler Rifat'ın tarihe ve mitolojiye verdiği önemi de gösterir niteliktedir. Özellikle antik çağa duyduğu ilgi *Troya Benim Biraz* başlığıyla şiirleşir. Şair, gezip gördüğü, arkeolojik olarak büyük öneme sahip Troya bölgesini geçmişle bugününü birleştirerek anlatır. Bu anlatımın temel kaynağı ise Homeros'un İlyada destanıdır. Tıpkı destan gibi şiirini bölümlere ayırır ve her bölümde destanın farklı bir sahnesini, o alanda yapılan arkeolojik çalışmaları, Troya savaşçılarını, tanrı ve tanrıçaları anlatır. Yarı destan yarı masal yarı gerçek bir atmosfer kurar. Her bölümün sonunda da bugüne dair yaşadıklarını ve düşündüklerini aktarır. Bu uzun şiirdeki bölümlerin tamamı düzyazı şeklinde yazılmıştır. Bu da şairin destanlardan etkilenmesinin sonucu olarak düşünülebilir.

İkinci bölümü daha bireysel olarak değerlendirmek mümkündür. Bölümün başlığı olan *Parçalı* şairin çeşitli dönemlerini ve düşüncelerini anlatır nitelikte şiirler yazdığının göstergesidir. Tabiat unsurlarından çocukluk günlerine, şiir yazmaktan yaşadığı duygulara kadar geniş bir yelpazede şair kendisini anlatmaya çalışır. Şiirlerde düzyazıdan dörtlüklere kadar farklı şekillerin kullanıldığı görülür. Şairi etkileyen mitoloji ve tarih bu şiirlerde etkisini sürdürür. Sürrealist anlatım, tamlamaların sıklıkla kullanımı, zaman kavramına yaklaşım bu şiirlerde dikkati çeker.

Üçüncü bölüm *Üçer* başlığını taşır. Bu bölümdeki şiirlerin hepsi üçer mısradan oluşur. Şiirlerin hepsini bir bütün olarak düşünmek de mümkündür. Şairin yazmaya olan bağlılığı ile başlayan şiirler geçmişle olan hesaplaşmaya, gündelik hayatın sıradan mutluluklarına kadar pek çok şeyi kapsar.

Son bölüm *Kovuktakiler* ise şairin hikâye anlatımına olan bağlılığını gösteren bir başka metin olarak önemlidir. Kehf Suresi'nden bir alıntı ile başlayan şiirde Ashab-ı Kehf kıssası anlatılır. Her karakter kıssada anlatıldığı gibi bir roldedir. Hayatın akışından uzakta yüzyıllar süren uykuları insanlık için samimi bir inanışın sembolü olur. Şair için bu tür metafizik hikâyelerin

de önemli olduğu düşünüldüğünde bu konuyu neden seçtiği de anlaşılır. Biçim olarak da diğer bölümlerdeki şiirlerde olduğu gibi farklı denemeler yapar.

Şairin şiir dilinde imgeler, tamlamalar ve göndermeler dikkati çeker. Anlatımındaki kapalılık da bu unsurlarla desteklenir. Kullandığı özel isimler ve mekân isimleri şiirlerinde kullandığı kaynaklara işaret eder. Troya savaşı, Ashab-ı Kehf kıssası, mitolojik olaylar ve kişiler, Mustafa Celalettin Paşa gibi gerçek kişiler, Kuran'dan, İncil'den alıntılar, arkeolojik alanlar ve buluntular, görsel zenginlik şiirlerinde kullandığı önemli unsurlardır. Bu özellikleri düşünüldüğünde şairin Türk şiirinde farklı bir anlayışın temsilcisi olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Erhat, A., *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.

Homeros, *İlyada*, Çev. Azra Erhat, A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.

Rifat, O., *Yunan Antologyası*, Çan Yayınları, İstanbul, 1964.

Rifat, S., *Ada*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Rifat, S., *Çocuğu Anlat Bana Bütün Şiirleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021.

Rifat, S., *Herakleitos Bir Kapalı Söz Ustasıyla Buluşma Denemesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0133, (Erişim Tarihi: 29.09.2023)

https://kutsalkitap.info.tr/?q=Yu.15, (Erişim Tarihi: 29.09.2023)

https://islamansiklopedisi.org.tr/ashab-i-kehf, (Erişim Tarihi: 02.10.2023)

HAKAN GÜNDAY'IN *DERZ* ADLI KİTABINDAKİ ÖYKÜLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doç. Dr. Emine AYAN

Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

-orcid.org/0000-0003-2132-5587

Özet

Modern Türk edebiyatının tanınmış isimlerinden biri olan Hakan Günday (1976), genç yaşta edebi serüvene atılan ve yazdığı eserlerle edebiyat dünyasında adını duyuran bir yazardır. Romancı, öykücü ve senarist olarak ortaya koyduğu faaliyetleri bakımından üretken ve çok yönlü bir sanatçı olduğu anlaşılan Günday çeşitli dillere çevrilen ve kimi ödüllere değer görülen eserleri ile uluslararası bir ün kazanır. İlk romanı *Kinyas ve Kayra* adıyla 2000 yılında yayımlanan yazarın roman serüveni *Zargana* (2002), *Piç* (2003), *Malafa* (2005), *Azil* (2007), *Ziyan* (2009), *Az* (2011), *Daha* (2013) ve *Zamir* (2021) adlı romanları ile devam eder. *Daha* romanı sinemaya uyarlanan, *Malafa* ise oyunlaştırılan yazarın *Kana Diz Kana* adlı bir çizgi romanı da bulunur.

Edebi faaliyeti açısından daha çok romancı kimliği ile öne çıktığı görülen Hakan Günday'ın 2023 yılında *Derz* adlı bir öykü kitabı yayımlanır. Kitapta *Kar İzleri Örttü*, *Ot Dergi, Yüxexes Karakalem*, *İçimizdeki Ermeni*, *Gergin Öyküler*, *Murathan Mungan'ın Seçtikleriyle Kadınlar Arasında*, *Güçoburlar*, *Kinyas ve Kayra-20. Yıl Özel Baskısı*, *Vur Ulan Vur: Linç Öyküleri, 20 Yaşıma Mektup* ve *Murathan Mungan'ın Seçtikleriyle Bir Dersim Hikâyesi* gibi çeşitli yerlerde yayımlanmış otuz dört öykünün yanı sıra Günday'ın *Anakara Seyir Defteri* başlıklı fanzininden sayfalar da yer alır. Bu bildiride yazarın 2005'ten 2019'a değin yayımlanmış öykülerinin bir toplamı olan söz konusu kitabındaki öyküler biçim ve içerik olarak analiz edilecek ve öykülerin taşıdığı mahiyetten hareketle yazarın öykü anlayışının ana çerçevesi çizilerek öykücü kimliğine ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hakan Günday, öykü, *Derz*, biçim, içerik.

A REVIEW ON THE STORIES IN HAKAN GUNDAY'S BOOK CALLED *DERZ*

Abstract

Hakan Günday (1976), one of the well-known names of modern Turkish literature, is a writer who embarked on literary adventure at a young age and made a name for himself in the literary world with the works he wrote. Günday, who is understood to be a productive and versatile artist in terms of his activities as a novelist, storyteller and screenwriter, gained an international reputation with his works that were translated into various languages and were deemed worthy of some awards. The novel adventure of the author, whose first novel was published in 2000 under the name *Kinyas ve Kayra*, continues with *Zargana* (2002), *Piç* (2003), *Malafa* (2005), *Azil* (2007), *Ziyan* (2009), *Az* (2011), *Daha* (2013) and *Zamir (*2021). The author, whose novel

Daha has already been adapted into a movie and *Malafa* has been adapted into a play, also has a comic book called *Kana Diz Kana*.

Hakan Günday, who is seen to stand out as a novelist in terms of his literary activity, published a story book called *Derz* in 2023. In addition to thirty-four stories, published in various places such as *Kar İzleri Örttü, Ot Dergi, Yüxexes Karakalem, İçimizdeki Ermeni, Gergin Öyküler, Murathan Mungan'ın Seçtikleriyle Kadınlar Arasında, Güçoburlar, Kinyas ve Kayra-20. Yıl Özel Baskısı, Vur Ulan Vur: Linç Öyküleri, 20 Yaşıma Mektup* and *Murathan Mungan'ın Seçtikleriyle Bir Dersim Hikâyesi,* the book also includes pages from Günday's fanzine titled *Anakara Seyir Defteri.* In this paper, the stories in the author's book, which is a collection of his stories published from 2005 to 2019, will be analyzed in terms of form and content, and based on the nature of the stories, the main framework of the author's understanding of the story will be drawn and shed light on his identity as a storyteller.

Key Words: Hakan Günday, story, *Derz,* form, content.

GİRİŞ

Hakan Günday (1976) günümüz Türk edebiyatının öne çıkan yazarlarından biridir. Mütercim Tercümanlık, Siyasal Bilimler ve Kamu Yönetimi bölümlerinde gördüğü kısa süreli eğitim hayatının ardından üniversiteyi bırakıp yazmaya yoğunlaşan Günday'ın birtakım soruları, çatışmaları, çelişkileri anlayabilmek için mükemmel bir düşünme aracı (Gence, 2021) addettiği yazıyı "bir hikâye anlatma ihtiyacı"yla (Albayrak, 2015, s.14) yaşamının merkezine aldığı görülür. Yazarlığa giden yolda okumak ile yazmayı birbirine denk tutan ve bu bağlamda her hikâyenin daha önce yaşamış bütün yazarların bir araya gelmesiyle ortaya çıktığı (Börekçi, 2014) kanısında olan Günday, üzerindeki en büyük etkinin Celine'e ait olduğunu (Aksoy, 2020) dile getirerek edebi gelişimini destekleyen diğer kaynaklara şu cümleleri ile ışık tutar:

> Ahmet Hamdi Tanpınar, Céline, Elias Canetti, Herman Hesse, Harry Mulisch, Yahya Kemal Beyatlı, Rıfat Ilgaz kitapları ellerimde eskimiştir. Etkilenmenin edebiyatta karşılığı dönüştürmektir. Sizden önceki akıllarda dolaşmış düşünceleri dönüştürmek. Tarz, doğumda verilmiş isim gibi olmadığından, ağır ağır yüzeye çıkar. Ancak elbet çıkar. Çıkmıyorsa deri kalın demektir. Kalın deri de popüler olan her şeyle kaplanmış olmak anlamına gelir. Yer bulup da çıkamıyordur. Her türden kitabı okumaksa gözleri vaktinden önce bozabilir. (http://www.ozgurroman.com/roportaj.aspx?yid=7)

İlk kalem temrininin ürünü olan *Kinyas ve Kayra (2000)* romanı ile bir yazar olarak edebiyat dünyasında adını duyuran Günday'ın bu tarihten itibaren edebi faaliyetini romanları ile eş zamanlı olarak oyun yazarlığı ve çeşitli yerlerde kaleme aldığı öyküleri ile sürdürdüğü görülür. *Az, Ziyan* ve *Daha* romanları ile çeşitli ödülleri almaya hak kazanan Günday kısa sürede akis uyandıran eserleri ile 2022 Uluslararası Hermann Hesse ödülüne layık bulunur. DOT Tiyatro Grubu'nda oyun yazarı olan sanatçı 17. Uluslararası Tiyatro Festivali'nde sahnelenen *Malafa ve* beyaz perdeye uyarlanan *Daha* romanı ile edebiyat dışında da ün kazanır.

Edebiyata yönelik tutumu dikkate alındığında biçimsel olarak mükemmeliyetçi bir yaklaşımı bulunduğu anlaşılan Günday planlı bir yazar olmaktan ziyade kendisini kurmacanın akışına bırakan ve tüm meseleyi bu akış içerisinde çözümleyen bir yazardır. Bu bağlamda doğaçlamayı seven bir yazar (Börekçi, 2014) olan Günday'ın sörfte yakalanan iyi bir dalgaya benzettiği yazma sürecinin bu dalga gibi küçük anların toplamından ibaret olduğu (Börekçi, 2014) kanısını taşıdığı görülür. Yazının sunduğu sınır tanımaz özgürlükten hareketle (Tekin ve Günday, 2005, s. 27) yeni ve farklı bir anlatım biçiminin izini süren Günday bu bağlamda *deney*i önemseyen bir yazardır. Kendisi ile yapılan bir söyleşide sadece bir deney yaptığını ve bu deneyin raporunu sunduğunu (Zileli, 2021) dile getiren yazarın bu bağlamda şu cümleleri kayda değerdir:

> . . . Deneylerin önemli olduğunu düşünüyorum. Aksi takdirde, yazanın kulağının gittikçe kapanmaya başlaması, monoton bir yazı makinesine dönüşme tehlikesi var. İncelediğiniz temel soruya bütün açılardan bakmaya çalışmanın, doğası gereği deneysel bir süreç olduğunu kabul etmek gerekiyor. Dolayısıyla arada laboratuvarı havaya uçurabilirsiniz! Sorun yok… Yeter ki sonrasında, neden havaya uçtuğunuzu anlayın. (Zileli, 2021)

Tuhaf bir varlık addettiği insana sağından solundan bakmaya çalışan Günday'ın bu anlamda bütün hikâyelerinin ortak noktası insan ve insana dair olan her şeydir (Zileli, 2021). Sorgulayıcı bir yaklaşımla insan doğasını çözümlemeye çalışan Günday bu yolda hayatın vurucu yanlarına odaklanır. Neyi anlamıyor, neyin karşısında hayrete düşüyorsa onları yazmaya çalıştığını (Gence, 2021) dile getiren Günday'ın sıradan insan yaşantılarından ziyade yaşamla derdi olan insanları kurmaca bir karakter olarak seçmeyi tercih ettiği ve bu anlamda okuru hayatın acı gerçekleriyle yüzleştiren bir yol izlediği görülür.

> Yolunda giden ve olumlu biçimde işleyen hiçbir şeyle ilgilenmiyorum. Nasıl tıp sağlıklı insanlarla ilgilenmezse, edebiyatın da sağlıklı işleyen hiçbir konuyla ilgilenmemesi gerektiğini düşünüyorum. Çünkü bence yazı olağanüstü bir aygıt ve hatasız işleyen bir düzeneği incelemek için kullanılması büyük bir israf. Dolayısıyla ilgimi sadece insana dair hatalar, bozukluklar, çelişkiler, çatışmalar, yani olumsuzluklar çekiyor. Bunun da kötümserlikle değil gerçekçilikle bir ilgisi olduğunu düşünüyorum. (Vreskala, 2019)

Hakan Günday bireysel insan yaşantılarının yanı sıra toplumsal meselelere de yer yer kara mizaha varan ironik bir yaklaşımla temas eden bir yazardır. Toplumdaki aksaklıkları eleştiren (Altundaş, 2018) yazarın edebiyatı bu anlamda bir araç olarak alımladığı ve hayatın dokunulmaktan imtina edilen yönlerine odaklandığı görülür. Ona ilham veren yazarların ortak noktasının gizlenmiş olan her şeyi gerekirse tırnaklarıyla kazıyıp ifşa etmeleri olduğunu dile getiren Günday yazının yolunda gitmeyen, dehşete düşüren ve rahatsız eden her şeyi açığa vuran işlevine (Bayramoğlu, 2019, s. 9) dikkat çeker.

Eserlerinde sıklıkla ele aldığı şiddet, ölüm, cinsellik gibi meseleleri son derece vurucu bir şekilde işlemesi bakımından adı sıklıkla yeraltı edebiyatı[1] ile anılan ve bu bağlamda eserleri

[1] Türk edebiyatında yeraltı edebiyatı tartışmalı bir konu olup bu edebiyatın ana çerçevesine ve örneklerine ilişkin

çeşitli çalışmalara[2] konu olan Günday içinde cinselliğin, şiddetin, aşırı duyguların yoğun olduğu hikâyelerin hepsini bu şekilde tanımlamanın toptancı bir yaklaşım olduğunu (Kocasu, 2017) savunur. Yeraltı edebiyatının varlığına inanmadığını (Kocasu, 2017) ve bu bağlamda yazdıklarının da yeraltı edebiyatı olmadığını (Bayramoğlu, 2019, s. 9) belirterek kendisini ve eserlerini bu türden azade kılan yazar bu edebiyata yönelik tutumunu şu cümleleri ile ortaya koyar:

> Şöyle bir şey var. Bir kere ben böyle bir edebiyat türünü tanımıyorum. Ben yazarlar biliyorum, Bukowski'yi biliyorum, Boris Vian'ı biliyorum, Neil Gaiman'ı biliyorum… Ve bu isimlerin yan yana gelince pek de benzer noktalarını göremiyorum. Göremediğim için de onların hepsini tek bir şemsiye altında toplayıp o şemsiyeye de "yeraltı edebiyatı" diyemiyorum. Bu pek mümkün değil. Ama eğer bu işin tüccarı olsaydım, evimde veya dükkanımda kitaplar olsaydı ve onları satmak isteseydim, o şemsiyenin altında toplardım ve onları pazarlamaya çalışırdım hâliyle. Dolayısıyla, ben bunu sadece benimle ilgili olmayan bir olgu olarak, bir tüccar olgusu olarak kabul ediyorum. (Korkmaz, 2011)

2023 yılında yayın dünyasında yerini alan *Derz* Hakan Günday'ın *Anakara Seyir Defteri* fanzini ile birlikte 2005-2019 yılları arasında çeşitli dergilerde ve kitaplarda yayımladığı öykülerinden oluşur. Bu bildiride adı geçen kitaptaki otuz dört öykü[3] biçimsel ve içerik olarak bir analize tabi tutulmuş ve ulaşılan verilerden hareketle yazarın öykücü kimliği açığa vurulmuştur. Çalışmanın ortaya çıkmasında *Derz*'in Günday'ın yayımlanmış tek öykü kitabı olması ve üzerine yapılmış bir çalışmanın bulunmaması etkili olmuştur.

çalışmalar sürmektedir. Sözgelimi *Varlık* dergisinin 2005 tarihli 1169. sayısında yer alan "Türkiye'de 'yeraltı edebiyatı' var mı?" başlıklı soruşturmada (s. 3-24) bu meselenin Altay Öktem, Hasan Bülent Kahraman, Feridun Andaç, Zeki Coşkun, A. Ömer Türkeş, Hikmet Temel Akarsu, Ayça Seren Ural, Vecdi Çıracıoğlu, Süreyyya Evren, küçük İskender, Fatih Kaynak, Metin Celâl, Ömer Faruk, Kaan Demirdöven gibi isimlerce tartışıldığı görülür. *Notos Öykü* dergisinin 2011 tarihli 29. sayısında da (s. 14-49) Altay Öktem, Hasan Bülent Kahraman, Şenol Erdoğan, Cem Akaş, Hande Öğüt, Özgür Uçkan, Süreyyya Evren, Hikmet Temel Akarsu ve Ozan Marakoğlu kaleme aldıkları yazılarla bu meseleye ilişkin görüşlerini bildirir. S. Dilek Yalçın Çelik ile Hayrunnisa Topçu'nun hazırlamış olduğu *Türkiye'de Yeraltı Edebiyatı* başlıklı kitap ise bu konuya ilişkin kapsamlı bir çalışmadır. Kuramsal bir yaklaşımla yeraltı edebiyatı hakkında bilgi verilen kitapta bu edebiyatın dünya ve Türk edebiyatındaki tarihi gelişimi üzerinde durularak çeşitli metin çözümlemeleri yapılır.

[2] Evren Karataş (2010) *Türkiye'de Yeraltı Edebiyatı ve Hakan Günday'ın Romanlarında Yeraltı Edebiyatının İzleri*, Sevgül Türkmenoğlu (2013) *Yeraltı Edebiyatı Bağlamında Bir Karşılaştırma: Dövüş Kulübü- Kinyas ve Kayra,* Gökay Durmuş (2019) *Hakan Günday'ın Az Başlıklı Romanına Yeraltından Yansıyan Unsurlar,* Gözde Karadağ Terzi (2019) *Yeraltı Edebiyatı Ekseninde Hakan Günday Romanları,* Hüseyin Bayrak (2021) *Hakan Günday Romanlarında Yeraltı Edebiyatı Unsurları.*

[3] İlk, Reyon, İmparatorluk Özel Kalem Müdürlüğü'nün Dikkatine, Giriş-Gelişme-Çıkış, Gasp, Dünyanın İlk Klon Devlet Başkanı ve İç Burkan Dramı, Defa, Cihaz, Lisan-ı Münasip, Maddi Haller Cetveli, Fortuna, Sonra, Mekik, Uykuda Büyümek, Siyaset Akademisi 12. Dönem Sözlü Sınavı, Erythroxylon Coca, 09:32, Cehennemde Bir Gün, Coplum, Doğmadan Önce Mutlaka Yapılması Gereken 10 Şey, Gem, Kaldırım Mahkumu, Mahşerin Dört Atlısından Biri Olan "Ölüm"ün Atını Çalıp Kaçan İki Delinin Son Sözleri, Toplum İnşası ve Mühendisliğinde Bir Yalıtım Malzemesi Olarak İnsan Eti Kullanımına İlişkin Kılavuz, Triyaloglar, Üst Düzey Yazışmalar, İsimsiz, Sürdürülebilir Kötülüğün Temel Şartları, Hava, Bir Kinyas ve Kayra Öyküsü, Şey, Açıkçası Seni Tam Olarak Hatırlamıyorum, Zerre, Safkan İnsan

Hakan Günday'ın *Derz* Adlı Kitabındaki Öyküler Üzerine Biçim ve İçerik Odaklı Bir İnceleme

Hakan Günday'ın *Derz* adlı kitabındaki "İlk" başlıklı öykü ıslahevi öğretmeni Demir ile öğrencileri Sefo, Gazi, Nedret, Feri ve Çoban arasında geçenlerle şekillenir. Klasik bir öykü formatında kaleme alınan öyküde Nedret ve Çoban adam öldürmekten, Gazi tecavüzden, Feri hırsızlıktan, Sefo ise babasının kulağını koparmaktan mahkûm edilmiştir. Okurun söz konusu kahramanlar aracılığıyla bir vicdan muhasebesine tanık edildiği öykü her biri karanlık bir geçmişe sahip olan beş çocuğun Çoban'ın Demir'e yaptığı şantajla nasıl emeline ulaştığı sergilenir. Öyküde "tarihte, şantajla kartopu oynamış ilk insanlar" (Günday, 2013, s. 16) olarak bu beş çocuğun gözünden vicdan mefhumunun çocukluk dünyasında nasıl alımlandığı ortaya konularak dejenerasyona uğramış vicdani değerlere işaret edilir.

Biçimsel olarak diyalog sistemi ile kurulan "Reyon" aralarında iletişim problemi bulunan bir KADIN ile ADAM'ın trajikomik diyaloğundan oluşur. Öyküde ADAM'ın söylediklerinden yalnızca işine geleni duymakta olan KADIN'ın ona kitapçıda yanlışlıkla kişisel gelişim rafına konulan İonesco'nun *Gergedan*'ını vermesi öyküye mizahi bir tat katar.

> KADIN: . . . Verdiğim o kitabı da okumadın zaten! Okusaydın anlardın, iletişimin ne kadar önemli bir şey olduğunu!
>
> ADAM: Kişisel olarak gelişmek istemiyorum belki!
>
> KADIN: Ne olur gelişsen? Biraz bir şeyler öğrensen! Müthiş bir kitap o!
>
> ADAM: *Gergedan* diye kişisel gelişim kitabı mı olurmuş ya! Adı bile saçma!
>
> KADIN: Neresi saçma! Gayet basit: İnsan olarak kalamazsın, insan olarak kalırsan hiçbir işe yaramazsın, diyor kitapta! Bir gergedan kadar güçlü olmalısın, diyor! Her insan birbirinden farklıdır ama gergedanların hepsi aynıdır, bunun için de aralarında muhteşem bir iletişim vardır, diyor! (Günday, 2023, s. 19)

*Derz'*de mektup tarzında inşa edilmiş bir öykü olan "İmparatorluk Özel Kalem Müdürlüğü'nün Dikkatine" başlıklı öyküde metalaştırılan bir insan profiline işaret edilerek sistem eleştirisi yapılır. Kendisini ve çevresindekileri "Türk devletine üretim bağı ile bağlı birer hammadde" (Günday, 2023, s. 23) olarak gören öykü kahramanı "Bizim gibi bir hammaddeyle ne yapılacağının hiçbir önemi yok . . . Biz bu ülkenin yer üstü kaynaklarından biriyiz. Her ne kadar anayasada bizden 'vatandaş' diye söz edilse de gerçek kimliğimiz bu…" (Günday, 2023, s. 23) şeklindeki sözleri ile bu duruma tepki duymaktadır.

Klasik bir öykü formundan uzak başlığı ile dikkati çeken "Giriş-Gelişme-Çıkış" içeriği ile koşut olarak bir bilgisayar oyununun epizotlarını andıran bir yapı taşır. Yaşamını Electricity IV adlı bilgisayar oyunu ile özdeşleştiren bir kahramanın söz konusu olduğu öyküde gündelik yaşamdaki yalnızlık ve yabancılaşma izleği ön planda olup dijital çağın eleştirisi yapılır:

> Evden çıkıyorum. Durağa yürüyorum. Sokakta kimse beni takip etmiyor. Kimse takip etmek için beni seçmiyor. "Hiç olmazsa, sırtımdan vurun!" diyorum.

> Otobüs geliyor. Yüzlerce kadın ve erkekle birlikte biniyorum. O kadar sıkışık ki üzerimi kaplıyorlar. Kendimi göremiyorum . . . . İş yerine giriyorum. İş arkadaşlarımın arasına karışıyorum. Electricity IV'ün aksine bende *tokalaşma hareketi* var. Bazılarıyla tokalaşıyorum. Beş saat boyunca çalışıyorum. Öğle tatilinden de en az takım elbisem kadar nefret ediyorum. (Günday, 2023, s. 28-29)

Biçimsel olarak klasik bir öykü formunda olan "Gasp" on üç yaşındaki bir çocuğun kendisini ve ailesini sürüklediği felaketin öyküsüdür. İçi kötülükle dolu olan Efruz Amerika'daki bir mahkûmla mektup arkadaşlığı yapmış ve yazdığı aşk mektuplarıyla adamı annesine musallat etmiştir. Öykü tahliye olur olmaz hayali aşkı Melisa'ya kavuşmak için İstanbul'a gelen Bobby'nin üçünü de öldürmesi ile son bulur. Öyküde İngilizcesini geliştirme yalanıyla babasının hışmından kurtulan Efruz Bobby'yi engelleyememiş ve bir aile katliamına neden olmuştur.

"Dünyanın İlk Klon Devlet Başkanı ve İç Burkan Dramı" haftanın çeşitli günleri ile birbirinden ayrılmış diyaloglardan oluşan bir öyküdür. Öyküde yıllar önce gerçekleşmiş bir toplumsal olayda birtakım kimyasallara maruz kalanlarda baş gösteren ve sonrasında yaşlanmayı durdurarak ölümsüzlüğe yol açtığı görülen bir salgın hastalıktan hareketle bir tür kara mizah yapılır. Nitekim öykünün başında söz konusu salgın hastalığa karşı bir çözüm üretmeye çalışan öykü kahramanının ölümsüzleşmek için kendisine bu tür bir gaz uygulaması yapmaya karar verdiği görülür:

> BAŞKAN: Bu o mu?
>
> SAĞLIK BAKANI: Evet, o günlerde kullanılmış olan maddelerin bir karışımı.
>
> BAŞKAN: Ne kadar sıkacağız?
>
> SAĞLIK BAKANI: Arşivleri inceledim de, o olayda bu gazların kullanımı biraz aşırıya kaçmış. Dolayısıyla hesaplarımıza göre bütün bu tüpün bitirilm..
>
> . . . .
>
> BAŞKAN: Neyse tamam, çık sen, ben kendi kendime sıkarım.
>
> SAĞLIK BAKANI: Emin misiniz? ama kapalı ortamd…
>
> . . . .
>
> BAŞKAN: Geldi mi sonuçlar?
>
> SAĞLIK BAKANI: Evet ama ne yazık ki olumsuz, efendim.
>
> BAŞKAN: Nasıl olumsuz! Boşuna mı yuttum ben o kadar gazı? Nefesim kesildi, ölüyordum be!
>
> SAĞLIK BAKANI: Gerçekten çok üzgünüm… . . . Hücre yenilenmesi bir türlü başlamıyor. Kızarmıyorsunuz bile…

> BAŞKAN: Yarım milyon insana etki etmiş, bir bana etmiyor, öyle mi? Ulan ne farkı var benden, o rezillerin! (Günday, 2023, s. 42-43)

Biçimsel olarak klasik bir öykü yapısında olan "Defa" doğarken annesi ölen ve bundan onu sorumlu tutan babası ile sorunlu bir ilişki süren dokuz yaşındaki İsa'nın öyküsüdür. "Bir yaşında yürümeyi, iki yaşında konuşmayı, üç yaşında yalan söylemeyi, dört yaşında dayak yemeyi, beş yaşında evden kaçmayı, altı yaşında kaçacak bir yer olmadığını, yedi yaşında dövmeyi, sekiz yaşında okumayı, dokuz yaşında da kasabadaki internet kafenin yerini öğrenmiş olan" (Günday, 2023, s. 47) İsa kendisine internet bağlatmayan babası ile birçok kişiyi müptelası olduğu *Counter Strike* oyununun etkisiyle teker teker katleder. Böylece öyküde dijital çağın bir eleştirisi yapılmış olur.

Klasik bir öykü formu taşıyan "Cihaz" çocuk yaşta kendisini terk eden babasının ölüm haberini alan İskender Karayara'nın trajik çocukluğuna ve bu durumun onda yarattığı psikolojik anomaliye ilişkin bir öyküdür. Sekiz yaşında iken babasının izini sürüp kapısına dayanan öykü kahramanını babası evine bile almamış, McDonald's'a götürerek geri göndermiştir. Bu bağlamda İskender Karayara'nın 38 yaşında hala çocuk mönüsü yiyor oluşu ve doktorların babasının bir melek oluşuna işaret eden görüşüne tepki duyuşu çocukluk dönemi travmasının bir izdüşümüdür. Bu bağlamda öyküdeki "cihaz"ı eleştirel bir dikkatle dijital bir çağda söz konusu açılıma işaret eden bir metafor olarak düşünmek mümkündür:

> "Defalarca kontrol ettik. Babanız evinde vafat etti. Sonra da eşi cihazı getirdi. Biz de ancak bu sabah inceleyebildik. Bakın İskender Bey, bu görüntülerin tıp bilimi açısından hiçbir açıklaması yok. Bu bir mucize. Belki de babanız bir melekti ya da onun gibi kutsal bir…"
>
> "Bozuktur o alet, bozuk!"
>
> "Olur mu efendim, siz de gördünüz işte ! Babanızın içinde cennet varmış!"
>
> Tereddüt… Toparlanma!
>
> "O gün beni niye McDonald's'a götürdü, biliyor musunuz?"
>
> "Pardon?"
>
> "Yemeği en çabuk orada yiyorsun da, ondan! Bir an önce defetmek için başından!" (Günday, 2023, s. 54)

Derz'deki bir sonraki öykü olan "Lisan-ı Münasip" "BİRİ" ile "DİĞERİ" arasında geçen diyalogla şekillenir. "BİRİ"nin "DİĞERİ"ne bir kimlik tanımladığı öyküde mizahi bir tutumla fikir özgürlüğünü kısıtlayan sistemin sert bir eleştirisi yapılır.

"Maddi Haller Cetveli" biçimsel bakımdan klasik öykü formundan oldukça uzak olup maddenin *zaman, düşünce, rüya, bilgi, aşk, rastlantı, umut, tanrı ve hiç gibi* soyut hallerinin somutlaştırıldığı bir öyküdür. Eleştirel bir tonun sezildiği öyküde "hayat"ın hiç halindeki bir madde olarak tanımlanmasından da (Günday, 2023, s. 61) anlaşılacağı üzere materyalist bir dünya görüşüne işaret edilir. Gerek biçimsel gerekse özsel görünümünü sergilemesi açısından aşağıda öyküden bir kesite yer verilmiştir:

> Maddenin *zaman* hali… Buna göre devinim, zaman halindeki maddedir.
>
> Maddenin *düşünce* hali… Buna göre insan, düşünce halindeki maddedir.
>
> Maddenin *rüya* hali… Buna göre uyku, rüya halindeki maddedir.
>
> Maddenin *bilgi* hali… Buna göre felsefe bilgi halindeki maddedir. (Günday, 2023, s. 61)

"Fortuna"da otuz iki yıldır sarhoş gezen ve kızını arayıp sormayan elli beş yaşındaki bir babanın yıllar sonra kızının karşısına çıkışı ve uğradığı hayal kırıklığı anlatılır. Baba-kız problematiğinin işlendiği öykü klasik bir öykü formatındadır.

*Derz'*de klasik öykü formundaki bir başka öykü "Sonra"dır. "Çocuk yaşta iki işçi" (Günday, 2023, s. 71) olarak Çuhacı Han'da çıraklık yapan Dursun ve Masis adlı iki çocuğun başrolde olduğu öyküde Türk-Ermeni meselesi konu edilir.

Klasik bir form içeren "Mekik" Yandıran ilçesinden İngiltere'ye doktor çıkması umuduyla gönderilen Tufan'ın trajikomik akıbeti ile şekillenir. Mizahi ve eleştirel bir tonun baskın olarak varlığını hissettirdiği öyküde Tufan'ın dil bilmediği için tüm parasını kumarhanede kaybettiği ve yıllar sonra derbeder bir halde memlekete döndüğü görülür. Öykünün sonunda belediye başkanı ile Tufan arasında geçen şu diyalog iktidar karşısında pasif kalan halka yönelik bir eleştiri içermektedir:

> "Canım hemşerilerim! Bir dakikanızı rica edeceğim! Biliyorsunuz, okulumuzun lise kısmı yok. Artık gönlünüzden ne koparsa! Aramızda toplayıp bitirelim bu işi! Her şeyi devlet babadan beklemeyelim!"
>
> . . .
>
> "Diyelim okulu yaptık! Öğretmeni ne yapacağız? Onu da mı aramızda toplayacağız?"
>
> . . .
>
> "Kim o ahlaksız?"
>
> . . .
>
> "Benim ulan, benim! Tufan!"
>
> . . .
>
> "Ne oldu oğlum sana böyle?"
>
> "Ulan her şeyi de bana sormayın! . . . "Biraz da siz doktor olun, hayvanlar!" (Günday, 2023, s. 82)

"Uykuda Büyümek" çeşitli müstear adlarla yazılmış mektuplardan oluşan bir öyküdür. Argonun belirgin olarak dikkati çektiği öyküde sırasıyla alacaklının vereceklisine, babanın

çocuklarına, kocanın karısına, birinin kendisine, bilinçaltına ve uykusuna, dolmakalemin ise tüm bu mektuplara hitaben yazdığı mektuplar söz konusudur. Öyküdeki bu mektupların her birinde kötülük, merhametsizlik, sevgisizlik, memnuniyetsizlik ve nefret dikkati çeker.

"Siyaset Akademisi 12. Dönem Sözlü Sınavı" hoca ile öğrencisi arasında geçen diyalogla şekillenmekte olup özünde eleştirel bir dikkatle dayatmacı bir zihniyetin yol açtığı trajikomik hale işaret eder. Sınavda öğrencisinden Rene Magritte'nin resmindeki pipoyu reddetmesini isteyen Hoca bunun için adeta akla karayı seçer:

> BİRİ: . . . Siyasetçi olmak istiyor musun oğlum sen? İstiyor musun istemiyor musun?
>
> DİĞERİ: İstiyorum hocam.
>
> BİRİ: O zaman inkâr et, yok, de!
>
> DİĞERİ: Diyorum ya hocam, bu bir pipo değil çünkü bir resim!
>
> BİRİ: Anlaşıldı… Peki.
>
> DİĞERİ: Geçtim mi hocam sınavı?
>
> BİRİ: Hiçbir boku geçemedin!.. Yazık… Emeğime yazık… (Günday, 2023, s. 91-92)

Klasik bir öykü formunda kaleme alınmış olan "Erythroxylon Coca" uyuşturucudan ölen bir gencin hikâyesidir. Öyküde okur doğum ve ölüm saatleri aynı olan 22 yaşındaki bu gencin annesinin acısına tanık edilir.

Derz'de "09:32" adlı öykü biçimsel olarak 09:33, 10:43, 13:30, 14:47, 15:26, 16:49, 16:58 ve 17:02 saatleri ile birbirinden ayrılan sekiz bölümden oluşur. "ADAM" ile "ŞEHİR" arasındaki diyaloglarla şekillenen öyküde şehir hayatının eleştirisi yapılır:

> ADAM: Benim aslında seninle hiçbir ilgim yok, biliyor musun?
>
> ŞEHİR: Nasıl ilgin yok? Sen bende yaşamıyor musun?
>
> ADAM: Yaşıyorum da… Yani ne bileyim, bana hiçbir şey ifade etmiyorsun. Arada böyle soran falan oluyor: Şehrin en çok neresini beğeniyorsun, nereleri seviyorsun, sürekli gittiğin bir yerleri var mı falan diye…
>
> ŞEHİR: Eee?
>
> ADAM: Eesi benim için öyle yerler yok işte… Yani ha sende yaşamışım ha başka bir şehirde. Ne bileyim, çünkü senin sevilecek bir tarafın pek de yok aslında, farkında mısın? Heyula gibi bir şeysin! Sana göçen her insanla yeni bir şey olup çıkıyorsun! Kişiliğin yok bir kere! Her gelen değiştiriyor seni… (Günday, 2023, s. 100)

Biçimsel olarak art arda saat saat olumsuz bir söylemle inşa edilmiş olan "Cehennemde Bir gün" bir günün özetinden ibaret bir öyküdür. Tekinsiz bir atmosferin hâkim olduğu öyküde keskin bir eleştiri dikkati çekmektedir. Örnek teşkil etmesi açısından aşağıda öyküden bir pasaja yer verilmiştir:

> 06:00… İblisler tarafından Isırılarak Uyanış
>
> 06:15… Kişisel Temizlik ve Etrafa Çamur Atarak Diğerlerini Kirletme
>
> 06:30… Radyoaktif Serpme Kahvaltı
>
> 07:00… Sabah Sporu: Serbest Düşüş – Panik Koşusu – Göçükten Çıkma
>
> 07: 45… Ders: Felsefe (Konu: Değerli Kötülük)
>
> 08:30… Teneffüs (Ortalıkta Gezen Hamile Kadınları Tekmeleme Oyunu)
>
> . . . .
>
> 22:30… Beddualarla Kapanış (Günday, 2023, s. 109-110)

"Coplum" öyküsü "salı", "cuma" ve "çarşamba" günleri ile üç bölüme ayrılmış olan diyaloglardan meydana gelen bir öyküdür. Gözünde "standart bir polis copunun kimyevi yapısıyla birebir aynı" (Günday, 2023, s. 111) olan bir yara çıkan hastanın kendi kaderine terk edilişinin hikâyesi olan öyküde ironik bir yaklaşımla bir eleştiri yapılır.

"Doğmadan Önce Mutlaka Yapılması Gereken 10 Şey" biçimsel olarak klasik öykü yapısından son derece farklı bir öykü olup çeşitli maddelerden oluşur. Öyküde içinde bulunulan yaşam koşullarına yönelik keskin bir eleştiri söz konusudur. Öyküdeki listenin altına eklenen şu cümleler bu kanıyı destekler niteliktedir:

> Yukarıdaki listelerin hiçbirine 10 maddeden fazlasını yazmamak. Örnek: 11. kitabı asla okumamak. Çünkü bir hayata 10 kitap yeter de artar!
>
> Doğmamak. (Günday, 2023, s. 115).

"Gem" klasik bir öykü formunda kurgulanmış olup uyku problemi olan Suadiye Dem adlı bir sinema yıldızının hikâyesini konu alır.

Klasik bir öykü biçimiyle kurgulanan "Kaldırım Mahkûmu" bir adamın kaldırım taşında son bulan trajik ölümü üzerine kuruludur. Öyküde şehir denilen cehennemin en aşağılık yaratığı olarak yaşamaktan nefret etse de (Günday, 2023, s. 128) kendisine yönelik değer duygusuyla intihar etmenin eşiğine geldiği zamanlarda bu düşüncesinden vazgeçen adamın kalbi hazin bir şekilde "intihar edemediği o kaldırımda, sonsuza dek durur" (Günday, 2023, s. 129). Öykü bu ölüme tanık olan bir anne ile çocuğunun diyaloğu ile süregider.

Derz'de "ÖNDEKİ" ,"ARKADAKİ", "AT" ve "ÖLÜM" arasındaki diyalogla şekillenen ve oldukça uzun başlığı ile dikkati çeken "Mahşerin Dört Atlısından Biri Olan "Ölüm'ün Atını

Çalıp Kaçan İki Delinin Son Sözleri" adlı öykü ölüme karşı bir direnişin hikâyesidir. İronik bir yönü bulunan öyküde argo baskın olarak göze çarpmaktadır.

Kitaptaki uzun başlıklı öykülerden bir diğeri klasik bir öykü formunda inşa edilen "Toplum İnşası ve Mühendisliğinde Bir Yalıtım Malzemesi Olarak İnsan Eti Kullanımına İlişkin Kılavuz" adlı öyküdür. İnsanın bir "yalıtım malzemesi" (Günday, 2023, s. 145) olarak nitelendirildiği öyküde modern çağda bir nesne olarak alımlanan insanın nasıl bir meta haline dönüştürülebileceği sergilenir. Öykü bu bağlamda birtakım komutlardan meydana gelmektedir:

> İnsanı dikkatli biçimde ambalajından çıkarın . . . Unutmayın ki toplumsal bir inşaat malzemesi olarak yatırım yapacağınız insanın sağlıklı bir bedene sahip olması, kuracağınız yalıtım sisteminin ömrünü uzatacaktır.
>
> İnşa edeceğiniz topluma aşılamak istediğiniz dogmalar, önyargılar vs. neyse, insanı da o yönde bilgilendirin. Bu noktada eğitim hayatı boyunca asla "öğrenmeyi" öğrenmemesine imtina gösterin.
>
> . . .
>
> İnsanı "öteki" kavramından o denli korkutmalısınız ki sırf benzerleriyle yaşamayı sürdürebilmek adına, gerekirse ölmeyi ya da öldürmeyi göze alabilecek noktaya gelmeli. (Günday, 2023, s. 143)
>
> . . . .
>
> İnsanı borçlandırın . . . Tek yapmanız gereken, kentlerinizin kaldırımlarında stantlar kurmak ve insanlara, gelirlerinin beş katı harcama limitlerine sahip kredi kartları dağıtmak.
>
> . . . .
>
> İletişimin bütün kanallarını denetim altında tutun. (Günday, 2023, s. 144)
>
> . . . .
>
> Eğer yukarıdaki her bir talimatı başarıyla uyguladıysanız, elinizde insan etinden yapılmış olağanüstü bir yalıtım malzemesi var, demektir. Tebrikler! (Günday, 2023, s. 145)

"Triyaloglar" kesit kesit diyaloglarla şekillenen bir öykü olup kara mizahın, ironinin ve argonun baskın olduğu bir nitelik taşır. Bu bağlamda aşağıda öyküden birkaç diyaloğa yer verilmiştir:

> MADDİ: Gel bak, sen bana takıl! Açamayacağım kapı yok oğlum benim!
>
> VE: Sahi mi la…
>
> MANEVİ: Niye sustunuz abi, ben gelince? (Günday, 2023, s. 149)
>
> . . . .
>
> HARF: Gidin başımdan! Yalnız bırakın beni!

> KELİME: Kamu güvenliği açısından mümkün değil, kusura bakma! Bir şekilde bir kelimeye dâhil olman lazım.
>
> CÜMLE: Ayrıca ne yapacaksın yalnız kalıp! O A harfi gibi anarşist mi olacaksın! (Günday, 2023, s. 150)

> YERALTI EDEBİYATI: Efendim bugüne kadar yazılmış en sert ve karanlık metinler bende… Nasıl desem… Benim reyonda her şey var yani: Alkol var, şiddet var, uyuşturucu var, seks var…
>
> MİTOLOJİ: O da bir şey mi! Bende babasını öldürüp öz anasının peşinden koşan Oedipus var! Esas yeraltı edebiyatı benim!
>
> DİN: Güldürmeyin lan beni! (Günday, 2023, s. 150)

İnsanlar ile bir köpek arasındaki yazışmayla inşa edilmiş olan "Üst Düzey Yazışmalar" içerik olarak insani vahşetin ironik bir tutumla işlendiği bir öyküdür. Öykü insanı bir "insan değil, birer silah" (Günday, 2023, s. 153) olarak gören Köpek'in insanın sürekli olarak kan dökmesinden duyduğu rahatsızlıkla buna ürettiği çözüm üzerine kuruludur:

> Köpek Kardeş,
>
> Boşuna günahını almışız. Bize önerdiğin tekniği bir süredir uyguluyoruz. Ve gerçekten de çok memnun kaldık. Kendini bıçaklayarak alevlere doğru koşma konusunda düşmanlarımız bizimle yarışır hale geldi. Her gün bizden iki kişi yanıyorsa, onlardan beş kişi koşa koşa atlıyor alevlere. Bütün ülke, hep beraber yanıyoruz! Harika oldu bu iş! Aklınla bin yaşa! He şey için teşekkür ederiz. Gel, mama verelim, gel! Geh!Geh!
>
> Sevgili İnsanlar
>
> (Günday, 2023, s. 157)

Tek cümlelik bir paragraftan oluşan bir öykü formunda olan "İsimsiz" dünyanın dayanılmazlığına ancak yazarak karşı konulabileceği mesajını ihtiva eden bir öyküdür.

"Sürdürülebilir Kötülüğün Temel Şartları" biçimsel olarak çeşitli alt maddelerden oluşan dört ana maddeden meydana gelen yapısı bakımından klasik öykü kalıbına ters düşen bir öyküdür. Kötülük mefhumunun odağa alındığı öyküde yönetici adaylarına sunulan "Sürdürülebilir Kötülük Paketi" ile bir ironi yapılır:

> *Bu pakette 4 açıklayıcı CD ve 2 resimli kitap bulunmaktadır. Ayrıca her ihtimale karşı bir sahte pasaport da ücretsiz olarak tarafınıza gönderilecektir.*
>
> *Evet, sayın yönetici adayları, daha ne bekliyorsunuz? Kişisel gelişimde son nokta olan Sürdürülebilir Kötülüğün sırrı bulundu! Bundan mahrum kalmayın! Hayat sizin! Dünya sizin! İnsanlar sizin! Telefon da sizin! Haydi telefon başına! (Günday, 2023, s. 165)*

Derz'deki "Hava" öyküsü klasik bir öykü formu ile şekillenmekte olup eleştirel bir dikkatle insan hayatının pamuk ipliğine bağlı olduğu bir memleket eleştirisinin yapıldığı bir öyküdür.

Adı Hakan Günday'ın benzer adlı romanından esin taşıyan "Bir Kinyas ve Kayra Öyküsü" cinayet, ölüm, korku ve tedirginlik üzerine kuruludur. Öykünün klasik bir biçimsel yapısı bulunur.

Derz'de klasik öykü formatındaki bir başka öykü olan "Şey"de tecavüz konusu işlenir. Öykü kadına tecavüz edenlerden birinin polis sorgusu ekseninde şekillenir.

"Açıkçası Seni Tam Olarak Hatırlamıyorum" bir öykü kahramanının 20 yaşına yazdığı mektuptan oluşur. Öyküde "an"ın ve 'kendilik'in önemine vurgu yapıldığı görülür:

> Sadece kendini ve içinde bulunduğun anı düşün. Kendini anlamaya çalış. 20 yaşındaki sen, kimsin? Ve eğer bu sorunun yanıtını bulabilir ya da en azından buna dair fikir edinebilirsen bir kâğıt ve kalem al, sonra da yaz. Kim ya da ne olduğuna dair düşüncelerini yaz . . . . Kendine yaz. Kendin için yaz . . . . Sen kendini tanı, yeter. (Günday, 2023, s. 194)

Klasik bir öykü formunda olan "Zerre"de her ikisi de Zerre'ye âşık olan Daim ve Ahlat'ın Dersim'de savaş uçaklarının bombardımanı ile Zerre'yi yitirişi anlatılır.

*Derz'*in son öyküsü olan "Safkan İnsan" biçimsel olarak oldukça kısa bir öykü olup öyküde insan hayatının değersizliği konusu işlenir.

SONUÇ

Hakan Günday'ın *Derz* adlı kitabındaki öykülerinin biçim ve içerik olarak bir analize tabi tutulduğu bu bildiride yazarın gerek öykülerini inşa ettiği biçimsel düzlem gerekse işlediği konular bakımından modern Türk edebiyatına öykücülüğü ile farklı ve yeni bir açılım kazandıran bir yazar olduğu sonucuna varılmıştır.

Bildiride biçimsel olarak klasik öykü formunun yanı sıra bu formu aşan bir teknikle çeşitli öyküler kaleme aldığı saptanan yazarın deneysel edebiyatın sınırlarını zorladığı ve bu bağlamda özgün bir anlatı inşasının peşinde olduğu anlaşılmıştır. Nitekim bildirideki biçimsel analiz kitaptaki otuz dört öyküden on sekizinin Günday'ın bu çabasının bir ürünü olduğunu açığa çıkarmıştır. Sözgelimi *Derz'*de salt diyaloglardan, mektuplardan ve maddelerden oluşan öykülerin yanı sıra gün ve saat gibi zamansal unsurların anlatının biçimsel çatısını derdiği öykülere de rastlanmıştır. Çalışmada Günday'ın öykülerindeki başlıkların da büyük oranda klasik öykü formundaki başlıklardan farklı bir yapıda olduğu tespit edilmiştir.

Hakan Günday'ın öyküleri üzerine yapılan içerik analizi neticesinde yazarın öykü kahramanlarının hayatın acı gerçekleriyle yüzleşen ve psikopatolojik davranışlar sergileyen kötümser, yalnız ve mutsuz kahramanlardan oluştuğu saptanmıştır. Çocuk-ebeveyn ilişkisinin sorunlu bir karakter arz ettiği öykülerde anne imgesinin silik, baba imgesinin ise oldukça problemli olduğu anlaşılmıştır. Çocukluk masumiyetinin yerle bir edildiği bir öykü dünyasının kurulduğu kitapta kötü alışkanlıkları bulunan, suça bulaşmış ve katil çocukların ön planda

olduğu görülmüştür. Gerek çocukların gerekse yetişkinlerin sergilediği anormal davranışlardan hareketle yer yer dijital çağın eleştirisinin de yapıldığı eserde istekleri gerçekleşmeyen öykü kahramanlarının nasıl yıkıp döken bir canavara dönüştüğü ortaya konulmuştur. *Derz'*deki kimi öykülerde Günday'ın kurguladığı kahramanlarına *biri, diğeri, kadın, erkek* gibi nitelemeler yapması ve müstear adlar takması onun öykülerinde silik bir özne anlayışının söz konusu olduğunu göstermiştir. İnsanı *nesneleştirme* temayülünün dikkati çektiği öykülerde metalaştırılmış bir insan algısının yaratıldığı dikkati çekmiştir. Yapılan içerik analizinde Günday'ın öykülerinde öykü kahramanlarının doğasında da varlığını belirgin olarak hissettiren insani dejenerasyona işaret edilerek gerek bireysel gerekse toplumsal bir platformda bir eleştiri, ironi ve kara mizah yapıldığı tespit edilmiştir. Yer yer insanın vahşi doğasına gönderme yapılan öykülerde sistemin de bundan payını aldığı saptanmıştır. *Derz*'de yeraltı edebiyatına yönelik tavrını da kurmaca bir düzlemde aksettirme yoluna giden Günday'ın "Triyaloglar" öyküsündeki ironik söylemden anlaşılacağı üzere bu edebiyata mesafeli durduğu saptanmıştır.

Sonuç olarak bildiride öykülerdeki biçim ve içerik analizi neticesinde ulaşılan verilerden hareketle Günday'ın içinde bulunduğu çağın dayanılmazlığına yazarak tepki veren bir yazar olduğu kanısına ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Aksoy, S. (2020). Hakan Günday: "Gerçek hayatla sanat arasında kronolojik bir fark var". https://www.nouvart.net/hakan-gunday-gercek-hayatla-sanat-arasinda-kronolojik-bir-fark-var/. Erişim Tarihi: 30.10.2023.

Albayrak, B. (2015). Söyleşi: Hakan Günday. *Tefrika 2 Aylık Sohbet Muhabbet Dergisi, Mayıs/Haziran,* 14-21.

Altundaş, Cennet (2018). "Hakan Günday". https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hakan-gunday. Erişim Tarihi: 04.09.2023.

Bayrak, H. (2021). *Hakan Günday Romanlarında Yeraltı Edebiyatı Unsurları*. Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

Bayramoğlu, D. (2019). Dosya: Hakan Günday. *Tuhaf, 32,* 4-13.

Börekçi, G. (2014). HAKAN GÜNDAY: "Yeter ki hayrete düşmeye hazır ol, meyilli ol, müsait ol". https://egoistokur.com/yeter-ki-hayrete-dusmeye-hazirlikli-ol-meyilli-ol-musait-ol/. Erişim Tarihi: 30.10.2023.

Durmuş, G. (2019). Hakan Günday'ın Az Başlıklı Romanına Yeraltından Yansıyan Unsurlar. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar* Dergisi, *7/16,* 375-398.

Gence, H. (2021). Hakan Günday: 'İnsanın uyumaya, gaddarlaşmaya, aptallaşmaya bir meyli var'.https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hurriyet-cumartesi/hakan-gunday-insanin-uyumaya-gaddarlasmaya-aptallasmaya-bir-meyli-var-41923031#:~:text=Neye%20meyli%20var%3F,ilgilenmek%20do%C4%9Fal%20bir%20refleks%20oluyor. Erişim Tarihi: 30.10.2023.

Günday, H. (2023). *Derz*. İstanbul: Doğan Kitap.

HAKAN GÜNDAY'la Röportaj. http://www.ozgurroman.com/roportaj.aspx?yid=7. Erişim Tarihi: 30.09.2023.

Karadağ Terzi, G. (2019). *Yeraltı Edebiyatı Ekseninde Hakan Günday Romanları.* Yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu.

Karataş, E. (2010). Türkiye'de Yeraltı Edebiyatı ve Hakan Günday'ın Romanlarında Yeraltı Edebiyatının İzleri. *Zeitschrift für die Welt der Türken, 2/1,* 89-113.

Kocasu, A. N. (2017). Hakan Günday ile hikâye anlatıcılığı, yaratıcılık ve ilham denen o kıymetli kas üzerine bir söyleşi. https://mediacat.com/hakan-gunday-aldiklarimizin-bedelini-sormaya-aliskin-degiliz/. Erişim Tarihi: 04.10.2023.

Korkmaz, G. (2011). Hakan Günday'la söyleşi: "En sevdiğim kitabım AZ". http://www.sabitfikir.com/soylesi/hakan-gunday-en-sevdigim-kitabim-az. Erişim Tarihi: 04.10.2023.

Öktem, A., Kahraman, H. B., Andaç, F., Coşkun, Z., Türkeş, A. Ö., Akarsu, H. T. vd. (2005). *Varlık Aylık Edebiyat ve Kültür Dergisi, 2005/02-1169,* 3-24.

Öktem, A., Kahraman, H. B., Erdoğan, Ş., Akaş, C., Öğüt, H., Uçkan, Ö. vd. (2011). *Notos Öykü, 29,* 14-49.

Tekin, Ö. ve Günday H. (2005). Özlem Tekin ve Hakan Günday'la Geri sayımda bir mola. *Picus Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 28,* 22-30.

Türkmenoğlu, S. (2013). Yeraltı Edebiyatı Bağlamında Bir Karşılaştırma: Dövüş Kulübü-Kinyas ve Kayra, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8/9,* 2453-2463.

Vreskala, S. (2019). Hakan Günday: Şiddeti en çok din kitapları normalleştiriyor. https://artigercek.com/kultur-sanat/hakan-gunday-siddeti-en-cok-din-kitaplari-normallestiriyor-85547h. Erişim Tarihi: 04.09.2023.

Yalçın Çelik, S. D. ve Topçu, H. (haz.). (2020). *Türkiye'de Yeraltı Edebiyatı.* Hiperyayın: İstanbul.

Zileli, I. (2021). Hakan Günday: "Kendini tanımanın temel amacı başkasını tanımak". https://sanatkritik.com/yazilar/yazi/hakan-gunday-kendini-tanimanin-temel-amaci-baskasini-tanimak/. Erişim Tarihi: 04.10.2023.

BURHÂNEDDİN MELÛL'ÜN EDİRNE'NİN İŞGÂLİNE TANIKLIĞI VE *EDİRNE'DEN BİR SES* ADLI ESERİ

Bilge KARGA GÖLLÜ
Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
bilgekarga2011@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6786-3842

Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) ardından Osmanlı'nın müttefikleri ile olan bağlantısı kesilmiş, Trakya ve İstanbul düşman saldırısına açık hâle gelmiştir. Sevr Antlaşması'yla (10 Ağustos 1920) birlikte Edirne ve Kırklareli dâhil Trakya'nın büyük bölümü Yunanistan'a bırakılmıştır. 25 Temmuz 1920'de Yunanlılar Edirne'yi işgal etmiş, Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922) gereğince 25 Kasım 1922'de Edirne düşman işgalinden kurtarılmıştır. Millî edebiyat dönemine rastlayan bu yıllarda şair ve yazarlar hadiselere sessiz kalmamış, eserleriyle millî mücadeleye destek vermişlerdir. Burhâneddin Melûl'ün *Edirne'den Bir Ses* adlı kitabı da bu konulara değinen eserlerden biridir. R. 1338/M. 1922'de Şems Matbaası'nda basılan eser Edirne'nin işgalini bir şairin gözünden anlatması bakımından değerlidir.

Kütüphanelerde farklı basımları olduğu tahmin edilmekle birlikte bu çalışmada eserin ulaşılabilen 2. baskısından yararlanılmıştır. Eser 13 sayfadır. İçinde iki manzum, bir mensur metin vardır. Eserde bulunan başlıklar ise şunlardır: "1. Manzûm: Edirne'den Bir Ses, 2-Edirne'me, 3-Mensûr: Edirne İçin, Türk'ün 'Azmi [Sevr Mu'âhedesiyle Teklîf Edilen Hudûd, Bu Def'a Paris Konferansı'nda Teklîf Edilen Hudûd. Bizim İstedigimiz Hudûd.] – Edirne'de Mevcûd Câmi', Mescid, Tekye, Dergâh, Kütüphâne ve Mektebler".

Edirne'den Bir Ses ile ilgili bazı kütüphane veya kaynaklarda manzum metinden birkaç dize örnek verilmiş, eserin hacmi hakkında kısa bilgi aktarılmıştır. Eser üzerine daha önce yapılmış herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada ise *Edirne'den Bir Ses* isimli eser Latin harflerine çevrilmiş; şiirler biçim, içerik, dil ve anlatım bakımından değerlendirilmiştir. Mensur metinlerin tarihî önemi üzerinde durulmuş, Burhâneddin Melûl'ün Edirne'ye dair hisleri ve o dönemde Edirne'de bulunan cami, tekke, mescit, dergâh, kütüphane ve mekteplerin durumlarıyla ilgili izlenimleri ele alınmıştır. Belge niteliği taşıyan bu eser ışığında Edirne'nin işgalinin şair ve yazarlar üzerindeki etkisi, toplumun içinde bulunduğu sıkıntılar değerlendirilmiştir.
Anahtar Kelimeler: Edirne, İşgal, Burhâneddin Melûl, Millî Edebiyat Dönemi.

BURHANEDDİN MELUL'S WITNESSING ON THE OCCUPATION OF EDİRNE AND WORK TITLED *A VOICE FROM EDİRNE*

After the Armistice of Mudros (October 30, 1918), the Ottoman's connection with its allies was cut off, and Thrace and Istanbul became open to enemy attack. With the Treaty of Sevres (August 10, 1920), most of Thrace, including Edirne and Kırklareli, was left to Greece. On 25 July 1920, the Greeks occupied Edirne, and in accordance with the Mudanya Armistice (11

October 1922), Edirne was liberated from enemy occupation on 25 November 1922. In these years, which coincided with the period of national literature, poets and writers did not remain silent about the events and supported the national struggle with their works. Burhaneddin Melul's book *A Voice from Edirne* is one of the works that touch on these issues. The work, published in Şems Printing House in is valuable in 1338/1922 that it tells the occupation of Edirne through the eyes of a poet.

Although it is estimated that there are different editions in libraries, the accessible 2nd edition of the work was used in this study. The work has 13 pages. It contains two verse and one prose text. The titles in the work are as follows: "1. Verse: A Voice from Edirne, 2- To Edirne, 3- Prose: For Edirne, The Turk's 'Perseverance' [The Frontier Proposed by the Treaty of Sevres, Frontier Proposed at the Paris Conference. What We Want is the Border.] – Existing Mosques, Masjids, Lodges, Dervish Lodges, Libraries and Schools in Edirne".

In some libraries or sources about *A Voice from Edirne*, a few examples of lines from the verse text are given and brief information about the volume of the work is given. No previous research has been found on the work. In this study, the work titled *A Voice from Edirne* was translated into Latin letters; the poems were evaluated in terms of form, content, language and expression. The historical importance of prose texts was emphasized, Burhaneddin Melul's feelings about Edirne and his impressions about the conditions of the mosques, lodges, masjids, dervish lodges, libraries and schools in Edirne at that time were discussed. In the light of this work, which is a document, the impact of the occupation of Edirne on poets and writers and the problems faced by the society were evaluated.

Key Words: Edirne, Occupation, Burhaneddin Melul, National Literature Period.

Giriş

I. Dünya Savaşı (1914-1918) sonucunda müttefikler savaşı kaybeden ülkelerle çeşitli antlaşmalar yapmış (Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan), Osmanlı Devleti'yle de 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 1971, C. 9, s. 2872). I. Dünya Savaşı Mondros Mütarekesi[1]'yle sona ermiştir. Ardından Paris Konferansı'nda[2] (18 Ocak 1919) ittifak devletlerine karşı savaşmış veya savaş ilan etmiş otuz iki devlet bir araya gelmiştir. İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika, Japonya başbakan ve dış işlerinden oluşan "Onlar Konseyi" oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti'nin durumuna karşı hemfikir olmalarına[3] rağmen Osmanlı Devleti'nin paylaşımı konusunda görüş birliğine

[1] Mondros Mütarekenâmesi için bk.: Erim, N. (1953). *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri (Osmanlı İmparatorluğu andlaşmaları)*. [C. I, s. 519-524]. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; Türkgeldi, A. (1948). *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin tarihi.* Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik.

[2] Sevr'in temeli Paris Barış Konferansı'nda (18 Ocak 1919) atılmıştır. Genel anlamda Sevr, I. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi'nin bir sonucudur. Sevr Antlaşması'nın maddeleri Paris, Londra ve San Remo konferanslarından sonra iyice oluşmuştur. Osmanlı'ya sunulacak metin San Remo'da karara bağlanmıştır. bk.: Ulusan, Ş. (2020). Sevres (Sevr) Antlaşması (10 Ağustos 1920). https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sevres-sevr-antlasmasi-10-agustos-1920/Erişim 05.10.2023/07:52.

[3] ABD Başkanı Woodrow Wilson, "savaş sonunda Türkiye'nin haritadan silineceğini" belirtmiş, Clemenceau "Türkler uygarlık dışı bir toplum", Lord Curzon "Türkler bir veba çıbanı", ABD Dış İlişkiler Bakanı Cabot Lodge "Türkiye uygarlığın başına bela" gibi sözler söylemişlerdir. Müttefiklere göre "Türkiye Avrupa'dan çıkarılmalı,

varamamışlardır. İngiltere, Fransa ve Amerika'nın desteklediği Yunanlılar[4] 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmış, İtalya da ardından Selçuk'u işgal etmiştir. Yunanlılar'ın İzmir'e çıkmasıyla Türkler'i sindirme hareketleri baş göstermiş ve Anadolu'daki millî direniş hareketi Kuvâ-yi Milliye öncülüğünde hızla gelişmiştir. Bu sırada Anadolu'nun paylaşımı noktasında Llyod George herkese pay dağıtmaya devam etmiştir. Müttefikler, Londra Konferansı[5]'nın açılışından bir gün (13 Şubat 1920) sonra Osmanlı hükûmetine bir nota vererek Kilikya'da Kuvâ-yi Milliye'nin saldırıları durdurulmadığı takdirde İstanbul'un işgal edileceğini bildirmiştir. 16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise 19 Mart'ta bir genelge yayımlayarak Osmanlı egemenliğinin sona erdiğini ve Temsil Heyeti'nin ülke yönetimine el koyduğunu duyurmuştur. 23 Nisan 1920'de Ankara'da çalışmalarına başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti milletin yegâne temsilcisi adıyla kendi varlığını bütün dünyaya ilan etmiştir. Ancak Ankara'daki siyasi gelişmeler dikkate alınmamış, Ankara hükûmetini muhatap almaktan kaçınan müttefikler, İstanbul hükûmetinden Paris'e bir heyet göndermesini talep etmiştir (Küçük, 2009, C. 37, s. 1-4). 433 maddelik antlaşma metni 31 Mayıs'ta İstanbul'a ulaşmış ve 26 Haziran'a kadar cevap beklenmiştir (Ulusan, 2020). Yunanlılar'ın 20 Temmuz'da bütün Trakya'yı ele geçirmesi padişahı telaşa düşürmüştür. Sadrazam Ferid Paşa, antlaşma reddedilirse müttefiklerin İstanbul'u Yunanlılar'a işgal ettirecekleri yönünde haberler alındığını belirtmiştir. Bunun üzerine Topçu Feriki Rızâ Paşa hariç toplantıya katılanların tamamı antlaşmanın şartlarının kabul edilmesi yönünde birleşmişlerdir. Ayân Meclisi üyesi Hâdi Paşa'nın başkanlığında Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve Bern Büyükelçisi Reşad Hâlis beylerden oluşan Osmanlı Murahhas Heyeti 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr[6]'de antlaşmayı imzalamıştır. Ankara hükûmetinin kabul etmediği Sevr Antlaşması ölü bir belge olarak kalmış, Ankara hükûmetinin Ermeni ve Yunanlılar'a karşı kazandığı zaferlerin etkisiyle müttefikler Sevr'in Türk barışını sağlayamayacağına inanmışlardır. Lloyd George 10 Ağustos 1921'de Sevr Antlaşması'nın artık yırtıldığını belirtmiştir. Fransa, Yunanlılar'ın ağır yenilgisiyle sonuçlanan Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra (20 Ekim 1921) Ankara hükûmetiyle Ankara Antlaşması'nı imzalayarak yeni Türk devletini tanımıştır. Ankara hükûmeti düşmana son

---

Ermenistan kurulmalı, Araplar Osmanlı'dan kurtarılmalıdır". Ancak Türkiye'yi paylaşmak söz konusu olunca müttefikler arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. bk.: Ulusan, Ş. (2020) Sevres (Sevr) Antlaşması (10 Ağustos 1920).
https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sevres-sevr-antlasmasi-10-agustos-1920/Erişim: 05.10.2023/10:51.

[4] Nüfus istatistiklerine müdahale ederek Trakya ve Anadolu'nun Türk olmadığını iddia eden Yunanistan bütün Trakya'yı, adaları ve Batı Anadolu'yu talep etmiştir.

[5] Buradaki şartlar Türkiye için oldukça ağırdı. Londra Konferansı'ndan sonra San Remo Konferansı'nda da Türkiye için durum pek değişmemiştir. Osmanlı ise şartları ağır bulsa da Yunanlılar'ın İstanbul'u işgali endişesiyle şartları kabul etme yönünde hareket ediyordu: Türkiye Istranca-Çatalca hattının batısında kalan bütün haklarından Yunanistan lehine vazgeçiyordu. İzmir, Kırkağaç, Akhisar, Tire, Ödemiş ve Söke ilçeleri resmen Osmanlı idaresinde kalıyor, yönetimi Yunanistan'a bırakılıyordu. Gelibolu, Tekirdağ, İzmit, Bursa, Biga ve Edremit dâhil bütün Marmara kıyıları Osmanlı toprağı olmakla beraber yönetimi milletlerarası Boğazlar Komisyonu'na bırakılıyordu. Türkiye'nin malî durumunu düzenlemek üzere Türkiye'yi malî bakımdan sömürge durumuna getiren bir komisyon kuruluyordu. Türkiye Fas, Tunus, Libya, Sudan, Mısır, Süveyş, Kıbrıs ve bütün Akdeniz adaları üzerindeki haklarından vazgeçiyor, Hicaz'ın bağımsızlığını ve Irak, Suriye, Filistin üzerinde manda idareleri kurulmasını kabul ediyordu. Türkiye'nin güney sınırı Ceyhan nehrinin denize döküldüğü yerden başlayarak Osmaniye, Antep, Urfa, Siverek ve Mardin'in kuzeyinden İran sınırına kadar uzanıyordu. Geniş bilgi için bk.: Küçük, C. (2009). Sevr Antlaşması. *İslâm ansiklopedisi*. [C. 37, s. 1-5]. İstanbul: TDV.

[6] "Sevres: Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Versailles idare çevresi) kanton idare merkezi, Sen'in sol kıyısında, Paris'in güneybatı banliyösünde". bk.: *Meydan-Larousse* (1973). Sevres [C. 11, s. 229]. İstanbul: Meydan Yayınevi.

darbeyi vuracak olan Mudanya Mütarekesi'ni müttefiklerle 11 Ekim 1922'de imzalamış, mütareke şartları gereğince Yunan ordusu Doğu Trakya'dan çekilmiştir. Doğu Trakya Ankara hükûmetine teslim edilmiş, Osmanlı saltanatı 1 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından sona erdirilmiştir (Küçük, 2009, C. 37, s. 4-5). Lozan Antlaşması'yla (24 Temmuz 1923) Türkiye'nin bağımsızlığı ve bütünlüğü dünyaya duyurulmuştur (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 1971, C. 9, s. 2873). 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş, 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılmıştır. Çağdaş yeni Türk Devleti'nin kurulması anlamında önemli adımlar atılmıştır (Yavuz, 1990, s. 86-95).

Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ile bağımsızlığın tam anlamıyla kazanıldığı Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) arasındaki hararetli dönemde kaleme alınan *Edirne'den Bir Ses*, Sevr Antlaşması'nın ağır yükü altındaki milletin sesi olarak değerlendirilebilir. Burhâneddin Melûl'ün bu eseri Doğu Trakya konusunda müttefiklerce alınan kararlara yapılan yorumlar ve belirtilen çözüm önerileri, Edirne'nin değerleri hakkında aktarılan bilgiler yönüyle Edirne'nin işgali konusunda tarihî belge niteliği taşımaktadır. Şairin Edirne'ye yazdığı şiirler ise işgal karşısındaki duyguları, acıları ve kurtuluş umudunu göstermesi bakımından önemlidir.

Burhâneddin Melûl ve *Edirne'den Bir Ses* Adlı Eseri

Burhâneddin Melûl hakkında biyografik kaynaklardan herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. İBB Atatürk Kitaplığı Bel_MTF_054271 demirbaş numarasıyla kayıtlı *Burhâneddin Melûl ve Eserleri* adındaki bir biyografik fişten şairin/yazarın Adapazarlı olduğu öğrenilir. Tam adı ise "Ahmed Burhâneddin Melûl" şeklinde belirtilir. Burhâneddin Melûl'ün "*Yunan Mezâlimi Trakya Fâci'âları, Edirne'den Bir Ses, İlk Işık ve Anadolu Ne Diyor, Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne: Şükrân-ı Millet, Muhâcir Bir Kızın Sergüzeşti (Ahmed Burhâneddin İmzâsıyla)*[7]" olmak üzere beş eseri sıralanır. Belgede "Adapazarlı Ahmed Burhâneddin Melûl" bilgisinin yanında "Bak Ahmed Burhâneddin" yazılıdır. *Muhâcir Bir Kızın Sergüzeşti* isimli eserin "Ahmed Burhâneddin" imzasıyla yayımlandığı bilgisi verilir. Bu bilgi Burhâneddin Melûl'ün "Ahmed Burhâneddin"[8] adını da kullandığını gösterir. Elimizdeki eserde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Eserin başında sadece "Burhâneddin Melûl" yazmaktadır[9].

Millî edebiyat dönemine rastlayan yıllarda *Dergâh* önemli bir yayın organıdır. Millî mücadele devam ederken İstanbul'da çıkarılan *Dergâh* 10 Nisan 1337/10 Nisan 1921-5 Kânûnisânî 1339/5 Ocak 1923 tarihleri arasında 42 sayı yayımlanır. *Dergâh*'ta[10] veya *Son Asır Türk Şairleri*[11] arasında "Ahmed Burhâneddin" veya "Burhâneddin Melûl" isminde biriyle karşılaşılmaz. Son zamanlarda Ahmed Burhâneddin'in *Cumhuriyet Mefkûresi Darülfünun Gençliği (*1926) adlı eseri üzerine bir çalışma yapıldığı görülür. Bu araştırmada Ahmed Burhâneddin'in tıp doktoru ve bilim insanı olduğundan bahsedilir. Hukuk Fakültesi'ndeki kız öğrenciler üzerinden eski-yeni karşılaştırması yapan yazar Cumhuriyet'in kadınlara sağladığı

[7] bk.: *Burhâneddin Melûl ve Eserleri.* İBB Atatürk Kitaplığı Bel_MTF_054271.
[8] Ahmed Burhâneddin adına elektronik kaynaklarda rastlanmaktadır:
bk.: https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/authority/personlist/181 Erişim: 08.10.2023/16:23.
[9] Edirne üzerine yapılan bir bibliyografya çalışmasında da "Burhâneddin Melûl" ismi yer alır. bk.: Can, C.C. & Bilar, E. (2009). *Edirne bibliyografyası* [s. 92]. Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
[10] bk.: Tekin, A. & İzgöer, A.Z. (2014). *Dergâh giriş-çeviriyazı-dizin* [C. I-II-III]. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
[11] bk.: İnal, İ.M.K. (1999). *Son asır Türk şairleri* [haz.: Müjgân Cunbur]. C. I, Ankara: AKM.

kazanımları inceler[12]. İsmet Paşa'ya yazılan "Temenni-i Afiyet" adlı bir şiirin yine Ahmed Burhâneddin ismini taşıdığı görülür[13]. Seydişehirli Ahmed Burhaneddin Bey (1890-1951) de Konya'nın güçlü seslerindendir. Kalemle yazmanın önemini anlatan 27 Ocak 1909 tarihli Konya Vilayet Gazetesi'ndeki "Kalem" başlıklı yazısı ile dikkati çeker[14] (Burhâneddin Melûl'ün Adapazarlı olduğu bilindiğinden araştırma konumuzun bu Ahmed Burhâneddin ile ilgili olmadığı açıktır). Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün yanında bulunan ve Atatürk'e danışmanlık eden, *Gazi'nin Kızı* isimli eserin yazarı da Ahmed Burhaneddin'dir. Mustafa Kemal Atatürk, Tarih, Cumhuriyet konulu eserleriyle bilinir[15]. Çalışma konumuz olan Burhâneddin Melûl ise her ne kadar "Ahmed Burhâneddin" imzası taşısa da kendisiyle ilgili elde edilen biyografik fişteki eserler arasında *Cumhuriyet Mefkûresi Darülfünun Gençliği* veya *Gazi'nin Kızı* eserleriyle karşılaşılmaz. Bu durumda İsmet Paşa'ya "Temenni-i Afiyet" şiirini yazan veya çalışma konumuz olan Ahmed Burhâneddin (Melûl)'in bu kişilerden hangisi olduğu tam anlamıyla bilinememektedir. Çalışmaya esas olan Burhâneddin Melûl ile bahsedilen aynı addaki diğer kişiler arasında herhangi bir ilişki henüz tespit edilememiştir. İBB Atatürk Kitaplığı'ndan elde edilen belge, bahsedilen eserler/şiirler daha yayımlanmadan yazılmış da olabilir. Konu ancak Ahmed Burhâneddin/Burhâneddin Melûl üzerine yapılacak çalışmalarla aydınlanacaktır. Şu anki bilgilerimize göre, Burhâneddin Melûl/Ahmed Burhâneddin Melûl Adapazarlı'dır ve beş eseri vardır. Edirne'ye yazdığı şiirler bu şehirle duygusal bir bağ kurduğunu, dönemin millî bilinci yüksek aydınlarından olduğunu gösterir.

Edirne ile ilgili araştırmalarımız sırasında karşımıza çıkan[16] *Edirne'den Bir Ses* isimli eser, İstanbul'da Şems Matbaası'nda (1338/1922) basılmıştır. Bu matbu eser ikisi şiir, biri mensur metin olmak üzere üç başlıktan oluşur: 1. Manzûm: Edirne'den Bir Ses, 2- Edirne'me, 3- Mensûr: Edirne İçin, Türk'ün 'Azmi [Sevr Mu'âhedesiyle Teklîf Edilen Hudûd, Bu Def'a Paris Konferansı'nda Teklîf Edilen Hudûd. Bizim İstedigimiz Hudûd.] – Edirne'de Mevcûd Câmi', Mescid, Tekye, Dergâh, Kütüphâne ve Mektebler".

Edirne İçin, Türk'ün 'Azmi[17]

Trakya Doğu Avrupa'daki bölgenin ismidir. "Yunanistan'ın kuzey doğu ucu ile Türkiye arasında bölüşülmüştür. Türk Trakyası (Doğu Trakya), Türkiye'nin Avrupa kıtasında kalan kesimi, yüzölçümü 23.485 km^{2}dir. Yunan Trakyası (Batı Trakya) bugün Rodopi, İskeçe (Ksanthi) ve Meriç (Helros) nomoslarını içine alır" (Tuğlacı, 1972, C. VI, s. 2898). Şemsettin Sâmi, Balkan yarımadasının güney doğusundan ibaret eski ülkelerden olan Trakya'nın sınırları hakkında şöyle bilgi verir: "Balkan şibh-i cezîresi memâlik-i kadîmesinden olup, bu kıt'anın cenûb şarkî kısmından 'ibâret idi. İbtidâ hudûd-ı şimâliyyesi Tuna'ya kadar mümtedd olup,

[12] bk.: Şener, H. (2023). Ahmed Burhaneddin'in Cumhuriyet mefkûresi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41-51.
[13] https://phebusmuzayede.com/57504-ismet-pasa-hazretlerine-temenni-i-afiyet-baslikli-ahmed-burhaneddin-tarafindan-yazilan-siir-17x13-cm.html Erişim: 08.10.2023/16:53.
[14] https://www.toroslargazetesi.com.tr/seydisehirli-ahmed-burhaneddin-bey-1890-1951-12614-haberi Erişim: 08.10.2023/10:30.
[15] https://kidega.com/yazar/ahmet-burhaneddin-092392/ Erişim: 08.10.2023/08:50.
[16] https://www.tekamul.net/edirneden-bir-ses-burhaneddin-melul/Erişim: 30.05.2023/13:35.
[17] Dönemin tarihî olaylarına ışık tutması ve eserin kaleme alınma zamanı hakkında bilgiler verdiğinden önce mensur metin üzerinde durulmuş, ardından şiirler biçim ve içerik yönüyle değerlendirilmiştir. Matbu metnin Latin harflerine çevrilmiş hâli ise eser düzeni esas alınarak çalışmanın ekinde sunulmuştur.

ba'dehû Balkan silsile-i cibâli Trakya'ya hudûd i'tibâr olunmuş ... cenûben Bosfor ve Dardanel bogazları ve Marmara ve adalar denizleriyle, garben dahı Makedonya ile mahdûd idi." (Şemsettin Sâmi, C. 3, 1996, s. 1632). Edirne ise Meriç Havzası'nda yer alır. Meriç genellikle güneye doğru akarak Yunanistan ile doğal bir sınır oluşturur. Edirne'nin bir bölümü Bulgaristan ve Yunanistan topraklarında kalır (Türkiye İller Ansiklopedisi, C. 1, 2005, s. 348).

Trakya, Balkan savaşları sonrasında ve Mondros Mütarekesi döneminde Osmanlı Devleti'nin en hararetli bölgelerindendir[18]. Farklı etnik unsurları kendinde toplayan bölgenin geleceği jeopolitik konumu itibarıyla İstanbul'a bağlıdır. Bu şartlar içinde Trakya'nın geleceğiyle yakından ilgilenecek bir cemiyet oluşturma fikri 2 Kasım 1918'de "Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin oluşumuna zemin hazırlar. Avukat Şeref Bey'in teklifiyle cemiyetin adı "Trakya-Paşaeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti" şeklinde değiştirilir (Güner, 1998, s. 11-13). Yunanlılar'ın bütün Trakya'yı işgal etmesinin ardından İstanbul'un ele geçirilme endişesi Osmanlı Devleti'nin Sevr Antlaşması'nı imzalamasına neden olur. Antlaşma her ne kadar daha sonra ölü bir belge olarak kabul edilse de Trakya, Sevr Antlaşması süreçlerinde müttefiklerin ülke üzerindeki hesaplarında önemli bir rol oynar. Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'ye yapılan tekliflerden ilki Sevr taslağı, ikincisi Londra Konferansı'dır (12 Mart 1921). Üçüncü barış teklifi 22 Mart 1922'de Sakarya Zaferi'nden ve Ankara Antlaşması'ndan sonra, dördüncü teklif ise Lozan Antlaşması'nın (24 Temmuz 1923) ardından yapılır.

Eserdeki *Edirne İçin, Türk'ün 'Azmi* başlıklı mensur metin, müttefiklerin (İngiltere, Fransa ve İtalya dış işleri bakanları) 22-26 Mart 1922'de yakın doğu meselesini ele alan ve kapalı olarak hem Osmanlı hükûmetine hem Ankara hükûmetine gönderilen bildiriyle başlar. Bu tarih ve metinde ele alınan maddeler Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında Türkiye'ye sunulan üçüncü barış teklifleri kapsamında değerlendirilebilir:

> *Paris Konferansı'nın: [bizler, üç devlet-i müttefika, İngiltere, Fransa ve İtalya hâriciyye nâzırları, 1922 senesi Mart'ının 22, 23, 24, 25, 26'ıncı günleri Paris'de ictimâ' ederek şark-ı karîb mes'elesini havâlî-i mezkûrede sulh u intizâmın tekrâr hükümrân olması emel-i samîmî vü şedîdi ile tedkîk etdik.]*
>
> *diye başlayan ve mazrûfen bâb-ı 'âlîye ve Ankara hükûmetine teblîg edilen notada...* (s. 8)

Trakya'nın sınırları Sevr Antlaşması'nda Çatalca hattından Podima-Kalikratya hattını içine alacak şekildeydi. Mart 1922 teklifinde ise Tekirdağ Türkiye'ye; Babaeski, Kırk Kilise ve Edirne Yunanlılar'a bırakılıyordu[19]. Burhâneddin Melûl, teklifin Edirne ve Trakya ile ilişkili maddelerini eserinde samimi ve gerçekçi bir dille değerlendirir.

Burhâneddin Melûl, Mart 1922'de Osmanlı Devleti ve Ankara hükûmetine teklif edilen altı madde üzerinde durur. İlk dört maddenin (Türkler'in başkentlerinin tekrar geri alınabilmesi, İzmir de dâhil olmak üzere Yunan birliklerinin Anadolu'dan çekilmesi[20], Akdeniz'den boğazlara Kafkas[21] sıradağlarının ardındaki şehirleri içine alacak şekilde Türk hâkimiyetinin

---

[18] Yunan işgali sırasında Trakya'da halka karşı işlenen suçların listesi için bk.: Cambaz, N.E. (2018). *İtilaf Devletleri'nin Doğu Trakya'da işgal uygulamaları* [s. 163-167]. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].

[19] https://kho.msu.edu.tr/hakkinda/harbiyeli_ataturk/nutuk/16/22.html Erişim 05.10.2023/13:00.

[20] İzmir'in kurtuluşu sürecinde yaşananları askerî belgelerle görmek için bk.: *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi Büyük Taarruz ve İzmir'in kurtuluşu* (2008). [haz.: Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Melike Gürler, Çiğdem Aksu]. 56(121), Ankara: Ankara Genel Kurmay Basımevi.

[21] Karadeniz ve Kafkaslar politikası, İtilaf Devletleri bakımından Boğazlar ve İstanbul'a bağlanmıştı. Buraları ellerinde bulundurarak çıkarlarını korumak durumundaydılar. İstanbul ve Boğazları korumak için çaba harcıyorlardı. bk.: Doğanay, R. (2001). *Millî Mücadele'de Karadeniz* (1919-1922) [s. 85]. Ankara: AKM.

tamamen sağlanması, Türkler'in Çanakkale'nin Anadolu kıyılarını tekrar işgal etmelerine izin verilmesi, Sevr Antlaşması'nın ekonomiyle ilgili maddelerinin Türkiye'nin hâlihazırda hüküm süren hukuku ile uzlaştırılacak şekilde değiştirilmesi) Türk'ü bir dereceye kadar memnun edeceğini belirtir. Ancak aşağıdaki kararlar (Üç dışişleri bakanı Gelibolu yarımadasını Osmanlı hâkimiyetine iade edecek bir hâl çaresini kabul etmemekle birlikte Yunan birliklerinin Anadolu'dan çekileceği ile ilgili maddede müttefikler Trakya'nın boşaltılmasını isteme sorumluluğu gösterememektedirler. İtilaf devletleri bundan dolayı Marmara'da Ganos[22] civarından başlayarak kuzey ve kuzey doğu istikametinde Bulgaristan sınırına doğru uzayarak Istranca Dağları'nın batı kısmında bitecek bir sınır tavsiye ederler. Bu sınır Tekfur Dağı'nı Türkiye'ye bırakacak; Babaeski, Kırk Kilise Yunan tarafına kalacaktır) ilk dört maddeden doğan memnuniyeti yok etmekte ve Burhâneddin Melûl'ün gönlünü derin bir üzüntüyle yakmaktadır:

> *Binâ'en-'aleyh Marmara'da Ganos civârından bede'e ile şimâl ve şimâl-i şarkî istikâmetinde Bulgaristan hudûduna doğru imtidâd ederek Istranca Dağları'nın garbî kısmına müntehî olacak bir hat tavsiye etmişlerdir. Bu hudûd Tekfur Dağı'nı Türkiye'ye bırakacakdır. Babaeski, Kırk Kilîsâ Yunan tarafında kalacakdır.]*
> *gibi mâddeler de vardır ki bunlar, yukarıki dört mâddeden mütevellid memnûniyyetimizi izâle ediyor ve derin te'essürlerle gönlümüzü yakıyor.* (mad. 5-6, s. 9)

Çatalca sınırından yeni teklif edilen Ganos-Istranca Dağları sınırı hiç mesabesindedir. Elde kalacak 7000 kilometrekarelik arazi yığılma, manevra gibi askerî harekâta ve müdafaa savaşına müsait değildir. Arazinin etrafı fenle en mükemmel hâle getirilse bile İstanbul'un kurtuluşu elde edilemeyecektir. Teklifi kabul etmek İstanbul'un kapılarını Yunanistan'a "Buyurunuz!" der gibi açmak anlamına gelir. Böyle bir alçaklık ve ihaneti yapabilecek dünyada hiçbir Türk ve Müslüman yoktur:

> *Şu hâlde bu teklîfi kabûl etmek demek: İstanbul'un kapılarını Yunanistan'a [Buyurunuz!] der gibi açık bulundurmağa râzî olmak demekdir ki böyle bir denâ'et ü şenâ'at u ihâneti irtikâb edebilecek dünyâda hîç bir Türk ve müslimân mevcûd u mutasevver değildir.* (s. 10)

Sevr Antlaşması'yla Türkiye'ye Rumeli'nin tamamında 2500 kilometrekarelik bir yer verilmiştir. 22 Mart 1922 teklifleriyle buna 5000 kilometrelik bir yer daha ilave edilir. Yazar, bu sınırın muhtaç olunan hududun üçte biri bile olmadığını söyler ve istenilenin II. Balkanlar Savaşı'ndan sonraki sınır (Edirne ve Meriç'e kadar toplam 27700 km^2 genişliğinde) olduğunu vurgular:

> *Bizim istediğimiz ve muhtâc olduğumuz yer ve hudûd:*
> *İkinci Balkanlar harbinden sonraki yer ve hudû[d]umuzdur ki (Edirne) ve (Meriç) e kadar (27700) murabba' kilometre vüs'atindedir*. (s. 10)

Paris Konferansı'nın teklifleri Edirne, Trakya ve Gelibolu'nun ana vatandan sessizce koparılması demektir; dünya yapılan bu haksızlığı mutlaka görecektir. Asırlardır Türk ve Müslüman olan Edirne, Trakya ve Gelibolu ebediyen böyle kalacaktır:

---

[22] "Ganos: Edirne vilâyetinin Gelibolu sancağına tâbi' Mürefte kazâsında ve Marmara Denizi sâhilinde olarak Gelibolu'nun 65 kilometre şarkî şimâlîsinde nâhiye merkezi bir küçük kasaba olup, nâhiyesi kasaba ile 3 karyeden 'ibâretdir. Pek eski bir kasabanın iskele kısmı olup, asıl kasaba garb cihetinde vâki' bir kayanın üzerinde idi. Harâbeleri el-yevm mevcûddur." bk.: Şemsettin Sâmi (1996). *Kâmûsu'l-A'lâm* [C. 5, s. 3255]. Ankara: Kaşgar Neşriyat.

> *O hâlde biz kat'iyyen emîniz ki cihân efkâr-ı 'umûmiyyesi, onların bu zannlarında hatâ etdiklerine hükm eyleyecek; (Edirne)nin (Trakya)nın (Gelibo[lu])nun 'asrlardan beri Türk ve müslimân olduğunu ve ebediyyen Türkiye'ye merbût kalması lüzûmunu tasdîk edecekdir*. (s. 11)

Burhâneddin Melûl, Edirne'nin çok eski zamanlardan beri önemli şahsiyetlere, mekânlara ev sahipliği yaptığını örneklerle açıklar. Türk'ün en şanlı ve iftihar edilebilecek değerleri Edirne'dedir. Ayasofya'nın kubbesinden daha büyük olan II. Sultan Selim'in yaptırdığı ve Mimar Sinan'ın şaheseri Sultan Selim Camii, dokuz kubbeli ve dört minaresinden biri üç merdivenli olup dünyanın en uzun minaresine sahip Eski Cami; Yıldırım, Muradiye, Dârü'l-hadis, Çelebi, Şücâ'eddîn, Gazi Mihal Beğ, Hâce İlyas, Şeyh Sâdık gibi 165'e varan nice cami ve mescit; Edirne Mevlevîhânesi, Sultan II. Selim'in Kâdirîhânesi, Kâdirî dergâhları ve tekkeleri, Halvetî dergâhları, Bektâşî tekkesi; şehir dışında Melâmiyye ve meczuplardan nice aziz zatların gömülü olduğu "Hızırlık" denilen mübarek makam ve daha on kadar meşhur zaviye burada bulunmaktadır. Güzelliklerine bakmakla doyulamayan yerler dışında Edirne'de 9 imaret, 35 medrese ve kütüphane, 52 mektep vardır.

Yazar, eşi benzeri olmayan Türk abideleri karşısında bütün dünyanın Edirne hakkında doğru yönde karar vereceğine ve 570 yılı aşkın süredir Türk olan Edirne'nin sonsuza kadar Türk'e bağlı kalacağına inanır. "Edirne" ile sadece kutsal bir şehri değil, bütün Doğu Trakya'yı, Gelibolu yarımadasını ve İstanbul'u kasteder. Ona göre Edirne'siz Trakya, Gelibolu ve İstanbul'un kurtuluşu mümkün değildir:

> *Ve şübhesiz ki "Edirne" derken yalnız o mukaddes şehri değil bütün "şarkî Trakya"mızı ve bütün "Gelibolu yarımada"mızı tasavvur etmiş oluyoruz. Hattâ İstanbul'umuzu bile bu tasavvurun dâhilinde 'add ediyoruz. Çûnki biliyoruz ki Edirnesiz, ne Trakya'nın ne Gelibolu'nun ne de İstanbul'un selâmeti te'mîn edilmiş olur*. (s. 13)

Metnin sonunda Edirne'nin değeri ve kimliği herkesçe bilinmesine rağmen şehrin geri verilme noktasında müttefiklerin nazlandığı ve tereddüt ettikleri söylenir. Eğer müttefikler inat etmeye devam ederlerse Türk'ün Gelibolu, Edirne ve Trakya'sından vazgeçmeyeceği ve bu kesin kararının yani Mîsâk-ı Millî[23]'sinin gerektirdiği kutsal mücadelede fedakârca savaşmaya devam edeceği dile getirilir:

> *Böyle olduğu hâlde düvel-i müttefika Edirne'mizi bize i'âde etmeğe hâlâ nâzlanıyor. Hâlâ tereddüd ediyorlar. Fakat emîn olsunlar ki onlar bu tereddüdlerine ne kadar temerrüd ederlerse Türk de "Gelibolu", "Edirne" ve "Trakya"sından vazgeçmemekde o kadar sebât edecek ve bu 'azm-i kat'îsinin ya'nî (Mîsâk-ı Millî'sinin) îcâb etdirdiği bu mukaddes mücâdele ve mücâhedesinde Allâh'ına Hakk'ına dayanarak fedâkârâne devâm eyleyecekdir.* (s. 13)

Edirne'nin henüz işgalden kurtarılmadığı dönemde kaleme alındığı anlaşılan metin, bölgeyle ilgili alınan kararların dönemin aydınlarınca nasıl değerlendirildiğini göstermesi bakımından değerlidir. Ayrıca asırlardır Türk olan Edirne'ye ait mekânların öneminin anlatılması şehrin

[23] Edirne mebusu Şeref Bey (Aykut) 17 Şubat 1920 tarihli toplantının ikinci oturumunda bütün üyelerin gayretiyle ortaya çıkan "peymân-ı müebbed-i millî"nin "mîsâk-ı millî" olduğunu belirtti ve "Ahd-i Millî" başlıklı bildiriyi okudu. Oy birliğiyle kabul edilen bu metin "Mîsâk-ı Millî" adıyla yayımlandı. Mîsâk-ı Millî'nin üçüncü maddesi Trakya ile ilgilidir: " Trakya barışına bağlanan Batı Trakya'nın hukukî durumunun tesbiti de orada yaşayanların serbestçe beyan edecekleri oylara göre belirlenmelidir". bk.: Küçük, C. (2020). Mîsâk-ı Millî [C. 30, s. 173-175]. *İslâm ansiklopedisi.* Ankara: TDV.

Türkler'e ait olduğu bilincini aşılar[24]. Müttefiklere karşı bir başkaldırı niteliğinde olan bu mensur metin, halkı aydınlatmak amacı taşır.

Edirne'den Bir Ses

Edirne'den Bir Ses ölçülü (15'li hece ölçüsü) uyaklı serbest şiir olarak nitelendirilebilir[25]. Böyle şiirlerde şairin beğenisine ve şiir anlayışına göre bir biçim yarattığı ya da Batı ve Türk edebiyatındaki bazı nazım biçimlerini küçük değişikliklerle yeniden düzenlediği görülür. Bu tarz şiirleri kesin sınırlar içine almak zordur. Böyle şiirlerde aruz ve hece ölçüsünün çeşitli şekilleri kullanılır (Dilçin, 2013, s. 375).

Şiirin aşağıdaki ilk bendinde olduğu gibi bentlerin birinci ve dördüncü dizeleri ile iki ve üçüncü dizeleri kafiyelidir. Bu düzen yalnızca iki ve üçüncü bentlerde bozulur. Bentleri dört dize olan şiirde dörtlükleri, birbiriyle kafiyeli dizelerden oluşan ikilikler takip etmektedir:

Neredesin anneciğim benden çok mu uzaksın?
Bekliyorum daha fazla sürecek mi beklemek?
Düşman pençesinde böyle kolay mıdır inlemek?
Ne günâhım var ki: Annem beni böyle bıraksın?

Üşüyorum. Titriyorum bu âteşden pençede
Yanık cismim ısınamaz yüz bin güneş görse de (s. 3)

Şiir beş dörtlük ve iki ikilikten (1, 4 ve 5. bentten sonra) meydana gelir. Altılık ve üçlükten oluşan bentlerle şiir sona erer. Şu altı mısradan oluşan bent, iki üçlük olarak ele alınırsa şiir üçer mısradan oluşan üç bentle biter:

Neredesin ey hilâlim: Benim şânlı bayrağım!
Neredesin ey mukaddes, 'azametli sancağım!
O mübârek sâyende: Bir cennet idi ocağım.
Bir zamânlar sultânlara, hakanlara tahtgâh
Olmuş idim ne heybetli arslanlara bâr[ı]gâh
Şimdi oldum aç kurdlara, çakallara bir penâh!

Şimdi doldu baykuşlarla benim her bir bucağım
Şimdi eyvâh? Nerde benim saltanatlı otağım
Yetiş bana kurtar beni! Nerdesin al bayrağım (s. 4)

Şair *Edirne'den bir Ses* şiirinde Edirne'yi onu bırakıp giden bir anneye benzetir. Düşmanın pençesinde annesini bekleyen şair, bu ateşten pençede üşür. Yüz bin güneş görse de ayrılıktan ısınamaz. Anneden/Edirne'den ayrılığı uğursuz korkunç bir geceye benzetir. Şair Edirne'ye "hilâlim" diye seslenir. İslam'ın temsili olan "hilal" genellikle bayraktaki hilal dolayısıyla şiirlerde geçer. Dinî ve millî bir sembol olan "hilal" sözcüğünün kullanımında, en hamasi ve

[24] Trakya ile ilgili itilaf devletlerine gönderilen iki muhtıra örneğinde Burhâneddin Melûl'ün yaptığı gibi bölgenin tarihî yapısı, nüfusu vb. bilgiler verilerek Trakya'nın Türkler'e ait olduğu kanıtlanmak istenmiştir. Bu tür metinlerde birincil amacın şehrin/bölgenin geri alınmasını delillere dayandırarak sağlamak olduğu söylenebilir. Geniş bilgi için bk.: Budak, M. (2017). Paris Barış Konferansı Sürecinde (22 Mart-10 Nisan 1922) İtilâf Devletlerine sunulan Batı Trakya hakkında iki muhtıra. *Türkiyat Mecmuası*, 27(2), 101-117.

[25] Eserdeki şiirlerin biçim özellikleri konusundaki tespitlerde çalışmaya katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Bedri Aydoğan'a teşekkür ederim.

lirik örnekler Mehmet Âkif'in şiirleri olan *Âsım*'da ve *İstiklal Marşı'nda* görülür (Kurnaz, 1998, C. 18, s. 12).

Sen gitdiğin günden beri burda güneş doğmadı
Bu uğursuz uzun korkunç gece kaldım zulmetde
Çünkü sensin güneşim. Âh çünkü sensin hilâlim
Başka hîç bir güneş bañа nûr veremez elbette (s. 3)

Düşmanların bir an önce kahrolmasını isteyen şair, Edirne'nin bir zamanlar sultanlara, hakanlara başkent olduğunu, şimdi ise aç kurtlara ve çakallara bir sığınak hâline geldiğini söyler. Her yanının baykuşlarla dolduğunu acıyla haykırır. Yunanlılar'ı burada aç kurt, çakal ve baykuşa benzetir. Şair bütün kalbiyle kurtuluşu istemekte, al bayrağını düşlemektedir:

Bir zamânlar sultânlara, hakanlara tahtgâh
Olmuş idim ne heybetli arslanlara bâr[ı] gâh
Şimdi oldum aç kurdlara, çakallara bir penâh!

Şimdi doldu baykuşlarla benim her bir bucağım
Şimdi eyvâh? Nerde benim saltanatlı otağım
Yetiş bana kurtar beni! Nerdesin al bayrağım (s. 4)

Edirne'me

Edirne'me şiiri 14'lü hece ölçüsüyle yazılmıştır (Şairin sade ve anlaşılır olan şiirlerindeki bazı kelimelerde ölçü gereği ünlü türetildiği görülür: T[ı][26]rakya, bâr[ı]gâh vb. Bazılarında ise ünlü düşmesi vardır: nerdesin, burda vb.). 10 dörtlük ve 10 ikilikle kaleme alınmış olup serbest düzenli nazım şekillerinden karışık düzenli bir şiirdir. Bu şiirlerde bentleri oluşturan dize sayıları farklılık gösterir (Dilçin, 2013, s. 383). Şiirdeki dörtlükleri birbiriyle kafiyeli ikilikler takip eder. Şiirin ilk bendinde olduğu gibi birinci ve dördüncü dizeler ile iki ve üçüncü dizeler kendi arasında kafiyelidir:

Edirne'mi şimdi ben böyle ağlar görünce
Yine birden sızladı gönlümde yaralar
Hâlâ işte üstünde o giydiği karalar
Hâlâ güzel gözünde uçuk hazîn düşünce (s. 5)

Sadece şu bentlerde kafiye bozulur:

Edirne'nin gönlünden coşup çağlayan Meriç
Türk'ün baht-ı siyâhı gibi ağlayan Meriç
Alevden ırmak gibi tâ gönlüme akıyor
Varlığımı, bağrımı anla nasıl yakıyor! (s. 6)
...
Geleceğim koşarak dağ ve dere aşarak
Yunanlı'nın gözüne yıldırımlar saçarak
Sana giden yolları kılıcımla açarak
Hepsi o gün kaçacak düşmanların şaşarak!.. (s. 7)

Edirne şiirde karalar giymiş yas tutan biri olarak hayal edilir. Ancak Edirne'nin kurtuluşunun yakın olduğunu şair şu bentlerle sezdirir:

Çokdan beri gülmeyen gönlüne bir müjdem var:
Yavaş yavaş ediyor Türk'ün hakkı tecellî
Dünkü hâle göre bu elbet büyük tesellî

[26] Çalışmanın ekindeki metne müdahaleler köşeli parantezle "[ ]" gösterilmiştir.

Sen de sevin benim de bak hazîn bir neş'em var!

Hasretini çekmeğe ne sabır, ne cân kaldı
Sana kavuşmam için fakat az zamân kaldı (s. 5)

Edirne esir bir kızdır. Meriç kara bahtlı bir Türk gibi ağlamaktadır. Dünyada ise Türk'ten daha sabırlı biri yoktur. İzmir kurtulsa bile Edirne hâlâ işgal altındadır. Sultan Selim, Sultan Murad'ın ruhları bütünüyle ağlamaktadır. Sultan Selim Camii ise esirdir. Mekke ve Medine'ye ağlamak nasıl yakışmıyorsa bu mukaddes şehir Edirne de ağlamamalıdır:

Böyle ancak (İzmir)i sensiz kurtarsam bile
Hîç biter mi vazîfem? Sonra "Selîm", "Murâd"ın
Ağlasın mı rûhları. Hattâ bütün ecdâdın?
"Sultân Selîm Câmi'i" esîr kalsın mı öyle?

Ağlasın mı ebedî böyle Mekke, Medîne?
Hîç olacak şey' mi bu ey mukaddes Edirne?! (s. 6)

Burhâneddin Melûl şiirin sonlarında düşmana adeta başkaldırır:

Yine ordularımda (Ertuğrul)lar, ('Osmân)lar
O (Çelebi Mehmed)ler, hep o kahramânlar var!

Ey Edirne'm! T[ı]rakya'm! Dünyâ tasdîk eder ki:
Beş yüz yetmiş bu kadar yıldan beri benimsin
Müslümânsın ve Türk'sün... Gönlün artık sevinsin
Bugün bu hakîkati inkâr eden yok çünkü

Bedbaht isen de fakat elbet bî-kes değilsin
Sâhibinin önünde bütün dünyâ eğilsin! (s. 7)

Sonuç

1922 yılında basılmış *Edirne'den Bir Ses* adlı eser, Ankara Antlaşması ile Mudanya Mütarekesi arasında kaleme alınır. Edirne'nin henüz işgal altında olduğu yıllarda Burhâneddin Melûl, bu eseriyle Sevr Antlaşması'nın ağır yükü altında ezilen milletin sesi olur. Şiirleriyle Edirne'nin işgaline duyduğu acıyı dile getirirken bir yandan da bütün kalbiyle kurtuluşa inanır. Türk'ün gücünü, dayanıklılığını ifade eden şiirleri millî mücadelenin Edirne'deki acı; fakat umut dolu haykırışıdır. Eserdeki her iki şiirini de hece ölçüsüyle kaleme alan Burhâneddin Melûl'ün, Edirne'yi "ana vatan" fikri bağlamında anneyle özdeşleştirip şiir boyunca işlemesi dikkat çekicidir. Edirne'ye dair benzetmeleri, işgalin yarattığı hüznü gözler önüne serer.

Edirne İçin, Türk'ün Azmi adlı mensur metinde müttefiklerin ülke üzerindeki hesaplarını, oyunlarını samimi bir dille değerlendirilir. Edirne'nin asırlardır Türk olduğunu şehirde bulunan cami, tekke, dergâh vb. değerli mekânlarla örnekleyen Burhâneddin Melûl, müttefiklerin hâlâ Edirne'yi geri vermediğini söyleyerek onlara başkaldırır. Edirne'nin işgaline karşı bir çeşit propaganda sayılabilecek metin Türk'ün Trakya meselesine bakışını ortaya koyar.

Kaynakça

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi Büyük Taarruz ve İzmir'in kurtuluşu (2008). [haz.: Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Melike Gürler, Çiğdem Aksu]. 56(121), Ankara: Ankara Genel Kurmay Basımevi.

Budak, M. (2017). Paris Barış Konferansı Sürecinde (22 Mart-10 Nisan 1922) İtilâf Devletlerine sunulan Batı Trakya hakkında iki muhtıra. *Türkiyat Mecmuası*, 27(2), 101-117.

Burhâneddin Melûl ve Eserleri. İBB Atatürk Kitaplığı Bel_MTF_054271.

Cambaz, N.E. (2018). *İtilaf Devletleri'nin Doğu Trakya'da işgal uygulamaları* [s. 163-167]. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].

Can, C.C. & Bilar, E. (2009). *Edirne bibliyografyası* [s. 92]. Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1971). Sevr Antlaşması [C..9, s. 2872-2873]. İstanbul: Arkın Kitabevi.

Dilçin, C. (2013). Örneklerle Türk şiir bilgisi. Ankara: TDK Yay.,

Doğanay, R. (2001). *Millî Mücadele'de Karadeniz* (1919-1922) [s. 85]. Ankara: AKM.

Erim, N. (1953). *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri* (Osmanlı İmparatorluğu andlaşmaları). [C. I, s. 519-524]. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Güner, Z. (1998). *Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920).* Ankara: Atatük Araştırma Merkezi Yayını.

İnal, İ.M.K. (1999). *Son asır Türk şairleri* [haz.: Müjgân Cunbur]. C. I, Ankara: AKM.

Kurnaz, C. (1998). Hilâl. *İslâm ansiklopedisi* [C. 18, s. 11-13]. İstanbul: TDV.

Küçük, C. (2009). Sevr Antlaşması. *İslâm ansiklopedisi*. [C. 37, s. 1-5]. İstanbul: TDV.

Küçük, C. (2020). Mîsâk-ı Millî [C. 30, s. 173-175]. *İslâm ansiklopedisi.* Ankara: TDV.

Meydan-Larousse (1973). Sevres [C. 11, s. 229]. İstanbul: Meydan Yayınevi.

Şemsettin Sâmi (1996). *Kâmûsu'l-A'lâm* [C. 3, s. 1632]. Ankara: Kaşgar Neşriyat.

Şemsettin Sâmi (1996). *Kâmûsu'l-A'lâm* [C. 5, s. 3255]. Ankara: Kaşgar Neşriyat.

Şener, H. (2023). Ahmed Burhaneddin'in Cumhuriyet mefkuresi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41-51.

Tekin, A. & İzgöer, A.Z. (2014). *Dergâh giriş-çeviriyazı-dizin* [C. I-II-III]. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tuğlacı, P. (1972). *Okyanus Ansiklopedik Sözlük [*C. VI, s. 2898]. İstanbul: Pars Yayınları.

Türkgeldi, A. (1948). *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin tarihi.* Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik.

Türkiye İller Ansiklopedisi (2005). [C. I]. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Ulusan, Ş. (2020). Sevres (Sevr) Antlaşması (10 Ağustos 1920). https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sevres-sevr-antlasmasi-10-agustos-1920/Erişim 05.10.2023/07:52.

Yavuz, Ü. (1990). *Atatürk İmparatorluktan Milli devlete*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Web Kaynakları

https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/authority/personlist/181 Erişim: 08.10.2023/16:23.

https://phebusmuzayede.com/57504-ismet-pasa-hazretlerine-temenni-i-afiyet-baslikli-ahmed-burhaneddin-tarafindan-yazilan-siir-17x13-cm.html Erişim: 08.10.2023/16:53.

https://www.toroslargazetesi.com.tr/seydisehirli-ahmed-burhaneddin-bey-1890-1951-12614-haberi

Erişim: 08.10.2023/10:30.
https://kidega.com/yazar/ahmet-burhaneddin-092392/ Erişim: 08.10.2023/08:50.
https://www.tekamul.net/edirneden-bir-ses-burhaneddin-melul/Erişim: 30.05.2023/13:35.
https://kho.msu.edu.tr/hakkinda/harbiyeli_ataturk/nutuk/16/22.html Erişim 05.10.2023/13:00.

Ek: Metin[27]

Burhâneddîn Melûl

Edirne'den Bir Ses

Mündericât:

1. Manzûm: Edirne'den Bir Ses, **2-** Edirne'me, **3-** Mensûr: Edirne İçin, Türk'ün 'Azmi [Sevr Mu'âhedesi'yle Teklîf Edilen Hudûd, Bu Def'a Paris Konferansı'nda Teklîf Edilen Hudûd. Bizim İstediğimiz Hudûd.] – Edirne'de Mevcûd Câmi', Mescid, Tekye, Dergâh, Kütüphâne ve Mektebler.

İkinci Tab'ı
Fiyatı 5 Guruşdur
Matba'a-i Şems

[Sayfa 3]
Edirne'den Bir Ses

Neredesin anneciğim benden çok mu uzaksın?
Bekliyorum daha fazla sürecek mi beklemek?
Düşman pençesinde böyle kolay mıdır inlemek?
Ne günâhım var ki: Annem beni böyle bıraksın?

Üşüyorum. Titriyorum bu âteşden pençede
Yanık cismim ısınamaz yüz bin güneş görse de

Sen gitdiğin günden beri burda[28] güneş doğmadı
Bu uğursuz uzun korkunç gece kaldım zulmetde
Çünkü sensin güneşim. Âh çünkü sensin hilâlim
Başka hîç bir güneş baña nûr veremez elbette

Dilimden bir lahza bile düşmüyor [hilâl] adı
Neredesin sen, ne zamân geleceksin hilâlim
Neredesin anneciğim? Böyle beni bekletme!
Artık beni titretme! Gel, daha beni inletme!

Mâtemin[in][29] karşısında utanıyor ilk bahâr:
Açılmadan daha işte soldu hep gonca güller.
Issız kalan bağçelerde ötmüyor hîç bülbüller
Belli bahâr olduğuna nâdim gibi rengi var

Neye baksam. Neyi görsem benim gibi elemli
Kelebekler bile mahzûn, bahâr bile mâtemli.

[Sayfa 4]

Yanık bağrımdan kopan, kan ağlayan âhım gibi

[27] Metnin Latin harflerine aktarımında dönem göz önünde bulundurularak düzlük-yuvarlaklık uyumu dikkate alınmıştır. Özel isimler büyük harfle yazılmış, bu kelimelere gelen ekler kesme işareti ile ayrılmıştır. Sadece uzun ünlüler ile ayın ve hemze işareti gösterilmiş, metne ölçü gereği yapılan müdahaleler köşeli parantezle "[ ]" belirtilmiştir. Metnin yazımında eserdeki imla ve düzen korunmuştur.
[28] Ölçü gereği kelime bu şekilde yazılmıştır.
[29] Ölçüdeki eksiklik ancak sözcük "mâteminin" olarak okunursa giderilmektedir.

Minârelerimden ezân yükseliyor göklere
Kurtar diye yalvarıyor hep Allâhu Ekber'e
Kurtar beni bu zulmetden kurtar artık yâ Rabbi

Zâlim düşmanları kahr et ey Rabb-i zü'l-celâlim!
Şu simsiyah bulutları dağıt! Doğsun hilâlim

Neredesin ey hilâlim: Benim şânlı bayrağım!
Neredesin ey mukaddes, 'azametli sancağım!
O mübârek sâyende: Bir cennet idi ocağım.
Bir zamânlar sultânlara, hakanlara tahtgâh
Olmuş idim ne heybetli arslanlara bâr[ı][30]gâh
Şimdi oldum aç kurdlara, çakallara bir penâh!

Şimdi doldu baykuşlarla benim her bir bucağım
Şimdi eyvâh? Nerde[31] benim saltanatlı otağım
Yetiş bana kurtar beni! Nerdesin al bayrağım

[Sayfa 5]
Edirne'me

-Hayâli Karşısında-

Edirne'mi şimdi ben böyle ağlar görünce
Yine birden sızladı gönlümde yaralar
Hâlâ işte üstünde o giydiği karalar
Hâlâ güzel gözünde uçuk hazîn düşünce

Göz bebeğim Edirne'm! Artık yeter bu mâtem
Yavaş yavaş geliyor yola inan şu 'âlem

Çokdan beri gülmeyen gönlüne bir müjdem var:
Yavaş yavaş ediyor Türk'ün hakkı tecellî
Dünkü hâle göre bu elbet büyük tesellî
Sen de sevin benim de bak hazîn bir neş'em var!

Hasretini çekmeğe ne sabır, ne cân kaldı
Sana kavuşmam için fakat az zamân kaldı

Zorla ayırdılarsa unutdum mu seni ben?
Cânân, cihân, cân fedâ olsun sana Edirne!
Bütün şu dünyâ hattâ (unuttun) dese yine
Unutamaz mümkün mü seni ben ve beni sen:

Beş vakitde ezânlar seni söylerken bana?!
Yüksek minârelerin beni söylerken sana?!

Uzakda kaldım fakat sesini dinliyorum:
"Çabuk gel! Beni kurtar" diye haykırıyorsuñ

[Sayfa 6]

Mazlûm, esîr kız gibi gizli hıçkırıyorsun
Böyle her ân seni ben dinliyor inliyorum

Bir dakîka emîn ol unutmadım. Unutmam
Yanık bağrımda saklı Edirne'm, hep T[ı]rakya'm[32]

---

[30] Ölçü nedeniyle ünlü türemesine gidilmiştir.
[31] Bu kelime ve alt dizedeki "nerede" ölçü sebebiyle "nerde" okunmuştur.
[32] Kelime "T[ı]rakya" olarak okunursa dize 14'lü hece ölçüsüne uyar.

Edirne'nin gönlünden coşup çağlayan Meriç
Türk'ün baht-ı siyâhı gibi ağlayan Meriç
Alevden ırmak gibi tâ gönlüme akıyor
Varlığımı, bağrımı anla nasıl yakıyor!

Bana acısın Rabb'im böyle derin derdim var
Türk'den daha sabırlı fakat dünyâda kim var![33]

*
* *

Böyle ancak (İzmir)i sensiz kurtarsam bile
Hiç biter mi vazîfem? Sonra "Selîm", "Murâd"ın
Ağlasın mı rûhları. Hattâ bütün ecdâdın?
"Sultân Selîm Câmi'i" esîr kalsın mı öyle?

Ağlasın mı ebedî böyle Mekke, Medîne?
Hiç olacak şey' mi bu ey mukaddes Edirne?!

"Fâtih"in ve "Selîm"in yüce türbelerine
Amân yâ Rabb o zamân ne yüzle ben çıkarım?
Hayır! Hayır! Olamaz kâ'inâtı yıkarım!
Hayır! Hayır! Bırakmam seni mahv olsam yine

Hiç bir dostum yoksa da Türklük'üm îmânım var
Türklük'den de kuvvetli Hakk'ım ve Kur'ân'ım var

[Sayfa 7]

Beş yüz yetmiş yıl evvel Edirne'yi feth eden
Ulu (Sultân Murâd)ın rûhu bana kumandan!
Bugün damarlarımda yine o mübârek kan
İşte bunu düşün de sakın me'yûs olma sen!

Hem düşün ki sen Türk'ün eski pây-ı tahtısın
Başkasına Türk seni hîç sanma ki kapdırsın

Geleceğim koşarak dağ ve dere aşarak
Yunanlı'nın gözüne yıldırımlar saçarak
Sana giden yolları kılıcımla açarak
Hepsi o gün kaçacak düşmanların şaşarak!..

Yine ordularımda (Ertuğrul)lar, ('Osmân)lar
O (Çelebi Mehmed)ler, hep o kahramânlar var!

Ey Edirne'm! T[ı]rakya'm[34]! Dünyâ tasdîk eder ki:
Beş yüz yetmiş bu kadar yıldan beri benimsin
Müslümânsın ve Türk'sün... Gönlün artık sevinsin
Bugün bu hakîkati inkâr eden yok çünkü

Bedbaht isen de fakat elbet bî-kes değilsin
Sâhibinin önünde bütün dünyâ eğilsin!

[Sayfa 8]

Edirne İçin

-Türk'ün 'Azmi-

Paris Konferansı'nın: [bizler, üç devlet-i müttefika, İngiltere, Fransa ve İtalya hâriciyye nâzırları, 1922 senesi Mart'ının 22, 23, 24, 25, 26'ıncı günleri Paris'de ictimâ' ederek şark-ı karîb mes'elesini havâlî-i mezkûrede sulh u intizâmın tekrâr hükümrân olması emel-i samîmî vü şedîdi ile tedkîk etdik.]

diye başlayan ve mazrûfen bâb-ı 'âlîye ve Ankara hükûmetine teblîg edilen notada gerçi:

[33] Dörtlüğün ardından gelen ikilik, dörtlüğe birleşik yazılmıştır.
[34] Ölçü ancak kelime "T[ı]rakya" şeklinde yazılırsa sağlanmaktadır.

1.- [Üç hükûmet evvelce izhâr etmiş oldukları vechle Türklerin pây-ı tahtlarının bi'l-âhire istirdâd edilecegine dâ'ir Sevr Mu'âhedesi müsveddesinde münderic tehdîdden ferâgat etdiklerini te'yîd etmek ârzûsundadırlar. Bunlar mezkûr şehri sultân hükûmetinin tamâmen taht hâkimiyyetine i'âde etdiklerini te'mîn ile berâber mu'âhede-i sulhiyyenin tasdîkini müte'âkib hâl-i zarardaki müttefikin işgal kuvvetlerini geri almağı der-'uhd[e] etmege mütemâ'il bulunmakdadırlar.]

2.– [İzmir de dâhil olduğu hâlde tekmîl Anadolu'dan Yunan kıta'âtı çıkarılacak ve Akdeniz'den Karadeniz'e ve boğazlara **[Sayfa 9]** ve mâverâ-yı Kafkas sevâhiline kadar bütün Anadolu'da Türk hâkimiyyeti tamâmen te'mîn edilmiş olacakdır.]

3.– [Tü[r]klerin Çanakkale'nin Anadolu sâhillerini yeniden işgâl etmelerine müsâ'ade edilecekdir.]

4.– [Sevr Mu'âhedesi'nin mâliyeye müte'allik mevâddı, Türkiye'nin hukûk-ı hükümrâniyyesi esâsı ile te'lîf edilecek tarzda ta 'dîl edilecekdir].

gibi Türk'ü bir dereceye kadar memnûn edecek mühimm mâddeler va[r]sa da:

5.– [Düvel-i mu'azzamanın üç hâriciyye nâzırları Gelibolu şibh-i cezîresini hâkimiyyet-i 'Osmâniyye'ye i'âde edecek bir sûret-i tesviyeyi kabûl edememişlerdir.]

6.–[Üç devlet-i hâriciyye nâzırları der-hâtır etdirilmesi lâzım geldiği vechle 1918'de devletlerin işgâl etmek üzere da'vet etdikleri Yunanistan'dan Anadolu'nun tamâmen tahliyesini taleb etdikden mâ'adâ şarkî Trakya'nın da tahliyesini taleb etmek mes'ûliyyetini der-'uhde edemezlerdi. Binâ'en-'aleyh Marmara'da Ganos civârından bede'e ile şimâl ve şimâl-i şarkî istikâmetinde Bulgaristan hudûduna doğru imtidâd ederek Istranca Dağları'nın garbî kısmına müntehî olacak bir hat tavsiye etmişlerdir. Bu hudûd Tekfur Dağı'nı Türkiye'ye bırakacakdır. Babaeski, Kırk Kilîsâ Yunan tarafında kalacakdır.]

gibi mâddeler de vardır ki bunlar, yukarıki dört mâddeden mütevellid memnûniyyetimizi izâle ediyor ve derin te'essürlerle gönlümüzü yakıyor.

[Sayfa 10] Nasıl müte'essir ü müte'ellim olmayalım ki (Sevr) mu'âhede-i facî'asıyla mu'ayyen (Çatalca[)] hudûdundan yeni teklîf edilen (Ganonos) (Istıranca Dağları) hudûdunun farkı hîç mesâbesindedir. Bu yeni hudûd İstanbul'dan (120) kilometre kadar mesâfededir ve bu hudûd dâhilinde elimizde kalacak olan (7000) kilometre murabba'lık arâzî o kadar dardır ki tahaşşüd, manevra gibi harekât-ı 'askeriyyeye ve pür-müdâfa'a harbine bile müsâ'id değildir. Bundan fazla olarak konferansın teklîfine nazaran bu arâzîde 'asker de bulundurmayacağız. Bulundursak, hattâ bu arâzînin her tarafını fennen en mükemmel sûretde müstahkem bir hâle getirsek bile yine İstanbul'umuzun selâmetini te'mîn edemeyiz. Şu hâlde bu teklîfi kabûl etmek demek: İstanbul'un kapılarını Yunanistan'a [Buyurunuz!] der gibi açık bulundurmağa râzî olmak demekdir ki böyle bir denâ'et ü şenâ'at u ihâneti irtikâb edebilecek dünyâda hîç bir Türk ve müslimân mevcûd u mutasevver değildir.

Sevr Mu'âhedesi mûcibince bütün Rumeli'nde bize ancak (2500) murabba' kilometrelik bir yer verilmişdi!

Bu def'a buna (5000) kilometrelik kadar bir yer daha 'ilâve ediliyor. Bu bizim istediğimizin ve muhtâc olduğumuzun üçde biri bile değildir.

Bizim istediğimiz ve muhtâc olduğumuz yer ve hudûd:

İkinci Balkanlar harbinden sonraki yer ve hudû[d]umuzdur ki (Edirne) ve (Meriç) e kadar (27700) murabba' kilometre vüs'atindedir.

[Sayfa 11] İşte bu hudûd dâhilindeki (Edirne)miz, (Trakya)mız ve (Gelibolu)muz Paris Konferansı'nın o teklîflerine nazaran ana vatanımızdan mazlûmâne mehcûr kalmış olacakdır böyle bir teklîf ve karâr kadar cihânda hakka ve 'adâlete mugâyir bir karâr olamaz! Güneş kadar âşikâr olan bu haksızlıgı kendileri de i'tirâf ediyorlar ve notalarının bu kısmında bakınız 'ayanen ne diyorlar.

[Üç devlet-i hâriciyye nâzırları Trakya mes'elesi hakkındaki karârı tarafeynin harâretle karşılayacagını iddi'â etmekdedirler. Bu mes'ele kolaylıkla hall edilemez. Bunlar yalnız, teklîfi cihân efkâr-ı 'umûmiyyesine karşı bu mes'elede en 'âdil bir sûret-i tesviye zannıyla yapmakdadırlar.]

Dikkat buyuruluyor mu? Bir sûret-i tesviye (zannıyla) yapdık diyorlar. (Kanâ'at-nâme) ile yapdık demiyorlar ve bu zannlarını cihân efkâr-ı 'umûmiyyesine 'arz ediyorlar.

O hâlde biz kat'iyyen emîniz ki cihân efkâr-ı 'umûmiyyesi, onların bu zannlarında hatâ etdiklerine hükm eyleyecek; (Edirne)nin (Trakya)nın (Gelibo[lu])nun 'asrlardan beri Türk ve müslimân olduğunu ve ebediyyen Türkiye'ye merbût kalması lüzûmunu tasdîk edecekdir.

Âh! Cihân bunu nasıl tasdîk etmesin ki Edirne'nin her mahallesinde Türk'ün ve İslâm'ın muhallid âbideleri, Trakya'nın her köşesinde Türk'ün ve İslâm'ın ebedî rengi ve rûhu vardır.

Evet! Bütün cihân-ı medenî ve bütün cihân-ı İslâm bilirler ki: **[Sayfa 12]** Türk'ün en parlak, en şânlı mefâhir-i milliyye vü dîniyyesi Rûmeli'nde bi'l-hâssa Edirne'de, Trakya'da, Gelibolu'dadır.

Bilirler ki: Gerek cesâmetce ve gerek mahâretce İstanbul câmi'lerine fâ'ik bulunan ve minârelerinden ikisi üç merdivenli ve Ayasofya'nın kubbesinden daha büyük kubbeli olan [Sultân Selîm Câmi'-i şerîfi] Edirne'dedir. Oh!.. Sultân Selîm-i sânînin yapdırdığı bu câmi' ki koca Mi'mâr Sinân'ın şâheseridir: Türk'ün Edirne'ye verdiği hayâtî ehemmiyet ü kıymetin mehîb bir timsâlidir. Bundan başka daha: Dâhilen dokuz, hâricen beş kubbesi olan [Eski Câmi'-i şerîf] Edirne'dedir. Ve yine dokuz kubbeli ve dört minâresinden biri üç merdivenli ve dünyâda mevcûd minârelerin en uzun minâresi olan [Üç Şerefeli Câmi'-i şerîf] Edirne'dedir. Ve daha Edirne'de (Yıldırım),

(Murâdiye), (Dârü'l-hadîs), (Çelebi), (Şücâ'eddîn), (Gâzî Mihal Beğ), (H˘âce İlyâs), (Şeyh Sâdık, [)], (Süleymâniye) gibi yüz altmış beşe bâlig olan nice câmi' ve mescid vardır ki bunların içinde gâyet 'âlâ kubbeli ve mürtefi' minâreli olanlar, güzelliklerine bakmakla doyulamayanlar ve üç kubbeli hattâ merkezî kubbesinden başka on bir kubbeli olanlar da vardır. Ve daha bunlardan başka Edirne'de muhtelif tarîkat-ı 'Alîyye'ye mensûb (69) tekye vardır. Edirne Mevlevî-hânesi, Sultân Murâd-ı sânînin Kâdirî-hânesi, Kâdirî dergâhları ve tekyeleri, Halvetî dergâhları ve Bektâşî tekyesi vardır. Şehr hâricinde "Hıdırlık" denilen makâm-ı mübârek[35] ve daha on kadar meşhûr zâviye vardır: Bunlarda Melâmiyye ve mecâzîbden nice 'âlâ ve 'azîz zâtlar medfûndur. Daha bunlardan başka **[Sayfa 13]** Edirne'de dokuz yerde 'imâret "35" medrese ve kütüphâne ve "52" mekteb vardır.

İşte bütün cihân efkâr-ı 'umûmiyyesi -böyle iki üç değil hattâ yüzlerce sahîfede bile 'arz edilemeyecek kadar pek çok olan- o ebedî olduğu kadar bedî' Türk âbideleri karşısında derhâl teslîm ederler ki: "Edirne" bütün o mefâhir-i milliyye vü dîniyyesiyle, bütün o mü'essesât-ı medeniyyesiyle beş yüz yetmişi mütecâviz yıldan beri Türk'dür ve ebediyeten de Türk'e merbût olarak yaşaması lâzımdır. Ve şübhesiz ki "Edirne" derken yalnız o mukaddes şehri değil bütün "şarkî Trakya"mızı ve bütün "Gelibolu yarımada"mızı tasavvur etmiş oluyoruz. Hattâ İstanbul'umuzu bile bu tasavvurun dâhilinde 'add ediyoruz. Çûnki biliyoruz ki Edirnesiz, ne Trakya'nın ne Gelibolu'nun ne de İstanbul'un selâmeti te'mîn edilmiş olur. Böyle olduğu hâlde düvel-i müttefika Edirne'mizi bize i'âde etmeğe hâlâ nâzlanıyor. Hâlâ tereddüd ediyorlar. Fakat emîn olsunlar ki onlar bu tereddüdlerine ne kadar temerrüd ederlerse Türk de "Gelibolu", "Edirne" ve "Trakya"sından vazgeçmemekde o kadar sebât edecek ve bu 'azm-i kat'îsinin ya'nî (Mîsâk-ı Millî'sinin) îcâb etdirdiği bu mukaddes mücâdele ve mücâhedesinde Allâh'ına Hakk'ına dayanarak fedâkârâne devâm eyleyecekdir.

1338 Son İstanbul

[35] Kelime "mübârek" şeklinde okundu: مبارك

YEŞİL YATIRIMLAR ÇERÇEVESİNDE YEŞİL TİCARET: OECD ÜLKELERİNE BİR BAKIŞ

Dr. Öğretim Üyesi MÜCAHİT ÇİTİL

Harran Üniversitesi, Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi,

ORCID ID: 0000-0002-6788-7115

Özet

Bu çalışma, yeşil yatırımlar ile yeşil ticaret arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bulgular, yeşil yatırımların çevreci ürün ticaretini artırdığını, teknoloji harcamalarının yeşil ürün ticareti üzerinde olumlu etkisi olduğunu, faiz oranlarının ise çevreci ürün ticaretini azaltıcı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, milli hasıla ile çevreci ürün ticareti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bulgular, yeşil yatırımların çevreci ürün ticaretini düşük düzeyde olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır. Politika yapımında bu sonuçların dikkate alınması önerilmektedir. Hükümetler, karbon emisyonlarını azaltan ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden çevreci programlar oluşturabilirler. Ayrıca, çevre odaklı ticaret anlaşmaları ve ürün izleme mekanizmaları geliştirmek de önemlidir. Bu çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır, özellikle yeşil yatırım ve yeşil ticaret göstergelerinin daha geniş ve kesin bir şekilde tanımlanması gerekmektedir. Gelecekteki araştırmalar bu kısıtları ele almalıdır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Ticaret, Yeşil Yatırım, İktisadi Sürdürülebilirlik, Panel Veri Analizi

GREEN TRADE WİTHİN THE FRAMEWORK OF GREEN İNVESTMENTS: A REVİEW ON OECD COUNTRİES

Abstract

This study examines the relationship between green investments and green trade. The findings show that green investments increase trade in environmentally friendly products, technology expenditures have a positive effect on trade in green products, and interest rates have a decreasing effect on trade in environmentally friendly products. Additionally, no significant relationship was found between national product and environmentally friendly product trade. The findings reveal that green investments have a low positive impact on environmentally friendly product trade. It is recommended that these results be taken into account in policy making. Governments can create environmental programs that reduce carbon emissions and promote sustainable development. It is also important to develop environmentally focused trade agreements and product monitoring mechanisms. This study has some limitations, especially green investment and green trade indicators need to be defined more broadly and precisely. Future research should address these limitations.

Keywords: Green Trade, Green Investment, Economic Sustainability, Panel Data Analysis

Giriş

İktisadi sürdürülebilirliği sağlayan ticaret veya çevre kirliliğini gözeten ticaret olarak da adlandırılan yeşil ticaret, çevre dostu üretilen mal ve hizmetlerin ülkeler arasındaki ticaretini ifade eder. Bunun yanı sıra hammaddeden üretime, dağıtıma ve nihai ürünlerin tüketimine kadar bütün tedarik zinciri boyunca çevresel olarak sürdürülebilir uygulamaları gerçekleştirmeyi hedefler. Yeşil ticaret, ekonomik faaliyetleri daha çevreci bir hale getirerek iktisadi büyüme ve kalkınma hedefleri için sürdürülen iktisadi faaliyetlerin çevre ve toplum üzerindeki asgari düzeye indirmeyi amaçlar. Bu itibarla yeşil ticaret yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını, başta karbon dioksit olmak üzere sera etkisi yaratan gazların salınımını azaltılmasını, biyoçeşitliliğin muhafaza edilmesini ve çevreyi korumaya yönelik düzenlemeleri kapsar.

Yenilenebilir enerji teknolojileri, organik ve sürdürülebilir yöntemlerle hasat edilmiş tarım ürünleri, enerji tasarrufu sağlayan cihazlar ve başta geri dönüşüm yöntemleri ile üretilmiş ve çevreye zarar veremeyen tekstil ürünleri gibi çevreyle uyumlu ürün ve hizmetler yeşil ticaret kapsamında ticarete konu olan ürünler olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla yeşil ticaretten bahsettiğimizde sürdürülebilir üretim yöntemlerinin benimsenmesini, kirletici olmayan üretim teknolojilerin kullanılmasını ve çevresel ve toplumsal kaygıların ticaret politikalarına ve uygulamalarına tahvil edilmesinden bahsetmiş oluyoruz. Bu çerçevede yeşil ticaret kavramının iklim değişikliği, çevresel bozulma ve toplumun çevre ile ilgili artan endişeler nedeniyle önem kazandığını söylememiz mümkündür. Bu sebeple çevresel sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir iktisadi gelişme için hükümetler, uluslararası kuruluşlar ve işletmeler için yeşil ticareti teşvik etmek oldukça önemli bir hale gelmektedir. Çevreci ürün ticaretinin artması, çevreci ürünlerin üretimi için gerekli yatırımları yapamayan ülkelerin çevreci ürünlere erişimini sağlayacaktır. Her geçen gün ülkelerin çevreci ürünlere erişiminin artması, enerjinin verimli kullanılmasını, karbon emisyonunun azaltılmasını, çevreyi daha az kirleten üretim yöntemlerinin geliştirilmesini ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesini mümkün kılacaktır.

Çevre ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkinin incelenmesi genellikle iktisadi büyüme odaklı idi. Fakat zamanla uluslararası ticaret ile kaynak kullanımı, enerji verimliliği, karbon emisyonu ve ekosistemler gibi sorunlar incelenmeye başlandı. Yeşil ticaret çerçevesinde yapılan çalışmaların uluslararası ticaretin sürdürülebilirlik tarafına, bu çerçevede sürdürülen uygulamalara ve bu uygulamaların sonuçlarına odaklanan çalışmaları kapsadığı görülmektedir. Yeşil ticaret ile ilgili çalışmaların bir kısmının, yeşil ticaret kavramının tanımlanması ve bu kavramın sınırlarının belirlenmesini amaçladığı görülmektedir. Yeşil ticaretin tanım ve kapsamı çerçevesinde gelişen literatür, yeşil ticaret-çevre ve yeşil ticaret-iktisadi olarak uygulanabilirlik bağlantılarına odaklanmaktadır. Bu bağlantılar çalışmaların, yeşil ticaret ve sürdürülebilir bir iktisadi sistemi destekleyen üretim ve tüketim modellerin gereksinimi gibi ortak bir sonuca varmasına neden olmaktadır.

Yeşil ticaretin yerleştirildiği bir diğer çerçeve rekabetçiliktir. Karbon emisyonlarının ve bu emisyonların aşağı çekilmesi için karşılanması gereken standartların ürün fiyatlarına yansıtılması uluslararası ticarete konu olan ürün fiyatlarını etkileyebilmektedir. Uluslararası ticarete konu olan yeşil ürünler, rekabetçilik kavramının başka bir yönünü oluşturmaktadır. Bu

bağlamda enerji verimliliğini arttıran ve yenilebilir enerji kullanımını mümkün kılan teknolojiler ile çevreci tekstil, tarım, dönüştürülmüş ürün ticareti etkileyen faktörlerin incelendiği görülmektedir. Bu incelemelerin önemli bir bölümünün tedarik zincirlerinin sürdürülebilirliği, bu zincirlerin çevre dostu olarak tasarlanması ve bu çerçevede kaynakların verimli kullanılmasını içerdiğini tespit etmek yerinde olacaktır.

Yeşil ticareti ile ilgili ampirik çalışmaların, hem arz hem de talep yönlü olduğunu söylemek mümkündür. Arz yönlü çalışmalara örnek olarak (Cantore & Cheng, 2018) çalışması gösterilebilir. Söz konusu çalışmada kirlilik vergileri gibi çevre politikalarının, çevreci ürünlerin karşılıklı ticareti üzerinde en önemli belirleyici olduğunu tespit etti. Benzer şekilde (De Melo & Solleder, 2020) yeşil ticaretin önündeki engelleri ticaret anlaşmalarındaki eksiklikler, ticaret görüşmelerinde yeşil ürünlerin müzakere edilmemesi, yeşil ürünlerin pazar problemleri, ülkelerin çevre düzenlemeleri ve bu düzenlemelerin yürütülmesinde yaşanan sorunlar olarak sıralamıştır. Benzer sonuçlar, yapısal çekim modeli ile yaptığı tahminlerde (De Melo & Solleder, 2020) çalışmasında da elde edilmiştir. (Sauvage & Timiliotis, 2017) ise 12 ülkede faaliyet gösteren firmaların ihracat performansları ile çevresel önlemler arasında ters yönlü bir ilişki tespit etti.

Bununla birlikte yeşil ürünlere olan uluslararası talep ve tüketici tercihleri de yeşil ticaret bağlamında incelenmiştir. Bu çerçevede yapılan incelemeler, yeşil ürünlere olan efektif talebi etkileyen faktörlerin neler olduğu, bu harcamaların finansmanı için geliştirilebilecek ödeme araçlarını ve yeşil ürünler için potansiyel uluslararası talebin sınırlarını içermektedir. Talep yönlü çalışmalara (Wan, Nakada, & Takarada, 2018) çalışması örnek gösterilebilir. Bu çalışmada ticari liberalizasyonun pazar büyüklüğü, çevre duyarlılığı, piyasa gücü ve kirlilik vergileri yönünden yeşil ürünlerin ticareti üzerindeki etkisi incelenerek ithalatçı ülkenin küçük pazarlardan ihracatçı ülkenin ise büyük pazarlardan yararlandığını, dolayısıyla piyasa büyüklüğünün yeşil ürünlerin ticareti üzerinde heterojen bir etkiye sahip olduğunu ortaya koydu. Ayrıca kirlilik vergilerinin yeşil ürünlerinin üretimini ve ticaretini arttırdığı tespit edildi. Piyasa gücü açısından tekel ve duopol piyasaları çerçevesinde yapılan analiz, duopol piyasalarda ticaretin serbestleşmesinin kirlilik vergilerinin artmasıyla sonuçlanabileceğini gösterdi. (Sauvage, 2014) OECD için yazdığı raporda çevreyi korumaya yönelik düzenlemeler ile yeşil ürünlerin ticareti arasındaki ilişkiyi inceledi. Rapor çevresel standartların getirilmesi, uygulanması ve bunların sürdürülmesinin gelir seviyesi ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koymasının yanı sıra yeşil ürünlere olan talebin arkasındaki temel dinamiğin çevresel düzenlemeler olduğuna işaret etti. Bununla birlikte yeşil ürünlerin ticaretinin çevresel düzenlemelerin katılığından önemli ölçüde etkilendiği ve pazar büyüklüğünü etkilediği ortaya konuldu.

Öte yandan ülkelerin gelecek projeksiyonları, çevreyi ve iklim değişikliklerini içermektedir. Bu sebeple dünyadaki hemen hemen her ülkenin sürdürülebilir kalkınma programları vardır. Bunun yanında çevrenin korunması ve iklim değişikliğinin getirdiği problemlerin çözümü için uluslararası işbirliğinin bir zorunluluk olduğu da kabul edilmektedir. İster mikro düzeyde (firma ve birey) ister makro düzeyde (ülke ya da bölge) çevrenin korunmasına yönelik önlemler ve iş akışlarının iktisadi bir maliyeti olduğu kabul edilmektedir (Rosen & Guenther, 2015). Bu

maliyetler, genellikle çevre kirliliğine ve iklim değişikliğine neden olan faaliyetlerin yerine geçmesi için gerekli olan yatırımlardır. Firma düzeyinde düşünüldüğünde küçük görünen bu maliyetler, endüstri, yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve çevreci alt yapılara doğru genişletildiğinde bu maliyetler daha da artmaktadır. Bu sebeple politika yapıcılar orta ve uzun vadeli projeksiyonlarda bir biriyle çatışan amaçları gözetmek ve bunları çevre ve iklim değişikliği hedefler çerçevesinde yönetmek zorundadırlar. Bu çerçevede ülkeler için, çevreci ürün ve teknolojilerin üretilmesi iktisadi gelişme ile çevreci hedefleri birleştirmeye hizmet edebilir. Bu aynı zamanda yeni bir iş alanı ve pazar anlamına gelmektedir.

Bu çalışma yeşil yatırımlar ile yeşil ticaret arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, çevresel sorunları azaltma ve çevreyi daha az kirleten bir ekonomiye geçiş hem yeşil ticaretin hem de yeşil yatırımların ortak noktalarını oluşturmaktadır. Fakat bir birlerinden nasıl etkilendikleri derinlemesine incelenmediği için literatürdeki karanlık alanı oluşturmaktadır.

Önceki satırlarda yeşil ticaret ile ilgili hatırı sayılır bir ölçüde açıklama yapılmıştı. Yeşil yatırımlar ise çevreye zarar vermeyen ya da çevre kirliliğini azaltan projeler ve teknolojik yenilikler için tahsis edilen mali büyüklükleri ifade eder. Çevresel bozulmanın çok boyutlu olmasından dolayı yeşil yatırımlar yenilenebilir enerji üretimi için gerekli altyapı harcamaları, enerjinin daha verimli kullanılması için gerekli olan araştırmaların finanse edilmesini, çevre kirliliği yaratmayan taşımacılık/ulaşım/dağıtım sistemlerinin geliştirilmesini, sürdürülebilir tarımsal araştırmaları ve diğer çevreci uygulamalar için yapılan harcamaları içerebilir. Öbür yatırımlara benzer şekilde yeşil yatırımlar da iktisadi büyümeyi hızlandırabilir. Fakat bu yatırımların önemli yönü, çevreci üretim ve sürdürülebilir enerji arzını geliştirme potansiyeline büyük ölçüde sahip olmalarıdır.

Yeşil yatırımlar uzun vadede yurtiçindeki çevresel bozulmaları yavaşlatabilir. Fakat aynı zamanda çevreci ürün, teknoloji ve yenilikleri üretip geliştirmek için fon kaynağı oluşturur. Bir sonraki aşamada bu çevreci ürün ve teknolojiler küresel piyasalara çıkarak ticarete konu olabilir. Bu da çevreci ürün ve teknolojiler için küresel ölçekte bir talep anlamına gelir. Çevreci ürün ve teknolojilerin sürdürülebilir iktisadi amaçlara hizmet etmesi sebebiyle yararlarının küresel ölçekte fark edilmesi, bu ürünlerin üretimine devam edilmesi ve geliştirilmesi için yeni yeşil yatırımları teşvik edebilir.

Bu çalışma yeşil yatırımların yeşil ticaretle birkaç yönden ilişkisi sebebiyle gerçekleştirildi. Öncelikle yeşil yatırımlar çevreci ürün, yenilik ve teknolojilerin geliştirilmesi için fon kaynağı oluştururken bu ürünler için AR-GE ve uluslararası ticari çabaları da teşvik eder. Böylece çevreci ürünlerin üretimi ve ticarete konu olması için ihtiyaç duyulan zemini oluşturarak çevreci ürünlerin pazarının büyümesini etkileyebilir. Buna ilave olarak yeşil yatırımlar sebebiyle artacak çevreci ürün, hizmet, yenilik ve teknoloji üretimi, kendisine denk bir talep oluşturma eğilimi taşıyacaktır. Çünkü çevreci ürünlerin pazarda görülme sıklığı arttıkça tüketicilerin çevreci ürünlere olan ilgisini arttırabilir. Bu da yeşil yatırımların ulusal talebin yanı sıra yeşil ürünlere olan uluslararası talebin artmasına katkı sağlayabilir.

Elbette çevreci yatırımların yöneldiği başlıca alanlar temiz enerji altyapısı, karbon dioksit üretmeden elde edilen enerjiyle çalışan ve bu enerjiyi verimli kullanan ulaştırma sistemleri ve çevresel sürdürülebilirliği gözeten üretim uygulamalarıdır. Bunlar yeşil ürünlerin üretiminin, lojistiğinin, tedarik zincirlerinin çevreye zarar vermeden gerçekleşmesini sağlar. Bütün bunlar yeşil ürünlerin küresel pazarlara kirlilik üretmeden dahil olması için gerekli olan altyapıyla yeşil yatırımlar arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Altyapının yanı sıra yeşil yatırımlar, ihracatın teşvik de edebilir. Çevresel sürdürülebilir iktisadi hedefler kapsamında başta hükümetler olmak üzere finansal kuruluşlar yeşil yatırım fonlarını çevreci ürünlerin ticareti için gerekli olan finansmanlara, ticareti etkinleştiren hizmetlerin geliştirilmesine ve pazarların erişilebilirliğinin arttırılmasına yönlendirebilir. Böylece yeşil yatırımlar, ticareti teşvik edici bir hüviyet kazanabilir. Son olarak yeşil yatırımların, hükümetlerin çevresel sürdürülebilirlik politikalarının uygulanabilmesine önemli bir dayanak olduğu söylenebilir. Böylece hükümetler yeşil ticaret için gerekli olan uygun ortamı üretici ve tüketiciler için sağlama şansı elde eder. Bu da uluslararası piyasalara daha fazla çevreci ürünün çıkmasını mümkün kılabilir.

Bu açıklamalara dayanarak yeşil yatırımlar ile yeşil ticaret arasındaki incelenmesinin çevresel sürdürülebilirlik, iktisadi kalkınmanın çevreci bir şekilde gerçekleştirilmesi, iktisadi büyüme politikalarının belirlenebilmesi, yeşil ürünler için pazar olanaklarının belirlenmesi, sonuç alabilme olasılığı yüksek çevre politikalarının dizayn edilebilmesi ve çevreci politikaların geliştirilmesinde uluslararası pazarların öneminin anlaşılabilmesi açılarından önemli olduğu söylenebilir. Bu çerçevede bu çalışma 37 OECD ülkesinin 2003-2016 yılları arasındaki makroekonomik verileri kullanılarak yeşil yatırımlar ile yeşil ticaret arasındaki ilişkiyi incelemeyi hedeflemektedir. Bu bölümden sonra bu çalışma, veri ve tahmin yönteminin tanıtıldığı bir bölümle devam edecektir. Ampirik sonuçların değerlendirildiği bir sonraki bölümü sonuç ve politika önerilerinin olduğu bölüm takip edecektir.

Yeşil Yatırım Konusunda Ampirik Çalışmalar

Çalışmada esas etkisi incelenmek istenen değişken yeşil yatırımların etkisidir. Literatürü incelediğimizde yeşil yatırımların pek çok farklı parametre üzerindeki etkisi incelenmiş olsa da çevresel parametrelerin ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Örneğin (Pavlyk, 2020) AB ülkeleri ve Ukrayna'nın 2009-2019 yılları arsındaki verileri kullanarak çok ülkeli bir örneklem için yeşil yatırımlar ile enerji açığı arasındaki uzun dönemli ilişkileri inceledi ve yeşil yatırımların enerji verimliliğini, kişi başına geliri ve yenilenebilir enerji üretiminin artmasını sağladığını tespit etti.

Karbon emisyonları yeşil yatırımlarla yaygın bir şekilde ilişkilendirilen bir değişken olarak göze çarpmaktadır. (Zahan & Chuanmin, 2021) 1998-2019 yılları arasında Çin'de gerçekleştirilen yeşil yatırımlar ile yenilenebilir enerji tüketimi ve karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi inceledi. Sonuçlar yeşil yatırımların yenilenebilir enerji tüketimi ve karbon emisyonları üzerinde farklı etkilere sahip olduğunu gösterdi. Buna göre yeşil yatırımlar uzun dönemde yenilenebilir enerji tüketimi ile pozitif bir ilişki içerisinde iken karbon emisyonları ile negatif ilişki içerisindedir. Fakat yeşil yatırımlar uzun dönemde karbon emisyonları üzerindeki etkisi oldukça zayıftır. (Huang, Xue, & Khan, 2021) ise Çin'in 30 ilin için 1995-2019 yılları arasındaki verilerini kullanarak karbon emisyonlarını azaltmada yeşil yatırımların, yenilebilir

enerji tüketiminin ve çevreci teknolojik gelişmelerin rolü inceledi. Bulgular yeşil yatırımlar da dahil olmak üzere bütün açıklayıcı değişkenlerin karbon emisyonlarını azaltmada etkili araçlar olduğunu işaret etti. Benzer şekilde (Li, Yu, Jahanger, Usman, & Ning, 2022) Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye (MINT) ülkeleri kapsamında ekonomik büyüme, teknolojik yenilik, yenilenemeyen enerji kullanımı ve küreselleşmenin yanı sıra yeşil yatırımların karbon emisyonları üzerindeki etkisini inceledi ve yeşil yatırımların beklenildiği gibi karbon emisyonlarını önemli ölçüde azaltan bir unsur olduğunu gösterdi.

Yeşil yatırımların çevre üzerindeki etkisinin mekânsal bir özellik taşıyıp taşımadığı da literatürde incelenmiş bir olgudur. (Ren, Hao, & Wu, 2022) diğer pek çok çalışmada olduğu gibi Çin ekonomisi üzerinde yeşil yatırım ve kurumların çevre üzerindeki etkisini inceledi. Bunun için 30 Çin vilayetinin 2006-2017 yılları arasındaki verilerini ve tahmin yöntemi olarak mekânsal panel veri analizi kullanıldı. Sonuçlar Çin'deki çevre kirliliğinin mekânsal bir bağımlılığının olduğunu gösterdi. Bir ilde gerçekleştirilen yeşil yatırımlar o ilin çevre kirliliğini yatıştırıcı bir etkiye sahip olurken bu ile komşu olan illerin çevre kirliliği üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu gösteren herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Sonuçlar, yeşil yatırımların enerji tasarrufunu arttırarak, emisyon miktarını azaltarak, teknolojik gelişmeleri teşvik ederek ve endüstrileri daha çevreci bir hale getirerek çevre kirliliğini azalttığı ortaya konuldu. Benzer sonuçlar (Li, ve diğerleri, 2021) çalışmadan da elde edildi. (Zhang, Shao, Han, & Chang, 2022) ise yeşil yatırımları çevre ile ekolojik ayak izi gibi daha kapsamlı bir kavram üzerinden ilişkilendirmek amacıyla yeşil yatırımın, doğal kaynakların, çevreci teknolojik yeniliklerin ve iktisadi gelişmenin Çin'deki ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini inceledi. 2000-2018 yılları arasını kapsayan verilere dayanarak gerçekleştirilen tahminler yeşil yatırım da dahil olmak üzere etkisi incelenen açıklayıcı değişkenlerin hem kısa hem de uzun dönemde Çin'in ekolojik ayak izini azalttığını gösterdi. Ekolojik ayak izi kavramı üzerinden yeşil yatırımları inceleyen bir diğer çalışma (Sun, Guan, Razzaq, Shahzad, & An, 2022)'ye aittir. Bu çalışmada yazarlar OECD ülkeleri kapsamında yeşil yatırımın, yenilenebilir enerji tüketiminin ve mali yerelleşmenin ekolojik ayak izini nasıl etkilediği incelendi. Çalışma hem uzun dönem ilişkiler incelenmiş hem de quantile regresyon yöntemiyle nicel büyüklüklerin önemli olup olmadığı analiz edilmiştir. Sonuçlar, yeşil yatırım, mali yerelleşme ve yenilenebilir enerji tüketiminin ekolojik ayak izlerini azaltmada etkili olduğunu gösterdi. Fakat bu etkiler düşük quantile düzeyinden yüksek düzeylere çıkıldıkça oldukça farklılaşmaktadır.

Yeşil yatırımlar tıpkı diğer yatırımlar gibi firmalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Doğal olarak yeşil yatırımları yapan firmalar için yaptıkları bu yatırımların sonuçları önemli olacaktır. Buradan yola çıkarak yeşil yatırımlar ile firmaların çeşitli performans göstergeleri arasındaki ilişki literatürde incelenen bir diğer ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin (Chen & Ma, 2021) firma düzeyindeki verileri kullanarak Çin ekonomisi üzerinde yeşil yatırımlar ile firma performansı arasındaki ilişkiyi inceledi. 2008-2017 yılları arasındaki verilere dayanan analizin sonuçları yeşil yatırımların firma performansı üzerinde belirleyici bir faktör olduğunu gösterdi. Yeşil yatırımlar çalışmaya konu olan firmaların finansal performanslarını olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca çevreyi korumaya yönelik getirilen önleyici vergiler, firmalara verilen sübvansiyonlar ve teknolojik gelişmeler de yeşil yatırımlar aracılığı ile firma performansını etkilemektedir. (Indriastuti & Chariri, 2021) Endonezya borsasına kayıtlı 132 imalatçı firmanın

2016-2019 yılları arasındaki verisini kullanarak yeşil yatırımlar ve kurumsal sosyal sorumluluğun finansal performans ile sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini inceledi. Sonuçlar, yeşil yatırımlarını ve kurumsal sosyal sorumluluklarını arttıran firmaların daha sağlıklı finansal performansa sahip olduğunu ve sürdürülebilirlik açısından diğer firmalardan olumlu bir biçimde ayrıştığını gösterdi. (Zhang & Kong, 2022) yeşil yatırımları yenilenebilir enerji politikaları çerçevesinde ele alarak Çin ölçeğinde firmaların sürdürülebilirlik hedeflerindeki başarılarını inceledi. Şanghay ve Shenzhen, Çin'deki A-hissesine kote şirketlerin 2007-2019 yılları arasındaki verilerini derleyerek toplam 32.267 gözlemle yapılan tahminlerde yeşil yatırımların firmaların sürdürülebilirliklerini destekleyici bir unsur olduğu tespit edildi. (Zhang, Zhao, & Qu, 2021) ise Bloomberg veri tabanından 2010-2018 yılları arasında Çin borsasında gerçekleşen çevreci, sosyal ve yönetişim yatırımları ile firmaların performansı arasındaki ilişkiyi inceledi ve Çin'de 2016 yılının yeşil yatırımlar için kırılma dönemi olduğunu gösterdi. Bu tarihten sonra çevreci, sosyal ve yönetişim yatırımları ile firma performansı arasında daha güçlü bir ilişki gözlendiği ortaya konuldu. Bu konudaki en güncel çalışmalardan biri olan (D'Angelo, Cappa, & Peruffo, 2023), yeşil yatırımlar da dahil olmak üzere çeşitli çevreci karar ve uygulamaların firmaların iktisadi performansı üzerindeki etkisini inceledi. Çalışmada Avrupa Komisyonunun Avrupa'daki küçük ve orta ölçekli işletmelerden topladığı anket verileri kullanıldı. Çalışma yeşil yatırımlar da dâhil olmak üzere çevreci faaliyetlerin firmaların ekonomik performansını olumlu etkilediğini ortaya koymuştur. Fakat bu olumlu etkinin zaman içinde tersine döndüğünün görülmesi sebebiyle yeşil yatırımlar ile iktisadi performans arasında ters U-şeklinde bir ilişkinin olduğu tahmin edildi. (Li, ve diğerleri, 2023) yeşil yatırımların etkisini, tarım sektöründe toplam faktör verimliliği çerçevesinde inceledi. Bu amaçla Çin'deki 30 ilin 2015-2019 yılları arasındaki verileri kullanıldı. Yapılan tahminler yeşil yatırımların bölgesel farklılıklar göz önünde bulundurularak tarımsal alandaki toplam faktör verimliliğini arttırıcı etkiye sahip olduğunu işaret etti.

Öte yandan literatürde yeşil yatırımların içsel bir değişken olarak ele alındığı çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda yeşil yatırımların belirleyicileri ve hangi değişkenlerden etkilendikleri incelenmektedir. Örneğin (Liao & Shi, 2018) Çin'de yeşil yatırımın belirleyicilerinin neler olduğunu inceledi. Bu amaçla 30 ilden 1998-2014 yılları arasında bir panel veri oluşturuldu. Sonuçlar endüstriyel yapının, nüfusun ve bölgesel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın yeşil yatırımları arttırıcı etkiye sahip olduğunu; öte yandan ticari dışa açıklığın, enerji çeşitliliğinin, karbon piyasalarının ve Doğrudan Yabancı Yatırımların yeşil yatırımları azaltıcı etkiye sahip olduğunu ortaya koydu. (Tran, Do, Vu, & Do, 2020) ise Vietnam'da faaliyet gösteren 208 işletmenin 2018 yılındaki verilerini kullanarak yeşil yatırımları etkileyen faktörleri inceledi. Anket yoluyla elde edilen veriler analiz edilerek önemli sonuçlar ortaya konuldu. Altyapı, fon sağlama, sermayeye erişim teşvikleri, devlet desteği gibi çeşitli faktörlerin yeşil yatırım üzerindeki etkisi incelendiğinde yeşil yatırım bilincinin, sermayeye erişimin ve devletin üstlendiği rolün Vietnam'da faaliyet gösteren firmaların yeşil yatırımları üzerinde belirleyici unsurlar olduğu tespit edildi. Öbür taraftan (Dutta, Jana, & Das , 2020) petrol şoklarının yeşil yatırımlarla bir ilişkisinin olup olmadığını inceledi. Eylül 2010 - Aralık 2018 tarihleri arasındaki verilerle yapılan tahminlerden elde edilen sonular petrol

fiyatlarındaki oynaklıklar ile yeşil yatırımlar arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösterse de bu ilişkinin istatistiksel olarak kabul edilmesinin zor olduğu ortaya konuldu.

Mülkiyet farklılıklarının yeşil yatırımlar üzerindeki etkisini inceleyen (Huang & Lei, 2021), Çin borsasında işlem yapan firmaları ele aldı. 2008-2016 yılları arasında verilerin ve dinamik panel veri analiz yönteminin kullanıldığı bu çalışmada çalışmaya konu olan özel firmaların kamu mülkiyetinde olan firmalara oranla daha fazla yeşil yatırım yaptığı gözlendi. Ayrıca söz konusu özel firmalar piyasalaştıkça (marketization) yeşil yatırımlarının da arttığı ampirik olarak ortaya konuldu. (Zhao, Zhang, Sadiq, Hieu, & Ngo, 2021) ise Çin'de faaliyet gösteren yenilenebilir enerji firmalarını yeşil yatırımlar çerçevesinde inceledi. Ayrıca Çin devletinin yenilenebilir enerji firmalarına verdiği sübvansiyonların ve vergi desteklerinin bu firmaların yatırım etkinliğini nasıl etkilediği araştırıldı. Veri zarflama yöntemi ile yapılan analizler sonucunda 2001-2018 yılları arasında yenilenebilir enerji firmalarının yatırım performanslarının sürekli arttığı gözlendi. Çalışmanın ortaya koyduğu en önemli sonuç, sübvansiyonların ve vergi desteklerinin yenilenebilir enerji firmalarının yeşil yatırımları üzerinde dikkate değer olumlu bir etkisinin olduğu yönündedir. Yeşil yatırımlar ile ilgili literatürü oldukça güncel olan iki çalışma ile bitirmek yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi (Sharif, Kocak, Khan, Uzuner, & Tiwari, 2023) 1995-2018 yılları arasında ASEAN ülkeleri için yenilenebilir enerji üretimi, yeşil yatırım, çevre vergisi ve ekonomik büyüme ile çevreci teknolojik yenilikler arasındaki ilişkileri incelediği çalışmasıdır. Bu çalışmadan elde edilen ampirik bulgular beklenildiği gibi yeşil yatırımların çevreci teknolojileri arttırıcı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koydu. Bir diğer çalışma (Dutta, Bouri, Rothovius, & Uddin, 2023)'e aittir ve ABD borsasında işlem yapan 35 önde gelen teknoloji yatırımcısı firmanın Mayıs 2008-Mart 2021 yılları arasındaki verilerini kullanarak iklim riski ile yeşil yatırımlar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmasıdır. Bu analizden elde edilen bulgular, artan iklim krizinin enerji talebinde artışa ve yeşil yatırımlarda artışa neden olduğunu gösterdi.

Veri ve Tahmin Yöntemi

Bu bölümde çalışmada kullanılan veri seti ve tahmin yöntemi ile ilgili bilgiler verilecektir. Çalışmada kullanılan veri 2003-2016 yılları arasını ve 37 OECD ülkesini kapsamaktadır. Böylece 518 (14*37) gözlemin olduğu dengeli bir panel veri seti elde edildi. Bu veri setini oluşturan değişkenler, açıklamaları, ölçü birimleri ve kaynakları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1. Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Birim	Kaynak
RNW	Yenilenebilir enerji üretimi	Thousand Toe	OECD.stat
REXC	Reel efektif döviz kuru	(2010 = 100)	World Bank
EMPY	İstihdam	Employment to population ratio, 15+, total (%)	World Bank
ETRFF	Yeşil ürünler üzerindeki vergi	Percentage	OECD.stat
ETHEC	Çevreci teknolojik gelişme	All Environment Related Patents	OECD.stat
INT	Uzun dönem faiz oranları	Percentage	World Bank
GDP	Sabit fiyatlarla GSYH	constant 2015 US$	World Bank

Verilerle ilgili yukarıdaki tabloya ilave olarak verilerin ortalamaları, standart sapmaları, en düşük ve en yüksek değerlerine de bakmak bu aşamada faydalı olacaktır. Bu bilgiler aşağıdaki tablo sunulmuştur.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Variable	Obs	Mean	Std. dev.	Min	Max
LETRD	518	19.48667	2.298178	13.08604	23.40151
LGDP	518	26.58874	1.565903	23.26254	30.54931
REXC	504	93.14321	29.29779	.6799227	207.1137
RNW	518	11495.53	21467.96	75.89	155087.4
EMPY	518	55.84587	6.503614	37.72	75.668
ETRFF	518	.9938254	2.108873	0	13.45639
ETHEC	296	7603.847	18065.08	10.85	88898.74

Yeşil yatırımı temsil etmek üzere çeşitli göstergeler araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir. Bu çalışmada (Zhao, Zhang, Sadiq, Hieu, & Ngo, 2021) çalışmasında olduğu gibi yenilenebilir enerji üretimi, yeşil yatırım olarak kabul edilmiş ve aşağıdaki model tahmin edilmek istenmiştir.

$$LETRD_{it} = \alpha_i + LRNW_{it} + LREXC_{it} + LEMPY_{it} + LETRFF_{it} + LETHEC_{it} + LINT_{it} + LGDP_{it} + \varepsilon_{it}$$

Yukarıdaki modeli tahmin etmek üzere her bir ülkenin aynı katsayıya sahip olduğunu varsayan klasik, her bir ülkeye ait bir sabit terimin kullanıldığı sabit ve ülkeler ait herhangi bir sabit terimin kullanılmadığı ve ülkeden ülkeye değişkenlik gösteren özellikleri tesadüfi etkiler olarak kabul eden tesadüfi etki etkili panel veri tahmincileri kullanılmıştır. Bu tahmincilerin yanı sıra quantile regresyon tahmincisi de söz konusu modeli tahmin etmek için kullanılmıştır. Quantile regresyon tahmincisi, değerleri %25-%50-%75 ya da %10….%90 gibi farklı yüzdelik dilimlere ayırarak ilgili yüzdelik dilimlerin etkisini görmeyi mümkün kılmaktadır. Quantile regresyon tahmincisinin diğer tahmincilerle karşılaştırıldığında birkaç yönden üstünlüğü kabul edilmektedir. Bu üstünlükleri şöyle sıralamak mümkündür (Koenker, 2005):

- Uç değerlere karşı daha dayanıklıdır.
- Standart regresyon tahmincileri, verilerin ortalama çevresindeki davranışlarını standardize etmeye çalışırken quantile regresyon tahmincisi verinin farklı yüzdelik dilimlerini kullanarak daha geniş bir bakış açısını mümkün kılar.
- Örneklemden elde edilen verinin farklı yüzdelik dilimlerini incelenmesiyle değişkenlik gösteren ilişkileri gözlemlemeyi mümkün kılar.
- Standart regresyon tahmincileri, hata terimlerinin normal dağılım varsayımını benimserken quantile regresyon tahmincisi bu varsayımın sağlanmadığı durumlarda da tutarlı sonuçlar vermektedir.

Ampirik Bulgular

Tahmin modeli öncelikle klasik, sabit ve tesadüfi etkili tahminciler ile tahmin edilmiştir. Bağımlı değişken çevreci ürünlerin ticareti olmak üzere temelde etkisi incelenen açıklayıcı değişkenin yeşil yatırımlar olduğu önceki satırlarda açıklanmıştı. Klasik ve sabit etkili tahminci için R^2 değerinin sırasıyla (0,77) ve (0,99) olduğu ve tesadüfi etkili tahminciye ait $Wald\ Chi^2$ değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Sabit etkili model hariç ilk üç modelin sonuçları, elde edilen katsayının pozitif olması sebebiyle yeşil yatırımların çevreci ürün ticaretini arttırdığını göstermektedir.

	(1) Klasik Model	(2) Sabit	(3) Tesadüfi	(4) Median[1]	(5) Bost.Median[2]	(6) 0,25	(7) 0,50	(8) 0,75
LRNW	.164*	.186	.250***	-.103	-.103	.339**	-.103	-.182
	(.093)	(.132)	(.092)	(.114)	(.138)	(.139)	(.112)	(.119)
LREXC	-.223***	.029*	.013	-.224***	-.224***	-.472***	-.224***	-.023
	(.073)	(.016)	(.041)	(.040)	(.056)	(.058)	(.064)	(.099)
LEMPY	-4.793***	2.467**	.899*	-5.296***	-5.296***	-4.252***	-5.296***	-7.010***
	(.668)	(.991)	(.479)	(.989)	(1.457)	(1.215)	(.916)	(.894)
LETRFF	-.259***	.050	.043*	-.246***	-.246***	-.177**	-.246***	-.364***
	(.061)	(.033)	(.027)	(.064)	(.054)	(.088)	(.076)	(.059)
LETHEC	.774***	.560***	.546***	.823***	.823 ***	.979***	.823***	.851***
	(.098)	(.175)	(.088)	(.092)	(.113)	(.086)	(.140)	(.114)
LINT	-.440***	-.107*	-.105***	-.304***	-.304***	-.315***	-.304***	-.284*
	(.105)	(.053)	(.041)	(.111)	(.091)	(.122)	(.121)	(.163)
LGDP	.077	-1.076*	.073	.226	.226	-.161	.226	.122
	(.172)	(.651)	(.201)	(.165)	(.162)	(.163)	(.205)	(.205)
Cons	31.14436***	31.98528*	8.257*	30.964***	30.964 ***	32.632***	30.964***	40.778***
	(4.729)	(16.446)	(4.563)	(5.493)	(7.397)	(7.717)	(7.139)	(5.876)
R-squared	0.774	0.992	-	0.544	0.544	0.619	0.544	0.501
Adj R-squared	0.767	-	-	-	-	-	-	-
Prob > F	0.000	-	-	-	-	-	-	-
Wald chi-squared	-	-	113.93***	-	-	-	-	-

[1] Standart hatalar robust edilmiş quantile medyan regresyon sonuçlarını göstermektedir.
[2] Standart hataları bootstrapp edilmiş quantile regresyon sonuçlarını göstermektedir.

İlk üç tahminci çerçevesinde diğer açıklayıcı değişkenlere baktığımızda teknoloji harcamalarının her üç tahmincide de pozitif katsayılı ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Literatürde bir biriyle çelişen sonuçlar olsa da bu çalışmada kullanılan örneklem ve yöntem çerçevesinde, teknoloji yatırımlarının ticarete konu olan çevreci ürünler üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Faiz oranları, her üç tahminciden benzer sonuçların alındığı bir diğer değişkendir. Bu değişkene ait katsayılar negatif ve farklı önem derecelerinde de olsa istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre faiz oranları ile çevreci ürünlerin ticareti arasında bir değiş tokuş söz konusudur. Daha yüksek faiz oranları çevreci ürünlerin ticaretini azaltıcı bir etkiye sahiptir. Çevre odaklı düzenlemelerin etkilerine görmek bakımından çevreci tarifelerin çevreci ürün ticaretini nasıl etkilediği önemli bir sorudur. Klasik model (-0.259) sabit etkili (.050) ve tesadüfi etkili tahminci (.043) farklı katsayı, işaret ve anlamlılık düzeyine sahiptir. Bu sonuçlara dayanarak ticaret politikalarına tahvil edilmiş çevreci düzenlemelerin çevreci ürün ticaretini nasıl etkilediğini söylemek güçtür. İlk üç model için benzer güçlükler, döviz kuru ve istihdam değişkenleri içinde geçerlidir. Üretim düzeyini temsil etmek üzere tahmin modeline konulan sabit fiyatlarla milli hasıla her üç tahminci için pozitif katsayılara sahip olsa da istatistiksel olarak anlamlı olmadıkları için çevreci ürün ticaretinin milli hasıladan nasıl etkilendiğine dair bir yorumda bulunmak mümkün değildir.

Yöntem açısından çalışmanın öbür yarısını oluşturan quanitle regresyon tahmincisidir. Tahmin modeli öncelik standart hataları robust edilmiş medyan quantile regresyon (4) ve Standart hataları bootstrapp edilmiş quantile regresyon tahmincisiyle (5) tahmin edilmiştir. Her iki tahminci de yeşil yatırımların çevreci ürün ticareti üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu ortaya koyarken, bu sonuç istatistiksel olarak anlamlı değildir. İstatistiksel olarak anlamlı katsayıların elde edildiği bir diğer değişken üretim düzeyidir. Ulusal paranın değer kazanması anlamına gelen reel döviz kurundaki yükselme çevreci ürün ticaretini azaltmaktadır. Çevreci tarifeler, istihdam ve faiz oranları ise çevreci ürün ticareti üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Bütün bu sonuçlar istatistiksel olarak anlamlıdır.

Son olarak 0,25, 0,50 ve 0,75 olmak üzere üç farklı quantile seviyesinde regresyon sonuçları elde edildi. Bu sonuçlar (6), (7) ve (8) no'lu sütunlarda sunulmuştur. Yenilenebilir enerji yatırımlarının çevreci ürün ticareti üzerindeki etkisinin düşük quantile seviyelerinde pozitif olarak gözlenirken, quantile düzeyi yükseldikçe söz konusu etkinin negatif olduğu izlenmektedir. Fakat 0,50 ve 0,75 quantile düzeylerinde elde edilen pozitif katsayılar istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolayısıyla sadece 0,25 quantile düzeyi için yorum yapılabilir. Bu quantile düzeyinde katsayı pozitif (.339) ve %5 olasılık değerine göre istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonucun anlamı, yeşil yatırımların çevreci ürün ticareti üzerindeki olumlu etkisi sadece düşük yeşil yatırım düzeylerine sahip ülkelerde geçerlidir. Bu ülkelere İzlanda, İrlanda ve İsrail ülkeleri örnek verilebilir. Yüksek yeşil yatırımlara (yüksek quantile seviyeleri) sahip olan ülkelerde söz konusu iki değişken arasındaki pozitif ilişki yerine negatife bırakırken aynı zamanda istatistiksel olarak anlamını yitirmektedir.

Reel döviz kurundaki düşüşler (ulusal paranın değer kaybetmesi) önceki tahmincilerde olduğu gibi çevreci ürün ticaretini arttırmaktadır. Fakat quantile düzeyi arttıkça mutlak değerce katsayının küçülmesi söz konusu etkinin zayıfladığını göstermektedir. İstihdam ve çevreci

tarifeler, quantile düzeyi yükseldikçe etkisi artan iki değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki değişkende bir artış olması durumunda çevreci ürünlerin ticaretini azaltmakta ve bu azaltıcı etki quantile düzeyi yükseldikçe artmaktadır. Teknolojik gelişmeler raporlanan önceki bütün tahmincilerde olduğu gibi çevreci ürün ticaretini quantile regresyon tahmincisinden elde edilen sonuçlarda da olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Katsayılar istatistiksel olarak anlamlıdır. Düşük teknolojik gelişme seviyesine sahip Kosta Rika, Estonya ve Litvanya gibi ülkelerde teknolojik gelişmeler çevreci ürün ticaretini daha hızlı arttırırken yüksek teknoloji seviyelerine sahip Güney Kore, Japonya ve ABD gibi ülkelere doğru geçildikçe bu etki azalmaktadır. Benzer bir sonuç faiz oranları için de edildi. Faiz oranlarının çevreci ürün ticareti üzerindeki etkisi negatiftir ve önceki tahmincilerden elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir. Fakat bu negatif etki de quantile düzeyi yükseldikçe azalmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmanın temel motivasyonu yeşil yatırımlar ile yeşil ticaret arasındaki ilişkidir. Böyle bir ilişkinin varlığının araştırılması, , iktisadi büyüme ve istihdam, yatırım olanakları, politika geliştirme ve uygulama, sürdürülebilir kalkınma ve uluslararası işbirlikleri açısından oldukça önemlidir. Bu amaçla 37 OECD ülkesinin makro iktisadi verileri ile bir panel veri seti oluşturulmuştur.

Klasik, Tesadüfi ve sabit etkili tahmincilerden elde edilen bulgular yeşil yatırımların çevreci ürün ticaretini artırdığını, teknoloji harcamalarının yeşil ürün ticareti üzerinde olumlu ve anlamlı olarak anlamlı olduğunu, faiz oranlarının çevreci ürün ticaretini azaltıcı bir unsur olduğunu, dövizin kuru ve istihdam değişkenlerinin çevreci ürün ticaretini negatif yönde değiştirdiğini ve son olarak milli hasıla ile çevreci ürün ticareti arasında anlamlı bir ilişkinin gözlenmediğini ortaya koydu. Elde edilen sonuçlar Çalışmada kullanılan bir diğer tahmin yöntemi olan quantile tahmincisinden elde edilen sonuçlar yeşil yatırımların çevreci ürün ticaretini sadece düşük quantile düzeylerinde anlamlı bir şekilde pozitif bir şekilde etkilemektedir. Ulusal paranın değer kaybetmesi, teknolojik gelişmeler ve faiz oranlarının düşüşü çevreci ürün ticaretini arttırmaktadır. Öte yandan çevreci ürün ticareti üzerindeki tarifeler ve istihdamın yeşil ticareti azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Yeşil yatırımlar ile yeşil ticaret arasında 37 OECD ülkesi çerçevesinde ortaya konulan bu ampirik bulgular politika yapım sürecinde kayda değer bir bilgi oluşturabilir. Hükümetler yeşil yatırımlar ile yeşil ticaret arasındaki pozitif ilişkiyi hedefleyerek karbon emisyonlarını azaltan, yenilebilir enerji arzını arttıran ve kaynak verimliliğini yükselten kapsayıcı çevreci programlar oluşturabilir. Bu tür programlar mali teşvikler ile zenginleştirilmelidir. Sürdürülebilirliğe katkı sağlayan yatırımlar yapan şirketlere çeşitli vergi muafiyetleri ya da indirimleri, karşılıksız ödemeler ve sübvansiyonlar gibi mali destekler sağlanabilir. Devletlerin birincil sorumluluklarından olan altyapı projeksiyonları da bu programlara entegre edilmelidir. Endüstriyel ve kent alanlarının altyapıları ve toplu taşıma ihtiyacı için gerekli olan alt yapı yatırımları sürdürülebilir hedeflerle uyumlu hale getirilmelidir. Bu çalışmadaki ampirik sonuçlar çevrenin ikili ya da çok taraflı ticaret anlaşmalarında gözetilmesi gerektiğini işaret etmektedir. Bu sebeple hükümetler ticaret anlaşmalarına çevreci maddeler ekleyerek yeşil ticareti geliştirebilir. Hükümetlerin üstleneceği en önemli konulardan biri de yeşil ticareti daha

kesin bir şekilde izleyebilmek adına ürünleri çevreci-çevreci olmayan ürünler şeklinde bir yol izlemesi ve buna göre tarifelerini güncellemesidir. Böylece çevreci yönü yüksek olan ürünlerin ihracatı daha kolay tespit edilerek teşvik ve sertifikasyon işlemleri daha etkin yapılabilir. Yeşil yatırımlar ve yeşil endüstriler çevreci bir eğitim sisteminden geçerek donatılmış işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Yeşil yatırımlar, yeşil eğitim programlarıyla desteklenmelidir. Bir diğer adım üretici ve tüketicilerin yeşil yatırımlar ve yeşil ticaret konusunda bilgilendirilmeleridir. Bu bilgilendirmeler çevreci üretim yaklaşımları ve tüketim tercihleri konusunda farkındalığın artmasını sağlayarak yapılacak yatırımlarda çevreci unsurların artışını hızlandıracaktır. Son olarak yeşil yatırımlar ile yeşil ticaret akımlarını izlemek ve bu konudaki ülke performansını değerlendirmek için gerekli birim ve mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir.

Bu çalışma elbette bazı kısıtlar altında gerçekleştirildi. Gelecekte bu konuda yapılacak araştırmaları yönlendirmek için bu kısıtları ortaya koymak gerekmektedir. Birinci ve en önemli kısıt yeşil yatırım göstergesi ile ilgilidir. Bu çalışmada yeşil yatırımları temsil etmek üzere (Zhao, Zhang, Sadiq, Hieu, & Ngo, 2021) çalışmasında olduğu gibi yenilenebilir enerji üretimi kullanılmıştır. Fakat yeşil yatırımları, yenilenebilir enerji üretimi ile sınırlandırmak veya sadece bu göstergeye indirgemek, geri dönüşüm yatırımları başta olmak üzere çevreci pek çok yatırımı yadsımak anlamına gelecektir. Bu sebeple yeşil yatırımların, farklı değişkenler ile temsil edilmesinin gerekliliğini tespit etmek bu açıdan oldukça önemlidir. Benzer ve aynı derece önemli olan ikinci değişken yeşil ticarettir. Yeşil ticaretin ne ile temsil edileceği oldukça tartışmalıdır. Konu şirketler olduğunda, şirketlerin yaptığı ithalat ya da ihracatın ne kadar çevreci olduğunu izlemek görece daha kolaydır. Fakat söz konusu ülkeler olduğunda ortada büyük bir sorun olduğu görülmektedir. Ülkelerin ödemeler bilançoları ve tarife cetvelleri çevresel ticaret akımlarına göre bir tasnifi içermemektedir. Bildiğimiz kadarıyla pek çok ülkenin, çevreci ticaret verisi yoktur. Böyle verileri tasnif eden ülkelerin de söz konusu verilerin derlenmesinde sürekliliği yakalayamadığı ve çeşitli ölçüm problemleri yaşadığı görülmektedir. Bu sebeple çalışma için en önemli ikinci kısıt çevreci ticaretin neyle temsil edildiği konusudur. Yeşil ticaret verisini temsil etmek üzere yeni veri derleme ve tahmin yöntemlerinin geliştirilmesi önemli bir araştırma konusu olarak yerini korumaktadır. Öte yandan bu çalışmada elde edilen sonuçların 37 OECD ülkesi kapsamında ve belirli bir zaman aralığı için elde edildi. Bu kısıtlar zaman aralığının değiştirilmesi ve ülke grubunun farklılaştırılması şeklinde değiştirilebilir. Benzer değişiklikler tahmin yöntemi için de yapılabilir elbette.

Kaynakça

Cantore, N., & Cheng, C. (2018). International trade of environmental goods in gravity models. *Journal of Environmental Management, 223*, 1047–1060. doi:https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2018.05.036

Chen, Y., & Ma, Y. (2021). Does green investment improve energy firm performance? *Energy Policy, 153*, 112252. doi:https://doi.org/10.1016/j.enpol.2021.112252

D'Angelo, V., Cappa, F., & Peruffo, E. (2023). Green manufacturing for sustainable development: The positive effects of green activities, green investments, and non-green products on economic performance. *Business Strategy and the Environment, 32*(4), 1900-1913. doi:https://doi.org/10.1002/bse.3226

De Melo, J., & Solleder, J.-M. (2020). Barriers to trade in environmental goods: How important they are and what should developing countries expect from their removal. *World Development, 130*, 104910. doi:https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.104910

Dutta, A., Bouri, E., Rothovius, T., & Uddin, G. (2023). Climate risk and green investments: New evidence. *Energy, 265*, 126376. doi:https://doi.org/10.1016/j.energy.2022.126376

Dutta, A., Jana, R., & Das , D. (2020). Do green investments react to oil price shocks? Implications for sustainable development. *Journal of Cleaner Production, 266*, 121956. doi:https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121956

Huang, L., & Lei, Z. (2021). How environmental regulation affect corporate green investment: Evidence from China. *Journal of Cleaner Production, 279*, 123560. doi:https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123560

Huang, Y., Xue, L., & Khan, Z. (2021). What abates carbon emissions in China: Examining the impact of renewable energy and green investment. *Sustainable Development, 29*(5), 823-834. doi: https://doi.org/10.1002/sd.2177

Indriastuti, M., & Chariri, A. (2021). The role of green investment and corporate social responsibility investment on sustainable performance. *Cogent Business & Management, 8*(1), 1960120. doi:https://doi.org/10.1080/23311975.2021.1960120

Koenker, R. (2005). *Quantile regression.* Cambridge university press.

Li, G., Jia, X., Khan, A., Khan, S., Ali, M., & Luo, J. (2023). Does green finance promote agricultural green total factor productivity? Considering green credit, green investment, green securities, and carbon finance in China. *Environmental Science and Pollution Research volume, 30*, 36663–36679. doi:https://doi.org/10.1007/s11356-022-24857-x

Li, S., Yu, Y., Jahanger, A., Usman, M., & Ning, Y. (2022). The Impact of Green Investment, Technological Innovation, and Globalization on CO2 Emissions: Evidence From MINT Countries. *Frontiers in Environmental Science, 10*, 868704. doi:https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.868704

Li, Z.-Z., Li, R., Malik, M., Murshed, M., Khan, Z., & Umar, M. (2021). Determinants of Carbon Emission in China: How Good is Green Investment? *Sustainable Production and Consumption, 27*, 392-401. doi:https://doi.org/10.1016/j.spc.2020.11.008

Liao, X., & Shi, X. (2018). Public appeal, environmental regulation and green investment: Evidence from China. *Energy Policy, 119*, 554-562. doi:https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.05.020

Pavlyk, V. (2020). Assessment of green investment impact on the energy efficiency gap of the national economy. *Financial Markets, Institutions and Risks, 4*(1), 2521-1250. doi:http://doi.org/10.21272/fmir.4(1).117-123.2020

Ren, S., Hao, Y., & Wu, H. (2022). How Does Green Investment Affect Environmental Pollution? Evidence from China. *Environmental and Resource Economics, 81*, 25–51. doi:https://doi.org/10.1007/s10640-021-00615-4

Rosen, R., & Guenther, E. (2015). The economics of mitigating climate change: What can we know? *Technological Forecasting and Social Change, 91*, 93-106. doi:https://doi.org/10.1016/j.techfore.2014.01.013

Sauvage, J. (2014). *The Stringency of Environmental Regulations and Trade in Environmental Goods.* OECD Trade and Environment Working Paper. doi:https://doi.org/10.1787/18166881

Sauvage, J., & Timiliotis, C. (2017). *Trade in services related to the environment.* OECD Trade and Environment Working Papers. doi:https://doi.org/10.1787/dc99bf2b-en

Sharif, A., Kocak, S., Khan, H., Uzuner, G., & Tiwari, S. (2023). Demystifying the links between green technology innovation, economic growth, and environmental tax in ASEAN-6 countries: The dynamic role of green energy and green investment. *Gondwana Research, 115*, 98-106. doi:https://doi.org/10.1016/j.gr.2022.11.010

Sun, Y., Guan, W., Razzaq, A., Shahzad, M., & An, N. (2022). Transition towards ecological sustainability through fiscal decentralization, renewable energy and green investment in OECD countries. *Renewable Energy, 190*, 385-395. doi:https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.03.099

Tran, T., Do, H., Vu, T., & Do, N. (2020). The factors affecting green investment for sustainable development. *Decision Science Letters, 9*(3), 365-386. doi:10.5267/j.dsl.2020.4.002

Wan, R., Nakada, M., & Takarada, Y. (2018). Trade liberalization in environmental goods. *Resource and Energy Economics, 51*, 44–66. doi:https://doi.org/10.1016/j.reseneeco.2017.11.001

Zahan, I., & Chuanmin, S. (2021). Towards a green economic policy framework in China: role of green investment in fostering clean energy consumption and environmental sustainability. *Environmental Science and Pollution Research, 28*, pages43618–43628. doi:https://doi.org/10.1007/s11356-021-13041-2

Zhang, D., & Kong, Q. (2022). Renewable energy policy, green investment, and sustainability of energy firms. *Renewable Energy, 192*, 118-133. doi:https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.04.092

Zhang, H., Shao, Y., Han, X., & Chang, H.-L. (2022). A road towards ecological development in China: The nexus between green investment, natural resources, green technology innovation, and economic growth. *Resources Policy, 77*, 102746. doi:https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102746

Zhang, X., Zhao, X., & Qu, L. (2021). Do green policies catalyze green investment? Evidence from ESG investing developments in China. *Economics Letters, 207*, 110028. doi:https://doi.org/10.1016/j.econlet.2021.110028

Zhao, L., Zhang, Y., Sadiq, M., Hieu, V., & Ngo, T. (2021). Testing green fiscal policies for green investment, innovation and green productivity amid the COVID-19 era. *Economic Change and Restructuring*. doi:https://doi.org/10.1007/s10644-021-09367-z

KATASTROFİK SAĞLIK HARCAMALARI KAVRAMI VE TEMALARI ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Dr. HASAN BAĞCI[1], Öğretim Görevlisi Dr. HAKAN KAÇAK[2]

[1] Serbest Araştırmacı, Sağlık Yönetimi, https://orcid.org/0000-0001-7185-1660

[2]ANKARA ÜNİVERSİTESİ, Akreditasyon, Akademik Değerlendirme ve Kalite Koordinatörlüğü, https://orcid.org/0000-0001-6415-7224

ÖZET

Amaç: Çalışmanın amacı katastrofik sağlık harcamalarının konu alındığı bilimsel çalışmaların bibliyometrik analizinin yapılmasıdır. Katastrofik sağlık harcamaları, bir hanenin sağlık hizmetleri için ödeme yapma gücünün önceden tanımlanmış bir yüzdesini veya eşiğini aşan sağlık harcaması olarak tanımlanır. Katastrofik sağlık harcamalarının belirlenmesinde farklı yaklaşımlar kullanılsa da bu hesaplamalarda pay olarak cepten yapılan ödemeler seçilmektedir. Paydanın temeli olan gelir veya tüketim harcamalarının kullanılmasına göre iki yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Yöntem: Web of Science veri tabanında taranan içerikler temel alınmış ve bibliyometrik göstergeler R istatistik programı tabanında çalışan Bibliometrix ve Vosviewer yazılımları aracılığıyla analiz edilmiştir. Bulgular: Çalışma, web of science veri tabanında "catastrophic health expenditure" anahtar sözcüğü ile "tüm alanlar" arama seçeneği seçilerek yapılmış ve 2002 ve 2023 yıllarını kapsayan 923 makale, 65 derleme makaleyi içeren 988 çalışma temel alınmıştır. Ulaşılan veriye ait yazar, atıf, ülke, kurum, anahtar sözcük bilgileri ve özetleri incelenmiştir. Konu ile ilgili araştırma sayısı 2002 yılında sadece iki iken sürekli artışla 2022 yılında 119'a ulaşmıştır. Yayınlara yapılan toplam atıf sayısı 19.968 ve yıllık ortalama atıf sayısı 950,86'dır. Yayınların senelik artış hızı %24,4 olup makale başına düşen ortalama atıf sayısı ise 20,17'dir. Çalışmalardaki toplam yazar sayı 3909, tek yazarlı makale sayısı 45'tir. Makale başına düşen yazar sayısı ise 5,51'dir. Yazarlar tarafından sıklıkla kullanılan anahtar kelimeler katastrofik sağlık harcaması, cepten ödemeler, sağlık harcaması, sağlık finansmanıdır. Sonuç: Son yıllarda katastrofik sağlık harcamaları ile ilgili yapılan yayınların sayısında bariz bir artış olmuştur. Bibliyometrik analiz sonuçlarına bakıldığında konu ile ilgili çalışmaların %53'ünün son dört yılda (2020-2023) yapıldığı görülmektedir. Dünya genelinde artan nüfus ve maruz kalınan pandemiler sağlık sistemlerinin teminat altına aldığı hizmetleri ve kapsamlarını etkilemektedir. Pandemi ve pandeminin yol açtığı küresel kriz sağlık hizmetlerini tehdit etmekte olup bu alanda yapılan bibliyometrik analiz araştırmacı ve politika yapıcılara yol gösterici olabilir.

Anahtar Kelimeler: katastrofik sağlık harcaması, evrensel sağlık güvencesi, bibliyometrik analiz.

ABSTRACT

Purpose: The study aims to conduct a bibliometric analysis of scientific studies on catastrophic health expenditures. Catastrophic health expenditures are defined as those exceeding a predefined percentage or threshold of a household's ability to pay for health care. Although different approaches are used to determine catastrophic health expenditures, out-of-pocket payments are chosen as the share in these calculations. Two approaches emerge depending on whether income or consumption expenditures are used as the basis of the denominator.Methodology: The data for this study was sourced from the Web of Science database. Bibliometric indicators were then examined using the Bibliometrix software, which operates on the R statistical program, and the Vosviewer software. Results: The study was conducted using the "all fields" search option with the phrase "catastrophic health expenditure" in the Web of Science database. 988 documents, including 923 articles and 65 review articles, were used as the basis for the study, and they covered the years 2002 and 2023. The author, citation, nation, institution, keyword data, and summaries of the accessed data were scrutinized. There were only two studies on the topic in 2002, but that number steadily rose until it reached 119 in 2022. 19,968 papers have been cited in total, with 950.86 being the average number of citations per year. The average number of citations per article is 20.17, and the yearly growth rate of publications is 24.4%. The studies have 3,909 authors, and there are 45 articles with just one author. 5.51 authors contribute to each article. The terms catastrophic health expenditure, out-of-pocket expenses, health expenditure, and health funding are commonly used by authors. Conclusion: Over the past few years, there has been a noticeable rise in the quantity of scholarly articles addressing the topic of catastrophic health costs. Upon examination of the bibliometric analysis findings, it is evident that a majority, specifically 53%, of the scholarly investigations pertaining to the subject matter were undertaken over the recent four-year period spanning from 2020 to 2023. The global rise in population and the occurrence of pandemics have significant implications on the provision and extent of healthcare services within healthcare systems. The current worldwide pandemic and its associated crisis pose significant threats to health care. In order to navigate this challenging landscape, researchers and policymakers can benefit from utilizing bibliometric analysis within the sector.

Keywords: catastrophic health expenditure, universal health coverage, bibliometric analysis.

1. GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminin (SDG 3.8) hedeflerinden biri olan evrensel sağlık sigortasına (UHC) ulaşmanın, hane halkı için finansal riskin azaltılmasında kritik öneme sahip olduğu konusunda küresel bir fikir birliği vardır (General, 2015). UHC, herkesin ihtiyaç duyduğu ve yeterli kalitede sağlık hizmetlerine, bunun sonucunda aşırı mali sıkıntı yaşamadan erişebilmesinin sağlanması olarak tanımlanmaktadır. Yeterli finansal korumaya sahip olmayan haneler, öngörülemeyen büyük tıbbi harcamalara maruz kalma riskiyle karşı karşıyadır. Bu öngörülemeyen harcamalar borçlanmaya, yaşam standartlarının düşmesine ve nihayetinde yoksullaşmaya yol açabilir.

Cepten ödemeler (OOPE), herhangi bir üçüncü tarafça (sağlık sigortası programı gibi) geri ödenmeyen sağlık hizmetleri için doğrudan bir birey/hane halkı tarafından yapılan harcamalardır (Organization & Bank, 2021).

Katastrofik sağlık harcamaları (CHE), payda sağlıkla ilgili OOPE ve paydada toplam gelir veya tüketim (bütçe payı yöntemi) veya temel ihtiyaçlar için harcama (ödeme gücü yöntemi) olarak ölçülen, finansal felakete neden olabilecek aşırı sağlık harcaması olarak tanımlanmıştır.

Katastrofik sağlık harcamaları sağlık sistemlerindeki finansal koruma işlevlerinin performansını değerlendirmek için değerli bir göstergedir ve Evrensel Sağlık Kapsamı ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine (SDG) yönelik ilerlemeyi izlemek için kullanılmaktadır (Hsu et al., 2018).

Bütçe paylaşımı yaklaşımı (veya temel yaklaşım) Dünya Bankası'ndaki araştırmacılar tarafından popüler hale getirildi. Bütçe paylaşımı yaklaşımı, CHE'yi, cepten ödemelerin belirli bir dönemde bir hanenin toplam gelir veya harcamasının tanımlanmış bir oranını aşması durumunda meydana gelen bir şey olarak tanımlar. Literatürde paydanın toplam harcama olduğu durumlarda en çok kullanılan eşik yıllık gelirin %10 ve %25'i olarak tanımlanması önerilmektedir (Wagstaff et al., 2018).

"Ödeme kapasitesi" (bazen "ödeme gücü" olarak da anılır) yaklaşımı Xu ve diğerleri tarafından popüler hale getirildi. Bütçe paylaşımı yaklaşımının aksine bu yöntem, hanelerin sağlık harcamalarını karşılamadan önce temel ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğini varsaymaktadır. DSÖ katastrofik sağlık harcamasını hane halkının cepten yaptığı sağlık harcamalarının hane ödeme kapasitesinin %40'ını aşması olarak tanımlamıştır (Xu, 2005).

Önceki çalışmalar çeşitli faktörlerin CHE ile ilişkili olduğunu ortaya çıkarmıştır: (Akhtar et al., 2020; Ercan, 2021; Li et al., 2012; Özgen Narcı et al., 2015; Rashad & Sharaf, 2015; Tokatlioğlu & Tokatlioğlu, 2018; Yardim et al., 2010; Yereli et al., 2014). Hane büyüklüğü, hanede engelli, 65 yaş üstü veya beş yaş altı aile üyelerinin varlığı, kronik hastalığı olan hane halkı üyeleri, ikamet yeri ve sağlık tesislerine erişim durumu, hastanede yatan aile üyeleri, gelir, hane reisinin cinsiyeti, medeni durumu, çalışma durumu, sigorta durumu, ve eğitim düzeyi CHE ile önemli ölçüde ilişkilidir.

Sağlık sigortası olan hanelerin sağlık harcamalarının daha düşük olması nedeniyle CHE'ye maruz kalma olasılıklarının daha düşük olması beklenmektedir ve bunun tersi de geçerlidir. Pek çok çalışma hane reisinin sigorta durumunun CHE'yi etkilediğini belirtmektedir (Akhtar et al., 2020; Ercan, 2021; Li et al., 2012; Özgen Narcı et al., 2015; Rashad & Sharaf, 2015; Tokatlioğlu & Tokatlioğlu, 2018; Yardim et al., 2010; Yereli et al., 2014). Cepten yapılan ödemelerin toplam sağlık harcamaları içindeki payındaki %1'lik bir artış, katastrofik sağlık harcamalarının görülme sıklığında %2,2'lik bir artışa yol açmaktadır (Xu et al., 2003).

Türkiye’de kapsayıcı sağlık politikaları sonucu bireylerin cepten yapılan sağlık harcamaları azaldıkça katastrofik sağlık harcaması yapan hane oranının azaldığı, bu durumun diğer etmenlerle birlikte sağlık hizmetlerinden memnuniyeti arttırdığı, KSH oranının %0,1 oranında azalmasıyla memnuniyet oranında %4,89’luk (%95 GA: %3,37-%6,40) bir artış gözlenebileceği tespit edildi (Atasever et al., 2018).

2. YÖNTEM

Bibliyometrik analiz, belirli bir konudaki araştırma çıktısının niceliğini ve kalitesini değerlendirmek için kullanılan bir araçtır (Thompson ve Walker 2015). Araştırmanın amacı, katastrofik sağlık harcamalarının konu alındığı bilimsel çalışmaların bibliyometrik analizinin yapılmasıdır. Araştırma verilerini Web of Science (WoS) Core Collection veri tabanında taranan içerikler oluşturmaktadır. Bibliyometrik çalışmalarda araştırmacılar, gerekli verilere ulaşmak için PubMed veya Web of Science (WoS) veya Pubmed gibi mevcut veri tabanlarından herhangi birini kullanabilirler.

Herhangi bir bibliyometrik analizde ilk adım ve en önemli adım, minimum yanlış negatif veya yanlış pozitif sonuçla en fazla sayıda makalenin alınmasını sağlayacak anahtar kelimelerin belirlenmesidir (Sweileh et al., 2016). WoS veri tabanına (TS=("CATASTROPHIC HEALTH*" AND ("EXPENDITURE$" OR "PAYMENT$" OR "SPENDING$")) AND DT=(Article OR Review) AND LA=(English) AND DOP=(2002-01-01/2023-09-01)) sorgu cümlesi yazılarak veriler toplanmıştır. Veriler toplandıktan sonra anahtar kelimeler analiz edilerek aynı anlama gelen anahtar kelimeler için eş anlamlılar listesi oluşturulmuştur. Örneğin, “catastrophic health expenditure”, “catastrophic health expenditures”, “catastrophic health care expenditure”, “catastrophic healthcare expenditure”, “che” gibi anahtar kelimeler aynı anlamda kullanılmaktadır. Eş anlamlılar listesi ile söz konusu anahtar kelimelerin farklı kavramlar gibi analiz edilmesinin önüne geçilmiştir. Çalışmaların analizi için R istatistik programı tabanında çalışan bibliometrix (Aria & Cuccurullo, 2017) ile VOSviever (van Eck & Waltman, 2010) yazılımları kullanılmıştır.

Eylül 2023 tarihinde WoS veri tabanında 1023 sonuca ulaşılmış olup, 933 araştırma ve 65 derleme makalesinden oluşan 998 çalışma kapsamına alınmıştır. Çalışmalardan 15 erken görünüm makale, 5 bildiri, 4 kitap bölümü ve 1 geri çekilen makale kapsam dışında bırakılmıştır. Zaman kısıtı olmaksızın yapılan bu sorgunun sonucu incelendiğinde 1986 ve 2023 yılları arasında sonuçlar bulunmuştur. Ancak yıllara göre makale sayılarına bakıldığında 2002 yılına kadar yapılan çalışma sayısı sadece 10 olup yıllara göre dengesiz bir dağılım göstermektedir. Bu nedenle söz konusu çalışmalar analize dışı bırakılmış ve 988 çalışma ile araştırma yapılmıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Konu ile ilgili araştırma sayısı 2002 yılında sadece bir iken ilerleyen yıllarda çalışmalarda sürekli bir artış olmuş ve 2022 yılında 119’a ulaşılmıştır. Ayrıca 2023 yılı üçüncü çeyreği itibari ile de 89 yayın yapılmıştır (Görsel 1). Çalışmalara yapılan toplam atıf sayısı toplam19.968 olup yıllık ortalama atıf sayısı 950,86’dır. Yayınların senelik artış hızı %24,4 olup makale başına düşen ortalama atıf sayısı 20,17’dir. WoS tarafından geliştirilen ve bir bilgisayar algoritması ile metin içerisinden otomatik anahtar kelimelerin oluşturulduğu, artı anahtar kelime (Keyword Plus) olarak adlandırılan (Zhang et al., 2015) kelimelerin sayısı 977’dir. Yazarlarca belirlenen anahtar kelimelerin sayısı 1.545’tir. Çalışmalardaki toplam yazar sayı 3909 olup tek yazarlı makale sayısı 45’tir. Makale başına düşen yazar sayısı ise 5,51’dir.

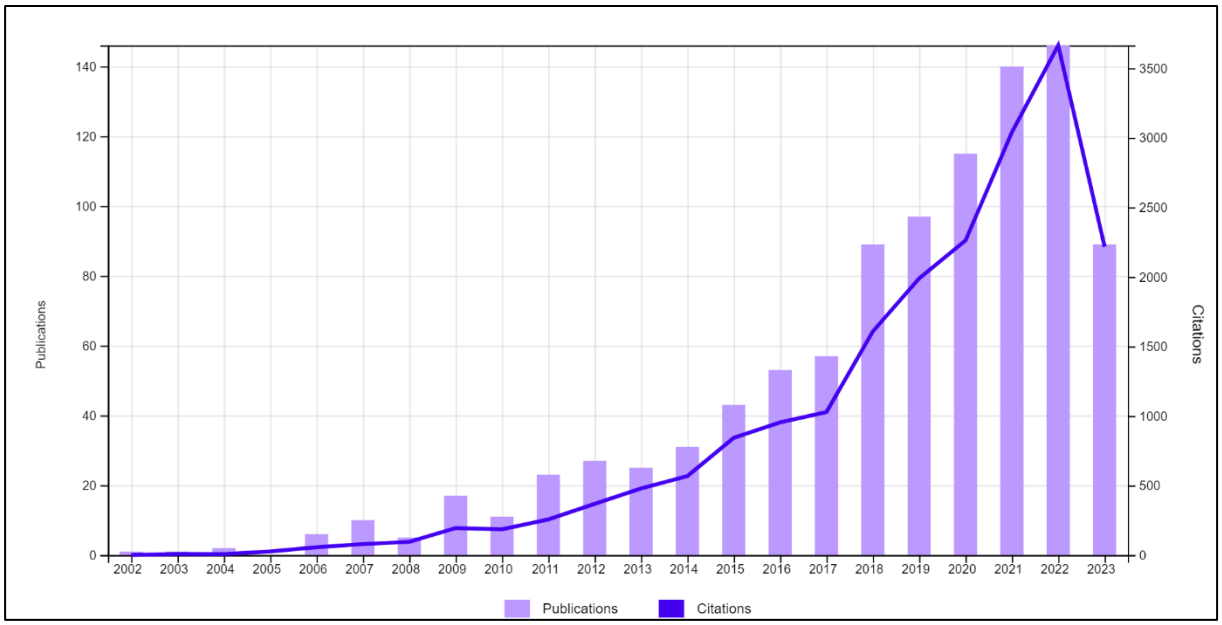

Görsel 1. Yıllara göre yayın ve atıf sayıları

3.1. Dergilere Ait Temalar

Katastrofik sağlık harcamaları konusunda en çok makale yayınlanan dergiler Çizelge 1'de ve yayın sıklığı ağ diyagramı ise Görsel 1'de gösterilmektedir. Buna göre en çok makale yayınlanan ilk üç dergi *"International Journal For Equity In Health", "Plos One"* ve *"BMC Health Services Research"* dergileridir. Söz konusu dergiler ortalama 73 makale sayısı ile en üstte yer almaktadırlar. İlk onda yer alan diğer dergilerde ise ortalama 25,4 makale yayınlamışlardır.

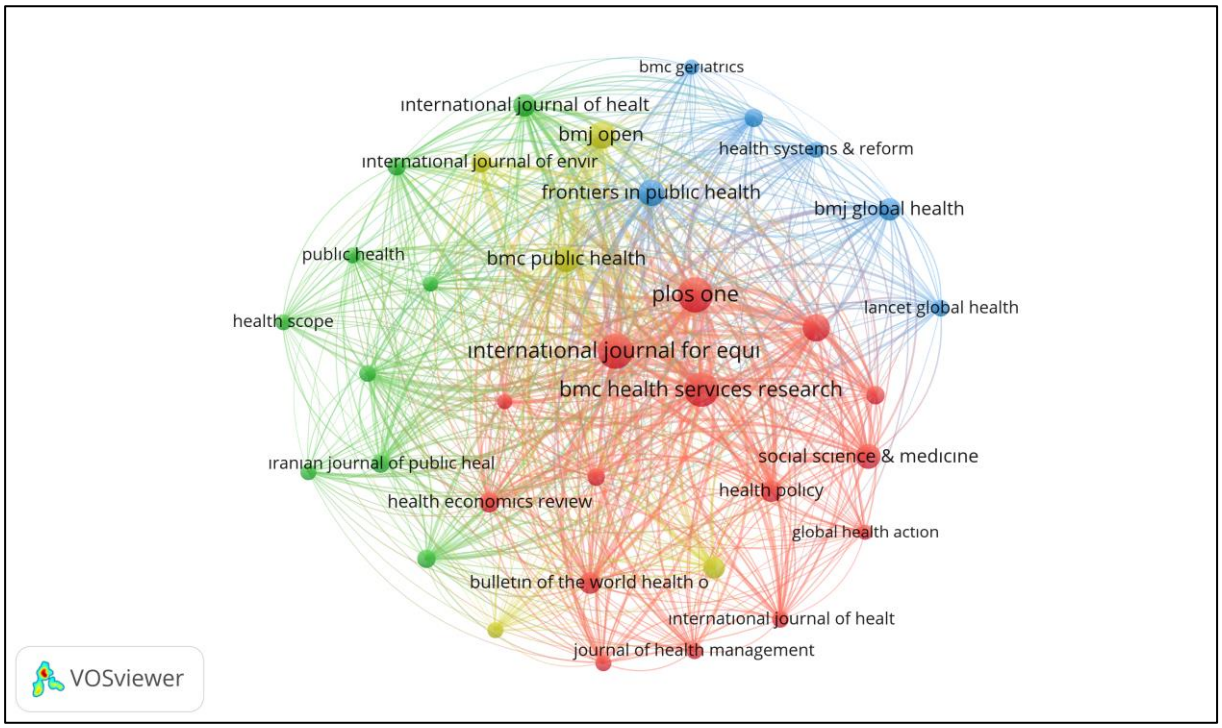

Görsel 2. Dergi yayın sıklığı ağ diyagramı

Katastrofik sağlık harcamaları konusunda en çok makale yayınlanan dergiler Çizelge 1'de ve yayın sıklığı ağ diyagramı ise Görsel 1'de gösterilmektedir. Buna göre en çok makale yayınlanan ilk üç dergi *"International Journal For Equity In Health", "Plos One"* ve *"BMC Health Services Research"* dergileridir. Söz konusu dergiler ortalama 73 makale sayısı ile en üstte yer almaktadırlar. En üstte yer alan on dergiden diğerleri ise ortalama 25,4 makale yayınlamışlardır.

Çizelge 1. En çok makale yayınlanan dergiler

Dergi	**Makale Sayısı**
International Journal for Equity in Health	75
Plos One	73
BMC Health Services Research	70
Health Policy and Planning	33
BMJ Open	31
Frontiers in Public Health	29
BMC Public Health	27
Social Science & Medicine	23
International Journal of Health Planning and Management	18
BMJ Global Health	17

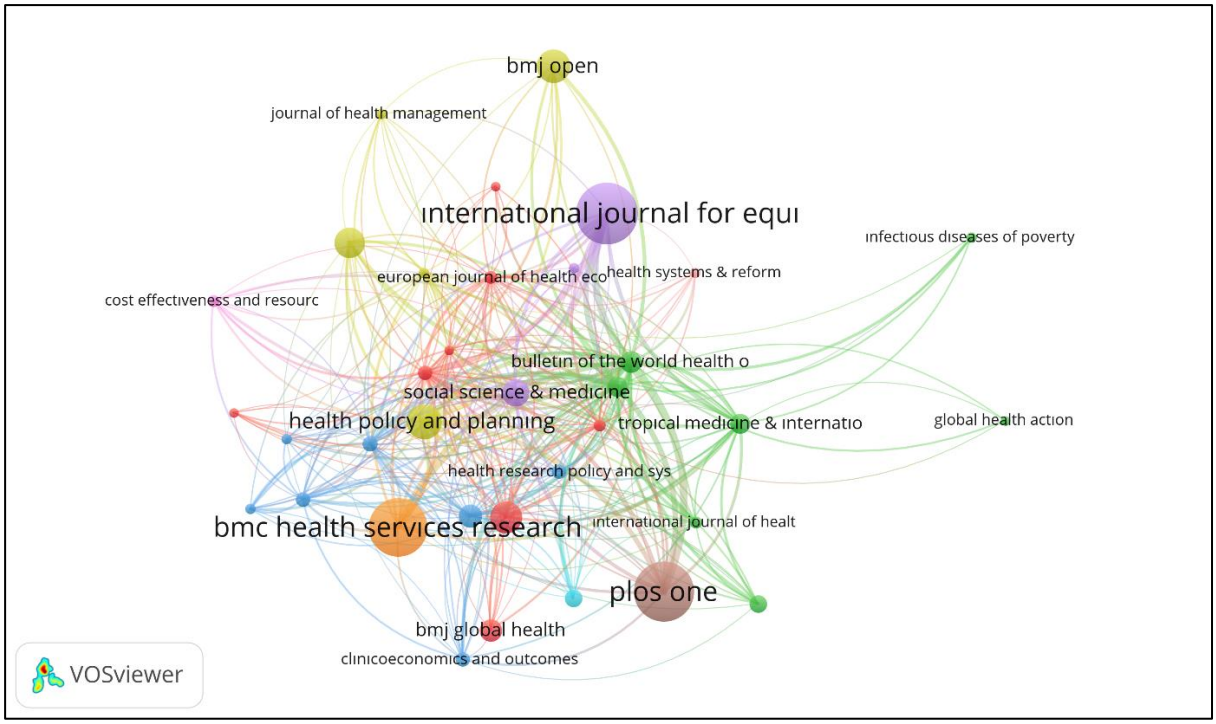

Görsel 3. Dergi atıf sayıları ağ diyagramı

Çizelge 2 ve Görsel 3'te ise konu ile ilgili yayınları en çok atıf alan dergiler sunulmuştur. Buna göre en çok atıf olan ilk üç dergi sırasıyla *"International Journal for Equity in Health", "Plos One"* ve *"Bulletin of the World Health Organization"* dergileridir. En çok atıf alan dergiler makale başına aldıkları atıf sayı üzerinden değerlendirildiğinde sırasıyla Health Affairs (82,33),

Bulletin of the World Health Organization (77,31) ve Health Policy (61,80) dergilerinin katastrofik sağlık harcamaları ile ilgili çalışmalarına olan atıflar oldukça yüksektir.

Çizelge 2. En çok atıf alan dergiler

Dergi	Atıf	Makale Sayısı	Makale Başına Atıf Sayısı
International Journal for Equity in Health	1646	75	21,95
Plos One	1604	73	21,97
Bulletin of the World Health Organization	1237	16	77,31
BMC Health Services Research	1090	70	15,57
Health Policy And Planning	984	33	29,82
Health Policy	927	15	61,80
Health Affairs	741	9	82,33
Social Science & Medicine	666	23	28,96
Tropical Medicine & International Health	600	15	40,00
BMC Public Health	589	27	21,81

3.2. Yazarlara Ait Temalar

Yazarlar yaptıkları yayın, aldıkları atıf ve kendilerinin sahip olduğu etki faktörlerine (h indeksi) göre değerlendirilmişlerdir. Buna göre en çok atıf alan yazarlar Verguet (18), Li (16) ve Wu, Rahman, ve Prinja'dır (14) (Çizelge 3)

Çizelge 3. En çok yayın yapan yazarlar

Yazar	Makale Sayısı
VERGUET S	18
LI Y	16
WU QH	14
RAHMAN MM	14
PRINJA S	14
JAN S	12
TANGCHAROENSATHIEN V	12
SHAN LH	12
ZHANG XY	12
TANG SL	11

Çizelge 4'de sunulan en çok atıf alan yazarlar incelendiğinde Xu (2481), Evans (2257), Murray (1439), ile Kawabata, Klaus ve Zeramdini (1301) atıf ile en çok atıf alan yazarlardır.

Çizelge 4. En çok atıf alan yazarlar

Yazar	Atıf Sayısı
XU K	2481
EVANS DB	2257
MURRAY CJL	1439
KAWABATA K	1301
KLAVUS J	1301

Yazar	Atıf Sayısı
ZERAMDINI R	1301
LI Y	635
CARRIN G	620
AGUILAR-RIVERA AM	531
EVANS T	531

Yazarların etki faktörleri incelenirken h indeksi değerleri kullanılmıştır. Buna göre en yüksek h değerine sahip yazarlar sırasıyla Prinja (10), Rahman, Tangcharoensathıen, Verguet (9) olarak sıralanmıştır.

Çizelge 5. Etki faktörlerine göre yazarlar

Yazar	h_indeki	g_indeki	m_indeksi	Toplam Atıf	Toplam Yayın	İlk Yayın Tarihi
PRINJA S	10	14	0.833	281	14	2012
RAHMAN MM	9	14	0.818	320	14	2013
TANGCHAROENSATHIEN V	9	12	0.6	419	12	2009
VERGUET S	9	16	1	265	18	2015
JAN S	8	12	0.533	460	12	2009
TANG SL	8	11	0.533	409	11	2009
GROOT W	7	11	0.636	233	11	2013
LI Y	7	16	0.467	635	16	2009
MOHANTY SK	7	8	1	272	8	2017
WANG J	7	9	0.636	227	9	2013

3.3. Sorumlu Yazarların Ülkeleri ve Uluslararası Çalışmalar

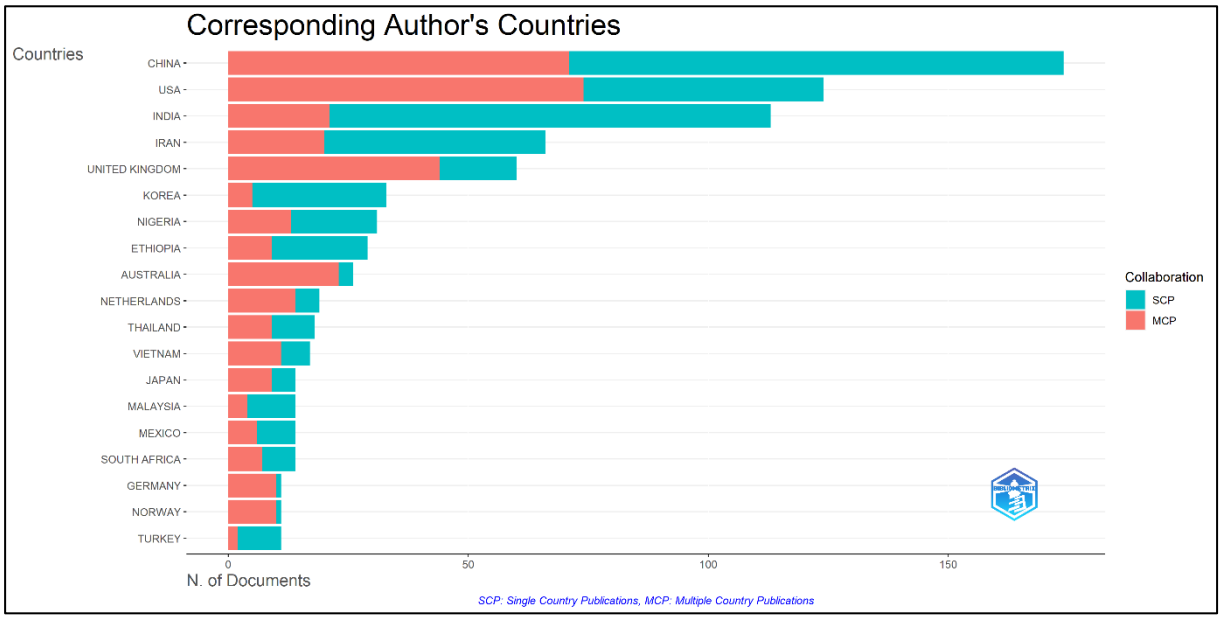

Görsel 4. Sorumlu yazarların ülkelere göre dağılımı ve çok uluslu çalışmalar

Sorumlu yazarın yayın yaptığı ülke ve çok yazarlı çalışmalardaki yazarların ülkeleri göz önünde alındığında ilk üç ülke Çin Halk Cumhuriyeti (174), Amerika Birleşik Devletleri (124) ve Hindistan'dır (113). Söz konusu ülkelerin çalışmalarının sırasıyla %41, %60, %17'si yazarlarının başka ülkelerden uluslararası çalışmalardır (Görsel 4).

Çizelge 6. Sorumlu yazarların ülkelerine göre ulusal ve uluslararası makale sayıları

Ülke	Makale Sayısı	Ulusal Makale	Uluslararası Makale	Uluslararası Oranı
Çin Halk Cumhuriyeti	174	103	71	0.408
Amerika Birleşik Devletleri	124	50	74	0.597
Hindistan	113	92	21	0.186
İran	66	46	20	0.303
Birleşik Krallık	60	16	44	0.733
Kore	33	28	5	0.152
Nijerya	31	18	13	0.419
Etiyopya	29	20	9	0.31
Avustralya	26	3	23	0.885
Hollanda	19	5	14	0.737

3.4. Ülkeler

Konu ile ilgili en çok makale yazılan ülkeler Çizelge 5'te sunulmuştur. Buna göre Çin Halk Cumhuriyeti 609, Amerika Birleşik Devletleri 507 ve Hindistan 391 makale ile ilk üç sırada yer alan ülkelerdir.

Çizelge 7. Ülkelere göre makale sayıları

Ülke	Makale Sayısı
Çin Halk Cumhuriyeti	609
Amerika Birleşik Devletleri	507
Hindistan	391
İran	254
İngiltere	233
Avustralya	145
Nijerya	119
Güney Kore	95
Etiyopya	94
Güney Afrika	75

En çok atıf alan ülkeler sırasıyla Çin Halk Cumhuriyeti (2.486), Amerika Birleşik Devletleri (2478) ve İsviçre'dir (2.211). Makale başına atıflar dikkate alındığında İsviçre'nin aldığı yayın başına 245,7 atıf dikkat çekicidir.

Çizelge 8. Ülkelere göre toplam ve ortalama atıf sayıları

Ülke	Toplam Atıf	Makale başına ortalama atıf
Çin Halk Cumhuriyeti	2486	14.30
Amerika Birleşik Devletleri	2478	20.00
İsviçre	2211	245.70
Hindistan	1758	15.60

Ülke	Toplam Atıf	Makale başına ortalama atıf
Birleşik Krallık	1490	24.80
Hollanda	879	46.30
İran	821	12.40
Avustralya	640	24.60
Tayland	529	29.40
Nijerya	478	15.40

3.5. Üniversiteler ve Diğer Kuruluşlar

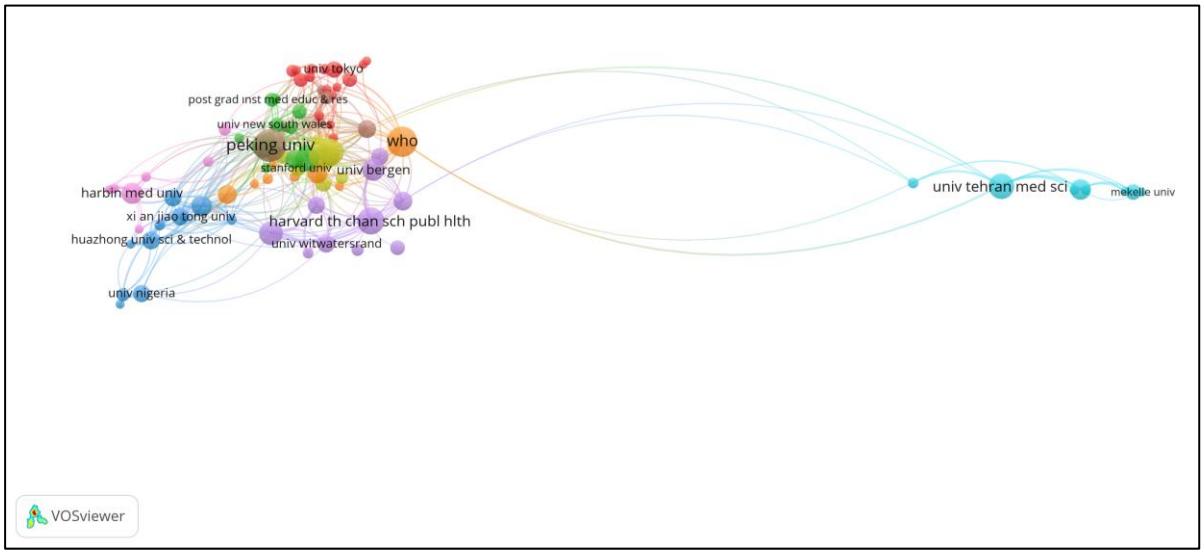

Görsel 5. En çok yayın yapan kuruluşlar

En çok yayın üreten kuruluşlar incelendiğinde Pekin Üniversitesi (37), London Hijyen ve Tropikal Tıp Okulu (35) ve DSÖ öne çıkmaktadır. Harvard Üniversitesi (27), Harvard TH Chan Halk Sağlığı Okulu (29) ve Harvard Üniversitesi Tıp Fakültesi (24) ile Tahran Üniversitesi de (26) diğer aktif kuruluşlardır. Ayrıca DSÖ en yüksek atıf sayısına (3334) sahip kuruluştur.

Çizelge 9. En çok yayın yapan kuruluşlar

Kurum	Yayın sayısı	Atıf Sayısı
Peking Univ	37	783
London Sch Hyg & Trop Med	35	1100
WHO	34	3334
Harvard Th Chan Sch Publ Hlth	29	360
Harvard Univ	27	1200
Univ Tehran Med Sci	26	425
Harvard Med Sch	24	267
Minist Hlth	24	891
Univ Cape Town	24	689
Univ Bergen	21	259

3.6. Makaleler

En çok atıf alan makaleler Çizelge 8'de sunulmuş olup Ke Xu'nun 2003 ve 2007 yıllarında sırasıyla Lancet ve Health Affair dergilerinde yayınlanmış olan "Household catastrophic health expenditure: a multicountry analysis" makalesi ile "Protecting Households From Catastrophic Health Spending" makalesi il iki sırada yer almaktadır. Diğer bir en çok atıf alan m akale Eddy van Doorslaer'in 2007 yılında Health Economics dergisinde yayınlanan "Catastrophic payments for health care in Asia" adlı çalışmasıdır.

Çizelge 10. Atıf sayılarına göre makaleler (yayınlar) (Global)

Yazar/Tarih/ Dergi	Makale Adı	Toplam Atıf	Yıllık Atıf
Xu K, 2003, Lancet	Household catastrophic health expenditure: a multicounty analysis	1301	61.95
Xu K, 2007, Health Affairs	Protecting Households from Catastrophic Health Spending	531	31.24
Van Doorslaer E, 2007, Health Econ	Catastrophic payments for health care in Asia	384	22.59
Li Y, 2012, B World Health Organ	Factors affecting catastrophic health expenditure and impoverishment from medical expenses in China: policy implications of universal health insurance	263	21.92
Ranson Mk, 2002, B World Health Organ	Reduction of catastrophic health care expenditures by a community-based health insurance scheme in Gujarat, India: current experiences and challenges	261	11.86
Su Tt, 2006, B World Health Organ	Catastrophic household expenditure for health care in a low income society: a study from Nouna District, Burkina Faso	240	13.33
Kankeu Ht, 2013, Health Res Policy Sy	The financial burden from non-communicable diseases in low- and middle-income countries: a literature review	224	20.36
Xu K, 2006, Soc Sci Med	Understanding the impact of eliminating user fees: Utilization and catastrophic health expenditures in Uganda	201	11.17
Van Damme W, 2004, Trop Med Int Health	Out-of-pocket health expenditure and debt in poor households: evidence from Cambodia	183	9.15
Yardım MS, 2010, Health Policy	Catastrophic health expenditure and impoverishment in Turkey	171	12.21

3.7. Anahtar Kelimeler

Görsel 6'daki ağ diyagramı ve Çizelge 10'daki anahtar kelimeler incelendiğinde "catastrophic health expenditure", "out of pocket expenditure", "health expenditure", "health financing" kelimeleri en çok kullanılan anahtar kelimelerdir.

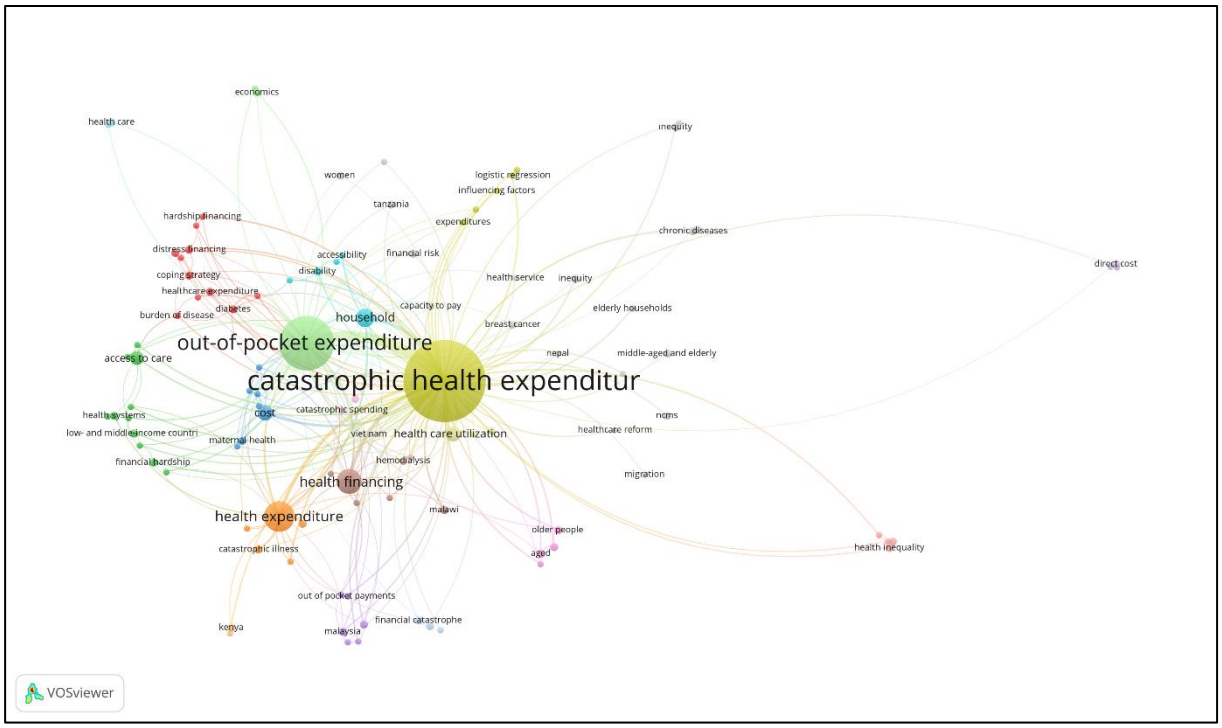

Görsel 6. Anahtar kelimeler sıklık ağ diyagramı

Çizelge 11. En sık kullanılan anahtar kelimeler

Anahtar Kelime	**Sıklık**
catastrophic health expenditure	401
out-of-pocket expenditure	179
health expenditure	56
health financing	37
household	21
health care utilization	15
cost	14
access to care	11

3.8. Ana Temalar

Çalışma kapsamındaki anahtar kelimler incelendiğinde catastrophic health care expenditure (katastrofik sağlık harcaması), health insurance (sağlık sigortası), economic burden (ekonomik yük), health economics (sağlık ekonomisi), cost (maliyet), covid-19, tuberculosis (tüberküloz) ve socio-economic factors (sosyo-ekonomik faktörler) sekiz temayı oluşturmaktadır. Tematik haritada merkezilik ve yoğunluğun değerlendirdiği dörtlü bir matris görülmektedir. Merkezilik diğer temalar ile ilişkinin gücünü, yoğunluk ise temanın kendi iç gücünü temsil etmektedir (Cobo vd. 2012). Buna göre sağ üstte kadranda motor temalar merkeziliği ve yoğunluğu yüksek temaları göstermektedir . Catastrophic health care expenditure (katastrofik sağlık harcaması) motor temayı temsil etmektedir. Yoğunluğu yüksek ancak merkeziliği düşük temalar niş temalardır. Tematik haritadaki covid-19, tuberculosis (tüberküloz) ve socio-economic factors (sosyo-ekonomik faktörler) niş temaları temsil etmektedir (Görsel 7). Söz konusu kavramlar

oldukça sık çalışılmakla birlik diğer temalarla ile ilişkisi düşüktür. Cost (maliyet teması) düşük yoğunluk ve merkeziliği temsil eden yeni ortaya çıkan ya da yok olan temayı temsil etmektedir. Health insurance (sağlık sigortası), economic burden (ekonomik yük), health economics (sağlık ekonomisi) temaları da düşük yoğunluk ve yüksek merkeziliği temsil eden temel temalar bölümünde yer almaktadır.

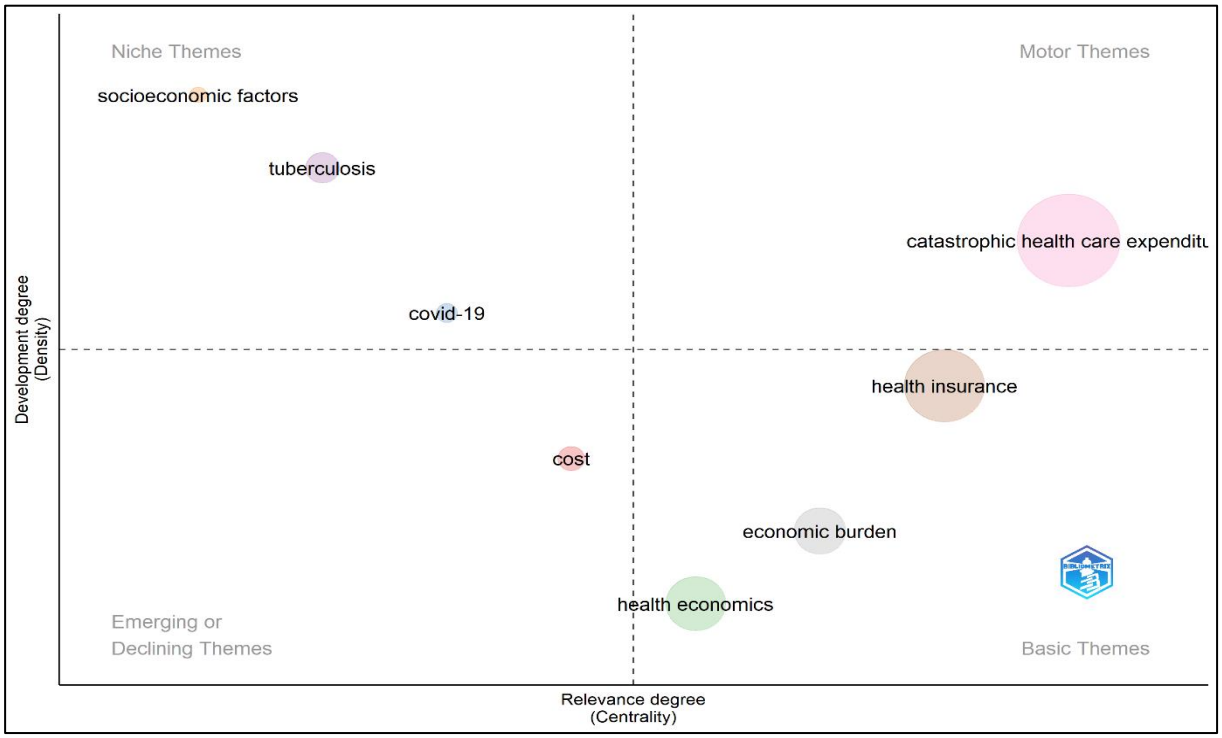

Görsel 7. Tematik Harita

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada, CHE ile ilgili bilimsel yayınları incelemek için bibliyometrik analiz uygulanmıştır. Sağlık politikası alanında CHE ile ilgili bilimsel yayınların artması ve özellikle sağlıkla ilgili yönetim sağlık hizmetlerinin finansmanı, sağlık hizmetlerinin finansal korunması araştırmasının hassasiyetini yansıtmaktadır. Bibliometriye dayalı niceliksel analiz, sağlık harcamaları araştırmasının çeşitli boyutlarının incelenmesinde önemli bir rol oynayabilir. Pandemi ve pandeminin yol açtığı küresel kriz sağlık hizmetlerini tehdit etmekte olup bu alanda yapılan bibliyometrik analiz araştırmacı ve politika yapıcılara yol gösterici olabilir.

CHE sağlık sistemlerindeki finansal koruma işlevlerinin performansını değerlendirmek için değerli bir göstergedir. Sağlık hizmetlerinin maliyeti artık temel bir sorun haline geldi ve tıbbi harcama yükündeki bu artış tıp camiası, hizmet sağlayıcıları ve sigortacılar tarafından ciddiyetle ele alınmalı, kamu sağlık sistemlerinin her düzeyde güçlendirilmesi yoksul insanların üzerindeki tıbbi harcama yükünü azaltmak için gereklidir. Hükümetlerin insanların CHE'den dolayı yoksulluklarının artmasının önüne geçmek için uygun fiyatlı evrensel sağlık sigortası sunmasında ve kapsamında problemler var. Toplam sağlık harcamalarında kamunun payının artması doğal olarak hane halkının cepten yaptığı harcamaların azalmasına neden olacağından (Kockaya, Oguzhan, & Çalşkan, 2021) öncelikle hükümetler sağlık harcamalarındaki paylarını arttırmak için girişimlerde bulunmalıdır. Bu, ülkedeki kamu sağlık sisteminin kalitesinin ve

miktarının artmasına yol açacak ve böylece pahalı özel sağlık tesislerine olan bağımlılığı azaltacaktır. Sağlık sigortası kapsamındaki artış, ülkenin tüm kesimlerinde cepten sağlık harcamalarının katastrofik yükünü en aza indirecektir (Nayak vd., 2023).

KSH olan hane halklarının artış veya azalış nedenleri ve sağlık harcaması oranlarında gözlenen değişimler, doğru politika kararlarının uygulanmasına (Kockaya, Oguzhan, & Çalşkan, 2021) yönelik gelecekte yapılacak çalışmalarla ele alınmalıdır.

Metodolojik titizlik, şeffaflık ve tekrarlanabilirlik gibi güçlü yönlerine rağmen, bu çalışmanın uygun şekilde tanınması gereken bazı sınırlamaları vardır. En büyük sınırlaması tek bir bibliyografik veri tabanının (Web of Science) kullanılmasıdır. Bu nedenle sonuçlar, PubMed/MEDLINE veya Scopus gibi diğer önemli bilimsel veri tabanları kullanılarak geliştirilmelidir. Arama aşaması ne kadar doğru olursa olsun, yanlış pozitif ve yanlış negatif sonuçlardan kaçınmak zordur. Ancak yanlış pozitif veya negatif sonuçların çok marjinal olduğuna ve çalışmamızın sonuçlarının doğruluğunu pek etkileyemeyeceğine inanıyoruz.

KAYNAKÇA

Akhtar, A., Ahmad, N., & Roy Chowdhury, I. (2020). Socio-economic inequality in catastrophic health expenditure among households in India: a decomposition analysis. *Indian Economic Review*, *55*(2), 339-369.

Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, *11*(4), 959-975

Atasever, M., Karaca, Z., Sanisoğlu, S. Y., Alkan, A., & BAĞCI, H. (2018). Türkiye'de katastrofik sağlık harcamaları ve sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı ile ilişkisi. *Ankara Medical Journal*, *18*(1), 22-30.

Cobo, M.J., López-Herrera, A.G., Herrera-Viedma, E. and Herrera, F. (2012), SciMAT: A new science mapping analysis software tool. J Am Soc Inf Sci Tec, 63: 1609-1630.

Ercan, U. (2021). The Determinants of Turkey Household Catastrophic Health Expenditures: A Different Approach by Data Mining. *Alphanumeric Journal*, *9*(2), 229-246.

General, A. (2015). United Nations transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development. *Division for Sustainable Development Goals: New York, NY, USA*.

Hsu, J., Flores, G., Evans, D., Mills, A., & Hanson, K. (2018). Measuring financial protection against catastrophic health expenditures: methodological challenges for global monitoring. *International journal for equity in health*, *17*, 1-13.

Kockaya, G., Oguzhan, G., & Çalşkan, Z. (2021). Changes in catastrophic health expenditures depending on health policies in Turkey. Frontiers in Public Health, 8, 614449.

Li, Y., Wu, Q., Xu, L., Legge, D., Hao, Y., Gao, L., Ning, N., & Wan, G. (2012). Factors affecting catastrophic health expenditure and impoverishment from medical expenses in China: policy implications of universal health insurance. *Bulletin of the World Health Organization*, *90*, 664-671.

Nayak, S., Behera, D. K., Shetty, J., Shetty, A., Kumar, S., & Shenoy, S. S. (2023). Bibliometric analysis of scientific publications on health care insurance in India from 2000 to 2021. *International Journal of Healthcare Management*, *16*(2), 188-196.

Organization, W. H., & Bank, W. (2021). Tracking universal health coverage: 2021 Global monitoring report. In: World Bank.

Özgen Narcı, H., Şahin, İ., & Yıldırım, H. H. (2015). Financial catastrophe and poverty impacts of out-of-pocket health payments in Turkey. *The European Journal of Health Economics*, *16*, 255-270.

Rashad, A. S., & Sharaf, M. F. (2015). Catastrophic and impoverishing effects of out-of-pocket health expenditure: new evidence from Egypt. *Am J Econ*, *5*(5), 526-533.

Sweileh, W. M., Al-Jabi, S. W., Sawalha, A. F., AbuTaha, A. S., & Zyoud, S. E. H. (2016). Bibliometric analysis of medicine-related publications on poverty (2005–2015). SpringerPlus, 5(1), 1-13.

Thompson, D. F., & Walker, C. K. (2015). A descriptive and historical review of bibliometrics with applications to medical sciences. Pharmacotherapy: The Journal of Human Pharmacology and Drug Therapy, 35(6), 551-559.

Tokatlioğlu, Y., & Tokatlioğlu, İ. (2018). Türkiye'de Katastrofik Sağlık Harcamaları ve Bu Harcamaları Belirleyen Faktörler: 2002-2014 Dönemi. *Sosyoekonomi*, *26*.

van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software Survey: VOSviewer, a Computer Program for Bibliometric Mapping. *Scientometrics*, *84*(2), 523-538.

Wagstaff, A., Flores, G., Hsu, J., Smitz, M.-F., Chepynoga, K., Buisman, L. R., van Wilgenburg, K., & Eozenou, P. (2018). Progress on catastrophic health spending in 133 countries: a retrospective observational study. *The Lancet Global Health*, *6*(2), e169-e179.

Xu, K. (2005). Distribution of health payments and catastrophic expenditures methodology. *(No Title)*.

Xu, K., Evans, D. B., Kawabata, K., Zeramdini, R., Klavus, J., & Murray, C. J. (2003). Household catastrophic health expenditure: a multicountry analysis. *The lancet*, *362*(9378), 111-117.

Yardim, M. S., Cilingiroglu, N., & Yardim, N. (2010). Catastrophic health expenditure and impoverishment in Turkey. *Health policy*, *94*(1), 26-33.

Yereli, A. B., Köktaş, A. M., & Selçuk, I. Ş. (2014). Türkiye'de katastrofik sağlık harcamalarını etkileyen faktörler. *Sosyoekonomi*, *22*(22).

Zhang, J., Yu, Q., Zheng, F., Long, C., Lu, Z., & Duan, Z. (2015). Comparing Keywords Plus of WOS and Author Keywords: A Case Study of Patient Adherence Research. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, *67*(4), 967-972.

DİJİTAL PAZARLAMA

Bilge DOĞANLI, Sadullah ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, UTF Bölümü, 0000-0002-1985-0430

Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, UTF Bölümü, 0000 - 0001-5468-475X

Özet

Dijital Pazarlama çalışması, iş dünyasının dijital dönüşümüne ve dijital pazarlamanın önemine değinmek için kaleme alınmıştır. Çalışma, Dijital Pazarlamanın, küresel erişim, kişiselleştirme, ölçülebilirlik, iletişim ve maliyet etkinliği gibi avantajlarına odaklanmanın yanı sıra, pazarlama tarihinin gelişimini ele alarak, pazarlamanın geçmişten günümüze nasıl değiştiğini incelemektedir. Sanayi Devrimi öncesi dönemden, günümüz dijital devrimine kadar olan önemli dönemlere odaklanılmıştır. Geleneksel pazarlama ve dijital pazarlama arasındaki farklar açıklanmıştır. Geleneksel pazarlamanın gazete reklamları, televizyon reklamları ve açık hava reklamcılığı gibi yöntemleri içerdiği, dijital pazarlamanın da, SEO, içerik pazarlama, sosyal medya pazarlaması, e-posta pazarlama ve daha fazlasını içerdiği vurgulanmıştır. Çalışma, dijital pazarlama stratejilerinin kullanımının iş hedeflerine, hedef kitleye ve kaynaklara bağlı olduğunu ve genellikle bu stratejilerin kombinasyonunun en etkili sonuçları sağladığını açıklamaktadır. Sonuç olarak, dijital pazarlama günümüz iş dünyası için kaçınılmaz bir gerekliliktir ve işletmeler gelecekteki başarıları için bu stratejileri etkili bir şekilde benimsemek durumundadırlar.

Anahtar Kelimeler: Dijital Pazarlama, Dijital Dönüşüm, Arama Motoru Optimizasyonu, İçerik Pazarlama

Abstract

The article "Digital Marketing" emphasizes the digital transformation of the business world and the importance of digital marketing. It focuses on the advantages of digital marketing such as global reach, personalization, measurability, communication and cost effectiveness. The article also discusses the evolution of marketing history and examines how marketing has changed from past to present. It focuses on important periods from the pre-Industrial Revolution period to today's digital revolution. The differences between traditional marketing and digital marketing are also explained. It is stated that traditional marketing includes methods such as newspaper advertisements, television advertisements and outdoor advertising. On the other hand, it is emphasized that digital marketing includes SEO, content marketing, social media marketing, email marketing and more. The article explains that which digital marketing strategies to use depends on business goals, target audience, and resources, and often the combination of these strategies provides the most effective results. In conclusion, the article emphasizes that digital marketing is an inevitable necessity in today's business world and states that it is important for businesses to effectively adopt these strategies for their future success.

Keywords: Digital Marketing, Digital Transformation, Search Engine Optimization, Content Marketing

Giriş

İnternet çağıyla birlikte iş dünyasında derin dönüşümler yaşanmakta ve geleneksel pazarlama yöntemleri yetersiz kalarak, yerini dijital pazarlamaya bırakmaktadır. Dijital pazarlama, ürün ve hizmetlerin dijital kanallar aracılığıyla tanıtımını yaptığından, günümüzde giderek daha fazla önem kazanmaktadır [1]. Bu önem; küresel düzeyde erişim sağlama yeteneği, kişiselleştirme olanağı, ölçülebilirlik, aktarım ve maliyet etkinliği gibi bir dizi faktörden kaynaklanmaktadır.

Dijital pazarlama, küresel faaliyetlerin ortaya çıkabilmesine ortam hazırlamaktadır. Öyle ki, internet aracılığı ile ürün ve hizmetler dünyanın her yerine pazarlanabilmektedir [2]. Birkaç tıklama ile herhangi bir işletme, hedef kitlesine ve uluslararası pazarda büyüme potansiyeline ulaşabilmektedir. Bu sayede, geleneksel pazarlama yöntemlerinin ulaşamadığı büyük müşteri kitlelerine erişim sağlanabilmektedir.

Dijital pazarlamanın en önemli özelliklerinde birisi, pazarlamanın kişiselleştirilebilme yeteneği ile gerçekleştirilmesidir. İnternet kullanıcılarının verilerinin çevrimleri ve tercihlerine ilişkin bilgiler, özelleştirilmiş pazarlama kampanyalarının zenginleşmesini sağlamaktadır [3]. Bu sayede tüketicilerin marka ile etkileşimi artarak, geri dönüş oranları artmakta ve müşteri sadakati güçlenmektedir.

Dijital pazarlamanın ölçülebilir olması, geleneksel pazarlama yöntemlerine kıyasla büyük bir avantaj sağlamaktadır [4]. Çevrimiçi platformlarda, her adımın ve kampanyanın etkisi kolaylıkla izlenebilmektedir. Hangi reklamların daha fazla tıklandığı, dönüşler veya etkileşimler net bir şekilde görülebilmektedir. Bu sayede giderek artan stratejiler, hızla optimize edilebilmekte ve bütçe en optimum şekilde kullanılabilmektedir.

Dijital pazarlamanın bir diğer faydası; iyileştirmeleri artırma fırsatı sunmasıdır. Sosyal medya, forumlar, bloglar gibi platformlar aracılığıyla kullanıcılarla doğrudan iletişim sağlanması da mümkündür [5]. Geri bildirim almak, iletişimlere yanıt vermek, sorunları çözmek ve iletişimde bulunmak, marka ile müşteri arasında kolaylıkla saklanabilir durumlardır. Bu da uzun vadede marka itibarına olumlu bir şekilde yansıyacaktır.

Dijital pazarlamanın bir başka önemli faydası da, maliyet etkinliğidir. Geleneksel reklam yöntemleri, genellikle yüksek gruplar halinde toplanırken, dijital pazarlama daha düşük bütçelerle daha geniş kitlelere erişim imkânı sunar [6]. Küçük işletmeler ve girişimciler için büyük fırsatlar sunan bu yaklaşım, onlara büyük bir avantaj sağlar.

Sonuç olarak, günümüzde dijital pazarlama, işletme faaliyetleri için kaçınılmaz bir gereklilik haline gelmiştir. Küresel erişim, ayarlama, ölçülebilirlik, iletişim, maliyet etkinliği ve ödemelerde ki kolaylıklar sayesinde, dijital pazarlama geleneksel pazarlama yöntemlerine göre daha etkili ve verimli bir yol sunmaktadır. İşletmeler, dijital pazarlamayı kullanarak büyük faydalar kazanabilmekte, büyüme potansiyellerini arttırabilmekte ve hedef kitleleriyle daha derin ve anlamlı bağlar kurarak, güçlendirebilmektedirler. Bu nedenle işletmelerin, dijital

pazarlama stratejilerini etkili ve yoğun bir şekilde benimsemeleri, gelecekte başarıyı yakalamalarında oldukça önemlidir.

Pazarlamanın Gelişiminin Tarihi

Pazarlamanın tarihi, yüzyıllara yayılan kültürel, teknolojik ve ekonomik değişimlerle şekillenen zengin ve gelişen bir alandır. Müşterilere ürün veya hizmetlerin tanıtımını ve satışını içeren pazarlama kavramının tarihinin geçmişi, çok eskilere dayanmaktadır. Pazarlama tarihinin önemli gelişmeleri:

Sanayi Devrimi Öncesi Dönem (18. Yüzyıl Öncesi): Sanayi Devrimi öncesinde, piyasalar genellikle yerelde faaliyetlerde bulunuyorlardı ve ticaret takas sistemine dayalıydı. Zanaatkârlar ve tüccarlar mallarını satmak için kişisel ilişkilerine ve ağızdan ağıza yayılacak olumlu sözlere güveniyorlardı. İlk reklam biçimi, ürün ve hizmetlerin kasaba tellalları tarafından duyurulmasıydı.

18. - 19. Yüzyıl - Sanayi Devrimi: Sanayileşmenin artmasıyla birlikte seri üretim mümkün hale geldi. Bu, daha verimli dağıtım ve iletişim yöntemlerine duyulan bir ihtiyaç doğurdu. Gazetelerde reklamlar başlangıçta seri ilanlar şeklinde ortaya çıkmaya başladı. İlk gerçek reklam ajansı Volney B. Palmer tarafından 1841 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde kuruldu [7].

19. Yüzyılın Sonlarından 20. Yüzyılın Başlarına Markalaşma ve Psikoloji: Pazarlar daha rekabetçi hale geldikçe, şirketler markalaşma yoluyla farklılaşmaya odaklanmaya başladı. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında pazarlamada psikolojinin önemli olduğu düşüncesi oluşmaya başladı [8]. Örneğin Sigmund Freud'un teorileri, tüketicilerin bilinçaltı arzu ve korkularından yararlanılarak hazırlanan ilk reklam ve etkileri.

1920'lerden 1950'lere - Kitle İletişim Araçları ve Tüketici Kültürü: Radyonun ve sonrasında televizyonun ortaya çıkışı, kitlesel izleyicilere ulaşmak için yeni fırsatlar yarattı. Reklam ajansları önem kazandı ve pazarlama daha karmaşık hale geldi. 1950'ler, Volkswagen'in “Think Small” kampanyası gibi ikonik kampanyalar reklamcılığın altın çağına damgasını vurdu [9].

1960'lardan 1980'lere - Pazar Segmentasyonu ve Konumlandırma: Pazarlama, pazarları demografik özelliklere, davranışlara ve psikografiye dayalı olarak segmentlere ayırmaya odaklanarak gelişti [10]. Markalar, kendilerini farklılaştıracak benzersiz satış önerilerini sunmaya, marka imajı, marka kişiliği ve kendilerine has marka konumlandırması oluşturmaya başladılar.

20. Yüzyılın Sonları - Dijital Çağ ve İlişkisel Pazarlama: 1990'larda kişisel bilgisayarların ve internetin yükselişi, pazarlamaya farklı bir dönüşüm yaşatmıştır. [11], [12]. E-posta pazarlaması, web siteleri ve e-ticaret gibi yöntemler tüketicilere ulaşmanın yeni yolları olarak ortaya çıkmıştır. Müşteri sadakati ve uzun vadeli etkileşimi vurgulayan ilişki pazarlaması da ön plana çıkmıştır.

21. Yüzyıl - Dijital Devrim ve Veriye Dayalı Pazarlama: Sosyal medyanın, mobil cihazların ve dijital platformların yaygınlaşması, pazarlama stratejilerinde devrim etkisi yaratmıştır [13], [14]. Veri analitiği, pazarlamacıların tüketicilerin davranışlarını daha derinlemesine

anlamalarına olanak tanıyarak, hedefi yüksek ve kişiselleştirilmiş kampanyaların ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. İçerik pazarlaması, etkileyici pazarlama ve sosyal medya pazarlaması, marka stratejilerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Günümüzde ve Gelecekte; Yapay Zekâ, Otomasyon ve Etik Değerler: Pazarlama, yapay zekâ, makine öğrenimi ve otomasyonun entegrasyonuyla gelişmeye devam etmektedir. Bu teknolojiler, hiper kişiselleştirmeye ve gerçek zamanlı etkileşimlere olanak tanımaktadırlar [15], [16]. Bunlara ilaveten, modern pazarlama uygulamalarında veri gizliliği, şeffaflık ve sürdürülebilirliğe ilişkin etik hususlar giderek daha da önemli hale gelmektedir. Pazarlama; tarihsel gelişim süreci boyunca toplumsal değişimlere, teknolojik gelişmelere ve tüketici davranışındaki değişimlere uyum sağlamıştır. Reklamcılıktan, markalaşmaya, tüketici psikolojisine, veri analizine kadar çok yönlü bir disipline dönüşmüştür. Teknoloji gelişmeye devam ettikçe pazarlama bilimi de, faaliyetleri de, muhtemelen henüz tam olarak tahmin edilemeyecek şekilde dönüşmeye devam edecektir.

Pazarlama

Pazarlama kavramsallaştırılması ve tanımlanması zor olan çok geniş bir terimdir. Amerikan Pazarlama Birliği pazarlamayı; bireysel ve kurumsal hedefleri tatmin edecek değişimleri yaratmak için fikirlerin, malların ve hizmetlerin tasarlanması, fiyatlandırılması, tutundurulması ve dağıtılmasının planlanması ve yürütülmesi süreci olarak tanımlamaktadır [17]. Kotler ise "Pazarlama, bireylerin ve grupların ihtiyaç duydukları ve istediklerini, ürün ve değer yaratıp başkalarıyla takas ederek elde ettikleri sosyal ve yönetimsel bir süreçtir" demektedir [18]. Pazarlama insanoğlunun ve ticaretin olduğu her yerde var olan ve olacak bir kavramdır. Günümüzde geleneksel ve dijital pazarlama olmak üzere iki tür pazarlama vardır.

Geleneksel Pazarlama

Geleneksel pazarlama; işletmelerin ve kuruluşların ürünlerini ya da hizmetlerini hedef kitleye tanıtmak için onlarca yıldır kullandıkları geleneksel yöntem ve stratejileri ifade etmektedir [19]. Potansiyel müşterilere ulaşmak için yerleşik kanallara ve tekniklere dayanan çok çeşitli çevrimdışı pazarlama taktiklerini kapsar. Geleneksel pazarlama uzun yıllardır pazarlama stratejilerinin temelini oluşturmaktadır. Ancak son zamanlarda dijital pazarlamanın yükselişiyle birlikte geleneksel pazarlama büyük gelişmeler göstermiştir.

Geleneksel pazarlamanın temel bileşenlerinden biri basılı reklamlardır. Buna gazeteler, dergiler, broşürler, el ilanları ve doğrudan postalardaki reklamlar da dâhildir [20]. Yazılı medya, işletmelerin belirli coğrafi bölgelere ve demografik gruplara etkili bir şekilde ulaşmasını sağlamaktadır. Ayrıca, radyo ve televizyon reklamları da geleneksel pazarlamanın yaygın araçlarındandır. Radyo ve televizyon, şirketlerin mesajlarını görsel ve işitsel araçlarla müşterilere iletmelerine olanak sağlamaktadır. Radyo ve televizyon gibi ortamlar, tüketicilerin ilgisini çekecek ilgi çekici anlatılar ve duygular yaratabilirler.

Geleneksel pazarlamanın bir diğer ayrılmaz yönü, trafiğin yoğun olduğu alanlara yerleştirilen reklam panoları, afişler ve posterleri içeren açık hava reklamcılığıdır [21], [22]. Bu yöntem özellikle yerel topluluklarda marka bilinirliğini artırmak için de faydalıdır. Ayrıca, etkinlik pazarlaması ve ticari fuarlar uzun zamandır geleneksel pazarlama stratejilerinin bir parçası

olmuştur ve potansiyel müşterilerle yüz yüze etkileşim ve sektör içinde ağ oluşturma fırsatları sunmaktadır. İşletmelerin potansiyel müşterilere telefon görüşmeleri yoluyla ulaştığı telefonla pazarlama, bir başka geleneksel pazarlama yaklaşımıdır. Geleneksel pazarlama müdahaleci doğası nedeniyle bazı tepkilerle karşılaşsa da, bazı endüstriler için geçerli bir yöntem olmaya devam etmektedir. Sonuç olarak, geleneksel pazarlama, basılı reklam, yayın medyası, açık hava reklamcılığı, etkinlik pazarlaması ve telefonla pazarlama dâhil olmak üzere geniş bir çevrimdışı pazarlama stratejisi yelpazesini kapsamaktadır. Dijital pazarlama, son yıllarda maliyet etkinliği ve hedefleme yetenekleri nedeniyle ön plana çıkmasına rağmen, geleneksel pazarlama yöntemleri de belirli hedef kitlelere ulaşmak, marka bilinirliği oluşturmak, somut, yerel bir varlık yaratmak için hâlâ önemini korumaktadır.

Dijital Pazarlama

Dijital pazarlama, ürünleri, hizmetleri veya markaları küresel bir kitleye tanıtmak için çevrimiçi kanallardan ve dijital teknolojilerden yararlanan, dinamik ve çok yönlü bir pazarlama biçimidir. Dijital alanda potansiyel müşterilere ulaşmayı ve onların ilgisini çekmeyi amaçlayan çok çeşitli strateji ve taktikleri kapsamaktadır. Dijital pazarlamanın temel türlerine örekler:

Arama Motoru Optimizasyonu (Search Engine Optimization (SEO)): SEO, web sitesinin ve içeriğinin, arama motoru sonuç sayfalarında daha üst sıralarda yer alacak şekilde optimize edilmesini sağlar [23], [24]. Amaç, siteye gelen organik (ücretsiz) trafiği artırmaktır. SEO, sayfa içi ve sayfa dışı optimizasyon tekniklerini içermektedir.

İçerik Pazarlama (Content Marketing): İçerik pazarlaması, hedef kitlenin ilgisini çekmek ve etkileşimde bulunmak için değerli, alakalı ve tutarlı içerik oluşturmayı ve paylaşmayı içerir [25], [26]. Bu içerik blog gönderilerini, makaleleri, videoları, infografikleri ve e-kitapları içerebilmektedir.

Sosyal Medya Pazarlaması (Social Media Marketing): Sosyal medya pazarlaması, ürünleri, hizmetleri veya markaları tanıtmak için sosyal medya platformlarının (ör. Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn) kullanılmasını içermektedir [27], [28]. Hem ücretsiz sosyal medya çalışmalarını, hem de ücretli reklamcılığı içermektedir.

E-posta Pazarlama (Email Marketing): E-posta pazarlaması, hedef kitle ile iletişim kurmak için e-postanın kullanılmasıdır [29]. Olası satışları arttırmak ve müşteri ilişkileri kurmak için haber bültenleri, promosyon e-postaları ve işlem e-postalarının gönderilmesini içermektedir.

Tıklama Başına Ödeme Reklamcılığı (Pay-Per-Click Advertising (PPC): PPC reklamcılığı, reklamların arama motorlarında ve diğer platformlarda görüntülenmesine olanak sağlar. PPC reklamcılığında bir kullanıcı reklama her tıkladığında bir ücret ödenmektedir. Google Reklamları ve Facebook Reklamları en popüler PPC platformlarıdır [30], [31].

Affiliate Marketing: Affiliate pazarlamada bireyler veya işletmeler, ürün veya hizmet tanıtırlar ve pazarlama çabaları sonucunda elde ettikleri her satış veya olası satışlar için komisyon kazanırlar [32].

Etkileyici Pazarlama (Influencer Marketing): Markalar, ürünlerini veya hizmetlerini etkileyicinin hedef kitlesine tanıtmak için etkileyicilerle (önemli bir çevrimiçi takipçiye sahip kişiler) işbirliği yaparlar [33], [34].

Video Pazarlama (Video Marketing): Video içerikleri günün koşullarında gittikçe daha popüler hale gelmektedir. Pazarlamacılar, kitlelerinin ilgisini çekmek amacıyla video içeriklerini paylaşmak için You Tube veya sosyal medya gibi platformları sıklıkla kullanmaktadırlar.

Mobil Pazarlama (Mobil Marketing): Mobil cihaz kullanımındaki artışla birlikte mobil pazarlama, mobil cihazlar için optimize edilmiş web siteleri, uygulamalar ve SMS pazarlaması da dâhil olmak üzere akıllı telefon ve tabletlerdeki kullanıcılara ulaşmaya yönelik stratejileri içermektedir.

Görüntülü Reklamcılık (Display Advertising): Görüntülü reklamlar, web sitelerinde, uygulamalarda veya sosyal medyada görünen grafikler veya görsel reklamlardır. Görüntülü reklamcılık, resim veya video şeklinde olabilmektedir.

Yeniden Pazarlama/Yeniden Hedefleme (Remarketing/Retargeting): Bu strateji, daha önce web sitesini ziyaret etmiş ve/veya markanızla çevrimiçi etkileşimde bulunmuş kullanıcıları hedefleyerek onları geri dönmeye ve harekete geçirmeye teşvik etmeyi içerir [16].

Sohbet Robotları ve Yapay Zekâ Destekli Pazarlama (Chatbots and AI-powered Marketing): İşletmeler, otomatik müşteri desteği sağlamak, müşterilerle etkileşim kurmak ve pazarlama etkileşimlerini kişiselleştirmek için sohbet robotlarını ve yapay zekâ destekli araçları kullanmaktadırlar.

E-ticaret Pazarlama (E-commerce Marketing): Ürün listelemelerinin, sepetten vazgeçme e-postalarının ve önerilerin optimize edilmesi de dâhil olmak üzere çevrimiçi mağazalara yönelik özel stratejilerdir.

Yerel SEO ve Pazarlama (Local SEO and Marketing): Yerel arama optimizasyonu, Google Benim İşletmem ve konuma dayalı reklamcılık gibi tekniklerle yerel kitleler hedeflenmektedir.

İçerik Sendikasyonu (Content Syndication): Daha geniş bir kitleye ulaşmak için içeriğin, üçüncü taraf web sitelerine veya platformlarına dağıtılması işlemidir [35].

Podcast Pazarlama (Podcast Marketing): Podcast sponsorlukları aracılığıyla ürünlerin veya hizmetlerin tanıtılması ve/veya markanın kendi markalı podcast'lerinin oluşturulmasıdır.

Uygulama İçi Reklamcılık (In-App Advertising): Belirli bir kullanıcı tabanına ulaşmak için mobil uygulamalar içinde reklam verme işlemidir.

Artırılmış Gerçeklik (AR) ve Sanal Gerçeklik (VR) Pazarlama (Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) Marketing: Bu yöntemde sürükleyici marka deneyimleri için AR ve VR teknolojilerinden yararlanılır [36].

Web Seminerleri ve Çevrimiçi Etkinlikler (Webinars and Online Events): Hedef kitlenin eğitilmesi ve etkileşime geçilmek için web seminerleri ve sanal etkinliklerin düzenlenmesidir.

Modern pazarlama stratejileri, her iki yöntemin güçlü yönlerinden yararlanan kapsamlı pazarlama kampanyaları oluşturarak, geleneksel ve dijital yaklaşımları harmanlama yolunu tercih etmektedir. Hangi dijital pazarlama türlerinin kullanılacağının seçimi kurum/kuruluşun iş hedeflerine, hedef kitlesine ve mevcut kaynaklarına bağlıdır. Ancak, tüm bu stratejilerden oluşmuş bir kombinasyonun, kapsamlı bir dijital pazarlama yaklaşımı için en iyi sonucu vereceği düşünülebilir.

SONUÇ

Bu çalışma, dijital pazarlamanın iş dünyasındaki yükselişini ve önemini vurgulayan bir bakış sunmayı amaçlamıştır. Dijital pazarlamanın küresel erişim, kişiselleştirme, ölçülebilirlik, iletişim ve maliyet etkinliği gibi avantajlarını ele almış ve geleneksel pazarlama ile arasındaki farkları açıklamıştır. Günümüzde dijital pazarlama, işletmelerin uluslararası pazarlara erişimini kolaylaştırırken, kişiselleştirilmiş kampanyalarla müşteri sadakatini artırma fırsatı sunmaktadır. Aynı zamanda ölçülebilirliği sayesinde pazarlama stratejilerini optimize etme ve bütçeyi daha etkili bir şekilde kullanma olanağı sunmaktadır. İletişim ve etkileşimin, müşteri ilişkilerini güçlendirdiği, maliyet etkinliğinin özellikle de küçük işletmeler ve girişimciler için büyük bir avantaj olduğu gözlenmiştir. Pazarlamanın tarihçesi incelenmeye çalışılmış, Sanayi Devrimi öncesinden, günümüz dijital çağına kadar açıklanmaya çalışılmıştır. Geleneksel pazarlama yöntemleri ile dijital pazarlama arasındaki farklılıklar netleştirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma ile pazarlama kavramı tanımlanmıştır. Pazarlamanın temel amacının, fikirlerin, malların ve hizmetlerin müşteri ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde planlanması ve yürütülmesi olduğu açıklanmıştır. Geleneksel ve dijital olmak üzere iki pazarlama türü ele alınarak tanımlanmışlardır. Geleneksel pazarlama yöntemleri incelenirken, basılı reklamlar, yayın medyası, açık hava reklamcılığı, etkinlik pazarlaması ve telefonla pazarlama gibi çevrimdışı stratejiler açıklanmıştır. Bu yöntemler, hâlâ belirli bazı amaçlar için etkili olduğunu vurgulanmıştır. Dijital pazarlama konusunda ise çeşitli strateji ve taktikler açıklamıştır. Bunlar; SEO, içerik pazarlama, sosyal medya pazarlaması, e-posta pazarlama, tıklama başına ödeme reklamcılığı, etkileyici pazarlama vb. pazarlama stratejileridir. İşletmelerin kullanacakları dijital pazarlama stratejilerini seçerken, iş hedeflerinin, hedef kitlelerinin ve sahip oldukları kaynakların önemli olduğundan bahsedilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma, dijital pazarlamanın günümüz iş dünyası için kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu ve işletmelerin bu stratejileri etkili bir şekilde benimsemelerinin gelecekteki başarıları için kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Geleneksel ve dijital pazarlama stratejilerinin kombinasyonu, genellikle en etkili sonuçları oluşturur ve işletmelere rekabet avantajı sağlayabilirler. Dijital dönüşümün hız kesmeden devam ettiği bir çağda, pazarlamacılar ve işletmeler, değişen trendlere uyum sağlamak ve müşterilerinin beklentilerini karşılamak için sürekli olarak stratejilerini gözden geçirmelidirler.

Tarih boyunca pazarlama, toplumsal değişimlere, teknolojik gelişmelere ve tüketici davranışındaki değişimlere uyum sağlamıştır ve bu değişim hız kesmeden devam edecek gibi görülmektedir.

KAYNAKÇA

[1] N. Gürsakal and S. Çelik, *Büyük Veri ve Pazarlama*, Birinci Baskı. Bursa: Dora Yayınevi, 2021.

[2] M. Y. Kiang, T. S. Raghu, and K. H.-M. Shang, 'Marketing on the Internet — who can benefit from an online marketing approach?', *Decis Support Syst*, vol. 27, no. 4, pp. 383–393, Jan. 2000, doi: 10.1016/S0167-9236(99)00062-7.

[3] Y. K. Dwivedi *et al.*, 'Setting the future of digital and social media marketing research: Perspectives and research propositions', *Int J Inf Manage*, vol. 59, p. 102168, Aug. 2021, doi: 10.1016/j.ijinfomgt.2020.102168.

[4] S. S. Veleva and A. I. Tsvetanova, 'Characteristics of the digital marketing advantages and disadvantages', *IOP Conf Ser Mater Sci Eng*, vol. 940, no. 1, p. 012065, Sep. 2020, doi: 10.1088/1757-899X/940/1/012065.

[5] H. Karjaluoto, N. Mustonen, and P. Ulkuniemi, 'The role of digital channels in industrial marketing communications', *Journal of Business & Industrial Marketing*, vol. 30, no. 6, pp. 703–710, Jul. 2015, doi: 10.1108/JBIM-04-2013-0092.

[6] S. Hays, S. J. Page, and D. Buhalis, 'Social media as a destination marketing tool: its use by national tourism organisations', *Current Issues in Tourism*, vol. 16, no. 3, pp. 211–239, Apr. 2013, doi: 10.1080/13683500.2012.662215.

[7] D. R. Holland, 'Volney B. Palmer, 1799-1864: The Nation's First Advertising Agency Man', *Journalism and Communication Monographs* , vol. 44, 1976.

[8] E.-M. Sent, 'Behavioral economics: How psychology made its (limited) way back into economics', *Hist Polit Econ*, vol. 36, no. 4, pp. 735–760, 2004.

[9] B. Design, *The Art Direction Book*. 1996.

[10] R. Tsiotsou and V. Ratten, 'Future research directions in tourism marketing', *Marketing Intelligence & Planning*, vol. 28, no. 4, pp. 533–544, Jun. 2010, doi: 10.1108/02634501011053702.

[11] K. M. Vu, 'ICT as a source of economic growth in the information age: Empirical evidence from the 1996–2005 period', *Telecomm Policy*, vol. 35, no. 4, pp. 357–372, May 2011, doi: 10.1016/j.telpol.2011.02.008.

[12] M. Zineldin, 'Beyond relationship marketing: technologicalship marketing', *Marketing Intelligence & Planning*, vol. 18, no. 1, pp. 9–23, Feb. 2000, doi: 10.1108/02634500010308549.

[13] A. S. Krishen, Y. K. Dwivedi, N. Bindu, and K. S. Kumar, 'A broad overview of interactive digital marketing: A bibliometric network analysis', *J Bus Res*, vol. 131, pp. 183–195, Jul. 2021, doi: 10.1016/J.JBUSRES.2021.03.061.

[14] D. Shah and B. P. S. Murthi, 'Marketing in a data-driven digital world: Implications for the role and scope of marketing', *J Bus Res*, vol. 125, pp. 772–779, Mar. 2021, doi: 10.1016/J.JBUSRES.2020.06.062.

[15] A. Haleem, M. Javaid, M. Asim Qadri, R. Pratap Singh, and R. Suman, 'Artificial intelligence (AI) applications for marketing: A literature-based study', *International Journal of Intelligent Networks*, vol. 3, pp. 119–132, 2022, doi: 10.1016/j.ijin.2022.08.005.

[16] K. Chaitanya, G. C. Saha, H. Saha, and S. M. Acharya, 'The Impact of Artificial Intelligence and Machine Learning in Digital Marketing Strategies', *European Economic Letters*, 2023, doi: 10.52783/eel.v13i3.393.

[17] D. J. Ringold and B. Weitz, 'The American Marketing Association Definition of Marketing: Moving from Lagging to Leading Indicator', *Journal of Public Policy & Marketing*, vol. 26, no. 2, pp. 251–260, Sep. 2007, doi: 10.1509/jppm.26.2.251.

[18] P. Kotler, *Marketing Management, Analysis, Planning, Implementation and Control*. Prentice Hall, 1994.

[19] W. Batat, 'Why is the traditional marketing mix dead? Towards the "experiential marketing mix" (7E), a strategic framework for business experience design in the phygital age', *Journal of Strategic Marketing*, pp. 1–13, Oct. 2022, doi: 10.1080/0965254X.2022.2129745.

[20] J. Huh, D. E. DeLorme, and L. N. Reid, 'Factors Affecting Trust in On-line Prescription Drug Information and Impact of Trust on Behavior Following Exposure to DTC Advertising', *J Health Commun*, vol. 10, no. 8, pp. 711–731, Dec. 2005, doi: 10.1080/10810730500326716.

[21] B. Kelly *et al.*, 'Density of outdoor food and beverage advertising around schools in Ulaanbaatar (Mongolia) and Manila (The Philippines) and implications for policy', *Crit Public Health*, vol. 25, no. 3, pp. 280–290, May 2015, doi: 10.1080/09581596.2014.940850.

[22] J. D. Lichtenthal, V. Yadav, and N. Donthu, 'Outdoor advertising for business markets', *Industrial Marketing Management*, vol. 35, no. 2, pp. 236–247, Feb. 2006, doi: 10.1016/J.INDMARMAN.2005.02.006.

[23] D. Onaifo and D. Rasmussen, 'Increasing libraries' content findability on the web with search engine optimization', *Library Hi Tech*, vol. 31, no. 1, pp. 87–108, Mar. 2013, doi: 10.1108/07378831311303958.

[24] M. N. A. Khan and A. Mahmood, 'A distinctive approach to obtain higher page rank through search engine optimization', *Sādhanā*, vol. 43, no. 3, p. 43, Mar. 2018, doi: 10.1007/s12046-018-0812-3.

[25] G. Holliman and J. Rowley, 'Business to business digital content marketing: marketers' perceptions of best practice', *Journal of Research in Interactive Marketing*, vol. 8, no. 4, pp. 269–293, Oct. 2014, doi: 10.1108/JRIM-02-2014-0013.

[26] N. S. Ahmad, R. Musa, and M. H. M. Harun, 'The Impact of Social Media Content Marketing (SMCM) towards Brand Health', *Procedia Economics and Finance*, vol. 37, pp. 331–336, 2016, doi: 10.1016/S2212-5671(16)30133-2.

[27] E. Devereux, L. Grimmer, and M. Grimmer, 'Consumer engagement on social media: Evidence from small retailers', *Journal of Consumer Behaviour*, vol. 19, no. 2, pp. 151–159, Mar. 2020, doi: 10.1002/cb.1800.

[28] H. A. M. Voorveld, G. van Noort, D. G. Muntinga, and F. Bronner, 'Engagement with Social Media and Social Media Advertising: The Differentiating Role of Platform Type', *J Advert*, vol. 47, no. 1, pp. 38–54, Jan. 2018, doi: 10.1080/00913367.2017.1405754.

[29] F. Sabbagh, 'Email Marketing: The Most Important Advantages and Disadvantages', *Indian Journal of Data Communication and Networking*, vol. 1, no. 3, pp. 32–40, Jun. 2021, doi: 10.54105/ijdcn.B5005.061321.

[30] K. K. Kapoor, Y. K. Dwivedi, and N. C. Piercy, 'Pay-per-click advertising: A literature review', *The Marketing Review*, vol. 16, no. 2, pp. 183–202, Sep. 2016, doi: 10.1362/146934716X14636478977557.

[31] M. A. King, A. S. Abrahams, and C. T. Ragsdale, 'Ensemble learning methods for pay-per-click campaign management', *Expert Syst Appl*, vol. 42, no. 10, pp. 4818–4829, Jun. 2015, doi: 10.1016/j.eswa.2015.01.047.

[32] YogeshK. Dwivedi, NripendraP. Rana, and M. A. A. Alryalat, 'Affiliate marketing: An overview and analysis of emerging literature', *The Marketing Review*, vol. 17, no. 1, pp. 33–50, May 2017, doi: 10.1362/146934717X14909733966092.

[33] C. Primasiwi, M. I. Irawan, and R. Ambarwati, 'Key Performance Indicators for Influencer Marketing on Instagram', 2021. doi: 10.2991/aebmr.k.210510.027.

[34] Y. Bu, J. Parkinson, and P. Thaichon, 'Influencer marketing: Homophily, customer value co-creation behaviour and purchase intention', *Journal of Retailing and Consumer Services*, vol. 66, p. 102904, May 2022, doi: 10.1016/j.jretconser.2021.102904.

[35] S. Hille and P. Bakker, 'I like news. Searching for the "Holy Grail" of social media: The use of Facebook by Dutch news media and their audiences', *Eur J Commun*, vol. 28, no. 6, pp. 663–680, Dec. 2013, doi: 10.1177/0267323113497435.

[36] J.-H. Kim, M. Kim, M. Park, and J. Yoo, 'Immersive interactive technologies and virtual shopping experiences: Differences in consumer perceptions between augmented reality (AR) and virtual reality (VR)', *Telematics and Informatics*, vol. 77, p. 101936, Feb. 2023, doi: 10.1016/j.tele.2022.101936.

TURİZM İŞLETMELERİNDEKİ YEŞİL BİLİŞİM UYGULAMALARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Halit AKIN [1], Doç. Dr. Şükran KARACA [2]
[1] Erciyes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, - 0000-0002-9455-0323
[2] Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, 0000-0002-0268-1810

ÖZET

Turizm sektörünün kaynak yoğun bir yapıya sahip olmasından dolayı doğal, sosyal ve kültürel kaynakların sürdürülebilir kullanımı, sektörel devamlılığın sağlanabilmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Diğer yandan küresel rekabet ortamında faaliyet gösteren turizm işletmelerinin pazarlama ve operasyonel süreçler dâhil olmak üzere bütün iş süreçlerinde emek yoğun yapısına rağmen teknoloji kullanımının oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla turizm işletmelerinde kullanılan teknolojik unsurların kaynaklar üzerindeki etkisinin önemi ortaya çıkmakta ve özellikle doğal kaynaklar üzerindeki bu etkilerin azaltılması veya ortadan kaldırılması amacıyla turizm işletmelerinin yeşil bilişim uygulamalarına yönelimi artmaktadır. Teknolojik unsurların doğal kaynaklar üzerindeki etkilerinin azaltılması veya ortadan kaldırılmasına odaklanılan yeşil bilişim, çevre dostu ürün, sanallaştırma, cisimsizleştirme, bulut bilişim uygulamaları ile sürdürülebilirlik doğrultusunda turizm işletmelerinde yararlanılan en temel yaklaşımlardan birisi haline gelmektedir. Yeşil bilişim uygulamalarının doğal kaynaklar üzerinde oluşturduğu etkinin yanı sıra sürdürülebilir kalkınmanın açlığa ve yoksulluğa son, gıda israfını önleme, eşitsizliklerin azaltılması, temiz enerji, iklim eylemi, temizlik ve sanitasyon gibi amaçlarına ulaşılabilmesinde önemli bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda, araştırmada yeşil bilişim uygulamalarının Birleşmiş Milletler'in kaynakların korunmasına yönelik evrensel bir eylem çağrısı olan sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasında sahip olduğu rolün ortaya konması amaçlanmıştır. Kavramsal çerçeve de ele alınan bu araştırmada, turizm işletmelerinde e-rehber, tasarruflu cihazlar, sanallaştırılmış veri merkezleri, uzaktan çalışmaya imkân sunan altyapılar, arıtma sistemleri, sensörlü aletler, elektrikli otonomlar, e-fatura gibi birçok farklı yeşil bilişim uygulamalarının yürütüldüğü ortaya konmuştur. Ayrıca bu uygulamaların sürdürülebilir kalkınmanın amaç ve hedeflerine ulaşılmasında önemli bir role sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Bilişim, Turizm İşletmeleri, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

EVALUATION OF GREEN ICT APPLICATIONS IN TOURISM BUSINESSES WITHIN THE SCOPE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

ABSTRACT

Since the tourism sector has a resource-intensive structure, sustainable use of natural, social and cultural resources is very important to ensure sectoral continuity. On the other hand, it is known that the use of technology is quite common in all business processes, including marketing and operational processes, of tourism enterprises operating in a global competitive environment, despite their labor-intensive nature. Therefore, the importance of the impact of technological elements used in tourism enterprises on resources is emerging, and the tendency of tourism enterprises to green IT applications is increasing, especially in order to reduce or eliminate these effects on natural resources. Green IT, which focuses on reducing or eliminating the effects of technological elements on natural resources, is becoming one of the most basic approaches used in tourism businesses in line with sustainability with environmentally friendly products, virtualization, disembodiment and cloud computing applications. In addition to the impact that green IT applications have on natural resources, it is thought that they have a significant impact on achieving the goals of sustainable development such as ending hunger and poverty, preventing food waste, reducing inequalities, clean energy, climate action, cleaning and sanitation. In line with this information, the research aims to reveal the role of green IT applications in achieving the sustainable development goals of the United Nations, which is a universal call to action for the protection of resources. In this research, which is discussed within the conceptual framework, it has been revealed that many different green IT applications such as e-guide, energy-saving devices, virtualized data centers, infrastructures that enable remote working, purification systems, sensor devices, electric autonomy, and e-invoice are carried out in tourism enterprises. In addition, it has been seen that these practices have an important role in achieving the goals and objectives of sustainable development.

Key Words: Green Computing, Tourism Businesses, Sustainable Development Goals

1. GİRİŞ

Teknolojinin gelişimi ve küreselleşme ile birlikte günümüzde akıllı turizm yaklaşımı hem akademisyenler hem de uygulayıcılar tarafından daha çok ilgi görmektedir (Yoo vd., 2017). Özellikle küresel rekabet ortamında faaliyet gösteren turizm işletmeleri, pazarlama faaliyetlerinin yanı sıra bütün operasyonel süreçlerde, teknolojiye dayalı uygulama ve

donanımlardan oldukça yoğun yararlanmaktadır. Turizm işletmelerindeki yoğun kullanıma paralel olarak bilgi, iletişim ve üretim teknolojilerinin üretim ve tüketim süreçlerinde görülen olumsuzluklar (Kılıç vd., 2017), yenilikçi teknolojilerin çevreye yönelik tahribatını artırmaktadır (Raihan, 2023). Kaynak yoğun bir sektör olarak nitelendirilen ve özellikle doğal kaynakların oldukça öneme sahip olduğu turizm sektörünün sürdürülebilirlik açısından hesap verebilir bir yapıya sahip olması gerekliliği (Lu & Nepal, 2009), teknolojiye dayalı uygulama ve donanımların çevreye yönelik etkilerinin azaltılması veya ortadan kaldırılmasını da gerekli kılmaktadır (Akın, 2022). Bu noktada, turizm sektöründe bilgi paylaşımının yanı sıra iş süreçlerini kolaylaştırmak amacıyla kullanılan bilgi, iletişim ve üretim teknolojilerinin çevreye yönelik olası etkilerinin azaltılması veya ortadan kaldırılması için yeşil bilişim uygulamaları önem kazanmaktadır.

Yeşil bilişim, artan nüfusa dayalı olarak yoğun bir şekilde kullanılan endüstriyel süreçlerin ve yenilikçi teknolojilerin çevresel etkisini azaltmaya odaklanmaktadır (Lakshmi vd., 2012). Diğer bir ifadeyle yeşil bilişim, turizm işletmelerinde kullanılan bilgi, iletişim ve üretim teknolojilerindeki performansı korurken bu teknolojilerin özellikle küresel ısınmaya karşı olarak çevre dostu bir şekilde kullanılmasına ilişkin uygulama ve süreçleri ifade etmektedir (Saha, 2014). Bu araştırmanın kurgulanmasına temel oluşturan yeşil bilişimin fonksiyonları, tanımlamaya da yansımış ve yeşil bilişim bilgi, iletişim ve üretim teknolojilerinin tasarımı, üretimi, dağıtımı, kullanımı ve bertarafı süreçlerinin çevre dostu olarak yapılması ve ayrıca teknolojik unsurlarda sanallaştırma, cisimsizleştirme, bulut bilişim yaklaşımlarının benimsenmesi olarak tanımlanmıştır (Murugesan, 2008; Gökşen vd., 2016; Ojo vd., 2019; Akın, 2022). Yeşil bilişim bu uygulamaları ile sürdürülebilirliğin temel ilkelerine erişilmesi ve çevreye yönelik fayda sağlanması için yenilikçi yolların geliştirilmesine fırsat sunmaktadır (Donnellan vd., 2011). Dolayısıyla turizm sektöründe benimsenecek ve faaliyete geçirilecek yeşil bilişim uygulamaları, çevre dostu uygulamalar ile sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılması bakımından önemli bir araç olarak görülmektedir.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda, bu araştırmada Ivanov vd. (2023) tarafından ortaya konulan bulgular temelinde kaynakların ve dünyanın korunmasına yönelik evrensel bir eylem çağrısı olarak nitelendirilen sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasında turizm sektöründe yürütülen yeşil bilişim uygulamalarının rolünün değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. İkincil kaynaklara dayalı olarak gerçekleştirilen bu araştırmanın amacına yönelik çevre dostu ürün, sanallaştırma, cisimsizleştirme ve bulut bilişim gibi yeşil bilişim uygulamalarının sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasındaki rolüne yönelik kavramsal

bir çerçeve oluşturulmuştur. Araştırma, amacı doğrultusunda doğru sonuca ulaşabilmek için araştırma sorusu üzerine kurgulanmıştır:

'Sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşmada turizm işletmelerindeki yeşil bilişim uygulamalarının rolü nedir?'

Araştırma sorusu doğrultusunda, öncelikli olarak yeşil bilişim uygulamalarına ilişkin alanyazın taraması gerçekleştirilmiş, daha sonrasında ise sürdürülebilir kalkınma amaç ve hedeflerine ulaşmada bu uygulamaların etkisi bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara dayalı olarak ilgili alanyazına yönelik yaygın etki oluşturması beklenen değerlendirmeler sunulmuştur.

2. TURİZM İŞLETMELERİNDEKİ YEŞİL BİLİŞİM UYGULAMALARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

İletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, bilginin daha kolay yayılmasına ve insanların ise daha kolay ve hızlı bir şekilde seyahat edebilmesine imkân sunmaktadır. Dolayısıyla insanlar, farklı destinasyonlardaki hizmetler hakkında daha kolay bilgiye erişerek farklı destinasyonlara daha kolay ve hızlı bir şekilde seyahat etme eğilimine yönelmektedirler. Bu durum, turizm işletmelerini küresel rekabet ortamına çekmekte ve işletmeler, küresel pazarlarda ayakta durmaya odaklanmaktadırlar. Ayrıca soyut bir ürün olarak müşterilerine hizmet sunan turizm işletmeleri, bu yönüyle bilgi ve iletişim teknolojilerine daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar. Diğer bir deyişle önceden deneyimlenemeyen soyut ürünleri müşterilere daha doğru ve hızlı bir şekilde ulaştırmak isteyen turizm işletmelerinin teknolojiye dayalı ürünlere yönelik eğilimleri her geçen gün artmaktadır.

Turizm işletmelerinin teknoloji kullanımı sadece pazarlama faaliyetleri dâhilinde bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik değil aynı zamanda iş yükünü kolaylaştırmak, hızlı hizmet sunumu, müşteri beklentilerini karşılamak gibi amaçlarla operasyonel süreçlerde de görülmektedir. Zincir otellerin veri merkezi oluşturarak işletim sistemlerini birleştirmesinden bir seyahat acentesinin mutfağında kullanılan kahve makinesine kadar birçok farklı operasyonel süreçte teknoloji kullanımına yönelik örnekler görülmektedir. Sonuç olarak teknolojin unsurların bu denli yoğun kullanımına bağlı oluşabilecek çevresel sorunlar bu araştırmanın problemine temel oluşturmakta, yeşil bilişim uygulamaları ile bu sorunların azaltılması veya ortadan kaldırılmasına yönelik değerlendirmeler hedeflenmekte ve bu değerlendirmelerin kaynakların ve dünyanın korunmasına yönelik evrensel bir çağrı olan sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasındaki rolünün incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, Ivanov vd.

(2023) tarafından robotlar temelinde sunulan teknolojik unsurların sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasındaki rolüne ilişkin yapılan inceleme temelinde, işletmelerindeki yeşil bilişim uygulamalarının sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasına yönelik etkisi değerlendirilmiştir.

Amaç 1: Yoksulluğa son: Yoksulluğun tüm biçimlerini her yerde sona erdirmek (BM, 2023)

Ivanov vd. (2023)'a göre, sürdürülebilir kalkınmanın birinci amacına ulaşılmasında teknolojik unsurların yüksek ücretli iş olanaklarının yaratılması, turizm çalışanlarının bilgi ve deneyimlerinin geliştirilmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması bakımından önemli bir rolü bulunmaktadır. Turizm işletmelerindeki zincir oteller bünyesinde tek bir sunucunun olduğu veri merkezinin oluşturulması ve buralarda yapılacak istihdamlar (Akın, 2022), turizm sektörü temelinde alanında uzman bireylere yönelik hem yüksek ücretli iş olanağının yaratılması hem de çalışanların bilgi ve deneyimlerinin geliştirilmesine fırsat sunacaktır. Diğer yandan özellikle yüksek ücretli iş olanağının çarpan etkisi ile ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacağı aşikârdır. Dolayısıyla teknolojik unsur olarak sanallaştırılmış veri merkezlerinin oluşturulması, yoksulluğun sonlandırılması bakımından asgari güvencenin sağlanması, yatırımların hızlandırması, mali hizmetlere erişimin artırılması gibi sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması bakımından önemli bir rol üstelenecektir. Bu noktada vurgulanması gereken, Ivanov vd. (2023)'da belirttiği gibi teknolojik unsularla birlikte turizm işletmelerinde temel işler için gerekli olan pozisyonların ortadan kalkması ile çalışan sayısında azalma görülebileceği olasılığıdır. Bu noktada, teknolojik unsurların özellikle gerektirdiği uzmanlıkla oluşturacağı yeni iş fırsatlarının bu riskin azaltılması veya ortadan kaldırılmasında kolaylık sağlayacağı söylenebilir.

Amaç 2: Açlığa son: Açlığı bitirmek, gıda güvenliğine ve iyi beslenmeye ulaşmak ve sürdürülebilir tarımı desteklemek (BM, 2023)

Turizm işletmelerindeki teknolojik unsurlar, verimli gıda üretiminin sağlanması, gıda israfının azaltılması, yanlış tüketimin azaltılması gibi fırsatlarla açlığa son verme amacına ulaşılması bakımından önemli bir rol üstlenmektedir (Ivanov vd., 2023). Sözgelimi konaklama işletmelerinin mutfaklarında kullanılan tasarruflu buzdolaplarının kullanımı dahi hem önemli bir yeşil bilişim uygulamasıdır hem de sürdürülebilir kalkınmanın açlığa son amacına ulaşılabilmesi bakımından önemli bir araçtır. Tasarruflu buzdolapları, enerji kaynaklarının korunmasının yanı sıra gıda bozulması ve dolayısıyla gıda israfının önlemesi bakımından önemli bir araçtır. Mutfaklarda kullanılan ekmek yapma makineleri ise sağladığı kolaylık ve yöntemlerle, verimli gıda üretiminin sağlanması bakımından önemli bir araçtır. Dolayısıyla

turizm işletmelerinde teknolojik unsur olarak ifade edilebilecek bu gibi makinelerin, sürdürülebilir kalkınmanın güvenli ve besleyici gıdaya erişim, yetersiz beslenmenin azaltılması gibi hedeflerine ulaşılması bakımından önemli bir rol üsteleneceği söylenebilir.

Amaç 3: Sağlıklı ve kaliteli yaşam: Sağlıklı ve kaliteli yaşamı her yaşta güvence altına almak (BM, 2023)

Özellikle tehlike arz eden işlerin yürütülmesinde teknolojik unsurlardan yararlanılması, güvenli bir çalışma ortamının oluşturulmasına fırsat tanımaktadır. Ayrıca uzaktan çalışma imkânları ile teknolojik unsurlar enfeksiyon, hastalık gibi durumlardan kaçınmayı sağlamaktadır (Ivanov vd., 2023). Her ne kadar otomasyon sistemlerinin çalışanların fiziksel hareketliliğini azalttığı bilinse de tur operatörlerinin uzaktan işgörenlerle call center hizmeti sunması veya radyasyon salınımı azaltan veya engelleyen cisimsizleştirilmiş teknolojik aletler kullanması, birer yeşil bilişim uygulaması olarak sürdürülebilir kalkınmanın sağlıklı ve kaliteli yaşam amacına yönelik salgın hastalıkların önlenmesi, risklerin azaltılması, iş kazalarının önlenmesi gibi hedeflere ulaşılmasında önemli bir role sahiptir.

Amaç 4: Nitelikli eğitim: Kapsayıcı ve hakkaniyete dayanan nitelikli eğitimi sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenim fırsatlarını teşvik etmek (BM, 2023)

Turizm sektörü, interaktif yapısı ve sürekli değişen pazar şartları nedeniyle temel ve mesleki eğitimin süreklilik arz ettiği sektörlerden biridir. Sektörün farklı yapısının yanı sıra turizm işletmeleri için yeni bir ürün olması nedeniyle teknolojik unsurların etkin ve verimli kullanımı veya geliştirilmesine yönelik çalışanların sürekli eğitimi gereklilik arz etmektedir (Ivanov vd., 2023). Bu yönüyle sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasında önemli bir rol üstlenen uzaktan eğitim sistemlerinin yanı sıra sanal gerçeklik, e-eğitim gibi bulut bilişim sistemlerine dayalı teknolojik unsurlar turizm işletmeleri açısından önemli birer yeşil bilişim uygulamalarıdır. Bu yönüyle bulut bilişim, turizm işletmelerinde yararlanılabilecek önemli bir yeşil bilişim uygulaması olmakla birlikte sunduğu fırsatlar bakımından ise sürdürülebilir kalkınmanın eşit eğitim imkânı, mesleki ve teknik eğitim desteği, daha fazla okur-yazarlık gibi amaç ve hedeflerine ulaşılmasında önemli bir rolü üstlenmektedir.

Amaç 5: Cinsiyet eşitliği: Cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınlar ile kız çocuklarını güçlendirmek (BM, 2023)

Hizmeti sunan ve alan tarafların insan olduğu turizm işletmelerinde, müşteri memnuniyeti ve işletmeye yönelik olumlu algının oluşturulması bakımından özellikle cinsiyet ayrımı yapmadan bütün çalışanların memnuniyetinin sağlanması oldukça önemlidir. Ivanov vd. (2023) bu durumun yanı sıra sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılması için özellikle konaklama ve

yiyecek içecek işletmeleri olmak üzere, turizm işletmelerinde kadınların kullanımına yönelik geliştirilen temizlik araçları, elektronik kat hizmetleri araçları, robotik garson uygulamaları gibi teknolojik unsurların kadınlara uygun daha fazla iş pozisyonlarını oluşturduğunu ve bunun cinsiyet eşitliğine önemli bir katkı sağlayabileceğini vurgulamaktadır. Söz konusu teknolojik unsurların aynı zamanda enerji ve su tasarrufu, verimli kimyasal kullanımı gibi sunduğu fırsatlar göz önüne alındığında, turizm işletmelerindeki önemli yeşil bilişim uygulamalarını temsil ettiği söylenebilir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, temizlik araçları, elektronik kat hizmetleri araçları, robotik garson gibi yeşil bilişim uygulamaların sürdürülebilir kalkınma amaç ve hedeflerine ulaşılmasında turizm işletmeleri açısından önemli bir role sahip olduğu ifade edilebilir.

Amaç 6: Temiz su ve sanitasyon: Herkes için erişilebilir su ve atıksu hizmetlerini ve sürdürülebilir su yönetimini güvence altına almak (BM, 2023)

Bütün doğal kaynaklarda olduğu gibi su ve suya bağlı kaynaklar, turizm sektörünün en önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla su ve suya bağlı kaynakların sürdürülebilirlik yaklaşımı doğrultusunda korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasının aslında turizm hareketliliğinin de korunmasında öncüllerden biri olduğu söylenebilir. Turizm işletmelerinde, temelde yüzme havuzlarının, içme sularının veya zeminlerin temizlenmesi bakımından teknolojik unsurlara başvurulmaktadır ve sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasında önemli unsur olarak kabul edilmektedir (Ivanov vd., 2023). Bu teknolojik unsurların veya donanımlarının elbette doğaya yönelik birtakım etkilerinin olması muhtemeldir. Ancak turizm işletmelerinde kullanılan ve özellikle çevre dostu ürün olarak tasarlanan su arıtma cihazları, sensörlü musluklar, ozon sanitasyon cihazları gibi teknolojik unsurların sağladığı faydalar bakımından daha ön plana çıktığı bilinmektedir. Bahsedilen teknolojik unsurlar, temiz su ve sanitasyon açısından en önemli yeşil bilişim uygulamaları arasında yer almaktadır. Ayrıca evrensel ve adil kullanım, su kıtlığına çözüm, genel hijyenin sağlanması gibi hedeflere yönelik sağladığı katkılar ile sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılması açısından önem arz etmektedir.

Amaç 7: Erişilebilir ve temiz enerji: Herkes için karşılanabilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimi sağlamak (BM, 2023)

Ivanov vd. (2023), turizm işletmelerinde kullanılan teknolojik unsurların şarj edilmesinde sürdürülebilir enerji kaynaklarının ve enerji tasarruflu pillerin kullanılmasının sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasında önemli bir adım olduğunu ifade etmektedir. Özellikle enerji verimliliği ve temiz enerjinin sağlanabilmesi için turizm işletmelerinde sensörlü armatürlerin,

yenilenebilir pillerin, güneş enerji sistemlerinin, sensörlü oda kapıların, balkon manyetik kapı kontağının kullanılmasının yanı sıra düşük enerji harcayan ve güç tasarrufu moduna sahip teknolojik unsurların kullanılması, yeşil bilişimin en temel uygulamaları arasında yer almaktadır. Bu unsurlar sürdürülebilir kalkınma amaçlarının yanı sıra enerjinin evrensel erişimi, enerji verimliliğinin küresel iyileşmesi, temiz enerji teknolojilerine yönelik yatırımların artırılması gibi sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması açısından önemli uygulamalardır.

Amaç 8: İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme: İstikrarlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için insana yakışır işleri desteklemek (BM, 2023)

Teknolojik unsurlar, sıkıcı, tehlikeli, kirli veya sürekli tekrarlı işleri yerine getirerek insanların daha yaratıcı veya daha gelir getirici işlere odaklanmasına ve becerilerini geliştirmesine fırsat sunmaktadır (Ivanov vd., 2023). Sözgelimi bir seyahat acentesinin pazarlama faaliyetlerini teknolojik unsurlara dayalı olarak değil eski usullerle el broşürü, gazete ilanı gibi araçlarla yürütmesi, zaman kaybının yanı sıra işgörenlerin daha fazla çaba göstermesini gerektirmektedir. Ancak turizm işletmelerinin yeşil bilişim uygulaması olarak sosyal medya pazarlaması, ürün aplikasyonu, e-rehber gibi teknolojik unsurlara dayalı olarak pazarlama faaliyetlerini yürütmesi, kâğıt, enerji gibi hususlar bakımından tasarrufun sağlanmasının yanında işgörenin sürekli tekrarlayan ve sıkıcı iş yükünden kurtularak sosyal medya uzmanlığı, web tasarımı, bulut bilişim kullanımı gibi insana yakışır, yüksek katma değerli, üretkenliğin çok olduğu işleri yapmasına fırsat tanır. Bu uygulamalar aynı zamanda daha fazla kitleye daha kolay bir şekilde ulaşmayı sağlayarak verimli bir ekonomik büyümeye ortam hazırlar. Dolayısıyla turizm işletmelerindeki bu gibi yeşil bilişim uygulamaları, sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir unsurunu gerçekleştirmede ciddi katkılar sunar.

Amaç 9: Sanayi, yenilikçilik ve altyapı: Dayanıklı altyapılar tesis etmek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek ve yenilikçiliği güçlendirmek (BM, 2023)

Hizmete yönelik geliştirilen teknolojik unsurlar, turizm işletmeleri açısından yeni iş modellerinin geliştirilmesine fırsat sunar (Ivanov vd., 2023). Turizm işletmelerinde yürütülen ve yeşil bilişim uygulaması olarak ifade edilen en önemli modellerden biri, turizm işletmeleri tarafından yapılan franchising, outsourcing gibi birleşme anlaşmalarıdır (Akın, 2022). Yenilikçi bir yaklaşımla ortaya konan bu tür uygulamalar, ortak altyapının kullanılması ile doğal, enerji ve ekonomik kaynakların korunmasının yanı sıra ekonomik kalkınmanın sağlanması, insan refahının desteklenmesi, kapsayıcı ve sürdürülebilir işletmeciliğin oluşturulması, becerilerin

paylaşılması gibi sürdürülebilir kalkınmanın birçok amaç ve hedefine ulaşılmasında önemli rol üstlenecektir.

Amaç 10: Eşitsizliklerin azaltılması: Ülkelerin içinde ve arasındaki eşitsizlikleri azaltmak (BM, 2023)

Turizm işletmelerinin sürdürülebilir kalkınmanın eşitsizliklerin azaltılması amacına ulaşılmasındaki temel rolü, erişilebilir turizmin teşvik edilmesinde ortaya çıkmaktadır (Ivanov vd., 2023). Diğer bir deyişle bütün insanlığın turizm faaliyetlerine katılımını kolaylaştırmak, turizm işletmelerinin sürdürülebilir kalkınma amaçlarına yönelik önemi bir katkısını oluşturacaktır. Sözgelimi havayolu işletmelerinin yeşil bilişim uygulaması olarak belirli dönemlerde mobil uygulamalardan yapılan alışverişler için sunduğu indirimlerle bütün gelir gruplara yönelik fırsat eşitliği sağlaması, sürdürülebilir kalkınmanın eşitsizliklerin azaltılması amacı bakımından önemli bir role sahiptir.

Amaç 11: Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar: Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak (BM, 2023)

Kentsel hareketliliğin yanı sıra havalimanı, tema parkları, tatil köyleri gibi alanlardaki hareketliliğin otonom araçlarla karşılanması sürdürülebilir şehirler ve topluluklar açısından önemli uygulamaları ifade etmektedir. Diğer yandan dezenfeksiyon ve hava temizleme teknolojileri de sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasına katkıda bulunmaktadır (Ivanov vd., 2023). Turizm işletmelerinde özellikle elektrikli otonom araçların ve enerji tasarrufu sağlayan dezenfeksiyon ve hava temizleme teknolojilerinin tercih edilmesi, sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik gerçekleştirilen yeşil bilişim uygulamalarını oluşturacaktır. Diğer taraftan ise sürdürülebilir kalkınma amaç ve hedeflerine ulaşılmasında hem kaynak tasarrufu hem de sürdürülebilir şehirler ve topluluklar sağlayarak önemli bir rolü üstelenecektir.

Amaç 12: Sorumlu üretim ve tüketim: Sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını sağlamak (BM, 2023)

Sürdürülebilirlik araştırmalarının yanı sıra doğayı dengeleyen turizm deneyimlerinin geliştirilmesi, sorumlu üretim ve tüketim için gerekli bir araç olarak görülmektedir (Ivanov vd., 2023). Kaynakların korunması ile turizm işletmelerinin faaliyetlerinin devamlılığın sağlanmasının bir olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, turizm işletmelerinde sürdürülebilirliğin temeli olan taşıma kapasitesinin göz önünde bulundurularak yürütülmesi önemli bir adımdır. Özellikle kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını sağlayacak yukarıda bahsedilen bütün çevre dostu ürün, sanallaştırma, cisimsizleştirme, bulut bilişim uygulamaları, sürdürülebilir kalkınma amaç ve hedeflerine ulaşılmasında önemli bir role sahiptir. Ancak

sorumlu üretim ve tüketim amacına ulaşılabilmesi için turizm işletmelerinin bütün süreçlerinde bu bilincin hem işletmelerde hem de müşterilerde yerleşmiş olması öncül bir adımdır. Diğer bir deyişle elektronik uygulamalar, çevrimiçi eğitimler gibi teknolojiye dayalı araçlarla yapılacak bilinçlendirme faaliyetleri ile aşırı turizm olarak ifade edilen uygulamaların azaltılması veya ortadan kaldırılması gereklilik arz etmektedir.

Amaç 13: İklim eylemi: İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acilen eyleme geçmek (BM, 2023)

Amaç 12 ile benzer şekilde, bütün yeşil bilişim uygulamaları temel de iklim değişikliği ile ortaya çıkan sorunların azaltılması veya ortadan kaldırılması bakımından önemli uygulamalardır. Bu uygulamaları daha net bir şekilde ortaya koymak gerekirse, turistik ürünlerin tasarımı, üretimi, dağıtımı ve bertarafını kapsayan çevre dostu ürünlerin geliştirilmesi, iklim değişikliğinin neden olduğu sorunların azaltılması veya ortadan kaldırılmasında önemli katkılar sunacaktır. Akıllı binalar, toplu taşıma sistemleri, elektronik pazarlama faaliyetleri, gıdayı koruyan teknolojiler, geri dönüştürülebilir ambalajlar, yenilenebilir kaynaklar, e-öneri/şikâyet formu gibi bütün uygulamalar (Akın, 2022), sürdürülebilir kalkınmanın iklim eylemi amacına ulaşılmasında önemli bir role sahip olacaktır.

Amaç 14: Sudaki yaşam: Sürdürülebilir kalkınma için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir kullanmak (BM, 2023)

Temelde deniz kirliliğinin azaltılması ve sudaki yaşamın korunmasını kapsayan bu amaca ulaşılabilmesi için hassas deniz bölgelerini keşfetmeye yönelik dalış yerine su altı araçlarının tercih edilmesi ve deniz kirliliğini azaltacak arıtma teknolojilerinin kullanılması birer yeşil teknoloji uygulaması olarak ortaya konmaktadır (Ivanov vd., 2023). Turizm işletmesi olarak bir yat işletmesinin tekne turlarını sessiz çalışan elektrikli teknelerle yapması veya denize sıfır faaliyet gösteren konaklama işletmesinin deniz kirliliğine neden olabilecek eski usul iş süreçlerinden vazgeçip tablet menü, görsel sunumlar için multimedya cihazları, e-fatura gibi elektronik uygulamalara geçiş yapması, sadece sudaki yaşamın değil birçok farklı kaynağın korunması bakımından fırsat sunacaktır. Dolayısıyla bütüncül bir yaklaşımla sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılabilmesi için çok farklı yeşil bilişim uygulamaları geliştirilebilecektir.

Amaç 15: Karasal yaşam: Karasal ekosistemleri korumak, iyileştirmek ve sürdürülebilir kullanımını desteklemek; sürdürülebilir orman yönetimini sağlamak; çölleşme ile mücadele etmek; arazi bozunumunu durdurmak ve tersine çevirmek; biyolojik çeşitlilik kaybını engellemek (BM, 2023)

Karasal yaşam amacı, aslında turizm sektörünün kaynak olarak kullandığı birçok farklı doğal unsurları kapsamaktadır. Ivanov vd. (2023), bu noktada karasal yaşamın korunması bakımından en önemli uygulamanın drone kullanımı olduğunu ifade etmektedir. Sözgelimi bir safari turunda hassas alanların korunabilmesi için araçlarla ilgili yere gitmek yerine drone veya sanal gerçeklik gibi uygulamaların kullanılması önemli bir yeşil bilişim uygulaması olacaktır. Benzer şekilde yiyecek içecek işletmelerinin robotlar aracılığıyla paket servisleri dağıtıma çıkarması doğal kaynakların ve karasal yaşamın korunması bakımından gereklidir ve sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasında önemli bir rolü üstlenmektedir.

Amaç 16: Barış, adalet ve güçlü kurumlar: Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumlar tesis etmek, herkes için adalete erişimi sağlamak ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar oluşturmak (BM, 2023)

Bilindiği üzere turizm sektörü, dünya barışına önemli katkılar sunmaktadır. Ancak barış, adalet ve güçlü kurumlar amacı temelinde değerlendirildiğinde, işe bağlı ölümlerin azaltılması, işletmede adaletin sağlanması ve hesap verebilir, şeffaf işletmelerin oluşturulması noktasında, turizm işletmelerindeki teknolojik unsurların önemi ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi daha önce de bahsedildiği gibi çeşitli riskler taşıyan ağır işlerin teknolojik aletlerle yapılması, ölüm ve sakatlanma gibi olasılıkları ortadan kaldırmakta ve bütün çalışanlar arasında bu yönüyle adaleti sağlamaktadır. Diğer bir adalet unsuru ise turizm işletmelerinde kullanılan yazılım veya programlarda lisanslı ürünlerin kullanılması noktasında ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yeşil bilişim yaklaşımı temelinde oluşturulan teknolojik unsurlara dayalı olarak yürütülen muhasebe, rezervasyon gibi operasyonel süreçlerin kayıt altına alınıyor olmasının yanı sıra özellikle web tabanlı uygulamalarda paylaşılan bilgilerin doğru ve gerçeği yansıtan bilgileri içermesi gerekliliği, hesap verebilir ve şeffaf turizm işletmeleri için oldukça önemlidir.

Amaç 17: Amaçlar için ortaklıklar: Uygulama araçlarını güçlendirmek ve sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı canlandırmak (BM, 2023)

Sürdürülebilir kalkınma amaçlarının sonuncusu uygulama araçlarının güçlendirilmesi ve küresel ortaklığın artırılmasını temel almaktadır. Buna göre, özellikle yukarıda bahsedilen bütün yeşil bilişim uygulamalarının sürekli olarak güçlendirilmesi gerekmektedir. Sürekli değişen ve gelişen teknoloji, turizm işletmelerinde teknolojik unsurların sürekli olarak yenilenmesi ve güçlendirilmesini hâlihazırda gerekli kılmaktadır. Diğer yandan daha öncesinde önemli yeşil bilişim uygulamaları olarak nitelendirilen franchising, outsourcing gibi birleşme anlaşmaları da sürdürülebilir kalkınmada küresel ortaklığı canlandırmak için gerekli bir araç olarak görülmektedir. Küresel rekabet ortamında faaliyet gösteren turizm işletmeleri, mevcut

yapı içerisinde küresel boyutta franchising, outsourcing gibi birleşme anlaşmalarına yönelmekte, özellikle zincir oteller ve uluslararası yiyecek içecek işletmelerinde bu örnekler görülmektedir. Dolayısıyla kaynakların korunması ve ekonomik kalkınmanın sağlanması açısından önemli yeşil bilişim uygulamaları olarak tanımlanan bu faaliyetler, sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasında önemli bir rol üstlenmektedir.

3. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Teknolojik gelişimlerin yanı sıra küreselleşen dünya, turizm işletmelerinde kullanılan teknolojik unsurların çeşitliliğini sürekli olarak artıracak ve bu yöndeki eğilimlerin yoğunlaşmasına neden olacaktır. Bu noktada, teknolojik unsurların doğal kaynaklara yönelik tahribatının önlenmesi açısından yeşil bilişim vazgeçilmez uygulama olmaya devam edecektir. Çünkü turizm sektörünün en önemli bileşenlerinden biri doğal kaynaklardır ve turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından doğal kaynakların sürdürülebilirliği gerçeği daima var olacaktır. Dolayısıyla küresel boyutta kaynakların korunarak gelecek kuşaklara aktarılması bakımından önem arz eden sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasında, yeşil bilişim gibi bütün uygulamaların değerlendirilerek ilgili literatüre kazandırılması önem arz etmektedir. Bu araştırmada, ‘Sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşmada turizm işletmelerindeki yeşil bilişim uygulamalarının rolü nedir?’ araştırma sorusu temelinde yapılan kavramsal değerlendirmeler neticesinde, yeşil bilişim uygulamalarının turizm işletmeleri açısından oldukça çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca doğal kaynakların korunması için gerekli olan bu uygulamaların sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılması bakımından ise önemli bir rolü üstlendiği görülmüştür. Araştırma kapsamında elde edilen bu bulguların ve değerlendirmelerin ilgili literatüre yönelik yaygın etki oluşturarak özgün bir katkı sunması ve özellikle bireylerde sürdürülebilirlik bilincinin oluşturulmasına katkı sunması beklenmektedir. Kaynakların günümüzde kullanıldığı gibi gelecek kuşaklara aktarılması temelinde ortaya konulan sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılabilmesi, sadece turizm sektörünün değil bütün kaynak ve zenginliklerin sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla elde edilen bulgular doğrultusunda önerilerin sunulmasının bu sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir:

- Turizm işletmelerinde kaynak tasarrufu sağlayan teknolojik unsurların kullanımının artırılması,
- Teknolojide yeşil bilişim uygulamalarının yürütülebileceği unsurların tercih edilmesi,

- Turizm sektörünün bileşenlerini oluşturan destinasyonlarda akıllı şehir uygulamalarının geliştirilmesi,
- Sorumlu üretim ve tüketimin bütün taraflarda yaygınlaştırılması,
- Sadece insanların değil kara ve sudaki yaşamın korunmasına yönelik teknolojik unsurların tercih edilmesi,
- Sürekli inovasyon yaklaşımı doğrultusunda, yenilikçi bir yaklaşımla yeşil bilişim uygulamalarının yürütülebileceği teknolojik gelişimlerin takip edilmesi,
- Teknoloji kullanımına ilişkin kalifiye eleman ihtiyacının karşılanması için yönlendirmelerin yapılması,
- Sürdürülebilirlikle ilgili hem çalışanların hem de kullanıcıların teşvik edilmesi ve farkındalık eğitimlerinin düzenlenmesi,
- Bütün bu uygulamalar ile sadece kaynakların korunmasına değil aynı zamanda eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, yoksulluğun azaltılması, nitelikli eğitimin bütün insanlara ulaşması gibi amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesine odaklanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akın, M. H., Turizm sektöründe yeşil bilişim uygulamaları. *Turizm Akademik Dergisi*, 9 (1), 179-192, 2022.

Birleşmiş Milletler – BM., Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları çalışmaları. URL: https://turkiye.un.org/tr/sdgs, Erişim tarihi: 05 Eylül 2023, 2023.

Donnellan, B., Sheridan, C., & Curry, E., A capability maturity framework for sustainable information and communication technology. *IT professional*, *13*(1), 33-40,2011

Gökşen, Y., Damar, M., & Doğan, O., Yeşil bilişim: Bir kamu kurumu örneği ve politika önerileri. *Ege Academic Review*, 16(4), 673-686, 2016.

Ivanov, S., Duglio, S., & Beltramo, R., Robots in tourism and Sustainable Development Goals: Tourism Agenda 2030 perspective article. *Tourism Review*, *78*(2), 352-360, 2023.

Kılıç, S., Bozkurt, M. & Şenbaş, E., Bireylerin yeşil bilişim tercihlerinde bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri, 34.Ulusal Bilişim Kurultayı, 20- 21 Aralık, Ankara, 89-94, 2017.

Lakshmi, S. V. S. S., Sarwani, I. S. L., & Tuveera, M. N., A study on green computing: the future computing and eco-friendly technology. *International Journal of Engineering Research and Applications (IJERA)*, *2*(4), 1282-1285, 2012.

Lu, J., & Nepal, S. K., Sustainable tourism research: An analysis of papers published in the Journal of Sustainable Tourism. *Journal of sustainable Tourism*, *17*(1), 5-16, 2009.

Murugesan, S., Harnessing green IT: Principles and practices. *IT professional*, 10(1), 24-33, 2008.

Ojo, A. O., Raman, M., & Downe, A. G., Toward green computing practices: A Malaysian study of green belief and attitude among information technology professionals. *Journal of cleaner production*, 224, 246-255, 2019

Raihan, A., Economy-energy-environment nexus: The role of information and communication technology towards green development in Malaysia. *Innovation and Green Development*, *2*(4), 100085, 2023.

Saha, B., Green computing. *International Journal of Computer Trends and Technology (IJCTT)*, *14*(2), 2014.

Yoo, C. W., Goo, J., Huang, C. D., Nam, K. and Woo, M., Improving travel decision support satisfaction with smart tourism technologies: A framework of tourist elaboration likelihood and self-efficacy *Technol. Forecast. Soc. Change*, 123, 330–341, 2017.

AŞIRI TURİZME KARŞI AKILLI TURİZM: SOSYAL PAYLAŞIM SİTELERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR VE SORUMLU TURİST DAVRANIŞLARINI GELİŞTİRMELERİNE KATKISI

Doç. Dr. Şükran KARACA [1], Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Halit AKIN [2]

[1] Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, 0000-0002-0268-1810

[2] Erciyes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, - 0000-0002-9455-0323

ÖZET

Destinasyonlar, küresel turizm evriminde önemli bir sorun olan ve aşırı turizm olarak adlandırılan baskılara neden olan bir turist istilası ile karşı karşıyadır. Turistlerin ziyaret edilen destinasyonlara yoğun bir şekilde gelmesi hem çevreyi hem de o destinasyonlarda yaşayan halkı olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Özellikle turizmin olumsuz etkilerinin çoğu, çevre dostu bir şekilde davranmayan turistlerin uygunsuz davranışlarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle aşırı turizmle mücadele, turizmin sürdürülebilir kalkınması ve yönetiminin stratejik amaçları ile mümkün olabilmektedir. Şehirlerde etkili turizm yönetimi, büyük veri setlerinin toplanması ve akıllı şehir çözümlerinin uygulanması ile gerçekleşmektedir. Akıllı turizm paradigması içinde turizm destinasyonlarının temel stratejik amacı, turizm kaynaklarının verimli, sorumlu ve sürdürülebilir bir şekilde kullanımını sağlamaktır. Akıllı turizm, belirli ihtiyaçları çözmeye yönelik duyarlı bir yönelim için ziyaretçi ve destinasyon arasında bir arayüz sağlamaktadır. Akıllı turizm teknolojileri, turistlerin daha sorumlu olmasına ve aşırı turizmin bazı etkilerinin ele alınmasına katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla destinasyonların iyileştirilmesi ve turistlerin davranışları hakkında bilgi sağlanması açısından görüşleri önemli olan turistlerin sosyal medya kullanımlarının araştırılması önem arz etmektedir. Sosyal medyayı turistler sadece belli bir turizm bölgesi ile ilgili bilgi aramak için değil aynı zamanda yaptıkları yorumlar ve paylaştıkları fotoğraflar sayesinde tatilleriyle ilgili deneyimlerini paylaşmak amacıyla da kullanmaktadır. Sosyal paylaşım siteleri, sorumlu ve sürdürülebilir turist davranışlarını şekillendirmek ve geliştirmek için uygun platformlardır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, aşırı turizmi önlemek için sosyal paylaşım sitelerinin sürdürülebilir ve sorumlu turist davranışlarını geliştirmelerine katkısının teorik bir çerçevede ele alınmasıdır. Çalışma sonucunda aşırı turizmi önlemek, turistlerin sürdürülebilir ve sorumlu davranışlarını şekillendirmek ve artırmak için akıllı turizm kapsamında neler yapılması gerektiğine dair turizm paydaşlarına çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Akıllı Turizm, Aşırı Turizm, Sosyal Paylaşım Siteleri, Sürdürülebilir Turizm, Sorumlu Turist Davranışı

SMART TOURISM AGAINST OVERTOURISM: THE CONTRIBUTION OF SOCIAL MARKING SITES TO DEVELOPING SUSTAINABLE AND RESPONSIBLE TOURIST BEHAVIOUR

ABSTRACT

Destinations are facing an invasion of tourists, which is a major problem in the evolution of global tourism, causing pressures called overtourism. The intense arrival of tourists to visited destinations negatively affects both the environment and the people living in those destinations. In particular, many of the negative effects of tourism arise from the inappropriate behavior of tourists who do not behave in an environmentally friendly manner. Therefore, combating overtourism is possible with the strategic goals of sustainable development and management of tourism. Increasingly effective tourism management in cities is achieved by collecting large data sets and implementing smart city solutions. The main strategic goal of tourism destinations within the smart tourism paradigm is to ensure the efficient, responsible and sustainable use of tourism resources. Smart tourism provides an interface between visitor and destination for a responsive orientation towards solving specific needs. Smart tourism technologies contribute to making tourists more responsible and addressing some of the effects of overtourism. Therefore, it is important to investigate the social media usage of tourists, whose opinions are important, in terms of improving destinations and providing information about tourists' behavior. Social media is used by tourists not only to search for information about a particular tourism region, but also to share their experiences about their holidays through the comments they make and the photos they share. Social networking sites are suitable platforms to shape and develop responsible and sustainable tourist behavior. In this context, the aim of the study is to discuss the contribution of social networking sites to the development of sustainable and responsible tourist behavior in a theoretical framework in order to prevent overtourism. As a result of the study, various suggestions were presented to tourism stakeholders about what should be done within the scope of smart tourism in order to prevent overtourism and shape and increase the sustainable and responsible behavior of tourists.

Keywords: Smart Tourism, Extreme Tourism, Social Networking Sites, Sustainable Tourism, Responsible Tourist Behavior

1. GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) aşırı turizmi, yerel halkın turizmin bir destinasyon veya onun bir kısmı üzerindeki algılanan yaşam kalitesini ve/veya ziyaretçilerin deneyim kalitesini aşırı derecede etkileyen bir olumsuzluk olarak tanımlamaktadır (UNWTO, 2018). Bir destinasyonda yerel halk tarafından kullanılmak üzere oluşturulan tüm ağlar, altyapılar ve diğer hizmetler, yerel yaşamla iç içe olan turizm faaliyetlerini arayan turistlerin artan akını nedeniyle zarar görmektedir (Koens vd., 2018). Bu nedenle aşırı turizm sorunlarını azaltmak veya önlemek için birtakım önlemler alınması ve stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Ana öneriler genel olarak iki şekilde ifade edilebilir (UNWTO, 2018). İlk öneri, kapasite yönetimidir. Turizm yönetimine yönelik çeşitli yaklaşımlar, ziyaretçi sayısındaki sınırların ötesine geçmelidir. UNWTO tarafından desteklenen bu öneri, ev sahibi bölgelerdeki turist kapasitesini artırmaya odaklanmaktadır. Kapasite, yerel topluluğun kabulü artırılarak ve girişimciliği teşvik ederek ya da akıllı/ileri teknoloji çözümlerin kullanımı yoluyla yönetilmelidir (Fang vd., 2016; UNWTO, 2018). İkinci öneri ise, turistlerin davranışıdır. Turistlerin turizm sisteminin ana aktörlerinden biri olması nedeniyle turistlerin davranışları kritik öneme sahip bir konudur. Genel olarak tüketiciler, istemeden de olsa olumsuz çevresel sonuçları olan tatil/seyahat davranışında bulunurlar (Juvan ve Dolnicar, 2014). Akıllı turizm, turizmi geliştirmek için yenilikçi araçlar ve yaklaşımlar geliştirmek için bilgi ve iletişim teknolojilerinin uygulanmasını ifade etmektedir (Gretzel vd., 2015). Böylece akıllı turizm teknolojileri, turistlerin daha sorumlu olmasına ve aşırı turizmin bazı etkilerinin ele alınmasına katkıda bulunmaktadır. Turistlerin daha çevre dostu bir şekilde davranması sağlanarak sürdürülebilir turist davranışları geliştirilmelidir. Bu durum, turizmin olumsuz etkisini azaltmaya yardımcı olmaktadır (Shen vd., 2020).

Şehirlerdeki ve diğer destinasyonlardaki turizm akışlarının hem ziyaretçilerin hem de bölge sakinlerinin yararına yönetilmesi turizm endüstrisi için temel bir konudur (Benner, 2020). Akıllı turizm; turizm destinasyonlarını, işletmeleri ve turistleri önemli ölçüde etkilemektedir (Juvan vd., 2017). Akıllı turizm destinasyonunun stratejik hedefi, akıllı turistleri tutumlarını değiştirmeye ve daha sorumlu bir davranış benimsemeye teşvik etmektir. Akıllı turizm paradigması içinde sürdürülebilirlik, özenli ve düzgün davranan akıllı ve sorumlu turistleri içermektedir. Sürdürülebilirlik, akıllı turizmin büyümesinin merkezinde yer almakta ve artık

daha fazla destinasyon, turizm planlama sürecinde stratejik bir hedef olarak buna öncelik vermektedir (Gretzel vd., 2015). Ayrıca, uygulanan sürdürülebilir akıllı şehir çözümlerine ilişkin bilgiler, şehirlerin imaj tanıtımında kullanılmakta ve şehirlerin çekiciliğine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle özellikle turizmde sosyal medya; pazarlamacılar, destinasyon yöneticileri ve turistler tarafından giderek daha fazla kullanılmaktadır (Hysa vd., 2022). Bu bağlamda çalışmanın amacı, aşırı turizmi önlemek için sosyal paylaşım sitelerinin sürdürülebilir ve sorumlu turist davranışlarını geliştirmelerine katkısının teorik bir çerçevede ele alınmasıdır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Son yıllarda, tüketicilerin bilgi ve iletişim teknolojilerini turistik amaçlı kullanmaları nedeniyle turist davranışları önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan ilerlemeler, kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin ve sosyal medyanın hızla ortaya çıkması, akıllı telefonların yükselişi, konum tabanlı hizmetler ve bunların deneyimler üzerindeki etkisi ile çok hızlı bir şekilde gelişmiştir (Xiang vd., 2015; Sotiriadis, 2017; Shen vd., 2020).

Turizmde akıllı turizm çözümlerini kullanma ihtiyacı giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bunlar arasında, turizm hizmetlerinin potansiyel ve mevcut müşterileri tarafından sağlanan bilgileri toplamak için giderek daha fazla kullanılan sosyal medya son derece popülerdir. Bu durum, sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla ilişkilidir. Turizmde sosyal medya, destinasyonları tanıtmak, etkili iletişim stratejileri geliştirmek, turistler tarafından seçilen seyahat destinasyonunun net bir görüntüsünü oluşturmak ve turistlerin ruh hallerini analiz etmek için kullanılmaktadır (Hysa vd., 2022). Akıllı şehir sistemlerinin temel bileşenleri olan dijital teknolojiler, sensörler ve donanım cihazları, yazılım ve büyük veriler, giderek daha karmaşık hale gelen sistemleri anlamanın ve yönetmenin çözüm yollarını sunmaktadır (Jararweh vd., 2020). Destinasyonlar, akıllı turizm bölgeleri olmalarını sağlayan modern çözümleri uygulamakla ilgilenmektedir (Li vd., 2017). Böylece, davranış kalıplarını değiştiren ve dijital teknolojileri yoğun bir şekilde kullanan müşterilere tekliflerini tanıtmaktadırlar. Buna karşılık, turizm yöneticileri tüketiciler hakkında büyük miktarda veri almakta, turistlerin profilini daha iyi çıkarabilmekte ve daha iyi bir pazar teklifiyle sonuçlanan turist deneyimini özelleştirme fırsatına sahip olmaktadır (Yadav vd., 2021).

Literatüre bakıldığında; turizm deneyimi/seyahat döngüsü sırasında, yani yolculuk öncesi, sırası ve sonrasında sosyal medyanın tüketici davranışı yönleri üzerindeki rolünü ve etkisini inceleyen çalışmalar mevcuttur. Zivkovic vd. (2014) çalışmalarında, turistlerin tatil satın alma

karar süreçlerinde sosyal medyadan elde ettikleri bilgilerin fazlasıyla etkisinde kaldıklarını belirtmişlerdir. Fotis (2015) tarafından yapılan bir çalışma, sosyal medyanın tatille ilgili karar verme süreçlerinin tüm aşamalarında kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Destinasyonlarla ilgili en hızlı ve ayrıntılı bilgi almak için kullanılan sosyal paylaşım siteleri, sadece turistlerin destinasyona ilişkin bilgi arayışı için değil (Xiang ve Gretzel, 2010) aynı zamanda paylaşımlar sayesinde ilgili bilgilerin yayılması bakımından da popülerlik kazanmıştır (Parra-Lo´pez vd., 2012). Gretzel vd. (2007), tatil arayışında olan insanlar için web sitelerde ve sosyal medya sayfalarında yer alan bilgilerin karar verme sürecinde güven sağladığı, riski azaltarak konaklama tercihinde yardımcı olduğu ve dolayısıyla karar verme sürecini kolaylaştırdığı sonucuna ulaşmıştır. Zeng ve Gerritsen (2014) ise, sosyal medyanın bilgi edinmenin yanı sıra karar verme süreçlerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Sosyal medyada deneyimlerini paylaşan turistler, bunu diğer turistlerin kararlarına yardımcı olmak, beğendikleri sitelere içerik oluşturmak, sosyal bağlarını güçlendirmek ve tanınırlık kazanmak için yapmaktadırlar (Munar ve Jacobsen, 2014). Daha teknoloji meraklısı turistler söz konusu olduğunda, bunlar aynı zamanda bu platformlar aracılığıyla deneyimlerini diğer insanlarla birlikte yaşamak ve paylaşmak istemektedirler (Neuhofer, 2016). Chung vd. (2017) tarafından yapılan bir çalışmada, sosyal medya kullanımının neden olduğu psikolojik faktörlerin turistlerin deneyimleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Huang vd. (2017) ise çalışmalarında, akıllı turizm teknolojilerinin özniteliklerinin hem keşfedici hem de sömürücü kullanımı teşvik ettiğini, kullanıcıların güvenlik ve mahremiyet endişelerinin ise olumsuz bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Ho ve Gebsombut (2019) tarafından yapılan bir çalışma da; bilgi arama, eğlence, ilişki sürdürme güdüsü ve internet öz yeterliliğinin seyahatler için sosyal medyayı kullanma niyetini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

3. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Turizm, yerel yönetimlerin organize ve amaçlı bir faaliyeti olarak anlaşılan, şehir alanındaki hedeflerini takip eden ve ihtiyaçlarını karşılayan diğer kuruluşlarla işbirliği içinde kurulan ve yürütülen kentsel politikanın ayrılmaz bir bileşenidir. Hem bir destinasyonda yaşayan halk için yüksek bir yaşam kalitesi hem de ziyaretçiler için yüksek bir kalış kalitesi sağlamak, yerel, sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin kapsayıcı bir hedefidir (Kruczek vd., 2021). Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınma alanında bu hedefe ulaşmaya yardımcı olacak çözümlerin uygulanması gerekmektedir. Turizmde yapay zekâ, büyük veri vb. gibi akıllı teknolojiler giderek daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Şehirler, çeşitli kaynaklardan bilgi toplamalarını ve ardından şehri

yönetmek için kullanmalarını sağlayan kentsel planlama ve yönetimde yeni teknolojiler uygulamaktadırlar (Mansilla ve Milano, 2019). Akıllı şehirler, kaynak optimizasyonu, etkili ve adil yönetişim, sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesi elde etmek için yenilikçi teknolojileri kullanan şehirlerdir (Gretzel vd., 2015). Bu bağlamda sürdürülebilir turizm, bilgi iletişim teknolojilerinin yükselişi ve sürdürülebilirlik ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Zhang ve Yang, 2016). Sürdürülebilir turizmin, sürdürülebilir yönlere vurgu yaparak turizm deneyimlerini geliştirme, kaynak yönetiminin verimliliğini artırma ve destinasyonların rekabet gücünü en üst düzeye çıkarma gibi birçok avantajı vardır. Dolayısıyla turizmin olumsuz etkilerinin çoğu, çevre dostu bir şekilde davranmayan turistlerin uygunsuz davranışlarından kaynaklanmaktadır (Juvan ve Dolnicar, 2014). Bu nedenle destinasyonlar, turistlerin daha çevre dostu davranmalarını sağlamaya yönelik strateji ve taktikler uygulamalıdır. Bu kapsamda sunulan öneriler aşağıdaki gibidir:

- Tüm paydaşların (kamu sektörü özel sektör ve topluluklar) aşırı turizmin olumsuzlarına karşı beraber hareket etmesi gerekmektedir.
- Aşırı turizmle mücadele etmek veya bundan kaçınmak için turistlerin kendileri de evrim ve değişim matrisinde düşünülmelidir.
- Başarılı sürdürülebilir turizm stratejilerini uygulamak ve destinasyonlardaki ziyaretçi artışını yönetmek için, turistlerin davranışlarını analiz etmek ve etkilemek kadar bölge sakinlerinin turizme yönelik tutum/algılarını anlamak gerekmektedir.
- Turistlerin ağırlanmasına ilişkin çeşitli düzenlemeler ve resmi kısıtlamalar yerel makamlar tarafından konulabilir.
- Kişilerin sosyal medya profilleri aracılığıyla belirli bir turistik destinasyonun tanıtımı için işbirliği yapılabilecek belirli bir etkileyiciler grubuna ulaşılabilir.
- Turistler sosyal medyada bilgi paylaşmaya teşvik etmek gerekir. Böylece şehir yöneticileri tarafından kullanılabilecek, şehir yönetimine ve şehrin tanıtımına yardımcı olacak daha fazla veri toplanabilir.

Sonuç olarak akıllı teknolojiler, gerektiği gibi kullanılırsa, yerel/ev sahibi topluluklar üzerinde olumlu bir etkiye sahip sorumlu ve sürdürülebilir deneyimleri birlikte tasarlamak, birlikte yönetmek ve ortak pazarlamak için uygun platformlardır. Sosyal medyanın bu amaca ulaşmada oynayacağı rol önemlidir. Sosyal medya, turizm kaynaklarını ve varlıklarını akıllı, sürdürülebilir, sorumlu bir şekilde yönetmek ve turistler ile yerel halkı güçlendirmek için bir katalizör görevi görebilir.

Bu çalışmada sosyal paylaşım sitelerinin sürdürülebilir ve sorumlu turist davranışlarını geliştirmelerine katkısı kavramsal düzeyde ele alınmıştır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda ampirik çalışmalar yapılarak nicel yöntemler kullanılabilir. Aynı zamanda turist davranışlarında hangi sosyal medya aracının nasıl bir rol oynadığını belirlemek amacıyla karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. Ayrıca sürdürülebilir ve sorumlu turist davranışlarında akıllı turizm teknolojilerinin her birinin etkileri tek tek ele alınabilir.

KAYNAKÇA

Benner, M., *Overcoming Overtourism in Europe: Towards An İnstitutional-Behavioral Research Agenda, Zeitschrift Für Wirtschaftsgeographie,* De Gruyter, 64(2), 74-87, 2020.

Chung, N., Tyan, I., Chung, H.C., *Social Support And Commitment Within Social Networking Site in Tourism Experience,* Sustainability, *9*, 210, 2017.

Fang, B., Ye, Q., Law, R., *Effect of Sharing Economy on Tourism Industry Employment,* Annals of Tourism Research, 57, 264–267, 2016.

Gretzel, U., Yoo, K., Purifoy, M., *Online Travel Review Study: Role And Impact of Online Travel Reviews.* Laboratory for Intelligent Systems in Tourism. Texas A & M University, http://www.tripadvisor.com/pdfs/OnlineTravelReview Report, 2007.

Gretzel, U., Reino, S., Kopera, S., Koo, C. *Smart Tourism Challenges,* Journal of Tourism, 6, 41–47, 2015.

Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., Koo, C., *Smart Tourism: Foundations and Developments,* Electron Markets, 25, 179-188, 2015.

Ho, C.T.B., Gebsombut, N., *Communication Factors Affecting Tourist Adoption of Social Network Sites,* Sustainability, 11, 4198, 2019.

Huang, C.D., Goo, J., Nam, K., Yoo, C.W., *Smart Tourism Technologies in Travel Planning: The Role Of Exploration And Exploitation.* Information & Management, 54, 757–770, 2017.

Hysa, B., Zdonek, I., Karasek, A., *Social Media in Sustainable Tourism Recovery,* Sustainability, 14, 760, 2022.

Jararweh, Y., Otoum, S., Ridhawi, I.A., *Trustworthy And Sustainable Smart City Services at The Edge.* Sustainable Cities and Society, 62, 102394, 2020.

Juvan, E., Dolnicar, S., *Drivers of Pro-Environmental Tourist Behaviours Are Not Universal,* Journal of Cleaner Production, 166, 879–890, 2017.

Juvan, E., Dolnicar, S., *The Attitude–Behaviour Gap in Sustainable Tourism,* Annals of Tourism Research, 48, 76–95, 2014.

Koens, K., Postma, A., Papp, B., *Is Over-Tourism Overused? Understanding The Impact of Tourism in A City Context,* Sustainability, 10, 4384, 2018.

Kruczek, Z., Szromek, A., Walas, B., Mazanek, L., *Postawy I Oczekiwania Interesariuszy Wobec Zamiarów Zrównoważenia Turystyki W Krakowie Po Pandemii COVID-19.* Ann. Univ. Mariae Curie-Sklodowska Sect. B–Geogr. Geol. Mineral, Petrogr., 76, 45–69, 2021.

Li, Y., Hu, C., Huang, C., Duan, L., *The Concept of Smart Tourism in The Context of Tourism Information Services,* Tourism Management, 58, 293-300, 2017.

Mansilla, J.A., Milano, C., *Becoming Centre: Tourism Placemaking And Space Production in Two Neighborhoods in Barcelona*, Tourism Geographies, 10, 1-22, 2019.

Munar, A.M., Jacobsen, J.K.S., *Motivations For Sharing Tourism Experiences Through Social Media,* Tourism Management, *43*, 46–54, 2014.

Neuhofer, B., *An Exploration of The Technology Enhanced Tourist Experience,* European Journal of Tourism Research, 12, 220–223, 2016.

Parra-Lopez, E., Gutierrez-Tano, D., Diaz-Armas, R.J., Bulchand-Gidumal, J., *Travellers 2.0: Motivation, Opportunity and Ability to Use Social Media* in M. Sigala, E. Christou, U. Gretzel (Eds). Social Media in Travel, Tourism and Hospitality: Theory, Practice and Cases (pp.171-187), Ashgate Publishing: Farnham, UK, 2012.

Shen, S., Sotiriadis, M., Zhou, Q., *Could Smart Tourists Be Sustainable and Responsible as Well? The Contribution of Social Networking Sites to Improving Their Sustainable and Responsible Behavior,* Sustainability. 12(4),1470, 2020.

Sotiriadis, M., *Sharing Tourism Experiences in Social Media: A Literature Review and A Set of Suggested Business Strategies,* International Journal of Contemporary Hospitality Management, 29, 179–225, 2017.

UNWTO, *'Overtourism'?—Understanding and Managing Urban: Tourism Growth Beyond Perceptions,* UN World Tourism Organization, Madrid, Spain, 2018.

Xiang Z., Gretzel U., *Role of Social Media in Online Travel Information Search,* Tourism Management, 31(2), 179-188, 2010.

Xiang, Z, Magnini, V.P., Fesenmaier, D.R., *Information Technology and Consumer Behavior in Travel and Tourism: Insights From Travel Planning Using The Internet,* Journal of Retailing and Consumer Services, 22, 244–249, 2015.

Yadav, J.K., Verma, D.C., Jangirala, S., Srivastava, S.K., *An IAD Type Framework for Blockchain Enabled Smart Tourism Ecosystem*, Journal of Manufacturing Technology Management, 32, 100404, 2021.

Zeng, B., Gerritsen, R., *What Do We Know About Social Media in Tourism? A Review*. Tourism Management Perspectives, 10, 27–36, 2014.

Zhang, L., Yang, J., *Smart Tourism* in Encyclopedia of Tourism, Jafari, J., Xiao, H. (Eds.), Springer: New York, NY USA, Wien, Austria, 862–863, 2016.

Zivkovic, R., Gajic, J., Brdar, I., *The Impact of Social Media on Tourism*, Singidunum Journal of Applied Sciences Supplement, 758-761, 2014.

TURİZMDE ULUSLARARASI HEDEF PAZAR BELİRLEMEDE ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi, FATİH GÜNAY[1], Dr. Öğr. Üyesi, DERYA TOKSÖZ[2]

[1]Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi,

ORCID ID: 0000-0003-0892-514X

[2]Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi,

ORCID ID: 0000-0003-3170-6076

ÖZET

Son yıllarda olumsuzluklar nedeniyle yaşanan dalgalanmalara rağmen dünya turizm hareketleri artarak devam etmektedir. Artan bu hareketlilik, turist çeken ülkelerin turizm pastasından aldıkları payı arttırma çabalarıyla rekabetin yoğunlaşmasını sağlamaktadır. Yaşanan yoğun rekabet ise ülkelerin turizm ürünlerini tutundurma çalışmalarında rasyonel karar almalarını sağlayacak adımlar atmalarını ve doğru yöntemlerle karar almalarını gerektirmektedir. Bu kapsamda çalışmada ekonomik, sosyo-demografik faktörler ve turist eğilimleri olmak üzere üç kriter 23 değişken bazında çok kriterli karar alma yöntemiyle en uygun turizm talep kaynağının belirlenmesi amaçlanmıştır. IDOCRIW-MAIRCA bütünleşik yöntemiyle değişkenler açısından verilerine ulaşılabilen Almanya, Rusya, Birleşik Krallık, Bulgaristan ve Gürcistan olmak üzere 5 ülke 9 ekonomik, 8 sosyal ve 6 turist eğilimleri değişkenlerine göre değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, Türkiye için ekonomik göstergede Almanya, sosyo-demografik ve turist eğilimleri göstergelerinde Birleşik Krallık ilk sırada yer almıştır. Tüm göstergelerin bütününde Birleşik Krallık ilk sırada yer alırken bunu sırasıyla Almanya, Rusya, Bulgaristan ve Gürcistan takip etmiştir. Çalışmaya dahil edilen değişkenlerle elde edilen bu sonuçlar, Türkiye'nin orta ve uzun vadeli turizm talebi ile ilgili çalışmalarında çok kriterli karar verme yöntemlerine başvurulması, turizm planlaması ve politikaları bağlamında uluslararası turizm talebinin artırılmasında hedeflenen noktaya ulaşmaya katkı sağlayacağına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Turizm Talebi, Çok Kriterli Karar Verme, Türkiye.

MULTI-CRITERIA DECISION MAKING IN DETERMINING AN INTERNATIONAL TARGET MARKET IN TOURISM: THE CASE OF TÜRKİYE

ABSTRACT

Despite the fluctuations experienced in recent years due to negativities, world tourism movements continue to increase. This increasing mobility ensures that competition is intensified with the efforts of tourist-attracting countries to increase their share of the tourism pie. The intense competition requires countries to take steps that will enable them to make

rational decisions and make decisions with the right methods in their efforts to promote tourism products. In this context, the study aimed to determine the most appropriate tourism demand source with a multi-criteria decision-making method based on three criteria and 23 variables: economic, socio-demographic factors and tourist trends. With the IDOCRIW-MAIRCA integrated method, 5 countries, namely Germany, Russian Federation, United Kingdom, Bulgaria and Georgia, whose data can be accessed in terms of variables, were evaluated according to 9 economic, 8 social and 6 tourist trends variables. According to the findings, Germany ranked first in economic indicators for Türkiye, and the United Kingdom ranked first in socio-demographic and tourist trends indicators. The United Kingdom ranked first in all indicators, followed by Germany, Russian Federation, Bulgaria and Georgia, respectively. These results obtained with the variables included in the study indicate that using multi-criteria decision-making methods in studies on Türkiye's medium and long-term tourism demand will contribute to reaching the targeted point in increasing international tourism demand in the context of tourism planning and policies.

Key Words: International Tourism Demand, Multi-Criteria Decision Making, Türkiye.

1. GİRİŞ

Ekonomi politikaları büyüme odaklı olmakla birlikte ekonominin temel sorunlarından birisi cari açıktır. Türkiye ekonomisinde cari açığın temel belirleyicisi ticaret (Subaşat, 2010) iken cari açığın oluşumunda ithalat ön plandadır. Özellikle enerjide ithal girdi bağımlı olması Türkiye'yi dış ticaret açığı ve ödemeler dengesinde cari açık veren bir ekonomi haline getirmektedir. Her ne kadar Türkiye'nin ihracatında artış gözlense de ekonomide enerji ve ara malı ithalatına olan bağımlılık cari açığın kapatılmasının önündeki en büyük engeldir. Bu noktada turizm, Türkiye ekonomisinin cari açık ve ödemeler bilançosuna önemli düzeyde olumlu etki edebilecek en temel sektörlerden birisidir (Şit, 2016; Beyaz ve Karabacak, 2018).

Ülkelerin uluslararası ticaretine sağladığı katkılar ve ülkenin ticaret açığını azaltması turizmi ulusal ekonomiler açısından ilgi çekici bir sektör haline getirmiştir (Dogru, Isik ve Sirakaya-Turk, 2019: 21). Bu kapsamda Türkiye, turizm sektörünü geliştirerek sektörün sunmuş olduğu faydalardan yararlanmak isteyen ülkelerden birisidir. Turizm, Türkiye ekonomisi için 1980'lerden sonra artan bir ivmeyle önemli bir düzeye ulaşmıştır. Ekonomik göstergeler izlendiğinde, turizmin ülke ekonomisindeki yerinin zamanla -istisnalar hariç- büyüdüğü ve önemini artırdığı görülmektedir.

Turizm, Türkiye ekonomisi için 1980'lerden sonra artan bir ivmeyle önemli bir düzeye ulaşmıştır. Türkiye ekonomisine turizmin milli gelire doğrudan katkısı 2019 yılında %5, dolaylı katkısı ise %12'dir (TTYD, 2020: 2). Türkiye'nin uluslararası turist ve yurtdışında ikamet eden Türk vatandaşlarının turizm harcamaları toplamından oluşan turizm geliri 2004 yılında 20,9 milyar dolar iken, 2019 yılında 44,8 milyar dolar, 2022 yılında ise 53,6 milyar dolara ulaşmıştır (KTB, 2023a). Türkiye'nin 2011-2022 döneminde uluslararası turist gelirleri ve yolcu

taşımacılığı gelirleri toplamı, Türkiye'nin ihracatı içindeki payı, hizmet ihracatı içindeki payı ve uluslararası turist gelirlerinin toplam gelir içindeki payı Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 5. Türkiye'nin 2011-2022 Dönemi Uluslararası Turist ve Yolcu Taşımacılığı Gelirleri, İhracat İçindeki Payı ve Toplam Gelirde Turist Gelirleri Payı

Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Uluslararası Turist ve Yolcu Taşımacılığı Gelirleri (Milyar $)	30,3	32,2	38,7	40,9	36,3	26,9	32,5	37,7	45,8	16,7	33,7	58,1
Hizmet İhracatındaki Payı (%)	73,5	74,0	65,8	65,6	65,5	58,0	60,7	64,3	73,0	47,2	58,0	64,5
Toplam İhracattaki Payı (%)	17,2	16,5	17,6	17,9	17,6	13,7	14,9	16,0	18,8	8,2	11,9	-
Toplam Gelir İçinde Uluslararası Turist Gelirleri Payı (%)	83	81	74	74	75	71	71	69	75	80	79	71

Kaynak: UNWTO, 2023b'den derlenen verilerle yazarlarca oluşturulmuştur.

Türkiye'nin uluslararası turist ve yolcu taşımacılığı geliri 2019 yılında 45,8 milyar dolara ulaşırken bu değerin %75'i uluslararası turist gelirlerinden oluşmuştur. 2019 yılında elde edilen gelir hizmet ihracatının %73'ünü toplam ihracatının ise %18,8'ini oluşturmuştur. Uluslararası turist gelirlerinin %71'ini oluşturduğu 2022 yılında ise toplam gelir 58,1 milyar dolar iken, bu değerle hizmet ihracatının %64,5'i elde edilmiştir (Çizelge 1). Türkiye'nin net turizm gelirlerinin dış ticaret açığını karşılama oranı 2019 yılında %117 ile net turizm gelirleri dış ticaret açığının üzerinde gerçekleşmiştir. Bu değere göre Türkiye'nin 2019 yılı net turizm gelirleri ülkenin dış ticaret açığını tek başına kapatmaya yetmektedir (TTYD, 2020: 2). Emek yoğun özelliği nedeniyle istihdama katkı sağlayan turizmin Türkiye'de istihdama doğrudan katkısı 2014 yılında %5,7'si iken 2019 yılında %6,7 düzeyindedir. Genç (15-24 yaş) istihdamındaki doğrudan katkı ise 2014 yılında %8,7 iken, 2019 yılında %11,3 olarak gerçekleşmiştir. Turizm sektörü doğrudan istihdam sunmanın yanı sıra inşaat, tarım, imalat ve hizmet sektörlerine de dolaylı olarak istihdam sağlamaktadır. Ekonomik sistemde yer alan 64 sektörden 31 sektörle yüksek geri besleme gücüne sahip olan turizm sektöründe her bir birimlik istihdam, etkilenen diğer sektörlerde yarım birimlik bir istihdam yaratmaktadır. Bu şekilde 2019 yılında doğrudan ve dolaylı olarak 2,8 milyonluk istihdam sağladığı hesaplanan sektörün toplam istihdamdaki payının %10 olduğu belirlenmiştir (TTYD, 2020: 5).

Türkiye'nin uzun vadeli ekonomik hedeflerine erişebilmesi için uluslararası turizmden daha yüksek pay alarak, turizm gelirlerini artırması önem taşımaktadır. Turizm pazarlarının doğru tespit edilmesi ve belirlenen pazarlara özgü tutundurma çabalarının yapılması ekonomik hedefler doğrultusunda tahminlenen turist sayısını ve turizm gelirlerini elde etmesine imkân tanıyacaktır. Uluslararası hedef pazar belirleme ülke turizmi için kaynakların verimli kullanılarak ölçek ekonomisinden yararlanmayı sağlayacaktır (Met ve Erdem, 2006). Tutundurma çabalarının etkili bir biçimde hedef pazarlarda yapılmasıyla turizm hedeflerine ulaşılmasına imkan sağlayacak ve ekonomik katkılarının artırılması sağlanmış olacaktır. Bu kapsamda çalışmada çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak Türkiye'nin uluslararası hedef pazar belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmada Türkiye'ye en fazla turist gönderen ilk 5 ülke ekonomik (9 alt kriter), sosyal (8 alt kriter) ve turist eğilimleri (6 alt kriter) olmak üzere üç kriter bazında toplam 23 değişkenle değerlendirilerek ülkelerin sıralanması amaçlanmıştır.

Çalışma giriş bölümünü takiben beş bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde Türkiye turizmine dair istatistiksel bilgilere ve göstergelere verilirken, üçüncü bölümde ilgili literatür kısaca özetlenmiştir. Dördüncü bölümde çalışma yöntemi alt başlıklar halinde açıklanmıştır. Beşinci bölümde elde edilen bulgular raporlanırken, altıncı ve son bölümde elde edilen bulgular doğrultusunda tartışma, sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

2. TÜRKİYE VE TURİZM

Son yıllarda turizm sektöründe önemli atılımlar yapan Türkiye, uluslararası pazarda turizm sektöründen elde ettiği kârı artırmak istemektedir. Sektörde, başarıya ulaşabilmenin önemli adımlarından birisi geçmiş verileri doğru okuyarak geleceğe yönelik rasyonel kararlar alabilmektir. Bu noktada, ülkenin yıllar içerisindeki turizm verilerinin nasıl değişim gösterdiğini değerlendirmek oldukça önemli bir konudur. Bu kısımdan itibaren Türkiye'nin turizm sektöründeki verilerine yer verilmektedir. Türkiye'nin ikamet ettikleri ülkelerine göre ziyaretçi sayılarının, 2012-2022 dönemi ortalamasına göre ilk 8 sırada yer alan ülkelerin 2012-2022 dönemi ziyaretçi sayıları ve yıllar itibariyle değişim yüzdeleri Çizelge 2'de verilmiştir. Çizelge 2'de görüldüğü üzere Türkiye'ye 2012-2022 dönemi ortalamasına göre en fazla turist gönderen ilk sekiz ülke sırasıyla Almanya, Rusya, Birleşik Krallık, Bulgaristan, İran, Gürcistan, Hollanda ve Fransa olmuştur. Yaklaşık 51 milyon olan 2022 yılı turist sayısının %18,8'i Almanya'dan gelen ziyaretçilerden oluşmaktadır. Bu sayı Almanya'da yaşayan Türk vatandaşlarını da kapsamaktadır. 2021 yılı verilerine göre Almanya, 2 milyon kişi ile Türk vatandaşlarının en yoğun yaşadığı ülkedir (Hürriyet, 2021). Dolayısıyla gerek Türk vatandaşları gerekse Almanların Türkiye'ye olan ziyaretleri Almanya'nın Türkiye için başat turizm pazarı olmasını sağlamaktadır. 2022 yılında ikinci sırada, toplam turist sayısının %9,9'unun geldiği Rusya yer almaktadır. En fazla Türk vatandaşının yaşadığı on yedinci ülke olan Rusya'da 2021 yılında 40 bin Türk yaşamaktadır (Hürriyet, 2021). Bu bilgi ışığında Rusya'dan gelen turistlerin Ruslardan oluştuğu ifade edilebilir. Kasım 2015'te yaşanan uçak krizi Türkiye ve Rusya ilişkilerinde gerilime sebep olurken (Ntv, 2016), bu kriz ve gerilimin etkisiyle 2015 yılında Rusya'dan gelen turist sayısı %18; 2016 yılında uçak krizinin yanında 15 Temmuz Darbe kalkışmasının da etkisiyle bir önceki yıla göre %77 azalmıştır. İlişkilerin normalleşmesi ve kalkışmanın etkilerinin azalmasıyla birlikte 2017 yılında Rusya'dan gelen turist sayısı bir önceki yıla göre %436 oranında artmıştır. 2016 yılında İran ve Gürcistan dışında tüm pazarlarda turist sayılarında azalışlar gözlenirken, 2020 yılında salgının etkisiyle tüm pazarlarda azalma gözlenmiştir. Salgın nedeniyle en yüksek oransal azalışın yaşandığı ülke %82 ile İran olmuştur.

Çizelge 6. İkamet Ülkelerine Göre 2012-2022 Döneminde Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayıları ve Yıllık Değişimler (Ortalamada İlk 8 Ülke)

Ülke	Almanya		Rusya		Birleşik Krallık		Bulgaristan		İran		Gürcistan		Hollanda		Fransa	
	7.342.188*		4.290.818		2.345.145		1.884.806		1.619.957		1.606.855		1.403.647		1.317.800	
Yıl	**TS***	**%Δ****	**TS**	**%Δ**	**TS**	**%Δ**	**TS**	**%Δ**	**TS**	**%Δ**	**TS**	**%Δ**	**TS**	**%Δ**	**TS**	**%Δ**
2012	7,31	-	3,73	-	2,64	-	1,52	-	1,17	-	1,37	-	1,66	-	1,56	100

2013	7,38	1	4,37	17	2,74	4	1,64	8	1,18	1	1,75	28	1,75	6	1,66	5
2014	7,79	6	4,62	6	2,82	3	1,70	4	1,57	32	1,74	-0	1,74	-0	1,47	-11
2015	8,40	8	3,78	-18	2,78	-1	1,83	7	1,66	6	1,90	9	1,69	-3	1,41	-4
2016	6,96	-17	0,89	-77	1,96	-29	1,71	-6	1,66	0	2,19	15	1,34	-21	1,15	-19
2017	7,12	2	4,76	436	1,95	0	1,85	8	2,51	51	2,43	11	1,26	-6	1,22	6
2018	8,02	13	6,02	27	2,58	32	2,39	29	2,07	-17	2,08	-14	1,42	12	1,18	-3
2019	8,86	10	7,10	18	2,98	16	2,72	14	2,16	4	2,00	-4	1,48	4	1,42	21
2020	2,90	-67	2,17	-69	1,12	-62	1,19	-56	0,39	-82	0,40	-80	0,42	-72	0,61	-57
2021	6,31	117	4,70	117	0,47	-58	1,34	12	1,12	187	0,30	-25	0,96	131	1,14	86
2022	9,70	54	5,08	8	3,76	694	2,85	113	2,33	108	1,52	413	1,72	79	1,64	44

Ortalama turist sayıları (2012-2022), **TS: Yıl itibariyle turist sayısı (Milyon Kişi), *%Δ Yüzde Değişim*

Kaynak: TÜİK, 2023'ten derlenen verilerle yazarlarca oluşturulmuştur.

3. VERİ VE YÖNTEM

Çok kriterli karar verme (ÇKKV), çok sayıda değişkenin kullanımıyla objektif bir sıralama ve derecelendirme imkânı sağlayan ve karmaşık problemlerin çözümünde kullanılan karar verme tekniklerinin bütününü ifade eder. Mevcut seçenekler arasından en iyi veya en çok tercih edilen alternatifi bulmak ve tüm tarafların kabul ettiği değeri aramak veya belirlemek amaçlarına hizmet eden problem çözme araçları, günümüz karar verme ihtiyacının karşılanmasında önemli bir yapı taşıdır (Urfalıoğlu ve Genç, 2013). Çok kriterli karar verme önceden belirlenmiş kriterlere göre en uygun çözümü belirlemeye yönelik bir optimizasyon süreci olarak problemlerin çeşitli nitel/nicel kriterler çerçevesinde belirli/belirsiz/riskli ortamlarda uygun eylem/seçim/politika bulmak için değerlendiren bir süreçtir. Sonuç olarak ÇKKV, birden fazla çelişkili kriterin olduğu durumlarda karar vermeye yardımcı olmak için geliştirilmiş yöntemlerin genel ifadesidir (Ecer, 2020: 22-25).

Bu çalışmada Türkiye'nin turist pazarları ekonomik, sosyo-demografik ve turizme yönelik tutum olarak üç ana kritere göre çok kriterli karar verme yöntemleriyle sıralanmıştır. Elde edilen sıralamayla seçilen kriterler bazında Türkiye'nin turist pazarı hedeflemesinde çok kriterli karar verme yöntemlerinin uygulanabilirliğinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Ekonomik, sosyo-demografik ve turizme yönelik tutum kriterlerine dayalı karşılaştırma ve sıralama için 2012-2022 dönemi ortalamalarına göre Türkiye'ye en fazla turist gönderen 5 ülke belirlenmiştir. İlgili dönem ortalamasında en fazla turist gönderen ülkeler sırasıyla Almanya, Rusya, Birleşik Krallık, Bulgaristan ve İran'dır. Ancak kriterlere bağlı seçilen değişkenler bazında veri eksikliği nedeniyle İran çalışmaya dahil edilmemiş, İran'dan sonra ortalamada en fazla turist gönderen ülke olan Gürcistan çalışma kapsamına alınmıştır. Çalışmada ilgili ülkeler

9 ekonomik, 8 sosyo-demografik ve 6 turizme yönelik tutum değişkenleri olmak üzere toplam üç kriter ve 23 değişkene farklı çok kriterli karar verme yöntemleriyle sıralanmıştır. Sıralamada kullanılan kriterler, değişkenler, kodları ve değişken değerlerinden beklentiler Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 7. Değişkenler ve Beklentiler

Kriterler	Değişkenler	Kod	Beklenti
Ekonomik	Gini Katsayısı	*E1*	*Min*
	Ulaşım Maliyeti	*E2*	*Min*
	Reel Efektif Döviz Kuru	*E3*	*Mak*
	Kişi Başına Düşen Milli Gelir	*E4*	*Mak*
	İşsizlik Oranı	*E5*	*Min*
	Yaşam Maliyet Endeksi	*E6*	*Min*
	Brüt Tasarrufların Milli Gelire Oranı	*E7*	*Mak*
	Kişi Başı Reel Tüketim Harcaması	*E8*	*Mak*
	Tüketici Fiyat Endeksi (Turist Gönderen Ülke)	*E9*	*Min*
Sosyo-Demografik	Nüfus Yapısı (Toplam Nüfusta 15-64 Yaş Oranı)	*S1*	*Mak*
	Ortalama Aylık Kazanç	*S2*	*Mak*
	Eğitim Endeksi	*S3*	*Mak*
	Ortalama Aile Büyüklüğü	*S4*	*Mak*
	Şehirleşme Oranı	*S5*	*Mak*
	İnternet Kullanım Oranı	*S6*	*Mak*
	İnsani Gelişmişlik Endeksi	*S7*	*Mak*
	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	*S8*	*Mak*
Turizme Yönelik Tutum	Türkiye'ye Turist İlgisi (Turist Sayısındaki Değişim 2019/2018)	*T1*	*Mak*
	Uluslararası Turist Gidişlerindeki Değişim (Turist Sayısındaki Değişim 2019/2018)	*T2*	*Mak*
	Turist Başına Ortalama Harcama (2019)	*T3*	*Mak*
	Uluslararası Turist Harcamalarında Değişim (Turist Harcamalarındaki Değişim 2019/2018)	*T4*	*Mak*
	Moda (Turist Sayısının Nüfusa Oranı)	*T5*	*Mak*
	Turist Sayısında Ortalama Büyüme (Türkiye'ye Yönelik 2013-2019)	*T6*	*Mak*

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çizelge 3'te görüldüğü üzere ekonomik kriter grubunda Gini katsayısı, ulaşım maliyeti, işsizlik oranı, yaşam maliyet endeksi ve turist gönderen ülke tüketici fiyat endeksi değişkenlerinin minimum olması diğer ifadeyle düşük olması beklenmektedir. Bu değerlerin artması turistlerin turistik ürün satın alma gücü ve turizm talebini negatif yönde etkileyeceğinden değişken değerleri beklentisi minimumdur. Aynı kriter altında yer alan, turist gönderen ülke reel efektif döviz kuru, kişi başına düşen milli gelir, brüt tasarrufların milli gelire oranı ve kişi başı reel tüketim harcaması değişken değerleri beklentisi maksimumdur. Turistlerin satın alma gücünü artıran aynı zamanda talep için olumlu olan bu değişkenlerin maksimum olması beklenmektedir. İncelenen ülkelerin sosyo-demografik ve turizme yönelik tutum kriterlerinde sunulan tüm değişkenlerin ise Türkiye'ye yönelik talebi olumlu yönde etkileyeceğinden değerlerinin maksimum olması diğer ifadeyle yüksek olması beklenmektedir.

4. BULGULAR

Bu başlıkta 2012-2022 yılları ortalamasına göre Türkiye'ye en fazla turist gönderen ve çalışmada incelenen değişkenler açısından verilerine ulaşılan Almanya, Rusya, Birleşik Krallık, Bulgaristan ve Gürcistan ekonomik, sosyo-demografik ve turizme yönelik tutum kriterlerinde 23 değişkene bağlı olarak IDOCRIW-MAIRCA yöntemiyle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde Türkiye için hedef pazar belirlemede çok kriterli karar verme yöntemlerinin uygulanabilirliği, ilgili değişkenler ve ülkeler bağlamında hedef pazarların sıralanması konularında bilgiler edinilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda ilk alt başlıkta IDOCRIW yöntemine kısaca değinilerek, bu yöntemle değişkenler bazında belirlenen ağırlıklar hesaplanarak raporlanmış, ikinci alt başlıkta ise MAIRCA yöntemine kısaca değinilerek elde edilen bulgular sunulmuştur.

4.1. IDOCRIW Ağırlıklandırma Yöntemi ve Bulgular

Çok sayıda kritere dayalı olarak alınacak kararlarda, yapılacak sıralamalarda ve karşılaştırmalarda önemli olan unsurlardan birisi karar ya da sıralamada kriterlerin diğer ifadeyle değişkenlerin ağırlığının ne olacağının belirlenmesidir. Kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde başvurulan yöntemler objektif ve subjektif olarak ikiye ayrılmaktadır. Değerlendirme ve sıralamalarda belirli bir amaç söz konusu olduğunda, araştırmacı ve paydaş görüşlerinin önem taşıdığı durumlarda subjektif yöntemler tercih edilmektedir. Ağırlıkların sadece analizde kullanılan değişkenlerin değerlerine göre belirlendiği objektif yöntemler ise karar alma, sıralama ve karşılaştırmalarda herhangi bir öznel yargı taşınması istenmediği durumlarda tercih edilmektedir. Göstergelerle yapılan sıralama ve karşılaştırmalarda, sonuçların öznel yargılardan etkilenmemesi amacıyla ağırlıkların belirlenmesinde objektif yöntemlerden faydalanılmaktadır (Ecer, 2020).

Bu çalışmada objektif ağırlıklandırma yöntemlerinden olan entropi ve CILOS (Criterion Impact Loss-Kriter Etki Kaybı) yöntemlerinin bir araya getirilerek ağırlıkların belirlendiği IDOCRIW (Integrated Determination of Objective Criteria Weights-Bütünleşik Objektif Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi) yöntemi kullanılmaktadır. Entropi yönteminde, bir kriterin değerleri ne kadar dağınıksa, kriterin o ölçüde önemli olduğu kabul edilmekle birlikte ağırlıkların belirlenmesinde gösterge baskınlıklarını dikkate alırken, CILOS yöntemi bir kriter en iyi olarak seçildiğinde alternatife ilişkin kriterin göreli etki kaybını gösterir. Bu nedenle, etki kaybı küçük olduğunda, kriter daha yüksek bir ağırlık almakta, kayıp büyük olduğunda, kriter ağırlığı düşük olmaktadır. Verilerin dizilim yapısının objektif değerlendirilmesi için IDOCRIW yönteminde toplam kriter ağırlıkları bu iki yöntemle elde edilen ağırlıklar birleştirilmektedir. Böylece bir yöntemin eksiklikleri diğer yöntemin avantajları ile dengelenmektedir (Ecer, 2020: 114; Pala, 2021: 269-272; Kırhasanoğlu ve Özdemir, 2022: 49-51).

Bir kriterin değeri diğer değerleri aştığında ve entropi yöntemi kullanılarak belirlenen ölçütün ağırlığı yüksek olduğunda, etki kaybı büyük olmaktadır. CILOS ile elde edilen kriter ağırlığı ise düşük olmaktadır. İki yöntemi bir araya getirerek birbirini dengeleyen IDOCRIW yöntemi objektif ağırlıkların belirlenmesini sağlamaktadır. Zavadskas ve Podvezko'nun (2016) önerdiği yöntemde adımlar, değerlendirme kriterlerinin belirlenmesi, entropi ve CILOS yöntemleriyle ağırlıkların belirlenmesi, son aşamada ise entropi ve CILOS ağırlıklarının birleştirilmesi ve

nihai ağırlıkların belirlenmesi şeklindedir (Ecer, 2020: 115; Kırhasanoğlu ve Özdemir, 2022: 48). Yöntemlerin matematiksel modelleri, denklemler ve aşama sonuçları ekte sunulmuştur. Ekonomik, sosyo-demografik ve turizme yönelik tutum kriterleri değişkenlerinin değerlerinin kullanılarak hesaplanan entropi ve CILOS yöntemleri ile bu yöntemlerle elde edilen ağırlıkların bir araya getirilerek ulaşılan IDOCRIW ağırlık değerleri sırasıyla Çizelge 4-6'da sunulmuştur.

Ekonomik kriterler kapsamında kullanılan dokuz değişken değerleri ağırlık değerleri hesaplanmasıyla ulaşılan entropi, CILOS ve IDOCRIW ağırlıklarının yer aldığı Çizelge 4 incelendiğinde Entropi ve CILOS yöntemi birbirinin neredeyse tersi yönde ağırlıklar ve sıralamaların oluştuğu görülmektedir. Bu iki yöntemden elde edilen ağırlıkların birleştirilerek belirlendiği IDOCRIW ağırlıklarına göre ekonomik kriterlerden en yüksek ağırlığa sahip olan değişkenin E8 (kişi başına düşen reel tüketim harcaması), ikinci olarak E4 (kişi başına düşen milli gelir), üçüncü sırada ise E7 (brüt tasarrufların ülke milli gelirine oranı) değişkeni yer almıştır. Bu bulgular gelir, tasarruf ve tüketim davranışlarıyla uyumlu olarak turizm talebini olumlu etkilemesi beklenen değişkenleri ortaya koymaktadır. Ekonomik kriterler arasında en düşük ağırlığa sahip değişkenler ise E3 (reel efektif döviz kuru), E1 (Gini katsayısı) ve E5 (İşsizlik oranı) olarak sıralanmıştır. Buna karşın CILOS yönteminde en yüksek ağırlığa sahip değişkenler sırasıyla E3 (reel efektif döviz kuru), E1 (Gini katsayısı) ve E2 (ulaşım maliyeti) değişkenleri olmuştur. Entropi yönteminde ise en yüksek ağırlıklar sırasıyla E8 (kişi başına düşen reel tüketim harcaması), E4 (kişi başına düşen milli gelir) ve E7 (brüt tasarrufların ülke milli gelirine oranı) değişkenleri olarak sıralanmıştır.

Çizelge 8. Ekonomik Değişkenler Ağırlıklar Tablosu

	E1	E2	E3	E4	E5	E6	E7	E8	E9
Entropi (*w*)	0,005	0,036	0,002	0,288	0,091	0,065	0,105	0,351	0,057
Sıra	8	7	9	2	4	5	3	1	6
CILOS (*q*)	0,164	0,135	0,289	0,036	0,053	0,094	0,074	0,04	0,115
Sıra	2	3	1	9	7	5	6	8	4
IDOCRIW (τ)	***0,015***	***0,087***	***0,012***	***0,184***	***0,086***	***0,109***	***0,139***	***0,251***	***0,118***
Sıra	8	6	9	2	7	5	3	1	4

E1: Gini Katsayısı; E2: Ulaşım Maliyeti; E3: Reel Efektif Döviz Kuru; E4: Kişi Başına Düşen Milli Gelir; E5: İşsizlik Oranı; E6: Yaşam Maliyet Endeksi; E7: Brüt Tasarrufların Milli Gelire Oranı; E8: Kişi Başı Reel Tüketim Harcaması; E9: Tüketici Fiyat Endeksi

Sosyo-demografik sekiz değişkenin ulaşılan ağırlıkları ve sıralamalarının yer aldığı Çizelge 5 incelendiğinde IDOCRIW ağırlıklarına göre en yüksek ağırlıklar S2 (ortalama aylık kazanç), S4 (ortalama aile büyüklüğü) ve S6 (internet kullanımı) olarak belirlenmiştir. Entropi yönteminde en yüksek ağırlıklar sırasıyla S2 (ortalama aylık kazanç), S4 (ortalama aile büyüklüğü) ve S5 (şehirleşme oranı) değişkenlerine aittir. CILOS yönteminde ise S1 (15-64 yaş nüfus oranı), S8 (doğumda beklenen yaşam süresi) ve S3 (eğitim endeksi) ilk üç sırada yer almaktadır. IDOCRIW yöntemine göre en düşük ağırlıklar sırasıyla S1 (15-64 yaş nüfus oranı), S3 (eğitim endeksi) ve S8 (doğumda beklenen yaşam süresi) değişkenlerine aittir.

Çizelge 9. Sosyo-Demografik Değişkenler Ağırlıklar Tablosu

	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8
Entropi (*w*)	0,0004	0,899	0,005	0,046	0,018	0,016	0,009	0,007
Sıra	8	1	7	2	3	4	5	6
CILOS (*q*)	0,380	0,022	0,134	0,050	0,063	0,077	0,126	0,148
Sıra	1	8	3	7	6	5	4	2
IDOCRIW (τ)	***0,005***	***0,725***	***0,026***	***0,083***	***0,042***	***0,044***	***0,039***	***0,037***
Sıra	*8*	*1*	*7*	*2*	*4*	*3*	*5*	*6*

S1: Nüfus Yapısı; S2: Ortalama Aylık Kazanç; S3: Eğitim Endeksi; S4: Ortalama Aile Büyüklüğü;
S5: Şehirleşme Oranı; S6: İnternet Kullanım Oranı; S7: İnsani Gelişmişlik Endeksi; S8: Doğumda Beklenen Yaşam Süresi.

Turizme yönelik tutum kapsamında incelenen altı değişkenin ulaşılan ağırlıkları ve sıralamalarının bulunduğu Çizelge 6'ya göre IDOCRIW ağırlıkları sırasıyla T3 (ortalama kişi başı harcama), T6 (2013-2019 dönemi Türkiye'ye yönelik turist sayısındaki büyüme), T5 (turist sayısının nüfusa oranı), T4 (kişi başı harcamadaki yüzde değişim), T1 (turist ilgisi) ve T2 (ülkenin uluslararası giden turist sayısındaki değişim) olarak belirlenmiştir. Entropi yönteminde en yüksek ağırlık T6 (2013-2019 dönemi Türkiye'ye yönelik turist sayısındaki büyüme) değişkeninde, CILOS yönteminde ise T1 (turist ilgisi) değişkeninde gözlenmiştir.

Çizelge 10. Turizme Yönelik Tutum Değişkenleri Ağırlıklar Tablosu

	T1	T2	T3	T4	T5	T6
Entropi (*w*)	0,006	0,003	0,345	0,010	0,186	0,450
Sıra	5	6	2	4	3	1
CILOS (*q*)	0,322	0,308	0,100	0,193	0,04	0,037
Sıra	1	2	4	3	5	6
IDOCRIW (τ)	***0,029***	***0,016***	***0,541***	***0,031***	***0,118***	***0,266***
Sıra	*5*	*6*	*1*	*4*	*3*	*2*

T1: Türkiye'ye Turist İlgisi; T2: Uluslararası Turist Gidişlerindeki Değişim; T3: Turist Başına Ortalama Harcama;
T4: Turist Harcamalarındaki Değişim; T5: Moda; T6: Turist Talebinde Ortalama Büyüme

4.2. MAIRCA Yöntemi ve Bulgular

MAIRCA (Multi-Atrributive Ideal-Real Comparative Analysis) yöntemi teorik (ideal) çözüm ile elde edilen (gerçek, ampirik) sonuç arasındaki farkın (boşluğun) belirlenmesi esasına dayanır. Literatüre Pamučar, Vasin ve Lukovac (2014) tarafından kazandırılan yöntemde farkın en az olduğu alternatif en fazla tercih edilen seçenektir. Diğer deyişle gerçek değer ile teorik değer arasındaki farkın minimum olduğu alternatif en ideal olandır (Ecer, 2020). Belirli sıralama ve seçime dayalı karar almada objektif değerlendirmeye dayanan yöntem pek çok farklı alanda kullanılmıştır. MAIRCA yöntemi tedarikçi seçimi (Chatterjee, Pamucar ve Zavadskas, 2018; Ulutaş, 2019) ve değerlendirmesi (Ecer, 2021a), yerleşim yeri seçimi (Zolfani, Ecer, Pamučar ve Raslanas, 2020), finansal performans değerlendirmesi (Ayçin ve Güçlü, 2020; Günay ve Ecer, 2020; Kehribar, Karademir ve Evci, 2021) ve akülü elektrikli araç değerlendirmesi (Ecer, 2021b) gibi çok geniş konu yelpazesinde kullanılmaktadır.

MAIRCA yönteminde performans değerlendirmesi ve sıralama altı adımla yapılmakla birlikte bu aşamalar, değişkenlerin ham değerlerinden oluşan başlangıç karar matrisi, alternatiflerin tercih değerlerinin belirlenmesi, teorik değerlendirme matrisinin elde edilmesi, gerçek değerlendirme matrisinin elde edilmesi, fark (boşluk) matrisinin elde edilmesi ve alternatiflere ilişkin kriter fonksiyonu değerlerinin hesaplanması ve sıralamaların elde edilmesi şeklinde

sıralanmaktadır (Gigovic, Pamucar, Bajic ve Milicevic, 2016; Ecer, 2020; Zolfani vd., 2020). Yöntem aşamalarına ilişkin adımlar ve eşitlikler ile çalışmada sıralanan ülkelere ilişkin MAIRCA aşama bulguların ekte sunulduğu çalışmada IDOCRIW-MAIRCA sonuçları Çizelge 7'de sunulurken, Türkiye'ye turist gönderen ülke sıralaması, kriterlere göre elde edilen sıralamalar ve genel sıralamalar arasındaki korelasyon ise Çizelge 8'de gösterilmiştir.

Çizelge 11. Ülkelerin IDOCRIW-MAIRCA Yöntemi Performansları

		Ekonomik Kriter		Sosyo-Demografik Kriter		Turizme Yönelik Tutum Kriteri		Genel	
Sıra	**Ülke**	**Puan**	**Sıra**	**Puan**	**Sıra**	**Puan**	**Sıra**	**Puan**	**Sıra**
1	**Almanya**	0,033	1	0,022	2	0,069	2	0,123	2
2	**Rusya**	0,101	3	0,1793	5	0,073	3	0,353	3
3	**Birleşik Krallık**	0,053	2	0,021	1	0,033	1	0,107	1
4	**Bulgaristan**	0,124	4	0,170	3	0,159	5	0,453	4
5	**Gürcistan**	0,149	5	0,1790	4	0,145	4	0,473	5

IDOCRIW ağırlıklandırma temelli MAIRCA yöntemiyle ülkelerin ekonomik, sosyo-demografik ve turizme yönelik tutum kriterlerinde ulaşılan performans puanları ve sıralamaları ile bu üç kritere bağlı oluşan genel puanları ve sıralamalarının yer aldığı Çizelge 7 incelendiğinde genel sıralamada Türkiye için belirlenen kriterlerin bütünü bazında en iyi puana sahip ülke Birleşik Krallık (0,107) olmuştur. Birleşik Krallık ayrıca sosyo-demografik (0,021) ve turizme yönelik tutum (0,033) kriterlerine göre de ilk sırada yer almıştır. Ekonomik kritere göre Birleşik Krallık 0,053 puan ile 0,033 puanla ilk sırada yer alan Almanya'nın ardından ikinci sırada yer almıştır. Almanya ekonomik kritere göre ilk sırada yer almakla birlikte sosyo-demografik ve turizme yönelik tutum kriterlerinde ikinci sırada yer alması sonucunda 0,123 genel puan ile ikinci sırada yer almıştır. Almanya'nın ardından genel sıralamada 0,353 puan ile üçüncü sırada yer alan Rusya ekonomik kriter (0,101) ve turizme yönelik tutum (0,073) kriterlerinde de üçüncü sırada, sosyo-demografik kriterde (0,1793) ise beşinci sırada yer almıştır. Sosyo-demografik kritere göre üçüncü, ekonomik kritere göre dördüncü ve turizme yönelik tutum ile beşinci sırada yer alan Bulgaristan, 0,453 genel puan ile dördüncü sırada yer almıştır. Gürcistan ise sosyo-demografik ve turizme yönelik tutum kriterlerinde dördüncü sırada yer alırken, ekonomik kriter ve genel durum açısından beşinci sırada yer almıştır. Dolayısıyla elde edilen bu bulgu, ekonomik, sosyo-demografik ve turizme yönelik kriterleri altında değerlendirilen 23 değişkene göre Türkiye için en uygun turizm pazarı sıralaması Birleşik Krallık, Almanya, Rusya, Bulgaristan ve Gürcistan olarak sıralanmıştır. Bu ülkeler 2012 – 2022 dönemi turist sayılarına göre Almanya, Rusya, Birleşik Krallık, Bulgaristan ve Gürcistan sıralamasına sahip olmakla birlikte incelenen değişkenler ve kriterler açısından sıralamanın farklılaştığı gözlenmiştir. Bu durum incelenen değişkenlerin genel olarak tek yıllık gözlemlere dayalı olmasına bağlı olabileceği gibi, Türkiye'nin İngiltere pazarına yönelik etkin pazarlama çalışmalarında bulunmadığına işaret ettiği ifade edilebilir.

Çalışmada ayrıca ülkelerin kendi aralarında oluşan en fazla turist gönderen ülke sıralaması ile IDOCRIW-MAIRCA yöntemiyle elde edilen kriterler ve genel değerlendirme sıralamaları arasındaki korelasyon değerleri hesaplanarak Çizelge 8'de sunulmuştur. Elde edilen korelasyon değerleri ülkelerin turist sayıları ile kriterler arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından önem

taşımaktadır. Diğer yandan kriterler arasındaki korelasyonlar ise çalışmanın tutarlılığı açısından bilgi sağlamaktadır.

Çizelge 12. Sıralamalar Arası Korelasyon Tablosu

	TSS	EKS	SDKS	TYTKS	GS
TSS	1,00				
EKS	0,90	1,00			
SDKS	0,20	0,60	1,00		
TYTKS	0,60	0,80	0,60	1,00	
GS	0,70	0,90	0,70	0,90	1,00

TSS: Turist Sayısı Sırası; EKS: Ekonomik Kriter Sırası; SDKS: Sosyo-Demografik Kriter Sırası; TYTKS: Turizme Yönelik Tutum Kriteri Sırası; GS: Genel Sıra

Korelasyon değerlerinin yer aldığı Çizelge 8 incelendiğinde turist sayısına göre oluşan sıralama ile ekonomik kriter sıralaması arasında 0,90 düzeyinde çok yüksek düzeyli bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Buna göre Türkiye'ye yönelik turist talebinin belirlenmesinde çalışmada kullanılan ekonomik değişkenlerin büyük oranda ülkelerin karşılaştırılarak sıralamada kullanılabileceğini göstermektedir. Turist sayısı sıralaması ile sosyo-demografik kriter arasında 0,20'lik çok düşük düzeyli bir ilişki belirlenirken, turizme yönelik tutum kriteri sırasının korelasyon değeri 0,60 olarak orta düzeyli ilişkili bulunmuştur. Bu değerler birlikte ele alındığında Türkiye'ye yönelik turist sayısı ile ülkelerin ekonomik gösterge arasında sosyo-demografik ve turizme yönelik tutum göstergelerine kıyasla daha fazla bilgi barındırdığı ifade edilebilir. Turist sayısı sıralaması ile genel sıralama arasındaki korelasyon değeri ise 0,70 olarak belirlenirken bu değer IDOCRIW-MAIRCA ile belirlenen sıralamanın orta düzeyli kuvvetli bir ilişkiyi belirleyebildiğini göstermektedir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Türkiye'ye 2012-2022 döneminde en fazla turist gönderen ülkeler arasında yer alan Almanya, Rusya, Birleşik Krallık, Bulgaristan ve Gürcistan olmak üzere 5 ülke 9 ekonomik, 8 sosyal ve 6 turist eğilimleri değişkenlerine IDOCRIW-MAIRCA bütünleşik çok kriterli karar verme yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışmada belirlenen kriterlerle çok kriterli karar verme yöntemlerinin turizmde hedef pazar belirlemede kullanılabilirliği uygulamalı olarak gösterilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre, Türkiye için ekonomik gösterge performansına göre Almanya (Güngör ve Çuhadar, 2005), Birleşik Krallık ise sosyo-demografik ve turizme yönelik tutum göstergeleri performanslarına göre ilk sıradadır. Yüksek gelir grubuna sahip turistlerin büyük çoğunluğunun Avrupalı olduğu düşünüldüğünde (Karaoğlu, 2019: 99) elde edilen bulgulardan hareketle Türkiye için Almanya ve Birleşik Krallık'ın en uygun pazarlar olduğu ifade edilebilir. Tüm göstergelerin bütününde Birleşik Krallık ilk sırada yer alırken bunu sırasıyla Almanya, Rusya, Bulgaristan ve Gürcistan takip etmiştir. Çalışmada çok kriterli karar verme yöntemiyle ulaşılan ülke sıralamaları ile ülkelerin turist sayısı ve alt göstergeler arasındaki korelasyon değerleri de hesaplanmıştır. Korelasyon sonuçlarına göre turist sayısı sıralaması ile tüm göstergeler arasında pozitif korelasyon gözlenirken, en kuvvetli ilişki ekonomik kriterde gözlenmiştir. Turist sayısı sıralaması ile sosyo-demografik kriter sıralamaları arasındaki ilişki çok düşük iken turizme yönelik tutum kriteri ve genel sıralamalarla kuvvetli bir ilişki tespit

edilmiştir. Genel sıralamayla alt kriterler arasında kuvvetli ilişki belirlenmiş olup, ekonomik ve turizme yönelik tutum alt kriterleri sıralaması ile genel sıralama arasında çok kuvvetli bir ilişki belirlenmiştir. Çalışmaya dahil edilen değişkenlerle ulaşılan bu bulgular IDOCRIW-MAIRCA ile belirlenen sıralamanın kuvvetli bir ilişkiyi belirleyebildiğini göstermektedir. Ayrıca, hedef pazar belirlemede Türkiye'nin orta ve uzun vadeli turizm talebi ile ilgili çalışmalarında çok kriterli karar verme yöntemlerine başvurulması, turizm planlaması ve politikaları bağlamında uluslararası turizm talebinin artırılmasında hedeflenen noktaya ulaşmaya katkı sağlayacağına işaret ettiği ifade edilebilmektedir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda turizm talebini etkileyen unsurların istatistik ve ekonometrik modellere belirlenmesinin, belirlenen değişkenlerin çok kriterli karar vermede kullanılarak hedef pazarların tespit edilmesinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmada değişkenler genel itibariyle tek yıllık iken, uygulamada ve gelecekte yapılacak çalışmalarda çok yıllık gözlemler ve geleceğe yönelik tahminlemelere dayalı verilerle pazar hedeflenmesi mevcut çalışmanın sınırlılıklarının ortadan kaldırılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

[1]. Ayçin, E. ve Güçlü, P. BIST Ticaret Endeksinde Yer Alan İşletmelerin Finansal Performanslarının Entropi ve MAIRCA Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (85), 287-312, 2020.

[2]. Beyaz, Z. ve Karabacak, G. Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi. EUropean Journal of Managerial Research (EUJMR), 2(2), 56-75, 2018.

[3]. Chatterjee, K., Pamucar, D. and Zavadskas, E. K. Evaluating the Performance of Suppliers Based on Using the R'AMATEL-MAIRCA Method for Green Supply Chain Implementation in Electronics Industry, Journal of Cleaner Production, 184, 101-129, 2018.

[4]. Dogru, T., Isik, C. and Sirakaya-Turk, E. The Balance of Trade and Exchange Rates: Theory and Contemporary Evidence from Tourism, Tourism Management, 74, 12-23, 2019.

[5]. Ecer, F. A Consolidated MCDM Framework for Performance Assessment of Battery Electric Vehicles Based on Ranking Strategies. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 143, 110916, 2021b.

[6]. Ecer, F. *Çok Kriterli Karar Verme*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020.

[7]. Ecer, F. Sürdürülebilir Tedarikçi Seçimi: FUCOM Sübjektif Ağırlıklandırma Yöntemi Temelli MAIRCA Yaklaşımı. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 26-48, 2021a.

[8]. Gigović, L., Pamučar, D., Bajić, Z. and Milićević, M. The Combination of Expert Judgment and GIS-MAIRCA Analysis for the Selection of Sites for Ammunition Depots. Sustainability, 8(4), 372. MDPI AG. http://dx.doi.org/10.3390/su8040372, 2016.

[9]. Günay, F. ve Ecer, F. Cash Flow Based Financial Performance of Borsa İstanbul Tourism Companies by Entropy-MAIRCA Integrated Model. Journal of Multidisciplinary Academic Tourism, 5(1), 29-37, 2020.

[10]. Güngör, İ. ve Çuhadar, M. Antalya İline Yönelik Alman Turist Talebinin Yapay Sinir Ağları Yöntemiyle Tahmini. Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, (1), 84-98, 2005.

[11]. Hürriyet (2021, 28 Ocak). En çok Türk'ün yaşadığı 20 ülke! Dışişleri Bakanlığı açıkladı..., https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/galeri-en-cok-turkun-yasadigi-20-ulke-disisleri-bakanligi-acikladi-41438390/6 (Erişim Tarihi: 10.09.2023).

[12]. Karaoğlu, N. Türkiye'de Uluslararası Turizm Talebinin Dinamik Panel Veri Analizi. Bulletin of Economic Theory and Analysis, 4(1), 85-101, 2019.

[13]. Kehribar, Ö., Karademir, F. ve Evci, S. İşletmelerin COVID-19 Pandemisi Sürecindeki Finansal Performanslarının Entropi ve MAIRCA Yöntemleri ile Değerlendirilmesi: BIST Gıda, İçecek Endeksi Örneği, Business & Management Studies: An International Journal, 9(1), 200-214, 2021.

[14]. Kırhasanoğlu, Ş. ve Özdemir, M. BIST'te İşlem Gören Futbol Kulüplerinin Covid-19 Dönemi Finansal Performanslarının IDOCRIW Temelli Analizi. Enderun, 6(1), 44-65, 2022.

[15]. KTB (2023). Turizm-geliri-gideri-ve-ortalama-harcama-2004-2023, https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html (Erişim Tarihi: 10.09.2023).

[16]. Met, Ö. ve Erdem, B. Konaklama İşletmelerinde Verimliliğin Ölçülmesi ve Verimliliği Etkileyen Etkenlerin Analizi. Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, (2), 53-73, 2006.

[17]. NTV (2016, 9 Eylül). Uçak krizi sonrası Türk-Rus ilişkilerinde neler yaşandı?, https://www.ntv.com.tr/dunya/ucak-krizi-sonrasi-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi,nqUpARHsW0Sizw9Jx9LgZQ (Erişim Tarihi: 10.09.2023).

[18]. Pala, O. IDOCRIW ve MARCOS Temelli BIST Ulaştırma İşletmelerinin Finansal Performans Analizi. KAÜİİBFD, 12(23), 263-294, 2021.

[19]. Pamucar, D., Vasin, L. and Lukovac, L. Selection of Railway Level Crossings for Investing in Security Equipment Using Hybrid DEMATEL-MARICA Model. In XVI International Scientific-expert Conference on Railway, Railcon (89-92), October, 2014.

[20]. Subaşat, T. (2010). Türkiye'nin Cari Açık Sorunu: Nedenler ve Çözümler, İktisat ve Toplum – 1, https://iktisatvetoplum.com/turkiyenin-cari-acik-sorunu-nedenler-ve-cozumler/ (Erişim Tarihi: 13.09.2023).

[21]. Şit, M. Türkiye Ekonomisinde Net Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Açığını Azaltmadaki Etkisinin Analizi: 1980-2015 Dönemi. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(4), 57-67, 2016.

[22]. TTYD (2020). Turizm sektörünün finansal yeniden yapılanması, Sektörün mevcut durumu, salgından çıkış planı ve öneriler, https://ttyd.org.tr/wp-content/uploads/2021/12/Turizm-Sektorunun-Yeniden-Yapilanmasi.pdf (Erişim Tarihi: 13.09.2023).

[23]. TÜİK (2023). İkamet Ülkelerine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayısı, https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1 (Erişim Tarihi: 15.08.2023).

[24]. Ulutaş, A. Entropi ve MABAC Yöntemleri ile Personel Seçimi. OPUS International Journal of Society Researches, 13(19), 1552-1573, 2019.

[25]. UNWTO (2023b). Global and Regional Tourism Performance, Inbound Tourism, https://www.unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance (Erişim Tarihi: 12.09.2023).

[26]. Urfalıoğlu, F. ve Genç, T. Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ile Türkiye'nin Ekonomik Performansının Avrupa Birliği Üye Ülkeleri ile Karşılaştırılması. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(2), 329-360, 2013.

[27]. Zavadskas, E. K. and Podvezko, V. Integrated Determination of Objective Criteria Weights in MCMD. International Journal of Information Technology & Decision Making, 15(2), 267-283, 2016

[28]. Zolfani, S. H., Ecer, F., Pamučar, D. ve Raslanas, S. Neighborhood Selection for a Newcomer via a Novel BWM-Based Revised MAIRCA Integrated Model: A Case from the Coquimbo-La Serena Conurbation, Chile. International Journal of Strategic Property Management, 24(2), 102-118, 2020.

Ekler

Ek 1. Değişkenler, Yılı ve Veri Kaynakları

Değişkenler	Kod	Veri Yılı	Veri Kaynağı
Gini Katsayısı	*E1*	*2018*	*stlouisfed.org, data.un.org*
Ulaşım Maliyeti (*13 Ağustos 2023 tarihinde 2-9 Ekim 2023 Başkent-İstanbul Tek Kişi Gidiş Dönüş Uçak Bileti Fiyatı* ABD doları*)*	*E2*	*2023*	*thy.com*
Reel Efektif Döviz Kuru	*E3*	*2022*	*data.worldbank.org*
Kişi Başına Düşen Milli Gelir (1.000 $)	*E4*	*2023*	*imf.org*
İşsizlik Oranı	*E5*	*2022*	*data.worldbank.org*
Yaşam Maliyet Endeksi	*E6*	*2022*	*numbeo.com*
Brüt Tasarrufların Milli Gelire Oranı	*E7*	*2022*	*data.worldbank.org*
Kişi Başı Reel Tüketim Harcaması	*E8*	*2022*	*statista.com*
Tüketici Fiyat Endeksi (Turist Gönderen Ülke)	*E9*	*2022*	*data.worldbank.org*
Nüfus Yapısı (Toplam Nüfusta 15-64 Yaş Oranı)	*S1*	*2022*	*data.worldbank.org*
Ortalama Aylık Kazanç	*S2*	*2022*	*numbeo.com*
Eğitim Endeksi	*S3*	*2018*	*rankedex.com*
Ortalama Aile Büyüklüğü	*S4*	*2022*	*population.un.org*
Şehirleşme Oranı	*S5*	*2022*	*data.worldbank.org*
İnternet Kullanım Oranı	*S6*	*2021*	*data.worldbank.org*
İnsani Gelişmişlik Endeksi	*S7*	*2021*	*hdr.undp.org*
Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	*S8*	*2021*	*data.worldbank.org*
Türkiye'ye Turist İlgisi (Turist Sayısındaki % Değişim + 1)	*T1*	*2019*	*data.tuik.gov.tr*
Uluslararası Turist Gidişlerindeki Değişim (Turist Sayısındaki Değişim)	*T2*	*2019*	*unwto.org/tourism-data*
Turist Başına Ortalama Harcama (Ülke Toplam Turist Harcamaları/Toplam Turist Sayısı)	*T3*	*2019*	*unwto.org/tourism-data*
Uluslararası Turist Harcamalarında Değişim (Turist Harcamalarında Değişim)	*T4*	*2019*	*unwto.org/tourism-data*
Moda (Toplam Turist Sayısı/Nüfus)	*T5*	*2019*	*unwto.org/tourism-data databank.worldbank.org*
Turist Sayısında Ortalama Büyüme (Türkiye'ye Yönelik 2013-2019)	*T6*	*2013-2019*	*data.tuik.gov.tr*

Ek 2. IDOCRIW Ağırlıklandırma Yöntemi Aşamaları

1. Entropi Ağırlıklarının Belirlenmesi

Entropi Adım 1. *Karar matrisinin belirlenmesi*: m adet alternatife ve n adet karar kriterine sahip bir problemde x_{ij}, i alternatifinin j. kriterine göre aldığı değeri gösterir.

$$A = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix}$$

Entropi Adım 2. *Standartlaştırma (Normalizasyon)*: Farklı boyutların bir arada kullanımı için karar matrisi elemanlarının standartlaştırılması gerekir. Fayda (yüksek olması beklenen) temelli kriterler ve maliyet (küçük olması beklenen) temelli kriterler için farklı normalizasyon formülü kullanılır.

$$Fayda\ Temelli\ Kriter\ r_{ij} = \left(\frac{x_{ij}}{\max_j x_{ij}}\right), \qquad (i = 1, 2, 3, \ldots, m;\ j = 1, 2, 3, \ldots, n)$$

$$Maliyet\ Temelli\ Kriter\ r_{ij} = \left(\frac{\min_j x_{ij}}{x_{ij}}\right), \min_j x_{ij} \neq 0\,,\ (i = 1, 2, 3, \ldots, m;\ j = 1, 2, 3, \ldots, n)$$

Standartlaştırma sonrasında $R = [r_{ij}]_{mxn}$matrisi elde edilir.

Entropi Adım 3. *Entropinin hesaplanması*: f_{ij}standartlaştırılmış değerleri göstermek üzere, $f_{ij} = \left(\frac{r_{ij}}{\sum_{i=1}^{m} r_{ij}}\right)$ formülünden elde edilen değerler kullanılarak tüm kriterlerin entropisi aşağıdaki formülle hesaplanır.

$$e_j = -\frac{\sum_{i=1}^{m} f_{ij} \cdot \ln f_{ij}}{\ln m}$$

Entropi Adım 4. *Entropi ağırlığının hesaplanması*: Tüm kriterlerin entropi ağırlığının hesaplanmasında kullanılan formül;

$$w_j = \frac{1 - e_j}{n - \sum_{j=1}^{n} e_j}$$

2. CILOS Ağırlıklarının Belirlenmesi

CILOS Adım 1. *Maliyet kriterlerinin dönüşümü*: Fayda kriterleri olduğu gibi alınırken, maliyet (en düşük olması beklenen) kriterleri, fayda (en yüksek olması beklenen) temelli kriterlere dönüştürülür. Bunun için;

$$\bar{r}_{ij} = \left(\frac{\min_i r_{ij}}{r_{ij}}\right)$$

CILOS Adım 2. *Normalizasyon*: Aşağıda verilen formül ile veriler normalize edilerek bunun sonucunda $X = \|x_{ij}\|$ matrisi elde edilir.

$$x_{ij} = \frac{\bar{r}_{ij}}{\sum \bar{r}_{ij}}$$

CILOS Adım 3. *Kare matrisi A'nın elde edilmesi*: X matrisinde her sütunun en büyük değeri $x_{ij} = \max_i x_{ij} = x_{k\,ij}$ şeklinde belirlenerek, k_j j. sütunda en büyük değerin yer aldığı satırın konumudur.

CILOS Adım 4. *Göreceli kayıp matrisi P'nin elde edilmesi*: Göreceli etki kaybı matrisi ya da CILOS matrisi denilen $P = \|p_{ij}\|$ her sütunun köşegen değerinden her bir satır elemanının çıkartılarak köşegen eleman değerine bulunmasıyla elde edilir. Elde edilen P matrisinde köşegen elemanları 0 olur. Eğer i. kriter en önemli kriter seçilirse, P matrisinin p_{ij} elemanları j. kriterin göreceli kaybını gösterir.

$$p_{ij} = \frac{x_j - a_{ij}}{x_j} = \frac{a_{ii} - a_{ij}}{a_{ii}}$$

CILOS Adım 5. ***Ağırlık sistem matrisi F'nin elde edilmesi*****:** *P* matrisinde sütun toplamları hesaplanarak toplamın negatif değeri, *P* matrisinin 0 olan köşegenlerine yazılarak F matrisine ulaşılır.

$$F = \begin{pmatrix} -\sum_{i=1}^{m} p_{i1} & \cdots & p_{im} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ p_{m1} & \cdots & -\sum_{i=1}^{m} p_{im} \end{pmatrix}$$

CILOS Adım 6. ***Lineer denklem sisteminin çözümü:*** Bu aşamada sonsuz sayıda çözüme sahip olan m denklem ve m bilinmeyenden oluşan lineer denklem sistemi, $i \neq j$ iken $Fq^t = 0$ ile çözülür.

CILOS Adım 7. ***CILOS ağırlıklarının elde edilmesi:*** Lineer denklem çözümünden elde edilen sonuçların normalize edilmesiyle objektif kriter ağırlıklarına ulaşılır.

$$q_i = \frac{x_i}{\sum x_i}$$

3. Entropi ve CILOS Ağırlıklarının Birleştirilmesi ve IDOCRIW Nihai Ağırlıkların Belirlenmesi

IDOCRIW Adım 1. ***Nihai objektif ağırlıkların elde edilmesi*****:** Entropi (w_j) ve CILOS (q_j) ağırlıkları kullanılarak IDOCRIW ağırlıklarına (τ_j) ulaşılır.

$$\tau_j = \frac{w_j \cdot q_j}{\sum_{j=1}^{m} w_j \cdot q_j}$$

Ek 3. IDOCRIW Ağırlıklandırma Yöntemi Tabloları

IDOCRIW 1 [I1]. Ekonomik Değişkenler Entropi Ağırlıkları Tablosu

Değişken Kodu	E1	E2	E3	E4	E5	E6	E7	E8	E9
Ülke	Ham Değerler								
Almanya	31,7	318,19	93,6	51,38	3	65,6	29	21053,58	6,9
Rusya	37,5	501,01	108,7	14,4	4,7	35,3	32	5273,29	6,7
Birleşik Krallık	33,7	254,39	101,2	46,37	3,6	69,7	16	21633,42	7,9
Bulgaristan	41,3	259,17	111,9	14,89	4,4	38,4	20	5200,8	15,3
Gürcistan	36,4	242,35	103,1	7,6	11,3	30,2	9	2827,15	11,9
	Standartlaştırılmış Değerler								
Almanya	1,000	0,762	0,836	1,000	1,000	0,460	0,906	0,973	0,971
Rusya	0,845	0,484	0,971	0,280	0,638	0,856	1,000	0,244	1,000
Birleşik Krallık	0,941	0,953	0,904	0,902	0,833	0,433	0,500	1,000	0,848
Bulgaristan	0,768	0,935	1,000	0,290	0,682	0,786	0,625	0,240	0,438
Gürcistan	0,871	1,000	0,921	0,148	0,265	1,000	0,281	0,131	0,563
Toplam	4,424	4,133	4,634	2,620	3,419	3,536	3,313	2,588	3,820
	F_{ij} Değerleri								
Almanya	0,226	0,184	0,181	0,382	0,292	0,130	0,274	0,376	0,254
Rusya	0,191	0,117	0,210	0,107	0,187	0,242	0,302	0,094	0,262
Birleşik Krallık	0,213	0,230	0,195	0,344	0,244	0,123	0,151	0,386	0,222
Bulgaristan	0,173	0,226	0,216	0,111	0,199	0,222	0,189	0,093	0,115

Gürcistan	0,197	0,242	0,199	0,056	0,078	0,283	0,085	0,050	0,147
	Ln(F_{ij}) Değerleri								
Almanya	-1,487	-1,691	-1,712	-0,963	-1,229	-2,039	-1,296	-0,978	-1,370
Rusya	-1,655	-2,145	-1,562	-2,235	-1,678	-1,419	-1,198	-2,362	-1,340
Birleşik Krallık	-1,548	-1,468	-1,634	-1,066	-1,412	-2,099	-1,891	-0,951	-1,505
Bulgaristan	-1,752	-1,486	-1,533	-2,202	-1,612	-1,503	-1,668	-2,376	-2,166
Gürcistan	-1,625	-1,419	-1,615	-2,874	-2,556	-1,263	-2,466	-2,986	-1,915
	F_{ij} x Ln(F_{ij}) Değerleri								
Almanya	-0,336	-0,312	-0,309	-0,368	-0,360	-0,265	-0,355	-0,368	-0,348
Rusya	-0,316	-0,251	-0,328	-0,239	-0,313	-0,343	-0,362	-0,223	-0,351
Birleşik Krallık	-0,329	-0,338	-0,319	-0,367	-0,344	-0,257	-0,285	-0,367	-0,334
Bulgaristan	-0,304	-0,336	-0,331	-0,244	-0,322	-0,334	-0,315	-0,221	-0,248
Gürcistan	-0,320	-0,343	-0,321	-0,162	-0,198	-0,357	-0,209	-0,151	-0,282
Toplam	-1,605	-1,581	-1,608	-1,380	-1,537	-1,558	-1,526	-1,329	-1,564
- ln(5)	-1,609	-1,609	-1,609	-1,609	-1,609	-1,609	-1,609	-1,609	-1,609
eij	0,997	0,982	0,999	0,857	0,955	0,968	0,948	0,826	0,972
Toplam (eij)	8,504	8,504	8,504	8,504	8,504	8,504	8,504	8,504	8,504
Ağırlık (w)	0,005	0,036	0,002	0,288	0,091	0,065	0,105	0,351	0,057

I2. Ekonomik Değişkenler CILOS Ağırlıkları Tablosu

Değişken Kodu	**E1**	**E2**	**E3**	**E4**	**E5**	**E6**	**E7**	**E8**	**E9**
Ülke	**Maliyet Dönüşüm Tablosu**								
Almanya	1,00	0,76	93,60	51,38	1,00	0,46	29,00	21053,58	0,97
Rusya	0,85	0,48	108,70	14,40	0,64	0,86	32,00	5273,29	1,00
Birleşik Krallık	0,94	0,95	101,20	46,37	0,83	0,43	16,00	21633,42	0,85
Bulgaristan	0,77	0,94	111,90	14,89	0,68	0,79	20,00	5200,80	0,44
Gürcistan	0,87	1,00	103,10	7,60	0,27	1,00	9,00	2827,15	0,56
Toplam	4,42	4,13	518,50	134,64	3,42	3,54	106,00	55988,24	3,82
	Normalizasyon Değerleri								
Almanya	**0,226**	0,184	0,181	**0,382**	**0,292**	0,130	0,274	0,376	0,254
Rusya	0,191	0,117	0,210	0,107	0,187	0,242	**0,302**	0,094	**0,262**
Birleşik Krallık	0,213	0,230	0,195	0,344	0,244	0,123	0,151	**0,386**	0,222
Bulgaristan	0,173	0,226	**0,216**	0,111	0,199	0,222	0,189	0,093	0,115
Gürcistan	0,197	**0,242**	0,199	0,056	0,078	**0,283**	0,085	0,050	0,147
	Kare Matris R								
E1	0,226	0,184	0,181	0,382	0,292	0,130	0,274	0,376	0,254
E2	0,197	0,242	0,199	0,056	0,078	0,283	0,085	0,050	0,147
E3	0,173	0,226	0,216	0,111	0,199	0,222	0,189	0,093	0,115
E4	0,226	0,184	0,181	0,382	0,292	0,130	0,274	0,376	0,254
E5	0,226	0,184	0,181	0,382	0,292	0,130	0,274	0,376	0,254
E6	0,197	0,242	0,199	0,056	0,078	0,283	0,085	0,050	0,147
E7	0,191	0,117	0,210	0,107	0,187	0,242	0,302	0,094	0,262
E8	0,213	0,230	0,195	0,344	0,244	0,123	0,151	0,386	0,222
E9	0,191	0,117	0,210	0,107	0,187	0,242	0,302	0,094	0,262
	Göreceli Etki Kaybı (P) Matrisi								
E1	0,000	0,238	0,164	0,000	0,000	0,540	0,094	0,027	0,029
E2	0,129	0,000	0,079	0,852	0,735	0,000	0,719	0,869	0,437
E3	0,232	0,065	0,000	0,710	0,318	0,214	0,375	0,760	0,562
E4	0,000	0,238	0,164	0,000	0,000	0,540	0,094	0,027	0,029
E5	0,000	0,238	0,164	0,000	0,000	0,540	0,094	0,027	0,029

E6	0,129	0,000	0,079	0,852	0,735	0,000	0,719	0,869	0,437
E7	0,155	0,516	0,029	0,720	0,362	0,144	0,000	0,756	0,000
E8	0,059	0,047	0,096	0,098	0,167	0,567	0,500	0,000	0,152
E9	0,155	0,516	0,029	0,720	0,362	0,144	0,000	0,756	0,000
Toplam	0,859	1,860	0,801	3,951	2,677	2,688	2,594	4,091	1,675
	Ağırlık Sistemi F Matris								
E1	-0,859	0,238	0,164	0,000	0,000	0,540	0,094	0,027	0,029
E2	0,129	-1,860	0,079	0,852	0,735	0,000	0,719	0,869	0,437
E3	0,232	0,065	-0,801	0,710	0,318	0,214	0,375	0,760	0,562
E4	0,000	0,238	0,164	-3,951	0,000	0,540	0,094	0,027	0,029
E5	0,000	0,238	0,164	0,000	-2,677	0,540	0,094	0,027	0,029
E6	0,129	0,000	0,079	0,852	0,735	-2,688	0,719	0,869	0,437
E7	0,155	0,516	0,029	0,720	0,362	0,144	-2,594	0,756	0,000
E8	0,059	0,047	0,096	0,098	0,167	0,567	0,500	-4,091	0,152
E9	0,155	0,516	0,029	0,720	0,362	0,144	0,000	0,756	-1,675
qi	0,117	0,096	0,207	0,026	0,038	0,067	0,053	0,029	0,082
Ağırlık (qij)	***0,164***	***0,135***	***0,289***	***0,036***	***0,053***	***0,094***	***0,074***	***0,040***	***0,115***

I3. Sosyo-Demografik Değişkenler Entropi Ağırlıkları Tablosu

Değişken Kodu	**S1**	**S2**	**S3**	**S4**	**S5**	**S6**	**S7**	**S8**
Ülke	**Ham Değerler**							
Almanya	64	3036,91	0,94	2,1	78	91	0,942	81
Rusya	66	491,75	0,832	2,6	75	88	0,822	69
Birleşik Krallık	63	2932,72	0,914	2,4	84	97	0,929	81
Bulgaristan	64	833,81	0,805	2,3	76	75	0,795	72
Gürcistan	64	484,11	0,845	3,4	60	76	0,802	72
	Standartlaştırılmış Değerler							
Almanya	0,970	1,000	1,000	0,618	0,929	0,938	1,000	1,000
Rusya	1,000	0,162	0,885	0,765	0,893	0,907	0,873	0,852
Birleşik Krallık	0,955	0,966	0,972	0,706	1,000	1,000	0,986	1,000
Bulgaristan	0,970	0,275	0,856	0,676	0,905	0,773	0,844	0,889
Gürcistan	0,970	0,159	0,899	1,000	0,714	0,784	0,851	0,889
Toplam	4,864	2,562	4,613	3,765	4,440	4,402	4,554	4,630
	Fij Değerleri							
Almanya	0,199	0,390	0,217	0,164	0,209	0,213	0,220	0,216
Rusya	0,206	0,063	0,192	0,203	0,201	0,206	0,192	0,184
Birleşik Krallık	0,196	0,377	0,211	0,188	0,225	0,227	0,217	0,216
Bulgaristan	0,199	0,107	0,186	0,180	0,204	0,176	0,185	0,192
Gürcistan	0,199	0,062	0,195	0,266	0,161	0,178	0,187	0,192
	Ln(Fij) Değerleri							
Almanya	-1,613	-0,941	-1,529	-1,808	-1,565	-1,546	-1,516	-1,532
Rusya	-1,582	-2,761	-1,651	-1,594	-1,604	-1,579	-1,652	-1,693
Birleşik Krallık	-1,628	-0,976	-1,557	-1,674	-1,491	-1,482	-1,530	-1,532
Bulgaristan	-1,613	-2,233	-1,684	-1,717	-1,591	-1,739	-1,686	-1,650
Gürcistan	-1,613	-2,777	-1,635	-1,326	-1,827	-1,726	-1,677	-1,650
	Fij x Ln(Fij) Değerleri							
Almanya	-0,322	-0,367	-0,331	-0,297	-0,327	-0,329	-0,333	-0,331
Rusya	-0,325	-0,175	-0,317	-0,324	-0,323	-0,326	-0,317	-0,311
Birleşik Krallık	-0,320	-0,368	-0,328	-0,314	-0,336	-0,337	-0,331	-0,331
Bulgaristan	-0,322	-0,239	-0,313	-0,308	-0,324	-0,305	-0,312	-0,317

Gürcistan	-0,322	-0,173	-0,319	-0,352	-0,294	-0,307	-0,313	-0,317
Toplam	-1,609	-1,322	-1,608	-1,595	-1,604	-1,604	-1,607	-1,607
- ln(5)	-1,609	-1,609	-1,609	-1,609	-1,609	-1,609	-1,609	-1,609
eij	1,000	0,821	0,999	0,991	0,996	0,997	0,998	0,999
Toplam (eij)	7,801	7,801	7,801	7,801	7,801	7,801	7,801	7,801
Ağırlık (w)	***0,000***	***0,899***	***0,005***	***0,046***	***0,018***	***0,016***	***0,009***	***0,007***

I4. Sosyo-Demografik Değişkenler CILOS Ağırlıkları Tablosu

Değişken Kodu	**S1**	**S2**	**S3**	**S4**	**S5**	**S6**	**S7**	**S8**
Ülke	**Maliyet Dönüşüm Tablosu**							
Almanya	64,00	3036,91	0,94	2,10	78,00	91,00	0,94	81,00
Rusya	66,00	491,75	0,83	2,60	75,00	88,00	0,82	69,00
Birleşik Krallık	63,00	2932,72	0,91	2,40	84,00	97,00	0,93	81,00
Bulgaristan	64,00	833,81	0,81	2,30	76,00	75,00	0,80	72,00
Gürcistan	64,00	484,11	0,85	3,40	60,00	76,00	0,80	72,00
Toplam	321,00	7779,30	4,34	12,80	373,00	427,00	4,29	375,00
	Normalizasyon Değerleri							
Almanya	0,199	0,390	0,217	0,164	0,209	0,213	0,220	0,216
Rusya	0,206	0,063	0,192	0,203	0,201	0,206	0,192	0,184
Birleşik Krallık	0,196	0,377	0,211	0,188	0,225	0,227	0,217	0,216
Bulgaristan	0,199	0,107	0,186	0,180	0,204	0,176	0,185	0,192
Gürcistan	0,199	0,062	0,195	0,266	0,161	0,178	0,187	0,192
	Kare Matris R							
S1	0,206	0,063	0,192	0,203	0,201	0,206	0,192	0,184
S2	0,199	0,390	0,217	0,164	0,209	0,213	0,220	0,216
S3	0,199	0,390	0,217	0,164	0,209	0,213	0,220	0,216
S4	0,199	0,062	0,195	0,266	0,161	0,178	0,187	0,192
S5	0,196	0,377	0,211	0,188	0,225	0,227	0,217	0,216
S6	0,196	0,377	0,211	0,188	0,225	0,227	0,217	0,216
S7	0,199	0,390	0,217	0,164	0,209	0,213	0,220	0,216
S8	0,196	0,377	0,211	0,188	0,225	0,227	0,217	0,216
	Göreceli Etki Kaybı (P) Matrisi							
S1	0,000	0,838	0,115	0,235	0,107	0,093	0,127	0,148
S2	0,030	0,000	0,000	0,382	0,071	0,062	0,000	0,000
S3	0,030	0,000	0,000	0,382	0,071	0,062	0,000	0,000
S4	0,030	0,841	0,101	0,000	0,286	0,216	0,149	0,111
S5	0,045	0,034	0,028	0,294	0,000	0,000	0,014	0,000
S6	0,045	0,034	0,028	0,294	0,000	0,000	0,014	0,000
S7	0,030	0,000	0,000	0,382	0,071	0,062	0,000	0,000
S8	0,045	0,034	0,028	0,294	0,000	0,000	0,014	0,000
Toplam	0,258	1,782	0,299	2,265	0,607	0,495	0,317	0,259
	Ağırlık Sistemi F Matris							
S1	-0,258	0,838	0,115	0,235	0,107	0,093	0,127	0,148
S2	0,030	-1,782	0,000	0,382	0,071	0,062	0,000	0,000
S3	0,030	0,000	-0,299	0,382	0,071	0,062	0,000	0,000
S4	0,030	0,841	0,101	-2,265	0,286	0,216	0,149	0,111
S5	0,045	0,034	0,028	0,294	-0,607	0,000	0,014	0,000
S6	0,045	0,034	0,028	0,294	0,000	-0,495	0,014	0,000
S7	0,030	0,000	0,000	0,382	0,071	0,062	-0,317	0,000
S8	0,045	0,034	0,028	0,294	0,000	0,000	0,014	-0,259

qi	-0,309	-0,018	-0,109	-0,041	-0,051	-0,063	-0,103	-0,120
Ağırlık (qij)	***0,380***	***0,022***	***0,134***	***0,050***	***0,063***	***0,077***	***0,126***	***0,148***

I5. Turizme Yönelik Turum Değişkenleri Entropi Ağırlıkları Tablosu

Değişken Kodu	**T1**	**T2**	**T3**	**T4**	**T5**	**T6**
Ülke	**Ham Değerler**					
Almanya	1,104	0,917	936,683	0,980	1,197	0,100
Rusya	1,179	1,080	799,117	1,050	0,314	0,520
Birleşik Krallık	1,156	1,028	758,324	1,000	1,393	0,900
Bulgaristan	1,139	1,046	257,143	0,980	1,003	0,220
Gürcistan	0,960	1,022	184,211	1,250	1,021	0,570
	Standartlaştırılmış Değerler					
Almanya	0,937	0,849	1,000	0,784	0,860	0,111
Rusya	1,000	1,000	0,853	0,840	0,225	0,578
Birleşik Krallık	0,981	0,952	0,810	0,800	1,000	1,000
Bulgaristan	0,966	0,969	0,275	0,784	0,720	0,244
Gürcistan	0,814	0,946	0,197	1,000	0,733	0,633
Toplam	4,698	4,716	3,134	4,208	3,539	2,567
	Fij Değerleri					
Almanya	0,199	0,180	0,319	0,186	0,243	0,043
Rusya	0,213	0,212	0,272	0,200	0,064	0,225
Birleşik Krallık	0,209	0,202	0,258	0,190	0,283	0,390
Bulgaristan	0,206	0,205	0,088	0,186	0,204	0,095
Gürcistan	0,173	0,201	0,063	0,238	0,207	0,247
	Ln(Fij) Değerleri					
Almanya	-1,612	-1,715	-1,142	-1,680	-1,415	-3,140
Rusya	-1,547	-1,551	-1,301	-1,611	-2,754	-1,491
Birleşik Krallık	-1,566	-1,600	-1,354	-1,660	-1,264	-0,943
Bulgaristan	-1,582	-1,583	-2,435	-1,680	-1,592	-2,351
Gürcistan	-1,753	-1,606	-2,769	-1,437	-1,574	-1,399
	Fij x Ln(Fij) Değerleri					
Almanya	-0,322	-0,309	-0,364	-0,313	-0,344	-0,136
Rusya	-0,329	-0,329	-0,354	-0,322	-0,175	-0,336
Birleşik Krallık	-0,327	-0,323	-0,350	-0,316	-0,357	-0,367
Bulgaristan	-0,325	-0,325	-0,213	-0,313	-0,324	-0,224
Gürcistan	-0,304	-0,322	-0,174	-0,341	-0,326	-0,345
Toplam	-1,607	-1,608	-1,455	-1,605	-1,526	-1,408
- ln(5)	-1,609	-1,609	-1,609	-1,609	-1,609	-1,609
eij	0,998	0,999	0,904	0,997	0,948	0,875
Toplam (eij)	5,722	5,722	5,722	5,722	5,722	5,722
Ağırlık (w)	***0,006***	***0,003***	***0,345***	***0,010***	***0,186***	***0,450***

I6. Turizme Yönelik Tutum Değişkenleri CILOS Ağırlıkları Tablosu

Değişken Kodu	T1	T2	T3	T4	T5	T6
Ülke	**Maliyet Dönüşüm Tablosu**					
Almanya	1,10	0,92	936,68	0,98	1,20	0,10
Rusya	1,18	1,08	799,12	1,05	0,31	0,52
Birleşik Krallık	1,16	1,03	758,32	1,00	1,39	0,90
Bulgaristan	1,14	1,05	257,14	0,98	1,00	0,22
Gürcistan	0,96	1,02	184,21	1,25	1,02	0,57
Toplam	5,54	5,09	2935,48	5,26	4,93	2,31
	Normalizasyon Değerleri					
Almanya	0,199	0,180	0,319	0,186	0,243	0,043
Rusya	0,213	0,212	0,272	0,200	0,064	0,225
Birleşik Krallık	0,209	0,202	0,258	0,190	0,283	0,390
Bulgaristan	0,206	0,205	0,088	0,186	0,204	0,095
Gürcistan	0,173	0,201	0,063	0,238	0,207	0,247
	Kare Matris R					
T1	0,213	0,212	0,272	0,200	0,064	0,225
T2	0,213	0,212	0,272	0,200	0,064	0,225
T3	0,199	0,180	0,319	0,186	0,243	0,043
T4	0,173	0,201	0,063	0,238	0,207	0,247
T5	0,209	0,202	0,258	0,190	0,283	0,390
T6	0,209	0,202	0,258	0,190	0,283	0,390
	Göreceli Etki Kaybı (P) Matrisi					
T1	0,000	0,000	0,147	0,160	0,775	0,422
T2	0,000	0,000	0,147	0,160	0,775	0,422
T3	0,063	0,151	0,000	0,216	0,140	0,889
T4	0,186	0,054	0,803	0,000	0,267	0,367
T5	0,019	0,048	0,190	0,200	0,000	0,000
T6	0,019	0,048	0,190	0,200	0,000	0,000
Toplam	0,288	0,301	1,478	0,936	1,957	2,100
	Ağırlık Sistemi F Matris					
T1	-0,288	0,000	0,147	0,160	0,775	0,422
T2	0,000	-0,301	0,147	0,160	0,775	0,422
T3	0,063	0,151	-1,478	0,216	0,140	0,889
T4	0,186	0,054	0,803	-0,936	0,267	0,367
T5	0,019	0,048	0,190	0,200	-1,957	0,000
T6	0,019	0,048	0,190	0,200	0,000	-2,100
qi	0,387	0,370	0,120	0,232	0,048	0,045
Ağırlık (qij)	***0,322***	***0,308***	***0,100***	***0,193***	***0,040***	***0,037***

Ek 4. MAIRCA Yöntemi Aşamaları

MAIRCA Adım 1. ***Başlangıç karar matrisinin oluşturulması***: Her kriterin gözlem değerleri başlangıç karar matrisinde yer alır.

$$X = \begin{array}{c} \\ A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{array} \begin{array}{c} \begin{array}{cccc} C_1 & C_2 & \dots & C_n \end{array} \\ \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \end{array}$$

MAIRCA Adım 2. ***Alternatiflerin tercih değerlerinin belirlenmesi***: Karar verici, alternatifleri her biri aynı olasılıkla gerçekleşebilirmiş gibi düşünür. Dolayısıyla, *m* toplam alternatif sayısını (ilgili kriter bazında incelenen birim sayısı) göstermek üzere muhtemel alternatiflerden herhangi birinin tercihi hesaplanır.

$$P_{A_i}=\frac{1}{m} \qquad \sum_{i=1}^{m} P_{A_i}=1$$

MAIRCA Adım 3. ***Teorik değerlendirme matrisinin elde edilmesi***: *n* kriter sayısı iken teorik değerlendirme matrisi T_p' kriter ağırlıkları ile alternatif tercih değerlerinin (Adım 2) çarpımıyla bulunur.

$$T_p=\begin{array}{c} \\ P_{A_1} \\ P_{A_2} \\ \vdots \\ P_{A_m} \end{array}\begin{array}{c} \begin{array}{cccc} w_1 & w_2 & \cdots & w_n \end{array} \\ \begin{bmatrix} t_{p11} & t_{p12} & \cdots & t_{p1n} \\ t_{p21} & t_{p22} & \cdots & t_{p2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{pm1} & t_{pm2} & \cdots & t_{pmn} \end{bmatrix} \end{array} = \begin{array}{c} \\ P_{A_1} \\ P_{A_2} \\ \vdots \\ P_{A_m} \end{array}\begin{array}{c} \begin{array}{cccc} w_1 & w_2 & \cdots & w_n \end{array} \\ \begin{bmatrix} w_1.t_{p_{11}} & w_2.t_{p_{12}} & \cdots & w_n.t_{p_{1n}} \\ w_1.t_{p_{21}} & w_2.t_{p_{22}} & \cdots & w_n.t_{p_{2n}} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1.t_{p_{m1}} & w_2.t_{p_{m2}} & \cdots & w_n.t_{p_{mn}} \end{bmatrix} \end{array}$$

Eşitlikte gösterilen matriste karar vericinin tüm alternatiflere karşı nötr olduğundan yapılan işlem özü itibarıyla bir kriter ağırlığının toplam alternatife bölünmesidir. *n* toplam kriter sayısını t_{pi} ise teorik değeri temsil ederken teorik değerlendirme matrisi;

$$T_p= P_{A_i}\begin{array}{c} \begin{array}{cccc} w_1 & w_2 & \cdots & w_n \end{array} \\ \lfloor t_{p1} \quad t_{p2} \quad \cdots \quad t_{p11} \rfloor \end{array} = P_{A_i}\begin{array}{c} \begin{array}{cccc} w_1 & w_2 & \cdots & w_n \end{array} \\ \lfloor P_{A1}.w_1 \quad P_{A2}.w_2 \quad \cdots \quad P_{An}.w_n \rfloor \end{array}$$

MAIRCA Adım 4. ***Gerçek değerlendirme matrisinin elde edilmesi:*** gerçek değerlendirme matrisinin (T_p) bulunmasında öncelikle başlangıç karar matrisinin standartlaştırılır. Ardından teorik değerlendirme matrisi ile standartlaştırılmış karar matrisi çarpılır. Standartlaştırılmış matrisin bulunmasında kriterin fayda temelli mi (daha büyük daha iyi) maliyet temelli mi (daha küçük daha iyi) olduğu belirlendikten sonra kriterlerin gerçek değerlendirme matrisi belirlenir. Standartlaştırılmış matris için;

$$\textit{Fayda Temelli Kriter İçin } t_{rij}= t_{pij}.\left(\frac{x_{ij}-x_{min}}{x_{mak}-x_{min}}\right)$$

$$\textit{Maliyet Temelli Kriter İçin } t_{rij}= t_{pij}.\left(\frac{x_{mak}-x_{ij}}{x_{mak}-x_{min}}\right)$$

Standartlaştırılmış matris değerleri sonrasında gerçek değerlendirme matrisi (T_r) elde edilir.

$$T_r=\begin{array}{c} \\ A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{array}\begin{array}{c} \begin{array}{cccc} C_1 & C_2 & \cdots & C_n \end{array} \\ \begin{bmatrix} t_{r11} & t_{r12} & \cdots & t_{r1n} \\ t_{r21} & t_{r22} & \cdots & t_{r2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{rm1} & t_{rm2} & \cdots & t_{rmn} \end{bmatrix} \end{array}$$

MAIRCA Adım 5. ***Fark (boşluk) matrisinin elde edilmesi:*** Teorik değerlendirme matrisi T_p ile gerçek değerlendirme matrisi T_r birbirinden çıkarılarak toplam fark matrisine (G) ulaşılır.

$$G = T_p - T_r = \begin{bmatrix} g_{11} & g_{12} & \cdots & g_{1n} \\ g_{21} & g_{22} & \cdots & g_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ g_{m1} & g_{m2} & \cdots & g_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} t_{p11}-t_{r11} & t_{p12}-t_{r12} & \cdots & t_{p1n}-t_{r1n} \\ t_{p21}-t_{r21} & t_{p22}-t_{r22} & \cdots & t_{p2n}-t_{r2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{pm1}-t_{rm1} & t_{pm2}-t_{pm2} & \cdots & t_{pmn}-t_{rmn} \end{bmatrix}$$

MAIRCA Adım 6. ***Alternatiflere ilişkin kriter fonksiyonu değerlerinin hesaplanması ve sıralamaların elde edilmesi:*** Kriter fonksiyon değerleri, her bir alternatif için ayrı ayrı olmak üzere fark değerlerinin toplanmasıyla bulunur.

$$Q_i = \sum_{j=1}^{n} g_{ij}$$

Alternatiflere ilişkin hesaplanan değerler (Q_i) küçükten büyüğe doğru sıralanır. En küçük Q_i değeri en iyiyi, en büyük Q_i değerine sahip alternatif ise en kötüyü gösterir.

Ek 5. MAIRCA Yöntemi Tabloları

MAIRCA 1 [M1]. Ekonomik Değişkenler IDOCRIW-MAIRCA Aşamaları Tablosu

	Ham Değerler									
	E1	**E2**	**E3**	**E4**	**E5**	**E6**	**E7**	**E8**	**E9**	
Almanya	**31,7**	318,19	93,6	**51,38**	**3**	65,6	29	21053,58	6,9	
Rusya	37,5	501,01	108,7	14,4	4,7	35,3	**32**	5273,29	**6,7**	
Birleşik Krallık	33,7	254,39	101,2	46,37	3,6	69,7	16	**21633,42**	7,9	
Bulgaristan	41,3	259,17	**111,9**	14,89	4,4	38,4	20	5200,8	15,3	
Gürcistan	36,4	**242,35**	103,1	7,6	11,3	**30,2**	9	2827,15	11,9	
Maksimum	41,3	501,01	**111,9**	**51,38**	11,3	69,7	**32**	**21633,42**	15,3	
Minimum	**31,7**	**242,35**	93,6	7,6	**3**	**30,2**	9	2827,15	**6,7**	
IDOCRIW (τ)	0,015	0,087	0,012	0,184	0,086	0,109	0,139	0,251	0,118	
	Teorik Değerlendirme Matrisi									
Almanya	0,003	0,017	0,002	0,037	0,017	0,022	0,028	0,050	0,024	
Rusya	0,003	0,017	0,002	0,037	0,017	0,022	0,028	0,050	0,024	
Birleşik Krallık	0,003	0,017	0,002	0,037	0,017	0,022	0,028	0,050	0,024	
Bulgaristan	0,003	0,017	0,002	0,037	0,017	0,022	0,028	0,050	0,024	
Gürcistan	0,003	0,017	0,002	0,037	0,017	0,022	0,028	0,050	0,024	
	Standartlaştırılmış Matris									
Almanya	1,000	0,707	0,000	1,000	1,000	0,104	0,870	0,969	0,977	
Rusya	0,396	0,000	0,825	0,155	0,795	0,871	1,000	0,130	1,000	
Birleşik Krallık	0,792	0,953	0,415	0,886	0,928	0,000	0,304	1,000	0,860	
Bulgaristan	0,000	0,935	1,000	0,167	0,831	0,792	0,478	0,126	0,000	
Gürcistan	0,510	1,000	0,519	0,000	0,000	1,000	0,000	0,000	0,395	
	Gerçek Değerlendirme Matrisi									
Almanya	0,003	0,012	0,000	0,037	0,017	0,002	0,024	0,049	0,023	
Rusya	0,001	0,000	0,002	0,006	0,014	0,019	0,028	0,007	0,024	
Birleşik Krallık	0,002	0,017	0,001	0,033	0,016	0,000	0,008	0,050	0,020	
Bulgaristan	0,000	0,016	0,002	0,006	0,014	0,017	0,013	0,006	0,000	
Gürcistan	0,002	0,017	0,001	0,000	0,000	0,022	0,000	0,000	0,009	
	Fark Matris									**Q_i**
Almanya	0,000	0,005	0,002	0,000	0,000	0,019	0,004	0,002	0,001	***0,033***
Rusya	0,002	0,017	0,000	0,031	0,004	0,003	0,000	0,044	0,000	***0,101***
Birleşik Krallık	0,001	0,001	0,001	0,004	0,001	0,022	0,019	0,000	0,003	***0,053***
Bulgaristan	0,003	0,001	0,000	0,031	0,003	0,005	0,014	0,044	0,024	***0,124***
Gürcistan	0,001	0,000	0,001	0,037	0,017	0,000	0,028	0,050	0,014	***0,149***

M2. Sosyo-Demografik Değişkenler IDOCRIW-MAIRCA Aşamaları Tablosu

	Ham Değerler								
	S1	**S2**	**S3**	**S4**	**S5**	**S6**	**S7**	**S8**	
Almanya	64	**3036,91**	**0,94**	2,1	78	91	**0,942**	**81**	
Rusya	**66**	491,75	0,832	2,6	75	88	0,822	69	
Birleşik Krallık	63	2932,72	0,914	2,4	**84**	**97**	0,929	**81**	
Bulgaristan	64	833,81	0,805	2,3	76	75	0,795	72	
Gürcistan	64	484,11	0,845	**3,4**	60	76	0,802	72	
Maksimum	**66**	**3036,91**	**0,94**	**3,4**	**84**	**97**	**0,942**	**81**	
Minimum	63	484,11	0,805	2,1	60	75	0,795	69	
IDOCRIW (τ)	0,005	0,725	0,026	0,083	0,042	0,044	0,039	0,037	
	Teorik Değerlendirme Matrisi								
Almanya	0,001	0,145	0,005	0,017	0,008	0,009	0,008	0,007	
Rusya	0,001	0,145	0,005	0,017	0,008	0,009	0,008	0,007	
Birleşik Krallık	0,001	0,145	0,005	0,017	0,008	0,009	0,008	0,007	
Bulgaristan	0,001	0,145	0,005	0,017	0,008	0,009	0,008	0,007	
Gürcistan	0,001	0,145	0,005	0,017	0,008	0,009	0,008	0,007	
	Standartlaştırılmış Matris								
Almanya	0,333	1,000	1,000	0,000	0,750	0,727	1,000	1,000	
Rusya	1,000	0,003	0,200	0,385	0,625	0,591	0,184	0,000	
Birleşik Krallık	0,000	0,959	0,807	0,231	1,000	1,000	0,912	1,000	
Bulgaristan	0,333	0,137	0,000	0,154	0,667	0,000	0,000	0,250	
Gürcistan	0,333	0,000	0,296	1,000	0,000	0,045	0,048	0,250	
	Gerçek Değerlendirme Matrisi								
Almanya	0,000	0,145	0,005	0,000	0,006	0,006	0,008	0,007	
Rusya	0,001	0,000	0,001	0,006	0,005	0,005	0,001	0,000	
Birleşik Krallık	0,000	0,139	0,004	0,004	0,008	0,009	0,007	0,007	
Bulgaristan	0,000	0,020	0,000	0,003	0,006	0,000	0,000	0,002	
Gürcistan	0,000	0,000	0,002	0,017	0,000	0,000	0,000	0,002	
	Fark Matris								**Q_i**
Almanya	0,001	0,000	0,000	0,017	0,002	0,002	0,000	0,000	***0,022***
Rusya	0,000	0,145	0,004	0,010	0,003	0,004	0,006	0,007	***0,179***
Birleşik Krallık	0,001	0,006	0,001	0,013	0,000	0,000	0,001	0,000	***0,021***
Bulgaristan	0,001	0,125	0,005	0,014	0,003	0,009	0,008	0,006	***0,170***
Gürcistan	0,001	0,145	0,004	0,000	0,008	0,008	0,007	0,006	***0,179***

M3. Turizme Yönelik Tutum Kriteri IDOCRIW-MAIRCA Aşamaları Tablosu

	Ham Değerler						
	T1	**T2**	**T3**	**T4**	**T5**	**T6**	
Almanya	1,104	0,917	936,683	0,980	1,197	0,100	
Rusya	1,179	1,080	799,117	1,050	0,314	0,520	
Birleşik Krallık	1,156	1,028	758,324	1,000	1,393	0,900	
Bulgaristan	1,139	1,046	257,143	0,980	1,003	0,220	
Gürcistan	0,960	1,022	184,211	1,250	1,021	0,570	
Maksimum	1,179	1,080	936,683	1,250	1,393	0,900	
Minimum	0,960	0,917	184,211	0,980	0,314	0,100	
IDOCRIW (τ)	0,029	0,016	0,541	0,031	0,118	0,266	
	Teorik Değerlendirme Matrisi						
Almanya	0,006	0,003	0,108	0,006	0,024	0,053	
Rusya	0,006	0,003	0,108	0,006	0,024	0,053	
Birleşik Krallık	0,006	0,003	0,108	0,006	0,024	0,053	
Bulgaristan	0,006	0,003	0,108	0,006	0,024	0,053	
Gürcistan	0,006	0,003	0,108	0,006	0,024	0,053	
	Standartlaştırılmış Matris						
Almanya	0,660	0,000	1,000	0,000	0,819	0,000	
Rusya	1,000	1,000	0,817	0,259	0,000	0,525	
Birleşik Krallık	0,897	0,681	0,763	0,074	1,000	1,000	
Bulgaristan	0,818	0,791	0,097	0,000	0,639	0,150	
Gürcistan	0,000	0,644	0,000	1,000	0,656	0,588	
	Gerçek Değerlendirme Matrisi						
Almanya	0,004	0,000	0,108	0,000	0,019	0,000	
Rusya	0,006	0,003	0,088	0,002	0,000	0,028	
Birleşik Krallık	0,005	0,002	0,083	0,000	0,024	0,053	
Bulgaristan	0,005	0,003	0,010	0,000	0,015	0,008	
Gürcistan	0,000	0,002	0,000	0,006	0,015	0,031	
	Fark Matris						**Q_i**
Almanya	0,002	0,003	0,000	0,006	0,004	0,053	***0,069***
Rusya	0,000	0,000	0,020	0,005	0,024	0,025	***0,073***
Birleşik Krallık	0,001	0,001	0,026	0,006	0,000	0,000	***0,033***
Bulgaristan	0,001	0,001	0,098	0,006	0,008	0,045	***0,159***
Gürcistan	0,006	0,001	0,108	0,000	0,008	0,022	***0,145***

KARANLIK TURİZM ÜRÜNÜ OLARAK BOCUK GECESİ: YEREL HALKIN "BOCUK GECESİ" KORKU FESTİVALİNE YÖNELİK ALGILARININ FESTİVAL MEMNUNİYETİNE ETKİSİ[1]

Uzm. MERVE KARAKAŞ [1] Doç. Dr. SABRİYE ÇELİK UĞUZ [2]

[1] Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,ORCID ID: 0000-0002-0014-1781

[2] Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi,

- ORCID ID: 0000-0003-2550-657X

ÖZET

Bocuk Gecesi, Edirne'nin Keşan ilçesine bağlı Çamlıca köyünde her yıl Ocak ayında düzenlenen bir kış eğlence geleneğidir. Sahip olduğu korku ve eğlence temasıyla, her yıl binlerce yerli ve yabancı katılımcının yoğun ilgisini çeken bu festival, Türkiye'nin ürkütücü varlıklarla karşılaşma arzusuyla katılımın sağlandığı patentli ilk ve tek korku festivalidir. Bulunduğu yörede binlerce yıllık geçmişe sahip olan ve bir balkan geleneği olarak bilinen Bocuk Gecesi, bölgenin kalkınmasına ve özellikle turizmine önemli katkılar sağlamaktadır. Dolayısıyla bu geleneğin özünün korunarak yaşatılması ve geleceğe taşınması son derece önemlidir. Bu noktada, destinasyonların kilit paydaşlarından biri olan yerel halkın desteği büyük önem arz etmektedir. Bu araştırmada yerel halkın Bocuk Gecesi korku festivaline ilişkin algıları ve bu algılarının festival memnuniyetine etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Bocuk Gecesi'nin güncel veriler ile mevcut durumunu ortaya koymak, literatürdeki boşluğu doldurarak gelecekteki çalışmalara kaynak olmak ve organizasyonun gerçekleştirilmesinde görev alan karar alıcılar ve politika belirleyicilere yol gösterici olmak araştırmanın bir diğer amaçlarını oluşturmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın örneklemi, Çamlıca köyünde yaşayan 18 yaş ve üstü bireylerdir. Araştırmada Bocuk Gecesi'nin mevcut durumunu ortaya koyan bilgilerin elde edilmesinde, Bocuk Gecesi Proje Koordinatörü ile görüşmeler gerçekleştirilmiş olup, yerel halkın Bocuk Gecesi'ne ilişkin algılarının tespit edilmesinde ise anket yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi seçilerek, 106'sı çevrimiçi (Google Forms), 143'ü ise yüz yüze olmak üzere toplamda 249 kişiye anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 22.0 programında faktör analizi ve regresyon analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, katılımcılar Bocuk Gecesi'nin en fazla bireysel (4.43), kentsel (4.30) ve sosyo-kültürel (3.90) etkilerini olumlu algılamaktadır. Kentsel, bireysel ve ekonomik faktörlerin yerel halkın festival memnuniyet düzeylerini etkileyen en önemli faktörler olduğu da tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğunun (%91,4) Çamlıca köyünde Bocuk Gecesi düzenlenmesinden memnun

[1] Bu çalışma Merve KARAKAŞ'ın Doç. Dr. Sabriye ÇELİK UĞUZ danışmanlığında 20.06.2022 tarihinde sunmuş olduğu "Yerel Halkın *"Bocuk Gecesi" Korku Festivaline Yönelik Algılarının Festival Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi"* başlıklı Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiş olup, yeni veriler ilave edilerek çalışma güncellenmiştir.

olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda, Bocuk Gecesi'nin devamlılığının sağlanması ve turizm potansiyelinin geliştirilmesi için çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karanlık Turizm, Bocuk Gecesi, Korku Festivali, Yerel Halk, Çamlıca Köyü.

1. GİRİŞ

Son yıllarda dünyada ve turizm sektöründe yaşanan hızlı gelişmeler ile birlikte, tüketicilerin seyahat trendlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Dahası seyahatin daha erişilebilir hâle geldiği bir çağda, turistler tipik turistik destinasyonlardan farklı olarak, ilgi alanlarına hitap eden destinasyonlara yönelmeye başlamıştır. Hilton'un Trendler Raporu'na göre, 2022 yılında özel ilgi seyahatlerine yönelik talebin artacağı, 2023 yılında ise insanların daha bağımsız ve ilgi çekici deneyimler için seyahate çıkacağı ortaya konulmuştur (Hilton Trends Report 2022; Hilton Trends Report 2023). Ayrıca Türkiye'nin seyahat sitesi Enuygun tarafından yapılan bir diğer araştırmaya göre, 2022 yılında deneyim odaklı seyahatler ön plana çıkacak, bireyler deneyim edinmek için hobilerine göre rota oluşturacaklardır (Bayram, 2022). Bireylerin hobilerine ve özel ilgi alanlarına hitap eden birçok turizm türü vardır. Bunlardan bir tanesi de, turistlerin ilgi odağı hâline gelen ve özel ilgi turizminin alt türlerinden biri olarak bilinen karanlık turizmdir. Ölüm, ıstırap, zulüm, trajedi, şiddet, korkunç ya da ürkütücü olaylarla ilişkili destinasyonlara yapılan seyahatler olarak tanımlanan karanlık turizm, 2016'nın Aralık ayında yapılan Google arama sonuçlarında 4 milyon kez aratılmış ve "karanlık turizm rehberleri", "karanlık turizm bloglarının yorumları", "karanlık destinasyonların tatil temaları" gibi arama içerikleriyle ön plana çıkarak internetteki payını arttırmıştır (Light, 2017).

Turistlere alışılmışın dışında bir seyahat deneyimi fırsatı sunan karanlık turizm, giderek daha popüler ve önemli bir turizm türü hâline gelmiştir. Reports and Insights şirketinin 2023 yılında yayınlamış olduğu "Karanlık Turizm Pazarı: Fırsat Analizi ve Gelecek Değerlendirmesi 2023-2031" adlı rapora göre, karanlık turizm küresel pazarının 2030 yılına kadar 43,5 Milyar ABD Doları değerine ulaşması beklenmektedir (Reports and Insigh, 2023). Karanlık turizm, günümüzde yeni seyahat trendleri ile birlikte daha merak uyandıran, eşsiz ve otantik deneyimlere doğru gelişim göstermektedir. Netflix 2018'de, gazeteci David Farrier'in normalde insanların yapılacaklar listesine girmeyen sıradışı ve ürpertici yerleri ziyaret ettiği "Dark Tourist" adlı bir belgesel yayınlamıştır (Ledsom, 2020). Woolf (2022) ise Amerika'da yapmış olduğu "Karanlık Turizmin Yükselişi-2022" adlı çalışmasında, Amerikalıların %82'sinin en az bir karanlık turizm destinasyonunu ziyaret ettiğini, %52'sinin ise eğlence motivasyonu ile hayalet turizmine katıldığını ortaya koymuştur. Ayrıca seyahat şirketleri ve haber sitelerinin son zamanlardaki paylaşımlarında da perili köyler, perili oteller, hayalet turları, korku evleri, korku temalı parklar ve korku festivalleri gibi eğlence ile korku unsurunu barındıran karanlık turizm destinasyonları dikkat çekmektedir. Dünya çapında Ölüler Günü Festivali (Meksika), Mohaç Buşo Şenlikleri (Macaristan), Oyuncak Bebekler Adası (Meksika), Cadılar Bayramı (Avrupa-Amerika), Bram Stocker Festivali (İrlanda), Horrorland Korku Tema Parkı (İspanya) ve hayalet turları (Prag) bu destinasyonlardan bazılarıdır. Türkiye'de ise eğlence ve korkunun bir arada yaşatıldığı destinasyonlar genellikle korku evleri ve korku temalı parklardır. Ancak

sahip olduğu korku ve eğlence temasıyla her yıl binlerce katılımcının ilgisini çeken Bocuk Gecesi, Türkiye'nin patentli ilk ve tek korku festivalidir.

Araştırmanın da konusu olan Bocuk Gecesi, gerek yöreye özgü binlerce yıllık ritüelleri gerekse sahip olduğu karanlık turizm potansiyeli ile özgün bir değere sahiptir. Sahip olduğu korku ve eğlence temasıyla, her yıl binlerce yerli ve yabancı katılımcının yoğun ilgisini çekerek bölgenin kalkınmasına ve özellikle turizmine önemli katkılar sağlayan bu geleneğin, marka kimliğinin korunarak geleceğe taşınması son derece önemlidir. Bu noktada, destinasyonların kilit paydaşlarından biri olan yerel halkın desteği büyük önem arz etmektedir. Yerel halkın, bu yönetim sürecine dâhil edilerek, görüş ve desteğinin alınması gerektiği düşünülmektedir. Ancak Bocuk Gecesi korku festivali ile ilgili literatür incelendiğinde, yerel halkın festival memnuniyetlerini ölçmeye yönelik yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı tespit edilmiştir. Bu araştırma ile yerel halkın Bocuk Gecesi korku festivaline ilişkin algıları ve bu algılarının festival memnuniyetine etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu araştırma, literatürdeki boşluğu doldurma ve gelecekteki çalışmalara kaynak olma konusunda önem arz etmektedir. Ayrıca araştırmanın, organizasyonun gerçekleştirilmesinde görev alan karar alıcılar ve politika belirleyicilere yardımcı olması ve çalışma sonunda sunulacak öneriler ile festivalin eksikliklerinin giderilerek devamlılığının sağlanması hususunda fayda sağlanacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Karanlık Turizm

Batı kültüründe *"dark"* terimi, kasvetli, ışıksız, korku, soykırım, suikast, cinayet ve savaş gibi *karanlık eylemler* olarak sunulan içeriği ifade etmektedir (Bowman ve Pezzullo, 2009). Dolayısıyla ana temalarında ölüm, ıstırap, trajedi, korku, katliam veya acı gibi olumsuz çağrışımlar sergileyen karanlık turizm; ölüm, ıstırap çağrıştıran ya da görünüşte ürkütücü olan yerlere seyahat etme eylemi olarak tanımlanmaktadır (Minic, 2012; Stone, 2006). Karanlık (dark) turizm kavramı, ilk olarak John Lennon ve Malcolm Foley tarafından ortaya atılmış olup daha sonra 2000 yılında yayınlanan "Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster" adlı kitap ile literatüre kazandırılmıştır (Stone ve Sharpley, 2008). Sonrasında kavram çeşitli yazarlar tarafından ele alınarak, ölüm turizmi (thana tourism), savaş turizmi (war tourism), trajik turizm (tragic tourism), korku turizmi (fright tourism) ve keder turizmi (grief tourism) gibi çeşitli terimlerle daha spesifik hale getirilmiştir (Seaton, 1996; Smith, 1998; Bristow ve Newman, 2004; Slayton, 2006).

Karanlık turizm kavramı yeni bir seyahat olgusu gibi gözükse de ölümle bağlantılı yerlere seyahat, antik dönemlere kadar dayanmaktadır. İnsanlar uzun yıllar boyunca kendi isteğiyle veya farkında olmadan ölüm, felaket, acı, şiddet ve cinayetle ilişkilendirilen alanlara ve olaylara ziyaretler gerçekleştirmiştir. Orta çağda Roma Kolezyumu'nda düzenlenen Gladyatör Oyunlarına yönelik yapılan seyahatler, hac ziyaretleri ve halka açık infazları izlemek için düzenlenen turlar karanlık turizmin ilk örnekleridir (Stone ve Sharpley, 2008). 20. yüzyılın sonları 21. yüzyılın başlarına doğru büyüyen bir fenomen hâline gelen karanlık turizm post-modernizm, medya ve ölüm inancında yaşanan gelişmeler ile birlikte ivme kazanmıştır (Bowman ve Pezzullo, 2009; Kaya, 2006). Geçmişten günümüze insanlar ölüme tanıklık etmek,

ölülerin anıtlarını ziyaret etmek, hayaletleri görmek, yenilik ve farklılık arayışı, geçmişi öğrenmek, hatırlamak, ölüme meydan okuma arzusu, özel ilgi, merak, risk aramak, kendini keşfetmek, eğlenmek, dini nedenler, empati kurmak, olağandışı şeylere dair merakı tatmin etmek, korkunç olaylara katılmak, ürkütücü bir destinasyona heyecan duymak veya zevk almak gibi motivasyonlarla karanlık turizm destinasyonlarını ziyaret etmektedir (Allman, 2017; Raine, 2013). Dolayısıyla karanlık turizm destinasyonları, savaş alanları, mezarlıklar, doğal afet alanları, korku temalı parklar, korku temalı festivaller, hapishaneler, soykırım alanları ve anıtlar gibi birçok alanı kapsamaktadır (Akyurt Kurnaz ve Kurnaz, 2018).

2.2. Karanlık Turizm Ürünü Olarak Bocuk Gecesi

Stone'a (2006, s. 150) göre karanlık turizm ürünleri çok yönlü, tasarım ve amaç bakımından karmaşık ve doğası gereği çeşitli olduğundan, farklı seviyelerde karanlık tonlara sahiptir (Bkz. Şekil 1). Stone (2006) karanlık turizm ürünlerini acının, korkunun veya vahşetin bıraktığı etki derecesine göre "en karanlık" (darkest) ve "en açık" (lightest) ölçekte sınıflandırarak, soykırım alanlarının en karanlık kategoride, eğlence amaçlı karanlık alanların ise en açık kategoride olduğunu ortaya koymuştur. Eğlence amaçlı karanlık turizm destinasyonları vahşet, hüzün ve acıdan çok, eğlence, korku ve heyecan gibi daha hafif duyguları ifade etmektedir. Bu tür destinasyonların en önemli özelliği korku hissini eğlenceli bir duyguya dönüştürerek bölgeye birçok turist çekmesidir (Stone, 2006). Bu açıdan incelendiğinde, Bocuk Gecesi'nin de sahip olduğu eğlence ve korku temasıyla en açık kategoride yer alan (eğlence amaçlı) bir karanlık turizm ürünü/destinasyonu olduğunu söylemek mümkündür.

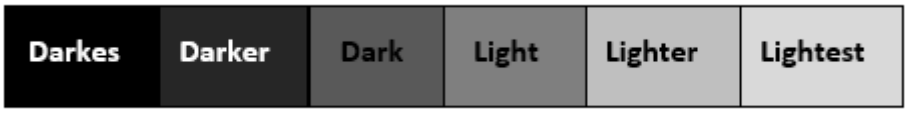

Şekil 1. Karanlık Turizm Ürününün Seviyeleri

Kaynak: Stone, 2006, s. 151.

Geçmişi antik çağlara kadar dayanan Bocuk Gecesi, Balkan göçmenleri tarafından Trakya Halk kültürüne taşınmış bir balkan geleneğidir. Sözlü kültürün ürünü olan ve içinde "eğlence" unsuru barındıran bu gelenek, gerek anlatılan masallar, gerekse eski insanların/ataların başından geçen olağanüstü olaylarla nesilden nesile aktarılarak bugünlere kadar gelmiştir. Bocuk gecesi "kışın en sert gecesinin simgesi" olarak nitelendirildiği için kışın en soğuk gecesinde kutlanmaktadır. Bu gecede "Bocuk" diye adlandırılan ürkütücü bir doğaüstü varlığın ortaya çıkıp, beyazlar içinde insansı bir görünümde gezdiğine, kabak pişen eve gelip kötülük yapmayacağına inanılmaktadır. O nedenle her evde mutlaka kabak tatlısı pişirilmesi Bocuk Gecesi'nin en önemli ritüelleri arasında yer almaktadır. Kabak pişirmenin yanı sıra, o gece köydeki kadınlar maniler ve türküler söyler, korku masalları anlatır, bilmeceler sorar, tef çalıp oynar, bir yandan da köy mitolojisi ve halk kültürüne ait kısa seyirlik oyunlar oynamaktadırlar. Ayrıca köy gençleri de, beyaz çarşaf giyip yüzlerini boyayarak hayallerindeki Bocuk kılığına girmektedir. İnanışa göre eğer geleneksel ritüeller uygulanmaz ve gerekli önlemler alınmazsa Bocuk'un her türlü kötülüğü yapacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla Bocuk Gecesi kötülüklerden korunma,

soğuğa meydan okuma, hastalıklarla baş etme, dirilecek tabiatı karşılama, bolluk, bereket ve sağlık arzusu ile kutlanan bir mücadele gecesidir (Artun, 1993).

Bir korku unsuru olarak nitelendirilen Bocuk, bulunduğu coğrafyada binlerce yıldır kışın sembolü olarak hep vardır. Bocuk Gecesi, Edirne ilinin Keşan ilçesine bağlı Çamlıca köyünde 2004 yılına kadar evlerde ritüel olarak kutlanan bir gecedir. 2004 yılında Kültür ve Sanat Evi'nde yapılan Bocuk Gecesi etkinliği ile organizasyona dönüşmüş olup, 2005 yılından itibaren de ilk organizasyonel çalışmalara başlanarak köy halkı dışından katılımcılar davet edilmiştir. Yerli ve yabancı ziyaretçi sayısının her yıl artması ve yöre halkının ürettikleri yerel ürünleri (yöresel yiyecek, hediyelik eşya vb.) pazar ve tezgâhlarda satışa sunmasıyla birlikte kendiliğinden bir turizm ürünü haline dönüşmüştür. 21.05.2012 tarihinde Türk Patent ve Marka Kurumu'na patent başvurusu yapılan bu organizasyon 17.07.2013 tarihinde marka tesciline kavuşmuş olup, Türkiye'nin ilk ve tek korku festivali kimliğini kazanmıştır. 2015 yılından sonra Bocuk Gecesi temalı profesyonel hediyelik eşyaların pazara girişi ve artan yoğun ilgi ile birlikte destinasyon merkezi hâlini almıştır. Edirne'nin Somut Olmayan Kültür Mirası Listesinde kayıtlı olan Bocuk Gecesi'nin UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne girebilmesi için çalışmalar devam etmektedir (Edirne İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023).

Bocuk Gecesi'nin günümüzdeki hâli incelendiğinde çeşitli etkinliklerin düzenlendiğini söylemek mümkündür. Bu etkinlikler arasında; plastik makyaj yapımı, geleneksel Bocuk menüsünün satışı, kabak tatlısı ve lokma ikramı, yerel halk tarafından tezgâhlarda hediyelik eşya, süs eşyası ve yöresel yiyecek-içecek satışı yer almaktadır. Aynı zamanda sahnede sergilenen makyaj ve kostüm yarışmaları, korku tiyatrosu, dans ve müzik gösterileri de gecenin önde gelen faaliyetleri arasındadır (T. Demirel, görüşme, 12 Temmuz, 2021).

Görsel 1. Bocuk Gecesi'nden renkli kareler

Fotoğraflar: Çamlıca Köyü Arşivi

Bu gecenin en önemli etkinliklerinden biri, köy gençleri tarafından sergilenen kısa seyirlik sahne oyunlarıdır. Eskiden Çamlıca köy mitolojisine ait epik hikâyelerle ev ortamında oluşturulan bu 2-3 dakikalık kısa piyesler, günümüzde köy gençleri tarafından sahneye taşınarak 5-8 dakikalık korku temalı tiyatro gösterileri şeklinde sergilenmektedir. Bocuk Gecesi'nin bir diğer önemli faaliyeti de eskiden günümüze dek süregelen ve gecenin olmazsa olmaz eğlencesi hâline gelen ev korkutması geleneğidir. Yerel halkın da katılımıyla geceye

uygun kostümler giyen köy gençleri, arkalarındaki Bocuk kılığına bürünmüş misafir gruplarıyla birlikte, köydeki evlerin pencerelerine vurarak yerel halkı korkutmaktadır. Pencerelere çıkan halk ise ziyaretçilere kabak tatlısı ikram etmektedir. Ayrıca katılımcılar o gece, bir taraftan varillerde yakılan ateşin başında içeceklerini yudumlarken, bir taraftan da sahnede çalan şarkılara eşlik ederek eğlenmektedir. Bunların yanı sıra ziyaretçiler gece boyunca korku teması ile dekore edilmiş köy sokaklarında dolaşarak, Bocuk ile ilgili eşyaların sergilendiği müzeyi ziyaret etmektedir.

Görsel 2. Bocuk Gecesi kutlamaları

Fotoğraflar: Çamlıca Köyü Arşivi

2.3. Bocuk Gecesi'nin Talep Yapısı

2004 yılından bu yana çeşitli etkinliklerle kutlanan ve her yıl geliştirilerek farklı alternatiflerle katılımcıların karşına çıkan Bocuk Gecesi, yurtiçi ve yurtdışında yoğun ilgi görmektedir. Son zamanda yerli ve yabancı basın, akademisyenler, yurtiçi ve yurtdışındaki tur firmaları, ünlü fotoğrafçılar ve sanatçıların da dikkatini çeken organizasyona her yıl binlerce turist akın etmektedir. Bocuk Gecesi'ne 2020 yılında Türkiye'deki 37 firma tarafından tur getirilmiştir. Çizelge 1'de Bocuk Gecesi'nin talep yapısıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir (T. Demirel, görüşme, 12 Temmuz, 2021).

Çizelge 1. Bocuk Gecesi'nin talep yapısı

Yıl	Yaklaşık Katılımcı Sayısı	Turist Portföyü
2004	250	**%99 YERLİ TURİST** **%40 Trakya Bölgesindeki İller** -Edirne -Kırklareli -Tekirdağ **%40 İstanbul** **%20 Diğer İller** (Çanakkale, Balıkesir, İzmir, Bursa, Adapazarı, Manisa, Antalya, Kocaeli, Ankara, Trabzon, Samsun, Muğla, Adana) **%1 YABANCI TURİST** -Yunanistan -Bulgaristan -Avusturya -Kanada -Makedonya
2005	500	
2006	1.000	
2007	1.200	
2008	1.500	
2009	2.000	
2010	2.500	
2011	3.000	
2012	3.500	
2013	4.000	
2014	4.500	
2015	5.000	
2016	6.000	
2017	7.500	
2018	10.000	
2019	15.000	
2020	20.000	
2023	25.000	
***Bocuk Gecesi 2021 ve 2022 yılında Covid-19 pandemisi nedeniyle düzenlenememiştir.**		

Kaynak: Bocuk Gecesi Koordinatörlüğü, 2023.

3. YÖNTEM

Bu araştırmanın temel amacı, yerel halkın Bocuk Gecesi korku festivaline ilişkin algılarını tespit etmek ve bu algıların festival memnuniyetine etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca Bocuk Gecesi'nin güncel veriler ile mevcut durumunu ortaya koymak, literatürdeki boşluğu doldurarak gelecekteki çalışmalara kaynak olmak ve organizasyonun gerçekleştirilmesinde görev alan karar alıcılar ve politika belirleyicilere yol gösterici olmak araştırmanın bir diğer amaçlarını oluşturmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın örneklemi, Çamlıca köyünde yaşayan 18 yaş ve üstü bireylerdir. Araştırmada Bocuk Gecesi'nin mevcut durumunu ortaya koyan bilgilerin elde edilmesinde, Bocuk Gecesi Proje Koordinatörü ile görüşmeler gerçekleştirilmiş olup, yerel halkın Bocuk Gecesi'ne ilişkin algılarının tespit edilmesinde ise anket yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi seçilerek, 106'sı çevrimiçi (Google Forms), 143'ü ise yüz yüze olmak üzere toplamda 249 kişiye anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 22.0 programında faktör analizi ve regresyon analizi yapılarak değerlendirilmiştir.

Yerel halkın Bocuk Gecesi festivaline ilişkin algılarının festival memnuniyetine etkisinin belirlenmesinde, yerel halkın festivallere ilişkin algılarını ve memnuniyet düzeylerini ölçmek amacıyla yapılmış daha önceki çalışmaların (Huttasin, 2008; Beyaz Kömürcü, 2013; Van Winkle ve Woosnam, 2014; Yıldırım vd. 2016; Aktaş Alan ve Kızılcalıoğlu, 2020; Gül ve Şeyhanlıoğlu, 2021), varsayımları göz önünde bulundurulmuştur. Bu çalışmaların varsayımları ve araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen hipotezler aşağıda sunulmuştur.

Festival Algılarının Festival Memnuniyetine Etkisi İçin Oluşturulan Hipotezler

H1: Yerel halkın festivale ilişkin algılarının, festival memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H1a: Festivalin sosyo-kültürel etkilerinin, festival memnuniyeti üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi vardır.

H1b: Festivalin turistik etkilerinin, festival memnuniyeti üzerinde anlamlı ve negatif etkisi vardır.
H1c: Festivalin kentsel etkilerinin, festival memnuniyeti üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi vardır.
H1d: Festivalin olumsuz etkilerinin, festival memnuniyeti üzerinde anlamlı ve negatif etkisi vardır.
H1e: Festivalin ekonomik etkilerinin, festival memnuniyeti üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi vardır.
H1f: Festivalin bireysel etkilerinin, festival memnuniyeti üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi vardır.

4. BULGULAR

Katılımcıların demografik özelliklerine yönelik bilgiler Çizelge 2'de verilmiştir. Buna göre araştırmaya katılan yerel halkın 136'sını (%55,7) kadın katılımcılar, 108'ini (%44,3) ise erkek katılımcılar oluşturmaktadır. Katılımcıların cinsiyet dağılımları incelendiğinde, oranın birbirine yakın olduğunu söylemek mümkündür. Araştırmaya katılanların yaş dağılımlarına bakıldığında, yarısının genç-yetişkin diğer yarısının ise orta yaş ve üzeri bireylerden oluşmaktadır. Medeni durum açısından katılımcıların %56,6'sı evli, %43,4'ü bekârdır. Eğitim durumları açısından ise araştırmaya katılan yerel halkın %54'lük kısmı lise ve üniversite eğitimi almış kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların meslek kategorisi incelendiğinde ev hanımı (%22,1), işçi (%16,8), öğrenci (%16,4), emekli (%14,3), esnaf (%7,4) ve memur (%5,3) grubunun ağırlıkta olduğu dikkat çekmektedir. Katılımcıların gelir düzeylerine bakıldığında, %34,4'ünün gelirinin olmadığı, %19,3'ünün 2001-3000 TL arası, %20,5'inin ise 3000 TL'nin üzerinde bir gelire sahip olduğu görülmektedir. Son olarak katılımcıların bölgedeki ikamet süreleri incelendiğinde ise, %80,3'ünün 10 yıldan fazla süredir Çamlıca köyünde yaşadığı tespit edilmiştir.

Çizelge 2. Katılımcıların demografik özellikleri (N=244)

Demografik Değişkenler	Frekans (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	136	55,7
Erkek	108	44,3
Yaş		
18-24	68	27,9
25-34	34	13,9
35-44	28	11,5
45-54	37	15,2
55 ve üstü	77	31,5
Medeni Durum		
Evli	138	56,6
Bekâr	106	43,4
Eğitim Durumu		
İlköğretim	86	35,2
Ortaöğretim	26	10,7
Lise	58	23,8
Ön Lisans	48	19,7
Lisans	21	8,6
Lisansüstü	5	2,0
Meslek		
Emekli	35	14,3
Öğrenci	40	16,4
Memur	13	5,3
Esnaf	18	7,4
İşçi	41	16,8
Ev hanımı	54	22,1
Çalışmıyor	29	11,9
Diğer	14	5,8

Gelir Durumu		
Gelirim yok	84	34,4
1-1000 TL	24	9,8
1001-2000 TL	39	16,0
2001-3000 TL	47	19,3
3001-4000 TL	27	11,1
4001 ve üstü	23	9,4
Bölgede İkamet Süresi		
1 yıl ve altında	9	3,7
2-5 yıl	22	9,0
6-9 yıl	17	7,0
10 yıl ve üstü	196	80,3

Çizelge 3'te araştırmada kullanılan festival algıları ve festival memnuniyeti ölçeklerinin güvenilirlik analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Festival algıları ölçeğine yapılan güvenilirlik analizi sonucunda, Cronbach Alpha değeri 0,883 olarak tespit edilmiştir. Bu değer 0,5'in üzerinde olmasından dolayı ölçeğin güvenilir olduğunu söylemek mümkündür (Hair vd., 2014). Festival memnuniyeti ölçeğine yapılan Cronbach Alpha testi sonucuna göre, Cronbach Alpha katsayısı 0,955 olarak tespit edilmiştir. Bu değer, ölçekte yer alan ifadelerin güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Çizelge 3. Festival Algıları ve Festival Memnuniyeti Ölçeklerinin Güvenirlilik Analizi Bulguları (N=244)

Festival Algıları Ölçeği		
Faktörler	İfade Sayısı	Cronbach Alpha Katsayısı
Sosyo-Kültürel Etkiler	6	,968
Ekonomik Etkiler	5	,939
Bireysel Etkiler	4	,895
Turistik Etkiler	3	,878
Kentsel Etkiler	3	,826
Olumsuz Etkiler	3	,684
TOPLAM	24	,883
Festival Memnuniyeti Ölçeği		
Festival Memnuniyeti (Tek Boyut)	5	,955

Araştırmada, yerel halkın Bocuk Gecesi'ne ilişkin algılarını daha kolay yorumlayabilmek ve ölçeğin yapı geçerliğini tespit etmek amacıyla keşifsel faktör analizi uygulanmıştır. Verilerin faktör analizine uygunluğunu ölçmek için uygulanan normal dağılım testi sonucunda, çarpıklık katsayısı -,844 basıklık katsayısı ise -,387 olarak tespit edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 ile +1 aralığında olmasının kabul edilebileceği ifade edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu bağlamda festival algıları ölçeğinin faktör analizine uygun olduğu görülmektedir. Çizelge 4'te araştırmaya katılan yerel halkın Bocuk Gecesi ile ilgili algılarını ölçmeye yönelik hazırlanan ölçeğin faktör analizi sonuçları verilmiştir. Analiz sonucuna göre, örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunu gösteren KMO testi değeri 0,884 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca yapılan Barttlet's Küresellik Testi sonucunda ki-kare (5569,611; s.d.:276; $p<0,001$) değeri de anlamlıdır. Dolayısıyla faktör analizi sonuçlarının geçerli olduğunu ve ölçeğe faktör analizi yapılmasının uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Çizelge 4. Yerel Halkın Bocuk Gecesi İle İlgili Algılarını Ölçmeye Yönelik Hazırlanan Ölçeğin Faktör Analizi Bulguları (N=244)

Faktörler	Faktör Yükü	Öz Değer	Açıklanan Varyans	Ortalama	Alfa
Faktör 1: Sosyo-Kültürel Etkiler (6 madde)		**8,066**	**33,608**	**3,90**	**,968**
6. Bocuk Gecesi yerel halkın sosyo-kültürel gelişimine katkı sağlamaktadır.	,923			3,92	
5. Yerel halkın tarihi ve kültürel değerlere sahip çıktığı görülmektedir.	,892			3,88	
7. Bocuk Gecesi yerel halka sosyal etkileşim fırsatları sağlamaktadır.	,885			3,89	
2. Bocuk Gecesi yerel halk ile katılımcıların iletişim kurmasını sağlamaktadır.	,877			3,84	
1. Bocuk Gecesi yerel kültürün korunmasına yardımcı olmaktadır.	,872			3,91	
4. Bocuk Gecesi Çamlıca'nın kültürünü yansıtmaktadır.	,846			3,96	
Faktör 2: Ekonomik Etkiler (5 madde)		**4,856**	**20,233**	**2,57**	**,939**
19. Bocuk Gecesi işletmeleri yeni aktiviteler oluşturma konusunda cesaretlendirmektedir.	,924			2,51	
21. Bocuk Gecesi süresince daha çeşitli mal ve hizmetler köyde satışa sunulmaktadır.	,917			2,57	
20. Bocuk Gecesi yerel işletmelerin iş hacmini arttırmaktadır.	,913			2,58	
18. Bocuk Gecesi yerel halk için istihdam olanaklarını arttırmaktadır.	,770			2,66	
22. Bocuk Gecesi süresince köydeki mal ve hizmet fiyatları artmaktadır.	,617			2,54	
Faktör 3: Bireysel Etkiler (4 madde)		**2,094**	**8,725**	**4,43**	**,895**
32. Bocuk Gecesi hoş ve eğlenceli vakit geçirmemi sağladı.	,874			4,54	
33. Bocuk Gecesi günlük stresimi atmamı sağladı.	,873			4,48	
31. Bocuk Gecesi yörenin kültürü ve Bocuk geleneği ile ilgili bilgimi arttırdı.	,853			4,34	
30. Bocuk Gecesi yerel örgütler, işletmeler, kurumlar arası işbirliğini arttırmaktadır.	,781			4,36	
Faktör 4: Turistik Etkiler (3 madde)		**1,712**	**7,133**	**3,33**	**,878**
11. Bocuk Gecesi köye gelen yabancı turist sayısını arttırmaktadır.	,842			3,27	
8. Bocuk Gecesi ile ilgili yapılan tanıtımlar yeterli düzeydedir.	,786			3,17	
10. Bocuk Gecesi köye gelen yerli turist sayısını arttırmaktadır.	,750			3,56	
Faktör 5: Kentsel Etkiler (3 madde)		**1,335**	**5,563**	**4,30**	**,826**
15. Bocuk Gecesi yörenin imajını olumlu yönde etkilemektedir.	,849			4,22	
14. Bocuk Gecesi yörenin tanıtımına katkı sağlamaktadır.	,844			4,39	
17. Bocuk Gecesi yerel halka becerilerini sergileme ve kazanç sağlama fırsatı sağlamaktadır.	,742			4,31	
Faktör 6: Olumsuz Etkiler (3 madde)		**1,187**	**4,946**	**3,07**	**,684**
27. Bocuk Gecesi süresince otopark sorunu vardır.	,774			3,58	
28. Bocuk Gecesi süresince gürültü düzeyi rahatsızlık vericidir.	,771			2,72	
25. Yolların kapatılması ve yön değişiklikleri Bocuk Gecesi süresince yerel halkı rahatsız etmektedir.	,729			2,92	
Faktör Çıkarma Metodu: Temel Bileşenler Analizi; Döndürme Metodu: Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: %88,4; Barttlet's Küresellik Testi için Ki-Kare: 5569,611; s.d.:276; p<0,001; Açıklanan Toplam					

Varyans: %80,237; Yanıt kategorileri: 1:Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum

Yerel halkın Bocuk Gecesi algıları ölçeğine uygulanan ilk faktör analizi sonucunda, birden fazla faktöre yüklenen ve korelasyon değeri 0,200'ün altında olan maddeler (7 madde) analizden çıkarılmış ve yeniden faktör analizi yapılmıştır. Geriye kalan 24 maddeli ölçek altı faktörde (boyutta) toplanmış olup, toplam varyansın %80,207'sini açıklamaktadır. Katılımcılar tarafından en fazla olumlu algılanan boyutlar sırasıyla; bireysel etkiler (4,43), kentsel etkiler (4,30), sosyo-kültürel etkiler (3,90), turistik etkiler (3,33), olumsuz etkiler (3,07) ve ekonomik etkiler (2,57) boyutlarıdır.

İlk faktör 6 maddeden oluşmaktadır. Faktöre ait ortalama 3,90 olup, açıklanan varyans değeri ise 33,608'tir. İçerdiği "Bocuk Gecesi yerel halkın sosyo-kültürel gelişimine katkı sağlamaktadır, yerel halkın tarihi ve kültürel değerlere sahip çıktığı görülmektedir, Bocuk Gecesi yerel halka sosyal etkileşim fırsatları sağlamaktadır, Bocuk Gecesi yerel halk ile katılımcıların iletişim kurmasını sağlamaktadır, Bocuk Gecesi yerel kültürün korunmasına yardımcı olmaktadır ve Bocuk Gecesi Çamlıca'nın kültürünü yansıtmaktadır" maddeleriyle sosyal ve kültürel değerlere vurgu yaptığı için bu faktör "Sosyo-Kültürel Etkiler" olarak adlandırılmıştır. Bocuk Gecesi'nin Çamlıca köyünün kültürünü yansıttığı, yerel halkın sosyo-kültürel etkileşim ve gelişimine katkı sağladığı aynı zamanda Bocuk Gecesi'nin yerel kültürün korunmasına yardımcı olduğu düşünceleri ön plandadır.

İkinci faktör "Bocuk Gecesi işletmeleri yeni aktiviteler oluşturma konusunda cesaretlendirmektedir, Bocuk Gecesi süresince daha çeşitli mal ve hizmetler köyde satışa sunulmaktadır, Bocuk Gecesi yerel işletmelerin iş hacmini arttırmaktadır, Bocuk Gecesi yerel halk için istihdam olanaklarını arttırmaktadır ve Bocuk Gecesi süresince köydeki mal ve hizmet fiyatları artmaktadır" olmak üzere toplam 5 maddeden oluşmakta olup, toplam varyansın 20,233'ünü açıklamaktadır. Bu maddeler ekonomik özellik gösterdiği için bu faktör "Ekonomik Etkiler" olarak adlandırılmıştır. Bu faktör tüm faktörler içinde en düşük ortalamaya (2,57) sahip faktördür. Dolayısıyla Çamlıca yerel halkı Bocuk Gecesi'nin ekonomik etkilerinin diğer faktörlere göre daha düşük olduğu görüşündedir. Yerel halka göre Bocuk Gecesi'nin istihdam olanaklarını arttırdığı görüşü ağırlıktadır. İşletmeleri yeni aktiviteler oluşturma konusunda cesaretlendirmesi ve festival gecesi köydeki mal ve hizmet fiyatlarının arttığı görüşüne ise düşük katılım sağlamışlardır.

Üçüncü faktör, altı faktör içinde aritmetik ortalaması (4,43) en yüksek faktördür. 4 maddeden oluşan bu faktör toplam varyansın 8,725'ini açıklamaktadır. "Bocuk Gecesi hoş ve eğlenceli vakit geçirmemi sağladı, Bocuk Gecesi günlük stresimi atmamı sağladı, Bocuk Gecesi yörenin kültürü ve Bocuk geleneği ile ilgili bilgimi arttırdı ve Bocuk Gecesi yerel örgütler, işletmeler, kurumlar arası işbirliğini arttırmaktadır" maddeleri ile bireysel kazanımlara odaklandığı için "Bireysel Etkiler" olarak adlandırılmıştır. Yerel halk Bocuk Gecesi sayesinde hoş ve eğlenceli vakit geçirdiklerini ve günlük stresini attıklarını düşünmektedir. Yerel halk "Bocuk Gecesi yörenin kültürü ve Bocuk geleneği ile ilgili bilgimi arttırdı" düşüncesine en düşük katılımı göstermiştir. Yerel halkın Bocuk geleneği bilgilerinin çok eskiye (atalarına) dayandığı, dolayısıyla bu kutlamadan öncede bilgi sahibi oldukları düşünülmektedir. Yerel halk aynı

zamanda Bocuk Gecesi'nin yerel örgütler, işletmeler ve kurumlar arası işbirliğini arttırdığı görüşüne düşük katılım sağlamıştır.

Dördüncü faktör toplam varyansın 7,1333'ünü açıklamaktadır. Faktöre ait ortalama ise 3,33'tür. Faktör toplamda 3 maddeden oluşmaktadır. "Bocuk Gecesi köye gelen yabancı turist sayısını arttırmaktadır, Bocuk Gecesi ile ilgili yapılan tanıtımlar yeterli düzeydedir ve Bocuk Gecesi köye gelen yerli turist sayısını arttırmaktadır gibi turizmle ilişkili maddeler olduğu için "Turistik Etkiler" ismi verilmiştir. Çamlıca halkına göre Bocuk Gecesi yerli turist sayısını çok fazla arttırırken, yabancı turist sayısını aynı oranda arttırmamaktadır. Ayrıca yerel halk Bocuk Gecesi ile ilgili yapılan tanıtımların yetersiz olduğunu düşünmektedir.

Beşinci faktör "Bocuk Gecesi yörenin imajını olumlu yönde etkilemektedir, Bocuk Gecesi yörenin tanıtımına katkı sağlamaktadır, Bocuk Gecesi yerel halka becerilerini sergileme ve kazanç sağlama fırsatı sağlamaktadır" maddeleri olmak üzere toplam 3 maddeden meydana gelmiştir. Faktörün ortalaması 4,30 olup, açıklanan varyans 5,563'tür. Bu faktörde Bocuk Gecesi'nin Çamlıca köyünün tanıtımına katkı sağladığı düşünceleri ön plandadır. En düşük katılım ise Bocuk Gecesi'nin Çamlıca'nın imajını olumlu yönde etkilediği ifadedir. Buna göre yerel halkın bir kısmı Bocuk Gecesi'nin yörenin imajını olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedir. Yerel halk Bocuk Gecesi'nin günümüzde eski geleneğinin dışına çıkılarak kutlandığını, dolayısıyla da eski imajının bozulduğunu düşünebilir.

3 maddeden oluşan son faktör, toplam varyansın 4,946'sını açıklamaktadır. Faktörün ortalaması ise 3,07'dir. "Bocuk Gecesi süresince otopark sorunu vardır, Bocuk Gecesi süresince gürültü düzeyi rahatsızlık vericidir ve yolların kapatılması ve yön değişiklikleri Bocuk Gecesi süresince yerel halkı rahatsız etmektedir" maddelerinden oluşmaktadır. Festivalin olumsuz yönlerine değindiği için bu faktöre "Olumsuz Etkiler" adı verilmiştir. Yerel halk Bocuk Gecesi süresince otopark sorunu olduğunu düşünmektedir. Ancak oluşan bu trafik ve otopark sorunundan rahatsızlık duymadıklarını belirtmişlerdir. Yine yerel halk Bocuk Gecesi'nde gürültü düzeyi rahatsızlık vericidir ifadesine düşük katılım göstererek, gürültüden rahatsızlık duymadıklarını belirtmişlerdir.

Çizelge 5'te araştırmaya katılan yerel halkın Bocuk Gecesi'nden memnuniyet düzeylerini ölçmeye yönelik hazırlanan ölçeğin faktör analizi sonuçları verilmiştir. Elde edilen faktör analizi sonucuna göre, 5 maddenin tek bir faktör altında toplandığı görülmektedir. Festival memnuniyeti ölçeğinin açıkladığı toplam varyans yaklaşık %85'tir. 5 ifadeden meydana gelen memnuniyet ölçeğine yapılan faktör analizi sonucunda, örneklem yeterlilik katsayısı (KMO) 0,880 olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte Barttlet's Küresellik Testi sonucunda elde edilen ki-kare (1410,495; s.d.:10; $p<0,001$) değeri de anlamlıdır. Buna göre festival memnuniyeti ölçeğinin geçerli özellik göstererek faktör analizine uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çizelge 5. Yerel Halkın Bocuk Gecesi'nden Memnuniyet Düzeylerini Ölçmeye Yönelik Hazırlanan Ölçeğin Faktör Analizi Bulguları (N=244)

Faktörler	Faktör Yükü	Öz değer	Açıklanan Varyans	Ortalama	Alfa
		4,250	**84,992**	**4,39**	**,955**
2.Bocuk Gecesi'nden genel olarak memnunum.	,951			4,43	
3.Bocuk Gecesine katılmakla iyi bir karar verdiğimi düşünüyorum.	,946			4,35	
1.Çamlıca'da Bocuk Gecesi düzenlenmesinden memnunum.	,938			4,44	
5.Gelecek sene Bocuk Gecesi'ne yine katılmayı düşünüyorum.	,901			4,38	
4.Bocuk Gecesi ile ilgili etrafıma olumlu şeyler söyleyeceğim.	,872			4,39	
Faktör Çıkarma Metodu: Temel Bileşenler Analizi; Döndürme Metodu: Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: %88,0; Barttlet's Küresellik Testi için Ki-Kare: 1410,495; s.d.:10; p<0,001; Açıklanan Toplam Varyans: %84,992; Yanıt kategorileri: 1:Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum					

Araştırmaya katılan yerel halkın Bocuk Gecesi festivaline ilişkin algılarının festival memnuniyetine etkisini tespit etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Çizelge 6'da yerel halkın Bocuk Gecesi'ne ilişkin algıları ile festival memnuniyeti arasındaki ilişkiyi gösteren çoklu regresyon analizi sonuçları verilmiştir.

Çizelge 6. Regresyon Analizi Sonuçları (N=244)

	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t-değeri	Anlam Düzeyi	Tolerans	VİF
	B	Std. Hata	Beta				
(Sabit)	1,187	,313		3,790	,000		
Sosyo-kültürel etkiler	-,094	,038	-,156	-2,459	,015	,546	1,832
Turistik etkiler	-,055	,032	-,105	-1,739	,083	,602	1,661
Kentsel etkiler	,475	,060	,444	7,937	,000	,704	1,421
Ekonomik etkiler	,121	,029	,252	4,174	,000	,605	1,652
Olumsuz etkiler	-,101	,035	-,146	-2,880	,004	,852	1,174
Bireysel etkiler	,387	,056	,385	6,899	,000	,707	1,414
Bağımlı Değişken: Festival Memnuniyeti; **R:**0,691; **Düzeltilmiş R^2:** %46,5; **F:** 36,186; **P:** 0,001							

Regresyon analizi sonucuna göre, R değeri 0,691; düzeltilmiş R2 değeri 0,465; F değeri 36,186; P değeri ise p<0,05 olarak belirlenmiştir. Buna göre, festivalin sosyo-kültürel, ekonomik, bireysel, turistik, kentsel ve olumsuz etkilerinin festival memnuniyeti üzerindeki etkisinin ölçülmesine ilişkin kurulan modelin anlamlı olduğu tespit edilmiştir (F= 36,186; p<0,05). Bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında güçlü bir ilişki (R=0,691) bulunmakta olup, yerel halkın festival memnuniyetleri üzerindeki değişimin %46,5'i bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır (R2=0,465). Bu sonuçlara göre, "Yerel halkın festivale ilişkin algılarının, festival memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır" şeklindeki H1 hipotezinin kabul edildiği söylenebilir.

Çoklu bağımlılık sorunun bulunmadığı modele göre, tüm festival algısı faktörlerinin festival memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi vardır. Festivalin sosyo-kültürel etkilerinin, festival

memnuniyet düzeyleri üzerinde anlamlı ve negatif etkisi vardır (β= -,156; p=,015). Katılımcıların sosyo-kültürel etkilerdeki puanının 1 birimlik artması, memnuniyeti 0,156 puan azaltacaktır. Bu doğrultuda festivalin sosyo-kültürel etkilerinin festival memnuniyeti üzerinde negatif etkisi olduğu için "Festivalin sosyo-kültürel etkilerinin, festival memnuniyeti üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi vardır" şeklindeki H1a hipotezi desteklenmemiştir. Festivalin kentsel (β= ,444; p=,000), bireysel (β= ,385; p= ,000) ve ekonomik (β= ,252; p=,000) etkileri festival memnuniyetini pozitif yönlü olarak yüksek düzeyde etkilemektedir. Kentsel etkilerdeki bir birimlik artış, memnuniyeti 0,444 birim, bireysel etkilerdeki bir birimlik artış, memnuniyeti 0,385 birim, ekonomik etkilerdeki bir birimlik artış ise memnuniyeti 0,252 birim artırmaktadır. Bu bulgulardan hareketle, H1c, H1f ve H1e hipotezlerinin kabul edildiği söylenebilir.

Festivalin olumsuz (β= -,146; p=,004) ve turistik (β= -,105; p=,083) etkilerinin ise festival memnuniyet düzeyleri üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Olumsuz etkilerdeki bir birimlik artış, memnuniyeti -,146 birim azaltırken, turistik etkilerdeki bir birimlik artış ise memnuniyeti -,105 birim azaltmaktadır. Dolayısıyla "Festivalin olumsuz etkilerinin, festival memnuniyeti üzerinde anlamlı ve negatif etkisi vardır" şeklindeki H1b ve "Festivalin turistik etkilerinin, festival memnuniyeti üzerinde anlamlı ve negatif etkisi vardır" şeklindeki H1d hipotezi de kabul edilmektedir. Ayrıca çalışma sonucuna göre, kentsel (β= ,444), bireysel (β= ,385) ve ekonomik (β= ,252) etkilerin yerel halkın festival memnuniyetini etkileyen en önemli faktörler olduğu belirlenmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, yerel halkın Bocuk Gecesi korku festivaline ilişkin algıları ve bu algılarının festival memnuniyetine etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Çamlıca köyü yerel halkı ile yapılan anket sonucunda, Çamlıca halkının Bocuk Gecesi'ni 6 boyutta algıladığı tespit edilmiştir. Bunlar; sosyo-kültürel, ekonomik, bireysel, turistik, kentsel ve olumsuz etkilerdir. Bu boyutlar, Yıldırım vd. (2016)'nın çalışmasıyla benzerlik göstermektedir. Çamlıca köyü yerel halkı Bocuk Gecesi'nin en fazla bireysel, kentsel ve sosyo-kültürel etkilerine olumlu katılım göstermektedir. Yerel halk festivalin bireysel etkileriyle ilgili olarak en fazla katılımı "Bocuk Gecesi hoş ve eğlenceli vakit geçirmemi sağladı" ifadesine gösterirken, "Bocuk Gecesi yörenin kültürü ve Bocuk geleneği ile ilgili bilgimi arttırdı" ifadesine ise en düşük katılımı göstermiştir. Yerel halkın Çamlıca köyünde yaşadıkları için Bocuk geleneği bilgilerinin çok eskiye (atalarına) dayandığı, dolayısıyla bu kutlamadan önce de bilgi sahibi oldukları düşünülmektedir.

Bocuk Gecesi'nin kentsel etkileri ile ilgili olarak "festivalin yörenin tanıtımına katkı sağladığı" düşünceleri ağırlıktayken, katılımın en düşük olduğu ifade ise "Bocuk Gecesi'nin Çamlıca'nın imajını olumlu yönde etkilediği" ifadesidir. Dolayısıyla yerel halkın bir kısmı Bocuk Gecesi'nin yörenin imajını olumsuz yönde etkilediğini düşünmektedir. Yerel halk Bocuk Gecesi'nin günümüzde eski geleneğinin dışına çıkılarak kutlandığını, dolayısıyla da eski imajının bozulduğunu düşünebilir. Katılımcıların büyük çoğunluğu Bocuk Gecesi'nin Çamlıca köyünün kültürünü yansıttığını, halka sosyo-kültürel etkileşim ve gelişim fırsatı yarattığını, aynı zamanda festivalin yerel kültürün korunmasına yardımcı olduğunu düşünmektedir. Çamlıca halkına göre Bocuk Gecesi yerli turist sayısını çok fazla arttırırken, yabancı turist

sayısını aynı oranda arttırmamaktadır. Ayrıca yerel halk Bocuk Gecesi ile ilgili yapılan tanıtımların yetersiz olduğunu düşünmektedir.

Yerel halkın Bocuk Gecesi'nin etkileri ile ilgili olarak en düşük katılım sağladıkları faktörler festivalin ekonomik ve olumsuz etkilerdir. Bu faktörler yakından incelenecek olursa, yerel halka göre Bocuk Gecesi'nin istihdam olanaklarını arttırdığı görüşü ağırlıktadır. İşletmeleri yeni aktiviteler oluşturma konusunda cesaretlendirmesi ve festival gecesi köydeki mal ve hizmet fiyatlarının arttığı görüşüne ise halk düşük katılım sağlamıştır. Bocuk Gecesi'nde satış tezgâhı açan ve yöresel ürünlerini sergileyen kişilerin festivalin ekonomik etkilerine daha olumlu yanıtlar verdiğini söylemek mümkündür. Son olarak yerel halk festivalin olumsuz etkileriyle ilgili olarak en fazla Bocuk Gecesi'nin trafik ve otopark sorunlarına yol açtığına katılmıştır. Katılımcılar köye yapılan yeni otopark alanlarıyla birlikte otopark sorununun azaldığını da belirtmişlerdir. Ayrıca yerel halk Bocuk Gecesi'nde gürültü düzeyi rahatsızlık vericidir ifadesine düşük katılım göstererek, gürültüden rahatsızlık duymadıklarını belirtmişlerdir.

Yerel halkın Bocuk Gecesi'nden memnuniyet düzeyleri ile ilgili elde edilen bulgulara göre, yerel halkın %90'ı Bocuk Gecesi'nden genel olarak memnundur. Ayrıca Çamlıca halkının yine büyük çoğunluğu Bocuk Gecesi'ne katılmakla iyi bir karar verdiklerini ve bu eğlence ile ilgili etraflarına olumlu şeyler söyleyeceklerini ifade etmişlerdir. Araştırmanın sonucunda yerel halkın festival algılarının festival memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Festivalin sosyo-kültürel, turistik ve olumsuz etkilerinin memnuniyet üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi varken, kentsel, ekonomik ve bireysel etkilerin ise memnuniyet üzerinde pozitif yönlü bir etkisi vardır. Yerel halk festivalin sosyo-kültürel çevre üzerinde yeni düzenlerin ortaya çıkma riski, kötü davranış ve alışkanlıklar, kültürel çatışmalar ya da ahlaki bozulmalar gibi olumsuz etkiler bırakabileceğini düşünebilir. Aynı zamanda yoğun ziyaretçi sayısı, trafik ve otopark sorunları, gürültü ve çevre kirliliği vb. etmenler yerel halkın memnuniyet düzeylerini negatif yönde etkileyebilir. Araştırmanın bir diğer sonucuna göre, kentsel, bireysel ve ekonomik etkilerin yerel halkın festival memnuniyetini etkileyen en önemli faktörler olduğu belirlenmiştir. Bocuk Gecesi'ne katılan turist sayısı, otopark, trafik ve gürültü gibi alt yapı sorunlarının artması yerel halkın memnuniyet düzeylerini negatif yönde etkileyebilir.

Son olarak Çamlıca köyü halkı ile yapılan yüz yüze anket sonucunda, katılımcıların bir bölümü festivalin olumsuz etkilerini dile getirmişlerdir. Buna göre köydeki bazı kişiler, festivalin gürültü düzeyinin yüksek olduğunu, bu nedenle evdeki yaşlıların rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir. Ayrıca Bocuk Gecesi'nin eski geleneğinin bozulduğunu, günümüzde farklı bir hâl aldığını düşünen katılımcılar da vardır. Bazı katılımcılar o gece turistlerin pencere ve kapılara vurulmasından rahatsızlık duyarken, bazıları da festival sonrası oluşan çevre kirliğinden şikâyet duymaktadır. Aşırı kalabalık, köyde oluşan uzun araç kuyruğu ve giriş çıkışların kapanması da dile getirdikleri diğer sorunlardandır. Özellikle o gece turistlerin tuvalet ihtiyaçlarından dolayı köydeki evlerin kapılarını çalması, bazı katılımcıların çok sık dile getirdiği sorunlar arasındadır. Elde edilen sonuçlardan hareketle, Bocuk Gecesi'nin devamlılığının ve turizm gelişiminin sağlanması için karar alıcılar ve politika belirleyicilere sunulan önerilerden bazıları şunlardır;

-Bocuk Gecesi ile ilgili yapılan/yapılacak çalışmalarda, yerel halın görüşleri, istek ve önerileri de dikkate alınmalı.

-Yerel halkı teşvik edici turizm bilinçlendirme çalışmaları yapılmalı.

-Köyde Bocuk Gecesi'nin gelişimi için merkezi ve yerel yönetimler ile bölgedeki diğer tüm destinasyon paydaşlarının (Trakya Üniversitesi, STK'lar, yerel halk, turizm işletmeleri vb.) tam destek sağlaması gerekmektedir.

-Köydeki kadınların girişimcilik faaliyetlerine katılabilmesi ve turizmden gelir elde edebilmeleri için bölgede ev pansiyonculuğu geliştirilmelidir.

-Bocuk Gecesi'nde kırsal kalkınmanın sağlanması için özellikle bölgedeki kadınlara ve gençlere ilgili kuruluşlar tarafından destek sağlanmalıdır.

-Bocuk Gecesi sonrası oluşabilecek çevre kirliliğinin önüne geçilmesi için yerel yönetimlerden temizlik ekipleri talep edilmelidir.

-Festivaldeki tuvalet alt yapısı eksikliğinin giderilmesi için yerel yönetimler tarafından mobil tuvaletler temin edilerek çeşitli noktalara yerleştirilmelidir.

-Bocuk Gecesi'nde bir "lezzet sokağı" oluşturularak çeşitli yiyecek ve içecekler orada satışa sunulabilir. Bocuk Gecesi'ne ait gastronomik yiyecekler "Bocuk Lezzetleri" adı altında koruma altına alınarak gastronomi turizmine kazandırılmalıdır.

-Festivalin bilinirliğinin daha da artması amacıyla sosyal medya fenomenleri gibi Türkiye'deki ünlü kişiler ve gezginler Bocuk Gecesi'ne davet edilmelidir.

-Bölgede ekolojik mimariye uygun ve karanlık turizm konseptine göre dekore edilmiş konaklama birimleri yapılmalıdır.

-Festivaldeki etkinlik sayısını arttırmak ve ekonomik kazanç sağlamak amacıyla; gizemli köy turu, hayalet avcılığı, perili ev/sokak vb. konseptler ile hayalet turları düzenlenmelidir. Ayrıca köydeki bazı Rum evleri restore edilerek Bocuk masallarının anlatıldığı ya da çeşitli oyunların oynandığı korku evlerine dönüştürülmelidir.

-Köyde kamp yapmaya elverişli bir alan belirlenmeli ve Bocuk Gecesi'ne "kış kampı" etkinliği de eklenerek, misafirlere alternatif konaklama imkânı yaratılmalı.

-Bocuk Gecesi program akışını belirten bilgi verici kaynaklar artırılmalı ve festival alanına ziyaretçiler için kostüm temin etme, makyaj ve yüz boyama noktalarını gösteren bilgilendirme panoları konulmalı.

-Bocuk Gecesi'nin kökeninden ritüellerine, lezzetlerine, el sanatlarına, hediyelik eşyalarına, fotoğraflarına, makyaj ve kostümlerine kadar tüm bilgilerin sunulduğu bir kurumsal web site açılmalıdır.

KAYNAKÇA

Aktaş Alan, A., ve Kızılcalıoğlu, G. (2021). Festival algısı ve memnuniyet üzerine bir araştırma: Adana ve Antalya Film Festivali örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi,* 4(4), 3855–3872.

Akyurt Kurnaz, H. ve Kurnaz, A. (2018). Common point of dark and gastronomy tourism: Bocuk Night. M. Rusev, E.Straus, C. Avcıkurt, A.Soykan ve B.Parlak (Edt.), Social Sciences Research in the Globalizing World içinde (s. 510-517). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.

Allman, H. R. (2017). Motivations and intentions of tourists to visit dark tourism locations. Graduate Theses and Dissertations.

Artun, E. (1993). Tekirdağ âdetlerinden "Bocuk Gecesi ve Sedenka. *Türk Kültürü Araştırmaları,* 29/(1-2), 34-51.

Bayram, N. (2022, 5 Ocak). 2023 seyahat trendleri. *EnUygun.* https://www.enuygun.com/bilgi/2022-seyahat-trendleri/

Beyaz Kömürcü, G. (2013). *Etkinlik turizmi çeşidi olarak festivaller: Bozcaada Yerel Tatlar Festivali örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Bowman, M. S., and Pezzullo, P. C. (2009). What's so 'dark' about 'dark tourism'?: Death, tours, and performance. *Tourist Studies*, 9 (3), 187–202.

Bristow, R. S. and Newman, M. (2004). Myth vs. fact: an exploration of fright tourism. Northeastern Recreation Research Symposium, Westfield: Westfield State College, 215–221.

Edirne İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2023). SOKÜM Envanter Listesi.

Gül, M. ve Şeyhanlıoğlu, H. Ö. (2021). Yerel halkın festival turizmine yönelik algılarının değerlendirilmesi: Uluslararası Kahramanmaraş Dondurma ve Kültür Sanat Festivali örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 506-523.

Hair Jr, J. F., Sarstedt, M., Hopkins, L., ve Kuppelwieser, V. G. (2014). Partial least squares structural equation modeling: An emerging tool in business research. *European Business Review*, 26(2), 106-121

Hilton Trends Report (2022). The 2022 traveler: emerging trends and the redefined traveler. https://view.ceros.com/hilton/hilton-2022-trends-report/p/1

Hilton Trends Report (2023). Emerging trends that are innovating the travel experience. https://stories.hilton.com/2023trends

Huttasin, N. (2008). Perceived social impacts of tourism by residents in the OTOP tourism village, thailand. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 13\2, 175-191.

Kaya, O. (2006). *Ölüm turizmi: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'nı ziyaret eden turistlerin ziyaret motivasyonlarını anlamaya yönelik bir araştırma ve sonuçları.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ledsom, A. (2020, 16 Şubat). The Rise Of Dark Tourism In Europe. Forbes. https://www.forbes.com/sites/alexledsom/2020/02/16/the-rise-of-dark-tourism-in-europe/?sh=6790e5653cdf

Light, D. (2017). Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61, 275-301.

Minic, N. (2012). Development of 'dark' tourism in the contemporary society. *Journal of the Geographical Institute*, Jovan Cvijic, SASA, 62 (3), 81-103.

Raine, R. (2013). A dark tourist spectrum. *International Journal of Culture Tourism and Hospitality Research*, 7 (3), 242–256.

Reports And Insights. (2023). Dark Tourism Market Size, Share & Trend Analysis, By Type, By Tour Type, By Age, By Destination Type, By Booking Channels, Regional Outlook, Competitive Tactics, and Segment Forecast to 2030. https://reportsandinsights.com/report/dark-tourism-market

Seaton, A. V. (1996). Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2, 234–244.

Slayton, L. (2006). Ground Zero - tragedy, terror, and grief tourism. Grief Tourism, 7.

Smith, V. (1998). War and Tourism: An American ethnography. *Annals of Tourism Research*, 25, 202–227.

Stone, P. & Sharpley, R. (2008). Consuming dark tourism: A thanatological perspective. *Annals of Tourism Research*, 35(2), 574-595.

Stone, P.R. (2006). A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism: An Interdisciplinary International Journal*, 54(2), 145-160.

Tabachnick, B. G., ve Fidell, L.S. (2013). Using multivariate statistics. Pearson.

Van Winkle, C. M., ve Woosnam, K. M. (2014). Sense of Community and Perceptions of Festival Social Impacts. *International Journal of Event and Festival Management*, 5, 22-38.

Woolf, M. (2022, 13 Aralık). The Rise of Dark Tourism [2022 Study]. Passport-photo.online. https://passport-photo.online/blog/rise-of-dark-tourism/#gref

Yıldırım, O., Karaca, O. B. ve Çakıcı, A. C. (2016). Yerel halkın "Adana-Uluslararası Portakal Çiçeği Karnavalı'na yönelik algı ve memnuniyetleri üzerine bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi,* 13(2), 50-68.

TÜRKİYE'DE İNSANİ GELİŞME VE KARBON SALINIMI ARASINDAKİ İLİŞKİ: FOURIER EŞBÜTÜNLEŞME TESTİNDEN KANITLAR

Dr. Meral ÇABAŞ[1], Doç. Dr. Nazife Özge BEŞER[2]

[1], ORCID ID: 0000-0002-3335-3297

[2], ORCID ID:0000-0002-6738-3638

ÖZET

Bu çalışmada 1990-2021 yılları arası veriler yardımıyla Türkiye'de insani gelişmişlik ile karbon salınımı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bu ilişkinin belirlenmesinde son zamanlarda ekonometrik analizlerde sıklıkla kullanılan Fourier yaklaşımından yararlanılmaktadır. Oluşturulan modelde karbon salınımı bağımlı değişken olarak belirlenirken, insani gelişmişlik indeksi, gayri safi milli hasıla ve nüfus büyüme hızı bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Analizde ilk olarak serilerin birim köklü olup olmadıkları FKPSS birim kök testiyle sınanmıştır. Tüm serilerin düzeyde birim kök içerdiği görülmüş ve seiler birinci farkında durağanlaşmıştır. I(1) dereceden durağan serilerin uzun dönem ilişkileri FADL eşbütünleşme testiyle irdelenmiş ve uzun dönemde birlikte hareket ettikleri saptanmıştır. Bu ilişkiye dair katsayılar DOLS katsayı tahmincisi ile tahmin edilmiştir. Elde edilen ampirik kanıtlara göre, uzun dönemde insani gelişmişlik indeksinde meydana gelecek artış karbon salınımını artırırken milli gelir ve nüfus artış hızında meydana gelecek artış karbon salınımını azaltmaktadır. Son olarak seriler arasındaki nedensellik Toda-Yamamoto nedensellik testiyle test edilmiş olup karbon salınımından insani gelişmişlik indeksine ve nüfus artış hızından karbon salınımına doğru tek taraflı nedensellik ilişkileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karbon Salınımı, İnsani Gelişmişlik, Ekonomik Büyüme.

THE RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN DEVELOPMENT AND CARBON EMISSIONS IN TURKIYE: EVIDENCE FROM FOURIER COINTEGRATION TEST

ABSTRACT

This study analyses the relationship between human development and carbon emissions in Turkiye using data for the period 1990-2021. The Fourier approach, which has recently been widely used in econometric analysis, is used to determine this relationship. In the model developed, carbon emissions are the dependent variable, while the human development index, gross national income and population growth rate are the independent variables. The first step in the analysis is to test for the presence of unit roots in the series using the FKPSS unit root test. All series are found to contain unit root at the level and became stationary in the first difference. The long-run relationships of the I(1) stationary series have been tested with the FADL cointegration test and it is found that they co-mingle in the long run. The coefficients associated with this relationship have been estimated using the DOLS coefficient estimator. According to the empirical evidence obtained, an increase in the human development index increases carbon emissions in the long run, while an increase in national income and population growth rate decreases carbon emissions. Finally, the causality between the series is tested with the Toda-Yamamoto causality test, and unidirectional causality relationships from carbon

emissions to the human development index and from population growth rate to carbon emissions are found to be statistically significant.

Key Words: Carbon Emission, Human Development, Economic Growth.

1. GİRİŞ

Son yıllarda, çevresel kirlilik, sera gazları ve iklim değişikliği, dünya çapında en önemli çevresel kaygılar arasında yer almaktadır. Atmosferdeki karbon dioksit (CO_2) ve diğer sera gazlarının sürekli artan seviyeleri, dünyanın en büyük çevresel tehditlerinden bazıları olarak kabul edilmektedir. Sera gazları arasında, CO_2 sera etkisini artırma konusunda güçlü bir rol oynamaktadır ve bu etkinin %60'ından fazlasından sorumlu tutulmaktadır (Bedir ve Yılmaz, 2015). Çevresel kirlilik, ekonomik büyüme sürecinde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevrenin bozulması, insan yaşamı kalitesi üzerinde doğrudan bir etki yaratmakta ve hatta insanlığın hayatta kalması için bir tehdit oluşturmaktadır. Çevresel kirliliğin, temiz hava ve su gibi hayati önem taşıyan konularda olumsuz etki oluşturmasının yanında ayrıca, insanlarda fiziksel engellere ve psikolojik problemlere neden olduğu da görülmektedir. Su kirliliği, kirlenmiş içme suyunun tüketimi nedeniyle insan sağlığını etkileyerek çeşitli bulaşıcı hastalıkların yayılmasına yol açabilir. Ayrıca, kirlenmiş deniz sularına maruz kalma, cilt rahatsızlıkları, solunum enfeksiyonu, bağırsak problemleri, işitsel ve görsel problemler, hepatit ve diğer ilgili problemlere neden olabilir. Çevresel kirlilik sağlık problemlerinin yanında bir ülkenin ekonomik gelişimini de etkilemektedir. Bu durum sürdürülebilir ekonomik büyüme bağlamında yaşam standartlarının azalmasını ifade etmektedir (Hitam vd., 2018). Çevresel kirlilik veya bozulma nedeniyle ekonomik kalkınma seviyesi düşmekte, doğal kaynakların verimliliği azalmakta sağlık sorunlarından yaşam konforunun bozulmasına kadar çeşitli sorunlara neden olmaktadır (Sarkodie vd., 2020).

Bir ülkenin insani gelişmişlik seviyesi arttıkça, CO_2 salınımının da artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu durum, genellikle enerji tüketimi, sanayileşme ve ekonomik büyüme ile ilişkilendirilmektedir. Özellikle enerji kullanımı açısından bakıldığında, enerji ekonomik faaliyetlerin tümünü kapsamaktadır. Enerji tüketen teknolojilerin artarak gelişmesiyle ülkelerin de kalkınma süreçleri hızlanmıştır. Ancak yüksek enerji tüketimi CO_2 salınımının artmasına neden olur ki bu da çevreyi olumsuz etkilemektedir (Alkhathlan ve Javid, 2013). Dolayısıyla enerji kaynaklı CO_2 salınımının azaltılması, dünya çapındaki iklim değişikliğini hafifletmek için kritik bir önlem haline gelmiştir. Bu durum, fosil yakıtların kullanımını azaltma, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş yapma, enerji verimliliğini artırma ve sürdürülebilir ulaşım çözümleri gibi stratejileri içermektedir. CO_2 salınımını azaltma çabaları, gezegenin ve gelecek nesillerin refahını korumak için önemli bir adım olmakla beraber hem ulusal hem de global düzeyde koordinasyon ve işbirliği gerektirmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de 1990-2021 yılları arası insani gelişmişlik ve karbon salınımı verilerinin kullanarak aralarındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla çalışma giriş bölümünü takiben üç bölümden oluşmaktadır. İkinci bölüm insani gelişme ve karbon salınımı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan oluşmakta, üçüncü bölümde çalışmanın ampirik analizi yer almakta ve çalışma sonuç kısmıyla tamamlanmaktadır.

1.1. Literatür Taraması

Çevre kirliliği konusunda literatür incelendiğinde ele alınan çalışmaların çoğunun ekonomik büyüme ve karbondioksit emisyonu arasındaki ilişkiye odaklandığı görülmektedir. Kalkınma konusunda çevre kirliliğinin incelendiği çalışmaların ise nadir olduğu görülmektedir. Özellikle son yıllarda insani gelişim endeksi çoğu araştırmacının dikkatini çekmektedir. Bu açıdan kalkınma göstergelerinden biri olan insani gelişim endeksi ve karbondioksit salınımı arasındaki ilişkinin incelenmesi önem arz etmektedir. Hitam vd. (2018) göre, çevrenin kirlenmesi insan yaşamının kalitesini doğrudan etkilemeye başlamakta, hatta insanlığın hayatta kalması için bir tehdit oluşturmaktadır. Costa vd. (2011) insani gelişim endeksi ve karbon salınımı arasındaki ilişkinin zamana bağlı olarak arttığı sonucuna ulaşmıştır.

Gürlük (2009), Akdeniz ülkeleri için insani gelişim endeksi ve endüstriyel kirlilik arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında Ürdün ve Tunus dışında seçilmiş ülkelerde insani gelişim endeksi ile endüstriyel kirlilik arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Steinberger ve Roberts (2009), 1975-2005 yılları arası dönemde seçilmiş 74 ülkede enerji tüketimi, karbon salınımı ve insani gelişim indeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada WLS metodunu kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçları enerji tüketimi ve karbon salınımının sabit olduğu durumda insani gelişme indeksinin arttığını göstermektedir.

Chen vd. (2010) çalışmasında, 1996-2005 yılları arasında 136 ülkede kişi başına düşen ekolojik ayak izi, enerji ve doğal kaynak kullanımından kaynaklı ayak izi ile gelişmişlik göstergesi olarak kullanılan insani gelişim endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen sonuçlar bu ülkelerde EKC hipotezinin desteklenmediğini ortaya koymaktadır.

Pirlogea (2012), 1997-2008 dönemi için Romanya, Bulgaristan, Portekiz, Polonya, İrlanda ve Hollanda'da enerjinin insani gelişme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. GLS yönteminin kullanıldığı çalışmada Romanya ve Bulgaristan'da fosil yakıt tüketimi ile İGE arasında negatif bir ilişki, diğer ülkelerde pozitif bir ilişki söz konusudur. CO_2 salınımı arttıkça Romanya, Bulgaristan ve Polonya'da insani gelişim endeksi düşmektedir.

Bedir ve Yılmaz (2016) çalışmasında 1992-2011 dönemindeki OECD ülkeleri için karbon salınımı ile insani gelişim endeksi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Asongu vd. (2017) çalışmasında, 44 Sahra Altı Ülkelerde karbon salınımının kalkınma göstergeleri üzerindeki etkisini GMM yöntemi ile araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar karbon salınımının kalkınmayı negatif etkilediği yönündedir.

Asongu (2018), 2000-2012 dönemi için 44 Sahra-altı Afrika ülkesinde CO_2 salınımı ile insani gelişmişlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada sabit etkiler ve Tobit regresyonları kullanılmıştır. Çalışma sonuçları CO_2 salınımının insani gelişmişliği olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır.

Shanty vd. (2018), 2010-2015 yılları arası için Endonezya'nın 31 yerleşim yerinde insani gelişme endeksi ile çevre arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Elde edilen bulgular çevre kalitesinin insani gelişimini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Maji (2019), GMM yöntemi kullanarak 42 Sahra Altı Afrika ülkelerinde CO_2 salınımı ile insani gelişim endeksi arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada insani gelişme endeksinin CO_2'yi azalttığı sonucuna varmıştır.

Manga ve Akar (2020), Bu çalışmada, Avrupa Birliğinde yer alan Akdeniz Ülkeleri Hırvatistan, Kıbrıs, Fransa, Yunanistan, İtalya, Malta, Slovenya, İspanya ve Birlik içerisinde yer almayan Türkiye'de 1998-2014 dönemi için ekonomik büyüme, karbon salınımı ve insani gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Çalışmada Panel ARDL yöntemi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, ilgili ülkelerde insani gelişmişlik indeksi ile karbon salınımı değişkenleri arasında negatif bir ilişki olduğu görülmektedir.

Suryanto (2020), 2012-2016 dönemde Doğu Java'daki 38 bölgeyi içeren sektörler için CO_2 salınımı ve insani gelişim endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlar Doğu Java'daki salınım seviyesinin insani gelişme endeksini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği yönündedir.

Yılmaz (2020), 1980-2018 yılları arası dönem için en fazla doğrudan yabancı yatırımın yapıldığı 50 ülkede insani gelişim endeksi ve CO_2 salınımı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, Analiz sonucuna göre insani gelişim endeksi ve CO2 arasında uzun dönemli negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Akbar vd. (2021), 33 OECD ülkesinde 2006- 2016 yılları arasında sağlık harcamaları, karbon salınımı ve insani gelişme endeksi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar CO_2 salınımından insani gelişme endeksine doğru negatif yönde ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sonuçlar karbondioksit salınımının ilgili ülkelerde insanların sağlığını bozduğunu ve insani gelişmişliği düşürdüğünü göstermektedir.

Bieth (2021), çalışmada 6 ASEAN ve Japonya ülkeleri kullanılmış ve bu ülkelerde insani gelişme endeksinin karbon salınımı üzerindeki etkisi test edilmiştir. Buna göre, insani gelişme endeksi karbon emisyonunu arttırmaktadır.

Hossain ve Chen (2021), çalışmalarında 1990-2018 yılları arası verileri kullanarak Bangladeş'de insani gelişim endeksi ve CO_2 salınımı arasındaki ilişkiyi Tapio ayrıştırma modeli kullanarak incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar insani gelişim endeksi ve CO_2 salınımı arasında zayıf bir ayrışma ilişkisi olduğu yönündedir.

Khan vd. (2021), 1990-2018 yılları arası dönemde 7 OECD ülkesinde beşeri sermayenin CO_2 salınımı üzerinde etkisinin olduğu sonucuna varmışlardır.

Manga (2021), çalışmasında 1990-2018 dönemine ait veriler ile G7 ülkeleri (Almanya, ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Kanada) için kalkınmanın önemli göstergelerinden biri olan insani gelişmişlik endeksi ile çevre kirliliği arasındaki nedensellik ilişkisi analiz etmiştir. Çalışmanın sonuçları İtalya için karbon salınımı ile insani gelişmişlik endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini çift yönlü ayrıca, ABD, İngiltere, İtalya ve Kanada'da karbon salınımından insani gelişmişlik endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir.

Rahman vd. (2021), 1979-2017 döneminde yeni sanayileşen ülkelerde ekonomik büyüme, enerji kullanımı, ihracat ve beşeri sermayenin çevre kalitesi üzerindeki etkisini araştırmışlardır.

Çalışmada panel veri analizi kullanılmış ve sonuçlar beşeri sermayenin uzun dönemde CO_2 salınımını azaltarak çevre kalitesini iyileştirdiğini göstermektedir.

Opoku vd. (2022), OECD ülkelerinde 1996-2016 dönemi verilerini kullanarak insani kalkınmanın çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasına olumlu katkıda bulunduğu sonucuna varmışladır.

Rahman ve Şeker (2022), seçilmiş yüksek gelirli ülkelerde ekonomik büyüme ve insani gelişim endeksinin CO_2 salınımı üzerindeki etkisini incelemiştir. Havuzlanmış FMOLS test sonuçlarına göre, beşeri sermayenin uzun dönemde CO_2 salınımını azaltarak çevre kalitesini iyileştirdiği bulgusuna ulaşılmıştır.

2. Veri Seti ve Bulgular

Türkiye'de insani gelişmişliğin karbon salınımına etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, 1990-2021 dönemi yıllık veriler kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak kişi başı metrik ton karbon salınımı (CO_2) alınmış ve veriler Dünya Bankası gelişim göstergelerinden derlenmiştir. Bağımsız değişkenler olarak UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) tarafından 1990 yılında geliştirilen ve her yıl İnsani Gelişme Raporlarında yayınladıkları insani gelişmişlik endeksi (HDI), yurtiçi gayri safi milli hasıla (GDP) ve nüfus büyüme hızı (POG) alınmıştır. İnsani gelişmişlik endeksi UNDP veri tabanından, gayri safi yurtiçi hasıla (Sabit 2015 ABD $) ile nüfus büyüme hızı (Yıllık %) Dünya Bankası gelişim göstergelerinden derlenmiştir. Tüm değişkenlerin doğal logaritmaları modele dâhil edilmiş olup "L" önekiyle gösterilmiştir. Analizler EViews 9 ekonometri paket programıyla gerçekleştirilmiştir. Analizlerde yavaş gerçekleşen ekonomik yapısal değişimleri yakalama kabiliyetine sahip Fourier yaklaşımı benimsenmiştir. İlk adım olarak serilerin durağanlığı Fourier KPSS birim kök testiyle sınanmış ve bulgular Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. FKPSS Durağanlık Testi Sonuçları

Seri	Frekans(k)	MinKKT	FKPSS	KPSS	F Test İst.
LCO_2	1	0.075946	0.258150 (2)		23.46064
LHDI	1	0.139962	0.343769 (4)		27.11731
LGDP	1	2.058307	0.359281 (4)		24.88665
LPOG	3	1.353540	0.384101 (4)		7.400293
$DLCO_2$	4	0.045430	0.093915 (3)	0.131743 (5)	2.137738
DLHDI	2	0.001635	0.184102 (2)		4.137858
DLGDP	4	0.047898	0.201764 (11)	0.331798 (7)	3.570815
DLPOG	3	0.239184	0.117948 (2)		4.513326

Not: ( ) içleri Newey-West yöntemiyle otomatik bulunmuş bant genişliğini ve "D" öneki 1. Farkı ifade eder. F Test İstatistiğinin kritik değerleri %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde sırasıyla 6.730, 4.929 ve

4.133, FKPSS test istatistiğine ait kritik değerler (k=1 ve T=100 için) 0.2699, 0.1720 ve 0.1318, KPSS testine ait kritik değerler 0.7390, 0.4630 ve 0.3470 şeklindedir (Becker vd., 2006: 389).

FKPSS testinden elde edilen ampirik kalıntılara göre tüm değişkenlere ait F test istatistiklerinin Çizelge 1'in not kısmında belirtilen tablo değerlerinden büyük olması Fourier yaklaşımında kullanılan trigonometrik terimlerin anlamlı olduğunu FKPSS testinin kullanılabileceğini göstermektedir. FKPSS test istatistiklerinin de her birinin yine altta verilen kritik değerlerden büyük olması tüm değişkenlerin birim köklü olduğunu ifade etmektedir. Değişkenlerin ilk farkları tekrar test edildiğinde $DLCO_2$ ve DLPOG değişkenlerine ait F test istatistikleri anlamlı bulunmuş ve FKPSS sonucuna göre durağanlaşmıştır. DLHDI ve DLGDP değişkenlerine ait F test istatistikleri anlamsız olduğu için KPSS birim kök testine göre durağanlaşmışlardır. Değişkenlerin FKPSS testinden elde edilen, yapısal değişimle birlikte zaman yolu grafikleri Görsel 1'de sunulmaktadır.

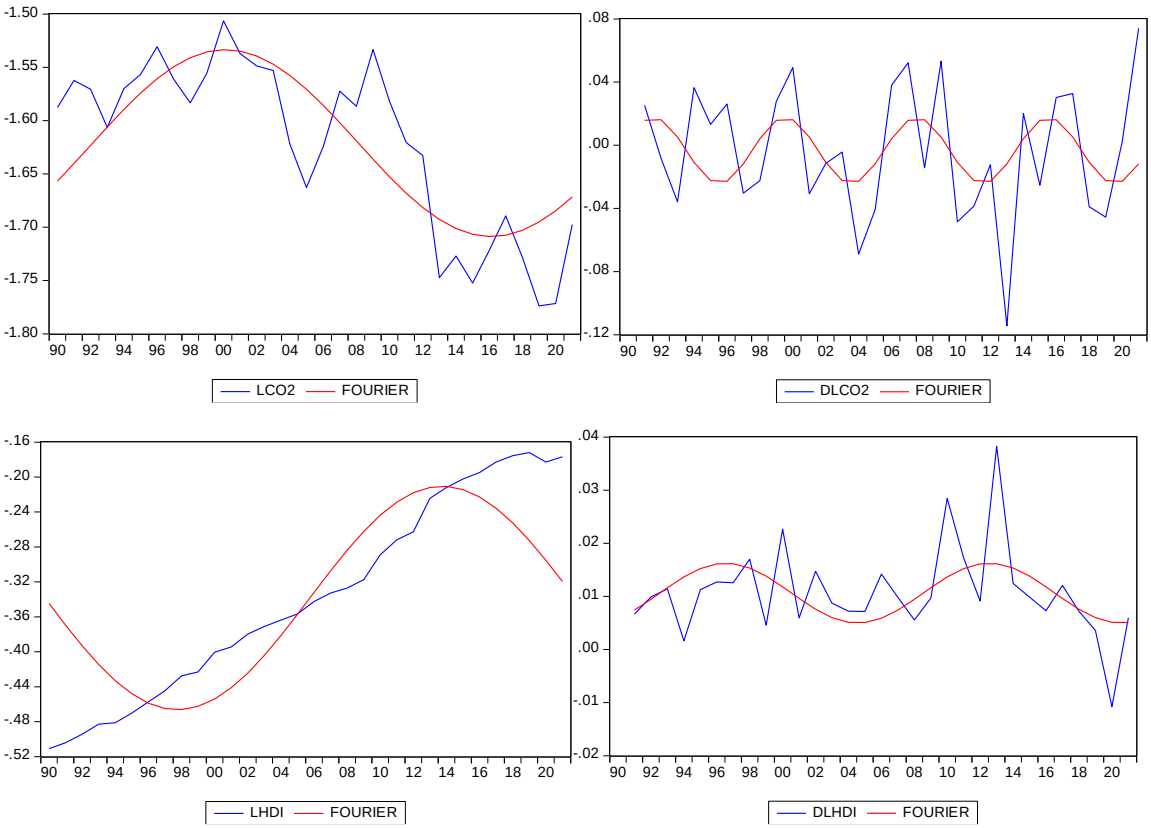

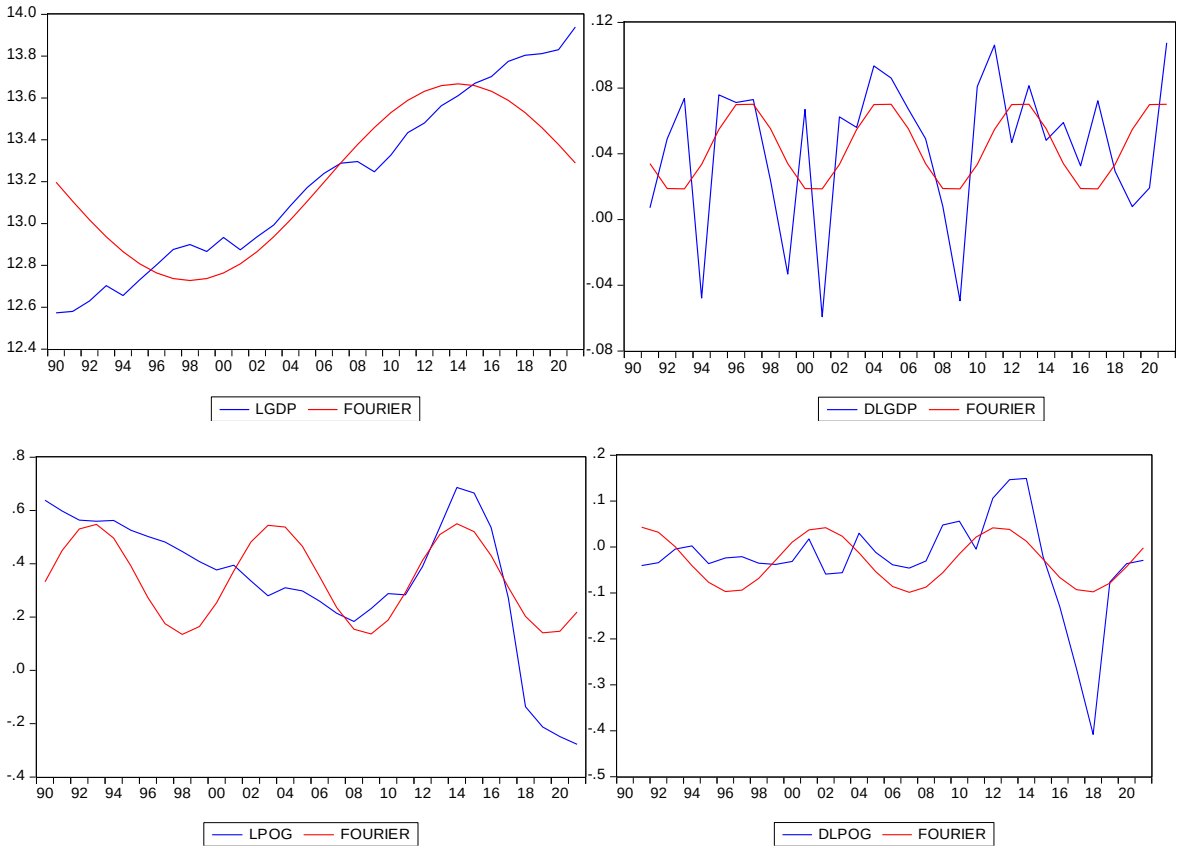

Görsel 1. Değişkenlerin Fourier Fonksiyonu İle Grafikleri

Çizelge 2. FADL Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	Frekans (k)	Min_AIC	FADL Test İst.
LCO_2 (4)	LHDI (4) LGDP (4) LPOG(4)	3	-5.125595	-4.366804

Not: FADL test istatistiğinin ait kritik değerler (n=3, k=3 için) %1, %5 ve %10 anlam seviyesinde sırasıyla -4.90, -4.16 ve-3.79 şeklindedir (Banerjee vd., 2017:116).

Çizelge 2'de, I(1) dereceden durağan oldukları belirlenen değişkenlerin uzun dönem ilişkilerine yönelik FADL eşbütünleşme testinin sonuçları görülmektedir. FADL test istatistiğinin mutlak değerce altta belirtilen %5 anlam seviyesindeki kritik değerden büyük olması *"Eşbütünleşme ilişkisi yoktur"* şeklindeki temel hipotezi reddetmektedir. Sonuç olarak değişkenler uzun dönemde eşbütünleşik ilişkiye sahiptir. Bu ilişkiye yönelik katsayı tahminleri DOLS katsayı tahmincisi ile tahmin edilip sonuçlar Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 3. DOLS Uzun Dönem Katsayı Tahminleri

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
LHDI	2.436553	1.131016	2.154304	0.0491**
LGDP	-0.886478	0.307030	-2.887268	0.0119**
LPOG	-0.176497	0.081404	-2.168149	0.0479**
C	10.90496	4.436175	2.458190	0.0276**
CC	-0.030107	0.016924	-1.778911	0.0570*
SS	-0.030747	0.019561	-1.571829	0.1383

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam düzeyini ifade eder.

Çizelge 3'ü incelediğimizde LHDI değişkenine ait katsayının pozitif ve anlamlı LGDP ve LPOG değişkenlerine ait katsayıların da negatif ve anlamlı olduklarını görmekteyiz. Uzun dönemde insani gelişmişlik endeksinde meydana gelecek %1'lik artış ülkemizde karbon salınımını %2.4 oranında artırmaktadır. Gayri safi milli hasıladaki %1'lik artış karbon salınımını %0.88 oranında, nüfus artış hızındaki %1'lik artış ise %0.17 oranında azaltmaktadır. Son olarak analize değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığı Toda-Yamamoto nedensellik testiyle sınanmış ve bulgular Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Yokluk Hipotezi	df	χ^2 Test İstatistiği	Olasılık
LHDI → LCO_2	$(k=2)+(d_{max}=1)=3$	4.231520	0.2375
LCO_2 → LHDI	$(k=2)+(d_{max}=1)=3$	11.31985	**0.0101****
LGDP → LCO_2	$(k=2)+(d_{max}=1)=3$	4.849983	0.1831
LCO_2 → LGDP	$(k=2)+(d_{max}=1)=3$	0.163108	0.9833
LPOG → LCO_2	$(k=2)+(d_{max}=1)=3$	7.094184	**0.0690***
LCO_2→ LPOG	$(k=2)+(d_{max}=1)=3$	1.040615	0.1028

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlam düzeyini ifade eder.

Toda-Yamamoto testini uygulamadan önce VAR modeli ile değişkenlerin uygun gecikme uzunlukları "2" olarak bulunmuş ve maksimum durağanlık seviyesi olan "1" ile toplanarak "3" gecikmeli VAR modeli tahmin edilmiştir. Nedensellik sınamasından elde edilen bulgulara göre karbon salınımından insani gelişmişlik endeksine doğru ve nüfus artış hızından karbon salınımına doğru tek taraflı nedensellik ilişkilerine rastlanmıştır.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sürdürülebilir kalkınma, bugünün ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte gelecek nesillerin de kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesini sağlama amacını taşımaktadır. Ancak, birçok ülke ve toplum,

hızlı ekonomik büyümeyi hedeflerken çevresel sürdürülebilirliği göz ardı etmektedir. Bu durum, önemli çevresel sorunlara, doğal kaynakların tükenmesine ve gelecek nesiller için ciddi problemlere yol açabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin hızlı endüstriyel büyüme ve kalkınma gayretleri kısa vadeli ekonomik kazançlar sağlasa bile, hava ve su kirliliği ve biyoçeşitlilik kaybı gibi çevresel sorunlara neden olacağından uzun vadede toplum ve çevre için sürdürülemezdir.

Bu çalışmada Türkiye'de insani gelişmişliğin çevre üzerindeki etkisinin ekonometrik olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 1990-2021 dönemi yıllık veriler kullanılmış olup Fourier tekniklerden yararlanılmıştır. Analizlerde ilk olarak etkin sonuçlara ulaşabilmek adına değişkenlerin durağanlık sınamaları FKPSS durağanlık testiyle gerçekleştirilmiştir. Modelde yer alan dört değişkenin de düzeyde durağan olmadıkları birim köke sahip oldukları saptanmıştır. İlk farkları alınan değişkenler tekrar durağanlık testine tabi tutulduklarında her biri durağanlaşmış olup tüm değişkenler I(1) mertebeden durağan hale gelmiştir. Değişkenlerin uzun dönemde nasıl hareket ettiği sorusunun cevabı FADL eşbütünleşme testiyle bulunmaya çalışılmış ve neticede birbirleriyle ilişkili oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu ilişkiye ait katsayılar DOLS tahmincisi ile elde edilmiştir. Ampirik bulgulara göre HDI'nın katsayısı pozitif, GDP ve POG'nin katsayıları negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Uzun dönemde insani gelişmişlik endeksinde meydana gelecek %1'lik artış karbon salınımını %2.4 oranında artırmaktadır. Bieth (2021) ASEAN ülkeleri (Endonezya, Tayland, Malezya, Filipinler, Singapur ve Vietnam) için GDP ve HDI'nın CO_2 salınımına etkisini araştırdığı çalışmasında HDI'nın katsayısını pozitif olarak bulmuş dolayısıyla bu 6 ülkede de insani gelişmişliğin artması karbon salınımının artmasına neden olmaktadır. Çalışma bu açıdan Bieth (2021) çalışmasıyla paralellik göstermektedir. Gayri safi milli hasıla ve nüfus artış hızında yaşanacak %1'lik artış ise karbon salınımını sırasıyla %0.88 ve %0.17 oranlarında azaltmaktadır. Analizde son olarak değişkenler arasındaki nedensellik Toda Yamamoto nedensellik testiyle sınanarak CO_2 salınımından insani gelişmişliğe doğru ve nüfus artış hızından CO_2 salınımına doğru tek taraflı nedensellik ilişkileri saptanmıştır. Bedir ve Yılmaz (2016) da OECD'ye yönelik çalışmalarında Türkiye için CO_2 salınımından insani gelişmişliğe tek taraflı nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Çalışmada elde edilen insani gelişmişlik artışının karbon salınımını artırdığı bulgusu, daha yüksek bir yaşam standardı ve ekonomik gelişme ile birlikte daha fazla enerji tüketimiyle açıklanabilmektedir. Gayri safi milli hasıla artarken çevreyi iyileştiriyor olması sürdürülebilir kalkınma için iyi bir gelişme olmakla beraber yeşil firmalar ve çevre dostu üretimin artmakta olduğuna işaret etmektedir. Çevresel sürdürülebilirlik adına yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, sürdürülebilir ulaşım ve diğer düşük karbonlu teknolojilerin benimsenmesi ve yaygınlaştırılması ekonomik büyüme ile CO_2 salınımı arasındaki bağlantıyı zayıflatarak, küresel iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir adım olabilir. Çevresel sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma, birbirini tamamlayan iki önemli konsepttir. Gelecek nesillerin refahını ve dünyanın sürdürülebilirliğini sağlamak için, bu iki alanın dengeli bir şekilde ele alınması ve uygulanması önemlidir. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin, çevresel sürdürülebilirliği ekonomik büyüme hedefleriyle entegre etmesi hem mevcut hem de gelecek nesiller için daha yeşil, daha sağlıklı ve daha sürdürülebilir bir dünya yaratmada kritik bir adımdır.

KAYNAKÇA

Akbar, M., Hussain, A., Akbar, A., Ullah, I. The dynamic association between healthcare spending, CO_2 emissions, and human development index in OECD countries: Evidence from panel VAR model. Environment, development and sustainability, 23, 10470-10489, 2021.

Alkhathlan, K., Javid, M. Energy consumption, carbon emissions and economic growth in Saudi Arabia: An aggregate and disaggregate analysis. Energy Policy, 62, 1525–1532, 2013.

Asongu, S. A., Le Roux, S., Biekpe, N. Environmental degradation, ICT and inclusive development in Sub-Saharan Africa. Energy Policy, 111, 353-361, 2017.

Asongu, S. A. CO_2 emission thresholds for inclusive human development in sub-Saharan Africa, Environmental Science and Pollution Research, 25:26005–26019, 2018.

Banerje, P., Arcabic, V., Lee, H. Fourier ADL Cointegration Test to Approximate Smooth Breaks with New Evidence from Crude Oil Market. Economing Modelling, 67, 114-124, 2017.

Becker, R., Enders, W., Lee, J. A Stationary Test in the Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks. Journal of Time Series Analysis, 27 (3), 381-409, 2006.

Bedir, S., Yilmaz, V. M. CO_2 emissions and human development in OECD countries: Granger causality analysis with a panel data approach. Eurasian Economic Review, 6(1), 97-110, 2016.

Bieth, R. C. E. The Influence of Gross Domestic Product and Human Development Index on CO_2 Emissions. In Journal of Physics: Conference Series (Vol. 1808, No. 1, p. 012034), 2021, IOP Publishing.

Chen, D., Ma, X., Mu, H. Li, P. The Inequality of Natural Resources Consumption and Its Relationship With The Social Development Level Based on The Ecological Footprint and The HDI, Journal of Environmental Assessment Policy and Management, 12(1), 69-86, 2010.

Costa L, Rybski D, Kropp JP. A Human Development Framework for CO_2 Reductions. PLoS ONE 6(12): e29262, 2011. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0029262

Gürlük, S. Economic Growth, Industrial Pollution and Human Development in The Mediterranean Region, Ecological Economics, 68(8-9), 2327-2335, 2009.

Hitam, M. Bin, Borhan, H. B. FDI, Growth and the Environment: Impact on Quality of Life in Malaysia. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 2012. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.08.038

Hossain, M. A., Chen, S. Nexus between Human Development Index (HDI) and CO_2 emissions in a developing country: decoupling study evidence from Bangladesh. Environmental Science and Pollution Research, 1-13, 2021.

Khan, A.G., Hossain, M.A., Chen, S. Do financial development, trade openness, economic development, and energy consumption affect carbon emissions for an emerging country? Environ Sci Pollut Res, 2021 . https://doi.org/10.1007/s11356-021-13339-1.

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., Shin, Y. Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure are We That Economic Time Series Have A Unit Root?. Journal of Econometrics, 54 (1-3), 159-178, 1992.

Maji, I. K. Impact of clean energy and inclusive development on CO_2 emissions in sub-Saharan Africa. Journal of Cleaner Production, 240, 118186, 2019.

Manga, M., Akar Gümüş, P. Ekonomik Büyüme, Karbon Emisyonu ve İnsani Gelişmişlik Arasındaki İlişki: Seçilmiş Akdeniz Ülkeleri, KSÜSBD Cilt:17 Sayı: 1 / Nisan 2020.

Manga, M. İnsani Gelişmişlik Düzeyi İle Çevre Kirliliği Arasındaki İlişki:G7 Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz, Ispec 7th International Conference On Social Scıences & Humanities September 18-19, 2021 / Mus, Turkey

Opoku, E. E. O., Dogah, K. E., Aluko, O. A. The contribution of human development towards environmental sustainability. Energy Economics, 106, 105782, 2022.

Pîrlogea, C. The Human Development Relies on Energy. Panel Data Evidence. Procedia Economics and Finance, 3, 496-501, 2012.

Rahman, M. M., Nepal, R., Alam, K. Impacts of human capital, exports, economic growth and energy consumption on CO_2 emissions of a cross-sectionally dependent panel: Evidence from the newly industrialized countries (NICs). Environ. Sci. Policy 121, 24–36, 2021. doi:10.1016/j.envsci.2021.03.017.

Rahman, M. N., Şeker, M. Effects Of Economıc Growth And Human Capıtal On Co_2 Emıssıons In Selected Hıgh-Income Countrıes: Panel Econometrıc Analysıs. Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 9(4), 417-431, 2022.

Shanty, O., Dita, W.P., Firmansyah, Sugiyanto, F.X. The Relationship between Environmental Degradation, Poverty and Human Quality in Indonesia. E3S Web of Conferences, 73, 4-6, 2018.

Steinberger, J.K., Roberts, J.T., Peters, G. National Pathways of Emissions and Human Development: Correcting for Carbon Embodied In Trade. White Rose Research Online. İnternet Adresi: http://eprints.whiterose.ac.uk/76548/14/steinbergerj3pdf.pdf

Suryanto, P. N. E. Carbon Emission (CO_2) and Poverty On Human Development Index Evıdence in East Java. Trikonomika Volume 19, No. 2, December 2020, Page. 64-69 ISSN 1411-514X (print) / ISSN 2355-7737 (online).

UNDP (United Nations Development Programme), Human Development Data, http://hdr.undp.org/en/data , (Erişim Tarihi: 26.09.2023).

WB (World Bank), World Development Indicators, https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators, (Erişim Tarihi: 26.09.2023).

Yılmaz, E.G. Doğrudan Yabancı Yatırımlar, İnsani Gelişme Endeksi ve Teknoloji ile CO_2 Emisyonları İlişki Analizi, Turkish Studies - Economy, 15(3), 2020.

BULGARİSTAN'DA YAŞAYAN GAGAUZLARDA YAĞMUR YAĞDIRMA GELENEĞİ ve ÇÖMÇE GELİN OYUNU

Dr. Seyit GEZER

Emniyet Genel Müdürlüğü, ORCID: 0000-0002-1039-6980

ÖZET

İnsanlar tarihî birikimlerini güncelleyerek günümüz hayat şartları içinde de yaşatırlar. Kültürel belleğe kaydedilen kodlar, üzerinden uzun bir süre geçse bile geçerliliğini devam ettirir. Kolektif ruhun ortaya çıkmasında gelenekler ve inanmalar birlikte anlam kazanır. Anlamlandırılan ve kültürel işlevi bulunan her inanma içinde uygulamaları ihtiva eder. Uygulamalar hayatın her döneminde süregelen ve durağan kimlikten sıyrılmış yeniden yaratıma müsait formlardadır. Nesiller arası aktarım, kültürlenme adı verilen kavram, işlevsel açıdan formların işlerliğinin ve kültürel dokularının tarihî kimliği ve gelenek temelli varlığı içindeki süreci göstermesi açısından önemlidir. Topluluk içinde yaşayan her bir kişinin farklı kültürel etkileşimlerinin olması ya da toplumun farklı inanç sistemlerinin etkisinde bulunması geleneğin yaşatılmasını engelleyemez. Geleneğin icrası inanç temelli unsurlarda da kendini göstermektedir. Topluluk bir geleneği icra ederken aynı zamanda kendi etnolojik kimliğini de gözler önüne sermektedir. Gelenek temelli yaşamın bireyin mensubiyet şuuru ile anlam kazanmasının güzel örneklerinden biri de Bulgaristan'da yaşayan Gagauz Türkleri ve onların kültürel varlıklarına sahip çıkmalarıdır. Gagauz nüfusunun önemli bir kısmı Moldova sınırları içinde başkenti Komrat olan özerklikte yaşamaktadır. Moldova dışında Yunanistan, Ukrayna, Bulgaristan, Rusya, Romanya gibi ülkelerde ve Türkiye'de de yaşayan Gagauz bulunmaktadır. Ortodoks Hristiyan bir topluluk olarak bilinen Gagauzlar kültürün icrası açısından geleneksel Türk kültürü havzası içinde değerlendirilmektedir. Farklı milletlerin bayrağı altında yaşasalar da ya da çok büyük çoğunluğu Müslüman olan bir milletin içinde Hristiyan kimlikleri ile tanınsalar da asimile olmamışlardır. Çünkü Gagauzlar, "Gagauz" olduklarını bilmekte ve hayatlarını tarihten getirdikleri kültürel zenginliklerle birlikte devam ettirmektedirler. Bunun en güzel örneklerinden biri de Bulgaristan'da yaşayan Gagauzlar arasında sürdürülen yağmur yağdırma ritüelidir. Bu ritüelde sergilenen çömçe gelin oyunu, farklı coğrafyalarda yaşayan ve Türk kültürüne mensup insanların ortak kültür değerlerindendir.

Anahtar Kelimeler : Bulgaristan Gagauzları, yağmur yağdırma, çömçe gelin.

THE TRADITION OF MAKING IT RAIN AND THE ÇÖMÇE BRIDE GAME OF THE GAGAUZ PEOPLE LIVING IN BULGARIA

ABSTRACT

People update their historical knowledge and keep it alive in today's living conditions. Codes recorded in cultural memory continue to be valid even after a long time. Traditions and beliefs gain meaning together in the emergence of the collective spirit. Every belief that has a meaning and a cultural function includes practices. Practices continue in all periods of life and are in forms that are suitable for recreation, stripped of static identity. The concept called intergenerational transfer and acculturation is important in terms of showing the process within the historical identity and tradition-based existence of the functional forms and cultural textures. The fact that each person living in the community has different cultural interactions or is under the influence of different belief systems of the society cannot prevent the tradition from being kept alive. The execution of tradition also manifests itself in faith-based elements. While the community practices a tradition, it also reveals its own ethnological identity. One of the good examples of tradition-based life gaining meaning with the individual's awareness of membership is the Gagauz Turks living in Bulgaria and their protection of their cultural assets. A significant part of the Gagauz population lives in autonomy in the within the borders of Moldova, with Comrat as its capital. Apart from Moldova, there are Gagauz living in countries such as Greece, Ukraine, Bulgaria, Russia, Romania and Turkey. Known as an Orthodox Christian community, the Gagauz people are considered within the traditional Turkish culture basin in terms of the performance of culture. Even though they live under the flags of different nations or are recognized with their Christian identity in a nation whose overwhelming majority is Muslim, they have not been assimilated. Because Gagauz people know that they are "Gagauz" and continue their lives with the cultural richness they brought from history. One of the best examples of this is the rainmaking ritual among the Gagauz people living in Bulgaria. The Çömçe bride dance performed in this ritual is one of the common cultural values of people living in different geographies and belonging to Turkish culture.

Key Words: Gagauz people of Bulgaria, making it rain, Bride in çömçe.

Giriş

Birleşmiş Milletlerin raporuna göre 2012 yılında 214 milyon insan -ki bunların yarısı kadın- kendi ülkesinin dışında yaşamaktadır. Birleşmiş milletler bu durumu göçün kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olduğu teziyle izah etmeye çalışmakta ya da rapora o şekilde yansıtmaktadır (2012: 46). Bu rapora giriş kısmında atıf yapılmasının nedeni ise her insanın bir diğeri gibi şanslı olmadığı, ana yurdunun dışında yaşamaya mecbur kaldığı ya da kendi yurdunda başkasının bayrağı altında yaşamanın acı tecrübeleriyle karşı karşıya olduğunu vurgulamak içindir. İnsanoğlu yaşadığı düzende, kendine ait olan toprak parçasında meskûn olmakla mükelleftir. Şartlar değişse coğrafya farklılaşsa bile bireyleri ortak hareket etmeye

sevk eden güdüler vardır. Ortak coğrafya, dil, tarih, inanma gibi farklı başlıklandırılabilecek bu maddelerin içinde en anlamlısı da mensubiyet şuuru ile hareket etmektir. Başka bir söylemle ait olduğunu düşündüğü toplumun parçası olarak o toplumun kültürünü benimsemek ve o toplumun değerlerini yaşamaktır.

Bireyler, geleneksel olanı yeni bir enkarnasyon (yeniden vücut bulma) bilgisiyle kutlarlar. Geçmişi bilinçli şekilde yineleyerek geçmişe şimdiki zaman anlamı kazandırırlar (Connerton, 1999: 100). Geçmişin aktarımı ya da gelenekli hayatın izleri olan bu süreç şimdiki zamanın anlamlandırılmasının yanında tarihî referansın da yorumlanmasına veya tespit edilmesine fırsat tanımaktadır. Folklor ürünlerinin işlevlerinden biri de gelenekte yaşatılanın kolektif ruhun oluşmasında kurduğu köprüyü yorumlamaya yardımcı olmaktır. Bu açıdan bakıldığında folklor ürünlerini açıklamak, aynı zamanda birey merkezli anlamlandırmanın biz öznesine dönüşmesinin altında yatan neden ya da nedenleri sıralayabilmenin yollarından biridir.

Yüklendiği işlevsel anlamlar içerisinde folklor; *"ortak bellek", "paylaşılan deneyim", "toplumsal kimlik" veya "tarihsel süreklilik"* kavramları etrafında açıklanmaktadır (Oğuz, 2007: 6). Ortak bellek, bellekte yaşatılanın gelenek hâlinde icrasına imkân tanır. Paylaşılan deneyim ise aktarımlarla kuşaklar arasında sürekliliği sağlar. Böylelikle toplumsal kimliğin inşâ süreci başlar, devam eder. Sürecin devamını sağlayan unsur ise tarihî süreklilik yani dinamik bir sürecin beraberinde getirdiği ve halk tarafından benimsenmiş kabuller bütünüdür.

Bu durumun tespitinin öncelikle yolu sözlü kültürü bilmek ve anlamlandırmakla ilgilidir. Çünkü söz derin bir uçuculuk içinde kuşakların dimağında muhkem ve ortaklığın tanıklık nosyonu ile varlığını ortaya koyarken yazı oturduğu yerden kalkmayan konar göçerlikle kendini gösterir (İlhan, 2018: 163). Böylelikle sözlü kültürün içindeki değişim ve dönüşüm yasası beraberinde canlılığı, güncellenmeyi, sürdürülebilir olmayı getirmektedir. Değişim ve dönüşümün bir arada olması, geleneğin icrasının yaşayan insanın şartlarına uyarlanmasına vesile olmaktadır.

Değişimle birlikte tarihî referansların anlam mahiyetinden ayrılmaması, insanların aynı bizin parçası olduğu duygusuna sıkı sıkıya sarılması araştırılması gereken bir konudur. İnsanları yüz yıllar öncesindeki gelenekleri bugün de icra etmeyen iten güç nedir? Özellikle inanma temelli farklılıkların bu güce niçin tahakküm edemediği de başka bir soru işaretidir. Bu bağlamda, Gagauzlarla[1] ilgili yapılan okumalarda ya da katıldığımız konferans, seminer veya derslerde bu şuur ile hareket etmenin ne denli önemli olduğu kanaatini vardık. Çünkü Gagauzlar diğer Türk topluluklarından farklı olarak Batı'da yaşamaktadır. Ayrıca diğer Türk topluluklarının en az %95'nin mensubu olduğu İslamiyet'i değil Hristiyanlığı din olarak kabul etmişlerdir. Gagauzlar Batı'da yaşamalarına, başka ülkelerin içinde küçük topluluklar şeklinde bulunmalarına, farklı bir dinin benimsemelerine rağmen ortak kültürel değerleri tanıma ve yaşatma gayesiyle hareket etmişler, bunu da başarmışlardır. Bunu başarmalarının farklı nedenleri olabilir ama en azından mensubiyet şuuru ile hareket ettikleri söylenebilir.

[1] Çalışmada Gagauz ismi kullanılmıştır. Yapılan taramada araştırmacıların hem Gagauz hem de Gagavuz ismini kullandıkları tespit edilmiştir. Özellikle dil alanında çalışanların Gagauz ismini kullanmaları ve ismin fonetik/morfolojik açıdan tahlili çalışmada Gagauz isminin kullanılmasına neden olmuştur. Aynen yapılan alıntılarda ise yazarların kullandıkları isim yazılmıştır.

Yöntem

Çalışmada tarama usulü ile elde edilen bilgiler tahlil edilmiştir. Özellikle Gagauzlar tarafından süreli yayın olarak yayımlanan Sabaa Yıldızı isimli dergide folklor araştırmacıları için önemli bilgilerin olduğunu söylemek mümkündür. Bu dergide yayımlanan bir yazıda yağmur yağdırma ritüeli ve bu ritüele bağlı pratiklerden bahsedildiği görülerek tasnif edilmiştir. Daha sonra Gagauzlarla ilgili yapılan bilimsel çalışmalar taranmış, böylelikle Gagauzların yağmur yağdırma pratikleri ile Anadolu'da sergilenen yağmur yağdırma inanmasına bağlı unsurlar mukayese edilmiş, Bulgaristan Gagauzlarının sergilediği kepçe gelin oyunu ile çömçe gelin oyunu bir arada anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Bulgaristan Gagauzları

Avrupa Hunlarından yaklaşık 5 asır sonra bugünkü Gagauzların atası sayılan Uzlar ile Peçenekler ve Kumanlarla (Kıpçaklar) Balkanlarda ve Doğu Avrupa'da Türk varlığını sürdürmüştür. Bu Türk halkları bugünkü Gagauz Türkleri ve Balkanlarda yaşayan diğer Türk halklarının atalarını ve kültürlerinin katmanlarını oluşturmaktadır. Gagauz adını açıklayan çok sayıda görüş vardır. Gagauzları II. Keykâvus'la beraber Dobruca'ya yerleşen Türk göçmenlerle ilişkilendiren tarihçiler Gagauz adının Keykâvus'tan geldiğini söylerler. Keykâvus dışındaki bütün açıklamalarda, Gagauz adının iki ayrı sözcükten meydana geldiğinin düşünüldüğünü söylemek gerekir. W. Radloff ve V. Moşkov, Gagauz adını Gaga + Oğuz/Uz şeklinde ayırır. Buradaki "Uz", Türk boylarından Uzların/Oğuzların adıdır. Gag ya da Gaga'yı ise Oğuz boylarından biri olduğu şeklinde açıklarlar (Sevinç, 2023: 1-2). Bu görüşlere Gagauzların dili konusunda doktora çalışması yapan Nevzat Özkan da katılmaktadır (1997: 179). Harun Güngör ve Mustafa Argunşah'a göre ise kelimenin kökeni hakkında birçok iddia ortaya atılmıştır. Gagauz kelimesinin sonundaki Uz, Oğuz isminin kısaltmasıdır. Kelimenin başındaki Gaga ise Kara, Kaga, Kanga, Gaga, Haka ve Gök kelimelerinden gelmiş olabilir. Özellikle Gök kelimesi burada daha yakın anlam ihtiva etmektedir. Yani Gökoğuz ismi zamanla Gagauz şeklini almış olabilir (Güngör ve Argunşah, 1998: 25). Bulgarlara göre ise Gagauz ismi Bulgarlar tarafından verilmiş bir lakaptır (Yenisoy, 2010: 327). Gaguzların kısa tarihi ve ismi kadar yayıldıkları coğrafya da önemlidir. Çünkü bir topluluk olmalarına ve çoğu özerk bir bölgede yerleşmelerine karşın dünyanın farklı yerlerinde dağınık halde yaşadıkları söylenebilir.

Bulgaristan'da Müslüman Pomaklar ile birlikte Hristiyan Gagauzlar yaşamaktadır. Bulgaristan'ın kuzeydoğu hattı boyunca yerleşmiş olan Gagauzlar Varna, Provadı, Şumnu, Razgrad, Turakan, Dobruca bölgelerinde yaşamaktadırlar. Gaguzların o bölgedeki nüfusu tam olarak bilinmemektedir. Bulgar devleti istatiksel verileri yayınlarken Gagauzları ayrı göstermediği için 20-50 bin ile 250-300 bin arasında birbirinden epey uzak tahminler yürütülmektedir (Özkan, 2002: 51)[2]. Gagauzların farklı yörelerde dağınık şekilde nüfusa sahip

[2] Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy'un aktarımına göre Bulgaristan'da hâlen ne kadar Gagavuz'un yaşamakta olduğuna dair herhangi bir bilgi yayımlanmış değildir. "Bulgar nüfus istatistikleri Gagavuzları Bulgar hanesine kaydettikleri için bu topluluğun sayısını öğrenmek imkânsızdır. Geçmiş dönemler hakkında da şimdilik sağlıklı bilgiye ulaşılmış denilemez. Osmanlıların Gagavuzları ayrı bir topluluk olarak göstermeyip Hristiyan nüfus içinde

olmalarının kültürün yaşatılması açısından olumsuzluk olması beklenirken kendi kültürlerini devam ettirmeleri dikkat çekmektedir. Gagauzların aslında Bulgar oldukları Osmanlı Devleti'nin bölgede hâkim olduğu dönemde Türkleştiklerini iddia edenler de bulunmaktadır Yenisoy, 326). Bulgaristan'da yaşayan Gagauzların dillerine ise Tuna Türkçesi adı verilmektedir.

Burada bir paragraf açarak durum tespiti yapmak da fayda vardır. 1950'lerin ikinci yarısında Gagauz araştırmaları konusu Bulgar bilim çevrelerinin de ilgi alanına girerek çalışmalara başlanmıştır. Devletin eğitim ve bilim merkezlerinin desteğiyle teşkilatlı bir biçimde gerçekleştirilen alan çalışmaları sonucunda Gagauzların maddî ve manevî kültür eserlerinin toplanması, kayda alınması sağlanmış, malzemenin büyük bir bölümüne de değerlendirmeler yapılmıştır (Yenisoy, 2010: 334). Fakat çalışmalar Bulgaristan'da yaşayan Gagauzların kültürel varlıklarını aktarım konusunda özellikle Türkiye'de yeteri kadar yayımlanmamıştır. Bu durum Bulgaristan'da yaşayan Gagauzlarla ilgili bilgilerin sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Tabi konunun sadece kültürel açısından bakılması da doğru değildir. Çünkü o dönemlerde yapılan çalışmaların, Komünist Bulgar hükümetinin bir çabası olduğu da düşünülebilir. Elde edilen verilerin yayımlanmamasının ya da ülke dışına çıkarılmamasının devlet politikası olarak görülmüş olma ihtimali vardır.

Gagauzlar ve Bulgaristan Gagauzlarında Yağmur Yağdırma Ritüeli

Su bütün potansiyel simgelerin yani muhtemel varoluşun kaynağıdır. Uzun Vedik geleneğini özetleyen Hindu metninde "Su, sen bütün şeylerin ve bütün varlıkların kaynağısın" denilmektedir. Sular bütün dünyanın temeli, bitki hayatının özü, sonsuzluk iksiri, uzun hayat ve yaratıcı enerji kaynağıdır (Eliade, 2005: 225).Yağmur yağdırma ritüelleri sadece Türk topluluklarında görülmemektedir. Dünya üzerinde eskiden beri devam eden bu gelenek özellikle tarımla geçimini sağlayan topluluklar için hayatın devamıdır. Bunun yanında çiftçilik yapmayan insanlar için de yağmur yağması tabiatın canlanması anlamına geldiğinden yaşam kaynağı olan suyu elde edebilmek törene dönüşmüştür.

Bu bağlamda ilk dikkat çeken husus yağmur yağdırma ritüelinde söylenen bir türküdür. Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği Pipiruda isimli türkü Anadolu'daki mânilerle benzerlik göstermektedir.

---

sayması da Gagavuz araştırmalarını bir hayli zorlaştırmaktadır. O dönemlerde nüfus sayımlarında milliyet prensibi değil, din prensibi hüküm sürüyordu. Doksanüç (1877/78) Savaşı'ndan sonra yeni bir Bulgar Prensliği kurulur ve milliyet belirtisine göre nüfus sayımlarına geçilir. 1879 tarihinden itibaren de söz konusu topluluk önce Türk (Osmanlı Türk'ü), sonra Gagavuz, daha sonraları da Bulgar olarak adlandırılır. Örneğin, 1879-1910 yılları arası dönemde Bulgaristan'da yerleşim yerlerine ilişkin bir listede nüfus sayımları hakkında da bilgi verilmiş ve Gagavuzlar baştan Türk (Osmanlı Türk'ü), daha sonraki sayımlarda Gagavuz olarak yazılmıştır: Kavarna'ya bağlı Gâvur Söğütçük köyü (1942'den beri Bılgarevo adıyla bilinir) Gagavuzları 1880, 1887, 1892 yılları sayımlarında Türk (Osmanlı Türkü); 1900, 1905 ve 1910 sayımlarında ise Gagavuz olarak gösterilmiştir" (2010: 324).

Pipiruda Türküsü

Pipiruda gezerim,	Pipiruda gezerim,
Allaha duva ederim,	Allah'a dua ederim,
Ver, Allahım yaamurcuk,	Ver Allahım yağmur,
Tarlalara - çamurcuk,	Tarlalara çamur,
Teknelerä – hamurcuk,	Teknelere hamur,
Sinilärä - kolaççık,	Sinilere kolaç,
Fırınnara ekmecik,	Fırınlara ekmek.
Ver Boje, yaamur! [3]	Allahım yağmur ver! (Akt. Sevinç, 2023: 550)

Türkü Anadolu'nun farklı yörelerinde söylenen mânilerle benzerlik göstermektedir. Bu durumun özellikle vurgulanmasının sebebi Gagauz ve Anadolu'da yaşayan Türk insanının ortak bir kültür dairesinin içinde oluşudur. İkinci örnek ise Bulgaristan'da yaşayan Gagauzlarda Kepçe Kadın ismiyle dillendirilen ve mâni formatında ezgiyle söylenen deyiştir:

Kepçe Kadın Türküsü

Pipiruda, letoyna, letoyna,

İstina, Boje, zlatonya, zlatonya

Pipiruda ne ister

Bir bakırcık su ister

Kepçe kadın yağ ister,

Bal ister,

Yağmur ister (Elizaveta ve Diana, 2001: 6).

İkinci metinde yine Anadolu sahasında bilinen çömçe gelin isimli oyunun manisiyle benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla ortak sözlü kütür yani kültürel miras değerindedir. Gerek Anadolu gerekse Gagauzlarda bu deyişin söylenmesi ve çömçe gelin ya da kepçe gelin isimli oyunun günümüzde dahi sergilenmesi araştırmacıları ortak maziye götürmektedir.

Gagauzlarda yağmur yağdırma ritüelinde dikkat çeken başka bir husus ise yağmur duasıdır:

[3] Aynı türkünün ilk üç mısrası başka bir kaynakta tekerleme olarak tasnif edilmiştir ve şu şekilde geçmektedir:
" Pipuruda gezeriz,
Allaha duva ederiz,
Ver Allahım yaamurcuk" (Güngör ve Argunşah, 1998: 60).

> **“**Ey saabi (Rabbimiz İsus Hristos, bizim Allahımız, kabul et bu itaacı duamı, hem de sındır senin dargınlığına (öfkene) hem de öldürme kıtlıkla hem susamakla bizi, insanlar hem de hayvanları, amma can acımasıyla ısmarla bulutlara gökten versinler yere, toprağa yağmur vakitle ki serinletsin yeri, hem de büyüklensin, uzasın çimenler, otlar, hayvanlar için, hem de yeşillikler insanın faydası için ki şanlayalım, şükür edelim senin pek aziz adını Babanın, oğlunun, hem aziz ruhun adını. Amin” (Güngör ve Argunşah, 1998: 134-135).

Ortodoks Hristiyan bir topluluktan derlenen bu duada simgesel değerler farklı olsa da ya da inanılan varlığın tezahürünün algılanışı Müslüman Türk topluluklarından ayrı olsa da duanın gücüne inanç açısından benzerlik göstermektedir. Çünkü Anadolu’da yapılan yağmur yağdırma törenlerinde de dua kültürü işlevsel olarak kullanılmakta, dahası kurban inancıyla birlikte icra edilmektedir.

Anadolu’daki uygulamalarda İslami etki nasıl göze çarpıyorsa Gagauzlar arasındaki uygulamalarda ise Hristiyanlık etkisi göze çarpmaktadır. Gagauzlar papaz ile birlikte yağmur duasına çıkarlar. İnsanlar ellerinde ikonalar, haçlar ile ilahiler okuyup, dua ederek tarlaları dolaşırlar (İusiumbeli, 2005: 212). Söylenildiği gibi İslami etki ile mukayese edilince, Gagauzlarda da Ortodoks Hristiyanlığa ait unsurlar göze çarpmaktadır.

Görüldüğü üzere Müslüman olan Anadolu Türkleri ile Hristiyan topluluk olan Gagauzların yağmur yağdırma ritüelleri arasında amaç anlamında benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerliklerin tahlili özellikle de Bulgaristan’da yaşayan Gagauzların geleneklerini hâlen muhafaza ediyor oluşlarının yorumlanması gerekmektedir.

Yağmur Yağdırma Ritüelinin Karşılaştırılması

Gelenek temelli Türk dininde kültler etrafında oluşmuş inanç mekanizmasından bahsetmek mümkündür. Atalar kültü, ölüler kültü, dağ ve ağaç kültü gibi su kültü de bulunmaktadır. Aslında bu durum geleneksel Türk dininde eşyayı canlılaştırma ve ona kutsallık atfetmeyle ilgilidir. Çünkü kült hâlinde düşünülen ne varsa ruhu olduğuna inanılmaktaydı. Bu yüzden daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde yerle, gökle, ağaçlarla, sularla vs. inançlar şeklinde tasnife gidildiği görülmektedir. Türk kozmolojisinde ilk mekân sudur. Tengere Kayra Han su üzerinde seyredir. Türklerin Müslüman olmadan önceki inanışlarının İslamiyet sonrası İslami bir esas gibi devam ettirildiği söylenebilir. Devam ettirilirken de İslami usullerle uzlaşı şekilde pratik hâline dönüştürüldüğü gerçektir. Yağmur yağdırma ritüeli de bu durumun örneklerindendir. Tanrıdan yağmur dilemek ve törene dönüştürmek, dahası büyüsel uygulamalarla bağlantılı icra etmek bunun izahıdır.

Yağmur dualarının İslami benzerlikle istiska diye adlandırılması yağmur yağdırma ritüellerinin kaynağının sadece İslamiyet olmasını izah etmeye yetmemektedir. Çünkü yağmur yağdırma ritüellerinin kaynakları Eski Roma, Yunan, Ön Asya kavimleri, Hindistan, Japonya, Çin’de de bulunmaktadır. Dahası Katolik Avrupa toplumlarında da görülmektedir (Doğrusöz, 2005: 223-224). Folklor konusu olarak inanışlar, yazılı kurallara bağlı olan yani kitabi diye nitelendirilen, okullarda öğretilmesi nedeniyle resmî şeklinde isimlendirilen din ve ahlak

kurallarıyla ilgilenmez. Halk biliminin ilgilendiği halk inançları eski dinlerden aktarılan resmî dinin halk algısından çeşitlenmesi, yorumlanması ve bunun nedenleri üzerinde durur. Folklor normatif bir bilim değildir. Yani değer yargısı işine girişmez. İyi-kötü, doğru-yanlış gibi ayrımlarda bulunmaz (Çobanoğlu, 2021: 16). Özkul Çobanoğlu'nun işaret ettiği gibi gelenek temelli inançlarda kitabi gerçeklikten ziyade insanların kabulleri öne çıkmaktadır. Bu kabuller yüzyıllardır süregelen bilgi birikiminin meydana getirdiği, bireyin zihnindeki hakikatin toplum olarak yansımasıdır.

Yağmur duası ve bu duaya bağlı icra edilen pratikler inanç temelli olarak yüzyıllardır Türk toplumunda varlığını sürdürmektedir. Yağmur yani suyun hayatın devam ettirilmesi için en önemli unsurlardan biri olarak görülmesi özellikle çiftçilikle geçimini sağlayan toplumlar için bolluğun olmasına da neden olarak görülmektedir. Yağmur duası, kuraklığı dolayısıyla kıtlığı önlemek için doğaüstü güçlerle doğrudan ya da doğaüstü güçlere yakın olduğuna inanılan güçler aracılığıyla dolaylı olarak ilişki kurup onlardan yağmur yağdırmalarını isteme amacıyla yapılan törenlere verilen genel isimdir (Gezer, 2016: 257). Törenlerde başvurulan yollardan biri de büyüsel gücü olduğuna inanılan oyunlardır. Esma Şimşek'in yaptığı arşiv araştırmasına göre bu oyuna Bişkek'te, Ahıska Türkleri arasında "kepçe hatun"; Türkistan'da "sust hatın", "süt hatın", "çele hatın"; Türkmenler arasında "syuyt gazan", "syuyt hatın"; Tacikler arasında "sust mama", "sust hatın", "aşağlan"; Sürhanderya'da "boz hatın", "sust hatın"; Kaşkaderya'da "söz hatın", "ceyle kazak"; Türkistan şehrinde "çele hatın", "kösem kösem", "sûr hatın", Dağıstan'da "gudu gudi", "paşapay"; MusulKürkük'te "çemçele kız"; Yugoslavya'da "demir dodele"; Anadolu sahasında ise "bodi bodi", "bodi bostan", "cici ana", "çalı gezme", "çaput adam", "çomça gelin", "çömçe/li gelin", "çullu kadın", "dodu", "dodi dodi", "eşek gelin etme", "gelin gok", "gode gode", "godi godi", "godu godu", "göde göde", "hucrik", "kelis", "kepçe kadın", "kepçe gelin", "kepçecik", "mılla (molla) potik", "ümmül gays" (Suriye Araplarında), "yağmur duâsı", "yağmur gelin" vs. gibi isimler verilir (Şimşek, 2003: 80). İsimlerde benzerlikler göze çarpmaktadır. Ritüelin uygulanmasında da benzer taraflar vardır. Bunun yanında yağmur yağdırma ritüeli hem dinî bir tören hem de büyüsel bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu pratik Anadolu'nun farklı yerlerinde, farklı inançlar şeklinde uygulanmaktadır. Namaz kılma, oruç tutma, kurban kesme, dua etme gibi ritüeller dinî içerikli uygulamalardır. Elbiselerin ters giyilmesi, avuç içlerinin yere dönük olacak şekilde tutulması, belli sayıdaki taşların okunup suya atılması, yada taşının suya atılması ve su gelini, bodi bostan, kepçe kadın, çullu kadın çömçe gelin gibi oyunlar ise büyüye bağlı uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır (Erginer, 1997: 211-215). Ali Şîr Nevaî 'nin Fevaidü'l- Kibar adlı eserinde;

> "Yada taşıga kan tegeç yağın yagkandek ey saki Yagar yagmurdek eşkin çün bolur la'lin şerab âlûd beyiti vardır. "Abuşka" nın meçhul müellif yad kelimesini "yağmur boncuğu; ona kurban kanı sürmekle yağmur yağar"

diye açıklamıştır (İnan, 2006: 162). İnsanlar taşlara her zaman basit anlamıyla taş olarak hayranlık duymuştur. İlkel dua, taşın ifade ettiği ve taşıdığı kendisinin dışında bir şeyle ilgili olmuştur. Kaya ya da çakıl taşı hürmetten ileri gelen bağlılığın konusu olabilmiştir. Dolaylı bir hiyerofani ve kratofani olmasından dolayı büyüsel-dinsel değer kazanmış, başka bir söylemle

büyüsel ve dinî değer kazandıran bir simgeden dolayı kutsallık kazanmış taşlar vardır (Eliade, 2005: 257-513). Yada taşının bu fonksiyonu burada ortaya çıkmaktadır. Anadolu insanı günümüzde bile yada taşını yağmur yağdırma nedeni olarak kullanmaktadır.

Çünkü inanışa göre taş ve kayaların insanlara fayda sağlayabileceğine dair bir kanaat vardır. Bu bağlamda taş ve kayaların "kutsallık" kavramı ile olan bağı, beraberinde "doğum" yani "üreme" ve "bereket" algısının oluşmasına sebep olmuştur. Belki de bu nedenle olsa gerek sadece Türk kültür ekolojisinde değil, diğer kültür dairelerinde de "bereket" ve "doğum" taşları vardır (Tanyu, 1968: 174). Türk mitoloji sisteminde bazı ata kültlerinin yağmur veya başka doğa gücü iyesi olduğuna inanılmaktadır. Örneğin Orta Asya coğrafyasında yaşadığına inanılan Burkut Baba yağmur yağdırma fonksiyonuna sahipti. Özbeklerde Moma Kuldurak, Türkmenlerde Garrı Mama Kazaklarda Makul/Makkay bu işlevi ile bilinmektedir. Karaçay-Balkar mitolojisinde ise Çoppa isimli mitolojik varlık tufan ve şimşek iyesidir. Çoppa ile ilgili türkü ve oyunlarda onun gücü övülür, eli açık bir varlık olduğu bilinir. Bu durum gelenekli Türk dininde tanrının deus otious[4] mevkisi ile ilgilidir. Yani Tanrı elini çekmiş, gücüne başka varlıklara vermiştir. Yağmur yağdırmak Şamanlarla birlikte yadacı denilen bir zümre tarafından üstlenilmiştir. Yada taşı ise yağmur yağdırma aracı olan nesnedir. Yada (Altaylar), sata (Yakutlar), cada (Kırgızlar), zada (Burtaylar) şeklinde söylenen bu taşı kullanan kimselere ise yaycı, yatçı, yadacı, cadacı gibi isimler verilir. Mitolojiye göre yada taşı Nuh oğlu Yafes'ten oğlu Türk'e ondan da Oğuz'a geçmiştir. Bu efsanenin İslami varyantına göre ise Nuh dünyayı üç oğlu arasında böler, Türkistan Yafes'e düşer. Yafes babasına kurak topraklarda ne yapacağını sorar. Bunun üzerine Nuh peygamber de oğluna üzerinde ism-i azam yazılı yada taşını verir ve bu taşla yaradana yakarıp yağmur istemesini söyler (Bayat, 2007: 154-157). Yada taşı fonksiyonu zamanla diğer olgular üzerine geçmiştir. Kırsal kesimlerde yağmur yağdırma hayvanlarla ve temsilî şeylerle yapılır. İşte Anadolu'da çömçe gelin oyunu fonksiyon itibariyle bu işlevdedir. Oyunda duası ile beraber çocuklar tasviri olarak kukla oynatırlar. Oyunun kaynağında tanrıya kurban sunma ritüeli vardır. Başka varyantlarda ise koyun kuzu meletmek esastır (Bayat, 2007: 161). Çömçe gelin oyunu, Anadolu halkı ve Gagauzlar için ortak kültür unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu oyunun yağmur yağdırma ritüeli esnasında her iki yerde de ortak olması, özellikle Bulgaristan'da yaşayan Gagauzlarca benimsenmiş ve sürdürülmüş olması, aradaki kültürel dokunun eskiliğini, sağlamlığını göstermektedir. Bu noktada asıl vurgusu yapılmak istenen husus da bu birlikteliktir. Moldova'da özerk olarak hayatlarını sürdüren Gagauz halkının sözlü kültür ürünlerini icra etmesi gayet normaldir. Fakat Bulgaristan'da yaşayan az sayıda Gagauz'un geleneği yaşatması başka ülke topraklarında farklı etnik gruba mensup olmaları nedeniyle zordur. Bulgaristan'da yaşayan Gagauzlar bunu başarabilmişlerdir. Bunun temelinde ise öz kültüre olan bağlılık yatmaktadır.

Ayrıca farklı dinlere mensup Anadolu Türk'ü ile Gagauzların aynı sözlü kültür unsurunu icra etmeleri de mânidardır. Bu noktada şöyle bir tespitte bulunmak mümkündür. Din,

[4] Yok olan veya yok olmaya yüz tutan mevsimlik ayin ve törenler, hatta hepsinden ziyade mevsimlik törenlerle ilgili takvimler, gök tanrının en ayırıcı özellikleridir. Tanrı her şeyi bilir ve görür. Zira yeryüzündeki her bir şey ona aittir. İlk kanun koyucu odur. Orman toplumunun toplumsal yaşayışını idare eder. Ve emirlerinin yerine getirilip getirilmediğini denetler (Eliade, 2005: 73).

her ne kadar ortak kültür unsuru olarak algılansa da insanların kültürel anlamda ortaklığını asıl sağlayan unsur sözlü kültürdür. Sözlü kültürün temelinde ise dil yatmaktadır. Bulgaristan'da yaşayan Gagauzların kepçe kadın oyununu yaşatmaları konuştukları dille ilgilidir. Çünkü o dilde söylenen deyiş, mâni ve türküler kültürel bellekte kalmakta, kültürel bellek ise gelecek kuşaklarla iletişim kurulmasına vesile olmaktadır. Anadolu insanının kültürel zenginliği olan çömçe gelin örneğin Müslüman olan Arap toplumunda bilinmiyor da Hristiyan olan Gagauzlarca biliniyor ve icra ediliyorsa sözlü kültür ve dil kavramının önemi ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle dünya üzerinde az sayıda bulunan Gagauzların Gagauz Türkçesini konuşmaları ve bu Türkçeyle dillendirilen sözlü kültür ürünlerini kültürel bellekte saklayıp kuşaklar arası aktarımda bulunmaları Gagauz topluluğunun dünyadaki devamı için en önemli değerdir. Anadolu Türkleri için de Ortodoks Hristiyan olan Gagauzlarla ortak kültür birliğine işarettir.

Sonuç

Toplulukların aynı toprak parçası üzerinde müstakil bağımsızlığını yaşayabilmesi kendi egemenliklerini sürdürebilmeleri açısından çok önemlidir. Dünya üzerinde yaşayan bireylerin tamamı bu özgürlüğü yaşayamamaktadır.

Bu özgürlüğü yaşayamayanlar arasında Bulgaristan'da yaşayan Gagauzlar da vardır. Gagauzlar Moldova sınırları içinde özerk bir yapıda yaşasalar da şu anda dünyanın farklı köşelerinde başka devletlerin sınırları içinde ve o devletin kurallarına bağlı yaşayan Gagauz insanı da bulunmaktadır.

Gagauzlar, sözlü kültür ürünlerinin dinamikliğini farkındalığa dönüştürerek, sahip olunan kültürel değerin himaye edilip gelecek kuşaklara aktarılması noktasında başarılı olmuş bir topluluktur. Bildiri konusu olan yağmur yağdırma ritüeli de bu durumun örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel anlamda Gaguzlarda özelde ise Bulgaristan'da yaşayan Gagauzlarda yağmur yağdırma ritüeli Anadolu insanı tarafından yıllardır icra edilen pratiklerle benzerlik göstermektedir. Ritüelin uygulanması esnasında söylenen mâniler, türküler, deyişler ve çömçe gelin oyunu bildirinin izahı için sunulan kültür zenginlikleri olmuştur.

Özellikle Bulgaristan Gagauzlarını başlıklandırmaktaki amaç ise daha önce de vurgulandığı gibi bağımsız olmayan bir topluluk olmalarına rağmen kültürel miraslarına sahip çıkmalarıdır. Ortodoks Hristiyan olmalarına, özerk dahi olmamalarına rağmen akraba topluluklarla benzer törenleri icra etmeyi ihmal etmemektedirler.

Bu durumda sözlü kültürün dolayısıyla sözlü kültür aktarımının aracı olan dilin önemi ortaya çıkmaktadır. Bulgaristan coğrafyasında yaşayan Gagauzlar dillerini muhafaza ederek, bu dille söylenmiş türküler, deyişleri ve oyunları bugün de icra etmektedirler. Dahası Gagauz Türkçesi konuşulduğu sürece aktarımın olacağının da ip uçlarını bizlere vermektedirler. Böylelikle kültür çalışmalarında dilin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Dil gerçeği,

farklı dine mensup akraba toplulukların aynı dili konuştukları sürece kültürel bağlantılarının kopmayacağına ve iletişimlerinin devam edeceğine işarettir.

Çalışma sonunda Bulgaristan'da yaşayan Gagauzlarla ilgili mukayeseli bir araştırma yapılması gerektiği önerilebilir. Bu topluluğun başta nüfusunun tespiti, dil özellikleri, bireylerdeki mensubiyet şuurunun varlığı, Moldova'da yaşayan Gagauzlarla inanç bağlamlı birliktelik ve ayrılıkları, Bulgaristan'da yaşayan Türklerle sözlü kültür anlamındaki ortaklıkları, Anadolu Türkleri ile müşterek kültür unsurları gibi farklı başlıklar hâlinde çalışma/çalışmalar yapılması kültür bilimi ve folklor çalışanlar için önem arz etmektedir.

Kaynakça

Bayat, Fuzuli (2007). **Türk Mitoloji Sistemi (Kutsal Dişi-Mitolojik Ana- Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji)**. C. 2. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Birleşmiş Milletler (2012). **Migration and Human Rights Improving Human Rights-Based Governance of International Mıgration**. (https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Migration/MigrationHR_improvngHR_Report.pdf) Erişim tarihi: 09.09.2023.

Connerton, Paul (1999). **Toplumlar Nasıl Anımsar**. (Çev. Alaaddin Şenel). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çobanoğlu, Özkul (2021). **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**. Ankara: Akçağ Yayınları.

Doğrusöz, Mahmut (2005). **Kayseri ve Çevresinde Su ile İlgili İnanç ve Uygulamalar**. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eliade, Mircea (2005). **Dinler Tarihi İnanç ve İbadetler Morfolojisi**. (Çev. Mustafa Ünal). Konya: Serhat Kitabevi Yayınları.

Elizaveta, Kvilinkova (Kasım) ve Diana, Nikogla (2001). "Bulgaria Gagauzları". **Sabaa Yıldızı Etnik Bilimi-Kültür-Tarih**. S. 17. s. 2-8.

Erginer, Gürbüz (1997). **Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gezer, Seyit (2022). **Kayseri Alevileri Yedi Bucak Avşarları Tarih, Kimlik, İnanç, Kültür**. Ankara: Nobel Yayınları.

Güngör, Harun ve Argunşah, Mustafa (1998). **Gagauzlar -Gagauz Türklerinin Etnik Yapısı, Nüfusu, Dili, Dini, Folkloru Hakkında Bir Araştırma-**. İstanbul: Ötüken Yayınları.

İusiumbeli, İrina (2005). "Gagauz Türklerinin Mitolojisi Üzerine Bir Deneme", **Millî Folklor Dergisi**. S.68. s. 208-221.

İlhan, M. İlhan (2018). **Kültürel Bellek Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Hatırlama**. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

İnan, Abdülkadir (2006). **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Oğuz, Öcal (2007). “Folklor: Ortak Bellek ve Paylaşılan Deneyim”. **Millî Folklor Dergisi**, S. 74. s. 1-8.

Sevinç, Cem (2023). **Gagauz Halk Edebiyatına Yansıyan Maddi Kültür Unsurları ve Sosyo-Kültürel Açıdan Değerlendirilmesi**. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Hacı Bayramı Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Şimşek, Esma (2003). “Anadolu’da Yağmur Duasına Bağlı Olarak Oynanan Bir Oyun: ‘Çömçe Gelin’”. **Millî Folklor Dergisi**. S. 60. s. 78-87.

Özkan, Nevzat (1997). **Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyat**. Kayseri: Geçit Yayınları.

Özkan, Nevzat (2002). **Türk Dilinin Yurtları**. Ankara: Akçağ Yayınları.

Tanyu, Hikmet (1968). **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Süleymanoğlu Yenisoy, Hayriye (2010). “Bulgaristan Gagavuzları (Dil ve Kültür Araştırmalarının Durumu)”. **Kültür Evreni**. S.5. s.323-336.

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS UNSURU OLARAK BAHAR BAYRAMI: HIDIRELLEZ*

Araş. Gör. GÖKÇE EMEÇ YÜCESOY [1]

Doç. Dr. SELİN BİTİRİM OKMEYDAN [2]

Prof. Dr. METİN EKİCİ[3]

Özet

Türk Dünyasına ait somut olmayan kültürel miras unsurlarından biri olan Hıdırellez (Bahar Bayramı) gelenekleri, Türkiye ve Kuzey Makedonya ortak unsuru olarak 2017 yılında 'UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Temsili Listesi'ne kaydedilmiştir. Mevsimlik bir bahar bayramı olan Hıdırellez, Türk kültüründeki en eski kutlamalardan biri olarak somut olmayan kültürel miras kapsamında değer taşımakta ve güncelliğini korumaktadır. Hıdırellez'deki köklü tarihsel geçmişe sahip dinî inanış ve yaygın uygulamalar, birçok kültürde görülmektedir. Bunun yanı sıra Hıdırellez'in günümüzde insanları bir araya getiren kutlama ve şenlik havasında geçen eğlenceye dönüştüğü de izlenmektedir. Geçmiş yıllarda insanların geleceğe dair umut tazelediği dinsel motiflerin ağır bastığı bir bayram niteliği taşıyan Hıdırellez'in, günümüzde daha çok eğlenilecek bir gün olarak kolektif hafızada yerini aldığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, somut olmayan kültürel miras unsuru olarak Hıdırellez'in tarihçesine ve kökenlerine değinip Hıdırellez'in yaygın inanç ve uygulamaları hakkında bilgi vermektir. Bu temel amaç doğrultusunda Hıdırellez'in Türk Dünyası açısından önemini ortaya koymak hedeflenmektedir. Söz konusu amaç ve hedef kapsamında literatür taramasından hareket edilmiş ve çalışmaya yönelik genel değerlendirmeler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Somut Olmayan Kültürel Miras, Hıdırellez, Hıdırellez İnançları, Hıdırellez Uygulamaları

SPRING FESTIVAL AS AN INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE ELEMENT: HIDIRELLEZ

Abstract

Hıdırellez (Spring Festival) traditions, one of the intangible cultural heritage elements of the Turkic World, was inscribed on the 'UNESCO Representative List of Intangible Cultural Heritage' in 2017 as a joint element of Turkey and North Macedonia. As a seasonal spring

* Bu çalışma, Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SB-GAP-24121 proje numarası ile desteklenmiştir.
[1] Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, gokce.emec.yucesoy@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1932-828X
[2] Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, selin.bitirim.okmeydan@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7996-2178
[3] Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, metin.ekici@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9400-8462

festival, Hıdırellez, as one of the oldest celebrations in Turkish culture, has value within the scope of intangible cultural heritage and preserves its relevance. Religious beliefs and common practices in Hıdırellez, which have a deep rooted historical background, are seen in many cultures. In addition, it is also observed that Hıdırellez has turned into a celebration and festive entertainment that brings people together today. It is understood that Hıdırellez, which was a holiday with religious motifs in which people renewed hope for the future in the past, has taken its place in the collective memory as a day to have fun today.

The aim of this study is to address the history and origins of Hıdırellez as an intangible cultural heritage element and to provide information about the common beliefs and practices of Hıdırellez. In line with this main purpose, it is aimed to reveal the importance of Hıdırellez for the Turkish World. Within the scope of the aforementioned aim and objective, a literature review was conducted and general evaluations for the study were presented.

Keywords: Cultural Heritage, Intangible Cultural Heritage, Hıdırellez, Hıdırellez Beliefs, Hıdırellez Practices

GİRİŞ

Kültürel miras içerisinde yer alan gelenekler; toplumların köklerini, temel değerlerini ve öz kimliklerini oluşturan önemli unsurlardır. Somut olmayan kültürel miras ise zaman içinde kuşaktan kuşağa aktarılan, geçmiş ve gelecek arasında köprü olan ve toplulukların kültürel kimliğini pekiştiren değerlerin ve geleneklerin korunmasını vurgulamaktadır. Durbilmez (2018: 15), Türk Dünyası'na ait bir kültür unsurunun benimsenip sahiplenildikçe zaman içerisinde ülke geneline yayılabildiğini, akabinde coğrafi yakınlığın söz konusu olduğu diğer Türk ülkelerine, Türkçe konuşulan bölgelere ve Türk nüfusun yaşadığı coğrafyalara etki edebildiğini ve bu şekilde Türk kimliğini şekillendiren ortak değerlerin ise Türk kültürü dünyasını oluşturduğunu belirtmektedir. Buna göre Balkanlar coğrafyasında azınlıkta kalan Türk nüfusun kültürel kimliğinin pekiştirilmesinde Hıdırellez gibi Türk kültüründe belirleyici olan kutlamalar önemli bir değeri temsil etmektedir. Baharın gelişini kutlamak amacıyla geçmişten günümüze süregelen Hıdırellez gelenekleri, Türk Dünyası'nda önemli bir somut olmayan kültürel miras unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte Hıdırellez kapsamında gerçekleştirilen etkinlikler, Türk Dünyası'nda çeşitli ortaklıklar, ikili iş birlikleri ve kültürel anlaşmalar gibi yeni fırsatları da beraberinde getirmektedir. Türk Dünyası için büyük bir anlama sahip olan Hıdırellez, 2017 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Temsili Listesi'ne kazandırılmış ve kayıt altına alınmıştır. Nitekim 2017 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Temsili Listesi'ne kaydedilen Hıdırellez, Türkiye'de olduğu gibi Balkan ülkelerinde de her yıl kutlanmaya devam etmekte ve Türkiye Cumhuriyeti ile Hıdırellez geleneklerinin yaşadığı bu ülkeler arasında büyük bir iş birliği ve uluslararası çapta sürdürülebilir çalışmalar geliştirme fırsatı sunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, Hıdırellez'in her yıl mevsimlik bir bayram olarak kutlandığı Türkiye Cumhuriyeti ile Balkan ülkelerinde ne anlama geldiğini açığa çıkarmak ve Hıdırellez'e ait yaygın inanç ve uygulamaları vurgulamaktır.

Hıdırellez'in Kökeni ve Tarihçesi

Çeşitli kültürlerde bahar bayramları görülmektedir. Yılları ya da mevsimleri karşılama törenleri, eski zamanlardan beri pek çok kültürde karşımıza çıkmıştır. Özellikle Mezopotamya, Anadolu, İran ve Doğu Akdeniz çevresinde karşımıza çıkan bu ritüeller, insanın karşısında duran doğa güçlerini, kendi varlığını sürdürmesi için gerekli şartları (verimli bir av geçirme,

doğurganlığa ulaşma, iyi bir hasat ve topraktan bereket elde etme gibi) sağlamaya ikna etme yolundaki bir faaliyettir. Bu törenlerin temel amacı, harekete geçirilmek istenen doğa gücünü ortaya çıkarmaktır (Özbudun, 1997: 107-108). İnsanlık tarihinde bu törenler, avcı toplumdan tarım toplumuna; göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçişle birlikte bereket teması etrafında gerçekleşmiş ve kıştan bahara geçiş, doğanın canlanması kutlanan bir durum halinde gelmiştir.

Hıdırellez, Anadolu'da ve Balkanlarda yaygın olarak kutlanan takvimsel geçiş ritüellerinden biridir. İnanışa göre, Hızır ve İlyas'ın bir araya geldiği gün kutlanmaktadır. Hızır ve İlyas kelimelerinin birleşmesiyle oluşan Hıdırellez, 6 Mayıs (Miladi Takvim) ya da 23 Nisan (Rumi takvim) gününe rastlamaktadır (Ocak, 1990: 141). Hıdırellez kış mevsiminin sona ermesini ve yaz mevsiminin başlangıcını simgelemektedir. Hıdırellez'in kutlandığı güne "rûz-ı hızır" veya "Hıdırellez" adı verilmektedir. Hızır ve İlyas'ın buluştuğuna inanılan 6 Mayıs'ta tabiatın yeniden canlanışını temsilen bu bayram kutlanmaktadır. Anadolu'da Hıdırellez, Kakava, Hızır-İlyas, Ederlezi, Haftamal, Eğrilce, Eğrice gibi isimlerle bilinmektedir.

Hızır ve İlyas'ın kim olduğu hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. En yaygın efsaneye göre Hızır ve İlyas ayrı düşen ve yılda sadece bir kez buluşan iki kardeştir. Hıdırellez günü, iki kardeşin buluşma günüdür. Hızır'ın kimliği pek çok kültürde farklı yorumlanmıştır ve tartışmalıdır. Hızır kelimesinin Arapça yeşil, yeşili bol yer anlamındaki hadr, hıdr kökünden geldiği ileri sürülmüştür. İbrani geleneğine göre Hıdır, İlyas peygamberin yeşil anlamındaki lakabıdır. İlyas peygamberin bastığı yer yeşillendiği için bu lakabı almıştır. Anadolu'da ise bastığı yeri yeşillendiren Hızır'dır. Hızır inancının en önemli ögesi onun ab-ı hayatı içmesi ve ölümsüz olmasıdır (Emiroğlu ve Aydın, 2020: 496).

Pek çok velinin Hızır'dan yardım gördüğüne dair inanç mevcuttur. Yesevilere göre, Ahmet Yesevi'nin babası Hızır'la arkadaşlık etmiş ve onunla buluşmuştur. Bektaşilikte ise Hızır'a bağlanan usuller bulunmaktadır. Bunlardan biri Hızır'ın kimlik değiştirerek zavallı bir fakir gibi dolaştığı ve insanları sınadığı üzerinedir (Emiroğlu ve Aydın, 2020: 496-497). Bu yüzden karşısına çıkan her insanın Hızır olabileceği ihtimaliyle düşkün insanlara yardım edilmesi ve herkese iyi davranılması gerektiği öğütlenmektedir.

Hıdırellez ve Nevruz Arasındaki Farklar

Nevruz ve Hıdırellez arasındaki farkı Prof. Dr. Metin Ekici şöyle ortaya koymuştur: "Nevruz; göçebe ve hayvancı hayata dayalı Türk kültürünün bir tezahürü olarak ortaya çıkarken, Hıdırellez ise içerik ve uygulama bakımından aynı kalmakla birlikte, yerleşik ve bitki kültürüne dayalı Türk kültür hayatının bir tezahürü olarak ortaya çıkmış olmalı ve Nevruz'un daha sonraki bir şekli olarak kabul edilmelidir" (2005: 47-48). Rus etnolog Tokarev ise Hıdırellez geleneğinin tarımsal geleneklerden ziyade, sığır yetiştiren göçebe bir ekonomiyi yansıttığı görüşünü savunmaktadır. Ona göre hayvan ekonomisine sahip Türk kabileleri Anadolu'da yerel takvim geleneğini benimsemektedir. Hıdırellez, göçebe Türklerin hayvanlarla yaylaklara çıktığı gündür ve o yüzden mayıs ayı göç ayı gibi tanımlanmaktadır (Tokarev'den akt. Gramatikova, 2022: 47).

Baharın gelişini kutlama ritüelleri Kerkük, Musul, Suriye, Lübnan, Mısır, Irak ve İran gibi Orta Doğu ülkelerinde ve Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi Türk Cumhuriyetleri'nden oluşan Orta Asya ülkelerinde de bilinmesine rağmen söz edilen ülkelerde bahar bayramı adı verilen kutlamalar Nevruz ile eşleştirilmekte (Aksoy, 1996: 2-4; Aras, 2002: 50) ve Hıdırellez'den kısmen farklılaşmaktadır. Türkiye ve Kazakistan'ın ortak somut olmayan kültürel miras unsuru olan Nevruz, UNESCO tarafından 2009 yılında Türkiye'ye ait olarak tescillenip Somut Olmayan Kültürel Miras Temsili

Listesi'ne eklendikten sonra bu listeye 2016 yılında Kazakistan dahil edilmiştir. Son olarak ise Afganistan, Azerbaycan, Hindistan, Irak, İran, Kırgızistan, Özbekistan, Pakistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da da Nevruz, somut olmayan kültürel miras unsuru olarak tescillenmiştir (Kendir vd., 2019: 2671). Literatüre giren bu ayrım, Türk Dünyası'nda Bahar Bayramı olarak Nevruz ve Hıdırellez'in farklı coğrafyalarda kutlandığına işaret etmektedir.

Bu bilgiler ışığında Bahar Bayramı temalı kutlamaların Doğu'da Nevruz, Batı'da ise Hıdırellez olarak anılıp isimlendirildiği ve uygulamada birbirine benzer yönleri olsa da iki farklı geleneği ifade ettiği söylenebilmektedir. Eski Türk bayramlarından biri olan Nevruz, Doğu geleneklerinin devamı olarak yaşamış ve Türkler aracılığıyla Orta Asya ve Orta Doğu'ya yayılmıştır (Mustafayev, 2013: 61). Hıdırellez ise; Şamanizm, Anadolu kültürü, İslâm kültürü ve Balkan kültürüne dayalı ortak değerlerden oluşup gelişen bir şenlik ve bayramdır (Artun, 2007: 20; Bulut vd., 2016: 80). Nevruz, günümüzde İran'dan Çin'e, Anadolu'dan Sibirya steplerine kadar çok geniş bir coğrafyada kutlanan kozmolojik ve kozmogonik karakterli bir bahar bayramıdır. Anadolu'nun özellikle Doğu ve Güneydoğusunda Nevruz kutlamaları görülürken Orta ve Batı Anadolu'da 5-6 Mayıs tarihine denk düşen ve yaz başlangıcı olarak kutlanan Hıdırellez şenlikleri dikkat çekmektedir (Gündüz, 2000: 2). Türk kültüründe Hıdırellez veya Nebi Bayramı, Anadolu ve Balkan Türkleri arasında bilinen Hızır ya da Hızır-İlyas kültünü yansıtan önemli bir kültür mirasıdır (Döğüş, 2015: 87). Buna göre Hıdırellez'in Türk Dünyası'nın Batısında ve Balkanları içeren coğrafyasında etkili olduğu görülmektedir.

Türk Dünyası ise oldukça geniş bir coğrafyayı içine alan kavramı ifade etmekte ve dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Türk nüfusunu birleştiren bir üst çatı olarak tanımlanmaktadır. Türk Dünyası içerisinde en batıda Kosova ve Karadağ, en doğuda ise Moğolistan yer almaktadır. Türk Dünyası terimi; Türkiye, KKTC, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan gibi bağımsız yedi Türk Cumhuriyeti ile Doğu Türkistan, Tataristan, Çuvaş, Başkurdistan, Saha-Yakutistan, Altay, Karaçay, Balkar gibi yarı özerk bölgeleri ve dünyanın her yerinde Türk halklarının yaşadığı bölgeleri tanımlamak üzere kullanılmaktadır (Bay vd., 2017: 58). Buna göre Türk Dünyası, Avrasya olarak adlandırılan Avrupa ve Asya kıtalarının neredeyse merkezî kısmını oluşturmaktadır. Ana hatları ile batıda Balkanlardan, doğuda Büyük Okyanus'a, kuzeyde Kuzey Buz Denizinden, güneyde Tibet'e kadar olan saha, Türklerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyayı içeren Türk Dünyası'nı tanımlamaktadır (Dönmez, 1987;1; Topal ve Sezer, 2016: 97). Türk Dünyası, büyük bir coğrafi alanda yaşayan Türkleri tanımlamak üzere kullanılan bir kavramdır ve Balkan ülkeleri de Türk Dünyası'nın büyük ve önemli parçasıdır. Kuzeyden güneye, doğudan batıya uzanan bu geniş alan içerisinde Türk kültürüne ait her gelenek, Türk Dünyası'nı birleştirmekte ve Türk kimliğinin korunup sürdürülmesinde önemli rol oynamaktadır. O halde Hıdırellez için Türk Dünyası'nın Balkanlara uzanan Batı coğrafyasında her yıl geleneksel şenlikler ile kutlandığını ve bu geleneğin İslamiyet öncesinden beri sürdüğünü söylemek mümkündür.

İslamiyet Öncesi Türklerde Hıdırellez

Hıdırellez, İslamiyet öncesi Türklerde yer almış ve kutlanmıştır. Özellikle Orta Asya'daki Şamanizm inancı ve atalar kültü, su kültü, ateş kültü gibi kültler, Hıdırellez geleneğini derinden etkilemiştir. Ahmet Yaşar Ocak'a göre Hızır ve İlyas'la ilişkili zengin bir İslami literatür olduğu halde; Hıdırellez kutlamasına ilişkin veriler yok denecek kadar azdır. Bu da Hıdırellez kutlamalarının kökeninin İslamiyet öncesi dönem ve kültürlerde aranması sonucunu doğurmuştur (1998: 142).

Hıdırellez geleneği, Eski Türk inançlarından Şamanizm ve çeşitli kültlere (atalar kültü, su kültü, ateş kültü vb.), bolluk-bereket törenleri ve ölümsüzlük arayışı gibi evrensel değerlere

ve İslamiyet'le birlikte oluşan Hızır-İlyas motifine dayanmaktadır. Örneğin, Hıdırellez ritüelinde evliya türbelerinin bulunduğu ve Hıdırlık olarak adlandırılan yerlere gidilmesinin kökleri atalar kültüne dayanmaktadır. Bu mekânların su kenarlarında, bir kuyunun ya da pınarın başında olması da su kültüyle ilişkilidir. Hıdırellez'de ateşten atlanması ve ateşin kötülükleri ve hastalıkları temizlemesi, arındırıcı olması da ateş kültüyle ilişkilidir.

Özellikle Türk destan ve efsanelerinde oldukça sık karşımıza çıkan "Boz Atlı Hızır" inancı, eski Türk inançlarından "Boz atlı yol Tengrisi" yani "Yol iyesi" ile ilişkilidir (Kalafat, 1990: 40). İslamiyet öncesinde var olan Hıdırellez, Türklerin İslamiyet'i kabulü ardından da İslami özellikler ve motiflerle farklı bir boyut kazanmıştır.

İslamiyet Sonrası Anadolu'da Hıdırellez

Hıdırellez inancı, Türk kültüründe pek çok efsane ile birleşmiştir. Kuran'a, hadislere; Makedonyalı İskender'in ölümsüzlük suyunu bulmak için Karanlıklar Ülkesine yaptığı yolculuğa veya eski bir doğu efsanesi olan Gılgamış'a ve Tevrat'ta adı geçen İlyas Peygambere dayandırılan efsaneler bulunmaktadır (Çalışkan ve Seher, 2015: 382-383).

Ahmet Yaşar Ocak, Kur'an-ı Kerim'deki Hz. Musa ve Hızır kıssasının, bu konudaki bütün inançların çekirdeğini oluşturduğunu belirtmiştir. Ayrıca hadis kitapları, tefsirler ve çeşitli tarih ve tasavvuf kaynaklarında da Hızır inancına dair izler bulunmaktadır (1990: 22-38). Kur'an-ı Kerim'de yer alan El-Kehf suresinde Hz. Musa ve Hızır kıssası yer almaktadır. Bu sureyi diğer surelerden ayıran en temel özellik, Müslümanların ilgisini çeken üç olay hakkında olmasıdır. İşaret edilen bu üç olay şu şekilde derlenmiştir (Ocak, 1990: 43):

a) Ashab-ı Kehf adıyla tanınan kişilerin başından geçenler (9.-26. Ayetler),

b) Asıl konuyu teşkil eden Hz. Musa ve Hızır kıssası (60.- 82. Ayetler),

c) Zü'l-Karneyn ve Ye'cuc Me'cuc olayı (83.-98. Ayetler). Bu üç olay birbirleri peşi sıra sıralanır.

Ahmet Yaşar Ocak (1990: 46), ayet metinlerinden özetleyerek şu anlatıyı aktarmıştır:

> İsrâiloğullarının peygamberi Hz. Musa, bir gün yakını bir gençle birlikte kendisiyle buluşması emredilen şahsiyetle görüşmek üzere yola çıkar. Buluşma mevkii 'iki denizin birleştiği yer'dir (Mecmau'l-Bahreyn). Hz. Musa, burasını tanıyabilmek için yanına azık olarak aldığı balıktan yararlanacaktır. Çünkü balığın canlanıp denize kaçması bir işarettir. Ancak Hz. Musa'nın arkadaşı genç, deniz sahilinde uğradıkları bir kayanın yanında balığın denize kaçtığını ona haber vermeyi unutmuştur. Yolda acıkıp balığı yemek istediklerinde genç, olayı hatırlar ve durumu haber verir. Bunun üzerine Hz. Musa, tekrar o kayaya döner ve gerçekten, aradığı kişinin orada bulunduğunu görür. Bu kişi, kendisine Allah tarafından rahmet ve gizli ilim verilen bir 'kul'dur. Hz. Musa, hemen kendisini yanına almasını teklif eder. Kul buna önce yanaşmak istemezse de ısrara dayanamaz. Böylece âyet metinlerinde anlatılan olayları birlikte yaşarlar. Sonunda kul, olayların sırlarını Hz. Musa'ya açıklayarak bunları Allah'ın emri üzerine yaptığını anlatır.

Bu anlatmada geçen "kul"u bütün tefsir kitapları Hızır olarak adlandırmaktadır (Ocak, 1990: 47). İlahiyat kaynaklarına göre Hızır, (el-Hadır, el-Hadr, el-Hıdır) bir isimden ziyade lakap olarak kullanılmıştır. Bu kelime Türklerde Hızır ya da nadiren Hıdır, Farslarda ise Khezr şeklinde yer almıştır (Ocak, 1990: 59-60). El-Hadr kelimesi yine Arapçadaki el-Ahdar (yeşil, yeşil dal veya yeşilliği çok olan yer) manasına gelmektedir (akt. Ocak, 1990: 60). Hızır, yeşillik ve bitki kavramıyla ilişkili olduğu kadar suyla da ilişkilidir.

İslam inancında Hızır, ermiş bir şahsiyettir. Tanrı tarafından Müslümanları korumakla görevlendirilmiştir. İstediği yerde ve istediği zamanda, beklenilmeyen anda; ancak insanın kendi iç dünyasındaki iyilik ölçüsü veya çevresini değerlendirmesi ile gelmesi beklenen ulu bir varlık, mübarek bir şahsiyettir (Yücel, 2002: 35-38). İslamiyet sonrasında halk düşüncesinde Hızır'dan beklenen, sıkıntıda olana yardım etmesi ve bolluk-bereket gibi konularda yoğunlaşmıştır (Çay, 1997: 19).

Hıdırellez: İnanç ve Uygulamalar

Hıdırellez hazırlıklarını üçe ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki temizlikle ilgilidir. Bunlar, ev ve beden temizliğiyle ilişkilidir. İkincisi, dilek ve inançlara yönelik hazırlıklardır. Üçüncüsü ise yemek hazırlıklarıdır. Alaattin Uca'ya (2007: 115-116) göre Türk Dünyası'nda Hıdırellez kutlamalarını, kaynağı çok eskilere dayanan adetlere göre gruplara ayırmak mümkündür:

1. Kırlara Çıkma, Eğlence, Şenlik ve Oyunlar Düzenleme,

2. Yiyecek Hazırlama

3. Temizlik Yapma ve Giyim Kuşamdaki Değişiklikler

4. Hediyeleşme, Akraba Ziyareti ve Sosyal Dayanışma

5. Ad Verme

6. Ateş Yakma ve Üzerinden Atlama,

7. Hızır Baba İnancı

8. Kabir Ziyareti, Kurban, Dua ve Diğer Dinî Motifler

9. Bolluk ve Bereket Gelmesi İçin Yapılanlar

10. Sağlık, Mutluluk, Baht Açıklığı İçin Yapılanlar ve Tutulan Dilekler,

11. Diğer İnançlar

Hıdırellez günü pek çok inanç ve uygulama görülmektedir. Bu inanç ve uygulamaları işlevlerine yönelik olarak dört gruba ayırmak mümkündür. Bunlar; kısmet ve şans talebine yönelik, şifa ve sağlık talebine yönelik, bereket, bolluk ve uğur kazanmaya yönelik, mal, mülk ve servet talebine yönelik inanç ve uygulamalardır. Anadolu'da ve Balkanlarda bu inanç ve uygulamalar sıkça karşımıza çıkmaktadır.

a) Kısmet ve Şans Talebine Yönelik İnanç ve Uygulamalar: Niyet oyunu adı verilen uygulama kısmet ve şans talebine yöneliktir. Genç kızların talihlerini açmak için oynanmaktadır. Bu oyun çeşitli yörelerde çeşitli isimlerle bilinmektedir. Bu isimler; Niyet Çekmek (Tekirdağ, Yalova); Baht Çömleği (Isparta); Bahtiyar (Gelibolu, İstanbul, Isparta); Bahtıvar (Burdur); Gül Bahtiyari (Denizli); Yüzük Çekmek (Sinop); Micek (Tokat), Vasf-ı hal/ Vesf-hal (Azerbaycan); Martifal Atmak (Prizren); Martival (Edirne), Kaptan Kader Çekmek (Eskişehir); Dağlara Yüzük Atmak (Balıkesir), Martufal (Ohri) vb.'dir (Çay, 1997: 25-26). Hıdırellez günü genç kızların başında kilit açılması da onların kısmetini açmaya yönelik bir uygulamadır (Çay, 1997: 33).

b) Şifa ve Sağlık Talebine Yönelik İnanç ve Uygulamalar: Kır çiçeklerinin kaynatılarak suyunun içilmesinin şifa vereceğine inanılmaktadır. Ayrıca Hıdırellez gecesi bütün sulara nur yağacağından o gece suya girmenin her türlü hastalığa karşı bağışıklık sağlayacağına inanılmaktadır (Ocak, 1998: 314). Hıdırellez suyuyla evin eşyaları yıkanmaktadır. Prizren'de Toçilla çeşmesinden Hıdırellez sabahı su alınıp şifa niyetine içilmekte, kırlardan toplanan otlar ise yenmektedir (Çay, 1997: 24). Bütün bu inançlar şifa ve sağlık talebine yöneliktir. Ateş üzerinden atlanması ve salıncakta sallanılması da yine sağlık ve şifa ritüellerindendir.

c) Bereket, Bolluk ve Uğur Talebine Yönelik İnanç ve Uygulamalar: Hıdırellez gecesi evlerde yiyecek ve içecek dolaplarının ve cüzdanların ağzı açık bırakılır, böylece evin bereketinin artacağına inanılır. Kurubaklagiller bir torba içinde ağaçlara asılır, Hızır'ın bunlara dokunması ve bereket getirmesi dilenir (Çay, 1997: 33).

d) Mal, Mülk ve Servet Talebine Yönelik İnanç ve Uygulamalar: Hıdırellez gecesi dileklerin bir kâğıda yazılarak gül ağacının altına gömülmesi bu inancın etkisindeki bir uygulamadır. Hıdırellez günü yapılması gerekenlerin yanı sıra çeşitli kaçınmalar da mevcuttur. Hıdırellez günü geç kalkılmaz, geç kalkan kişinin işlerinin ters gideceğine inanılır. Hıdırellez günü çamaşır yıkanmaz, un elenmez ve ekmek yapılmaz. Yeşil ot, dal ve çimen koparılmaz, çiçek toplanmaz. Tarlaya gidilmez ve bağda bahçede çalışılmaz (Çay, 1997: 34).

Bütün bu inanışların yanı sıra Hıdırellez gecesi göğün açılacağına inanılmıştır. Hıdırellez gecesi görülen rüyaların da o yılın iyi ya da kötü geçeceğini bildirdiğine inanılmıştır. Hıdırellez gecesi yaşlı kadınlar birer parça ot alarak çalılara dizerler. Sabah uyandıklarında kimin koyduğu ot canlılığını yitirmişse o kişinin önce öleceğine inanılır. Hıdırellez akşamı dağlara bakılır. Işık görülürse orada para ya da hazine bulunulduğuna inanılır (Artun, 2007: 4-8).

Balkanlarda Hıdırellez

Hıdırellez kutlamaları Anadolu dışındaki Türk coğrafyasında ağırlıklı olarak Balkan coğrafyasında karşımıza çıkmaktadır. Sema Aktürk, "Türkiye'de Hıdırellez Etrafında Oluşan Folklorik Unsurlar Üzerine Bir İnceleme" adlı çalışmasında Hıdırellez geleneğini, ortak Balkan kültürünü barındıran ve zengin kültür değerlerinden oluşan bir şenlik olarak değerlendirmiştir (2014: 23). Hıdırellez kutlamalarındaki ortaklıklar gerek Balkanlarda gerekse Anadolu'da yaşayan Türkler arasında benzer inanışların, benzer kutlama ve uygulamaların görülmesine dayanır ve tarihî-millî bağın bir yansımasıdır (Ercan, 2006: 72).

Balkan coğrafyasına baktığımızda Batı Trakya Türkleri, Bulgaristan Türkleri, Kosova Türkleri, Makedonya Türkleri Hıdırellez'i geçmişten günümüze coşkuyla kutlamaktadır. Batı Trakya Türklerinde Hıdırellez'den on gün kadar önce "gâvur küfürü" denilen bir ateş yakılır ve geçmiş yılın kötülüklerinden arınıldığına inanılır. Ayrıca Batı Trakya Türklerinde bugüne özel olarak gölle adında bir yiyecek yapılır. Kadınların komşularından topladıkları birer tas mısır, akşamdan ıslatılır ve diğer malzemelerle Hıdırellez günü piknik yapılacak yere götürülerek kaynatılır (Uca, 2007: 124).

Bulgaristan'da Nevruz ve Hıdırellez kutlamalarıyla ilişkili olarak İbrahim Özkan, alan araştırmasının sonucunda Rodoplardaki Sünni Türkler arasında Nevruz'un unutulduğu, Deliorman bölgesindeki Bektaşi Türkleri arasında ise bir parça da olsa yaşatıldığını belirtmiştir. Nevruz'un aksine Hıdırellez, Bulgaristan Türkleri arasında çok canlı bir şekilde yaşamakta ve kutlanmaktadır. Ancak kutlamaların açık işlevi neredeyse sadece eğlence olarak şekil

değiştirmiştir (2020: 2-3). Gramatikova'ya (2022: 47) göre Hıdırellez geleneği Bulgaristan'da Alevi-Bektaşi topluluğuna mensup insanların yaşadığı Razgrad, Silistre, Kırcaali, Haskovo ve Kotel bölgelerindeki yerleşim yerlerinde gözlemlenebilir. Deliorman Türkleri arasında da ateş kültüne dayalı Hıdırellez uygulamaları mevcuttur. Hıdırellez öncesindeki perşembe günü "küfür perşembesi" olarak adlandırılmıştır. Ateş yakılır ve üzerinden atlanır. Böylece temizlenildiğine inanılır. Ayrıca çocukların alnına da kül sürülür. Bunun yanı sıra evlere ve evlerin etrafına da kül dökülme âdeti vardır. Bu sayede yılan ve çiyan gibi zararlı hayvanların kovulması amaçlanmaktadır (Çelik, 1990: 51).

Kosova'da Hıdırellez kutlamaları oldukça yaygındır. Hıdırles, Hedirles veya Hadırles gibi değişik şekillerde adlandırılan Hıdırellez hem şehirlerde hem de köylerde coşkuyla kutlanmaktadır. Hıdırellez günü herkes erken kalkarak temizlik yapar, Hıdırlıklarda sabahın erken saatlerinde toplanır, kurban kesilir ve adaklar adanır. Piknik yapılır ve oyunlar oynanır. Evlere dönülürken ise yeşil dallar kesilir, bir kaynaktan güğümlerle su alınarak yeşil dallar bu suda kaynatılıp çocuklar yıkanır (Ocak, 1990: 151-152). Kosova'da kutlamalar, Horasan ereni Mustafa Karabaş Baba'nın türbesinin bulunduğu alanda yapılır. Hıdır Nebi bayramı ise, 7 Mayıs'ta başlar ve 22-23 Mayıs'a kadar sürer. Prizren'de Hıdırellez'den 17 gün sonra kutlanılır. Ömer Baba Türbesi'ne gidilir ve bu bayramı çingeneler kutlar (Duru, 2011: 277-280).

Hıdırellez adlandırması, Makedonya'da bölgesel farklılıklarla kullanılmakta ve Üsküp şehrinde "Ederlez", Gostivar bölgesinde ise "Hıdırlets" şeklinde adlandırılarak yaşatılmaktadır (Çalışkan ve Seher, 2015: 382). Ayrıca Makedonya Türkleri İslamiyet'i güçlü bir şekilde yaşamakta ve Hıdırellez kutlamalarında da geleneksel inanç ve uygulamalar ile İslamiyet'i birleştirmektedir (Çalışkan ve Seher, 2015: 390). Makedonya'da köylerde yaşayan Arnavutlar ise Hıdırellez gecesini uyanık geçirmeye çalışırlar ve hava nasıl olursa olsun akarsuda yıkanırlar. Kaymakçina ve sütpine adlı yemeklerini hazırlarlar (Eren'den akt. Uca, 2007: 123-126).

Kırım Türkleri, Hıdırellez'den birkaç gün önce eğlenmek ve Hıdır'ı karşılamak için yeşillik alanlara çıkarlar. Bu gelenek "yavur yüzü" olarak adlandırılmaktadır (Çay, 2012: 99-102). Hıdırellez kutlamaları, toplumsal yaşamda önemli bir yer edinmiş, kimliğin ifadesi ve kültürel mirasın aktarılmasında önemli bir sosyal yapı olarak karşımıza çıkmıştır. Bu sebeple de Balkan coğrafyasında azınlıkta olan Türk toplulukları için daha büyük önem teşkil etmektedir.

Somut Olmayan Kültürel Miras Unsuru Olarak Hıdırellez

Hıdırellez, "Bahar Kutlaması: Hıdırellez" adıyla çok uluslu dosya olarak Kuzey Makedonya ve Türkiye adına İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne 2017 yılında kaydedilmiştir. Hıdırellez geleneği SOKÜM'ün beş temel alanından el sanatları dışındaki dört temel alanı da kapsamaktadır.

Aday gösterme formunda unsurun diğer isimleri şu şekilde yer almıştır: Hiderlez (Х'дерлез), Edirlez, Erdelezi (Ерделези), Herderlezi (the former Republic of Macedonia); Hıdırellez, Hızır-İlyas, Ederlezi, Kakava, Haftamal, Eğrilce, Eğrice (Turquie). Ayrıca Makedonya Cumhuriyeti'nde yaşayan Türk nüfusu bahar bayramı Hiderlez ismiyle kutlarken; Roman nüfusu Bahar Kutlamalarını Erdelezi ismiyle kutlamaktadır. Türkiye'de ise 5-6 Mayıs tarihlerinde farklı sosyal, kültürel, dinî, ekonomik ve mesleki geçmişlere sahip topluluklar, gruplar ve bireyler tarafından kutlanmaktadır.

Hıdırellez, Makedonya'nın güneydoğu Valandovo, Radovish, Shtip and Strumica ve batı orta Zhupa, Debar, Gostivar, Tetovo and Prilep kesimlerinde kutlanmaktadır. Türkiye'de ise Edirne, İstanbul, Bilecik, Denizli, İzmir, Afyon, Çanakkale, Kırklareli, Kocaeli, Tekirdağ, Uşak, Sakarya, Giresun, Gümüşhane, Karabük, Kastamonu, Ordu, Samsun, Sinop, Tokat, Zonguldak, Bartın; Antalya, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş; Mardin, Muş, Tunceli, Elazığ ve merkez; Karaman, Kırıkkale, Sivas, Çorum, Yozgat ve Konya'da kutlanmaktadır. Ayrıca Türkiye'de Hıdırellez'in kutlandığı alanlara hıdırlık denmektedir.

Yerel topluluklar, belediyeler, STK'lar ve üniversiteler, unsurla ilgili kamusal ve kültürel alanlarda yerel, ulusal ve uluslararası festivaller, konferanslar, seminerler, çalıştaylar, sergiler ve çeşitli kutlamalar düzenleyerek (Türkiye'deki Hıdırlıklar gibi) unsurun bilgisinin aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, yerel ve ulusal medya tarafından sağlanan bilgiler de unsurun günümüzde tanıtılmasına ve aktarılmasına katkıda bulunmaktadır.

Somut olmayan kültürel miras, topluluklar arasında birleştirici bir araç olarak önem kazanmaktadır. Örneğin, Makedonya Cumhuriyeti'nde Türk, Makedon, Arnavut ve Roman topluluklarının üyeleri Pehlivan güreş oyunlarına katılmakta ve bu da aralarında karşılıklı diyaloğu teşvik etmektedir.

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, çok uluslu dosya önerisi olarak Hıdırellez ve Saint George/Aya Yorgi konusunu gündemine almış, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile iş birliği içinde bir süreç başlatmıştır. Ancak daha sonra bu iki kutlamanın farklılıkları konusu gündeme gelmiş ve Hıdırellez, Kuzey Makedonya ve Türkiye adına çok uluslu dosya olarak İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne kaydedilmiştir.

SONUÇ

Türk kültürü içerisinde yaşayan geleneksel kutlamalar arasında yer alan Hıdırellez, Türk Dünyası açısından oldukça önem taşıyan mevsimlik bayramlardan biridir. Coşkulu ve renkli bir bayram niteliği sergileyen Hıdırellez, toplu kutlamaların yapıldığı ve belirli törelerin, geleneklerin ve inanışların yerine getirildiği bir bahar bayramıdır (Artun, 2007: 1). Anadolu'dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada bilinen Hıdırellez, kendine özgü şenlikler ile kutlanmakta ve Türk topluluklarının millî birlik ve bütünlüğünün önemli simgelerinden biri olmaya devam etmektedir (Turan, 1990: 13). Hıdırellez, çoğunlukla Anadolu'nun Batı bölgeleri ile Balkanlarda kutlanmaktadır. Hıdırellez için yapılan kutlama törenleri ve etkinlikler, diğer bahar bayramlarında da görülen yaygın anlayışlara uygun olarak gerçekleştirilmektedir. Baharın gelişini, kışın ardından tabiatın yeniden canlanışını ve yazın başlangıcını müjdeleyen bayram olarak Hıdırellez vasıtasıyla insanlar sağlık, şifa, refah, bolluk, bereket ve şans dileklerinde bulunmak için kadim inanışlara dayalı çeşitli uygulamalardan hareket etmekte ve kültürel gelenekleri yaşatmaktadır (Kumartaşlıoğlu, 2017: 278). Somut olmayan kültürel miras unsurlarından biri olan Hıdırellez, geçmişten geleceğe nesiller boyunca ulusal ve kültürel kimliği pekiştirip aktarmak açısından önem taşımaktadır.

İran'da 'Mihrican', Türk Cumhuriyetlerinde 'Nevruz', Hristiyanlarda 'Paskalya', Yahudilerde 'Pesah' gibi bir bahar bayramı örneği olan Hıdırellez de Türk toplulukları ve Balkanlarda çeşitli şenliklerle kutlanan mevsim bayramlarından biridir (Çalışkan ve Seher, 2015: 390; Demir, 2005: 17). Bu noktada Ekici (2005: 47-48), Türk kültürünün göçebeliğe ve hayvancılığa dayalı yaşamına bağlı ortaya çıkan Nevruz ile Hıdırellez'i birbirinden ayırmış ve Hıdırellez'i, Türk kültür hayatında yerleşik yaşamın ve bitki kültürünün bir yansıması olarak değerlendirerek içerik ve uygulama bakımından her iki kutlamanın aynı kalmasına rağmen Hıdırellez'i, Nevruz'un sonraki şekli kabul etmiş ve Türklerin, göçebe toplumdan yerleşik

yaşama geçmesi ile toplum yapısı üzerindeki değişiklik yaratması sonucunda ortaya çıkan mevsimlik bir bayram olan Hıdırellez'e önem atfetmiştir. Türklerin yerleşik yaşama geçmesinden günümüze kadar gelen Hıdırellez'in Türk topluluklarında kutlandığı ve baharın gelişini kutlamak amaçlı devam eden bu geleneğin kültürel birliği ve beraberliği pekiştirdiği görülmektedir (Özkan, 2020: 363).

Hıdırellez'in, İslamiyet öncesi Türk toplumlarında da yer aldığı ve şenliklerle kutlandığı bilinmektedir (Gök, 2000: 5). İslamiyet'in kabulünün ardından ise bu kutlamaların İslami özellikler ve motifler kazandığı ortaya çıkmaktadır. Eğlence ve şenlik içerikli gelenekler ile bolluk ve bereket inancına dayalı ritüeller bir arada yaşanmaktadır. Bu doğrultuda Hıdırellez; Orta Asya'daki Şamanizm inancı, Eski Anadolu uygarlıklarından miras kalan bolluk ve bereket törenleri ile ölümsüzlük inancı, İslamiyet ile şekillenen Hızır-İlyas motifi ve Balkanlardaki zengin kültürel değerler ile beslenen bir bayram niteliği taşımaktadır (Artun, 1990: 20). Bu yönüyle Hıdırellez, çeşitli inanışları simgeleyen ortak kültür mirası olarak karşımıza çıkmaktadır. Çam'a (2020: 27) göre Hıdırellez, dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan Türk toplulukları arasında memoratlar, efsaneler, hikâyeler, ritüeller ve pratikler aracılığıyla kuşaklar boyunca aktarılmakta ve eski geleneklerin devamlılığını sağlama bakımından önem taşımaktadır.

Arslan'a (2015: 95) göre dinî ve seküler nitelik taşıyan eğlencelerin; toplumdaki kişileri bir araya getirmek, bu kişiler arasında olumlu duyguların gelişmesini ve pozitif etkileşimi sağlamak, ortak duygu, inanış ve davranış temsillerine zemin hazırlamak gibi işlevleri bulunmaktadır. Hıdırellez kutlamalarının eski anlamları çoğunlukla silinse de günümüzdeki anlamının; sevince, neşeye, bir araya gelip paylaşmaya ve eğlenceli zaman geçirmeye dönüştüğü anlaşılmaktadır. Ancak bu dönüşen anlamına rağmen Hıdırellez'in, eski ve köklü gelenekleri yaşatan önemli bir temsil aracı olduğu söylenebilmektedir (Bulut vd., 2017: 90). Bu açıdan Hıdırellez, ortak kültürel deneyimlerden beslenerek kültürel bellekte somut yansımalar kazanmakta ve bu sayede kuşaklar boyunca aktarılmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, M. (1996). Kültür Sosyolojisi Açısından Nevruz Kavramı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi,* 100, 1-26.

Aktürk, S. (2014). Türkiye'de Hıdırellez Etrafında Oluşan Folklorik Unsurlar Üzerine Bir İnceleme. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aras, E. *(*2002*).* Türklerde Hıdırellez Geleneği. *Millî Folklor*, 7 (54), 39-54.

Arslan, M. (2015). Kutsal ve Seküler Arasında: Hıdrellez ve Türbe Kültleri Çevresinde Gelişen Eğlence Kültürü. *Birey ve Toplum,* 5(10), 91-104.

Artun, E. (1990). Tekirdağ'da Hıdırellez Geleneği. *Halk Kültüründen Derlemeler,* Hıdırellez Özel Sayısı, 1-23.

Artun, E. (2007). Türk Halk Kültüründe Hıdırellez. *Türkoloji.* Çukurova Üniversitesi: Türkoloji Araştırmaları Merkezi.

Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M., Cücük, E. ve Yokuş, E. (2017). "Türk Dünyası Birliği" Algısı. *Gazi Akademik Bakış,* 11 (21), 55-85.

Bulut, M., Karacagil, Z. ve Çataloğlu, S. (2016). Dünden Bugüne Hıdırellez Pratikleri. *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi-Gelenek, Görenek ve İnançlar* içinde (1-16). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Çalışkan, E. ve Seher, Ş. (2015). Türklerde Hıdırellez İnancı: Makedonya Örneği. *International Journal of Science Culture and Sport,* Özel Sayı: 3, 380-392.

Çam, E. (2020). Hıdırellez Geleneğindeki Cadı İnancı: Balkanlar ve Anadolu Örneği. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi,* 2 (1), 25-38.

Çay, M. A. (1997). *Hıdırellez "Kültür-Bahar Bayramı".* 2. Baskı, Ankara: KB Yayınları.

Çay, M. A. (2012). *Nevruz Türk Ergenekon Bayramı*. 9. Baskı, İstanbul: İleri.

Çelik, S (1990). Bulgaristan'da Deliorman Türklerinin Hıdırellez Bayramı. *Türk Edebiyatı*, 342, 52-53.

Demir, S. (2005). Karanlıktan Aydınlığa, Kıştan Bahara Geçiş: Hıdırellez. *Millî Folklor,* 17 (65), 17-23.

Döğüş, S. (2015). Anadolu'da Hızır-İlyas Kültü ve Hıdırellez Geleneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 74, 77-100.

Dönmez, Y. (1987). *Türk Dünyasının Beşerî ve İktisadi Coğrafyası,* 2. Baskı, İstanbul: Coğrafya Bölümü Yayınları.

Durbilmez, B. (2018). *Türk Dünyası Kültürü-I.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Duru, N. F. (2011). Kosova Türklerinin Baharı Karşılama Ritüelleri. *Millî Folklor*, 23 (89), 276-281.

Ekici, M. (2005). Bergama Yöresi Hıdırellez Geleneklerinde Toplum ve Çevre Bilinci. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* 5 (1), 53-60.

Emiroğlu, K. ve Aydın, S. (2020). *Antropoloji Sözlüğü*. İstanbul: Islık.

Ercan, E. H. (2006). Balkanlarda Gökyüzü ile İlgili İnanışlar ve Halk Takvimi. *Millî Folklor* 18 (69), 72-82.

Gök N. İ. (2000). Türk Kültüründe ve İnançlarında Hıdırellez. *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası,* 8 (19), 5-14.

Gramatikova, N. (2022). Bulgaristan'da Alevi-Bektaşi Topluluğunda Hızır-İlyas Kültünün Yansımaları ve Hıdırellez Geleneği. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi,* 25, 39-65.

Gündüz, Ş. (2000). Kadim Ortadoğu'dan Orta Asya'ya Nevruz. *Bilig*, 12, 1-16.

Kalafat, Y. (1990). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: TKAE.

Kendir, H., Arslan, E. ve Türkmen, F. (2019). Türk Dünyası'nda Nevruz (Yengi-Kün) Kutlamalarının Festival Turizmi Açısından Değerlendirilmesi: Çimkent-Van Karşılaştırması. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies,* 7 (4), 2668-2684.

Kumartaşlıoğlu, S. (2017). Edremit ve Burhaniye Tahtacılarında Hıdırellez. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 20 (37), 275-291.

Mustafayev, B. (2013). Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Uzanan Nevruz Geleneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2 (3), 60-73.

Ocak, A. Y. (1998). Hıdırellez Maddesi. *İslam Ansiklopedisi,* 7. Cilt, 313-315.

Özbudun, S. (1997). *Ayinden Törene-Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri.* İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Özkan, İ. (2020). Bulgaristan Türklerinde Nevruz ve Hıdırellez Kutlamaları. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (1), 1-24.

Topal, E. ve Sezer, A. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Coğrafyasına İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi,* 33, 96-113.

Turan, A. (1990). *Hıdırellez*: *Kültür* ve *Bahar Bayramı. Milli Folklor,* 13-15.

Uca, A. (2007). Türk Toplumunda Hıdırellez-I. *A.Ü. Türkiyat Dergisi,* 34, 113-138.

Yücel, A. (2002). Türk Dünyasında Hıdırellez ve İşlevleri. *Millî Folklor,* 14 (54), 35-38.

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS (SOKÜM) KAPSAMINDA HIDIRELLEZ VE YAYGIN RİTÜELLER*

Doç. Dr. SELİN BİTİRİM OKMEYDAN [1]

Araş. Gör. GÖKÇE EMEÇ YÜCESOY [2]

Prof. Dr. METİN EKİCİ[3]

Özet

Somut olmayan kültürel miras, günümüzde değer kazanmış ve özellikle akademik çalışmalar bu alanda artmaya başlamıştır. Yükseköğretim Kurumu'nun (YÖK) Sosyal Bilimler alanında öncelikli alan olarak belirlediği Somut Olmayan Kültürel Miras konusu da bu çalışmaların artmasında ve dikkat çekmesinde önemli bir rol oynamaktadır. UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi, 2003 yılında taraf devletlerin imzasına sunulmuş ve Türkiye ise 2006 yılında bu sözleşmeye dahil olmuştur. Sözleşme; temelde somut olmayan kültürel mirası, başka bir deyişle toplulukların kültürel birikimlerini korumayı amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra ilgili Sözleşme, uluslararası platformlarda toplulukların kültürel miraslarına saygı duymayı, duyarlılık geliştirmeyi ve iş birliğini arttırmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmanın amacı, somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) kapsamında gerçekleştirilen çalışmaları ortaya koymak ve UNESCO tarafından 2017 yılında Türkiye ile Kuzey Makedonya ortak unsuru olarak 'Somut Olmayan Kültürel Miras Temsili Listesi'ne kaydedilen Hıdırellez'e ait yaygın ritüellere ışık tutmaktır. Bu temel amaç doğrultusunda literatür taramasına dayalı çalışmada somut olmayan kültürel miras kapsamındaki Hıdırellez geleneklerine ilişkin yaygın ritüeller derlenmiştir. Böylece Hıdırellez kutlamalarındaki ritüellerin Türk Dünyası açısından Türk kimliğini oluşturup pekiştirmedeki rolü değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Somut Olmayan Kültürel Miras, Hıdırellez, Ritüel, Kimlik, Aidiyet

HIDIRELLEZ AND WIDESPREAD RITUALS WITHIN THE SCOPE OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE (ICH)

Intangible cultural heritage has gained value today and especially academic studies have started to increase in this field. Intangible Cultural Heritage, which the Higher Education Council (YÖK) has identified as a priority area in the field of social sciences, plays an important role in increasing and attracting attention to these studies. The UNESCO Convention on Intangible Cultural Heritage was presented to the signature of the state parties in 2003 and Turkey was included in this convention in 2006. The Convention basically aims to protect intangible cultural heritage, in other words, the cultural accumulation of communities. In addition, the

* Bu çalışma, Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SB-GAP-24121 proje numarası ile desteklenmiştir.
[1] Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, selin.bitirim.okmeydan@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7996-2178
[2] Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, gokce.emec.yucesoy@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1932-828X
[3] Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, metin.ekici@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9400-8462

Convention aims to respect the cultural heritage of communities, develop sensitivity and increase cooperation on international platforms.

The aim of this study is to reveal the studies carried out within the scope of intangible cultural heritage (ICH) and to shed light on the common rituals of Hıdırellez, which was registered by UNESCO in 2017 in the 'Representative List of Intangible Cultural Heritage' as a joint element of Turkey and North Macedonia. In line with this main purpose, common rituals related to Hıdırellez traditions within the scope of intangible cultural heritage were compiled in the study based on literature review. Thus, the role of rituals in Hıdırellez celebrations in forming and reinforcing Turkish identity in terms of the Turkic World was evaluated.

Keywords: Intangible Cultural Heritage, Hıdırellez, Ritual, Identity, Belonging

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından 2003 yılında kültürel mirasın korunması amacıyla 'Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi' hayata geçirilmiş (Ekici ve Fedakâr, 2013: 51) ve her ülkenin kültürel mirasını küreselleşme, aşırı ticarileşme ve yanlış kentleşme gibi yıpratıcı etkilerden korumayı hedefleyen bu sözleşme, günümüzde 178 ülke tarafından kabul edilmiştir (Ölçer Özünel, 2019: 39). Somut olmayan kültürel miras teriminin UNESCO içinde de oldukça uzun bir yolculuğu olduğu görülmektedir. 1972'de Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde tanımı yapılan kültürel mirasın tamamen somut objelerden oluşması, bundan yaklaşık 30 yıl sonra 2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin hazırlanma gerekçesinin ve adının belirlenmesinde etkili olmuştur (Oğuz, 2013: 5).

Bu sözleşmenin amacı; insanlığın yaşayan mirasının zenginliğini ve kültürel çeşitliliğini temsil eden somut olmayan kültürel miras kavramı hakkında uluslararası bir çerçeve geliştirmek ve bu kavramın, her toplumun kültürel kimliğini anlamada en önemli araç olarak benimsenmesini sağlamaktır (Lenzerini, 2011: 101). Toplumsal yaşayış, gelenekler, bilgiler, temsiller ve uygulamalar gibi kültürel ürünleri ve üretim süreçlerini kapsayan kavramları tanımlamak üzere kullanılan Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM); UNESCO tarafından kültürel çeşitliliği arttıran ve değerleri besleyen zengin ve çeşitli bir dünya yarattığı için sürdürülebilir kalkınmanın temel etkeni olarak vurgulanmaktadır (Öncü, 2021: 902). Bu nedenle somut olmayan kültürel miras kapsamında ortak değerlerin ve çeşitli geleneklerin korunup yaşatılmasının yanı sıra bu unsurların görünürlüğünün arttırılmasına yönelik çalışmalar kültürel mirasların sürdürülebilirliğinde önemli bir rol oynamaktadır.

UNESCO'nun ilgili sözleşmesinde somut olmayan kültürel miras; belirli bir toplumda geleneklere bağlı ortaya çıkan geleneksel, popüler veya halk kültürüne ait kolektif eserlerin bütün şekillerini kapsayan bir terim olarak sözlü gelenekleri, görenekleri, dilleri, müziği, dansı, ayinleri, törenleri ve kutlamaları içermektedir (Ekici, 2004: 59). Bu bağlamda Hafstein (2018: 127), farklı kültürel imgelerin kesişim alanını ifade eden ve zaman içerisinde bir geleneğe dönüşen kutlamaların, kültürel uygulamaların korunup aktarılmasında UNESCO'nun elindeki en önemli araçlardan biri olduğuna işaret etmekte ve somut olmayan kültürel mirasın temelini oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Her kültürde olduğu gibi Türk kültürünü de bir arada tutan, birlik ve beraberlik motivasyonu sağlayan gelenekler, somut olmayan kültürel miras çerçevesinde önemini korumaktadır.

Somut olmayan kültürel miras çalışmaları çeşitli süreçler sonucunda tamamlanmaktadır. Bu alandaki çalışmalar için özellikle süreçlerden haberdar olmak oldukça önemlidir. Somut olmayan kültürel miras unsurlarını tespit etmek amacıyla bir ya da birden fazla yerel (il)- bölge envanteri hazırlanmakta, daha sonra bu envanterlerde yer alan unsurlardan bazıları, ilgili sözleşmeye taraf devletin Ulusal Envanterine kaydedilmektedir. Bir taraf devlet kendi Ulusal Envanterinde kayıtlı olan bir unsurun listelere kaydedilmesi için tek başına başvurabileceği gibi; söz konusu unsur, başka ülkelerin de somut olmayan kültürel miras unsurları içerisinde yer alıyorsa iki veya daha fazla ülkenin ortak dosyası olarak bir başka deyişle "Çok Uluslu Dosya" olarak başvurması da mümkündür. "Bahar Kutlaması: Hıdırellez" dosyası da Türkiye ve Kuzey Makedonya'nın ortak olarak sundukları çok uluslu dosya olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla çalışmanın temel amacı, somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) ile ilgili yapılan çalışmaları ele almak ve Türkiye ile Kuzey Makedonya ortak unsuru olarak 2017 yılında 'Somut Olmayan Kültürel Miras Temsili Listesi'ne kaydedilen Hıdırellez'e ilişkin yaygın ritüelleri açığa çıkarmaktır. Bu nedenle çalışmada Hıdırellez geleneklerinde ritüellerin önemi ve bu ritüellerin Türk kimliğinin pekişmesi açısından rolüne odaklanılmıştır.

Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM)

UNESCO, Birleşmiş Milletler üyesi ülkeler tarafından İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra 1945 yılında kurucuları arasında Türkiye'nin de bulunduğu 195 devlet tarafından kurulmuştur. UNESCO'ya Türkiye, UNESCO Genel Merkezindeki Büyükelçilik düzeyindeki Daimî Temsilciliği, Dışişleri Bakanlığı ve UNESCO Millî Komisyonu kanalıyla doğrudan katılmaktadır (Oğuz, 2018: 13). Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu olan UNESCO, faaliyet gösterdiği alanlarda çeşitli uluslararası sözleşmeleri yürürlüğe koymuştur. 2003 yılında "kültür" alanında "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi" kısa adıyla "SOKÜM" imzaya açılmış ve 2006 yılında Türkiye bu sözleşmeye taraf olmuştur.

Sözleşmede somut olmayan kültürel miras; "toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler -ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar- anlamına gelir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur" şeklinde tanımlanmaktadır (Oğuz, 2013: 233). Sözleşmeye göre somut olmayan kültürel miras unsurlarının aşağıdaki alanlarda belirdiği ifade edilmiştir (Oğuz, 2013: 233-234):

a) Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar;

b) Gösteri sanatları;

c) Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler;

d) Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar;

e) El sanatları geleneği

Oğuz (2013: 233), Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin amaçlarını ise şöyle sıralamaktadır:

a) Somut olmayan kültürel mirası korumak;

b) İlgili toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasına saygı göstermek;

c) Somut olmayan kültürel mirasın önemi konusunda yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığı arttırmak ve karşılıklı değerbilirliği sağlamak;

d) Uluslararası iş birliği ve yardımlaşmayı sağlamak.

Prof. Dr. M. Öcal Oğuz "Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği" adlı makalesinde Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "Bir toplumun kendi kültürel kimliğinin bir parçası olarak gördüğü ve kuşaktan kuşağa aktarmak suretiyle günümüze kadar getirdiği somut olmayan kültürel miraslarını korumasına ve gelecek kuşaklara aktarmasına katkı sağlayacak yol, yöntem ve imkânları tanımlamaktadır" (2013: 8). Aynı makalede Oğuz, "bir ülkeye, ulusa veya topluma millî kimlik duygusu veren kültürel mirasların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması düşüncesi, küresel bir uygulama olarak bütün eğitim sistemlerinde yerini almaktadır" (2013: 8) sözleriyle kültürel mirasın önemini aktarmıştır.

UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasa Yönelik Çalışmalar

Somut olmayan kültürel miras unsurlarının Türkiye ulusal envanterine kayıt süreci sırasıyla şöyledir: İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinin koordinasyonunda, illerde oluşturulan İl Tespit Komisyonları tarafından belirlenen envanter önerileri tespit formuyla birlikte Kültür ve Turizm Bakanlığı Genel Müdürlüğüne gönderilir. Formlar incelendikten sonra, Genel Müdürlükte oluşturulan değerlendirme kuruluna sunulur ve komisyon değerlendirir. Envanter kriterlerini karşılayan unsurlar Makam Onayına sunulur. Uygun görülen unsurlar envantere kaydedilir. Somut olmayan kültürel miras ulusal envanterinin oluşturulmasında da belirli ölçütler bulunmaktadır. Bu ölçütler[4];

1. Somut olmayan kültürel mirasın alanlarından birine girmesi,
2. İnsan yaratıcılığının bir kanıtı olarak değeri,
3. Kültürel ve toplumsal gelenekler içerisindeki köklülüğü ve önemi,
4. Belirtilen topluluk ya da grubu temsil niteliği,
5. Belirtilen topluluk ya da grubun rızası,
6. Kaybolma riski,
7. Önerilen koruma eylemlerinin yeterliliği.

İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Listelerine 2022 Aralık itibariyle Türkiye adına yirmi beş (25) unsur kayıtlıdır. Bu unsurlardan yirmi üçü (23) İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne, ikisi (2) ise UNESCO Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne kayıtlıdır. Bu unsurları şöyle sıralayabiliriz:

1. Meddahlık Geleneği (2008)
2. Mevlevi Sema Törenleri (2008)
3. Âşıklık Geleneği (2009)
4. Karagöz (2009)

[4] Ayrıntılı bilgi için bkz. https://aregem.ktb.gov.tr/TR-159257/somut-olmayan-kulturel-miras-ulusal-envanteri.html

5. Nevruz (Azerbaycan, Hindistan, İran, Kırgızistan, Özbekistan ve Pakistan ile ortak dosya (2009) (2016 yılında dosya Afganistan, Azerbaycan, Hindistan, Irak, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Pakistan, Tacikistan ve Türkmenistan katılımı ile genişletilmiştir)

6. Geleneksel Sohbet Toplantıları (Yaren, Barana, Sıra Geceleri ve diğer, 2010)

7. Alevi-Bektaşi Ritüeli Semah (2010)

8. Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali (2010)

9. Geleneksel Tören Keşkeği (2011)

10. Mesir Macunu Festivali (2012)

11. Türk Kahvesi ve Geleneği (2013)

12. Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı (2014)

13. İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Lavaş, Katrıma, Jupka, Yufka (Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye ile ortak dosya) (2016)

14. Geleneksel Çini Sanatı (2016)

15. Bahar Bayramı: Hıdırellez (Kuzey Makedonya ile ortak dosya) (2017)

16. Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği (Azerbaycan ve Kazakistan ile Ortak Dosya, 2018)

17. Geleneksel Türk Okçuluğu (2019)

18. Minyatür Sanatı (Azerbaycan, İran ve Özbekistan ile Ortak Dosya) (2020)

19. Geleneksel zekâ ve strateji oyunu: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala / Göçürme (Kazakistan ve Kırgızistan ile Ortak Dosya) (2020)

20. Hüsn-i Hat, Türkiye'de İslam Sanatında Geleneksel Güzel Yazı (2021)

21. Çay Kültürü: Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü (Azerbaycan ile ortak dosya, 2022)

22. İpek Böcekçiliği ve Dokuma için İpeğin Geleneksel Üretimi (Afganistan, Azerbaycan, İran, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile ortak dosya, 2022)

23. Nasreddin Hoca/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr Fıkra Anlatma Geleneği (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ile ortak dosya, 2022)

24. Islık Dili (2017)

25. Geleneksel Ahlat Taş İşçiliği (2022)[5]

Yukarıdaki listede görülebileceği üzere çalışmanın konusunu oluşturan Hıdırellez ise 2017 yılında Türkiye ve Kuzey Makedonya ortak dosyası olarak Temsili Liste'ye kaydedilmiştir. "Bahar Bayramı: Hıdırellez", yerel topluluklar için kültürel kimliğin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu kutlamanın ritüellerini yerine getirmek için gençler belirli kültürel kodları gözlemleyerek öğrenmekte; yaş, cinsiyet ve medeni duruma göre belirli

[5] Listedeki ilk yirmi üç (23) unsur, İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne ve son iki (2) unsur ise UNESCO Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne kayıtlıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-Somut-Olmayan-K%C3%BClt%C3%BCrel-Miras-Listeleri

adımlardan ve inisiyasyon aşamalarından geçmektedir. Hıdırellez gelenekleri ve inanışları ile Hıdırellez gününde yapılması ve yapılmaması gereken eylemler, geçmişten günümüze geçerliğini korumaktadır. Hıdırellez inanışlarına göre yapılması istenen ve yapılması yasaklanan eylemlerin temelinde, Hızır ve İlyas'ın buluşmasını müjdeleyen bu kutlu günde sağlığı, bolluğu, bereketi, şansı ve kısmeti kişilerin kendi yaşamına çekme isteği bulunmaktadır. Türk Dünyası'nda her yıl benzer gelenekler ile kutlanan Hıdırellez'in, bu yönden ritüel kavramı ile de yakın ilişkisi göze çarpmaktadır.

Hıdırellez Kutlamaları ve Ritüel İlişkisi

Hıdırellez, kendine ait belirli ritüelleri olan önemli mevsimlik bayramlardan biridir. Ritüeller ise her coğrafyanın çeşitli değerleri ışığında ortaya çıkmakta ve tarihsel süreçte değişip dönüşerek varlığını sürdürmektedir. Özgen'e (2021: 1311-1312) göre ritüeller, toplumsal bellekte korunan ve aktarılan dinî unsurların genel adıdır. Bu konudaki çalışmaları ile Batı dünyasında ilk akla gelen düşünür olan Emile Durkheim (2020: 60), toplumsal işlevselci bakış açısıyla ele aldığı ritüel kavramını din ile özdeşleştirerek bir kişinin kutsal veya kutsallık atfedilen olay ve durumlara karşı nasıl davranması gerektiğini açıklayan, emir veren davranış kuralları olarak tanımlamıştır. Ancak Morris (2004: 351), ritüelin toplumsal yapıyı temsil ettiğini belirterek simgelenen yapı ile bireyler ve toplumsal gruplar arasında onaylanan uygun ilişkiler sistemi olduğuna açıklık getirmiş ve ritüeli, yalnızca din ile sınırlandıran yaklaşımdan kurtarmıştır.

Benzer şekilde Karaman (2010: 229), ritüellerin yalnızca din ile sınırlandırılamayacağını vurgulayarak dinî ve seküler ritüellerin varlığına işaret etmiştir. Bu noktada dinî açıdan ritüel, seküler açıdan dünyevi ve sembolik bir etkinlik olarak ele aldığı seremoni arasında iki farklı kategorik değerlendirme ile kavramsal farklılaşmaya odaklansa da sosyoloji ve antropolojide bu iki kavram arasında herhangi bir ayrım olmadığını savunmuştur. Nitekim ritüellerin veya seremonilerin, nihai amaç olarak katılımcıları mutlu etmek ya da korumak için yapıldığına dikkat çekmektedir. Bu görüşten hareketle Bülbüloğlu (2022: 3), planlı şekilde gerçekleştirilen ve katılımcılara mutluluk, huzur, şevk ve ilham gibi olumlu duygular aktaran ve bu yönüyle katılımcılar üzerinde manevi ve ruhsal boyutlu yoğun etkiler uyandıran her eylemin ritüel olarak tanımlanabileceğini dile getirmektedir.

Bir toplum içerisinde ortak değerler sistemine göre yaşayan ve aynı kültürü paylaşan kişilerin benimsediği düşünce ve davranışların toplum üzerinde belirli etkilere sahip olduğu temelinden hareketle ritüeller, bir kültürde geçerli ve uygun olan çeşitli düşünsel, duygusal ve davranışsal örüntüleri sürdürmek amacıyla belirli zaman ve mekânlarda değişmeden tekrarlanan sembolik eylemleri tanımlamaktadır (Honko, 2006: 130-131). Kendi içerisinde kutsal bir anlama ve bir çeşit kutsallığa sahip olan ritüeller, toplumsal eylemlere de kutsallık yüklemektedir (Okmeydan, 2020: 107). Kutsal olduğu için değişmez niteliklere sahip olan ritüeller, zaman içerisinde kültür ile uyumlu olacak şekilde dönüşmekte ve bu şekilde süreklilik kazanmaktadır (Rappaport, 2003: 402). Ritüelin en temel varlık nedeni düzendir. Bir toplumda yaşayan insanların ve grupların dinî, ekonomik ve psikolojik durumları gibi gündelik yaşamın çeşitli alanlarını etkileyen ve bu alanlardan etkilenen ritüeller, yaşamın neredeyse her alanındaki düzeni ve sürekliliği sağlamaktadır (Köse, 2021: 60). Buna ilaveten ritüellerin temel amacı; kullanılan ortak nesneler ve sembolik davranışlarla meydana gelen etkileşimler aracılığıyla katılımcılar arasında ortak bir dil inşa etmektir. Böylelikle ortak duyguları paylaşan katılımcılar, kutsal olanla iletişime geçip onun onayını almakta ve kötülükleri uzaklaştırmaktadır (Çilingir 2016: 42). Bu noktada ritüeller, kültürel mirasın önemli

taşıyıcılarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim gündelik yaşamda fark edilmeden yapılan birçok rutin davranış bile çeşitli ritüellere dayanmaktadır.

Toplumsal aidiyetin ve birliğin temel unsurları arasında yer alan ritüellerin, farklı sınıflandırmalara göre birçok çeşidinden söz edilebilmektedir. Ritüeller, yapılma amaçlarına ve dönemlerine göre farklı şekilde sınıflandırılsa da doğum, ergenlik, evlilik gibi yaşamdaki belirli dönüm noktalarını ve statü değişikliklerini ifade eden 'geçiş/giriş/eşik ritüelleri' ile hastalık ya da doğal afetler gibi sıkıntılı durumların ortaya çıkardığı belirsizlik ve huzursuzluğu aşmak için yapılan 'bunalım/kriz dönemi ritüelleri' ve yeni yıl, Nevruz ve Hıdırellez gibi mevsimlerin başı ya da sonuna denk gelen belirli dönemlerde ortaya çıkan 'takvimsel/mevsimsel ritüeller' ayrımı en yaygın sınıflandırma şeklidir (Apak 2013: 6-7; Karaman 2010: 227; Keskin, 2017: 32). İnsan ve doğa ilişkisinde belirli dönemlerde ortaya çıkan çeşitli ihtiyaçlara ve inançlara göre şekillenen takvimsel/mevsimsel ritüeller; toplumsal yaşamı hasat ve bağ bozumu gibi halk takvimi doğrultusunda düzenlemeye yönelik mevsimlerin başlangıç ve bitiş dönemlerinin yanı sıra hayvanların üreme ve sürüye katılması gibi tarım ve hayvancılıkla ilgili ihtiyaç duyulan bilgilerden kaynaklanmaktadır (Keskin; 2017: 32). Bu açıdan bahar bayramı Hıdırellez, her yıl kıştan bahara geçişi ve doğanın yeniden canlanmasını temsil eden bir değişim ve dönüşüm olarak hem geçiş ritüeli hem de bu geçişi her yıl aynı tarihte tekrarlanabilir nitelikte kutlamaya olanak verdiği için takvimsel/mevsimsel ritüel örneğidir (Demir, 2005: 18; Nar, 2014: 968).

Belirli zamanlardaki değişim eşiklerine bırakılan işaretler, doğadaki değişim ve dönüşüm göz önüne alındığında mevsim dönümü ritüellerinde belirginlik kazanmaktadır. Birçok toplumda öne çıkan mevsim dönümü ritüelleri takvimsel tarihler ile işaretlenmiştir. 21 Aralık Kış Gündönümü, 21 Haziran Yaz Gündönümü, gece ve gündüzün eşit olduğu 21 Mart ile 23 Eylül Ekinoksu ve her yıl 5 Mayıs günü kutlanan Hıdırellez gibi örneklerde görüldüğü üzere takvimde işaretlenen tarihlerde insanlar, yaşamın ritmini dünyanın güneş etrafında dönmesiyle oluşan belirli eşiklere göre uyarlamış ve bu tarihleri kendi ritüelleri ile kutlamışlardır (Kahraman, 2013: 27). Takvimsel kutlama ritüellerini belirleyen mevsimsel dönüşümler, ortak bir kalıp izlemektedir. İzlenen bu ortak kalıp, yaşamın her yıl yenilenmesi ve insanlara bağışlanması için bir dizi Tanrısal anlaşmaya dayanmaktadır. Ancak bu yenilenme, insanın tek başına değil; birlikte çabalamasına bağlı tutulduğu için ritüeller, öncelikle insanların bir araya gelip çaba göstermesini ve çabanın düzenlenmesini gerektirmektedir. Ritüeldeki kalıba göre önce yaşam bitmekte, sonra ise yeniden başlamaktadır. Bu durum, 'Kenosis' (boşaltma-yok olma) veya 'Plerosis' (doldurma-yeniden canlanma) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Her anlaşma sonunda yaşam önce yok olmakta ve sonra ise yeni anlaşmanın başlangıcı ile yaşam yeniden canlanmaktadır (Gaster, 2000: 17-24). Ritüeller ile insan yaşamında ve insanın parçası olduğu kültürde önemli görülen dönemeçlere ve geçişlere anlam yüklenmektedir.

Bu ayrıma göre iki grupta toplanan ritüellerden Kenosis; doğanın ölümü, yaşamın sona ermesi, yas, güz ayları, oruç ve perhiz gibi boşaltmaya ve yok olmaya yönelik törensel eylemleri; Plerosis ise doğanın canlanması, yeniden doğuş, yağmurun başlaması ve çiftleşme gibi doldurmaya ve yeniden canlanmaya yönelik törensel eylemleri ifade etmektedir (Bülbüloğlu, 2022: 2). Takvimsel ritüeller, doğayla ilgili ve mevsimlere bağlı gelişen ritüellerdir. Bu nedenle toplumsal boyutu vardır ve bu ritüeller, zaman içerisinde dönüşse de toplumsal hafızayı ve toplumsal kültürü canlı tutmaktadır. Baharın gelişinin ve doğanın kıştan sonra yeniden canlanmasının kutlandığı takvimsel/mevsimsel bayram örneklerinden biri olan Hıdırellez'de, çeşitli ritüeller ve gelenek haline gelmiş yaygın inanışlar görülmektedir.

Geçmişten Günümüze Hıdırellez Ritüelleri, Gelenekleri ve Yaygın İnanışlar

Geçmişten günümüze kutlanan Hıdırellez gününe ait inanışlar, adetler, ritüeller ve bunlara bağlı yaptırımlar birbiri içine geçmiş durumdadır. Bu nedenle Hıdırellez kutlamalarında eski Türk adetlerinden inanışlarına kadar süregelen 'Atalar, Ateş, Ağaç, Su ve Hızır Kültlerinin' izleri ve bu izlere ışık tutan çeşitli gelenekler ve inançlar görülmektedir (Arslan, 2012: 205-206; Turan, 2008: 104). Hıdırellez geleneklerini oluşturan yaygın inanışlar, sözü edilen kültler ile yakından ilgilidir. Kült kavramı; bir inancın içinde kendisine kutsallık atfedilen, yaratıcı ile ilişkili olduğu kabul edilen ve yaratıcı ile ilişki kurmak için aracı olarak görülen kutsallaştırılmış Tanrısal güç veya Tanrısal kudretin yansımasını ifade etmektedir. Bu yönden kültler, mitsel ve dinsel bilincin alt kategorilerinden biridir. Tarih boyunca kültürlere özgü inanışlar, ritüeller, geleneksel uygulamalar ve kültürel pratikler kültlerin etrafında gelişmiştir (Dilek, 2020: 48-49). Hıdırellez geleneklerine ve yaygın inanışlara geçmeden önce bunlara kaynaklık eden beş kültü açıklamakta yarar vardır.

Atalar Kültü, Hıdırellez geleneklerinde karşımıza çıkan en yaygın Eski Türk inanışlarından biridir. Bu kültün temelinde, ataların ruhlarının öldükten sonra bile ailesini ve toplumu koruduğu inancı yatmaktadır. Anadolu'daki Hıdırellez kutlamalarının 'Hıdırlık' adı verilen ve birçoğunda 'ulu' ve 'eren' bir kişiliğin yattığına inanılan yatırlar ve türbeler gibi mekânlarda yapılması, Atalar Kültünün bir yansımasıdır (Çay, 1997: 20). Hıdırellez günü yatır ve türbe ziyaretlerinin de bu kült ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

Ateş Kültü, Eski Türk inanışlarına göre evreni oluşturan dört unsurdan biridir ve İslamiyet öncesinden beri ateşin ruhu arındırdığına ve kötülükleri kovduğuna inanılmaktadır. Hıdırellez kutlamalarında ateş yakıp üzerinden atlama geleneği, bu kültün temsil ettiği hastalıklardan ve kötülüklerden arınma inancına dayanmaktadır (Arslan, 2012: 206). Hıdırellez'in en yaygın geleneklerin biri olan ateş üzerinden atlamak, bu kültün günümüzdeki yansımalarından biridir.

Ağaç Kültü, Eski Türk inanışına göre ağaçlara kutsal anlam atfedilmesi ile ilgilidir. Bu nedenle sağlık, şifa, bolluk, bereket, çocuk sahibi olmak, hayırlı bir kısmet bulmak, dertlerden veya felaketlerden kurtulmak gibi çeşitli dileklerde bulunmak için ağaçların aracı olarak kullanılması ve yaratıcının ağaç vesilesiyle kişilerin dileğini kabul etmesine yönelik inanış, Hıdırellez'de yaygındır (Ergun, 2004: 40). Hıdırellez gecesi dileklerini gül ağacının dibine bırakmak ya da dallarına bez bağlamak gibi yaygın adetler ise bu kültün gereği olarak yapılmaktadır.

Su Kültü, suyun Türkler için her zaman bereketin sembolü olması ile ilgili inanışa dayanmaktadır. Eski Türkler, suyun ruhu olduğuna inanmışlar ve suyun büyü bozucu, ruhu arındırıcı bir etkisi olduğunu düşünmüşlerdir. Hıdırellez kutlamalarının su kenarlarında yapılması, Hıdırellez günü yere değmemiş su ile elleri ve yüzünü yıkayıp bütün yıl sağlıklı olmayı dilemek ve dilekleri akan suya atmak gibi gelenekler, inanışa kaynaklık eden bu kült ile ilgilidir (Artun, 2007: 2). Hıdırellez gelenekleri arasında yaygın görülen yağmur suyu, çiy veya akan herhangi bir su ile ilgili inanışlar da bu kültün uzantısıdır.

Hızır Kültü ise Eski Türklerdeki umulmadık ve dara düşülen zamanlarda insanların karşısına çıkan, onlardan yiyecek ve içecek ya da yardım gibi çeşitli isteklerde bulunan ve aldığı karşılığa göre insanları ödüllendirip cezalandıran, yeşil veya beyaz elbise giyen, boz ya da kır atı olan, genellikle ak sakallı hayal edilen ulu bir kişi veya peygamber inancına dayanmaktadır. Hızır'ın bolluk ve bereket ile algılanması, Hıdırellez geleneklerinin temelinde yatan bu kült ile bağlantılıdır (Aras, 2002: 44; Ocak, 2007: 145-151). Dolayısıyla Hıdırellez kutlamalarına konu

olan geleneklerin ve yaygın inanışların, bu beş kült doğrultusunda şekillenip geliştiğini ve bu kültlere uygun ritüellerle aktarıldığını söylemek mümkündür.

Hıdırellez; eski Türklerin hava, su, ateş ve toprak ile ilgili kadim inanışlarını, İslamiyet sonrasında benimsedikleri yeni inanışlar ile birleştiren ve yaz mevsiminin başlangıcını temsil eden yeni bir kutlama günüdür (Ekici, 2005: 48). Hıdırellez kutlamalarında daha çok yer ve su ruhları ile ilgili ritüeller göze çarpmaktadır. Çeşitli bitkiler, yeşil alanlar, ağaçlar, ateş, toprak, taş ve su gibi unsurları içeren bu kutlamalar, esasen yer ve su ruhları ile etkileşime geçmek amacıyla çeşitli uygulamaların devam ettiğinin bir göstergesidir (Önal, 2008: 1203).

Anadolu ve Anadolu dışındaki Türk topluluklarında baharın gelişini kutlamak için Hıdırellez öncesinden başlayan belirli hazırlıklar yapılmaktadır. Hızır ve İlyas'ın temiz mekânları ziyaret ettiğine yönelik inanış gereği, insanlar Hıdırellez'den günler önce evlerini ve evlerinin çevresini temizleyerek bu iki peygamberin hanelerini ziyaret edip evlerine sağlık, mutluluk, bolluk ve bereket getirmesini ummaktadır. Hıdırellez günü ise oğlak veya kuzu kesip hazırlanan yemekleri bol yeşillikli yerlerde hep beraber yemek, çeşitli oyunlar ve eğlenceler düzenleyerek Hıdırellez'i kutlamak da yaygındır (Çay, 1997: 23). Hıdırellez'deki en yaygın inanışlardan biri, herkesin bir kâğıda dileğinin resmini çizmesi ya da çakıl taşları ile dileklerinin şekillerini yapması veya dileklerini yazmasıdır. Bu kağıtlar Hıdırellez'den bir gece önce katlanarak bir gül ağacının ya da fidanının altına gömülür, dibine bırakılır veya gül dalına asılır. Bu dilek kağıtlarının yanı sıra gül fidanının dibine madeni paralar da bırakılır. Hızır ve İlyas'ın gece sabaha karşı gül ağaçlarının altından geçip herkesin dileğini yerine getireceğine inanılır ve paralar ise bereketin artması için bütün bir sene harcamadan saklanır (Bulut vd., 2017: 82; Turan, 2008: 106; Türktaş, 2021: 169). Yine 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gece, açık havada bırakılan süt kendi kendine mayalanarak yoğurda dönüşürse Hızır'ın geldiği anlaşılmakta ve o yılın hane halkı için sağlıklı, bolluk ve bereket içinde geçeceğine inanılmaktadır (Güleç ve Türker, 2011: 110).

Hıdırellez'in, Hızır ve İlyas peygamberlerin bir araya geldiği gün olduğuna inanılmakta ve Hıdırellez, kış mevsiminin bitip yaz mevsiminin başlangıcı olarak kutlanmaktadır. Anadolu ve Türk topluluklarının yaşadığı coğrafyalarda Hıdırellez gecesi edilen duaların ve dileklerin kabul olacağına, hastaların şifa bulacağına, genç kızların talihlerinin ve kısmetlerinin açılacağına, bolluk ve bereketin artacağına dair yaygın inanışlar bulunmaktadır (Evgin, 2007: 32). Hıdırellez gününün gecesinde Hızır ile İlyas peygamberlerin buluşarak evleri ziyaret edeceğine, gül ağaçlarının altına bırakılan dilekleri gerçekleştirmek için aracılık yapacağına yönelik inanışlar Anadolu'da oldukça yaygındır (Demir, 2005: 21). Hıdırellez öncesinde yapılan hazırlıklar kapsamında evler dip bucak temizlenmekte, ev ve mutfak eşyaları silinmekte ve giyilen kıyafetler yıkanmaktadır. Hıdırellez öncesi neredeyse bayram hazırlığı yapılmakta, Anadolu'nun bazı yörelerinde Hıdırellez arifesinde oruç tutulmakta, Hıdırellez günü ise kuzu ve oğlak kesilip bir arada yenmektedir. Yine Hıdırellez günü şifaya, bolluk ve berekete ulaşmak amacıyla ip atlamak, salıncakta sallanmak, çeşitli oyunlar oynamak, dans etmek, ağaçlara dileğinin gerçekleşmesi için bez ve çaput bağlamak gibi yaygın gelenekler de görülmektedir (Kanar ve Doğan, 2020: 57-58).

Nevruz ve Hıdırellez gibi bahar bayramlarında en önemli ritüeller, baht ve kısmet açmak için niyet çekip mâni ya da türkü söylemektir. Bu ritüeller; Isparta'da Bahtiyar Çömleği, Gümüşhane'de Sançmak, Çanakkale Bolayır'da Bahtiyar Oyunu, Kütahya'da Görücü Oyunu gibi farklı isimler almaktadır. Kırklareli'nin köylerinde ise Hıdırellez öncesinde perşembe günü mâni söyleyerek niyet çekmek ise Nazari Günü olarak adlandırılmaktadır. Bursa'da 5 Mayıs'ta çömlek içinden niyet çekmeyi tanımlayan Mantuvar eğlencesi de yaygındır (And, 2012: 128-

129). Hıdırellez günü Anadolu ve Türkiye dışındaki Türk toplulukları arasında baht veya kısmet açmak için martıfal adı verilen ve mâniler eşliğinde bir nevi fal bakma adeti de yaygındır. Talih ve kısmet açmak isteyen genç kızlar ve kadınlar, 5 Mayıs günü büyük bir çömleğe yüzük, küpe ve toka gibi kişisel eşyalarını atarlar. Çömlek, gül fidanının dibine bırakılır ve o gece Hızır Aleyhisselam'ın çömlekteki dilekleri gerçekleştireceğine inanılır. Genç kızlar ve kadınlar, 6 Mayıs sabahı erkenden gül fidanının altından alınan çömleğin etrafında toplanır ve çömlek, yeşillik bir yerde dualar eşliğinde açılır. Çömleğin içine bakmadan atılan eşyalar çıkarılırken çok mâni bilen ve iyi mâni söyleyen bir kişi de mâni okur ve çömlekten çıkan eşya kime aitse o sırada söylenen mâninin bu kişinin talihine dair işaret olduğuna inanılır ve okunan mâniler, buna göre yorumlanır. Çömlek açılırken okunan bu mânilere niyet mânileri denir (Günay, 1995: 3).

Hıdırellez günü Anadolu ve Balkan Türkleri arasında en yaygın inanışlar şu şekilde derlenmektedir: Hayvanların yeşil dalla sığıra götürülmesi, küçük çocukların sığırları otlatması, kapılara ısırgan otu asılması, ateş üstünden atlanması, salıncakta sallanılması, taze peynir yenmesi, gül ağacı dibine yüzük saklanması, halk arasında tek isimli olanlar tarafından Hıdırellez akşamı fındık ağacının dallarını birbirine sürterek ateş yakılması, nohut unundan ekmek yapılması, kız çocuklarının başına çavdar başağı takılması, mâniler eşliğinde değirmencik oyunu oynanması, var mayası ve yok mayası tutulması, Hıdırellez mânileri ve türküleri söylenmesi, mâniler eşliğinde gelin alma oyunu oynanması (Engin, 2001: 179-200). Bu yaygın geleneklerin hepsinin sağlık, şifa ve güzellik, temizlik ve arınma, bereket ve şans, talih ve kısmet açma, korunma, mucize ve dilek, Gayb alemi inanışları ile ilgili olduğu ve Hıdırellez günü öncesinden başlayan hazırlık ritüelleri ile Hıdırellez günü yapılmaması gereken ritüeller ile desteklendiği söylenebilmektedir (Güzel, 2021: 75-88).

Hızır'ın gezdiği kabul edilen yeşillik alanlarda dolaşmak, her derde deva olacağına inanılan 41 çeşit çiçek toplamak, salıncaklar kurup mâniler ve türküler söylemek, oyunlar oynamak, baharın ilk kuzusunu keserek beraberce yemek, gece yağan çiyi sabah erkenden kalkıp toplamak, bu çiyi yüzüne ve vücuduna sürüp çiy ile hamur ve yoğurt mayalamak, sabah namazıyla kalkıp akarsu, dere, deniz veya su kenarına gidip suya girmek veya suyla temas etmek, dileklerini suya bırakmak, güneş doğmadan toplanan çeşit çeşit çiçekleri kapılara asıp başlarına taç yapmak ve bu çiçekleri yıl boyunca saklamak, Hıdırellez sabahı yumurta yiyip süt içmek, sahil kenarında yeşil ve sulak alanlarda piknik yapmak, 'sabrın sonu selamettir' sözünden hareketle yalnızca 'S' harfi ile başlayan su böreği, simit, su muhallebisi gibi yiyecekler yapmak, yumurta boyayıp renklendirmek ve tokuşturmak, yeşilliklerde yuvarlanmak, dileklerin gerçekleşmesi için bol bol dua etmek, karınca yuvasından toprak alıp mutfağa getirmek, kapıları, pencereleri, yiyecek ve içecek kaplarını, un çuvallarını, ambarları, cüzdan ve para keselerini açık bırakmak gibi yaygın inanış ve gelenekler en temelde sağlık ve şifa, yeşillik, bereket ve bolluk, uğur ve şans, mucize ve keramet, talih ve kısmet açmak için yapılmaktadır (Aydın, 2013: 1144; Bulut vd., 2017: 86-88; Döğüş, 2015: 88; Gürçayır Teke, 2016: 45; Kapağan, 2019: 39; Kumartaşlıoğlu, 2017: 280).

Hıdırellez ritüellerinde yeşil ve beyaz gibi kırmızı renge de önemli anlamlar yüklenmektedir. Kırmızı; bereketi, bolluğu, kısmeti ve umudu simgeleyen bir renk olarak öne çıkmaktadır. Hıdırellez geleneklerinde renkli çiçeklerin, bitkilerin, ağaçların, suyun, ateşin ve temiz yerlerin büyük önemi bulunmaktadır, çünkü bu unsurlar yaşamın canlılığını ve sürekliliğini temsil etmektedir. Hıdırellez ritüelleri esasen Türklerin doğaya olan saygılarının güçlü bir göstergesi olarak anlam kazanmaktadır (Gramatikova, 2022: 55-56).

Hıdırellez günü çamaşır yıkanmaz, un elenmez, ekmek yapılmaz, bağ ve bahçe işleriyle uğraşılmaz, kavga edilmez, geç kalkılmaz ve gün içinde uyunmaz, makas tutulmaz, dikiş dikilmez, yeşil hiçbir şey koparılmaz, eve kuru dal götürülmez, evde boya badana yapılmaz, bolluk ve bereket haneye girsin diye evin pencere ve kapıları, yiyecek içecek kaplarının ve kavanozların kapakları ile cüzdanların ağızları kapatılmaz (Gürçayır Teke, 2016: 45; Turan, 2008: 107). Hıdırellez günü, Türk kültürüne ait geleneklere ve inanışlara uygun olan ritüeller gerçekleştirilip yasaklara riayet edilerek Hızır ve İlyas peygamberlerin aracılığı ile iyiliğe kavuşup dileklerin gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Hıdırellez'in bu yönüyle eski Türk inanışlarından günümüze kadar uzanan gelenekler aracılığıyla şekillendiği ve Atalar, Ateş, Ağaç, Su ve Hızır Kültlerine dayalı ritüellerle ortak kimlik unsuru olarak geçmişten geleceğe aktarıldığı görülmektedir.

SONUÇ

Hıdırellez, kendine ait yaygın inanışları ve ritüelleri olan geleneklerden biridir. Hıdırellez kutlamaları esnasında gelenek haline gelen birçok ritüel, toplumsal değerleri pekiştirmekte ve ortak kimlik unsurlarını da güçlendirmektedir. Bülbüloğlu'na (2022: 6) göre toplum üyelerinin gerek katılımcı gerekse izleyici olarak yer aldığı her ritüel ve kutlama; toplumsal bütünleşmeye katkı sağlamakta, toplumun değerlerini ve ilişki biçimlerini yansıtmakta, o kültürdeki üyelerin kimliklerini temsil etme biçimi oluşturmakta ve ortak paylaşımlar ile toplumların sürekliliğini sağlamaktadır. Hıdırellez şenliklerinde ve kutlamalarında çoğunlukla bereket dileği, bereket için teşekkür ifadesi ve bereket sevinci öne çıkmaktadır. Bu kutlama biçimleri, toplumsal birlikteliğin sağlanıp kültürel ilişkilerin geliştirilmesi açısından oldukça önem taşımaktadır (Türktaş, 2021: 171).

Dolayısıyla Hıdırellez'e en temelde kültürel pratiklerin aktarılması rolü yüklenmiştir. Bununla birlikte toplumsal bağları birleştirici, kuşakları bir araya toplayıcı ve kültürü pekiştirici rol de oynamaktadır. Hıdırellez kutlamalarında çoğunlukla kimlik ve topluluk bilincinin güçlü olduğu görülmektedir. Bu açıdan Hıdırellez, aynı zamanda kuşakların birlikteliğini ve kültürel aidiyetini temsil eden bir bellek yaşatma töreni olarak da değer kazanmaktadır (Sağır, 2021: 213-214). UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, bir toplumun kendi kültürel kimliğinin bir parçası olarak gördüğü ve kuşaktan kuşağa aktarmak suretiyle günümüze kadar getirdiği somut olmayan kültürel miraslarını korumasına ve gelecek kuşaklara aktarmasına katkı sağlayacak yol, yöntem ve olanakları tanımladığından (Oğuz, 2009: 8) somut olmayan kültürel miras, toplumların kendine has kültürel dokusunun korunmasını ve yaşatılmasını önemsemektedir.

Balkan ülkelerinde azınlık olarak yaşayan Türk nüfusunun kültürel kimliğinin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması önem ve değer arz etmektedir. Çalışkan ve Seher'e (2015: 382) göre Balkan ülkeleri ile Anadolu'da yaşayan Türkler arasında benzer inanışların, benzer kutlama ve uygulamaların görülmesi ortak tarihin ve millî bağın bir yansımasıdır ve bu ortak kültürel miras sayesinde Türk toplulukları uzun yıllar boyunca bir arada yaşayabilmiş ve kimliklerini koruyabilmiştir. Bu nedenle geniş bir coğrafyaya uzanan Hıdırellez geleneği, Türkiye Cumhuriyeti ile Balkan ülkeleri arasında somut olmayan kültürel miras unsuru olarak değerli görülmektedir.

Bahar Bayramı Hıdırellez'in, kimlik üzerindeki işlevlerini; birleştirici işlev, canlandırıcı işlev, eğitici işlev ve mutluluk verici (rahatlatıcı) işlev olmak üzere dört başlıkta ele almak mümkündür. Buna göre toplumdaki kişileri bir araya getirip toplumsal bağları güçlendirme ve ortak değerleri pekiştirmesi birleştirici işleve; belirli ritüeller ile kalıplaşmış davranışlar aracılığıyla geleneklerin ve inanışların devamlılığını sağlaması canlandırıcı işleve; toplumda

önem verilen ve öne çıkan değerlerin paylaşılarak kültürel değerlerin öğretilip kuşaktan kuşağa aktarılması eğitici işleve ve son olarak toplumdaki kişileri eğlenceli bir kutlama aracılığıyla bir araya getirerek toplumsal aidiyet hissi ile o toplumda yaşamaktan mutluluk duyup ortak değerleri benimsemesini sağlaması ise mutluluk verici (rahatlatıcı) işleve örnektir (Çobanoğlu, 2000: 57). Bu yönden gelenekselleşmiş Hıdırellez kutlamalarının, temel ritüeller ile Türk kültürünün özellikleri doğrultusunda geliştiğini ve Türk Dünyası'ndaki ortak kimlik unsuru olarak içinde yaşanan topluma ve kültüre aidiyeti pekiştirdiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

And, M. (2012). *Oyun ve Bügü Türk Kültüründe Oyun Kavramı.* 3. Baskı, İstanbul: YKY.

Apak, F. T. (2013). Rize-Çamlıhemşin-Yazlık Köyü Örneğiyle Mevsimlere İlişkin İnanç, Bayram ve Ritüeller. *Acta Turcica-Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi,* 5 (1), 1-15.

Aras, E. (2002). Türklerde Hıdırellez Geleneği. *Millî Folklor*, 7 (54), 39-54.

Arslan, F. (2012). İstanbul'da Hıdrellez Geleneğinin Geçmişi, Bugünü ve Yarını: Ahırkapı Örneği. Folklor/Edebiyat, 18 (71), 201-235.

Artun, E. (2007). Türk Halk Kültüründe Hıdırellez. *Türkoloji.* Çukurova Üniversitesi: Türkoloji Araştırmaları Merkezi.

Aydın, M. (2013). Etnik Kültürlerin Ortak İnanç Paydası: Dünya Coğrafyasında Hıdırellez. *Proceedings Book of International Conference on Religious Tourism and Tolerance,* 9-12 May, (ss. 1141-1145). Konya.

Bulut, M., Karacagil, Z. ve Çataloğlu, S. (2016). Dünden Bugüne Hıdırellez Pratikleri. *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi-Gelenek, Görenek ve İnançlar* içinde (1-16). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Bülbüloğlu, D. (2022). Trabzon Yalı Mahallesi Örnekleminde Kalandar ve Alaturbi Kutlamaları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD),* 9 (4), 1-14.

Çalışkan, E. ve Seher, Ş. (2015). Türklerde Hıdırellez İnancı: Makedonya Örneği. *International Journal of Science Culture and Sport,* Özel Sayı: 3, 380-392.

Çay, M. A. (1997). *Hıdırellez "Kültür-Bahar Bayramı".* 2. Baskı, Ankara: KB Yayınları.

Çilingir, S. C. (2016). Hitit Ritüellerinde Şiddetin Kutsallaştırılması. *Aktüel Arkeoloji,* 51, 40-50.

Çobanoğlu, Ö. (2000). Yapısal ve İşlevsel Bakımdan Geleneksel Bayramlar Bağlamında Nevruz ve Hıdrellez. *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi,* 1 (1), 51-59.

Demir, S. (2005). Karanlıktan Aydınlığa, Kıştan Bahara Geçiş: Hıdırellez. *Millî Folklor,* 17 (65), 17-23.

Dilek, İ. (2020). Kült Kavramı ve Söz Kültü. *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,* 95, 47-77.

Döğüş, S. (2015). Anadolu'da Hızır-İlyas Kültü ve Hıdırellez Geleneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 74, 77-100.

Durkheim, E. (2020). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri.* A. Ceylan (Çev.). Ankara: Gece Kitaplığı.

Ekici, M. (2004). Somut Olmayan Kültürel Miras Neden ve Nasıl Korunmalı Nasıl Müzelenmeli- Sorunlar, Çözümler, Ülkemizden Örnekler. *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 57-67). Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER.

Ekici, M. (2005). Bergama Yöresi Hıdırellez Geleneklerinde Toplum ve Çevre Bilinci. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* 5 (1), 53-60.

Ekici, M. ve Fedakâr, P. (2013). "Ege Üniversitesi" Deneyimleriyle Somut Olmayan Kültürel Mirası "Yaşatarak Koruma". Millî Folklor, 25 (100), 50-60.

Engin, R. (2001). Amuca Kabilesinde Hıdırellez Geleneklerimiz. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 18, 173-203.

Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Evgin, A. (2007). *Hadislerde Hızır-Gayb İlişkisi*. Ankara: İlahiyat Yayınları.

Gaster, T. H. (2000). *Thespis-Eski Yakındoğu'da Ritüel, Mit ve Drama.* M. H. Doğan (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Gramatikova, N. (2022). Bulgaristan'da Alevi-Bektaşi Topluluğunda Hızır-İlyas Kültünün Yansımaları ve Hıdırellez Geleneği. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi,* 25, 39-65.

Güleç, H. ve Türker, E. (2011). Çan Yöresinde Kutlama, Hıdırellez ve Bir Ramazan Geleneği: Ziyacıya Çıkma Ritüelleri Üzerine. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 20 (3), 93-118.

Günay, U. (1995). Ritüeller ve Hıdırellez. *Millî Folklor,* 26, 2-3.

Gürçayır Teke, S. (2016). Değişen Kültürel Mekânlar, Dönüşen Gelenekler: Ankara'da Hıdırellez Kutlamaları ve Hamamönü Hıdırellez Şenlikleri. *Ankara Araştırmaları Dergisi,* 4 (1), 44-59.

Güzel, Ö. (2021). Hıdırellez: Ledün İlminden Türeyen Yeni Başlangıç İnanışı ve Ritüelleri. Ö. Güzel (Ed.). *Anadolu Halk Kültüründe İnanış ve Ritüeller* içinde (ss. 63-90). Ankara: Nobel.

Hafstein, V. (2018). Intangible Heritage as a Festival; or, Folklorization Revisited. *The Journal of American Folklore,* 520, 127-149.

Honko, L. (2006). Ritüellerin Oluşum Süreci. R. Ersoy (Çev.). *Millî Folklor,* 18, 129-140.

Kahraman, K. (2013). Dersim İbadet Takvimi ve Ritüeller. *Çıla Dergisi*, 26-31.

Kanar, H. E. ve Doğan, C. (2020). Edirne Örneğinden Hareketle Hıdırellez Şenliği. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi,* 6 (1), 54-59.

Kapağan, E. (2019). Karabük'te Hıdırellez Bayramı ile İlgili İnanış ve Kutlamalar. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 13, 34-43.

Karaman, K. (2010). Ritüellerin Toplumsal Etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 21, 227-236.

Keskin, A. (2017). Türk Dünyası Folklorunda Ortak Bir Ritüel Türü: Alkışlar. *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu,* 26-28 Nisan, Cilt: 3, 29-36.

Köse, S. (2021). Ritüel Bellek. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi,* 14 (33), 57-70.

Kumartaşlıoğlu, S. (2017). Edremit ve Burhaniye Tahtacılarında Hıdırellez. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 20 (37), 275-291.

Lenzerini, F. (2011). Intangible Cultural Heritage: The Living Culture of Peoples. *The European Journal of International Law,* 22 (1), 101-120.

Morris, B. (2004). *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler.* T. Atay (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Nar, M. Ş. (2014). Halk İnanışlarında Toplumsal Bir Sembol Olarak Nevruz Ritüelleri. *International Journal of Human Sciences,* 11 (2), 964-979.

Ocak, A. Y. (2007). *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Oğuz, M. Ö. (2009). Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği. *Millî Folklor,* 21 (82), 6-12.

Oğuz, M. Ö. (2013). Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras. *Millî Folklor,* 12 (100), 5-13.

Oğuz, M. Ö. (2018). *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?* 3. Baskı. Ankara: Geleneksel.

Okmeydan, S. B. (2020). Kurumsal Reklam Ekseninde Türkiye İş Bankası ve Cumhuriyetin 'Kuruluş' Hikâyesi: Kültürel Perspektif Bağlamında Greimas'ın Eyleyenler Modeli ile Çözümleme. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences,* 59, 87-126.

Ölçer Özünel, E. (2019). Geleneğin Geleceği: Somut Olmayan Kültürel Miras Unsuru Olarak Âşıklık. *AHBV Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 1, 39-45.

Önal, M. N. (2008). Muğla'da Hıdırellez Bayramı. *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* (ss. 1187-1208). Ankara: Türkiye.

Öncü, F. (2021). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Sürdürülebilirlik Problemleri. *SDÜ Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi,* 14 (28), 902-924.

Özgen, M. (2021). Antropolojide Din ve Ritüel. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi,* 14 (36), 1304-1316.

Rappaport, R. A. (2003). *Ritüel-Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar.* K. Korkmaz (Çev.). Ankara: Milli Folklor.

Sağır, A. (2021). Kültürün Yeniden Yorumlanması Olarak Hıdırellez: Göç, Ölüm, Kurban, Mezarlık (Karabük Örneği). *Millî Folklor,* 130, 204-217.

Turan, F. A. (2008). Anadolu'daki Hıdırellez Kutlamalarına Dair İnanmalar, Ritüeller, Yasaklar ve Yaptırımlar. *Gazi Türkiyat Dergisi,* Sayı: 2, 101-111.

Türktaş, M. M. (2021). Denizli Yöresinde Hızır ve Hıdırellez ile İlgili İnanış ve Uygulamalar. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,* 9 (25), 163-173.

FEN EĞİTİMİNDE "TINKERING" ÖĞRENME YAKLAŞIMI TEMELLİ ÇALIŞMALARIN BETİMSEL İÇERİK ANALİZİ

Arş. Gör., MERAL ÇELİKOĞLU [1], Doktora Öğrencisi TÜLİN HÜNDÜR[2],
Arş. Gör., HACI MEHMET YEŞİLTAŞ [3],
Prof. Dr., EROL TAŞ[4]

[1] Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, https://orcid.org/0000-0001-7799-6000
[2]Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, https://orcid.org/0000-0003-3205-6079
[3]Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, https://orcid.org/0000-0002-3359-3450
[4]Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, https://orcid.org/0000-0003-4077-7351

Özet

Bu çalışmanın amacı Web of Science veri tabanında yer alan Tinkering öğrenme yaklaşımı temelinde gerçekleştirilmiş Fen eğitimi çalışmalarının betimsel içerik analizinin yapılmasıdır. İlgili yayınlara ulaşmak için "Tinkering" AND "science education" anahtar kelimeleri kullanılarak toplamda 1984-2023 yılları arasında yayınlanmış 84 çalışmaya ulaşılmış, dâhil etme ve dışlama kriterleri sonucunda ise 20 adet çalışmanın analiz edilmesine karar verilmiştir. Veri analizinde araştırma sorularına göre sınıflandırılma yapılabilmesi için belirlenen kriterler dâhilinde bir kontrol listesi oluşturulmuştur. Listeden elde edilen nicel veriler Excel programı üzerinde analiz edilirken, nitel veriler ise içerik analizine tabii tutulmuştur. İncelenen çalışmaların büyük bir kısmının makale çalışmalarından oluştukları, bununla beraber çalışmalarda ağırlıklı olarak nitel araştırma yöntemlerinin tercih edildiği tespit edilmiştir. Çalışmalarda en çok çalışılan grubun öğrenciler olduğu tespit edilmiştir. Özellikle 5. ve 6. Sınıf seviyesine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra küçük örneklem grupları ile çalışıldığı, bu öğrenci gruplarının daha çok sınıflarda gerçekleştirilen çalışmalarda yer aldığı tespit edilmiştir. Daha büyük örneklem grubu olan "31-100/ 101-300" aralığının ise müze, kütüphane, okulların serbest alanları ya da Tinkering stüdyoları gibi okul dışı ortamlarda gerçekleştiği görülmektedir. Ülkelere baktığımızda en çok çalışmanın Amerika'da yapıldığı tespit edilmiştir. Bu ve diğer önemli bulgulardan hareketle daha sonraki araştırmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tinkering, fen eğitimi, betimsel içerik analizi.

GİRİŞ

Uzun yıllardan beri fen eğitimcileri arasında hem fen ve STEM eğitimini hem de 21. yy becerilerinin öğretimini teşvik edebilecek yöntemlerin geliştirilmesine ve uygulanmasına artan bir ilgi olduğunu söyleyebiliriz. Bu ilginin bir diğer kaynağının ise makineleşen hayata entegre olabilmenin, yenilikçi bir fen eğitimi ile gerçekleşeceğine olan inancın etkisi olduğunu söylemek doğru olacaktır. Hem okul içi hem de okul dışı fen öğrenme ortamlarında öğrencilerin öğrenmelerinde araştırma sorgulamaya dayalı yaklaşım, yapılandırmacılık ve işbirliği gibi stratejileri doğrudan deneyim, sensör-motor ve oyun temelli aktiviteler ile destekleyecek bir diğer yenilikçi yaklaşımın "Tinkering" yaklaşımı olduğu ifade edilmektedir (Dewey, 1986; Wagh, Cook-Whitt, Wilensky, 2017).

Peki, Tinkering nedir? Ne anlam ifade etmektedir? Kelime olarak İngilizce olan bu kelime Oxford İngilizce sözlüğünde (2023) "bir şey üzerinde deneyimi olmadan ya da hatalar yaparak

çalışmak, özellikle de tamir ya da iyileştirme girişiminde bulunmak" olarak tanımlanmıştır. Türkçe'de tam bir karşılığı olmamakla birlikte "kurcalama, tamir etme" olarak çevirmek mümkündür. Literatürde ise "Tinkering" yaklaşımına farklı anlamlar yüklenmiştir. Bazı araştırmacılar doğaçlama, yaratıcı problem çözme, yeni teknolojik malzeme ve tekniklerin keşfi, ve yaratıcı deneyler ile karakterize ederken (Vossoughi & Bevan, 2014; Poce, Amenduni & De Medio, 2019), bazıları da hedeflerin sürekli olarak yeniden değerlendirildiği, yeni yolların keşfedildiği ve eğlenceli, deneysel, yinelemeli bir katılım tarzı olarak tanımlamışlardır (Resnick & Rosenbaum, 2013). Tinkering bazı çalışmalarda "oyun" ile ilişkilendirilmiş ve üretkenlik, risk alma, özerklik, gibi süreçlerin yanında çokça el emeği içerdiği, eğlenceli, açık uçlu olduğu ve içsel bir motivasyon sağladığı ifade edilmiştir (Berland, Martin, Benton, Petrick Smith & Davis, 2013).

Tinkering, potansiyel çözümler bulmadan önce dünyayı ve sorunlarını anlamanın ilginç bir yoludur (Gupta, 2019). Fen eğitimindeki temel amaçlardan bir tanesinin de dünyayı ve onun işleyişini anlamak olduğunu söyleyebiliriz (Yağbasan ve Gülçiçek, 2003; MEB, 2005, 2013). Fen eğitimi ile öğrencilerimize dünya hakkındaki sorunları algılamaları ve sorgulamaları için deneysel süreçleri, mantıksal düşünmeyi ve bu sorunları çözebilmeleri için problem çözme, yaratıcılık ve eleştirel düşünme gibi 21. yy becerilerinin kazandırılması hedeflenmektedir. Bu yönüyle Tinkering yaklaşımının mevcut ve olası problemlere çözüm bulabilmeyi temsil edebileceği görülmektedir. Fen eğitiminde bu yaklaşım sayesinde yalnızca bilimsel bilginin gelişimi değil, 21. yüzyıl becerilerinin de kazandırılabileceği raporlanmıştır (Poce, Amenduni & Medi, 2019). Bunun yanı sıra sınıflarda derin öğrenme ve kavram öğrenme konuları öğrenci, öğretmen adayı ve öğretmenler açısından önem taşımaktadır. Yapılan çalışmalar Fen bilgisi eğitiminde birçok konuda derin öğrenmelerin az (Baeten, Dochy ve Struyven, 2013), kavram yanılgılarının ise çok olduğunu göstermektedir (Yerebasan, Karakaya, Oğraş, Boydak & Çakılcıoğlu, 2023). Tinkering'in ise kavramsal anlama ve içselleştirme süreçlerinde çok önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir (Parekh & Gee, 2018). Fen sınıflarında yaşanan bir diğer zorluğun öğrenciler tarafından fen bilimlerini içeren kariyer planları yapamamaları ya da bilim insanı olmayı hayal edememeleri olduğunu belirtebiliriz (Özdemir, 2022; Erdoğdu ve Taşar, 2019). Ancak Tinkering etkinliklerinin eğlenceli ve yaratıcı doğası nedeniyle, öğrenciler kendilerinin de bilimsel arayışlara katılabileceklerini ve bilimsel sonuçlara ulaşabileceklerini keşfettikçe, "bilim, bilim insanları içindir" düşüncesinin ortadan kalkabileceği ifade edilmiştir (DiGiacomo & Gutierrez, 2016). Bunun yanı sıra okullarda ve sınıflarda özellikle kariyer planlarında tüm öğrencilerin cinsiyet eşitliği ilkesine yönelik olarak yönlendirilmesi kadın bilim insanlarının sayısını arttıracak ve kadınların farklı meslek kollarında yer almalarını sağlayacaktır (Krause, Burrows, Sutor & Carlson, 2007). Tinkering etkinliklerinin ve süreçlerinin sınıflarda fen öğretiminde birçok hedefe ulaşmamızda yardımcı olabileceği söylenebilir. Belirtilen bu nedenlerden dolayı çalışmamızda bu yaklaşım özelinde yapılmış çalışmaların hangi eğilimlere sahip olduğunun ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra bu çalışmanın sonuçları arasında Türkiye'de fen eğitiminde bu yaklaşımın yaygınlaştırılması ve uygulamanın nasıl bir çerçeve içerisinde gerçekleştirilebileceğine yönelik sonuçlarda yer almaktadır. Yapılan literatür incelemesinde ise konuyla ilgili herhangi bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu amaçla araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Yapılan çalışmaların yayınlandığı dergilerin dağılımı nasıldır?
3. Yapılan çalışmalarda hangi araştırma türleri yer almaktadır?
4. Yapılan çalışmalarda hangi örneklem grupları ile çalışılmıştır?
5. Yapılan çalışmalarda hangi örnekleme yöntemleri ile kullanılmıştır?
6. Çalışmalarda yer alan örneklem büyüklükleri nasıl bir dağılım göstermektedir?
7. Yapılan çalışmalarda hangi alanlarda araştırma yapılmıştır?
8. Yapılan çalışmalarda hangi konu ya da konular çalışılmıştır?
9. Yapılan çalışmalar hangi uygulama alanlarında (öğrenme ortamı) gerçekleştirilmiştir?
10. Çalışmalarda ki ülke dağılımı nasıldır?
11. Yapılan çalışmalarda araştırma süresi aralıkları nelerdir?
12. Çalışmalarda hangi araştırma yöntemleri tercih edilmiştir?
13. Çalışmalarda kullanılan veri toplama araçları nelerdir?
14. Çalışmalarda kullanılan veri analiz araçları nelerdir?

YÖNTEM

Bu araştırmada içerik analizi türlerinden biri olan betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Betimsel içerik analizi, belirli bir alanda yapılan çalışmaların eğilim ve durumlarının belirli bir çerçeve etrafında toplanması, karşılaştırılması ve sınıflandırılması sürecidir (Çalık ve Sözbilir, 2014). Betimsel içerik analizinde aynı alanda yapılan çalışmalar ortak temalar etrafında bir araya getirilir ve bulgular anlamlı bir bütün olarak sunulur.

Betimsel İçerik Analizi Süreci

Çalışmanın süreç adımlarının belirlenmesi, araştırmanın ilerleyen kısımlarının düzenli bir şekilde ilerlemesi için elzemdir. Bu nedenle bu çalışmanın süreç adımları çalışma amacının belirlenmesi, literatür taramasının yapılması, değerlendirme kriterlerinin belirlenmesi, analizlerin yapılması ve verilerin yorumlanması olarak belirlenmiştir.

Veri Kaynakları

Bu araştırmanın veri kaynağı Web of Science veri tabanında yer alan Tinkering çalışmalarından oluşmaktadır.

Örneklem

Araştırmanın evrenini Web of Science veri tabanında yer alan Tinkering çalışmaları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 14 uluslararası dergide yayımlanan, 6 farklı bilimsel toplantıda sunulan ve 1 uluslararası yayınevinde basılmış 14 makale, 5 bildiri ve 1 kitap olmak üzere toplam 20 çalışma oluşturmaktadır.

Veri Toplama Süreci

Literatür taraması sonucu ulaşılan çalışmaların tam metinleri incelenmiştir. Araştırmacılar tarafından incelenen çalışmalar sonucunda çeşitli temalar belirlenmiştir. Bu temalar yıl, dergi dağılımı, çalışma türü, örneklem grubu, örnekleme yöntemleri, örneklem büyüklüğü, çalışma alanı, çalışma konuları, uygulama alanları, ülke dağılımı, araştırma süresi aralıkları, çalışma

yöntemi, veri toplama araçları, veri analiz yöntemleri olarak belirlenmiştir. Ayrıca veri toplama aracı için 2 alan uzmanının görüşüne başvurulmuştur.

Araştırma sürecinde "Tinkering" ve "Fen Eğitimi" anahtar kelimeleri kullanılarak tarama yapılmıştır. Dâhil edilme ölçütü olarak eğitim alanında gerçekleştirilmiş olması ve fen eğitimi konularını kapsıyor olması olarak belirlenmiştir. Bilgisayar bilimi ya da farklı alanlarda gerçekleştirilen çalışmaların yanı sıra açık erişime sahip olmayan ve ulaşılamayan çalışmalar ise bu araştırmaya dahil edilmemiştir. Bu doğrultuda toplamda 84 çalışmaya ulaşılmış, sonrasında dahil etme ve dışlama kriterlerinin ardından 20 çalışma bu araştırmaya dahil edilmiştir.

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler betimsel içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Öncelikli amaç temalar ve içerik arasında anlamlı ilişkiler kurmaktır (Çepni, 2012). Elde edilen veriler kodlama, sınıflandırma ve tanımlama aşamaları dikkate alınarak elde edilmiştir. Verilerin sistematik bir bütün halinde toplanması için bir kontrol listesi kullanılmıştır. Kodlama sürecine iki bağımsız araştırmacı dahil olmuştur. Araştırmacılar birbirleriyle etkileşime girmeden kodlama sürecini yürütmüşlerdir. Ayrıca verilerin analizinde araştırmacılar tarafından belirlenen temalar dâhilinde nicel ve nitel analizler gerçekleştirilmiştir. İncelenen çalışmaların tamamında yazar/yazarların beyanları esas alınmıştır.

Bulgular, belirlenen kodlama şeması ışığında iki kodlayıcı tarafından toplanmıştır. Kodlayıcı güvenirliğini sağlamak için aynı çalışma farklı kodlayıcılar tarafından kodlanmalıdır. (Baltacı, 2017). Aynı verilerin farklı araştırmacılar tarafından yorumlanarak kodların ve temaların oluşturulması ve bunların karşılaştırılması güvenirliğin sağlanması açısından önemlidir. Oluşturulan temalar için güvenirlik hesaplaması Miles ve Huberman'ın (1994) güvenirlik formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) Hesaplama sonucunda araştırmanın güvenirliği %94 olarak hesaplanmıştır. %70'in üzerindeki güvenilirlik hesaplamaları araştırmalar için güvenilir kabul edilmektedir (Miles ve Huberman, 1994).

BULGULAR

Araştırma sonunda ortaya çıkan veriler uygun grafiklerle görsel olarak sunulmuştur. Alandaki araştırma eğilimlerinin bir bütün olarak anlamlandırılması adına incelenen çalışmaların amaçları, çalışmalarda yer alan sonuçlar ve öneriler de çalışmanın nitel bulguları olarak sunulmuştur.

NİCEL BULGULAR

Bu bölümde çalışmada elde edilen nicel veriler betimsel istatiksel yöntemlerle sunulmuştur.

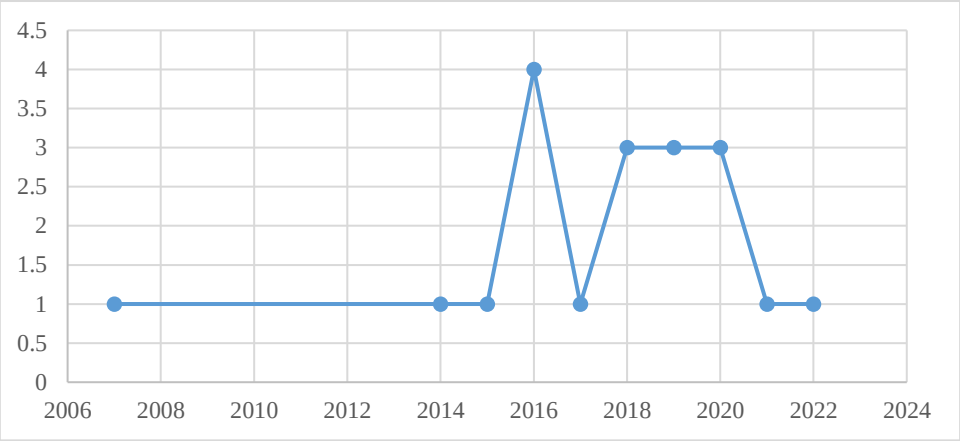

Görsel 1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Fen eğitimi alanında yapılan Tinkering çalışmalarının yıllara göre dağılımı incelendiğinde, çalışmaların 2007-2022 yılları arasında yapıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili en çok çalışmanın 2016 (3 çalışma) yılında yapıldığı tespit edilmiştir. 2007-2015 yılları ile 2017 ve 2021-2022 yılları arasında ise yalnızca bir çalışma yapıldığı tespit edilmiştir.

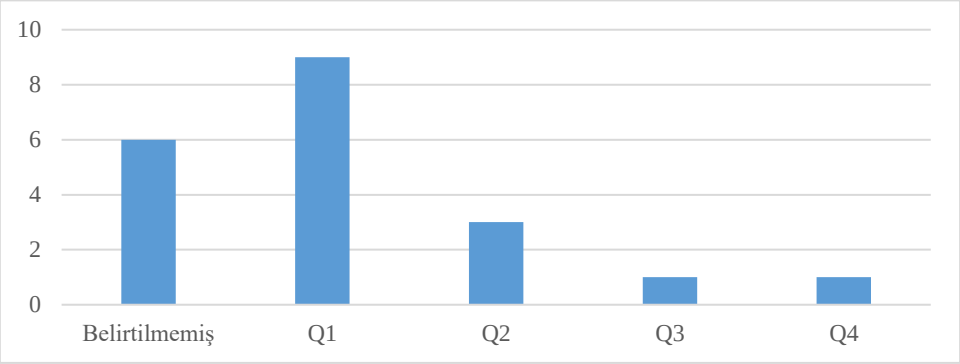

Görsel 2. Çalışmaların Yayınlandığı Dergilerin Dağılımı

WOS veri tabanından alınan bilgiye göre incelenen çalışmaların yayınlandıkları dergilerin quartile değerleri analiz edilmiştir. Buna göre çalışmaların çoğunun yayınlandığı dergilerin Q1 (9 çalışma) grubunda olduğu görülmektedir. Belirtilmemiş olarak görülen 6 çalışma ise bir kitap ve 5 bildiriden oluşan bölümü temsil etmektedir.

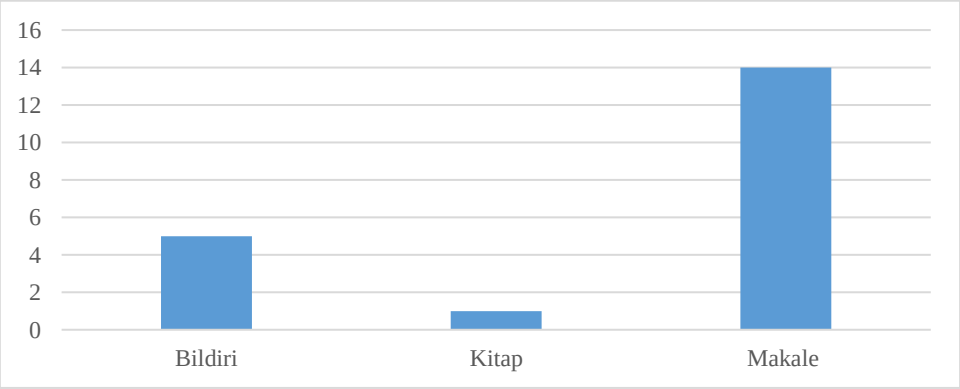

Görsel 3. Çalışmaların Araştırma Türlerine Göre Dağılımı

Fen eğitiminde Tinkering öğretme yaklaşımı çalışmalarının en çok makale türünde (14 makale) ardından bildiri türünde (5 bildiri) yapıldığı görülmektedir. Bu alanda yazılmış yalnızca bir kitap olduğu tespit edilmiştir.

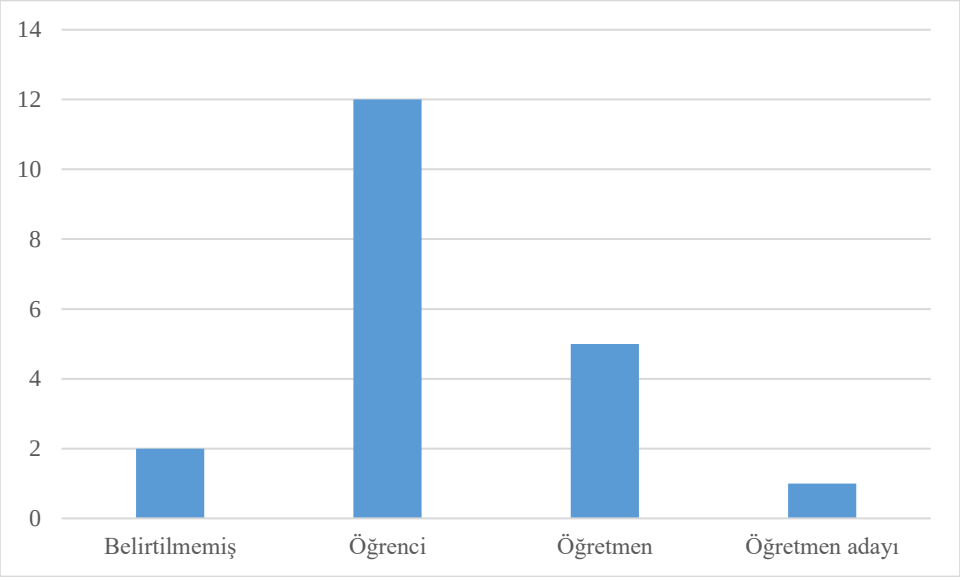

Görsel 4. Çalışmalarda Yer Alan Örneklem Gruplarının Dağılımı

İncelenen çalışmalara baktığımızda en çok araştırmanın öğrenci grupları ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Ardından öğretmen ve öğretmen adayları gelmektedir. Görsel 5'te ise hangi sınıf düzeylerine yoğunlaşıldığını göstermektedir.

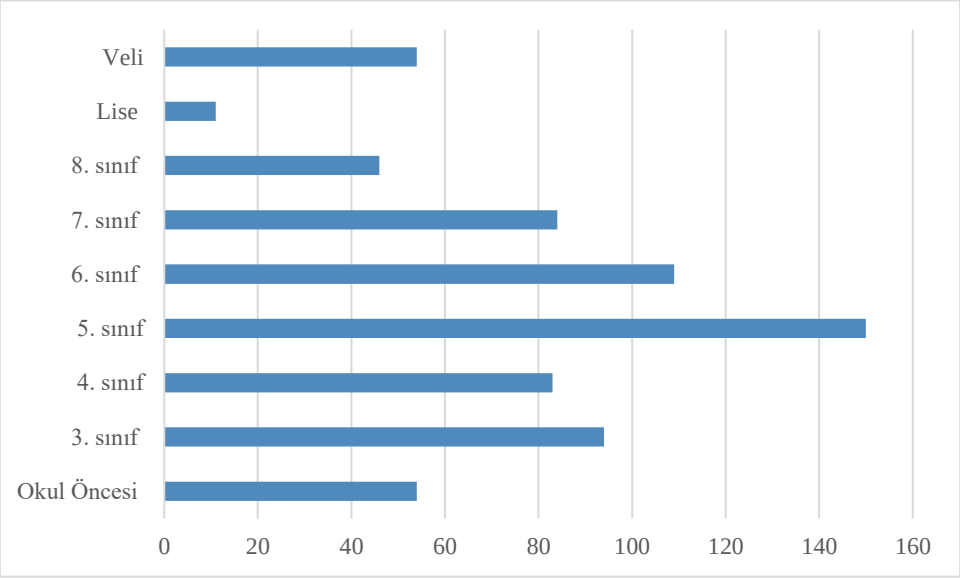

Sekil 5. Çalışmalarda Yer Alan Sınıf Düzeyleri

Buna göre en çok çalışılan sınıf seviyesinin 5. ve 6. Sınıf öğrencileri olduğu tespit edilmiştir. Çalışmalara dahil olan okul öncesi, ilkokulun ilk yılları ile lise öğrencilerinin sayıları dikkati çekmektedir.

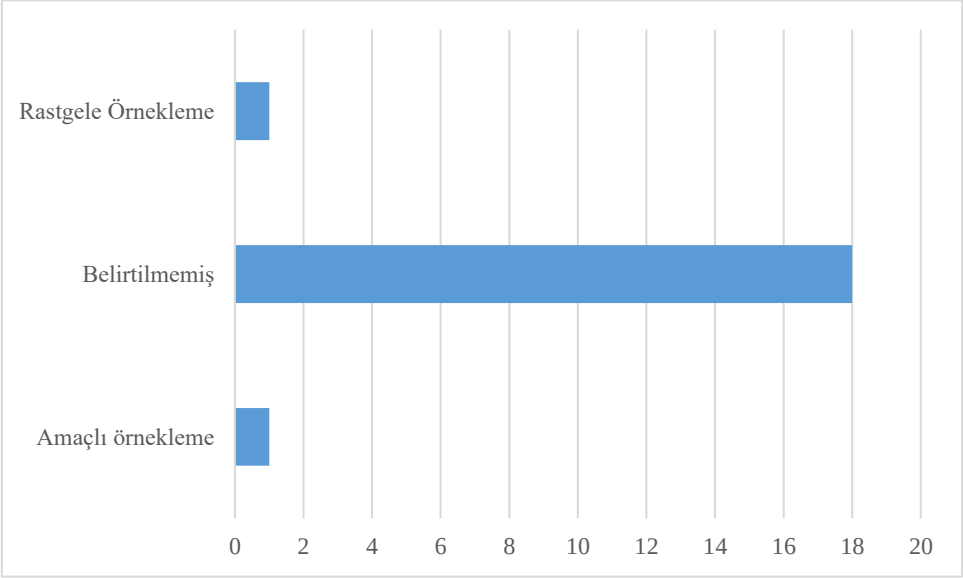

Görsel 6. Çalışmalarda Kullanılan Örnekleme Yöntemleri

Çalışmaların hepsi Web of Science veri tabanından elde edilmesine rağmen çalışmaların neredeyse tamamına yakınının örnekleme yönteminden bahsetmediği dikkati çekmektedir. Yalnızca birer çalışmada amaçlı ve rastgele örnekleme yöntemlerine başvurulduğu raporlanmıştır.

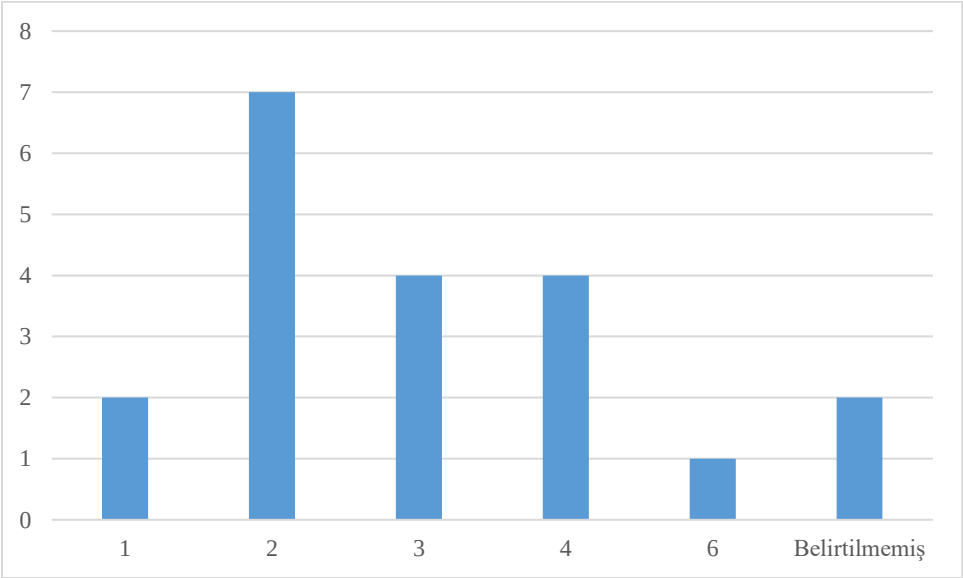

1-10	**1**
11-30	**2**
31-100	**3**
101-300	**4**
300-1000	**5**
n>1000	**6**

Görsel 7. Çalışmalarda Yer Alan Örneklem Büyüklüklerinin Dağılımı

İncelenen çalışmalarda genellikle "11-30" aralığında bireyin yer aldığı örneklem gruplarının tercih edildiği görülmektedir. Ardından ise "31-100" ile "101-300" aralıklarının geldiği görülmektedir. En az tercih edilen aralık ise n>1000 aralığı olduğu görülmektedir.

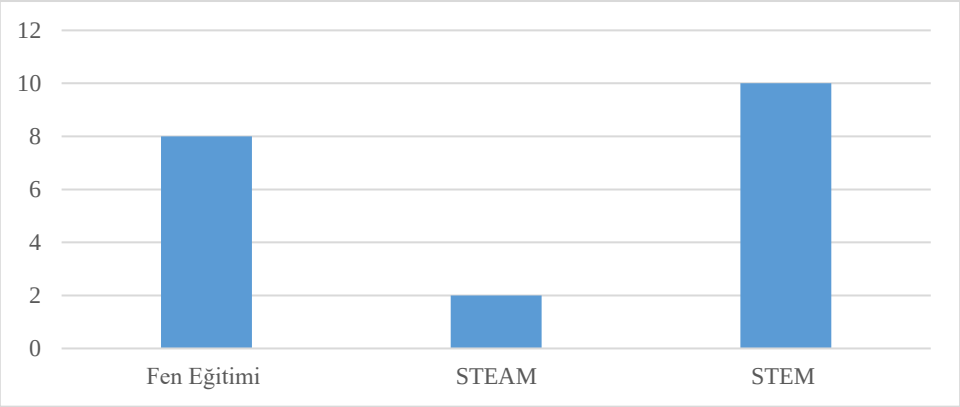

Görsel 8. Araştırmalarda Yer Alan Çalışma Alanlarının Dağılımı

Görsel 8'de yer alan grafiğe göre Tinkering temelli çalışmaların 10 tanesinin STEM alanında yapıldığı görülmektedir. Fen Eğitimi çalışmalarının sayısı 8 iken, STEAM alanına yönelik çalışmaların sayısı ise 2'dir.

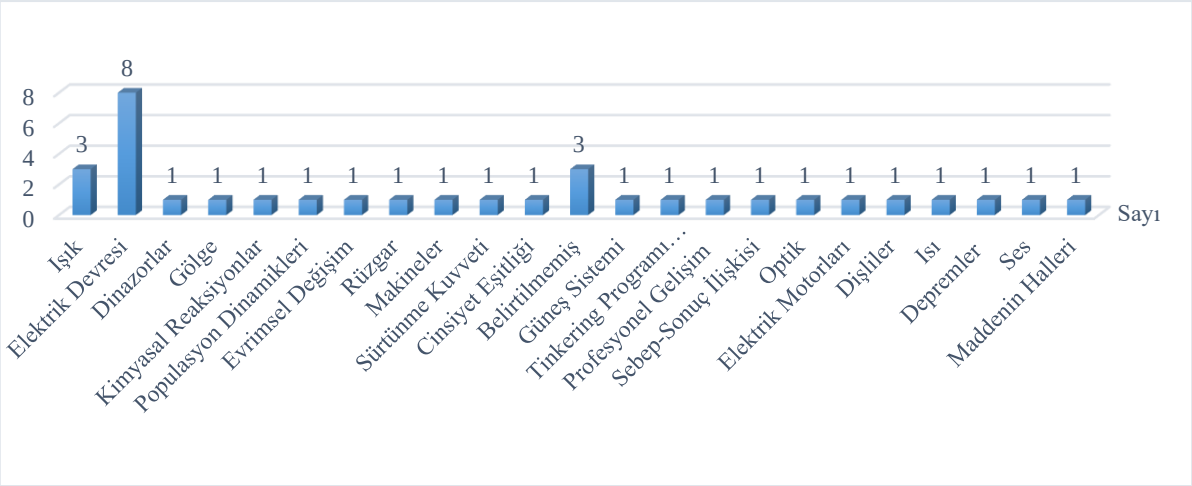

Görsel 9. Çalışmalarda İşlenen Konuların Dağılımı

Fen eğitiminde gerçekleştirilen Tinkering çalışmaları her ne kadar çeşitli konu/ kavramlarda yapılmış olsalar da en çok elektrik devreleri ve ışık kavramları üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Fen konu/ kavramlarının yanı sıra program geliştirme, profesyonel gelişim gibi konularında çalışıldığı görülmektedir.

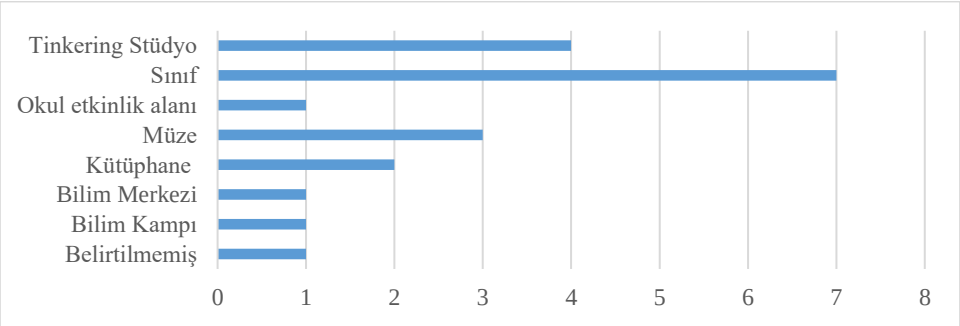

Görsel 10. Çalışmaların Uygulama Alanı (Öğrenme Ortamı) Dağılımı

Yapılan çalışmaların uygulandığı alanlara baktığımızda çok çeşitli öğretim ortamlarının kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar sınıf içi uygulamaların fazla olduğu gözükse de Görsel 11'e baktığımızda okul dışı öğrenme ortamlarının sınıf içi öğrenme ortamlarından Tinkering uygulamaları için daha çok tercih edildiği görülmektedir (Görsel 11).

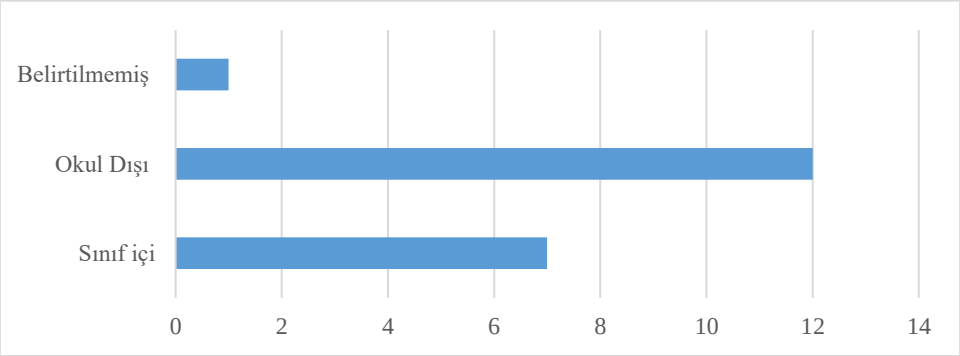

Görsel 11. Öğrenme Ortamlarının Sınıflandırılması

(Görsel 10'a ait açıklamaya bakınız)

Görsel 12. Çalışmalarda Yer Alan Ülkelerin Dağılımı

Analizlerimize göre en çok fen eğitiminde Tinkering çalışmaları gerçekleştiren ülkenin Amerika olduğu görülmektedir. Ardından İtalya, Hindistan ve Avustralya gelmektedir.

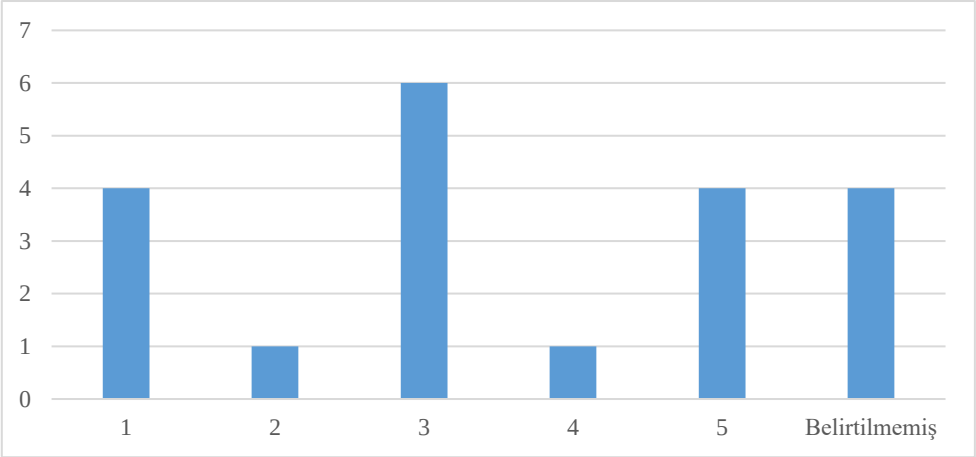

1 gün<n<1 hafta	**1**
1 hafta<n<4 hafta	**2**
1 ay<n<4 ay	**3**
6 ay<n<1 yıl	**4**
n>= 1 yıl	**5**
Belirtilmemiş	

Görsel 13. Çalışmalarda Yer Alan Araştırma Süresi Aralıklarının Dağılımı

Çalışmalar incelendiğinde araştırmalara ayrılan sürenin en çok 1-6 ay arasında değiştiği görülmektedir.1 yıldan fazla süren çalışma sayısı ise dikkat çekici olmakla birlikte 1 gün ile 1 hafta süren çalışmalarında yer aldığı tespit edilmiştir.

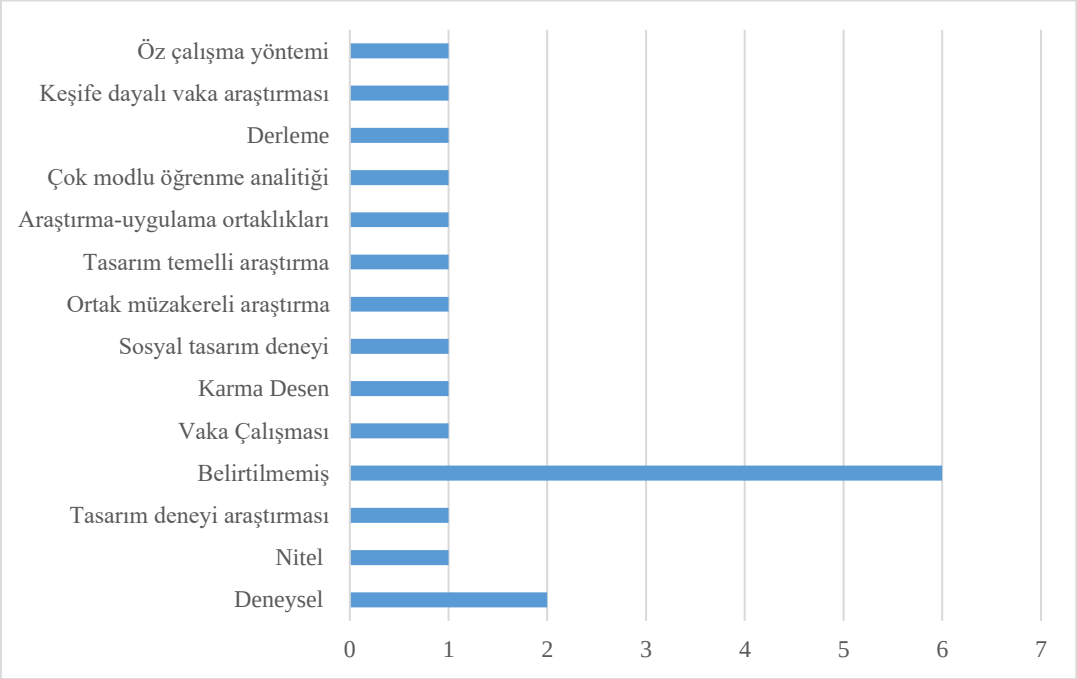

Görsel 14. Çalışmalarda Tercih Edilen Araştırma Yöntemlerinin Dağılımları

Çalışmalarda çok farklı araştırma yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar çalışmaların çoğunda (6 makale) kullanılan yöntem yerine yalnızca uygulama sürecinden bahsedildiği görülse de diğer 14 çalışmada nitel ve nicel desenlere uygun yöntemlerin seçildiği görülmektedir. Bu yöntemlerin çoğunun tasarım, keşif, işbirliği üzerine olduğu tespit edilmiştir.

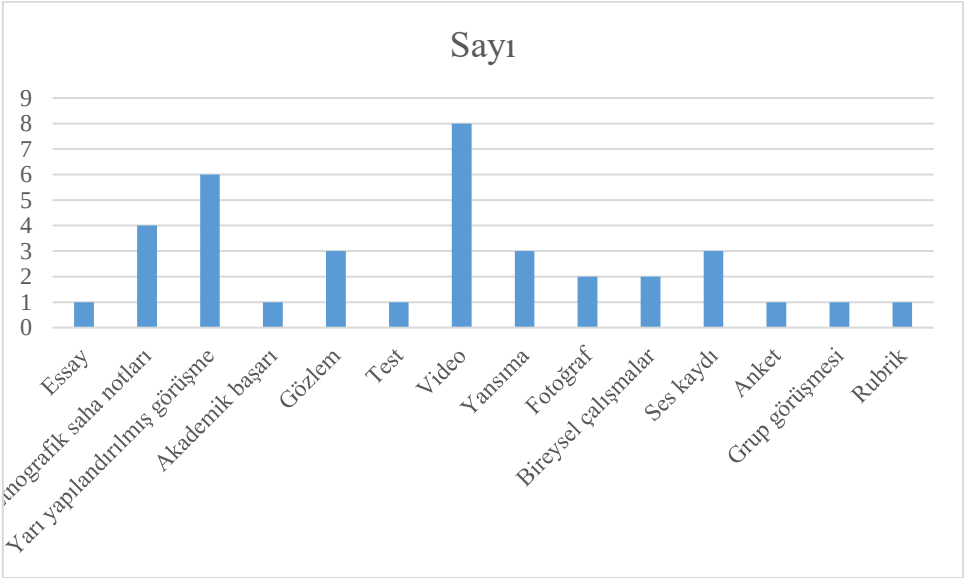

Görsel 15. Çalışmalarda Kullanılan Veri Toplama Araçlarının Dağılımı

Çalışmalarda birçok farklı veri toplama aracının kullanıldığı ifade edilebilir. En çok kullanılan veri toplama aracının video olduğu, ardından yarı yapılandırılmış görüşme ve etnografik saha notlarının geldiği görülmektedir. Bunun yanı sıra ses kaydı ve gözlem yapıldığı da tespit edilmiştir.

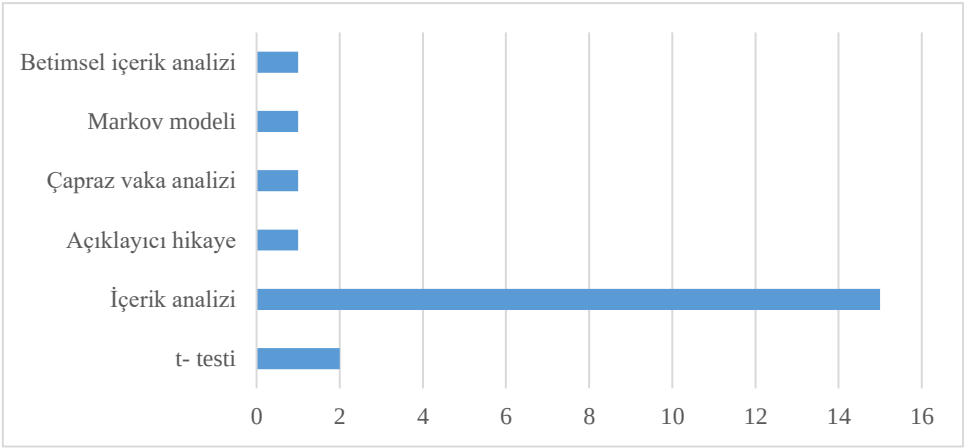

Görsel 16. Çalışmalarda Kullanılan Veri Analiz Araçlarının Dağılımı

Çalışmalarda kullanılan araştırma yöntemleri ve veri toplama araçlarına paralel olarak en çok kullanılan analiz türünün içerik analizi olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Markov modeli, çapraz vaka analizi gibi farklı analiz türlerinin kullanıldığı da görülmüştür.

NİTEL BULGULAR

Bu bölümde betimsel içerik analizine tabii edilen çalışmaların amaçları, sonuçları ve verilen öneriler içerik analizine tabii tutulmuştur. Buna göre ortaya çıkan tema ve kodlamalar Çizelge1, Çizelge 2 ve Çizelge 3'de yer almaktadır.

Çizelge 1. Çalışmaların Amaçlarına Yönelik İçerik Analizi Sonuçları

Çalışmaların amaçları (Tinkering temelli bir fen eğitiminde)	
Beceriler /Öğrenme Ürünleri	• Öğrenme Eğilimi (katılım, sebat, işbirliği) • Yaratıcılık • Eleştirel düşünme • Yaratıcı problem çözme • 21. Yy becerileri • Akademik başarı • Bilişimsel düşünme • Mantıksal düşünme, • Yazma ve iletişim • Uzamsal düşünme
İle Tinkering arasındaki ilişki nedir?	
Çerçeve	Sınıfta Uygulama Çerçevesi
	Okul dışı öğrenme ortamlarında uygulama çerçevesi
	Öğretmen yeterliliğinin geliştirilmesi
	Olumsuz yönlerin olumluya dönüştürülmesi
hangi çerçeveler kabul edilmelidir?	
Kavram Öğrenme	STEM kavramlarının anlamlandırılması
	Fen Kavramlarının anlamlandırılması
	Geçiş nesnelerinin anlamlandırılması
hangi kavramlar anlamlandırılabilir?	
Uygulama	Online Uygulama
	Bilim Kampı Uygulaması
	Materyal geliştirme
	Ürün görünürlüğü
	Müzelerde uygulama
	Tinkering Stüdyolarında uygulama
süreçleri ve materyaller nasıl geliştirilir?	
Öğrenme Alanları	Bilişsel
	Duyuşsal
olan katkısı nedir?	
Strateji İlişkisi	Yapılandırmacı yaklaşım
	Sorgulamaya dayalı yaklaşım Bandura'nın Öz Yeterlik Teorisi
Destekleyen stratejiler nelerdir?	
Paydaşlar	Öğretmen adayı
	Öğretmen
	Öğrenci
görüşleri ve katkıları nelerdir?	
Cinsiyet Eşitliği	Kız öğrenciler Kadın öğretmenler
desteklenebilir mi? sağlanabilir mi?	
Çoklu Kültürel Bağlam	Kariyer planları Etkinlik, ders planları, öğrenme ortamı
sağlanabilir mi?	

Çalışmaların amaçları incelendiğinde ortaya çıkan genel temaların "beceri, öğrenme ürünleri, çerçeve, kavram öğrenme, uygulama, öğrenme alanları, strateji ilişkisi, paydaşlar, cinsiyet eşitliği ve çoklu kültürel bağlam" altında oluşturulduğu görülmektedir. Tüm bu temalara ait kodlamalar ise Çizelge 1'de yer almaktadır.

Çizelge 2. Çalışmaların Sonuçlarına Yönelik İçerik Analizi Sonuçları

Çalışmaların Sonuçları (Tinkering temelli bir fen eğitimi	
Beceriler /Öğrenme Ürünleri	• Öğrenme Eğilimi (katılım, sebat, işbirliği) • Yaratıcılık • Eleştirel düşünme • Yaratıcı problem çözme • 21. Yy becerileri • Akademik başarı • Bilişimsel düşünme • Mantıksal düşünme • Yazma ve iletişim • Uzamsal düşünme
üzerinde olumlu etkisinin olduğu tüm çalışmalarda raporlanmıştır.	
Çerçeve	Sınıfta Uygulama Çerçevesi (**Aktif dinleme ve iletişim, Soru sorma ve problemin tanımlanması, Model geliştirme ve kullanma, Araştırmanın planlanması ve yürütülmesi, Verinin tahmin edilmesi ve analiz edilmesi, Matematik, Fen ve Bilişimsel düşünmenin kullanılması, Açıklamaların oluşturulması ve çözümlerin tasarlanması, Kanıtlardan argüman oluşturulması, Bilginin elde edilmesi, değerlendirilmesi ve iletilmesi)**
	Okul dışı öğrenme ortamlarında uygulama çerçevesi **(Entegrasyon, inisiyatif ve amaçlılık, sosyal yönlendirici destek, anlayış geliştirme)**
	Öğretmen yeterliliğinin geliştirilmesi **(Profesyonel bir ortamda meslektaşlarla yansıtma ve tartışma)**
	Olumsuz yönlerin olumluya dönüştürülmesi **(Eğitimsel adaletsizliğin eleştirel analizi, Kültürler arası etkinlik yapmaya yönelik historik yaklaşımlar, Pedagojik felsefe, Sosyo-politik değerler ve sorgulama)**
Dersinde çerçeve bu ilkelere göre düzenlenebilir.	
Kavram Öğrenme	STEM kavramlarının anlamlandırılması
	Fen Kavramlarının anlamlandırılması
Kavranması ve anlamlandırılmasında olumlu sonuçlar vermiştir. Kod ile Tinkering çalışmalarınında fen kavramlarının anlaşılması için faydalı olabileceği belirtilmiştir.	
Uygulama	Online Uygulama **(Materyalleri yeniden düşünme, anında materyal uyarlama, duygusal bağlantılar oluşturma)**
	Bilim Kampı Uygulaması **(Fen öğrenmesine katkı yapmış, ve bilim kampı uygulaması değer kazanmıştır).**
	Materyal geliştirme **(Daha eğlenceli, ilgi çekici ve uygulanan stratejiye yönelik materyal geliştirme ihtiyacının karşılanması)**
	Ürün görünürlüğü **(Projeye katkı, iş birliği, sebat)**
	Müzelerde uygulama **(STEM başarısına katkı, işbirliğine katkı)**
	Tinkering Stüdyolarında uygulama **(STEM, Fen başarısına katkı, işbirliğine katkı)**
Öğrenme Alanları	Bilişsel
	Duyuşsal
	Sosyal ilişkiler
Bilişsel, duyuşsal ve sosyal öğrenmeyi destekleyen bir ortam oluşturulmasının öğrenmeyi, yaratıcılığı, sebat ve katılım gibi öğrenme ürünlerini desteklediği bildirilmiştir.	
Strateji İlişkisi	Yapılandırmacı yaklaşım
	Sorgulamaya dayalı yaklaşım Bandura'nın öz yeterlik teorisi
incelenmiş ve fen ve STEM öğretiminde etkili bulunmuşlardır.	

Paydaşlar	Öğretmen adayı **(Görev (etkinlikte) zorlanma, Güç ve yetki eylemlerinin düzenlenmesi, öğretmen adaylarının yetkinlik eksikliği)**
	Öğretmen **(Öğrenci sorunlarını tespit etme, bu sorunları çözmek için modeller oluşturma, bir bilim insanı ontolojisini somutlaştırma becerisi geliştirme, öğrenme tasarımında pedagojik düşünce ve yeterlilik)**
	Öğrenci **(katılım, derin öğrenme, fen kavramlarının öğrenilmesi)**
görüşleri ve katkıları olarak listelenmiştir.	
Cinsiyet Eşitliği	Kız öğrenciler Kadın öğretmenler
Cinsiyet eşitliği engellerinin ortadan kalkmasına yardımcı olmuştur.	
Çoklu Kültürel Bağlam	Kariyer planları **(STEM ve Yüksek öğrenim kariyerleri)** Etkinlik, ders planları, öğrenme ortamı **(Soğuk sınıf ikimi)**
sağlanmasına yardımcı olduğu raporlanmıştır.	

Çalışmaların amaçları kapsamında ilgili sorulara bulunan cevaplar ve çalışmaların sonuçları ilgili tema ve kodlar aracılığıyla Çizelge 2'de sunulmuştur.

Çizelge 3. Çalışmaların Önerilerine Yönelik İçerik Analizi Sonuçları

Çalışmaların Önerileri	
Süre	Boylamsal çalışmalar yapılması gerektiği raporlanmıştır.
Katılımcı	Uygulamaların daha geniş örneklem ve farklı yaş grupları ile birlikte yapılması önerilmiştir.
Veri Türü	Demografik bilgiler ve Tinkering arasındaki ilişkinin incelenmesi önerilmiştir.
Paydaşlar	Öğretmen adaylarının zorluk yaşamamaları adına eşitlikçi öğrenme fırsatı sunan Tinkering etkinlikleri ile tanıştırılması gerektiği önerilmiştir.
	Velilerin Tinkering süreci ile ilgili görüşlerinin alınması gerektiği belirtilmiştir.
Öğretim Ortamı	Müze, Tinkering Stüdyo vb. okul dışı öğretim ortamı dışında farklı öğretim ortamlarında Tinkering uygulamalarının yapılması önerilmiştir.
	Online ortamda gerçekleşebilecek Tinkering etkinlikleri için daha fazla materyal ve etkinlik fikrine ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.
Çerçeve	Raporlanan çerçevelerin geliştirilmesi için daha fazla uygulama yapılması önerilmektedir.
Sosyal Medya	Zoom ve Youtube vb. iletişim kanallarında eğlenceli içerik ve etkinlik hazırlanabilmesi ve uygulanabilmesi için çok yönlü araştırma ve geliştirme çalışmalarının yapılması önerilmektedir.
Cinsiyet Eşitliği	Kadın mühendis ve bilim insanı rol modellerinin gösterilmesi gerektiği, projelerde kadınlara verilen rollerin arttırılması gerektiği, yalnızca liderlik ya da kaydetme vb. gibi roller haricinde Tinkering aşamalarında teknik rollerin de verilmesi gerektiği raporlanmıştır.
Ülkeler Arası Fırsat Eşitliği	Tinkering işbirlikçi çalışmaları destekliği için eğitimsel zorluklar yaşayan ülkelerde tavsiye edilmiş, sürdürülebilirliğinin sağlanması, ilerletilmesi gerektiği aktarılmıştır.

Çalışmalar incelendiğinde yapılan önerilerin süre, katılımcı, veri türü, paydaşlar, öğretim ortamı, çerçeve, sosyal medya, cinsiyet eşitliği ve ülkeler arası fırsat eşitliği temaları altında analiz edilmiştir. Bu temalar ait açıklamalar ve öneriler Çizelge 3'te yer almaktadır.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Tinkering süreçleri fen eğitiminde öğrencilerimizin eğlenceli ve ilgi çekici bir bağlam ile ileri düzey becerileri gerektiren aktivitelere katılım sağlamalarını desteklemektedir. Ancak yapılan

betimsel içerik analizi sonuçlarına göre fen eğitiminde yapılan Tinkering çalışma sayısının yeteri kadar olmadığı görülmektedir. Çalışmaların yayınlandığı dergilerin çoğunun Q1 sınıfında akademik dergi oluşu fen eğitimi alanında gelecekte yapılacak çalışmalar açısından değer ve önem kazandığını göstermektedir. Yapılan çalışmanın sonuçlarına göre çalışma sayısının arttırılması kadar bildiri, kitap vb. gibi teorik ve uygulamaya yönelik bilimsel kaynağa ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Çalışmalarda en çok çalışılan grubun öğrenciler olduğu tespit edilmiştir. Özellikle 5. ve 6. Sınıf seviyesine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Ancak Tinkering etkinlikleri bilişsel ve duyuşsal becerileri ön plana çıkardığı ve gelişimlerini sağladığı için (Sheffielda, Koula, Blackleya & Maynard, 2017) daha küçük sınıf seviyelerinde yaygınlaştırılmalıdır. Betimsel içerik analizi bu sonucumuzu desteklemektedir. Özellikle ülkemizde fen bilimleri eğitiminin 3. sınıfta başladığı göz önünde bulundurulduğunda bu konuda araştırmaların yapılması önerilebilir. Diğer paydaşlar olan öğretmen ve öğretmen adaylarının özellikle STEM ve fen alanı için mesleki gelişimleri ve sınıflarında teknolojik gelişmeleri takip ederek öğrencilerine rehberlik edebilmeleri adına bu tür yeni yaklaşım ve stratejileri öğrenmeye ihtiyaçları olduklarını söylemek mümkündür (Adıgüzel & Yüksel, 2012; DiGiacomo, Gutierrez, 2016).

Çalışmaları incelediğimizde küçük örneklem grupları ile çalışıldığı, bu öğrenci gruplarının ise daha çok sınıflarda gerçekleştirilen çalışmalarda yer aldığı tespit edilmiştir. Daha büyük örneklem gruplarının olan 31-300 aralığının ise müze, kütüphane, okulların serbest alanları ya da Tinkering stüdyoları gibi okul dışı ortamlarda gerçekleştiği görülmektedir. Okul dışı öğrenme ortamları çok disiplinli ders planlarını ilk elden deneyime dayalı öğretim yöntemleriyle birleştirerek öğrencilerin aktif düşünürler haline gelmesini sağlar (Bunting, 2006, s. 5). Öğrencilerin aktif rol aldığı, yaparak yaşayarak öğrendiği, dikkatlerini çeken ve ders konularını gerçek yaşam durumları içinde deneyimlemelerine olanak sağlayan öğrenme ortamlarıdır (Yıldırım, 2018). Tinkering ise benzer şekilde deneyimleme, keşif ve deney aracılığıyla eğlenceli bir şekilde sorunları çözme yaklaşımı (Martinez ve Stager, 2013) olduğu için okul dışı ortamlarda tercih edildiği söylenebilir. Ancak uygulama alanlarının genişletilmesi, sınıflara ve online öğrenme ortamlarına nasıl ve hangi ilkelerle entegre edilebileceği konularında daha fazla kanıta ihtiyaç duyulmaktadır. İncelenen çalışmalarda da bu durum belirtilmiştir (Poce, Amenduni, & De Medio, 2019; Simpson, Burris & Maltese, 2020; Martin, Murphy, 2022).

Fen eğitiminde kavram öğretimi büyük bir öneme sahiptir (Novak, 1990). Bu kavramların öğretiminde farklı yöntem ve tekniklerin kullanımı kavram yanılgılarının ve bilgi eksikliklerinin oluşmasını önemli ölçüde önlemektedir. İncelenen çalışmalarda ise özellikle Elektrik devreleri ve ışık gibi fizik kavramlarının seçilmesi Tinkering çalışmaları için diğer kavramlar ya da öğrenme alanları özelinde araştırmalar yapılmasını gerekli kılmaktadır. İncelenen çalışmalarda daha çok STEM'e yönelik kavramlar seçildiği görülmektedir. Bu nedenle literatürde yer alan farklı kavramların bu öğrenme yaklaşımı ile araştırılması önerilebilir.

Ülkelere baktığımızda en çok çalışmanın Amerika'da yapıldığını görmekteyiz. Amerika fen programlarında özel olarak STEM ve bilişimsel düşünme özelinde kazanımlar ve ilkeler yer

aldığından bu konuda öncülük ettiğini belirtebiliriz (NGSS, 2013). Bunun yanı sıra Avrupa'da da (Belçika, İtalya) Tinkering çalışmalarının olduğu görülmektedir. Tayland ve Hindistan gibi ülkelerinde yer aldığı bu ülkelere bakıldığında üretim, girişimcilik, pazarlama, teknoloji ve STEM önem veren ülkeler olduğunu görmek mümkündür. Türkiye'de bu alanda çalışmaların yapılması, çocuklarımızın bu yönde eğitilerek kariyer ve meslek planlama, bilim ve teknoloji alanına yardımcı olacaktır. Bunun yanı sıra bu alanda bu ülkelerde yer alan araştırmacılarla da işbirliği yapılabileceği söylenebilir.

İncelenen çalışmalarda en çok nitel yöntemlerin tercih edildiği görülmektedir. Ancak nicel ve karma araştırmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir. Zira Tinkering temelli fen eğitimine etki eden sınıf içi, sınıf dışı, paydaşlar arası tespit edilmesi ve etkilerinin araştırılması gerekmektedir. Örneğin demografik bilgilerle Tinkering yaklaşımının arasındaki ilişkilerin incelenmesi önerilmiştir (Pagano, Haden, Uttan & Cohen, 2019).

Nitel verilerden elde edilen sonuçlara baktığımızda ise çalışmalarda yer alan amaç ve sonuçların Tinkering temelli Fen Eğitimi için rehberlik edici bilgiler içerdiğini belirtebiliriz. Ancak daha fazla veriye ihtiyaç olduğu görülmektedir. Birçok beceri ve öğrenme ürünü hakkında araştırma yer almasına rağmen, fen eğitimi için temel saydığımız birçok beceri yer almaktadır. Örneğin bilimsel süreç becerileri, inovatif düşünme ve karar verme becerileri (MEB, 2018) vb. gibi beceriler araştırılabilir.

Tinkering farklı kültürel bağlamları bir araya getirebilmesi açısından etkili bulunmuştur (Krause, Burrows, Sutor & Carlson, 2007; Ryoo, Kali & Bevan, 2016). Bunun yanı sıra uygulamalar için farklı çerçevelerin de oluşturulduğu görülmektedir. Çalışma sonuçlarına göre ise bu çerçevelerin daha fazla uygulanarak geliştirilmesi gerektiği önerilmektedir. Buna göre ülkemizin çok kültürlü yapısına uygun farklı çerçeveler geliştirilebileceği gibi bu çerçevelerin kültürel yapımızdaki yansımaları üzerine çalışılabilir.

Sonuç olarak Tinkering çalışmalarının fen eğitimi ve STEM alanları için olumlu bir Çizelge çizdiğini ve Türkiye'de sınıf içi ve okul dışı çalışmalarla uluslararası literatüre katkılar sağlanabileceğini belirtebiliriz.

KAYNAKÇA

Baeten, M., Dochy, F., & Struyven, K. (2013). Enhancing students' approaches to learning: the added value of gradually implementing case-based learning. *European journal of psychology of education, 28*, 315-336.

Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(1), 1-14.

Berland, M., Martin, T., Benton, T., Petrick Smith, C., & Davis, D. (2013). Using learning analytics to understand the learning pathways of novice programmers. *Journal of the Learning Sciences, 22*(4), 564-599.

Berland, M., Martin, T., Benton, T., Petrick Smith, C., & Davis, D. (2013). Using learning analytics to understand the learning pathways of novice programmers. *Journal of the Learning Sciences, 22*(4), 564-599.

Bunting, C. J. (2006). *Interdisciplinary teaching through outdoor education*. Human Kinetics.

Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim, 39*(174).

Çepni, S. (2012). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş* (3. Baskı). Trabzon: Celepler Matbaacılık.

Dewey, J. (1986). Experience and education. *In The educational forum* (Vol. 50, No. 3, pp. 241-252). Taylor & Francis Group.

DiGiacomo, D. K., & Gutiérrez, K. D. (2016). Relational equity as a design tool within making and tinkering activities. *Mind, Culture, and activity, 23*(2), 141-153.

Erdoğdu, N., & Taşar, M. F. (2019). Fen Bilimleri Dersinde Öğrencilerin Kariyer Farkındalığına Yönelik Motivasyon Ve Algı Gelişimi: Bir Öz-İnceleme. *Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi, 4*(2), 244-273.

Gupta, A. (2019). The changing nature of science classrooms in Indian schools: A technology perspective. *Science Education in India: Philosophical, Historical, and Contemporary Conversations*, 227-242.

Krause, S., Burrows, V., Sutor, J., & Carlson, M. (2007). Addressing gender equity pipeline issues with a workshop for high school mathematics and science teachers. In 2007 *37th Annual Frontiers In Education Conference-Global Engineering: Knowledge Without Borders, Opportunities Without Passports* (pp. F3A-9). IEEE.

Martin, L., & Murphy, C. T. (2022). Tinkering in the time of COVID: lessons from educators' efforts to facilitate playful tinkering through online learning. *International Journal of Play, 11*(2), 127-144.

Martinez, S. L., & Stager, G. S. (2013). Invent to learn: Makers in the classroom. *The Education Digest, 79(*4), 11.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook.* Sage.

Milli Eğitim Bakanlığı. (20005). *Fen Bilgisi dersi öğretim programı*. Ankara: Devlet Kitapları Basım Evi.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2013). *Fen ve teknoloji dersi öğretim programı*. Ankara: Devlet Kitapları Basım Evi.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı*. Ankara: Devlet Kitapları Basım Evi.

NGSS Lead States. (2013). Next generation science standards. https://www.nextgenscience.org/

Novak, J. D. (1990). Concept mapping: A useful tool for science education. *Journal of research in science teaching*, *27*(10), 937-949.

Oxford English Dictionary, (2023). What is Tinkering? https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=Tinkering&tl=true

Özdemir, E. (2022). Ortaokul öğrencilerinin bilim insanı imajlarına dair düşüncelerinin analizi. *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1*(1), 69-104.

Pagano, L. C., Haden, C. A., Uttal, D. H., & Cohen, T. (2019). Conversational reflections about tinkering experiences in a children's museum. *Science Education*, *103*(6), 1493-1512.

Parekh, P., & Gee, E. R. (2018). Zooming into a tinkering project: The progression of learning through transitional objects. *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*, *12*(2).

Poce, A., Amenduni, F., & De Medio, C. (2019). From tinkering to thinkering. Tinkering as critical and creative thinking enhancer. *Journal of E-Learning and Knowledge Society*, *15*(2).

Resnick, M., & Rosenbaum, E. (2013). Designing for tinkerability. Design, make, play: *Growing the next generation of STEM innovators*, 163-181.

Ryoo, J. J., Kali, L., & Bevan, B. (2016). Equity-oriented pedagogical strategies and student learning in after school making. In *Proceedings of the 6th Annual Conference on Creativity and Fabrication in Education* (pp. 49-57).

Sheffield, R., Koul, R., Blackley, S., & Maynard, N. (2017). Makerspace in STEM for girls: A physical space to develop twenty-first-century skills. *Educational Media International*, *54*(2), 148-164.

Simpson, A., Burris, A., & Maltese, A. (2020). Youth's engagement as scientists and engineers in an afterschool making and tinkering program. *Research in Science Education*, *50*(1), 1-22.

Vossoughi, S., & Bevan, B. (2014). Making and tinkering: A review of the literature. *National Research Council Committee on Out of School Time STEM*, *67*, 1-55.

Wagh, A., Cook-Whitt, K., & Wilensky, U. (2017). Bridging inquiry-based science and constructionism: Exploring the alignment between students tinkering with code of computational models and goals of inquiry. *Journal of Research in Science Teaching*, *54*(5), 615-641.

Yağbasan, R., & Gülçiçek, A. G. Ç. (2003). Fen öğretiminde kavram yanılgılarının karakteristiklerinin tanımlanması. *Pamukkale üniversitesi eğitim fakültesi dergisi, 13*(13), 102-120.

Yerebasan, N., Karakaya, H., Oğraş, E., Boydak, R. E., & Çakılcıoğlu, A. (2023). Fen Eğitiminde Kavram Yanılgıları İle İlgili Bazı Çalışmaların İncelenmesi. *Journal of Anatolian Education Research*, *7*(1), 6-11.

Yıldırım, H. I. (2020). The effect of using out-of-school learning environments in science teaching on motivation for learning science. *Participatory Educational Research, 7*(1), 143-161.

Yüksel, İ., & Adıgüzel, A. (2012). Öğretmenlerin öğretim teknolojileri entegrasyon becerilerinin değerlendirilmesi: Yeni pedagojik yaklaşımlar için nitel bir gereksinim analizi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 6*(1), 265-286.

KAVRAMSAL DEĞİŞİM YAKLAŞIMININ FEN EĞİTİMİNDE ETKİLİLİĞİ: BETİMSEL İÇERİK ANALİZİ

Doktora Öğrencisi Tülin HÜNDÜR[1], Arş. Gör. Hacı Mehmet YEŞİLTAŞ[2], Arş. Gör. Meral ÇELİKOĞLU[3], Prof. Dr. Erol TAŞ[4]

[1] Ordu Üniversitesi, Eğitim Fkültesi ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3205-6079

[2] Ordu Üniversitesi, Eğitim Fkültesi, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3359-3450

[3] Ordu Üniversitesi, Eğitim Fkültesi, , ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7799-6000

[4] Ordu Üniversitesi, Eğitim Fkültesi, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4077-7351

ÖZET

Kavramsal değişim yaklaşımı, aydınlatıcı ve açıklayıcı modellerden birisi olarak kabul gören kavramsal yapılanma sürecidir. Bu yaklaşım öğrencileri cesaretlendirmekte, var olan yanlış bilgilerin yerini bilimsel bilgi ile yer değiştirilmesini sağlamakta, anlamlı öğrenmenin oluşması için var olan bilgilerin gözden geçirilerek doğru ve yeni bilgilerle uyum oluşturması amacıyla yanlış bilgilerin değiştirilmesine olanak tanımaktadır. Bu yaklaşım Posner ve arkadaşları tarafından Fen eğitimine önemli katkıları olan Piaget'nin düzenleme, özümleme, dengeleme ilkelerine bağlı olarak kurulmuştur. Kavramsal değişim bazındaki çalışmalar sonucunda; kavramlarla ilgili olan yanlış bilgilerin oluşabileceğine ilişkin farkındalığın olması ve bu yanlış bilgilerin yerini doğru bilgilere bırakması, kendi kavramsallaştırmalarını sınaması, öğrencinin bilimsel olarak bir bakış açısı kazanması gerekmektedir. Bu sebeple mevcut duruma ilişkin fen dersine yönelik anlamlı ve kalıcı öğrenmelerine etkisi de dikkate alınarak ülkemizde 2014-2023 yılları arasında yayınlanmış çalışmaların genel eğilimini tespitinin yapılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'de makale ve tez türü olarak yüksek lisans tezi ve doktora tezi olmak üzere üç türde yayınlanmış olan 41 çalışmaya ulaşılmıştır. TR Dizin, ERIC, DergiPark, Google Schoolar, YÖK Tez Merkezi veri tabanlarından taratılarak betimsel içerik analizi yöntemiyle çalışmaların incelemeleri yapılmıştır. Yayın yılı, yayın türü, araştırma yöntemi, araştırma alanı, örneklem belirleme yöntemi, örneklem sayısı, örneklem grubu, veri toplama araçları, veri toplama süreci ve analiz yöntemi gibi çeşitli kriterler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Bu kriterlere göre makale türünde en fazla çalışma yapıldığı, bu çalışmalar arasında en fazla 2015 yılında çalışıldığı, öğrenme alanı olarak en çok fizik konularının yer aldığı ve en fazla nicel araştırma yönteminin tercih edildiği belirlenmiştir. İrdelenen çalışmaların örneklem belirleme yöntemlerinden en fazla amaçlı örnekleme yöntemi ile öğrencilerle çalışıldığı, veri toplama aracı olarak en çok testlerin kullanılarak T-test veri analiz yöntemiyle analiz edildiği tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda alanda yayınlanmış çalışmaların artı ve eksi yönlerini görmek için yararlı olabileceği, gelecekte yapılacak olan çalışmalara ışık tutmada bir kaynak olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: fen eğitimi, kavramsal değişim yaklaşımı, betimsel içerik analizi

GİRİŞ

Öğrenme hem davranışsal olarak hem de bilişsel olarak bireyin bilgiyi yapılandırma sürecidir. Bu süreç doğru bilgilerin özümsenmesi ve yanlış bilgilerin farkına vararak yeniden yapılandırmasından geçmektedir (Aksoy, 2018). Kalıcı ve anlamlı öğrenme gerçekleşmesi var olan bilgiler ile yeni bilgilerin karşılaştırılarak değiştirilmesi kavramsal değişim sürecini oluşturmaktadır (Budak, 2017). Kavramsal değişim yaklaşımı, aydınlatıcı ve açıklayıcı modellerden birisi olarak kabul gören kavramsal yapılanma sürecidir (Uyanık, 2014). Bu yaklaşım öğrencileri cesaretlendirmekte, var olan yanlış bilgilerin yerini doğru olan bilimsel bilgilerin almasını sağlamakta, kalıcı ve anlamlı öğrenme için var olan bilgilerin gözden geçirilerek ve yeni bilgilerle uyumlu olması için yanlış bilgilerin değiştirilmesine olanak tanımaktadır (Özdemir, 2015; Canpolat ve Pınarbaşı, 2002). Bu yaklaşım Posner ve diğerleri (1982) Fen eğitimine önemli katkıları olan Piaget'nin , düzenleme, özümleme, dengeleme ilkeleri baz alınarak kurulmuştur (Savaş, 2020). Kavramsal değişim çalışmaları sonucunda; kavramlarla ilgili bilinen yanlışların olabileceğine yönelik farkındalık oluşması ve bu yanlışları ortadan kaldırmak için kendi kavramsallaştırmalarını sınaması, bireyin bilimsel bir bakış açısı oluşturması gerektiğini de öne sürmektedir (Kural, 2015).

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma kapsamında irdelenen çalışmalar sadece 2014-2023 yılları arasında fen bilimleri dersinin baz alınmış olması ve belirtilen tarih aralıkları dışında ve diğer disiplinler hakkında bilgi sunmamaktadır. Araştırmanın örneklemini Türkiye oluşturması, yayın dili Türkçe olan çalışmaların incelenmiş olması genelleme bakımından bir sınırlılık oluşturmaktadır. Araştırmacıların oluşturduğu ve kullandığı çalışmanın analiz çerçevesi araştırmaya dahil edilen yayınları kodlama yapmak için bir seçenekken bu yayınların kodlanmasında daha farklı analiz rubrikleri de kullanılabilir. *Araştırmanın Amacı ve Önemi*

Fen eğitimin de asıl amaç, doğru öğrenme ve öğretme yaklaşımları kullanarak anlamlı ve kalıcı öğrenmeyi sağlamaktır. Bireyin zihnindeki var olan bilgilerin anlamlı olabilmesi için, yaparak ve yaşayarak öğrenme yoluyla kazandığı bilgileri yapılandırması gerekir (Ayas, 2015; Ültay & Kasap, 2016). Bireylerin hem eğitim hayatlarında hem de güncel yaşamlarında var olan mevcut bilgilerini doğru ve bilimsel açıdan yeniden düzenleyerek yapılandırmaları ile kalıcı ve anlamlı öğrenme oluşturmaları kavramsal değişimin gerçekleştirilmesiyle olasıdır ve buna en önemli etkende doğru öğretim yaklaşımının kullanılmasıdır (Demirel & Anıl, 2018). Öğrenme sürecinde alınan bilgilerin bireyin zihinde nasıl yapılandığını amaçlayan öğrenme yaklaşımları mevcuttur. Bu yaklaşımların biri de kavramsal değişim yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, bireyin zihnine aldığı bilgiler doğrultusunda var olan bilgilerini sınaması ve yeni bilgilerle uyum oluşturması maksadyla yanlış bilgilerin değiştirilmesine olanak tanıyarak zihninde oluşturduğu değişim olarak tanımlamak yerinde olacaktır (Aydın, 2015; Ayas, Çepni & Ayvacı, 2005). Bireyin zihinsel açıdan oluşturduğu bu değişim, davranış yönünden olumlu yansıma sağlamakta ve kazanmış olduğu doğru bilgilerle hayatına devam etmektedir (Öner Armağan, 2011).

Bu sebeple bireylerin mevcut bilgilerinin yeniden düzenlenme süreci olarak adlandırılan kavramsal değişim yaklaşımı ile ilgili farklı alanlarda çok çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu güncel yayınların betimsel içerik analizleri ile kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiğinin bir çıktısını ortaya koyması ve eleştirel bir yaklaşımla yapılacak araştırmalara yön vermesi amaçlanmakta ve ayrıca kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiği ile ilgili çalışmalarının farklı değişkenler açısından irdelenerek genel bir çerçevenin sunulması ve gerek yapılacak olan çalışmalara gerekse eğitmenlere yol göstermesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın problem cümlesini ‘‘Kavramsal Değişim Yaklaşımının Fen Eğitiminde Etkililiği’’ ile ilgili yayınlanmış tez ve makale çalışmalarındaki genel eğilimler nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır.

Alt Problemler

Çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere yanıtlar aranmıştır:

1) yayın yılına göre dağılımı nasıldır?
2) yayın türüne göre dağılımı nasıldır?
3) araştırma yöntemine göre dağılımı nasıldır?
4) araştırma alanına göre dağılımı nasıldır?
5) örneklem belirleme yöntemine göre dağılımı nasıldır?
6) Örneklem grubuna göre dağılımı nasıldır?
7) Örneklem sayısına göre dağılımı nasıldır?
8) Veri toplama araçlarının türüne göre dağılımı nasıldır?
9) Veri toplama sürecine göre dağılımı nasıldır?
10) veri analiz yöntemine göre dağılımı nasıldır?

YÖNTEM

Bu araştırma betimsel desenli nicel esaslı bir çalışmadır. Bu araştırmanın temel dökümanları çalışmaya dâhil edilen yayınlardır. Bu çalışmada veri analiz metodu olarak içerik analizi yöntemi kullanılmış olup ele alınan kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiği konusundaki çalışmaların belirlenen araştırmaya dahil etme kriterleri çerçevesinde sistematik açıdan incelenmiştir. Betimsel içerik analizi; herhangi bir konuda yayınlanmış olan çalışmaların bulgularının ve sonuçlarının düzenlenerek ortaya konmasını içeren bir yaklaşım türüdür (Çalık & Sözbilir, 2014). Bu açı ile genel bir çerçeve oluşturarak mevcut konuda araştırma yapmak isteyen araştırmacılara konu hakkında bilgi edinme olanağı sunmaktadır (Pınar, 2023; Namdar & Küçük, 2018). Bu araştırmada betimsel içerik analizi ile 2014-2023 yılları arasında kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiği ile ilgili yayınların çeşitli kriterlerde irdelenmiş ve genel bir eğilim sunulmuştur.

Verilerin Toplanması

Bu araştırmada TR Dizin, ERIC, DergiPark, Google Scholar, YÖK Tez veri tabanları tarafından taranan çalışmalar 2014-2023 yılları arasında fen eğitimi alanında yayımlanmış kavramsal

değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiği konusunda 41 çalışma erişilerek incelenmiştir. Ülkemizdeki araştırmacılar tarafından "kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiği" ile ilgili yayınlanmış makaleleri ve tezleri belirlemek için ERIC, TR Dizin, YÖK Tez, Google Scholar, DergiPark veri tabanlarında yapılan taramalarda "fen eğitimi", "kimyasal değişim yaklaşımı", "betimsel içerik analizi", "science education", "conceptual change approach" ve "descriptive content analysis" anahtar kelimeleri kullanıldı. Bu tarama ile veri tabanlarında yayımlanan 41 çalışmaya ulaşılmıştır. Yayınların araştırma kapsamına dâhil olma kriterleri olarak ise 2014-2023 yılları arasında yayınlanmış kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiğine yönelik tez merkezinde ve dergilerde tam metnine ulaşılan Türkçe basılı bir yayın olması ve yayın yeri Türkiye olan yayınlar seçilmiştir. Çalışmaya bildiri, kitap bölümü gibi diğer yayın türlerini içermezken makale ve tez türü yayımlar dahil edilmiştir. Araştırmanın merkezi ilköğretim mertebesinden başlayıp yükseköğretim son mertebesine kadar öğretmen, öğretmen adayları ve öğrenciler ile yapılan yayınlar araştırmaya dahil edilmiştir. Taramalar sonunda tekrarlı yayınlar çıkarılarak çalışmaya dâhil olacak aday yayınlar belirlenerek Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Araştırma Kapsamında İncelenen Yayın Sayısı

Veri tabanı / dizinler	Çalışma sayısı
Google Schoolar	10
TR Dizin	6
Dergipark	7
YÖK Tez	15
ERİC	3

Verilerin Analizi

Bu araştırma kapsamına dahil olan çalışmalar için belirlenen kriterlerle ulaşılan yayınlar bazı parametreler ışığında ayrıntılı biçimde kodlanarak verilmiştir. Araştırmacılar tarafından kodlama çerçevesi daha önce gerçekleştirilmiş olan içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalar dikkate alınarak yapılandırılmıştır (Ayvacı & Sezer, 2018; Oğuzman, Metin & Hasan, 2021; Tosun, & Yaşar, 2015; Ültay, Dönmez Usta & Durmuş, 2017; Ültay & Aydın, 2017; Ültay & Comardoğlu, 202; Bağ & Çalık, 2017; Namdar & Küçük, 2018). Çalışmalar; yayın yılı ve türü, araştırma yöntemi ve alanı, örneklem belirleme yöntemi, örneklem grubu, örneklem sayısı, veri toplama araçları, veri toplama süreçleri ve veri analiz yöntemi olarak on ana başlıkta incelenmiş olup bu parametrelerin temaları saptanmıştır. Kodlar ve tamalar bulgular kısmında sunulmuştur.

BULGULAR

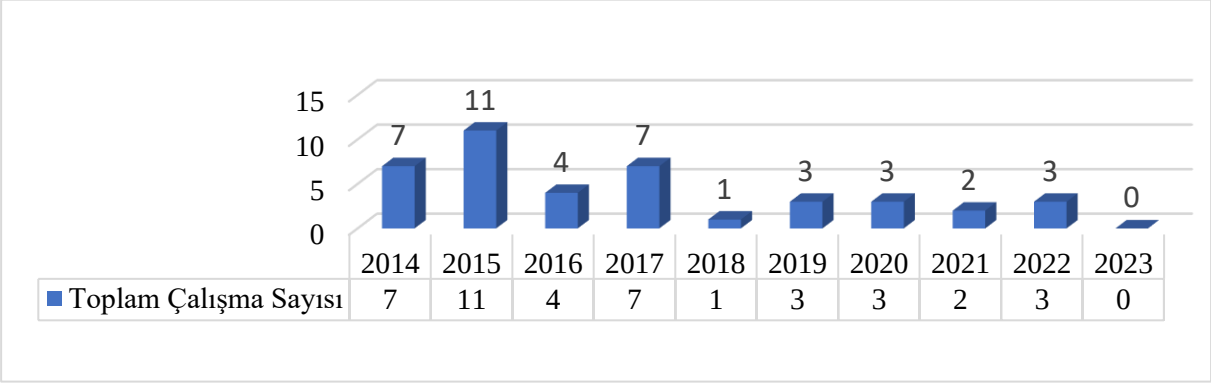

Görsel 1. Yayın Yılına Göre Çalışmaların Dağılımı

Görsel 1 incelendiğinde, yayın yılına göre en fazla 2015 yılında 11 çalışmanın yapıldığı, bunu 2014 ve 2017 yıllarında yayınlanmış 7 çalışmanın olduğu, en az çalışmanın 2018 yılı olduğu, 2023 yıllında hiç çalışma yapılmadığı belirlenmiştir.

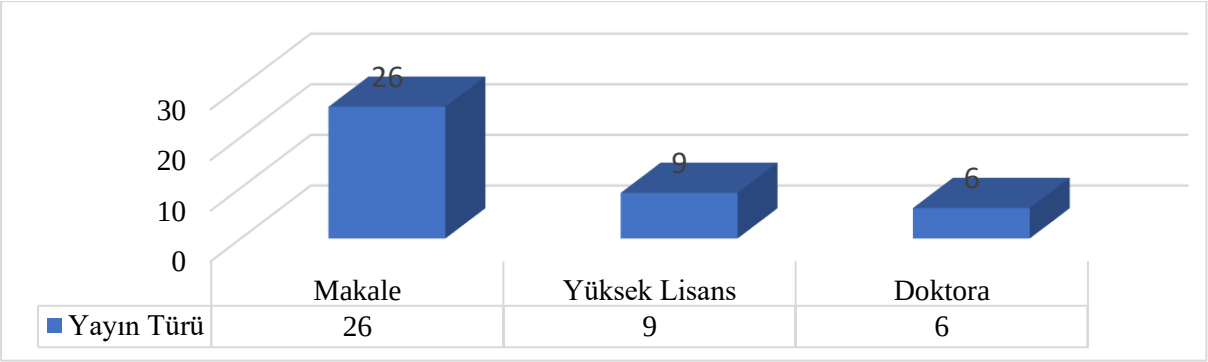

Görsel 2. Yayın Türüne Göre Çalışmaların Dağılımı

Görsel 2 incelendiğinde, 2. alt probleme ilişkin kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiği ile ilgili yayınlanmış çalışmaların yayın türüne göre dağılımına bakıldığında ilgili çalışmaların 6'ünün doktora tezi, 9'unun yüksek lisans tezi ve 26'sının makale çalışmasının yer aldığı tespit edilmiştir.

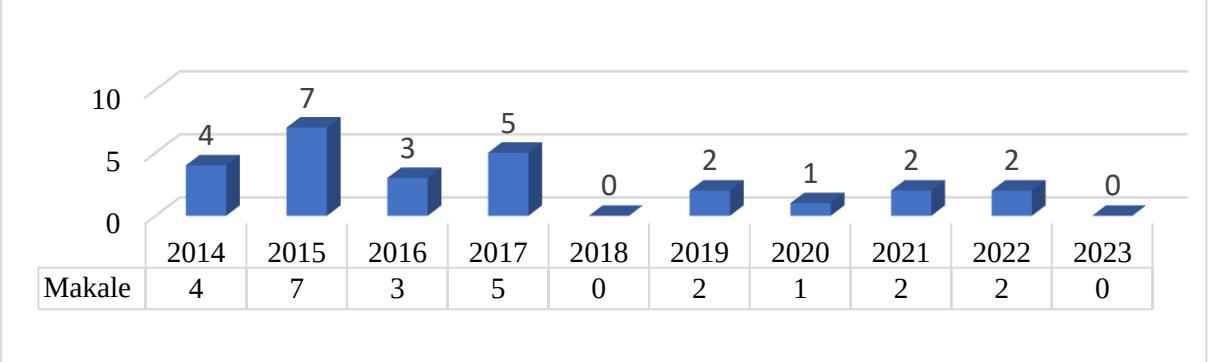

Görsel 3. Çalışma Türünün (Makale) Yıllara Göre Dağılımı

Görsel 3 irdelendiğinde yıllara dağılımda makale çalışmalarında sayının giderek azalan bir eğiliminden bahsedilirken mevcut durum özellikle 2018 yılından itibaren önemli azalış göstermekte olup en fazla çalışmanın ise 2015 yılında yapıldığı, 2018 ve 2023 yıllarında ise hiç çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir.

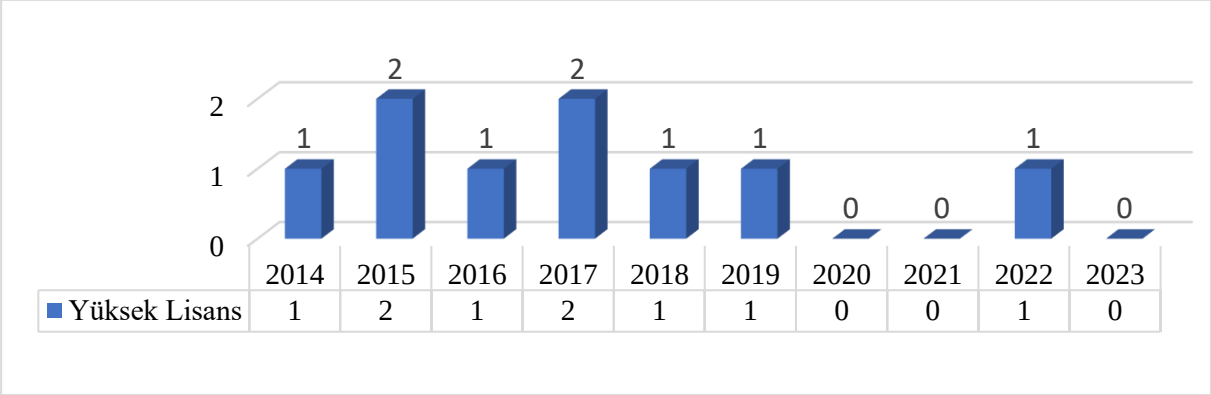

Görsel 4. Çalışma Türünün (Yüksek Lisans) Yıllara Göre Dağılım

Görsel 4 incelendiğinde yüksek lisans tez çalışma sayısının yıllara göre genel olarak sabit bir eğilim göstermektedir. Fakat özellikle son beş yılda çalışma sayısında bir düşüş tespit edilmiş olup 2020- 2021 ve 2023 yıllarında yayınlanmış çalışmaya rastlanmamıştır.

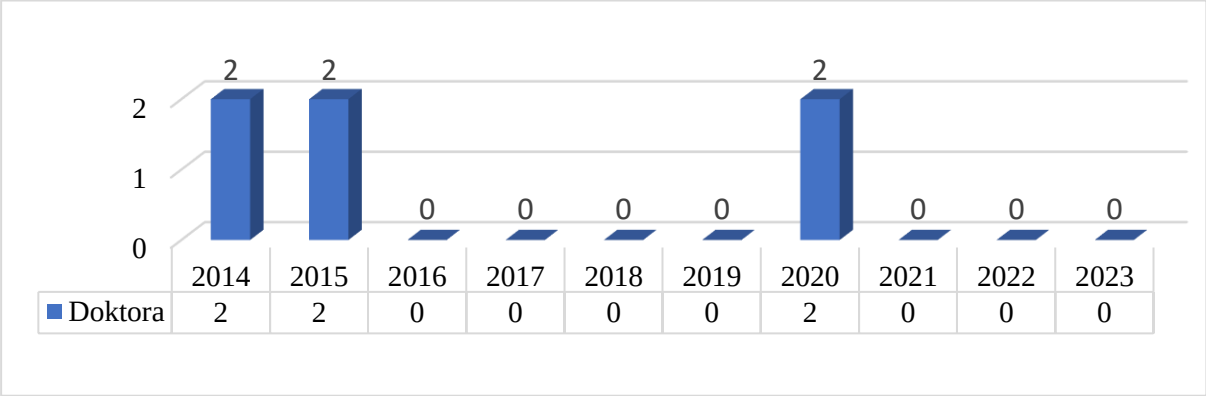

Görsel 5. Çalışma Türünün (Doktora) Yıllara Göre Dağılımı

Görsel 5 incelendiğinde doktora tezi olarak çok fazla çalışma yapılmadığı, 2014, 2015 ve 2020 yıllarında toplamda 6 çalışma yapıldığı görülmektedir.

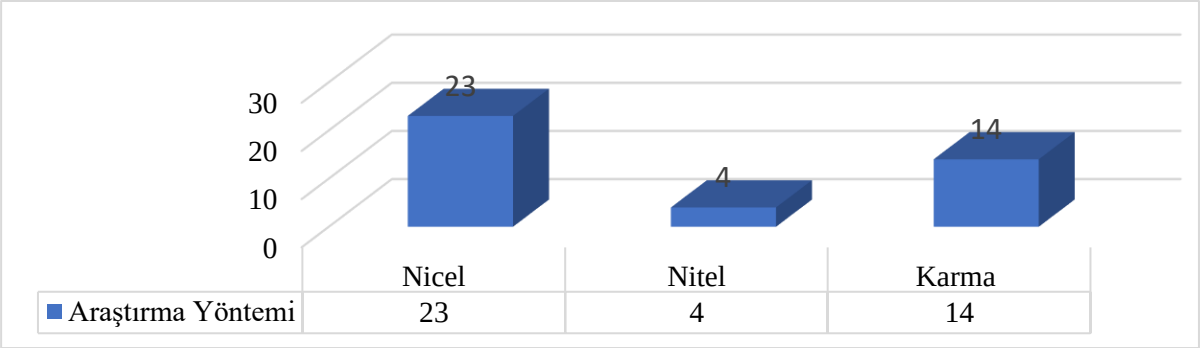

Görsel 6. Araştırma Yöntemine Göre Çalışmaların Dağılımı

Çalışmalardaki araştırma yöntemlerine göre irdelendiğinde, araştırmacıların çoğunlukla nicel ve karma araştırma yöntemlerini kullandıkları fakat nitel yöntemlerin de olduğu çalışmaların bu yöntemlere göre az olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda 23 nicel, 14 karma ve 4 nitel yöntem kullanıldığı görülmektedir.

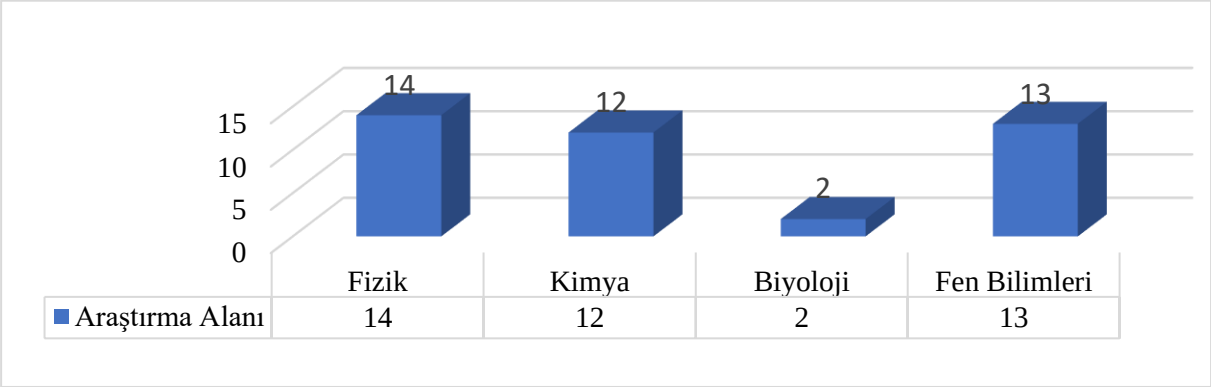

Görsel 7. Araştırma Alanına Göre Çalışmaların Dağılımı

Görsel 7 incelendiğinde, kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiği ile ilgili 14 çalışmanın fizik, 13 çalışmanın fen bilimleri alanında, 12 çalışmanın kimya alanında, 2 çalışmanın ise biyoloji alanında gerçekleştirildiği görülmektedir.

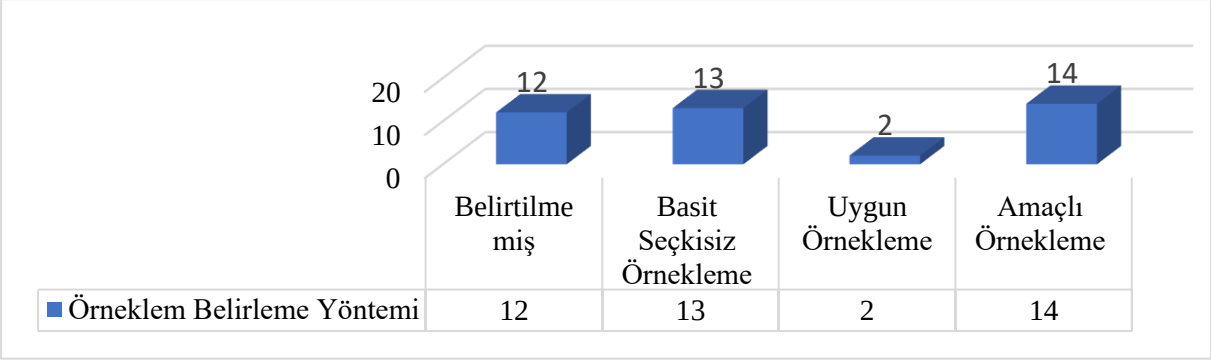

Görsel 8. Örneklem Belirleme Yöntemine Göre Çalışmaların Dağılımı

Kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiği ile ilgili yapılan çalışmalarda en çok amaçlı örneklem belirleme yöntemi ve basit seçkisiz örneklem belirleme yöntemi kullanılmıştır. Genel olarak yapılmış çalışmalarda uygun örnekleme metodunun en az kullanılan örneklem belirleme yöntemi olduğu ve yine toplamda 12 çalışmada örneklem yönteminin belirtilmediği görülmüştür.

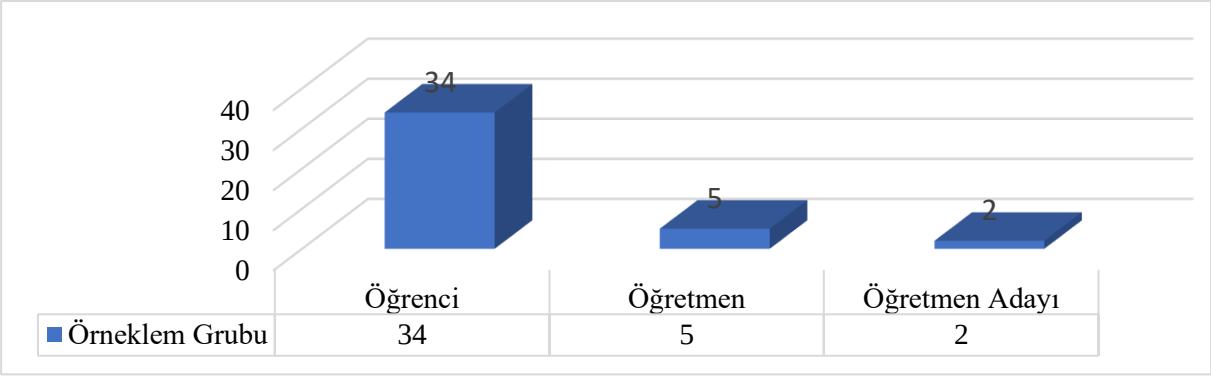

Görsel 9. Örneklem Grubuna Göre Çalışmaların Dağılımı

Görsel 9'da yayımlanmış çalışmalarda örneklem gruplarına göre dağılımı irdelendiğinde, öğrencilerin katılımı ile 34, öğretmenlerin katılımıyla 5, öğretmen adaylarının katılımı ile 2 farklı araştırma yürütülmüştür.

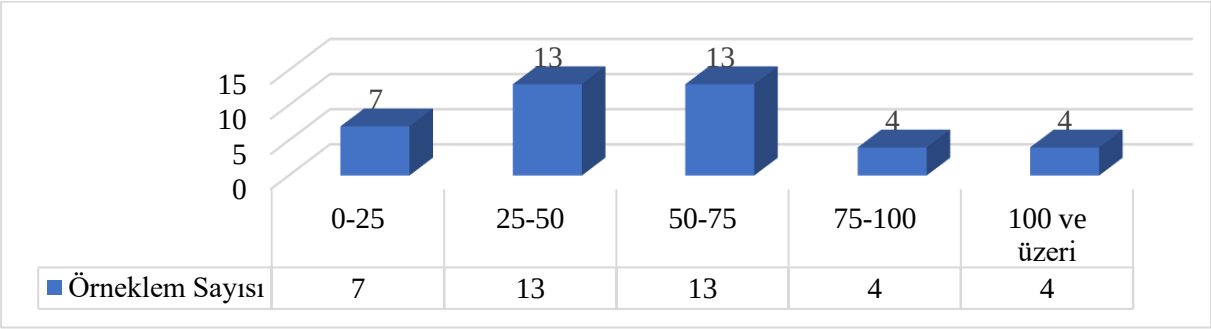

Görsel 10. Örneklem Sayısına Göre Çalışmaların Dağılımı

Görsel 10'da örneklem sayısına göre çalışmaların dağılımı incelendiğinde, en fazla çalışmaya katılan örneklem sayısına 25-50 ve 50-75 aralığında toplamda 26 çalışmanın yer aldığı, en az katılımcı aralığın da ise 100 ve üzeri katılımcı ile 4 çalışma yapıldığı belirlenmiştir

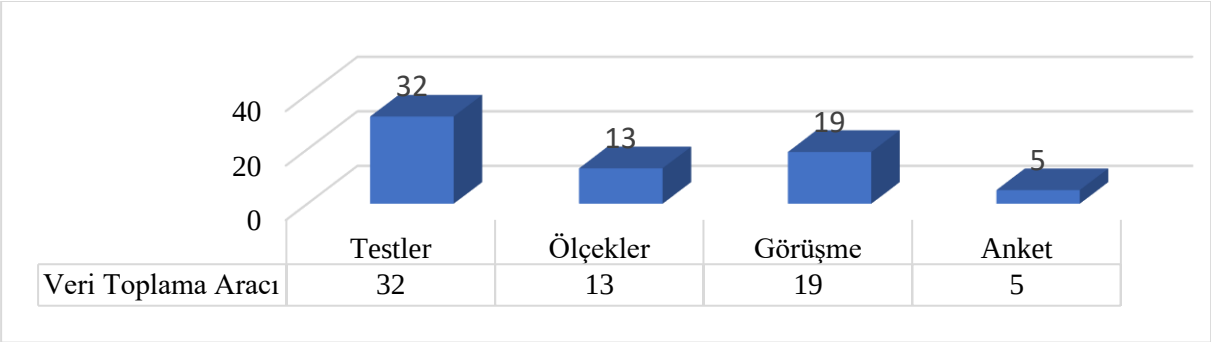

Görsel 11. Veri Toplama Araçlarının Türüne Göre Çalışmaların Dağılımı

Veri toplama araçlarının görsel 11'de verilen dağılımına bakıldığında, çoğu çalışmada birden fazla veri toplama aracı kullanıldığından veri toplama araçları sayısının incelenen yayın sayısından daha çok olduğu ifade edilmiştir. Çalışmalarda en çok kullanılan test veri toplama aracı (32 adet) olduğu görülmekte yayınlarda en az kullanılan anket (5 adet) veri toplama aracı olduğu belirlenmiştir.

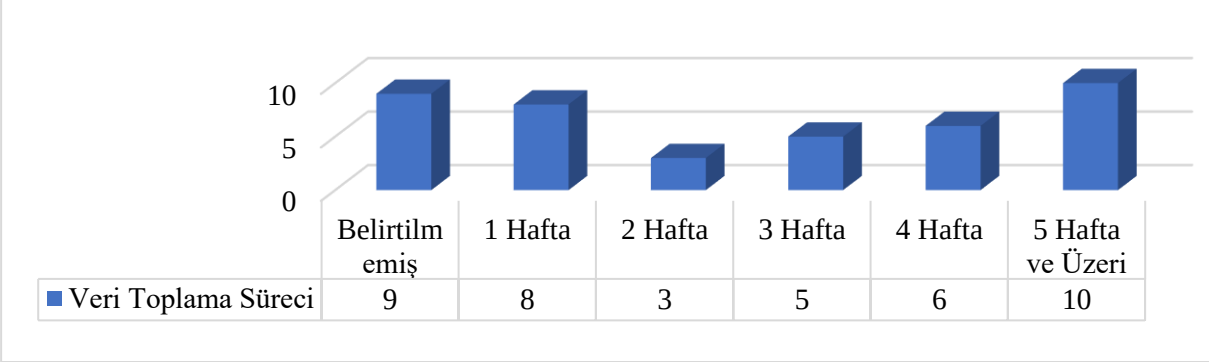

Görsel 12. Veri Toplama Sürecine Göre Çalışmaların Dağılımı

Görsel 12 incelendiğinde çalışmaların veri toplama sürelerine göre dağılımına bakıldığında çalışma türüne göre değişiklik göstermekte olup 5 hafta ve daha fazla süreyle gerçekleştirilen çalışmaların daha fazla olduğu saptanmıştır.

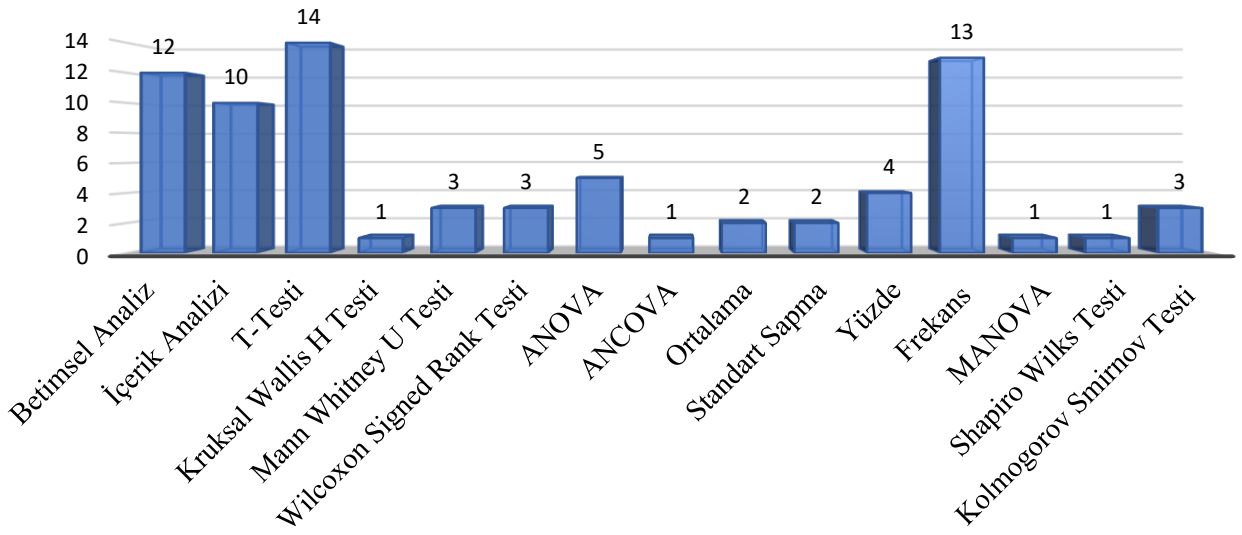

	Betimsel Analiz	İçerik Analizi	T-Testi	Kruksal Wallis H Testi	Mann Whitney U Testi	Wilcoxon Signed Rank Testi	ANOVA	ANCOVA	Ortalama	Standart Sapma	Yüzde	Frekans	MANOVA	Shapiro Wilks Testi	Kolmogorov Smirnov Testi
Veri Analiz Yöntemi	12	10	14	1	3	3	5	1	2	2	4	13	1	1	3

Görsel 13. Veri Analiz Yöntemine Göre Çalışmaların Dağılımı

Görsel 13'te kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiği ile ilgili 14 çalışmada en fazla t test analiz yönteminin kullanıldığı görülmektedir. 12 çalışmada betimsel analiz ve 10

çalışmada ise içerik analizi kullanıldığı gözlenmektedir. En az ise ANCOVA, MANOVA, Kruksal Wallis H Testi, Shapiro Wilks Testin kullanıldığı ve genel olarak nitel yöntemlerin ön plana çıktığı görülmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada 2014-2023 yılları arasında yayınlanan 'kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiği' ile ilgili yayınlanmış çalışmaları incelemek amacıyla betimsel içerik analizi yapılmıştır. Bu amaçla çalışma TR Dizin, ERIC, DergiPark, Google Scholar, YÖK Tez veri tabanlarında yayımlanmış toplam 41 çalışma incelenmiştir. İncelenen bu çalışmalar, yayın türlerine ve yıllara göre dağılımına, araştırma yöntemine, araştırma alanına, örneklem grubuna ve sayısına, örneklem belirleme yöntemine, veri toplama süreçlerine ve araçlarına, veri analiz yöntemlerine göre sınıflandırılarak analiz edilmiştir.

Türkiye'de kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiği ile ilgili en fazla makale çalışmasına yapılmasına rağmen genel olarak çalışmaların son yıllarda ciddi oranda bir azalışı tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde pandemi süreci de dikkate alındığında mevcut çalışma uygulamalarının uzaktan eğitimle zor olduğu ve yine ulusal ve uluslararası dergilerde yayın çıkarmanın zorlaştığının tespit edilmesiyle azalışa neden olduğu düşünülmektedir (Çiltaş, Güler & Sözbilir, 2012; Taşkın, 2021).

Yöntem bakımından incelenen yayınların çoğunluğunda nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı tespit edilmiş olup, bu durum, sayısal verilerin nicel araştırmalarda analiz edilerek daha kolayca anlaşılabilir ve somut sonuçlara ulaşılmasının, bu yöntemin kullanılmasında etkisi görülmüştür (Göktaş vd., 2012; Pınar & Akgül, 2021; Sözbilir vd. 2010; Meral, 2018; Duman, 2015).

Kavramsal değişim yaklaşımının birçok alanı kapsamasına rağmen fen bilimleri alanında özellikle en fazla çalışma yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalar örnekleme yöntemi bakımından incelendiğinde en fazla amaçlı örnekleme yönteminin kullanılmış olduğu ve araştırmanın 25-75 örneklem sayı aralığında öğrencilerle yapıldığı görülmektedir (Pınar & Akgül, 2023; Korkmaz & Yumuşak, 2021; Koşar, Emre, Kılınç, & Koşar, 2017; Ültay & Aydın, 2017)).

Verilerin toplanma sürecinde en yaygın testlerin tercih edildiği ve veri analizinde ise nicel veri analizlerinin çoğunlukla kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, literatürdeki diğer yayınlarla paralellik göstermektedir (Pınar & Akgül, 2023; Kanlı vd. 2014; Önder vd. 2013; Şimşek ve Yaşar, 2019; Oğuzhan, Metin, Kaya, 2021).

ÖNERİLER

Kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitimine etkililiğine yönelik içerik analizi araştırmasının bulgularına göre araştırmacılara birkaç öneri sunulabilir: Yalnızca örneklem olarak Türkiye ile yapılan bu araştırma, yabancı dilde yazılmış olan kaynaklarla tekrar yapılabilir. Daha çok veri tabanı ya da yayın dergileri taranarak örneklem sayısı arttırılarak sonuçlar karşılaştırılabilir. Yayınlarda genellikle amaçsal örnekleme yönteminin baz alındığı, kolay ulaşılabilir örneklemlerle araştırmanın yapıldığını göstermektedir. Yayınların güvenirliğini ve dış geçerliği artırmak için evreni daha iyi temsil edebilen sayıda örneklemlerle çalışılmalıdır. Fen eğitimine yönelik farklı veri tabanlarında yayınlanmış çalışmaların içerik analizlerinin yapılması ve bu yöntemle gerçekleştirilen yayınlarla alandaki eğilimlerin tespit edilebilmesi ve eksikliklerin

giderilmesi literatüre katkı sağlayacaktır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalar, daha geniş bir zaman diliminde ve indeksli olan ve indeksli olmayanlarında yer aldığı çok sayıda derginin incelenmesiyle Türkiye'de yayınlanan kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiğine yönelik araştırmaların gidişatını daha kapsamlı bir biçimde bir tabloyla yansıtarak yapılabilir. Çalışmaların içerik analizlerinin belirli bir süre sonra tekrar yapılması, kavramsal değişim yaklaşımının fen eğitiminde etkililiği değişimlerin görülmesi için faydalı olabilir.

KAYNAKÇA

Anıl, Ö., & Küçüközer, H. (2017). Ortaöğretim Öğrencilerinin Aynalar Konusundaki Kavramsal Anlamalarının Analizi. Buca Egitim Fakültesi Dergisi, (43).

Aksoy, K., (2018). Kavramsal Değişim Metinleriyle Zenginleştirilmiş Çalışma Kâğıtlarının İlkokul Öğrencilerinin Bilimin Doğasıyla İlgili Görüşlerinin Kalıcılığına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.

Ayas, A., Çepni, S. & Ayvacı, H. Ş. (2005). Fen ve Teknoloji Derslerinde Öğrencileri Aktif Kılan Yöntem, Teknik ve Modellemeler. Kuramdan Uygulamaya Fen ve Teknoloji Öğretimi. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.116-134.

Aydın, G. (2015). Sınıf Öğretmenlerinin Fen Derslerinde Kavramsal Değişim Yaklaşımını Kullanma Düzeyleri. Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5(1), 57-77.

Ayvacı, H. Ş., & Sezer, K. (2018). Astronomi ile İlgili Yapılan Çalışmalara Yönelik Betimsel İçerik. International E-Journal Of Educational Studies, 3(5), 47-57.

Bağ, H., & Çalık, M. (2017). İlköğretim Düzeyinde Yapılan Argümantasyon Çalışmalarına Yönelik Tematik İçerik Analizi. Eğitim ve Bilim, 42(190), 393–404.

Budak, E., (2017). Lise 10. Sınıf Çevre Kimyası Konusunun Öğretiminde Kavramsal Değişim Metinlerinin Öğrenci Başarısı ve Çevresel Tutum Üzerine Etkisinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Canpolat, N. & Pınarbaşı, T. (2002). Fen Eğitiminde Kavramsal Değişim Yaklaşımı-I: Teorik Temelleri. Kastamonu Eğitim Dergisi, 10(1), 59- 66.

Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). İçerik Analizinin Parametreleri. Education & Science/Egitim ve Bilim, 39(174), 33-38.

Çiltaş, A., Güler, G., & Sözbilir, M. (2012). Türkiye'de matematik eğitimi araştırmaları: Bir içerik analizi çalışması. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12(1), 565- 580.

Çil, E., & Çepni, S. (2016). Kavramsal Değişim Yaklaşımının Bilimin Doğası Hakkındaki Görüşler ve Işık Ünitesindeki Akademik Başarı Üzerine Etkileri. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 31(1), 82-96.

Demirel, M., & Anıl, Ö. (2018). Kavramsal Değişim Yaklaşımına Yönelik Çalışma: Gazlar Konusu. Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, 27(2), 93-118.

Kanlı, U., Gülcicek, C., Göksu, V., Önder, N., Oktay, O., Eraslan,F., Eryılmaz, A. ve Güneş, B. (2014). "Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongrelerindeki Fizik Eğitimi Çalışmalarının İçerik Analizi", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34(2): 127-153.

Korkmaz, M., & Yumuşak, H. (2021). Okul Etkililiği Konulu Tez ve Makalelerin İncelenmesi: Bir İçerik Analizi Çalışması. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 41(3), 1771-1800.

Koşar, D., Emre, E. R., Kılınç, A. Ç., & Koşar, S. (2017). Öğretmen Liderliğine İlişkin Yapılan Çalışmaların İncelenmesi: Bir İçerik Analizi Çalışması. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 4(7), 29-46.

Kural, M., (2015). Sıcak Kavramsal Değişim İçin Öğretim: 11. Sınıf Modern Fizik Örneği, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Konur, K. B., & Ayas., A. (2017). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Fiziksel ve Kimyasal Değişme Konusunda Kavramsal Değişim Metinlerine Karşı Tutumları. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 18(3), 971-991.

Meral, A. (2018). Web Tabanlı Sanal Fen ve Teknoloji Laboratuvar Etkinliklerinin Öğrencilerin Başarısına ve Motivasyonuna Etkisi (Doctoral Dissertation, Kastamonu Üniversitesi).

Namdar, B., & Küçük, A. (2018). Fen Eğitiminde Teknoloji Entegrasyonu Çalışmalarının Betimsel İçerik Analizi: Türkiye Örneği. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (48), 355-383.

Oğuzman, T., Metin, M., & Kaya, H., (2021). Türkiye'deki Astronomi Eğitimi Araştırmalarının İncelenmesi: Bir Betimsel İçerik Analizi. Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi, 5(1), 43-65.

Özdemir, E., (2015). Bilgisayar Destekli 10. Sınıf Modern Fizik Ünitesi Öğretiminin Öğrencilerin Kavramsal ve Duyuşsal Değişimlerine Etkisi, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Öner Armağan, F. (2011). Kavramsal Değişim Metinlerinin Etkililiği: Meta Analiz Çalışması. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.

Önder, N., Oktay, Ö., Eraslan, F., Gülçiçek, Ç., Göksu, V., Kanlı, U. Ve Güneş, B. (2013). "Content Analysis Of Physics Education Studies Published İn Turkish Science Education Journal From 2004 To 2011", Journal Of Turkish Science Education, 10(4): 151-163

Pınar, A. (2023). Kimyasal Tepkimelerde Hız, Denge ve Enerji Konuları ile İlgili Yapılan Çalışmaların İçerik Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Pınar, M. A., & Akgül, G. D. (2023). Türkiye'de Fen Eğitimi Alanında React Stratejisine İlişkin Lisansüstü Tez Çalışmalarının İçerik Analizi. Atlas Journal, 9(51), 1-13.

Pınar, M. A., & Akgül, G. D. (2021). Sanal ve Geleneksel Laboratuvar Uygulamalarının 7. Sınıf Öğrencilerinin Kuvvet ve Enerji Ünitesiyle İlgili Ders Tutum ve Motivasyonlarına Etkisinin Karşılaştırılması. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4(2), 13-25.

Posner, G.J., Strike, K.A., Hewson, P.W. & Gertzog, W.A., (1982). Accommodation Of A Scientific Conception: Toward A Theory Conceptual Change. Science Education, 66, 211–227.

Savaş, E., (2020). 7. Sınıf Işık Ünitesi Öğretiminde Sıcak Kavramsal Değişimin Bilimin Doğası Unsurlarının Anlaşılmasına Etkisinin İncelenmesi, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Şimşek, N. ve Yaşar, A. (2019). GeoGebra ile İlgili Lisansüstü Tezlerin Tematik ve Yöntemsel Eğilimleri: Bir İçerik Analizi", Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT), 10(2): 290-313.

Taşkın, T. (2021). Fen Eğitiminde Kavram Karikatürü ile İlgili Çalışmalar Üzerine Bir İçerik Analizi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18(1), 622-651.

Tosun, C., & Yaşar, M. D. (2015). Türkiye'de Fen Eğitiminde Probleme Dayalı Öğrenme Araştırmalarının Betimsel İçerik Analizi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 23(1), 293-310.

Uyanık, G., (2014) İlkokul Dördüncü Sınıf Fen ve Teknoloji Dersinde Kavramsal Değişim Yaklaşımının Etkililiğinin İncelenmesi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Ültay, N., & Kasap, G. (2016). Kavramsal Değişim Yaklaşımına Göre Hazırlanan Etkinliklerin Öğrencilerin Yüzen-Batan Cisimleri Anlamalarına Etkisinin Belirlenmesi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 22(2), 457-474.

Ültay, E., Dönmez Usta, N., & Durmuş, T. (2017). Eğitim Alanında Yapılan Zihinsel Model Çalışmalarının Betimsel İçerik Analizi. Yaşadıkça Eğitim Dergisi, 31(1), 21-40.

Ültay, E., & Aydın, M. (2017). Fen Bilimleri Eğitiminde Yapılmış Nitel Çalışmaların İçerik Analizi. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7(2), 701-720.

Ültay, E., & Comardoğlu, Ç. (2021). Fen Bilimleri Dersi Kapsamında Teknoloji Uygulamaları ve Tasarımına Yönelik Yapılan Çalışmaların Betimsel İçerik Analizi. Journal Of International Social Research, 14(77).

ÖĞRETMEN ADAYLARININ TPAB BECERİLERİNİN İNCELENMESİ: FORMASYON GRUBU ÖRNEĞİ

Arş. Gör., MERAL ÇELİKOĞLU [1],

Arş. Gör., HACI MEHMET YEŞİLTAŞ [2]

Prof. Dr., EROL TAŞ[3]

[1], https://orcid.org/0000-0001-7799-6000

[2], https://orcid.org/0000-0002-3359-3450

[3], https://orcid.org/0000-0003-4077-7351

Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, formasyon öğretmenlik uygulaması dersi kapsamında teknolojik pedagojik alan bilgisi destekli geliştirilen 14 haftalık uygulama sürecinin etkinliğinin araştırmasını amaçlamaktadır. Araştırmada yarı deneysel yöntemin tek gruplu ön test-son test deseni uygulanmıştır. Çalışmada kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu 22 formasyon grubu öğretmen adayından oluşmaktadır. Öğretmen adayları tarih (N=12, %54,5) ve Muhasebe ve Finansman (N=10, %45,5) bölümlerinden oluşmaktadır. Çalışma 14 hafta boyunca üç araştırmacının alan bağımsız geliştirdiği teknolojik pedagojik alan bilgisi destekli eğitim içeriği kapsamında yürütülmüştür. Belirlenen etkinliklerden önce, öğretmen adaylarına teorik bilgiler sunulmaktadır. Uzaktan eğitim kanalı ile gerçekleştirilen uygulamada, öğretmen adaylarının yaptıkları etkinlikleri anlatmaları istenmiştir ve sonrasında akran değerlendirilmesinde bulunulmuştur. 14 haftanın sonunda son test uygulanarak süreç sonlandırılmıştır. Çalışmada elde edilen verilere göre TBAP destekli olarak geliştirilen eğitim programın öğretmen adaylarının teknopedagojik yeterliliklerini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre ilgili eğitim programının farklı formasyon gruplarında uygulanması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tpab, Öğretmen Adayı, Formasyon Eğitimi

GİRİŞ

Farklı ortamlarda gerçekleştirilen teknoloji entegrasyonu çalışmaları, teknolojinin hem öğretime hem de öğrenime entegrasyonunun çok yönlü ve karmaşık bir süreç olduğu konusunda ortak bir fikir birliği ortaya koymaktadır (Mishra & Koehler, 2006). Teknolojinin öğretimde kullanımı, öğretmenlerin teknolojiye yönelik ilgi, tutum ve motivasyonları ile doğrudan ilişkildir (Rajbanshi, 2017). Bu nedenle öğretmenlerin teknoojinin kullanımı noktasında sahip oldukları inançları önemli bir rol oynamaktadır. Öğretmen eğitiminin merkezinde bu inaçların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Burada önemli olan nokta yalnızca teknolojik bilgilerin aktarılması değil, aynı zaman da alan bilgisi ve öğretim yöntemleri ile bir bütün halinde sunulmasıdır.

TPAB' in ortaya çıkışına baktığımızda, pedagojik alan bilgisinin (PAB) temellerine uzandığı görülmektedir. Shulman (1986), PAB en temel tanımıyla en uygun öğretim uygulamaları ve bileşenlerinin bir araya gelmesi olarak tanımlanmaktadır. Okullarda öğretmenlerin PAB' ni ortaya koymak istediklerinde temel kavramları, olguları, ilkeleri ve altından yatan nedenleri açıklamak için diğer bileşenler asındaki ilişkileri bilmelidir (Tseng ve ark., 2022). Burada

önemli olan nokta öğretmenlerin alan bilgisi öğretiminde neden ve nasıl sorularına yer vermesidir. Öğretmenlenlerin içeriği aktarma noktasında pedagojik bilgileri kullanmaları ve bu doğrultuda öğretme ve öğrenme süreçleri tasarlamaları esastır.

Sunulan PAB ilkeleri çerçevesinde, TPAB, öğretme ve öğrenme faaliyetlerinde etkili teknoloji entegrasyonunun bileşenlerini tanımlayan teorik bir çerçeve olarak yer almaktadır (Rosenber ve Koehler ,2015). TPAB' in öğretim faliyetlerine entegra edilmesinde, özellikle; teknoloji, alan bilgisi ve prodagojik bilgi arasındaki etkileşimin dikkate alınarak bir çerçeve içerisinde sunulması oldukça önemlidir (Şahin, 2011). Geleceğin öğretmenleri, öğretmen adaylarının da TPAB çerçevesinde eğitimler alması, mesleki yaşamları açısından son derece önem taşımaktadır. Ülkemizde dijital dönüşüm kapsamında, teknolojik alt yapının zenginleşmesi öğretmen eğitimi içerisnde budurmun göz ardı edilemez olduğunu göstermektedir(Akyüz, 2016). Öğretmen adaylarının TPAB becerilerinin geliştirilmesi ve incelenmesi üzerine alan yazın incelendiğinde çeşitli çalışmaların gerçekleştiridiği bilinmektedir (Bal ve Karademir, 2013; Sancar Tokmak ve ark., 2013; Akyüz ve ar., 2014; Bilici ve Güler, 2016; Şentürk ve Yeşiltaş, 2020).

TPAB çalışmaları incelendiğinde, aynnı branşta yer alan öğretmen adayları arasında çeşitli değişkenler açısıdan çalışmalar yürütülmektedir. Ancak Bilgi İşlem Teknolojileri (BİT) hazırlık ve sunum aşamalarında farklı branşlarda yer alan öğretmen ve öğretmen adaylarına sunulmaktadır. Ülkemizde hazırlanan BİT içeriklerinin sunulması alan bağımsız olarak yürütülmektedir (Albayrak Sarı ve ark, 2016). Öğretmen eğitimi noktasında, ülkemizde yürütülen formasyon eğitimi' de benzer bir durumdan oluşmaktadır. Formasyon eğitiminde yer alan öğretmen adayları teorik derslerin öğretimi sırasında farklı branşlardan öğretmen adayları ile bir arada bulunmaktadır (Albayrak Sarı ve ar., 2015). Bu noktada TPAB becerilerinin gelişimlerinin sağlanması ve incelenmesi noktasında alan bağımsız bir eğitim düşünülmektedir. Bu amaçla, bu çalışmanın amacı farklı branşlarda yer alan öğretmen adaylarına uygulanacak alan bağımsız TPAB içeriğinin etkinliğinin incelenmesidir.

Bu amaç doğrultusunda aşağıda yer alan araştırma sorlarına cevap aranmaktadır.

1. Öğretmen adaylarınının teknopedagojik yeterlilik ölçeği ön test puanları arasında anlamlı bir farklılık varmıdır?
2. Öğretmen adaylarınının teknopedagojik yeterlilik ölçeği son test puanları arasında anlamlı bir farklılık varmıdır?
3. Aynı branşta yer alan öğretmen adaylarınının teknopedagojik yeterlilik ölçeği ön-son test puanları arasında anlamlı bir farklılık varmıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmada yarı deneysel yöntemin tek gruplu ön test-son test deseni uygulanmıştır.
Hazırlanan bir etkinliğin içeriği ahakkında yordamalar yapılması noktasında, tek gruplu desen kullanılmaktadır. (Creswell, 2012).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, Ordu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Formasyon Grubunda yer alan Tarih ve Muhasebe ve Finansman Bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmada kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçeve de çalışmaya Tarih (N=12, %54,5) ve Muhasebe ve Finansman (N=10, %45,5) bölümlerinden öğretmen adayları ile oluşmaktadır

Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak Özbek (2014) tarafından geliştirilen 33 maddeden oluşan teknopedagojik yeterlilik ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin çalışma da Cronbach Alpha güvenirlilik katsayısı 0.84 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmanın veri analizleri sürecinde öncelikle verilerin parametrik özellikler gösterme durumları sınanmıştır. Bu doğrultuda verilerin normal dağılım göstermelerine karşın İlişkisel analizlerde karşılaştırma yapılan gruplardan her birinin n<30 olması nedeniyle parametrik testler yerine non-parametrik testler tercih edilmiştir.

Deneysel Süreç

Çalışmanın deneysel süreci öğretmenlik uygulaması dersi kapsamında 14 haftalık süreç içerisinde gerçekleştirilmiştir. Alan uzmanı iki araştırmacı tarafından içerik oluşturularak, uzman görüşüne başvurulmuştur. Bu amaç doğrultusunda öğretmen adaylarına öncelikle teknopedagojik yeterlilik ölçeği uygulanmıştır. Sonrasında 7 haftasında teorik ve etkinliklerin bir arada olduğu, son 5 haftasında ise etkinlik temelli olan alan bağımsız teknolojik pedagojik alan bilgisine dayalı içerik uygulanmıştır. Etkinliklerin sonucunda öğretmen adaylarına teknopedagojik yeterlilik ölçeği son test olarak uygulanmıştır.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde elde edilen veriler uygun analiz yöntemleri ile analiz edilerek sunulmaktadır. Bu amaçla öncelikle öğretmen adaylarının teknopedagojik yeterlilik ölçeğinin ön testinden aldıkları puanlar analiz edilmiştir. Analiz sonuçları çizelge 1 de sunulmaktadır.

Çizelge 1. Öğretmen Adaylarının Teknopedagojik Yeterlilik Ölçeği Ön Test Mann Whitney U-Testi Sonucu

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Tarih	12	9.63	115.50	37.50	.137
Muhasebe ve Finansman	10	13.75	137.50		

Çizelge 1 incelendiğinde öğretmen adayları arasında teknopedagojik yeterlilik ölçeğinden alınan ön test puanları arasında anlamlı bir farklılığın oluşmadığı görülmektedir. Ancak sıra ortalamaları incelendiğinde Muhasebe ve finansman bölümünde yer alan öğretmen adaylarının teknopedagojik yeterlilik ölçeği puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Tarih grubu öğretmen adaylarına ilişkin teknopedagojik yeterlilik ölçeğiön-son test sonuçları çizelge 2 de yer almaktadır.

Çizelge 2. Tarih Grubu Öğretmen Adaylarının Teknopedagojik Yeterlilik Ölçeği Ön-Son Test Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonucu

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Negatif Sıra	10	6.80	68.00	-2.275	.023
Pozitif Sıra	2	5.00	10.00		
Eşit	0				

Çizelge 2 incelendiğinde tarih grubu öğretmen adaylarının teknopedagojik yeterlilik ölçeği ön-son test puanları arasında anlamlı bir farklılığın oluştuğu görülmektedir. Oluşan anlamlı farklılık son test puanları yönündedir. Muhasebe ve Finansman grubuna ilişkiin teknolopedagojik yeterlilik ölçeği puanları çizelge 3 de yer almaktadır.

Çizelge 3. Muhasebe Ve Finansman Grubu Öğretmen Adaylarının Teknopedagojik Yeterlilik Ölçeği Ön-Son Test Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonucu

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	p
Negatif Sıra	2	4.25	8.50	-1.938	.053
Pozitif Sıra	8	5.81	46.50		
Eşit	0				

Çizelge 3 incelendiğinde muhasebe ve finansman grubu öğretmen adaylarının teknopedagojik yeterlilik ölçeği ön-son test puanları arasında anlamlı bir farklılığın oluşmadığı görülmektedir. Ancak anlamlı farklılık oluşmamasına karşın teknopedagojik yeterlilik ölçeği son test puanlarının daha yükek olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra öğretmen adaylarının teknopedagojik yeterlilik ölçeğinin son testinden aldıkları puanlar analiz edilmiştir. Analiz sonuçları çizelge 4 de sunulmaktadır.

Çizelge 4. Öğretmen Adaylarının Teknopedagojik Yeterlilik Ölçeği Son Test Mann Whitney U-Testi Sonucu

Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Tarih	12	11.25	135	57.00	.843
Muhasebe ve Finansman	10	11.80	118		

Çizelge 4 incelendiğinde öğretmen adayları arasında teknopedagojik yeterlilik ölçeği son test puanları arasında anlamlı bir farklılığın oluşmadığı görülmektedir. Ancak sıra ortalamaları incelendiğinde Muhasebe ve finansman bölümünde yer alan öğretmen adaylarının teknopedagojik yeterlilik ölçeği puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir

SONUÇ ve TARTIŞMA

Sınıflarda teknoloji kullanmı öğretmenlerin teknolojiye yönelik bilgi ve inançlarından etkilenmektedir (Voogt, Fisser, Tondeur, & Vann Braak, 2016; Güneş & Buluç, 2017). Bu nedenle öğretmenlerin teknolojiyi kullanıp kullanmama kararlarından öteye doğru teknolojiye erişme ve kullanabilme yeterlikleri eğitim ve öğretimin kalitesini önemli ölçüde değiştirecektir. Baran ve Cambazoğlu Bilici (2015) çalışmalarında öğretmen, eğitimciler ve eğitim araştırmacıları öğretmenlerin teknoloji entegrasyonu bilgilerini geliştirebilecekleri programlar

geliştirmeleri gerektiğini ya da var olan programların iyileştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda literatüre etkin programların ve eğitim çerçevelerinin kazandırılması öğretmen eğitimi açısından da önem kazanmaktadır.

Günümüzde öğretmen yetiştirme görevi üniversitelerin eğitim fakültelerinde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle bu eğitimi alan öğretmen adaylarının günümüz modern eğitim öğretim tasarım, strateji, yöntem ve teknikleri ile tanıştırılmaları gerekmektedir. Fakat bu eğitimlerin kalite standartlarını yakayabilmesi için sistematik programların öğretmen yetiştirme çerçevelerine kazandırılması gerekmektedir. Bir örnek olarak Üzel ve Mert Uyangör (2018) çalışmalarında İlköğretim Lise Matetik öğretmen adayları ile Formayon da eğitim gören Matematik bölümü öğrencilerinin TBAP ile olan ilişkilerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışmalarının sonucuna göre alan bilgisi açısından herhengi bir farklılık olmamasına rağmen TBAP açısından ilköğretim ve Lise Matematik öğretmen adayları lehine anlamlı bir farklılık tespit etmişlerdir. Bu nedenlerle gerçekleştirdiğimiz uygulamanın en temel sonuçlarından birisi TBAP temelli bir öğretmen eğitimi programının öğretmen adaylarının teknopedagojk yetelilikleri üzerine olumlu bir etkisi olduğudur. Benzer şekilde Yılmaz Ergül ve Taşar (2022) dönüştürücü öğrenme teorisine dayalı TPAB eğitiminin fen bilimleri öğretmen adaylarının dönüşümlerinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Çalışmamızda ise web 2.0 araçları, teknolojiye yönelik strateji, yöntem ve tekniklerin tanıtılması, öğretim senaryoları, ders planları, teknoloji destekli materyal ve ders planları geliştirme ve eleştirel arkadaş uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Öğretmen adaylarının eğitimleri boyunca farklı materyal, kaynak ve süreçlere maruz kalmaları, bunun yanı sıra öğretmenlik uygulaması deneyimleri boyunca öğrenen analizinde bulunmaları ve birinci elden deneyim elde etmeleri eğitim programının başarı elde etmesinde önemli olan unsurlardır.

Tarih eğitiminde etkili ve anlamlı bir eğitim öğretim verilmesinde teknoloji önemli bir yer tutmaktadır (Boadu, Awuah, Ababio & Eduaquah, 2014) . Tarih öğretmen adayları bölümleri gereği sözel bilginin içselleştirilebilmesi için günümüzde sıkça teknolojiye ihtiyaç duymaktadırlar. Altıntaş ve Çilsalar Sağnak (2022) tarih öğretiminde teknoloji entegre edilmiş çalışmaları sistematik olarak inceledikleri çalışmalarında, genel olarak tarih öğretiminde teknoloji entegrasyonunun öğrencilerin akademik başarısını artırdığını, derse karşı olumlu tutum geliştirdiklerini ve bilgiyi somutlaştırmalarını kolaylaştırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Belirtilen nedenler öğretmen adaylarının TBAP becerilerinin arttırılmasına yönelik çalışmaların yapılmasını desteklemektedir. Çalışmamızda da Tarih öğretmen adaylarının teknopedagojik yeterlilikleri eğitim programı sonucunda anlamlı derecede artmıştır. Benzer olarak Öztürk (2012) çalışmasında tasarım temelli bir eğitim programının tarih öğretmen adaylarının temel BİT becerilerininin geliştirmede oldukça etkin olduğunu belirtmektedir.

Muhasebe ve Finansman bölümü öğretmen adaylarının ön test ve son test sonuçları arasında hernagi bir anlamlı farklılık bulunamamıştır. Ancak son test puanlarının ön test puanlarına göre yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun bu bölümde yer alan öğretmen adaylarının teknolojik araçlara aşina olduğu ile ilgili olduğu, buna yönelik bir alan eğitimine tabii tutuldukları nedeniyle oluştuğu düşünülebilir. Sürmeli (2007) çalışmasında Muhasebe ve Finansman öğretmen eğitiminde internetin önemine dikkat çekmekte, bilgisayara dayalı olarak gelişen en son teknolojilerin eğitim amaçlı olarak kullanılmasının önemini vurgulmaktadır. Bu nedenle bu bölümde eğitim alan öğretmen adaylarının lisans eğitimlerinde daha çok teknoloji

enteegrasyonuna maruz kaldıkları varsayılabilir, derslere teknolojiyi entegre etmede tarih bölümüne göre daha aşina oldukları söylenebilir.

ÖNERİLER

Çalışmanın sonuçlarına göre ilgili eğitim programının farklı formasyon gruplarında uygulanması önerilebilir. Öğretmen adaylarının programın uygulama ve teorik aşamaları ile ilgili olarak görüşleri alınabilir, varsa eksiklileri giderilip geliştirilebilir. Program sırasında oluşturdukları materyaller ve ders planları analiz edilerek öğretmen adaylarının TBAP entegrasyon durumları araştırılabilir.

KAYNAKÇA

Akyüz, D. (2016). Farklı öğretim yöntemleri ve sınıf seviyesine göre öğretmen adaylarının TPAB analizi. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT*), 7(1), 89-111.

Akyüz, H. İ., Pektaş, M., Kurnaz, M. A., & Memiş, E. K. (2014). Akıllı tahta kullanımlı mikro öğretim uygulamalarının fen bilgisi öğretmen adaylarının TBAP'larına ve akıllı tahta kullanıma yönelik algılarına etkisi. Cumhuriyet International Journal of Education, 3(1), 1-14

Albayrak Sarı, A., Canbazoğlu Bilici, S., Baran, E., & Özbay, U. (2016). Farklı branşlardaki öğretmenlerin teknolojik pedagojik alan bilgisi (TPAB) yeterlikleri ile bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 6(1).

Altıntaş, B., & Sağnak, H. Ç. (2022). Türkiye'de ilköğretim düzeyinde tarih öğretiminin teknoloji entegrasyonu ile desteklenmesi: sistematik derleme çalışması. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19*(50), 237-257.

Bal, M. S. & Karademir, N. (2013). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin teknolojik pedagojik alan bilgisi (TPAB) konusunda öz-değerlendirme seviyelerinin belirlenmesi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34(11), 15–32.

Baran, E., & Canbazoğlu-Bilici, S. (2015). A review of the research on technological pedagogical content knowledge: The case of Turkey. *Hacettepe Egitim Dergisi, 30*(1).

Bilici, S., & Güler, Ç. (2016). Ortaöğretim Öğretmenlerinin TPAB Düzeylerinin Öğretim Teknolojilerini Kullanma Durumlarına Göre İncelenmesi. Ilkogretim Online, 15(3).

Boadu, G., Awuah, M., Ababio, A. M., & Eduaquah, S. (2014). An examination of the use of technology in the teaching of history: A study of selected senior high schools in the Cape Coast metropolis, Ghana. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, 8*(1), 187-214.

Ergül, D. Y., & Taşar, M. (2022). Dönüştürücü öğrenme teorisine dayalı bir tpab geliştirme eğitiminin öğretmen adaylarına katkısı: çoklu durum çalışması. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 42*(3), 2037-2080.

Güneş, A. M., & Buluç, B. (2017). Sınıf öğretmenlerinin teknoloji kullanımları ve öz yeterlilik inançları arasındakı ilişki. *TÜBAV Bilim Dergisi, 10*(1), 94-113.

Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. Teachers College Record, 108(6), 1017–1054.

Öztürk, İ. H. (2012). Tarih öğretmeni adaylarına bit destekli öğretim becerilerinin kazandırılmasında tasarım temelli öğrenme yaklaşımı. *Education Sciences, 7*(3), 945-968.

Rosenberg, J. M., & Koehler, M. J. (2015). Context and technological pedagogical content knowledge (TPACK): A systematic review. Journal of Research on Technology in Education, 47(3), 186-210.

Sancar Tokmak, H., Yanpar Yelken T. & Yavuz Konokman, G. (2013). Pre-service Teachers' perceptions on development of their IMD competencies through TPACK-based activities. Educational Technology & Society, 16(2), 243–256.

Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. Educational Researcher, 15(2), 4–14.

Sürmeli, F. (2007). Muhasebe Eğitiminde e-Değişimi Yakalamak . *Muhasebe ve Finansman Dergisi , (33)* , 28-30 . https://dergipark.org.tr/en/pub/mufad/issue/35602/3954 85 adresinden alınmıştır.

Şahin, I. (2011). Development of survey of technological pedagogical and content knowledge (TPACK). *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 10(1), 97-105.

Şentürl, M.L. & Yeşiltaş, H.M. (2020, Kasım). Fen bilgisi öğretmen adaylarının epistemolojik temelde tpab'a yönelik bakış açılarının belirlenmesi. *2 nd International Conference on Science, Mathematics, Entrepreneurship and Technology Education (S. 60-69). 19-22 November 2020. Bursa Uludağ Unİversity*

Tseng, J. J., Chai, C. S., Tan, L., & Park, M. (2022). A critical review of research on technological pedagogical and content knowledge (TPACK) in language teaching. *Computer Assisted Language Learning*, 35(4), 948-971.

Üzel, D., & Mert Uyangör, S. (2018). Eğitim fakültesi matematatik öğretmen adayları ve pedagojik formasyon eğitimi sertifika programı adaylarının teknolojik pedagojik alan bilgilerinin karşılaştırılması. *Electronic Turkish Studies, 13*(27).

Voogt, J., Fisser, P., Tondeur, J., & Vann Braak, J. (2016). Using theoretical perspecitves in developing an understanding of TPACK. In M. C. Herring, M J. Koehler, & P. Mishra, (Eds.), *Handbook of Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) for Educators* (pp.33-51). New York: Routledge.

TEKNOLOJİ DESTEKLİ ÖZ YÖNELİM ÇALIŞMALARINA KISA BİR BAKIŞ

Arş. Gör. Hacı Mehmet YEŞİLTAŞ[1]

Arş. Gör. Meral ÇELİKOĞLU[2]

Doktora Öğrencisi Tülin HÜNDÜR[3]

Prof. Dr. Erol TAŞ[4]

[1]Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, , ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3359-3450
[2]Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7799-6000
[3]Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3205-6079
[4]Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4077-7351

Öz yönelimli öğrenme temelinde, öğrenen özgürlüğünü ifade etmektedir. Teknoloji destekli öz yönelimli öğrenme bilgi iletişim teknolojilerini kullanarak bireyin öğrenme deneyimlerini kendilerinin planlamasına, uygulamasına ve değerlendirmesine olanak sağlamaktadır. Bireyler, öğrenme ihtiyaçlarının ve öğrenme yollarının belirlenmesinde bilgi işlem teknolojilerini kullanabilirler. Özeliikle teknolojinin öğretme-öğrenme süreçlerinin son derece fazla içinde yer alması, bireylerin kendi teknoloji kullanımlarını önmeli bir noktaya taşımaktadır. Bireyler kendi araştırmalşarı başta olmak üzere öğrenme süreçlerinde kendi öğrenme stilleri doğrultusunda faaliyetler sürdürmektedirler. Bu noktada teknoloji destekli öz yönelimli öğrenme bireyleri tanıma ve yönlendirme noktasında eğitimcilere önemli ip uçları sunmaktadır. Teknoli destekli öz yönelimli öğrenme, öncelikle dünyada ve ülkemizde öğrenciler de incelenmesi gereken durumlardan bir tanesi haline gelmeye başlamıştır. Ülkemizde teknoloji destekli öz yönelimli öğrenme kavramı çok daha önce ortaya çıkmış olsa da, Türkiye ve dünyada yer alan çalışmalara kısa bir bakış açısı ile kavramı daha yi anlamak için önemlidir. Bu çalışmanın amacı eğitim bilimleri alanında başta olmak üzere, yapılan teknoloji ile öz yönelimli öğrenme çalışmaları farklı değişkenler açısından incelenmesini hedeflemektedir. Çalışma kapsamında Web of Science, ERIC ve Google Akademi veri tabanlarında "teknoloji destekli öz yönelimli öğrenme", "teknoloji ile öz yönelimli öğrenme" anahtar kavramları kullanılarak son 20 yıl içerisinde yer alan çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmaların incelenmesinde çeşitli inceleme kriterleri oluşturulmuştur. Çalışmaların incelenmesinde çalışmaların yılı, deseni, araştırma yöntemi, çalışma grubu, ortaya çıkan sonuç ve öneriler alt başlıkları incelenmiştir. Tarama sırasında "teknoloji ile öz yönelimli öğrenme", "teknoloji destekli öz yönelimli öğrenme" ve "teknoloji merkezli öz yönelimli öğrenme" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Bu amaçla 22 çalışma incelenmiştir. Çalışmalar neticesinde Cinsiyet, Sınıf Düzeyi ve Seviyesi, Motivasyon,Tutum-

İlgi, Dil Öğrenimi, Öz Düzenleme,Harmanlanmış Öğrenme, Öğretmen Eğitimi ve Öğretmen Etkisi temalarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öz Yönelimli Öğrenme, Teknoloji İle Öz yönelimli Öğrenme, Betimsel İçerik Analizi

1.GİRİŞ

Günümüzün bilgi temelli toplumunda yaşam boyu öğrenme son derece çeşitli zorluklar ile başa çıkabilmek adına son derece önemlidir. Bireylerin yaşam boyu eğitimleri çok geniş kapsamlı bir çerçeveden oluşmaktadır. Tüm genel eğitimin yanında mesleki eğtim, informal öğrenme ve diğer bir çok alan yaşam boyu öğrenmenin bir parçasını oluşturmaktadır. Yaşam boyu öğrenme süreçlerin de bireylerin beraberinde çeşitli yetkinliklere sahip olması gerekmektedir (Fahlman,2013). Özellikle daha fazla sorumluluk ve inisiyatif alınması, öğrenme ihtiyaçlarının analizi ve düzenlenmesi gibi yetkinlikler sıralanabilir. Bireylerin bir öğrenme sürecini kendisinin yönlendirmesi yaşam boyu öğrenme açısından son derece önem taşımaktadır. Bu nedenle öz-yönelimli öğrenme yaşam boyu öğrenme etkinliklerinin hem merkezini oluşturmak da, aynı zaman da doğal bir sonucu olarak da karşımıza çıkmaktadır (Morrisve Rohs,2023). Öz-yönelimli öğrenme bir başkasının desteği ve yönlendirmesine ihtiyaç duyulmaksızın kendi öğrenme sürecinde kendisinin karar vermesi ve süreci kontrol etmesidir.

Öz- yönelimli öğrenme, zorunlu ve sürekli mesleki eğitim gereksinimlerini karşılamak için yaygın olarak tanınan bir öğrenme türüdür. Öz-yönetimli öğrenmenin doğası ve özellikleri, dijital ve mobil teknolojilerdeki büyümeyle birlikte değişime uğramıştır, ancak bu teknolojilerin yetişkin öğrencilerin öz-yönetimli öğrenme alışkanlıklarındaki rolüne dair çok az anlayış vardır (Curran ve ark., 2019). Teknolojinin ve öz yönelimli öğrenmenin bir araya gelmesi ile , teknoloji destekli öz-yönelimli öğrenme yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Teo ve ark., 2010). Özellikle teknolojinin öğretme ve öğrenme süreçlerine dahil olması öz-yönelimli öğretme ve öğrenme süreçlerine de dahil olmaktadır (Sumuer, 2018; An ve ark., 2022;Labonté ve Smith, 2022; Lai, 2015; An, Lai ve Gan, 2023). Öz- yönelimli öğrenme süreçlerinde bireylerin kendi kendi öğrenme süreci terknoloji kullanımından bağımsız düşünülmelidir. Özelikle arama motorları başta olmak üzere diğer bbir çok alanda bireyler kendi öğrenme süreçlerinin merkezinde teknoloji ve ekipmanlarına yer vermektedir. Bu nedenle teknoloji nin ve öz ynelimli öğrenmenin bir arada olduğu TDÖÖ çalışmlarının genel eğilimlerinin sunulması ve gelecek çalışamalar ışık tutması önemlidir

Bu çalışmanın amacı teknoloji destekli öz yönelimli öğrenme çalışmalarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda aşağıda yer alan alt problemelere cevap aranmaktadır.

1. TDÖÖ çalışmalarının yıllar içerisindeki dağılımları nasıldır?

2. TDÖÖ çalışmalarında bulunan alanların dağılımlar nasıldır?
3. TDÖÖ çalışmalarında yer alan yöntemlerin dağılımları nasıldır?
4. TDÖÖ çalışmalarında yer alan çalışma gruplarının dağılımları nasıldır?
5. TDÖÖ çalışmalarında yer alan çalışma gruplarının toplam sayılarının dağılımları nasıldır?
6. TDÖÖ çalışmaları sonucunda ortaya çıkan sonuçların kategorizasyonu nasıldır?

2.YÖNTEM

Bu çalışmada,tarama modeli çalışmalarından, betimsel içerik analizi çalışması ile desenlenmiştir. Betimsel içerik analizi bir konu hakkında çeşitli açılardan analiz edilerek genel eğilimin belirlenmesi amaçlanmaktadır (Çalık & Sözbilir, 2014). Çalışmalar da yer alan değişkenlerin belirlenmesi, çalışmalar hakkında genel bir yorum yapılmasın da katkı sağlamaktadır.

2.1. Verilerin Toplanması

Çalışmanın veri toplama süreci 2003-2023 yılları arasında teknoloji destekli öz yönelimli öğrenme çalışmaları22nın incelenmesini kapsamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Web of Scienc, Scopus, Erıc ve Google Akademik veri tabanlarından taramalar gerçekleştirilmiştir. Taramalar sırasında, “teknoloji destekli öz yönelimli öğrenme”, “teknoloji ile öz yönelimli öğrenme” anahtar kelimeleri kullanılmışıtr. Çalışmada dahil etme kriterleri olarak sırasıyla; teknoloji ile öz yönelimli öğrenme yaklaşımının yer alması, öz yönelimli öğrenme yaklaşımına teknolojinin entegre edilmesi, 2003 yılından sonra yapılması, eğitim çalışması olması, makale olması, tam metine erişim olması, gibi değişkenler dahil edilmiştir. Dışlama kriterleri olarak ise, teknoloji ve öz yönelimli öğrenme yaklaşımının ayrı ayrı etkinliklerinin incelenmesi, makale türü dışındaki yayın türleri, tam metni olmayan yayınlar olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda 97 Çalışamaya ulaşılmıştır, dahil etme ve dışlama kriterleri sonucu 22 çalışma, araştırmaya konu edilmiştir.

2.2. Verilerin Analizi

Çalışmaya konu olan araştırmaların analizinde, araştırmacılar tarafından geliştirlen kontrol listesinden yararlanılmıştır. Çalışmaların taşıması gereken özelliklerin belirlenmesi ilgili çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir. Elde edilen veriler kaydedilerek, sayısal ve kategorik olarak farklı şekillerde ifade edilmesi hedeflenmiştir.

3.BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, elde edilen bulgular sunulmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmaların yıllar içerisinde ki dağılımları Görsel 1’ de yer almaktadır.

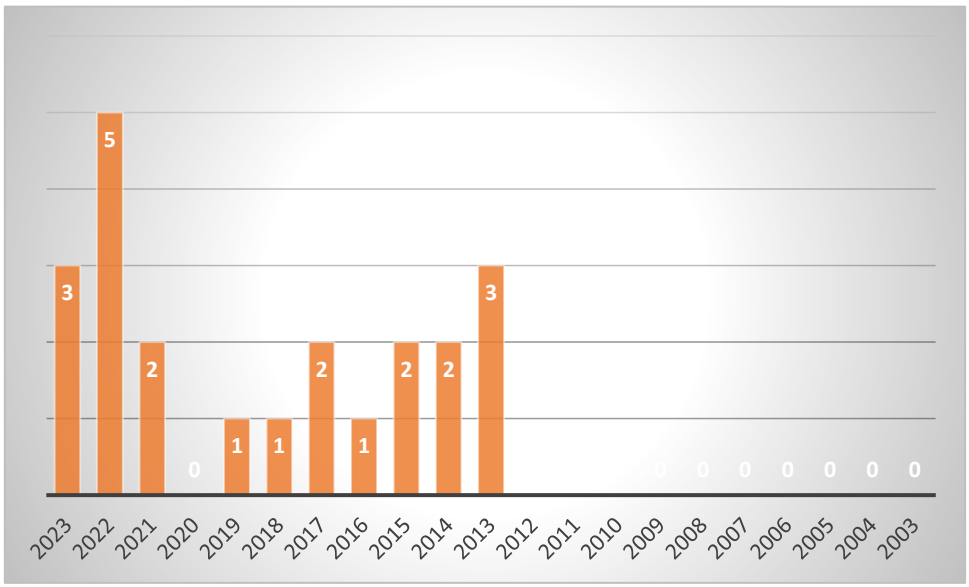

Görsel 1. Çalışmaların Yıllar İçerisindeki Dağılımları

Görsel 1 incelendiğinde özellikle 2013 yıılına kadar herhangi bir çalışama rastlanılmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra 2013 ve ilk yıllarda çalışamların gerçekleştiği, ancak 2019-2020 yıllarında gerçekleşen çalışmaya rastlanılmamıştır. Son üç yıl da gerçekleştirilen çalışmaların oranı, tüm çalışmaların %50 ye yakın kısmını oluşturmaktadır.

İncelenen TDÖÖ çalışmların da yer bulunan alanlar incelenmiştir. Amaç doğrultusunda elde edilen veriler Görsel 2' de sunulmaktadır.

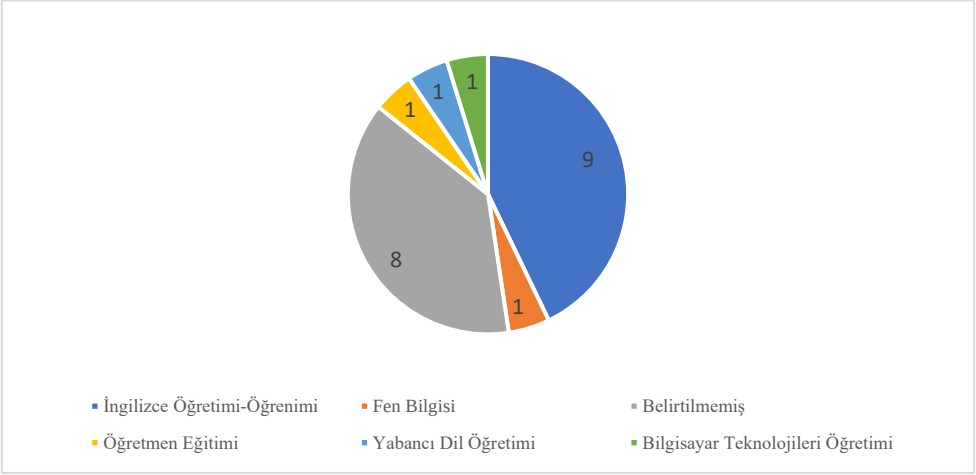

Görsel 2. Çalışmaların Konu Alanlarına Göre Dağılımları

Görsel 2 incelendiğinde, özellikle ingilizce öğretimi ve öğreniminde çok fazla çalışmanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Çalışmlar da sıklıla konu alanının belirtilmediği, daha çok ortak alanlşarda çalışıldığı görülmektedir. Öğretmen eğitimi, fen bilgisi, yabancı dil eğitimi ve bilgisayar

teknolojileri alanlarında birer adaet çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. İncelenen TDÖÖ çalışmalarda yer alan yöntemlere ait dağılım Görsel 3' de sunulmaktadır.

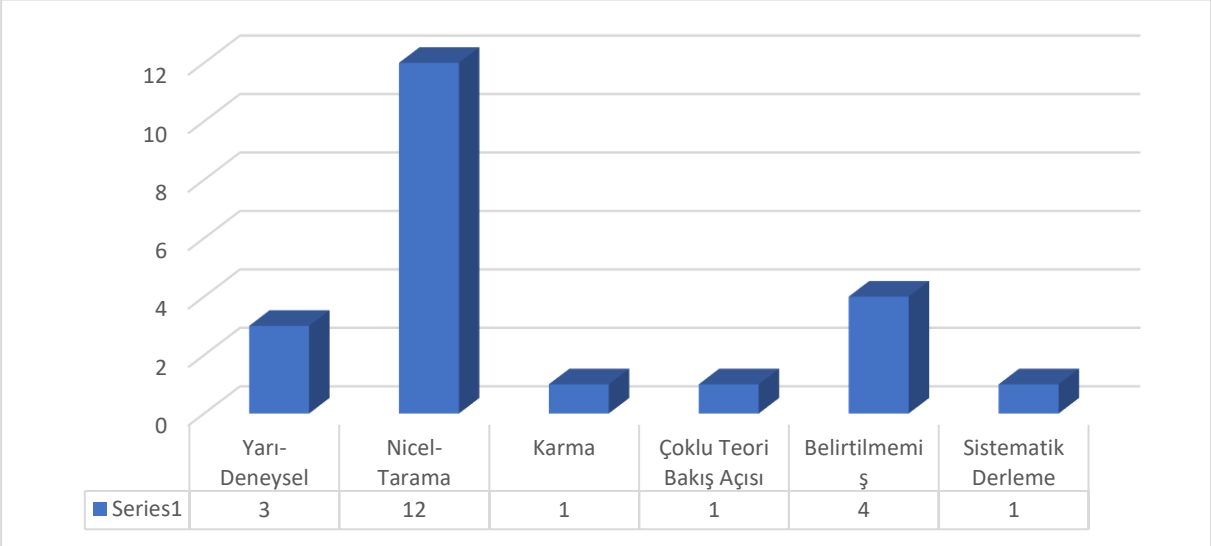

Görsel 3. Çalışmaların Yöntemlerine Göre Dağılımları

Görsel 3 incelendiğinde, çalışmaların en fazla nicel-tarama deseni (N=12, %54,5) tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Çalışmaların % 18(N=4) kısmında araştırma deseni yada yönteminin belirtilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Yarı deneysel çalışmaları, tüm çalışmaların %13 (N=3) kısmını oluşturmaktadır. Karma (N=1), Çoklu Teori (N=1) (N=1) Sistematik Derleme (N=1) çalışmaları tüm çalışmaların % 13 kısmını oluşturmaktadır. TDÖÖ çalışmalarında yer alan örneklem düzeyine ilişkin bulgular Görsel 4' de yer almaktadır.

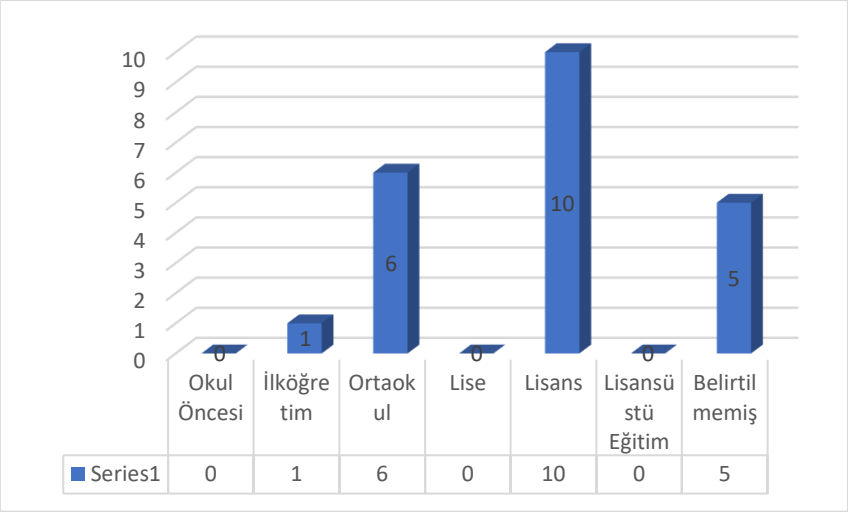

Görsel 4. Çalışmaların Örneklem Türlerine Göre Dağılımları

Görsel 4 incelendiğinde, TDÖÖ çalışmlarının sıklıkla lisans eğitimi düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Ortaokul öğrencileri ile gerçekleştirilen çalışmalar ise tüm çalışmalar %27 kısmını

oluşturmaktadır (N=6). Bunun yanı sıra örneklem türü belirtilmeyen çalışmaların %22.7 (N=5) lik kısmı oluşturmaktadır. TDÖÖ Çalışmaların da yer alan örneklem sayısına ilişkin dağılım ise Görsel 5' de yer almaktadır.

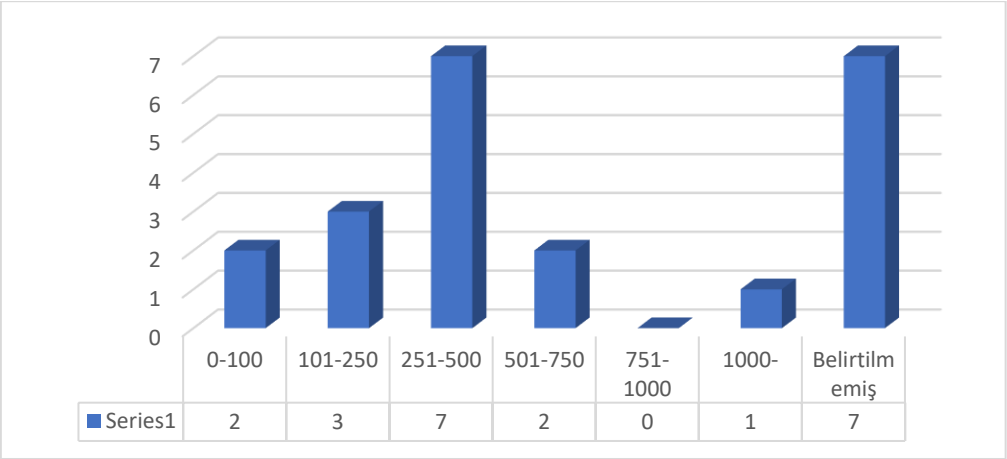

Görsel 5. Çalışmalaarın Örneklem Sayılarına Göre Dağılımları

Görsel 5 incelendiğinde , TDÖÖ çalışmalarında yer alan örneklem sayıları incelendiğinde, 251-500 arasında örneklem sayısının olduğu çalışmalar % 31 (N=7) kısmı oluşturmaktadır. %31 (N=7) çalışmada ise örnekelem sayısının belirtilmediği sonucuna ulaşılmaktadır. 1000 ve üzeri sayıda örneklmin yer aldığı çalışmaların oranı ise % 4 (N=1) olarak görülmektedir. Elde edilen çalışmaların sonuçlarına ilişkin kod ve temalar oluşturularak genel bir durum ortaya konulması amaçlamaktadır. Elde edilen sonuçlar Çizelge 1 de sunulmaktadır.

Çizelge 1. İncelene Çalışmalar Da Yer Alan Sonuçlara İlişkin Tema Ve Kodlar.

Cinsiyet	**Cinsiyet değişkeni teknoloji destekli öz yönelimli öğrenme çalışmalarında anlamlı farklılık oluşturmamaktadır.**
	Cinsiyetin değişkeni TDÖÖ' de küçük bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Kız öğrencilerin TDÖÖ süreçlerine daha kolay adapte olduğu görülmektedir. Ancak oluşan farklılık anlamlı düzeyde değildir.
Sınıf Düzeyi ve Seviyesi	Sınıf düzeyi artıkça öğrencilerin TDÖÖ becerilerinin daha fazla olduğu görülmektedir.
	Farklı düzeyde yer alan öğrencileriçin teknoloji kullanımı öz yönelimli öğrenmede pozitif etkiye sahiptir.
	Eğitim seviyesi düşük olan sınıflarda TDÖÖ becerileri daha gelişmiştir.
Motivasyon	Öğrencilerin motivasyon ve doğru rehberlik ile teknoloji destekli öz yönelimli öğrenmelerinin geliştiği vurgulanmaktadır.

	Öğrenme motivasyonu ve TDÖÖ yoğun bir ilişkiye sahiptir.
	Kendi kendine öğrenmede teknoloji kullanımı daha çok dışsal motivasyona bağlıdır.
Tutum-İlgi	Öğrencilerin bilgisayara yönelik tutumları ile teknoloji ile kendi kendine öğrenme arasında pozitif ilişki bulunmaktadır.
	Bireysel ilgi faktörlerinin, sınıf dışında TDÖÖ faaliyetlerin belirlenmesinde öz-düzenleme kadar, hatta ondan daha önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur.
	Olumlu duygular ve teknolojik öz yeterlik, teknolojiyi kabul etme ve kendi kendine öğrenme arasında aracı rol oynamaktadır
	Öğrencilerin tutumları teknolojinin öz yönelimli öğrenme noktasında doğrudan etkilidir.
	Öğrencilerin hazırbulunuşlulukları ve tutumları, teknoloji ile öz yönelimli öğrenme üzerinde yordayıcı etkiye sahiptir.
Dil Öğrenimi	Teknoloji destekli öz yönelimli öğrenme bireylerin bireysel öğrenmelerine olumlu, dil öğrenme kaygısı ile olumsuz ilişkileri bulunmaktadır.
	Teknoloji destekli öz yönelimli öğrenme aktiviteleri, öğrencilerin dil öğrenimlerine öneMli katkılar sunmaktadır
	Öğrencilerin dil öğrenimi için öz-yönelimli teknoloji kullanımını şekillendirmede öznel normlar öneminlidir.
Öz Düzenleme	TDÖÖ öğrencilerin hedef belirlemelerinde ve düzenlemelerinde önemlidir
Harmanlanmış Öğrenme (Ters Yüz Öğrenme	Harmanlanmış öğrenme, öğrencilerin teknoloji ile öz yönelimli öğrenmelerine katkılar sunmaktadır.
Öğretmen Eğitimi	Öğretmen eğitiminde teknoloji destekli öz yönelimli öğrenme, 21 . Yüzyıl becerilerinin gelişmesinde katkı sunmaktadır.
Öğretmen Etkisi	Öğretmenlerin sahip oldukları bilgisayar kullanım kapasiteleri, öğrencilerin teknoloji destekli öz yönelim çalışmalarını doğrudan etkilemektedir.
	Öğretmenlerin duyuşsal desteği öğrencilerin teknoloji ile öz yönelimli öğrenmeleri açısından önemli yordayıcılardandır.

4.TARTIŞMA- SONUÇ

Araştırmanın bu kısmında elde edilen sonuçlar, literatürde yer alan çalışmalar çerçevesinde yordanarak sunulması amaçlanmaktadır. Görsel 1 incelendiğinde özellikle 2013 yılına kadar herhangi bir çalışama rastlanılmadığı görülmektedir. Özellikle çalışmaların son üç yıllık periyotta attığı görülmektedir. TDÖÖ çalışmalarının konu alanlarına göre dağılımları incelendiğinde en fazla çalışmanın ingilizce öğretimi alanında gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumun sebepleri arasında dil öğretim sürecinin yapısından

kaynaklandığı söylenebilir. Çalışmalar da sıklıkla konu alanının belirtilmediği, daha çok ortak alanlarda çalışıldığı görülmektedir. Öğretmen eğitimi, fen bilgisi, yabancı dil eğitimi ve bilgisayar teknolojileri alanlarında birer adet çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Çalışmaların en fazla nicel-tarama deseni arafından oluşturulduğu görülmektedir. Bu sonuç benzer çalışmaları Göktaş, Hasançebi, Varışoğlu, Akçay, Bayrak, Baran ve Sözbilir (2012), Hranstinski ve Keller (2007), Guo ve Sheffiled (2008), Chen ve Hirschheim (2004), Gülbahar ve Alper (2009), Kula ve Sadi'nin (2016) bulgularıyla örtüşmemektedir. TDÖÖ çalışmlarının sıklıkla lisans eğitimi düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Ortaokul öğrencileri ile gerçekleştirilen çalışmalar ise tüm çalışmalar %27 kısmını oluşturmaktadır. TDÖÖ çalışmalarında yer alan örneklem sayıları incelendiğinde, 251-500 arasında örneklem sayısının olduğu çalışmalar % 31 (N=7) kısmı oluşturmaktadır. Çalışmalarda ortaya atılan sonuçlar incelendiğinde, cinsiyet değişkeninin üzerinde farklı sonuçlar ortaya atılmıştır (Labonté ve Smith, 2022) . Bu sonuçlardan bir tanesi, cinsiyetin TDÖÖ pozitif yönde anlamlı farklılık oluşturmasıdır. Bunun tam tersi yönde, cinsiyet değişkeninin anlamlı sonuç oluşturmadığını belirtien çalışmalar da bulunmaktadır (Kırıkkaya ve Yıldırım, 2021). Burada ki bulgu diğer sonuçlardan bir tanesi olan tutum-ilgi teması ile örtüşmektedir. Çalışmalarda erkek öğrencilerin bilgisayar ve teknolojik ekipmanlara duydukları ilgilerin TDÖÖ becerilerinin gelişmesine katkı sunduğunu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra bireysel ilgi farkörler, olumlu duygular gibi tutum ve ilgi temasının altında yer alan kodlar TDÖÖ ile doğrudan ilişkilidir (Sumuer, 2018; An ve ark., 2022). Öğrencilerin sınıf düzeylerine göre TDÖÖ becerilerinin değiştiğini belirten çalışmalar bulunmaktadır. Burada ortaya atılan sonuç, sınıf düzeyinin artması TDÖÖ gelişimi ile doğru ortantılıdır (Lee, Yeung ve Ip, 2017). Öğrencilerin bilişsel seviyelerinin gelişmesi, özellikle öz düzenleme ve bilgisayar kullanma becerilerine de geliştirmektedir. Ayrıca TDÖÖ gelişmesinde motivasyonun etkili olduğunu ortaya koyan çalışmalar da yer almaktadır. Özellikle dışsal motivasyonun TDÖÖ son drece önemli bir yer tuttuğu belirtilmektedir (Lai, 2015; An, Lai ve Gan, 2023). Dil öğretimim çalışmalarının konu alanı olarak en sıklıkla çalışılan konu alanı olduğu nicel verilerde sunulmaktradır. Ancak, dil öğreniminde öznel normaların ortaya konulması noktasında TDÖÖ önemli bir yere sahiptir (Pham ve ark., 2023). Ortaya çıkan diğer sonuçlar, özelikle öğrencilerin öz düzenleme süreçleri ile teknoloji kullanımı arasında yoğun ilişkilerin olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra öğrencilerin rehber konumunda bulundurduğu öğretmenler ile ilgili çeşitli sonuçlar yer almaktadır (Lai, 2013). Bu sonuçlardan bir tanesi, öğretmenlerin mevcut bilgisayar kullanım durumları ile, öğrencilerin TDÖÖ becerileri arasında doğrudan ilişki olduğu yönündedir (Lai, Saab ve Admiraal, 2022). Bunun yanı sıra öğretmenlerin sağladığı duyuşsal destek öğrencilerin TDÖÖ becerilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır.

ÖNERİLER

TDÖÖ çalışmalarının incelenmesinin ardından, özellikle öğretmen eğitimi başta olmak üzere yaşam boyu öğrenme temelinde çeşitli etkinlikler planlanması önerilmektedir. Çalışma bulguları göz önünde

bulundurulduğunda öğrencilerin becerilerinin gelişiminde öğretmen ve öğretmen adayları doğrudan ilişkilidir. Öğretmen ve öğretmen adaylarına yönelik TDÖÖ merkezli hizmet içi eğitim ve benzeri uygulamalar önerilemektedir.

5.KAYNAKÇA

An, F., Xi, L., Yu, J., & Zhang, M. (2022). Relationship between technology acceptance and self-directed learning: Mediation role of positive emotions and technological self-efficacy. Sustainability, 14(16), 10390.

An, Z., Lai, C., & Gan, Z. (2023). Motivation in self-directed use of technology for English learning among high, average, and low achievers. System, 115, 103051.

Curran, V., Gustafson, D. L., Simmons, K., Lannon, H., Wang, C., Garmsiri, M., ... & Wetsch, L. (2019). Adult learners' perceptions of self-directed learning and digital technology usage in continuing professional education: An update for the digital age. *Journal of Adult and Continuing Education*, 25(1), 74-93.

Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. Eğitim ve Bilim, 39(174).

Fahlman D. (2013). Examining informal learning using mobile devices in the healthcare workplace. Canadian Journal of Learning and Technology, 39. Retrieved from www.cjlt.ca/index.php/cjlt/article/view/26300

Kırıkkaya, E. B., & Yıldırım, İ. (2021). Investigating the Effect of Using Web 2.0 Tools on 7th-Grade Students' Academic Achievements in Science and Self-Directed Learning with Technology. Journal of Turkish Science Education (TUSED), 18(3).

Labonté, C., & Smith, V. R. (2022). Learning through technology in middle school classrooms: Students' perceptions of their self-directed and collaborative learning with and without technology. Education and Information Technologies, 27(5), 6317-6332.

Lai, C. (2013). A framework for developing self-directed technology use for language learning. Language Learning & Technology.

Lai, C. (2015). Modeling teachers' influence on learners' self-directed use of technology for language learning outside the classroom. Computers & Education, 82, 74-83.

Lai, Y., Saab, N., & Admiraal, W. (2022). Learning strategies in self-directed language learning using mobile technology in higher education: A systematic scoping review. Education and Information Technologies, 27(6), 7749-7780.

Lee, C., Yeung, A. S., & Ip, T. (2017). University English language learners' readiness to use computer technology for self-directed learning. System, 67, 99-110.

Morris, T. H., & Rohs, M. (2023). The potential for digital technology to support self-directed learning in formal education of children: A scoping review. Interactive learning environments, 31(4), 1974-1987.

Pham, C. K., Nguyen, N. N. T., Nguyen, A. T. T., Phan, N. Y., & Nguyen, H. H. K. (2023). Exploring English Major Students' Self-Directed Technology Use for Language Learning. International Journal of Emerging Technologies in Learning, 18(15).

Sumuer, E. (2018). Factors related to college students' self-directed learning with technology. *Australasian Journal of Educational Technology*, 34(4).

Teo, T., Tan, S. C., Lee, C. B., Chai, C. S., Koh, J. H. L., Chen, W.L. ve Cheah, H.M. (2010). The self-directed learning with technology scale (SDLTS) for young students: An initial development and validation. Computers & Education, 55(4), 1764-1771.

COĞRAFYA BÖLÜMÜ LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNİN YENİLENMİŞ BLOOM TAKSONOMİSİNE GÖRE ANALİZİ

Doç. Dr. Cennet ŞANLI
Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, 0000-0003-3285-0950

ÖZET

Bu araştırmada, coğrafya bölümü lisans öğrencilerinin problem çözme becerilerinin Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre analiz edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu bir devlet üniversitesinde coğrafya bölümünde öğrenim gören beş öğrenci oluşturmuştur. Araştırma grubunun belirlenmesinde amaçlı örneklem yöntemi kullanılmış olup, 6 Şubat 2023 depremini yaşamış ve sonrasında bu bölgede gönüllü olarak yardım faaliyetlerine katılmış olma durumu ölçüt kabul edilmiştir. Araştırmada veriler araştırmacı tarafından geliştirilen görüşme formu aracılıyla toplanmıştır. Formun geçerlik ve güvenirliğin sağlanmasında iki alan uzmanı ve bir dilbilim uzmanının görüşüne başvurulmuştur. Gelen dönütler doğrultusunda form revize edilerek nihai hali oluşturulmuştur. Nihai form iki bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde, öğrencilere araştırmanın amacı açıklanmış ve öğrencilerin demografik bilgilerini sorgulayıcı dört kısa cevap gerektiren maddeye yer verilmiştir. İkinci bölümde, araştırmada problem durumu olarak belirlenen deprem sonrası ortaya çıkan sorunlara yönelik yedi açık uçlu maddeye yer verilmiştir. Bu maddelerde deprem sonrasında "kriz yönetiminde, kurtarma ve ilk yardım hizmetlerinde, ulaşımda, güvenlik ve asayişte, insanı yardımda, barınmada, mühendislikte" ortaya çıkan sorunlar ve öğrencilerin bu sorunlara yönelik çözüm önerileri sorgulanmıştır. Görüşme formu öğrencilere Google Formlar aracılıyla çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Elde edilen veriler betimsel istatistik teknikler kullanılarak Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre çözümlenmiştir. Araştırmanın sonucunda öğrencilerin ifade ettikleri, deprem sonrası ortaya çıkan sorunların taksonominin ağırlıklı olarak "hatırlama ve anlama" basamağında; bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin ise "anlama ve uygulama" basamağında olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda birtakım öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Deprem, Problem Çözme Becerileri, Bloom Taksonomisi.

ANALYSIS OF PROBLEM-SOLVING SKILLS OF GEOGRAPHY UNDERGRADUATE STUDENTS BASED ON THE REVİSED BLOOM TAXONOMY

ABSTRACT

The present study aimed to assess the problem-solving skills of geography undergraduate students in accordance with the Revised Bloom Taxonomy. Conducted based upon the qualitative research method of a case study, this study involved five students studying in the

geography department of a state university. The research group was determined by employing a purposeful sampling method and having experienced the February 6, 2023 earthquake and subsequently participating in voluntary aid activities in this region was accepted as a criterion. An interview form developed by the researcher was used as a data collection instrument. The opinions of two field experts and a linguistics expert were consulted to ensure the validity and reliability of the form. The final version of the form was prepared depending on the feedback and revisions. Divided into two sections, the form includes explanations of the purpose of the research and four items that inquire about the students' demographic information in the first part. The second section contains seven open-ended question items related to the problems that emerged after the earthquake, which were identified as the problem situation in the research. In these items, solution proposals were requested for the problems that emerged after the earthquake in the following areas: crisis management, rescue and first aid services, transportation, security and public order, humanitarian aid, shelter, and engineering issues. Data was collected through Google Forms after the administration of the form to the students. Descriptive statistical techniques were used to analyse the research data in line with the Revised Bloom Taxonomy. As a result of the research, it was discovered that the problems arose after the earthquake stated by the students were mainly in the “remember and understand” stage of the taxonomy, while their suggested solutions for these problems were at the “understand and apply” stage.
Keywords: Geography, Earthquake, Problem-Solving Skills, Bloom Taxonomy

1. GİRİŞ

Problem çözme becerisi bireyin yaşadığı mekâna uyum sağlaması için sahip olması gereken temel becerilerden biridir. Bu beceri, bireyin bir problem karşısında etkili çözüm yolu bulmak üzere ürettiği bilişsel, duyuşsal ve sosyal süreçler olarak tanımlanır (Senemoğlu, 2020; 537). Tanımda geçen “problem” öğesi bu beceriyi harekete geçiren temel sorunsaldır. Problem, bireyin zihnini karıştıran, ona meydan okuyan ve inancı belirsizleştiren her şey olarak ifade edilmektedir (Baykul ve Aşkar, 1987). Tanımda geçen bilişsel boyut; problemin birey tarafından fark edilmesi ve çözümüne yönelik kavramsal altyapıya sahip olunmasını duyuşsal boyut; problem çözmede duygudaşlık yapabilmeyi, sosyal boyut ise karşılaşılan benzer bir problemde farklı kişilerin nasıl davrandığını gözlemleyebilmeyi ifade eder (Sonmaz, 2002; 6). Bu anlamda problem çözme becerisi çok yönlü ve kapsamlı bir süreçtir. Bu nedenle problem çözme sürecinin aşamalara ayrılarak incelenmesi gerekir.

Problem çözmenin dört aşaması vardır (Kauchak ve Eggen, 1998). Birinci aşama, problemi tanıma ve anlamlandırmadır. Bu aşamada, birey mevcut bilgisini kullanarak problemi tanımlar ve anlamlandırır. İkinci aşama plan yapmadır. Bu aşamada birey problemin çözümüne yönelik plan yapar, çözüme uygun yöntem ve stratejiyi belirler. Üçüncü aşama planı uygulamadır. Bu aşamada bireyin önceki deneyimleri ve yeni geliştirdiği stratejileri birleştirilerek sorunların çözümünde uygulaması söz konusudur. Son aşama ise sonuçları değerlendirmedir. Bu aşamada birey problem çözme sürecinde kullandığı sistemin işleyip işlemediği değerlendirerek karar verir. Bu aşamaları sistematik olarak izlemek bireyin problem çözme becerisini geliştirmesini

doğrudan etkilidir. Bununla birlikte problem çözmede sadece bu hiyerarşinin izlenmesi yeterli değildir, çünkü bireysel farklılıklar, demografik özellikler, tecrübe, kültürel bağlam, problemin niteliği gibi birçok faktör bu sürece etki edebilir.

Bireylerin problem çözme becerilerini değerlendirmede farklı yöntemler kullanılır. Bu yöntemlerden biri bilişsel alan sınıflandırma sistemleridir. Bloom Taksonomisi eğitimde en sık kullanılan taksonomilerden biridir (Arı, 2011). S. Benjamin Bloom'un tarafından ortaya koyulan bu taksonomi düşünme süreçlerinin hiyerarşik olarak sıralandığı altı basamaktan "*bilgi, anlama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme"* den oluşur. Eğitimde zaman içinde değişimler ve reformlarının etkisiyle Anderson ve Krathwohl (2010) bu taksonomiyi revize etmiştir. Yenilenmiş Bloom Taksonomisi "bilgi ve bilişsel süreç" olmak üzere iki boyutlu olarak tasarlanmıştır. Bilgi boyutu *"olgusal, kavramsal, bilimsel ve üst bilişsel bilgi";* bilişsel süreç boyutu ise "*hatırlama, anlama, uygulama, çözümleme, değerlendirme ve yaratma"* basamaklarından oluşmuştur. Taksonominin bilişsel boyutunda ilk üç düzey (hatırlama, anlama ve uygulama) temel veya düşük düzeyde düşünsel süreçleri ifade ederken son üç düzey (çözümleme, değerlendirme ve yaratma) üst düzey düşünme becerilerine karşılık gelmektedir (Arı, 2011).

Alan yazında yapılan araştırmalar ele alındığında öğrencilerin problem çözme becerilerin taksonomilere göre analiz edildiği çalışmalara rastlamak mümkündür. Örneğin, Konyalıoğlu (2016) ortaokul öğrencilerinin analitik ve bütüncül düşünme stillerini; Kalaç ve Çalışkan (2022) ortaokul öğrencilerin problem çözme becerilerini; Elezzabi ve Kaçar (2020) Libyalı ve Türk lise öğrencilerin sözel problem çözme becerilerini SOLO taksonomisine göre analiz etmiştir. Serin (2006) sınıf öğretmenlerinin problem çözme becerilerini çeşitli değişkenler açısından incelemiştir. Problem çözme becerisinin bireyin eğitim hayatındaki akademik süreci kadar toplumsal hayatta yaşamını sürdürmesi için kazanması gereken temel bir beceri olduğu dikkate alındığında farklı örneklem öğrencilerin düşünsel süreçlerini ortaya koymanın önemi açıktır. Bu anlamda yapılan araştırmada bölümü lisans öğrencilerinin deprem sonrasında ortaya çıkan sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre analiz edilmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma modellerinden biri olan durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın araştırma grubunu bir devlet üniversitesinde coğrafya bölümünde öğrenim gören 5 öğrenci oluşturmuştur. Araştırma grubunun belirlenmesinde amaçlı örneklem yöntemi kullanılmış olup, 6 Şubat 2023 depremini yaşamış ve sonrasında bu bölgede gönüllü olarak yardım faaliyetlerine katılmış olma durumu ölçüt kabul edilmiştir. Araştırmada veriler araştırmacı tarafından geliştirilen görüşme formu aracılıyla toplanmıştır. Formun geçerlik ve güvenirliğin sağlanmasında iki alan uzmanı ve bir dilbilim uzmanının görüşüne başvurulmuştur. Gelen dönütler doğrultusunda form revize edilerek nihai hali oluşturulmuştur. Nihai form iki bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde, öğrencilere araştırmanın amacı açıklanmış ve öğrencilerin demografik bilgilerini sorgulayıcı dört kısa cevap gerektiren maddeye yer verilmiştir. İkinci bölümde, araştırmada problem durumu olarak belirlenen

deprem sonrası ortaya çıkan sorunlara yönelik 7 açık uçlu maddeye yer verilmiştir. Bu maddelerde deprem sonrasında *"kriz yönetiminde, kurtarma ve ilk yardım hizmetlerinde, ulaşımda, güvenlik ve asayişte, insanı yardımda, barınmada, mühendislikte"* ortaya çıkan sorunlar (Yılmaz, 2012) ve öğrencilerin bu sorunlara yönelik çözüm önerileri sorgulanmıştır. Görüşme formu öğrencilere Google Formlar aracılıyla çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Elde edilen veriler betimsel istatistik teknikler kullanılarak Yenilenmiş Bloom Taksonomisinin bilişsel bilgi boyutuna göre çözümlenmiştir. Veri analizinde öğrencilerin isimleri Ö1, Ö2, Ö3, Ö4 ve Ö5, kodlanmıştır. Öğrencilerin cevapları doğrultusunda oluşturulan bulgular çizelgelerde sunulmuştur. Ayrıca katılımcıların tam ifadelerine ulaşmak için doğrudan alıntılara da yer verilmiştir.

3. BULGULAR

1. Araştırma kapsamında öğrencilere deprem sonrasında kriz yönetiminde ortaya çıkan sorunlar ve çözüm önerileri sorulmuştur. Öğrencilerin soruya verdikleri cevaplara Çizelge 1'de yer verilmiştir.

Çizelge 1. Kriz Yönetimde Ortaya Çıkan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Katılımcılar	Sorun	YBT	Çözüm	YBT
Ö1	Çaresizlik	Anlama	-	-
	Korku	Anlama	Depreme karşı önlem alma	Anlama
	Koordinasyon eksikliği	Anlama	-	-
Ö2	Tahribat ve yıkım	Anlama	-	-
	Korku	Anlama	AFAD eğitim vermeli	Uygulama
	Koordinasyon eksikliği	Anlama	-	-
Ö3	**Koordinasyon eksikliği**	Anlama	Empatisi yüksek personel istihdamı	Uygulama
	AFAD personel yetersizliği	Anlama	Personel sayısını artırma	Uygulama
	İş makinası yetersizliği	Anlama	-	-
	Eğitime yeterli önemi vermeme	Hatırlama	-	-
Ö4	Trafiğin aksaması	Anlama	Farklı ulaşım yollarını kullanma	Uygulama
	Yağmalama olayları	Anlama	Depreme ilişkin bilinçlendirme	Anlama
	Depreme dayanıksız binalar	Anlama	Ruhsat vermeme	Uygulama
	Koordinasyon eksikliği	Anlama	-	-
Ö5	Haberleşme	Anlama	-	-

Çizelge 1. incelendiğinde öğrencilere göre deprem sonrasında kriz yönetimde ortaya çıkan *"koordinasyon sorunu"* en sık vurgulanan (dört öğrenci) sorundur. Örneğin, Ö1,*"Deprem sonrasında kriz yönetiminde çok ciddi sorunlar vardı. En büyük sorun koordinasyon eksikliğiydi, Kahramanmaraş AFAD binasına depremin 3. günü gitmiş olmamıza rağmen hala daha enkazıyla uğraştığımız binanın kaydı bile yoktu"* şeklinde bu sorunu açıklamıştır., Öğrencilerden sadece biri (Ö3) bu soruna çözüm önerisi getirmiştir. Ö3' ün önerisi "…*kriz ve felaket durumlarında daha soğukkanlı davranabilecek ve gerçekten insan halinden anlayarak insanları sakinleştirip, her şeyi kontrol altına alabilecek profesyonel kişilerin bu konumlara istihdam etmesi gerekir."* şeklinde ifade etmiştir. Öğrencilerin kriz yönetiminde deprem sonrasında ortaya koyduğu sorunlar, taksonominin ağırlıklı olarak *"anlama"* düzeyinde; sorunlara yönelik çözüm önerileri ise *"uygulama"* düzeyinde yer almaktadır.

Bununla birlikte öğrencilerin ifade ettiği sorunların bazılarının (korku, eğitime yeterli önemi vermeme gibi) deprem sonrasında kriz yönetiminde ortaya çıkan sorunlar olmadığı söylenebilir. Ayrıca öğrenciler, deprem sonrasında kriz yönetiminde ortaya çıktığını ifade ettikleri sekiz soruna ilişkin çözüm önerisinde de bulunmamıştır.

2. Araştırma kapsamında öğrencilere deprem sonrasında kurtarma ve ilk yardım hizmetlerinde ortaya çıkan sorunlar ve çözüm önerileri sorulmuştur. Öğrencilerin soruya verdikleri cevaplara Çizelge 2'de yer verilmiştir.

Çizelge 2. Kurtarma ve İlk Yardım Hizmetlerinde Ortaya Çıkan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Katılımcılar	Sorun	YBT	Çözüm	YBT
Ö1	**Kurtarma faaliyetinde gecikme**	Anlama	-	-
	Tıbbi ilaç sıkıntısı	Anlama	-	-
	Hastanelerin yıkılması	Anlama	Prefabrik sağlık hastaneleri kurulması	Uygulama
	Sağlık personeli azlığı	Anlama	Sağlık imkânlarının geliştirilmesi	Uygulama
	Cenaze defin işlemlerinde gecikme	Anlama	-	-
Ö2	**Kurtarma faaliyetinde gecikme**	Anlama	İlk yardım ekipleri ve kurtarma ekiplerinin sayısı arttırılmalı	Uygulama
	İlk yardım ekiplerinin yetersiz kalması	Anlama	Personelin niteliği arttırılmalı	Uygulama
Ö3	**Kurtarma faaliyetinde gecikme**	Anlama	Tatbikat yapılmalı	Uygulama
	Kurtarma ekibinin yetersiz bilgeye sahip olması	Anlama	Ekipler alanında uzman kişilerden oluşturulmalı	Uygulama
	Ekiplerinin teknolojik donanım yetersizliği	Anlama	Alternatif iletişim araçları ve teknolojik donanım sağlamalı	Uygulama
Ö4	Nitelikli kurtarma ekibinin olmaması	Anlama	ilk yardım dersleri müfredata eklenmeli	Uygulama
	Kurtarma ekibinin yetersiz bilgeye sahip olması	Anlama	-	-
Ö5	**Kurtarma faaliyetinde gecikme**	Anlama	-	-
	Haberleşme sorunu	Anlama	-	-

Çizelge 2. incelendiğinde öğrencilere göre deprem sonrasında kurtarma ve ilk yardım hizmetlerinde en sık vurgulanan (dört öğrenci) sorun, "*kurtarma faaliyetlerinde yaşanan gecikme"*dir. Örneğin Ö2, bu sorunu *"Deprem sonrasında ilk yardım ekipleri ne yazık ki afet yerine geç geldiler, çünkü deprem çok geniş bir alanı etkiledi, bu sebepten ötürü halk kendi kendine deprem altında kalan insanlara yardım etmeye çalıştı, kurtarma ekipleri yetersizdi"* şeklinde açıklamıştır.Ö3, bu sorunu "*İlk yardım konusunda bir sorunla karşılaştığımı söyleyemem enkazda bulduğumuz yaralılara hemen ambulansta müdahaleyi yaptılar. Ancak kurtarma sırasında ciddi problemler vardı. Özellikle bölgeye gelen gönüllü kişiler kurtarmayla alakası olmayan insanlar kuru kalabalıktan, insanları ve iş makinalarını yanlış yönlendirmekten başka hiçbir şey değildi*" şeklinde açıklamıştır. Bu soruna Ö2, *"Doğal afetlerin ne zaman ne ve ne şekilde geleceğini bilemeyiz bunun yanı sıra Türkiye'de aktif fayların olduğunu biliyoruz. Kesin olarak 81 ilde de ilk yardım ekipleri ve kurtarma ekiplerinin sayısı çoğaltılmalıdır*." şeklinde; Ö3, *"kurtarma gönüllü olarak çalışacak*

kişilerle daha önceden sık sık uygulamalı pratikler yapılmalı ve ülkenin gönülleri bu konuda hazırlanmalı" şeklinde öneri geliştirmiştir. Bir diğer taraftan, öğrencilerin deprem sonrasında kurtarma ve ilk yardım hizmetlerinde ortaya koydukları sorunların taksonominin *"anlama"* düzeyinde; bu sorunlara çözüm önerileri *"uygulama"* düzeyinde olduğu saptanmıştır. Ayrıca öğrenciler deprem sonrasında kurtarma ve ilk yardımda ortaya çıktığını ifade ettikleri altı soruna ilişkin çözüm önerisinde bulunmamıştır.

3. Araştırma kapsamında öğrencilere deprem sonrasında ulaşımda yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri sorulmuştur. Öğrencilerin soruya verdikleri cevaplara Çizelge 3'de yer verilmiştir.

Çizelge 3. Ulaşımda Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Katılımcılar	Sorun	YBT	Çözüm	YBT
Ö1	Hava limanları ve terminallerin hasar alması	Anlama	Hava yolu ulaşımının daha fazla kullanılır hale getirilmesi	Uygulama
	İnternet ve haberleşmede aksaklık	Anlama	-	-
	Trafik sıkışıklığı	Anlama	-	-
	Elektrik kesintisi	Anlama	Aydınlatma sistemlerinin güçlendirilmesi	Anlama
	Korku ve panik	Anlama	-	-
Ö2	Ulaşım ağların tahribatı	Anlama	-	-
	Trafik sıkışıklığı	Anlama	İvedi ihtiyaçlarının temini	Anlama
Ö3	Tren yolları ve karayollarındaki aksaklıklar	Anlama	İş makinası ve personel temini	Uygulama
	İnsanların bölgeden yavaş tahliye edilmesi	Anlama	-	-
Ö4	**Trafik sıkışıklığı**	Anlama	Sivil toplum kuruluşlarını birleştirme	Uygulama
Ö5	Yakıt sorunu	Anlama	-	-

Çizelge 3. incelendiğinde öğrencilere göre deprem sonrasında ulaşım hizmetlerinde en sık vurgulanan (üç öğrenci) sorun "*trafik sıkışıklığı"d*ır. Örneğin Ö2 "*Özellikle otoban statüsündeki yollardaki yarıklar ve tren yollarındaki kaymalar trafikte araçlarının beklemesine neden olan en büyük problemdi"* ve Ö4 *"Yakınlarını kurtarmak için çok fazla insanın oraya akın etmesi bundan dolayı trafiğin tıkanması söz konuydu"* şeklinde bu sorunu ortaya koymuştur. Öğrencilerin ikisi bu soruna çözüm önerisi geliştirmiştir. Bunlardan Ö2 "*Deprem sonrasında gelen yardımlardan dolayı da çok fazla trafik sıkışıklığına sebep oldu bu da gelecek olan yardımların gecikmesine sebep oldu. Böyle durumlarda öncelikli olarak yardım kuruluşlarının, temel malzemelerin ve güvenlik için askeri personellerin en hızlı şekilde olay yerine ulaşması gerekir."* şeklinde; Ö4 "*...yakınları kurtarmak için bölgeye gelmek yerine bölgeden yaralıların planlı bir şekilde nakledilmesi gerekir, devletimizin bütün sivil toplum kuruluşlarını aynı çatı altında toplanması lazım"* şeklinde önerilerini açıklamışlardır. Bir diğer taraftan, öğrencilerin deprem sonrasında ulaşım hizmetlerinden kaynaklanan sorunlarının taksonominin *"anlama"* düzeyinde; bu sorunlara çözüm önerilerinin *"anlama ve uygulama"* düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğrenciler deprem sonrasında ulaşımda ortaya çıktığını ifade ettikleri altı soruna yönelik çözüm önerisinde bulunmamıştır.

4. Araştırma kapsamında öğrencilere deprem sonrasında güvenlik ve asayişte yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri sorulmuştur. Öğrencilerin soruya verdikleri cevaplara Çizelge 4'de yer verilmiştir.

Çizelge 4. Güvenlik ve Asayişte Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Katılımcılar	Sorun	YBT	Çözüm	YBT
Ö1	Yağmacılık	Anlama	Güvenlik sistemlerini arttırma	Uygulama
Ö2	Yağmacılık	Anlama	Uydu takibi	Uygulama
Ö3	Hırsızlık	Anlama	Polis ve kolluk kuvvetlerinin sayısı arttırma	Uygulama
Ö3	Yağmacılık	Anlama	Asayişi sağlayan asker sayısı arttırma	Uygulama
Ö4	Hırsızlık	Anlama	Güvenlik önlemlerini arttırılması	Uygulama
	Yağmacılık	Anlama	Cezalar caydırıcı olması.	Uygulama
Ö5	Yağmacılık	Anlama	Kontrollü göç politikası	Uygulama

Çizelge 4. incelendiğinde öğrencilere göre deprem sonrasında güvenlik ve asayişte yaşanan en önemli sorun *"yağmacılık"* olmuştur. Örneğin, bu sorunu Ö4 "*ben görmedim ama duydum, gönderilen yardımların yağmalanmış dediler, işyerlerinin yağmalandığı söyleyen esnaflar oldu"* şeklinde; Ö5 *"Deprem sonrasında yaşanan büyük bir acı ve panik vardı. Bu durumdan kötü niyetli insanlar faydalanmaya çalışmış ve evleri işyerleri yağmalamış."* şeklinde ifade etmiştir. Öğrencilerin tamamı yağmacılık sorununa ilişkin çözüm önerisi geliştirmişlerdir. Örneğin, Ö2, çözüm önerisi olarak "*ülkedeki her bir yağmacı ve hırsızın uydudan izlenmesi gerektiğini düşünüyorum"* şeklinde; Ö4 "*Asker, polis ve adaletimizin daha gaddar olması gerekir ve yağmacılık yapanlara ibret olacak şekilde suçlular cezalandırılmalıdır."* şeklinde, Ö5 "*…burası mültecilerin çok olduğu bir şehir. Burada yağmacılık yapan çok sayıda mülteci var. Çözüm olarak göçün kontrollü yapılması gerektiğini düşünüyorum"* şeklinde ifade etmiştir. Bir diğer taraftan, öğrencilerin deprem sonrasında güvenlik ve asayişte ortaya koydukları sorunların taksonominin *"anlama"* düzeyinde; bu sorunlara çözüm önerilerinin *"uygulama"* düzeyinde olduğu saptanmıştır.

5. Araştırma kapsamında öğrencilere deprem sonrasında insani yardım hizmetlerinde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri sorulmuştur. Öğrencilerin soruya verdikleri cevaplara Çizelge 5'de yer verilmiştir.

Çizelge 5. İnsani Yardım Hizmetlerinde Ortaya Çıkan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Katılımcılar	Sorun	YBT	Çözüm	YBT
Ö1	Çadır yetersizliği	Anlama	Dağıtım noktaları sayısını arttırma ve çadır stokunu arttırma	Uygulama
Ö2	Çadır yetersizliği	Anlama	Şehir depo alanları oluşturma	Uygulama
	Barınacak yer yetersizliği	Anlama	-	-
Ö3	Çadır yetersizliği	Anlama	-	-
	Dağıtımda eşitliğin göz ardı edildiği durumlar	Anlama	Yardımları dağıtan kişilere eğitim verme	Anlama
	İnsanlar arasında yaşanan kavgalar	Anlama	İnsanlar empati yapmalı	Anlama
Ö4	Depreme hazır olmama	Hatırlama	-	-
	Çadır yetersizliği	Anlama	Çadır diken yerlerin sayısını arttırma	Anlama
Ö5	Yardımların geç ulaşması	Anlama	Yardımları devlet kurumları aracılıyla gönderme	Uygulama

Çizelge 5. incelendiğinde öğrencilere göre deprem sonrasında insani yardım hizmetlerinde yaşanan en önemli sorun *"çadır yetersizliği"* olarak ifade edilmiştir. Örneğin, Ö2 "*Ülkenin 4 bir yanından temel ihtiyaçlar elbette tırlarla gönderildi, fakat olumsuz hava şartlarına ne yazık ki herhangi bir çözüm bulunamadı. Bu da içinde bulunduğumuz durumu daha da zorlaştırdı, insanlar barınacak yer bulamadılar vermiş oldukları çadırlar yetersizdi giyim, giyecek ve içecek ihtiyaçları karşılandı* " şeklinde; Ö1 "*Türkiye'nin her bölgesinden yardımlar elimize ulaştı, resmi ve sivil kurumlar tarafından her bölgede aş evleri erzak dağıtım noktaları kuruldu. Ancak çadır temin etmek ilk günlerde oldukça zordu*." şeklinde bu sorunu açıklamışlardır. Öğrenciler bu soruna çözüm önerilerini Ö1 "*her ihtiyaç malzemesi ayrıştırılarak dağıtılmalı, çadır dağıtım noktaları sayısını arttırmalı ve depolarda bulunan çadır stokları sürekli gözden geçirilmeli daha fazla çadır stoklanmalı" şeklinde* Ö2 *"Tüm şehirlerde temel ihtiyaç malzemeleri her zaman güvenli korunaklı bir yerde hazır bulundurma"* şeklinde açıklamıştır. Öğrencilerin deprem sonrasında insani yardım hizmetlerinde ortaya çıktığını ifade ettikleri sorunların taksonominin *"hatırlama ve anlama"* düzeyinde; bu sorunlara çözüm önerilerinin "*anlama ve uygulama"* düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğrenciler deprem sonrasında insani yardım hizmetlerinde ortaya çıktığını ifade ettikleri dört soruna yönelik çözüm önerisinde bulunmamıştır.

6. Araştırma kapsamında öğrencilere deprem sonrasında yaşanan barınma sorunları ve çözüm önerileri sorulmuştur. Öğrencilerin soruya verdikleri cevaplara Çizelge 6'da yer verilmiştir.

Çizelge 6. Deprem Sonrasında Yaşanan Barınma Sorunları ve Çözüm Önerileri

Katılımcılar	Sorun	YBT	Çözüm	YBT
Ö1	Çadır yetersizliği	Anlama	Güvenli barınma kentlerinin de kurulması	Uygulama
Ö2	Barınacak yer bulamama	Anlama	Alternatif konaklama alanları bulma	Uygulama
	Kira fiyatlarının artması	Anlama	Cezaları arttırma	Uygulama
Ö3	Barınacak yer bulamama	Anlama	Afetzede barınma tesisleri yapma	Uygulama
	Tuvalet ve duş yerlerinin yetersizliği	Anlama	-	-
Ö4	Barınacak yer bulamama	Anlama	Konteyner şehirler kurma	Uygulama
Ö5	Toplanma alanlarının bilinmemesi	Anlama	Eğitim verme	Uygulama

Çizelge 6. incelendiğinde öğrencilere göre deprem sonrasında barınmada en sık vurgulanan sorun "*barınacak yer bulamama"* olmuştur. Örneğin, Ö3 bu sorunu "*Bölgede ciddi bir barınma sorunu vardı. Arabası olanlar arabalarında olmayanlar ise dışarda sığınacak bir yer bulmaya çalışıyorlardı bulamayanlar ise sokakta yatıyordu"* şeklinde; Ö4 *" Birçok evin yıkılması vatandaşların deprem gecesini dışarda geçirmesine ya da bahçesi olanlar geceyi bahçede geçirmesine neden olmuştur. Bahçedeki seralarını evden kurtardığı eşyalarla döşeyerek barınma yeri olarak kullanmışlardır. Depremin ilk haftasından sonra vatandaşlara çadırlar tedarik edilmiş çadır kentler kurularak yaşamlarına devam etmiştir*." şeklinde açıklamıştır. Öğrenciler bu soruna çözüm önerilerini Ö3 "*Ben bunlara çözüm olarak şu anlık bazı bölgelere daha sonrasında bütün şehirlere üst düzey depremlere dayanıklı afetzede barınma tesisleri yapılması gerektiğini düşünüyorum çünkü coğrafi olarak deprem kuşağı*

bölgesindeyiz ne zaman nasıl bir afetle karşılaşacağımızı bilmiyoruz. İnsanların barınma problemini en güzel bu yöntemle halledeceğimizi düşünüyorum." şeklinde, Ö4, *"...bunun için bir an önce deprem olacak yerlerde konteyner kentlerinin olması gerekiyor."* şeklinde ifade etmiştir. Öğrencilerin deprem sonrasında barınma hizmetlerinde ortaya çıktığını ifade ettikleri sorunların taksonominin *"anlama"*; bu sorunlara çözüm önerilerinin *"uygulama"* düzeyinde olduğu tespit edilmiştir

7. Araştırma kapsamında öğrencilere deprem sonrasında yaşanan mühendislik açısından ortaya çıkan sorunlar ve çözüm önerileri sorulmuştur. Öğrencilerin soruya verdikleri cevaplara Çizelge 7'de yer verilmiştir.

Çizelge 7. Mühendislik Açısından Ortaya Çıkan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Katılımcılar	Sorun	YBT	Çözüm	YBT
Ö1	**Binaların sağlam olmaması**	Hatırlama	Depreme dayanıklı bina inşa etme	Uygulama
Ö2	**Binaların sağlam olmaması**	Anlama	Yapı denetimi	Uygulama
Ö3	Bina kontrollerinde gecikme	Hatırlama	Bu alanda çalışan kişi sayısını arttırma	Uygulama
	Binaların sağlam olmaması	Hatırlama	Depreme dayanıklı bina inşa etme	Uygulama
	Kolon kesilmesi	Hatırlama	Devlet bina kontrolcülerini sürekli denetim altına almalı	Uygulama
Ö4	**Binaların sağlam olmaması**	Hatırlama	Depreme dayanıklı bina inşa etme	Uygulama
	Kolon kesilmesi	Hatırlama	Caydırıcı ceza	Uygulama
Ö5	Dar yollarda eski binaların olması	Hatırlama	Planlı yerleşme	Uygulama

Çizelge 7. incelendiğinde öğrencilere göre deprem sonrasında mühendislik açısından ortaya çıkan en temel sorun *"binaların sağlam olmaması*"dır. Bu sorun dört öğrenci tarafından ifade edilmiştir, dört öğrencide bu soruna çözüm önerisi geliştirmiştir. Örneğin, Ö2 bu sorunu " "*Türkiye bir deprem ülkesidir olası depremler her zaman mevcut olacaktır, bu geçmişten beri böyledir. Bina yapımlarında bu nedenle daha çok özen gösterilmelidir ve çok eski yıllardan kalan binalar depremde yıkılan ve en çok hasar gören yerlerdir " şeklinde; Ö3 "Deprem sonrasında birçok müteahhit ve mühendis hatalar yüzünden yakalandı ve göz altına alındı. İş işten geçtikten sonra bu adamları cezalandırsak ne fayda. Sorunlara baktığımızda ya kolon kesilmiş ya demirden çalınmış ya çimentodan çalınmış yâda kullanılan kum kötü yani ..."* şeklinde açıklamıştır. Öğrenciler bu soruna çözüm önerilerini Ö2 "*Yeni yapılarda kullanılan malzemelere mutlaka denetim zorunluğunu getirilmeli"* ve Ö3 *" Bizim ülkemizden daha şiddetli depremlerin yaşandığı Japonya'nın binaları örnek alınmalı. Çelik malzeme kullanılmalı yapılarda ..."* şeklinde açıklamıştır. Öğrencilerin deprem sonrasında mühendislik açısından ortaya çıkan sorunlara *"kolonların kesilmesi ve dar yollarda eski binaların olması"* cevabını vermesi dikkat çekicidir, zira bu sorunlar deprem sonrasında değil depremden önce yapı sistemi ve şehir planlamada yapılan hatalardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca öğrencilerin deprem sonrasında mühendislikten kaynaklı olduğunu ifade ettikleri

sorunların taksonominin ağırlıklı olarak *"hatırlama",* sorunlara çözüm önerilerinin "*uygulama"* düzeyinde olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada coğrafya bölümü lisans öğrencilerinin problem çözme becerilerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öğrencilere deprem sonrasında ortaya çıkan sorun ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri "*kriz yönetimi, kurtarma ve ilk yardım hizmetleri, ulaşım, güvenlik ve asayiş, insanı yardım, barınma, mühendislik"* değişkenleri dikkate alınarak sorulmuştur. Araştırmanın sonucunda, öğrencilerin deprem sonrasında ortaya çıkan sorunları ifade etmede, bu sorunlara yönelik çözüm önerisi geliştirmeye nazaran daha yeterli olduğu tespit edilmiştir.

Coğrafya bölümü lisans öğrencilere göre deprem sonrasında kriz yönetiminde ortaya çıkan en temel sorun "*koordinasyon eksikliği"* olmuştur. Literatürde de bu bulguyu destekleyen çalışmalar vardır. Örneğin, Genç (2008) Marmara Depremi örneğinde yaptığı araştırmasında kriz yönetiminde koordinasyon eksikliğinin önemli bir sorun olduğuna işaret etmiştir. Demirtaş (2000) göre kriz anında koordinasyon eksikliğinden kaynaklanan yanlış veya eksik bilgi aktarımı halkı paniğe sürüklemekte ve kaotik bir duruma neden olmaktadır. Öğrencilerin bu soruna çözüm önerisi ise empati yeteneği yüksek kişilerin kriz yönetiminde koordinasyon sürecini yürütmesi olmuştur. Genç (2008) göre de kriz yönetiminde iletişim becerisi yüksek kişiler bu süreci daha sağlıklı idare etmektedir. Bu anlamda ortaya çıkan sonuçlar literatürü desteklemektedir. Bununla birlikte öğrencilerin deprem sonrasında kriz yönetiminde ortaya çıktığını ifade ettikleri sorunların bazılarının (korku, eğitime yeterli önemi vermeme gibi) konuyla ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum kriz yönetiminden kaynaklanan sorunları tanımlamada öğrencilerin kavram yanılgılarının olduğuna işaret etmektedir.

Coğrafya bölümü lisans öğrencilere göre deprem sonrasında kurtarma ve ilk yardım hizmetlerinde ortaya çıkan en temel sorun ise "*kurtarma faaliyetlerinde yaşanan gecikme"d*ir. Öğrencilere göre bu sorun ilkyardım ve kurtarma çalışmalarının öncelikli olarak bölge insanı tarafından yapılması ama bu kişilerden aynı zamanda depremzede olmasından ve gönüllü kişilerin yeterli eğitime sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Canpolat'a göre ülkemizde afete ilk müdahalenin afetin olduğu bölgeden yapılması bu süreci geciktirmektedir. Çünkü hem bu bölgedeki personel afetzededir, hem de yaşanılan afetin etkisiyle kurtarma ve ilkyardımda kullanılan teçhizat ve araç-gereç hasar görmektedir (Akt. Yılmaz, 2012). Esen'e göre (2000) kurtarma faaliyetlerinde yaşanan gecikmede bölgeye gönüllü yardıma gelen ekiplerin bölgeyi yeterince bilmemesi etkili bir faktördür. Bu bağlamda öğrencilerin ortaya koyduğu sorunlar literatürle örtüşmektedir. Öğrencilerin bu soruna çözüm önerisi ise ülke genelinde her ilde ilk yardım ekipleri ve kurtarma ekiplerinin sayısının ve niteliğinin arttırılması yönünde olmuştur. Yılmaz (2012) göre de doğal afetlere karşı önlem olarak her ilde ilkyardım ve kurtarma ekiplerinin hazır bulundurulması gerekir.

Coğrafya bölümü lisans öğrencilere göre deprem sonrasında ulaşım hizmetlerinde en sık karşı karşıya kalınan sorun "*trafik sıkışıklığı*" olmuştur. Öğrencilere göre bu sorunun ortaya çıkmasında deprem sonucunda ulaşım ağlarının zarar görmesi ve çevre illerden yardıma gelen insanların araçları etkili olmuştur. 6 Şubat'ta yaşanan depremde afet bölgesinde illerde demiryolları karayolları ve havayolu ulaşımında önemli hasarlar meydana gelmiştir. (Marangoz ve İzci, 2023). Bu anlamda trafikte yaşanan sıkışıklığın depreme bağlı ulaşım ağlarında ortaya çıkan hasarla ilişkili olduğu açıktır. Özsamancı'nın (2016) İzmir örneğinde olası afetlerin ulaşım ağı üzerine etkileri ortaya koyduğu çalışmasında da acil durumlarda şehirde yaşanan yoğun trafik sıkışıklığının artacağına dikkat çekilmiştir. Coğrafya bölümü lisans öğrencilerin soruna çözüm önerisi ise "*deprem bölgelerinde öncelikle temel malzemelerin ve güvenlik için askeri personellerin en hızlı şekilde olay yerine ulaşması ve yaralı afetzedelerin bölgeden nakline ivedilik verilmesi"* şeklinde olmuştur. Buldurur-Aysan ve Kurucu'da (2015), göre de acil eylem trafik yönetim planı oluşturarak öncelikli gruplarının, hangi ulaşım ağlarının kullanacağını belirlemek olası bir depremde trafik karmaşasını azaltacaktır.

Coğrafya bölümü lisans öğrencilere göre deprem sonrasında güvenlik ve asayişte yaşanan en önemli sorun *"yağmacılık ve hırsızlık "* olmuştur. Yağmacılık ve hırsızlık basında da 6 Şubat 2023 depremi sonrasında depremde yaşanan güvenlik sorunları arasında yer almıştır (URL 1). Hatta bazı internet siteleri 6 Şubat depremi sonrasında bölgede yaşanan hırsızlık ve yağma konulu içeriğin arama motorlarındaki afaki sayısına (1 milyon 300 bin) dikkat çekerek doğru ve etik ilkelere uyarak haber yapılmasının önemine vurgu yapmıştır (URL 2). Zira öğrencilerinde bu sorunu ortaya koyarken "*duyduğum kadarıyla, mış –miş ifadeleri"* ifadelerini kullanmaları, gözlemlerine değil anlatılara dayalı düşüncelerini yansıtmıştır. Bir diğer taraftan öğrencilerin tamamının bu iki soruna çözüm önerisi geliştirmesi de oldukça dikkat çekicidir. Öğrenciler, güvenliği ve asayişi sağlamak için " *güvenlik sistemlerini artırma, uydu takibi, polis, asker ve kolluk kuvvetlerinin sayısını arttırma, güvenlik önlemlerini artırma* "gibi önerilerde bulunmuştur. Literatürdeki araştırmalarda da bu bulguları destekleyen ifadelere rastlamak mümkündür (Karancı, vd.,1996; Yılmaz, 2012) Özellikle bir öğrencinin suçluları uydu takip sistemiyle izlenmesi gerektiğini düşünmesi oldukça çarpıcıdır. Bu bağlamda ilgili önerilerin öğrencilerin duygu-durumuyla ilişkili olduğu ve gelecekteki araştırmalarda bu konunun detaylı olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Bununla birlikte literatürde de deprem sonrasında yerel düzeyde güvenliğin sağlanmasında tam gün esasına dayalı polis, jandarma ve askerin birlikte görev aldığı tek merkezden planlanan güvenlik anlayışının benimsendiği söylenebilir (Yılmaz, 2012).

Coğrafya bölümü lisans öğrencilere göre deprem sonrasında insani yardım hizmetlerinde yaşanan en önemli sorun *"çadır yetersizliği"* dir. Öğrenciler giyim ve temel gıda ihtiyaçlarının deprem sonrası günlerde hızla karşılandığını ifade etmiş ancak verilen çadırlarının ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca insani yardım malzemelerinin dağıtımında zaman zaman sorunlar yaşandığına dikkat çekmişlerdir. Öğrencilere göre sorunların çözümü "*çadır stoklarını sürekli kontrol etme, çadır üretimini arttırma ve yardımları devlet kurumları aracılıyla adil ve eşit dağıtmaktadır."* Yılmaz (2012) göre de afet sonrası yardım kampanyaları bilinçsiz olarak gerçekleştirmek kaynaklarının boşa

harcanmasına yol açtığı için resmi ve remi olmayan kuruluşlarının birbiriyle entegre olmasında fayda vardır. Ayrıca çadır yetersizliği coğrafya lisans öğrencilerine göre deprem sonrasında barınmada ortaya çıkan sorunlardan biri olarak görülmüştür.

Coğrafya bölümü lisans öğrencilere göre deprem sonrasında yaşanan en temel barınma problemi *"barınacak yer bulamama"* olmuştur. Öğrencilere göre yaşanan deprem felaketinin şiddetinin yüksek olması ve evlerinin neredeyse tamamının yıkılması veya zarar görmesi bu duruma neden olmuştur. TMMOB raporuna göre de deprem sonrası barınma ihtiyacının tamamen giderilemediği ve deprem bölgesinde çadır ve geçici barınma ünitelerinin düzenli ve planlı biçimde oluşturulmadığı, dağınık şekilde pazaryerlerinde, parklarda veya kent meydanlarında oluşturulduğu tespit edilmiştir (URL 3). Bu temel sorun dışında öğrenciler "*çadır yetersizliği, kira fiyatlarının artması, toplanma alanlarının bilinmemesi* "gibi problemleri barınmadan kaynaklı sorunlar olarak ifade etmiştir. Öğrencilerin bu sorunlara çözüm önerileri ise *"güvenli barınma alanlarının kurulmasını, yazlık mesire alanlarındaki konutların depremzedelere tahsis edilmesini, deprem bölgesinde konut kiralarına azami artış yapan ev sahiplerinin cezalandırılmasını*" şeklinde olmuştur. 6 Şubat depremi sonrasında yapılan değerlendirme raporlarında da dirençli yerleşim alanlarının ülke genelinde yaygınlaşması için bir dizi kurumsal ve yasal değişiklik önerilmiştir (URL 4ve URL 5). Bu bağlamda öğrencilerin önerileri alan yazındaki araştırmalara paralellik göstermektedir.

Coğrafya bölümü lisans öğrencilere göre deprem sonrasında mühendislikte yaşanan en önemli sorun "*binaların sağlam olmaması"*dır. Öğrenciler, binalarının sağlam olmamasını "*çok yıllık olması ve imar edildiği dönemde kullanılan yapı malzemeleriyle ve müteahhit ve mühendis hatalarından kaynaklanan ihmallerle"* ilişkilendirmiştir. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, raporuna göre bölgede yaklaşık 2,5 milyon bina/yapı bulunmakta olup depremden sonra yarım milyondan fazla bina hasar görmüştür (URL 4). Ortaya çıkan hasarın oldukça yüksek olması binalarının depreme dayanaklı olmadığını da göstermektedir. Öğrencilerin bu soruna çözüm önerisi ise *"depreme dayanıklı bina inşa etme, yapı denetimini sağlama* "şeklinde olmuştur. Ayrıca öğrencilerin deprem sonrasında mühendislik açısından ortaya çıkan sorunlara *"kolonların kesilmesi ve dar yollarda eski binaların olması"* cevaplarını vermesi de dikkat çekicidir. Zira bu iki sorun deprem sonrasında değil depremden önce yapı sistemi ve şehir planlamada yapılan hatalardan kaynaklanmaktadır. Bu durum öğrencilerin konuya ilişkin kavram yanılgılarının olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmada ayrıca coğrafya lisans öğrencilerinin deprem sonrasında ortaya koydukları sorunlar ve bu sorunlara ilişkin geliştirdikleri çözüm önerileri Yenilenmiş Bloom Taksonomisine göre analiz edilmiştir. Analizlerin sonucunda öğrencilerin ortaya koydukları sorunların taksonominin ağırlıklı olarak "*hatırlama ve anlama"* düzeyinde, bu sorunlara ilişkin geliştirdikleri çözüm önerilerinin *"anlama ve uygulama"* düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, coğrafya lisans öğrencilerin bilişsel yapılarında deprem sonrası ortaya çıkan sorunları tanımladığı ve anlamlandırıldığı şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte öğrencilerin ifade ettikleri sorunlara ilişkin çözüm önerilerinde ağırlıklı olarak "*uygulama"* düzeyinde olması bu söylemi destelemektedir. Coğrafya lisans öğrencilerinin, ortaöğretim

sürecinde coğrafya derslerinde, lisans eğitiminde programda yer alan birçok derste (coğrafyaya giriş, fiziki coğrafya, yer sistemleri, jeomorfoloji, doğal afetler, çevre sorunları gibi) ve arazi çalışmalarında doğal afetlere ilişkin eğitim aldığı dikkate alındığında, konuya ilişkin yeterliklerin daha yüksek olması beklenilen bir durumdur. Ancak elde edilen bulgular öğrencilerin konuya ilişkin bilişsel yapılarının temel düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Sözcü ve Aydınözü'de (2020) coğrafya bölümü öğrencilerinin doğal afetlere ilişkin farkındalıklarını inceledikleri araştırmasında öğrencilerin mekâna dair çıkarımlar ve gözlemler gerektiren soruları, kitabi bilgiye dayalı sorulara nazaran daha az cevaplayabildiklerini tespit etmişlerdir. Bu anlamda araştırma sonucu elde edilen bulguların literatürü desteklediği ifade edilebilir. Elde edilen sonuçlara göre coğrafya lisans öğrencilerin deprem konusunda üst düzey düşünme becerilerini kazanmasında lisans programlarında farklılaştırılmış öğrenme ortamlarına ve saha araştırmalarına daha çok önem verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Anderson, L. W.& Krathwohl, D. R. (2010). Öğrenme, öğretim ve değerlendirme ile ilgili bir sınıflama (çev. D.A. Özçelik). Ankara: Pegem Akademi.

Arı, A. (2011). Bloom'un gözden geçirilmiş bilişsel alan taksonomisinin Türkiye'de ve uluslararası alanda kabul görme durumu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(2), 749-772.

Baykul, Y. & Aşkar, P. (1987). Problem ve Problem çözme, matematik öğretimi. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:193. Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, No: 94,22-33.

Buldurur-Aysan, M. & Kurucu, H.(2015). İstanbul'da afet yönetimi ve acil ulaşım yollarının değerlendirmesi, *Planlama,* 25(1), 21-31.

Demirtaş, H. (2000). Kriz Yönetimi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 23 (23), 353-373.

Elazzabi, A. & Kaçar, A. (2020). Investigation of Libyan and Turkish students' thinking levels in solving quadratic word problems based on SOLO Taxonomy. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi,* 10(1), 283-316.

Genç, F. (2008). Kriz İletişimi: Marmara Depremi Örneği. *Selçuk İletişim*, 5 (3) , 161-175.

Kalaç, S. & Çalışkan, P. (2022). Ortaokul öğrencilerinin problem çözme becerilerinin solo taksonomisine göre incelenmesi, *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi,* 8(16), 235-254.

Karancı, A. N., Akşit B. & Sucuoğlu, H. (1996). Dinar'da Afet Yönetiminin Psiko-Sosyal Boyutları. Erzincan ve Dinar Deneyimleri Işığında 80 Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi Türkiye'nin Deprem Sorunlarına Çözüm Arayışları, TÜBİTAK Deprem Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 15-16 Şubat, 273-283.

Kauchak, D. P. & Eggen P.D. (1998*). Learning and Teaching: Research Based Method.* Boston: A Viacom Company 160 Gould Street Needham Heights.

Konyalıhatipoğlu, M. E. (2016) Ortaokul 7. Sınıf Öğrencilerinin Analitik ve Bütüncül Düşünme Stillerinin Solo Taksonomisi ile İncelenmesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek lisans Tezi, Rize.

Marangoz, M. & İzci, Ç. (2023). Doğal afetlerin ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler bağlamında girişimciler açısından değerlendirilmesi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi,*24(52), 1-30.

Özsamancı, G. (2016). *Olası Afetlerin Ulaşım Ağı Üzerine Etkileri, İzmir Örneği,* Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek lisans Tezi, İzmir.

Senemoğlu, N. (2020). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*. (27. Baskı), Ankara: Anı Yayıncılık.

Serin, O. (2006) Sınıf öğretmenlerinin problem çözme becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi.* 31(142), 80-88.

Sonmaz, S. (2002). Problem Çözme Becerisi ile Yaratıcılık ve Zekâ Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Marmara Üniversitesi, , Yüksek lisans Tezi, İstanbul.

Sözcü, U & Aydınözü, D. (2020). Analysing the awareness of geography department students on natural disasters in the scope of spatial thinking, *Erciyes Journal of Education*, 4(1), 1-19.

Yılmaz, A. (2012). Türkiye'de afetlerde karşılaşılan sorunlar, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 61-80.

URL 1: https://www.setav.org/deprem-suclari-ve-onlemler/ erişim tarihi 01.09.2023

URL 2: https://journo.com.tr/deprem-yagma-haberleri erişim tarihi 05.10.2023

URL3:https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/mo06022023depremtespit.pdf erişim tarihi 03.09.2023

URL 4: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf erişim tarihi 03.09.2023

.

SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ YANSITICI DÜŞÜNME DÜZEYLERİ

Öğr. Gör. Dr. Akın KARAKUYU
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, 0000-0001-7370-5464

ÖZET

Yansıtıcı düşünme üst düzey düşünme becerilerinden birisidir. Kavram, bireyin edindiği bilgi ve deneyimleri karşılaştığı farklı durumlarda kullanmasını yani yansıtmasını ifade eder. Öğretmen adaylarının meslek yaşamlarında karşılaştıkları durumlar karşısında takınacakları tutumları belirlemelerinde yansıtıcı düşünme önemlidir. Bu kapsamda çalışmada sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme düzeylerini ve bazı değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amaçlanmıştır. Çalışma tarama modeli kullanarak yürütülmüştür. Çalışma grubu basit seçkisiz örnekleme ile çalışmaya katılan 181 sınıf öğretmeni adayından oluşmaktadır. Verilerin toplanmasında yansıtıcı düşünme ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde ortalama, bağımsız gruplar t testi, tek yönlü varyans analizi ve post-hoc. analizi kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme düzeyleri yüksektir. Cinsiyet ve sosyo-ekonomik düzey ile yansıtıcı düşünme arasında anlamlı fark yoktur. Akademik ortalama değişkenine göre ortalaması yüksek olanların ve sınıf değişkenine göre sınıf düzeyi yüksek olanların lehine anlamlı fark vardır.

Anahtar Kelimeler : Düşünme, Yansıtma, Yansıtıcı düşünme

REFLECTIVE THINKING LEVELS OF PRE SCHOOL TEACHER CANDIDATES'

ABSTRACT

Reflective thinking is one of the higher-order thinking skills. The concept refers to an individual's ability to use and reflect upon the knowledge and experiences they have acquired when encountering different situations. Reflective thinking is crucial in determining the attitudes that teacher candidates will adopt in their professional lives when faced with various situations. In this context, the study aimed to determine the reflective thinking levels of pre school teacher candidates and whether they differ significantly according to some variables. The study was conducted using a survey design. The study group consisted of 181 pre school teacher candidates who participated in the study through simple random sampling. The Reflective Thinking Scale was used to collect the data. The data were analyzed using mean, independent samples t-tests, one-way analysis and post-hoc of variance. According to the results of the research, the reflective thinking level of pre school teacher candidates are high. There is no significant difference between gender and socio-economic level and reflective thinking. There is a significant difference in favor of those with a high average according to the academic average variable and those with a high grade level according to the class variable.

Key Words: Thinking, Reflection, Reflective thinking

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında durumlar, olaylar ve bilgiler hızlı bir şekilde değişmektedir. Bu değişimi ancak üst düzey düşünme becerilerini kullanabilen insanlar yakalayabileceklerdir. Çünkü düşünme insanların dünyayı, olayları, yaşamı ve diğer insanları anlamlandırmasına yardımcı olur. Düşünme, yenilikçi, yaratıcı, analitik ve eleştirel gibi birçok farklı şekillerde ortaya çıkabilen, insanlara has ve karmaşık yapısı olan bir özelliktir. Düşünme türlerinden biride yansıtıcı düşünmedir.

Yansıtıcı düşünme; en genel anlamıyla, bireyin bilgi ve deneyimleri hakkında detaylı bir şekilde düşünerek kendi öğrenme ve düşünme süreçlerine ilişkin sorgulama yapma ve değerlendirme yaparak neler yapabileceğini düşünmesidir (Altın ve Saracaloğlu, 2018). Yansıtıcı düşünme, bireylerin bilinçli ve mantıklı kararlar alarak sonrasında bu kararların yansımalarını değerlendirme faaliyetleridir (Taggart ve Wilson, 2005). Yansıtıcı düşünme, bireylerin şüphelerini azaltma ve sorunlarına çözüm bulmak için bilgi, deneyim ve inançlarını dikkatli bir şekilde değerlendirme sürecidir (Schaaf vd., 2013).

Yansıtıcı düşünmenin bazı aşamaları vardır. Bu aşamaları bireyin yaşantılarını açıklaması gözlem ve öğrenmelerini anımsadığı hatırlama aşaması, gözlem ve öğrenmeleri arasındaki benzer ve farklılıkları belirleyerek buradan hareketle kendine yeni bir yol bulduğu akla uydurma aşaması ve bu gözlem ve öğrenmelerini yeni durumlar için kullandıkları yansıtma aşamasıdır Lee (2005). Yansıtıcı düşünme, geriye bakma, sorunları tespit etme, sonuç çıkarma, soru çözme, farklı bakış açıları geliştirme, ilişki kurma, mantıklı kararlar verme ve hedef belirleme gibi birçok eylemi içerir (Wilson ve Jan, 2008). Yansıtıcı düşünme karmaşık ve birçok düşünme becerisini içinde barındırması sebebiyle belirli aşama ve eylemlerden sonra ortaya çıkmaktadır.

Yansıtıcı düşünme becerisine sahip bireyler sorunların çözümü için karar alma, bu kararları uygulamakta ve sonuçlarını değerlendirmektedirler. Bu nedenle yansıtıcı düşünme sorunların tespiti ve çözümü boyutuyla problem çözme, yeni fikirler üretebilmesi boyutuyla yaratıcı düşünme, sonuçları değerlendirme boyutuyla eleştirel düşünme, yeni ve eski bilgiler arasında bağlantı kurma boyutuyla analitik düşünme ve bütün bu süreçleri takip ve yönetme boyutuyla üst-bilişsel düşünme becerileriyle yakından ilgilidir (Norton, 1994). Buradan hareketle yansıtıcı düşünme birçok düşünme türünün beceri ve özelliklerini kapsamaktadır.

Yansıtıcı düşünen öğretmenler kendini sürekli yenileyen, açık fikirli, çevresine, olaylara ve insanlara karşı gözlemci biri olarak tanımlanmaktadır (Ünver, 2003). Yansıtıcı düşünmeye sahip öğretmenler, içeriklerini dikkatle gözden geçirerek, gerekli tasarım ve sınıf içi etkinlikleri düzenler, farkındalıkları yüksektir, öğretilerinin geleneksel ve kültürel bağlamda olmasına dikkat ederler, uygulayıcısı oldukları öğretim programının gelişimine ve okul değişim faaliyetlerine katılırlar ve son olarak kendi mesleki gelişimleri için sorumluluk alırlar (Zeichner ve Liston, 1996).

Öğretmen yetiştirme sürecinde verilen eğitim öğretmen adaylarının mesleğe başladıklarında yapılandırmacı ortam hazırlayabilmelerini sağlamaktadır (Williams, 2005). Yansıtıcı düşünme

öğretmen adaylarına öğretmen gibi görüp düşünmeyi ve bunları yansıtmayı sağladığı için önemlidir (Jay ve Johnson, 2002). Öğretmen adayları yansıtmayı öğrendiklerinde öğretimin niteliği de doğru orantılı şekilde artacaktır. Öğretmen adayları aldıkları düşünce eğitimi sayesinde öğretme sürecinde karşılaştıkları problem durumlarını çözebilmek için sürekli düşünüp çözme yoluna gidebileceklerdir (Yorulmaz, 2006). Bu bağlamda çalışmada sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme düzeyi ve bu düzeyin bazı demografik değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Amaç doğrultusunda bir genel araştırma sorusu ve beş alt problem belirlenmiştir.

Problem Cümlesi:

Sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme düzeyleri hangi düzeydedir ve demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterir mi?

Alt Problemler:

1- Sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme düzeyleri nasıldır?

2- Sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme düzeyleri cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık gösterir mi?

3- Sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme düzeyleri sınıf düzeylerine göre anlamlı farklılık gösterir mi?

4- Sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme düzeyleri akademik ortalamalarına göre anlamlı farklılık gösterir mi?

5- Sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme düzeyleri sosyo-ekonomik düzeylerine göre anlamlı farklılık gösterir mi?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada, sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme düzeylerini ve bazı değişkenlere anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amaçlandığı için nicel araştırma türlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama yöntemi, geniş katılımcı gruplar üzerinde uygulama imkanı olan araştırmacının herhangi bir manipülasyon yapmadan katılımcıların görüşlerini ortaya koyan çalışmalardır (Büyüköztürk vd., 2011).

2.2. Evren – Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini Akdeniz bölgesindeki bir devlet üniversitesinde yer alan eğitim fakültesi sınıf öğretmenliği bölümü öğrencilerinden oluşmaktadır. Örneklemi ise basit seçkisiz örnekleme tekniği ile belirlenen 181 sınıf öğretmeni adayı katılmıştır. Basit seçkisiz örnekleme, evrendeki kişilerin seçilme şansının bilinmediği rastgele oluşturulan örneklemdir (Sayım, 2017). Katılımcılara ait demografik bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Çizelge 1. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

Değişken	Alt Grup	f	%
Cinsiyet	Kadın	107	59.1
	Erkek	74	40.9
Sınıf	1	33	18.2
	2	70	38,7
	3	43	23.8
	4	35	19.3
Ortalama	0.00-1.99	32	17.7
	2.00-2.49	66	36.5
	2.50-2.99	45	24,9
	3.00-4.00	38	20.9
Sosyo-ekonomik düzey	Düşük	60	33.1
	Orta	85	47.0
	Yüksek	36	19.9

2.3. Verilerin Toplanması

Veriler, orijinali Kember vd. (2000) tarafından geliştirilen Tükçe'ye Çiğdem ve Kurt (2012) tarafından uyarlanan yaratıcı düşünme ölçeği ile toplanmıştır. Uyarlama aşamasında ölçek önce İngilizce'den Türkçe'ye, sonra Türkçe'den İngilizce'ye dört dil uzmanı tarafından çevrilmiştir. Ölçeğin uygulaması 242 öğretmen adayı ile gerçekleştirilmiştir. Ölçek 16 maddeden oluşan 5'li likert türünde bir ölçektir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda veri toplama aracının uyum indekslerinin iyi uyum gösterdiği ve modelin doğrulandığı belirlenmiştir. Ölçeğin bu çalışmadaki örneklem için cronbach alpha güvenirlik katsayısı 0.837 olarak hesaplanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Veriler analizinde parametrik ve non parametrik testlerden hangilerinin kullanılacağını belirlemek için normallik dağılımına bakılmıştır. Ölçeğin Kolmogorov– Smirnov değeri (0,931), Shapiro – Wilk değeri (0,954) dir. Skewness (-0.739) ve Kurtosis (1.300) değerlerinin +1.5 ve -1.5 arasında olması verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Öğretmen adaylarının yansıtıcı düşünme düzeylerini belirlemek için ortalama cinsiyet değişkeni için bağımsız t testi, sınıf, ortalama ve sosyo-ekonomik düzey değişkenleri için Anova analizleri yapılmıştır. Sınıf öğretmeni adaylarının düzeyleri belirlenirken 5'li likert tipinde bir ölçek olduğu için 1.00-2.33 arası ortalama düşük düzey, 2.34-3.67 arası ortalama orta düzey ve 3.68-5.00 arası yüksek düzey olarak belirlenmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmada elde edilen bulgulara araştırma problemleri çerçevesinde bu kısımda yer verilmiştir.

Araştırmanın birinci alt problemi kapsamında sınıf öğretmenlerinin yansıtıcı düşünme düzeylerini belirlemek için katılımcıların ölçekten aldıkları puanların ortalama ve standart sapma değerlerine bakılmış ve sonuçlar çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2. Ölçeğe Ait Betimsel İstatistikler

	N	Min.	Max.	X	ss.
Yaratıcı düşünme ölçeği	181	1	5	3.69	0.07

Çizelge 2'de ki verilere göre sınıf öğretmeni adaylarının ölçekten aldıkları puanların ortalaması 3.69 standart sapması ise 0.07 dir. Ortalamanın 3.67-5.00 arasında olması yüksek düzeye tekabül ettiği için katılımcıların yansıtıcı düşünme düzeyleri yüksek düzey olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın ikinci alt problemi olan sınıf öğretmeni adaylarının cinsiyetleri ile yaratıcı düşünmeleri arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için t testi yapılmış ve sonuçlar çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 3. Cinsiyet Değişkeni T Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	X	ss	t	df	p
Erkek	74	59.59	7.16	0.693	179	0.489
Kadın	107	58.83	7.36			

Çizelge 3'te ki verilere göre sınıf öğretmeni adaylarının cinsiyetleri ile yansıtıcı düşünmeleri arasında anlamlı bir fark yoktur. ($t(179)$: 0.693, $p>0.05$).

Araştırmanın üçüncü alt problemi olan sınıf öğretmeni adaylarının sınıf düzeyleri ile yaratıcı düşünmeleri arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve sonuçlar çizelge 4'te verilmiştir.

Çizelge 4. Sınıf Değişkeni Anova Sonuçları

	df	Ortalamalar karesi	F	p
Gruplar arası	3	1730.631	70.705	0.00**
Grup içi	177	24.477		

**P<0.001

Çizelge 4'te ki verilere göre sınıf öğretmeni adaylarının sınıf düzeyleri ile yansıtıcı düşünmeleri arasında anlamlı bir fark vardır. ($F(3\text{-}177)$: 70.705, $p<0.05$). Bu farklılığın hangi sınıf lehine olduğunu belirlemek için yapılan post-hoc. analizine Çizelge 5'te yer verilmiştir.

Çizelge 5. Sınıf Değişkeni Post-Hoc. Sonuçları

I - J		Mean Difference	Std.hata	p
1.sınıf	2.sınıf	-3.63	1.04	0.004*
	3.sınıf	-9.68	1.14	0.000**
	4.sınıf	-15.43	1.20	0.000**
2.sınıf	3.sınıf	-6.05	0.95	0.000**
	4.sınıf	-11.80	1.02	0.000**
3.sınıf	4.sınıf	-5.74	1.12	0.000**

**P<0.001, *p<0.05

Çizelge 5'te ki verilere göre sınıf öğretmeni adaylarının sınıf düzeyleri ile yansıtıcı düşünmeleri 1.sınıflarla karşılaştırıldığında 2., 3. ve 4.sınıflar lehine, 2.sınıflarla karşılaştırıldığında 3. ve 4. Sınıflar lehine ve 3.sınıflar ile 4. Sınıflar karşılaştırıldığında 4.sınıflar lehine anlamlı farklılık vardır.

Araştırmanın dördüncü alt problemi olan sınıf öğretmeni adaylarının akademik ortalamaları ile yaratıcı düşünmeleri arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve sonuçlar çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6. Akademik Ortalama Değişkeni Anova Sonuçları

	df	Ortalamalar karesi	F	p
Gruplar arası	3	1701.315	68.125	0.00**
Grup içi	177	24.974		

**P<0.001

Çizelge 6'da ki verilere göre sınıf öğretmeni adaylarının akademik ortalamaları ile yansıtıcı düşünmeleri arasında anlamlı bir fark vardır. (F(3-177): 68.125, p<0.05). Bu farklılığın hangi ortalamalar lehine olduğunu belirlemek için yapılan post-hoc. analizine Çizelge 7'de yer verilmiştir.

Çizelge 7. Akademik Ortalama Değişkeni Post-Hoc. Sonuçları

I - J		Mean Difference	Std.hata	p
0.00-1.99	2.00-2.49	-3.00	1.04	0.023*
	2.50-2.99	-9.09	1.12	0.000**
	3.00-4.00	-15.00	1.19	0.000**
2.00-2.49	2.50-2.99	-6.08	0.96	0.000**
	3.00-4.00	-11.99	1.04	0.000**
2.50-2.99	3.00-4.00	-5.90	1.12	0.000**

**P<0.001, *p<0.05

Çizelge 7'de ki verilere göre sınıf öğretmeni adaylarının akademik ortalamaları ile yansıtıcı düşünmeleri karşılaştırıldığında ortalaması 0.00-1.99 olanlara karşı ortalaması 2.00-2.49, 2.50-2.99 ve 3.00-4.00 olanlar lehine anlamlı farklılıklar vardır. Ortalaması 2.00-2.49 olanlara karşı

ortalaması 2.50-299 ve 3.00-4.00 olanlar lehine anlamlı farklılıklar vardır. Yine ortalaması 2.50-2.99 olanlar ile ortalaması 3.00-4.00 olanlar karşılaştırıldığında ortalaması 3.00-4.00 olanlar lehine anlamlı farklılık vardır.

Araştırmanın beşinci alt problemi olan sınıf öğretmeni adaylarının sosyo-ekonomik düzeyleri ile yaratıcı düşünmeleri arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi yapılmış ve sonuçlar çizelge 8'de verilmiştir.

Çizelge 8. Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkeni Anova Sonuçları

	df	Ortalamalar karesi	F	p
Gruplar arası	2	22.431	0.421	0.657
Grup içi	178	53.255		

Çizelge 8'de ki verilere göre sınıf öğretmeni adaylarının sosyo-ekonomik düzeyleri ile yansıtıcı düşünmeleri arasında anlamlı bir fark yoktur (F(2-178): 0.421, p>0.05).

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Öğretmen adaylarının yansıtıcı düşünme düzeyleri yüksek düzey olarak belirlenmiştir. Yansıtıcı düşünme bireylerin bilgi, birikim ve deneyimlerini gerek meslek gerekse sosyal yaşamlarında nasıl kullanacaklarını bilmeleri ve farklı durumlara transfer ederek yansıtabilmelerini ifade eder. Sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme düzeylerinin yüksek olması, meslek yaşamlarında ilkokul öğrencilerinin seviyelerine inebilme, onları anlayabilme, empati yapabilme yani çocukla çocuk olabilmeleri için öğretme süreçlerinde en çok kullanacakları düşünme biçimlerinden biri olduğu söylenebilir. Roskos vd. (2001) yansıtıcı düşünmeyi becerikli, girişken ve eleştirel düşünmeye açık öğretmenlerin yetiştirilebilmesi için yansıtmayı öğretmek ve meslek yaşamlarında kullanma yönünde motive edilmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Alan yazında, Alkan ve Gözel (2013) ve Sıvacı (2017) sınıf öğretmeni adayları ile yaptıkları çalışmada öğretmen adaylarının yansıtıcı düşünme düzeylerini bu çalışmada olduğu yüksek düzey olarak belirlemişlerdir.

Sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünmeleri cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Öğretmen adaylarının yansıtıcı düşünme düzeylerinin hem yüksek olması hem de cinsiyetlerine göre anlamlı farklılık olmaması yansıtıcı düşünmelerinin birbirine yakın ve benzer olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Yaratıcı düşünme daha çok bilişsel süreçlerle ilgili olduğu için sınıf öğretmeni adaylarında cinsiyete göre anlamlı farklılık oluşturmamış olabilir. Zembat, Yılmaz ve İlçi Küsmüş (2013), Şahin (2011), Gözel ve Toptaş (2017) ve Uluçınar Sağır ve Bertiz (2016) çalışmalarında benzer şekilde cinsiyete göre anlamlı fark olmadığını koymuşlardır. Alkan ve Gözel (2013), Sıvacı (2017), Kitchener (2006) ve Keskinkılıç Yumuşak (2015) cinsiyete göre anlamlı farklılık olduğunu belirlemişlerdir.

Araştırmada sınıf öğretmeni adaylarının sınıf düzeyleri ile yansıtıcı düşünmeleri arasında üst sınıflar lehine anlamlı farklılıklar vardır. Bu durum üst sınıfların hem yaş olarak hem deneyim olarak hem de fakültedeki eğitimlerinin sonlarına yaklaştıkları için mesleğe daha fazla

kendilerini adapte etmelerinden kaynaklı olabilir. Zembat, Yılmaz ve İlçi Küsmüş (2013) okul öncesi öğretmen adayları ile yaptıkları çalışmada 3.sınıf ve 4.sınıf öğrencilerin lehine, Şahin (2011) ise Türkçe öğretmeni adayları ile yaptıkları çalışmada 4.sınıflar lehine anlamlı farklar belirlemişlerdir. Urhan (2013) ise bu çalışmaların aksine 1.sınıf öğretmen adaylarının yaratıcı düşünmelerinde anlamlı fark ortaya koymuştur. Aydın ve Çelik (2013) sosyal bilgiler öğretmeni adayları ile Alkan ve Gözel (2013) sınıf öğretmeni adayları ile yaptıkları çalışmalarda sınıf düzeyi değişkeninde yansıtıcı düşünme ile anlamlı fark olmadığını belirlemişlerdir.

Akademik ortalama ile yansıtıcı düşünme incelendiğinde, akademik ortalaması yüksek olanların lehine anlamlı farklılık vardır. Öğretmen adaylarının akademik ortalamalarının yüksek olması onların bilgiyi edinmeyi, yorumlamayı, değerlendirebilmeyi ve farklı durumlara uyarlayarak kullanabilmelerini sağladığı için ortalaması yüksek olanlar lehine yansıtıcı düşünmelerinde anlamlı farklılık ortaya çıkmış olabilir. Nitekim benzer şekilde Saygılı ve Atahan (2014) üstün zekâlı öğrencilerin yansıtıcı düşünme beceri düzeylerini yüksek düzey olarak belirlemişlerdir. Alan yazında Uygun ve Çetin (2014) sosyal bilgiler dersinde, Baş ve Beyhan (2012) İngilizce dersinde, Altuntaş (2019) matematik dersinde, Yıldırım ve Pınar (2015) coğrafya dersinde ve Tok (2008) fen bilimleri dersinde yansıtıcı düşünme etkinliklerinin akademik başarıya etkisi olduğunu belirlemiştir. Bu bağlamda akademik başarı ile yansıtıcı düşünmenin birbirini etkilediği ifade edilebilir.

Sınıf öğretmeni adaylarının sosyo-ekonomik düzeyleri ile yansıtıcı düşünmeleri arasında ise anlamlı bir farklılık yoktur. Yansıtıcı düşünme daha çok tecrübe edinme ve zihinsel süreçlerle ilgili bir kavram olması nedeniyle katılımcıların sosyo-ekonomik düzeyleri ile yansıtıcı düşünmeleri arasında anlamlı bir fark çıkmamış olabilir. Aydın ve Çelik (2013) ve Alkan ve Gözel (2013) öğretmen adayları ile yaptıkları çalışmada bu çalışmadaki sonuçla benzer olarak sosyo-ekonomik düzey ile yansıtıcı düşünme arasında anlamlı fark olmadığını belirlemişlerdir.

Sonuç olarak, yansıtıcı düşünme öğretmen adaylarının mesleğe adım attıklarında öğretim sürecinde öğretimi gerçekleştirebilmek için bilgi ve deneyimlerini, düşünme, sorgulama ve sebep sonuç ilişkileri kurarak yeni durumlarda kullanabilmeleri öğretimin kalitesi açısından önemlidir. Sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme düzeyleri yüksektir. Cinsiyet ve sosyo-ekonomik düzey değişkeninde anlamlı fark yokken akademik ortalama değişkeninde ortalaması yüksek olanların ve sınıf değişkenine göre üst sınıflar lehine anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

[1] Alkan, V. & Gözel, E. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme becerilerine ilişkin görüşleri. *EJournal of New World Sciences Academy, 8*(1), 1-12.

[2] Altın, M. & Saracaloğlu, A. S. (2018). Yaratıcı, eleştirel ve yansıtıcı düşünme: benzerlikler-farklılıklar. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi, 4* (1),1-9. https://dergipark.org.tr/en/pub/intjces/issue/38168/440859

[3] Aydın, M. & Çelik, T. (2013). Sosyal *Bilgiler Öğretmen Adaylarının Yansıtıcı Düşünme Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34* (34) , 169-131. DOI: 10.9779/PUJE611

[4] Baş, G. & Beyhan, Ö. (2012). İngilizce dersinde yansıtıcı düşünme etkinliklerinin öğrencilerin akademik başarılarına ve derse yönelik tutumlarına etkisi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1* (2), 128-142. https://dergipark.org.tr/en/pub/amauefd/issue/1727/21165

[5] Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2011), *Bilimsel araştırma yöntemleri,* Pegem A Yayınları, 10.Baskı

[6] Çiğdem, H. & Kurt, A.A. (2012). Yansıtıcı düşünme ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*

[7] Gedik, H., Akhan, N.E. & Kılıçoğlu, G. (2014). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının yansıtıcı düşünme eğilimleri. *Mediterranean Journal of Humanities, 2,* 113-130. https://doi.org./10.13114/MJH.201428432

[8] Gözel, E. & Toptaş, V. (2017). Sınıf öğretmeni adaylarının matematik öğretimi yeterlik inançları ile yansıtıcı düşünme becerileri arasındaki ilişki. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi, 6*(4), 412-425.

[9] Jay, J. K. & Johnson, K. L. (2002). Capturing complexity: A typology of reflective practice for teacher education. *Teachingon Teacher Education, 18,* 73-85.

[10] Keskinkılıç Yumuşak, G. (2015). Öğretmen adaylarının yansıtıcı düşünme eğilimleri ve mesleğe yönelik tutumları. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4*(2), 466-481.

[11] Lee, H. J. (2005). "Understanding and assessing preservice teachers' reflective thinking", *Teaching and Teacher, 21* (1), 699-715.

[12] Norton, J. L. (1994). Creative thinking and reflective practitioner. *Journal of Instructional Psychology. 21* (2), 139-148.

[13] Roskos, K., Vukelich, C. & Risko, V. (2001). Reflection and learning to teach reading: a critical review of literacy and general teacher education studies. *Journal of Literacy Research*, 33 (4), 595.

[14] Saygılı, G. & Atahan, R. (2014). Üstün zekâlı çocukların problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerilerinin çeşitli değişkenler bakımından incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (31),* 181-192. https://dergipark.org.tr/en/pub/sufesosbil/issue/11406/136178

[15] Sayım, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma ve tez yazım yöntemleri,* Seçkin Yayıncılık

[16] Sıvacı, S. Y. (2017). Sınıf öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme becerileri ile zekâ alan profilleri arasındaki ilişki. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 0* (42), 254-271. https://dergipark.org.tr/en/pub/maeuefd/issue/30534/330335

[17] Schaaf, M. Van Der, Baartman, L., Prins, F., Oosterbaan, A., & Schaap, H. (2013). Feedback dialogues that stimulate students. Reflective Thinking. *Scandinavian Journal of Educational Research, 57*(3), 227–245. http://www.tandfonline.com/page/terms-and-conditions

[18] Şahin, A. (2011). Türkçe öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme eğilimlerinin çeşitli değişkenlere göre değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimleri Dergisi, 10*(37), 108-119.

[19] Taggart, G. L., & Wilson, A. P. (2005). *Promoting reflective thinking in teachers 50 actionstrategies*. Thousand Oaks, California: Corwin Press

[20] Tok, Ş. (2008). Fen bilgisi dersinde yansıtıcı düşünme etkinliklerinin öğrencilerin akademik başarılarına ve fen bilgisi dersine yönelik tutumlarına etkisi. *İlköğretim Online, 7* (3) , 557-568. https://dergipark.org.tr/en/pub/ilkonline/issue/8600/107079

[21] Uluçınar Sağır, Ş. & Bertiz, H. (2016). Fen bilimleri öğretmenliği öğrencileri ve pedagojik formasyon fen grubu öğrencilerinin yansıtıcı düşünme becerilerinin karşılaştırılması. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(2), 385-404.

[22] Urhan, İ. (2013). *Türkçe öğretmeni adaylarının yansıtıcı düşünme ile öğretmen öz yeterlik algısı arasındaki ilişkinin incelenmesi (Niğde üniversitesi örneği).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

[23] Uygun, K. & Çetin, T. (2014). Sosyal bilgiler öğretiminde yansıtıcı düşünme uygulamalarının akademik başarı ve tutuma etkisi. *Researcher, 2*(2), 50-72.

[24] Ünver, G. (2003). *Yansıtıcı düşünme.* Pegem Akademi.

[25]Williams, Z., (2005). *The educational confluence of anthology and professional development: Maximizing adult learning–a systems perspective*. Dissertation Abstracts International DAI-A 67/10.

[26] Wilson, J., & Jan, W. (2008). *Smart thinking: Developing reflection and metacognition*. Australia: Curriculum Corporation.

[27] Yıldırım, T. & Pınar, A. (2015). Coğrafya öğretiminde yansıtıcı düşünmeye dayalı öğretimin öğrenci başarısına ve öğrenmenin kalıcılığına etkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi, 0* (31) , 281-299. DOI: 10.14781/mcd.29507.

[28] Yorulmaz, M. (2006). *İlköğretim I. kademesinde görev yapan sınıf öğretmenlerinin yansıtıcı düşünmeye ilişkin görüş ve uygulamalarının değerlendirilmesi.* Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

[29] Zeichner, K. M. & Liston, D. P. (1996). *Reflective teaching: An introduction*. Lawrence Erlbaum Associates.

[30] Zembat, R. , Yılmaz, H. & İlçi Küsmüş, G. (2019). Okul öncesi öğretmen adaylarının yansıtıcı düşünme eğilimleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi. 5* (2) , 172-186. https://dergipark.org.tr/en/pub/ekuad/issue/47044/591522

DOÇENTLİK ANAHTAR KELİMELERİNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERİN (2023 AĞUSTOS) KAMU YÖNETİMİ DİSİPLİNİNE ETKİSİ

Fatih GÜLER, Doç. Dr.,

Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, 0000-0002-5365-5700.

Akademik unvanlar arasında önemli bir yeri olan ve merkezi bir değerlendirme ile hak edilen doçentlik unvanı açısından ayrıntılı bir idari süreç söz konusudur. Doçent adayları doçentlik unvanı almak istedikleri bilim / sanat alanı ile ilgili olarak, Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı tarafından tespit edilen en az bir, en çok üç anahtar kelime seçmek zorundadır. Bu anahtar kelimeler doçent adayının uzman olduğu ve çalışmalarının odaklandığı alana işaret etmektedir. Bu anahtar kelimeler doçentlik jürisi kurulması sürecinde dikkate alındığı gibi, jürilerin eser değerlendirme aşamasında da kritik önemi haizdir. 2023 yılı Ağustos ayında Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı anahtar kelimeler ile ilgili bir takım değişiklik yaptıklarını duyurmuştur. Doçentlik Yönetmeliği gereği anahtar kelimelerle ilgili yapılan değişiklikler izleyen ilk doçentlik başvuru döneminde uygulanmaktadır. Çalışmada, anahtar kelimelerle ilgili 2023 yılı Ağustos ayında yapılan değişikliklerin kamu yönetimi disiplinine etkisi analiz edilmiştir. Bunun yanında Danıştay'ın daha önceden anahtar kelimelerle ilgili vermiş olduğu bazı kararlara da değinilmiş olup anahtar kelime değişikliğine ilişkin bir geçiş süreci önerisinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Doçent, Anahtar Kelime, Üniversitelerarası Kurul.

THE EFFECT OF CHANGES IN THE KEYWORDS OF ASSOCIATE PROFESSOR (AUGUST 2023) ON PUBLIC ADMINISTRATION DISCIPLINE

There is a detailed administrative process for the title of associate professor, which has an important place among academic titles and deserves with central evaluation. Associate professor candidates have to choose at least one and at most three keywords determined by the Interuniversity Board regarding the science/art field in which they want to receive the title of associate professor. These keywords point to the fields of science / art in which the associate professor is an expert and on which his/her work is focused. These keywords are of critical importance during the work evaluation phase of the juries and during the establishment of the associate professorship jury. In August 2023, the Presidency of the Interuniversity Board announced that they had made some changes regarding the keywords. According to the Associate Professorship Regulations, changes made to keywords are applied in the first associate professorship application period. In the study, the effect of the changes made in August 2023 on the public administration discipline was analyzed. In addition, some of the decisions made by the Council of State regarding keywords before were also mentioned, a transition process suggestion was made regarding the change of keywords.

Keywords: Public Administration, Associate Professor, Keyword, Interuniversity Board.

1.GİRİŞ

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu doçentlik başvurularında ilgili bilim veya sanat alanında jüriler oluşturarak adayların yayın ve çalışmalarını Yükseköğretim Kurulu tarafından belirlenen esas ve usuller kapsamında değerlendirip, yeterli yayın ve çalışmaya sahip olan adaylara doçentlik unvanı vermek yetki ve görevini Üniversitelerarası Kurula vermiştir. Aynı kanuna göre doçent, Üniversitelerarası Kurul tarafından verilen doçentlik akademik unvanına sahip kişidir.

Doçentlik unvanı akademik hayatta önemli bir eşiği temsil etmektedir. Türkiye pratiğinde merkezi bir değerlendirmeye tabi olan bu unvan çok yönlü bir süreci ihtiva etmektedir. Üniversitelerarası Kurul tarafından yürütülen doçentlik süreci on iki temel alan, bu temel alanlara bağlı bilim/sanat alanları, bu bilim/sanat alanlarına bağlı anahtar kelimeler üzerinden ilerlemektedir. Doçent adayları doçentlik unvanı almak istedikleri bilim / sanat alanı ile ilgili olarak, Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı tarafından tespit edilen en az bir, en çok üç anahtar kelime seçmek zorundadır. Bu anahtar kelimeler doçent adayının uzman olduğu ve çalışmalarının odaklandığı alana işaret etmekle birlikte, doçentlik jürisi kurulması sürecinde dikkate alındığı gibi, jürilerin eser değerlendirme aşamasında da kritik önemi haizdir.

Üniversitelerarası Kurul, anahtar kelimeleri gerekli gördüğü dönemlerde güncellemiştir (Baltacı, 2022: 319). Bu çerçevede doçentlik süreçlerinin iyileştirilmesi amacıyla anahtar kelimelerin güncellenmesine yönelik paydaşların etkin katılımını gözeterek birtakım değişiklik önerilerinde bulunmuş ve konuyla ilgili Yükseköğretim Genel Kurulu 15.06.2023 tarihli 10 sayılı oturumunda bu hususları karara bağlamış ve 01.08.2023 tarihinde kamuoyuna duyurulmuştur (ÜAK, 2023).

Çalışmada bu değişikliklerin kamu yönetimi disiplinine etkisi ele alınmıştır. İlk önce kamu yönetimi disiplini ile ilgili bilim alanları tespit edilmiş ve bu bilim alanlarına bağlı anahtar kelime değişiklikleri değerlendirilmiştir. Devamında ise önceki yıllarda anahtar kelime değişikliklerinden kaynaklı uyuşmazlıklar ile ilgili Danıştay kararları incelenerek, kapatılan ve yeri değiştirilen anahtar kelimelerle ilgili önerilere yer verilmiştir.

2. KAMU YÖNETİMİ DİSİPLİNİ VE DOÇENTLİK BİLİM ALANLARI

Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümleri ülkemizde genel olarak dört anabilim dalından teşekkül etmektedir. Bunlar;

- Yönetim Bilimleri,
- Siyaset ve Sosyal Bilimler,
- Kentleşme ve Çevre Sorunları,
- Hukuk Bilimleri, olarak ifade edilebilir.

Bu anabilim dalları temelinde Kamu Yönetimi disiplini ile ilgili doçentlik bilim alanları Tablo-1'de gösterilmiştir. YÖK AKADEMİK (Yükseköğretim Akademik Arama) sayfasından yapılan aşağıdaki doçentlik bilim alanlarını tercih eden akademisyenlerin ağırlık bir kısmının

kadrosunun kamu yönetimi bölümlerinde olduğu görülmektedir. Bilim dalları arasında kamu yönetimi disiplinine görece mesafeli olarak kabul edilebilecek siyasal düşünceler bilim dalının tercih eden 109 akademisyenin 66'sı Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümleri görev yapmaktadır. Diğer doçentlik bilim dalları açısından bu oran daha da yüksektir.

Tablo-1: Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümleri ile Doçentlik Bilim Alanlarının Eşleştirilmesi

Bilim Dalı	Doçentlik Bilim Alanı
Yönetim / Hukuk	Kamu Yönetimi
Siyaset ve Sosyal Bilimler	Siyasal Düşünceler
Siyaset ve Sosyal Bilimler	Siyasal Hayat ve Kurumlar
Siyaset ve Sosyal Bilimler	Siyaset Bilimi
Kentleşme ve Çevre Sorunları	Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları

Bazı disiplinlerde anahtar kelimeler bilim dalı isimlerine dayandırılırken, bazılarında ise çalışma konuları şeklinde ifadeler yer almaktadır (Sevgi, 2016: 417). Kamu yönetimi disiplini açısından bu durum bilim dalı merkezli değil daha çok çalışma alanı endeksli olarak belirlenmektedir.

3. DOÇENTLİK ANAHTAR KELİME DEĞİŞİKLİKLERİNİN KAMU YÖNETİMİ DİSİPLİNİNE ETKİSİ

Doçent adaylarının bilimsel eserleri açısından oldukça önemli bir yeri olan anahtar kelime ibaresi Doçentlik Yönetmeliğinde yer alan bir kavram olmayıp Üniversitelerarası Kurulun idari pratiklerinde yer almaktadır. Doçentlik anahtar kelimeleri ve disiplinlere etkisi sınırlı sayıda çalışmaya konu olmuştur (Yücel, 2021: 578). Çalışmada ise 2023 yılı anahtar kelime değişikliklerinin kamu yönetimi disiplinine etkisi ele alınmıştır.

2023 yılı Mart Doçentlik başvuru döneminde ***"kırsal kalkınma"*** anahtar kelimesi, kamu yönetimi, sosyal politika ve tarım ekonomisi bilim alanları açısından anahtar kelime olarak kabul edilmişken, 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle kamu yönetimi bilim alanına bağlı anahtar kelimeler arasından çıkartılmasına rağmen sosyal politika ve tarım ekonomisi bilim alanlarına bağlı anahtar kelime olarak devam etmektedir.

2023 yılı Mart Doçentlik başvuru döneminde ***"halkla ilişkiler"*** ve ***"kurumsal iletişim***" anahtar kelimeleri, kamu yönetimi ve halkla ilişkiler bilim alanları açısından anahtar kelime olarak kabul edilmişken, 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle kamu yönetimi bilim alanına bağlı anahtar kelimeler arasından çıkartılmasına rağmen halkla ilişkiler bilim alanına bağlı anahtar kelimeler olarak devam etmektedir.

2023 yılı Mart Doçentlik başvuru döneminde ***"rekabet hukuku***" anahtar kelimesi, sadece kamu yönetimi bilim alanı açısından anahtar kelime olarak kabul edilmişken, 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle kamu yönetimi bilim alanına bağlı anahtar kelimeler arasından çıkartılmıştır.

Kamu Yönetimi bilim alanı bağlı olan ve yukarıda ifade edilen dört anahtar kelime kapatılmasına rağmen 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle ***"Bürokrasi"***, ***"Yeni Kamu Yönetimi"***, ***"Güvenlik Bürokrasisi"*** anahtar kelimeleri kamu yönetimi bilim alanına bağlı yeni anahtar kelimeler olarak tespit edilmiştir.

Siyasal düşünceler bilim alanına bağlı olan anahtar kelimelerde herhangi bir değişiklik öngörülmemiştir.

2023 yılı Mart Doçentlik başvuru döneminde ***"Avrupa ve Bölge Çalışmaları"*** anahtar kelimesi, Avrupa Birliği ve siyasal hayat ve kurumlar bilim alanları açısından anahtar kelime olarak kabul edilmişken, 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle siyasal hayat ve kurumlar bilim alanına bağlı anahtar kelimeler arasından çıkartılmasına rağmen, Avrupa Birliği bilim alanlarına bağlı anahtar kelime olarak devam etmektedir.

Siyasal hayat ve kurumlar bilim alanı bağlı olan ve yukarıda ifade edilen anahtar kelime kapatılmasına rağmen 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle ***"Güvenlik Kurumları"*** anahtar kelimesi siyasal hayat ve kurumlar bilim alanına bağlı yeni anahtar kelime olarak tespit edilmiştir. 2023 yılı Mart Doçentlik başvuru döneminde "***Karşılaştırmalı Siyasi Hareketler"*** anahtar kelimesi siyaset bilimi bilim alanına bağlı anahtar kelime iken, 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle siyasal hayat ve kurumlar bilim alanına bağlı yeni anahtar kelime olarak tespit edilmiştir.

2023 yılı Mart Doçentlik başvuru döneminde ***"Toplumsal Cinsiyet"*** anahtar kelimesi felsefe, iletişim çalışmaları, mikro iktisat, siyaset bilimi, sosyal hizmet, sosyal politika, sosyal ve kültürel antropoloji, sosyoloji, yükseköğretim çalışmaları bilim alanları açısından anahtar kelime olarak kabul edilmişken, 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle sadece sosyoloji bilim alanına bağlı anahtar kelimeler olarak devam etmektedir.

2023 yılı Mart Doçentlik başvuru döneminde ***"Türk Dış Politikası"*** anahtar kelimesi Avrupa Birliği, siyaset bilimi, siyasi tarih, uluslararası ilişkiler bilim alanları açısından anahtar kelime olarak kabul edilmişken, 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle siyaset bilimi ve siyasi tarih bilim alanlarına bağlı anahtar kelimeler arasından çıkartılmış, Avrupa Birliği ve uluslararası ilişkiler bilim alanlarına bağlı anahtar kelime olarak devam etmektedir.

2023 yılı Mart Doçentlik başvuru döneminde ***"Uluslararası Siyaset"*** siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bilim alanları açısından anahtar kelime olarak kabul edilmişken, 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle siyaset bilimi bilim alanına bağlı anahtar kelimeler arasında çıkartılmış, Uluslararası İlişkiler bilim alanına bağlı anahtar kelime olarak devam etmektedir.

2023 yılı Mart Doçentlik başvuru döneminde ***"Uyuşmazlık Çözümü"*** siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bilim alanları açısından anahtar kelime olarak kabul edilmişken, 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle siyaset bilimi bilim alanına bağlı anahtar kelimeler arasında çıkartılmış, Uluslararası İlişkiler bilim alanına bağlı anahtar kelime olarak devam etmektedir.

Siyaset bilimi bilim alanı bağlı olan ve yukarıda ifade edilen dört anahtar kelime kapatılmasına rağmen 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle ***"Feminist Akımlar"*** anahtar kelimesi siyaset bilim alanına bağlı yeni anahtar kelimeler olarak tespit edilmiştir. 2023

yılı Mart Doçentlik başvuru döneminde Siyaset bilimi bilim alanı bağlı anahtar kelimeler arasında yer alan ***"Siyasal Akımlar ve Siyasal Düşünce Tarihi"*** anahtar kelimesi 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle ***"Siyasal Akımlar"*** ve ***"Siyasal Düşünce Tarihi"*** olmak üzere iki ayrı anahtar kelimeye dönüştürülmüştür.

Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları bilim alanı bağlı olan anahtar kelimelerden herhangi birisi kapatılmazken, 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle ***"Kent Güvenliği"*** anahtar kelimesi Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları alanına bağlı yeni anahtar kelime olarak tespit edilmiştir.

Tablo-2: Kamu Yönetimi Disiplini ile İlgili Doçentlik Bilim Alanlarına Bağlı Anahtar Kelime Değişikliklerinin Sayısal Analizi

	Mart 2023	**Ağustos 2023**
Kamu Yönetimi	24	23
Siyasal Düşünceler	3	3
Siyasal Hayat ve Kurumlar	5	6
Siyaset Bilimi	13	10
Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları	14	15
Toplam	59	57

Tablo-2'de yer alan verilerle birlikte bütüncül bir değerlendirme yapmak gerekirse kamu yönetimi disiplini ile ilgili beş bilim alanına eklenen anahtar kelimelerin disiplinin genel yönelimi ve eğilimi ile uyumlu olduğu ifade edilebilir. Kapatılan anahtar kelimeleri bakıldığında ise bu anahtar kelimelerin ağırlıklı olarak uluslararası ilişkiler ve halkla ilişkiler gibi diğer yakın disiplinler ile daha ilgili olduğu varsayımıyla hareket edildiği görülmektedir. Zira rekabet hukuku anahtar kelimesi dışındaki diğer kapatılan tüm anahtar kelimeler diğer bilim alanlarında yerini korumaktadır. Gerçekten de ***"Türk Dış Politikası", "Uluslararası Siyaset", "Uyuşmazlık Çözümü", "Avrupa ve Bölge Çalışmaları", "halkla ilişkiler"*** ve ***"kurumsal iletişim***" gibi anahtar kelimeler kamu yönetimi disiplini ile illiyet bağı olan anahtar kelimeler olmakla birlikte diğer bilim alanlarına daha yakın ve ilgili anahtar kelimeler olduğu açıktır. Bu çerçevede kapatılan anahtar kelimeler açısından da disiplinin genel yönelimi ve eğilimi ile uyumlu olduğu ifade edilebilir.

4. ANAHTAR KELİME DEĞİŞİKLİKLERİNİN HUKUKİ SONUÇLARI

Yukarıda anahtar kelime değişikliklerinin öğretinin genel yönelim ve eğilimi ile uyumlu olduğu ifade edilmiştir. Buna rağmen kapatılan anahtar kelimelerle ilgili bu zamana kadar akademik çalışma yürüten doçent adayları açısından teknik ve hukuki bir takım sonuçların olduğu açıktır. Zira doçent adayları doçentlik başvurusu sırasında bir bilim alanı ve bu alana bağlı en az bir en fazla üç anahtar kelime seçmek zorundadır. Yani doçent adayları anahtar kelimelerden birini bir bilim alanından birini başka bir bilim alanından seçememektedir. Örneğin bu zamana kadar çalışmalarını siyaset bilimine bağlı "***Karşılaştırmalı Siyasi***

Hareketler", "Türk Dış Politikası" ve "Türk Siyasal Hayatı" anahtar kelimeleri üzerinde devam eden bir doçent adayı hangi bilim alanından başvuru yapacaktır? Bu üç anahtar kelime 2023 yılı Mart ayında siyaset bilimi bilim alanına bağlı anahtar kelime iken 2023 yılı Ağustos ayında yapılan düzenlemeyle biri siyaset bilimi bilim alanına, biri siyasal hayat ve kurumlar bilim alanına, biri de Avrupa Birliği ve uluslararası ilişkiler bilim alanlarına bağlı anahtar kelime olarak kabul edilmiştir. Bu tür durumlarda herhangi bir bilim alanında başvuru yapan doçent adaylarının bazı çalışmalarının jüri tarafından bilim alanı ile ilgili olmayan yayın olarak değerlendirmesi ile karşı karşıya kalmasına sebep olabilmektedir.

Kamu yönetimi disiplini ile ilgili bilim alanları açısından kapatılan anahtar kelimeleri seçen akademisyenlerin sayısal verileri YÖK AKADEMİK (Yükseköğretim Akademik Arama) sayfasından yapılan aramalar neticesinde Tablo-3'te gösterilmiştir. Şüphesiz doçent adayları sadece üniversitelerde görev yapan akademisyenlerden oluşmamaktadır. Buna rağmen bu değişikliklerden etkilenmesi muhtemel asgari doçent adayı sayısı tespit edilmesi açısından bu verilerin aktarılmasında fayda görülmektedir. Tablo-3'te görüldüğü üzere kamu yönetimi disiplini ile ilgili kabul edilen bilim alanlarını seçen ve ilgili bilim alanları açısından kapatılan anahtar kelimeleri seçen doçent adayı sayısı (Dr. Öğretim Üyesi, Araştırma Görevlisi, Öğretim Görevlisi) azımsanamayacak düzeydedir.

Tablo-3: Kamu Yönetimi Disiplini ile İlgili Doçentlik Bilim Alanlarına Bağlı Kapatılan Anahtar Kelimeleri Seçen Akademisyenler

Anahtar Kelime	Dr. Öğr. Ü./ Ar. Gör/ Öğr. Gör	Doç. Dr.	Prof. Dr.
Rekabet Hukuku	1	0	0
Kırsal Kalkınma	9	3	4
Halkla İlişkiler	7	3	4
Kurumsal İletişim	3	0	6
Avrupa ve Bölge Çalışmaları	15	7	8
Uyuşmazlık Çözümü	3	3	5
Uluslararası Siyaset	83	17	13
Türk Dış Politikası	24	5	5
Toplumsal Cinsiyet	59	14	11
Karşılaştırmalı Siyasi Hareketler	98	13	7

Peki idari yargı organlarının konuya ilişkin yaklaşımı nedir? Danıştay Sekizinci Dairesinin 08.06.2022 tarih ve Esas No: 2019/677 Karar No: 2022/3919 sayılı kararında doçent adayının lisans, yüksek lisans ve doktora yaptığı alana ilişkin anahtar kelime bulunmamasını eksik düzenleme olarak kabul edilip, doçent adayının eğitim - öğretim sürecinde ilerleme olanağı kalmayacağı açık olduğundan, Anayasanın 49. maddesi ile güvence altına alınan çalışma hayatını geliştirme ve çalışanları koruma ilkeleri ile uyuşmadığına karar vererek iptal kararı vermiştir.

Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun 17.02.2022 tarih ve Esas No: 2021/2478 ve Karar No: 2022/528 sayılı kararında, Danıştay Sekizinci Dairesinin 24/03/2021 tarih ve Esas No : 2016/2464, Karar No: 2021/1802 sayılı kararında, Danıştay Sekizinci Dairesinin 24/03/2021 tarih ve Esas No : 2016/13568, Karar No: 2021/1799 sayılı kararında, daha önceki dönemlerdeki doçentlik başvurularında ***"Karşılaştırmalı Hukuk"*** anahtar kelimesine yer verilmesine rağmen alınan yeni bir kararla mezkur anahtar kelimenin kapatılmasının idarenin daha önceki uygulamasına güvenerek doçentlik başvurusu için bilimsel hazırlık sürecini tamamlayan adaylar yönünden haklı beklentilerini karşılayacak bir geçiş hükmüne yer verilmediğine işaret ederek, "Karşılaştırmalı Hukuk" alanında doktora yapanların hukuk doçenti olma yolunun kapatılmasının hukuken kabul edilebilir bir gerekçeye dayanmadığı ve dava konusu düzenleme yapılırken doçent adaylarının haklı beklentilerinin gözardı edildiği sonucuna varıldığından, anılan düzenlemenin iptal edilmesine karar verilmiştir.

5. SONUÇ

Üniversitelerarası Kurul'un ülkemizde doçentlik sürecinin şeffaflaşması, verimli bir hale gelmesi ve akademik üretkenliğin nitelik ve nicelik olarak artmasına yönelik takdir edilmesi gereken bir iradeyi ortaya koyduğu görülmektedir. Şüphesiz her konuda olduğu gibi bu konuda da daha atılacak adımların olduğu da açıktır.

2023 yılı Ağustos ayında kamu yönetimi disiplini ile ilgili doçentlik anahtar kelimelerinde yapılan değişikliklerin yerinde, öğretinin genel eğilimi ve yönelimi ile uyumlu olduğu gözlemlenmiştir. Diğer disiplinlere daha yakın olan anahtar kelimelerin kamu yönetimi disiplini açısından kapatılmasının disiplinin ana hatlarının ortaya konması açısından da değerli olduğu ifade edilmelidir.

Bütün bunlara rağmen özellikle kapatılan anahtar kelimelerle ilgili bu zamana kadar çalışma yürüten doçent adaylarının kazanılmış haklarına ve haklı beklentilerine saygı gösterilmesi de önemli ve gereklidir. Zira akademik yayınlar genellikle uzun uğraş ve emeklerin sonucu ortaya konmaktadır. Bu uğraş ve emeklerin akademik yükselme ve unvanlar açısından kıymetlendirilmesine yönelik beklenti makul olduğu gibi bunun sağlanmasına yönelik idari ve hukuki pratikler akademik üretkenliği teşvik edici niteliği haizdir.

Danıştay'ın bu zamana kadar ortaya koyduğu ve güncelliğini koruyan içtihatları anahtar kelimelerle ilgili değişikliklerin doçent adayları açısından kazanılmış hak ve haklı beklenti teşkil ettiği yönündedir. Asgari koşulların sağlanmadığına yönelik kararlar ve etik ihlal kararlarından kaynaklı idari davalara muhatap olan Üniversitelerarası Kurul'un hem doçent adaylarının haklı beklentilerine saygı göstermesi hem de dava yoğunluğunu azaltması açısından kapatılan anahtar kelimelerle ilgili bir geçiş süreci veya daha farklı idari pratikler öngörmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir. 2023 yılı Ağustos ayından önce yayımlanan eserlerin 2023 yılı Ağustos ayından önce bağlı olduğu bilim alanı ile ilgili olduğu anlaşılması halinde güncel bilim alanı ile ilgili olmasa dahi puanlanmasına yönelik bir kararın doçentlik kılavuzuna eklenmesi değerlendirilebilir. 2023 yılı Ağustos ayından önce yayımlanan eserlerin kapatılan anahtar kelimelerle ilgili olması halinde farklı bilim alanlarından anahtar kelime seçilmesi de diğer bir öneri olarak ifade edilebilir.

KAYNAKLAR

ÜAK, (2023). https://www.uak.gov.tr/Sayfalar/DuyuruDetay.aspx?did=173, Doçentlik Başvurularında Kullanılan Bilim/Sanat Alanı ve Anahtar Kelime Güncellemeleri Hakkında Duyuru, Erişim Tarihi: 20.09.2023.

Baltacı A., (2022). Doçentlik Başvuru Ve Değerlendirme Sürecinde Yaşanan Sorunlar: Fenomenolojik Bir Araştırma. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science, 12(2), 313-323.

Yücel, S. (2021). Muhasebe Bilim Alanı Doçentlik Anahtar Kelimelerinin Türkiye'deki Akademik Çalışmalar ile Uyumu. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi. 14 (2), 569-607.

Danıştay Sekizinci Dairesinin 24/03/2021 tarih ve Esas No : 2016/2464, Karar No: 2021/1802 sayılı Kararı.

Danıştay Sekizinci Dairesinin 24/03/2021 tarih ve Esas No : 2016/13568, Karar No: 2021/1799 sayılı Kararı.

Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulunun 17.02.2022 tarih ve Esas No: 2021/2478 ve Karar No: 2022/528 sayılı Kararı.

Danıştay Sekizinci Dairesinin 08.06.2022 tarih ve Esas No: 2019/677 Karar No: 2022/3919 sayılı Kararı.

Sevgi, O. (2016). Doçentlik Başvurularında Kullanılan Anahtar Kelimelerin Analizi ve Değerlendirilmesi, Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi, 1-4 Aralık 2016, Antalya

İLLEGAL HAYATLAR FİLMİ PERSPEKTİFİNDEN SİYASİ PARTİLER HUKUKU

Fatih GÜLER, Doç. Dr.,
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, 0000-0002-5365-5700.

ÖZET

1982 Anayasasının işaret ettiği şekilde siyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsularıdır. Siyasi partiler kendilerinden beklenen siyasal ve toplumsal fonksiyonu ifa edebilmeleri için birtakım özgürlüklere ve ayrıcalıklara sahip olması gerekir. Benzer ayrıcalıklar dernekler ve sendikalar için de söz konusudur. Bu ayrıcalıklar bazen hukuki normlarda yazılı olarak açıkça ifade edilmekle birlikte bazen de uygulamada gelişen hususlardır. Örneğin Dernekler Kanununa göre hâkim kararı olmadıkça, kolluk kuvvetleri, dernek ve eklentilerine giremez, arama yapamaz ve buradaki eşyaya el koyamaz. Siyasi partiler için bu yönde açıkça bir hüküm olmasa da bir siyasi parti binasında arama kararı verecek hâkim veya Cumhuriyet savcısı, bu kararı ifa edecek adli kolluk görevlileri açısından ayrı bir hassasiyetin olduğu açıktır. Bu ayrıcalığın ayırdında olan bazı kötü niyetli kişiler, siyasi partileri, kanuna aykırı eylemleri açısından bir paravan olarak kullanmak maksadıyla siyasi parti kurma yoluna tevessül etmektedir. Ne yazık ki siyasi partiler hukuku bu tür kötü niyetli uygulamaların olacağı varsayımı olmadan kurgulanmıştır. Doğal olarak Türk hukukunda siyasi parti kurmak oldukça kolay olmakla birlikte, denetlenmesi ve kapatılması da o derece zordur. Çalışmada, kumar oynatmak ve yer temin etmek amacıyla kurulan Güven Partisi ve Milliyetçi İrade Yükseliş Partisi örneklerinden yola çıkarak kurgulanan ve 2023 yılında vizyona giren İllegal Hayatlar filmi üzerinde bir siyasi partiler hukuku değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Partiler Hukuku, İllegal Hayatlar Filmi, Kumar, Güven Partisi, Milliyetçi İrade Yükseliş Partisi.

LAW OF POLITICAL PARTIES FROM THE PERSPECTIVE OF THE ILLEGAL LIVES MOVİE

As pointed out by the 1982 Constitution, political parties are indispensable elements of democratic political life. Political parties must have certain freedoms and privileges in order to perform the political and social function expected of them. Similar privileges apply to associations and unions. These privileges are sometimes clearly expressed in written in legal norms, but sometimes they are issues that develop in practice. For example, according to the Law on Associations, law enforcement officers cannot enter the association and its annexes, search or confiscate the goods there, unless there is a judge's decision. Although there is no clear provision in this regard for political parties, it is clear that there is a separate sensitivity for the judge or public prosecutor who will give a search warrant in a political party building and the judicial law enforcement officers who will execute this decision. Being aware of this privilege, some malicious people resort to establishing political parties in order to use political parties as a cover for their illegal actions. Ne yazık ki siyasi partiler hukuku bu tür kötü niyetli uygulamaları gözardı ederek kurgulanmıştır. Naturally, it is quite easy to establish a political party in Turkish law, but it is also difficult to auditing and closure it. In the study, an evaluation

of the law of political parties was made on the Illegal Lives Movie, which was released in 2023 and fictionalized based on the examples of the Trust Party and the Nationalist Will Rise Party, which were established to gamble.

Keywords: Political Parties Law, Illegal Lives Movie, Gambling, Trust Party, Nationalist Will Rise Party.

1. GİRİŞ

1982 Anayasasının anlatımı içerisinde siyasi partiler demokratik hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. Siyasi partilerin bu niteliği gereği kolayca kurulabilmeleri, faaliyetlerine devam edebilmeleri ve bir o kadar da zor bir şekilde kapatılmaları gerekmektedir. Bu alanı düzenleyen temel disiplin ise siyasi partiler hukukudur. Türk siyasi partiler hukuku da bu varsayımlar doğrultusunda siyasi partilerin kurulmasını mümkün olabildiğince kolaylaştırmıştır. Gerçekten de 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 8. maddesine göre siyasî partiler, partiye üye olma yeterliğine sahip en az otuz Türk vatandaşı tarafından imzalanan; kurulacak siyasi partinin adı, genel merkez adresi, kurucuların adı, soyadı, doğum yeri ve tarihi, öğrenim durumları, meslek veya sanatları, ikametgahları, nüfus kayıt örnekleri, adli sicil belgeleri, kurucuların siyasi parti kurucusu olabilme şartlarını taşıdıklarını belirten imzalı beyannameler, parti tüzüğü ve programının İçişleri Bakanlığına verilmesiyle tüzelkişilik kazanırlar.

Siyasi partiler kendilerinden beklenen siyasal ve toplumsal fonksiyonu ifa edebilmeleri için birtakım özgürlüklere ve ayrıcalıklara sahip olması gerekir. Benzer ayrıcalıklar dernekler ve sendikalar için de söz konusudur. Bu ayrıcalıklar bazen hukuki normlarda yazılı olarak açıkça ifade edilmekle birlikte bazen de uygulamada gelişen hususlardır. Örneğin Dernekler Kanununa göre hâkim kararı olmadıkça, kolluk kuvvetleri, dernek ve eklentilerine giremez, arama yapamaz ve buradaki eşyaya el koyamaz. 2820 sayılı Kanunda siyasi partilerde yapılacak aramalarla ilgili bir hüküm olmasa da 121. maddenin *"Türk Kanunu Medenisi ile Dernekler Kanununun ve dernekler hakkında uygulanan diğer kanunların bu Kanuna aykırı olmayan hükümleri, siyasi partiler hakkında da uygulanır."* hükmü çerçevesinde aynı durumun siyasi partiler için de geçerli olduğu ifade edilebilir. Siyasi partiler için bu yönde açıkça bir hüküm olmasa da bir siyasi parti binasında arama kararı verecek hâkim veya Cumhuriyet savcısı, bu kararı ifa edecek adli kolluk görevlileri açısından ayrı bir hassasiyetin olduğu açıktır. Bu ayrıcalığın ayırdında olan bazı kötü niyetli kişiler, siyasi partileri, kanuna aykırı eylemleri açısından bir paravan olarak kullanmak maksadıyla siyasi parti kurma yoluna tevessül etmektedir. Çalışmada, kumar oynatmak ve yer temin etmek amacıyla kurulan Güven Partisi ve Milliyetçi İrade Yükseliş Partisi örneklerinden yola çıkarak kurgulanan ve 2023 yılında vizyona giren İllegal Hayatlar filmi üzerinde bir siyasi partiler hukuku değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. İLLEGAL HAYATLAR FİLMİ

Hikayesi Röportaj Adam mahlasıyla bilinen Mahsun Karaca tarafından kurgulanan, Cenk Çelik tarafından yazılıp yönetilen, başrollerini Mahsun Karaca, Şahin Sarsu, Mehmet Kahraman,

Müjde Uzman tarafından paylaşılan ve 13 Ocak 2023 tarihinde vizyona giren İllegal Hayatlar filminin IMDb puanı 6.2/10 olup (IMDb, 2023) 2023 yılı için izleyici sayısı 677.306'dır (Boxoffice, 2023).

Filmin akışı kısaca şu şekilde ifade edilebilir. Geçimini kumar oynatarak kazanan bir babanın oğlu olan Mahsun Başkan her ne kadar istemese de bu faaliyetlere devam etmeye karar vermiştir. İlk önce muhtemel kolluk tedbirlerini bertaraf etmek amacıyla dernek ve şirketleri paravan olarak kullanma yollarını deneyen Mahsun Başkan en son mekânının polis tarafından deşifre edilmesi sebebiyle yer değişikliğine girmiştir. Yeni yerinde kumar hazırlıklara başlama sürecinde olan Mahsun Başkanın mekanına polis yanlışlıkla baskına gelmiştir. Bu baskın esnasında polisler yanlış adrese geldiklerini, Mahsun Başkan'dan önceki kiracı olan siyasi partinin asılı olan posterinden anlamışlar ve polisler Mahsun Başkan ve arkadaşlarının ilgili siyasi partinin üye ve/veya yöneticileri olduklarını varsayarak özür ve mahcubiyetlerini ifade ederek mekanı terk etmişlerdir. Bu durum Mahsun Başkan ve arkadaşlarında siyasi partinin dernek ve şirketlere göre daha etkili bir paravan olacağı izlenimini oluşturmuştur. Siyasi parti kurma arayışına giren Mahsun Başkan toplumun ezici çoğunluğuna hitap etme amacıyla partinin ismini LMKP (Liberal Muhafazakâr Komünist Parti) olarak belirlemiş ve partinin amblemini rulet masası olarak tespit etmişlerdir. Baştan tamamen kumar oynatmak fiiline paravan olarak kurgulanan LMKP, Mahsun Başkan'ın bir sosyal medya içerik üreticisinin paylaşımlarının ardından kamuoyu tarafından yakından tanınan bir siyasi parti haline gelmiştir.

İllegal hayatlar filmi akademik anlamda iki açından incelemeye tabi tutulabilir. Birincisi geçimini kumar oynatmak ve kumar oynatılması için yer temin etmek fiilleriyle idame etmek kastıyla hareket eden bir suç örgütünün eylemleri. Diğeri ise siyasi söylemlerin seçmenlerin oy verme davranışlarına etkisi olarak ifade edilebilir. Çalışmamızda film birinci başlık bağlamında değerlendirilmiştir.

Siyasi partilerin yasa dışı kumar faaliyetleri için paravan olarak kullanılması bir kurgusal senaryodan ziyade gerçek hayatta var olan bir durumun beyaz perdeye aktarılması şeklinde görülmelidir. Bu konuda Güven Partisi'ne en az kırk altı kez kumar oynatılması sebebiyle işlem tesis edildiğine ve onun devamı niteliğindeki Milliyetçi İrade Yükseliş Partisi'ne bir çok kez kumar oynatılması sebebiyle kolluk kuvvetleri tarafından işlem tesis edildiği basına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır (Hürriyet, 2014; CNNTURK, 2014; Cumhuriyet, 2014; TRT Haber, 2015; Sabah, 2015). Yasa dışı kumar faaliyetleri için paravan olarak kullanılan diğer bir siyasi partinin ise Geleceğin Türkiye Partisi (Türkiye Gazetesi, 2016; Milliyet, 2015; Sözcü, 2015) olduğu basına yansıyan ifadelerden anlaşılmaktadır. Gerçekten de filmin başrol oyuncusu ve hikaye yazarı Mahsun Karaca (Röportaj Adam – Mahsun Başkan) Cüneyt Özdemir'in Youtube kanalına yaptığı açıklamada filmin yukarıda işaret edilen basına yansıyan haberlerden esinlenerek kurguladığını ifade etmiştir (Özdemir, 2023)

3. SİYASİ PARTİLER HUKUKUNUN KUMAR OYNATAN SİYASİ PARTİLERE KARŞI ARGÜMANLARI

Türk hukuk sisteminde kumar oynatmak (kumar oynanması için yer ve imkan sağlamak) karşılığında hapis ve adli para cezası öngörülen bir suç iken, kumar oynamak ise karşılığında idari para cezası öngörülen bir kabahat niteliğindedir. Türk Ceza Kanununun 228. maddesine göre kumar, kazanç amacıyla icra edilen ve kar ve zararın talihe bağlı olduğu oyunlar olarak

tanımlamış olup kumar oynanması için yer ve imkan sağlayan kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis ve iki yüz günden aşağı olmamak üzere adlî para cezası ile cezalandırılır. Kabahatler Kanununun 34. maddesine göre kumar oynayan kişiye, bin Türk Lirası idarî para cezası verilir. Bu tanımlar çerçevesinde siyasi partiyi kumar oynamak için yer temin kastıyla kullandıran kişilerin suç işlediği açıkça görülebilir. Her ne kadar anayasada yer alan siyasi partilerin eylemlerinin suç işlemeye teşvik etmeyeceği yönünde hüküm partilerin kapatılmasına cevaz verse de mezkur siyasi partilerin kumar oynatma merkezli eylemlerinin bu zamana kadar kapatma davasına konu olmadığı ifade edilmelidir.

Kumar oynatmak amacıyla kurulan siyasi partilerin paravan niteliği sebebiyle siyasi partilere yüklenen mükellefiyetleri yerine getirmeyecekleri kabul edilebilir. Bu siyasi partilerin paravan niteliğini ortaya koyan bir husus ise Anayasa Mahkemesinin siyasi parti mali denetim kararlarıdır. Bilindiği üzere siyasi partilerin mali denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmaktadır. Anayasa Mahkemesi hiç gelir veya gider beyan etmeyen siyasi partiler hakkında kesinhesaplarının kabul edilmesinin mümkün olmadığı yönünde hüküm kurmaktadır (Güler, 2021b). Güven Partisi'nin 2012 ve 2013 yıllarına ilişkin mali denetiminde siyasi partinin hiçbir gelir veya giderinin olmadığı beyan edilmiş, Milliyetçi İrade Yükseliş Partisi 2014 yılına ilişkin mali denetiminde ise bu beyana dahi yer verilmemesi sebebiyle kesinhesaplarının kabul edilmesinin mümkün olmadığı yönünde karar verilmiştir (Anayasa Mahkemesi, 2013; Anayasa Mahkemesi, 2014; Anayasa Mahkemesi, 2015). Fakat Anayasa Mahkemesinin bu kararları etkili bir yaptırım mekanizmasından yoksundur.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun ilk hali belli mükellefiyetleri yerine getirmeyen siyasi partilerin kapatılmasına dair hükümleri ihtiva etmekteydi. Örneğin seçime katılmayan siyasi partilerin kapatılması veya kanun hükümlerine aykırılık sebebiyle verilen ihtar kararına riayet etmeyen siyasi partilerin kapatılması bunlardan bir kaçıdır. Anayasa Mahkemesi 2001 yılından sonra verdiği kararlar ile üst üste iki kez Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimlerine katılmayan siyasî partilerin kapatılmasını öngören düzenlemenin iptal edilmesi yönünde hüküm kurmuştur (Güler, 2021a: 250). Benzer şekilde ihtar kararına uymayan siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin düzenlemenin ilk önce yasama organı tarafından devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakılması yaptırımına dönüştürülmesi, bu düzenlemenin de Anayasa Mahkemesi tarafında iptal edilmesi de ifade edilmelidir. Bunun yanında hakkında kapatma davası açılan siyasi partilerin kendiliğinden kapanma kararı vermesine engelleyen hükmün de iptali, siyasi konular dışında (laiklik ilkesinin ihlali, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün ihlali) siyasi partilerin kapatılmasını imkanını ortadan kaldırmıştır (Güler, 2021a: 250). Bu çerçevede siyasi partiler Türk hukuku açısından kolayla kurulmakla birlikte kapatılmaları neredeyse imkansız hale gelmiştir. Bu durum Türkiye'nin Anayasa Mahkemesi'nin gereğinden fazla siyasi parti kapattığı bir "siyasi partiler mezarlığı" halinden "hayalet partiler cenneti" haline geldiği de ifade edilebilir (Gözler, 2019:447). Özetle siyasi partiler hukukunun mevcut hali bu tür siyasi partilere etkili bir yaptırım geliştirme potansiyelini haiz değildir.

4. SONUÇ

Görüldüğü üzere İllegal Hayatlar filmi kurgusal bir olgudan ziyade gerçek hayatta yaşanmış olan bazı olaylardan yola çıkarak ele alınmış bir eserdir. Zira basına yansıyan haberler bunun en önemli göstergelerinden biri olarak ifade edileceği gibi, Anayasa Mahkemesi kararları da bu

hususu teyitlemektedir. Suç örgütlerinin kolluk tedbirlerini bertaraf etmek amacıyla sürekli yeni arayışlar içerisinde olması son derece doğaldır. Siyasi partinin kumar oynatmak suçunu gizlemek amacıyla paravan olarak kullanılması da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Suçun işleniş yönteminin insanın hayal gücüyle sınırlı olduğu gerçeğinden hareketle gelecekte siyasi partilerin başkaca suçların işlenmesini kolaylaştırıcı bir rol oynamaması amacıyla dengeli bir yaptırım mekanizması düşünülmelidir.

Gerçek anlamda siyasi faaliyet yürütmek amacıyla kurulan siyasi partilerin, yasa dışı faaliyetlerin gizlenmesi amacıyla paravan niteliğinde kurulan siyasi partilerden ayrıştırılması için turnusol kağıtlarına ihtiyaç vardır. İlk akla gelen şüphesiz bu şekilde suç odağı olan siyasi partilerin kapatılması seçeneğidir. Bunların tespiti ve sonrasında karşı karşıya kalınması muhtemel eleştiriler düşünüldüğünde kapatma yaptırımının alternatif maliyetinin yüksek olabileceği ifade edilebilir.

Bu çerçevede hali hazırda sağlıklı bir hukuki altyapısı olmayan dağılma durumunun tespiti yaptırımının işlevsel hale getirilmesi seçeneği düşünülmelidir (Güler, 2021c). Bilindiği üzere belli eylemsizlik durumlarında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının talebi üzerine Anayasa Mahkemesi tarafından siyasi partilerin dağılma durumu tespit edilmektedir. Mevcut durumda siyasi partilerin doğasına pek uygun olmayan kriterlere bağlı olarak Medeni Kanun hükümleri çerçevesinde dağılma durumu tespit edilmektedir. Muhtemel bir siyasi partiler kanunu reformunda siyasi partilerin amacı dışında faaliyet göstermesini de engelleyen ve siyasi partilere özgü dağılma durumunun tespit edilmesinin bu tür amaçlarla siyasi parti kurulmasını engelleyeceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Anayasa Mahkemesi, E.2013/76, (Siyasi Parti Mali Denetimi) K.2014/28, 11/02/2014.

Anayasa Mahkemesi, E.2014/3, (Siyasi Parti Mali Denetimi) K.2014/70, 17/12/2014.

Anayasa Mahkemesi, E.2015/74, (Siyasi Parti Mali Denetimi) K.2016/26, 26/05/2016.

Gözler, K. (2019). Türk Anayasa Hukuku (3. Baskı b.). Bursa: Ekin.

Güler, F. (2021a), "Davaya Bakmakta Olan Mahkeme Sıfatıyla Anayasa Mahkemesinin Siyasi Partiler Hukukuna Etkisi", Atlas 8th International Social Sciences Congress, 11- 13 Haziran 2021, Ankara.

Güler, F. (2021b), "Anayasa Mahkemesi Tarafından Siyasi Partilerin Mali Denetimi Sonucunda İçtihadi Olarak Oluşturulan Yeni Bir Karar Türü: Kabul Edilmesinin Mümkün Olmaması", Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 2(1), 34-51.

Güler, F. (2021c). Anayasa Mahkemesi Tarafından Siyasi Partilerin Dağılma Durumunun Tespit Edilmesi . Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , 7 (2) , 293-306 .

https://boxofficeturkiye.com/yillik/2023/tum-filmler, Erişim Tarihi: 26 Eylül 2023

https://www.cnnturk.com/turkiye/adanada-kumarhane-olarak-isletmek-icin-parti-kurdular, Haber Tarihi: 18 Kasım 2014, Erişim Tarihi: 24 Eylül 2023

https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyasi-partiye-kumar-baskini-kartlar-ve-pullar-tuvaletten-cikti-101889, Haber Tarihi: 5 Ağustos 2014, Erişim Tarihi: 24 Eylül 2023

https://www.hurriyet.com.tr/gundem/guven-partisi-46-milliyetci-irade-yukselis-partisi-1-27604155, Haber Tarihi: 18 Kasım 2014, Erişim Tarihi: 24 Eylül 2023

https://www.imdb.com/title/tt21385728/?ref_=ttrt_ov_i, Erişim Tarihi: 26 Eylül 2023

https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/adana/gelisen-turkiye-partisi-ne-kumar-baskini-10917961, Haber Tarihi: 8 Ağustos 2015, Erişim Tarihi: 24 Eylül 2023

https://www.sabah.com.tr/yasam/siyasi-parti-kurup-kumar-oynattilar-3104968, Haber Tarihi: 17 Haziran 2015, Erişim Tarihi: 24 Eylül 2023

https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/gelisen-turkiye-partisine-kumar-baskini-973782/, Haber Tarihi: 31 Ekim 2015, Erişim Tarihi: 24 Eylül 2023

https://www.trthaber.com/haber/turkiye/siyasi-partiye-700-bin-lira-kumar-cezasi-159951.html, Haber Tarihi: 3 Ocak 2015, Erişim Tarihi: 24 Eylül 2023

https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yasam/siyasi-partiye-kumar-baskini-107-kisi-sucustu-yakalandi-339696, Haber Tarihi: 18 Ocak 2016, Erişim Tarihi: 24 Eylül 2023

Özdemir, C. (2023). Röportaj Adam Cumhurbaşkanı Adayı Mı Oluyor? Yayın Tarihi: 24 Mart 2023, Erişim Tarihi: 24 Eylül 2023

TAŞINIR MALLARIN MÜLKİYETİNİN DEVRİNE UYGULANACAK HUKUK

Prof. Dr. Necla ÖZTÜRK [1], Arş. Gör. Döndü KUŞCU [2]

[1] Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Milletlerarası Özel Hukuk ABD,

ORCID ID: 0000-0003-1259-980X

[2] Dicle Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Milletlerarası Özel Hukuk ABD,

ORCID ID: 0000-0002-9619-6540

ÖZET

Yabancılık unsuru içeren taşınır malların mülkiyetin devrine hangi hukukun uygulanacağı konusu milletlerarası özel hukuk bakımından özellik arz eden bir konu olmasından dolayı, çeşitli düzenlemelere tabii olmuştur. Türk hukuku bakımından 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun (MÖHUK)[1] kapsamında konu düzenlenmektedir.

MÖHUK'un 21/1. maddesi kapsamında; "*taşınırlar ve taşınmazlar üzerindeki mülkiyet hakkı ve diğer aynî haklar, işlem anında malların bulunduğu ülke hukukuna tâbidir*". İlgili hüküm kapsamında mülkiyet ve diğer ayni hakların işlem sırasında malın bulunduğu yer hukukuna yani *lex rei sitae*'ye tabii olacağı düzenlenerek değişken statüden kaynaklanacak sorunların önüne geçmek hedeflenmiştir. Ancak bir mal taşınma halinse ise bu durumda MÖHUK'un 21. maddesinin 1. fıkrası değil, 2. fıkrası uygulama alanı bulacaktır. İlgili hükme göre taşınmakta olan mallar söz konusu olduğunda varma yeri hukuku ayni haktan doğan ihtilaflar hakkında uygulama alanı bulacaktır. Henüz kazanılmamış olan ayni haklardan doğan uyuşmazlıklar bakımından ise işlem anında bulunma yeri değil MÖHUK m. 21/3 kapsamında "malın son bulunduğu" ülkenin hukuku uygulama alanı bulacaktır. Bu husus özellikle zamanaşımı yoluyla bir malın mülkiyetinin kazanılması durumunda uygulama alanı bulabilecektir.

Bu bildirinin amacı taşınır malların mülkiyetine uygulanacak hukuku MÖHUK hükümleri başta olmak üzere karşılaştırmalı hukuk ve doktrinde yer alan farklı görüşler bağlamında etraflıca incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Taşınır Mal, Mülkiyet, Lex Rei Sitae, Lex Domicili.

I. GİRİŞ

Eşya hukuku genel olarak, nesneler üzerindeki ayni hakları ve bu hakların doğuşunu ve sona ermesini, özelliklerini ve kapsam ve türlerini düzenleyen hukuk dalıdır. Mülkiyet hakkı ise sahibine en geniş yetkiler veren ayni hak olarak kabul görmektedir[2]. Kökleri Roma

[1] RGT. 12.12.2007-26728.
[2] Doğan, V., *Milletlerarası Özel Hukuk*, Ankara 2019, s. 382.

hukukuna dayanan mülkiyet hakkı sahibine geniş yetkiler vermesi sebebiyle mutlak bir hak, parasal bir karşılığı olması nedeniyle ise malvarlığı hakları arasında görülmektedir. Malik olan kimse bu hakkını hukuki sınırlamalar saklı olmak üzere dilediği gibi kullanabilecek, devredebilecek ve eşya üzerinde sınırlı ayni haklar kurabilecek ve kaldırabilecektir. Mülkiyet hakkı malik olan kimseye, hakkın konusu olan eşyayı kullanma (*jus utendi*), eşyanın varsa ürünlerinden yararlanma (*jus fruendi*) ve tasarruf etme (*jus abutendi*) haklarını tanımaktadır[3]. Mülkiyet hakkı taşınır eşya üzerinde ve taşınmaz eşya üzerinde söz konusu olabilmektedir. Hukuk sistemleri eşyanın taşınır veya taşınmaz olmasına göre mülkiyet hakkını ayrı şekilde düzenlemektedirler.

Türk hukukunda taşınır mülkiyeti Türk Medeni Kanunu'nun (TMK)[4] üçüncü bölümünde 762-778. maddeler arasında etraflıca düzenlenmiştir. Buna göre ilgili düzenlemelerde taşınır mülkiyetinin konusu[5], taşınır mülkiyetinin kazanılması[6] ve kaybedilmesi[7] konusunda etraflı düzenlemeler bulunmaktadır. Genel olarak Türk hukukunun da aralarında bulunduğu *Kıta Avrupası* hukuk sistemi ile *Anglo Amerikan* Hukuk sisteminin mülkiyet hakkına bakış açısı arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklardan dolayı kanunlar ihtilafı alanında mülkiyetin devrine uygulanacak hukuk bağlamında bir takım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Çalışma kapsamına taşınır mülkiyetinin devrine uygulanacak hukuk bakımından öncelikle genel bir bilgilendirme yapıldıktan sonra Türk hukukunda taşınır mülkiyetinin devrine uygulanacak hukuk konusu etraflıca ele alınacaktır.

A. Genel Olarak Taşınır Mülkiyetine Uygulanacak Hukuk

1. Tasarruf İşlemi ve Borçlandırıcı İşlem Ayrımı

Borçlandırıcı işlem ile tasarruf işlemi taraflar arasında ve hem taraflar hem üçüncü kişiler nezdinde sonuç doğurması bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Borçlandırıcı işlemler sadece taraflar arasında sonuç doğururken, ayni hak doğmasına yol açan tasarruf işlemleri hem

---

[3] Şanlı, C./Esen, E./Ataman- Figanmeşe, İ., *Milletlerarası Özel Hukuk*, İstanbul 2020, s. 257.

[4] RGT. 08.12.2001-24607.

[5] TMK m. 762 kapsamında; "*Taşınır mülkiyetinin konusu, nitelikleri itibarıyla taşınabilen maddî şeyler ile edinmeye elverişli olan ve taşınmaz mülkiyetinin kapsamına girmeyen doğal güçlerdir*".

[6] Türk hukukunda taşınır mülkiyetinin devri için zilyetliğin devri gerekmektedir. TMK m. 763 kapsamında; "*Taşınır mülkiyetinin nakli için zilyetliğin devri gerekir. Bir taşınırın zilyetliğini iyiniyetle ve malik olmak üzere devralan kimse, devredenin mülkiyeti devir yetkisi olmasa bile, zilyetlik hükümlerine göre kazanmanın korunduğu hâllerde o şeyin maliki olur*". Öte yandan TMK madde 766 kapsamında zilyetliğin devrine gerek olmaksızın hükmen teslim de mümkündür. İlgili hüküm kapsamında; "*Bir taşınırın mülkiyetini nakleden kimse özel bir hukukî ilişkiye dayanarak o şeyin zilyetliğini korursa, mülkiyet teslimsiz geçmiş olur. Ancak, bu işlem üçüncü kişileri zarara sokmak veya taşınır rehni kurallarından kurtulmak için yapılmışsa, mülkiyetin nakli sonuç doğurmaz. Böyle bir amaç güdülüp güdülmediğini hâkim takdir eder*".

[7] Taşınır mülkiyetinin kaybına ilişkin TMK 778. madde bağlamında; "*Taşınır mülkiyeti, malik tarafından terk edilmedikçe veya başkası tarafından kazanılmadıkça yalnız zilyetliğin kaybıyla sona ermez*". Dolayısıyla sadece zilyetliğin herhangi bir neden ile kaybı mülkiyetin kaybedilmesine doğrudan yol açmayacaktır. Ancak kazandırıcı zamanaşımı hükmü kapsamında; "*Başkasının taşınır bir malını davasız ve aralıksız beş yıl iyiniyetle ve malik sıfatıyla zilyetliğinde bulunduran kimse, zamanaşımı yoluyla o taşınırın maliki olur. Zilyetliğin irade dışı kaybedilmesi hâlinde zilyet, bir yıl içinde eşyayı ele geçirir veya açacağı bir dava yoluyla onu yeniden elde ederse kazandırıcı zamanaşımı kesilmiş olmaz. Kazandırıcı zamanaşımı süresinin hesaplanmasında, kesilmesinde ve durmasında Borçlar Kanunu'nun zamanaşımına ilişkin hükümleri kıyas yoluyla uygulanır*" (TMK m. 777).

taraflar hem üçüncü kişiler nezdinde sonuç doğurmaktadır. Dolayısıyla borçlandırıcı işlem ile tasarruf işlemine uygulanacak hukuku belirleyen kurallar da farklılık arz etmektedir[8].

2. Taşınır Mülkiyetine Uygulanacak Hukuka İlişkin Farklı Görüşler

Nesne ile ilgili bu ilişkiler esas olarak nesnenin bulunduğu yerde ortaya çıkarlar. Bu nedenle kanunlar ihtilafının ortaya çıkması durumunda eşyanın bulunduğu yerin hukukunun yani *lex rei sitae'nin* (*LRS*) bilinmesi önem arz etmektedir[9]. Kanunlar ihtilafı kurallarının ortaya çıktığı ilk anlardan beri taşınmaz mallar üzerinde *LRS* kuralının uygulanması kabul görmektedir. Taşınırlar söz konusu olduğunda ise *LRS*'nin saptanması taşınmaz mallar kadar kolay olmamaktadır. Bu zorluk nedeniyle zaman içerisinde taşınır malların aynına uygulanacak hukuk açısından farklı yaklaşımlar benimsendiği görülmektedir[10].

a. Lex Domicili (Malikin İkametgâh Yeri Hukuku)

Taşınır eşyanın aynına ilişkin uygulanacak hukuk olarak ikametgâh yeri hukukunun bağlama noktası olarak kullanıldığı görülmektedir. İtalyan statücülerinin statüleri kişiler ve eşyalar olarak ayırmasının neticesinde ortaya çıkan bu bağlama noktası daha sonra erken Fransız ve Hollanda ekolleri tarafından da savunulmuştur. Eşyanın malikini takip edeceğinden yola çıkarak ortaya atılan bu görüş "*Mobilia Sequuntur Personam*" olarak yani "eşya sahibini takip eder" şeklinde izah edilmektedir[11]. Malikin ikametgâh yeri hukukunun uygulanması doktrinde ihtiyaçlara cevap vermekten uzak olduğundan bahisle eleştirilmiştir. Buna göre; malın maliki olduğunu iddia eden birden fazla kimsenin bulunması ve bunların da ikametgâh yerlerinin farklı ülkelerde bulunması halinde uygulanma ihtimali olan birden fazla hukukun bulunması söz konusu olabilecektir[12]. Dolayısıyla malikin ikametgâh yeri hukuku taşınır mülkiyetinin devrine uygulanacak etkili bir bağlama noktası olarak görülmemektedir.

b. *Lex Loci Contractus* (Sözleşmenin Yapıldığı Yer Hukuku)

Bu görüşe göre mülkiyetin devrine ilişkin uyuşmazlığın vasıflandırılmasında sözleşme görüşü hâkim olmaktadır. Bu görüşe göre sözleşmenin kurulduğu yer ile malın bulunduğu yer aynı ise bir sorun olmayacak yine malın bulunduğu yer hukuku uygulama alanı bulacaktır[13]. Ancak bu görüşe göre, malın bulunduğu yer ile sözleşmenin yapıldığı yerin farklı olması halinde sözleşmenin yapıldığı yer hukuku uygulama alanı bulacaktır. Milletlerarası özel hukuk hakkaniyetinin sağlanması açısından sözleşme ile en sıkı ilişkili ülkenin hukukunun uygulanması gerekmektedir. Oysa sözleşmenin yapıldığı yer özellikle günümüzde uzak mesafe

---

[8] Çelikel, A./Erdem B. B., *Milletlerarası Özel Hukuk,* İstanbul 2020, s. 378.
[9] Göğer, E., *Devletler Hususi Hukuku*, Ankara 1977, s. 290.
[10] Aybay, R./ Dardağan Kibar, E., *Uluslararası Düzeyde Yasaların Çatışması,* İstanbul 2001, s. 219.
[11] Güngör, G., *Türk Milletlerarası Özel Hukuku*, Ankara 2021, s. 166.
[12] Acun Mekengeç, M., "Aynî Haklardan Doğan Uyuşmazlıklarda Uygulanacak Hukuk Ve Yetkili Mahkeme", Kocaeli 2015, s. 162.
[13] Acun Mekengeç, s. 163.

sözleşmelerinin akdedilmesinden dolayı çoğu zaman malın bulunduğu yer ile alakası olmayan tesadüfi yerler olabilmektedir.

Öte yandan malın mülkiyetinin kazanılması yalnızca sözleşme ile mümkün olmamaktadır. Sözleşme dışı durumlarda özellikle zamanaşımı ile kazanım hallerinde de mülkiyetin bir kimse tarafından elde edilmesi durumu söz konusu olacaktır. Dolayısıyla bu görüş kanaatimizce mülkiyetin devri durumunu doğuran tüm hallerde uygulama alanı bulamayacağından bahisle, uygulanmaya elverişli bir hal değildir.

c. En Sıkı İlişkili Hukuk

Üçüncü olarak taşınır mülkiyetinin devrine olay ile en sıkı ilişki halindeki ülkenin hukukunun uygulanması gerektiği görüşü ileri sürülmüştür. Bu görüş esasen Anglo Amerikan hukukunun uygulandığı coğrafyalarda uygulama alanı bulmuştur. Bu görüşe göre en sıkı ilişkili olan hukuk malın bulunduğu yer hukuku olabileceği gibi, ikametgâh yeri hukuku yahut sözleşmenin akdedildiği yer hukuku da olabilecektir. Buna göre bir malın tesadüfi şekilde bulunduğu yer hukuku yani *LRS* uygulanmak zorunda değildir. Malın bulunduğu yer hukuku sıkı ilişki içinde değilse uygulama alanı bulmayacak ve hâkim tarafından en sıkı ilişkili hukuku ilişkin araştırma yapılacaktır. Kanaatimizce bu görüş milletlerarası özel hukuk hakkaniyetinin sağlanması bakımından en yerinde görüştür.

d. *Lex Rei Sitae* (Malın Bulunduğu Yer Hukuku- *LRS*)

Bu prensip ilk kez malikin ikametgâh yeri hukuku kuralına karşı *Savigny* tarafından ileri sürülmüştür[14]. Eşya üzerinde mülkiyet ve diğer ayni hakların kurulması ve sona ermesi konusunda işlem anında malın bulunduğu yer hukukunun uygulanması esas olarak geniş şekilde uygulama bulmaktadır. Taşınmaz malların aynından doğan uyuşmazlıklarsa *LRS*'nin uygulanması bir gereklilik olarak görülmektedir[15]. LRS kuralının uygulanmasının evrensel bir şekilde kabul görmesinin çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle malın bulunduğu yer kural olarak malın kontrolünün fiilen sağlandığı yerdir. Öte yandan sözleşme ile taraf olmayan üçüncü kişiler nezdinde malın bulunduğu yer hukukunun uygulanacağına ilişkin bir güven söz konusu olabilecektir.

Ayni hak ilişkisi ile eşyanın bulunduğu yer arasında gerçek ve yasal bir ilişkinin bulunduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda bir mal için bulunma yeri hukukunun bir kişi için var olan yerleşim yeri hukuku gibi görülmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Öte yandan kanaatimizce malın tesadüfen bir yerde bulunması halinde malın bulunduğu yer hukukunu uygulamak hakkaniyete uygun düşmeyecektir. Aşağıda Türk Hukukunda taşınır mülkiyetinin devrine uygulanacak hukuk bahsinde konuya değinilecektir.

---

[14] *Savigny* tarafından ileri sürülen LRS anlayışının detayları hakkında bkz. Seviğ, M.R/Seviğ, V.R., *Devletler Hususi Hukuku*, 1962 İstanbul, s. 531 vd.; Berki, O. F., *Devletler Hususi Hukuku*, İstanbul 1956, s. 423; Yörük, A. K., *Devletler Hususi Hukuku*, İstanbul 1950, s. 365.

[15] Nomer, E., *Devletler Hususi Hukuku*, İstanbul 2017, s. 302.

B. Türk Hukukunda Taşınır Malların Mülkiyetinin Devrine Uygulanacak Hukuk

Türk hukukunda 1330 tarihli Muvakkat Kanun[16] ile taşınmazlar üzerinde ayni haklara uygulanacak hukuk olarak temel prensip malın bulunduğu yer hukuku olarak düzenlenirken, taşınır eşya konusunda açık bir düzenleme yer almamıştır[17]. 2675 sayılı MÖHUK'un[18] 23. Maddesinde 5718 sayılı günümüzde yürürlükte olan MÖHUK'un 21. maddesi ile temel olarak aynı hüküm yer almaktadır. 5718 MÖHUK'ta 2675 sayılı MÖHUK'tan farklı olarak "işlem anında" ibaresi yer almaktadır[19].

Bu bağlamda günümüzde Türk Hukuku'nda MÖHUK'un 21. Maddesi kapsamında; taşınırlar ve taşınmazlar üzerindeki mülkiyet hakkı ve diğer aynî haklar, işlem anında malların bulunduğu ülke hukukuna; taşınmakta olan mallar (*Res in Transitu*) üzerindeki aynî haklar, varma yeri hukukuna ((*lex loci destinationis*); yer değişikliği hâlinde henüz kazanılmamış aynî haklar ise, malın son bulunduğu ülke hukukuna tâbidir. İlgili hükme göre; "*(1) Taşınırlar ve taşınmazlar üzerindeki mülkiyet hakkı ve diğer aynî*

haklar, işlem anında malların bulunduğu ülke hukukuna tâbidir.

(2) Taşınmakta olan mallar üzerindeki aynî haklara varma yeri hukuku uygulanır.

(3) Yer değişikliği hâlinde henüz kazanılmamış aynî haklar malın son bulunduğu ülke hukukuna tâbidir.

(4) Taşınmazlar üzerindeki aynî haklara ilişkin hukukî işlemlere şekil yönünden bu malların bulundukları ülke hukuku uygulanır".

5718 sayılı MÖHUK ile "işlem anında" malın bulunduğu yer hukukunun eşyanın aynından doğan ihtilaflara uygulanacağının düzenlenmesi, statü değişikliğinden kaynaklanacak sorunların önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda MÖHUK m. 21 bağlamında sabit statü olarak malın bulunduğu yer hukuku işlem anında malın bulunduğu yer hukuku olarak anlaşılmalıdır. İşlem anı ile kastedilen ayni hakka yönelik olan işlemin yapıldığı andır. Türk hukukunda taşınır eşyanın satışına ilişkin işlemin yapıldığı anda yani borçlandırıcı işlemin yapıldığı anda mülkiyet intikal etmemektedir. Mülkiyetin devredilmesi için taşınırın sözleşmeye uygun teslimi gerekmektedir. Bu bağlamda mülkiyetin devri işleminin henüz olmadığı durumlarda kazanılmamış ayni hak söz konusu olduğundan, kazanılmamış ayni haklar için MÖHUK m. 23/3 hükmü uygulanma alanı bulacaktır.

LRS kuralının MÖHUK'un 21. Maddesi kapsamında ilk istisnası taşınmakta olan mallar ile ilgilidir[20]. Taşınmakta olan mallar için belli bir bulunma yeri söz konusu olamayacağından

---

[16] Tam adı "*Memaliki Osmaniyede Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanunu Muvakkat*" olan Kanun (24 Şubat 1915) kısaca "Muvakkat Kanun" olarak anılacaktır.

[17] Muvakkat Kanun'un 4. Maddesi kapsamında; "*Tebaayi ecnebiyeye müteallik ve emvali gayrimenkuleye ait bilcümle deavi ile mevaddı sairei hukukiye ve ticariye ve caiziye davaları tebaayi Osmaniye alakadar olmasa dahi mehakimi devleti aliyede kavanin ve nizamat ve usulü Osmaniyeye tevfikan rüyet olunur*" hükmü amirdir.

[18] RGT. 22.05.1982 – 17701.

[19] 5718 sayılı MÖHUK'un gerekçesinde bu konuda "… *Ancak, malların hangi anda bulunduğu yer hukukunun uygulanacağı maddede belirtilmemiş olduğundan, uygulamada taşınırlar ve taşınmazlar üzerindeki mülkiyet ve sair haklara malların hangi anda bulunduğu yer hukukunu uygulanacağı tereddütlere yol açmıştır. Bu sebeple belirtilen tereddüdü önlemek için; Tasarıda, maddeye "işlem anında" ibaresi ilave edilerek, muhtemel değişken statü (conflict mobile) ihtilâflarının ortaya çıkması önlenmişti…*" şeklinde açıklamada bulunulmuştur.

[20] Göğer, s. 290.

özel bir düzenleme yapma gereği hasıl olmuştur. Buna göre varma yeri hukuku hem malın sahibi hem mülkiyeti kazanan kişi açısından ön görülebilir bir hukuk olduğundan bahisle doktrinde MÖHUK m. 21/2 yerinde bir düzenleme olarak görülmüştür.

Henüz tamamlanmamış hukuki işlemlerde ayni hakkın henüz kazanılmasından önce taşınır malın yer değiştirmesi halinde hangi hukukun uygulanacağı sorunu gündeme gelecektir. MÖHUK m. 21/3'e göre henüz kazanılmamış ayni haklar bakımından malın son bulunduğu yer hukuku geçerli hukuk olarak tanımıştır[21]. Bu durumda da esasen *LRS* kuralı uygulama alanı bulmaktadır. Bu durum taşınır mülkiyetinin kazandırıcı zamanaşımı yoluyla kazanılması hallerinde önem kazanmaktadır. Örneğin TMK m. 777 bağlamında taşınır mülkiyetini iyi niyetle ve malik sıfatıyla elinde bulunduran kişi bu eşyanın mülkiyetini kazanacaktır. Aynı süre Alman Hukukunda on yıldır. Bir taşınırı dört yıldır elinde bulunduran kimse bu malı Almanya'ya götürdüğü anda mülkiyetin iktisabı Alman hukukuna tabii olacaktır. Dolayısıyla altı yıl daha malı iyi niyetli bir şekilde elinde bulundurması gerekecektir.

II. SONUÇ

Taşınır malların mülkiyetine uygulanacak hukuk kural olarak işlem anında malın bulunduğu yer hukuku yani *lex rei sitae* olarak kabul edilmektedir. Oysa taşınır eşyaların özellik arz eden durumlarından dolayı işlem anında bulunma yeri, taraflar ve işlem ile ilişkisi bulunmayan tesadüfi bir ülkenin hukuku olabilecektir. Taşınmakta olan mallar açısından bu husus göz önüne alınarak 5718 sayılı MÖHUK m. 21/3 kapsamında varma yeri hukukunun işlemin esasına uygulanacak hukuk olacağı düzenleme altına alınmıştır. Ancak taşınmakta olmayan mallar açısından işlem anında malın bulunduğu yer bazı durumlarda tesadüfi bir ilişkiye sahip bir ülkenin hukuku olabilecektir. Bu durumda MÖHUK kapsamında malın bulunduğu yer hukukunun yakın ilişki içerisinde olup olmadığı göz önüne alınmaksızın uygulama alanı bulacaktır. Kanaatimizce malın bulunduğu yer hukukunun olay ve kişiler ile bir ilişkisi olmadığı tesadüfi durumlarda halin tüm şartlarına rağmen daha sıkı ilişkili bir hukuk olması halinde bu ülkenin hukuku uygulama alanı bulmalıdır.

KAYNAKÇA

Acun Mekengeç, M., "*Aynî Haklardan Doğan Uyuşmazlıklarda Uygulanacak Hukuk ve Yetkili Mahkeme*", Kocaeli 2015.

Aybay, R./ Dardağan Kibar, E.: *Uluslararası Düzeyde Yasaların Çatışması,* İstanbul 2001.

Berki, O. F., *Devletler Hususi Hukuku*, İstanbul 1956.

[21] Can, H./Toker A. G., *Milletlerarası Özel Hukuk*, Ankara 2018, s. 432.

Birsen, K., *Devletler Hususi Hukuku*, İstanbul 1936.

Can, H./Toker A. G., *Milletlerarası Özel Hukuk,* Ankara 2018.

Çelikel, A. /Erdem B. B., *Milletlerarası Özel Hukuk,* İstanbul 2020.

Dal, K., *Devletler Hususi Hukuku,* Ankara 1966.

Doğan, V., *Milletlerarası Özel Hukuk,* Ankara 2019.

Göğer, E., *Devletler Hususi Hukuku,* Ankara 1977.

Güngör, G., *Türk Milletlerarası Özel Hukuku*, Ankara 2021.

Nomer, E., *Devletler Hususi Hukuku*, İstanbul 2017.

Seviğ, M.R/Seviğ, V.R., *Devletler Hususi Hukuku*, İstanbul 1962.

Şanlı, C./Esen, E./Ataman- Figanmeşe, İ., *Milletlerarası Özel Hukuk*, İstanbul 2020.

Yörük, A. K., *Devletler Hususi Hukuku*, İstanbul 1950.

5901 SAYILI TÜRK VATANDAŞLIĞI KANUNU KAPSAMINDA VATANDAŞLIĞIN İPTALİ

Prof. Dr. Necla ÖZTÜRK [1], Arş. Gör. Döndü KUŞCU [2]

[1] Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Milletlerarası Özel Hukuk ABD,

ORCID ID: 0000-0003-1259-980X

[2] Dicle Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Milletlerarası Özel Hukuk ABD,

ORCID ID: 0000-0002-9619-6540

ÖZET

Türk Vatandaşlığı 1982 Anayasası'nın[1] 66. maddesine göre ancak kanunda gösterilen hallerde kazanılır ve ancak kanunda gösterilen hallerde kaybedilir. Bu bağlamda Türk Vatandaşlığın kazanılması ve kaybına ilişkin hususlar 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununda[2] (TVK) düzenlenmiştir. TVK bağlamında Türk Vatandaşlığının kaybedilmesi iradi kayıp ve irade dışı kayıp şeklinde söz konusu olabilecektir. Türk Vatandaşlığının iptali de irade dışı vatandaşlığın kaybı halleri arasında yer almaktadır.

5901 sayılı TVK'nın 31. maddesine göre yetkili makam kararıyla sonradan Türk vatandaşlığını kazanan kimseler hakkında vatandaşlığın iptali söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla vatandaşlığın aslen kazanılması halinde iptal müessesesi söz konusu olmayacaktır. TVK 31. madde bağlamında; ilgilinin yalan beyanı yahut vatandaşlığa kazanmada esas alınan önemli hususların gizlenmesi durumunda, vatandaşlık kazanma kararı, kazanma kararını veren yetkili makam tarafından iptal edilecektir. Türk vatandaşlığına alınma kararının iptalinin kazanma kararından en geç ne kadar süre sonra verileceğine ilişkin TVK'da bir düzenleme yer almamaktadır. Buna göre ilgilinin yalan beyanı veya vatandaşlık kazanmasına esas teşkil eden önemli hususlarda gizlenen bilgiler öğrenildiği anda iptal işlemi yapılabilecektir. İptal kararı, kararın alınmasından sonra hüküm ve sonuç doğurmaya başlayacak ve ilgili kişiye bağlı olarak vatandaşlık kazanmış olan eşe ve çocuklara da uygulanacaktır. Dolayısıyla vatandaşlık kazanmaya esas teşkil eden işlemin iptal edilmesiyle bu işleme dayanarak Türk vatandaşlığı kazanmış olan kimselerin de vatandaşlıkları iptal edilecek ve iptal kararından itibaren bu kimseler yabacı statüsüne geçecektir.

Bu bildirinin amacı irade dışı vatandaşlığın kaybı hallerinden biri olan vatandaşlığın iptalinin şartlarını, hüküm ve sonuçları 5901 sayılı TVK ve doktrinde yer alan yaklaşımlar göz önünde bulundurularak etraflıca incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlığın İptali, Vatandaşlığın Kazanılması, 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu

[1] RGT. 09.11.1982-17863.
[2] RGT. 12.06.2009-27256.

I. GİRİŞ

Türk Vatandaşlığının iptali, vatandaşlığın kaybını düzenleyen 5901 sayılı TVK'nın üçüncü bölümünde 31 ve 33. maddeler arasında düzenlenmiştir. TVK m. 31 bağlamında; "*Türk vatandaşlığını kazanma kararı; ilgilinin yalan beyanı veya vatandaşlığı kazanmaya esas teşkil eden önemli hususları gizlemesi sonucunda vuku bulmuş ise kararı veren makam tarafından iptal edilir*". Kanun koyucu ilgili hüküm bağlamında idareye taktir yetkisi tanımamıştır[3]. Dolayısıyla ilgilinin yalan beyanı veya Vatandaşlığı kazanmasına dayanak teşkil eden önemli hususları gizlemesi halinin öğrenilmesi durumunda idare ilgilinin vatandaşlığa alınma kararının iptalini gerçekleştirmelidir. Türk vatandaşlığına alınma kararını veren yetkili makam alma kararının iptalini de vermeye yetkilidir.

Vatandaşlığın iptali müessesesi ilk olarak 403 sayılı TVK[4] kapsamında düzenlenmiştir[5]. 403 sayılı TVK'nın 5901 sayılı TVK ile en önemli farklı iptal işlemine ilişkin süre sınırlaması getirmiş olmasıdır[6]. 403 sayılı TVK m. 24 kapsamında Türk Vatandaşlığına alınma kararından beş yıl geçtikten sonra iptal kararı verilemeyecektir[7].

Türk Vatandaşlığına alınma kararının iptali yalnızca vatandaşlığın sonradan kazanılması halleri açısından söz konusu olabilecektir. Bu bağlamda öncelikle yetkili makam tarafından alınmış bir vatandaşlığa alınma kararının varlığı gerekmektedir. Buna göre vatandaşlığın soybağı ve doğum yeri esasına göre aslen kazanıldığı hallerde vatandaşlığın iptali söz konusu olmayacaktır. Vatandaşlığın iptalinin söz konusu olabileceği haller: TVK m. 10 bağlamında genel yoldan vatandaşlığın kazanılması[8], 12. madde kapsamında istisnai yolla Türk

---

[3] Aybay, R., Özek, N., Ersen Perçin, G., *Vatandaşlık Hukuku*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2019, s. 211; Doğan, V., *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Savaş Yayınevi, Ankara 2018, s. 145.

[4] RGT. 22.02.1964-11638.

[5] Fişek, H., *Vatandaşlığa Alınmanın İptali*, Osman F. Berki'ye Armağan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No. 411, Ankara, 1977, s. 375-376.

[6] Öztürk, N., "*Türk Vatandaşlığı Kanunu Tasarısı'nın Vatandaşlığın İrade Dışı Kaybı Yollarına Yaklaşım*", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 73, 2007, ss. 95-131, s. 117.

[7] 403 sayılı TVK madde 24 şu şekildedir: "*Vatandaşlığa alınma, ilgilinin yalan beyanı veya önemli hususları gizlemesi sonucu vukubulmuş ise, vatandaşlığa alınma kararı Bakanlar Kurulunca iptal edilir. İlgilinin Türk vatandaşlığına alınmasından başlıyarak beş yıl geçtikten sonra iptal kararı verilemez*". 403 sayılı TVK kapsamında vatandaşlığın kaybı hakkında detaylı bilgi için bkz. Uluocak, N.E., *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1968, s. 81 vd.

[8] İlgili hükme göre; "*(1) Türk vatandaşlığını kazanmak isteyen bir yabancı, bu Kanunda belirtilen şartları taşıması halinde yetkili makam kararı ile Türk vatandaşlığını kazanabilir. Ancak, aranan şartları taşımak vatandaşlığın kazanılmasında kişiye mutlak bir hak sağlamaz. (2) (Ek: 19/10/2017-7039/28 md.) Bu Kanun uyarınca sonradan Türk vatandaşlığının kazanılmasında uygulanacak temel ilke ve esaslar ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının görüşleri alınmak suretiyle Bakanlıkça belirlenir*". TVK m. 11 bağlamında ise şartlar yer almaktadır. İlgili hüküm kapsamında; *"(1) Türk vatandaşlığını kazanmak isteyen yabancılarda; a) Kendi millî kanununa, vatansız ise Türk kanunlarına göre ergin ve ayırt etme gücüne sahip olmak, b) Başvuru tarihinden geriye doğru Türkiye'de kesintisiz beş yıl ikamet etmek, c) Türkiye'de yerleşmeye karar verdiğini davranışları ile teyit etmek, ç) Genel sağlık bakımından tehlike teşkil eden bir hastalığı bulunmamak, d) İyi ahlak sahibi olmak, e) Yeteri kadar Türkçe konuşabilmek, f) Türkiye'de kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimini sağlayacak gelire veya mesleğe sahip olmak, g) Millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmamak, şartları aranır*".

vatandaşlığının kazanılması[9], m. 13[10] ve m. 14[11] kapsamında ikamet şartlı ve ikamet şartsız Türk vatandaşlığının yeniden kazanılması, m. 16 kapsamında evlenme yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılması[12], m. 17 kapsamında evlat edinilme yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılması[13] ve 43 madde kapsamında mülga 403 sayılı TVK bağlamında haklarında kaybettirme kararı verilenler için verilen Türk vatandaşlığının kazanılması[14] kararlarıdır.

Çalışma kapsamında öncelikle vatandaşlığın iptalinin nedenleri ele alınacak ve sonrasında iptalin hüküm ve sonuçları incelenecektir.

II. TÜRK VATANDAŞLIĞININ İPTALİNİN ESASLARI

A. Türk Vatandaşlığının İptalinin Nedenleri

---

[9] İlgili hükme göre; *"(1) Millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmamak şartıyla Cumhurbaşkanı kararı ile aşağıda belirtilen yabancılar Türk vatandaşlığını kazanabilirler.2 a) Türkiye'ye sanayi tesisleri getiren veya bilimsel, teknolojik, ekonomik, sosyal, sportif, kültürel, sanatsal alanlarda olağanüstü hizmeti geçen ya da geçeceği düşünülen ve ilgili bakanlıklarca haklarında gerekçeli teklifte bulunulan kişiler. b) (Ek: 28/7/2016-6735/27 md.) 4/4/2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 31 inci maddesinin birinci fıkrasının (j) bendi uyarınca ikamet izni alanlar ile Turkuaz Kart sahibi yabancılar ve bunların yabancı eşi, kendisinin ve eşinin ergin olmayan veya bağımlı yabancı çocuğu.(1) c) Vatandaşlığa alınması zaruri görülen kişiler. d) Göçmen olarak kabul edilen kişiler. (2) (Ek: 19/10/2017-7039/29 md.) Millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek hali bulunanların talepleri Bakanlıkça reddedilir*".

[10] İlgili hüküm ikamet şartı aranmadan yeniden kazanma hallerini düzenlemektedir. Buna göre; " *(1) Millî güvenlik bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmamak şartıyla aşağıda belirtilen kişiler Türkiye'de ikamet etme süresine bakılmaksızın, Türk vatandaşlığını Bakanlık kararıyla yeniden kazanabilirler. a) Çıkma izni almak suretiyle Türk vatandaşlığını kaybedenler. b) Ana veya babalarına bağlı olarak Türk vatandaşlığını kaybedenlerden 21 inci maddede öngörülen süre içerisinde seçme hakkını kullanmayanlar*".

[11] İlgili hükme göre; *"(1) 29 uncu madde uyarınca Türk vatandaşlığı kaybettirilenler Cumhurbaşkanı kararıyla, 34 üncü madde uyarınca Türk vatandaşlığını kaybedenler Bakanlık kararıyla, millî güvenlik bakımından engel teşkil edecek bir halinin bulunmaması ve Türkiye'de üç yıl ikamet etmek şartıyla Türk vatandaşlığını yeniden kazanabilirler*".

[12] İlgili hükme göre; *"(1) Bir Türk vatandaşı ile evlenme doğrudan Türk vatandaşlığını kazandırmaz. Ancak bir Türk vatandaşı ile en az üç yıldan beri evli olan ve evliliği devam eden yabancılar Türk vatandaşlığını kazanmak üzere başvuruda bulunabilir. Başvuru sahiplerinde; a) Aile birliği içinde yaşama, b) Evlilik birliği ile bağdaşmayacak bir faaliyette bulunmama, c) Millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmama, şartları aranır. (2) Başvurudan sonra Türk vatandaşı eşin ölümü nedeniyle evliliğin sona ermesi halinde birinci fıkranın (a) bendindeki şart aranmaz. (3) Evlenme ile Türk vatandaşlığını kazanan yabancılar evlenmenin butlanına karar verilmesi halinde evlenmede iyiniyetli iseler Türk vatandaşlığını muhafaza ederler*".

[13] İlgili hükme göre; "*Bir Türk vatandaşı tarafından evlat edinilen ergin olmayan kişi, millî güvenlik ve kamu düzeni bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmamak şartıyla, karar tarihinden itibaren Türk vatandaşlığını kazanabilir*".

[14] İlgili hükme göre; *"(1) Mülga 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun 25 inci maddesinin (a), (ç), (d) ve (e) bentleri uyarınca Türk vatandaşlığını kaybetmiş olan kişiler, başvurmaları halinde, millî güvenlik bakımından engel teşkil edecek bir hali bulunmamak kaydıyla, Türkiye'de ikamet etme şartı aranmaksızın Bakanlık kararı ile yeniden Türk vatandaşlığına alınabilirler. (2) Mülga 28/5/1928 tarihli ve 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununa göre vatandaşlıktan ıskat edilmiş kişiler, başvurmaları hâlinde, millî güvenlik bakımından engel teşkil edecek bir hâli bulunmamak kaydıyla, Türkiye'de ikamet etme şartı aranmaksızın Bakanlık kararı ile yeniden Türk vatandaşlığına alınabilirler. (3) Millî güvenlik bakımından engel teşkil edecek hali bulunanların talepleri Bakanlıkça reddedilir*".

Sonradan kazanılan Türk vatandaşlığının iptal edilebilmesi için vatandaşlığa alınan kişinin söylediği yalan beyan gizlediği hususlar vatandaşlığa alınma kararına etki edebilecek önemli hususlar olmalıdır[15]. Bu bağlamda idare tarafından yalan beyanın gerçekliğinin bilinmesi durumunda yahut saklanan bilgilerin öğrenilmiş olması halinde vatandaşlığa alma kararının verilemeyecek olması gerekmektedir[16]. Kanun koyucu ne tür bilgilerin vatandaşlığa alınmaya esas teşkil edecek bilgiler olduğunu ne tür gerçekliklerin önemli gerçeklikler olduğunu detaylıca düzenlememiştir. Esasen kanun koyucudan da bu şekilde bir düzenleme yapması beklenmemelidir. Zira bu durumda sonradan vatandaşlığın kazanılması yollarının hepsi açısından detaylıca ayrım yapmak gerekliliği doğabilecektir. Örneğin kişinin TVK m. 16 bağlamında Türk vatandaşlığını kazanmak için evli olmadığı kişiyi sahte belgeler ile evlenmiş gibi göstermesi halinde esaslı bilgilerin gizlendiğinin kabulü gerekmektedir. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki, söz konusu yalan beyan veya esaslı unsurun vatandaşlığa alınma kararının verildiği sırada vuku bulan bir olay veya durum olması gerekmektedir. Vatandaşlığa alınma kararından sonra ortaya çıkan durumlar hakkında yalan beyan söylenmesi ve gizlenmesi durumu söz konusu olmayacaktır. Buna göre örneğin TVK m. 11 bağlamında genel yoldan yetkili makam kararı ile Türk vatandaşlığının kazanılması için aranan şartlardan "genel sağlık bakımından tehlike teşkil edecek bir hastalığının olmaması" şartının başvuru sırasında sağlanması gerekmektedir. Genel sağlığı tehlikeye sokan bir hastalığın bulunması vatandaşlığa alınmamaya neden olacaktır. Dolayısıyla bu durumun gizlenmesi halinde vatandaşlığa alınma kararı verilmişse öğrenildiği anda vatandaşlığa alma işleminin TVK m. 31 kapsamında iptal edilmesi gerekmektedir. Öte yandan genel sağlığı tehlikeye atacak hastalık ilgilinin Türk vatandaşlığına alınmasından sonra meydana gelmiş ise bu durumda TVK m. 31 kapsamında vatandaşlığın iptali söz konusu olamayacaktır.

Kişinin yalan beyanda bulunma ve esaslı unsurları gizleme konusunda "kasıtlı" bir şekilde hareket etmesinin gerekip gerekmediği konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Bir görüşe göre ilgili yalan beyanda bulunduğu sırada ve esaslı unsurları gizlediği sırada yetkili makamı aldatma kastı ile hareket etmelidir[17]. Bu görüşü savunan yazarlara göre iptal kararının alınmasından önce ilgilinin kastının varlığı aranmalıdır. İlgilinin kastı olmadığı tespit edilirse veya kasıtlı şekilde hareket edip etmediği noktasında tereddüt olması halinde yetkili makam tarafından vatandaşlığın iptal edilmemesi gerekmektedir. Kanaatimizce TVK lafzından hareketle kişinin yalan beyanda bulunmada kastı olması gerektiği, beyanının yalan olduğunu bilmesi gerektiği açıktır. Zira yalandan bahsedebilmek için ortada gerçekliğinin farkında olunan bir durumdan bahsetmek gerekir. Yalan kelimesi kendi anlamında bu bilme fakat bildiğini gizleme durumunu barındırır. Benzer şekilde TVK m. 31 kapsamında ilgilinin "*vatandaşlığı kazanmaya esas teşkil eden önemli hususları gizlemesi*" halinde de aktif bir rolü olması gerektiği kanısındayız. Zira Türk vatandaşlığını kazanmak isteyen yabancının esaslı unsurları

---

[15] Erdem, B.B., *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul 2019, s. 268.

[16] Türk Vatandaşlık Kanunu Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik (RGT. 06.04.2010-27544(TVKUY)) kapsamında; "*Bu maddenin birinci fıkrasında belirtilen hususların herhangi bir şekilde öğrenilmesi halinde Bakanlıkça ilgili hakkında araştırma ve soruşturma yapılır veya yaptırılır. Soruşturma sonucunda Türk vatandaşlığının kazanılmasına esas teşkil eden hususların gizlendiğinin veya yalan beyanın kanıtlanması halinde, Türk vatandaşlığının kazanılmasına ilişkin karar, kararı veren makam tarafından iptal edilir*".

[17] Erdem, s. 270.

"*gizlemesi*"nden bahsedilmektedir. Diğer kimseler tarafından esaslı unsurların gizlenmesi ve yalan beyanda bulunulması hallerini, Türk Vatandaşlığı kazanmak isteyen kişi tarafından bilinmemesi ve kendisinden bilebilecek durumda olması beklenmemesi halinde ilgiliye isnad etmek kanaatimizce doğru olmayacaktır.

Öte yandan idarenin kendi hatasından dolayı ilgilinin yetkili makam kararıyla Türk Vatandaşlığını kazanmasına karar verilmesi halinde ise iptal kararı değil geri alma kararı söz konusu olacaktır. TVK m. 40 kapsamında; "*Türk vatandaşlığının kazanılması veya kaybına ilişkin kararlar, hukuki şartlar oluşmadan veya mükerrer olarak verildiği sonradan anlaşıldığı takdirde geri alınır*". Buna göre Türk Vatandaşlığını kazanmak isteyen kişi kasten yalan beyanda bulunmasa veya önemli hususları gizlemese dahi, vatandaşlığa alınmada hukuki şartlar oluşmamışsa idare tarafından Türk Vatandaşlığını kazanma kararı geri alınacaktır. Bu durumda da idareye takdir yetkisi tanınmamıştır. Öyleyse ilgilinin kastı olmaksızın bir şekilde gizlenmiş hususlar aynı zamanda vatandaşlığa alınmaya esas teşkil eden hukuki şartlardan ise kanaatimizce iptal değil, vatandaşlığın geri alınması söz konusu olacaktır.

B. İptalin Hüküm ve Sonuçları

5901 sayılı TVK m. 32 kapsamında; "*iptal kararı, karar tarihinden itibaren hüküm ifade eder. İptal kararı ilgili kişiye bağlı olarak Türk vatandaşlığını kazanan eş ve çocuklar hakkında da uygulanır*". Görüldüğü üzere iptal kararı karar tarihinden itibaren hüküm ifade edecek dolayısıyla geçmişe dönük olarak vatandaşlığın iptali söz konusu olamayacaktır[18]. Doktrinde vatandaşlığın iptali kararının geçmişe etkili olması gerektiğini savunan yazarlar[19] olmakla birlikte ağır sonuçlara yol açacağından bahisle hükmün yerinde olduğunu savunuyoruz[20].

İptal kararı ile iptal edilen vatandaşlığa alınma kararına dayanarak vatandaşlık kazanan herkesin vatandaşlığı iptal edilecektir[21]. Örneğin TVK m. 16 kapsamında evlenme yoluyla vatandaşlığın kazanılması halinde ilgili ile birlikte vatandaşlık kazanan ergin olmayan çocuğu da iptal anında ergin olmuş olsa bile iptal kararından etkilenecektir. Bu halde evlenme yoluyla vatandaşlık kazanma kararı iptal edilmiş ise vatandaşlık kazanan yabancı eş ve bu karara göre vatandaşlık kazanmış kimseler yabancı statüsüne düşeceklerdir. Vatandaşlığa alınma kararına bağlı olmaksızın sonradan Türk vatandaşlığını kazanan kimselerin vatandaşlığı ise iptal kararından etkilenmeyecektir. Örneğin evlenme yoluyla Türk Vatandaşlığını kazanan bir kimsenin sonradan dünyaya gelen çocukları doğumla Türk vatandaşlığını aslen kazanmış olmaktadırlar. Dolayısıyla evlenme yoluyla vatandaşlığın kazanılması kararı iptal edilmiş olsa dahi sonradan Türk vatandaşlığını aslen kazanan kişinin vatandaşlığı bu durumdan etkilenmeyecektir.

---

[18] TVKUY 58. madde kapsamında; "(*1) İptal kararı ilgili kişiye bağlı olarak Türk vatandaşlığını kazanan eş ve çocuğu hakkında da hüküm ifade eder. İptal kararı, karar tarihinden itibaren geçerlidir. Türk vatandaşlığını kazanma tarihi ile kararın iptal edildiği tarih arasında Türk vatandaşı olarak yapılmış olan işlemler hakkında iptal kararı uygulanmaz. (2) İptal kararı, Türk vatandaşlığını kazanan kişinin Türk vatandaşlığını kazandıktan sonra doğan çocuğuna ve evlenme yoluyla Türk vatandaşlığını kazanan eşine tesir etmez. (3) Vatandaşlığı iptal edilenlerin mallarının tasfiyesi hakkında Kanunun 33 üncü maddesi hükümleri uygulanır*".

[19] Nomer, E., *Vatandaşlık Hukuku*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2015, s. 147.

[20] Aynı yönde; Erdem, s. 275.

[21] Nalçacıoğlu Erden, H.Z., "*Türk Vatandaşlığına Alınma Kararının İptalinde Süre*", Public and Private International Law Bulletin, Volume: 36, Issue: 1, ss. 1-32, s. 6.

Türk vatandaşlığı iptal edilenler vatandaşlığı iptal edilmekle yabancı statüsüne geçerler ve Türkiye'de yabancılara tanınan tüm sınırlamalar onlar açısından uygulama alanı bulur[22]. TVK m. 33/1 ilk cümlesinde "*Vatandaşlığı iptal edilenler hakkında 15/7/1950 tarihli ve 5683 sayılı Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun*[23] *hükümleri uygulanır*" hükmü yer almaktadır. Esasen ilgili hükme gerek kalmaksızın vatandaşlığı iptal edilen kişilerin yabancı statüsüne geçeceği açıktır. Bunun dışında TVK m. 33/1 devamında gerekli görülmesi halinde iptal kararının yanı sıra malların tasviyesi yönünde karar alınabileceği düzenlenmiştir. İlgili hükme göre; "*Bunlardan mallarının tasfiyesi gerekli görülen hallerde bu husus iptal kararında belirtilir. Bu kişiler en geç bir yıl içinde Türkiye'deki mallarını tasfiye etmek zorundadır. Aksi halde, malları Hazinece satılarak bedelleri nam ve hesaplarına kamu haznedarlığı sistemine dahil bir kamu bankasına yatırılır*". TVK m. 33/2 kapsamında ise iptal kararına karşı yargı yoluna başvurulması halinde, tasviye işleminin yargılama işleminin sonuna bırakılacağı düzenlenmiştir[24].

C. İptal Kararı Almaya Yetkili Makam ve Süre Sorunu

TVK kapsamında vatandaşlık kararının iptaline karar verecek makam Türk vatandaşlığını kazanma kararını veren makamdır. Buna göre TVK m. 12 kapsamında istisnai yoldan Türk vatandaşlığını kazananlar ile TVK m. 14 kapsamında kaybettirme sonucunda ikamet şartlı olarak yeniden Türk vatandaşlığını kazanan kişilerin vatandaşlığının iptali Cumhurbaşkanı tarafından yapılacaktır. Bunlar dışında kalan diğer vatandaşlığın sonradan kazanılması hallerinde ise iptal kararı almaya yetkili makam İçişleri Bakanlığıdır. TVK m. 31 kapsamında şartların gerçekleşmesi halinde yetkili makam vatandaşlığın iptaline karar vermek zorundadır. Bu konuda idareye takdir yetkisi bırakılmamıştır.

5901 sayılı TVK vatandaşlığa alınma kararının ne kadar süre içerisinde iptal edilmesi gerektiğine ilişkin bir hüküm içermemektedir[25]. Oysa mülga 403 sayılı TVK n. 24/2 hükmü kapsamında ilgilinin Türk Vatandaşlığına alınma işleminden başlayarak beş yıl içinde iptal kararı alınabilmekteydi[26]. Vatandaşlığın iptali konusunda bir süre sınırlaması olmaması kanaatimizce hukukun genel ilkelerine, hakkaniyete ve belirlilik ilkesine uygun olmamıştır. Örneğin aradan kırk yıl gibi uzun bir sürenin geçmiş olması halinde dahi Türk vatandaşlığının iptaline karar verilebiliyor olması vatandaşlığını kaybedecek kişi bakımından daha fazla olumsuz neticelere yol açabilecektir. Öte yandan idarenin yalan beyan veya esaslı hususların

---

[22] Güngör, G., *Tabiiyet Hukuku (Gerçek Kişiler, Tüzel Kişiler, Şeyler),* Yetkin Yayınları, Ankara 2019, s. 206.

[23] RGT. 24.07.1950- 7564. Söz konusu Kanun 6458 sayılı "*Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*"nun 124. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır.

[24] 403 sayılı TVK zamanında mallarına tasviye kararı verilen bu kişilerin verilen süre içerisinde Türkiye'yi terk etmeleri gerektiği, aksi halde sınır dışı etme kararı alınacağı düzenlenmişti. 5901 sayılı TVK kapsamında ülkeyi terk etmelerini isteme hükmü kaldırılmıştır. 403 sayılı TVK m. 33 kapsamında; "*Vatandaşlığı iptal edilenlerin mallarının tasfiyesi ile kendilerinin sınır dışı edilmeleri lüzumlu görüldüğü takdirde bu husus iptal kararında belirtilir. B u gibiler en geç bir yıl içinde Türkiye'deki mallarını tasfiye ederek ikametgâh ve iş merkezlerini yur t dışına naki l ve memleketi terketmek zorundadır. Aks i halde, malları Hazinece satılarak bedelleri nam ve hesaplarına millî bi r bankaya yatırılır ve kendileri de sınır dışı edilir. B u kişiler iptal kararı aleyhine Danıştay'a başvurdukları'takdirde, mallarının tasfiyesi ve sınır dışı işlemleri dâva sonuna bırakılır*".

[25] Nalçacıoğlu Erden, s. 11.

[26] Aybay, Özbek, Ersen Perçin, s. 214.

gizlenmesinden dolayı cezai olarak vatandaşlığın iptaline karar verdiği hususunda şüphe yoktur. Bu halde dahi ceza hukukunda da etkili olan zamanaşımı müessesesinin vatandaşlığın iptali açısından hukuki belirliliğe hizmet etmek adına bulunması gerektiği kanaatindeyiz[27].

III. SONUÇ

Anayasa'nın 66. Maddesi kapsamında Türk Vatandaşlığı ancak kanunda belirtilen durumlarda kazanılmakta ve ancak kanunun belirttiği durumlarda kaybedilebilmektedir. 5901 sayılı TVK kapsamında Türk Vatandaşlığının kazanılacağı ve kaybedileceği haller etraflıca düzenlenmiştir. Bu bağlamda Türk Vatandaşlığı iradi ve irade dışı şekilde kaybedilebilecektir. İrade dışı vatandaşlığın kaybedilmesi hali olarak vatandaşlığın iptali TVK m. 31'de düzenlenmiştir. İlgili hüküm kapsamında vatandaşlığa alınma ile ilgili konularda yalan beyanda bulunan veya önemli hususları gizleyen kişilerin vatandaşlığa alınma kararları, kararı veren yetkili makam tarafından iptal edilebilecektir. İptal kararı, kararın verildiği andan itibaren hüküm ve sonuç doğuracak ve bu tarihten itibaren ilgili ve ilgili işleme dayanarak Türk vatandaşlığını kazanan herkes yabacı statüsüne geçecektir. TVK bağlamında

KAYNAKÇA

Aybay, R., Özek, N., Ersen Perçin, G., *Vatandaşlık Hukuku*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2019.

Dal, K., *Devletler Hususi Hukuku,* Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1966.

Doğan, V., *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Savaş Yayınevi, Ankara 2018.

Erdem, B.B., *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul 2019.

Fişek, H., *Vatandaşlığa Alınmanın İptali*, Osman F. Berki'ye Armağan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No. 411, Ankara 1977.

Güner, C., "*Türk Vatandaşlığının Kazanılması ve Kaybı Kararlarının Geri Alınması*", Public and Private International Law Bulletin, Cilt: 37, Sayı: 2, 376–407.

Güngör, G., *Tabiiyet Hukuku (Gerçek Kişiler, Tüzel Kişiler, Şeyler),* Yetkin Yayınları, Ankara 2019.

Kumcu, N.P., *Türk Vatandaşlık Hukukunda İdari ve Yargısal Başvuru Yolları*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Nalçacıoğlu Erden, H.Z., "*Türk Vatandaşlığına Alınma Kararının İptalinde Süre*", Public and Private International Law Bulletin, Volume: 36, Issue: 1, ss. 1-32.

Nomer, E., *Vatandaşlık Hukuku*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2015.

[27] Aynı yönde Nalçacıoğlu Erden, s. 32.

Özbek N., "*İlgilinin İstemi Gerekmeksizin Türk Vatandaşlığıyla İlişkisinin Kesilmesi*", TBB Dergisi 2018 (139), ss. 81-128.

Öztürk, N., "*Türk Vatandaşlığı Kanunu Tasarısı'nın Vatandaşlığın İrade Dışı Kaybı Yollarına Yaklaşım*", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 73, 2007, ss. 95-131.

Seviğ, M.R., Seviğ, V.R., *Devletler Hususi Hukuku*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1962.

Uluocak, N.E., *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1968.

MUSTAFA KUTLU'NUN "HUZURSUZ BACAK" HİKÂYESİNDE KULLANILAN FİİLLERİN SÖZ VARLIĞI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

SEMİH ÇÖLMEKCİ [1]

Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,– ORCID ID: 0000-0001-8117-8975

ÖZET

Her yazar kendine has üslubuyla eserini oluştururken aynı zamanda kendine ait söz varlığını da meydana getirmiş olur. Son dönemin kalemi güçlü hikâye yazarlarından Mustafa Kutlu, hikâyelerinde birey üzerinden toplumun yaşadıklarını ve hissettiklerini anlatır. Mustafa Kutlu'nun hikâyeleri, temaları bakımından incelenmiş ve üzerine çalışmalar yapılmış fakat hikâyeleri üzerine söz varlığı çalışması yapılmamıştır. Bu çalışmada, Mustafa Kutlu'nun "Huzursuz Bacak" adlı hikâyesinin fiillerinin söz varlığı belirlenerek Türk dilinin söz varlığının ortaya çıkarılmasına katkı sağlanmak istenmiştir. Bu durumdan hareketle çalışmada Türk hikâyeciliğinin tanınmış isimlerinden olan Mustafa Kutlu'nun "Huzursuz Bacak" adlı eserinin fiilleri söz varlığı bakımından incelenmiştir. Çalışma sonucunda yüksek oranda fiil kullanımı tespit edilmiştir. Bu tespit edilen fiillerin büyük çoğunluğunun sıklık derecesi düşük olduğu görülmüştür. Bundan hareketle fiillerin tekrar sayılarının az olması yazarın özgünlüğünü göstergesidir. Gelecekte Mustafa Kutlu'nun diğer hikayeleri de söz varlığı bakımından incelenirse Mustafa Kutlu ve üslubu hakkında daha iyi sonuç elde edilebilir kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Söz Varlığı, Huzursuz Bacak, Fiiller, Mustafa Kutlu

1. GİRİŞ

Dil, sahip olduğu toplumun tüm yaşanmışlıklarını bünyesinde barındırır. Bir toplumun tarih boyunca yaşadıkları edebî eserler sayesinde kayda alınmış olur. Edebiyat ve toplum iç içe bir yaşam sürdürür. Dil de bu birlikteliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Yaşanan olayların veya hissedilen duyguların edebî eserlerle birlikte dilde hayat bulduğu görülür. Böylece edebî eserler, bizi toplumun söz varlığına götürür. Bir dilin atasözlerinden deyimlerine, ikilemelerinden kalıp sözlerine, terimlerinden argo sözcüklerine hatta konuşma dilindeki tüm sözcüklerine kadar hepsi söz varlığını oluşturur. Dildeki tüm sözcükler, söz varlığı ailesinin bir üyesidir. Dünya her geçen gün gelişmekte, bununla birlikte dil de değişmektedir. Özellikle yazılı dil üzerine yapılan söz varlığı tespitleri belirli aralıklarla yenilenmelidir (Baş ve Karadağ, 2012, s. 101).

Her yazar kendine has üslubuyla eserini oluştururken aynı zamanda kendine ait söz varlığını da meydana getirmiş olur. Son dönemin kalemi güçlü hikâye yazarlarından Mustafa Kutlu, hikâyelerinde birey üzerinden toplumun yaşadıklarını ve hissettiklerini anlatır. Mustafa Kutlu'nun hikâyeleri, temaları bakımından incelenmiş ve üzerine çalışmalar yapılmış fakat hikâyeleri üzerine söz varlığı çalışması yapılmamıştır. Bu çalışmada, Mustafa Kutlu'nun

[1] Bu makale, Kırıkkale Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dalında hazırlamış olduğum, yayınlanmamış: "'Huzursuz Bacak' Hikayesinin Söz Varlığı" yüksek lisans tezimden üretilmiştir.

"Huzursuz Bacak" adlı hikâyesinin fiillerinin söz varlığı belirlenerek Türk dilinin söz varlığının ortaya çıkarılmasına katkı sağlanmak istenmiştir.

2. SÖZ VARLIĞI

Malzemesi dil olan sanatçının üslubunu belirleyen ana unsurlardan biri de tabi ki söz varlığıdır. Sözler bize sanatçının insanlara ve diğer varlıklara bakışını ve yaklaşımını göstermektedir. Her sanat eserinde yadsınamaz bir kurgu vardır. Bu hayali şey, sanatçının zihninden sızarak ve kelimelere bürünerek muhatabına ulaşmaktadır. Sanatçının ruh hali, inançları, duyguları, zevkleri ve duygu dünyası seçtiği kelimelere yansımış, eserini ortaya çıkarmıştır. Kelime kullanımı, kelimeler arasındaki anlam ilişkileri, kelimelerin sıklığı, tekrarları vb. yazarın sözel dünyasına dayalıdır. Dilsel birikimler bize bireysel yazarların tutumlarını, zevklerini, özlemlerini ve tutumlarını aktarır (Bolat, 2018: 19).

2.1. Fiiller

"*Şekil bilgisinin addan sonra en önemli ögesi olan fiiller, iş ve hareket bildiren önemli sözlerdir. Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirirler*" (Korkmaz, 2003: 487).

"*Fiiller hareket, oluş ve tavır bildiren sözlerdir*" (Hacıeminoğlu N. , 1992: 12).

"*Fiiller hareketleri karşılayan kelimelerdir. Hareket kelimesini burada tabii geniş mânâsı ile alıyor ve nesnelerin zaman ve mekân içindeki her türlü yapma, olma ve durmaları için kullanıyoruz*" (Ergin, 2008: 280).

Aşağıdaki çizelgede "Huzursuz Bacak" adlı hikâyede kullanılan bazı fiiller ve bu fiillerin sıklık sayıları belirtilmiştir:

Çizgelge 1. Fiiller ve sıklık dereceleri

No.	**FİİLLER**	**SIKLIK DERECELERİ**
1	oldu	45
2	dedim	37
3	dedi	36
4	olmuş	30
5	olur	30
6	olacak	28
7	diyor	19
8	etti	19
9	oluyor	19
10	baktı	18
11	ediyor	18

No.	FİİLLER	SIKLIK DERECELERİ
12	geçti	18
13	geldi	18
14	gidiyor	18
15	olmaz	18
16	bak	17
17	başladı	17
18	bilir	17
19	bakıyor	15
20	gitti	15
21	bakalım	14
22	geliyor	14
23	çıktı	13
24	gel	13
25	olsun	13
26	baktım	12
27	bakıyorum	11
28	bitti	11
29	kaldı	11
30	demiş	10
31	diyelim	10
32	döndü	10
33	duruyor	10
34	etmiş	10
35	geçiyor	10
36	gelmiş	10
37	almış	9
38	biliyor	9
39	yapıyor	9
40	atmış	8
41	başlıyor	8
42	çalışıyor	8
43	çıkıyor	8
44	çıkmış	8
45	diyorsun	8
46	geçmiş	8
47	gitmiş	8

No.	FİİLLER	SIKLIK DERECELERİ
48	istiyor	8
49	kalktı	8
50	kalktım	8
51	olmadı	8
52	yeter	8
53	bekliyor	7
54	bulmuş	7
55	çekiyor	7
56	çıkacak	7
57	gider	7
58	gördüm	7
59	oturuyor	7
60	sayılır	7
61	alıyor	6
62	bakın	6
63	diyorlar	6
64	eder	6
65	geldim	6
66	gelecek	6
67	gelir	6
68	gidiyoruz	6
69	gittim	6
70	ister	6
71	kalmadı	6
72	oturdum	6
73	aldı	5
74	alır	5
75	anlat	5
76	anlattı	5
77	attım	5
78	bakıştık	5
79	başlamış	5
80	biliyorsun	5
81	biliyorum	5
82	bilmem	5
83	bilmiyorum	5

No.	FİİLLER	SIKLIK DERECELERİ
84	çekti	5
85	çöktü	5
86	dedik	5
87	diyormuş	5
88	diyorum	5
89	edecek	5
90	edilmiş	5
91	getiriyor	5
92	gidiyordu	5
93	gidiyorum	5
94	girdim	5
95	git	5
96	hatırlamıyorum	5
97	okudum	5
98	okumuş	5
99	olabilir	5
100	olmuştu	5
101	sordum	5
102	söylüyor	5
103	yaşıyor	5

Kutlu Huzursuz Bacak adlı hikâyesinde 3355 tane fiil kullanmıştır. Bunlardan 1786'sı farklı fiildir. Eserde en sık 45 tane olmak üzere "oldu" fiili kullanılmıştır.

2.2. Birleşik Fiiller

Birleşik fiiller, bir fiili karşılayacak şekilde birden fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşturulan kelime türüdür. Bu konuda çeşitli araştırmacılar tarafından açıklamalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

"*Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir*" (Korkmaz, 2003: 199).

Çizelge 2. Birleşik fiiller ve sıklık dereceleri

No.	**BİRLEŞİK FİİLLER**	**SIKLIK DERECELERİ**
1	var olmak	10
2	kabul ediyor	7
3	devam etti	6
4	fark etti	5
5	ders aldım	5
6	tıraş olacağım	4
7	kayboldu	4
8	dayanamadı	3
9	memnun oldum	3
10	harekete geçiyor	3
11	dile getirdim	3
12	anlayamadık	2
13	bahsediyor	2
14	bilemeyiz	2
15	bilemiyorum	2
16	bulamadık	2
17	diyebilir	2
18	diyemem	2
19	diyeyim	2
20	hatırlayamıyorum	2
21	hissediyor	2
22	kaybetmiş	2
23	kaybolmuş	2
24	küfrediyor	2
25	olamaz	2
26	sağol	2
27	sağolasın	2
28	tanıyamadım	2
29	imza attı	2
30	davet ediyor	2
31	elden gidiyor	2
32	can verir	2
33	arzu ederseniz	2
34	terk etti	3
35	park etti	2

No.	BİRLEŞİK FİİLLER	SIKLIK DERECELERİ
36	göz gezdirdim	2
37	dikkat ederseniz	2
38	takdir edersiniz	2
39	teslim olmuş	2
40	sağ olsaydı	2
41	itiraf etti	2
42	hucüm ediyor	2
43	izin vermiş	2
44	teşekkür ederim	2
45	rahmet eylesin	2

Kutlu Huzursuz Bacak adlı hikâyesinde 255 tane birleşik fiil kullanmıştır. Bunlardan 177'si farklı birleşik fiildir. Eserde en fazla 10 tane olmak üzere "var olmak" birleşik fiili kullanılmıştır.

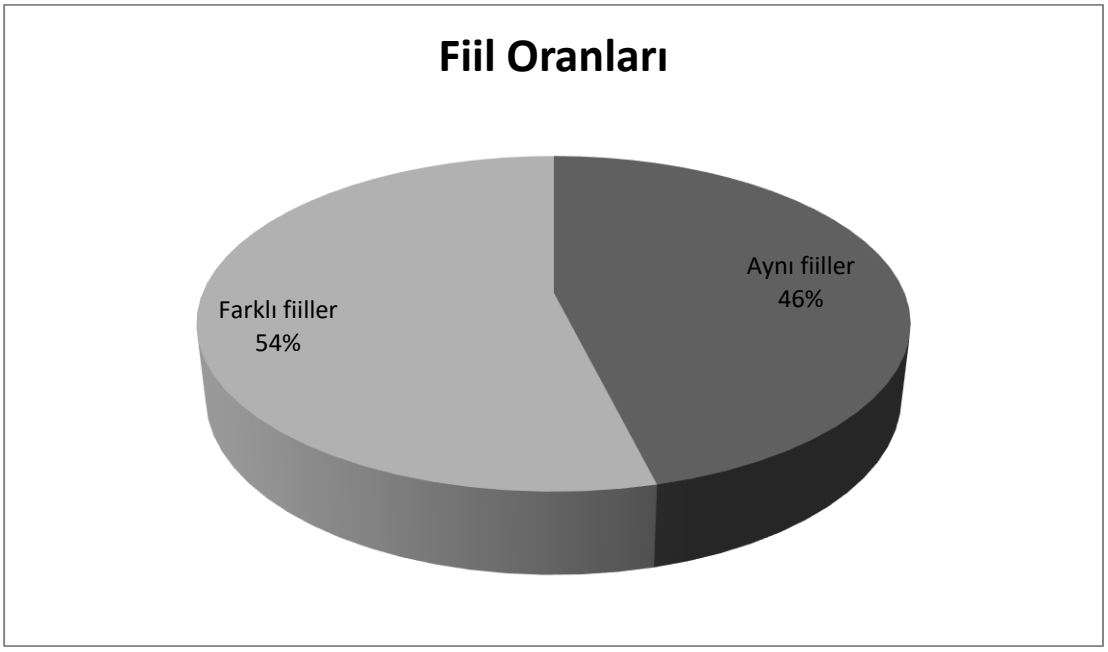

Görsel 1. Farklı fiillerin aynı fiillere oranı

Mustafa Kutlu "Huzursuz Bacak" adlı hikayesindeki farklı fiillerin oranı %54, aynı fiillerin oranı %46'dır. Bu da yazarın fiil kelime hazinesinin zenginliğini bize göstermektedir.

Çizelge 3. Kelime türleri sayıları

Kelime Türleri	Kelime Sayısı
İsim	6466
Fiil	3610
Sıfat	2726
Zamir	1618
Zarf	1568
Diğer Unsurlar (Edat, bağlaç, ünlem, isim ve sıfat tamlamaları, deyim, atasözü)	5590
TOPLAM	**21578**

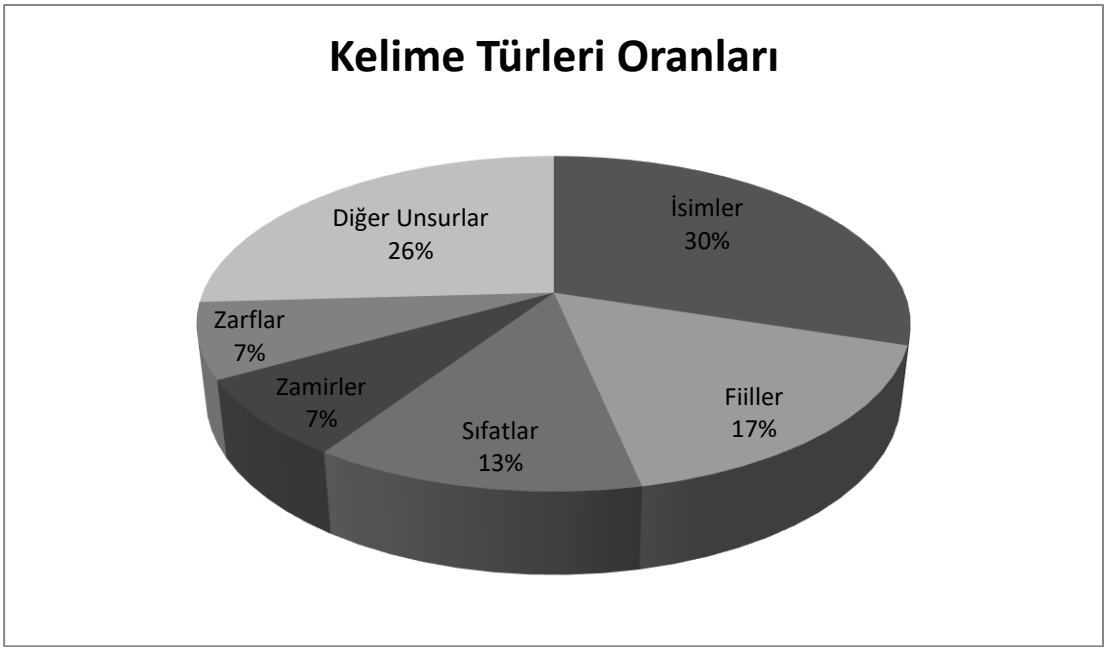

Görsel 2. Fiillerin diğer kelime türlerine oranları

Mustafa Kutlu "Huzursuz Bacak" adlı hikayesinde fiilleri %17 oranında kullanmıştır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Yazarın hikayede kullandığı toplam fiil sayısı 3610'dur. Farklı fiillerin aynı fiillere oranı %54'tür. Fiillerin diğer kelime türlerine oranı %17'dir. Bu da fiillerin kelime türlerinde üçüncü sırada olduğunu göstermektedir. Fiillerde tespit etmiş olduğumuz bu zenginlik yazarın, olayların tekrar eden fiillerle değil farklı şekillerle anlatıldığını göstermekte ve olayları devinim içinde anlattığının göstergesidir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Sözlük bilimsel araştırmaların en önemli unsurlarından biri olan kelimelerin sıklık anlamlarına bakıldığında Mustafa Kutlu'nun kullanmayı tercih ettiği kelimeler ile hayata ve dış dünyaya dair anlayışı arasında yakın bir ilişki vardır. Okurun yarattığı dünyanın dili ve üslubu onun yaratıcılığını beslemektedir. Mustafa Kutlu'nun en sık kullandığı sözler birçok yerli bilimkurgu yazarına ilham verebilecek sözlerdir. Kendi üslubunun ustası olan Kutlu, derin anlamlar taşıyan Türkçe kelimeler okyanusunda bizi harika bir maceraya çıkarıyor.

.

KAYNAKÇA

Baş, B. ve Karadağ, Ö. (2012). Söz Varlığı Üzerine Yurt Dışında ve Türkiye'de Yapılan Temel Araştırmalar. *Milli Eğitim Dergisi*, 42(193), 81-105.

Bolat, S. N. (2018). İhsan Oktay Anar'ın "Suskunlar" Romanının Söz Varlığı. Yüksek Lisans Tezi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kırıkkale.

Ergin, M. (2006). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak / Basım / Yayım Tanıtım.

Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (3. Baskı). Ankara: TDK Yayınları.

BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİSİNİN, GELENEKSEL İŞ YÖNTEMLERİ İLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ VE İNCELENMESİ.

ANALYSIS AND EXAMINATION OF BLOCK CHAIN TECHNOLOGY IN COMPARATION WITH TRADITIONAL WORKING METHODS.

YÜKSEK LİSANS Aynur SALAYEVA, Doç.Dr. Yılmaz AYDIN

İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Lisansüstü Egitim Enstitüsü, İktisadi İdari Sosyal Bilimler Anabilim Dalı - İşletme Yönetimi Fakültesi

ORCID ID: 0009-0001-5314-3123

ÖZET

Çalışmada, yeni nesil işletmelerin geleneksel yöntemlerden Blok Zinciri teknolojisine geçişin tercih nedenleri araştırılmaktadır. Üretim yapan yoğun sanayiler tasarım, kaynak sağlama, fiziksel taşınabilir malların ortaya sunulmasında küresel ekosistemlerin ortaya çıkmasına sebeptir ve zaman içerisinde üretim döneminin fitilini ateşleyebilirler. Blok zincir teknolojisi buğunun iş planlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan sorunlara yaratıcı çözümler sunar. Koşullar prosedüre ilişkin değişik bakış açıları sunmaktadır. Blok zincir teknolojisi kişisel veri gizliliğinin korunmasında (KVKK) ve kontrolün sağlanmasında önemli gelişmeler kaydeden yenilikçi teknolojidir. Teknoloji, Bizans hata toleransı ile blok zincir protokollerinin temel özelliği olan mutabakat mekanizmasının temelini oluşturur. Bitcoin Emek ispatı, Proof of Work (PoW) and Ethereum, Hisse ispatı Proof of Stake (PoS) gibi kanıtlar kullanır. Ağdaki düğümler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve sağlam bir işlem geçmişi oluşturmak uzlaşı mekanizmaları tarafından amaçlanır. Kötü niyetli oyuncuların etkisini azaltıp, ağın güvenli kalmasını sağlar. Dağıtık sistemlerde güvenilirlik sağlamak için blok zincir kavramları büyük önem taşır. Teknoloji için güvenilir veri saklama işlemi, zaman hata toleransı ilkesi tarafından sağlanır. Dağıtık Defter Teknolojisi (Distributed Ledger Technology- DLT) kayıt zamanı işlem boyunca sisteme eklenen her yeni veriyi koruyabilir ve hataları tolere edebilir. Tasarım yapısına bağlı olarak karşılaştığı her engel durumunda bütünlüğünü koruyup, evrim geçire bilme özelliği var. Teknoloji yeni olsa da birçok şirket ve işletme rahatlıkla kendi işlemlerini blok zinciri üzerinden yürütüyor. Çalışmada teknolojinin temel özellikleri detaylandırılmış, konuya dair sorunlar ve çözümler tartışılmıştır. Yöntemi niteldir, veriler literatür taraması yoluyla incelenmiştir. Tartışma konusu olan teknolojinin gelişip güncellenmesi durumunda teknolojinin kendisi ile çelişeceği ve bu günkü karakteristik özelliğini yok ede bileceği öngörülmekte. Bunun için temel yapıyı etkilemeden küçük değişiklikler yapılması (zincirden

kenar depo oluşu, özel anahtarı silmek vb.) tavsiye ediliyor. Sonuç olarak kısaca değebiliriz ki, teknoloji çalışma yeteneğine göre şimdilik rakipsizdir ve çalıştığı evrende tercih olunandır.

Anahtar Kelimeler

Blok Zincir (Blockchain), Bitcoin (BTC), Dağıtık Defter Teknolojisi (Distributed Ledger Technology DLT), Emek ispatı Proof of Work (PoW), Hisse ispatı Proof of Stake (PoS).

1. *Çalışma ''Araştırma ve yayın etiği'' çerçevesinde yürütülmüştür.*
2. *Nişantaşı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Sanayi Enstitüsü, İktisadi İdari Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Yönetimi Aynur SALAYEVANIN hazırladığı: 'İşletmecilikte Geleneksel yöntemlerden Blok zincir teknolojisine Geçiş nedenleri ve Tahlili'' isimli Yüksek Lisans tezinden ilhamlanarak yazılmıştır.*
3. *Blockchain teknolojisi, işletme faaliyetlerini devrimci hale getirdi.*
4. *Bitcoin, Ethereum* ***vb.*** *yeni teknolojilerin gelişmesine yol açtı.*

GİRİŞ

Blok zincir kavramı ilk defa 2008 yılında Bitcoin 'in bileşeni gibi gündeme sunuldu. 2008 yılında ortaya çıkan küresel ekonomik kriz, ekonomik ölçütleri temelinden sarstı. (Nakamoto, 2018). İşletmecilikte kullanılan eski yöntemler dijital çağın çok gerisinde idi. Bir taraftan artan veriler aralıksız toplanırken diğer tarafta analiz edilmekte yetişemiyordu. Çeşitli alanlarda çeşitli ölçeklerde bilgi üretilmekte. Potansiyeline göre teknoloji işletmeler içi sorunları çözmekte ön plandadır. Yüksek ve önemli veri içeren teknolojik yapısıyla mantıksal çerçeveden baktığımızda sorunların üstesinden gelebilecek kapasitededir. Yöntemlerin iş sektöründe karşılaştırmalı kullanılması ikisi arasında uçurum gibi fark var demekti. Ekonomideki krizden hemen sonra piyasaya hızla girmesi işletmecilikte ilgi çeken ve çok konuşulan oldu. İnceleme konusunun araştırılması nedeni, teknolojinin ilerlemesi için iş dünyasının her alanında kullanılabilir olması. Tartışmanın kapsamında iş sektöründe teknolojinin karşılaştığı sorunları ortadan kaldırıp, benimsenmesini sağlamak için incelemeler yapılmıştır.
Literatür verileri incelendiğinde özel ve kişisel bilgilerin'' zincirden kenar'' saklanma durumunda, verilerin blok zincirde tutulmadığını, dışarıda geleneksel bir veri tabanında depolandığı gözlemleniyor. Dağıtık Defter Teknolojisinin (Distributed Ledger Technology-DLT) bir örneğidir. İşlem süreci boyunca, sisteme eklenen her yeni kayıt bütünlüğünü korur ve hata payına göre başarılı bir şekilde tolere edilebiliyor. Teknolojinin tasarım yapısına göre hatalı durumlarda, sorunlara yönelik güncel çözümler geliştirebilir. Blok zincir teknolojisi, tasarım yapısına göre değişebilir. Teknoloji yeni olduğu için kullanılması durumunda karşılaştığı sorunlar göz ardı edilemez. Çalıştığı evren genişledikçe sorunlara genel ve güncel çözümler sunmaktadır. Blok zincirleri, hortumlama ve siber saldırılar için güvenlidir. Araştırma içeriği geleneksel yöntemlerle blok zincirinin karşılaştırmalı ölçme ve değerlendirmesi, işletmeciliğe yönelik bilgileri içerir. Paul Polman, CEO, Unilever' in fikrine göre küresel

ekonomiye yeni fırsatlar tanıyan blok zinciri büyüleyici ve güven verici bir bakış açısı sunuyor. Adeta bir ganimet gibi. (Don Tapscott, Alex Tapscott, 2022).

5. *2008'de Satoshi Nakamotonun Bitcoin'i küresel ekonomik krizin bir çözümü olarak tanıtıldı.*
6. *Teknolojinin işyerinde oynadığı rolü vurgulandı ve dağıtılmış defter teknolojisi (DLT) temel bir bileşen olarak kullanıldı.*
7. *Unilever'ın CEO'su Paul Polman, teknolojinin küresel ekonomide önemli ve güvenilir bir araç olduğunu belirterek, işletmelerdeki rolü vurguladı.*

2. GELENEKSEL YÖNTEMLERDEN BLOKZİNCİR TEKNOLOJİSİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN YENİLİKLERİN İNCELENMESİ.

2.1. Satoshi Nakamotonun Bitcoin Blok Zincir kriptografi belgesinin ifşası

Blok zincir teknolojisinin ortaya çıkışı, işletmelerin çalışma biçimini değiştirdi. İşletmeler, teknolojiyi şok dalgası niteliğinde değerlendirdi. Blok zincir Satoshi Nakamotonun bir yazılım mimarisidir. 2008 yılı, 31 Ekim'de Satoshi Nakamoto, Bitcoin belgesini halka açık şekilde sundu. Gerçekte Satoshi'nin kim olduğu belki de önemli değil. Fakat onun icadı sayesinde dijital ve parasal devrimin eşiğindeyiz. Çünkü, teknoloji geleneksel iş prosedürlerini ortadan kaldırıp, özgür inovasyona yol açtı. Teknolojini dijital varlıklar ve kripto paralar için çok sayıda kullanım alanları var. Güvenilir iş ortamı yaratmak ve veri paylaşımını kolaylaştırmak için uygundur. Teknolojinin karakteristik yapısına göre kişisel verilerin korunması ve saklanması kanunu kapsamında (KVKK) ve Genel Veri Koruma Yönetmenliği eşliğinde (GDPR) iş birliği yapar. Teknoloji tedarik zinciri yönetimi, kalite kontrolü, sertifikasyon, mülkiyet izlenmesi, ödeme işlemleri vb. yapa bileceği önemli işlerin sadece bir kısmıdır. Kaynakların etkili bir şekilde izlenmesi ve verimli bir şekilde çalışması mümkündür. İBM Connections, Microsoft, Google Apps for Work, Facebook at Work vb. yüksek performanslı, yenilikçi teşvik edici gibi kullanılır. (Don Tapscott, Alex Tapscott, 2022).

İşletmeler, teknolojiyi kullanmadan önce ihtiyaçlarına ve iş süreçlerine uygun planlı bir uygulama yolu izlemeliler. Blok zincir teknolojisinin "işletmeleri, hükümetleri ve toplumu" nasıl etkilediğini ve ademi merkeziyetçi yeni bir çağa nasıl taşıdığını zaman gösterecektir. Teknolojinin sunduğu büyük ve ezber bozan fırsatlar var. Teknik incelemeler onu gösteriyor ki, teknoloji iş sektörünü ve dünya ekonomisini değiştirebilecek niteliktedir. K. Werbach, 2021: de belirtildiği gibi Finans sektörü blok zincir teknolojisine ihtiyaç duyuyor. Finansal işlemleri hızlandırıp araçları ortadan kaldırır, tedarik zinciri operasyonlarını güvenli ve şeffaf hale getirir. Dağıtılmış defter teknolojisi (Distributed Ledger Technology, DLT) ile dijital varlıkların güvenli şekilde takibini ve işlemesini sağlar. Dijital varlıklar ve kripto paralar için teknolojinin çok sayıda kullanım alanları var. Güvenilir bir iş ortamı sağlayıp, şirketler arasında veri paylaşımını kolaylaştırmak için idealdir. Tedarik zinciri yönetimi, kalite kontrolü, sertifikasyon, mülkiyet izlenmesi, ödeme işlemleri vb. teknoloji ile daha kolaydır. Olağanüstü

yapısı sayesinde kaynakları etkili şekilde izleyip, operasyonları verimli şekilde yürütebilmesi mümkündür. Blok zincir teknolojisinin karmaşık yapısı nedeniyle, uygulamalı kullanımın önceden planlanması gerekebilir.

8. *KVKK kişisel verilerin korunması kanunu*
9. *GDPR Genel Veri Koruma Yönetmenliği*
10. *Satoshi Nakamoto, Bitcoin blok zincir tasarım mimarisi mucidi.*
11. *Satoshi Nakamoto 2008 yılında bir kriptografi kavramı olarak Bitcoin tanıttı.*
12. *Bitcoin kavramı, dijital para birimlerinin kolayca değiştirilebilecek ve manipüle edilebilecek bir para birimi olduğu fikrine dayanıyor.*
13. *Bitcoin, ticaret, yatırım ve iletişim gibi çeşitli amaçlar için kullanılabilecek dijital para birimidir.*

2.2. Geleneksel Yöntemler ve Blok Zincirin Karşılaştırmalı Veri Güvenliği Tartışması.

Her iş sektörünün finansal verilerinin korunması çok önemlidir. Kriptografi algoritmaları ve dağıtık doğası, blok zincir verilerinin güvenliğini başarılı bir şekilde sağlar. Akıllı sözleşmelerde, işlemlerin doğrulanmasını ve yürütülmesini otomatik hale getirir. Uluslararası Ödemeler ve Uluslararası İşlemler zamanı yapılacak olan ödemeleri ve işlemleri hızlandırır. Blok zincir ile uluslararası ödemeler ve transferler hızlı ve ucuzdur. Özet değeri, zincirin bloklarını birbirine bağlar. Blokta bir değişiklik yapılırsa, ardından gelen diğer blokların özet değeri de uygun şekilde değişir. Eğer kötü niyetli birisi sistemi hack'lemek isterse, her bloğun özet değerini tek-tek hesaplamalıdır. Bundan sonra sistemin ne kadar uzun olduğunu belirlemesi ve geçmesi gerekiyor. Sistemin yapısına göre manipülasyon olasılığı bu durumda mümkünsüzdür. Dr. V. Güven ve E. Şahinöz'e göre, 2022: 79–80 blok zincir teknolojisinin kullanılması durumunda işletmelerin farklı ihtiyaçları kuruma ve sektöre göre değiştiğini gösteriyor. Her şirketin kendi iş standartları, prosedürleri, amaçları ve güvenlik koşulları vardır. Blok zincir teknolojisi aracılığıyla finansal işlemi yapmanın birçok avantajları var. Teknoloji, finansal işlemleri güvenli şekilde kaydeder, bu kayıtlar rastgele kişiler tarafından değiştirilemez. Kayıt işlemini katılımcıların izlenimi doğrultusunda ağ üzerinden her kes eşliğinde görüp-izlemesi mümkündür. (Dr. Meriç E. Bebitoğlu 2020)

14. *Bitcoin kavramı sağlık, finans ve bankacılık gibi çeşitli endüstrilerde kullanışı.*
15. *Satoshi Nakamoto's Bitcoin belgesini belgesel kartografi olarak halka açık sunumu.*
16. *Teknik işletmeciliği, "blockchain işletmeciliği" ve "blok zincir" terimleri.*
17. *Blok Zincir Teknik işlemleri tedarik zincirinin yönetimi, kalite kontrolü, sertifikasyon, mülkiyet izlenmesi, ödeme işlemleri ve daha fazlası gibi önemli işlerin yazılışına rağmen doğru kabul edilir.*

2.3. Finansal Süreçlerde Geleneksel Yöntemlerden Blok Zincir Teknolojisine Geçiş Sürecindeki Dijitalleşme Sürecinin Tartışmalı Tahlili

Geleneksel finans yöntemleri, işlemlerin uzun sürmesine, çok fazla para harcamasına ve zaman kaybına neden oluyordu. Belgeler fiziksel olarak taşındığında el ile kontrol edilmesi ve onaylanması gerekirdi. Bu da işlem sürecinde zorluklar, bazen doküman kaybı ve zaman aşımına neden olabiliyordu. İşlemlerin tamamlanması için belgelendirme kuruluşları, bankalar, ödeme sektörleri, hukuk firmaları ve diğer aracılar yasal olarak ücret alıyordu. Geleneksel finans işlemlerinde taraflar arasında gerçek zamanlı bilgi alışverişi yoktu. İşlem, taraflar arasında iletişim olmadan tek bir merkezi otorite tarafından yönetilirdi. Finansal işlemlerin çoğu sunucularda ve merkezi veri tabanlarında saklanır. Veri hırsızlığı, sahtecilik, siber saldırılar vb. kaçınılmazdı. Finansal işlemler her zaman farklı yasal düzenlemelere tabidir. İş hayatında güvenli iş birliği, temelinde karşı tarafın da dürüstlüğü ile oluşan bir özelliktir. Ve dört temel ilke dayanarak oluşmaktadır. Dürüst olmak, iş birliği yapılan taraftarları düşünmek, yapılan her işlemi hesaplamak ve şeffaf olmak. Ticarette doğruluk sadece ahlaki değer olmaktan çıkıp, ekonomik bir önemsenme halidir. İş hayatında taraflar arasında güven protokolü temeli sağlam faaliyetler üzerinde kurulmuş işbirlikçi sözleşmelerle kurulur. (Don Tapscott, Alex Tapscott, 2022). Yenilikçi iş sektöründe dijitalleşme, mevcut iş modellerini değiştirmek için kullanılabilir, dijital dönüşümü hızlandırabilir. Dijital dönüşüm, herhangi bir aracıya veya merkezi otoriteye ihtiyaç duymadan işlemleri yürütme yeteneğine sahiptir, merkeziyetsiz uygulamaları geliştirebilir, geleneksel merkezi sistemlerin yerini alabilir. Teknoloji ile yapılan akıllı sözleşmeler, blok zincir üzerinden çalışan ve iş süreçlerini otomatikleştiren programlanabilir sözleşmelerdir. Dağıtık ağdaki tüm düğümlerde tutulan verilerin doğruluğu, düğümlerdeki kayıtların değiştirilemez olmasının bir sonucudur. Farklı kurumların kaynakları ve bilgileri paylaşmasını, iş birliği yapmasını ve yeni çözümler geliştirmesini sağlar. Mevcut duruma göre dijital dönüşüm için işbirlikçi ve yenilikçi ortamlar yaratır. Bütünlükte sıraladığımız bu bileşenler, blok zincirin dijital dönüşüm üzerindeki katalizör etkisinin bir göstergesidir.

18. *Blok zincir bankalar, endemik sektörler ve hukuk firmaları finans kurumları finansal hizmetlerin uygulanmasında yer alıyorlar.*
19. *Blok zincir Finans kurumları finansal işlemlerin yönetiminde önemli rol oynar.*

2.4. CBDC’lerin Blok Zincir Teknolojisi ile Entegrasyonu

Teknoloji, CBDC’lerin korunması ve saklanması için güvenli ve şeffaftır. Bankalarda CBDC' lerin teknoloji ile entegrasyonu önemlidir. Çok sayıda ülke ve finansal kurum arasında güvenli ve hızlı bağlantı oluşturur, merkezi banka para birimlerinin çok çeşitli finansal uygulamalara entegre edilmesini sağlar. Teknoloji, Merkez Bankası'nın dijital para birimlerini destekleyip, doğrulayabilir veya değiştirebilir. Merkezi banka para birimlerinin çok çeşitli finansal uygulamalara entegre edilmesini sağlar. Akıllı sözleşmeler ve blok zincir tabanlı uygulamalar, finansal inovasyonu teşvik eder. Noterlik hizmetlerinin blok zincir teknolojisiyle entegrasyonu, belgelerin doğrulama ve güvenilirlik süreçlerini değiştirip, insan kaynaklı noteri ortadan kaldırabilir. Verilerin tarih damgasını ve içerik bütünlüğünü değiştirilemez bir şekilde güvenle

saklayabilir. Noterlik hizmetlerinin teknoloji üzerinden doğrulama işlemlerini kolaylaştırıp, belgelerin güvenilirliğini artırır. Her işlemi bir blok olarak kaydeder ve birbirine bağlı kaotik bir zincir oluşturur, belgelerin değiştirilmeden saklanmasını sağlar. Merkezi yönetime ihtiyaç duymadan verilerin anlık hatalarını önler. Belge doğrulamada noterlik süreçlerini yeniden tanımlayıp verimli ve şeffaf noterlik hizmeti sunar. Noter hizmetlerine olası manipülasyon, hortumlama gibi durumlarda sistem kendini koruma altına alabiliyor.

20. Hisse ispatı, Proof of Stake (PoS)
21. Merkez Bankası'nın dijital para birimlerini destekleyip, doğrulayabilir, değiştirebilir.
22. Bankalarda CBDC'lerin teknoloji ile entegrasyonu.
23. Blok zincir işlemleri şeffaf bir şekilde izleyip, kontrolünü sağlayabilir.
24. Merkezi yönetime ihtiyaç duymadan verilerin anlık hatalarını önler.

3. E- TİCARET'TE BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİSİ GELECEK VAAT EDİYOR

3.1. E- Ticaret'te Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri.

Alım- satım girişimciliğinde başarılı olabilmek temel yönetim becerileri ile mümkündür. Liderlik vasfı, finans becerileri, yönetim kabiliyeti, serbest karar vere bilme yeteneğinden doğar. Blok zincir teknolojisi ile elektron ticaret, en yüksek verimlilik haddine ulaştı. Teknoloji, hayatın her alanında kullanılabilir durumda. Başlangıçta Bitcoin ile saniyede yedi işlem yapabilen Lightning Network ödeme sistemi, şu anda milyonlarca işlemi saniyede gerçekleştirebiliyor. E-ticarette blok zincir teknolojisi parlak gelecek vaat ediyor. Teknoloji, hızlı ödemeler, tedarik hizmetleri, aracıların azaltılması vb. olağanüstü fayda sağlıyor. Bu sayede her yıl milyonlarca e-ticaret ödemesi yapılıyor ve teknoloji ödemelerde yaranan sorunları maharetle çözüyor. Tedarik zincirinde üreticiden-tüketiciye kadar olan yolu izleyip, kayıt altına alır, takip sürecini şeffaflıkla ilerletebiliyor. Sahte ürünlerin yayılmasını önlemek için müşteriler tedarik zincirinde ürünün gerçekliğini kontrol edebiliyor. Müşteri kimliğini doğrulamak bu sayede daha kolaydır. Teknoloji ile yapılan alış-verişte merkezi veri tabanı yerine, müşterinin kimlik bilgilerini güvenli bir şekilde saklayabilir, doğrulayabilir, sahtecilik ve kimlik hırsızlığı riskini minimuma indire bilir. Güvenilir bir e-ticaret ortamının tedarik zincirindeki adımlarının gelişmesine katkıda bulunur. E-ticaret sektörü, veri bütünlüğü, şeffaflık ve otomatikleştirmede teknolojinin avantajlarından yararlanılabilir. Olası bir beklenmedik durumun önlenmesi için kullanıcılar, işlem üzerinden kullanıcı kabulü, düzenleyici uyum ve uzlaşma algoritması sorunlarını önceden inceleyip, akıllıca yol ala biliyorlar.

Çizelge 1. *Tedarik Zinciri Yönetim Aşamaları.*

_____	Talep yönetimi	Dağıtım	Üretim	Ürün
1. Operasyonel aşama	Siparişler	Envanter dağıtımı	Proses seviyesinde çizelgeleme	Ürünün serbest bırakılması
2. Taktiksel aşama	Haftalık tahminler	Dağıtım ihtiyaçlarının planlanması	Ana üretim çizelgelemesi	Ürünün ihtiyaç planlaması
3. Stratejik aşama	Aylık tahminler	Kurumsal dağıtımın planlanması	Kurumsal üretim planlanması	Kurumsal ürün planlaması.

25. *Çalışmada liderlik, finansal beceriler iş dünyasında temel girişimci becerilerin uygulanmasının önemini tartışıyor.*
26. *Girişimcilerin karşılaştığı zorlukları ve engelleri aşması hakkında konuşuluyor.*
27. *E-ticaret platformlarının potansiyelini blockchain teknolojisinin üzerinden kullanımını ele alıyor.*

3.1.1. Blok zincir Teknolojisi ve Hush kökü değeri yahut Merkle ağacı işleyişi

Hush kökü kriptografi olarak karma tabanlı algoritma yazılımıdır. Çalıştığı alanda blok zincir kapsamında yer alan tüm verileri özetler. Hush köküne başka deyişiyle, Merkle imzası, Merkle Kökü, Hush kökü de denilebilir. Bu tanımların hepsi doğru kabullenilir. Merkle kökünde veri bloklarının hush değeri kopyalanıp, bir araya getirilip oluşturulur. Hush kökü ağacın tam tepesinde konumlandırılır. Yazılımının bulucusu Ralph Merkle sistemi kendi adı ile değerlendirmiştir. Patentini ve kullanıma sunum hakkını 1979 yılında almıştır. Yazılımcının 1987 yılında "Geleneksel Şifreleme Fonksiyonuna Dayalı Dijital İmza" makalesi yayınlanmıştır. Blok zinciri Merkle ağacı üzerinden çalışıp, dağıtık veri defteri gibi sıralı bloklar halinde kayıt yapar. Her blok bir dizi işlem içerir. Blok oluşturulmadan önce ağdaki düğümler işlemleri doğrular. Bloklara eklenmeden önce onaylanan işlemler madencilik olarak bilinen bir işlemle onaylanıyor. Madenciler, karma fonksiyonu kullanıp bloğun hush değerini bulmaya çalışır. Hush değerini keşfeden madenciler onaylanmış bloğu blok zincirine ekler. Yeni bir bloğun önceki bloktaki hush değeri, blokların birbirine bağlı bir zincir oluşturmasını sağlar. Merkle ağacı verilerin bütünlüğünü garanti edip, avantaj sağlar. Ayrı- ayrı bloğun içindeki hush değerlerini kullanıp Merkle ağacını oluşturur. Alt düzeydeki hush değerlerinin çiftleri, ağacı oluşturmak için birleştirilir. Hush ağacının en üst noktasında bulunan düğüm hush kökü değeridir. Bloğun bütünlüğünü kök hush değeri belirler. Blok zincirde bulunan her blok, önceki bloğun kök hush değeriyle birleştirilir. Merkle ağacı işlemlerin bütünlüğünü ve doğruluğunu garanti eder. Bir işlemin hush kökü değeri herhangi bir şekilde değiştirildiğinde Merkle ağacı da değişikliğe uğrar ve hush kökü değerini değiştirir. İşlem zamanı herhangi bir blokta meydana gelen değişikliği ağdaki tüm düğümler görebiliyor. Blok zincir sistemleri güvenilirdir, işlemlerin doğruluğu Merkle ağacı tarafından kontrol ediliyor.

Görsel 1. *Merkle ağacı, hush kökü örneği (Ralph Merkle 1979.)*

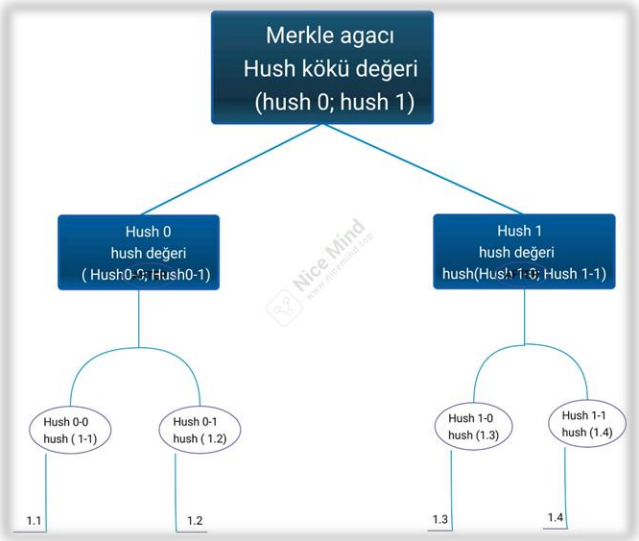

Kaynak: *Yazara mahsustur, (Satoshi Nakamoto 2008.)*
0-0; 0-1 Hush sırasıyla 1.1 VE 1.2 veri bloklarının Hush Kökü değeridir.
0, 0-0 ve 0-1 Hush birleşiminin Hush Kökü değeridir.

28. *Hush kökü kriptografi olarak bilgisayarda kullanılan karma tabanlı algoritma yazılımıdır.*
29. *Hush köküne Merkle imzası, Merkle Kökü, Hush kökü de denilebilir. Bu tanımların doğru kabullenilir.*
30. *Merkle kökünde veri bloklarının hush değeri kopyalanıp, bir araya getirilerek oluşturulur.*
31. *Hush kökü ağacın tam tepesinde konumlandırılır.*
32. *Blok zinciri teknolojisi Merkle ağacı üzerinden çalışıyor.*
33. *Hush kökü ve blok zincir teknolojisi birbiriyle doğrudan bağlantılıdır.*

3.2. Blok Zincir Çeşitleri

Genel olarak, enformasyon dünyasında güvenliğin iki çeşiti var. Gizlilik ve doğruluk. Örneğin: gizlilik için şifrelenmiş bilgi, doğruluk için dijital imza gerektirir. Şifrelemede iki anahtar kullanılır: Açık anahtar (publik kay) ve özel anahtar (private key). Açık anahtar şifrelemek için, özel anahtar şifreyi çözmek içindir. Her iki açar arasındaki ilişki tek yönlü kabul edilir. Açık anahtarla kilitlenen belge özel anahtarla açılabilir. Ama Özel anahtarı elde etmek için açık anahtarı kullanıp belgeyi açabilmek nerdeyse mümkünsüzdür. (Dr. Vedat Güven, Erkin Şahinöz, 2022).

Blok zincir teknolojisi üç kategoriye ayrılır. Genel blok zinciri, Özel blok zinciri, konsorsiyum blok zinciri. Genel blok zinciri kamuya açık bir blok zincir ağıdır. Kullanıcılar izin almadan

katılım sağlayabilirler. Blok zincir ağındaki veri kayıtlarını her kes görüntüleyip, okuyabilir ve erişebilir. Kripto para birimleri Bitcoin ve Ethereum gibi akıllı sözleşme platformlarından oluşmaktadır. Madencilik olarak bilinen bir süreç, işlemleri doğrular. (Dr. Vedat Güven, Erkin Şahinöz, 2022). Özel blok zincirleri, genel blok zincirlerinin izni olmadan enerji hesabına işin ispatı ve madencilik mekanizmasına gerek duymaz. Katılım izin gerektiren yahut davet ile sağlanabilir. (Antony Levis 2021). Özel blok zinciri katılımcılarını yöneten tek merkezli otoritedir. Belirli bir kuruluş veya grup, özel bir blok zincir ağını kullanabilir. Bankalar, şirketler ve devlet kurumları, bu tür blok zincirlerini kendi kurumsal iç işleyişlerinde kullanabilirler. Verileri korumak ve gizli tutmak için Özel çeşit blok zincirini kullanmak daha uygundur. (Dr. Vedat Güven, Erkin Şahinöz, 2022)

Çizelge: 2 *Özel blok zincir ve genel blok zincir arasındaki farklar*

_____	**Genel blok zincir**	**Özel blok zincir**
Erişim	Veri tabanına erişim için izne gerek yoktur	Veri tabanına erişim izni gerektir
İşlem hızı	Yavaştır	Hızlıdır
Güvenlik	Hisse kanıtı (PoW), İş kanıtı (PoS)	Onay almış katılımcılar
Kimlik	Anonim/ Takma isim	Kimlik dakik
Değişmeyen uygulama	Tamdır	Kısmidir

Çizelge: *3 Blok zincir genellikle şu şekilde çalışır:*

İşlemler	Blok Zincirinin Çalışma Şekli
1) İşlem Oluşturma	İşlem Başlatılır, kural yahut protokol üzerinden katılımcılar görevlerini tamamlar.
2) İşlem Doğrulama	Katılımcılar İşlemleri doğrular, doğrulama Kartografi Algoritması tarafından yapılır.
3) Blok Oluşturma	Onaylanan İşlemler Birleştirilir Yeni Blok Oluşturulur Blok Zinciri Oluşturmak İçin Diğer Bloklara Birleştirilir.
4) Blok Doğrulama, Madencilik	Madenciler Blokları Doğrular Madenciler Bloğun Hush değerini bulmak için yarışır Proof Of Work (PoW)__Emek ispatı Proof Of Stake (PoS)__Hisse ispatı İşlemi gerçekleştirmek için yukarıdaki uzlaşı Algoritması kullanılır
5) Blok Onaylanması	Katılımcılar Bloğu onaylar, kalıcı olarak Blok Zincirine kaydeder. Blok Zincirin doğruluğunu ve güvenirliğini garanti eder.

4. BLOK ZİNCİR TABANLI VERİLERİN GÜVENİRLİK VE MAHREMİYETLE İLGİLİ KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR VE ÇÖZÜMLERİ.

4.1. Blok Zincir Teknolojisinin karşılaştığı sorunlar

Kamu blok zinciri ağlarında hassas verileri korumak zordur. Blok zincir teknolojisinin tasarım yapısı sorunlarla karşılaştığında, kendini korumaya almak niteliğindedir. Tasarım yapısına göre veri işlemlerini ve kayıtlarını her katılımcıya açık bir şekilde saklıyor. Herkesin tüm işlemleri ve verileri gözden geçirebileceğini gösterir. Fakat hassas veriler açık veri yapısı tarafından tehlikeye atılabilir. Kimlik bilgilerinde yapılan işlemler genellikle anonim adreslerde gerçekleşir. Adreslerin birbirleriyle bağlantılı olması veya analiz edilmesi durumunda, kişilerin kimlik bilgileri tehlikeye girebilir. Mahremiyet açısından bu durum endişe yaratabilir, kullanıcılar bu konuda her daim dikkatli olmalılar. Verilerin silinmesi veya düzeltilmesinde karşılaşılan zorluklar sorun yaratabilir. Çünkü blok zincirinde tutulan kayıtlar kesinlikle değiştirilemez silinemez, bu durum, verilerin silinmesi ve düzeltilmesi gerektiğinde sorun çıkarabilir. (Don Tapscott ve Alex Tapscott, 2022).

34. *Blok zinciri bir blok oluşturur ve blok zinciri oluşturmak için diğer bloklarla bağlanır.*
35. *Blok doğrulama ve madencilik için yarışır (sadece kamuya açık blok zincirler içindir), işlem blok zincir teknolojisini güvenli, şeffaf ve merkezi olmayan bir yapıya dönüştürür.*
36. *Blok zincir tabanlı verilerin güvenlik ve mahremiyetle ilgili karşılaştığı sorunlar ve çözümleri.*
37. *İşlemler doğrulanır, bloklar oluşturulur ve katılımcılar tarafından onaylanır.*
38. *Tasarım yapısı blok zincir teknolojisini güvenli, şeffaf ve merkezi olmayan bir yapıya dönüştürür.*

5. BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİSİNİN KULLANIM ALANLARI VE KULLANIŞ ŞEKLİ.

5.1. Blok Zincir Teknolojisinin Kullanışında Karşılaştığı Zorluklar ve Çözüm Önerileri.

Büyük bankalar ve hükumetler devrim yaratabilmek için blok zincir kullanmaya başladılar. Önemli ve kapsamı büyük olan blok zincirler temelinde Satoshi'nin bitcoin modelinden ilham alarak çalışıyor. Dağıtık Defter Teknolojisinin bir örneğidir (Distributed Ledger Technology, DLT). (Nakamoto, 2019). Teknolojinin en yaygın kullanıldığı sektörleri incelediğimizde, geleneksel yöntemlerden sıkılmış ve yeni yollar arayan işletmeler ilk sırada yer alıyor. Kripto para birimlerinin, dijital varlıkların işlem görmesi ve saklanması için çok uygundur. Finansal hizmetler sektöründe blok zincir teknolojisi, ödeme sistemleri, para transferleri, akıllı sözleşmeler, kimlik doğrulama gibi çok çeşitli uygulamalarda kullanılmaktadır. Teknoloji, tedarik zinciri süreçlerini şeffaf bir şekilde izleme, ürünlerin kaynağını takip etme ve sahteciliği önleme yeteneğine sahiptir.

Finans işlemleri, akıllı sözleşmeler, sağlık raporu, eğitim bilgileri, hukuk sistemi, gayri menkul alım-satımı, kira sözleşmeleri vb. alanlarda başarıyla kullanılmakta. Sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde yönetilmesine yardımcı olup, hasta verilerine yetkisiz erişimi engelleyebiliyor.

Eğitim ocaklarında eğitim kayıtlarının güvenli şekilde saklanması, sertifikaların doğrulanması ve öğrencilerin kimlik doğrulaması için kullanılır. Şimdilik değebiliriz ki, blok zincir teknolojisinin daha çok sayıda kullanılmayan alanı var. Gelecekte, blok zincir teknolojisinin işletmeciliğin birçok alanlarında başarı ile kullanılması bekleniyor. Teknolojinin evreni, dünya çapında genişleyip, erişilebilir ve kullanılabilir hale geliyor. Sürdürebilirliği için ön çalışmalar yapılıyor, çalış taylar kuruluyor.

4.2. Blok Zincir Teknolojisinin Dünyaya Entegrasyonu

İşletmeler, blok zincir teknolojisini devrim niteliğinde görüyor. Teknoloji iş dünyasında güvenlidir, şeffaftır ve merkeziyetsizdir. İşlemleri hızlandırıp, maliyetleri düşürüp. Kullanıcı blok zincire veri aktardığında, sistemdeki her kes prosesi görebilir. Fakat müdahile edebilme yeteneğine sahip değil. (Dr. Meriç E. Bebitoğlu, 2020)

Veri sahteciliği ve manipülasyonu önleyen teknoloji türüdür. Sanal varlıkların blok zincir aracılığıyla işlemleri güvence altına alması için tokenize edilmesini sağlar. Sanat, gayrimenkul, değerli varlıklar vb. tokenize edip daha geniş yatırımcı kitlesine ulaştırabilir. Kullanıldıkça ortaya çıkan çözülebilir sorunlar yavaş yavaş ortadan kalkıyor. İşlem doğrulama ve madencilik blok zinciri için enerji gerektirir. Bazı blok zincir ağlarının enerji tüketimi, çevre ve sürdürülebilirlik açısından eleştirilmektedir. Teknolojinin çalışma yönteminde ortaya çıkan sorunlara düzenleyici çözümler dahil edilmektedir. Benimsenmesi ve geliştirilmesi sürecinde, mevcut sorunlara çözüm odaklı yaklaşmanın yanı sıra teknolojinin faydalarını da dikkate almak çok önemlidir.

4.3. Blok Zincir Projesinin Kalkınması Adına Yapılan Adımlar.

Teknolojinin çalıştığı evren, hızla genişliyor ve hayatın her alanında kullanılabilir hale geliyor. Bu nedenle, çalış taylar oluşturulup ön çalışmalar yapılıyor. Teknolojinin gelişmesi için araştırma ve geliştirme çalışmaları yapılıyor. Kullanıcı işletmeler ve ilgili çalışanlar, teknolojinin daha etkin ve güvenli hale getirilmesinde yeni kullanım alanları keşfetmesi için yardımcı oluyor. Blok zincir teknolojisinin potansiyelini anlamak ve kalkınmasını desteklemek için deneme amaçlı eğitim ve farkındalık çalışmaları yapılır. Toplumun blok zinciri konusunda farkındalığı, teknolojinin benimsenmesini hızlandırır. Bu da geleceğe ilişkin strateji oluşturabilmesi için önemlidir. Yeni projelerin ve uygulamaların teşvik edilmesi, teknolojinin geniş bir kitleye hitap etmesine hizmet ediyor. Teknolojinin ilerlemesi sektörler arası rekabetçi iş birliğini teşvik edip, yenilikçi iş birliği kurmak içindir. Kuruluş yapısına göre kullanıldıkça evrim geçirebilme özelliğine sahiptir. Bu zorlukları çözmek, potansiyelini üst düzeye çıkarmak için çözüm odaklıdır. Sektörlerin iş birliği içerisinde olup teknolojiye olan desteği artırması ile teknolojinin gelişmesi mümkündür. Yenilikçi yaklaşımlar işletmelerde teknolojinin yaygın kullanılmasına yardımcı olabilir. (On Birinci Kalkınma Planı. 2019-2023).

39. *Finans sektöründe, blockchain teknolojisi riskleri yönetmek, işlemlerin güvenli olmasını sağlamak ve finansal işlemlerin risklerini yönetmek için kullanılır.*
40. *Bankacılık sektöründe işlemler.*
41. *Bitcoin, çeşitli endüstrilerde ve sektörlerde kullanılan popüler bir kripto para birimi*
42. *Blok Zincir Teknolojisi bankacılık, finansal hizmetler vb. çeşitli endüstrilerde kullanılır.*
43. *Blockchain teknolojisinin geliştirilmesi dijital ekonominin gelişimi ve finansal işlemlerin korunması için yapılan önemli adımlar.*

SONUÇ

Finansal işlemler, veri depolama, lojistik, tedarik zinciri vb. çeşitli sektörleri kapsayan blok zinciri teknolojisi, işletmeciliğin seyrini değiştirebilecek bir yapıya sahiptir. Çalışma şekline göre merkezi yönetime ihtiyaç duymadan işlemlerin doğrulanmasını ve kayıt altına alınmasını sağlar. Blok zinciri verilerine herkes erişebilir ama değiştiremez. Verilerin manipüle edilmesi, yetkisiz erişim olasılığı nerdeyse mümkünsüzdür. Geleneksel yöntemlerle karşılaştırıldığında uluslararası işlemler için önemli niteliktedir. Ülkelerin sınırlarını aşan ve dünyanın en uç noktasına kadar ulaşılabilecek potansiyele sahiptir. Geleneksel finans kurumları ve hizmet sektörü teknoloji ile değiştirilip geliştirilebilir. Ödeme sistemleri, yatırım, sigorta, kredi değerlendirmesi gibi alanlar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Veri kayıtlarının geriye dönük değişimini engeller ve karar verme ve kontrol sürecini böler, sanal varlıkların alım satımını ve dijital varlıkların tokenize edilmesini kolaylaştırır. Teknolojinin ölçeklenebilirliği, enerji tüketimi, güvenlik tehlikesizliği gibi sorunları var. Ve karşı-karşıya olduğu sorunları çözmek, çalışan sistemin ilgisini çekip, kullanım alanını genişletmek yeteneğine bağlıdır. Yapılan çalışma terminolojide farkındalık yaratmak için bilimsel amaçlı hazırlanmıştır. Araştırmada kamuya açık bilgiler içeren kaynaklardan yararlanılmış ve günceldir.

KAYNAKÇA

[1] Alpago, H. (2018). *İslam Hukuki açısından Bitcoin ve kripto para.* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(2), 69-90. hasan.alpagu@nisantasi.edu.tr

[2] Girişimcilik. Harvard Business Review'den en etkili girişimcilik fikirleri. optimist@optimistkitap.com ; www.optimistkitap.com

[3] Gül Esra Atalay. (2018). *Blokzincir Teknolojisi ve Gazeteciliğin Geleceği.* Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2 (2), 45-54. https://doi.org/10.30692/sisad.440148

[4] Beste Uyanık Kapukaya. *Kriptonun sırları. Kripto paralara Güvenli Yatırımın El Kitabı*. 1. Baskı: Ekim 2021. 2.Baskı: Ekim 2021. beste@besteuyanık.com

[5] Dijital Dönüşüm. *Blockchain, Harvard Business Review Press.* Basım: Ekim 2021, İstanbul.

[6] Dr. Meriç E. Bebitoğlu.*''GOO'' Yeni Normal. Sanal Yönetim ile Başarı.* 2. Basım: Kasım (2020). Orcid İD: 0000-0001-5113-913X; meric.bebitoglu@nisantasi.edu.tr

[7] Dr. Meriç E. Bebitoğlu. *Sen Ne Yap Biliyor musun? Dünyadan ve Türkiye'den Örneklerle Girişimcilik ve İnovasyon Yöntemi.*1.Basım; Mart (2021). Orcid İD: 0000-0001-5113-913X; meric.bebitoglu@nisantasi.edu.tr

[8] Sedat Ocakçı.2023. *Algoritmaların izinde Borsa Kazançlı Yatırımların Sırrı.* Scala Yayıncılık. (@sedatocakçıdanışmanlık)

[10] Dr. Vedat Güven. Erkin Şahinöz. *Blok zincir- Kripto Paralar- Bitcoin. Satoshi Dünyayı Değiştiriyor*. 1. Baskı, Haziran 2018, İstanbul. 9 N. Baskı, Şubat 2022, İstanbul. Kültür Bakanlıgı Yayıncılık.

Çeviri Kitapları.

[11] Alessandro Marzo Magno. *Paranın icadı, Finans İtalyanca konuşurken*. Çeviri: Utku Kavasoglu. 1. Baskı: Ocak 2021, İstanbul.

[12] Antony Levis. *Bitcoin ve Blok Zincirin Temelleri.* Çeviri: Deniz Kılınç. 1. Basım. Aralık 2021.

[13] Dijital Dönüşüm. *Blockchain, Harvard Business Review Press.* Basım: Ekim 2021, İstanbul.

[14] Don Tapscott, Alex Tapskott. *Blok zincir Devrimi. Bitcoin ve Diger Cripto Para Birimlerine Ait Teknoloji Dünyamızı Ne Şekillerde Değiştiriyor?* Çeviri: Alperen Tekin. Scala Yayıncılık. 1. Basım Ağustos 2022

[15] Girişimcilik. *On Enterpreneurship And Startups Harvard Business Reviev Press.* Basım: Mayıs 2023. İstanbul. Türkçe yayın hakları Akçalı Ajans aracılığıyla alınmıştır. Düzelti: Esen Güray. Düzenleme: Selim Tülay

[16] Kevin Werbach. (Ocak 2021). *Blok zinciri ve Yeni Güven Mimarisi*. (Ocak 2021). Baskı. İstanbul. Blok zinciri ve Yeni Güven Mimarisi. İngilizceden Çeviren: Ahmet Usta.

(İnternet Ortamında Yer Alan Kaynaklar)

[17] (*Support@phemex.zendesk.com)*

[18] *(https://www.oplog.io.OPLOG)*

[19] (https://digicentralized.com) 2022

SECURING BIOMASS ENERGY OPERATING CONTRACT, GOVERNMENT PERMITS AND FINANCIAL CLOSING:FUNDAMENTALS FOR PROCESS IMPROVEMENT

Joselito E. Calip[1], and Christopher C. Mantillas, Ph.D.[2]

[1]Biomass Energy Management Division, Renewable Energy Management Bureau, Department of Energy,
Republic of the Philippines; josephcalip070168@gmail.com (Corresponding author)
[2]College of Political Science and Public Administration, Polytechnic University of the Philippines,
Republic of the Philippines; cc.mantillas@pup.edu.ph

ABSTRACT

This thesis describes the different type of biomass feedstock such as agricultural waste and waste to energy and different biomass technology that are available and being utilized in the Philippines as a source of clean energy that could utilize to increase the power availability in the country and therefore ensuring stable electricity supply possible electricity reserves and addressing the waste disposal problem in the country. Likewise, the Republic Act of 9513 otherwise, known as Renewable Energy Act of 2008, the role of Renewable Energy Management Bureau has been discussed. The researcher discussed the process implemented by Renewable Energy Management Bureau – Biomass Energy Management Division of securing Biomass Energy Operating Contract (BEOC) from submission of letter of intent, conduct of orientation, Legal, Technical, Financial requirements and the process of uploading the application of process in the Energy Virtual One Stop Shop platform, the process of undergoing legal, technical, and financial evaluation until the signing BEOC by the Department Secretary and Company President/CEO of the biomass energy developer/proponent, the different government permits/registration that need to be secured and financial closing needed for the construction of the biomass power plant. The study provides deeper analysis on the issues and challenges being encountered by the biomass proponents/developer on the project conceptualization, securing Biomass Energy Operating Contract, securing government permits and financial closing. When these gaps will be addressed undergoing in this process will not be as tedious that will result to more biomass projects will be constructed and it will address the growing problem with the disposal of agricultural waste, animal waste, municipal solid and other residual waste that could result to reduction of CO2 emissions and cleaning of the environment. Likewise, it can contribute to addressing the problem of power supply deficiency and can spur economic growth.

Biomass Energy generally utilizes agricultural waste from different food crops and non-food crops such as rice, coconut, corn, sugarcane. Likewise, municipal solid and food wastes are some of the potential sources of biomass to produce electricity. Energy crops such as jatropha, willow, eucalyptus, bamboo, wood crops, napier grass, Bana grass and elephant grass are some

of the good sources of feedstock. This feedstock can be utilized to power potential power plants.

At present, there are many existing biomass technologies that can be adopted using biomass feedstock to generate electricity and contribute to addressing the pressing problems on power shortage. The technologies available are gasification, fermentation, pyrolysis, biogas system for animal waste, food waste, and methane capture for municipal solid wastes and plasma and other new and emerging technologies that can utilize municipal solid waste. The Biomass Energy Management Division is tasked to accelerate development and utilization of the biomass and other emerging technologies and evaluate/grant operating contracts and/or accreditation of biomass/biofuels projects and facilities, suppliers, fabricators, and manufacturers.

The Republic Act No. 9513 otherwise known as Renewable Energy Act of 2008 was signed by President Gloria Macapagal Arroyo in 2008. It enables to promote the development, utilization, and commercialization of renewable energy resources and for other purposes. It also aims to accelerate the exploration, development, and utilization of renewable energy resources but not limited to biomass, solar, wind, hydro, geothermal and ocean energy sources. It includes hybrid systems to achieve energy self-reliance through the adaptation of sustainable energy development by institutionalizing the development of national and local capabilities in the use of renewable energy systems.

As stipulated in the R.A. Act No. 9513, the Renewable Energy Management Bureau is created to oversee and implement policies, plans and programs related to the accelerated development, utilization, and commercialization of renewable energy. In support for this law, the Department of Energy (DOE) has issued the Department Circular No. 2009-07-0011 entitled, “Guidelines Governing a Transparent and Competitive System of Awarding Renewable Energy Service/Operating Contracts and Providing for the Registration Process of Renewable Energy Developers” (Section 1 [q] DC-2009-07-0011]. The circular provides the guidelines on the awarding of renewable energy service/operating contracts.

With the new directive to accelerate the development and utilization of biomass energy the Department conducted a massive information campaign to encourage biomass energy proponents to invest in the construction of the biomass power plant. As a result, the Department has received a Letter of Intent and conducted an orientation on the process of securing BEOC and the requirements that need to be submitted. However, after the orientation, many biomass developers failed to complete project conceptualization and failed to submit their application for BEOC. Likewise, some of the submitted applications for Biomass Energy Operating Contracts (BEOC) failed to pass the legal, technical and financial qualifications and were not issued with BEOC. For those who successfully secured BEOC some have been terminated due to failure to secure government permits and financial closing.

It was then the purpose of this paper to determine the root cause of the problems of biomass developers who were not able to proceed with project conceptualization, failure to secure

BEOC, government and permits, and financial closing that resulted to termination of the contract issued by the Department.

The study may provide deeper analysis on the issues and challenges being encountered by the biomass proponents/developer on the project conceptualization, securing Biomass Energy Operating Contract, securing government permits and financial closing. When these gaps will be addressed, undergoing in this process will not be as tedious that will result to more biomass projects and address the growing problem with the disposal of agricultural, animal, municipal solid and other residual wastes that could result to reduction of CO2 emissions and cleaning of the environment. Likewise, it can contribute to addressing the problem in power supply deficiency and can spur economic growth.

The researcher aimed to smoothen the process of project conceptualization, Biomass Energy Operating Contract, government permits and financial closing to encourage more investors and promote the development and utilization of biomass energy that may result in increasing the energy mix of renewable energy and lesser dependent on fossil fuels and addressing the growing problems in waste disposal.

Key Words: **Biomass Energy Operating, Contracts, Biomass Feedstock, Government Permits and Financial Closing.**

1. INTRODUCTION

Biomass Energy generally utilizes agricultural waste from different food crops and non-food crops such as rice, coconut, corn, sugarcane. Likewise, municipal solid and food wastes are some of the potential sources of biomass to produce electricity. Energy crops such as jatropha, willow, eucalyptus, bamboo, wood crops, napier grass, Bana grass and elephant grass are some of the good sources of feedstock. This feedstock can be utilized to power potential power plants.

At present, there are many existing biomass technologies that can be adopted using biomass feedstock to generate electricity and contribute to addressing the pressing problems on power shortage. The technologies available are gasification, fermentation, pyrolysis, biogas system for animal waste, food waste, and methane capture for municipal solid wastes and plasma and other new and emerging technologies that can utilize municipal solid waste. The Biomass Energy Management Division is tasked to accelerate development and utilization of the biomass and other emerging technologies and evaluate/grant operating contracts and/or accreditation of biomass/biofuels projects and facilities, suppliers, fabricators, and manufacturers.

The Republic Act No. 9513 otherwise known as Renewable Energy Act of 2008 was signed by President Gloria Macapagal Arroyo in 2008. It enables to promote the development, utilization, and commercialization of renewable energy resources and for other purposes. It also aims to accelerate the exploration, development, and utilization of renewable energy resources but not limited to biomass, solar, wind, hydro, geothermal and ocean energy sources.

It includes hybrid systems to achieve energy self-reliance through the adaptation of sustainable energy development by institutionalizing the development of national and local capabilities in the use of renewable energy systems.

As stipulated in the R.A. Act No. 9513, the Renewable Energy Management Bureau is created to oversee and implement policies, plans and programs related to the accelerated development, utilization, and commercialization of renewable energy. In support for this law, the Department of Energy (DOE) has issued the Department Circular No. 2009-07-0011 entitled, "*Guidelines Governing a Transparent and Competitive System of Awarding Renewable Energy Service/Operating Contracts and Providing for the Registration Process of Renewable Energy Developers"* (Section 1 [q] DC-2009-07-0011]. The circular provides the guidelines on the awarding of renewable energy service/operating contracts.

With the new directive to accelerate the development and utilization of biomass energy the Department conducted a massive information campaign to encourage biomass energy proponents to invest in the construction of the biomass power plant. As a result, the Department has received a Letter of Intent and conducted an orientation on the process of securing BEOC and the requirements that need to be submitted. However, after the orientation, many biomass developers failed to complete project conceptualization and failed to submit their application for BEOC. Likewise, some of the submitted applications for Biomass Energy Operating Contracts (BEOC) failed to pass the legal, technical and financial qualifications and were not issued with BEOC. For those who successfully secured BEOC some have been terminated due to failure to secure government permits and financial closing.

It was then the purpose of this paper to determine the root cause of the problems of biomass developers who were not able to proceed with project conceptualization, failure to secure BEOC, government and permits, and financial closing that resulted to termination of the contract issued by the Department.

The study may provide deeper analysis on the issues and challenges being encountered by the biomass proponents/developer on the project conceptualization, securing Biomass Energy Operating Contract, securing government permits and financial closing. When these gaps will be addressed, undergoing in this process will not be as tedious that will result to more biomass projects and address the growing problem with the disposal of agricultural, animal, municipal solid and other residual wastes that could result to reduction of CO2 emissions and cleaning of the environment. Likewise, it can contribute to addressing the problem in power supply deficiency and can spur economic growth.

The researcher aimed to smoothen the process of project conceptualization, Biomass Energy Operating Contract, government permits and financial closing to encourage more investors and promote the development and utilization of biomass energy that may result in increasing the energy mix of renewable energy and lesser dependent on fossil fuels and addressing the growing problems in waste disposal.

1.1. Statement of the Problem

This study aimed to assess the process in securing Biomass Energy Operating Contract (BEOC), government permits and financial closing.

Specifically, the study sought to answer the following questions:

1. What is the degree of complexity encountered by the project proponent in project in terms of:
   1.1 Project Conceptualization;
   1.2 Biomass Energy Operating Contract (BEOC) Application;
   1.3 Securing Government Permits; and
   1.4 Financial closing?
2. What are the challenges and concerns of the BEOC Project Implementation in terms of:
   2.1 Securing different government permits needed in the construction of Biomass Power Plant? and
   2.2 Financial closing needed to finance the construction of the Biomass Power Plant?
3. Is there any significant difference in the degree of complexity in utilizing Agricultural Waste against Waste to Energy?
4. Based on the findings, what are the proposed improvement in the process of securing BEOC and permits from other government agencies and financial closing needed to ensure smooth processing and success of project implementation of the biomass power plant.

2. EXPERIMENTAL RESEARCH (or METHODS)

The researcher employed a mixed method of the quantitative and qualitative method of research. The quantitative method of research is a fact-finding study with adequate and accurate interpretation of the findings. It describes with emphasis what exists such as current conditions, practices, situation, or any phenomena. Since the researcher objective is to investigate and conduct assessment on the process of securing Biomass Energy Operating Contract (BEOC) which started in project conceptualization and completing all the documents and subjected to passing the legal, technical, and financial qualifications. Upon passing all the evaluation, a BEOC was issued to the project proponent. Then the project proponents proceeded with project implementation which included, securing of other government permits, financial closing, identification of EPC Contractor and construction of biomass power plant.

The study utilized quantitative method of research and goes beyond mere gathering and tabulation of data. It involves the elements of interpretation of the meaning or significance of what is described. Thus, description is often combined with comparison and contrast involving measurements, classifications, interpretation, and evaluation.

The quantitative research includes the process of gathering, analyzing, classifying, and tabulating of data about prevailing conditions, practices, beliefs, processes, trends, and cause-effect relationship and making adequate and accurate interpretation about such data with an aid of statistical methods. Determination of which studies conditions as they exist.

Qualitative research methods are designed in a manner that help revealed the behavior and perception of a target audience with reference to the actual experience and process undertaken in securing BEOC, and to determine how the project proponent was not able to comply with the material obligations of the contracts like securing government permits, financial closings and construction of the biomass power plants.

For the qualitative research, gathering of secondary data acquired from REMB-BEMD was utilized to determine the nature and compliances how the project proponent and determined the reason for terminating the contract and an interview are arranged with the Project consultants, proponent with terminated operating contract and proponent who have failed application for operating contract, to gather their actual experiences and process they have undertaken in acquiring BEOC and different government permits need for the declaration of commerciality and towards completion of the construction of the power plants. Guided questions were developed for the conduct of the interview. The result of Interview could. be analyzed using the. qualitative content analysis. Content analysis transform a large amount of text into systematically highly organized and concise summary of key result (Erlington & Brysiewicz, 2017).

The researcher utilized the result of the data gathered in determining if there is no significance difference in the degree of complexity encountered by the proponent in project conceptualization, securing (BEOC) and securing of required permits and financial closing if they utilize the following feedstocks: a. Waste to Energy (municipal/animal waste) and b. Agricultural Waste (Bagasse and other waste from sugar plantation, Rice hull and other waste from rice field and other biomass feedstocks). The Mann-Whitney U Test was used to assess whether the means of two groups are *statistically* different from each other.

2.1. Population, Sample Size and Sampling Technique

Table 1

Existing Biomass Energy Operating Contract (BEOC) as of 31 December 2022

Status of Contract Issues	Total
Existing BREOC	60
Terminated BREOC	44
Total	104

Table 1 shows the number of BEOC issued from 2009 – 2022 and the status of the BEOC.

Table 2

Breakdown of Existing Contract Issued According to type of Feedstock as of 31 December 2022

Type of Feedstock Used	No. Of Contracts	Total Contracts
Waste to Energy (Municipal Solid Waste/Animal Waste)	13	13
Agricultural Waste		47
Bagasse and other waste from sugar plantation	16	
Rice-hull and other waste from rice plantation	16	
Other Feedstock	15	

TOTAL	**60**

Table 2 shows the breakdown of the existing contract issued based on the type of feedstock to be used in the operation of the Biomass Power Plant. The researcher determined the sample size using purposive sampling technique employing Slovin's Formula for the conduct of survey to those who have existing contracts.

Figure 1. Slovin"s Formula

Slovin's Formula

n = N/1 + (Ne2)

Where:

n = sample size

N = Population size

e = Margin of Error

The sample size for the conduct of the study using 0.05 margin of error was:

n = 60 / 1 + 60 (0.05); n = 60/ 1+60 (0.0025); n = 60/1+0.15; n=60/1.15

n = 52.17 or say 53

For the conduct interview, the researcher targeted five (5) respondents to be selected from the forty-five (44) proponents who have terminated contract, project consultants and those who have failed to acquire BEOC.

Respondents who have terminated operating contract are those project proponents who have failed to comply with the reportorial requirements, materials obligations of operating contract with resulted to cancellation/termination of the BEOC.

Lastly, respondents who failed to acquire BEOC are those who have failed to pass one of the following qualifications: legal qualification, technical qualification and financial qualification since as per Department Circular No. DC2019-10-0013 known as the "Omnibus Guidelines Governing the Awarding of Renewable Energy Contracts and Registration of Renewable Energy Developers an applicant need to pass all the said qualification.

For the gathering of secondary data, the researcher gathers all available information from Renewable Energy Management Bureau – Biomass Energy Management Division and other related study to determine the actual reasons for not able to secure the Biomass Energy Operating Contract and the degree of compliances before the contract were terminated. Likewise, response from the open-ended question from the respondent in the survey is used.

2.2. Research Instrument

The research instruments utilized in this study was a survey questionnaire formulated by the researcher and was validated by the experts.

The questionnaire adopted the Likert 4 Point Scale to fit the local setting. The researcher ensured that there were enough items to collect data to cover all aspects of the problems and to answer all specific questions under the statement of the problems. The questionnaires were submitted to the Researcher's adviser professor for correction and presented to Biomass Energy Management Division before it was finalized.

- Questionnaire. A Survey Questionnaire was constructed by the researcher enumerating the process involved in the project conceptualization, securing

Biomass Energy Operating Contract, and other government permits required for the construction of the biomass power plant. The first part of the questionnaire comprised the profile of the respondent, the age, gender, position in the company, length of service in the company and the educational attainment. The second part encompassed the assessment of the degree of difficulty encountered by project proponent in project conceptualization, securing biomass operating contract and securing other permits and financial closing using the 4 Point Likert Scale response options was to be utilized: 4 = Extremely Difficult - The process is very tedious, and requirements are extremely hard to comply, 3 = Difficult - Process needs constant follow-up and submission of additional documents are required, 2 = Moderately difficult- The documents can be processed with minimal follow-up and 1 – Not difficult - The documents can be processed within the prescribed period. Part three is an open-ended question to determine the problem, issues, and concerns.

Table 3

The 4 Point Likert Scale Interpretation of Results

Responses Weight	Interval of Means	Descriptions
4	**3.50- 4.00**	**Extremely Difficult**
3	**2.50 –3.49**	**Difficult**
2	**1.50 – 2.49**	**Moderately Difficult**
1	**1.00 – 1.49**	**Not Difficult**

Table 3 shows the interpretation for the four-point Likert Scale based on the responses for the survey questionnaires and interval of mean.

For validation of the survey questionnaires, it was initially discussed with the Director and Assistant Director of the Renewable Energy Management Bureau (REMB) with personnel from Biomass Energy Management Division (BEMD) to determine their assessment of the questionnaire and incorporated the comments and re-presented again before it was distributed to the DOE and other proponents for the conduct of the pre-test. The survey questionnaires were developed via on-line and Google Forms.

2.3. Data Gathering Procedures

The researcher has sought assistance and endorsement from Renewable Energy Management Bureau (REMB) particularly, the Biomass Energy Management Division (BEMD) to inform all the project proponent issued with BREOC for the conduct of survey. The researcher sent an electronic mail to all biomass proponents using biomass email and personal email. While the link to the Google Form was indicated in the body of the email. Biomass proponents were able to access the Google Forms using the link provided by the researcher, and the responses were immediately received by the researcher upon the submission of the same by the biomass proponents. Out of fifty-nine (59) total population fifty-four (54) were able to comply and responded to the Google Forms survey questionnaire which is more

than the fifty-three (53) respondents as computed in using Purposive Sampling using Slovin's Formula.

For the conduct of interview, the researcher requested REMB-BEMD list of project consultant, list of terminated BREOC and list of those who failed to secure BREOC and their respective contact persons to arrange the Interview. However, the interview was not able to undertake due to unavailability of the target proponent for the conduct of the interview. The researcher used secondary data available from REMB-BEMD to able to determine the ground for the termination of the contract and the stage of compliances before the contract was terminated.

2.4. Statistical Treatment of Data

The Statistical data gathered from the biomass proponents were tallied, coded, and analyzed using Microsoft Excel and Statistical Product and Service Solutions (SPSS) to describe the raw data into meaningful representations and interpretations. The following were used in the study.

1. Purposive sampling method using Slovin's Formula with margin of error of 5% (0.05) was used to determine the sample size. The computed sample size is fifty-three (53)

   Slovin's Formula

   n = N/1 + (Ne2)

   Where:

   n = sample size

   N = Population size

   e = Margin of Error

2. Cronbach's Alpha. To test the questionnaires' reliability. The researcher conducted pre-tests for fifty (50) personnel from colleagues from Department of Energy and some biomass project developer to determine or the conduct of Pearson R Reliability Test Cronbach Alpha for Internal Consistency Test and results. The result of the pre-test has been submitted to Institute of Data Statistical Analysis of Polytechnic University of the Philippines as advise by the evaluators. The data result was subjected to reliability and was obtained an Alpha Value of 0.99, thus the instrument was a reliable assessment tool for the conduct of the research study.

3. Percentage (P) was used to show the ratio of frequency (f) to the total Number of Respondents (N).

   Figure 2. Percentage Formula

   P = f/N*100

   Where:

   P = Percentage

   F = Frequency Ratio

   N = Number of Respondent

4. Frequency. It is the count of an observation that happened in the study, or the number of times an observation happened.

5. Determination of Likert Scale Total Scores.The data were analyzed by using mean sores, calculated for each statement in the likert scale. Total scores in the Likert Scale were first

calculated by multiplying the frequency of each response option by its corresponding Likert Scale.

6. **Mann-Whitney U Test**. To determine if there is a significance different in the degree of difficulty encountered by the proponent in project conceptualization, securing (BEOC) and securing of required permits if they utilize the following feedstocks:

a. Waste to Energy (municipal/animal waste); and
b. Agricultural Waste

Figure3: Mann-Whitney U Test

$$U = n_1 n_2 + \frac{n_2(n_2+1)}{2} - \sum_{i=n_1+1}^{n_2} R_i$$

Where:
U=Mann-Whitney U test
N1 = sample size one
N2= Sample size two
Ri = Rank of the sample size

3. RESULTS AND DISCUSSION

This chapter includes the presentation of the data gathered for this study, statistical analysis of data, and the relevant interpretation of the analysis and result of the assessment on the process of securing Biomass Energy Operating Contract, government permits, and financial closings needed for the construction of the Biomass Power Plant.

The overall Means Scores of 1.13 with a Descriptive Interpretation of Not difficult, for the project conceptualization and complying with legal documents is not difficult to secure. The data shows that biomass proponents can easily comply with the required requirement the especially for those existing and established companies. The problem is when they need to secure documents from other government agencies like securing new/amended Article of Incorporated (AOI), Company's by-laws and current business permits and latest General Information Sheet of company's Stake holders with a mean score of 1.11 since these documents need to be secure from government Institutions.

The overall Mean Scores of 1.34 with a descriptive interpretation of Not difficult for the Project Conceptualization complying with Technical Requirements which shows that the process is still not difficult but the result shows that it is higher compared to legal documents.

Securing the notarized Feedstock Supply Agreement (FSA) is the most difficult part in this process with a mean score of 1.46 with descriptive interpretation of Not difficult. FSA is required to ensure that the project will become sustainable and availability of feedstock to be

used for the operation of the power plant. Thirty-eight (38) respondents or equivalent to 70.3% of respondents respond that they have no problem securing FSA since seventeen (17) biomass proponents are already an existing plant and operational during the time of application twenty (20) respondents own the feedstocks to be used for the operation of the power plant and one (1) already secured a FSA. Nine (9) respondents or equivalent to 16.7% respond that it is a moderately difficult process but with assistance from a project consultant everything has been arranged and secured. Five (5) respondents or equivalent to 9.3% respondents securing FSA is a difficult process but securing FSA is not an issue however, agricultural trash is not a commodity, and the owner of the trash were not familiar with the FSA. Lastly, two (2) respondents or equivalent to 3.7% informed that feedstock negotiation is extremely difficult because of its competing use and other potential suppliers have an existing contract with other biomass developers and it takes modification of the technology to accommodate multi-feedstock to ensure availability of feedstock.

Coming-up with Fuel Supply and Logistic Study is the second most difficult process in project preparation for technical documents with a Mean Score of 1.44 with a Descriptive Interpretation of Not Difficult. Thirty-seven (37) respondents or equivalent to 68.5% respond that it is not difficult since they are existing plant, or they own the feedstock. Twelve (12) account for 22.2% responding that it is moderately difficult process. Three (3) respondents or equivalent to 5.6% respond that it is a difficult process since feedstock supply and logistics should be considered in the location of proposed power plant. Lastly, two (2) respondents account for 3.7% responding that it is extremely difficult since feedstock supplier is scattered, and many FSA needed for the sustainability of the power plant operation.

The Mean Score of 1.24 with descriptive interpretation of not difficult for the process of project conceptualization and compliance to financial requirements the biomass developers find the requirement not difficult to comply.

For this requirement submission of Proof of negotiation with project financing is the most difficult requirement to comply with a mean score of 1.46. Thirty-nine (39) respondents, equivalent to 72.2% respond that it is not difficult to comply. Out of the thirty-nine seventeen (17) are existing plants and twenty-two (22) are own-financing and have already established a tract record for their company. Nine (9) respondents accounted for 16.7% responded that it is moderately difficult to secure. Two (2) respondents equal to 3.6% responded that it is difficult to secure since many presentations are required by the different banking institutions and some banks don't issue proof of negotiations as long is the project is assured that it can be approved. Lastly, four (4) respondents, equivalent to 7.4% responded that it is extremely difficult to secure no financing were readily available to plants without assurance to get secured tariff for the project and securing financial documents are challenging since the technology to be used is not available in the country, thus financial support is very much needed.

For the financial requirement of Proof of Fund Availability to Finance the First Year of the Proposed Work and Financial Program the total Mean Score is 1.28. Forty-two (42) respondents, accounting for 77.8%, responded that it is not difficult to comply. This plant is either existing plant before the application to BEOC and have own financing to finance the construction of the power plant. Nine (9) respondents equal to 16.7% responded that it is

moderately difficult to secure. Lastly, three (3) respondents, equivalent to 5.6%, responded that it is difficult to comply since they are a newly established company and have no proven track record.

The BEOC Application Process undergoing legal evaluation has an overall Means Scores of 1.10 with Descriptive Interpretation of Not Difficult. The data shows that biomass proponents can easily comply and pass the legal evaluation especially for those existing and established companies. The problem is when they need to secure documents from other government agencies like securing amended/new Article of Incorporated (AOI) and current business permits.

Legal evaluation of Amended/New Article of Incorporated (SEC Certified) is the most difficult to pass with a Mean Score of 1.13 with a Descriptive Interpretation of Not difficult. The new/amended (AOI) the company primary/secondary objectives that they will engage in the establishment of the power plant using renewable energy such as biomass, solar, hydro, wind and geothermal export power to the grid should be reflected in AOI. Forty-seven (47) respondents or equivalent to 85.2% of respondent respond that passing legal evaluation is not difficult to pass. Seven (7) respondents or equivalent to 14.8% responded that passing this evaluation is moderately difficult.

The overall Mean Scores of 1.39 with a Descriptive Interpretation of Not Difficult, for the BEOC Application undergoing technical evaluation which shows that the process is still not difficult but the result shows that it is higher compared to legal evaluation.

Development of Full-Blown Feasibility Study (FS) is the most difficult aspect in this process with a mean score of 1.48 with a Descriptive Interpretation of Not Difficult. Full-blown FS which shows basically a fuel supply which is very well thought out plan to have full vertical integration of the entire supply chain to ensure timely delivery of the biomass fuel. It is the complete aspects of the project such as sustainability of the feedstock, feedstock logistics, technology to be used and financial aspects of the project. Thirty-eight (38) respondents or equivalent to 70.3% of respondents respond that development of Full-blown FS is not since seventeen (17) biomass proponent are already an existing plant and operational during the time of application twenty-one (20) respondents own the feedstock to be used for the operation of the power plant and one (1) already have secured FSA. Nine (9) respondents or equivalent to 16.7% respond that it is moderately difficult to pass technical qualification but with assistance from a project consultant the full-blown FS was developed and has been approved. Four (4) respondents or equivalent to 7.4% respond that developing FS is a difficult process. Lastly, three (3) respondents or equivalent to 5.6% responded that Development of FS is extremely difficult to pass the technical qualification since the FS also includes the measures on how to resolve the nature of the biomass feedstock which is voluminous, highly corrosive, has low temperature for slagging has high risk for spontaneous combustion and deteriorates faster when it gets wet.

The second most difficult to pass in BEOC Application undergoing technical evaluation is Feedstock Supply and Logistic Study with a Mean Score of 1.35 with a Descriptive Interpretation of Not Difficult. Forty (40) respondents or equivalent to 74.1% respond that it

is not difficult since seventeen (17) biomass proponent are already an existing plant and operational during the time of application twenty (20) respondents own the feedstock to be used for the operation of the power plant, one (1) respondent already secure a FSA, and two (2) respondents hired a consultant. Eleven (11) account for 20.4% responding that it is moderately difficult process. Two (2) respondents or equivalent to 3.7% respond that it is a difficult process since feedstock supply and logistics study should be considered in the location of proposed power plant. Lastly, two (2) respondents account for 3.7% responding that that it is extremely difficult since feedstock supplier is scattered, and many FSA needed for the sustainability of the power plant operation.

The Overall Mean Scores of 1.21 with a Descriptive Interpretation of Not Difficult. The process of BEOC Application and passing the financial qualifications the biomass developers find the requirement not difficult to pass.

For this process of BEOC Application, passing Financial Qualifications the Proof of negotiation with project financing is the most difficult to pass with a Mean Score of 1.46 with a Descriptive Interpretation of Not Difficult. Forty-one (41) respondents, equivalent to 75.9% respond that it is not difficult to comply. Out of the forty-one (41), seventeen (17) are existing plants, twenty-two (22) are own-financing and have already established a tract record for their company and two (2) have already identified the financing for the project. Five (5) respondents accounted for 9.3% responded that it is moderately difficult to secure. Two (2) respondents equal to 3.6% respond that it is difficult to secure since many presentations are required by the different banking institutions and some banks don't issue proof of negotiations as long is the project is assured that it can be approved. Lastly, two (2) respondents, equivalent to 3.6%, responded that it is extremely difficult pass the qualifications since there is no financing that was readily available to biomass power plants that have no assurance to secure tariff for the project.

For the financial evaluation for Proof of Fund Availability to Finance the First Year of the Proposed Work and Financial Program the total Mean Score is 1.26 with a Descriptive Interpretation of Not Difficult. Forty-five (45) respondents, accounting for 83.3%, responded that it is not difficult to pass financial qualification. This plant is either existing biomass power plant before the application to BEOC and have own financing to finance the construction of the power plant. Five (5) respondents equal to 9.3% responded that it is moderately difficult to pass. Three (3) respondents equivalent to 5.6% respond that it is difficult to pass. Lastly, one (1) respondent corresponding to 1.8% responded that it is extremely difficult to pass since it is a newly established company and has no proven track record.

For the process of Securing Government Permits with an overall Mean Scores of 1.58 with a Descriptive Interpretation of Moderately Difficult.

For this process of securing government permits, the most difficult to secure is the Energy Regulatory Commission - Certificate of Compliance (ERC-COC) permit with a Mean Score of 2.13 with a Qualitative Interpretation of Moderately Difficult. The ERC-COC is required before the power plant can export power to the grid and there should already be an

approved market and tariff for the biomass proponent. Twenty-One (21) respondents or equivalent to 38.8% of respondents respond that development securing ERC-COC is not difficult to secure. Out of the twenty-one (21), seventeen (17) biomass proponent are already an existing plant and operational during the time of application for BEOC and four (4) are non-power application which do not require ERC-COC. Fourteen (14) respondents, or equivalent to 25.9% responded that it is moderately difficult to secure. Ten (10) respondents or equivalent to 18.6% responded that securing the ERC Certificate of Compliance is difficult since there lots of requirement need to comply since releases of agreement templates takes longer. Lastly, nine (9) respondents or equivalent to 16.7% respond that it is extremely difficult to secure since they require many requirements and it is such a difficult process with the office. Likewise, some biomass developers could not perform Grid Code Test because NGCP did not allow grid connection due to grid congestion.

The second most difficult to government permit to secure is NGCP/Distribution Utility (System Impact Study /Distribution Impact Study, Facility Study passes with a Mean Score of 1.98 also with a Qualitative Interpretation of Moderately Difficult. Twenty-two (22) respondents or equivalent to 40.8% respond that it is not difficult to secure. Out of the 22 respondents, seventeen (17) biomass proponents are already an existing plant and operational during the time of application for BEOC and already secure NGCP's SIS, four (4) are non-power application and one (1) has already secure NGCP's SIS but his ERC-COC is still on process. Sixteen (16) accounted for 29.6% responded that it is moderately difficult to secure. Eleven (11) respondents or equivalent to 20.4% respond that it is difficult to secure since there lots of requirement need to comply thus resulting to further delays in project implementation, five (5) respondents accounted for 9.2% responded that it is extremely difficult to secure since SIS takes longer time to undertake due to number of applicants received by NGCP.

Likewise, WESM Registration is the 3rd most difficult to secure with a Mean Score of 1.81 likewise, with a Qualitative Interpretation of Moderately Difficult. Twenty-four (24) respondents or equivalent to 44.5% respond that it is not difficult to secure. Out of the 24 respondent seventeen (17) biomass proponent are already an existing plant and operational during the time of application for BEOC and already secure WESM Registration, four (4) are non-power application and (3) has already secure WESM Registration. Eighteen (18) account for 33.3% responded that it is moderately difficult to secure. Ten (10) respondents or equivalent to 18.6% respond that it is difficult to secure since there are lots of requirements that need to comply. Lastly, two (2) respondents account for 3.6% responded that it is extremely difficult to secure since they required the Metering Services Agreement which took some time from NGCP to release.

For the process of financial closing, it has Mean Score of 1.76 with a Qualitative Interpretation of Moderately Difficult. Thirty-one (31) respondents or equivalent to 57.4% respond that it is not difficult Out of the 31, seventeen (17) are existing biomass power plants. Eleven (11) respondents account for 20.4% responding that it is moderately difficult to secure. Six (6) respondents equal to 11.11% responded that it is difficult to secure since many presentations are required by the different banking institutions and some banks don't issue proof of negotiations as long is the project is assured that it can be approved. Lastly, six (6)

respondents, equal to 11.11%, responded that it is extremely difficult. Out of the six respondents, five (5) biomass proponents respond that they are still in process of securing financial closing but many requirements need to comply, need more presentations and banking institutions to have site visit to those existing biomass power plant for them to appreciate more the financial viability of biomass power plants and one (10) respond that financing is not readily available to plants without assurance to get secured tariff for the project and it hard to convince investors for financial closing.

I. Test of Significant Difference

Table 13
Test of Significant Difference on the Project Conceptualization For proponent using Agricultural Waste against Waste to Energy

Category	Feedstock	Mean	p-value	Decision Rule	Decision	Interpretation
Project Conceptualization	Agricultural Waste	28.81	0.228	Reject Ho if p-value is less than or equal to alpha (0.05)	Failed to reject Ho	There is no significant difference
	Waste To Energy	22.92				
BREOC Application	Agricultural Waste	28.27	0.420	Reject Ho if p-value is less than or equal to alpha (0.05)	Failed to reject Ho	There is no significant difference
	Waste To Energy	24.79				

Table 13 shows the result of the test of significant difference between biomass developers who will be using agricultural waste or waste to energy in the process of complying legal, technical, financial requirements. There are a total of fifty-four (54) respondents, forty-two (42) are using agricultural waste and twelve (12) are using waste to energy as feedstocks. The results indicated that the p value is equal to 0.228 which is less than or equal to 0.05; Therefore, the null hypothesis that there is no significant difference on the process of project conceptualization between biomass developers who use agricultural waste as feedstock to biomass developers who will be using waste to energy as feedstock is accepted. This means that there is no significant difference in complying with the legal, technical, and financial requirements.

Test of Significant Difference on the BREOC Application For proponent using Agricultural Waste against Waste to Energy

Category	Feedstock	Mean	p-value	Decision Rule	Decision	Interpretation
BREOC Application	Agricultural Waste	28.27	0.420	Reject Ho if p-value is less than or equal to alpha (0.05)	Failed to reject Ho	There is no significant difference
	Waste To Energy	24.79				
Securing Permits	Agricultural Waste	28.89	0.217	Reject Ho if p-value is less than or equal to alpha (0.05)	Failed to reject Ho	There is no significant difference
Financial Closing	Agricultural Waste	28.6	0.285	Reject Ho if p-value is less than or equal to alpha (0.05)	Failed to reject Ho	There is no significant difference
	Waste To Energy	23.67				

The Result of the test of significant difference between biomass developers who will be using agricultural waste or waste to energy in the process of undergoing legal, technical, financial qualifications. There are a total of fifty-four (54) respondents, forty-two (42) are using agricultural waste and twelve (12) are using waste to energy as feedstock. The results indicate that the p value is equal to 0.420 which is less than or equal to 0.05; Therefore, the null hypothesis that there is no significant difference on the process of project conceptualization between biomass developers who used agricultural waste as feedstock to biomass developers and who will be using waste to energy as feedstock is accepted. This means that there is no significant difference in the process of BEOC application and undergoing legal, technical, and financial qualifications.

The result of the test of significant difference between biomass developers who will be using agricultural waste or waste to energy in the process of Securing government permits. There are a total of fifty-four (54) respondents, forty-two (42) are using agricultural waste and twelve (12) are using waste to energy as feedstock. The results indicated that the p value is equal to 0.217 which is less than or equal to 0.05; Therefore, the null hypothesis that there is no significant difference on the process of securing government permits between biomass developers who use agricultural waste as feedstock to biomass developers and who will be using waste to energy as feedstock is accepted. This means that there is no significant difference in the process of securing government permits.

The result of the test of significant difference between biomass developers who will be using agricultural waste or waste to energy in the process of securing financial closing, technical, financial qualifications. There are a total of fifty-four (54) respondents, forty-two

(42) are using agricultural waste and twelve (12) are using waste to energy as feedstock. The results indicate that the p value is equal to 0.285 which is less than or equal to 0.05; Therefore, the null hypothesis that there is no significant difference on the process of securing financial closing between biomass developers who used agricultural waste as feedstock to biomass developers and who will be using waste to energy as feedstock is accepted. This means that there is no significant difference in the process of securing financial closing for both sets of feedstock.

CONCLUSIONS

Based on the findings of the study, the researcher arrived at the following conclusions on the Process of Securing Biomass Energy Operating Contract, Government Permits and Financial Closing:

I. Securing of Biomass Energy Operating Contract

A. Project Conceptualization

1. The Biomass proponents when applying for the new/amended Article of Incorporations have not comply to state in the primary/secondary purpose the following "The company will be engaged in the production of power utilizing renewable energy such as solar, wind, hydro, geothermal and biomass and export power to the grid." This is the legal basis for the biomass proponent of availing incentives under RA 9513 also known as Renewable Energy Act of 2008.
2. Biomass proponents have difficulty in securing notarized Securing Company By-laws of the Company (SEC Certified) Company's By-laws is also a document that needs to be secured from one government agency, and it takes time to process.
3. Biomass proponents have difficulty in securing current business permits especially during the start of the year and if the company is newly established.
4. Biomass proponents have difficulty in complying with the Notarized Feedstock Supply Agreement and Feedstock Supply Logistics, Proof of negotiation with EPC contractors. These documents are needed in the development of feasibility study, ensuring the sustainability of the project and the feedstock technology match-up.
5. Biomass developers have difficulty with the negotiation with NGCP/DU has a especially when there are limited NGCP sub-station and there are congestion in the transmission line.
6. Biomass developers have difficulty in getting Proof negotiation from government offices such as Land Classification (Industrial/agro-industrial), DENR (Environmental Compliance Certificate/Certificate of Non-Coverage), NCIP, and NWRB.
7. Biomass proponents have difficulty in producing Proof of negotiation with project financing since many presentations are required by the different banking institutions and some banks don't issue proof of negotiations as long is the project is assured that it can be approved.
8. Biomass proponents have difficulty in showing proof of fund availability to finance the first year of the Proposed Work and Financial Program especially this a newly established company that has no proven track record.

From 2009 – 31 December 2022 more than three hundred (300) Letter of Intent have been received by the Department, and more than one hundred (100) failed to complete project conceptualization resulting to failure to submit the application for Biomass Energy Operating Contract.

B. Biomass Energy Operating Contract Application

The application for Biomass Energy Operating Contract is now included in the Department Circular No. DC 2019-05-0007 Rules and Regulations Implementing Republic Act No. 11234 (Energy Virtual One-Stop Shop Act). This ensure that the processing and issuance BEOC will be completed, and the Contract will be sign within the period of thirty-one (31) days. However, based on the result of conduct of Legal, Technical and Financial qualifications the biomass proponents usually failed in the following:

1. Legal qualification for not incorporating in the new/amended Article of Incorporated that "The company will be engaged in the production of power utilizing renewable energy such as solar, wind, hydro, geothermal and biomass and export power to the grid," and submission of the current permit especially when they are applying at the beginning of the year. the developer should ensure that the permit is in the current year.
2. Technical qualifications in the submitted Feasibility Study since they have failed to ensure the availability of feedstock, how the feedstock logistics are being handle and showing proof of negotiation with EPC contractor to ensure the feedstock and technology match-up.
3. Financial qualification proving that they have Proof of negotiation with project financing and failure to show that they can finance or there are fund available to finance the first year of the Proposed Work based on the Financial Program.

II. Securing Government Permits

1. Biomass Developers have difficulty in securing NGCP's SIS, WESM Registration and ERC's Certificate of Compliance.
2. Biomass proponents have difficulty in securing government permits from BOI, DAR (Land conversion), NWRB (Water Rights), NCIP (Certificate of Non-coverage and/or Free Prior and Informed Consent/Certification), and DENR.

III. Financial Closing

Biomass developers that are existing project before they secured BEOC, have own financing, proven track records have no difficulty to complete the construction of the power plant. However, so many presentations are required by the different banking institutions and some banks don't issue proof of negotiations as long is the project is assured that it can be approved. Likewise, financing was not readily available to plants without assurance to get secured tariff for the project. and it is hard to convince investors for financial closing.

From 2009 – 31 December 2022 One Hundred Four (104) Biomass Energy Operating Contracts (BEOC), has been successfully passed the legal, technical, and financial qualifications and corresponding BEOC has been issued by the Department

and out of this a total of thirty-six (36) contracts has been terminated for failure to secure financial closing.

IV. Significant Different in the process of project conceptualization, BREOC Application, Securing Government Permits and Financial Closing

1. The Mann-Whitney U test shows that there is no significant different in all the process from project conceptualization, Securing Biomass Energy Operating Contract, Securing Government Permits and financial closings for those biomass proponents who are using agricultural waste or waste to energy as feedstock.

RECOMMENDATIONS

I. Securing of Biomass Energy Operating Contract

A. Project Conceptualization

During the conduct of orientation for the interested biomass proponents there should a more detailed discussion in the following:

1. The new/amended Article of Incorporations should state in the primary/secondary purpose the following "The company will be engaged in the production of power utilizing renewable energy such as solar, wind, hydro, geothermal and biomass and export power to the grid." This is the legal basis for the biomass proponent of availing incentives under RA 9513 also known as Renewable Energy Act of 2008.
2. Biomass proponents should secure a Company By-laws (SEC Certified) ahead of time to ensure that they can secure documents upon filing with the application for Biomass Energy Operating Contract (BEOC).
3. Biomass proponents should secure the updated and current business permit before applying BEOC.
4. Biomass proponents should ensure the availability of feedstock and in negotiation with EPC contractor they should provide a technology that can accommodate multi-feedstock. Encouraged the biomass proponent to use multi-feedstock to be able for the biomass proponents to source-out feedstock if there is competing use or scarcity on the identified feedstock.
5. Biomass proponents should ensure that there should be available transmission line that could accommodate the proposed biomass power plant.
6. Biomass developers should identify an agro-industrial area, secure Environmental Technology Verification Certificate, ensure that there are no existing indigenous community in the proposed biomass power plant.
7. Biomass proponents should ensure that there will be available financing for the proposed biomass power plants.
8. Fast tract the on-going review of the omnibus guidelines for the process of issuing Biomass Energy Operating Contract to ensure that there will be more biomass power plant that will be constructed and contribute to the over-all target of the government for the increase renewable energy power plant.

B. Biomass Energy Operating Contract Application

1. The Department of Energy conducts consultation with biomass proponent for the initial evaluation and validate the completeness of documents for the application of BEOC before the proponents upload the documents to EVOSS Platform to ensure that the documents are complete.

II. Securing Government Permits

1. The Department of Energy should fully implement the Department Circular DC-2019-05-007 or the Rules and Regulation Implementing Republic Act No. 11234 (Energy Virtual One-Stop Shop Act) to include in the process the application for registration/permits of the following:
   a. Energy Regulatory Commission – Certificate of Compliance – 60 days
   b. Department of Agrarian Reform – Land Conversion – 75 days
   c. Department ENR – 120 days
   d. National Commission on Indigenous Peoples
      – Certificate of Non-Overlap – 10 days
      – Free Prior, and informed/Certification – 105 days
   e. National Water Rights Board – 60 days
   f. Local Government Units – 15 days
2. The Department of Energy should assist and require NGCP/DU to come-up with the updated Transmission Development Plan and ensure that one (1) year prior to the issuance Biomass Energy Operating Contract to biomass developer there will be available transmission line to accommodate the new biomass power plant ensuring that there will be no line congestion on the transmission line.
3. Department of Energy to update Memorandum of Agreement with Bureau of Investment (BOI) to ensure that all Biomass Energy Operating Contract will be facilitate issuance of BOI certificate to be able for the biomass proponent to avail of all the incentives stipulated in RA 9513 otherwise known as Renewable Energy Act of 2008.
4. Require the biomass proponent to construct the proposed biomass power plant in the agro-industrial zone to be able for the proponents to process the DAR certification on time. Likewise, this will ensure that there are no affected indigenous communities, and this will not hamper issuance of NCIP permit.
5. Require the biomass proponents especially those use new and emerging technologies to secure Environmental Technology Verification from the DOST to expedite DENR issuance of Certificate of non-coverage/Environmental Compliance Certificate for those biomass power plant that have capacity above 5.0-MW.

III. Financial Closing

1. Conduct follow-up meeting to Government Financing Institutions (GFI's) and other potential banks to facilitate the immediate approval of biomass proponents' loan to the bank.
2. Apprised and update biomass proponent that for biomass power plant the 100% foreign ownership is already allowed this will result to most foreign investors to invest in biomass energy projects.

AİLƏDƏ XƏYANƏT PROBLEMİ

Məmmədova Könül Allahverdi qızı

Azərbaycan Dövlət Pedoqoji Universiteti

Açar söz:ailə,xəyanət,problem,psixoloji iqlim

Ailə qadınla kişinin sevgi və ya məntiq üzərinə qurduğu kiçik bir cəmiyyətdir. Nikah üçün tərəfdaşın seçilməsi bir çox amillərlə şərtlənir. Burada sevgi ilə yanaşı ailənin vəziyyəti, təhsil səviyyəsi, karyera və s. kimi amillər əhəmiyyət kəsb edir.

Nikaha daxil olmanın bir çox motivləri vardır ki, onların sırasında məhəbbət, uşaqlara sahib olmaq arzusu, məişət problemlərinin birgə həlli aparıcı yerdə durur. Daha uğurlu nikaha o adamlarda rast gəlinir ki. onlar öz həyat yoldaşlarına inam, güvən bəsləyir, ona etibar edir, sədaqətlidir, ailəyə sevgi ilə yanaşır. Bunlar dolayı yolla ər-arvad həyatına müsbət təsir göstərən amillərdir.

Ailənin psixoloji iqlimi ərlə arvadın, valideynlərlə uşaqların, uşaqlarla uşaqların, qaynana və qaynata ilə gəlinin qarşılıqlı münasibətlərinin xarakteri ilə müəyyən olunur və onları əks etdirir. Əgər ərlə arvad bir - birinə hörmət edirsə birlərinə güvənirsə, bir-birlərinə qarşı anlayışlıdırsa,güzəştə getməyi bacarırsa ailədə fizioloji baxımından bir-birini tamamlayırlarsa psixoloji iqlim də əlverişli olur. Bu keyfiyyətlərdən hər hansı birinin olmaması və ya əks keyfiyyətə çevrilməsi, ər – arvad münasibətlərində soyuqluq yaradır.

Ailənin psixoloji iqliminin mərkəzində məhz ailə münasibətləri dayanır. Bəzən gənc ailənin "həyatına böyüklərin yersiz müdaxilələri belə onlar arasında mübahisələrə səbəb olur. Ailədə münaqişələrin yaranması bir neçə amillə xarakterizə olunur.Bunlara misal olaraq: ərlə arvad arasında kəskin yaş fərqi,erkən nikah,tərəf müqabillərindən birinin spirtli içkilərə, narkomaniyaya
meyilli olması, qarşılıqlı razılıq olmadan qurulan ailə tipləri və sair.

Ərlə arvad arasındakı münasibətlər möhkəm olanda hətta təsadüfən baş verən xoşagəlməz hadisə ailəni əslində sarsıda bilmir: ata - ana dərdi birlikdə çəkir, ailə üçün ən çətin olan anda bir - birlərinə həyan olurlar, bir sözlə, bir-birlərinə arxa-dayaq dururlar. Ailə münasibətləri möhkəm olmadıqda isə heç kəsin gözləmədiyi halda bu və ya digər xoşagəlməz hadisə ər - arvadı bir –birindən daha da uzaqlaşdırır. Onlar bir -birini günahlandırmağa başlayırlar. Söz - söhbət, qanıqaraçılıq günlərlə davam edir.

Psixoloji iqlim ailə üçün həyati əhəmiyyətə malikdir. Ailədə əlverişli psixoloji iqlim xoş güzəran, mənalı ömür, psixi sağlamlıq, uşaqların sağlam düşüncədə böyüməsi deməkdir. Ər - arvadın yaxşı və ya pis ünsiyyəti ailədə psixoloji iqlimin vəziyyətini göstərən mühüm əlamətlərdən biridir.Mütəxəssislərin fikrincə, ər - arvad ünsiyyəti prinsip etibarilə çox mühüm psixoterapevtik vəzifəni yerinə yetirməlidir. Ərlə arvadın ünsiyyəti onların hər ikisinin işdən sonra psixoloji cəhətdən sakitləşməsi, gərginlikdən azad olması üçün ən təsirli vasitə olmalıdır. Ərlə arvad söhbəti onlardan hər birinin işdə və evdə rastlaşdığı çətinliklərin həllinə kömək göstərməlidir. Ailənin psixoloji iqlimi böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir.

Psixoloji iqlim ailə üzvlərinin bir - birinə və ailəyə münasibətində özünü büruzə versə də, bununla məhdudlaşmır. Onlar zəruri surətdə insanların bütövlükdə dünyaya münasibətlərinə, dünya duyumuna təsir göstərir; şəxsiyyətin sərvət meyllərində əks olunur, onun öz işinə və özünə münasibətlərində izsiz qalmır. Ailədə psixoloji iqlim əlverişli olduqca ər və arvad valideynlər və uşaqlar bir - birlərini və özlərini yüksək qiymətləndirirlər.
Ailədə qarşılıqlı hörmət və tələbkarlıq, qayğı və kömək normal olmalıdır.

Bunsuz ailədə əlverişli psixoloji iqlim haqqında danışmaq mümkün deyildir. Psixoloqlar uğurlu və uğursuz ailələrdə ər və arvadın özünə və həyat yoldaşına münasibətini öyrənərkən çox maraqlı bir fakt müəyyən etmişlər. Uğurlu ailələrdə öz ailə həyatından razı olan ər və yaxud arvad həyat yoldaşına tənqidi yanaşmaqdan daha çox özünə tənqidi yanaşır. Uğursuz ailələrdə isə ər yaxud arvad günahı özündə deyil, həyat yoldaşında axtarır, səhvi həmişə onun üstünə yıxır.

Aldatma və xəyanət insan cəmiyyətinin yarandığı ilk zamanlardan günümüzə qədər aktual olmaqla birlikdə insanı xəyanət etməyə sövq edən səbəblərin nələr olduğunu daima müzakirə mövzusu olmuşdur.

Xəyanətin konkret tərifi olmadığına görə bu vəziyyət hər bir insanın düşüncə tərzinə görə dəyişir. Bəziləri üçün yalnız cinsi münasibət aldatma sayılsa da kimiləri üçünsə gizli bir görüş, qarşı cinslər adı bir online söhbət, görüş və s. aldatma kimi qəbul edilə bilər.

Ailənin təməl sütunları olan hörmətli, güvəni və anlayışı heç bir vaxt itirməməlidirlər.

Ailədə qarşılıqlı münasibətlərin pozulmasının ən ağrılısı xəyanət prosesidir. Və bu prosesin hər bir fərd individual şəkildə qarşılayır. Cinsdən asılı olaraq arzu olunması bu proses ailənin düzənini köklü şəkildə poza da bilər, münasibətlərdə soyuqluq ailədə ahəngin pozulması və çatların yaranmasına, həmçinin səhvlərə düzəliş edilərək sağlam münasibətləri bərpa etməyə səbəb ola bilər. Ailədən kənarda hansısa münasibətin qurulması ailəyə xəyanət kimi qəbul olunur. Həyat yoldaşına xəyanət adyulter (fr.sözü) adlandırılır. Adyulter ailəli insanın digər

ailəli və ya subay insanla cinsi əlaqəyə daxil olması mənasını verir. Bu proses təsadüfi və ya adəti ola bilər.

Əskikliyini tamamlamaq üçün edilən hərəkətdir xəyanət. Bir insan niyə sevdiyinə xəyanətlər deyə soruşsam kimsə doğru cavab verə bilməz. Bəzi insanlar xəyanətdən zövq aldığı üçün edərlər. Bəziləri üçün xəyanətsiz bir dünya yox ikən, bəziləri üçün xəyanətli bir dünya yoxdur.

Bizim cəmiyyətdə milli mentalitetimizdən qaynaqlanan belə bir fikir var: "Kişilər xəyanət edər, amma qadınlar - əsla!" Maraqlıdır ki, bu fikir artıq öz qüvvəsini itirməyə başlayıb. İndi kişilər- qədər olmasa da, qadınlar da həyat yoldaşlarına xəyanət edirlər.

Amma qadın və kişilərin xəyanət etmə səbəbləri bir-birindən fərqlidir. Türkiyədə aparılan bir tədqiqat zamanı ailəli qadınlara belə bir sual ünvanlanıb: "Nə vaxtsa həyat yoldaşınızdan başqa bir kişini bəyənmisiniz?"

Cavablar 3 kateqoriyada dəyərləndirilib. Evliliyi əla durumda olan qadınların 13 faizi, normal olanların 9 faizi, evliliyi pis olanların isə 100 faizi bu suala müsbət cavab verib. Beləliklə, aydın olur ki. ailədə bədbəxt olan qadının aldatma və xəyanət ehtimalı 100 faizdir.

Ailədə xəyanəti yaradan səbəblər çox ola bilər. Öncəliklə, əgər xəyanət baş veribsə, deməli, münasibətdə boşluq var.

I. Ər-arvad arasında psixoloji və fizioloji uyğunsuzluq. ər-arvad arasında sevgi tək sözlərdə deyil, cinsi münasibətlərdə də bir-birini tamamlamalıdır. Əgər bu belə deyilsə uyğunluq yoxdursa onda burada ciddi problemlər yaranır və ər-arvad arasında soyuqluqlar əmələ gəlir və problem həllini tapa bilmirsə müəyyən konfliktlərə və xəyanətə gətirib çıxara bilir.

II. Kişilərdə həyat yoldaşından başqa digər qadınları əldə etməyə malik keyfiyyətlərin sübutu kimi cəsarət nümayiş etdirməsindən əldə edilən psixoloji zövqün yaranması motividir.

III. Həyat yoldaşını hər hansı narazılığa görə cəzalandırma

Ailə həyatı quranlar arasında xəyanət yaşatmayacaqlarına dair and içmələri təbii prosesdir. Qorxduqları məkanda xəyanətlə üzləşməkdir. Xəyanətdən qarşı tərəfi incitmək üçün bilərəkdən isə edənlər bunu cəza tədbiri kimi (qəddarlığa meyllilik .....) istifadə edirlər.

IV. Təhdidə məruz qalma motivli xəyanət

Adətən belə xəyanəti maariflənmə səviyyəsi aşağı olan, sadəlövh olanlardır. Məsələn, belə qadın və ya kişiləri asanlıqla yoldan çıxarmaq və qarşı tərəfdən edilən təhdidlər, məlumatın ailəyə çatdırılması hədələrinin üzərində qurulur. Şantaj xarakteri daşıyır.

Adətən belə təhdidlər kişilərin karyerasına, sosial statusuna qarşı törədiləcək hədələr üzərində qurulur.

V Təsir altına düşmə və dostundan geri qalma prinsipi

Belə xəyanətlər təsadüfi baş verir. Kişi dostunun təsadüfən tanış olduğu qadınlar şən istirahətini görərək, ondan geri qalmamağı özü üçün partnyor tapması.

V. Xəyanətin yaranması səbəblərindən biri də kişinin və kifayət qədər maddi cəhətdən evə baxmaması, işləməmək, qadının işi öz öhdəsinə götürməsi.

VI. Ailədə ər-arvad arasında yaş fərqinin çox olması. Ya qadın çox cavan kişi yaşlı olanda, bir müddətdən sonra uyğunsuzluq daha da bilinir. Və, cavan tərəf özünə yaşıd bir insanla əlaqə yaratmağa çalışır.

VII. Ailədə qarşı tərəflərdən hansısa pintilik sərgiləyərək o zaman baş verə bilir. İstər-istəməz ər-arvad arasında soyuqluq yaranır.

VIII. Səbəblərdən biri də sosial şəbəkələrdən istifadə və orada tanışlıq halları ailədə soyuqluq yaradır və ordan doğan münasibətlərdə xəyanətə gətirib çıxarır.

IX. Ər-arvadın uzunmüddətli ayrılığı. Tərəf müqabilindən uzunmüddət ayrılıq yaşayan və şəhvət hisslərini idarə edə bilməyən insanlar da tez-tez xəyanətə yol verirlər. Əksər hallarda kişinin ailəyə xəyanəti bağışlanan hesab olunur, qadın xəyanəti isə dəhşətli bir günah hesab edilir.

Şüurla dərk edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq, bu proses indi də belə qəbul olunur və qadın xəyanəti bağışlanmır. Xəyanətin motivləri müxtəlif olsa da nəticə birdir – ailənin dağılma təhlükəsi! Xəyanət nə qədər ciddi-cəhdlə gizlədilsə də, ailədaxili münasibətlərə dolayısı ilə hökmən təsir edir.

- xəyanət zərbəsi yaşayanın suisidlə bağlı düşüncələrinin artması və ya suisid cəhdləri baş verir;
- xəyanətkarın və onun məşuqəsinin (məşuqunun) psixi və ya fiziki sağlamlığına zərbə vurmaq məqsədli hərəkətlərə yol verilir;
- xəyanətkarın qətlə yetirilməsi ilə bağlı risk yaranır;
- psixi travmalı, kompleksli uşaqların sayı artır.

Xəyanətə qarşı profilaktik tədbirlər:

- vaxtaşırı xəyanətlə bağlı risk ehtimallarını dəqiqləş¬dirmək və bu ehtimallara səbəb olan faktorları aradan qaldırmaq;

-tərəf müqabilinin psixoloji xüsusiyyətlərini dərindən öyrənmək və ona uyğunlaşmaq;

- ailədə yüksək psixoloji sakitlik mühiti yaratmaq;

- tez-tez ailə gəzintiləri təşkil etmək;
- ailənin perspektivi ilə bağlı pozitiv söhbətlər aparmaq;
- bezikdirici qısqanclıq səhnələrinə yol verməmək;
- xarici görkəmdə tərəf müqabilinin seksual hisslərini oyadacaq dəyişikliklər etmək;
- seksual münasibətlərin sevgidən qaynaqlandığını hiss etdirmək;
- intim mövzularda söhbətlər təşkil edərək qarşı tərəfin seksual istəklərini, tələblərini, fantaziyalarını öyrənmək və seksual münasibətləri bu istiqamətdə qurmaq.

Ailənin qorunub - saxlanılması ailə məsuliyyə-tinin dərkindən çox asılıdır. Xəyanətə yol vermək ailəni dağıtmaqla üz-üzə qoymaq deməkdir!

Aldatmayın, xəyanət etməyin! Saniyəlik, dəqiqəlik zövqlər üçün özünüzü çətinə salmayın...etibarını itirməyin kimsənin...Kimsənin həyatı oyun sahəniz deyil! Məntiqli olun...İstəmirsinizsə, tərk edin amma aldatmayın.

Xəyanət haqqında sözlər:

Əgər qadın xəyanət edirsə məntiqli səbəb axtarmaq lazım deyil. İş məntiqdə yox demək ki, hisslərdədir.

Koko Şanel

Düşməndən daha zalımdır xəyanət türk atalar sözü.

Alçaq (kahpe) içəridən olanda, qapı kilit tutmaz Dədə Qorqud

Güvən ruh kimidir, tərk etdiyi bədənə əsla geri dönməz ***Şekspir Vilyam***

İnsanlar əksər halarda düşünülmüş yox, xarakterin zəifliyi ucbatından xəyanət edirlər

Fransua De LaroşFuko

Xəyanət etmiş qadın iri və soyuq ət parçasıdır. Onun əlinə belə götürmək istəmirsən, çünkio artıq kimisə əlində olub ***Anton Çexov***

Bir dəfə xəyanət edən həmişə edər. ***Atalar sözü.***

Xəyanətin təlafisi, pozğunluğun bəhanəsi olmaz ***Bukovski***

Xəyanət edənin cinsi nə olursa olsun mədəni halı şərəfsizdir ***Paula Koelyo***

Məni daha çox sənin aldatmağın yox, sənə daha inanmadığım sarsıtdı

Fridrix Nitsşe

Əgər ona bir şans daha verirsənsə, özünü bir daha aldatmağı gözə alırsan deməkdir

Qabriyel Qarsiya Markes

Həyatın öyrətdiyi 3 qanun

1. *Yalan dastanından dost.*
2. *Xəyanət edəndən iş yoldaş*
3. *İmansızdan dindar olmaz.*

Ədəbiyyat siyahısı:

1. R.Əliyev "Mən,atam,anam,sevgilim və övladlarım",Bakı,2019
2. L.Qurbanova "Ailənin psixoloji problemləri və həlli", Bakı,2013
3. N.Çələbiyev,Ü.Əfəndiyeva "Ailə və gender psixologiyası",Bakı,2021